

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

SİYASAL VE TOPLUMSAL GELİŞMELER IŞIĞINDA
DEMOKRASİNİN SANCILI YILLARI (1961- 1971)

Hazırlayan
Mustafa SALEP

Danışman
Prof. Dr. Mustafa KESKİN

Doktora Tezi

Kasım 2016
KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**SİYASAL VE TOPLUMSAL GELİŞMELER İŞİĞİNDA
DEMOKRASİNİN SANCILI YILLARI (1961- 1971)**

Doktora Tezi

**Hazırlayan
Mustafa SALEP**

**Danışman
Prof. Dr. Mustafa KESKİN**

**Bu çalışma; Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi
tarafından SDK-2012-4010 kodlu proje ile desteklenmiştir.**

**Kasım 2016
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı Soyadı : Mustafa SALEP

İmza :

X X X X

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

“Siyasal ve Toplumsal Gelişmeler Işığında Demokrasinin Sancılı Yılları (1961-1971) ” adlı Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan**Mustafa SALEP****Danışman****Prof. Dr. Mustafa KESKİN****Anabilim Dalı Başkanı****Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN**

Prof. Dr. Mustafa KESKİN danışmanlığında **Mustafa SALEP** tarafından hazırlanan “**Siyasal ve Toplumsal Gelişmeler Işığında Demokrasinin Sancılı Yılları (1961-1971)**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih** Anabilim Dalında **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

Danışman : Prof. Dr. Mustafa KESKİN
 Üye : Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ
 Üye : Prof. Dr. Ayhan ÖZTÜRK
 Üye : Prof. Dr. Remzi KILIÇ
 Üye : Prof. Dr. Atabey KILIÇ

25/11/2016

İMZA

ONAY

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 28./11/2016...tarih ve....24....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Celâleddin ÇELİK
 Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan itibaren demokrasi kültürünün ve çok partili siyasi hayatın yerleşmesi, bir süreç ve birikim dahilinde gerçekleşmiştir. Bugün dahi, güçlü bir demokrasi kültürü ve geleneğinin oluşturulması için mücadele verilmekte, mevcut birikimin üzerine konularak geleceğe taşınması hedeflenmektedir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde, özellikle meşrutiyet döneminde ortaya çıkan cemiyetler ve fırkalar, Milli Mücadele'den sonra kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne siyasi bir birikim kazandırmıştır. Bu birikim, yeni devletin yönetim sistemi ile bütünleşerek modern zamanların en önemli siyasi sistemi olan demokratik devlete dönüşmüştür.

Cumhuriyetin ilanından sonra, yeni devletin yönetim sistemi ile uyumlu kurumlar oluşturulmaya başlamış, siyasi, hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yasal düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler kapsamında, cumhuriyet yönetim sistemine uygun olarak Halk Fırkası yanında ikinci bir parti kurma teşebbüsü, başlangıçta başarılı olamamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda demokratik rejimlerle yönetilen devletlerin başarı elde etmesi, bu rejimleri dünya gündemine taşımıştır. Bu çerçevede, Türkiye'de de demokratik usuller ve çok partili siyasi hayat tartışılmaya başlamıştır. Nihayet, 1945 yılında ikinci bir partinin kurulmasına izin verilerek, çok partili siyasi hayat başlatılmıştır.

1945'ten sonra siyasi partiler hızla artmaya başlamış, 1946 yılında yapılan seçimlere birden fazla siyasi parti katılmıştır. 1950 yılında yapılan seçimlerde ise 27 yıldır iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi, iktidarı seçimlerde büyük bir başarı elde eden Demokrat Parti'ye teslim etmiştir. 1950- 1960 yılları arasında iktidarda kalan Demokrat Parti ise, 27 Mayıs 1960'ta meydana gelen askeri bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu fiili durum, çok partili siyasi hayata geçildikten sonra Türk demokrasisine vurulmuş ilk darbe niteliğindedir.

Türkiye'nin 27 Mayıs 1960'tan 12 Mart 1971 tarihine kadar geçen siyasi serüvenini incelediğimiz bu çalışmada, 27 Mayıs Darbesi ile ortaya çıkan durumun demokratik kültürün gelişimine tesiri, askeri idare sonrasında çok partili siyasi hayata geçişte yaşanan sıkıntılar, 1961 genel seçimlerinden sonra ortaya çıkan koalisyon hükümetlerinin Türk siyasi hayatındaki yeri, 1965 seçimleri ile birlikte başlayan Adalet

Partisi iktidarı döneminde yaşanan siyasal ve toplumsal olayların devlet ve toplum geleneğine etkisi, kaos ortamından çıkmaya çalışan Türkiye'nin yeni bir askeri müdahale ile karşılaşması incelenmiştir. Türk demokrasi tarihi açısından 1960'lı yıllar, birçok önemli materyali bize sunmaktadır. Bahsi geçen yılların incelenmesi ile Türk siyasi tarihine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışmamız başlangıç ve sondaki kısımlar hariç, beş ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölüm, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile başlatılmış ve 1960 yılı sonuna kadar sürdürülmüştür. Bu dönemde, devleti yöneten Milli Birlik Komitesi'nin siyasal ve toplumsal konularla ilgili almış oldukları kararlar, uyguladıkları metotlar Türk siyasi tarihindeki yeri açısından incelenmiş, demokratik ve antidemokratik uygulamaların topluma yansımaları değerlendirilmiştir. İkinci bölüm ise Kurucu Meclis'le birlikte başlatılmış, siyasi partilerin kuruluşu ve faaliyetleri incelenmiş, yeni anayasal düzenin kurulması amacıyla hazırlanan 1961 Anayasası'nın halkoyuna sunulması süreci değerlendirilmiş, Yassıada yargılamaları, 15 Ekim 1961 seçimlerine giden süreçte asker, sivil ilişkileri ve seçimler neticesinde idarenin sivillere bırakılması, Türk demokrasisi açısından irdelenmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, Türk siyasi tarihi için ilk örnek olan koalisyon hükümetleri dönemi incelenmiştir. 10 Ekim 1965 seçimlerine kadar Türkiye'de dört farklı koalisyon kurulmuştur. Koalisyon hükümetlerinin birbirleri ile uyumu, seçimler, ordu içerisindeki cuntacılık faaliyetleri, af tartışmaları ve siyasi partilerin faaliyetleri demokratik gelişim açısından değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde, 1965 seçimleri ile tek başında iktidara gelen Adalet Partisi'nin 1969 seçimlerine kadar olan dönemde uyguladığı politikalar, siyasi partilerin faaliyetleri, seçimler, Amerikan aleyhtarı gösteriler, üniversite boykotları ve işgalleri, sağ ve sol cephede ideolojik mücadele, Türk siyasi tarihi açısından incelenmiştir. Beşinci bölümde ise, 1969 seçimlerinden sonra kurulan ikinci ve üçüncü Süleyman Demirel hükümetleri döneminde yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler değerlendirilmiştir. Adalet Partisi'nde bölünme, 15- 16 Haziran işçi olayları, banka soygunları, adam kaçırmaya olayları ve 12 Mart Muhtırası ile çalışmamızın ana bölümleri tamamlanmıştır.

Çalışmamızın oldukça yoğun siyasal ve toplumsal gelişmelerin yaşandığı bir dönemi kapsamaması, kaynak eserlerin ve hatıraların oldukça fazla olması, olaylara tarafsız yaklaşım sorununu da beraberinde getirmektedir. Ancak, kullanılan bilgilerde

ve yorumlarda objektif yaklaşımdan uzaklaşmamaya çalışılmıştır. Çalışma dönemiyle ilgili özellikle birinci elden kaynaklar kullanılarak, objektif yaklaşımın kuvvetlendirilmesi amaçlanmıştır.

27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 tarihlerini kapsayan on küsür yıllık dönem için kullanılan kaynakların çeşitliliği, çalışmanın hacmini artırmıştır. Bu kapsamda; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, yayınlanmış yerli ve yabancı arşiv belgeleri yoğun olarak kullanılmıştır. Resmi Gazeteler, Milli Birlik Komitesi Tutanakları, Kurucu Meclis Tutanakları, Temsilciler Meclisi Tutanakları, Millet Meclisi Tutanakları, Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları ve çeşitli kamu kurumlarının yayınları titizlikle incelenmiş ve kullanılmıştır. Siyasi partilerin her türlü yayın ve dokümanları ile birinci elden değerlendirmeler yapılmıştır. Dönemle ilgili yerli ve yabancı gazeteler, dergiler, internet siteleri incelenmiş ve içerik zenginleştirilmiştir. Kitaplar, hatıralar, makaleler, bildirimler de tezin kapsamına göre yararlanılan kaynaklar arasında yer almıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde, desteklerini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mustafa KESKİN'e, tez sürecindeki destekleri için Prof. Dr. Atabey KILIÇ'a saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Lisanstan doktora sürecine kadar üzerimde emeği bulunan Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyeleri ve çalışanlarına teşekkür ediyorum. Yaptığım çalışmalar sırasında sabırla beni destekleyen eşim Fatma Betül SALEP'e ve istediğim kadar vakit ayıramadığım kızım Eslem Erva SALEP'e, her zaman yanımda olan başta annem ve babam olmak üzere aileme müteşekkirim.

Mustafa SALEP

Kayseri- Kasım 2016

**SİYASAL VE TOPLUMSAL GELİŞMELER İŞİĞİNDA DEMOKRASİNİN
SANCILI YILLARI (1961- 1971)**

Mustafa SALEP

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Doktora Tezi, Kasım 2016

Danışman: Prof. Dr. Mustafa KESKİN

KISA ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye'nin 27 Mayıs 1960 ile 12 Mart 1971 tarihleri arasında geçirmiş olduğu siyasal ve toplumsal gelişmeler incelenmiştir. Türk siyasi hayatına katkı sağlama düşüncesiyle, Türkiye'nin iç siyasetine dair oldukça fazla olayın yaşandığı bu dönem, çalışma konusu olarak belirlenmiştir. Çalışmamız, beş ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. 27 Mayıs 1960 tarihli askeri darbe ile kesintiye uğratılan Türk demokrasisinin gelişimi, asker ve sivil ilişkileri yanında siyasi partilerin ve hükümetlerin faaliyetleri ile birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki gizli örgütler ve darbe girişimleri değerlendirilmiş, askerlerin siyasetle uğraşma eğilimi irdelenmiştir. 27 Mayıs'tan sonra, askeri idare tarafından yeniden kurulmasına izin verilen siyasi partilerin Türkiye'nin demokrasi mücadelesindeki yerleri üzerinde durulmuştur. Demokrasinin en önemli unsurlarından birisi olan seçimlerin, demokratik usuller çerçevesinde gerçekleştirilip gerçekleştirilemediği incelenmiştir.

Türk demokrasi tarihinin önemli bir kesitini oluşturan bu dönem, öğrenci olaylarının ve işçi eylemlerinin oldukça fazla olduğu bir dönemdir. Bu dönem aynı zamanda, yabancı ideolojilerin ülkeye en fazla girdiği dönem olarak değerlendirilebilir. Türk toplumunda ve özellikle de üniversite gençliğinde sola ve sağa ait ideolojik mücadele, zamanla kavgalara ve çatışmalara dönüşmüştür. 1970 döneminde Türkiye, banka soygunları, adam kaçırmaya olayları ve patlatılan bombalarla karşı karşıya kalmıştır. Bütün bu olaylar, 27 Mayıs 1960 Darbesi ile kesintiye uğrayan Türk demokrasisinin 12 Mart Muhtırası ile bir kez daha kesintiye uğramasına neden olmuştur. Sonuç olarak Türkiye, 1960'lı yıllarda etkisini bugün dahi gösteren sancılı yıllar yaşamıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, 27 Mayıs Darbesi, 12 Mart Muhtırası, Siyasi Partiler, Öğrenci Olayları

**PAINED YEARS OF DEMOCRACY IN THE LIGHT OF
POLITICAL AND SOCIAL DEVELOPMENTS (1961- 1971)**

Mustafa SALEP

Erciyes University, Institute of Social Sciences,

PhD Thesis, November 2016

Advisor: Prof. Dr. Mustafa KESKİN

ABSTRACT

In this research, the political and social developments of Turkey happened between 27th May 1960 and 12th March 1971 has been analyzed. Together with the aim of contributing to Turkish political life, this period in which quite a lot incident in respect of Turkish domestic policy has been determined as research subject. Our study consists of five main chapters and conclusion part. It has been aimed to evaluate the development of Turkish democracy, which was interrupted with the military coup dated 27th May 1960, together with activities of political parties and governments as well as military and civil relations. In this period, revolutionist organizations in Turkish Military Forces and coup d'état attempts were evaluated; Soldiers' tendency to engage in politics was scrutinised. In addition, permission of military government to re-establish political parties after 27th May and position of these political parties on Turkey's fight for democracy were elaborated. It has been analyzed whether or not were the elections, which are the most important elements of democracy, held within the framework of democratic methods.

This period constituting an important section of Turkish democracy history is the period where the student incidents and worker protests were at peak. At the same time this period can be considered as the highest time of foreign ideologies' entrance into country. The ideological fight between left and right wings has turned to quarrels and clashes in time in Turkish community especially in university youth. On the turning on 1970, Turkey had come face to face with bank robberies, abductions and detonated bombs. All these incidents caused in another interruption of Turkish democracy by 12th March Memorandum. As a result, Turkey had come through pained years in 1960s showing its effects even today.

Keywords: Democracy, 27th May Coup, 12th March Memorandum, Political Parties, Student Incidents

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI	ii
ONAY	iii
ÖNSÖZ	iv
KISA ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xix
TABLolar LİSTESİ	xx
GİRİŞ	1
1. Konu	1
2. Amaç	3
3. Önem	4
4. Yöntem	4
5. Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Süreci	6
6. Demokrat Parti Dönemi Olumlu Gelişmelerine Genel Bir Bakış.....	40
7. Demokrat Parti’ye Yöneltilen Eleştiriler ve Darbeye Giden Yol	43
8. 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Süreçte Gizli Örgütler	69

1. BÖLÜM

27 MAYIS 1960 DARBESİ VE MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ DÖNEMİ

1.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi	85
1.1.1. 27 Mayıs’ın Tanımlanması ve Değerlendirilmesi	97
1.1.2. 27 Mayıs Darbesinden Sonra Yaşanan Gelişmeler	119
1.1.3. Tutuklamalar	123
1.1.4. Hukukçular Heyetinin 28 Mayıs 1960 Tarihli Beyannamesi.....	127
1.1.5. Geçici Anayasanın Hazırlanması ve Kabulü.....	131
1.1.6. İsmet İnönü- Cemal Gürsel Görüşmeleri	132
1.1.7. İsmet İnönü ve CHP’nin 27 Mayıs Darbesi ile İlişkisi	134
1.1.8. Hazineye Yardım Kampanyası.....	140
1.1.9. DP’liler Hakkında İddialar ve İhbarlar.....	141

1.1.10. Düşük, Kuyruk, Sâkıt ve Sâbık Kavramları.....	146
1.2. Milli Birlik Komitesi'nin ve Hükümetinin Kuruluşu.....	148
1.2.1. Milli Birlik Komitesi'nin Kuruluşu.....	148
1.2.2. Milli Birlik Hükümeti ve Programı.....	152
1.3. Milli Birlik Komitesi'nin ve Hükümetinin Faaliyetleri.....	160
1.3.1. Yüksek Soruşturma Kurulu'nun Oluşturulması.....	160
1.3.2. Partilerin Ocak ve Bucak Teşkilatlarının Kapatılması.....	162
1.3.3. Orduda Tasfiye ve Ordunun Gençleştirilmesi.....	163
1.3.4. Darbenin Millete Anlatılması.....	168
1.3.5. DP'nin Feshi.....	169
1.3.6. Devlet Planlama Teşkilatı'nın Kurulması.....	174
1.3.7. Tutukluların Yassıda'ya Nakilleri ve Yargılama Sürecinin Başlaması.....	175
1.3.8. Nüfus Sayımının Gerçekleştirilmesi.....	181
1.3.9. 1960 Dönemecinde Göç, Mesken ve Gecekondu Problemi.....	184
1.3.10. 147'ler.....	186
1.3.11. Milli Birlik Komitesi'nin Çeşitli Konularda Kanunlaştırma Faaliyetleri.....	193
1.3.12. 55 Doğulu Ağa Meselesi.....	195
1.4. Milli Birlik Komitesi'nde Fikir Ayrılıkları ve 14'lerin Tasfiyesi.....	197
1.4.1. İktidarın Sivillere Teslim Edilmesi ve Milli Birlik Partisi Meselesi....	197
1.4.2. Komite Üyelerinin CHP ve İnönü Konusundaki Yaklaşımları.....	201
1.4.3. Tabii Senatörlük Konusu.....	204
1.4.4. Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatı Meselesi.....	205
1.4.5. 14'lerin Tasfiyesi ve Yurt Dışına Görevlendirilmeleri.....	208

2. BÖLÜM

DARBE SONRASI YENİDEN ANAYASAL DÜZENE GEÇME MÜCADELESİ VE SEÇİMLER

2.1. Kurucu Meclis Dönemi.....	216
2.1.1. Kurucu Meclis'in Açılması.....	216
2.1.2. Kurucu Meclis'in Yapısı.....	218
2.1.3. Temsilciler Meclisi'nin Oluşturulması ve Yapısı.....	221

2.2. 1961 Anayasası	229
2.2.1. Kurucu Meclis Öncesinde Yapılan Anayasa Çalışmaları	229
2.2.2. 1961 Anayasası'nın Kurucu Meclis'te Hazırlanması ve Tartışmalar	233
2.2.3. 1961 Anayasası'nın Kurucu Meclis'te Kabul Edilmesi	250
2.2.4. 1961 Anayasası'nın Değerlendirilmesi ve 1924 Anayasası ile	251
Karşılaştırılması	251
2.2.5. 1961 Anayasası'nın Halka Anlatılması ve Propaganda Süreci	260
2.2.6. 9 Temmuz 1961 Tarihli Anayasa Referandumu ve Değerlendirmeler	266
2.3. Kurucu Meclis'te Seçim Kanunları.....	269
2.3.1. Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun	270
2.3.2. Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu	272
2.3.3. Milletvekili Seçimi Kanunu	274
2.3.4. Seçimlerde Çoğunluk ve Nispi Temsil Usulleri.....	276
2.4. Siyasi Faaliyetlerin Serbest Bırakılması ve Siyasi Partiler	280
2.4.1. Siyasi Faaliyetlere İzin Verilmesi	280
2.4.2. Siyasi Partilerin Kurulması	282
2.4.3. Mevcut Siyasi Partiler	285
2.4.3.1. Cumhuriyet Halk Partisi	285
2.4.3.2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	290
2.4.3.3. Sosyalist Parti	292
2.4.4. Yeni Siyasi Partiler.....	293
2.4.4.1. Adalet Partisi	293
2.4.4.2. Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi	300
2.4.4.3. Çalışma Partisi.....	301
2.4.4.4. Memleketçi Parti	301
2.4.4.5. Memleketçi Serbest Parti.....	302
2.4.4.6. Mutedil Liberal Parti	304
2.4.4.7. Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi.....	304
2.4.4.8. Düstur Partisi	305
2.4.4.9. Güven Partisi	305
2.4.4.10. Kemalist Gençlik Partisi.....	305
2.4.4.11. Millete/ Milli Hizmet Partisi	306

2.4.4.12. Muhafazakar Parti	307
2.4.4.13. Türkiye İşçi Partisi	307
2.4.4.14. Yeni Türkiye Partisi	311
2.4.4.15. Hür Sosyalist Partisi	316
2.4.4.16. Devrim Partisi.....	316
2.4.4.17. Demokrat Parti.....	317
2.4.4.18. Yeni Demokrat Parti.....	318
2.5. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Gelişmeler ve Cuntacılık Faaliyetleri	321
2.5.1. Zinde Kuvvetler Kavramı.....	321
2.5.2. Silahlı Kuvvetler Birliği	323
2.5.3. Albaylar Cuntası.....	329
2.5.4. İrfan Tansel Olayı.....	332
2.5.5. Ordu Mensuplarının Ekonomik Durumu ve OYAK	335
2.5.6. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu	338
2.6. 1961 Seçimlerine Giden Süreçte Siyasal ve Sosyal Gelişmeler	340
2.6.1. Kardeşlik Haftası.....	340
2.6.2. AP'de Ahmet Çiftçi Olayı.....	340
2.6.3. CHP Gençlik Kolları 1. Kurultayı.....	343
2.6.4. CHP'nin XV. Kurultayı.....	344
2.6.5. CKMP'nin V. Büyük Kongresi	347
2.6.6. Yuvarlak Masa Toplantıları	348
2.6.7. Yassıada Yargılamaları ve İdamlar	352
2.7. 1961 Seçimleri ve Seçim Sonuçlarını Kabullemeyenlerin Girişimleri	378
2.7.1. 1961 Seçimleri Propaganda Dönemi	378
2.7.2. 15 Ekim 1961 Seçimleri ve Seçim Sonuçları	387
2.7.3. 21 Ekim Protokolü	394
2.7.4. Mürted Protokolü	397
2.7.5. Genelkurmay Toplantısı	398
2.7.6. Çankaya Protokolü	400
2.7.7. TBMM'nin Açılması ve Başkanlık Seçimleri.....	401
2.7.8. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Ali Fuat Başgil'in Adaylık Meselesi	405

3. BÖLÜM

KOALİSYONLU YILLAR VE MİLLETİN DEMOKRASİ TERCİHİ

3.1. İlk Koalisyon Hükümetini Kurma Çalışmaları	413
3.2. I. Koalisyon Hükümetinin (CHP-AP) Kurulması ve Hükümet Programı.....	417
3.3. I. Koalisyon Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasal ve Sosyal Gelişmeler.....	423
3.3.1. 1962 Yılı Başlarında Öğrenci Gösterileri.....	423
3.3.2. Genelkurmay Toplantısı	425
3.3.3. İsmet İnönü'nün Askeri Birlikleri ve Harp Okulu'nu Ziyareti	427
3.3.4. Nuri Beşer Olayı.....	428
3.3.5. Cumhurbaşkanı Gürsel'in Siyasal Parti Liderleriyle Görüşmesi.....	430
3.3.6. 9 Şubat Protokolü	431
3.3.7. 9 Şubat Protokolü'ne Ek Protokol.....	434
3.3.8. Genelkurmay Toplantısı ve 9 Şubat Protokolü'nün İptali	434
3.3.9. 22- 23 Şubat Darbe Teşebbüsü/ Talat Aydemir'in İlk Darbe Girişimi	436
3.3.10. 22 Şubatçıların Silahlı Kuvvetlerden İhracı ve Affı Meselesi	446
3.3.11. 22 Şubat'tan Sonra Talat Aydemir	452
3.3.12. Tedbirler Kanunu	453
3.3.13. 147'lerin Üniversiteye Dönüşleri	459
3.3.14. Siyasal Af Tartışmaları	465
3.3.15. AP'de Müfritler, Mutediller, İhraçlar ve Parti Kurma İddiaları.....	467
3.3.16. Osman Bölükbaşı'nın CKMP'den İstifası.....	470
3.4. I. Koalisyon Hükümetinin Sonu.....	472
3.5. II. Koalisyon Hükümetinin Kurulması (CHP-YTP-CKMP) ve Hükümet Programı.....	475
3.6. Millet Partisi'nin Kurulması	485
3.7. II. Koalisyon Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasal ve Sosyal Gelişmeler.....	486
3.7.1. İsmet İnönü'nün Askeri Birlikleri Ziyareti	486
3.7.2. 55 Doğulu Ağanın Yurtlarına Dönmeleri.....	487
3.7.3. Ankara'da Meydana Gelen Olaylar.....	490
3.7.4. Milli Devrim Ordusu (MDO) Bildirisi.....	493
3.7.5. Kısmi Siyasal Af.....	494
3.7.6. Türkiye İşçi Partisi'nin Toplantısı ve Komünizmin Telin Edilmesi	502
3.7.7. AP'nin Birinci Büyük Kongresi	504

3.7.8. CHP'nin XVI. Kurultayı	508
3.7.9. Kısmi Ceza Affi	512
3.7.10. Celal Bayar'ın Şartlı Serbest Bırakılması ve Yaşanan Olaylar.....	518
3.7.11. Hürriyet ve Anayasa Bayramı	528
3.7.12. 22 Şubat Sonrası Darbe Örgütleri (22 Şubatçılar, 14'ler ve 11'ler)...	530
3.7.13. Genç Kemalistler Ordusu/ Subayların Tutuklanması.....	536
3.7.14. 20- 21 Mayıs Darbe Teşebbüsü/ Talat Aydemir'in İkinci Darbe Girişimi.....	538
3.7.15. 21 Mayısçıların Yargılanması ve İdamlar	549
3.7.16. Alparslan Türkeş'in Dernek Kurma Düşüncesi	553
3.7.17. YTP'nin Birinci Büyük Kongresi	555
3.7.18. Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı Seçimi	556
3.7.19. 17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri.....	556
3.8. II. Koalisyon Hükümetinin Sonu	566
3.9. III. Koalisyon Hükümetinin Kurulması (CHP- Bağımsızlar) ve Hükümet Programı.....	569
3.10. III. Koalisyon Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasal ve Sosyal Gelişmeler .	574
3.10.1. TİP'in Birinci Büyük Kongresi	574
3.10.2. İsmet İnönü'ye Suikast Girişimi	576
3.10.3. CKMP'nin VI. Büyük Kongresi.....	578
3.10.4. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın Ölümü	578
3.10.5. Kısmi Senato Seçimleri	579
3.10.6. Sosyal Demokrat Parti'nin Kuruluşu	585
3.10.7. CHP'nin XVII. Kurultayı	589
3.10.8. Celal Bayar'ın Cezaevinden Tahliyesi	592
3.10.9. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın Uyarı Mektubu	593
3.10.10. Huzur Toplantıları	597
3.10.11. AP'nin İkinci Büyük Kongresi ve Süleyman Demirel'in Genel Başkan Seçilmesi.....	599
3.10.12. Süleyman Demirel'in Milli Birlik Grubu ile Görüşmesi	610
3.10.13. Seçim Sisteminde Değişiklik ve Milli Bakiye Sistemi	611
3.11. III. Koalisyon Hükümetinin Sonu	613

3.12. IV. Koalisyon Hükümetinin Kurulması (Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti) ve Hükümet Programı.....	616
3.13. IV. Koalisyon Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasal ve Sosyal Gelişmeler .	624
3.13.1. Yassıada Mahkumlarının Sanat ve Mesleklerini Yapmaya İzin Verilmesi	624
3.13.2. TİP'in Bursa İl Kongresi ve Olaylar	625
3.13.3. CKMP Olağanüstü Kongresi ve Alparslan Türkeş'in CKMP Genel Başkanı Seçilmesi	627
3.13.4. Ortanın Solu	630
3.13.5. 10 Ekim 1965 Genel Seçimleri	633
3.13.6. 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı.....	651

4. BÖLÜM

DEMOKRASİNİN ZAFERİ, İSTİKRAR VE KARIŞIKLIK İKİLEMİNDE TÜRKİYE

4.1. I. Demirel Hükümetinin Kurulması ve Hükümet Programı.....	653
4.2. I. Demirel Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasi Gelişmeler.....	664
4.2.1. Millet Meclisi'nin Açılması ve Başkanlık Seçimi	664
4.2.2. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in Hastalığı ve Ölümü.....	665
4.2.3. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi	668
4.2.4. 5 Haziran 1966 Kısmi Senato Seçimleri	671
4.2.5. Celal Bayar'ın Affedilmesi	678
4.2.6. Genel Af	680
4.2.7. Birlik Partisi'nin Kuruluşu ve Alevilerin Temsili	686
4.2.8. CHP'nin XVIII. Kurultayı.....	689
4.2.9. Ortanın Solu ve CHP'de Ayrışma: 8'ler	694
4.2.10. TİP'in İkinci Büyük Kongresi	699
4.2.11. AP'nin Üçüncü Büyük Kongresi.....	701
4.2.12. AP Hükümetinde Değişiklik	707
4.2.13. CHP'nin IV. Olağanüstü Kongresi.....	708
4.2.14. CHP'den İstifalar- 48'ler	710
4.2.15. Güven Partisi'nin Kurulması ve Programı	711
4.2.16. 21 Mayısçılarının Affı	715

4.2.17. Seçim Sisteminde Değişiklik- Barajsız D'Hondt Sistemi.....	717
4.2.18. 2 Haziran 1968 Kısmi Senato Seçimleri ve Mahalli Seçimler.....	720
4.2.19. CHP'nin XIX. Kurultayı	728
4.2.20. TİP'in Üçüncü Büyük Kongresi.....	731
4.2.21. AP'nin Dördüncü Büyük Kongresi	732
4.2.22. Milliyetçi Hareket Partisi'nin Kurulması ve Dokuz Işık	736
4.2.23. YTP'nin Dördüncü Büyük Kongresi.....	742
4.2.24. 12 Ekim 1969 Milletvekili Genel Seçimleri	744
4.3. I. Demirel Hükümeti Döneminde Sendikalar, Kulüpler, Dernekler, Birlikler ve Federasyonlar	763
4.3.1. Sağ İdeolojide Faaliyet Gösteren Kuruluşlar	763
4.3.1.1. Milli Türk Talebe Birliği (MTTB).....	763
4.3.1.2. Komünizmle Mücadele Dernekleri	765
4.3.1.3. Mücadele Birliği	768
4.3.1.4. Hür Düşünce Kulüpleri Federasyonu (HDKF).....	770
4.3.1.5. Bizim Ev Kulübü.....	770
4.3.1.6. Ülkü Ocakları Birliği.....	771
4.3.2. Sol İdeolojide Faaliyet Gösteren Kuruluşlar	773
4.3.2.1. Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF).....	774
4.3.2.2. Türkiye Öğretmenler Sendikası Konfederasyonu (TÖS).....	775
4.3.2.3. Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF).....	778
4.3.2.4. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK).....	781
4.3.2.5. Devrimci Kuruluşlar Güç Birliği (Dev-Güç)	783
4.3.2.6. Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB).....	785
4.3.2.7. Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu (SDDF)	786
4.3.2.8. Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO).....	788
4.3.2.9. Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç).....	789
4.4. I. Demirel Hükümeti Döneminde Öğrenci Olayları, Mitingler, Gösteriler, Boykotlar, İşgaller, Kavgalar vs. Toplumsal Olaylar	792
4.4.1. Atatürk Büstlerine Saldırı ve Atatürk Anıtında Nöbet.....	792
4.4.2. Adana Olayları	795
4.4.3. Alevi- Sünni Çatışması.....	796

4.4.4. Doğu Mitingleri.....	797
4.4.5. Sağ ve Sol Cephede Mitingler.....	800
4.4.6. Toplu Namazlar.....	803
4.4.7. Öğrenci Olayları, Boykotlar ve İşgaller.....	805
4.4.8. 6. Filo Olayları ve Amerikan Karşıtlığı.....	824
4.4.9. Konya Olayları.....	837
4.4.10. Komando Kampları.....	840
4.4.11. Samsun'dan Ankara'ya Bağımsızlık Yürüyüşü.....	844
4.4.12. Robert William Komer'in Aracının Yakılması.....	845
4.4.13. Kanlı Pazar.....	848
4.4.14. Deniz Harp Okulu Öğrencileri ve 69 Subayın Bildirisi.....	852
4.4.15. İmran Öktem Olayı.....	853

5. BÖLÜM

DEMİREL'İN ÇARESİZLİĞİ VE 12 MART 1971 MUHTIRASI

5.1. II. Demirel Hükümetinin Kurulması ve Hükümet Programı.....	859
5.2. II. Demirel Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasal ve Sosyal Gelişmeler.....	863
5.2.1. Millet Meclisi Başkanlığı Seçimi.....	863
5.2.2. Büyük Anadolu Partisi'nin Kurulması.....	863
5.2.3. Toprak İşgalleri.....	864
5.2.4. İTÜ Senatosu ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Hocalarının Muhtırası.....	866
5.2.5. Ankara'da Paso Meselesi ve Otobüs İşgalleri.....	869
5.2.6. AP'de Dosyalı Muhalefet, İhraçlar ve 72'ler Muhtırası.....	870
5.2.7. Milli Nizam Partisi'nin Kurulması ve Milli Görüş.....	877
5.3. 1970 Yılı Bütçesinin Reddedilmesi ve II. Demirel Hükümetinin İstifası.....	890
5.4. III. Demirel Hükümetinin Kurulması ve Hükümet Programı.....	892
5.5. 12 Mart Muhtırası'na Giden Yolun Köşe Taşları ve 12 Mart Muhtırası.....	896
5.5.1. 15- 16 Haziran Olayları.....	896
5.5.2. Sıkıyönetimin Hukuki Niteliği Üzerine Hazırlanan Rapor.....	907
5.5.3. AP'den 26 Milletvekilinin İhracı.....	910
5.5.4. AP'nin Beşinci Büyük Kongresi.....	911
5.5.5. 25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı.....	916

5.5.6. Güven Partisi'nin İkinci Büyük Kongresi ve Olağanüstü Birinci Kongresi	918
5.5.7. Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Seçimi	920
5.5.8. Demokratik Parti'nin Kurulması	920
5.5.9. Büyük Anadolu Partisi'nden Cumhurbaşkanına Muhtıra	927
5.5.10. Filistin Kurtuluş Örgütü, THKO ve THKP-C	928
5.5.11. Banka Soygunları, Bomba Patlatma ve Adam Kaçırma Olayları	930
5.5.12. 12 Mart Sürecinde Darbe Örgütlenmesi	934
5.5.13. Muhsin Batur'un Cumhurbaşkanına Muhtırası	940
5.5.14. Milli Güvenlik Kurulunda Askerler ve Muhsin Batur	942
5.5.15. Cumhurbaşkanı Sunay'ın Eskişehir'de Komutanlarla Görüşmesi	946
5.5.16. Genelkurmay Başkanlığında Subaylar Toplantısı	947
5.5.17. 9 Mart 1971 Cuntası	948
5.5.18. Genişletilmiş Komuta Konseyi Toplantısı	950
5.5.19. 12 Mart Muhtırası	952
SONUÇ	967
DİZİN	977
KAYNAKÇA	1024
EKLER	1135
ÖZGEÇMİŞ	1161

KISALTMALAR

AP	Adalet Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DÖB	Devrimci Öğrenci Birliği
FKF	Fikir Kulüpleri Federasyonu
GP	Güven Partisi
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MTTB	Milli Türk Talebe Birliği
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
YSK	Yüksek Seçim Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.	Milli Birlik Hükümeti.....	153
Tablo 2.	Türkiye Nüfusu (Yıllara Göre).....	182
Tablo 3.	Büyük Şehirlerde Gecekondu Sayısı.....	186
Tablo 4.	14'ler ve Yeni Görev Yerleri.....	214
Tablo 5.	Yassıada Yargılamalarında Şahitlere Verilen Ücretler	376
Tablo 6.	15 Ekim 1961 Tarihli Milletvekili Seçim Sonuçları.....	388
Tablo 7.	15 Ekim 1961 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları	389
Tablo 8.	Millet Meclisi Siyasi Af Oylaması.....	516
Tablo 9.	Cumhuriyet Senatosu Siyasi Af Oylaması.....	516
Tablo 10.	17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri Genel Meclis Sonuçları	562
Tablo 11.	17 Kasım 1963 Mahalli Seçimler Genel Meclis Üyelik Sonuçları ..	563
Tablo 12.	17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri Belediye Başkanlıkları Seçim Sonucu.....	563
Tablo 13.	17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri Belediye Meclis Üyeleri Seçimi Sonucu.....	564
Tablo 14.	Siyasi Partilere Göre Sandalye Sayıları.....	582
Tablo 15.	7 Haziran 1964 Kısmi Senato Seçim Sonuçları	583
Tablo 16.	1961, 1963 ve 1964 Seçimlerine Katılım Oranları	583
Tablo 17.	29 Ağustos 1965'te Ön Seçime Katılan Parti ve Aday Sayısı.....	647
Tablo 18.	1965 Genel Seçim Sonuçları.....	648
Tablo 19.	1950- 1965 Yılları Arasındaki Seçimlere Katılım Oranları	649
Tablo 20.	24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu.....	651
Tablo 21.	5 Haziran 1966 Kısmi Senato Seçimleri Partilerin Oy Oranı.....	677
Tablo 22.	27 Mayıs 1960'tan 14 Haziran 1966'ya Kadar CMUK'un 399. Maddesine Göre Cezasının İnfazı Tehir Edilenler Listesi	678
Tablo 23.	2 Haziran 1968 Kısmi Senato Seçimi Sonuçları.....	726
Tablo 24.	2 Haziran 1968 İl Genel Meclisi Seçim Sonuçları.....	726
Tablo 25.	2 Haziran 1968 Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları	726
Tablo 26.	Türkiye'nin Genel Nüfus Sayımı (1960- 1970).....	917
Tablo 27.	Şehir- Köy Nüfusu (1970).....	917

GİRİŞ

1. Konu

Türk tarihinde siyasi partiler, demokrasinin uygulanmasına büyük katkılar sağlamışlardır. Cemiyetlerin ve siyasi partilerin Meşrutiyet dönemlerinde oluşturmuş oldukları birikim, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne intikal etmiştir. Milli Mücadele'nin hazırlık ve uygulama aşamasında ise çok etkili olduğunu gördüğümüz, Türk teşkilatçılığının sonraki dönemler için bir alt yapı oluşturduğu tartışmasızdır. Bu çerçevede, Türk siyasi tarihinde demokrasi kültürünün gelişimi, her aşamada üzerine yeni birşeyler eklenerek devam eden bir süreci ifade etmektedir.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde iki büyük mücadele veren Türk Milleti, Milli Mücadele'nin başarılmayla, yeni kurulan devletin siyasal ve kurumsal düzenini oluşturmaya başlamıştır. Henüz Milli Mücadele'nin başlarında iken, kurulacak olan devletin millet egemenliğine dayanan bir sisteme kavuşacağı anlaşılmaqla birlikte, savaşların zaferle neticelenmesi ile düşünülen yeni rejimin yasal dayanakları, oluşturulmaya başlamıştır.

Yeni kurulan devletin adının "Türkiye Cumhuriyeti" olmasıyla birlikte, siyasal rejimin de cumhuriyet yönetim sistemi ile entegre edilmesi zorunlu hale gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasal partisi sayabileceğimiz Halk Fırkası'nın da, 1923'ten sonra "cumhuriyet" adını alması ile ülkemizdeki tek partili siyasi süreç başlamıştır. Cumhuriyet rejimi içerisinde etkili ve verimli çalışma ile ülke yararına rekabetin gerçekleştirilebilmesi, hiç şüphesiz çok partili siyasi bir yapının oluşmasıyla mümkündür. Devletin ilk cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Atatürk hayatta iken iki defa tecrübe edilen çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri, beklenen neticeleri vermemiş ve bir süreliğine ertelenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte çok partili siyasal sistem yeniden tartışılmaya başlamış, dünya devletlerinde gücü gittikçe artan demokratik usul ve uygulamaların Türkiye'ye intikali sağlanmıştır. Bu çerçevede, 1945 yılından itibaren yeni partiler kurulmaya başlamış ve 1946 yılında yapılan seçimlere birden çok partinin katılımı sağlanmıştır. 1950 yılında yapılan genel seçimlerle birlikte 27 yıllık Cumhuriyet Halk

Partisi (CHP) iktidarı sona ermiş ve 1946 yılında yeni kurulan Demokrat Parti (DP) iktidara gelmiştir. 1960 yılına kadar Cemiyetler Kanunu çerçevesinde yeni siyasi partiler kurulduğu gibi, bir kısım partiler de kapatılmıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi ile birlikte, 14 yıllık çok partili hayata ait tecrübe birikimi, bir süreliğine kesintiye uğramıştır.

27 Mayıs 1960 Darbesi ile birlikte yönetime askerlerin oluşturduğu 38 kişilik Milli Birlik Komitesi el koymuştur. 1961 yılı Ekim ayına kadar iktidarda kalan Milli Birlik Komitesi (MBK), iktidarı görünür planda seçimle gelen siyasi parti temsilcilerine bırakmıştır. Türk siyasi hayatında ilk defa koalisyonlu dönem de 15 Ekim 1961 seçimleri sonrasında ortaya çıkmıştır. 27 Mayıs'la birlikte, siyasal rejimin ordu tarafından denetlenmeye başladığını, ordu mensuplarının hassasiyetlerinin sürekli olarak siyasilere hatırlatıldığı bir dönem başlamıştır. 15 Ekim 1961 seçimlerinden 1965 seçimlerine kadar geçen dört yıl içerisinde, dört farklı koalisyon uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu dönem, Türk siyasi hayatında koalisyonlu yıllar olarak geçmektedir. Koalisyonlu yıllar, aynı zamanda askeri vesayet hüküm sürdüğü, 27 Mayıs'tan sonra yeni darbe girişimlerinin gerçekleştirildiği bir dönem olmuştur. Bir tarafta askeri vesayet hüküm sürerken, diğer tarafta ise 1961 Anayasası ile birlikte Türkiye; modern, demokratik ve özgürlükçü bir Anayasaya kavuşmuştur. 1961- 1965 yılları aynı zamanda 1961 Anayasası'nın öngörmüş olduğu yasal düzenlemelerin yapıldığı ve yeni kurumların oluşturduğu bir dönem olmuştur.

10 Ekim 1965 seçimleri ile tek başına iktidara gelen Adalet Partisi, 12 Mart 1971 Muhtırası'na kadar yönetimde kalmıştır. AP'nin beş yıldan fazla devam eden iktidarı döneminde 1961 Anayasası ile ortaya çıkan özgür ve demokratik ortamda sivil ve siyasi örgütlenmeler gerçekleştirildiği gibi, gösteriler, yürüyüşler yapılmış ve bunların aşırı kullanılması ile boykotlar, işgaller, soygunlar, adam kaçırmalar ve adam öldürmeler meydana gelmiştir. Mevcut özgürlükçü anayasal ortamı fırsat bilen aşırı sol faaliyetlere hız verildiği gibi, komünizm amacının gerçekleştirilmesi için bütün yollar mübah görülmeye başlamıştır. Bu dönemde aşırı ve yıkıcı faaliyetlere girmiş olan örgütler, ordudan da destek temin etmek için faaliyetlerini hızlandırmıştır. Kaos ortamının ülke ekonomisini de olumsuz etkilediği bu dönemde, Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Mart 1971'de bir muhtıra vermiştir. 12 Mart Muhtırası ile birlikte çok partili siyasal hayat, bir kez daha normal mecrasından kaymış ve "12 Mart Rejimi" de denilen yeni bir

süreç başlamıştır. Sonuç olarak, 27 Mayıs 1960 tarihi ile 12 Mart 1971 tarihi arasında yaşanan iç siyasal ve toplumsal gelişmeler, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

2. Amaç

Türk siyasi hayatının önemli bir kesitini oluşturan 1960'lı yıllar, günümüze kadar gelen siyasi kültürün örneklendirildiği önemli bir dönem olmuştur. Osmanlı tarihinde sıkça gördüğümüz askerin yönetim üzerindeki etkisine dair örneklerin, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde de özellikle 1960 ve 1970'li yıllarda fiilen ortaya çıktığını görmekteyiz.

Demokratik hayatın en önemli unsurları olan siyasi partilerin birbirleri ile ilişkileri, iktidarı elinde tutan partinin ülke yönetimindeki uygulamaları ve muhalif kesimlere yaklaşımı gibi konular, siyasi kültürün oluşmasını ve birikimini sağlayan temel şartlar olmuştur. 27 Mayıs'tan sonra, silahlı gücü elinde bulunduran ordunun siyasi gelişmeler hakkında ne düşündüğü sürekli takip edilir olmuştur. Modern demokrasilerde ordunun siyasete müdahalesi doğru bulunmazken, Türkiye'nin çok partili siyasal denemelerinde belli aralıklarla bu müdahalenin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Türkiye'nin 1960 yılından 1971 yılı sonuna kadar devam eden dönemde, ordunun iki defa askeri müdahalesi ve ordu içerisinde birkaç kez de müdahale teşebbüsü gerçekleşmiştir. Bilime önem veren bir ordunun modern demokrasilerle yarışabilecek özgürlükçü bir Anayasanın oluşturulmasına katkı sağlaması, dikkat çekicidir. Çünkü, antidemokratik bir usulle iktidarı ele geçiren ordu, iktidarı döneminde demokratik ve özgürlükçü bir Anayasa yapmayı başarmıştır.

Anayasanın öngörmüş olduğu siyasal, sosyal ve ekonomik ortamın tesis edilmesi ise, 1961 seçimlerinden sonra gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Tezimizle, ordunun yönetime müdahale isteğinin nedenleri, siyasi partilerin bu müdahalelere etkisi, Anayasal yapının devlet yönetimine tesiri, partilerin demokratik bir bünyeye kavuşma süreçleri, parti içi demokrasinin uygulanabilirliği, toplumsal olayların nedenleri, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçme mücadelesi veren devletin demokratik yapıyla ekonomik dengeyi sağlama mücadelesinin tahlili, değerlendirilmesi ve Türkiye'nin bugünü ile yarınlarına ışık tutması amaçlanmıştır.

3. Önem

Türk demokrasi tarihinin Osmanlı Devleti'ne ait temeller başta olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde gerçekleştirmiş olduğu merhaleler, bugünkü demokratik yapımızın temel yapı taşlarını oluşturmuştur. Tecrübeler, devletler tarihinde son derece önemli olup, ağaçların kökleri mesabesindedir. Türkiye'de çok partili hayatın önemli bir dönemini teşkil eden 1960- 1971 yıllarının siyasal, toplumsal ve kurumsal birikimi, sonraki yıllarda siyasi hayatın sürekli başvurduğu bir kaynak olmuştur. Partilerin ortaya koymuş olduğu politikaların aydınlarda ve toplumda meydana getirdiği reaksiyonları çokça gördüğümüz 1960'lı yıllar, sadece anılarda kalan bir birikim olmaktan öte, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iç ve dış siyasal gelişmelerine yön vermesine katkı sağlayacak yıllar olmuştur. Bu çerçevede tezde, bahsi geçen yılların iyi anlaşılmasının sonraki dönemlere daha doğru ve sağlıklı yaklaşılabilmesi gerçeğinden hareket edilmiştir.

4. Yöntem

Tezimizin hazırlanmasında öncelikle konuyla ilgili kaynak taraması yapılmış, farklı ideoloji ve fikirlere sahip kişilerin kaynaklarına yer verilmek suretiyle tarafsızlığa sadık kalınmıştır. Dönemin önemli kaynakları arasında yer alan hatıraların değerlendirilmesinde, olası duygusal yaklaşımlar nedeniyle çok hassas davranılmış ve hatıralardaki verilerin farklı kaynaklardan kontrolleri de sağlanmıştır.

Kaynak taramasından sonra tez dönemimizin önemli kaynaklarından olan basın taraması da Milli Kütüphane ve TBMM mikrofilm bürolarında gerçekleştirilmiştir. Basında yapılan taramalarda tarafsızlığın gerçekleştirilebilmesi için birçok farklı gazete ve dergi taramaya dahil edilmiştir. Farklı gazete taramaları yapılmış olmakla birlikte, olaylar kronolojisinde hatalı bilgi vermemek için 12 yıllık dönem bir gazeteden ayrıca gün gün kontrol edilmiştir. Ulusal gazeteler yanında Times, New York Times ve Le Monde gibi yabancı gazetelerden de tezimize yararlanılmıştır. Yabancı gazeteler Boğaziçi Üniversitesi bilgisayar veri tabanında bulunan dijital arşivden temin edilmiş, tercüme yapıldıktan sonra tezimize eklenmiştir. Bu gazeteler kullanılarak Türk siyasal ve toplumsal hayatına yabancıların bakışı değerlendirilmek istenmiştir.

Tezimizin önemli bir ayağını siyasi gelişmeler oluşturmuştur. Bu çerçevede siyasi partilerin çeşitli yıllarda yayınlamış oldukları ve bugün ulusal yayınlarda mevcut olmayan; broşür, dergi, genelge, tebliğ, kitap, seçim beyannameleri, tüzükler, programlar, ilanlar vs. Milli Kütüphane, TBMM Kütüphanesi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, çeşitli özel ve resmi kurumlara ait kütüphaneler ile sahaflardan temin edilmiş, tezimizin birinci elden kaynakları arasına katılmıştır. TRT'den de çeşitli yıllarda siyasi parti temsilcilerinin yapmış oldukları seçim konuşmaları temin edilmiş, partilerin yayınlamış oldukları seçim konuşmaları ile kontrolleri sağlanmıştır.

Kurumlara ait arşiv kaynakları hiç şüphesiz araştırmacılar için çok önemli kaynaklardır. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden konumuzla ilgili temin edebildiğimiz kaynaklar, değerlendirilmiş ve ilgili bölümlerde kullanılmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan dönemle ilgili belgeler de, dört yıllık dönemde birçok kez taranmış ve ilgili kısımlar temin edilerek teze eklenmiştir. ATASE'de de dönemle ilgili belgeler mevcut olmakla birlikte, çalışmış olduğumuz dönemin kaynaklarının henüz araştırmacılara açık olmaması nedeniyle kullanılamamıştır. Yabancı arşiv kaynağı olarak da Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığına ait yayınlanmış belgelerin tercüme yapılarak teze eklenmiştir. Türk siyasi hayatının kalbi niteliğinde olan TBMM'ye ait 12 yıllık dönemin Milli Birlik Komitesi, Kurucu Meclis, Temsilciler Meclisi, Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu ve TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları gün gün incelenmiş, gerekli bilgiler ve notlar teze eklenmiştir.

Tezimizde bahsi geçen bu kaynakların yanı sıra makalelerden, sözlük ve ansiklopedilerden de yararlanılmıştır. Bunlardan farklı olarak günümüzde önemi giderek artan internet kaynaklarından da faydalanılmış ve ilgili kısımlar değerlendirilmiştir. İstatistiksel veriler için de Türkiye İstatistik Kurumu kaynaklarından istifade edilmiştir. Tezimizin önemli bir kaynağı olan Resmi Gazete de bütün aşamalarda aktif olarak kullanılmıştır. Başbakanlık Basın- Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmış olan Ayın Tarihi dergisi ise, tezimizle ilgili yıllarda yayınlanmaması nedeniyle kullanılamamıştır.

5. Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Süreci

Siyasi partilerin hem dünyada hem de Türkiye’de ortaya çıkışlarını değerlendirmeden önce, demokrasi kavramı ve demokrasinin gelişimini özetlemek gerekmektedir. Bilindiği gibi, demokrasi sözcüğünün ilk kullanımını Eski Yunan’da görmekteyiz. Yunanca’da “demos”, insanlar ve halk; “kratos” ise yönetmek anlamına gelmektedir¹. Demokratia veya demokrasi kavramının “demos=halk” kökünden hareketle karşılığının halk idaresi ve halkın egemenliği anlamına geldiği söylenebilir². Demokrasinin sözcük anlamı olan “halk yönetimi/ halkın iktidarı”, iktidarın halka ait olmasına dair tanımlamada hemen hemen herkes birleşmekle birlikte, kapsam ve niteliği konusunda ayrışmalar dikkati çekmektedir³. Demokratia veya demokrasi sözcüklerini ilk kullananların Atinalılar olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu sözcük, her ne kadar halkın iktidarı anlamına gelse de, aristokratlar tarafından sıradan halkı küçümsemek için de kullanılmıştır⁴.

Demokrasinin ilk çağda ortaya çıktığı ve ilk çağdaki anlamı ile halkın, halk tarafından ve halk için yönetilmesi anlamına geldiği genel kabul görmekle birlikte⁵, farklı bakış açıları da kavramın gelişimindeki ve uygulanmasındaki süreci anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede Robert A. Dahl, demokrasinin birden çok yerde, birden fazla icat edildiğini savunmaktadır. Ona göre demokrasiyi ortaya çıkaran koşulların birden çok yerde oluşmuş olabileceği, demokrasiyi sadece bir yerle sınırlamamızı engellediğini belirtmiştir⁶. Bu görüşten hareketle, Eski Yunan demokrasisini, sadece Yunan demokrasisi olarak değil; Atinalıların, Korentlilerin ve diğer bir kent devletinin demokrasisi şeklinde değerlendirmek gerekmektedir⁷.

Diğer taraftan, halka ait yönetimin (demokrasi) Antik Yunan’da ortaya çıktığı zamanlarda İtalya’nın Roma şehrinde de kendi sistemlerine republic (cumhuriyet) adını verdiklerini görmekteyiz. Latince’de “res”, şey veya ilişki anlamında iken; “publicus”

¹ Robert A. Dahl, *Demokrasi Üzerine* (Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2001, s. 11; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 622; Jean-François Kervegan, “Demokrasi”, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Çeviren: İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 187.

² Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 50; Nadir Nadi, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a (1961-1962)*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 2000, s. 13- 14.

³ Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 622.

⁴ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 11.

⁵ Turan Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, Beta Yayınları, İstanbul 2007, s. 1.

⁶ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 9.

⁷ Robert A. Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri* (Çev. Levent Köker), Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Yetkin Basımevi, Ankara 1993, s. 4.

halk anlamına gelmektedir. Buradan cumhuriyetin “halka ait olan şey” anlamına geldiğini söyleyebiliriz⁸. Bu da hem demokrasi hem de cumhuriyet kavramlarının aynı zamanlarda benzer bir seyir izlediğini bize göstermektedir.

Eski Yunan’da siyasal ve sosyal yaşamın en belirgin özelliği, polis adı verilen kent devletlerinin varlığı olmuştur. Politika kelimesi de polis’ten türetilmiştir. Dorların istilasından kaçan Yunanca konuşan topluluklar, kimi yerlerde kent devletleri kurmuşlardır⁹. En önemli kent devleti Atina olup, milattan önce (MÖ) 507 yılında hemen hemen iki yüz yıl süren bir halkçı yönetim anlayışını benimsemiştir¹⁰. Eski Yunan’daki kent devletinde iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi halk (ethnos/demos), ikincisi de kent (polis)’tir. MÖ 5. yüzyılda Atina’da 170 bin yurttaş, 30 bin yabancı, 100 bin köle olmak üzere toplamda 300 bin kişinin yaşadığı belirtilmiştir. Kent, “Akropolis” denilen yüksekte yer alan bir kamu binasından yönetilmektedir. Kent devletleri başlangıçta monarşik bir yapıda iken, sonraları oligarşik ve demokratik bir yapıya dönüşmüştür. En önemli siyasal yapıları ise “danışma meclisleri (bule)” ve “halk meclisi (demos)” olmuştur. Kent devletlerinde yurttaşların eşitliği ve düzen için anayasa da bulunmaktadır¹¹. Eski Yunanlıların görüşüne göre demokrasi ancak polisin üyeleri arasında bulunmaktadır. Özgürlük, özel bir kente sahip olmanın bir özelliği olarak anlaşılmıştır. Eski Yunan’daki demokrasi anlayışı kent-devletinden, modern zamanlarda ulus-devlete doğru bir dönüşüm yaşamıştır¹².

Milattan önce 5. yüzyıla kadar devletin başında kral bulunmaktadır. Antik Çağ’da sikkenin icat edilmesiyle birlikte ekonomik hayat da canlanmıştır. O zamana kadar birbiri ile çatışan iki sınıf (aristokratlar ve köylüler) varken, bir de orta sınıf (işçi, gemici, tüccar) ortaya çıkmıştır. Orta sınıfın köylülerle birleşerek aristokratlarla mücadeleye başlaması, Atina demokrasisinin başlangıcını oluşturmaktadır¹³. Atinalılar demokrasiyi yalnızca Meclis’te önemli kararlar almak ve yasa çıkarmak olarak görmemişler, aynı zamanda kamusal görevlerde de hizmet vermek şeklinde algılamışlardır¹⁴. Atina’da halk meclisinin önemli bir rolü olmakla birlikte¹⁵, halk

⁸ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 12.

⁹ Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s. 44.

¹⁰ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 11.

¹¹ Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s. 46- 47.

¹² Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, s. 27, 29.

¹³ Nahit Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, Yayına Hazırlayan: Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 8.

¹⁴ Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, s. 20.

meclisine (ekklesia-apella) katılabilmek için; köle olmamak, Atina’da ikamet eden yabancılardan olmamak (metoikos), kadın olmamak gibi nitelikler aranmıştır¹⁶. Bu durum, demokrasinin hak ve sorumlukta eşitlik ilkesine aykırı bir özellik ortaya koymaktadır.

Atina demokrasisinin¹⁷ zirvede olduğu dönemde bile demos, yetişkinlerin çoğunu kapsamamıştır¹⁸. Demokrasi her ne kadar halk idaresi anlamına gelse de; yabancılar, köleler ve kadınlar demokrasinin içeriğinden faydalanamamışlardır¹⁹. Atina kent devletinde siyasal ve sosyal hakların kullanılmasında Atina yurttaşı olunması öngörülmüş, yalnız anne ve babası Atinalı olanlar yurttaş olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede Atina’da köleler, yurttaşlık/ vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmışlar²⁰, hukuki bir kişilik olarak tanınmamışlar ve hukuki davalarda efendileri tarafından temsil edilmişlerdir. Özgür bir vatandaş köleye karşı bir suç işlerse cezası hafif olurken, köle suç işlerse cezası ağır olmuştur²¹. Özetle Atina demokrasisi, sadece köle sahibi efendilerin oy kullandıkları bir demokrasiyi ifade etmektedir²².

Antik Yunan toplumunda efendi- köle, kadın- erkek arasındaki eşitsizlik halk egemenliğini zedelemiştir. Bu bağlamda, çağdaş demokrasilerle antik demokrasilerin temelinde halk olmakla birlikte yurttaşların eşitliği ve eşitsizliği konuları farklılaşmıştır²³. Necip Fazıl Kısakürek, Eski Yunan’ı ve Atina’yı özetle şöyle nitелеmektedir; “Eski Yunan... Soylular hegemonyası devresinden sonra ‘Demos-krotos: Halk idaresi’ çığırı, yahut “her kafadan bir ses” rejimi... İşte bu sistem ve şekil

¹⁵ Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s. 50.

¹⁶ Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, s. 22.

¹⁷ Atina demokrasisinin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: Nisbi temsil sistemi bulunmamakta, yasama hakkı bizzat yurttaşlar tarafından kullanılmaktadır. Yurttaşlar sadece yasama değil, doğrudan yürütme ve yargı yetkilerini de kullanmışlardır. Görev alanlar kura ve sıraya göre seçilmişlerdir. Bunlara kadınlar ve köleler ise dahil edilmemiş ve daha çok zenginler seçilmiştir. Ücret ancak MÖ V. yüzyılda ödenmeye başlamış ve bu süreçten sonra köylülerin katılımı sağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, s. 30.

¹⁸ Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, s. 5.

¹⁹ Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 8.

²⁰ Yıldırım Torun, *Demokrasi ve Cumhuriyet*, Orion Yayınevi, Ankara 2005, s. 23- 25

²¹ Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, s. 37.

²² Tank Ziya Ekinci, *Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları Sorunları*, Cem Yayınevi Yayını, İstanbul 2004, s. 22.

²³ MÖ V. yüzyılda Attika’daki 315 bin nüfusun 115 bininin kölelerden oluştuğu sanılmaktadır. Kölelere hizmetleri karşılığı bir miktar para ödenirdi. Biriktirdikleri paralarla özgürlüklerini kazanabilirlerdi. Özgürleşen köleler bütün yurttaşlık haklarına değil ancak “metiklerin” haklarına sahip olabilirlerdi. Toprak edinemezlerdi. Halk Meclisine ve Şehir Meclisine seçilemezler, ancak oralarda hademe olarak görev yapabilirlerdi. Barbar dedikleri yabancıların köleliğini doğal kabul eden Atinalılar, kendilerinin köleliğini içlerine sindiremezlerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, s. 53; Torun, *Demokrasi ve Cumhuriyet*, s. 25.

içinde şırmamış kalabalıklar yatağı Atina²⁴.” Çoğunluğu köle olan ve özgür insan sayısının çok az olduğu Atina ve Eski Yunan’da uygulanan demokrasi ile modern zamanlarda uygulanan demokrasi arasında çok büyük uçurumlar bulunmaktadır²⁵.

Sparta halkına baktığımızda üç grupta toplandıklarını görürüz. Bunlardan birincisi toprakları paylaşan ve 25 bin kişiyi geçmeyen “damos”lar; ikincisi dağlık bölgelerde yaşayan “perioikos”lar; üçüncüsü de yarı köle sınıfını oluşturan ve toprak işlerinde çalıştırılan “heilot”lardır²⁶. Heilotlar, köle oldukları için Spartalı dokuz bin civarındaki erkek yurttaşın egemenliği altında yaşamışlardır. Spartalılar, topraklarını heloitlere işletmişler ve bu sayede geçinmişlerdir²⁷. Sparta’da da köleler açısından durum farklı olmamıştır. Burada köleler, siyasi haklara sahip olamamışlar ve devlet, yurttaşlara toprak ve toprağı işleyebilmek için bir köle (heilot) aile vermiştir²⁸. Hatta Spartalılar idare ettikleri köleleri sık sık kılıçtan geçirmekten de çekinmemişlerdir²⁹. Sparta’da otuz kişiden oluşan “yaşlılar danışma meclisi (gerusia)” ve “halk meclisi (apella)” bulunmaktadır. Gerusianın yaşlı üyeleri altmış yaşını doldurmuş aristokratik ailelerden seçilmiştir. Yaşlı üyeler ve devlet denetçileri olan ephorosları (ephoroi) ise halk meclisi seçmiştir³⁰.

Demokrasi ilk çağda Eski Yunan’da ve Atina şehir devletlerinde kısmen uygulanmış olmakla birlikte, ikinci yükselişini Aydınlanma dönemi sonrasında 1800’lü yıllarda sağlamıştır. Modern demokrasilerin ortaya çıkışı 18. yüzyıldan itibaren ve özellikle 19. yüzyıl olsa da, esas yükselişini 20. yüzyılda 1945’lerden sonra yaşamıştır³¹. On yedinci yüzyıldan itibaren demokrasi düşüncesindeki dönüşüm kent devletten ulus devlete şeklinde gerçekleşmiştir. J. J. Rousseau, Toplum Sözleşmesi’nde (1792) tüm yurttaşların yönetimde egemen olmasını gündeme getirmiştir³². Özellikle 18. yüzyılda Avrupa’nın birçok bölgesinde yerel meclisler ortaya çıkmaya başlamıştır. Vergilerin artırılması konusunda yönetilenlerin rızasını alma düşüncesi, genel olarak kanunlarla ilgili talebe dönüşmüş, birçok bölgeden insanların kanunları hazırlayan

²⁴ Necip Fazıl Kısakürek, *İhtilal*, 11. Baskı, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2008, s. 66.

²⁵ Mustafa Keskin, *Türk Demokrasi Tarihi*, Basılmamış Doktora Ders Notları, Kayseri 2011.

²⁶ Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, s. 16; Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s. 48.

²⁷ Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s. 48.

²⁸ Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, s. 53.

²⁹ Hikmet Kıvılcımlı, *Genel Olarak Sosyal Sınıflar ve Partiler*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008, s. 49.

³⁰ Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s. 50.

³¹ Eren, “Demokrasi ve Özgürlükler”, s. 102.

³² Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, s. 272.

kurumlarda temsil edilmelerini gerektirmiştir. Bu durum, demokratik uygulamaların önemli bir ayağını oluşturan seçim sisteminin uygulanmasına imkan sağlamıştır³³.

Bütün bunlar yanında modern demokrasinin oluşumunda 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan mücadeleler ve İnsan Hakları Bildirisinin önemli bir yeri olduğu söylenebilir³⁴. Hatta parlamenter demokrasiye geçişte; İngiliz püriten devrimi (1688), Fransız devrimi (1789) ve Amerikan iç savaşı (1861) gibi üç devrimin etkisi büyük olmuştur³⁵. Demokrasi fikri 18. yüzyıldan itibaren Amerika, Fransa, İngiltere, Norveç, Japonya, Hindistan gibi ülkelerde uygulanmıştır³⁶. Demokrasinin durağan bir kavram olmaması, içeriğinin zamanla birçok toplum tarafından doldurulmasına katkı sağlamıştır³⁷. Bu durum, modern zamanlarda demokrasiden anlaşılan şeyle, Eski Yunan'da bir Atinalının anladığı şeyin aynı olmamasına neden olmuştur³⁸. Nihayet çağdaş siyaset bilimciler, demokrasinin daha çok çoğunluk yönetimi anlamına geldiği konusunda birleşmişlerdir³⁹.

Yetkilerin temsilciler eliyle yürütüldüğü demokrasi anlayışına “temsili demokrasi”, halkın doğrudan yönetime katıldığı demokrasiye ise “doğrudan demokrasi” denilmektedir⁴⁰. Doğrudan demokrasinin nüfusu fazla olan ülkelerde ve hatta şehirlerde uygulanması oldukça zordur. Çünkü, doğrudan demokraside tek bir parlamentoda barındırılacak ölçüde az vatandaşın olması gerekmektedir⁴¹. Bu çerçevede çağdaş demokrasiler doğrudan değil, temsili nitelik taşımakta olup, liberal demokrasi adıyla da anılmaktadır⁴². Halk, iktidarı belirli süre için seçmiş olduğu temsilciler vasıtasıyla kullanmaktadır⁴³. Çağdaş demokrasilerde temsilciler yanında rekabet de önemlidir. Siyasal ve toplumsal farklılıkların ortaya çıkarmış olduğu rekabet, demokrasinin gelişmesine katkı sağlamıştır⁴⁴.

³³ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 22.

³⁴ Kemal Ertürk, *Türk Demokrasi Tarihi*, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1985, s. 3.

³⁵ Ahmet N. Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 533, Ankara 1983, s. 14.

³⁶ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 31.

³⁷ İkinci, *Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları Sorunları*, s. 22.

³⁸ Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, s. 2.

³⁹ Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, s. 169.

⁴⁰ Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 5.

⁴¹ David Beetham ve Kevin Boyle, *Demokrasinin Temelleri* (Çev. Vahit Bıçak), Liberte Yayınları, Ankara 1998, s. 6; Eren, “Demokrasi ve Özgürlükler”, s. 104.

⁴² İlkay Sunar, *Demokrasi Türkiye Serüveni*, Doruk Yayınları, İstanbul 2010, s. 17.

⁴³ Fahir H. Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını No: 34- 16, Güney Matbaacılık, Ankara 1953, s. 5- 6.

⁴⁴ Sunar, *Demokrasi Türkiye Serüveni*, s. 18.

Modern zamanlarda nüfusun hızla artması, devletlerin sınırlarının genişlemesi ve hayat şartlarının değişmesi nedeniyle demokrasinin uygulanmasında doğrudan demokrasi yerine temsili demokrasi tercih edilir olmuştur. Temsili demokraside seçimler kaçınılmazdır. Seçimin demokratik olabilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar; genel oy ilkesi, eşit oy ilkesi, tek dereceli seçim, süreli, gizli oy açık sayım, serbest ve eşit yarışabilme, yargı organları denetim ve gözetimidir⁴⁵. Robert A. Dahl'a göre temsili demokrasinin siyasi kurumları şunlardır; "Seçimle belirlenmiş memurlar; özgür, adil ve sık sık yapılan seçimler, ifade özgürlüğü, alternatif bilgilendirme kaynakları, kurumsal özerklik, vatandaşların dâhil edilmesi"⁴⁶." Temsili ve parlamenter demokrasiye karşı bir yaklaşım geliştiren J. J. Rousseau, vasıtasız bir demokrasi savunucusu olarak meclis gibi aracı organlara yer vermemiştir. Seçim ve oylama ile ortaya çıkan meclis çoğunluğu ona göre gerçek anlamda hiçbir zaman milli iradeyi temsil edemez⁴⁷.

Demokratik rejime geçişte birey anlayışındaki değişiklikten sonra kitlelerin baskısıyla ortaya çıkan "genel oy" prensibi de eklenerek çoğulcu bir toplum tipine ulaşılmıştır. Burada, çoğulcu demokrasiye sahip ülkelerin, feodal toplumun birikimi üzerine kurulduğunu görmekteyiz⁴⁸. Çoğulcu demokrasilerde hem uzlaşma hem de mücadele bir arada bulunmaktadır. Bu ikisinin varlığı, tekelleşme ve kargaşaya dönüşmediği sürece önemli olmuştur⁴⁹. Genel oy ilkesi demokrasilerde önemli olmakla birlikte, 19. yüzyılda uygulanan seçim sistemlerinde kadınlar oy kullanamadıkları gibi, erkeklerin de önemli bir kısmı oy kullanamamışlardır. Konuyla bağlantılı olarak, 1832 yılında İngiltere'de nüfusun ancak % 5'i oy kullanabiliyorken, aynı yıl bu oran % 7'ye çıkarılmıştır⁵⁰.

Demokratik gelenekleri eski olan İngiltere'de 1832 ve 1867 seçimlerinde sadece mülk sahibi erkekler oy kullandıklarını ve 1884'te ise üniversite mezunlarının oy kullanmaya başladığını görmekteyiz. İngiltere'de 1918'de ise 21 yaşın üstündeki

⁴⁵ Zafer Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, Prof. Dr. Bülent Tanör'ün Anısına Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri, TÜSİAD Yayını, İstanbul 2006, s. 37; Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 155.

⁴⁶ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 89.

⁴⁷ Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1966, s. 388- 389.

⁴⁸ Nurşen Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, Gür Yayınları, İstanbul 1989, s. 21.

⁴⁹ Sunar, *Demokrasi Türkiye Serüveni*, s. 19.

⁵⁰ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 23.

erkekler ve 30 yaşın üzerindeki kadınlar oy kullanmaya başlamış ve kadınlardaki yaş sınırı da ancak 1928 yılında 21'e düşürülmüştür. İngiltere'de 20 yaş üzeri oy kullanan vatandaşların 1914 yılındaki oranı % 30'a, 1921'de % 74'e, 1931 yılında ise ancak % 97'ye ulaşabilmiştir. Bu durum, eşit ve genel oy hakkının uzun bir süreçte uygulanma imkanı bulduğunu göstermektedir⁵¹. Diğer taraftan Belçika, Fransa ve İsviçre gibi demokratik ülkelerde kadınlar, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar oy kullanamamışlardır⁵². Sonuç olarak, genel oy uygulaması demokrasinin olduğu birçok ülkede uzun yıllar uygulanamamıştır. Batı Avrupa'da uzun yıllar kadınlara oy hakkı tanınmamış, sadece vergi ödeyen erkekler oy kullanmışlardır⁵³.

Demokrasi uygulamalarında tam bir olgunluğa erişilebilmesi için uzun bir yolculuğa çıkılması gerekmiştir. Bu çerçevede 1860'ta dünyada bulunan 37 ülkeden sadece 1'i demokratik ülkedir. Demokratik devlet sayısı 1870'te 2'ye, 1880'de 3'e, 1890'da 4'e, 1900'de 6'ya, 1910'da 8'e, 1920'de 15'e, 1930'da 22'ye ulaşmıştır. 1940'ta 65 devletten 19'u demokratik iken, 1950'de 75 devletten ancak 25'i demokratik hale gelmiştir. 1960 yılında 87 devletin 36'sı, 1970 yılında ise 119 devletin 40'ı demokratik yönetim anlayışını benimsemiştir. Demokratik ülkelerin hesaplanmasında sadece erkeklerin veya bütün vatandaşların oy kullanmaları esas alınarak bir hesaplama yapılmıştır⁵⁴. XX. yüzyılda demokrasinin bir din gibi benimsenmesinde, eski rejimlerin ve özellikle monarşi zulmünde ezilen toplumların demokrasiyi kurtarıcı gibi görmeleri etkili olmuştur⁵⁵.

Modern zamanlarda siyasi partiler, temsili demokratik sistemin vazgeçilmez unsurlarından olup, siyasi partinin olmadığı bir demokrasi düşünülemez⁵⁶. Temsili demokrasinin kurulmasından sonra gelişen siyasi partilerin tekamülü, demokrasi anlayış ve tatbikatının gelişmesiyle orantılı olmuştur⁵⁷. Modern manada siyasi partilerin gelişebilmesi için müsait bir hürriyet havasının, genel seçimler ve demokrasi fikrinin

⁵¹ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 24.

⁵² Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 93.

⁵³ İkinci, *Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları Sorunları*, s. 22.

⁵⁴ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 8.

⁵⁵ Nurettin Topçu, *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*, Yayına Haz.: Ezel Elverdi- İsmail Kara, İkinci Basım, Dergah Yayınları, İstanbul 2004, s. 120.

⁵⁶ Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 25.

⁵⁷ Arif T. Payaşlıoğlu, *Siyasi Partiler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, İstiklal Matbaacılık, Ankara 1952, s. 11; Samuel P. Huntington ve Jorge I. Domínguez, *Siyasal Gelişme* (Çev. Ergun Özbudun), Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1975, s. 65.

yeterli derecede gelişmiş olması gerekmektedir⁵⁸. Özetle demokrasinin temel iskeletinin siyasi partiler ve seçim olduğunu söyleyebiliriz⁵⁹. Siyasi partilerin kurulması özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşmeye ve kuvvetlenmeye⁶⁰, 20. yüzyılın başlarında ise demokrasi kavramı ile birlikte irdelenmeye başlamıştır⁶¹.

Siyasi partilerin iktidar kurmuş ilk cemiyetler kadar eski olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, partilerin siyasi hayatta bir varlık olarak ortaya çıkmaları demokrasi ve temsili rejimin gelişmesiyle olduğunu belirtmek gerekmektedir. İngiltere, ABD, Fransa ve İtalya'nın durumunu buna örnek olarak gösterebiliriz⁶². Siyasal partiler, çağdaş siyasal sistemlerin temel unsuru olarak değerlendirilmekte olup⁶³, demokratik rejimin getirmiş olduğu hürriyetler, siyasi partilerin gelişmesinde en önemli amillerden olmuştur⁶⁴.

Çağdaş demokrasilerin en önemli özelliği özgürlükler konusudur. Bunlar; özgür ifade, siyasal örgütlenme, muhalefet, adil ve serbest seçimler gibi haklardır⁶⁵. Robert A. Dahl'a göre demokrasinin alternatif sistemlere göre en az on avantajı bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: “Zorbalığı önleme, temel haklar, genel özgürlük, kendi kaderini tayin etme, ahlaki özerklik, insani gelişme, temel kişisel çıkarların korunması, politik eşitlik, barış ve refah”⁶⁶. Duverger'e göre de demokrasinin en basit ve gerçekçi anlamı şudur; “İdare edenlerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, idare edilenler tarafından seçildiği bir rejim”⁶⁷. Bütün bu değerlendirmelerden hareketle, bir sistemin demokratik olarak değerlendirilmesinde siyasal örgütlenme, özgür irade ve serbest seçimlerin mevcut olup olmadığına bakmak gerekmektedir.

Batılı devletler 18. yüzyıldan itibaren demokratik bir sürece girerken, monarşi ile yönetilen Osmanlı Devleti de, 19. yüzyılın başlarından itibaren yavaş yavaş

⁵⁸ Payaşlıoğlu, *Siyasi Partiler*, s. 11- 12.

⁵⁹ Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. VII.

⁶⁰ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, s. 8.

⁶¹ Filiz Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, TODAİE Yayını, Ankara 2003, s. 9.

⁶² Payaşlıoğlu, *Siyasi Partiler*, s. 13- 14, 27.

⁶³ Arsev Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993, s. 13.

⁶⁴ Payaşlıoğlu, *Siyasi Partiler*, s. 26.

⁶⁵ Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, s. 110.

⁶⁶ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 48.

⁶⁷ Maurice Duverger, “Partiler ve Siyasi Rejimler”, Çev. Dr. Ergun Özbudun, *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 1-4, Ajans-Türk Matbaası, 1962, s. 96.

değişmeye başlamış ve demokratik rejime giden yolda aşama aşama ilerlemiştir⁶⁸. Türk tarihinde meydana gelen anayasal gelişim, aynı zamanda demokratik sürecin seyrini bize göstermektedir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti döneminde ilk anayasal belge olarak 1808’de merkezi idare ile âyan temsilcileri arasında imzalanmış olan Sened-i İttifak’ı gösterebiliriz. Sened-i İttifak, Osmanlı Padişahının yetkilerini sınırlayan ilk anayasal belge niteliğini taşımaktadır. Bu belgede padişahın şahsi ve egemenlik dokunulmazlığının sözleşmeye katılanların taahhüdünde olduğu belirtilmiştir. Bu belge Türk demokrasi tarihinin başlangıç noktası kabul edilebilir⁶⁹. Sened-i İttifak’ı, anayasal gelişmelerde 1839 yılındaki Tanzimat Fermanı izlemiştir⁷⁰. 3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı, bizzat padişahın kendi yetkilerini kendi eliyle sınırlaması anlamı taşımaktadır. Bu fermanla, her kuvvetin üstünde bir kanun kuvvetinin olduğu fikri yayılmaya başlamıştır⁷¹. 1856 tarihli Islahat Fermanı da Tanzimat Fermanı’nın açmış olduğu yolu genişletmiştir⁷². Her iki fermanla birlikte Osmanlı topraklarında yaşayan herkese, eşit vatandaşlık hakları tanınmıştır⁷³.

Islahata Fermanı’ndan sonra 1876 Anayasası (Kanun-i Esasi) ile padişahın mutlak gücü sınırlandırılmıştır⁷⁴. 23 Aralık 1876’da kabul edilen Kanun-i Esasi ile Birinci Meşrutiyet olarak adlandırılan meşrutî dönem başlamıştır⁷⁵. Kanun-i Esasi’nin yürürlüğe girmesinden sonra 1877’de yapılan ilk seçimlerde seçmen olabilmek için erkeklere vergi verme, emlak sahibi olma şartı getirilmiştir. Bu seçimlerde kadınlara oy hakkı tanınmamış, sınırlı oy ilkesi uygulanmıştır⁷⁶. Seçimlerden sonra oluşan meclis, 19 Mart 1877’de açılmış ve böylece meşrutî yönetim fiilen başlamıştır⁷⁷. Seçimler neticesinde parlamento; farklı dinlere mensup cemaat liderleri, vilayet ileri gelenleri,

⁶⁸ Ertürk, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 7.

⁶⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 139; Ergun Özbudun ve Ömer Faruk Gençkaya, *Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2010, s. 17; Ertürk, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 15.

⁷⁰ Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye’de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, s. 17; Arif Köktaş, “Türkiye’de Demokrasinin Gelişmesine Kısa Bir Bakış”, *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s. 121.

⁷¹ Ertürk, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 26- 27.

⁷² Ertürk, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 32- 33.

⁷³ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 97.

⁷⁴ Kemal H. Karpat, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980* (Çev. Esin Soğancılar), İmge Yayınları, Ankara 2007, s. 9.

⁷⁵ Füzüzan Husrev Tökin, *Türkiye’de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, Elif Yayınları, İstanbul 1965, s. 26.

⁷⁶ Üskül, *Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 38.

⁷⁷ Ertürk, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 38- 39.

toprak sahipleri, tüccarlar ve ulemadan oluşmuştur⁷⁸. Meclis'teki sert eleştiri ve tartışmalardan rahatsızlık duyan Sultan II. Abdulhamid, 13 Şubat 1878'de meclisi kapatarak meşruti yönetime son vermiş, böylece Birinci Meşrutiyet dönemi sona ermiştir⁷⁹.

Osmanlı toplumunda özellikle 19. yüzyıldan itibaren hem anayasal gelişmeler hem de demokratik devletin unsurları oluşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı bu tür gelişmeler için önemli olmakla birlikte, Türk devlet geleneğinde demokratik usuller, İslamiyet öncesinden beri uygulanagelmıştır. İslamiyet'in kural ve kaidelerini kendi gelenekleri ile bütünleştiren Türkler; istişare ve meşverete, danışma meclislerine, ilim adamlarına büyük önem vermişler ve toplumun ileri gelenleri ile her zaman görüşerek ve onların görüşlerini alarak demokratik usulleri fiilen uygulamışlardır. İslamiyet'in temel mefhumunun eşitlik olduğunu belirten Cemil Meriç, fikir hürriyetinin de bir tecavüz silahı olarak değil bir ikaz ve irşat vasıtası olarak gördüğünü belirtmektedir. Meriç konuyla ilgili yazısına şöyle devam etmiştir; “Demokrasinin ta kendisidir İslamiyet. Ama Batı'ninkinden çok başka bir ruh ikliminde gelişen, çok başka umdelere dayanan bir demokrasi⁸⁰.”

Kur'an-ı Kerim'de Şûra Suresi'nde, Müslümanların işlerini birbirlerine danışarak yürütmelerinden bahsedilmektedir. Aynı surenin 36- 39. ayetleri şu şekildedir; “Dünyalık olarak size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelenedikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri, aralarında şûra (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir⁸¹.” Burada Yüce Allah, mükâfata muhatap olacaklar arasında “işlerini istişare ile yapanları” da sıralamaktadır. Kur'an-ı Kerim'in diğer birçok ayetinde yardımlaşma, işbirliği, meşveret, doğruluk, çalışma ahlakı gibi yüzlerce konuda modern devletlerin demokratik yönetim sistemlerinde uygulanacak kaideler ve usuller bulunmaktadır.

⁷⁸ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 10.

⁷⁹ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 40.

⁸⁰ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 173- 174.

⁸¹ *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 12. Baskı, Ankara 2006, s. 486.

Modern Türkiye’de çok partili hayata geçiş sürecini değerlendirirken Osmanlı Devleti döneminde özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulmaya başlanan cemiyetleri ve komiteleri incelemek gerekmektedir. Nihayet bütün bu birikim, 20. yüzyıl Türkiye’sinin oluşumunu sağlamıştır. Osmanlı Devleti’nde özellikle 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan fikir akımları, cemiyetler ve fırkalar demokratik kültürün toplum içerisinde yaygın hale gelmesinde etkin rol üstlenmişlerdir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti’nin Batı karşısında askeri, ekonomik ve teknik gelişmeler açısından geri kalması, Osmanlı aydınlarında Batı yanlısı bir ortamın oluşmasına neden olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda kurulan cemiyetler, Batılılaşma sürecinde başrolde olmuşlar ve kurulacak olan siyasi partilere temel teşkil etmişlerdir. Bu çerçevede; 1859 yılında kurulan Fedailer Cemiyeti, 1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1878’de kurulan Üsküdar Cemiyeti ve Aziz Bey Komitesi⁸², 1889 yılı Mayıs ayında Tıbbiyeli öğrenciler tarafından kurulmuş olan İttihad-ı Osmani adlı cemiyet, bir müddet sonra Ahmet Rıza’nın Paris’teki grubu ile temas kurmuş ve isim değiştirerek İttihad ve Terakki adını almış olan cemiyet, bunlardan birkaçıdır⁸³. 1902 yılında kurulan Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, 1904 yılında kurulan Osmanlı İttihat ve İnkılap Cemiyeti, 1906 yılında kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 1906 yılında kurulan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti⁸⁴ ile yüzyılın başında kurulan; Selamet-i Umumiye Kulübü, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslamiye, Cemiyet-i Ahadiye-i Osmaniye, İhtilalci Asker Cemiyeti, Harbiye Yüksek Mektepleri İttihadı gibi cemiyetleri bunlar arasında sayabiliriz⁸⁵.

İttihat ve Terakki’nin baskısı ile Sultan II. Abdulhamid, 24 Temmuz 1908’de İkinci Meşrutiyeti ilan etmiş ve 1876 Anayasası’nı yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Meclis ise 4 Aralık 1908’de açılmıştır⁸⁶. II. Meşrutiyet’le birlikte iktidar tekrar paylaşılmaya başlamıştır⁸⁷. Bu süreçten sonra yönetimde etkili olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913 yılında parti haline gelmiştir. 1918’de yapılan son kongresine kadar toplam dokuz kongre toplamış ve son kongrede partinin dağıtılmasına karar verilmiştir. 1908 yılından sonra iktidar partisi olan İttihat ve Terakki’ye karşı muhalefet

⁸² Tekin Erer, *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963, s. 7- 9.

⁸³ Tökin, *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 32.

⁸⁴ Erer, *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, s. 7- 9.

⁸⁵ Tökin, *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 36.

⁸⁶ Karpat, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 11; Tökin, *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 38;

⁸⁷ Ertürk, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 46.

partileri de oluşmaya başlamıştır. Bunların başında Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Ahrar Partisi'ni sayabiliriz. Muhalefet partileri genellikle başkentte ve birkaç büyük şehirde toplandıkları için halk desteği sınırlı olmuştur⁸⁸.

Kanun-i Esasi'de 1909 yılında yapılan değişiklikle cemiyet kurma prensibi kabul edilmiştir. Cemiyetlerin fırkaya ve sonra da partiye dönüşmeleri 20. yüzyılın ilk çeyreğini simgeleyen siyasal bir özellik olmuştur. 1908- 1920 yılları arasında 25 kadar siyasal partinin kurulduğunu söyleyebiliriz⁸⁹. 1908 yılı Ağustos ayında Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, 14 Eylül 1908 tarihinde Osmanlı Ahrar Fırkası⁹⁰, 6 Şubat 1909'da Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad), 5 Nisan 1909'da İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Kasım 1909'da Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, yine 1909 yılında Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, 21 Şubat 1910'da Ahali Fırkası, 1910 yılında Osmanlı Sosyalist Fırkası⁹¹, 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 5 Temmuz 1912 tarihinde Milli Meşrutiyet Fırkası kurulmuştur⁹².

İkinci Meşrutiyet dönemi, siyasal fırka ve partilerin yoğunlaştığı bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Bunda hem fikir akımlarının hızla yayılması hem de iktidar mücadelesi etkili olmuştur. Siyasal partilerin ortaya çıkışı, toplumdaki bölünmelerle doğru orantılı olmuştur. Bölünmelerin sayısal olarak çokluğu, partilerin de çokluğu anlamına gelmektedir. Özetle sorunun tek olması, tek partiyi, sorunların çok olması ise çok partili yapının ortaya çıkmasını sağlamaktadır⁹³.

Mütareke döneminde de çeşitli fırkalar kurulmuş, bu bağlamda 1918- 1922 yılları arasında otuz civarında partinin kurulduğunu görürüz⁹⁴. 5 Kasım 1918'de Radikal Avam Fırkası, Kasım 1918'de Osmanlı Hürriyetperveran Fırkası, 24 Kasım 1918'de Teceddüt Fırkası, Kasım 1918'de Ahali İktisat Fırkası, 6 Ocak 1918'de Sosyal Demokrat Fırkası, 2 Ocak 1919'da Sulh Selamet-i Umumiye Fırkası⁹⁵, 20 Şubat 1919'da Türkiye Sosyalist Fırkası, 4 Mayıs 1919'da Milli Ahrar Fırkası, yine 1919'da

⁸⁸ Karpaz, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 12- 14.

⁸⁹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 19- 20.

⁹⁰ Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 102; Tökin, *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 42- 43.

⁹¹ Tökin, *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 45- 48; Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 103.

⁹² Tökin, *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 50- 51.

⁹³ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2011, s. 3.

⁹⁴ Karpaz, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 19.

⁹⁵ Tökin, *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 53- 54.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Milli Türk Fırkası ve Osmanlı Mesai Fırkası, 1920 yılında Amele Partisi, Türkiye Zürra Fırkası ve 1922 yılında ise Müstakil Sosyalist Fırkası kurulmuştur⁹⁶. Diğer taraftan, II. Meşrutiyet döneminde başlayan milliyetçilik akımı, 1919 yılından itibaren hız kazanmış ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle birlikte geniş halk desteğine kavuşmuştur⁹⁷. Türk milliyetçiliğinin ikinci merhalesi olarak değerlendirilen bu dönemde Türk Milleti, bağımsızlık mücadelesinde güveneceği tek varlığın kendi milli varlığı olduğunu görmüştür⁹⁸.

Osmanlı topraklarının büyük devletler tarafından paylaşılmaya başlaması ile birlikte, kurtuluş çareleri arayan Müslüman Türkler, milli bir direnişin doğmasını sağlamışlardır. Bu süreçte Misak-ı Milli'nin kabul edilmiş olduğu Son Osmanlı Mebusan Meclisi, 12 Ocak 1920'de açılmış ve 18 Mart 1920'de ise varlığı nihayete ermiştir⁹⁹. Mebusan Meclisi'nin sona ermesinden sonra Ankara'da yeni bir meclis için çalışmalar başlatılmış ve yeni Türkiye Devleti'nin ilk meclisi olan Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi, çeşitli görüş ve düşüncede olan kişilerden oluşmuş ve bu durum zamanla gruplaşmalara neden olmuştur. Tesanüd Grubu, İstiklal Grubu, Islahat Grubu, Halk Zümresi, Muhafaza-i Mukaddesat Grubu, Müdafaa-i Hukuk Grubu bu gruplar arasında sayılabilir¹⁰⁰.

Meclis'teki çalışmaların sağlıklı sürdürülebilmesi için geniş bir grubun oluşturulması gerektiğini düşünen Mustafa Kemal, 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk adını taşıyan bir grubun oluşturulduğunu açıklamıştır. Grubun ilk toplantısına 135 milletvekili katılmışken, ilerleyen zamanlarda bu sayı 261'e kadar yükselmiştir. Bu gruba karşı 1921 yılı sonlarına doğru İkinci Grup oluşturulmuştur¹⁰¹. Diğer taraftan Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal, Sovyet Rusya'nın yardımını ve desteğini temin etmek istemiştir. Buna karşılık Ruslar, Yeşil Ordu isimli teşkilatı kurdurarak komünist ideolojinin yayılmasını amaçlamışlar, ancak başarılı olamamışlardır. Yine Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yaklaşması bağlamında

⁹⁶ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 55- 58.

⁹⁷ Karpaz, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 24- 25.

⁹⁸ Mustafa Keskin, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 10.

⁹⁹ Ertürk, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 64- 65.

¹⁰⁰ Mustafa Keskin, Abdulkadir Yuvalı, Ayhan Öztürk ve Mustafa Ekincikli, *Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ufuk Kitabevi Yayınları 1, Kayseri 1995, s. 103; Tökin, *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 63.

¹⁰¹ Şerafettin Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, Tüses Yayınları, İstanbul 2000, s. 13- 15.

Türkiye Komünist Fırkası, 18 Ekim 1920'de Ankara'da kurulmuştur. Aynı yıl Aralık ayında ise ikinci bir komünist fırkası olan Halk İştirakiyûn Fırkası kurulmuştur¹⁰². Bütün bunlar bizlere, Milli Mücadele döneminde hem Meclis içerisinde hem de Meclis dışında farklı farklı ideolojilere sahip oluşumların sürdüğünü göstermektedir.

Birinci Büyük Millet Meclisi seçimlerinin 1 Nisan 1923'te yenilenmesine karar verilmesi nedeniyle Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı olarak 8 Nisan 1923'te dokuz ümmeden oluşan bir bildiri yayınlamıştır. Bu metin aynı zamanda bir seçim bildirisidir¹⁰³. Beynamede Mustafa Kemal, yeni çalışma döneminde memleketi milli egemenliğe dayanan bir siyasi teşkilata kavuşturmak için Halk Fırkası'nın kurulacağını belirtmiş ve 1919- 1923 yılları arasında önemli siyasi kararlar almış olan Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun, Halk Fırkası'na dönüşeceğini söylemiştir¹⁰⁴. Gerçi Mustafa Kemal, daha önce 6 Aralık 1922'de basına vermiş olduğu demeçte, Halk Fırkası adıyla siyasal bir parti kurmaya karar verdiğini açıklamıştır¹⁰⁵. Nihayet İkinci Büyük Millet Meclisi için yapılan seçimlerde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin belirlediği adaylar millet tarafından seçilmiştir¹⁰⁶. Bunun üzerine Meclis'e gelen milletvekilleri Halk Fırkası hakkında görüşme yapmak üzere 7 Ağustos 1923'te toplanmışlar ve hazırlanmış olan parti tüzüğüne son şeklini vererek, 9 Eylül 1923'te tüzüğü kabul etmişlerdir¹⁰⁷. Halk Fırkası, resmen 9 Eylül 1923'te kurulmuş olmasına rağmen¹⁰⁸, fırkanın kökenini 4- 11 Eylül 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen Sivas Kongresi'ne dayandırdığı bilinmektedir¹⁰⁹. Partinin genel başkanı olarak Mustafa Kemal, genel sekreteri olarak da Recep Peker belirlenmiştir¹¹⁰. Halk Fırkası'nın yasallaşması için 23

¹⁰² Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 64- 67.

¹⁰³ Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 21; Avni Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1964, s. 194- 195.

¹⁰⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, Ankara 1962, s. 12; Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihçesi*, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul 1962, s. 8; İsmail Hüsrev Tökin, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dünya ve Cemiyet Görüşü*, Ülkü Basımevi, Ankara 1946, s. 7; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 53.

¹⁰⁵ Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 17; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, s. 17.

¹⁰⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, s. 15.

¹⁰⁷ Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihçesi*, s. 9; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, s. 17; Tökin, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dünya ve Cemiyet Görüşü*, s. 8.

¹⁰⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, s. 3.

¹⁰⁹ Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 7; Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 20.

¹¹⁰ Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 25.

Ekim 1923 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na resmi başvuru da yapılmıştır¹¹¹. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak kurulan Halk Fırkası, Cumhuriyetin ilanından sonra 10 Kasım 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır¹¹². İlk kurultayı Sivas Kongresi sayılan Fırkanın 15 Ekim 1927'deki ikinci kurultayında program tadilleri yapılmıştır. Mustafa Kemal'in altı günlük nutkunu okuduğu bu kurultayda "cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik" esasları kabul edilmiştir. 11 Mayıs 1931 tarihli üçüncü kurultayda ise "devletçilik ve inkılapçılık" kabul edilmiş, nihayet bu altı prensip 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasaya girmiştir¹¹³. Aynı zamanda Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931 yılındaki kurultaydan sonra Cumhuriyet Halk Partisi haline dönüşmüştür¹¹⁴. Bu çerçevede Halk Fırkası, iki değişiklikten sonra 1935 yılında adındaki fırka kelimesini kaldırarak Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır¹¹⁵.

Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923'te imzalanmasından sonra¹¹⁶, yeni ve bağımsız bir Türk Devleti'nin varlığı dünya devletleri tarafından resmen kabul edilmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin yanında ikinci veya üçüncü partilerin oluşturularak ülkenin çok partili bir yapıya kavuşturulması konusunda çeşitli tecrübeler yaşanmıştır. Çok partili hayata geçiş için ilk deneme olarak değerlendirilebileceğimiz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1924'te Ankara'da kurulmuştur¹¹⁷.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında Hüseyin Rauf (Orbay), Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez), Refet (Bele)

¹¹¹ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980* (Çev. Esin Soğancılar), s. 56; Şerafettin Turan, *Kökeni Ulusal Direniş Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 25.

¹¹² Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 21; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 56; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 69.

¹¹³ Tökin, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dünya ve Cemiyet Görüşü*, s. 9; Turan, *Kökeni Ulusal Direniş Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 30- 31, 44; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 61; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 23.

¹¹⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, s. 19.

¹¹⁵ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 37; Turan, *Kökeni Ulusal Direniş Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 44.

¹¹⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, s. 15.

¹¹⁷ Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 27; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 69.

Paşalar ile Adnan Bey ve Bekir Sami Bey gibi tanınmış kişiler yer almıştır¹¹⁸. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programından liberal çizgide bir politika yürüteceği anlaşılmıştır¹¹⁹. İlk şubesi Urfa'da açılmış olan fırka, özellikle Doğu vilayetlerinde sempatiyle karşılanmıştır¹²⁰. 3 Haziran 1925'te toplanan İcra Vekilleri Heyeti, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bazı mensuplarının dini siyasete alet ettikleri ve Şeyh Said İsyanında parmakları olduğu gerekçesiyle merkez ve bütün şubelerinin kapatılmasına karar vermiş ve nihayet parti, 5 Haziran 1925'te kapatılmıştır¹²¹. Yeni partinin, yapılan ve yapılacak olan reformlar için tehdit olarak görülmesi partinin kapatılmasında etkili olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası girişiminden sonra Halk Fırkası, Türkiye'de tek politik güç haline gelmiştir¹²².

Mustafa Kemal'in müstakil bir partinin kurulması konusundaki görüşlerini İsmet İnönü, yıllar sonra Abdi İpekçi'ye açıklamıştır. İnönü'nün Abdi İpekçi'ye anlatımına göre Mustafa Kemal Atatürk'ün, Serbest Fırka yerine Meclis içinde muhalif grupların oluşturulması isteğinde olduğuna dair iddiaların doğru olmadığını belirtmiştir. Ona göre rengi, şekli, fikirleri açık yeni bir partinin oluşturulması gerekmektedir¹²³. Bu çerçevede yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde ikinci çok partili hayata geçiş denemesi, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 12 Ağustos 1930'da İstanbul'da kurulmasıyla gerçekleşmiştir¹²⁴. İlk kurucuları; Gümüşhane Mebusu Ali Fethi Bey, Kütahya Mebusu Nuri Bey, Bursa Mebusu Semih Bey, Elazığ Mebusu Nakiyittin Bey, Erzurum Mebusu İbrahim Bey, Niğde Mebusu Galip Bey, Sinop Mebusu Refik İsmail Bey, Şebinkarahisar Mebusu Şair Mehmet Emin Bey, İstanbul Mebusu Süreyya Paşa'dan oluşmuştur¹²⁵.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Mustafa Kemal'in ısrarıyla Ali Fethi Bey'e (Okyar) kurdurulduğu anlaşılmaktadır. Bunda demokratik rejime duyulan özlem yanında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın denetlenmesi de önemli bir yer tutmaktadır.

¹¹⁸ Mustafa Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 6, Sayı 11, Kış 2012, s. 152; Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 27.

¹¹⁹ Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu", s. 160- 161.

¹²⁰ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 162.

¹²¹ Osman Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, 2. Baskı, Fark Yayınları, Ankara 2006, s. 59- 60; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 71; Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 44- 45.

¹²² Karpaz, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 37, 63.

¹²³ *Milliyet Gazetesi*, 21 Kasım 1961, s. 3.

¹²⁴ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 73.

¹²⁵ Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 47.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın halk tarafından büyük kabul görmesi, firkanın ömrünü azaltmıştır. Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'na karşı halkta duyulan hoşnutsuzluğun nedenini öğrenmek için yurt gezisine çıkmıştır. CHF'ye duyulan hoşnutsuzlukta siyasi nedenler yanında, hiç şüphesiz ekonomik durum da etkili olmuştur. Özellikle 1929- 1930 dünya ekonomik buhranının etkili olduğu söylenebilir¹²⁶. Ali Fethi Bey'in İzmir gezisinde halk, kendisine yoğun sevgi gösterilerinde bulunmuştur. İzmirli vatandaşlar Fethi Bey'in gelişini Halk Fırkası'na duyulan memnuniyetsizlikten dolayı coşkuyla karşılamışlar ve ona kurtarıcı gibi bakmışlardır. Halkın yoğun ilgisi Cumhuriyet Halk Fırkalıları da tedirgin etmiştir. Fethi Bey, demokrasiye yumuşak bir geçişte rol alırken, halkın Halk Fırkası idarecilerinden gördükleri zulüm, devrimlerden duyulan kimi rahatsızlıklar CHF aleyhine bir kamuoyu oluşturmuş ve yeni kurulan partiye kurtarıcı gözüyle bakılmaya başlanmıştır¹²⁷.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından sonra özellikle Egeli vatandaşların Halk Fırkası'na karşı olumsuz tutumu nedeniyle Başvekil İsmet İnönü, bu olayları araştırmak, incelemek ve gerekli tedbirleri almak için kırk kişilik bir heyet kurulmasını Meclis grubuna teklif etmiştir. Yapılan araştırmanın en önemli sonucu, vatandaşa yukarıdan bakan ve onları küçümseyen bir anlayışın teşkilatlarda mevcut olduğu yönünde olmuştur. Bu tespitlerden sonra Serbest Fırka'ya karşı Halk Fırkası'nın kendisine çeki düzen vermesi kararlaştırılmış ve çeşitli komisyonlar kurulmuştur¹²⁸. Mustafa Kemal'in destekleriyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, dört ay gibi kısa bir sürede CHF'ye ve genel başkanına meydan okuyacak düzeye ulaşmıştır¹²⁹.

Zekeriya Sertel, halkın Serbest Fırka'ya duyduğu ilgi ve sevginin günden güne arttığını ve halkın ikinci bir parti kurulmakta olduğuna adeta inandığını belirtmiştir. Sertel, Serbest Fırka'nın kuruluşu ile ilgili hatıratında şunları söylemiştir; “Serbest Fırka'nın kuruluşu memlekette biraz daha özgürlük havasının esmesine yol açtı. Herkes daha özgür konuşabiliyordu. Biz de hürriyet ve demokrasi savaşını daha açıktan yapabiliyorduk. Serbest Fırka'nın kuruluşu bizim için daha çok bu bakımdan yararlı olmuştu¹³⁰.”

¹²⁶ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 39- 40.

¹²⁷ Abdi İpekçi, “Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi”, *Milliyet Gazetesi*, 22 Kasım 1961, s. 3.

¹²⁸ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 217- 218.

¹²⁹ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 63.

¹³⁰ M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1968, s. 192.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın hızla büyümesi ve halkın büyük ilgisi, bazı kesimleri rahatsız etmeye başlamıştır. Nuri Conker'le birlikte Gazi Mustafa Kemal'in huzuruna çıkan Ali Fethi Bey, fırkayı kapatmak istediklerini belirtmiştir. Mustafa Kemal ise, buna karşı çıkmıştır. Ali Fethi Bey, fırkanın sanki Gazi Paşa'ya karşı çıktığı gibi bir algının oluşturulduğunu ve bunu kabul edemeyeceklerini belirtmiştir. Yedi saat süren görüşmede Gazi Mustafa Kemal, halkın yeni firkadan yana olduğunu belirtmiş ve kendisinin de fırkanın devam etmesi gerektiğini savunmuştur. Nihayet Ali Fethi Bey, 15 Kasım 1930 tarihli Meclis celsesinde partinin feshedilmesine karar verildiğini açıklamış¹³¹, böylece 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1930'da kapatılmıştır¹³². Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra çok partili hayata geçiş denemesi bir kez daha başarısız olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın irticai kışkırtıcılık iddialarıyla kapatılmış olmasına rağmen, asıl nedenlerden birisinin tek parti yönetimine karşı başarıyla muhalefet etmelerinin etkili olduğu savunulabilir¹³³.

Bu arada 29 Ağustos 1930'da kurulan Türk Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi'nin komünist temayüllü olması nedeniyle faaliyetlerine müsaade edilmemiştir¹³⁴. 29 Eylül 1930'da kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası da kuruluşundan dört ay sonra icra vekilleri heyeti tarafından 21 Ocak 1931 tarihinde kapatılmıştır¹³⁵. Hem Ahali Cumhuriyet Fırkası ve hem de Türk Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi'nin doğrudan doğruya hükümet emriyle feshedilmesinde Menemen Olayı etkili olmuştur¹³⁶.

Çok partili hayata geçiş denemesi bir süreliğine ertelenmiş ve bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi tek parti olarak ülkenin yönetiminde söz sahibi olmuştur. Tek parti sisteminde, bir partinin hâkimiyeti söz konusudur. Bu sistemde demokrasinin önemli birçok müessesesi ya tamamen ortadan kaldırılmakta ya da işlemez hale getirilmektedir¹³⁷. Toplumlarla ilgili değerlendirme yapan Duverger'e göre,

¹³¹ Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 66.

¹³² Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 61- 62; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 75; Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 21.

¹³³ Binnaz Toprak, "Dinci Sağ", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 245.

¹³⁴ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 75; Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 21.

¹³⁵ Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 21; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 75.

¹³⁶ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 62.

¹³⁷ Payashoğlu, *Siyasi Partiler*, s. 61.

teşkilatlanmış bir muhalefetin varlığı “Batı” demokrasisinin, yokluğu da “Doğu” demokrasisinin ayrırcı bir özelliğini göstermektedir¹³⁸.

Türkiye, 1931’den sonra tek partili bir dönem yaşamıştır. Savaş döneminde baskılar iyice artmış ve toplum üzerinde polis ve jandarmanın egemenliği dayanılmaz hale gelmiştir¹³⁹. CHP’nin tek başına iktidarda olduğu bu dönemde, devletin ve partinin iç içe olması nedeniyle parti içi demokrasi de söz konusu olmamıştır¹⁴⁰. CHP’nin tek başına devleti yönettiği bu dönem; “merkeziyetçi demokrasi” dönemi olarak da adlandırılabilir¹⁴¹. CHP, aynı zamanda bu dönemde “komite partisi” niteliğinde kalmıştır¹⁴². Halkın gözünde ise CHP iktidarı, topluma yabancı olanların ve adeta yeni bir sınıfın iktidarı olmuştur¹⁴³.

CHP Genel Başkan Vekili Başbakan İsmet İnönü’nün 18 Haziran 1936’da yayınlamış olduğu tebliğle tam bir polis devleti kurulmuştur. Devletin, Halk Partisi’ne teslim edildiğine dair bu tebliğ, Anadolu Ajansı’nda yayınlanmıştır. Tebliğe göre bütün vilayetlerde, vilayet parti başkanlığına vilayetin valisi görevlendirilmiştir. Parti Genel Sekreteri Recep Peker de içişleri bakanı olmuştur¹⁴⁴. CHP’nin valileri de siyasetin içerisine sokan uygulaması, çeşitli eleştirilere neden olmuş ve 29 Mayıs 1939’da toplanan CHP’nin beşinci kongresinde valilerin aynı zamanda CHP il başkanı olması uygulamasına son verilmiştir¹⁴⁵.

Kemalizm teriminin ilk kez CHP programına girişi, 9 Mayıs 1935 tarihli 4. Kurultay’da gerçekleşmiştir¹⁴⁶. Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatından sonra 26 Aralık 1938’de toplanan CHP’nin ilk olağanüstü kongresinde Atatürk, “ebedi başkan” ilan edilirken, İnönü de “değişmez genel başkan” kabul edilmiştir¹⁴⁷. Bu çerçevede CHP’nin tek başına iktidarda olduğu bu dönem; “tek parti, tek ülke, tek lider” sloganı ile vurgulanmıştır¹⁴⁸.

¹³⁸ Duverger, “Partiler ve Siyasi Rejimler”, s. 161.

¹³⁹ Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi*, s. 124.

¹⁴⁰ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 26.

¹⁴¹ İsmail Hüsrev Tökin, *İsmet İnönü (Şahsiyeti ve Ülküsü)*, Ülkü Basımevi, Ankara 1946, s. 37.

¹⁴² Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 25.

¹⁴³ Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi*, s. 125.

¹⁴⁴ Tekin Erer, *Basında Kavgalar, Yeni Matbaa, İstanbul 1965*, s. 25- 26; Karpaz, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 72; Turan, *Kökeni Ulusal Direnişey Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 44.

¹⁴⁵ Karpaz, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 76.

¹⁴⁶ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 23.

¹⁴⁷ Turan, *Kökeni Ulusal Direnişey Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 44.

¹⁴⁸ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 24.

Türkiye’de demokratikleşme sürecinin batılılaşma hareketleriyle paralel yürüdüğü görülmektedir¹⁴⁹. 1876- 1923 döneminde oy kullanabilmek için 25 yaşını, seçilebilmek için de 30 yaşını doldurma zorunlu olmuştur. 3 Nisan 1923’te yapılan değişiklikle seçmen olabilmek için servet ve vergi verme şartı kaldırılmış, böylece en azından erkekler için genel oy ilkesi kabul edilmiştir. 1924 Anayasası ile seçmen yaşı 18’e indirilmiş, seçilebilme yaşı da 30 yaşını dolduranlara verilmiştir. Kadınlara ise seçme ve seçilme imkanı 1930- 1933 yıllarında sağlanmıştır¹⁵⁰. 1930’da belediye seçimlerine katılma hakkı edinen kadınlar, 1935’te 15 kadınla TBMM’de temsil edilmeye başlamışlardır¹⁵¹.

Osmanlı’nın son döneminde iktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki Partisi tarafından izlenen politikalar ile tek parti döneminde izlenen politikalar arasında önemli benzerlikler bulunduğu söylenebilir¹⁵². Tek partinin egemen olduğu 1939 yılına gelindiğinde, Meclis’te iktidara sadık bir müstakil grup oluşturulmuştur. Aynı yıl İsmet İnönü, yakın bir gelecekte halkın iradesini daha özgürce ortaya koyacağını umduğunu belirtmiştir¹⁵³.

İstanbul Üniversitesi’nde 1939 yılında bir konuşma yapan İsmet İnönü, yeni bir idare sisteminin haberini vermektedir. Bu konuşmada İsmet İnönü, milletvekili seçimlerine değinmiş ve milletvekili seçimlerindeki ölçülerin değişeceğine işaret etmiştir. Konuşmasına devamla İnönü, şunları söylemiştir; “Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın murakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edinilmedikçe halk idaresi vardır denilemez. Onun için Büyük Millet Meclisinin vazife ifa etmesi ufak bir tereddüde mahal vermeyecek selabetle olacaktır¹⁵⁴.”

Tek parti olarak CHP, İkinci Dünya Savaşı yıllarında iyice yıpranmış ve çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Ali Fuat Başgil, İnönü’nün ve CHP’nin ilk ciddi tenkide 1944 yılında dil konusunda maruz kaldığını savunmaktadır. Başgil, dille ilgili reform

¹⁴⁹ Köktaş, “Türkiye’de Demokrasinin Gelişmesine Kısa Bir Bakış”, s. 121.

¹⁵⁰ Üskül, *Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 38- 39.

¹⁵¹ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 61.

¹⁵² Özbudun, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 23.

¹⁵³ Karpaz, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 76- 77.

¹⁵⁴ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 18.

işinin hükümetin işi olmadığını belirtmiştir. Dilin ilmi bir gelişime tabi olduğunu ve dille ilgili reform girişimlerinin de dilcilerden gelmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁵⁵.

Bu arada, cumhuriyetin yetiştirdiği aydın kuşaklar çok partili demokratik rejimin özlemi içerisinde olmuşlardır. 1944 yılında Ahmet Emin Yalman'ın yazılarında harpten demokrasilerin zaferle çıkacağı hatırlatılmış ve dünyanın demokrasi kanalıyla alacağı yeni düzene uymak gerektiği vurgulanmıştır. Bu süreçte Vatan gazetesi, 26 Ağustos 1944'ten 23 Mart 1945'e kadar kapatılmıştır. Metin Toker bunun nedenini, 26 Ağustos 1944'te atılan "Demokrat Türkiye" başlığına bağlamaktadır. Bu dönemde Ahmet Emin Yalman başta olmak üzere Behice Boran, Tefik Rüştü Aras da hürriyet, özgürlük ve tenkit içerikli yazılar yazmışlardır. Vatan'ın muhalif söylemlerine karşı Falih Rıfki Atay'ın öncülüğündeki Ulus gazetesi de iktidarın yanında olmuştur¹⁵⁶.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1944 ve 1 Kasım 1945 tarihlerindeki Meclis açılış konuşmalarında günün değişen şartlarından bahsederek muhalefete cesaret vermiş ve özellikle ikinci konuşmasında; "Bizim tek eksiğimiz hükümet karşısında bir parti bulunmamasıdır" demiştir. Bu ifadeler çok partili hayata geçişte önemli bir adım olmuştur¹⁵⁷. İsmet İnönü; diktatörlüğün hiçbir zaman kabul edilmediğini belirtmiş ve bir muhalefet partisine işaret ederek, 1947'de tek dereceli yapılacak seçimlerde milletin çoklukla karar vereceğini vurgulamıştır¹⁵⁸. Yine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada çok partili hayata vurgu yapmıştır. Bu konuşmada İnönü, sistemdeki temel eksikliğin muhalefet partisi olduğunu belirtmiştir¹⁵⁹.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte demokrasi yeni bir içeriğe de kavuşmuştur. Birleşmiş Milletler Cemiyeti kurulmuş, demokrasi muhteviyat olarak güç kazanmıştır. Yönetimde çoğulculuk, katılımcılık, hukukun üstünlüğü, laikliğin benimsenmesi, insan haklarına saygı, azınlık hakları, çok kültürlülük, ırkçılığın reddedilmesi, milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi gibi birçok özellik demokrasiye ve demokratik devletlerin gündemine girmiş ve bu yönüyle demokrasi kavramı kapsamını

¹⁵⁵ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri* (Çev. Av. M. Ali Sebük- Av. İ. Hakkı Akın), Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1966, s. 47- 48.

¹⁵⁶ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 31- 33.

¹⁵⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Türkçeleştiren: Ahmet Fethi, 4. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s. 24- 25; Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 46; Tökin, *İsmet İnönü (Şahsiyeti ve Ülküsü)*, s. 35.

¹⁵⁸ Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 86; Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 104- 105.

¹⁵⁹ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 76; Köktaş, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesine Kısa Bir Bakış", s. 129.

genişletmiştir¹⁶⁰. İkinci Dünya Savaşı'nı totaliter rejimlerin kaybetmesi ve demokratik rejimlerin kazanması, demokrasinin elini güçlendirdiği gibi Türkiye'nin de çok partili hayata geçişinde etkili olmuştur¹⁶¹. Ayrıca, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na üye olması ülkedeki demokratikleşmeyi hızlandıran bir unsur olmuştur¹⁶².

1945 yılı sonlarına doğru Türk basını da hürriyetten, haktan, hukuktan ve demokrasiden bahsetmeye başlamıştır. Bu konuda ilk bayrağı Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman açmış, Akşam gazetesinden Necmettin Sadak da Türkiye'de demokrasinin en kısa sürede yerleşmesini istediğini vurgulamıştır. Buna karşılık hürriyet ve demokrasi savunucusu Hüseyin Cahit Yalçın, yavaş yavaş hedefe varılması gerektiğini savunmuştur. Tan gazetesinden Sertel çifti ise demokrasi mücadelesi altında bu süreçte komünist ideolojinin temsilciliğini yürütmüşlerdir¹⁶³. Sertel, Tan gazetesinin de demokrasi ve özgürlük savaşına hız verdiğini belirtmiş ve tek parti sistemine son vererek çok partili demokratik parlamenter sisteme geçmek gerektiği yolunda şiddetli bir kampanyaya giriştiğini savunmuştur¹⁶⁴.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreci Zekeriya Sertel şu şekilde tasvir etmektedir; “Savaş boyunca Almanya'dan yana olan gazeteler ve devlet adamları da şimdi özgürlük ve demokrasiden söz açıyorlardı. Hele bizim ağzımız çözülmüş, sesimiz yükselmişti. Artık açıktan açığa tek şef ve tek parti sistemine son verilmesini, demokrasiye gidilmesini istiyorduk. Her vakit gazetelere telefonla emirler vermeye alışmış bulunan Basın- Yayın Genel Müdürlüğü, hala bu rolüne devam etmek istemiyor değildi. Ama o dönemin geçtiğini onlar da biliyor ve bu kez emir yerine ‘rica’ geliyordu. İstekleri yerine getirilmeyince de seslerini çıkarmıyorlardı¹⁶⁵.”

İsmet İnönü, 1960 yılında, 1945 sonrası dönem için değerlendirmelerde bulunarak şunları söylemiştir; “...çok partili hayat tecrübesi 1945'te başlar. Bu devirde ben söz sahibiydim. Belirtmem lazımdır ki rolüm Atatürk'ün her iki tecrübesindeki

¹⁶⁰ Ekinci, *Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları Sorunları*, s. 26.

¹⁶¹ Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1964, s. 307; Kıvılcımlı, *Genel Olarak Sosyal Sınıflar ve Partiler*, s. 65; Serap Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Yetkin Yayınları, Ankara 1997, s. 52- 53.

¹⁶² Köktaş, “Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesine Kısa Bir Bakış”, s. 127; Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 251.

¹⁶³ Erer, *Basında Kavgalar*, s. 132.

¹⁶⁴ Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 254- 255.

¹⁶⁵ Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 252.

rolünden ehemmiyetli bir şekilde farklıdır. Ben demokratik sahayı açtım, oraya çıkacak olanları kendim seçmedim. Herkese aynı şansı tanıdım¹⁶⁶.”

İsmet İnönü'nün 1945'lerde muhalefet partilerinin kurulmasına izin vermesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. İsmet İnönü taraftarları, onun demokrasi temellerinde bir Türkiye kurmak istediğini ve şartların oluşmasını beklediğini belirtmişlerdir. Hatta CHP yayınlarında; demokratik rejimin milli hayata ve tatbikata intikalinde CHP'nin ve liderinin büyük hizmeti olduğu savunulmaktadır¹⁶⁷. Bu fikre karşı olanlardan birisi olan Ali Fuat Başgil, İnönü'nün otoriter ve müstebit bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmiş ve bunun değişmesinin zor olduğunu vurgulamıştır. Başgil, İkinci Dünya Savaşı'nda totaliter rejimlerin çökmesi ve Sovyet Rusya'ya karşı Batı'nın demokratik devletlerine yaslanarak, ülkenin yaşayabileceğini İnönü'nün düşünmesinin etkili olduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü, San Francisco Konferansı'na davet edildiğinde Sovyet Rusya buna itiraz etmiştir. Başgil'e göre İnönü, savaş sonrasında totaliter rejimini devam ettirebileceğine kanaat getirmiş olsaydı, partilerin kurulmasına müsaade etmeyecek ve totaliter rejimine devam edecekti¹⁶⁸.

1945 yılı CHP içerisinde farklı görüşlerin sıkça dile getirildiği bir yıl olmuştur. 19 Ocak 1945'te hükümet tarafından Meclis'e verilmiş olan ve 14 Mayıs 1945'te görüşülmeye başlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, muhalefeti elle tutulur bir şekilde gün yüzüne çıkarmış ve tartışmaları da artırmıştır¹⁶⁹. 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edilen ve 15 Haziran 1945 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile¹⁷⁰ toprak dağılımında görülen adaletsizliği gidermek için kanunda öngörülenden fazla toprağı olan toprak sahiplerinin topraklarının kamulaştırılması amaçlanmıştır. Buna en çok toprak ağaları karşı çıkmış ve Meclis'teki toprak ağaları da bunun öncülüğünü yapmıştır. Emin Sazak ve Adnan Menderes bunların başında yer almıştır¹⁷¹. Gelişen ticaret ve tarım burjuvazisine yüklenen varlık

¹⁶⁶ *Milliyet Gazetesi*, 10 Eylül 1960, s. 1, 5.

¹⁶⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, s. 38.

¹⁶⁸ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 54- 55.

¹⁶⁹ Ümit Özdağ, *Ordu- Siyaset İlişkileri (Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri)*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2006, s. 149; Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 51.

¹⁷⁰ *Resmî Gazete*, 15 Haziran 1945, Sayı: 6032, s. 8893; Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Türkçeleştiren: Ahmet Fethi, 4. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s. 27.

¹⁷¹ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 78- 79.

vergisinden sonra bir de toprak reformu ile tehdit edilmeleri, bu çevrelerde demokrasi çağrılarının yükselmesine neden olmuştur¹⁷².

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile başlayan muhalefet, gün geçtikçe hızlanmaya başlamıştır. Bu çerçevede; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, 7 Haziran 1945'te Dörtlü Takrir vererek demokrasiye geçilmesi isteğinde bulunmuşlardır. Takrir, 12 Haziran 1945'te görüşülmüş ve reddedilmiştir¹⁷³. CHP içinde "Dörtlü Takrir" olarak bilinen bu teklifte, bazı kanunlarda ve CHP Tüzüğünde bir kısım değişiklikler yapılması isteği belirtilmiştir. Talepler, ülkedeki liberal havadan etkilenmiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, muhalefeti parti içerisinde yapmamalarını, kendi teşkilatlarını kurarak mücadele etmelerini istemiştir. Ancak, çok partili hayata geçilmesine dair verilen önergeye, Halk Partisi grubu karşı çıkmıştır¹⁷⁴. Bu arada, CHP aleyhinde Menderes ve Köprülü'nün Tan ve Vatan gazetelerinde eleştirel makaleler yazmaları, CHP Divanınca değerlendirilmiş ve 21 Eylül 1945'te her ikisi de partiden ihraç edilmiştir. Daha sonra Refik Koraltan da partiden ihraç edilmiş ve Celal Bayar da isteği ile CHP'den ayrılmıştır¹⁷⁵.

Celal Bayar'ın politikaya atılıp atılmayacağı merak konusu olmuştur. Bu süreçte Cihad Baban, Bayar'ın politikaya atılacağını savunmuştur. Ancak, Peyami Safa ve eski İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Celal Bayar'ın İsmet İnönü'nün karşısında politikaya atılmayacağı kanaatini belirtmişlerdir¹⁷⁶. İsmet İnönü'nün Meclis'te yapmış olduğu konuşmadan bir ay sonra 1 Aralık 1945'te Celal Bayar, yeni bir parti kuracağını açıklamıştır¹⁷⁷. Falih Rıfkı Atay da, 3 Aralık 1945'te "yeni bir muhalefet partisi" başlığında bir yazı kaleme almıştır. Yazıda Atay, Celal Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devlet geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurması ve başarılı olmasının memnuniyet verici olacağını belirtmiş ve Bayar'ın dürüst, faziletli ve ülkücü bir insan olduğuna işaret etmiştir¹⁷⁸.

¹⁷² Ahmet N. Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 533, Ankara 1983, s. 126.

¹⁷³ Ümit Özdağ, *Ordu- Siyaset İlişkileri (Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri)*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2006, s. 149.

¹⁷⁴ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 90- 91; Cihad Baban, *Politika Galerisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 22.

¹⁷⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 30; Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 100-101.

¹⁷⁶ Baban, *Politika Galerisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 15- 18.

¹⁷⁷ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 106- 107.

¹⁷⁸ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 53.

Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile hızlanan muhalif hareket, yeni partilerin kurulması ile resmiyet kazanmıştır. Bu çerçevede yeni bir siyasi parti kurma girişimi ilk olarak bir işadamı olan Nuri Demirağ'dan gelmiştir. Demirağ, 7 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi'ni kurmak için müracaatta bulunmuştur¹⁷⁹. Partilerin kuruluşu, henüz Siyasi Partiler Kanunu olmadığı için Cemiyetler Kanununa göre yürütülmektedir¹⁸⁰. 1945 yılında Cemiyetler Kanununda yapılmış olan değişiklikle, sadece beyanname vermek suretiyle cemiyet ve partiler kurulması kararlaştırılmıştır¹⁸¹. Partinin kuruluş tarihi, birçok kaynakta farklı kaydedilmiş olmakla birlikte, önemli bir kısmı 18 Temmuz 1945 tarihini kabul etmiştir. İstanbul'da kurulan partinin kurucuları arasında Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan yer almıştır¹⁸². Adı geçen üç kişi tarafından Milli Kalkınma adı ile kurulmak istenen siyasi partinin "milli" unvanını kullanması ise, 5 Eylül 1945'te Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir¹⁸³. Çok partili hayata geçişte, uzun bir aradan sonra kurulan ilk parti olma özelliğine sahip olan Milli Kalkınma Partisi'nin kurucularının ülke çapında şöhrete sahip olmaması ve milletvekili olmamaları bu partinin büyümesini engellemiştir¹⁸⁴.

İsmet İnönü'nün CHP içerisinde muhalefet istemediğini belirtmesi üzerine ve Milli Kalkınma Partisi'nin kurulması sürecinde Dörtlü Takrir sahipleri de ikinci bir partinin kurulması çalışmalarına başlamışlardır. Demokrat Parti'nin tüzük ve programını Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü hazırlamışlardır. Bunlara kısmen Refik Şevket İnce ve Dr. Tefvik Rüştü Aras da katılmışlardır¹⁸⁵. Demokrat Parti programı hazırlandıktan sonra Celal Bayar, bir de bu programı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye göstermiştir. İnönü; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda olduğu gibi "itikad-ı diniyeye riayetkarız" gibi bir maddenin olup olmadığını, köy enstitülerine ve ilkokul seferberliğine dokunulup dokunulmayacağını, dış politikada bir ayrılığın olup

¹⁷⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 29.

¹⁸⁰ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, s. 23.

¹⁸¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, s. 37.

¹⁸² Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 78; Turan, *Kökeni Ulusal Direniş Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 46; Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 21; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 50; Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşu konusunda farklı tarihlerin esas alınmasında, kuruluş dilekçesi eklerinin eksik olması ve "milli" kelimesini kullanmaya dair izin meselesinin etkili olduğu söylenebilir. İçişleri Bakanlığı'nın resmi arşivlerinde ise partinin kuruluş tarihi olarak 24 Temmuz 1945 tarihinin esas alındığı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için: B. Zakir Avşar ve Elif Emre Kaya, "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2012, s. 129.

¹⁸³ BCA, Dosya: 1311, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 109.55.3.

¹⁸⁴ Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 77.

¹⁸⁵ Tokar, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 106- 107.

olmadığını sormuş ve istediği cevapları aldıktan sonra “o halde tamam” demiştir¹⁸⁶. CHP ile DP’nin programları karşılaştırıldığında ideolojik farklılık yok denecek kadar az olup, programlarındaki benzerlik dikkat çekmektedir¹⁸⁷.

Demokrat Parti, 7 Ocak 1946’da İçişleri Bakanlığı’na verilen dilekçe ile resmen kurulmuştur¹⁸⁸. Demokrat Parti Nizamnamesinde, partinin Cemiyetler Kanununa göre kurulmuş siyasi bir cemiyet olduğu belirtilmiştir¹⁸⁹. Nizamnamede, parti kurucuları olarak dört kişinin isimleri yer almıştır. Bunlar; Celal Bayar, Prof. Fuad Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes’tir¹⁹⁰. Kurucuların yaptığı oylamada Celal Bayar parti başkanı seçilmiştir.

Demokrat Parti’nin kurulmasına baktığımızda, bürokratik Kemalist elitten kopan bir grup tarafından çevresel muhalefet unsurlarının başarılı bir şekilde teşkil edilmesiyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz¹⁹¹. DP’nin kurulmasıyla birlikte, iktidara karşı muhalefet çığ gibi büyümeye başlamıştır¹⁹². Demokrat Parti’nin hızla örgütlenmeye başlaması üzerine CHP, Eylül 1946’da yapılacak olan yerel seçimleri Mayıs 1946 tarihine almıştır. Bunun üzerine DP, belediye seçimlerine katılmama kararı almıştır¹⁹³. Belediye seçimleri 26 Mayıs 1946’da gerçekleştirilmiştir. DP, her ne kadar kendi seçmenlerini oy verip vermeme konusunda serbest bırakmış olsa da seçmenlerinin oy vermemesini arzulamıştır. Katılımın düşük gerçekleştirilmesi sağlanarak, DP’nin gücü gösterilmek istenmiştir¹⁹⁴.

21 Temmuz 1946 genel seçimleri, çok partili hayata geçişten kısa bir süre sonra yapılmıştır. Yeni kurulan partiler il ve ilçe teşkilatlanmalarını dahi tamamlayamamıştır¹⁹⁵. 1947 yılında yapılması planlanan genel seçimler, DP’nin az sandalye kazanmasını sağlamak için 21 Temmuz 1946 tarihine alınmıştır¹⁹⁶. 21

¹⁸⁶ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 112- 113.

¹⁸⁷ Özbudun, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 34.

¹⁸⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 30; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 26; Erer, *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, s. 21, 89; Husrev Tökin, *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 79; Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 113.

¹⁸⁹ BCA, Dosya: A33, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 34.204.2, 2.

¹⁹⁰ BCA, Dosya: A33, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 34.204.2, 46- 47; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 50- 52.

¹⁹¹ Özbudun, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 22.

¹⁹² Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi*, s. 126.

¹⁹³ Yazıcı, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 54- 55.

¹⁹⁴ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 153.

¹⁹⁵ Sadettin Bilgiç, *Türkiye’de Seçimler ve Seçim Kanunları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995, s. 6.

¹⁹⁶ Yazıcı, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 54- 55.

Temmuz 1946'da gerçekleştirilecek olan milletvekili seçimlerine de katılmaması durumunda DP'nin kendisini bitireceği görülmüş ve seçimlere katılma kararı çoğunlukla alınmıştır¹⁹⁷.

1946 yılında seçim sisteminde yapılan değişiklikle; açık oy, kapalı sayım ve tek dereceli sistem kabul edilmiş ve buna göre vatandaşların kullanmış oldukları oylar, vazifeli memurlar tarafından kapalı olarak sayıldıktan sonra mahallinde hemen yakılacaktır. Bu sistem, seçmenlerin seçim hürriyetine gölge düşürmüş ve hileli seçim ihtimalini kuvvetlendirmiştir¹⁹⁸. Seçim, yargı denetimi yerine idari organlarca denetlenmiş; gizli oy, açık tasnif yerine açık oy, gizli tasnifin esas alınması, büyük tartışmaları beraberinde getirmiştir¹⁹⁹. CHP, bu durumun ezikliğini uzun süre üzerinden atamamıştır²⁰⁰.

21 Temmuz 1946 seçimlerinde bütün hükümet kadrolarının CHP'yi tutması ve birçok kanunsuz işlem neticesinde DP adayları kazandıkları oylardan yoksun bırakılmışlardır²⁰¹. 21 Temmuz 1946 seçimlerini DP Genel Merkezinde takip eden Metin Toker, illerden ve ilçelerden gelen haberlerin genel merkezde mutluluk ve neşeye neden olduğunu belirtmiş ancak, bir süre sonra bu neşenin yerini kedere bıraktığını ifade etmiştir. CHP teşkilatlarının seçim sonuçlarını değiştirdikleri, mazbataların yok edildiği, kazanılan galibiyetin el çabukluğuyla mağlubiyet haline sokulduğunu belirtmiştir²⁰².

21 Temmuz 1946 seçimlerinde partilerin ve bağımsızların kazanmış oldukları milletvekili sayıları, birçok kaynakta farklı olarak verilmiştir. Bu sayılardan bazıları şu şekildedir: CHP 403, DP 54, Bağımsızlar 8²⁰³; CHP 396, DP 62, Bağımsızlar 17²⁰⁴; CHP 395, DP 64, Bağımsızlar 6²⁰⁵; diğer bir kaynakta ise DP, 61 milletvekilidir²⁰⁶. Türkiye İstatistik Kurumu'nun seçimlerle ilgili yapmış olduğu çalışmada ise; 1946 seçimlerinde CHP 397, DP 61, Bağımsızlar da 7 olmak üzere toplam 465 milletvekili

¹⁹⁷ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 156- 157.

¹⁹⁸ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 57; Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 39.

¹⁹⁹ Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 7.

²⁰⁰ Arif Köktaş, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesine Kısa Bir Bakış", s. 131.

²⁰¹ Nadi, *Perde Aralığından*, s. 223.

²⁰² Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 175- 176.

²⁰³ Özdağ, *Ordu- Siyaset İlişkileri*, s. 149.

²⁰⁴ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 58.

²⁰⁵ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 54- 55.

²⁰⁶ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 31.

Meclis'te yerini almıştır²⁰⁷. Milli Kalkınma Partisi de, 1946 seçimlerine girmiş ancak, başarı gösterememiştir²⁰⁸. Çok partili hayata geçişten sonra gerçekleştirilen ilk genel seçimlerin dürüst olmadığına dair yaygın bir kanaat oluşmuştur²⁰⁹. Hatta seçim sonuçlarından subay heyetinin de memnun olmadığı söylenir olmuştur²¹⁰. Yine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün seçimlerle ilgili şunları söylediği nakledilmiştir: "Etrafımızdaki memleketlerin serbest seçimler yaptıklarını görür ve utancımın odamın duvarlarına bakamazdım²¹¹."

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan çok partili hayat, çeşitli partilerin hızla yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Milli Kalkınma Partisi, çok partili hayata geçişte kurulan ilk parti, 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti ise ikinci parti olmuştur²¹². Bunları; 28 Şubat 1946'da Sosyal Adalet Partisi, 11 Mart 1946'da kurulan Liberal Demokrat Partisi (1946 seçimlerinden sonra feshedilmiş), 24 Nisan 1946'da kurulan Çiftçi ve Köylü Partisi (2 Haziran 1946'da kapatılmış), 26 Nisan 1946'da Türk Sosyal Demokrat Partisi, 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi, 24 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, 17 Haziran 1946'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 10 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, 21 Haziran 1946'da Yalnız Vatan İçin Partisi ve Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, 26 Haziran 1946'da Arıtma Koruma Partisi, 19 Temmuz 1946'da İslam Koruma Partisi, 15 Ağustos 1946'da Yurt Görev Partisi, 10 Ocak 1947'de İdealist Partisi, 8 Temmuz 1947'de Türk Muhafazakar Partisi, 3 Temmuz 1948'de Türkiye Yükselme Partisi, 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi, 8 Ağustos 1948'de Öz Demokratlar Partisi, 9 Ağustos 1948'de Serbest Demokrat Partisi, 9 Eylül 1948'de Müstakil Türk Sosyalist Partisi, 30 Eylül 1949'da Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, 5 Nisan 1950'de Müstakiller Partisi, 1950 yılında Çalışma Partisi ve Liberal Köylü Partisi kurulmuştur²¹³. 1945

²⁰⁷ Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923- 2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2012, s. 8.

²⁰⁸ Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 21; Hatta parti, İstanbul'da bir beyanname yayınlarak seçimlerden çekilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 154.

²⁰⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 38.

²¹⁰ Özdağ, *Ordu- Siyaset İlişkileri*, s. 149- 150.

²¹¹ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 19.

²¹² Türkiye Tütün Müskirat Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası, *Dünya'da ve Türkiye'de İşçi ve Sendikacılık Hareketlerinde Önemli Olaylar- Aşamalar (Başlangıçtan 1960'a Kadar)*, Paran Matbaası, İstanbul 1975, s. 93; BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 09.46.12.1, 12- 13.

²¹³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 515- 516; Hilmi Ünal, *Toplumsal Olaylar ve Anayasal Hakların Kullanılması*, Haşmet Matbaası, İstanbul 1976, s. 128; Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 21- 25; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 81- 85; Türkiye Tütün Müskirat Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası, *Dünya'da ve Türkiye'de İşçi ve Sendikacılık*

yılında kurulan Milli Kalkınma Partisi'nden sonra 1950 yılında yapılan seçimlere kadar 20'den fazla siyasi parti kurulmuştur²¹⁴. Bu partiler arasında DP ve Millet Partisi dışındakiler pek bir varlık gösterememişlerdir²¹⁵.

1950'li yılların iktidar partisi olacak olan Demokrat Parti'den ilk ayrılmalar 1948 yılında başlamıştır. DP'de aşırılarla ılımlılar arasında yaşanan tartışmalar, bölünmeyle neticelenmiştir. Tahtakılıç ve arkadaşlarının 10 Mart 1948'de Genel İdare Kurulundan istifa etmeleri, DP kurucularını rahatlatmıştır²¹⁶. DP'den ayrılanların kurmuş olduğu Millet Partisi, 20 Temmuz 1948'de faaliyete başlamıştır. Bu partinin kurucuları arasında; Prof. Hikmet Bayur, Fevzi Çakmak, Osman Nuri Köni, Şefik Çakmak, Kenan Öner, Dr. Mustafa Kentli, Sadık Aldoğan, Fuat Arna, Osman Bölükbaşı bulunmaktadır. Bu parti, program itibariyle hem CHP hem de DP'den ayrılmaktadır. İktisadi alanda liberal bir yapıda olan parti, aynı zamanda milli örf ve ananeler bakımından muhafazakâr demokrasiyi açıkça ilan etmiştir²¹⁷. DP'nin 20 Haziran 1949'da toplanan ikinci kongresinde ihraç edilen on üç milletvekili de, Millet Partisi'ne katılmıştır²¹⁸.

1945 dönemecinde siyasi partiler yanında, çeşitli cemiyetler kurulmuş ve bunlar sivil toplum hareketine öncülük etmişlerdir. Bu çerçevede İstanbul'da kurulan Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti başkanlığına Ali Fuat Başgil getirilmiştir. Mecmular çıkaran ve çeşitli müzakerelerle umumi konferanslar yapan Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, 1947- 1950 yılları arasında CHP rejimine karşı aktif iki muhalif siyasi parti yanında sivil tenkit ve muhalefet görevini üstlenmiştir²¹⁹. Diğer taraftan Zekeriya Sertel, Cami Baykut ve Tefvik Rüştü Aras gibi isimler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İnsan Hakları Derneği'ni kurmuşlardır²²⁰.

Hareketlerinde Önemli Olaylar- Aşamalar (Başlangıçtan 1960'a Kadar), s. 93; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980* (Çev. Esin Soğancılar), s. 95; BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 09.46.12.1, 13- 24.

²¹⁴ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, s. 22.

²¹⁵ Türkiye Tütün Müskirat Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası, *Dünya'da ve Türkiye'de İşçi ve Sendikacılık Hareketlerinde Önemli Olaylar- Aşamalar (Başlangıçtan 1960'a Kadar)*, s. 93.

²¹⁶ Baban, *Politika Galerisi*, s. 462.

²¹⁷ Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, s. 234- 235; Tökin, *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 84; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 49; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 62.

²¹⁸ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 263- 264.

²¹⁹ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 64- 65.

²²⁰ Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 275.

DP'nin 7 Ocak 1947 tarihinde yapmış olduğu ilk kurultayda demokratikleşmeye ait alınması gereken kararları içeren "Hürriyet Misakı" adıyla bir belgeyi kabul etmesi, partinin politikasında önemli bir adım olmuştur²²¹. Diğer tarafta DP, 6 Nisan 1947'de yapılan ara seçimlere katılmamıştır. Her ne kadar CHP'liler bu seçimlere katılma oranının % 60 olduğunu söyleseler de bunun yarısı hatta bazı yerlerde daha az gerçekleştiği anlaşılmaktadır²²². CHP'nin birçok konuda eleştiriye tabi tutulması, özellikle 1945'ten 1955 yılına kadar DP'lilerin; aydınlar, işçiler, iş adamları ve hatta ordu mensupları tarafından desteklenmesine neden olmuştur²²³.

Türkiye'de demokratik düzene geçişte İsmet İnönü'nün 12 Temmuz 1947 tarihli Beyannameğine değinmek gerekmektedir²²⁴. İsmet İnönü'nün yayınlamış olduğu "12 Temmuz Beyannameesi" cumhurbaşkanının hem iktidara hem de muhalefete eşit mesafede olduğunu belirtmesi ve muhalefetin meşru bir siyasi parti olduğunu açıklaması, hem partiler için bir güvence olmuş hem de çok partili hayatın yerleşmesinde önemli bir adım olmuştur²²⁵. 12 Temmuz Beyannameesi, CHP içinde başta Başvekil Recep Peker olmak üzere birçok kişide hoşnutsuzluk yaratmıştır. Peker, bu tür girişimlere bir son verilmesini isterken, İnönü ise bu teklifleri kabul etmemiştir²²⁶. 12 Temmuz Beyannameesi, CHP içerisinde memnuniyetsizlik yaratırken, aynı zamanda CHP'nin işine yaramış, rejimin liberalleştirilmesine ait politikalar CHP'ye hayat iksiri olmuştur. Nihayet 1950 seçimlerine kadar gerçekleştirilen liberal politikalar, CHP'nin büyük hezimet yaşamasına engel olmuştur²²⁷.

1940'lı yılların sonuna doğru iktidar ve muhalefet yapılacak seçimlere odaklanmışlardır. Bu çerçevede, 1949 yılı siyasi tartışmaları iki konuda düğümlenmiştir. İsmet İnönü'nün şahsında toplanan devlet reisliği ve parti genel başkanlığı ile seçim kanununun tadili meselesi tartışmaların ana noktalarını oluşturmuştur²²⁸. Seçim Kanunu konusunda Şemsettin Günaltay kabinesi tarafından ilmi

²²¹ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 55- 56.

²²² Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 249.

²²³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 35.

²²⁴ Baban, *Politika Galerisi*, s. 305.

²²⁵ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 56; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 113.

²²⁶ Baban, *Politika Galerisi*, s. 306; Kemal Karpat, 1945'ten 1950'ye kadar olan dönemde Türkiye'nin çoğulcu ve çok partili demokrasiye geçiş sürecini İsmet İnönü'nün ve CHP'nin planladığını belirtmiştir. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 78.

²²⁷ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 301.

²²⁸ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 70.

bir heyet oluşturulmuştur²²⁹. 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen 5545 sayılı “Milletvekilleri Seçimi Kanunu”, 21 Şubat 1950 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Bu Kanuna göre seçimlerin çoğunluk usulüne göre; genel, eşit, serbest, şahsi, gizli oy ve açık sayım esaslarına göre ve yargı denetiminde yapılması kararlaştırılmıştır²³⁰.

İsmet İnönü, 14 Mayıs 1950’de ortaya çıkacak tabloyu tartışmasız kabul edeceklerini belirtirken; Celal Bayar da bütün geçmişin 15 Mayıs sabahı unutulacağını ve devr-i sabık yaratmayacaklarını açıklamıştır²³¹. 1950 seçimleri yaklaşırken çeşitli tahminler de yapılmaya başlamıştır. Bu tahminlerden birisi de Cihad Baban’ın tahmini olup, DP’nin seçimlerde 298 milletvekili çıkaracağını söylemesi üzerine Celal Bayar, Baban’ı İzmir’e davet etmiştir. Bir lokantada yapılan görüşmede Bayar, Baban’a devlet başkanının kim olması gerektiğini sormuş, Baban da Bayar’ın devlet başkanı olmaması gerektiğini, çünkü millete verilen sözlerin gerçekleştirilmesi için icra makamında olunması gerektiğini anımsatmıştır. Bayar da aynı kanaatte olduğunu belirtmiş ve Sıddık Sami Onar’ın cumhurbaşkanlığı için nasıl bir aday olduğunu sormuştur. Baban da cumhurbaşkanlığı için Onar’ın biçilmiş bir kaftan olacağından bahsetmiştir. Bunun üzerine Bayar aynı gün Baban’ı Sıddık Sami Onar ile görüşmek üzere İstanbul’a göndermiştir. Baban da Sıddık Sami Onar’la görüşmüş ancak, Onar’ın rahatını bozmak istemediği ve politikada muvaffak olamayacağını belirterek teklifi kabul etmediğini ifade etmiştir²³².

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlere katılım % 89.3 olarak gerçekleşmiştir²³³. Bir önceki seçimlerden farklı olarak, 1950 seçimleri hürriyet ve emniyet içerisinde gerçekleştirilmiştir. CHP de 1950 seçimlerinin gizli oy, açık tasnif ve hakim teminatına bağlı seçim kanunu ile tam bir dürüstlük ve emniyet içerisinde gerçekleştiğini belirtmiştir²³⁴. DP’nin “devr-i sabık yaratmayacaklarını”, “CHP’nin suçlu olduğu geçmişten bürokrasiyi sorumlu tutmayacaklarını” ilan etmeleri, seçim öncesinde memurların tarafsız hale gelmesini sağlamış ve böylece bürokrasinin

²²⁹ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 265.

²³⁰ Resmi Gazete, 21 Şubat 1950, Sayı: 7438, s. 17801; Üskül, *Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876-2006)*, s. 39; Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966, s. 35; Yazıcı, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 57; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 53.

²³¹ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s. 350.

²³² Bayar, İzmir Konak’ta Baban’a cumhurbaşkanı olmayacağını hatta eline geçmiş böyle bir imkanı elinin tersi ile iterek tarihe geçmek istediğinden bahsetmiştir. Ancak Bayar, cumhurbaşkanlığı makamına oturmak durumunda kalmıştır. Baban, *Politika Galerisi*, s. 42- 45.

²³³ Bilgiç, *Türkiye’de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 7.

²³⁴ Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisi’nin Tarihçesi*, s. 12.

tarafsızlaştırılması sağlanmıştır²³⁵. Nihayet yapılan seçimlerde Demokrat Parti, büyük bir çoğunlukla seçimleri kazanmıştır²³⁶. Geçerli oyların % 53.3'ünü DP, % 39.9'unu CHP, % 3.1'ini MP, % 4.7'sini Bağımsızlar elde etmiştir²³⁷. Toplam 487 milletvekilinin 416'sını DP, 69'unu CHP, 1'ini MP, 1'ini de bağımsız aday kazanmıştır²³⁸. Dünya tarihinde ilk defa otokratik bir yönetim serbest seçimlerle son bulmuştur²³⁹. Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerini kazanmasında ideolojinin değil, geçmiş olumsuzluklardan kurtulma isteğinin etkili olduğu savunulabilir²⁴⁰. Askeri müdahale söylentilerine rağmen, iktidar normal bir şekilde el değiştirmiştir²⁴¹. Bu süreçte İsmet İnönü'nün kendisine silahlı müdahale önerenlerin tekliflerini reddettiği söylenmiştir²⁴². Söylentilerin iktidar partisi üzerinde etkili olması ile 6 Haziran 1950'de genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları emekliye sevk edilmiş ve yerlerine yenileri atanmıştır²⁴³.

CHP içerisinde 1950 seçimleri yanlış değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye göre halk, 1950 seçimlerinde DP'yi kuvvetli bir muhalefet yapmak istemiş ancak, kantarın topuzunu kaçırmak büyük çoğunlukla iktidara getirmiştir. Ayrıca, halkın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün değişmeyeceğini düşündükleri ileri sürülmüştür. Boşalan 19 milletvekilliği için seçim yapılmasında ısrar eden CHP'ye karşı DP, çekinceli davranmıştır. Nihayet yapılan seçimlerde milletvekillerinden 17'sini DP, 2'sini ise CHP kazanmıştır. Bu ara seçim sonucu, CHP'nin 1950 seçimlerine ait düşüncesini ortadan kaldırmıştır²⁴⁴.

1950 seçimleriyle birlikte Demokrat Parti'nin on yıl sürecek bir iktidar dönemi başlamıştır. Bu on yıllık süreçte çok partili hayatın çeşitli uygulamaları da görülmüştür. Bu çerçevede bazı partiler kapanırken, diğer tarafta yeni partiler kurulmuştur. Bu çerçevede 1951 yılında İslam Demokrat Partisi'nin kurulduğunu²⁴⁵, aynı yıl Cemiyetler

²³⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 54.

²³⁶ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 70.

²³⁷ Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 7.

²³⁸ <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/1950-1977-MVSecimleri/Turkiye.pdf> (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2016); Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 70; Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 57.

²³⁹ Varlık ve Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, s. 87- 89.

²⁴⁰ Ahmet Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, Yayına Hazırlayan: Emin Turan, Resital Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 23.

²⁴¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 55.

²⁴² Baban, *Politika Galerisi*, s. 292.

²⁴³ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 57- 58.

²⁴⁴ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 275.

²⁴⁵ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 86- 87.

Kanunu'nun 9. maddesine istinaden kapatıldığı anlaşılmaktadır²⁴⁶. 19 Mayıs 1952 tarihinde ise Edhem Menemencioglu, Tahsin Demiray ve arkadaşları tarafından Türkiye Köylü Partisi kurulmuştur²⁴⁷.

Bilindiği gibi DP içerisinde bir grup, liderlerin baskıcı bir yönetim uyguladıklarını savunarak, 1948 yılında DP'den ayrılmışlar ve Millet Partisi'ni kurmuşlardı²⁴⁸. Millet Partisi'nin 27 Haziran 1953'te toplanan 5. büyük kongresinde çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Hikmet Bayur'un, partinin Atatürk ve devrimlere karşı olduğunu belirtmesi savcılıkça ihbar kabul edilmiş ve 8 Temmuz 1953'te faaliyetleri geçici olarak durdurulmuştur. Ankara 3. Sulh Mahkemesi, partinin dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir parti olduğu gerekçesiyle, 27 Ocak 1954'te partiyi kapatmıştır. Kapatma davası Yargıtay'da bozulmuş ancak, 21 Haziran 1954'te temelli kapatılmıştır²⁴⁹. Millet Partisi'nin yerel mahkeme tarafından kapatılmasından sonra, 10 Şubat 1954 tarihinde Cumhuriyetçi Millet Partisi kurulmuştur²⁵⁰. Nihayet 1957 seçimlerinden sonra, 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır²⁵¹.

Bir taraftan partileşme faaliyetleri sürdürülürken, diğer taraftan DP içerisinde liberal özelliklerle tanınan kesim, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu öncülüğünde partiye yönelik eleştirilerini artırmıştır²⁵². Bu çerçevede parti içerisinde Basın Kanununa "ispat hakkının" konulmasını isteyen 19 milletvekili, muhalif bir grup olarak ortaya çıkmış ve nihayet 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni kurmuşlardır²⁵³. 24 Kasım 1958'de yapılan olağanüstü kongrede hükümet komiseri, kongreyi dağıtmak için emir aldığını ve karşı gelinmesi durumunda zor kullanılacağını belirtmiştir. Bunun üzerine 5 muhalife karşı

²⁴⁶ Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 181.

²⁴⁷ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 87.

²⁴⁸ Karpaz, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 113.

²⁴⁹ Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 181; Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996, s. 70; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 88; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 98- 99; Turan, *Kökeni Ulusal Direniş Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 50.

²⁵⁰ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 88- 89; Karpaz, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 113.

²⁵¹ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 63; Karpaz, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 114; Baban, *Politika Galerisi*, s. 464; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 87- 89; Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 62; Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 131; Turan, *Kökeni Ulusal Direniş Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 51; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 99.

²⁵² Karpaz, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 115.

²⁵³ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 89; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 94; Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 61.

175 delegenin oyu ile kongrede partinin kapatılmasına karar verilmiştir²⁵⁴. Bu olay üzerine Hürriyet Partisi'nin büyük çoğunluğu muhalefete devam etmek için 24 Kasım 1958'de CHP'ye katılmaya karar vermiş²⁵⁵, bir kısmı ise tekrar eski partilerine dönmüşlerdir²⁵⁶.

1957 yılında İstanbul'da kurulmuş olan bir diğer parti olan Birlik Partisi, kendisini “Cemiyetler Kanununa göre kurulmuş bir cemiyet” olarak tanımlamıştır. Birlik Partisi, teşkilatlanmada başarılı olamamıştır²⁵⁷. Birlik Partisi'nin kurucuları arasında; Y. Fehmi Eren, Mustafa Enver Birol, Nuri Aysan, Rıdvan Alper, Fuat Menteşoğlu, Abdullah Güzelbey, Ahmet Erbil, Abdülkadir Basa, Şekip Kecik, Emin Güvenç, Nihat Yılmaz İşler, Şevket Erkuş gibi isimler yer almıştır²⁵⁸. Parti teşkilatı ise; Büyük Kongre, Merkez Genel İdare Kurulu, Parti Meclis Grubu, Yüksek Haysiyet Divanı, Merkez Haysiyet Divanı ve İl Haysiyet Divanı, İlçe ve İl Kongreleri, İlçe ve İl İdare Kurulları, İl Genel ve Belediye Meclisleri Parti Grupları gibi birimlerden oluşmuştur²⁵⁹. Programında; cumhuriyet ve demokratik rejimin inkişaf ve istikrarına hizmet etmeyi, iktisadiyatta endüstrileşmeyi ve faaliyeti artırmayı amaç edindikleri belirtilmiştir²⁶⁰. Birlik Partisi'ne üye olabilmek için Türk Milleti'nin birlik ve bağımsızlığını parçalamayı hedef tutan veya demokratik esaslara aykırı ideolojilere saplanmamış olunması istenen şartlar arasında yer almıştır²⁶¹.

Türk siyasal hayatında 1950'li yıllar, önemli denemelere sahne olmuştur. 1950 seçimleriyle çeyrek asırdan fazla iktidarda olan CHP, yerini 1946 yılında kurulmuş olan DP'ye bırakmıştır. Bu değişim dahi Türkiye'de çok partili hayata dair önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. 27 Mayıs 1960 Darbesine kadar olan dönemde yeni partiler kurulduğu gibi, kurulan kimi partiler de kapanmıştır. Bu uygulamalar da çok partili siyasal kültürün oturmasına katkı sağlamıştır. 1923- 1960 tarihleri arasında dört siyasi

²⁵⁴ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 89.

²⁵⁵ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 63; Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 62; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 115; Turan, *Kökleri Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 52; Varlık ve Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, s. 94; Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71”, s. 131.

²⁵⁶ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 90.

²⁵⁷ Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program ve Tüzüğü*, İstanbul 1959, s. 18; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 91.

²⁵⁸ Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program ve Tüzüğü*, İstanbul 1959, s. 54- 56.

²⁵⁹ Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program ve Tüzüğü*, İstanbul 1959, s. 20.

²⁶⁰ Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program ve Tüzüğü*, İstanbul 1959, s. 3.

²⁶¹ Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program ve Tüzüğü*, İstanbul 1959, s. 18.

partinin idari makamlarca, on siyasi partinin de adliye mahkemelerince kapatıldığı anlaşılmaktadır²⁶².

6. Demokrat Parti Dönemi Olumlu Gelişmelerine Genel Bir Bakış

Türk siyasi hayatında Demokrat Parti'nin yeri tartışmasız bir noktadadır. Partinin genel yapısı hakkında çeşitli kaynaklar olmakla birlikte Avrupa Ansiklopesi de çeşitli bilgiler vermiştir. Burada verilen bilgilerde DP'nin liberal bir karakter arz ettiği, bürokraside aşırı devletçilik ve bürokrasinin aleyhinde olduğu vurgulanmıştır²⁶³.

Demokrat Parti döneminde yaşanan gelişmeleri, iki yönlü bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmak gerekmektedir. Demokrat Parti döneminde yapılan kalkınma hamleleri, değerlendirmemizin ilk kısmını oluşturmaktadır. Ziraat alanlarının ıslahı, genişletilmesi ve bataklıkların kurutulması gibi faaliyetler bu dönemde aktif olarak yapılmıştır. Traktör ve diğer ziraat makinalarının ithalinde kolaylıklar tanınmış, birkaç senede ithal edilen traktör sayısı 40 bine ulaşmıştır²⁶⁴. Köylülerin büyük çoğunluğu ürettikleri ürünlerden 1950 sonrasında iyi fiyat elde ettiklerini belirtmişlerdir. Bunun nedenleri arasında, Toprak Mahsulleri Ofisinin kurulması, ulaştırma imkânlarının geliştirilmesi, Demokrat Parti hükümetlerinin fiyat politikaları gösterilmiştir²⁶⁵. 1950- 1951 yıllarının tahıl ürünleri alanında verimli geçmesi, tarımla uğraşan kesimin yüzünü güldürmüştür. Çalışan kesime önem veren Demokrat Parti, ücretli hafta sonu tatilini çıkartarak çalışan kesimden olumlu not almayı başarmıştır²⁶⁶.

DP'nin ilk üç yılı bol yağmurlu ve bereketli yıllar olmuştur. Dış yardımlarla birlikte ülkeye traktör ve biçerdöverler girmeye başlamış, tarımda verimin artışı sağlanmıştır²⁶⁷. Özellikle 1947 yılında başlayan Marshall yardımları, Türkiye'de tarım alanında makineleşmeyi sağlamış ve bu süreçte traktör başta olmak üzere tarımsal makineleşme hız kazanmıştır. 1940'ta traktör sayısı 1066 iken, 1950'de 15000'e, 1952'de 21.415'e, 1955'te 40000'e, 1962 yılında ise 43.747'e ulaşmıştır. 1940'ta biçerdöver 57 iken, 1952'de 3222, 1962 yılında bu sayı 6072'ye ulaşmıştır. Tarımda

²⁶² Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 28.

²⁶³ BCA, Dosya: D1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.298.12, 1- 2.

²⁶⁴ Başgöl, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 82- 83.

²⁶⁵ Ruşen Keleş ve Orhan Türkay, *Köylü Gözü ile Türk Köylerinde İktisadi ve Toplumsal Değişme, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara 1962*, s. 34.

²⁶⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 66.

²⁶⁷ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 341; Baban, *Politika Galerisi*, s. 154.

makineleşme ve iklim koşullarındaki olumlu gelişmeler nedeniyle, 1950- 1954 yılları arasında tarım ürünleri ihracatı % 50 oranında artmıştır²⁶⁸. Hatta bu yıllarda Ziraat Bankasının da hiçbir dönemde olmadığı kadar vatandaşa kredi vermesi, tarımdaki ilerlemeleri kolaylaştırmıştır²⁶⁹. Nihayet DP hükümetinin ilk yılları, tarımdaki bolluk nedeniyle iyi geçmiş ve büyüme oranı yüzde 13'e kadar yükselmiştir. Bu oran 1954'te yüzde 9.5'a, enflasyonlu yıllardan sonra ise yüzde 4'e kadar düşmüştür²⁷⁰.

DP'nin iktidarda olduğu 1950-60 yılları arasında yol, su ve enerji yatırımlarına önem verilmiş, karayolları ağının önemli bir kısmı tamamlanmıştır. Hirfanlı, Sarıyer, Seyhan, Kemer, Demirköprü, Keban gibi sayıları yirmiyi bulan barajlar inşa edilmiş ve hidrolik, termik santraller devreye sokulmuştur²⁷¹. Santrallerin devreye sokulması nedeniyle 1950-60 yılları arasında elektrik enerjisi üretimi sürekli artış göstermiştir. Enerji üretimi 1950 yılında 789.624.000 kw, 1955 yılında 1.579.818.000 kw, 1960 yılında ise 2.815.071.000 kw'ye ulaşmıştır²⁷².

DP döneminde önemli sayıda sanayi tesisinin açılması da sağlanmıştır. Birçok bölgede dokuma fabrikaları, şeker fabrikaları, çimento fabrikaları, makarna ve konserve fabrikaları, azot fabrikaları açılmıştır²⁷³. DP'nin iktidarda olduğu 1950'li yıllarda birçok banka açılmış, sanayicilerin Dünya Bankası kredilerinden yararlanması sağlanmıştır. Özellikle 1950- 1955 döneminde ekonominin bütün kesimlerinde bir iyimserlik havası hâkim olmuştur²⁷⁴. Yıllar sonra dönemin Başbakanı Demirel, Millet Meclisi'nde yapmış olduğu bir değerlendirmede, 1950- 60 döneminde yurdun en ücra köşelerine hizmet götürmek için çırpınıldığını ve gayret gösterildiğini vurgulamıştır²⁷⁵.

DP'nin özellikle, iktidarının ilk yıllarında halk nezdinde itibar görmesinde vermiş olduğu ekonomik destek yanında dini motiflere önem vermesinin de etkili olduğu söylenebilir²⁷⁶. Türk Milleti, 1950 seçimlerinde DP'yi iktidara getirdikten sonra ülkeyi artık kendisinin idare edeceğini anlamıştır. Bunda tek parti döneminde

²⁶⁸ Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950- 1980", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 312; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 176.

²⁶⁹ Baban, *Politika Galerisi*, s. 154.

²⁷⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 177.

²⁷¹ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, s. 60; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 84.

²⁷² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 61.

²⁷³ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 85.

²⁷⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 61.

²⁷⁵ *Milliyet Gazetesi*, 18 Şubat 1967, s. 1.

²⁷⁶ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 32.

uygulanmış olan baskıcı yönetimin etkisi büyük olmuştur²⁷⁷. DP'nin kurucusu olan Celal Bayar, DP döneminde asker- sivil ayrılığının kaldırıldığını, bürokraside halkın güler yüzle karşılaşır hale geldiğini, köylülerin ve şehirlilerin hizmetlerden aynı oranda yararlanmaya başladığını belirtmiştir²⁷⁸. DP döneminde halkla idare arasında karşılıklı bir itimat tesis edilmiştir. Tek parti iktidarı döneminde şehirlere girenlerin nüfus cüzdanını göstermesi istendiği gibi, şehirlerde ve köylerde fotoğraf çekmek de yasak edilmiştir. Yine Ankara sokaklarında iki tekerlekli kağı arabalarıyla dolaşmak da yasaklanmıştır. Bütün bunları gören halk, DP döneminde rahatlığa kavuştuğu gibi DP'ye önemli oranda destek de vermiştir²⁷⁹.

1954 seçimleri öncesinde iyi hasat, dış krediler, hükümetin kamu yatırımları ülkeye refah havası getirmiş ve bu durum muhalefetin eleştirilerini bir süreliğine bertaraf etmiştir²⁸⁰. 1954 seçimlerinden sonra ise siyasi hava bozulmaya başlamıştır²⁸¹. Bunu seçim sonuçlarında rahatça görmemiz mümkündür. DP, 1954 seçimlerinde toplam oyların % 58.22'sini almışken 1957 seçimlerinde bu oran % 47.91'e düşmüştür. CHP ise 1954 seçimlerinde kullanılan oyların % 36.34'ünü alırken 1957 seçimlerinde oylarını % 41.03'e yükseltmiştir²⁸². CHP, 1957 seçimlerinde Muş, Kırşehir ve Sinop hariç geri kalan 64 ilde oy yüzdelerini kendi lehine geliştirmiş²⁸³, gelişimin sadece şehirlerde olmadığı görülmüştür²⁸⁴.

1957 seçimlerinde güç birliğinin gerçekleşmesi durumunda muhalif partilerin oy oranının % 51.98'e ulaşabileceği de ayrıca görülmüştür²⁸⁵. DP'ye karşı muhalefetin güçlenmeye başlamasında ülkenin ekonomik durumu da etkili olmuştur. Bu çerçevede fiyatların artması ve mal darlığının yükselmesi, kamuoyunda muhalefetin daha fazla

²⁷⁷ Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950- 1960)*, Nurol Matbaacılık, Ankara 1998, s. 771- 772.

²⁷⁸ İsmet Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, Emre Yayınları, İstanbul 2006, s. 83.

²⁷⁹ Başgöl, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 87.

²⁸⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 75.

²⁸¹ Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 7.

²⁸² 1950 seçiminde katılım % 89.06, 1954 seçimlerinde % 88.76, 1957 seçimlerinde ise % 77.15 olarak gerçekleşmiştir. 1954 seçimlerinde bütün illerde seçime katılan seçmen sayısı artmış olmasına rağmen, 1957 seçimlerinde 67 ilden 34 tanesinde seçmen sayısında azalma yaşanmış, 33 ilde ise seçime katılan seçmen sayısı artmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, *Seçim Neticeleri Üzerinde Bir İnceleme (1950, 1954, 1957 Milletvekili Seçimleri)*, CHP Araştırma Bürosu Yayın No: 7, Güven Matbaası, Ankara 1959, s. 5, 26.

²⁸³ Cumhuriyet Halk Partisi, *Seçim Neticeleri Üzerinde Bir İnceleme (1950, 1954, 1957 Milletvekili Seçimleri)*, s. 13.

²⁸⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *Seçim Neticeleri Üzerinde Bir İnceleme (1950, 1954, 1957 Milletvekili Seçimleri)*, s. 18.

²⁸⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *Seçim Neticeleri Üzerinde Bir İnceleme (1950, 1954, 1957 Milletvekili Seçimleri)*, s. 25.

dinlenmesine neden olmuştur²⁸⁶. DP iktidara geldikten sonra CHP'yi terk eden iş adamları, DP'nin zayıflama dönemine girmeye başlamasından sonra tekrar CHP'ye dönmüşlerdir²⁸⁷. DP'nin iktidarda olduğu 1950- 1960 yılları, aynı zamanda CHP ile aktif rekabetin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu durum, her iki partinin ve mensuplarının yıpranmasına neden olmuştur²⁸⁸. Demokrasi kültürünün kökleşmesi açısından DP'li on yıl, sonunda yaşanan olumsuz olaylar dışında, kazanım yılları olarak değerlendirilebilir.

7. Demokrat Parti'ye Yöneltilen Eleştiriler ve Darbeye Giden Yol

Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzun süre devam eden tek başına iktidarı, 1950 seçimleri ile son bulmuş ve yerine Demokrat Parti iktidarı geçmiştir. Demokrat Parti döneminde, özellikle de ilk yıllarda birçok konuda bir rahatlama söz konusu olurken, sonraki yıllarda bu rahatlamanın yerini tartışmalar ve eleştiriler almaya başlamıştır. Bu çerçevede CHP'nin yürüttüğü sert muhalefet, DP yöneticilerini sinirlendirmeye başlamış ve İnönü'nün kişiliği üzerinden eleştiriler yapılmasına neden olmuştur²⁸⁹. Eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün başarılı bir komutan olması ve ordu mensupları tarafından sevilmesi, DP kurucularının orduya itimatsızlığını artırmıştır²⁹⁰. Bu arada Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın DP amblemlili bastonla dolaşması, CHP ve İsmet İnönü tarafından partizanlık olarak değerlendirilmiştir²⁹¹.

DP'nin iktidara geldikten sonra ezanın Arapça aslında okunmasına müsaade etmesi, halkın büyük çoğunluğunda memnuniyet yaratmıştır. CHP'de ise bu durum, memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. Akabinde Halkevleri ve Halkodalarının kapatılması, Atatürk büstlerine saldırıların gerçekleşmesi, DP ile CHP arasındaki rekabeti kısmen de olsa ideolojik bir yapıya büründürmüştür²⁹².

²⁸⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 83.

²⁸⁷ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 274.

²⁸⁸ Sadun Tanju, *Tepedeki 4 Adam (Genel Seçim Sonuçları Işığında 1969'dan 1981'e Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Oluşması Üzerine Bir Araştırma)*, Gelişim Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul 1978, s. 26.

²⁸⁹ Nadi, *Perde Aralığından*, s. 287.

²⁹⁰ Fahri Belen, *Demokrasiden Diktatörlüğe*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1960, s. 30.

²⁹¹ Kurtul Altuğ, *Demokrasinin Yaralı Yılları*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s. 148.

²⁹² Ahmet Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 49; Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 50.

İktidar partisi olan DP'nin devri sabık yaratılmayacağına dair söylemlerine karşın, 1953 yılına gelindiğinde CHP'nin mal varlığının sorgulanması, CHP tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Nihayet, 14 Aralık 1953'te kabul edilen ve 16 Aralık 1953 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6195 sayılı "Cumhuriyet Halk Partisi'nin haksız iktisaplarının iadesi hakkında Kanun" ile CHP'nin menkul ve gayrimenkul bütün mal varlığı hazineye devredilmiştir. Bu durum, CHP'nin iktidardan şikâyetlerini artırmasına neden olmuştur²⁹³. Buna karşılık Başbakan Menderes, hata yapmadıklarını savunmuş ve hata yapmaları durumunda millet önünde bedelini erkek gibi ödeyeceklerini vurgulamıştır²⁹⁴.

1950 seçimlerinde DP'den vekil seçilenler partilerde çalışanlar olmasına rağmen, 1954 seçimlerinde çoğunlukla Adnan Menderes'in istedikleri, arkadaşları ve kendisine yakın kimseler vekil seçilmiştir²⁹⁵. 1954 seçimlerinde elde edilen zafer, Adnan Menderes'e sınırsız bir güven kazandırmıştır. Bu zaferin kendisine şahsen verilmiş bir güvenoyu olarak değerlendiren Adnan Menderes, bu seçimlerden sonra kimi eleştirilere neden olacak bir politika izlemeye başlamıştır. Bu durum, DP'li milletvekillerinin de önemli oranda ondan uzaklaşmasına neden olmuştur²⁹⁶. 1954 seçimlerinde DP'nin büyük başarısı karşısında CHP daha da küçülmüştür²⁹⁷. 1954 seçimleri DP için milat sayılabilir. DP'ye eleştiri yöneltenler, DP'nin özellikle 1954 seçimlerinden sonra kalitesinin bozulmaya başladığını²⁹⁸ ve muhalefet üzerindeki baskısını artırmaya başladığını savunmuşlardır²⁹⁹.

DP'nin kendisine oy vermeyen illeri ve beldeleri cezalandırması eleştirilere neden olmuştur. 1950 seçimlerinde DP'ye oy vermeyen Abana Kazası³⁰⁰, 29 Aralık 1953 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 6203 sayılı "Abana Kaza Merkezinin Bozkurt Pazaryeri Kasabasına nakli hakkında Kanun" ile köy haline

²⁹³ Resmi Gazete, 16 Aralık 1953, Sayı: 8584, s. 7773; Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 50; Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 120- 121; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 102.

²⁹⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 68.

²⁹⁵ Baban, *Politika Galerisi*, s. 182.

²⁹⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset* (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 238.

²⁹⁷ Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 15.

²⁹⁸ Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına!* (27 Mayıs 1960), Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1968, s. 31.

²⁹⁹ Nadi, *Perde Aralığından*, s. 305.

³⁰⁰ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 68.

getirilmiştir³⁰¹. 1954 seçimlerinde CHP'ye oy veren Malatya, bölünerek Adıyaman ilinin kurulması sağlanmış, Osman Bölükbaşı'na oy veren Kırşehir de ilçe yapılarak Nevşehir'e bağlanmıştır³⁰². Kırşehir Kazası, 12 Haziran 1957'de kabul edilen ve 19 Haziran 1957 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 7001 sayılı "Nevşehir Vilâyetine bağlı Kırşehir Kazasında (Kırşehir) adıyla yeniden bir vilayet kurulması hakkında Kanun" ile tekrardan vilayet haline getirilmiştir³⁰³. Böylece hatadan dönülmüştür.

DP'nin muhalefet döneminde antidemokratik kanunları değiştireceğine dair sözlerini gerçekleştirmede ağır davranması ve Mayıs 1951'de çıkarılan kararname ile resmi ilanları dağıtma yetkisinin hükümete verilmesi eleştirilere neden olmuştur³⁰⁴. Bolluk döneminin uzun sürmemesi ve 1954 yılından sonra devlet ekonomisinin bozulmaya başlamasıyla birlikte iç siyaset de ısınmaya başlamıştır. DP'nin basına ve muhalefete yönelik politikası, DP'ye karşı mücadelenin de başlangıcını oluşturmuştur³⁰⁵. DP'den koparak kurulan Millet Partisi'nin de din ve laiklik sorunuyla ilgili yapılan soruşturma sonucunda kapatılması ve Ankara Sulh Ceza Mahkemesi'nin 21 Haziran 1954'te kapatma kararını onaylaması DP'ye yöneltilen eleştirileri artırmıştır. Diğer yandan, dava açılan basın mensuplarına ispat hakkının tanınmasını savunan bazı DP'liler partiden ayrılmışlar ve 20 Kasım 1955'te Hürriyet Partisi'ni kurmuşlardır³⁰⁶.

CMP Meclis Grubu adına Osman Bölükbaşı, CHP Meclis Grubu adına İsmet İnönü ve HP Meclis Grubu adına Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ortak bir tebliğ yayınlamışlardır. Bu tebliğde, iktidarın demokratik rejimi iptal yolunda almış olduğu tedbirlerin son derece sıkıntı verici bir hal aldığı belirtilmiştir. Memlekette kapalı ve totaliter bir idare tesisi yoluna gidildiğini, muhalif partilere tahammül edilemediğini, normal bir seçimin gerçekleştirilmeyeceğine dair inancın kuvvetli olduğunu belirtmişler, memleketin en önemli meselesi olan rejime yönelik tecavüzlerin önlenmesi ve teminatlı bir demokratik rejimin kurulması gerektiğini vurgulamışlardır³⁰⁷. Her üç partinin girişimlerine karşı iktidar partisi, 1957 seçimlerinden önce muhalefetin güç

³⁰¹ *Resmi Gazete*, 29 Aralık 1953, Sayı: 8595, s. 7853.

³⁰² Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 51; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 77; Cüneyt Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, Yeni Gün Yayıncılık Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010, s. 124.

³⁰³ *Resmi Gazete*, 19 Haziran 1957, Sayı: 9637, s. 17333.

³⁰⁴ Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 120.

³⁰⁵ Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 43- 46.

³⁰⁶ Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 50- 51.

³⁰⁷ BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 51.310.2, 1- 2.

birliği oluşturmasını engellemek için, koalisyonu yasaklayan bir kanunu yürürlüğe koymuřtur³⁰⁸.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 9 Eylül 1957’de CHP XIII. Kurultayı’nda bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada İnönü, hükümetin vaktinden önce 1957 yılında seçim yapma kararı aldığını belirtmiş ve bunun iktidar partisinin bir yıl sonra daha kötü ve elverişsiz şartlarda kalmak istemediği için böyle bir karar aldığını savunmuştur. İsmet İnönü, aynı konuşmada iktidarın radyoya hâkim olduğunu, muhalefetin radyoda sesinin olmadığını belirtmiş, basının da aynı şekilde iktidara muhalif fikirleri yayma imkanından uzak olduğunu savunmuřtur³⁰⁹.

1954 seçimlerine göre 1957 seçimlerinden CHP’nin daha kuvvetli çıkması, DP ile arasındaki çekişmeyi artırmıřtır³¹⁰. Hatta 1957 seçimlerinde DP’nin seçmen kütüklerine kendi yandaşlarını birden fazla yazdığı, oy satın aldığı gibi iddialarla CHP, altmış ilde seçim sonuçlarına itiraz etmiştir. 1957 seçimlerinde bazı illerde ölümlü olaylar dahi yařanmıřtır³¹¹.

1957 seçimlerinden sonra 29 Ekim 1957’de İsmet İnönü, Başvekil Adnan Menderes’e bir telgraf çekmiştir. Seçimler ve neticelerinde usulsüzlük olduğunu savunan İnönü, seçimlerden sonra da Mersin, Gaziantep, Kırkağaç ve Bilecik’te Demokrat Partililerin tecavüzlerinin devam ettiğinden bahsetmiştir. Gaziantep ve Mersin’de henüz seçilip seçilmediği belli olmayan DP’li adayların silahlı teşviki ile ciddi olayların cereyan ettiğini söylemiş ve memleket huzurunun sürüklendiği durumu Başvekil ile aktarmıřtır³¹². Dahiliye Vekili de İsmet İnönü’nün bahsettiği olaylara değinmiş ve Mersin’de bir Demokrat Partinin üç CHP’li tarafından bıçakla yaralandığını belirtmiştir. İnönü’nün bahsetmiş olduğu seçimlerin neticelerinin ilanından önce idari amirlerin öğrenmesine imkan olmadığını, bunun akla ve mantığa uymadığını vurgulamıřtır³¹³.

Araştırmalar neticesinde Başvekil Adnan Menderes, bazı olaylar hakkında İsmet İnönü’ye bilgiler vermiştir. Demokrat Parti Kırıkhan İlçe Başkanının kafasının

³⁰⁸ Walter F. Weiker, *1960 Türk İhtilali* (Çev. Mete Ergin), Cem Yayınevi, İstanbul 1967, s. 19; Üskül, *Türk Demokrasisi ’nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 28.

³⁰⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIII. Kurultay Genel Başkan İnönü’nün Söylevi*, Ankara 1957, s. 3- 4.

³¹⁰ Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, *Belleten*, Cilt: LX, Sayı: 227, Nisan 1996, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 206.

³¹¹ Karpat, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 144.

³¹² BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.312.3, 1.

³¹³ BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.312.3, 4.

CHP'liler tarafından taşla ezilmek suretiyle öldürüldüğünü belirten Menderes, bu konuyla ilgili sekiz CHP'linin tevkif edildiğini belirtmiştir. Ankara ve İstanbul'da CHP'lilerin ayaklanma tertibi içinde olduklarını belirten Menderes, Halk Partisi mensuplarının hiddet ve galeyana sevk edilmiş olmaları ihtimaline işaret etmiştir³¹⁴. Nihayet, tartışmalı geçen 1957 seçimlerinde DP, yeniden iktidar olmuştur³¹⁵. Bu durum, milletin Demokrat Parti'ye olan güvenini göstermesi bakımından önemlidir.

DP'nin 1954 seçimlerine nazaran 1957 seçimlerinde düşüşe geçmesinde uyguladığı kimi politikaların etkili olduğu söylenebilir. Hüseyin Cahit Yalçın başta olmak üzere bazı gazetecilerin hapse girmesi, Kırşehir'in kaza ve Abana'nın köy yapılması, toplantıların sınırlandırılması, ispat hakkının reddedilmesi, geçim sıkıntısının başlaması, basının DP aleyhine çalışması düşüşün nedenlerinden olmakla birlikte³¹⁶, memlekette partizan bir idarenin iş başında olduğu ve vatandaşlara eşit muamele edilmediği gibi iddialar da bir kesim tarafından eleştirilmiştir³¹⁷.

1957 seçimlerinden sonra muhalefetin sert ve yıkıcı eleştirilerine karşı DP yönetimi, birtakım düzenlemelere gitmiştir. 27 Aralık 1957'de Meclis İç Tüzüğü'nde değişiklik yaparak sözlü soru hakkı haftada bir saate indirilmiş ve dokunulmazlıkların kaldırılması kolaylaştırılmıştır³¹⁸. Prof. Hüseyin Nail Kubalı'nın 27 Aralık 1957 değişikliğinin Anayasaya aykırı olduğunu belirterek kınaması üzerine açığa alınmıştır. Bu olay, hükümete karşı bir kısım aydınların orduyla ittifak kurmasında etkili olmuştur³¹⁹.

Basınla Demokrat Parti arasındaki ilişkilere baktığımızda, 1954 seçimlerinden sonra ilişkilerin kısmen bozulmaya başladığını görürüz. Özellikle ekonomik sıkıntılar ve kimi yolsuzluk iddiaları hakkında yapılan haberler, hükümeti yıpratmıştır. 26 Kasım 1957'deki bir kararname ile kâğıtların tek elden ithaline karar verilmiş, 1 Ocak 1958'de çıkarılan başka bir kararname ile de gazetelere ilan ve reklamların tek elden yapılması kararlaştırılmıştır³²⁰. Basınla birlikte hareket eden CHP de, 1957 sonrasında iktidara yönelik eleştirilerine hız vermiş ve DP mensuplarını suistimal, gayri meşru iktisaplarla

³¹⁴ BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.312.3, 3.

³¹⁵ Süleyman Arif Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, Keşif Yayınları, İstanbul 2002, s. 87.

³¹⁶ Mehmet Altın, *Türkiye'de Siyasi Hareketler ve Sosyal Yapı*, Doğu Matbaası, Ankara 1961, s. 27- 28.

³¹⁷ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 9.

³¹⁸ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 62.

³¹⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 90.

³²⁰ İrfan Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara 2003, s. 76.

suçlamıştır³²¹. Hükümetin görüşleriyle ilgili Hayrettin Erkmen, 20 Temmuz 1958'de yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında Başvekil Adnan Menderes'in muhalefet ve basınla münasebetlerde daima taarruz halinde olunmasını istediğini belirtmiştir. Erkmen, Menderes'in demokrasiyi incitmemek için çekingen davranmanın ülke için zararlı olacağını düşündüğünü vurgulamıştır³²².

DP liderlerinin her mahallede bir milyoner ortaya çıkarma hedefleri başarılı olamamıştır. Özellikle 1950'li yılların ikinci yarısından sonra memlekette borçlanma artmış, ödeme dengesi bozulmuş, eşya fiyatları oldukça yükselmiş, Türk parasının değeri önemli miktarda düşmüştür³²³. 1955'lerden sonra enflasyonist mali uygulamalar, iç ve dış baskılar neticesinde Türkiye, 1958 yılında büyük bir devalüasyona gitmek zorunda kalmıştır³²⁴. 1958 devalüasyonu toplumda pahalılığı daha da artırmış, muhalefet hareketinin yoğunlaşması ise DP iktidarını çeşitli tedbirlere itmiştir³²⁵. Enflasyonun etkisiyle yaşanan ekonomik bunalım, en çok dar ve sabit gelirleri etkilemiştir. İktisadi bunalım, orta sınıflardan birisini oluşturan ordu mensuplarının da hayat standartlarını düşürmüştür³²⁶. Nihayet 1958 iktisadi bunalımının, DP'den soğumada etkin rol oynadığı savunulabilir³²⁷. 1959 yılının ilk dokuz ayında kısmen fiyat istikrarı sağlanmışken, yılın son aylarında fiyatlar tekrar yükselmeye başlamıştır³²⁸. DP'nin ekonomi politikalarına yöneltilen eleştirilere rağmen, on yıllık iktidarında kalkınma hızı % 8'in üzerinde gerçekleşmiş ve enflasyon da % 6'larda tutulabilmiştir³²⁹.

Türk ekonomisi, 1958 yılı sonunda istenmeyen bir noktaya ulaşmıştır. Halkın bir kesiminin DP'ye karşı muhalefeti şiddetlenmiş ve CHP de bunu çok iyi kullanmıştır³³⁰. 1958 yılı DP ile CHP arasında kesin savaşın başladığı yıl olmuştur. İsmet İnönü, 1958

³²¹ Sadettin Bilgiç, *Hatıralarım*, Üçüncü Baskı, Akasya Kitap Yayınları, Ankara 2007, s. 51.

³²² BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.23.4, 9.

³²³ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 242.

³²⁴ Keyder, "İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950- 1980", s. 315; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 91; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, Ulusal Basımevi, Ankara 1968, s. 72.

³²⁵ Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlatmentonun Evrimi*, s. 131.

³²⁶ Bülent Tanör, *İki Anayasa (1961- 1982)*, Beta Dağıtım Yayını, İstanbul 1986, s. 11- 12; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 8- 9; Metin Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944- 1973)*, 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 82.

³²⁷ Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 60.

³²⁸ Sadun Aren, *Para ve Fiyatlar (1950- 1960)*, Türk İktisadi Gelişmesi Projesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara 1961, s. 21.

³²⁹ Bilgiç, *Hatıralarım*, Üçüncü Baskı, s. 51.

³³⁰ Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", s. 209.

yılıının ilk üç ayında 21 konuşma yapmış, kongrelere 16 mesaj göndermiş, 17 basın toplantısı düzenlemiştir. Aynı dönemde Adnan Menderes de yoğun günler geçirmiştir³³¹. Devleti yönetenler 1957- 1958 döneminde ekonomik sıkıntıları bertaraf etmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bu çerçevede, Amerika'dan mali yardım talep edilmiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Foster'ın 26 Ocak 1958'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı ziyaret ettiği gün, mali yardım konusu gündeme getirilmiş, ancak beklenen cevap alınamamıştır. Amerika, Türkiye'ye kemer sıkma tedbirlerinden bahsetmiş ve OECD, IMF gibi kurumlarla teşebbüse geçilmesi önerilmiştir³³².

Türkiye 1958 yılı Temmuz ayında OECD, IMF ve Amerika'dan toplam 359 milyon dolar mali yardım sözü almıştır³³³. Her ne kadar yardım sözü alınsa da, Türkiye'nin sanayileşmesini istemeyen Batı ve Amerika, DP hükümetine dış yardım ve kredileri kesmiştir³³⁴. Diğer taraftan ABD temsilcisi Büyükelçi Komer, 1960'lara girilirken Türk kalkınmasını hızlandırmak için aşırı harcamalar yapan Menderes'in ekonomik tutumunun kendilerini derin derin düşündürdüğünü belirtmiştir. 1960 darbesinden önce Ankara'ya bizzat gelen Komer, ekonomik politikanın değiştirilmemesi durumunda yardımın kesileceğini iktidara bildirmiştir. Politika değiştirilmeyince krediler kesilmiş, böylece Türkiye'de ekonomik ve sosyal çalkantılar belirginleşmiştir³³⁵. Nihayet Amerika'dan yardım alınamaması Menderes'i bu süreçte Sovyet Rusya'ya yöneltmiş, bu da Amerika'yı son derece rahatsız etmiştir³³⁶. Türk dış politikasında değişiklik yapma isteği yanında, ABD Gizli Servisi CIA'nın Türk istihbaratı içerisinde etkinliğini azaltmak isteyen DP hükümetine karşı ABD'den tepkiler gelmeye başlamıştır³³⁷. 27 Mayıs'a giden süreçte Amerika'nın DP hükümetine karşı tutumu, önemli mihenk taşları arasındaki yerini almıştır.

1961 yılı bütçesinin Kurucu Meclis'te görüşülmesi sırasında, 1960 öncesi dönem de iktisadi olarak değerlendirilmiştir. Kanunun gerekçelendirilmesiyle ilgili kısımlarda Türkiye'nin 1950 yılında kuvvetli bir altın ve döviz rezervine sahip olduğu, teknik ve kültürel tesislere geniş yatırımlar yapıldığı ve içeride fiyat istikrarını sağlamış sağlam

³³¹ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944- 1973)*, s. 198.

³³² Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", s. 206- 207.

³³³ Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", s. 209.

³³⁴ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2010*, s. 61.

³³⁵ Ali Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 160.

³³⁶ Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 55.

³³⁷ Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 69- 72.

bir ekonomiye sahip olunduğu belirtilmiştir. 1950- 1960 döneminde ülkenin 891 milyon doları hibe yoluyla 851 milyon doları da kredi olmak üzere dışarıdan toplam 1742 milyon dolarlık yardım elde edildiği belirtilmiştir. Devamla, Demokrat Parti iktidarının maddi ve moral şartları bakımından müsait olan şartların on yıl gibi bir sürede hesapsız ve plansız politikalar ile ülkeyi ekonomik ve mali krize sürüklediği savunulmuştur³³⁸.

Ülkenin ekonomik sıkıntılar yaşadığı günlerde, siyasi rekabet de hız kazanmıştır. CHP ile birlikte iki muhalefet parti liderinin İsmet İnönü'nün Heybeliada'daki evinde bir araya gelerek birleştiklerini ve "Güç Birliği" oluşturduklarını söyleyen Celal Bayar, CHP ağır toplarının Trakya'ya "Bahar Taarruzu" adıyla politik bir seyahat yaptıklarını ve Kırklareli'nin Kocasalih bucağında "Güç Birliği Ocağını" açtıklarını belirtmiştir. Buna karşılık DP'nin de harekete geçerek "Vatan Cephesi Ocaklarını" açmaya başladıklarını ifade etmiştir³³⁹.

12 Ekim 1958'de kurulmaya başlanan Vatan Cephesi'yle ilgili Başbakan Adnan Menderes; kin ve husumet cephesine karşı vatanperverane gayretlerin birleştirildiği bir birlik olarak oluşturulduğunu vurgulamıştır³⁴⁰. Vatan Cephesi'ne insanların zorla katıldığından bahseden Cihad Baban; memleketin Kudüs'teki ağlama duvarı gibi, soğuk ve donuk bir hal aldığını savunmuştur³⁴¹. Buna karşılık Vatan Cephesi'nin halkı ve halkın kullandığı kahveleri ve camileri ikiye ayırdığı, kardeşi kardeşe düşürdüğü eleştirisi eksik olmamıştır. Ancak, ayrılıkların Vatan Cephesi kurulmadan önce başladığını ve mevcut olduğunu söyleyebiliriz³⁴². Menderes, muhalefeti topyekün "nifak cephesi" olarak vasıflandırmış ve vatandaşları sıkça "Vatan Cephesine" davet eder olmuştur. Kurulduğu ilk günden 1960 yılı başlarına kadar Vatan Cephesine bir milyondan fazla vatandaşın katıldığı da açıklanmıştır³⁴³. CHP'nin Trakya'dan sonra "Büyük Ege Taarruzu" ile Uşak'tan faaliyetlerine devam ettiğini belirten Celal Bayar,

³³⁸ *KMTD*, 20 Şubat 1961, İkinci Birleşim, Cilt: 1, Ekler bölümü, s. 14.

³³⁹ Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 74- 75.

³⁴⁰ Yıldırım, "Vatan Cephesi: Demokrat Parti'nin Politik Meşruiyet Krizi ve Toplumsal Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası", *Türkiye'de Siyasal Muhalefet (1923- 1980)*, Derleyen: Ayşegül Komsuoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s. 181.

³⁴¹ Baban, *Politika Galerisi*, s. 140.

³⁴² Yıldırım, "Vatan Cephesi: Demokrat Parti'nin Politik Meşruiyet Krizi ve Toplumsal Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası", s. 205- 206; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 330- 331.

³⁴³ *Milliyet Gazetesi*, 15 Şubat 1960, s. 1.

taarruzun düşmana yapılacağını ve bu söylemin siyasi ortamı iyice gerdiğini ve ekonomik durumu da sıkıntıya soktuğunu ifade etmiştir³⁴⁴.

Siyasal tartışmalar içerisinde iken, Türkiye'nin ABD tarafından yakından takip edildiğini görmekteyiz. Merkezi İstihbarat Başkanı Dulles, 22 Ocak 1959'da Başkan Eisenhower'e bir muhtıra göndermiştir. Dulles vermiş olduğu bilgide, DP Genel Başkanı ve Başbakan Menderes'in son zamanlardaki keyfi tutumu nedeniyle daha önce kendisini destekleyenlerin kendisinden uzaklaşmasına neden olduğunu, seçim sistemi nedeniyle 1954 seçimlerinde % 35 oy alan CHP'nin Millet Meclisi'ndeki sandalye sayısının ancak % 6'da kaldığını, Başbakan Menderes'in rejimine karşı memnuniyetsizliğin artmasının CHP'de iktidara karşı protesto eğilimini artırdığını ve kendilerinde halktan yetki aldıkları hissine neden olduğunu belirtmiştir. Dulles'ın vermiş olduğu bilgilerde İsmet İnönü de yerini almıştır. İnönü'nün ülkeyi diktatörlükten demokrasiye başarılı ve düzenli bir şekilde geçiren başlıca kişi olduğu, samimi ve muhafazakar yaşlı bir devlet adamı olduğu vurgulanmıştır. Uluslararası ilişkilerde İnönü'nün, Türkiye'nin çıkarlarına en iyi Batı ile işbirliği yapılarak hizmet edileceğine dair bir inancının olduğu ve Menderes döneminde Türkiye'nin Birleşmiş Milletler nezdinde gerekli karşılığı bulamadığı belirtilmiştir³⁴⁵.

Bu arada DP hükümeti, 5 Mart 1959'da ABD ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye "iç silahsız saldırıyı" önlemek için istediği zaman Amerika'dan askeri yardım isteyebilecektir³⁴⁶. 1959 yılında Amerika ile yapılan bu ikili anlaşmada; Türkiye'nin dolaylı veya dolaysız saldırıya uğraması durumunda Amerika'nın yardım etmesi öngörülmüştür. Buna karşılık Başbakan Menderes, son zamanlarında Moskova'ya gezi planlamış ve bu durum da Amerika'yı oldukça rahatsız etmiştir³⁴⁷.

İktidar- muhalefet ilişkilerinin şiddetlendiği bir ortamda CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Nisan 1959'da ülke gezisine çıkmıştır. Uşak'ta aleyhinde gösteriler yapılmış ve Uşak'tan İzmir'e giderken bir çocuğun attığı taş İnönü'nün kafasının yarılmasına neden olmuştur³⁴⁸. Bu geziler esnasında İzmir'de, Manisa'da ve İstanbul Topkapı'da İsmet İnönü, çeşitli olaylarla karşılaşmıştır. Gittikleri yerlerde askerler ve

³⁴⁴ Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 76- 77.

³⁴⁵ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Fındand; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 328, p. 789- 790.

³⁴⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 204.

³⁴⁷ Fahri Belen, *Ordu ve Politika*, Bakış Matbaası, İstanbul 1971, s. 40.

³⁴⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 94.

subaylar ise komutan olarak gördükleri İsmet İnönü'nün yanında yer almışlardır³⁴⁹. 4 Mayıs 1959'da gerçekleştirilen Topkapı olaylarında³⁵⁰ CHP rozeti ve bayrağı taşıyan bir grubun, İsmet İnönü'ye zarar vermek için harekete geçmesi üzerine askerler, buna izin vermemişlerdir³⁵¹. İsmet İnönü'nün Uşak'ta kafasının yarılması ve Topkapı'daki olaylar, orduda özellikle genç subayları rahatsız etmiştir³⁵².

Kayseri Yeşilhisar'da Demokratların Tarım Kredi Kooperatifinde seçimleri kaybetmesinden sonra başlayan olaylar, birkaç kişinin yaralanmasına ve DP ile CHP'li partilileri karşı karşıya getirmiş, olay tüm Türkiye'nin gündemine oturmuştur³⁵³. Milliyet'te çıkan "Yeşilhisar'da 10 kişi nezaret altında" başlıklı haberde, CHP ve DP'liler arasında çıkan hadiselerde polis attığı kurşunlarla 3 kişinin yaralandığı, 10 CHP'linin de nezaret altına alındığı belirtilmiştir. Aynı haberde, CHP'nin olayla ilgili inceleme yapmak üzere beş kişilik bir heyet gönderdiğinden de bahsedilmiştir³⁵⁴. Bir süre sonra, "Yeşilhisar olayının neşri yasak edildi" ana başlıklı yazıda hazırlık tahkikatının selameti için Yeşilhisar olayları ile ilgili her türlü haberin mahkeme kararıyla yasaklandığı belirtilmiştir³⁵⁵.

Kayseri'deki olaylar nedeniyle ve CHP Kongresi için Kayseri'ye gelmek isteyen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye Kayseri Valisi Ahmet Kınık, telgraf çekerek siyasi toplantıları yasakladığını belirtmiştir. Bu telgrafi cevaplayan İsmet İnönü, Kayseri'deki kongrenin tehirinin teşkilata bildirildiğini, ancak Meclis'e intikal eden olaylarla ilgili bir milletvekili olarak tahkikatta bulunmak için Ankara'dan Kayseri'ye doğru yola çıktığını belirtmiştir. Olayların tahrik edileceği düşüncesiyle, İnönü ve refakatindekiler Himmetdede'de durdurulmuş ve üç saat burada bekletilmiştir. Daha sonra trenin şehre girişine izin verilmiş ve İnönü CHP'liler tarafından tezahüratla karşılanmıştır³⁵⁶.

Sadece CHP değil, CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı da, Başbakan Adnan Menderes tarafından muhalefetin ve partisinin yok sayılmak istendiğini savunmuştur. Bölükbaşı 22 Ocak 1960'ta basın mensuplarına yaptığı açıklamada, yıllardan beri partisine karşı baskı ve kin politikası güdüldüğünü iddia etmiştir.

³⁴⁹ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 232- 233.

³⁵⁰ İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, Burçak Yayınları, İstanbul 1968, s. 542.

³⁵¹ *Milliyet Gazetesi*, "Topkapı hadisesi", 21 Haziran 1960, s. 4.

³⁵² Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 59.

³⁵³ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 304- 305.

³⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, 26 Mart 1960, s. 1.

³⁵⁵ *Milliyet Gazetesi*, 29 Mart 1960, s. 1.

³⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, 3 Nisan 1960, s. 1; Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, s. 87.

Bölükbaşı şöyle devam etmiştir; “Seçimlerde partimize rey veren bir vilayetin ilgası ve seçmenlerin toptan tecziyesi, icad edilen fırsat ve bahanelerle parti idarecilerinin aylarca, yıllarca hapisanelere konması ve takibat altında bulundurulması bu kin ve baskı politikasının amme vicdanına mâl olan tezahürleri olmuştur³⁵⁷.” Başbakan Menderes’in 1 Şubat 1960’ta Kırşehir’de yapmış olduğu konuşma üzerine 2 Şubat 1960’ta da Osman Bölükbaşı bir beyanat vermiştir. Bölükbaşı, Kırşehirliilerin Menderes tarafından cezalandırıldığına atıfta bulunarak, mitingin komşu vilayetlerden getirilen adamlarla yapıldığını savunmuştur. Menderes’in seçim öncesinde iltifatlar yaydığından ve şevke geldiğinden bahsetmiştir. Bölükbaşı, Kırşehir’e yapılacak hizmetlerin ancak bir hakkın iadesi olacağını belirtmiştir³⁵⁸.

Başbakan Adnan Menderes’in 25 Mart 1960 tarihinde Milli Müdafaa Vekili Ethem Menderes’e yazmış olduğu yazıda, yaklaşan seçimler münasebetiyle milletvekillerinin bütün vilayetleri, kazalarına kadar ziyaret etmelerini ve büyük sinema salonlarında günün ahvali ve siyasi vaziyetlerini onlara anlatmalarını istediği anlaşılmaktadır. Başbakan, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes için de Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Van cihetlerini gezmesini uygun gördüğünü belirtmiş, ancak bunun yeterli olmadığını ve ilave edilmek istenen iller varsa programa onun da eklenmesini istemiştir³⁵⁹. Bu da bize Başbakan Menderes’in seçimler için hazırlıkları hızla devam ettirdiğini göstermektedir.

Kayseri olaylarından sonra CHP’nin yasal sınırları çiğnediğini söyleyen DP hükümeti, 18 Nisan 1960’ta Meclis Tahkikat Encümeni’nin oluşturulmasını sağlamıştır³⁶⁰. Bu arada, Türkiye’deki konuları yakından takip eden Amerika’nın Türkiye’deki Büyükelçiliğinden ABD Dışişleri Bakanlığı’na 19 Nisan 1960’ta bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta, 18 Nisan 1960’ta Büyük Millet Meclisi’nde yapılan yıkıcı CHP faaliyetlerine ait iddiaları araştırmak ve yasal düzenleme önerisiyle ilgili 15 kişilik bir araştırma komisyonu kurulması konusundaki DP önergesinden bahsedilmiştir. Oturumda bağrışmaların, itiş kakış ve yumruklaşmaların olduğu belirtilen telgrafta, İsmet İnönü’nün yapmış olduğu konuşmada komiteye verilen yetkilerin illegal,

³⁵⁷ Bölükbaşının Menderes’e Cevapları, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanı ve Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı’nın Menderes’e 22 Ocak, 2 ve 3 Şubat 1960 tarihli cevapları*, Emek Basım Yayınevi, Ankara 1960, s. 1.

³⁵⁸ Bölükbaşının Menderes’e Cevapları, s. 2.

³⁵⁹ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 21.59.6, 1- 2.

³⁶⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 97.

demokrasi dışı ve kabul edilemez olduğunu belirttiği vurgulanmıştır. Görüşmeler sırasında CHP'li milletvekilleri dışarı çıkmış, araştırma komisyonunun kurulması iki karşı oya karşılık 300'den fazla DP milletvekilinin oyu ile kabul edilmiştir. Komisyon üç aylık süre ile bütün siyasi faaliyetleri askıya almış, komisyon aleyhine her türlü propagandayı yasaklamıştır. Ulus gazetesinin 19 Nisan'da İsmet İnönü'nün konuşma metnini yayınlaması, gazete baskısının derhal toplatılmasına neden olmuştur³⁶¹.

İstanbul'da 14 emekli general ve amiralin İsmet İnönü'yü ziyaret etmeleri, ordunun iç politikaya sokulması şeklinde değerlendirilerek eleştirildiği ifade edilmiştir. Büyükelçilik telgrafında DP ve CHP'nin Amerika ile ilişkilerini kendi iç siyasi menfaatlerine göre kullandıkları belirtilmiştir. DP'nin, CHP'yi anti- Amerikancı göstermeye çalıştığı, CHP'nin de DP'yi Türkiye'nin haklarını Amerika'ya satmakla suçladığı belirtilen telgrafta, taktiklere rağmen temel olarak Amerika'ya bağlılık ilkesine sadık kaldıkları belirtilmiştir. Büyükelçilik, DP'nin CHP'yi anti- Amerikancı göstererek menfaat elde etmek istediğini telgrafta belirterek İstanbul, İzmir ve İskenderun Konsoloslukları ile iletişime geçilerek DP ve CHP ihtilafında Amerika'nın hiçbir tarafa adının karışmaması konusunda gayret gösterilmesi istenmiştir³⁶². Bütün bu verilerden hareketle, Amerika'nın Nisan 1960'ta Türkiye'de yaşanan gelişmeleri yakından takip ettiği görülmektedir. Türkiye'nin iç politikasına Amerikan aleyhtarlığının girdiğini gören Amerika, yaşananları da Türkiye'nin iç sorunuymuş gibi propaganda etmiştir³⁶³.

Tahkikat Komisyonu'nun kuruluşu Meclis'te görüşülürken CHP Genel Başkanı İsmet İnönü bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında İsmet İnönü; şartların tamam olması durumunda ihtilalin meşru bir hak olacağını ve bu yolda devam edilirse “ben bile sizi kurtaramam” şeklindeki sözlerini söylediği belirtilmiştir³⁶⁴. İsmet İnönü'nün bu konuşması bir kesim tarafından DP'nin uyarılması ve normalleşmeyi sağlamak için söylenmiş sözler olarak değerlendirirken³⁶⁵, diğer büyük bir kesim tarafından da bu sözler, ancak ihtilalin içerisinde olan birisinin söyleyebileceği sözler olarak

³⁶¹ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Document 355, p. 830.

³⁶² *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Document 355, p. 831- 832; Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, s. 211; *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Document 359, p. 834- 835.

³⁶³ Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, s. 213.

³⁶⁴ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 10; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 288; Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 92.

³⁶⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 21 Kasım 1963, s. 1; Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 13.

değerlendirilmiştir³⁶⁶. İsmet İnönü'nün Tahkikat Komisyonu'yla ilgili yaptığı bu konuşmadan sonra 12 oturum Meclis'ten çıkarılma cezası verilmiştir³⁶⁷. DP idarecileri, iktidarda olduğu süre içerisinde CHP ve İsmet İnönü'nün halkı kışkırtarak demokratik olmayan yollardan iktidara gelmeyi arzuladığını düşünmüşlerdir. Bu durumu engellemek isteyen DP iktidarı kimi önlemler alırken, CHP'nin de muhalefetini ve eleştirilerini sertleştirmesine neden olmuştur³⁶⁸.

18 Nisan 1960'ta kurulan Tahkikat Komisyonu'nun ilk işi, parti kongrelerini, toplantılarını, siyasi faaliyetleri, yeni örgütlerin kurulmasını, komisyona ait kararların yayınlanmasını yasaklamak olmuştur³⁶⁹, 20 Nisan 1960 tarihinde ise, görülen lüzum üzerine belediye, mahalle ve köy muhtarlık seçimleri ile ihtiyar heyetleri seçimlerinin durdurulmasına karar vermiştir³⁷⁰. Meclis Tahkikat Komisyonu görev yaptığı süre içerisinde gazetelerin, matbaaların açılmasına ve kapatılmasına dair çokça karar almıştır. Ayrıca, toplantılar tertip etmek veya toplantılara iştirak etmek de aynı şekilde çeşitli zamanlarda bu Komisyonca yasağa tabi tutulmuştur³⁷¹.

Kurulmasında Celal Bayar'ın isteğinin etkili olduğu savunulan Tahkikat Komisyonu³⁷², iktidara karşı muhalif cepheyi birbirine kenetlemiştir³⁷³. Ancak, Tahkikat Komisyonu ile ilgili anlatılanlara ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bu çerçevede Kurtul Altuğ, Akis dergisinde çıkan bazı yazılarla ilgili Tahkikat Komisyonu'na bilgi verdiğini belirtmiş, iddia edildiği gibi kendisine bir darp veya işkence yapılmadığını vurgulamıştır³⁷⁴. Komisyonun kurulmasından hareketle, mevcut DP iktidarının eleştirilmesi ve aleyhinde iddialar ortaya atılması doğru olmasa gerekir. Çünkü, ülkeyi Tahkikat Komisyonu kurulmasına götüren şartlar analiz edilmeden, objektif bir değerlendirme yapmak mümkün değildir.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasından sonra, 7468 sayılı "Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salahiyetleri hakkında Kanun" 27 Nisan 1960'ta kabul edilmiş ve 28 Nisan 1960'ta Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

³⁶⁶ Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 94.

³⁶⁷ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 341.

³⁶⁸ Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 76.

³⁶⁹ Üskül, *Siyaset ve Asker*, s. 85- 86.

³⁷⁰ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 4.11.1, 93.

³⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 4.11.1, 1- 92.

³⁷² Toktamış Ateş, *68'li Olmak*, Üçüncü Baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994, s. 26.

³⁷³ Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 57.

³⁷⁴ Kurtul Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Koza Yayınları, İstanbul 1976, s. 62- 63.

Kanun; vazife ve salahiyet, ceza hükümleri ve usul hükümleri başlıkları altında toplam 13 maddeden oluşmaktadır. 7468 sayılı Kanunun birinci ve ikinci maddelerinde tahkikat encümenlerine; Ceza Muhakemeleri Kanunu, Askeri Muhakeme Usulü Kanunu, Basın Kanunu, sorgu hâkimine, sulh hâkimine, askeri ve adli amirlere tanınmış olan bütün hak ve yetkileri kullanma imkanı verilmiştir. Tahkikat encümenleri neşriyat yasaklayabilecek, matbaa kapatabilecek, her türlü evrak, vesika ve eşyaya el koyabilecek, siyasi toplantı ve gösteriler için karar alabilecek ve hükümetin bütün vasıtalarından yararlanabilecektir. Ceza bölümünde de Tahkikat Komisyonu'nun kararlarına muhalefet edenlerin hapis cezasıyla cezalandırılacağı kararlaştırılmıştır³⁷⁵.

Tahkikat Komisyonu'na verilen yetkiler kamuoyu tarafından yoğun bir şekilde tartışılmıştır. İstanbul Üniversitesi Anayasa Hukuk Profesörü Hüseyin Nail Kubalı'nın 27 Nisan 1960'ta, Tahkikat Komisyonu ile ilgili bir beyanını yayınlamıştır. Kubalı, Tahkikat Komisyonu'na kazai yetkiler verilmesinin son derece yanlış olduğunu ve Anayasaya aykırı olduğunu savunmuş ve bu kararı alanların ağır bir tarihi mesuliyet içerisinde olacağını ifade etmiştir³⁷⁶. Kubalı da dahil üç hukukçunun Tahkikat Komisyonu aleyhindeki beyanını basında yer alırken, Ali Fuat Başgil'in konuyla ilgili demeci basında yayınlanmamıştır³⁷⁷. Başgil, hocaların gazetelerde çıkan beyanatının alttan alta kaynayan üniversite gençliği için bir işaret filaması olduğunu vurgulamıştır³⁷⁸. Bedii Faik ise 27 Nisan 1960 tarihli yazısında, tahkikat komisyonları aleyhine şunları yazmıştır; "Tahkikat komisyonlarına görülmedik yetkiler tanıyan kanun tasarısı Meclis'ten çıktığı gün, Türkiye'de kalabilmiş son hürriyet kırıntıları da eriyip bitmiş demektir. İçinde bulunduğumuz rejime hala bir ad bulmakta tereddüt edenler de kalmışsa, artık onlar da bu kararsızlıktan sıyrılacaklardır³⁷⁹."

Diğer taraftan Amerika'da 27 Nisan 1960'ta yapılmış olan Koordinasyon Kurulu toplantısında Türkiye'deki son siyasi gelişmeler değerlendirilmiştir. Mr. Hare, Türkiye'deki siyasi gelişmelerle ilgili bir brifing vermiş ve ABD'nin herhangi bir tarafa angaje olmaktan çekinmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu toplantıda CIA'dan Mr. Dulles de yapılacak seçimlerde muhalefetin etkin şekilde kullanabileceği durumların

³⁷⁵ *Resmi Gazete*, 28 Nisan 1960, Sayı: 10491, s. 1241.

³⁷⁶ *BCA*, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 4.13.1, 8- 9.

³⁷⁷ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 121- 122.

³⁷⁸ Ali Fuat Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 68.

³⁷⁹ Bedii Faik, "Yeter!", *Dünya Gazetesi*, 27 Nisan 1960, s. 1.

olduğuna dikkat çekmiştir. Mr. Allen Dulles, Türkiye’de oluşturulan Tahkikat Komisyonu’nun iktidar muhalefet ilişkilerini farklı noktalara taşıyacağını belirtmiş ve ABD’nin dikkatli bir şekilde gelişmeleri takip etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Dulles ayrıca, Türkiye’de yasal süreçlerin dikkatli bir şekilde izlenmesi gerektiğini belirtmiştir³⁸⁰.

Meclis’teki 27 Nisan 1960 tarihli görüşmelerin yayınlanması, Komisyon tarafından yasaklanmıştır³⁸¹. Basın ve muhalefetin çalışmalarına yönelik kurulmuş olan Tahkikat Komisyonu’nun Anayasaya aykırı olduğu uzunca süre tartışılmıştır³⁸². Celal Bayar, 1924 Anayasası kapsamında Tahkikat Komisyonu’nu değerlendirmiştir. Bayar, Tahkikat Komisyonu’nun Anayasaya aykırı olduğunu iddia edenlerin, Anayasa’nın hangi maddelerine aykırı olduğunu açıklayamadıklarını belirtmiştir. 1924 Anayasası’nın bütün güçleri parlamentoda topladığını belirten Bayar, muhalefet partisi içerisinde yıkıcı faaliyetlerin olup olmadığına dair araştırmanın da en tabii olarak Meclis’te çoğunluk tarafından yapılabileceğini vurgulamıştır³⁸³.

Tahkikat Komisyonu’nun görev ve yetkilerini genişleten Kanun, 27 Nisan 1960’ta kabul edilmesinden bir gün sonra üniversite öğrencileri tarafından protesto edilmiştir³⁸⁴. İstanbul ve Ankara’da başlayan gösteriler, kısa sürede çok büyümüştür. 27 Nisan’da İstanbul’da yurtları dolaşan öğrenciler, 28 Nisan sabahı Beyazıt Meydanı’nda toplanmışlar ve polislerle çatışmışlardır. Olayların büyümesi üzerine saat 15’ten itibaren İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetim ilan edilmiştir³⁸⁵. Milliyet’in “Üniversite hadiselerinde 1 talebe öldü, 31 kişi yaralı” başlıklı yazısında, Dahiliye Vekilliğinin tebliğinden bahsedilmiş ve olaylardan CHP’nin sorumlu tutulduğu belirtilmiştir. İlgili tebliğde, 28 Nisan 1960’ta İstanbul Beyazıt Hukuk Fakültesi önünde başlayan ve çeşitli yerlerde devam eden olayların CHP gençlik kollarınca da desteklendiğinin vurgulandığı belirtilmiştir³⁸⁶.

Bu olaylar nedeniyle, DP’nin hataları arasında, Türk Milliyetçiler Derneği’nin bütün şubelerinin 1953 yılı Ocak ayında kapatılması da gösterilmiştir. Bu görüşü

³⁸⁰ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Document 357, p. 832- 833.

³⁸¹ *Dünya Gazetesi*, 28 Nisan 1960, s. 1.

³⁸² BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 14.

³⁸³ Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 35- 36.

³⁸⁴ Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, s. 86.

³⁸⁵ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 78; Yazıcı, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 63.

³⁸⁶ *Milliyet Gazetesi*, 30 Nisan 1960, s. 1.

savunanlara göre DP, bilmeyerek üniversitelerdeki gençlik teşkilatlarını CHP'nin eline bırakmıştır. DP, burada yaptığı hatayı, ancak 28 Nisan 1960'taki öğrenci olaylarında anlamıştır³⁸⁷. 28 Nisan ve sonrasındaki gösteriler, polisle öğrencileri karşı karşıya getirmiş, yaralananlar ve ölenler olmuştur. Gösteriler 29 Nisan'da Ankara'ya, 30 Nisan'da da İzmir'e sıçramıştır³⁸⁸. Olaylar, 2 Mayıs'ta İstanbul'da yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında da devam ettirilmiştir³⁸⁹.

28 Nisan 1960'ta Rektör Sıddık Sami Onar'ın kaşından yaralandığını ve Emniyet Müdürlüğü'ne götürüldüğünü belirten Başgil, bir müddet sonra pansumanı yapılmış halde üniversiteye dönerek öğrencilerle görüşüğünü belirtmiştir. Bu olay, 28 Nisan öğleden sonraki olayları ateşleyen bir durum olmuştur³⁹⁰. Darbeden sonra Nadir Nadi, 28 Nisan 1960'ta Beyazıt Meydanı'nda "hürriyet hürriyet" diye bağırانların ve canlarını feda etmeye varan fedakârlıklarının büyük bir ülkü olduğunu savunmuş ve şunları söylemiştir; "Ülkü yolunda ölen, ya da ölümü göze alan Türk gençleri yarın vatanımızda parlayacağına inandığımız hürriyet meşalesini körpe varlıklarıyla tutuşturmuş kıvılcımlardır³⁹¹."

İstanbul ve Ankara'da örfi idare ilanıyla birlikte, cereyan eden olaylarla ilgili hadiselerin yayınlanması da yasaklanmıştır. Sokağa çıkma yasağı getirilmiş, her türlü toplantı yasaklanmış ve eğlence yerleri kapatılmıştır. İstanbul Örfi İdare Komutanlığına Org. Fahri Özdilek, Ankara Örfi İdare Komutanlığına da Korg. Namık Argüç getirilmiştir³⁹². 28- 29 Nisan olaylarının yıldönümleri, sonraki yıllarda hatırlanır olmuştur. 1965 yılında dahi, Millet Meclisi tarafından ölen öğrencilerin ruhlarını taziz için saygı duruşu yapılmıştır³⁹³.

İstanbul Üniversitesi Senatosu toplanarak, 28 Nisan'da meydana gelen olayları değerlendirmiştir. Üniversite iç kapısı önünde öğrencilerin milli marşlar okuyarak yapmış olduğu gösterilerin polis tarafından şiddetle mukabele bulunduğu, akabinde Üniversite Rektörünün fiili ve sözlü tecavüze uğradığı belirtilmiştir. Polisin Rektörden izin almadan üniversite içine girmesi, eyleme katılanların sözle ve fiili olarak hakarete

³⁸⁷ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 98.

³⁸⁸ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, s. 93; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 18.

³⁸⁹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 79.

³⁹⁰ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 70- 71.

³⁹¹ Nadir Nadi, "Ne Mutlu", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 1.

³⁹² *Milliyet Gazetesi*, "Örfi İdare", 29 Nisan 1960, s. 1.

³⁹³ *MMTD*, 4 Mayıs 1965, Birinci Dönem, Doksan yedinci Birleşim, Cilt: 38, s. 432.

uğraması, silah kullanılarak çeşitli kişilerin yaralanmasına neden olunmasının Senato tarafından kınandığı belirtilmiştir. Şişli Emniyet Amiri Zeki Şahin'in de sözle ve fiille Rektöre ve profesörlere hakaret ettiği savunulmuştur. Yaşanan olayların eğitime devami imkansız kıldığı belirtilen Senato kararında, üniversitenin 15 gün süreyle kapatılmasına karar verilmiştir³⁹⁴. Buradan hareketle, üniversite camiasının da muhalefet partileri gibi hareket ettiklerini görüyoruz.

28 Nisan'da meydana gelen olaylar yabancı ülkeler tarafından da yakından takip edilmiştir. Bu çerçevede, 29 Nisan 1960 tarihli New York Herald Tribune gazetesi, İstanbul'daki öğrenci ayaklanmasını "Türkiye'de demokrasi buhranı" şeklinde vermiştir. Gazete, DP'nin muhalefet ve onun lideri olan İsmet İnönü'yü susturmak için çeşitli tedbirler aldığını savunmuştur³⁹⁵. New York Times da 29 Nisan 1960 tarihli sayısında İstanbul'daki öğrenci olaylarını "hürriyet savaşı" şeklinde değerlendirmiştir. New York Times, Türkiye'deki infilak ile Güney Kore buhranının üzücü bir benzerlik taşıdığını belirtmiştir³⁹⁶. İsviçre Milli Talebe Birliği ve İsviçre Akademisyenler Cemiyeti, 1960 yılı Mayıs ayı başında Cumhurbaşkanlığına gönderdikleri mesajda, son hadiseler örnek verilerek söz hürriyetinin kaldırılmasını ve profesörler ile öğrencilerin akademik haklarının sınırlandırılmasını şiddetle protesto etmişlerdir³⁹⁷.

ABD Büyükelçisi Warren, 28 Nisan'da başlayıp 1 Mayıs'ta kontrol altına alınan üniversite öğrencilerinin gösterileri hakkında ABD Dışişleri Bakanlığına raporlar göndermiştir. Bu raporlarda gösterilerde kanlı olayların zuhur ettiği ve aynı zamanda sıkıyönetimin ilan edildiği belirtilmiştir³⁹⁸. Washington'dan İstanbul'a 1 Mayıs 1960'ta bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta ABD Büyükelçiliğinin Türkiye'deki son gelişmeleri değerlendirmesini bekledikleri belirtilmiş, iktidar ve muhalefet arasındaki çekişmenin yakın ve uzak olmak üzere iki nedeninin olduğu vurgulanmıştır. Uzun vadede Menderes'in muhalefete tahammülsüzlüğü ve Bayar- İnönü çekişmesinin olduğu, yakın vadede ise 1957 seçimlerinin suistimali ve sonrasında yaşanan gelişmeler olduğu vurgulanmıştır³⁹⁹. Diğer taraftan Dışişleri Bakanlığı, 30 Nisan 1960'ta NATO ve Birleşmiş Milletler temsilciliklerine gönderdiği şifreli telgrafta, Ankara ve İstanbul'da

³⁹⁴ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 7.

³⁹⁵ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 15.

³⁹⁶ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 16.

³⁹⁷ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 7.

³⁹⁸ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Document 358, p. 833.

³⁹⁹ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Document 359, p. 834- 835.

meydana gelen olaylara üniversite öğrencilerinden küçük bir topluluğun katıldığı, halkın bu hadiselerle seyirci kaldığı ve ayıpladığı belirtilmiştir. Olaylarda iki öğrencinin öldüğü ve hadiselerin önlenmesi vurgulanmıştır. Dışişleri Bakanlığı ayrıca, basında aleyhte vuku bulacak propagandaların ve yayınların önlenmesini istemiştir⁴⁰⁰.

Başvekil Adnan Menderes, 28 Nisan 1960'ta Ord. Prof. Ali Fuat Başgil'i Ankara'ya çağırıştır. 29 Nisan'da Ankara'ya giden Başgil, bir gün sonra akşam yemeğine Çankaya'ya davet edilmiştir. Çankaya'ya vardığında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fatin Rüştü Zorlu ve bazı milletvekilleri bulunmaktadır⁴⁰¹. Yemekte Ali Fuat Başgil'in gazeteye verdiği beyanata tekrar etmesi istenmiştir. Başgil de Meclis'in Tahkikat Komisyonu kurmaya iç tüzüğün 177. maddesine istinaden hakkı olduğunu belirtmiştir. Buna mukabil yetki kanununun sınırı aştığını ve bazı noktalarda Anayasaya mutlak aykırı olduğunu belirtmiştir⁴⁰².

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Ali Fuat Başgil'den 28 Nisan'dan sonraki fiili durumla ilgili ne yapılması gerektiğini sormuştur. Başgil de son derece ihtiyatlı davranılmasını ve Anayasaya uymayan Tahkikat Komisyonu'na ait yetki kanununun uygulanmaması ve Meclis'e geri gönderilmesi gerektiğini ve ayrıca gençliğe karşı çok sert tedbirlere başvurulmaması gerektiğini söylemiştir. Buna karşılık Celal Bayar, Başgil'e katılmadığını belirtmiş ve çok sert davranmak gerektiğini, cezalandırmak anlamında "tenkil" edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Başgil de Bayar'a katılmadığını uygun bir lisanla anlatmış, ordu ile öğrenciler arasındaki kucaklaşmaya dikkat çekmiştir⁴⁰³. Başgil, hükümetin derhal istifa etmesi gerektiğini ve yeni kurulacak kabinenin yumuşak bir yapıda olması ve muhalif milletvekillerinden de birkaç kişinin kabineye alınması gerektiğini vurgulamıştır. Buna karşılık Bayar, istifanın zaaf alameti olacağını belirtmiş ve sert tedbirlerin alınması gerektiğini savunmuştur⁴⁰⁴. Nihayet Başgil'in istifa teklifi hükümet tarafından kabul edilmemiştir⁴⁰⁵.

Hükümetin derhal istifa etmesi gerektiğini düşünen Başgil, hükümeti bu konuda ikna edecek kişinin Ali Fuat Paşa (Cebesoy) olduğunu düşünmüştür. Başgil'in dostu

⁴⁰⁰ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 16.

⁴⁰¹ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 128- 129; Emin Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 473.

⁴⁰² Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 129- 130.

⁴⁰³ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 133- 135.

⁴⁰⁴ Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, s. 476; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 137- 138.

⁴⁰⁵ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 141.

Münip Hayri Ürgüplü'nün evinde gerçekleşen görüşmede, Ali Fuat Paşa'nın hükümetin istifasından başka çıkar yol olmadığı ve hükümetin istifası konusunda ikna etme görevini kabul ettiğini belirten Başgil, alınan bu kararın çeşitli nedenlerle gerçekleşmediğini belirtmiştir⁴⁰⁶.

Hükümetin gün geçtikçe sıkıntıya girdiği bir zamanda, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, 3 Mayıs 1960'ta Milli Savunma Bakanına bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Gürsel, bütün fenalıkların kendisinden geldiğini düşündüğü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın istifa etmesi ve yerine daha çok sevilen Adnan Menderes'in geçmesi gerektiğini, kabineden suistimallerle tanınan üyelerin çıkarılması ve dürüst zevattan yeni bir kabine kurulmasını, İstanbul ve Ankara valileri ile emniyet müdürlerinin görevden alınmasını, Ankara Örfi İdare Komutanının değiştirilmesini, tahkikat komisyonu kanununun kaldırılmasını, tutuklu gazetecilerin ve öğrencilerin tahliye edilmesini ve anti demokratik kanunların kaldırılmasını talep etmiştir⁴⁰⁷.

DP hükümetine karşı 5 Mayıs 1960'ta Kızılay'da bir gösteri yapılmıştır. Bu gösteri "555K" sloganı ile duyurulmuştur. Menderes, Bayar ve Koraltan Kızılay'a gelmişler ve gösterilerin kendileri aleyhine olduğunu görmüşlerdir. Menderes ve hükümet aleyhine yuhalamalar, "istifa istifa", "hürriyet istiyoruz" diye bağırma yükselmiştir⁴⁰⁸. Bu protestolar üzerine Menderes'in: "öyleyse öldürün beni" diye bağırdığını söyleyen Emin Karakuş, kalabalıktan birisinin de; "biz katil değiliz" dediğini nakletmektedir⁴⁰⁹. Kızılay'da yaşanan bu olay, 6 Mayıs 1960 tarihli New York Herald Tribune gazetesinde de haber yapılmıştır⁴¹⁰. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı tarafından Washington, Londra, Paris, Roma ve Kahire gibi bazı yabancı elçiliklere gönderilen telgrafta, 5 Mayıs 1960'ta Kızılay'da yaşanan olay anlatılmış ve dış basının aydınlatılması istenmiştir. Telgraflarda verilen bilgiye göre, 5 Mayıs'ta Kızılay'da Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kollarına mensup 15- 20 yaşlarında 100 kadar kişinin gösteri yaptığı, Cumhurbaşkanı ve Başbakanın otomobilden indikten sonra nümayişçilerin hemen korkarak kaçtıkları, orada bulunan halkın iki devlet adamını

⁴⁰⁶ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 74- 75; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 143.

⁴⁰⁷ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 292.

⁴⁰⁸ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 94; Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, s. 479- 480.

⁴⁰⁹ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 28; Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, s. 481.

⁴¹⁰ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 18.

şiddetle alkışladıkları ve göstericileri dövmeye başladıkları nakledilmiştir. Bu olaylarda Başvekilin tecavüze uğradığına dair haberlerin gerçeği yansıtmadığı vurgulanmıştır⁴¹¹.

ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Warren'den 6 Mayıs 1960'ta ABD Dışişleri Bakanlığına bir telgraf gönderilmiştir. Büyükelçi Warren, 5 Mayıs 1960'ta Dışişleri Bakanı Zorlu'nun daveti üzerine bir görüşme yaptıklarını belirtmiştir. Bu görüşmede Zorlu, İnönü'nün öğrenci gösterilerinden büyük halk desteği umduğunu ancak bulamadığını, NATO Konferansı sırasında yapılan gösterilerin Türkiye'nin saygınlığını düşürmek için yapıldığını, İnönü'nün abartılı çıkarımları aleyhine bir reaksiyonun tercih edilmediğini belirtmiştir⁴¹². Büyükelçi Warren, Dışişleri Bakanı Zorlu'ya ABD Büyükelçiliğinin iktidar ve muhalefet arasındaki çekişmeye dâhil olmama niyetinde olduğunu, siyasi konuların kendi işleri olmadığını söylediğini belirtmiştir. Warren, Türk Ordusu ve General Erdelhun'un çıkardıkları mükemmel işten dolayı teşekkür ettiğini ifade etmiştir. Konuşmada Kasım Gülek'ten de bahsedilmiş, Gülek'in CHP ile üst yönetimi arasındaki ihtilaftan söz edilmiştir⁴¹³. Yine, Jay Walz'ın 6 Mayıs 1960'ta New York Times'a vermiş olduğu bilgilerde Demokrat Parti iktidarına yönelik muhalif hareketin hız kazandığı belirtilmiş, 10 bin civarında öğrencinin Ankara, İstanbul ve diğer illerde sokağa döküldüğünü, iktidara karşı olduklarını belirtmek için bunu yaptıklarını belirtmiştir. Hükümetin geceleri sokağa çıkma yasağı koyduğu, halkın kahve ve spor alanlarında toplanmalarının yasaklandığı vurgulanmıştır⁴¹⁴.

Basın ve muhalefetle ilişkiler konusuna yabancı basın da ilgi duymuştur. Bu çerçevede New York Times, 4 Mayıs 1960 tarihli sayısında Menderes'in beş senedir şahsi kuvvet ve yetkisini sürekli genişlettiğini, buna karşılık muhalefet ve basını kösteklediğini savunmuştur⁴¹⁵. Times dergisi de 9 Mayıs 1960 tarihli sayısında Başbakan Menderes'in 1950'de iktidara geldikten sonra gazetecilerin ağızını tıkadığını ve 200'den fazla gazeteciyi hapse attığını ve muhalefetin elini kolunu bağladığını savunmuştur⁴¹⁶. Yabancı basın yanında CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Başbakan Menderes'in devlet radyolarını tek taraflı kullandığını, millete saygısının ve hakka

⁴¹¹ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 9.

⁴¹² *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Fındand; Greece; Turkey, Volume X, Document 361, p. 836- 837.

⁴¹³ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Fındand; Greece; Turkey, Volume X, Document 361, p. 838.

⁴¹⁴ *New York Times*, May 8, 1960; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 1. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/114996959?accountid=9645>

⁴¹⁵ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 17.

⁴¹⁶ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 18.

riayetinin olmadığını savunmuştur⁴¹⁷. Muhalefetin ve basının her fırsatta susturulmaya çalışıldığını belirten İnönü, mahkeme salonları ve zindanların idealist gazetecilerle dolu olduğunu iddia etmiştir⁴¹⁸. Basına uyguladığı söylenen sansürün ve baskıların yanında üniversite üzerindeki baskıların da hükümete karşı memnuniyetsizliğe neden olduğu ifade edilmiştir⁴¹⁹.

Dışişleri Bakanlığı tarafından 10 Mayıs 1960 tarihinde Washington Büyükelçiliğine çekilen telgrafta New-York'ta yapılan gösterilere katılan öğrencilerin isimleri, baba adları, aldıkları döviz miktarları, içlerinde memurların olup olmadığının öğrenci müfettişi ile tespit edilerek, gösteri yapanların basında yer alan fotoğraflarda numaralandırılarak isimlerinin belirtilmesi istenmiş, Dışişleri Bakanlığı tarafından büyükelçiliklere 5 Mayıs 1960'ta gönderilen telgrafta ise Ankara ve İstanbul'da cereyan eden olayların muhalefet partisi gençlik teşkilatı tarafından üniversite gençliği üzerinde yapılan menfi propaganda nedeniyle ortaya çıktığı belirtilmiştir. Gösterilerin en kalabalık olduğu zamanlarda dahi göstericilerin 5000 kişiyi aşmadığı, diğer zamanlarda bu sayının 200- 300 civarına düştüğü belirtilmiş, bunların arasında da sınırlı sayıda çapulcu ve komünistlerin bulunduğu vurgulanmıştır. Büyükelçiliklere, buldukları ülkelerdeki basının verilen bilgiler çerçevesinde aydınlatılması istenmiştir⁴²⁰. 1- 2 Mayıs 1960 tarihlerinde yapılan gösterilere katılanların isim listesi Washington Büyükelçiliği tarafından Maarif Vekaleti'ne 11 Mayıs 1960'ta bildirilmiş, dövizli olanların dövizlerinin kesildiği vurgulanmıştır⁴²¹.

Hükümet aleyhine yapılan son gösterilerden sonra moral bulmak isteyen Başbakan Menderes, İzmir'de bir miting gerçekleştirmiştir. Jay Walz, 16 Mayıs 1960 tarihli yazısında DP'nin İzmir mitingini konu yapmıştır. En az 60 bin kişinin katıldığını söylediği İzmir mitinginde Menderes'in, her şeyin seçimle çözüleceğine işaret ettiğini vurgulamıştır. Walz, İzmir'de yapılan bu mitingın İstanbul ve Ankara'da yapılan gösterilere karşı bir miting olduğunu söylemiştir⁴²². Bu mitingden sonra ABD Büyükelçisi Warren'in görüşme isteğini kabul eden Başbakan Menderes'le 19 Mayıs 1960'ta bir görüşme gerçekleşmiştir. Başbakan Menderes'in moralinin yüksek ve

⁴¹⁷ BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.2, 1.

⁴¹⁸ BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.2, 3.

⁴¹⁹ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 13.

⁴²⁰ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 10.

⁴²¹ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 23- 24.

⁴²² *New York Times*, May 16, 1960; Menderes vows he won't resign. *New York Times (1923-Current File)*, pp. 6. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/114974110?accountid=9645>

fiziken formda olduğunu belirten Warren, son siyasal gelişmeler hakkında Başbakanın değerlendirmelerini dinlediğini belirtmiştir. Son NATO toplantısında kötü olayların yaşanmadığını belirten Menderes, gösterilerde sadece bir öğrencinin kurşun sekmesi sonucu hayatını kaybettiğini ve büyük olayların meydana gelmediğini belirttiği vurgulanmıştır⁴²³.

Tarihler 21 Mayıs 1960'ı gösterdiğinde Ankara'da Harp Okulu öğrencileri sessiz bir yürüyüş gerçekleştirmişlerdir. Bu yürüyüş, özellikle genç subayların ve subay adayların son gelişmelerden, hükümetin politikalarından memnun olmadıklarını göstermiştir⁴²⁴. Sessiz gerçekleşen bu yürüyüşe bin kadar subay adayı katılmış, bir kısım CHP'li siviller de buna iştirak etmiştir⁴²⁵. Bu yürüyüş nedeniyle olası bir soruşturma ihtimali, darbecileri de harekete geçirmiştir⁴²⁶. Roma Büyükelçiliği'nden gelen 22 Mayıs 1960 tarihli telgrafta, Ansa Ajansı haberlerinde Harbiyeli öğrencilerin Kızılay'da yapmış oldukları yürüyüş konu yapılmıştır. Ordunun hükümetle muhalefet arasındaki bitaraf tutumunun değişmeye başladığına bu yürüyüşün bir işaret sayılabileceği belirtilmiştir⁴²⁷. Dışişleri Bakanlığı'ndan bütün büyükelçilikler, konsolosluklar, Birleşmiş Milletler ve NATO Daimi Delegationlarına 21 Mayıs 1960'ta çekilen şifreli telgrafta, Harbiye öğrencilerinin yapmış oldukları yürüyüş konu yapılmıştır. Nehru'nun Ankara'yı ziyareti nedeniyle kendilerine verilen nöbetten sonra sessiz ve silahsız bir yürüyüş düzenledikleri belirtilen Harbiye öğrencilerinin tahriklere aldırış etmedikleri belirtilmiştir. Temsilciliklerin konuyla ilgili kötü niyetli yayınlarına karşı tedbirli olunması istenmiş ve gerekli tekziplerin derhal yapılması gerektiği vurgulanmıştır⁴²⁸. Ayrıca, 21 Mayıs'ta Ankara'da Harbiyelilerin hükümet karşıtı yürüyüş yapmaları üzerine ABD Büyükelçisi Warren de, Genelkurmay Başkanı ile irtibat sağlamıştır. Genelkurmay Başkanı da ordunun siyaset dışı olduğunu ve Türk Hükümetini desteklemeye devam edeceklerini naklettiğini belirtmiştir⁴²⁹. Son gelişmeler üzerine Sıtkı Ulay da Genelkurmay Başkanı ile görüşmüş ve 8- 10 generalle birlikte Başbakana çıkmayı ve istifa etmesini sağlamayı teklif etmiştir. Genelkurmay

⁴²³ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Document 363, p. 840- 842.*

⁴²⁴ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 94.

⁴²⁵ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 31.

⁴²⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 99- 100.

⁴²⁷ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 146.

⁴²⁸ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 3.

⁴²⁹ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Document 364, p. 842.*

Başkanı buna çok kızmış ve bir daha böyle şeyler duymak istemediğini belirtmiştir. Konuşma akşamında Ankara'da bulunan subayları toplayan Genelkurmay Başkanı, sert bir konuşma yapmış ve sokağa dökülenleri kendi eli ile öldüreceğinden bahsetmiştir⁴³⁰.

1960 yılı Mayıs ayının 23'ünden sonra Meclis'te Halk Partililerin oturmuş oldukları sıralar sökülmüş ve DP'lilere atılmıştır. DP'liler de bu sıra kapaklarını Halk Partililere atmışlardır. Meclis'in durumu gün geçtikçe kötüleşmektedir⁴³¹. Ankara'nın karışık durumuna rağmen Adnan Menderes, 25 Mayıs 1960'ta Eskişehir'e gitmiş ve bir grup askerın tepkisiyle karşılaşmıştır. Menderes'in karşılama zannettiği ve selamlanacağını düşündüğü bu olay sırasında askerler, geriye dönerek oradan uzaklaşmışlardır⁴³². Demokratik ve nezaketli olmayan bu duruma Başbakan Adnan Menderes, çok kızmıştır. Başbakan Adnan Menderes'in 25 Mayıs 1960 tarihinde Eskişehir'de gerçekleştirdiği mitingi, Zafer gazetesi şu başlıkla duyurmuştur; "Bütün Eskişehir Dün Ulvi Bir Heyecan Kasırgası İçinde Çalkalandı. Başvekilimizi 150 Bin Kişi Karşıladi"⁴³³.

Başbakan Adnan Menderes, 25 Mayıs 1960 tarihli Eskişehir mitinginde şunları söylemiştir: "Şayet büyük Türk Milleti'nin olgunluğuna inanmakta isek, iktidara gelmenin ve iktidardan gitmenin, seçimden başka bir yolu olmadığını kabul etmemiz lazım gelir. Halbuki bugün manzara şudur: Meşru siyasi mücadele terkedilerek, zorlama ile başarı elde edilmeye çalışılmaktadır. Sokak hareketleri ile milli irade iptal edilemez." Zorlama ile milli iradenin yok edilemeyeceğine vurgu yapan Menderes, Eskişehir'de Anadolu Ajansı'na açıklamalarda bulunmuş ve Tahkikat Komisyonu ile ilgili şunları söylemiştir: "Bundan takriben bir ay evvel kurulmuş olan Meclis Tahkikat Komisyonu bugün vazifesini bitirmiş bulunuyor. Dosyalar üzerinde çalışarak raporunun tanzimi mesaisiyle meşgul olacaktır. Demek oluyor ki, Meclis dışındaki tahkikata müteallik çalışmaları sona ermiştir. Bilindiği gibi, bu Tahkikat Komisyonunun vazifesi, Meclis kararı ile üç ay olarak tespit edilmiş bulunmasına rağmen, bir ayda işi bitmiş oluyor"⁴³⁴. Diğer yandan Başbakan Menderes'in, 25 Mayıs 1960'ta Eskişehir'de Tahkikat Komisyonu'nun görevini tamamladığını söylemesi üzerine İsmet İnönü, Menderes'in

⁴³⁰ Ulay, *Harbiye Silah Başına!* (27 Mayıs 1960), s. 84- 85.

⁴³¹ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 293.

⁴³² Metin Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kılıklı Bir Ara Rejim 1960- 1961 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944- 1973)*, 5. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 56- 57.

⁴³³ *Zafer Gazetesi*, 26 Mayıs 1960, s. 1.

⁴³⁴ *Zafer Gazetesi*, 26 Mayıs 1960, s. 1.

yeni tertipler içinde olduğunu, aklınca vakit kazandığını iddia etmiş ve yapılan açıklamalara inanmamıştır⁴³⁵.

27 Mayıs'a doğru gidilen günlerde DP içerisinde de hükümete yönelik eleştiriler yapılmıştır. Bu çerçevede, DP Tekirdağ İl İdare Kuruluna gönderilmiş olan "946 Ruhü Demokratları" rumuzlu yazı, il başkanı yerine Avukat Selami Üren imzasıyla 25 Mayıs 1960'ta DP Genel Başkanlığı'na gönderilmiştir. Bu yazıda, Adnan Menderes'in diktatörlük idaresi kurmayı tasarladığı belirtilmiş, kendi başvekillik makamını korumak için gerekirse Türk Milleti'ni birbirini kırdırmak için DP teşkilatını fedai teşkilatı olarak kullanmak istediği savunulmuştur. "946 Ruhü Demokratları" rumuzlu yazıda teşkilatlara şüursuzca yazılmış tamimlere aldanılmaması uyarısında da bulunulmuştur⁴³⁶. Bu yazı da gösteriyor ki, DP'nin karşısında sadece muhalif partiler bulunmamaktadır. Parti içerisinde de muhalifler gibi çalışanların olduğu anlaşılmaktadır.

DP ile özellikle CHP arasında yaşanan tartışmalar, gün geçtikçe sertleşmekte ve istenmeyen sonuçlara doğru gitmektedir. DP'ye yöneltilen en önemli eleştirilerden birisi, basın ve muhalefetin engellenmesi yönünde olmuştur. Dündar Seyhan, radyo yayınlarında iktidar yanlısı bir üslubun olduğunu, müzik yayınları dışında vatandaşların diğer yayınlara pek itibar etmediğini savunurken⁴³⁷, Cihat Baban, Demokrat Parti döneminde demokrat olmayanlara devlet radyosunda "alçaklar!" diye hitap edildiğini savunmuştur⁴³⁸. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de, Başbakanın muhalefeti ve muhalif sesleri kesmek istediğini belirtmiş, TBMM ve basında fikirlerin rahatça söylenmesi imkanını kati olarak kaldırmayı hedeflediğini iddia etmiştir⁴³⁹. 1960 öncesinde basına getirilen sınırlamalar, basın özgürlüğü konusunda eleştiriye neden olurken⁴⁴⁰; Dünya, Vatan, Ulus ve Yenigün gibi gazetelerdeki resmi ilan ve reklamların kesilmesi de DP'ye yöneltilen eleştirileri şiddetlendirmiştir⁴⁴¹. CHP, DP'nin her şeyi totaliter rejimlere ait tekniklerle yürütmek istediğini savunmuş; memurlarından, matbuatından,

⁴³⁵ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 166.

⁴³⁶ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 22.63.2, 3- 4.

⁴³⁷ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 71.

⁴³⁸ Baban, *Politika Galerisi*, s. 139.

⁴³⁹ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 8- 9.

⁴⁴⁰ Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 163.

⁴⁴¹ *Milliyet Gazetesi*, 13 Nisan 1960, s. 1.

üniversitesinden itaat istediği vurgulanmıştır⁴⁴². CHP bu dönemde, üniversite muhtariyetinin ortadan kaldırıldığını ve üniversitelere müdahalenin arttığını savunmuştur⁴⁴³. DP'nin iktidarda olduğu on yılın en belirgin özelliği, cumhuriyetçilerle demokratlar arasında hiç durmadan artan kutuplaşma olduğu söylenebilir⁴⁴⁴. Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi yanında matbuata ve üniversiteye de yönelmesi, DP aleyhine kuvvetli bir bloğun oluşmasına neden olmuştur⁴⁴⁵.

DP'nin eleştirildiği önemli konulardan birisi de hiç şüphesiz ekonomik konulardır. Ülkeleri derinden yaralayan siyasal istikrarsızlık ve siyasal şiddet gibi konular, insanların tatmin olmadıkları zamanlarda ortaya çıkmaktadır⁴⁴⁶. Mali alanlarda DP hükümetinin başarılı olamaması ve verdiği sözlerin bir kısmını yerine getirememesi eleştirilere neden olmuştur⁴⁴⁷. Askeri kanadın önemli isimlerinden Orhan Erkanlı, 1950-1960 yılları arasında 36 milyar lira dış yardım alındığını, 20 milyar borçlanıldığını, milyonlarca insanın aç ve sefil bir hayata mahkûm edildiğini, kıymet ölçülerinin değiştiğini, işçi kesiminin temel haklardan mahrum olduğunu savunmuştur⁴⁴⁸. 1960'larda memurların nüfusu toplam nüfus içerisinde % 2.82 iken ve milli gelirin % 15'ini alırken, girişimcilerin nüfusu % 0,67 olmasına rağmen milli gelirden % 24.9 pay almışlardır. Bu durum askeri ve sivil eliti DP aleyhine daha fazla muhalefete sürüklemiştir⁴⁴⁹. Diğer taraftan CHP'den Coşkun Kırca ve Osman Akyar, Türkiye'de yaşanan son olaylarla ilgili Amerika'nın demecı vermesini ve hükümet tarafından alınan tedbirlerin sertliğine vurgu yapmasını istemişlerdir. CHP yetkilileri ayrıca, Türkiye'ye yapılan mali yardımın kesilmesini büyükelçilik mensubundan talep etmişlerdir. Bu taleplere karşı Amerikalı yetkili, Türkiye'nin iç işlerine karışmayacaklarına vurgu yapmıştır⁴⁵⁰. Görüldüğü gibi DP, iç politikada yalnızlaştırıldığı gibi dış politikada da yalnızlaştırılmak istenmiştir.

⁴⁴² Cumhuriyet Halk Partisi, *Demokrasi İçin (1958 Bütçe Müzakerelerinde CHP Millet Vekillerinin Yaptıkları Tenkit ve Tekliflerden Özetler)*, CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Dokümantasyon Bürosu Yayın No: 5, Ankara 1960, s. 14.

⁴⁴³ Cumhuriyet Halk Partisi, *Demokrasi İçin (1958 Bütçe Müzakerelerinde CHP Millet Vekillerinin Yaptıkları Tenkit ve Tekliflerden Özetler)*, s. 27- 29.

⁴⁴⁴ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 15.

⁴⁴⁵ Belen, *Demokrasiden Diktatörlüğe*, s. 55.

⁴⁴⁶ Huntington ve Dominguez, *Siyasal Gelişme*, s. 10.

⁴⁴⁷ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 11-12.

⁴⁴⁸ Orhan Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, Fazilet Basımevi, İstanbul 1963, s. 10- 11.

⁴⁴⁹ Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamantonun Evrimi*, s. 131.

⁴⁵⁰ Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", s. 215.

27 Mayıs 1960 Darbesine giden süreçte subayların 1950’li yıllarda prestijlerini kaybetmeleri etkili olmuştur⁴⁵¹. Bunda bir tarafta Adnan Menderes’in bürokratik askeri mekanizmayı sivil düzene karşı görmesi ve onu boyunduruğu altına almak istemesi etkili olduğu gibi⁴⁵², askeri bürokratların ekonomik statülerindeki değişiklik de etkili olmuştur. Subayların eğlence yerlerinde “gazozcu” olarak adlandırılmaları yanında⁴⁵³, ev aradıklarında bodrum dışında ev verilmemesi ve geçim sıkıntısı yaşamalarının subaylardaki isyan duygularını artırdığı söylenebilir⁴⁵⁴. Askeri personel, iktidarın bütün adımlarını yakından takip etmiştir. Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes’in boyun eğilecek bir kişi olmadığı iddia edilmiş, belediye reisliği yapamayan birisinin bakanlık makamında bulunduğu dair yakışksız söylentiler çıkarılmıştır⁴⁵⁵.

Tartışmalı konulardan sonra Meclis, 2 Mayıs 1960’tan itibaren 16 Haziran 1960’a kadar tatil edilmiştir⁴⁵⁶. CHP, DP’nin 1950- 1960 dönemindeki iktidarında Anayasa dışına çıktığını, demokratik hak ve hürriyetlerin, müesseseleri temelinden sarstığını⁴⁵⁷, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile siyasi hak ve hürriyetleri kısıtığını, adalet müessesesinde hâkimlik güvencesini kaldırdığını belirtmiştir⁴⁵⁸. 27 Mayıs öncesinde sivil muhalif kanadın en önemli talebi, demokrasi ve Anayasa ağırlıklı bir düzenden öte Demokrat Parti’nin iktidardan uzaklaştırılması olmuştur⁴⁵⁹. Hatta Demokrat Parti yöneticilerine Sait Bilgiç aracılığıyla, erken seçime gidilmesi veya yeni bir hükümetin kurulması konusunda bir ikaz yapılmıştır. Bu ikazı Başbakan Menderes isabetli bulmuş, ancak Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın; “çayı geçerken at değiştirilmez” diyerek kabul etmediği belirtilmiştir⁴⁶⁰. DP’nin 1957 seçimlerinden sonra çoğunluk gibi davranması⁴⁶¹, Tahkikat Komisyonu ile sivil ve askeri muhalefetin tahrik edilmesi, karşı cephenin ittifakına neden olmuştur⁴⁶². Sonunda Türk Silahlı Kuvvetleri, demokrasiyi

⁴⁵¹ Ergun Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 131- 132.

⁴⁵² Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 241, 285.

⁴⁵³ Mehmet Barlas, *Türkiye’de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, 3. Baskı, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 190- 191.

⁴⁵⁴ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 376.

⁴⁵⁵ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 98.302.1.

⁴⁵⁶ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 295.

⁴⁵⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, Ankara 1963, s. 46.

⁴⁵⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *Demokrasi İçin (1958 Bütçe Müzakerelerinde CHP Millet Vekillerinin Yaptıkları Tenkit ve Tekliflerden Özetler)*, s. 24.

⁴⁵⁹ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 72.

⁴⁶⁰ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, s. 87- 88.

⁴⁶¹ Ateş, *68’li Olmak*, Üçüncü Baskı, s. 37- 39.

⁴⁶² Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 35.

bütün müesseseleri ile yeniden kurmak iddiasıyla⁴⁶³, 27 Mayıs 1960 günü sabahın ilk saatlerinde yönetime el koymuştur⁴⁶⁴. Antidemokratik bir şekilde iktidarı ele geçiren askeri cuntanın demokrasiyi bütün müesseseleri ile yeniden kurma iddiası, büyük bir çelişki olarak tarihe not edilmiştir.

8. 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Süreçte Gizli Örgütler

Savaşta başarıyla çıkan Türk Milleti, yeni devletini kurmuş ve kurumsallaşma çalışmalarını hızlandırmıştır. Savaşı yürüten askeri elit, yeni devletin yönetiminde de etkin rol almak istemiştir. Hem askerlik hem de milletvekilliği görevinin çeşitli sıkıntılar oluşturduğunu gören Mustafa Kemal, 30 Ekim 1924'te milletvekili olan ordu ve kolordu komutanlarına birer telgraf göndererek askeri görevlerini bırakmalarını ve milletvekilliğine dönmelerini istemiştir. İki dışında diğer komutanlar, ordudaki görevlerinden ayrılarak milletvekilliğine devam etmişlerdir⁴⁶⁵.

Milli Mücadele'den sonra Türkiye, İkinci Dünya Savaşı riski ile karşı karşıya kalmıştır. Bu savaş hem halkı hem de sivil ve askeri bürokrasiyi zor duruma sokmuştur. Savaş yıllarında Batılı ülkeler ve özellikle Alman ordu mensuplarını gören Türk askerleri, onların şartlarını kendileriyle kıyaslamışlardır. Batı devletlerine ait ordu mensuplarının sosyal statülerini gördükçe durumlarına üzülmuşlerdir⁴⁶⁶. Genç subaylar, içinde buldukları durumun sorumlusu olarak İsmet İnönü yönetimini görmüşler ve ordu üst yönetimini devirmek için gizli örgütler kurmaya başlamışlardır⁴⁶⁷. Özellikle Amerika'nın Türkiye'ye iktisadi yardım çerçevesinde Türk Ordusu içerisine eğitim amaçlı subaylar göndermesi rahatsızlık yaratmış⁴⁶⁸, Türkiye'deki bir Amerikan askerine yılda 7700 dolar harcanmasına karşılık, Türk askerine 240 dolar harcanması askerlerin dikkatinden kaçmamıştır⁴⁶⁹.

Türkiye'nin tek parti ile yönetildiği İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan sıkıntılar, askerleri çeşitli çözüm yolları aramaya yöneltmiştir. Askerlerin düşündüğü ilk yöntemlerden birisi, arkeri bir darbeye hükümeti yönetimden uzaklaştırma metodu

⁴⁶³ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 10.

⁴⁶⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 80.

⁴⁶⁵ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 57- 58.

⁴⁶⁶ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 170- 172.

⁴⁶⁷ Özdağ, *Ordu- Siyaset İlişkileri (Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri)*, s. 138- 139.

⁴⁶⁸ M. Emin Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, Dünya Matbaası, İstanbul 1967, s. 15- 16.

⁴⁶⁹ Weiker, *1960 Türk İhtilali* (Çev. Mete Ergin), s. 210.

olmuştur. Bu çerçevede Alparslan Türkeş, ilk askeri darbe teşebbüsünün 1942- 43 yıllarında Çorlu'da oluşturulduğunu, bir grup subayın bir araya gelerek İsmet İnönü ve idaresini devirmek için aralarında yemin ettiklerini belirtmiştir. Hatta teşkilata başkanlık etmesi için General Muzaffer Tuğsavul'a müracaat etmişler, ancak Tuğsavul bu girişimin ülke için intihar olacağını belirterek kabul etmemiştir. Türkeş o yıllarda genç bir teğmen iken, gizli askeri darbe grubu ile temasının olduğunu ifade etmiştir⁴⁷⁰. 1950'ye kadar çalışmalarını sürdüren gizli örgütlerden birisini de Seyfi Kurtbek ve ekibi oluşturmuştur. Bu grup, 1943'te ikiye ayrılmış ve Kurmay Binbaşı Necip San ile Cemal Tural, yeni bir örgüt kurmuşlardır. Bu örgüte daha sonra Sadi Koçaş ve Albay Nazmi Dora da dahil olmuştur⁴⁷¹. 1946 yılında aralarında Kurmay Albay Seyfi Kurtbek'in de bulunduğu subaylar Kurmay Binbaşı Şefik Erensü'nün evinde toplanarak ülke sorunlarını ve seçimleri konuşmuşlardır⁴⁷². Talat Aydemir de 1946 sonrasında kendisinin ordu içerisindeki teşkilatta yer aldığını ve Faruk Ateşdağlı'nın zincirine bağlı olarak görev yaptığını belirtmiştir⁴⁷³. Diğer taraftan Albay Cavit Çevik tarafından kurulan bir örgüt, iktidara el koymayı amaçlamıştır. Bu örgüte o zamanlar genç bir general olan Cevdet Sunay da katılmıştır. Örgüt mensupları Fahri Belen'e liderlik teklif etmişler, ancak kabul ettirememişlerdir⁴⁷⁴. Ordu içerisindeki cunta faaliyetleri, 1947 yılında iyice hızlanmış ve nihayet Demokrat Parti ileri gelenleri ile temasa geçilmiştir⁴⁷⁵.

M. Emin Aytekin, 1949 yılı Şubat ayında Harp Akademisi'nde ders verirken, iki kurmay binbaşının yanına geldiklerini, siyasi durumdan ve İsmet İnönü'nün 1950 seçimlerinde milli iradenin tecellisine imkan vermemesi durumunda kardeş kavgası çıkabileceğinden bahsetmişlerdir. Aytekin, İsmet İnönü'nün vermiş olduğu sözü tutacağını belirtmiş ve binbaşılardan örgüt tekliflerini kabul etmediğini vurgulamıştır⁴⁷⁶. Ali Fuat Başgil de, 1949 yılı Aralık ayında İsmet İnönü idaresini şiddetle eleştirdiği bir zamanda bir maarifçi arkadaşının ziyarete geldiğini ve birkaç yüksek rütbeli subayın

⁴⁷⁰ Alparslan Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul 1977, s. 14; Özdağ, *Ordu- Siyaset İlişkileri (Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri)*, s. 139-140.

⁴⁷¹ Özdağ, *Ordu- Siyaset İlişkileri (Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri)*, s. 140.

⁴⁷² İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 7.

⁴⁷³ Talat Aydemir, *Hatıratım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 247.

⁴⁷⁴ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 67.

⁴⁷⁵ Hikmet Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, İz Yayınları, İstanbul 1994, s. 145; Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 13.

⁴⁷⁶ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 20- 21.

kendisi ile görüşmek istediğini belirtmiştir. Beşiktaş Yıldız civarında gerçekleşen görüşmede dört yüksek rütbeli kurmay subay ve maarifçi dostuyla beraber görüştüğünü belirten Başgil, subaylardan en rütbeli olanın söze başladığını ve ordu içerisinde söz birliği etmiş seksen kadar subay olduklarını belirttiğini söylemiştir. Rütbeli subay, Başgil'den harekete geçildikten sonra elindeki gazetelerle kendilerini desteklemelerini ve hareketin memleket hayrına yapıldığını halka anlatmasını istemiştir. Kendisinden başka bu konuyu kimlere açacaklarını soran Başgil, Ahmet Emin Yalman ile görüşmelerine sıcak bakmamış⁴⁷⁷, Selim Ragıp Emeç'le görüşmelerinin uygun olacağını belirtmiştir. Başgil, düşünülen bu hareketten vazgeçilmesini, hükümete en kısa sürede seçim yaptırmayı ve seçimlerle hükümeti göndermeyi önermiştir. Başgil, Selim Ragıp Emeç'in de aynı düşünceleri subaylara aktardığını belirtmiştir. Birkaç ay sonra seçimlere gidildiği için hükümet darbesinin gerçekleşmediğini belirten Başgil, 27 Mayıs'ta olanların neredeyse 1949 yılında olacağını ifade etmiştir⁴⁷⁸.

Genelkurmay Başkanlığı, 5 Haziran 1944 tarihinde kabul edilen ve 13 Haziran 1944'te yayınlanan 4580 sayılı "Genelkurmay Başkanlığının vazife ve yetkileri hakkında Kanun" ile Başbakanı bağlanmıştır. Kanunda Genelkurmay Başkanının, Başbakanın teklifi ile Bakanlar Kurulu tarafından atanacağı belirtilmiştir⁴⁷⁹. 30 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilen ve 3 Haziran 1949'da yayımlanan 5398 sayılı "Millî Savunma Bakanlığının kuruluş ve görevlerine dair Kanun" ile Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanmış ve atama tekliflerini Millî Savunma Bakanının yapması öngörülmüştür. Böylece Batı demokrasilerinde olduğu gibi Türkiye'de de ordu, şeklen de olsa siyasi iktidarın denetimi altına alınmıştır⁴⁸⁰.

Ordu içerisindeki örgüt mensupları DP lideri Celal Bayar'la zaman zaman görüşerek 1950 seçimlerinde hile olması durumunda ordu içerisinde askeri müdahaleyi gerçekleştirecek yeterli sayının olduğunu belirtmişlerdir⁴⁸¹. 1950 seçimlerini Demokrat Parti'nin kazanması için yakın çevrelerine telkinde ve hatta tazyikte bulduklarını belirten Sıtkı Ulay, özellikle Ankara'daki genç subayların çalışmalarının fark edildiğini ifade etmiştir. Seçim günü sandıklarda oyun olabilir düşüncesiyle yakınlarını sandıkları kontrole gönderdiklerini belirten Ulay, 1950 seçimlerini Demokrat Parti'nin

⁴⁷⁷ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 128- 130.

⁴⁷⁸ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 152- 154.

⁴⁷⁹ *Resmî Gazete*, 13 Haziran 1944, Sayı: 5729, s. 7113; Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 64.

⁴⁸⁰ *Resmî Gazete*, 3 Haziran 1949, Sayı: 7223, s. 16237; Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 67.

⁴⁸¹ Özdağ, *Ordu- Siyaset İlişkileri (Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri)*, s. 161.

kazanmasını büyük bir umutla beklediklerini vurgulamıştır. Hatta Demokrat Parti'nin seçimi kazanması ile Kurmay Albay Seyfi Kurtbek'in Yedek Subay Okulu'nda bir konferans verdiğini ve değişimin faydalı olacağını belirten konuşmasının salonda çok alkışlandığını ifade etmiştir⁴⁸². Cemal Madanoğlu, 1950 seçimleri sonrasında anılarında şu şekilde anlatmıştır; “14 Mayıs 1950'de seçimi Demokrat Parti kazandı. Hepimiz sevinçliyiz. Dişe dokunur bir zor gücü sağlayamadıkları için Demokrat Parti'ye giren eski örgütçülerin başı Fahri Belen Bayındırlık Bakanı⁴⁸³.”

1950 seçimlerinden sonra birkaç generalin İsmet İnönü'ye giderek istemesi durumunda seçimleri iptal ettirebileceklerini, ancak İsmet İnönü'nün bunu katiyetle reddettiğini duyduklarını belirten Sıtkı Ulay, yine de Meclis'in açılış günü bazı tedbirler aldıklarını söylemiştir⁴⁸⁴. İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker ise, bu olayın İsmet Paşa tarafından bir yakıştırma olarak nitelendirildiğini ifade etmiştir⁴⁸⁵. İddialar üzerine DP Milletvekili seçilen Kurmay Albay Seyfi Kurtbek, ordunun ellerinde olduğunu ve ordu tarafından aleyhte hiçbir şeyin yapılamayacağını belirtmiştir. Aynı rahatlatıcı sözleri Fahri Belen de söylemiştir. Nihayet Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman da ordunun seçim sonuçlarına hürmet edeceğini belirtmesi kısmi bir rahatlama sağlamıştır⁴⁸⁶. Her ne kadar partinin kimi ileri gelenleri rahatlatıcı sözler söylemiş olsa da, darbe yapılacağına dair ihbarlar üzerine harekete geçen Başbakan Menderes, 6 Haziran'da ordu üst kademelerinde önemli değişikliklere gitmiştir⁴⁸⁷. İki üç ay içerisinde 15 general ve 150 albay emekliye sevk edilmek üzere görevden alınmıştır⁴⁸⁸.

DP'nin iktidara gelişi ordu mensuplarında büyük ümitler meydana getirmiş olsa da, bir süre sonra ümitler kaybolmaya başlamıştır. Bu dönemde DP, askerlik hizmetini yapmakta olanların subaylar ve astsubayların evlerinde hizmetçi gibi çalışmalarını yani emir erliği müessesesini kaldırmak istemiştir. Hatta 1950 yılı içerisinde, Genelkurmayı temsilen Meclis'teki komisyon tartışmalarına katılan Cevdet Sunay; “Nasıl olabilir

⁴⁸² Sıtkı Ulay, *Giderayak*, AD Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 34.

⁴⁸³ Cemal Madanoğlu, *Anılar (1911- 1953)*, Evrim Yayınevi, İstanbul 1982, s. 334.

⁴⁸⁴ Ulay, *Giderayak*, s. 34; Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 13- 14.

⁴⁸⁵ Metin Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944- 1973)*, 6. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 118.

⁴⁸⁶ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 13- 14.

⁴⁸⁷ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 68- 69.

⁴⁸⁸ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 145.

efendim, bir subayın elinde fileyle dolaşması” demesi üzerine bir milletvekili de; “Yahu ben dolaşıyorum, o niye dolaşmasın?” diyerek karşılık vermiştir⁴⁸⁹.

Seyfi Kurtbek’in subaylarla ilgili reform önerilerini Başbakan Menderes kabul etmemiş ve bu durum subayların Menderes’ten soğumasına neden olmuştur⁴⁹⁰. Daha sonraki süreçlerde Menderes’in orduyu yedek subaylarla idare edeceğine dair sözler söylediği, asker kökenli kişilere partide çok az görev verildiği, 1950 öncesi orduya, Battal Gazi Ordusu denildiği gibi iddialar ordu mensuplarında hükümet aleyhine etkiler yaratmıştır⁴⁹¹. Demokrat Parti içerisinde başta Başbakan olmak üzere bakanların ordu mensuplarına karşı tutumlarında değişiklik yaşandığını belirten Sıtkı Ulay, örneklerle konuyu anlatmaktadır. Başbakan Menderes’in; “Ben de bu generalleri bir şey sanıyordum. Bunlar en basit usulü müzakereyi dahi bilmiyorlar” dediğini, Başbakanın Park Otel’de karşılaştığı dönemin Kara Kuvvetleri Komutanını görmezlikten geldiğini, büyük rütbeli komutanların kimi zaman küçük görüldüğünü, ordu takımları arasında yapılan maçta ön sıralarda Genelkurmay Başkanı için ayrılan yere ait kartı Ziraat Bakanı Nedim Öktem’in yırttığını, Başbakanlık yazısının altına “olmaz böyle şey” diye not düşen korgeneralin emekliye sevk edildiğini, Dışişleri Bakanının askeri bir toplantıda hazırlanmış krokileri kalemle çizdiğini ve eleştirdiğini, bir generalin Samet Ağaoğlu’na selam vermemesi nedeniyle nasihatlarla maruz kaldığını, başbakanın mahrumiyet bölgelerindeki kıtaları denetlemediğini, Harp Okulu’nun süresini kısaltarak kıymetinin düşürülmesinin hedeflendiğini belirterek, ordu mensuplarının hükümete karşı tutum takımlarındaki nedenleri sıralamıştır⁴⁹².

DP ileri gelenlerin ordu mensuplarına yönelik yaklaşımları ve ekonomik, sosyal kimi problemler subayları rahatsız etmeye başlamıştır. Bu durum ordu içerisinde iktidara karşı örgütler kurulmasına neden olmuştur. DP aleyhine ilk örgütün ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, çeşitli kaynaklarda konuyla ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Bunlardan birisinde, DP aleyhine ilk örgütün 1952 yılında Kara Harp Okulu’nda Muzaffer Özdağ ve arkadaşları tarafından kurulduğuna

⁴⁸⁹ Ömer Laçiner, “Orduların Demokratik Denetimi”, *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker- Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Sena Ofset, İstanbul 2010, s. 36.

⁴⁹⁰ Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 239.

⁴⁹¹ Mazıcı, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 130- 132.

⁴⁹² Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 20- 21.

işaret etmektedir⁴⁹³. Ancak, 27 Mayıs'ın teşkilatlanma dönemi hatıraları incelendiğinde örgütlenmeye ait esas teşkilatın 1954 yılında kurulmaya başladığını söyleyebiliriz⁴⁹⁴. 1954 yılında genç bir subay kıt maaşıyla evlenemez ve ortalama bir yaşam standardı sürdüremez duruma gelmiş ve bu durum subayların DP'ye yönelik eleştirilerini artırmıştır⁴⁹⁵. 1954 yılı Kasım ayında Dünder Seyhan ve Orhan Kabibay, Tuzla'daki Uçaksavar Topçu Okulu'nda sucuklu yumurta yerken, ülkenin içinde bulunduğu durumu konuşmuşlar ve iki subay tabancalarını çıkararak askeri darbe için yemin etmişlerdir⁴⁹⁶. Konuyla ilgili hatıratında bilgi veren Dünder Seyhan, askeri darbeye ilgili ilk fiili adımı şu cümlelerle açıklamıştır: “1954 Sonbaharın bir Pazar gecesinde, Uçaksavar Okulunun nöbetçi amiri idim. Okulda her nöbetçi kalışında Kabibay, evi okul lojmanlarında olduğu için, akşam yemeğini benimle beraber yedi. Sohbet eder, dertleşir, geç vakitlere kadar otururduk. O akşam gazinoda beraberce sucuklu yumurta yerken, bir taraftan da her zamanki gibi, memleketin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulma çarelerini tartışıyorduk. Yalnız o akşam değil, ondan evvelki münakaşalarımızda da her zaman aynı sonuca vardığımızı açıkça hissediyorduk ama bunu, birbirimize dahi, açıkça ifade etmekten bizi meneden sebepler vardı. Evet, ikimizde artık ihtilalden başka bir çare göremiyorduk... O gece, ilk defa, Kabibay'la ihtilal konuştuk. İkimiz de akıbetimizi biliyorduk. Fakat Türkiye için yapacağımız başka hiçbir şey kalmamıştı. Türkiye'yi, Kabibay hiçbir şeyle mukayese edemeyecek kadar çok seviyordu. Dedim ki: -Akıntıya kürek çekiyoruz. Boşuna çene yürütüyoruz. Türkiye ancak aksiyon ile kurtulur. Bu aksiyonu gösterebilecek yaradılıştaki insanlar olduğumuzu zannediyorum. Bunun için gizli bir cemiyet lazımdır. Ve bir gizli cemiyet en az iki kişiden kurulur, neden seninle bu cemiyeti teşkil eden iki kişi olmuyoruz? Kabibay ayağa kalktı... Elimi tuttu, birbirimize sarılarak öpüştük...⁴⁹⁷”

Türkiye'nin ancak aksiyonla kurtulacağını söyleyen Dünder Seyhan⁴⁹⁸, Orhan Kabibay'la birlikte yapmış oldukları yemini uygulamaya koymuşlar ve konuyu kendileri gibi düşünen subaylara açmaya başlamışlardır⁴⁹⁹. Seyhan, ihtilale karar

⁴⁹³ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 69; Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 53.

⁴⁹⁴ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980)*, s. 65.

⁴⁹⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 199.

⁴⁹⁶ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 17.

⁴⁹⁷ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 42-44; Abdi İpekçi, “22 Şubat 1962'yi hazırlayanlar 27 Mayıs'ı yapanlardı”, *Milliyet Gazetesi*, 4 Mart 1962, s. 3.

⁴⁹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1966, s. 5.

⁴⁹⁹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 18.

verdikleri gecenin sabahında güvendikleri bir isim olan Yüzbaşı Süreyya Yüksel'e konuyu açtıklarını ve kabul etmesi üzerine üçünün aralarında yemin ettiklerini belirtmiştir. Seyhan, Kabibay ve Yüksel beş kişilik bir ihtilal komitesi kurmaya karar vermişler, Yüzbaşı Turan Orkan ve Kurmay Yüzbaşı Nejat Kumuşoğlu'nun da katılması ile ilk gizli teşkilatı oluşturdukları anlaşılmaktadır. İhtilal örgütünün genel prensipleri yine bu beş kişi tarafından belirlenmiş ve beş kişilik bu ilk örgüt, genel sekreter olarak Dünder Seyhan'ı seçmiştir⁵⁰⁰. Dünder Seyhan'ın Uçaksavar Okulu'nda temelini attığı teşkilat, kendisinin Akademiye girişiyle birlikte büyümeye başlamıştır⁵⁰¹.

Dünder Seyhan, Harp Akademisi'nde Binbaşı Faruk Güventürk'le yakın bir ilişki kurarak onun da desteğini alarak teşkilatı Akademide genişletmek istemiştir. Sanki teşkilatı yeni kuruyorlarmış gibi Kabibay'la birlikte 1955 yılında Faruk Güventürk'e teklif götürdüklerini belirten Dünder Seyhan, kabul etmesi ile Güventürk'ü başkan ve kendisini de yine genel sekreter olarak belirlediklerini belirtmiştir. Orhan Erkanlı ve Suphi Gürsoytrak'ın da teşkilata dahil edildiğini belirten Seyhan, gizli ihtilal teşkilatının ağırlığının kendisi, Güventürk ve Kabibay üzerinde olduğunu vurgulamıştır⁵⁰². Nuri Hazer, Kemal Güner, Şükrü İlkin, Mükerrerem Erensü, Necati Ünsalan, Necmi Bek ve Rıza Akaydın, albaylardan Faruk Ateşdağlı ve Naci Asutay da bu gruba katılmıştır. Böylece 1956 yılında Yıldız'daki Harp Akademisi'nde; albaylardan, yarbaylardan, binbaşı ve yüzbaşılardan oluşan bir teşkilatın temeli atılmıştır⁵⁰³. 27 Mayıs sonrasında Le Monde gazetesine açıklama yapan Başbakanlık Müsteşarı Alparslan Türkeş ise, Milli Birlik Komitesi'nin çekirdeğinin beş yıl önce altı subay tarafından oluşturulduğunu ve her geçen gün kuvvetlendiğini vurgulamıştır⁵⁰⁴. Orhan Erkanlı da gizli ihtilal örgütüne 1955 yılında üye olduğunu ifade etmiştir⁵⁰⁵.

Ordu içerisinde farklı örgütlerle ilgili olarak Dünder Seyhan, önemli bilgiler vermiştir. Seyhan, Talat Aydemir'le irtibatın 1956 yılında sağlandığını belirtmiş ve Haydarpaşa Gar Lokantasında Talat Aydemir'le görüşen Dünder Seyhan, ayrı bir teşkilatın var olup olmadığını öğrenmeye çalışmıştır. Aydemir, Seyhan'a tam bir güven içerisinde bilgiler vermiş ve henüz bir teşkilatın kurulmadığını, ancak Ankara ve

⁵⁰⁰ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 46- 47.

⁵⁰¹ İpekçi, "22 Şubat 1962'yi hazırlayanlar 27 Mayıs'ı yapanlardı", s. 3.

⁵⁰² Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 50- 51.

⁵⁰³ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 20- 21.

⁵⁰⁴ *Milliyet Gazetesi*, 5 Haziran 1960, s. 3.

⁵⁰⁵ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. IX.

İstanbul'da bazı arkadaşlarla mutabakata vardıklarını, bir teşkilatın kurulması lazım geldiği kararına vardıklarını belirtmiştir. Nihayet Seyhan, Aydemir'in konuşmalarından henüz bir teşkilat kurmadıklarını anlamıştır⁵⁰⁶. Diğer tarafta Talat Aydemir, düşüncelerini genç subaylara açmaya karar verdiğini, ilk fikir arkadaşları olarak da Kurbay Binbaşı Sezai Okan, Kurmay Binbaşı Osman Köksal, Kurmay Yüzbaşı Adnan Çelikoğlu olduğunu belirtmiştir. Bu arkadaşlarla tam fikir birliğine ulaştığını düşünen Aydemir, 1956 yılında bir toplantı yapılmasını teklif etmiştir. Eylül 1956'da Sezai Okan'ın evinde Aydemir ve Köksal toplanmışlar, Adnan Çelikoğlu ise işi olduğu için gelememiş, ancak alınacak kararlar için vekalet vermiştir. Toplantıda ordunun gidişatının düzeltilmesi için elbirliği ile çalışma kararı alan bu küçük grup, bu davaya inanmış insanları kazanmak için çalışma kararı almıştır⁵⁰⁷. Seyhan ve Aydemir'in verdiği bilgiler, 1956 yılı için örtüşür vaziyettedir.

Orhan Erkanlı ise, 1956 yılında birçok gizli örgütün Türk Ordusu içerisinde bulunduğu dikkat çekmektedir. Erkanlı, burada DP'nin düşüşe geçtiği yıllarla ordu içerisindeki örgütlenmenin aynı yıllara denk geldiğini belirtmiştir⁵⁰⁸. Talat Aydemir'in 1956 yılı Eylül ayında Osman Köksal'la birlikte Sezai Okan'ın evinde bir araya gelerek ihtilal komitesinin nüvesini oluşturmuşlar, aynı yıl Ekim ayında İstanbul'a giden Aydemir, komiteyi genişletmiş ve on iki kişiye çıkarmıştır. Dünder Seyhan'ın da gizli bir teşkilat kurduğunu 1957 yılı Mart ayında öğrenmişlerdir⁵⁰⁹. Talat Aydemir sınıf arkadaşı Binbaşı Dünder Seyhan'la da birkaç kez görüşüğünü ve aynı fikirleri paylaştıklarını görmüştür. Mart 1957'de Rafet Aksoyoğlu'nun evinde toplanan grupta; Talat Aydemir, Sezai Okan, Rafet Aksoyoğlu, Halil Kayalı, Fahrettin Ermutlu, Rauf Gökçe, Ahmet Yıldız, Dünder Seyhan, Orhan Kabibay'ın bulduklarını belirten Aydemir, gerekirse hükümet darbesi yaparak idareyi ele geçirmeye karar verdiklerini belirtmiştir. Bundan sonra yapılması gerekenler de bir plana bağlanmıştır. Komitelerin birbirini gizlediği bir dönemde Aydemir, kendi komitesinde yer alan Ahmet Yıldız, Dünder Seyhan ve Orhan Kabibay'ın aslında başka bir komitede bulduklarını öğrenmiştir⁵¹⁰. Nihayet her iki komite de 1957 yılı Ağustos ayında birbirine karışmış ve birleşmiştir. Buna göre başkanlığa tekrardan Faruk Güventürk, genel sekreterliğe de

⁵⁰⁶ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 56- 57.

⁵⁰⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 18.

⁵⁰⁸ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 12.

⁵⁰⁹ Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, Milli Ülkü Yayınevi, Konya 1966, s. 281- 282; Aydemir, *Hatıratım*, s. 20- 23; İpekçi, "22 Şubat 1962'yi hazırlayanlar 27 Mayıs'ı yapanlardı", s. 3.

⁵¹⁰ Aydemir, *Hatıratım*, s. 22, 24- 27; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 33.

yeniden Dündar Seyhan, üyeliklere de Talat Aydemir ve Rafet Aksoyoğlu seçilmiştir⁵¹¹. Talat Aydemir'in tayininin Elazığ'a çıkması nedeniyle, kurul üyeliğini bırakmak durumunda kalmıştır⁵¹².

Üçüncü Komiteyi oluşturan Sadi Koçaş, Kenan Esengin, Baha Vefa Karatay'a Suphi Karaman da katılmıştır. Bu komiteye İstanbul'da birleşen grubun bir üyesi olan Osman Köksal sızmıştır. Osman Köksal, Talat Aydemir grubunun ilk dört üyesinden birisidir. Sadi Koçaş ve Osman Köksal birbirlerinden şüphelenmişler ve ağız aramalardan sonra birbirlerine açılmışlardır⁵¹³. Osman Köksal, üçüncü komiteyle İstanbul'da birleşmiş iki komitenin birleşmesini önermiş ve Sadi Koçaş da kabul etmiştir. İstanbul'a giden Köksal, durumu diğer komite üyelerine açmış, ancak Sadi Koçaş'ın güven duymadıkları Samet Kuşçu ile aynı grupta olduğunu zannederek birleşme isteğine olumlu yanıt vermemişlerdir. Buna rağmen sonraki süreçte Sadi Koçaş, Osman Köksal'la irtibatı koparmamış ve olan bitenden haberdar olmuştur⁵¹⁴. Sıtkı Ulay da, 1957 yılında İstanbul, Erzurum ve Konya ordu merkezlerinde bazı albay ve küçük rütbeli generallerin etrafında kurtuluş imkanlarını arayan grupların oluştuğunu belirtmiştir⁵¹⁵.

Birleşen gizli örgütler, 1957 seçimlerinden önce harekete geçmeyi düşünmüşler, ancak aralarındaki görüş ayrılıkları nedeniyle harekete geçememişlerdir⁵¹⁶. Bu kapsamda; İstanbul'daki toplantılarda yapılan uzun tartışmalardan sonra hükümet darbesi için birkaç adım daha atılması kararlaştırılmıştır. Darbeden sonra ne olacağı konusu da tartışılmış ve darbeden bir müddet sonra seçimlere gitme konusunda ittifak halinde olmuşlardır. Seçimlerle iktidarı yüzde yüz CHP'nin kazanacağına inanan komite üyeleri, CHP ile irtibatı sağlamanın zamanının geldiğine karar vermişler ve bu iş için Albay Faruk Ateşdağlı ve Yüzbaşı Suphi Gürsoytrak görevlendirilmiştir⁵¹⁷. Seçimler öncesinde ayrıca, İsmet İnönü'ye haber gönderdiklerini belirten Dündar Seyhan, İsmet İnönü'nün; "Onlar böyle şeylere karışmasınlar. CHP seçimi mutlak kazanacaktır." dediğini nakletmiştir⁵¹⁸.

⁵¹¹ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 60; Aydemir, *Hatıratım*, s. 29- 30; *Milliyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1966, s. 5.

⁵¹² Aydemir, *Hatıratım*, s. 32.

⁵¹³ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 39.

⁵¹⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 40- 41; Aydemir, *Hatıratım*, s. 36.

⁵¹⁵ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 41- 42.

⁵¹⁶ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 159.

⁵¹⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 36- 37.

⁵¹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1966, s. 5.

Orduda meydana çıkan hareketlenmeler, 1957 seçimlerinden sonra daha da şiddetlenmiştir. Dokuz subay olayı da bu sırada ortaya çıkmıştır⁵¹⁹. Samet Kuşçu, 1957 yılında CHP'nin İstanbul mitinginden sonra uzun yıllar görüşmediği Ata Tan'la karşılaşmış ve memleket üzerine uzun konuşmalar yapmışlardır. Ata Tan vasıtasıyla gizli teşkilat başkanı olan Faruk Güventürk'le tanışan Samet Kuşçu, teşkilata üye diğer kişilerle de tanışmaya başlamıştır. Samet Kuşçu kendisinin tanıştığı subaylar tarafından ihbar edileceğini düşünerek 20 Aralık 1957'de harekete geçmiş ve DP'li eski emekli Tümgeneral Kazım Demirkan'a ve sonra da İstanbul Ekspres Gazetesi sahibi ve Milletvekili Mithat Perin'i bularak bazı subayların gizli bir teşkilat kurduklarını ve amaçlarının hükümeti devirmek olduğunu ihbar etmiştir⁵²⁰.

Samet Kuşçu'nun 20 Aralık 1957'de yapmış olduğu ihbar üzerine dokuz subay 25- 27 Aralık 1957 tarihlerinde tutuklanmışlardır⁵²¹. Gizli örgüt üyesi olduğunu düşündüğü kişilerin isimlerini veren Kuşçu, yapılan tertibat üzerine İlhami Barut'u evine çağırması ve konuşarak suç delili seslerin kayıt altına alınmasını planlamıştır. Ses kayıtlarının başarılı olamaması üzerine kafası iyice karışan Samet Kuşçu, kaçmaya başlamıştır. En son Amerikan Başkonsoloslukuna sığınmak istemiştir. Burada yakalanarak Harbiye Kışlasındaki askeri hapishaneye gönderilmiştir. Kuşçu'nun vermiş olduğu diğer sekiz subay da tutuklanarak Harbiye'ye kapatılmıştır⁵²².

Dokuz subay olayı ile ilgili kendilerini ilgilendiren kısım konusunda bilgi veren Dündar Seyhan, Ankara'dan kendisine bir telefon geldiğini ve ismini vermeyen kişinin ses tonundan Milli Savunma Bakanı Emir Subayı Adnan Çelikoğlu olduğunu; "Makarios'u tevkif ettiler. Arkadaşlara söyle tedbirli olsunlar. Üzerlerinde vesika vesaire bulundurmasınlar" dediğini belirtmiştir. Seyhan, Faruk Güventürk'e aralarında Makarios dediklerini belirtmiş ve dokuz subay olayında ihtilal komitesinden tutuklanan tek kişinin Güventürk olduğunu belirtmiştir⁵²³. Dokuz subay olayından hemen sonra bir ihbar mektubu geldiği, eski Türkçe ve sol elle yazıldığı için tam okunamadığı anlaşılmıştır. Ancak, Faruk Güventürk'ün yalnız olamayacağı belirtilen mektupta komiteden sekiz on kişinin daha ismi sıralanmıştır. En çok okunanın Suphi Gürsoytrak ve Orhan Erkanlı olduğu belirtilmiştir. Bu badirenin Milli Savunma Bakanı Emir

⁵¹⁹ Belen, *Ordu ve Politika*, s. 38.

⁵²⁰ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 53- 59.

⁵²¹ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 70- 71.

⁵²² Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960* s. 48- 52.

⁵²³ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 66- 67.

Subayı Adnan Çelikoğlu sayesinde aşıldığını belirten Aydemir, bu ihbar mektubuna kıymetsiz evrak muamelesi yapıldığını belirtmiştir. Dokuz subay olayı üzerine Talat Aydemir de şunları söylemiştir; “Haber benim için korkunç denecek kadar mühimdi. Çünkü tevkif edilen dokuz subay içinde halen bizim komitenin başkanlığını yapan Kurmay Yarbay Faruk Güventürk de vardı. Ancak bizden bir kişinin oluşu beni sevindirdi, çünkü o zaman şunu anlamıştım. Adnan Çelikoğlu (Milli Savunma Bakanı Emir Subayı) hepimizin hayatını kurtarmıştı⁵²⁴.” Bütün bunlar bize göstermiştir ki, askeri darbe örgütü mensupları, Milli Savunma Bakanının en yakınına kadar sızmışlardır.

27 Mayıs’tan sonra yaptığı açıklamada Faruk Güventürk, 9 subay hadisesinin eski Başvekil Adnan Menderes, Dahiliye Vekili Namık Gedik, Milli Müdafaa Vekili Ethem Menderes, Emekli General Kazım Demirkan ve Binbaşı Samet Kuşçu tarafından hazırlanmış bir komplo olduğunu iddia etmiştir⁵²⁵. Milli Savunma Bakanlığı’na Şemi Ergin’in yerine “Adnan Menderes’in adamı” olarak bilinen Ethem Menderes’in getirilmesi, ordudaki kaynaşmayı hızlandırmış ve cuntacıların daha fazla tedbir almasına neden olmuştur⁵²⁶.

Dokuz subay olayı üzerine Tümgeneral Cemal Tural başkanlığındaki askeri mahkeme, 26 Mayıs 1958’de yargılamalara başlamış⁵²⁷ ve nihayet 25 Kasım 1958’de yargılama sona ermiştir. Delil yetersizliği nedeniyle sekiz subay beraat ederken, Binbaşı Samet Kuşçu, “orduyu isyana teşvik etmek” suçundan iki yıl hapse mahkum edilmiştir⁵²⁸. Erkanlı, dokuz subay olayıyla örgütlerinin bir kolunun koptuğunu belirtmiştir. Bu olay nedeniyle kendisinin de sorgulandığını belirten Erkanlı, dokuz subayın örgütü ele vermediğini vurgulamıştır⁵²⁹.

Cumhurbaşkanı Bayar, dokuz subay olayından sonra Çankaya’da Başbakan ve diğer ileri gelen partililerle iki kez toplantı yaptığını, ilk toplantıda dokuz subayın cezalandırılması gerektiği kanaatinin ortak olduğunu, ancak ikinci toplantıda Milli Savunma Bakanının dokuz subayın cezalandırılmasının ordu üst yönetimi tarafından hoşnutsuzlukla karşılaşacağını belirttiği, hatta Başbakanın da Milli Savunma Bakanı

⁵²⁴ Aydemir, *Hatıratım*, s. 39- 40.

⁵²⁵ *Milliyet Gazetesi*, “9 subay hadisesi ile ilgili açıklama yapıldı”, 1 Temmuz 1960, s. 5.

⁵²⁶ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 58.

⁵²⁷ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 71- 72.

⁵²⁸ Neziroğlu, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 71; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 75- 76; Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 71- 72.

⁵²⁹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 12- 13.

tarafından bu konuda ikna edildiğini gördüğünü ifade etmiştir⁵³⁰. Sonuçta dokuz subay olayı, Menderes- Bayar tarafından iyi değerlendirilememiştir. Eğer değerlendirilmiş olsaydı, 27 Mayıs askeri darbesi engellenebilirdi⁵³¹.

Milli Birlik Komitesi'nin temelini oluşturan gizli örgütün 1957 yılında kurulduğunu ve 1958'den sonra kuvvetlenmeye başladığını söyleyebiliriz⁵³². Komitenin önemli aktörlerinden birisi olacak olan Alparslan Türkeş'le Elazığ'da tabur komutanı olduğu dönemde yakın ilişki kurduğunu belirten Aydemir, onun da komiteye girmesi için teklifte bulunmuştur⁵³³. Aydemir, Alparslan Türkeş'in 1958 yılında komiteye kabul edildiğini belirtirken fikir, düşünce ve faaliyette birleştiklerini ve Türkeş'in; "üç kişi kalsak da ben varım" demesinden gurur duyduğunu belirtmiştir⁵³⁴. 1958- 59 döneminde Alparslan Türkeş, Sami Küçük gibi şahısların örgüte katılmasıyla aksiyon artmaya başlamıştır⁵³⁵.

Dokuz subay olayı, örgütte kısa süreli bir duraklama meydana getirmiş olsa da, örgüt yeniden toparlanmaya başlamıştır. Bu olaydan sonra teşkilatın ilk toplantısı Sadi Koçuş'ın evinde 1959 yılı Mayıs ayında gerçekleştirilmiştir. Toplantıya Osman Köksal, Sezai Okan ve Suphi Karaman katılmışlardır. Bu toplantıda ana komitenin 12 kişiden fazla olmamasına ve 12 üyenin hücre sistemine uygun olarak üçer kişilik halkalar halinde geliştirilmesine oybirliği ile karar verilmiştir⁵³⁶.

Askeri darbe örgütünün önemli simalarından olan Erkanlı, 27 Mayıs Darbesinin hakiki sebeplerini 1957- 1960 döneminde yaşananlarda aramak gerektiğini belirtmiştir. Memleketin bu dönemde iki kampa ayrıldığını vurgulayan Erkanlı; mezarların, camilerin, kahvelerin, yolların ve her türlü insani münasebetlerin birbirinden ayrılacak kadar derin ve köklü bir mücadeleye girildiğini belirtmiştir⁵³⁷. Siyasi gerginliğin arttığı 1959 yılı sonlarında ihtilal örgütünün toplantılarını sıklaştırmaya başladığı ve bu toplantıların Ankara'da Mustafa Kaplan'ın evinde gerçekleştirildiği görülmüştür⁵³⁸.

⁵³⁰ Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 57- 58.

⁵³¹ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 54- 55.

⁵³² Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 70- 71.

⁵³³ Aydemir, *Hatıratım*, s. 37- 38.

⁵³⁴ Aydemir, *Hatıratım*, s. 41.

⁵³⁵ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 174; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 323.

⁵³⁶ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 86- 87.

⁵³⁷ Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, s. 9.

⁵³⁸ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 94.

İstanbul'daki örgütlenme görevine başlayan Orhan Kabibay da, daha önceki isimlere önerilen yeni isimleri eklemiş ve Ankara ile irtibatı canlı tutmuştur⁵³⁹. 1959 yılı sonu ile 1960 yılı başlarında birkaç büyük toplantı yaptıklarını belirten Erkanlı, en son Ankara'da Alparslan Türkeş'in evinde toplanarak ihtilal kararı aldıklarını vurgulamıştır⁵⁴⁰.

27 Mayıs öncesinde darbecilerin çeşitli zamanlarda yapmış oldukları toplantılarda aldıkları kararların yazılı hale getirilmediğini ve getirilmesinin tehlikeli olacağını belirten Erkanlı, bu toplantılarda alınan ilke kararlarını yirmi madde halinde sıralamıştır. İhtilalin kansız olacağı, Meclis'in dağıtılacağı, bütün partilerin kapatılacağı, askeri bir idarenin kurulacağı, İnkılap Meclisinin kurulacağı, yeni bir Anayasanın oluşturulacağı, dinin politikaya alet edilmesinin engelleneceği, planlama teşkilatının kurulacağı, Milli Kalkınma Planının hazırlanacağı, Kemalizm'in ilmi bir doktrin haline getirileceği, kamu kurumlarının reorganizasyona tabi tutulacağı, sosyal, idari ve ekonomik reformların yapılacağı, kültür ve ülkü birliğinin sağlanacağı, sosyal adalet ve sosyal güvelliğin tesis edileceği, anlaşmalara sadık kalınacağı, devletçiliğe öncelik veren bir ekonomi politikası yürütüleceği, ağalığa son verileceği ve doğu ile batı arasında mübadele yapılabileceği, aşırı cereyanların önleneneğinin kararlaştırıldığını belirten Erkanlı, son maddede ise seçimlerin zamanı gelince yapılacağını ve iktidarın sivil iradeye devredileceğini vurgulamıştır⁵⁴¹. Her ne kadar Erkanlı, askeri darbe sonrasında yapılacakların planlandığını belirtmiş olsa da, darbeciler arasında tam bir fikir birliği oluşturulamadığı anlaşılmaktadır. Bir kısmı DP'yi devirip iktidarı İnönü'ye teslim etmeyi, bir kısmı seçimleri yapmayı ve seçimi kazanan partiye iktidarı teslim etmeyi, diğer bir kısmı da iktidarı bir süre elinde tutmayı hedeflemiştir⁵⁴². Aralarındaki ihtilafli görüşlere rağmen darbeciler, dünyadaki ihtilallerin ve darbelerin birçoğunu tetkik etmişlerdir⁵⁴³.

Ankara ve İstanbul'daki gizli örgütlere mensup üyeler, bir taraftan siyasal gelişmelerle bağlantılı toplantılara hız verirken; diğer taraftan çeşitli yurt dışı görevlere gönderilmeye başlamışlardır. Bu çerçevede Kore görevine talip olan Talat Aydemir, 13 Şubat 1959'da bu göreve başlamış ve 11 Temmuz 1959'da Kore'ye gitmiştir. Aydemir,

⁵³⁹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 100- 101.

⁵⁴⁰ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 13- 14.

⁵⁴¹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 14- 16.

⁵⁴² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 208.

⁵⁴³ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 75.

Kore'ye gidişin yanlış bir adım olduğunu anlamış, ancak iş işten geçmiştir⁵⁴⁴. Dündar Seyhan da, 1959 yılı Aralık ayı sonlarında Washington'da NATO Türk Temsilciliği Planlama Subaylığına atanmıştır⁵⁴⁵.

İhtilal düşüncesinin CHP tarafından desteklenip desteklenmediği konusu da uzun süre tartışılmıştır. Konuyla ilgili olarak hatıratında Ahmet Er, bir gün Davutpaşa'da Tank Tabur Komutanı Binbaşı Orhan Erkanlı'yı ziyarete gittiğini, ziyareti sırasında Erkanlı'nın yanında iki sivil gördüğünü, Erkanlı'nın Ahmet Er'in yabancı olmadığını ve konuşmaya devam etmelerini istediğini belirtmiştir. İki sivil şahsın; "Binbaşım Saraçhane'de iki grubu birbiriyle çatıştırdık, kavga bütün şiddetiyle devam ediyor, başka bir emriniz var mıdır?" dediklerini ve buna karşılık Erkanlı'nın teşekkür ettiğini ve devam etmelerini istediğini belirtmiştir. Binbaşı Erkanlı'ya bunların kim olduğunu soran Ahmet Er, "bunlar Halk Partisi milletvekilleridir" cevabını almıştır. Memleket evlatlarını birbirine kırdırdıklarını ve bunun haince bir şey olduğunu belirten Ahmet Er'e Orhan Erkanlı şunları söylemiştir: "Olaya öyle bakma, onlar ihtilale zemin hazırlıyorlar⁵⁴⁶." Diğer taraftan Ankara'dan Elazığ'a dönen Faruk Ateşdağlı, darbe öncesi CHP ile temas sağlandığını, ancak İsmet İnönü ile görüşemediğini belirtmiştir. CHP'den Faik Ahmet Barutçu ile görüşülmüş ve darbenin İsmet İnönü tarafından tasvip edilip edilmeyeceği sorulmuştur. Barutçu, kendisinin hükümet darbesini tasvip ettiğini, ancak İsmet İnönü'nün böyle bir darbeyi tasvip etmediğini, CHP'nin zaten seçimlerle iktidara geleceğini söylediği belirtilmiştir. Ayrıca, eğer böyle bir şeye mecbur kalırsa kendilerine müracaat edileceği de belirtilmiştir⁵⁴⁷. Konuyla ilgili farklı değerlendirmeler bulunmakla birlikte CHP, basın ve üniversitenin Silahlı Kuvvetleri darbeye teşvik ve tahrik ettiği görüşü genel kabul görmüştür⁵⁴⁸.

İhtilal örgütlerinde faaliyet göstermiş kimi şahısların anılarında öz eleştirinin bulunduğu görmek de mümkündür. Bunlardan birisi Orhan Erkanlı olup, dönemin olaylarını değerlendirirken vatanı kurtarma ve vatan hainliği eylemlerinin yan yana olduğunu belirtmiş ve şunları söylemiştir; "... Aslında ortada kurtarılmaya muhtaç, batmış bir vatan ve zorla yaşatılacak bir demokratik düzen olmadığını, kahraman veya

⁵⁴⁴ Aydemir, *Hatıratım*, s. 42- 43.

⁵⁴⁵ *Milliyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1966, s. 5.

⁵⁴⁶ Ahmet Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, Biltek Yayınları, Ankara 2007, s. 56.

⁵⁴⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 38.

⁵⁴⁸ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 55.

hain olarak nitelediğimiz kişilerin iktidar mücadelelerinin galipleri veya mağluplarından ibaret bulunduğunu bir türlü anlamadık⁵⁴⁹.”

Ülkenin hızla askeri darbeye gittiği zamanlarda, DP’li bakan ve milletvekillerine yönelik hükümeti destekleyen kişiler tarafından da ciddi eleştiriler yapılmıştır. DP döneminin önemli isimlerinden Necip Fazıl Kısakürek, Adnan Menderes’e ihanet edenlerin başında Ethem Menderes’in geldiğini belirtmiştir. Kısakürek bununla ilgili şunları söylemiştir; “Ethem Menderes’in suçu ise, Ağaoğlu’nun sandığı gibi mukabil tedbire mani olmasında değil, ordu içindeki dalgalanmaları gizleme, ortalığı sülیمان gösterme ve hiçbir şüpheye yer bırakmama gayret ve niyetindedir. Mektubu Adnan Menderes’e hafif ve ehemmiyetsiz bir mırıltı şivesiyle okumuş ve ciddiye alınmaması için gereken tavrı takınabilmiştir. İhtilalin bütün işaret ve alametlerini, Milli Savunma Bakanı olarak, kaykılanlara karşı nefretle yalanladığı gibi, baskından sonra da, sanki hükümet deviricileriyle söz birliği etmişçesine davranmıştır⁵⁵⁰.”

Dokuz subay olayının soruşturulmaması darbeci subayları harekete geçirmiştir. Harekât için kendilerine bir general bulmak istemişler ve Kara Kuvvetleri Komutanı General Necati Tacan’a teklif götürmüşler ve kendisi de bu teklifi kabul etmiştir. Ancak, Necati Tacan 1958 yılında kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine yine Kara Kuvvetleri Komutanı olan Cemal Gürsel’i liderliğe razı etmişlerdir⁵⁵¹. Cemal Gürsel, teşkilatın liderliğini kabul ettikten sonra Sadi Koçaş’ın isteği ile Osman Köksal’ı Erkan Şubesi Müdürlüğüne getirmiştir. Bu tayin üzerine güvendikleri isimlerin atamaları kritik noktalara yapılmaya başlamıştır⁵⁵².

27 Mayıs Darbesinin önemli isimlerinden Sıtkı Ulay da, Milli Birlikçilerle gerçek irtibatının 29 Nisan 1960’ta sağlandığını belirtmiştir. Genelkurmay’da görevli Albay Emin Bozoğlu’nun son olaylara işaret ederek; “Bunun suçu paşalarımızda. Hayret ediyorum, yok mu başa geçip de “dur” diyecek bir general?” deyince Sıtkı Ulay da; başka general aramakla kendisinin cesaretsiz ve hor mu görüldüğünü sormuş ve kucaklaşarak komiteyle işbirliğinin resmen başladığını belirtmiştir⁵⁵³. Bu arada Cemal

⁵⁴⁹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. X.

⁵⁵⁰ Necip Fazıl Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, 8. Basım, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2011, s. 475.

⁵⁵¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 203.

⁵⁵² İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 84.

⁵⁵³ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 66- 67.

Gürsel'in izne ayrılmasından sonra lider arayışına giren teşkilat üyeleri, Fahri Özdilek'in teklifi kabul etmemesi üzerine, Orhan Kabibay vasıtasıyla Cemal Madanoğlu'na teklif götürülmüştür. Madanoğlu, biraz mütereddit olsa da teklifi kabul etmiş ve örgüt yeni bir lider bulmuştur⁵⁵⁴. 27 Mayıs'tan sonra Cemal Gürsel, Milli Birlik Komitesi'nin başına geçene kadar darbeye Cemal Madanoğlu liderlik yapmıştır.

⁵⁵⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 122- 123.

1. BÖLÜM

27 MAYIS 1960 DARBESİ VE MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ DÖNEMİ

1.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi

27 Mayıs'a giden süreçte 1957 seçimleri önemli bir kavşak noktasındadır. İsmet İnönü'nün 1960 yılı Ocak ayında CHP Gaziantep Merkez Kaza Kongresine gönderdiği mesajda; "Gaziantep'linin dürüst olmayan seçim kampanyalarına dayanacakları tecrübe edilmiştir" şeklinde bir ifade bulunmuştur. Bu sözlerin Gaziantep'li teessür içerisinde bıraktığını belirten Demokrat Parti Gaziantep İl İdare Kurulu Başkanı Dr. Lütfi Söylemez, 1957 seçimlerinin her tarafta olduğu gibi Gaziantep'te de adliyenin murakabesinde cereyan ettiğini belirtmiş ve Demokrat Parti'nin oyları helalinden aldığını vurgulamıştır⁵⁵⁵. İnönü'nün 1957 Gaziantep seçim mücadelesinin gururla anılacağını belirtmesinin talihsizlik olduğunu vurgulayan Söylemez, seçim sonrası yaşanan; devlet dairelerinin taşlanması ve yağmalanması, Türk bayrağının indirilerek CHP bayrağının takılması gibi olayların gururla anılacak bir tarafının olmadığını belirtmiştir⁵⁵⁶. Söylemez, 1957 yılındaki Gaziantep olaylarının Türk siyasi tarihinde kara bir leke olduğunu belirtmiş, İsmet İnönü'nün bu konuda aldandığını ve aldattığını ifade etmiştir⁵⁵⁷.

DP'nin 1957- 1960 yılları arasında uyguladığı kimi politikalar ve CHP'nin radikal muhalefeti 27 Mayıs Darbesine giden süreci hızlandırmıştır⁵⁵⁸. Hatta CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, şartların tamam olması durumunda ihtilalin meşru olacağını belirtmiştir. Bu durum iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilerin oldukça kötüleştiğini ve CHP'nin darbeye yeşil ışık yaktığını göstermektedir⁵⁵⁹. Kurtuluşu ihtilalde gören askeri grubun öncüleri, 14 Eylül 1959'ta Gençlik Parkı'nda gizli bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıya; Alparslan Türkeş, Sezai Okan, Osman Köksal, Suphi

⁵⁵⁵ BCA, Dosya: C2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 45.273.10, 1.

⁵⁵⁶ BCA, Dosya: C2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 45.273.10, 1-2.

⁵⁵⁷ BCA, Dosya: C2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 45.273.10, 2.

⁵⁵⁸ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 57.

⁵⁵⁹ Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, s. 11.

Karaman, Sadi Koçaş, Kadri Kaplan, Dündar Seyhan, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı ve Rifat Baykal katılmışlardır. Bu toplantı Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'e de bildirilmiş ve sayı böylece on bire yükselmiştir. Bu toplantı ile birlikte fiilen çalışma kararı alınmıştır⁵⁶⁰. Alparslan Türkeş, Milli Birlik Komitesi'nin ilk olarak 14 Eylül 1959'da Gençlik Parkı'nda yapılan bu toplantı ile kurulduğunu belirtmiştir⁵⁶¹.

1960 yılına gelindiğinde subayların durumunu M. Emin Aytekin, şu şekilde tasvir etmektedir; “Ankara sokaklarında üniforma ile gezemez hale gelmiştik. 70'lik nineler yolumuzu çeviriyorlardı. Utanmıyor musunuz daha nasıl aramızda dolaşabiliyorsunuz? Bu fakir milletin bunca mahrumiyetlerle size verdikleri haram olsun, diyorlardı. Genç delikanlılar önümüzden geçerken alaylı bir şekilde gülmekte, bazıları da önümüze doğru tükürmekteydi. Ankara Orduevi'nin büyük camekanlı salonunda ve pencere önünde oturamaz hale gelmiştik⁵⁶².” Walter F. Weiker'e göre hükümet darbesine giden olaylar, 6 Eylül 1955'te başlamıştır. Weiker, kiliselere ve zenginlere yönelik gerçekleşen olayların Türk subaylarında uyanışa neden olduğunu savunmuştur⁵⁶³.

27 Mayıs'tan önce Harp Okulu Komutanlığına atanan Sıtkı Ulay, öğrencilerin durumlarıyla ilgili şunları anlatmaktadır; “Çocuklar her gün gazeteleri okuyorlar, yurttan ve bilhassa İstanbul Üniversitesi'nde profesörlerin hükümet hakkındaki beyanlarını, bazı avukat ve diğer münevverlerin mücadelelerini, hapislerini, Meclis kavgalarını ehemmiyetle takip ediyorlardı⁵⁶⁴.”

28 Nisan'dan sonra meydana gelen olaylar, ülkeyi hızla 27 Mayıs'a sürüklemiştir. Kuvvetli bir lider etrafında birleşmenin, plandan daha önemli olduğunu düşünen darbeciler, güvendikleri rütbeli komutanlarla görüşmeye başlamışlardır⁵⁶⁵. Bu arada, darbeye liderlik yapacak olan Üçüncü Ordu Müfettişi Orgeneral Cemal Gürsel, 21 Ağustos 1958 tarihli Kararname ile Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na getirilmiştir⁵⁶⁶. Siyasal ve toplumsal gidişattan memnun olmayan Orgeneral Cemal Gürsel, 3 Mayıs 1960'ta hem Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e hem de orduya iki mektup

⁵⁶⁰ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 18.

⁵⁶¹ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 149.

⁵⁶² Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 25.

⁵⁶³ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 216- 217.

⁵⁶⁴ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 61.

⁵⁶⁵ Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, s. 12.

⁵⁶⁶ BCA, Dosya: 111-19, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 150.45.4.

göndermiştir⁵⁶⁷. Bu mektupta Cemal Gürsel, Kayseri olaylarıyla başlayıp sonrasında da devam eden olaylara değinmiş ve ordunun özellikle öğrencilere karşı kullanılmasını eleştirmiş ve politikaya karıştırıldığını belirtmiştir. Gürsel, alınması gereken tedbirleri sıralamıştır. Cumhurbaşkanının istifa etmesi ve cumhurbaşkanlığına halkın çoğunluğunun sevdiğine inandığı Adnan Menderes'in getirilmesi gerektiğini belirtmiştir⁵⁶⁸. Kabineden olumsuz kimselerin çıkarılması ve adalet sahibi, şefkat hissi olanlardan kabinenin kurulması; İstanbul, Ankara vali ve emniyet müdürlerinin derhal değiştirilmesi; Tahkikat Komisyonu Kanununun kaldırılması; Ankara Örfi İdare Kumandanının değiştirilmesi; partilerin ocak, bucak teşkilatlarının kaldırılması; parti faaliyetlerinin yılda en fazla iki kez yapılması; tutuklu gazeteciler ve öğrencilerin serbest bırakılması; fakültelerin yeniden faaliyete başlaması; antidemokratik kanunların kaldırılması; vatandaşların hürriyet ve eşit muamele hakkına riayet edilmesi; ordunun sorunlarının süratle halledilmesi; din istismarcılığına son verilmesi; suistimallerin bertaraf edilmesi; önemli günler haricinde hükümet büyüklerinin büyük kalabalıklarla karşılaşma usulünün kaldırılması gerektiğini savunmuştur⁵⁶⁹.

Cemal Gürsel, mektubunu herhangi bir parti tesiriyle yazmadığını⁵⁷⁰, kız çocuklarının atmış oldukları çığlıkların yürekleri yaraladığını belirtmiş; gençlerin hak, adalet ve hürriyet duygularının gelişmesinden memnuniyet duyulması gerektiğini vurgulamış ve arz ettiği konuların dikkate alınması gerektiğini vurgulanmıştır⁵⁷¹. Bu mektup, yüksek rütbeli bir askerın mevcut siyasi hükümete muhtırası olarak değerlendirilebilir.

1960 yılı Mayıs ayı, Türkiye siyaset sahnesinde birçok önemli olaya tanıklık etmiştir. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Warren, 10 Mayıs 1960'ta ABD Dışişleri Bakanlığına bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta, CHP Araştırma Bürosu temsilcileriyle Büyükelçiliğin görüşmeler yaptığını, görüşülen CHP'liler arasında Coşkun Kırca, Bülent Ecevit, Turhan Feyzioğlu ve CHP Genel Sekreteri Aksal'ın da bulunduğu belirtilmiştir. Bu görüşmelerde CHP'lilerin hükümetin muhalefete karşı uyguladığı baskıcı tedbirlerin en kritik sürece gireceğini, yerel olayların açık bir hale

⁵⁶⁷ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 259.

⁵⁶⁸ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.3, 4.

⁵⁶⁹ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.3, 5.

⁵⁷⁰ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.3, 5-6.

⁵⁷¹ Bu mektup, 9 Temmuz 1966 tarihinde Anayasa Mahkemesi eski başkanından yeni başkanına teslim edilmiştir. BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.3, 6; BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.3, 1.

gelinceye kadar CHP'nin hiçbir gösteri ve kargaşaya meydan vermemesi, İstanbul ve Ankara gösterilerinden köylerine dönen öğrencilerin köylerinde anlattıklarının muhtemel başkaldırıya neden olacağı vurgulanmıştır. CHP'den Coşkun Kırca ABD'nin ekonomik yardımı geçici olarak kesmesini önermiş, buna karşılık Osman Okyar ise bunun ağır bir tedbir olacağını, ancak ABD'nin en azından gösteriler konusunda endişelerinin olduğunu ve çözümün serbest seçimlerle bulunması ümidine dair bir beyanın deklare edilmesini ABD Büyükelçiliğinden talep etmiştir. Büyükelçilik temsilcileri ise Türkiye'deki problemin Türk halkı tarafından çözülmesi gerektiği ve ABD'nin müttefiklerinin içişlerine karışmamayı düşündükleri belirtilmiştir⁵⁷².

28 Nisan'dan sonra meydana gelen olaylar, genç subayların da olaylara karışmalarını sağlamıştır. Bu çerçevede Harp Okulu öğrencilerinin 21 Mayıs 1960 tarihinde Ankara'da yaptıkları yürüyüş, tedirginliği artırdığı gibi siyasi ihtirasın ordu içerisine iyice sokulduğunu da göstermiştir⁵⁷³. Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip eden ABD Ulusal Güvenlik Konseyi, 24 Mayıs 1960 tarihli toplantısında dünyadaki gelişmeler değerlendirilmiştir. Konseyde bilgi veren Allen Dulles (CIA), İsmet İnönü ve Adnan Menderes arasındaki kişisel kavganın yapısal bir krize dönüştüğünü, öğrenci gösterilerine askeri personelin de katılmaya başladığını, Türk polisi ile askeri arasında dikkate değer bir gerginliğin olduğunu, kıdemli subayların hükümete bağlılık eğiliminde olduğunu, buna karşılık küçük rütbeli subayların hükümetle muhalefet arasında bir görüntü çizdiğini, bütün bunlara rağmen Başbakan Menderes'in hoşnutsuzluğun farkına varamadığını belirtmiştir. Mr. Dulles, Türkiye'de durumun daha da bozulacağına ve hatta ordunun idareyi eline alacağına inandığını belirtmiştir. 25 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen toplantıda da ABD'nin Ankara Büyükelçiliğinden Türkiye'nin politik ve ekonomik gelişmeleri yanında, Türk Ordusu'nun tutumuna dair ek bilgiler talep edilmiştir⁵⁷⁴.

Türkiye'nin hızla askeri darbeye gittiği günlerde, gizli komite üyeleri 18 Mayıs 1960'ta bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıya İstanbul'dan Orhan Kabibay da katılmıştır. Kabibay, ihtilal gününün artık bu toplantıda tespit edilmesi gerektiğini

⁵⁷² *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Document 362, p. 839- 840.*

⁵⁷³ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 73; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 136.

⁵⁷⁴ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Document 364, p. 843.*

ısrarla savunmuş, aksi takdirde İstanbul'daki teşkilatın dağıtılacağını söylemiştir. Nihayet, ihtilalin 20- 26 Mayıs 1960 tarihleri arasında yapılması kararlaştırılmıştır⁵⁷⁵. 23 Mayıs 1960'ta bir toplantı daha yapılmıştır. Bu toplantıda darbenin 25- 26 Mayıs gecesi yapılması kararlaştırılmıştır⁵⁷⁶. İhtilal tehir edilince İstanbul ekibi, Ankara'ya haber gönderecek ve bir gün sonra Ankara olmasa da harekete geçmeye karar vermişlerdir⁵⁷⁷.

İhtilal örgütlerinin birden fazla olduğu bir ortamda, İstanbul'da ikamet eden Cemal Yaşar isimli bir vatandaşı, 27 Mayıs öncesinde Demir Grubu olarak isimlendirdikleri bir kuvvet oluşturduklarını ve bu kuvvetin Ankara'da askeri kıtalarla birlikte hareket ettiğini, Kızılay olaylarında etkin vazife aldıklarını ve CHP Genel Merkezinin ve liderinin korunmasında uyanık durduklarını belirtmiş ve bu faaliyetlerden çeşitli kişilerin bilgisinin olduğunu savunmuştur⁵⁷⁸. Cemal Yaşar'ın yapmış olduğu hizmetleri sıralayarak şahsına uygun bir iş talebinde bulunması, vermiş olduğu bilgilere ihtiyatlı yaklaşmamızı zorunlu kılmaktadır⁵⁷⁹.

Başbakan Adnan Menderes, 25 Mayıs 1960'ta Eskişehir'e gitmiş ve havaalanında subaylar tarafından protesto edilmiştir⁵⁸⁰. O günlerde Eskişehir'de görevli olan Kurmay Albay Muhsin Batur, memleketin gidişatından üzüntü duyduklarını belirtmiştir⁵⁸¹. Batur, Adnan Menderes'in Eskişehir'e geldiği gün bir kısım subayların Başbakan Menderes'e selam vereceği bir anda, "geri dön" komutu ile Menderes'i geride bırakacak şekilde "dağ başını duman almış" marşını söyleyerek uzaklaştıklarını belirtmiştir. Bu olayın ciddi bir etki bıraktığını belirten Batur, olumsuz etkisini gidermek için 26 Mayıs 1960 akşamında bir yemek tertip edildiğini ve kendilerinin de istemedikleri halde yemek programına gittiklerini belirtmiştir. Kalabalık yemek programında Batur, iktidar partisini eleştirmiş ve partilileri kastederek "ayakların baş olduğu" iddiasını savunmuştur⁵⁸². Bu arada Başbakan Adnan Menderes'e Esnaf ve

⁵⁷⁵ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 128- 129.

⁵⁷⁶ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 138- 139.

⁵⁷⁷ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 145- 148.

⁵⁷⁸ BCA, Dosya: E5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 71.451.7, 2.

⁵⁷⁹ BCA, Dosya: E5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 71.451.7, 3- 4- 5.

⁵⁸⁰ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 74.

⁵⁸¹ Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, Milliyet Yayınları: 47, İstanbul 1985, s. 76- 77.

⁵⁸² Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 73- 74.

Sanatkârlar Birliği tarafından şeref madalyası verilmiştir. Aynı günlerde Örfi İdare tarafından 22 cemiyete faaliyet izni verilmiştir⁵⁸³.

Özellikle genç subayların iktidar aleyhine faaliyetlerini hızlandırdıkları bir dönemde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun, 26 Mayıs 1960 günü komutanları toplayarak onlara nasihat edeceğini cumhurbaşkanına bildirmiştir⁵⁸⁴. Orgeneral Rüştü Erdelhun, 26 Mayıs 1960'ta generaller, amiraller ve albayları toplayarak bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Erdelhun, Silahlı Kuvvetlerin hükümetin emrinde olduğunu belirtmiş ve iç politika ile uğraşılması gerektiğini söylemiştir. Ordunun siyasi iktidardan alacağı emirleri harfiyen yerine getirmesi gerektiğini belirten Erdelhun, siyasi iktidar nezdinde kaybedilen itibarın tekrar kazanılması gerektiğini vurgulamıştır⁵⁸⁵.

1950 sonrasında her beş yılda 3,5 milyon civarında nüfusu artan Türkiye, 1960 yılı sayımlarında nüfusu 28 milyona yaklaşmıştır. Nüfusu son sayımda yıllık yüzde 2,93 artan bir ülkenin⁵⁸⁶, sosyal dinamiklere göre politika geliştirmesi zorunlu gözükmektedir. 1960 yılı Nisan ve Mayıs aylarında gerçekleşen birçok önemli olay karşısında DP iktidarı, olayları idare edememiş ve kimi uyarılara rağmen bir çıkış yolu bulamamıştır⁵⁸⁷.

27 Mayıs 1960 gecesi saat 03.00'te askeri darbe başlatılmış, Ankara Örfi İdare Karargahı da işgal edilen ilk hedeflerden birisi olmuştur⁵⁸⁸. İstanbul'daki gelişmeleri anlatan Ahmet Er, 26 Mayıs 1960 gecesi askeri darbeye katılacak birlik komutanlarının İstanbul Üniversitesi bahçesinde toplandıklarını belirtmiştir. Görev paylaşımının Kurmay Binbaşı Ahmet Yıldız tarafından yapıldığını belirten Ahmet Er, kendisine İstanbul Radyosu'nun teslim alınması görevinin düştüğünü belirtmiştir⁵⁸⁹. Yanlış anlama nedeniyle İstanbul'da 27 Mayıs 1960 günü saat 03.00'te her şey bitmiş ve Ankara'dan haber beklenmeye başlanmıştır. Saat 04.00'ü geçmesine rağmen radyoda herhangi bir hareket duyulmamıştır. İstanbul'da ise tedirginlik artmış, Orhan Erkanlı tarafından yapılan teklif üzerine askeri müdahalenin İstanbul Radyosu'ndan

⁵⁸³ *Tercüman Gazetesi*, 27 Mayıs 1960, s. 1.

⁵⁸⁴ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 138.

⁵⁸⁵ AYTEKİN, *İhtilal Çıkmazı*, s. 7- 9.

⁵⁸⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *Kalkınma Meselemiz (Hürriyet İçinde Hızla Kalkınma CHP'nin Ana Davasıdır)*, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu No: 22, Rüzgarlı Matbaası, Ankara 1961, s. 18.

⁵⁸⁷ ÖZTÜRK, *Ordu ve Politika*, s. 72- 73.

⁵⁸⁸ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 101.

⁵⁸⁹ Er, *Haturalarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 63.

duyurulması kabul edilmiştir. Nihayet hazırlanan metin, Binbaşı Kenan Ersoy tarafından 04.36'da İstanbul Radyosu'ndan okunmuştur. Böylece askeri darbenin ilk sesi İstanbul'dan yükselmiştir⁵⁹⁰.

İstanbul Radyosu'nda okunan metin dışında Ankara'da 27 Mayıs 1960 gecesinde radyodan okunan ilk bildiriye Alparslan Türkeş⁵⁹¹, bizzat kendisinin 27 Mayıs gecesini hazırladığını belirtmiştir⁵⁹². Alparslan Türkeş'in 27 Mayıs'ta hazırlanmış ve radyoda okumuş olduğu metin, kendisinin sürekli 27 Mayıs Darbesi ile ve 27 Mayıs'ın güçlü albayı olarak anılmasına neden olmuştur⁵⁹³. Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in okumuş olduğu tebliğde, Türk Silahlı Kuvvetlerin kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla memleketin idaresini eline aldığı belirtilmiştir⁵⁹⁴. Hür ve dürüst seçimlerin en kısa zamanda yapılacağı vurgulanmış ve kazananlara idarenin teslim edileceği belirtilmiştir. Ayrıca, harekâtın hiçbir şahıs ve zümreye karşı yapılmadığı vurgulanmıştır⁵⁹⁵. Tebliğde dünya devletlerine de seslenilmiş, Birleşmiş Milletler Anayasası ile insan hakları prensibine tamamıyla bağlı olduğu belirtilmiştir. Bütün ittifaklara, taahhütlere, NATO'ya ve CENTO'ya bağlı olduğu ayrıca vurgulanmıştır⁵⁹⁶. 27 Mayısçılar, gerçekleştirdikleri müdahaleyi Ordu Dahili Hizmet Kanununun 34. maddesini kendilerine dayanak göstermişlerdir⁵⁹⁷. Alparslan Türkeş'in anonsları üzerine Konya'da Adnan Menderes lehine yapılması planlanan miting iptal olmuş, bütün yurttan hiç kimse oy vererek iktidara getirdikleri milletvekillerine sahip

⁵⁹⁰ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 265- 266; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 163- 164.

⁵⁹¹ 27 Mayıs'tan sonraki ilk bildirimlerde Silahlı Kuvvetler imzası kullanılırken, daha sonra Milli Birlik Komitesi imzası kullanılmaya başlanmıştır. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 87- 89.

⁵⁹² Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 24.

⁵⁹³ Erol Kılınc, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, 2. Basım, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2012, s. 250.

⁵⁹⁴ BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 4; Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 25; *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁵⁹⁵ İhtilali destekleyen önemli bir kesim, Milli Birlikçilerin en kısa sürede görevi sivil idareye teslim etmesi gerektiğini savunmuşlar ve desteklemişlerdir. BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 4; BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 4; *Son Posta Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1; Cemal Özbey, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, Emek Basım ve Yayınevi, Ankara 1961, s. 26.

⁵⁹⁶ BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 4.

⁵⁹⁷ Kanunun 34. maddesinde şu cümle yer almıştır: "Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır." 2771 sayılı bu Kanun, 4 Ocak 1961'de yürürlükten kaldırılmış ve yerine 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu getirilmiştir. BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 19; Rıfık Salim Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, Gazi Üniversitesi Basım- Yayın Yüksekokulu Matbaası, Ankara 1988, s. 37; Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 107; Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 77.

çıkamamıştır⁵⁹⁸. Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından radyoda okunan bildiriye İsmet İnönü'ye gösteren Metin Toker, İnönü'nün bildiriye beğendiğini ve “dikkatli davranmışlar” dediğini vurgulamıştır⁵⁹⁹. İhtilal sonrasında yayınlanan kimi bildirimler de toplumda rahatsızlık oluşturacak ifadelerle yayınlanmıştır⁶⁰⁰.

27 Mayıs gecesi Çankaya'ya gelen General Burhanettin Uluç ve beraberindekiler Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı teslim almak istemişlerdir⁶⁰¹. Bayar ise milli irade ile geldiğini ve kendisini hiçbir yere götüremeyeceklerini belirtmiştir. Bayar'ın silahına yöneldiği, ancak yanındakilerin müdahalesi ile silahın alındığı anlaşılmıştır⁶⁰². Hatta Çankaya'yı çeviren tankların namlularını Köşke çevirdiği ve Muzaffer Karan'ın; ‘teslim olun, yoksa Köşke ateş açtıracağım’ dediği belirtilmiştir⁶⁰³. Celal Bayar, 27 Mayıs gecesi Muhafız Alay Komutanı Osman Köksal'la arasındaki konuşmayı anlatmış ve o gün meşru çarpışmayı da göze aldığını belirtmiştir⁶⁰⁴. Nihayet Bayar, tutuklanarak Harp Okuluna götürülmüştür⁶⁰⁵.

27 Mayıs günü Başbakan Adnan Menderes, Eskişehir'de bulunmaktadır. 26 Mayıs akşamında Eskişehir'e gelen haber üzerine askeri darbe taraftarı subaylar, Ankara ve İstanbul'daki haberleri takip etmeye ve radyodaki uyarıdan sonra harekete geçerek önemli noktaları tutmaya başlamışlardır. 27 Mayıs'ta harekâtın başladığını öğrenen Menderes ve yanındakiler hemen Kütahya'ya doğru yola çıkmışlardır. Bu arada, Eskişehir üssünden Kütahya'ya haber gönderilerek Menderes ve yanındakilerin muhafaza altına alınması istenmiştir. Muhsin Batur, Başbakan Menderes'i teslim almak

⁵⁹⁸ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, s. 89.

⁵⁹⁹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 15.

⁶⁰⁰ 27 Mayıs Darbesinden sonra Komitenin bir bildiri hazırlaması gerektiği düşünülerek Ahmet Er ve Mithat Ceylan farklı odalarda birer bildiri hazırlamışlardır. Ahmet Er, bildirisinde birlik ve beraberlikten bahsederken, Mithat Ceylan ise bildirisini gençlerin kollarının, bacaklarının vs. uzuvlarının kıyma makinalarından geçirildiğine dair iddialardan oluşturmuştur. MBK ise çoğunluk ile bu bildiriye kabul etmiş ve radyoda okunması sağlanmıştır. Bu sırada Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Komiteye gelerek bildiriye kimin hazırladığını sormuştur. Öğrendikten sonra Gürsel şunları söylemiştir: “Bu bildiri ile hem kendinizi hem beni hem de devlet ve milleti rezil ettiniz. Az önce İngiliz Sefiri telefon etti: Türk Milleti bu derece merhametini kaybetmiş olamaz.” Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 74.

⁶⁰¹ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı Köşk'te tutuklayan isimler şunlardır: General Burhanettin Uluç, Kur. Alb. İsmet İzbudak, Yb. Kemal Tüfekçioğlu, Kur. Yb. Cevdet Turan, Yb. Abdullah Tortu, Tğm. Özdemir Çakmaklı, Kur. Alb. Sami Küçük, Tnk. Bnb. Muzaffer Karan ve Başyaver Yb. Tayyar BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 4.13.1, 1.

⁶⁰² Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 134; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 170; Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 163.

⁶⁰³ Hasan Pulur, *Olaylar ve İnsanlar I (1961-1972)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993, s. 217- 218.

⁶⁰⁴ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 133.

⁶⁰⁵ Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, s. 499- 502.

için uçakla Kütahya'ya gitmiştir⁶⁰⁶. Kütahya'da Başbakan Menderes'le birlikte Maliye Bakanı Hasan Polatkan da tutuklanarak Ankara'ya getirilmiştir⁶⁰⁷. Aynı zamanlarda darbeye liderlik yapacak olan ve 6 Mayıs'tan beri İzmir'de bulunan Orgeneral Cemal Gürsel, 27 Mayıs sabahında evinden çıkmış, garnizon komutanlığına giderek generallerle görüşmüş ve 09.15'te uçakla Ankara'ya hareket etmiştir⁶⁰⁸. Adnan Menderes ve Cemal Gürsel'in Ankara'ya gelişleri hemen hemen aynı zamanlara rastlamıştır⁶⁰⁹.

27 Mayıs Darbesi, kansız gerçekleştirilmiştir denilebilir⁶¹⁰. Harekat başladıktan sonra iki kişi hayatını kaybetmiştir. PTT Genel Müdürlüğü önünde genç bir teğmen olan Ali İhsan Kalmaz⁶¹¹ ile Çankaya istikametine arabasıyla giden ve “dur” emrini duymayan veya dinlemeyen genç bir insan hayatını kaybetmiştir⁶¹². 27 Mayıs günü ile ilgili yapılan haberlerde Teğmen Ali İhsan Kalmaz'ın kaza kurşunu ile hayatını kaybettiği belirtilmiştir⁶¹³. Teğmen Kalmaz'ın soruşturmasını yürüten Hakim Albay Ahmet Turan, Kalmaz'ın postaneyi koruyan bir jandarma tarafından vurulduğuna dair haberin yanlış olduğunu belirtmiş, yapılan balistik incelemede Teğmen Kalmaz'la aynı ekipte olan bir arkadaşı tarafından yanlışlıkla vurulduğunu belirtmiştir⁶¹⁴.

27 Mayıs askeri hareketinin her yönü ile iyi planlandığı savunulsa da⁶¹⁵, işin aslının öyle olmadığı anlaşılmaktadır. 27 Mayıs sabahında birçok subayın karargâhta toplandıklarını belirten M. Emin Aytekin, herkesin bir makam peşinde koştuğunu ve bir karmaşanın hüküm sürdüğünü belirtmiştir⁶¹⁶. Cemal Gürsel'in askeri ihtilalden 27

⁶⁰⁶ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 80- 84; Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, s. 503.

⁶⁰⁷ Muhsin Batur'a Başbakan Menderes; “suçun nedir?” sorusunu yöneltmiştir. *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 176- 177.

⁶⁰⁸ *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1; Orhan Erkanlı ise Cemal Gürsel'in 27 Mayıs günü sabah 10.20'de uçakla İzmir'den hareket ettiğini belirtmiştir. Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 291- 293.

⁶⁰⁹ Adnan Menderes'in Güverciler'de teslim alınış sırasında resmi görevliler dışında sivil kişilerin de bulunduğu, bunlardan birisinin bir süre sonra kendi menfaati adına taleplerde bulunduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. BCA, Dosya: E5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 71.451.7, 1-5; Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 86.

⁶¹⁰ Belen, *Ordu ve Politika*, s. 40.

⁶¹¹ Topçu Teğmen Ali İhsan Kalmaz'ın, 27 Mayıs günü gece saat 04.00'te postaneye girmek isterken bir askerin silahını almak istediği ve silahın ateş almasıyla öldüğü belirtilmiştir. Kalmaz'ın ölümünden birkaç saat önce günlüğüne; “Bugün için doğdum, severek gidiyorum.” cümlesini yazdığı ifade edilmiştir. Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, s. 497.

⁶¹² Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 104- 105.

⁶¹³ *Milliyet Gazetesi*, “İnkılap Şehidinin Hatıra Defteri”, 3 Haziran 1960, s. 6.

⁶¹⁴ Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 63.

⁶¹⁵ Türker, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 85.

⁶¹⁶ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 59- 61.

Mayıs sabahı Muzaffer Özdağ vasıtasıyla haberdar olduğunu belirten Erkanlı, Gürsel'in şaşkın bir şekilde Ankara'ya getirildiğini belirtmiştir⁶¹⁷. Nihayet Cemal Gürsel, 27 Mayıs günü İzmir'den Ankara'ya gelmiş, Genelkurmay Başkanlığında bulunan şura toplantı salonunda subaylarla görüşerek, onları tebrik etmiştir⁶¹⁸. 27 Mayıs Darbesine İstanbul'dan katılan Ahmet Er, Numan Esin gibi subaylar da Ankara'ya intikal etmişlerdir⁶¹⁹.

27 Mayıs'tan sonra İstanbul'da asayişi sağladıktan sonra Ankara'ya geçtiklerini söyleyen Orhan Erkanlı, Başbakanlıktan içeriye silah zoruyla girdiklerini belirtmiştir. Erkanlı, Bakanlar Kurulu toplantı salonuna girdiklerinde 50- 60 kişilik bir grubun burada oturduğunu ve bir karmaşanın hüküm sürdüğünü belirtmiştir. Milli Birlik Komitesi'nin henüz kimlerden oluştuğunun belli olmadığını belirten Erkanlı, bu duruma bir çözüm bulmak için çalışmalara başladıklarını ifade etmiştir⁶²⁰. Karmaşanın yaşanmasını normal karşılamak gerekmektedir. Çünkü 27 Mayıs Darbesi, emir komuta zinciri içerisinde yapılmamış, hatta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun da gözaltına alınmıştır⁶²¹. Ordu içerisinde emir komuta zinciri olmamakla birlikte, subayların generallerden lider bulma yoluna gittikleri anlaşılmaktadır⁶²². Bu çerçevede askeri darbeye liderlik yapan Cemal Gürsel, Milli Birlik Komitesi üyelerinin isimleri ilan edilmeden önce etrafındaki generallerin de etkisiyle subayların kıtalarına dönmesini istemiştir. Subayların itirazı üzerine Gürsel, geri adım atmak zorunda kalmıştır⁶²³.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ordunun kışladan çıkma alışkanlığı, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile başlamıştır⁶²⁴. 27 Mayıs'la birlikte askerler, siyasette kendilerinin de hesaba katılmasını istemişlerdir⁶²⁵. 27 Mayıs ve sonrasında yayınlanan tebliğlerde; ülkedeki bütün idare amirlerin, valilerin, kaymakamların ve nahiye müdürlerinin mahalli askeri kumandanlıkların emrinde olduğu belirtilmiştir. Amme, asayiş ve nizamını bozucu bütün hareketlerin, her türlü siyasi parti gösterilerinin

⁶¹⁷ Orhan Erkanlı, Cemal Gürsel'in son anda ihtilal liderliğine getirildiğini belirtmiş ve bunun için gerçek bir lider gibi olamadığını savunmuştur. Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 144, 291- 293.

⁶¹⁸ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 268; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 187.

⁶¹⁹ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 69.

⁶²⁰ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 18- 19.

⁶²¹ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 38.

⁶²² Steven A. Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular* (Çev. Bahar Şahin), Hayykitap Yayını, İstanbul 2008, s. 59.

⁶²³ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 295- 296.

⁶²⁴ Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 81.

⁶²⁵ Semih Vaner, "Ordu", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 257.

yasaklandığı belirtilmiştir. Tutuklu subaylar ve öğrencilerin 28 Mayıs saat 10'dan itibaren serbest bırakılacağı, fakülte ve yüksekokulların 6 Haziran'dan itibaren öğrenime devam edeceği belirtilmiştir. Doktorların görevlerine devam edebileceği, cenazelerin mahalli komutanlıkların izniyle yirmi kişiyle kaldırılacağı, eczanelerin ve fırınların serbest olduğu, su ihtiyacının mahalli çeşmelerden sağlanabileceği vurgulanmıştır⁶²⁶. İstanbul halkına yapılan tebliğde ise ihtiyaçların askeri otorite ve Migros teşkilatı tarafından karşılanacağı belirtilmiştir⁶²⁷.

Gazeteler 27 Mayıs Darbesi ile ilgili, çeşitli başlıklar kullanmışlardır⁶²⁸. Cumhuriyet gazetesi, 27 Mayıs 1960 tarihli sayısına; "Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele aldı" başlığını⁶²⁹; Son Posta gazetesi, 28 Mayıs 1960 tarihli sayısına; "Milli Birlik Komitesi kuruldu- Yeni Anayasanın hazırlığına başlandı" başlığını kullanırken⁶³⁰, Tercüman gazetesi 28 Mayıs 1960 tarihli nüshasına; "Milletçe bayram sevinci içindeyiz. Bayar, Menderes, bütün vekiller, mahut Tahkikat Komisyonu üyeleri dün nezaret altına alındılar" başlığını kullanmıştır⁶³¹. Cumhuriyet gazetesi, 27 Mayıs'ta ordu tarafından yayınlamış olan mesajlara yer vermiştir. Mesajlarda, tarafsız bir idare ile süratle seçimlere gidileceği ve idarenin kazanana teslim edileceği belirtilmiştir⁶³².

Milliyet de 28 Mayıs tarihli sayısında Meclis'in feshedildiğine, Örfi İdare tarafından çıkarılan tebliğlerin iptal edildiğine işaret etmiştir. Ayrıca, MBK Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in 27 Mayıs günü radyoda yapmış olduğu konuşmaya değinilerek; "gayenin süratle temiz ve dürüst bir demokratik nizam kurmak ve devletin idaresini milletin iradesine terk etmek" olduğuna vurgu yapılmıştır. Gürsel radyo konuşmasında, diktatör olma niyetinde olmadığını belirtmiş, kardeş kavgasına engel olmak için müdahale ettiklerine vurgu yapmıştır. Gürsel ayrıca, Türk Milleti'nin okuma yazma oranı düşük olsa da diğer milletlere nazaran daha fazla akl-ı selime, fikr-i selime ve vakara sahip olduğunu belirtmiştir. MBK sözcüsünün yapmış olduğu basın

⁶²⁶ *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1, 5.

⁶²⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1960, s. 1.

⁶²⁸ Kimi gazeteler, 27 Mayıs öncesindeki yayınları ile sonrasındaki yayınları arasında politika değişikliğine gitmişlerdir. Tercüman ve Hürriyet gazeteleri bunlardan ikisidir. 27 Mayıs öncesi DP lehine yayın yapan Tercüman, 27 Mayıs'tan sonra DP aleyhine yayın yapmaya başlamıştır. Cumhuriyet ve Milliyet gazeteleri de darbeyi ve darbecileri desteklemişlerdir. Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 151- 152.

⁶²⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1960, s. 1.

⁶³⁰ *Son Posta Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁶³¹ *Tercüman Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁶³² *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1960, s. 1.

toplantısında da, serbest seçimlerin en kısa sürede gerçekleştirileceğine vurgu yapılmıştır⁶³³. 27 Mayıs günü yerli ve yabancı basın mensuplarına bilgi verdiğini belirten Alparslan Türkeş, Türkiye’de demokrasiyi saplandığı çıkmaz sokaktan kurtarmak için ihtilal yaptıklarına vurgu yapmış, serbest seçimlerin yapılması konusunda millete teminat verdiklerini belirtmiştir⁶³⁴. CHP Merkez Yönetim Kurulu da 19 Mayıs 1969’da yayınladığı bildiriye, 27 Mayıs’ta Türk Ordusu’nu harekete geçiren en önemli nedenin demokrasiyi yeniden kurma isteği olduğunu ve bu istek nedeniyle milletin 27 Mayıs’ı desteklediğini savunmuştur⁶³⁵.

27 Mayıs günü, İsmet İnönü’nün evi ziyaretçi akınına uğramıştır. Halk dışarıda tezahürat yapmışlar, subaylar da bizzat İsmet İnönü’nün elini öpmüşlerdir⁶³⁶. Bu arada, İnönü’nün öldüğüne dair haberlerin aslının olmadığına dair radyoda açıklama yapılmıştır⁶³⁷. 27 Mayıs sabahı, İsmet İnönü’nün evinin önünde güvenlik önlemlerinin alınmasını sağladığını belirten Türkeş, İnönü’nün elini öptükten sonra ihtilal hakkında kısa bilgi verdiğini belirtmiştir⁶³⁸. Metin Toker ise 27 Mayıs gecesi Tuğgeneral Gani Güvener’in İsmet İnönü’nün evini korumak için Harp Okulu öğrencileriyle geldiğini belirtmiştir. Diğer taraftan Komite adına Albay Emin Aytekin gelmiş ve İsmet İnönü’nün dışarı çıkmaması ve demeç vermemesi gerektiğini söylemiştir⁶³⁹.

27 Mayıs’tan sonra Cemal Gürsel, İsmet İnönü’yü aramış; “Sözleriniz bizim için peygamber buyruğudur. İhtilali haber vermedik, engel olursunuz diye korktuk” dediği nakledilmiştir⁶⁴⁰. Buna karşılık İsmet İnönü’nün de; memleket ve millet için hayırlı ve büyük bir iş yaptıklarından, asıl kendisinin Komitenin emrinde olduğunu söylediği belirtilmiştir⁶⁴¹. 27 Mayıs günü İsmet İnönü’nün evine gittiğini belirten Turan Güneş, İnönü’nün çok üzgün olduğunu savunmuştur⁶⁴². Aynı gün İsmet İnönü’nün evine gelen General Cemal Madanoğlu, İsmet İnönü’nün uyuduğu bir vakitte Metin Toker’e; İsmet İnönü’nün Ankara sokaklarında Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin ve Sıtkı Yırcalı ile

⁶³³ *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1, 5.

⁶³⁴ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 26.

⁶³⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, Ulusal Basımevi, Ankara 1970, s. 151.

⁶³⁶ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 16- 17.

⁶³⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁶³⁸ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 186.

⁶³⁹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 13- 18.

⁶⁴⁰ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 179.

⁶⁴¹ Pulur, *Olaylar ve İnsanlar I (1961-1972)*, s.217-218.

⁶⁴² Barlas, *Türkiye’de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, s. 203.

kol kola dolaşmasını ve halkın bu barışmayı görmesini istemiştir. Metin Toker ise kendisinin İsmet İnönü'ye böyle bir teklifte bulunamayacağını belirtmiştir⁶⁴³.

1.1.1. 27 Mayıs'ın Tanımlanması ve Değerlendirilmesi

27 Mayıs, birçok kişi tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Hatta darbeye fiilen katılanlar ve darbenin öncülüğünü yapanlar da farklı tanımlamalar yapmışlardır. 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin farklı düşüncelerde kişilerden oldukları, 14 Kasım 1960'ta resmen ikiye bölünmeleri kanıt olarak gösterilebilir⁶⁴⁴. Milli Birlik Komitesi'nde yasa tasarıları üzerine yapılan tartışmalarda, 27 Mayıs Darbesi "27 Mayıs İhtilali" olarak tanımlanmıştır⁶⁴⁵. Zaman zaman da Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs Darbesini, "inkılap hareketi" olarak nitelemiştir⁶⁴⁶. MBK Üyesi Vehbi Ersü, 27 Mayıs'ta yapılan işin bir ihtilal olduğunu ve "27 Mayıs 1960 İhtilali" kavramının Kurucu Meclis yasasında değiştirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ekrem Acuner, Kurucu Meclis tasarısının tartışıldığı sırada 27 Mayıs'a inkılap dediklerini, ancak tasarıda ihtilal kavramının geçtiğini belirtmiştir. Buna karşılık Sami Küçük, 27 Mayıs'ın bir ihtilal olduğunu, her ihtilalden sonra şapka ve harf inkılapları gibi inkılapların olacağını belirtmiştir. Tartışmalara katılan Cemal Madanoğlu ise, ihtilal veya inkılap yerine "27 Mayıs 1960 Milli Birlik Hareketi" denilmesi ile sorunun aşılacağını belirtmiştir. Nihayet yapılan oylamada, ihtilal kavramının Kurucu Meclis tasarısında yer alması kabul edilmiştir⁶⁴⁷.

Kurucu Meclis'in 21 Şubat 1961 tarihli önergelerinde hem Türk Silahlı Kuvvetlerin ihtilali bütün dünyanın takdirini kazanacak şekilde başardığı, hem de "27 Mayıs İnkılabının" büyük bir asalet ve adalet duygusu içerisinde başarıldığı savunulmuştur⁶⁴⁸. İzmir Kurtuluş Bayramı'nda bir konuşma yapan MBK Üyesi Yüzbaşı Numan Esin, ihtilal kavramını kullanmış ve ihtilalin kişiye hakkı olan hürriyeti vermek için yapıldığını belirtmiştir⁶⁴⁹. Kurtul Altuğ, 27 Mayıs'ı beyaz eldivenli bir ihtilal olarak

⁶⁴³ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 19- 20.

⁶⁴⁴ *MMTD*, 3 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 4, s. 23.

⁶⁴⁵ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Kırk sekizinci Birleşim, 7 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 10.

⁶⁴⁶ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Birinci Birleşim, 24 Haziran 1960, Cilt: 1, s. 4.

⁶⁴⁷ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Kırk sekizinci Birleşim, 7 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 12- 14.

⁶⁴⁸ *KMTD*, 21 Şubat 1961, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 161- 162.

⁶⁴⁹ *Milliyet Gazetesi*, 10 Eylül 1960, s. 1.

değerlendirmiş ve sonrasında rejimin dikiş tutmadığını⁶⁵⁰, M. Emin Aytekin, 27 Mayıs'ın hükümet darbesi olmadığını, bir zulüm devrini kapatma amacıyla olan bir ihtilal olduğunu⁶⁵¹, Avni Doğan da 27 Mayıs'ın basit bir hükümet darbesi olmadığını, Atatürk ilkelerine dönüş azmini belirten bir ihtilal olduğunu belirtmiştir⁶⁵². CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ise, 27 Mayıs'ı meşru ve zaruri bir ihtilal olarak tanımlamıştır⁶⁵³. Halil İmre ise, 27 Mayıs'ı “halksız ihtilal” olarak tanımlamış⁶⁵⁴, zulmün 27 Mayıs sabahı başladığını ve hareketin haksız olduğunu vurgulamıştır⁶⁵⁵.

Fahri Belen, 27 Mayıs'ı “milli inkılâp hareketi” olarak tanımlamış ve karanlık devirlerden birisinin daha kapandığını savunmuştur⁶⁵⁶. İnkılabı geniş manasıyla Yavuz Abadan; mevcudun kuvvetle yıkılması, o vakte kadar realite sayılan durumun zorla değiştirilmesi şeklinde tarif etmiştir⁶⁵⁷. İnkılap idaresi olarak tanımlanan yapı; ülkede demokrasiyi yeniden kurmak, hukuk devleti nizamını tesis etmek, milletin bir kuruluşunun dahi israfına müsaade etmemek gibi temel görevleri üzerine almak zorundadır⁶⁵⁸. Türk aydınının iki yüz yıldır yenilik peşinde olduğuna vurgu yapan Cemil Meriç, yeniliğin üç rüknünün (ihtilal, inkılap, devrim) olduğunu belirtmiştir. Bu üç rüknün “revolution” kelimesiyle aynı anlamda olduğuna işaret etmiştir⁶⁵⁹. Nihayet inkılaplar; hakiki manada fikri, içtimai ve siyasi bünyede esaslı değişiklikler yaratmak üzere yeni hayat prensipleriyle ortaya çıkmakta ve milli bünyeyi maddi ve manevi sahada yenilemeyi amaçlamaktadır⁶⁶⁰.

27 Mayıs'ın “hükümet darbesi” olduğuna dair ilk değerlendirme, CKMP'nin yayın organı Kudret gazetesinde ortaya çıkmıştır⁶⁶¹. Diğer taraftan Ali Fuat Başgil de, 27 Mayıs'ın bir hükümet darbesi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, devletin emri altındaki bir kuvvetin isyan ederek iktidarı ele almasına hükümet darbesi denilmektedir⁶⁶². Tevfik Çavdar da, 27 Mayıs için doğru tabirin ihtilal değil darbe

⁶⁵⁰ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 51; Altuğ, *Demokrasinin Yaralı Yılları*, s. 5.

⁶⁵¹ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 218- 219.

⁶⁵² Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 295, 342- 343.

⁶⁵³ *MMTD*, 3 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 4, s. 44.

⁶⁵⁴ Halil İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, s. 285.

⁶⁵⁵ İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, s. 345.

⁶⁵⁶ Belen, *Demokrasiden Diktatörlüğe*, s. 69; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 153.

⁶⁵⁷ Yavuz Abadan, *İnkılâp ve İnkılâpçılık*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, İstanbul 1938, s. 8.

⁶⁵⁸ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 18.

⁶⁵⁹ Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 111.

⁶⁶⁰ Abadan, *İnkılâp ve İnkılâpçılık*, s. 9, 14.

⁶⁶¹ *Yön Gazetesi*, 27 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 2, s. 9.

⁶⁶² Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 11.

olduğuna vurgu yapmıřtır⁶⁶³. Rustow A. Dankward, askeri darbe ile iktidarı ele alanların toplumun siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarında temel değişiklikler yapabilmeleri durumunda “askeri ihtilal” mahiyeti kazanacağını belirtmiřtir⁶⁶⁴. Ali Gevgilili de, ihtilal kavramı üzerinde durmuştur. Ona göre ihtilal, toplumdaki gerçeklerden ve ekonomik ilişkilerden bağımsız bir şey olamaz⁶⁶⁵.

Celal Bayar, 27 Mayıs’ın bir ihtilal olmadığını unk ihtilalin tefekkür kaynağının halka dayanması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre 27 Mayıs, hükümet darbesi de değildir. unk hükümet darbesinde iktidarda kalmak esastır. Ona göre 27 Mayıs bir fiili durumdur. Yani ordu- medrese işbirliğinin kanun yapma ve yürütme gücüne karşı direnişi ve müdahalesi olarak tanımlamıřtır⁶⁶⁶. Turan Ateş ise 27 Mayıs’ın; DP iktidarına karşı fiili ve meşru bir idarenin kurulması hareketi olduğunu savunmuřtur⁶⁶⁷.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 1966 yılında yayınladığı mesajında 27 Mayıs’ı “devrim” olarak tanımlamıřtır⁶⁶⁸. Sunay, daha sonra yayınladığı mesajında ise 27 Mayıs’ın askeri bir darbe olarak tanımlanmasının yanlış olduğunu belirtmiş ve bir anayasa devrimi olduğunu vurgulamıřtır⁶⁶⁹. Nadir Nadi de, 27 Mayıs’ı devrim olarak tanımlamış ve Silahlı Kuvvetlerin yrtm olduğu 27 Mayıs hareketinin askeri bir ayaklanmaya benzetilemeyeceğini belirtmiřtir⁶⁷⁰. Toktamış Ateş ise, 27 Mayıs’ın başlangıçta bir ayaklanma olduğunu, ancak 1961 Anayasası ve zgr seçimlerin gerçekleştirilmesi nedeniyle devrime dönüştüğünü savunmuřtur⁶⁷¹.

İhtilal rgtleri içerisinde yer almış olan ge subaylar ise 27 Mayıs’ı farklı bir açıdan değerlendirmektedir. Bunlardan Orhan Erkanlı; 27 Mayıs’ın ihtilal, inkılap ve hükümet darbesi olmadığını belirtmiştir. Ona göre 27 Mayıs, Atatrklğn yeni bir taşması ve boşalmasıdır. Türk Milleti’nin mutluluk, hürriyet ve refah içinde yaşama arzusunun bir neticesidir⁶⁷². Alparslan Türkeş’e göre 27 Mayıs hareketi, bir ihtilal değil

⁶⁶³ avdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 89.

⁶⁶⁴ Mazıcı, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 75.

⁶⁶⁵ Gevgilili, *Türkiye’de 1971 Rejimi*, s. 50- 51.

⁶⁶⁶ Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 12- 13.

⁶⁶⁷ Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 63.

⁶⁶⁸ *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1966, s. 1.

⁶⁶⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1969, s. 1.

⁶⁷⁰ Nadi, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a (1961-1962)*, s. 7.

⁶⁷¹ Ateş, *68’li Olmak*, s. 33.

⁶⁷² Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatrklk Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, s. 3.

bir asayiş hareketidir. Türkeş, 27 Mayıs'ın "Ak Devrim" olduğunu belirtmiş ve Başbakanlıkça hazırlanan Ak Devrim isimli kitapla fikrini desteklemek istemiştir⁶⁷³. 27 Mayıs'ın kansız gerçekleştirilmesinden ve kardeş kavgasına son vermesinden dolayı, Milli Birlik Komitesi tarafından "Ak Devrim" olarak nitelendirilmiştir⁶⁷⁴. Darbeci subaylardan Muzaffer Özdağ da, 27 Mayıs'ın ne bir hükümet darbesi ne de bir ihtilal olduğunu belirtmiştir. Ona göre 27 Mayıs, Silahlı Kuvvetlerin kurulu düzeni korumaya yönelik bir asayiş hareketidir⁶⁷⁵. Yine 27 Mayıs'ın önemli aktörlerinden Sıtkı Ulay, 27 Mayıs'ın milli gururun tezahürü olduğunu belirtmiştir⁶⁷⁶.

Türk Dil Kurumu ihtilali, bir ülkenin yönetim düzenini değiştirmek amacıyla kanunlara uymaksızın cebir ve kuvvet kullanılarak yapılan "geniş halk hareketi" olarak tanımlamıştır. Hükümet darbesi ise ülkenin yönetim düzeninde değişiklik yapmak için zora dayanarak yapılan yasa dışı iş olarak açıklanmıştır⁶⁷⁷. Bütün bu bilgiler ışığında, 27 Mayıs'ın ortak bir tanımlamasının yapılamadığı anlaşılmaktadır. Yapılan tanımlamalar, bir noktaya kadar doğru olsa da, tanımın içeriğine giren başka bir nokta 27 Mayıs'tan ayrışabilmektedir. 27 Mayıs'ın bir halk ihtilali olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü 27 Mayıs, Türk Milleti'nin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir. Bu yönüyle 27 Mayıs, seçilmiş meşru hükümetin zor kullanılarak iktidardan uzaklaştırıldığı askeri bir darbedir. Çalışma içerisinde 27 Mayıs Darbesi ile ilgili dönemin tanıklarına ait görüşler aktarılırken, kullanmış oldukları tanımlar zikredilmiştir.

Türk siyasi tarihinde 27 Mayıs Darbesi, önemli bir kavşak noktasındadır. Bu çerçevede 27 Mayıs'la ilgili hem yerli hem de yabancı devlet adamları, siyaset adamları ve yazarlar çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Devlet Başkanı ve Başbakan

⁶⁷³ Başbakanlık Devlet Basımevi tarafından 1960 yılında basılan "Ak Devrim" isimli bir ciltlik kitap, 296 sayfa ve eklerden oluşmaktadır. Kitabın önsözünde, 27 Mayıs'ın "Milli Birlik Harekatı" veya "27 Mayıs Türk Milli İhtilali" olarak adlandırılabilceği, ancak kitabın esas amacının tarihi yazacak olanlara bir vesikalar koleksiyonu bırakmak olduğu belirtilmiştir. Başbakanlık, *Ak Devrim*, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara 1960; Alparslan Türkeş, *Temel Görüşler*, Dergah Yayınları, İstanbul 1975, s. 355; Alparslan Türkeş, Rifat Baykal ve Muzaffer Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, İkinci Baskı, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 13.

⁶⁷⁴ Alparslan Türkeş, 27 Mayıs'a ait teşkilatın 14 Eylül 1959 tarihinde kurulduğunu, 27 Mayıs'ın bir darbe olarak hazırlanmadığını, ilk günden itibaren bunun bir "Ak Devrim" olarak kalması için çalıştıklarını, ancak Komite içerisindeki CHP'lilerin harekatı dejenerer ettiğini belirtmiştir. Tekin Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, Hazırlayan: Haydar Fevzi Erer, Ayhan Matbaası, İstanbul 2010, s. 51; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 343.

⁶⁷⁵ Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 51.

⁶⁷⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Mayıs 1962, s. 1.

⁶⁷⁷ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 2011, s. 1119, 1159.

Cemal Gürsel, 24 Haziran 1960'ta Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada darbeye ilgili şunları belirtmiştir; “İcraatlarının hesabını vermekten korkan iktidarlar, idare ettikleri milletler için felaket müjdecisi olmaktan kurtulamazlar. Bu korku içinde mesuliyetten sıyrılmamanın başka çıkar yolu bulunmayan sabık ve sakıt iktidar partisinin idarecileri de asla ihlal edilmemesi icap eden, ‘Türk Anayasasını’ çiğnemekten çekinmediler. Netice Türk Milleti'nin insanlık hak ve hürriyetleri ortadan kaldırılmış, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilmiş, adalet bağımsızlığı, haberleşme hürriyeti, üniversite muhtariyeti tahrip edilmiş, memleket akıbeti meçhul karanlık bir uçuruma doğru hızla yuvarlanır bir duruma sokulmuş oldu. Ordu Dahili Hizmet Kanununun 34. maddesi ile ‘Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumak’ vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu'nun bu faciaya daha fazla seyirci kalması elbette beklenemezdi⁶⁷⁸.”

Alparslan Türkeş, 27 Mayıs Darbesinin hiçbir parti ve zümreye karşı veya lehine bir hareket olarak yapılmadığını belirtmiş, yapılan hareketin Türk Milleti lehine ve onun refahı için yapıldığını savunmuştur⁶⁷⁹. Başbakanlık Müsteşarı iken yabancı basına (Le Monde) verdiği demeçte, kansız ve başarılı bir şekilde gerçekleştirilen ihtilalin dünyada bir benzerinin olmadığını belirten Alparslan Türkeş⁶⁸⁰, 27 Mayıs'ın; sefalet, yokluk ve karanlık içinde sahipsiz bırakılmış köylü ve halk kitlesini en kısa yoldan, hızla modern uygarlığa ulaştırmak amacıyla yapıldığını savunmuştur⁶⁸¹. Türkeş'in darbeye ilgili savunmuş olduğu bu fikirler, uygulamada gerçekleştirilememiştir. DP kapatılırken, CHP'ye dokunulmamıştır⁶⁸². Darbeyi yapanların bu tutumu halkın gözünden kaçmamış ve ordu- millet ilişkisine olumsuz etki yapmıştır⁶⁸³. Milli Birlik Komitesi'nin 27 Mayıs'tan sonra verdiği tarafsız kalma tutumunun bozulmaya başladığını belirten Başgil, her tarafın kin ve intikam havasına bürünmeye başladığını ve Demokrat Parti'ye

⁶⁷⁸ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Birinci Birleşim, 24 Haziran 1960, Cilt: 1, s. 2.

⁶⁷⁹ MBK Üyesi Numan Esin de, 27 Mayıs'ın hiçbir partinin lehine veya aleyhine yapılmadığını ve ordunun tarafsız olduğunu belirtmiştir. *Milliyet Gazetesi*, “Esin: ihtilal bir parti için yapılmadı, dedi”, 19 Eylül 1960, s. 1, 5; Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, 31.

⁶⁸⁰ *Milliyet Gazetesi*, 5 Haziran 1960, s. 3.

⁶⁸¹ İlerleyen yıllarda CKMP Genel Başkanı olarak da aynı fikirleri savunan Alparslan Türkeş, 27 Mayıs'ın herhangi bir muhalefet partisini iktidara getirme amacı güden adi bir hükümet darbesi olarak düşünülmediğini belirtmiştir. *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, Arı Matbaası, Ankara 1966, s. 40; Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 381.

⁶⁸² Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 129; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 77- 78.

⁶⁸³ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 39- 40.

mensup olmanın bile suç sayıldığını ve memleketin iki düşman kampa ayrılmaya başladığını ifade etmiştir⁶⁸⁴. Halk, 27 Mayıs'ı DP'ye karşı ama CHP yanlısı bir darbe olarak görmüştür. Bunu ilerleyen süreçte 1961 seçimlerindeki sonuçla görmüş olacağız⁶⁸⁵.

27 Mayıs Darbesi, gizli darbe örgütünün önemli isimlerinden Talat Aydemir Kore'de iken gerçekleşmiştir. Aydemir, 27 Mayıs'la ilgili şunları söylemiştir; “Artık gözüm arkada kalmadan ölebilirdim. Çünkü memleket zalimlerin elinden kurtulmuş, şanlı ordumuz tarihi vazifesini yapmıştı. Şerefleri ayak altına alınmak istenen biz subaylar artık Türkiye’de her zaman olduğu gibi başımız dik olarak gezebilecektik. Memleket muhakkak ki yeni ve feyizli bir istikamete yönelecekti. Artık buna inanabilirdik⁶⁸⁶.” Aydemir sonraki süreçte 27 Mayıs'ın gayesinin; sadece bir partiyi kapatmak, yeni bir Anayasa oluşturmak veya bir kısım siyasi kurumlar meydana getirmekten ibaret görülemeyeceğine işaret etmiştir⁶⁸⁷. Yine darbenin önemli isimlerinden Tabii Senatör Sami Küçük, “Atatürk ve 27 Mayıs Devrimi” konulu konferansta 27 Mayıs'ı değerlendirmiştir. Ona göre 27 Mayıs, aydınların 1945'ten 1960 yılına kadar savunduğu fikirleri gayesine ulaştırmıştır⁶⁸⁸. Tabii Senatör Mehmet Özgüneş de, İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada 27 Mayıs'ı; Atatürk inkılapları ve hürriyet uğrunda bütün bir milletin şahlanması olarak yorumlamıştır⁶⁸⁹.

Sıtkı Ulay ise, 27 Mayıs'ın olmasını istemediğini ve arzulamadığını belirtmiş, darbenin en önemli ayağını sivillerin oluşturduğunu savunmuştur. Hiçbir askerin darbe yapma ve demokrasiyi askıya alma düşüncesinde olmadığını belirten Ulay, 27 Mayıs'tan sonra sivillerle askerler arasında danışma mahiyetinde bir Milli Güvenlik Kurulu'nun kurulduğunu ve bunun askeri kesimin görüşünü alma geleneği açısından önemli olduğunu belirtmiştir⁶⁹⁰. Darbeyle ilgili görüşlerdeki değişikliğe dikkat çeken Sıtkı Ulay, 27 Mayıs'ı tanklar üzerinde kutlayan ve kendilerini çiçeklerle karşılayan millette ve hatta ihtilali kurtuluş yolu olarak gören Demokrat Partililerde bazı memnuniyetsizliklerin ortaya çıkmaya başladığını belirtmiştir⁶⁹¹.

⁶⁸⁴ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 82.

⁶⁸⁵ Keyder, “Türkiye Demokrasininin Ekonomi Politikası”, s. 62.

⁶⁸⁶ Aydemir, *Hatıratım*, s. 44.

⁶⁸⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 134.

⁶⁸⁸ *Milliyet Gazetesi*, 19 Mart 1963, s. 1.

⁶⁸⁹ *Milliyet Gazetesi*, 24 Aralık 1961, s. 5.

⁶⁹⁰ Ulay, *Giderayak*, s. 79- 81.

⁶⁹¹ Ulay, *Giderayak*, s. 67.

27 Mayıs, Kurucu Meclis'in yasama faaliyetlerinde zaman zaman üyeler tarafından da değerlendirilmiştir. Temsilciler Meclisi'nde 8 Mart 1961'de konuşan Turhan Feyzioğlu, 27 Mayıs'la ilgili şunları söylemiştir: "27 Mayıs Devrimi, milletin iradesine boyun eğmek istemeyen, seçimle geldikleri yerden hür seçimle gitmeye bir türlü razı olamayan bir zihniyete karşı yapılmıştır. Devrimin ilk günden itibaren değişmeyen ana hedefi ise; eşit, serbest ve emniyetli bir şekilde milletin iradesinin tecellisidir⁶⁹²." Temsilciler Meclisi Üyesi Şefik İnan, Anayasanın tartışılması sürecinde yapmış olduğu konuşmada 27 Mayıs'ı şu şekilde tasvir etmiştir: "Yirminci asrın, en asil, en şuurlu, en temiz ihtilali, işte böylece yaratıldı. Bu ihtilal, emsali her memlekette görülen askeri bir hükümet darbesi olmaktan ziyade, kırk yıl önce yapılmış olan Atatürk ihtilalinin korunması ve nihai hedefine ulaşması için girişilmiş bir millet hareketidir⁶⁹³." Yine Temsilciler Meclisi Üyesi Alp Kuran, 27 Mayıs'ın asıl demokrasiyi gerçekleştirme amacıyla olduğunu belirtmiş ve Atatürk devrimlerinin demokrasinin kendisi olduğunu vurgulamıştır⁶⁹⁴.

Anayasa Komisyonu Sözcüsü Tarık Zafer Tunaya, Anayasa tasarısı hakkında üyelerin yapmış olduğu değerlendirmelerden sonra Komisyon adına bir konuşma yapmıştır. Tunaya, 28- 29 Nisan'da gençliğin hürriyet aşkıyla gerçekleştirmiş olduğu hareketi dönemin en samimi olayı olarak gördüğünü belirtmiştir. Tunaya, 27 Mayıs'la ilgili şunları belirtmiştir: "27 Mayıs Türklerin demokratik olgunluklarını ispat eden bir hareket olmuştur. Bağımsız, milli bir vatan içinde, hürriyet içinde yaşamak isteyen Türk Milleti her çeşit istibdada karşı ihtilal hakkını kullanmıştır. 27 Mayıs'ta gördüğümüz manzara budur. Bu gerçeği sezmiş olan Türk Ordusu demokratik bir şekilde istibdat idaresine son vermeyi bilmiştir⁶⁹⁵."

27 Mayıs'la ilgili değerlendirmelerde bulunan Süleyman Demirel, 27 Mayıs'ın neticeleri uzun yıllar sürececek bir buhran olduğunu belirtmiştir. Milli iradenin aşılması ile sonrasında da bunun aşılabileceği kanaatinin oluştuğunu belirtmiştir⁶⁹⁶. Demirel ayrıca, 27 Mayıs'la başlayan dönemin İkinci Cumhuriyet olarak adlandırılmasına değinmiş ve bu durumda Birinci Cumhuriyetin son bulmuş demek olacağını belirtmiştir. Demirel, 1 Ağustos 1966'da Anadolu Ajansı'na vermiş olduğu demeçte de hiç kimsenin

⁶⁹² *TMTD*, 8 Mart 1961, Yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 505- 506.

⁶⁹³ *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 386.

⁶⁹⁴ *TMTD*, 31 Mart 1961, Otuz beşinci Birleşim, Cilt: 2, s. 408.

⁶⁹⁵ *TMTD*, 4 Nisan 1961, Otuz yedinci Birleşim, Cilt: 2, s. 500.

⁶⁹⁶ Altuğ, *Demokrasinin Yaralı Yılları*, s. 23.

İkinci Cumhuriyet sözünü kullanmaya hakkının olmadığını belirtmiştir⁶⁹⁷. Darbeye liderlik yapmış olan Cemal Gürsel ise, 27 Mayıs'ı bir iktidarın düşüşü, yerine yeni bir iktidarın işbaşına gelişi olarak değil; yeni bir zihniyet, yeni bir anlayış, yeni bir hamle ve yeni bir heyecan getiren uyarıcı bir ihtilal olarak kabul edilmesini gerektiğini belirtmiştir⁶⁹⁸.

Sosyalist Parti Genel Sekreteri tarafından 4 Haziran 1960'ta bir basın toplantısı yapılmıştır. Genel Sekreter, 27 Mayıs 1960 inkılabının Türk Milleti'nin insanlık tarihine hediye ettiği örnek, olgun ve milli bir hareket olduğunu, 27 Mayıs 1960 inkılabını herhangi bir askeri darbe olarak kabul etmenin sathi bir görüş olacağını savunmuştur. Basın toplantısında 27 Mayıs'ın İkinci Cumhuriyetin başlangıcı olduğu belirtilmiş ve o gün Türk Ordusu'nun hareketinin topyekün Türk Milleti'nin zulme karşı ayağa kalkışının bir timsali olduğu belirtilmiştir⁶⁹⁹. Burada da gördüğümüz gibi 27 Mayıs'tan sonraki sürecin değerlendirilmesinde İkinci Cumhuriyet kavramı, kimilerince kabul edilmiş, kimilerince ise kabul edilmemiştir.

27 Mayıs'ın dokunmadığı bir parti olan CHP ise, 27 Mayıs'la ilgili çeşitli zamanlarda değerlendirmelerde bulunmuştur. CHP, 27 Mayıs'ı “devrim” olarak değerlendirmiş ve demokratik rejimin memlekette yerleşip gelişmesinin teminat altına alındığına vurgu yapmıştır⁷⁰⁰. CHP ayrıca, 27 Mayıs'la ilgili şunları aktarmıştır: “Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışları ile meşruluğunu kaybeden bir iktidara karşı Türk Silahlı Kuvvetleri milletin direnme hakkına dayanarak 27 Mayıs 1960 devrimini yapmıştır⁷⁰¹.”

Gazeteci Nadir Nadi, 28 Mayıs 1960'taki köşesinde son gelişmeleri değerlendirmiştir. Nadi, idare sisteminin son on yılda soysuzlaştırıldığını iddia etmiştir. Nadi ayrıca, iktidar mensuplarının tutulan yolun yanlışlığını göremediklerini savunmuştur⁷⁰². 1950 seçimlerini bayram havası içerisinde kutladıklarını belirten Nadi, ancak on yıl içerisinde rejimle ilgili şartların değiştiğini ve azınlık üzerinde tahakküm

⁶⁹⁷ Süleyman Demirel, *Büyük Türkiye*, İkinci Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1977, s. 62; *Milliyet Gazetesi*, 2 Ağustos 1966, s. 1; Süleyman Demirel, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, Doğu Matbaası, Ankara 1973, s. 228.

⁶⁹⁸ BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 11.

⁶⁹⁹ Sosyalist Parti Genel Sekreterliği, *Basın Toplantısı (04.06.1960)*, Ankara 1960, s. 1.

⁷⁰⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 59.

⁷⁰¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 46.

⁷⁰² Nadir Nadi, “Dönüm Noktası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1, 3.

oluşturulmak istendiğini belirtmiştir⁷⁰³. Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in seçimlerin üç ay içerisinde gerçekleştirileceğine dair sözlerini yerinde bulduğunu belirten Nadi, yeni hükümetin en kısa sürede hukuk devleti prensiplerinin tesisini gerçekleştirmesi gerektiğini belirtmiştir⁷⁰⁴.

Hamdi Varoğlu da gazetede ki köşesinde 27 Mayıs Darbesini değerlendirmiştir. Acize el kaldırmayı efendiliğine yakıştıramayan, Türk'ün vakarına yakışan bambaşka bir ihtilal olduğunu belirten Varoğlu⁷⁰⁵, Silahlı Kuvvetlere şu şekilde seslenmiştir: “Demir elindeki kadife eldiveni artık çıkar. Çalınan haklar geri alınırken senin demir eline çok muhtacız. Çalınanları, çiğnenenleri, ezilenleri, yok edilenleri kurtaran elin nasıl bükülemez bir el olduğunu, bu memleket de, bütün dünya da görsün!⁷⁰⁶” Feridun Ergin de DP iktidarının tek adamın iradesine bağlı bir dev teşekkül manzarası arz ettiğini belirtmiştir⁷⁰⁷.

Kadircan Kafı, ihtilal yapanların demokrasiyi kuramayacaklarının iddia edildiğini ve bu iddianın doğru olmadığını dünya tarihinde ilk defa gösterildiğini belirtmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerin böyle büyük bir fazilet örneği vermesinin başlı başına bir övünme sebebi olduğunu savunmuştur⁷⁰⁸. Haldun Taner de 27 Mayıs'la ilgili köşesinde şunları aktarmıştır: “Türk Milleti böyledir işte. Kös dinler görünür. Boynu bükük sanılır. Vur ensesine al lokmasına bir çilekeş tesiri uyandırır. Ama ayranı kabardı mı da, uyuşukluğundan birden silkinip, bütün o baskıyı, o zorba kuvvetleri coşkun bir sele kapılmış süprüntü küfeleri gibi önüne katıp götürür⁷⁰⁹.”

Mümtaz Soysal, 27 Mayıs'ta mevcut hükümete karşı yapılan başkaldırının, yalnız son aylardaki sakat davranışlarına karşı değil, son yılların sakat gidişine karşı olduğunu belirtmiştir. Soysal, 27 Mayıs'la Türkiye'nin temel iktisadi ve sosyal meselelerini düşündüren bir başlangıç yapıldığını, klasik hürriyetlerin en çok konuşulduğu bir günde, iktisadi ve sosyal hürriyetler çağına girildiğini, tek gibi gözüken hürriyet mücadelesinde çoklu hürriyetlerin doğduğunu belirtmiştir⁷¹⁰. İlhan Selçuk, İkinci Cumhuriyet'in başlangıcının tohumlarının 1946 yılında atıldığını ve meyvelerinin

⁷⁰³ Nadir Nadi, “Bardağı Taşırın Damla”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1960, s. 1.

⁷⁰⁴ Nadir Nadi, “İlk hedef seçim olmalıdır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1960, s. 1.

⁷⁰⁵ Hamdi Varoğlu, “Hayır, o değil, bu!..”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1960, s. 2.

⁷⁰⁶ Hamdi Varoğlu, “Kadife Eldivenli Orduya”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1960, s. 2.

⁷⁰⁷ Feridun Ergin, “Tarihin çevirdiği sahife”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 2.

⁷⁰⁸ Kadircan Kafı, “27 Mayıs ve getirdikleri”, *Tercüman Gazetesi*, 27 Mayıs 1963, s. 2.

⁷⁰⁹ Haldun Taner, “Sonuç değil, başlangıç”, *Tercüman Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁷¹⁰ Mümtaz Soysal, “27 Mayıs”, *Yön Gazetesi*, 29 Mayıs 1963, Yıl: 2, Sayı: 76, s. 3.

ise 1950’de derlendiğini belirtmiştir. Selçuk’a göre, 1946’da başlayan İkinci Cumhuriyet, halk yerine ağalara, devletçilik yerine liberalizme, devrimcilik yerine muhafazakârlığa yöneldiğini belirtmiştir⁷¹¹. Mihri Belli ise konuya farklı bir pencereden bakmaktadır. Ona göre 27 Mayıs, karşı-devrim yolundaki gidişi kısa bir süreliğine kesintiye uğratmıştır. Kesintiden sonra Türk toplumu yeniden karşı-devrim doğrultusuna yönelmiştir⁷¹².

Raif Ertem, 1950 seçimlerinde olduğu gibi 27 Mayıs sabahı da bir ümitle sokaklara çıktıklarını belirtmiş ve duygularını şu şekilde tasvir etmiştir: “...27 Mayıs insanca yaşamaya hak kazandığımız günlerin tekrar başlangıcı, 27 Mayıs ‘geri kalmış ülke’ adı altında eski sömürücü devletlerin pazarlık konusu olmaktan tekrar kurtuluşumuz. Haysiyetimiz 27 Mayıs hayata yeniden bağlanma ümidimiz.” Ertem yazısının devamında, 27 Mayıs’a bağlanışlarının neticesinde istenen şeylerin olmadığını, politikacıların tekrar kısır tartışmalara döndüklerini, bürokrasinin de aynı akıbete uğradığını belirtmiştir⁷¹³.

Refii Cevat Ulunay, 28 Mayıs 1960 tarihinde “Takvimden Yapraklar” isimli köşesinde; evladın babaya, kardeşin kardeşe düşman nazarıyla bakmaya başladığını ve memleketin “milli vahdete” ihtiyaç duyduğunu ve bunu da askerinin yerine getirdiğini belirtmiştir⁷¹⁴. Ulunay, köşesinde “Babamıza” başlıklı bir yazı kaleme almış ve Cemal Gürsel’e methiyeler dizmiştir. Memleketin uzun zamandan beri Gürsel gibi birisinin hasretini çektiğini belirten Ulunay, yetim milletin babası olduğunu belirtmiştir⁷¹⁵. Ulunay, “Günahlar çığ gibidir” başlıklı bir yazısında, inkılap hareketinden memnun olmayan tek adamın olmadığını savunmuştur. Genci yaşlısıyla herkesin “oh, şükür” dediğinden bahseden Ulunay, yeni idarenin bu açıdan şanslı olduğunu savunmuştur⁷¹⁶.

Ömer Sami Coşar da 28 Mayıs 1960’ta “Orgeneral Cemal Gürsel” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Gürsel’e; “Her rütbeden askerinin sevdiği ve saydığı bu mert orgeneral...” demektedir. Unvanının “Cemal Ağa” olduğunu belirten Coşar, Gürsel’in 1954 yılında Konya’da iken “halka ateş açmam” dediğini aktarmıştır. Yazının son paragrafında Coşar, 27 Mayıs’la ilgili şunları aktarmıştır; “İnsan olarak yaşamak

⁷¹¹ İlhan Selçuk, “Panorama”, *Yön Gazetesi*, 7 Mart 1962, Yıl: 1, Sayı: 12, s. 6.

⁷¹² Mihri Belli, *Yazılar 1965- 1970*, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 148.

⁷¹³ Raif Ertem, “Yitik kuşak”, *Yön Gazetesi*, 29 Mayıs 1963, Yıl: 2, Sayı: 76, s. 7.

⁷¹⁴ Refii Cevat Ulunay, “Takvimden Yapraklar”, *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 3.

⁷¹⁵ Refii Cevat Ulunay, “Babamıza”, *Milliyet Gazetesi*, 4 Haziran 1960, s. 3.

⁷¹⁶ Refii Cevat Ulunay, “Günahlar çığ gibidir”, *Milliyet Gazetesi*, 17 Haziran 1960, s. 3.

isteyenler, bu şanlı milletin tarihinde ikinci beyaz ihtilali de yaptılar. Hem de nasıl. Öyle ki haberi duyan bir yabancı başkonsolos dün sabah yatağından kalkarken haykırıyordu: hayret kansız bir değişiklik, hayret!⁷¹⁷ Ömer Sami Coşar, “Tarihin Tekerrürü” konulu yazısında 1908 inkılabını hazırlayan sebeplerle son hadiseler arasında hayret uyandıracak benzerlikler bulunduğunu belirtmiştir. 27 Mayıs hareketinin de istibdadı deviren kuvvetlerin bulunduğu Yıldız’da, Harp Akademilerinde doğduğundan bahsetmiştir⁷¹⁸.

Sami Kohen, “Son Söz Ordunun” başlıklı yazısında askeri idarelere Türkiye’nin de katıldığını belirtmiştir. Kansız ihtilalin⁷¹⁹ en dikkat çeken yönünün eski rejimin halkın elinden aldığı hürriyetleri derhal iade etmesi olduğunu belirtmiştir. Hürriyetler konusunda; basının tamamen hür bırakılması, sansür konmaması, hapisteki gazetecilerin, subayların ve talebelerin hemen serbest bırakılması, toplantı ve yürüyüş yasaklarının kaldırılması, üniversitelerin en kısa zamanda açılmasına karar verilmesi, liberasyon hareketinin büyük süratle yapılmasını örnek göstermiştir. Kohen, ordunun müdahalesinden hemen sonra memlekette huzurun tesisi konusunda girişilen müspet faaliyetlerin dünya çapında itibar ve sempatiye neden olduğunu savunmuştur⁷²⁰.

Türk edebiyatının tanınmış isimlerinden Prof. Mehmet Kaplan da, 14 Haziran 1960 tarihinde Org. Cemal Gürsel’e uzunca bir tebrik mektubu göndermiştir. Mektubuna pek muhterem generalim diyerek başlayan Kaplan; Milli Birlik Komitesi’nin tarafsızlığı, dürüstlüğü ve ilme verdiği değer nedeniyle kendisini hayran bıraktığını, hayatında ilk defa ruhuna kadar işleyen bir hava aldığını belirtmiştir. Hayatlarında baskılar, korkular, tereddütler yaşadıklarını belirten Kaplan, ehven-i şer diyerek şerri kabul ettiklerini belirtmiştir⁷²¹. Mehmet Kaplan, Atatürk Üniversitesi Rektör Vekili olarak dört veya beş ay önce Erzurum’da generalin teşrifi nedeniyle ordunun vermiş olduğu bir kokteylde Gürsel’le konuşma şerefine nail olduğunu, şahsiyet ve görüşlerine hayran kaldığını belirtmiştir⁷²². Mehmet Kaplan, Milli Birlik Komitesi’nin Türkiye’ye yepyeni bir şekil ve ruh vereceğine inandığını ve kendilerini

⁷¹⁷ Ömer Sami Coşar, “Orgeneral Cemal Gürsel”, *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 3.

⁷¹⁸ Ömer Sami Coşar, “Tarihin Tekerrürü”, *Milliyet Gazetesi*, 17 Haziran 1960, s. 3.

⁷¹⁹ Orhan Erkanlı, ihtilalcilerin önceden kansız bir ihtilal gerçekleştirmeye kararlı olmaları nedeniyle ihtilalin kansız gerçekleştiğini savunmuştur. Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 73- 74.

⁷²⁰ Sami Kohen, “Son Söz Ordunun...”, *Milliyet Gazetesi*, 2 Haziran 1960, s. 2.

⁷²¹ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 1.

⁷²² BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 7.

bütün kalbiyle tebrik ettiğini belirtmiştir⁷²³. Kaplan, Türk Ordusu'nun uzaklarda, ulvi bir noktada olduğunu hayal ederken ölmediğini ve hala yaşadığını gösterdiğini ifade etmiştir⁷²⁴. DP'ye rey veren kitlenin esas gayesinin Halk Partisi'nden kurtulma amacını güttüğünü vurgulayan Kaplan, bu gün sakıt iktidarın yaptıkları nedeniyle onlardan nefret ettiğini belirtmiştir. Kaplan mektubunda ayrıca, Halk Partisi'nin milletin manevi temellerini yıkarak onun yerine materyalist bir hayat görüşünü getirdiğini vurgulamıştır⁷²⁵.

Dönemin önemli isimlerinden Necip Fazıl Kısakürek, 27 Mayıs'ı "gece baskını" olarak nitelmiştir. Ona göre bu hareket, bir kurmay heyetinin yürüyüş planı çizmesine ve plan çizbildiğini göstermek için yapıldığını belirtmiştir. Kısakürek'e göre bu harekette ne mazi, ne istiklal, ne gerçek suçlu, ne de korunmaya layık bir davaya ait fikir sahibi bulunmaktadır. Kısakürek, emekli bir kolordu komutanının 27 Mayıs'la ilgili görüşlerine değinmiştir. Bahsettiği komutanın 27 Mayıs'la ilgili; "Daha ertesi sabah ne kadar boş ve gayesiz oldukları meydana çıktı." dediğine vurgu yapmıştır. Kitabında Necip Fazıl Kısakürek ihtilali iki yönüyle ele almaktadır. Ona göre ihtilal; insanın müspet ve hak tarafı ile menfi ve fesatçı tarafının, yani bu iki kutbun birbirine çullanması, birinden öbürüne karşı ayaklanmasıdır⁷²⁶. Yine önemli simalardan Osman Yüksel Serdengeçti, 27 Mayıs'la ilgili eleştirilerde bulunmuş, 27 Mayıs sabahı milletvekillerinin evlerden kurban derisi gibi toplandığını belirtmiştir. Anadolu insanına da eleştiri yönelten Serdengeçti, Anadolu'nun büyük bir kabristan gibi sustuğunu vurgulamıştır⁷²⁷.

Darbeye karşı Anadolu insanının sessizliği eleştirilmekle birlikte, olası reaksiyonlar darbeciler tarafından hesaplanmış ve bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan destek alınmıştır. Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığı, 4 Haziran 1960'ta müftülüklere bir yazı göndermiştir. Bu yazıda 27 Mayıs'ta Silahlı Kuvvetler tarafından yapılan hürriyet ve inkılap hareketini hazmedemeyenlerin bir takım dedikodular ve menfi propagandalar yapabileceği hatırlatılmış ve halkın uyarılmasında Diyanet İşlerine görevler düştüğü belirtilmiştir. İnkılap hükümetinin milli menfaatleri korumak için var gücüyle çalıştıklarını ve destek olunması gerektiği vurgulanmış ve

⁷²³ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 6.

⁷²⁴ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 1-2.

⁷²⁵ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 2.

⁷²⁶ Kısakürek, *İhtilal*, s. 6, 359.

⁷²⁷ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, s. 89.

bunun dini bir vecibe olduğu ifade edilmiştir. Aksine hareket edenlerin dünyada ve ahirette hüsrana uğrayacağı, hatiplerin hutbelerde ayet ve hadislerle konuyu aydınlatmaları istenmiştir⁷²⁸.

Diyanet İşleri Başkanlığı 16 Haziran 1960 tarihinde bütün müftülüklere bir yazı daha göndermiştir. Bu genel yazıda; bazı sinsi kişilerin, radyoda cuma sabahları Kur'an okunmayacağı⁷²⁹, camilerin depo haline getirileceği ve memur maaşlarının yarıya indirileceği gibi konuları yaymaya çalıştıkları hatırlatılmıştır. Yazıda milli inkılap hareketinin millete huzur ve sükun getirdiği belirtilmiş ve hukuken olduğu gibi dinen de meşruiyetinden şüphe edilemeyeceği vurgulanmıştır. Cuma günleri Kur'an okunmaya devam edileceği, camilerin amaçları dışında kullanılmayacağı ve memurların maaşlarında kesintiye gidilmeyeceğinin hutbelerde halka duyurulması istenmiş ve bu tür söylemlere alet olan din görevlileri hakkında gerekli kanuni işlemin yapılacağı ifade edilmiştir⁷³⁰. Başkanlık, 28 Temmuz 1960 tarihinde müftülüklere bir yazı daha göndermiştir. Bu yazıda 27 Mayıs İnkılabının hukuk prensiplerini, ahlak ve adalet kaidelerini ülkeye yerleştirmek ve kökleştirmek için yapıldığı belirtilmiş, kıymet ve manasını halka anlatmanın öneminden bahsedilmiştir. İnkılabın dini bakımdan kıymet ve manasını anlatmanın Diyanet İşlerine düştüğünün belirtildiği yazıda, daha önceden belirtilen esaslar dahilinde ve ekte gönderdiklerini belirttikleri broşürler yardımı ile ayet ve hadisler ışığında gerekli aydınlatmanın yapılmasına tekrar işaret edilmiştir⁷³¹.

Nihayet Diyanet İşleri Başkanlığı, 28 Eylül 1960 tarihinde müftülüklere yeniden bir yazı göndermiştir. Bu yazıda ise; 27 Mayıs İnkılabının taşıdığı büyük mananın halka ve köylülere duyurulması ve vaazlarda hatiplerin ayetlerle konuyu anlatmasına dair 4 Haziran 1960, 16 Haziran 1960 ve 28 Temmuz 1960 tarihlerinde yazılar gönderildiğinden bahsedilmiş ve bu vakte kadar neler yapıldığının, yapılan programların neler olduğunun ve faaliyetlerin bir listesinin ve yapılacak olan programların da bir liste ile 20 Ekim 1960 tarihine kadar bildirilmesi istenmiştir⁷³². Darbe ile mevcut meşru hükümeti deviren askerler, Diyanet İşleri Başkanlığı'na

⁷²⁸ BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V32 Yer No: 04.33.29, 3.

⁷²⁹ Konuyla alakalı olarak, Alparslan Türkeş de 27 Mayıs'tan sonra vatandaşlar arasında ezanın ve Kur'an'ın Türkçe okutacağına dair haberler yayıldığını belirtmiş ve bunun doğru olmadığı konusunda Komitenin 35 sayılı tebliğinde açıklama yapıldığını vurgulamıştır. Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 181.

⁷³⁰ BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V33 Yer No: 04.33.23.

⁷³¹ BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V32 Yer No: 04.33.29, 2.

⁷³² BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V32 Yer No: 04.33.29, 1.

verdikleri bu talimatlarla Türk Milleti'nden kendilerine yönelecek olası olumsuzlukları engellemek istedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, darbenin Türk Milleti tarafından kabul edilmediğinin askerler tarafından anlaşıldığına kanıt olarak gösterilebilir.

Darbeye eleştiri getiren Necip Fazıl Kısakürek ve Osman Yüksel Serdengeçti'ye karşı, 27 Mayıs'ın sonuna kadar savunusunu yapan Fikret Şahoğlu, toplumun önemli bir kesimiyle ilgili şunları önermiştir; “Tutulacak yol basitti. DP'nin üst ve alt kademelerinde faaliyet göstermiş ne kadar partizan varsa, ellerinden siyasi hakları almak ve yeni kurulacak partilere bulaştırmamak. Gerekirse bütün yakınlarını da bu karara dahil etmek. Daha şiddetlileri de düşünülebilirdi: Memlekete bir bahçıvan çırağı kadar bile faydalı olmamış bu adamların başta gelenlerini bir kanunla milli sınırlar dışına çıkarmak ve memleketi normal günler gelinceye kadar kötülüklerden korumak⁷³³.”

Doç. Dr. Mukbil Özyörük, 1969 yılında 27 Mayıs'la ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “27 Mayıs bir gerçektir; bir sosyal olaydır; derin ve köklü nedenleri, bir zihniyeti, ruhu, ilkeleri ve geleceği vardır. 27 Mayıs, amacına kavuşmamış değil, ona tam anlamında ulaşmış ve geleceğin yolundaki ilk tesviyeyi, kaplamayı yapmış, yönleri göstermiştir. O bir muayyeniyettir; çok partili hayata girilirken şart olan bir Anayasayı getirmek ona düşmüş...⁷³⁴”

27 Mayıs'ın tatsız bir takım alışkanlıklara yol açmasına rağmen, Türkiye'yi geriletmediğini, ancak ilerlettiğini savunan Toktamış Ateş, 27 Mayıs'la ilgili şunları söylemiştir: “27 Mayıs 1960; Türk Ordusu'nun, ulus yaşamına yaptığı olumlu bir müdahaledir. Bir kardeş kavgasının eşiğine gelmiş olan ulusu, hiçbir gelecek kaygı ve planı olmadan bu kavgadan çekme çabasının somutlaşmasıdır. 27 Mayıs 1960'ta sevinç gözyaşları ile sokaklara uğrayan insanlar, hiçbir partinin bindirilmiş kuvvetleri değildi. Sadece ters bir demokrasi ve ulusal irade anlayışının horladığı insanların, yeniden kişiliklerine kavuşmalarından dolayı duydukları sevinç ve mutluluktan bu insanları sokaklara döken⁷³⁵.”

27 Mayıs Darbesinden sonra ülkenin birçok yerinden Orgeneral Cemal Gürsel'e telgraflar gönderilmiştir. 30 Mayıs 1960 tarihinde İzmir'den Kemal Atamer⁷³⁶,

⁷³³ Fikret Şahoğlu, *A.P. 'nin İcyüzü*, Ersa Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul 1965, s. 40.

⁷³⁴ Mukbil Özyörük, “Devrimin Yıldönümünde”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1969, s. 2.

⁷³⁵ Ateş, *68'li Olmak*, s. 31.

⁷³⁶ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.9, 1.

Adana'dan Op. Dr. Hacı Kafer⁷³⁷, Gaziantep'ten isimleri net okunmayan iki kişi⁷³⁸, Maçka'dan Tevfik Karan Tarakçı⁷³⁹, Çıldır'dan Ünal Ocak isimli⁷⁴⁰ vatandaşlar gönderdikleri telgraflarda Org. Cemal Gürsel'i tebrik etmişler, memnuniyetlerini aktarmışlar ve Türk Ordusu'na başarılar dilemişlerdir⁷⁴¹. Balıkesir'in Söp köyünden Ramazan Tavşanlı isimli bir vatandaş, 15 Temmuz 1960 tarihinde Orgeneral Cemal Gürsel'e bir mektup göndermiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesini "parlak inkılap" olarak niteleyen Tavşanlı, generali candan tebrik ederek mektubuna başlamıştır⁷⁴². Ramazan Tavşanlı, askeri darbeyi yapanları tebrik etmekle birlikte, gezdiği birçok yerden bahsetmiş ve yapılan inkılabın halk arasında hiçbir suretle iyi karşılanmadığını, kardeş kavgasına neden olmamak için karşı konulmadığını, durumun iyiye gitmediğini belirtmiştir⁷⁴³.

Yabancı devletler, diplomatlar ve basın da 27 Mayıs'la ilgili gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Bu çerçevede ABD Büyükelçisi Warren, 27 Mayıs 1960'ta ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf göndermiştir. Telgrafta Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ciddi bir muhalefetle karşılaşmadan hükümeti ele geçirdiği; Ankara, İstanbul ve İzmir'in sakin olduğu ve göze çarpan organize hiçbir muhalefetin olmadığı belirtilmiştir. Warren ayrıca, Amerikancılığa karşı hiçbir emarenin olmadığını belirtmiş, bilakis Silahlı Kuvvetlerin ABD dostluğu ile Türkiye'nin NATO, CENTO gibi uluslararası taahhütlere bağlı olduğuna dair bir teminatı Büyükelçiliğe verdiğini belirtmiştir⁷⁴⁴.

ABD Büyükelçisi Warren, 28 Mayıs 1960'ta ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf daha göndermiştir. Warren bu telgrafında Selim Sarper'le birlikte Devlet

⁷³⁷ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.9, 2.

⁷³⁸ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.9, 3.

⁷³⁹ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.20.

⁷⁴⁰ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.9, 4.

⁷⁴¹ Kıbrıs'tan Dr. Küçük ve Denktaş da birer telgraf göndererek yeni yönetime tam güven duyduklarını belirtmişlerdir. *Milliyet Gazetesi*, "Kıbrıs Türkleri Ordumuza olan güvenini bildirdi", 30 Mayıs 1960, s. 4.

⁷⁴² Ramazan Tavşanlı, Org. Cemal Gürsel'e Atatürk döneminden itibaren çeşitli sorular yöneltmiştir. Tavşanlı, Gürsel'in, ihtilalde ordunun CHP ile ittifak kurduğuna dair söylentiler hakkında ne düşündüğünü, DP'lilerin yaptığı suçların CHP'liler arasında olup olmadığını, Celal Bayar'ın Yüce Divana verileceğine dair haberler üzerine suç işlemiş olan CHP'lilerin de Yüce Divana verilip verilmeyeceği konusunu cevaplamasını istemiştir. Tavşanlı, CHP'lilerin DP'lilerden daha fazla suçlu olduğuna dair kanaatini de belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 21.123.14, 1; BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 21.123.14, 2.

⁷⁴³ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 21.123.14, 1.

⁷⁴⁴ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Fındand; Greece; Turkey, Volume X, Document 364, p. 844.

Başkanı Cemal Gürsel'le yaptığı görüşmeden bahsetmiştir. Warren, Gürsel'e şimdiye kadar şahit olduğu en titiz, etkin ve hızlı darbenin gerçekleştiğini söylemiş, kendisinin de bir Büyükelçi olarak dış ilişkilerde olası problemleri çözmek için bulunduğunu belirtmiştir⁷⁴⁵. Gürsel, Warren'e Menderes Hükümetinin birey haklarını, basın özgürlüğünü ve icraatların Anayasaya uygunluğunu unuttuğunu belirtmiş ve bu süreçte kendisinin Menderes'i uyarmaya çalıştığını, ancak başarılı olamadığını belirtmiştir. Darbe hakkında Warren de kendi görüşlerini Gürsel'e anlatmıştır. Latin Amerika ülkelerinde yapılan darbelerde yasama, yürütme ve yargı erkine askeriyenin de eklendiğini belirten Warren, Türkiye'de de durumun şu anda bu olduğunu belirtmiştir⁷⁴⁶.

Warren; Amerikan, İngiliz ve diğer dış basının Menderes Hükümetini onaylamadığından ve uzun süre savaştığından bahsetmiştir. Warren, Gürsel'in beyan etmiş olduğu seçimlerin adil ve dürüst bir şekilde kısa sürede gerçekleştirilmesinin cuntanın dışarıdaki itibarını yükselteceğini belirtmiştir. Gürsel de Anayasa ve seçimler konusunda samimi bir sürece girdiklerini belirtmiş ve Amerikalıları sevdiğini, ABD ile yakın işbirliği içerisinde olmak istediğini belirtmiştir⁷⁴⁷. Cemal Gürsel, memur maaşları ve diğer maaşların ödenebilmesi için, 1 Haziran itibarıyla 180 milyon liraya ihtiyaç duyduklarını Büyükelçi Warren'e aktarmış ve ABD'nin hükümete yardım edip edemeyeceğini sormuştur⁷⁴⁸. DP hükümetlerinden esirgenen ABD yardımları, 27 Mayıs'tan sonra serbest bırakılmış⁷⁴⁹, 27 Mayıs 1960'tan 1961 yılı Ocak ayına kadar yapılan yardımlar toplamı 279 milyon dolara ulaşmıştır⁷⁵⁰. CENTO delegeleri de bu süreçte Cemal Gürsel'i ziyaret etmişler ve 27 Mayıs'ın muhtemel kardeş kavgasına engel olduğundan bahsetmişlerdir⁷⁵¹.

⁷⁴⁵ Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", s. 216- 217; *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Fındand; Greece; Turkey, Volume X, Document 365, p. 845.

⁷⁴⁶ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Fındand; Greece; Turkey, Volume X, Document 365, p. 846.

⁷⁴⁷ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Fındand; Greece; Turkey, Volume X, Document 365, p. 847.

⁷⁴⁸ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Fındand; Greece; Turkey, Volume X, Document 365, p. 848; CHP de ilerleyen yıllarda 27 Mayıs itibarıyla Türkiye'nin borçlarını yayınlarında açıklamıştır. CHP'ye göre DP, Türkiye'ye ağır bir borç yükü bırakmıştır. 12 milyar 186 milyon yabancı memleketlere borç, 6 milyar 768 milyon lira iç borç, 1 milyar 731 milyon lira bütün belediyelerin borçları, 71 milyon lira özel idare borçları olmak üzere toplam 20 milyar 756 milyon lira devletin borcunun olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cumhuriyet Halk Partisi, *Halk Hizmetinde (Sorular- Cevaplar)*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1964, s. 9.

⁷⁴⁹ Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 62.

⁷⁵⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Amerika bize 43 milyon dolar verdi", 17 Ocak 1961, s. 1.

⁷⁵¹ *Milliyet Gazetesi*, 2 Haziran 1960, s. 1.

Hiç şüphe yok ki, dünyada gerçekleşen darbe ve ihtilallerin büyük çoğunluğu ekonomik açıdan gelişmenin alt düzeylerde olduğu ülkelerde meydana gelmektedir⁷⁵². Bu çerçevede, 27 Mayıs Darbesinin gerçekleşme nedenlerinden birisini de toplumun ekonomik ve sosyal yapısında aramak gerekmektedir. Cumhuriyet Senatosu'na cumhurbaşkanı tarafından seçilen üyelerden Osman Köksal, 12 Şubat 1965'te yapmış olduğu konuşmada, 27 Mayıs'la ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Köksal, 27 Mayıs'ın; Türk Ordusu, Atatürk gençliği, Türk maarif ordusu, Türk basınının ezici bir çoğunluğu ve hürriyet, fazilet aşığı Türk vatandaşları tarafından başarıldığını savunmuştur⁷⁵³.

İsmet İnönü, 27 Mayıs'ın Türk Silahlı Kuvvetleri'nin samimi bir inancının neticesi olduğunu belirtmiştir. Ona göre Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketi gerçek manada bir demokratik rejime kavuşturmak üzere ihtilal yapmaya mecbur kalmıştır. Hatta millet, ihtilali o kadar haklı gördü ki, 28 Mayıs'ta ihtilale hiç ses çıkarmamıştır⁷⁵⁴. Darbelerde iç nedenler yanında dış nedenler de her zaman tartışılır olmuştur. 27 Mayıs'la ilgili değerlendirmelerde bulunan Mahir Kaynak, darbeyi daha çok dış kaynaklı görmektedir. Ona göre 27 Mayıs Darbesi, Türkiye üzerinde ABD'nin etkisini azaltmak için İngiltere tarafından yaptırılmıştır. Düşüncesini desteklemek için Kaynak, 1960 sonrasında Anayasanın sol düşüncelere açık hale gelmesini ve sol düşüncenin bu ortamda emperyalizm ve kapitalizme karşı duruşunu örnek göstermektedir⁷⁵⁵. Kaynak, kitabının başka bir kısmında ise Amerika'da CIA eski müdürlerinden birisinin "The Inside Story of CIA" isimli kitabını konu yapmıştır. Kitapta, İslami uyanışı durdurmak için Türkiye'ye müdahil olduklarından ve 27 Mayıs'ı yaptırdıklarından bahsettiğini ifade etmiştir. Kaynak ayrıca, Amerikalı bir generalin 1960 yılı Nisan ayında İstanbul'da on beş gün kaldığını ve darbenin gerçekleşeceğine kanaat getirdikten sonra ülkeden ayrıldığını yazmıştır⁷⁵⁶. Milli Birlik Komitesi üyelerinin önemli bir kısmının

⁷⁵² Huntington ve Dominguez, *Siyasal Gelişme (Çeviren: Ergun Özbudun)*, s. 13; Muzaffer Karan, ihtilalle ilgili olarak şunları belirtmiştir: "İhtilaller genel olarak geri kalmış, ya da az gelişmiş bağımlı ülkelerde meydana gelmektedir. Çeşitli yollardan sömürülen bu ülkelerde sık sık ortaya çıkan ekonomik bunalımlar, ihtilallere uygun ortamlar hazırlamaktadır. Fransız, Rus ihtilalleri böyle olmuştur. Küba, Mısır, Cezayir, Irak, Çin vb. daha bir sürü irili, ufaklı ihtilaller, hep birbirlerine benzer nedenlere dayanmışlardır. Muzaffer Karan, "Kapitalizm ve İhtilaller", *Yön Gazetesi*, 17 Aralık 1965, Yıl: 4, Sayı: 142, s. 11.

⁷⁵³ *CSTD*, 12 Şubat 1965, Birinci Dönem, Kırk birinci Birleşim, Cilt: 25, s. 153; Süleyman Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, İleri Yayınları, Ankara 1971, s. 14.

⁷⁵⁴ *TBMMTD*, 22 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 31.

⁷⁵⁵ Mahir Kaynak, *Darbeleri Demokrasi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s. 12- 13, 102.

⁷⁵⁶ Kaynak, *Darbeleri Demokrasi*, s. 119- 120.

Amerika'da eğitim görmüş olması ve Amerika'ya hayranlık duymaları da Kaynak'ın ikinci bilgisini destekler mahiyette bir bilgidir⁷⁵⁷.

Türkiye'deki askeri darbe, ABD'nin Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 31 Mayıs tarihli toplantısında tartışılmıştır. CIA'dan Robert Amory, hükümet değişikliğinin arkasında hareket eden güçlerin kıdemli subayları son anda ihtilale dahil ettiklerini belirtmiştir. Menderes'in muhalefeti baskı altında tutmaya çalışması, İnönü'ye duyulan sempati, Menderes hükümetindeki yolsuzluğa karşı duyulan hoşnutsuzluğun subayları harekete geçirdiği belirtilmiştir. Mr. Amory, Türkiye'de bir kan banyosu beklemediğini belirtmiş, yeni hükümetin on beş sivil ve üç askerden oluştuğunu, seçimler yapılar yapılmaz iktidarı seçilecek hükümete devredeceğine dair beyanın samimi olduğunu belirtmiştir. Mr. Amory, yeni hükümetin Anayasayı, ABD Anayasasından da bazı özellikler ekleyerek oluşturacaklarına özellikle vurgu yapmıştır. Allen Dulles de, Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 8 Haziran 1960 tarihli toplantısında Türkiye'deki durumu rapor etmiştir. Dulles, Sovyet Rusya'nın yeni Türkiye rejimi ile ilişkileri geliştirme amacıyla Gürsel'in Moskova'ya davet edildiğini belirtmiş, bunun Türkiye'nin Batı ile müttefik kalmasına yönelik bir saldırı mahiyeti taşıdığını vurgulamıştır. Dışişleri Bakanı Sarper'in de Sovyet propagandasını dengelemek için Türkiye ile bir dayanışma beyannamesi yayınlanması talebinde bulunduğu bu raporda belirtilmiştir⁷⁵⁸. ABD, 27 Mayıs'tan önce olduğu gibi sonra da Türkiye'nin siyasal durumuyla yakından ilgilenmiştir. Bu çerçevede 19 Temmuz 1960 tarihli ulusal istihbarat tahmininde DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasına karşı ciddi bir muhalefetin göze çarpmadığı belirtilmiştir⁷⁵⁹. Bütün bu veriler ışığında, ABD'nin Türkiye'deki siyasal gelişmeleri ilgiyle takip ettiğini, zaman zaman da çıkarları doğrultusunda müdahil olduğunu görmekteyiz.

28 Mayıs 1960'ta Türkiye'nin ABD Washington Büyükelçisi Melih Esenbel, Dışişleri Bakan Yardımcısı Dillon'u ziyarete ederek yeni hükümetin Türkiye'nin mevcut bütün taahhütlerini yerine getirme niyetinde olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Dillon da ABD'nin benzer olaylarda olduğu gibi olağan ilişkilerin

⁷⁵⁷ Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 33- 34.

⁷⁵⁸ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Fındand; Greece; Turkey, Volume X, Document 366, p. 848- 849.

⁷⁵⁹ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Fındand; Greece; Turkey, Volume X, Document 371, p. 857- 858.

sürdürülmesine devam edileceğini belirtmiştir⁷⁶⁰. Amerika'dan yazan Reha Oğuz Türkkan, 27 Mayıs'la ilgili Amerikalıların şu değerlendirmelerde bulunduğunu belirtmiştir: “Amerikan halkının ilk reaksiyonu endişe oldu. Birçok tanıdıklarım bana ilk gün ‘sakın bu hükümeti devirenler iktidarı sonra komünistlere devretmesinler?’ diye sordu. Rejimi devirenler Amerika’da meçhuldü. Fakat yeni idarenin derhal teminat vermesi ve politik olgunluğu, korkuları zail etmiş ve sonradan gelen raporlar da yeni liderlerin sağlam karakterlerini belirtmişti⁷⁶¹.” Tercüman gazetesi, yabancı gazetecilerin Türkiye’den övgüyle bahsettiklerini ve “dünyanın en medeni memleketi” şeklinde yorumlar yaptıklarını yazmıştır⁷⁶².

Hanson W. Baldwin, New York Times’ta 5 Haziran 1960’ta yazmış olduğu yazıda, 27 Mayıs askeri darbesini değerlendirmiş, genç subayların gördükleri eğitimler ve etkilendikleri çevreleri incelemiştir. Baldwin’e göre Adnan Menderes’in İsmet İnönü’ye karşı davranışı askerler tarafından hakaret olarak algılanmış, partililer tarafından taşlanması gibi olaylar bardağın taşmasına neden olmuştur. 27 Mayıs Darbesini yapan subaylara bakıldığında ağırlıklı olarak genç subaylar olduğu görülmektedir. Bunların önemli bir kesimi eğitimlerini Amerika, Almanya gibi Batı ülkelerinde ve NATO üyesi diğer ülkelerde yapmışlar, diğer taraftan Güney Kore’ye giden askerler de buradaki darbeden etkilendiklerini belirtmişlerdir. Baldwin, bütün bunların genç askerlerde yeni oluşum ve fikir üzerinde hareket etmelerine neden olduğunu belirtmiştir⁷⁶³. C. L. Sulzberger, New York Times’ın 27 Şubat 1961 tarihli nüshasında Türk ihtilalinin amacının Lord Acton’un “güç doğru yoldan saptırır” teorisini geçersiz kılmak olduğunu belirtmiştir⁷⁶⁴.

Le Monde’de 6 Ağustos 1960’ta çıkan bir değerlendirmede, darbeden sonra darbecilerin Batılı güçleri rahatlatmak için açıklama yaptıkları ve bağlı oldukları birliğe şüphesiz sadık kalacaklarını beyan ettikleri belirtilmiştir. Gazete ayrıca, Batı dünyasında

⁷⁶⁰ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Findand; Greece; Turkey, Volume X, Document 364, p. 844.

⁷⁶¹ Reha Oğuz Türkkan, “Yeni Türk İnkılabına Amerika’dan selam”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1960, s. 2.

⁷⁶² *Tercüman Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 1.

⁷⁶³ *New York Times*, Jun 5, 1963; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 36. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/114960431?accountid=9645>

⁷⁶⁴ *New York Times*, Feb 27, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 26. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115405072?accountid=9645>

güvenilir bir isim olan Selim Sarper'in Dışişleri Bakanlığına getirilmesinin güvenin sağlanması açısından doğru bir tercih olduğunu vurgulamıştır⁷⁶⁵.

Richard P. Hunt'un 30 Mayıs 1960 tarihli yazısında, Türkiye'yi 27 Mayıs'a götüren süreç değerlendirilmiş, Adnan Menderes'in Anayasayı kötüye kullanması, entelektüel ve sivil toplum örgütlerini baskı altına almasının darbeye neden olduğu vurgulanmıştır. Yeni dönem için oluşturulacak hukuk sisteminde gücün tek elde toplanmaması ve seçim sistemindeki adaletsizliğin giderilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir. Buna örnek olarak da 1957 seçimlerinde oyların büyük çoğunluğunu almamasına rağmen DP'nin 610 koltuktan 427'sini almış olması gösterilmiştir⁷⁶⁶. Richard P. Hunt, 17 Haziran 1960'ta ABD Başkanı Eisenhower'ın özel mesajıyla ilgili bir yazı kaleme yazmıştır. Başkan Eisenhower, yeni hükümete övgülerini iletmiş, dostlukların devamını dilemiştir. Hunt, Eisenhower'ın Türkiye'de seçimin yapılarak idarenin sivil ellere geçmesini istediğini belirtmiştir⁷⁶⁷. ABD Başkanı Eisenhower, 11 Haziran 1960'ta Gürsel'e gönderdiği mesajında Türkiye ile samimi münasebetlerin devamından memnuniyet duyduğunu belirtmiş ve seçimler neticesinde idarenin yeni seçilecek kişilere devredileceği yönündeki açıklamaların memnuniyetle karşılandığını vurgulamıştır⁷⁶⁸.

28 Mayıs 1960 tarihli New York Times gazetesinde Silahlı Kuvvetlerin yönetimi hızlı ve kansız bir şekilde ele geçirdiği belirtilmiş, darbenin Washington'daki üst düzey yetkilileri çok şaşırttığı ifade edilmiştir⁷⁶⁹. New York Times, darbe lideri olan General Cemal Gürsel'in askerler arasında "Cemal Ağa" olarak bilindiğine, askere verdiği emirde ya siyasetle uğraşmalarını ya da askerlik yapmalarını istediğine işaret etmiştir⁷⁷⁰. New York Times'ın haberinde Türkiye'nin NATO'nun güney kanadının güvenilir bir kuvveti olduğu vurgulanmış ve Amerika'nın Türk askerini eğitmek, donatmak için

⁷⁶⁵ *Le Monde*, 06.08.1960; http://www.lemonde.fr/archives/article/1960/08/06/iv-les-tentations-du-neutralisme_2084298_1819218.html?xtmc=turquie_coup&xtcr=3695

⁷⁶⁶ *New York Times*, May 30, 1960; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 3. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/114980350?accountid=9645>

⁷⁶⁷ *New York Times*, Jun 17, 1960; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 3. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/114959382?accountid=9645>

⁷⁶⁸ BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 7.40.16; *Milliyet Gazetesi*, "Eisenhower Gürsel'e bir mesaj gönderdi", 17 Haziran 1960, s. 1; Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", *Bellekten*, Cilt: LX, Sayı: 227, Nisan 1996, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 218.

⁷⁶⁹ *New York Times*, May 28, 1960; Junta in control. *New York Times (1923-Current File)*, pp. 1. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/114984522?accountid=9645>

⁷⁷⁰ *New York Times*, May 28, 1960; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 10. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/114978846?accountid=9645>

yardım yaptığı belirtilmiştir⁷⁷¹. Nihayet New York Times'tan Dana Adams Schmidt'in 31 Mayıs 1960 tarihli değerlendirmesinde, Türkiye'deki yeni askeri rejimin Amerika tarafından kabul edildiği belirtilmiştir. Yapılan açıklamada Türkiye ile ilişkilerin alışlageldiği şekilde devam edeceği vurgulanmıştır⁷⁷².

İngiliz The Economist dergisinin 4 Haziran tarihli sayısında; "Türkiye'nin yeni başlangıcı" konulu bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda, ülkedeki demokratik krizi anti-demokratik bir teşebbüs olan ordu müdahalesi ile tedaviye çalışmanın doğru olmadığı, ancak Türk demokrasisi için Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi ile lüzumlu bir adım atıldığı vurgulanmıştır⁷⁷³. Yine İngiltere'den Times, 28 Mayıs 1960 tarihli haberinde Yunanistan kaynaklarına göre 27 Mayıs Darbesini değerlendirmiştir. Yunanistan'a göre ABD'nin desteklememesi durumunda darbenin başarılı olamayacağı belirtilmiştir. Atina kaynaklarına göre, Menderes'in katı rejimine karşı büyüyen muhalefet, Batının birliği ve prestijini olumsuz etkilemiş ve ABD için de çok acı bir gerileme sayılmıştır. Yunanistan'a göre eğer Menderes Hükümeti hızlı bir şekilde seçim organize etmiş olsaydı, hükümetin düşmeme ihtimali artardı. Buna karşılık Menderes'in baskı altında seçim kararı almak istemediği vurgulanmıştır⁷⁷⁴.

Cihad Baban da Menderes'in 27 Mayıs'tan bir süre önce istifa etmiş olması durumunda ihtilalin gerçekleşmeyebileceğini savunmuştur⁷⁷⁵. Ömer Sami Coşar'ın "Rus propagandasının Türkiye'deki hedefi" başlıklı yazısında komünist radyo ve gazetelerin 27 Mayıs'tan sonra, Menderes rejimi ile birlikte Türk- Amerikan işbirliğinin de yıkıldığına Türk halkının inandırılmaya çalışıldığı belirtilmiştir⁷⁷⁶. Bayar da, 27 Mayıs ile Irak ve Mısır'da gerçekleşen ihtilallerin manevi bir bağı olduğuna ve hatta komünizm parmağı olduğuna inanmaktadır⁷⁷⁷. Times'ın 26 Mayıs 1961 tarihli sayısında 27 Mayıs'ta meydana gelen şeyin gerçekten bir devrim olup olmadığı konusunda bir tereddüdün olduğu belirtilmiş, Menderes Hükümetinin her ne yetenezsizlik göstermiş

⁷⁷¹ *New York Times*, May 28, 1960; Military rule in Turkey. *New York Times (1923-Current File)*, pp. 20. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/114967232?accountid=9645>

⁷⁷² *New York Times*, May 31, 1960; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 3. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/114976324?accountid=9645>

⁷⁷³ *Milliyet Gazetesi*, "Türkiye'de demokrasi için bir şans yaratıldı", 13 Haziran 1960, s. 4.

⁷⁷⁴ *The Times*, May 28, 1960, p. 6;

<http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD A&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS101015228&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

⁷⁷⁵ Baban, *Politika Galerisi*, s. 234.

⁷⁷⁶ Ömer Sami Coşar, "Rus propagandasının Türkiye'deki hedefi", *Milliyet Gazetesi*, 2 Temmuz 1960, s. 3.

⁷⁷⁷ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 153.

olursa olsun, yeni rejimin halk tarafından alkışlanarak karşılanmadığı ifade edilmiştir⁷⁷⁸.

Times, 15 Haziran 1960 tarihinde ise 27 Mayıs'ın nedenlerini tahlil etmiştir. Halkın yarısından fazlasının devrik hükümeti desteklediği bilinen bir tabloda, askerinin "halk adına hareket ettiğini" belirtmesinin ne kadar gerçekçi olabileceğini sormuştur. Times, son fiili durumla askerinin elit kesimle birlikte hareket ettiğini belirtmiştir⁷⁷⁹.

27 Mayıs Darbesi konusunda, yabancı memleketlerdeki basının başlangıçta yorum yapmaktan kaçındıkları, Washington'daki Hariciye Sözcüsünün bu meselenin Türkiye'nin iç meselesi olduğunu belirttiği ifade edilmiştir. Londra siyasi çevrelerinin ise Menderes'in son zamanlardaki tutumundan sonra böyle bir neticenin önüne geçilemez olduğu vurgulanmıştır. Yabancı devletler için, yeni idarenin özellikle BM prensiplerine, NATO ve CENTO'ya sadık kalacağı hususunda vermiş olduğu sözün önemli olduğu vurgulanmıştır⁷⁸⁰. Bir İtalyan gazetesinin Türkiye'de Atatürk'ün ruhunun galip geldiği şeklinde yorum yaptığı belirtilmiştir. Amerikan çevrelerinde ise, Menderes Hükümetinin kendi sonunu kendisinin hazırladığı şeklinde değerlendirmelerde bulunduğu aktarılmıştır⁷⁸¹.

Türkiye'deki iktidar değişikliği Batılı radyo ve gazetelerde en mühim haberler arasında yerini almıştır. Amerika Hariciyesi; NATO ve CENTO üyeliklerinin zarar görmemesini, Selim Sarper'in yeni hükümette Dışişleri Bakanlığına getirilmesini iyi karşılamışlardır. Observer gazetesinde; ordunun müdahalesinin, büyük ölçüdeki karışıklıklardan ülkeyi kurtardığı belirtilmiştir. Alman Die Welt gazetesi de; birçok ülkede askerlerin partiler arasındaki aşırı mücadeleyi bertaraf ederek iç savaşı önlediği ve demokrasiyi kurtardığı vurgulanmıştır. Sonraki yıllarda emeklilik nedeniyle görevinden ayrılan Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi George Von Brole- Oppert de, 27 Mayıs'ın tehlikeli yolcuları bertaraf ettiğini ve geminin fırtınalı da olsa açık denizlerde yüzmeye başladığını belirtmiştir. İngiliz Guardian gazetesi muhabiri, askeri hareketin seyrinin şimdiden tahmin etmenin zor olduğu belirtilirken yeni hükümet üyelerinin

⁷⁷⁸ *The Times*, May 26, 1961, p. 15;

<http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTDA&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS253321402&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

⁷⁷⁹ *The Times*, Jun 15, 1960, p. 13;

<http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTDA&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS219897551&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

⁷⁸⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Hadisenin Yabancı Memleketlerde Aksi", 28 Mayıs 1960, s. 3.

⁷⁸¹ *Milliyet Gazetesi*, "Hadiseler bütün dünyada geniş alaka uyandırdı", 29 Mayıs 1960, s. 7.

ehliyetli olduğundan bahsedilmiştir. Lübnan'da yayınlanan El- Hayat gazetesi de; Türkiye'deki yeni rejimin Arap memleketleri ile daha iyi münasebetler kurabileceğini ileri sürmüştür⁷⁸². İran Şahı Rıza Pehlevi de ülkesine dönerken Yeşilköy Havaalanı'nda yaptığı açıklamada her şeyiyle Türk Ordusu'nun inkılap hareketini benimsediğini söylemiştir⁷⁸³. Yeni hükümeti İsveç, Vatikan, Yugoslavya, Libya, Finlandiya, Sudan, Bulgaristan, Polonya ve Çekoslovakya gibi devletler de tanımışlar ve böylece sayı 41'e yükselmiştir⁷⁸⁴.

27 Mayıs'la birlikte iktidara gelen Devlet Başkanı Cemal Gürsel, diğer devletlerle ikili ilişkilere önem vermiştir. Temmuz ihtilalinin ikinci yıldönümü münasebetiyle Cemal Gürsel'in Irak milletine göndermiş olduğu tebrik için, Irak Cumhuriyeti Başbakanı Abdulkerim Kasım, 23 Temmuz 1960 tarihinde Cemal Gürsel'e bir mektup göndermiş ve teşekkür etmiştir. Başbakan Abdulkerim Kasım, Irak milletinin Türk Milleti'ne karşı büyük bir sevgi beslemekte olduğunu ve daha sıkı bir işbirliği arzusunda olduğunu belirtmiştir⁷⁸⁵. Darbeyle ilgili değerlendirmeler ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. İsmet İnönü'nün Başbakan olduğu bir dönemde, 13 Ağustos 1963'te Kongo'nun Yeniden Kurtuluşu İçin Halk Hareketi adına Başkan Jean-Richard Bolombo bir mektup göndermiştir. Türk ihtilalini dikkatli bir şekilde takip ettiklerini belirten Bolombo, ülkelerinde Halk Hareketinin bir ihtilal hazırlığında olduğunu belirtmiş ve bu ihtilalin iyi neticeler vermesi için İsmet İnönü'den bilgi talebinde bulunmuştur⁷⁸⁶.

1.1.2. 27 Mayıs Darbesinden Sonra Yaşanan Gelişmeler

27 Mayıs Darbesinden sonra ülkede bir süreliğine idari karmaşa yaşanmıştır. Bununla ilgili bir örneği anlarında Orhan Erkanlı anlatmıştır. İstanbul'da Darphane'ye giden ve Darphane Müdürünün havacı bir binbaşı olduğunu öğrenen Erkanlı, buna şaşırılmış ve kendisini buraya kimin görevlendirdiğini sormuştur. Binbaşı da asıl görevinin Merzifon'da olduğunu 27 Mayıs'ta İstanbul'da iken Harbiye'deki Ordu

⁷⁸² *Milliyet Gazetesi*, "Türkiye'deki siyasi reformu bütün dünya takdirle karşılıyor", 30 Mayıs 1960, s. 5; *Milliyet Gazetesi*, "İhtilal dediğin böyle olur", 31 Mayıs 1960, s. 1, 7; *Milliyet Gazetesi*, 1 Kasım 1962, s. 1, 7.

⁷⁸³ *Milliyet Gazetesi*, "İran Şahı Türkiye'deki hareketi tasvip ediyor", 30 Mayıs 1960, s. 1.

⁷⁸⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Hükümetimizi tanıyan devletler 41'i buldu", 4 Haziran 1960, s. 5.

⁷⁸⁵ *BCA*, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.2

⁷⁸⁶ *BCA*, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.44.15, 1- 2.

Karargahı'na gittiğini ve orada subaylara kurumlarda sivil görevler verildiğini gördüğünü ve kendisinin de daha önceden bir akrabasının çalıştığı Darphane'yi istediğini belirtmiştir. Erkanlı, 27 Mayıs döneminde buna benzer olayların çokça yaşandığını belirtmiş ve ordu mensuplarının sivil görevleri çok arzuladıklarını ifade etmiştir⁷⁸⁷. İhtilal sonrasında muhtarların görevlerine son verilmiş ve görevlerinin öğretmenler, subaylar ve astsubaylar tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır⁷⁸⁸.

27 Mayıs'tan sonra kimi askeri ve bürokratik makamlara atamalar yapılmıştır. Bu çerçevede Başbakanlık Müsteşarlığına Kurmay Albay Alparslan Türkeş, 30 Mayıs 1960 tarihli ve 1 sayılı kararla atanmıştır⁷⁸⁹. Diğer taraftan Milli Savunma Bakanlığına İstanbul Örfi İdare Komutanı ve Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Fahri Özdilek, Genelkurmay Başkanlığına Orgeneral Ragıp Gümüşpala, Kara Kuvvetleri Komutanlığına da Orgeneral Cevdet Sunay getirilmiştir⁷⁹⁰. Ankara Örfi İdare Komutanlığına ise Garnizon Komutanı Tümgeneral Cemal Madanoğlu başlamıştır⁷⁹¹.

27 Mayıs'tan sonra yeni idarenin ele aldığı ilk konulardan birisi tutuklu gazeteciler meselesi olmuştur. MBK Başkanı Org. Cemal Gürsel imzasıyla yayınlanan tebliğde, tutuklu gazetecilerin 28 Mayıs 1960 tarihinde serbest bırakılacağı belirtilmiş⁷⁹² ve nihayet serbest bırakılmışlardır⁷⁹³. Yeşilhisar sanıklarından kırk kişinin tahliye edildikleri belirtilmiştir⁷⁹⁴. DP döneminin son sürecinde yargılanan veya cezalandırılanların affedildikleri belirtilmiştir⁷⁹⁵. Diğer taraftan kapatılmış olan gazetelerin kapatma kararları kaldırılmış ve üniversite açılmıştır⁷⁹⁶. İhtilalden sonra Türk vatandaşlarının ülke dışına giriş ve çıkışları belirli bir süre durdurulmuştur⁷⁹⁷.

27 Mayıs'tan sonra toplumun bir kesimi sevinç gösterileri yapmaya başlamıştır. Konuyla ilgili olarak MBK, 29 numaralı tebliğ yayınlayarak halkın coşkunu tezahüratlara

⁷⁸⁷ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 62- 63.

⁷⁸⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1960, s. 1.

⁷⁸⁹ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 283.16.1, 2; *Tercüman Gazetesi*, 1 Haziran 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 1 Haziran 1960, s. 3.

⁷⁹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1960, s. 1.

⁷⁹¹ *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁷⁹² *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁷⁹³ *Tercüman Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 1; *Son Posta Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1;

⁷⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Bayar ve Menderes'e hakareten sanıklar dün tahliye edildi", 1 Haziran 1960, s. 6.

⁷⁹⁵ *Milliyet Gazetesi*, "Hürriyet mücadelesi uğrunda işlenen suçlar bir kanunla affedildi", 1 Temmuz 1960, s. 1.

⁷⁹⁶ *Tökin, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 96.

⁷⁹⁷ *Milliyet Gazetesi*, "Yurt dışına çıkış bir müddet için durduruldu", 30 Mayıs 1960, s. 1.

son vermesi ve herkesin işlerine bakmaları istenmiştir⁷⁹⁸. 27 Mayıs nedeniyle İstanbul'da ilk miting, 4 Haziran 1960'ta gerçekleştirilmiştir⁷⁹⁹. Diğer taraftan 27 Mayıs öncesinde sahnede görünmekten çekinen sosyalist temayüller, 27 Mayıs'tan sonra hızla yayılmaya başlamış ve siyasi rejim içerisinde uygulama imkanına kavuşmuştur⁸⁰⁰.

27 Mayıs'tan sonra radyodan açıklama yapan Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel, diktatörlük hevesinde olmadığını ve demokratik seçimlerin en kısa sürede yapılacağını belirtmiştir⁸⁰¹. Devlet Başkanının seçimle ilgili açıklamalarından sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de seçimlerin en kısa sürede yapılmasının yararlı olacağına işaret etmiştir⁸⁰². Basına düşen bir habere göre, seçim hazırlıkları nedeniyle illere emir verildiği, sokak ve evlerin tespiti için çalışmalara başlandığı belirtilmiştir⁸⁰³. 1960 yılı Temmuz ayında bir açıklama yapan İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, seçimin en erken 1961 yılı ilkbaharında olabileceğini belirtmiştir. Onar, Anayasa hazırlanmadan yapılacak seçimin yeni bir anayasa buhranına yol açacağını vurgulamıştır⁸⁰⁴. Devlet Başkanı Cemal Gürsel de, seçimle ilgili kanaatlerinde değişikliğe gitmiştir. İhtilalin başlangıcında seçimlerin üç ay içerisinde yapılması gerektiğini savunurken, zaman ilerledikçe “seçimler için daha epeyce zaman var” demeye başlamıştır⁸⁰⁵. Nihayet, kısa sürede yapılacağı söylenen seçim, uzun süre gerçekleştirilememiştir.

27 Mayıs'tan sonra gündemi işgal eden konulardan birisi de 28 Nisan 1960 hadiseleri olmuştur. Yapılan haberlerde 28 Nisan hadiselerinde ölen veya öldürülen üniversitelilerin mezarlarının tespit edileceği belirtilmiştir⁸⁰⁶. 28 Nisan olaylarıyla başlayan süreç, Türkiye'yi 27 Mayıs'a götürmüştür. 27 Mayıs'ın en büyük dayanaklarından birisi olan CHP'li gençler, DP iktidarına karşı direnmişler ve bu direnişin neticesinde darbe gerçekleştirilmiştir. Gençlik örgütleri, 1960 sonrasında da darbeye yönelen eleştirilere karşı durmuşlardır⁸⁰⁷. Gençler, Milli Birlik Komitesi nezdinde girişimlerde bulunarak, üniversite olaylarında ölen arkadaşlarının üniversite

⁷⁹⁸ *Milliyet Gazetesi*, “Tezahüratlar son bulmalıdır”, 29 Mayıs 1960, s. 7.

⁷⁹⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1960, s. 1.

⁸⁰⁰ *Yön Gazetesi*, 27 Kasım 1964, Yıl: 3, Sayı: 87, s. 2.

⁸⁰¹ *Tercüman Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1; *Son Posta Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁸⁰² *Milliyet Gazetesi*, “Seçim Meselesi”, 10 Temmuz 1960, s. 1.

⁸⁰³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1960, s. 1.

⁸⁰⁴ *Milliyet Gazetesi*, “Onar: seçim en erken 1961'de yapılabilir, diyor”, 13 Temmuz 1960, s. 1.

⁸⁰⁵ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 93; *Milliyet Gazetesi*, 6 Temmuz 1960, s. 1.

⁸⁰⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 3.

⁸⁰⁷ Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, 8. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 1995, s. 29.

bahçesine gömülmelerini talep etmişlerdir⁸⁰⁸. Nihayet, bu süreçte ölen beş kişi Ankaralı'ların katıldığı bir törenle Anıtkabir'e defnedilmiştir⁸⁰⁹.

27 Mayıs'tan sonra kimi gençlik örgütleri Silahlı Kuvvetlere destek mesajları göndermişlerdir. Bu çerçevede, Milli Türk Talebe Birliği de Genel Başkan Yaşar Özdemir imzasıyla bir mesaj göndermiştir. Mesajda, ordunun yanında bulunduğu belirtilmiştir⁸¹⁰. Cemal Gürsel, gençlerin 1 Haziran 1960 tarihinde kanlarıyla boyayarak hediye ettikleri bayrak üzerine bir konuşma yapmıştır. Bu bayrağın hak için, adalet için, hürriyet için kendilerini her an fedaaya hazır yüzbinlerce gencin bulunduğunu gösterdiğini ifade etmiştir⁸¹¹. Gürsel ayrıca, gençlerin ilme sarılmalarını ve durmaksızın çalışmalarını tavsiye etmiştir⁸¹². 1960 yılı Ağustos ayında dünya gençlerine seslenen Gürsel, insanlığın geleceği için gençlerin önemine değinmiş, dünya milletlerinin işbirliği yanında gençlerin işbirliği ve ortak çalışmalarının istikbal için son derece önemli olduğuna vurgu yapmıştır⁸¹³.

27 Mayıs'ın nedenlerinden birisi olarak gösterilen Vatan Cephesi meselesi, darbeden sonra sıkça gündeme getirilmiştir. İstanbul Silivri'de tezahüratlarla karşılanan Vali ve Belediye Başkanı Refik Tulga, Vatan Cephesi Ocaklarının tabelalarının indirildiğini açıklamıştır⁸¹⁴. Başkan Tulga, Vatan Cephesi Ocaklarına ait eşyaların DP'ye devredileceğini belirtmiş ve tek cephenin "Milli Birlik Cephesi" olduğunu ifade etmiştir⁸¹⁵. Diğer taraftan partilerin ocak ve bucak teşkilatlarının kaldırılması gündeme taşınmıştır. Bu çerçevede CHP'nin 50 bin kadar ocak, 10 bin kadar da bucak teşkilatının olduğu dikkate alınırsa bunun ne kadar önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkar⁸¹⁶. Nihayet, partilerin ocak ve bucak teşkilatları kaldırılmıştır⁸¹⁷.

27 Mayıs'tan sonra bir süre askeri darbe aleyhtarı olduğu söylenen kimi olaylar ve konular basında yer almıştır. Bir müezzin ve bir imamın Tire'de yeni hükümet

⁸⁰⁸ *Milliyet Gazetesi*, "Şehit olan gençlerin üniversite bahçesine gömülmeleri isteniyor", 30 Mayıs 1960, s. 1.

⁸⁰⁹ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 174- 175; *Milliyet Gazetesi*, "Hürriyet Şehitleri Ata'nın bağrında", 11 Haziran 1960, s. 1.

⁸¹⁰ *Son Posta Gazetesi*, 30 Mayıs 1960, s. 1, 7.

⁸¹¹ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 2; *BCA*, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 2; *BCA*, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 2.

⁸¹² *Tercüman Gazetesi*, 2 Haziran 1960, s. 1; *BCA*, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 2.

⁸¹³ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.6

⁸¹⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Vatan Cephesi dün lağvedildi", 2 Haziran 1960, s. 3.

⁸¹⁵ *Milliyet Gazetesi*, "VC'nin eşyaları DP'ye verilecek", 3 Haziran 1960, s. 3.

⁸¹⁶ *Milliyet Gazetesi*, "Parti ocak ve bucak teşkilatı kalkıyor", 24 Haziran 1960, s. 1.

⁸¹⁷ *Milliyet Gazetesi*, "Partilerin ocak ve bucak teşkilatları lağvedildi", 2 Temmuz 1960, s. 1.

aleyhine konuştuğu ve tevkif edildiği⁸¹⁸, yine İzmir’de DP’li bir grubun “722T” parolası ile yedinci ayın ikisinde saat ikide Tepecik’te gösteriye hazırlandığı⁸¹⁹, gösteri yapmak isteyen 63 DP’linin tutuklandığı⁸²⁰, Kırklareli’nde de 11 DP’linin nezaret altına alındığı⁸²¹, İzmir’deki gösteriye karşı Harp Okulu’nun bir ihtar yürüyüşü gerçekleştirdiği⁸²² belirtilmiştir. Nihayet 27 Mayıs Darbesine karşı koyması muhtemel DP’liler için 18 Ağustos 1960’ta İnkılap Mahkemeleri Hakkında Kanun kabul edilmiş⁸²³ ve 22 Ağustos 1960 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Kanunun 3. maddesi 3. fıkrasında; devlet başkanının veya Türkiye Cumhuriyeti Millî Birlik Komitesi üyelerinin veya bakanların şahıslarına karşı her ne suretle olursa olsun sözleşme veya fiilen tecavüz edenlerin yargılanacakları, 5 yıldan 15 yıla kadar ağır hapis cezası ve gerekli durumlarda ölüm cezasının verilebileceği hüküm altına alınmıştır⁸²⁴. Bu durum, darbecilerin kendilerine yönelecek olası protestoları ortadan kaldırmayı amaçladıklarını göstermektedir.

1.1.3. Tutuklamalar

27 Mayıs 1960 gecesinde gerçekleşen askeri müdahaleden sonra mevcut iktidar mensuplarına ne yapılacağı bilinmemekle birlikte, yapılacakların uygulamalarla birlikte ortaya çıkmaya başladığı anlaşılmaktadır. 26- 27 Mayıs gecesini anlatan Sıtkı Ulay, yorucu geçen gecede Harp Okulu’nda aktif görev aldığını belirtmiş ve tutukluların yer tahsisi işlerini yürüttüklerini belirtmiştir⁸²⁵. 30 Haziran’da yayınlanan 6 sayılı “İnkılabın Korunmasına dair Geçici Kanun” ile nizam ve emniyeti tehdit eden durumlarda kişilerin tutuklanabileceği ifade edilmiştir⁸²⁶. Yine 20 Temmuz’da yayınlanan 25 sayılı Kanunla da 6 sayılı Kanunda değişiklik yapılmış ve tutukluluğa ait süre 30 gün daha uzatılmıştır⁸²⁷. 27 Mayıs günü hükümet üyeleri ve milletvekilleri başta olmak üzere Genelkurmay Başkanı, Hava Kuvvetleri Komutanı, Kara Kuvvetleri Komutanı, Örfi

⁸¹⁸ *Milliyet Gazetesi*, “Yeni hükümet aleyhinde konuşan iki din adamı tevkif edildi”, 13 Haziran 1960, s. s3.

⁸¹⁹ *Milliyet Gazetesi*, “DP’lilerin İzmir’de nümayiş hazırlığı”, 30 Haziran 1960, s. 1.

⁸²⁰ *Milliyet Gazetesi*, “İki günde İzmir’de 63 DP’li tevkif edildi”, 1 Temmuz 1960, s. 1.

⁸²¹ *Milliyet Gazetesi*, “İnkılap aleyhtarı 7 DP’li tevkif edildi”, 8 Temmuz 1960, s. 1.

⁸²² *Milliyet Gazetesi*, “İzmir’de Harp Okulu bir ihtar yürüyüşü yaptı”, 3 Temmuz 1960, s. 1, 5.

⁸²³ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer’den Yassıada ve Sonrası*, s. 219.

⁸²⁴ *Resmi Gazete*, 22 Ağustos 1960, Sayı: 10584, s. 2013.

⁸²⁵ Ulay, *Giderayak*, s. 58- 59.

⁸²⁶ *Resmi Gazete*, 30 Haziran 1960, Sayı: 10539, s. 1625.

⁸²⁷ *Resmi Gazete*, 20 Temmuz 1960, Sayı: 10556, s. 1778.

İdare Komutanı, Jandarma Genel Komutanı tutuklanarak Harp Okulu'na gönderilmiştir⁸²⁸. İdari sorumlular, kimi iş adamları⁸²⁹, Vatan Cephesinde adı geçenler ve Menderes'le fotoğraf çektirenler dahi tutuklanmıştır⁸³⁰. Halkın 27 Mayıs günü Harp Okulu etrafına toplandığını ve tutuklanan kişilere göre tepkiler verdiğini belirten Sıtkı Ulay; İçişleri Bakanının saldırıya uğradığını, Sıtkı Yırcalı'nın alkışlandığını, Menderes'in ise zarar görme ihtimaline karşı okulun arka kapısından içeri alındığını aktarmıştır⁸³¹.

Tutuklamalar sırasında yaşanan kimi olaylar ve gelişmeler de basına yansımıştır. Devlet Bakanı Yusuf İzzet Akçal'ın teslim olmak istemediği, Başbakan Yardımcısı Medeni Berk'in ve Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri'nin de tutuklamaya karşı çıktıkları belirtilmiştir⁸³². Fatin Rüştü Zorlu, tutuklama esnasında evin dışında bulunanlarca yuhalanması üzerine; "Nankörler, size hiç mi hizmet etmedik?" diyerek tepki gösterdiği iddia edilmiştir⁸³³. Milletvekili Samet Ağaoğlu'nun İpsala civarında çoban kıyafetinde yakalandığı belirtilmiştir⁸³⁴. 27 Mayıs günü bazı milletvekillerinin ise Harp Okulu'na telefon ederek adreslerini bildirdikleri belirtilmiştir⁸³⁵. Diğer taraftan 27 Mayıs günü sokaklara dökülen askeri darbe yanlısı halk, DP döneminde ismi duyulmuş ve göze batmış kişileri subaylara ihbar ederek veya bizzat yakalayarak askeri makamlara teslim etmişlerdir⁸³⁶. Bir süre sonra yurtdışındaki milletvekilleri de çağrılmış, dönmemekte ısrar edenlerin Türk vatandaşlığından çıkarılacağı vurgulanmıştır⁸³⁷. Tutuklamalar, askeri darbenin sadece Demokrat Parti'ye yapıldığını göstermektedir. Bu da müdahalenin tarafsız olacağına dair iddiayı daha ilk günden çürütmüştür.

27 Mayıs günü tutuklanan sivil ve askeri erkan Ankara'da Harp Okulu'na getirilirken, İstanbul'da Ordu Karargahına götürülmüştür⁸³⁸. Daha sonra tutuklular

⁸²⁸ *Tercüman Gazetesi*, 3 Haziran 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁸²⁹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 72.

⁸³⁰ Bedii Faik Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, İstanbul 1967, s. 38.

⁸³¹ Ulay, *Giderayak*, s. 59- 61.

⁸³² *Milliyet Gazetesi*, "Yakalananların hikayesi", 29 Mayıs 1960, s. 7.

⁸³³ Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, s. 510.

⁸³⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Ağaoğlu Yunanistan'a kaçarken yakalandı", 1 Haziran 1960, s. 1.

⁸³⁵ Ulay, *Giderayak*, s. 62.

⁸³⁶ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 77.

⁸³⁷ *Milliyet Gazetesi*, "Yurt dışındaki sabık mebuslar çağırılıyor", 4 Haziran 1960, s. 1; DP mensuplarının tutuklanması yayında sol düşüncenin önemli simalarından Mihri Belli de, *Yeni Yol* dergisini çıkarma sürecinde 1960 yılı Ekim ayında tutuklandığını, yılbaşına kadar 100 gün Harbiye'de tutuklu kaldığını belirtmiştir. Mihri Belli, *İnsanlar Tanıdım (Mihri Belli'nin Anıları)*, Doğan Kitapçılık Yayımları, İstanbul 2000, s. 390.

⁸³⁸ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 77.

Davutpaşa Kışlası'na sevk edilmiş ve burada 29 Mayıs tarihi itibariyle 34 kişinin tutuklu olduğu belirtilmiştir. Sonraki günlerde ise bu sayı artmaya başlamıştır⁸³⁹. Davutpaşa Kışlası'nın 28 Nisan- 27 Mayıs tarihleri arasında öğrencilerin hapsedildiği yer olması nedeniyle, kimilerince son tutuklamalar misliyle mukabele olarak değerlendirilmiştir⁸⁴⁰. Tutuklu bulunanların medeni ihtiyaçlarının karşılandığı ve günlerini gazete okuyarak geçirdikleri nakledilmiştir⁸⁴¹. Nihayet, nezaret altındaki eski devlet ricaline çok iyi muamele edildiği belirtilmiş olsa da⁸⁴², burada bulunanların gözlerine uyku girmediği anlaşılmaktadır⁸⁴³.

İhtilal ortamının karmaşasında çeşitli olumsuz olaylar da yaşanmıştır. Fatin Rüştü Zorlu'nun tutuklandığı gün evine hırsızlar girmiş ve ortalığı darmadağın etmişlerdir⁸⁴⁴. 27 Mayıs'tan sonra bir öğretmenden borcunu almak isteyen vatandaş, devrim olduğu için borcunu inkar eden öğretmene karşı ben devrim tanımam demesi üzerine Sivas'taki kampta yedi ay hapis yatmış, ancak devrimi bir insan olarak anladığı anlaşıldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Yine gözleri görmeyen bir vatandaş, hükümeti devirme iddiasıyla Sivas'ta ve Eskişehir'de on sekiz aya yakın hapis yatmıştır⁸⁴⁵.

27 Mayıs günü Harp Okulu'nda toplanan DP'lilerden kabine dışında kalanlar, General Cemal Madanoğlu'nun talimatıyla serbest bırakılmışlardır⁸⁴⁶. Aralarında Şemi Ergin, Sıtkı Yırcalı'nın da bulunduğu 150'den fazla milletvekilinin 28 Mayıs'ta serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır⁸⁴⁷. Şemi Ergin serbest bırakılırken, askeri ihtilalle birlikte Türkiye'nin artık huzura kavuştuğunu, Milli Birlik Komitesi'ne yardımcı olunması gerektiğini belirttiği nakledilmiştir⁸⁴⁸. Bir süre sonra, tutuklu bulunan kimi siviller ve polisler de serbest bırakılmıştır⁸⁴⁹. Tutuklu milletvekillerinin serbest bırakıldığını öğrenen Ord. Prof. Sıddık Sami Onar ve diğer hukukçu öğretim üyeleri, bunun doğru

⁸³⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Davutpaşa Kışlası'nda 34 kişi", 30 Mayıs 1960, s. 7; *Milliyet Gazetesi*, "Davutpaşa Kışlası'nda dün de 33 kişi muhafazaya alındı", 2 Haziran 1960, s. 6.

⁸⁴⁰ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 78.

⁸⁴¹ *Milliyet Gazetesi*, "Vali Tulga, Davutpaşa'da bulunanlarla görüştü", 30 Mayıs 1960, s. 8.

⁸⁴² *Tercüman Gazetesi*, 1 Haziran 1960, s. 1.

⁸⁴³ *Milliyet Gazetesi*, "Davutpaşa'ya en son gelen E. Kalafat oldu", 29 Mayıs 1960, s. 8.

⁸⁴⁴ Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, s. 510.

⁸⁴⁵ Cüneyt Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, Bilgi Yayınları, Ankara 1985, s. 96-97.

⁸⁴⁶ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 52; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 157; Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 139.

⁸⁴⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 1.

⁸⁴⁸ *Milliyet Gazetesi*, "Şemi Ergin: Türkiye huzura kavuştu, dedi", 29 Mayıs 1960, s. 8.

⁸⁴⁹ *Milliyet Gazetesi*, "Nezarete alınanlardan 14 polis memuru ve 3 işçi serbest bırakıldı", 3 Haziran 1960, s. 6.

olmadığını ve serbest bırakma yetkisinin adli mercilerde olduğunu vurgulamışlardır⁸⁵⁰. Serbest bırakma işinin tehlikeli olabileceğini düşünen MBK üyeleri, serbest bırakılan DP'lileri tekrar tutuklatmaya başlamışlardır⁸⁵¹. DP'li bütün milletvekillerinin tutuklanması ve Harp Okulu'nun yetersiz kalması üzerine yeni bir yer olarak Yassıda belirlenmiştir. Gerekli hazırlıklardan sonra DP'liler Yassıda'ya sevk edilmeye başlamıştır⁸⁵².

27 Mayıs'tan sonraki ilk üzücü olay, DP'nin İçişleri Bakanı Namık Gedik'in intiharı olmuştur⁸⁵³. Namık Gedik⁸⁵⁴, 29 Mayıs gecesinde Ethem Menderes'le birlikte kalmakta olduğu Harp Okulu'nun üçüncü katındaki odasından kendisini aşağı atarak intihar etmiştir. Namık Gedik'in intihar ettiği basına aktarılmış olsa da, ölümündeki şüpheler zihinlerdeki yerini korumuştur. Kafası üstüne düşen ve boynu kırılan Gedik, hastaneye kaldırıldığı esnada hayatını kaybetmiştir⁸⁵⁵. Namık Gedik'in intiharıyla ilgili farklı iddialar ortaya atılmıştır. Bunlardan birisi, kendisine yapılan ihbarları değerlendirememesi ve askeri darbeyi önleyememesinin kendisini suçlamasına neden olduğudur⁸⁵⁶. Gedik'in intiharı kimi yazarlar tarafından da yorumlanmıştır. Bu bağlamda Ömer Sami Coşar, Anayasaya aykırı teşebbüsler ile şiddet politikasının en büyük sorumlularından birisinin Gedik olduğunu savunmuştur. Gedik için; "Menderes'in solunda taşıdığı sağ kolu" şeklinde bir tanımlama yapmıştır⁸⁵⁷.

Alparslan Türkeş, 27 Mayıs'tan sonra Adnan Menderes'le ilk karşılaşmalarında konuştuklarını belirtmiştir. Menderes'in askeri ihtilalden memnun olduğunu belirten Türkeş, şunları söylediğini aktarmıştır; "Memleket idaresine el koymanıza sevindiğimi samimiyetle belirtmek isterim. Çünkü benim geceleri gözüme uyku girmiyor, memleketi bu çıkmazdan nasıl çıkaracağımızı düşünüyor, bir hal çaresi

⁸⁵⁰ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 273- 274; Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıda ve Sonrası*, s. 139.

⁸⁵¹ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 52.

⁸⁵² Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 80; *Milliyet Gazetesi*, "Nezarete alınanlardan 14 polis memuru ve 3 işçi serbest bırakıldı", 3 Haziran 1960, s. 6.

⁸⁵³ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 91.

⁸⁵⁴ İntihardan önce Namık Gedik'in ve Başvekalet Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un muhabere teğmenine "hakikatleri açıklayacağız" dedikleri iddia edilmiştir. *Milliyet Gazetesi*, "Nezaretteki sabık vekiller birbirlerini itham ediyor", 29 Mayıs 1960, s. 1.

⁸⁵⁵ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 222- 223; *Tercüman Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 1; *Son Posta Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Gedik intihar etti", 31 Mayıs 1960, s. 1.

⁸⁵⁶ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıda ve Sonrası*, s. 140- 141.

⁸⁵⁷ Ömer Sami Coşar, "Şiddet devrinin Dahiliye Vekili", *Milliyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 5.

göremiyordum⁸⁵⁸.” Cemal Gürsel de 31 Mayıs'ta yapmış olduğu basın toplantısında, eski zevattan sık sık tasvip ve selam sözlerinin geldiğini ve eski Başvekil Menderes'in de hareketi tasvip eden bir mesaj gönderdiğinden bahsetmiştir⁸⁵⁹. Yine Sıtkı Ulay da, Adnan Menderes'in Harp Okulu'nda; “istifada hata ettim, çok geç kaldım” dediğini aktarmıştır⁸⁶⁰. Bütün bunlar, Menderes'in askeri darbeden memnun olmasa da, bazı konularda pişmanlıklarının olduğunu göstermektedir.

1.1.4. Hukukçular Heyetinin 28 Mayıs 1960 Tarihli Beyannamesi

27 Mayıs sabahı Milli Birlik Komitesi adına Cemal Madanoğlu, İstanbul'daki hukukçu bir kısım profesörleri Ankara'ya davet etmiştir⁸⁶¹. Davet edilen heyetin kuruluşuna dair açıklamalar ise, 13 numaralı tebliğde yer almıştır⁸⁶². Bu öğretim üyeleri; İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar (Başkan), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Naci Şensoy, Ord. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Dr. Ragıp Sarıca, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Ord. Prof. Vasfi Raşit Sevig ve Doç. Dr. İsmet Giritli'den oluşmaktadır. Askeri idare, öğretim üyelerinden ihtilalin meşruiyetini, hukuki gerekçelerini bilimsel olarak açıklamalarını istemiştir⁸⁶³.

Ankara'ya gelen ilim heyeti ile bir görüşme yapan Cemal Gürsel, üniversiteye inandıklarını hatta iman ettiklerini belirtmiş ve yeni bir anayasa talebinde bulunmuştur. Bu toplantıda konuşan Sıddık Sami Onar, yapılan hareketi övmüş ve Demokrat Parti'nin anayasa dışı hareketlerle meşruiyetini kaybettiğini savunmuştur. Onar, ordunun müdahalesinin hükümet darbesi olmadığını belirtmiş ve meşru bir hakkın kullanılması şeklinde değerlendirmiştir⁸⁶⁴. Cemal Gürsel'in 27 Mayıs sonrasında profesörlere müracaat etmesinin çok anlamlı olduğunu söyleyen Mehmet Kaplan, ilme

⁸⁵⁸ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 33; Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 52.

⁸⁵⁹ *Milliyet Gazetesi*, “Menderes Orgl. Gürsel'e: Beni kurtardınız, dedi”, 1 Haziran 1960, s. 1.

⁸⁶⁰ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 123.

⁸⁶¹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 195- 196.

⁸⁶² *Milliyet Gazetesi*, “İlim ve Hukuk Heyeti Kuruldu”, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁸⁶³ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 242; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, s. 89; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 250; *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁸⁶⁴ *BCA*, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 11; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 269; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 198; *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 7; *Milliyet Gazetesi*, “Anayasa heyeti şehrimize geldi”, 30 Mayıs 1960, s. 1.

verdiği değeri çok beğendiğini ifade etmiştir⁸⁶⁵. Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonu olarak da isimlendirebileceğimiz bu ilk komisyon, 28 Mayıs 1960'ta askeri darbenin meşruiyet durumuna dair ilk raporunu sunmuştur. Burada komisyon, darbenin haklılığını ispat etmeye çalışmıştır⁸⁶⁶. İçinde bulunulan durumun adi ve siyasi bir hükümet darbesi olmadığını belirten komisyon, bir süredir devam eden üniversite olaylarına değinerek; “Hak ve hukukla devlet fikri ile hiçbir alakası olmayan hareketleri yaptırın bir zümre, artık sosyal bir müessese sayılamazdı.” demiştir⁸⁶⁷.

Hükümetin sosyal ve milli bir müessese olmaktan çıktığı, şahsi bir nüfuz ve ihtiras aleti haline geldiği, anayasaya aykırı kanunlar çıkararak anayasanın ihlal edildiği savunulmuştur. Milli Birlik Komitesi'nin mevcut hareketi, fiili durumu önleyecek ve sosyal nizamı tekrar kurma ihtiyacının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir⁸⁶⁸. Komisyon, yeni dönemde hazırlanacak anayasanın daha demokratik, insan hak ve özgürlüklerini teminat altına alan ve bir muvazene yasası olacağını belirtmiştir⁸⁶⁹. Komisyon, senelerden beri siyasi kudretin hukuk, adalet, ahlak, amme menfaati ve hizmeti fikrini temsil etmekten uzak olduğunu, bunun yerine zümre menfaatini temsil eden maddi bir kudret haline geldiğini, devletin de ihtiras ve nüfuzun tahakkuk vasıtası haline getirildiğini savunmuştur. Ordu, üniversite, adliye ve barolarla ilişkilerin kesildiği ve Atatürk inkılapları aleyhinde tavır alındığı, menfaat amacıyla bir kısım polislerin ve polis kılığına sokulmuş şahısların üniversitelere sokularak hocaların dövdürüldüğü, talebelerin öldürüldüğü ve sakat bırakıldığı söylenmiştir⁸⁷⁰.

Komisyon ayrıca, hükümetin vatandaşlara, muhalefete ve basına tazyikte bulunduğunu, şahsi nüfuzun ihtiras haline getirildiğini belirtmiştir. Anayasaya aykırı çıkarılan kanunlara dayanılarak yapılan icraatların kurumları birbirine düşürdüğü ve anarşi amili haline getirildiği belirtilmiş ve bu suretle hükümetin meşruiyetini kaybettiği savunulmuştur. Parlatonun da şahıs ve zümre menfaatine hizmet eden bir parti

⁸⁶⁵ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 10.

⁸⁶⁶ *Son Posta Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 7; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 96- 98.

⁸⁶⁷ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 5; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 89- 90; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 159- 162; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 297- 298.

⁸⁶⁸ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 6; *Milliyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 7.

⁸⁶⁹ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 7.

⁸⁷⁰ BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 5; Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 242; *Milliyet Gazetesi*, “İlim ve Hukuk Heyeti ilk tebliği yayınladı”, 29 Mayıs 1960, s. 1.

grubu haline getirildiği ve böylece fiilen münfesi hale geldiği belirtilmiştir⁸⁷¹. Komisyon, belirtilen bu durumlar karşısında meşruiyet ve sosyal nizamın yeniden kurulması mecburiyetinin devletin ordusunda olduğunu belirtmiştir. Bundan sonrası için geçici bir hükümetle idareye devam edilmesi, yeni bir anayasa ile seçim kanununun yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Komisyon, insan şeref ve haysiyetini fert hak ve hürriyetlerini ve sosyal hakları teminat altına alacak bir anayasa hazırlayacağını ve uzmanlardan oluşan daha büyük bir komisyonun onayına sunulacağını belirtmiştir⁸⁷².

Komisyonun 28 Mayıs 1960'ta açıkladıkları ilk rapor, Silahlı Kuvvetler için büyük bir moral ve motivasyon sağlamıştır⁸⁷³. Bu heyet aynı zamanda, Milli Birlik Komitesi'nin kimi görüşlerinin değişmesine de tesir etmiştir. İdareyi en kısa sürede sivillere devretmeyi düşünen Milli Birlik Komitesi, ilim heyetinin idareyi hemen bırakıp gitmemeleri yönündeki görüşlerinin tesirinde kalmıştır⁸⁷⁴. Heyet, gerçek gücün komitede olduğu, istedikleri yasal düzenlemeleri yapabilecekleri, meşruiyetleri için Meclis'in kapatılması gerektiği gibi konularda tavsiyede bulunmuşlardır⁸⁷⁵. Ayrıca, darbe sonrasında tutuklanan bazı milletvekillerinin serbest bırakıldıklarını öğrenen mezkur öğretim üyeleri, bunun yanlış olduğunu ve suçlularla suçsuzların tespitinin yargı organları tarafından yapılması gerektiğini belirtmişlerdir⁸⁷⁶.

Hukukçu heyetin darbeyi haklı gösteren beyannameleri, çeşitli eleştirilere tabi tutulmuştur. İstanbul Üniversitesi Rektörü Onar başta olmak üzere bazı hukukçuların imzasını taşıyan beyannameyi değerlendiren Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, bir hükümetin anayasaya aykırı bir kanun çıkarmasının onun meşruiyetini kaybettirmeyeceğini belirtmiştir. Bir kanunun anayasaya aykırılığının da ancak bir mahkeme kararıyla tespit edilmesi gerektiğine dikkat çeken Başgil, hukukta birkaç kişinin kanunun anayasaya aykırı olduğunu belirtmesi ile anayasaya aykırılığın söz konusu olmayacağını vurgulamıştır. Başgil, anayasaya aykırı kanunun ancak mahkeme kararı ile belirlenmesi durumunda, tatbikinin yapılamayacağını ifade etmiştir⁸⁷⁷. 27 Mayıs günü Ankara'ya giden hukukçu heyet içerisinde bulunmaktan kendisini Allah'ın koruduğunu belirten Başgil, 28 Mayıs tarihli beyannamenin Türk hukuk tarihi açısından

⁸⁷¹ BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 5.

⁸⁷² BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 5.

⁸⁷³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 209; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 37- 38.

⁸⁷⁴ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 32- 33.

⁸⁷⁵ Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 199- 200.

⁸⁷⁶ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 218- 221.

⁸⁷⁷ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 76- 77, 122.

olumsuzluğuna işaret etmiştir⁸⁷⁸. Nihayet Başgil, Hıfzı Veldet'e seslenerek, "iktidar anayasayı çiğnedi" iddiasının hukuk, mantık ve akliselim önünde tutar tarafının olmadığını belirtmiş, bunun bir hata olduğunu itiraf etmeye çağırıştır⁸⁷⁹.

27 Mayıs'ı aklayan hukukçular beyannamesine bir eleştiri de Celal Bayar'dan gelmiştir. Bayar, darbeyi yapan subaylar lehine yazılan fetvanın ilimle, hukukla ve hatta insafla hiçbir ilgisinin olmadığını vurgulamıştır⁸⁸⁰. Bayar, 1924 Anayasası'nda yer almamasına rağmen üniversitenin kendisini devletin ortağı gibi gördüğünü belirtmiş, hükümetin üniversite, ordu ve kaza kurumlarıyla işbirliğine dair bir hükmün anayasada yer almadığını ifade etmiştir⁸⁸¹. Necip Fazıl Kısakürek de 28 Mayıs tarihli beyannameyi eleştirmiş; "ilim ve hakikat fahişesi bazı profesörlere fetvalar ısmarlanmış" ifadesini kullanmıştır⁸⁸². Sonraki yıllarda da darbeyi destekleyen hukukçu öğretim üyeleri eleştirilmiştir. Bu çerçevede AP Aydın Milletvekili Osman Saim Sarıoğlu, 1962 yılı Ocak ayında yaptığı konuşmada şunları belirtmiştir; "Açılış töreninde bir hukuk profesörü ihtilali makul gösterecek bir konuşma yapıyor ve talebelere kendisini alkışlatmak istiyor. Bu davranış ilim adamı kisvesini taşımağa hak kazanamaz. Üniversiteler günlük politika yapamaz⁸⁸³."

27 Mayıs'tan sonra İstanbul'dan çağrılan hukukçular heyetinin darbeyi aklayan bir beyanname yayınlaması, Türk demokrasi tarihi açısından olumsuz bir örnektir. Bu beyanname ile Demokrat Parti idaresine duyulan kin ve nefret, demokrasinin geçerli olduğu bir ülkede savunulmaması gereken askeri bir darbenin desteklemesine neden olmuştur. Bu da beyannamenin ilmi olmadığını ve hissi bir yaklaşımla yazıldığını göstermektedir.

⁸⁷⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun Ankara'ya gidecek heyet konusunda Ali Fuat Başgil için; "O gelirse, ben yokum" dediği nakledilmiştir. Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 120.

⁸⁷⁹ Başgil ayrıca, Hıfzı Veldet'in 27 Mayıs'ın tekerrür etmesi durumunda 28 Mayıs Beyannamesi gibi bir vesikaya yeniden imzasını koyabileceğine dair sözlerini hayretle karşıladığını belirtmiş ve hatada ısrarın büyük bir hata olduğunu hatırlatmıştır. Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 125- 126, 128.

⁸⁸⁰ Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 38.

⁸⁸¹ Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 14.

⁸⁸² Kısakürek, *İhtilal*, s. 360.

⁸⁸³ *Milliyet Gazetesi*, 8 Ocak 1962, s. 5.

1.1.5. Geçici Anayasanın Hazırlanması ve Kabulü

Milli Birlik Komitesi, kendi içerisinde Muzaffer Özdağ ve Numan Esin'i geçici bir anayasa hazırlamakla görevlendirmiştir. Geçici anayasa hazırlayan bu gruba hukukçulardan Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Muammer Aksoy da katılmış, Amil Artus da hazırlık komisyonuna katkı sağlamıştır⁸⁸⁴. Heyete katılan profesörler, geçici anayasadaki demokratik usuller ve hukuki sınırlamalar konusundaki değişikliklere katkı sağlamışlardır. Hazırlanan geçici anayasa, 5 Haziran 1960'ta Milli Birlik Komitesi'ne sunulmuş, ancak komitenin açıklanmasına dair madde nedeniyle bir süre beklenilmiştir⁸⁸⁵. Komisyonunun hazırlamış olduğu ve MBK'nın yetkilerini açıklayan bu geçici anayasa, 12 Haziran'da kabul edilmiştir⁸⁸⁶. 14 Haziran 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 1 sayılı "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun" ile geçici anayasa yürürlüğe girmiştir⁸⁸⁷. Kanundaki "geçici" ifadesi, 12 Ağustos 1960'ta kabul edilen 55 sayılı Kanun ile kaldırılmıştır⁸⁸⁸. 1924 Anayasası'ndaki bu değişikliklerle TBMM'ye ait yetki ve görevler, MBK'ya geçmiştir⁸⁸⁹. Böylece Milli Birlik Komitesi, geçici anayasal düzeni 1 sayılı Kanunla sağlamaya başlamıştır⁸⁹⁰. MBK tarafından 27 Mayıs 1960'tan itibaren çıkarılmış olan kararnamelerin ve kararların geçerli olduğu 1 sayılı Kanunun 26. maddesinde açıklanmıştır⁸⁹¹. Bu arada, geçici anayasa ile birlikte Milli Birlik Komitesi üyelerinin isimleri de açıklanmıştır⁸⁹².

Geçici anayasa olan 1 sayılı Kanunun giriş kısmında, DP tarafından anayasanın çiğnendiği, insan hak ve hürriyetlerinin ortadan kaldırıldığı, muhalefetin kaldırılarak tek parti hakimiyetinin kurulmak istendiği ve iktidarın meşruluğunu kaybettiği savunulmuştur. Bütün bunlardan hareketle Türk Ordusu'nun, Ordu Dahili Hizmet

⁸⁸⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 229- 230.

⁸⁸⁵ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 232- 233.

⁸⁸⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 211; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 299.

⁸⁸⁷ *Resmi Gazete*, 14 Haziran 1960, Sayı: 10525, s. 1533- 1534; Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s. 160; *Milliyet Gazetesi*, "Geçici Anayasanın Tam Metni", 13 Haziran 1960, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, "Geçici anayasanın bazı maddeleri tadil edildi", 12 Haziran 1960, s. 1.

⁸⁸⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 92; *Resmi Gazete*, 16 Ağustos 1960, Sayı: 10579, s. 1975.

⁸⁸⁹ Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 134.

⁸⁹⁰ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 66.

⁸⁹¹ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 161.

⁸⁹² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 93; *Milliyet Gazetesi*, 13 Haziran 1960, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, "Sağlam Bir Köprü: Geçici Anayasa", 15 Haziran 1960, s. 1.

Kanunu'nun 34. maddesine istinaden Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak amacıyla müdahalede bulunduğu vurgulanmıştır. Kanunun birinci maddesinde Milli Birlik Komitesi'nin Türk Milleti adına hakimiyet hakkını kullanacağı belirtilmiştir. Komitenin yasama yetkisini kullanacağı, yürütme yetkisinin de Devlet Başkanının tayin edeceği Bakanlar Kurulu vasıtasıyla kullanılacağı, 2 ve 3. maddelerde açıklanmıştır. Bakanların ise herhangi bir siyasi partiye üye olmayan vatandaşlardan veya Milli Birlik Komitesi üyelerinden seçilebileceği 21. madde ile hüküm altına alınmıştır. Milli Birlik Komitesi Başkanının aynı zamanda hem Devlet Başkanı hem de Bakanlar Kurulu Başkanı olduğu belirtilmiştir⁸⁹³.

1 sayılı Kanunla icra görevinin daha önce oluşturulmuş olan hükümete ait olacağı ve Komitenin ise Meclis'in görevlerini yürüteceği belirtilmiştir. Komitenin Meclis gibi faaliyet göstermesine yönelik kimi eleştiriler, bizzat Komite üyeleri tarafından yapılmıştır⁸⁹⁴. TBMM'nin açılması ile Milli Birlik Komitesi'nin görevinin kendiliğinden sona ereceği ilgili Kanunda vurgulanmış, Milli Birlik Komitesi müzakerelerinin gizli yapılacağı ve kararlarının yayınlanmayacağı Kanunun 15. maddesinde açıklanmıştır. Milli Birlik Komitesi'nce kabul edilen kanunların Devlet Başkanı tarafından en geç yedi gün içerisinde ilan edilmesi veya geri gönderilmesi gerektiği de yine 1 sayılı Kanunda belirtilmiştir⁸⁹⁵. 1 Sayılı Kanunla (geçici anayasa) Milli Birlik Komitesi, çalışma esaslarını ve yetkilerini belirlemiştir. Mevcut anayasal rejimi ortadan kaldıran Milli Birlik Komitesi, yapacağı yasalar ve idari işlemler için yeni bir rejim ihdas etmiştir.

1.1.6. İsmet İnönü- Cemal Gürsel Görüşmeleri

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlere karşı yaklaşımı ve onlarla yapacağı görüşme merak konusu olmuştur. Konuyla ilgili birinci elden bilgileri, İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker vermektedir. 27 Mayıs'tan bir gün sonra İsmet İnönü ile Cemal Gürsel arasındaki konuşmaya aracılık ettiğini belirten Toker, Gürsel'in şunları söylediğini aktarmıştır; "Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Verseydik bizi bundan caydırmak

⁸⁹³ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 155- 160.

⁸⁹⁴ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 24- 25.

⁸⁹⁵ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 157- 159.

isteyeceğinizden korktuk. Ama, başka çare kalmamıştı⁸⁹⁶.” Metin Toker, Cemal Gürsel’in konuşmasında ayrıca, İsmet Paşa’nın emirlerinin kendileri için “peygamber buyruğu” olduğunu söylediğini nakletmiştir. Toker, İsmet İnönü’nün de şunları söylediğini aktarmaktadır; “Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Asıl, başarınız için ben sizin emrinizdeyim Paşa Hazretleri. Sizleri anlıyorum. Ne zaman bir arzunuz olursa, emrinize amadeyim⁸⁹⁷.”

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 27 Mayıs’tan bir gün sonra Cemal Gürsel’le yaptığı ilk telefon görüşmesinden sonra, 29 Mayıs 1960 günü saat 16.30’da damadı ile Başbakanlığa gelerek Cemal Gürsel’le ikinci görüşmesini yapmıştır⁸⁹⁸. İsmet İnönü, bu görüşmede Cemal Gürsel’e Silahlı Kuvvetlere egemen olup olmadığını sormuş ve bir an evvel seçimlere gidilmesinin sayısız faydalarından bahsetmiş ve askeri ihtilali gerçekleştirenlerin aralarında bölünmemelerinin önemini vurgulamıştır. Seçimlere gidilirken de, yapılması gereken devlet işlerinin en kısa sürede tamamlanması gerektiğini belirtmiştir⁸⁹⁹. Cemal Gürsel’in İsmet İnönü’yle yapmış olduğu bu görüşmeden sonra konuyu Milli Birlik Komitesi üyelerine anlattığı ve İsmet İnönü için, “gerdeğe girmeye hazırlanan bir delikanlı gibi iktidar için arzulu ve ihtiraslı” dediği nakledilmiştir⁹⁰⁰.

Cemal Gürsel ise, İsmet İnönü’yü 6 Ağustos 1960’ta ziyaret etmiş ve memleket meselelerinde tam bir fikir birliği içerisinde olduklarını teyit etmişlerdir⁹⁰¹. İnönü bu görüşmede, seçimlerin 29 Ekim 1961 tarihinde yapılacağına dair Gürsel’in sözleri üzerine bunun kamuoyuna açıklanmasını talep etmiştir⁹⁰². Gürsel’in 6 Ağustos tarihli bu

⁸⁹⁶ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 11; Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 11; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İÇyüzü*, s. 212; *Milliyet Gazetesi*, “Hükümet kuruldu”, 29 Mayıs 1960, s. 1.

⁸⁹⁷ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 21; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 179.

⁸⁹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “İnönü Gürsel’i dün ziyaret etti”, 30 Mayıs 1960, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 30 Mayıs 1960, s. 1; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İÇyüzü*, s. 260-262.

⁸⁹⁹ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 179; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 24- 25, 92.

⁹⁰⁰ Türkes, *Temel Görüşler*, s. 380; Türkes, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 59; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 24- 25; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 180; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 201.

⁹⁰¹ *Milliyet Gazetesi*, “Gürsel: İnönü ile fikir birliği halindeyiz, dedi”, 8 Ağustos 1960, s. 1; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 117.

⁹⁰² Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 105- 106.

ziyaretini İsmet İnönü de, 24 Ağustos 1960'ta iade etmiştir⁹⁰³. Her iki lider arasındaki görüşmeler sonrasında da sürdürülmüştür. 17 Şubat 1961 tarihinde Çankaya'da yapılan görüşmede Dışişleri Bakanı Selim Sarper de hazır bulunmuştur. İnönü ile Gürsel arasındaki bu toplantı, 27 Mayıs'tan sonra yapılan beşinci toplantı olmuştur⁹⁰⁴. Metin Toker, İnönü'nün 17 Şubat 1961 tarihli Çankaya ziyaretinde İnkılap Mahkemelerinin aleyhinde konuştuğunu ve kurulmamasını istediğini nakletmektedir⁹⁰⁵. Bütün bu bilgiler, askeri cuntanın lideri olan Cemal Gürsel ile CHP Genel Başkanı İsmet İnönü arasında yakın bir ilişkinin sürdürüldüğünü göstermektedir.

1.1.7. İsmet İnönü ve CHP'nin 27 Mayıs Darbesi ile İlişkisi

27 Mayıs Darbesinden sonra İsmet İnönü ve CHP ile darbe arasındaki ilinti tartışılmıştır. İsmet İnönü ile darbe arasındaki bağlantının çözümlenmesi için hem 27 Mayıs öncesi hem de sonrasında yaşananlara dikkatlice bakmak gerekmektedir. DP döneminde iktidarla muhalefet arasında artarak devam eden tartışmalar, ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Bu dönemde CHP, çoğu zaman sivil ve askeri bürokratları tahrik etmiş, İsmet İnönü de yaptığı konuşmalarda bu kesimlerden üstü kapalı destek istemiştir⁹⁰⁶. DP döneminde ihtilal kavramı ilk olarak Adnan Menderes tarafından 6 Eylül 1958 tarihinde Balıkesir konuşmasında ortaya atılmıştır. Bu konuşmada Halk Partisi, ihtilal bayraktarlığı yapan fesat ocağı olarak tanımlanmıştır⁹⁰⁷. Dündar Seyhan, 1957 seçimlerinden önce CHP ile iş birliği yapma konusunun ihtilal komitesinde değerlendirildiğini ve Faruk Ateşdağlı'nın CHP ile irtibatın sağlanması konusunda görevlendirildiğini belirtmiştir. Ateşdağlı, CHP çevreleriyle irtibatı sağlamış ve irtibat sağlanan CHP'lilerin ihtilal teklifine sıcak baktıkları, ancak İsmet İnönü'nün; "Onlar böyle şeylere karışmasınlar, CHP seçimi mutlak kazanacaktır" dediği nakledilmektedir⁹⁰⁸. Bütün bunlara baktığımızda, 1957 yılı seçimlerinden önce, Demokrat Parti'nin siyasi ve bürokratik muhalifleri arasında askeri darbe konusunun önemli bir gündem oluşturduğunu söyleyebiliriz.

⁹⁰³ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 117.

⁹⁰⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Gürsel, İnönü ile görüştü", 18 Şubat 1961, s. 1.

⁹⁰⁵ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 226- 227.

⁹⁰⁶ Bilgiç, *Hatıralarım*, Üçüncü Baskı, s. 48; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 240.

⁹⁰⁷ Belen, *Ordu ve Politika*, s. 40.

⁹⁰⁸ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 64; Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 94- 95.

Türk siyasi tarihinde 1960 yılı Nisan ve Mayıs ayları çok hareketli geçmiştir. Özellikle Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve olağanüstü yetkilerle teçhiz edilmesi, tartışmalar yaratmıştır. Komisyonun kurulması ile ilgili sunulan takrirden, CHP'nin 1950'den beri yıkıcı faaliyetlerde bulunduğu belirtilmiştir⁹⁰⁹. Tahkikat Komisyonu'nun Meclis'te görüşülmesi sırasında, 19 Nisan 1960'ta CHP Genel Başkanı İsmet İnönü bir konuşma yapmıştır⁹¹⁰. Konuşmasında İnönü, şartların tamam olması durumunda ihtilalin meşru olacağını ve bu şekilde devam edilirse, "ben bile sizi kurtaramam" mealinde bir konuşma gerçekleştirmiştir⁹¹¹. Celal Bayar, ihtilalin içinde olmayan bir kişinin böyle konuşamayacağını belirtmektedir⁹¹². Yine, askeri darbe liderlerinden Orhan Erkanlı, İsmet İnönü'nün Meclis'te söylediği sözleri aralarında değerlendirdiklerini ve bu sözlerin kendileri için bir yeşil ışık anlamına geldiğini belirtmiştir. Erkanlı, İnönü'nün Meclis'te söylemiş olduğu sözden sonra artık yanlarında olmasa da karşılarında da olmayacağını anladıklarını ifade etmiştir⁹¹³. Aslında İsmet İnönü de askerlerin darbe hazırlığı yaptığının farkındadır⁹¹⁴.

Ahmet Er, bir gün Kurmay Binbaşı Mehmet Özgüneş'in kendilerini bir haber getirdiğini belirtmiştir. Bu habere göre ihtilal örgütü içerisindeki bazı subayların İsmet İnönü'den emir aldıklarını ve ihtilal çalışmaları hakkında İnönü'ye bilgi aktardıklarını belirtmiştir⁹¹⁵. Yine CHP'li Avni Doğan, 28 Nisan'dan 27 Mayıs'a kadar geçen süreçte CHP'nin ihtilale mensup askerlerle daimi olarak teması muhafaza ettiğini ifade etmiştir. İsmail Rüştü Aksal, Turgut Göle, Kemal Satır, Kemali Bayazıt, Ferit Melen, Orhan Öztrak ve Hürriyet Partisi'nden partilerine katılmış olanların bu teması sağladığını belirten Doğan, İstanbul'daki temasın da Emekli Orgeneral Şahap Gürler ve Emekli Kurmay Albay Cemal Yıldırım tarafından sağlandığını vurgulamıştır⁹¹⁶.

Uşak ve Topkapı olaylarından sonra gençlerin ve subayların kendisini ziyarete geldiğini belirten İsmet İnönü; "Biraz cesaret versem, beraber ihtilal yapmayı teklif edecekler. Lafı değiştiriyorum, işi şakaya vuruyorum. Ödüm patlıyor, bana bir sır

⁹⁰⁹ *Milliyet Gazetesi*, "DP'nin Tahkikat takriri dün açıklandı", 16 Nisan 1960, s. 1.

⁹¹⁰ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 287.

⁹¹¹ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 10; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 288; Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 92.

⁹¹² Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 94.

⁹¹³ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 310-311.

⁹¹⁴ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, s. 352.

⁹¹⁵ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 57-58.

⁹¹⁶ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 319.

söyleyecekler diye. Zira, söyleyecekleri sırrın ne olduğunu biliyorum.” demiştir⁹¹⁷. Ahmet Er, Silahlı Kuvvetler içerisinde İsmet Paşa'nın iktidarını isteyen çok sayıda subayın olduğunu belirtmektedir⁹¹⁸. Bu süreçte İsmet İnönü de, parti lideri kimliğinden çok İsmet Paşa askeri kimliğini sıkça kullanır olmuştur⁹¹⁹. 16 Nisan 1960 tarihinde emekli generallerin CHP'ye kayıt olmaları da askerlerle CHP arasındaki ilişkiye örnek gösterilebilir⁹²⁰.

CHP'nin 1954 seçimlerinde başarısızlığa uğramasının, seçimlerle iktidara gelme olasılığını ortadan kaldırdığını belirten Başgil, bu süreçten sonra CHP'nin yeraltı faaliyetlerine yöneldiğini belirtmektedir⁹²¹. Tahkikat Komisyonu'nun hazırlamış olduğu raporda CHP'nin yer altı faaliyetlerde bulunduğu ve bir kısım basın da buna yardım ettiğinden bahsedilmiştir⁹²². İnönü ve CHP'nin yer altı faaliyetlerinde bulunduğu ve darbeye sebep olduğu hakkındaki bir soruyu İnönü, bu iddianın aslının olmadığını belirterek cevaplamıştır⁹²³. 27 Mayıs'a kadar CHP'nin ülke çapında 295 gençlik kolu bulunurken, bu sayı 1961'de 530'a yükselmiştir. 1960 yılı Nisan ve Mayıs aylarında CHP'nin 25 bin genç ve enerjik üyeye sahip olması, gençlik örgütünün yeraltı faaliyetlerine yönelmesini kolaylaştırmıştır⁹²⁴. DP Genel Başkanı Adnan Menderes, 28 Nisan olaylarından sonra parti il başkanlıklarına göndermiş olduğu gizli tamimde, bu olayların tertibinin ve uygulanmasının CHP Gençlik Kolları teşkilatı tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir⁹²⁵. Yine Washington, Londra, Paris, Roma, Kahire gibi bazı yabancı elçiliklere Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilen telgrafta, 5 Mayıs 1960'ta Kızılay'da Halk Partisi Gençlik Kolları'na mensup 100 kadar kişinin gösteri yaptığı nakledilmiştir⁹²⁶. Konuyla ilgili Ali Elverdi de, 27 Mayıs'ın CHP'nin oyunu olduğunu ve Halk Partisi'nin Fikir Kulüpleri Federasyonu içerisinde birçok gençlik teşkilatının bulunduğunu ve bunların 27 Mayıs'ı tezgahladığını belirten Elverdi, halkın arasına dedikodular yaydıklarını da ifade etmiştir⁹²⁷.

⁹¹⁷ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 234.

⁹¹⁸ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 58.

⁹¹⁹ Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 136.

⁹²⁰ *Milliyet Gazetesi*, “İnönü dün 12 emekli generalle görüştü”, 17 Nisan 1960, s. 1.

⁹²¹ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepi*, s. 105.

⁹²² *Milliyet Gazetesi*, “Mahut Komisyon rapor hazırlamış”, 1 Haziran 1960, s. 1.

⁹²³ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 8.

⁹²⁴ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 101.

⁹²⁵ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 48- 49.

⁹²⁶ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 9.

⁹²⁷ Ali Elverdi, *Bu Vatana Kastedener*, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul 1976, s. 83.

ABD Büyükelçisi Warren'in 10 Mayıs 1960 tarihinde vermiş olduğu bilgiye göre, CHP'den Coşkun Kırca ABD'nin ekonomik yardımı geçici olarak kesmesini önermiş ve böylece DP iktidarının zor duruma düşmesi amaçlanmıştır⁹²⁸. CHP'den Avni Doğan da çeşitli zamanlarda ihtilal konusunu gündeme getirmiştir. Halk Partisi'nin tebliğleri, kongreleri, fiili hareketleri ile ihtilalin ortamını hazırladığını vurgulamıştır⁹²⁹. Avni Doğan'ın ihtilalle ilgili yaptığı açıklamaları, CHP Merkez Yönetim Kurulu cevaplamış ve CHP'nin ihtilali hazırlamadığını savunmuştur. CHP'nin açıklamasından sonra yeniden bir açıklama yapan Doğan, CHP'nin ihtilal yapmadığını ancak ihtilalin oluşumunda hissesi bulunduğunu tekraren vurgulamıştır⁹³⁰. Diğer taraftan Orhan Erkanlı da, Metin Toker'in (İsmet İnönü'nün damadı) Akis dergisini okuyarak ihtilal yaptıklarını söylemektedir⁹³¹. İsmet İnönü, bir taraftan ihtilale yeşil ışık yakarken bir taraftan da seçimlere gidilmesi yönünde açıklamalar yapmaktadır. 27 Mayıs'tan sonra kendisini ziyaret eden iki MBK üyesinin; "Paşa, biz ihtilali size karşı da yapardık" demesi üzerine İsmet İnönü'nün; "Sen zor yapardın! Ben, bir ihtilal ortamı yaratır mıydım?" dediği nakledilmiştir⁹³².

Metin Toker, 26 Mayıs gecesinde İsmet İnönü'nün kendisine; "ihtilal kapımızda" dediğini söylemektedir. Toker'e göre İsmet İnönü, DP iktidarının sonunun ihtilalle geleceğini bilmektedir⁹³³. Toker, 27 Mayıs sabahı saat beşte İsmet İnönü'yü yatağından uyandırdığını ve ihtilal olduğunu haber verdiğini belirtmiştir. Toker'in ifadesine göre İsmet İnönü, kendisini dikkatle dinlemiş ve "demek oldu" demiştir⁹³⁴. 27 Mayıs sabahı İsmet İnönü'nün evine gittiğini belirten Avni Doğan, İnönü'nün dikkatle giyindiğini, telaşsız ancak düşünceli olduğunu vurgulamıştır. Doğan, aynı gün İsmet Paşa'nın evinin sivil ve askerler tarafından dolup taşıdığını belirtmektedir⁹³⁵. 27 Mayıs akşamı, CHP Milletvekili Ferda Güler, Kurmay Albay Bahri Yazır, Cevat Kırca ile İsmet İnönü'nün evine gittiklerini belirten M. Emin Aytekin, İnönü'nün ihtilali bütün

⁹²⁸ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Document 362, p. 840.*

⁹²⁹ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 321; *Milliyet Gazetesi*, 24 Eylül 1962, s. 7.

⁹³⁰ *Milliyet Gazetesi*, 25 Eylül 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 26 Eylül 1962, s. 1.

⁹³¹ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 186.

⁹³² Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 34.

⁹³³ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 353.

⁹³⁴ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 11.

⁹³⁵ 27 Mayıs'tan sonra her gün bin kişinin İnönü'yü ziyaret ettiği, bu arada Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin de ziyarette bulunduğu belirtilmiştir. *Milliyet Gazetesi*, "İnönü'yü heyetler ziyaret ediyor", 12 Haziran 1960, s. 3; *Milliyet Gazetesi*, "SBF öğrencileri İnönü'yü ziyaret etti", 15 Haziran 1960, s. 3; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 317.

gücü ile destekleyeceğini ve karşılaşılan güçlüklerin giderilmesinde partisi ile birlikte yardımcı olacağını belirttiğini vurgulamıştır⁹³⁶.

İsmet İnönü ise 27 Mayıs'tan sonra yaptığı açıklamada, ihtilalden önceden haberdar olmadığını savunmuştur⁹³⁷. İhtilal liderlerinden Erkanlı da, cunta hareketleriyle İnönü'nün doğrudan bağlantısının olmadığını, kendilerinden haberi olması durumunda resmi makamlara bildireceğini iddia etmiştir⁹³⁸. 27 Mayıs Darbesi ile İsmet İnönü arasındaki bağlantı konusunda Metin Toker, İnönü'nün hiçbir askeri oluşumun içinde olmadığını, ancak İnönü'nün bir asker olarak orduyu çok iyi tanıdığını ve bazı şeyleri hissettiğini vurgulamıştır⁹³⁹. Metin Toker, subayların birer İsmet Paşa hayranı olduğunu, hatta İsmet Paşa'nın demeçlerinin subaylar tarafından kesilip saklandığını ifade etmektedir⁹⁴⁰. Yine 27 Mayıs'tan sonra İnönü'nün CHP teşkilatına göndermiş olduğu tamimde; "CHP'nin milli hareketin ne içinde ne de başında olduğunu" belirtmiştir⁹⁴¹.

CHP'nin 27 Mayıs'ın neresinde olduğu konusunda askerler ve siviller farklı farklı değerlendirmeler yapmaktadır. Bu çerçevede Ahmet Er, CHP'nin 27 Mayıs'ın içinde olduğu fikrinin doğru olduğunu belirtmiştir⁹⁴². Celal Bayar da, 27 Mayıs öncesindeki olaylarda CHP teşkilatının parmağının olduğunu ve bu olayları CHP'nin organize ettiğini savunmuştur⁹⁴³. Süleyman Demirel ise, 1966 yılında yapmış olduğu bir konuşmada, CHP'nin 1961 yılında siyasi rakiplerini 27 Mayıs hareketi ile saf dışı ettiğini ve böylece iktidara gelebileceğini düşündüğünü, ancak yanıldığını ifade etmiştir⁹⁴⁴. Avni Doğan, partisinin Yenimahalle Kongresi'nde yaptığı konuşmada, 27 Mayıs Darbesinde CHP'nin de hissesinin olduğunu belirtmiş ve saldırılar karşısında pasif kalınmaması gerektiğini söylemiştir. Doğan'ın bu konuşması CHP Merkez Yönetim Kurulu'na getirilmiştir. Bu olay üzerine Kemal Satır, başına beyanat vererek kendilerinin ihtilalle alakalarının olmadığını belirtmiş, Doğan'ın sözlerini düzeltmesini istemiştir. Doğan ise, grupta yaptığı konuşmada CHP'nin 27 Mayıs'ta Türk Milleti

⁹³⁶ Aytakin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 62- 63.

⁹³⁷ *Milliyet Gazetesi*, "İnönü: Harekattan Haberim Yoktu, Dedi", 2 Haziran 1960, s. 1.

⁹³⁸ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 311.

⁹³⁹ Toker, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 205.

⁹⁴⁰ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 83- 84.

⁹⁴¹ *Milliyet Gazetesi*, "İnönü, CHP'ye tamim yolladı", 22 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁴² Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 57.

⁹⁴³ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 162.

⁹⁴⁴ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.16, 2-3; Süleyman Demirel, *Seçim Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları: 27, Doğu Matbaası, Ankara 1966, s. 167- 168.

adına direnme hakkı kullananların safında mı, yoksa karşısında mı yer aldıklarını sormuştur⁹⁴⁵.

Başbakan Demirel de, 1970 yılındaki hükümet programı görüşmelerinde 1961 yılında Kudret gazetesinde Avni Doğan'ın; "İhtilali CHP'nin hazırladığı doğrudur." sözüne işaret ederek Doğan'ın açıklamalarını dayanak göstermektedir⁹⁴⁶. Gazeteci Cüneyt Arcayürek'e göre 27 Mayıs, CHP'nin çocuğu idi⁹⁴⁷. Alparslan Türkeş de, CHP'nin ihtilali hedefinden saptırdığını, Akis dergisi ile birlikte kendileri aleyhinde propaganda yapmaya başladıklarını ve böylece iktidarın İsmet İnönü'nün eline geçmesini hedeflediklerini belirtmiştir⁹⁴⁸. Diğer taraftan 27 Mayıs sonrasında bir grup CHP'linin M. Emin Aytekin'e şunları söyledikleri nakledilmektedir; "İhtilal ordunun kaderiyle, partimizin kaderini birleştirmiştir. Artık bizler birbirimizden ayrılamaz bir hale gelmişizdir. Bundan böyle de beraber olmak mecburiyetindeyiz⁹⁴⁹." Orhan Erkanlı da, CHP'nin ihtilalle ilgili durumunu; "İhtilalin ne içinde ve ne de dışındadır. İhtilalin zeminini hazırlayan amillerden birisidir. Fakat asla Milli Birlik Hükümeti'nin ortağı değildir." şeklinde açıklamıştır⁹⁵⁰. CHP'nin ihtilali desteklediği veya ihtilale zemin hazırladığı yönündeki görüşler yanında, karşıt bir görüş de tartışmalardaki yerini almıştır. Bu görüşe göre ihtilal, iktidardaki siyasal partinin yanlışlarından, görmezliklerinden, kendi siyasal tutumunun doğruluğuna inanmasından kaynaklanmıştır⁹⁵¹.

27 Mayıs sonrasında MBK ile CHP arasındaki ilişkiler de konunun aydınlatılmasında bakımından önemli gözükmektedir. Erkanlı, Komite içerisinde yer alan bazı üyelerin CHP ile bağlantısını tespit ettiklerini belirtmiştir⁹⁵². Bu çerçevede Alparslan Türkeş de, Milli Birlik Komitesi içerisinde yer alan; Ekrem Acuner, Rafet Aksoylu, Fikret Kuytak, Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat, Emanullah Çelebi, Suphi Gürsoytrak, Ahmet Yıldız, Sezai Okan, Şükran Özkaya'nın devamlı olarak CHP'den

⁹⁴⁵ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 320.

⁹⁴⁶ *MMTD*, 12 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 54. Birleşim, Cilt: 3, s. 474.

⁹⁴⁷ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 185.

⁹⁴⁸ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 34- 35.

⁹⁴⁹ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 164.

⁹⁵⁰ Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, s. 16.

⁹⁵¹ Tanju, *Tepedeki 4 Adam*, s. 51.

⁹⁵² Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 146.

emir ve talimat aldığını belirtmiştir⁹⁵³. MBK Üyesi Albay Haydar Tunçkanat'ın; “Ben Hava Kurmay Albayım. Devlet idaresinden anlamam, en iyisi bu işi büyük devlet tecrübesi olan İsmet İnönü'ye bırakmalıyız.” şeklinde konuştuğu nakledilmiştir. Ahmet Er ise, Milli Birlik Komitesi'nde Yarbay Rafet Aksoylu'nun CHP'li Dr. Suphi Baykam'la görüşmeler yaptığını, iktidarın Halk Partisi'ne devri konusunda çalıştığını belirtmiştir⁹⁵⁴. Bütün bu verilerden hareketle, Silahlı Kuvvetler içerisinde CHP'yi ve İsmet İnönü'yü destekleyen önemli miktarda subayın olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, askeri darbenin hazırlanmasından İsmet İnönü'nün haberi olmasa dahi, askeri darbe örgütü mensuplarının İsmet İnönü'nün karşılarında olmayacağını anladıktan ve hissettikten sonra harekete geçtiklerini görmekteyiz.

1.1.8. Hazineye Yardım Kampanyası

27 Mayıs'tan sonra ülke ekonomisinin kötü durumdan kurtarılması için çözüm yolları araştırılmıştır. Bu çerçevede ordu personeli makam maaşlarını bir süre almamış⁹⁵⁵, 7 Haziran 1960'ta İstanbul'da başlatılan ve bütün Türkiye'ye yayılan bir yardım kampanyası gerçekleştirilmiştir⁹⁵⁶. Devlet Başkanı Gürsel, devlet hazinesinde açılan deliklerden duyulan endişe nedeniyle, ordu mensupları ile halkın alyans ve ziynet eşyalarını hazineye bağışlamalarından dolayı teşekkür etmiştir⁹⁵⁷. Ordu mensupları ve halkın ziynet eşyalarını hazineye bağışladıklarına dair kampanya, basında günlerce sürdürülmüştür⁹⁵⁸. Hazineye yapılan yardımlarla ilgili 1962 yılında Maliye Bakanı Ferit Melen'in vermiş olduğu bilgilere göre, 27 Mayıs 1960'tan itibaren ve 1962 yılı Eylül ayına kadar toplam vilayet ve kazalardan 233.694 şahıs ve şirket tarafından ve 22.437 kişi ve kuruluş da İstanbul ve kazalarından 11.171.164 lira tutarında 1451 kilo 356 gram altın, gümüş, sikke ve ziynet eşyası ve 20.060.627 lira tutarında da nakdi yardımda bulunduğu anlaşılmaktadır⁹⁵⁹. Yine 27 Mayıs sonrasında, nezarete bulunanların

⁹⁵³ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 52; Türkes, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 97.

⁹⁵⁴ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 77- 78.

⁹⁵⁵ *Milliyet Gazetesi*, 4 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁵⁶ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 173.

⁹⁵⁷ *BCA*, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 17.

⁹⁵⁸ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 96- 97.

⁹⁵⁹ *CSTD*, 4 Eylül 1962, Birinci Dönem, Yetmiş dokuzuncu Birleşim, Cilt: 4, s. 497.

ailelerine ait malların satışları da yasaklanmıştır⁹⁶⁰. Bu uygulama, Yassıada'da yargılanan Demokrat Partili sanıkların ailelerini zor durumda bırakmıştır.

1.1.9. DP'liler Hakkında İddialar ve İhbarlar

27 Mayıs Darbesinden sonra özellikle DP iktidarı aleyhinde birçok iddia ortaya atılmıştır⁹⁶¹. 27 Mayıs'tan sonra darbeyi ve darbecileri öven, DP hükümetini kötüleyen yayınlar yapıldığı ve köşe yazıları yazıldığı anlaşılmaktadır. 27 Mayıs'tan sonra demokrasi ve millet iradesiyle ilgili yorumlar, hemen hemen hiç yapılmamıştır⁹⁶². Başta Akis olmak üzere çeşitli yayın organları, DP'ye yönelik husumet cephesinin sözcüsü olmuşlardır⁹⁶³. 27 Mayıs'tan sonra DP aleyhine birçok olayın kaynağı araştırılmadan, sanki doğruymuş gibi verilmeye başlamıştır⁹⁶⁴.

Milli Birlik Komitesi'nin 3 Haziran 1960'ta yayınlamış olduğu tebliğde; 28 Nisan'dan sonra ölenlerin gizli yerlere gömüldükleri, ıssız yerlerdeki kuyulara atıldıkları, bir kısmının buzdolaplarına konulduğu ve bir kısmının da hayvan yemi yapılan makinelerde kıyılarak toz haline getirildiği gibi korkunç iddialar ortaya atılmıştır⁹⁶⁵. Sıddık Sami Onar, İstanbul'da öldürülen öğrenci sayısının az olmadığını, ölenlerin kamyonlarla çeşitli mezarlıklara taşındığını, öldürülen gençlerin kıyma makinelerinden geçirildiği iddiasında bulunmuştur. Hatta Cemal Gürsel de DP hükümetinin Harbiyeli 1500 kişinin kurşuna dizilmesine dair bir planın yapıldığını iddia etmiştir⁹⁶⁶. Yine askeri darbeden sonra Mithat Ceylan tarafından hazırlanan bildiri; gençlerin kollarının ve bacaklarının kıyma makinelerinden geçirildiği iddia edilmiştir.

⁹⁶⁰ *Tercüman Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 1.

⁹⁶¹ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 34.

⁹⁶² Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 92- 95, 150.

⁹⁶³ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 44.

⁹⁶⁴ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 150.

⁹⁶⁵ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 145- 146; 28 Nisan olaylarından sonra birçok öğrencinin kaybolduğuna dair haberler basında oldukça fazla yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tercüman Gazetesi*, 4 Haziran 1960, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "İstanbul Emniyeti mezarları arıyor", 3 Haziran 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Buzhanelerden Toplu Halde Cesetler Çıktı", 2 Haziran 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Korkunç ihbarlar", 4 Haziran 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Artus, en az 11 genç öldürüldü, dedi", 5 Temmuz 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "İstanbul'da 12 talebenin kayıp olduğu açıklandı", 18 Haziran 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Kayıp gençlerden biri dün bulundu", 19 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁶⁶ Milli Birlik Komitesi mensubu bir üye, Fransız Ajansına ait bir muhabire vermiş olduğu bilgide Et Balık Kurumu ve çukurlarda cesetlerin olduğunu savunmuştur. *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Haziran 1960, s. 1; Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 167; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 88- 89; *Milliyet Gazetesi*, "Hürriyet Mücadelemiz 27 Nisan- 27 Mayıs", 14 Haziran 1960, s. 4.

Bu bildirinin radyoda yayınlaması üzerine İngiliz elçisinin Türk Milleti'nin bu derece merhametsiz olamayacağını belirttiği nakledilmiştir⁹⁶⁷. Sıddık Sami Onar'ın İstanbul'da öldürülen öğrenci sayısı hakkında yaptığı açıklama üzerine Bedii Faik, basınla darbe yönetimi arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır; “Artık bu seli kimse durduramazdı. Bunun arkasından hemen eski iktidarın Harbiye’yi imha planı, gene bizzat Gürsel tarafından anlatılıyor, arkasından hemen her eski bakanın evinde ya bir tomar döviz, yahut da bir yığın silah çıktığı haberleri gazetelere veriliyordu. Onlar söyledikçe, gönderdikçe biz yazıyor, biz yazdıkça da onlar söylüyorlardı⁹⁶⁸.” Nihayet bazı öğrencilerin Et Balık Kurumu’nda kıyma makinelerinden geçirildiğine dair haberi araştıran bir albay, hiçbir somut delile ulaşamamış ve bu iddianın doğru olmadığı da böylece ortaya çıkmıştır⁹⁶⁹. Konuyla ilgili olarak Advıye Fenik bir yazısında kıyma makineleri hadisesine değinerek, birçok insanın şereflerine kıyıldığını belirtmiştir. Ağır töhmet altında yüzlerce insanın gözyaşları döktüğünü belirten Fenik, Türkiye'nin darbe sürecindeki toplumsal sıkıntılarına dikkat çekmiştir⁹⁷⁰.

27 Mayıs'tan sonra ortaya atılan iddialardan birisi de DP'nin Ziraat'ın ambarında binlerce silah ve yüzlerce asker elbisesini muhafaza ettiği belirtilmiştir. Taşlıtarla ve Zeytinburnu'nda DP'lilere 7000 silah, Kazlıçeşme'de 950 DP'liye asker elbisesi dağıtıldığı ve halkın üzerine ateş açılması sağlanarak orduya karşı halkın ayaklanmasının amaçlandığı savunulmuştur⁹⁷¹. DP iktidarının zirai mücadele amacıyla Silahlı Kuvvetlerden 3700 tüfek istediği de belirtilmiştir⁹⁷². Silahlı Kuvvetlerin ise silahları teslim etmediği belirtilmiştir. Yine yapılan haberlerde Adana Karşıyaka Zirai Donatım Kurumu bodrumunda 2000 adet mavzerin ve çok sayıda mühimmatın ele geçirildiği konusu haber yapılmıştır⁹⁷³.

DP aleyhine yapılan iddialardan birisi de birçok kişinin işe sokulduğu ve partizanca davranıldığı şeklinde olmuştur⁹⁷⁴. Ayrıca, DP iktidarının yatırımlara plansız

⁹⁶⁷ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 74.

⁹⁶⁸ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 36.

⁹⁶⁹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 59- 61.

⁹⁷⁰ Advıye Fenik, “Kıyma makinaları...”, *Son Havadis Gazetesi*, 13 Eylül 1962, s. 2.

⁹⁷¹ Ele geçirilen silah ve elbise sayıları basında farklı farklı verilmiştir. Kiminde 2 bin, kiminde 7 bin, kiminde 17 bin... silah ele geçirildiği belirtilmiştir. Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 86- 87; *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Haziran 1960, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 1 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁷² *Milliyet Gazetesi*, “Suistimallere dair vesikalar ele geçti”, 1 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁷³ *Milliyet Gazetesi*, “Ordudan 35.139 tüfeğin teslimi istenmişti”, 2 Haziran 1960, s. 6.

⁹⁷⁴ *Milliyet Gazetesi*, “DP İl teşkilatında 800 suistimal”, 8 Eylül 1960, s. 1.

başladığı, pek çok yatırımın devam etmediği ve oy avcılığı için yatırıma kalkışıldığı savunulmuştur. Partizan bir idare kurduğu söylenen DP'nin banka, adliye ve valilik gibi kurumları kendisine hizmet ettirdiği iddia edilmiştir⁹⁷⁵. İddiaların önemli bir kısmı da DP iktidarına mensup şahısların kazançları ve ellerindeki mülkleriyle alakalı olmuştur. Bu çerçevede DP Gaziantep İl İdare Kurulu üyesi olan 14 şahsın mal beyanına tabi tutulduğu, kazandıklarını meşru yollardan ispatlayamadıkları iddiasıyla kanuni işlem başlatıldığı belirtilmiştir⁹⁷⁶. Fatin Rüştü Zorlu'nun eşine ait ve değeri milyonları aşan servete el konulduğu⁹⁷⁷, Hasan Polatkan'ın evinde bir milyon liralık mücevherat bulunduğu⁹⁷⁸; Esat Budakoğlu, Sıtkı Yırcalı, Ethem Menderes, Sıtkı Salim Burçak, Abdullah Aker, Emin Kalafat ve Zakar Takver'in de gayri meşru servet edindikleri⁹⁷⁹; Bayar, Koraltan, Ağaoğlu ve Ökmen'in de suiistimallerinin tespit edildiği⁹⁸⁰, DP iktidarının ecnebi sularda çalıştırdıkları gemilerinin bulunduğu iddia edilmiştir⁹⁸¹. Yine 27 Mayıs sonrasında Adnan Menderes'in çiftliğinde araştırma yapıldığı görülmüştür⁹⁸². Yapılan iddialara karşı Celal Bayar'ın eşi Reşide Bayar, kocasının hayatı boyunca hiç haram yemediğini vurgulamıştır⁹⁸³. Yapılan bu iddialarla birlikte, DP iktidar mensupları ile yakınlarının meşru yollardan edindiklerini ispat edemedikleri malların müsaderesi usulüne dair kanun tasarısı hazırlanmıştır⁹⁸⁴.

Türkiye'de 500'e yakın Vatan Cephesi Ocağı açıldığı ve bunların 135'inin İstanbul'da olduğu ve bu ocaklar için toplam 15 milyon liranın harcandığı iddia edilmiş ve araştırma yapıldığı vurgulanmıştır⁹⁸⁵. Cevat Fehmi Başkut da, Tahkikat Komisyonu Üyesi Nusret Kirişcioğlu ile Sadri Alışık arasında karşılaştırma yapmıştır. Türk sinemasının en iyi giyinen jönü olarak nitelediği Alışık'ın gardırobunda kışlık 8, yazlık 3 kat elbise, 5 tek ceket ve 6 tek pantolon sıralamıştır. Başkut, buna karşılık DP'li olan Kirişcioğlu'nun gardırobunda 40 kat elbise ve 100 çift ayakkabı olduğunu

⁹⁷⁵ *BCA*, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 19.

⁹⁷⁶ *Milliyet Gazetesi*, "14 Eski Demokratın Mallarına el kondu", 5 Nisan 1961, s. 1.

⁹⁷⁷ *Tercüman Gazetesi*, "Fatin Rüştü Zorlu'nun karısına ait değeri milyonları aşan servete de el konuldu", 30 Mayıs 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Zorlu'nun eşi 4,5 milyonluk mücevheratı kaçırmak istedi", 30 Mayıs 1960, s. 8; *Milliyet Gazetesi*, "Zorlu'nun servetinin yüzde 75'i gayrimeşru", 27 Temmuz 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Zorlu'nun annesi ile kızının evi arandı", 4 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁷⁸ *Milliyet Gazetesi*, "Polatkan'ın evinde 1 milyon liralık mücevherat bulundu", 1 Haziran 1960, s. 6.

⁹⁷⁹ *Milliyet Gazetesi*, "Yedi düşüğün daha gayri meşru serveti tesbit olundu", 7 Kasım 1960, s. 1.

⁹⁸⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Yeni suiistimler ortaya çıkarıldı", 17 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁸¹ *Milliyet Gazetesi*, "Sabıkların gemileri olduğu açıklandı", 15 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁸² *Milliyet Gazetesi*, "Menderesin Çiftliğinde Araştırma Yapıldı", 3 Haziran 1960, s. 6.

⁹⁸³ *Milliyet Gazetesi*, "Reşide Bayar'ın dün ifadesi alındı", 26 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁸⁴ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Elli dokuzuncu Birleşim, 22 Aralık 1960, Cilt: 4, s. 10- 19.

⁹⁸⁵ *Milliyet Gazetesi*, "500 V.C. ocağı için 15 milyon lira harcanmış", 13 Haziran 1960, s. 1.

söylemiştir⁹⁸⁶. Görüleceği üzere, iddaların önemli bir kısmı ekonomik konularla ilgilidir. Yoksullukla mücadele eden bir ülkede bu tür iddialarla halkın Demokrat Parti'den bağına koparması amaçlanmıştır.

Tarih boyunca toplumları etkileyen önemli bir konu da kadın- erkek münasebetleri olmuştur. Bu bağlamda, DP iktidarı aleyhine yapılan propagandada bu konu aktif olarak kullanılmıştır. Refik Koraltan'ın cebinde kağıda sarılı kadın saçları bulunduğu⁹⁸⁷, Florya ve Çankaya'daki köşklere tertiplenen alemlerin neşredilmeyecek derecede utanç verici olduğu⁹⁸⁸, Menderes'in Başvekalette bulunan kasasında vekillerden bazılarının eşlerinin yazdığı aşk mektuplarının bulunduğu⁹⁸⁹, Başvekilin kasasında müstehcen resim ve filmlerin bulunduğu, kimi arkadaşlarına karşı şantaj olarak kullandığı gibi iddialar ortaya atılmıştır⁹⁹⁰. Bu tür iddiaların basında yazılması ve günlerce gündemde tutulması ile, Demokrat Partili liderler milletin gözünden düşürülmek istenmiştir.

İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Tuğgeneral Refik Tulga, ellerinde çeşitli delillerin olduğunu belirtmiş⁹⁹¹, Devlet Başkanı Cemal Gürsel; milletin karanlık günleri bütün çıplaklığı ile öğreneceğini ve yakında bütün vesikaların açıklanacağını savunmuştur⁹⁹². Diğer taraftan Cemal Gürsel, yapmış olduğu bir konuşmada bazı partililerin DP'lilere karşı nahoş ve çirkin tavırlar içerisinde olduğunu belirtmiş ve bu tür davranış içerisinde olanları uyarmıştır⁹⁹³. Yine Milli Birlik Komitesi basın ofisinden yapılan açıklamada, suistimallere dair vesikaların ele geçirilmeye başlandığı iddia edilmiştir⁹⁹⁴.

27 Mayıs'la birlikte Demokrat Partililer aleyhine oldukça fazla ihbar yapılmıştır. Bu ihbarların önemli bir kısmı da resmi görevliler tarafından araştırma yapılmadan yayılmış ve kamuoyuyla paylaşılmıştır⁹⁹⁵. 27 Mayıs'tan sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, teşkilata göndermiş olduğu tamimde, teşkilat mensuplarının intikam

⁹⁸⁶ Cevat Fehmi Başkut, "En çok acıdığı adam", *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Haziran 1960, s. 2.

⁹⁸⁷ *Tercüman Gazetesi*, "Refik Koraltan'ın cebindeki kağıda sarılı kadın saçları; Polatkan ve Zorlu'da dolar bulundu", 29 Mayıs 1960, s. 1.

⁹⁸⁸ Arcaayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 65; *Milliyet Gazetesi*, "Sabıkların, devlet adamına yakışmayan çirkinlikteki hususi hayatı ifşa ediliyor", 1 Haziran 1960, s. 6.

⁹⁸⁹ *Tercüman Gazetesi*, 4 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁹⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Menderes'in kasasında şantaj dosyaları çıktı", 3 Temmuz 1960, s. 1.

⁹⁹¹ *Milliyet Gazetesi*, "Tulga 'elimizde bir çok vesika var' dedi", 12 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁹² *Milliyet Gazetesi*, "Vesikalar Açıklanacak", 30 Mayıs 1960, s. 1.

⁹⁹³ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 196- 197.

⁹⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Suistimallere dair vesikalar ele geçti", 1 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁹⁵ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 247.

hislerinden, hususi garaz ve temayüllerden ciddi olarak sakınmalarını istemiştir. Buna rağmen, CHP'lilerde intikam hisleri, hususi garaz ve temayüller alevlenmiş, ihbar mektupları, şikayetler ve Demokratlara yönelik hakaretler artmıştır. Hatta Demokrat olmayan ve sevmedikleri kişiler de askeri makamlara ihbar edilmiştir⁹⁹⁶. M. Emin Aytekin, CHP teşkilatlarının 27 Mayıs'tan sonra ihbar merkezi haline geldiğini belirtmektedir⁹⁹⁷. CHP'lilerin DP'liler aleyhine yalan yanlış ihbarlarda bulunmaları, DP'lilerin karakollarda yanlış muameleye tabi tutulmalarına neden olmuştur⁹⁹⁸. İhbarlar yüzünden birçok kişi mağdur edilmiş, birçok kişinin hakkına girilmiştir⁹⁹⁹. Gürsel'in DP mensuplarına karşı olumsuz harekette bulunanlara müsamaha edilmeyeceğini belirtmesi de ihbarları engelleyememiştir¹⁰⁰⁰. Bu süreçte yapılan ihbarlar incelemeye tabi tutulmuş ve önemli olanlar takip edilmiştir¹⁰⁰¹. Hatta ihbarları incelemek üzere, savcılar heyeti de kurulmuştur¹⁰⁰².

27 Mayıs'tan sonra Örfi İdarenin her gün altmıştan fazla ihbar mektubu aldığı, bu mektupların birkaçı dışında isim ve adres bilgisi bulunmadığı anlaşılmaktadır¹⁰⁰³. Bakanlıkların birçok biriminden de çeşitli konularda ihbar mektupları ve şikayetler gelmeye başlamıştır¹⁰⁰⁴. Refii Cevat Ulunay, köşesinde yalan ihbarlar konusunu işlemiştir. Hükümette görevli olan birisiyle görüşüğünü belirten Ulunay, yalan ihbarlar nedeniyle işlerin gereksiz bir şekilde arttığından bahsetmiştir¹⁰⁰⁵. İhbarlar konusu 1961 yılında da gündemdeki yerini korumuştur. Başbakan İsmet İnönü, bakanlıklara gönderdiği genelgede ihbar müessesesine itibar edilmemesini istemiştir¹⁰⁰⁶. Yasıada'ya dört yüz bin ihbar dilekçesi geldiğini belirten Ferruh Bozbeyli, Meclis Başkanlığı döneminde bu dilekçeleri incelediğini ve davalarla alakası olmayan, bir kunduracının diğer bir kunduracıyı, bir lokantacının diğer bir lokantacıyı şikayet ettiğini

⁹⁹⁶ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yasıada ve Sonrası*, s. 103; Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, s. 90; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 22; *Tercüman Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "İnönü, CHP'lilere dün intikamdan sakınmaları tavsiyesinde bulundu", 29 Mayıs 1960, s. 8.

⁹⁹⁷ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 104.

⁹⁹⁸ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 97.

⁹⁹⁹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 54.

¹⁰⁰⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Gürsel, DP'lilere tecavüz edenler ceza görecektir, dedi", 28 Haziran 1960, s. 1.

¹⁰⁰¹ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 125.

¹⁰⁰² *Milliyet Gazetesi*, "İhbarları inceleyecek savcılar heyeti kuruldu", 4 Haziran 1960, s. 6.

¹⁰⁰³ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 102.

¹⁰⁰⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 323.

¹⁰⁰⁵ Refii Cevat Ulunay, "Yalan ihbarlar", *Milliyet Gazetesi*, 23 Haziran 1960, s. 3.

¹⁰⁰⁶ *Milliyet Gazetesi*, 4 Aralık 1961, s. 1.

belirtmektedir¹⁰⁰⁷. Bütün bu bilgilerden hareketle, 27 Mayıs darbesi ile ortaya çıkan havada, başta Demokrat Parti mensupları aleyhine olmak üzere yalan yanlış ihbarlar yapılmaya başlamıştır. Mevcut ortamı fırsat bilen birçok insanın da sevmedikleri, istemedikleri ve çekemedikleri kişiler aleyhine yalan ihbarlarda buldukları anlaşılmaktadır. Bu tür örnekler, toplumsal ahlak açısından ülkemiz adına üzüntü verici bir durum oluşturmuştur.

1.1.10. Düşük, Kuyruk, Sâkıt ve Sâbık Kavramları

27 Mayıs'tan sonra DP'liler “düşük”, “sakıt” ve “kuyruk” gibi tanımlamalarla aşağılanmışlardır¹⁰⁰⁸. 27 Mayıs'tan sonra Akis dergisinde Adnan Menderes'in fotoğrafının üzerine çarpı işareti konularak; “Adnan Menderes: Sabık Başbakan...” yazılması, sabık kavramının bu aşamadan sonra sık kullanılmasına neden olmuştur¹⁰⁰⁹. Sâbık; kelime anlamı itibariyle geçmiş, geçen, geçici anlamına gelmekte ve eski olanı ifade etmektedir¹⁰¹⁰. Milli Birlik Komitesi tarafından yürütülen yasal düzenlemelere ait çalışmalar sırasında da DP ile ilgili tabirler tartışma konusu yapılmıştır. Üyelerden Vehbi Ersü, eski iktidar tabiri yerine sâkıt¹⁰¹¹ veya düşük tabirinin kullanılmasını önermiştir. Nihayet bu tabirlerle ilgili olarak sâkıt yerine “düşük” tabirinin kullanılması karar altına alınmıştır¹⁰¹². Basında DP'liler aleyhine sıkça kullanılan sakıt, düşük ve kuyruk gibi kavramlar, eleştirilmiştir. Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, evinde yapmış olduğu basın toplantısında düşük ve kuyruk gibi kavramları kullanmayı doğru bulmadığını belirtmiştir¹⁰¹³. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala da, Ankara İl İdaresinin açıklanması sırasında basını eleştirmiş, basının “kuyruk ve düşük” kavramlarını kullanmaması gerektiğini vurgulamıştır¹⁰¹⁴. Buna karşın Ragıp Gümüşpala'nın; “Türkiye’de bizim için kuyruk ve düşük yoktur” açıklaması, İçişleri

¹⁰⁰⁷ Ferruh Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, Hazırlayanlar: İhsan Dağı- Fatih Uğur, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 123- 124.

¹⁰⁰⁸ Bilgiç, *Hatıralarım*, Üçüncü Baskı, s. 56, 64; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 186.

¹⁰⁰⁹ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 44; Serdengeçti, “Tekrar Çıkıyoruz”, *Serdengeçti*, Şubat 1962, Yıl: 15, Sayı: 33, s. 3.

¹⁰¹⁰ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneşçâl, 23. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 904.

¹⁰¹¹ Sâkıt kavramı; düşen, düşmüş ve düşük anlamlarına gelmektedir. Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 915.

¹⁰¹² *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Elli dokuzuncu Birleşim, 22 Aralık 1960, Cilt: 4, s. 6.

¹⁰¹³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mart 1961, s. 1, 5.

¹⁰¹⁴ *Milliyet Gazetesi*, “Ragıp Gümüşpala basından şikayetçi”, 6 Mart 1961, s. 1.

Bakanlığınca incelemeye tabi tutulmuştur¹⁰¹⁵. Ragıp Gümüşpala, DP'liler için “düşük” ve AP'liler için de “kuyruk” tabirlerinin üzüntü verici kavramlar olduğunu çeşitli yerlerde zikretmiştir¹⁰¹⁶. Demokrat Parti'yi destekleyen halkın suçlu olmadığını belirten Sıtkı Ulay da, “kuyruk” tabirini kullanmanın doğru olmadığını vurgulamıştır¹⁰¹⁷. Serdengeçti'ye göre İsmet İnönü imalathanesinde yedek bir parça, kuyruk anlamında kullanılmaktadır¹⁰¹⁸.

Türkiye'de “kuyruk” tabiri en çok 1961 yılı ilkbaharında söylenmiştir. Metin Toker, “kuyruk” kavramını ilk defa kullanan kişinin Adnan Menderes olduğunu belirtmektedir¹⁰¹⁹. Gazeteci Nadir Nadi, kullandıkları “kuyruk” tabirinin Öncü gazetesi yazarı olan Emil Galip Sandalcı'yı kızdırdığını belirtmiştir. Nadi, kuyruk tabirinden DP'nin vaatlerine kanarak oy veren kişilerin değil, DP saflarında iş görmeyi meslek edinmiş olan profesyonel küçük politikacıların olduğunu belirtmiştir. Nadi, bunların sayısının 50- 60 bine ancak ulaştığını ifade etmiş, bunlara “kuyruk” demenin 30 milyonluk Türk Milleti'nin ikiye bölünmesi anlamına gelmeyeceğini savunmuştur¹⁰²⁰. CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal da kuyruk tartışmalarına katılarak, kuyruğun suçlu DP'liler olduğunu iddia etmiştir¹⁰²¹. Demokrat Partili seçmenlere “kuyruk” denildiğini ve ihbarlarla tedirgin edildiğini belirten Alparslan Türkeş ise, bir bildiri yayınlanarak yalan ihbarda bulunanların şiddetle cezalandırılacağını açıklandığını belirtmiştir¹⁰²². Basında; “dini siyasete alet eden altı kuyruk yakalandı¹⁰²³”, “polis, devrim aleyhtarı beyannameler hazırlayarak posta ile muhtelif kimselere gönderen iki kuyruk ile, tehdit mektupları gönderen diğer bir kuyruğu yakaladı¹⁰²⁴”, “düşüklerin yaptırdığı bir hastahane çökmeğe başladı¹⁰²⁵” gibi haberler yayınlanarak DP ve devamı niteliğindeki AP'nin seçmenlerine yönelik psikolojik bir savaş yürütülmüştür. Toplumun önemli bir kesimini oluşturan seçmen kitlesine ve Demokrat Parti yerine

¹⁰¹⁵ *Milliyet Gazetesi*, “Gümüşpala'nın beyanını Bakanlıkça inceleniyor”, 9 Mart 1961, s. 1, 5.

¹⁰¹⁶ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 111; Can Kaya İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010, s. 36.

¹⁰¹⁷ Ulay, *Giderayak*, s. 75.

¹⁰¹⁸ Serdengeçti, “Tarafsız idare, öyle mi?!”., *Serdengeçti*, Şubat 1962, Yıl: 15, Sayı: 33, s. 4.

¹⁰¹⁹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 224.

¹⁰²⁰ Nadi, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a (1961-1962)*, s. 42.

¹⁰²¹ *Milliyet Gazetesi*, “Adalet Partisi Başkan Vekili nezarete alındı”, 16 Mart 1961, s. 1.

¹⁰²² Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 28.

¹⁰²³ *Milliyet Gazetesi*, “Dini siyasete alet eden altı kuyruk yakalandı”, 22 Mayıs 1961, s. 1.

¹⁰²⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Nisan 1961, s. 1.

¹⁰²⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 15 Şubat 1961, s. 1.

kurulan partilere yöneltilen aşağılayıcı ifadeler, milletin vicdanında derin yaralar açmış ve bu yaraların kapanması için bir süre beklenilmesi gerekmiştir.

1.2. Milli Birlik Komitesi'nin ve Hükümetinin Kuruluşu

1.2.1. Milli Birlik Komitesi'nin Kuruluşu

27 Mayıs'la birlikte adını duyduğumuz Milli Birlik Komitesi'nin ilk olarak 14 Eylül 1959'da akşam vakti Gençlik Parkı'nda dokuz, on subayla kurulduğunu söyleyen Alparslan Türkeş¹⁰²⁶, bu teşkilatın kurulmasından sonra Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'in de teşkilata alındığını belirtmiştir¹⁰²⁷. 27 Mayıs günü Başbakanlık'ta bulunan darbe karargâhı, çok kalabalık bir hal almış, rastgele herkesin odaya girdiği ve sayıları altmışa varan grubun toplantı salonunda beklediği ve komite üyesi gibi davrandığı anlaşılmaktadır. Bu sırada, İstanbul'dan gelen Orhan Erkanlı başkanlığında bir alt komisyona Milli Birlik Komitesi üyelerinin isim tespiti görevi verilmiştir¹⁰²⁸. Erkanlı, Milli Birlik Komitesi'ni tespit etmek için sekiz kişilik bir komisyon oluşturduklarını belirtmiştir. Komisyon çalışmaları nedeniyle salonun boşaltıldığını belirten Erkanlı, Gürsel'in ise sessiz ve donuk bir şekilde olanlara baktığını ifade etmektedir¹⁰²⁹. Komisyonun altı yedi saatlik çalışma sonucunda, otuz sekiz kişilik bir liste kabul edilmiş ve kararlaştırılan liste kapıya asılmıştır. Erkanlı, bu listeye bazılarının itiraz etmelerine rağmen itaatle kabul edildiğini, 1955- 56'dan itibaren kendileriyle birlikte çalışan ve 27 Mayıs'ta ülke dışında olan bazı subayların (özellikle Dündar Seyhan, Talat Aydemir ve Sadi Koçaş) komiteye alınmadığını belirtmiştir¹⁰³⁰. Komite toplantılarının gizli yapılması, tartışma ve kararların kamuoyuna

¹⁰²⁶ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 358.

¹⁰²⁷ Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 17.

¹⁰²⁸ Sekiz kişiden oluşan komisyon, ihtilal örgütünün Ankara grubundan; Ekrem Acuner, Suphi Karaman, Sami Küçük, Sezai Okan, Alparslan Türkeş ile İstanbul grubundan; Orhan Erkanlı, Orhan Kabıbay ve Ahmet Yıldız'dan oluşmuştur. İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 236; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 30- 32; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 81; 27 Mayıs günü Ankara'da olduğu gibi İstanbul'da da bir Milli Birlik Komitesi oluşturulmuştur. Bu Komite; Özdilek, Kabıbay, Ataklı, Özkaya, Esin, Doruk, Karaveli ve Çelebi'den teşekkül etmiştir. Daha sonra bu Komite üyeleri, Ankara'ya gelerek asıl Komite ile birlikte toplantılara katılmaya başlamışlardır. Aynı konuyla ilgili Alparslan Türkeş de 27 Mayıs'tan sonra kendilerine İstanbul, İzmir Milli Birlik Komitesi şeklinde haberler geldiğini belirtmiş, bununla uğraştıklarını ve nizamı kurduklarını belirtmiştir. İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 227; Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 25.

¹⁰²⁹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 20; Dündar Seyhan ise 38 kişilik MBK'yı belirlemek için dokuz kişilik bir komisyon görevlendirildiğini belirtmiştir. Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 81.

¹⁰³⁰ Erkanlı, Milli Birlik Komitesi'ne alınmayan bu kişilerin hiçbir zaman kendilerini affetmediğini, daha sonra 22 Şubat ve 21 Mayıs olaylarını tertiplediklerini savunmuştur. Erkanlı, *Anılar... Sorunlar...*

açıklanmaması, üyelerin eşit statüde olması gibi kriterler bütün üyelerce imza altına alınmıştır¹⁰³¹.

Alparslan Türkeş'in 1960 yılı Haziran ayı başında vermiş olduğu demeçte, Komitenin az ve öz olması için 20 kişiden oluşacağını belirtmiştir¹⁰³². İhtilalin ilk günü Milli Birlik Komitesi için bir isim tespiti yapılmış olsa da bunların açıklanıp açıklanmaması konusu bir süre tartışılmış ve nihayet, geçici anayasanın imzalanması ile üyelerin kimlikleri açıklanmıştır¹⁰³³. Muzaffer Özdağ, Numan Esin ve üç profesör tarafından hazırlanan geçici anayasa, 5 Haziran 1960'ta Milli Birlik Komitesi'ne sunulmuştur¹⁰³⁴. 12 Haziran 1960'ta kabul edilen ve 14 Haziran 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 1 sayılı "1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun" ile Milli Birlik Komitesi resmen ilan edilmiştir¹⁰³⁵. 1924 Anayasası'nda yapılan değişiklikle Milli Birlik Komitesi'nin yetkileri sınırlandırılmış ve eski iktidar mensuplarını yargılamak için Yüksek Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanı kurulması kararlaştırılmıştır¹⁰³⁶. Çeşitli sayılar telaffuz edilmekle birlikte 38 kişiden oluşan Milli Birlik Komitesi üyeleri¹⁰³⁷, basında tanıtılmaya başlamıştır. Milli Birlik Komitesi konusunda yaşanan tartışmalar, Komitenin ahenkli bir doku oluşturmaya engel olmuştur¹⁰³⁸. MBK'da 2 orgeneral, 1 tümgeneral, 2 tuğgeneral, 8 albay, 5 yarbay, 13 binbaşı ve 7 yüzbaşının bulunduğu belirtilmiştir¹⁰³⁹. Milli Birlik Komitesi üyelerinin Silahlı Kuvvetlerde bütün kesimleri temsil etmesi için daha önce askeri ihtilal örgütünde yer almayan bazı kimselerin de Komitede yer alması sağlanmış ancak, ağırlık 32 kişi ile

Sorumlular, s. 21- 22; Ulay, *Harbiye Silah Başına!* (27 Mayıs 1960), s. 201- 202; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 32.

¹⁰³¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 212.

¹⁰³² Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 44.

¹⁰³³ Komitenin gizli kalmasını şiddetle savunan Havacı Yarbay Agasi Şen, sinirlenerek toplantıyı terk etmiş ve bir daha toplantılara katılmamıştır. İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 228- 229; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 93.

¹⁰³⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 233.

¹⁰³⁵ *Resmi Gazete*, 14 Haziran 1960, Sayı: 10525, s. 1533- 1534; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 22.

¹⁰³⁶ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 277- 284.

¹⁰³⁷ Milli Birlik Komitesi için çalışan bir alt komisyon; 28, 34 ve 38 kişiden oluşan üç farklı liste hazırlamıştır. Cemal Gürsel, 38 kişiden oluşan listeyi kabul ederek yayınlanmasını istemiştir. İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 237.

¹⁰³⁸ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 72; Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 66; Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 32.

¹⁰³⁹ *Milliyet Gazetesi*, "Milli Birlik Komitesi", 13 Haziran 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Milli Birlik Komitesi üyelerini tanıtıyoruz", 16 Haziran 1960, s. 3; Bedii Faik Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, İstanbul 1967, s. 48; Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 324.

Kara Kuvvetlerinde kalmıştır¹⁰⁴⁰. Komite üyelerinden otuz ikisinin kurmay sınıfından olması, bunların ciddi bir eğitim ve seçmelerden sonra yükseldiklerini göstermektedir¹⁰⁴¹. Silahlı Kuvvetler içerisinde Milli Birlik Komitesi üyelerine duyulan tepki nedeniyle Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanlığı'nda binbaşından yukarı subaylara hitaben Milli Birlik Komitesi üyelerinin görevlerini geçici olarak yürüttüklerini ve birkaç ay sonra değiştirileceğini belirterek subayları yatıştırılmaya çalışmıştır¹⁰⁴². Hatta darbenin hazırlık ve uygulama sürecinde hizmetleri bulunan, ancak Komite dışında kalmış olan bazı subaylar aktif ve önemli görevlere getirilerek gönülleri alınmak istenmiştir¹⁰⁴³. MBK Üyesi Mehmet Özgüneş, trafik kazası sonucu ağır yaralanırken¹⁰⁴⁴, yine Milli Birlik Komitesi Üyesi Tümgeneral İrfan Baştuğ, 12 Eylül 1960'ta geçirdiği bir kaza sonucu hayatını kaybetmiştir. Böylece Milli Birlik Komitesi'nin üye sayısı 37'ye düşmüştür¹⁰⁴⁵. Milli Birlik Komitesi üye sayısı 13 Kasım 1960'a kadar bu şekilde devam edilmiştir¹⁰⁴⁶.

Milli Birlik Komitesi ile ilgili yabancı devlet temsilcileri ve basının da çeşitli değerlendirmeler yaptığını görmekteyiz. Jay Walz'ın 3 Haziran 1960 tarihli yazısında Albay Ertuğrul Alatlı'nın açıklamaları konu yapılmıştır. Walz, askeri Komitenin kanundan daha üstün olduğunu, Komite üyelerinin 20'den fazla olduğunu ve diğer illerdeki temsilcilerle birlikte 50'nin üzerine ulaştığını belirtmiştir. Alatlı'ya göre araştırmaların bir ay içerisinde bitirileceği, akabinde de soruşturma açılacağı ve takiben de seçimlerin gerçekleştirileceğini belirtmiştir¹⁰⁴⁷. Yine 30 Haziran 1960'ta Washington'da toplanan Ulusal Güvenlik Kurulu, Türkiye'deki yeni askeri rejimi değerlendirmiştir. Milli Birlik Komitesi içerisinde seçimlerin erken yapıp yapılamaması konusunun ihtilaf yarattığı belirtilen toplantıda, Demokrat Parti'nin bıraktığı seçmen kitlesinin yeni bir oluşumda toplanmadan yeni bir seçime gidilmemesi

¹⁰⁴⁰ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 332.

¹⁰⁴¹ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 181.

¹⁰⁴² Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 68.

¹⁰⁴³ Bu çerçevede; Talat Aydemir, Harp Okulu Komutanlığına; Necati Ünsalan, Jandarma Okul Komutanlığına; Nuri Hazer, 28. Tümen ve Ankara Garnizon Komutanlığına; Kemal Güner, Hazer'in Kurmay Başkanlığına; Necmi Bek, Havacılık Okulu Komutanlığına; Naci Asutay, Milli Emniyet Başkan Vekilliğine; Nejat Kumaşoğlu, İstanbul Milli Emniyet Müfettişliğine; Şükrü İlkin, Ankara Emniyet Müdürlüğüne; Faruk Güventürk, İstanbul Merkez Komutanlığına; İhsan Erkan, 229. Piyade Alayı Komutanlığına tayin edilmişlerdir. Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 111.

¹⁰⁴⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Haziran 1961, s. 1.

¹⁰⁴⁵ *MBK Genel Kurul Toplantısı, Onuncu Birleşim*, 12 Eylül 1960, Cilt: 1, s. 3; *Milliyet Gazetesi*, "MBK Üyesi Baştuğ bir kazada şehit oldu", 13 Eylül 1960, s. 1; Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 158.

¹⁰⁴⁶ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 73.

¹⁰⁴⁷ *New York Times*, Jun 3, 1960; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 9. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/114974972?accountid=9645>

düşüncesinin olduğu vurgulanmıştır. Kurulda ayrıca, 38 kişilik Milli Birlik Komitesi üyelerinin ABD'deki askeri okullara gitmiş olmalarına rağmen, Menderes rejimi kadar coşkulu Batı taraftarı olmadıkları belirtilmiştir¹⁰⁴⁸. ABD Büyükelçisi Warren de Milli Birlik Komitesi'ni değerlendirmiştir. Warren, Milli Birlik Komitesi içerisinde Cemal Gürsel'in etkin bir üye olduğunu, Gürsel'den sonra en etkin kişinin ise Türkeş olduğunu belirtmiştir. Komite içerisinde bir hareket olması durumunda, bunun Türkeş tarafından gelme ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Warren ayrıca, Milli Birlik Komitesi içerisindeki subayların tekrar kuruma dönmelerinin çok zor olduğuna dikkat çekmiş, kısa sürede yapılması planlanan seçimlerin de kısa sürede yapılamayacağını artık üyeler tarafından anlaşıldığını belirtmiştir¹⁰⁴⁹.

Milli Birlik Komitesi'nin meclis çalışmaları için bir içtüzük hazırlanmıştır¹⁰⁵⁰. Başlangıçta Komite toplantılarının gizli olması ve tutanakların da açıklanmaması esas alınmıştır. Bazı toplantılara tutanak katipleri alınmamış ve bu toplantılarda sert tartışmalar yaşanmıştır¹⁰⁵¹. Kurucu bir meclis gibi çalışması planlanan Milli Birlik Komitesi'nin komisyonlar halinde çalışması kararlaştırılmıştır¹⁰⁵². Milli Birlik Komitesi'nin bir Meclis gibi çalışmasını sağlamak için alanında uzman teknisyen ve ihtisas sahibi yüzden fazla kişi tespit edilerek ihtisas komisyonları oluşturulduğunu belirten Erkanlı, bunların Kanun tasarılarını incelediklerini ve Komiteye büyük yararlılıkları olduğunu belirtmiştir¹⁰⁵³. Komite içerisinde; güvenlik, iktisat, sosyal işler, bayındırlık ve imar komisyonları kurulmuştur¹⁰⁵⁴. Bu arada Başbakanlık'ta bulunan toplantı salonunda Milli Birlik Komitesi ile Bakanlar Kurulunun toplantıları çakışmaktadır. Bu sorunu çözmek için Milli Birlik Komitesi toplantılarının Meclis'te yapılması kararlaştırılmıştır. Milli Birlik Komitesi, Meclis'e nakledilirken başkan ve üyeleri, 24 Haziran 1960'ta geçici Anayasanın ikinci maddesine istinaden yemin etmişlerdir. Bu yemine üyeler; “demokratik cumhuriyeti yeni anayasaya göre

¹⁰⁴⁸ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Document 369, p. 852- 853.

¹⁰⁴⁹ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Document 376, p. 869- 871.

¹⁰⁵⁰ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 245.

¹⁰⁵¹ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 324.

¹⁰⁵² *Milliyet Gazetesi*, “Milli Birlik Komitesi dün mecliste toplandı”, 21 Haziran 1960, s. 1.

¹⁰⁵³ Erkanlı, *Amlar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 26- 28.

¹⁰⁵⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 244- 245; İhtisas komisyonlarının 1960 yılı Kasım ayında lağvedildiği, Kurucu Meclis faaliyete geçene kadar Komiteye yardımcı komisyonların kurulacağı basına yansımıştır. *Milliyet Gazetesi*, “Eski MBK'nın İhtisas Komisyonları lağvedildi”, 15 Kasım 1960, s. 1.

düzenlemek ve iktidarı yeni meclise devretmek ülküsüne bağlılıktan ayrılmayacaklarını” beyan etmişlerdir¹⁰⁵⁵. Aynı yılın Eylül ayında Milli Birlik Komitesi’ne yardımcı olmak üzere on, on beş ve yirmi kişilerden oluşacak üç kurulun oluşturulacağı belirtilmiştir. Bu kurullarda toprak reformu, ilköğretim meselesi ve kira işlerinin ilk olarak ele alınacağı vurgulanmıştır¹⁰⁵⁶.

1.2.2. Milli Birlik Hükümeti ve Programı

27 Mayıs Darbesi ile birlikte çeşitli belirsizlikler ortaya çıkmış, ciddi olarak planlanmamış olan darbe sonrası dönem, kimi sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. İlk iş olarak hükümetin gerekip gerekmediği, kimlerden ve nasıl oluşturulacağı konusu tartışılmıştır¹⁰⁵⁷. Kurulacak hükümetin sivillerden mi yoksa askerlerden mi oluşturulacağı konusu MBK’da uzunca tartışılmış ve nihayet bir oy farkla sivillerden oluşturulması ağırlık kazanmıştır¹⁰⁵⁸. 28 Mayıs tarihli hukukçu öğretim üyelerinin bildirisinden sonra yeni hükümet ilan edilmiştir¹⁰⁵⁹. Hükümetin sivillerden oluşması kararı alınmasına rağmen, yeni hükümette 14 sivil karşı 3 de asker yer almıştır¹⁰⁶⁰. Bu çerçevede Org. Cemal Gürsel, Devlet ve Hükümet Başkanlığı yanında Milli Savunma Bakanlığını uhdesine almıştır¹⁰⁶¹. Bir süre sonra ise Milli Savunma Bakanlığını Fahri Özdilek getirilmiştir. Ulaştırma Bakanlığını Sıtkı Ulay ve İçişleri Bakanlığını da Muharrem İhsan Kızıloğlu getirilerek hükümet içerisinde askerlerin etkisi korunmak istenmiştir¹⁰⁶². Org. Cemal Gürsel’in kurmuş olduğu bu hükümet, Kurucu Meclis’in kuruluşuna kadar devam etmiştir¹⁰⁶³.

Milli Birlik Komitesi Başkanı Org. Cemal Gürsel, Milli Birlik Komitesi’nin 27 numaralı tebliğinde kendisine Başbakanlık görevi verildiğinden bahsetmiş ve kendisinin de hükümeti hem memleket hem de dünya çapında şöhret bulmuş ve herhangi bir siyasi

¹⁰⁵⁵ *MBK Genel Kurul Toplantısı, Birinci Birleşim, 24 Haziran 1960, Cilt: 1, s. 3; Milliyet Gazetesi, “Milli Birlik Komitesi bugün and içecek”, 24 Haziran 1960, s. 1; Milliyet Gazetesi, “Milli Birlik üyeleri dün Millet önünde and içti”, 25 Haziran 1960, s. 1; Ulay, Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960), s. 133.*

¹⁰⁵⁶ *Milliyet Gazetesi, “Milli Birlik Komitesine yardımcı 3 heyet kuruldu”, 5 Eylül 1960, s. 1.*

¹⁰⁵⁷ *Toker, Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961, s. 40- 43.*

¹⁰⁵⁸ *Toker, Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961, s. 123.*

¹⁰⁵⁹ *Çavdar, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995), s. 91; Milliyet Gazetesi, “Hükümet kuruldu”, 29 Mayıs 1960, s. 1.*

¹⁰⁶⁰ *Mazıcı, Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, s. 93.*

¹⁰⁶¹ *Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mayıs 1960, s. 1.*

¹⁰⁶² *Toker, Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961, s. 123.*

¹⁰⁶³ <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB24.htm>; *Neziroğlu, Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980), s. 97.*

partie resmen mensup olmayan kişilerden oluşturduğunu vurgulamıştır¹⁰⁶⁴. Hükümetin sivil üyelerinin oluşturulmasında kimi tavsiyeler de dikkate alınmıştır¹⁰⁶⁵. Yönetimde askeri etkinin yüksek olması, çok partili hayatın en büyük düşmanlarından birisidir. Her ne kadar darbe sonrası ilk hükümetin kurulmasında kimi tavsiyeler de dikkate alınmış olsa, siyasal düzende askerin etkin olması, siyasetin ve idarenin sivilleşmesini engelleyecek en önemli risk olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁶⁶.

Tablo 1. Milli Birlik Hükümeti¹⁰⁶⁷
(30.5.1960- 4.1.1961)

<i>Hükümet Görevi</i>	<i>Adı- Soyadı</i>
Devlet Başkanı, Başbakan ve Milli Müdafaa Vekili	Org. Cemal Gürsel
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Fahri Özdilek (22.10.1960)
Devlet Vekili	Amil Artus
Devlet Vekili	Şefik İnan Hayri Mumcuoğlu (6.9.1960)
Devlet Vekili	Nasır Zeytinoğlu (6.9.1960)
Adliye Vekili	Abdullah Gözübüyük Amil Artus (27.8.1960)
Dahiliye Vekili	Tümg. Muharrem İhsan Kızıloğlu
Hariciye Vekili	Selim Sarper
Maliye Vekili	Ekrem Alican Kemal Kurdaş (26.12.1960)
Maarif Vekili	Prof. Fehmi Yavuz Bedrettin Tuncel (10.9.1960)
Milli Müdafaa Vekili	Fahri Özdilek (9.6.1960)

¹⁰⁶⁴ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 11; *Son Posta Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 1.

¹⁰⁶⁵ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 43.

¹⁰⁶⁶ Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 158.

¹⁰⁶⁷ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 12.

	Hüseyin Ataman (22.10.1960)
Nafia Vekili	Daniş Koper Prof. M. Gökdoğan (12.9.1960)
Ticaret Vekili	Cihat İren Mehmet Baydur (6.9.1960)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili	Prof. Nusret Karasu Prof. Ragıp Üner (6.9.1960)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili	Fethi Aşkın
Ziraat Vekili	Feridun Üstün Prof. Osman Tosun (29.8.1960)
Münakalat Vekili	Tuğg. Sıtkı Ulay
Çalışma Vekili	Prof. Cahit Talas R. Beşerler (6.9.1960)
Sanayi Vekili	Muhtar Uluer Ş. Kocatopçu (6.9.1960)
Basın-Yayın ve Turizm Vekili	Zühtü Tarhan
İmar ve İskan Vekili	Orhan Kubat Prof. F. Yavuz (27.8.1960)

Yeni kabine ilk toplantısını, 30 Mayıs 1960'ta gerçekleştirmiş ve bazı kararlar alınmıştır¹⁰⁶⁸. 30 Mayıs günü saat 10'da Başvekil Cemal Gürsel başkanlığında gerçekleştirilen bu ilk toplantıda; vatandaşların partili ve partisiz ayrımına tabi tutulmadan demokratik nizam çerçevesinde maddi ve manevi rahatı için gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Kardeş kavgasına engel olmak için parti faaliyetlerine şimdilik müsaade edilmeyeceğine, temel hak ve hürriyetleri kısıtlayan kanunların kaldırılması için gerekli çalışmaların yapılmasına, vatandaşların geçim şartlarının kolaylaştırılması için hızlı bir şekilde tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca, yabancı devletlerle yapılan anlaşma ve taahhütlerin geçerli olduğu vurgulanmış, dış

¹⁰⁶⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 1; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 224- 225.

politikada dostça ilişkilerin temel prensip olduğu belirtilmiştir. Nihayet, 30 Mayıs'ta yapılan bu toplantı ile vekillerin/ bakanların göreve başladıkları açıklanmıştır¹⁰⁶⁹. Bu toplantı münasebetiyle Cemal Gürsel, amacın en kısa sürede seçime gitmek ve iktidarı, seçimi kazanan vekillere teslim etmek olduğunu vurgulamıştır¹⁰⁷⁰. Bu arada; Amerika, İngiltere, Fransa, İran ve Pakistan gibi devletler, yeni hükümeti resmen tanıdıklarını 30 Mayıs 1960'ta ilan etmişlerdir¹⁰⁷¹. 31 Mayıs'a kadar yeni askeri hükümeti tanıyan devlet sayısı 19'a yükselmiştir¹⁰⁷².

Milli Birlik Komitesi ise, yeni kurulan hükümete bazı direktifler vermiştir. Burada, faziletli bir idarenin gerçekleştirilmesi için; uygun bir Anayasanın hazırlanması, milli iradeyi en iyi şekilde yansıtacak bir Seçim Kanununun oluşturulması, antidemokratik kanunların kaldırılması, amme hizmetlerinde teşkilatın yeniden kurulması, vazifelerin yerine getirilmemesi durumunda ilgililerin süratle cezalandırılması gerektiği vurgulanmıştır¹⁰⁷³. Diğer taraftan, Milli Birlik Komitesi'nin görevi en kısa sürede seçilmişlere devredeceğine dair beyanı, hükümetlerin sorumluluktan kaçınmalarına neden olduğu iddia edilmiştir¹⁰⁷⁴. Bu çerçevede, yeni kabinenin bir intikal kabinesi olması, geniş ölçüde icrai işlere girişmesini de engellemiştir¹⁰⁷⁵. Richard P. Hunt da, 29 Mayıs 1960 tarihli yazısında Cemal Gürsel'in Anayasanın kısa sürede hazırlanacağına ve geçici bir süreden sonra siyasetten ve hükümetten ayrılacağına dair sözlerine vurgu yapmıştır¹⁰⁷⁶. Kendisini geçici olarak değerlendiren Bakanlar Kurulu tarafından, 27 Mayıs hareketi nedeniyle Milli Birlik Komitesi'ne bir mesaj gönderilmiş ve şöyle denilmiştir; “Feragat ve fedakârlığı kahramanlık mertebesine yükselten bir hareketle, bu faciaya son vermeyi kararlaştıran ve bunu emsali görülmemiş bir asaletle tahakkuk ettiren Milli Birlik Komitesi'ne, ordumuza, üniversitelerimize ve bütün milletimize minnettarız¹⁰⁷⁷.”

¹⁰⁶⁹ BCA, Dosya: 76326, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 155.1.1; *Milliyet Gazetesi*, “Başvekalet tebliği”, 31 Mayıs 1960, s. 1.

¹⁰⁷⁰ *Milliyet Gazetesi*, “Yeni kabine toplandı”, 31 Mayıs 1960, s. 1.

¹⁰⁷¹ *Tercüman Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 1.

¹⁰⁷² *Tercüman Gazetesi*, 1 Haziran 1960, s. 1.

¹⁰⁷³ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 246.

¹⁰⁷⁴ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 26, 34.

¹⁰⁷⁵ *Milliyet Gazetesi*, “Yeni Kabine Toplanıyor”, 30 Mayıs 1960, s. 1.

¹⁰⁷⁶ *New York Times*, May 29, 1960; Gen. Gürsel heads Turkish cabinet, lifts repression. *New York Times* (1923-Current File), pp. 1. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/114981780?accountid=9645>

¹⁰⁷⁷ *MBK Genel Kurul Toplantısı, Birinci Birleşim*, 24 Haziran 1960, Cilt: 1, s. 4.

Devlet Bakanı Amil Artus, yeni hükümet programını 11 Temmuz 1960'ta Milli Birlik Komitesi huzurunda okumuştur. Programın başlangıcında 27 Mayıs 1960 hareketi “inkılâp” olarak nitelendirilmiş, eski iktidar da hukuk dışı ve gayri meşru olarak ilan edilmiş, yeni hükümet de “inkılâp hükümeti” olarak tanımlanmıştır¹⁰⁷⁸. Devlet Bakanı Amil Artus'un okumuş olduğu hükümet programında, ekonomiden dış politikaya birçok konuya değinilmiş ve hedef şu şekilde açıklanmıştır; “Vazifede bulunduğumuz müddetçe İkinci Cumhuriyet ile kurulacak olan yeni Türk demokrasisinin, sağlam ve hiçbir kimse veya zümrenin tasallutuna maruz kalmayacak kudret ve salabette olmasını temin etmek, 27 Mayıs İnkılâp hareketinin ve İnkılap Hükümetimizin maddeten ve manen mümkün olan en kısa zamanda ulaşmak istediği bir hedef olmakta devam etmektedir¹⁰⁷⁹.”

Hükümet programında, 27 Mayıs 1960 inkılabının esas hedefinin yurdumuzda demokratik nizamı bütün icapları ve bütün müesseseleriyle maddeten, manen mümkün olan en kısa zamanda kurmak olduğu belirtilmiştir. Anayasanın hazırlanmasıyla ilgili şunlardan bahsedilmiştir; “İkinci Cumhuriyet Anayasası, ilmin ve geçmiş uzun yılların acı tecrübelerinin ışığı altında memleketin mümtaz ilim adamlarının geceli gündüzlü çalışmaları ve memleket aydınlarının bu çalışmalara anketler vasıtasıyla katılmaları suretiyle hazırlanmaktadır¹⁰⁸⁰.” Ayrıca, İkinci Cumhuriyet Anayasasının ilham kaynakları arasında Birleşmiş Milletler Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, hukuk prensipleri, eski anayasamız, milli gelenekler ve yurdumuzun özellikleri sıralanmıştır¹⁰⁸¹. Hiç kimsenin tazyik ve tecavüze maruz bırakılmayacağı belirtildikten sonra vatandaşların hür iradesini tam bir şekilde yansıtabilmeleri için Seçim Kanunu üzerinde de ilim adamlarının çalışmaları vurgulanmıştır¹⁰⁸².

27 Mayıs İnkılabının; Anayasayı, insan haklarını, hürriyetleri çiğneyerek hukuk ve kanun dışı olmuş ve gayrimeşru hale gelmiş bir iktidarın işbaşından uzaklaştırılmasıyla gerçekleştirildiği ve bu inkılabı kahraman ve aydın silahlı kuvvetlerin gerçekleştirdiğinden bahsedilerek programa başlanmıştır. İdareyi ele alır

¹⁰⁷⁸ MBK Genel Kurul Toplantısı, İkinci Birleşim, 11 Temmuz 1960, Cilt: 1, s. 3; İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, Burçak Yayınları, İstanbul 1968, s. 308; *Milliyet Gazetesi*, “Hükümet programı hazırlandı”, 9 Temmuz 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “Hükümet programı açıklandı”, 12 Temmuz 1960, s. 1.

¹⁰⁷⁹ MBK Genel Kurul Toplantısı, İkinci Birleşim, 11 Temmuz 1960, Cilt: 1, s. 7- 8.

¹⁰⁸⁰ Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 309; *Milliyet Gazetesi*, 12 Temmuz 1960, s. 4.

¹⁰⁸¹ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 2.

¹⁰⁸² BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 2; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 309.

almaz İnkılap Hükümeti kurarak Türkiye'nin acil sorunlarına çözüm bulunmaya çalışıldığından da bahsedilmiştir¹⁰⁸³. Adalet ülkenin temelidir, sözünün başlıca düstur olacağı, Türk mahkemelerinin de her türlü gölgeden uzak, adaletin tesis edildiği mukaddes yerler olacağı belirtilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerin ülkenin bütünlüğü ve vatan topraklarının korunmasında esas güç olduğu, içten ve dıştan millete yönelecek her türlü düşmanca hareketleri ezecek kudrette olduğu vurgulanmıştır¹⁰⁸⁴.

İnkılap Hükümetinin dış politikada Türk Milleti'ne gösterilen hürmet ve itimada uygun bir siyaset takip etmekte olduğu, kimseye düşmanlık beslemediği belirtilmiştir¹⁰⁸⁵. İnkılap Hükümetinin Birleşmiş Milletler, NATO ve CENTO'ya bağlı olduğu ifade edilmiştir¹⁰⁸⁶. Hükümet programında Avrupa Konseyi'ne üyelikten bahsedilmiş ve konseyin ana prensibinin her şahsın insan haklarından ve ana hürriyetlerinden faydalanmasını sağlamak olduğu belirtilmiştir. Kıbrıs meselesinde de oradaki soydaşlarımızın haklarının korunması ve geliştirilmesinde Türk Hükümetinin her zaman destekçi olacağı vurgulanmıştır. Yakın ve uzak komşularla ilişkilerin dostane gelişmesinden yana olduklarını belirten İnkılap Hükümeti, Afrika'ya da nazarların çevrilmesinden bahsetmiştir¹⁰⁸⁷.

Bütçe dengesine dikkat edileceği ve hazine imkanlarının sağlam mali kaynaklarla takviyesi ile ödemelerin zamanında ve herhangi bir gecikmeye uğramadan yapılmasının sağlanacağı belirtilmiştir¹⁰⁸⁸. İnkılap Hükümetinin, dış ticarete mümkün olduğu kadar serbest mübadeleyi esas alacağı ifade edilmiştir¹⁰⁸⁹. Müşterek pazarla ilgili başlamış çalışmaların devam ettirileceği, devlet bütçesinin tam bir denklige kavuşması için on yıldan beri Türk ekonomisinin bünyesini kemiren, İktisadi Devlet Teşekküllerinin yatırım ihtiyaçları için Merkez Bankası'na müracaat imkanlarından mahrum bırakılarak enflasyonun başlıca iki kaynağının kurutulmuş olacağı belirtilmiştir. İnkılap Hükümetinin en çok üzerinde duracağı konunun dış borçlar konusu olacağı, önümüzdeki yılların borcunun artırılmamaya çalışılacağı, paranın son on yılda sürekli devalüasyon neticesinde değerini kaybettiğinden bahsedilmiş ve paranın

¹⁰⁸³ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 1.

¹⁰⁸⁴ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 2.

¹⁰⁸⁵ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 2.

¹⁰⁸⁶ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 3.

¹⁰⁸⁷ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 4.

¹⁰⁸⁸ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 5.

¹⁰⁸⁹ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 6.

değerinin korunmasının en önemli iktisadi ve mali konu olacağı ifade edilmiştir¹⁰⁹⁰. İnkılap Hükümeti programında bir İktisadi Planlama Dairesinin kurulacağından bahsedilmiştir. Yatırımların memleketin bütününde, halkın bir bütün olarak faydalanmasının sağlanacağından, köylü vatandaşların refah seviyelerinin yükseltilmesi için her türlü gayretin gösterileceğinden ve özel sektörün de destekleneceğinden bahsedilmiştir¹⁰⁹¹.

İnkılap Hükümeti programında vatandaşların din ve vicdan hürriyetlerini hiçbir engelle karşılaşmadan kullanmalarının sağlanacağı belirtilmiştir. Sağlıkta personel durumunun halli, mahrumiyet bölgelerinin ihtiyacının giderilmesi, koruyucu hekimliğin ve bilhassa köy sağlığı davasının sağlam prensiplere dayanması, yüksek ihtisas hastanelerinin kurulmasının temel davalar olduğu vurgulanmıştır¹⁰⁹².

Basının Batı aleminde olduğu gibi hür olacağından ve radyonun hiçbir zümrenin elinde ve nüfuzunda olmayacağından, bilakis halkın hizmetinde olacağından bahsedilmiştir. İdarenin partizanlıktan kurtarılmasının önemli bir mesele olduğu belirtilmiş ve kişilerin siyasi kanaatlerinden dolayı farklı bir muameleye tabi tutulmayacakları belirtilirken, demokrasinin soysuzlaşmamasında bunların şart olduğu ifade edilmiştir¹⁰⁹³.

Milli Birlik Komitesi'nin görevlendirmiş olduğu ilk hükümet üyeleri ile Komite arasındaki ilişkiler bir süre sonra bozulmaya başlamıştır¹⁰⁹⁴. Bu durum, hükümette değişiklik yapılması konusunda tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar özellikle, ayrılacak vekillerin yerlerine getirilecek kişilerin Komiteden veya sivillerden olup olmaması konusunda yaşanmıştır¹⁰⁹⁵. Bu arada Devlet Başkanı Cemal Gürsel, kabinede üç aydır görev yapan on bakanın çok yoğun bir program altında çalıştıklarını bildirmiş ve bunların değiştirilerek yeni ve dinamik bireylerin atanması zamanının geldiğini vurgulamıştır¹⁰⁹⁶. Nihayet Milli Birlik Komitesi, 25 Ağustos 1960'ta 10 bakanın görevlerinden alındığını duyurmuştur. Bunların yerine kimlerin getirileceği konusunda

¹⁰⁹⁰ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 7.

¹⁰⁹¹ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 8.

¹⁰⁹² BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 10.

¹⁰⁹³ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 10; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 323- 324.

¹⁰⁹⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 266- 268.

¹⁰⁹⁵ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 29.

¹⁰⁹⁶ *New York Times*, Aug 28, 1960; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 27. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115159472?accountid=9645>

Komite üyeleri arasında farklı düşünceler bulunmaktadır. İktidarda uzun süre kalmak isteyenler kabineye sivil görevlendirmeler yerine Milli Birlik Komitesi içerisinde görevlendirmeler yapılması fikrini savunmuşlardır¹⁰⁹⁷. Buna karşılık Alparslan Türkeş'in öncülüğünü yaptığı diğer grup, iktidarı sivillere devretmeden önce Milli Birlik Komitesi'nin uzun süre iktidarda kalarak siyasi iktidarların yapamayacağını düşündükleri reformları gerçekleştirme arzusunda olmuşlardır. Bu durum, Komite içerisinde farklı gruplaşmaların oluşmasına neden olmuştur¹⁰⁹⁸. Dündar Seyhan da, 10 bakanın yerine Komite üyelerinin getirilmesini savunmuştur¹⁰⁹⁹. Uzun tartışmalardan ve kulis faaliyetlerinden sonra boşalan bakanlıklara Komite üyelerinin katılması fikri 18'e karşı 19 oyla reddedilmiştir¹¹⁰⁰. Sonuçta, 25 Ağustos 1960'ta azledilenlerin yerine siviller getirilmiş ve parti mensupları da kabineye alınmamıştır¹¹⁰¹. Orhan Erkanlı, hükümette yapılan bu değişikliğin faydalı olmadığını belirtmiş, esas problemin kurulmuş olan devlet düzenindeki aksaklıklarla ilgili olduğunu vurgulamıştır¹¹⁰². Bu arada, Milli Birlik Komitesi yeni hükümete, seçime kadar kısa vadeli işlerin halledilmesi ve uzun vadeli işlerin de esaslarının tespit edilerek uygulamaya konulması talimatını vermiştir¹¹⁰³.

Milli Birlik Komitesi'nin ilk hükümeti, Devlet Başkanına yeni kabinenin kurulmasında tam bir serbestlik tanımak için istifasını sunmuştur¹¹⁰⁴. İstifa sonrasında Devlet Başkanı Cemal Gürsel tarafından onaylanan yeni Bakanlar Kurulu listesi, 10 Ocak 1961'de Temsilciler Meclisi'ne açıklanmıştır¹¹⁰⁵. Yeni hükümetin yayınlamış olduğu tebliğde, inkılap ideallerinin zedelenmesine hiçbir şekilde müsamaha edilmeyeceği belirtilmiştir¹¹⁰⁶. Yeni hükümet kurulduktan bir süre sonra Başbakan Yardımcısı Muharrem İhsan Kızıloğlu'nun istifa etmesi üzerine Başbakan

¹⁰⁹⁷ İktidarı kısa sürede sivil idareye devretme düşüncesinde olan Milli Birlik Komitesi üyelerini şu şekilde sıralayabiliriz: Madanoğlu, Baştuğ, Ataklı, Tunçkanat, Çelebi, Kuytak, Acuner, Gürsoytrak, Ersü, Özkaya ve Aksoyoğlu. Ayrıntılı bilgi için bkz. İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 302; *Milliyet Gazetesi*, "Kabinede geniş tadilat", 26 Ağustos 1960, s. 1; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 70.

¹⁰⁹⁸ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 303.

¹⁰⁹⁹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 58.

¹¹⁰⁰ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 71; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 306.

¹¹⁰¹ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 225; Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 96.

¹¹⁰² Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 30.

¹¹⁰³ *Milliyet Gazetesi*, "MBK'nın hükümete direktifi dün açıklandı", 11 Eylül 1960, s. 1.

¹¹⁰⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Kabine Toptan İstifa Etti", 5 Ocak 1961, s. 1.

¹¹⁰⁵ *TMTD*, 10 Ocak 1961, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 25.

¹¹⁰⁶ *Tercüman Gazetesi*, 22 Şubat 1961, s. 1.

Yardımcılığına Fahri Özdilek, Devlet Bakanlığına da Sıtkı Ulay getirilmiştir¹¹⁰⁷. Hükümetteki bakan değişiklikleriyle ilgili açıklama yapan Gürsel, gayelerinin sık sık bakan değiştirmek olmadığını belirtmiş, mevcut hükümetin icraat hükümeti olmadığını ve memleket için iyi bir idare kurmanın amaç olduğunu vurgulamıştır¹¹⁰⁸. Bütün bunlar, 27 Mayıs'tan sonra kurulan Milli Birlik Komitesi Hükümetinin geçici bir hükümet olduğunu ve kalıcı reformlara girişemediğini göstermektedir.

1.3. Milli Birlik Komitesi'nin ve Hükümetinin Faaliyetleri

1.3.1. Yüksek Soruşturma Kurulu'nun Oluşturulması

27 Mayıs'tan sonra Demokrat Partililerle ilgili ele geçirilen belgelerin incelenmesi, önemli bir konu olmuştur. Bu çerçevede, Adnan Menderes'in resmi evraklarını incelemek üzere 15 kişilik bir heyet oluşturulmuştur¹¹⁰⁹. Yine, DP iktidar mensupları hakkındaki iddiaları tespit etmek üzere Ankara'da bir komisyon kurulmuştur¹¹¹⁰. Ancak, soruşturma konusunda esas kurul, geçici Anayasa ile birlikte oluşturulmuştur. 12 Haziran 1960'ta kabul edilen 1 sayılı Kanunun 6. maddesi ile, eski iktidar mensuplarının sorumluluklarını araştırmak üzere bir başkan ve otuz üyeden oluşan Yüksek Soruşturma Kurulu ve sorumluları yargılamak üzere de bir başkan sekiz asil üye ve altı da yedek üyeden oluşan Yüksek Adalet Divanı kurulmuştur¹¹¹¹. Yüksek Soruşturma Kurulu'nun üye sayısı 55 sayılı Kanunla artırılmış, bir başkan ve yeteri kadar üyeden oluşacağı vurgulanmıştır¹¹¹².

Ord. Prof. Tahir Taner'in başkanlığında teşkil edilen heyet, usulsüz muameleleri ve mesulleri tespit için bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir¹¹¹³. DP'lilerle ilgili yapılacak soruşturma ve kovuşturmayla ilgili oluşturulan heyet, ilk toplantısını 10 Haziran'da gerçekleştirmiştir¹¹¹⁴. Ayrıca, Tahir Taner başkanlığındaki komisyon,

¹¹⁰⁷ *Milliyet Gazetesi*, "Kızıloğlu istifa etti", 1 Mart 1961, s. 1.

¹¹⁰⁸ *Milliyet Gazetesi*, "Gürsel'in Basın Toplantısı", 2 Mart 1961, s. 1.

¹¹⁰⁹ *Tercüman Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 1.

¹¹¹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Haziran 1960, s. 1.

¹¹¹¹ *Resmi Gazete*, 14 Haziran 1960, Sayı: 10525, s. 1533; *Milliyet Gazetesi*, 13 Haziran 1960, s. 1, 5; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 277- 284; Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 134; Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 156- 157.

¹¹¹² *Resmi Gazete*, 16 Ağustos 1960, Sayı: 10579, s. 1975; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 86; *Milliyet Gazetesi*, "Yüksek Soruşturma Kurulu genişletildi", 13 Ağustos 1960, s. 1.

¹¹¹³ *Milliyet Gazetesi*, "Suistimalleri tetkik Komisyonu kuruldu", 3 Haziran 1960, s. 1.

¹¹¹⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Sabıklar hakkında tahkikat başladı", 11 Haziran 1960, s. 1, 5.

Demokrat Partililerin ne şekilde yargılanacaklarına dair tasarıyı tamamlayarak Milli Birlik Komitesi'ne vermişlerdir. Bu tasarı, Yüksek Soruşturma Kurulu ile Yüksek Adalet Divanı'nın ne şekilde çalışacağını tespit etmiştir¹¹¹⁵.

Bakanlar Kurulu, 20 Haziran 1960 tarihli kararname ile Yüksek Soruşturma Kurulu'na adalet, milli savunma ve diğer bakanlıklardan teklif edilen adayları seçmek için, seçimlerin Milli Birlik Komitesi tarafından yapılmasını kararlaştırmıştır¹¹¹⁶. Yüksek Soruşturma Kurulu üyeliği ve başkanlığı için Bakanlar Kurulu tarafından gönderilen isimler üzerinde çalışılarak 29 Haziran 1960'ta Celalettin Kurelman başkanlığında Yüksek Soruşturma Kurulu seçilmiştir¹¹¹⁷. DP'liler için ilk tahkikatı yapacak olan kurulda 31 üyenin bulunduğu belirtilmiştir¹¹¹⁸. Bu arada eski iktidar mensuplarına ait toplam dosya sayısının iki bin civarında olduğu ifade edilmiş¹¹¹⁹, ancak dosya sayısının daha fazla olduğu sonraki süreçte ortaya çıkmış ve nihayet Soruşturma Kurulu, dört bin civarında dosya incelemiştir¹¹²⁰. Yüksek Soruşturma Kurulu Başkanı Celalettin Kurelman, on beş gün sonra görevinden affını istemiş ve yerine Mustafa Hayrettin Şakir Perk seçilmiştir¹¹²¹. M. Hayrettin Perk başkanlığındaki kurul, Yassıada'da bulunan sanıklar hakkındaki delillerin ayıklanması ve davaları iddia makamına hazırlamak için yorucu bir çalışma gerçekleştirmiş ve bu çalışmalar dört aydan fazla devam etmiştir¹¹²². M. Hayrettin Perk, bu görevini Temsilciler Meclisi'ne seçilmesine kadar sürdürmüş ve nihayet 3 Ocak 1961'de Yüksek Soruşturma Kurulu Başkanlığına Milli Birlik Komitesi tarafından Fazlı Öztan getirilmiştir¹¹²³.

Bakanlar Kurulu, isimlerini belirlediği on beş memurun seçimlerinin Milli Birlik Komitesi'nce yapılmak üzere Yüksek Soruşturma Kurulu üyeliğine seçilmeleri için 16 Ağustos 1960 tarihinde aday göstermiştir¹¹²⁴. Yüksek Soruşturma Kurulu görevine devam ederken Türk Ceza Kanunu'nun 146. maddesine bir paragraf eklenmiş ve 56. maddesi de yürürlükten kaldırılmıştır. Kurul, on bölüm halinde çalışmıştır. Bunlardan başka merkez soruşturma kurulu başkanı ve dört kişilik bir grup, işlerin tanzimi ve

¹¹¹⁵ *Milliyet Gazetesi*, "Soruşturma Kanunu Tasarısı Hazırlandı", 16 Haziran 1960, s. 1.

¹¹¹⁶ *BCA*, Dosya: 76326, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 155.3.7, 1- 4.

¹¹¹⁷ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 93.

¹¹¹⁸ *Milliyet Gazetesi*, "Soruşturma Kurulu Açıklandı", 1 Temmuz 1960, s. 1.

¹¹¹⁹ *Milliyet Gazetesi*, "Yüksek soruşturma kurulu bugün açıklanıyor", 30 Haziran 1960, s. 1.

¹¹²⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 15 Şubat 1961, s. 1.

¹¹²¹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 94.

¹¹²² Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 39.

¹¹²³ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Altmış dokuzuncu Birleşim, 3 Ocak 1961, Cilt: 5, s. 3.

¹¹²⁴ *BCA*, Dosya: 9116, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 156.13.14, 1- 2.

düzeni ile uğraşmışlardır¹¹²⁵. DP döneminde suç işlemiş yüksek düzey memurların soruşturulmasına ait tasarı da MBK'da kabul edilmiştir¹¹²⁶. Merkez Soruşturma Kurulunun suç işleyen yüksek dereceli memurlar hakkında teşkil edildiğini ve soruşturmalara başladığını belirten Orhan Erkanlı, bir süre sonra bu tahkikatların basit ve önemsiz şeylerle ilgilenmeye başladığını ve bakanlıklardaki bütün memurları huzursuz eder dereceye ulaştığını belirtmiştir. Erkanlı, bu kurullara 20 Eylül 1960'tan sonra yapılacak olan ihbarların dikkate alınmamasını istemiştir. Komite üyeleri konuyla ilgili görüşmeler yapmışlar ve teklifi kabul etmişlerdir¹¹²⁷.

Yüksek Soruşturma Kurulu'na yapılan şikâyetler, müracaatlar ve ihbarlar işleri zor duruma sokmuş ancak, zamanın kısıtlı olması nedeniyle hızlı davranılmıştır¹¹²⁸. Yüksek Soruşturma Kurulu'nun çalıştığı dönemde konuşmamakta kararlı olanlar, milli emniyet ve ordu mensuplarından kurulmuş timler (team) vasıtasıyla sorgulanmıştır. Bu timler, 35 kişiyi sorguya çekmişlerdir¹¹²⁹. Nihayet yapılan soruşturmalarla ilgili açıklama yapan Soruşturma Kurulu Başkanı Hayrettin Şakir Perk, beşi veya altısı hariç DP'li bütün milletvekillerinin Anayasayı ihlal suçunu işledikleri kanaatine vardıklarını açıklamıştır¹¹³⁰. Yüksek Soruşturma Kurulu'nun 26 Eylül 1960 tarihli kararına istinaden Cumhurbaşkanı, Başbakan, Meclis Başkanı ve vekilleri, milletvekilleri ve ilgili diğer sanıkların isimleri ve dosyaları, 6 Ekim 1960'ta Yüksek Adalet Divanı'na teslim edilmiştir¹¹³¹. Yassıada yargılamalarından önce Yüksek Soruşturma Kurulu vasıtasıyla bir hazırlık yapılmış, toplanan veriler Yüksek Adalet Divanı'nın önüne getirilmiştir.

1.3.2. Partilerin Ocak ve Bucak Teşkilatlarının Kapatılması

DP döneminde partilerin ocak ve bucak teşkilatlarının kapatılması uzunca tartışılmıştır. Hatta Adnan Menderes'in ocak ve bucak teşkilatlarını kapatma isteği eleştiriyile karşılanmıştır¹¹³². Vatandaşlar, partilerin ocak ve bucak teşkilatları vasıtasıyla sıkıntılarını kamu idarecilerine rahatça ulaştırmaktadırlar. Ancak bu durum; kaymakam, mal müdürü gibi idarecilerin rahatsızlığına neden olmuş ve CHP'ye çeşitli şikâyetlerde

¹¹²⁵ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 96- 98.

¹¹²⁶ *Milliyet Gazetesi*, "Suçlu memurlara ait soruşturma başlıyor", 10 Ağustos 1960, s. 1.

¹¹²⁷ *MBK Genel Kurul Toplantısı, On dördüncü Birleşim*, 29 Eylül 1960, Cilt: 1, s. 8- 10.

¹¹²⁸ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 103.

¹¹²⁹ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 122.

¹¹³⁰ *Milliyet Gazetesi*, "DP mebuslarından 6'sı hariç hepsi suçlu görüldü", 27 Eylül 1960, s. 1.

¹¹³¹ *BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 1.*

¹¹³² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 131- 132.

bulunmuşlardır. Nihayet partilerin ocak ve bucak teşkilatları nüfuz suiistimali yaptıkları, partizanlığın köy kahvelerine, camilerine hatta kız alıp vermeye kadar ulaşması ve nihayet nifak ve çatışma yuvası oldukları gerekçesiyle, 4 Temmuz 1960'ta ilan edilen kanunla kaldırılmıştır¹¹³³. Siyasi partilerle ilgili kabul edilen bu kanunda partilerin il ve ilçe merkezleri dışında her ne ad altında olursa olsun teşkilat kurmaları yasaklanmış, bunların dışındaki teşkilatların kapatıldığı bildirilmiştir¹¹³⁴. Bu çerçevede siyasi partilerin 14 bin bucak, 140 bin civarındaki ocak örgütlenmesi kapatılmıştır¹¹³⁵. Siyasi kültürün ve birikimin gelişimine katkı sağlamış olan parti ocak ve bucak teşkilatlarının siyasi gerekçelerle kapatılması, demokrasi kültürünün yerleşmesi açısından olumsuz bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

1.3.3. Orduda Tasfiye ve Ordunun Gençleştirilmesi

27 Mayıs'tan sonra idareyi eline alan Milli Birlik Komitesi, çözüm bekleyen konulara eğilmeye başlamıştır. Orduda teknik, donanım ve personel bakımından reforma ihtiyaç duyulduğunu belirten Orhan Erkanlı, işe personel reformuyla başladığını belirtmiştir. Orduda ihtiyaçtan fazla general ve üst düzey subayın olduğunu belirten Erkanlı, bunun genç subayların yükselmesini engellediğini ve ordunun etkinliğini zayıflattığını belirtmiştir. Nihayet Erkanlı, orduda reformun NATO standartlarına kavuşmak için şart olduğunu vurgulamıştır¹¹³⁶.

ABD Büyükelçisi Warren tarafından, ABD Dışişleri Bakanlığına 13 Temmuz 1960'ta bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta Warren, 12 Temmuz 1960'ta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'le bir görüşme yaptığını belirtmiştir. Gürsel'in bu toplantıda, TSK'daki yaşlı subayların fazlalığından bahsettiği, pramit şekline göre bir düzenin olması gerektiğini, ters olan pramidin doğru hale getirilmesi için albay ve daha üst rütbelerdeki yaklaşık % 10- 15 arasındaki askerin emekliye sevk edileceğini belirtmiştir. Geçmiş ve gelecekteki hükümetlerin bu sorunu çözmeye yeltenmediklerini ve yeltenemeyeceklerini belirten Gürsel, bu iş için 100 milyon liraya ihtiyaç

¹¹³³ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yasıada ve Sonrası*, s. 201; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 91; Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 171; Karpaz, *Osmanlı'dan Günüümüze Asker ve Siyaset*, s. 335.

¹¹³⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Partilerin Ocak ve Bucak Teşkilatları Lağvedildi", 7 Temmuz 1960, s. 1, 5.

¹¹³⁵ MAZICI, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 119.

¹¹³⁶ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 38- 40.

duyulduğunu belirtmiştir¹¹³⁷. Warren de komünizme karşı mücadelede önemli bir kale olan Türkiye'nin subaylarından % 15'inin emekliye ayrılması durumunda askeri yapının zayıflayıp zayıflamayacağını sormuştur. Gürsel ise emeklilik işlemi ile üstteki çürük elmaların temizleneceğini belirtmiş ve savaşma kabiliyetinin azalmayacağını, bilakis artacağını vurgulamıştır. Warren, ABD yardımı konusunda Kongrenin yetkili olduğunu, son zamanlarda Kongrenin dış yardımın azaltılması konusunda bir tavır takındığını belirtmiştir¹¹³⁸.

ABD Büyükelçisi Warren tarafından 25 Temmuz 1960'ta ABD Dışişleri Bakanlığına bir telgraf daha çekilmiştir. Bu telgrafta, Warren'in 24 Temmuz 1960'ta yanlarında Albay Türkeş ve Genel Sekreter Kunalp olduğu halde Cemal Gürsel'le yaptığı görüşme yer almıştır. Bu toplantıda Gürsel'in 100 milyon liralık yardım talebi görüşülmüştür. Warren, Amerika'nın müttefiki Türkiye'ye geçmişte olduğu gibi bugün de yardımdan geri durmayacağını belirtmiş ve yardımda belirli bir programdan bahsetmiştir. Buna karşılık Türkeş, yardımın acil bir şekilde 1960 yılı içerisinde kendilerine verilmesi gerektiğini belirtmiştir¹¹³⁹. Amerika Büyükelçisi Warren, orduda siyasal tasfiye olmaması dileğiyle Türkiye'nin sorunlarını çözmesi için 10 milyon dolar yardım yapmaya karar verildiğini belirtmiştir¹¹⁴⁰.

İstanbul Valisi Refik Tulga, İsmet İnönü'yü ziyaret ederek orduda yapılması planlanan "tensikatı" görüşmüşlerdir. Orduda yapılması planlanan tasfiyeye özel duyguların da karıştırılabileceğini belirten Tulga, konuyla ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir. Yapılmak istenen tasfiyenin doğru olmadığını belirten İsmet İnönü, CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal'la görüşmüş ve orduda yapılacak reform konusunda çok dikkatli olunması gerektiğine dair görüşün Cemal Gürsel'e ulaştırılmasını istemiş, ancak Aksal, Gürsel'le görüşmemiştir. Metin Toker, görüşme gerçekleşmiş olsa bile Milli Birlik Komitesi'nin İsmet İnönü'nün uyarılarını dinlemeyeceğini savunmuştur¹¹⁴¹. Cemal Gürsel, 6 Ağustos 1960'ta İsmet İnönü'yü Heybeliada'daki evinde ziyaret etmiştir. İsmet İnönü, bu görüşmede ordunun gençleştirilmesi konusunda MBK ile aynı

¹¹³⁷ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Findand; Greece; Turkey, Volume X, Document 370, p. 854; Milliyet Gazetesi, "Yeni ordu baremi hazırlandı", 5 Ağustos 1960, s. 1.*

¹¹³⁸ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Findand; Greece; Turkey, Volume X, Document 370, p. 855; Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", s. 219.*

¹¹³⁹ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Findand; Greece; Turkey, Volume X, Document 372, p. 862- 863; Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", s. 219.*

¹¹⁴⁰ Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", s. 220.

¹¹⁴¹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 108- 110.

çözüm yollarını düşünmediğini belirtmiştir¹¹⁴². Cemal Gürsel'in bu ziyaretini İnönü, 24 Ağustos 1960'ta iade etmiştir. Bu ikinci görüşmede de emekli subaylar konusu gündeme getirilmiştir¹¹⁴³. 27 Mayıs 1960'ta Amerika'da bulunan Dünder Seyhan, ordu içerisindeki subay tasfiyesini gerçekleştiren en önemli kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika'dan getirilen Seyhan, tasfiye harekâtının felsefesini ve konuyla ilgili kendi görüşlerini anlatmıştır. Seyhan'a göre ne kadar general varsa hepsinin tasfiye edilmesi gerekmektedir. Dünder Seyhan'ın bu teklifi, Komite üyeleri tarafından kabul edilmemiştir¹¹⁴⁴. Dünder Seyhan hatıralarında ordudaki bütün generallerin emekliye sevk edilmesi konusunun Milli Birlik Komitesi'nde tartışıldığını, özellikle Cemal Gürsel ve bazı üyelerin bu fikre karşı çıktıklarını belirtmiştir. Seyhan, bu süreden itibaren vefanın devreye girdiğini ve üyelerin kendilerine yakın olan isimlere sahip çıkmaya başladıklarını ve bunun sonucu olarak da ancak 235 generalin emekli edilmesine karar verildiğini belirtmiştir. Seyhan, emekliye sevk edilen komutan ve askerler için Maliye Bakanı Ekrem Alican'la da görüşüklerini ve bir hafta içerisinde 100 milyon liraya ihtiyaç duyulduğunu belirtildiğini ifade etmiştir¹¹⁴⁵. Orhan Erkanlı da, planlanan tasfiye ile şunların amaçlandığını belirtmiştir; “Ordudaki bilgi, enerji ve devrimci ruhu, devletin diğer sahalarına aktarmak suretiyle medeni bir millet olmak yolundaki savaşımız süratle başarılabacaktır¹¹⁴⁶.”

Ordudaki piramit yapının bozulması, rütbesi küçük olandan çok rütbesi büyük olan bir ordunun çıkmaza girdiğini gören Milli Birlik Komitesi üyeleri, çalışmalarını hızlandırmıştır¹¹⁴⁷. Alparslan Türkeş, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde general, albay ve yarbay rütbelerindeki fazlalıktan dolayı, ordu içerisinde gençleştirme yapılması lüzumundan bahsedilmeye başladığını vurgulamıştır. Türkeş, ordu içerisinde yapılacak gençleştirme faaliyetleri için Milli Birlik Komitesi'nde bir kurul teşkil edildiğini belirtmiştir¹¹⁴⁸. Nihayet, 2 Ağustos 1960'ta kabul edilen ve 5 Ağustos tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 42 sayılı Kanunla, Emekli Sandığı Kanununa geçici maddeler eklenmiştir. Bu Kanunla subay, askeri memur ve astsubaylardan 25 yılını dolduranların

¹¹⁴² Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 105- 106.

¹¹⁴³ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 117.

¹¹⁴⁴ Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 35; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 110.

¹¹⁴⁵ Dünder Seyhan, “Ordu'da general kalmayacaktır”, *Milliyet Gazetesi*, 6 Haziran 1966, s. 5.

¹¹⁴⁶ Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, s. 15.

¹¹⁴⁷ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 264.

¹¹⁴⁸ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 172- 173.

istekleriyle veya kurumlarınca re'sen emekliye sevk edilebileceği belirtilmiştir. Emekliye ayrılmak isteyen binbaşı ve daha yukarı rütbeli subayların 20 Ağustos'a kadar talepte bulunmaları gerektiği vurgulanmıştır. Aynı Kanunda emekliye sevk edilen veya ayrılan askerlere verilecek ikramiye ve maaş konusu da düzenlenmiştir¹¹⁴⁹. Bu arada Genelkurmay Başkanlığı tarafından subaylara konuyla ilgili bir bildiri gönderilmiştir¹¹⁵⁰. Yapılan çalışmalar neticesinde, 1960 yılı Ağustos ayında 235 general ve amiral ile 5 bin civarında subay emekliye sevk edilmiştir¹¹⁵¹. 235 generale emeklilik tebliği geciktirilmeden yapılmıştır¹¹⁵². Emekliye ayrılan generallerin sayısı konusunda kaynaklarda ortak bir rakam kullanılırken, diğer subayların sayısı konusunda kaynakların büyük çoğunluğu "5 bin" ve "5 bine yakın" ibaresine yer vermiş, bazı kaynaklar ise farklı rakamları telaffuz etmiştir. Kaynaklardan bir kısmı 4171 subayın emekliye sevk edildiğini belirtmiş¹¹⁵³, bir kısmı da 7 bin subayın emekliye sevk edildiğini ifade etmiştir¹¹⁵⁴. Emekliye sevk edilen subayların sayısındaki farklılık, isteğe bağlı emekliliğin de 42 sayılı Kanunda teşvik edilmesi ve bunun da belirli bir süre devam ettirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Emekliye ayrılacak subaylara 20 ile 40 bin lira arasında bir ödeme ile maaşlarının yüzde 70'ine kadar aylık ödemesinin yapılması, emeklilik işlemlerini kolaylaştırmıştır. Ordunun gençleştirilmesi bir tarafa, tasfiyede birkaç farklı nitelik daha dikkate alınmıştır. Buna göre DP'ye yakınlık duyanlar, CHP aleyhinde bulunup bulunmayanlar ve Milli Birlik Komitesi'ne karşı cephe alabilecek olanlar tasfiye sürecinde dikkate

¹¹⁴⁹ *Resmi Gazete*, 5 Ağustos 1960, Sayı: 10570, s. 1893; Ulay, *Giderayak*, s. 68- 69; *Milliyet Gazetesi*, "İki bin subay emekliye ayrılıyor", 7 Ağustos 1960, s. 1.

¹¹⁵⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Orduda gençleştirme hareketi subaylara bildiri ile anlatıldı", 10 Ağustos 1960, s. 1.

¹¹⁵¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 215; Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 92; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 114; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 168; Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 135; Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 96; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 102; Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 34, 152- 153; Mustafa Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2012, s. 29; *Milliyet Gazetesi*, "Ordu gençleşti", 4 Ağustos 1960, s. 1; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 70.

¹¹⁵² Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 108.

¹¹⁵³ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 266; *Milliyet Gazetesi*, "4171 subay emekliye sevk edildi", 26 Ağustos 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "1500 subay emekli olmak istiyor", 12 Ağustos 1960, s. 1.

¹¹⁵⁴ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset (Çev. Güneş Ayas)*, s. 243, 334; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 193; Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıda ve Sonrası*, s. 214- 215; Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 27.

alınmıştır¹¹⁵⁵. Silahlı Kuvvetler içerisindeki albayların % 80'i, yarbayların % 50'si, binbaşılardan % 10'u emekliye sevk edilmiştir¹¹⁵⁶.

27 Mayıs'tan sonra 235 generalin bir kalemde emekliye sevk edilmesi, eleştirileri de beraberinde getirmiştir¹¹⁵⁷. Gerçekleştirilen bu tasfiye hareketinde kurunun yanında yaş da yanmıştır¹¹⁵⁸. 235 general ve amiralin emekliliğinden sonra orduda 24 amiral ve general kalmıştır¹¹⁵⁹. Erkanlı, generallerin emekliye sevk edilmesinin ateşle oynamak olduğunu, ancak lüzumuna inandıkları için bunu gerçekleştirdiklerini belirtmiştir¹¹⁶⁰. Emekliye sevk edilen yaşlı generallerin yerine genç komutanlar atanmaya başlamıştır. Genç komutanların 8- 10 sene sonra ulaşacakları makamlara bir günde ulaşmalarının bu komutanların ihtilale gönülden bağlanmalarına neden olduğunu belirten Erkanlı, emekliye sevk edilen komutanların da vakar içerisinde görevlerini bıraktıklarını vurgulamıştır¹¹⁶¹.

Orhan Erkanlı, ordudaki emeklilik işlemlerinin bütün subaylar tarafından kabul edildiğini ve hatta konuşuldukça birçok subayın kendi isteğiyle emeklilik dilekçesini verdiğini belirtmiştir. Erkanlı, tasfiye hareketinin çok geniş tutulmasında, kurulması düşünülen “iş mükellefiyeti teşkilatı”, “ülkü ve kültür birliği teşkilatı” ve “eğitim seferberliği” gibi konularda ve kuruluşlarda emekli subaylardan yararlanma düşüncesinin etkili olduğunu söylemiştir. Ancak bu tasavvur, tamamen uygulanamamıştır¹¹⁶². MBK Basın Sözcüsü Albay Karatay'ın yaptığı açıklamaya göre, emekliye sevk edilen beş bin kadar subaydan 2220'sine sivil sektörde, 63 albaya milli eğitimde, 162 albaya sivil savunmada görev verildiği anlaşılmaktadır¹¹⁶³. Ordudan tasfiye edilen subayların, diğer kamu kurumları ve sivil sektörde görevler verilmesi ile, hem onlardan gelebilecek tepkiyi azaltma hem de çeşitli kurumlarda asker kişilerin sayısını artırma amaçlanmıştır.

¹¹⁵⁵ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 214- 215; Vaner, “Ordu”, s. 274.

¹¹⁵⁶ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 93.

¹¹⁵⁷ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 230; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 112.

¹¹⁵⁸ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 145.

¹¹⁵⁹ *Milliyet Gazetesi*, “Orduda 24 general ve amiral kaldı”, 5 Ağustos 1960, s. 1.

¹¹⁶⁰ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 41.

¹¹⁶¹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 42- 43.

¹¹⁶² Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, s. 14; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 41.

¹¹⁶³ *Milliyet Gazetesi*, “2868 emekli Subaya yeni görev bulundu”, 5 Eylül 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “Emekli Subaylardan 2220'sine iş verildi”, 27 Kasım 1960, s. 1, 5; Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 97.

1.3.4. Darbenin Millete Anlatılması

Milli Birlik Komitesi'nin 1960 yılı Eylül ayında yaptığı görüşmede köklü reformlar yapılması ve seçimlerin de dört yıl sonraya tehir edilerek Milli Birlik Partisi olarak seçimlere iştirak edilmesi konusu, 11 oya karşılık 26 oyla kabul edilmiştir. Bu karardan sonra Komite üyelerinin halkla temas etmeleri ve halkın arzularını öğrenmeleri için bir gezi programı düzenlenmesi de kararlaştırılmıştır¹¹⁶⁴. Gerçi Devlet Başkanı Cemal Gürsel, 18- 20 Temmuz 1960 tarihlerinde Anadolu gezisine çıkmış, sırayla Erzincan, Erzurum ve Sivas'ta halka hitap etmişti¹¹⁶⁵. Basında yer alan bir habere göre, bine yakın öğretmenin de köylü vatandaşlara 27 Mayıs'ı anlatmak için kervan halinde geziye çıkacakları belirtilmiştir¹¹⁶⁶. Gürsel, Türkeş, Özdilek, Okan ve Kabibay dışında bütün MBK üyelerinin geziye çıkacakları ve 27 Mayıs'ın halka yansımalarının tespit edileceği vurgulanmıştır¹¹⁶⁷. Nihayet MBK üyeleri 21 Eylül 1960'ta, 27 Mayıs'ı anlatmak için Anadolu'ya bir tura çıkmışlardır. 22 Eylül'de ise Alparslan Türkeş, Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden alınmış, yerine sivil bir yönetici olan Hilmi İncesu getirilmiştir. Bunu öğrenen Orhan Erkanlı da kendi konumundan korkarak Anadolu turunu yarıda kesmek durumunda kalmıştır¹¹⁶⁸.

21- 29 Eylül 1960 tarihlerinde halkı dinlemek için yurt gezisine çıktıklarını belirten Erkanlı, kendisinin Orta Anadolu'ya gittiğini belirtmiştir. Halkın yönetimle ilgili şeylerden çok geçim şartları, ihtiyaçları ve ürünleriyle ilgili kararlara önem verdiğini belirten Erkanlı, halkın geçim derdinde olduğu sonucuna vardıklarını ifade etmiştir. Erkanlı ayrıca, halkın Milli Birlik Komitesi'nin ne kadar iktidarda duracağını da merak etmediğini savunmuştur¹¹⁶⁹. Komitedeki bazı üyelerin yurt gezisine çıkma sürecinde farklı şekillerde hareket etmeleri şüphe uyandırmıştır. Bu durum, Komite içerisindeki çalkalanmaya bir işaret sayılabilir¹¹⁷⁰. 27 Mayıs'tan sonra Anadolu'ya çıktıklarını belirten Ahmet Er, Elazığ Hozat'ta arabanın önünden kaçan kızı zor gücül yakalayarak sohbet ettiklerini belirtmiştir. Niçin kaçtığını soran Ahmet Er'e kız şu cevabı vermiştir; "Devletin arabasının önünden geçtim. Beni öldürürsünüz diye

¹¹⁶⁴ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 26.

¹¹⁶⁵ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 208- 210.

¹¹⁶⁶ *Milliyet Gazetesi*, "İnkılap kervanı Anadolu yolunda", 7 Temmuz 1960, s. 1.

¹¹⁶⁷ *Milliyet Gazetesi*, "17 MBK Ekibi geziye çıkıyor", 20 Eylül 1960, s. 1.

¹¹⁶⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 214.

¹¹⁶⁹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 35- 36.

¹¹⁷⁰ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 344.

korktum¹¹⁷¹.” Bu cevap, 1960’lı yıllarda devletle vatandaş arasındaki uçurumu gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

Türk köylüsünün büyük çoğunluğu İnönü’ye karşı Menderes’i desteklemiştir. 27 Mayıs’tan sonra MBK üyeleri, köylülere 27 Mayıs’ı anlatmak için çeşitli yolları denemişler, özellikle askerler ile subayların köylülerle olan yakınlıkları kullanılmak istenmiştir¹¹⁷². Ayrıca, 27 Mayıs’ın sebep ve gayelerini belirten bir broşürün hazırlandığı ve 40 bin köye dağıtılacağı belirtilmiştir¹¹⁷³. Antalya’daki öğretmenlerin Milli Birlik hareketini anlatmak için köylere dağıldıkları ve camilerdeki cuma vaazında da bu konunun anlatıldığı belirtilmiştir¹¹⁷⁴. 27 Mayıs’ın anlatılması konusunda bireysel çabalar da dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Ahmet Er, 27 Mayıs günü Demokrat Parti ocak, bucak ve ilçe başkanlarını nazik bir şekilde toplatarak bir konuşma yaptığını belirtmiştir. Bu toplantıda Er, birlik ve beraberlikten bahsetmiş, ihtilalin bir gruba karşı yapılmadığını anlatmıştır¹¹⁷⁵. 27 Mayıs askeri darbesinin millete anlatılması, beyhude bir çaba olarak görülmüştür. Türk Milleti, kendisini ziyarete gelene gerekli yakınlığı göstermiş, ancak 27 Mayıs’a ait değerlendirmelerini, vicdani muhasebesinde gerçekleştirmiştir.

1.3.5. DP’nin Feshi

27 Mayıs Darbesi ile birlikte DP’nin üst idareci kadrosu tutuklanmış, çeşitli ihbar ve iddialarla birçok partili gözaltına alınmıştır. Bu durum, aynı zamanda DP’nin hukuki statüsünü de tartışılır hale getirmiştir. İhtilal sonrasında kimi DP il idare kurulu üyeleri ve ilçe başkanları da istifa etmeye başlamışlardır¹¹⁷⁶. Parti başkan ve yöneticilerinin Yassıada’da ve çeşitli yerlerde tutuklu olduğu bir süreçte, 1960 yılı Haziran ayında DP’nin feshi için dava açılmıştır¹¹⁷⁷. DP aleyhine dava açan Avukat Cemal Özbey, Demokrat Parti’nin tahayyül ve tasavvur edemeyeceği şekilde bozulduğunu ve partinin feshi için harekete geçtiğini belirtmiştir. Özbey, şunları söylemiştir; “DP’nin feshi için partide kayıtlı, dava açacak sağlam karakterli, cesur ve

¹¹⁷¹ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs’tan 12 Eylül’e*, s. 91.

¹¹⁷² Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 170- 171.

¹¹⁷³ *Milliyet Gazetesi*, “27 Mayıs’ın Hikayesi 40 bin köye dağıtılacak”, 19 Kasım 1960, s. 1.

¹¹⁷⁴ *Milliyet Gazetesi*, “İnkılap hareketi hakkında camilerde vaaz verildi”, 2 Temmuz 1960, s. 3.

¹¹⁷⁵ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs’tan 12 Eylül’e*, s. 66.

¹¹⁷⁶ *Milliyet Gazetesi*, “Aydın DP Teşkilatı başkanları istifa etti”, 26 Haziran 1960, s. 3.

¹¹⁷⁷ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil’in Hatıraları*, s. 83.

dava sırasında dönmeyecek bir vatandaş lazımdı. Bu evsafa bir arkadaşım ve müvekkilim vardı. Vaziyeti ona açtım. Geniş geniş izah ettim. Dava açmak için onunla mutabık kaldık. Bu vatandaş Mustafa Geygel'di¹¹⁷⁸.” Bu süreçte Komiteden yapılan açıklamada, siyasi partilerin kapatılmadığı, sadece siyasi faaliyetlerin durdurulduğu belirtilmiştir¹¹⁷⁹. Nihayet Avukat Cemal Özbey'in 18 Haziran 1960 tarihli dava dilekçesi, Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne 20 Haziran 1960'ta kaydedilmiş ve ilk duruşma ise 15 Temmuz 1960'ta gerçekleştirilmiştir¹¹⁸⁰. Dava dilekçesinde talep şu şekilde belirtilmiştir; “Müvekkilim, Demokrat Parti'nin Ankara Merkez İlçesinin Anafartalar Bucağının Necatibey Ocağında 236 kütük numarasında kayıtlıdır. DP'nin tüzük hükümlerine ve kuruluşundaki gayesine aykırı hareket ettiği birkaç yıldan beri müvekkilimin malumu olduğu halde hüküm süren siyasi havanın amansız tesiri altında bu güne kadar bu hakkını ileri sürmemiştir. Bu gün ise milli inkılabımız muvacehesinde bu hakkını kullanmak tabii ve normal hal almıştır. Bu vaziyet karşısında, beş yıldan beri büyük kongresini yapmayan ve bütün hal ve hareketi ile kuruluşundaki gayesine aykırı hareket etmiş bulunan Demokrat Parti'nin kanunen feshi icap edeceği ve bu kararı vermek şerefının tarafsız Türk mahkemeleri ve Türk hâkimine nasip olacağı kanaatindeyiz¹¹⁸¹.”

Bu arada, Ankara 5. Sulh Ceza Mahkemesi tarafından 31 Ağustos 1960 tarih ve 131 sayılı karar ile Demokrat Parti'nin her türlü faaliyeti resmen yasaklandığı gibi gayrimenkul bütün malları ve bankalardaki mevduatına da el konulmuştur. Anadolu Ajansı'nın haberine göre; gerekçede DP'nin Anayasa ve kanunlara aykırı faaliyette bulunduğu ve Yüksek Soruşturma Kuruluna intikal eden olaylar nedeniyle bu kararın alındığı belirtilmiştir. Adalet Bakanının yaptığı açıklamada DP'nin kapatılması için

¹¹⁷⁸ Avukat Cemal Özbey, babası ve ailesinin Demokrat Partili olduğunu ve kendisinin de 1954 yılına kadar Demokrat Parti'yi aktif olarak desteklediğini belirtmiş ve 1955 belediye seçimlerinde Malatya'da gördüğü bir usulsüzlük üzerine partiden ayrıldığını belirtmiştir. Hürriyet Partisi'nin güç birliği kapsamında CHP ile birleşmesine olumlu kanaat belirttiğini söyleyen Cemal Özbey, 28 Nisan-27 Mayıs 1960 tarihleri arasındaki mitinglere katıldığını ve 9 Mayıs 1960'ta da CHP Ankara Altındağ ilçesi Kasım Gülek Ocağı'na kaydını yaptırdığını belirtmiştir. Özbey, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapatırdım*, s. 18- 19, 25-27.

¹¹⁷⁹ *Milliyet Gazetesi*, 16 Haziran 1960, s. 5.

¹¹⁸⁰ Özbey, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapatırdım*, s. 28- 29; *Milliyet gazetesini*, dava dilekçesinin kaydının 19 Haziran'da yapıldığını belirtmiştir. *Milliyet Gazetesi*, 9 Eylül 1962, s. 1, 7.

¹¹⁸¹ Özbey, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapatırdım*, s. 10, 27- 28.

çeşitli şahısların müracaatta bulunduğu, savcılığın da kapatma kararından önce malların kaçırılması ihtimaline karşı böyle bir kararın alındığını belirtmiştir¹¹⁸².

Bir tarafta dava süreci devam ederken, diğer tarafta DP aleyhine çeşitli iddialar ortaya atılmış ve önerilerde bulunulmuştur. Bu kapsamda, İzmir'den Av. Ahmet Elifoğlu, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e 3 Eylül 1960 tarihinde bir mektup göndermiştir. 1957 seçimlerinde DP'nin "Demokrat Parti milletle beraberdir" başlığı ile yayınlamış olduğu broşürde dinin siyasi amaçlar için kullanıldığını ve 6187 sayılı Kanuna göre suç olduğunu savunmuştur. Elifoğlu, DP'nin bu Kanuna göre kapatılması durumunda milli irade ile işbaşına gelmediklerinin de teyit edilmiş olacağını iddia etmiştir¹¹⁸³.

Cihad Baban, 27 Mayıs'tan sonra Fuat Köprülü'ye DP'nin başına geçmesini istediklerini ancak, Köprülü'nün bunu kabul etmediğini ve DP'nin misyonunu tamamladığına inandığını belirtmiştir¹¹⁸⁴. 27 Mayıs'tan sonra DP, adeta kaderine terkedilmiştir. Mahkeme sürecinde DP'yi Trabzon Barosundan Avukat Kemal Yılmaz savunmuştur¹¹⁸⁵. Mahkemeye gönderilen savunmada, davacının ileri sürdüğü hususların gerçek olduğu vurgulanmıştır. Adnan Menderes de, 2 Eylül 1960 tarihli ifadesinde şunları belirtmiştir; "Partinin kapanmaması hususunda bir müdafaada bulunacak değilim. Bilakis kapanmasının bu günün şartları bakımından doğru olacağı kanaatindeyim¹¹⁸⁶."

Demokrat Parti'nin kapatılması konusunda birinci celse, 15 Temmuz 1960'ta¹¹⁸⁷, ikinci celse ise 29 Eylül 1960'ta gerçekleştirilmiş ve partinin kapatılmasına karar verilmiştir. Demokrat Parti'yi kapatma kararını Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi Hakimi Raif Elmadağ vermiştir¹¹⁸⁸. Mahkemenin karar gerekçesinde; Demokrat Parti Tüzüğü'nün ikinci maddesinde atıf yapılan parti programının 1- 17. maddelerinin partinin amacını belirttiği ifade edilmiştir. Gerekçede, tanık olarak Fuat

¹¹⁸² Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıda ve Sonrası*, s. 226; *Milliyet Gazetesi*, "Mahkeme Kararı ile DP Faaliyetten Menedildi", 2 Eylül 1960, s. 1.

¹¹⁸³ *BCA*, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 21.61.3, 1- 2.

¹¹⁸⁴ Baban, *Politika Galerisi*, s. 262.

¹¹⁸⁵ Özbey, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, s. 8.

¹¹⁸⁶ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 98; Özbey, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, s. 9- 10, 30- 31.

¹¹⁸⁷ Özbey, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, s. 3.

¹¹⁸⁸ Hakimin DP'nin Ankara Eski Milletvekili Vaiz Bilen'in damadı olduğu belirtilmiştir. Özbey, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, s. 4, 7, 10; *Milliyet Gazetesi*, "Demokrat Parti feshedildi", 30 Eylül 1960, s. 1.

Köprülü'nün, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun, Muammer Obuz'un ve diğer tanıkların ifadesine yer verilmiştir. Demokrat Parti'nin çıkardığı kanunların ve uyguladığı politikaların hukuk dışına çıktığı ve birçok kişinin mağduriyetine neden olduğu belirtilmiştir. Birçok konuda DP'nin tüzük ve programa uymadığı ve programdaki on yedi maddelik amacın ihlal edildiği belirtilmiştir. Partinin esas gayesinden uzaklaştığı, dini siyasete alet ettiği, zümre tahakkümü kurduğu, vatandaşları birbirine düşman bıraktığı, anayasanın ihlal edildiği, seçmenlere hesap vermemek için umumi kongreleri yapmaktan kaçınıldığı belirtilmiş, TCK'nın birçok maddesinin ihlal edildiği ve Medeni Kanunun da 71. maddesi uyarınca talep, usul ve kanuna uygun görülerek Demokrat Parti'nin feshine karar verildiği vurgulanmıştır. Fesihle Demokrat Parti'nin bütün şubeleri ile teşkilatının kapatıldığı, davacı üyeye 1001 liralık manevi tazminatın ödenmesine, 500 liralık avukat masrafının da davalı partiden alınmasına karar verilmiştir¹¹⁸⁹. Davalı taraf, mahkemenin manevi tazminat kısmını haksız bulduğu için ve açılacak muhtemel davalarla hazinenin zarara uğratılacağı da belirtilerek temyize götürmüştür¹¹⁹⁰. Davacı taraf da, temyiz sebeplerinin reddini ve kararın tasdikini 18 Ekim 1960'ta talep etmiştir¹¹⁹¹. Diğer taraftan Adalet Bakanlığı da yaptığı açıklamada fesih kararının kesinleştiğini, ancak usul hukuku bakımından tarafların dava hakkının olduğunu belirtmiştir¹¹⁹².

Demokrat Parti'nin kapatılması konusunda Milli Birlik Komitesi üyeleri açıklamalar yapmıştır. Sıtkı Ulay, Orhan Erkanlı ve Alparslan Türkeş, DP'nin kapatılmasında Milli Birlik Komitesi'nin gizli ve açık tesirinin ve talimatının olmadığını belirtmişlerdir. Erkanlı, Komitenin bu haberi herkes gibi gazetelerden öğrendiğini, DP'nin kapatılmasıyla siyasi dengenin bozulduğunu ve masum 4 milyonluk seçmenin kararsız, çekingen ve ürkek hale geldiğini belirtmiştir¹¹⁹³. Komite üyelerinin bu açıklamalarına karşılık Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel ise, 23 Mart 1961 tarihinde basına yaptığı açıklamada, Demokrat Parti'nin tasfiyesi konusunda sorulan bir soruya; zararlı olanları tasfiye ettiklerini ve daha fazlasına gitmediklerini

¹¹⁸⁹ Özbeý, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, s. 36- 39.

¹¹⁹⁰ Özbeý, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, s. 40- 42.

¹¹⁹¹ Özbeý, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, s. 44.

¹¹⁹² *Milliyet Gazetesi*, 9 Eylül 1962, s. 1, 7.

¹¹⁹³ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 163; Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, s. 16; Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 360- 361.

belirtmiştir¹¹⁹⁴. Bu açıklama, DP'nin kapatılma sürecinde Komitenin ilgisiz kaldığı yönündeki iddiaları zayıflatmıştır.

Demokrat Parti'nin kapatılması üzerine değerlendirmelerde bulunan İsmet İnönü, kararın adalete ait olduğunu ve bir şey söylemeyeceğini belirtmiştir. CKMP Genel İdare Kurulu Üyesi Fuat Arna ise yolu kendilerinin çizdiğini ve kendi kazdıkları kuyuya kendilerinin düştüğünü savunmuştur. Ancak, millet hizmetine girmiş hiçbir siyasi teşekkülün böyle bir akıbetine uğramasından memnuniyet duymayacaklarını vurgulamıştır. Kasım Gülek de kapatılmayı tabii gördüğünü belirtmiş, demokrasiyi ve hürriyeti yıkmış olan bir partinin bu akıbeti kendisinin hazırladığını belirtmiştir. Şemsettin Günaltay da DP'nin mukadder akıbetine uğradığını ifade etmiştir. Şahap Gürler ise tüzüğe uymayan, adaleti hiçe sayan, devrimler ve demokrasiye sırt çeviren bir partinin bu akıbetine uğramasının mukadder olduğunu belirtmiştir. 1950 yılında DP İstanbul İl Başkanı Esat Çağa ise partinin kapatılmasının iyi olduğunu belirtmiş ve bütün ümitleri boşa çıkarmış bir parti olduğunu savunmuştur. Falih Rıfkı Atay da Demokrat Parti'yi, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne benzetmiştir. Atay, onun dağılması gibi DP'nin kapatılmasının da iç politikanın gelişmesinde faydalı olacağını iddia etmiştir¹¹⁹⁵.

DP'nin İstanbul Eski İl Başkanı Enver Safder Oder de DP'nin kapatılmasının isabetli bir karar olduğunu ve hatta geç bile kaldığını belirtmiştir. Ona göre DP, 27 Mayıs sabahı kapatılmalıydı. CKMP İstanbul İl Başkanı Mustafa Münim Selek de kanunsuz hareket eden her kurumun kanun hükümlerine riayet etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Turan Güneş de fesih kararına “yaşasın adalet” diyerek tepki vermiştir. CHP Genel Sekreter Yardımcısı Orhan Öztrak, Demokrat Parti'nin meşru bir ihtilal ile bertaraf edildiğini ve mahkeme kararının da bunun hukuki bir neticesi olduğunu savunmuştur. Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu ise DP'nin ne kendisinin rahat ettiğini ne de topluma huzur verdiğini belirtmiştir. CHP Adana Eski Milletvekili Melih Kemal Küçüktepepınar da memleketin kabustan kurtulduğunu savunmuştur. Ankara Üniversitesi Rektörü S. Kemal Yetkin ise vazifesini ihmal eden ve kötüye kullanan her siyasi teşekkülün akıbetinin bu olduğunu vurgulamıştır¹¹⁹⁶. Bütün bu değerlendirmeler, iktidardan düşürülen bir siyasi partinin ne kadar savunmasız ve sahipsiz hale geldiğini bize göstermektedir.

¹¹⁹⁴ BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 14.

¹¹⁹⁵ Özbey, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, s. 5.

¹¹⁹⁶ Özbey, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, s. 6.

DP'nin kapatılmasıyla birlikte, dört milyondan fazla üyesi ortada kalmıştır. DP'nin mirası üzerine ise yeni partiler (YTP ve AP) kurulacaktır¹¹⁹⁷. DP'nin kapatılmasıyla birlikte mevcutta ise iki parti (CHP ve MP) kalmıştır. Bu süreçte CHP'liler bir an önce seçimlere gidilmesini isterken, MP ise yeterli teşkilatları olmadığı için seçimlerin uzak bir tarihe ertelenmesini talep etmişlerdir¹¹⁹⁸. Türkiye siyasetinde 1950- 1960 yıllarında iktidarda olan Demokrat Parti'nin kapatılmasına dair iddialar, çok öncelere ait olmasına rağmen 27 Mayıs fırsat bilinerek harekete geçilmiştir. Bu durum, siyasetteki fırsatçı anlayışın açık bir göstergesi olmuştur. Demokrat Parti kapatıldığı gibi sonrasında kurulacak parti adlarının “demokrat” olmaması konusunda talimatlar verilmiş ve uzun süre “demokrat” kelimesi yasaklı tutulmuştur. Yıkıcı unsurlar içermediği sürece bir kavramın, ifadenin yasaklanması demokrasi kültürünün yerleşmesi açısından uygun olmamıştır.

1.3.6. Devlet Planlama Teşkilatı'nın Kurulması

27 Mayıs'tan sonra planlamanın önemi sıkça dile getirilmeye başlamıştır. Bu süreçte basında da iktisadi planlama dairesinin kurulacağına dair haberler yapılmaya başlamıştır¹¹⁹⁹. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması konusunda Milli Birlik Komitesi'nde 1960 yılı Eylül ayında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Komisyon Sözcüsü Vehbi Ersü, Devlet Planlama Teşkilatı'nın amacının o güne kadar plansız, programsız çalışmış olan hükümeti plan ve programa bağlamak, iktisadi ve sosyal kaynakların iyi hesaplanarak yanlış adımların yerine hesaplı ve programlı adımların atılmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir. Vehbi Ersü, Devlet Planlama Teşkilatı'nın Başbakanlığa bağlı olarak; İktisadi Planlama Dairesi, Sosyal Planlama Dairesi ve Koordinasyon Dairesi şeklinde dairelere ayrılacağını belirtmiştir¹²⁰⁰. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması konusunda Milli Birlik Komitesi'nde yapılan görüşmeler, ikinci gün de devam etmiş ve uzun müzakereden sonra tasarı kanunlaşmıştır¹²⁰¹. Böylece Devlet Planlama Teşkilatı, 30 Eylül 1960'ta kurulmuş¹²⁰² ve 27 Mayıs'tan sonra

¹¹⁹⁷ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 33.

¹¹⁹⁸ Türkes, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 44- 45.

¹¹⁹⁹ *Milliyet Gazetesi*, “İktisadi planlama dairesi kuruluyor”, 16 Haziran 1960, s. 1.

¹²⁰⁰ *MBK Genel Kurul Toplantısı, On dördüncü Birleşim*, 29 Eylül 1960, Cilt: 1, s. 13.

¹²⁰¹ *MBK Genel Kurul Toplantısı, On beşinci Birleşim*, 30 Eylül 1960, Cilt: 1, s. 22.

¹²⁰² Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 168; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 331; Türkes, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 21; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 336- 337; Ulay, *Giderayak*, s. 82- 83.

kurulan yeni kurumlardan birisi olmuştur¹²⁰³. 30 Eylül'de kabul edilen 91 sayılı "Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması hakkında Kanun", 5 Ekim 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir¹²⁰⁴. Teşkilatın ise kısa sürede faaliyete geçeceği belirtilmiştir¹²⁰⁵.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması, MBK'nın en önemli işlerinden birisi olmuştur¹²⁰⁶. Alparslan Türkeş'in öncülüğünde kurulan Devlet Planlama Teşkilatı¹²⁰⁷, 1960 sonrasında aydın bürokrat kesimdeki önemini artırmış ve bu dönemde yapılan yatırımlarda kamu ve özel sektör dengesi korunmaya çalışılmıştır¹²⁰⁸. Bu dönemde Devlet Planlama Teşkilatı, ekonomik kalkınma için on yıllık plan hazırlamada etkin görev üstlenmiştir¹²⁰⁹. Hatta İsmet İnönü, Devlet Planlama Teşkilatı elemanları için; "Kudretli devirlerimde bu elemanlar benim elimde yoktu. Olsaydı benim yenemeyeceğim güçlük kalmazdı" diyerek övgüde bulunmuştur¹²¹⁰. Parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi de, planlamada ihtisasa ve bilime önem verdiğini beyan etmiş, DPT'nin kuruluşunu da ihtisaslaşma bakımından önemli görmüştür¹²¹¹. 27 Mayıs'tan sonra ve 1961 Anayasası'ndan önce oluşturulan bu kurumla, planlama ve program gibi çalışma usullerinin bir kurum vasıtasıyla gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu kurum vasıtasıyla ilerleyen süreçte kalkınmaya ait programlar da yapılmıştır.

1.3.7. Tutukluların Yassıada'ya Nakilleri ve Yargılama Sürecinin Başlaması

DP'nin iktidardan darbe ile uzaklaştırılmasından sonra tutuklanan DP'liler için hakimlerden oluşacak bir komisyonun kurulacağı açıklanmıştır¹²¹². Cemal Gürsel de, eski iktidar mensuplarının seçimlerden önce muhakeme edileceğini belirtmiştir¹²¹³. Diğer taraftan 27 Mayıs sonrasında Aydın'da yapılan mitingde; Adnan Menderes,

¹²⁰³ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 89.

¹²⁰⁴ *Resmî Gazete*, 5 Ekim 1960, Sayı: 10621, s. 2274; Cumhuriyet Halk Partisi, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının 1963 Yılı Programı*, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu Sayı: 30, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1963, s. 4.

¹²⁰⁵ *Milliyet Gazetesi*, "Planlama Dairesi işe başlıyor", 1 Ekim 1960, s. 1.

¹²⁰⁶ Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 244.

¹²⁰⁷ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 30- 31.

¹²⁰⁸ Keyder, "İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950- 1980", s. 316.

¹²⁰⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mart 1961, s. 1.

¹²¹⁰ Pulur, *Olaylar ve İnsanlar I (1961-1972)*, s. 178.

¹²¹¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP ve Planlı Kalkınma (CHP Planlı, Sistemli ve Düzenli Kalkınmaya İnanan Bir Partidir)*, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu No: 21, Rüzgarlı Matbaası, Ankara 1961, s. 16.

¹²¹² *Milliyet Gazetesi*, "Sanıklar Yüce Divana verilecek", 1 Haziran 1960, s. 1.

¹²¹³ *Tercüman Gazetesi*, 1 Haziran 1960, s. 1.

Ethem Menderes, Cevat Ülkü ve Namık Gedik gibi DP'lilerin hemşerilikten çıkarıldığı açıklanmıştır¹²¹⁴. Bütün bunlar, 1950- 60 yıllarının etkin gücü DP'nin kısa sürede gözden düşürülmek istendiğini göstermektedir.

Darbeyi yapan kadro, tutuklu DP'lilere ne yapılacağı konusunda kafa karışıklığı yaşamaktadır. Askeri darbe liderlerinden Alparslan Türkeş, Milli Birlik Komitesi'nin DP'lilerin tutuklanmaları konusunda tahrik edildiğini ve tutuklanmamaları durumunda suçlu olacaklarının iddia edildiğini belirtmiştir. Hatta tutuklu DP'lilerin hepsinin yurt dışına gönderilmesini teklif ettiklerini belirten Türkeş, Devlet Başkanı Gürsel'in de bu teklife taraftar olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili Dışişleri Bakanı Selim Sarper'e talimat verildiğini belirten Türkeş, yapılan araştırmada İsviçre'nin DP'lileri kabul edebileceğinin de anlaşıldığını belirtmiştir. Ancak, bir kısım Milli Birlik Komitesi üyeleri, öğretim üyeleri, hukukçular ve gençlik teşkilatları bu duruma karşı çıkmışlardır. Komite üyelerinden Sami Küçük'ün; "bunlar haindir, mahkeme edilip cezaya çarptırılmalıdır" şeklinde konuşmalar yaptığını belirten Türkeş, karşı tepkiler üzerine Gürsel'in yurtdışı meselesinin bir süre durdurulması talimatı verdiğini ifade etmiştir¹²¹⁵. Yassıda yargılamaları konusunda Milli Birlik Komitesi'nde tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Kimileri serbest bırakılmalarını istemekte, kimileri de Divan-ı Âli'de yargılanmalarını istemektedir¹²¹⁶. Bu çerçevede, Yassıda yargılamalarına karşı olduklarını belirten Türkeş, bütün tutuklular yerine DP ileri gelenlerinden 30- 40 kişinin yurt dışına gönderilmesini ve diğerlerinin serbest bırakılmasını savunduklarını belirtmiştir¹²¹⁷. Buna karşılık darbeye cevaz veren ilim adamları, darbecilerin haklıklarının ancak DP'lilerin yargılanması ve çeşitli cezalara çarptırılması ile mümkün olacağını savunmuşlardır. İlim adamlarının buna benzer telkinleri, DP'lilerin yargılanmasına neden olan en önemli amil olarak gözükmektedir¹²¹⁸.

İstanbul ve özellikle Ankara'da tutuklu bulunan DP'lilerin Yassıda'ya nakilleri konusu da bir süre gündemdeki yerini korumuştur. İhtilal günü Ankara'ya gelen Cemal Gürsel'in Yassıda'nın boşaltılması ve hazırlanması konusunda talimat verdiği anlaşılmaktadır. Hatta bu talimatın Gürsel tarafından 27 Mayıs günü İzmir'den

¹²¹⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Aydınlılar, Menderes'i hemşerilikten çıkardı", 4 Temmuz 1960, s. 1.

¹²¹⁵ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 50- 51; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 29-30.

¹²¹⁶ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 297.

¹²¹⁷ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 52.

¹²¹⁸ *Milliyet Gazetesi*, "Mahkemeler teşkil ediliyor", 12 Haziran 1960, s. 1.

Ankara'ya getirilirken uçakta verdiği dahi söylenmiştir. Buradan Yassıada'nın tespitinin bizzat Gürsel tarafından yapıldığı sonucuna ulaşıyoruz¹²¹⁹. Yassıada'yla ilgili bilgi veren gazeteler, burasının eski adının "Plati" olduğunu ve Bizans döneminde siyasi sürgünlerin misafir edildiği bir yer olduğunu belirtmişlerdir¹²²⁰. Milli Birlik Komitesi'nin bir kısım üyeleri, Yassıada'nın İstanbul'a yakın olması ve oluşabilecek hataların gerek İstanbul basını gerekse dünya basını tarafından tespitinin kolay olacağını iddia etmişlerdir. Onlara göre, Anadolu'nun ücra bir bölgesinde, jandarma kordonu içinde yapılacak yargılamalarda hataların tespit edilmesi zor olacaktır. Diğer bazı üyeler ise bunun da ciddi anlamda dikkat çekeceğini belirterek bu iddiaya katılmamışlardır¹²²¹.

Ankara Harp Okulu'ndaki DP'lilerden bir grup, 30 Mayıs 1960'ta Yassıada'ya sevk edilmeye başlamıştır¹²²². 31 Mayıs tarihi itibarıyla hem Ankara Harp Okulu hem de İstanbul Balmumcu'dan Yassıada'ya 150 kişinin sevk edildiği anlaşılmaktadır¹²²³. İzmir'den de Yassıada'ya 1 Haziran'da 16 kişi gönderilmiştir¹²²⁴. Bayar ve Menderes'in 10 Haziran'da¹²²⁵, 54 kişilik son kafilenin de 18 Haziran'da Yassıada'ya sevk edildiği belirtilmiştir¹²²⁶. Bir gece yarısı başlayan nakil süreci, böylece tamamlanmıştır¹²²⁷. Tutuklu DP milletvekilleri, Yeşilköy Havaalanı'ndan Yeşilyurt İskelesi'ne gitmek üzere otobüslere binerlerken tekme tokat ve küfürlere muhatap olmuşlardır¹²²⁸. DP'lilerin Yassıada'ya nakilleri üzerine, Milli Birlik Komitesi Genel Sekreteri Orhan Erkanlı'nın girişimleriyle İstanbul'da Yassıada İrtibat Bürosu kurulmuş ve bu büronun sorumluluğuna da Albay Namık Kemal Ersun getirilmiştir¹²²⁹.

DP'liler için bir tarafta Yassıada'da yargılama süreci devam ederken, diğer tarafta İstanbul Balmumcu Garnizonunda nezaret süreci devam etmiştir. İstanbul

¹²¹⁹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 187; Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 54; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 89; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 105.

¹²²⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Yassıada'nın hikayesi", 9 Haziran 1960, s. 4.

¹²²¹ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 206.

¹²²² Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 165; *Milliyet Gazetesi*, "Mebuslardan bir kısmı Yassıada'ya sevk edildi", 31 Mayıs 1960, s. 1.

¹²²³ *Milliyet Gazetesi*, "Yassıada'ya 150 kişi sevk edildi", 1 Haziran 1960, s. 1.

¹²²⁴ *Milliyet Gazetesi*, "İzmir'den Yassıada'ya 16 kişi gönderildi", 2 Haziran 1960, s. 1.

¹²²⁵ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 165.

¹²²⁶ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 238- 240; *Milliyet Gazetesi*, "Harp Okulunda 48 Sakıt Kaldı", 15 Haziran 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Harp Okulundaki son kafile de geldi", 18 Haziran 1960, s. 1.

¹²²⁷ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 108.

¹²²⁸ Tutuklu DP'liler için; "memleketi soyan Fatin Rüştü Zorlu", "hazine faresi Hasan Polatkan", "Tahkikat Komisyonu mezalimi memurları" gibi hakaretlerde bulunmuşlardır. Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 161.

¹²²⁹ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 110.

Balmumcu Özel Garnizon Komutanlığı'nın Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı'na yazmış olduğu 31 Ağustos 1961 tarihli yazıda, Yassıada mahkumlarının birçoğunun 27 Mayıs 1960'ta nezarete alındıkları ve 10 Eylül 1960'ta da nezaretten çıkarıldıkları anlaşılmaktadır¹²³⁰. Balmumcu için 10 Eylül tarihi bizim için esas olmakla birlikte, başka bir kaynakta Balmumcu'da tutuklu bulunan ve haklarında tutuklama kararı bulunmayan tutukluların tahliyelerinin 13 Kasım 1960 günü gerçekleştiği belirtilmiştir¹²³¹. Yassıada'da yargılananlar dışında, DP'li birçok meclis üyesi, belediye başkanı ve il başkanı Balmumcu'da tutulmuştur. Buradaki tutuklular da ağırlıklı olarak; mezarcular dosyası, huucular dosyası, tünelciler dosyası, kadehçiler dosyası gibi davalardan ve uydurma iddialardan yargılanmışlardır¹²³².

Yassıada yargılamalarının nasıl ve hangi kanuni mevzuata göre yapılacağı konusunda ilim adamları arasında müzakereler gerçekleştirilmiştir. Nihayet yargılamada usul ve ceza komisyonları kurulmuştur. 14 Haziran 1960'ta tamamlanan raporda "Yüksek Adalet Divanının Muhakeme Usulüne Ait Geçici Kanun" adlı tasarı oluşturulmuş ve 18 Haziran'da Resmi Gazete'de yayımlanarak kesinlik kazanmıştır¹²³³. Yargılamaya ait usuller yanında Milli Birlik Komitesi, 1924 Anayasası'na göre sorumsuz olan eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yargılanabilmesi için 7 Temmuz 1960'ta bir karar almıştır. Buna göre Bayar'ın TCK'nın 125, 141/3, 146 ve 149. maddelerinde yazılı suçlardan dolayı sorumlu olduğu belirtilmiştir¹²³⁴. Diğer yandan Sıddık Sami Onar başkanlığındaki profesörler kurulu, Yassıada'da yargılanan DP'lilerin mevcut kanunlarla yeteri kadar cezalandırılmayacaklarına kanaat getirerek, TCK'nın 146. maddesinde değişiklik teklifi vererek yürürlüğe girmesini sağlamışlardır¹²³⁵. Yasal düzenlemelere ek olarak anayasa profesörleri ve kimi siyasetçiler de DP'lilerin affına engel olmak için büyük çaba harcamışlardır¹²³⁶.

Yassıada'da tutuklu bulunan DP'lilerin yargılamaları öncesinde geçici Anayasada öngörüldüğü gibi soruşturma kurulları oluşturulmuş ve çalışmalara Temmuz ayında başlanmıştır. İhbarların çok fazla olması, konular arasındaki bütünlüğü bozduğu

¹²³⁰ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.306.2, 1- 21.

¹²³¹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 368- 369.

¹²³² Bu süreçte Yassıada'da şahitlik yaptığı gerekçesiyle Ali Fuat Başgil de bir süre Balmumcu'da tutulmuştur. Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 121- 123.

¹²³³ *Resmi Gazete*, 18 Haziran 1960, Sayı: 10529, s. 1565; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 253- 254.

¹²³⁴ *Resmi Gazete*, 13 Temmuz 1960, Sayı: 10550, s. 1709; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, s. 97.

¹²³⁵ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 203.

¹²³⁶ Barlas, *Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, s. 209.

için, burada en önemli konular belirlenmiştir¹²³⁷. Soruşturmalara öncelikle DP içerisindeki muhaliflerle başlanarak parti ve yöneticilerle ilgili itiraflar beklenmiştir. Ancak, bazı konular hariç soruşturma kurullarından beklendiği gibi bir sonuç elde edilememiştir¹²³⁸.

Yassıada'ya nakiller sırasında kimi sıkıntıların yaşandığı bilinmektedir. Bu bağlamda, Yassıada'da ilk gecenin uykusuz geçtiğini belirten Halil İmre, arkadaşlarının birçoğunun nakil sırasında düşmekten ve düşürülmekten üstlerinin çamurlu olduğunu belirtmiştir. İmre, şöyle devam etmiştir; “İlk gelen bizim kafile az hırpalanmıştı. Sonra hücum botlarıyla gelenlerin anlattıkları daha yürekler acısı idi. Kişilerden ve ayrıntılardan söz etmekte fayda yok¹²³⁹.” 14 Eylül 1960'ta gece yarısı Yassıada'daki tutuklular aniden kaldırılmış ve giyinmeleri istenmiştir. Bütün bunlar film çekimi için yapılmıştır. Güya Yassıada'daki mahkumların durumları, yaşamları ve moralleri yerinde imajı verilmek istenmiştir. Film çekiminde tutukluların kullanılması Celal Bayar'ın çok ağırına gitmiş ve bu olaydan sonra intihara teşebbüs etmiştir¹²⁴⁰.

Geçici Anayasada Yüksek Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanı'nın kurulmasının öngörüldüğü bilinmektedir. Yüksek Adalet Divanı için Bakanlar Kurulu'nun belirlediği adaylar arasından Milli Birlik Komitesi, seçim yapmıştır¹²⁴¹. Erkanlı, Yüksek Adalet Divanı seçimlerinde titiz davranıldığını belirtmektedir¹²⁴². Nihayet seçilen üyeler, 7 Ekim 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır¹²⁴³. Yüksek Adalet Divanı Başkanı olarak, ilk önce Recai Seçkin belirlenmiş ancak, Seçkin'in görevden affını istemesi üzerine yerine Salim Başol getirilmiştir¹²⁴⁴. Yargıtay Üyesi Altay Ömer Egesel de, Başsavcılığa getirilmiştir¹²⁴⁵. Komite Üyesi Erkanlı, Başsavcı olarak Egesel'in seçiminde hata yaptıklarını söylemiştir¹²⁴⁶. Bu arada Yüksek

¹²³⁷ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 273.

¹²³⁸ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 278.

¹²³⁹ İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, s. 318- 319.

¹²⁴⁰ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 346;

¹²⁴¹ *Milliyet Gazetesi*, “Soruşturma Kurulu bugün açıklanacak”, 20 Haziran 1960, s. 1.

¹²⁴² Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 104.

¹²⁴³ Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı'na Yargıtay Birinci Ceza Dairesi Başkanı Salim Başol getirilmiştir. Asli üyeliklere Yargıtay'dan Ferruh Adalı, Selman Yörük, Abdullah Üner; Danıştay'dan Hıfzı Tüz, Cahit Özden; Askeri Yargıtay'dan Rıza Tunç, Hasan Gürsel ve Nahit Saçlıoğlu seçilmiştir. *Resmi Gazete*, 7 Ekim 1960, Sayı: 10623, s. 2289.

¹²⁴⁴ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 105.

¹²⁴⁵ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 40; *Milliyet Gazetesi*, “Yüksek Adalet Divanı bugün açıklanıyor”, 3 Ekim 1960, s. 1.

¹²⁴⁶ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 108; Yassıada sonrasında da Başsavcı Altay Egesel, icra borcuyla gündeme gelmiştir. *Son Havadis Gazetesi*, 10 Eylül 1962, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 11 Eylül 1962, s. 1.

Adalet Divanı üyeleri, 7 Ekim 1960'ta Ankara'dan Heybeliada'ya getirilmişlerdir. Hazırlanan otelde kalacak üyelerin halkla irtibatının kesilmesinin doğru olacağını düşündüklerini belirten Erkanlı, bu kararı üyelere Heybeliada'da söylediklerini vurgulamıştır¹²⁴⁷. Bu durum, askeri idarenin seçtiği mahkeme üyelerinin Milli Birlik Komitesi kontrolünde olduğunun açık bir göstergesidir.

Bu arada Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından tamamlanan dosyaların Yüksek Adalet Divanı'na verilmesi kararlaştırılmıştır¹²⁴⁸. Bu çerçevede, Yüksek Soruşturma Kurulu'nun 26 Eylül 1960 tarihli kararına istinaden Cumhurbaşkanı, Başbakan, Meclis Başkanı ve vekilleri, milletvekilleri ve ilgili diğer sanıkların isimleri ve dosyaları, 6 Ekim 1960'ta Yüksek Adalet Divanı'na teslim edilmiştir. Yüksek Adalet Divanı ise, 1 numara ile kaydettiği bu dosyalarla ilgili ilk duruşmayı 14 Ekim 1960 Cuma günü, saat: 09:30'da yapmaya ve konuyla ilgili gerekli tebliğlerin sanıklara yapılmasına 7 Ekim 1960 tarihinde karar vermiştir¹²⁴⁹. Yassıada'da bütün hazırlıklar 14 Ekim 1960 tarihi için yapılmıştır¹²⁵⁰. Le Monde gazetesinin 14 Ekim 1960 tarihli haberinde Marmara Denizi'nde iç karartıcı bir yolculuğun başladığı ve bu yolculuğun Yassıada'ya gerçekleştiği, eski rejim idarecilerinden 500 kadarının bu adada kaderlerini bekledikleri vurgulanmıştır. Gazete ayrıca, Yassıada'ya yapılan yolculuk esnasında protokol üyelerinin, gazetecilerin ve avukatların kendi aralarında bile görüşlerini paylaşmaya haklarının olmadığını vurgulamıştır¹²⁵¹.

Yassıada duruşmalarının 10 Ekim'de başlayacağı yönünde haberler yapılmış olmakla birlikte¹²⁵², bu haber gerçekleşmemiş ve yaklaşık beş aydır devam eden hazırlık neticesinde yargılamalar, 14 Ekim 1960 tarihinde başlatılmıştır¹²⁵³. Yargılamanın başladığı günü Erkanlı şu şekilde anlatmaktadır; "... O gün, insanlık tarihi için, Türk tarihi için ebedi ibret dersleri alınacak bir gündü... Bir yargılamanın çok üstünde bir

¹²⁴⁷ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 107.

¹²⁴⁸ *Milliyet Gazetesi*, "Adalet Divanı Üç Ekimde Kuruluyor", 1 Ekim 1960, s. 1.

¹²⁴⁹ *BCA*, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 1.

¹²⁵⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Hazırlıklar tamamlandı", 10 Ekim 1960, s. 1.

¹²⁵¹ *Le Monde*, 14.10.1960; http://www.lemonde.fr/archives/article/1960/10/14/les-anciens-maitres-de-la-turquie-jouent-leur-tete-devant-la-haute-cour_2108789_1819218.html?xtmc=turquie_coup&xtcr=3691

¹²⁵² *Milliyet Gazetesi*, "Duruşmalar en geç 10 Ekim'de başlıyor", 9 Eylül 1960, s. 1.

¹²⁵³ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 99; Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 38.

anlam taşıyor ve insanlığın dramı oynanıyordu. Sanki beşer tarihi ayaklanmış, ihtiyar dünyanın önünde ve küçük bir ada üzerinde geçit resmi yapıyordu¹²⁵⁴.”

Yassıada'da yargılama yapacak hakimlerin seçilmesi ve kalacakları yerlerin tespiti, yargılama sürecinde halkla temaslarının kesilmesi gibi uygulamalarda askeri idarenin tam bir hakimiyeti göze çarpmaktadır. Bu durum daha yargılama başlamadan, adaletli bir yargılama olup olamayacağı konusunda tereddütler ortaya çıkarmıştır. On yıl devlet yönetmiş olan Demokrat Partili yöneticilerin Yassıada'ya nakilleri sırasında yaşadıkları kimi üzücü olaylar da, anılardaki olumsuz yerini her zaman korumuştur.

1.3.8. Nüfus Sayımının Gerçekleştirilmesi

Devletlerin üzerinde önemle durdukları bir konu, ülke nüfusları olmuştur. Nüfusun belirlenmesi için zaman zaman sayımlar gerçekleştirmişler ve planlamalarını da nüfusun mevcut niteliğine göre yapmışlardır. Bu çerçevede, Türkiye de ortalama beş yıllık dönemler halinde nüfus sayımı gerçekleştirmiştir. 1950'lerde asker sivil bürokratik devlet egemenliğine karşı bir tepki olarak geliştirilen halk hareketi, iktidar kavgalarının kitlelere yansıtılmasına neden olmuştur. Bu arada ülke hızlı bir devinim yaşamakta, nüfus hızla artmakta, kentler ve sorunlar hızla büyümektedir. İnsanlarda haklarını arama, pay alma, haksızlığa tepki gösterme istekleri kabarmıştır. Artık emek, ücret, sendika, örgüt nedir, soruları sorulmakta ve bu konular bilinmektedir¹²⁵⁵. Toplumda çeşitli konulara ve sorunlara karşı oluşan farkındalık, devlet idarecilerinin yeni politikalar oluşturmasını zorunlu kılmıştır. 27 Mayıs'tan sonra Türkiye, 23 Ekim 1960'ta nüfus sayımını gerçekleştirmiştir. Sabah saat 7'de başlayan sayımda, sayım tamamlanana kadar sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir¹²⁵⁶. 1960 yılı Ekim ayı nüfus sayımı kapsamında hazırlık ve denetleme işlerinde merkezleri dışında çalışmış olan İstatistik Genel Müdürlüğünden 87 personele birer aylık tutarında ücret verilmesi Bakanlar Kurulu tarafından 31 Aralık 1960'ta karar altına alınmıştır¹²⁵⁷. 24 Ekim tarihli

¹²⁵⁴ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 109.

¹²⁵⁵ Tanju, *Tepedeki 4 Adam (Genel Seçim Sonuçları Işığında 1969'dan 1981'e Türkiye'nin Siyasal ve Sosyal Oluşması Üzerine Bir Araştırma)*, s. 71.

¹²⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, “Nüfus Sayımı bugün yapılıyor”, 23 Ekim 1960, s. 1.

¹²⁵⁷ *BCA*, Dosya: 2113, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 158.36.1, 1- 2.

basın haberlerinde nüfus sayımının neticesinin 3- 4 gün içerisinde netleşeceği belirtilmiştir¹²⁵⁸.

Tablo 2. Türkiye Nüfusu (Yıllara Göre)¹²⁵⁹

<i>Sayım Yılları</i>	<i>Mevcut Nüfus</i>	<i>Yüzölçümü (km²)</i>	<i>Nüfus Yoğunluğu (km²)</i>
1935	16.158.018	762.736	21
1940	17.820.950	767.119	23
1945	18.790.174	767.119	24
1950	20.947.188	767.119	27
1955	24.064.763	767.119	31
1960	27.754.820	772.091	36

Yıllara göre Türkiye nüfusuna ve nüfus yoğunluğuna baktığımızda, sürekli bir artış halinde olduğunu görürüz¹²⁶⁰. Türkiye’de ortalama yıllık nüfus artış hızının % 3 nispetinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır¹²⁶¹. Bunlar bize Türkiye’de genç ve dinamik bir nüfusun sürekli arttığını gösterir. 1935- 1960 periyodunda Türkiye’de büyük yerleşim yerlerine göç olmakla birlikte, bütün bölgelerde nüfusun düzenli arttığını söyleyebiliriz. Bu da mevcut göçün nüfus artışının gerisinde kaldığına işaret olarak yorumlanabilir¹²⁶². 1960 yılı nüfus sayım sonuçlarında Asya Türkiye’si ve Avrupa Türkiye’si şeklinde bir ayrıma gidilmiştir¹²⁶³.

Geçici sonuçlara göre 23 Ekim 1960 tarihi itibariyle nüfusun 27 milyon 776 bin olarak açıklandığı Türkiye’de¹²⁶⁴, kesin sonuç 27 milyon 754 bin 820 olarak gerçekleşmiştir¹²⁶⁵. 1960 yılı itibariyle Türkiye’nin nüfus yoğunluk ortalaması 36 kişi olup; Aydın 58, Bursa 65, Hatay 83, Gaziantep 58, Giresun 55, İstanbul 329, İzmir 89,

¹²⁵⁸ *Milliyet Gazetesi*, 24 Ekim 1960, s. 1, 5.

¹²⁵⁹ Yüzey ölçülerine göller dahil edilmemiştir. Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını No: 452, Ankara 1963, s. III.

¹²⁶⁰ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. III.

¹²⁶¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası (Nüfus artışının doğurduğu bazı sosyal ve ekonomik meseleler)*, CHP Araştırma Bürosu Yayını No: 8, Rüzgarlı Matbaası, Ankara 1959, s. 7.

¹²⁶² Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. IV- VI.

¹²⁶³ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. VII.

¹²⁶⁴ *Milliyet Gazetesi*, “Nüfusumuz 27 milyon 776 bine yükseldi”, 29 Ekim 1960, s. 1.

¹²⁶⁵ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. III.

Kocaeli 75, Ordu 78, Rize 64, Sakarya 82, Samsun 68, Trabzon 114, Zonguldak 66 kişi ile Türkiye nüfus yoğunluk ortalamasının çok üzerinde gözükmektedir¹²⁶⁶. Bu durum da bahsi geçen şehirlerde nüfus yoğunluğunun diğer şehirlerden fazla ve göç alan şehirler olduğunu gösterir. 1950- 1960 yıllarında nüfus yoğunluğu en fazla Avrupa Türkiye'si, Marmara, Ege Denizi kıyıları ve Karadeniz kıyılarında artmıştır¹²⁶⁷.

1960 yılı nüfus sayımlarına göre şehirlerde 8.859.731 kişi yaşarken (yaklaşın % 32), bucak ve köylerde 18.895.089 kişi yaşamaktadır¹²⁶⁸. 1960 sonrası dönem, sanayileşme ve çalışma ihtiyacı nedeniyle göçün artacağı ve bu tablonun değişeceği yıllar olacaktır. 1960 yılı nüfus sayımına göre nüfusu 100 binden fazla olan şehir sayısı dokuzdur¹²⁶⁹. Bunlar; Adana, Ankara, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri ve Konya'dır¹²⁷⁰. Bu şehirler aynı zamanda en fazla göç alan şehirler arasındaki yerini alacaktır.

1960 yılı nüfus sayımında Türkiye nüfusunun 13.590.932'si kadınlardan oluşurken, 14.163.888'i erkeklerden oluşmuştur¹²⁷¹. 10 bin ve üzeri yerlerde erkeklerin kadınlardan daha fazla olduğu, 10 binden az nüfuslu yerlerde ise kadınların erkeklerden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır¹²⁷². Ayrıca, 65 yaş üzeri kadınlar nüfusunun erkekler nüfusundan daha fazla olduğu görülmektedir¹²⁷³. 15 yaş ve üzeri nüfusun 16.327.814 kişi olmasından hareketle, Türkiye'nin genç ve dinamik bir nüfusa sahip olduğunu söyleyebiliriz¹²⁷⁴.

1960 yılı Türkiye nüfus sayımında 25.172.535'inin ana dilinin Türkçe olduğu¹²⁷⁵, 6 yaş ve üzeri 8.901.006 kişinin okuma yazma bildiği, 13.625.086 kişinin ise okuma yazma bilmediği tespit edilmiştir¹²⁷⁶. Böylece Türkiye'de okuryazarlık oranının % 32 olduğu anlaşılmaktadır¹²⁷⁷. Okuryazarlık oranı en fazla olan iller; % 73 ile İstanbul, % 57 ile Eskişehir, % 56 ile Kırklareli, % 55 ile İzmir'den oluşmaktadır. Buna

¹²⁶⁶ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. XI- XXIX.

¹²⁶⁷ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. IX.

¹²⁶⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. XXX.

¹²⁶⁹ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. XXXVII.

¹²⁷⁰ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. 26.

¹²⁷¹ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. XXX.

¹²⁷² Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. 4.

¹²⁷³ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. 13, 17.

¹²⁷⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. 201.

¹²⁷⁵ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. 131.

¹²⁷⁶ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. 209.

¹²⁷⁷ BCA, Dosya: E17, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 91.570.4, 4.

karşılık okuma yazma oranı en düşük olan il, % 7 ile Hakkari olmuştur¹²⁷⁸. 1927 yılından itibaren ise hem şehirlerde hem de köylerde okuma bilenlerin sayısı sürekli artış göstermiştir¹²⁷⁹. 10 yaş ve üzeri vatandaşların öğrenim seviyelerine baktığımızda; 4.221.026 kişinin ilkokul, 521.973 kişinin ortaokul, 187.373 kişinin lise, 184.048 kişinin meslek okulu, 119.487 kişinin ise yüksekokul mezunu olduğu anlaşılmaktadır¹²⁸⁰. Bütün bu istatistiki veriler çerçevesinde; Türkiye nüfusunun sürekli bir artış halinde olduğu, genç nüfusun sürekli arttığı, okuma ve yazma bilenlerin oranında sürekli bir yükseliş gerçekleştiği ve köyden şehre göçün gün geçtikçe arttığı görülür. Bütün bunlar, devleti idare eden siyasal ve bürokratik kesimin yeni politikalar geliştirmesini zorunlu hale getirmiştir.

1.3.9. 1960 Dönemecinde Göç, Mesken ve Gecekondu Problemi

1960'lı yıllarda Türkiye'nin en önemli sosyal problemlerinden birisi, şehirlere göç nedeniyle ortaya çıkan mesken ihtiyacı ve gecekondulaşma olgusu olmuştur. 1950-1955 yılları arasında köylerden şehirlere göçlerin fazlalaşması, çeşitli sosyal davaları da beraberinde getirmiştir¹²⁸¹. Şehirlerde elde edilen kazancın köylerden daha fazla olması, parlak şehir hayatının cazibesi, sanayileşmenin tesiri, makinalı ziraatın artışı ve tarlaların veraset yoluyla bölünmesi göçün nedenleri arasında sayılabilir¹²⁸². Köylerin dışarıya göndermiş olduğu nüfus, şehirlerde özellikle mesken sorununu gündeme getirmiştir¹²⁸³. Bu süreçte tedbir alınmaması durumunda, plansız göçün Türkiye için çeşitli buhranlara neden olacağı görülmüştür¹²⁸⁴.

Türkiye'de 1950 yılında şehirli nüfusun genel nüfusa oranı % 25.67 iken, 1955 yılında şehirli nüfusun genel nüfusa oranı % 28.46 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, köylerden şehirlere göçte sürekli bir artışın olduğunu gösterir¹²⁸⁵. Göçlerle bağlantılı

¹²⁷⁸ BCA, Dosya: E17, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 91.570.4, 1- 3.

¹²⁷⁹ İstatistik Umum Müdürlüğü, *Nüfus Sayımları 1927- 1950*, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1953, s. 9.

¹²⁸⁰ Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, s. 221.

¹²⁸¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası (Nüfus artışının doğurduğu bazı sosyal ve ekonomik meseleler)*, s. 6.

¹²⁸² Cumhuriyet Halk Partisi, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası (Nüfus artışının doğurduğu bazı sosyal ve ekonomik meseleler)*, s. 15- 23, 32.

¹²⁸³ Ali Özcan Kaya, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara 1961, s. 1.

¹²⁸⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası (Nüfus artışının doğurduğu bazı sosyal ve ekonomik meseleler)*, s. 8.

¹²⁸⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası*, s. 9.

olarak kentsel nüfus ve kentlerin parlamentodaki ağırlığı da artmıştır¹²⁸⁶. Köyden şehre göçenlerin büyük çoğunluğu çaresizlik içerisinde başkalarının veya devletin arazisine gecekondulara yapmaya başlamışlardır. Bunların bir süre sonra buralardan çıkarılması ve kurdukları gecekonduların ortadan kaldırılması zorlaşmıştır. Bu durum devletle vatandaşın karşı karşıya gelmesine neden olmuştur¹²⁸⁷. Gecekondulaşma bütün sıkıntıları gidermemiş, bilakis çeşitli dertleri de beraberinde getirmiştir. Arsa meselesi, su meselesi, yol meselesi, imar mevzuatı, rüşvet ve korunma paraları gibi sorunlar gecekonduların sahiplerinin hem yapım hem de sonraki süreçte karşılaştıkları problemler arasında yerini almıştır¹²⁸⁸.

1927 yılında mevcut bina sayısı 3.660.575 iken, mesken başına nüfus 4.77 olarak gerçekleşmiştir¹²⁸⁹. 1960 yılı itibariyle İstanbul'da oda başına düşen nüfus 1.28 iken, Ankara'da oda başına düşen nüfus 1.50 olarak tespit edilmiştir. 1960 yılı itibariyle 18 şehirden oda başına en fazla nüfus 2.45 ile Gaziantep'te gerçekleşmiştir¹²⁹⁰. Bütün bunlar, 1960'lı yıllarda sürekli artan nüfusu barındıracak mesken ihtiyacının giderilmesi konusunda iktidarın politika geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Nüfus ve şehirlere göç nedeniyle Türkiye'de 1958 yılı Mayıs ayında İmar ve İskan Vekaleti kurulmuştur¹²⁹¹. Memleket için uygun mesken politikasının tespit edilmesi, topraksız çiftçilerin toprak sahibi yapılması; bölge, şehir, kasaba ve köylerin harita ve imar planlarının hazırlanması yeni kurulan İmar ve İskan Vekaletinin görevleri arasında sayılmıştır¹²⁹². İmar ve İskan Vekaletine bağlı olarak Plânlama ve İmar Umum Müdürlüğü, Mesken Umum Müdürlüğü ve Yapı Malzemesi Umum Müdürlüğü gibi genel müdürlükler kurulmuştur. Buradan, ülkenin planlı ve sağlam bir mesken politikasının oluşturulmak istendiği sonucuna ulaşabiliriz¹²⁹³.

Vatandaşlar da sıhhi ve ucuz meskenlerin inşa edilmesi konusunda devletin liderliğini beklemiştir¹²⁹⁴. 1960 yılında yapılan bir ankette şehirlerdeki meskenlerin

¹²⁸⁶ Tanju, *Tepedeki 4 Adam*, s. 78.

¹²⁸⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası*, s. 40.

¹²⁸⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası*, s. 58- 59.

¹²⁸⁹ Kaya, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, s. 6.

¹²⁹⁰ Kaya, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, s. 30.

¹²⁹¹ *Resmi Gazete*, 14 Mayıs 1958, Sayı: 9906, s. 19305.

¹²⁹² Cumhuriyet Halk Partisi, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası*, s. 51; *Resmi Gazete*, 14 Mayıs 1958, Sayı: 9906, s. 19305.

¹²⁹³ *Resmi Gazete*, 14 Mayıs 1958, Sayı: 9906, s. 19306.

¹²⁹⁴ Kaya, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, s. 2.

ortalama % 47.58'inin kiralık olduğu tespit edilmiştir¹²⁹⁵. Türkiye'de 1959- 1960 döneminde gecekonduların sayısı, net olmamakla birlikte 120.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir¹²⁹⁶. 1960 yılı itibariyle memleketin büyük çoğunluğu hala köylerde yaşamaktadır. Burada toprakların büyük kısmı verimsiz, ziraat metotları da geniş ölçüde iptidai olup, alınan ürün de düşük seviyelerdedir. Ziraatta gerekli ıslahatların yapılmaması durumunda, köylü nüfusun şehirlere akın etmeye devam edeceği tahmin edilmiştir¹²⁹⁷. Şehirlerde göçle birlikte ortaya çıkan gecekonduların yıkılması, hemen hemen her dönemde gündeme gelmiştir. 27 Mayıs öncesi yapılan gecekonduların yıkılması konusu, 1961 yılı Kasım ayında geçici olarak durdurulmuştur¹²⁹⁸. 27 Mayıs Darbesinden sonra subayların mesken ihtiyaçlarına çözüm bulma konusunda çeşitli adımlar atılmıştır. Bu çerçevede, 1960 yılı içerisinde 548 subay evinin yapılması planlanmıştır¹²⁹⁹.

Tablo 3. Büyük Şehirlerde Gecekonduların Sayısı¹³⁰⁰

<i>Yıllar</i>	<i>Ankara</i>	<i>İstanbul</i>	<i>İzmir</i>
1953 yılına kadar	21.693	22.326	4.281
1957 yılına kadar	30.558	31.116	6.978
1959 yılına kadar	50.000	61.400	9.584
1960 yılına kadar	60.000	78.000	15.000

1.3.10. 147'ler

Üniversiteler ile subaylar arasındaki ilişkiler, 27 Mayıs öncesinde başlamış ve sonrasında da devam etmiştir. Bu çerçevede Milli Birlik Komitesi üyelerinden Muzaffer Özdağ, 15 Eylül 1960'ta 500 kadar profesöre İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Konferans Salonunda bir konuşma yapmıştır. Özdağ'ın konuşması sık sık alkışlarla kesilmiştir¹³⁰¹. MBK üyelerinin çoğunluğu, orduyu mümkün olduğu kadar kısa sürede siyasetten uzaklaştırmak istemişlerdir. Bununla birlikte, bazı reformların da hızlı bir

¹²⁹⁵ Kaya, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, s. 37.

¹²⁹⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası*, s. 54.

¹²⁹⁷ Kaya, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, s. 61.

¹²⁹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 17 Kasım 1961, s. 1.

¹²⁹⁹ Kaya, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, s. 38.

¹³⁰⁰ Kaya, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, s. 53.

¹³⁰¹ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yasıta ve Sonrası*, s. 232.

şekilde gerçekleştirilmesine odaklanmışlardır¹³⁰². Bu bağlamda MBK Üyesi İrfan Solmazer, 26 Ekim 1960 tarihinde Ankara, İstanbul, İzmir ve Atatürk Üniversiteleri ile İstanbul Teknik Üniversitesi'nde görev yapmakta olan bazı öğretim üyelerinin görevlerinden affına dair bir kanun teklifi vermiştir. Solmazer, konuşmasının başında Türkiye'nin şahsi menfaat duygusundan uzak ve milli şuuru tam bir nesil yetiştirmek arzusunda olduğunu belirtmiş ve kanuna gerekçe olarak da “yaşlı ve ilmi bakımdan yetersiz olan bazı öğretim üyelerinin” üniversiteden affı şeklinde bir tanım yapmıştır. Kanunun ilk maddesi, üniversitelerden uzaklaştırılan öğretim üyeleri ve yardımcıları ile ilgili olmasına rağmen, ikinci maddesine okullar arasında naklen tayin olan öğretim üyeleriyle ilgili bir madde konulmuştur¹³⁰³. Öğretim üyeleri ve yardımcılarının üniversitelerden tasfiyesine dair kanun görüşülürken yapılan tartışmalarda; öğretim üyelerinin yeterli olup olmadıklarına dair bir konu tartışılmamıştır. Milli Birlik Komitesi üyeleri bu kanunun görüşülmesi sırasında, ilgililerin emeklilikleri, Danıştay'a dava açıp açamayacakları gibi konuları da ele almışlardır. Kanunun beşinci maddesinde ise, görevlerinden affedilenlerin bir daha öğretim üyeliği veya yardımcılığı vazifesine görevlendirilemeyecekleri belirtilmiştir. Kamil Karavelioğlu, bu maddedeki “bir daha görevlendirilemezler” ifadesini çok sert bulmuş, buna karşılık İrfan Solmazer; kat'i surette üniversiteden çıkarılacaklarını ve bir daha üniversiteye dönemeyeceklerini belirtmiştir¹³⁰⁴.

28 Ekim 1960'ta Resmi Gazete'de yayımlanan 114 sayılı Kanunla Ankara, İstanbul, İzmir, Atatürk ve İTÜ'de görev yapmakta olan 147 öğretim üyesi veya yardımcısı görevden alınmışlardır. Dört öğretim üyesi de farklı yerlere nakledilmiştir. Bu Kanunda öğretim üyelerinin hemen veya altı ay içerisinde farklı bir görevde görevlendirilebileceği, aksi takdirde emeklilik işlemlerinin yürütüleceği belirtilmiştir. Kanunun beşinci maddesinde de görevden alınan öğretim üyelerinin ve yardımcılarının bir daha üniversitelerde vazife alamayacakları belirtilmiştir¹³⁰⁵. Uzaklaştırılanların 28'i ordinaryüs, 57'si profesör ve diğerleri de doçent ve asistanlardan oluşmuştur¹³⁰⁶.

¹³⁰² Weiker, 1960 *Türk İhtilali*, s. 74.

¹³⁰³ *MBK Genel Kurul Toplantısı, Yirmi sekizinci Birleşim*, 26 Ekim 1960, Cilt: 2, s. 35- 36.

¹³⁰⁴ *MBK Genel Kurul Toplantısı, Yirmi sekizinci Birleşim*, 26 Ekim 1960, Cilt: 2, s. 36- 38.

¹³⁰⁵ *Resmi Gazete*, 28 Ekim 1960, Sayı: 10641, s. 2426- 2427; Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 201; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 44; Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71”, s. 135; Weiker, 1960 *Türk İhtilali*, s. 34; Reşat Kaynar, *147'ler ve Haksızlık*, İstanbul 1961, s. 1.

¹³⁰⁶ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 169.

147 öğretim üyesinin görevden uzaklaştırılmasında ilmi bir gerekçe oluşturmadıklarını belirten Orhan Erkanlı, tesir altında kalarak birçok değerli ilim adamına haksızlık edildiğini belirtmiştir. Üniversite tasfiyesinde isimlerin 147'den fazla olduğunu belirten Erkanlı, kendilerinin yakından tanıdığı ve işbirliği içinde oldukları bazı isimleri listeden çıkardıklarını belirtmiştir. Erkanlı ayrıca, bu konuda danışmanları tarafından yanıltıldıklarını vurgulamıştır¹³⁰⁷. Öğretim üyelerinin isim tespitinde Prof. Cihat Abaoğlu, aktif olarak görev almıştır¹³⁰⁸. 147'lerin tasfiye kararı alındığı gün Prof. Dr. Cihat Abaoğlu ile Bedii Faik, Orhan Erkanlı'nın evine gitmişlerdir. Erkanlı da bu işin ucunun kaçırıldığını söylemiş ve ihtilalin de prestijini düşünerek bir orta yolun bulunması gerektiğini söylemiştir¹³⁰⁹. Le Monde gazetesinden Edvard Sablier ise, 15 Kasım 1960 tarihli yazısında Ankara ve İstanbul Üniversitesi'nden 147 öğretim üyesinin üniversiteden uzaklaştırılmasında Albay Alparslan Türkeş'in tahriklerinin etkili olduğunu savunmuştur¹³¹⁰. 114 sayılı Kanunun kabulünden sonra Ankara, İstanbul, Ege, İstanbul Teknik ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi rektörleri istifa etmişlerdir. İstanbul Üniversitesi Rektörü; "üniversite çöktü" derken, diğer rektörler de benzer açıklamalar yapmıştır¹³¹¹. Uzaklaştırma kararı, öğretim üyeleri yanında öğrenciler arasında da büyük bir infial yaratmıştır¹³¹². Anayasa Komisyonu Üyesi iki hocanın komisyondan alınması ve ayrıca bu iki üyenin 147'lerle birlikte üniversitedeki görevlerinden uzaklaştırılması, öğrenciler tarafından bir gösteriye neden olmuştur. Bu nedenle İstanbul'a giden Erkanlı, iki hocanın yurtdışına delegasyon olarak gönderilmesini sağladığını söyleyerek öğrencilerin gönüllerini aldığını belirtmiştir¹³¹³. Öğrenci çevreleriyle temasa geçen Erkanlı, Solmazer ve Esin, gösteri yapmamalarını ve Komite kararını tasvip ettiklerine dair bildirimler yayınlamalarını istemişlerdir. Öğrenciler dışında Bedii Faik, Falih Rıfkı ve Nadir Nadi gibi gazetecilerle konuşmuşlar ve basın

¹³⁰⁷ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 45- 47.

¹³⁰⁸ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 88.

¹³⁰⁹ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 79.

¹³¹⁰ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, s. 2.

¹³¹¹ 147'ler Derneği, *114 Sayılı Kanun ve 147'ler (Memorandum)*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 12; *New York Times*, Oct 29, 1960; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 3. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115131197?accountid=9645>; *Milliyet Gazetesi*, "Üniversitedeki tasfiye hareketi üzerine rektörler dün istifa ettiler", 29 Ekim 1960, s. 1.

¹³¹² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 93- 94.

¹³¹³ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 48- 49.

durumu yumuşatmasını istemişlerdir¹³¹⁴. Nihayet olaylara üzülen öğrenciler, 1 Kasım'da açılacak olan üniversiteleri boykot etme kararı almışlardır¹³¹⁵.

147 öğretim üyesinin üniversitelerden uzaklaştırılması, darbecilerin en önemli destekçilerine karşı bir hareket olarak da değerlendirilmiştir¹³¹⁶. 114 sayılı Kanunun 27 Mayıs'la çeliştiği, darbenin önemli nedenlerinden birisinin de üniversite muhtariyeti olduğu dikkatten kaçmamıştır¹³¹⁷. Bu hareketle aydınların bir kısmı askeri yönetimden uzaklaşmıştır¹³¹⁸. Üniversitelerden uzaklaştırılan öğretim üyeleri ve yardımcılar hakkında dosyaların olduğu söylenmiş, ancak dosyaları görmek isteyenlere bu dosyalar gösterilmemiş veya gösterilememiştir¹³¹⁹. 147'lerin tasfiyesinde ciddi bir ölçüt bulunamamıştır. Milli Birlik Komitesi üyelerinin çeşitli zamanlarda yaptıkları açıklamalarda, üniversiteden gelen bazı raporlara ve bir takım ihbarlara dayanılarak tasfiyenin yapıldığı anlaşılmıştır¹³²⁰. Bu olaya müdahil olan jurnalcilerin açıklanması istenmiş ve bu lekenin Milli Birlik Komitesi'nce temizlenmesi talep edilmiştir¹³²¹. 147'lerle ilgili tepkiler üzerine Cemal Gürsel, hata yapılmışsa hatadan dönmenin fazilet olacağını belirtmiştir¹³²². Milli Birlik Komitesi üyelerinin birçoğu da kararın düzeltilebileceğini belirtmişlerdir¹³²³. Ayten Uygur ise, 147'lerle ilgili kararda kurunun yanında yaşın da yandığını belirtmiş ve kararın gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır¹³²⁴. Geri adım atılması konusunda birçok açıklama yapılmasına rağmen, kararın düzeltilmesi için bir süre daha beklemek gerekmiştir.

114 sayılı Kanun, ülkede çeşitli kesimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Kanunun; üniversite muhtariyetini zedelediği, eğitim ve öğretimi aksattığı, huzursuzluk ve güvensizlik yarattığı, Anayasaya, hukuka, İnsan Hakları Beyannamesine ve üniversiteler arası sözleşmelere aykırı olduğu belirtilmiştir¹³²⁵. İsmail Selçuk Erez,

¹³¹⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 361- 362.

¹³¹⁵ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 90; *The Times*, Nov 1, 1960, p. 13; <http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS218586977&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

¹³¹⁶ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 69.

¹³¹⁷ *147'ler*, B. Kervan Matbaası, İstanbul 1961, s. 9.

¹³¹⁸ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 243.

¹³¹⁹ *147'ler Derneği, 114 Sayılı Kanun ve 147'ler*, s. 13.

¹³²⁰ Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 97- 99.

¹³²¹ *147'ler*, B. Kervan Matbaası, İstanbul 1961, s. 10.

¹³²² Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 77; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 188- 189.

¹³²³ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 90- 91.

¹³²⁴ Ayten Uygur, "Kurunun yanında yaş da yanıyor", *Son Havadis Gazetesi*, 15 Şubat 1961, s. 2.

¹³²⁵ İsmail Selçuk Erez, *147'ler Meselesinin İcyüzü...*, Sıralar Matbaası, İstanbul 1961, s. 3.

“147’ler Meselesinin İçyüzü...” başlıklı ve 1961 tarihli çalışmasında, 147’lerle ve 114 sayılı Kanunla ilgili farklı konularda görev yapan birçok kişinin değerlendirmelerini kaydetmiştir. Çalışmamızda Erez’in aktarımlarından da yararlanılarak öğretim üyelerinin, yazarların ve siyasetçilerin görüşleri değerlendirilmiş olacaktır. Bu çerçevede Doç. Dr. Nesterin Dirvana, 114 sayılı Kanunun antidemokratik kanunları kaldırmaya azimli bir rejimle bağdaşmadığını belirtmiştir¹³²⁶. Doç. Dirvana, 114 sayılı Kanunun Türkiye’yi Batı camiasından söküp geri memleketler arasına atıveren bir hata olduğunu belirtmiştir. Bu Kanunun ilgası uzadıkça meselenin milletlerarası bir mahiyet kazandığını belirten Doç. Nesterin Dirvana, bunun Türkiye aleyhine propaganda yapmak isteyenlerin ekmeğine yağ sürdüğünü savunmuştur¹³²⁷. Prof. Dr. Ahmet Hamdi Tanpınar, üniversiteden uzaklaştırılan hocaların ilmi ve ahlaki bakımdan en aşağı yüzde doksanında isabetsizlik olduğunu savunmuştur. Prof. Dr. Hamit Nafiz Pamir de 114 sayılı Kanunun üniversite mefhumunu anlamadan yapıldığını ve hocaların öğretim serbestliğini ortadan kaldırdığını söylemiştir¹³²⁸.

Prof. Dr. Ahmet Can Okay ise münevverlerin yeteri kadar olmadığı ülkemizde bir tek aydının dahi görevinden uzaklaştırılmasının insanı üzdüğünü belirtmiş ve 147’ler probleminin çözülmeyeceği üniversite muhtariyetinin tam anlamıyla gerçekleşmeyeceğini savunmuştur. 147’lerden Prof. Dr. Takiyyettin Mengüşoğlu de üniversite muhtariyetinin temelinden sarsıldığını, üniversite dışından gelen bu müdahalenin gençlerin idealini öldürdüğünü belirtmiştir. Prof. Mengüşoğlu, kendi görevi dışında başka bir makam ve mevki teklif edilmesi durumunda bunu kabul etmeyeceğini vurgulamıştır¹³²⁹.

Vatan gazetesinden Özcan Ergüder ise, “147’ler listesinin tashihi” başlıklı bir yazısında, meseleyi kökünden halletmek için tasfiye kanununun kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Yine Vatan’dan Burhan Arpad da, “üniversite muhtariyeti var mı, yok mu?” başlıklı bir yazısında; üniversite muhtariyeti ile tepeden inme 114 sayılı Kanunun bir arada olamayacağını vurgulamıştır¹³³⁰. Özcan Ergüder ise, “Rektör Onar’ın hakkı var” başlıklı başka bir yazı kaleme almıştır. Ergüder, Onar’ın üniversite ıslahatı adı altında kendi şahsi durumlarını iyileştirme arzusuyla üniversiteyi ve meslektaşlarını satmaya yeltenen insanlara kızmasını haklı bulmuştur. Onar, meslektaşlarını başka bir

¹³²⁶ 147’ler, B. Kervan Matbaası, İstanbul 1961, s. 11.

¹³²⁷ 147’ler, B. Kervan Matbaası, İstanbul 1961, s. 13.

¹³²⁸ 147’ler, B. Kervan Matbaası, İstanbul 1961, s. 18- 19.

¹³²⁹ 147’ler, B. Kervan Matbaası, İstanbul 1961, s. 22- 24.

¹³³⁰ Erez, 147’ler Meselesinin İçyüzü..., s. 5.

mercie şikayet edenleri eleştirmiş ve niçin üniversite üst organlarına konunun getirilmediğini sormuştur¹³³¹.

147'lerden Prof. Dr. Yavuz Abadan, 4 Kasım 1960 tarihinde yayınlanmış olan bir mülakatta, muhtar bir üniversitede dar veya geniş bir tasfiyenin kanunla yapılmasının normal bir yöntem olmadığını belirtmiştir¹³³². Doç. Dr. İsmet Giritli de 114 sayılı Kanunla hiçbir delilli suçlama ve savunma hakkı olmamasına rağmen 147 öğretim üyesi ve yardımcısının tasfiyesinin hukuk ilkeleriyle bağdaşmadığını belirtmiştir¹³³³. 147'lerden Ord. Prof. Dr. Ratip Berker'i anlatan İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Fikret Narter, onun milletlerarası bir ün yaptığını ve ödevine bağlılığının ibadet derecesinde olduğunu nakletmiştir. Liseden sonra yüksek tahsilini Fransa'da yaptığını ve birçok başarı elde ettiği belirtilen Berker'in, 17 orijinal çalışması, 3 telif kitabı ve 2 de tercümesinin bulunduğu işaret edilmiştir¹³³⁴. Yine 147'lerden Ord. Prof. Dr. Üveis Maskar hakkında değerlendirmede bulunan Histoloji ve Emriyoloji Enstitüsü idarecisi Prof. Dr. Max Clara, onun ve iki doçentin enstitü için çok büyük kayıp olduğunu belirtmiştir. Maskar'dan önce sadece eğitim ve öğretim yapan enstitünün onunla birlikte araştırma da yapmaya başladığını vurgulayan Clara, onun aynı zamanda enstitünün ihtiyaç duyduğu araç, gereç ve personeli temin ettiğini de ifade etmiştir¹³³⁵.

Haldun Taner, de "147'ler ne olacak" başlıklı bir yazısında; tasfiye edilen hocaların bir kere dahi dinlenmemesinin ihtilalin ilkeleriyle çeliştiğini belirtmiştir. Devirdiği iktidara dahi Yassıada'da savunma hakkı verdiğini belirten Taner, hocalara savunma hakkının verilmemesini eleştirmiştir. 147'lerin seçimlerden sonra da üniversitelerde görev alamayacaklarının belirtilmesinin Milli Birlik Komitesi'ni kalıcı olmaya niyetliymiş gibi gösterdiğini belirtmiştir¹³³⁶. Falih Rıfkı Atay, "düşünceler" başlıklı bir yazısında, 147'lerden bir arkeoloji uzmanını konu yapmıştır. Alanında uzman olan hocanın görevden uzaklaştırıldığını, Almanya'dan arandığını ve orada bir kürsü hazırlandığını belirtmiştir. Atay, o hocanın yerine Türkiye'nin de Almanya'dan dövizle bir profesör çağırması gerektiğini belirtmiştir. Ahmet Emin Yalman ise "işin

¹³³¹ Erez, *147'ler Meselesinin İçyüzü...*, s. 24.

¹³³² Erez, *147'ler Meselesinin İçyüzü...*, s. 8.

¹³³³ Reşat Kaynar, *Üniversiteye Darbe (147'ler Mücadelesi)*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1963, s. 18.

¹³³⁴ Kaynar, *Üniversiteye Darbe (147'ler Mücadelesi)*, s. 40- 41.

¹³³⁵ Kaynar, *Üniversiteye Darbe (147'ler Mücadelesi)*, s. 41- 42.

¹³³⁶ Erez, *147'ler Meselesinin İçyüzü...*, s. 16.

içinden çıkmak lazım” başlıklı yazısında, jurnalcilerin komitenin genç, ateşli ve tecrübesiz üyelerini de etraflarına alarak, memleket için çok zararlı bir şahsiyet katliamına giriştiklerini belirtmiştir. Yalman, bu katliamın toplumda huzursuzluk ve tutukluluk yarattığını savunmuştur¹³³⁷. Akşam gazetesinden Vecihi Ünal ise, “hatada ısrar gaflettir” başlıklı yazısında; Devlet Başkanı Cemal Gürsel’in “hatadan dönmek bizim için fazilettir” sözünü konu yapmıştır. Üniversitelerin kadrosuzluktan kıvrandığını, kliniklerin, kürsülerin hocasız kaldığını, okuma aşkıyla tutuşan taşra çocuklarının kan ağladığını ve buna rağmen hatada ısrar edildiğini ifade etmiştir¹³³⁸. Halide Edip Adıvar da “ruh mikropları” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. 147’lerle ilgili kararın kendisi için şok olduğunu belirten Adıvar, 147’lerin sanki cemiyete karşı suç işlemiş gibi gösterilmesini eleştirmiştir¹³³⁹.

147 üniversite hocasının görevlerinden uzaklaştırılmalarının çok büyük bir haksızlık olduğunu belirten Reşat Kaynar, çeşitli gerekçeler ileri sürmüştür. 114 sayılı Kanunun hem 1924 Anayasası’na hem de 1961 Anayasası’na aykırı olduğunu belirten Kaynar, ilgili Kanunun Bakanlar Kurulunca çıkarılmaması nedeniyle 147 hoca hakkında alınan karara itiraz merciinin ortadan kaldırıldığını ve böylece adalet kapısının yok edildiğini belirtmiştir¹³⁴⁰. 114 sayılı Kanunun 4936 sayılı Üniversite Kanununa aykırı olduğunu savunan Kaynar, bu kanunda belirtilen hükümler dışında üniversite öğretim üyelerinin görevlerinden uzaklaştırılmayacağı, akademik unvanlardan mahrum edilemeyeceğini belirtmiştir. 114 sayılı Kanunun yargı organı denetimi dışında bırakılması yanında 147 öğretim üyesi hakkında yapılan ihbarların gerçek olup olmadığının bile araştırılmadığını belirten Kaynar, öğretim üyelerinin savunmalarının dahi alınmadığını belirtmiş ve tahkikat dosyasının hukuken yok sayıldığını belirtmiştir. 147 öğretim üyesini “ilim hâdimi” olarak nitelendiren Kaynar, 114 sayılı Kanunun kaldırılarak yapılan haksız ve hukuksuz işlemin düzeltilmesini istemiştir¹³⁴¹.

27 Mayıs’ın en önemli dayanaklarından birisi olan üniversitelere askeri idarenin müdahale etmesi, asker-üniversite ittifakında çözülmeye neden olmuştur. Üniversitelerden 147 kişinin ciddi bir araştırma yapılmadan uzaklaştırılması ve bunlara savunma hakkı tanınmaması en önemli eleştiriler arasında yer almıştır. Haksızlığa

¹³³⁷ Erez, *147’ler Meselesinin İçyüzü...*, s. 25- 26.

¹³³⁸ Erez, *147’ler Meselesinin İçyüzü...*, s. 11.

¹³³⁹ Erez, *147’ler Meselesinin İçyüzü...*, s. 17- 18.

¹³⁴⁰ Kaynar, *147’ler ve Haksızlık*, s. 1- 2.

¹³⁴¹ Kaynar, *147’ler ve Haksızlık*, İstanbul 1961, s. 2.

uğradıklarını düşünen 147'ler, harekete geçerek mücadeleye başlamışlardır. Bu çerçevede “147'ler Derneği” kurulmuş ve yapılan çalışmalar ancak askeri idareden sonra iktidara gelen siviller tarafından çözüme kavuşturulmuştur.

1.3.11. Milli Birlik Komitesi'nin Çeşitli Konularda Kanunlaştırma Faaliyetleri

Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs'tan itibaren Kurucu Meclis'in açılmasına kadar bütün yasal çalışmaları ve düzenlemeleri üzerine almıştır. Bu çerçevede 27 Mayıs 1960'tan 5 Ocak 1961'e kadar 238 kanun, 40 karar ve hükümet direktifi ile temel görüşleri içeren iki önemli belge yayınlanmıştır¹³⁴². Hem bu dönemde hem de sonraki süreçte Milli Birlik Komitesi'nin yasal düzenlemelerle yeni kurumlar oluşturulmasına katkı sağladığı görülmektedir. Bu çerçevede; Devlet Planlama Teşkilatı, Ordu Yardımlaşma Kurumu, Devlet Personel Başkanlığı, Türk Standartları Enstitüsü, Basın İlan Kurumu, Türk Kültür Derneği, Yüksek Planlama Kurulu, Yüksek Hakimler Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu ve Cumhuriyet Senatosunun kurulması sağlanmıştır. Bunun yanında Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, İlköğretim Kanunu, Fikir İşçiler Kanunu gibi kanunlar çıkarılmış; ordunun gençleştirilmesi, tıbbın sosyalleştirilmesi, Anayasanın kabulü, çalışanlara geniş hakların verilmesi, sendikal hakların genişletilmesi, Türk Ocaklarının ihyası, Dil Kurumunun takviyesi ve öz Türkçeye geçiş, üniversite özerkliği, askerlerin evlerde çalıştırılma usulünün kaldırılması ve emeklilerden verginin kaldırılması gibi çalışmalar gerçekleştirilmiştir¹³⁴³.

Milli Birlik Komitesi, “Bazı görevlilerin siyasetle uğraşmalarının menine dair kanun tasarısı” ile ilgili görüşmeler yapmıştır. Konuyla ilgili Sosyal İşler Komisyonu Sözcüsü Mustafa Kaplan, bir konuşma yapmıştır. Kaplan şunları söylemiştir; “Memurların siyasetle uğraşmamaları lazımdır. On seneden beri memurların siyasete alet edilmeleri memlekette birçok kötülüklerin doğmasına sebep olmuştur. İşte bu kanun memurların siyasetle uğraşmalarını önlemek için hazırlanmıştır¹³⁴⁴.” Memurların hem siyaset hem de farklı nedenlerle görevden uzaklaştırılmaları konusu, sonraki dönemde

¹³⁴² Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 335.

¹³⁴³ Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 21; Ulay, *Giderayak*, s. 82- 83; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 336- 337, 342, 347, 354- 359, 377.

¹³⁴⁴ *MBK Genel Kurul Toplantısı, Yedinci Birleşim*, 8 Eylül 1960, Cilt: 1, s. 37.

Millet Meclisi'nde gündem yapılmıştır. Bu çerçevede İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem'in sorusu üzerine 27 Mayıs 1960- 15 Ekim 1961 tarihleri arasında muhtelif sebeplerle görevlerinden uzaklaştırılan memurların durumuna ait bakanlıklardan gelen liste Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Bu kapsamda belirtilen tarihler arasında; 2180 kişinin görevine son verilmiş, 2061 kişi resen emekliye sevk edilmiş, 227 kişinin de kadrosu kaldırılmıştır. Böylece kadrolarıyla ilişkileri kesilenlerin toplamı 4468 kişiye ulaşmıştır. Bu süre içerisinde haklarında tahkikat yapılan kişi sayısının 728, mahkum olanların 63 kişi, aftan faydalananların 191 kişi, beraat edenlerin 97 kişi, tekrar vazifeye alınanların 459 kişi ve açık maaşı alanların ise 265 kişi olduğu belirtilmiştir¹³⁴⁵.

Milli Birlik Komitesi, hükümetin çalışma programına esas olmak üzere bir direktif hazırlamıştır. Bu direktifi MBK Üyesi Kadri Kaplan okumuştur. Bu direktifte Milli Birlik Hareketinin amacı şu şekilde açıklanmıştır; “Türkiye’yi ve Türk Milleti’ni bir bütün olarak ele almak, Atatürk inkılaplarına müstenit tarafsız ve faziletli bir idare kurmak, günümüzün kısa vadeli meselelerini halletmek, uzun vadeli meselelerin esaslarını tespit ederek imkan ve zaman nispetinde tatbikatına girişmek ve idareyi hazırlıkları ile beraber 1961 yılı sonbaharında yeni iktidara devretmektir¹³⁴⁶.”

Milli Birlik Komitesi, 28 Nisan 1960'ta İstanbul Beyazıt Meydanında yaşanan olaylar sırasında hayatını kaybeden Turan Emeksiz'in annesi Zeynep Emeksiz'e dul kaldığı sürece ve kız kardeşleri Gülnaz Emeksiz ve Solmaz Emeksiz'e bekar kaldıkları sürece ve kaydı hayat şartıyla 28 Nisan 1960'tan geçerli olmak üzere aylık 350'şer lira vatani hizmet tertibinden aylık bağlanması kararlaştırılmış ve konuyla ilgili tasarı kanunlaştırılmıştır¹³⁴⁷.

Milli Birlik Komitesi, Milli Korunma Kanununu uygulamadan kaldırmış, kanunla alakalı suçlular tahliye edilmiş ve Milli Korunma Teşkilatı da lağvedilmiştir¹³⁴⁸. Diğer taraftan 28 Mayıs 1960'a kadar işlenen suçlarla ilgili af meselesi de, Milli Birlik Komitesi'nin 26 Ekim 1960 tarihli oturumunda görüşülmüştür. Affın kapsamı konusunda yaşanan uzun tartışmalardan sonra tasarı nihayet

¹³⁴⁵ *MMTD*, 1 Ekim 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi üçüncü Birleşim, Cilt: 7, s. 231.

¹³⁴⁶ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Dokuzuncu Birleşim, 10 Eylül 1960, Cilt: 1, s. 2- 3.

¹³⁴⁷ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, On sekizinci Birleşim, 6 Ekim 1960, Cilt: 2, s. 6.

¹³⁴⁸ *Milliyet Gazetesi*, “Milli Korunma suçları affedildi”, 16 Eylül 1960, s. 1.

yasalaşmıştır¹³⁴⁹. Yaklaşık 25 bin kişinin yararlandığı bu kanundan sonra¹³⁵⁰, Kasım ayında da ikinci bir af kanunu çıkarılmıştır¹³⁵¹.

Tarım işçilerinin dernek kurmaları ve birleşme haklarına dair Milletlerarası Çalışma Teşkilatının 11 sayılı sözleşmesi Milli Birlik Komitesi tarafından kabul edilmiştir¹³⁵². Yine İl genel meclisleri ve belediye meclisleri ile mahalle muhtar ve ihtiyar heyetlerinin feshine dair kanun teklifi de MBK'nın 3 Kasım 1960 tarihli toplantısında görüşülmüş ve kabul edilmiştir¹³⁵³. Bu süreçte Kurucu Meclis ve Temsilciler Meclisi'ne ait yasal düzenlemelerin 16 Aralık 1960'ta Resmi Gazete'de yayımlanmasından sonra yasal çalışmaların kim tarafından yapılacağı konusunda çıkan yorumlar üzerine Milli Birlik Komitesi konuyu görüşmüştür. Tartışmalar sonunda Milli Birlik Komitesi'nin Kurucu Meclis'in açılacağı 6 Ocak 1961 tarihine kadar teşri yetkisini kullanmaya devam edeceği belirtilmiştir¹³⁵⁴.

Milli Birlik Komitesi üyelerinden bir kısmı, iktidarın düşünülen reformların gerçekleştirilmesinden sonra sivil iradeye teslim edilmesi düşüncesini sıkça dile getirmişlerdir. Bunu savunanlara göre, sivillerin aralarında yaşayacakları siyasi tartışmalar, reformların gerçekleştirilmesini geciktirmektedir. Komite içerisinde reform yapma isteğinin baskın olması, çeşitli konularda yasal düzenlemeler yapılmasını hızlandırmıştır.

1.3.12. 55 Doğulu Ağa Meselesi

2510 sayılı İskan Kanununa ek 105 sayılı Kanun, 25 Ekim 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Kanunun birinci maddesinde; dini his ve gelenekleri veya cebir şiddet kullanarak ikametgahının bulunduğu bölgede halkın tamamı veya bir kısmı üzerinde nüfuz kullanarak, oradaki halkı madden veya manen tehdit edenlerin, fert haklarına tecavüz edenlerin ve milli menfaatlere zarar verenlerin yapılan tahkikat neticesinde anlaşılınlar İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca yurt içinde başka yerlere nakil ve iskan edilebilecekleri belirtilmiştir¹³⁵⁵. Bu

¹³⁴⁹ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yirmi sekizinci Birleşim, 26 Ekim 1960, Cilt: 2, s. 3- 35.

¹³⁵⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Af Kanunu Kabul Edildi", 27 Ekim 1960, s. 1.

¹³⁵¹ *Milliyet Gazetesi*, "İkinci Af kanunu Çıktı", 20 Kasım 1960, s. 1.

¹³⁵² *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yirmi yedinci Birleşim, 24 Ekim 1960, Cilt: 2, s. 21.

¹³⁵³ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Otuz birinci Birleşim, 3 Kasım 1960, Cilt: 2, s. 6- 13.

¹³⁵⁴ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Elli dokuzuncu Birleşim, 22 Aralık 1960, Cilt: 4, s. 3- 4.

¹³⁵⁵ *Resmi Gazete*, 25 Ekim 1960, Sayı: 10638, s. 2405.

çerçevede 55 kişinin buldukları yerlerden yurt içinde başka yerlere nakil ve iskan edilmeleri İçişleri Bakanlığının 25 Kasım 1960 tarihli teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır¹³⁵⁶.

27 Mayıs'tan sonra Doğu'daki önemli aşiretlerden yaşları 14 ile 70 arasında değişen 485 kişi gözaltına alınarak Sivas Kavakyazı'daki 5. Er Eğitim Tugayı'na getirilmişlerdir¹³⁵⁷. Daha sonra bunlardan 55'i İskan Kanunu ile Batı ve Güney Batı Anadolu illerinden¹³⁵⁸; Isparta, Muğla, Manisa, Antalya, Denizli ve İzmir vilayetlerinde Milli Emlak'a ait bina ve arazilerde iskan edileceği belirtilmiştir. Bu iskan süresinde, kişilerin habersiz yerlerini değiştirmelerine izin verilmeyecek, askere alınmayacak ve memur olamayacaklardır¹³⁵⁹.

Zorunlu iskana tabi tutulan 55 ağa şunlardır: Abdürrezzak Ensarioğlu, Sait Ensarioğlu, Mustafa Işık, Hacı Topo Aktoprak, Mehmet Kayalar, Abdülkadir Ekinci, Abülkadir Karakuş, Kinyas Kartal, Abdülbaki Kartal, Ebubekir Ertaş, Mahmut Ertuş, Cafer Yağızzer, Hamit Kartal, Bala Kartal, Zeynelabidin İnan, Sait Ramanlı, Hüseyin İleri, Bahattin Erdem, Zeynel Turanlı, Faik Bucak, Bekir Bucak, İbrahim Abikoğlu, Mithat Bucak, İsmail Hakkı Bucak, Mehmet Celal Bucak, Hacı Ali Bucak, Hasan Abik Bucak, Ali Abik Bucak, Şeyh Ali Rıza Fırat, Şeyh Selahattin Fırat, Şeyh Gıyasettin Fırat, Şeyh Ahmet Fırat, Mehmet Fuat Fırat, Faruk Fırat, Mehmet Emin Fırat, Halit Fırat, Ömer Fırat, Kutbettin Septioğlu, Gıyasettin Gül, Şeyh M. Emin Karadeniz, Cemil Küfrevi, Zeki Toker (Küfrevioğlu), Şamil Peker, Reşit Çeçen, Kazım Yıldırım, Mecit Yalçın, Abdullah Öztürk, Zeki Bayar, Derviş Yakut, Mehmet Dal, Feyzullah Keskin, Süleyman Yıldırım, Ferzende Öztürk, Osman Öztürk, Köroğlu Öztürk¹³⁶⁰. Görüleceği üzere ağaların birçoğu aynı aşiretin mensuplarıdır. Mecburi iskanın genişletileceğine dair haberler üzerine, İçişleri Bakanlığı bir bildiri yayınlarak, Doğulu olup mecburi iskana tabi tutulacakların sayısının yüzleri bulacağı yönündeki iddiaların doğru olmadığı belirtilmiştir. Tehcire tabi tutulacakların Resmi Gazete'de yayımlandığı gibi

¹³⁵⁶ *Resmi Gazete*, 2 Aralık 1960, Sayı: 10670, s. 2617.

¹³⁵⁷ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 29; Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 333.

¹³⁵⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 93; *Milliyet Gazetesi*, "55 şeyh ve ağa tehcir ediliyor", 2 Aralık 1960, s. 1.

¹³⁵⁹ *Milliyet Gazetesi*, 3 Aralık 1960, s. 5.

¹³⁶⁰ *Resmi Gazete*, 2 Aralık 1960, Sayı: 10670, s. 2618; *Milliyet Gazetesi*, "55 şeyh ve ağa tehcir ediliyor", 3 Aralık 1960, s. 5.

55 kişi olduğu belirtilmiştir¹³⁶¹. Ağaların ve şeyhlerin sevk emirleri üzerine sevkleri başlatılmıştır¹³⁶².

Zorunlu yer değişikliği konusu çeşitli zamanlarda tartışılmıştır. İsmet İnönü, Cemal Gürsel'le yaptığı görüşmede Doğu'daki ağaların sürgün edilmesinin Kürtçülüğü bitirmeyeceğini belirtmiş, farklı etnik kökenli kişilerin Türklüğe ısıdırılmasına önem verilmesi gerektiğini savunmuştur¹³⁶³. Devletin varlığına ve bekasına karşı yıkıcı mücadele veren hiçbir düşünce ve ideolojinin bu coğrafyada yaşatılmaması hayati öneme sahiptir. Ancak, devletin varlığına karşı yıkıcı hiçbir düşüncenin ve faaliyetin içerisinde olmayan, ancak farklı kimliklere sahip kişilerin de korunması son derece önemlidir. Bu çerçevede, Türk siyasi tarihinde zaman zaman karşılaştığımız siyasi sürgünlerden bir kısmı, mevcut iktidarın kendi geleceğini koruma düşüncesiyle gerçekleştirilmiştir.

1.4. Milli Birlik Komitesi'nde Fikir Ayrılıkları ve 14'lerin Tasfiyesi

1.4.1. İktidarın Sivillere Teslim Edilmesi ve Milli Birlik Partisi Meselesi

27 Mayıs'tan sonra basına açıklama yapan Devlet Başkanı Cemal Gürsel, bütün partilerin eşit şekilde yarışacağı bir seçim sonucunda iktidarı sivil idareye devretme azminde olduklarını ve seçimlerin de kısa sürede yapılacağını belirtmiştir. Gürsel ayrıca, kendisinin de sade bir vatandaş olarak milletin arasında olacağını vurgulamıştır¹³⁶⁴. Askeri darbe liderlerinden Cemal Madanoğlu'na göre de, idare en kısa sürede sivillere teslim edilmelidir¹³⁶⁵. Gürsel, her ne kadar bu tür açıklamalar yapmış olsa da darbeye katılan subaylar, kendi istek ve niyetlerine göre hedefler belirlemişlerdir¹³⁶⁶. Komite üyelerinin rütbelerinin farklı olması da hedeflerdeki ayrışmayı artırmıştır¹³⁶⁷. 27 Mayıs'tan sonraki ilk günlerde Komite içerisindeki güçlü

¹³⁶¹ *Milliyet Gazetesi*, "Mecburi iskan genişletilmeyecek", 7 Aralık 1960, s. 1.

¹³⁶² *Milliyet Gazetesi*, "Şeyh ve Ağaların Sevk Emri Geldi", 8 Aralık 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Dokuz şeyh ve ağa İstanbul'dan geçti", 17 Aralık 1960, s. 1.

¹³⁶³ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 105- 106.

¹³⁶⁴ *Milliyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 7; Orhan Erkanlı, Gürsel'in kısa sürede seçimlere gitme isteğinin cumhurbaşkanı seçilme arzusundan kaynaklandığını savunmuştur. Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 28.

¹³⁶⁵ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 192- 193.

¹³⁶⁶ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 75.

¹³⁶⁷ Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 135.

şahsiyetler etrafında toplanıldığı da görülmüştür¹³⁶⁸. Bu süreçte Devlet Başkanı Cemal Gürsel ve darbeci subaylar birçok konuda birbirleriyle çelişen açıklamalar yapmışlardır. Bu da Komitede birliğin ve ortak bir programın olmadığına işaret sayılabilir¹³⁶⁹.

Milli Birlik Komitesi içerisinde farklı fikirlerin ortaya çıkması özellikle Temmuz ayı içerisinde gerçekleşmiştir¹³⁷⁰. Bu çerçevede, ülkenin geleceği konusunda Milli Birlik Komitesi içerisinde iki farklı görüşün hakimiyet mücadelesine girdiğini görüyoruz. Birinci görüşe göre, köklü reformların uzun zaman gerektireceği düşüncesiyle en kısa sürede gerçekleştirilecek seçimlerle iktidarın sivil idareye teslim edilmesi savunulmuştur. İkinci görüşe göre ise, Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak için her türlü sosyal, hukuki, ekonomik ve manevi reformların yapılmasından sonra iktidar, sivil idareye devredilmedir¹³⁷¹. Bu görüşü savunanlar aynı zamanda seçimlere gitmeden önce orduya ait meselelerin halledilmesini ve subayların refah seviyelerinin yükseltilmesini de amaçlamışlardır¹³⁷². Bu iki görüş kimilerince ılımlılar (özellikle generaller) ve aşırılar (özellikle albaylar) olmak üzere tasnif edilmiştir. İlimliler idareyi en kısa sürede sivillere terk etmeyi planlarken, aşırılar bir süre devleti kendilerinin idare etmesinden yana bir eğilim göstermişlerdir¹³⁷³. Konuyla ilgili Orhan Erkanlı, demokrasinin istinat edeceği müesseselerin, organların kurulması ve geleneklerin oluşması gerektiğini belirtmiştir. Erkanlı, bunun da ancak iktidarı uzatmakla mümkün olabileceğini vurgulamıştır¹³⁷⁴.

Amerikan Büyükelçisi Warren, 11 Ağustos 1960'ta Bakan Yardımcısı Lewis Jones'e bir mektup yazmıştır. Bu mektupta, Türkiye'deki siyasi gelişmelere ve Milli Birlik Komitesi'ne değinmiştir. Warren, Komite üyelerinin kendilerini garanti altına almadan iktidardan uzaklaşmayacağını belirtmiştir. Hatta Milli Birlik Partisi adıyla bir

¹³⁶⁸ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 9.

¹³⁶⁹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 27- 28; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 114.

¹³⁷⁰ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 57.

¹³⁷¹ İktidarda kalarak sıkı bir icraat yapmak isteyen grup içerisinde başlangıçta şunlar yer almıştır; Türkeş, Kabibay, Karaman, Erkanlı, Solmazer, Baykal, Taşer, Esin ve Özdağ. Bunlara karşılık iki grup arasında ortada bulunan bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar da şu isimlerden oluşmuştur: Ulay, Yurdakuler, Kaplan, Özgür, Yıldız, Karavelioğlu ve Özdilek. Ayrıntılı bilgi için bkz. İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 342- 343; Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, s. 17; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 136- 137, 143; Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 75; Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 78- 79; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 113.

¹³⁷² Aydemir, *Hatıratım*, s. 48, 55.

¹³⁷³ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 65- 66; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 212.

¹³⁷⁴ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 138- 139.

partinin de kurulabileceğini belirten Warren, ortada alternatif bir iktidarın olmadığını vurgulamıştır. Warren, Milli Birlik Hükümetinin yıkılması durumunda ortaya Sovyetlerin çıkacağını belirtmiş, komünizmin bu ülkede yayılmaması için Gürsel Hükümetine Amerika'nın, NATO'nun ve CENTO'nun destek olmasının en iyi yol olacağını vurgulamıştır¹³⁷⁵.

Milli Birlik Komitesi içerisinde bulunan radikal grup, icrayı ele almak için bakanlıkların da Komite üyeleri tarafından yürütülmesini savunmuşlardır. Bu nedenle, idareyi sivilleştirmek isteyen grupla çatışmaya başlamışlardır. Komite içerisinde yapılan oylamada, bir oy farkıyla icrayı ele alma teklifi reddedilmiştir. Buna rağmen, karşı tezin savunucularına taviz verilmiş ve 10 bakanın görevlerinden affı sağlanmıştır¹³⁷⁶. 25 Ağustos 1960'ta 10 bakanın yerlerine kimlerin getirileceği konusunda Komite üyeleri arasında anlaşmazlık çıkmıştır. İktidarda uzun süre kalmayı savunan üyeler, kabineye sivil görevlendirmeler yerine Milli Birlik Komitesi içerisinde görevlendirmeler yapılması konusunda ısrarcı olmuşlardır¹³⁷⁷.

Milli Birlik Komitesi'nin ne kadar süre ile iktidarda kalacağı konusu tartışılırken Ord. Prof. Sıddık Sami Onar gibi hukukçular, seçimlerden önce Milli Birlik Komitesi'nin bir süre iktidarda kalmasını desteklemişlerdir¹³⁷⁸. Komitenin parti kurmasına dair söylentiler üzerine Haziran ayında MBK Sözcüsü Kurmay Albay Sami Küçük, parti kurmanın söz konusu olmadığını ve çıkan haberlerin yanlış olduğunu açıklamıştır¹³⁷⁹. Bu açıklamaya karşın, 27 Mayıs'ın Türk Milleti tarafından büyük bir şevkle ve heyecanla karşılandığını belirten Alparslan Türkeş, temas ettikleri vatandaşların; “ne iyi ettiniz”, “gitmeyiniz”, “şu şu dertler var, şu şu meseleler var, bunları çözünüz, hallediniz” dediklerini, iktidarın İsmet İnönü'ye bırakılmamasını istediklerini belirtmiştir¹³⁸⁰. Bu tür destekleri de gören kimi Komite üyeleri, en az dört yıl iktidarda kalarak reformların gerçekleştirilmesi gerektiğini ısrarla savunmuşlardır¹³⁸¹. İktidarda en az dört yıl kalmak isteyen üyeler, Milli Birlik Partisi adıyla bir parti kurulmasını da önermişlerdir. Bu öneri 1960 yılı Eylül ayında MBK

¹³⁷⁵ Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, s. 220- 222.

¹³⁷⁶ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 70- 71.

¹³⁷⁷ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 302.

¹³⁷⁸ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 98- 99.

¹³⁷⁹ *Milliyet Gazetesi*, “Milli Birlik Komitesi Parti kurmayacak”, 16 Haziran 1960, s. 1.

¹³⁸⁰ Abdi İpekçi, *Liderler Diyor ki*, Ant Yayınları, İstanbul 1969, s. 307; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 38.

¹³⁸¹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 140.

içerisinde oylanmış ve 11'e karşı 26 oyla kabul edilmiştir¹³⁸². İktidarı CHP'ye teslim etmeme düşüncesinde olanlar başarılı olamamış¹³⁸³, CHP yanlısı Komite üyeleri ve basının çalışmaları ile MBK'nın parti girişimi engellenmiştir¹³⁸⁴. Ayrıca, askeri yönetimin devamını isteyenlerden 14'ünün tasfiyesi ile partileşme isteği tamamen kenara itilmiştir¹³⁸⁵.

Türkiye'deki siyasal durum, çeşitli vesilelerle Batı ülkelerine anlatılmıştır. 19-24 Eylül 1960 tarihlerinde New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 15. oturumuna katılan Dışişleri Bakanı Selim Sarper, ülkenin geleceği konusunda Gürsel'in uygun ve ılımlı bir yol takip ettiğini belirtmiştir. MBK ve yeni hükümetin NATO, CENTO ve ikili anlaşmalara sadık kalacağını açıkladığını belirten Sarper, Gürsel'in üç ay içerisinde seçime gidilemeyeceği yönündeki açıklamasının; yeni bir Anayasanın hazırlanması, DP'li üyelerin davalarının yürütülmesi ve seçimler için gerekli olan örgütsel adımların atılmasının bu süre içerisinde tamamlanamayacağını anlaşılmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Sarper ayrıca, ilk olarak 27 Mayıs 1961'e daha sonra da 29 Ekim 1961'e kadar seçimlerin yapılması ve idarenin sivillere teslim edilmesi kararı alındığını vurgulamıştır¹³⁸⁶.

Milli Birlik Komitesi içerisinde mevcut olan ikilik ileri bir noktaya ulaşmıştır. 23- 25 Ekim 1960 tarihleri arasında birkaç toplantı yapan her iki taraf temsilcileri bir anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmaya göre Komite, 29 Ekim 1961 tarihine kadar reformları gerçekleştirecek ve düşünülen reformların tamamlanamaması durumunda halkoyuna müracaat edilmesi ve halkın Komitenin devamını istemesi durumunda dört yıl daha iktidarda kalınmasına karar vermiştir. 25 Ekim 1960'ta gerçekleştirilen toplantıya 28 üye katılmış ve belirtilen koşullar dört üye dışında (Ataklı, Tunçkanat, Çelebi ve Gürsoytrak) kabul görmüştür¹³⁸⁷. İktidar meselesini çözmek için farklı fikirler de ortaya atılmıştır. Bu çerçevede mevcut partilerin, meslek örgütlerinin, vilayet temsilcilerinin, ordu, basın, üniversite ve işçiler gibi sosyal katmanların temsilcilerinden

¹³⁸² Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 103; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 302, 312; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kulahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 143; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 26.

¹³⁸³ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 37.

¹³⁸⁴ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 58; Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 362; Ulay, *Giderayak*, s. 64.

¹³⁸⁵ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 337.

¹³⁸⁶ *Foreign Relations of the United States, 1958- 1960*, Eastern Europe; Fındand; Greece; Turkey, Volume X, Document 377, p. 879- 880.

¹³⁸⁷ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 77- 78; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 352- 353.

oluşacak İnkılap Meclisinin en kısa sürede toplanarak, Anayasayı hazırlaması ve referanduma sunması önerilmiştir. Bu referandumda Anayasa ile birlikte İnkılap Meclisi ve Milli Birlik Komitesi'nin bir seçim dönemi için devleti yönetip yönetemeyeceğinin de sorulması teklif edilmiştir¹³⁸⁸.

İktidarda ne kadar süre kalınacağı konusunda birçok kişi farklı değerlendirmelerde bulunmuş, hatta söylenen sözler sonraki yıllarda yeniden yorumlanmıştır. Bu çerçevede, 27 Mayıs sonrasında seçimlerin kısa sürede yapılmasını ısrarla isteyen İsmet İnönü'nün 24 Temmuz 1963'te "La Tribune De Leusan" isimli gazeteye vermiş olduğu demeçte, MBK'nın iktidarı devretmek için bir buçuk yıllık süreyi yetersiz bulması hatırlatılmış, 22 Şubat ve 21 Mayıs olaylarına da atıfta bulunularak MBK'nın haklı çıktığı savunulmuştur¹³⁸⁹. CKMP Genel Sekreteri Mustafa Kaplan da, 3 Haziran 1966'da radyoda yaptığı konuşmada, iki darbe girişiminin 14'leri haklı çıkardığını savunmuştur¹³⁹⁰. Bütün bu veriler, 27 Mayıs sonrasında iktidarda ne kadar süre ile kalınacağı ve sonrasında nelerin yapılacağı konusunda MBK üyeleri arasında ortak bir görüşün olmadığını göstermiştir.

1.4.2. Komite Üyelerinin CHP ve İnönü Konusundaki Yaklaşımları

27 Mayıs Darbesinde CHP'nin rolü ve MBK ile ilişkisi, başka bir konu başlığı altında incelenmiştir. Bu kısımda Komite üyelerinin partilere ve özellikle CHP'ye bakışı çerçevesinde fikir ayrılıkları ele alınmış olacaktır. MBK Üyesi Alparslan Türkeş, Demokrat Parti iktidarını devirip Cumhuriyet Halk Partisi'ni iktidara getirmenin bir çözüm olmadığını, ordunun gerçekleştirdiği bir harekette herhangi bir partiyle birleşip diğer bir partiyi veya partileri tasfiye etmenin amaç olamayacağını savunmuştur¹³⁹¹. Bu kapsamda Türkeş ve kendisini destekleyen Komite üyeleri, Türkiye'deki siyasi yıkımda DP kadar CHP'nin de sorumlu olduğunu belirtmişlerdir¹³⁹². Türkeş ve grubunun dillendirdiği söylemler, hem CHP'yi hem de Komite içerisindeki diğer üyeleri rahatsız

¹³⁸⁸ Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, s. 19- 20.

¹³⁸⁹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 30.

¹³⁹⁰ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 71- 73.

¹³⁹¹ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 23.

¹³⁹² Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 335.

etmiştir¹³⁹³. Nihayet Alparslan Türkeş, Komite üyelerinin 21 Eylül'de yurt gezisine çıkmalarından bir gün sonra, 22 Eylül'de Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden alınmıştır¹³⁹⁴.

Alparslan Türkeş, Ahmet Er, Numan Esin ve Muzaffer Özdağ gibi Komite üyelerinin savunduğu fikre göre, 27 Mayıs sonrasında dört yıl boyunca gerekli reformları yapma ve seçime hazır hale getirme hedeflenmiştir¹³⁹⁵. DP'nin kapatılmasıyla birlikte ortada iki parti (CHP ve CKMP) kalmıştır. CHP'liler bir an önce seçimlere gidilmesini isterken, CKMP ise yeterli teşkilatları olmadığı için seçimlerin uzak bir tarihe atılmasını istemiştir. DP seçmenlerinin derlenip toparlanması gerektiğini savunan Türkeş ve arkadaşları, Milli Birlik Komitesi'nin siyasi bir partiye dönüştürülerek seçime girmesini istemişlerdir¹³⁹⁶. Türkeş ve arkadaşlarının kendilerini istemediğini anlayan CHP ve CHP yanlısı Komite üyeleri, ona göre mücadele yürütmeye başlamışlar ve seçimlerin hemen yapılmasından yana propaganda geliştirmişlerdir. Basına bir demeç veren İnönü, seçimlerin en kısa sürede yapılmasında sayılamayacak kadar çok fayda olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, idarenin devrinin en son 1961 yılı Ekim ayına kadar tamamlanacağı da dillendirilmeye başlamıştır. Türkeş ve arkadaşları da boş durmamışlar, iktidarın CHP'ye devredilmesi durumunda milli birliğin, demokrasinin ortadan kalkacağını ve tek parti diktatörlüğüne neden olunacağını savunmuşlardır¹³⁹⁷.

Komite üyelerinden Fikret Kuytak, Refet Aksoyoğlu ve Ekrem Acuner iktidarın CHP'ye devredilmesini ve İsmet İnönü'nün de cumhurbaşkanı seçilmesini savunmuşlardır¹³⁹⁸. Yine Ahmet Er, Milli Birlik Komitesi'nde Yarbay Refet Aksoyoğlu'nun CHP'li Dr. Suphi Baykam'la görüşmelerde bulunduğunu, iktidarın Halk Partisi'ne devri konusunda çalışmalar yaptığını belirtmiştir¹³⁹⁹. Alparslan Türkeş de, Milli Birlik Komitesi içerisinde İnönü ile sıkı bağlantı içerisinde olan üyelerin olduğunu

¹³⁹³ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 307- 308.

¹³⁹⁴ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 344.

¹³⁹⁵ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 60; Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 34; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 39.

¹³⁹⁶ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 44- 46.

¹³⁹⁷ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 22- 23; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 172; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 38.

¹³⁹⁸ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 50.

¹³⁹⁹ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 78.

ve konuşulan bütün konuların hemen İnönü'ye nakledildiğini belirtmiştir¹⁴⁰⁰. Rifat Baykal ise, Komite konuşmalarının CHP'ye bazı üyeler tarafından aktarıldığını bir süre sonra öğrendiklerini vurgulamıştır¹⁴⁰¹. Konuyla ilgili olarak da Haydar Tunçkanat, Komitenin iki temel sıkıntısı olduğundan bahsetmiştir. Bunlardan birincisinin, gizli toplantıların sıcağı sıcağına CHP'ye ulaştırılması; ikincisinin ise Komite üyelerinin sık sık kişisel beyanlar vermesi olduğunu belirtmiştir¹⁴⁰². Kişisel beyan verme konusunda da Milli Birlik Komitesi Üyesi Osman Köksal, 9 Kasım 1960'ta vermiş olduğu bir takrirden yetkisi olmadığı halde Komite adına Muzaffer Özdağ'ın Atatürk'ün ölüm yıldönümü ile ilgili konuşma yapmasını Komiteye getirmiştir¹⁴⁰³. Bütün bunlar MBK içerisinde CHP taraftarı üyelerin olduğunu, bunların CHP lehine çalışmalar yaptıklarını ve ayrıca üyelerin sıkça münferit beyanlar verdiklerini göstermektedir. Hatta MBK Üyesi Albay Haydar Tunçkanat'ın, Ankara Orduevi'nde yapılan bir tartışma sırasında şunları söylediği nakledilmiştir; "Ben Hava Kurmay Albayım. Devlet idaresinden anlamam, en iyisi bu işi büyük devlet tecrübesi olan İsmet İnönü'ye bırakmalıyız"¹⁴⁰⁴.

Devlet Başkanı Cemal Gürsel de, iktidarı İsmet İnönü'ye teslim etmemek için parti kurma teşebbüsü başarılı olana kadar seçimleri erteleme niyetinde olmuştur¹⁴⁰⁵. Orhan Erkanlı, Gürsel'de İnönü kompleksinin olduğunu belirtmiştir. Gürsel, Komite içerisinde Halk Partili üyeler kanalıyla İsmet İnönü'nün işlerine karışmamasını istediği nakledilmiştir¹⁴⁰⁶. Bu süreçte Cumhurbaşkanlığına Cemal Gürsel'in yeşil ışık yakması, İnönü tarafından desteklenmiş olsa da¹⁴⁰⁷, İnönü kompleksinin Gürsel'in ölümüne kadar devam ettiğini görmekteyiz. Sonuç olarak, MBK içerisinde CHP ve İsmet İnönü konusu, MBK üyelerini birbirinden ayırmış, çeşitli konulardaki anlaşmazlıkları da körüklemiştir.

¹⁴⁰⁰ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 97.

¹⁴⁰¹ Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 33; Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 57.

¹⁴⁰² Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 324.

¹⁴⁰³ MBK Genel Kurul Toplantısı, Otuz dördüncü Birleşim, 9 Kasım 1960, Cilt: 3, s. 3- 7.

¹⁴⁰⁴ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 77.

¹⁴⁰⁵ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 49.

¹⁴⁰⁶ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 300- 301.

¹⁴⁰⁷ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 86- 87.

1.4.3. Tabii Senatörlük Konusu

Milli Birlik Komitesi, 1960 yılı Eylül ayından itibaren birbirine düşman iki grup haline dönüşmüş ve bu durumun ortaya çıkmasında CHP'nin büyük rolü olmuştur¹⁴⁰⁸. Bu süreçte darbeyi yapan askerlerin idareyi sivillere devrettikten sonra ne yapacakları konusu da tartışılmaya başlamıştır. Konuyla ilgili olarak Sıtkı Ulay, başlangıçta Milli Birlik Komitesi üyelerinin büyük çoğunluğunda tekrar orduya ve rütbelerine dönme isteğinin bulunduğunu belirtmiştir. Buna karşılık hem Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay hem de ordudaki subaylar, Milli Birlik Komitesi üyelerinin tekrar orduya dönmelerini istememişlerdir. Tam bu sırada “tabii senatörlük” konusu zikredilmeye başlamıştır¹⁴⁰⁹. Erkanlı, tabii senatörlüğün fikir babasının İsmet İnönü olduğunu belirtmektedir. Askeri darbeyi yapanların orduya dönemeyeceklerini gören İnönü, tabii senatörlük konusunu tartışmaya açtırmıştır¹⁴¹⁰. CKMP Genel Kurul Üyesi Dündar Taşer, 23 Mayıs 1966'da radyoda yaptığı konuşmada, 27 Mayıs'tan sonra CHP'lilerin MBK üyelerine telkinlerde bulduklarını belirtmiştir. Taşer, CHP'lilerin iktidarı kendilerine bırakmalarını istediğini, buna karşılık Komite üyelerinin de Senato'da ebedi üye olarak görev yapmalarının teklif edildiğini belirtmiştir¹⁴¹¹. Sıtkı Ulay da aynı konuya farklı bir pencereden bakmış, tabii senatörlüğün yerine Milli Birlik Komitesi'ndeki genç subaylara ömür boyu oturacakları birer daire vermelerinin daha doğru olacağını belirtmiştir. Ulay, birçok subayın ömürde ancak bir daire alabildiğini belirterek, konunun önemine vurgu yapmıştır¹⁴¹².

Anayasa taslağı hazırlayan komisyona Muammer Aksoy tabii senatörlük konusunu teklif etmiştir. Komisyon oy çokluğu ile Anayasa taslağına tabii senatörlük maddesini eklemiştir. Hazırlanan Anayasa taslağı¹⁴¹³, 14 Ekim 1960 tarihli Milli Birlik Komitesi toplantısına taşınmıştır. Sert tartışmalar yaşanan bu toplantıda tabii senatörlük konusu 11'e karşılık 26 oyla reddedilmiştir. Aynı gün, Milli Birlik Komitesi adıyla

¹⁴⁰⁸ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 136.

¹⁴⁰⁹ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 214- 215.

¹⁴¹⁰ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 146.

¹⁴¹¹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 18; Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 65.

¹⁴¹² Ulay, *Giderayak*, s. 70- 71

¹⁴¹³ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 46- 49.

partinin kurularak seçimlere girilmesi konusu ise 11'e karşı 26 oyla kabul edilmiştir¹⁴¹⁴. Bu toplantıda söz aldığını belirten Ahmet Er ve 11'ler dışındaki diğer üyeler, tabii senatörlüğün siyasi bir rüşvet olduğunu, İsmet İnönü'nün iktidarı ele geçirmek için ileri sürdüğü bir oyun olduğunu belirtmişlerdir¹⁴¹⁵.

Tabii senatörlük konusunda Komitenin olumsuz yaklaşımı nedeni ile Halk Partisi ileri gelenleri Devlet Başkanı Cemal Gürsel'i ziyaret ederek uzun bir görüşme yapmışlardır. Bu görüşmeden sonra Gürsel ve 5'ler, Türkeş ve arkadaşlarından farklı açıklamalar yapmaya başlamışlardır. Bu durum 14'lere karşı olan 11'lerin yanına 5'lerin de dahil olmaya başladığını göstermektedir. Nihayet Komite içerisindeki gruplaşmalar, 13 Kasım'a giden yolu açmıştır¹⁴¹⁶.

Kasım Gülek, Kurucu Meclis döneminde Anayasanın geçici maddeleri ile ilgili konuşurken, 27 Mayıs devrimini yapanların korunmasının kendileri için bir borç olduğunu savunmuştur. Ona göre, 27 Mayıs devrimini yapan insanlar hayatlarını tehlikeye atmışlardır. Bu nedenle onların korunması gerektiğini savunmuştur¹⁴¹⁷. 1961 seçimlerinden sonra da tabii senatörlük konusu uzun süre tartışmalara neden olmuştur. Zaman zaman tabii (temelli) senatörler arasında, senatörlükte sürekli kalmak isteyenlerle istemeyenler arasında ihtilaflar çıkmıştır¹⁴¹⁸. Sonuç olarak, Milli Birlik Komitesi döneminde hazırlanan 1961 Anayasası ile "tabii senatörlük" ihdas edilmiş ve üyeler hukuki bir garantiye kavuşmuşlardır.

1.4.4. Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatı Meselesi

27 Mayıs'tan sonra idareyi ele geçiren MBK, 1951 yılında kapatılan halkevlerinin işlevlerini yerine getirmek amacıyla¹⁴¹⁹, Türk Kültür Dernekleri'nin 17 Ağustos 1960'ta Ankara'da açılmasını sağlamıştır. Derneğin Genel Başkanlığına ise

¹⁴¹⁴ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 54- 55; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 43; Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 389.

¹⁴¹⁵ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 76; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 46- 49; Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 37; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 44.

¹⁴¹⁶ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 50- 51.

¹⁴¹⁷ *TMTD*, 4 Mayıs 1961, *Altmışıncı Birleşim*, Cilt: 4, s. 660.

¹⁴¹⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 16 Temmuz 1962, s. 1, 5; *Son Havadis Gazetesi*, 19 Temmuz 1962, s. 1, 5.

¹⁴¹⁹ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 335; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 195.

Av. Celal Homris getirilmiştir¹⁴²⁰. Türk Kültür Dernekleri'nin kurulmasında Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının önemli oranda katkısı olmuştur. Bu yapının bir üstü olan Ülkü ve Kültür Birliği teşkilatının kurulması da aynı dönemde planlanmıştır¹⁴²¹. 1960 yılında kurulan Türk Kültür Dernekleri'ni Orhan Seyfi Orhon 1963 yılı Nisan ayında köşesine taşımıştır. Bu derneklerin adlarının Halkevleri olarak değiştirilmesinin CHP'nin manevrası olduğunu belirten Orhon, bunun hazır bir teşkilatı CHP'nin yan kolu haline getirmek anlamına geldiğini belirtmiştir. Halkevleri sayesinde CHP'nin köy ve bucaklara kadar ulaştığını belirten Orhon, bu sayede CHP'nin diğer partilere göre imtiyazlı hale getirildiğini vurgulamıştır¹⁴²².

Alparslan Türkeş, 27 Mayıs'tan sonra kurulmuş olan Türk Kültür Dernekleri'nin ve kurulması düşünülen Ülkü- Kültür Birliği teşkilatının Türk Milleti'ne yeni bir hayat görüşü vermek için planlandığını belirtmiştir. Türkeş, o dönemde taşınabilir sinema makinaları ile 20 gezici ekip kurduklarını ve köylere gönderdiklerini ifade etmiştir¹⁴²³. Muzaffer Özdağ'ın darbe öncesinde kaleme alıp üniversitelere ve askeri birliklere dağıtılan beyannamesi ile 27 Mayıs'tan sonra yapmış olduğu konuşmalarında kültürde seferberlik vurgusu yer almıştır. Bu da darbecilerin kültür birliğini önceden beri düşündüklerine bir kanıt sayılabilir¹⁴²⁴.

Orhan Erkanlı da ordudan tasfiye edilen subayların, kurulması düşünülen “iş mükellefiyeti teşkilatı”, “ülkü ve kültür birliği teşkilatı” ve “eğitim seferberliği” gibi kuruluşlarda çalıştırılmasının düşünüldüğünü belirtmiştir¹⁴²⁵. Ülkü ve Kültür Birliği tasarısının aslında Orhan Erkanlı ve Orhan Kabibay'ın fikri olduğunu belirten Kurtul Altuğ, bu iş için Albay Muhterem Seral'in görevlendirildiğini belirtmektedir. Orhan Erkanlı, Numan Esin, Kadri Kaplan, Sami Küçük, Şefik Soyuyüce ve Sezai Okan'ın imzasının bulunduğu tasarı ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın kaldırılması ve yerine Devlet Milli Eğitim Bakanlığı'nın kurulması amaçlanmıştır. Bu bakanlık bünyesinde diyanet, basın-yayın, vakıflar ve beden terbiyesi kurumları bulunacak, örgütün başında bir genel

¹⁴²⁰ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 218.

¹⁴²¹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 30- 31; Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 88; Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 21.

¹⁴²² Orhan Seyfi Orhon, “Türk Kültür Dernekleri!”, *Son Havadis Gazetesi*, 25 Nisan 1963, s. 2.

¹⁴²³ Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 6- 7.

¹⁴²⁴ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 133- 138.

¹⁴²⁵ Erkanlı, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, s. 14.

başkan olacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin 12 ayrı bölgeye ayrılması ve her bölgeye yetkili bir müfettiş atanması planlanmıştır¹⁴²⁶.

Albay Muhterem Seral başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanan Ülkü ve Kültür Birliği tasarısına öğretim üyeleri de katılmıştır¹⁴²⁷. Hazırlanan bu tasarı ile Türkiye'nin sosyal ve kültürel meselelerini yürüten kurumların vazifelerini, partiler üstü kalacak olan Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatı tarafından yürütülmesi öngörülmüştür. Hazırlanan tasarı Komite Sekreteri Erkanlı'ya teslim edilmiştir¹⁴²⁸. Tasarının Komiteye gelmesinden sonra özellikle CHP tarafından şiddetle eleştirilmiştir. CHP'ye göre Ülkü ve Kültür Birliği ile devlet içerisinde devlet yaratılmak istenmiştir¹⁴²⁹. Ülkü ve Kültür Birliği tasarısına karşı ilk harekete geçenlerden birisi Bülent Ecevit olmuştur. Ecevit, halkın tepeden inmece yöntemlerle yönetilemeyeceğini belirtmiştir¹⁴³⁰. Tasarıda özellikle Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanının seçilmesi ve azledilmesi hakkındaki maddeler, genel başkan dokunulmaz hale getireceği için tartışmalara neden olmuştur. Komite içerisinde bardağı taşıran son damla bu tasarı olmakla birlikte, tartışma MBK dışına da intikal etmiştir¹⁴³¹.

Ülkü ve Kültür Birliği gerçekleşmiş olsa idi, genel başkanın cumhurbaşkanı ve başbakanından daha güçlü bir konuma yükselmiş olması sağlanacaktı. Yine Albay Muhterem Seral'in de genel başkan olması amaçlanmıştır¹⁴³². Nihayet Komite içerisinde mevcut olan iki grup arasındaki ayrışmayı Ülkü ve Kültür Birliği meselesi derinleştirmiştir¹⁴³³. 1960 yılında Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatı kurulamamış olmakla birlikte, 27 Mayıs 1968'de yaptığı konuşmada Alparslan Türkeş, Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatının kurulması gerektiğini belirtmiştir¹⁴³⁴. Ülkü ve Kültür Birliği Teşkilatı ile yetkileri ve görevleri kapsamlı olan yeni bir kurumun oluşturulması amaçlanmıştır. Bu da Komite içerisinde reform yapma arzusunda olan üyelerin çalışmalarına bir örnek oluşturmaktadır.

¹⁴²⁶ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 130- 131, 139- 140.

¹⁴²⁷ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 138.

¹⁴²⁸ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 370- 372.

¹⁴²⁹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 372.

¹⁴³⁰ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 131.

¹⁴³¹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 95; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 125, 139, 143; Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 65- 71.

¹⁴³² Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 145- 146.

¹⁴³³ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 94.

¹⁴³⁴ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 386.

1.4.5. 14'lerin Tasfiyesi ve Yurt Dışına Görevlendirilmeleri

Milli Birlik Komitesi içerisinde çeşitli konularda yaşanan fikir ayrılıkları, gruplaşmaları da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede Komite; 14'ler, 11'ler, 7'ler ve 5'ler olmak üzere dört gruba bölünmüştür. 14'ler grubunun liderliğini Alparslan Türkeş, 11'ler grubunun liderliğini Ahmet Yıldız, 7'ler grubunun liderliğini Sami Küçük, 5'ler grubunun liderliğini de Cemal Gürsel yapmıştır. 11'ler grubu seçimlerin en kısa sürede yapılması gerektiğini savunmuş ve Cumhuriyet Halk Partisi ile yakın ilişki içerisinde olmuştur. 7'ler grubu ise gruplar arasında denge unsuru olmuştur. Çoğunluğu generallerden oluşan 5'ler grubu ise hepsinin üstünde tarafsız bir grup oluşturmakla birlikte, daha çok 14'ler grubunun fikri temayülleri istikametinde rol oynamışlardır¹⁴³⁵. Dündar Taşer ise, 23 Mayıs 1966'da radyoda yapmış olduğu konuşmada, MBK içerisinde üç grubun olduğunu belirtmiştir. Grup sayılarının farklılaşmasında Komite içerisinde bütün meselelerde keskin bir gruplaşma ve öbekleşmenin olmamasından kaynaklı olduğu söylenebilir¹⁴³⁶.

Milli Birlik Komitesi içerisinde Kurucu Meclis'i isteyenlere karşı istemeyen grup da aynı hızla çalışmalarını sürdürmüştür. Erkanlı, Solmazer ve Esin'in başı çekmiş olduğu bu grup, Komite içerisinde gerçekleştirilecek bir tasfiye ile, tesanüdün sağlanması gerektiğini savunmuşlardır¹⁴³⁷. İki grup arasındaki tartışmalar hız kazanmış ve anlaşma imkanı da azalmıştır. Bu durum, iki gruptan birisinin tasfiyesini de gündeme getirmiştir¹⁴³⁸. Komite içerisindeki ayrışmaları gören Cemal Gürsel, 3 Ekim 1960'ta Talat Aydemir'i makamına çağırmıştır. Gürsel, Komitedeki bazı kişilerin sapık fikirler içerisinde olduğunu ve bunların zamanlı zamansız Harp Okulu'nu ziyaret ettiklerini belirtmiştir. Gürsel, bir bakıma Harp Okulu'ndan emin olmak istemiştir¹⁴³⁹. Diğer taraftan Orhan Erkanlı da, Gürsel'i Florya'da ziyaret ettiklerini belirtmiştir. Komite içerisindeki hareketlilik konusunda Gürsel, bir hal çaresi bulmak için temaslara devam edilmesini istemiştir¹⁴⁴⁰.

15 Kasım 1960 tarihli Le Monde gazetesinde Edvard Sablier, 14'lerin tasfiyesinden önceki durumu şu şekilde açıklamıştır; "Esasen, Hükümet Başkanı, bu

¹⁴³⁵ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 26- 28.

¹⁴³⁶ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 17- 18.

¹⁴³⁷ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 87.

¹⁴³⁸ Ulay, *Harbiye Silah Başına!* (27 Mayıs 1960), s. 165- 166.

¹⁴³⁹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 61.

¹⁴⁴⁰ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 147.

kararı vermeden önce, Frans Pres Ajansının bir muhabirinin ifadesine göre, gerçek bir ‘karavana yemeği turnesi’ yaptıktan ve genç subaylarla ordunun temayüllerinin ne olduğunu derin derin inceledikten sonra harekete geçmiştir. Türkeş’e sadık olan subaylar görevlerinden alındılar: Mesela İstanbul Polis Şefi Yarbay Muammer Şahin’in durumu. Yerine bir sivil geçmiştir: Nevzat Emrealp. İşte generaller, albaylara mukavemet edebilmek için lüzumlu olan bütün tedbirleri böylece almış oldular. Zamanımızdaki gelişmeye pek uygun görünmeyen bu yol, bakalım sivil kurumlara dönüşü kadar devam edecek mi?¹⁴⁴¹”

Orhan Erkanlı son olarak, 11 Kasım 1960’ta Cemal Gürsel’e yazdığı istifa mektubunda olayları hikaye etmiş ve Milli Birlik Komitesi’nin sağlıklı çalışabilmesi için Komite içerisinde bazılarının tasfiye edilmesi gerektiğini, ancak bu tasfiyenin subayların onurlarını rencide etmeyecek şekilde yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Erkanlı, MBK içerisinde Gürsel veya belirleyeceği kişilerden bir tasfiye kurulu kurulması gerektiğini belirtmiş ve herkese gizli bir seçimle kimin tasfiye edilmesi gerektiğinin sorulmasını ve yapılacak tasnifle bu işin tamamlanması gerektiğini belirtmiştir. Erkanlı ayrıca, tasfiye edileceklerin istifalarının alınması ve maddi istikballerinin de sağlanması gerektiğini belirtmiştir¹⁴⁴².

Erkanlı’nın 11 Kasım’da istifası ve İstanbul’a gitmesi özellikle Madanoğlu’nu tedirgin etmiştir. Bu istifa, MBK’daki aşırıların bazı girişimlerde bulunduğu yönündeki inancı kuvvetlendirmiştir¹⁴⁴³. Milli Birlik Komitesi’ndeki aşırıların¹⁴⁴⁴ diğer grubu tasfiye edeceği yönündeki söylentiler üzerine, diğer grup 11 Kasım 1960’ta Madanoğlu’nun evinde toplanmıştır¹⁴⁴⁵. Nihayet, Milli Birlik Komitesi’nde gerçekleştirilecek olan tasfiye, 11 Kasım 1960 günü kararlaştırılmıştır. Tasfiyeden genelkurmay başkanı, kuvvet komutanları ve içişleri bakanı da haberdar edilmiştir. Gürsel, başlangıçta yedi kişinin tasfiyesinden bahsetmiş ancak, sivil idareye geçmeyi istemeyenlerin tamamının temizlenmesi düşüncesiyle 14 kişinin tasfiyesine karar verilmiştir¹⁴⁴⁶. MİT’ten gelen raporlar Orhan Kabibay’ın özel karargahında subaylar tarafından değerlendirilmektedir. 13 Kasım operasyonu haberini almış olmakla birlikte

¹⁴⁴¹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, s. 3- 4.

¹⁴⁴² Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 155- 156.

¹⁴⁴³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 215.

¹⁴⁴⁴ Vaner, “Ordu”, s. 265.

¹⁴⁴⁵ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 166- 167.

¹⁴⁴⁶ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 407.

Kabibay, kuvvet dengesinin kansız bir karşı koyma olmayacağını anlaması üzerine, kadere razı olmuştur¹⁴⁴⁷.

Geçici Anayasada Kurucu Meclis'in oluşturulabilmesi için MBK'nın beşte dört çoğunluğunun sağlanması gerekmektedir. Mevcut şartlarda mümkün gözükmeyen bu durum, tasfiyeyi de zorunlu hale getirmiştir¹⁴⁴⁸. Bu bağlamda, Komite içerisindeki tasfiyenin 13 Kasım'da gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Milli Birlik Komitesi'nin öncelikle feshedilmesi ve sonrasında da 14 kişinin yurt dışına görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır¹⁴⁴⁹. Sıtkı Ulay, tasfiye edileceklerin yurtdışına gönderilmesi teklifini kendisinin yaptığını belirtmektedir¹⁴⁵⁰. Talat Aydemir, uzlaşma çabalarına rağmen Alparslan Türkeş grubunun gizli gizli toplantılar yapmaya devam etmesinin 13 Kasım'a neden olduğunu savunmuştur¹⁴⁵¹. Erkanlı da Türkeş'in liderliğinde bir iç darbeyi kabul etmediklerini, aksi takdirde farklı şeylerin olma ihtimali üzerinde durmuştur¹⁴⁵². Bu arada Alparslan Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden alınması, 13 Kasım'a giden süreci kolaylaştırmıştır¹⁴⁵³. Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden alınması, yabancı basının da dikkatini çekmiştir. 15 Kasım 1960 tarihli Le Monde gazetesindeki makalesinde Edvard Sablier, Türkeş'in mesaisini yeni kurumların hazırlanmasına sarf edeceğine dair söylentinin görevden alınmasında etkili olduğunu savunmuştur¹⁴⁵⁴.

13 Kasım'ın nedenlerine değinen Orhan Erkanlı, "sosyalist paşa" namıyla bir portre çizmiştir. Erkanlı'nın bu portrede anlattığı kişi Cemal Madanoğlu'ndan başkası değildir. Erkanlı, Madanoğlu'nun 27 Mayıs hareketine 12'ye beş kala katıldığını belirtmektedir. Erkanlı, Madanoğlu'nun tek isteğinin iktidarı İsmet Paşa'ya devretmek olduğunu belirtmiş ve toplantı esnasında bir yüzbaşı, Madanoğlu'nun istediği yere gidebileceğini ve kendilerinin İhtilal Meclisi olduğunu belirttiğini nakletmiştir. Yüzbaşının devrimlerden sonra seçimlerin yapılacağını belirttiğini ifade eden Erkanlı,

¹⁴⁴⁷ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 78- 79.

¹⁴⁴⁸ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 82.

¹⁴⁴⁹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 408.

¹⁴⁵⁰ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 167.

¹⁴⁵¹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 62.

¹⁴⁵² Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 148.

¹⁴⁵³ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 237; Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 104- 105.

¹⁴⁵⁴ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, s. 2.

Madanoğlu'nun iki ay Komiteye gelmediğini belirtmiştir. Erkanlı, bu olayın 13 Kasım'ın asıl sebebini oluşturduğunu savunmuştur¹⁴⁵⁵.

Bir tarafın diğer tarafı saf dışı etmesinden başka çarenin kalmadığı bir anda, iktidarı devretmek isteyenlerin erken davranması ile 13 Kasım tasfiyesi gerçekleştirilmiştir¹⁴⁵⁶. Milli Birlik Komitesi içerisinde ordunun iktidarda kalmasını isteyenlerin yirmi kişi civarında olmalarına rağmen, 13 Kasım 1960'ta sadece 14 kişi tasfiye edilmiştir.¹⁴⁵⁷ Tasfiye öncesinde Kurucu Meclis'in oluşturulmasına karşı olan MBK üyelerinin tasfiyesi konusunda bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda 21 kişinin tasfiye edilmesi düşünülmüş ancak, 37 kişinin yalnızca azınlıkta kalanlarının karar almış olacağı endişesini gidermek için bundan vazgeçilmiştir. Nihayet Cemal Madanoğlu, Ekrem Acuner ve Sezai Okan'dan oluşan üç kişilik bir tasfiye komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyona daha sonra Sami Küçük de dahil edilmiştir¹⁴⁵⁸. Muzaffer Özdağ da, 13 Kasım'da tasfiye edilen kişilerin tesadüfen 14 kişi olduğunu belirterek, bu 14 kişinin de tamamen aynı fikir ve düşünceye sahip kişiler olmadıklarına vurgu yapmıştır¹⁴⁵⁹. Erkanlı, 14'lerin isim tespitinde İnönü'nün de parmağının olduğunu savunmuştur¹⁴⁶⁰. Özdağ da, İnönü ile yapmış olduğu bir görüşmede millet çoğunluğunun CHP'ye karşı olduğu yönündeki beyanının 13 Kasım'da yurtdışına gönderilmesinde etkili olduğunu iddia etmiştir¹⁴⁶¹. Tasfiye ile birlikte 23 kişiden oluşan yeni Milli Birlik Komitesi üyeleri basına duyurulmuş ve 14'lerin yurtdışı elçiliklerinde görevlendirilmek üzere gözetim altında tutuldukları belirtilmiştir¹⁴⁶².

13 Kasım operasyonunun hareket noktası Ankara Komutanlığı olmuştur. Harekâtı bizzat Ankara Komutanı Korgeneral Cemal Madanoğlu yürütmüştür¹⁴⁶³. 14'lerin görevlerinden affına dair tebligatı, Hava Kuvvetlerine mensup subaylar vasıtasıyla aldıkları ve şok oldukları görülmüştür. Muzaffer Özdağ dışında 14'lerin evlerindeki telefon bağlantıları kesilmiştir. Özdağ da tebligat mektubunu alır almaz

¹⁴⁵⁵ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 159- 162.

¹⁴⁵⁶ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 327- 328.

¹⁴⁵⁷ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 198.

¹⁴⁵⁸ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 60- 62; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 118.

¹⁴⁵⁹ Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 62; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 20- 21.

¹⁴⁶⁰ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 313.

¹⁴⁶¹ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yasıada ve Sonrası*, s. 61.

¹⁴⁶² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 216.

¹⁴⁶³ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 159.

Gürsel'le görüşmeye gitmiştir¹⁴⁶⁴. 13 Kasım gece vakti evine gelen havacı subayların Org. Cemal Gürsel'in Milli Birlik Komitesi'ni feshederek, kendisini de emekliye sevk eden yazıyı tebellüğ ettiğini belirten Orhan Erkanlı, subayların Harbiye'ye götürme isteklerine önce itiraz ettiğini, daha sonra ise bunu kabul etmek durumunda kaldığını belirtmiştir¹⁴⁶⁵. Daha sonra Erzurum, Elazığ ve Malatya üzerinden askeri uçakla Ankara'ya getirildiğini belirten Erkanlı, üç gün Mürted Hava Üssü'nde tutuklu bekletildiğini ifade etmiştir¹⁴⁶⁶. Orhan Kabibay da, 13 Kasım'dan sonra birkaç gün gizlenmiş ve ne yapacağını düşünmüştür¹⁴⁶⁷. Nihayet İstanbul'dan Ankara'ya Mürted Hava Üssü'ne getirilen Orhan Kabibay, birkaç gün burada kalmıştır¹⁴⁶⁸.

13 Kasım 1960 günü 14'lerin tasfiyesi üzerine Cemal Gürsel, Çankaya'da bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Gürsel, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Birlik Komitesi üyelerinin talepleri üzerine MBK'yı feshettiğini belirtmiştir. Aynı gün yayınlanmış olan tebliğde, en kısa sürede Kurucu Meclis'le birlikte demokratik düzenin gerçekleştirileceği belirtilmiştir¹⁴⁶⁹. Sıtkı Ulay, 14'lerin tasfiyesinden sonra Gürsel'e yeni Komitenin ilan edilmemesini, herkesin vazifelerine dönmelerini ve ordudan general rütbesine yakın komutanları toplayarak idareyi seçimlere kadar yürütmesini önermiştir. Ulay, bu önerinin orada bulunanları üzdüğünü ancak, Cemal Gürsel'in gözlerinin içinin gülmesini sağladığını vurgulamıştır¹⁴⁷⁰. 13 Kasım 1960'taki tasfiyeden sonra 23 kişilik MBK, konuyu görüşmeye ve tartışmaya başlamıştır. Üyelerden Haydar Tunçkanat söz alarak 14'lerin yurt dışında da boş durmayacaklarını ve kurşuna dizilmeleri gerektiğini savunmuştur¹⁴⁷¹. Muzaffer Özdağ da, 1965 seçimleri öncesinde 14'ler olayına değinmiş, kendileriyle ilgili kurşuna dizilme kararı alındığını ancak, sonradan bu karardan vazgeçildiğini belirtmiştir¹⁴⁷².

Milli Birlik Komitesi'nden 14 üyenin tasfiyesi, CHP'liler tarafından ülkenin demokratik düzen kurma yoluna girmesi şeklinde değerlendirilmiş ve demokrasiye

¹⁴⁶⁴ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 63.

¹⁴⁶⁵ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 169- 170.

¹⁴⁶⁶ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 177- 179.

¹⁴⁶⁷ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 185- 186.

¹⁴⁶⁸ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 190- 191.

¹⁴⁶⁹ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 156- 157.

¹⁴⁷⁰ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 202- 203.

¹⁴⁷¹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 66.

¹⁴⁷² Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 222; Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 112.

sadık elemanların zaferi olarak nitelendirilmiştir¹⁴⁷³. Bu olay, CHP'yi orduya yaklaştırmış, 147'ler ve EMİNSU olayının faturası da 14'lere kesilmiştir¹⁴⁷⁴. 14'lerin tasfiyesi üniversite mensuplarının, askerlerin ve aydınların büyük çoğunluğu tarafından olumlu karşılanmıştır¹⁴⁷⁵. Hatta İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker, Milli Birlik Komitesi'nin geriye kalan 23 üyesine “altın heykel” dikilmesini önermiştir¹⁴⁷⁶.

14'lerin Komiteden uzaklaştırılmaları bazı kişi ve kesimler tarafından olumlu karşılanırken, bir kesim tarafından da eleştirilmiştir. Tabii Senatör Ahmet Yıldız, 14'lerden sonra Milli Birlik Komitesi'nin kişiliğini kaybettiğini ve tamamen Talat Aydemir cuntasının emrine girdiğini savunmuştur¹⁴⁷⁷. 14'lerden Alparslan Türkeş ise, 13 Kasım olayını ihanet olarak değerlendirmiş, tasfiyenin ordu tarafından tasvip görmediğini savunmuştur. 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin 13 Kasım kararı ile yön değiştirdiğini belirten Türkeş, tasfiye ile birlikte milli ve tarafsız bir idare kurmanın imkansız hale geldiğini belirtmiştir¹⁴⁷⁸. Türkeş ayrıca, 13 Kasım'ın yapılmasında CHP'liler ve komünistlerin büyük rolünün olduğunu savunmuş, Kurucu Meclis üyelerinin beşte dördünün CHP'lilerden oluşturulduğunu vurgulamıştır¹⁴⁷⁹. Dündar Taşer de, 13 Kasım'dan sonra ihtilal düşmanlarının oluşmaya başladığını savunmuştur. Buna kanıt olarak da 6 Haziran 1961, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 olaylarını göstermiştir¹⁴⁸⁰.

14'ler konusu yabancı basın tarafından da yakından takip edilmiştir. Bu çerçevede, 15 Kasım 1960 tarihli Le Monde gazetesinde Edvard Sablier; “On Dört Aktivist Subayı Bertaraf Etmekle General Gürsel, Askeri Cunta İçerisindeki Otoritesini Sağlamlaştırıyor” başlıklı bir makale kaleme almıştır. Makalede, Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'in Milli Birlik Komitesi içerisindeki görüş ayrılıklarının memleketin iktisadi ve siyasi hayatını tehlikeye sokabilecek noktaya ulaştığını ve Komite içerisindeki bir grubun iktidarı hükümet darbesi ile ele geçirmeyi hedeflediği şeklindeki

¹⁴⁷³ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, s. 3.

¹⁴⁷⁴ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 78.

¹⁴⁷⁵ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, s. 3.

¹⁴⁷⁶ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıda ve Sonrası*, s. 58.

¹⁴⁷⁷ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 106.

¹⁴⁷⁸ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 95, 115, 155.

¹⁴⁷⁹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 44- 45.

¹⁴⁸⁰ Bahsi geçen tarihlerdeki olaylarla ilgili açıklamalar, ilerleyen konularda işlenecektir. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 20.

görüşüne yer verilmiştir¹⁴⁸¹. Edvard Sablier, Albay Türkeş ve arkadaşlarının gizli bir zümre teşkil ettiğini ve idarenin tamamen ordu ve Milli Birlik Komitesi tarafından ele geçirilmesini arzuladığını belirtmiştir. Askeri idare isteyen Albay Türkeş ile sivil idareye geçme taraftarı olan Albay Küçük arasındaki rekabette Gürsel ve diğer generallerin Küçük'ten yana tavır alarak 14'lerin tasfiyesini sağladıklarını belirtmiştir¹⁴⁸².

Milli Birlik Komitesi'nden uzaklaştırılan 14 üyeye, 14 Kasım 1960'ta kabul edilen 126 sayılı Kanunla emekli aylığı ve ikramiyesi bağlanmıştır. Yine 15 Kasım'da kabul edilen ve 17 Kasım'da Resmi Gazete'de yayımlanan 127 sayılı Kanunla da dış temsilciliklere 14 adet müşavirlik ihdas edilmiştir¹⁴⁸³. Türkiye'nin yabancı ülkelerdeki elçiliklerine müşavir olarak atanan 14'lerin yeni görev yerleri şu şekildedir¹⁴⁸⁴:

Tablo 4. 14'ler ve Yeni Görev Yerleri

<i>Sıra</i>	<i>Adı- Soyadı</i>	<i>Görev Yeri</i>
1	Alparslan Türkeş	Yeni Delhi
2	Orhan Kabibay	Brüksel
3	Münir Köseoğlu	Stockholm
4	Orhan Erkanlı	Meksika
5	Mustafa Kaplan	Lizbon
6	Muzaffer Karan	Oslo
7	Şefik Soyuyüce	Kopenhag
8	Fazıl Akkoyunlu	Kabil
9	Rifat Baykal	Tel-Aviv
10	Dündar Taşer	Rabat
11	Numan Esin	Madrid
12	İrfan Solmazer	Lahey
13	Muzaffer Özdağ	Tokyo
14	Ahmet Er	Libya

¹⁴⁸¹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, s. 1.

¹⁴⁸² *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, s. 2.

¹⁴⁸³ *Resmi Gazete*, 17 Kasım 1960, Sayı: 10657, s. 2537; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 158; *Milliyet Gazetesi*, "14'ler dış vazifede en az 2 yıl kalacak", 18 Kasım 1960, s. 1; Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 114.

¹⁴⁸⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Ondörtlerin Tayini Yapıldı", 17 Kasım 1960, s. 1; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 158; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 191.

Görev yerleri belirlenen 14'ler ülke dışına çıkmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, Fazıl Akkoyunlu'yu ailesi ve General Madanoğlu'nun yaveri Kabil'e uğurlamıştır¹⁴⁸⁵. Türkeş, Özdağ, Esin, Taşer, Kaplan ve Er de 19 Kasım'da uçakla yeni görev yerlerine hareket etmişlerdir¹⁴⁸⁶. Milli Birlik Komitesi'nden affedilen 14 üyenin gitmek istedikleri ülkelerle ilgili sorular yöneltilmiştir¹⁴⁸⁷. 21 Kasım'da Brüksel'e giden Kabibay, ülke dışına sevinerek gitmediğini söylemiştir. Kabibay ayrıca, MBK'nın almış olduğu her türlü kararın memleketin hayrına olacağına inandığını da ifade etmiştir¹⁴⁸⁸. Rifat Baykal da 22 Kasım'da Tel-Aviv'e hareket etmiş¹⁴⁸⁹, en son olarak da Orhan Erkanlı, 23 Kasım'da Mürted'den ayrılmıştır¹⁴⁹⁰. Ülke dışına müşavir olarak gönderilen 14 kişiden bazılarının görev yerleri, sonradan değiştirilmiştir. Bu kapsamda, Rabad Büyükelçiliği'nde müşavir olan Dünder Taşer, 22 Temmuz 1961'de Bern Büyükelçiliği'ne naklen tayin edilmiştir¹⁴⁹¹.

27 Mayıs'la birlikte devlet idaresini ele geçiren 38 kişilik Milli Birlik Komitesi, bir üyenin ölümü ile 37'ye düşmüş, 13 Kasım 1960'ta 14 kişinin tasfiyesi ile de 23'e düşmüştür. 13 Kasım'dan sonra Milli Birlik Komitesi'ne yeni bir üye eklenmemiş, mevcut üyelerle seçimlere kadar ülke yönetiminde 23 kişi kalmıştır. 14 üyenin tasfiye edilmesi ile yeni Komite, radikal reformlar yerine seçimlerle idarenin sivillere devredilmesine yoğunlaşmıştır.

¹⁴⁸⁵ *Milliyet Gazetesi*, "14'lerden Akkoyunlu vazifesi başına gitti", 19 Kasım 1960, s. 1.

¹⁴⁸⁶ *Milliyet Gazetesi*, "14'ler'den 6'sı Daha Gitti", 20 Kasım 1960, s. 1.

¹⁴⁸⁷ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 190- 191.

¹⁴⁸⁸ *Milliyet Gazetesi*, "Orhan Kabibay da dün Brüksel'e gitti", 22 Kasım 1960, s. 1, 5.

¹⁴⁸⁹ *Milliyet Gazetesi*, "Sabık MBK üyesi Baykal da dün gitti", 23 Kasım 1960, s. 1.

¹⁴⁹⁰ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 177- 179.

¹⁴⁹¹ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 286.19.13, 1- 3.

2. BÖLÜM

DARBE SONRASI YENİDEN ANAYASAL DÜZENE GEÇME MÜCADELESİ VE SEÇİMLER

2.1. Kurucu Meclis Dönemi

2.1.1. Kurucu Meclis'in Açılması

Milli Birlik Komitesi içerisinde ortaya çıkan fikir ayrılıkları başka bir başlık altında incelenmiştir. Komite içerisinde tartışılan en önemli konulardan birisi, iktidarın sivil iradeye ne zaman bırakılacağı konusu olmuştur. Seçimlerin kısa süre içerisinde yapılmasını isteyen CHP, Komite içerisinde Cemal Madanoğlu ve kendisine yakın üyelerle işbirliği yolunu tutmuştur. Komite içerisindeki sivil idare yanlısı üyeler, Kurucu Meclis'in kısa sürede açılması gerekliliğinden bahsetmişlerdir¹⁴⁹². Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri de Anayasa tekliflerinde Milli Birlik Komitesi'nin görevini Kurucu Meclis'e bırakması gerektiğini vurgulamışlardır¹⁴⁹³. Konuyla ilgili olarak Cemal Gürsel, oluşturulacak olan Kurucu Meclis'in gelecek parlamentolar için örnek olacağını belirtmiştir¹⁴⁹⁴. Kurucu Meclis konusu Komitede tartışma yaratmış, Meclis'in açılmasını sağlayacak çoğunluğun olmaması, MBK Başkanı Gürsel ve sivil idare yanlısı üyeleri harekete geçirmiş, Kurucu Meclis'e evet diyecek bir Komitenin oluşturulması gerektiğine karar verilmiştir. Bu nedenle de 14 üyenin tasfiyesi gerçekleştirilmiştir¹⁴⁹⁵.

Kurucu Meclis'e dair yasal düzenleme konusunda Prof. Turhan Feyzioğlu başkanlığında Ankara Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri görevlendirilmiştir¹⁴⁹⁶. Kurucu Meclis yasasını hazırlamakla görevli olan yedi kişilik komisyon, 2 Kasım 1960'ta

¹⁴⁹² Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 52.

¹⁴⁹³ *Milliyet Gazetesi*, "Bir kurucu meclisin derhal teşkili istendi", 8 Ağustos 1960, s. 1.

¹⁴⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Kurucu Meclis Teşkil Ediliyor", 18 Eylül 1960, s. 1.

¹⁴⁹⁵ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, İstanbul 1967, s. 87.

¹⁴⁹⁶ Prof. Turhan Feyzioğlu'na yasanın hazırlanması sırasında Prof. Bahri Savcı, Prof. İlhan Arsel, Prof. Süheyp Derbil, Prof. Hıfzı Veldet ve Doç. Muammer Aksoy yardımcı bulunmuşlardır. Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 137; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 54- 55; Ulay, *Harbiye Silah Başına!* (27 Mayıs 1960), s. 170.

çalışmalarına başlamıştır¹⁴⁹⁷. Cemal Gürsel de, 3 Kasım'da Turhan Feyzioğlu'nu davet ederek yasal çalışmalar konusunda bir görüşme yapmıştır¹⁴⁹⁸. Bu süreçte Kurucu Meclis'in nasıl çalışacağı konusunda basında çeşitli bilgiler yer almıştır¹⁴⁹⁹. Komisyon tarafından hazırlanmış olan Kurucu Meclis'e ait tasarı, MBK'da 7 Aralık 1960 tarihinde görüşülmeye başlamıştır¹⁵⁰⁰. Kurucu Meclis'e ait yasanın MBK'da tartışıldığı sırada, Kurucu Meclis'in 29 Ekim 1961'e kadar devam edeceği sıkça belirtilmiştir¹⁵⁰¹. Bu durum, Kurucu Meclis'in çeşitli temel konularda yapacağı reformlar için kendisine bir süre belirlemesini sağlamıştır.

Prof. Turhan Feyzioğlu başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanmış olan 157 sayılı "Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun", 12 Haziran 1960 tarihli 1 sayılı Kanuna ek olarak 13 Aralık 1960 tarihinde kabul edilmiş ve 16 Aralık 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir¹⁵⁰². Bu arada Devlet Başkanı Cemal Gürsel, 1 Ocak 1961 tarihinde 1961 yılını İkinci Cumhuriyet'in kuruluş yılı ilan etmiştir¹⁵⁰³. Nihayet Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de çalışmalara başlamış ve Başkentteki caddeler bayraklarla süslenmiştir¹⁵⁰⁴. 6 Ocak'ta ilk toplantısını yapan Kurucu Meclis, yasama görevini MBK ile paylaşmaya başlamıştır¹⁵⁰⁵. Kurucu Meclis'in açılışına rahatsızlığı nedeniyle katılmayan Devlet Başkanı Cemal Gürsel, göndermiş olduğu mesajda memleketin eski iktidar mensuplarının ellerinde maddeten ve manen perişanlığa sürüklendiğinden bahsetmiştir¹⁵⁰⁶. Gürsel, şunları söylemiştir: "İhtilal hükümetinin tek gayesi teminatlı bir demokratik nizam içinde, hakka, adalete, hürriyete, eşitliğe ve fazilete dayanan İkinci Cumhuriyeti kurmaktır. Bu maksatla bu büyük

¹⁴⁹⁷ *Milliyet Gazetesi*, "Kurucu Meclis için çalışmalar başladı", 3 Kasım 1960, s. 1; *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Kırk sekizinci Birleşim, 7 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 4- 5; Komisyon çalışmaları sırasında CHP ve CKMP heyetleri ile de görüşmeler yapmıştır. *Milliyet Gazetesi*, "Partiler Kurucu Meclis için görüşünü bildirdi", 3 Aralık 1960, s. 1.

¹⁴⁹⁸ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Türkçeleştiren: Ahmet Fethi, 4. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s. 215.

¹⁴⁹⁹ *Milliyet Gazetesi*, "Kurucu Meclis MBK'ya yardımcı olacak", 4 Kasım 1960, s. 1.

¹⁵⁰⁰ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Kırk sekizinci Birleşim, 7 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 2.

¹⁵⁰¹ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Kırk sekizinci Birleşim, 7 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 13.

¹⁵⁰² *Resmi Gazete*, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682, s. 2766; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 72; Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 162; Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 136; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 176; Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 74; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 330.

¹⁵⁰³ *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-2000)*, Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay ve Mete Tunçay, Cilt: 3 (1961-1980), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 33.

¹⁵⁰⁴ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 332; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kulahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 215; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 73; *Milliyet Gazetesi*, "Yeni Kabine Dün Gece İlan Edildi. Kurucu Meclis Bugün Açılıyor", 6 Ocak 1961, s. 1.

¹⁵⁰⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 216.

¹⁵⁰⁶ *KMTD*, 1 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 2.

Kurucu Meclis vazifeye çağırılmış bulunuyor¹⁵⁰⁷.” Yine Devlet Başkanı Cemal Gürsel, 10 Mart 1961’de Kurucu Meclis’te yapmış olduğu konuşmada Kurucu Meclis üyelerini “İkinci Cumhuriyet’in inşaatçısı” olarak nitelemiştir¹⁵⁰⁸.

Kurucu Meclis’in açılması nedeniyle ABD Başkanı Eisenhower’ın göndermiş olduğu telgraf, Temsilciler Meclisi’nde okunmuştur. Eisenhower, Kurucu Meclis’in açılmasını, Türkiye’nin demokratik ideallere bağlılığının ve istikbal için sağlam bir temel atılması hususundaki azminin müşahhas bir göstergesi olduğunu vurgulamıştır¹⁵⁰⁹. Nihayet Kurucu Meclis’in açılışı ile başlayan 1961 yılı, çok partili siyasal hayata yeniden başlamanın hazırlıkları ve sancuları ile geçmiştir¹⁵¹⁰. Bir süre sonra Kurucu Meclis, çalışmalarındaki usul ve esaslar için hazırlanmış olan iç tüzüğünü 19 Ocak 1961’de görüşmeye başlamış ve kabul etmiştir¹⁵¹¹.

6 Ocak 1961’den 4 Eylül 1961 tarihine kadar çalışmalarını sürdüren Kurucu Meclis 26 kez, Temsilciler Meclisi de 110 kez toplanmıştır. Bu süreçte 102 kanun kabul edilmiş, 31 de sözleşme onaylanmıştır¹⁵¹². 4 Eylül’de tatile giren Kurucu Meclis’in yerini seçimler neticesinde yeni Meclis alacaktır. Kurucu Meclis’in üyeleri, MBK üyeleri ile vedalaşmıştır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, seçime giden yolu şu şekilde açıklamıştır: “Bugünkü karar, yeni seçimlere yol açmaktadır. Hadise, Milli Birlik Komitesi için müstesna bir şeref günüdür. Asil ihtilalciler, millete verdikleri sözü sadakatle yerine getirmek başarısını elde etmişlerdir¹⁵¹³.”

2.1.2. Kurucu Meclis’in Yapısı

157 sayılı Kurucu Meclis Teşkilî Hakkında Kanun’un birinci maddesinde, kurulması öngörülen Kurucu Meclis’in; Milli Birlik Komitesi üyeleri ve Temsilciler Meclisi üyelerinden oluşturulması karar altına alınmıştır¹⁵¹⁴. 6 Ocak 1961’de

¹⁵⁰⁷ *KMTD*, 1 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 3; *Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis Açıldı”, 7 Ocak 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “Gayemiz İkinci Cumhuriyeti Kurmaktır”, 7 Ocak 1961, s. 1.

¹⁵⁰⁸ *KMTD*, 10 Mart 1961, Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 1, s. 595.

¹⁵⁰⁹ *TMTD*, 6 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 10- 11.

¹⁵¹⁰ *Yön Gazetesi*, 27 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 2, s. 12.

¹⁵¹¹ *TMTD*, 19 Ocak 1961, Yedinci Birleşim, Cilt: 1, s. 107; *Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis’in iç tüzüğü çıktı”, 20 Ocak 1961, s. 1.

¹⁵¹² Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 86.

¹⁵¹³ *Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis dün çalışmasını bitirdi”, 5 Eylül 1961, s. 1.

¹⁵¹⁴ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Kırk sekizinci Birleşim, 7 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 8; *Resmî Gazete*, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682, s. 2766; Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa*

çalışmalarına başlayan Kurucu Meclis'e seçilen Temsilciler Meclisi üyeleri, toplumun çeşitli kesimleri tarafından gönderilmiştir. Siyasi parti temsilcileri, yargı organları temsilcileri, basın temsilcileri, üniversite temsilcileri, gençlik temsilcileri, işçi sendikaları temsilcileri, tarım ve tarım kooperatifleri temsilcileri, esnaf kurulları temsilcileri, öğretmen kurulları temsilcileri, barolar temsilcileri, odalar temsilcileri, iller temsilcileri, bağımsız siyaset adamları, dernek temsilcileri, devlet başkanının seçtikleri bilim ve sanat adamları, bunlar arasındaki yerlerini almışlardır¹⁵¹⁵.

Kurucu Meclis'in oluşturulmasında, temsilde adalet sağlanamamış ve DP tabanı bu Meclis'te temsil edilememiştir. 14'lerden Orhan Erkanlı, Kurucu Meclis'te DP'nin de temsil edilmesi gerektiğini savunduklarını belirtmiştir¹⁵¹⁶. Kurucu Meclis'e yöneltilen en önemli eleştiri, üyelerinin büyük çoğunluğunun CHP'lilerden oluşması olmuştur. Bu durum, Kurucu Meclis üzerinde CHP ve İsmet İnönü'nün egemenliğine neden olmuştur¹⁵¹⁷. Kurucu Meclis'te özellikle CHP ağırlığının olması, İlk Hedefler Beyannamesi çerçevesinde bir Anayasa yapılmasına da olanak sağlamıştır¹⁵¹⁸. Kurucu Meclis'te CHP'den sonra siyasi bir parti olarak CKMP etkili olmuştur¹⁵¹⁹.

Kurucu Meclis'in asli görevleri arasında yeni anayasayı hazırlama ve seçim kanunu ile ilgili yasal düzenlemeyi gerçekleştirmek olduğu, Kurucu Meclis Teşkilî Hakkında Kanun'un 18. maddesinde açıklanmıştır. Ayrıca Kurucu Meclis, TBMM'nin önceden yapmış olduğu görevlerle de donatılmıştır¹⁵²⁰. Oluşturulacak olan Anayasa Komisyonunun Anayasa tasarısını ve Seçim Komisyonunun da Seçim Kanununu en geç 10 Mart 1961'e kadar hazırlayarak Temsilciler Meclisi'ne vermesi Kurucu Meclis İçtüzüğü'nde hüküm altına alınmıştır. Ayrıca, bu komisyonlarda görev yapanların bu görevleri tamamlanmadan başka komisyonlarda görev yapamayacakları belirtilmiştir. Bu da Kurucu Meclis'in Anayasaya ve seçimlere ne kadar önem verdiğine bir işaret sayılabilir¹⁵²¹. Nihayet Kurucu Meclis'in yasama ile ilgili görevini 29 Ekim 1961'e

Metinleri, s. 176; Özbudun ve Genççaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, s. 24.

¹⁵¹⁵ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 102- 103.

¹⁵¹⁶ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 151.

¹⁵¹⁷ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 119, 202- 203.

¹⁵¹⁸ Gülsüm Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları*, Antalya 2006, s. 47.

¹⁵¹⁹ *Milliyet Gazetesi*, "Kurucu Meclis Kanunu en geç yarın çıkıyor", 10 Aralık 1960, s. 1.

¹⁵²⁰ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 167, 171.

¹⁵²¹ *TMTD*, 19 Ocak 1961, Yedinci Birleşim, Cilt: 1, s. 113.

kadar sürdürmesi hedeflenmiştir¹⁵²². Kurucu Meclis'te kanun teklif etme yetkisi, 19. madde ile Bakanlar Kurulu ile Kurucu Meclis üyelerine verilmiştir. Buna bir şart getirilmiş, kanun tekliflerinde en az bir Milli Birlik Komitesi üyesi ile Temsilciler Meclisi üyesinin imzasını taşıması istenmiştir. Kanun tasarıları Temsilciler Meclisi'nde görüşüldükten sonra Milli Birlik Komitesi'ne gönderilmektedir. Temsilciler Meclisi'nde reddedilen bir tasarı, Milli Birlik Komitesi'nce de reddedilirse tasarı düşmektedir. Milli Birlik Komitesi herhangi bir tasarıyı değiştirir veya reddederse bu tasarı, Temsilciler Meclisi'ne tekrar gelmekte ve burası da reddederse tasarı düşmektedir. Kanun tasarılarının ihtilafı noktaları Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi üyelerinden yedişer kişiden oluşan bir karma komisyon tarafından görüşülmektedir. Karma komisyonda beliren görüşler, Kurucu Meclis'te açıklanmakta ve sonunda hem Milli Birlik Komitesi üyeleri hem de Temsilciler Meclisi üyeleri ayrı ayrı oylarını kullanmakta ve oylama ortalamalarının ekseriyetine göre kabul veya reddedilmektedir. Devlet Başkanı, yayınlanmak üzere kendisine gönderilen kanunları bir defaya mahsus olmak üzere yedi gün içerisinde Kurucu Meclis'e geri gönderebilmekte, karma komisyonda kabul edilen kanun derhal yayınlanmaktadır¹⁵²³.

Kurucu Meclis birleşik toplantılarına Milli Birlik Komitesi'nin seçeceği bir üye ve Temsilciler Meclisi Başkanı'nın sırayla başkanlık yapması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede, yapılacak ilk birleşik toplantıya Milli Birlik Komitesi tarafından seçilen üyenin başkanlık yapması hüküm altına alınmıştır¹⁵²⁴. Kurucu Meclis birleşik toplantılarında Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi üyelerinin ayrı ayrı oy kullanmaları ve sonunda oranların alınması esası belirlenmiştir. Böylece, üye sayıları farklı olan Kurucu Meclis'in iki unsuru arasında güç dengesi sağlanmak istenmiştir¹⁵²⁵. Hatta bir kısım kişiler, Kurucu Meclis'in yasal hale getirilmesi sürecinde, Milli Birlik Komitesi'nin Temsilciler Meclisi ile eşitliğini sağlamak için her Komite üyesinin oylarının 2, 3 ve hatta 4 sayılmasını dahi önermişlerdir¹⁵²⁶. Bu arada, Kurucu Meclis'in kurulmasından sonra Milli Birlik Komitesi gizli çalışmalarına devam etmiştir. Herhangi

¹⁵²² Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 163.

¹⁵²³ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 168- 169.

¹⁵²⁴ *TMTD*, 19 Ocak 1961, Yedinci Birleşim, Cilt: 1, s. 112; Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 170.

¹⁵²⁵ *TMTD*, 19 Ocak 1961, Yedinci Birleşim, Cilt: 1, s. 121.

¹⁵²⁶ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Ellinci Birleşim, 9 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 3.

bir konuda kimin lehte veya aleyhte oy kullandığı öğrenilememiştir¹⁵²⁷. Bu durum, demokrasinin önemli bir unsuru olan açıklık ve şeffaflığın kaybına neden olmuştur.

2.1.3. Temsilciler Meclisi'nin Oluşturulması ve Yapısı

1961 yılında Kurucu Meclis vasıtasıyla yapılacak yasal düzenlemelerle seçimlere gidilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede, önemli kararlar alacak olan Kurucu Meclis'in toplumun çeşitli kesimlerinden temsilciler vasıtasıyla kararlar alması hedeflenmiştir. Kurucu Meclis'in oluşturulmasında olduğu gibi Temsilciler Meclisi'nin oluşturulması konusunda da kanun hazırlanmıştır. Hazırlanan tasarı ile Temsilciler Meclisi'nin seçimlere kadar hem yasama hem de yürütmeyi denetlemesi amaçlanmıştır¹⁵²⁸. Temsilciler Meclisi'ne parti temsilcileri olarak Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi temsilcilerinin katılması öngörülmüştür¹⁵²⁹. Bu çerçevede CHP'den 49, CKMP'den ise 25 temsilcinin seçilmesi ve bakanların da tabii üye olması amaçlanmıştır¹⁵³⁰. 1957 seçimleri esas alınarak Demokrat Parti'nin oy tabanı, CHP ve CKMP'ye eşit dağıtılarak çıkaracakları temsilci sayısı tespit edilmiştir¹⁵³¹.

CHP ve CKMP dışındaki diğer partilerin Temsilciler Meclisi'ne niçin alınmadığını soran MBK Üyesi Fikret Kuytak'a, yine MBK Üyesi Sezai Okan cevap vermiştir. Okan, her iki parti dışında Birlik Partisi ve Sosyalist Parti ile görüştiklerini ve Birlik Partisi'nin 1957 yılında kurulduğunu, İçişleri Bakanlığı'nın bildirdiğine göre 9 ilde, kendilerinin ifadesine göre 16 ilde teşkilatlarının olduğunu; Sosyalist Parti'nin de 19 Ocak 1960'ta kurulduğunu, henüz seçim şansını denemediğini belirtmiştir. Sezai Okan, Birlik Partisi ve Sosyalist Partisi'nin Temsilciler Meclisi'ne alınmamasına gerekçe olarak, "faydalı olacakları kanaati kendilerinde uyanmadığı için" böyle bir karar verdiklerini belirtmiştir. En önemli konulardan birisi olan Demokrat Parti seçmenlerinin temsiline yönelik bir konunun tutanaklardan anlaşıldığına göre MBK'da

¹⁵²⁷ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 87.

¹⁵²⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 99- 100.

¹⁵²⁹ *MBK Genel Kurul Toplantısı, Kırk sekizinci Birleşim, 7 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 21.*

¹⁵³⁰ Basına düşen ilk haberlerde parti temsilcilerinin 70 kişiyi bulacağı ifade edilmiş olsa da, bu sayı yasal düzenleme sürecinde 74 olarak belirlenmiştir. *Milliyet Gazetesi*, "Partilerin kontenjam katileşti", 28 Kasım 1960, s. 1; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 100; *Milliyet Gazetesi*, "Kurucu Meclis'e CHP 49, CKMP 25 üye verecek", 11 Aralık 1960, s. 1; *MBK Genel Kurul Toplantısı, Ellinci Birleşim, 9 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 29.*

¹⁵³¹ *MBK Genel Kurul Toplantısı, Ellinci Birleşim, 9 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 32- 33.*

konuşulmadığı anlaşılmaktadır¹⁵³². Bu yönüyle oluşturulacak olan Temsilciler Meclisi'nde toplumun önemli bir kısmını oluşturan DP'li seçmen temsilcilerinden yoksun olacağı anlaşılmaktadır. Bu da seçimlere giden süreçte bir kesimin yok sayılması anlamına gelmektedir ki, demokrasinin ruhuna aykırı bir durum oluşturmuştur.

Temsilciler Meclisi'nin oluşturulmasına dair haberlerin yayılmaya başladığı bir dönemde, Sosyalist Parti Genel Sekreterliği, Genel Sekreter Alaettin Tiritöğlü imzasıyla 14 Kasım 1960'ta Orgeneral Cemal Gürsel'e bir yazı göndermiştir. Demokratik düzene geçmek için kurulacak olan Kurucu Meclis'te siyasi partilerin de temsil edileceğinin basından öğrenildiği belirtilmiştir. İlgili yazıda, Sosyalist Parti'nin yeni bir parti olmasına rağmen, Batılı manada kurulmuş olan fikir partilerinden birisi olduğu belirtilmiştir¹⁵³³. Tiritöğlü, Sosyalist Parti'nin 27 Mayıs'tan sonra siyasi faaliyetlerin durdurulması nedeniyle, eski partiler gibi memleket çapında teşkilat kuramadıklarını, ancak aydın çevrelerinde müspet ve samimi bir destek bulduklarını ve çalışanların büyük çoğunluğunun fikirlerini, görüşlerini partinin temsil ettiğini savunmuştur. Tiritöğlü, İkinci Cumhuriyetin temellerinin atılacağı Kurucu Meclis'te fikirlerini ve görüşlerini söyleyebilecekleri bir imkanın temin edilmesini, diğer partiler ile birlikte kendi partilerinden de temsilci bulundurulması konusunda Cemal Gürsel'den destek ve yardım beklediklerini belirtmiştir¹⁵³⁴. Mehmet Ali Aybar da 27 Mayıs'tan sonra Cemal Gürsel'e göndermiş olduğu mektupta; çalışan sınıfın haklarından, grev hakkının yasal hale getirilmesinden ve Kurucu Meclis'e de solcu aydınların davet edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir¹⁵³⁵. Nihayet Temsilciler Meclisi'nde Sosyalist Parti'ye temsil imkanı verilmemesi üzerine Genel Sekreter Alaettin Tiritöğlü, değerlendirmelerde bulunmuştur. Temsili de olsa sosyalist bir partiye temsil hakkının verilmesinin 27 Mayıs'ın ruhuna uygun olacağını belirtmiştir¹⁵³⁶.

Temsilciler Meclisi'ne seçilecek olan üyelerin yaş sınırlarıyla ilgili Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısında yapılan tartışmalar neticesinde; 8 üye 30 yaş, 5 üye 28 yaş, 8 üye 27 yaş isterken, 10 üye de 25 yaş kabul etmiştir. Böylece seçilme yaşı, 25

¹⁵³² MBK Genel Kurul Toplantısı, Kırk sekizinci Birleşim, 7 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 27.

¹⁵³³ BCA, Dosya: C9, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.289.1.

¹⁵³⁴ BCA, Dosya: C9, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.289.1.

¹⁵³⁵ Ergun Aydınöğlü, *Türk Solu (1960- 1971)*, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s. 34.

¹⁵³⁶ *Milliyet Gazetesi*, "Sosyalist Partisi Kurucu Meclis'e Girememekten Üzgün", 12 Aralık 1960, s. 1.

yaşın tamamlanması olarak belirlenmiştir¹⁵³⁷. Seçileceklerin en az lise ve dengi okul mezunu olmaları istenirken; işçi, esnaf ve tarım kurullarınca seçilecek olanların en az ilkokul mezunu olmaları yeterli görülmüştür¹⁵³⁸. Bakanlar Kurulu üyelerinin, iller temsilcilerinin, çeşitli meslek kuruluşlarının ve odalar temsilcilerinin katılması öngörülen Temsilciler Meclisi'ne¹⁵³⁹ seçilemeyecek olanlar şu şekilde belirtilmiştir: "Faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs Devrimine kadar Anayasa ve insan haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar Temsilciler Meclisi'ne üye seçilemezler¹⁵⁴⁰." Bu değerlendirme, dönemin şartları açısından yoruma açık bir durum oluşturmuştur.

Müzakerelerine 1960 yılı Kasım ayında başlanılan Temsilciler Meclisi'ne ait yasal düzenleme¹⁵⁴¹, Aralık ayında nihayete ermiştir. Temsilciler Meclisi üyelerine ait seçimlerin Adalet Bakanlığı'nca belirlenecek hâkimlerin gözetimi altında yapılması ve temsilcileri seçmek için oluşturulacak delegelerin de gizli oy ve açık sayım usulüne göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır¹⁵⁴². Bu arada, Temsilciler Meclisi'ne ait kanun tasarısı görüşülürken, muhtemel referandum ve seçim tarihleri de hesaplanmıştır. Bu görüşmeler ve tartışmalar sırasında, yapılacak seçimlerle Meclis'in en geç 29 Ekim 1961'de toplanmasının amaçlandığı görülmüştür¹⁵⁴³.

Temsilciler Meclisi'nin kuruluşuna dair esaslar, 157 sayılı Kanunun dördüncü maddesinde açıklanmıştır¹⁵⁴⁴. Nihayet 158 sayılı "Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu" da 13 Aralık 1960'ta kabul edilmiş ve 16 Aralık 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır¹⁵⁴⁵. Bakanlar Kurulu üyeleri hariç olmak üzere Temsilciler Meclisi için 256 kişi öngörülmüştür. Bu kapsamda Temsilciler Meclisi'ne seçilecek olan temsilciler ve sayıları şu şekilde belirlenmiştir¹⁵⁴⁶:

a) Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi tarafından seçilecek temsilciler:

¹⁵³⁷ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Kırk dokuzuncu Birleşim, 8 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 10.

¹⁵³⁸ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Elli ikinci Birleşim, 11 Aralık 1960, Cilt: 4, s. 15.

¹⁵³⁹ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Ellinci Birleşim, 9 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 29.

¹⁵⁴⁰ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Elli ikinci Birleşim, 11 Aralık 1960, Cilt: 4, s. 16.

¹⁵⁴¹ *Milliyet Gazetesi*, "Kurucu Meclis Tasarısı MBK'de", 27 Kasım 1960, s. 1.

¹⁵⁴² *Resmi Gazete*, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682, Kanun No: 158, s. 2772.

¹⁵⁴³ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Ellinci Birleşim, 9 Aralık 1960, Cilt: 3, s. 24.

¹⁵⁴⁴ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s.163- 164.

¹⁵⁴⁵ *Resmi Gazete*, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682, Kanun No: 158, s. 2770; Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 176.

¹⁵⁴⁶ Başlangıçta CHP'ye 50, CKMP'ye 24 temsilci hakkı tanınmışken; sonradan bu sayı CHP için 49, CKMP için ise 25 olmuştur. *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Elli birinci Birleşim, 10 Aralık 1960, Cilt: 4, s. 2; *Resmi Gazete*, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682, Kanun No: 158, s. 2770; Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 176- 177.

1. Devlet Başkanı	10
2. Milli Birlik Komitesi	18
b) Bakanlar Kurulu üyeleri	
c) İller temsilcileri	75
d) Siyasi partiler temsilcileri:	
1. Cumhuriyet Halk Partisi	49
2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	25
e) Diğer teşekküller ve kurumlar temsilcileri:	
1. Barolar temsilcileri	6
2. Basın temsilcileri	12
3. Eski Muharipler Birliği temsilcileri	2
4. Esnaf teşekkülleri temsilcileri	6
5. Gençlik temsilcileri	1
6. İşçi sendikaları temsilcileri	6
7. Odalar temsilcileri	10
8. Öğretmen teşekkülleri temsilcileri	6
9. Tarım teşekkülleri temsilcileri	6
10. Üniversite temsilcileri	12
11. Yargı organları temsilcileri	12

Temsilciler Meclisi'ne Devlet Başkanının seçeceği 10 ve Milli Birlik Komitesi'nin seçeceği 18 üyenin, 157 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren en geç 15 gün içerisinde mi yoksa Temsilciler Meclisi'nin diğer üyeleri oluştuktan sonra mı seçileceği konusunu tahlil etmek üzere Refet Aksoyoğlu görevlendirilmiştir. Refet Aksoyoğlu'nun İlim Heyeti ile yapmış olduğu görüşme sonrasında, Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi'nin seçeceği üyeler için bir süre sınırlaması olmadığı kanaatine varılmıştır. Ayrıca, Temsilciler Meclisi'nin diğer üyeleri oluştuktan sonra yapılacak üye seçimlerinin kimi seçilememiş değerli insanların seçilmesine olanak tanıyabileceği vurgulanmıştır¹⁵⁴⁷. Yargıtay'da yapılan seçimle Temsilciler Meclisi'nin ilk dört üyesi belirlenmiştir¹⁵⁴⁸. Daha sonra Milli Birlik Komitesi tarafından Temsilciler Meclisi'ne seçilecek olan 18 üye, 2 Ocak 1961'de Milli Birlik Komitesi'nde belirlenmiştir. Buna göre; Fahri Belen, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Necip Sayın, Adnan Başer ittifakla; Münci Kapani 20, Enver Güreli 17, H. Kamil Beşe 16, Kemal Türkoğlu 14,

¹⁵⁴⁷ MBK Genel Kurul Toplantısı, Altmış yedinci Birleşim, 31 Aralık 1960, Cilt: 5, s. 2- 3.

¹⁵⁴⁸ H. Ş. Perk, E. Tüzemen, N. Ergüven ve Akadlı'nın seçildikleri belirtilmiştir. *Milliyet Gazetesi*, "Kurucu Meclis'in ilk dört üyesi dün seçildi", 18 Aralık 1960, s. 1.

Abdülkadir Okyay 14, Rauf Gökçen 14, Ferruh Güven 13, Alp Kuran 13, Zekai O'Kan 12, Yakup Kadri Karaosmanoğlu 12, Raif Aybar 12, Remziye Batırbaygil 11, Kemal Tamer 11 oyla seçilmiştir. Bunlara yedi kişi de yedek olarak belirlenmiştir¹⁵⁴⁹. Temsilciler Meclisi'ne seçilen Avukat Kemal Tamer'in istifa etmesi nedeniyle MBK, onun yerine yedekten Avni Başman'ın ilan edilmesini kararlaştırmıştır¹⁵⁵⁰.

Temsilciler Meclisi için iller temsilcilerinin şu sayılara göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. 500.000- 750.000 arası illerde bir; 750.001- 1.250.000 arası illerden iki; 1.250.001- 1.750.000 arası illerden üç; 1.750.001'den fazla nüfusu olan illerden ise dört temsilci belirlenmesi kararlaştırılmıştır. İller tarafından belirlenecek temsilcileri belirlemek için, bütün ilçelerde nüfusa göre Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu'nun 5. maddesindeki esaslara göre belirlenecek delegeler vasıtasıyla "İl Temsilci Seçme Kurulları" oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bütün bu seçimlerin adli teşkilatın en kıdemli hakimi gözetiminde gerçekleştirilmesi esası belirlenmiştir¹⁵⁵¹.

Yukarıdaki paragraflarda belirtildiği üzere, Temsilciler Meclisi'ne DP'lilerin girmeleri engellenmiştir. Bu nedenle Temsilciler Meclisi'nin ağırlığını CHP'liler oluşturmuştur. CHP'lilerin Kurucu Meclis'e egemen olmaları, başta Anayasa olmak üzere yasal düzenlemelerde etkin olmalarını sağlamıştır¹⁵⁵². Temsilciler Meclisi için 49 üyenin CHP'den seçilmesi kararlaştırılmış olsa da, diğer temsilcilerin önemli bir kısmının da CHP'lilerden olduğu görülmüştür. Bu çerçevede Kurucu Meclis'e basın temsilcisi olarak girmiş olan İlhami Soysal, meslek kuruluşları temsilcilerinin önemli bir kısmının CHP'li olduğunu belirtmiştir¹⁵⁵³. Temsilciler Meclisi'nde ne kadar CHP'linin olduğuna dair farklı kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Kendi kaynaklarında CHP, Temsilciler Meclisi'ndeki 275 üyeden 155'inin CHP'li olduğunu belirtmiştir¹⁵⁵⁴. Başka bir kaynakta 200 üyenin CHP'lilerden oluştuğu¹⁵⁵⁵, bir başka kaynakta ise 222'sinin CHP'li, 25'inin CKMP'li, 25'inin de bağımsızlardan oluştuğu

¹⁵⁴⁹ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Altmış sekizinci Birleşim, 2 Ocak 1961, Cilt: 5, s. 2- 3; *Milliyet Gazetesi*, "MBK'nin seçtiği temsilciler belli oldu", 4 Ocak 1961, s. 1.

¹⁵⁵⁰ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yetmiş birinci Birleşim, 5 Ocak 1961, Cilt: 5, s. 8- 9; *Milliyet Gazetesi*, "MBK'nın seçtiği bir temsilci değişti", 6 Ocak 1961, s. 1.

¹⁵⁵¹ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 177- 179.

¹⁵⁵² Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, s. 25; Karpuz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 288; Tanör, *İki Anayasa (1961- 1982)*, s. 16.

¹⁵⁵³ Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, Bilgi Yayınları, Ankara 1992, s. 168.

¹⁵⁵⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *20 Kasım 1961- 18 Şubat 1965 Arasında CHP Halk Hizmetinde Neler Yaptı*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1965, s. 75.

¹⁵⁵⁵ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 81.

belirtilmiştir¹⁵⁵⁶. Yine basına intikal eden bir habere göre, 142'sinin CHP'li, 85'inin müstakil ve 25'inin CKMP'li olduğu belirtilmiştir¹⁵⁵⁷. 9 Ekim 1965'te Afyon'da bir konuşma yapan Süleyman Demirel, Kurucu Meclis'in 83 üyesinin CHP'li olduğunu belirtmiş, Milli Birlik Komitesi üyeleri ile CHP'lilerin kolkola olduğuna işaret etmiştir¹⁵⁵⁸. Bütün bu veriler, Temsilciler Meclisi'nde oldukça fazla sayıda CHP'linin yer aldığını ve kararlarda etkin rol üstlendiklerini göstermektedir.

CKMP'liler 25 kişilik Temsilciler Meclisi üyelerini seçmek için 27 Aralık'ta toplantı yapmışlar ve temsilcilerini seçmişlerdir¹⁵⁵⁹. Hatta parti temsilcileri seçilmeden önce, 21 Aralık 1960'ta CKMP'den Fuat Arna, Ali Fuat Başgil'i aramış, Kurucu Meclis'e girmeye karar verdiklerini ve Başgil Hoca'yı da başlarında görmek istediklerini belirtmiştir. Başgil de Kurucu Meclis hakkındaki olumsuz görüşlerini daha önceden gazetede duyurduğu için olumsuz cevap vermiş, aksi takdirde güvenilirliğini kaybedeceğini vurgulamıştır¹⁵⁶⁰.

Siyasi partiler yanında, gençlik örgütleri de 1960'lı yıllarda çok önemli bir sosyal güç ve bir baskı unsuru olmuştur. DP iktidarına karşı yürütülen kampanyada CHP ile aynı çizgide hareket eden bir kısım gençlik örgütleri, Kurucu Meclis'e temsilci göndermiştir¹⁵⁶¹. Toplumun önemli bir sosyal kesimini oluşturan işçiler de, Kurucu Meclis'te altı sendika temsilcisi ile temsil edilmişlerdir¹⁵⁶². 29 Aralık 1960'ta altı sendikacıyı seçerek Kurucu Meclis'e gönderen işçiler, grev ve toplu sözleşme hakkının elde edilmesinde etkin rol üstlenmişlerdir¹⁵⁶³. Bu arada, Temsilciler Meclisi için yapılan kimi seçimlerin de iptali gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Yüksek Seçim Kurulu, 27 Aralık 1960'ta esnaf dernekleri tarafından Eskişehir'de yapılan seçimde Temsilciler Meclisi'ne seçilen Veysel Soyer'e ait seçim işleminin yapılan itiraz üzerine 12 Ocak 1961'de hükümsüzlüğüne karar verdiğini Temsilciler Meclisi'ne bildirmiştir¹⁵⁶⁴.

¹⁵⁵⁶ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 220.

¹⁵⁵⁷ *Milliyet Gazetesi*, "Kurucu Meclis Seçimleri Tamamlandı", 31 Aralık 1960, s. 1.

¹⁵⁵⁸ Demirel, *Seçim Konuşmaları*, s. 167- 168.

¹⁵⁵⁹ *Milliyet Gazetesi*, "Partilerin temsilci seçme günü belli oldu", 19 Aralık 1960, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "CKMP de Temsilcilerini seçti", 28 Aralık 1960, s. 1.

¹⁵⁶⁰ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 54.

¹⁵⁶¹ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 186.

¹⁵⁶² Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 193.

¹⁵⁶³ Cahit Talas, Sait Dilik ve Alpaslan Işık, *Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Toplu Sözleşme (İktisadi Yönleri İle)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Sevinç Matbaası, Ankara 1965, s. 68.

¹⁵⁶⁴ *TMTD*, 16 Ocak 1961, Beşinci Birleşim, Cilt: 1, s. 47.

Temsilciler Meclisi, en yaşlı üye sıfatıyla Yusuf Kemal Tengirşenk başkanlığında 6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis Kanunu'nun 12. maddesine istinaden kendiliğinden toplanmıştır¹⁵⁶⁵. Temsilciler Meclisi açılış konuşmasında, içtimai müesseselerin zaman zaman kötü idare edilme hastalığına tutulduğunu belirten Yusuf Kemal Tengirşenk, şunları belirtmiştir: “Koyacağınız, sağlam müeyyidelere bağlı kaidelerle, tavsiye edeceğiniz, icabında ceht ile ferdi seciyeyi değiştirir tedbirlerle bu hastalığın bir daha gelmemesini temin ederseniz adlarınızı tarihimize altın harflerle yazdırmış olursunuz¹⁵⁶⁶.”

Temsilciler Meclisi'nin 6 Ocak 1961'de açıldığı gün, üyeler alfabetik sıraya göre yemin etmişlerdir. Tutanaklardan anlaşıldığına göre birkaç üye and içmemiş, onların yeminlerinin katıldıkları zaman gerçekleşeceği belirtilmiştir. Yine Temsilciler Meclisi'nin ilk toplantısında Meclis üyelerinden bir kısmı, rahatsızlığı nedeniyle açılışa katılamayan Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e geçmiş olsun dilekleri ile, Türk Ordusu ve gençliğine de teşekkür edilmesi konusunda önerge vermişlerdir¹⁵⁶⁷. Bütün bunlar, 27 Mayıs'ın Temsilciler Meclisi'nin önemli bir kısmı tarafından desteklendiğine işaret sayılabilir. Bu arada Temsilciler Meclisi Başkanlığı için 9 Ocak 1961'de yapılan oylamaya 263 üye katılmış ve bunlardan 241'inin oyunu alan Kazım Orbay, Temsilciler Meclisi Başkanı seçilmiştir¹⁵⁶⁸.

Temsilciler Meclisi'nde yapılacak çalışmalar için komisyonların oluşturulması öngörülmüştür. Bu çerçevede yapılan Bütçe Komisyonu oylamasına 212 üye katılmıştır. Buna göre; Cahit Zamangil 198, Feridun Ergin 189, Ferit Melen 186, Fethi Çelikbaş 170, Ziya Müezzinoğlu 155, Ahmet Oğuz 149, Bedii Feyzioğlu 147, Avni Doğan 145, Adnan Başer 142, Mazhar Özkol 128 oy almışlardır¹⁵⁶⁹. 16 Ocak 1961'de görüşülmeye başlanan Temsilciler Meclisi İçtüzüğü¹⁵⁷⁰, 17 Ocak 1961'de kabul edilmiştir¹⁵⁷¹. Temsilciler Meclisi İçtüzüğüne göre Anayasa Komisyonu ve Seçim Kanunu Komisyonunun yirmi üyeden, Bütçe Komisyonunun ise on üyeden oluşması

¹⁵⁶⁵ *TMTD*, 6 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “Temsilciler Meclisi bugün toplanıyor”, 6 Ocak 1961, s. 1.

¹⁵⁶⁶ *TMTD*, 6 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 1.

¹⁵⁶⁷ *TMTD*, 6 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 5-6.

¹⁵⁶⁸ *TMTD*, 9 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 12; *Milliyet Gazetesi*, “Temsilciler Meclisi Başkanı yarın seçiliyor”, 8 Ocak 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “Orbay, Temsilciler Meclisi Başkanı”, 10 Ocak 1961, s. 1.

¹⁵⁶⁹ *TMTD*, 11 Ocak 1961, Dördüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 41.

¹⁵⁷⁰ *TMTD*, 16 Ocak 1961, Beşinci Birleşim, Cilt: 1, s. 48.

¹⁵⁷¹ *TMTD*, 17 Ocak 1961, Altıncı Birleşim, Cilt: 1, s. 103; *Milliyet Gazetesi*, “Temsilciler Meclisi İç Tüzüğü kabul edildi”, 18 Ocak 1961, s. 1.

öngörölmüştür¹⁵⁷². Hem üye sayısının fazlalığı hem de İçtüzüğü'nün 28. maddesinde ifade edildiği şekliyle Temsilciler Meclisi'nin Anayasa ve Seçim Kanunu tasarılarına öncelik ve önem vereceği anlaşılmaktadır¹⁵⁷³. Yine Temsilciler Meclisi'nde Anayasa, Seçim ve Bütçe Komisyonu dışında aşağıdaki komisyonların oluşturulması İçtüzüğü'nün 9. maddesinde açıklanmıştır. Gerekli durumlarda genel kurul tarafından farklı komisyonlar kurulabileceği gibi, bazılarının da kaldırılabilirliği ve komisyon sayılarının da değiştirilebileceği belirtilmiştir¹⁵⁷⁴:

1. Adalet Komisyonu (15 üye)
2. Milli Savunma Komisyonu (15 üye)
3. İçişleri Komisyonu (15 üye)
4. Dışişleri Komisyonu (10 üye)
5. Maliye Komisyonu (15 üye)
6. Milli Eğitim Komisyonu (12 üye)
7. Bayındırlık Komisyonu (12 üye)
8. Ticaret Komisyonu (10 üye)
9. Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu (10 üye)
10. Tarım Komisyonu (12 üye)
11. Gümrük ve Tekel Komisyonu (10 üye)
12. Ulaştırma Komisyonu (10 üye)
13. Çalışma Komisyonu (10 üye)
14. Sanayi Komisyonu (10 üye)
15. İmar ve İskan Komisyonu (10 üye)
16. Basın- Yayın ve Turizm Komisyonu (10 üye)

Temsilciler Meclisi'nin ağırlıklı olarak 27 Mayıs taraftarı kişilerden oluşturulması, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Temsilciler Meclisi'nin 28 Mart 1961 tarihli toplantısında Kadircan Kafalı'nın Tercüman gazetesinde yazmış olduğu yazılar, Şahap Kitapçı tarafından gündeme getirilmiştir. Buna göre Kitapçı, Kadircan Kafalı'nın Tercüman gazetesinde Temsilciler Meclisi aleyhine yazılar kaleme aldığını, Kurucu Meclis'in çoğunluğunun Halk Partililerden oluştuğunu ve bu nedenle fikirlerini savunacak imkana kavuşamadığını belirttiğini vurgulamıştır. Kitapçı,

¹⁵⁷² *TMTD*, 16 Ocak 1961, Beşinci Birleşim, Cilt: 1, s. 58.

¹⁵⁷³ *TMTD*, 16 Ocak 1961, Beşinci Birleşim, Cilt: 1, Ekler bölümü, s. 9.

¹⁵⁷⁴ *TMTD*, 16 Ocak 1961, Beşinci Birleşim, Cilt: 1, s. 59.

bu iddiaların doğru olmadığını belirtmiş ve herkesin aynı oranda hakka sahip olduğunu savunmuştur. Kaflı da kendisinin bir muharrir olduğunu belirtmiş ve yazdıklarında bir kusur olması durumunda savcılarının bunları inceleyebileceğine vurgu yapmıştır¹⁵⁷⁵. Bu da Temsilciler Meclisi'nde 27 Mayıs taraftarlarının karşıt olanlara yönelik bir baskı oluşturmak istediklerini göstermektedir.

2.2. 1961 Anayasası

2.2.1. Kurucu Meclis Öncesinde Yapılan Anayasa Çalışmaları

1924 Anayasası'nın değiştirilmesine yönelik tartışmalar, Demokrat Parti döneminde başlamış ve yeni Anayasanın alt yapısı da bu dönemde oluşturulmuştur. 1957 seçimleri öncesinde üç muhalif parti, Demokrat Parti aleyhine bir araya gelerek işbirliğine yönelmişlerdir. Bu kapsamda üç muhalif partinin işbirliğine ait tebliğ, 4 Eylül 1957 tarihinde kamuoyuna açıklanmıştır. Muhalif partiler, iktidara gelmeleri durumunda antidemokratik bütün mevzuatın kaldırılacağını ve hürriyetlerin hukuki bir teminata kavuşacağını belirtmişlerdir. Tebliğde; mahkeme bağımsızlığı, hâkim güvencesi, söz ve basın hürriyeti, toplanma hürriyeti, ilim hürriyeti, üniversite muhtariyeti, grev hakkı, sendika hürriyeti, mesleki teşekküller kurma hakkı, tarafsız idare gibi hakların ve usullerin uygulanacağı belirtilmiştir. Soru, gensoru, meclis araştırması gibi müesseselerin daha iyi işler hale getirileceği, seçimlerde nispi sistemin uygulanacağı, nüfuz suiistimallerini engellemek için ispat hakkı da dahil etkili tedbirler alınacağı vurgulanmıştır¹⁵⁷⁶. Demokratik ıslahatların Anayasa teminatına kavuşması gerektiği ve bu çerçevede acil olarak Anayasa değişikliğine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Üç muhalif partinin tebliğinde seçmenin muhalefet cephesini 2/3 çoğunlukla iktidara getirmesi durumunda TBMM'nin başlıca vazifesinin Kurucu Meclis yetkileriyle Anayasa değişikliğini yapmak olacağı belirtilmiştir. Azami iki yıl içerisinde Anayasa tadili ve nisbi usulün ıslah edilerek yeni bir seçime daha karar verileceği deklare edilmiştir¹⁵⁷⁷. Bütün bunlar 1960 öncesinde hem muhalefet kesiminde hem de iktidar partisinde Anayasa değişikliği konusunda bir gündemin oluşmaya başladığını göstermektedir.

¹⁵⁷⁵ *TMTD*, 28 Mart 1961, Otuz ikinci Birleşim, Cilt: 2, s. 320- 321.

¹⁵⁷⁶ *BCA*, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.254.14, 1.

¹⁵⁷⁷ *BCA*, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.254.14, 2.

Yeni bir Anayasanın hazırlık çalışmaları, Milli Birlik Komitesi tarafından 27 Mayıs 1960 Darbesinden hemen sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden davet edilen İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Sıddık Sami Onar başkanlığında yedi öğretim üyesine verilmiştir¹⁵⁷⁸. Cemal Gürsel, bu öğretim üyeleri ile Genelkurmay Başkanlığı Şura Salonunda bir toplantı yapmıştır. Toplantıda 27 Mayıs'tan sonra hukuki olarak nelerin yapılması gerektiği konuşulmuş ve yeni bir Anayasanın yapılması gerektiği belirtilmiştir¹⁵⁷⁹. Daha sonra Ankara'dan katılanlarla sayının artacağı bilinen bu öğretim üyelerinden Ord. Prof. Sıddık Sami Onar, yeni Anayasa projesinin bir ay içerisinde hazırlanabileceğini savunmuştur¹⁵⁸⁰. Ancak Onar, Haziran ayında yaptığı açıklamada bir ay olarak belirlenen Anayasanın hazırlama süresinin uzayabileceğini belirtmiştir¹⁵⁸¹. Milli Birlik Komitesi yanından hükümetin de yeni Anayasa üzerinde durduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede Devlet Bakanı Amil Artus, hükümet programında 27 Mayıs 1960'tan itibaren yeni bir Anayasanın hazırlanmaya başlandığını belirtmiş ve bu anayasayı "İkinci Cumhuriyet Anayasası" olarak nitelemiştir¹⁵⁸².

Anayasa için İstanbul Üniversitesi'nden görevlendirilen öğretim üyelerine, Ankara Üniversitesi'nden de öğretim üyelerinin katılması ile sayı on bire yükselmiştir¹⁵⁸³. Bu komisyon dışında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri de ikinci bir komisyon oluşturarak Anayasa tasarısı üzerinde çalışmaya başlamışlar ve konuyla ilgili seminerler düzenlemişlerdir¹⁵⁸⁴. İstanbul tarafından oluşturulan komisyon, siyasi partiler ve politika adamlarına karşı aşırı bir güvensizlik beslerken, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinin hazırlamış olduğu Anayasa taslağında siyasi partilere geniş yer verme düşüncesinin hâkim olduğu görülmüştür¹⁵⁸⁵. Hatta İstanbul ekibi tarafından oluşturulan taslakta, en az ortaokul mezunlarının seçmen olarak katılacağı ikinci bir meclis öngörülmüş, yürütme organının yetkilerini çok aza indirme önerileri de bu tasarıda getirilmiştir¹⁵⁸⁶. Bütün bunlar,

¹⁵⁷⁸ *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, Ekler bölümü, s. 3; *Tercüman Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1.

¹⁵⁷⁹ Ulay, *Giderayak*, s. 62.

¹⁵⁸⁰ *Son Posta Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 1, 7; *Tercüman Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 1; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 98.

¹⁵⁸¹ *Milliyet Gazetesi*, "Anayasa gecikiyor", 21 Haziran 1960, s. 1.

¹⁵⁸² *MBK Genel Kurul Toplantısı, İkinci Birleşim*, 11 Temmuz 1960, Cilt: 1, s. 3.

¹⁵⁸³ *Milliyet Gazetesi*, "Anayasa Komisyonu acele başkente geldi", 1 Temmuz 1960, s. 1.

¹⁵⁸⁴ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 90.

¹⁵⁸⁵ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 26- 28.

¹⁵⁸⁶ Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, s. 24.

Anayasa hazırlığı konusunda Kurucu Meclis oluşturulması yönünde fikirlerin gelişmesini sağlamıştır.

Bilindiği gibi İstanbul Üniversitesi'nden Sıddık Sami Onar başkanlığında kurulan Anayasa Komisyonuna Ankara'dan Muammer Aksoy, Bahri Savcı ve İlhan Arsel de katılmıştır. İlk toplantılar, askeri darbenin yarattığı heyecan ile birlik ve beraberlik içerisinde yürütülmüştür. Ancak, Ağustos ayından itibaren komisyon üyeleri arasında sık sık anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Özellikle komisyon üyelerinden Tunaya ve Giritli'nin komisyon çalışmalarını dışarıya sızdırdığı iddia edilmiştir. Sıddık Sami Onar; Tunaya ve Giritli'nin savunduğu fikirlerden hareketle CHP'nin isteklerini savunduklarını belirtmiş ve komisyonda birlikte çalışma imkanının kalmadığını Milli Birlik Komitesi'ne aktarmıştır¹⁵⁸⁷. Konuyla ilgili olarak Orhan Erkanlı, Anayasa Komisyonunun çalışmalara başladıktan bir ay sonra ilk ihtilafların ortaya çıkmaya başladığını belirtmiştir. Bu ihtilaflar üzerine Sıddık Sami Onar, Hüseyin Nail Kubalı ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun Ankara'ya davet edildiğini belirten Erkanlı, yemekte buluştuklarını ve komisyonda CHP'den direktif alan üyelerin çalışmaları karıştırdıklarını ve bunların komisyondan çıkarılmasını, aksi takdirde istifa edeceklerini belirttiklerini ifade etmiştir. Yemekli toplantıdan sonra Rektör Onar'ın Erkanlı'ya yaklaşarak, Amerika'ya gitmek için izin isteyen bir komisyon üyesi için; "Bırakın bu herif gitsin, işleri karıştıran budur" demesi üzerine Erkanlı, bunu kabul etmemiş ve kendi kendisine; "Anlaşıyor ki komisyon ikiye değil dokuz (9 kişiydiler) bölünmüştü." demiştir¹⁵⁸⁸. Profesörlerin kendi aralarında kavgalar içinde olmaları, subaylar nezdinde gözden düşmelerine neden olmuştur¹⁵⁸⁹. Nihayet, komisyon üyelerinden Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli, 6 Eylül 1960'ta azledilmişlerdir¹⁵⁹⁰. Bu durum, komisyonun diğer üyelerinde şok etkisi yaratmıştır¹⁵⁹¹. Hatta Anayasa Komisyonu toplantısında Kubalı, durumun kabul edilemeyeceğini ve komisyondan uzaklaştırmanın ancak komünistlik veya eski idare ile işbirliği nedeniyle olabileceğini belirtmiş ve bunun nedeninin Milli Birlik Komitesi'nden öğrenilmesini önermiştir. Onar ise takdirin Komitede olduğunu ve nedeninin sorulamayacağını belirterek konuyu

¹⁵⁸⁷ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 297- 299.

¹⁵⁸⁸ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 400- 401.

¹⁵⁸⁹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 81.

¹⁵⁹⁰ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıda ve Sonrası*, s. 229; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 401; Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 87- 88.

¹⁵⁹¹ İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 299- 301.

geçistirmiştir¹⁵⁹². Konuyla ilgili açıklama yapan Cemal Gürsel, titiz çalışmalar nedeniyle Anayasa hazırlama süresinin uzadığını ve bu nedenle iki öğretim üyesinin görevden alındığını belirtmiştir¹⁵⁹³.

Sıddık Sami Onar'ın 1960 yılı Haziran ayında belirtmiş olduğu, Anayasanın bir ay içerisinde bitirileceğine dair sözlerini Temmuz ayında yinelemiştir¹⁵⁹⁴. Onar, Ağustos ayı başında da yeni Anayasanın üçte ikisinin tamamlandığını ve Eylül'den önce de tamamının bitirilebileceğini belirtmiştir¹⁵⁹⁵. Bu arada Cemal Gürsel, Ali Fuat Başgil'i Ağustos 1960 tarihinde İstanbul'daki Şale Köşkü'ne davet ederek bir görüşme yapmıştır. Gürsel, Başgil'in yazılarını takip ettiğini ve Anayasa üzerine yazmış olduğu yazıyı da çok beğendiğini belirtmiş ve hazırlanan yeni Anayasayı en son birlikte incelemek üzere Ankara'ya davet etmiştir¹⁵⁹⁶. Anayasanın hazırlanması konusunda vaat edilen sürelerle riayet edilememiş, nihayet komisyon tarafından hazırlanmış olan Anayasa ön tasarısı 15 Ekim 1960'ta Milli Birlik Komitesi'ne teslim edilebilmiştir. Diğer taraftan bu süreçte, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi de kısa süre içerisinde bir Anayasa tasarısı hazırlamıştır¹⁵⁹⁷.

Komisyonlar tarafından hazırlanmış olan Anayasa tasarılarının Kurucu Meclis'e bırakılması konusunda bir karar alınmıştır¹⁵⁹⁸. Bu bağlamda, Kurucu Meclis konusundaki hazırlıklar başlatılmış ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden hocaların oluşturduğu yeni bir komisyon, çalışmalara başlamıştır¹⁵⁹⁹. Konuyla ilgili olarak CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, 28 Mayıs 1966 tarihli radyo konuşmasında bilgiler vermiştir. Kurucu Meclis'le ilgili yetkilerin Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e verildiğini ve Gürsel'in de Kurucu Meclis Kanunu için Prof. Turhan Feyzioğlu, Prof. Enver Ziya Karal ve Emin Paksüt'ten oluşan bir kurul oluşturduğunu belirten Türkeş, her üç üyenin de CHP'li olması nedeniyle kendilerinin buna karşı çıktığını, dört yeni ve tarafsız üyenin daha kurula eklenmesini istediklerini belirtmiştir¹⁶⁰⁰.

¹⁵⁹² Meriç, *Mağaradakiler*, s. 24; İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, s. 302.

¹⁵⁹³ *Milliyet Gazetesi*, "Gürsel, iki üyenin af sebebini açıkladı.", 7 Eylül 1960, s. 1.

¹⁵⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Anayasa ay sonuna kadar bitirilecek", 22 Temmuz 1960, s. 1.

¹⁵⁹⁵ *Milliyet Gazetesi*, "Anayasanın üçte ikisi tamamlandı", 6 Ağustos 1960, s. 1.

¹⁵⁹⁶ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 12.

¹⁵⁹⁷ *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, Ekler bölümü, s. 3.

¹⁵⁹⁸ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 98.

¹⁵⁹⁹ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 90.

¹⁶⁰⁰ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 44.

2.2.2. 1961 Anayasası'nın Kurucu Meclis'te Hazırlanması ve Tartışmalar

Kurucu Meclis Kurulması Hakkında Kanun'da Temsilciler Meclisi Başkanlık Divanı seçimlerinin yapıldığı toplantıda, 20 üyeden oluşan bir Anayasa Komisyonu ile aynı sayıda üyeden oluşan bir Seçim Kanunu Komisyonunun gizli oyla seçilmesi öngörülmüştür¹⁶⁰¹. Bahsi geçen mevzuat çerçevesinde Temsilciler Meclisi'nin yapmış olduğu Anayasa Komisyonu seçimlerine 261 üye katılmış olup, alınan sonuçlar aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir. Seçilen 20 üyenin büyük çoğunluğunu öğretim üyeleri ve hukukçular oluşturmuştur¹⁶⁰²:

Ragıp Sarıca	248
Muammer Aksoy	244
Turan Güneş	237
Münci Kapani	230
Tarık Zafer Tunaya	227
Bahri Savcı	226
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu	216
Sadık Aldoğan	211
Enver Ziya Karal	205
Amil Artus	197
Doğan Avcıoğlu	192
A. Kemal Yürük	191
Celal Sait Barlas	188
Hazım Dağlı	184
Cafer Tüzel	182
Mümtaz Soysal	172
Coşkun Kırca	171

¹⁶⁰¹ *Resmî Gazete*, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682, Kanun No: 157, s. 2768.

¹⁶⁰² *TMTD*, 6 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 16; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 29.

Emin Paksüt	171
Muin Küley	151
İsmet Giritli	136

Kurucu Meclis'in 6 Ocak 1961'de açılmasından sonra oluşturulan Anayasa Komisyonu, İstanbul Üniversitesi Komisyonunca hazırlanmış olan tasarıyı etüt metni olarak, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tasarısını da yardımcı metin olarak kabul etmiştir. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu, İstanbul ve Ankara'daki öğretim üyelerinin hazırlamış olduğu Anayasa metinleri dışında, dünyadaki diğer Anayasa sistemlerini de gözden geçirmişlerdir¹⁶⁰³. Prof. Enver Ziya Karal'ın başkanlığındaki yirmi kişilik bu Anayasa Komisyonu, iki ay içerisinde bir Anayasa taslağı hazırlamayı başarmıştır. Nihayet, hazırlanan Anayasa taslağı 9 Mart 1961'de Temsilciler Meclisi Başkanlığına sunulmuştur. Bu arada, Anayasa Komisyonu'nun hazırlamış olduğu taslak, daha çok Ankara Üniversitesi'nin hazırlamış olduğu taslağa yakın bir içeriğe sahip olmuştur¹⁶⁰⁴. Kurucu Meclis'in Anayasa ve Seçim Kanununu en geç 27 Mayıs 1961'e kadar tamamlaması ve bir defaya mahsus olmak üzere 15 gün sürenin uzatılması, aksi takdirde Temsilciler Meclisi'nin yenilenmesinin hüküm altına alınmasına bakarak¹⁶⁰⁵, Anayasanın hazırlanmasına Kurucu Meclis'in ne kadar büyük önem verdiğini görürüz.

Anayasanın hazırlanmasında yukarıda bahsi geçen taslaklar dışında, CHP'nin ve özellikle 14 Ocak 1959 tarihinde XIV. Kurultayda ortaya koymuş olduğu İlk Hedefler Beyannamesi'nin de etkili olduğu savunulmuştur¹⁶⁰⁶. CHP'nin XIV. Kurultayı, 12- 15 Ocak 1959 tarihlerinde Ankara'da Alemdar Sineması'nda gerçekleştirilmiştir¹⁶⁰⁷. İlk Hedefler Beyannamesi, CHP Parti Meclisi tarafından XIV. Kurultay "Ana Davalar Komisyonuna" getirilmiş ve bazı değişikliklerle son şeklini alan beyanname, CHP'nin görüşlerini açıklar şekilde 14 Ocak 1959 tarihinde Kurultay üyeleri tarafından ittifakla

¹⁶⁰³ *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, Ekler bölümü, s. 3; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 326.

¹⁶⁰⁴ *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, Ekler bölümü, s. 4; Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 91; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kılıklı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 230.

¹⁶⁰⁵ *Resmi Gazete*, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682, Kanun No: 157, s. 2769; Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 137.

¹⁶⁰⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultay Bildirisi*, s. 3; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 105; Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 137.

¹⁶⁰⁷ Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999, s. 94.

kabul edilmiştir¹⁶⁰⁸. 1474 üyenin katıldığı bu kurultayda¹⁶⁰⁹, İlk Hedefler Beyannamesi ile önemli kararlar alınmıştır. Antidemokratik kanunlar, usuller, zihniyet ve tatbikatın kaldırılacağı belirtilmiştir. Anayasanın modern demokrasi ve cemiyet anlayışına uygun olarak halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve emniyet esaslarına göre değiştirileceği; Bu anayasada bütün Türklerin müşterek malı olan hak ve hürriyetlerin yer alacağı¹⁶¹⁰, düşünce ve söz hürriyeti, basın hürriyeti, ilim ve sanat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, şahıs ve mesken masuniyeti, toplanma ve dernek kurma hürriyeti, mal ve mülk emniyeti, çalışma ve iktisadi teşebbüs hürriyeti, grev hakkı, sendika ve mesleki teşekküller kurma hakkı, kanun önünde eşit muamele görme ve amme hizmetlerinden eşit olarak faydalanma hakkı, devlet yayın organlarının tarafsızlığı ve bütün insan hak ve hürriyetleri ile hukuk devleti prensibinin Türk vatandaşlarına sağlanacağı, Anayasa Mahkemesi teşkil edilerek bu hakların daraltılması veya iptal edilmesinin engelleneceği, ikinci bir Meclis'in kurulacağı, Yüksek Hakimler Şurasının ihdas edileceği belirtilmiştir¹⁶¹¹. Tarafsız ve kanuna bağlı bir idareyi sağlayan hukuki esasların konulacağı, aileyi korumaya yönelik sosyal hakların tanınacağı belirtilmiştir. Seçimlerde serbest, eşit ve dürüst şartlar altında nispi temsil usulünün uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Meclis Başkanlığının tarafsızlığının sağlanacağı, milletvekillerinin söz hürriyeti, dokunulmazlığı, soru, gensoru, meclis soruşturması gibi müesseselerin gerçek hüviyetlerine kavuşturulacağı belirtilmiştir. Ayrıca, kamu hizmeti görenler için ispat hakkı ve mal beyanına geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır¹⁶¹². Sonuç olarak, İlk Hedefler Beyannamesi ile önerilen birçok teklifin 1961 Anayasası ile gerçekleştirilmesi nedeniyle, İlk Hedefler Beyannamesi'nin Anayasanın hazırlanması sürecinde dikkate alındığı söylenebilir¹⁶¹³. Kurucu Meclis'te CHP ağırlığının olması ve özellikle il temsilcilerinin çoğunluğunun CHP'den meydana gelmesi de bunda etkili olmuştur¹⁶¹⁴. İlk Hedefler Beyannamesi esaslarının önemli bir kısmının 1961

¹⁶⁰⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIV. Kurultayı İlk Hedefler Beyannamesi*, Kutulmuş Matbaası, Ankara 1960, s. 7; Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, Ankara 1963, s. 49.

¹⁶⁰⁹ Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999, s. 95.

¹⁶¹⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIV. Kurultayı İlk Hedefler Beyannamesi*, Kutulmuş Matbaası, Ankara 1960, s. 4.

¹⁶¹¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIV. Kurultayı İlk Hedefler Beyannamesi*, s. 5; Turan, *Kökünü Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 52.

¹⁶¹² Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIV. Kurultayı İlk Hedefler Beyannamesi*, s. 6- 7; Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 50- 51.

¹⁶¹³ Cumhuriyet Halk Partisi, *20 Kasım 1961- 18 Şubat 1965 Arasında CHP Halk Hizmetinde Neler Yaptı*, s. 78- 80; Tokar, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960*, s. 204.

¹⁶¹⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 101.

Anayasası'na girmesi, CHP tarafından “bir iftihar vesilesi” olarak değerlendirilmiştir¹⁶¹⁵.

İlk Hedefler Beyannamesi'nde bahsi geçen öneriler CHP tarafından 1959 yılında açıklanmış olmakla birlikte, 27 Ekim 1957 seçimlerine giden süreçte yayınlamış olduğu bildiriye CHP, iktidara gelmesi durumunda gerçekleştireceklerini sıralamıştır. Buna göre; mahkemelerin bağımsızlığı, hâkim güvencesi, seçimlerde nispi sistemin uygulanacağı, söz, basın ve toplantı özgürlüğünün sağlanacağı, ikinci bir meclisin ve Anayasa Mahkemesinin kurulacağı, işçilere grev ve toplu sözleşme hakkı ile memurlara sendika kurma hakkı tanınacağı ilan edilmiştir¹⁶¹⁶. CHP'nin belirtilen seçim propagandasına karşılık iktidar partisi DP de, imar hamlelerini seçim propagandasında gündeme getirmiş ve “nurlu ufuklara doğru” sloganını kullanmıştır¹⁶¹⁷. 1960 yılı Temmuz ayına gelindiğinde CHP, Anayasa ile ilgili görüşlerini 49 sayfalık metinle açıklamıştır. Bu görüşte CHP, Milli Birlik Komitesi üyelerinin Meclis'in tabii üyesi olmasını da teklif etmiştir¹⁶¹⁸. Her iki parti dışında Cumhuriyetçi Millet Partisi de 10 Şubat 1954 tarihli kuruluş programında, Türkiye'de ikinci bir meclisin daha açılmasının zaruri hale geldiğini belirtmiş ve her iki meclisin de yetki ve görevlerinin Anayasa'da belirtilmesini istemiştir. Programda ayrıca bir Anayasa Mahkemesi'nin kurulması gerektiği ve bu mahkemenin kanunların Anayasaya aykırılığının denetlenmesi, seçim ihtilaflarının karara bağlanması, siyasi partilerin kapatılmasına karar verebilecek bir fonksiyon üstlenmesi gerektiği belirtilmiştir¹⁶¹⁹. Yine CMP lideri Osman Bölükbaşı da 1957 seçimleri öncesinde partisince bir bildiri yayınlayarak, Anayasal değişiklikler yapılmasını, kişi hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınmasını, Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasını, mahkemelerin tarafsızlığı ve hakim bağımsızlığını, iki meclisli bir yapının oluşturulmasını istemiştir¹⁶²⁰. Bütün bu veriler, 1961 Anayasası'nın oluşturulmasında sadece CHP'nin 1959 yılında ilan etmiş olduğu İlk Hedefler Beyannamesi'nin etkili olmadığını, Türkiye'deki bütün siyasi partilerin ve toplumun katkısı ile gerçekleştirildiğini göstermektedir.

¹⁶¹⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *20 Kasım 1961- 18 Şubat 1965 Arasında CHP Halk Hizmetinde Neler Yaptı*, s. 2, 75; Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 107; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 294.

¹⁶¹⁶ Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 51.

¹⁶¹⁷ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 68.

¹⁶¹⁸ *Milliyet Gazetesi*, “CHP Anayasa görüşünü açıkladı”, 8 Temmuz 1960, s. 1.

¹⁶¹⁹ *BCA*, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.274.7, 4.

¹⁶²⁰ Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 62.

CHP ve CKMP'nin önerilerine eleştiri getiren Mümtaz Soysal ise Türkiye'deki aksaklıkların bir iki kurum eksikliğinden kaynaklanmadığı belirtmiş, 1957'den sonra CHP, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin işbirliği bildirisinde ve CHP'nin 1959 yılında yayınlamış olduğu İlk Hedefler Beyannamesi'nde ikinci bir meclis ve Anayasa Mahkemesi öngörülerinden bahsetmiş ve şunları söylemiştir: “Bütün bu bildirilerin ve demeçlerin hiçbirinde, Türk demokrasinin yaşaması için bazı temel iktisadi ve sosyal reformların şart olduğu, bunlar başarılmadıkça, memleketin temel yapısındaki aksaklıkların eninde sonunda rejim buhranlarına yol açacağı düşüncesine rastlanmıyor. Tabii, ana görüş bu oldukça, büyük iktisadi ve sosyal hamlelerin demokrasi çerçevesinde yapılabilmesi için nasıl bir devlet mekanizmasına ve iktisadi sisteme lüzum olduğu da tartışılmamaktadır¹⁶²¹.”

Nihayet 27 Mayıs'tan sonra 1961 Anayasası'nın hazırlanması, bir yıldan fazla süre almış ve bu süre içerisinde dört değişik nüsha ortaya çıkarılmıştır¹⁶²². 8 Ocak 1961 tarihli sayısında New York Times, Türkiye'nin kendi İkinci Cumhuriyetini kurmaya başladığını ve yeni Kurucu Meclis'in Anayasa Meclisi olduğunu ve yeni Anayasayı hazırlamak ve referanduma sunmak üzere bir araya geldiğini belirtmiştir¹⁶²³. 1961 Anayasası hazırlanırken sadece yerli kaynaklardan yararlanılmamış, aynı zamanda Avusturya, Batı Almanya ve İtalya gibi devletlerin anayasalarından ve sosyal hukuk telakkilerinden de esinlenilmiştir¹⁶²⁴. Anayasa Komisyonu Sözcüsü Tarık Zafer Tunaya da, hazırlanan Anayasanın Batı demokrasilerinden esinlendiğini ve benzerliğin olağan olduğunu belirtmiştir¹⁶²⁵. Bu arada Kurucu Meclis'te Anayasa çalışmaları yürütülürken, basın da bu çalışmaları yakından takip etmiştir. Bu çerçevede yeni Anayasanın duru bir Türkçe ile yazılacağı vurgulanmıştır¹⁶²⁶. Hatta konuyla ilgili olarak Temsilciler Meclisi Üyesi Rauf Bayındır, Anayasa dilinin halkın anlayacağı dille oluşturulmasına dikkat çekmiş, hazırlanan Anayasa tasarısı içerisinde geçen bazı kelimelerin anlaşılır hale getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁶²⁷.

¹⁶²¹ Mümtaz Soysal, “Yanlış Reçete”, *Yön Gazetesi*, 28 Şubat 1962, Yıl: 1, Sayı: 11, s. 14.

¹⁶²² Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 85.

¹⁶²³ *New York Times*, Jan 8, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 1. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115429422?accountid=9645>

¹⁶²⁴ Bahri Savcı, *Hürriyetler Üzerine Düşünceler*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1968, s. 149; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 30.

¹⁶²⁵ *TMTD*, 4 Nisan 1961, Otuz yedinci Birleşim, Cilt: 2, s. 501.

¹⁶²⁶ *Milliyet Gazetesi*, “Anayasa duru bir Türkçe ile yazılacak”, 21 Ocak 1961, s. 1.

¹⁶²⁷ *TMTD*, 3 Nisan 1961, Otuz altıncu Birleşim, Cilt: 2, s. 469.

27 Mayıs'tan sonra İstanbul ekibince hazırlanmış olan Anayasa taslağı, Ankara'daki profesörlerce de incelenmiş ve nihayet Kurucu Meclis'te çeşitli eklemeler ve çıkarmalar yapılarak yeni Anayasa oluşturulmuştur¹⁶²⁸. Anayasa Komisyonu Başkanı Ord. Prof. Enver Ziya Karal, komisyonun Anayasa çalışmaları hakkında Temsilciler Meclisi'ne zaman zaman raporlar sunmuştur. Bu raporlardan birisi de Temsilciler Meclisi'nin 15 Şubat 1961 tarihli toplantısında okunmuştur¹⁶²⁹. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanı Enver Ziya Karal, komisyon çalışmalarında 27 Mayıs İnkılabının tarihi manası ve memleketin yüksek menfaatlerinin ön planda tutulduğunu belirtmiştir. Karal, Anayasa hazırlanırken milli temellere ve memleketin gerçek temayüllerine uygun olarak bazı genel ilkeleri göz önünde tuttıklarını ifade etmiştir. Bunlardan birincisinin milletin psikolojisi, ikincisinin tarihi gelişme ve üçüncüsünün de Batı demokrasilerindeki anayasa hareketleri olduğunu vurgulamıştır¹⁶³⁰. Karal, Anayasanın birkaç temel özelliğine değinmiştir. Ona göre 1961 Anayasası; birinci özelliği ile “27 Mayıs İnkılabının getirmiş olduğu yeni bir devrin ve zihniyetin mahsulüdür.” Diğer bir özelliği de inkılapçı bir yapıda olmasıdır. Hem Atatürk inkılaplarını ele alarak gerçek değerine kavuşturması hem de yeni müesseseler kurması bakımından inkılapçı bir özellik arz etmektedir. Karal diğer bir özelliğinin demokrasi ve hukuk devleti esaslarını kapsadığı yönünde olduğunu belirtmiştir¹⁶³¹. Nihayet Anayasa Komisyonu'nca 7 Ocak'ta başlanılan çalışmalarla hazırlanmış olan Anayasa taslağı, 9 Mart 1961'de tamamlanarak Temsilciler Meclisi Başkanlığı'na sunulmuştur¹⁶³².

1961 Anayasası'nın içeriği Kurucu Meclis'te değerlendirilirken, birçok üyenin maddelerle ilgili konuşmalar yaptıklarını ve çeşitli öneriler getirdiklerini görmekteyiz. Konumuzun bundan sonraki kısmında, üyelerin Anayasa ile ilgili değerlendirmelerini ele alacağız. Bu kapsamda, Anayasa Komisyonu'nun ilk hazırlamış olduğu Anayasa taslağında “başlangıç” kısmı yazılmamıştır. Üyelerden bazılarının vermiş olduğu önergede, başlangıç kısmının da yazılması talep edilmiştir. Bunun üzerine konuşan Anayasa Komisyonu Başkanvekili Emin Paksüt, Komisyonun başlangıç kısmını düşündüğünü, ancak bu kısmın Temsilciler Meclisi'nde yapılacak görüşmelerden ilham

¹⁶²⁸ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 212.

¹⁶²⁹ *TMTD*, 15 Şubat 1961, On sekizinci Birleşim, Cilt: 1, s. 262.

¹⁶³⁰ *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 364.

¹⁶³¹ *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 366.

¹⁶³² Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, s. 30; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 101; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 88; *Milliyet Gazetesi*, “Yeni Anayasa Mecliste”, 9 Mart 1961, s. 1.

olarak oluşturulmak istendiğini belirtmiştir. Bu arada İsmet Giritli'nin hazırlamış olduğu başlangıç kısmı, Temsilciler Meclisi'nde okunmuştur¹⁶³³. Orhan Erkanlı da 1961 Anayasası'nın başlangıç kısmının milletin tamamına hitap edecek tarzda yeniden ele alınması gerektiğini belirtmiş, DP'ye gönül vermiş olanların başlangıç kısmındaki söylemlerden dolayı 1961 Anayasası'nı gönülden benimseyemeyeceklerini belirtmiştir. Erkanlı, bu çoğunluğun hissiyatına saygılı olmanın barış ve kardeşlik için gerekli olduğunu da ayrıca belirtmiştir¹⁶³⁴.

Temsilciler Meclisi'ne gelen Anayasa tasarısı üzerindeki ilk tartışma, "2. Cumhuriyet" konusu üzerinde yoğunlaşmıştır¹⁶³⁵. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Temsilciler Meclisi'nde görüşülmeye başladığı 30 Mart 1961'de bir konuşma yapan Meclis Başkanı Kazım Orbay, Birinci Cumhuriyetin 27 Mayıs 1960 sabahında yerini İkinci Cumhuriyete bıraktığını belirtmiştir. Orbay, idareyi eline alan Türk Ordusu'nun en kısa sürede idareyi millet iradesine teslim etmek yolunda adımlar attığını belirtmiştir¹⁶³⁶. Yeni Anayasa hakkında konuşma yapan Temsilciler Meclisi üyeleri, Anayasayı hazırlayan komisyona teşekkürlerini sunarlarken, hazırlanan Anayasanın temel hak ve özgürlükler, adalet, demokrasi ve hukuk yönünden kuvvetli oluşuna vurgu yapmışlardır. Temsilciler Meclisi Üyesi Nedim Ergüven, duygularını şu şekilde aktarmaktadır: "Hukuk devleti ve demokrasi esaslarını kapsayan ve Türk Milletini hakiki bir hürriyet güneşine kavuşturacak ve İkinci Cumhuriyetin temelini teşkil edecek olan, belki kemiyet itibarıyla küçük 150 küsür maddelik fakat muhtevası bakımından çok büyük, hak ve hürriyetleri çiğnenmiş bir millete hayat verecek Büyük Türk Milleti'nin makus talihini yenecek bir tasarı üzerinde konuşmak hiç şüphe yok ki, her fani için erişilmesi hayal edilen en büyük mazhariyettir¹⁶³⁷."

Yeni Anayasa hakkında konuşan Temsilciler Meclisi Üyesi Kasım Gülek, yeni Anayasa ile İkinci Cumhuriyetin temellerini attıklarını belirtmiştir¹⁶³⁸. Temsilciler Meclisi Üyesi İlhan Özdil de Anayasa tasarısı üzerine 3 Nisan 1961'de yapmış olduğu konuşmada, yeni Anayasayı; "İkinci Cumhuriyetin temelini meydana getirecek olan ve Türkiye için aydınlık bir çığırın başlangıcını işaretleyen" şeklinde ifadelerle

¹⁶³³ *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 367.

¹⁶³⁴ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 403- 404.

¹⁶³⁵ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 403.

¹⁶³⁶ *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 363.

¹⁶³⁷ *TMTD*, 31 Mart 1961, Otuz beşinci Birleşim, Cilt: 2, s. 428; *Son Havadis Gazetesi*, 1 Nisan 1961, s. 1.

¹⁶³⁸ *TMTD*, 31 Mart 1961, Otuz beşinci Birleşim, Cilt: 2, s. 433.

tanımlamıştır. Demokratik rejim ve hayatın esas garantisinin demokratik şahsiyet ve davranışlar olduğunu belirten Özdil, bu şahsiyete özelliğini veren şeylerin açık fikirlilik, iş birliğine dayalı eğilim, değişiklik ve tenkide karşı hoşgörülük olduğunu belirtmiştir¹⁶³⁹.

Anayasa Komisyonu'nun hazırlamış olduğu Anayasa taslağının Temsilciler Meclisi'nde görüşülürken konuşan üyelerin önemli bir kısmı, 27 Mayıs 1960 sonrasını "İkinci Cumhuriyet" olarak nitelemiştir. Bu çerçevede hazırlanmış olan Anayasa da "İkinci Cumhuriyet Anayasası" şeklinde değerlendirilmiştir¹⁶⁴⁰. Bu kavramın yanlış olduğuna dair açıklama yapan üyeler de olmuştur. Bunlardan birisi olan Temsilciler Meclisi Üyesi Emin Soysal, bir süredir kullanılan İkinci Cumhuriyet tabirinin kullanılmasını uygun görmediğini belirtmiştir. Ona göre halen Atatürk'ün kurmuş olduğu cumhuriyet devam etmektedir. Bu nedenle Fransa'dan alındığı anlaşılan İkinci Cumhuriyet kavramını doğru bulmadığını belirtmiştir¹⁶⁴¹.

Devlet Başkanı Cemal Gürsel de, yeni Anayasanın Milli Birlik Komitesi'nde görüşülmesi sırasında İkinci Cumhuriyet konusuna değinmiştir. Fransa'da Beşinci Cumhuriyetin kurulduğundan bahseden Gürsel, esasın değişmediğini belirtmiştir. Ona göre Birinci Cumhuriyet, Demokrat Parti idarecilerinin pespaye hareketleri nedeniyle sona ermiştir. İdeal olarak Atatürk'ü aldıklarını belirten Gürsel, ihtilali Birinci Cumhuriyetin devamı olarak gördüklerini ve tarihi yazanların bu süreci İkinci Cumhuriyet olarak yazacaklarını savunmuştur¹⁶⁴². Milli Birlik Komitesi üyesi olan Ahmet Yıldız, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na bir numara verilmesi gerektiğini belirtmiş ve ortaya yeni bir durumun çıktığını belirterek "İkinci Cumhuriyet" isminin verilmesini önermiştir. Ona göre İkinci Cumhuriyet de Birinci Cumhuriyetin bir devamı olsa da, yeni bir rejim içerisinde toplum hayatında çok büyük değişiklikler olmuş ve yeni bir sayfaya girilmiştir. Ona göre hazırlanan bu Anayasa, İkinci Cumhuriyet Anayasasıdır. Ahmet Yıldız'ın bu teklifine Komite Üyesi Suphi Karaman karşı çıkmıştır. Karaman'a göre bu tür isimlendirmenin tarihçiler tarafından değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiş ve İkinci Cumhuriyet diye isimlendirmenin doğru olmayacağını

¹⁶³⁹ *TMTD*, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 449.

¹⁶⁴⁰ *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 387.

¹⁶⁴¹ *TMTD*, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 471.

¹⁶⁴² *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen birinci Birleşim, 9 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 6.

vurgulamıştır¹⁶⁴³. Cumhuriyetin numaralandırılması konusu, özellikle 1990'lı yıllarda tekrar gündeme gelmiştir.

Temsilciler Meclisi Üyesi Vahap Dizdaroğlu, yeni Anayasa tasarısı hakkında Komisyona teşekkür ettikten sonra hak ve özgürlükler konusunda şunları belirtmiştir: “Hak ve hürriyetlerin vazife ve mesuliyetlerin kati sınırlarının belirtilmesi lazımdır. İstisnasız Devlet çarkını çeviren görevliler, en emin teminat altında çalışarak vazifesini kanun anlayışı ve vicdan huzuru içinde görebilmeli fakat bunların istismarcı, ihmalkar ve suistimale yol açan ve Devletin itibarını sarsan hareketlerine karşı tedbir alınmalıdır. İdare edilenlere gelince, bütün insan haklarından; vatandaş haklarından en geniş manasıyla istifade imkanı sağlanmalı. Fakat Devlet ve müesseselerine tasalluttan onu meneden hükümler açıkça Anayasada yer almalıdır¹⁶⁴⁴.”

Anayasa taslağının ilk defa görüşüldüğü sırada, yapmış olduğu konuşmada Temsilciler Meclisi Üyesi Rauf Gökçen, Anayasanın en önemli eksiğinin “milliyetçilik” olduğunu belirtmiş ve şunları söylemiştir: “Milliyetçilik bizim rengimizdir. Biz, milliyetçiyiz. Bu sebeple Devletimiz, takip edeceği iç ve dış siyasette daima milli menfaatlerimizi göz önünde tutmakla mükelleftir. Devletin yegane vazifesi, milli refah ve saadetimiz için uğraşmak ve onu sağlamaktır. Milliyetçilikten vazgeçmemize imkan yoktur. Aksi hal; beynelmilelciliktir veya bir nevi beynelmilelcilik olan ümmetçiliktir¹⁶⁴⁵.” Temsilciler Meclisi Üyesi Şefik İnan da, Anayasa tasarısı üzerine yapmış olduğu konuşmada milliyetçilik ve inkılapçılık özelliklerinin Anayasaya ne maksatla ve hatta ne hakla konulmadığını Anayasa Komisyonuna sormuştur¹⁶⁴⁶. Anayasa Komisyonu Sözcüsü Tarık Zafer Tunaya, Anayasada milliyetçilikten bahsedilmediğine dair eleştirileri yanıtlamıştır. Tasarının ruhunda ve lafzında bütün endişeleri bertaraf edecek maddelerin yer aldığını belirten Tunaya, devrimciliğin de bir zihniyet olarak bütün Anayasa tasarısında yer aldığını vurgulamıştır¹⁶⁴⁷. Milli Birlik Komitesi'nde de milliyetçilik üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Sami Küçük, Kadri Kaplan, Ahmet Yıldız, Suphi Gürsoytrak ve Mehmet Özgüneş gibi isimler milliyetçiliğin mutlaka Anayasada yer alması gerektiğini savunmuşlardır¹⁶⁴⁸.

¹⁶⁴³ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen birinci Birleşim, 9 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 3.

¹⁶⁴⁴ *TMTD*, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 456- 457.

¹⁶⁴⁵ *TMTD*, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 458.

¹⁶⁴⁶ *TMTD*, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 490.

¹⁶⁴⁷ *TMTD*, 4 Nisan 1961, Otuz yedinci Birleşim, Cilt: 2, s. 502.

¹⁶⁴⁸ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen birinci Birleşim, 9 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 8- 9.

Milliyetçilik üzerine yapılan lehte ve aleyhte tartışmalar neticesinde üyelerden 10'u milliyetçilin Anayasaya girmesini kabul etmiş, 9'u ise kabul etmemiştir¹⁶⁴⁹. Daha sonra MBK tarafından Anayasa'da yapılan değişiklikle milli kavramının milliyetçi olarak düzeltilmesi kararlaştırılmıştır¹⁶⁵⁰. Bu arada Anayasa Komisyonu, milliyetçiliğin aleyhinde olduğunu belirtmiş¹⁶⁵¹, Temsilciler Meclisi'nde yapılan oylamada ise milliyetçilik prensibi 85'e karşı 108 oyla reddedilmiştir. Bu ihtilafın halledilememesi durumunda genel oyla yeni bir Meclis kurulacağı vurgulanmıştır¹⁶⁵². Bütün bu tartışmalar neticesinde, milliyetçilik prensibi 1961 Anayasası'na girmiştir.

1961 Anayasası hazırlanırken tartışılan en önemli konulardan birisi de devletin “sosyal” yapısıdır. Anayasada sıkça sosyal kelimesinin geçmesinin sıkıntı yaratabileceğini düşünen hükümet, Başbakan Yardımcısı İhsan Kızıloğlu'nu Anayasa Komisyonu Başkanı Enver Ziya Karal'la görüşmek üzere görevlendirmiştir. Kızıloğlu, hazırlanan Anayasada sıkça kullanıldığını duydukları “sosyal” kavramı yerine Türkçe bir kavramın kullanılmasının sonradan Türkiye'nin rejimiyle alakalı çıkabilecek tartışmaları engelleyebileceğini belirtmiştir. Komisyon Başkanı konuyu komisyona getirmiş, komisyonda yapılan tartışmalarda sosyal kavramı yerine toplumcu, toplumsal gibi kavramlar tartışılmış, ancak bu kavramların “sosyal” kavramını tam olarak karşılamayacağını düşünerek “sosyal” kavramının kullanılmasının daha doğru olacağına karar vermişlerdir¹⁶⁵³.

Temsilciler Meclisi Üyesi Suphi Doğukan da Anayasa tasarısı üzerinde konuşmuş ve cumhurbaşkanlığı ile ilgili şunları dile getirmiştir: “Ben de bir kısım arkadaşlarının fikirlerine iltihak ederek Cumhurbaşkanının tek dereceli ve millet tarafından seçilmesi onun hiçbir parti bağı taşımamasının yerinde olacağı fikrindeyim. Ancak bu sayededir ki, millet ve memleket işleri, nizamlı ve murakabeli yürür düşüncesindeyim. Bu suretle Meclisler kendi içinden çıkmamış kişileri de daha sıkı murakabe eder kanaatindeyim¹⁶⁵⁴.” Oldukça demokratik bir teklif olan Cumhurbaşkanının doğrudan millet tarafından seçilmesi önerisi, kabul edilmemiştir¹⁶⁵⁵. Temsilciler Meclisi Üyesi Cahit Zamangil, Cumhurbaşkanı yerine “Cumhuriyet

¹⁶⁴⁹ MBK Genel Kurul Toplantısı, Seksen birinci Birleşim, 9 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 13.

¹⁶⁵⁰ Milliyet Gazetesi, “MBK Anayasa'da bazı değişiklik yaptı”, 19 Mayıs 1961, s. 1.

¹⁶⁵¹ Son Havadis Gazetesi, 20 Mayıs 1961, s. 1.

¹⁶⁵² Son Havadis Gazetesi, 21 Mayıs 1961, s. 1.

¹⁶⁵³ Mümtaz Soysal, “Sosyal Devlet”, *Yön Gazetesi*, 20 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 9.

¹⁶⁵⁴ TMTD, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 460.

¹⁶⁵⁵ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 46.

Başkanı” tabirinin kullanılmasını önermiştir. Söz alan diğer üyeler, bu tabirin vatandaşa tuhaf geleceğini söyleyerek Cumhurbaşkanının kullanılmasında karar kılmışlardır¹⁶⁵⁶. Ayrıca, Temsilciler Meclisi’nde yapılan Anayasa tasarısına ait ikinci görüşmelerde Cumhurbaşkanının arka arkaya iki defa seçilemeyeceği de hüküm altına alınmıştır¹⁶⁵⁷. Cumhurbaşkanının tarafsızlığına dair hüküm de TBMM önünde yapacağı yemin metninde; “...İnsan haklarına dayanan demokrasi ve hukuk Devleti ilkelerinden ve tarafsızlıktan ayrılmayacağına” dair ifadelerle yer bulmuştur¹⁶⁵⁸.

Temsilciler Meclisi Üyesi Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Millet Meclisi milletvekili sayısının 450 yerine 350 olması gerektiğini belirtmiştir. Sayının 100 düşürülmesinin siyasi hayatta dinamizmi düşüreceğine dair iddiaların doğru olmadığını savunmuştur¹⁶⁵⁹. Ömer Sami Coşar da 28 milyonluk Türkiye için 450 milletvekili, 183 senatörle toplam 633 kişilik bir Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin fazla olduğunu belirtmiş ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’nu desteklemiştir. Coşar, 180 milyonluk Birleşik Amerika’da Senato 100, Temsilciler Meclisi 435 olmak üzere toplamda 535 kişiden oluştuğunu, 45 milyonluk Fransa’da temsilci sayısının 465 olduğunu belirterek, TBMM için öngörülen sayının oldukça fazla olduğunu belirtmiştir¹⁶⁶⁰. Milletvekili sayısının 450 yerine 300, 350, 400, 420 veya 470 olmasına dair öneriler Temsilciler Meclisi’nde kabul edilmemiştir. Bu önerilerden en fazla olanı 350 milletvekilini talep edenler oluşturmuştur¹⁶⁶¹. Anayasa tasarısının ikinci kez görüşülmesi sırasında milletvekili sayısının 450 olması önerisine, Fahri Belen karşı bir teklifte bulunarak sayının 400’e düşürülmesini talep etmiştir. Ömer Sami Coşar, Ahmet Bilgin ve Halil Özmen ise milletvekili sayısının 350’ye düşürülmesinde ısrarcı olmuşlardır. 350 ve 400 teklifleri oylanmış, ancak kabul edilmemiştir. Nihai olarak, milletvekili sayısının 450 olması kararlaştırılmıştır¹⁶⁶². Milli Birlik Komitesi’nde de 450 milletvekili üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Birçok üye bu sayının fazla olduğunu vurgularken, önemli bir kısmı da bu sayının normal olduğunu, işlerin çok girift ve fazla olduğundan bahsederek 450

¹⁶⁵⁶ *TMTD*, 10 Nisan 1961, Kırk birinci Birleşim, Cilt: 3, s. 3- 5.

¹⁶⁵⁷ *TMTD*, 3 Mayıs 1961, Elli dokuzuncu Birleşim, Cilt: 4, s. 566.

¹⁶⁵⁸ *TMTD*, 3 Mayıs 1961, Elli dokuzuncu Birleşim, Cilt: 4, s. 574.

¹⁶⁵⁹ *TMTD*, 18 Nisan 1961, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 3, s. 383.

¹⁶⁶⁰ *TMTD*, 18 Nisan 1961, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 3, s. 384.

¹⁶⁶¹ *TMTD*, 18 Nisan 1961, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 3, s. 393.

¹⁶⁶² *TMTD*, 2 Mayıs 1961, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 4, s. 525.

sayısının normal olduğunu vurgulamışlardır. Nihayet Komitede yapılan oylamada, milletvekili sayısının 450 olması kararlaştırılmıştır¹⁶⁶³.

Milletvekili seçilme yeterliliğine ait maddenin görüşülmesi sırasında söz alan Temsilciler Meclisi Üyesi Bülent Ecevit, milletvekili seçilme yaşının 30 olarak tutulmasının doğru olmadığını belirtmiştir. Seçmen olma yaşının 18 olarak kabul edildiği, seçilme yaşının 30 olduğu bir sistemin akla yatkın olmadığına işaret etmiştir. Ona göre seçilme yaşı 25 olarak düzenlenmelidir¹⁶⁶⁴. Yine Temsilciler Meclisi Üyesi Oktay Ekşi de milletvekili seçilme yaşının 30 olarak belirlenmesini doğru bulmadığını belirtmiş ve ülkelerdeki seçilme yaşını örneklendirmiştir. Amerika'da 25, İngiltere'de 21, Danimarka'da 25, Arjantin'de 25, Bolivya'da 25, Dominik'te 25, Kolombiya'da 25, Paraguay'da 25, Şili'de 21 ve sadece Norveç'te 30 olduğunu belirten Ekşi, Türkiye'deki gençlerin İngiliz yahut Amerikan gençlerinden daha az ehliyetli olduğunu söylemeye imkan bulunmadığını vurgulamıştır¹⁶⁶⁵. Anayasa Komisyonu Sözcüsü Turan Güneş ise, Temsilciler Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada seçilme yaşının 30 olmasının Türkiye için normal olduğunu savunmuştur¹⁶⁶⁶. Anayasa Komisyonunun milletvekili seçilmede 30 yaş kararı, Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiştir¹⁶⁶⁷. Anayasanın ikinci kez görüşülmesi sırasında milletvekili seçilme yaşının 30'dan aşağı düşürülmesi yönünde önergeler verilmiştir. Özellikle 25 yaşın belirlenmesini isteyenler olmasına rağmen, bu istek kabul edilmemiştir¹⁶⁶⁸.

Bakanların Meclis dışından da belirlenmesine dair maddenin Temsilciler Meclisi'nde görüşülmesi sırasında Cemil Sait Barlas söz almış ve bakanların memleketin siyasi kaderini tayin edecek kişiler olduğunu belirterek, bunların müteselsilen sorumluluklarından bahsetmiştir. Barlas, bakanların dışarıdan tayin edilmesinin doğru olmadığını savunmuş ve milletin oyunu alanlar arasından seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Barlas'ın bu önergesi oylanmış, ancak kabul edilmemiştir. Aynı zamanda Anayasanın 109. maddesi ile seçimlerden önce bakanların çekilmesi ve Başbakanın geçici olarak Millet Meclisi'ndeki siyasi parti gruplarından Meclis'teki

¹⁶⁶³ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen birinci Birleşim, 9 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 6- 7.

¹⁶⁶⁴ *TMTD*, 18 Nisan 1961, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 3, s. 401.

¹⁶⁶⁵ *TMTD*, 18 Nisan 1961, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 3, s. 404.

¹⁶⁶⁶ *TMTD*, 18 Nisan 1961, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 3, s. 407.

¹⁶⁶⁷ *TMTD*, 19 Nisan 1961, Kırk sekizinci Birleşim, Cilt: 3, s. 434.

¹⁶⁶⁸ *TMTD*, 2 Mayıs 1961, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 4, s. 526- 527.

oranlarına göre üye alınarak Bakanlar Kurulunun oluşturulması hüküm altına alınmıştır¹⁶⁶⁹.

Subaylar ve astsubaylara oy hakkı tanınıp tanınmayacağı konusu Temsilciler Meclisi'nde tartışılmıştır. Bu çerçevede konuşan Temsilciler Meclisi Üyesi Abdülkadir Okyay şunları söylemiştir: “Subaylara, astsubaylara rey hakkı verdiğimiz takdirde politika orduya giriyor mu, girmiyor mu? İtaat hissini zedeliyor mu, zedelemiyor mu? orduya rey hakkı verdiğimiz vakit itaatin mutlak surette yer aldığı orduda itaat hissini zedeleyecektir. İtaat öyle bir şeydir ki, duvarında, sıvasında husule gelecek en ufak bir bozukluk, orduda da düzensizlik yaratır.” Yine Temsilciler Meclisi'nden İsmail Ulutaş, ordunun politikadan uzak durması gerektiğini, bunun uzun tecrübelerle sabit olduğunu belirtmiştir. Ordu mensuplarının oy kullanmayarak politikadan uzak durması gerektiğini savunan Ulutaş, kansız bir ihtilalin başarılmasında siyasete sokulmamış bir ordunun olduğunu savunmuştur¹⁶⁷⁰. Subaylara ve astsubaylara oy hakkı tanıyan Anayasa maddesiyle ilgili değerlendirmeler yapan emekli Tümgeneral ve Başbakan Yardımcısı Muharrem İhsan Kızıloğlu; “Bu madde Silahlı Kuvvetlerin eğitim, psikolojik ve disiplin yönünden birlik ve beraberliğini bozar. Kumandana rey hakkı verirken er ve erbaşa bu hakkı tanımamak doğru olmaz” demiştir. Emekli General Abdülkadir Okyay da; “Bir tatbikatçı olarak söz aldığını belirtmiş, rey hakkı ile orduya politikanın gireceğini, itaat ve ordu birliğinin zedeleneceğini söylemiştir¹⁶⁷¹.” Asker temsilcilerin olumsuz görüşlerine rağmen, subay ve astsubayların oy kullanma hakkı Temsilciler Meclisi'nde 3'e karşı 198 oyla kabul edilmiştir. Ancak; askeri öğrenciler, er, erbaş ve çavuşların izinde olsalar dahi oy kullanamayacakları kararlaştırılmıştır¹⁶⁷².

Anayasa Komisyonu, Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa bağlı olmasını Anayasa tasarisına koymuştur¹⁶⁷³. Bilindiği gibi ilk Meclis'te Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, hükümet içerisinde yer almış ve 3 Mart 1924'te kaldırılmıştır. Daha sonra müstakil hale getirilen Genelkurmay Başkanlığı, 1944 yılında ise 4580 sayılı Kanunla Başbakanlığa bağlanmış ve 1949 yılında 5398 sayılı Kanunla da Milli Savunma Bakanlığına bağlanmışır¹⁶⁷⁴. 3 Haziran 1949'da Resmi Gazete'de yayımlanan

¹⁶⁶⁹ *TMTD*, 3 Mayıs 1961, Elli dokuzuncu Birleşim, Cilt: 4, s. 578, 580.

¹⁶⁷⁰ *TMTD*, 5 Nisan 1961, Otuz sekizinci Birleşim, Cilt: 2, s. 554, 557.

¹⁶⁷¹ *Milliyet Gazetesi*, “Subaylara oy hakkı tenkitlere uğradı”, 6 Nisan 1961, s. 1.

¹⁶⁷² *Milliyet Gazetesi*, “Subay ve Astsubaylara seçme hakkı tanındı”, 7 Nisan 1961, s. 1.

¹⁶⁷³ *TMTD*, 20 Nisan 1961, Kırk dokuzuncu Birleşim, Cilt: 3, s. 544.

¹⁶⁷⁴ *TMTD*, 20 Nisan 1961, s. 547; Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 73- 74.

5398 sayılı “Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun” çerçevesinde Genelkurmay Başkanının, Milli Savunma Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla atanması hüküm altına alınmıştır. Bu Kanunda Cumhuriyet Ordusunun hazırlanması ve idaresinden barışta ve seferde Milli Savunma Bakanlığının sorumlu olduğu ve Bakanlığın Genelkurmay Başkanlığı ile Bakanlık Müsteşarının idaresi altındaki idarelerden oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca, devletin milli savunma görevlerini yerine getirmek üzere 5399 sayılı “Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu” ile Milli Savunma Yüksek Kurulu oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanı’nın tabii başkan olduğu Milli Savunma Yüksek Kurulu, Başbakanın başkanlığı altında ve onun teklifi ile Bakanlar Kurulunun seçeceği Bakanlarla, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanından oluşacağı belirtilmiştir. Seferde Harp Kuvvetleri Genel Komutanının da Kurulun tabii üyesi olacağı vurgulanmıştır. Kurulun en önemli görevleri arasında, hükümetçe takip edilecek milli savunma politikasının esaslarını hazırlama, milli savunmaya ait esasları ve ödevleri tespit ve ilgili makamlara sunma sayılmıştır¹⁶⁷⁵.

Temsilciler Meclisi Üyesi Kenan Esengin, Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa bağlanmasını eleştirmiştir. Esengin’e göre Genelkurmayın Başbakanlığa bağlanması durumunda müsteşara bağlı bir umum müdürlüğü olacağını ve durumun daha da kötü olacağını belirtmiştir¹⁶⁷⁶. Temsilciler Meclisi Üyesi Ferda Güley de Genelkurmay Başkanlığının doğrudan Başbakanlığa bağlanmasının sorunları çözmeyeceğini belirtmiş ve Milli Savunma Bakanlığına bağlanarak aradaki müsteşarın kaldırılmasının daha doğru olacağını savunmuştur¹⁶⁷⁷. Temsilciler Meclisi’nden Necip San ise, Silahlı Kuvvetler ve Genelkurmayın Milli Savunma Bakanlığına bağlanması durumunda, Milli Savunma Bakanının da ordu üst kademelerinde görev yapmış olan general ve amirallerden seçilmesinin doğru olacağını savunmuştur¹⁶⁷⁸.

Cemil Sait Barlas ise Temsilciler Meclisi’nde yapmış olduğu konuşmada Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlık yerine Milli Savunma Bakanlığına bağlanması gerektiğini parlamento sisteminde daha doğru bulduğunu belirtmiştir. Ona göre Genelkurmay Başkanlığını, Meclise karşı sorumlu bir siyasi şahsiyete bağlamanın daha doğru olacağını vurgulamıştır¹⁶⁷⁹. Yine Temsilciler Meclisi Üyesi Enver Sökmen de

¹⁶⁷⁵ *Resmi Gazete*, 3 Haziran 1949, Sayı: 7223, Kanun No: 5398- 5399, s. 16237- 16238.

¹⁶⁷⁶ *TMTD*, 20 Nisan 1961, Kırk dokuzuncu Birleşim, Cilt: 3, s. 545.

¹⁶⁷⁷ *TMTD*, 20 Nisan 1961, s. 547- 548.

¹⁶⁷⁸ *TMTD*, 20 Nisan 1961, s. 510.

¹⁶⁷⁹ *TMTD*, 20 Nisan 1961, s. 549.

Genelkurmay Başkanlığının Başbakanlığa değil Milli Savunma Bakanlığına bağlanması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre Başbakan o kadar meşgul ki, geniş bir hizmet alanına sahip olan milli müdafaa işleri ile ilgilenmesi zordur. Bu nedenle Genelkurmayın Milli Savunma Bakanlığına bağlanması gerektiğini belirtmiştir¹⁶⁸⁰.

Abdülkadir Okyay da Temsilciler Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada Genelkurmayın Başbakanlığa bağlanması konusundaki tereddütlerini dile getirmiştir. Ona göre Genelkurmayın Milli Savunma Bakanlığı içerisinde müdahale edilemeyecek yetkilerle donatılması durumunda Milli Savunma Bakanlığına bağlanmasının daha doğru olacağını savunmuştur¹⁶⁸¹. Genelkurmay konusunda yapılan değerlendirmeler üzerine açıklama yapan Anayasa Komisyonu Sözcüsü Muammer Aksoy, Genelkurmayın Başbakanlığa bağlanması konusunda daha çok son on yıl içerisinde cereyan eden olaylar ve bununla bağlantılı psikolojik nedenlerin etkili olduğunu belirtmiştir¹⁶⁸². Nihayet tasarının ilk görüşmesinde Genelkurmayla ilgili 109. madde, Anayasa Komisyonunun önerdiği şekilde kabul edilmiştir¹⁶⁸³.

Anayasanın Temsilciler Meclisi'nde ikinci kez görüşülmesi sırasında tasarının 110. maddesi ile Genelkurmay Başkanlığının kime bağlı olacağı konusu yeniden tartışma konusu olmuştur. Anayasa Komisyonu, Genelkurmayın Başbakanlığa bağlı olmasını savunurken, birçok üye Genelkurmayın Milli Savunma Bakanlığına bağlı olması konusunda ısrarcı olmuşlardır. Nihayet, yapılan oylamada Komisyonun önerisi kabul edilmiş ve Genelkurmay, Başbakanlığa bağlanmıştır¹⁶⁸⁴. Aynı konu Milli Birlik Komitesi'nde de tartışma konusu olmuştur. Cemal Gürsel, Genelkurmayın Başbakanlığa veya Milli Savunma Bakanlığına bağlanabileceğini belirtmiş ve Komitenin alacağı kararın kabulü olacağını vurgulamıştır. Kamil Karavelioğlu, Genelkurmayın Başbakanlığa bağlanmasını isterken, Vehbi Ersü Genelkurmay seçiminin Milli Güvenlik Kurulu ve Bakanlar Kurulu marifetiyle yapılmasını önermiştir. Komite üyesi olan Ahmet Yıldız ve Sezai Okan, Genelkurmayın Başbakanlığa değil bizzat Başbakana bağlı olmasının doğru olacağını savunmuşlardır. Onlara göre, Başbakanlığa bağlı olacak bir Genelkurmay orada bir umum müdürlük

¹⁶⁸⁰ *TMTD*, 20 Nisan 1961, s. 551- 552.

¹⁶⁸¹ *TMTD*, 20 Nisan 1961, s. 554- 555.

¹⁶⁸² *TMTD*, 20 Nisan 1961, s. 559.

¹⁶⁸³ *TMTD*, 20 Nisan 1961, s. 566.

¹⁶⁸⁴ *TMTD*, 3 Mayıs 1961, Elli dokuzuncu Birleşim, Cilt: 4, s. 589- 591.

haline dönüşebilir¹⁶⁸⁵. MBK Üyesi Suphi Gürsoytrak'ın; “Biz ne yapmalıyız ki, bu teşekkülü politikanın elinden kurtarmalıyız.” demesi üzerine Cemal Gürsel; “Ne yaparsanız kurtaramazsınız.” demiştir. Uzun tartışmalar sonunda Genelkurmay Başkanının Başbakanın göstereceği adaylar arasından Cumhurbaşkanıca atanması ve Genelkurmayın doğrudan Başbakana bağlanması kararlaştırılmıştır¹⁶⁸⁶.

Diğer taraftan Anayasa Komisyonu'nun hazırlamış olduğu Anayasa tasarısının 110. maddesi ile “Milli Savunma Yüksek Kurulu” hakkında hükümler konulmuştur. Buna göre Milli Savunma Yüksek Kurulunun kanunun öngörmüş olduğu bakanlar ile Genelkurmay Başkanından kurulu olacağı, Cumhurbaşkanı'nın başkanlık edeceği, bulunmadığı zamanlarda ise Başbakanın başkanlık edeceği belirtilmiştir. Tasarıda, Milli Savunma Yüksek Kurulunun savunma ile ilgili konularda gerekli görüşleri Bakanlar Kuruluna bildireceği hüküm altına alınmıştır¹⁶⁸⁷. Temsilciler Meclisi'nin “Milli Savunma Yüksek Kurulu” terimini Milli Birlik Komitesi, “Milli Güvenlik Kurulu” şeklinde değiştirmiştir. Milli Birlik Komitesi ayrıca, kuvvet temsilcilerini de Milli Güvenlik Kuruluna eklemiştir. Milli Birlik Komitesi'nden Temsilciler Meclisi'ne gönderilmiş olan Anayasanın 111. maddesi aynen kabul edilmiştir: “Milli Güvenlik Kurulu, kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Temsilcilerinden kuruludur. Milli Güvenlik Kuruluna Cumhurbaşkanı Başkanlık eder; bulunmadığı zaman, bu görevi Başbakan yapar. Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir¹⁶⁸⁸.”

Anayasa Komisyonu, geçici 5. madde ile 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanunun altında imzası bulunan Milli Birlik Komitesi üyelerinin yaş sınırı gözetilmeksizin Cumhuriyet Senatosu tabii üyesi olmalarını önermiştir. Bu madde hakkında Temsilciler Meclisi birinci toplantısında söz isteyen olmamıştır¹⁶⁸⁹. Tabii Senatörlük konusu Kurucu Meclis öncesi dönemde kimi üyelerce siyasi bir rüşvet olarak değerlendirilirken, Anayasa taslağında herhangi bir eleştiriye tabi tutulmamış ve

¹⁶⁸⁵ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen yedinci Birleşim, 17 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 11- 12.

¹⁶⁸⁶ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen yedinci Birleşim, 17 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 13.

¹⁶⁸⁷ *TMTD*, 20 Nisan 1961, Kırk dokuzuncu Birleşim, Cilt: 3, s. 566; *TMTD*, 3 Mayıs 1961, Elli dokuzuncu Birleşim, Cilt: 4, s. 591.

¹⁶⁸⁸ *TMTD*, 20 Mayıs 1961, Yetmişinci Birleşim, Cilt: 5, s. 490.

¹⁶⁸⁹ *TMTD*, 25 Nisan 1961, Elli üçüncü Birleşim, Cilt: 4, s. 282- 283; Anayasa Komisyonu Alt Kurulu, bu teklifi ilk başlarda ittifakla kabul etmiştir. *Milliyet Gazetesi*, “MBK üyeleri senatonun değişmez üyesi olacak”, 6 Şubat 1961, s. 1.

kabul edilmiştir. Tabii Senatörlük ile DP seçmenleri tarafından kendilerine yöneltilecek olası intikam duygularına engel olunmak istenmiştir¹⁶⁹⁰. Hatta Cumhuriyet Senatosu üyeliğine ait maddede, en az üç yıl Genelkurmay Başkanlığı yapanların ömür boyu Cumhuriyet Senatosu üyesi seçilmesi teklifi yapılmış ancak, Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmemiştir¹⁶⁹¹.

Bu arada Temsilciler Meclisi Üyesi Kasım Gülek, Anayasanın geçici maddeleri ile ilgili konuşurken, 27 Mayıs'ı yapanların korunmasının kendileri için bir borç olduğunu belirtmiştir. Ona göre, 27 Mayıs'ı yapan insanlar hayatlarını tehlikeye atmışlardır¹⁶⁹². Bu çerçevede, Anayasa Karma Komisyonunda geçici 4. madde görüşülmüştür. Bu maddeye göre, 27 Mayıs 1960'tan 6 Ocak 1961'e kadar yasama ve yürütme yetkisini kullanmış olan Milli Birlik Komitesi ve hükümetlerin almış oldukları kararlar ve tasarruflar hakkında cezai, mali veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemeyeceği ve bu nedenle yargı mercilerine başvurulamayacağı belirtilmiştir. Karma Komisyonun bu maddeyle ilgili tespit etmiş olduğu kaideler, Kurucu Meclis tarafından 26 Mayıs 1961'de kabul edilmiştir¹⁶⁹³. Böylece 27 Mayıs'ı yapanlar, yasalar önünde korumaya alınmıştır.

Temsilciler Meclisi Üyesi Emin Soysal, Anayasa Komisyonunun hazırlamış olduğu Anayasa tasarisını incelerken, Anayasanın ihlal edilmemesi ve çiğnenmemesi için gerekli korumanın sağlanmasını önermiştir¹⁶⁹⁴. Diğer taraftan Temsilciler Meclisi Üyesi Muharrem İhsan Kızıloğlu, Anayasa tasarisının görüşüldüğü bir sırada yapmış olduğu konuşmada ilginç bir öneride bulunmuştur. Kızıloğlu, İç Hizmet Kanununda olduğu gibi, Silahlı Kuvvetlerin Cumhuriyeti koruyacağına dair bir maddenin Anayasaya da yazılabileceğini belirtmiştir¹⁶⁹⁵. Bu tür önerilerle rejimin koruyucusu olarak Silahlı Kuvvetlerin görüldüğü tescillenmek istenmiş ve Silahlı Kuvvetlerin asli görevi dışında demokratik usul ve esaslara uygun olmayacak bir şekilde siyasi alana müdahale etmesinin mazur görülmesi istendiği anlaşılmıştır.

¹⁶⁹⁰ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 88; Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 138.

¹⁶⁹¹ *TMTD*, 20 Mayıs 1961, Yetmişinci Birleşim, Cilt: 5, s. 475, 478.

¹⁶⁹² *TMTD*, 4 Mayıs 1961, Altmışinci Birleşim, Cilt: 4, s. 660.

¹⁶⁹³ *KMTD*, 26 Mayıs 1961, On dördüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 102.

¹⁶⁹⁴ *TMTD*, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 471.

¹⁶⁹⁵ *TMTD*, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 482.

2.2.3. 1961 Anayasası'nın Kurucu Meclis'te Kabul Edilmesi

6 Ocak 1961'de toplanan Kurucu Meclis'te oluşturulan Anayasa Komisyonu ile yeni Anayasa hazırlanmış ve 9 Mart 1961'de Temsilciler Meclisi'ne getirilmiştir¹⁶⁹⁶. Temsilciler Meclisi'nde görüşülmeye başlanan Anayasa taslağının tamamı, 4 Nisan'da kabul edilmiştir¹⁶⁹⁷. Birinci müzakereleri tamamlanan yeni Anayasanın¹⁶⁹⁸, Temsilciler Meclisi'nde ikinci kez görüşülmesine 2 Mayıs 1961'de başlanmıştır. İkinci görüşmede maddeler tek tek okutulmuş, maddeler hakkında önerge veren üyelerden sonra Anayasa Komisyonu Sözcüsüne katılıp katılmadıkları sorulmuş ve sonrasında da oylama yapılmıştır¹⁶⁹⁹. Yeni Anayasa, Temsilciler Meclisi tarafından yapılan ikinci görüşme sonrasında 4 Mayıs 1961'de yapılan oylamada, oylamaya katılan 220 kişiden 215'inin oyunu alarak kabul edilmiştir. 5 kişi ise çekimser kalmıştır¹⁷⁰⁰.

Temsilciler Meclisi'nden gelen Anayasa tasarısını Milli Birlik Komitesi, 9 Mayıs 1961'de ele almaya başlamıştır. Anayasa görüşmelerinin Milli Birlik Komitesi'nde başladığı 9 Mayıs 1961'de konuşan Devlet Başkanı Cemal Gürsel, hazırlanmış Anayasa için; “Şimdiye kadar olan anayasaların en mükemmeli, en teminatlısı muhakkak ki, bu Anayasadır.” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur¹⁷⁰¹. 1961 Anayasası, uzun tartışmalardan sonra Milli Birlik Komitesi tarafından 17 Mayıs 1961'de kabul edilmiştir¹⁷⁰².

Milli Birlik Komitesi'nce değiştirilen Anayasa tasarısının maddeleri, 20 Mayıs 1961'de Temsilciler Meclisi'nde tekrar görüşülmeye başlamıştır¹⁷⁰³. Anayasa tasarısında Milli Birlik Komitesi tarafından değiştirilen maddelerden, Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmeyenler karma komisyona havale edilmiştir. Bu çerçevede, karma komisyona Temsilciler Meclisi'nden; Muammer Aksoy, Nurettin Ardiçoğlu, Turhan Feyzioğlu, Turan Güneş, Emin Paksüt ve Bahri Savcı seçilmişlerdir¹⁷⁰⁴. Bu arada, Temsilciler Meclisi üyelerinden 58 kişi, 23 Mayıs 1961'de vermiş oldukları

¹⁶⁹⁶ Ulay, *Harbiye Silah Başına!* (27 Mayıs 1960), s. 194.

¹⁶⁹⁷ *Milliyet Gazetesi*, “Anayasa tasarısının tümü dün kabul edildi”, 5 Nisan 1961, s. 1.

¹⁶⁹⁸ *Milliyet Gazetesi*, “Anayasanın birinci müzakeresi bitti”, 26 Nisan 1961, s. 1.

¹⁶⁹⁹ *TMTD*, 2 Mayıs 1961, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 4, s. 477- 479.

¹⁷⁰⁰ *TMTD*, 4 Mayıs 1961, Altmışınca Birleşim, Cilt: 4, s. 672; *Milliyet Gazetesi*, “Anayasanın tümü dün kabul edildi”, 5 Mayıs 1961, s. 1.

¹⁷⁰¹ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen birinci Birleşim, 9 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 2; Tunçkanat, 27 Mayıs 1960 *Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 408.

¹⁷⁰² *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen yedinci Birleşim, 17 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 42; Tunçkanat, 27 Mayıs 1960 *Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 408.

¹⁷⁰³ *TMTD*, 20 Mayıs 1961, Yetmişinci Birleşim, Cilt: 5, s. 437.

¹⁷⁰⁴ *TMTD*, 20 Mayıs 1961, Yetmişinci Birleşim, Cilt: 5, s. 482.

önerge ile Anayasanın 27 Mayıs 1961'e kadar yetiştirilebilmesi için bayram günleri de dahil geceli gündüzlü çalışılmasını istemişlerdir. Verilen bu önerge, oybirliği ile kabul edilmiştir¹⁷⁰⁵.

Kurucu Meclis'in 27 Mayıs 1961 tarihli toplantısında, bütün maddeleri görüşülmüş olan Anayasa tasarısı açık oya sunulmuştur. 262 kişinin oy kullandığı yeni Anayasa, 2 çekimser oya karşılık 260 oyla Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiştir¹⁷⁰⁶. Anayasa tasarısının Kurucu Meclis tarafından kabul edildiği 27 Mayıs 1961 tarihinde bir konuşma yapan Kurucu Meclis Başkanı Kazım Orbay, şunları söylemiştir: "Türk Milleti bir daha geri alınmayacak surette hürriyetini elde etmiş şerefli bir insan topluluğu ve haysiyetli bir millet olarak dünya önüne çıkmış bulunuyor. Artık hürriyetlerinin temiz havası içinde bütün gücü ile çalışacak, kısa zamanda layık olduğu en yüksek medeni millet seviyesine yükselecektir¹⁷⁰⁷." Aynı gün bir konuşma yapan Devlet Başkanı Cemal Gürsel, Türk Milleti'nin yıllardır beklediği ve layık olduğu hakları ve hürriyetleri sağlayan, demokratik hukuk devletinin sağlam temellerini atan, milli istek ve ihtiyaçlara uyan Anayasanın halkoyuna sunulmak üzere hazırlandığını ve kabul edildiğini belirtmiştir¹⁷⁰⁸.

2.2.4. 1961 Anayasası'nın Değerlendirilmesi ve 1924 Anayasası ile

Karşılaştırılması

1961 Anayasası'nı bir reaksiyon anayasası olarak nitелеmek mümkündür. Bunu hazırlık aşamasında yapılan tartışmalarda rahatça görebiliriz¹⁷⁰⁹. Bu tepkinin sonucu olarak, 1950- 1960 döneminde ülkeyi yöneten siyasi görüşün ve toplumsal çevrenin tekrar iktidara gelseler dahi, ülke yönetiminde etkili olmaması üzerine bir Anayasa planlanmıştır. 1961 Anayasası hakkında bir konuşma yapan Temsilciler Meclisi Üyesi Fuat Arna, hazırlanan Anayasanın modern bir sistem getirdiğinden, Anayasal hukuk ve devlet idaresi bakımından insanlığın varmış olduğu müteakmil prensipleri ihtiva ettiğinden, insan hak ve hürriyetlerini tafsilatı ile ilan ettiğinden bahsetmiştir¹⁷¹⁰. Bedi

¹⁷⁰⁵ *TMTD*, 23 Mayıs 1961, Yetmiş ikinci Birleşim, Cilt: 5, 534.

¹⁷⁰⁶ *KMTD*, 27 Mayıs 1961, On beşinci Birleşim, Cilt: 2, s. 109; *Son Havadis Gazetesi*, 29 Mayıs 1961, s. 1; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 89.

¹⁷⁰⁷ *KMTD*, 27 Mayıs 1961, On beşinci Birleşim, Cilt: 2, s. 109.

¹⁷⁰⁸ *KMTD*, 27 Mayıs 1961, On beşinci Birleşim, Cilt: 2, s. 110.

¹⁷⁰⁹ *TMTD*, 20 Nisan 1961, Kırk dokuzuncu Birleşim, Cilt: 3, s. 553.

¹⁷¹⁰ *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 369.

Feyzioğlu da Anayasa tasarısı üzerine yapmış olduğu konuşmada, yeni Anayasa konusunda ortaya konulan gayretin önemine dikkat çekmiştir¹⁷¹¹. Bütün bu değerlendirmeler, 1961 Anayasası ile ilgili birbirine zıt yorumlar yapmayı da beraberinde getirmektedir.

Temsilciler Meclisi Üyesi Şefik İnan, 156 maddeden oluşan yeni Anayasanın 80 maddesinin 1924 Anayasası'nı kapsadığını, geriye kalan 76 maddenin ise birkaç istisna dışında Fransa, Almanya ve İtalya anayasalarından alındığını belirtmiştir¹⁷¹². Bilindiği gibi 1961 Anayasası'nın hazırlanması sürecinde DP'nin üye ve taraftarları bu süreçten dışlanmıştır¹⁷¹³. CHP ve CKMP'den üyeler yer alırken, toplumun önemli bir kesimini oluşturan DP'den üyelerin bulundurulmaması, 1961 Anayasası'nın hazırlanması sürecindeki en büyük eksikliklerden birisi olmuştur¹⁷¹⁴. CHP'li üyelerin etkisi ile; iki meclisli yapı, Anayasa Mahkemesi, yargı bağımsızlığı, temel hak ve hürriyetler itirazsız kabul ettirilmiştir. Ayrıca, seçim kanunlarının hazırlanmasında da CHP'li üyeler aktif görev almışlardır¹⁷¹⁵. CHP'lilerin 1961 Anayasası'nın hazırlanmasındaki etkileri nedeniyle, seçilmiş iktidar çeşitli frenler ve dengeler sistemi ile kontrol edilmek istenmiştir. Bu da iktidara uzun süredir gelemeyen CHP'nin diğer siyasilere güvensizliğini gösteren bir durum ortaya koymuştur¹⁷¹⁶. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel de 1969 yılında değerlendirmelerde bulunmuş, 1961 Anayasası hazırlanırken hükümetin hizmet görmesinin esas alınmadığını, bilakis hizmet görürken zarar vermesi ihtimali düşünülerek çalışmasını frenleyici bir tutumun içinde olduğunu belirtmiştir¹⁷¹⁷.

1961 Anayasası üzerinde CHP'nin etkin rolü olmakla birlikte CKMP/ MP de etkili olmuştur. CKMP Genel Kurul Üyesi Rahmi İnceler, 24 Mayıs 1966'da radyoda yaptığı bir konuşmada; hakim teminatı, Anayasa Mahkemesi, üniversite muhtariyeti, çift meclisli yapının CKMP tarafından 1948 yılından beri savunulduğunu

¹⁷¹¹ *TMTD*, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 483.

¹⁷¹² *TMTD*, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 386.

¹⁷¹³ Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, s. 132.

¹⁷¹⁴ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 70.

¹⁷¹⁵ Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, s. 25; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP ve Planlı Kalkınma (CHP Planlı, Sistemli ve Düzenli Kalkınmaya İnanan Bir Partidir)*, s. 9; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1963, s. 11- 12.

¹⁷¹⁶ Özbudun ve Gençkaya, *Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, s. 26.

¹⁷¹⁷ Süleyman Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No: 37, Doğu Matbaası, Ankara 1969, s. 41; Süleyman Demirel, *Büyük Türkiye*, İkinci Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1977, s. 127.

belirtmiştir¹⁷¹⁸. Yine Osman Bölükbaşı da, 31 Mayıs 1966 tarihli radyo konuşmasında; nisbi temsil, çift meclis, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu, Yüksek Seçim Kurulu, insan hakları, sosyal haklar, planlı kalkınma gibi fikir ve kurumların yıllarca Millet Partisi tarafından savunulduğunu ve 1961 Anayasası ile MP'nin fikirleriyle iktidara geldiğini belirtmiştir¹⁷¹⁹.

Temsilciler Meclisi Üyesi Rıza Göksu, Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanmış olan yeni Anayasa ile ilgili eksik kalan kısımları dile getirmiştir. Göksu bu çerçevede, milliyetçilik ile devrimciliğe gereği kadar yer verilmediğini belirtmiştir¹⁷²⁰. Buna karşılık 1961 Anayasası ile ilgili değerlendirmelerde bulunan Mümtaz Soysal, 20. yüzyılda ihtilal neticesinde gerçekleştirilen bir Anayasaya çalışma ve sosyal adalet yerine “milliyetçilik” kavramının girmesini hayretle karşıladığını belirtmiştir¹⁷²¹. Yine Temsilciler Meclisi Üyesi Fethi Çelikbaş da Anayasa tasarısıyla ilgili görüşlerini açıklamıştır. Ona göre Anayasa, “sosyal devlet anlayışına” verdiği ehemmiyeti “mülkiyet ve miras hakkına” vermekten kaçınmıştır¹⁷²². Bu arada 1961 Anayasası'nı hazırlayan üyelerden olan Muammer Aksoy, Anayasada yer alan sosyal devlet ve sosyal adalet ilkelerinin sosyalistlik anlamına gelmeyeceği belirtmiş ve bu Anayasanın asla doktrin olmadığını, Anayasada ne devletçilik ne liberalizm ne sosyalizm ne de herhangi bir izm'in olmadığını vurgulamıştır¹⁷²³.

Celal Bayar, demokrasi açısından 1961 Anayasası'nın 1924 Anayasası'ndan daha geri olduğunu ve “gerici bir Anayasa” olduğunu ifade etmektedir¹⁷²⁴. 1961 Anayasası'nı göklere çıkaran veya kıymetsizleştiren değerlendirmelere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bu çerçevede öncelikle 1961 Anayasası'nın 1924 Anayasası üzerine inşa edildiğini belirtmek gerekmektedir. Bununla birlikte 1961 Anayasası, başta kişi hak ve özgürlükleri olmak üzere birçok konuda 1924 Anayasası'ndan bir üst

¹⁷¹⁸ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 23.

¹⁷¹⁹ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, San Matbaası, Ankara 1966, s. 70.

¹⁷²⁰ *TMTD*, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 456.

¹⁷²¹ Mümtaz Soysal, “Kurucu Meclis”, *Yön Gazetesi*, 27 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 2, s. 11.

¹⁷²² *TMTD*, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 463.s

¹⁷²³ Coşkun Kırca, *CHP Sosyalist Bir Parti Midir?*, Balkanoğlu Matbaası, Ankara 1967, s. 20- 21.

¹⁷²⁴ İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor*, 5. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul 2009, s. 229.

noktada bulunmaktadır¹⁷²⁵. 1961 Anayasası, kendisinden önceki 1921 ve 1924 anayasalarından farklı olarak “anayasanın üstünlüğü” ilkesini kabul etmiş ve anayasanın yasama, yürütme ve yargı organlarını bağlayan en üst hukuk normu olduğunu açıklamıştır¹⁷²⁶. Yine 1924 Anayasası’nda millet, egemenliğini TBMM eliyle kullanırken, 1961 Anayasası’nda milletin egemenliğini yetkili organlar eliyle kullanacağı belirtilmiştir¹⁷²⁷. Celal Bayar, 1950’li yıllardan itibaren DP ve CHP’nin iki farklı devlet görüşüne sahip olduğunu belirtmiştir. DP, millet egemenliğini ve hâkimiyetini üstün kılan ve 1924 Anayasası’nı temel alan bir anlayışı savunurken, CHP ise farklı kurum ve kuruluşlara bağlı olarak egemenliğin paylaşılmasını savunmuştur. Bu çerçevede DP, 1924 Anayasası’nın hükümlerine göre bir egemenlik anlayışını benimserken, CHP’nin 1961 Anayasası’na göre bir egemenlik anlayışını ve devlet görüşünü savunduğunu söyleyebiliriz¹⁷²⁸. 1961 Anayasası ile meclisin üstünlüğü anlayışından vazgeçilmiş ve milletin egemenliğini yetkili organlar eliyle kullanacağı belirtilmiştir¹⁷²⁹. Cumhuriyetin numaralandırılması adeti kapsamında, 1924 Anayasası dönemi I. Cumhuriyet, 1961 Anayasası dönemi de II. Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılmıştır¹⁷³⁰. Özetle 27 Mayıs sonrasında oluşturulan yeni kurumlarla, millete ait olan egemenlik yetkisi, bu kurumlar vasıtasıyla kullanılmaya başlamış ve seçilmiş hükümetin elindeki mevcut birçok yetki de tırpanlanmıştır.

1961 Anayasası, insan hak ve hürriyetlerini ön sıraya almış bir anayasadır¹⁷³¹. Anayasanın başlangıç kısmında; insan hak ve hürriyetlerine, demokratik hukuk devletine özellikle vurgu yapılmıştır¹⁷³². Aşırı liberal bir yapı arz eden 1961 Anayasası ile¹⁷³³, birey de devlet kadar ön planda tutulmuştur¹⁷³⁴. Bu Anayasada hürriyetler, statik bir kavram olmayıp dinamik bir yapı arz etmiştir¹⁷³⁵. Demokrasinin teminat rejimi olduğu düşünülürse, yeni Anayasada hürriyetleri perçinleyecek hükümlerin konulması

¹⁷²⁵ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 99; Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 193- 198; *Tercüman Gazetesi*, 26 Haziran 1961, s. 1.

¹⁷²⁶ Tanör, *İki Anayasa (1961- 1982)*, s. 20- 21.

¹⁷²⁷ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 192; Tanör, *İki Anayasa (1961- 1982)*, s. 32.

¹⁷²⁸ Tanör, *İki Anayasa (1961- 1982)*, s. 29- 30.

¹⁷²⁹ Üskül, *Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 64.

¹⁷³⁰ *Yön Gazetesi*, 27 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 2, s. 4.

¹⁷³¹ Üskül, *Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 118.

¹⁷³² Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 192.

¹⁷³³ Karpaz, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 248.

¹⁷³⁴ Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 48.

¹⁷³⁵ Tanör, *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası*, s. 223.

büyük önem taşımaktadır¹⁷³⁶. 1961 Anayasası ile temel hak ve özgürlükler, anayasal güvenceye kavuşmuş ve özgürlüklere devletin saygı göstermesi esası belirlenmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin bazı durumlarda kanunla sınırlandırılabilmesi belirtilmiş olmakla birlikte, özüne dokunulamayacağı vurgulanmıştır¹⁷³⁷. Askeri darbe sonucunda özgürlükçü bir Anayasanın ortaya konulmasında, hazırlayan ekibin sivillerden oluşmasının büyük katkısı bulunmaktadır¹⁷³⁸. 1961 Anayasası, bir taraftan temel hak ve özgürlükler ile çoğulcu demokrasi anlayışını güçlendirirken, diğer taraftan askeri ve bürokratik vesayetçiliği de kuvvetlendirmiştir. Özetle, seçilmiş organlar üzerine vesayet mekanizmaları oluşturulmuştur¹⁷³⁹. 1961 Anayasası ile getirilen yeniliklerden birisi de işçiler ve işverenlerin serbestçe sendika kurabilmelerinin sağlanması olmuştur. Toplu sözleşme ve grev hakkı yanında sosyal güvenlik hakkı da getirilmiştir¹⁷⁴⁰. Düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, basın ve yayın özgürlüğü, üniversite özerkliği gibi alanlarda önemli değişiklikler olmuştur¹⁷⁴¹. Bülent Tanör ise, 1961 Anayasası'nda siyasi düşünce hürriyeti konusunda sınırsız bir durumun mevcut olduğunu ve bunun ürkütücü olduğunu belirtmiştir. Bu yönüyle 1961 Anayasası, bütün ideolojilerin serbestçe tartışılmasına, eleştirilmesine, savunulmasına ve propagandasına açık olup, fikir suçu gibi yasakların konmasına da kesinlikle karşı olmuştur¹⁷⁴². 1961 Anayasası ile sağlanan geniş serbestlik ortamı, ilerleyen süreçte anarşiyi de beraberinde getirecektir¹⁷⁴³. Nihayet 1961 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlerin özü ve sınırlanmasına ait 11. maddesi, 20 Eylül 1971'de değişikliğe uğramıştır. Değişiklikte en dikkat çeken konu, cumhuriyeti ortadan kaldırmak amacıyla temel hak ve hürriyetlerin kullanılamayacağı konusu olmuştur¹⁷⁴⁴. 20 Eylül 1971 tarihli Anayasa değişikliği ile, basın ve haber alma hürriyetinin ve önceden izin almadan dernek kurabilme hürriyeti gibi hürriyetler, devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü ile kamu düzeni nedeniyle kanunla

¹⁷³⁶ Feridun Ergin, "Anayasa değişikliği", *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 2.

¹⁷³⁷ Tanör, *İki Anayasa (1961- 1982)*, s. 25- 26.

¹⁷³⁸ Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 74.

¹⁷³⁹ Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, s. 132- 134; Ferruh Tuzcuoğlu, "Anayasal Demokrasi", *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s. 69.

¹⁷⁴⁰ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 206.

¹⁷⁴¹ Ateş, *68'li Olmak*, s. 35; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 236; Behice Boran, *Savunma*, Sosyalist Yayınlar: 1, Pele-Sor Basım-Yayın, İstanbul 1992, s. 115.

¹⁷⁴² Tanör, *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası*, s. 224- 225.

¹⁷⁴³ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 249.

¹⁷⁴⁴ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 194.

sınırlanabileceği hükme bağlanmıştır¹⁷⁴⁵. 1971 Anayasa değişikliği ile aynı zamanda yürütme organı daha güçlü hale getirilmiştir¹⁷⁴⁶.

1961 Anayasası'nın 54- 57. maddeleri siyasi haklar ve ödevler kısmına ayrılmıştır. Her vatandaşın seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu, seçimlerin serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık döküm ve sayım esaslarına göre yapılacağı belirtilmiştir¹⁷⁴⁷. Bu Anayasa ile siyasi partiler, kurumsal bir güvenceye kavuşmuş ve Anayasanın 56. maddesi ile siyasi partilerin ister muhalefette, isterse iktidarda olsun demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olduğu belirtilmiştir. 1971 Anayasa değişikliği ile de siyasi partilere yapılacak devlet yardımının anayasal güvenceye kavuşması sağlanmıştır. Siyasi partilerin kapatılması konusunun da Anayasa Mahkemesi'nde görülmesi sağlanarak, bir güvence sistemi oluşturulmuştur¹⁷⁴⁸. Bu çerçevede 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu en önemli kurumlardan birisi de Anayasa Mahkemesi olmuştur. Anayasa Mahkemesi, bu dönemin en tartışmalı kurumlarından birisi olmuştur¹⁷⁴⁹. Bu Anayasa ile Danıştay'a üye seçimleri yetkisi, Meclis yerine Anayasa Mahkemesi'ne verilmiştir. Bu bağlamda 1961 Anayasası'nın bir tepki Anayasası olduğunu belirtmiştik. Bu Anayasa ile TBMM ve yürütme organlarına duyulan güvensizlik nedeniyle, yargı kuruluşları ve özerk kuruluşlara üstünlük ve yetki sağlanmıştır¹⁷⁵⁰.

1961 Anayasası ile 21 yaşını tamamlayanlara seçme hakkı, 30 yaşını tamamlayanlara seçilme hakkı tanınmıştır. Senatör olabilmek için ise 40 yaşının tamamlanması öngörülmüştür¹⁷⁵¹. 1961 Anayasası'na göre kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış TBMM üyeleri arasından yedi yıllığına üçte iki çoğunlukla Cumhurbaşkanı seçilebileceği ve bir kişinin iki defa Cumhurbaşkanı seçilemeyeceği 95. madde ile hüküm altına alınmıştır¹⁷⁵². 1961 Anayasası'nın hazırlanması sırasında,

¹⁷⁴⁵ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 197- 200.

¹⁷⁴⁶ Üskül, *Türk Demokrasisi 'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 65.

¹⁷⁴⁷ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 207- 208.

¹⁷⁴⁸ Üskül, *Türk Demokrasisi 'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 28- 29; Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 208; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 182.

¹⁷⁴⁹ Anayasa Mahkemesi, 1963 yılında 295 karar çıkartmış, 1964 yılında 77, 1965 yılında 67, 1966 yılında 47, 1967 yılında ise 47 karar çıkarmıştır. Faik Muzaffer Amaç, *Milli Emniyet Dosyası*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969, s. 162; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)*, s. 236.

¹⁷⁵⁰ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 71; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 245, 289.

¹⁷⁵¹ Üskül, *Türk Demokrasisi 'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 40.

¹⁷⁵² Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 224.

Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi önerilmiş ancak, bu teklif kabul edilmemiştir¹⁷⁵³.

1961 Anayasası ile getirilen yeniliklerden birisi de iki meclisli bir yapının oluşturulmasıdır. Anayasanın 63. maddesinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan meydana geldiği belirtilmiştir¹⁷⁵⁴. Bilindiği gibi temsili demokrasilerde halkın seçtiği temsilcilerden oluşan parlamentolar önemlidir¹⁷⁵⁵. 1961 Anayasası'na göre Millet Meclisi'nin genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşacağı, seçimlerin dört yılda bir yapılması gerektiği belirtilmiştir. Otuz yaşını dolduran herkesin milletvekili seçilebileceği, seçilenlerin tekrar aday olabileceği, aday olmak için memurluktan çekilme şartının konulamayacağı, ancak hakimler, subaylar, askeri memur ve astsubayların mesleklerinden çekilmeden aday olamayacakları hüküm altına alınmıştır¹⁷⁵⁶. Cumhuriyet Senatosu da, genel oyla seçilen 150 üye, Cumhurbaşkanı tarafından seçilen 15 üyeden kuruludur. Ayrıca, Milli Birlik Komitesi Başkanı ve üyeleri ile eski Cumhurbaşkanları, yaş haddi gözetilmeksizin Cumhuriyet Senatosu'nun tabii üyesi sayılmışlardır. Tabii üyeler, herhangi bir siyasi partiye girdikleri takdirde ilk Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde tabii üyelikleri sona ermektedir. Millet Meclisi'nden farklı olarak Cumhuriyet Senatosu'na seçilebilmek için, kırk yaşını doldurmuş olmak ve yükseköğrenim yapmış olmak şarttır. Cumhuriyet Senatosu üyeliği altı yıl olup, süresi biten kişi tekrar üye olabilmektedir. Genel oyla ve Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerin üçte biri her iki yılda bir yenilenmektedir. Millet Meclisi seçimlerine denk gelen zamanlarda Cumhuriyet Senatosu seçimlerinin birleşik yapılması da hüküm altına alınmıştır¹⁷⁵⁷. Yasaların önce Millet Meclisi'nde daha sonra da Senato'da görüşülmesi öngörülmüştür. Böylece Meclis'in kararlarının denetlenmesi ve incelenmesi amaçlanmıştır¹⁷⁵⁸.

1961 Anayasası'na göre TBMM üyeleri ve Bakanlar Kurulu kanun teklifi yapabilmektedir. Kanun teklifleri öncelikli olarak Millet Meclisi'nde görüşülmektedir.

¹⁷⁵³ Altuğ, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a, s. 212.

¹⁷⁵⁴ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 210; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 235.

¹⁷⁵⁵ Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 47.

¹⁷⁵⁶ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 213; Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 369.

¹⁷⁵⁷ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 214- 215; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 103; Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 369.

¹⁷⁵⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 90- 91.

Millet Meclisi tarafından kabul edilen kanun tasarı ve teklifleri, Cumhuriyet Senatosu tarafından da kabul edilirse metin kanunlaşmaktadır. Cumhuriyet Senatosu'ndan gelen metin Millet Meclisi'nce benimsenmezse, her iki Meclis tarafından karma bir komisyon kurulmaktadır. Millet Meclisi; ya kendi hazırladığı metni, ya karma komisyon tarafından hazırlanan metni ya da Cumhuriyet Senatosu'nca hazırlanan metni kabul etmek zorundadır. Millet Meclisi'nin reddettiği metin, Cumhuriyet Senatosu'nca da reddedilirse tasarı düşmektedir. Cumhuriyet Senatosu'nun kabul etmiş olduğu bir metni, Millet Meclisi de benimserse kanunlaşmakta, reddedilmesi durumunda tasarı ve teklif düşmektedir. TBMM'de kabul edilen kanunlar, Cumhurbaşkanına gönderilmektedir. On gün içerisinde kanunlar, yayımlayabileceği gibi bir kez daha görüşülmek üzere gerekçesi ile birlikte TBMM'ye geri gönderilebilmektedir. Kanun tekrar kabul edilirse, Cumhurbaşkanınca yayınlanması hüküm altına alınmıştır¹⁷⁵⁹. Bu arada Bakanlar Kurulu programı, her iki Meclis'te okunmakta, ancak Millet Meclisi'nde güvenoyuna sunulmaktadır. Görev sırasında da güvenoyu Millet Meclisi'nden istenmektedir¹⁷⁶⁰.

Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen 15 kontenjan senatörün ve tabii senatör kabul edilen Milli Birlik Komitesi üyeleri ve doğal üye olarak kabul edilen eski cumhurbaşkanlarının demokratik usullere göre Cumhuriyet Senatosu üyesi olarak belirlenmemeleri eleştirilere neden olmuştur¹⁷⁶¹. MBK üyelerine verilen en önemli garanti olan ömür boyu tabii senatörlük yanında¹⁷⁶², üyelikleri süresince yapmış oldukları eylemlerden dolayı da sorumlu tutulamayacakları 1961 Anayasası ile hüküm altına alınmıştır¹⁷⁶³. Hatta 1961 Anayasası'nın geçici 4. maddesi ile Milli Birlik Komitesi'ne sağlanan bu güvence, 1982 Anayasası'na da örnek oluşturmuş ve geçici 15. madde ile Milli Güvenlik Konseyi'ne de aynı güvence sağlanmıştır¹⁷⁶⁴.

1961 Anayasası ile Genelkurmay Başkanının, Başbakana karşı sorumlu olduğu belirtilmiştir¹⁷⁶⁵. 1961 Anayasası ile Genelkurmay Başkanlığının doğrudan Başbakanlığa bağlanması, emsali NATO devletlerinden farklılık oluşturmuştur. İlgili

¹⁷⁵⁹ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 221- 223.

¹⁷⁶⁰ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 226.

¹⁷⁶¹ Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 51.

¹⁷⁶² Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 78- 79; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Araştırmalar 1960- 1965*, s. 114.

¹⁷⁶³ Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, s. 248; Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 85- 86.

¹⁷⁶⁴ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 88.

¹⁷⁶⁵ Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 74; Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 228; Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 81.

NATO devletlerinde Genelkurmay Başkanları, Savunma Bakanının arkasında otururken; Türk delegasyonunda yan yana oturmaktadırlar¹⁷⁶⁶. 1961 Anayasası ile milli savunma anlayışının yerini milli güvenlik anlayışı almıştır¹⁷⁶⁷. 1961 Anayasası ile kurulan Milli Güvenlik Kurulu, ordunun sivil iradeyi sürekli olarak kendine bağlama düşüncesinden doğmuştur. MGK'dan önce 1949 yılında kurulan benzer kurum, Milli Savunma Yüksek Kurulu'dur. Burada da milli savunmadan milli güvenliğe yönelik bir dönüşüm yaşanmış, bu durum dış tehdit algısının, iç ve dış tehdit algısına dönüştüğünü göstermektedir¹⁷⁶⁸. 1961 Anayasası ile Milli Güvenlik Kurulu, hükümet ve askeri bürokrasi arasındaki ilişkileri düzenleyen ve askerlerin kararlara katıldığı bir kurum haline getirilmiştir¹⁷⁶⁹. 1961 Anayasası ve 129 sayılı Milli Güvenlik Kurulu Kanunu'nda sadece; "Kurul, aldığı kararları Bakanlar Kuruluna bildirir" hükmü yer almakta ve MGK kararlarının bağlayıcılığına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Buna rağmen, sivil iktidarlar Türk Silahlı Kuvvetlerin genel politikasına ters düşen bir politikayı uygulamada dikkatli davranmışlardır¹⁷⁷⁰. 1961 Anayasası'ndan sonra askeri yargının da anayasal bir organ olarak düzenlenmesi ve askeri yargının adli yargıya paralel olarak özerk bir yapıya kavuşması, ordunun sistem içerisindeki özerk durumunu güçlendirmiştir¹⁷⁷¹. Bütün bunlar, 27 Mayıs'la birlikte siyasi iradenin iç ve dış politikada rahat davranmamasına neden olmuş, olası askeri müdahale düşüncesi sürekli zihinleri meşgul etmiştir. Millet egemenliğinin olduğu demokratik ülkelerde askeri kurumlar ancak, milletin emrinde hizmet gören kurumlar olmak zorundadır. Aksi takdirde, yönetim sistemi demokratik olamayacağı gibi asker de milletin emrinde olamayacaktır.

Geçici hükümler hariç olmak üzere 157 maddeden oluşan 1961 Anayasası¹⁷⁷², 1969 yılında bir kez, 1970 yılında iki kez, 1971 yılında yine iki kez, 1973 yılında bir

¹⁷⁶⁶ Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, s. 248.

¹⁷⁶⁷ Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 72.

¹⁷⁶⁸ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 82- 83.

¹⁷⁶⁹ Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 123- 124; Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, s. 73.

¹⁷⁷⁰ *Resmi Gazete*, 19 Aralık 1962, Sayı: 11286, s. 9425; Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 84; Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 229.

¹⁷⁷¹ Vahap Coşkun, "Askeri Yargı- Sivil Yargı", *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker- Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Sena Ofset, İstanbul 2010, s. 41.

¹⁷⁷² Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 191- 260.

kez ve 1974 yılında bir kez olmak üzere toplam yedi kez değişikliğe uğramıştır¹⁷⁷³. Kalkınma ve sanayileşme hareketlerini plan ve sosyal adalet esasına bağlayan 1961 Anayasası, Türkiye'nin on yıl boyunca hızlı kalkınma ve sosyal gelişim sürecine katkı sağlamıştır¹⁷⁷⁴. Hürriyet gazetesinin 15 Ekim 1961'den sonra rejim konusunda Türkiye'de nelerin değiştiğini 19 Mart 1963 tarihinde İsmet İnönü'ye sorması üzerine İnönü, 1961'den sonra Anayasanın millet hayatına yön verdiğini, istenen müesseselerin büyük ölçüde kurulduğunu, hak ve hürriyetlerin işletildiğini, karma ve koalisyon hükümetlerinin istikrarı bozacağı düşüncesinin bertaraf edildiğini, iktisadi durgunluğun açılma devrine girdiğini belirterek demokratik rejimin yürüyüp gelişeceğine işaret etmiştir¹⁷⁷⁵. Üniversitelerin özerkliği, radyoların da özerk kamu kuruluşları haline getirilmesi, yargıç bağımsızlığı ve hakim güvencesi gibi hukuki esaslar nedeniyle 1961 Anayasası dikkatle takip edilmiştir¹⁷⁷⁶. 17 Aralık 1968 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda yapmış olduğu konuşmada Tabii Senatör Suphi Karaman, 1961 Anayasası aleyhinde yapılan konuşmalara şiddetle karşı çıkmıştır¹⁷⁷⁷. Bütün bunlar, 1961 Anayasası'nın 1960'lı yıllarda çokça desteklenmesine katkı sağlamıştır. Diğer taraftan Anayasanın ve kanunların ortaya çıkarmış olduğu özgür ortamın özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren toplumsal olaylara neden olması, 1961 Anayasası'nın sorgulanmasına ve çeşitli konularda eleştirilmesine neden olmuştur.

2.2.5. 1961 Anayasası'nın Halka Anlatılması ve Propaganda Süreci

Kurucu Meclis açıldıktan sonra yeni Anayasanın 27 Mayıs 1961'de halkoyuna sunulacağına dair ve seçimlerin de 2 Temmuz 1961'de yapılacağına dair tahminler yapılmaya başlamıştır¹⁷⁷⁸. Anayasanın halkoyuna sunulmasına dair kanun tasarısı, Temsilciler Meclisi'ne sunulmuş¹⁷⁷⁹, ikinci kez 6 Mart 1961'de Temsilciler Meclisi'nde yapılan görüşme neticesinde kabul edilmiştir¹⁷⁸⁰. Bu Kanun, 22 Mart 1961'de ise Milli Birlik Komitesi'ne gelmiş ve onaylanmıştır¹⁷⁸¹. Nihayet 283 sayılı "Anayasanın

¹⁷⁷³ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 191.

¹⁷⁷⁴ Ali Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 277- 278.

¹⁷⁷⁵ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 9.

¹⁷⁷⁶ Çaydar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 107- 109.

¹⁷⁷⁷ CSTD, 17 Aralık 1968, Birinci Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 49, s. 442- 445.

¹⁷⁷⁸ *Milliyet Gazetesi*, "Seçimler 2 Temmuz'da", 19 Şubat 1961, s. 1.

¹⁷⁷⁹ *Milliyet Gazetesi*, "Temsilciler Meclisi halkoyu tasarısını dün kabul etti", 3 Mart 1961, s. 1.

¹⁷⁸⁰ TMTD, 6 Mart 1961, Yirmi üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 491- 492.

¹⁷⁸¹ MBK Genel Kurul Toplantısı, Yetmiş üçüncü Birleşim, 22 Mart 1961, Cilt: 6, s. 3.

halkoyuna sunulması hakkında Kanun”, 1 Nisan 1961 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir¹⁷⁸². Bu Kanunda seçmenlerin oy kullanabilmeleri için seçmen kütüklerine kayıtlı olmaları öngörülmüştür. Evet ve hayır yazılı iki ayrı renkte pusulanın yeteri kadar çoğaltılması kararlaştırılmıştır¹⁷⁸³.

Anayasa tasarısı, Kurucu Meclis’te 27 Mayıs 1961’de halkoyuna sunulmak üzere kabul edilmiştir¹⁷⁸⁴. Kabul edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 31 Mayıs 1961 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmıştır¹⁷⁸⁵. Milli Birlik Komitesi, 20 Haziran 1961’de almış olduğu kararla Anayasanın 9 Temmuz 1961’de halkoyuna sunulmasını kararlaştırmıştır¹⁷⁸⁶. Komitenin konuyla ilgili 56 nolu kararı, 23 Haziran 1961 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Bu karara göre, 9 Temmuz 1961’de yapılacak olan halkoylaması öncesinde Anayasanın halka tanıtılması faaliyetlerinin başlangıç tarihi olarak 22 Haziran 1961 belirlenmiştir¹⁷⁸⁷. Bu arada Kurucu Meclis Kanunu’na baktığımızda, yeni Anayasanın ve Seçim Kanununun en geç 27 Mayıs 1961’e kadar hazırlanması, bu tarihe kadar yetişmezse bir defaya mahsus olmak üzere 15 gün ek süre verilmesi, 34. madde ile hüküm altına alınmıştır. Anayasanın belirtilen tarihe kadar hazırlanmaması veya halkoyu neticesinde reddedilmesi durumunda, her 100 bin kişiye bir üye hesabıyla yeni bir Temsilciler Meclisi’nin oluşturularak görevine başlatılması ve Anayasayı hazırlaması öngörülmüştür. İkinci kez oluşturulan Temsilciler Meclisi’nce hazırlanan Anayasanın kabul edilmesinden sonra derhal yayınlanması ve halkoyuna sunulmadan yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır¹⁷⁸⁸. Buradan hareketle vatandaşların ilk Anayasaya evet dememeleri durumunda, ikinci Anayasayı halkın önüne getirmeyecekleri söylenerek, bir bakıma “evet” propagandası yapılmıştır.

Anayasanın halka anlatılması amacıyla Kurucu Meclis üyelerinden Ahmet Bilgin, Ekrem Alican ve İsmail Rüştü Aksal, 26 Mayıs 1961 tarihli toplantıda Kurucu Meclis’in 29 Mayıs 1961 tarihinden itibaren on günlük bir tatil yapmasına dair önerge

¹⁷⁸² Resmi Gazete, 1 Nisan 1961, Sayı: 10771, s. 3749.

¹⁷⁸³ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 187.

¹⁷⁸⁴ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 102; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 189; *Milliyet Gazetesi*, “Anayasa kabul edildi”, 29 Mayıs 1961, s. 1.

¹⁷⁸⁵ Resmi Gazete, 31 Mayıs 1961, Sayı: 10816, s. 4201; *Milliyet Gazetesi*, “Yeni Anayasa Resmi Gazete ile yayınlandı”, 1 Haziran 1961, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 1 Haziran 1961, s. 1.

¹⁷⁸⁶ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 408.

¹⁷⁸⁷ Resmi Gazete, 23 Haziran 1961, Sayı: 10836, s. 4433.

¹⁷⁸⁸ Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 172- 173.

vermişler ve verilen bu önerge kabul edilmiştir¹⁷⁸⁹. Kurucu Meclis Üyesi Turan Güneş, vatandaşların 9 Temmuz 1961’de Anayasaya evet veya hayır diyebilmesi için gözünün önünde bir metnin olması gerektiğini belirtmiştir. Güneş bu konuda şunları belirtmiştir: “Devletin kağıdı ve matbaası vardır, üçüncü hamur kağıda pekala basılabilir. Basılan Anayasalar köylere gönderilip kahvelerde vatandaşların bilgilerine arz edilebilir. Seçimde referandum, halkoyunun maddi şartıdır... Türkiye’deki her insan topluluğu Anayasa metnini bilmelidir. Hükümetten rica ediyorum, ellerindeki imkanlar çok geniştir. Altı saatte bunlar basılabilir. Büyük gazeteler, birkaç saat içerisinde 200- 300 bin adet gazete basmak imkanına sahiptirler. Devlette çok kısa bir zamanda Anayasayı basmak suretiyle köylere dağıtsın¹⁷⁹⁰.” Bu teklif üzerine bir konuşma yapan Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, Anayasanın halkın her ferdine duyurulması için elden gelen bütün gayretin gösterileceğini ve imkanlar ölçüsünde her köye Anayasanın ulaştırılacağını belirtmiştir¹⁷⁹¹. Referandum kapsamında İzmir’den Dr. Mustafa Kentli, 24 Mayıs 1961 tarihinde Devlet Başkanı Cemal Gürsel’e göndermiş olduğu telgrafta referandumla ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Kentli, referandumu tehlikeye düşürecek olumsuz eğilimlerin önlenmesini talep etmiştir¹⁷⁹².

New York Times, 10 Haziran 1961 tarihli sayısında Ankara’da herkesin politika konuştuğunu belirtmiş ve bunda Gürsel’in çok hafif bir otorite kullanmasının etkili olduğuna vurgu yapmıştır¹⁷⁹³. Yeni Anayasanın halka tanıtılması ve Anayasaya evet oyu verilmesi için ilk kampanya CHP Gençlik Kolları Genel Merkezi tarafından başlatılmıştır. Bu kapsamda 13 Haziran 1961’de başlayıp 20 Haziran’a kadar Karadeniz gezisine çıkmış ve 9 il ile birçok ilçe gezilmiştir. Yol üzerindeki kasaba ve köylerde de toplantılar yapılarak Anayasanın halka tanıtımı gerçekleştirilmiştir. CHP Gençlik Kolları ayrıca aynı amaçlarla Niğde, Adana, Mersin ve Gaziantep’e ikinci bir gezi düzenlemiştir. Bu gezide de birçok ilçe, kasaba ve köylere uğranılmıştır¹⁷⁹⁴.

Anayasanın halkoyuna sunulması arifesinde en büyük eleştiri, Adalet Partisi’ne yöneltilmiştir. Rejim taraftarlarına göre AP, Anayasaya “hayır” oyu için propaganda

¹⁷⁸⁹ *KMTD*, 26 Mayıs 1961, On dördüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 106.

¹⁷⁹⁰ *KMTD*, 21 Haziran 1961, On altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 130- 131.

¹⁷⁹¹ *KMTD*, 21 Haziran 1961, On altıncı Birleşim, Cilt: 2, s. 131.

¹⁷⁹² *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000923, Kutu No: 4/43, Fihrist No: 923-107.

¹⁷⁹³ *New York Times*, Jun 10, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 4. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115495248?accountid=9645>

¹⁷⁹⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları, *CHP Gençlik Kolları 1. Kurultayı Çalışma Raporu (2- 3 Ağustos 1961)*, Kurultay Dokümanları: 1, Ankara 1961, s. 13.

yapmıştır. AP'nin evet veya hayır propagandası yapıp yapmadığına dair metin içerisinde değerlendirmeler yer alacağı gibi, Anayasanın hazırlanması aşamasında dışlanan bir seçmen grubunun da Anayasaya evet demesi için zorlayıcı yöntemlerin kullanılmasının demokratik açıdan bir çelişki olduğunu söyleyebiliriz. Bu kapsamda CKMP lideri Bölükbaşı, AP lideri Gümüşpala'nın DP'nin sözde varisi gibi hareket ettiğini ve CHP'yi istemeyenlerin lideri gibi davrandığını savunmuştur¹⁷⁹⁵. Birkaç gün sonra açıklama yapan Cemal Gürsel ise, AP'nin iyi yolda olmadığını ve bunu masum vatandaşlarla bizzat AP liderinin bilmediğini ileri sürmüştür¹⁷⁹⁶.

Bu arada MBK üyeleri Anayasa için “evet” kampanyasına başlamışlardır¹⁷⁹⁷. Bu bağlamda Konya'da yaptığı konuşmada Kadri Kaplan darbeci ve tehdit edici bir üslupla şunları söylemiştir: “Biz bu Anayasanın yepyeni bir ışık getireceğine ve mükemmelliğine Allah'a inanır gibi inanıyoruz. Seçimler yapıldıktan sonra iktidara hangi parti gelirse gelsin bu Anayasaya uymak mecburiyetindedir. Eğer aksi olursa, çok iyi bir ders vereceğiz. Bu ders geçmiştekinden de ağır olacaktır. Biz topyekün millet olarak buna yeminliyiz. Anayasaya toz kondurmamak için nöbet tutacağız¹⁷⁹⁸.”

Referandum sürecindeki en büyük eleştirinin muhatabı olan AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, Temmuz ayından önce yaptığı açıklamada yeni Anayasanın Adalet Partisi idarecileri tarafından destekleneceğini belirtmiştir¹⁷⁹⁹. Yine Ragıp Gümüşpala, İzmir'de yaptığı konuşmada bir an evvel seçimlere gidebilmek için Anayasaya evet deme kararı aldıklarını belirtmiştir¹⁸⁰⁰. Siyasi parti liderlerinin Anayasa hakkında radyoda yapacakları konuşmalar için kura çekilmiş ve ilk konuşmayı 1 Temmuz 1961'de AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala yapmıştır. Bu konuşmada Gümüşpala, vatandaşların sandık başına giderek halkoyuna katılmasını istemiştir¹⁸⁰¹. 2 Temmuz 1961'de radyoda konuşma yapan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, yeni Anayasa üzerinde milletçe birleşilebileceğini açıklamıştır¹⁸⁰². Başka bir haberde üç liderin konuşması gündeme taşınmış; İnönü'nün Anayasa hakkında ızdırapların ve tecrübelerin mahsulü olduğunu belirtmesi, Bölükbaşı'nın beyaz oy kullanacaklarını vurgulaması ve

¹⁷⁹⁵ *Milliyet Gazetesi*, “Bölükbaşı, AP Lideri Gümüşpala'yı itham etti”, 1 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁷⁹⁶ *Milliyet Gazetesi*, “Kötü faaliyetleri millet durdurmalı”, 7 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁷⁹⁷ *Milliyet Gazetesi*, “Bölükbaşı, AP Lideri Gümüşpala'yı itham etti”, 1 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁷⁹⁸ *Milliyet Gazetesi*, “Evet kampanyası”, 2 Temmuz 1961, s. 1-7.

¹⁷⁹⁹ *Tercüman Gazetesi*, 27 Haziran 1961, s. 1.

¹⁸⁰⁰ *Milliyet Gazetesi*, 2 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸⁰¹ *Tercüman Gazetesi*, 2 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸⁰² *Tercüman Gazetesi*, 3 Temmuz 1961, s. 1.

Gümüşpala'nın da Anayasaya bir ay evvelden evet deme kararı aldıklarını belirtmesi konu yapılmıştır¹⁸⁰³.

AP liderinin ve parti ileri gelenlerinin Anayasa lehine yaptıkları açıklamalara rağmen, el altından olumsuz kampanya yürüttükleri savunulmuştur. Bu çerçevede, AP'lilerin Anayasaya milletin hayır demesini istedikleri, bohçacı olarak bilinen kadınların evlerde; “eğer evet denilirse Yassıada'dakilerin hepsinin asılacağı” yönünde propagandalar yaptıkları, köy kahvelerinde bir Amerikalı olarak anlatılan Mr. Referandumun bir papaz olduğu ve Anayasaya evet denilmesi durumunda ülke yönetimini Amerika'nın ele geçireceği yönündeki söylentiler yayıldığı belirtilmiş ve Anayasa aleyhine bir kamuoyunun oluşmasının sağlanmaya çalışıldığı vurgulanmıştır. Ayrıca, “hayırda hayır vardır”, bayrağımızın rengi olan “kırmızı oy pusulasının” kullanılması ve oylama neticesinde CHP'nin iktidara geleceği yönünde açıklamaların yapıldığı iddia edilmiştir¹⁸⁰⁴. Referandum öncesinde AP ileri gelenlerin Anayasa aleyhinde “hayır” oyu kullanılmasına yönelik açıklamaları bulunmamakla birlikte, referandum sonucunda önemli miktarda “hayır” oyu çıkmasından hareketle, el altından hayır propagandası yapılmış olabileceği ve “hayırda hayır vardır” tarzı propagandaların yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir¹⁸⁰⁵. Kaldı ki, karşıt bir iddia da Anayasa referandumu öncesinde “evet” diyecek olanların Türk, “hayır” diyeceklerin ise vatan haini olduğu propagandasının yapılmasıdır¹⁸⁰⁶. Bütün bu bilgilerden hareketle, sadece AP'nin suçlanması doğru olmasa gerekir. Çünkü, Anayasa lehine propaganda yapan asker ve sivil şahısların kullanmış oldukları üslup ve tarza bakıldığında zorlayıcı bir yöntem kullanıldığı ve herkesin “evet” demek mecburiyetinde olduğu gibi bir metot kullanılmıştır. Bu durum, hem demokratik açıdan hem de tanıtımdaki yöntem açısından hatalar içermektedir.

Yine benzer bir durum, AP Merkez Yönetim Kurulu Üyesi Kamuran Evliyaoğlu'nun Anayasanın sosyal tarafında mutabık olmadıklarını ancak, hukuki olarak desteklediklerini belirtmesi üzerine¹⁸⁰⁷, MBK İnkılapları Yayma Komitesi adına radyodan bir açıklama yapılmıştır. O açıklamada; “Bu kişiler ya bir iki asır gerilerde

¹⁸⁰³ *Milliyet Gazetesi*, “Üç Lider Anayasa için konuştu”, 3 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸⁰⁴ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kılıklı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 234- 236; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 408- 409.

¹⁸⁰⁵ Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71”, s. 137.

¹⁸⁰⁶ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 68.

¹⁸⁰⁷ *Milliyet Gazetesi*, 3 Temmuz 1961, s. 1.

geçmişin karanlıkları içinde yaşayan, ya da talanın hüküm sürdüğü dikta idaresine hasret duyanlardır.” denilerek AP’ye yüklenilmiştir¹⁸⁰⁸.

CHP, Anayasaya evet için ilk mitingini İnönü’nün de katılımı ile 3 Temmuz’da Taksim’de gerçekleştirmeye karar vermiştir¹⁸⁰⁹. Bu mitingde konuşan İnönü, şunları söylemiştir: “...Memleketi kanunsuz ve zararlı devirlerden kurtarıp, feyizli ve güvenli yaşama devrine getirmek için var gücümüzle uğraştık. Bu devrin beratı olan bu Anayasa, bugün için hazırlanmıştır. İstanbullular bütün milletimizin arzusuna tercüman olarak bu yeni Anayasayı milletin eseri saymaya, onu sevinçle, ümitle, ‘evet’ diyerek bağrilarına basmakta yerden göğe kadar haklıdırlar¹⁸¹⁰.” Bu arada radyoda bir konuşma yapan Cemal Gürsel, normal nizama varabilmek için Anayasaya evet demenin zorunluluğundan bahsetmiştir. Gürsel, demokratik nizama varabilmek için bütün vatandaşlardan evet demelerini istemiştir¹⁸¹¹.

Anayasa propagandası konusunda bir anısını da Anayasa Profesörü Ali Fuat Başgil anlatmıştır. Anayasa Komisyonunun çalışmalarını tamamladığı günlerde İstanbul Radyosu idaresindeki bir albayın evine geldiğini ve Anayasa hakkında radyoda konuşacak kişiler arasında Başgil’in de olduğunu belirtmiştir. Başgil ise, bunu kabul etmek istememiş ve hazır olmadığını belirtmiştir. Albay ise buna hazırlanmanın hoca için problem olmayacağını ifade etmiştir. Başgil, Anayasayı övmek ve vatandaşlardan rey isteme amacı güden bu programa katılmamak için beş altı günlüğüne Erdek’e tatile gittiğini belirtmiştir¹⁸¹². Diğer taraftan İlhami Soysal, Anayasa hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “1924 Anayasası’na göre çok daha duru bir Türkçe, çok daha açık bir ifade ile kaleme alınmış ve halkoyuna sunulacak olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası bu devletin kurucusu Büyük Atatürk’ün ilkelerinden zerre kadar ayrılmadan, demokratik bir rejim içinde süratle kalkınmamızı sağlayacak esasları da getiren bir Anayasa olarak vatandaş oylarının tamamını “evet” şeklinde sinesinde toplayacaktır¹⁸¹³.” Bütün bu verilerden hareketle, insanların herhangi bir konuda zorlayıcı olmadan değerlendirme yapmalarına imkan tanımak gerekmektedir. Ancak

¹⁸⁰⁸ *Milliyet Gazetesi*, “Anayasa’nın sosyal tarafına çatan AP’ye cevap verildi”, 5 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸⁰⁹ *Milliyet Gazetesi*, “Anayasa için ilk miting bugün”, 3 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸¹⁰ *Milliyet Gazetesi*, “Anayasa için dün ilk ‘evet’ mitingi yapıldı”, 4 Temmuz 1961, s. 1, 5.

¹⁸¹¹ *Milliyet Gazetesi*, “Gürsel ‘Evet’ istedi”, 5 Temmuz 1961, s. 1, 5.

¹⁸¹² Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil’in Hatıraları*, s. 86.

¹⁸¹³ İlhami Soysal, “İki Anayasa”, *Milliyet Gazetesi*, 2 Temmuz 1961, s. 5.

böyle bir ortamda, hem Anayasa hem de diğer yasal düzenlemeler objektif bir şekilde değerlendirilebilir.

Anayasa Referandumu öncesinde evet veya hayır yönünde yapılan propagandalar tamamlanmıştır¹⁸¹⁴. Akabinde referandum için seçim kurullarına giden vatandaşlar, oy listelerine itirazlarda bulunmuşlardır¹⁸¹⁵. Yabancı basın da referandum sürecini yakından takip etmiştir. Bu çerçevede, Times'ın 7 Temmuz 1961 tarihli sayısında Anayasanın referanduma sunulmasından bahsedilmiştir. İki haftadan beri ülke genelinde Anayasanın halka anlatılması için geziler düzenlendiği belirtilmiş, Anayasaya katılacak seçmenlerin ancak % 35'inin okuma yazma bildiğine işaret edilmiştir¹⁸¹⁶.

2.2.6. 9 Temmuz 1961 Tarihli Anayasa Referandumu ve Değerlendirmeler

Kurucu Meclis tarafından hazırlanmış olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 9 Temmuz 1961'de referanduma sunulmuştur¹⁸¹⁷. Türk tarihinde ilk defa millet, doğrudan doğruya sandığa giderek Anayasa için oy kullanmıştır¹⁸¹⁸. 9 Temmuz Anayasa referandumunda kırk yıldır oy kullanma hakları bulunmayan ordu mensubu subaylar ve astsubaylar ilk kez oy kullanmışlardır¹⁸¹⁹. Buna karşılık, Yassıda'da tutuklu bulunan DP'liler oy kullanamamışlardır. Gerekçe olarak da, Yassıda'da muhtarlığın bulunmaması ve askeri garnizon olması gösterilmiştir¹⁸²⁰. Yine seçmen kütüklerinden kaynaklı problemler nedeniyle birçok vatandaş oylarını kullanamamıştır¹⁸²¹.

Seçmenlerin referandum için sandığına gitmelerine yönelik çeşitli şahıslardan tavsiyeler gelmiştir. Bu çerçevede Refi Cevad Ulunay, "Bugünün ehemmiyeti" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Ulunay, yazısında referanduma gitmenin önemli ve kutsal bir vazife olduğunu, ülkenin yeni rejiminin bu Anayasa ile belirleneceğini, bu nedenle referanduma katılmanın politika ile ilgili olmadığını belirtmiştir. Etliye sütlüye

¹⁸¹⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Propaganda süresi bitti", 6 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸¹⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 9 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸¹⁶ *The Times*, Jul 7, 1961, p. 9;

<http://0find.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD A&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS152527079&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

¹⁸¹⁷ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 194.

¹⁸¹⁸ Nadir Nadi, "Anlamı büyük bir gün", *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Temmuz 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Sandık Başına", 9 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸¹⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 219; *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Temmuz 1961, s. 1; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 109.

¹⁸²⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸²¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Temmuz 1961, s. 1.

karışmayan ve biz ekmek partisindeniz diyenlerin doğru bir noktada olmadığını belirten Ulunay sözlerini şöyle tamamlamıştır: “İnsan yalnız ekmekle yaşamaz, bence ve birçoklarınca mesela ekmeksiz yaşanabilir de hürriyetsiz yaşanılmaz. İşte bize yaşamak hakkını verecek olan hürriyeti sandık başına gidip rey kullanmak suretiyle sağlayacağız. Gelecek nesillerin mesuliyeti bizim omuzlarımızdadır¹⁸²².”

Yüksek Seçim Kurulu tarafından Kurucu Meclis’e gönderilmiş olan tezkerede, 9 Temmuz 1961 tarihli Anayasa referandumu hakkında resmi bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere göre Anayasa oylamasında; 12.735.009 seçmenin bulunduğu, bunlardan 10.322.169 kişinin oylamaya katıldığı ve 10.282.561 kişinin oylarının geçerli olduğu ifade edilmiştir. YSK bilgilerine göre 6.348.191 kişinin Anayasaya evet oyu kullandığı, 3.934.370 kişinin ise hayır oyu kullandığı belirtilmiştir¹⁸²³. YSK verilerine göre 9 Temmuz 1961 tarihli Anayasa referandumuna katılım oranı % 81.05 olarak gerçekleşmiş, geçerli oyların yaklaşık % 61.74’ünün “evet” oyu olarak kullanıldığı, % 38.26’sının ise “hayır” oyu olarak kullanıldığı görülmüştür¹⁸²⁴. Anayasa oylamasına katılım, merkezlerde az iken, taşrada yüksek oranda gerçekleşmiştir¹⁸²⁵. 1961 Anayasası’na İzmir, Denizli, Aydın, Manisa, Sakarya, Zonguldak, Bolu, Kütahya, Bursa ve Samsun illeri kırmızı oy kullanmıştır¹⁸²⁶. 9 Temmuz 1961’de kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 20 Temmuz 1961’de 334 sayılı Kanun numarası ile Resmi Gazete’de yayımlanmıştır¹⁸²⁷.

Anayasa referandumunu Türk basını gibi yabancı basın da yakından takip etmiştir. Bu bağlamda, New York Times 11 Temmuz 1961 tarihli sayısında Anayasa referandumunu konu yapmıştır. Demokrasiye dönüşün ilk adımı olarak değerlendirilen Anayasa referandumuna seçmenlerin % 75’inin katılarak oy verdiği ve yaklaşık üçte ikisinin yeni Anayasaya evet dediği belirtilmiştir. Aynı zamanda Gürsel yönetiminin onaylanması anlamına geldiği belirtilen yazıda, yeni Anayasa ile birlikte insan hakları,

¹⁸²² Refi Cevad Ulunay, “Bugünün ehemmiyeti”, *Milliyet Gazetesi*, 9 Temmuz 1961, s. 3.

¹⁸²³ *KMTD*, 21 Temmuz 1961, Yirmi ikinci Birleşim, Cilt: 2, s. 287; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 189; *Son Havadis Gazetesi*, 10 Temmuz 1961, s. 1; *New York Times*, Jul 16, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 8. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115469765?accountid=9645>.

¹⁸²⁴ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 410; Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 102; Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 97; Yazıcı, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 72; *Son Havadis Gazetesi*, 10 Temmuz 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “Millet evet diyor”, 10 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸²⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸²⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Temmuz 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “Evet: % 65, Hayır: % 35”, 11 Temmuz 1961, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 11 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸²⁷ *Resmî Gazete*, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859, s. 4641; Kili ve Gözübüyük, *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, s. 191.

özgürlük, sosyal güvence, çalışma ve grev hakları gibi konuların güvence altına alındığı ifade edilmiştir. Ayrıca yeni Anayasa ile sivil parlamento hükümetinin kurulmasına imkan verildiği vurgulanmıştır¹⁸²⁸.

New York Times'ın 30 Haziran 1961 tarihli sayısında Türkiye'de komünistlere karşı yapılan bir baskında rejime yönelik bir komplo hazırlığının olduğu belirtilmiştir. Gazetenin haberine göre, devrimci örgütlerin 9 Temmuz'da yapılması planlanan referandum sürecinde kanlı bir eylem planladıkları belirtilmiştir. Bu olaylardan önce İçişleri Bakanı Nasır Zeytinoğlu'nun vermiş olduğu bilgilere göre tutuklanan 400 adet şüphelinin organizasyonlara sızan bireyler olduğu vurgulanmıştır¹⁸²⁹. Bu tür haberler yapılmış olmakla birlikte, 9 Temmuz 1961 Anayasa referandumu olaysız bir şekilde tamamlanmıştır.

1961 Anayasası'na yüzde 40'a yakın hayır oyu verilmiştir. Buradan vatandaşların önemli bir kısmının 1960- 1961 yıllarında gerçekleşen olayları onaylamadığı sonucuna ulaşılabilir¹⁸³⁰. 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'te DP seçmenlerini temsil edecek kişilerin bulunmaması DP'li seçmenlerin tepkisine neden olmuş¹⁸³¹, AP'nin de el altından yapmış olduğu Anayasaya hayır propagandası sonuç vermiş ve 4 milyona yakın kişi Anayasaya hayır oyu kullanmıştır¹⁸³². Referandum, Anayasanın değerlendirilmesinden daha çok, 27 Mayıs askeri rejiminin onaylanmasıyla alakalı görülmüştür¹⁸³³. Diğer taraftan Anayasanın her aşamasında savunuculuğunu yapan CHP'nin de halk tarafından oylandığı ve önemli oranda hayır cevabı aldığı söylenebilir¹⁸³⁴. Anayasa ile ilgili değerlendirmeler yapan İsmet İnönü ise, normal idareyi sarsıntısız şekilde kuracaklarını belirtmiştir¹⁸³⁵. Anayasa referandumu ile ilgili değerlendirmeler yapan Cemal Gürsel ise, halkı aldatmak için her türlü yalana başvurulduğunu iddia etmiş¹⁸³⁶, ancak Türk Milleti'nin olgunluğunu gösterdiğini

¹⁸²⁸ *New York Times*, Jul 11, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 30. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115436297?accountid=9645>

¹⁸²⁹ *New York Times*, Jun 30, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 6. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115416543?accountid=9645>

¹⁸³⁰ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 87.

¹⁸³¹ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 115.

¹⁸³² Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 213; Şahoğlu, *A.P. 'nin İçyüzü*, s. 59; Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 32.

¹⁸³³ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 91- 92.

¹⁸³⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 12 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸³⁵ *Milliyet Gazetesi*, "İnönü dün konuştu", 20 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸³⁶ *Milliyet Gazetesi*, "Gürsel, millet hileye karşı durdu, dedi", 12 Temmuz 1961, s. 1.

belirtmiştir¹⁸³⁷. Bu arada Başbakanlık tarafından yayınlanan tamimde, Anayasa hakkında olumsuz propaganda yapılmaması istenmiştir¹⁸³⁸.

Referandumla ilgili değerlendirmelerde bulunan Ömer Sami Coşar; “Halkoyu sonucunda hayırların sebebi” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bir referandumda evetler kadar hayırların da normal karşılanması gerektiğini belirten Coşar, bütün propagandalara ve hemen hemen bütün partilerin evet kampanyalarına rağmen dört milyona yakın insanın hayır demesinin düşündürücü olduğunu belirtmiştir. Coşar, bütün propaganda araçlarının “evet” için kullanılmasına rağmen olumsuz propagandaların etkili olduğunu vurgulamıştır. Evet demenin CHP’ye evet anlamına geleceği, hayır denilmesi durumunda da Yassıada’dakilerin serbest bırakılacağı ve tekrardan hükümete geçeceklerine dair propagandaların yapıldığından bahsetmiştir. Nihayet Coşar, referanduma aklı selimin hakim olduğunu vurgulamıştır¹⁸³⁹. Refi Cevat Ulunay da, köşesinde “Referandum münasebetiyle” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Ulunay, Anayasanın ekseriyetle kabul edildiğini ve memleketi demokrasiye götürecektir olan diğer gelişmelerin de tamamlanması arzusunun dile getirmiştir¹⁸⁴⁰.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel de, 1961 Anayasası’nın 27 Mayıs’ın neticesi olduğunu, ancak milletin reyleriyle kuvvet ve anlam kazandığını belirtmiştir¹⁸⁴¹. Vatandaşın reynin devletin temeli olduğuna vurgu yapan Demirel, 1961 Anayasası’nın vatandaşların temel haklarını korumada önemli bir noktada olduğunu ve demokratik idareyi tanzim etmiş olduğunu ifade etmiştir¹⁸⁴².

2.3. Kurucu Meclis’te Seçim Kanunları

Kurucu Meclis açıldıktan sonra, dört önemli seçim kanununa imza atmıştır. Bunlar; 283 sayılı Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun (01.04.1961), 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun (02.05.1961), 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu (30.05.1961), 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunudur (30.05.1961). Bu kanunlarla Senato seçimlerinde çoğunluk sistemi, milletvekili seçimlerinde ise nispi seçim sistemi

¹⁸³⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 12 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸³⁸ *Tercüman Gazetesi*, 16 Temmuz 1961, s. 1.

¹⁸³⁹ Ömer Sami Coşar, “Halkoyu sonucunda hayırların sebebi”, *Milliyet Gazetesi*, 11 Temmuz 1961, s. 5.

¹⁸⁴⁰ Refi Cevat Ulunay, “Referandum münasebetiyle”, *Milliyet Gazetesi*, 12 Temmuz 1961, s. 3.

¹⁸⁴¹ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.1, 9.

¹⁸⁴² *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.1, 2.

öngörülmüştür¹⁸⁴³. 157 sayılı Kurucu Meclis Teşkilî Hakkında Kanun'un ikinci maddesi ile Kurucu Meclis'in amacı açıklanmış, yeni Anayasa ile Seçim Kanununun hazırlanması ve en geç 29 Ekim 1961'de iktidarı yeni TBMM'ye devredinceye kadar yasama yetkisini kullanması ve yürütmeyi denetlemesi öngörülmüştür¹⁸⁴⁴.

Temsilciler Meclisi'nin 9 Ocak 1961'de yapılan Seçim Kanunu Komisyonu seçimlerine 247 üye katılmış olup, çoğunluğu hukukçulardan oluşan 22 kişi seçilmiştir¹⁸⁴⁵. İsmet Giritli, Seçim Kanunu Komisyonuna istifa dilekçesi verdiği halde seçildiğini belirtmesi üzerine, yerine yedeklerden seçilen Yavuz Feyzioğlu dahil edilmiştir¹⁸⁴⁶. Kurucu Meclis İçtüzüğü'nün beşinci maddesinde Seçim Kanunu Komisyonunun Seçim Kanunu tasarisını en geç 10 Mart 1961'e kadar Temsilciler Meclisi'ne vermeye mecbur olduğu vurgulanmıştır¹⁸⁴⁷. Nihayet konuyla ilgili hazırlanan tasarısı, 8 Mart 1961'de Temsilciler Meclisi'ne getirilmiştir¹⁸⁴⁸. Bu çerçevede çalışmalara başlanmış ve Temsilciler Meclisi'nin 15 Şubat 1961 tarihli toplantısında Seçim Kanunu Komisyonu Başkanı Şefik İnan'ın vermiş olduğu seçim kanunları hakkındaki rapor okunmuştur¹⁸⁴⁹.

2.3.1. Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun

Kurucu Meclis tarafından hazırlanmış olan 298 sayılı "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun" 26 Nisan 1961'de kabul edilmiş ve 2 Mayıs 1961'de yürürlüğe girmiştir¹⁸⁵⁰. Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun tasarısı, görüşülmek üzere 8 Mart 1961'de Temsilciler Meclisi'ne getirilmiştir¹⁸⁵¹. Turhan Feyzioğlu, komisyonun parti endişesi gütmeksizin

¹⁸⁴³ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 76; Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihçesi*, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul 1962, s. 12; Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 51; Ülkü Varlık ve Banu Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, Der Yayınları, İstanbul 2001, s. 98.

¹⁸⁴⁴ *Resmî Gazete*, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682, Kanun No: 157, s. 2766; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 103.

¹⁸⁴⁵ *TMTD*, 6 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 16.

¹⁸⁴⁶ *TMTD*, 6 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 17.

¹⁸⁴⁷ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yetmiş ikinci Birleşim, 24 Ocak 1961, Cilt: 6, s. 18.

¹⁸⁴⁸ *TMTD*, 8 Mart 1961, Yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 500.

¹⁸⁴⁹ *TMTD*, 15 Şubat 1961, On sekizinci Birleşim, Cilt: 1, s. 263.

¹⁸⁵⁰ *Resmî Gazete*, 2 Mayıs 1961, Sayı: 10796, s. 3961; Mehmet Ali Yalçın, *Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunları*, Vatan Gazetecilik, İstanbul 1965, s. 57.

¹⁸⁵¹ *TMTD*, 8 Mart 1961, Yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 500.

seçim emniyetini ve dürüstlüğünü sağlayacak bir tasarı oluşturduğunu belirtmiştir. Bu arada tasarı ile ilgili müzakereler de başlatılmıştır¹⁸⁵².

Seçim Kanununda seçmen yaşı önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Bu çerçevede, 8 Mart 1961'de Temsilciler Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada İsmet Giritli, 27 Mayıs'ın memleketin aydın, zinde ve genç kuvvetlerinin eseri olduğunu belirtmiştir. Giritli, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile seçmen yaşının 22'den 18'e indirildiğini belirtmiş ve böylece genç kuvvetlerin memleket idaresinde aktif olmalarının sağlanacağını vurgulamıştır¹⁸⁵³. Giritli'nin 18 yaşına dair açıklaması kesin olmamakla birlikte, Temsilciler Meclisi'nde seçmen yaşı 18 olarak önerilmiştir. Bu arada Amerika, İngiltere, Avusturya, Fransa, Yunanistan, Çekoslovakya ve Yenezelanda'da 21 yaş; İsviçre, Romanya ve Güney Afrika'da 20 yaş; sadece Rusya'da 18 yaşın seçmen yaşı olduğu belirtilmiştir¹⁸⁵⁴. Temsilciler Meclisi'nde seçmen yaşı uzun tartışmalara neden olmuş ve seçmen yaşı konusunda farklı görüşler ortaya konulmuştur¹⁸⁵⁵. 18 yaş meselesi MBK'da kabul edilmemiş ve seçmen yaşının 21 olması kararlaştırılmıştır¹⁸⁵⁶. Bu konuyla ilgili olarak Milli Birlik Komitesi'nde konuşan Muzaffer Yurdakuler, 18 yaşında olan bir gencin babasının etkisinde olacağını ve ülkenin idaresinde önemli olan seçimlerde olası yanlış tercihlere neden olabileceğine dikkat çekmiştir. Ona göre seçmen yaşının askerden dönülen ve düşünme imkanının eline alındığı 21 yaşın olması gerektiğini savunmuştur¹⁸⁵⁷. Nihayet, Milli Birlik Komitesi'nde 21 yaş olarak belirlenen seçmen yaşı, Kanunun altıncı maddesine girerek yasalaşmıştır¹⁸⁵⁸.

Subayların ve astsubayların oy kullanıp kullanamayacaklarına dair tartışmalar Temsilciler Meclisi'nde ve Milli Savunma Komisyonu'nda uzun tartışmalara neden olmuştur. Kimi üyeler subay ve astsubayların oy kullanmalarının orduda ikiliğe neden olacağını ve politikanın orduya sirayet edeceğini savunmuşlardır. Subayların oy kullanmaları durumunda emirleri altındaki askerlere de siyasi tercihlerde tesir edebilecekleri iddiası ileri sürülmüştür. Bir kısım üyeler de subayların ve astsubayların

¹⁸⁵² *Milliyet Gazetesi*, "Seçimle ilgili tasarrının müzakeresi başladı", 9 Mart 1961, s. 1.

¹⁸⁵³ *TMTD*, 8 Mart 1961, Yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 510- 511.

¹⁸⁵⁴ *TMTD*, 8 Mart 1961, Yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 520.

¹⁸⁵⁵ *TMTD*, 10 Mart 1961, Yirmi altıncı Birleşim, Cilt: 1, s. 595- 598.

¹⁸⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, "MBK, seçmen yaşını 21 olarak kabul etti", 13 Mart 1961, s. 1.

¹⁸⁵⁷ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yetmiş altıncı Birleşim, 12 Nisan 1961, Cilt: 6, s. 2.

¹⁸⁵⁸ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yetmiş yedinci Birleşim, 13 Nisan 1961, Cilt: 6, s. 3- 4; *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yetmiş sekizinci Birleşim, 18 Nisan 1961, Cilt: 6, s. 36; Yalçın, *Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunları*, s. 57; *Resmî Gazete*, 2 Mayıs 1961, Sayı: 10796, s. 3961.

memleketin yetiştirmiş olduğu aydın, mütefekkir kesimi oluşturduğunu ve bu nedenle memleket idaresine oylarıyla katılmalarının yararlı olacağını savunmuşlardır. Nihayet Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunu'nun 7. maddesi ile oy kullanamayacaklar tespit edilmiştir. Silah altında bulunan erler, onbaşılar ve kıta çavuşları ile askeri öğrencilerin oy kullanamayacakları, 37 oya karşılık 162 oyla Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmiş ve böylece kanunlaşmıştır¹⁸⁵⁹.

Temsilciler Meclisi'nin 25 Ağustos 1961 tarihli oturumunda yapılan görüşmelerde propaganda süresi, birçok üye karşı çıkmasına rağmen seçim gününden önceki 30 gün için verilen mühlet 21 güne düşürülmüştür. 298 sayılı "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Kanununun" 49. maddesinde propaganda süresiyle ilgili yapılan değişiklik teklifinde 172 kişi oy kullanmış, 107 kişi değişikliği kabul ederken 60 kişi reddetmiş, 5 kişi de çekimser kalmıştır¹⁸⁶⁰. Yine aynı Kanunun 58. maddesi ile propaganda yayınlarına ilişkin yasaklar açıklanmıştır. Buna göre duvar ilanları ile el ilanları ve diğer her türlü matbualar üzerinde Türk Bayrağı, dini ibareler ve Arap harfli yazıların, resimlerin kullanılması yasaklanmıştır¹⁸⁶¹.

Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun tasarısına ait Temsilciler Meclisi'ndeki birinci görüşmeler, 29 Mart 1961'de tamamlanmıştır¹⁸⁶². İkinci görüşmeler ise, 4 Nisan 1961'de başlatılmıştır¹⁸⁶³. Bütün görüşmeler ve oylamalar, 26 Nisan 1961'de tamamlanmış ve ilgili Kanun kabul edilmiştir¹⁸⁶⁴. 298 sayılı bu Seçim Kanunu, 1961'den sonra da ihtiyaçlara göre zaman zaman değişikliklere uğramıştır¹⁸⁶⁵.

2.3.2. Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu

304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu 24 Mayıs 1961'de kabul edilmiş ve 30 Mayıs 1961'de yürürlüğe girmiştir¹⁸⁶⁶. Seçimlerin tek dereceli ve

¹⁸⁵⁹ *TMTD*, 6 Nisan 1961, Otuz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 2, s. 650; Varlık ve Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, s. 99.

¹⁸⁶⁰ *TMTD*, 25 Ağustos 1961, Yüz üçüncü Birleşim, Cilt: 7, s. 69.

¹⁸⁶¹ *TMTD*, 5 Nisan 1961, Otuz sekizinci Birleşim, Cilt: 2, s. 582.

¹⁸⁶² *TMTD*, 29 Mart 1961, Otuz üçüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 360.

¹⁸⁶³ *TMTD*, 4 Nisan 1961, Otuz yedinci Birleşim, Cilt: 2, s. 528.

¹⁸⁶⁴ *Resmî Gazete*, 2 Mayıs 1961, Sayı: 10796, s. 3961.

¹⁸⁶⁵ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 112.

¹⁸⁶⁶ *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1961, Sayı: 10815, s. 4185; Yalçın, *Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunları*, s. 116.

çoğunluk usulüne göre genel, eşit ve gizli oyla yapılacağı, oyların sayımı, dökümü ve tutanağa geçirilmesinin açık olarak gerçekleştirileceği hüküm altına alınmıştır. Cumhuriyet Senatosu'na seçimle 150 üye seçilebileceği, iki yılda bir üçte bir Senato üyesinin yenileneceği kararlaştırılmıştır. Ölüm ve istifa nedeniyle ayrılanlar için ara seçim yapılmayacağı ve üçte bir yenilemede açıkların doldurulacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış olanların Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilebileceği belirtilmiştir¹⁸⁶⁷. Cumhuriyet Senatosu'na ait bu özellikler, maddeler halinde kanunlaşmıştır.

Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu müzakereleri 11 Mayıs 1961'de Temsilciler Meclisi'nde başlamıştır¹⁸⁶⁸. Bu Kanun tasarısının Temsilciler Meclisi'ndeki ikinci görüşmeleri ise, 15 Mayıs 1961'de başlamıştır¹⁸⁶⁹. Tasarının ikinci görüşmelerinde seçimin tek dereceli olarak, çoğunluk usulüne göre, genel, eşit ve gizli oyla yapılacağı, kırk yaşını tamamlayan ve yükseköğrenim yapmış olan her vatandaşın Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilebileceği karar altına alınmıştır¹⁸⁷⁰. Tasarının ikinci görüşmelerinde seçmenin oy pusulalarının doldurulmasında serbest olduğu 12. madde ile tespit edilmiştir. Buna göre seçmen, istediği adayları oy pusulasına yazabileceği gibi, basılı oy pusulasındaki isimlerden dilediğini silebilmekte ve yerlerine başka adayların isimlerini de yazabilmesi öngörülmüştür. Bu madde aynı zamanda Kanunun 12. maddesi ile resmileşmiştir¹⁸⁷¹. Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte birinin iki yılda bir yenilenmesi esası belirlenmiştir. Kanuna göre iller A, B ve C gruplarına ayrılmış ve yenileme yapılacak iller Cumhuriyet Senatosu Başkanı tarafından yapılacak ad çekme ile yapılacağı vurgulanmıştır¹⁸⁷².

Cumhuriyet Meclisi Üyeliklerinin Seçimi Kanun tasarısı, 22 Mayıs 1961'de Milli Birlik Komitesi tarafından görüşülmeye başlanmıştır. Kanunun birinci maddesi, Temsilciler Meclisi'nde kabul edildiği şekliyle Milli Birlik Komitesi tarafından herhangi bir söz talebi olmadan kabul edilmiştir¹⁸⁷³. Cumhuriyet Senatosu'na kırk yaşını tamamlamış ve yükseköğrenim yapmış olan her vatandaşın seçilebileceği hükmü aynen

¹⁸⁶⁷ Yalçın, *Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunları*, s. 117.

¹⁸⁶⁸ *TMTD*, 11 Mayıs 1961, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 5, s. 239.

¹⁸⁶⁹ *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 350.

¹⁸⁷⁰ *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 350- 351.

¹⁸⁷¹ *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 354; *Resmi Gazete*, 30 Mayıs 1961, Sayı: 10815, s. 4186.

¹⁸⁷² *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 356.

¹⁸⁷³ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen sekizinci Birleşim, 22 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 21.

kabul edilmiş¹⁸⁷⁴, nihayet Cumhuriyet Meclisi Üyeliklerinin Seçimi Kanunu, Milli Birlik Komitesi tarafından 22 Mayıs 1961 tarihli oturumu ile kabul edilmiştir¹⁸⁷⁵. Toplam 21 maddeden oluşan Kanun, A, B ve C grubu illerin de tespit edilmiş şekliyle 30 Mayıs 1961'de yayınlanmıştır¹⁸⁷⁶.

2.3.3. Milletvekili Seçimi Kanunu

Kurucu Meclis'te kabul edilen seçim kanunlarından birisi de 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu olmuştur. Bu Kanun, 25 Mayıs 1961'de kabul edilmiş ve 30 Mayıs 1961'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir¹⁸⁷⁷. Tek dereceli olan milletvekili seçimlerinin, nispi temsil usulüne göre genel, eşit, gizli oy ve açık sayım esasına uygun yapılacağı, oyların sayımı, dökümü ve tutanağa geçirilmesinin açık olarak yapılacağı ve seçimle gelecek milletvekili sayısının 450 olacağı belirtilmiştir¹⁸⁷⁸. Milletvekili Seçimi Kanunu tasarısının Temsilciler Meclisi'nde yapılan ikinci görüşmelerinde karşı bir önerge verilmeden yukarıda bahsedilen özellikler kabul edilmiştir¹⁸⁷⁹. Temsilciler Meclisi'nin ikinci görüşmelerinde milletvekili seçilme yaşı olarak otuz yaşın tamamlanması öngörülmüştür. Türkçe okuyup yazma bilmeyenlerin, kısıtlıların, izinsiz yabancı devlet resmi hizmetinde bulunanların, kamu hizmetinden yasaklı olanların, ağır hapis cezasını gerektiren bir suçtan dolayı kesin hüküm giymiş olanların, taksirli suçlar hariç beş yıldan fazla hapis cezasına mahkûm olanların; zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik gibi yüz kızartıcı suçlardan hüküm giyenlerin, yükümlü olmalarına ve muaf bulunmalarına rağmen muvazzaf askerlik hizmetlerini yapmayanlar ile yapmış sayılmayanların milletvekili olamayacakları belirtilmiştir. Bu özellikler Kanunun 8 ve 9. maddelerine aynen girmiştir¹⁸⁸⁰. Kanunun 10. maddesinde, siyasi partilerin seçime katılabilmeleri için

¹⁸⁷⁴ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen sekizinci Birleşim, 22 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 22.

¹⁸⁷⁵ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen sekizinci Birleşim, 22 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 24.

¹⁸⁷⁶ *Resmi Gazete*, 30 Mayıs 1961, Sayı: 10815, s. 4186- 4187.

¹⁸⁷⁷ *Resmi Gazete*, 30 Mayıs 1961, Sayı: 10815, s. 4188; Yalçın, *Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunları*, s. 116.

¹⁸⁷⁸ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4001084, Kutu No: 4/56, Fihrist No: 1084, s. 1; Yalçın, *Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunları*, s. 122.

¹⁸⁷⁹ *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 357.

¹⁸⁸⁰ *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 358; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4001084, Kutu No: 4/56, Fihrist No: 1084, s. 2; *Resmi Gazete*, 30 Mayıs 1961, Sayı: 10815, s. 4188.

tüzüklerine göre ilk genel kurul toplantılarını yapmış olmaları ve en az 15 ilde altı aydan beri il ve ilçe teşkilatlarını kurmuş bulunmaları gerektiği vurgulanmıştır¹⁸⁸¹.

Seçim kanunlarında aranan en önemli özellik hiç şüphesiz demokratik esaslar olmuştur. Milletvekili Seçimi Kanunu değerlendirilirken bu konunun incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, Temsilciler Meclisi'nce Milletvekili Seçimi Kanunu görüşmeleri sırasında, partilerin milletvekili tespitinde merkez teşkilatına ayrılan kontenjan hakkında söz alan Alp Kuran, parti merkez kontenjanlarının kesin olarak yasak edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre merkez teşkilatına ayrılan kontenjanlar, partilerin diktatörlüklerini istedikleri gibi yürütmelerine neden olacaktır¹⁸⁸². Kasım Gülek de parti merkez teşkilatına tanınan yüzde 15'lik aday belirleme kontenjanına karşı çıkmıştır. Gülek, bu usulün yeni Anayasanın ruhuna aykırı olduğunu belirtmiş ve demokratik olmadığını vurgulamıştır. Gülek, merkez teşkilatına ayrılan kontenjanla ilgili kıymetli insanların aday olarak konulacağına dair iddiaların doğru olmadığını belirtmiş ve kıymetli insanların her halükarda seçileceğini belirtmiştir. Kasım Gülek şu şekilde devam etmiştir: “Arkadaşlar, elimizde yeni imkanlar var. Meclise seçilmezse Senatoya gelir. Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Şimdi Meclis dışında bakan tayin etme var. Bu kadar kıymetli insan her halde seçilir gelir. Bu kıymetli insan biraz da lütfetsin halka karışsın ve halk kendisini seçsin¹⁸⁸³.” Partilerin yüzde 15'inin merkez tarafından belirlenmesi durumunda her parti için 68 adayın merkez tarafından belirleneceği, dört partinin adayını bu şekilde belirlemesi durumunda 272 milletvekilinin merkez tarafından belirlenen kişilerden oluşacağı görülür ki, bu yeni Anayasanın ruhuna aykırı bir durumdur¹⁸⁸⁴. Temsilciler Meclisi'nde yapılan uzun tartışmalar neticesinde parti merkez kontenjanı oranı yüzde 15'ten yüzde 10'a düşürülmüştür¹⁸⁸⁵. Milletvekili Seçim Kanunu'nun ikinci kez Temsilciler Meclisi'nde görüşülmesi sırasında, parti merkez kontenjanlarının illerde gösterecekleri toplam adayın yüzde 10'unu geçemeyeceği hüküm altına alınmış¹⁸⁸⁶, Milli Birlik Komitesi

¹⁸⁸¹ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen sekizinci Birleşim, 22 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 5.

¹⁸⁸² *TMTD*, 11 Mayıs 1961, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 5, s. 222- 223.

¹⁸⁸³ *TMTD*, 11 Mayıs 1961, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 5, s. 226- 227.

¹⁸⁸⁴ *TMTD*, 11 Mayıs 1961, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 5, s. 227.

¹⁸⁸⁵ *TMTD*, 11 Mayıs 1961, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 5, s. 238.

¹⁸⁸⁶ *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 361.

görüşmelerinde de aynı oran kabul edilmiş¹⁸⁸⁷, ve nihayet bu oran Kanunun 15. maddesinde yerini almıştır¹⁸⁸⁸.

Milletvekili Seçimi Kanunu tasarısının ikinci görüşmelerinin başladığı 15 Mayıs 1961'de¹⁸⁸⁹, seçmene tercihli oy hakkı verilmesi de görüşülmüştür. Bu kapsamda tasarının 25. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: “Seçmen, seçime katılan siyasi partilerin basılı oy pusulaları üzerinde yazılı adaylardan hangilerini tercih ettiğini, adları hizasında bulunan dörtgenin içine (x) işareti koymak suretiyle bildirir. Seçmen tercih hakkını kullanıp kullanmamakta serbesttir. Ancak, seçmen bu tercih hakkını kullanmak isterse oy pusulası üzerinde adları yazılı adayların yarısı için kullanmak zorundadır. Kesirler hesaba katılmaz¹⁸⁹⁰.” Tasarıdaki bu madde aynen Kanunun 25. maddesi ile resmileşmiştir¹⁸⁹¹.

Milletvekili Seçimi Kanunu tasarısı, 22 Mayıs 1961'de Milli Birlik Komitesi'nde görüşülmeye başlamıştır. Kanun tasarısı ile ilgili bilgi veren MBK Üyesi Muzaffer Yurdakuler, seçimlere nispi seçim sistemi ile gidileceğini ve bunun millet tarafından “yıllarca beklenen bir sistem” olduğunu belirtmiştir. Milletvekili Seçimi Kanununun birinci maddesi, Komite tarafından söz hakkı alınmadan kabul edilmiştir¹⁸⁹². Bu da nispi seçim usulü ve seçimin açıklığı konusunda bir konsensüs sağlandığını bizlere göstermektedir.

2.3.4. Seçimlerde Çoğunluk ve Nispi Temsil Usulleri

Millet Meclisi seçimlerinin nispi seçim usulüne göre, Cumhuriyet Senatosu seçimlerinin ise çoğunluk usulüne göre yapılması kararlaştırılmıştır. Cumhuriyet Senatosu seçimlerine ait çoğunluk sistemi konusunda Temsilciler Meclisi üyeleri karşı bir önerge vermemişler, komisyonun belirlediği ifadeyi aynen kabul ederek oylamışlardır¹⁸⁹³. Bilindiği gibi seçim, bir tercih usulüdür. Seçimi, yönetilenlerin yönetenleri belirlemesiyle sonuçlanan bir usuller süreci, hukuki ve maddi işlemler

¹⁸⁸⁷ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen sekizinci Birleşim, 22 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 6.

¹⁸⁸⁸ *Resmi Gazete*, 30 Mayıs 1961, Sayı: 10815, s. 4188.

¹⁸⁸⁹ *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 357.

¹⁸⁹⁰ *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 384; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4001084, Kutu No: 4/56, Fihrist No: 1084, s. 5.

¹⁸⁹¹ *Resmi Gazete*, 30 Mayıs 1961, Sayı: 10815, s. 4189.

¹⁸⁹² *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen sekizinci Birleşim, 22 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 2- 3.

¹⁸⁹³ *TMTD*, 11 Mayıs 1961, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 5, s. 241; Varlık ve Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, s. 99- 100.

bütünü olarak tanımlayabiliriz¹⁸⁹⁴. Seçim usulü olarak nispi temsil sisteminde alınan oy oranı ile kazanılan sandalye oranı arasında oldukça fazla yakınlık bulunmaktadır. Ekseriyet/ çoğunluk sisteminde ise en çok oyu alan partinin yüksek oranda temsili söz konusudur. Nispi temsil sistemi, çoğunluk sistemine göre daha adil ve demokratik bir sistemi ifade etmektedir¹⁸⁹⁵.

Cumhuriyet Senatosu için İstanbul 3, Ankara 2, İzmir 2 ve diğer iller ise tek senatörlük seçim bölgesine ayrılmış ve ekseriyet/ çoğunluk sistemi kabul edilmiştir. Millet Meclisi ise her il bir seçim bölgesi olup, barajlı nispi temsil usulü esas alınmıştır¹⁸⁹⁶. Bu arada, CHP'den Kasım Gülek nispi temsil usulüne karşı bir yaklaşım sergilerken, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ve İsmail Rüştü Aksal, nispi temsilde ısrarcı olmuşlar ve bu şekilde bir seçim yasasının çıkmasına katkı sağlamışlardır¹⁸⁹⁷. CHP'nin 14 Ocak 1959 tarihli XIV. Kurultayı'nda ilan etmiş olduğu İlk Hedefler Beyannamesi'nde nispi temsil usulünden bahsedilmiş olmasına rağmen, kimi CHP'lilerin nispi temsil usulüne karşı çıkmaları düşündürücüdür¹⁸⁹⁸. Konuyla ilgili olarak Turan Güneş, Kurucu Meclis'te nispi temsil sistemini CHP'li bazı üyelere kabul ettirmekte zorluk çektiklerini belirtmiştir. Bunda CHP'nin tek başına iktidara geleceğine dair kesin bir inancın etkili olduğu söylenebilir¹⁸⁹⁹. CKMP Genel Başkanı Bölükbaşı ve Cemal Gürsel de seçimlerde nispi temsil usulünün uygulanmasını istemişlerdir¹⁹⁰⁰. Görülecektir ki, nispi temsil usulü Türkiye'de koalisyonlu yılları başlatacaktır¹⁹⁰¹. Diğer taraftan Kurucu Meclis, 1961 yılı Cumhuriyet Senatosu seçimleri için çoğunluk sistemini kabul etmiştir. Burada CHP ağırlıklı Kurucu Meclis üyeleri, eski DP'nin oylarının YTP, AP ve CKMP arasında paylaşılacağını ve oyların CHP'ye gideceğini hesaplamışlar, ancak beklenen gerçekleşmemiştir¹⁹⁰².

Çoğunluk sistemi, en çok oyu alan partinin veya adayın kazanması anlamına gelmektedir. Çoğunluk sisteminin temelinde istikrar unsuru bulunurken, adalet unsuru göz ardı edilmiştir. Bu sistemde küçük partilerden daha çok, iki büyük partinin oluşumu

¹⁸⁹⁴ Jean Marie Cotteret and Claude Emeri, *Seçim Sistemleri* (Çev. Tanju Gökçöl), Gelişim Yayınları, İstanbul 1975, s. 11.

¹⁸⁹⁵ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 136.

¹⁸⁹⁶ Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 9.

¹⁸⁹⁷ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kılıklı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 240- 241; *Milliyet Gazetesi*, "İnönü, Partisinin tutumunu açıkladı", 3 Nisan 1961, s. 1.

¹⁸⁹⁸ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 75.

¹⁸⁹⁹ Barlas, *Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, s. 210.

¹⁹⁰⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Bölükbaşı, nisbi temsil usulüyle seçim şart diyor", 12 Haziran 1960, s. 3.

¹⁹⁰¹ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 72.

¹⁹⁰² Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 109.

desteklemektedir¹⁹⁰³. En çok oyu alan adayın seçildiği oylamalara da çoğunluk oylaması denilmektedir¹⁹⁰⁴. Türkiye’de 16 Şubat 1950 tarihli ve 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile seçimlerin dürüst, serbest, teminatlı ve çoğunluk sistemine göre yapılması hüküm altına alınmıştır¹⁹⁰⁵. Türkiye’de 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde uygulanmış olan liste usullü ekseriyet/ çoğunluk sisteminde birinci parti ile ikinci parti arasında alınan oy oranlarında birbirine yakınlık olmasına rağmen, temsilde birinci parti çok yüksek oranda bir güce ulaşmaktadır. Bu durum ülke genelinde de çok orantısız ve adaletsiz sonuçlar doğurmuştur. Örnek olarak, 1954 seçimlerinde % 56.6 oranında oy alan DP, Meclis’teki sandalyelerin yaklaşık % 93’ünü elde etmiştir¹⁹⁰⁶. Bu durum, bir tarafta temsilde adaletsizliğe neden olurken, diğer tarafta tek başına kuvvetli ve istikrarlı hükümetler ortaya çıkarmaktadır.

1961 yılında Temsilciler Meclisi’nde seçim sistemleri tartışılırken nispi usulde d’Hondt sisteminin en adaletli ölçüleri Türkiye için sağlayacağı vurgulanırken, diğer yandan bazı üyeler de Briand usulünü savunmuşlardır. Alp Kuran, nispi sistemde hükümet istikrarını koruyacak bir sisteme geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kuran, bu sistemin adının Briand sistemi olduğunu belirtmiştir. Briand sistemi ile hem istikrarın korunacağı hem de tek partinin kahir ekseriyetine imkan tanınmayacağı ileri sürülmüştür. Kuran’a karşı Ahmet Bilgin ise Briand sisteminin adaletli olmayacağını belirtmiştir. Ona göre, bir yerde 20 bin oya ihtiyaç duyulan durumlarda 19.999 oy alan partinin oylarının Briand sisteminde başka partiye devredileceğini belirtmiştir¹⁹⁰⁷. Diğer taraftan 1961 döneminde Mehmet Altın, nispi temsil usulünün Türkiye’ye zararlı olacağını savunmuştur. Ona göre nispi temsil sistemi sosyal derdimiz olan itimat krizinin derinleşmesine neden olacaktır. Çözüm olarak Altın, 1950 seçimlerindeki sistemi göstermiştir. Altın ayrıca, DP’nin on yıllık tutumunun seçim kanunundan kaynaklanmadığını vurgulamıştır¹⁹⁰⁸.

Nispi temsil sisteminde her partiye ya da topluluğa sayısal gücüyle orantılı sayıda üyelik verme amaçlanmıştır. Bu sistem Aristoteles, Saint-Just, Condorcet gibi

¹⁹⁰³ Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, s. 57- 58.

¹⁹⁰⁴ Cotteret and Emeri, *Seçim Sistemleri*, s. 49.

¹⁹⁰⁵ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara Üniversitesi, s. 72.

¹⁹⁰⁶ Bilgiç, *Türkiye’de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 16; Özbudun, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 93; Cotteret and Emeri, *Seçim Sistemleri*, s. 56.

¹⁹⁰⁷ *TMTD*, 12 Mayıs 1961, *Altmış altıncı Birleşim*, Cilt: 5, s. 287- 289.

¹⁹⁰⁸ Altın, *Türkiye’de Siyasi Hareketler ve Sosyal Yapı*, s. 58- 59.

liberal yazarlar tarafından desteklenmiş olmakla birlikte, uygulamasına XIX. yüzyılın ikinci yarısında Danimarkalı Profesör Andrae tarafından senato seçimi için 1855 Anayasasına koydurmasıyla başlamıştır. Nispi temsilde her siyasi partiye, gerçek değerine sayıca eşit olmasa bile, büyük ölçüde orantılı olarak temsil hakkı sağlamak amaçlanmaktadır. Bu arada Belçika’da Adalet Bakanı Van den Heuven’in talebi üzerine Gand Üniversitesi medeni hukuk profesörü ve matematikçi Victor D’Hondt, bir seçim tasarısı hazırlamış ve bu tasarı 30 Kasım 1899’da kabul edilmiştir¹⁹⁰⁹.

D’Hondt sistemindeki nispi sisteme göre, partilerin almış oldukları oylar birden başlamak üzere çıkarılacak milletvekili sayısına kadar bölünmektedir. Bölünme neticesinde ortaya çıkan rakamlar büyükten küçüğe doğru sıralanmakta ve böylece seçilebilecek olan milletvekillerinin partilere dağılımı ortaya çıkmaktadır¹⁹¹⁰. Nispi temsil usulünün milli birliği kuvvetlendirme eğiliminde olduğu savı dikkatlerden kaçmamaktadır¹⁹¹¹. Türkiye’de barajlı nispi temsil sistemi, 1961 ve 1983 seçimlerinde uygulanmıştır. Bu sistemde partilerin aldıkları oy oranları ile mecliste temsil edilme oranları birbirine çok yakındır. Bu sistemle % 1- 5 arası oy almış olanların mecliste temsil edilmeleri ortadan kalkacak ve parti enflasyonu ile demokratik rejimin dejenere olması da önlenecektir¹⁹¹². Bu çerçevede Türkiye’de 1961 Senato seçimleri (çoğunluk sistemi) hariç, seçimlerde nispi temsil sistemi uygulanmıştır. 1961 seçimlerinde çevre barajlı d’Hondt, 1965 seçimlerinde milli bakiye sistemi ve sonraki seçimlerde ise barajsız d’Hondt sistemi uygulanmıştır¹⁹¹³.

Nispi temsil sistemi, mevcut siyasi partilerin kuvvetleri nispetinde temsil imkanını sağlayan bir sistem sunmaktadır¹⁹¹⁴. Bu sisteminin en önemli amacı, bir partinin Meclis’e tek başına hakim olmasını engellemektir¹⁹¹⁵. Hatta bu sistem, mevcut

¹⁹⁰⁹ Cotteret and Emeri, *Seçim Sistemleri*, s. 59- 61; Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, s. 120.

¹⁹¹⁰ MBK Genel Kurul Toplantısı, Seksen sekizinci Birleşim, 22 Mayıs 1961, Cilt: 6, s. 18; Cotteret and Emeri, *Seçim Sistemleri*, s. 66; Varlık ve Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, s. 45; d’Hondt nispi sistem için bir örnek: 6 milletvekili çıkaran bir bölge için 1. parti 40000, 2. parti 34000 3. parti de 20000 oy almış olsun. 1. partinin almış olduğu oyu birden altıya kadar böleriz; 40000, 20000, 13333, 10000, 8000, 6666 rakamlarını buluruz. 2. parti için ise; 34000, 17000, 11300, 8500, 6800, 5666 rakamlarını buluruz. 3. parti için ise; 20000, 10000, 6666, 5000, 4000, 3333 rakamlarını buluruz. Bu rakamları büyükten küçüğe sıraladığımızda ilk altı sıra milletvekili kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. 40>34>20>20>17>13 sıralamasına ulaşırız. Bu da 1. partinin 3 milletvekili, 2. partinin 2 milletvekili, 3. partinin ise 1 milletvekili kazanacağını bizlere gösterir.

¹⁹¹¹ Duverger, “Partiler ve Siyasi Rejimler”, s. 127.

¹⁹¹² Bilgiç, *Türkiye’de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 19.

¹⁹¹³ Üskül, *Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 40; Özbudun, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 109.

¹⁹¹⁴ Payaslıoğlu, *Siyasi Partiler*, s. 58; Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, s. 90- 91.

¹⁹¹⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 243.

partilerde ayrılıkları körüklemekte ve küçük partilerin doğuşunu sağlamaktadır¹⁹¹⁶. Özetle nispi temsil sistemi, avantajları ve dezavantajları bünyesinde taşıyan bir sistem görünümündedir. Çoğunluk sistemine göre daha demokratik bir yapı arz eden nispi temsil sistemi, koalisyonlara ve hükümet buhranlarına yol açması nedeniyle de istikrarsızlığa neden olabilmektedir.

2.4. Siyasi Faaliyetlerin Serbest Bırakılması ve Siyasi Partiler

2.4.1. Siyasi Faaliyetlere İzin Verilmesi

1960 yılı sonlarına gelindiğinde, siyasi faaliyetler konusu da gündeme gelmeye başlamıştır. Bu çerçevede Kurucu Meclis'in çalışmaya başlayacağı tarihten itibaren siyasi faaliyetlerin de serbest bırakılacağı dillendirilmeye başlamıştır¹⁹¹⁷. Kurucu Meclis'in açılmasından sonra yeni siyasi parti kurma yasağı kaldırılmış ancak, siyasi faaliyet yasağı kaldırılmamıştır¹⁹¹⁸. İçişleri Bakanlığı'nın 13 Ocak 1961 tarihli tebliği ile siyasi parti kurma yasağı kaldırılmış, 13 Şubat 1961 tarihine kadar bir aylık parti kurma süreci başlamıştır¹⁹¹⁹. Türkiye'deki siyasal gelişmeler yabancı gazeteciler tarafından da yakından takip edilmiştir. Bu çerçevede Jay Walz'ın haberine göre Türkiye'de politika üzerindeki yasağın kalkacak olmasının politikacılar açısından sevindirici olduğu, sivil hükümete geçişte kritik adımların atıldığı, yolun yarısının aşıldığı ve 23 kişilik Komitenin artık demokratik hükümet sürecine geçişi sorgulamadığı belirtilmiştir¹⁹²⁰.

1961 yılı Şubat ayı içerisinde Başbakan Yardımcısı Muharrem İhsan Kızıloğlu, siyasi faaliyetlerin yakında serbest bırakılacağı ve Devlet Başkanının arzusunun da bu olduğunu belirtmiştir¹⁹²¹. Bu arada bir taraftan siyasi faaliyetlerin Yassıda yargılamaları sonunda başlatılacağına dair söylentiler de dillendirilirken¹⁹²², diğer taraftan İçişleri Bakanı, valilerle toplantılar yaparak illerdeki siyasi ortam ve durumlar

¹⁹¹⁶ Payaşlıoğlu, *Siyasi Partiler*, s. 59; Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, s. 168- 170.

¹⁹¹⁷ *Milliyet Gazetesi*, "Siyasi faaliyet yedi Ocak'ta izin veriliyor", 26 Aralık 1960, s. 1.

¹⁹¹⁸ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 89.

¹⁹¹⁹ Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 54; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 101.

¹⁹²⁰ *New York Times*, Feb 25, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 3. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115352652?accountid=9645>

¹⁹²¹ *Milliyet Gazetesi*, "Siyasi Faaliyet Başlıyor", 21 Şubat 1961, s. 1.

¹⁹²² *Milliyet Gazetesi*, "Siyasi Faaliyet duruşmalardan sonra", 26 Şubat 1961, s. 1, 5.

hakkında bilgiler almaya başlamıştır¹⁹²³. Bütün bunlar, siyasi faaliyetler için toplumsal zeminin yoklandığını göstermektedir.

Cemal Gürsel, siyasi faaliyetlere 1 Nisan 1961'den itibaren izin verileceğini, ancak bunun kısıtlı bir izin olacağını belirtmiştir¹⁹²⁴. Bu çerçevede, 1 Nisan 1961 tarihinden itibaren siyasi partilerin teşkilat çalışmaları ile kapalı alanlarda yapılacak il, ilçe ve kurultay toplantılarına imkan tanınmasına Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir. Böylece siyasi faaliyetlere kısmi bir serbestlik tanınmış, açık alanlarda siyasi faaliyetlerde bulunma yasağı sürdürülmüştür¹⁹²⁵. Siyasi faaliyetlere verilen kısmi izinden sonra Ekrem Alican ve Ragıp Gümüşpala, yurt gezisine çıkmaya karar vermişlerdir¹⁹²⁶. Mayıs ayı başlarında ise Bakanlar Kurulu, siyasi partilerin köy ve muhtarlıklarda delege seçimine müsaade etmiştir¹⁹²⁷.

Yabancı basından New York Times'ın 4 Nisan 1961 tarihli sayısında, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün politik süreçte köklü değişikliklere ihtiyaç duyulduğu, iktidarda olan veya olmayan bütün partilerin birlikte hareket etmesi ve çalışması gerektiği yönündeki önerisine yer vermiştir¹⁹²⁸. İnönü'nün bahsetmiş olduğu önerilerin gerçekleştirilmesi hiç şüphesiz normal siyasal ortamlarda mümkündür. Bu bağlamda, 27 Mayıs 1961'den itibaren hükümet tarafından siyasi parti faaliyetlerine tamamen serbestlik tanınacağı belirtilmeye başlamıştır¹⁹²⁹. Nihayet siyasi faaliyetler, Anayasanın halkoyuna sunulması kapsamında, 22 Haziran'dan itibaren serbest bırakılmıştır¹⁹³⁰. Referandumda kabul edilen ve 1961 Anayasası olarak bilinen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile meydana çıkan özgürlük ortamında Türkiye'nin tüm sorunları siyasal ve toplumsal alanlarda tartışılmaya başlamıştır¹⁹³¹.

¹⁹²³ *Milliyet Gazetesi*, "Siyasi faaliyet hakkında valilerden bilgi istendi", 22 Mart 1961, s. 1, 5.

¹⁹²⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Siyasi Faaliyet 1 Nisan'da", 26 Mart 1961, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, "Siyasi faaliyet tebliği yayınlandı", 28 Mart 1961, s. 1, 5.

¹⁹²⁵ *BCA*, Dosya: 923, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 159.13.2; *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Nisan 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Siyasi Faaliyet Bugün Serbest", 1 Nisan 1961, s. 1, 5.

¹⁹²⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 29 Mart 1961, s. 1.

¹⁹²⁷ *Tercüman Gazetesi*, 4 Mayıs 1961, s. 1.

¹⁹²⁸ *New York Times*, Apr 4, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 4. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115383637?accountid=9645>

¹⁹²⁹ *Milliyet Gazetesi*, "Siyasi faaliyet 27 Mayıs'ta başlayacak", 9 Aralık 1960, s. 1.

¹⁹³⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Siyasi faaliyet dün serbest bırakıldı", 23 Haziran 1961, s. 1.

¹⁹³¹ *Genç*, 12 Mart'a Nasıl Gelindi, s. 20.

2.4.2. Siyasi Partilerin Kurulması

27 Mayıs'tan sonra intikal devresinin ne kadar süreceği tartışmalı olsa da, seçimle geleceklerin idareyi ele alacağı bilinmekte idi. Bu kapsamda siyasi parti kurma istek ve niyetleri de belirtilmeye başlamıştır. Bu kapsamda, emekli bir albay olan Enver Tuncalp'ın 27 Mayıs ruhunu devam ettirmek amacıyla “İhtilal Partisi” adıyla bir parti hazırlığı içerisinde olduğu basına yansımıştır¹⁹³². Yine MBK'dan Binbaşı Rıfat Baykal'ın CHP'yi tek parti haline getirmemek için yeni partiler kurulacağına dair bir açıklama yaptığı belirtilmiştir¹⁹³³. Benzer bir haber de Cemal Gürsel'in yeni bir partinin kurulmasına taraftar olduğu yönünde olmuştur¹⁹³⁴. DP'nin seçmen mirasını kontrol etmek isteyen Gürsel başta olmak üzere MBK üyeleri, kendi kontrollerinde bir partinin hazırlığına başlamışlardır. Bu kapsamda değerlendirilen kişilerden birisi Ekrem Alican olmuştur¹⁹³⁵.

İçişleri Bakanlığı'nın 13 Ocak 1961 tarihli tebliği ile 13 Şubat 1961 tarihine kadar bir aylık parti kurma süreci başlatılmıştır. Bu kapsamda ilk parti kurma girişimi Ekrem Alican tarafından, ikinci parti kurma girişimi ise Naci Bozkurt tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁹³⁶. 24 Ocak'ta yayınlanan ikinci tebliğde partilerin il ve ilçe teşkilatlarını kurmalarına izin verilmiştir¹⁹³⁷. Kurucu Meclis'te hazırlanmış olan Anayasa tasarısınının 56. maddesi ile siyasi partilerin önceden izin alınmaksızın serbestçe kurulacağı belirtilmiş ve ister iktidarda ister muhalefette olsun siyasi partilerin demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olduğu hüküm altına alınmıştır¹⁹³⁸. Ayrıca, 1961 Anayasası ile partilerin program ve faaliyetleri açısından demokratik esaslara sadık kalmaları emredilmiştir¹⁹³⁹. Bütün bunlar siyasi partilerin anayasal düzendeki yerini güçlendirmiştir.

Yaklaşık bir aydır devam eden parti kurma hazırlıkları netice vermiş ve 11 Şubat 1961'de Ankara'da altı yeni parti kurulmuştur. Bu partiler; Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Mutedil Liberal Parti ve Türk

¹⁹³² *Milliyet Gazetesi*, “Emekli subaylar parti kuruyor”, 10 Eylül 1960, s. 1.

¹⁹³³ *Milliyet Gazetesi*, “CHP'yi tek parti haline getirmemek için başka partiler de kurulacaktır”, 23 Eylül 1960, s. 1.

¹⁹³⁴ *Milliyet Gazetesi*, “Gürsel, yeni bir partiye taraftar”, 9 Ekim 1960, s. 1.

¹⁹³⁵ *Milliyet Gazetesi*, “Üçüncü Parti İçin Açıklama Yapıldı”, 28 Kasım 1960, s. 1.

¹⁹³⁶ Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 54; Weiker, 1960 *Türk İhtilali*, s. 35; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 101.

¹⁹³⁷ Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 54.

¹⁹³⁸ *TMTD*, 20 Mayıs 1961, Yetmişinci Birleşim, Cilt: 5, s. 466.

¹⁹³⁹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 35.

İşçi ve Çiftçi Partisi'dir¹⁹⁴⁰. Yeni kurulan partiler kuruluş dilekçelerinden sonra basın toplantısı yaparak partilerinin programları ve yapıları hakkında bilgiler vermişlerdir¹⁹⁴¹.

İçişleri Bakanlığı'nın parti kuruluşları için vermiş olduğu süre 13 Şubat 1961'de son bulmaktadır¹⁹⁴². Bu çerçevede, kurulması düşünülen yeni partiler konusundaki çalışmalara hız verilmiştir. Bu kapsamda 13 Şubat 1961'de beşi İstanbul, ikisi de Ankara'da olmak üzere yedi yeni parti daha kurulmuştur¹⁹⁴³. Bu partiler; Düstur Partisi, Güven Partisi, İşçi Partisi, Kemalist Gençlik Partisi, Millete Hizmet Partisi, Muhafazakar Parti ve Yeni Türkiye Partisi olmuştur¹⁹⁴⁴. 11 Şubat'ta altı, 13 Şubat'ta yedi olmak üzere toplam on üç yeni parti kurulmuştur. Kurulan bu yeni partilerin büyük çoğunluğu teşkilatlanamamışlar ve siyasi faaliyette bulunamamışlardır¹⁹⁴⁵. Bu da Türkiye'nin siyasi yapısında iki büyük kütlenin/ yapının etkin olduğunu, diğerlerinin zayıf bir görünümde olduğunu bizlere göstermektedir. Bu yönüyle Türkiye daha çok İngiltere ve Amerika'ya benzemektedir. Fransa, İtalya, Almanya, Japonya, Belçika, İsviçre gibi ülkelerden ayrılmaktadır. Bu ülkelerde siyasi yapının çoklu bir yapı arz ettiği görülmektedir¹⁹⁴⁶.

Partilerin kurulmasında serbestlik olmakla birlikte, hatıralardaki kimi notlar soru işareti uyandırmaktadır. Bu bağlamda dönemin önemli simalarından olan Ali Fuat Başgil, tutuklu olduğu dönemde parti kuruluş ve faaliyetlerine izin verilmesinden şüphelenmiş ve hatıratında şunları söylemiştir: "... Acaba partilerin kuruluş ve faaliyet müsaadesiyle benim tevkifim arasında bir bağıllık var mı idi? Çok mümkün. Yeni kurulacak partilerden beni uzaklaştırmak için tevkif etmiş olabilirlerdi¹⁹⁴⁷."

Kapatılan Demokrat Parti'nin oy tabanına yönelik parti kurma faaliyetleri sonuca ulaşmış ve yeni partiler kurulmuştur. Özellikle 11 Şubat 1961'de kurulan Adalet

¹⁹⁴⁰ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 101; *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Ankara'da Dün 6 Parti Kuruldu", 12 Şubat 1961, s. 1; Fikret Şahoğlu, *A.P. 'nin İcyüzü*, Ersa Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul 1965, s. 52- 53.

¹⁹⁴¹ *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 5.

¹⁹⁴² *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Şubat 1961, s. 1.

¹⁹⁴³ *Son Havadis Gazetesi*, 14 Şubat 1961, s. 1; *New York Times*, Feb 14, 1961; *New York Times (1923- Current File)*, pp. 7. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115359432?accountid=9645>

¹⁹⁴⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 14 Şubat 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1961, s. 1; Fikret Şahoğlu, *A.P. 'nin İcyüzü*, Ersa Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul 1965, s. 53; *Milliyet Gazetesi*, "Dün 7 Parti daha kuruldu", 14 Şubat 1961, s. 1; Walter F. Weiker, *1960 Türk İhtilali* (Çev. Mete Ergin), Cem Yayınevi, İstanbul 1967, s. 102.

¹⁹⁴⁵ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 103.

¹⁹⁴⁶ Altın, *Türkiye'de Siyasi Hareketler ve Sosyal Yapı*, s. 50, 58.

¹⁹⁴⁷ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 38.

Partisi ve 13 Şubat 1961’de kurulan Yeni Türkiye Partisi, eski DP tabanına yönelik bir niyet belirtmişlerdir. Bu partilerin kurdurulması ile, DP oylarının bölünmesi ve CHP’nin iktidara gelmesi hedeflenmiştir¹⁹⁴⁸. AP, YTP’den başka CKMP de eski DP oy tabanına dayanmak istemiştir. Buna partilere karşılık CHP ise, hem 27 Mayıs’ı hem de 1961 Anayasası’nı sahiplenmek durumunda kalmıştır¹⁹⁴⁹. Yabancı Gazeteci Jay Walz’ın vermiş olduğu bilgide de, bütün partilerin 4 milyon oya sahip DP’yi destekleyen seçmenlerden oy almak için yarışacakları vurgulanmıştır. Walz ayrıca, cunta idaresinin siyasi partilerin “demokrat/ demokratik” kelimesini herhangi bir şekilde kullanmalarının yasakladığına vurgu yapmıştır¹⁹⁵⁰. 2 Şubat 1961 tarihli haberlerde Milli Birlik Komitesi’nin yeni kurulacak partilerde “demokrat” adının kullanılmaması gerektiğine dair açıklamaları yer almıştır¹⁹⁵¹. Konuyla ilgili olarak Haldun Taner, gazetede köşesinde “demokrat” kavramını konu yapmıştır. Yeni kurulacak partilerin isimlerine “demokrat” kelimesinin eklenmemesine dair haberlerin doğru olmasının üzücü bir durum olacağını belirtmiştir. Demokrasi, demokrat kavramlarının bir partinin patentinde olmadığını, sadece eski partinin kullanacağı bir kavram olamayacağını belirten Taner, yazısını şu şekilde tamamlamıştır: “...güzelim ‘demokrasi’ kelimesine kıymayalım. Bu, siyasetimizin kelime dağarcığını fakirleştirmekten, üstelik de bizi ele güne karşı gülünç düşürmekten başka bir işe yaramaz¹⁹⁵².”

Bilindiği gibi askeri müdahalelerin en önemli amaçlarından birisi, parti sistemine ve partilere müdahil olmaktır. Ancak, bu yöntemin başarılı olamadığı da her seferinde görülmektedir¹⁹⁵³. Bu kapsamda 5 Mart 1961’de yapılan bir yasal düzenleme ile 27 Mayıs’ın eleştirilmesi ve eski DP yönetiminin övülmesi yasaklanmıştır¹⁹⁵⁴. Demokrat Partili ileri gelenlerin siyasetten uzaklaştırılması teklifi yapılmış¹⁹⁵⁵, yine 1965 yılında çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu’nun 104. maddesinde siyasi partilerin 27 Mayıs 1960’tan 15 Ekim 1961’e kadar yargı organlarınca kapatılmış olan partilerin (özellikle Demokrat Parti) devamı olduklarını ileri süremeyecekleri belirtilmiş ve

¹⁹⁴⁸ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 185- 186.

¹⁹⁴⁹ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi*, s.17; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 91.

¹⁹⁵⁰ *New York Times*, Feb 14, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 7. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115359432?accountid=9645>

¹⁹⁵¹ Neziroğlu, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 102; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 208.

¹⁹⁵² Haldun Taner, “Demokrat adı tabu olamaz”, *Tercüman Gazetesi*, 2 Şubat 1961, s. 1.

¹⁹⁵³ Özbudun, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 67.

¹⁹⁵⁴ Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71”, s. 141.

¹⁹⁵⁵ Baban, *Politika Galerisi*, s. 265.

kapatılmış olan siyasi partilere ait isimler ile her çeşit işaret, rumuz ve alametın kullanılmayacağı ifade edilmiştir¹⁹⁵⁶.

2.4.3. Mevcut Siyasi Partiler

27 Mayıs'tan sonra DP'nin kapatılmasıyla birlikte ortada teşkilatlanmış iki parti olarak CHP ve CKMP kalmıştır¹⁹⁵⁷. Bu iki partiden başka bir de 19 Ocak 1960'ta kurulmuş olan ve teşkilatı bulunmayan Sosyalist Parti bulunmaktadır¹⁹⁵⁸.

2.4.3.1. Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi, 9 Eylül 1923'te kurulmuş olmakla birlikte, 4- 11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak görülmüştür¹⁹⁵⁹. Cumhuriyet Halk Partisi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden doğmuş bir siyasi parti olarak kabul edilmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, dokuz umdeyi esas alan seçim beyannamesini muhalefete karşı bir program olarak açıklamıştır. Bu program, Halk Fırkası'nın kuruluşuna esas oluşturmuştur. 9 Eylül 1923'te Millet Meclisi'nde yapılan toplantıda nizamnameye son şeklin verilmesiyle Halk Fırkası resmen kurulmuştur¹⁹⁶⁰. Cumhuriyet Halk Partisi'nin adı; Sivas Kongresi'nden 9 Eylül 1923 tarihine kadar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 9 Eylül 1923'ten 10 Kasım 1924 tarihine kadar Halk Fırkası, 10 Kasım 1924'ten 1931 yılına kadar Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931 Kurultayı'ndan sonra da Cumhuriyet Halk Partisi şeklinde bir seyir izlemiştir¹⁹⁶¹. 29 Ekim 1923'ten sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığına seçilmesinden sonra Başvekil İsmet İnönü, aynı zamanda partinin Genel Başkan Vekilliğine

¹⁹⁵⁶ Yalçın, *Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunları*, s. 45; Ünal, *Toplumsal Olaylar ve Anayasal Hakların Kullanılması*, s. 138.

¹⁹⁵⁷ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 44- 45; Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 164.

¹⁹⁵⁸ Sosyalist Parti Genel Sekreterliği, *Basın Toplantısı (04.06.1960)*, Ankara 1960, s. 1.

¹⁹⁵⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 5; Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihçesi*, s. 3; Turan, *Kökeni Ulusal Direniş Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 7.

¹⁹⁶⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, Seçim Yayınevi, Ankara 1961, s. 1/3; Tökin, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dünya ve Cemiyet Görüşü*, s. 7- 8.

¹⁹⁶¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, s. 19; Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihçesi*, s. 10; Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 14- 15.

getirilmiştir. Başvekil İnönü, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderdiği genelgeyle teşkilatın bütün ocak, bucak, ilçe ve il kademelerinin Halk Fırkası'na intikal ettiğini belirtmiştir¹⁹⁶². Mustafa Kemal'in ölümünden sonra 26 Aralık 1938'de yapılan 1. Olağanüstü Kurultay'da da İsmet İnönü, tartışmasız lider olmuştur¹⁹⁶³.

CHP yönetimi, 1963 yılına kadar CHP'nin geçirmiş olduğu siyasi süreci beş devreye ayırmıştır. Sivas Kongresi'nden 9 Eylül 1923'e kadar olan dönem Milli Kurtuluş Savaşı ve milli egemenlik devresi; 9 Eylül 1923'ten 14 Mayıs 1950 tarihine kadar 27 senelik dönem iktidar devri; 14 Mayıs 1950'den 27 Mayıs 1960'a kadar on senelik dönem ana muhalefet devri; 27 Mayıs 1960'tan 2 Aralık 1961'e kadar olan dönem Milli Birlik Komitesi çalışmalarına katılma devri; 2 Aralık 1961'den sonraki dönem de karma hükümette görev ve sorumluluk devri olarak tasnif edilmiştir¹⁹⁶⁴.

CHP, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk partisi olması nedeniyle parti mevzuatına dair gerekli çalışmaları kendi tarihi içerisinde gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, 29 Kasım 1946'da Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'a yazı göndermiştir. Bu yazıda, Amerika'da kurulmuş olan siyasi partilerin tüzükleri ve programlarının CHP tarafından incelendiği belirtilmiş ve bu partilere ait tüzük ve programların ve mümkünse Amerika'daki siyasi partiler hakkında ayrıca izahat talebinde bulunulmuştur¹⁹⁶⁵. Uran'ın bu talep yazısına Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, 4 Şubat 1947'de cevap yazmıştır. Büyükelçi, talep edilen tüzük ve programların ve Amerika'daki siyasi partilerle ilgili hazırlanan bir tetkikin de gönderildiğini belirtmiştir¹⁹⁶⁶. Mevzuat çalışmalarına devam edilmiş, CHP Yüksek Haysiyet Divanı tarafından 2 Ocak 1953'te "CHP Haysiyet Divanı Yönetmeliği" hazırlanmıştır¹⁹⁶⁷. CHP Parti Meclisi 13 Şubat 1959 tarihli toplantısında ise "CHP Danışma Kurulu Yönetmeliğini" onaylamıştır¹⁹⁶⁸.

CHP'nin altı oklu remzi; cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci özelliklerini ifade etmektedir¹⁹⁶⁹. CHP Tüzüğü'nde partinin bahsi geçen altı

¹⁹⁶² Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihçesi*, s. 10.

¹⁹⁶³ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 75.

¹⁹⁶⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 17.

¹⁹⁶⁵ BCA, Dosya: 3. Büro, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 605.94.5, 3.

¹⁹⁶⁶ BCA, Dosya: 3. Büro, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 605.94.5, 1-2, 4.

¹⁹⁶⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, s. I/59.

¹⁹⁶⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, s. I/55.

¹⁹⁶⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 15.

özelliğe sahip siyasi bir dernek olduğu belirtilmiştir. Kurucusu ve ebedi başkanının Mustafa Kemal ve merkezinin Ankara olduğu vurgulanmıştır. CHP'nin amacı, tüzüğün ikinci maddesinde belirtilmiştir. Buna göre CHP'nin; "Cumhuriyet kanunları dairesinde çalışmalarıyla, umdelerini millete benimsetmek ve programını beğendirmek, milletin emanet ettiği vazifeleri görmek suretiyle memleket ve milletin selamet ve refahına hizmeti" gaye edindiği belirtilmiştir. CHP'ye üye olacak vatandaştan partinin umdelerini, programını ve tüzüğünü kabul ettiğine ve onların hükümlerine uyacağına dair yazılı bir taahhüt alınması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, vatandaşın payına düşen bütün vazifeleri yerine getireceğine dair şeref sözü alındığı vurgulanmaktadır¹⁹⁷⁰. Tüzüğe göre parti üyelerinin parti adaylarına oy vermeye mecbur oldukları belirtilmiş, adayların kazanmaları için üyelerin çalışmaya vazifeli oldukları vurgulanmıştır¹⁹⁷¹.

CHP Kurultayı, partinin en yüksek mercii olup, bütün memleket meselelerinin ve parti işlerinin görüşüldüğü ve gerekli kararların alındığı yerdir. 1950'den önce dört yılda bir toplanırken 1950'den sonra hemen hemen her yıl toplanmaya başlamıştır¹⁹⁷². Parti Genel Başkanı, Kurultay tarafından gizli oyla ve tam üyesinin salt çokluğu ile seçilmektedir¹⁹⁷³. Partinin Genel Başkanı, Meclis grubunun da başkanıdır. Parti Genel Başkanı, milletvekili değilse grup, bir başkan seçmektedir¹⁹⁷⁴. Genel Başkan ve Kurultayca seçilen 40 üyeden oluşan CHP Parti Meclisi ise, Kurultay tarafından seçilmekte ve partinin umumi politikasını yürütmektedir. Parti işlerinde karar organı olup, Genel Sekreter ve Merkez İdare Kurulunu denetlemektedir. Genel Sekreter, Parti Meclisi tarafından kendi üyeleri arasından seçilmekte olup, Merkez İdare Kurulunun başkanıdır¹⁹⁷⁵. CHP teşkilatı, iller ve merkez olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İller; ilçe ve il kongreleri ile idare kurulları, il haysiyet divanından oluşmuştur. Merkez teşkilatı ise; kurultay, parti meclisi, genel başkan, genel sekreter, merkez idare kurulu ve yüksek haysiyet divanından oluşmuştur¹⁹⁷⁶. CHP'nin 12 Ocak 1959'da gerçekleştirdiği XIV. Kurultayı'nda Genel Sekreter olarak Kasım Gülek; Genel Sekreter Yardımcıları ise

¹⁹⁷⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü (XV. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir)*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1961, s. 3.

¹⁹⁷¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü*, s. 4.

¹⁹⁷² Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihçesi*, s. 13; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü*, s. 11.

¹⁹⁷³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü*, s. 13.

¹⁹⁷⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü*, s. 18.

¹⁹⁷⁵ Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihçesi*, s. 14; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü*, s. 12.

¹⁹⁷⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü*, s. 5.

Orhan Öztrak ve Kemal Satır; Merkez İdare Kurulunda ise Kemali Bayazıt, Sırrı Atalay, Emin Paksüt, Turhan Feyzioğlu, Osman Alişiroğlu, Turgut Göle, Ferit Melen ve Turan Güneş yer almışlardır. 29 Eylül 1959'da ise İsmail Rüştü Aksal, genel sekreter olmuştur¹⁹⁷⁷.

CHP'nin yapmış olduğu Kurultaylar şu şekildedir (1919- 1961)¹⁹⁷⁸:

- I. Kurultay: 4 Eylül 1919
- II. Kurultay: 15 Ekim 1927
- III. Kurultay: 10 Mayıs 1931
- IV. Kurultay: 9 Mayıs 1935
- I. Olağanüstü Kurultay: 1938
- V. Kurultay: 29 Mayıs 1939
- VI. Kurultay: 10 Mayıs 1943
- II. Olağanüstü Kurultay: 10 Mayıs 1946
- VII. Kurultay: 17 Kasım 1947
- VIII. Kurultay: 28 Haziran 1950
- IX. Kurultay: 26 Kasım 1951
- X. Kurultay: 22 Haziran 1953
- III. Olağanüstü Kurultay: 25 Şubat 1954
- XI. Kurultay: 26 Haziran 1954
- XII. Kurultay: 21 Mayıs 1956
- XIII. Kurultay: 9 Eylül 1957
- XIV. Kurultay: 12 Ocak 1959
- XV. Kurultay: 24 Ağustos 1961

¹⁹⁷⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 72.

¹⁹⁷⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 16; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, s. 20- 21; Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihçesi*, s. 14.

CHP Kurultaylarında görüşülen ve karar alınan konular beyanname halinde ilan edilmiştir. Bu çerçevede, CHP'nin XIII. Kurultayı'nda (9-11 Eylül 1957) "Hürriyet/Özgürlük Andı" kabul edilmiş ve bu ant CHP'de değişimin ilk işaretleri arasında sayılmıştır. Yine 12-15 Ocak 1959 tarihleri arasında yapılan CHP XIV. Kurultayı'nda "İlk Hedefler Beyannamesi" kabul etmiştir. Bu beyanname, 1961 Anayasası'nın temelini oluşturmuş ve CHP'nin dönüşümünün en kuvvetli işaretlerinden birisi kabul edilmiştir. İlk Hedefler Beyannamesi'nden sonra CHP'nin XV. Kurultayı'nda (24-27 Ağustos 1961) "Temel Hedefler Beyannamesi", XVII. Kurultayı'nda (16-18 Ekim 1964) "İleri Türkiye Ülküsü" önemli içeriklere sahip CHP beyannameleri olmuştur¹⁹⁷⁹.

CHP'nin tek başına iktidarda olduğu dönemin katı ideolojisi, 1945'ten sonra yavaş yavaş çözülmeye başlamıştır. Bu çerçevede İsmet İnönü, 10 Mayıs 1946 tarihinde CHP'nin Olağanüstü Kurultayında siyasi partilerle ilgili görüşlerini açıklamıştır. Yabancı ideolojilerin ve devletlerin kullanmadığı veya kontrol etmediği sınıf esaslı üzerine cemiyet ve partilerin kurulabileceğini belirtmiştir¹⁹⁸⁰. Çok partili hayata geçişle birlikte CHP, iktidarı da seçim kazanan DP'ye teslim etmek durumunda kalmıştır. 1950 seçimlerinden sonra CHP, örgütünü şehir ve köylere kadar götürme gereği duymuş ve popüler halk adamlarının partide görevlendirilmeleri gerektiğini fark etmiştir¹⁹⁸¹. Bu çerçevede, 1955 yılından sonra CHP kadrolarında yenileşmeler görülmeye başlamıştır¹⁹⁸². CHP, özellikle 1950'lerden sonra açılım yapmasına rağmen halk nezdinde yeteri kadar itibar elde edememiştir. Bu konuyla ilgili olarak Fuat Uluç, İnönü'nün ruhen aristokratik birisi olduğunu belirtmiş ve başarısını köstekleyen en önemli şeyin kendi toplumunu derinlemesine tanımamasına bağlamıştır. Ona göre İnönü, köylerde ve kentlerde yaşayanları bilmemekte ve dünya meselelerine parmak basmadaki başarısını kendi toplumu için gösterememektedir¹⁹⁸³.

¹⁹⁷⁹ Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 61- 62; Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 131.

¹⁹⁸⁰ Tökin, *İsmet İnönü (Şahsiyeti ve Ülküsü)*, s. 36; Tökin, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dünya ve Cemiyet Görüşü*, s. 19.

¹⁹⁸¹ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 76.

¹⁹⁸² Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 27.

¹⁹⁸³ Fuat Uluç, *İşte Liderler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 4.

2.4.3.2. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, 16 Ekim 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Köylü Partisi'nin birleşmesi ile kurulmuştur¹⁹⁸⁴. 10 Şubat 1954 tarihinde kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin kurucuları arasında; Enis Akaygen, Ertuğrul Akça, Sadık Aldoğan, Fuat Arna, Suphi Batur, Lütfi Bornocalı, Abdurrahman Boyacıgiller, Osman Bölükbaşı, Mehmet Ali Derman, Cemal İşlak, Saadet Kaçar, Enver Kök, Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç yer almışlardır¹⁹⁸⁵. Bunlardan Ahmet Tahtakılıç Genel Başkan, Sadık Aldoğan Genel Başkan Yardımcısı, Abdurrahman Boyacıgiller Genel Katip, Ertuğrul Akça Genel Katip Yardımcısı, Mehmet Ali Derman da Muhasip Veznedar olarak görevlendirilmiştir¹⁹⁸⁶. Cumhuriyetçi Millet Partisi programında Türkiye'de insan haklarını hakim kılmak için; hürriyet, emniyet, eşitlik, adalet, milli hakimiyet, laik cumhuriyet, Batı örneğinde demokrasi hukuku, milliyetçilik düsturlarına samimi bir şekilde bağlanmak gerektiği belirtilmiştir. Anayasa'nın da bu ilkelere uygun hale getirilmesi gerektiği vurgulanmış ve Anayasaya eklenecek maddeler belirtilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin Anayasa'da açıkça belirtilmesi, Anayasaya aykırı kanun yapılmaması ve yapılanlarla ilgili dava hakkının tanınması¹⁹⁸⁷, hakimlerin her türlü nüfuz ve tesirden uzak kalması, Anayasa değişikliğinin daha teminatlı şartlara bağlanması, laiklik, din ve vicdan hürriyetinin Anayasa ile tarif edilmesi, siyasi partilerin Anayasal olarak tanınması ve teminata bağlanmış olması gerektiği belirtilmiştir¹⁹⁸⁸.

Cumhuriyetçi Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, 7 Temmuz 1955 tarihinde teşkilatlara gönderdiği bir tamimde; siyasi toplantılarda, konuşmalarda ve yazılarda; din, dini his ve mukaddes eşya ile din kitaplarının alet olarak kullanılmaması gerektiğini belirtmiştir. Böyle yapanların geçici olarak partiyle ilişkilerinin kesileceğini belirten Bölükbaşı, 6187 sayılı Kanuna atıfta bulunarak kapalı salon toplantılarında hatiplerin hakaret ve tecavüz fiillerinin yasaklandığını belirtmiştir. Bölükbaşı ayrıca, teşkilat mensuplarına tahriklere ve asabiyete kapılmamalarını istemiştir¹⁹⁸⁹.

¹⁹⁸⁴ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 46.

¹⁹⁸⁵ BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.274.7, 19- 20.

¹⁹⁸⁶ BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.274.7, 1.

¹⁹⁸⁷ BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.274.7, 3.

¹⁹⁸⁸ BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.274.7, 4.

¹⁹⁸⁹ BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.276.1, 1.

Köylü Partisi lideri Tahsin Demiray, Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Hürriyet Partisi temsilcilerini evine davet ederek Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi dışında üçüncü büyük bir parti olmak için görüşme yapmak istemiştir¹⁹⁹⁰. Bölükbaşı ise, Köylü Partisi ile birleşebilir ancak Hürriyet Partisi ile birleşmeye pek sıcak bakmamaktadır. Ona göre Hürriyet Partililer iyi insan olmakla birlikte, kendisinin egemenliğini sorgusuz kabul edecek kişiler değildir. Bölükbaşı'nın yaklaşımı nedeni ile Cumhuriyetçi Millet Partisi, Köylü Partisi ile birleşmiş ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır¹⁹⁹¹. CKMP'nin 1960 döneminde lideri olan Osman Bölükbaşı farklı kişiliği ile dikkat çekmektedir. Fuat Uluç'a göre Osman Bölükbaşı, çok yönlü, çözümleri, anlaşılması güç bir muammadır. Kendi bünyesinde her türden çiçeği barındırmaktadır. Büyük laflarıyla, halk tekerlemeleriyle, Bektaşî fıkralarıyla konuşmaları renklendiren bir yapıya sahip olan Bölükbaşı, derinliğine inebileceği konularda saatlerce konuşmaktan usanmayan bir kişilik sergilemiştir¹⁹⁹².

27 Mayıs'tan sonra oluşturulmaya başlanan yeni Anayasa, partileri de etkilemiştir. Bu çerçevede yeni Anayasa ile birlikte CKMP'nin de programında değişiklik olacağı belirtilmiştir¹⁹⁹³. DP'nin kapatılmasıyla birlikte DP seçmenine yönelik mesaj veren partilerden birisi de CKMP olmuştur. Bu çerçevede CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, DP'lileri partisine davet etmiş¹⁹⁹⁴ ve eski DP'lileri saflarına davet gezilerine Konya'dan başlamıştır¹⁹⁹⁵. Bu arada CKMP içerisinde meydana gelen memnuniyetsizlik, çeşitli şekillerde kendini göstermeye başlamıştır. Bu kapsamda eski CKMP'li Abdurrahman Boyacıgiller, yapmış olduğu açıklamada yeni bir fikir partisi kurmak için çalışmalarına başladıklarını belirtmiştir¹⁹⁹⁶. Diğer taraftan Nevşehir Senatörü İbrahim Şevki Atasagun ve sekiz arkadaşı 1962 yılı Haziran ayı başlarında CKMP'den istifa ettiklerini ve müstakil çalışacaklarını belirtmişlerdir¹⁹⁹⁷. 1960'lı yıllar CKMP tarihi için, önemli olaylara tanıklık etmiştir. Bunlara yeri geldikçe değinilecektir.

¹⁹⁹⁰ Baban, *Politika Galerisi*, s. 484.

¹⁹⁹¹ Baban, *Politika Galerisi*, s. 485- 486.

¹⁹⁹² Uluç, *İşte Liderler*, s. 11- 12.

¹⁹⁹³ *Milliyet Gazetesi*, "CKMP'ye yeni veçhe veriliyor", 25 Haziran 1960, s. 3.

¹⁹⁹⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 13 Şubat 1961, s. 1.

¹⁹⁹⁵ *Milliyet Gazetesi*, "Bölükbaşı, eski DP'lileri partisine çekmek için dün bir geziye çıktı", 13 Şubat 1961, s. 1.

¹⁹⁹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 24 Kasım 1961, s. 1.

¹⁹⁹⁷ *CSTD*, 5 Haziran 1962, Birinci Dönem, Altmış sekizinci Birleşim, Cilt: 4, s. 241.

2.4.3.3. Sosyalist Parti

Sosyalist Parti, 19 Ocak 1960 tarihinde kurulmuştur. Sosyalist Parti'nin ancak çok partili demokrasi ve hürriyet rejimi içinde gelişeceği, dar bir sınıf partisi olmadığı ancak, işçi kitleleri ile yakın ilişki içerisinde olunacağı belirtilmiştir. Çalışma hayatı ve sendikaların gelişmesinin de sağlanacağı belirtilmiştir. Partinin bir an evvel serbest seçimlere girilmesini ve demokratik hukuk devleti nizamı içerisinde çalışmalara devam etmek istediği belirtilmiştir¹⁹⁹⁸. Ankara'da kurulan sosyal demokrat bir kimliği savunan Sosyalist Parti'nin kurucuları arasında; Atif Akgüç, Alaettin Tiritöglü, Şemsettin Diler, İhsan Üngör, Şükrü Bıçakçı, Rahmi Çetinel, Ahmet Naim Toksöz ve diğerleri yer almıştır. Sosyalist Parti mensupları bir süre sonra ikiye bölünmüş ve bir kısmı Türkiye İşçi Partisi ile birleşmiştir¹⁹⁹⁹.

Sosyalist Parti Genel Sekreteri Alaettin Tiritöglü, memlekette aydından daha çok halkın sosyalistliği anladığını iddia etmiştir²⁰⁰⁰. Sosyalist Parti ile ilgili bilgi veren Metin Toker şunları söylemiştir: “TSP’yi bir aydın, eski bir CHP politikacısı Alaettin Tiritöglü biraz bir şey yapmak arzusundan, biraz idealistliğinden, biraz da saflığından kurmuştu. Az zamanda öyle bir partide dahi barınamayacağını anlamış, tekneyi terk etmişti²⁰⁰¹.”

Sosyalist Parti Genel Sekreterliği, Genel Sekreter A. Tiritöglü imzasıyla 14 Kasım 1960'ta Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e bir yazı göndermiştir. Demokratik düzene geçmek için kurulacak olan Kurucu Meclis'te siyasi partilerin de temsil edileceğinin basından öğrenildiği belirtilmiştir. Sosyalist Parti'nin yeni bir parti olmasına rağmen, Batılı manada kurulmuş olan fikir partilerinden birisi olduğu belirtilmiştir²⁰⁰². Genel Sekreter Tiritöglü, Sosyalist Parti'nin, 27 Mayıs'tan sonra siyasi faaliyetlerin durdurulması nedeniyle eski partiler gibi memleket çapında teşkilat kuramadıklarını ancak, aydın çevrelerinde müspet ve samimi bir destek bulduklarını ve çalışanların büyük çoğunluğunun fikirlerini, görüşlerini temsil ettiklerini belirtmiştir. Tiritöglü, İkinci Cumhuriyetin temellerinin atılacağı Kurucu Meclis'te kendilerinin

¹⁹⁹⁸ Sosyalist Parti Genel Sekreterliği, *Basın Toplantısı (04.06.1960)*, Ankara 1960, s. 1; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 91.

¹⁹⁹⁹ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Yazarlar: Besim Darkot, Enver Ziya Karal, Kıvanç Ertop, Necip Kocayusufpaşaoğlu vd., Cilt: 4, Kaynak Kitap Yayınları, İstanbul 1974, s. 1262; Elverdi, *Bu Vatana Kastedenler*, s. 16.

²⁰⁰⁰ *Milliyet Gazetesi*, 4 Mart 1961, s. 5.

²⁰⁰¹ Metin Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, Akis Yayınları, Ankara 1971, s. 33.

²⁰⁰² *BCA*, Dosya: C9, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.289.1.

fikirlerini ve görüşlerini söyleyebileceği bir imkanın temin edilmesini, diğer partiler ile birlikte kendi partilerinden de temsilci bulundurulması konusunda Cemal Gürsel'den destek ve yardım beklediklerini belirtmiştir²⁰⁰³. Kurucu Meclis'te temsilci bulundurma konusunda basında da açıklamalarda bulunan Sosyalist Parti Genel Sekreteri Alaettin Tiritöğlü, temsili de olsa sosyalist bir partiye temsil hakkının verilmesinin 27 Mayıs'ın ruhuna uygun olacağını belirtmiştir²⁰⁰⁴. Bütün bu çaba ve gayretlere rağmen Temsilciler Meclisi'nde Sosyalist Parti'ye temsil imkanı verilmemiştir.

2.4.4. Yeni Siyasi Partiler

2.4.4.1. Adalet Partisi

27 Mayıs'tan sonra DP'nin de kapatılmasıyla birlikte yeni bir parti veya partilerin kurulması çalışmaları da başlamıştır. Adalet Partisi'nin kuruluş serüveninde birkaç konu gelişmelerin seyrini etkilemiştir. Bu çerçevede, 27 Mayıs'ta Erzurum'da 3. Ordu Kumandanı olan Ragıp Gümüşpala, genelkurmay başkanlığına getirilmiş ve iki ay sonra da Milli Birlik Komitesi tarafından emekliye sevk edilmiştir. Bu durum, Gümüşpala'nın moralini bozmuş ve kendisinde sivil hayatta hizmete devam etmek için siyasi bir partide görev alma düşüncesini doğurmuştur²⁰⁰⁵. Gümüşpala, emekliye ayrıldıktan sonra İzmir'e yerleşmiştir. Ferruh Bozbeyli İzmir'de eski Demokrat Partili olan Mehmet Karaoğlu, Mehmet Yorgancıoğlu ve Cahit Okurer'den bahsetmektedir. Bunların yeni parti için lider aradıklarını belirten Bozbeyli, yeni liderin askerlerden olması durumunda kendilerine dokunmayacaklarını düşündüklerini belirtmiştir. Bozbeyli, bu nedenle Gümüşpala ile irtibata geçildiği ve Gümüşpala'nın bir şemsiye ve paratoner vazifesi görmesinin hedeflendiğini vurgulamıştır²⁰⁰⁶. Gümüşpala'dan önce Rauf Orbay'a genel başkanlık teklifi götürülmüş, ancak Orbay bu teklifi kabul etmemiştir. Düşünülen diğer isim Ali Fuat Cebesoy olmakla birlikte, tutuklanması nedeniyle bu da akim kalmıştır. En son partinin İzmir kanadı, emekliliğini İzmir'de

²⁰⁰³ BCA, Dosya: C9, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.289.1.

²⁰⁰⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Sosyalist Partisi Kurucu Meclis'e Girememekten Üzgün", 12 Aralık 1960, s. 1.

²⁰⁰⁵ Baban, *Politika Galerisi*, s. 255.

²⁰⁰⁶ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 148; Şahoğlu, *A.P.'nin İcyüzü*, s. 70- 71; Ayşegül Komsuoğlu, "Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı", *Türkiye'de Siyasal Muhalefet (1923-1980)*, Derleyen: Ayşegül Komsuoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s. 252.

geçiren Ragıp Gümüşpala'ya bu teklifi yapmış ve Gümüşpala'nın kabul etmesi ile sonuca ulaşılmıştır²⁰⁰⁷.

Bu arada Ragıp Gümüşpala, İzmir'den Sıtkı Ulay'a haber göndererek bir parti kurmak istediğini belirtmiş ve mevcut iktidarın düşüncelerini almak istediğini söylemiştir. Ulay da en kısa sürede Ankara'ya gelmesini ve Ekrem Alican'ın kurmak üzere olduğu partiye girmesinin yararlı olacağını belirtmiştir²⁰⁰⁸. İzmir'den Ankara'ya gelen Gümüşpala, Ekrem Alican tarafından karşılanmamış ve beklediği ilgiyi bulamamıştır²⁰⁰⁹. 1961 yılı Şubat ayının başında Ankara'ya gelen Gümüşpala, arkadaşlarıyla bir toplantı yapmıştır. Bu arada, YTP'den bir heyet gelerek YTP'de birleşmelerini ve aralarından ilk başta iki kişinin daha sonra ise dört kişinin Genel İdare Kuruluna alınmasını teklif etmişlerdir. Bu teklif, Gümüşpala ve arkadaşları tarafından kabul edilmemiştir²⁰¹⁰. Ekrem Alican'ın ekibi ile yaşanan anlaşmazlık, farklı yeni bir parti ihtimalini kuvvetlenmiştir.

YTP'nin teklifini kabul etmeyen Gümüşpala, arkadaşları Necmi Ökten, Şinasi Osma ve İhsan Önal'la birlikte İstanbul'a hareket etmişlerdir. İstanbul yolculuğu sırasında Gümüşpala, kuracakları partinin adını "Adalet Partisi" koymak istediğini arkadaşlarına söylemiştir. Enine boyuna yapılan tartışmalar neticesinde Adalet Partisi adı üzerinde muvafık kalınmıştır²⁰¹¹. İstanbul'da görüşmelerde bulunan Gümüşpala ve arkadaşları, eski DP'lilerle de çeşitli konularda anlaşmışlardır. Gümüşpala, beş günlük İstanbul temaslarından sonra 10 Şubat 1961'de Ankara'ya hareket etmiştir²⁰¹². Bozbeyli, parti kurma aşamasında Yassıada'daki DP'lilerle hiç bağlantının olmadığını belirtmiş ve sert bir baskı havasının olduğuna işaret etmiştir²⁰¹³.

AP ile ilgili her ne denilirse denilsin, kapatılan DP'nin mevcut mirasından yararlanmak istediği görülmekte ve DP'nin kuruluşuna öykünerek, bir bakıma "46 ruhuna" sahip çıkmaktadır²⁰¹⁴. Nihayet Adalet Partisi, 11 Şubat 1961 günü program ve tüzüğünün Ankara Valiliği'ne verilmesi ile kurulmuştur. O gün, AP ile birlikte altı parti

²⁰⁰⁷ Tanel Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 32.

²⁰⁰⁸ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 174- 175.

²⁰⁰⁹ Baban, *Politika Galerisi*, s. 257.

²⁰¹⁰ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 106- 108; Baban, *Politika Galerisi*, s. 256.

²⁰¹¹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 108.

²⁰¹² Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 114- 117.

²⁰¹³ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 149.

²⁰¹⁴ Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 77.

kurulmuştur²⁰¹⁵. Partiler için Türkiye isminin kullanılmasının Bakanlar Kurulu kararına bağlı olması nedeniyle parti adı sadece “Adalet Partisi” olarak belirlenmiştir²⁰¹⁶. AP’nin ilk amblemi-alemi, Merkez İdare Kurulu tarafından belirlenmiştir. Alemde açık duran kitabın; adaleti ve kanunu, ortasındaki yarım yuvarlağın; ondan doğan güneşi, ayı ve aydınlığı temsil ettiği belirtilmiştir²⁰¹⁷. Kuruludan sonra 18 Şubat 1961’de ilk genel kurul oluşturularak çalışmalarına başlanmıştır. İlk genel kurul, 4 Nisan 1962 tarihine kadar devam etmiştir²⁰¹⁸. AP Genel İdare Kurulu şu isimlerden oluşmuştur: Ragıp Gümüşpala, Şinasi Osmalı, Necmi Ökten, Ferhat Nuri Yıldırım, Cevdet Perin, Nurettin Bulak, Mehmet Yorgancıoğlu, Kamuran Evliyaoğlu, Tahsin Demiray, Prof. Ethem Menemencioğlu, Dr. İhsan Önal, Muhtar Yazır, Kamil Tekerek, Abdurrahman Yazgan, Nazmi Ökten, Nuri Beşer, Ahmet Gürkan, Mehmet Turgut, Nihat Su, Rauf Kınay, Emin Acar, Mehmet Ali Aytaç ve Hürrem Kubat²⁰¹⁹.

Adalet Partisi’nin kuruluşunda 27 Mayıs sonrası MBK tarafından emekliye sevk edilmiş askerler, eski DP’liler, eski Köylü Partililer, muhafazakar ve milliyetçi çevreler yer almıştır²⁰²⁰. Parti kurucularından olan eski Köylü Partili Tahsin Demiray, Adalet Partisi’nin tüzüğü için Köylü Partisi’nin tüzüğünün kabul edilmemesi durumunda, kurucular listesinden arkadaşlarıyla birlikte çekileceklerini belirtmiş ve bu teklif, kabul edilmek durumunda kalınmıştır²⁰²¹. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, Medeni Kanun ve Cemiyetler Kanunu esasları dahilinde çalışmak üzere kurulan Adalet Partisi’nin amacı tüzüğün ikinci maddesinde belirtilmiştir. Adalet Partisi’nin gayesi şu şekilde açıklanmıştır: “Türkiye’de Milli Birliğin ve gerçek millet hakimiyetinin kurulup gelişmesine, ferdin ve ailenin tam bir hürriyet, refah ve eşitliğe kavuşturulmasına, Türk Milleti’nin ve Devletinin yükseltilmesine çalışmak, programında yazılı içtimai emniyet, milliyetçilik, şahsiyetçilik, köycülük, muhitçilik ve şahsi teşebbüsçülük ile her sahada terakki ve tesanüdü gerçekleştirecek, milli bünyeye

²⁰¹⁵ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala’nın Konuşması*, Orijinal Matbaa, Ankara 1963, s. 1; Adalet Partisi, *Tüzük*, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964, s. 41; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 56; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 149; *Son Havadis Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 1.

²⁰¹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 5.

²⁰¹⁷ Adalet Partisi, *15 Ekim 1961 Pazar Günü Cumhuriyet Senatosu ve Milletvekili Seçimleri İçin Adalet Partisi Takvimli Çalışma Plân ve Yönetimi*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1961, s. 10.

²⁰¹⁸ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 57- 59.

²⁰¹⁹ Tökin, *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 105; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 120; Demirci Güler, *Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 56.

²⁰²⁰ Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 30.

²⁰²¹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 118.

uygun ıslahatçılık esaslarını vatandaşlara benimsetmek suretiyle Türk Milletine ve yurduna hizmet etmektedir²⁰²².”

Adalet Partisi, 1961 yılında parti programının prensip maddelerini yayınlamıştır. Bu prensip maddeleri şu şekildedir²⁰²³: 1- Çağdaş Garp Medeniyeti ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine uygun bir cemiyet düzeni için hukuk devletinin gereği gibi kurulmasının sağlanması, 2- Devleti milletten ayıran her türlü görüşün reddedildiği, milletin devlet idaresiyle kaynaşması ve idareye sürekli iştirak etmesi, vatandaş ile devlet müesseseleri arasında adalet, hürriyet, milli hakimiyet, cumhuriyet esaslarına uygun çalışma ortamının sağlanması²⁰²⁴, 3- Vatani mamure haline getirmek için yapılacak icraatların milli şuralar tarafından kabul edilen planlar dahilinde yapılması, 4- Milletin muasır medeniyet seviyesine ulaşması için lüzumlu hamlelerin devamlı surette yapılmasının sağlanması²⁰²⁵, 5- Milli ve kültürel değerlerin korunması ve yaşatılması için gerekli tedbirleri almak ve kurumları kurmak, 6- Devletin zenginliğinin milletin zenginliği olarak görüldüğü, bu nedenle ağır vergilere taraftar olmadıkları, iş hürriyetinin mutlak surette sağlanması gerektiği, yabancı sermayenin teşvikine taraftar oldukları, 7- Milli yol, liman, enerji vs. hizmetlerin kurulmasında devletin ve mahalli bölgelerin birinci derecede vazifeli olduğu²⁰²⁶, 8- Laikliğin din aleyhtarlığı anlamına gelmediği, devletin laik olmasının vatandaşların dinleri ile alakalarını kesmek anlamına gelmediği, vatandaşların ibadetlerinde serbest olduğu, 9- İçtimai meselelerin hallinde devlet ile vatandaşın birlikte hareket etmesi gerektiği, 10- Milli iradeye dayanmayan her türlü sultanın reddilmesi, 11- Milletin müstakil varlık ve şahsiyet sahibi olmasına milliyetçilik dedikleri, milletler arası camiada milliyetçiliğin, şahsiyetin korunması için zaruri gördükleri²⁰²⁷, 12- Her Türk vatandaşını yarınından emin, huzur ve emniyet içinde yaşatma gayesinde bulunduğu, 13- Serbest sağlık müesseselerinin kurulması, geri kalmış bölgelere doktor göndermek için teşvik verilmesi, kendi doktorunu ve muayene olacağı kurumu seçme hakkının verilmesinin önemli olduğu²⁰²⁸, 14- Adalet müesseselerinin Anayasaya uygun olarak çalışmalarını sağlamak ve yeni müesseseler kurarak adalete ve halka hizmet etmeyi amaçladıkları, 15- Her vatandaşın müstakil iş

²⁰²² Adalet Partisi, *Tüzük (Ana Nizamname)*, Cihan Matbaası, İstanbul 1961, s. 3.

²⁰²³ Adalet Partisi, *Program (Prensip Maddeleri)*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1961, s. 3- 8.

²⁰²⁴ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 3.

²⁰²⁵ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 4.

²⁰²⁶ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 5.

²⁰²⁷ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 6.

²⁰²⁸ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 7.

sahibi olmasının asıl gaye olduğu, 16- İşçilere grev hakkı, kolektif iş sözleşmesi, işsizlik sigortasının ihdası, sendika muhtariyetinin sağlanması gerektiği, 17- Ekmek davası ile ruh davasını birlikte geliştirmeyi hedefledikleri²⁰²⁹, 18- Milli eğitimin köyde ve şehirde hür, müteşebbis, başarılı şahsiyetler şeklinde yetiştirme amacıyla olduğu, 19- İdari ademi merkeziyetin samimi şekilde tatbikinin ve önemli kurumların muhtar hale getirilmesinin demokrasimizin teminatı olacağı, sıkı merkeziyetçiliğin terk edilmesi gerektiği ve muhitin mahalli idaresine muhtariyet verilmesinin milli hakimiyet açısından içtimai gelişme açısından zaruri olduğu, 20- Memleketin muhtelif bölgelere ayrılmasını ve özelliklerine göre ayrı tedbirler alınmasının önemli olduğu²⁰³⁰, 21- Memleketin sadece ziraat ile geçinemeyeceği, artan nüfusun yeni iş sahalarına ihtiyaç gösterdiği, kurulacak sanayi in milli savunma ve kalkınma mülahazaları ile yerli ham maddeleri işleme esasına dayanması gerektiği, 22- Türk köylüsünün medeni insanlık haysiyetine yakışır bir refah seviyesine ulaştırılması gerektiği²⁰³¹, 23- Partinin kadınlara bütün sahalarda erkeklerin haiz olduğu hakları tanıyıp onların aile yuvalarında ve sosyal hayattaki vazifelerini kolaylaştırmayı hedef aldığı, 24- Basın ve yayın hürriyetini gerçek demokrasilerdeki serbestlik seviyesine ulaştırmak ve bu tür vasıtaların partinin kendi politikasına alet olmaktan kurtarmayı hedefledikleri, 25- Orduyu bütün mülahaza ve partilerin üstünde, yurt savunması için vazifeli, mukaddes bir kuvvet olarak tanıyarak teşkilatın modern hale gelmesi için çalışmayı prensip olarak kabul ettikleri²⁰³², 26- Dış politikada milli menfaatlerin korunması ilkesi yanında milletlerin hukuk eşitliğine, tesanüde ve işbirliğine taraftar olunduğu belirtilmiştir²⁰³³. Bütün bu maddeler çerçevesinde Adalet Partisi, iç ve dış politikada yapmayı düşündüğü faaliyetleri sıralamış ve ilkelerini belirlemiştir.

Büyük Kongre, Adalet Partisi'nin en önemli karar organı olup, genel başkan Büyük Kongre tarafından seçilmektedir. Büyük Kongre'den sonraki en yetkili organ Merkez Temsilciler Meclisi'dir. Bu Meclis, Merkez İdare Kurulu üyeleriyle on beş il temsilcisi, on beş milletvekili, genel başkan, genel başkan yardımcıları ve eski genel başkanlardan oluşmaktadır. Yılda iki defa ve bazı şartlarla ikiden fazla toplanabilen Merkez Temsilciler Meclisi, partinin umumi politikasını Büyük Kongrede verilen

²⁰²⁹ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 8.

²⁰³⁰ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 9.

²⁰³¹ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 10.

²⁰³² BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 11.

²⁰³³ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 12.

direktiflere uygun olarak tayin etmek birinci görevi arasındadır. Adalet Partisi'nde Merkez İdare Kurulu, Büyük Kongrece seçilen yirmi üye ile Genel Başkan ve yardımcılarında oluşmaktadır. Ayda bir kez toplanması tüzük gereğidir. Parti teşkilatını tüzük gereğince yürüten Merkez İdare Kurulu, Büyük Kongre ve Merkez Temsilciler Meclisinin kararlarını uygulamakla görevlidir. AP'de genel başkan, Büyük Kongrede iki yıllığına seçilmektedir. Sürenin bitiminde tekrar seçilebileceği belirtilmiş ve herhangi bir şekilde genel başkanlığın boşalması durumunda kongreye kadar Merkez Temsilciler Meclisi, geçici genel başkan vekilini seçmektedir. Partinin merkez ve yerel örgütler arasındaki bağı, ancak tüzük çerçevesinde genel kongre ve temsilciler meclisinde temsil ile sınırlı tutulmuştur. Yerel örgütlerin en önemli görevi merkezi bilgilendirme ve merkezin direktiflerini yerine getirme şeklinde düzenlenmiştir²⁰³⁴.

Süleyman Demirel, AP'nin kuvvetli bir devlet ve nizam fikri ile ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu durumun demokrasiyi meşru temellere oturtma arzusunun bir ifadesi olduğunu vurgulamıştır²⁰³⁵. Demirel AP'nin ihtilal sonrası dönemde sulh ve iç barışın sağlanmasında, kardeşliğin yeniden kurulmasında, güven ve itimat havasının oluşmasında en büyük etken olduğunu belirtmiştir²⁰³⁶. AP'nin hür ve serbest seçimler, hür basın, hür yargı, siyasi partiler, hür sendika, muhtar üniversite, hür teşebbüs, hür vicdan gibi demokratik müesseselerin müdafaasını yaptığını belirten Demirel, bunların ancak demokratik düzenin varlığı ile yaşayacağını ifade etmiştir²⁰³⁷.

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, DP'nin dört milyon seçmenin bir şekilde partilere oy kullanacaklarını belirtmiş, bahsi geçen seçmenlerin partilerince dışlanamayacağını vurgulamıştır²⁰³⁸. Gümüşpala daha sonra yaptığı açıklamada, yargılamalardan beraatla çıkan DP'lilere kapılarının açık olduğunu belirtmiştir²⁰³⁹. Diğer taraftan 27 Mayıs askeri darbesinden sonra eski DP'lilere reva görülen yaklaşım, DP'lileri AP'ye yakınlaştırmıştır. AP'liler bir taraftan DP örgütlerinden ve mensuplarından destek görürken, diğer taraftan 27 Mayıs askeri darbe yanlılarına kendilerini kabul ettirme ikilemi içerisinde kalmışlardır²⁰⁴⁰. AP, kurulduğu andan

²⁰³⁴ Adalet Partisi, *Tüzük (Ana Nizamname)*, Cihan Matbaası, İstanbul 1961, s. 15- 18; Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 36- 38.

²⁰³⁵ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.16, 6.

²⁰³⁶ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.16, 15-16.

²⁰³⁷ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.16, 7.

²⁰³⁸ *Tercüman Gazetesi*, 25 Şubat 1961, s. 1.

²⁰³⁹ *Milliyet Gazetesi*, "Gümüşpala, beraat edecek Demokratlara kapımız açık, dedi", 3 Mart 1961, s. 1.

²⁰⁴⁰ Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 28- 29.

itibaren başta Cemal Gürsel olmak üzere ordu mensuplarınca iyi karşılanmamıştır. Sık sık AP aleyhinde konuşan ordu mensupları, AP'nin doğru yolda olmadığını ve niyetlerinin iyi olmadığını söylemişlerdir. Gürsel çeşitli zamanlarda AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya mektup göndererek uyarılarda bulunmuştur²⁰⁴¹. MBK da, birçok kez AP'nin yanlış bir yol tuttuğunu belirtmiş ve AP'ye karşı tedbirli davranmıştır²⁰⁴². Bu bağlamda AP kurucuları, partinin ilk teşkilatlanma sürecinde eski DP ile ideolojik ve siyasi bir bağ kurmaktan özellikle çekinmişlerdir²⁰⁴³. Parti kurucularından olan Mehmet Yorgancıoğlu'nun DP lehinde yaptığı açıklamalar, tutuklanmasına neden olmuştur. Bu olaydan çok etkilenen Ragıp Gümüşpala, başlarına daha büyük belalar gelmeden partinin kapatılmasını istemiş, ancak arkadaşları tarafından partinin kapatılmaması konusunda ikna edilmiştir²⁰⁴⁴. Yorgancıoğlu'ndan sonra Osman Kibar, Mehmet Karaoğlu, Saim Kaygan ve Ali Kinsizer de gözaltına alınmıştır²⁰⁴⁵. Konuyla ilgili olarak Devlet Başkanı Cemal Gürsel, Gümüşpala'ya sert bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Gürsel'in, partinin ihtilalden intikam için kurulmuşsa bir jetle hepsini mahvedeceğini belirtmesi üzerine Gümüşpala, Gürsel'le görüşmüş ve Mehmet Yorgancıoğlu'nun ihracını kabul ederek partinin kapatılmasına engel olduğunu belirtmiştir²⁰⁴⁶. Sıkıntılı günler yaşayan Gümüşpala, bir tarafta 27 Mayıs karşıtı olan millete partisindeki "müfritleri" gösterirken, diğer tarafta 27 Mayısçılara da partisindeki "mutedilleri" göstererek her iki tarafı da idare etmeye çalışmıştır²⁰⁴⁷.

AP'ye karşı 27 Mayısçılar tarafından gösterilen tepkilere rağmen, kapatılan DP'nin 4 milyondan fazla üyesi ortada kalmış ve bu yönüyle DP'nin mirası büyük oranda AP'ye kaymıştır²⁰⁴⁸. DP'li seçmenleri bir çatı altında toplama gayretleri, AP'den başka siyasi partilerin de kurulmasına aracılık etmiştir²⁰⁴⁹. Fikret Şahoğlu, AP'yi DP'nin kılıç artığı olarak, diğer bir ifadeyle devamı olarak görmektedir²⁰⁵⁰. Yeni kurulan AP'ye DP'li 25 eski milletvekilinin katıldığı belirtilmiştir²⁰⁵¹. AP ayrıca Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerindeki teşkilatlanmada YTP ve CKMP'den daha

²⁰⁴¹ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 105- 106.

²⁰⁴² Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 122.

²⁰⁴³ Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 57.

²⁰⁴⁴ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 125- 126.

²⁰⁴⁵ *Milliyet Gazetesi*, "AP'li 4 idareci daha dün nezarete alındı", 17 Mart 1961, s. 1, 5.

²⁰⁴⁶ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 128- 130.

²⁰⁴⁷ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 137.

²⁰⁴⁸ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 33.

²⁰⁴⁹ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 103.

²⁰⁵⁰ Şahoğlu, *A.P. 'nin İçyüzü*, s. 5, 39.

²⁰⁵¹ *Tercüman Gazetesi*, 3 Mart 1961, s. 1.

hızlı davranarak eski DP'li seçmenlerin gözüne girmeyi başarmıştır²⁰⁵². Bunlardan başka AP'lilerin; iktidara gelmeleri durumunda Bayar ve Menderes'i görevlerine iade edeceklerine dair propagandalar yapmaları ve Balmumcu Cezaevi'nde tutuklu bulunan DP'lilerin AP'yi destekleyeceklerine dair haberler, partiyi kuvvetlendirmiştir²⁰⁵³. Eski DP'lilerin desteği yanında yeni kişilerin de katkısı AP için önemli olmuştur. Bu çerçevede Ferruh Bozbeyli, AP'nin ilk kuruluşunda İstanbul'da iki tane eski Demokrat Partili olduğunu, kendisi ve diğerlerinin yeni olduğunu vurgulamıştır²⁰⁵⁴. Nihayet AP tarafından 1961 yılı Nisan ayı sonunda yayınlanan bir tebliğde, 35 ilde teşkilatlanma çalışmalarının tamamlandığı belirtilmiştir²⁰⁵⁵.

2.4.4.2. Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi

Ankara'da parti kuruluşlarına dair müracaatlar Ankara Valiliği'ne yapılmıştır. 11 Şubat 1961'de ilk müracaat, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi tarafından yapılmıştır. Partinin genel başkanı olarak Dr. Salih Adil Başer, genel sekreter olarak emekli General Muhittin Salor, genel başkan vekili olarak da emekli Albay Ahmet Süer isimleri açıklanmıştır. Devrimci yönü ağır basan bu partinin ömrü fazla sürmemiş ve 1962 yılında kapanmıştır. Muhittin Salor yaptığı açıklamada evinde telefon olmadığını belirtmiş, soracakları bir şey olması durumunda kapının altından not bırakmalarını ve daha sonra kendisinin onlara döneceğini ifade etmiştir²⁰⁵⁶.

Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi Genel Başkanı Salih Adil Başer, partinin programını Hindistan'da Ticaret Ataşeliği yaptığı dönemde hazırlamıştır²⁰⁵⁷. Mehmet Barlas, köşesinde yeni kurulan altı partinin kurucularını değerlendirmiştir. Politika için ilmi metotların kullanılması gerektiğini belirten Barlas, modern bilgilerle donanmamış politikacıların iyi birer idareci olamayacağına değinmiştir. Barlas ayrıca, bu partilerde emekli subayların da olduğuna dikkat çekmiştir. Barlas, subayların uzun süreler politikadan uzak kaldıklarına vurgu yapmış ve bunun dezavantaj olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi'nin ikinci başkanının emekli bir albay olduğunu belirten Barlas, iktidara gelmeleri durumunda para sistemini kaldırıp altın sistemini

²⁰⁵² Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 58.

²⁰⁵³ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, s. 93.

²⁰⁵⁴ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 145.

²⁰⁵⁵ *Tercüman Gazetesi*, 1 Mayıs 1961, s. 1.

²⁰⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 1; *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1261.

²⁰⁵⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 1.

koyacağını belirtmesinin kendisinde şaşkınlığa neden olduğunu belirtmiştir²⁰⁵⁸. Nihayet bu parti, toplumsal tabanda yer bulamamış ve kapanmıştır.

2.4.4.3. Çalışma Partisi

11 Şubat 1961'de kurulan diğer bir parti Çalışma Partisi'dir. Çalışma Partisi'nin Teknisyen Bedrettin Örtensoy başkanlığında kuruluş evraklarını verdiğini ve M. Kemal Kalenderoğlu, Sedat Darıveren, Mustafa Erdoğan'ın diğer kurucular arasında yer aldığı belirtilmiştir²⁰⁵⁹. Dört kişi tarafından kurulmuş olan Çalışma Partisi'nin tüzüğü 55, programı da 27 maddeden oluşmuştur²⁰⁶⁰. Bu parti kurulduktan bir süre sonra Sosyalist Parti'ye iltihak etmiştir²⁰⁶¹.

2.4.4.4. Memleketçi Parti

1961 yılı Ocak ayı, yeni kurulacak partilerin tüzüklerini ve programlarını hazırlama dönemi olmuştur. Ocak ayında Memleketçi Parti'nin geçici idare kurulunun belli olduğu ve partinin kısa sürede kurulacağı belirtilmiştir²⁰⁶². Niyet olarak Memleketçi Cumhuriyet Partisi adıyla kurulması düşünülürken, isim değişikliğine gidilmiş ve Memleketçi Parti olarak 11 Şubat 1961'de kurulmuştur. Kuruculardan Niyazi Acun, Nihat Su, Naci Bozkurt ve Nazmi Özoğul Valiliğe gelerek gerekli evrakları teslim etmişlerdir. Bu çerçevede kurucular arasında 39 kişinin ismi bildirilmiştir²⁰⁶³. Bu arada Memleketçi Parti Genel İdare Kurulu adına Hayati Ataker, 11 Şubat 1961'de Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e bir telgraf göndermiştir. Ataker bu telgrafında, Memleketçi Parti'nin kuruluşu nedeniyle demokratik müesseselerin bütün icaplarıyla kurulmasını gaye edinen hükümete teşekkür etmiştir²⁰⁶⁴. Yine aynı parti 1961 yılı Temmuz ayı içerisinde bir yetkilisi aracılığı ile, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Gürsel'in destekleneceğini belirtmiştir²⁰⁶⁵. Memleketçi Parti, siyasi alanda

²⁰⁵⁸ Mehmet Barlas, "Biraz hazırlıksız değiller mi?", *Son Havadis Gazetesi*, 13 Şubat 1961, s. 2.

²⁰⁵⁹ *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 5.

²⁰⁶⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 1.

²⁰⁶¹ *Milliyet Gazetesi*, 4 Mart 1961, s. 1, 5.

²⁰⁶² *Milliyet Gazetesi*, "İki yeni partinin tüzüğü hazırlandı", 31 Ocak 1961, s. 1.

²⁰⁶³ *Son Havadis Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 5; https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

²⁰⁶⁴ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4002149, Kutu No: 4/73, Fihrist No: 2149.

²⁰⁶⁵ *Milliyet Gazetesi*, "Gürsel 'Seçim, Ekim'im ilk yarısında' dedi", 8 Temmuz 1961, s. 1.

yeteri kadar etkili olamamış ve kurucu üyeleri aynı yıl içerisinde değişik partilere dağılmışlardır.

2.4.4.5. Memleketçi Serbest Parti

Memleketçi Parti, 1961 yılı Temmuz ayında Genel İdare Kurulu kararıyla isim değiştirmiş ve Memleketçi Serbest Parti adını almıştır. Parti Genel Başkanlığına da Enver Adakan getirilmiş, parti programında da değişiklik yapılmıştır²⁰⁶⁶. Memleketçi Serbest Parti'nin merkezi Ankara olup, programında ifade edilen fikir ve esasları gerçekleştirerek memlekete hizmet etmeyi gaye edindiği belirtilmiştir²⁰⁶⁷. Partiyeye üye olanlara ettirilen yemine program ve tüzüğe her hal ve şartta sadık kalacağına dair söz alınmaktadır. Yemin şu şekildedir: “Parti ve tüzük programını tamamen benimsedim. Partinin üyesi olarak kaldığım müddetçe program ve tüzüğe her hal ve şartta sadık kalacağıma ve partide kendime düşecek vazifeleri iyi niyet ve kardeşlik duygularımı sarsmayacak şekilde yapacağıma namusum ve şerefim üzerine söz veririm²⁰⁶⁸.”

Memleketçi Serbest Parti, iktidar yarışını paylaşmak için siyasi hayata atılmadığını, iktidar ihtirası etrafındaki boğuşmalara katılmamanın esas kabul edildiğini belirtmiştir. Partizanlık hislerine hiçbir zaman taviz verilmeyeceği belirtilmiştir. Beynamede vatandaşların 27 Mayıs inkılabından sonra üçüncü ve dürüst bir partiye ihtiyaç duyduğu belirtilmiş ve partinin bu ihtiyacı doldurmak için gayret sarf edeceği belirtilmiştir²⁰⁶⁹. Memleketçi Serbest Parti, siyasi partilerin demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olduğunu belirtmiş ve karşı partileri de memlekete hizmet etmek isteyen topluluklar olarak kabul ettiklerini ifade etmiştir²⁰⁷⁰. Memleketçi Serbest Parti, siyasi partilerin şahsi hırs ve emelleri bir kenara bırakarak, milletin çok değerli zamanını israf etmeden memleket hizmetinde olmalarının zorunlu olduğunu belirtmiştir²⁰⁷¹.

Memleketçi Serbest Parti'nin parti organları şu şekildedir: İlçe Kongresi, İlçe İdare Kurulu, İl Kongresi, İl İdare Kurulu, İl Disiplin Kurulu, Büyük Kongre, Genel

²⁰⁶⁶ *Milliyet Gazetesi*, “Memleketçi Parti isim değiştirdi”, 28 Temmuz 1961, s. 1.

²⁰⁶⁷ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Ana Tüzüğü*, Selek Matbaası, İstanbul 1961, s. 3.

²⁰⁶⁸ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Ana Tüzüğü*, s. 4.

²⁰⁶⁹ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Beynamesi*, 1961, s. 1.

²⁰⁷⁰ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Partinin Prensipleri*, Selek Matbaası, İstanbul 1961, s. 6.

²⁰⁷¹ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Partinin Prensipleri*, s. 2.

İdare Kurulu, Yüksek Disiplin Divanı, Parti Meclis Grubu, Yüksek İlimi İstişari Kurul ile Gençlik ve Kadın Kolları'dır²⁰⁷². Büyük Kongrenin iki yılda bir Aralık ayı ilk haftasında gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Bu kongre, bir defaya mahsus Genel İdare Kurulunca 6 aya kadar uzatılabilmektedir²⁰⁷³. Memleketçi Serbest Parti Genel Başkanı, parti Genel İdare Kurulunca tam üye sayısının 2/3 çoğunluğu ile seçilmektedir. Bir Genel Başkan en fazla üç defa Genel Başkanlığa seçilebilir. Genel Başkanlıkla devlet, hükümet ve meclis başkanlıkları aynı şahısta birleşmemektedir²⁰⁷⁴. Parti Genel İdare Kurulu da iki senede bir Büyük Kongrece 24 asil ve 24 yedek üye olarak seçilmektedir²⁰⁷⁵.

Memleketçi Serbest Parti, beş ana ilke üzerinde değerlendirilebilir. Bunlar; Atatürkçü, memleketçi, serbestçi, sosyal adaletçi, sosyal güvenci olarak sıralanabilir²⁰⁷⁶. Memleketçi Serbest Parti, Atatürk inkılaplarına tavizsiz bağlı olduklarını belirtmiştir²⁰⁷⁷. Memlekete ve milli ihtiyaçlara en uygun devlet idaresinin, halkın kayıtsız ve şartsız hakimiyetine dayanan demokratik cumhuriyet olduğunu belirten Memleketçi Serbest Parti, demokrasiyi şu şekilde tanımlamıştır: “Demokrasi, içtimai adalet ve güvenlik ilkeleri içinde sosyal ve iktisadi haklara sahip sosyal sınıflarda yer almış bulunan halkın karşılıklı olarak haklara hörmet ve riayet etmek suretiyle devlet idaresine iştirakidir²⁰⁷⁸.” Antidemokratik hükümlerin temizlenmesi için Türk Ceza Kanununun gözden geçirileceği ifade edilmiş²⁰⁷⁹, Milli Savunma Kuvvetlerinin politika dışında kalmasının ana prensipleri olduğu belirtilmiştir²⁰⁸⁰.

Memleketçi Serbest Parti, halkın vasisi olmadıklarını bilakis halkın hadimi olduklarını, milli gelirin vatandaşlar arasında adilane dağılımını sağlamayı da amaç edindiklerini vurgulamıştır. Vatandaşlara sosyal güvenlik hakkı kazandırılarak yarından duyulan endişenin kaldırılacağı ifade edilmiştir²⁰⁸¹. Memleketçi Serbest Parti'nin; işsizliği önlemeyi, iktisadi güven ve istikrarı temin etmeyi, zararlı formaliteler ile kırtasiyeciliği kaldırmayı, vergi işlerinde mali ıslahatın tamamlanmasını sağlamayı,

²⁰⁷² Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Ana Tüzüğü*, Selek Matbaası, İstanbul 1961, s. 5.

²⁰⁷³ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Ana Tüzüğü*, s. 7.

²⁰⁷⁴ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Ana Tüzüğü*, s. 9.

²⁰⁷⁵ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Ana Tüzüğü*, s. 11.

²⁰⁷⁶ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Programı*, s. 1.

²⁰⁷⁷ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Partinin Prensipleri*, s. 3.

²⁰⁷⁸ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Programı*, s. 3.

²⁰⁷⁹ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Programı*, s. 5.

²⁰⁸⁰ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Programı*, s. 7.

²⁰⁸¹ Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Programı*, s. 4-5.

maaş ve ücretleri geçim seviyesine göre düzenlemeyi, gençlere iş sahası sunmayı, dar gelirliilerin mesken davasını çözmeyi, grev ve lokavtın muhafaza edilmesini, sosyal sigortaların teminat altına alınmasını, memleket davalarını parti menfaatleri üzerinde tutmayı amaç edindiği belirtilmiştir²⁰⁸².

Tabii senatörlükten istifa eden Sıtkı Ulay, Memleketçi Serbest Parti'nin genel durumunu görmek için memleket gezisine çıkmaya karar vermiştir²⁰⁸³. Bu arada Sıtkı Ulay, senatörlere Memleketçi Serbest Parti'ye girmelerini tavsiye etmiştir²⁰⁸⁴. Ulay yurt gezisi kapsamında, Memleketçi Serbest Parti İzmir idarecileri ile görüşmüştür. Solla ilgili açıklamalarda bulunan Ulay, Türk devlet gemisini sola yatırmak isteyen dış tesirlerin olduğunu belirtmiş ancak, İsmet İnönü'nün bu geminin mahir kaptanı olarak gemiyi sola ve sağa yatırmadığını ifade etmiştir²⁰⁸⁵. Nihayet Sıtkı Ulay, geçici olarak girmiş olduğu Memleketçi Serbest Parti'den istifa etmiştir²⁰⁸⁶.

2.4.4.6. Mutedil Liberal Parti

11 Şubat 1961'de kurulan Mutedil Liberal Parti, birisi kadın olmak üzere dört kişi tarafından kurulmuştur²⁰⁸⁷. Kurucular; Şanlı Aslangil, Cengiz Özer, Metin Çatan ve Enver Turanlı'dan meydana gelmiştir. Liberal bir yapı arz eden Mutedil Liberal Parti yöneticileri, kuruluş günü basına görünmemişlerdir. Parti, aynı yıl içerisinde kapanmıştır²⁰⁸⁸.

2.4.4.7. Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi

11 Şubat 1961'de kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi yöneticileri basına görünmemiştir²⁰⁸⁹. Ancak, kurucularının birkaç gün içinde açıklanacağı belirtilmiştir²⁰⁹⁰. Çok etkili olmamakla birlikte 1960'lı yıllarda hayatiyetini

²⁰⁸² Memleketçi Serbest Parti, *Memleket Ana Davaları Üzerinde Memleketçi Serbest Partinin İktisadi ve İçtimai Prensiplerinin Özeti*, 1961, s. 1; Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Partinin Prensipleri*, s. 8.

²⁰⁸³ *Milliyet Gazetesi*, 29 Ocak 1962, s. 1.

²⁰⁸⁴ *Milliyet Gazetesi*, 31 Ocak 1962, s. 1.

²⁰⁸⁵ *Milliyet Gazetesi*, 6 Şubat 1962, s. 1, 5.

²⁰⁸⁶ *Milliyet Gazetesi*, 16 Mart 1962, s. 1.

²⁰⁸⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 1.

²⁰⁸⁸ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262; *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 5.

²⁰⁸⁹ *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 5.

²⁰⁹⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 12 Şubat 1961, s. 1.

sürdürmüştür. Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi Genel Başkanlığı, Başkan Abdülaziz Ayyıldız imzasıyla 6 Temmuz 1964'te Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup göndermiştir. Bu mektupta İsmet İnönü'nün ülkeye sağ salım dönüşünden dolayı sevinç duyulduğu belirtilmiştir²⁰⁹¹. Yine Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi Genel Başkanı Abdülaziz Ayyıldız Han imzalı bir mektup, 6 Temmuz 1967 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel'e gönderilmiştir. Ayyıldız, meclis dışında çalışmalarına devam ettiğini belirtmiş ve Papa VI. Paul'un İstanbul'u ziyareti ve Fener Patriğinin Ayasofya'da ayin yaptırmasının büyük bir hadise olduğunu belirtmiştir²⁰⁹². Nihayet bu partinin 15 Ekim 1968 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatıldığını görmekteyiz²⁰⁹³.

2.4.4.8. Düstur Partisi

13 Şubat 1961 tarihinde kurulan partilerden birisi de Düstur Partisi'dir. Düstur Partisi'nin kuruluş dilekçesini emekli Deniz Albay Hasan Azmi Tezcan vermiştir²⁰⁹⁴. DP rumuzunu kullanan Düstur Partisi, aynı yıl içerisinde kapatılmıştır²⁰⁹⁵.

2.4.4.9. Güven Partisi

13 Şubat 1961'de kurulan Güven Partisi'nin kuruluş dilekçesini Valiliğe emekli Kurmay Albay Sadık Atak vermiştir²⁰⁹⁶. Siyasi alanda tutunamayan Güven Partisi de imkansızlıklar nedeniyle çalışmamış ve kapanmıştır²⁰⁹⁷.

2.4.4.10. Kemalist Gençlik Partisi

13 Şubat 1961'de kurulan bir diğer parti Kemalist Gençlik Partisi'dir. Kurucuları tüzük ve programı henüz hazırlamamışlar, sadece kuruluş dilekçelerini vermişlerdir²⁰⁹⁸.

²⁰⁹¹ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.12, 1.

²⁰⁹² BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.136.8, 2.

²⁰⁹³ Resmi Gazete, 30 Aralık 1968, Sayı: 13088, s. 1;

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

²⁰⁹⁴ Son Havadis Gazetesi, 14 Şubat 1961, s. 1; <http://www.hurriyet.com.tr/adalet-ve-kalkinma-39-parti-10011>; https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

²⁰⁹⁵ Milliyet Gazetesi, 22 Kasım 1961, s. 5.

²⁰⁹⁶ Son Havadis Gazetesi, 14 Şubat 1961, s. 1.

²⁰⁹⁷ Tökin, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965), s. 103.

²⁰⁹⁸ Son Havadis Gazetesi, 14 Şubat 1961, s. 1.

Devrimci bir nitelik taşıyan parti İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları; Tevfik Pars Piremehmedoğlu, Kadir Ateşdağlı ve Cevdet İlerici isimlerinden oluşmuştur²⁰⁹⁹.

Kemalist Gençlik Partisi programının birinci maddesinde ilk amacı açıklanmıştır. Buna göre Atatürk devrimlerini müdafaa ve muhafaza, demokratik esaslar üzerinde cumhuriyet temellerini, ana prensiplerini pekleştirme, Türk ulusunu refahın son safhasına erişirme, karşı engelleri temizleme partinin ilk hedefleri arasında sayılmıştır²¹⁰⁰. Kemalist Gençlik Partisi kendisini Türkiye Cumhuriyeti'ni gerek yurt gerekse millet olarak en yüksek seviyeye ulaştırmaya azimli, milliyetçi, inkılapçı, lâıyk, yarı devletçi, demokratik, liberal bir siyasi teşekkül olarak tanımlamıştır²¹⁰¹. Parti; yarı devletçi liberal bir iktisadi yapıyı, kalkınma politikasının köyden şehre doğru olması gerektiğini, nispi seçimi, basın hürriyetini, üniversitenin muhtariyetini ve devletin halkın hizmetinde olması gerektiğini savunmuştur. Kemalist Gençlik Partisi ayrıca, memurun politikaya karışmaması gerektiğini belirtmiş ve ordunun manevi manada ve mecazi olarak her şeyin üzerinde olduğu vurgulanmıştır²¹⁰². Nihayet bu parti, 1966 yılında kapanmıştır²¹⁰³.

2.4.4.11. Millete/ Milli Hizmet Partisi

13 Şubat 1961'de kurulan partilerden birisi de Millete/ Milli Hizmet Partisi'dir. Liberal bir yapıda olan ve İstanbul'da kurulan partinin kurucuları şu isimlerden oluşmuştur: Fahri İpekkaya, Bedia Seven, Memduh Tarkın, Galip Atakan ve Naci Çakın²¹⁰⁴. İstanbul'da kurulmuş olan Millete/ Milli Hizmet Partisi'nin isminde bulunan "milli" unvanını kullanmasına Bakanlar Kurulu, 3512 sayılı Kanununun 16. maddesine istinaden 30 Mart 1961 tarihinde izin vermiştir²¹⁰⁵. Nihayet bu parti, aynı yıl içerisinde kapanmıştır²¹⁰⁶.

²⁰⁹⁹ Kemalist Gençlik Partisi, *Program ve Tüzük*, Çelikcilt Matbaacılık, İstanbul 1961, s. 14; *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

²¹⁰⁰ Kemalist Gençlik Partisi, *Program ve Tüzük*, Çelikcilt Matbaacılık, İstanbul 1961, s. 3.

²¹⁰¹ Kemalist Gençlik Partisi, *Program ve Tüzük*, Çelikcilt Matbaacılık, İstanbul 1961, s. 10.

²¹⁰² Kemalist Gençlik Partisi, *Program ve Tüzük*, Çelikcilt Matbaacılık, İstanbul 1961, s. 3- 4.

²¹⁰³ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

²¹⁰⁴ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

²¹⁰⁵ BCA, Dosya: 1231, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 159.14.9.

²¹⁰⁶ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

2.4.4.12. Muhafazakar Parti

13 Şubat 1961’de Ekrem Yurtöven ve Osman Sezai Diner tarafından Ankara’da kurulmuştur²¹⁰⁷. Muhafazakar Parti’nin ana gayesi, Türk cemiyetinin her sahada yükselmesi ve yücelmesi yanında hak ve hürriyetlerin kökleşmesinde, içtimai adalet prensibi dahilinde liberalist demokrat ve milli inanışlara hürmetkar bir nizamın tahakkuku olduğu belirtilmiştir²¹⁰⁸. Parti; siyasi, içtimai ve idari bünyede gerçekten demokratik olan parlamenter bir cumhuriyet rejiminin taraftarı olduğunu belirtmiştir. Vatandaşların mallarının ve canlarının emniyet altında olması, dini serbestlik ve ibadet serbestliği, siyasi hakları kullanma serbestliği, umumi menfaatlere aykırı olmamak kaydıyla ferdi hürriyet, partinin temel özellikleri arasında sayılmıştır²¹⁰⁹. Parti, antidemokratik kanunların kaldırılması ve Anayasaya aykırı kanunların çıkmasına engel olmak için Anayasa Mahkemesi’nin kurulmasını istemiştir. Din ve vicdan hürriyetlerinin insanların mukaddes haklarından sayıldığı, serbest teşebbüsün geliştirilmesinin sağlandığı bir anlayış kabul edilmektedir²¹¹⁰. Muhafazakar Parti; din, ordu ve adaletin mutlak olarak siyasetin dışında kalması gerektiğini savunmuştur²¹¹¹. Nihayet Muhafazakar Parti, 1966 yılında kapanmıştır²¹¹².

2.4.4.13. Türkiye İşçi Partisi

Yeni parti kuruluşlarına izin verilmesinden sonra sendika liderleri İşçi Partisi kurmak için çalışmalarına başlamışlardır²¹¹³. Resmi yayınlarından hareketle, Türkiye İşçi Partisi’nin 13 Şubat 1961’de yalnızca işçilerden kurulduğu belirtilmektedir²¹¹⁴. Kısa adıyla TİP, 12 sendikacı tarafından kurulmuştur²¹¹⁵. TİP’in kurucusu olan sendikacıların; Kemal Türkler, Avni Erakalın, Şaban Yıldız, Salih Özkarabay, İbrahim Güzelce, Ahmet Muşlu, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş, Saffet

²¹⁰⁷ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

²¹⁰⁸ Muhafazakar Parti, *Gaye- Prensip- Program- Tüzük*, Nur Matbaası, Ankara 1961, s. 12.

²¹⁰⁹ Muhafazakar Parti, *Gaye- Prensip- Program- Tüzük*, s. 4.

²¹¹⁰ Muhafazakar Parti, *Gaye- Prensip- Program- Tüzük*, s. 5.

²¹¹¹ Muhafazakar Parti, *Gaye- Prensip- Program- Tüzük*, s. 6.

²¹¹² *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

²¹¹³ *Son Havadis Gazetesi*, 11 Şubat 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “Şehrimizde İşçi Partisi kuruluyor”, 11 Şubat 1961, s. 1.

²¹¹⁴ Türkiye İşçi Partisi, *Dert Nedir?*, Zühal Matbaası, Ankara 1965, s. 1.

²¹¹⁵ Fatma Hikmet İşmen, *Parlamentoda 9 Yıl*, Çark Matbaası, Ankara 1976, s. 7; Alpaslan Işıklı, “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvan Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 339.

Göksüzoğlu, İbrahim Denizcier, Adnan Arkın oldukları görülmektedir²¹¹⁶. TİP'in ilk kurucularının sendikacılar olması nedeniyle parti, "aristokratik işçi zümresi" şeklinde tanımlanmıştır²¹¹⁷. Metin Toker, sendikacıların her zaman parti kurmaya meraklı göründüklerini belirterek, işçilerle seçimlerde başarılı olma potansiyelinin Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmasında etkili olduğunu ifade etmiştir²¹¹⁸. TİP'in ilk Genel Başkanı Avni Erakalın olmuştur. Ancak, 1961 seçimlerinde kendisine YTP'den adaylık teklifi gelmiş ve oraya geçmiştir²¹¹⁹. TİP yöneticileri partinin başına adı duyulmuş bir aydını getirmek istemişler ve nihayet mücadelecisi, medeni ve aydın bir kişi olarak tanımladıkları Doç. Dr. Mehmet Ali Aybar'a teklif götürmüşlerdir. Teklifi kabul eden Aybar, oybirliği ile 1 Şubat 1962'de TİP'in genel başkanı olmuştur²¹²⁰. Aybar, 1 Şubat 1962'den sonra 19 Ağustos 1962'de toplanan Genel Yönetim Kurulu ile tekrar oybirliği ile genel başkanlığa getirilmiştir²¹²¹. 10 Şubat 1964'teki TİP'in Birinci Büyük Kongresi'nde Aybar, tekrar genel başkanlığa seçilmiştir²¹²². Mehmet Ali Aybar, 1970 yılında TİP Merkez Yürütme Kurulu ile arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle, önce genel başkanlıktan daha sonra da TİP'ten ayrılmıştır. Aybar, 1975 yılında ise Sosyalist Devrim Partisi'nin kurucusu ve ilk genel başkanı olmuştur²¹²³.

13 Şubat 1961'de kurulan TİP, yeni kurulan AP ve YTP karşısında ilk sol eğilimli parti olmuş, kısa süre içerisinde sosyalizm bayrağını yeniden kaldırma savaşına girmiştir²¹²⁴. Özetle TİP, 1960'lı yıllarda Türk solunun önemli teşkilatlarından birisi olmuştur²¹²⁵. Sol çizgide olmakla birlikte, sabıkası olan "eski tüfekler" TİP'e üye olarak kabul edilmemiş ve bu konuda dikkatli davranılmıştır²¹²⁶. TİP'in ikinci Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'a göre Türkiye'de demokrasi kurma yolundaki ilk ciddi girişim,

²¹¹⁶ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, Doğu Matbaası, Ankara 1961, s. 8; *Milliyet Gazetesi*, 14 Şubat 1961, s. 5; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 107- 108; Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, s. 196.

²¹¹⁷ Kıvılcımlı, *Türkiye'de Sınıflar ve Politika*, s. 30.

²¹¹⁸ Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 32.

²¹¹⁹ Belli, *İnsanlar Tanıdım (Mihri Belli'nin Anıları)*, s. 455- 456; Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 33; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 228.

²¹²⁰ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 138; Türkiye İşçi Partisi İzmir İl Propaganda ve Basın Komitesi, *Bildiri: Niçin Türkiye İşçi Partisi?*, Karınca Matbaası, İzmir 1963, s. 5; Belli, *İnsanlar Tanıdım (Mihri Belli'nin Anıları)*, s. 456- 457.

²¹²¹ Türkiye İşçi Partisi İzmir İl Propaganda ve Basın Komitesi, *Bildiri: Niçin Türkiye İşçi Partisi?*, s. 7.

²¹²² Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 228.

²¹²³ Atilla Akar, *Eski Tüfek Sosyalistler (Bir Kuşağın Son Temsilcileri)*, 3. Baskı, Babil Yayınları, İstanbul 2004, s. 172.

²¹²⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 136; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 187.

²¹²⁵ Aydınoglu, *Türk Solu (1960- 1971)*, s. 61.

²¹²⁶ Akar, *Eski Tüfek Sosyalistler (Bir Kuşağın Son Temsilcileri)*, s. 182.

1946 yılında değil TİP'in kuruluş tarihi olan 13 Şubat 1961'de gerçekleşmiştir²¹²⁷. Aybar'ın iddiasıyla bağlantılı olarak TİP Parti Programında, partinin demokrasinin en kuvvetli savunucusu olduğu açıklanmıştır²¹²⁸. Aybar'ın TİP Genel Başkanı seçilmesinden sonra partide anti-emperyalizm, anti-faşist ve bağımsızlık temaları aktif olarak işlenmeye başlamıştır²¹²⁹.

Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü'nde partinin Cemiyetler Kanununa göre kurulduğu, merkezinin İstanbul'da olduğu belirtilmiştir. Parti, bütün Türk vatandaşlarının tam bir refaha kavuşturulmasını sağlamak ve sosyal güvenliğin sağlanmasını, hiçbir şahsın, sınıfın, zümrenin, hizip ve teşekkülün kanun üstüne çıkmasına izin vermemeyi hedeflemiştir. TİP, iktisadi ve içtimai durumu ne olursa olsun demokratça düşünüş sistemine bağlı bütün aydınlarla, işçi, köylü, memur, sanatkâr, esnaf, küçük tüccarların hayat ve menfaat beraberliğini temsil eden parti üyeliğinin kadın ve erkek her vatandaşa açık olduğu vurgulanmıştır²¹³⁰. TİP, her şeyden önce işçi sınıfının bir partisidir. TİP Parti Meclisi'nin 120 üyeden müteşekkil olacağı ve seçilecek üyelerin yarısının işçi olması şart koşulmuştur. Bu yönüyle partinin tamamen entelektüeller partisi olması da engellenmiştir²¹³¹. Hatta TİP'in feshedilmesi durumunda parti mallarının Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na, mevcut değilse İstanbul İşçi Hastanesi'ne terk olunacağı belirtilmiştir²¹³². Parti bir taraftan işçileri öncelerken, diğer taraftan da partinin sadece işçilerin partisi olmadığı, aynı zamanda ırgatların, fakir köylünün, küçük esnafın, memurun, ücretlinin, dar gelirli yurttaşın, toplumcu aydınların ve bütün emekçilerin partisi olduğu vurgulanmıştır²¹³³. Burada TİP, işçi sınıfının öncü olduğu bir emekçi halk cephesi olarak tanımlanmıştır²¹³⁴.

²¹²⁷ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Radyo Konuşmaları Yurt Sorunları ve Çözüm Yolları*, TİP Ankara İli Araştırma ve Yayın Bürosu Yayınları: 2, Kardeş Matbaası, Ankara 1964, s. 9; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 316.

²¹²⁸ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Programı*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 5.

²¹²⁹ Aydınoglu, *Türk Solu (1960-1971)*, s. 61; Belli, *İnsanlar Tanıdım (Mihri Belli'nin Anıları)*, s. 373.

²¹³⁰ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, Doğu Matbaası, Ankara 1961, s. 2.

²¹³¹ Boran, *Savunma*, s. 147; Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, Doğu Matbaası, Ankara 1961, s. 3; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 228; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 272.

²¹³² Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, s. 8.

²¹³³ Türkiye İşçi Partisi İzmir İl Propaganda ve Basın Komitesi, *Bildiri: Niçin Türkiye İşçi Partisi?*, s. 2.

²¹³⁴ Haluk Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, Etki Yayınevi, İstanbul 1992, s. 165.

TİP'in fakir halkın partisi olduğu vurgulanmış, bütün emekçi sınıf ve tabakaların kanun yolunda iktidara yürümesi için çalıştıkları savunulmuştur²¹³⁵. TİP, hükümet etmedeki prensibini halkın halk tarafından halk için yönetilmesi şeklinde tanımlamış²¹³⁶, demokrasinin seçimlerle tezahürünü kabul etmiştir²¹³⁷. TİP, partiye giren emekçi ve aydınların ilk günden itibaren kendilerini yurt yönetimine katılan ve devlet idaresi sorumluluğunu paylaşan bir numaralı vatandaş kabul etmeye başlaması gerektiğini vurgulamıştır²¹³⁸. TİP, işçi sınıfının demokratik önderliği kavramının bir işçi diktatörlüğü değil, ileri, adil, hür ve demokratik Türkiye'nin bilinçli tabakasının kastedildiğini vurgulamıştır²¹³⁹.

TİP, demokrasinin ülkelerdeki gelişimine göre eşitliğin demokrasinin anlaşılmasında bir anahtar olduğunu belirtmiştir. Partiye göre siyasi eşitlik kadar ekonomik eşitliğin de önemli olduğu vurgulanmıştır²¹⁴⁰. Kalkınmada sosyal adaleti de Türkiye'ye getirmek gerektiği ifade edilmiştir²¹⁴¹. Siyasal ve ekonomik hürriyeti bir kısım insanlara değil bütün Türk insanına tanımanın en hürriyetçi davranış olduğu belirtilmiştir²¹⁴². TİP, 27 Mayıs 1960'tan sonra ekonomik haklar için yapılan mücadelenin yeterli olmadığını ve kendilerinin emekçi halkı demokratik hayata katmak için mücadeleye başladıklarını belirtmiştir²¹⁴³. Emegın sömürülmesine karşı tek çarenin halktan yana, emekçilerin eliyle yürütülen ve emekçilerin denetledikleri bir devletçi ekonomik düzenin olduğu belirtilmiştir²¹⁴⁴. TİP ayrıca, büyük üretim ve mübadele araçlarını devletleştirmeyi, kurulmamış sanayi kollarını devlet eliyle, devlet malı olarak kurmayı, topraksız köylülere toprak vermeyi, sanayi ve tarımda kalkınmayı, yurt ölçüsünde kültür merkezleri kurmayı, herkesi iş güç sahibi yapmayı, barışçı bir dış politika gütmeyi hedeflemiştir²¹⁴⁵. Emekçilerin sesi olduklarını söyleyen TİP, 1961 Anayasası'ndan sonra emekçiler için grev ve toplu sözleşme tasarılarının çıkarılmasında

²¹³⁵ Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, *Türkiye İşçi Partisi Kimlerin Partisidir*, Sıralar Basımevi, İstanbul 1962, s. 3.

²¹³⁶ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Programı*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 6.

²¹³⁷ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Programı*, s. 15; Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 45.

²¹³⁸ Türkiye İşçi Partisi İzmir İl Propaganda ve Basın Komitesi, *Bildiri: Niçin Türkiye İşçi Partisi?*, s. 3.

²¹³⁹ Türkiye İşçi Partisi Ankara Araştırma ve Yayın Bürosu, *Amacımız Yolumuz Yöntemimiz*, Emek Basımevi, Ankara 1963, s. 29.

²¹⁴⁰ Türkiye İşçi Partisi Ankara Araştırma ve Yayın Bürosu, *Amacımız Yolumuz Yöntemimiz*, s. II.

²¹⁴¹ Türkiye İşçi Partisi Ankara Araştırma ve Yayın Bürosu, *Amacımız Yolumuz Yöntemimiz*, s. 9.

²¹⁴² Türkiye İşçi Partisi Ankara Araştırma ve Yayın Bürosu, *Amacımız Yolumuz Yöntemimiz*, s. 11.

²¹⁴³ Türkiye İşçi Partisi Ankara Araştırma ve Yayın Bürosu, *Amacımız Yolumuz Yöntemimiz*, s. III.

²¹⁴⁴ Türkiye İşçi Partisi İzmir İl Propaganda ve Basın Komitesi, *Bildiri: Niçin Türkiye İşçi Partisi?*, s. 3.

²¹⁴⁵ Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, *Türkiye İşçi Partisi Kimlerin Partisidir*, Sıralar Basımevi, İstanbul 1962, s. 5- 6.

etkin rol aldıklarını belirtmiş, Anayasaya aykırı kanunların araştırılarak Anayasa Mahkemesi'ne davalar açtıklarını ve bu davaların bir kısmının neticelendiğini ve bir kısmının da devam ettiğini belirtmiştir²¹⁴⁶.

1961 Anayasası'nın sunmuş olduğu özgürlük ortamı, özellikle solcu akımların kökleşmesine olanak sağlamıştır²¹⁴⁷. Bilindiği gibi 1925'ten itibaren sol cereyanlar, yeraltından yürütülmeye başlamıştı²¹⁴⁸. Nihayet 1961 Anayasal ortamından sonra TİP, Türkiye'nin ancak sosyalist yoldan kalkınabileceğini savunmaya başlamıştır²¹⁴⁹. Özellikle Türk soluna mensup şahıs ve kurumlar tarafından sanayileşme, bağımsızlık, ABD ile ilişkiler, yabancı sermaye, petrol sorunu, toprak reformu, sosyal adalet gibi konular gündeme taşınmaya başlamıştır²¹⁵⁰. TİP'in 1960'lı yılların özellikle ilk yarısında, gençler ve birçok aydın arasında ilgi odağı olduğu söylenebilir²¹⁵¹.

TİP'in yayın organı olarak Sosyal Adalet dergisini görmekteyiz. Bu dergi, askeri ihtilalle bir devrimi kabul etmemiştir²¹⁵². Sosyal Adalet dışında Yön dergisi, Milliyet, Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri de TİP'i zaman zaman desteklemişlerdir²¹⁵³. Bu süreçte Yön dergisinin Doğan Avcıoğlu gibi radikal solcuların etkisinde kaldığını görmekteyiz²¹⁵⁴.

2.4.4.14. Yeni Türkiye Partisi

Kapatılan DP'nin seçmenlerini değerlendirme düşüncesiyle, 13 Kasım 1960'tan sonra Cemal Gürsel ile Ekrem Alican bir görüşme yapmış ve yeni bir partinin hangi şartlarda ve nasıl kurulacağı konusunda fikir alış verişinde bulunmuşlardır²¹⁵⁵. Konuyla ilgili olarak Türkeş de, Ekrem Alican'ın üçüncü parti kurma konusunda Cemal Gürsel tarafından teşvik gördüğünü belirtmiştir²¹⁵⁶. Bu bağlamda parti çalışmalarına ağırlık veren Ekrem Alican'a İçişleri Bakanı Muharrem İhsan Kızıloğlu da destek vermiştir.

²¹⁴⁶ Türkiye İşçi Partisi İzmir İl Propaganda ve Basın Komitesi, *Bildiri: Niçin Türkiye İşçi Partisi?*, s. 8.

²¹⁴⁷ Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 148.

²¹⁴⁸ Akar, *Eski Tüfek Sosyalistler (Bir Kuşağın Son Temsilcileri)*, s. 175.

²¹⁴⁹ Mehmet Ali Aybar, *Türkiye'yi Adalet Partisi Kalkındıramaz*, TİP Mecliste No: 1, İstanbul Matbaası, İstanbul 1966, s. 3; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 271.

²¹⁵⁰ Aydınöğlü, *Türk Solu (1960- 1971)*, s. 52- 54.

²¹⁵¹ Tokar, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 45.

²¹⁵² Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 54.

²¹⁵³ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 108.

²¹⁵⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 272.

²¹⁵⁵ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 90.

²¹⁵⁶ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 48.

Parti kurmanın yasak olduğu günlerde akşamları gizli toplantılar yapılmakta ve kurulacak partinin kurucuları ve parti mevzuatı üzerinde çalışılmaktadır²¹⁵⁷.

Parti kuruluşları için iznin verildiği 1961 yılı Ocak ayında kuruluş çalışmaları hızlanmıştır. Ocak ayında basına yansıyan en önemli bilgiler, kurulacak olan partilerin birleşme çalışmaları olmuştur. Farklı gruplar tarafından yürütülen parti kurma çalışmalarında birleşmeler gerçekleşmemiştir²¹⁵⁸. Bu arada Milli Birlik Komitesi, kurulacak yeni partilerde “demokrat” isminin kullanılmamasını istemiştir²¹⁵⁹. Alican ve arkadaşları tarafından kurulacak partinin adının “Yeni Türkiye Partisi” olması kararlaştırılmış²¹⁶⁰, programı da belirlenmiştir²¹⁶¹. Yeni bir parti henüz kurulmamışken, Ankara’ya gelen Ragıp Gümüşpala, yakın arkadaşlarından eski bir albay olan Şinasi Osma ile birlikte Ekrem Alican ve arkadaşlarıyla yeni parti konusunda görüşmüşler, ancak birlikte hareket konusunda anlaşamamışlardır²¹⁶². Nihayet her iki lider de farklı iki parti ile seçmen önüne çıkmışlardır.

Yeni Türkiye Partisi, 13 Şubat 1961 tarihinde kurulmuş olup, kurucuları şunlardır: Maliye eski Bakanı Ekrem Ali Can, Isparta eski Milletvekili İrfan Aksu, Bursa eski Milletvekili Raif Aybar, Prof. Hikmet Belbez, Emekli Tabip General Esat Eğilmez, Tokat eski Milletvekili Hasan Kangal, Emekli Tümgeneral Sırrı Öktem, Bursa eski Milletvekili Mithat San, Prof. Cahit Talas, Prof. Aydın Yalçın²¹⁶³. Yeni Türkiye Partisi’nin genel merkez idare kurulu üyeleri ise şu isimlerden oluşmuştur: Ekrem Alican, Rauf Aybar, İrfan Aksu, Ertuğrul Alatlı, Hasan Kangal, İ. Şeref Dura, Celal Cündoğlu, Rüknettin Birce, Hayri Domaniç, Esat Eğilmez, Zihni Ergun, F. Kerim Gökay, Muslih Görentaş, Adnan Karaosmanoğlu²¹⁶⁴.

YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, 1916 doğumlu olup, Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunudur. Evli ve iki çocuk babası olan Ekrem Alican, Demokrat Parti’nin

²¹⁵⁷ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 92- 93.

²¹⁵⁸ *Milliyet Gazetesi*, “Alican, eski DP’lileri çağırıyor”, 26 Ocak 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “İki parti ‘Hür D.P.’ adı ile dün birleşti”, 29 Ocak 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “Son Karar: İki parti birleşmiyor”, 30 Ocak 1961, s. 1.

²¹⁵⁹ *Milliyet Gazetesi*, “Alican’ın partisi yarın kuruluyor”, 2 Şubat 1961, s. 1.

²¹⁶⁰ *Milliyet Gazetesi*, “Üçüncü partiye ad kondu: Yeni Türkiye”, 4 Şubat 1961, s. 1.

²¹⁶¹ *Milliyet Gazetesi*, “Yeni Türkiye Partisi’nin programı belli oldu”, 5 Şubat 1961, s. 1.

²¹⁶² Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 210.

²¹⁶³ BCA, Dosya: C8, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.286.1, 1; Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, Nebioğlu Yayınevi, Ankara 1961, s. 22; Tökin, *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 106- 107; *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1263; *Milliyet Gazetesi*, 14 Şubat 1961, s. 5.

²¹⁶⁴ BCA, Dosya: C8, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.286.1, 4.

10. devre Sakarya milletvekili olmuş ve ayrılarak Hürriyet Partisi'nin kuruluşunda yer almış, 27 Mayıs sonrasında bir süre Maliye Bakanlığı yapmış, Kurucu Meclis'e üye olmuş ve nihayet Yeni Türkiye Partisi'nin hem kurucusu hem de genel başkanı olmuştur²¹⁶⁵. Süleyman Arif Emre, Ekrem Alican'la ilgili şunları belirtmiştir: “Ekrem Bey'e itimadım tamdı. Hürriyet Partisi'nde yakından tanıdım. İmanı, itikadı, ahlaki örnek insanlardan birisiydi. Siyasete ahlak ve fazileti hakim kılmadıkça, politikanın faydalı olamayacağına inananlardandı²¹⁶⁶.” Fuat Uluç ise, Ekrem Alican'ın genel başkan ancak, lider olmadığını belirtmiştir. Ona göre Alican, çekici değil itici, toplayıcı değil dağıtıcı bir mknatısa sahiptir. Buna karşılık, çalışkan, bilgili ve dürüst birisi olduğunu söyleyen Uluç, yerinin ekibin içi olduğunu vurgulamıştır. Uluç ayrıca, Alican'ın en önemli şanssızlığını Milli Birlik Hükümeti'nde Maliye Bakanı olmasında görmüştür²¹⁶⁷.

YTP kurucularından Raif Aybar, partinin kimliğini şu şekilde tanımlamıştır: “YTP, 1945'te CHP'ye duydukları infial DP'yi desteklemekle ifade edenlerin, memleketin nihayet demokrasi rejimine kavuşması umutlarını bu yeni teşekküle bağlayan idealistlerin sonradan düştükleri hayal kırıklığı yüzünden Hürriyet Partisi'ni kuranların, bunun çöküşü ile dahi heyecan ve imanlarını kaybetmemiş olan idealistlerin kurduğu partidir²¹⁶⁸.”

YTP parti teşkilatı; ilçe, il kongreleri ve idare kurulları yanında büyük kongre ve genel idare kurulu ile kadın ve gençlik kollarından oluşmaktadır²¹⁶⁹. Partideki kurullarda delegelerle seçimler yapılmaktadır²¹⁷⁰. YTP programının önsözünde bir memlekette demokrasinin kurulması yolunda kurulan müesseseler yanında bu kurumları demokratik istikamette çalıştıracak olanların siyaset adamları olduğu belirtilmiş ve kurumlar kadar aynı amaçta siyaset adamlarına da ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir²¹⁷¹. YTP parti programında demokratik hayat tarzını, insanlık şerefini koruyan ve vatandaşın refah ve saadetini en başarılı şekilde tahakkuk ettiren bir düzen olarak kabul ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca, fertlerin düşünme, söz, yazma, toplanma ve seyahat etme

²¹⁶⁵ BCA, Dosya: C8, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.286.1, 2.

²¹⁶⁶ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, s. 95.

²¹⁶⁷ Uluç, *İşte Liderler*, s. 9- 10.

²¹⁶⁸ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 198.

²¹⁶⁹ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, Nebioğlu Yayınevi, Ankara 1961, s. 7.

²¹⁷⁰ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, s. 15- 16.

²¹⁷¹ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, s. 23- 25.

hürriyetlerinin demokratik hayatın temel taşlarından olduğu vurgulanmıştır²¹⁷². Demokratik esaslara aykırı aşırı solcu ve sağcı ideolojilere saplanmış olan kişilerin partiye üye olamayacakları belirtilmiştir²¹⁷³.

YTP programında demokratik rejimin çok partili bir sistem olarak gördükleri belirtilmiştir. Seçimlerin tek dereceli, genel ve gizli oy, açık tasnif ve nispi seçim esaslı gerçekleştirilmesine taraftar oldukları belirtilmiştir. Ayrıca, parlamenter rejimin iyi çalışabilmesi için iki meclis sistemine taraftar oldukları, ancak ikinci meclisin mesleki temsile göre değil, demokratik seçim esasına göre belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir²¹⁷⁴.

YTP parti programında; kanunların Anayasaya uygunluğunu kontrol etmek için bir Anayasa Mahkemesinin kurulması, Devlet Reisinin partiler üstü konumunun kuvvetlendirilmesi, basın teminat altına alınması, hür düşüncenin demokrasiyle bağlantılı yönü ve üniversitelerin muhtariyeti, bağımsız mahkeme ve hakimlerin teminatı, radyo ve televizyonun muhtariyetine verilen önemden bahsedilmiştir. Ayrıca eğitimi, demokrasinin gelişmesi için ilk şart saydıkları vurgulanmıştır. Eğitimle vatandaşların demokrasiyi bir yaşayış olarak gerçekleştireceklerine inanıldığı belirtilmiştir²¹⁷⁵.

YTP, 27 Mayıs 1960 hareketinin Demokrat Partili büyük vatandaş kitlesine karşı değil, şahsi idareler kurmak isteyen sınırlı liderler kadrosuna karşı yapıldığını savunmuştur. Ayrıca, 27 Mayıs hareketinin meşruiyet unsurlarından birisinin tarafsızlık olduğu belirtilmiştir²¹⁷⁶. YTP'nin parti programında, 27 Mayıs 1960 hareketinden sonraki dönem İkinci Cumhuriyet olarak nitelendirilmiştir. Kurucu Meclis'in İkinci Cumhuriyet Anayasası'nı ve Seçim Kanununu hazırlayacağı ifade edilmiştir²¹⁷⁷.

YTP'nin sendikacılığa bakışı programında şöyle ifade edilmiştir: “Hür, bağımsız, demokratik hak ve hürriyetlere bağlı, mesleki karakteri haiz bir sendikacılık, demokrasi prensiplerine dayanan bir siyasi rejimin temel şartlarından. Bunun için mensuplarının ekonomik, sosyal ve mesleki menfaatlerini savunan ve geliştiren hür bir sendikacılığın kurulması taraftarıyız.” Kolektif müzakere ve mukavele sisteminin

²¹⁷² Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, s. 23- 28.

²¹⁷³ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, s. 3.

²¹⁷⁴ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, s. 45.

²¹⁷⁵ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, s. 46- 48.

²¹⁷⁶ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, s. 23- 26.

²¹⁷⁷ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, s. 23- 24.

yürütülmesi için grev hakkının tanınması gerektiği, iktisadi durumu iyi olmayan vatandaşların ucuz ve sıhhi bir meskende oturmalarının devlet tarafından sağlanması gerektiği belirtilmiştir²¹⁷⁸.

YTP, kuruluşundan itibaren hızla teşkilatlanmaya başlamıştır²¹⁷⁹. Cemal Gürsel'in başlangıçtan itibaren YTP'yi desteklediğini²¹⁸⁰, YTP'ye öz evlat, AP'ye ise üvey evlat gözüyle baktığını görmekteyiz. Gürsel eski DP'nin devamı olarak YTP'yi görmek istemiş ve desteklemiştir²¹⁸¹. DP seçmenlerini etkileme sürecine YTP Genel Başkanı Alican, aktif olarak girmiştir. Karaman YTP Kongresi'nde konuşan Alican şunları söylemiştir: "Bizler 1946'dan 1954'e kadar devam eden DP ruhu içindeyiz. DP'ye vücut veren fikirleri devam ettireceğiz. Bu, DP'nin devamı ise varsın öyle sayılsın²¹⁸²."

AP Genel Başkanı Gümüşpala'nın kuyruk ve düşük yok, vatandaş var açıklamaları karşısında, YTP'liler de Yasıada mahkumlarının avukatlarını kendi saflarına çekme çabasına girmişlerdir²¹⁸³. Ayrıca, Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes'in de YTP'ye girmesi, DP'nin mirası konusunda YTP ve AP arasındaki savaşı kızdırmıştır²¹⁸⁴. Yüksel Menderes'in YTP'den siyasete girmesi, aynı zamanda ordunun YTP'ye bakışını değiştirmiş ve ilk başta vermiş oldukları desteği geri çekmiştir²¹⁸⁵. Bu arada YTP, partilerine katılan DP'lilerle ilgili, "1946'nın tertemiz insanları" şeklinde bir tanım yapmıştır²¹⁸⁶. DP'li seçmenlere yönelik birçok politika geliştirmesine rağmen YTP, AP karşısında başarılı olamamıştır. YTP'nin teşkilat kurmaya nüfusun yoğun olduğu Ege yerine Doğu Anadolu'da başlaması, yönetici kadrosunun AP'ye kıyasla daha az demogojiye yer veren bir gruptan oluşması, iki kurucusunun MBK kabinesinde görev yapmış olması başarılı olamamasının nedenleri arasında sayılabilir²¹⁸⁷.

²¹⁷⁸ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, s. 40- 41.

²¹⁷⁹ *Tercüman Gazetesi*, 27 Şubat 1961, s. 1.

²¹⁸⁰ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 224.

²¹⁸¹ Neziroğlu, *Türkiye 'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 103.

²¹⁸² *Milliyet Gazetesi*, "Alican'a göre YTP 1946 Demokratlarının partisi", 24 Ağustos 1961, s. 1.

²¹⁸³ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 122- 123.

²¹⁸⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Yüksel Menderes YTP'ne girdi", 30 Ağustos 1961, s. 1; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 209.

²¹⁸⁵ Neziroğlu, *Türkiye 'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 104.

²¹⁸⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Eylül 1961, s. 1.

²¹⁸⁷ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 198.

2.4.4.15. Hür Sosyalist Partisi

Hür Sosyalist Partisi, 14 Haziran 1961'de İstanbul'da kurulmuştur. Genel Başkan Cahit Topgülle, kurucu üyeler ise; Cahit Afacan, Cemil Taşkın, Halil İbrahim Keleş, İbrahim Ergül, Fikri Taşan, Mehmet Şenkaya, Cafer Oğuz, Hasan Çakır'dan oluşmuştur. Bu partinin genel başkanı ve kurucu üyelerinin esnaf ve işçilerden meydana geldiği belirtilmiştir²¹⁸⁸. Hür Sosyalist Parti Genel Başkanı Cahit Topgülle'nin hazırlamış olduğu tüzükte; hudutlanmamış hürriyet nizamının, adaleti, emniyeti ve barışı yok edeceği ve nesli soysuzlaştıracığı belirtilmiştir²¹⁸⁹. Hür Sosyalist Parti Genel Başkanı Topgülle, Saraçhane'de gerçekleştirmiş olduğu mitingi varil üzerinde yapmıştır²¹⁹⁰. Hür Sosyalist Partisi Lideri Fıstıkçı Cahit Topgülle hakkında komünizm propagandası yaptığı ve dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle 3. Ağır Ceza Mahkemesine dava açılmıştır²¹⁹¹. Nihayet parti, 1964 yılında kapanmıştır²¹⁹².

2.4.4.16. Devrim Partisi

İzmir'de 19 Kasım 1961'de kurulmuş olan Devrim Partisi'nin DP rumuzunu kullanamayacağına dair İçişleri Bakanlığı'nın yazısı Emniyet görevlilerince parti yetkililerine anlatılmıştır. Parti yöneticileri ise DP rumuzunu kaldırmayacaklarını bildirmişler ancak, teşkilat kuramamışlar ve faaliyet gösterememişlerdir²¹⁹³. Devrim Partisi'nin kurucuları şu isimlerden oluşmuştur: Halil Bedii Fırat, Tefvik Fikret Onay, Şeref Üsküp, Nejat Özgünler, Nüzhet Ünlüyol, İrfan Yılmaz, Sami Özelsel, Ahmet Orçunos, Lütfü Bissel'dir²¹⁹⁴.

DP rumuzunun MBK tarafından yasaklanması nedeniyle Devrim Partisi'nin DP rumuzunu kullanamayacağı parti yetkililerine bildirilmiştir. 21 Kasım 1961'de parti yetkilileri İçişleri Bakanlığı'na müracaat ederek parti rumuzunu değiştireceklerini bildirmişlerdir. İçişleri Bakanlığı da daha önce DP rumuzunu kullanan Düstur

²¹⁸⁸ *Hür Sosyalist Partisi Genel; İstanbul Sanayi Kalkınma ve İmarı Güzelleştirme, Muhiti Partisi Tüzüğü*, Sıralar Matbaası, İstanbul 1961, s. 4; *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

²¹⁸⁹ *Hür Sosyalist Partisi Genel; İstanbul Sanayi Kalkınma ve İmarı Güzelleştirme, Muhiti Partisi Tüzüğü*, s. 1.

²¹⁹⁰ *Milliyet Gazetesi*, 12 Mayıs 1963, s. 1.

²¹⁹¹ *Milliyet Gazetesi*, 1 Ekim 1963, s. 1.

²¹⁹² *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

²¹⁹³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Kasım 1961, s. 1; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 113.

²¹⁹⁴ Devrim Partisi, *Devrim Partisi Tüzüğü*, İstiklal Matbaası, İzmir 1961, s. 16; *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

Partisi'nin kapatıldığına işaret ederek, uyarmıştır²¹⁹⁵. Bu arada İzmir Emniyet Müdürlüğü de DP rumuzunu kullanan Devrim Partisi'nin dokuz kurucusu hakkında birer ay hapis istemiştir²¹⁹⁶. Devrim Partisi kurucularından Ahmet Orçunos, Ali Fuat Başgil'e parti genel başkanlığı teklifi götürdüklerini ve Başgil'in bu teklifi kabul etmediğini savunmuştur. Fazla alkol nedeniyle basın açıklaması yapamadığı söylenen Orçunos'un Başgil konusundaki sözlerine ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir²¹⁹⁷.

Devrim Partisi'nin amacı parti tüzüğü'nün ikinci maddesinde açıklanmıştır; "Milli hakimiyetin devamını sağlamak, ferdin, ailenin hürriyet, kültür, eşitlik ve refahını temin, millet ve devletimizin her sahada yükselmesine çalışmak, programını harfiyen tatbik etmek, kardeşliği ön planda tutmak, içtimai emniyet, milliyetçiliği tahkim, şahsi teşebbüse imkan, muhiti değerlendirmek, milli istihsalin içinde istikbali garantilemek, beden, toprak, fikir işçisinin refah ve iş imkanını sağlamak Türk Milletine ve yurduna hizmet etmek" partinin gayesi olarak belirlenmiştir²¹⁹⁸.

Devrim Partisi'nin teşkilatı; Genel Merkez, İl ve İlçe Kongreleri, Genel Merkez, İl, İlçe İdare Kurulları, Parti Komisyonu, Mali Murakabe Komisyonları, Hakem Heyetleri, Meclis Grupları, İl Divanı, Basın ve İrtibat Bürolarından oluşmaktadır²¹⁹⁹. Devrim Partisi'nde adayların yoklama ile belirleneceği, her adayın muhitince seçileceği belirtilmiş ve milletvekilliği seçimlerinde genel merkez kontenjanının yüzde yirmi olduğu belirtilmiştir²²⁰⁰. Nasyonal sosyalist bir yapı arz eden Devrim Partisi, 1962 yılında kapatılmıştır²²⁰¹.

2.4.4.17. Demokrat Parti

7 Aralık 1961 tarihinde İzmir'de Devrim Partisi kurucularından iki kişi Sami Özelsel ile Nüzhet Ünlüyol ve Ahmet Şahin tarafından Demokrat Parti kurulmuştur. Kurulacak hiçbir partinin "demokrat" adını kullanmayacağına dair İçişleri Bakanlığı tamimi partiye tebliğ edilmiştir²²⁰². Parti Kurucusu Sami Özegesel, kendilerinin

²¹⁹⁵ *Milliyet Gazetesi*, 22 Kasım 1961, s. 5.

²¹⁹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 24 Kasım 1961, s. 5.

²¹⁹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 29 Kasım 1961, s. 1, 5.

²¹⁹⁸ Devrim Partisi, *Devrim Partisi Tüzüğü*, İstiklal Matbaası, İzmir 1961, s. 1.

²¹⁹⁹ Devrim Partisi, *Devrim Partisi Tüzüğü*, s. 4.

²²⁰⁰ Devrim Partisi, *Devrim Partisi Tüzüğü*, s. 15.

²²⁰¹ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

²²⁰² Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 113; *Milliyet Gazetesi*, 8 Aralık 1961, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, 9 Aralık 1961, s. 1.

Demokrat Parti'yi devam ettirme düşüncesinde olmadıklarını, ancak siyasi kanaatlerini “demokrat” bir yapıda yürütmek istediklerini belirtmiştir²²⁰³. Parti, teşkilat kuramamış ve bir süre sonra kapanmıştır²²⁰⁴.

2.4.4.18. Yeni Demokrat Parti

1961 yılının son partisi, 18 Aralık 1961 tarihinde Ankara'da çoğunluğu kapatılan Demokrat Parti eski milletvekili olan; Fuat Köprülü, Reşit Kemal Timuroğlu, Necmi Tan, Kemal Yörükoğlu, Cemal Köprülü, İzzet Akın, Niyazi Acun, Fevzi Boztepe, Muammer Tiryaki, Mustafa Koluman, M. Latif Ayrıanlı, Suphi Ziya Özbekkan, Fehmi Açıksöz, Muharrem Görener, Muzafferredin Özbay ve Aziz Birand tarafından Yeni Demokrat Parti adıyla kurulmuştur²²⁰⁵. Genel Başkan Fuat Köprülü, Yeni Demokrat Parti'nin programının eskisiyle aynı olduğunu belirtmiş; “1946'da nasılsam şimdi de öyleyim” demiştir. Partinin kurucularından Muammer Tiryaki de kendilerinden önce Demokrat Parti adıyla partiler kurulduğunu, bu nedenle partilerine “Yeni Demokrat Parti” ismini verdiklerini belirtmiştir²²⁰⁶. Köprülü, parti kuruluşu münasebetiyle açıklamalarda bulunmuş ve siyasi kanaatlerinden dolayı insanların mahkum edilmelerine akıl erdiremediğini belirtmiştir. Köprülü; “Ben şahsen siyasi cürüm diye bir cürüm tanımıyorum” demiştir²²⁰⁷. Bu arada Yeni Demokrat Parti hakkında 19 Aralık 1961'de savcılık tarafından tahkikat açılmıştır. DP rumuzunun ve “demokrat” kelimesinin yasaklandığı 29 Kasım 1960 tarihli MBK kararının halen yürürlükte olduğuna işaret edilmiştir²²⁰⁸. Parti isminin değiştirilmesine yönelik talepte bulunulmuş, ancak kurucuları isim değiştirmek istememişlerdir²²⁰⁹.

Yeni Demokrat Parti, Türk Milleti'nin hürriyet mücadelesinde demokrasi rejimini başarıyla kuracak bir siyasi olgunluğa erişildiğini belirtmiş ve demokrasinin milli menfaate ve insan şerefine en uygun rejim olduğunu, cumhuriyetin de en uygun devlet şekli olduğunu belirtmiştir. İnsanlık şeref ve haysiyetinin ancak hakiki bir

²²⁰³ *Milliyet Gazetesi*, 9 Aralık 1961, s. 5.

²²⁰⁴ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 113.

²²⁰⁵ Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, Medeniyet Gazetesi Matbaası, Ankara 1961, s. 23; *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1263; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 113.

²²⁰⁶ *Milliyet Gazetesi*, 18 Aralık 1961, s. 1, 5.

²²⁰⁷ *Milliyet Gazetesi*, 19 Aralık 1961, s. 1.

²²⁰⁸ *Milliyet Gazetesi*, 20 Aralık 1961, s. 1.

²²⁰⁹ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 113.

demokratik rejim ile korunabileceği vurgulanmıştır. Parti, insan hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırarak milleti parçalamak ve küçük bir zümrenin esareti altına almak isteyen Bolşevizm, ırkçılık gibi her türlü diktatörlük kurma hareketlerinin yani totaliter ideolojilerin propagandalarının yapılmasını Türk Milletine karşı ihanet olarak görmektedir. Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve istiklalini bozmayı gaye edinen kökleri dışarıda olan menfi ideolojilere karşı millet olarak daima uyanık olunması gerektiği vurgulanmıştır²²¹⁰.

Yeni Demokrat Parti, memlekette demokrasinin tam manasıyla uygulanabilmesi için bazı esasların gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Anayasada ve kanunlarda vatandaş hakları ile insanlık şeref ve haysiyetini zedeleyecek hükümlerin kaldırılması, hak ve hürriyetlere ait hükümlerin açık, sarih ve kat'i olması ve hükümet işlerinde hakiki bir demokratik anlayışın uygulanması, bütçe müzakerelerinde milletvekillerinin birtakım kayıtlarla bağlanması gibi antidemokratik kanun ve mevzuatların değiştirilmesi ve ıslahına çalışılması gerektiği belirtilmiştir²²¹¹. Demokrasinin her türlü baskıdan uzak, eşit şartlar altında yapılan seçimlerle kurulduğu, bu nedenle milletvekili seçim kanununda bulunan demokrasiye aykırı bazı maddelerin kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır²²¹².

Yeni Demokrat Parti'nin milliyetçilik anlayışı her türlü ayırıcı temayülleri şiddetle reddeden ileri bir milliyetçilik anlayışı olduğu ve partinin bütün yurttaşları dil, din, ırk farkı gözetmeksizin Türk saydığı ifade edilmiştir. Din hürriyetinin diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından olduğu, ancak siyasetin dini duygulara, dini duyguların da siyasete alet edilmemesi gerektiği belirtilmiştir²²¹³. Hükümet ve idarenin halktan, halkla beraber ve halk için olması gerektiği belirtilmiştir. Hükümeti ve teşkilatını halkın dışında ve üstünde bir varlık olarak değil, sadece halk tarafından amme vazifesi ve hizmeti gören bir idare cihazı saydığı belirtilmiştir²²¹⁴.

Yeni Demokrat Parti, iktisadi buhranların daima emniyetsizlik ve istikrarsızlıktan doğduğunu belirtmiştir. Yerli ve yabancı özel teşebbüsün desteklenmesi gerektiği vurgulanmış ve özel teşebbüsün çalışmalarında kolaylaştırıcı olunması

²²¹⁰ Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, Medeniyet Gazetesi Matbaası, Ankara 1961, s. 24- 25.

²²¹¹ Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, s. 26- 27.

²²¹² Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, s. 25.

²²¹³ Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, s. 25- 26.

²²¹⁴ Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, s. 29.

gerektiği ifade edilmiştir²²¹⁵. Bu arada Genel Başkan Fuat Köprülü, partisinin iktisadi görüşünün liberal olduğunu belirtmiştir²²¹⁶. Yeni Demokrat Parti, memleketin % 80'inin ziraatla uğraştığını belirtmiş ve memleketin kalkınmasının her şeyden önce bu zümrenin kalkınmasına bağlı olduğu vurgulanmıştır. İşçilerin ve işçi problemlerinin ortadan kaldırılması için sendikalar ve içtimai sigortalar konusunda gerekli adımın atılması gerektiği de ayrıca belirtilmiştir²²¹⁷.

Yeni Demokrat Parti'nin teşkilatı; Büyük Kongre, Genel İdare Kurulu, İstişari Kongre, Parti Meclis Grupları, Yüksek Haysiyet Divanı, İl İdare Kurulları, İlçe İdare Kurulları, İl Haysiyet Divanı yapılarından oluşmuştur²²¹⁸. Yeni Demokrat Parti'de yer alan İstişari Kongre, illerden İl İdare Kurulu Başkanı veya vekilleri ile kendi aralarından gizli oyla seçecekleri iki üye ve Genel İdare Kurulundan teşekkül etmiştir. Bu kongreye genel başkan, başkanlık etmektedir. İstişari Kongrede ileri sürülen fikir, mütalaa ve tedbirler tamamen tavsiye mahiyetindedir. İstişari Kongreyi Genel İdare Kurulu lüzum gördüğü zaman toplantıya çağırılmaktadır²²¹⁹. Partinin en küçük kademesi İlçe İdare Kurulu olup, beş veya dokuz üyeden oluşmaktadır. İl İdare Kurulu ise, yedi veya dokuz üyeden oluşmaktadır. Baba, ana ile çocuklar, kardeşler ve karı koca aynı idare kurulunda bulunamamaktadır²²²⁰. İlçe kongreleri partiye kayıtlı üyelere yapılmaktadır. Kongreye katılmak isteyen üyeler, kongreden yedi gün evvel İlçe İdare Kuruluna ismini yazdırarak delege olduklarına dair bir belge almaları gerekmektedir. Aksi takdirde kongrede oy kullanamamaktadırlar. İl kongrelerine ise ilçelerden kongrece seçilmiş ve her yüz üyeye bir olmak üzere tespit edilecek delegeler katılmaktadır²²²¹. Nihayet Yeni Demokrat Parti'ye üyelik şartlarından birisi de, üye olacakların demokratik nizama aykırı harekette bulunmamış olmalarıdır²²²². Bu durum, partinin demokrasi uygulamalarına önem verdiğini göstermektedir.

Yeni Demokrat Parti Genel Başkanı Fuat Köprülü, 9 Temmuz 1963'te yapmış olduğu basın toplantısında, afla ilgili söylemiş olduğu sözler Tedbirler Kanunu'na aykırı bulunarak mahkemeye sevk edilmiştir. Sanık avukatları Tedbirler Kanunu'nun

²²¹⁵ Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, s. 27- 28.

²²¹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 14 Ocak 1962, s. 1.

²²¹⁷ Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, s. 28, 30.

²²¹⁸ Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, s. 5.

²²¹⁹ Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, s. 8- 9.

²²²⁰ Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, s. 12- 13.

²²²¹ Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, s. 16- 17.

²²²² Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, s. 3.

Anayasaya aykırı olduğunu belirtmiş olsalar da, Anayasa Mahkemesi'nin değerlendirmeleri neticesinde Tedbirler Kanunu'nun Anayasaya aykırı olmadığı vurgulanmıştır²²²³. Fuat Köprülü, siyasi arenada başarı elde edemeyen Yeni Demokrat Parti'nin arması olan “kır atı” AP'den gelen yoğun istek üzerine AP'ye devretmiştir. AP de “kır-at” armasını, 20 Temmuz 1965'te Yüksek Seçim Kurulu'na tescil ettirmiştir²²²⁴. Nihayet YDP, 1965 yılında siyaset sahnesinden çekilmiş ve kapanmıştır²²²⁵.

2.5. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Gelişmeler ve Cuntacılık Faaliyetleri

2.5.1. Zinde Kuvvetler Kavramı

“Zinde Kuvvetler” kavramı, 27 Mayıs sürecinde ve sonrasında sıkça kullanılmıştır. Bu kavramın özde Türk Silahlı Kuvvetleri belirtmiş olsa da²²²⁶, silahsız “zinde kuvvetler” olarak üniversite²²²⁷, aydınlar ve gençler sayılmaktadır²²²⁸. Mümtaz Soysal da, Türkiye'de zinde kuvvetlerin önemine değinmiş ve zinde kuvvetleri sadece silahlı kuvvetler olarak tanımlamanın yanlış olacağına vurgu yapmıştır. Soysal; Türkiye'yi halkçılık yolunda köklü reformlara kavuşturmak ve ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak için hamlelere girişmeyi bekleyen gençliğiyle, öğretmeniyle, bir kısım memurlarıyla, basınıyla, subayıyla “sabırsız ve öfkeli” bir kütlenin olduğunu ve bu kütlenin hep beraber zinde kuvvetler olarak tanımlanacağını belirtmiştir²²²⁹.

1960 yılında gençlik, çok önemli bir sosyal güç ve baskı grubu görevi üstlenmiştir. DP iktidarına karşı yürütülen muhalif kampanyada gençlik, CHP ile birlikte hareket etmiştir²²³⁰. Ankara Üniversitesi açılış töreninde konuşan İsmet İnönü, buhranlı günlerde üniversitenin kendisine düşen vazifeyi hakkıyla yaptığını söylerken, aynı şeyleri kastettiği anlaşılmaktadır²²³¹. 27 Mayıs öncesinde DP'ye karşı yürütülen gösterilerde CHP'nin yanında yer alan öğrenci örgütleri, 27 Mayıs'tan sonra ödüllendirilmiştir. Bunu Kurucu Meclis'te gençlerin de temsilciler arasında yer

²²²³ *Milliyet Gazetesi*, 10 Temmuz 1963, s. 1.

²²²⁴ Nasrullah Uzman, “İktidardan Muhalefete M. Fuad Köprülü'nün Siyasi Mücadelesi (1956-1966)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 7, Sayı: 13, Kış 2013, s. 202.

²²²⁵ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1263.

²²²⁶ Hikmet Kıvılcımlı, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008, s. 143.

²²²⁷ Kıvılcımlı, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, s. 165.

²²²⁸ İsmet Giritli, “Politika ve Gençlik”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Ocak 1964, s. 2.

²²²⁹ Mümtaz Soysal, “Bu rejim nasıl yaşar?”, *Yön Gazetesi*, 7 Mart 1962, Yıl: 1, Sayı: 12, s. 12.

²²³⁰ Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, 8. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 1995, s. 186.

²²³¹ *Milliyet Gazetesi*, “İnönü, Üniversite ödevini yaptı, dedi”, 9 Kasım 1960, s. 1.

almasından anlıyoruz²²³². 1960 dönemeci ve sonrasında gençler, subaylar, askerler ve bir kısım aydınlar hükümet tarafından alınan veya alınacak olan kararlarda bir baskı unsuru olarak kullanılmıştır. İlk koalisyon kabinesinin kuruluşu sürecinde ve sonrasında yapılan söylentilerle ordu ve milletin arası açılmak istenmiş, müesseseler tahrip edilerek zinde kuvvetlerin hazır beklediği yönünde intibalar oluşturulmak istenmiştir²²³³.

Konuyla ilgili olarak Mümtaz Soysal, 1961 sonrası için şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “1961 Anayasası ile getirilen rejimin Türkiye’de yaşaması, uzun vadede köklü reformlar yapılmasına, kısa vadede de zinde kuvvetlerin desteğine dayanarak bazı hamlelere girişilmesine bağlıdır... Demokrasiyi sağlam temellere oturtacak reformcu hamleler yapılmazsa, bu rejimi, kısa görüşlülerin telaşı içinde çıkarılan ‘sükun’ kanunları bile kurtaramaz²²³⁴.”

Zinde Kuvvetlere bir eleştiri getiren Başbakan Süleyman Demirel, 28 Mayıs 1968 tarihinde Konya’da yaptığı konuşmasında 1960 İhtilali ile Türkiye’de devletin sahipleri ve hamilerinin türediğini belirtmiştir. Demirel, devletin asıl sahibinin ve hamisinin Türk Milleti olduğunu söylemiş ve Anayasa’dan kaynağını almayan kuvvetlerin meşru olmadığını ifade etmiştir. Kendilerini devletin hamisi olarak görenlerin, kendi kafalarına uymayan bir mesele olduğu zaman meşru nizamı tehdit etmeye başladıklarını ve nizamı korumakla görevli organları harekete geçirmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Demirel “zinde kuvvetler”, “yan kuvvetler”, “dernekler”, “kulüp birlikleri” gibi tabirlerin bunların icadı olduğunu belirtmiştir²²³⁵.

Son Havadis gazetesi, 14’lerden Orhan Erkanlı’nın hakkında “Sokaktaki Adam” köşesinde yazılanlar nedeniyle 12 Eylül 1962’de evinde bir basın toplantısı yaptığını ve toplantıya gazetenin çağrılmadığını belirtmiştir. Gazete; “Erkanlı bize hücum etmek için meğer fırsat bekliyormuş!” başlıklı yazıda durumu açıklamıştır. Erkanlı, yaptığı açıklamada gazetenin yaptığı açıklamalara; “27 Mayıs’ın şeref ve sorumluluğunu taşıyan zinde kuvvetlere yöneltilen iftiralar” şeklinde tasvir etmiştir. Gazete, Erkanlı’nın zaman bekleyerek Sokaktaki Adam Yazarı Turhan Dilligil’in tutuklanıp cezaevine girmesinden sonra böyle bir açıklama yapma gereği duyduğunu belirtmiştir. Gazete,

²²³² Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, 8. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 1995, s. 85- 86.

²²³³ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 37.

²²³⁴ Mümtaz Soysal, “Bu rejim nasıl yaşar?”, *Yön Gazetesi*, 7 Mart 1962, Yıl: 1, Sayı: 12, s. 12.

²²³⁵ Demirel, *Seçim Konuşmaları*, s. 51.

Orhan Erkanlı'nın basın toplantısında tehdit savurduğunu belirtmiştir²²³⁶. Bütün bunlar zinde kuvvetler kavramı ile, 27 Mayıs 1960 Darbesine ve sonrasında silah zoruyla yapılan uygulamalara atıfta bulunulduğunu göstermekte ve toplumda psikolojik bir baskı oluşturulmak suretiyle iktidarın sürdürülmek istendiği anlaşılmaktadır.

2.5.2. Silahlı Kuvvetler Birliği

27 Mayıs'tan sonra Milli Birlik Komitesi içerisinde meydana gelen fikir ayrılıkları, 13 Kasım 1960'ta 14 Komite üyesinin tasfiyesi ile neticelenmiştir. Bu tarihten itibaren faaliyetlerini sürdüren ve 23 kişiden oluşan yeni Milli Birlik Komitesi'ne yönelik Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki bir grup tarafından eleştiriler artırılmaya başlamıştır. Milli Birlik Komitesi'ne duyulan karşı tepki, bir bakıma cuntacılık faaliyetleri olarak değerlendirileceğimiz bu durum, ordu içerisinde Silahlı Kuvvetler Birliği olarak adlandırılan bir yapının oluşmasına neden olmuştur²²³⁷. MBK içerisinde bölünmelerin yaşanması ve 14'lerin tasfiyesi, önemli miktardaki subayın emekliye sevk edilmesi (EMİNSU meselesi) ordu içerisinde özellikle genç subayları rahatsız etmiş ve bu durum Silahlı Kuvvetler Birliği'nin oluşmasında etkili olmuştur²²³⁸. Konuyla ilgili olarak 14'lerden Türkeş, 13 Kasım'ın ordu tarafından tasvip görmediğini vurgulamıştır²²³⁹. MBK karar ve uygulamalarına karşı oluşturulan Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kuruluş tarihi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. 13 Kasım 1960'tan sonra, 1961 yılı Mart ve Nisan ayları gibi tarihler verilmektedir. Dünder Seyhan'a göre Silahlı Kuvvetler Birliği, 13 Kasım 1960'tan sonra kurulmuş, 6 Haziran 1961'den itibaren de memleket idaresine fiilen el koymuştur²²⁴⁰.

İhtilalin herkesi hasta ettiğini belirten M. Emin Aytekin, memleketin kapkara hali ve hayallerinde memleket meseleleri ve bu meselelere getirilecek köklü çözümlerin kendilerini düşündürdüğünü vurgulamıştır²²⁴¹. Dünder Seyhan, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin nüvesini Talat Aydemir, Halim Menteş ve Selçuk Atakan'ın oluşturduğunu; Nuri Hazer, Necati Ünsalan ve Şükrü İlkin'in de cunta girişiminin ileri gelenleri

²²³⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 13 Eylül 1962, s. 1, 5.

²²³⁷ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 67; Vaner, "Ordu", s. 274; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 77.

²²³⁸ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 25- 26; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 105; Aydemir, *Hatıratım*, s. 69; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 303- 304.

²²³⁹ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 155.

²²⁴⁰ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 130; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 246.

²²⁴¹ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 156- 157.

sayılabileceğini belirtmiştir. Seyhan, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kurulmasında memlekete hizmet etme duygusu ve arzulanan reformların gerçekleştirilememiş olmasının büyük etkisi olduğunu vurgulamıştır²²⁴².

Milli Birlik Komitesi'nin havacı üyeleri Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi ve Şükran Özkaya Komite içerisinde Gürsel, Köksal, Okan, Ulay ve Madanoğlu'nun direktuar idaresi kurmayı tasarladıklarını savunmuşlar ve Faruk Güventürk'le işbirliğine yönelmişlerdir. Bu süreçte MBK içerisinde özellikle Ankara Komutanı Cemal Madanoğlu ve Muhafız Alay Komutanı Osman Köksal aranan insanlar arasında olmuşlardır. Hem MBK içerisinde hem de TSK içerisinde meydana gelen gruplaşmalar, ordu içerisinde cuntacılık faaliyetlerini tetiklemiştir. Bu çerçevede Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kuruluşuna dair ilk toplantı, 1960 yılı Kasım ayı sonunda İstanbul 66. Tümen Komutanlığı'nda Tuğgeneral Faruk Güventürk'ün odasında 8 kurmay subay ile gerçekleştirilmiştir. Güventürk'e göre Silahlı Kuvvetler Birliği, Kasım- Aralık 1960'ta kurulmuştur. Bu toplantıda, MBK'nın almış olduğu kimi kararların orduyu zedeleyici bir noktaya geldiğine işaret edilmiştir²²⁴³. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin bu ilk toplantısına; Faruk Güventürk, Faruk Gürler, Namık Kemal Ersun, Halim Kural katılmış ve Tuğgeneral Faruk Gürler, başkan seçilmiştir. Gürler tarafından hazırlanmış olan yemin, bu toplantıdan sonra Silahlı Kuvvetler Birliği üyelerine yaptırılmaya başlamıştır²²⁴⁴.

Faruk Güventürk'ün 6 Ağustos 1961 tarihinde arkadaşlarına yazmış olduğu mektupta, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kuruluşuna dair bilgiler vermiştir. Güventürk, mektupta şunlardan bahsetmiştir: “Silahlı Kuvvetler mukaddes topluluğunun elbette birden bire meydana gelmediği hepinizce malumdur. Milli Birlik Komitesi'nin infisah etmesiyle memlekette 3- 5 kişilik bir diktatorya kurulması ihtimali muvacehesinde her türlü maddi mevkileri ve ihtirasları bir tarafa atarak ve benim odamda yazılan anda el basarak kendimizi milletimize feda ettiğimizi bildirdik ve ahdin etrafında üzüm salkımı gibi toplandık, kuvvetlendik ve idealist Erkanı Harbiye Reisimizin etrafını çelik bir ağ gibi sardık. Kuvvetimizin ilk tezahürü de göz bebeğimiz Hava Kuvvetleri Kumandanı

²²⁴² Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 134- 135.

²²⁴³ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 101- 102; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 98; Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 230; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944- 1973)*, s. 246.

²²⁴⁴ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 209, 248; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 98; Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 141.

Korgeneral İrfan Tansel'in uğradığı haksız muamelenin tashihinde oldu...²²⁴⁵, Görüleceği gibi Güventürk, 1960 yılı Kasım ayı sonunda yapılan toplantıya atıfta bulunmaktadır.

Silahlı Kuvvetler Birliği, başlangıçta küçük rütbeli subaylar tarafından idare edilirken, daha sonra genişleyerek Genelkurmay Başkanı da dahil olmak üzere generallerin kontrolüne geçmiştir. Silahlı Kuvvetler Birliği, silahlı kuvvetler mensuplarını birleştirerek mesleki disiplini sağlamayı, Milli Birlik Komitesi'nin ve siyasi partilerin orduyu kendi isteklerine karşı kullanmasına engel olmayı amaçlamıştır. Birlik daha sonraki süreçte subayların ekonomik durumunu iyileştirmek için de çalışmalar yapan bir baskı grubuna dönüşmüştür²²⁴⁶. Milli Birlik Komitesi üyelerinin büyük çoğunluğu Silahlı Kuvvetler Birliği'nin genişlemesini istemezken, azınlıkta kalan diğer grup ise işbirliği yolunu seçmiştir²²⁴⁷. Hatta Silahlı Kuvvetler Birliği'nin tasfiyesinin görüşüldüğü günlerde, Milli Birlik Komitesi'ne sert bir ultimatoma verilmiştir²²⁴⁸. Bu arada Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, ordu içerisinde bir cunta girişimi olarak Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kurulduğunu öğrenince, bu örgütün komuta zinciri içerisinde olması gerektiğini düşünmüş ve onun üzerine gitmek yerine Silahlı Kuvvetler Birliği'ne sahip çıkarak kontrol altına almayı tercih etmiştir²²⁴⁹.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, bir taraftan ordu içerisinde ortaya çıkan cuntaları kontrol altında tutmaya çalışırken, bir taraftan da Türk Milletine ve Türk Silahlı Kuvvetlere mesajlar vermektedir. Bu çerçevede Sunay, Türk Silahlı Kuvvetlerin büyük Türk ulusuna gerçek demokrasi ve hukuk düzenini her sahada emniyetle teslim etmek için çalıştığını belirtmiştir²²⁵⁰. Sunay, Türk halkının askere her türlü desteği vereceğine inandığını da belirtmiştir²²⁵¹. Devlet Başkanı Gürsel, ordunun siyasetle uğraşmayacağını söylese de durumun böyle olmadığı anlaşılmaktadır²²⁵². Konuyla ilgili olarak Orgeneral Cevdet Sunay, 27 Mayıs'tan sonra müdahalelerin

²²⁴⁵ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 135.

²²⁴⁶ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 332; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 191.

²²⁴⁷ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 134- 135.

²²⁴⁸ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 137- 138.

²²⁴⁹ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 104, 232; Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 78.

²²⁵⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Hedef, Demokrasiyi ulusa teslimdir", 8 Mart 1961, s. 1, 5.

²²⁵¹ *The Times*, Mar 10, 1961, p. 9;

<http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD A&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS152789098&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

²²⁵² *Milliyet Gazetesi*, "Gürsel, ordu siyasetle uğraşmayacak, dedi", 9 Mart 1961, s. 1, 5.

alışkanlık haline geldiğini belirtmiş, bilinen müdahaleler dışında su yüzüne çıkmadan kapatılan müdahale girişimlerinin olduğuna da vurgu yapmıştır²²⁵³. 27 Mayıs'la başlayan kötü alışkanlık, silahlı güçleri doğru olmayan bir sürece sokmuştur. Bu bağlamda 1961 yılında, Anayasal rejime geçiş hiç de kolay olmamıştır²²⁵⁴.

Silahlı Kuvvetler Birliği, İstanbul ve Ankara merkezli olmakla birlikte birçok askeri birlikte şubeler oluşturmuştur. Birliğin ayrıca Kurmay Albay Talat Aydemir, Kurmay Albay Emin Arat ve Deniz Albay Nazım Özkan'dan oluşan özel bir karargahı bulunmaktadır. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin yapmış olduğu genel kurul toplantılarında alınan kararları bu karargah Genelkurmay Başkanına bildirmektedir²²⁵⁵. Silahlı Kuvvetler Birliği olarak bilinen cunta, aslında Ankara ve İstanbul grubu olmak üzere ikiye ayrılmış durumdadır. Genelkurmay Başkanının etrafındaki güç dışında Ankara'daki diğer grup, Aydemir'in liderliğinde Albaylar Cuntası olarak da adlandırılacak grubu simgelemektedir²²⁵⁶. Silahlı Kuvvetler Birliği, her ne kadar tek bir yapıdan oluşmasa da, başlangıçta bir bütünlük oluşturduğunu söyleyebiliriz. Milli Birlik Komitesi'nin askerler karşısındaki tavrı Ankara ve İstanbul'da bulunan askerleri 1961 yılı Mart ayında bir araya getirmiştir²²⁵⁷. Can Kaya İsen ise, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 1961 yılı Nisan ayında oluşturulduğuna işaret etmiştir²²⁵⁸. Nihayet, 27 Mayıs'tan sonra meydana gelen gelişmeler ve 13 Kasım 1960'ta gerçekleştirilen tasfiyeden sonra ordu içerisinde MBK'ya karşı bir memnuniyetsizler grubunun oluştuğunu ve güçleri nispetinde çalışmalara başladıklarını söyleyebiliriz. Bu çalışmalar, özellikle Ankara ve İstanbul'da yürütülmüş ve 1961 yılı ilkbaharında kuvvetli bir yapıya ulaşmıştır.

Silahlı Kuvvetler Birliği içerisinde Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, önemli bir konumda bulunmaktadır²²⁵⁹. Tansel dışında Talat Aydemir, Necati Ünsalan, Nuri Hazer, Muhsin Batur ve Jandarma Genel Komutanı Abdurrahman Doruk da örgütün aktif komutanları arasında yerini almıştır²²⁶⁰. Anılarında Muhsin Batur, 1961 yılı Nisan ayında Kurmay Albay Mucip Ataklı'nın Eskişehir'e geldiğini ve Silahlı

²²⁵³ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 61.

²²⁵⁴ Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, s. 95.

²²⁵⁵ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kulahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 265.

²²⁵⁶ Elverdi, *Bu Vatana Kastedenler*, s. 84.

²²⁵⁷ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 82; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 134.

²²⁵⁸ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 26.

²²⁵⁹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 81.

²²⁶⁰ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 99.

Kuvvetler Birliği içerisinde birliği ve beraberliği sağlamak için, yazılı bir metin hazırlanığını ve bu metnin aynı zamanda yemin metni olduğunu belirtmiştir. Batur, Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in de imzalamış olduğu metni, kendisinin de imzaladığını belirtmiřtir²²⁶¹. M. Emin Aytekin de, Silahlı Kuvvetler Birliği'ne başlangıçta girmediğini, hatta Tuğgeneral Faruk Güventürk'ün bunu bir süre engellediğini belirtmiřtir²²⁶². Bu da Silahlı Kuvvetler Birliği'nin bir süreç dahilinde kurulduğunu bizlere göstermektedir.

Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın 28 Haziran 1961'de yayınlamış olduğu genelgede Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ana prensipleri belirlenmiřtir²²⁶³. Ana prensiplerin hayati derecede önem arz ettiği, bu prensipler için gayret ve güç sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Rejimin selameti için Silahlı Kuvvetlerin ikaz ve silahlı müdahalede bulunabileceği de vurgulanmıştır. Ana prensipler ihtilal hükümeti icraatlarını ve hükümetini koruyucu nitelikte olmuştur. MBK'ya yapılacak her türlü tecavüzün Türk Silahlı Kuvvetleri'ne yapılacağı, MBK'nın dağıtılamayacağı, Yassıda yargılamaları neticesinde alınan kararların hemen infaz edilmesi gerektiği, seçimlerin infazdan sonra yapılması ve 29 Ekim 1961'i geçmemesi gerektiği, seçimle gelen iktidarın MBK dönemindeki icraat ve tasarruflardan dolayı herhangi bir takibata ve cezai işleme başlamayacağı belirtilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri gerekli görmediği sürece 14'lerin ülkeye dönemeyecekleri, MBK'nın kararıyla emekliye sevk edilenlerin tekrar Silahlı Kuvvetlere alınamayacağı, Cumhuriyet Senatosu'nda görev yapacak olan MBK üyelerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir parçası olmaya devam edecekleri, iktidarı siyasi partilere devrettikten sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin asli görevine döneceği belirtilmiřtir²²⁶⁴. Bu ana ilkeler, Silahlı Kuvvetlerin kırmızı çizgileri denilebilir. Burada Silahlı Kuvvetler, bütün güçlerin üzerinde olduğunu ve karar verici olan tek gücün kendisi olduğunu vurgulamıştır. Bu durumun demokratik esaslara uygun olmadığı açık olmakla birlikte, siyasi kurumlardan herhangi bir tepki gelmemiştir.

Genelkurmay Başkanı Sunay, bir taraftan Silahlı Kuvvetlerin gündemle ilgili düşüncelerine açıklarken, diğer taraftan 1961 yılı Ağustos ayından itibaren CHP ve İsmet İnönü'nün desteklenmesi gerektiği fikrini benimsemeye başlamıştır. Hatta

²²⁶¹ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 93.

²²⁶² Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 122.

²²⁶³ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 136.

²²⁶⁴ Aydemir, *Hatıratım*, s. 77- 78; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 144- 145; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 136; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 224.

Sunay'ın Ulay'a; "Benim ölüm üzerinden geçilmedikçe İnönü'ye karşı ve İnönü'ye rağmen bir hareketi tatbika koydurmam." dediği belirtilmiştir. Bu durum, Silahlı Kuvvetler Birliği'ndeki genç subayları rahatsız etmeye başlamıştır. Genç subaylara göre hiçbir şahıs veya zümre desteklenmemelidir²²⁶⁵. Genç subaylar CHP'nin iktidara gelmesini istememesine rağmen, Silahlı Kuvvetler Birliği içerisinde bulunan subayların önemli bir kısmı, DP'nin mirasına sahip çıkan AP ve YTP'nin yerine CHP'nin tek başına iktidara gelmesini arzulamışlardır.

Dündar Seyhan, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin ilk genel kurul toplantısının 25 Ağustos 1961'de Jandarma Genel Komutanı Abdurrahman Doruk idaresinde yapıldığını ve toplantıya 60'tan fazla subayın katıldığını belirtmiştir. Seyhan kendisinin de 25 Ağustos 1961'de Silahlı Kuvvetler Birliği'ne katıldığını belirtmiş ve yapılan yeminin şu şekilde olduğunu ifade etmiştir: "Türk Milleti'nin bekasını, 27 Mayıs inkılap ruhunun devamını, demokratik bir rejimin kurulmasını temin ile, Milli Birlik Komitesi'nin müspet icraatını destekleyeceğime ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasetten uzak kalmasının temini hususunda kendimi şimdiden Türk Milletine feda edeceğime namusum ve şerefim üzerine and içerim"²²⁶⁶.

ABD Büyükelçisi Hare, 2 Eylül 1961'de ABD Dışişleri Bakanlığına bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta Hare, Türkiye'deki politik durumu değerlendirmiştir. Ordu içerisindeki genç subayların yargılamalarda ceza beklediklerini ve yönetimin tekrar sivil iradeye verilmeden önce gerekli reformların gerçekleştirilmesini istediklerini belirtmiştir. Hare, ordu içerisinde bir yapılanmanın olduğunu belirtmiş, ancak bunun gücü ve etki alanının tam anlaşamadığını belirtmiştir. Hare ayrıca, şimdilik bir askeri darbenin beklenmediğini, ancak idarenin sivillere devredilmesinden sonra genç subayların gerçekleştireceği güçlü bir darbenin olabileceğini savunmuştur²²⁶⁷. Yine yabancı basından The Economist dergisinin "Kemalizm'e Karşı Oy" başlıklı yazısını Milliyet gazetesi yayınlamıştır. The Economist, Türkiye'de hakiki idarenin MBK'da olmadığını, gerçek idarenin Silahlı Kuvvetler'de Ordu Şurası olarak tanınan 200 kadar subayın teşkil ettiği gizli bir kuvvetin elinde olduğunu savunmuştur. Bu örgüt içerisinde genelkurmay, hava ve deniz kuvvetlerinin yer aldığını belirtmiştir. Bu birliğin sivil

²²⁶⁵ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 308; Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 208.

²²⁶⁶ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 147- 148.

²²⁶⁷ *Foreign Relations of the United States, 1961- 1963, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey*, Volume XVI, Editor: James E. Miller, United States Government Printing Office, Washington 1994, Document 369, p. 707- 708.

kanatta da temsilcilerinin olduğunu söyleyen The Economist, 14'lerin bu gizli birlikle aynı fikirlere sahip olabileceğini iddia etmiştir²²⁶⁸.

Silahlı Kuvvetler Birliği, 1961 yılındaki seçim süreçlerinde etkin rol üstlenmiş ve birçok konuya el altından ve açıktan müdahil olmuştur. Bu çerçevede DP'ye üye olmuş kişilerin 1961 seçimlerine girmesinin engellenmesi için yasal düzenleme yapılmasını dahi teklif etmiştir. Bu teklif, Kurucu Meclis'te tartışılmış, ancak kabul edilmemiştir²²⁶⁹. Orhan Erkanlı, 13 Kasım'dan sonra asıl iktidarın "Silahlı Kuvvetler Birliği" olarak isimlendirilen bir cuntaya geçtiğini ve bu cunta içerisinde yer alan bazı subayların 22 Şubat ve 21 Mayıs ayaklanmalarına giriştiklerini ve 12 Mart 1971 darbesini de bu cunta içerisinde yer alıp yükselen komutanların yaptığını belirtmiştir²²⁷⁰. Bütün bunlar, 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde cuntacılık faaliyetlerinin son bulmadığını ve arttığını göstermiştir. Bunlardan birisi olan Silahlı Kuvvetler Birliği dahi kendi içerisinde farklı birkaç cuntanın bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Bu Birlik de, 1961 seçimlerine giden süreçte bölünecek ve ordu içerisinde birbirinden farklı hiziplerin ve cuntaların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

2.5.3. Albaylar Cuntası

1960 yılı Kasım ayından sonra Silahlı Kuvvetler Birliği adıyla bir cuntanın kurulduğunu ve bunun İstanbul ve Ankara olmak üzere iki ilde kuvvetli temsilcilerinin bulunduğunu belirtmiştik. Ankara'daki en önemli ve kuvvetli temsilcilerinden birisi Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir'dir. Belirtildiği üzere Albay Talat Aydemir, 27 Mayıs öncesinde aktif darbe örgütü üyesi iken, 27 Mayıs Darbesinde Kore'de olması nedeniyle MBK içerisinde yer alamamıştır. 14'lerin tasfiyesinden sonra ordu içerisindeki cunta örgütlenmesinde, Albay Talat Aydemir'in öncülüğünü yaptığı albaylardan müteşekkil cuntaya "Albaylar Cuntası" adı verilmiştir. Bu çerçevede, kurulduğundan bahsettiğimiz Silahlı Kuvvetler Birliği'ne Ankara'da, Genelkurmay Başkanlığını saymazsak, "Albaylar Cuntası" hâkimken, İstanbul'da en üst rütbelere kadar hiyerarşik bir birlikteliğin egemen olduğu söylenebilir²²⁷¹.

²²⁶⁸ *Milliyet Gazetesi*, 27 Ekim 1961, s. 3.

²²⁶⁹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 151- 152.

²²⁷⁰ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 142.

²²⁷¹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 225; AYTEKİN, *İhtilal Çıkmazı*, s. 145; ARCA YÜREK, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 136.

Cuntacılık faaliyetlerine liderlik yapan kişilerin incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Talat Aydemir'e göre memleketin birçok meselesi vardır ve bu meseleler ancak kendi liderliğindeki dikta idaresiyle çözülebilir²²⁷². Aydemir, 21 Mayıs olaylarına ait yargılamalar sırasında Silahlı Kuvvetler Birliği ile ilgili şunları aktarmıştır: “14’ler yurt dışına sürüldükten sonra geri kalan 23 Komite üyesi, grup grup ordu içinde aşiret reisi gibi taraftar toplamaya başladılar. Ayrıca 14’lerin mağdur olduklarına inananlar da ordu içinde bir teşkilat kurmaya kalktılar. Artık ordu muhtelif fikir cereyanlarına göre muhtelif zümrelere hizmet için siyasetin içerisinde bocalamaya başlamıştı. İşte bu durum karşısında kendimi vazifeli hissettim. Ankara’daki yakın arkadaşlarımla bir fikir etrafında toplanarak ordu içinde parçalanmaya meydan vermemek, yavaş yavaş orduyu MBK üyelerinin elinden kurtarmak için Silahlı Kuvvetler Birliği adı altında bir teşkilat kurmaya başladık²²⁷³.”

Silahlı Kuvvetler Birliği içerisindeki bütün cuntaların Genelkurmay Başkanına bağlandığını belirtmiştir. Bu cuntalardan en etkili olanı hiç şüphesiz Albay Talat Aydemir’in başkanlığındaki “Albaylar Cuntası” olarak bilinen gruptur²²⁷⁴. Albaylar Cuntasının fikri cephesini Emin Arat, hareket cephesini ise Talat Aydemir yürütmüştür²²⁷⁵. MBK içerisindeki cunta yanlısı üyelerinin bir kısmı da doğrudan “Albaylar Cuntası” ile iletişim halinde olmuştur²²⁷⁶. Silahlı Kuvvetler Birliği içerisindeki cuntaların özellikle 1961 yılı Mart ayından itibaren ortak hareket etmeye başladıklarını görüyoruz²²⁷⁷. Nisan 1961’de Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Kara Kuvvetleri ve Ordu Komutanlıkları, Deniz Kuvvetleri ve Harp Filosu Komutanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığı arasında ordunun siyasetle ilgisinin kesilmesi, ordudaki hiyerarşinin korunması, ordu mensuplarının sadece kendi komutanından emir almaları konularında anlaşma sağlanmıştır²²⁷⁸. Yine Silahlı Kuvvetler Birliği’nin üç albay; Talat Aydemir, Emin Arat ve Nazım Özkan’dan oluşan bir özel karargahı bulunduğunu ve bu karargaha daha sonra Halim Mentesh’in de katıldığını görmekteyiz. Bu durum, Silahlı

²²⁷² Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 132.

²²⁷³ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 136.

²²⁷⁴ Eren, *Kanlı Pazar (1960’lar Türkiye’sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 35.

²²⁷⁵ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 156.

²²⁷⁶ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs’tan 12 Eylül’e*, s. 106.

²²⁷⁷ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 133- 134.

²²⁷⁸ Aydemir, *Hatıratım*, s. 69.

Kuvvetler Birliği içerisindeki ‘‘Albaylar Cuntasının’’ etkisini göstermesi bakımından nemlidir²²⁷⁹.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, parlamentonun oluşturulmasından sonra Silahlı Kuvvetler Birliği’nin görevinin tamamen sona erdiğini düşünse de Ankara’dan Albay Talat Aydemir liderliğindeki ‘‘Albaylar Cuntası’’ olarak bilinen grup, 15 Ekim 1961 seçimlerinden sonra istedikleri neticeyi göremeyince TBMM’nin açılmamasından yana tavır almışlardır. Aslında bu grup CHP’nin de desteklenmemesi gerektiğini söylemesine rağmen, eski DP’nin oylarının AP ve YTP’ye kaymasından rahatsızlık duymuştur. Seçimlerden sonra Talat Aydemir’in önderliğindeki Albaylar Cuntasının kontrolü Genelkurmay Başkanlığından ıkmıřtır²²⁸⁰.

Seçimlerden sonra koalisyon hükümeti döneminde de hem Silahlı Kuvvetler Birliği hem de Albaylar Cuntası faaliyetlerine devam etmiştir. Bu yönüyle 1962 yılı da 1961 yılı gibi yoğun geçmiştir. Silahlı Kuvvetler Birliği’nin İstanbul grubu, albaylarda olan hakimiyeti tekrar ele almak için M. Emin Aytekin ve diğer bir albayı Ankara grubu ile görüşmeye göndermiştir. Bu görüşmede Aytekin, Talat Aydemir ve arkadaşlarıyla görüşmüş ve Ankara grubunun mevcut hiyerarşik kademeyi parçalamak istediğini ve bunun kimsenin işine yaramayacağını belirttiğini aktarmıştır. Bu toplantıda Talat Aydemir, planları hakkında Silahlı Kuvvetlerin İstanbul grubuna fazla bilgi vermemiştir. Ankara grubunun ayrıca, İstanbul’da Harp Akademisi’nden Kurmay Yarbay Osman Deniz’e bir hücre kurdurarak adam toplama görevi verdikleri öğrenilmiştir. M. Emin Aytekin ve iki albay, ikinci kez Ankara grubu ile görüşmüştür. Bu görüşmede özellikle yapılacak bir müdahalenin hiyerarşik olarak yapılması ve müdahale sonrası kurulacak nizamda uniformalıların görev almaması Ankara grubundan istenmiştir. Aksi takdirde, müdahalenin karşısında olacaklarını belirtmiřlerdir²²⁸¹. Müdahalenin zamanı ile süreci konusunda Silahlı Kuvvetler Birliği ile anlaşamayan ve mevcut siyasi iradeden memnun olmayan Albaylar Cuntası, müdahale kararı almış ve iki maddelik bir bildiri yayınlamıştır. Bildirinin ele geçirildiğini öğrenen cuntacılar, bir hafta sessiz kalmışlardır. Bu arada hükümet ve hükümetten yana olan Genelkurmay Başkanı Sunay, tetikte beklemekte ve sürekli tedbirler üzerinde durmaktadır²²⁸². Bütün

²²⁷⁹ rtl, * İhtilalin Hikayesi*, s. 151; Neziroğlu, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980)*, s. 99.

²²⁸⁰ Aytekin, *İhtilal ıkmazı*, s. 144; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 138.

²²⁸¹ Aytekin, *İhtilal ıkmazı*, Dünya Matbaası, İstanbul 1967, s. 146- 149.

²²⁸² Toker, *İnönü nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 54- 55, 57.

bunlar, “Albaylar Cuntasının” Silahlı Kuvvetler Birliği içerisinde ayrı baş çektiğini ve siyasi iktidar değişse de kendileri iktidarda olmadıkları sürece memnun olmayacaklarını göstermektedir. Nihayet, cuntacılık faaliyetleri sonucu 22 Şubat ve 21 Mayıs aykırılımları meydana gelecek ve yargılamalarla yüzleşeceklerdir.

2.5.4. İrfan Tansel Olayı

Silahlı Kuvvetler Birliği’nde lider konumunda olan Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral İrfan Tansel’den başka, Genelkurmay İkinci Başkanı General Muhittin Önür, Amiral Necdet Uran ve General Cemal Tural’ın da bu birliğe katılması, mevcut sistem için risk oluşturmaya başlamıştır. Bu durum, Milli Birlik Komitesi’ni tedbir almaya yöneltmiştir. Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığında Çankaya’da yapılan toplantıda Silahlı Kuvvetler Birliği’nin tasfiye edilmesi konusu görüşülmüştür²²⁸³. Silahlı Kuvvetler Birliği içerisinde bulunan iki grup arasındaki mücadele yanında, Ankara Sıkıyönetim Komutanı Cemal Madanoğlu’nun ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel’in ısrarıyla Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral İrfan Tansel’in emekliye sevk edilmesi istenmiştir. Ancak, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’ın bunun büyük tepki yaratacağını belirtmesi üzerine emekliye sevk işleminden vazgeçilmiş ve Tansel’in ataması Bakanlar Kurulu kararıyla 1 Haziran 1961’de Washington’daki NATO Daimi Grubu Türk Askeri Müşavir Heyeti Başkanlığına yapılmıştır²²⁸⁴.

Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel’in görevden alınarak Washington’a görevlendirilmesi üzerine, Silahlı Kuvvetler Birliği harekete geçmiş ve bu kararın geri alınması için MBK’ya mühlet vermiştir. Aynı günlerde Silahlı Kuvvetler Birliği’ne mensup iki subayın Bedii Faik’e gelerek Başbakan İsmet İnönü’nün İstanbul’da yapacağı basın toplantısında Cemal Gürsel’i övücü sözler söylememesi konusunda aracı olmasını istemişlerdir. Aksi takdirde, istenmeyen şeylerin olacağını aktarılmasını da istemişlerdir. Bedii Faik de bu konuda Hıfzı Oğuz Bekata’dan yardım talep ettiğini ve Bekata’nın da basın toplantısından önce Başbakan İsmet İnönü ile görüşerek konuyu anlattığını ve İnönü’nün de Bekata’ya bu konuda teşekkür ettiğini belirtmiştir²²⁸⁵.

²²⁸³ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 136.

²²⁸⁴ Aydemir, *Hatıratım*, s. 70; Altuğ, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a*, s. 214; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kulahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 245; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 26; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 139- 141.

²²⁸⁵ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 112- 114.

Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral İrfan Tansel'in emekli edilmek istenmesi ve akabinde de Washington'a tayin edilmesi, Silahlı Kuvvetler Birliği'ni harekete geçirmiştir. 6 Haziran 1961'de 28. Tümen Karargahı'nda yapılan toplantıya bütün kıta komutanlarıyla birlikte Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay da katılmıştır. Toplantıda arkadaşları adına Talat Aydemir, bir konuşma yapmıştır. Bu toplantıda, altı madde halinde hazırlanan ultiimat Genelkurmay Başkanlığı'na ve Cemal Gürsel'e ulaştırılmıştır²²⁸⁶. Talat Aydemir, altı maddelik ultiimatı bizzat kendisinin yazdığını belirtmiştir²²⁸⁷. Silahlı Kuvvetler Birliği tarafından verilen altı maddelik ultiimat şu şekildedir²²⁸⁸:

- 1- Korgeneral İrfan Tansel eski vazifesi olan Hava Kuvvetleri Kumandanlığına iade edilecek,
- 2- Milli Müdafaa Vekili Muzaffer Alankuş, Kara Kuvvetleri Kumandanı Korgeneral Celal Alkoç, 2'nci Ordu Kumandanı Korgeneral Şefik İter, Deniz Kuvvetleri Kumandanı Koramiral Zeki Özek emekliye sevk edilecek,
- 3- Hava Kuvvetlerinde bizim harekâtımıza karşı duranlar, Hava Kuvvetleri Kumandanının tanzim edeceği listeye göre emekliye sevk edilecek,
- 4- Korgeneral Cemal Madanoğlu Örfi İdare Kumandanlığından, Muhafız Alayı Kumandanı Albay Osman Köksal Muhafız Alayı Kumandanlığından alınacak, MBK'daki vazifelerine dönecekler,
- 5- Orduda yapılacak tayin, terfi ve tasfiyelere MBK üyeleri karışmayacak,
- 6- MBK üyelerinden hiçbirisi bundan sonra MBK'dan tasfiye edilmeyecek ve istifaya zorlanmayacaktır.

Bu muhtırayı haber yapan Yeni Sabah gazetesi Ankara Temsilcisi Emin Karakuş'un MBK Üyesi Sezai Okan tarafından dövüldüğü belirtilmiştir²²⁸⁹. Diğer taraftan Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in görevden alınmasına tepki olarak

²²⁸⁶ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 138- 139; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 225; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 34.

²²⁸⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 71.

²²⁸⁸ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 117; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 139; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 145; Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 207; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 218; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 226; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 113- 114; Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 85- 86; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 137- 138.

²²⁸⁹ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 114.

ültimeatom verildiği gibi, Ankara'da bulunan jetler de tehdit unsuru olarak kullanılmış ve Çankaya üzerinde alçaktan uçurulmuştur²²⁹⁰. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin uygulamış olduğu baskılar üzerine İrfan Tansel, 8 Haziran 1961'de tekrar eski görevine başlatılmıştır²²⁹¹. Ültimateomda belirtildiği üzere Milli Savunma Bakanı istifa etmiş, Gürsel'in Başyaveri Ağası Şen emekliye ayrılmış, Kara Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Celal Alkoç ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Koramiral Zeki Özek emekliye sevk edilmiştir. Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Cemal Madanoğlu²²⁹² görevinden alınmış ve MBK üyeliğinden de istifa etmiştir. Osman Köksal'ın Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığından ve İhsan Kızıloğlu'nun da İçişleri Bakanlığından ayrılmasıyla Silahlı Kuvvetler Birliği'nin bütün istekleri yerine getirilmiştir²²⁹³.

Bu arada Silahlı Kuvvetler Birliği'nin komutanlığını 6 Haziran 1961'de üzerine alan Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın kendisine güvenilmesini istediği ve İrfan Tansel'in göreve iade edilmesinde etkin rol aldığı söylenmiştir²²⁹⁴. Ültimateomun kabul edilmesinden sonra, 11 Haziran 1961'de Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ilk defa MBK'nın toplantısına katılmış ve sonrasında da bu uygulamaya devam edilmiştir²²⁹⁵.

Devlet ve Hükümet Başkanı Gürsel, 19 Haziran 1961 tarihinde İstanbul'a hareketi sırasında bir demeç vermiştir. Dış basının Türkiye hakkındaki yorumlarını değerlendiren Gürsel, Türk Milleti'nin demokrasi yolundaki hareket ve gayretlerini hiçbir kuvvetin durduramayacağını ve hedefe vaktinde hatta vaktinden önce varılacağını belirtmiştir. Türk Ordusu'nun milletinin tekamül yoluna kara bir kuvvet olarak çıkmadığını belirten Gürsel, Türkiye'deki ahvali karanlık göstererek bundan menfaat umanların bulunabileceğini, ancak Türk Ordusu'nun son ferdine kadar vatani için

²²⁹⁰ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 111; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 137; Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 198- 199; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 143; Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 86.

²²⁹¹ *Milliyet Gazetesi*, 9 Haziran 1961, s. 1.

²²⁹² Cemal Madanoğlu, en son 11 Ekim 1961'de resen emekliye sevk edilmiştir. *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.1 Yer No: 288.28.15, 1- 4; *Milliyet Gazetesi*, "Madanoğlu emekli oldu", 11 Ekim 1961, s. 1.

²²⁹³ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 148- 149; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 245; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 214- 215; Türkes, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 40- 41; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 35; *Milliyet Gazetesi*, "Madanoğlu istifa etti", 10 Haziran 1961, s. 1.

²²⁹⁴ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 27; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 305.

²²⁹⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 219.

ölebileceğini, büyük Türk Milleti'nin de hürriyeti için son ferdine kadar mücadeleden vazgeçmeyeceğini belirtmiştir²²⁹⁶.

Muhsin Batur, eylemle ve manevi baskı ile İrfan Tansel'in tekrar görevine dönmesini sağladıklarını belirtmiştir²²⁹⁷. Talat Aydemir de 6 Haziran 1961 olayları ile Silahlı Kuvvetler Birliği'nin tasfiye edilmek istendiğini, ancak esas başarısızlığa tasfiye etmeye çalışanların uğradığını belirtmiştir²²⁹⁸. 6 Haziran 1961 olayları, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kesin egemenliği ile sonuçlanmış ve bu tarihten sonra gerçek iktidarın MBK veya hükümet olmadığı, Silahlı Kuvvetler Birliği olduğu görülmüştür. Bu durum, darbe içinde yeni ve sessiz bir darbenin gerçekleştiğini göstermektedir²²⁹⁹. 6 Haziran 1961 olaylarında istekleri gerçekleştirilen Silahlı Kuvvetler Birliği, CHP çevrelerinde rahatsızlık yaratmış ve bunların gelmeleri durumunda iktidarı CHP'ye bırakmazlar düşüncesinin doğmasına neden olmuştur²³⁰⁰. 6 Haziran'dan sonra cunta rolünü artıran Silahlı Kuvvetler Birliği, 15 Ekim 1961 seçimlerinden sonra Meclis'i feshederek iktidara el koymayı dahi düşünmüştür²³⁰¹. Aynı örgüt, İsmet İnönü'nün başbakan olmasında, Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesinde ve siyasi af konularında sesini yükseltmiştir²³⁰².

2.5.5. Ordu Mensuplarının Ekonomik Durumu ve OYAK

1960'a yaklaşıldığında bütün memurlar ve bu arada Silahlı Kuvvetler mensupları çok büyük ekonomik kayıplara uğramışlardır. 27 Mayıs'ın gerçekleştirmesinde bir neden siyasi ise diğer neden ekonomik ve sosyaldir. Birçok subay, iyi ev tutamaktan şikayet etmekte ve emsali NATO askerlerinin ekonomik durumları ile kendi gelirini kıyaslamaktadır²³⁰³. 27 Mayıs'tan sonra idareyi ele alan ordu, yeni yasalarla askeri personelin ekonomik durumunu iyileştirmeye başlamıştır. En iyi semtlerde ve evlerde

²²⁹⁶ BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 10.

²²⁹⁷ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 204- 205.

²²⁹⁸ Aydemir, *Hatıratım*, s. 251- 252.

²²⁹⁹ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 78; Aydemir, *Hatıratım*, s. 76; Weiker, *1960 Türk İhtilali (Çev. Mete Ergin)*, s. 150; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944- 1973)*, s. 92; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 150; *New York Times*, Jun 15, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 14. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115417972?accountid=9645>

²³⁰⁰ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 141- 142.

²³⁰¹ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 54.

²³⁰² Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 253.

²³⁰³ Hıdır Gökteş ve Metin Gülbay, *Kışladan Anayasaya Ordu (Siyasi Kültürde TSK'nın Yeri)*, Metis Yayınları, İstanbul 2004, s. 199.

oturmayla başladıkları gibi emekli subaylar bürokrasinin üst kademelerinde görev almaya başlamış, generaller de büyükelçi olarak görevlendirilmeye başlamışlardır²³⁰⁴. Ordu mensupları, emsalleri sivil memurlara göre iki kat maaş ve birçok sosyal hakka kavuşmuşlardır. Asker emeklileri de aynı derecede yüksek gelirlere kavuşmuştur²³⁰⁵. Subaylara fazla maaşlar yanında, kıdem de verilmeye başlamıştır²³⁰⁶.

Ordu mensuplarının maaşları ve ekonomik durumları düzeldiği gibi, bu ekonomik gelişmeyi yatırımlara dönüştürerek ekonomide ve akabinde siyasette her dönemde söz sahibi olma düşüncesiyle yeni bir kurum oluşturulması planlanmıştır. Bu çerçevede Milli Birlik Komitesi üyelerinden Muzaffer Yurdakuler ve Kadri Kaplan, 3 Ocak 1961'de Milli Birlik Komitesi'ne Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu (OYAK) teklif etmişlerdir. Kanun teklifinin gerekçesinde, ordu mensuplarının istikballerinin daha iyi bir şekilde teminat altına alınmasının amaçlandığı belirtilmiş ve bu kuruma bütün ordu mensuplarının katılması zorunluluğu öngörülmüştür. Gerekçede, yabancı memleketlerdeki askerliğin büyük alaka uyandırdığı ve meslek mensuplarının istikbellerinin cazip bir şekilde temin edildiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca, ABD'deki ordu mensuplarının diğer sivil personele kıyasla ayrı bir emeklilik statüsüne tabi tutulduğu belirtilmiştir. Bu Kanunla, ordu mensuplarının maddi ve manevi huzura kavuşmaları ve istikbal endişesinden kurtulmaları amaçlanmıştır²³⁰⁷. Kısa adı OYAK olan kurumla üyelerin kredi, mesken ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması da amaçlanmıştır²³⁰⁸.

3 Ocak 1961'de kabul edilen 205 sayılı Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu, 9 Ocak 1961 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmıştır²³⁰⁹. Bu Kanun ile, Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki subaylar ve astsubayların maaşlarının yüzde onunu fona yatırmaları zorunlu tutulmuştur. Böylece OYAK, ekonominin en karlı alanlarına yatırım yapacak sermayeyi toplayabilmiştir²³¹⁰. Daimi üyelerine emeklilik, maluliyet ve ölüm yardımı

²³⁰⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 246- 247.

²³⁰⁵ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 334.

²³⁰⁶ *Milliyet Gazetesi*, 12 Haziran 1960, s. 1.

²³⁰⁷ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Altmış dokuzuncu Birleşim, 3 Ocak 1961, Cilt: 5, s. 95; Göktaş ve Gülbay, *Kışladan Anayasaya Ordu (Siyasi Kültürde TSK'nın Yeri)*, s. 78.

²³⁰⁸ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Altmış dokuzuncu Birleşim, 3 Ocak 1961, Cilt: 5, s. 96.

²³⁰⁹ *Resmi Gazete*, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702, s. 2991; *Milliyet Gazetesi*, "Ordu Yardımlaşma Kurumu teşkil edildi", 6 Ocak 1961, s. 1.

²³¹⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 347; Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, s. 66; İsmet Akça, "Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, Oyak", *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker- Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Sena Ofset, İstanbul 2010, s. 20.

yapılacağı belirtilmiş, üyelik süreleri üç yılı geçmeyenlerin aidatlarının iade edilmeyeceği belirtilmiştir²³¹¹. Kanunla, Kurumun gelirleri “gelir vergisinden, damga vergisinden ve gider vergisinden” muaf olduğu belirtilmiştir²³¹². Böylece OYAK, gelirlerini güvenceye almış ve devlet korumasıyla ekonomik faaliyetlerini serbestçe yürütmüştür. Bu da OYAK’ın ekonomik olarak büyümesine katkı sağlamıştır.

OYAK’la ordu mensuplarının kendi içtimai seviyelerine uygun bir hayat sürmeleri amaçlanmıştır. Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu’nun içeriği değerlendirildiğinde, ordu mensuplarının kendilerini ayrıcalıklı sınıf olarak gördükleri söylenebilir²³¹³. Kanunun 1 Mart 1961 tarihinde yürürlüğe girmesiyle kurulan OYAK, askerlerin ekonomik imkanlarını artırmıştır²³¹⁴. Ekonomik faaliyetlere başlayan OYAK, 1962 yılında Goodyear’dan hisse alması ilk girişimi sayılabilir. 1963 yılında Türkiye Otomotiv Endüstrisi’ne ortak olunmuş ve daha sonra da Renault fabrikası ile ortaklık gerçekleşmiştir²³¹⁵. Bütün bunlar OYAK’ın iktisadi alanda genişlediğini göstermektedir.

OYAK, ekonomik faaliyetler yanında üyelerine de çeşitli sosyo-ekonomik konularda destek sağlamıştır. 1965 yılında Ordu Yardımlaşma Kurumu’nun mesken kredisi üzerine sorulan bir soruyu cevaplayan Milli Savunma Bakanı, Kurumun mesken kredisinin subay, astsubay ve sivil memur ayırmaksızın hizmet süresi esas alınmak suretiyle herkese uygulandığını belirtmiştir²³¹⁶. Kurumun mesken fonunu kullanırken bir taraftan Kanunun uygulandığını, diğer taraftan da mali rejim bakımından aktüaryel dengenin ihlal edilmemesine çalışıldığını vurgulamıştır²³¹⁷.

Yönetiminde askerlerin hakim olduğu OYAK’ın kurum gelirlerinin büyük çoğunluğu yatırımlara dönüştürülmüştür. Gelirlerin ancak bir kısmı, sosyal yardım ve hizmetlere aktarılmıştır²³¹⁸. OYAK’la ekonomik güç elde eden ordu, hem iç hem de dış siyasal gelişmelerde önemli bir lobi gücüne kavuşmuştur²³¹⁹. Ordunun ekonomide bu kadar güç sahibi olması, onu tarafsızlıktan ve politika üstü olmaktan uzaklaştırmış, taraf

²³¹¹ *Resmi Gazete*, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702, s. 2993.

²³¹² *Resmi Gazete*, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702, s. 2994; Akça, “Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, Oyak”, s. 20.

²³¹³ Akça, “Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, Oyak”, s. 17- 18.

²³¹⁴ *Resmi Gazete*, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702, s. 2994; Vaner, “Ordu”, İstanbul 2003, s. 274.

²³¹⁵ Göktaş ve Gülbay, *Kışladan Anayasaya Ordu (Siyasi Kültürde TSK’nın Yeri)*, s. 79.

²³¹⁶ *CSTD*, 20 Nisan 1965, Birinci Dönem, Yetmiş birinci Birleşim, Cilt: 26, s. 773.

²³¹⁷ *CSTD*, 20 Nisan 1965, Birinci Dönem, Yetmiş birinci Birleşim, Cilt: 26, s. 774.

²³¹⁸ Akça, “Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, Oyak”, s. 18- 19.

²³¹⁹ Akça, “Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, Oyak”, s. 25- 26.

olarak faaliyetlerine devam etme durumunda bırakmıştır²³²⁰. Yüksek komuta kademesi OYAK'ın durumu nedeniyle özel girişimin desteklenmesinden yana tavır almışlar ve bu yönüyle kimi siyasilerle ortak politika yürütmüşlerdir²³²¹.

OYAK, kurulduktan sonra birçok alanda yatırımlar gerçekleştirmiştir. Otomotiv, çimento, demir çelik, enerji, finans, inşaat, gıda, pazarlama, kiralama, iç ve dış ticaret, turizm, zirai kimya, nakliye, teknoloji- bilişim, sigortacılık, savunma ve güvenlik gibi alanlarda onlarca OYAK ortaklığı oluşmuştur²³²². Bu da zamanla OYAK'ın büyük bir ekonomik güç haline gelmesini sağlamıştır²³²³.

2.5.6. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu

4 Ocak 1961 tarihinde kabul edilen 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, 9 Ocak 1961 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmıştır²³²⁴. Bu Kanunla, 18 Haziran 1935 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 2771 sayılı Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun tadilleri ve ekleri ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır²³²⁵. Toplam 122 maddeden oluşan Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun bir kısım maddeleri 1 Mart 1961'den itibaren, diğer maddelerinin ise 27 Mayıs 1961'den itibaren yürürlüğe gireceği hüküm altına alınmıştır²³²⁶.

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun ikinci maddesinde askerlik; “Türk vatanını, istiklal ve Cumhuriyetini korumak için harp sanatını öğrenmek ve

²³²⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 348.

²³²¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 247.

²³²² Göktaş ve Gülbay, *Kışladan Anayasaya Ordu (Siyasi Kültürde TSK'nın Yeri)*, s. 84; Akça, “Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, Oyak”, s. 19; Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, s. 262.

²³²³ 2003 yılına gelindiğinde, OYAK'ın toplam şirket sayısı 37'ye ulaşmıştır. OYAK ekonomik gücünü Türkiye'de Tukaş, Petkim, Goodyear, Türk Petrol, Renault gibi firmalarda hisse sahibi olarak ve yurtdışındaki önemli kurumlarda ortaklıklar oluşturarak elde etmiştir. 2008 yılı sonu itibarıyla OYAK, dönemlik 1,911 milyon TL'lik kar elde etmiş ve Türkiye'nin en büyük üç holdinginden birisi konumuna ulaşmıştır. 2016 yılı itibarıyla OYAK'ın çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren 16'sının doğrudan olmak üzere toplam 90'a yakın iştirakinin olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Göktaş ve Gülbay, *Kışladan Anayasaya Ordu (Siyasi Kültürde TSK'nın Yeri)*, s. 105; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 347; Akça, “Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, Oyak”, s. 19; <http://www.oyak.com.tr/TR/kurumsal/oyak-nedir/gelir-kaynaklari.html> (23 Ağustos 2016).

²³²⁴ *Resmi Gazete*, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702, s. 2998.

²³²⁵ *Resmi Gazete*, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702, s. 3005; Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924- 1993)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993, s. 92.

²³²⁶ *Resmi Gazete*, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702, s. 3005.

yapmak mükellefiyetidir.” şeklinde tanımlanmıştır²³²⁷. Bilindiği gibi 27 Mayıs askeri darbesinde Ordu Dahili Hizmet Kanunu’nun 34. maddesi dayanak olarak gösterilmiştir. İlgili Kanunun 34. maddesi şu şekilde idi: “Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lâzım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır²³²⁸.”

Ordu Dahili Hizmet Kanunu’nun 34. maddesi, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi ile korunmuştur. 1961 tarihli Kanunun 35. maddesi de şu şekilde düzenlenmiştir: “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır²³²⁹.”

27 Mayıs sonrasındaki askeri darbelere dayanak teşkil eden Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun 2 ve 35. maddeleri, ancak 31 Temmuz 2013 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 6496 sayılı "Sözleşmeli Erbaş ve Er Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile değiştirilebilmiştir. Bu Kanunun 17. maddesi ile 211 sayılı Kanunun 2. maddesi birinci fıkrası şu şekilde değiştirilmiştir: “Askerlik: Harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyetidir.” Yine 18. madde ile 211 sayılı Kanunun 35. maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır.” 211 sayılı Kanunun 43. maddesi birinci fıkrası birinci cümlesi de aynı Kanunun 19. maddesi ile şu şekilde değiştirilmiştir: “Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları siyasi faaliyette bulunamaz²³³⁰.”

Bütün bu değişikliklerle Türk Silahlı Kuvvetleri’nin siyasetle uğraşmalarının ve istedikleri vakit askeri darbe girişiminde bulunmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Bu değişikliklerle, ordunun kendisini ülke içi siyasette görevli bir unsur olarak görmesi engellenmek istendiği gibi konuyla ilgili yasal dayanakların ortadan kaldırılarak ordunun siyasi konularda kendine vazife çıkarması da engellenmek istenmiştir.

²³²⁷ Resmi Gazete, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702, s. 2998.

²³²⁸ Resmi Gazete, 18 Haziran 1935, Sayı: 3031, s. 5347.

²³²⁹ Resmi Gazete, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702, s. 3000.

²³³⁰ Resmi Gazete, 31 Temmuz 2013, Sayı: 28724, m. 17, 18, 19.

2.6. 1961 Seçimlerine Giden Süreçte Siyasal ve Sosyal Gelişmeler

2.6.1. Kardeşlik Haftası

Cemal Gürsel, 1961 yılı ilkbaharında Başyaveri Ağası Şen'in telkinleriyle bir kardeşlik haftası planlamış ve açılışını yapmıştır. Bu hafta içerisinde kardeşliğin önemi konferanslar ve konuşmalarla anlatılmış, kin ve intikam hislerinin toplumdan uzaklaştırılması amaçlanmıştır²³³¹. Gürsel, 17 Mart 1961'de radyoda yapmış olduğu konuşma ile kardeşlik haftasını başlatmış, vatandaşların kardeşçe yaşamalarını istemiş ve birlik mesajında bulunmuştur. Gürsel ayrıca, haris politikacıların emellerine alet olunmaması gerektiğini vurgulayarak siyasi bir mesaj da vermiştir²³³². “Kardeşlik Haftası” başlıklı yazısında konuyu değerlendiren Refii Cevat Ulunay, 17 Mart'la başlayan kardeşlik haftasına sevgi haftası demenin daha doğru olacağını belirtmiş ve yazısında kardeş olanlarla arkadaş olanların özelliklerini sıralamıştır²³³³. Denizcilik Bankası tarafından da kardeşlik haftası münasebetiyle iş yerlerinde çalışan personele haftanın mana ve önemine yönelik konferanslar verileceği belirtilmiş ve kardeşlik duygularının öğretileceği vurgulanmıştır²³³⁴. Ayrıca kardeşlik haftasıyla ilgili 14 Mart 1961 tarih ve 1089 sayılı “Kardeşlik Haftası” konulu Genelge, mevzuat güncellemesi kapsamında Başbakanlık tarafından “Bazı Genelgelerin Yürürlükten Kaldırılması” başlıklı 2007/1 sayılı Genelge ile 5 Ocak 2007 tarihinde kaldırılmıştır²³³⁵.

2.6.2. AP'de Ahmet Çiftçi Olayı

11 Şubat 1961 tarihinde kurulan AP, DP'nin devamı olduğu iddiası ile sürekli takibata uğramış ve sürekli kontrol edilmek istenmiştir. Özellikle 1961-62 yılları AP'nin var olma mücadelesi verdiği yıllar olmuştur. Bu bağlamda Ahmet Çiftçi isimli bir AP üyesinin 26 Haziran 1961'de MBK ve ordu mensupları aleyhine bir beyanname dağıtırken yakalandığı belirtilmiştir²³³⁶. Yine AP'nin Konya teşkilatını kurmakla görevlendirildiği iddia edilen Ahmet Çiftçi'nin halkı Milli Birlik İdaresine karşı kışkırttığı ve Türk-İslam Devletinin yakında kurulacağına dair beyannameler dağıttığı

²³³¹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 227.

²³³² *Milliyet Gazetesi*, “Gürsel dün kardeşlik haftasını radyodan açtı”, 18 Mart 1961, s. 1, 5.

²³³³ Refii Cevat Ulunay, “Kardeşlik Haftası”, *Milliyet Gazetesi*, 22 Mart 1961, s. 3.

²³³⁴ *Milliyet Gazetesi*, 23 Mart 1961, s. 2.

²³³⁵ http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2007/2007-0010-006-00035.pdf

²³³⁶ Şahoğlu, *A.P. 'nin İçyüzü*, s. 56.

ifade edilmiştir. Bu durum, AP'nin başını oldukça fazla ağrıtmıştır²³³⁷. Gazete haberine göre AP Zeytinburnu teşkilatı üyesi olduğu belirtilen Ahmet Çiftçi'nin 27 Haziran 1961'de yakalandığı belirtilmiş ve verdiği ifadede ihtilal hazırlığı içerisinde olduklarını ve teşkilatlarının olduğunu belirttiği vurgulanmıştır²³³⁸. Nihayet AP üyesi olan ve bahsi geçen iddialarla tutuklanan Ahmet Çiftçi, 28 Haziran 1961'de AP'den ihraç edilmiştir²³³⁹.

Ahmet Çiftçi'nin Adalet Partisi kurucuları arasında yer aldığı iddiası, AP'nin kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda ordu mensupları bu olayı sürekli AP aleyhine kullanmaya başlamışlardır²³⁴⁰. Ahmet Çiftçi olayından sonra AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, Sıkıyönetim Komutanlığı'na çağırılmıştır. Konuyla ilgili bilgi veren M. Emin Aytekin, Gümüşpala'nın AP'nin demokrasiye geçişte ılımlı mücadele verdiğini, eski ordu mensuplarını genel yönetim ve il yönetimlerine aldığını belirttiğini nakletmiştir. Gümüşpala'nın ayrıca, Ahmet Çiftçi'nin parti kurucuları arasında yer almadığını söylediğini belirtmiştir²³⁴¹. Aytekin, Gümüşpala ile yaptığı görüşmede AP içerisine Ahmet Çiftçi gibilerin bir gün idareyi ellerine almalarından çekindiklerini belirttiğini söylemiştir²³⁴².

Anılarında M. Emin Aytekin, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın Sıkıyönetim Komutanlığı'ndan ayrıldıktan sonra Genel İdare Kurulunu toplayarak partiyi kapatmaya karar verdiğini belirtmiş, Şinasi Osma'ya da Cemal Gürsel'e hitaben bir telgraf yazdığını ifade etmiştir. Toplantıda sessizlik hüküm sürerken Cavit Oral'ın elini masaya vurarak partinin artık millete mal olduğunu ve feshedilemeyeceğini belirttiğini söylemiştir. Örfi İdarenin tahkikatı tamamlandıktan sonra Milli Birlik Komitesi'ne gönderilmek üzere bir rapor hazırladığını belirten M. Emin Aytekin, AP'nin kapatılmasını istemediklerini, ancak parti içerisine sızmış aşırı eğilimlerin temizlenmesini istediklerini belirtmiştir. Aytekin, partinin kapatılması durumunda yeni bir partinin kurulacağını ve o zaman da Ragıp Gümüşpala'yı kaybedebileceklerini

²³³⁷ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 83.

²³³⁸ *Milliyet Gazetesi*, "Gizli teşkilat üyelerinin AP'li olduğu anlaşıldı", 28 Haziran 1961, s. 1.

²³³⁹ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 85; *Milliyet Gazetesi*, "Tevkif edilen Ahmet Çiftçi AP'den atıldı", 29 Haziran 1961, s. 1.

²³⁴⁰ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 155; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980)*, s. 107.

²³⁴¹ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 91-93.

²³⁴² Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 94-95.

belirttiklerini ifade etmiştir²³⁴³. Aytekin'in anılarında anlattıklarına cevap veren Şinasi Osmâ, Ahmet Çiftçi'yi gazetelerdeki fotoğraflarından hatırladığını, parti kuruluşu sırasında partide çalışmış olduğunu, ancak parti teşkilatı kurma görevi verilmediğini belirtmiştir. Şinasi Osmâ, görevlendirmelerde kendisinin de imzası bulunduğunu belirtmiş ve Ahmet Çiftçi'ye evrakları da dayanak göstererek böyle bir görev verilmediğini söylemiştir. Şinasi Osmâ, Adalet Partisi'nin 4 Ağustos 1961'de İstanbul'da ilk ve son defa Genel İdare Kurulu toplantısı yaptığını, aynı gün Örfî İdare Komutanlığının son olaylarla ilgili AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ve General Necmi Ökten'i davet ettiğini belirtmiştir. Osmâ, Örfî İdare dönüşü Gümüşpala'nın oldukça üzüntülü olduğunu, ancak partiyi kapatma kararı vermediğini belirtmiştir. Osmâ, AP Genel İdare Kurulu'na yeni katılmış olan Cavit Oral'ın Gümüşpala'ya sert bir çıkışta bulunmadığını, bilakis nazik bir şekilde konuştuğunu vurgulamıştır²³⁴⁴. Bütün bu verilerden hareketle, Ahmet Çiftçi'nin AP'nin kuruluşunda bulunduğunu, ancak parti tarafından herhangi bir görevle görevlendirilmediğini anlıyoruz. Bu olay nedeniyle AP'nin zor duruma sokulduğunu, ancak partinin kapatılmasına dair bir kararın da alınmadığı anlaşılmaktadır.

Millî Birlik Komitesi'ni ortadan kaldırmak için gizli teşkilat kurduğu iddiasıyla Ahmet Çiftçi'nin İstanbul 3 Nolu Örfî İdare Mahkemesi'nde yargılanmasına karar verilmiştir²³⁴⁵. Nihayet Ahmet Çiftçi²³⁴⁶, MBK'yı devirme ve vazife görmekten men etmeye teşebbüsten idama mahkum edilmiştir²³⁴⁷.

Millî Birlik Komitesi Üyesi Mucip Ataklı, 5 Ağustos'ta yaptığı açıklamada Adalet Partisi'nin yanlış yolda olduğunu ve ikinci sırada Yeni Türkiye Partisi'nin yer aldığını belirterek, yanlış yolda devam edilmesi durumunda millî menfaatler için her

²³⁴³ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 96- 97.

²³⁴⁴ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 223- 225; *Milliyet Gazetesi*, "Gümüşpala, örfî idarede dün 3,5 saat ifade verdi", 5 Ağustos 1961, s. 1.

²³⁴⁵ *Milliyet Gazetesi*, "AP'li Ahmet Çiftçi'nin idamı talep ediliyor", 28 Temmuz 1961, s. 1.

²³⁴⁶ Ne gariptir ki Ahmet Çiftçi, 27 Mayıs sonrasında Askerî Mahkeme tarafından idama mahkum edilirken, ülkemizin 15 Temmuz 2016 tarihinde karşı karşıya kalmış olduğu alçak FETÖ terör örgütü tarafından planlanan hain darbe girişimi sırasında Ahmet Çiftçi'nin kızı Kübra Hatice Çiftçi, sonradan "15 Temmuz Şehitler Köprüsü" olarak isimlendirilen Boğaziçi Köprüsü'nde darbecilere karşı direnirken kalbinin üzerinden kaburga kemiğine isabet eden kurşunla yaralanmıştır. Kübra Hatice'nin kardeşi Abdullah Çiftçi, babası Ahmet Çiftçi ile ilgili şunları söylemiştir: "60 ihtilalinin ilk idam mahkumu Ahmet Çiftçi. Cuntacılar karşı ilk tepki gösteren ve beyanname hazırlayan ilk ve tektir o zaman. Çıkıyor bir beyanname hazırlıyor." Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.yenisafak.com/gundem/babasi-60-darbesinde-idam-edilmis-2509525>; <http://www.milliyet.com.tr/babasi-60-darbesinde-idam-edilen-gundem-2293306/>; <http://www.istanbulhaber.com.tr/duzeltme-babasi-60-darbesinde-idam-cezasina-carpitirilan-kadinin-darbecilere-dir-haber-457960.htm>

²³⁴⁷ *Milliyet Gazetesi*, "Ahmet Çiftçi idama mahkum oldu", 5 Ağustos 1961, s. 1.

türlü tedbirin alınabileceğini ifade etmiştir²³⁴⁸. Zor günler geçiren AP, kapatılma riskini ortadan kaldırmak için kulis faaliyetlerinde bulunmuştur. Nihayet Bakanlar Kurulu, 10 Ağustos 1961 tarihli kararı ile Adalet Partisi'nin kapatılmasını “şimdilik” durdurmuştur²³⁴⁹.

2.6.3. CHP Gençlik Kolları 1. Kurultayı

CHP'nin Gençlik Kolları 1. Kurultayı, 2- 3 Ağustos 1961 tarihlerinde Ankara Gölbaşı Sineması'nda gerçekleştirilmiştir. Bu Kurultaya beş yüzden fazla delegenin katıldığı ve Kurultay sonunda 11 kişilik yönetim kurulunun seçildiği belirtilmiştir²³⁵⁰. Bu Kurultaydan önce CHP Parti Meclisi, 2 Nisan 1961 tarihli toplantısında “CHP Genlik Kolları Yönetmeliğini” kabul etmiştir²³⁵¹. CHP Gençlik Kolları Yönetmeliği'ne göre demeklere girilebilecek kanuni yaştan itibaren 30 yaşını doldurana kadar geçen sürede gençlik kollarına üye olunabileceği belirtilmiştir. Gençlik kollarının çeşitli amaçları yanında demokrasinin bütün icaplarını vatandaşlar ve hususiyetle gençler arasında yaymak, benimsetmek ve kökleştirmeye çalışmak da yer almıştır²³⁵². CHP Gençlik Kolları Yönetim Kurulu 5 Nisan 1961'de; Başkan Erol Ünal, Sekreter Beşir Hamidi ve üyeler de Alev Coşkun, Yavuz Soysal, Nedim Tekin, Sezen Türkmen, Sertaç Tüzün, Çağlar Kırçak, Muzaffer Selçuk, Uğur Yener, Orhan Erdivanlı isimlerinden teşekkül etmiş ve 2- 3 Ağustos 1961 tarihlerinde yapılan CHP Gençlik Kolları 1. Kurultayı'nı gerçekleştirmişlerdir²³⁵³.

CHP Gençlik Kollarının 9 yıl önce kurulmasına rağmen 1. Kurultayın ancak 1961 yılında gerçekleştirildiği belirtilmiştir²³⁵⁴. Gençlik Kolları 1. Kurultayı'na katılan CHP Lideri İsmet İnönü, yaptığı konuşmada partilerin iç politikada kısır çekişmelere

²³⁴⁸ *Milliyet Gazetesi*, “Günün Konusu: Adalet Partisi”, 6 Ağustos 1961, s. 1.

²³⁴⁹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 158- 159.

²³⁵⁰ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 102- 103.

²³⁵¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, Seçim Yayınevi, Ankara 1961, s. I/43.

²³⁵² Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, s. I/45.

²³⁵³ Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları, *CHP Gençlik Kolları 1. Kurultayı Çalışma Raporu (2- 3 Ağustos 1961)*, Kurultay Dokümanları: 1, Ankara 1961, s. 1, 4.

²³⁵⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları, *CHP Gençlik Kolları 1. Kurultayı Çalışma Raporu (2- 3 Ağustos 1961)*, s. 6.

daldıklarından şikayet etmiştir. İnönü, iç çekişmelerden uzaklaşarak daha ciddi meseleler üzerine eğilmek gerektiğini belirtmiştir²³⁵⁵.

Kurultayda Türkiye’de bulunan 554 ilçenin % 85’inde CHP’nin Gençlik Kollarının bulunduğu belirtilmiştir²³⁵⁶. CHP Gençlik Kolları Genel Yönetim Kurulu, milli gençlik ve talebe teşekkülleri ile gayet dostane temasların kurulduğunu belirtmiştir. 27 Mayıs öncesinde bu teşekküllerin iç meselelerine ve seçimlerine DP tarafından müdahale edildiğinden ve bunun çirkin bir tutum olduğundan bahsedilmiştir. CHP Gençlik Kolları ayrıca, gençlik teşekküllerinin iç meselelerine siyasi partilerin müdahalesini asla istemediklerini belirtmişlerdir²³⁵⁷. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere CHP Gençlik Kolları, 27 Mayıs Darbesine giden süreçte, DP aleyhine yapılan gösterilerde öğrenci teşekkülleri ile birlikte hareket etmiştir.

Kurucu Meclis açıldıktan sonra CHP Gençlik Kolları yeni Anayasanın halka tanıtılması ve Anayasaya evet oyu verilmesi için ilk kampanyayı gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda, 13 Haziran 1961’den başlayıp 20 Haziran’a kadar Karadeniz gezisine çıkmış ve 9 il ve birçok ilçe gezilmiştir. CHP Gençlik Kollarının ayrıca, aynı amaçla Niğde, Adana, Mersin ve Gaziantep’e ikinci bir gezi düzenledikleri anlaşılmaktadır²³⁵⁸.

2.6.4. CHP’nin XV. Kurultayı

CHP’nin XV. Kurultayı, 24- 27 Ağustos 1961 tarihleri arasında Alemdar Sineması’nda gerçekleştirilmiştir. 1300’ün üzerinde delegenin katıldığı bu Kurultayın açılış konuşmasını Genel Başkan İsmet İnönü yapmıştır²³⁵⁹. Partiye ait mevzuat düzenlemelerine önem veren CHP Parti Meclisi, XV. Kurultay öncesinde 2 Nisan 1961 tarihli toplantısında “CHP İlçe Kongrelerine Katılacak Delege Seçimi Yönetmeliğini” kabul etmiştir²³⁶⁰. Bu bağlamda CHP ilçe kongrelerine katılacak delege sayılarının son yapılan milletvekili seçimlerinde alınan oya göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. 50’ye

²³⁵⁵ *Milliyet Gazetesi*, “CHP lideri, iç politikadaki çekişmeden şikayetçi”, 3 Ağustos 1961, s. 1.

²³⁵⁶ Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları, *CHP Gençlik Kolları 1. Kurultayı Çalışma Raporu (2- 3 Ağustos 1961)*, s. 7.

²³⁵⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları, *CHP Gençlik Kolları 1. Kurultayı Çalışma Raporu (2- 3 Ağustos 1961)*, s. 15.

²³⁵⁸ Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları, *CHP Gençlik Kolları 1. Kurultayı Çalışma Raporu (2- 3 Ağustos 1961)*, s. 13.

²³⁵⁹ Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, s. 104; Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, s. XV; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 254.

²³⁶⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, s. I/39.

kadar oy alınan sandıkta 1, 51- 100 arası oy alınan sandık için 2, 101- 200 arasında oy alınan sandık için 3, 200'den fazla olan oy alınan sandık için 4 delege hesabı yapılmıştır²³⁶¹. Kurultayda değerlendirmede bulunan Genel Sekreter İsmail Rüştü Aksal, CHP'nin asıl parolasının hürriyet içerisinde hızlı kalkınma olduğunu belirtmiştir²³⁶². CHP'nin XV. Kurultayı'nda yeniden aday olan Genel Sekreter İsmail Rüştü Aksal'a 957 oy verilerek, genel sekreter seçilmesi sağlanmıştır. Kasım Gülek ise ancak 335 oy almıştır. Bunda İsmet İnönü'nün Gülek'in genel sekreter seçilmemesi için yaptığı çalışmaların etkisi büyük olmuştur. Genel Başkan olarak da 1164 delege İsmet İnönü için oy kullanmış ve 145 delegenin ise İnönü'ye oy vermediği gözlenmiştir. CHP Parti Meclisi için ise 109 delege aday olmuş ve toplamda üç liste yarışmıştır²³⁶³. CHP Parti Meclisi'ne 40 kişi seçilmiştir. Ferit Melen, Turhan Feyzioğlu, Avni Doğan, Orhan Öztrak, Bülent Ecevit, Muammer Aksoy, Emin Paksüt, Kemal Satır, Cihat Baban gibi çoğunluğu eski parti meclisi üyeleri olmakla birlikte; Fethi Çelikbaş, Şemsettin Günaltay, Cemal Yıldırım, Lebit Yurtoğlu, Ali İhsan Gögüş, Ferda Güley, Suphi Batur ve Adil Sağıroğlu da yeni üye olarak seçilmişlerdir²³⁶⁴.

CHP'nin XV. Kurultayı'nda Genel Sekreter olarak İsmail Rüştü Aksal seçilirken, Orhan Öztrak ve Kemal Satır da genel sekreter yardımcıları olmuştur. Kemal Satır, Orhan Öztrak, Ferit Melen, Kemali Bayazıt, Nüvit Yetkin, Turgut Göle, Bülent Ecevit, Turhan Feyzioğlu, Emin Paksüt, Turan Güneş de Merkez Yönetim Kurulunda görev almışlardır²³⁶⁵. 12 Temmuz 1962'de genel sekreter yardımcılıklarında değişiklik olmuş, Kemal Satır yeniden ve Kemali Bayazıt da genel sekreter yardımcısı olmuştur. İsmail Rüştü Aksal'ın sağlık nedeniyle görevinden çekilmesi nedeniyle 24 Eylül 1962'de Kemal Satır genel sekreter olurken, Kemali Bayazıt ve Lebit Yurdoğlu genel sekreter yardımcıları olmuşlardır²³⁶⁶.

CHP'nin XV. Kurultayı'nda 27 Ağustos 1961'de, "CHP Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Milletvekilliği Adaylık Yönetmeliği" kabul edilmiştir²³⁶⁷. Bu Kurultay'da CHP; siyasi, sosyal ve iktisadi meseleler hakkındaki görüşlerini "Temel Hedefler

²³⁶¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, s. I/40.

²³⁶² *Milliyet Gazetesi*, "İnönü, iktisadi kalkınma için fedakarlık bekliyor", 25 Ağustos 1961, s. 1.

²³⁶³ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 105; *Milliyet Gazetesi*, "Gülek meselesi, Kurultay'ı karıştırdı", 27 Ağustos 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "İnönü Başkan, Aksal Genel Sekreter", 28 Ağustos 1961, s. 1; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 77.

²³⁶⁴ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 110- 111.

²³⁶⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 73; Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 111.

²³⁶⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 73; Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 112.

²³⁶⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, s. I/65.

Beyannamesi” adıyla hazırlamış ve bu beyanname CHP’nin 1961 Seçim Beyannamesi’ne esas oluşturmuştur²³⁶⁸. CHP Genel Sekreter Yardımcısı Orhan Öztrak’ın verdiği bilgilere göre CHP’nin iktisadi, içtimai ve kültürel istikametleri konusunu içeren Temel Hedefler Beyannamesi’nin XV. Kurultay öncesinde hazırlanmaya başladığını görmekteyiz²³⁶⁹. Bu beyannamede belirtilen amaçların ve tedbirlerin, Kalkınma Planı ile yürürlüğe sokulmaya başladığını söyleyebiliriz²³⁷⁰.

CHP’nin XV. Kurultayı’ndaki hedeflerle; bütün vatandaşlara huzur ve güvenlik verecek, geçmişin kırılganlıklarını ve kısır çekişmelerini sona erdirecek bir siyasi ortamın oluşturulacağı belirtilmiş; iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmeyi hızlandırarak refah artışıyla bağlantılı bütün yurttaşların adil bir sisteme kavuşması hedefi ortaya konulmuştur. Yeni Anayasa’nın gerektirdiği bütün kanunların çıkartılacağı, tarafsız ve güler yüzlü bir idarenin kurulacağı, kalkınmada refah devleti ülküsünün gerçekleştirileceği, devlet ve özel teşebbüsün yatırımlarıyla gerçekleştirilecek kalkınmanın planlı bir şekilde uygulanacağı, vergilerde adaletin sağlanacağı, tarım ve hayvancılıkta verimi artırıcı tedbirlerin alınacağı, kurak toprağın suya kavuşturulacağı, orman davasının burada yaşayanların geçimi ile birlikte ele alınacağı²³⁷¹, medeni hizmetlerin köylere ulaştırılacağı, ağır sanayinin kurulacağı, ucuz ve sıhhi mesken yapımının gerçekleştirileceği, işçilerin emeklerine denk ücrete kavuşturulacağı gibi birçok konuda “temel hedefler” belirlenmiştir²³⁷².

Bu arada CHP’nin XV. Kurultayı’ndan sonra değiştirilen programında kuvvetler arası dengeyi sağlayacak ikinci bir meclisin gerektiği, umumi, tek dereceli, kaza teminatlı ve eşit şartlar altında serbest seçimlerin yapılması gerektiği, yargıç teminatını, ilim ve üniversite muhtariyetini, siyasi parti, sendika ve meslek teşekkülleri kurma hürriyeti ve memurlara sendika kurma hakkının verilmesi gerektiği belirtilmiştir. CHP ayrıca, ekseriyet sistemi yerine daha demokratik olan nispi temsil sisteminin uygulaması gerektiğini vurgulamıştır²³⁷³. CHP parti programının prensipleri, demokratik nizam içerisinde hür, mesut ve sağlam yapılı bir Türkiye’yi hedef tutan siyasi esaslardan

²³⁶⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *20 Kasım 1961- 18 Şubat 1965 Arasında CHP Halk Hizmetinde Neler Yaptı*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1965, s. 2; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 12.

²³⁶⁹ *Milliyet Gazetesi*, “CHP, Temel Hedefler Beyannamesi hazırlıyor”, 27 Temmuz 1961, s. 1.

²³⁷⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultay Bildirisi*, s. 3.

²³⁷¹ Rahmi Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, s. 107- 108.

²³⁷² Rahmi Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, s. 109.

²³⁷³ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, s. 1/8.

oluştugu vurgulanmıştır²³⁷⁴. Devlet idaresinde tarafsızlığın esas olduğu belirtilmiş ve ordu ile adaletin mutlak surette siyasetin dışında kalması gerektiği belirtilmiştir²³⁷⁵. Programda yurdun ve bağımsızlığın korunmasını siyasi görüş ayrılıklarının üstünde tuttukları ifade edilmiştir²³⁷⁶.

2.6.5. CKMP'nin V. Büyük Kongresi

CKMP'nin V. Büyük Kongresi, 27- 28 Ağustos 1961 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Yapılan genel başkanlık seçiminde adaylar Sadık Aldoğan 28 oy, Saadet Kaçar 2 oy, adaylığını koymayan Ahmet Tahtakılıç 123 oy alırken, Osman Bölükbaşı ise 1314 oy alarak yeniden genel başkan seçilmiştir²³⁷⁷.

CKMP'nin V. Büyük Kongresi'ne sunulan parti programı tasarısı önsöz ve 115 maddeden oluşmuştur. Program tasarısındaki maddeler konularına göre tasnif edilmiştir²³⁷⁸. Önsöz kısmında CKMP'nin kurulduğu günden beri kâmil ve olgun bir demokratik nizamın oluşması için mücadele ettiğinden bahsedilmiştir. Aynı bölümde 27 Mayıs 1960'a değinilmiş, 27 Mayıs siyasi buhranının sona erdiği belirtilmiş ve vatandaş haklarını, hürriyetlerini teminat altına alan ve koruyan bir Anayasa'nın yapıldığından bahsedilmiştir. 1961 Anayasası ile iktidarı ellerinde bulunduranların diledikleri gibi hareket etme imkanlarının da engellendiği belirtilmiştir. Ayrıca, CKMP program tasarısında partinin senelerden beri yaptıkları mücadelenin sonuçlarını 1961 Anayasası'nda görmüş olmaktan duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. 1961 Anayasası ile tanınan hak ve hürriyetlerin korunması için çalışılacağı ifade edilmiştir²³⁷⁹.

CKMP'nin 1961 yılındaki parti program tasarısında; “memleket kalkınmasında sınıf menfaatleri üzerine değil, hakka ve adalete inanan ve ona bel bağlayan çalışmayı esas alan ve herkesin kabiliyeti, liyakati ve verimine göre istifadesini sağlayacak yeni bir nizamın temellerini atacak bir teşekkül” olarak partinin dünya görüşü açıklanmıştır. İnsan haklarını hakim kılacak bir düzen istendiği belirtilmiş ve bu düzene ulaşmak için; hürriyet, emniyet, müsavat ve adalet mefkureleri, milli hakimiyet ve laik cumhuriyet

²³⁷⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, s. I/3.

²³⁷⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, s. I/9.

²³⁷⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, s. I/10.

²³⁷⁷ *Milliyet Gazetesi*, “Bölükbaşı, tekrar CKMP genel başkanı seçildi”, 29 Ağustos 1961, s. 1.

²³⁷⁸ *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin V. Büyük Kongresine Sunulan Parti Programı Tasarısı*, Ankara, 27.8.1961, s. 1- 32.

²³⁷⁹ *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin V. Büyük Kongresine Sunulan Parti Programı Tasarısı*, s. 4.

esasları, Garp örneği demokrasi hukuku ve milliyetçilik akidesine samimi bir şekilde bağlanması gerektiği ifade edilmiştir²³⁸⁰. Milliyetçiliğin partinin prensiplerinden olduğunun vurgulandığı parti program tasarısında millet mefhumundaki düşünce ve his birliğine işaret edilmiştir. Parti, “ben Türk’üm diyen ve kendisini Türk sayan her insanı Türk olarak kabul ettiğini” belirtmiştir. Gençlerin demokratik ve milliyetçi bir ruh ile yetiştirilmelerinin sağlanması ve tahsillerinde gerekli yardımların yapılması ilke olarak kabul edilmiştir²³⁸¹.

Hükümet ve teşkilatının halka emreden bir varlık olarak değil, onların hizmetinde ve emrinde görev yapma şuuru ile herkesin adalet ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde hizmet almalarının sağlanması ve özlenen demokratik sistemin icaplarını ruhlarına sindiren bir zihniyetle hizmet etmelerinin sağlanması gerektiği ifade edilmiştir²³⁸². Buna mukabil devleti ve devlet adamlarının hayat haklarını inkar eden anarşistler ile şahsi ve siyasi hürriyet haklarını reddeden komünistler hakkında gerekli tedbirlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır²³⁸³. İşçilerin serbestçe sendika kurmalarını hürriyet rejiminin temeli olarak gören CKMP, adaletin tesisi için grev hakkının sağlanması gerektiğini vurgulamış ve kolektif iş akdinin işçilerin mesleki menfaatleri için gerekli olduğu belirtilmiştir²³⁸⁴.

CKMP’nin 1961 yılı V. Büyük Kongresi’nde ordunun siyasetle alakalı durumu 54. maddede ifadesini bulmuştur. Şöyle ki; “Parti, ordunun kapalı veya açık bir şekilde siyasetle iştigal etmesine ve siyasete alet edilmesine şiddetle aleyhtardır²³⁸⁵.” Görülüyor ki CKMP, daha 27 Mayıs’ın üzerinden bir yıl geçmiş olmasına rağmen program tasarısına böyle bir madde koyarak ordunun siyasetle uğraşmasına karşı olduğunu açıklamıştır.

2.6.6. Yuvarlak Masa Toplantıları

1961 yılı Türk siyasi tarihinde oldukça hareketli geçmiştir. Milli Bilik Komitesi dışında ordu içerisinde oluşan Silahlı Kuvvetler Birliği isimli cunta da siyasal gelişmeleri takip etmekte ve istemedikleri şeylere anında müdahale etmektedir. Bu

²³⁸⁰ *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin V. Büyük Kongresine Sunulan Parti Programı Tasarısı*, s. 6- 7.

²³⁸¹ *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin V. Büyük Kongresine Sunulan Parti Programı Tasarısı*, s. 8- 9.

²³⁸² *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin V. Büyük Kongresine Sunulan Parti Programı Tasarısı*, s. 16.

²³⁸³ *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin V. Büyük Kongresine Sunulan Parti Programı Tasarısı*, s. 8.

²³⁸⁴ *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin V. Büyük Kongresine Sunulan Parti Programı Tasarısı*, s. 31.

²³⁸⁵ *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin V. Büyük Kongresine Sunulan Parti Programı Tasarısı*, s. 18.

çerçevede yeni kurulan siyasi partiler, 1961 yılı içerisinde en çok müdahaleye uğrayan gruplar olmuştur. DP'nin devamı niteliğinde olan AP'nin hızla büyümesi üzerine, hem bazı MBK üyeleri hem de Silahlı Kuvvetler Birliği üyeleri partinin kapatılmasını savunmuşlardır²³⁸⁶. Partinin kapatılmamasında AP Genel Başkanı Gümüşpala ve arkadaşlarının yatıştırıcı etkisi önemli olmuştur²³⁸⁷.

9 Temmuz 1961 tarihli Anayasa Referandumunda % 38.3 hayır oyunun kullanılması, Silahlı Kuvvetler mensuplarını siyasi alanı daha fazla kontrol etmeye yöneltmiştir. Bu çerçevede MBK üyeleri ile siyasi parti liderleri, 1961 yılı Ağustos ayında bir araya gelmeye başlamışlardır²³⁸⁸. Liderlerin bir araya geleceği Yuvarlak Masa Toplantısının esaslarını belirlemek üzere MBK, İsmet İnönü ile görüşmüş ve daha sonra da diğer liderlerle görüşüleceği belirtilmiştir²³⁸⁹. Cemal Gürsel, 29 Ağustos'ta Gümüşpala ve Adakan ile de görüşmüştür. Liderler, Yuvarlak Masa Toplantısından ümitli olduklarını belirtmişlerdir²³⁹⁰.

Yuvarlak Masa Toplantıları; hazırlık toplantıları ve nihayet zirve toplantısından oluşmaktadır. Bu çerçevede, MBK'nın tertiplemiş olduğu Yuvarlak Masa Toplantıları, 31 Ağustos 1961'de Ekrem Acuner başkanlığında toplanmıştır. Beş gün içerisinde toplam on oturum yapılmıştır. Yuvarlak Masa Toplantılarına MBK üyeleri dışında AP, CHP, CKMP, MSP ve YTP'den temsilciler katılmıştır. Bu çerçevede Adalet Partisi'nden Şinasi Osma, Kamuran Evliyaoğlu, Cevdet Perin, Kamil Tekerek; Cumhuriyet Halk Partisi'nden İsmail Rüştü Aksal, Turhan Feyzioğlu, Ferit Melen, Emin Paksüt; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Abdülhak Kemal Yörük, Mustafa Kepir, Seyfi Öztürk, Fuat Arna; Memleketçi Serbest Parti'den Esat Çağa, Zafer Tanyolaç, Naci Bozkurt, Kemal Süleyman Vaner; Yeni Türkiye Partisi'nden Raif Aybar, İrfan Aksu, Esat Eğilmez, Celal Cündüoğlu; Milli Birlik Komitesi'nden Ekrem Acuner, Sezai Okan, Sami Küçük, Refet Aksoyoğlu, Kadri Kaplan, Osman Köksal, Selahattin Özgür ve Ahmet Yıldız katılmışlardır²³⁹¹.

²³⁸⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 219.

²³⁸⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 290.

²³⁸⁸ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 110; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 160.

²³⁸⁹ *Milliyet Gazetesi*, "MBK parti liderleri ile görüşmelere başladı", 16 Ağustos 1961, s. 1.

²³⁹⁰ *Milliyet Gazetesi*, "Gürsel dün Gümüşpala ve Adakan ile görüştü", 30 Ağustos 1961, s. 1.

²³⁹¹ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 442- 443; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 161- 162; *Milliyet Gazetesi*, "Yuvarlak Masa hazırlık toplantısı dün başladı", 1 Eylül 1961, s. 1.

İktidarı elinde tutan askeri kanat, 31 Ağustos 1961’de topladığı parti temsilcileri ile seçim kampanyalarının nasıl yürütülmesi gerektiği konusunda Silahlı Kuvvetlerin beklentilerini aktarmışlar ve seçim sonuçlarını etkilemek amacıyla, uyulması gereken kuralları aktararak siyasi alana doğrudan müdahil olmuşlardır²³⁹². Yuvarlak Masa Toplantıları, 3 Eylül 1961’e kadar devam etmiş, protokol için son bir toplantı daha yapılmıştır. MBK üyeleri, açık protokol haricinde bir de gizli protokol imzalamak gerektiğini belirtmişlerdir. Bu gizli protokolde, 27 Mayıs’ın istismarına müsaade edilmemesi ve DP zihniyetini devam ettirme düşüncesinde olan her türlü davranışın reddedilmesi istenmiştir. Buna CKMP üyeleri karşı çıkmışlar ve toplantıyı terk etmişlerdir²³⁹³. Buna karşılık MBK Basın İrtibat Bürosu’ndan yapılan açıklamada Yuvarlak Masa Toplantılarının tam bir anlayış havası içerisinde geçtiği belirtilmiştir²³⁹⁴. Parti temsilcilerinden oluşan Yuvarlak Masa Toplantıları, 4 Eylül itibariyle neticelenmiş ve görüşülen konular zirve toplantısına hazır hale getirilmiştir²³⁹⁵.

5 Eylül 1961’de Çankaya’da Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in başkanlığında CKMP lideri hariç siyasi parti liderleri, MBK üyeleri ve müşahitlerin olduğu bir ortamda Yuvarlak Masa Zirve Toplantısı’nı yapmışlardır²³⁹⁶. Hazırlanmış olan bir deklarasyon (müşterek antlaşma/ milli and), toplantıda imzalanmıştır. Bu deklarasyonu AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, CKMP Genel Başkan Vekili Ahmet Oğuz, Memleketçi Serbest Parti Genel Başkanı Enver Adakan, Yeni Türkiye Partisi Genel Başkanı Ekrem Alican imzalamışlardır²³⁹⁷. Hazırlanan protokol dışındaki gizli protokolü, AP Genel Başkanı Gümüşpala da başlangıçta imzalamak istememiş, ancak çıkar yolun olmadığını görerek imzalamak zorunda kalmıştır²³⁹⁸.

Yuvarlak Masa Zirve Toplantısı’nda Gürsel, Milli Birlik İdaresi tarafından bir buçuk yıldır inşasına devam edilen İkinci Cumhuriyetin yapısının tamamlanma aşamasına geldiğinden bahsetmiştir. İkinci Cumhuriyeti yaşatmanın partilerin azim ve

²³⁹² Yazıcı, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 72.

²³⁹³ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 164, 166.

²³⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, “Tam anlaşmaya varıldı”, 3 Eylül 1961, s. 1.

²³⁹⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 5 Eylül 1961, s. 1.

²³⁹⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 6 Eylül 1961, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 5 Eylül 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Eylül 1961, s. 1; Neziroğlu, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 111.

²³⁹⁷ Tökin, *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 109- 110; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 443, 447; *Milliyet Gazetesi*, “Milli Anlaşma imzalandı”, 6 Eylül 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Eylül 1961, s. 1.

²³⁹⁸ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 166.

gayretine bağlı olduğunu belirten Gürsel, dost düşman bütün devletlerin gözlerinin Türkiye üzerinde olduğunu ve akliselikle hareket ederek, hislere ve ihtiraslara kapılmayarak çalışılması gerektiğini vurgulamıştır²³⁹⁹. Toplantıda ayrıca, bütün partilerin iyi niyet etrafında birleşerek görüşülen konularda uzlaşıldığının açık beyanla belirtilmesinin önemine değinilmiştir²⁴⁰⁰. Gürsel kapanış konuşmasında 10 yıldır memleketi idare edenlerin cemiyette fikir ve iman karışıklığına neden olduklarını belirtmiş ve anlaşmaya varılmasının milleti büyük buhranlardan kurtardığını belirtmiştir²⁴⁰¹. Nihayet Yuvarlak Masa Zirve Toplantısı'nda imzalanan müşterek protokolde; iç politika tartışmalarının olgun bir seviyede tutulması, 27 Mayıs'ın siyasi maksatlarla sömürülmemesi, Atatürk devrimlerine karşı her türlü davranışın karşısında olunması, halkın kutsal duygularının istismarına ve vatandaşlar arasında ayırıcı sözlere müsaade edilmemesi, Yassıada kararlarının istismar edilmemesi, DP zihniyetinin devam ettirilmemesi, seçimlerin meşruluğu ve hukukiliğini gölgeleyecek tartışmalardan uzak durulması, idari mekanizmalara partiler tarafından baskı yapılmaması ve dış politikanın partiler arası tartışma konusu yapılmaması kararlaştırılmıştır²⁴⁰². Protokoldeki bazı maddelerin Yüksek Adaleti Divanı kararlarından sonra açıklanması kararlaştırılmıştır²⁴⁰³.

Parti liderleriyle 5 Eylül 1961'de yapılan müşterek anlaşmadan sonra, MBK üyeleri basın temsilcileri ile de bir araya gelerek 6 Eylül 1961'de bir "Basın Anlaşması" yapmışlardır. Bu anlaşma ile, basın temsilcilerinden taahhüt alınmış, partilerin vermiş oldukları sözlerin takibinin ve kontrolünün sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca bu anlaşma ile Türk basınına siyasi ahlakın hakim olmasının hedeflendiği belirtilmiştir²⁴⁰⁴.

Siyasi partiler, 5 Eylül 1961'de ortak protokolü imzalayarak Silahlı Kuvvetlerin taleplerini kabul etmişlerdir²⁴⁰⁵. Yuvarlak Masa Toplantılarının yapıldığı günlerde MBK temsilcileri hem AP Genel Başkanına hem de YTP Genel Başkanına, partilerinde

²³⁹⁹ BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 8; *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Eylül 1961, s. 1.

²⁴⁰⁰ BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 9.

²⁴⁰¹ *Milliyet Gazetesi*, 6 Eylül 1961, s. 5.

²⁴⁰² Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 8; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 440- 441; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 72- 73; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 220; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 444- 446; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 110.

²⁴⁰³ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 448- 449.

²⁴⁰⁴ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 113; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 8; *Son Havadis Gazetesi*, 7 Eylül 1961, s. 1.

²⁴⁰⁵ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 72.

tasfiye yapmalarını istemişler ve bu konuda da teminat almışlardır²⁴⁰⁶. Eylül ayının sonlarında Devlet Başkanı Gürsel de yapılan anlaşmaya/protokole riayet etmediklerini düşündüğü AP'lileri uyarmış ve ağır bir şekilde eleştirmiştir²⁴⁰⁷. Bütün bunlar, Silahlı Kuvvetlerin siyasi partileri kontrol ve baskı altında tutarak, siyasi sonuçlar elde etmeye çalıştıklarını göstermektedir. Bütün bu baskılar, seçimlere kadar sürdürülmüş ve seçimlerde istedikleri sonuçların çıkmaması üzerine de partiler ve şahıslar üzerindeki baskılarını devam ettirmişlerdir.

2.6.7. Yassıada Yargılamaları ve İdamlar

27 Mayıs'tan sonra tutuklanan DP'li yöneticiler ve milletvekilleri Yassıada'ya nakledilmişlerdi. Bilindiği gibi 12 Haziran 1960'ta kabul edilen 1 sayılı Kanunla DP'lilerin soruşturulması ve yargılanması için Yüksek Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanı kurulması öngörülmüştür. 3 sayılı "Yüksek Adalet Divanının Muhakeme Usulüne Ait Geçici Kanun" da 16 Haziran 1960'ta kabul edilmiş ve 18 Haziran 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır²⁴⁰⁸. Böylece yargılamalardaki usuller belirlenmiş ve yapılacak yargılamaların hukuki zeminde yapılacağı intibai verilmek istenmiştir.

Yargılamalara esas olmak üzere Birinci Soruşturma Kurulunda mal beyanı, zimmet, irtikap ve nüfuzu kötüye kullanma gibi konular; İkinci Soruşturma Kurulunda sivil halkın silahlandırılması, Gaziantep olayları gibi konular; Üçüncü Soruşturma Kurulunda İstanbul Üniversitesi'ndeki öğrenci nümayişleriyle ilgili olaylar; Dördüncü Soruşturma Kurulunda Anayasaya aykırı kanunlar ile Tahkikat Komisyonu'yla ilgili hadiseler; Beşinci Soruşturma Kurulunda Topkapı, Zile, Geyikli, Uşak, Kayseri, Yeşilhisar olayları; Altıncı Soruşturma Kurulunda 28 Nisan'dan sonra Ankara Üniversitesi, yüksekokullar ve Kızılay'da meydana gelen olaylar; Yedinci Soruşturma Kurulunda 6- 7 Eylül olayları; Sekizinci Soruşturma Kurulunda kredi ve döviz suistimalleri; Dokuzuncu Soruşturma Kurulunda bazı gazete ve mecmua sahiplerine

²⁴⁰⁶ *Milliyet Gazetesi*, "MBK Gümüşpala ve Alican'dan tasfiye istedi", 3 Eylül 1961, s. 1.

²⁴⁰⁷ *Milliyet Gazetesi*, "Gürsel, olaylara teessüf etti", 29 Eylül 1961, s. 1.

²⁴⁰⁸ *Resmi Gazete*, 18 Haziran 1960, Sayı: 10529, s. 1565; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 86; *Milliyet Gazetesi*, "Sanıkların muhakeme usulüne dair kanun çıktı", 19 Haziran 1960, s. 1.

hususî maksat ve gayeye ulaşmak için tahsisat yapılması ile resmi ilanlar ve radyonun DP organı gibi faaliyet göstermesi konularını tahkik için görevlendirilmiştir²⁴⁰⁹.

Soruşturma kurullarının hazırlamış oldukları dosya sayısı bini geçmiştir. Bu dosyaların Yassıada'da görülmesi durumunda davanın yıllarca süreceği belirtilmiş ve bu konuya çözüm bulunması kararlaştırılmıştır. Komite üyeleri ve konuyla ilgili profesörlerin günlerce süren değerlendirmeleri neticesinde bir kısım davaların Yüksek Adalet Divanı yerine Ağır Ceza Mahkemelerinde görülmesi kararlaştırılmıştır. Yüksek Adalet Divanına gidecek ana davaların tespit edilerek ona göre hareket edilmesi kararlaştırılmıştır²⁴¹⁰. Bu arada, Yassıada'da dışında kimi DP'liler uzun süre İstanbul Balmumcu Cezaevi'nde tutulmuşlardır²⁴¹¹.

Soruşturma süreci devam ederken Yassıada'daki DP'liler de hayat mücadelesi vermektedirler. Yassıada'daki mahkumlardan milletvekilleri üç koğuşa bölünmüşler, bakanlar dörder kişilik koğuşlara alınmışlar, Bayar ve Menderes ise teker kişilik odalara yerleştirilmişlerdir. Milletvekilleri haftada bir açık havaya çıkarılırken, diğerlerinden bu özgürlük 72 gün esirgenmiştir. Bakanlar ve liderlerin birbirleriyle görüşmeleri engellenmiş, dışarıdan haber kaynakları kısıtlanmıştır. Adada tutuklu olan herkes, özgürlüklerinden önemli ölçüde vazgeçmişlerdir. Radyo, gazete gibi araçlar kullanılmamış, bulunduranlar hücre cezasına çarptırılmıştır. Mektuplar ise sansüre tabî tutulmuştur²⁴¹².

Yargılamaların başlamasına kısa süre kala, duruşmaların izlenmesine ait esaslar belirlenmiştir. Milli Birlik Komitesi tarafından 10 Eylül 1960'ta yayınlanan tebliğ göre, Yassıada'da yapılacak duruşmalarda sanıkların birinci derecede yakınlarından ana, baba, kardeş, eş ve reşit olmuş çocukların davaları takip edebilmeleri için gereken usuller açıklanmıştır²⁴¹³. Ferruh Bozbeyle, Yassıada'da Prof. Osman Turan'ın avukatlığını yaptığını, dinleyici olarak herkesin salona alınmadığını, belli insanların alındığını ve bunun da amacının DP'lileri rahatsız etmek olduğunu belirtmiştir²⁴¹⁴. Bu

²⁴⁰⁹ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 99- 102.

²⁴¹⁰ Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 365- 366; Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 110- 112.

²⁴¹¹ Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 124.

²⁴¹² İpekçi ve Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, s. 269- 271.

²⁴¹³ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 230.

²⁴¹⁴ Bozbeyle, *Yalnız Demokrat*, s. 115.

kapsamda tutuklu DP'lilerin yakınlarına sıkı kontroller getirilirken, DP aleyhindeki birçok kişiyi isteyerek duruşmalarda tutmuşlardır.

Nihayet Yüksek Adalet Divanı, ilk oturumunu 14 Ekim 1960'ta gerçekleştirmiştir. Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol, üyeleri Selman Yörük, Rıza Tunç, Ferruh Adalı, Abdullah Üner, Hıfzı Tüz, Hasan Gürsel, Nahit Saçlıoğlu, Cahit Özden iken; Yüksek Adalet Divanı Başsavcısı Altay Ömer Egesel, başsavcı yardımcılarını Fahrettin Öztürk, Avni Yurtsever, Faruk Siret Değermen, Orhan Erdoğan, Niyazi Kırdar, Ahmet Bayrak, Süleyman Taşer, Necdet Dağcıoğlu, Servet Tüzün, Turgut Lüleci ve Zabıt Katibi Şakir Doğanay, bu ilk duruşmada hazır bulunmuşlardır²⁴¹⁵. New York Times, 20 Ekim 1960 tarihli sayısında Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol'u konu yapmıştır. Başol, "işe giderken neşesini evinin eşğinde bırakan adam" olarak tanımlanmış, nazik tavrının işte kaybolduğu, işe her zaman aynı saatte gittiği, arkadaşlarını iş yerinde bulmayı istediği, hiçbir hatayı hoş görmediği, iş yerinde çay ve kahve içilmesini bile yasakladığı belirtilmiştir. Salim Başol, gazete tarafından "rejim için yargıç" şeklinde değerlendirilmiştir²⁴¹⁶.

Yassıada yargılamalarının başladığı ilk gün Mahkeme Başkanı, müdafiler ve sanıkların yoklamasını yaptırmış ve isimleri okunanların ya ayağa kalkmalarını ya da "efendim" şeklinde mevcut olduğunu bildirmelerini istemiştir²⁴¹⁷. Başsavcı Altay Ömer Egesel, sanıklarla ilgili Anayasayı tağyir, tebdil ve ihlal iddialarına ait dosyanın diğer dosyalardan sonraya bırakılmasını istemiştir²⁴¹⁸. Fransız gazete Le Monde de, Yassıada yargılamasında DP'liler aleyhine en dikkat çeken suçlamanın Anayasaya aykırı faaliyetler olduğunu belirtmiştir²⁴¹⁹.

Yassıada'da duruşmanın ilk gününde, sanık avukatları ve kimi sanıklar sıkıntıları dile getirmişlerdir. Adnan Menderes'in Avukatı Talat Asal, yoklamadan hemen sonra söz alarak kararnemelerin kendilerince meçhul olduğunu belirtmiş, bunları öğrendikten sonra ve müvekkili ile görüştüğten sonra sorgulamaya geçilmesini talep

²⁴¹⁵ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 2; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 168; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 97.

²⁴¹⁶ *New York Times*, Oct 20, 1960; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 12. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115127115?accountid=9645>

²⁴¹⁷ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 3.

²⁴¹⁸ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 4.

²⁴¹⁹ *Le Monde*, 11.10.1960; http://www.lemonde.fr/archives/article/1960/10/11/l-acte-d-accusation-contre-les-hommes-du-regime-menderes-est-publie_2110345_1819218.html?xtmc=turquie_coup&xtcr=3692

etmiştir²⁴²⁰. Yine Avukat Burhan Apaydın da 14 Ekim 1960'ta birçok konuda talepte bulunmuştur. Dolmabahçe ile Yassıada arasındaki vapur seferlerinin belirli bir şekilde disipline edilmesini, müvekkili Adnan Menderes'le 12 Ekim 1960'ta bir görüşme gerçekleştirdiğini, ancak bu görüşmenin 27 dakika sürdüğünü ve görüşmenin dört subay nezaretinde gerçekleştirildiğini, bunun müdafii ile müvekkil arasındaki görüşmelerin tam ve uygun olarak sağlanamamasına neden olduğunu, müvekkillerinin istedikleri gazete, kitap ve mecmuaları okuyabilmelerinin sağlanmasını, haberleşme hususunda 50 kelimelik sınırın kaldırılmasını, 5- 6 aydan beri müvekkillerinin aileleriyle görüşemediklerini ve bunların aile bağlarının Mahkeme tarafından sağlanmasını istemiştir²⁴²¹. Ferruh Bozbeyli de avukat olarak Yassıada'da sanıklarla rahatça görüşemediklerini belirtmiş ve şunları söylemiştir: “İçeride yirmi tane mebus var. Biz de etrafta yirmi tane avukat. Sen bir şey konuşsan, öteki duymuyor. Duymadıkça da daha çok bağıyor insanlar. Gürültü...”²⁴²²,

Aynı gün silah gölgesinde müdafaa yapmaya alışık olmadıklarını belirten Avukat Orhan Arsal, emniyet tedbirlerinin başka türlü yapılmasını talep etmiştir. Arsal, müvekkili ile haberleşme imkanına sahip olmadığını belirtmiş, gizli görüşme imkanının olmadığını hatırlatmış, insana insanca muamele edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Celal Yardımcı'nın avukatı olan Arsal, müvekkilinin ailesiyle, çocuklarıyla ve kendisiyle görüşmesine imkan tanınmasını ve varsa bir suçunun cezasını görmesini talep etmiştir²⁴²³.

Sanık Zeki Erataman da ilk duruşmada bazı konulara değinmiştir. Erataman, Meclis zabıtlarını tetkik etmek istediklerini ve bunların bir suretinin teminine imkan tanınmasını, vesikalarla gelecek şahitlerinin Mahkemeye kabul edilmesini, avukatlarla görüşmelerinin kısa sürdüğünü ve bu sürelerin makul bir noktaya getirilmesi ve birbirlerine not vermelerine imkan sağlanmasını, Türk matbuatının Yassıada'ya getirilmesinin sağlanmasını istemiştir. Erataman bu konularla ilgili dilekçe vermek istemiş, Mahkeme Başkanı ise; “İstidanız da bu mealde ise lüzum yok” demiştir²⁴²⁴.

²⁴²⁰ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 3.

²⁴²¹ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 8.

²⁴²² Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 120.

²⁴²³ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 15.

²⁴²⁴ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 9- 10.

Başsavcı Egesel, Erataman'ın talep etmiş olduğu kitapları temin etmenin Yüksek Adalet Divanı'nın görevi olmadığını, bizzat kendilerine ait bir mevzu olduğunu belirtmiştir²⁴²⁵.

Eski Başbakan Adnan Menderes, duruşmanın ilk gününde Mahkemeden söz talep etmiş ve şunları söylemiştir: “Bendeniz, 5 aydan beri tamamıyla tecrit vaziyetinde bulunuyorum. Bir tek odanın içinde ve günün 24 saatinde her saat değişen bir nöbetçi subay beyin nezareti altında hiçbir kelime konuşmak imkanı olmamak şartıyla yaşıyorum. Bu itibarla konuşma takatim ve akli melekatum hakikaten zaafa uğramış bulunuyor. Kumandan beyefendinin çok lütufları olmasa zaman zaman biraz görüşmek ve çıkarmak imkanı vermemiş olsalar şimdi huzurunuzda bulunmak imkanını dahi elde buldurmaya muktedir olamayacaktım. Arzım şudur; Bana imkan verecek ve moralimi, asabımı düzeltecek bir rejimin tatbikini, yani nöbetçim subay beyle bir kelime dahi konuşmaya mezun değilim. Beş aylık mecmu konuşmalarım 10- 15 saati geçmez. Bir maznun huzurunuzda böyle gelecek olursa haklarını müdafaa etmekte moralitesinin büyük bir kısmını kaybetmiş olduğuna emin olmanızı istirham ederim. Bendeniz, huzurunuzda kumandan beyefendiye şükranlarımı arz ederim. Ve gene huzurunuzda subay beylerin nazik muamelelerine teşekkür ederim. Ancak, hiçbir kelime konuşmadan günün 24 saatinde karşı karşıya bulunmaktayız²⁴²⁶.” Görüleceği üzere Menderes, Mahkeme heyeti karşısında çok nazik bir üslup sergilemiştir. Yabancı basından Times da duruşmaların başlamasından dokuz ay sonra 26 Temmuz 1961 tarihinde çıkan bir yazısında Menderes'in Yassıada yargılamalarındaki tavırlarını ve üslubunu değerlendirmiştir. On yıllık iktidarı döneminde kaygısız ve özgüvenli bir şekilde Türkiye'yi yöneten Menderes'in Mahkeme karşısında kırık ve korkulu bir ses tonuyla “mahkemenin başkanına teşekkür ediyorum, savcıya teşekkür ediyorum” gibi ifadeler kullandığına ve gözlerinde bir kırgınlık olduğuna dikkat çekmiştir²⁴²⁷. Yargılamalar sürecinde Adnan Menderes, haklı olduğu olay ve konularda dahi kendisini savunmamış veya savunamamıştır. Ferruh Bozbeyli, Menderes'in Yüksek Adalet Divanı karşısındaki tavrını; “kibarlıktan öte ricacı, minnet talep eden bir tavır içerisinde” şeklinde tanımlamıştır²⁴²⁸. Bunda hem tutulduğu ortamın insani olmayan tarafları hem de

²⁴²⁵ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 12.

²⁴²⁶ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 16- 17.

²⁴²⁷ *The Times*, Jul 26, 1961, p. 10;

<http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTDA&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS169828602&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

²⁴²⁸ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 127- 128.

yargılama sürecinde kendisini üzen yaklaşımlarla karşılaşmış olmasının etkisi büyük olmuştur.

Yassıada yargılamaları toplam 19 davadan oluşmuştur²⁴²⁹. Bu davalar şu şekildedir:

1. Köpek Davası (14 Ekim 1960 - 24 Ekim 1960)
2. 6-7 Eylül Olayları Davası (20 Ekim 1960 - 5 Ocak 1961)
3. Bebek Davası (31 Ekim 1960 - 22 Kasım 1960)
4. Vinileks Şirketi Davası (4 Kasım 1960 - 26 Kasım 1960)
5. Dolandırıcılık Davası (8 Kasım 1960 - 3 Aralık 1960)
6. Arsa Davası (8 Kasım 1960 - 26 Kasım 1960)
7. Ali İpar Davası (15 Kasım 1960 - 19 Ocak 1961)
8. Değirmen Davası (18 Kasım 1960 - 3 Aralık 1960)
9. Barbara Davası (21 Kasım 1960 - 20 Aralık 1960)
10. Örtülü Ödenek Davası (25 Kasım 1960 - 2 Şubat 1961)
11. Radyo Davası (29 Kasım 1960 - 26 Aralık 1960)
12. Topkapı Olayları Davası (2 Aralık 1960 - 17 Nisan 1961)
13. Çanakkale Olayı Davası (27 Aralık 1960 - 10 Mart 1961)
14. Kayseri Olayı Davası (9 Ocak 1961 - 20 Nisan 1961)
15. Demokrat İzmir Davası (12 Ocak 1961 - 5 Mayıs 1961)
16. Üniversite Olayları Davası (2 Şubat 1961²⁴³⁰ - 27 Temmuz 1961)
17. İstimlak Davası (17 Nisan 1961 - 21 Haziran 1961)
18. Vatan Cephesi Davası (27 Nisan 1961 - 5 Eylül 1961)
19. Anayasa İhlali Davası (11 Mayıs 1961²⁴³¹ - 5 Eylül 1961)

Yassıada yargılamalarında en çok korkulan şeylerden birisi, Bayar ve Menderes'in kendilerini savunmamaları ve Mahkemeyi gayri meşru görme ihtimalleri olmuştur. Hatta Bayar ve Menderes'in savunmaya geçmelerini sağlamak için Bebek ve Köpek Davalarına öncelik verilmiştir. Bu davalarla Bayar'ın ve Menderes'in hem savunma yapmaları hem de halkın gözünden düşürülmesi amaçlanmıştır. Mahkemenin korktuğu şey gerçekleşmemiş, her iki lider de Mahkemede kendilerini savunmaya

²⁴²⁹ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 44- 46.

²⁴³⁰ *Tercüman Gazetesi*, 3 Şubat 1961, s. 1.

²⁴³¹ *Milliyet Gazetesi*, "Anayasa sanıklarının sorgusu dün başladı", 12 Mayıs 1961, s. 1.

başlamışlardır²⁴³². Darbecilerden Erkanlı'nın belirttiğine göre İsmet İnönü, yargılamalardaki usulü beğenmiş, ancak Köpek ve Bebek Davaları gibi teferruatla uğraşılmasını beğenmediğini belirtmiştir²⁴³³. Yargılamalara Köpek Davası ile başlanması²⁴³⁴, akabinde de Bebek Davası ve Barbara Davası gibi DP'li liderleri halkın gözünden düşürmeyi hedefleyen davalar nedeniyle yargılamalar²⁴³⁵, çok uzun sürmüş ve halktan pek onay görmemiştir²⁴³⁶. Ciddiyetten uzak bu tür davalar, milletimizin üzüntüsünü artırmaktan başka bir işe yaramamıştır²⁴³⁷. Bu arada Yassıada'da ilk tahliye kararı da, Bebek Davası sanıklarından Dr. Fahri Atabey'e verilmiş ve ilk serbest bırakılan kişi de Dr. Atabey olmuştur²⁴³⁸.

Yassıada yargılamalarında özellikle Adnan Menderes'le ilgili olarak özel hayatında yaptığı iddia edilen konulara girilmiş, Mahkeme huzurunda Menderes'e rencide edici sorular yöneltilmiştir. Bunu Menderes aleyhtarı yazarın köşesinde açıkça görebiliriz. Başbakanlık kasasında bulunduğu iddia edilen kadın çamaşırlarıyla ilgili müstehcen bir soru üzerine Menderes'in avukatı, bunun bir ulvi mahkeme önünde yapılmasının doğru olmadığını belirtmiş, Mahkeme Başkanı da avukatı azarlayarak ne söyleyecekse söylemesini istemiştir. Avukat da Menderes'in ne de olsa eski bir Başbakan olduğunu belirterek; "Yere düşmekle cevher sakıt olmaz kadri kıymetten" demiştir²⁴³⁹. Menderes'in özel hayatına girilerek, halkın gözünden ve gönlünden düşürülmesi hedeflenmiştir.

Yassıada tutukluları, yargılamalara dair iddiaları dahi okumak için birçok prosedüre tabi tutulmuştur. Bu bağlamda Adnan Menderes, 24 Mayıs 1961 tarihinde Yassıada Garnizonu Kumandanlığı'na bir dilekçe yazarak, haksız mal edindiğine dair dosyanın incelenmek üzere tarafına verilmesini talep etmiştir²⁴⁴⁰. 6 Ağustos 1961 tarihli savunmasında Adnan Menderes, Anayasayı ihlal davasının aslında siyasi bir dava olduğunu belirtmiştir²⁴⁴¹. Menderes, tek parti dönemini işaret ederek, o dönemlerde de Anayasanın varlığından bahsetmiş ve neden o vakitlerde Anayasayı ihlal davası diye bir

²⁴³² Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 120- 121.

²⁴³³ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 313.

²⁴³⁴ *Milliyet Gazetesi*, "İlk Gün", 15 Ekim 1960, s. 1.

²⁴³⁵ Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 47- 48.

²⁴³⁶ Ulay, *Giderayak*, s. 69.

²⁴³⁷ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, s. 92.

²⁴³⁸ *Milliyet Gazetesi*, "Yassıada'da İlk Tahliye Kararı", 23 Kasım 1960, s. 1.

²⁴³⁹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 168- 169.

²⁴⁴⁰ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 90.

²⁴⁴¹ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.2, 1.

davanın açılmadığını sormuştur²⁴⁴². Menderes, bir memleketin gerçek manada demokratik bir idareye kavuşmasının uzun zaman alacağını ve çetin bir mücadele safhasından geçerek olgunlaşmasına bağlı olduğunu belirtmiştir²⁴⁴³. Menderes, hakimlere “büyük hakimlerimiz” diye hitap etmekte ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonraki siyasi safahatı demokrasi ve hürriyetler açısından değerlendirmektedir. Ayrıca ve özellikle tek parti dönemindeki Anayasaya aykırı fiillere vurgu yapmıştır²⁴⁴⁴.

Menderes’in Maliye Bakanı Hasan Polatkan, 13 Kasım 1960’ta Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı’na bir dilekçe yazmıştır. Dilekçede Polatkan, Vinileks Davası için kendisinin müdafaasının 16 Kasım 1960’a kaldığını, ancak avukatları olan Saffet Nezihi Bölükbaşı ve Hüsameddin Cindoruk’la 10 Kasım 1960 tarihinde sadece beş dakika görüştüğünü ve bunun müdafa için çok yetersiz bir zaman olduğunu belirtmiş ve 16 Kasım 1960 tarihinden önce en az iki saat görüşme imkanının sağlanmasını talep etmiştir²⁴⁴⁵. Yine Hasan Polatkan, 30 Aralık 1960’ta Yassıada Komutanlığı’na bir dilekçe yazarak kendisi hakkında açılan dava kararnamesinin müdafaasının yapılabilmesi için avukatına ulaştırılmasını istemiştir²⁴⁴⁶. Bu talepler, sanıkların avukatları ile yeteri kadar görüşürülmediğini gösterdiği gibi makul taleplerinin de karşılanmasında sorunlar çıkarıldığını göstermektedir.

Hasan Polatkan, 2 Ağustos 1961 tarihli savunmasında bir partiye mensup bütün milletvekilleri ile yöneticilerin toptan suçlandırılmaya çalışıldığını ve bu ölçüde bir davanın tarihte görülen ilk dava olduğunu belirtmiştir. Bu heyetin Anayasayı tebdil, tağyir ve ilga etmek ile dikta rejimine gitmekle suçlandığını belirten Polatkan, aslında bu davada vicdani kanaatler ile inanışların suçlanmaya ve idam edilmeye çalışıldığını belirtmiştir²⁴⁴⁷. Polatkan, suçlamalardaki ifadelerin hayallerinde ve rüyalarında dahi olmadığını belirtmiştir²⁴⁴⁸. Polatkan, iktidarın diktaya götürüldüğüne dair verilen örnekler arasında CHP’nin mal varlığının hazineye aktarılmasının da gösterildiğini belirtmiştir. Polatkan belirtilen yasayı teklif edenlerden bazılarının CHP safında olması nedeniyle suçlular arasında yer almadığını ve 1950’den 28 Nisan 1960 tarihine kadar on

²⁴⁴² BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.2, 2.

²⁴⁴³ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.2, 3.

²⁴⁴⁴ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.2, 4.

²⁴⁴⁵ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 41- 42.

²⁴⁴⁶ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 43.

²⁴⁴⁷ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.99.1, 6.

²⁴⁴⁸ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.99.1, 7.

yıl mebusluk yapıp 27 Mayıs'tan bir ay önce istifa edenlerin suçlular arasında yer almadığını belirterek bir çelişkiye dikkat çekmiştir²⁴⁴⁹.

Şemi Ergin, Yassıda yargılamalarındaki bir savunmasında kendilerinin Anayasayı ihlal ve diktaya gitme isteğini yansıttığını belirtmiştir²⁴⁵⁰. Ergin, DP dönemine ait siyasi hayatında kötülerle ve kötülüklerle olan mücadelesinde sessiz, sakin ve sabırlı bir mücadele yürüttüğünü belirtmiştir. Hizmetlerinde hiçbir ihtiras ve menfaat beslemediğini belirtmiş ve genç demokrasinin soysuzlaşmaması için gayret sarf ettiğini belirtmiştir²⁴⁵¹. Şemi Ergin, yargılama esnasında hatıra defterinden 29 Nisan 1960 tarihine ait notlar okumuştur. Ergin, talebelerin Ankara'da yaptığı gösteriden bahsetmiş ve Örfi İdare tarafından talebelere yapılan müdahalenin çok sert ve insafsız olduğunu belirtmiştir. Ergin ayrıca, talebelere ateş açmanın yerinde olmadığını hatıra defterine yazdığını belirtmiştir. Ergin o günler için, ülkenin uçurumun kenarında olduğunu yazmış ve milleti uçuruma düşmekten ancak ve ancak bir mucizenin kurtaracağını da savunmuştur. Ergin o mucizenin Türk Silahlı Kuvvetleri müdahalesi ile ortaya çıktığını vurgulamıştır²⁴⁵². Şemi Ergin, memleketin kurtulan mukadderatı olarak tanımladığı 27 Mayıs'tan dolayı Türk Silahlı Kuvvetleri'ne minnet ve şükranlarını iletmiştir²⁴⁵³. Şemi Ergin, toplumsal olayların artması üzerine DP grubu içerisinde Menderes olmadan olamayacağını düşünen insanların artık bu düşüncelerinden uzaklaşmaya başladığını ve Menderes ile iç huzurun tesis edilemeyeceğini anlamaya başladıklarını belirtmiştir²⁴⁵⁴. Şemi Ergin, Milli Savunma Bakanlığında ayrıldıktan sonra Menderes'le düşünce ve fikirlerde uyuşma olmamasına rağmen iki yıl sonra tekrar kabineye girmesini, mutedil arkadaşların kabinede bir kolu olmak amacıyla yaptığını savunmuştur²⁴⁵⁵. Görüleceği üzere Menderes hükümetlerinde Milli Savunma Bakanlığı ve akabinde Ulaştırma Bakanlığı yapan bir kişi, Yassıda yargılamalarında Menderes aleyhine söylemler geliştirmiştir.

Adnan Menderes'in diğer önemli bakanlarından ve arkadaşlarından birisi olan Ethem Menderes, Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı'na 26 Temmuz 1961'de bir dilekçe sunmuştur. Ethem Menderes, bu dilekçesinde hatıra defterindeki notların Yeni İstanbul

²⁴⁴⁹ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.99.1, 8.

²⁴⁵⁰ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 32.97.4, 2.

²⁴⁵¹ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 32.97.4, 3.

²⁴⁵² *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 32.97.4, 7.

²⁴⁵³ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 32.97.4, 9.

²⁴⁵⁴ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 32.97.4, 6.

²⁴⁵⁵ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 32.97.4, 9.

gazetesinde yayınlanmaya başladığını belirtmiş ve notların yayınlanmasının durdurulmasını istemiştir. Bu notların Yüksek Mahkemenin elinde olduğunu belirten Ethem Menderes, notları ele geçirenler ve yardım edenlerden davacı olduğunu belirtmiş ve yayınlama işinin durdurulmasını ve başka gazetelerde yayınlanmaması için tedbir alınmasını istemiştir²⁴⁵⁶. Ethem Menderes, 5 Ağustos 1961 tarihli savunmasında mal beyanı ile ilgili yanlış hesaplardan bahsetmiş ve bunu detaylandırmıştır²⁴⁵⁷. Ethem Menderes, Celal Bayar'ın avukatı olan Gültekin Başak'ın kendisi hakkında söylediklerini eleştirmiştir. Avukatın kendisine “esef”, “bu adamı”, “...hiç vatanperverlik yok mu?” gibi ifadeler kullandığını ve bunların hukuk kültürüne sahip bir kişiye yakışmadığını belirtmiştir²⁴⁵⁸. Ethem Menderes, notlarındaki sözlerden bahsederek Celal Bayar hakkında söylediklerini ondan beklemediği sözler olduğu için yazdığını belirtmiştir²⁴⁵⁹. Ethem Menderes, Celal Bayar'ın 1960 yılı Mart veya Nisan ayında kendisiyle çalışamayacağını ve istifa etmesini istediğini, ancak istifa mektubunu Adnan Menderes'in geri çevirdiğini belirtmiştir²⁴⁶⁰. Adnan Menderes'le de her alanda ve konuda fikir birliği içinde olmadığını ve sürekli çatışmalarının olduğunu belirten Ethem Menderes, hem cumhurbaşkanı hem de başbakanla siyasi hayattaki mutabakatının vazife sınırları dışına çıkmadığını ifade etmiştir²⁴⁶¹. Ethem Menderes, milletvekilliği ve bakanlığı döneminde siyasi his ve duygularla hareket etmediğini, muhalefeti rencide eder hiçbir söz ve davranışta bulunmadığını, ziyaretlerde DP teşkilatlarına uğrama durumu zuhur ederse CHP teşkilatlarına uğramaya özel bir hassasiyet gösterdiğini, il ziyaretlerinde halkın karşılamalarına mümkün mertebe karşı durduğunu, karşılamaya gelenlere teşekkür edip kanun hakkında bilgilendirdiğini ve DP'lilere hiçbir zaman iltimas geçmediğini mahkeme huzurunda yazılı olarak belirtmiştir²⁴⁶².

Her iki bakanın 27 Mayıs'tan sonra Adnan Menderes aleyhine bir söylem geliştirdiğini görmekteyiz. Bu bağlamda Sıtkı Yırcalı, Ethem Menderes ve Şemi Ergin Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e mektup yazarak özel görüşme talebinde bulunmuşlardır. Gürsel de, bunları dinlemek üzere Muzaffer Özdağ ve Ahmet Er'i görevlendirmiştir.

²⁴⁵⁶ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 6.

²⁴⁵⁷ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 1.

²⁴⁵⁸ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 2.

²⁴⁵⁹ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 3.

²⁴⁶⁰ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 4.

²⁴⁶¹ *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 4- 5.

²⁴⁶² *BCA*, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 5.

Harp Okulu'nda bunları dinlediklerini belirten Ahmet Er, hepsinin Adnan Menderes'i suçladıklarını ve kendilerinin suçsuz olduklarını savunduklarını belirtmiştir²⁴⁶³.

Fatin Rüştü Zorlu, 7 Ekim 1960'ta Yassıada Komutanlığı'na bir dilekçe yazmıştır. Dilekçesinde bir ay önceki mektubun kendisine yeni ulaştığından bahseden Zorlu, aynı zamanda savunması için gerekli vekalet işlemlerine müsaade istemiştir²⁴⁶⁴. Fatin Rüştü Zorlu, 12 Ekim 1960 tarihinde Yassıada Komutanlığı ile Yüce Divana bir dilekçe daha yazmıştır. Bu dilekçede Zorlu, vekillerinin İstanbul Barosu avukatlarından Hamdi Öge, Orhan Cemal Feranay ve Ertuğrul Akça'nın vekâletnamelerinin ve vaktin yaklaşmış olması nedeniyle mahkemede savunma yapabilmeleri için, Yüce Divanın İstanbul Barosu'yla ve vekilleriyle ilgili işlemlere yardımcı olmasını istemiştir²⁴⁶⁵.

Medeni Berk, 24 Temmuz 1961 tarihli savunmasında nelerden mesul tutulduğunu ve suçlandığını anlatmıştır. Berk, 1957 yılından önce altı yıl Emlak Bankası Genel Müdürlüğü yaptığını açıklamış ve bu süreçte çeşitli kişilere hizmet ettiğini belirtmiştir²⁴⁶⁶. Medeni Berk, 1959 ve 1960 yıllarındaki siyasi olayların sadece Demokrat Parti merkezinden değil, aynı zamanda muhalefetin de parti merkezlerinden idare edildiğini belirtmiştir²⁴⁶⁷. Berk, Uşak olayları öncesinde birkaç CHP'li milletvekilinin geldiğini ve CHP liderinin seyahatine taraftar olmadıklarını ve vahim hadiselerden endişe duyduklarını belirttiklerini ifade etmiştir²⁴⁶⁸. Bu arada, İnönü'nün Uşak ziyareti nedeniyle 30 Nisan- 5 Mayıs 1959 tarihleri arasında meydana gelen olaylar üzerine "adam öldürmeye teşebbüs" iddiasıyla Celal Bayar, Adnan Menderes ve 37 arkadaşı hakkında kamu davası açılmıştır²⁴⁶⁹. Konuşmasına devam eden Medeni Berk, hükümetin almış olduğu istikrar tedbirlerinin memlekete getirdiği emniyet ve huzurdan dolayı dış yardımların sağlandığını ve yatırımların gerçekleştirildiğini belirtmiştir²⁴⁷⁰.

DP'nin Trabzon eski Milletvekili Hasan Polat el yazılı savunmasında, dikta rejimini desteklediğine dair iddiaların doğru olmadığını belirtmiş, hayatı boyunca

²⁴⁶³ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 91- 92.

²⁴⁶⁴ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.2, 34.

²⁴⁶⁵ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.2, 38.

²⁴⁶⁶ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.3, 1.

²⁴⁶⁷ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.3, 3.

²⁴⁶⁸ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.3, 4.

²⁴⁶⁹ BCA, Dosya: 963/2, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 298.913.4, 29.

²⁴⁷⁰ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.3, 5.

memlekete hizmet etmeye ve demokrasinin yerleşmesine çalıştığını belirtmiştir²⁴⁷¹. Polat, Mahkemece verilecek kararın kendi kaderlerini ve bundan da öte Türk parlamento ve demokrasinin gelecekteki akıbetini tayin edeceğini vurgulamıştır²⁴⁷².

Eski DP milletvekilleri ve bakanların 1957'den 27 Mayıs 1960 tarihine kadar yabancı devletlere yaptıkları seyahatlerde masraflarını gösteren döviz miktarları listeler halinde Yüksek Adalet Divanı'na gönderilmiştir. Burada eski iktidar vekillerinin usulüne uygun harcamalar yapıp yapmadıkları araştırıldığı gibi, ne amaçla seyahate gittikleri, ne kadar döviz aldıkları ve ne kadar harcama yaptıkları tek tek listelenmiştir. Konuyla ilgili olarak ayrıca, Maliye Bakanlığı'ndan da bilgi istendiği anlaşılmaktadır²⁴⁷³.

Mahkeme Başkanı Salim Başol, iddia makamının getirdiği şahitleri sonuna kadar dinlerken, müdafaa lehindeki şahitleri çoğu kez reddetmiştir. Bu durum, yargılamada adaletin tesis edilmediğini göstermektedir. Yassıda'da ailelerden gelen mektupların dahi 27 günde teslim edildiği zamanlar olmuştur²⁴⁷⁴. Halil İmre, Yassıda'da mektupların açık verildiğini, sansürlenerek gönderildiğini belirtmiştir. İmre, elli kelimelik mektuplarda hal hatır ve sağlık sorularının gitgide şifreli hale geldiğini ifade etmiştir²⁴⁷⁵. İmre, günlük ve hatıra tutulamadığını, yazıların mutlaka yeni alfabeyle yazılmasının belirlendiğini belirtmiştir²⁴⁷⁶.

Avukat Orhan Apaydın, radyoda yapılan Yassıda saatinde müdafaa müessesine büyük hücumlar yapıldığını belirtmiş ve tedbir alınmasını Mahkemeden talep etmiştir²⁴⁷⁷. Sadece radyoda değil, Temsilciler Meclisi'nde de çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Bu çerçevede, Temsilciler Meclisi Üyesi Av. Seyfi Öztürk'ün Yassıda'daki sanıkların avukatlığını yapması nedeniyle Ömer Sami Coşar ve Hüseyin Onur tarafından eleştirilmiştir. Seyfi Öztürk, kendisi ile ilgili isnat ve ithamları Temsilciler Meclisi'nin 15 Mayıs 1961 tarihli toplantısında cevaplamıştır. Öztürk, kendisinin hiçbir zaman ikbal peşinde koşmadığını, inandığı prensipleri hayatı boyunca koruduğunu belirttikten sonra avukatlık hizmetinin ve sanıkların savunulmasının dünyanın her yerinde kutsal olduğuna vurgu yapmıştır. Öztürk, müdafaanın kutsallığına

²⁴⁷¹ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 54.160.4, 2.

²⁴⁷² BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 54.160.4, 3.

²⁴⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 9.29.1, 1- 130.

²⁴⁷⁴ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 77.

²⁴⁷⁵ İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, s. 329.

²⁴⁷⁶ İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, s. 337- 338.

²⁴⁷⁷ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 14- 15.

dair dünyadan çeşitli örnekler vermiştir. Avukatların müdafaa ettikleri şahısların suç ortakları olmadığını belirten Seyfi Öztürk, aynı zamanda görülmekte olan davayla ilgili yasama meclislerinde soru sorulamayacağı ve herhangi bir beyanda bulunulamayacağına işaret etmiştir. Öztürk özetle, müvekkil olarak Yassıda'da bulunmasının hem iç hukuk hem de evrensel hukuk açısından kınanacak, suçlanacak bir şey olmadığını belirtmiştir²⁴⁷⁸. Seyfi Öztürk'ün konuşmasından sonra Temsilciler Meclisi Üyesi Ömer Sami Coşar da bir konuşma yapmıştır. Coşar, müdafaa hakkının mukaddes olduğunu kabul etmiş olmakla birlikte, Avukatlık Kanununa göre avukatın kendisine yapılan teklifi yolsuz ve haksız görmesi veya sonradan yolsuz ve haksız olduğuna kanaat getirmesi durumunda davayı reddetmesi gerektiğini savunmuştur. Coşar, Seyfi Öztürk'ün davaların haklılığına inanmış olduğunu da iddia etmiştir²⁴⁷⁹. Seyfi Öztürk aleyhinde Hüseyin Onur da bir konuşma yapmıştır. Onur, şunları söylemiştir: “Sabıkların masum olduğuna inanmayan, onların faaliyetini benimsemeyen bir kimse asla onların müdafaasını üstüne almaz. Onların masum olduğuna inanıyor ki, onları kurtarmak için çalışıyor. Fakat kurtaramaz. Onun gibi 100 bin kişi de olsa kurtaramaz. Nedir bu üyenin vazifesi? Onları kurtarıp da yine milletin başına bela etmek mi? Onu buraya düşükleri lanetlenmiş olan bu kimseleri müdafaa etmek değil, onların bozduğu demokratik hayatı yeniden düzenlemek için yolladılar. Bu sebeple onları müdafaa edemez²⁴⁸⁰.” Görüleceği gibi Yassıda'da bulunan DP'lileri savunan avukatlar dahi, taarruza uğramıştır.

Yassıda'da koğuşlara konulmuş dinleme cihazlarıyla iktidar mensupları dinlenmiştir²⁴⁸¹. Konuyla ilgili olarak Orhan Erkanlı, Yassıda'da bazı odalara dinleme cihazları koyduklarını ve konuşmalar kayıt altına alındıktan sonra Komiteye getirildiğini belirtmiştir. Bu kayıtlardan lüzum görülenlerin sorgulama kurullarına gönderildiğini de belirtmiştir. Dinlemelerde birçok bilgiye ulaştıklarını belirten Erkanlı, tutuklularda tam bir panik havasının olduğunu, Komite üyelerini merak ettikleri, bir kısmının orduya güvendiğini bir kısmının güvenmediğini, halkın tutuklamalara ve olaylara tepki göstermemelerine şaşırıldıklarını, kimisinin Bayar'ı kimisinin Menderes'i suçladıkları, hemen hemen hepsinin ihtilalin olacağını tahmin ettikleri, birçoğunun ihtilalde İnönü'nün parmağının olduğunu düşündükleri, çoğunluğunun komutanlara

²⁴⁷⁸ *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 347- 348.

²⁴⁷⁹ *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 349.

²⁴⁸⁰ *TMTD*, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5, s. 350.

²⁴⁸¹ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 119- 120.

kızdıkları, avukatlara güvenilmemesi gerektiği, ada komutanından rahatsızlık duyduklarına dair bilgilerin dinleme neticesinde ortaya çıktığını belirtmiştir²⁴⁸².

Yassıada'yla ilgili anılarını anlatan Celal Bayar, bir gün yemekhaneye indiklerinde masaların beyaz örtülerle kaplandığını, tabakların porselen olduğunu ve çatal-kaşıkların pırl pırl bir görüntü sergilediğini, içerisinin apaydınlık olduğunu görünce çok sevinmiş, ancak bu titizliğin kamera kaydı nedeniyle yapıldığını kısa süre sonra anladıklarını belirtmiştir. Böylece darbenin failleri, mahkumlara ne kadar güzel bir ortamda ve ne kadar güzel şartlarda bakıldığı mesajını vermek istemişlerdir. Yemeğe başlayan Bayar, bir süre sonra ışıkların kesildiğini ve bir komutanın yemeği bırakmalarına dair sert sözler söylediğini belirtmiştir²⁴⁸³. Yassıada Komutanı Tarık Güryay, DP'liler tarafından fazla sevilmemektedir. Adaya ilk gelişte Celal Bayar'ın filmi iyi çıkmadığı için bir gece kaldırılan ve Yassıada iskelesinden itibaren filmi çekilmeye başlanan Bayar, bu tavra çok kızmış ve Tarık Güryay'a: "Bak komutan, ben yaşamayı severim, ama haysiyetimi yaşamaktan da çok severim. Yaptığın bu hareket, haysiyetime dokundu." demiştir²⁴⁸⁴. İnsan haysiyetinin ölümden daha önemli olduğunu vurgulayan Bayar, Yassıada'da kendisini figüran gibi kullananların kendisinde olan tek şeyi, haysiyetini elinden almak istediklerini belirtmiştir. Bayar, işte o zaman gerçek anlamda ölmeyi düşündüğünü ve kendisini asma girişiminde bulunduğunu belirtmiştir²⁴⁸⁵. Bayar'ın 25 Eylül 1960'taki intihara teşebbüsü, odada görevli teğmen tarafından fark edilerek engellenmiştir²⁴⁸⁶.

Sekiz saat civarında süren Yassıada duruşmaları, her akşam 20.00- 21.00 saatleri arasında Türkiye radyolarında yayınlanmıştır. Yayınlanan kısımlar daha çok, sanıkların aleyhinde olan şeyler olmuştur²⁴⁸⁷. Yassıada'da zulüm yapıldığına dair haberlerin gelmesi üzerine Alparslan Türkeş, Rıfat Baykal'ı Yassıada'ya göndermiş ve mahkumlarla görüşmesini istemiştir. Adaya giden Baykal, mahkumlarla görüşmüş ancak kimsenin zulümle ilgili şikayeti olmamıştır. Buna rağmen Yassıada'da bulunan komutan ve subayların çok sert oldukları belirtilmiştir²⁴⁸⁸. MBK, göstermelik de olsa bu

²⁴⁸² Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 113- 116.

²⁴⁸³ Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor*, s. 199-200.

²⁴⁸⁴ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 75- 76.

²⁴⁸⁵ Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor*, s. 200- 201.

²⁴⁸⁶ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 237- 238.

²⁴⁸⁷ Erer, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıada ve Sonrası*, s. 5.

²⁴⁸⁸ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 52.

iddiayı araştırmış, ancak o zamanki şartlar açısından sanıkların zulüm yapıldığını söylemesine imkan bulunmamaktadır.

ABD'den 1960 yılı yaz aylarında ekonomik yardım talep edildiği zaman Büyükelçi Warren, eski liderlerin idam edilmesi durumunda Türkiye'nin Amerika ile ilişkilerinin gerileyebileceğini belirtmiştir²⁴⁸⁹. ABD Büyükelçisi Hare'den ABD Dışişleri Bakanlığı'na 4 Nisan 1961'de bir telgraf gönderilmiştir. Dışişleri Bakanı Sarper'le görüşmelerini anlatan Hare, Türkiye'de iki büyük problemin olduğunu, birisinin ekonomik diğerinin ise Yassıda duruşmaları olduğunu vurgulamıştır. Hare, Yassıda yargılamaları konusunda Amerikan halkının yargılama ve cezayı kabul edebileceğini, ancak ölüm cezasının hoş karşılanmayacağını belirtmiştir. Ölüm cezasının verilmesi durumunda Amerikan halkı açısından Türkiye için kötü bir imaj oluşturacağından bahsetmiştir. Sarper, durumu anladığını ve Gürsel'e bu konunun aktarılacağını belirtmiştir²⁴⁹⁰. ABD Büyükelçisi Hare'den ABD Dışişleri Bakanlığı'na 7 Ağustos 1961'de bir telgraf daha gönderilmiştir. Büyükelçi Hare, Dışişleri Bakanı Sarper ile Yassıda yargılamaları konusunda yaptığı konuşmayı rapor etmiştir. Sarper'in Yassıda yargılamaları konusu gündeme geldiğinden beri Gürsel, İnönü, Aksal ve kabinenin diğer üyeleri ile ve ayrıca Cevdet Sunay'la da görüştüğünü, şu an idamlara sessiz kalmanın daha doğru bir seçim olacağını belirttiğini vurgulamıştır. Hare de yargılamaların Türkiye'nin bir iç meselesi olduğunu, bir yıl önceki darbenin kansız ve rasyonel bir şekilde gerçekleştirildiğini ve bu durumdan dünyanın etkilendiğini belirtmiş, idam kararının ortaya çıkması durumunda Türkiye'nin demokratik olmayan bir görüntü çizeceğini vurgulamıştır²⁴⁹¹. Yine Amerikan Başkanı Kennedy ve İngiltere Kraliçesi Elizabeth de Yassıda mahkumlarının idam edilmemelerini istemişlerdir²⁴⁹².

İsmet İnönü de, Yassıda'da yargılamalardan çıkacak olası idamların uygulanıp uygulanmaması konusunu ilk olarak 3 Mart 1961'de Başbakanlık'ta Cemal Gürsel'le görüşmüştür. Bu görüşmede İsmet İnönü, İnkılap Mahkemesi kurduğunu için Gürsel'i tebrik etmiş ve konu Yassıda yargılamalarında çıkacak olası idamlara gelmiştir. Gürsel, idam kararı olması durumunda idamı uygulatmayacağını kesin olarak ifade etmiş ve İsmet İnönü de bundan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir²⁴⁹³. İsmet

²⁴⁸⁹ Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", s. 223.

²⁴⁹⁰ *Foreign Relations of the United States, 1961- 1963*, Document 360, p. 693- 694.

²⁴⁹¹ *Foreign Relations of the United States, 1961- 1963*, Document 368, p. 705- 706.

²⁴⁹² Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 277.

²⁴⁹³ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 263- 264.

İnönü, 13 Eylül 1961'de üç ayrı yere aynı mektubu göndermiştir. Orgeneral Cemal Gürsel'e göndermiş olduğu mektupta idamların infazının tamamıyla karşısında olduğunu belirtmiştir. İnönü ayrıca, olası ölüm cezalarının infazının toplumda büyük infiallere neden olacağını, seçimlerde ve sonraki yıllarda bu infazların siyasi arenada kullanılacağını belirtmiştir. İnönü'nün bu mektubu, 16 Ekim 1966 tarihinde açıklanmıştır²⁴⁹⁴. İnönü, gerekirse Silahlı Kuvvetler Birliği'ni temsil eden ordu mensupları ile bu konuyu görüşebileceğini belirtmiştir²⁴⁹⁵. İnönü'nün mektubu 14 Eylül 1961'de MBK içerisinde tartışma konusu yapılmıştır. İdam aleyhtarı olanlar mektubun okunmasını isterken, diğerleri okunmamasını istemişlerdir. Nihayet mektubun masaya bırakılarak isteyenlerin okuması üzerinde anlaşmışlardır²⁴⁹⁶.

Alparslan Türkeş ise, 7 Eylül 1961'de Yeni Delhi'den Cemal Gürsel'e bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Türkeş, Yüksek Adalet Divanı'nın eski iktidar mensupları hakkındaki kararını yakında vereceğini ve olası idam kararlarının hafifletilmesinde büyük yararların olacağını belirtmiştir. İdamların uygulanması durumunda Türk Milleti ve devletinin itibar kaybedeceğini, milli birlik ve beraberliğin bozulacağını, kin ve nefret tohumlarının saçılacağını belirten Alparslan Türkeş, idam hükümlerinin uygulanması durumunda 13 Kasım Komitesinin millet ve tarih önünde sorumlu olacağını belirtmiştir²⁴⁹⁷.

1960-1961 döneminde Basın-Yayın ve Turizm Bakanı olduğunu belirten Cihad Baban, Yassıada yargılamalarından idam kararlarının çıkabileceğini düşünerek, bu idam kararlarının 27 Mayıs devrimiyle uyuşmayacağına dair kanaatlerle 22 Ağustos 1961'de Milli Birlik Komitesi'ne bir muhtıra verdiklerini belirtmiştir. Bu muhtırada Yüksek Adalet Divanı'nın vereceği olası idam kararlarının Milli Birlik Komitesi'nce değiştirilmesi ve en makul olan cezanın verilmesinin en isabetli ve selametli yol olacağı vurgulanmıştır²⁴⁹⁸. İdamın olmaması gerektiği konusunda hem iç hem de dış tesirler maddeler halinde sıralanmış ve idam kararının çıkmaması gerektiği vurgulanmış ve affın millet nezdindeki değerinden bahsedilmiştir. İdam cezasının gerçekleşmesi

²⁴⁹⁴ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 277- 278; Baban, *Politika Galerisi*, s. 330- 331, *Hürriyet Gazetesi*, 17 Ekim 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ekim 1966, s. 1, 7; Kılıncı, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 97.

²⁴⁹⁵ Baban, *Politika Galerisi*, s. 271.

²⁴⁹⁶ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 279.

²⁴⁹⁷ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 129- 130; Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 162- 163; Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 352.

²⁴⁹⁸ Baban, *Politika Galerisi*, s. 235- 237.

durumunda Türk Milleti'nin merhamet ve sevgi duygularının kuvvetleneceğine işaret edilmiştir. Sonuç olarak, olası idam cezalarının müebbet hapse çevrilmesinin daha doğru olacağı vurgulanmıştır²⁴⁹⁹.

Yassıda yargılamaları neticeye doğru yaklaşırken, bir taraftan olası idamlara engel olmak isteyenler olurken, diğer taraftan idamların olması için çalışanlar olduğunu görüyoruz. Tam bu sıralarda bazılarının “asamazlar” dedikleri subayların kulağına gelmekte ve onlar da “bak nasıl asarız/ asacağız” demeye başlamışlardır. Hatta Menderes'in beyaz at üzerinde Yassıda'dan Eyüp Sultan'a uçağına dair konular da sıkça konuşulmaya başlamıştır. “Asamazlar” diyen iyi niyetli insanlar olduğu gibi Menderes'in asılmasını isteyen bir grubun da bu kampanyada etkili olduğunu ve “asamazlar” söylentilerini körükleyerek idama taraftar askerleri tahrik ettikleri anlaşılmıştır²⁵⁰⁰. Bu arada Yüksek Adalet Divanı hakimleri ve savcılar, İrtibat Bürosu ve MBK üyeleri dışındakilerle görüştürülmemişler ve dış dünya ile irtibatları en aza indirilmiştir. Yassıda yargılama kararlarına az bir süre kala, Yüksek Adalet Divanı hakimleri ve savcılar idamlara taraftar subayların da aralarında bulunduğu bir kokteylde bir araya gelmişlerdir²⁵⁰¹. Bu durum, idam taraftarı askerlerin; hakim ve savcılar etkileyerek yargılama kararlarını istedikleri yönde çıkarma amacıyla olduklarını göstermektedir.

Bedii Faik anılarında belirttiğine göre, Yassıda yargılamalarında sona yaklaşılırken İçişleri Bakanlığı'ndan emir alan İstanbul Emniyet Müdürü Nevzat Emrealp, Örfi İdare Kurmay Başkanı Albay Emin Aytekin'i arayarak yirmi beş kadar celladı İstanbul'da bulamayacağını ve bir hayli de darağacı hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. Bunu duyan Aytekin, İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne gelmiş ve bahsi geçen İçişleri Bakanlığı tezkeresinin yırtılmasını istemiş ve haberin yayılmamasını bildirmiştir²⁵⁰². Suphi Gürsoytrak, İrtibat Bürosu'nda toplanmış olan subaylara en az 50- 60 kişinin asılması gerektiğini, aksi takdirde ihtilalin meşruiyetinin sarsılacağını belirtmiştir. Komite üyelerinden Mucip Ataklı da idam sayısının aynı gerekçe ile elliden az olmaması gerektiğini savunmuştur. Faruk Güventürk de, gazetecilere zaman zaman; “Menderes'i mahkeme karar verirse, bando mızıka ile asarım.” diyerek, kendisini ne

²⁴⁹⁹ Baban, *Politika Galerisi*, s. 238- 241.

²⁵⁰⁰ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kulahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 272- 273; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 121.

²⁵⁰¹ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 16, 18.

²⁵⁰² Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 10- 11, 26.

kadar idam havasına kaptırdığını göstermiştir²⁵⁰³. Necip Fazıl Kısakürek ise, Yassıda kararları açıklanmadan önce İmralı'ya 102 adet mezar kazıldığını, 5 adet idam sehпасı hazırlandığını belirtmiştir²⁵⁰⁴.

Yassıda duruşmaları, 11 Ağustos 1961'de tamamlanmış ve heyet, Heybeliada'ya çekilerek kararları hazırlamaya başlamışlardır²⁵⁰⁵. Yüksek Adalet Divanı, Yassıda'da yargılanan eski DP'lilerle ilgili kararını 15 Eylül 1961'de açıklamıştır. Yargılanan şahıslarla ilgili davalardan hangilerine ne tür cezalar verildiği veya beraat ettiklerine dair hükümler tek tek yazılmıştır. Karar metni, 78 sayfadan oluşmaktadır. Ortak alınan kararı Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol, üyeler Selman Küçük, Rıza Tunç, Abdullah Üner, Hıfzı Tüz, Hasan Gürsel, Mehmet Çokgüler, Vasfi Göksu, Ali Doğan Toran imzalamışlardır²⁵⁰⁶. Kararlar, 15 Eylül 1961'de sanıkların yüzlerine okunmuştur²⁵⁰⁷. 14 Ekim 1960'ta başlayan Yassıda yargılamaları tam on bir ay devam etmiş ve toplamda 150 bin kişinin izlediği yargılamalar 15 Eylül 1961'de tamamlanmıştır. 202 oturumun gerçekleştiği yargılamalarda 592 sanıktan 228'ine idam cezası istenmiş, 1063 tanık dinlenmiştir. Sanıklardan 6'sı hayatını kaybetmiştir. Yüksek Adalet Divanı 15 kişiye idam, 31 kişiye müebbet hapis, 418 kişiye de çeşitli cezalar vermiştir. 123 kişi beraat etmiş, 5 kişiyle ilgili dava da düşmüştür²⁵⁰⁸. İdama mahkum edilen 15 mahkumun 10'u bir vapura bindirilerek Yassıda'dan İmralı'ya götürülmüşler ve burada küçük, dar ve karanlık hücrelere konulmuşlardır²⁵⁰⁹.

Yassıda yargılamalarında esas dava Anayasanın İhlali Davası olmuştur²⁵¹⁰. Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı, sadece Anayasayı ihlal suçundan sanık ve tutuklu bulunan 45 kişinin beraat ettiğine dair yazıyı, 15 Eylül 1961'de Yüksek Adalet Divanı Başsavcılığı'na göndermiştir. Listede isimleri yazılı şahısların başka suçlardan hükümlerinin bulunmaması halinde serbest bırakılmaları istenmiştir²⁵¹¹. Yassıda'da

²⁵⁰³ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 15- 17.

²⁵⁰⁴ Kısakürek, *Benim Gözümde Menderes*, s. 484.

²⁵⁰⁵ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 262.

²⁵⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 105.330.1, 1- 78.

²⁵⁰⁷ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 274- 275.

²⁵⁰⁸ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 105.330.1, 77; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 117; Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 69- 70; Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 41; Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 63; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 150; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 110; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 98; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 26.

²⁵⁰⁹ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 79- 84.

²⁵¹⁰ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 97.

²⁵¹¹ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 5.17.2, 1- 3.

mahkum olanların, nezarete ve tutuklu olarak geçirdikleri sürelerin mahkumiyet sürelerinden düşürülmesine, her davaya ait masrafların da o davadan mahkum olan sanıklardan ortak ve silsile bir şekilde tahsil edilmesine Yüksek Adalet Divanı oy birliği ile karar vermiştir²⁵¹².

Bu arada Yüksek Adalet Divanı'nın kararlarının açıklanacağı gün, Silahlı Kuvvetler Birliği içerisinde Albaylar Cuntası olarak adlandırılan cunta, Milli Birlik Komitesi'nin toplanacağı Meclis binasının etrafını ve içini kuşatmışlardır. Halim Mentеш komutasındaki hava birlikleri Meclis'in etrafını makinalı tüfeklerle donatmışlar, etrafta kuş uçurtmamaktadırlar. Cuntanın karargahı haline gelen Jandarma Subay Okulu'nda ise Talat Aydemir, Necati Ünsalan, Emin Arat, Selçuk Atakan ve Turgut Alpagut olayı yakından takip etmektedirler²⁵¹³. Meclis'in etrafındaki emniyet tedbirlerinin artırılmış olduğunu gören Sıtkı Ulay, bundan şüphelenmiştir. Ulay, idam görüşmeleri sırasında Mucip Ataklı'nın birkaç kez dışarı çıkmasından, dışarıda bir şeylerin olduğunu anladığını belirtmiştir²⁵¹⁴.

Yüksek Adalet Divanı'nca verilmiş olan ölüm cezaları, 15 Eylül 1961'de saat 18.00'de Milli Birlik Komitesi'nde görüşülmeye başlanmıştır. Bu görüşmenin oturum başkanlığını Devlet Başkanı Cemal Gürsel yapmıştır²⁵¹⁵. Ölüm cezalarına ait dosya, 12 Haziran 1960 tarih ve 1 sayılı Geçici Anayasanın 6. maddesine istinaden değerlendirilmiştir. Yüksek Adalet Divanı'nca ittifakla ölüm cezasına çarptırılan eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ölüm cezaları onaylanmıştır. Ancak, Celal Bayar'ın 65 yaşını tamamlaması nedeniyle ölüm cezası, müebbet hapse çevrilmiştir. Yüksek Adalet Divanı'nda çoğunlukla ölüm cezasına çarptırılan; Refik Koraltan, Agah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman ve Rüştü Erdelhun'un cezaları müebbet ağır hapse çevrilmiştir. Okunan karar hakkında söz isteyen olmamış ve karar oylamaya sunulmuştur. Oylamada kararın kabul edildiği belirtilmiş, memleket için hayırlı ve uğurlu olması dilenmiştir. Nihayet birleşime saat 20.30'da son verilmiştir²⁵¹⁶.

²⁵¹² BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 105.330.1, 77- 78.

²⁵¹³ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 170.

²⁵¹⁴ Ulay, *Giderayak*, s. 72.

²⁵¹⁵ MBK Genel Kurul Toplantısı, Yüz beşinci Birleşim, 15 Eylül 1961, Cilt: 6, s. 2; BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 55.

²⁵¹⁶ MBK Genel Kurul Toplantısı, Yüz beşinci Birleşim, 15 Eylül 1961, Cilt: 6, s. 3; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 110; Turan, *Darbe Arası Türkiye (27*

Milli Birlik Komitesi resmi oturum kayıtları, Yassıada'daki idam kararlarıyla ilgili bu bilgileri veriyor.

Silahlı Kuvvetler Birliği tarafından, eğer üç kişinin idamı onaylanmazsa bütün idamların Yassıada'da subaylar tarafından infaz edileceğinin şantaj olarak uygulanması, Milli Birlik Komitesi'ndeki kararsız üyeleri etkilemiştir. Bu kapsamda Ahmet Yıldız, Mehmet Özgüneş, Muzaffer Yurdakuler ve Vehbi Ersü kararlarını idamdan yana değiştirmişlerdir²⁵¹⁷. Nihayet Menderes, Zorlu ve Polatkan hakkında verilen idam cezaları, toplantıya katılanların 9 hayır oyuna karşılık, 13 oyla onaylanmıştır²⁵¹⁸. İdamlar aleyhinde; Cemal Gürsel, Fahri Özdilek, Sıtkı Ulay, Osman Köksal, Sami Küçük, Suphi Karaman, Suphi Gürsoytrak, Selahattin Özgür, Kamil Karavelioğlu oy kullanırken²⁵¹⁹, idam cezaları lehine; Mucip Ataklı, Muzaffer Yurdakuler, Fikret Kuytak, Ekrem Acuner, Sezai Okan, Vehbi Ersü, Kadri Kaplan, Haydar Tunçkanat, Ahmet Yıldız, Refet Aksoylu, Mehmet Özgüneş, Şükran Özkaya ve Emanullah Çelebi oy kullanmışlardır²⁵²⁰. Sıtkı Ulay, idamların on beşten üçe indirilene kadar neler yaşadıklarını ve kimlerle uğraştıklarını televizyonlarda kısmen de olsa kapalı bir şekilde açıkladığını belirtmiştir²⁵²¹. İdamı ısrarla isteyen Mucip Ataklı'nın 26 Ocak 1967 tarihli Cumhuriyet Senatosu oturumunda bir milletvekilinin 27 Mayıs ve Yassıada eleştirilerine tahammül edemediğini görmekteyiz²⁵²². Bu arada idamlara karşı olduğunu sürekli belirtmiş olan ABD'ye yönelik Mahir Kaynak, farklı bir iddia ortaya atmıştır. Kaynak'a göre azınlık bir grubun başbakanı asmaya cesaret edemeyeceğini, dış istek ve destekle bunun gerçekleştirildiğini belirtmiştir²⁵²³.

İdam cezası onaylanan Hasan Polatkan için düzenlenen infaz zabıt varakasında, Yüksek Adalet Divanı'nca yapılan muhakeme sonunda Polatkan'ın 15 Eylül 1961 tarih ve 1960/1 sayılı kararla Anayasayı ihlal suçundan ölüm cezasına çarptırıldığı belirtilmiş ve 16 Eylül 1961'de saat 04.40'ta ölüm emri infaz edilmiştir. Dr. Lütfi Tuncay muayenesini, Yahya Eskişehirli de dini telkinini yapmış ve kolları arkadan bağlı olduğu

Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar), s. 70; Ateş, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, s. 63; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 282.

²⁵¹⁷ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 280; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 98.

²⁵¹⁸ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 148.

²⁵¹⁹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 281; Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 129, 148.

²⁵²⁰ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 148.

²⁵²¹ Ulay, *Giderayak*, s. 84.

²⁵²² *CSTD*, 26 Ocak 1967, Birinci Dönem, Yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 38, s. 125- 127.

²⁵²³ Kaynak, *Darbeleri Demokrasi*, s. 13.

halde mahkeme kararı okunduktan sonra infaz gerçekleştirilmiştir. Zabıt varakası, Yüksek Adalet Divanı Başsavcısı Altay Ömer Egesel başta olmak üzere sekiz kişi tarafından imzalanmıştır²⁵²⁴. Hasan Polatkan'a son arzusu ve vasiyeti 16 Eylül 1961'de infazdan önce sorulmuştur. Hasan Polatkan: "Karıma ve çocuklarıma sözlerim, suçsuzum. Allah'a ve vicdanıma güveniyorum. Aynı sözleri ammeme ve kardeşlerime söyleyin" demiş ve bu sözler imza altına alınmıştır²⁵²⁵. Eskişehir Nüfus Müdürlüğü de, Eskişehir nüfusuna kayıtlı Hasan Polatkan'ın 16 Eylül 1961 tarihinde öldüğüne dair kaydın nüfus kütüğüne işlendiğini Yüksek Adalet Divanı Başsavcılığı'na bildirmiştir²⁵²⁶.

İdama mahkum edilen Fatin Rüştü Zorlu'dan da, 16 Eylül 1961 günü son arzusu sorulmuştur. Zorlu, bir mektup yazmak istediğini belirtmiş ve abdest almak için müsaade istemiştir. Bunları yapmasına izin verilmiş ve durum imza altına alınmıştır²⁵²⁷. Fatin Rüştü Zorlu'nun idamdan önce yazmış olduğu mektup şu şekildedir: "Sevgili anneciğim, Emelciğim, Sevinciğim ve ağabeyciğim; Şimdi Cenab-ı Hakkın huzuruna çıkıyorum, sakinim, huzur içindeyim. Benim için üzülmeyin sizlerin sakın ve huzur içinde yaşamanız beni daimi müsterih edecektir. Bir ve beraber olun. Allah'ın takdiri böyle imiş. Hizmet ettim ve şerefimi daima muhafaza ettim. Anne siz sevdiklerimi muhafaza edin ve Allah'ın inayeti ile onların huzurunu temin edin. Hepinizi Allah'a emanet eder, tekrar üzülmemenizi ve hayatta berdevam olarak beni huzur içinde bırakmanızı rica ederim. Allah memleketi korusun"²⁵²⁸.

Halil İmre, Adnan Menderes'in idamdan önce kendisini öldürme girişimine de değinmiş ve şöyle demiştir: "Adalet adına, kendi elleriyle ve kendi sehpalılarında öldürmek için, ölüm yolundan, hayata çevirmeye çalışıyorlardı. Hukukun bu canavarlığı beni ürpertir. Fani vücudu topluma zararlı ise, kendi canını kendisinin almasına razı olmamak ille, (seni ben öldüreceğim... Kendi kendine ölemezsin) demek, işkencenin (müessir ibret) kılığına girmesi değildir de nedir..."²⁵²⁹

Anayasayı ihlal suçundan dolayı Türk Ceza Kanunu'nun 146/1. maddesi hükmüncü ölüm cezasına çarptırılan ve cezası Milli Birlik Komitesi tarafından

²⁵²⁴ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 2.

²⁵²⁵ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 7.

²⁵²⁶ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 1.

²⁵²⁷ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.2, 5- 6.

²⁵²⁸ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.2, 7.

²⁵²⁹ İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, s. 381.

onaylanan Adnan Menderes²⁵³⁰, infazı gerçekleşmeden önce 17 Eylül 1961 günü son arzusunu ve vasiyetini yazdırmıştır. Adnan Menderes şunları söylemiştir: “Hayata veda ettiğim şu anda devlete ve millete saadetler diler, sonra da karımı ve çocuklarımı şefkatle andığımı bildiririm²⁵³¹.”

16 Eylül 1961 sabahında Hasan Polatkan’ın ailesi ve Berrin Menderes İsmet İnönü’nün evine gelerek yardım istemişlerdir. Ağlayan kadınlara bayan İnönü de katılmıştır. Sabah saat dokuz civarında Cemal Gürsel’le görüşen İsmet İnönü, infazların durdurulmasını istemiştir. Gürsel ise ikisinin infazının gerçekleştiğini, Menderes’in ise infazının yapılamadığını öğrenmiştir. İnönü, Menderes’in infazının durdurulması için ne gerekiyorsa yapılmasını istemiştir²⁵³². Aynı gün saat 11’de yapılan ikinci liderler toplantısında İsmet İnönü, Menderes’in idamının infaz edilmemesi için yeniden MBK’nın toplanmasını istemiştir. Cemal Gürsel ise MBK toplansa bile kararın değişeceğine inanmadığını belirtmiştir. Metin Toker’in söylediğine göre o gün, İsmet İnönü’nün evi üzüntü içerisindeydi. Bayan İnönü de İsmet İnönü’yü zorlamakta ve en azından Menderes’in idamının engellenmesini istemektedir. İsmet Paşa, 16 Eylül günü akşam 16:15’te Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’la da Dışişleri Bakanlığı’nda bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Sunay, Silahlı Kuvvetler Birliği’nin kağıt üzerindeki lideri olup idamların neden infaz edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İsmet Paşa da karşı tezlerini ortaya koymuştur. Ancak, Menderes’in idamına engel olamamıştır²⁵³³.

Yassıada’da güvenlik ve savunmadan sorumlu Yüzbaşı Remzi Oral, Adnan Menderes’in idamıyla ilgili konuda bilgi vermiştir. Polatkan ve Zorlu’yu Yassıada’dan İmralı’ya götürerek infaz ettiklerini belirten Remzi Oral, Adnan Menderes’in intihar teşebbüsü nedeniyle 16 Eylül günü Yassıada’da olduğunu belirtmiştir. İmralı’dan Yassıada’ya döndüklerini belirten Remzi Oral, Ankara’dan arayan Devlet Başkanı Cemal Gürsel’in telefonuna kendisinin çıktığını belirtmiştir. Gürsel, Yassıada Komutanı Tarık Güryay olduğunu zannederek, Adnan Menderes’in idamının geciktirilmesini istediğini belirtmiştir. Yüzbaşı Remzi Oral ise, Yassıada Komutanının Adnan Menderes’i İmralı’ya götürerek muhtemelen infazının gerçekleştirildiğini söylemiştir. Gürsel ise “eyvah” diyerek telefonu kapatmıştır. Durumu Yassıada Komutanına bildirdiğini söyleyen Remzi Oral, Adnan Menderes’i de hücumbota bindirerek İmralı’ya

²⁵³⁰ BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 105.330.1, 1- 2.

²⁵³¹ BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 58.

²⁵³² Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 282- 283.

²⁵³³ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 284- 286.

gönderdiklerini ve 17 Eylül 1961 günü saat 14:30'da idamın gerçekleştirildiğini belirtmiştir²⁵³⁴. Görüleceği gibi mevcut Devlet Başkanını dahi dinlemeyen, kendi istediklerini yerine getirmeye çalışan bir cunta ve örgüt söz konusudur.

Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül 1961 gecesinde, Adnan Menderes ise 17 Eylül 1961 günü öğleden sonra İmralı'da idam edilmişlerdir²⁵³⁵. İdamlar, ordu içerisinde cunta olarak ortaya çıkan Silahlı Kuvvetler Birliği mensuplarını sevindirirken, Türk Milletini derinden üzmüştür. Hatta Silahlı Kuvvetleri Birliği'nin etkin isimlerinden Talat Aydemir'in; "ellerinden ancak üçünün kellesini alabildik" diye hayıflandığı aktarılmıştır²⁵³⁶. Bu da cunta mensuplarının, üç idamla olayın kapatılmasını doğru bulmadıklarını göstermektedir, buna karşılık mevcut siyasi partiler idam kararlarını beklemediklerini belirtmişlerdir²⁵³⁷. Süleyman Arif Emre ise idamlara sadece YTP'nin alenen karşı çıktığını ve bu konuda 1961 seçimlerinden önce genel idare kurul kararı alınarak ilan edildiğini belirtmiştir²⁵³⁸. 17 Eylül günü gerçekleşen bir olay, AP liderinin idamlara bakışı ile ilgili tereddütler ortaya çıkarmıştır. Bu konu Cumhuriyet gazetesinin 19- 20 Ekim 1966 tarihli sayılarında da gündeme taşınmıştır. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ve Şinasi Osma 17 Eylül 1961'de MBK üyelerinden Sıtkı Ulay, Suphi Karaman ve Rafet Aksoyoğlu ile bir görüşme yapmışlardır. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın idam kararları nedeniyle istifaya zorlandığına dair bir haberin de değerlendirildiği toplantıda, AP Genel Başkanı Gümüşpala'nın eğer Menderes öldürülecekse asılarak değil de boğularak ya da zehirlenerek öldürülmesini teklif ettiği iddia edilmiştir²⁵³⁹. Böyle bir iddiaya ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir, çünkü idamlardan sonra gerçekleşecek olan seçimlere tesir edilmek istenmiş olabilir.

14'lerden Ahmet Er, 17 Eylül 1961'de radyodan Adnan Menderes'in idam edildiğini duydukları vakit, eşiyile birlikte ağladıklarını belirtmiştir²⁵⁴⁰. Alparslan Türkeş de, 19 Eylül 1961'de Yeni Delhi'den yazdığı mektubunda idam cezalarına baştan beri

²⁵³⁴ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 138.

²⁵³⁵ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 111; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 98; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 118; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 118; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 150.

²⁵³⁶ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 286.

²⁵³⁷ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 172.

²⁵³⁸ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, s. 111.

²⁵³⁹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 290; *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ekim 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1966, s. 1;

²⁵⁴⁰ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 128.

karşı çıktığını belirtmiş ve idamlara üzüldüğünü belirtmiştir²⁵⁴¹. Orhan Erkanlı da infazların büyük bir hata olduğunu, Türkiye'nin yıllarca bunalımdan bunalıma sürüklenmesine neden olduğunu belirtmiştir²⁵⁴². Celal Bayar ise, Yassıada yargılamalarının bir adalet mercii olmaktan çok, siyasi bir hesaplaşma mekanizması olduğunu belirtmiştir²⁵⁴³. İdamları değerlendiren Osman Bölükbaşı, demokrasinin Yassıada'da ipe çekildiğini belirtmiştir²⁵⁴⁴. İdamlarda Yassıada'da bulunan Halil İmre, Tarık Güryay'ın İmralı'dan döndükten sonra yemekhaneye geldiğini ve Celal Bayar, Refik Koraltan ile birçoklarının ölümden kurtulduğunu ve Fatih Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın idam edildiğini belirttiğini söylemiştir. İmre devamında şunları belirtmiştir: "Sofralarda herkes taş kesildi. Çatal kaşıklar yağlı tabakların içinde kaldı. Ağlayamıyorduk. Ama gözlerimiz açık hangar kapısının dışında sağnaklar, yıldırımlar arıyordu²⁵⁴⁵." Bu arada Yassıada'da bulunan diğer sanıklar, 19 Eylül 1961'de Kayseri Cezaevi'ne nakledilmişlerdir²⁵⁴⁶.

Yabancı devletler ve basın da, Türkiye'deki Yassıada yargılamalarını ve idamları yakından takip etmişlerdir. New York Times, 16 Eylül 1961 tarihli sayısında Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idam kararlarının onaylanmasını konu yapmıştır. İdam kararlarının bir ay sonraki seçimleri doğrudan etkileyeceği ve özellikle Türk köylüsü üzerinde ciddi etkisinin olacağı belirtilmiştir. Gazete, diğer 12 idam cezasının ertelenmesinin askerin hoşgörüsünü gösterme amacı da güttüğü vurgulanmıştır²⁵⁴⁷. New York Times'ın 18 Eylül 1961 tarihli sayısında ise, Türkiye'nin bir intikam ülkesi olduğu ve öç almanın sanki bir gelenek haline getirildiği, yargılama neticesinde 15 kişiye ölüm cezası verildiği belirtilmiştir. Ayrıca askeri cuntanın, siyasi partilerin Yassıada yargılamaları sürecindeki hiçbir şeyden faydalanmayacaklarına dair bir deklarasyon yayınladığı belirtilmiştir²⁵⁴⁸. Dana Adams Schmidt'in 24 Eylül 1961 tarihli haberine göre, Menderes'e verilen idam cezası ona duyulan sempatiyi artırmış, koma halinde

²⁵⁴¹ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 353- 354; Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 179-180.

²⁵⁴² Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 119.

²⁵⁴³ Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 11.

²⁵⁴⁴ Osman Yüksel, "Hürriyet-Meşrutiyet-Cumhuriyet-Demokrasi-Sosyal Adalet-Sosyalizm", *Serdengeçti*, Şubat 1962, Yıl: 15, Sayı: 33, s. 12.

²⁵⁴⁵ İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, s. 381.

²⁵⁴⁶ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 111; İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, s. 382.

²⁵⁴⁷ *New York Times*, Sep 16, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 18. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115512238?accountid=9645>

²⁵⁴⁸ *New York Times*, Sep 18, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 14. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115236323?accountid=9645>

fotoğraflarının yayınlanması da Menderes'e duyulan sempatinin ilerlemesine neden olmuştur. Türkiye'de halkın % 80'inin köylerde yaşadığı belirtilen haberde, resmi makamlar gözünde köylülerin muhafazakar olduğu belirtilmiştir. Schmidt'e göre Adnan Menderes, halkın kahramanıdır²⁵⁴⁹. Times ise, 18 Eylül 1961 tarihli sayısında Menderes'in idamla öldürülmesine değinmiştir. Times'a göre eğer Menderes, 1960 yılındaki krizi seçime giderek aşmış olsaydı, böyle bir durumla karşılaşmayacağı gibi yeniden iktidara gelmesinin kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiştir²⁵⁵⁰. BBC de, 28 Mayıs 2010 tarihinde yapmış olduğu haberde, 27 Mayıs 1960'ta Türk Ordusu tarafından gerçekleştirilen askeri darbeyi konu yapmıştır. İdam cezalarına Başkan Kennedy, Kraliçe Elizabet II ve Cumhurbaşkanı De Gaulle'nin karşı çıkmalarına rağmen idamların engellenemediği belirtilmiştir²⁵⁵¹.

Yüksek Adalet Divanı'nın 15 Eylül 1961 tarihli kararına istinaden, davalardan mahkum olan sanıkların ilgili dava masraflarını karşılamaları karar altına alınmıştır. Bu çerçevede, davalarda dinlenen şahitlere verilen ücret miktarları şu şekilde gerçekleşmiştir²⁵⁵²:

Tablo 5. Yassıda Yargılamalarında Şahitlere Verilen Ücretler

<i>Sıra No</i>	<i>Esas No</i>	<i>Davanın Mahiyeti</i>	<i>Masraf (lira/kuruş)</i>
1	1960/1	Anayasa	22.363
2	1960/3	6/7 Eylül olayları	1.529,06
3	1960/4	İstanbul-Ankara olayları	32.624,95
4	1960/7	Topkapı olayları	2.593,40
5	1960/10	İrtikap, zimmet	1.230
6	1960/11	Vinylex	253,60

²⁵⁴⁹ *New York Times*, Sep 24, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 1. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115519043?accountid=9645>

²⁵⁵⁰ *The Times*, Sep 18, 1961, p. 15;

<http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD A&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=&docId=CS251879730 &type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

²⁵⁵¹ <http://www.bbc.com/news/10176915>; Erişim Tarihi: 10.05.2015.

²⁵⁵² *BCA*, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 105.330.1, 95.

7	1960/13	İpar	926
8	1960/18	Barbara	540
9	1960/20	Radyo	1.526
10	1960/21	Örtülü ödenek	942,30
11	1960/30	Geyikli olayları	10.480
12	1960/31	Kayseri olayları	5.780,40
13	1960/32	Demokrat İzmir	12.128,70
14	961/7	Vatan Cephesi	4435
		Toplam	97.352,41

Yassıada'da başta tutuklular ve aileleri olmak üzere tüm millet büyük sıkıntılar çekmiş, sonraki yıllarda da sıkıntılar devam etmiştir. 27 Mayıs'tan sonra bir sebeple tutuklanarak Yassıada'ya götürülüp yargılanan ve sonra da beraat eden sanıklardan Yassıada'da kaldıkları süre içerisinde yemek zorunda oldukları yemeklerin paraları, 1963 yılında Maliye Bakanlığı'nca yapılan tebligatta istenmiştir²⁵⁵³.

Orgeneral Nurettin Aknoz, 15 Eylül 1961 tarihinde Yüksek Adalet Divanı'nca 6 yıl ağır hapse mahkum olmuş ve amme hizmetinden müebbeden yasaklanmış ve 15 Haziran 1962 tarihinde de ordudan ihraç edilmiştir. Orgeneral Aknoz, yedek subaylık statüsünden ise 24 Nisan 1963 tarihli kararla çıkarılmıştır²⁵⁵⁴. Orgeneral Rüştü Erdelhun da, 15 Haziran 1962 tarihinde ordudan çıkarılmış²⁵⁵⁵, 24 Nisan 1963 tarihli kararla da yedek subaylık statüsünden çıkarılmıştır²⁵⁵⁶. Yine Yüksek Adalet Divanı'nca Yassıada yargılamaları neticesinde hüküm giymiş olan 91 yedek subayın, yedek subaylık haklarının kaldırılması hususunda Milli Savunma Bakanlığı 4 Eylül 1963'te, Başbakanlığa kararname göndermiştir²⁵⁵⁷. 12 Eylül 1963 tarihinde ve 2075 sayılı üçlü

²⁵⁵³ *Son Havadis Gazetesi*, 24 Nisan 1963, s. 1.

²⁵⁵⁴ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 297.12.18, 2, 5.

²⁵⁵⁵ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 298.13.3, 5.

²⁵⁵⁶ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 298.13.3, 2.

²⁵⁵⁷ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 300.26.15, 2.

imza ile çıkarılan kararda 91 yedek subayın, yedek subaylık haklarının kaldırılmasına karar verilmiştir²⁵⁵⁸.

Yassıada yargılamaları, Türk tarihi açısından açıklanması zor, bir o kadar da vicdanları yaralayan uygulamalar içermektedir. Her ne kadar yargılamalar göstermelik kanuni düzenlemeler çerçevesinde yapılmış olsa da, görünürde devleti on yıl yönetmiş kadrolar toptan hedef alındığı gibi, geri planda Türk Milleti'nin de cezalandırılmak istendiği anlaşılmaktadır. Tutukluluk süreleri, yargılamalardaki adaletsizlikler, şahitlik müessesesinin sanıklar aleyhinde işletilmesi, insan onur ve haysiyetine yakışmayacak uygulamaların gerçekleştirilmesi gibi birçok neden, Yassıada yargılamalarının Türk Milleti'nin vicdanında derin yara açılmasına neden olmuştur. Bu yara, bugün dahi kapanmış değildir. Bu çerçevede, terör faaliyetleri hariç, siyasileri cezalandıracak veya ödüllendirecek en büyük adalet mercii milletin kendisidir. Millet, kendi vicdani muhasebesinde iktidarı ve muhalefeti tartmakta ve kararını vermektedir. Sonuç olarak, milletin tercihlerine saygı göstermeyen hiç kimse, Türk tarihinde saygıyla anılacak bir yer edinememiş ve edinemeyecektir.

2.7. 1961 Seçimleri ve Seçim Sonuçlarını Kabullenemeyenlerin Girişimleri

2.7.1. 1961 Seçimleri Propaganda Dönemi

27 Mayıs'tan sonra açıklamalar yapan Cemal Gürsel, üç ay içerisinde seçimlere gidilerek idareyi sivillere devretme düşüncesinde olduklarını belirtmiştir. Ancak, bu açıklamaya uyulmamış ve seçimler için bir süre beklenilmesi gerektiği düşünülmüştür²⁵⁵⁹. Nihayet Milli Birlik Komitesi Üyesi Sezai Okan ve Temsilciler Meclisi Üyesi Kenan Esengin'in 21 Temmuz 1961'de Kurucu Meclis'e sundukları önergede, genel seçimlerin 15 Ekim 1961'de yapılmasını istemişlerdir. Bu teklif, Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiştir²⁵⁶⁰.

1961 yılı Şubat ayında yeni partilerin kurulmasıyla birlikte hem MBK tarafından hem de ordu içerisindeki cuntacı subaylar tarafından siyasi partiler kontrol edilmek

²⁵⁵⁸ BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 300.26.15, 3; BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 300.26.15, 4- 8.

²⁵⁵⁹ Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 271.

²⁵⁶⁰ *KMTD*, 21 Temmuz 1961, *Yirmi İkinci Birleşim*, Cilt: 2, s. 285- 287; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 220; *Milliyet Gazetesi*, "Seçim 15 Ekim'de", 22 Temmuz 1961, s. 1; *New York Times*, Jul 22, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 6. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115455957?accountid=9645>

istenmiştir. Özetle asker, rejim üzerindeki gözetim ve kontrol mekanizmalarına 1961’de kurulan sistemle sahip olmuştur²⁵⁶¹. Bu bağlamda Cemal Gürsel, 27 Mayıs’ın yıldönümünde bütün meslek gruplarına ve yaş gruplarına ayrı ayrı görevler tevdi etmiştir. Gençlerin geleceğe azimle ve gayretle hazırlanmalarını, öğretmelerin insanları kutsal hedeflere yöneltmesini, aydın ve yazarların 27 Mayıs’ın gerçek anlamını sürekli yazmaları ve anlatmalarını istemiştir²⁵⁶². En son politikacılara dönen Gürsel, 27 Mayıs şuuru ile yapmaları gerekenleri hatırlatmıştır. Eskiden kalma rey için her türlü kötülük ve tavizleri mübah görme anlayışının terk edilmesi gerektiğini, yağmaya koşan muhterisler gibi değil, vatana hizmet aşkında yürümelere gerektiğini belirtmiştir. Gürsel, partilerin milleti ayırıcı değil birleştirici rolleri olduğunun kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır²⁵⁶³.

Yeni kurulan AP’nin eski DP’nin devamı gibi algılanması ve milletin AP’ye yönelik sempatisi, askerleri memnun etmemiş ve AP’nin kapatılması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Bu çerçevede Cihad Baban, 1961 yılı Haziran ayı sonu veya Temmuz ayı başında Bakanlar Kurulu toplantısının olduğu bir gün Fahri Özdilek ve Sıtkı Ulay’ın toplantı salonuna geldiklerini belirtmiştir. Ulay’ın sert bir şekilde DP’nin devamı olan AP’nin kapatılmasını istediğini belirten Baban, bunun doğru olmayacağını ve AP’nin kapatılması ile DP’lilerin Türkiye dışına sürülemeyeceğini söylemiştir. Diğer bakanların da karşı çıkması üzerine Özdilek’in bu kararın sonraya bırakılması gerektiğini belirterek ayrıldıklarını ifade etmiştir. Konuyu İnönü’ye açan Baban, İnönü’nün parti kapatmanın CHP’ye şeref kazandırmayacağını belirttiğini ve kapatmanın karşısında olduğunu vurgulamıştır²⁵⁶⁴.

1961 yılında yapılan seçimlerde seçmen kütükleri önemli bir konu olmuştur. Bu konuyla ilgili açıklama yapan Cemal Gürsel, seçimlerin yeni kütüklere göre yapılacağını belirtmiştir²⁵⁶⁵. Seçim kararından sonra siyasi partilerin ilçe kongrelerine delege seçimi için köy ve muhtarlıklarda partiye kayıtlı üyeler arasında seçimler yapılmaya başlamıştır. Partiler tarafından gönderilen bir şahsın nezaretinde yapılan bu

²⁵⁶¹ Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 5.

²⁵⁶² BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 12.

²⁵⁶³ BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 13.

²⁵⁶⁴ Baban, *Politika Galerisi*, s. 259- 260; Cihad Baban, “İnönü’nün Nedenleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mayıs 1969, s. 2.

²⁵⁶⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 30 Mayıs 1961, s. 1.

seçimlerin 9 Ağustos 1961 tarihinden itibaren bir ay daha uzatılmasına Bakanlar Kurulu'nca karar verilmiştir²⁵⁶⁶.

Seçimlere yönelik hazırlıklar kapsamında Başbakanlık tarafından Cemal Gürsel imzasıyla, 8 Eylül 1961 tarihinde bütün kurumlara “memur ve hizmetlilerin seçim propagandalarına karışmaması” konulu bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda memurların seçim propagandalarına katılmamaları ve adayların gezi programlarında bulunulmaması istenmiştir. Aksi takdirde, cezai işlemle karşılaşacakları vurgulanmıştır²⁵⁶⁷. Diyanet İşleri Başkanlığı, Başbakanlığın bu yazısına istinaden, 12 Eylül 1961'de memurların ve hizmetlilerin seçim propagandalarına katılmaması konusunda müftülüklere bir yazı göndermiştir²⁵⁶⁸. Devlet Başkanı Cemal Gürsel imzasıyla, 18 Eylül 1961'de; “Memurların seçim propagandalarına karıştırılmamaları hk” ikinci bir yazı gönderilmiştir. Yaklaşmakta olan seçimlerin; 298, 304, 306 sayılı kanunların ortaya koymuş olduğu demokratik esaslar çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiş, bu kanunların dikkatli bir şekilde uygulanması istenmiştir. Memur ve hizmetlilerin seçim propagandalarına karışmayarak tarafsızlıklarını muhafaza etmesi, kamu hizmeti görülen kurumlarda ve fabrikalarda amirlerin gerekli tedbirleri alması gerektiği vurgulanmıştır²⁵⁶⁹. Yine Cemal Gürsel imzasıyla 22 Eylül 1961'de; “Memurların siyasi partilere üye olamayacaklarına dair” bir yazı gönderilmiştir. 1961 Anayasası'nın 119. maddesinde bu durumun düzenlendiği, 788 sayılı Memurin Kanununun 9. maddesinde de siyasi mensubiyet ve faaliyet yasağının yer aldığı hatırlatılmıştır. Mevzuatlara aykırı hareket edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır²⁵⁷⁰. Bu genelgelerle memurların yaklaşan seçimlere tesir etmelerinin önüne geçilmek istenmiştir.

Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel, 20 Eylül 1961 tarihinde Türk Milletine bir mesaj yayınlamıştır. Gürsel, ülkeyi karıştırmak isteyen kötü emelli insanların tahriklerine aldırılmamak gerektiğini belirtirken, karışıklıklar çıkarılarak en büyük emel ve hedefimiz olan seçimlerden uzaklaştırmak istediklerini hatırlatmıştır²⁵⁷¹. Gürsel, seçimlerin yapılamaması ve istenen hedefe ulaşılamaması durumunda milli felaketin o zaman geleceğini söylemiş, milleti azim ve vakara davet etmiştir. Kötü

²⁵⁶⁶ BCA, Dosya: 923, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 161.41.13.

²⁵⁶⁷ BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V32 Yer No: 04.33.38, 2.

²⁵⁶⁸ BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V33 Yer No: 04.33.38, 1.

²⁵⁶⁹ BCA, Dosya: A15, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 29.174.6, 2.

²⁵⁷⁰ BCA, Dosya: A15, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 29.174.6, 1.

²⁵⁷¹ BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 4.

söylentilere kulak verilmemesini ve seçimleri tehlikeye düşürecek her şeye karşı uyanık davranılması gerektiğini belirtmiştir²⁵⁷².

1961 seçimleri için parti aday listeleri, seçimden önce yapılacak denemelerle belirlenecektir. Parti denemelerinin idam kararlarına rast getirilmesinde, siyasilerin menfaatlerine düşerek tepki göstermelerinin engellenmesi hedeflenmiştir²⁵⁷³. 27 Mayıs'a kadar parti teşkilatlanmaları ocak örgütleriyle yürütülürken, 4 Temmuz 1960'tan sonra partilerin il ve ilçe dışında örgüt kurmaları yasaklanmış ve ocak-bucak teşkilatları kapatılmıştır²⁵⁷⁴.

CHP Genel Sekreterliği, 1961 seçimleri için propagandaların belirli bir düzende devam ettirilmesi için bir talimat hazırlamıştır. Propagandalarda yerine getirilmesi mümkün olmayan beyanlardan uzak durulması, hatiplerin birbirini tutmayacak şekilde konuşmamları, aynı toplantıda farklı hatiplerin aynı şeyleri konuşmaması için önceden planlama yapılması, propaganda için gerekli vasıta ve cihazların önceden temin edilmesi gerektiği belirtilmiştir²⁵⁷⁵. Talimatta seçim propagandalarına siyasi partiler ile bağımsız adayların katılması, buna mukabil devletin tarafsız kalması gerektiği vurgulanmıştır²⁵⁷⁶. CHP, propaganda esaslarını belirlerken dinin propagandalara alet edilmemesine dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiş ve din duygularının istismar edilmesi durumunda savcılığa haber edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Hazırlanmış olan talimattan illere beşer adet, ilçelere de üçer adet gönderildiği anlaşılmıştır²⁵⁷⁷.

CHP Genel Sekreterliği, 15 Ekim 1961 seçimleri için seçim işleri hakkında da bir talimat çıkarmıştır. İl ve ilçelerde birer seçim komitesinin kurulacağı ve bu komitelere yardımcı olmak üzere hukuki konularda uzmanlardan oluşan bir hukuk komitesinin kurulması gerektiği belirtilmiştir. Bu talimat ile seçim kurulları hakkında bilgi sahibi olma ve teşkilatın bilinçlenmesinin amaçlandığı vurgulanmıştır²⁵⁷⁸. Sandık kurullarının belirtilen esaslar dahilinde teşkil edilmemesi durumunda iki gün içerisinde İlçe Seçim Kuruluna itiraz edilebileceği, İlçe Seçim Kurulunun vereceği karara karşı da

²⁵⁷² BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 5.

²⁵⁷³ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, s. 99.

²⁵⁷⁴ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 41.

²⁵⁷⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *Propaganda İşlerine Mahsus Talimat*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1961, s. 3.

²⁵⁷⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *Propaganda İşlerine Mahsus Talimat*, s. 9.

²⁵⁷⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *Propaganda İşlerine Mahsus Talimat*, s. 11- 12.

²⁵⁷⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *Seçim İşleri Hakkında Talimat*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1961, s. 3-4.

yine iki gün içerisinde İl Seçim Kuruluna itiraz edilebileceği belirtilmiştir. İl ve ilçe seçim kurullarında partilerin temsilci bulundurma şartı, en az 15 seçim çevresinde il ve ilçe teşkilatı kurulmuş olup seçime katılacak olan siyasi partilerin hakkı olduğu belirtilmiştir. Bu şarta uymayan partilerin temsilci bulunduramayacağı ifade edilmiştir²⁵⁷⁹. Seçimler için görevlendirilen partililerin yetiştirilmesi için seçim mevzuatı ve ilgili konularda eğitim verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu talimatta ayrıca, CHP adaylık yoklamasının 10 Eylül 1961’de yapılacağı vurgulanmıştır²⁵⁸⁰. İl ve ilçelerde yapılan yoklamalar kapsamında CHP; üçü esnaf, yedisi işçi olmak üzere 150 Cumhuriyet Senatosu üyesi ile 440 milletvekili adayını illerden, 10 milletvekilini de merkezden belirlemiştir²⁵⁸¹.

CHP Genel Sekreterliği, seçim işleriyle ilgili şikayet ve itirazların partili üye, müşahit ve temsilcilere öğretilmek üzere bir de muhtıra hazırlamıştır²⁵⁸². Bu muhtırada hangi durumlarda hangi yerlere ve kaç gün içerisinde nasıl şikayet ve itirazın yapılacağı açıklanmıştır. Böylece CHP, teşkilatta görev yapanlarla parti mensuplarının seçim usul ve esaslarına ait bir bilinçlendirmeyi de amaçlamıştır²⁵⁸³.

CHP, 1961 seçimlerinde; “CHP yapamayacağını vadetmez, vadettiğini yapar” sloganını kullanmıştır²⁵⁸⁴. 1961 seçim beyannamesinde dar gelirli vatandaşların ihtiyaçlarını en başta gözetmeyi ve şehircilik ilminin esaslarına yer veren bir politika ile mesken davasının halledileceği belirtilmiştir. Gecekondu davasının da yasak ve yıkma kararları ile değil, devlet eliyle arsa gösterme, teknik yardım yapma ve kanalizasyon, elektrik, su, okul ve nakil vasıtası sağlamak suretiyle halledileceği belirtilmiştir²⁵⁸⁵. 1961 seçim beyannamesinde işçi haklarına da değinilmiştir. Beyannamede CHP; sendika kurma hakkına sahip olmayan çeşitli işçi gruplarına ve memurlara sendika kurma hakkı tanınacağını, sendikaların keyfi olarak kapatılmasına engel olunacağını, sendika üyelerinin haklarını daha iyi savunmalarına imkan tanıyacaklarını belirtmiştir. İşçilere insan haysiyetine yakışır bir ücret almalarının sağlanacağı, işten çıkarmanın teminatlı bir şekle sokulacağı ve iş mahkemelerinin çalışmalarının hızlandırılacağı

²⁵⁷⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *Seçim İşleri Hakkında Talimat*, s. 9- 10.

²⁵⁸⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *Seçim İşleri Hakkında Talimat*, s. 13.

²⁵⁸¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 3.

²⁵⁸² Cumhuriyet Halk Partisi, *Şikayet ve İtirazlar Hakkında Muhtıra*, s. 3.

²⁵⁸³ Cumhuriyet Halk Partisi, *Şikayet ve İtirazlar Hakkında Muhtıra*, s. 4- 11.

²⁵⁸⁴ CHP, *Cumhuriyet Halk Partisi 1961 Seçim Beyannamesi Özeti (CHP Neler Yapacak)*, s. 1; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000928, Kutu No: 4/44, Fihrist No: 928-363, s. 1.

²⁵⁸⁵ CHP, *Cumhuriyet Halk Partisi 1961 Seçim Beyannamesi Özeti (CHP Neler Yapacak)*, s. 11; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000928, Kutu No: 4/44, Fihrist No: 928-363, s. 11.

belirtilmiştir²⁵⁸⁶. İşçi eğitimine önem verileceği, işçi çocuklarının öğretim imkanlarından faydalanmalarının sağlanacağı, işçinin mesken sahibi olmasına yönelik kolaylaştırıcı tedbirlerin alınacağı, sigorta fonlarının verimli sahalara yatırılmasının sağlanacağı ve fikir işçilerini koruyacak tedbirlerin alınacağı ifade edilmiştir²⁵⁸⁷. 1961 seçim beyannamesinde göçmen vatandaşların sorunlarına da değinilmiştir. Beynamede göçmenler, memleketin öz evlatları ve öz sahipleri olarak görülmüştür. Mesken tahsis edilmiş göçmenlerin tapularının süratle verileceği ve göçmenlerin her türlü dertleriyle uğraşan bir teşkilatın kurulacağı belirtilmiştir²⁵⁸⁸. CHP 1961 seçim beyannamesinde, Silahlı Kuvvetlerin modern şekilde teşkilatlanması ve siyaset dışında olması gerektiğini belirtmiştir²⁵⁸⁹. Devlet teşkilatı ve personel sisteminde yapılacak reformların Türk siyasi hayatının da teminatı olacağını belirten CHP²⁵⁹⁰, 1961 seçimlerinin de çok nazik bir dönemde yapıldığını belirterek seçimlerin bir an önce gerçekleştirilmesini istemiştir²⁵⁹¹.

Adalet Partisi ise, seçim hazırlıkları bağlamında merkezle iller arasındaki bağlantıyı sağlamak için “Seçim Merkez İrtibat Bürosunu”, partinin haklarının korunması ve Yüksek Seçim Kurulu ile ilişkilerin sağlanması için “Seçim Hukuk Bürosunu”; afiş, pankart, broşür, oy pusulası gibi basılacak seçim araçları için “Seçim Baskı İşleri Bürosunu” kurarak 1961 seçimlerine hazırlanmaya başlamıştır²⁵⁹². Seçim beyannamelerini hazırlamak ve seçim propagandalarına yönelik ilmi çalışmalar yapmak üzere Seçim İşleri Başkanı Tahsin Demiray’ın başkanlığında beş kişilik bir heyetin kurulması kararlaştırılmış, bu komisyonun altında 21 tali komisyon oluşturulmuştur²⁵⁹³.

²⁵⁸⁶ CHP, *Cumhuriyet Halk Partisi 1961 Seçim Beyannamesi Özeti (CHP Neler Yapacak)*, s. 11; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000928, Kutu No: 4/44, Fihrist No: 928-363, s. 11; *Milliyet Gazetesi*, “CHP sosyal adalet vaad ediyor”, 11 Eylül 1961, s. 1.

²⁵⁸⁷ CHP, *Cumhuriyet Halk Partisi 1961 Seçim Beyannamesi Özeti (CHP Neler Yapacak)*, s. 12; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000928, Kutu No: 4/44, Fihrist No: 928-363, s. 12.

²⁵⁸⁸ CHP, *Cumhuriyet Halk Partisi 1961 Seçim Beyannamesi Özeti (CHP Neler Yapacak)*, s. 12; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000928, Kutu No: 4/44, Fihrist No: 928-363, s. 12; *Cumhuriyet Halk Partisi, CHP ve Göçmen Vatandaş*, Marmara Matbaası, İzmir 1961, s. 1.

²⁵⁸⁹ *Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi 1961 Seçim Beyannamesi Özeti (CHP Yapamayacağını Vaadetmez, Vaadettiğini Yapar)*, s. 8.

²⁵⁹⁰ *Cumhuriyet Halk Partisi, CHP ve İdari Reform*, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu Yayın No: 24, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1961, s. 6.

²⁵⁹¹ *Cumhuriyet Halk Partisi, CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 3.

²⁵⁹² *Adalet Partisi, 15 Ekim 1961 Pazar Günü Cumhuriyet Senatosu ve Milletvekili Seçimleri İçin Adalet Partisi Takvimli Çalışma Plân ve Yönetimi*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1961, s. 3.

²⁵⁹³ *Adalet Partisi, 15 Ekim 1961 Pazar Günü Cumhuriyet Senatosu ve Milletvekili Seçimleri İçin Adalet Partisi Takvimli Çalışma Plân ve Yönetimi*, s. 4.

Seçimi çok yönlü, çeşitli bilgi ve tecrübe isteyen siyasi ve içtimai mücadele olarak tanımlayan Adalet Partisi, illerde ve ilçelerde muhasip üye ve sekreter gibi seçim üyesinin de olması gerektiğini belirtmiştir²⁵⁹⁴. Her il ve ilçede seçimden önce Seçim Komitesi kurulması gerektiği belirtilmiş ve seçim üyesinin de komiteye dahil edilmesi istenmiştir²⁵⁹⁵. AP, 1961 seçimlerinden önce yayınlamış olduğu seçim takvimiyle hem teşkilat mensuplarını bilgilendirmeyi amaçlamış hem de seçimlerle ilgili ayrıntılı bilgiler sıralanmıştır²⁵⁹⁶.

Adalet Partisi, 1961 yılı seçim beyannamesinde demokratik rejimin ilkel şartları olarak hak, hukuk, hürriyet ve eşitliği içtimai güvenliğin temel şartları olarak görmüştür²⁵⁹⁷. Demokratik rejimlerde siyasi partilerin önemine değinen AP, iktidarda veya muhalefette görev yapan siyasi partilerin hürriyet nizamının sağlam temeller üzerine kurulabilmesi için ciddi ve samimi çalışmalar yapması gerektiğini belirtmiştir²⁵⁹⁸. 1961 yılı seçim beyannamesinde Genelkurmay Başkanlığı teşkilatının yeniden düzenlenerek Başbakanlık ve Milli Savunma Bakanlığı ile arasındaki münasebetlerin tanziminin sağlanacağı belirtilmiştir²⁵⁹⁹. Ayrıca, Silahlı Kuvvetlerin siyaset dışı tutulmasını ve siyasi tesirlerden uzak bulundurulmasını kati surette temin etme kararında oldukları vurgulanmıştır²⁶⁰⁰.

Adalet Partisi, nüfusun % 72'sinden fazlasının köylü ve çiftçi olduğu Türkiye'de tarım problemlerinin en önemli ve hayati bir dava olduğunu belirtmiştir²⁶⁰¹. Türkiye'de toprak probleminin varlığına inandıkları ve bu nedenle toprak kanununun biran evvel tadil ve tashih edilmesi kanaatinde oldukları belirtilmiştir. Ülke yüzölçümünün % 13'ünün orman ve orman çevresinde yaşayan insanlar olduğunun belirtildiği 1961 seçim beyannamesinde, problemlerin sıhhatli ve uzun vadeli programlarla çözülebileceği belirtilmiştir²⁶⁰².

²⁵⁹⁴ Adalet Partisi, *15 Ekim 1961 Pazar Günü Cumhuriyet Senatosu ve Milletvekili Seçimleri İçin Adalet Partisi Takvimli Çalışma Plân ve Yönetimi*, s. 5.

²⁵⁹⁵ Adalet Partisi, *15 Ekim 1961 Pazar Günü Cumhuriyet Senatosu ve Milletvekili Seçimleri İçin Adalet Partisi Takvimli Çalışma Plân ve Yönetimi*, s. 6.

²⁵⁹⁶ Adalet Partisi, *15 Ekim 1961 Pazar Günü Cumhuriyet Senatosu ve Milletvekili Seçimleri İçin Adalet Partisi Takvimli Çalışma Plân ve Yönetimi*, s. 14- 15.

²⁵⁹⁷ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1961, s. 4.

²⁵⁹⁸ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, s. 4- 5.

²⁵⁹⁹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, s. 5.

²⁶⁰⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, s. 6.

²⁶⁰¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, s. 12.

²⁶⁰² Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, s. 19- 20.

Adalet Partisi, eğitimin demokratik kültürün geliştirilmesinde büyük öneme sahip olduğunu belirtmiştir²⁶⁰³. Demokratik rejimlerde basın öneminde değinen AP, basın hürriyetini tehdit eden her türlü teşebbüsü önlemek için basın hürriyetinin korunacağını belirtmiştir²⁶⁰⁴. Memleket idaresinde sıkı merkezîyetçilikten uzak ve mahalli idareleri muhtar kılacak bir düzenin kurularak ademi merkezîyet yönetim anlayışının işlenmesine imkan verme amacıyla oldukları belirtilmiştir²⁶⁰⁵. AP'nin seçim beyannamesinde, işçileri kendi hallerinde bırakmayacaklarını ve sendikalar kurulmasına yardım edilerek sendikaların da bir konfederasyon haline getirilmesine çalışılacağı belirtilmiştir²⁶⁰⁶.

1961 seçim kampanyaları ve propagandaları çeşitli stratejilerle sürdürülmüştür. MBK üyelerinden Suphi Gürsoytrak ve Sami Küçük, yaptıkları bir görüşmede yeni hükümetin DP gibi olması durumunda Silahlı Kuvvetlerin karşısında olacağını belirtmişlerdir²⁶⁰⁷. Yine MBK üyeleri ve askerler, vatandaşların kafalarında soru işareti uyandırmak için, partilerin kapatılabileceğini söylemişlerdir²⁶⁰⁸. Seçimi CHP'nin kazanmaması durumunda, Silahlı Kuvvetlerin iktidarı devretmeyeceğine dair propagandalar da halkı olumsuz etkilemiştir²⁶⁰⁹. Seçim sürecinde birçok AP'linin çeşitli sebeplerle tutuklanmaları²⁶¹⁰, milletin tercihlerini etkilemeye yönelik girişimler olmuştur.

AP Genel Başkanı Gümüşpala, yaptığı açıklamada partisinin yer altı faaliyetlerinde bulunmadığını belirtmiş ve AP'nin sulh ve huzur partisi olduğunu söylemiştir²⁶¹¹. Seçim mitingleri kapsamında Eminönü'nde sehpa kuran 9 AP'li tutuklanmış ve "sehpacılar" olarak nitelendirilmişlerdir²⁶¹². AP'li bazı adayların DP'nin devamı olduklarını çeşitli ifadelerle anlattıkları belirtilmiştir. "Eserlere eser katmak", "sehpa işareti yapmak", "gözüme bak anlarsın" gibi ifadelerle seçmene kapatılan

²⁶⁰³ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, s. 22- 23.

²⁶⁰⁴ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, s. 38.

²⁶⁰⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, s. 27.

²⁶⁰⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, s. 36.

²⁶⁰⁷ *Milliyet Gazetesi*, "Yeni iktidar, DP gibi hareket ederse orduyu karşısında bulacak", 4 Haziran 1961, s. 1.

²⁶⁰⁸ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 70.

²⁶⁰⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 221.

²⁶¹⁰ *Serdengeçti*, "Tarafsız idare, öyle mi?!", Şubat 1962, Yıl: 15, Sayı: 33, s. 3; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 58- 59.

²⁶¹¹ *Milliyet Gazetesi*, "Ragıp Gümüşpala, AP'nin ekseriyetini tarafsızlar ve aydımlar teşkil ediyor, dedi", 7 Eylül 1961, s. 1, 5.

²⁶¹² *Milliyet Gazetesi*, "Kavgalar oldu, tevkifler yapıldı", 2 Ekim 1961, s. 1, 5.

DP'nin devamı oldukları mesajının verilmek istendiği savunulmuştur²⁶¹³. AP mitinglerinde; “Ahde vefa Türk Milleti'nin değişmez vasfıdır”, “Politika entrika değildir”, “Türk daima zulmü yok eder, zalime karşı durur”, “Tehditler Türk Milletini şahlandırmağa kâfidir” gibi dövizler kullanılmıştır²⁶¹⁴. Seçim propagandaları, 14 Ekim 1961 günü saat 18'de sona erecektir²⁶¹⁵. Propaganda yasağı öncesinde AP, İstanbul'da yağmur altında büyük bir miting yapmıştır²⁶¹⁶. Bu mitingde konuşan Gümüşpala, bu memlekette 1946 seçimlerinin bir daha tekrarlanmayacağını belirtmiş²⁶¹⁷, eserlere eser katacaklarını ifade etmiştir²⁶¹⁸.

Ferruh Bozbeyli, 1961 seçimlerinin plansız ve programsız gerçekleştirildiğini ve nerede bir kalabalık toplanmışsa orada kamyon üzerinde miting yapıldığını belirtmiştir. Bozbeyli ayrıca, 1961 seçimlerinde haklarında zabıt tutulacak korkusuyla oradan oraya kovalamacanın yaşandığını da belirterek²⁶¹⁹, zorlu geçen bir sürece işaretle bulunmuştur.

CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, Çiçekdağ İlçe Kongresinde yaptığı konuşmada; hileli ve baskılı bir seçime ihtilalcilerin şerefine müsaade etmeyeceğini belirtmiştir²⁶²⁰. Milli Birlik Komitesi, seçimler nedeniyle Bölükbaşı'nın radyoda yapmış olduğu konuşmadan dolayı bir tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğde, Bölükbaşı'nın 5 Eylül 1961 tarihli Yuvarlak Masa Zirve Toplantısı kararlarına aykırı hareket ettiği belirtilmiştir²⁶²¹. Ankara'da düzenlenen mitingde konuşan Bölükbaşı, AP'nin bir taraftan DP'yi mahkum edenlerden intikam alacağını, diğer taraftan da DP'yi mahkum eden bir beyannameye imza attıklarını savunmuştur²⁶²².

İstanbul'da 1961 yılı Ağustos ayında yaptığı basın toplantısında YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, DP'den boşalan yeri YTP'nin dolduracağını ve CHP'nin seçim şansını gün geçtikçe kaybettiğini belirtmiştir²⁶²³. Diğer taraftan seçim kampanyasının

²⁶¹³ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 344.

²⁶¹⁴ *Milliyet Gazetesi*, “Gümüşpala, partisinin programını izah etti”, 3 Ekim 1961, s. 5.

²⁶¹⁵ *Son Posta Gazetesi*, 14 Ekim 1961, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 15 Ekim 1961, s. 5.

²⁶¹⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 14 Ekim 1961, s. 1.

²⁶¹⁷ *Son Posta Gazetesi*, 14 Ekim 1961, s. 1.

²⁶¹⁸ *Tercüman Gazetesi*, 14 Ekim 1961, s. 1.

²⁶¹⁹ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 213.

²⁶²⁰ *Tercüman Gazetesi*, 2 Haziran 1961, s. 1.

²⁶²¹ *Milliyet Gazetesi*, “Bölükbaşı takbih ediliyor”, 4 Ekim 1961, s. 5.

²⁶²² *Tercüman Gazetesi*, 14 Ekim 1961, s. 1.

²⁶²³ *Milliyet Gazetesi*, “Alican, DP'nin yerini dolduracağız, dedi”, 4 Ağustos 1961, s. 1.

açılış mitingini Erzurum'da yapan Alican, partisinin ifrat temayüllerine karşı olduğunu ve Yuvarlak Masa Toplantısı kararlarına ihanet etmeyeceklerini belirtmiştir²⁶²⁴.

New York Times, 16 Eylül 1961 tarihli sayısında seçimler ve demokrasiye geçiş sürecinde verilen idam cezalarının işleri daha da zorlaştıracağı belirtilmiştir²⁶²⁵. Jay Walz, 12 Ekim 1961 tarihinde Türkiye'deki seçim atmosferini değerlendirmiş, seçimlere dört gün kala politikacıların propaganda yapmasının engellendiğini, ileri gelen dört siyasi parti liderinin Anayasanın vermiş olduğu özgürlükleri birbirlerine kötü isimler takarak ve hakaret ederek kullandıklarını belirtmiştir²⁶²⁶.

2.7.2. 15 Ekim 1961 Seçimleri ve Seçim Sonuçları

15 Ekim 1961 seçimleri, Türk tarihi açısından önemli bir kavşak noktasındadır. Millet, bir tarafta tercihlerine saygı göstermeyen insanların baskısı karşısında, diğer taraftan ülkenin geleceği için istekli isteksiz seçimlere gidiyordu. Süleyman Demirel'in ifadesiyle halk, "alaca karanlıkta bir çıkış yolu aramakta" idi²⁶²⁷. Böyle bir ortamda Cemal Gürsel ise, ordunun kendi sahasına çekileceğini belirtiyordu²⁶²⁸.

Seçim günü Ahmet Kabaklı, seçmenlere öğütlerde bulunmuştur. Seçim gününün bayram günü olduğunu belirten Kabaklı, seçmenlerin fikirlerine ve vicdanlarına göre oy kullanmasını istemiştir. Kabaklı şöyle demiştir: "Biliyorsun, biz aç ve yoksul bir milletiz, oyunu senin karnını doyuracak olana ver. Seni şu yoksulluktan bir arpa boyu kurtaracak olana ver. Sana ilaç, ekmek, mesken ve düzen sağlayacak olanı iyi araştır. Adayların geçmişine bak, haline bak, huyuna suyuna, namusuna bak da ona göre seç²⁶²⁹."

15 Ekim 1961 seçimlerine dört siyasi partiden sadece CHP, bütün illerden aday göstermiştir²⁶³⁰. 15 Ekim 1961 genel seçimlerinde bürokrasi içerisinde dört vali

²⁶²⁴ *Milliyet Gazetesi*, "Alican kampanyayı dün Erzurum'da açtı", 1 Ekim 1961, s. 1.

²⁶²⁵ *New York Times*, Sep 16, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 18. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115512238?accountid=9645>

²⁶²⁶ *New York Times*, Oct 12, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 7. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115265669?accountid=9645>

²⁶²⁷ *BCA*, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 3; Süleyman Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No: 37, Doğu Matbaası, Ankara 1969, s. 6.

²⁶²⁸ *Son Posta Gazetesi*, 15 Ekim 1961, s. 1.

²⁶²⁹ Ahmet Kabaklı, "Seçim günü öğütleri", *Tercüman Gazetesi*, 15 Ekim 1961, s. 2.

²⁶³⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 3.

AP'den, iki vali CHP'den, iki vali de YTP'den aday olurken, bir kaymakam AP'den, beş kaymakam CHP'den ve bir kaymakam da YTP'den aday olmuştur²⁶³¹. 15 Ekim 1961 Millet Meclisi seçimlerinde Türkiye tarihinde ilk defa nispi temsil sistemi uygulanmıştır²⁶³². Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde ise daha önce de uygulanan çoğunluk sistemi esas alınmıştır²⁶³³. Bu seçimlerde 13 milyona yakın seçmen 56.834 sandıkta büyük bir olgunlukla oy kullanmışlardır²⁶³⁴. Seçimlerin tam bir serbestlik, dürüstlük ve emniyet içerisinde cereyan etmesi, partilerin iftiharla karşıladığı bir durum olmuştur²⁶³⁵.

Yüksek Seçim Kurulu milletvekili ve senato seçimlerinin kesin sonuçlarını 17 Kasım 1961'de Resmi Gazete'de yayımlamıştır²⁶³⁶. Seçimden bir gün sonra Son Havadis gazetesi; "Adalet Partisi Başta" başlığı ile²⁶³⁷, Tercüman gazetesi ise; "CHP, Adalet Partisi ile atbaşı beraber gidiyor²⁶³⁸" manşeti ile çıkmıştır.

Tablo 6. 15 Ekim 1961 Tarihli Milletvekili Seçim Sonuçları²⁶³⁹

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Aldığı Oy</i>	<i>Oran (%)</i>
AP	3.527.435	34.80
CHP	3.724.752	36.70
CKMP	1.415.390	14.00
YTP	1.391.934	13.70
Bağımsızlar	81.732	0.80

1961 yılı milletvekili genel seçimlerinde 28.2711.000 nüfusun % 45.2'si yani 12.925.395'i seçmendir. Bunların da % 81.41'i olan 10.522.716 kişi oy kullanmıştır²⁶⁴⁰.

²⁶³¹ *MMTD*, 18 Kasım 1964, Birinci Dönem, Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 33, s. 423- 424.

²⁶³² *Son Posta Gazetesi*, 15 Ekim 1961, s. 1.

²⁶³³ *Son Havadis Gazetesi*, 15 Ekim 1961, s. 1.

²⁶³⁴ *Son Posta Gazetesi*, 16 Ekim 1961, s. 1; *Resmi Gazete*, 17 Kasım 1961, Sayı: 10960, s. 5833.

²⁶³⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 3, 8; *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Ekim 1961, s. 1.

²⁶³⁶ *Resmi Gazete*, 17 Kasım 1961, Sayı: 10960, s. 5821- 5833; *Milliyet Gazetesi*, 18 Kasım 1961, s. 1.

²⁶³⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 16 Ekim 1961, s. 1.

²⁶³⁸ *Tercüman Gazetesi*, 16 Ekim 1961, s. 1.

²⁶³⁹ *BCA*, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.313.6, 1; Devlet İstatistik Enstitüsü, *1950- 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını No: 513, Ankara 1966, s. V; *Resmi Gazete*, 17 Kasım 1961, Sayı: 10960, s. 5833.

Seçimlere katılım 1957 seçimlerinde % 76.6 iken, 1961 seçimlerinde 67 ilde ortalama % 81.41 olarak gerçekleşmiştir²⁶⁴¹. İstanbul'da ise seçime katılım oranı ortalama % 74 olarak gerçekleşmiştir²⁶⁴². Seçimlere katılma oranları, bir toplumda çok kısa zamanlarda farklı sonuçlar doğurabilmektedir²⁶⁴³. Yüksek Seçim Kurulu sonuçlarına göre CHP 173, AP 158, CKMP 54, YTP 65 milletvekilliği kazanmıştır²⁶⁴⁴. Millet, seçimlere önemli oranda katılım sağlayarak, siyasal ve sosyal gelişmelere sessiz kalmadığını kanıtlamıştır. Bu seçimler, yeni kurulan partilerle kıyaslandığında CHP için başarısızlıkla sonuçlanmıştır²⁶⁴⁵. Seçimlerinin nispi seçim sistemine göre yapılması, temsilde adaleti sağlasa da görüleceği gibi devleti yönetecek güçlü hükümetlerin oluşmasını engellemektedir²⁶⁴⁶. 15 Ekim 1961 seçimlerinde Meclis'e seçilen milletvekillerinin 172'sinin dört yıllık süre içerisinde parti değiştirdiği görülmüştür²⁶⁴⁷.

Tablo 7. 15 Ekim 1961 Tarihli Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları²⁶⁴⁸

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Aldığı Oy</i>	<i>Oran (%)</i>
AP	3.560.675	35.491
CHP	3.734.285	37.221
CKMP	1.350.892	13.465
YTP	1.401.637	13.970
Bağımsızlar	39.558	0.394

²⁶⁴⁰ Devlet İstatistik Enstitüsü, *1950- 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını No: 513, Ankara 1966, s. V; *Resmi Gazete*, 17 Kasım 1961, Sayı: 10960, s. 5833; *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Ekim 1961, s. 1.

²⁶⁴¹ Sadi Koçaş, *Bir Seçim Böyle Geçti*, Truva Yayınları, Ankara 1970, s. 105.

²⁶⁴² *Resmi Gazete*, 17 Kasım 1961, Sayı: 10960, s. 5833; *Tercüman Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1.

²⁶⁴³ Huntington ve Dominguez, *Siyasal Gelişme*, s. 50.

²⁶⁴⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 21 Ekim 1961, s. 1; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 115; Seçim sonuçları konusunda basın organları farklı sayılar vermiştir. Bu durum, gününü değişen sayımlarla ilgilidir. *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1961, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1; Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 9; *The Times*, Oct 23, 1961, p. 8; <http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD A&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS136405335&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

²⁶⁴⁵ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 221.

²⁶⁴⁶ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 112- 113; Ahmet Kabaklı, "Politik ve teknik iktidar", *Tercüman Gazetesi*, 20 Ekim 1961, s. 2.

²⁶⁴⁷ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 331.

²⁶⁴⁸ *Resmi Gazete*, 17 Kasım 1961, Sayı: 10960, s. 5826; Devlet İstatistik Enstitüsü, *1950- 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, s. V.

1961 yılı Senato seçimlerinde 12.926.837 seçmenden 10.519.659'u oy kullanmıştır. Bu oran, seçimlere katılımın % 81.37 olduğunu göstermektedir²⁶⁴⁹. İstanbul'da ise seçime katılım oranı ortalama % 74 olarak gerçekleşmiştir²⁶⁵⁰. Resmi sonuçlara göre AP 70, CHP 36, CKMP 16, YTP 28 senatörlük kazanmıştır²⁶⁵¹. Bu seçimlerde listeli çoğunluk yöntemi uygulanmış, AP oyların % 35.4'üne karşılık senatörlüklerin % 46.6'sını, CHP ise oyların % 37.2'sine karşılık senatörlüklerin % 24'ünü kazanabilmiştir. Bu bağlamda Millet Meclisi seçimlerindeki orantısızlık çok düşük olmasına rağmen, Cumhuriyet Senatosu seçimlerindeki orantısızlık çok yüksek gerçekleşmiştir²⁶⁵². 15 Ekim 1961 seçimlerine ait sonuçlar, YSK'dan alınarak Millet Meclisi'nde 1962 yılı Ocak ayında ilan edilmiştir²⁶⁵³.

15 Ekim 1961 seçimlerinde askerlerin ilk defa siyasi seçimlerde oy kullanması, din olgusunun en az bu seçimlerde kullanılması, Silahlı Kuvvetlerin yeni kurulan partiler üzerindeki tazyiki ve diğer bütün şartlar CHP'nin lehinde olmasına rağmen, seçim sonuçları CHP'nin başarısızlığa uğradığını göstermektedir²⁶⁵⁴. Silahlı Kuvvetler mensupları, geçiş döneminde İsmet İnönü'nün idaresini istemiş ve AP'nin 27 Mayıs'a karşı bir parti hüviyetine kavuştuğu iddiası ordu mensuplarını rahatsız etmiştir²⁶⁵⁵. DP'lilerin ağırlıklı olarak AP'ye oy kullanmaları, DP'ye duyulan nefret ve kinin AP'de yoğunlaşmasına neden olmuştur²⁶⁵⁶. 15 Ekim 1961 seçimleri, askerlerin beklemedikleri şekilde sonuçlanmıştır. Kapatılan DP'nin mirasçıları olarak nitelenen AP ve YTP, oyların yaklaşık yarısını almıştır. CKMP'nin oyları ile bu oran yüzde altmış geçmiştir²⁶⁵⁷. Halkın büyük bir kısmı CHP'yi darbecilerle birlikte değerlendirmiştir²⁶⁵⁸.

²⁶⁴⁹ Devlet İstatistik Enstitüsü, *1950- 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, s. V; *Resmi Gazete*, 17 Kasım 1961, Sayı: 10960, s. 5826.

²⁶⁵⁰ *Resmi Gazete*, 17 Kasım 1961, Sayı: 10960, s. 5825- 5826; *Tercüman Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1.

²⁶⁵¹ *Son Havadis Gazetesi*, 21 Ekim 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Resmi sonuçlar dün açıklandı", 21 Ekim 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 18 Ekim 1961, s. 1; Seçimlerden sonra gazeteler her gün partilerin alacağı senatör sayılarını açıklamıştır. Bu çerçevede resmi sonuçlar ilan edilinceye kadar basında çokça senatör rakamları dolaşmıştır. *Milliyet Gazetesi*, "Koalisyon", 16 Ekim 1961, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 17 Ekim 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 17 Ekim 1961, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 17 Ekim 1961, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1961, s. 1; *Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 115- 116; *The Times*, Oct 23, 1961, p. 8.

²⁶⁵² *Özbudun, Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 93- 94.

²⁶⁵³ *MMTD*, 5 Ocak 1962, Birinci Dönem, Yirmi dokuzuncu Birleşim, Cilt: 1, s. 514- 576.

²⁶⁵⁴ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 96; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kulahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 301.

²⁶⁵⁵ AYTEKİN, *İhtilal Çıkmazı*, s. 114.

²⁶⁵⁶ *BCA*, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 2.

²⁶⁵⁷ Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 139; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 83; Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 34; *Özbudun, Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 37.

²⁶⁵⁸ Çetin Emeç, "Seni istemiyor, seni sevmiyor", *Son Posta Gazetesi*, 17 Ekim 1961, s. 2, 7; *Özbudun, Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 37.

Özetle bu seçim sonuçlarıyla halk, askeri yönetime duymuş olduğu tepkiyi sandığa yansıtmiş ve idamların onaylanmadığını belirtmiştir²⁶⁵⁹. Kimi çevrelere bu seçimleri, darbecilerin mağlubiyeti ve Menderes'in zaferi olarak nitelemiştir²⁶⁶⁰. 15 Ekim 1961 seçimleri, zorlamayla seçmenin etkilenemeyeceğini de göstermiştir²⁶⁶¹. Kayseri Cezaevi'nde bulunan eski DP'liler, AP'den seçilen milletvekillerine ve senatörlere tebrik telgrafları göndererek, zaferden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir²⁶⁶².

1961 Anayasası'nı kabul eden Türk Milleti büyük övgülere mazhar olurken, 15 Ekim 1961 seçimlerinde darbecilerin istediği doğrultuda tercih bildirmeyince bütün vasıflarını kaybetmiştir²⁶⁶³. 15 Ekim 1961 seçimlerinden çıkan sonuçları beğenmeyen Silahlı Kuvvetler Birliği, 17 Ekim'de Ankara'da ve 19 Ekim 1961'de de İstanbul'da çeşitli toplantılar yapmıştır²⁶⁶⁴. Milli Birlik Komitesi üyeleri ise, seçimlerden sonra siyasi partileri ziyaret ederek tebrik etmişler²⁶⁶⁵, daha sonra da AP Genel Başkanı Gümüşpala ile de Başbakanlık'ta uzun bir görüşme yapmışlardır²⁶⁶⁶. Bu arada Ali Fuat Başgil, seçimlerden istenen netice elde edilemeyince Milli Birlikçi askerlerin seçimleri iptal etmek istediklerini belirtmiş ve hatta İstanbul Hukuk Fakültesi'ndeki bazı profesörlere müracaat ederek görüş sorduklarının öğrenildiğini belirtmiştir²⁶⁶⁷.

15 Ekim 1961 seçimlerinde CHP'nin umduğunu bulamaması, bazı rahatsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Kimi yazarlar, seçim sonuçları nedeniyle "demokrasiye paydos mu?", "yeni bir ihtilal", "şimdi ne olacak" gibi şeyler yazmışlardır²⁶⁶⁸. Seçim sonuçlarını köşesinde değerlendiren Gökhan Evliyaoglu, CHP taraftarı gazetecilerin, yazarların millete hakaret derecesine varan sözlerine şahit olduklarını belirtmiştir²⁶⁶⁹. Seçimler münasebetiyle kapatılan DP'ye ağır eleştiriler yönelten Fikret Şahoğlu'na göre

²⁶⁵⁹ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 250; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980)*, s. 119; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)*, s. 116.

²⁶⁶⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 222; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 170; Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 171.

²⁶⁶¹ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, s. 221; Cook, *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, s. 45.

²⁶⁶² *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1961, s. 1.

²⁶⁶³ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 42.

²⁶⁶⁴ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 29; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, s. 135; Komsuoğlu, "Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı", s. 252-253.

²⁶⁶⁵ *Tercüman Gazetesi*, 18 Ekim 1961, s. 1.

²⁶⁶⁶ *Son Posta Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1.

²⁶⁶⁷ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 103.

²⁶⁶⁸ Gökhan Evliyaoglu, "Demokrasi Düşmanları", *Son Havadis Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1.

²⁶⁶⁹ Gökhan Evliyaoglu, "Sine-i millete iltica ediniz!", *Son Havadis Gazetesi*, 22 Ekim 1961, s. 1.

15 Ekim 1961 seçimleri, Yassıada'da ortaya dökülen kirli çamaşırların istenilen ölçüde etkili olmadığını göstermektedir²⁶⁷⁰.

Nadir Nadi, 1961 seçimleriyle ilgili yaptığı değerlendirmede; İkinci Cumhuriyet'in ilk parlamentosunun hürriyet, yurtseverlik, cesaret ve fedakarlık duygularına sınımsız sarılması ile yaşayabileceğini, aksi takdirde "demokrasiye paydos!" demiştir²⁶⁷¹. Ecvet Güresin yaptığı seçim değerlendirmesinde, Türkiye'nin artık klasik demokrasinin ta içinde olduğunu belirtmiş, çok partili sistemin sıkıntılına ve neticelerine katlanmak gerektiğini belirtmiştir²⁶⁷².

Çetin Emeç, 15 Ekim 1961 seçimleriyle resmen İkinci Cumhuriyet'in kurulduğunu belirtmiştir²⁶⁷³. Emeç'e göre AP, halka daha yakın davranmış ve halkın duygularına hitap etmiştir. YTP'nin ise risk almaması seçmen nezdinde AP'ye göre geride kalmasına neden olmuştur²⁶⁷⁴. Ahmet Kabaklı ise seçim sonuçlarıyla ilgili şunları belirtmiştir; "Şu II. Cumhuriyet ile, tam manasıyla girmek istediğimiz demokratik devlet kuşunun iki kanadından biri hürriyet, öteki sosyal adalettir. Başında "sorumluluk" oturur, tüyleri refahtır. Bu kuşu en yüksek semalara uçurmak, Allah'ın yardımı ile, Türk Milleti'nin çalışma ve ahlak gücüyle olacaktır. İnşallah günler, altın perçemli bir oğlan doğuracaktır²⁶⁷⁵."

CHP'nin aydınların partisi olarak nitelendirildiğini belirten Advie Fenik, 1961 seçimlerinde İstanbul, İzmir, Ankara ve Samsun gibi şehirlerde alınmış olan oylara bakarak CHP'nin aydınlardan yeteri kadar destek alamadığını vurgulamıştır²⁶⁷⁶. Siyasi istikrarsızlığın iktisadi konularda azınlıkların işine yaradığını belirten Suat Türker, İstanbul'daki azınlıkların CHP'ye oy vermediğini belirtmiştir²⁶⁷⁷. Turhan Aytul da, "Trakya ve Marmara İnönü'yü sevmiyor" başlıklı değerlendirme yazısında; CHP'nin Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ'da başarısız olmasını bazı nedenlere bağlamıştır. Bu illerin çoğunluğunun İnönü'yü sevmediklerini, halkla devlet arasındaki uçurumun İnönü'den kaynaklandığına inandıklarını belirtmiştir. Aytul, çoğunluğun CHP'den korktuklarını, CHP'lilerin 27 Mayıs'tan sonra binlerce vatandaş

²⁶⁷⁰ Şahoğlu, A.P. 'nin İçyüzü, s. 67.

²⁶⁷¹ Nadir Nadi, "Halkın Oyuna Göre", *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Ekim 1961, s. 1.

²⁶⁷² Ecvet Güresin, "Ankara Notları", *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1.

²⁶⁷³ Çetin Emeç, "Yüksek Adalet Divanının işi bitmiştir", *Son Posta Gazetesi*, 16 Ekim 1961, s. 2.

²⁶⁷⁴ Çetin Emeç, "Şimdi YTP'den beklenen", *Son Posta Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 2.

²⁶⁷⁵ Ahmet Kabaklı, "Günler gebedir", *Tercüman Gazetesi*, 16 Ekim 1961, s. 2.

²⁶⁷⁶ Advie Fenik, "Aydın partisi imiş!..", *Son Havadis Gazetesi*, 20 Ekim 1961, s. 2.

²⁶⁷⁷ Suat Türker, "İstanbul'da azınlık CHP'ye oy vermedi", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4.

ihbar etmelerinin ve tevkif ettirmelerinin olumsuzluklarının yaşandığını belirtmiştir²⁶⁷⁸. Namık Sevik, ekseriyet sistemi uygulanması durumunda CHP'nin Kocaeli, Sakarya, Bolu, Bilecik, Eskişehir ve Kütahya'da ağır bir yenilgiye uğrayabileceğini belirtmiştir²⁶⁷⁹.

Siyasetçiler ve kendilerini aydın, entelektüel olarak adlandıran kesimin köylülere bakışı, onları birçok kez yanıltmıştır. Bu çerçevede, 44 köyde yapılan bir araştırmaya göre, köylülerin büyük çoğunluğunun siyasi partileri ve demokrasiyi müspet karşıladıkları ve oy vermeyi de önemli gördükleri tespit edilmiştir²⁶⁸⁰. Orhan Tokatlı, CHP teşkilat mensuplarının mağrur kişilerden oluşması ve köylülerle işçiler seviyesine inememelerinin CHP'nin güney batı illerinde başarısız olmasında etkili olduğunu belirtmiştir²⁶⁸¹. Halit Kıvanç, yaptığı seçim değerlendirmesinde; Ege'nin öteden beri CHP'ye karşı kuvvetlerin çoğunlukta olduğu bir bölge olduğunu, nitekim AP'nin bu bölgede başarılı olduğunu belirtmiştir²⁶⁸². İsmail Sivri ise, İzmir'de eski DP'nin aldığı oyları AP'nin aldığını ifade etmiştir²⁶⁸³.

Mete Akyol, CHP'nin İç Anadolu'da tembelliğinden bahsetmiştir²⁶⁸⁴. İlhami Soysal, CKMP'nin Ankara'da YTP ve AP'den önde olmasında Osman Bölükbaşı'nın Yuvarlak Masa Toplantısı hilafına radyoda yaptığı konuşmaların etkili olduğunu söylemiştir²⁶⁸⁵. Ö. Sami Coşar, CHP'nin en önemli kayıp nedeninin halkı huzursuz eden ihbarlar olduğunu belirtmiştir. Coşar ayrıca, MBK tarafından toplatılan mavzerlerin sorumluluğunun CHP'ye yıkıldığını ve "silah gitti, sıra avrada geldi" gibi söylentilerin CHP'nin halkın gözünden düşmesine neden olduğunu belirtmiştir²⁶⁸⁶. Faruk Demirtaş ise, CHP'nin parti içerisindeki hizipçiliği önleyememesi, tepeden bakan bir tavır içerisinde olmaları ve bir takım asılsız ihbarlar yapmalarının başarısız olmalarındaki en önemli nedenler olduğunu belirtmiştir²⁶⁸⁷.

Necmi Onur, ekseriyet sistemi ile seçimin yapılması durumunda CHP'nin doğu ve güney doğu illerinde Malatya, Urfa ve Mardin dışında milletvekili çıkaramayacağını

²⁶⁷⁸ Turhan Aytul, "Trakya ve Marmara İnönü'yü sevmiyor", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4.

²⁶⁷⁹ Namık Sevik, "Sakarya'da hezimetini nisbi sistem önledi", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4.

²⁶⁸⁰ Keleş ve Türkay, *Köylü Gözü ile Türk Köylerinde İktisadi ve Toplumsal Değişme*, s. 53- 54.

²⁶⁸¹ Orhan Tokatlı, "Güney Batı'da CHP reforma muhtaç", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4.

²⁶⁸² Halit Kıvanç, "Ege zaten seçmezdi yine de seçmedi!", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4.

²⁶⁸³ İsmail Sivri, "İzmir'de fark daha da arttı", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4.

²⁶⁸⁴ Mete Akyol, "İç Anadolu'da CHP tembeldi", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4.

²⁶⁸⁵ İlhami Soysal, "Bölükbaşı konuştu ve Ankaralılar...", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4.

²⁶⁸⁶ Ö. Sami Coşar, "İhbarlar K. Batı'yı CHP'den soğuttu", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4.

²⁶⁸⁷ Faruk Demirtaş, "Güney'de 1 Nolu sebep: hizipçilik", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4.

belirtmiştir²⁶⁸⁸. Milli Birlik Komitesi'nin “ağa aleyhtarı” politikası da doğuda CHP'nin aleyhine gelişmiş ve bölge insanının yeni parti arayışına yönelmesini neden olmuştur²⁶⁸⁹.

Yabancı gazeteler ve gazeteciler, 1961 seçimlerini yakından takip etmiştir. Jay Walz, 17 Ekim 1961 tarihli haberinde hiçbir partinin tek başına iktidara gelemediğini, Türkiye'nin koalisyon hükümeti ile karşı karşıya kaldığını belirtmiştir²⁶⁹⁰. Jay Walz, birçok düşünürün İkinci Cumhuriyet'in tehlikeli ve fırtınalı günler geçireceği yönünde kanaat geliştirdiğini belirtmiştir²⁶⁹¹. New York Times, 30 Ekim 1961 tarihli sayısında herhangi bir partinin tek başına iktidara gelememesinin ülkenin üzerine kara bulutları getirdiğini belirtmiş, sonraki sürecin askeri cunta tarafından gözetim altında tutulacağını ifade etmiştir²⁶⁹².

2.7.3. 21 Ekim Protokolü

15 Ekim 1961 seçim sonuçlarından memnun olmayan Silahlı Kuvvetler Birliği mensupları, farklı bir arayış içerisine girmişlerdir²⁶⁹³. 15 Ekim seçimlerinden sonra cuntacılar çeşitli konularda siyasi parti liderlerine baskı yapmaya başlamışlardır²⁶⁹⁴. Sıtkı Ulay²⁶⁹⁵, 1961 seçimlerinin iptali konusunun Silahlı Kuvvetler Birliği'nde görüşüldüğünü ve yapılan toplantılarda bunun olumlu karşılandığını belirtmiştir²⁶⁹⁶. Talat Aydemir gibi cuntacılar, 1961 seçimlerinin milli iradeyi tam olarak gerçekleştirmediğini ve yol yakinken idareye el konulması gerektiğini savunmuşlardır²⁶⁹⁷. Millet iradesine duyulan güvensizlik, Türk demokrasisinin en

²⁶⁸⁸ Necmi Onur, “Güney Doğu'da 5 sebep var”, *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4.

²⁶⁸⁹ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 228.

²⁶⁹⁰ *New York Times*, Oct 17, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 13. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115273741?accountid=9645>

²⁶⁹¹ *New York Times*, Oct 22, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 33. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115256427?accountid=9645>

²⁶⁹² *New York Times*, Oct 30, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 28. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115320340?accountid=9645>

²⁶⁹³ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 84; Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 176.

²⁶⁹⁴ *New York Times*, Oct 24, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 17. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115274946?accountid=9645>

²⁶⁹⁵ Seçimlerden sonra 17 Ekim 1961'de Tümgeneral Sıtkı Ulay ve Hava Tuğgeneral Mucip Ataklı'nın resen emekliliğe sevk edildiğini görmekteyiz. *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.1 Yer No: 288.29.8, 1- 4.

²⁶⁹⁶ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 227.

²⁶⁹⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 79.

önemli çıkmazı olmuştur. Bu tür girişimler, bunun açık birer delilidir²⁶⁹⁸. Nihayet, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin İstanbul kanadına mensup 10 general ve amiral ile 28 albay olmak üzere toplam 38 kişi²⁶⁹⁹, 21 Ekim 1961'de Yıldız'da bulunan Harp Akademisi'nde toplanarak askeri müdahale kararına dair bir protokole imza atmışlardır. Bu protokol, daha sonraları "21 Ekim Protokolü" olarak adlandırılmıştır²⁷⁰⁰. Bu protokole Orgeneral Cemal Tural, Korgeneral Refik Tulga, Tümgeneral Fikret Esen, Tümgeneral Rafet Ülgenalp, Tümamiral Bahattin Özülker, Tuğgeneral Faruk Gürler, Tuğamiral Celal Eyiceoğlu, Tuğgenerak Yusuf Alp mansu, Tuğgeneral Faruk Güventürk, Tuğamiral Kemal Kayacan, Tuğamiral İsmail Sarıkey isimli generaller ve amiraller imza atmıştır²⁷⁰¹. 21 Ekim Protokolü'ne göre Silahlı Kuvvetler Birliği, en geç 25 Ekim 1961'e kadar müdahale etmeye karar vermiştir²⁷⁰². En geç 25 Ekim denilmesindeki amaç, Meclis'in açılmadan bu işin gerçekleştirilmesidir²⁷⁰³.

M. Emin Aytekin, 21 Ekim 1961 tarihli toplantının bir ihtilal toplantısı olmadığını, ancak gelişmelerin o yöne doğru gittiğini belirtmiştir. Aytekin, 21 Ekim Protokolü ile ilgili şunları aktarmaktadır; "37 subay bir anda daktilo ile oracıkta yazılmış olan ve 21 Ekim tarihini taşıyan protokole imzamızı atıvermiştir. Bu imza işinin birkaç dakikada bitirilmesinden sonra birbirimizle kucaklaştık. Yepyeni bir kadroda yeni bir yolculuğa çıkıyorduk. Bize göre bu geriye doğru dönüşü olmayacak bir yolculuktu. Milletimizin saadetinin en doğru ve en iyi bir şekilde bu yolda gerçekleştirileceğine inandığımız için kendi idam hükümlerimize imzamızı basmıştık²⁷⁰⁴."

²⁶⁹⁸ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 70.

²⁶⁹⁹ 21 Ekim Protokolü'ne başlangıçta 37 kişi imza atmıştır. 22 Ekim'de bu sayı 38'e ulaşmıştır. Bir tesadüf mü yoksa bir tevafuk mudur bilinmez; MBK'da 38 kişinin, 21 Ekim Protokolü'nde 38 kişinin, Cemal Gürsel'i Cumhurbaşkanlığından uzaklaştıran raporda 38 kişinin adı ve imzası yer almıştır. Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 77- 79; Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 40; Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 172- 173; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 155.

²⁷⁰⁰ Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, s. 418; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 227; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 82- 83; Aydemir, *Hatıratım*, s. 79; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kılıklı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 304; Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 126; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 309; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 171.

²⁷⁰¹ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 173; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 30- 31; Aydemir, *Hatıratım*, s. 82; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 225; Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 172- 173.

²⁷⁰² Türkes, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 41; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 458- 459; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 116.

²⁷⁰³ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 227; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 139.

²⁷⁰⁴ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 128- 129.

21 Ekim Protokolü şu maddelerden oluşmuştur²⁷⁰⁵:

- 1- Türk Silahlı Kuvvetleri, 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimden sonra gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan evvel fiilen duruma müdahale edecektir.
- 2- İktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir.
- 3- Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleri ile Milli Birlik Komitesi feshedilecektir.
- 4- Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilemeyecektir.

21 Ekim Protokolü'nden bir gün sonra 22 Ekim 1961'de Cemal Tural başkanlığında yapılan toplantıda, yeni bir darbeye hazırlık kapsamında hükümet listesi hazırlanmıştır. Hazırlanan listeyi temize çektiğini belirten M. Emin Aytekin, listenin başına Kazım Orbay'ın isminin yazıldığını belirtmiştir. Kazım Orbay'la yapılan görüşmede Orbay, biraz daha beklenilmesi gerektiğini, yapılacak bu müdahalenin millet tarafından desteklenmeyeceğini ifade etmiştir²⁷⁰⁶. Bu arada Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, Örfi İdare Kurmay Başkanı Albay Emin Aytekin'i Ankara'ya çağırarak, Ordu Komutanı ve Örfi İdare Komutanı Cemal Tural'ın başkanlığında yeminli bir teşkilatın olup olmadığını sormuştur. Aytekin ise böyle bir teşkilatın olmadığını ve Tural'ın işi dışında başka şeylerle uğraşacak vaktinin bulunmadığını belirtmiştir²⁷⁰⁷.

21 Ekim'de alınan yeni bir askeri darbe kararı üzerine İsmet İnönü, Metin Toker'i protokoldeki ilk imzanın sahibi Refik Tulga ile görüşmek üzere İstanbul'a göndermiştir. Tulga'ya bir akşam vakti İsmet Paşa'nın düşüncelerini aktaran Metin Toker de Tulga'nın düşüncelerini dinlemiştir. Bu görüşmede; seçimlerin doğru sonuç vermediğini ve ulusal iradenin ortaya çıkmadığını belirten Tulga, okuma yazma bilmeyenlerin oy kullanmaması gerektiğini savunmuştur. Askeri idare düşünmediklerini ifade eden Tulga, iktidarın hakiki ve ehliyetli temsilcilere bırakılması gerektiğini ve bunu da okuma yazma bilmeyenlerin oylarının kabul edilmeyerek gerçekleştireceklerini

²⁷⁰⁵ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 174- 175; Aydemir, *Hatıratım*, s. 82; Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 77- 79; Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 73; Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 79; Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 155; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 338; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 261; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 310; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 120; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 30- 31; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 177.

²⁷⁰⁶ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 80- 82.

²⁷⁰⁷ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 98.

savunmuştur²⁷⁰⁸. 1961'in şartlarında millete bu pencereden bakan Tulga, milletin ne kadar yüksek feraset ve değerlendirmelere sahip olduğunu görememiştir.

Dündar Seyhan, 21 Ekim Protokolü'nün Silahlı Kuvvetler Birliği içerisindeki "müdahalecilerin" "güdümcülere" karşı geçici bir zaferi olduğunu belirtmiştir²⁷⁰⁹. Cuntacıların kendi içlerinde yaşadıkları mücadeleler bir tarafa 21 Ekim 1961 Protokolü, tamamen milli iradeye karşı yapılmış bir müdahale girişimidir²⁷¹⁰. İmzalanan bu protokol, uygulanmamıştır. Bununla birlikte, protokole imza atan Silahlı Kuvvetler Birliği mensupları hakkında da herhangi bir soruşturma açılmamıştır²⁷¹¹. Cemal Gürsel ve İsmet İnönü'nün seçimlerin iptalinin çeşitli sıkıntılara yol açacağı konusundaki görüşleri, cuntası subayların geri adım atmasında etkili olmuştur²⁷¹². Diğer taraftan 25 Ekim'e kadar yapılması planlanan müdahaleden vazgeçilmesi, Silahlı Kuvvetler Birliği'ni zayıflatmıştır²⁷¹³.

21 Ekim Protokolü, siyasi partileri birbirine yaklaştırarak duruma bir çözüm bulmaya yöneltmiştir²⁷¹⁴. Bu arada Milli Birlik Komitesi üyelerinden bir grup ile Bakanlar Kurulu üyeleri, 22 Ekim 1961'de CHP, AP ve YTP temsilcileriyle bir görüşme yapmışlardır²⁷¹⁵. Askeri darbe içerisinde darbeler planlayan bir ordu teşkilatının olduğu 1961 Türkiye'sinde Ahmet Kabaklı, köşesinde askeri ihtilali konu yapmıştır. Ordunun esas görevinin vatan savunması olduğunu belirten Kabaklı, Türkiye'nin demokrasiye layık olduğunu, Anayasa'nın uygulanacağını ve bu nedenle ihtilalin bittiğini savunmuştur²⁷¹⁶.

2.7.4. Mürted Protokolü

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 21 Ekim'de İstanbul'da aldığı karar, aynı gün Ankara'daki Silahlı Kuvvetler Birliği mensubu albaylara bildirilmiştir. Bunun üzerine Talat Aydemir, Selçuk Atakan, Halim Menteş, Fevzi Arsın ve Tufan Akkoç İstanbul'a hareket etmişlerdir. Müdahale taraftarı olan Aydemir ve Atakan, protokolü kabul edip

²⁷⁰⁸ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 305.

²⁷⁰⁹ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 156.

²⁷¹⁰ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 42.

²⁷¹¹ Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, s. 420.

²⁷¹² Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 34.

²⁷¹³ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 263.

²⁷¹⁴ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 96.

²⁷¹⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Ekim 1961, s. 1.

²⁷¹⁶ Ahmet Kabaklı, "İhtilal bitmiştir", *Tercüman Gazetesi*, 24 Ekim 1961, s. 2.

çok sevinmiş olsalar da Hava Kuvvetleri temsilcileri Menteş, Arsin ve Akkoç hemen karar verilmemesini ve Ankara'daki diğer subaylarla görüşülmesini önermişlerdir²⁷¹⁷. 15 Ekim seçimlerinden sonra Albaylar Cuntasından Albay Talat Aydemir, idarenin Silahlı Kuvvetlere geçmesi gerektiğini savunurken, Albay Halim Menteş ise siyasi partilere baskı yapılarak iktidarın Cumhuriyet Halk Partisi'ne devredilmesini savunmuştur. Bu görüş ayrılıkları Aydemir ile Menteş'in arasını açmıştır²⁷¹⁸. Ankara'ya dönen grup, 22 Ekim 1961'de Mürted Hava Üssü'nde²⁷¹⁹ bir toplantı yapmıştır. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Ankara'daki mensupları da fiilen iktidara el koymayı amaçlayan 21 Ekim Protokolü'ne harfi harfine uyduklarını kabul ederek, yeni bir protokol imzalamışlardır²⁷²⁰.

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Ankara'daki mensupları; Kurmay Albay Talat Aydemir, Kurmay Albay Dünder Seyhan, Kurmay Albay Necati Ünsalan, Kurmay Albay Selçuk Atakan ve Tuğgeneral Muhsin Batur başta olmak üzere 72 subay, 21 Ekim Protokolü'nün aynısını "Mürted Protokolü" olarak 22 Ekim'de imzalamışlardır. Bu subaylar içerisinde hava ve deniz kuvvetlerinden de önemli isimler yer almıştır²⁷²¹.

2.7.5. Genelkurmay Toplantısı

21 Ekim Protokolü üzerine Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, 23 Ekim'de Genelkurmay Başkanlığı'nda bir toplantı düzenlemiştir. Kuvvet, ordu, kolordu komutanları, kurmay başkanları ve Silahlı Kuvvetler Birliği ileri gelenlerinin katıldığı bu toplantıda Genelkurmay Başkanı Sunay, 21 Ekim Protokolü'nü doğru bulmadığını

²⁷¹⁷ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 32; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 156; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 178.

²⁷¹⁸ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 176, 179.

²⁷¹⁹ Mürted Hava Üssü, daha sonraki yıllarda Akıncılar 4. Ana Jet Üssü adını almıştır. Ne gariptir ki, 22 Ekim 1961'de darbe için protokol imzalanan Mürted Hava Üssü, 15 Temmuz 2016 tarihinde FETÖ terör örgütüne mensup havacı subayların askeri savaş uçaklarını ve helikopterlerini havalandırarak TBMM'yi, Polis Özel Harekat Dairesini, Emniyet Müdürlüğünü ve MİT'i bombaladıkları merkez olmuştur. Bu alçak saldırı üzerine Hükümet, Akıncılar Üssü'nün kapatılmasına karar vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.

<http://www.aksam.com.tr/guncel/ihanet-ussu-murted/haber-534389>;

<http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/07/26/iste-erdoganin-ikinci-murted-vakasi-dedigi-akinci-ussunun-hikyesi>

²⁷²⁰ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 156; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 32; Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, s. 460; Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 175.

²⁷²¹ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 105; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 310; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 119; Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, s. 468; Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 172; Aydemir, *Hatıratım*, s. 83.

belirtmiş, Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı ve İsmet İnönü'nün de başbakan olmasıyla her şeyin çözüleceğini ifade etmiştir. Sunay, parti liderleriyle de bir toplantı yapılarak bu şartların kabul ettirileceğini belirtmiş ve protokoldeki imzaların geri çekilmesini istemiştir²⁷²². Bu toplantıda, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin taleplerinin liderlere kabul ettirilmesi durumunda 21 Ekim Protokolü'nün uygulanmaması kararlaştırılmıştır²⁷²³. Bu toplantıda ayrıca Genelkurmay Başkanı Sunay, kendisinden emir alınmadan hiçbir şeyin yapılmamasını istemiştir²⁷²⁴.

Genelkurmay Başkanı Sunay'ın 23 Ekim'de yapmış olduğu toplantı ve sonrasındaki gayretleri, 21 Ekim Protokolü'nün uygulanmasını engellemiştir²⁷²⁵. Bunda Sunay'ın bazı komutanlar tarafından desteklenmesinin katkısı büyük olmuştur²⁷²⁶. Bu bağlamda General Fikret Esen'in Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 23 Ekim 1961'de yapmış olduğu toplantıda müdahaleyi önleme konusunda önemli bir ağırlığı olmuştur²⁷²⁷. Gazeteci Arcayürek, Meclis'in açılmayacağına dair söylentiler üzerine Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ı aradığını ve konuyu kendisine sorduğunu belirtmiştir. Sunay'ın kararlı bir ses tonuyla Meclis'in belirtilen tarihte açılacağını söylediğini ifade etmiştir²⁷²⁸.

23 Ekim 1961 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı, Başbakanlık ve Çankaya'da birçok önemli toplantı gerçekleştirilmiştir. Bir tarafta askerler, diğer tarafta siyasi parti liderleri ve bakanlar kurulu üyeleri toplantılara iştirak ederek bir anlaşma yolu aramışlardır²⁷²⁹. Bu arada Genelkurmay Başkanının çağrısı üzerine 23 Ekim'de Ankara'ya gelen komutanlar, 24 Ekim akşamı İstanbul'a dönmüşlerdir²⁷³⁰.

²⁷²² Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 157; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 33; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 180; Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 82; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset* (Çev. Güneş Ayas), s. 338; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 308.

²⁷²³ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 308.

²⁷²⁴ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 132.

²⁷²⁵ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 158; Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 310; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 171.

²⁷²⁶ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 33.

²⁷²⁷ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 212.

²⁷²⁸ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 172; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 139.

²⁷²⁹ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 167.

²⁷³⁰ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 132.

2.7.6. Çankaya Protokolü

21 Ekim Protokolü ve akabinde 23 Ekim’de yapılan Genelkurmay toplantısı, Meclis’in açılışından önce hareketliliği artırmıştır. Bilindiği gibi Genelkurmay’da yapılan toplantıda, siyasi parti liderleriyle görüşülerek Silahlı Kuvvetler Birliği’nin talepleri doğrultusunda protokol imzalanması önerilmiştir²⁷³¹. 23 Ekim’de Devlet Başkanı Cemal Gürsel de, dört siyasi parti lideriyle son gelişmeler hakkında bir toplantı gerçekleştirmiştir²⁷³².

Milli Birlik Hükümeti İçişleri Bakanı da, Adalet Bakanlığı binasında 23 Ekim 1961’de parti liderleri İsmet İnönü, Ekrem Alican, Raif Aybar, Ragıp Gümüşpala, Osman Bölükbaşı ve Hasan Dinçer’le görüşmüştür. Burada Silahlı Kuvvetler Birliği’nin istekleri istişare edilmiştir. Cemal Gürsel’in cumhurbaşkanı seçilmesi, Eminsü olarak adlandırılan emekli subayların Silahlı Kuvvetlere, 147’lerin de üniversitelere dönmelerinin engellenmesi, Yassıda mahkumlarının affedilmemesi ve hatta İsmet İnönü’nün başbakan olarak seçilmesi gibi şartlar görüşülmüştür. Parti liderlerinden Osman Bölükbaşı’nın bu şartları kabul etmek istemediği, ancak diğer parti liderlerinin olası bir ihtilalin sorumluluğunu yüklenmesi gerekebileceğini belirtmesi ile Bölükbaşı da fikirlerini değiştirmiştir²⁷³³.

23 Ekim’deki Genelkurmay toplantısı kapsamında; dört siyasi partinin lideri (İnönü, Gümüşpala, Bölükbaşı ve Alican), Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları; 1, 2 ve 3. ordu komutanları, Devlet Başkanı Cemal Gürsel’in başkanlığında 24 Ekim 1961’de Çankaya’da yuvarlak masa toplantısında bir araya gelmişlerdir²⁷³⁴. Bu toplantıda Silahlı Kuvvetler Birliği’nin talepleri kabul edilmiştir²⁷³⁵. Çankaya’daki toplantıda siyasi parti liderleri üç maddelik bir protokol imzalamışlardır. Siyasi parti liderlerinin kabul etmiş oldukları şartlar, “Çankaya Protokolü” olarak da adlandırılmıştır²⁷³⁶. Bu protokol, şu maddelerden oluşmuştur²⁷³⁷:

²⁷³¹ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 33.

²⁷³² *Son Havadis Gazetesi*, 24 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ekim 1961, s. 1.

²⁷³³ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 142- 143; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 173; Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 225.

²⁷³⁴ *Tercüman Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 1; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 145; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 227- 228; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 174.

²⁷³⁵ Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 311; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 185; New York Times, 25 Ekim 1961 tarihli sayısında dört siyasi parti liderinin askeri cunta tarafından resmi olarak rehin alındığı belirtilmiştir. *New York Times*, Oct 25, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 14. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115277400?accountid=9645>

²⁷³⁶ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 159- 160; Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 79- 80.

1. Anlaşmanın altında imzaları bulunan biz siyasi parti başkanları, partilerimizce Cumhurbaşkanı adayı gösterilmeyeceğine ve böyle bir kimsenin desteklenmeyeceğine söz veririz²⁷³⁸.
2. 27 Mayıs'tan bugüne kadar ordu ile ilgili olarak çıkarılmış kanunların istismar konusu yapılmayacağı, tadil veya tebdil edilemeyeceği yolunda hemfikiriz²⁷³⁹.
3. Yassıada mahkumlarının kısmi veya umumi affi konusunda şimdilik yapılacak bir teklifi yersiz buluyoruz.

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 147'lerin üniversiteye dönmelerine dair talepleri, parti liderleri tarafından kabul görmemiş ve protokolden çıkarılmıştır²⁷⁴⁰. Aynı gün Milli Birlik Komitesi de son toplantısını yapmıştır²⁷⁴¹. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay da aynı gün, Silahlı Kuvvetler ile siyasi partiler arasında görüş ayrılığı olmadığını belirtmiştir²⁷⁴². Bütün bu bilgiler dahilinde, Silahlı Kuvvetlerin siyasi taleplerinin siyasi parti ve liderler tarafından kabul edilmesi, sonraki süreçte ordu müdahalelerinin giderek artmasına ve alışkanlık haline getirilmesine neden olmuştur²⁷⁴³.

2.7.7. TBMM'nin Açılması ve Başkanlık Seçimleri

27 Mayıs'tan sonra idareyi eline alan Milli Birlik Komitesi, 25 Ekim 1961'e kadar ülkeyi yönetmiştir. Milli Birlik Komitesi ve Kurucu Meclis'in iktidar ve

²⁷³⁷ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 168; *Son Havadis Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Anlaşmaya varıldı", 25 Ekim 1961, s. 1, 5; *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Ordu, duruma müdahale ediyor", 24 Ekim 1961, s. 1; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 87- 88; Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 35; Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 73- 74; Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 41- 42; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 191- 193; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kılahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 308- 309; Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 79- 80; Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 134- 135; Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 60; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 225; Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 160.

²⁷³⁸ Bu maddeye göre siyasi parti liderleri Cumhurbaşkanı olarak Cemal Gürsel'i seçeceklerine söz vermişlerdir. Kimi kaynaklarda Başbakan olarak da İsmet İnönü'nün kabul edildiği belirtilse de, bunun yazılı protokolden olmadığı, kuvvetle muhtemel ikili görüşmelerde gündeme getirildiği söylenebilir. Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, s. 132; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 121- 122; Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 140; Aydemir, *Hatıratım*, s. 83- 84.

²⁷³⁹ Burada kastedilen uygulama, 27 Mayıs'tan sonra emekliye sevk edilen subaylarla ilgilidir. Siyasi parti liderleri, emekliye sevk edilmiş subayların tekrar orduya dönmelerini kabul etmişlerdir.

²⁷⁴⁰ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 117; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 227- 228.

²⁷⁴¹ *Son Havadis Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁴² *Son Havadis Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Halk Partisi, CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 9.

²⁷⁴³ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 98.

yetkilerinin İkinci Cumhuriyet'in seçimlerle oluşacak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne devri törenleriyle ilgili Başbakanlık ve diğer bakanlıklar temsilcileri Kurucu Meclis Genel Sekreterliği'nde 16 Ekim 1961 tarihinde bir toplantı yapmışlardır. Toplantıda Büyük Millet Meclisi'nin toplanma ve and içme törenlerinde alınacak tertibat, ertesi gün Cumhurbaşkanı seçimi, Anıtkabir ziyareti ve akşamki yemek programı, müteakip gün de Devlet Başkanı tarafından Çankaya Köşkü'nde yapılacak davet programları hakkında görüşmeler neticesinde mutabakata varılmış ve bir komite kurulması kararlaştırılmıştır²⁷⁴⁴. Devir töreni ile ilgili Milli Birlik Komitesi tarafından "Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi ve Kurucu Meclis iktidar ve yetkilerinin, İkinci Cumhuriyetin serbest seçimlerle teşekkül edecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne devri törenlerine ait Talimat" yayınlanmıştır. TBMM'nin açılmasından bir gün sonra Cumhurbaşkanı seçiminin yapılması, takip eden günde de Milli Birlik Komitesi tarafından düzenlenecek tanışma ve veda toplantısı, aynı gün akşam da Çankaya Köşkü'nde tertip edilecek bir toplantıdan oluşacağı belirtilmiştir²⁷⁴⁵. Bu talimatta seçimlerin Yüksek Seçim Kurulu tarafından ilanını takip eden beşinci günün Meclis'in toplandığı ilk gün olduğu belirtilmiş ve belirlenen programın ayrıntıları, hangi kurumların ne tür görevleri olduğu belirtilmiştir. Hatta toplantıların saatleri 29 Ekim 1961'e denk gelirse nasıl hareket edileceği de ayrıca belirtilmiştir²⁷⁴⁶.

MBK, Meclis'in açılacak olması nedeniyle son toplantısını 24 Ekim 1961'de yapmış, millete ve Silahlı Kuvvetlere bir veda mesajı yayınlamıştır. Bu mesajda, TBMM ile demokrasinin mesut ve meşru bir yola girdiği belirtilmiştir²⁷⁴⁷. 1961 yılı Temmuz ayında kabul edilen yeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda TBMM'nin Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki meclisli bir yapıdan oluşacağı hüküm altına alınmıştır. Ülke ve millet sıkıntılı günlerden sonra yeniden seçilmiş bir Meclis'e kavuşmuş ve TBMM 25 Ekim 1961'de açılmıştır²⁷⁴⁸. Açılış konuşması yapan Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel; "İkinci Cumhuriyet'in Birinci Büyük Millet Meclisi" tabirini kullanmıştır²⁷⁴⁹. Gürsel, ihtilalin ilk gününden beri vatandaş hak ve hürriyetlerine eşit muamele etmeyi ve her türlü vatandaşlık haklarına saygı göstermeyi

²⁷⁴⁴ BCA, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.10, 1.

²⁷⁴⁵ BCA, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.10, 2.

²⁷⁴⁶ BCA, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.10, 3-7.

²⁷⁴⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 24 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁴⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Ekim 1961, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 26 Ekim 1961, s. 1; Metin Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944- 1973)*, 5. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 309.

²⁷⁴⁹ *Son Havadis Gazetesi*, 26 Ekim 1961, s. 1.

vazife bildiklerini belirtmiştir²⁷⁵⁰. Kinlerin ve nefretin unutulması gerektiğini belirten Gürsel, aksi takdirde felakete neden olunacağını vurgulamıştır. Gürsel son olarak, İkinci Cumhuriyet'in milletimiz için mutlu günler getirmesini temenni etmiştir²⁷⁵¹. Geçici başkanlığını İsmet İnönü'nün yaptığı TBMM'nin ilk gününde senatörler ve milletvekilleri yeminlerini yapmışlardır. İlk oturumu elliye yakın yüksek rütbeli subay izlemiştir²⁷⁵². Cumhurbaşkanıca Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilen; Kazım Orbay, Enver Akoğlu, Cevat Açıkalın ve Amil Artus ise 27 Ekim 1961'de yemin etmişlerdir²⁷⁵³. Cumhurbaşkanlığı kontenjanından daha sonra senatör olanlar da yemin ederek göreve başlamışlardır²⁷⁵⁴.

Millet Meclisi, 26 Ekim 1961'de açılmış, ilk toplantıya İsmet İnönü'nün rahatsızlığı nedeniyle Yakup Kadri Karaosmanoğlu başkanlık yapmıştır²⁷⁵⁵. Millet Meclisi, YTP'li bir milletvekilinin mazbatasının reddi nedeniyle 449 kişi ile çalışmalarına başlamış ve dönem sonunda bu sayı 435'e kadar düşmüştür²⁷⁵⁶. 26 Ekim 1961'de Millet Meclisi Başkanlığı için yapılan ilk tur seçimlerde Yusuf Azizoğlu 140, Abdülhak Kemal Yörük 118 oy almış ve 4 kişi de çekimser kalmış, üçte iki çoğunluk elde edilememiştir²⁷⁵⁷. 27 Ekim 1961'de yapılan oylamada Yusuf Azizoğlu 205, Abdülhak Kemal Yörük 58 oy almış ve 2 kişi de çekimser oy kullanmıştır. İkinci turda da üçte iki çoğunluk elde edilememiştir²⁷⁵⁸. Üçüncü tur oylamada ise Yusuf Azizoğlu 217, Avni Doğan 166, Abdülhak Kemal Yörük 53 oy almış ve 4 kişi de çekimser oy kullanmıştır²⁷⁵⁹. Dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci tur oylamalarda Millet Meclisi Başkanı seçilememiştir²⁷⁶⁰. Nihayet Millet Meclisi Başkanlığı için 1 Kasım 1961'de yapılan dokuzuncu tur oylamada 348 kişi oy kullanmıştır. Fuat Sirmen 227, Kasım Gülek 11, Nihat Erim 8, Fethi Çelikbaş, Ekrem Alican, İhsan Köknel, Yakup

²⁷⁵⁰ *TBMMTD*, 25 Ekim 1961, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 2.

²⁷⁵¹ *TBMMTD*, 25 Ekim 1961, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 3.

²⁷⁵² *Son Havadis Gazetesi*, 26 Ekim 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Büyük Millet Meclisi Dün Toplandı", 26 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁵³ *TBMMTD*, 27 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 13.

²⁷⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, 31 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁵⁵ *MMTD*, 26 Ekim 1961, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 2.

²⁷⁵⁶ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 332.

²⁷⁵⁷ *MMTD*, 26 Ekim 1961, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 12.

²⁷⁵⁸ *MMTD*, 27 Ekim 1961, Birinci Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 1, s. 17.

²⁷⁵⁹ *MMTD*, 27 Ekim 1961, Birinci Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 1, s. 21.

²⁷⁶⁰ *MMTD*, 27 Ekim 1961, Birinci Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 1, s. 22; *MMTD*, 28 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 26; *MMTD*, 28 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 27; *MMTD*, 28 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 35; *MMTD*, 28 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 35; *Milliyet Gazetesi*, "Başkanlar Seçilemedi", 28 Ekim 1961, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 29 Ekim 1961, s. 1.

Kadri Karaosmanoğlu birer oy almışlar ve 98 kişi de çekimser kalmıştır. Böylece Millet Meclisi Başkanlığına Fuat Sirmen seçilmiştir²⁷⁶¹.

Millet Meclisi Başkanlığına YTP'den aday olan Yusuf Azizoğlu, 28 Ekim 1961 tarihli toplantıda adaylıktan çekilmiştir. Azizoğlu seçimlerle ilgili şunları söylemiştir: “Günlerdir müzmin bir şekilde devam edip giden Millet Meclisi Başkanlık seçimi buhranına bir nihayet vermek maksadıyla adaylığımı geri alıyorum. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin süratle muhtaç olduğu Başkanlık Divanının bir an evvel teşekkülü zaruretini idrak ve kabul ederek bu kararı verirken yapıcı bir iş yapmakta olduğum kanaatinde bulunduğumu hürmetlerimle arz ederim²⁷⁶².”

Cumhuriyet Senatosu da en yaşlı üye sıfatıyla Ethem Menemencioğlu başkanlığında 26 Ekim 1961'de toplanmıştır. Menemencioğlu, Senato açış konuşmasına; “İkinci Cumhuriyetimizin Senatosunu açma şerefi, en yaşlı üye sıfatıyla bana teveccüh etti” diyerek sözlerine başlamıştır²⁷⁶³. Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı için 167 üyenin katıldığı ilk turda İzzet Birant 89, Kazım Orbay 74, Remzi Birant 2 oy alırken 2 oy da boş çıkmıştır. Üçte iki çoğunluk elde edilemediği için seçimler ikinci tura kalmıştır²⁷⁶⁴. İkinci turda da üçte iki çoğunluk elde edilememiştir²⁷⁶⁵. Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı için 28 Ekim 1961'de yapılan üçüncü tura 165 üye katılmıştır. Kazım Orbay 7 oy alırken, AP listesinden Kayseri Bağımsız Senatörü Suat Hayri Ürgüplü 140 oy alarak Senato Başkanı seçilmiştir. Bu oylamada 18 oy ise boş çıkmıştır²⁷⁶⁶.

Trabzon Milletvekili Ali Rıza Uzuner, 27 Ekim 1961'de vermiş olduğu önergede, Milli Birlik Komitesi üyelerine tebriklerin iletilmesini talep etmiş ve şöyle demiştir: “2'nci Cumhuriyetimizin kuruluşunda üstün gayretler sarf ederek Milli İradeyi gerçekleştiren 27 Mayıs İnkılabımızın asil devrimcileri Milli Birlik Komitesi üyelerine

²⁷⁶¹ *MMTD*, 1 Kasım 1961, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 46; *Milliyet Gazetesi*, “Sirmen, nihayet seçildi”, 2 Kasım 1961, s. 1; *The Times*, Nov 2, 1961, p. 11; <http://0find.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD A&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS186081634&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

²⁷⁶² *MMTD*, 28 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 25.

²⁷⁶³ *CSTD*, 26 Ekim 1961, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 2.

²⁷⁶⁴ *CSTD*, 27 Ekim 1961, Birinci Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 1, s. 16.

²⁷⁶⁵ *CSTD*, 27 Ekim 1961, Birinci Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 1, s. 17.

²⁷⁶⁶ *CSTD*, 28 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 23; *Tercüman Gazetesi*, 29 Ekim 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “Ürgüplü, Senato Başkanı seçildi”, 29 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Ekim 1961, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 29 Ekim 1961, s. 1.

tebrik ve teşekkürlerimizin, Başkanlıkça duyurulmasını arz ve teklif ederim²⁷⁶⁷.” Yine Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin göndermiş olduğu telgraf, 1 Kasım 1961'de TBMM'de okunmuştur. Buna göre, 27 Mayıs İnkılabını yapan ordunun bir parçası olan Milli Birlik Komitesi ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in Türk Milletine verdiği sözün yerine getirildiği belirtilerek İkinci Cumhuriyetin hayırlı ve uğurlu olması temennisinde bulunulmuştur²⁷⁶⁸.

Yeni hükümet kurulana kadar Başbakanlık vazifesine vekaleten Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek, görevlendirilmiştir²⁷⁶⁹. Olağanüstü dönemden sonra Meclis'in ilk aylarında, milletvekillerinin maaşlarının gündeme taşınması halk nezdinde rahatsızlık yaratmıştır. YTP Mardin Milletvekili Esat Kemal Aybar'ın milletvekillerinin yılbaşını geçirecek paralarının olmadığına dair açıklaması üzerine, cami avlularında mendiller açılmış ve Meclis'e gönderilmiştir. Askeri müdahalelerle uğraşan Türkiye, 1962 yılına bu tür tartışmalarla girmiştir²⁷⁷⁰.

2.7.8. Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Ali Fuat Başgil'in Adaylık Meselesi

1961 yılı, Türkiye için birçok konuda hareketli bir yıl olmuştur. Cumhurbaşkanlığı konusu da yıl içerisinde çeşitli yerlerde sıkça konuşulmuştur. 27 Mayıs'ın ilk aylarında cumhurbaşkanlığına adaylık düşünmediğini belirten Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel, sonraki süreçte fikrini değiştirmiş gözükmektedir. Cemal Gürsel, 1960 yılı Ekim ayında Türk halkının istemesi durumunda bir yıl sonra yapılacak olan seçimlerden sonra cumhurbaşkanı olmak istediğini açıklamıştır²⁷⁷¹. Jay Walz da 18 Ekim 1960 tarihli yazısında, Cemal Gürsel'in bir yıl içerisinde yapılacak seçimlerde aday olmaya hazır olduğunu belirtmiştir²⁷⁷². Devlet Başkanı Cemal Gürsel, 1961 yılı içerisinde cumhurbaşkanlığına adaylık konusunun İsmet İnönü ile görüşülmesini arzulamıştır. Bu çerçevede Gürsel, Cihad Baban'ı İsmet İnönü'ye

²⁷⁶⁷ *TBMMTD*, 27 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 13.

²⁷⁶⁸ *TBMMTD*, 1 Kasım 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 17.

²⁷⁶⁹ *CSTD*, 1 Kasım 1961, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 29.

²⁷⁷⁰ İsen, 22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal, s. 39; Toker, İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965, s. 35; *Milliyet Gazetesi*, 30 Aralık 1961, s. 1.

²⁷⁷¹ *The Times*, Oct 18, 1960, p. 11;

<http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS184770386&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

²⁷⁷² *New York Times*, Oct 18, 1960; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 3. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115079859?accountid=9645>

göndermiştir. Gürsel'in cumhurbaşkanlığı konusunda olumsuz bir fikrinin olmadığını ve kendisinin de aday olmayı düşünmediğini belirten İnönü, zamanın henüz erken olduğunu ve konuyu seçimlerden sonra değerlendireceklerini belirtmiştir. İnönü'nün cumhurbaşkanlığına aday olmaması durumunda, bunu seçimlerden önce kamuoyuna açıklamasına dair Gürsel'in önerisi ise gerçekleşmemiştir. Baban'dan Gürsel'in diğer talebi ise, İnönü ile yapılacak toplantıda cumhurbaşkanlığı konusunun bizzat İnönü tarafından gündeme getirilmesi olmuştur. Toplantıda İnönü'nün cumhurbaşkanlığı konusunu gündeme getirmemesi üzerine ikinci kez çağrılan Baban, bu konunun kendi boyunu açacağını belirterek Gürsel'in huzurundan izin istemiştir²⁷⁷³.

Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel imzasıyla 25 Eylül 1961 tarihinde, Adalet Bakanlığı'na bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda Cemal Gürsel, bazı vatandaşların kendisine ve resimlerine karşı sözle veya fiille kötü davrandıklarını ve bunların da savcılıklarca takibata uğratıldığını belirttikten sonra bunların fevri ve gayri iradi olduğuna ve bu hareketlerden dolayı vatandaşlar hakkında takibat yapılmamasını, durumun savcılıklara bildirilmesini istemiştir²⁷⁷⁴. Bu durum, seçimler öncesinde vatandaşlarla sempatik ilişkiler kurma açısından önemli bir adım sayılabilir.

15 Ekim seçimlerinden sonra cumhurbaşkanlığına aday olduğunu açıklayan Cemal Gürsel²⁷⁷⁵, cumhurbaşkanlığı konusunda 18 Ekim 1961 tarihinde sorulan bir soruya şu cevabı vermiştir: "Benden başka kim olsun istiyorsunuz. Ben başladığım bir şeyi yarım bırakmam²⁷⁷⁶." Bu arada Cemal Gürsel, cumhurbaşkanlığına adaylık konusunda İsmet İnönü'den destek istemiştir. İnönü ise, CHP'nin desteğini garanti edemeyeceğini ancak, kendisinin de aday olmayacağını belirtmiştir. Bu açıklama, Gürsel'i rahatlatmıştır²⁷⁷⁷. Gazetecilerin 19 Ekim'deki bir sorusu üzerine de Gürsel, cumhurbaşkanlığına adaylığını koyacağını açıklamıştır²⁷⁷⁸.

Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde cuntacılık faaliyetleri yürüten Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 21 Ekim'de yapmış olduğu toplantıda, 25 Ekim'e kadar yeniden

²⁷⁷³ Baban, *Politika Galerisi*, s. 268, 270- 273; Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 74- 75.

²⁷⁷⁴ BCA, Dosya: A1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 1.10.4, 1-2.

²⁷⁷⁵ Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 99.

²⁷⁷⁶ *Tercüman Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁷⁷ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 121; *Son Posta Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1, 7; *Tercüman Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁷⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 20 Ekim 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Gürsel: adaylığımı koyacağım", 20 Ekim 1961, s. 1.

askeri bir müdahale kararı alınmıştı. 21 Ekim Protokolü üzerine harekete geçen idareciler ve siyasetçiler 24 Ekim’de Çankaya’da bir araya gelerek, Silahlı Kuvvetler Birliği’nin taleplerini kabul etmişlerdir. Üç maddelik Çankaya Protokolü’nün birinci maddesinde siyasi parti liderleri, cumhurbaşkanlığı için aday göstermeyeceklerini belirtmişler, Cemal Gürsel’in ise cumhurbaşkanı olmasını kabul etmişlerdir²⁷⁷⁹. Bu durum, Gürsel’in seçilme ihtimalini yükseltmiştir.

Cuntacı askerler, 15 Ekim’den sonra sık sık Cemal Gürsel’in cumhurbaşkanlığına ve İsmet İnönü’nün de başbakanlığa seçilmesi konusunda telkinlerde bulunmuşlardır. Ferruh Bozbeyli, 1961 seçimlerinden sonra İstanbul’dan Ankara’ya gelirken halkın birçok yere “Cumhurbaşkanı Ali Fuat Başgil” yazarak taleplerini dile getirdiklerini belirtmiştir. Bu durum Ankara’daki muhalif grupları harekete geçirmiştir²⁷⁸⁰. Başgil’in adaylığı AP çevrelerinde sıkça dillendirilmeye başlamıştır²⁷⁸¹. Cumhurbaşkanlığı konusunda AP’de bir ikilik ortaya çıkmış ve bu kapsamda; Gümüşpala ve ekibi Cemal Gürsel’in adaylığını desteklerken, Kamuran Evliyaoglu’nun öncülüğündeki diğer kesim ise Ali Fuat Başgil’i desteklemiştir²⁷⁸². Başgil ise, seçimlerden önce yaptığı açıklamada vatandaşların istemesi durumunda cumhurbaşkanlığına aday olabileceğini açıklamıştır²⁷⁸³. Bu arada AP’li Sadettin Bilgiç’in evinde farklı partilere mensup milletvekili ve senatörler toplantılar yapmakta ve gelecek günler için konuşmaktadırlar. Burada da cumhurbaşkanlığı için, Başgil’in adaylığı konusunda fikir birliğine varılmıştır. Hatta Başgil’in Ankara’ya gelişinde karşılama için bir heyet oluşturulmuştur²⁷⁸⁴. AP ve YTP milletvekilleri ile senatörlerden 10’u Yüksel Palas’ta da bir toplantı yapmışlardır. Bu gizli toplantıda da Başgil’in destekleneceği belirtilmiştir²⁷⁸⁵. Aynı günlerde AP Genel Başkanı Gümüşpala ise, Başgil’in adaylığında ısrar edilmesi durumunda partiden çekileceğini belirtmiştir²⁷⁸⁶.

²⁷⁷⁹ 17- 18 Ekim 1961 tarihlerinde de cumhurbaşkanlığı konusu, partilerin ilk gündemi olmuştur. Siyasi partiler büyük bir çoğunlukla Cemal Gürsel üzerinde durmaktadırlar. *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Ekim 1961, s. 1; Yazıcı, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 75.

²⁷⁸⁰ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 161- 162.

²⁷⁸¹ *Son Havadis Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁸² *Milliyet Gazetesi*, “Adalet Partisi’nde ikilik”, 22 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁸³ *Milliyet Gazetesi*, “Başgil, halk isterse başkan adayı olacak”, 23 Ağustos 1961, s. 1.

²⁷⁸⁴ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 85; *Son Havadis Gazetesi*, 21 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁸⁵ *Milliyet Gazetesi*, “On AP ve YTP milletvekili dün gizli bir toplantı yaptı”, 23 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁸⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Ekim 1961, s. 1.

Adalet Partisi listesinden Samsun Senatörü seçilen Ali Fuat Başgil, Cenevre'den 21 Ekim'de hareket etmeyi planlarken, kalabalık bir topluluğun İstanbul'da kendisini beklediğini öğrenince, dönüşü bir gün ertelemiş ve 22 Ekim 1960'ta hareket etmiştir. Başgil, İstanbul'a geç gelmesine rağmen önemli bir kalabalık tarafından karşılandığını belirtmiştir²⁷⁸⁷. Yurda dönen Başgil, cumhurbaşkanlığına yeşil ışık yakmıştır²⁷⁸⁸. Bu arada Başgil'in İsviçre'den geleceğini öğrenen Milli Birlik Komitesi, Kamil Karavelioğlu'nu İstanbul'a göndermiştir. Karavelioğlu, konuyla ilgili olarak Örfi İdare Kumandanı Cemal Tural ve Kurmay Başkanı Albay Emin Aytekin ile görüşmüştür. Karavelioğlu, Başgil'in Ankara'ya gönderilmemesini talep etmiş, ancak bu plan gerçekleşmemiştir²⁷⁸⁹. İstanbul'dan Ankara'ya dostları ve milletvekilleriyle birlikte giden Başgil, trenin her durduğu yerde halkın tezahürat ve sevgisiyle karşılandığını ve vatandaşların kendisini cumhurbaşkanı olarak görmek istediğini belirtmiştir²⁷⁹⁰. 24 Ekim 1961'de Ankara'ya gelen Başgil, milletin kendisini istediğini ve bu nedenle cumhurbaşkanlığına adaylığını koyacağını açıklamıştır²⁷⁹¹. Ankara'da büyük bir kalabalıkla karşılanan Başgil²⁷⁹², trenden indikten sonra Barikan Oteli'ne yerleşmiştir²⁷⁹³.

Ankara'da otele ulaştıktan sonra kendisine ziyaretlerin başladığını belirten Ali Fuat Başgil; AP, YTP ve CKMP milletvekillerinin gruplar halinde ziyarete geldiklerini ve gelenlerin hepsinin cumhurbaşkanlığına aday olmasını istediklerini belirtmiştir. Ayrıca, bu konuda seçmenlere söz verdiklerini de belirtmişlerdir. Başgil'in adaylığını koymayacağına dair söylentiler üzerine bir grup milletvekili kendisinden adaylık beyannameyi almıştır. Bu arada Başgil'in Başbakanlık'tan çağırılması üzerine arkadaşları, cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmesini isteyeceklerini ve kesinlikle geri adım atmaması gerektiğini söylemişlerdir. Tahsin Demiray, Fethi Tevetoğlu, Ali Fuat Alişan, Şadi Pehlivanoğlu ve başka birkaç milletvekili ile Başbakanlığa gittiklerini belirten Ali Fuat Başgil, kendilerini Fahri Özdilek ve Sıtkı Ulay'ın karşıladığını belirtmiştir. Oturup kahve içtiklerini belirten Başgil, şunları belirtmiştir: “Ben, saf adam, sanki bu davet sırf bir tanışma ve görüşme daveti imiş gibi, uzun konuşmalara

²⁷⁸⁷ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 93- 94.

²⁷⁸⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 24 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁸⁹ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 162- 164; Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 172.

²⁷⁹⁰ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 95.

²⁷⁹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 1.

²⁷⁹² Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 96.

²⁷⁹³ *Milliyet Gazetesi*, “Başgil, Başkanlığa adaylığını koyuyor”, 25 Ekim 1961, s. 1, 5; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 86.

daldım. Hükümet ve idareden söz açarak fikir beyanına giriştim.” Bu konuşmada Başgil, seçim sistemlerinden, seçmenlerden ve seçmenin taleplerinden bahsetmiştir²⁷⁹⁴. Sıtkı Ulay da, bu görüşmeyi teyit etmiş ve Başgil’in kalabalık AP’li bir grupla Başbakanlığa geldiğini belirtmiştir. Görüşme sırasında içeriye sadece Başgil ve Tahsin Demiray’ı aldıklarını belirtmiştir. Eski dönemlere ait sohbet yapıldıktan sonra hocayı fazla umutlandırmamak için konuya girdiklerini belirten Sıtkı Ulay, şunları söylemiştir: “Sayın profesöre durumu olduğu gibi, bütün çıplaklığı ile anlattım. Ben anlatmaya devam ettikçe, profesörün kızarmış olan rengi sararmaya başladı. Bu durum karşısında beyhude yere zahmet edip de cumhurbaşkanlığına adaylığını koymamasını ve koydurmamalarını, zaten dizginlerin elimizden çıkmak üzere olduğunu, farzımuhal kendileri seçilirse belki benim de şahsen artık dağa çıkmak zorunda kalacağımı sıralayarak konuşmamı bitirdim²⁷⁹⁵.” Buradaki görüşmede Ulay ve Özdilek, iktidarı elinde tutan bir cuntadan bahsetmişler ve onların Başgil’in aday olmasını istemediklerini, aday olması durumunda hayatını garanti edemeyeceklerini belirtmişlerdir²⁷⁹⁶.

Ali Fuat Başgil, cumhurbaşkanlığı adaylığından vazgeçmeden önce AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ve CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ile ayrı ayrı görüşmüştür. Her iki lider de Çankaya’da askerlerle ve diğer liderlerle yapılan toplantıda cumhurbaşkanlığına aday göstermeyeceklerini ve Cemal Gürsel’in desteklenmesi konusunda söz verdiklerini belirtmişlerdir. Bu görüşmede Bölükbaşı, Başgil’in cumhurbaşkanlığına aday olmamasını, senatör olarak kalmasını istemiştir²⁷⁹⁷. Başgil ise, adaylık için arkadaşlarına beyanname ile söz verdiğini ve sözden dönmenin kendisi için haysiyet kırıcı olacağını belirtmiştir. Bu nedenle Başgil, cumhurbaşkanlığı adaylığından çekileceği gibi senatörlükten de istifa etmesinin daha onurlu bir davranış olacağını belirtmiş ve süngü ucunda kukla olmayı istemediğini vurgulamıştır²⁷⁹⁸. Sıtkı

²⁷⁹⁴ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil’in Hatıraları*, s. 96- 100.

²⁷⁹⁵ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 231; Ulay, *Giderayak*, s. 73; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 226.

²⁷⁹⁶ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil’in Hatıraları*, s. 100- 101; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 160; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 185- 191; Ulay, *Giderayak*, s. 74; Nimet Arzık, *Demirel’in İçi-Dışı*, Milliyet Yayınları: 50, İstanbul 1985, s. 100; Şahoğlu, *A.P. ’nin İçyüzü*, s. 68; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 175; Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 175- 176; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 147.

²⁷⁹⁷ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil’in Hatıraları*, s. 104- 107; Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 231- 232.

²⁷⁹⁸ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil’in Hatıraları*, s. 101- 102, 108; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 228.

Ulay ve Fahri Özdilek'in Başbakanlık'ta kendisiyle yaptığı görüşmeden sonra konuyu gece boyunca düşünen Başgil, nihayet memleketi yeni bir felakete sürüklememek için adaylıktan çekilme kararı almıştır²⁷⁹⁹.

Cumhuriyet Senatosu Üyesi Ali Fuat Başgil, 25 Ekim 1961'de TBMM Başkanlığı'na göndermiş olduğu dilekçede; "Gördüğüm lüzum üzerine Senatörlük vazifesinden istifa ettim. Kabulünü rica eder, saygılarını sunarım." demiştir²⁸⁰⁰. Meclis'in ilk gününde Ali Fuat Başgil gibi Cemal Madanoğlu da istifa etmiştir²⁸⁰¹. Başgil, istifa dilekçesini yazdıktan sonra, sabah saatlerinde bir taksi ile İstanbul'a hareket etmiştir. Başgil, otelden ayrıldıktan sonra Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın birkaç maiyetiyle birlikte otele geldiğini ve kendisiyle görüşmek istediğini öğrenmiştir²⁸⁰². Birkaç gün sonra gazetecilerle görüşen Başgil, adaylık öncesi çeşitli görüşmeler yaptıktan sonra adaylıktan çekilmeye ve istifaya mecbur olduğunu ifade etmiştir. Kendisine güvenenlere aday olacağına dair söz verdiğini vurgulayan Başgil, cumhurbaşkanlığı adaylığında sözünü tutamamanın verdiği bir duyguyla senatörlükten de istifa ettiğini belirtmiştir²⁸⁰³.

26 Ekim 1961 tarihli cumhurbaşkanlığı seçimleri esnasında, Meclis içi ve dışında Silahlı Kuvvetler Birliği'ne bağlı silahlı subaylar görev yapmışlardır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ait sayımlar tamamlanana kadar hiç kimse dışarı çıkarılmamıştır²⁸⁰⁴. Cumhurbaşkanlığı oylamasına 607 üye katılmıştır. Cemal Gürsel'in tek aday olarak katıldığı seçimlerde 434 oyu alan Orgeneral Cemal Gürsel, Türkiye'nin 4. Cumhurbaşkanı seçilmiştir²⁸⁰⁵. Oyların 156'sı boş çıkmış, 3'ü geçersiz sayılmış, 3'ü

²⁷⁹⁹ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 121; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 309; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 86; Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 102.

²⁸⁰⁰ *TBMMTD*, 25 Ekim 1961, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 1, s. 3; *Milliyet Gazetesi*, "A. F. Başgil dün Senato üyeliğinden istifa etti", 26 Ekim 1961, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 26 Ekim 1961, s. 1.

²⁸⁰¹ *Son Havadis Gazetesi*, 26 Ekim 1961, s. 1.

²⁸⁰² Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 108- 109; *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Ekim 1961, s. 1.

²⁸⁰³ *Milliyet Gazetesi*, "Başgil, istifaya mecbur oldum, dedi", 28 Ekim 1961, s. 1, 5; Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 178.

²⁸⁰⁴ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 122; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 195.

²⁸⁰⁵ *TBMMTD*, 26 Ekim 1961, Birinci Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 1, s. 9; *Son Havadis Gazetesi*, 27 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Ekim 1961, s. 1; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 169; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 122; Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 100; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 176; Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 154;

de çekimser oy şeklinde kullanılmıştır. Aday olmadıkları halde İsmet İnönü'ye 6, Başgil, Bölükbaşı, Karaosmanoğlu, Ürgüplü ve Menemencioglu'na da birer oy kullanıldığı anlaşılmıştır²⁸⁰⁶. Ferruh Bozbeyli, AP grubu içerisinde beyaz oy kullanılması, yani boş kağıt verilmesi konusunda bir ağırlık oluştuğunu belirtmiştir. Bozbeyli, dinleyici sıralarından albay veya yarbay rütbesinde birisinin AP grubuna eğilerek “ulan eşek oğlu eşekler” diye bağırdığını ve buna karşılık da emekli bir paşa olan İzmir Milletvekili Mehmet Ali Aytaç'ın ona doğru yönelerek; “eşek oğlu eşek sensin” diye bağırdığını belirtmiştir²⁸⁰⁷. Başgil, üçte ikisi demokrat cephe milletvekillerinden oluşan bir Meclis'te üçte birin daha tesirli olduğunu belirtmiştir²⁸⁰⁸. Seçim sonuçlarından anlaşılacağı gibi, yüksek oranda boş oy kullanılmıştır. Bu oyların büyük çoğunluğu Ali Fuat Başgil'in adaylığını isteyen AP'lilerden oluşmaktadır²⁸⁰⁹.

26 Ekim 1961 tarihli cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Silahlı Kuvvetler Birliği'nin baskısı ile Cemal Gürsel'in seçilmesi sağlanmıştır. Cemal Gürsel, askeri üniformasını çıkararak sivil hükümetin başına geçmiş olsa da, seçilmesindeki usul nedeniyle sonrasında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinde askerin etkili olma isteğine kapı aralanmıştır²⁸¹⁰. Özetle Silahlı Kuvvetler, Cumhurbaşkanlığı makamını gözetleme ve denetleme yeri olarak görmüş ve burayı sürekli kontrol altında tutmayı amaçlamıştır²⁸¹¹. New York Times'ın 30 Ekim 1961 tarihli sayısında, cuntanın Meclis'te ve hükümet kararlarında etkin olmaya devam edeceği vurgulanmıştır²⁸¹². Antidemokratik usullerin uygulandığı bu seçimlere karşı Türk basını, gerekli tepkiyi gösterememiştir²⁸¹³.

Cemal Gürsel'in ilk turda seçilmesi üzerine Meclis'te bulunan yüze yakın subay ayağa kalkarak coşkuyla Gürsel'i alkışlamışlardır²⁸¹⁴. Buna karşılık Sadettin Bilgiç,

New York Times, Aug 30, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 6. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115498672?accountid=9645>

²⁸⁰⁶ *Tercüman Gazetesi*, 27 Ekim 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “2. Cumhuriyetin İlk Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel”, 27 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ekim 1961, s. 1.

²⁸⁰⁷ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 175- 176.

²⁸⁰⁸ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 110.

²⁸⁰⁹ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 148.

²⁸¹⁰ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 20, 437; Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 110; *New York Times*, Oct 27, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 7. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115265896?accountid=9645>

²⁸¹¹ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 440.

²⁸¹² *New York Times*, Oct 30, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 28. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115320340?accountid=9645>

²⁸¹³ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 152.

²⁸¹⁴ Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 188.

seçimlerden sonra Gürsel'in Meclis'e gelişinde ayağa kalkmadıklarını ancak, dinleyici localarından tahrik edici sözler işittiklerini belirtmiştir²⁸¹⁵. Bu arada Orgeneral Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanlığı'nın 1 Kasım 1961 tarihli yazısı ve 42 sayılı Kanunun 1. maddesine istinaden Bakanlar Kurulu'nca 3 Kasım 1961 tarihinde emekliye sevk edilmiştir²⁸¹⁶. Gürsel, 22 Kasım 1961'de de Başbakanlığı ziyaret ederek vedalaşmıştır²⁸¹⁷. Bütün bu bilgilerden hareketle, 26 Ekim 1961 tarihli cumhurbaşkanlığı seçimi, demokrasimiz açısından eksik not almıştır. Cemal Gürsel'den başka kişilere aday olma imkanı verilmeyerek demokratik olmayan bir usul belirlenmiştir. Bu durum, cumhurbaşkanlığı seçimleri için kötü bir örnek oluşturmuştur.

²⁸¹⁵ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 88.

²⁸¹⁶ BCA, Dosya: 11127, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 162.57.16.

²⁸¹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 23 Kasım 1961, s. 1.

3. BÖLÜM

KOALİSYONLU YILLAR VE MİLLETİN DEMOKRASİ TERCİHİ

3.1. İlk Koalisyon Hükümetini Kurma Çalışmaları

15 Ekim 1961 seçimleri yapılmış ve 25 Ekim 1961’de de Meclis açılarak 27 Mayıs’tan itibaren idareyi elinde tutan Milli Birlik Komitesi görevini tamamlamıştır. Komite üyeleri tabii senatör olmuş, Milli Birlik Komitesi Başkanı da Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Sıra yeni bir hükümetin kurulmasına gelmiştir. Seçim sonuçları tek başına bir iktidar kurulmasına imkan vermemekle birlikte millet, partilerin el ele vererek hareket etmelerini beklemiştir. Bu süreçte Türk Milleti’nin en büyük arzusu, huzurlu bir ortamın tesisi olmuştur²⁸¹⁸. Seçimlerden sonra ilk düşünülen koalisyon önerisi, dört partinin birlikte kurması yönünde olmuştur. Cemal Gürsel de Türkiye’de barışın ve işbirliğinin sağlanması ve demokrasinin geleceği açısından en iyi yolun dört partinin koalisyon kurması olduğunu belirtmiştir²⁸¹⁹. Seçimlerden sonra siyasi partileri ziyaret eden Milli Birlik Komitesi üyeleri de, “milli koalisyon” konusu üzerinde durmuşlardır²⁸²⁰. Milli koalisyon düşüncesi ile, diğer partilerin CHP’ye karşı kendi aralarında koalisyon kurması engellenmek istenmiştir²⁸²¹. Sıtkı Ulay, milli koalisyon hükümeti üzerine değerlendirmede bulunmuş ve “her partinin üstünde Milli Menfaat Partisi vardır” demiştir²⁸²². Basında da kurulacak milli bir hükümetin; idarede istikrarı, ekonomide inkişafı, vatandaşlar arasında eşitlik ile güvenliği sağlayacağı ve dış itibarın yükseltileceği belirtilmiş ve partilerden bu konuda vatanperverlik beklendiği

²⁸¹⁸ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, “Türkiye’de huzur”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ekim 1961, s. 2; *Son Havadis Gazetesi*, 18 Ekim 1961, s. 1.

²⁸¹⁹ *New York Times*, Oct 20, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 7. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115331488?accountid=9645>

²⁸²⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Ekim 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, “MBK partilerin bir milli koalisyon teşkilini istiyor”, 18 Ekim 1961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1; *Son Posta Gazetesi*, 18 Ekim 1961, s. 1.

²⁸²¹ Neziroğlu, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 120; *Tercüman Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1.

²⁸²² *Tercüman Gazetesi*, 21 Ekim 1961, s. 1.

vurgulanmıştır²⁸²³. Kimi yazarlar da demokrasinin ve partililiğin milletin düşman ordugahlara ayrılması anlamına gelmediğine işaret ederek, koalisyonun kurulmasının birlikteliğe katkı sağlayacağını belirtmişlerdir²⁸²⁴.

Seçimlerden çıkan sonuçlar ve koalisyon konusu, yabancı devlet temsilcileri tarafından yakından takip edilmiştir. ABD Büyükelçisi Hare, 26 Ekim 1961'de ABD'nin Fransız Büyükelçisi'ne bir telgraf göndermiştir. Hare, Türkiye'de halkın bir an önce sivil yönetime geçilmesi konusunda bir görüşe sahip olduğunu belirtmiştir. Seçimlerle birlikte tek başına bir iktidarın söz konusu olmadığını belirten Hare, askeri kanadın dört partinin birlikte koalisyon kurmasını istediğini ve böylece istedikleri gibi gücü ellerinde tutmayı hesapladıklarını belirtmiştir²⁸²⁵.

Yeni hükümet kuruluncaya kadar Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek'in Başbakanlık vazifesini de yürütmesi 28 Ekim 1961 tarihli Cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile Millet Meclisi'ne bildirilmiştir²⁸²⁶. 26 Ekim'de Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel, Başbakan olarak İsmet İnönü'yü istememektedir. Bu nedenle, yeni hükümeti kuracak bir kişi üzerinde çalışmıştır. Buna karşılık Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, Çankaya Köşkü'ne çıkarak Silahlı Kuvvetlerin Başbakan olarak İsmet İnönü'yü görmek istediğini belirtmiş ve hükümeti İnönü'nün derhal kurması gerektiğini söylemiştir²⁸²⁷. Ordunun isteği üzerine Gürsel, İnönü'yü hükümeti kurma görevi için Çankaya'ya davet etmiştir²⁸²⁸.

15 Ekim 1961 seçimleri yeni bir durum ortaya çıkarmış ve koalisyonlu hükümetler yeni bir seçime kadar kaçınılmaz hale gelmiştir²⁸²⁹. Sonucun koalisyondan yana olması nedeniyle, siyasi partiler görüşlerini açıklamaya başlamışlardır. AP, CKMP ve YTP; CHP ile koalisyon kurmak istemedikleri gibi YTP ve CKMP aynı zamanda AP ile de ittifak kurmayı düşünmemişler²⁸³⁰. Seçimlerin ortaya koyduğu tabloya göre, ya CHP ve diğer partilerden birisinin koalisyonu, ya da diğer üç partinin ittifakı ile bir

²⁸²³ Cihat Baban, "Kurtarıcı Çare: Milli Hükümet", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1961, s. 2.

²⁸²⁴ Cevat Fehmi Başkut, "Anadolu... Anadolu, Allah'ım sen vatanımı koru!", *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Ekim 1961, s. 2.

²⁸²⁵ *Foreign Relations of the United States, 1961- 1963*, Document 372, p. 712- 714.

²⁸²⁶ *MMTD*, 28 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 34.

²⁸²⁷ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 14- 15.

²⁸²⁸ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 228.

²⁸²⁹ Haldun Taner, "Kaçınılmaz zorunluk: Koalisyon", *Tercüman Gazetesi*, 22 Ekim 1961, s. 1.

²⁸³⁰ Muammer Yaşar, "Burası Ankara...", *Tercüman Gazetesi*, 22 Ekim 1961, s. 2; Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kılıklı Bir Ara Rejim 1960- 1961*, s. 302.

hükümetin kurulması mümkün gözükmemektedir²⁸³¹. CHP'nin hükümette olmasını istemeyenler, AP- YTP ittifakı üzerinde durmuşlardır. Bu arada YTP Genel Başkanı Ekrem Alican da, CHP ile koalisyonu asla düşünmediklerini belirtmiştir²⁸³². Bu süreçte CHP ile ittifak kurmak istemeyen bazı AP'liler, YTP'lilerle müzakerelere başlamışlardır²⁸³³. AP sözcüsü, yaptığı açıklamada CHP dışındaki partilerle koalisyon gidebileceklerini açıklamıştır²⁸³⁴. AP Genel İdare Kurulu üyeleri de CHP ile koalisyon yapmama kararında olduklarını açıklamışlardır²⁸³⁵. AP ve YTP'liler CHP ile koalisyon kurmak istememelerine rağmen, Silahlı Kuvvetler Birliği mensupları karşı devrimci oldukları için AP ve YTP'nin ittifak kurmasını istememişler ve engel olmaya çalışmışlardır²⁸³⁶.

Kasım ayına girildiğinde üçlü koalisyon konuşulmaya başlamıştır²⁸³⁷. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, hükümet buhranına çözüm bulmak için “döner kabine” usulünü ortaya atmıştır. Bu sisteme göre başbakanlık rotasyonla üç parti arasında sekiz aylık dönemler halinde değişecektir²⁸³⁸. Ankara'dan iki talebesi ve milletvekili olan Ferruh Bozbeyle ve Arif Hikmet'in 7 Kasım 1960'ta kendisine geldiğini belirten Ali Fuat Başgil, Ankara'ya gelmesini istediklerini belirtmiştir. Üç partinin birlikte bir hükümet kurma temayülünde olduğunu belirten vekiller, Osman Bölükbaşı'nın buna yanaşmadıklarını belirtmişler ve Bölükbaşı'nı ikna etmek için arkadaşı olan Başgil'i Ankara'ya götürmek istemişlerdir. Bunun hayırlı bir iş olacağını düşünen Başgil, uçakla Ankara'ya hareket etmiş ve aynı akşam Bölükbaşı'nın evine giderek onu ikna etmeye çalışmıştır. Başgil, uzun süre uğraşmasına rağmen iknada başarılı olamamıştır. Bölükbaşı'na göre böyle bir koalisyonla askerler müsaade etmezlerdi²⁸³⁹. Hem bu düşünceden hem de ilerleyen zamanda alternatif olma düşüncesinden olsa gerek CKMP, muhalefet görevini yürütme kararında olduğunu açıklamıştır²⁸⁴⁰.

Cemal Gürsel, İsmet İnönü ile yaptığı görüşmede AP- YTP tarafından kurulacak hükümetin CHP tarafından desteklenmesini istemiştir. İnönü ise, parti kurullarıyla

²⁸³¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 9- 10.

²⁸³² *Son Posta Gazetesi*, 17 Ekim 1961, s. 1.

²⁸³³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Ekim 1961, s. 1.

²⁸³⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1.

²⁸³⁵ *Milliyet Gazetesi*, “AP; CHP ile koalisyon istemiyor”, 21 Ekim 1961, s. 1.

²⁸³⁶ Karpuz, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 295.

²⁸³⁷ *Milliyet Gazetesi*, 5 Kasım 1961, s. 1.

²⁸³⁸ *Milliyet Gazetesi*, 8 Kasım 1961, s. 1.

²⁸³⁹ Başgil, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, s. 114- 116.

²⁸⁴⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 9- 10.

konuyu görüşeceğini belirtmiştir. Gürsel, başbakanın CHP'den olması durumunda kim olacağını da sormuştur. İnönü de partiyi yetkiyle temsil edecek birisinin olacağını belirtmiştir. Bütün bunlar Gürsel'in İsmet İnönü'nün başbakan olmasını istemediğine birer işarettir. Buna karşılık İsmet İnönü de muhalefette olmaktan rahatsızlık duymayacağını belirtmiş ve diğer üç partinin birlikte hükümet kurabileceğini belirtmiştir²⁸⁴¹. Gürsel, İsmet İnönü'yü başbakan olarak görmek istemezken, Silahlı Kuvvetler Birliği İnönü'den yana tavrını koymuştur²⁸⁴².

Koalisyon konusunu görüşmek üzere siyasi parti liderleri, Çankaya'da bir araya gelmişlerdir²⁸⁴³. Hükümet kurma görevini üzerine alan İsmet İnönü ise, parti liderleriyle görüşmeye başlamıştır²⁸⁴⁴. AP içerisindeki farklı görüşler, bazı kişileri kızdırmış gözükmektedir. Bu çerçevede AP Senatörü Sarıgöllü şunları söylemiştir: "Menfaatperestleri temizlemezsek bizim sonumuz da ya Yassıda veya ona benzer bir yerde neticelenir²⁸⁴⁵." Benzer açıklamalar eski askerlerden de gelmeye başlamıştır. Eski MBK Üyesi Kadri Kaplan, yaptığı açıklamada ihtilalin devam ettiğini, politikacıların koalisyon işine bir çare bulmaya mecbur olduklarını belirtmiştir²⁸⁴⁶. Bu arada AP, CHP ile koalisyon kurmadan önce CKMP ve YTP ile yaptığı çalışmalarını tebliğle 17 Kasım 1961'de gazetelerde yayınlamıştır. 1961 seçimlerinden sonra AP'nin YTP ve CKMP ile üçlü bir hükümet kurma girişiminde bulunduğu ancak, CKMP'nin hiçbir koalisyona girmek istememesi ve YTP'nin de AP ile yapacakları koalisyonun güçsüz olacağına dair inancı nedeniyle bir koalisyonun gerçekleşmediği belirtilmiştir²⁸⁴⁷.

AP, CHP ile koalisyonu düşünmemekle birlikte, Silahlı Kuvvetlerin baskısı ve memleketin genel durumu nedeniyle 16 Kasım 1961'de koalisyon kararı almıştır²⁸⁴⁸. AP'nin açıklamasına göre, İsmet İnönü'nün görevlendirmesinden sonra milli bir koalisyonun CKMP ve YTP'nin geri durması nedeniyle gerçekleştirilemediği belirtilmiş ve AP'nin mevcut siyasi, iktisadi, idari zorluklar ile vatanın ve milletin selameti, demokrasinin kökleştirilmesi için CHP ile koalisyon ortağı olma kararı verdiği ifade

²⁸⁴¹ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 16- 17.

²⁸⁴² Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 22.

²⁸⁴³ *Milliyet Gazetesi*, 10 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁴⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁴⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁴⁶ *Milliyet Gazetesi*, "Kadri Kaplan 'ihtilal devam ediyor' dedi", 15 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁴⁷ Adalet Partisi Genel Merkezi Propaganda Başkanlığı, *AP'nin Tebliği*, Orijinal Matbaa, Ankara 1961, s. 3.

²⁸⁴⁸ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 1.

edilmiştir²⁸⁴⁹. Bu çerçevede yapılan CHP ile AP arasındaki koalisyon görüşmeleri sona yaklaşmış ve Gümüşpala, bütün bakanlıklar konusunda CHP ile tam bir mutabakat içerisinde olduklarını belirtmiştir²⁸⁵⁰. AP tabanının CHP ile ittifak kurmayı istememesi nedeniyle Gümüşpala, başbakan yardımcılığını kabul etmemiştir²⁸⁵¹. İki karşıt partinin aynı koalisyonda yer alması, Türkiye tarihinde ilk tecrübe olacaktır²⁸⁵². Bu arada koalisyon hükümeti konusunda Amerika'dan Dana Adams Schmidt, 19 Kasım 1961 tarihli yazısında ilginç bir değerlendirmede bulunmuştur. Askeri cuntanın yeni hükümetin başarısız olacağı yönünde bir inancının olduğunu belirten Schmidt, bu nedenle sivil hükümeti başarısızlıktan dolayı iptal etmeyi düşündüklerini belirtmiştir. Schmidt, Amerika'da bulunan Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın cunta tarafından acil çağrıldığına dikkat çekerek, hükümetin iptali konusunda yardım talebinden bahsetmiştir²⁸⁵³. Bu arada Sunay, Amerika'dan döndükten sonra çeşitli açıklamalarda bulunmuş; “Amerika bizim hükümet kurmamız meselesi ile en az bizim kadar ilgileniyor” demiştir²⁸⁵⁴. Bütün bunlar, askeri darbeden sonra sivil idaresini kurmak isteyen Türkiye için, hiçbir şeyin kolay olmayacağını göstermektedir. Nihayet, koalisyonlu yıllar da Türkiye'nin birçok sıkıntı ile karşılaştığı yıllar olmuştur.

3.2. I. Koalisyon Hükümetinin (CHP-AP) Kurulması ve Hükümet Programı

10 Kasım 1961'de hükümeti kurma görevi Malatya Milletvekili İsmet İnönü'ye verilmiştir. Başlangıçta İsmet İnönü, bütün parti liderleriyle görüşmüştür. Hiçbir partinin CHP ile koalisyon kurmak istemediği bir ortamda, askeri müdahale olasılığı AP'yi CHP ile koalisyona yöneltmiştir²⁸⁵⁵. 1961 seçimlerinden sonra ilk koalisyon hükümeti, CHP ile AP arasında gerçekleştirilmiştir. Her iki parti arasındaki anlaşma, 16 Kasım 1961'de yayınlanan bir protokol ile açıklanmıştır²⁸⁵⁶. AP ile CHP'nin ortak koalisyon esaslarına dair imzalanan protokol, 17 Kasım tarihli gazetelerde

²⁸⁴⁹ Adalet Partisi Genel Merkezi Propaganda Başkanlığı, *AP'nin Tebliği*, s. 4.

²⁸⁵⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁵¹ Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 35.

²⁸⁵² Feridun Ergin, “Adalet Partili Bakanlar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁵³ *New York Times*, Nov 19, 1961; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 27. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115341654?accountid=9645>

²⁸⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, “Sunay, alanda kabineye dair izahat verdi”, 16 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁵⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 263; *Tercüman Gazetesi*, 12 Kasım 1961, s. 1; AP'nin birinci koalisyona girişindeki hareketin fedakarlık olduğunu belirten Nedim Evliya, kendi öz evine sığıntı gibi girdiğini ifade etmiştir. Nedim Evliya, “Yüzde kaç?”, *Son Havadis Gazetesi*, 28 Kasım 1963, s. 2.

²⁸⁵⁶ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 199; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 118.

yayınlanmıştır. 15 Ekim 1961 seçimlerinde tek başına bir iktidarın ortaya çıkmaması nedeniyle koalisyonlu bir hükümetin kurulması zorunluluğu anlatılmış, CHP ile AP'nin istikrarlı ve güven veren bir hükümet kurması zarureti ifade edilmiştir. Birden çok partinin koalisyon kurmasının parlamenter ve demokratik rejimin tabii ve kaçınılmaz bir neticesi olduğu vurgulanmıştır²⁸⁵⁷. Protokolde yeni Anayasa ile oluşturulan müesseselerin kurulmasının sağlanacağı, siyasi mücadelenin vatandaşlar arasında yaratmış olduğu ayrılıkların ortadan kaldırılmasının sağlanacağı, iktisadi durgunluğun giderilmesi için çalışılacağı, ziraat arazilerinin arazi vergilerinin kaldırılacağı, işçi davalarından tasarruf bonusu kesilmesine son verileceği, barış eksenli ve iyi komşuluk ilişkilerinde bir devletler ilişkisinin sürdürüleceği, amme hizmeti veren personelin rahat ve huzur içinde çalışmalarının sağlanacağı, memleketin aşırı sağ ve sol akımlardan korunacağı belirtilmiştir²⁸⁵⁸.

İsmet İnönü'nün başbakanlığında kurulan ilk koalisyon hükümeti, 20 Kasım 1961'de Cumhurbaşkanı tarafından atanmıştır. Bakanlar Kurulu; Başbakan, 5 devlet bakanı, 16 adet de diğer bakanlıklar olmak üzere toplam 22 kişiden oluşmuştur. İlk tanışma toplantısı da aynı gün saat 13.45'te yapılmıştır²⁸⁵⁹. 26. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine atanan bakanlar, Başbakanlık tarafından bütün kurumlara 20 Kasım 1961 tarihinde bildirilmiştir²⁸⁶⁰. Onaylanan Bakanlar Kurulu listesi, aynı gün Millet Meclisi'nde okunmuştur²⁸⁶¹. 21 Kasım 1961'de de Cumhuriyet Senatosu'na bilgi olarak sunulmuştur²⁸⁶². Cumhurbaşkanı Gürsel, ilk kabinenin İnönü'nün erişilmez meziyetleri ve AP'nin vatanperver davranışı sayesinde kurulduğunu belirtmiştir²⁸⁶³.

1961 seçimlerinden sonra CHP ve AP arasında kurulan bu hükümet; I. Koalisyon Hükümeti, VIII. İnönü Hükümeti ve 26. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti olarak adlandırılabilir²⁸⁶⁴. I. Koalisyon Hükümeti şu isimlerden oluşmuştur: Başbakan İsmet İnönü, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Akif Eyidoğan, Devlet Bakanları Turhan Feyzioğlu, Avni Doğan, Necmi Ökten, Nihat Su, Adalet Bakanı Sahir

²⁸⁵⁷ Adalet Partisi Genel Merkezi Propaganda Başkanlığı, *AP'nin Tebliği*, s. 5.

²⁸⁵⁸ Adalet Partisi Genel Merkezi Propaganda Başkanlığı, *AP'nin Tebliği*, s. 6- 7.

²⁸⁵⁹ *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 14- 15; *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Kasım 1961, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 21 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁶⁰ *BCA*, Dosya: P, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.829.6, 1.

²⁸⁶¹ *MMTD*, 20 Kasım 1961, Birinci Dönem, On ikinci Birleşim, Cilt: 1, s. 113; *Milliyet Gazetesi*, 21 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁶² *CSTD*, 21 Kasım 1961, Birinci Dönem, Yedinci Birleşim, Cilt: 1, s. 79.

²⁸⁶³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁶⁴ https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html

Kurutluoğlu, Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar, İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu, Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Maliye Bakanı Şefik İnan, Milli Eğitim Bakanı Hilmi İncesulu, Bayındırlık Bakanı Emin Paksüt, Ticaret Bakanı İhsan Gürsan, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Suat Seren, Gümrük ve Tekel Bakanı Şevket Pulatoğlu, Tarım Bakanı Cavit Oral, Ulaştırma Bakanı Cahit Akyar, Çalışma Bakanı Bülent Ecevit, Sanayi Bakanı Fethi Çelikbaş, Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Kamuran Evliyaoglu, İmar ve İskan Bakanı Muhittin Güven. Başbakanla birlikte 22 bakan bulunmakta, bunlardan 5'i Cumhuriyet Senatosu üyesi, 17'si ise milletvekillerinden oluşmaktadır²⁸⁶⁵. Cumhurbaşkanı Gürsel, Nasır Zeytinoglu ve Kemal Kurdaş'ın da bakan olarak kabineye alınmasını istemiştir. Bu teklif, parti hükümetlerinde partililerin yer almasının daha demokratik olacağı gerekçesiyle reddedilmiştir²⁸⁶⁶.

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, kendisinin koalisyon hükümetinde görev almayışını 18 Kasım 1961 tarihli teşkilata gönderdiği tamim ile açıklamıştır. Bu tamimde Gümüşpala, 17- 18 Kasım 1961 gecesi saat 00: 30'da hükümette mesuliyetin paylaşılmasına karar verildiğini ve bakanlıklarda paylaşım yapıldığını belirtmiştir. Başbakan yardımcılığı, iki devlet bakanlığı, ziraat bakanlığı, imar ve iskan bakanlığı, içişleri bakanlığı, basın ve turizm bakanlığı, gümrük ve tekelle bakanlığı, ticaret bakanlığı, sağlık bakanlığı ve ulaştırma bakanlığının Adalet Partisi'ne verilmesinin kararlaştırıldığını belirtmiştir. Gümüşpala, CHP ile yapılan koalisyonun milli birliği sağlamada yararlı olacağını ve iç- dış menfi cereyanlar karşısında birliği sağlama amacı güttüğünü belirtmiştir. AP Genel Başkanı Gümüşpala, kabinede görev almamasını hem kabineyi dışarıdan daha iyi murakabe etmek hem de teşkilatın başında, vatandaşların arasında olmayı arzuladığını belirtmiştir. Gümüşpala ayrıca, CHP ile yapılan koalisyon nedeniyle il ve ilçe idare kurullarından, vatandaşlardan gelen olumlu mesajlardan bahsetmiş ve bunun müşterek hükümet konusunda kendilerinin doğru bir şey yaptığını gösterdiğini belirtmiştir²⁸⁶⁷.

CHP- AP karma hükümetinin programı, her iki partinin seçim beyannamelerinde yer alan ortak esaslara göre hazırlanmıştır²⁸⁶⁸. Hükümet programı, bakanlıklar tarafından ilgili bölümlerin ayrı ayrı hazırlanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Hazırlanan ilgili

²⁸⁶⁵ BCA, Dosya: P, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.829.6, 2; MMTD, 20 Kasım 1961, Birinci Dönem, On İkinci Birleşim, Cilt: 1, s. 113- 114; Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁶⁶ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 27; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 230.

²⁸⁶⁷ Adalet Partisi Genel Merkezi Propaganda Başkanlığı, *AP'nin Tebliği*, s. 10- 11.

²⁸⁶⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 10.

bölümler, 23 Kasım'da Başbakanlığa gönderilmiş ve Bakanlar Kurulu da 25 Kasım'da programı tamamlamıştır²⁸⁶⁹. Bu kapsamda I. Koalisyon Hükümeti Programı, 27 Kasım 1961'de Millet Meclisi'nde bizzat Başbakan İsmet İnönü tarafından okunmuştur. Karma hükümet programını okuyan İnönü, bu hükümetin geçmişte misali olmayan bir durum oluşturduğunu belirtmiş ve bir araya gelmeleri ve bir dilden konuşmaları imkansız olan siyasi partilerin anlaşarak bir hükümet kurduklarını belirtmiştir²⁸⁷⁰. İnönü, bu hükümet döneminde siyasi mücadelelerin yarattığı çekişmenin huzura çevrilmesi için büyük imkanların mevcut olduğunu ve karşılıklı olarak demokratik rejimin prensipleri üzerinde görüş birliği içinde olduklarını belirtmiştir. Devlet kapısında ve amme müesseselerinde partizanlığı imkansız hale getireceklerini belirten Başbakan İnönü, vatandaşlar arasında huzuru temin etmek için bu hastalığın tedavisine ehemmiyet vereceklerini ifade etmiştir. Polis ve jandarmanın vatandaş gözündeki itibarını yükselteceklerini ifade eden İnönü, kalkınmada yatırımın ve planın önemine değinmiştir. Ayrıca, Devlet Planlama Teşkilatı'nın çalışmalarından ciddi olarak faydalanma amacıyla olduklarını belirtmiştir²⁸⁷¹. İşçi haklarının korunmasının hükümetin önemli bir meselesi olduğunu belirten İnönü, toplu sözleşme ve grev haklarını düzenleyici kanunların yapılacağını belirtmiştir²⁸⁷². Dış politikadaki esasın, "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin teşkil edeceği vurgulanmıştır²⁸⁷³. Başbakan İnönü, Silahlı Kuvvetlerin varlığının milletçe aziz bilindiğini belirtmiş ve bu milli müessesenin her bakımdan vazifesini ifa edecek kudrette olması için çalışacaklarını vurgulamıştır²⁸⁷⁴.

Siyasi af konusu, I. Koalisyon Hükümeti Programında yer almamıştır. Hükümet programını Meclis'te okumadan önce CHP Meclis Grubunda konuşan İsmet İnönü, genel af veya siyasi affın gerçekleştirilebilmesi için öncelikle memlekette huzur ve

²⁸⁶⁹ *Milliyet Gazetesi*, 23 Kasım 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 24 Kasım 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 26 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁷⁰ *MMTD*, 27 Kasım 1961, Birinci Dönem, On üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 118; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 1; İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, Burçak Yayınları, İstanbul 1968, s. 325; *Milliyet Gazetesi*, 28 Kasım 1961, s. 1, 5.

²⁸⁷¹ *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 2; *MMTD*, 27 Kasım 1961, Birinci Dönem, On üçüncü Birleşim, Cilt: 1, s. 118- 119; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 326, 344; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 4.

²⁸⁷² *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 7; İsmail Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, Burçak Yayınları, İstanbul 1968, s. 335.

²⁸⁷³ *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 10.

²⁸⁷⁴ Özdemir, *Rejim ve Asker*, s. 6.

sükunun sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Kardeşlik havasından sonra af konusunun gündeme gelebileceğini ve kendisinin de bu konuda çalışacağını belirtmiştir²⁸⁷⁵.

Başbakan İsmet İnönü, hükümet programını Cumhuriyet Senatosu'nda da 27 Kasım 1961'de okumuştur²⁸⁷⁶. Hükümeti programı üzerine konuşan Kars Senatörü Mehmet Hazer, memleket huzurunun ve demokrasinin gelişmesinde müşterek çalışmanın önemine değinmiş, programın açık kalplilik eseri olduğunu belirtmiştir. Hazer, bu koalisyon hükümetinin muallakta kalan devlet işlerinin, durgunluk krizi geçiren piyasanın, huzura muhtaç vatandaşların hasretle beklediği bir hükümet olacağını belirtmiştir. Afyon Karahisar Senatörü Celal Tevfik Karasapan da yapmış olduğu konuşmada ilk karma hükümetin nispi temsilin bir ürünü olduğunu belirtmiş ve şunları söylemiştir: “Hükümet Programında vatandaşlar arasında huzur ve iyi münasebetlerin kurulmasına, vatandaşların jandarma karakolundan ve köy muhtarlarından en yüksek idare makamına ve banka kredilerine kadar eşit muamele görmelerine ve bunun yanında milli iradenin kanun dairesinde bütün nüfuzunu iadeye aynı derecede bir önem verildiği görülmektedir. Hükümeti bu görüşünde tamamıyla tasvip ederken, muhtar seçimlerine gidilerek halkın demokratik haklarını kullanma imkanına bir an önce kavuşturulmasında geç kalmayacağından da emin bulunmaktayım. Bu suretle vatandaşlar arasındaki huzur da, köylerden başlamak suretiyle, gerçekleşmiş olacaktır²⁸⁷⁷.”

Hükümet programı hakkında konuşan Senatör Amil Artus, 27 Mayıs sonrası kurulan hükümetin hazırlamış olduğu programın ayrıntılarına girmeden esas noktaları üzerinde durmanın yerinde olacağını belirtmiştir. Artus, karma hükümetin milli huzur ve planlı kalkınma konusuna verdiği öneme dikkat çekmiş, vatandaşlar arasındaki huzur ve iyi niyetin tesisine çalışılacağı konusunun önemli olduğunu vurgulamıştır. Artus, hükümet programında bazı yuvarlak ifadeler kullanılmasının normal olduğunu, inceleme gerektiren konuların bir hafta gibi kısa bir sürede ortaya konulamayacağını belirtmiştir²⁸⁷⁸. Nihayet ilk karma hükümet programı hakkında 34 senatör görüşlerini aktarmış ve çeşitli temennilerde bulunmuştur. Bu sayı, toplam senatörler dikkate alındığında oldukça fazla bir oranı göstermektedir²⁸⁷⁹.

²⁸⁷⁵ *Milliyet Gazetesi*, 27 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁷⁶ *CSTD*, 27 Kasım 1961, Birinci Dönem, Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 1, s. 100- 112.

²⁸⁷⁷ *CSTD*, 29 Kasım 1961, Birinci Dönem, Onuncu Birleşim, Cilt: 1, s. 115- 116.

²⁸⁷⁸ *CSTD*, 29 Kasım 1961, Birinci Dönem, Onuncu Birleşim, Cilt: 1, s. 121- 122.

²⁸⁷⁹ *CSTD*, 29 Kasım 1961, Birinci Dönem, Onuncu Birleşim, Cilt: 1, s. 162- 163.

Birinci Koalisyon Hükümeti Programı, 30 Kasım 1961'de Millet Meclisi'nde görüşülmeye başlamıştır²⁸⁸⁰. YTP adına Ekrem Alican²⁸⁸¹, CKMP adına Ahmet Oğuz²⁸⁸², AP adına Burhan Apaydın²⁸⁸³, CHP adına İsmail Rüştü Aksal²⁸⁸⁴ hükümet programı üzerine birer konuşma yapmışlardır. Malatya Milletvekili İsmet İnönü tarafından kurulmuş olan Bakanlar Kurulu hakkında Anayasanın 103. maddesine göre 2 Aralık 1961'de Millet Meclisi'nde güven oylaması yapılmıştır. Bu oylamaya 351 kişi katılmış, 269 kişi güvenoyu verirken, 4 kişi güvensizlik oyu vermiş, 78 kişi de çekimser kalmıştır. Böylece CHP'den 12, AP'den de 10 bakanın olduğu bir karma hükümet kurulmuştur. Teşekkür konuşması yapan İsmet İnönü, hükümetin bütün çalışmalarında muhalefet partilerinin ve iktidar mesuliyeti taşıyan partilerin daima yardımlarına muhtaç olduğunu belirtmiştir²⁸⁸⁵. 2 Aralık'ta ilk karma hükümetin kurulması ile hükümetin karşı karşıya kaldığı en önemli problem, güven ve iç huzurun sağlanması konusu olmuştur. Bu dönemde kurulan karma hükümetler, hem halkın güven ve huzurunu temin etmek hem de Anayasa ile oluşturulan yeni kurumlara ait yasal düzenlemelerin yapılması ve bunların kuruluşunun sağlanmasını amaçlamıştır²⁸⁸⁶. Başbakan Yardımcısı Akif Eyidoğan, 6 Aralık 1961'de sorulan bir soru üzerine; hükümetin güvenoyu alıp işe başlamasıyla birlikte ihtilalin sona erdiğini belirtmiştir²⁸⁸⁷. Benzer bir açıklamayı da 1962 yılı başlarında İsmet İnönü yapmış, ikinci bir ihtilalin olmayacağını belirtmiştir²⁸⁸⁸.

İstanbul'dan Kılıç Ali, 3 Aralık 1961'de Başbakan İsmet İnönü'ye bir telgraf göndermiştir. Meclis'ten hükümetin güvenoyu almasından dolayı en samimi dilekleri ile tebrike başlayan Kılıç Ali, şahsi küskünlükleri bir kenara bırakarak bir memleket evladı olarak içten gelmekte olan duygularla yaptığını belirtmiştir. Kılıç Ali, memleketin sıkıntılarına İnönü'nün seyirci kalmayacağını, milletin makus talihini ve ıstırabını yenerek hakiki milli birliği şahsı etrafında toplama başarısı göstererek tekrar kendisine duyulan sevgi ve bağlılığın eski harareti derecesine ulaşacağına olan inancını belirterek

²⁸⁸⁰ *MMTD*, 30 Kasım 1961, Birinci Dönem, On beşinci Birleşim, Cilt: 1, s. 137.

²⁸⁸¹ *MMTD*, 30 Kasım 1961, Birinci Dönem, On beşinci Birleşim, Cilt: 1, s. 140- 143.

²⁸⁸² *MMTD*, 30 Kasım 1961, Birinci Dönem, On beşinci Birleşim, Cilt: 1, s. 144- 145.

²⁸⁸³ *MMTD*, 30 Kasım 1961, Birinci Dönem, On beşinci Birleşim, Cilt: 1, s. 154- 157.

²⁸⁸⁴ *MMTD*, 30 Kasım 1961, Birinci Dönem, On beşinci Birleşim, Cilt: 1, s. 158- 161.

²⁸⁸⁵ *MMTD*, 2 Aralık 1961, Birinci Dönem, On altıncı Birleşim, Cilt: 1, s. 179; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 242- 243; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 200; *Milliyet Gazetesi*, 3 Aralık 1961, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 29 Kasım 1961, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, 4 Aralık 1961, s. 1.

²⁸⁸⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 12.

²⁸⁸⁷ *MMTD*, 6 Aralık 1961, Birinci Dönem, On sekizinci Birleşim, Cilt: 1, s. 231- 232.

²⁸⁸⁸ *Tercüman Gazetesi*, 2 Şubat 1962, s. 1.

ve tazimlerini sunarak telgrafi sonlandırmıştır²⁸⁸⁹. Vehbi Koç da, 5 Aralık 1961'de Başbakan İnönü'ye göndermiş olduğu mektupta, İkinci Cumhuriyet'in ilk hükümetini kurma görevini kabul etmesi nedeniyle İnönü'ye teşekkür etmiştir. Koç, memleketin büyük bir çıkmazdan kurtulması için İnönü gibi tecrübeli bir devlet adamına sahip olmanın büyük bir şans olduğunu vurgulamıştır²⁸⁹⁰.

Birinci Koalisyon Hükümeti, bir buçuk yıl süren askeri idareden sonra yönetime gelmiştir. Hem askeri idarenin vermiş olduğu kimi olumsuzluklar hem de 1961 yılının kurak geçmesi nedeniyle hükümet, sıkıntıları yüklenmiş gözükmetedir²⁸⁹¹. Doğan Avcıoğlu gibi yazarlar ise kemer sıkma politikasının zorunluluğuna değinerek tek çıkar yolun “sosyalizm” olduğunu savunmuşlardır²⁸⁹². Birinci Koalisyon Hükümeti döneminde; 5 Mart 1962'de Tedbirler Kanunu, 22 Nisan 1962'de Anayasa Mahkemesi'ne ait kanun, 27 Mart 1962'de de 147'lerin dönüşüne dair kanun hazırlanmıştır. DPT, ilk beş yıllık planın çalışmalarını da büyük oranda bu dönemde tamamlamıştır²⁸⁹³. 27 Mayıs'tan 15 Ekim seçimlerine kadar iktidarda kalan Milli Birlik Komitesi, yeni Meclis ve Hükümetin görevine başlaması ile misyonunu tamamlamıştır. Ancak, askerin siyaset üzerindeki etkisi ortadan kalkmamıştır. Böyle bir ortamda iktidara gelen CHP- AP koalisyon hükümeti, bir taraftan toplumdaki yaraları sarmaya bir taraftan da ekonomik sorunların ortadan kaldırılmasına talip olmuştur. Sıkıntılarla dolu koalisyonlu süreç, 1965 seçimlerine kadar devam etmiştir.

3.3. I. Koalisyon Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasal ve Sosyal Gelişmeler

3.3.1. 1962 Yılı Başlarında Öğrenci Gösterileri

1961 yılında Türkiye, askeri darbe idaresinden sivil idareye geçme mücadelesi vermektedir. 27 Mayıs'ta etkin görevler üstlenen üniversite öğrencilerinin özellikle 28 Nisan 1960 olaylarındaki pozisyonu, Temsilciler Meclisi'nde dikkatten kaçmamış, bu olayların birinci yıl dönümünde yapılacak törenlere temsilciler göndermiştir²⁸⁹⁴. Temsilciler Meclisi'nde Anayasanın 119. maddesi aleyhinde bir konuşma yapan Prof.

²⁸⁸⁹ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.124.2, 1- 2.

²⁸⁹⁰ BCA, Dosya: A8, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.124.5, 1- 2.

²⁸⁹¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 264.

²⁸⁹² Doğan Avcıoğlu, “Kemer sıkalım...”, *Yön Gazetesi*, 20 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 3.

²⁸⁹³ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 248.

²⁸⁹⁴ TMTD, 27 Nisan 1961, Elli beşinci Birleşim, Cilt: 4, s. 370.

İsmail Ulutaş, üniversite gençliğinden bahsederek talebelerin ilerleyen zamanda grev yapacağından, hükümet icraatlarına karşı geleceğinden ve eskiden olduğu gibi çizmeyi aşacaklarından bahsetmiştir. Bu konuşmaya tepki gösteren Alev Coşkun, Türk gençliğinin çizmeden yukarı çıkmakla vasıflandırılacak bir hareketinin olmadığını savunmuştur²⁸⁹⁵. Bir gün sonra söz alan İsmail Ulutaş ise, konuşmasının yanlış anlaşıldığını belirtmiş ve herhangi bir kişiyi kastedici bir konuşma yapmadığını vurgulamıştır²⁸⁹⁶. Görüleceği üzere Temsilciler Meclisi'nde 28 Nisan 1960 olaylarına karışmış olan öğrenciler savunulmakta ve desteklenmektedir.

1961 yılı sonlarına doğru üniversiteler için en önemli sorunlardan birisi, üniversiteye giremeyen öğrenciler sorunu olmuştur. Bu kapsamda, 1961 yılı Kasım ayında üniversiteye giremeyen öğrencilerden bir grup, Milli Eğitim Bakanlığı önünde gösteri yapmışlardır. Bu öğrenciler, öğrenime devam etmek istediklerini belirtmişlerdir²⁸⁹⁷. Yine üniversiteye yerleşemeyen bir grup öğrenci, Aralık ayı başında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni basmışlardır²⁸⁹⁸. Ankara Fen Fakültesi Kimya Bölümü öğrencileri ise, laboratuvar saatlerinin sınırlanması nedeniyle dersleri boykota başlamışlardır²⁸⁹⁹. Böylece 1960'lı yıllarda öğrenci olaylarında sıkça göreceğimiz boykot ve işgallerin kısmen başladığını söyleyebiliriz.

Başbakan İsmet İnönü, 10 Ocak 1962 tarihinde İstanbul Valisi General Refik Tulga'ya bir yazı göndermiştir. İsmet İnönü; İstanbul'da talebenin gece yürüyüşü yapacak kadar organize olmasına dikkat çekmiş ve bir defa kazara yapılmış olan gece yürüyüşünün bir kez daha yapılmasına hiçbir surette izin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Düzenlenmesi düşünülen mitingün ise daha önceki Taksim gösterisinin bir cevabı olduğunu belirten İnönü, mitingün halka tecavüze fırsat vermemesi ve bazı matbaaların (Yeni İstanbul gibi) tecavüze uğrama ihtimaline karşı gerekli tedbirlerin alınarak böyle bir eyleme imkan verilmemesini istemiştir²⁹⁰⁰. İnönü, siyasi tartışmaların gergin döneminde amirlerin basiretli ve isabetli tedbirler almasını istemiştir²⁹⁰¹. Başbakanın eylemlere ait bu yazısı, hükümetin tedbirler üzerinde durduğunu göstermektedir.

²⁸⁹⁵ *TMTD*, 28 Nisan 1961, Elli altıncı Birleşim, Cilt: 4, s. 411.

²⁸⁹⁶ *TMTD*, 29 Nisan 1961, Elli yedinci Birleşim, Cilt: 4, s. 456.

²⁸⁹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 26 Kasım 1961, s. 1.

²⁸⁹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 2 Aralık 1961, s. 1.

²⁸⁹⁹ *Milliyet Gazetesi*, 7 Aralık 1961, s. 1.

²⁹⁰⁰ *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.125.1, 1; *Milliyet Gazetesi*, 10 Ocak 1962, s. 1.

²⁹⁰¹ *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.125.1, 2.

Bu arada Milli Türk Talebe Birliği Başkanı Faruk Narin ve arkadaşları, 12 Ocak 1962'de Cumhurbaşkanı Gürsel ve Başbakan İnönü'yü ziyaret etmişlerdir. Cumhurbaşkanı Gürsel, gençlerin partiler üstü olması gerektiğini belirtmiş ve davranışlarında itidalli olmalarını istemiştir²⁹⁰². Aynı gün Milli Talebe Federasyonu, "Gençliğin son sözü" adıyla Ankara'da bir miting gerçekleştirmiştir. Mitingde milletin geriye değil, ileriye bakması gerektiği vurgulanmıştır²⁹⁰³. Birkaç gün sonra Ankara'da toplanan bir grup genç, Türkiye'de sosyalizmle komünizmin karıştırıldığını savunmuştur. Bu da 1962 yılı Türkiye'sinde birçok ideolojinin rahatça konuşulmaya başladığını göstermektedir²⁹⁰⁴.

3.3.2. Genelkurmay Toplantısı

Silahlı Kuvvetler içerisinde özellikle genç rütbelilerin cuntacılık faaliyetleri nedeniyle Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, 19 Ocak 1962'de Genelkurmay Başkanlığı'nda 72 kişinin katıldığı bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıya; kuvvet komutanları, Jandarma Genel Komutanı, Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir, Jandarma Okul Komutanı Kurmay Albay Necati Ünsalan, Merkez Komutanı Kurmay Albay Selçuk Atakan, Ankara'daki generaller, diğer okul ve kurum komutanları katılmıştır²⁹⁰⁵.

Bu toplantıda Genelkurmay Başkanı Sunay, siyasi akışın gayet güzel bir seyir takip ettiğini belirtmiş ve iktidarın Silahlı Kuvvetler tarafından desteklenmesini istemiştir. Sunay ayrıca, İnönü'nün başkanlığındaki bir hükümette çözüm yollarına ulaşmanın zor olmadığını belirtmiştir. Kuvvet Komutanı Muhittin Önür de Genelkurmay Başkanını destekler bir konuşma yapmıştır. Buna karşılık albaylardan ilk sözü Necati Ünsalan almış, Silahlı Kuvvetler içerisinde müdahale isteyenlerin her geçen gün arttığını ve mevcut siyasi durumdan memnun olunmadığına dair bir konuşma yapmıştır. Albay Talat Aydemir de Silahlı Kuvvetler içerisinde ihtilal örgütlerinin her geçen gün sayısının arttığını belirtmiş, memleketin Güney Kore'ye doğru gittiğini ve bu durumdan ancak bir ihtilalin kurtaracağını belirtmiştir. Aydemir, Başkomutanın başta olacağı bir müdahalenin Silahlı Kuvvetleri parçalanmaktan kurtaracağını savunmuştur.

²⁹⁰² *Milliyet Gazetesi*, 13 Ocak 1962, s. 1.

²⁹⁰³ *Milliyet Gazetesi*, 13 Ocak 1962, s. 5.

²⁹⁰⁴ *Milliyet Gazetesi*, 15 Ocak 1962, s. 1.

²⁹⁰⁵ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 165; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 40.

Aydemir'i destekler mahiyette Kurmay Albay Emin Arat, Albay İhsan Erkan ve Kurmay Albay Selçuk Atakan da birer konuşma yapmışlardır. Albayların konuşmalarında Başkomutanlığın başkanlığında bir müdahalenin olmaması durumunda alt rütbelere gelen baskıların önüne geçilemeyeceği ima edilmiş ve önlem alınması istenmiştir. Genelkurmay Başkanı Sunay, ihtilal düşünülmemesi gerektiğini belirtmiş ve kendisinin başta olduğu sürece genç komutanların kılına hiç kimsenin dokunamayacağını belirtmiştir. Nihayet bu toplantıda çoğunluk, hükümetin ordu tarafından desteklenmesi düşüncesini savunmuştur. Silahlı Kuvvetler olarak İsmet İnönü iktidarının desteklenmesi gerektiği görüşü tekrar edilerek toplantı sonlandırılmıştır²⁹⁰⁶.

Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın 19 Ocak 1962'de Yüksek Komuta Konseyini toplaması ve toplantı sonunda hükümetin destekleneceğine dair kararın çıkması Silahlı Kuvvetler Birliği'ni kuvvetlendirirken Albaylar Cuntası olarak bilinen grubun ayrılışını derinleştirmiştir. Cevdet Sunay ise 19 Ocak toplantısından sonra hızla parlamaya başlamıştır²⁹⁰⁷. Bu arada, 19 Ocak 1962 toplantısından sonra albaylar tekrardan bir araya gelerek bir bildiri hazırlamışlardır. Bu bildiriye, Silahlı Kuvvetlerin hiçbir şahıs veya zümreyi destekleyemeyeceği, CHP'nin desteklenmeye devam edilmesi durumunda Silahlı Kuvvetlerin siyasetin içinde kalmaya devam edeceği belirtilmiş, hiçbir şahıs ve zümrenin desteklenmeyerek Atatürk ilkeleri etrafında bir görüş birliğine varılması gerektiği vurgulanmıştır²⁹⁰⁸.

Silahlı Kuvvetler içerisindeki hareketlenme, yabancıların da dikkatinden kaçmamıştır. ABD Büyükelçisi Hare'den ABD Dışişleri Bakanlığı'na 29 Ocak 1962'de bir telgraf gönderilmiştir. Hare, askeriye içerisinde bir grup subayın sivil idareye karşı olduklarını belirtmiş, Sarper'in de Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'la görüşerek askeri cuntanın faaliyetlerinden haberdar olduklarını belirttiğini, bu duruma neden olarak da 27 Mayıs'ın gerekçelerinin yerine getirilmediğinin ileri sürüldüğünü ifade etmiştir. Bu görüşmede Sunay'ın başlangıçta kendisinin de cuntayla aynı düşündüğünü, ancak şimdi öyle bir durum olmadığını Sarper'e aktardığını belirtmiştir²⁹⁰⁹. 19 Ocak

²⁹⁰⁶ Aydemir, *Hatıratım*, s. 84- 87, 255; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 166; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 56; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 243- 244; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 41- 42; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 202- 205.

²⁹⁰⁷ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 277.

²⁹⁰⁸ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 167.

²⁹⁰⁹ *Foreign Relations of the United States, 1961- 1963*, Document 377, p. 723.

1961 tarihli Genelkurmay Başkanlığı toplantısı, Silahlı Kuvvetler içerisindeki kaynamayı gösteren önemli bir gösterge olmuştur. Bu toplantıda özellikle albayların askeri idare istemeleri, hükümeti çeşitli girişimlerde bulunmaya yöneltmiştir.

3.3.3. İsmet İnönü'nün Askeri Birlikleri ve Harp Okulu'nu Ziyareti

Genelkurmay'da 19 Ocak 1962 tarihinde yapılan toplantıdan sonra askeri birlikleri gezerek ordu içerisindeki durumu yakından görmek isteyen İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları İstanbul'a giderek askeri birlikleri ziyaret etmişlerdir²⁹¹⁰. Bu çerçevede İsmet İnönü, 27 Ocak- 1 Şubat 1962 tarihlerinde İstanbul'da komutanlarla görüşmüştür. Birinci Ordu Komutanı Tural'ın Başbakanın emrinde olduğunu belirtmesi ve diğer komutanlardan da edindiği olumlu intiba, İstanbul için Başbakan İnönü'yü rahatlatmıştır²⁹¹¹. Ziyaretler sırasında vermiş olduğu beyanatta İnönü, bir taraftan orduya karşı intikama müsaade etmeyeceklerini belirtirken, diğer taraftan hükümete yönelecek askeri bir müdahaleyi de anında bertaraf etmeye muktedir olduklarını vurgulamıştır²⁹¹². Bu ziyaretler, Silahlı Kuvvetler Birliği'nde yankı bulmuş ve İstanbul Valisi olan General Refik Tulga'nın 9 Şubat 1962'de 54 komutanın katılımıyla bir toplantı gerçekleştirmesine neden olmuştur²⁹¹³.

İsmet İnönü'nün 31 Ocak 1962 tarihli Harp Akademisi ziyareti sırasında Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar, M. Emin Aytekin'le görüşmüştür. Aytekin'in hatıratında belirttiğine göre Sancar, CHP ile ordunun birlikteliğine değinmiştir. Aytekin, Sancar'ın İnönü'den sonra her şeyi yapabileceklerini söylediğini, ordu ve CHP ile iktidarın yürümemesi durumunda ihtilale yeşil ışık yaktığını savunmuştur²⁹¹⁴. Bu iddiaya ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Zira, İsmet İnönü'nün Harp Akademisi ziyaretinde heyette bulunan Milli Savunma Bakanı Sancar'ın askeri ihtilali destekler bir konuşma yapması zayıf bir ihtimal olarak gözükmemektedir.

İsmet İnönü, İstanbul'dan sonra Ankara'ya dönmüş ve 5 Şubat 1962'de Harp Okulu'nu ziyaret etmiştir²⁹¹⁵. Cuntanın en aktiflerinden olan Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir, Harp Okulu öğrencilerini İsmet İnönü'den uzak tutmuş

²⁹¹⁰ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 206- 207.

²⁹¹¹ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 279- 280.

²⁹¹² Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 175- 176.

²⁹¹³ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 210- 212.

²⁹¹⁴ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 177- 178.

²⁹¹⁵ *Milliyet Gazetesi*, "Başbakan İnönü, dün Harp Okulu'na gitti", 6 Şubat 1962, s. 1.

ve onlarla irtibata geçmesini engellemiştir²⁹¹⁶. Buraya yaptığı ziyareti Metin Toker'e anlatan İnönü, şunları söylemiştir: “İyi oldu da, gittim. Maskara, bir şeyler hazırlıyor. Benim çocuklarla görüşmemden korktu. Demek ki, benim düşüncelerimi çocuklar bilmesinler istiyor...²⁹¹⁷” Bizzat Aydemir'le ilgili kanaatini de şu şekilde açıklamıştır: “Öğrencilerini bir başbakan karşısına çıkaramayan kimse kumandan olamaz²⁹¹⁸.”

3.3.4. Nuri Beşer Olayı

Adalet Partisi, kurulduğu andan itibaren birçok konuda sıkıntılı günler geçirmiştir. Özellikle eski DP'nin devamı olduğuna dair iddialar, Silahlı Kuvvetlerin bu partiyi yakından takip etmesine neden olmuştur. DP'ye duyulan nefret duyguları, AP döneminde de sürdürülmek istenmiştir. AP Zonguldak Milletvekili Nuri Beşer'in²⁹¹⁹ 27 Ocak 1962'de Ankara'da Anadolu Kulübü'nde subay ailelerine küfrettiğine dair iddialar ortalığı karıştırmıştır²⁹²⁰. Olayın tarafı ve eski bir asker olan İller Bankası Genel Müdürü Selahattin Babüroğlu, konuyla ilgili şunları anlatmıştır: “Pazar gecesi arkadaşlarımla Anadolu Kulübü'nde oturuyorduk. Kemal Kaya ile birlikte Nuri Beşer de geldi. Beni tanıştırdılar. Nuri Beşer benim eski bir asker olduğumu bilmiyordu. Yanımıza oturdu. Subay ve eşleri hakkında ağır sözler söyleyerek küfretmeye başladı. Söylediği sözler çok ağırdı. Dayanamadım ve yumruğu suratına indirdim. O, bunu beklemiyordu. Beni de kendi arkadaşlarından biri, kendi havasından sanıyordu. Midesine attığım yumrukla yere yuvarlandı. Bu hareketi yüz defa karşılaştım, yüz defa yapmaktan ve tekrarlamaktan çekinmem²⁹²¹.” Zonguldak Milletvekili Nuri Beşer de, başından geçen olayı anlatmıştır. Anadolu Kulübü'nde arkadaşlarıyla otururken birisinin kendisine yönelttiği bir soruya şaka yollu cevap verdiğini, onun da şakaya başka bir şakayla karşılık verdiğini belirtmiştir. Nihayet, şakadan alınan ve tartışma çıkaran kişinin eski bir subay olduğunu sonradan anladığını belirten Beşer, ilgili kişinin

²⁹¹⁶ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 282- 283.

²⁹¹⁷ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 65.

²⁹¹⁸ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 210.

²⁹¹⁹ Nuri Beşer, 1957 öncesinde İstanbul Sendikalar Birliği ikinci başkanlığı yapmıştır. Ayrıca, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu İcra Heyeti Başkanı olmuş ve 14 Nisan 1958'de Türk-İş Temsilciler Meclisi'nde açılış konuşması yapmıştır. *BCA*, Dosya: E5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 68.429.14; Nuri Beşer, *Türk-İş Temsilciler Meclisini Açılış Nutku*, Türk-İş Yayını, Ankara 1958, s. 4- 5.

²⁹²⁰ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 208; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 254.

²⁹²¹ *Milliyet Gazetesi*, 1 Şubat 1962, s. 1, 5.

kendisinden özür dilediğini de belirtmiştir. Beşer, adaletin tesisi için dokunulmazlığının kaldırılmasını da istemiştir²⁹²².

Nuri Beşer'in söylediği iddia edilen sözlerin basında yer alması, Silahlı Kuvvetler mensupları arasında büyük tepkiye neden olmuştur²⁹²³. Bu olayın Ankara'daki subayları oldukça fazla rahatsız ettiği ve sonraki bölümlerde bahsedeceğimiz 22 Şubat'ı tetikleyen olaylardan biri olduğu düşünülmektedir²⁹²⁴. Nuri Beşer'le ilgili iddialar AP'yi zor duruma sokmuş ve 31 Ocak 1962 tarihinde ise Beşer, AP'den ihraç edilmiştir²⁹²⁵. Nuri Beşer'in olaydan sonra Kara Kuvvetleri Komutanına gittiği ve subaylara küfretmediğini söylediği belirtilmiştir. Kara Kuvvetleri Komutanı ile görüşen İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu, Nuri Beşer'in Adalet Partisi'nden kovulduğunu ve subaylara hakaret eden birisinin camialarında yerinin olmadığını belirtmiştir²⁹²⁶. Tabii Senatör Sıtkı Ulay, 1 Şubat 1962 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda yapmış olduğu konuşmada Beşer'le ilgili şunları söylemiştir: “Birkaç gün evvel asil milletimize layık olmayıp yanlışlıkla elekten sızmış olması muhtemel bir mahlûkun cahilane ve gayriahlaki beyanı, elan hepimizin yüreklerini, kahraman ecdadın kemiklerini sızlatmaktadır.” TBMM'nin Beşer'i vatandaşlıktan dahi çıkarması gerektiğini savunan Ulay, bu olay karşısındaki AP'lilerin tavrını da takdir etmiştir²⁹²⁷.

Ankara Savcılığı konuyla ilgili tahkikat başlatmış ve Nuri Beşer'in dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiştir²⁹²⁸. Millet Meclisi'nde konuşan Beşer, şunları söylemiştir: “Ağır bir yükün altındayım. İftiraya uğradım. Huzurunuzda kötü takdimle çıkmış bulunuyorum. Dokunulmazlığımın kaldırılmasını istiyorum²⁹²⁹.” Nihayet Millet Meclisi, 12 Şubat 1962'de Beşer'in dokunulmazlığını kaldırmıştır²⁹³⁰. 15 Şubat 1962'de tutuklanan Beşer, Merkez Cezaevi'ne konulmuştur²⁹³¹.

Nuri Beşer olayı ile ilgili özellikle askeri kesimden tepkilerin geldiğini belirtmiştik. Bu çerçevede, EMİNSU Genel İdare Kurulu bir bildiri yayınlayarak,

²⁹²² *Milliyet Gazetesi*, 4 Şubat 1962, s. 1, 5.

²⁹²³ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 40.

²⁹²⁴ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 254- 256.

²⁹²⁵ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 208; Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 100.

²⁹²⁶ *Milliyet Gazetesi*, 1 Şubat 1962, s. 5.

²⁹²⁷ *CSTD*, 1 Şubat 1962, Birinci Dönem, Yirmi yedinci Birleşim, Cilt: 1, s. 496.

²⁹²⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Şubat 1962, s. 1.

²⁹²⁹ *Milliyet Gazetesi*, 13 Şubat 1962, s. 1.

²⁹³⁰ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 209.

²⁹³¹ *Milliyet Gazetesi*, 16 Şubat 1962, s. 1.

Beşer'in söylediği iddia edilen sözlerini nefretle karşıladıklarını belirtmiştir²⁹³². Türkiye Milli Talebe Federasyonu ile Milli Türk Talebe Birliği başkanları da birer beyanat vererek Beşer'i kınamışlardır²⁹³³. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay da konuyla ilgili şunları söylemiştir; “Bir milletvekilinden bu beklenmezdi. Bu niyette olanları millet çabuk anlayacak ve layık oldukları cevabı da çabuk verecektir²⁹³⁴.” Yazarlardan Mümtaz Faik Fenik, ülkedeki birliği bozucu bu tür kişilerin parti içerisinde, hatta mahalle kahvesinde dahi olmaması gerektiğini savunmuştur²⁹³⁵. Diğer taraftan 50 kadar jet pilotu da Meclis'e olayla ilgili telgraf çekmiştir²⁹³⁶.

Devletin askeri kuvvetlerini alenen tahkir ve tezyif ettiği iddiası ile 1 ila 6 yıl arasında hapsi istenen Zonguldak Milletvekili Nuri Beşer'in Ankara İkinci Ağır Ceza Mahkemesi'nde yapılan duruşması sonunda 5 Haziran 1962'de verilen hükümlerle bir yıl ağır hapis ve dört ay müddetle umumi emniyet nezareti ile Tatvan'a sürgün edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar, Yargıtay'da dört ay Tatvan'da emniyeti umumiye nezareti ile ikamet şeklinde düzeltilerek 5 Temmuz 1962'de onaylanmış ve karar kesinleşmiştir²⁹³⁷. Bir yıl hapis yattıktan sonra 15 Şubat 1963'te tahliye edilen Nuri Beşer'in Tatvan'daki sürgün cezası da 1 Temmuz 1963'te sona ermiştir²⁹³⁸. AP'de Ahmet Çiftçi olayından sonra ikinci ciddi olay, Nuri Beşer'in bu olayı olmuştur. Cuntacı askerlere kendisini kabul ettirme çabası içerisinde olan AP'yi, Nuri Beşer meselesi oldukça sıkıntıya sokmuştur. Bu olay, mevcut sivil idareyi kabullenemeyen askerleri, cuntacılık faaliyetlerini artırma konusunda teşvik etmiştir.

3.3.5. Cumhurbaşkanı Gürsel'in Siyasi Parti Liderleriyle Görüşmesi

1962 yılına girildiği ilk gün mesaj yayınlayan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 1961 yılının başarılı bir yıl olduğunu savunmuş ve 1962 yılı için bütün vatandaşların demokratik düzeni korumalarını, TBMM'ye ve onun hükümetine destek olmalarını

²⁹³² *Milliyet Gazetesi*, 3 Şubat 1962, s. 5.

²⁹³³ *Tercüman Gazetesi*, 2 Şubat 1962, s. 1.

²⁹³⁴ *Milliyet Gazetesi*, 2 Şubat 1962, s. 1.

²⁹³⁵ Mümtaz Faik Fenik, “Huzuru bozan küfürbaz”, *Son Havadis Gazetesi*, 2 Şubat 1962, s. 1.

²⁹³⁶ *Milliyet Gazetesi*, 9 Şubat 1962, s. 5.

²⁹³⁷ *MMTD*, 21 Eylül 1962, Birinci Dönem, Yüz on dokuzuncu Birleşim, Cilt: 7, s. 14; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 209; *Milliyet Gazetesi*, 6 Haziran 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 14 Temmuz 1962, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1962, s. 1.

²⁹³⁸ *Milliyet Gazetesi*, 16 Şubat 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 2 Temmuz 1963, s. 1.

istemiştir²⁹³⁹. Askeri birliklerde meydana gelen hareketlenmeler üzerine Cumhurbaşkanı Gürsel, 2 Şubat 1962'de siyasi parti liderleriyle bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda milli bir koalisyondan bahsedilmiş ve partilerin hükümeti desteklemelerini istemiştir²⁹⁴⁰. Ayrıca bu toplantıda Gürsel, ikinci bir ihtilalin olmayacağına ve demokratik rejimin devamına dair teminat vermiştir²⁹⁴¹. Bütün bunlar, siyasi ortamı normalleştirmeye yönelik girişimler sayılabilir.

3.3.6. 9 Şubat Protokolü

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 1961- 1962 yıllarında ülke yönetiminde çok önemli bir güç olduğunu belirtmiştik. 1962 yılı başlarında hem Nuri Beşer olayının yaşanması hem de Başbakan İsmet İnönü'nün özellikle İstanbul'daki askeri birlikleri ziyareti, Silahlı Kuvvetler Birliği'ni harekete geçirmiş, İstanbul Valisi Korgeneral Refik Tulga öncülüğünde 9 Şubat 1962'de 54 komutanın katıldığı bir toplantı gerçekleştirilmiştir²⁹⁴².

28 Ocak 1962'de Ankara'ya gelen Dündar Seyhan, özellikle Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Ankara grubu hakkında (Albaylar Cuntası) bilgiler vermektedir. Seyhan, 29 Ocak 1962'de Halim Mentеш, Nuri Hazer ve onlara yakın bazı arkadaşlarla Mentеш'in evinde buluştuklarını belirtmiştir. Bu toplantıda; Talat Aydemir ve arkadaşlarının Silahlı Kuvvetler Birliği teşkilatını sabote edici faaliyetler içerisinde oldukları, herkesin altından adam çaldıkları, teşkilat içerisindeki bir kısım generaller ve komutanlara açıkça cephe aldıkları belirtilmiştir. Bu iddialar üzerine Aydemir'le görüşen Seyhan, Aydemir'in iddialardan habersiz bir tavır içerisinde olduğunu belirtmiştir²⁹⁴³. Dündar Seyhan, Silahlı Kuvvetler Birliği içerisinde birliği sağlamak için kara, deniz ve hava kuvvetleri temsilcileriyle birlikte çeşitli toplantılar yaptıklarını belirtmiştir. Seyhan, bu toplantılarda Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kara ve deniz kanatlarında sıkıntı olmadığını, ancak havacı kanadın Talat Aydemir'e güven duymadıklarını belirtmiştir²⁹⁴⁴.

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Ankara ve İstanbul temsilcilerinden yüksek rütbeli 54 asker, 9 Şubat 1962'de İstanbul Balmumcu'da İstanbul Valisi Korgeneral Refik Tulga başkanlığında toplanmışlardır. Ankara grubu adına bir konuşma yapan Dündar

²⁹³⁹ *Milliyet Gazetesi*, 1 Ocak 1962, s. 1.

²⁹⁴⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Şubat 1962, s. 1.

²⁹⁴¹ *Son Havadis Gazetesi*, 3 Şubat 1962, s. 1.

²⁹⁴² Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 180; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 210- 212.

²⁹⁴³ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 168- 170.

²⁹⁴⁴ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 170- 171.

Seyhan, Silahlı Kuvvetler Birliđi teŝkilatına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduđunu belirtmiŝ, iktidarın reformcu bir dűŝüncenin elinde aksiyona dűnűŝmesi gerektiđini ve bunun da ancak Silahlı Kuvvetler Birliđi bűnyesinden çıkabileceđini savunmuŝtur²⁹⁴⁵. Diđer katılımcılar da műdahale konusunda benzer ifadeler kullanmıŝlar, birlikler arasında dengenin korunarak ۆzellikle hava kuvvetlerinin harekate dahil edilmesi ۆzerinde durmuŝlardır²⁹⁴⁶. 9 Őubat tarihli toplantıda, Korgeneral Refik Tulga'nın Ankara'ya giderek Hava Kuvvetleri Komutanı ile temas kurması, hareket için hiyerarŝik sistemin kabul edilmesi ve en ۆst amirin katılmaması durumunda bir alt amirin katılımının sađlanması ve kararların ortak alınması gibi konular gűrűŝűlműŝtür²⁹⁴⁷.

9 Őubat 1962 tarihinde 54 subayın katılmıŝ olduđu toplantı sonunda bir protokol imzalanmıŝtır. Bu protokol, "9 Őubat Protokolű" olarak adlandırılmıŝtır²⁹⁴⁸. 54 kiŝiden 37'si protokolű onaylarken, 17'si kararsız kalmıŝ ancak çođunluđa uyararak onaylamıŝlardır. ۆ nűsha halinde imzalanan protokolűn Dűndar Seyhan tarafından Ankara'ya gűtűren nűshası, en fazla imzanın olduđu belge olmuŝtur²⁹⁴⁹. 9 Őubat Protokolű, ŝu maddelerden oluŝmuŝtur²⁹⁵⁰:

- 1- Korgeneral Refik Tulga Ankara'ya gidecek, Hava Kuvvetleri Komutanı ile temas edecektir.
- 2- Planlar, 10 Őubat 1962 gűnű İzmit'te Ankara'nın műmesselileri ile birlikte koordine edilerek protokole bađlanacaktır.
- 3- Harekűt için hiyerarŝik sistem esas alındıktan sonra, Silahlı Kuvvetler Birliđi ekseriyetinin kararı kat'i ve bu kararı tatbik edecek en kıdemli kumandanın emri ile karar tatbik mevkiine konacaktır.
- 4- Silahlı Kuvvetler bir bűtűndűr, her karara műŝterek varılacaktır.

²⁹⁴⁵ AYTEKİN, *İhtilal ıkmazı*, s. 181- 182; SEYHAN, *Gűlgedeki Adam*, s. 173; İSEN, *22 Őubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 43.

²⁹⁴⁶ SEYHAN, *Gűlgedeki Adam*, s. 174.

²⁹⁴⁷ AYDEMİR, *Hatıratım*, s. 88- 92.

²⁹⁴⁸ AYTEKİN, *İhtilal ıkmazı*, s. 187.

²⁹⁴⁹ AKIN, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 193.

²⁹⁵⁰ TÜRKEŝ, BAYKAL ve ۆZDAĐ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 41; AKIN, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 192- 193; İSEN, *22 Őubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 44- 45; ۆRTULű, *ۆ İhtilalin Hikayesi*, s. 213- 214; TOKER, *İnűnű'nűn Son Baŝbakanlıđı 1961- 1965*, s. 66; NEZİROĐLU, *Tűrkiye'de Askeri Műdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 125.

5- Kararın zamanı Silahlı Kuvvetler Kumandanlığınca emredilecektir. Bu husus İstanbul'daki kumandanlar tarafından temin edilecektir. Harekat, 28 Şubat'ı geçmeyecektir.

9 Şubat 1962 tarihinde imzalanan protokol, 21 Ekim 1961'de imzalanan protokolden farklılık göstermektedir. "21 Ekim Protokolü" İnönü'ye güven duygusuyla imzalanırken, "9 Şubat Protokolü" güvenin kaybolduğunu göstermiştir. Bu da Silahlı Kuvvetler Birliği içerisindeki müdahalecilerin etkinliklerini her geçen gün artırdığını göstermektedir²⁹⁵¹. 9 Şubat Protokolü, siyaset ve hükümet çevrelerinde tesirli olmuştur. Protokolü öğrenen Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay ve Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral İrfan Tansel'le uzun bir görüşme yapmıştır²⁹⁵². Nihayet Sunay ve Tansel, bu protokolü kabul etmemişlerdir²⁹⁵³. Talat Aydemir de Genelkurmay Başkanının bir müdahalenin açıkça karşısında olduğunu ve müdahaleden yana olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle müdahale konusunda ilk gevşemenin meydana geldiğini belirten Aydemir, Genelkurmay Başkanı ile sıcak iletişimi sürdürmeye devam ettiklerini de vurgulamıştır²⁹⁵⁴.

9 Şubat Protokolü üzerine hükümet ve genelkurmay başkanlığı, bazı albayların görev yerlerini değiştirmeye başlamıştır²⁹⁵⁵. Özellikle Talat Aydemir ve arkadaşlarının bütün hareketleri kontrol altında tutulmaya başlamış ve tedbirler sıklaştırılmıştır²⁹⁵⁶. Hem 21 Ekim hem de 9 Şubat müdahale kararları, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin İstanbul kanadı tarafından alınmış ve yine İstanbul kanadınca engellenmiştir. Bu kararlara en çok da Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Ankara kanadı olarak bilinen Albaylar Cuntası sahip çıkmıştır²⁹⁵⁷. Bu kapsamda, 17 Şubat 1962'de Silahlı Kuvvetler Birliği'nin İstanbul kanadı Kasımpaşa'da bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıya; Refik Tulga, Fikret Esen, Faruk Gürler, Faruk Güventürk, Celal Eyiceoğlu, İrfan Tansel ve Necdet Uran katılmıştır. Bu toplantıdan sonra Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'a teminat verilmiş, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin emir komuta zincirine bağlı olduğu

²⁹⁵¹ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, İstanbul 1967, s. 188; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 163.

²⁹⁵² Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 215; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 178.

²⁹⁵³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 227; Aytakin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 183- 184, 208- 209.

²⁹⁵⁴ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 203.

²⁹⁵⁵ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 80- 81.

²⁹⁵⁶ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 221.

²⁹⁵⁷ Aytakin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 196.

vurgulanmıştır²⁹⁵⁸. Bütün bu bilgiler kapsamında, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin İstanbul kanadı tarafından alınan ve Ankara kanadı tarafından desteklenen müdahale kararı, hem hükümet hem de genelkurmayın işbirliği neticesinde etkisiz hale getirilmiştir.

3.3.7. 9 Şubat Protokolü'ne Ek Protokol

9 Şubat Protokolü'nün imzalanmasından sonra 10 Şubat 1962 tarihinde İzmit'te yapılan toplantıya Silahlı Kuvvetler Birliği'nden İstanbul grubunu temsilen Deniz Kurmay Albay Zarf Çetindağ, Kurmay Albay Vecihi Akın ve Kurmay Albay Ferit Erdoğan; Ankara grubunu temsilen de Kurmay Albay Dünder Seyhan, Kurmay Albay Selçuk Atakan ve Galip Gültekin katılmışlardır. 10 Şubat 1962'de İzmit'te XV. Kolordu Komutanı General Fikret Esen'in evinde yapılan bu toplantıda ek protokol imzalanmıştır²⁹⁵⁹. Bu ek protokolle; yasama yetkisinin asker ve sivil 25 kişiden oluşacak bir Güvenlik Konseyi tarafından kullanılması, Genelkurmay Başkanı ve dört kuvvet komutanının konseyin tabii üyesi olması, hükümetin memleketin en seçkin kişileri arasından bu konseyce belirlenmesi, 27 Mayıs'ın gerçekleştiremediği reformların uygulanması için gerekli bütün tedbirlerin alınması, bir süre sonra milli bir meclisin kurulması, Milli Birlik Komitesi üyelerinden istenenlerin milli mecliste görevlendirilmesi, EMİNSU mensuplarından inkılap hareketinin kilit noktalarında yararlanılması kararlaştırılmıştır²⁹⁶⁰.

3.3.8. Genelkurmay Toplantısı ve 9 Şubat Protokolü'nün İptali

9 Şubat Protokolü'nden sonra Ankara'da hareketlilik başlamıştır. Bu kapsamda Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, 18 Şubat 1962'de Birinci Ordu'ya bağlı kolordu komutanlarını, İstanbul Valisi Korgeneral Refik Tulga'yı, Harp Akademileri Komutanı Tuğgeneral Faruk Güventürk'ü, Harp Filosu Komutanını Ankara'ya davet etmiştir. Genelkurmay Başkanı Sunay, 9 Şubat Protokolü'ne kesin olarak karşı olduğunu belirtmiş, İnönü'nün başkanlığındaki siyasal bir ortamda çözüm yollarının bulunmasının kendileri açısından zor olmadığını belirterek generallerin bu işten vazgeçmelerini

²⁹⁵⁸ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 289.

²⁹⁵⁹ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 194; Aydemir, *Hatıratım*, s. 88- 92; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 176.

²⁹⁶⁰ Aydemir, *Hatıratım*, s. 94- 95; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 176- 177.

istemiştir. Sunay'a hak veren generaller, alt kademedeki subaylarla görüşeceklerini belirtmişlerdir²⁹⁶¹. 19 Şubat'ta ise Talat Aydemir, Selçuk Atakan ve Necati Ünsalan gibi darbe taraftarı subaylarla Genelkurmay Başkanlığı'nda bir toplantı daha yapılmış ve gündemdeki meseleler konuşulmuştur. Bu toplantıda Genelkurmay Başkanı, askeri hiyerarşiye mutlaka uyulmasını istemiş, aksi takdirde yenilgiye uğranılacağını belirtmiştir. Ankara grubu ise, İstanbul grubundan farklı olarak askeri müdahalenin yapılması zaruretini anlatmaya çalışmıştır²⁹⁶². Yapılan toplantılardan sonra Sunay, ihtilal olmayacağına dair Gürsel ve İnönü'ye teminat vermiş olsa da²⁹⁶³, Albaylar Cuntası'nın ihtilal fikrinden vazgeçmeyeceğini anlayan hükümet, bunların ordudan tasfiyesine karar vermiştir²⁹⁶⁴. Bu arada tasfiyenin yapılacağını anlayan müdahale taraftarı subaylar, harekete geçmeye karar vermişlerdir²⁹⁶⁵.

Genelkurmay Başkanı Sunay'ın bir müdahaleye taraftar olmaması, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin müdahaleye taraftar üyelerini çok sınırlendirmiştir. Müdahaleye taraftar bu üyeler, Genelkurmay Başkanının altında bir generalin komutası altında müdahale edilmesini teklif etmişlerdir. Ankara'da bulunan bütün birlik komutanları, aynı gece Harp Okulu'na toplantıya çağırılmıştır. Toplantıya katılanlar, ağırlıklı olarak aynı gece müdahale edilmesini önermişler, aksi takdirde karşı tarafın harekete geçeceğini savunmuşlardır. Birlik komutanlarının bir kısmı ise aynı gece birliğin hazırlanamayacağını belirtmişlerdir. Nihayet bu toplantıda, müdahale konusunda fikir ve kanaat birliğine varılamamıştır²⁹⁶⁶.

Refik Tulga, Genelkurmay Başkanı ile Ankara'da yaptığı görüşmeden sonra 19 Şubat 1962'de İstanbul'daki birlik komutanlarıyla bir toplantı yapmış ve Ankara'daki temaslarını anlatmıştır. Bu toplantıya katılan komutanlar, yapılacak müdahalenin hiyerarşik olması gerektiğini belirtmişler ve Genelkurmay Başkanına hak vermişlerdir. Nihayet Silahlı Kuvvetler Birliği'nin İstanbul kanadı, 9 Şubat Protokolü'nün iptaline karar vermişler ve durumu Ankara'ya bildirmişlerdir²⁹⁶⁷. Bu durum, Silahlı Kuvvetler

²⁹⁶¹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 215- 216; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 243- 244; Aydemir, *Hatıratım*, s. 95; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 45.

²⁹⁶² Aydemir, *Hatıratım*, s. 95- 96; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 182; AYTEKİN, *İhtilal Çıkmazı*, s. 172- 173.

²⁹⁶³ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 285.

²⁹⁶⁴ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 213.

²⁹⁶⁵ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 46.

²⁹⁶⁶ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 180- 181.

²⁹⁶⁷ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 217; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 46.

Birliği içerisindeki müdahale taraftarları ile müdahale taraftarı olmayanların fikir ayrılıklarını derinleştirmiştir.

3.3.9. 22- 23 şubat Darbe Teşebbüsü/ Talat Aydemir'in İlk Darbe Girişimi

1962 yılı şubat ayı başında yapılan bir basın toplantısında Başbakan İsmet İnönü, ikinci bir ihtilale asla müsaade etmeyeceklerini belirtmiřtir²⁹⁶⁸. Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar da bte görüşmelerinde yaptığı konuşmada, ordunun kışlasında kendi işleriyle meşgul olduğunu belirtmiřtir²⁹⁶⁹. Cumhurbaşkanı Grsel ise, yeni bir ihtilal için vasatın (ortam) olması gerektiğini belirtmiş ve böyle bir vasatın Türkiye'de mevcut olmadığını ifade etmiřtir²⁹⁷⁰. Bu açıklamalara rağmen, bilindiği üzere 9 şubat Protokolü ile müdahale kararı alan Silahlı Kuvvetler Birliği'nin İstanbul kanadı, yapılan görüşmeler neticesinde müdahale kararından vazgeçmiştir. Buna karşılık Albaylar Cuntası olarak da bilinen Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Ankara kanadı, ısrarla müdahale yapılmasını istemişler ve cunta faaliyetlerini hızlandırmışlardır.

Albaylar Cuntası'nın Silahlı Kuvvetler Birliği'nden ayrı olarak askeri bir darbe gerçekleştireceğine dair söylentiler artmıřtır²⁹⁷¹. 20- 21 şubat gecesinde İstanbul'dan XV. Kolordu Komutanı General Fikret Esen, Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir'i arayarak, bu gece Ankara'da bir harekâtın gerçekleştirileceğini duyduklarını ve bunun doğru olup olmadığını sormuştur. Aydemir ise, bunun uydurma bir haber olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık Esen, münferiden girişilecek bir hareketi tasvip etmediklerini belirtmiřtir²⁹⁷². Nihayet, Talat Aydemir'in 22- 23 şubat 1962 gecesinde giriştiği darbe teşebbüsünün başarısız olmasında General Fikret Esen'in İstanbul'daki birlikleri kontrol altında tutmasının büyük katkısı olmuřtur²⁹⁷³.

Askeri müdahale taraftarı subayların ısrarı üzerine hükümet, harekete geçmiştir. 21 şubat 1962 gecesini, Genelkurmay Başkanlığı'nda kuvvet komutanları ve bir kısım ileri gelen subaylarla yapılan toplantıda, müdahale yanlısı ve huzursuzluk yaratan subayların doğudaki birliklere tayin edilmeleri kararlaştırılmıştır. Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir, Harp Okulu Alay Komutanı Turgut Alpagut, Ankara Merkez Komutanı

²⁹⁶⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 şubat 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 2 şubat 1962, s. 1.

²⁹⁶⁹ *Milliyet Gazetesi*, 6 şubat 1962, s. 1.

²⁹⁷⁰ *Milliyet Gazetesi*, 11 şubat 1962, s. 7.

²⁹⁷¹ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 67- 68.

²⁹⁷² Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 183; İsen, *22 şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 47.

²⁹⁷³ Aytekin, *İhtilal ıkmazı*, s. 211.

Selçuk Atakan, Genelkurmay Harekat Dairesinde görevli Dünder Seyhan, Muhafız Alay Komutanı Şükrü İlkin, Jandarma Subay Okulu Komutanı Necati Ünsalan tayinlerine karar verilen komutanlar arasındadır²⁹⁷⁴. Talat Aydemir ve Dünder Seyhan, Genelkurmay Başkanlığı'ndan tayinlerinin durdurulması istemişler, aksi takdirde harekâtın başlatılacağını belirtmişlerdir²⁹⁷⁵. Selçuk Atakan, Şükrü İlkin, Turgut Alpagut, İhsan Erkan, Halidun Doran'ın tutuklanması²⁹⁷⁶ ve taleplerinin kabul edilmemesi üzerine Talat Aydemir ve arkadaşları, birlikleri alarm durumuna getirerek 22 Şubat 1962'de harekete geçmişlerdir²⁹⁷⁷. 22 Şubat 1962'de Harp Okulu'na vekaleten atanan Tuğgeneral Semih Sancar, göz hapsine alınmış ve daha sonra da rahatsızlanması nedeniyle evine gönderilmiştir. Aynı saatlerde Talat Aydemir, konferans salonunda Harp Okulu öğrencilerine konuşmuş ve silahhane açılarak mermi dağıtımına başlanmıştır²⁹⁷⁸.

Ali Elverdi, 22 Şubat'ta Çubuk'tan ve Kırıkkale'den birer alay getirttiklerini, Polatlı'dan gelen 12 top ve 900 asker ile toplamda 36 topla Harp Okulu'nun çevrildiğini belirtmiştir. Harp Okulu çember altına alındıktan sonra hoparlörler vasıtasıyla Harp Okulu'ndakilerin teslim olmaları ve kan dökülmemesi istenmiştir²⁹⁷⁹. Aynı zamanda PTT ve Radyoevi de hükümete bağlı havacı subaylar tarafından kontrol altına alınmış ve buralarda nöbet tutulması sağlanmıştır²⁹⁸⁰.

Talat Aydemir'in girişmiş olduğu bu darbe teşebbüsünü, Hava Kuvvetleri Cuntası desteklememiştir²⁹⁸¹. Hava kuvvetlerinden destek alamamış olmalarına rağmen, 14'lerin 22 Şubatçı cuntacıları destekledikleri anlaşılmaktadır²⁹⁸². Hatta Erkanlı, 22 Şubat'ı Talat Aydemir'in değil Dünder Seyhan'ın 14'ler adına hazırladığını savunmuştur²⁹⁸³. Bedii Faik de 22 Şubat'ın Dünder Seyhan tarafından idare edildiğini savunmuştur²⁹⁸⁴. Bizzat Dünder Seyhan da, 22 Şubat hareketinin başlamasıyla ilgili

²⁹⁷⁴ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 57.

²⁹⁷⁵ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 73; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 287.

²⁹⁷⁶ Aydemir, *Hatıratım*, s. 103; Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 220; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 193; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 235.

²⁹⁷⁷ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 58; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 71- 72; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 227.

²⁹⁷⁸ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 59.

²⁹⁷⁹ Elverdi, *Bu Vatana Kastedenler*, s. 85- 86.

²⁹⁸⁰ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 64.

²⁹⁸¹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 95.

²⁹⁸² *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 121; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 162, 266; Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 157.

²⁹⁸³ Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, s. 189.

²⁹⁸⁴ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 221.

şunları belirtmiştir: “Askeri hareketin kumandasını tamamen üzerime aldım. İlk verdiğim emir alarımın fiili belirtisini göstermek üzere Tank Taburunun yola çıkarılması oldu²⁹⁸⁵.” Dünder Seyhan, 22 Şubat’ın liderlerinden olmakla birlikte, ağırlıklı olarak Harp Okulu’nun karargâh olması yolları Talat Aydemir’e çıkarmaktadır. Nihayet Talat Aydemir’in askeri darbe girişimini başlattığı 22 Şubat günü, Cumhurbaşkanının başkanlığında Başbakan, hükümet üyeleri, siyasi parti liderleri, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları Çankaya’da toplanmışlardır²⁹⁸⁶. Bu toplantıda Meclis’in Eskişehir’e taşınmasının da tartışıldığı belirtilmiştir²⁹⁸⁷. 22 Şubat günü saat 20’de Muhafız Alayı Komutanlığı’nın Aydemir yanlısı Süvari Binbaşı Fethi Gürcan’ın eline geçmesi, Aydemir’in elini kuvvetlendirmiştir²⁹⁸⁸. Ancak, toplantı sonrasında Çankaya’dan ayrılan liderlerin ne olacağını soran Fethi Gürcan’a Talat Aydemir; onlarla işinin olmadığını ve salıverilmeleri talimatını vermiştir. Bu talimat, Aydemir için büyük bir hata olmuştur²⁹⁸⁹. Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı’nda 22- 23 Şubat gün ve gecesinde çalışmış, gerekli talimatları vermiş ve son ferdine kadar mücadele edilmesini istemiştir. Kısaca İsmet İnönü, gece boyunca komutanlığı bizzat eline almıştır²⁹⁹⁰.

22 Şubat 1962 olayları nedeniyle Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Türkiye radyolarında saat 19.30’da kendi sesiyle bir mesaj yayınlamıştır. Gürsel, her türlü maceracı heveslerin engelleneceğini belirtmiş, Türk Ordusu’nun daima meşruluğun yanında olduğunu vurgulamıştır. Türk Ordusu ve subayına seslenen Gürsel, “senin eserin olan bu günkü rejimi sana yıktırmak istiyorlar” diyerek, parlak fikirler ileri sürünlere kanılmaması gerektiğini ve yanlış bir hareketin Türk Milleti’ni felakete sürükleyeceğini belirtmiştir²⁹⁹¹. Siyasi parti liderleri de yayınladıkları müşterek

²⁹⁸⁵ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 194.

²⁹⁸⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 1; Altuğ, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a*, s. 287.

²⁹⁸⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 5.

²⁹⁸⁸ Aydemir, *Hatıratım*, s. 103.

²⁹⁸⁹ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 122; Altuğ, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a*, s. 294; Neziroğlu, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 126; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 62; Aydemir, *Hatıratım*, s. 103; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 156; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 194.

²⁹⁹⁰ Toker, *İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 82- 83.

²⁹⁹¹ BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 8; *Son Havadis Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 1; *Son Posta Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 7.

mesajda, 27 Mayıs'ın meşruiyeti aleyhine her türlü tahrik ve tecavüzlerin karşısında olacaklarını belirtmişlerdir²⁹⁹².

Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay da Türkiye radyolarında yayınladığı mesajında, yabancı ve düşman radyolarında maksatlı haberler yapıldığını ve bunların hepsinin yalan olduğunu belirtmiştir. Sunay, ordunun daima ileri hareketlerin öncüsü olduğunu, meşru hareketler dışına çıkmadığını, macera ordusu olmadığını, milleti canından aziz bilen bir ordu olduğunu belirtmiştir. Milli selametın demokratik rejime bağlı kalmakla gerçekleşeceğini ve dünya ile ittifakın da bu şekilde olacağını ifade eden Sunay, Türk Milleti'nin şerefli ordusunun demokrasiye, Anayasaya ve vatana olan sonsuz bağlılığına güvendiğini belirtmiştir²⁹⁹³. Sunay, 23 Şubat gecesı saat 4'te ikinci bildirisini yayınlamıştır. Bu bildiri dört maddeden oluşmaktadır. Buna göre; 22 Şubat 1962 tarihinde Ankara garnizonundaki bazı tayinler sebebiyle Harp Okulu, Jandarma Subay Okulu, Zırhlı Birlikler Okulu Tank Taburu ve Zırhlı Muhabere Eğitim Merkezinin bazı kısımlarında alarm dışı tedbirlere tevessül edildiği, ilgili okullar ve diğer birliklerde alınan tedbirler karşısında üzücü bir olayın yaşanmadığı, Ankara dışındaki bütün birliklerin Genelkurmay Başkanlığı'na bağlılıklarını bildirdikleri ve hükümet, genelkurmay, kuvvet komutanlıklarının her türlü menfi hareketi önlemeye kesin olarak kararlı oldukları bildirilmiştir²⁹⁹⁴.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nda İsmet İnönü, kabine üyeleri, yüksek rütbeli subaylar ve siyasi parti liderleri harekâtı 22- 23 Şubat gecesı idare etmişlerdir. Talat Aydemir'le akrabalık bağı bulunan YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, Talat Aydemir'i ikna etmek için gece boyunca birkaç kez Harp Okulu'na gitmiştir²⁹⁹⁵. Ekrem Alican, Harp Okulu'nda Talat Aydemir, Dünder Seyhan, Emin Arat ve İhsan Erkan'la görüşmüştür. Orduda yapılmış olan tayinlerin iptal edilmesi, Meclis'in Cumhurbaşkanınca feshedilmesi, seçimlerde ekseriyet sisteminin uygulanması, okuma-yazma bilmeyenlerin oy kullanmaması, yeni meclis oluşturuluncaya kadar hükümetin Eskişehir'de çalışması gibi şartların kabul edilmesi durumunda harekâta son

²⁹⁹² *Son Havadis Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 1; *Son Posta Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 7; Aydemir, *Hatıratım*, s. 115.

²⁹⁹³ *BCA*, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 6; *Son Havadis Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 1; *Son Posta Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 1.

²⁹⁹⁴ *BCA*, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 7.

²⁹⁹⁵ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 298; Ömer Sami Coşar, "Herşey bir gün evvel başlamıştı!", *Milliyet Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 3; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 66; Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 196.

vereceklerini belirtmişlerdir. Bu tekliflerin hükümet tarafından kabul edilmemesi üzerine, bu sefer vazifelerine iade edilmeleri şartıyla harekâtta vazgeçeceklerini belirtmişlerdir. Bu şart da hükümet tarafından kabul edilmemiştir²⁹⁹⁶. Aydemir, 23 Şubat gecesinde saatler ilerledikçe birliklerin kontrolünün güçleşmeye başladığını belirtmiştir²⁹⁹⁷. Bu arada Aydemir'in teklifleri kabul edilmemiş, Başbakan İnönü tarafından gönderilen son mesajda kan dökülmemesi şartıyla affedilecekleri, mahkemeye verilmeyecekleri ancak, derhal emekliye sevk edilecekleri belirtilmiş ve bu konuda bir taahhüt verilmiştir²⁹⁹⁸. Metin Toker'e göre, 22 Şubat gecesinde İsmet Paşa'nın sağlam iradesi olmasaydı, Aydemir başarılı olabilirdi²⁹⁹⁹.

Talat Aydemir, 22 Şubat harekâtında mutabakata varılma nedenini anılarında açıklamıştır. Aydemir, anlaşmanın gerçekleşmemesi durumunda, namlunun namluya karşı doğrultulacağını, hem hava hem de kara kuvvetlerinde birçok kaybın olacağını, kardeş kavgasına neden olunacağını ve bir iç savaşın vuku bulacağını belirtmiştir. Aydemir, eğer mücadeleye devam edilmiş olsaydı, kendisinin lider olabileceğini ve dikta rejimi kurabileceğini savunmuştur. Ülkenin kurtuluşu için kendisini feda etmeye hazır olduğunu belirten Aydemir, bu tablo karşısında çarpışma yerine mutabakatı tercih ettiğini ifade etmiştir³⁰⁰⁰. Gerçekten de mutabakata varılmış olması, kardeş kanının akıtılmasına engel olmuştur³⁰⁰¹.

Talat Aydemir'in başarısız olmasında, hava kuvvetlerinin kendisini desteklememesi etkili olmuştur³⁰⁰². YTP Genel Başkanı Ekrem Alican da hava kuvvetlerinin hükümetten yana azimli davranışının Aydemir'in başarısız olmasında etkili olduğunu belirtmiştir³⁰⁰³. Aydemir de, havacıların İnönü'den yana tavır aldıklarını belirtmiş ve bunlara Malatyalılar Cuntası adını vermiştir³⁰⁰⁴. 22 Şubat olayları başladığında Ankara'da havadan yeterli görüşü ve iletişimi sağlayamayan Hava

²⁹⁹⁶ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 68- 70; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 244- 246; *Milliyet Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 1, 5.

²⁹⁹⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 104- 105.

²⁹⁹⁸ BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 5; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 67; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 95; Arcayürek, *Çankaya (1923- 1980)*, Cilt 1, s. 188; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 244- 245; Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 223.

²⁹⁹⁹ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 77; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 300.

³⁰⁰⁰ Aydemir, *Hatıratım*, s. 107.

³⁰⁰¹ Cevdet Perin, "Demokrasiyi kurtaranlar", *Son Havadis Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1.

³⁰⁰² *Son Havadis Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 1; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset (Çev. Güneş Ayas)*, s. 340; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 202- 203.

³⁰⁰³ *Milliyet Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 1, 5.

³⁰⁰⁴ Aydemir, *Hatıratım*, s. 142.

Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, Eskişehir Hava Üssü'ne gitmiştir³⁰⁰⁵. Aytekin'e göre İrfan Tansel, 1960- 1962 döneminde müdahalecilerin bütün gayretlerine rağmen kendi saflarına çekemedikleri bir şahsiyettir. Ona göre Tansel, demokrasinin Türkiye'de yerleşmesine katkı sağlamış bir kişidir³⁰⁰⁶. Aydemir'in savına karşılık General Hüsnu Özkan, Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in 22 Şubat'ta görevinin başında olmadığını ve geceyi Eskişehir'de uyuyarak geçirdiğini iddia etmiştir³⁰⁰⁷. General Hüsnu Özkan'ın iddialarını yanıtlayan Tansel, gece boyunca uyuduğuna dair iddianın doğru olmadığını belirtmiştir. 22 Şubat gecesinde hem hava kuvvetleriyle, hem İstanbul Radyo Evi ile hem de Başbakan İnönü ile görüşmeler yaptığını belirtmiştir. Hava Kurmay Albay Turan Çağlar da 22 Şubat 1962'de İstanbul Radyosu Komutanı olduğunu belirtmiş, gece boyunca her saat İrfan Tansel'le görüşme yaptığını ve kendisinden görevle ilgili emirler aldığını belirtmiştir³⁰⁰⁸. Muhsin Batur da Hüsnu Özkan'ı destekler açıklamalar yapmış, 22 Şubat olayları başladığında Eskişehir'e gelen Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in hareketsiz kaldığını ve isyanın bastırılması sürecine kendisinden bir şey katmadığını belirtmiştir³⁰⁰⁹. Bütün bu iddialar, İrfan Tansel'le ilgili olumlu veya olumsuz değerlendirmelere ihtiyatla yaklaşmayı zorunlu kılmaktadır.

Harp Okulu'nun hükümete bağlı birlikler tarafından kordona alınması ile başlayan mücadele, anlaşma neticesinde gece saat 03.00'ten sonra harekete öncülük edenlerin muhafaza altına alınması ile nihayete ulaşmıştır³⁰¹⁰. Talat Aydemir'in başlatmış olduğu bu macera, 23 Şubat 1962 sabahında son bulmuştur. Dünder Seyhan, Genelkurmay Başkanlığı'na giderek teslim olmuştur³⁰¹¹. 23 Şubat sabahında yeni Harp Okulu Komutanı Tuğgeneral Semih Sancar, saat 10.00 sularında Harp Okulu'na gelerek görevine başlamıştır³⁰¹². Harp Okulu öğrencilerine izin verilmiş, olayla ilgili olanların yerleri değiştirilmiş ve bir kısmının tayinleri yapılmıştır³⁰¹³. 22 Şubat olaylarından sonra Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhittin Önür, kendi isteği ile görevinden istifa

³⁰⁰⁵ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 83- 84; Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 204- 205.

³⁰⁰⁶ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 206.

³⁰⁰⁷ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 272.

³⁰⁰⁸ Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 282, 285.

³⁰⁰⁹ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 206- 207.

³⁰¹⁰ BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 2; *Son Havadis Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 1; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 304; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 183- 187.

³⁰¹¹ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 86.

³⁰¹² İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 82- 83.

³⁰¹³ BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 2; *Son Havadis Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 1; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 86; Aydemir, *Hatıratım*, s. 109- 110.

etmiş, istifası kabul edilen Önür, emekliye sevk edilmiştir³⁰¹⁴. Genelkurmay'da muhafaza altında tutulan 22 Şubat liderlerinden Talat Aydemir, Dündar Seyhan, Emin Arat ve Turgut Alpagut 26 Şubat'ta serbest bırakılmışlardır³⁰¹⁵. 500 subay ve 8 bin askerin katıldığı 22- 23 Şubat olaylarında, 69 subay ve 4 astsubay emekliye sevk edilmiştir³⁰¹⁶. Olaylarda ölüm olmaması nedeniyle tutuklama da yaşanmamıştır³⁰¹⁷.

Başbakan İsmet İnönü, 23 Şubat 1962 sabahı Türkiye radyolarında kendi sesiyle bir mesaj yayınlamıştır. İnönü, meşru hükümetin Başbakanı ve eski bir ordular komutanı olarak seslendiğini vurgulamıştır. Türk Silahlı Kuvvetlerin Anayasa'yı, demokratik nizamı ve vatan bütünlüğünü azimle, başarıyla koruduğunu belirtmiştir. Bu ordunun Anayasa'yı çiğneme yolunda gitmeyeceğini ifade etmiştir. Hükümetin Anayasa'dan, milletten ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nden aldığı güçle iş başında olduğunu vurgulamıştır³⁰¹⁸. Başbakan İnönü başka bir yerde yaptığı değerlendirmede, bundan sonra Anayasaya karşı gelmek isteyenlerin hüsrana uğrayacağını, Türk Ordusu'nun Anayasaya karşı olanlara karşı olduğunu vurgulamıştır. İnönü ayrıca, dün dostun ve düşmanın küçümsediği bir Türkiye, bu gün ise dost ve düşmana karşı göğsü kabarmış dev bir Türkiye'nin olduğunu savunmuştur³⁰¹⁹.

23 Şubat 1962'de Bakanlar Kurulu da, bir tebliğ yayınlamıştır. Tebliğde milletten ve Anayasa'dan aldığı güçle cumhuriyet hükümetinin hakkın ve meşruluğun yılmaz savunucusu olduğu, ordu ile el ele vererek görev başında bulunduğu vurgulanmıştır. Türk Ordusu'nun dün gece şanlı tarihine uygun parlak bir imtihan geçirdiği, aziz milletin şükranlarına hak kazandığı belirtilmiştir. Ayrıca, vatandaşların Türk Ordusu'na ve cumhuriyet hükümetine güvenerek huzur ve sükûn içinde işleriyle meşgul olması istenmiştir³⁰²⁰.

23 Şubat 1962'de öğle vakti evden çıkan Başbakan İsmet İnönü, önce Genelkurmay Başkanlığı'na sonra da Meclis'e geçmiştir. İnönü'nün Meclis'e gelişinde

³⁰¹⁴ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 84; *Tercüman Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 1.

³⁰¹⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 27 Şubat 1962, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Şubat 1962, s. 1; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 261.

³⁰¹⁶ Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 102; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 66; Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 264; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 38; *Milliyet Gazetesi*, 12 Nisan 1962, s. 1.

³⁰¹⁷ 22 Şubat olaylarında yalnızca Üsteğmen Oğuz Bakırburç, kendisine tokat atan yüzbaşısını yanlış anlama neticesinde öldürmüştür. Bunun dışında herhangi bir ölüm olayı gerçekleşmemiştir. Aydemir, *Hatıratım*, s. 112; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 87.

³⁰¹⁸ BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 3.

³⁰¹⁹ BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 5; Aydemir, *Hatıratım*, s. 113- 114.

³⁰²⁰ BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 4.

yaşananları Metin Toker şu şekilde tasvir etmiştir: “Bu, unutulmaz bir sahne oldu. İsmet Paşa'nın üstünde kruvaze, karışık çizgili bir elbise vardı. Yakasında Hava Kuvvetlerinin rozetini taşıyordu. Bunu havacılar kendisine, karargâhlarında bir gece geçirmiş olması dolayısıyla vermişlerdi. Gecenin bütün macerasına rağmen Başbakan dinç ve üstelik gayet genç görünüyordu. Daha toplantı salonundan içeri adımını atmıştı ki Meclis, bir iki inatçı mensubunun dışında topluca ayağa fırladı. Birden bir alkış yükseldi ve buna ‘yaşa’, ‘bravo’ sesleri eklendi. İsmet Paşa gülümseyen bir yüzle ve başıyla selam vererek Bakanlar Kurulu'na ait kısma yöneldi. Koridorlarda kim varsa salona koşmuştu ve salon bir anda dolmuştu. Çok kimsenin gözleri yaşlıydı ve bunların arasında İsmet Paşa'nın en katı muhalifleri de vardı. Meclis'in ayakta alkışladığı CHP Genel Başkanı İsmet İnönü değildi. Hatta Başbakan İsmet İnönü de değildi. Meclis ayakta, bir gece önce ülkenin talihini bir kere daha kurtarmış yaşlı ve kahraman askere alkış tutuyordu³⁰²¹.”

Millet Meclisi Başkanı Fuat Sirmen imzasıyla 23 Şubat 1962'de Cumhurbaşkanlığı makamına bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, 22 Şubat 1962 olaylarında Türk Milleti'nin tarihi bir faciadan bir kere daha kurtarılması nedeniyle Cumhurbaşkanına, Hükümet Başkanı ve üyelerine, kahraman Türk Silahlı Kuvvetleri ile zabıta kuvvetlerine Millet Meclisi'nin takdir ve teşekkürleri oybirliği ile iletilmiştir³⁰²². Cumhuriyet Senatosu üyeleri de, 22- 23 Şubat olayları nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetleri'ne şükran ve takdirlerinin bildirilmesine dair bir önerge vermişlerdir. Önergede, Türk Silahlı Kuvvetlerin 22- 23 Şubat olaylarında; Cumhuriyet Anayasası'nı, demokratik nizamı, vatan ve millet bütünlüğünü her zaman koruyacağının ispat edildiği belirtilmiştir³⁰²³. Millet Meclisi'nde konuşan Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu, bütün siyasi partilerin hükümetle yan yana, birlikte hareket ettiğini belirtmiş ve şunları söylemiştir: “Bütün yurt sathında, Silahlı Kuvvetlerimiz, vatan sevgisi ve meşru nizama bağlılık yönünden parlak bir imtihan geçirmişler ve milletimizin engin şükranına bir defa daha hak kazanmışlardır³⁰²⁴.”

Başbakan İsmet İnönü, 26 Şubat 1962'de radyoda yaptığı konuşmada 22 Şubat olaylarını değerlendirmiştir. İnönü, 22 Şubat akşamından bir grup genç ve orta rütbede

³⁰²¹ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 87; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 163; *Son Posta Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 1.

³⁰²² *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4002488, Kutu No: 4/93, Fihrist No: 2488, s. 1- 2.

³⁰²³ *CSTD*, 27 Şubat 1962, Birinci Dönem, Kırkıncı Birleşim, Cilt: 3, s. 64.

³⁰²⁴ *MMTD*, 23 Şubat 1962, Birinci Dönem, Elli dördüncü Birleşim, Cilt: 3, s. 243.

subayın masum talebeleri ve birlikleri aldattıklarını belirtmiştir³⁰²⁵. Başbakan İsmet İnönü, 28 Şubat 1962’de ise Millet Meclisi’nde bir konuşma yapmıştır. 22 Şubat olaylarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunan İnönü, demokrasiye inananların ümitlerini daima besleyip artıracak ve karşılaşılacak güçlükleri azaltacak olan başlıca kaynağın Türkiye Büyük Millet Meclisi olacağını belirtmiştir. İnönü, 22 Şubatçıları, “sergüzeşter” şeklinde nitelemiş ve bunların geniş bir ihtilal planı içerisinde olduklarını belirtmiştir. Tamamen emekliye sevk edilecek olan 22 Şubatçıların, herhangi bir kan dökülmemesi nedeniyle cezai bir takibata uğramaması için kanun sevk edileceğini de belirtmiştir³⁰²⁶. İsmet İnönü, ikinci koalisyonun güvenoyu almasından sonra yaptığı konuşmada da 22 Şubatçıları “sergüzeşter” olarak nitelemiştir. İnönü’nün 22 Şubatçıları aleyhine yaptığı bu konuşmaya Talat Aydemir, 8 Temmuz 1962’de cevap vermiştir. İnönü’nün adının zekasından büyük olduğunu belirten Aydemir, 22 Şubat’la ilgili şunları söylemiştir: “22 Şubat vahim bir tecrübeye teşebbüs değil, memleketin sayısız dertlerini bir tarafa iterek İnönü’nün yarattığı siyasi keşmekeşe karşı bir reaksiyondur. Demokrasinin bir türlü rayına oturtulmak istenmeyişinden ıstırap duyanların bir ikazıdır³⁰²⁷.”

Başbakan İsmet İnönü’nün radyoda yaptığı konuşmalarda, 22 Şubat’ı gerçekleştiren subayların emri altındakileri aldatarak kendi isteklerini ve dikta taleplerini gerçekleştirmek istediklerini belirtmiştir. Bu konuşmalar üzerine Harp Okulu öğrencileri Taksim’deki Atatürk Anıtına, “Harbiyeli aldanmaz” yazısının olduğu bir çelenk bırakmışlardır. Bu çelenki koyan Harbiyeli öğrenciler hakkında tahkikat başlatılmıştır³⁰²⁸. Anıta çelenk koyan 22 öğrencinin mahkemeleri başlamış ve aylarca devam etmiştir. Nihayet bu öğrenciler, af kanunundan istifade ederek serbest bırakılmışlardır³⁰²⁹.

27 Mayıs’ta başlayan darbe alışkanlığı, 22 Şubat’ta yeniden nüksetmiştir. Hükümetin ve Silahlı Kuvvetler Birliği’nin büyük çoğunluğunun askeri müdahaleyi istememesi, 22 Şubat darbe girişiminin başarısız olmasını sağlamıştır. MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı’nın ifadesiyle 22 Şubat’ta Türkiye, ölmüş ölmüş

³⁰²⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 27 Şubat 1962, s. 1.

³⁰²⁶ *MMTD*, 28 Şubat 1962, Birinci Dönem, Elli dokuzuncu Birleşim, Cilt: 3, s. 729.

³⁰²⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 127- 129.

³⁰²⁸ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 102; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 271- 272.

³⁰²⁹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 276; *Milliyet Gazetesi*, 9 Mayıs 1963, s. 1.

dirilmiştir³⁰³⁰. 22 Şubat darbe girişiminin engellenmesi ile ülke, büyük bir felaketten kurtulmuştur³⁰³¹. İlhan Selçuk, Türk basınının suçlayıcı ve yargılayıcı yaklaşımına karşılık, yabancı basının 22 Şubat'ın nedenlerini sorgulamaya yöneldiğini belirtmiş, kafa yorarak olayların sosyal köklerine inmeye çalışılması gerektiğini vurgulamıştır³⁰³². Nadir Nadi de, 22 Şubat olaylarının birkaç subayın kişisel yükselme hırsına bağlamanın sosyal hastalıklara yanlış teşhis koymak anlamına geleceğini belirtmiştir³⁰³³. CHP'den Kasım Gülek de, ihtilalin henüz bitmediğini belirtmiş, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal durumunun düzeltilmemesi durumunda ihtilalin bitmeyeceğini savunmuştur³⁰³⁴.

22 Şubatçılar, 27 Mayıs'ın gerçekleştirilememiş olan inkılap tarafını gerçekleştirmeyi amaçladıklarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda Talat Aydemir, 22 Şubat'ın başarıya ulaşması durumunda 14 maddelik inkılap tasarısını açıklamıştır. Bu açıklama üzerine Aydemir, 29 Haziran 1962'de Ankara Savcılığı tarafından sorgulanmıştır³⁰³⁵. İsyancılar ve hükümet darbeleri siyasi rejimlerin başını gövdesinden ayırmayı amaçlayan olaylardır³⁰³⁶. Bu kapsamda 22 Şubat'ın başarısız olması ile Türkiye, büyük bir maceradan kurtulmuştur. 22 Şubat olaylarını Mümtaz Faik Fenik, çok müessif olaylar olarak tanımlarken³⁰³⁷, Çetin Emeç de körpe Harbiye öğrencilerine nüfuz eden zümrenin, bir köşeye terk edilerek cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir³⁰³⁸. 22 Şubat olaylarını "Ankara'daki müsallah hareketi" şeklinde tanımlayan Refi Cevad Ulunay, harekâtın başarıya ulaşması durumunda demokrasiye elveda denileceğini belirtmiştir³⁰³⁹.

Yabancı basın da 22 Şubat olaylarını yakından takip etmiştir. İngiliz Daily Telegraph gazetesi, Silahlı Kuvvetlerin büyük bir kısmının ve bütün emniyet teşkilatının hükümete sadık kalması ile ayaklanmanın önlendiğini belirtmiştir³⁰⁴⁰. New York Times, 24 Şubat 1962 tarihli sayısında ekonomik ve sosyal reformların Meclis'ten geçmemesi nedeniyle askerin sabrının taşıdığını ve bir grup genç subayın darbe girişiminde

³⁰³⁰ *Milliyet Gazetesi*, 16 Temmuz 1962, s. 1.

³⁰³¹ Mümtaz Faik Fenik, "Bu yarayı beraber saralım", *Son Havadis Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1.

³⁰³² İlhan Selçuk, "Sağduyu", *Yön Gazetesi*, 28 Şubat 1962, Yıl: 1, Sayı: 11, s. 6.

³⁰³³ Nadi, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a (1961-1962)*, s. 91- 92.

³⁰³⁴ *Yön Gazetesi*, 7 Mart 1962, Yıl: 1, Sayı: 12, s. 5- 6.

³⁰³⁵ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 107- 109.

³⁰³⁶ Feridun Ergin, "İhtilaller, İsyancılar, Darbeler", *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1962, s. 1.

³⁰³⁷ Mümtaz Faik Fenik, "Memlekete geçmiş olsun!", *Son Havadis Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 1.

³⁰³⁸ Çetin Emeç, "Muhterise verilecek ders", *Son Posta Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 2.

³⁰³⁹ Refi Cevad Ulunay, "Türkiye Küba değildir", *Milliyet Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 3.

³⁰⁴⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1.

bulunduğunu vurgulamıştır³⁰⁴¹. New York Times'ın 5 Temmuz 1962 tarihli bir haberine göre, 22 Şubat askeri darbe girişiminde bulunan bir kısım albayların, darbeyi hazırlamak ve darbenin gerçekleşmesi için üst düzey komutanların yardımıyla buldukları iddiasında bulunmuşlardır³⁰⁴². Bütün bu bilgiler ışığında, 22 Şubat olaylarına öncülük eden subayların kimi memnuniyetsizliklerinin böyle bir teşebbüse müracaat etmelerini sağladığı söylenebilir. Her ne olursa olsun, meşru siyasal bir düzende hükümet darbesi gerçekleştirme düşüncesi, hastalıklı bir ruh halini göstermektedir.

3.3.10. 22 Şubatçıların Silahlı Kuvvetlerden İhracı ve Affı Meselesi

22- 23 Şubat olaylarının ortadan kaldırılması üzerine, bu olaylara karışanların Türk Silahlı Kuvvetleri'nden ihracı ve verilen söz gereği adli tahkikat başlatılmamasına dair yasal düzenleme yoluna gidilmiştir. 23 Şubat'ta Genelkurmay'da muhafaza altına alınan Talat Aydemir ve arkadaşları, emekliye sevk edildikten sonra serbest bırakılmışlardır³⁰⁴³. Milli Savunma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, bu olaylar nedeniyle ilk olarak 21 subayın 24 Şubat 1962'de emekliye sevk edildiği ve 13 subayın da başka yerlere tayin edildiği belirtilmiştir³⁰⁴⁴. Bu ilk emeklilik işleminden sonra 2 Mart 1962'de 13 subay, 19 Mart 1962'de 21 subay, 23 Mart'ta da 12 subay emekliye sevk edilmiştir. Bunların büyük çoğunluğunu; Harp Okulu, Mamak Muhabere Okulu ve 229. Piyade Alayı mensupları oluşturmuştur. 22- 23 Şubat olayları nedeniyle emekliye sevk edilenler "22 Şubatçıları" olarak anılmaya başlamıştır³⁰⁴⁵. Bu arada Milli Savunma Bakanlığı İrtibat Bürosu Başkanı Kurmay Albay Halit Sencer, yaptığı açıklamada emekliye sevk edilecek altı subayın 22 Şubat olayları ile bağlantısının olmadığını

³⁰⁴¹ *New York Times*, Feb 24, 1962; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 26. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/115679025?accountid=9645>

³⁰⁴² *New York Times*, Jul 5, 1962; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 6. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/116099722?accountid=9645>

³⁰⁴³ Aydemir, *Hatıratım*, s. 117; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 264- 265.

³⁰⁴⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 262; *New York Times*, Feb 26, 1962; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 8. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/116007894?accountid=9645>; Emekliye sevk edilen rütbeli askerler arasında; Talat Aydemir, Dündar Seyhan, Selçuk Atakan, Turgut Alpagut, Emin Arat, Asım Mutludoğan, Orhan Alpakan, İlhan Sürek, Şükrü İlkin, Daniş Çağlar, Osman Üçok, Muammer Şahin, Fahrettin Ermutlu, Fethi Gürcan, Kadri Çıtak, Bahtiyar Yalta, Necdet Efe, İhsan Erkan, Mustafa Ok, Şükrü İnanç gibi rütbeli askerler yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 94; Aydemir, *Hatıratım*, s. 117; *Milliyet Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1.

³⁰⁴⁵ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 95- 96; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 262.

belirtmiştir³⁰⁴⁶. Bu açıklamadan Silahlı Kuvvetler içerisinde 22 Şubat olaylarıyla doğrudan bağlantılı olmayan ihraçların da gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. 22 Şubat olaylarıyla ilgili olarak son emeklilik işlemi, 3 Nisan 1962’de gerçekleştirilmiştir³⁰⁴⁷. Milli Savunma Bakanının 3 Nisan’da yaptığı açıklamada, 22 Şubat olayları nedeniyle 69 subay ve astsubayın emekliye sevk edildiği anlaşılmaktadır. Milli Savunma Bakanı, bunlardan 10 ila 15’inin emeklilik hakkını kazanamamış durumda olduklarını belirtmiştir³⁰⁴⁸. Ordudan çeşitli nedenlerle tasfiye hareketi, ilerleyen zamanlarda kademeli olarak gerçekleştirilmeye devam etmiştir. Bu kapsamda 20 Kasım 1962’de 5 general ve 35 subay³⁰⁴⁹, 2 Aralık 1962’de de 11 subay emekliye sevk edilmiştir³⁰⁵⁰.

22- 23 Şubat 1962 olayları nedeniyle emekliye sevk edilen subaylar, tekrar Silahlı Kuvvetlere dönmek için idari davalar açmışlardır³⁰⁵¹. Yine emekliye sevk edilen 30- 35 subay, bir araya gelerek ortak hareket etmek amacıyla bir idare kurulu seçilmesine karar vermişlerdir. Seçilen temsilciler, kendi aralarında bir lider seçimi yapılmasını istemişlerdir. Bu seçimde Başkan Emin Arat, Genel Sekreter de Dündar Seyhan olmuştur. Aydemir, daha sonra kendisinin başkanlığının esas alındığını belirtmiştir. Kadri Kaplan, Dündar Seyhan ve Necati Ünsalan’ın kendisini çok sert bulduğunu belirten Aydemir, bunların 14’lerden Orhan Kabibay’ın liderliği için çalıştıklarını söylemiştir³⁰⁵². Bu arada, 22 Şubat olayları nedeniyle emekliye sevk edilen Kurmay Albay Adnan Çelikoğlu, Kurmay Yarbay Osman Deniz ve Yarbay Ruhi Soyuyüce başta olmak üzere 69 subay, kendilerine yapılan tebligatta ağır cümleler kullandığı iddiasıyla 3 Temmuz 1962’de Birinci Ordu Kumandanı Cemal Tural’ı mahkemeye vermişlerdir³⁰⁵³. Milli Savunma Bakanlığı da aynı günlerde yaptığı açıklamada, 22 Şubatçı subayların ordu hakkında ileri geri konuşarak kendilerini halen ordunun bir uzvu gibi göstermek istediklerini dile getirmiştir³⁰⁵⁴.

22- 23 Şubat gecesi Başbakan İsmet İnönü, kan dökülmemesi kaydıyla isyancılar hakkında adli takibat başlatılmayacağına dair söz vermiştir. Bu durum, olaylardan sonra

³⁰⁴⁶ *Milliyet Gazetesi*, 1 Nisan 1962, s. 1.

³⁰⁴⁷ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 97.

³⁰⁴⁸ *Milliyet Gazetesi*, 4 Nisan 1962, s. 1; Aydemir, *Hatıratım*, s. 117; Tökin, *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 115.

³⁰⁴⁹ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 134.

³⁰⁵⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 230.

³⁰⁵¹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 188- 189.

³⁰⁵² Aydemir, *Hatıratım*, s. 120- 121.

³⁰⁵³ *Milliyet Gazetesi*, 4 Temmuz 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 6 Temmuz 1962, s. 1.

³⁰⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, 10 Temmuz 1962, s. 1, 7.

Milli Savunma Bakanlığı İrtibat Bürosu tarafından yayınlanan bir bildiri ile teyit edilmiştir³⁰⁵⁵. Nihayet, 22- 23 Şubat olaylarına katılanlarla ilgili ceza kovuşturmasının yapılmayacağına dair tasarının 1962 yılı Nisan ayından komisyonlarca hazırlanan gerekçesinde şöyle denilmiştir: “22- 23 Şubat olaylarının masum vatandaş kanı dökülmeden önlenmesinde, teşebbüsten derhal vazgeçildiği takdirde idari ve inzibati tedbirler dışında herhangi bir ceza kovuşturması yapılmaması yolundaki karar ve davranışın büyük bir rol oynadığı da herkesçe bilinen bir gerçektir. Bir intikal devri sarsıntılarının düğüm noktasını ve son tezahürünü teşkil eden 22- 23 Şubat olaylarıyla ilgili fiil ve hareketler ile bu olaylara esas teşkil edebilecek mahiyette bulunan ve asker kişiler tarafından işlenmiş olan fiil ve hareketler için ceza kovuşturması yapılmamasında cemiyetin yüksek menfaatleri vardır. Bu suretle bir intikal devrinin Silahlı Kuvvetlerimize de sirayet eden sarsıntılarının izalesi ve Devlet hayatımızın normal mecrasında güvenle devam etmesi için gerekli zemin tesis edilmiş olacaktır³⁰⁵⁶.”

22- 23 Şubat 1962 olayları dolayısıyla veya daha evvel bu olaylara esas teşkil edebilecek mahiyette işlenen fiil ve hareketler için ceza kovuşturulması yapılmaması hakkında kanun tasarısı, 30 Nisan 1962’de Millet Meclisi’nde görüşülmeye başlamıştır. Lehte ve aleyhte yapılan konuşmalardan sonra tasarının maddeler halinde tartışılmasına ve oylanmasına geçilmiştir³⁰⁵⁷. Tasarının birinci maddesi ile, 22- 23 Şubat 1962 olaylarına katılanlarla ilgili ceza kovuşturmasının yapılamayacağı belirtilmiştir. Edirne Milletvekili Nazmi Özoğul, birinci madde hakkında söz alarak, Başbakan İsmet İnönü’nün 22- 23 Şubat olaylarından sonra yaptığı açıklamalara atıfta bulunmuş ve İnönü’ye şu soruyu yöneltmiştir: “Eğer bu hareket Anayasaya karşı ise, Hükümet Reisi Meclis’ten salahiyet almadan, failer hakkında hiçbir ceza takibatında bulunmayacağına dair nasıl söz verebilir?³⁰⁵⁸” Yapılan görüşmeler neticesinde tasarısı, Millet Meclisi’nde oylanmıştır. 311 kişinin katıldığı oylamada, 294 kişi tasarımı kabul ederken, 13 kişi reddetmiş ve 4 kişi de tasarıya çekimser oy kullanmıştır. Böylece tasarısı, Millet

³⁰⁵⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1962, s. 1; *Son Posta Gazetesi*, 26 Şubat 1962, s. 1, 7.

³⁰⁵⁶ *MMTD*, 30 Nisan 1962, Birinci Dönem, Seksen ikinci Birleşim, Cilt: 5, Ekler bölümü, s. 1- 2; *Son Posta Gazetesi*, 28 Nisan 1962, s. 7.

³⁰⁵⁷ *MMTD*, 30 Nisan 1962, Birinci Dönem, Seksen ikinci Birleşim, Cilt: 5, s. 70; *Son Havadis Gazetesi*, 1 Mayıs 1962, s. 1, 4.

³⁰⁵⁸ *MMTD*, 30 Nisan 1962, Birinci Dönem, Seksen ikinci Birleşim, Cilt: 5, s. 70.

Meclisi'nde büyük çoğunlukla kabul edilmiştir³⁰⁵⁹. 22 Şubatçıların tekrardan Silahlı Kuvvetlere alınması teklifi ise, reddedilmiştir³⁰⁶⁰.

Millet Meclisi'nde 30 Nisan'da kabul edilen bu kanun tasarısı, 10 Mayıs 1962 tarihinde de Cumhuriyet Senatosu'nda görüşülmüştür. Konuyla ilgili söz alan Kayseri Senatörü Hüsnü Dikeçligil, affin bir suçsuzluk anlamına gelmediğini belirtmiş, memleketin içtimai bünyesini takviye etmek ve insanlar arasındaki samimiyeti tesis etmek için bunun zorunlu olduğuna vurgu yapmıştır. Özellikle ordu mensuplarına yönelik çıkarılacak affin ayrı bir anlamı olduğunu belirten Dikeçligil, ordunun tarafsız kaldığı dönemlerde meydana gelen gelişmelere vurgu yapmıştır. Dikeçligil, ordunun siyasete girdiği dönemlerde ise vatanın vatan olmaktan çıktığına işaret etmiştir³⁰⁶¹. Ankara Senatörü Niyazi Ağırnaslı da yaptığı konuşmada, 27 Mayıs hareketi ile subayların politikaya dâhil olmaya başladığını belirtmiş, politikadan hızla uzaklaşamayan orduların harp yeteneklerini de kaybedeceğini belirtmiştir. İhtilallerin milletlerin hakkı olduğuna vurgu yapan Ağırnaslı, 22- 23 Şubat olaylarının halk tabanında bir desteğinin bulunmadığını belirtmiştir. 22- 23 Şubat olaylarına katılanların affedilerek kendi vicdanları ile baş başa bırakılmasının Cumhuriyet Senatosu'na şeref katacağını belirten Ağırnaslı, olayların unutulmasının içtimai faydaları olacağına işaret etmiştir³⁰⁶². AP Senato Grubu adına konuşan Sakarya Senatörü Turhan Kapanlı, AP'nin yaraların hızla sarılarak huzur ortamının tesisine ve millete hizmet konusunda çalışılmasına inandığını belirtmiştir. Kapanlı, AP'nin 22- 23 Şubat olaylarına karışan asker kişilerin affına dair kanunu desteklediklerini vurgulamıştır³⁰⁶³.

Tabii Senatör Haydar Tunçkanat ise, 22- 23 Şubat olaylarının Anayasa ihlali gibi gösterilerek geçmişteki bazı olaylarla mukayese edilerek bazıları lehine taviz kapısı açılmak istenmesini esefle karşıladığını belirtmiştir. Tunçkanat, 22- 23 Şubat olaylarında sadece üstlerinden almış oldukları emirleri yerine getiren kimi genç subayların emekliye sevk edildiklerini, ancak bunların bir kısmına hizmetlerinin yetersizliği nedeniyle maaş bağlanmadığına, bir kısmına da yetersiz maaş bağlandığına işaret etmiştir. Tunçkanat, bu konuda hükümetin acil tedbir alması gerektiğini

³⁰⁵⁹ *MMTD*, 30 Nisan 1962, Birinci Dönem, Seksen ikinci Birleşim, Cilt: 5, s. 79; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 312; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 102; *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Mayıs 1962, s. 1.

³⁰⁶⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 2 Mayıs 1962, s. 1.

³⁰⁶¹ *CSTD*, 10 Mayıs 1962, Birinci Dönem, Altmış birinci Birleşim, Cilt: 4, s. 135.

³⁰⁶² *CSTD*, 10 Mayıs 1962, Birinci Dönem, Altmış birinci Birleşim, Cilt: 4, s. 138.

³⁰⁶³ *CSTD*, 10 Mayıs 1962, Birinci Dönem, Altmış birinci Birleşim, Cilt: 4, s. 152.

belirtmiştir. Ordunun düşünen aydınlar kadrosundan müteşekkil olduğunu belirten Tunçkanat, memleket meselelerinde de fikir beyan etmesinin normal olduğunu vurgulamıştır. Ordunun 27 Mayıs'tan sonra bizzat siyasetin içine girdiğini belirten Tunçkanat, ordunun siyasetten çekilmesinin zor olduğunu ve bir an evvel siyasetten uzaklaştırılması isteniyorsa, TBMM'de sadece milli menfaatlerin hakim kılınması gerektiğini savunmuştur³⁰⁶⁴.

10 Mayıs 1962'de kabul edilen ve 18 Mayıs 1962 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan; "Asker kişiler tarafından 22 - 23 Şubat 1962 olayları dolayısıyla veya daha evvel bu olaylara esas teşkil edebilecek mahiyette işlenen fiil ve hareketler için ceza kovuşturulması yapılmaması hakkında Kanun" ile 22- 23 Şubat olaylarına karışan askerler kişiler hakkında ceza kovuşturması yapılmayacağı belirtilmiştir. Kanunun birinci maddesinde; "Asker kişiler tarafından 22- 23 Şubat 1962 olayları dolayısıyla işlenen veya bu tarihten önce işlenmiş olup da bu olaylara esas teşkil edebilecek mahiyette bulunan fiil ve hareketler için ceza kovuşturulması yapılmaz." hükmü yer almıştır³⁰⁶⁵.

22 Şubatçılar demeçler vererek, TBMM'nin kabul etmiş olduğu af kanununu kabul etmediklerini, affedilmek istemediklerini ve yargılanmak istediklerini belirtmişlerdir³⁰⁶⁶. Talat Aydemir, 22 Şubat'tan sonra kendileri için çıkarılmış olan af kanununa itiraz etmiştir. Aydemir, ortada tahkikat neticesinde bir suçun olmadığını ve verilmiş bir cezanın affedilmediğini belirtmiştir. Aydemir'e göre atfet af kanununun çıkarılması ile orduda kendilerine ihanet edenlerin asıl suçlu olduğunu ve bu kanunla gizlendiğini savunmuştur³⁰⁶⁷.

22- 23 Şubat darbe teşebbüsü içerisinde olan askerlerin affedilmeleri, özellikle AP içerisinde "müfritler- aşırılar" olarak adlandırılan grup tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunlar, affin eski DP'lileri de kapsayacak şekilde genişletilmesini, yoksa tasarımı kabul etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Bu sırada Genelkurmay Başkanı Sunay'ın devreye girerek, ordu affi ile eski DP'lilerin affının birbirine karıştırılmasının çirkin bir olay olduğunu ve bunu düşünenlerin iyi niyetli olmadığını açıklaması, 22 Şubatçıların

³⁰⁶⁴ *CSTD*, 10 Mayıs 1962, Birinci Dönem, Altmış birinci Birleşim, Cilt: 4, s. 154- 155.

³⁰⁶⁵ *CSTD*, 10 Mayıs 1962, Birinci Dönem, Altmış birinci Birleşim, Cilt: 4, s. 162- 163; *Resmi Gazete*, 18 Mayıs 1962, Sayı: 11106, s. 7365; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 277; *Milliyet Gazetesi*, 11 Mayıs 1962, s. 1.

³⁰⁶⁶ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 277.

³⁰⁶⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 258.

affına karşı olan AP ve YTP'lileri yumuşatmış ve 22 Şubatçıların affına rıza göstermek zorunda kalmışlardır³⁰⁶⁸. 22 Şubatçıların affı meselesi gündeme geldikten sonra, eski DP'lilerin affı da tartışılmaya başlamıştır. Bu durum, koalisyon hükümetinde çeşitli sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, özellikle siyasi af meselesi gibi konuların çözümü için CHP ve AP arasında “Koalisyonu Kuvvetlendirme Komitesi” kurulmuştur. Bu komite, koalisyonda çıkacak muhtemel ihtilafları halletmeyi amaçlamıştır³⁰⁶⁹.

22- 23 Şubat olaylarına karışanların affı konusu görüşülürken, Celal Alkoç'un Genelkurmay Başkanı olmasını isteyen Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve bazı komutanların emekliye sevk edilmesini önermiştir. İsmet İnönü ise, bu öneriyi kabul etmemiştir. İnönü'nün Sunay'ı emekliye sevk etmek istememesi üzerine harekete geçen Gürsel, AP Genel Başkanı Gümüştala ile irtibata geçerek, 22 Şubatçıların affı sürecinde eski DP'lilerle ilgili af istenmesini önermiştir. Böylece Gürsel, kendisine yaklaşıcağını düşündüğü Başbakan İnönü'ye istediklerini yaptırmayı amaçlamıştır³⁰⁷⁰.

Tasarının görüşülmesi sırasında, AP Grup Başkanvekili olan Ferruh Bozbeyli, Başbakan İsmet İnönü'den DP'lilerin de affının gerçekleştirilmesini istemiştir. İnönü ise her ikisinin farklı olduğunu belirtmiş ve siyasi affın sonraki bir mesele olduğunu vurgulamıştır³⁰⁷¹. Sadettin Bilgiç de, 22 Şubatçıların affedilmemesi gerektiğini savunduklarını ve DP'lilerin haklarının iadesi ile affı konusunda da defalarca İsmet İnönü ile görüştiklerini belirtmiştir³⁰⁷². AP içerisinde, DP'li siyasi mahkûmların affını isteyen grubun ısrarı, CHP- AP koalisyonunu sıkıntıya sokmuştur³⁰⁷³. Nihayet İsmet İnönü, 30 Mayıs 1962'de başbakanlıktan istifa etmiştir³⁰⁷⁴.

³⁰⁶⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 229; Komsuoğlu, “Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı”, s. 255; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 93; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 127; Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 102; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 311; Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, s. 141; Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 104; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 99- 101.

³⁰⁶⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Mayıs 1962, s. 1.

³⁰⁷⁰ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 246- 247; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 94- 96.

³⁰⁷¹ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 133; *Milliyet Gazetesi*, 9 Nisan 1962, s. 1.

³⁰⁷² Bilgiç, *Hatıralarım*, Üçüncü Baskı, s. 92.

³⁰⁷³ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 115.

³⁰⁷⁴ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 248.

3.3.11. 22 Şubat'tan Sonra Talat Aydemir

22 Şubat darbe girişiminin başarısız olmasından sonra emekliye sevk edilen 22 Şubatçılar, boş durmamışlardır. Bu bağlamda Talat Aydemir, emekliye ayrıldıktan sonra arayış içerisine girmiş, basın ziyaretleri ile ideallerini ve düşünceleri anlatmaya başlamıştır³⁰⁷⁵. 21 Mayıs 1963'e kadar "22 Şubat'ın lideri" olarak tanıtılan Talat Aydemir'in basında boy boy fotoğrafları yayınlanmıştır. Bu durum, basının darbecilere bakışını göstermesi bakımından önemli bir delil niteliğindedir³⁰⁷⁶.

22 Şubat'tan sonra Talat Aydemir'le görüşen M. Emin Aytekin, Silahlı Kuvvetlerin artık kurcalanmaması gerektiğini belirtmiş, ancak Aydemir kendisini dinlememiştir. Talat Aydemir bu görüşmede, 23 Şubat sabahı yeniden bir mücadeleye başladığını belirtmiştir³⁰⁷⁷. 22- 23 Şubat olaylarına rağmen affedilen Aydemir, basında sıkça eleştirilerde bulunmuştur. Başbakan İsmet İnönü'nün 22 Şubatçılara "sergüzeştçiler" demesine, evinde düzenlediği basın toplantısıyla tepki gösteren Talat Aydemir; "O'nun adı, zekasından büyüktür" demiştir³⁰⁷⁸. 22 Şubat'ın nedenleri hakkında 22 Haziran 1962'de basına beyanat veren Aydemir hakkında, dava açılmıştır³⁰⁷⁹.

Talat Aydemir, 8 Temmuz 1962'de basına verdiği son beyanatta, kanunun suç saydığı bir cürmü övdüğü gerekçesiyle İkinci Sulh Ceza Mahkemesi'nce 9 Temmuz'da tutuklanmış ve Ankara Merkez Cezaevi'ne konulmuştur³⁰⁸⁰. Cezaevinde dokuz gün kaldığını belirten Aydemir³⁰⁸¹, 3 bin lira nakdi kefaletle 18 Temmuz 1962'de tahliye edilmiştir³⁰⁸². 22 Şubatçı arkadaşları tarafından karşılanan Aydemir, İstanbul'a geçmiş ve burada da 22 Şubatçılar tarafından karşılanmıştır³⁰⁸³. İstanbul'da gazetecilere açıklamalarda bulunan Aydemir, Florya'da bulunan Cumhurbaşkanı ile görüşüp görüşmeyeceği hakkındaki soruya; "Benim ne alakam var. Ordu'da iken komutanlık

³⁰⁷⁵ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 189.

³⁰⁷⁶ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 66.

³⁰⁷⁷ Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, s. 199.

³⁰⁷⁸ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 1.

³⁰⁷⁹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 125.

³⁰⁸⁰ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 113; Aydemir, *Hatıratım*, s. 129- 130; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 298; *Milliyet Gazetesi*, 10 Temmuz 1962, s. 1.

³⁰⁸¹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 131.

³⁰⁸² *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1962, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 19 Temmuz 1962, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1962, s. 1; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 299; Aydemir, *Hatıratım*, s. 132.

³⁰⁸³ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 116.

münasebeti vardı. Şimdi hiçbir şey yok. O, cumhurbaşkanı, ben ise asi bir albayım, protokolde yerim yok” demiştir³⁰⁸⁴.

Siyasilerle tartışmaya girmekten çekinmeyen Talat Aydemir, AP Genel Başkanı Gümüşpala'nın; “22 Şubatçılar bedbahttır” sözüne, asıl bedbahtın kendisi olduğunu belirtmiştir³⁰⁸⁵. 1962 yılı Kasım ayında Aydemir, Türk Ordusu'nun CHP'nin aleti olamayacağını belirtmiştir³⁰⁸⁶. 22 Şubat'tan sonra Dünder Seyhan'la yolları ayrılan Talat Aydemir; Rıfki Erten, Yaşar Başaran, Galip Gültekin, Cevat Kırca ve 22 Şubat'ta emekliye sevk edilen diğer birçok subayla yeni bir darbe girişimi için hazırlıklara başlamıştır³⁰⁸⁷. Milli Emniyet Teşkilatı ve hükümet, Talat Aydemir'in yeni bir isyan girişimine teşebbüs edeceğini bilmekle birlikte, Aydemir de 22 Şubatçıların yarım kalan darbe girişimlerini tamamlayacaklarını herkesin bildiğini söylemiştir³⁰⁸⁸. 22 Şubat'tan sonra Aydemir, görüştükları kişilere yeni bir darbe girişimine teşebbüs edeceğini açık söylemekten çekinmemiştir. Bu durum, ya kendisine olan güvenin bir tezahürü ya da doğru siyasal analiz yapamayan bir düşüncenin ürünüdür.

3.3.12. Tedbirler Kanunu

22- 23 Şubat olaylarından sonra, siyasi parti liderleri bir araya gelerek çeşitli tedbirleri görmüşlerdir. Bu görüşmeden sonra bildiri yayınlayan parti liderleri, meşru nizama yönelik her türlü tecavüzün önleneyeğini ve komisyon kurularak gerekli çalışmaların yapılacağını belirtmişlerdir³⁰⁸⁹. İlk koalisyon hükümeti, 22- 23 Şubat olayları dışında da Silahlı Kuvvetlerin isteklerine uygun kanunlaştırma faaliyetlerini başlangıçtan itibaren sürdürmüştür³⁰⁹⁰. Bakanlar Kurulu ise, 27 Mayıs nizamını korumak için bazı tedbirlerin alınmasını kararlaştırmıştır³⁰⁹¹. Bu bağlamda Başbakan İsmet İnönü, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ve CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştu Aksal'ın imzasıyla “Anayasa Nizamını, milli güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiller hakkında

³⁰⁸⁴ Aydemir, *Hatıratım*, s. 133.

³⁰⁸⁵ *Milliyet Gazetesi*, 22 Ağustos 1962, s. 1.

³⁰⁸⁶ *Milliyet Gazetesi*, 12 Kasım 1962, s. 1.

³⁰⁸⁷ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 110.

³⁰⁸⁸ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 155.

³⁰⁸⁹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 267; *Milliyet Gazetesi*, 26 Şubat 1962, s. 1, 5; *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1962, s. 1.

³⁰⁹⁰ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 102.

³⁰⁹¹ *Son Havadis Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1.

Kanunu”, adalet ve anayasa komisyonu üyelerinden müteşekkil karma komisyonda görüşülmek üzere önerge halinde vermişlerdir. Nihayet bu önerge, 2 Mart 1962’de Millet Meclisi’nde kabul edilmiştir³⁰⁹².

Tedbirler Kanunu olarak da bilinen bu Kanun tasarısı hakkında konuşma yapan Başbakan İsmet İnönü, 22 Şubat’tan sonra parti liderleriyle yaptıkları toplantılarda gelecek açısından bazı sıkıntılı olayların tekrar zuhur etmemesi için ciddi tedbirler alınması konusunda anlaştıklarını ve bunun üzerine komisyonlarda bu hazırlıkların yapıldığını belirtmiştir. Başbakan İnönü, şunları belirtmiştir: “Şimdi açık olalım; biz, 27 Mayıs’ın meşruiyeti üzerinde münakaşayı ve bir intikam havası devam ettirmek ve buna imkan vermek fikrinde miyiz? (Asla, sesleri) Biz, bir an evvel ordunun her türlü tecavüzden masun olarak ve masun olduğuna inanarak, kendi vazifeleriyle meşgul olmasını ve ordunun siyasetten tamamıyla uzak kalması esasını istiyor muyuz? (Can ve gönülden istiyoruz, sesleri) Bu iki maksadı temin etmek için, bu iki maksada karşı gelenlerin zararlarını izale etmek lazımdır³⁰⁹³.”

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala da Tedbirler Kanunu hakkında yapmış olduğu konuşmada komünist tehlikeden bahsetmiş, bazı menfaatçi insanlara vurgu yaparak tasarıyı imzaladığını belirtmiştir³⁰⁹⁴. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican da Türk siyasi hayatına ahlakı getirmek için Tedbirler Kanununa şerefle imza attığını belirtmiştir. Alican, tasarının Anayasaya aykırı olduğuna dair iddiaların gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir³⁰⁹⁵.

Ordunun siyaset dışında kalması gerektiğini belirten CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, Tedbirler Kanunu hakkında Millet Meclisi’nde yapmış olduğu konuşmada, talihsiz olayların tekrar tekrar zuhur etmemesi için tasarının kabul edilmesini istemiş ve konuşmasında şunları belirtmiştir; “Ordunun uzaktan idare ettiği kukla bir Meclis’in haysiyetsiz azası olmaktansa, ipe gitmeye razı olan bir adamım. (Şiddetli alkışlar, bravo sesleri) Fakat arkadaşlar, haysiyetli olmak, şerefli olmak insanlara mesuliyetlerini, realiteleri unutturmaz. Biz orduyu hareketlerimizle siyasete çekmezsek, üç beş muhteris, üç beş maceracı Türk Ordusu’nu siyasetin çamuruna

³⁰⁹² *MMTD*, 2 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış birinci Birleşim, Cilt: 4, s. 4, 6.

³⁰⁹³ *MMTD*, 3 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 4, s. 41- 42.

³⁰⁹⁴ *MMTD*, 3 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 4, s. 52.

³⁰⁹⁵ *MMTD*, 3 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 4, s. 49- 50.

sokamaz. (Bravo sesleri) Bir ihtilal hareketi oldu, 22- 23 Şubat gecesi, yaşadık bunu. Nasıl, elimizi attığımız yerlerden elimizin boş geldiğini gözlerimizle gördük³⁰⁹⁶.”

Kanun tasarısı hakkında konuşma yapan Balıkesir Milletvekili Gökhan Evliyaoglu, eleştirilerini şu ifadelerle aktarmıştır: “27 Mayıs İnkılabı daha çok hürriyet, daha sağlam bir demokrasi tesis etmek için yapılmıştır, bir takım yasaklar getirmek, söz ve basın hürriyetini tahdit etmek için değil...” Evliyaoglu, tasarının Takrir-i Sükun Kanunu ile benzerlikler taşıdığını belirtmiş ve şunları ifade etmiştir: “Türkiye’de demokrasiyi ve demokrasi için yapılmış olması gereken bir inkılabı iki karikatürle, üç fıkra ve makale veya bir röportaj karşısında sarsılacak durumda telakki ederek kanun teklifi hazırlayanlar, medeni milletimize bühtan etmenin vebali altındadırlar³⁰⁹⁷.”

Gökhan Evliyaoglu’nun Tedbirler Kanunu aleyhine yapmış olduğu konuşmadan sonra Ordu Milletvekili Ferda Güley, kanun tasarısını savunan bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Güley, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin 27 Mayıs’ın meşruluğu ve Anayasa üzerine titrediğini belirtmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin de 27 Mayıs’ın meşruluğunu koruma konusunda sorumluluğunun olduğunu belirtmiştir. Evliyaoglu’na cevap veren Güley, 27 Mayıs’ın meşruluğunun kaldırılması durumunda hiç kimsenin kalmayacağını vurgulamıştır. Ferda Güley, dört parti lideri ve hükümet başkanının imzasıyla gelen Tedbirler Kanununun, 27 Mayıs’ın meşruluğu konusuna Meclis’in de Türk Silahlı Kuvvetleri gibi titrediğinin bir göstergesi olduğunu belirtmiştir. Güley’e göre bu kanun teklifi; “27 Mayıs’ın ve onun üstündeki demokratik rejimin onun tarifnamesi olan bu Anayasanın nefis müdafaası kanunudur³⁰⁹⁸.”

Samsun Milletvekili Osman Şahinoğlu da Tedbirler Kanunu aleyhinde bir konuşma yapmıştır. Osman Şahinoğlu, kanun tasarısının Anayasaya aykırı olması nedeniyle müspet oy vermeyeceğini belirtmiştir. Ona göre bu Kanun teklifi, DP devrinde çıkarılan Tahkikat Komisyonu kurulmasına dair Kanunun Anayasaya aykırılığı bakımından hiç de farkı yoktur. Şahinoğlu, konuşmasında 27 Mayıs İhtilalinin teminatının kendileri, tutumları ve Meclis olduğunu belirtmiştir³⁰⁹⁹.

“Anayasa Nizamını, milli güvenlik ve huzuru bozan bazı filler hakkında Kanun”, maddeler halinde 3 Mart 1962’de Millet Meclisi’nde görüşülmeye başlamıştır.

³⁰⁹⁶ *MMTD*, 3 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 4, s. 46.

³⁰⁹⁷ *MMTD*, 3 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 4, s. 24- 25.

³⁰⁹⁸ *MMTD*, 3 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 4, s. 28- 29.

³⁰⁹⁹ *MMTD*, 3 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 4, s. 30.

Kanunun birinci maddesi ile “27 Mayıs 1960 Devrimini” söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür veya sair vasıta ve suretlerle, yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterenler, Yüksek Adalet Divanı’nda alınan kararları kötileyenler, 27 Mayıs aleyhinde uydurma yayın yapanlar, DP’yi övenler, partilerini DP’nin devamı olduğunu ileri sürenler hakkında bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasına çarptırılması öngörülmüştür³¹⁰⁰. Bu Kanun, 3 Mart 1962’de Millet Meclisi’nde kabul edilmiştir³¹⁰¹.

“Anayasa Nizamını, milli güvenlik ve huzuru bozan bazı filler hakkında Kanun”, Cumhuriyet Senatosu’nda 5 Mart 1962’de görüşülmeye başlamıştır. Adalet Bakanı Sahir Kurutluoğlu, Senato’da yapmış olduğu konuşmada, iki iktidar iki de muhalefet olmak üzere dört partinin bir araya gelerek bu kanun tasarısını oluşturduğunu belirtmiştir. Türk siyasi hayatında bunun önemli bir gelişme olduğuna işaret eden Kurutluoğlu, tasarının ilk gerekçesinin 27 Mayıs Devriminin meşruiyetinin zedelenmemesi olduğunu ve ikincisinin de demokratik nizamın getirdiği müesseselerin korunması olduğunu belirtmiştir³¹⁰². Konya Senatörü Muhittin Kılıç, yapmış olduğu konuşmada, bu tasarının Takrir-i Sükun Kanunu ile hiçbir hukuki alakasının olmadığını belirtmiştir. Takrir-i Sükun Kanunu’nda bir kimsenin mahkemeye verilmesinde Bakanlar Kurulu yetkili iken, son kanunda böyle bir durum söz konusu olmayıp, askeri adli hakimlerin tahkikatta yetkili olduğunu belirtmiştir. Kılıç, son kanunun Tahkikat Komisyonu’nda verilen yetkiler gibi yetkilerinin olmadığını, mahkemeye verme yetkisinin savcılara ait olduğunu belirtmiştir³¹⁰³.

Senatör Amil Artus da yapmış olduğu konuşmada, son zamanlarda 27 Mayıs’ı zedelemeye yönelik birtakım zararlı gayretlerin olduğunu ve bu gayretlerle milletin bir kısmının diğer bir kısmına düşman edilmeye çalışıldığını vurgulamıştır. Bu gelişmeler üzerine dört siyasi parti liderinin bir araya gelerek bir kanuni düzenleme yapmaya karar verdiklerini belirten Artus, 27 Mayıs aleyhine yapılan yayınların Anayasa’nın temelini teşkil eden demokratik devlet düzenini yıpratmaya yönelik girişimlere neden olduğunu ve bunun milletteki demokratik hukuk düzenine olan inancın azalmasına sebep olduğunu vurgulamıştır. Artus, Senato’ya getirilmiş olan kanunun Anayasa’nın getirmiş

³¹⁰⁰ *MMTD*, 3 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 4, s. 52- 53; *CSTD*, 5 Mart 1962, Birinci Dönem, Kırk üçüncü Birleşim, Cilt: 3, s. 168; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 268- 269; Bülent Tanör, *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1969, s. 218; Toker, *İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 88; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 96- 97.

³¹⁰¹ *Milliyet Gazetesi*, 4 Mart 1962, s. 1.

³¹⁰² *CSTD*, 5 Mart 1962, Birinci Dönem, Kırk üçüncü Birleşim, Cilt: 3, s. 162.

³¹⁰³ *CSTD*, 5 Mart 1962, Birinci Dönem, Kırk üçüncü Birleşim, Cilt: 3, s. 131.

olduğu söz ve basın hürriyetine aykırı olmadığını ve hiçbir yerde demokratik rejimin, kendisinin verdiği hürriyetlerden istifade etmek suretiyle kendisini tahrip edecek cereyanlara karşı başıboş bırakılmasını kabul etmediğini belirtmiştir³¹⁰⁴.

Kars Senatörü Turgut Göle ise, 5 Mart 1962’de yapmış olduğu konuşmada, kanunun Anayasaya da hukuk prensiplerine de aykırı olduğunu belirtmiş, uzun süre görüşülmesi gerekirken kısa sürede komisyondan Senato’ya getirilmesini anlayamadığını ifade etmiştir. Kanunun gerekçesi olarak belirtilen milli güvenlik kavramının devlet sırlarının ifşasının önlenmesi olduğuna vurgu yapmıştır. Göle, 27 Mayıs’ın ve onun getirmiş olduğu demokrasi ve ahlak düzeninin savunulması fikrinde olduğunu, ancak savunmanın yolunun 27 Mayıs’ın felsefesini teşkil eden hürriyet nizamının sınırlanması ile olamayacağını ifade etmiştir. Göle, ihtilaller ve demokratik düzenin kanunlarla değil, mücadele azminde olan şahıslarla ve icracılarla olacağını belirtmiştir³¹⁰⁵. Nihayet “Anayasa Nizamını, millî güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiller hakkında Kanunun” Cumhuriyet Senatosu’ndaki oylamasına 133 üye katılmış, bu üyelere 100’ü kabul oyu kullanırken, 21’i ret oyu kullanmış, 12 kişi de çekimser kalmıştır³¹⁰⁶. 5 Mart’ta kabul edilen 38 sayılı Kanun, 7 Mart 1962 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanmıştır³¹⁰⁷.

Tedbirler Kanunu’nun görüşüldüğü komisyonda konuşan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, bu Kanunun bir zulüm kanunu olduğunu, Anayasaya ve 27 Mayıs İhtilalinin ruhuna aykırı olduğunu, insan hak ve hürriyetlerinin hiçe sayıldığını, iktisadi huzuru bozacak fevkalade kanunların gölgesine sığınmanın zararlı bir hareket olduğunu belirtmiş, Kanunun kabul edilmesinden sonra da istifa etmiştir³¹⁰⁸. Senato’da bazı YTP’li senatörlerin Tedbirler Kanunu’na olumlu oy vermemesi nedeniyle, YTP Genel Başkanı Ekrem Alican da genel başkanlıktan istifa etmiştir³¹⁰⁹.

CHP, 38 sayılı Kanundan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve komünist, faşist, ırkçı, 27 Mayıs ve demokratik rejim düşmanı olanların rejimi sarsmalarına mani

³¹⁰⁴ *CSTD*, 5 Mart 1962, Birinci Dönem, Kırk üçüncü Birleşim, Cilt: 3, s. 136.

³¹⁰⁵ *CSTD*, 5 Mart 1962, Birinci Dönem, Kırk üçüncü Birleşim, Cilt: 3, s. 139- 140.

³¹⁰⁶ *CSTD*, 5 Mart 1962, Birinci Dönem, Kırk üçüncü Birleşim, Cilt: 3, s. 180; *Milliyet Gazetesi*, 6 Mart 1962, s. 1.

³¹⁰⁷ *Resmi Gazete*, 7 Mart 1962, Sayı: 11053, s. 6837- 6838; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 268.

³¹⁰⁸ Baban, *Politika Galerisi*, s. 396; *Milliyet Gazetesi*, 5 Mart 1962, s. 5.

³¹⁰⁹ *Milliyet Gazetesi*, 7 Mart 1962, s. 1.

olmak için çıkarıldığını belirtmiştir³¹¹⁰. AP Merkez İdare Kurulu ise, her ne kadar ilgili Kanunu desteklemiş olsa da, Tedbirler Kanunu ile basın hürriyeti ile birlikte düşünce ve söz hürriyetinde kısıtlamalara gidildiğini belirtmiştir³¹¹¹. 38 sayılı Tedbirler Kanunu, Silahlı Kuvvetlerin istediği bir şey olmakla birlikte³¹¹², birçok kişiyi ve kurumu zor durumda bırakmıştır. Bu kapsamda, ilgili Kanuna aykırı yayın yaptıkları iddiasıyla 15 gazete, 2 dergi ve 8 gazeteci hakkında İstanbul Savcılığı tarafından dava açılmıştır³¹¹³.

Aksaray'da bakkalcılık yapan Hüseyin İpek, Demokrat Parti'yi ve Adnan Menderes'i övdüğü gerekçesiyle Tedbirler Kanunu çerçevesinde tutuklanmış³¹¹⁴, daha sonra da tutuksuz yargılanmak üzere tahliye edilmiştir³¹¹⁵. Kayseri'deki siyasi mahkumlarla ilgili yazmış olduğu yazılar nedeniyle Hür Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman hakkında, Tedbirler Kanunu'na aykırı hareket ettiği gerekçesiyle tahkikat başlatılmıştır³¹¹⁶. Yine Yassıada infazlarına ait Zafer, Yeni İstanbul ve Tasvir gazetelerinde çıkan resim ve yazıların Tedbirler Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesiyle bu gazeteler, toplattırılmıştır³¹¹⁷. Son Havadis gazetesi Yazı İşleri Müdürü Atilla Onuk da, gazetenin üç günlük neşriyatının Tedbirler Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesi ile savcılıkta ifade vermiştir³¹¹⁸. AP Kongresinde konuşan dört milletvekili, iki senatör hakkında³¹¹⁹, Son Havadis gazetesinin 23, 24 ve 25 Şubat 1963 tarihlerinde yapmış olduğu Menderes'in iktisabıyla ilgili bir haber nedeniyle Tedbirler Kanunu'na muhalefetten işlem başlatılmıştır³¹²⁰. Bu arada İzmir Milletvekili Şükrü Akkan ve 13 arkadaşı, 38 sayılı Tedbirler Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması için 1963 yılı Eylül ayında kanun teklifi vermişler ancak, komisyonlarda bu teklif reddedilmiştir³¹²¹.

Daha sonraki yıllarda da Tedbirler Kanunu uygulamaları sürdürülmüştür. Ali Fuat Başgil'in Fransızca olarak yurtdışında yayınlamış olduğu "Türkiye'de 27 Mayıs Askeri İhtilali" adlı eserinin Tedbirler Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesiyle hakkında

³¹¹⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *Halk Hizmetinde (Sorular- Cevaplar)*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1964, s. 14.

³¹¹¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu'nun Faaliyet Raporu (27.11.1962- 27.11.1964)*, Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresine Sunulan Metinler: 1, Ankara 1964, s. 18.

³¹¹² Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 107.

³¹¹³ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 115.

³¹¹⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 2 Mayıs 1962, s. 1.

³¹¹⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 4 Mayıs 1962, s. 2.

³¹¹⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 3 Temmuz 1962, s. 1, 5.

³¹¹⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Eylül 1962, s. 1.

³¹¹⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 18 Eylül 1962, s. 1.

³¹¹⁹ *Milliyet Gazetesi*, 6 Aralık 1962, s. 1.

³¹²⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 21 Mayıs 1963, s. 1.

³¹²¹ *MMTD*, 12 Eylül 1963, Birinci Dönem, Yüz otuz altıncı Birleşim, Cilt: 21, s. 266- 267.

dava açılmıştır³¹²². Yine İstanbul'da yayımlanan Adam dergisinin 11 ve 18 Eylül 1964 tarihli sayılarında, Tekin Erer'in yazarı olduğu "Yassıda ve Sonrası" isimli kitabın peyderpey verildiği ve bunun 38 sayılı Kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle İstanbul Sorgu Hakimliği tarafından kamu davası açılmıştır³¹²³. 1966 yılında, dokunulmazlıklarının kaldırılması istenen milletvekillerinin de ağırlıklı olarak, 38 sayılı Kanuna muhalefette buldukları belirtilmiştir³¹²⁴. Bütün bu bilgiler çerçevesinde, Tedbirler Kanunu olarak bilinen 38 sayılı Kanunla, 27 Mayıs'ın eleştirilmesi yasaklanmış ve kapatılan DP'ye duyulan sevgi dile getirilememiştir. Bu durum, 1960'lı yıllarda askeri idarenin nüfuzunu siyasal alanda sürdürdüğünü göstermektedir.

3.3.13. 147'lerin Üniversiteye Dönüşleri

Milli Birlik Komitesi döneminde çıkarılan ve 28 Ekim 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 114 sayılı Kanunla 147 öğretim üyesi ve yardımcısı üniversitelerden uzaklaştırılmıştır³¹²⁵. Bu Kanun, uzun sürecek tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 114 sayılı Kanunun beşinci maddesi ile öğretim üyelerinin tekrar üniversiteye dönemeyecekleri hüküm altına alınmıştır. Bu anti demokratik maddenin değiştirilmesine dair kanun teklifinin gündeme alınıp alınmayacağı konusunda Milli Birlik Komitesi tarafından 5 Ocak 1961'de tartışmalar yapılmış, ancak kabul edilmemiştir³¹²⁶.

147'lerin üniversitelerden uzaklaştırılmasına öğretim üyeleri büyük tepki göstermiştir. Prof. Dr. Nejat Harmancı, 114 sayılı Kanunla üniversite hocalarının itibarının yerle bir edildiğini³¹²⁷; Doç. Dr. Berna Moran, 114 sayılı Kanunun yürürlükte olduğu sürece üniversite muhtariyetinin mümkün olmayacağını; Prof. Dr. Oktay Aslanapa, 114 sayılı Kanunun büyük bir haksızlık olduğunu ve yakın zamanda düzeltileceğine inandığını³¹²⁸; Prof. Dr. Fazıla Şevket, değerli bir asistan bulmakta zorlandıklarını, üniversite muhtariyetinin zedelendiğini ve meselenin de çözüleceğine

³¹²² *Milliyet Gazetesi*, 28 Ocak 1965, s. 1.

³¹²³ *MMTD*, 9 Haziran 1965, Birinci Dönem, Yüz yirmi beşinci Birleşim, Cilt: 42, s. 30.

³¹²⁴ *MMTD*, 18 Nisan 1966, İkinci Dönem, 81. Birleşim, Cilt: 6, s. 4- 6.

³¹²⁵ *Resmi Gazete*, 28 Ekim 1960, Sayı: 10641, s. 2426- 2427; Üniversitelerdeki 147 öğretim üyesi ve yardımcısı; cinsi sapık, mason, gerici, hafif meşrep gibi iddialar ve dedikodular nedeniyle üniversitelerden uzaklaştırılmışlardır. Reşat Kaynar, *Üniversiteye Darbe (147'ler Mücadelesi)*, s. 26.

³¹²⁶ *MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yetmiş birinci Birleşim, 5 Ocak 1961, Cilt: 5, s. 82- 85.

³¹²⁷ *147'ler*, B. Kervan Matbaası, İstanbul 1961, s. 21- 22.

³¹²⁸ *147'ler*, s. 19- 20.

inandığını belirtmiştir³¹²⁹. 147'lerden Prof. Dr. Ferit Hakkı Saymen, kürsülerinin iade edilmesiyle hakkın yerini bulacağını belirtirken, Prof. Dr. Mazhar Şevket İpşiroğlu, 114 sayılı Kanunla hem kanunu çıkarana hem de kendilerinin sinsice bir tuzağa düşürüldüğünü belirtmiştir. Doç. Dr. Tahsin Artunkal ise, asli görevi dışında farklı bir görevi kabul etmeyeceğini ifade etmiştir³¹³⁰.

İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Ankara Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin, İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Fikret Narter, Ege Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Uluöz, profesörlerden Fehmi Fırat, Naci Şensoy, Said Kuran, Cahit Talas, Vehbi Göksel, Rauf Adam, Mustafa İnan ve Behiç Onul imzasıyla Milli Eğitim Bakanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'na gönderilen dilekçede, üniversite rektörleri ve senato temsilcilerinin 14 Ocak 1961'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nde toplanarak 114 sayılı Kanunla ilgili durumu tekrar inceledikleri belirtilmiştir. 114 sayılı Kanunun üniversiteler, basın ve umumi efkarda büyük bir reaksiyon yarattığını belirten öğretim üyeleri, Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi üyelerinin “hatadan dönülmenin bir fazilet olduğu ve yapılan hatanın üniversite mefhumu içerisinde çözülmesine” dair görüşlerinden ilham alarak yeniden resmi teşebbüste bulunmak için girişime geçildiği ifade edilmiştir. Heyetin ayrıca, 18 Kasım 1960 tarihinde Devlet Başkanına müracaat ederek, milletlerarası şöhretleriyle ilmi kariyerlerini kazanmış bulunan öğretim üyeleri ve yardımcılarının kırılan haysiyetlerinin iadesini talep ettikleri belirtilmiştir³¹³¹.

114 sayılı Kanunla üniversiteden uzaklaştırılan öğretim üyeleri ve yardımcılarının hiçbir şekilde müdafaları alınmadan gerçekleştirilmesinin temel hukuk kaidelerine aykırı olduğu belirtilmiştir. Heyet, en ağır suçluların bile savunmaları alınırken yıllarca akademik kariyerde çalışmış ve binlerce öğrenci yetiştirmiş hocaların savunmaları bile alınmadan üniversiteden uzaklaştırılmalarının ilim dünyasında üzüntü yarattığı belirtilmiştir. Üniversitelerin mevcut kadroları ile yetersiz olduğu ve öğretim üyelerinin haysiyetlerinin iadesi için Milli Eğitim Bakanından yardım talep eden heyet, 115 sayılı Kanunun tadilinin yapılarak üniversite senatolarına yetki verilmesi ve öğretim üyelerinin olası mesleğe uygun olmayan suçlarının olması durumunda bunun

³¹²⁹ 147'ler, s. 22.

³¹³⁰ 147'ler, s. 24- 26.

³¹³¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Bilgisayar No: 4001766, Kutu No: 4/66, Fihrist No: 1766, s. 2.

senatolarca değerlendirilmesi talep edilmiştir³¹³². Aynı heyet, 14 Ocak 1961 tarihinde Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e de bir yazı göndermiştir. Bu yazıda, konuyu üniversite muhtariyeti içerisinde çözebilmek için Milli Eğitim Bakanı'na müracaatta bulunduğu belirtilmiş ve bu dilekçenin Cemal Gürsel tarafından himaye edilmesi talep edilmiştir³¹³³.

147'lerin haksızlığa uğradığı konusunda hemen hemen herkesin hemfikir olduğunu belirten Nadir Nadi, çözüm konusunda hiç kimsenin adım atmadığını 6 Şubat 1961'de belirtmiştir. Üniversite bağımsızlığını zedeleyen bu karardan dönülmesi gerektiğini belirten Nadi, 147'lere ait kararın düzeltilmesi durumunda ordudan ihraç edilen subayların da harekete geçebileceklerine dair şüphenin yanlış olduğunu belirtmiş ve 147'lerle orduda yapılan tasfiye arasında bağlantı kurulmasının doğru olmadığını vurgulamıştır³¹³⁴. Bülent Ecevit, 21 Şubat 1961 tarihli Ulus gazetesindeki bir yazısında; bir yanda kürsülerin ve derslerin hocasızlıktan boş kaldığını, diğer yanda da değerli profesörlerin, doçentlerin ve asistanların işsiz kaldığına işaret etmiştir. Kim dergisinin 23 Şubat 1961 tarihli sayısında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Histoloji ve Embriyoloji Enstitüsü'nden Prof. Max Clara, 147'lerle ilgili şunları söylemiştir: "Histoloji ve Embriyoloji Enstitüsü felce uğramıştır. Öğretilmesi gereken konuya ve bilim problemlerine hakim olmayınca, Tıp Fakültesinin seviyesi orta okul seviyesine düşer³¹³⁵." 24 Şubat 1961'de ise Kurucu Meclis toplantısında konuşan Muammer Aksoy, geçmişteki antidemokratik kanunların temizlenmesi ile uğraşılırken inkılap dönemine ait ve üniversite muhtariyetini zedeleyen 114 sayılı Kanunun 27 Mayıs devrimini yapanlara yakışmadığını belirtmiştir. Aksoy, 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin tarihe üniversite muhtariyetini zedeleyen insanlar olarak geçmemeleri gerektiğini ifade etmiştir³¹³⁶.

147'lerle ilgili konuyu köşesine taşıyan Ahmet Kabaklı, 147'lerle ilgili açık veya gizli olarak mahkeme yapılmasını ve duruşma neticesinde suçsuz olanların kürsülerine dönebilmelerinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre halk efkarı, bu mahkeme ile tatmin olacaktır³¹³⁷. Bahri Savcı, Vatan gazetesinde konuyla ilgili bir yazı kaleme

³¹³² *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4001766, Kutu No: 4/66, Fihrist No: 1766, s. 3.

³¹³³ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4001766, Kutu No: 4/66, Fihrist No: 1766, s. 1.

³¹³⁴ Nadi, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a (1961-1962)*, s. 19.

³¹³⁵ Erez, *147'ler Meselesinin İçyüzü...*, s. 12.

³¹³⁶ Erez, *147'ler Meselesinin İçyüzü...*, s. 7.

³¹³⁷ Ahmet Kabaklı, "147'ler", *Tercüman Gazetesi*, 3 Mart 1961, s. 2.

almıştır. Savcı, tefekkür mesleğinin dokunulmazlığı prensibinin ihlalinin üniversitede huzursuzluk yarattığını belirtmiş, bu huzursuzluğun giderilmesini toplumun beklediğini ifade etmiştir³¹³⁸. Görevlerinden uzaklaştırılmış olan 147 öğretim üyesi, bir beyanname yayınlamışlardır. Beyannameye öğretim üyeleri; “Şeref ve haysiyetleri ile oynanmış durumda kaldıkları müddetçe devletin vereceği hiçbir vazifeyi kabul etmeyeceklerini” açıklamışlardır. Haklarını aramak istediklerini, ancak kendilerine savunma hakkının verilmesini ve başvuracak bir makamın gösterilmesini istemişlerdir³¹³⁹.

Üniversitelerden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesi ve yardımcısı, haklarını korumak için “147’ler Derneği” adıyla bir dernek kurmuşlardır³¹⁴⁰. Bu çerçevede, üniversitelerde kurulan üçer kişilik heyetler, Ankara’da toplanmışlar ve Devlet Başkanına, Milli Birlik Komitesine, Milli Eğitim Bakanına yazılı bir muhtıra ile başvurmuşlardır. Bu heyet, 147’lerle ilgili yapılmış olan tahkikat dosyalarının kendilerine verilmesini istemişler ancak, kendilerine hiçbir şey verilmemiştir. 147’ler, 1961 yılı Mart ayında yine aralarından seçtikleri bir heyetle, Devlet Başkanını ziyaret etmişler, Devlet Başkanı da 147’lerin tasfiyesinin haksız bir tasarruf olduğunu belirtmiştir. Ankara’da tekrar bir araya gelen rektörler, MBK’nın görevlendirdiği bir komisyonda konuyu görüşerek 114 ve 115 sayılı kanunlarda yapılacak değişikliklerde mutabakata varmışlardır. Kurucu Meclis komisyonlarında da konunun birkaç defa açıldığını ancak, hazırlanan kanun tasarısının müzakere edilebilmesi için MBK üyelerinden en az birisinin imzası gerektiği için, bu imza bulunamamıştır³¹⁴¹. Bu süreçte 114 sayılı Kanunla ilgili, şu değerlendirmeler yapılmıştır³¹⁴²:

- 1- 114 sayılı Kanun, hem 1924 Anayasası’na hem de bu Anayasa’nın bir kısım maddelerini değiştiren 1 No’lu Geçici Anayasaya aykırıdır.
- 2- 114 sayılı Kanun, yeni Anayasaya da aykırıdır.
- 3- 114 sayılı Kanun, mevcut ve yürürlükte bulunan 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu’na da aykırıdır.
- 4- Hukuk Devleti ülküsü ile bağdaşmaz.

³¹³⁸ Erez, *147’ler Meselesinin İçyüzü...*, s. 13.

³¹³⁹ *Milliyet Gazetesi*, “147’ler yeni bir deklarasyon yayınladılar”, 11 Mart 1961, s. 1.

³¹⁴⁰ Kaynar, *Üniversiteye Darbe (147’ler Mücadelesi)*, s. V.

³¹⁴¹ 147’ler Derneği, *114 Sayılı Kanun ve 147’ler (Memorandum)*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 13; Kaynar, *Üniversiteye Darbe (147’ler Mücadelesi)*, s. III.

³¹⁴² 147’ler Derneği, *114 Sayılı Kanun ve 147’ler (Memorandum)*, s. 17.

5- İnsan haklarına ve hürriyetlerine aykırıdır.

6- Hukuk müesseselerine ve prensiplerine duyulan güveni sarsacak mahiyettedir.

AP İstanbul Gençlik Kolları'na mensup bir grup genç, 147'ler Derneği'ni ziyaret ederek öğretim üyelerinin tekrar üniversiteye dönmelerini desteklediklerini belirtmişlerdir³¹⁴³. Daha sonraları da mücadeleye devam eden 147'ler, Gürsel'e ve parti liderlerine birer telgraf çekmişlerdir³¹⁴⁴. Bütün bu çalışmalara rağmen, MBK'nın yönetiminde olduğu dönemde hiçbir MBK üyesi, 147'lerin üniversiteye dönüşleri konusunda yapılan teklifleri kabule yanaşmamışlardır³¹⁴⁵.

147'ler Derneği yanında üniversite hocaları ve çeşitli sivil toplum örgütlerinin çalışmaları netice vermiştir. Bu bağlamda, 147 öğretim üyesinin üniversitelerden uzaklaştırıldığı 114 sayılı Kanunun kaldırılmasına dair önerge³¹⁴⁶, 28 Mart 1962'de Millet Meclisi'nde görüşülmeye başlamıştır. Konuyla ilgili konuşan Burdur Milletvekili Mehmet Özbey, 114 sayılı Kanunun Anayasaya aykırı olduğunu, aslında bir ceza kanunu olduğunu ve kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. Özbey, 147 öğretim üyesi ve görevlisinin üniversitelerden uzaklaştırılmasının üniversite içinde huzursuzluklara neden olduğunu ve birçok dersin boş kaldığını ifade etmiştir. Üniversiteye iade konusunda iki usulün olduğunu belirten Özbey, birincisinin üniversite senatosuna bırakılması, diğerinin ise doğrudan doğruya üniversiteye alınması olduğunu belirtmiş, en doğru usulün de doğrudan doğruya iade olduğunu ifade etmiştir³¹⁴⁷. 147'lerle ilgili bu Kanun, 28 Mart 1962'de Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir³¹⁴⁸.

147'ler Derneği Başkanı Prof. Dr. Müfide Küley, Millet Meclisi'ne 114 sayılı Kanunun yürürlükten kaldırılması nedeniyle bir teşekkür telgrafi göndermiştir. Küley, şunları söylemiştir: "147 öğretim üyesi ve yardımcısı, hak ve hakikatin tecellisi uğrunda

³¹⁴³ *Son Havadis Gazetesi*, 21 Ekim 1961, s. 1.

³¹⁴⁴ *Tercüman Gazetesi*, 29 Ekim 1961, s. 1.

³¹⁴⁵ Weker, *1960 Türk İhtilali*, s. 169.

³¹⁴⁶ Bu tasarı; "Üniversite öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksekokullara nakline dair 27.10.1960 tarihli ve 114 sayılı Kanunun bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkında Kanun" adıyla görüşülmüştür. *MMTD*, 28 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 4, s. 177.

³¹⁴⁷ *MMTD*, 28 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 4, s. 169- 170.

³¹⁴⁸ *MMTD*, 28 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 4, s. 184; *Son Havadis Gazetesi*, 29 Mart 1962, s. 1; *Son Posta Gazetesi*, 29 Mart 1962, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mart 1962, s. 1.

sarf edilen bütün gayret ve alınan hayırlı neticeye duydukları sonsuz şükranlarını iblağ eder ve şahsınızda Büyük Meclisi en derin saygılarımla selamlarım³¹⁴⁹.”

Aynı Kanun, Cumhuriyet Senatosu’nda 12 Nisan 1962’de görüşülmeye başlamıştır. YTP Senato Grubu adına 147’lerin tekrar üniversitelere dönmelerine dair kanun tasarısı üzerine bir konuşma yapan Sabahattin Orhan, 147’ler davasının artık hal yoluna girmesinden duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. 114 sayılı Kanunla üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesi ve yardımcısının savunmalarının dahi alınmadan bu işlemin gerçekleştirilmesinin hem iç hem de dış dünyada çeşitli tepkilere neden olduğunu belirten Orhan, YTP’nin bu kanunun Senato’da ittifakla kabul edilmesini gönülden istediğini belirtmiştir³¹⁵⁰. Tabii Senatör Ahmet Yıldız ise, 147’lerle ilgili kararda hatanın olabileceğine dair beyanlarının olduğunu ve üniversite dışında kalan bazı öğretim üyelerini tanıdıktan sonra bu inancın kuvvetlendiğini belirtmiştir³¹⁵¹.

AP adına Senato’da konuşma yapan Ferit Alpiskender, 114 ve 115 sayılı kanunları çıkaran Milli Birlik Komitesi’nin iyi niyetli olduğunu ve partizanlık ile kötü niyetin aranmayacağını belirtmiştir. Alpiskender, ihtilalin sivri taraflarının düzeltilmesi ile batan taraflarının kalmayacağını belirtmiş ve yeni kanunun getirilişinin restorasyon ve tamirata başladığının da bir göstergesi olduğunu vurgulamıştır. Üniversitelerin siyasi ve idari tesirlerden uzak ilmin ışığı altında hak yolunda yürümeleri gerektiğini belirten Alpiskender, memleket gençliğinin yapıcı, milliyetçi ve memleketi yükseltici ahlak, fazilet ve medeniyet hasleti ile teçhiz edilmesi gerektiğini vurgulamıştır³¹⁵². Ankara Senatörü Hıfzı Oğuz Bekata, üniversite senatolarının dış etkilerden uzak kendilerine verilen yetkileri hassasiyetle kullanacaklarından emin olmak istediklerini belirtmiştir. Bekata, üniversitelerin de ciddi bir reforma ihtiyaç duyduklarını belirtmiş ve bunun dışarıdan müdahale ile değil, bizzat muhtar üniversiteler tarafından yapılması gerektiğini vurgulamıştır³¹⁵³.

147 öğretim üyesi ve yardımcısının üniversitelere dönüşünü sağlayan kanun tasarısının Cumhuriyet Senatosu’ndaki oylamasına; 115 üye katılmış, 96 üye kabul oyu verirken, 17 üye ret oyu vermiş ve 2 üye de çekimser kalmıştır. Böylece ilgili Kanun,

³¹⁴⁹ *MMTD*, 2 Nisan 1962, Birinci Dönem, Altmış sekizinci Birleşim, Cilt: 4, s. 197.

³¹⁵⁰ *CSTD*, 12 Nisan 1962, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 3, s. 300- 301.

³¹⁵¹ *CSTD*, 12 Nisan 1962, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 3, s. 302.

³¹⁵² *CSTD*, 12 Nisan 1962, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 3, s. 306- 307.

³¹⁵³ *CSTD*, 12 Nisan 1962, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 3, s. 322.

kabul edilmiştir³¹⁵⁴. Kanunun ilk maddesi ile, 114 sayılı Kanunun 1, 2, 3 ve 5. maddeleri kaldırılmıştır. İkinci maddesi ile, 114 sayılı Kanunla üniversiteden uzaklaştırılan öğretim üyeleri ve yardımcıları, üniversite senatolarının uygun görüşlerinden başka şart aranmaksızın eki kadro ve unvanlarına atanacakları belirtilmiştir. Üniversiteye dönmeleri uygun görülmeyenler için senatoların verecekleri kararların kanuni gerekçeli olma şartı getirilmiştir. Ayrıca, bu kararlar hakkında Danıştay'a dava açılabilir ve bu davalar üç ay içerisinde neticelendirilecektir³¹⁵⁵. 114 sayılı Kanunda yapılan değişiklikler nedeniyle 147'ler Derneği Başkanı Prof. Dr. Müfide Küley, Cumhuriyet Senatosu'na bir telgraf göndermiş ve hakkın iadesi hususunda gösterilen hassasiyetten dolayı Cumhuriyet Senatosu'na teşekkür etmiştir³¹⁵⁶.

Üniversitelerden atılan 147 öğretim üyesinin tekrar üniversitelere dönmelerinin üniversite senatolarına bırakılmasına dair kanundan sonra üniversitelere döndüklerini belirten Mümtaz Faik Fenik, bunun bir buçuk yıllık aradan sonra güzel bir gelişme olduğunu ifade etmiştir. Fenik, üniversitelere dönen öğretim üyelerinin bir kısım fakültelerde özellikle liste hazırlayan gruplar tarafından huzursuz edilmeye çalışıldığını belirtmiştir³¹⁵⁷. Bazı kürsülerdeki kişilerin tekrar üniversiteye dönen hocalara kürsüyü devretmek istemedikleri belirtilmiştir³¹⁵⁸. Askeri darbe sonucunda kurulan idarenin almış olduğu bir karar neticesinde üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesi ve yardımcısı, uzun bir çalışma sonunda üniversitedeki görevlerine dönmüşlerdir. Üniversiteye dönen hocalar, bu sefer de kendi kürsülerinde çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır.

3.3.14. Siyasi Af Tartışmaları

27 Mayıs'tan sonra yapılan ilk seçimler, hiçbir partiyi tek başına iktidara getirmemiştir. Bu nedenle başlayan koalisyon görüşmeleri, CHP ile AP'yi zorunlu olarak bir araya getirmiştir. İlk koalisyon hükümeti, sıkıntılı bir süreçte iktidarda bulunmuştur. Bu hükümetin karşı karşıya kaldığı sorunlardan birisi, eski DP'lilerin affi meselesi olmuştur. AP Grubunda konuşan İsmet İnönü, eski DP'liler için af isteyen

³¹⁵⁴ *CSTD*, 12 Nisan 1962, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 3, s. 322.

³¹⁵⁵ *CSTD*, 12 Nisan 1962, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 3, s. 315; *Milliyet Gazetesi*, 29 Mart 1962, s. 1.

³¹⁵⁶ *CSTD*, 12 Nisan 1962, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 3, s. 323.

³¹⁵⁷ Mümtaz Faik Fenik, "Üniversitede köşe kapmaca mı?", *Son Havadis Gazetesi*, 3 Mayıs 1962, s. 1, 5.

³¹⁵⁸ Kaynar, *Üniversiteye Darbe (147'ler Mücadelesi)*, s. 107- 109.

AP'lilere; "af mı huzur getirir, huzur mu affi getirir?" diye bir soru yönelterek, önceliğin huzur olduğuna vurgu yapmıştır³¹⁵⁹. Başbakan İnönü, AP'lilerden af işinin hükümete bırakılmasını istemiştir³¹⁶⁰. Af meselesinin tartışıldığı günlerde AP ve YTP'den 26 milletvekili ve senatör, Yassıada mahkumlarını cezaevinde ziyaret etmişlerdir³¹⁶¹. İlk koalisyon hükümetinin başlarında gündeme taşınan siyasi af meselesi, yine aynı hükümetin sonunu getiren en önemli mesele olmuştur.

22 Şubatçı askerlerin affi meselesi gündeme taşındığında, kimi AP'liler de eski DP'lilerin affi meselesini gündeme taşımışlardır. Bir taraftan AP ve CHP, siyasi af meselesi yanında hükümetin geleceğini görüşürken, diğer taraftan 28 Nisan törenlerinde af aleyhinde gösteriler yapılmıştır³¹⁶². AP ile CHP arasında yapılan ortak toplantılar neticesinde; iki parti arasındaki koordinasyonun ve ahengin sağlanması, siyasi af konusuna istikamet verecek komisyonların kurulması kararlaştırılmıştır³¹⁶³. Af konusunda hükümeti teşvik eden Ragıp Akyavaş, en amansız düşmanların bile af karşısında dize geldiğini belirtmiş ve affin ahenk ve huzur getireceğini vurgulamıştır. Akyavaş, cebir ve zora dayanan idarelerin ömürsüz olduğunu ifade etmiştir³¹⁶⁴. Diğer taraftan buhranların önlenmesinde elbirliği ile çalışılması gerektiğine vurgu yapan Mümtaz Faik Fenik, hükümetin kötü niyetli olanlara aldırış etmemesi gerektiği uyarısında bulunmuştur³¹⁶⁵.

AP ve YTP grup idare kurulları, 22 Şubatçıların affından sonra siyasi mahkumların da affedilmesi için, yuvarlak masa toplantısı yapılması ve bir protokol imzalatılmasını istemişlerdir³¹⁶⁶. Bu arada AP- CHP koalisyonunun geleceği konusunda kurulan komisyonlar çalışmalara başladığı gibi, siyasi af konusunu görüşmek üzere dört partinin liderleri Meclis'te yuvarlak masa toplantısında görüşme kararı almışlardır³¹⁶⁷. TBMM'de yapılan yuvarlak masa toplantısına katılan dört siyasi parti lideri, siyasi af konusunda mutabık olduklarını açıklamışlardır. Aynı zamanda Başbakan İsmet İnönü'nün 1 Temmuz 1962'den önce siyasi affın çıkarılmasını istediği

³¹⁵⁹ *Milliyet Gazetesi*, 30 Kasım 1961, s. 1.

³¹⁶⁰ *Milliyet Gazetesi*, 14 Aralık 1961, s. 1, 5.

³¹⁶¹ *Milliyet Gazetesi*, 15 Aralık 1961, s. 1.

³¹⁶² *Son Posta Gazetesi*, 29 Nisan 1962, s. 1.

³¹⁶³ *Son Havadis Gazetesi*, 2 Mayıs 1962, s. 1, 5.

³¹⁶⁴ Ragıp Akyavaş, "Affa Sarıl", *Son Havadis Gazetesi*, 2 Mayıs 1962, s. 2.

³¹⁶⁵ Mümtaz Faik Fenik, "Buhranları önlemeye çalışalım!", *Son Havadis Gazetesi*, 2 Mayıs 1962, s. 1.

³¹⁶⁶ *Milliyet Gazetesi*, 11 Nisan 1962, s. 1.

³¹⁶⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 3 Mayıs 1962, s. 1.

belirtilmiştir³¹⁶⁸. Dört siyasi parti lideri; affin zamanı, şumulü ve şekli hakkında ikinci yuvarlak masa toplantısını 5 Mayıs'ta yapma kararı almışlardır³¹⁶⁹.

Siyasi af konusunu gündemde tutan AP'liler, birçok ortamda ağır eleştirilere muhatap olmuşlardır. Siyasi af isteyen AP'nin düştüğü duruma dikkat çeken Orhon Seyfi Orhon, yüz binlerce taraftarı olan AP'ye yönelik; müfsitler, soyguncular, düzenbazlar, vicdansızlar gibi suçlamaların toplumda rahatsızlık yarattığına dikkat çekmiştir. Bu atmosferin dikta rejiminden daha kötü olduğunu belirten Orhon, Cumhurbaşkanı Gürsel'in konuya müdahil olmasını istemiştir³¹⁷⁰.

Birinci koalisyon hükümetinin sonuna doğru Mümtaz Faik Fenik, AP'nin af konusunda tam bir birlik içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Aynı fikirlerin ortak bir noktada buluşarak birlik tesis etmesinin anlamlı olduğunu belirten Fenik, bu işin partiler üstü bir mesele olması nedeniyle AP'nin Genel Başkan Gümüşpala'ya tam yetki verdiğinden bahsetmiştir. Fenik, ülkede kardeşlik havasının hakim olmasının, kin ve gayzin son bulmasının gerekliliğine değinmiştir. Siyasi af konusunda bir tarih verilerek bekleyenlerin manevi işkenceden kurtarılması gerektiğine de vurgu yapmıştır³¹⁷¹. Orhan Seyfi Orhon da, siyasi mahkumların kurtuldukları gün CHP'lileri cezalandıracağı korkusu içerisinde olanların siyasi affa karşı çıktıklarını belirtmiştir. CHP'yi hiçbir zaman iktidara getirmemeyi düşündükleri için siyasi mahkumlardan korktuklarını belirten Orhon, bunun hastalıklı bir ruh halini gösterdiğini belirtmiştir. Siyasi ruh hastalarının ihtilal günlerini arzuladıklarını belirten Orhon, en korktukları şeyin de hürriyet ve demokrasi olduğunu belirtmiştir³¹⁷². Siyasi af tartışmaları, 1960'lı yıllarda iki farklı kesim tarafından sıkça tartışılır olmuştur. Bir kesim affa karşı çıkarak gerginliği tırmandırırken, diğer kesim affın huzur getireceğini savunmuştur.

3.3.15. AP'de Müfritler, Mutediller, İhraçlar ve Parti Kurma İddiaları

Demokrat Parti'nin kapatılması ile, bu partiye gönül vermiş olan seçmenlerin büyük çoğunluğu Adalet Partisi'ne yönelmişlerdir. Bu yöneliş, yeni kurulmasına rağmen AP'nin seçimlerde başarılı olmasını sağlamıştır. AP içerisindeki

³¹⁶⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 4 Mayıs 1962, s. 1, 5.

³¹⁶⁹ *Milliyet Gazetesi*, 5 Mayıs 1962, s. 1.

³¹⁷⁰ Orhan Seyfi Orhon, "Gürsel'e Teşekkür!", *Son Havadis Gazetesi*, 3 Mayıs 1962, s. 2.

³¹⁷¹ Mümtaz Faik Fenik, "AP'de sağduyu muzaffer oldu!", *Son Havadis Gazetesi*, 31 Mayıs 1962, s. 1, 5.

³¹⁷² Orhan Seyfi Orhon, "Siyasi ruh hastaları", *Son Havadis Gazetesi*, 31 Mayıs 1962, s. 2.

milletvekillerinin ve senatörlerin önemli bir kısmı, tabandan gelen seslere kulak vermekte ve eski DP'li mahkumların affını sağlamak için çalışmaktadırlar. Bu durum, AP içerisinde birbiri ile çatışan iki grubun oluşmasına neden olmuştur. Eski DP lehine çalışmalar yapan AP'liler basında “müfrit” olarak adlandırılırken, askerlerin ve CHP'nin istediği tarzda siyaset yapan AP'liler ise “mutedil” olarak nitelendirilmiştir.

İlk koalisyon hükümetinin kurulmasından sonra açıklama yapan AP, parti içerisinde aşırı hizipçilik yapanların Yüksek Hakem Kurulu'na sevk edeceğini belirtmiştir³¹⁷³. Bu açıklamadan bir süre sonra AP Genel İdare Kurulu, 27 Mayıs aleyhine söylemleri nedeniyle Ankara Milletvekili Burhan Apaydın'ı partiden ihraç etmiştir³¹⁷⁴. AP ise yayınladığı beyannamede; Anayasa aleyhtarı olmadıklarını, 27 Mayıs düşmanlığı, Atatürk ilkelerine muhalefet, ırkçılık ve faşistlik gibi iddiaların karşısında olduklarını belirtmiş ve bu iddiaları yapanları nefretle kınamıştır³¹⁷⁵.

Samsun'da bir grubun AP'den ihraç edilen Burhan Apaydın lehine slogan atmaları üzerine Bakan Kamuran Evliyaoğlu, ihracın sorun yapılmasının doğru olmadığını belirtmiş ve tek kişi de kalsalar AP'nin kapatılmasına göz yummayacaklarını belirtmiştir. AP Merkez Yönetim Kurulu'nun Mehmet Turgut, Gökhan Evliyaoğlu, Mehmet Ali Aytaç, Tahsin Demiray ve Hami Tezkan'ı ihraç etmesi parti grup toplantısını karıştırmıştır. Beş kişinin ihracından sonra Kadri Özek, Orhan Apaydın ve Cevdet Perin'in istifa ettikleri belirtilmiştir³¹⁷⁶. AP'nin asli unsurları olan Burhan Apaydın, Gökhan Evliyaoğlu, Hami Tezkan, Mehmet Ali Aytaç, Mehmet Turgut, Tahsin Demiray gibi kişilerin ihraç kararını doğru bulmadığını belirten Abdurrahman Şeref Laç, bedende elin ve kolun kesilmesi anlamına geldiğini belirtmiştir³¹⁷⁷. Partide yaşanan ihraçlar üzerine AP İzmir, Balıkesir, Denizli, Manisa il başkanları Ankara'ya gelerek, partiden ihraç kararlarının kaldırılmasını ve genel idare kurulunun yenilenmesini istemişlerdir. Bu isteğe diğer iller de katılmış ve AP Genel İdare Kurulu, 4 Nisan 1962 tarihinde yenilenmiş ve 1 Haziran 1962 tarihine kadar bu şekilde devam etmiştir³¹⁷⁸.

³¹⁷³ *Milliyet Gazetesi*, 6 Aralık 1961, s. 1.

³¹⁷⁴ *Milliyet Gazetesi*, 18 Şubat 1962, s. 1, 5.

³¹⁷⁵ Adalet Partisi Genel Merkezi, *Büyük Türk Milletine Beynamedir*, Madran Matbaası, Nazilli 1962, s. 4.

³¹⁷⁶ *Milliyet Gazetesi*, 20 Şubat 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 21 Şubat 1962, s. 1.

³¹⁷⁷ Abdurrahman Şeref Laç, “Konuşmak ya da konuşmamak”, *Son Posta Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 2.

³¹⁷⁸ Bilgiç, *Hatıralarım*, Üçüncü Baskı, s. 95- 96.

AP, kendi içerisindeki sıkıntıları tespit etmek üzere yedi kişilik bir komisyon kurmuştur³¹⁷⁹. Bu arada AP Merkez Yönetim Kurulu, yaptığı açıklamada partiden yeni ihraçlar yapılmayacağını belirtmiş, müfrit ve mutedil şeklinde bir ayırımın olmayacağını belirtmiştir³¹⁸⁰. Bu açıklamalara rağmen basında yapılan haberlerde, AP içerisinde müfrit ve mutedil milletvekilleri konusunun sürdürüldüğü görülmektedir³¹⁸¹. İzmir Milletvekili Mehmet Ali Aytaş, kendisine gelen bir tehdit mektubunu 22 Mayıs 1962'de Millet Meclisi'nde okumuştur. Bu mektuba göre, Aytaş'ın çocukluk arkadaşı olduğunu belirten kişi, AP'den istifa etmesini aksi takdirde ya sehpayı ya da zindanı boylayacağını belirtmiştir. Mektubu yazan kişi, DP bakiyesinin kesin olarak temizlenmesine karar verildiğini vurgulamıştır³¹⁸².

AP Merkez İdare Kurulu'nun 1 Haziran 1962'deki toplantısında Genel Sekreter Şinasi Osma'nın yerine İsmet Sezgin getirilmiştir³¹⁸³. Aynı günlerde AP'den 62 kişilik ihraç listesinin hazırlandığı iddia edilmiştir³¹⁸⁴. Yeni bir iddia ortaya koyan Mümtaz Faik Fenik, İsmet İnönü'nün kendine has metotla AP'yi böldüğünü ve parçaladığını savunmuştur³¹⁸⁵. AP Milletvekili Rıza Bertan ise, Fatih Kongresi'nde yaptığı konuşmada AP'yi Allah'tan başka kimsenin parçalayamayacağını belirtmiştir³¹⁸⁶. AP'nin bölüneceğine dair iddialar, 1962 yılının önemli konularından olmuştur. Hatta, yeni bir parti kurulacağına dair söylentiler de artmaya başlamıştır. Bu kapsamda Samsun Milletvekili Kamuran Evliyaoğlu, yeni bir parti kurma hazırlıklarının AP Genel Başkanı Gümüşpala'yı bir hayli telaşlandırdığını belirtmiştir³¹⁸⁷. Adviye Fenik ise, yeni parti meselesinin AP'nin parçalanması amacıyla yapıldığını savunmuştur³¹⁸⁸. DP rumuzuyla kurulacak partiye girecekleri iddia edilen milletvekillerinden ise yalanlamalar gelmiştir. AP milletvekillerinden Ahmet Topaloğlu ve Cavit Oral da yeni parti ile ilgilerinin olmadığını ve AP'yi parçalamak için bu tür iddiaların ortaya atıldığını belirtmiştir³¹⁸⁹. Orhan Seyfi Orhon da, Büyük Millet Meclisi içerisinde bir Fikir Kulübü kurulacağı konusunu köşesine taşımıştır. Adalet Partisi'nden ayrılarak

³¹⁷⁹ *Milliyet Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1.

³¹⁸⁰ *Milliyet Gazetesi*, 28 Şubat 1962, s. 1.

³¹⁸¹ *Milliyet Gazetesi*, 2 Mart 1962, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Haziran 1962, s. 1.

³¹⁸² *MMTD*, 22 Mayıs 1962, Birinci Dönem, Doksanıncı Birleşim, Cilt: 5, s. 328- 329.

³¹⁸³ *Son Havadis Gazetesi*, 2 Haziran 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 2 Haziran 1962, s. 1.

³¹⁸⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 1.

³¹⁸⁵ Mümtaz Faik Fenik, "Başvekil hedefine varıyor!", *Son Havadis Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 1.

³¹⁸⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 16 Temmuz 1962, s. 1.

³¹⁸⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Eylül 1962, s. 1.

³¹⁸⁸ Adviye Fenik, "AP'lilere tuzak mı?", *Son Havadis Gazetesi*, 11 Eylül 1962, s. 2.

³¹⁸⁹ *Son Havadis Gazetesi*, 13 Eylül 1962, s. 1.

bağımsız bir grubun kurulacağı ve diğer bağımsızlarla birlikte bir Fikir Kulübü oluşturulacağı ve sonra da CHP'ye bağlı bir parti teşekkül edileceği konusunu inceleyen Orhon, bunun CHP'nin AP'yi parçalama ve tek başına hükümet etme politikasının bir ürünü olduğunu belirtmiştir³¹⁹⁰. 1962 yılı, AP'nin kendi içerisinde müfrit ve mutedil olarak adlandırılan grupları arasındaki mücadelelerle geçmiştir. Kendi dışında da darbe sonrası koalisyon hükümetinin sıkıntılarını göğüslemeye çalıştığı bir yıl olmuştur.

3.3.16. Osman Bölükbaşı'nın CKMP'den İstifası

CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, 13 Aralık 1961'de partisinden ilk defa istifa etmiştir. Bölükbaşı, istifayı bir nöbet değişimi olarak nitelmiştir³¹⁹¹. Bölükbaşı'nın istifası üzerine CKMP Genel İdare Kurulu toplanma kararı almıştır³¹⁹². Bölükbaşı, 15 Aralık 1961'de CKMP Genel İdare Kurulu'nun bir tebliğ yayınladığını belirtmiş ve bu tebliğde kendisinin "partinin ruhu ve şerefli temsilcisi" olarak tanımlandığını belirtmiştir³¹⁹³. Bu tebliğde ayrıca, yapılan müzakereler neticesinde Osman Bölükbaşı'nın istifasının kabul edilmediği belirtilmiştir³¹⁹⁴. CKMP Parti Meclis Grubu da, Bölükbaşı'nın istifasını görüşmüş ve tekrar dönmesine ittifakla karar vermiştir³¹⁹⁵. Nihayet Bölükbaşı, partili arkadaşları, teşkilatın isteği ve verilen samimi taahhütlere istinaden tekrar genel başkanlığa dönmeye karar vermiş ve bunu 20 Aralık 1961 tarihli gazetelerde beyanatla açıklamıştır³¹⁹⁶.

CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı; Ahmet Tahtakılıç ve Saadet Evren'in partiden ihraç edilmemesi üzerine, CKMP içerisinde itimadın olmadığını belirterek, 29 Mart 1962 tarihinde Genel İdare Kurulu'na vermiş olduğu dilekçe ile genel başkanlıktan ikinci kez istifa etmiştir. Ahmet Oğuz da genel başkan vekilliğinden istifa etmiştir³¹⁹⁷. CKMP'nin illerden gelen temsilcilerle 22 Nisan 1962'de bir istişari toplantı yaptığı

³¹⁹⁰ Orhan Seyfi Orhon, "Fikir Kulübü!", *Son Havadis Gazetesi*, 13 Eylül 1962, s. 2; Orhan Seyfi Orhon, "Partileri yıkmak!...", *Son Havadis Gazetesi*, 18 Eylül 1962, s. 2.

³¹⁹¹ *Milliyet Gazetesi*, 14 Aralık 1961, s. 1.

³¹⁹² *Milliyet Gazetesi*, 15 Aralık 1961, s. 1.

³¹⁹³ Osman Bölükbaşı, *Zaruri Bir Açıklama (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel İdare Kurulunun istifamız dolayısıyla neşrettiği broşüre cevap)*, Millet Partisi Yayınları: 1, Doğu Matbaası, Ankara 1962, s. 22.

³¹⁹⁴ Osman Bölükbaşı, *Zaruri Bir Açıklama*, s. 23- 24.

³¹⁹⁵ *Milliyet Gazetesi*, 16 Aralık 1961, s. 1.

³¹⁹⁶ Osman Bölükbaşı, *Zaruri Bir Açıklama*, s. 24.

³¹⁹⁷ *Son Posta Gazetesi*, 31 Mart 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 30 Mart 1962, s. 1; Osman Bölükbaşı, *Zaruri Bir Açıklama*, s. 9, 29.

belirtilmiş ve istişare sonunda Bölükbaşı'nın genel başkanlığa dönmesi, ittifakla kabul edilmiştir. Bu karar, CKMP Genel İdare Kurulu'nca 25 Nisan 1962'de Bölükbaşı'na bildirilmiş ve kongre tarafından seçildiğine dikkat çekilerek başkanlıktan ayrılmaya da kongrenin karar verebileceği belirtilmiştir³¹⁹⁸. Osman Bölükbaşı da, 20 Nisan 1962'de Ahmet Tahtakılıç ve Saadet Evren'in partiden ihraç edilmediği takdirde, kendisinin partiden ayrılacağını açıklamıştır³¹⁹⁹. CKMP Genel İdare Kurulu'nun 24 Nisan tarihli tebliğinde, parti tüzüğüne aykırı hareket eden Genel İdare Kurulu Üyesi Ahmet Tahtakılıç ve Saadet Evren hakkında tahkikat açılması kararlaştırılmış, nihayet bu iki kişinin partiden geçici olarak ilişkileri kesilmiştir³²⁰⁰.

Osman Bölükbaşı, 1962 yılı Haziran ayı başında üçüncü kez ve kesin olarak CKMP'den istifa etmiştir³²⁰¹. Osman Bölükbaşı ile birlikte yirminin üzerinde milletvekili ve senatör, 1 Haziran 1962'de partiden istifa etmişlerdir. İstifa edenler ortak bir beyanname yayınlamışlardır³²⁰². CKMP'den istifa eden Osman Bölükbaşı ve arkadaşları, bu sefer CKMP'ye dönmeyeceklerini açıklamışlardır³²⁰³. Bu arada Osman Bölükbaşı, CKMP Genel İdare Kurulu'nun kendisi aleyhine yayınlamış olduğu broşüre atıf yaparak, bir yazı kaleme almıştır³²⁰⁴. Osman Bölükbaşı, CKMP'nin her devirde ahlaka dayanan bir siyaset anlayışı içerisinde olduğunu, ancak son zamanlarda bu ahlaka yakışmayacak hareketlerin arttığını belirtmiştir. CKMP'nin memleketin nazik şartlarına göre yapıcı ve huzur getirici bir kuvvet olma vazifesini tercih ettiğini belirten Bölükbaşı, bir takım kişilerin şahsi ikbal ve ihtiras hesaplarıyla hareket ettiğini belirtmiştir. Bu ihtiras sahibi insanlara karşı yetkili organların sessiz kaldığından bahsedilen yazıda, bu şartlar altında görevlerini yapamayacaklarına kanaat getirerek CKMP'den istifa ettikleri belirtilmiştir. Osman Bölükbaşı, partiden istifa ettikten sonra parti merkezinin kendileri aleyhine sövme yeri haline getirildiğini, ancak tekrar partiye dönmelerinin de istendiğini belirtmiştir³²⁰⁵.

³¹⁹⁸ Osman Bölükbaşı, *Zaruri Bir Açıklama*, s. 10, 30.

³¹⁹⁹ *Milliyet Gazetesi*, 21 Nisan 1962, s. 1.

³²⁰⁰ Osman Bölükbaşı, *Zaruri Bir Açıklama*, s. 34- 35; *Milliyet Gazetesi*, 26 Nisan 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 28 Nisan 1962, s. 1.

³²⁰¹ *Son Havadis Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 1.

³²⁰² *Son Havadis Gazetesi*, 2 Haziran 1962, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, 2 Haziran 1962, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 1.

³²⁰³ *Milliyet Gazetesi*, 7 Haziran 1962, s. 1.

³²⁰⁴ Osman Bölükbaşı, *Zaruri Bir Açıklama*, s. 5.

³²⁰⁵ Osman Bölükbaşı, *Zaruri Bir Açıklama*, s. 7- 8.

CKMP'nin Meclis ve Senato grupları, 5 Haziran 1962'de bir tebliğ yayımlayarak partiden ayrılanların memleket meseleleriyle ilgili hiçbir sebeplerinin olmadığını belirtmişler ve tekrar yuvalarına dönmeleri istenmiştir. Tebliğin dördüncü maddesinde ise CKMP'de değişmez genel başkanlık sistemine bağlı olunmadığı belirtilmiş ve partinin bütün yetkili organları ve teşkilatı ile birlikte tam bir fikir ve iman beraberliği içerisinde olduğu vurgulanmıştır³²⁰⁶. CKMP'nin yetkili organları tarafından yapılan açıklama yeterli olmamış, Bölükbaşı ve CKMP'den ayrılan arkadaşları, yeni bir parti kurmak için çalışmalara başlamışlardır.

3.4. I. Koalisyon Hükümetinin Sonu

I. Koalisyon Hükümeti, sıkıntılı bir süreçte partiler istekli olmamasına rağmen kurulmuş bir hükümettir. Bu hükümetin her an anlaşmazlıklarla karşılaşacağı tahmin edilse de, bu durum tarihin seyrine bırakılmıştır. Bu hükümetin karşı karşıya kaldığı iki önemli problem; 22- 23 Şubat olayları ve siyasi af meselesi olmuştur. 22 Şubatçılar ile ilgili ceza kovuşturması yapılmaması, eski DP'lilerin de affedilmesini gündeme taşımıştır. Eski DP'lilerin affedilmelerine özellikle askeri elit karşı çıkmış, siyasi affın 27 Mayıs için reddiye olacağı tezi üzerinde durulmuştur.

CHP- AP koalisyonunda ortaya çıkan sorunları aşmak için çeşitli toplantılar gerçekleştirilmiştir. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, 7 Nisan 1962'de yaptığı bir açıklamada, CHP- AP arasındaki protokole riayet edildiği müddetçe AP'nin koalisyonu bütün gücü ile destekleyeceğini belirtmiştir. Koalisyon konusunda AP Genel Başkanı Gümüşpala'nın yaptığı açıklamalara cevap veren İnönü, şunları söylemiştir: "Sorumsuz bir parti liderinin sorumlu kurullara dışardan tahakküm etmeye kalkışması hiçbir zaman tasvip etmeyeceğimiz tutumdur"³²⁰⁷.

30 Nisan- 31 Mayıs 1962 tarihleri arasında koalisyon ortağı CHP- AP arasında birçok komisyon kurulmuştur. Huzur komisyonları, Koalisyonu Kurtarma Komisyonu bunlar arasındadır. Koalisyonu Kurtarma Komisyonu'na "3K" da denilmiştir³²⁰⁸. 21 Mayıs 1962'de bir toplantı yapan Koalisyonu Kurtarma Komisyonu'nda Başbakan

³²⁰⁶ Osman Bölükbaşı, *Zaruri Bir Açıklama*, s. 8- 9.

³²⁰⁷ *Milliyet Gazetesi*, 8 Nisan 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 24 Nisan 1962, s. 1.

³²⁰⁸ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 103.

İnönü, siyasi affin kademeli olarak 29 Ekim'e kadar çıkarılacağını belirtmiş ve af gürültülerinin son bulmasını istemiştir³²⁰⁹.

CHP- AP koalisyonunun geleceği ve siyasi af konusu, basın gündeminden de düşmemiştir. Necip Fazıl Kısakürek, CHP ile AP koalisyonuna değinerek, CHP'nin sıkça koalisyonu bozma blöfleriyle iktidarını sürdürdüğünü belirtmiştir. Ona göre İsmet İnönü, manevi diktatörlüğünü sürdürmektedir³²¹⁰. Mümtaz Faik Fenik ise, huzuru temin için gerekli çabanın gösterilmediğini belirtmiş ve sahada rahatça oynayabilmek için taşlı ve dikenli zeminin temizlenmesinin öneminden bahsetmiştir. Ülkenin huzur, emniyet ve istikrara ihtiyaç duyduğunu belirten Fenik, siyasi affin toplum vicdanında huzuru temin edecek ilk öncelikli konulardan olduğunu vurgulamıştır. Müfrit partizanların ve kincilerin kışkırtmalarıyla meselelere yön verilemeyeceğine işaret etmiştir³²¹¹.

Başbakan İsmet İnönü, 27 Mayıs 1962'de radyoda yaptığı konuşmada istikrarlı bir hükümet kurduklarından bahsetmiştir³²¹². İsmet İnönü, istikrarlı bir hükümetten bahsetse de ilk koalisyon ömrünü tamamlamak üzeredir. Koalisyonun sonunun yaklaştığı 1962 yılı Mayıs ayının sonlarına doğru Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının yurtdışında olması nedeniyle, Kara Kuvvetleri adına General Zeki İlter, Deniz Kuvvetleri adına Amiral Turgut Özel (Kunter), Hava Kuvvetleri adına General Hüsnü Özkan, başlarına 2. Ordu Komutanı General Refik Tulga'yı alarak Başbakan İsmet İnönü'ye çıkmışlardır. Bu heyet, ordunun Başbakan olarak İsmet İnönü'yü istediklerini belirtmiş ve diğer siyasi partilerden şikayet etmişlerdir. Bu heyet, siyasi parti liderlerinin Genelkurmay Başkanlığı'na çağrılarak liderlere uyarıda bulunmayı teklif etmişler ancak, İsmet İnönü bunu kabul etmemiştir. Askeri heyet, komutanların yurda dönmelerine kadar İsmet İnönü'nün istifa etmemesini istemiş, İnönü de bu konuda taahhütte bulunmuştur³²¹³.

Birinci koalisyon döneminin sonlarına doğru oluşan; "İsmet Paşa memleketi bırakamaz" kanaatine karşılık İsmet İnönü, Metin Toker'e şöyle demiştir; "Ben memleketi bırakmayacağım ki... Onları bırakacağım"³²¹⁴. Başbakan İsmet İnönü, 30 Mayıs 1962 gecesinde CHP Grubunun ittifakla aldığı karar neticesinde istifaya karar

³²⁰⁹ *Milliyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1962, s. 1.

³²¹⁰ Necip Fazıl Kısakürek, "Manevi diktatörlük", *Son Posta Gazetesi*, 29 Nisan 1962, s. 1, 7.

³²¹¹ Mümtaz Faik Fenik, "Kademeli Af derde deva olmaz", *Son Havadis Gazetesi*, 1 Mayıs 1962, s. 1, 5.

³²¹² Doğan, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, s. 315.

³²¹³ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 118- 119.

³²¹⁴ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 103.

vermiştir. İstifa kararında, siyasi af istemeyen CHP'lilerin etkili olduğu anlaşılmaktadır³²¹⁵.

Başbakan İsmet İnönü, ilk karma hükümetin istifasını 31 Mayıs 1962'de Cumhurbaşkanlığı'na sunmuş ve istifası Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından kabul edilmiştir. Anayasa'nın tatbikatı konusunda altı aydır devam eden mütevazilerlemelerin dikkat çekici olduğunu vurgulayan İnönü, planlı kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için hükümetin istikrarlı ve huzurlu çalışma imkanlarına kavuşması gerektiğini belirtmiştir³²¹⁶. Karma hükümetin istifa etmesine dair dilekçesinde İnönü, siyasi afı ilgili şunları belirtmiştir; “Makul bir ölçüde ele alınması lazım ve mümkün olan siyasi af konusunun, sorumluluk duygularına ve memleket gerçeklerine itibar etmez bir taşkınlıkla devamlı surette istismar konusu yapılması, hem bu meseleyi atıfet ve şefkat ölçüleri içinde sonuçlandırma gayretlerine, hem de memleketin huzur ve istikrar ihtiyacına sadece zarar vermiştir³²¹⁷.” Başbakan İnönü'nün istifa ettiğine ve istifasının kabul edildiğine dair Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi, 31 Mayıs 1962'de Cumhuriyet Senatosu'nda³²¹⁸, 1 Haziran 1962'de de Millet Meclisi'nde okunmuştur³²¹⁹.

İsmet İnönü'nün istifasının kabul edilmesi ile altı aylık ilk kabine, tarihe intikal etmiştir. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, koalisyonun bozulmasında Başbakan İnönü'nün siyasi affı sonraya bırakma isteğinin etkili olduğunu belirtmiştir³²²⁰. Batı Almanya'dan dönen Genelkurmay Başkanı Sunay ise, ümitsiz olmadığını belirtmiş ve siyasi değerlendirmelerde bulunarak; “yeter ki içimizdeki karın ağrılarından kurtulalım” demiştir³²²¹. Mümtaz Faik Fenik ise, İnönü'nün istifasının siyasi af meselesinden kaynaklanmış olamayacağını belirtmiştir. Ona göre İnönü'nün istifası, parti içi bir meseledir. Özellikle CHP içerisindeki müfritlerin bu konudaki tutumlarından kaynaklanmış olabileceğini belirtmiştir³²²². Orhan Seyfi Orhon da, İsmet İnönü'nün istifasının af meselesinden kaynaklanmış olamayacağını söylemiştir. Yaşı ve

³²¹⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 31 Mayıs 1962, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1962, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1962, s. 1.

³²¹⁶ *BCA*, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.12, 1; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, s. 110; *Milliyet Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 1.

³²¹⁷ *BCA*, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.12, 2; *Milliyet Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 7; *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 1.

³²¹⁸ *CSTD*, 31 Mayıs 1962, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 4, s. 229.

³²¹⁹ *MMTD*, 1 Haziran 1962, Birinci Dönem, Doksan altıncı Birleşim, Cilt: 5, s. 474.

³²²⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 1, 5.

³²²¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 1.

³²²² Mümtaz Faik Fenik, “Başvekil neden çekildi?”, *Son Havadis Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 1, 5.

tecrübesi itibariyle affi herkesten çok İnönü'nün anlayacağını belirten Orhon, istifada İnönü'nün yaşlılığının ve yorulmuş olmasının etkili olabileceğini vurgulamıştır³²²³. Turhan Dilligil de istifayı gündeme taşımış, uzun süredir bunun beklendiğini, ancak zamanı konusunun belli olmadığını belirtmiştir. Dilligil, koalisyonun istediği gibi çalışmadığını belirtmiş ve istifada siyasi af meselesinin bahane edildiğini vurgulamıştır³²²⁴. İnönü'nün kendisine ait bir “beni” olduğunu belirten Advıye Fenik, istifa konusunda hiçbir mazeretinin olmadığını belirtmiştir³²²⁵. Seçim sonrası kurulan ilk koalisyon hükümeti, askeri baskı altında görevine devam etmiş, yeni bir darbe girişimi ile karşı karşıya kalmıştır. Eski DP'li mahkumların afları konusu da bu koalisyon döneminde tartışmalara neden olmuş ancak, herhangi bir sonuca ulaşamamıştır.

3.5. II. Koalisyon Hükümetinin Kurulması (CHP-YTP-CKMP) ve Hükümet Programı

CHP ile AP arasında gerçekleştirilen birinci koalisyon hükümeti, Başbakan İsmet İnönü'nün istifası ile son bulmuştur. Orhan Seyfi Orhon, İnönü'nün istifa mektubunun yeni bir hükümette görev alacağı izlenimi verdiğini belirtmiştir³²²⁶. Yeni hükümeti kurma görevinin CHP'den Nihat Erım'e verileceği söylentileri yayılmış olsa da³²²⁷, bu görev 2 Haziran 1962'de yeniden Malatya Milletvekili İsmet İnönü'ye verilmiştir. Hükümeti kurma görevinin tekrar İsmet İnönü'ye verilmesinde, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları etkili olmuştur³²²⁸. Yeni hükümetin bütün partilerin katılımı ile “milli koalisyon” olarak kurulması ihtimalinden bu dönemde de bahsedilmiştir³²²⁹.

AP Merkez Yönetim Kurulu, CHP ile yeniden koalisyona gidilmesini oybirliği ile kabul etmiş olmakla birlikte³²³⁰, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in yeni kabineyi

³²²³ Orhan Seyfi Orhon, “İnşallah, hayırlı olur!”, *Son Havadis Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 2.

³²²⁴ Turhan Dilligil, “Af bahanesi tekrar karşınıza çıkacaktır”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 1, 5.

³²²⁵ Advıye Fenik, “Kurulan kurulana!”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 2.

³²²⁶ Orhan Seyfi Orhon, “İstifa mı, istida mı?”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 2.

³²²⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 1.

³²²⁸ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 110; *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 1; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 268; MAZICI, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 103; YAZICI, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 102.

³²²⁹ *Son Havadis Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 1.

³²³⁰ *Milliyet Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 1.

İsmet İnönü'nün başkanlığında YTP ve CKMP koalisyonu ile kurulmasını istediği vurgulanmıştır³²³¹. Bu arada Başbakan İsmet İnönü, CHP Merkez Yönetim Kurulu toplantısında AP'nin demokratik rejimi yıkmak için uğraştığını ve rejim buhranı yarattığını ileri sürmüştür³²³². CKMP Genel Başkan Vekili Hasan Dinçer ve YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, koalisyona katılmaya hazır olduklarını açıklamışlardır³²³³. Bütün bunlara rağmen, koalisyon konusunda İsmet İnönü, ilerleme kaydedememiş ve 18 Haziran 1962'de koalisyon kurmaktan geri çekilmiştir³²³⁴.

İkinci koalisyonun kuruluş çalışmalarında YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, üç başbakan yardımcılığından birisine CHP adına Profesör Turhan Feyzioğlu'nun getirilmesine karşı çıkmıştır. Buna karşılık İnönü de kararında ısrarcı olmuştur. Bu mesele, koalisyon kurma girişimini olumsuz etkilemiş ve ilişkileri koparma noktasına getirmiştir. Nihayet İsmet İnönü, hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanı'na iade etmiştir. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Sunay, önce Cumhurbaşkanlığına sonra da İsmet İnönü'nün kaldığı Pembe Köşke çıkmıştır. Sunay bu görüşmelerde, ordunun İsmet İnönü'yü Başbakanlıkta görmek istediğini belirtmiştir³²³⁵.

Genelkurmay Başkanından ayrı olarak, ordu komutanları ve eski MBK üyeleri, bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Sivil hayatta olan MBK üyeleri (Mucip Ataklı, Rafet Aksoyoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Yurdakuler...) Çankaya'ya, Pembe Köşke çıkmışlar ve siyasi partilerle görüşmüşlerdir. Bu görüşmelerde Başbakanlık görevinin İsmet İnönü tarafından üstlenilmesinin önemine değinilmiştir. İsmet İnönü de tekrar koalisyon kurma görevini üzerine almak için bir şart öne sürmüştür. Bu şarta göre Cumhurbaşkanı Gürsel, siyasi parti liderleriyle görüştüktan sonra kendisini millet huzurunda göreve yeniden davet edecektir. Bu şart kabul edilmiş ve radyonun 22.45 haberlerinde İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından övülmüş ve İsmet İnönü'nün istifasının kabul edilmediği belirtilerek hükümeti kurması istenmiştir³²³⁶.

Malatya Milletvekili İsmet İnönü'nün daveti üzerine CHP, YTP ve CKMP temsilcileri ile TBMM bağımsız üyelerinden bir temsilci, 16 Haziran 1962 gününden itibaren çalışmalara başlamışlar ve karma komisyona ait şartları araştırarak, 24 Haziran

³²³¹ *Son Havadis Gazetesi*, 2 Haziran 1962, s. 1, 5.

³²³² *Milliyet Gazetesi*, 8 Haziran 1962, s. 1.

³²³³ *Milliyet Gazetesi*, 8-9 Haziran 1962, s. 1.

³²³⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 268; *Milliyet Gazetesi*, 19 Haziran 1962, s. 1.

³²³⁵ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, s. 114-115.

³²³⁶ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, s. 116-117.

1962’de bir koalisyon protokolü oluşturmuşlardır. Partilerin intikal devrinin güçlükleri ile karşı karşıya kaldıkları belirtilmiş ve bu devrede kurulacak olan hükümetlerin bir yandan iktisadi ve sosyal düzeni yoluna koymak, gelecek hakkındaki ümitlerini ve demokratik idareye inancını kuvvetlendirmek zorunda olduğu ve diğer yandan da demokratik nizam içerisinde planlı ve ciddi bir iktisadi kalkındırmayı başarma görevi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, bu süreçte partilerin vatanseverlik ve fedakarlık duygularına başvurmak zorunluluğuna dikkat çekilmiştir³²³⁷.

24 Haziran 1962 tarihli koalisyon protokolünde, temel prensipler de belirlenmiştir. Türkiye’deki rejimin Atatürk tarafından kurulmuş bir demokrasi idaresi olduğu ifade edilmiş, partilerin aşırı sağcılık ve solculuk akımlarına karşı koyacağı vurgulanmıştır. 27 Mayıs’ın meşruluğuna vurgu yapılmış, koalisyon partilerinin 27 Mayıs’ın meşruluğunu gölgeleyecek her türlü gayret ve faaliyetlerin karşısında bulunacağı ifade edilmiştir. Yeni Anayasa’nın Türk topluluğunun dünya görüşünü ve gelişen iktisadi, kültürel ve sosyal emellerini sinesinde topladığı ve Anayasa’da belirtilen yeni müesseselerin tamamlanacağı belirtilmiştir. Bu protokolde, demokratik nizam içerisinde iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinin başlıca hedef olduğu, Batılı demokrasi anlayışı içinde iktisadi gelişmenin başarılmasının milletçe en büyük dava olduğu vurgulanmıştır³²³⁸. Türk ekonomisinin kalkınma hedefine özel teşebbüs ve devlet sektörünün ahenkli bir şekilde çalışacağı bir ekonomik düzen içinde ulaşılabileceği vurgulanmış, özel teşebbüsün güven içinde çalışmasının hürriyet içinde kalkınmanın şartı olduğu belirtilmiştir. Özel sektör yanında devlete de iktisadi hayatta önemli bir mevki tanınmanın Türkiye’nin gerçekleriyle uyumlu olduğu vurgulanmıştır. Devletin daha çok stratejik yatırımları, gelişme için gerekli olan yatırımları ve özel teşebbüsün gerçekleştiremediği yatırımları yapacağı belirtilmiştir³²³⁹. Türk ekonomisinin yılda ortalama % 7 civarında bir büyüme hızına kavuşturulması ve bundan fedakarlık yapılmaması, 1963- 1967 dönemine ait ilk beş yıllık planın TBMM’de zamanında kabulünün sağlanması, kalkınmanın istikrarlı bir mali siyasetle mümkün olacağı, iktisadi kalkınmada muvazeneli gelişme ve sosyal adalete uygun politikalar geliştirileceği ve coğrafi bölgeler arası gelir farklarının ortadan kaldırılmaya çalışılacağı

³²³⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 25 Haziran 1962, s. 1.

³²³⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773, s. 2.

³²³⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773, s. 3.

belirtilmiştir³²⁴⁰. Koalisyon protokolünde, iktisadi kalkınmanın zaruri şartı olarak görülen idari reform ve toprak reformunun en kısa sürede gerçekleştirileceği, işçi ve işveren ilişkilerini Anayasaya uygun olarak düzenleyen kanunların çıkarılacağı belirtilmiştir³²⁴¹. Başta zirai saha olmak üzere kooperatifçiliği geliştirmeyi lüzumlu gördüklerini, dış ticaret ilişkilerinde Ortak Pazar ülkeleriyle bir ortaklık anlaşması gerekliliği vurgulanmıştır³²⁴².

24 Haziran 1962 tarihli koalisyon protokolünde, siyasi mahkumların affi konusu da görüşülmüştür. Buna göre 4, 5 ve 6 yıla mahkum olanların özel afla cezalarının kaldırılması ve cezası daha fazla olanların ise cezalarından 4 yıl indirilmesi karar altına alınmıştır. Özel aftan yararlananların amme hizmetlerinden mahrumiyet cezalarına devam edileceği ve siyasi faaliyette bulunamayacakları, mesleki faaliyetten yasaklananların mesleklerini yapmalarının mümkün olacağı, özel af kanununun 1962 yılı Ekim ayında TBMM'ye sevk edilerek yürürlüğe girmesinin sağlanacağı ve karma hükümete dahil partilerden affin istismar konusu yapılmaması için partilerin gerekli gayreti göstereceği belirtilmiştir³²⁴³. Emekli asker ve Trabzon Senatörü Yusuf Demirdağ, kısmi af veya taksitli af konusundaki açıklamaları kabul etmediğini ve affin pazarlık konusu olamayacağını belirtmiş, Türk Milleti'nin topyekün bir af istediğini vurgulamıştır³²⁴⁴.

24 Haziran 1962 tarihli koalisyon protokolünde, karma hükümetin Başbakan İsmet İnönü ve 22 bakandan oluşacağı, CHP'nin 12, YTP'nin 6, CKMP'nin 4 ve bağımsızlardan da 1 kişinin yer alacağı hüküm altına alınmıştır. Hükümette 3 başbakan yardımcısı, 3 devlet bakanı bulunacağı, 1 başbakan yardımcısı ile 1 devlet bakanının CHP'den, 1 başbakan yardımcısı ile 1 devlet bakanının YTP'den, 1 başbakan yardımcısının CKMP'den ve 1 devlet bakanının da bağımsızlardan oluşması kararlaştırılmıştır. Başbakan yardımcılarının protokol sırasının YTP, CKMP ve CHP olduğu belirtilmiş, Başbakanın YTP ve CKMP'den karma hükümete katılacak üyeleri parti genel başkanları ile görüşerek tayin edeceği, İçişleri Bakanının CHP'den olacağı ve Başbakan bu tayini yaparken başbakan yardımcılarını danışacağı ve karma hükümetin işlerinin arızasız yürütülmesini sağlamak üzere 3 parti temsilcilerinden daimi

³²⁴⁰ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773, s. 4.

³²⁴¹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773, s. 5.

³²⁴² *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773, s. 6.

³²⁴³ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773, s. 6.

³²⁴⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 27 Haziran 1962, s. 1, 5.

bir “Koalisyon Komitesi” kurulması ve partilerin Meclis’te ve gruplardaki çalışmalarında işbirliği yapmalarının sağlanacağı belirtilmiştir. Koalisyon Komitesinin çalışma usul ve esaslarının ayrı bir protokol ile belirlenmesi karar altına alınmıştır³²⁴⁵.

İkinci koalisyon için yapılan uzun çalışmalardan sonra, 25 Haziran 1962’de CHP, YTP, CKMP ve bağımsızlardan oluşan bir koalisyon hükümeti kurulmuştur³²⁴⁶. Bu hükümet, Türkiye Cumhuriyeti’nin 27. Hükümeti, İkinci Koalisyon Hükümeti veya İkinci İnönü Koalisyon Hükümeti olarak adlandırılabilir. Başbakan tarafından seçilen Bakanlar Kurulu, 25 Haziran 1962 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından atanmış ve atanan bakanlar, 26 Haziran 1962 tarihinde bütün kurumlara bildirilmiştir³²⁴⁷. Bu liste, 26 Haziran 1962’de Cumhuriyet Senatosu’nda³²⁴⁸, 27 Haziran 1962’de ise Millet Meclisi’nde okunmuştur³²⁴⁹.

Türkiye Cumhuriyeti’nin 27. Hükümeti, şu isimlerden oluşmuştur: Başbakan İsmet İnönü, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican, Devlet Bakanları Hasan Dinçer, Turhan Feyzioğlu, Hıfzı Oğuz Bekata, Raif Aybar, Necmi Ökten; Adalet Bakanı Abdülhak Kemal Yörük, Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar, İçişleri Bakanı Sahir Kurutluoğlu, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Maliye Bakanı Ferit Melen, Milli Eğitim Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, Bayındırlık Bakanı İlyas Seçkin, Ticaret Bakanı Muhlis Ete, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoğlu, Gümrük ve Tekel Bakanı Orhan Öztrak, Tarım Bakanı Mehmet İzmen, Ulaştırma Bakanı Rifat Öçten, Çalışma Bakanı Bülent Ecevit³²⁵⁰, Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Celal Karasapan, İmar ve İskan Bakanı Fahrettin Kerim Gökay. Bakanlar Kurulu, Başbakanla birlikte 23

³²⁴⁵ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773, s. 8; *Milliyet Gazetesi*, 26 Haziran 1962, s. 1.

³²⁴⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 268; Mazıcı, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 103; Yazıcı, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 102; Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71”, s. 141; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 11; *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Haziran 1962, s. 1.

³²⁴⁷ *BCA*, Dosya: P, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.829.8, 1.

³²⁴⁸ *CSTD*, 26 Haziran 1962, Birinci Dönem, Yetmiş üçüncü Birleşim, Cilt: 4, s. 318- 319.

³²⁴⁹ *MMTD*, 27 Haziran 1962, Birinci Dönem, Yüz yedinci Birleşim, Cilt: 6, s. 132- 133.

³²⁵⁰ Türkiye Petrol Kimya ve Atom İşçileri Sendikası Beykoz Şubesi Başkanı Vahdet Asar ve aynı sendikanın Kartal Şubesi İdare Heyeti, İsmet İnönü’nün yeniden Başbakanlığa atanmasının demokrasi adına kendilerine huzur ve güven verdiğini belirtmişler ve Çalışma Bakanlığı’na da Bülent Ecevit’in getirilmesinin bu güveni perçinleyeceğini vurgulamışlardır. *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.125.3, 1- 2.

bakandan oluşmaktadır. Bunlardan 16'sı milletvekili, 5'i Cumhuriyet Senatosu üyesi, 2'si de eski bakan ve milletvekilinden oluşmuştur³²⁵¹.

Birinci Koalisyon Hükümeti son toplantısını ve İkinci Koalisyon Hükümeti de ilk toplantısını 26 Haziran 1962'de gerçekleştirmiştir³²⁵². İkinci Koalisyon Hükümeti Programını hazırlamak üzere, üç başbakan yardımcısı (Alican, Dinçer ve Feyzioğlu) görevlendirilmiştir³²⁵³. Mümtaz Faik Fenik, henüz hükümet kurulmadan üç partinin programının ilan edildiğini ve bunun Anayasa'da öngörülen usullere aykırı olduğunu belirtmiştir³²⁵⁴. Nihayet İkinci Koalisyon Hükümeti Programı, 2 Temmuz 1962'de Millet Meclisi'nde Başbakan İsmet İnönü tarafından, Senato'da ise Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican tarafından okunmuştur³²⁵⁵. Hükümetin üç siyasi parti ve bağımsızların sorumluluğu altında kurulduğunu belirten İnönü hükümetin, “Anayasa rejimini kökleştirme ve demokratik nizam içinde kalkınmayı gerçekleştirme yolunda atılmış yeni bir adım” olduğunu vurgulamıştır³²⁵⁶. İnönü, demokratik rejim içinde planlı ve hızlı kalkınmayı gerçekleştirmek için esaslı temeller atıldığını belirtmiş ve şunları söylemiştir: “Karma Hükümet, Türkiye'nin iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda çetin meselelerle karşı karşıya bulunduğunu ve büyük hamlelere muhtaç olduğunu bilerek; bütün bu hamlelerin demokratik nizam içinde yapılabileceği ve Türk toplumu için başka bir yaşayış şeklinin düşünülmemeyeceği inancı ile görevine başlamaktadır³²⁵⁷.”

Başbakan İsmet İnönü, 27 Mayıs Devriminin meşruluğunu gölgeleyecek her türlü hareketin hükümet olarak karşısında olacaklarını belirtmiştir. Hükümetin başlıca vazifesi olarak da Anayasanın istediği müesseseleri tamamlayarak işaret edilen milli hedeflerin gerçekleştirilmesi gösterilmiştir³²⁵⁸. Planlı ve dengeli bir kalkınmadan bahsedilmiş, yıllık kalkınma hızı olarak % 7 belirlenmiştir. Gelişme hızından fedakârlık

³²⁵¹ BCA, Dosya: P, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.829.8, 2; *Son Havadis Gazetesi*, 26 Haziran 1962, s. 1, 5; *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Haziran 1962, s. 1.

³²⁵² *Son Havadis Gazetesi*, 27 Haziran 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 27 Haziran 1962, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Haziran 1962, s. 1.

³²⁵³ *Milliyet Gazetesi*, 29 Haziran 1962, s. 1.

³²⁵⁴ Mümtaz Faik Fenik, “Anayasa prensipleri ne oldu?”, *Son Havadis Gazetesi*, 26 Haziran 1962, s. 1.s

³²⁵⁵ Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 345- 346; *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Temmuz 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 3 Temmuz 1962, s. 1.

³²⁵⁶ *MMTD*, 2 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz sekizinci Birleşim, Cilt: 6, s. 150; BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 1.

³²⁵⁷ *MMTD*, 2 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz sekizinci Birleşim, Cilt: 6, s. 151; BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 2.

³²⁵⁸ *MMTD*, 2 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz sekizinci Birleşim, Cilt: 6, s. 151; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 348; BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 3.

yapmama kararında olunduğu belirtilmiş ve 1963- 1967 dönemine ait ilk beş yıllık planın da bu çerçevede hazırlandığı vurgulanmıştır³²⁵⁹.

İkinci Koalisyon Hükümeti programında hür sendikacılığın gelişmesi için gerekli bütün imkanların sağlanacağı belirtilmiş ve sosyal, ekonomik meselelerin çözümünde sendikaların devlete yardımcı müesseseler olarak itibar göreceği vurgulanmıştır. Koalisyon hükümetinde kararlaştırılan esasların hükümete katılan siyasi partiler ve bağımsızlar tarafından ortak olarak hazırlanan koalisyon protokolünde yer aldığı belirtilmiştir³²⁶⁰. Muhalefet partilerine ait murakabelerin değerli bir yardım sayıldığı belirtilmiştir³²⁶¹. Silahlı Kuvvetlerin garnizon, lojman ihtiyaçları ile diğer sosyal problemlerinin planlı çalışmalarda çözülmesine devam edileceği vurgulanmıştır³²⁶². İlköğretimde 1970 yılına kadar okuma çağında bulunan bütün çocukların okul içine alınacağı da belirtilmiştir³²⁶³.

İkinci Koalisyon Hükümetine ait program hakkında görüşmeler, 5 Temmuz 1962'de başlamıştır. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, yeni hükümete başarı dileklerinden sonra şunları belirtmiştir: “Antidemokratik kanunlar henüz kaldırılmadan demokratik vaatlerde bulunmak bir kısım gazeteciler hapisanelere girerken, bir kısmı da girmek için ağır ceza mahkemelerinde sıra beklerken basın hürriyetinin teminat altında bulunduğundan bahsetmek kâfi değildir. Yeni Anayasamızın getirdiği hukuki ve siyasi müesseselerle, milli hakimiyet müesseselerimiz ehemmiyet ve fonksiyon bakımından değerlendirilmemiştir. Bu konuda yanlış ve kasıtlı tefsirler, anti-parlamerter cereyanlar vardır. Karma Hükümet programının bu inkişafı seyirci kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Rejim sağlam teminatlara ve taahhütlere bağlanmadan hiçbir memleket meselesini demokratik yolla halledemeyiz. Hükümetin metodu belli değildir, sarîh değildir³²⁶⁴.”

Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, hükümet programı görüşmelerinde CHP'lileri ağır bir şekilde eleştirmiş; “Biz halka güvenen insanlarız. Silahların gölgesine sığınan insanlar değiliz” demiştir. Buna karşılık da CHP Grup

³²⁵⁹ *MMTD*, 2 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz sekizinci Birleşim, Cilt: 6, s. 152; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 5; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 6.

³²⁶⁰ *MMTD*, 2 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz sekizinci Birleşim, Cilt: 6, s. 156- 157; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 361; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 12.

³²⁶¹ *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 21.

³²⁶² *MMTD*, 2 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz sekizinci Birleşim, Cilt: 6, s. 161.

³²⁶³ *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 14.

³²⁶⁴ *MMTD*, 5 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 6, s. 182.

Sözcüsü Ali İhsan Göğüş, kürsüye gelmiş ve Bölükbaşı'na şunları söylemiştir: “Biz silahların gölgesine sığınsaydık, buraya 400 kişiyle gelirdik. 27 Mayıs günü evini muhafaza altına aldirtmak için Silahlı Kuvvetlerden yardım isteyen sensin³²⁶⁵.”

İkinci Koalisyon Hükümetinin programı hakkında konuşan Nazmi Özoğul ise, darbeden sonra emekliye sevk edilen 7200 subaydan bahsetmiştir. Orgeneral Cemal Gürsel'in; “Türk Ordusu'nun kolunu kanadını kırdık.” dediğini belirten Özoğul, 7200 subayın fakir Türk Milleti'ne 6 milyar liraya mal olduğunu ve istifade edilmesi için hükümet programına çeşitli hükümlerin konulmasının icap edeceğini belirtmiştir³²⁶⁶.

Program hakkında parti temsilcilerinden sonra konuşan Başbakan İsmet İnönü, çeşitli iddiaları yanıtlamıştır. İnönü, ordunun siyasete karıştırılması gibi bir durumun birinci kabinede olmadığı gibi ikinci kabinede de olmayacağını belirtmiştir. İnönü, ordunun bizzat yüksek seviyeli idaresinin siyasetten uzak, vazifesine bağlı ve vazife içinde kalmaya kararlı olduğunu belirtmiştir. İsmet İnönü, bir gazetede çıkan “ordu İnönü'yü istiyor” sözüne değinmiş ve bunun tekzip edilmesi veya edilememesi gibi bir durumun beklenmesinin doğru olmadığını belirtmiştir. İnönü, kendisiyle ilgili her gün birçok haberin çıktığını belirtmiş ve her birine cevap yetiştirme gibi bir adetinin olmadığını vurgulamıştır. Siyasi afla ilgili konuya da değinen İnönü, bu konunun siyasi istismara zemin teşkil etmemesi gerektiğine vurgu yapmıştır³²⁶⁷.

İsmet İnönü tarafından kurulmuş olan ikinci koalisyon hükümetiyle ilgili Millet Meclisi'nde 7 Temmuz 1962'de yapılan oylamaya 397 kişi katılmıştır. 259 kişi güvenoyu verirken, 134 kişi güvensizlik oyu vermiş, 4 kişi de çekimser kalmıştır³²⁶⁸. Oylama sonrasında bir teşekkür konuşması yapan Başbakan İsmet İnönü, Meclis'in daima irşadına ve yardımına ihtiyaç duyduğunu belirtmiş ve askeri idareden demokratik rejime geçiş sürecinde bazı sıkıntıların olmasına rağmen, sivil ve asker arasındaki ihtilafların giderildiğini ve nihayet 25 Ekim 1961'de TBMM'nin açıldığını belirtmiştir. Ordu içerisindeki bir avuç demokratik nizam aleyhtarının 22 Şubat'ta yaşanan olaya teşebbüs ettiğini belirten İnönü, ordunun hemen bütünü ile sergüzeştçileri reddettiğini

³²⁶⁵ *Milliyet Gazetesi*, 6 Temmuz 1962, s. 1.

³²⁶⁶ *MMTD*, 5 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 6, s. 242.

³²⁶⁷ *MMTD*, 5 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 6, s. 243.

³²⁶⁸ *MMTD*, 7 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz onuncu Birleşim, Cilt: 6, s. 257; *Milliyet Gazetesi*, 8 Temmuz 1962, s. 1; Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s. 249- 250.

belirtmiştir. İnönü, ordunun memleket idaresini ve selametini demokratik rejimde ve Anayasa nizamında gördüğünü ifade etmiştir³²⁶⁹.

Hükümet programını Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican da 2 Temmuz 1962'de Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştur³²⁷⁰. Alican, yeni karma hükümetin Anayasa rejimini kökleştirmek ve demokratik nizam içerisinde kalkınmayı amaçladığını belirtmiştir. Alican, yeni Anayasa'nın öngörmüş olduğu Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hakimler Kurulu'na ait kanunların çıkarıldığını ve görevlilerin görevlerine başladığını belirtmiş, böylece kanunların adli murakabesi ve adalette bağımsızlığın gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Alican, seçim sistemindeki adalet ve seçimlerin güven verici bir şekilde yürütülmesi davasının çözüldüğünü ifade etmiştir. Karma hükümetteki siyasi partilerin ortak bir protokol tespit ettiklerini belirten Alican, hükümetin aşırı sağcılık ve solculuk akımlarına karşı koyacağını belirtmiş, memleketin kaderinin demokratik rejimin payidar olmasıyla sıkı sıkıya bağlantılı olduğunun altını çizmiştir. Alican, yeni karma hükümetin Anayasa'nın mutlak hakimiyetini sağlamayı başta gelen vazifesi saydığını vurgulamıştır³²⁷¹.

İkinci Karma Hükümet Programı hakkında Cumhuriyet Senatosu'nda 38 üye söz almıştır. AP Senatörü Osman Saim Sarıgöllü, İkinci Karma Hükümeti Programı üzerine 4 Temmuz 1962'de yaptığı konuşmada, ikinci koalisyon hükümeti programının birincisinden farklı olmadığını belirtmiş ve kati ifadeler ile çarelerini ihtiva etmediği için pek tatminkar bulunmadığını vurgulamıştır. Sarıgöllü, 27 Mayıs sonrasında ortaya çıkan tablonun, koalisyon şartlarını zorunlu kıldığını belirtmiş ve koalisyonda başarılı olabilmek için oldukça fazla çaba, anlayış ve muhalefet partileri ile de her zaman anlayış içerisinde çalışmayı zorunlu kıldığını belirtmiştir³²⁷². Tabii Senatör Ahmet Yıldız ise, İkinci Karma Hükümet Programı üzerine konuşurken, Türkiye'de ihtilalci sosyalizmin açıktan açığa savunulduğu yegane dönemin Birinci Karma Hükümetinin iktidarda bulunduğu dönem olduğunu savunmuştur³²⁷³.

³²⁶⁹ *MMTD*, 7 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz onuncu Birleşim, Cilt: 6, s. 258; *Milliyet Gazetesi*, 8 Temmuz 1962, s. 1.

³²⁷⁰ *CSTD*, 2 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yetmiş beşinci Birleşim, Cilt: 4, s. 341; *Son Havadis Gazetesi*, 3 Temmuz 1962, s. 1.

³²⁷¹ *CSTD*, 2 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yetmiş beşinci Birleşim, Cilt: 4, s. 342.

³²⁷² *CSTD*, 4 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yetmiş altıncı Birleşim, Cilt: 4, s. 359- 360; *Son Havadis Gazetesi*, 3 Temmuz 1962, s. 1.

³²⁷³ *CSTD*, 4 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yetmiş altıncı Birleşim, Cilt: 4, s. 373.

İkinci Koalisyon Hükümeti programını konu alan yazısında Mümtaz Faik Fenik, programın koalisyon protokolünün ağdalı ibarelerle şişirilmesinden oluştuğunu belirtmiştir. Fenik, programdan anlam çıkarılamaması için birçok gereksiz ibarenin katıldığını, müphemliğin programa yansıtıldığını ve olası başarısızlık durumuna ait mesuliyetten uzak durulması gibi bir durumun olduğunu belirtmiştir. Programın siyasi bir edebiyat da olmadığını belirten Fenik, olsa olsa cümleler salata olabileceğini ifade etmiştir³²⁷⁴. Mümtaz Faik Fenik hükümet programı ile ilgili düşüncelerini ertesi gün aktarmaya devam etmiştir. Yeni hükümet programının hiçbir yeni hamle, fikir ve görüş getirmediğini belirten Fenik, bilinen şeylerin sanki yeni bir şeymiş gibi sunulduğunu belirtmiştir. Kalkınma hızının yüzde 7 olarak belirlendiğini ifade eden Fenik, bunun koalisyon hükümetinin sorumluluğuna nasıl verileceğini sormuştur. Fenik, programda özel sektöre verilen önemin ise memnuniyet verici olduğunu belirtmiştir³²⁷⁵.

Orhan Seyfi Orhon, CHP grubundaki bir hatibin; “Karşımızdakiler en azdan muhafazakar ve düne dönüktürler. Çok iyi bilmeliyiz ki, CHP’den gelen hiçbir taviz çember sakallıları tatmin edemez” sözlerini konu yapmıştır. Çember sakallılar diyerek diğer partilere ve milletin önemli bir kısmına hakaret edildiğini söyleyen Orhon, sanki tek medeni giyimli grubun CHP’ymiş gibi bir durumun yansıtıldığını söylemiştir. Çember sakallılarla kastedilenin mürteci ve muhafazakarlar olduğunu belirten Orhon, CHP’nin bir zamanlar çember sakallı olarak nitelediği insanları da solcuları da bünyesinde taşıdığını ve o zamanlar onlar sayesinde oylar aldığını hatırlatmış ve sonradan karşılarında olan bu kişileri düşman olarak görmeye başladığını belirtmiştir³²⁷⁶.

İkinci Koalisyon Hükümeti Programı, genel hatları ile birinci koalisyonda ortaya konulan esasları içermektedir. Programın ulaşılması gereken bir hedef olduğunu, bunu gerçekleştirmenin birçok şarta bağlı bulunduğunu ve süreç içerisinde başarılı olma imkanının görüleceği söylenebilir.

³²⁷⁴ Mümtaz Faik Fenik, “İki yoktan ne çıkar?”, *Son Havadis Gazetesi*, 2 Temmuz 1962, s. 1, 5.

³²⁷⁵ Mümtaz Faik Fenik, “Hamlesiz bir program!”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Temmuz 1962, s. 1, 5.

³²⁷⁶ Orhan Seyfi Orhon, “Çember sakallılar!”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Temmuz 1962, s. 2.

3.6. Millet Partisi'nin Kurulması

Demokrat Parti içerisinde oluşan muhalefet, Millet Partisi'nin kurulmasını sağlamıştır. Millet Partisi, 1954 yılında kapatıldıktan sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi kurulmuştur. 1958 yılında Köylü Partisi ile birleşen bu parti, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır. CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, partinin genel gidişatından memnuniyet duymamış, Ahmet Tahtakılıç başta olmak üzere Ahmet Oğuz, Seyfi Öztürk ve Hasan Dinçer gibi parti ileri gelenleri ile anlaşamamış ve 1962 yılı Haziran ayı başında partiden ayrılmıştır³²⁷⁷.

CKMP'den ayrılan Osman Bölükbaşı³²⁷⁸ ve arkadaşları, daha önce kapatılmış olan Millet Partisi'ni yeniden kurmak için çalışmalara başlamışlardır. Nihayet Millet Partisi, 13 Haziran 1962'de; Osman Bölükbaşı, Hüseyin Ataman, İ. Şevket Atasagun, Ö. Zekai Dorman, Rifat Etker, Mansur Ulusoy, İzzet Gener, Kazım Arar, Ahmet Bilgin, Rıza Polat, Ali Rıza Ulusman, Memduh Erdemir, Ömer Kart, Bahaddin Özbek, İsmail Hakkı Akdoğan, Halit Fikret Aka, Kemal Ataman, Ali B. Numanoğlu, Oğuz Demirtüzün, Talat Oğuz, Halil Özmen Neşet Çetintaş, İsmet Kapusuz, Turgut Nizamoğlu, M. Yılmaz İnceoğlu, Kamil İnal, Nihat Berkkan tarafından kurulmuştur³²⁷⁹. Bölükbaşı ile birlikte CKMP'den ayrılan milletvekilleri ve senatörler, yeni partiye katılmışlardır³²⁸⁰.

Millet Partisi'nin 1962 yılındaki kuruluş tüzüğünde partinin genel merkezinin Ankara olduğu belirtilmiştir. Tüzük 48 madde ve 10 geçici maddeden oluşmaktadır. İkinci maddede partinin görevi ve hedefi şu şekilde açıklanmıştır: "Hürriyet, emniyet, müsavat, adalet mefkûrelerine, milli hâkimiyet ve lâıyk Cumhuriyet esaslarına garp örneği demokrasi hukukuna ve milliyetçilik akidesine samimi surette bağlanmak, gerçek demokrasinin kurulmasına hizmette bulunmak, tatbikatını ciddi mürakabeye tabi tutmak, programında kabul edilmiş fikirleri tahakkuk ettirmek suretile Türk Milleti'nin

³²⁷⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 1; Baban, *Politika Galerisi*, s. 465, 489; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 183- 184.

³²⁷⁸ Cihad Baban, Bölükbaşı ile ilgili şunları söylemiştir: "Bölükbaşı, politika hayatımızın kaktüsüdür! demiştik. Yirmi beş yıldır, o kendisine verdiği ve en iyi şekilde yapacağına kani olduğu bir görevi yerine getirmektedir. Bu görev, siyasal hayatımızda eleştirmeyi nüktesiyle, kavgasıyla, hırçınlığıyla ve pek ender zamanlarda da iyimserliğiyle ayakta tutmaktadır." Baban, *Politika Galerisi*, s. 489- 490.

³²⁷⁹ *Millet Partisi Tüzüğü*, San Matbaası, Ankara 1962, s. 32- 35; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 250; *Milliyet Gazetesi*, 13 Haziran 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 15 Haziran 1962, s. 1.

³²⁸⁰ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 116.

refah ve saadetini sağlamak amacile kanunlar ve tüzüğündeki hükümler dairesinde faaliyette bulunmaktadır³²⁸¹.”

Millet Partisi Programı’nda siyaset, milletin refah ve saadetini temin etmek için ahlak esaslarına dayanan bir faaliyet şeklinde tanımlanmış, gençliğin milliyetçi ve demokratik bir ruhla yetiştirilmesinin arzulandığı belirtilmiştir³²⁸². Millet Partisi, programınının 53. maddesinde ordunun kapalı veya açık bir şekilde siyasetle uğraşmasına ve siyasete alet edilmesine şiddetle karşı olduğunu belirtmiştir³²⁸³. Bununla birlikte, ordunun silah ve teçhizatının karşılanması ve ordu mensuplarının hayat seviyelerinin daha iyi hale getirilmesinin amaçlandığı vurgulanmıştır³²⁸⁴. Millet Partisi, işçilerin mesleki menfaatleri için sendika kurmalarının hürriyet rejiminin temeli olduğunu vurgulamış, işçilere grev hakkının tanınması istenmiş ve grevin bir nevi sosyal adaletin tesisçisi olduğu ifade edilmiştir³²⁸⁵.

Millet Partisi Tüzüğü’ne göre parti kademeleri üç gruba ayrılmıştır. Genel Başkan dahil 21 kişiden oluşan Genel İdare Kurulu, başkan dahil 7- 15 üyeden oluşan İl İdare Kurulu, 5- 11 üyeden oluşan İlçe İdare Kurulu bu gruplardır³²⁸⁶. Parti içerisindeki seçimlerde gizli oy, açık sayım esasının geçerli olduğu ve Genel Başkanın üst üste seçilemeyeceği hüküm altına alınmıştır³²⁸⁷. Millet Partisi’ne üye olabileceklerde çeşitli şartlar aranmıştır. Bunlardan birisi de cumhuriyet ve demokrasi esaslarına uymayan ideolojilerle bağlantısının olmaması veya komünist eğilimiyle tanınmamış olmasıdır³²⁸⁸.

3.7. II. Koalisyon Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasal ve Sosyal Gelişmeler

3.7.1. İsmet İnönü’nün Askeri Birlikleri Ziyareti

22- 23 Şubat olaylarından önce askeri birlikleri gezen Başbakan İsmet İnönü, 1962 yılı Temmuz ayında da Erzurum’daki askeri birlikleri gezmiştir. Milli Savunma Bakanlığı’nın 5 Temmuz 1962’de yayınlamış olduğu bildiride, 22 Şubat olayları emre

³²⁸¹ *Millet Partisi Tüzüğü*, s. 3; Millet Partisi, *Millet Partisi Programı*, San Matbaası, Ankara 1963, s. 5.

³²⁸² Millet Partisi, *Millet Partisi Programı*, s. 7- 8.

³²⁸³ Millet Partisi, *Millet Partisi Programı*, s. 18.

³²⁸⁴ Millet Partisi, *Millet Partisi Programı*, s. 18.

³²⁸⁵ Millet Partisi, *Millet Partisi Programı*, s. 34.

³²⁸⁶ *Millet Partisi Tüzüğü*, s. 8.

³²⁸⁷ *Millet Partisi Tüzüğü*, s. 9.

³²⁸⁸ *Millet Partisi Tüzüğü*, s. 4.

itaatsizlik olarak değerlendirilmiş ve şunlar belirtilmiştir: “Ordu, disiplin ve itaat temelleri üzerine kurulmuş bir milletin en mukaddes varlığıdır. Hayatini, kudret ve kuvvetini bu iki ana unsurdan alır. Son zamanlarda bazı gazetelerin, Büyük Millet Meclisi’nin affına mazhar olmuş bir itaatsizlik olayını söz konusu edip Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bütünlüğünü hedef tutarak kırıcı ve parçalayıcı maksatlı neşriyat yaptıkları üzüntü ile müşahade edilmektedir. 22 Şubat’ta bir emre itaatsizlik olayını ihdas edenler ve astlarını da bu olaya teşvik edenlerin esasen Türk Ordusu ile ilişkileri kesilmiş olup af kanunu ile de bu olay tamamen kapatılmıştır³²⁸⁹.”

22 Şubat tecrübesinden sonra CHP Meclisi’nde konuşan İsmet İnönü, ordunun politika dışında ve üstünde kalmaya kararlı olduğunu belirtmiştir³²⁹⁰. Başbakan İsmet İnönü, Erzurum’da askeri birliklere yapmış olduğu ziyaretlere ait intibalarını 15 Temmuz 1962 günü saat 19’da radyo konuşmasında anlatmıştır. İnönü, değerlendirmesinde şunları belirtmiştir: “Demokrasiye karşı nereden gelirse gelsin, bir harekete ordunun iltifat etmesi şöyle dursun, böyle maceraların orduyu daima karşısında bulacağından ben bu seyahatimde bir defa daha emin oldum³²⁹¹.” Daha sonraki süreçte İsmet İnönü’nün askeri birlikleri gezmesi, basında eleştiri konusu olmuştur. Orhon Seyfi Orhon, CHP Genel Başkanı İnönü’nün muhalefet partileri ile görüşmesi gereken konuları garnizon garnizon dolaşarak komutanlarla görüşmesini eleştirmiştir. Orhon, orduyu siyasetten uzak tutmak için İnönü’nün de dikkatli olması gerektiğini vurgulamıştır³²⁹². İsmet İnönü, savaflara katılmış eski bir asker olarak ordu birliklerini ziyaret etmeye ayrı bir önem vermiştir. Özellikle, 27 Mayıs ve 22- 23 Şubat olaylarına ait tecrübe, İnönü’nün bu konuya daha fazla eğilmesine neden olmuştur.

3.7.2. 55 Doğulu Ağanın Yurtlarına Dönmeleri

İskan Kanununa ek 105 sayılı Kanun kapsamında 55 doğulu ağa, buldukları yerlerden başka yerlere 1960 yılı Kasım ayında nakilleri kararlaştırılmıştır. Nakillerden sonra doğulu ağalardan bir kısmı, Kürtçülük politikası yapmaları nedeniyle

³²⁸⁹ *Milliyet Gazetesi*, 6 Temmuz 1962, s. 1, 7.

³²⁹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Temmuz 1962, s. 1.

³²⁹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Temmuz 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 16 Temmuz 1962, s. 1; Orhan Seyfi Orhon, “Bu sözler, Onlara karşıdır!”, *Son Havadis Gazetesi*, 19 Temmuz 1962, s. 2.

³²⁹² Orhan Seyfi Orhon, “Son olayların ışığında!”, *Son Havadis Gazetesi*, 21 Mayıs 1963, s. 2.

yargılanmışlardır. Bu kapsamda, Kürt devleti kurmaya teşebbüs ettikleri gerekçesiyle yargılanan 8 doğulu ağa tahliye edilmiştir³²⁹³.

1961 yılı Ekim ayında yapılan seçimlerden sonra, Milli Birlik Komitesi'nin almış olduğu bazı kararların değiştirilmesi için mücadele de başlamıştır. Bunlardan birisi de 55 doğulu ağa meselesi olmuştur. 55 doğulu ağanın memleketlerine dönmelerini sağlamak amacıyla Erzurum Milletvekili Gıyasettin Karaca imzasıyla bir kanun teklifi verildiği belirtilmiştir. Bu teklifle 27 Mayıs'ın zaruri icapları gereği 55 doğulu ağanın memleketleri dışına çıkarıldığı, ancak ihtilalin sona ermesi ve demokratik rejimin tekrar gelmesi gerekçe gösterilerek bunların tekrar yurtlarına dönmeleri istenmiştir³²⁹⁴.

55'lerden bir ağa, politikacıları nasıl ikna ettiklerini Yön'e anlatmıştır. Ağanın anlattığına göre ilk girişim şu şekilde gerçekleşmiştir: "...yurt dışına sürülen 14'lerin gidişi bizi ümitlendirdi. Üçer beşer kişilik gruplar halinde Ankara'da temaslar aramağa başladık. İlk başvurmayı düşündüğümüz insan, Cemal Madanoğlu oldu. Madanoğlu Siirtliydi. Dertlerimizi anlayabilirdi. Tehcir Kanununa taraftar olmadığı da işitiliyordu. Madanoğlu bize, Devlet Başkanı Sıtkı Ulay'a gitmemizi söyledi... Birkaç kişi Ulay'a gittik. Ulay, bir haksızlık yapıldığının anlaşıldığını, haksızlığın telafi edileceğini, bunu arkadaşları ile konuşacağını söyledi³²⁹⁵." 55'lerden Avukat Faik Bucak, Yön'e bir bilgilendirme yazısı göndermiştir. Bucak, Yön'ün birinci sayısında 55'lerden bahsedilmiş olması nedeniyle teşekkür etmiş ve bazı bilgileri düzeltmiştir. Burada Bucak, 55'lerin hiçbir surette Madanoğlu'ndan medet ummadığını ve Madanoğlu'nu vasıta yapmadığını belirtmiştir. Bucak, ilk temasın kendisi tarafından yapıldığını ve bu temasın Fahri Özdilek Paşa ile gerçekleştirildiğini ve onun vasıtasıyla Dâhiliye Vekili Nasır Zeytinoğlu ile görüşüldüğünü belirtmiştir. Bucak, MBK ile ilk temasın Mayıs 1961'de gerçekleştirildiğini ve MBK üyelerinin kendilerini nezaketle karşıladıklarını ve davalarında haklı olduklarını belirtmekten çekinmediklerini vurgulamıştır³²⁹⁶.

İçişleri Bakanı Ahmet Topaloğlu'nun verdiği bilgidен sonra³²⁹⁷, 55 ağanın yerlerine dönmelerine dair kanun teklifi İçişleri Komisyonunda görüşülmeye

³²⁹³ *Milliyet Gazetesi*, "Bursa'da yargılanan 8 doğulu ağa tahliye edildi", 4 Haziran 1961, s. 1.

³²⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 10 Aralık 1961, s. 1.

³²⁹⁵ *Yön Gazetesi*, 20 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 4.

³²⁹⁶ *Yön Gazetesi*, 27 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 2, s. 10.

³²⁹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 4 Ocak 1962, s. 1.

başlamıştır³²⁹⁸. Nihayet İçişleri Komisyonu, MBK tarafından çıkarılmış olan ve 55 ağayı batı bölgelerine sevk eden 105 sayılı Kanunun Anayasaya aykırı olduğuna oybirliği ile karar vermiştir³²⁹⁹. Bakan Topaloğlu, hükümetin 55 ağaya ait toprakların iadesini düşünmediğini belirtmiştir³³⁰⁰. 55'lere ait kanun teklifi, 18 Nisan 1962'de Bütçe Komisyonu'nda kabul edilmiştir³³⁰¹.

Nihayet, 19 Ekim 1960 tarih ve 105 sayılı Kanunun (mecburi ikamet) kaldırılmasına dair tasarı, Millet Meclisi tarafından 12 Eylül 1962'de yapılan ikinci oylamada 296 kişinin evet oyu ile kabul edilmiştir³³⁰². 18 Ekim'de kabul edilen bu kanun, 23 Ekim 1962 tarihli Resmi Gazete'de; "19 Ekim 1960 tarihli ve 105 sayılı Kanunun kaldırılması hakkında Kanun" adıyla yayımlanmıştır³³⁰³. Yurtlarına dönen ağalara, istimlak edilen topraklardan 5 bin dönümünün verileceği belirtilmiştir³³⁰⁴. Ağaların yurtlarına dönüşü, orduda herhangi bir tepkiye neden olmamıştır³³⁰⁵. AP ve YTP ise, ağaların dönüşünü kutlamalarla karşılamıştır³³⁰⁶. 55 doğulu ağanın tekrar yurtlarına dönmeleri, ordu tarafından tepkiye neden olmasa da bizzat askeri idarenin yasalaştırdığı bir düzenlemenin değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum hükümeti, ordu ile seçmen talepleri arasında bırakmıştır.

Mümtaz Faik Fenik, 12 Eylül tarihli yazısında zorunlu iskana tabi tutulan 55 ağa meselesini köşesine taşımıştır. İhtilal idaresi döneminde sadece politik nedenlerle 55 ağanın yerlerinden edildiğini belirten Fenik, bu kişilerin hepsinin ağa olmadığını ve iskana tabi tutuldukları yerlerde birçoğunun hayatlarını güç bela kazandığını ve kimilerinin amelelik yaptığını vurgulamıştır. Fenik, 55 ağanın gerçek sürülme nedeni olarak Halk Partisi'ne karşı siyasi kanaat besledikleri için yerlerinden edildiklerini belirtmiştir. Fenik, bunun başlangıçta belirtilmediğini ve bunların kamuoyuna ağa veya mütegalibe olarak tanıtıldığını vurgulamıştır³³⁰⁷.

³²⁹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 11 Ocak 1962, s. 1.

³²⁹⁹ *Milliyet Gazetesi*, 18 Ocak 1962, s. 1.

³³⁰⁰ *Milliyet Gazetesi*, 12 Şubat 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 22 Mart 1962, s. 1.

³³⁰¹ *Milliyet Gazetesi*, 19 Nisan 1962, s. 1.

³³⁰² *MMTD*, 12 Eylül 1962, Birinci Dönem, Yüz on beşinci Birleşim, Cilt: 6, s. 473; *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1962, s. 1; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 269; *Son Havadis Gazetesi*, 3 Mayıs 1962, s. 1, 5.

³³⁰³ *Resmi Gazete*, 23 Ekim 1962, Sayı: 11239, s. 8885.

³³⁰⁴ *Tercüman Gazetesi*, 11 Eylül 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 11 Eylül 1962, s. 1.

³³⁰⁵ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 108.

³³⁰⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 270.

³³⁰⁷ Mümtaz Faik Fenik, "Büyük bir haksızlık tamir edildi!", *Son Havadis Gazetesi*, 12 Eylül 1962, s. 1, 5.

Doğudaki iller ve vatandaşlarla ilgili sorunlar, 1960'lı yılların önemli konuları arasındaki yerini almıştır. Bu kapsamda Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit, bölgeler arasında sosyal adaletin sağlanması gerektiğini belirtmiş, Doğu köylüsünün sömürüldüğünü ve burada gitgide yoksulluğun arttığını belirtmiştir. Ecevit, Doğu illerinde yabancı devletlerin kendi çıkarları yönünde faaliyet gösterdiğine de özellikle vurgu yapmıştır³³⁰⁸. Cumhuriyet Senatosu Kars üyesi Sırrı Atalay, 13 Temmuz 1962 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye Ulus gazetesinin yapmış olduğu bir haberden dolayı şikayet mektubu yazmıştır. Atalay, CHP yayın organı olan Ulus gazetesindeki 13 Temmuz 1962 tarihli bir haberde; “Doğuda emniyeti bozanlar takip ve imha ediliyor” denildiğini, böyle bir ifadenin kullanılmasının dikkate değer bir şey olduğunu, hayvanlar için dahi kullanılmayan “imha ediliyor” ifadesinin bir bölge halkını hedef tutar şekilde kullanılmasının kabul edilemez olduğunu belirtmiştir³³⁰⁹. 1960 yılında ortaya çıkan 55 ağa meselesinin 23 Ekim 1962 tarihi itibarıyla sona ermesi, Doğu ile ilgili tartışmaları nihayete erdirmemiştir. Sonraki süreçte de Doğu meselesi sıkça gündeme gelecektir.

3.7.3. Ankara'da Meydana Gelen Olaylar

Yassıda yargılamaları sonucu idama mahkum edilen Menderes, Zorlu ve Polatkan hakkında idamların yıldönümünde bazı gazetelerin yayını, Ankara'daki siyasi havayı gerginleştirmiş ve mahkeme kararı ile bazı gazeteler toplattırılmıştır³³¹⁰. Bu süreçte bir tarafta siyasi tartışmalar, diğer tarafta ise af meselesi tartışılmaktadır. 2 Ekim 1962'de Ankara'da meydana gelen olaylar sırasında; AP Genel Merkezi, il binası, Yeni İstanbul ve Tercüman gazetelerine ait bürolar tahrip edilmiştir³³¹¹. AP Merkez İdare Kurulu, Ankara'daki olaylarla ilgili Başbakan İnönü'ye telgraf çekmiştir. Bu telgrafta olayların memleket nizamını zedeleyici bir hal aldığı belirtilmiş ve tedbir alınması istenmiştir. Bir grup üniversite öğrencisi, 3- 4 Ekim 1962 tarihlerinde “katillere af yok” sloganları atarak gösteri yapmışlar, Yeni İstanbul ve Tercüman gazeteleri de protesto edilmiştir³³¹².

³³⁰⁸ BCA, Dosya: D, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 49.292.1, 29.

³³⁰⁹ BCA, Dosya: D3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.304.8.

³³¹⁰ Tercüman Gazetesi, 18 Eylül 1962, s. 1.

³³¹¹ Milliyet Gazetesi, 3 Ekim 1962, s. 1.

³³¹² Milliyet Gazetesi, 4 Ekim 1962, s. 1; Milliyet Gazetesi, 5 Ekim 1962, s. 1.

2 Ekim 1962’de Ankara’da meydana gelen olaylarla ilgili olarak Başbakan İsmet İnönü, Millet Meclisi’nde bir konuşma yapmıştır. Demokratik rejimde hükümetin şerefi ve ilk vazifesinin muhalefette bulunan partinin her türlü emniyetini temin etmek olduğunu belirten İnönü, müsamahanın öncelikle iktidara düştüğünü ancak bunun tek başına yeterli olmadığını vurgulamıştır³³¹³. Başbakan İnönü, olaylarla ilgili üzüntüsünü dile getirmiş, vatandaşların can ve mal güvenliğini sağlamanın hükümetin görevi olduğunu belirtmiş ve gerekli tedbirlerin, adımların hükümet tarafından atılacağını ifade etmiştir³³¹⁴. Başbakan İsmet İnönü, bir gün sonra da Cumhuriyet Senatosu’nda bir konuşma yapmıştır. 20 yıldan beri iktidarla muhalefet arasındaki münasebetleri normal yollardan yürütme çaresini aradıklarını belirtmiş ve pek çok güçlüğü rağmen Türk Milleti’nin hayatında demokrasi yolunda büyük mesafeler alındığını vurgulamıştır³³¹⁵. İsmet İnönü, hükümetin her türlü tecavüzü önlemeye mecbur olduğunu belirtmiş ve muhalif partiye, gazetelere yapılan tecavüzlerin de iktidar tarafından önlenmesi gerektiğine belirtmiştir. İnönü, muhalefetin de her türlü tecavüzden devletin bütün güçleriyle teminat altına alınması gerektiğini ve bunun iktidarın itibarı olduğunu vurgulamıştır³³¹⁶. İnönü son cümle olarak şunları söylemiştir: “Meclis’te muhalefeti temsil eden partinin emniyet içinde çalışmasının Devletimizin ve Hükümetimizin vazifesi, şeref ve itibarı olduğunu tebarüz ettirmek istiyorum. Bugünkü maruzatım bundan ibarettir³³¹⁷.”

Millet Meclisi’nin 3 Ekim 1962 tarihli toplantısında konuşan İstanbul Milletvekili Muhiddin Güven, bu nümayişin demokrasi ile münasebeti bulunmadığını ve bir anarşi halini aldığını belirtmiştir. Güven, şunları belirtmiştir: “...Mesele birinci derecede bir Hükümet meselesi ve daha geniş manası ile Türk Milleti’nin yegane varlığı olan TBMM’nin ana meselesi ve bekası meselesidir. Bu itibarla hangi partiden olursa olsun bu Anayasa dışı davranışları Büyük Meclis’in de tasvip etmeyeceği aşikardır. Bu tarzda atılan her taş milletin bütün fertlerine, temel haklarına ve hürriyetlerine yapılan bir taarruzdur. Böylece biz Adalet Partisi olarak meseleyi partiler üstü bir dava halinde huzurunuzla getirmiş bulunuyoruz³³¹⁸.”

³³¹³ *MMTD*, 3 Ekim 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 7, s. 293.

³³¹⁴ *MMTD*, 3 Ekim 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 7, s. 294.

³³¹⁵ *CSTD*, 4 Ekim 1962, Birinci Dönem, Seksen dokuzuncu Birleşim, Cilt: 5, s. 362; *Milliyet Gazetesi*, 5 Ekim 1962, s. 1.

³³¹⁶ *CSTD*, 4 Ekim 1962, Birinci Dönem, Seksen dokuzuncu Birleşim, Cilt: 5, s. 363.

³³¹⁷ *CSTD*, 4 Ekim 1962, Birinci Dönem, Seksen dokuzuncu Birleşim, Cilt: 5, s. 364.

³³¹⁸ *MMTD*, 3 Ekim 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 7, s. 287.

CHP adına Adana Milletvekili Suphi Baykam, bir konuşma yapmıştır. Baykam, 2 Ekim 1962 olaylarının yakın ve uzak bazı derin sebeplerinin olduğunu ve Meclis'in müşterek hareketle bu konuyu çözebileceğini belirtmiştir. Olaylarla ilgili değerlendirmelere devam eden Baykam, meselenin Türk Milleti'nin beka davası ve rejim davası olduğunu belirtmiştir. Baykam, bir kısım basının 27 Mayıs Devrimi ile Yüksek Adalet Divanı'nın kararları ile mahkum edilenleri birer mazlum olarak gösterdiğini ve Anayasa nizamı ile burada bulunan insanların zor duruma düşürüldüğünü belirtmiştir. Özetle Baykam, 27 Mayıs'ın hedef ve amacının halkın gözünden düşürmeye yönelik söylem ve eylemlerin son olaylara neden olduğunu savunmuştur³³¹⁹. Tabii Senatör Osman Köksal da, yaşanan olaylardan duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve çare olarak üç kriter ileri sürmüştür. Köksal'a göre; "1- Türkiye'de kin, intikam ve ihtiras boğulmalıdır, 2- Atatürk ilkelerine ve 27 Mayıs ruhuna mutlak itaat edilmelidir, 3- Türkiye'de kuvvetli olan hürriyet, fazilet ve ahlak cephesine kısa yoldan iltihak edilmelidir"³³²⁰.

Ankara'da meydana gelen olaylar ve siyasi af tartışmaları üzerine TBMM'de temsil edilen partilerin ve bağımsızların 11 Ekim 1962'de yayınlamış olduğu ortak bildiriye, 27 Mayıs "milli bir devrim" olarak tanımlanmıştır. AP Genel İdare Kurulu da bir bildiri yayınlamış; Anayasa aleyhtarlığı, 27 Mayıs düşmanlığı, Atatürk ilkelerine muhalefet, ırkçılık ve faşistlik iddialarını şiddetle reddettiklerini belirtmiştir³³²¹. Ankara ve İstanbul'da olay çıkaran gençlere karşılık İstanbul Hukuk Fakültesi Talebe Derneği, yayınladığı bildiriye son olayların ve yürüyüşlerin tasvip edilmediğini belirtmiştir. Ankara'da AP Genel Merkezi'ne ve gazete bürolarına yapılan saldırılar ile İstanbul'daki gösteriler, protesto ile karşılanmıştır. Bildiriye ayrıca, gençlerin itidalli olmaları gerektiği hatırlatılmıştır³³²². 2 Ekim 1962'de Ankara'da meydana gelen olaylar, toplumsal tabanda özellikle gençlerin müdahil olduğu olayların devam edeceğini göstermiştir.

³³¹⁹ *MMTD*, 3 Ekim 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 7, s. 288.

³³²⁰ *CSTD*, 4 Ekim 1962, Birinci Dönem, Seksen dokuzuncu Birleşim, Cilt: 5, s. 361- 362.

³³²¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 11 Ekim 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 12 Ekim 1962, s. 1; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 131.

³³²² *Son Havadis Gazetesi*, 12 Ekim 1962, s. 1, 5.

3.7.4. Milli Devrim Ordusu (MDO) Bildirisi

Ankara’da 4- 5 Ekim 1962 gecesi “Milli Devrim Ordusu (MDO)” adlı bir örgüt, gizli bir beyanname dağıtmıştır. Beyannamede, 27 Mayıs öncesi zihniyeti taşıyanlara fırsat verilmeyeceği belirtilmiştir. Konuyla ilgili araştırma başlattıklarını belirten İçişleri Bakanı Sahir Kurutluoğlu, demokratik rejimden başka rejime inanmadıklarını vurgulamıştır³³²³. MDO’nun dağıttığı bu bildiri, 6 Ekim 1962 tarihli Tercüman gazetesinde manşet yapılmıştır. Bildiride; “bu memlekette icap ettiği an yaşamaları memleket için zararlı olan vücutlar ortadan kalkacaktır” denilmiştir³³²⁴. Talat Aydemir, MDO tarafından dağıtılan kan ve ölüm beyannamelerinin CHP’nin emeline hizmet ettiğini savunmuş ve yer altı örgütü olarak faaliyet gösterdiğini belirtmiştir³³²⁵.

Milli Devrim Ordusu adlı örgüt, sonraki tarihlerde de beyannameler dağıtmaya devam etmiştir³³²⁶. MDO’nun kimler tarafından idare edildiği konusunda emniyetin tahkikat yaptığı belirtilmiştir. MDO adıyla beyanname dağıtanlar, Son Havadis gibi gazeteleri vatan hainliği ile suçlamıştır³³²⁷. Bu arada MDO adıyla yayınlanan bildirimler, Adalet Partisi tarafından telin edilmiştir³³²⁸. MDO adlı tedhişçi teşkilat, 17 Ekim 1962’de de kan kokulu tehditler içeren beyannameler dağıtmaya devam etmiştir. Aynı örgüt, Son Havadis gazetesine de bir beyanname göndermiştir³³²⁹. Aynı günlerde Milli Devrim Ordusu (MDO) dışında başka gruplar tarafından da beyannameler dağıtılmıştır. Bu bağlamda, Ankara’da 6 Ekim 1962’de iki farklı beyanname dağıtılmıştır. Bu beyannamenin birisi “Kuva-yı Milliye Ordusu” imzasını taşıdığı, diğerinin ise rakamlı şifreden oluştuğu belirtilmiştir. Kuva-yı Milliye Ordusu imzasıyla gönderilen bildiride, Türk gençliğinin parlamentonun üzerine düşürülmek istenen tecavüzlerin karşısında olduğu belirtilmiştir³³³⁰. Yine 10 Kasım 1962 tarihinde, “Silahlı Devrim Ordusu” imzalı bildiri bazı gazete bürolarına gönderilmiş ve bu bildiride gerıcilere savaş açıldığı ilan edilmiştir³³³¹. Bu bildirimlerin dağıtıldığı tarihler, özellikle siyasi af tartışmalarının yoğun olarak yapıldığı zamana rastlamaktadır.

³³²³ *Milliyet Gazetesi*, 6 Ekim 1962, s. 1, 7.

³³²⁴ Neziroğlu, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 129.

³³²⁵ Aydemir, *Hatıratım*, s. 261.

³³²⁶ *Milliyet Gazetesi*, 15 Ekim 1962, s. 1.

³³²⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1.

³³²⁸ *Tercüman Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1.

³³²⁹ *Son Havadis Gazetesi*, 18 Ekim 1962, s. 1.

³³³⁰ *Milliyet Gazetesi*, 7 Ekim 1962, s. 1.

³³³¹ *Milliyet Gazetesi*, 11 Kasım 1962, s. 1.

Milli Devrim Ordusu hakkındaki tartışmalar, 1968 yılında Cumhuriyet Senatosu'nda da tartışılmıştır. Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in Mucip Ataklı ile ilgili yapmış olduğu açıklamaların basında yer alması üzerine savcılık harekete geçmiştir. Bu iddialarda; 11'lerin ihtilalci bir örgüt olduğu ve MDO adlı gizli teşkilatın da bir ihtilal örgütü olduğu, Genel Başkanlığını Mucip Ataklı'nın ve Genel Sekreterliğini de H. Özkan'ın yaptığı ve 27 Mayıs MDD'nin MDO'nun örgüsü olduğu belirtilmiştir³³³². Mucip Ataklı, Cumhuriyet Senatosu'nun 6 Mart 1968 tarihli oturumunda dokunulmazlıkların kaldırılması konusundaki iddiaları cevaplamıştır. Ataklı, İrfan Tansel'in kendisi aleyhinde vermiş olduğu bilgileri, belgeleri ortaya koyamadığını ve bahsetmiş olduğu dosyaları bir yıl geçmesine rağmen savcılığa veremediğini belirtmiştir. Ataklı, kendisine yöneltilen iftiraları kabul etmediğini belirtmiş ve büyük mevkilerde oturanların basiret ve ciddiyet içerisinde olması gerektiğini ifade etmiştir³³³³. Mucip Ataklı, MDO'nun başı olarak itham edildiğini belirtmiş, oysa 1962 yılında MDO rumuzu ile dağıtılmış olan beyannamelerin muhteviyatını gazetelerden öğrendiğini vurgulamıştır. Hedef olarak gösterilmesini Ataklı, şu ifadelerle açıklamaktadır; “Şimdiye kadar 27 Mayıs devriminin aleyhinde cereyan eden her teşebbüsün karşısında buldum. Politika oyunlarına aklım ermez, daima açık kartla oynarım. Üslubum da mizacım gibi serttir. Bu yüzdendir ki, muarızlarımın daima baş hedefi oldum ve her türlü tezevir ve iftiralar ile karşılaştım, halen de karşılaşmaktayım³³³⁴.” Görüleceği üzere 1968 yılına gelindiğinde dahi, MDO adlı gizli örgütün kimliği ve yöneticileri ortaya çıkarılamamıştır. Darbelerin ve darbe teşebbüslerinin alışkanlık haline getirildiği bir ortam, bu tür gizli örgütlerin tehdit içerikli beyannameler dağıtmasına imkan tanımıştır.

3.7.5. Kısmi Siyasi Af

Birinci Koalisyon Hükümetinin kurulmasından sonra özellikle AP'lilerin talepleri ile başlayan siyasi af tartışmaları, 1962 yılından itibaren sürekli gündemdeki yerini korumuştur³³³⁵. Siyasi af tartışmasının gündeme taşınmasından sonra Başbakan İsmet İnönü, Burhan Apaydın'ı Kayseri Cezaevi'ne göndererek Celal Bayar'la

³³³² *CSTD*, 6 Mart 1968, Birinci Dönem, Otuz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 46, s. 42.

³³³³ *CSTD*, 6 Mart 1968, Birinci Dönem, Otuz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 46, s. 46.

³³³⁴ *CSTD*, 6 Mart 1968, Birinci Dönem, Otuz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 46, s. 48.

³³³⁵ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, s. 41.

görüşmesini istemiştir. İsmet İnönü, Bayar'dan af konusunda şimdilik sessiz olmalarını istemiş ve hükümetin en uygun, en kısa zamanda af meselesini çözeceğine dair söz vermiştir³³³⁶.

Meclis kürsülerinde eski DP'liler aleyhine yapılan konuşmalar, toplumda tepkiyle karşılanmıştır. Bu bağlamda Manisa Milletvekili Neriman Ağaoğlu, 17 Ocak 1962'de gündem dışı bir konuşma yapmıştır. Yassıada mahkumları ve eski DP'liler aleyhinde Meclis kürsüsünden tarizlerde bulunulduğunu belirten Ağaoğlu, şunları söylemiştir: “Bu efendiliğe yakışır mı, Türk ananesine yakışır mı? O insanlar ki yirmi ayda, yirmi senenin ıstırabını çektiler. Çocuklarıyla, karılarıyla, analarıyla, babalarıyla, kardeşleriyle (CHP'den gürültüler) dolayısıyla hatta ve hatta milletin büyük bir ekseriyetiyle yirmi ayda yirmi senenin ıstırabını çektiler. (CHP'den: Biz de çektik sesleri) Siz hiçbir şey çekmediniz. Maddi ıstırap çektiler, manevi ıstırap çektiler. Dokunmayın o insanlara bu kürsüden. Hem onlar hesaplarını verdiler, alınları açık, vicdanları pırıl pırıl, ölümler evinde akıbetlerini bekliyorlar. Bu ne kin, bu ne nefret, bu ne intikam hırsı! Bu çeşit hislerin memleketi nerelere kadar götürdüğünü gördük. (CHP'den gürültüler) Allah yeni yeni nefret, intikam hislerinden memleketi korusun. Sanki hiç işimiz yok; Şark'ta eşkıyalık, açlık, hayvan vefiyatı almış yürümüş, iktisadi kriz! Biz burada birbirimizi yiyoruz. Bir kuyruk lafıdır almış etrafı yine. Bedii Faik yazıyor: ‘Bu vatan onların değil. En küçük kırıntılarına kadar onları imha etmek zamanı gelmiştir. Ne duruyorsunuz taze kuvvet’ diyor. (CHP'den müdahaleler) ‘Çanlar çoktan çaldı.’ Kimin için çalmış bu çanlar, kardeş katili onun için mi? (CHP'den kes, kes sesleri) Onun kuyruk dediği koskoca bir gövde, karşısına dikilmiş dimdik duruyor. Öyle bir gövde ki, ona en vahşi boğa yılanı bile dokunmaya cesaret edemez. Etse bile kıyamaz efendiler, kıyamaz. Kim kıymış bu millete, kim kıyar bu millete. El ele verelim arkadaşlar el ele. Askeri ile, sivili ile, okumuşu ile, köylüsü ile, huzur getirelim. Bu millet acılarının dinmesini istiyor, huzur istiyor, sükun istiyor. Kardeş katliamı değil, huzur çanları çalacak bu memlekette, katliam çanları değil³³³⁷.”

22- 23 Şubat olaylarına katılan askerlere cezai takibat yapılmaması ve affedilmeleri, siyasi affı talep edenlerin bu konuya daha fazla eğilmelerine neden olmuştur. 10 Nisan 1962'de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Genel Sekreter Nasır Zeytinoğlu ile birlikte siyasi partileri ziyarete başlamış ve af konusunun alevlenmesini

³³³⁶ *Yön Gazetesi*, 20 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 8.

³³³⁷ *MMTD*, 17 Ocak 1962, Birinci Dönem, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 7- 8.

sağlamıştır. Bu sırada Kayseri'deki mahkumların yakınları da komutanları ve siyasilere ziyaret ederek af konusunda yardım talebinde bulunmuşlardır. Mahkum yakınları ayrıca, dertlerinin politikacılar tarafından istismar edilmemesini İsmet İnönü'den istemişlerdir³³³⁸. Mümtaz Faik Fenik, siyasi af meselesinin herhangi bir parti yerine dört partinin ortak kararı ile çözümlenmesi gerektiğine işaret etmiştir³³³⁹. Orhan Seyfi Orhon da, AP'nin istediği siyasi affın milletin isteği olduğunu belirtmiş ve İsmet İnönü'nün af meselesi nedeniyle hükümetten ayrılmasının ölüm olmadığını vurgulamıştır³³⁴⁰. Sonuç olarak birinci koalisyon hükümeti, siyasi af tartışmalarının gölgesinde tarih sahnesinden çekilmiştir.

YTP Genel Başkanı Ekrem Alican'ın af konusunda AP'lilere yönelttiği eleştirileri köşesine taşıyan Mümtaz Faik Fenik, siyasi affı umumi efkarın istediğini belirtmiş ve başlarda Alican'ın affı destekleyen bir kişi olduğuna vurgu yapmıştır³³⁴¹. Orhon Seyfi Orhon da CHP liderinin hükümet darbesi blöfünü sıkça kullanarak, AP'nin özellikle siyasi af konusunu gündeme getirmesine engel olmayı arzuladığını belirtmiştir³³⁴². Siyasi affı isteyen büyük çoğunluğa rağmen istemeyen bir kesim de karşı propaganda yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda İlhan Selçuk, eski DP'lilerin hırsız olduğunu savunmuş ve mevcut süreci şu cümlelerle değerlendirmiştir: “İhtilal kendi nizamını getirmemiş, eski nizamı benimsemiş... Bu nizamda ise soygunculara bol bol minare kılıfı dağıtmak mümkün, bu nizamda Mevlid okuyarak seçim mücadelesi yapmak mümkün, bu nizamda mevlid şekeri dağıtıp, kiralık ağlayıcı ile iktidar mücadelesini sürdürmek mümkün...”³³⁴³,

Konya Milletvekili İrfan Baran da, siyasi af aleyhinde şu değerlendirmelerde bulunmuştur; “...Bir avuç bedbahtın ıstıraplarını, 30 milyonun işsizliği, açlığı ve yoksulluğundan üstün gören hafif görüş karşısındayız. Değilse şahsan bir af karşısında değiliz. Ama bir parti liderinin otuz milyon insanın yoksul, Türk şehirlerinin ve köylerinin yarısı susuz bulunduğu yüzbinlerce işçinin iş aradığı bir sırada; Türk Milleti eklemek istemiyor, su istemiyor, sadece ve sadece Kayseri'deki bir avuç insanın affını

³³³⁸ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 98.

³³³⁹ Mümtaz Faik Fenik, “Buhranın gerçek sebebi!”, *Son Havadis Gazetesi*, 2 Haziran 1962, s. 1, 5.

³³⁴⁰ Orhan Seyfi Orhon, “Şok geçirdik!”, *Son Havadis Gazetesi*, 2 Haziran 1962, s. 2.

³³⁴¹ Mümtaz Faik Fenik, “YTP lideri AP'lileri nasıl tehdit eder”, *Son Havadis Gazetesi*, 13 Eylül 1962, s. 1, 5.

³³⁴² Orhan Seyfi Orhon, “Blöf!”, *Son Havadis Gazetesi*, 11 Eylül 1962, s. 2.

³³⁴³ İlhan Selçuk, “Nizam bu!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Eylül 1962, s. 2.

istiyor sloganını kendi politikasına esas yapması, Türk Milletini hafif yola doğru itmesi karşısındayız³³⁴⁴.”

Yassıada yargılamaları neticesinde ceza alan DP'lilerin siyasi afları konusunda partiler, fayda ve zarar hesabı yapmaya başlamışlardır. Siyasi partiler, affın bir an önce çıkarılmasından çok “affı ben çıkardım” yarışı içerisinde olmuşlardır. Bu yarış, affın çıkarılmasını geciktirmiştir³³⁴⁵. Bu arada Son Havadis gazetesi, siyasi af konusunda bir referandum düzenlemiş ve oylamaya 151.556 kişi katılmıştır. Oylama neticesinde 150.808 kişi siyasi affa evet derken, 252 kişi hayır demiş ve 496 kişi de çekimser kalmıştır. Bu referandum sonucuna göre katılımcıların % 99,5'i siyasi affa “evet” demiştir³³⁴⁶. Mehmet Ali Yalçın, af anketini niçin yaptıklarını açıklamıştır. Bir yıldan beri çeşitli cezaevlerindeki siyasi mahkumların üzerinden siyaset yapıldığını belirten Yalçın, yapılan kimi yorumlarda halkın siyasi affı istemediği gibi fikirler ileri sürüldüğünden bahsetmiştir. Yalçın, halkın siyasi af konusundaki görüşlerini öğrenmek için böyle bir yöntem başvurduklarını belirtmiştir³³⁴⁷.

Kısmi siyasi af tasarısı nihayet, 12 Ekim 1962'de Millet Meclisi'ne getirilmiş ve tartışılmaya başlamıştır. CHP adına konuşan Bursa Milletvekili İbrahim Öktem, tasarının gerekçesi ve muhtevasının memleket şartlarına uygun olduğunu belirtmiştir. Affın, milletin bir lütfu ve atıfeti olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirten Öktem, tasarının geçmesi için Meclis'ten destek istemiştir³³⁴⁸. AP adına İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem, bir konuşma yapmış ve affın 27 Mayıs'a aykırı olduğunu iddia edenlere çeşitli örneklerle cevap vermiştir. Konuşmasında Erdem, Anayasa'da affa ilgili hükümlerin olmasının af aleyhinde bir propaganda geliştirilmesine engel olduğunu da vurgulamıştır³³⁴⁹.

Millet Partisi adına kısmi siyasi affa ilgili konuşan Çankırı Milletvekili Kazım Arar, siyasi mahkumların affının ihtilali manen mahkum etmek anlamına gelmeyeceğini, sadece ve sadece Türk Milleti'nin büyüklüğünün şanından gelen bir şefkat ve atıfetin tezahürü olacağını belirtmiştir. Yeni Türkiye Partisi adına da Hatay Milletvekili Şekip İnal, siyasi affı hükümet programında verilen vaadin

³³⁴⁴ *MMTD*, 26 Eylül 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi birinci Birleşim, Cilt: 7, s. 80.

³³⁴⁵ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 104.

³³⁴⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 12 Ekim 1962, s. 1.

³³⁴⁷ Mehmet Ali Yalçın, “Af anketini niçin yaptık?”, *Son Havadis Gazetesi*, 12 Ekim 1962, s. 1.

³³⁴⁸ *MMTD*, 12 Ekim 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi dokuzuncu Birleşim, Cilt: 8, s. 13.

³³⁴⁹ *MMTD*, 12 Ekim 1962, Cilt: 8, s. 6.

gerçekleştirilmesi şeklinde değerlendirmiş ve affin memleketteki huzuru hakiki manada kurmaya yardımcı olacağını belirtmiştir. CKMP adına konuşan Eskişehir Milletvekili Seyfi Öztürk, siyasi affin herhangi bir siyasi parti meselesi olmadığını ve partiler üstü bir mesele olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Öztürk, siyasi istismardan uzak tutulması gereken bu konunun bir zaruretten doğduğunu belirtmiştir. İlahi bir özellik taşıyan affin, insanlığın yüksek vasıfları arasında bulunduğunu belirten Öztürk, diğer parti mensuplarının görüşlerine katıldıklarını ifade etmiştir³³⁵⁰.

Siyasi affla ilgili bir konuşma yapan Afyon Karahisar Milletvekili Haluk Nur Baki, millet olarak affı istemeyecek pek fazla kimsenin olmadığını belirtmiş, ancak politikacıların affı dejenere ederek istenmeyecek ve konuşulmayacak bir duruma sürüklediğine dikkat çekmiştir³³⁵¹. İstanbul Milletvekili Fuat Arna da siyasi affla ilgili bir konuşma yapmıştır. Arna, siyasi affin yüksek bir içtimai fayda sağlayacağını ve adil olması gerektiğini belirtmiş, affin lütuf ve atıfet olmadığını vurgulamıştır. İçtimai faydasının inkar edilemez olduğunu belirten Fuat Arna, affin adaleti konusunda aynı şeyi söyleyemeyeceğini belirtmiştir. Bir kısım insanların ceza kapsamı dışında tutulmuş olması yanında 22 Şubat'a karışmış insanların toptan affedilmesinin birlikte düşünüldüğünde adaletin tesis edilemediğini belirtmiştir³³⁵². Kısmi siyasi af tasarısı Millet Meclisi'nde 12 Ekim 1962'de yapılan görüşmeler neticesinde kabul edilmiştir³³⁵³. Kanun kabul edildikten sonra, AP Urfa Milletvekili Kadri Eroğan'ın kürsüye gelerek toptan af istemesinin Kayseri Cezaevi'ndeki mahkumların kaderleriyle oynamak anlamına geleceğini belirten Mehmet Ali Yalçın, birçok kişinin toptan siyasi affı istemelerine rağmen, ortamın buna müsait olmadığını belirtmiştir³³⁵⁴. Anayasa'yı ihlal suçundan Yüksek Adalet Divanı'nca mahkum edilenlerin cezalarının kısmen affı hakkında Kanunun birinci maddesinde, cezaların dörder senesinin indirilmesi ve belirli bir yerde ikamet mecburiyetinin affedilmesi öngörülmüştür³³⁵⁵. Kısmi siyasi affın 12 Ekim'de kabul edildiği gün, Millet Meclisi'nde konuşan Başbakan İsmet İnönü, kabul edilen siyasi affın, umumi af isteyen kesimle affa hiç gerek olmadığını düşünen kesim arasındaki itidalin sağlanması anlamına geldiğini belirtmiştir. Sonrası için de önerilerde bulunan Başbakan İnönü, siyasi af konusunun bir istismar meselesi olmaması

³³⁵⁰ *MMTD*, 12 Ekim 1962, Cilt: 8, s. 8- 10.

³³⁵¹ *MMTD*, 12 Ekim 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi dokuzuncu Birleşim, Cilt: 8, s. 14.

³³⁵² *MMTD*, 12 Ekim 1962, Cilt: 8, s. 16- 17.

³³⁵³ *MMTD*, 12 Ekim 1962, Cilt: 8, s. 30; *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ekim 1962, s. 1

³³⁵⁴ Mehmet Ali Yalçın, "Siyasi yatırıma paydos!..", *Son Havadis Gazetesi*, 13 Ekim 1962, s. 1.

³³⁵⁵ *MMTD*, 12 Ekim 1962, Cilt: 8, s. 23.

gerektiğini vurgulamış ve siyasi partilerin bu konuda ellerinden geleni yapmaları gerektiğini belirtmiştir³³⁵⁶.

Millet Meclisi'nden sonra Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu, 13 Ekim 1962'de kısmi siyasi af tasarısını kabul etmiştir. AP Senatörü Saim Sarıgöllü, affin kapsamının genişletilmesini istemiş, ancak bu istek kabul edilmemiştir³³⁵⁷. 1961 sonrasında Meclis, iki koalisyonlu bir manzara arz etmiştir. Bunlardan birincisi, 27 Mayıs'ı Türk Milleti'nin meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnişi sayanların koalisyonu iken, diğeri ise 27 Mayıs'ı gayrimeşru bir askeri darbe sayanların koalisyonu olmuştur. Bu koalisyonlar partiler şeklinde ayrılmamış, aynı parti içerisinde her iki koalisyonda yer alan kişiler mevcut olmuştur. Bu koalisyonlar arasındaki en önemli tartışma, hiç şüphesiz “siyasi af meselesi” olmuştur³³⁵⁸.

Siyasi affa karşı olan Tabii Senatör Mucip Ataklı, 16 Ekim 1962'de Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmada; Anayasa'yı ihlal, tağyir ve çeşitli adi suçları birlikte işlediklerini ve 2000 yılına kadar iktidarı bırakmayacaklarını ilan ettiklerini belirttiği iktidarın 27 Mayıs'ta iktidardan uzaklaştırıldığını ve Yüksek Adalet Divanı tarafından mahkum edilenler için getirilen kanun tasarısının gerekçesine iştirak etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ataklı, eski DP'lilerin mahkûmiyetlerinin siyasi bir suçtan öte adi bir suçla mahkûm edildiklerini savunmuş ve yürürlükteki ceza kanunlarına göre yargılandıklarını belirtmiştir³³⁵⁹. Mucip Ataklı, mahkum olanlara ve geride bıraktıklarına acımanın doğal olduğunu, ancak mahkum olanların işledikleri suçlardan dolayı zarar görenlerin, hayatlarını kaybedenlerin haklarının da gözetilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ataklı, sadece mahkum olanlara değil, diğer tarafa da bakmak gerektiğini belirtmiştir. Kayseri Hapishanesi'ne bakıldığı zaman Hükümetin getirmiş olduğu af tasarısına katılmamanın mümkün olmadığını, ancak Türkiye'de sadece Kayseri Hapishanesi'nin bulunmadığını, nazarların diğer hapishanelere de çevrilmesi gerektiğini belirtmiştir³³⁶⁰. Mucip Ataklı, olaylarda ölen Turan Emeksiz, Ali İhsan Kalmaz, Nedim Özpolat ile sakat kalan Hüseyin Onur'un durumları ortada iken, af düşünmenin doğru olmadığını belirtmiştir. Ataklı, on yıllık partizan bir iktidarın inim inim inlediği, Vatan

³³⁵⁶ *MMTD*, 12 Ekim 1962, Cilt: 8, s. 30- 31; *Milliyet Gazetesi*, 13 Ekim 1962, s. 1.

³³⁵⁷ *Milliyet Gazetesi*, 14 Ekim 1962, s. 1.

³³⁵⁸ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 36.

³³⁵⁹ *BCA*, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 1.

³³⁶⁰ *BCA*, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 2.

Cephesi'ne katılmadığı için işinden atılan insanlar varken, aftan ve atıfetten bahsetmenin mümkün olmadığını savunmuştur³³⁶¹.

Mucip Ataklı, ihtilali yapanların hayat ve geleceklerinin Anayasa garantisine alındığına dair propaganda yapanlar içeride bulundukça siyasi affın huzur değil zarar getireceğini savunmuştur. Af tasarısındaki asli faillerin affedilmediği, fer'i faillerin affının istendiği konusunda Ataklı, fer'i faillerin de asli faillerden geri kalmadıklarını, isteseler Demokrat Parti'nin kötü gidişine engel olabilecek durumda olduklarını belirtmiştir³³⁶². Siyasi affın huzur getirmeyeceğini savunan Ataklı, mahkumların affedilmesi durumunda işlerin daha da karışacağına yönelik emareler sezdiğini belirtmiştir. Siyasi af nedeniyle birlikte hareket etme konusunda başarı gösteren siyasi partilerin ve hükümetin sınırlı sayıda kişiyi ilgilendiren işlerle uğraşmak yerine, memleketin ekonomik ve sosyal hayatına huzur getirecek yönü bulmalarını tavsiye etmiştir. Ataklı, Türkiye'nin içinde bulunduğu çıkmazlardan siyasi afıla çıkılamayacağını iddia etmiştir³³⁶³. Mucip Ataklı, konuşmasının sonunda olaylarda ölenlere, yaralananlara, hürriyet için gösteri yapanlara ve onların acılarına, mücadelelerine değinmiş ve af tasarısını kabul etmediğini belirtmiştir. Ayrıca af tasarısının Anayasaya ve 27 Mayıs ruhuna aykırı olduğunu belirterek tasarıya kırmızı oy verilmesini talep etmiştir³³⁶⁴.

Cumhuriyet Senatosu, af tasarısını 16 Ekim 1962 gece 22.30'da 23'e karşı 125 oyla kabul etmiştir. Siyasi partiler, tasarı lehine oy kullanırken, tabii senatörler tasarı aleyhinde oy kullanmışlar ve affın huzur getirmeyeceğini savunmuşlardır³³⁶⁵. 16 Ekim 1962 tarihinde kabul edilmiş olan 78 sayılı "Anayasayı ihlâl suçundan Yüksek Adalet Divanınca mahkûm edilenlerin cezalarının kısmen affi hakkında Kanun", 18 Ekim 1962 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Kanuna göre, Yüksek Adalet Divanı'nca Anayasa'yı ihlal suçu ile mahkum edilmiş olanların cezalarından

³³⁶¹ BCA, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 3.

³³⁶² BCA, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 4.

³³⁶³ BCA, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 5.

³³⁶⁴ BCA, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 6.

³³⁶⁵ *Tercüman Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1, 7; *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Ekim 1962, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1, 5.

dörder sene indirilmesi ve belirli bir yerde ikametle nezaret altına alınma cezaları affedilmiştir³³⁶⁶.

Anayasa'yı ihlal suçundan ceza alanların kısmen aflarına dair Kanuna istinaden, 37 cezaevinde bulunan 347 mahkumdan 258'i tahliye edilmiştir³³⁶⁷. Bu tahliyeler dışında cezaevlerindeki mahkumlardan 6'sı ölmüş, 18'i de hastalıkları nedeniyle tahliye edilmiştir³³⁶⁸. Siyasi mahkumların büyük çoğunluğunun olduğu Kayseri Cezaevi'nden 150'nin üzerinde eski milletvekili tahliye edilmiştir. Kayseri'de vatandaşlar, sabahın erken saatlerinden itibaren bu ana şahitlik etmek istemişler ve yol boyunca dizilmişlerdir³³⁶⁹. 2 yıl 4 ay 22 gün (874 gün) sonra tahliye olan siyasi mahkumlar, hürriyetin güzel bir şey olduğunu söylemişlerdir. Son Havadis gazetesi, mahkumların duygularını manşetten vermiş ve; "Oh, hürriyet ne güzel şey!" demiştir³³⁷⁰. Diğer taraftan siyasi mahkumlar dışındaki mahkumlar, tasarı görüşmeleri sırasında açlık grevi başlatmışlardır. Burdur, Paşakapısı ve Adana cezaevlerinde genel af talepleri dışında açlık grevi başlatılmıştır. Bu kapsamda Kırşehir'deki 250 mahkum da açlık grevine başlamıştır³³⁷¹.

Siyasi mahkumlardan Sadettin Karacabey, arkadaşlarının içeride kaldığı sürece kendilerinin de elem ve kederinin devam edeceğini belirtmiştir³³⁷². Ahmet Gürsoy da, siyasi aflu ilgili Celal Bayar'ın düşüncelerini aktarmıştır. Cezaevlerinden bir kişinin dahi kurtulmasına Bayar'ın sevindiğini belirten Gürsoy, kısmi siyasi aflu eski DP'lilerin kurtulmasından memnuniyet duyduğunu belirtmiştir³³⁷³.

Kısmi siyasi af konusunda ne düşündüğü sorulan Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, şunları söylemiştir; "Bizi ilgilendirmez. Devlet ve Meclis işidir³³⁷⁴." Meclis'te

³³⁶⁶ *Resmî Gazete*, 18 Ekim 1962, Sayı: 11235, s. 8846; *Tercüman Gazetesi*, 18 Ekim 1962, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 18 Ekim 1962, s. 1, 5; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 326; Mazıcı, *Türkiye'de Askerî Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 103.

³³⁶⁷ *Tercüman Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 19 Ekim 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 19 Ekim 1962, s. 1; Mümtaz Faik Fenik, "Gülerken ağlayan insanlar!", *Son Havadis Gazetesi*, 20 Ekim 1962, s. 1, 5; Weiker, *1960 Türk İhtilali*, s. 265; İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, s. 409.

³³⁶⁸ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 116.

³³⁶⁹ *Tercüman Gazetesi*, 19 Ekim 1962, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 19 Ekim 1962, s. 1.

³³⁷⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 19 Ekim 1962, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ekim 1962, s. 1.

³³⁷¹ *Tercüman Gazetesi*, 19 Ekim 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 16 Ekim 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1.

³³⁷² *Son Havadis Gazetesi*, 19 Ekim 1962, s. 1.

³³⁷³ *Son Havadis Gazetesi*, 20 Ekim 1962, s. 1, 5.

³³⁷⁴ *Milliyet Gazetesi*, 18 Ekim 1962, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 18 Ekim 1962, s. 1, 5; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 99.

kabul edilen kısmi siyasi af, bütün yurttta memnuniyetle karşılanırken³³⁷⁵, DP aleyhtarları tarafından ise nefretle karşılanmıştır. TMTF'ye bağlı kimi öğrenci teşekkülleri affa karşı olduklarını, hem tasarı öncesinde hem de sonrasında açıklamışlardır. 27 Mayıs'ın mahkum ettiği kişilerin meydanlarda kol gezmelerine tahammüllerinin olmadığını savunan TMTF'ye bağlı öğrenci teşkilatları, affedilecekleri vicdanlarında boğduklarını belirtmişlerdir³³⁷⁶. Öğrenci teşkilatlarının bu yaklaşımı, toplumsal barışa yöneltilen en büyük darbelerden birisi olmuştur.

Mümtaz Faik Fenik, affin memlekette huzuru temin edecek zaruri bir durum olduğunu belirtmiş, kısmi af kanununun devamının gelmemesi durumunda affin anlamsız ve amacına ulaşmamış olacağını belirtmiştir³³⁷⁷. Fenik başka bir yazısında, siyasi af konusunun biraz da siyasiler nedeniyle uzadığını belirtmiştir³³⁷⁸. Tabii senatörler ve kontenjan senatörlerin affa hayır demelerinden hareketle Fenik, gücünü milletten almayanların olumsuz oy kullandıklarını vurgulamıştır³³⁷⁹. Orhan Seyfi Orhon, Cumhuriyet gazetesi başyazarının Almanya seyahatine çıkmadan önce, siyasi affin huzur getirmesinin binde bir ihtimal olmadığını ve affi isteyenlerin asıl maksadının 27 Mayıs'tan intikam almak olduğuna dair açıklamalarını eleştirmiştir. Orhon, yazarın Milli Devrim Ordusu'nun (MDO) son gizli beyannamesindeki üslubu kullandığını belirtmiştir³³⁸⁰. 27 Mayıs'tan sonra çıkarılan ilk kısmi siyasi afa, Yassıda mahkumlarının büyük bir kısmı evlerine dönmüşlerdir. DP'lilere intikam hisleriyle bakan bir grup azınlık dışında, toplumun büyük bir çoğunluğu kısmi siyasi affi olumlu karşılamıştır. Bundan sonra, cezaevlerinde kalan DP'lilerin affi için mücadele başlatılmıştır.

3.7.6. Türkiye İşçi Partisi'nin Toplantısı ve Komünizmin Telin Edilmesi

Türkiye İşçi Partisi tarafından 11 Kasım 1962 tarihi, saat 15'te İstanbul Hürriyet Meydanı, Beyazsaray Rüya salonunda bir toplantı yapıldığı belirtilmiştir. Bu toplantıda

³³⁷⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 14 Ekim 1962, s. 1, 5.

³³⁷⁶ *Milliyet Gazetesi*, 12 Ekim 1962, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 18 Ekim 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 18 Ekim 1962, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Eylül 1962, s. 1, 5.

³³⁷⁷ Mümtaz Faik Fenik, "Huzur için atılan ilk adım!", *Son Havadis Gazetesi*, 13 Ekim 1962, s. 1, 5.

³³⁷⁸ Mümtaz Faik Fenik, "Aftan sonra bize düşen vazifeler!", *Son Havadis Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1, 5.

³³⁷⁹ Mümtaz Faik Fenik, "Kısmi affa verilen oyların renkleri", *Son Havadis Gazetesi*, 18 Ekim 1962, s. 1, 5.

³³⁸⁰ Orhan Seyfi Orhon, "Bir beyanname ve bir mesaj!", *Son Havadis Gazetesi*, 20 Ekim 1962, s. 2.

Anayasaya aykırı kanunların kaldırılması ve hızla gelişen faşizmin zararsız hale getirilmesi konusunun gündeme alındığı belirtilmiştir. Toplantıya 250- 300 davetli, 100-150 davetsiz kişinin katıldığı, kürsüde Atatürk büstü ve Türk bayrağı bulunmaması nedeniyle gençler, bunların bulunmasını istemişler ve temin edilmesi sağlanmıştır. Toplantıyı Kemal Nebioğlu yönetmiş, Orhan Arslan ve Mehmet Ali Aybar'dan sonra Aziz Nesin kürsüye davet edilmiştir. Toplantıda bulunan gençlerin; “Moskova, Moskova'ya” diye bağırmaları ve İstiklal Marşı okumaları nedeniyle Aziz Nesin'in konuşmaktan vazgeçtiği belirtilmiştir. Akabinde Yunus Koçak, Dr. Alparslan, Öğretmen İbrahim Türk, Sait Kırmızıtoprak, İbrahim Güzelce, Kemal Nebioğlu'nun konuşmalarından sonra toplantının 17.30'da sona erdiği ifade edilmiştir³³⁸¹.

Toplantı sırasında 60 civarında kişinin dışarıda beyanname dağıttıkları belirtilmiştir. Bu beyannamede; Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk gençliğinin milli davalarını sol emellerle birleştirmeyeceğine dair sözleri yanında Mehmet Ali Aybar'ın kim olduğuna dair açıklamalar yer almıştır. Aybar'ın Atatürk tarafından lanetlendiğini, komünizm propagandası yapmaktan İzmir ve Ankara adliyelerinde mahkum olduğu, şimdi de aynı nedenlerle İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılandığı ve parti kurucularından Sadık Arıkan'ın da komünizmin propagandasını yapmaktan İzmir'de tevkif edildiği belirtilmiştir. Bildiride, Mehmet Ali Aybar'ın Türk işçisinin hak ve hürriyetlerini her fırsatta istismar eden bir komünist olduğu, komünizmi yasaklayan kanununun 141- 142. maddelerinin kaldırılmasını istediği belirtilmiştir³³⁸².

Sosyalizm kisvesi altında memleketi karanlıklara sürüklemeye gayesinde oldukları belirtilen bildirilerde, Demir Perde gerisindeki radyolarla aynı ağız birliğinin yapıldığı, söylenen sözlerin Kremlin damgası taşıdığı, ilhamlarını Moskova'dan aldıkları belirtilmiş ve halkı gaflet uçurumuna sürüklemek isteyen vatansızların kahrolması temenni edilmiştir. Türk aleminin en büyük düşmanının komünistlik olduğu belirtilmiştir. Toplantı sonunda Aziz Nesin'e hücum etmek istemişler, ancak görevliler engel olmuştur. Protestocu gençler ile İşçi Partisi'ne mensup gençler arasında münakaşa yapılmış, ancak üzücü olaylar yaşanmamıştır. Protestocu gençler, polise tezahüratta bulunmuşlar, bayrak temin eden 200 kadar genç vilayete kadar gelerek komünizmi telin etmişlerdir³³⁸³. 1961 Anayasası'nın vermiş olduğu serbestlik ortamını kullanan

³³⁸¹ BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.1, 4.

³³⁸² BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.1, 4.

³³⁸³ BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.1, 5.

sosyalistler/ komünistler, emellerini gerçekleştirmeye çalışacaklardır. Buna karşılık 1962 yılı Kasım ayında gerçekleşen bu olay çerçevesinde, bundan sonraki yıllarda da komünizmin telin edilmesi gösterileri hızla devam edecektir.

3.7.7. AP'nin Birinci Büyük Kongresi

AP, büyük kongre öncesinde il kongrelerini gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede AP Kırklareli Kongresi'nde konuşan Genel Başkan Ragıp Gümüşpala, Meclis'teki tartışmaların vatandaşlara sirayet etmemesi gerektiği vurgulanmıştır³³⁸⁴. AP içerisinde, başlangıçtan beri mutediller ve müfritler arasındaki tartışmalar, 1962 yılı Ekim ayında şiddetlenmiş ve sertleşmeye başlamıştır³³⁸⁵. Nihayet AP Birinci Büyük Kongresi, 30 Kasım 1962'de başlamıştır. Bu kongreye Ragıp Gümüşpala, tek aday olarak katılmıştır. AP Büyük Kongresi'nin açılışında delegeler, ayağa kalkarak; "Toptan af isteriz. Af, af, af, ekmek ve sudan önce af istiyoruz" diye tempo tutmuşlardır³³⁸⁶. AP Birinci Büyük Kongresi'nde, DP dönemini öven konuşmalar yapılmıştır. AP Birinci Büyük Kongresi, 2 Aralık 1962'de tamamlanmış ve Gümüşpala, tekrar genel başkanlığa seçilmiştir. Kongrenin üçüncü gününde konuşanlar; "Demokratik rejime son vermek isteyenlere Türk Milleti'nin direnme gücünü kullanmasını, taş ve sopalarla karşılarına dikilmelerini" istemişlerdir³³⁸⁷.

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, Birinci Büyük Kongre'de yaptığı konuşmada AP'de şeflik zihniyetinin olmadığını, yukarıdan verilen emirlerle milleti yönetme anlayışının bulunmadığını belirtmiştir. Gidişlerinin milletin seçtiği ve gösterdiği yolda olduğunu belirten Gümüşpala, millet yolunda milletle beraber yürüyenlerin tasvip görmeye ihtiyaçlarının olmadığını, tenkitten korkularının bahis konusu olamayacağını ifade etmiştir. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, birçok iftiraya uğradıklarını belirtmiştir. Bu iftiralardan birisinin kendilerinin 27 Mayıs'a karşı olduklarına dair olduğunu belirten Gümüşpala, kendilerinin gerici değil ilerici olduklarını vurgulamıştır. Milletin en yakın seçimlerde iktidarı kime teslim edeceğini çok iyi bildiğini belirten Gümüşpala, kendilerinin verilecek görevleri şerefle ve ehliyetle

³³⁸⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 13 Eylül 1962, s. 5.

³³⁸⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1962, s. 1

³³⁸⁶ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 108; *Milliyet Gazetesi*, 30 Kasım 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 1 Aralık 1962, s. 1.

³³⁸⁷ *Milliyet Gazetesi*, 2 Aralık 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 3 Aralık 1962, s. 1.

devam ettirecek ehil insanlar yetiştirme gayretinde olduklarını belirtmiştir³³⁸⁸. 27 Mayıs'ın herhangi bir zümrenin çıkarına yapılmış bir hareket olmadığını belirten Gümüşpala, ihtilalin memleketteki kardeş kavgasını engellemek amacına yönelik olduğunu ve demokrasiyi bütün gerçekleriyle, müesseseleriyle kurup yaşatmak isteyen bir hareket olduğunu ifade etmiştir. Gümüşpala konuşmasına şöyle devam etmiştir: “27 Mayıs'ı kendi çıkarlarına alet etmeye çalışanlar, içine kimimizin asker, kimimizin sivil, kimimizin serbest meslek sahibi olarak milletçe yaşadığımız bir devrin toptan ve bütün müesseseleriyle suçlu görüp öyle göstermek için ihtilalı kalkan yapmağa savaşımlar ortalığa dökülür, biz de onların karşısına çıkarsak; bu, bizim 27 Mayıs'ın değil, onun ticaretini yapmak isteyenlerin karşısında olduğumuzun ifadesidir. 27 Mayıs'ın hakikaten karşısında olanlar, Adalet Partisi gibi, Türk Milleti çoğunluğuna dayanan bir partiyi onun karşısında görenler veya öyle göstermeye yeltenenlerdir³³⁸⁹.”

Adalet Partisi'nin Atatürk ilkeleri ve devrimleri konusunda hassas olmadığına dair söylentilerin olduğunu belirten Gümüşpala, böyle bir şeyin mümkün olmadığını ve Atatürk'ün hayatı ve fikirleri ile herkesin malumu olduğunu ve onun muhtelif vesilelerle söylemiş olduğu sözlerin kendi çıkarlarına göre kullananların olduğunu belirtmiştir. Atatürk'ün milletin ortak paydası olduğunu belirten Gümüşpala, sevgisi ve ilkeleriyle hiç kimsenin Atatürk'ü inhisar altına almaya hakkının olmadığını vurgulamıştır³³⁹⁰. Dinin istismarı, devrimler, Atatürk ilkeleri gibi konuların evvela manasının ve mahiyetinin güzelce tayin edilmesi gerektiğini belirten Gümüşpala, bunların partiler üstü bir konu olduğunu telakki ederek günlük tartışma ve işgal sahalarının dışına çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu tür konuların her gün didiklenmesine tahammüllerinin olmadığını belirten Gümüşpala, bu konularda bütün siyasi parti temsilcileri ile Türk gençliğinin ve basınının bir araya gelmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Türk Milleti'nin demokrasiden gayri bir idareye rıza göstermeyeceğini belirten Gümüşpala, demokrasinin haysiyetini korumak için bütün partilere, bilim politikacılara, fedakar ve cesur Türk basınına büyük görevler düştüğünü belirtmiştir³³⁹¹.

³³⁸⁸ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, Orijinal Matbaa, Ankara 1963, s. 5.

³³⁸⁹ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, s. 5-6.

³³⁹⁰ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, s. 6.

³³⁹¹ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, s. 7.

Gümüşpala, demokrasilerde en iyi hükümetin, kendisini en az hissettiren hükümet olduğunu belirtmiştir³³⁹².

Topraksız vatandaşa toprak vererek sosyal adaletin ve köylüye toprak vererek zirai davaların hallinin mümkün olmadığını belirten Gümüşpala, ancak envanteriyle kredileriyle birlikte müstahsili aktif hale getirecek bir zirai reformun başarılı olabileceğini vurgulamıştır. Bunun tahakkuk etmesi durumunda memleketteki zirai ve sosyal adaletin gayeye ulaşmak için hamle yapacağını belirtmiştir³³⁹³. AP'nin planlı kalkınmadan yana olduğunu belirten Gümüşpala, kalkınmada özel sektör ile devlet sektörünün hangi alanlarda yatırım yapacağını kesin hatlarıyla tespit edilmesi gerektiğini söylemiştir. Türkiye'nin kalkınması için yabancı sermayenin de yatırım yapması gerektiğini belirten Gümüşpala, vergi yükünün özel sektörde sermaye terakümüne imkan tanınması gerektiğini vurgulamıştır. Gümüşpala, devlet iktisadi teşebbüslerine vatandaşların ortak olması ve idareye iştirakinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir³³⁹⁴. Bayındırlık konusunda en önemli konunun münakale konusu olduğunu belirten Gümüşpala; karayolu, deniz taşımacılığı ve hava yolunun geliştirilmesi ve her mevsim ulaşılabilirliğin sağlanmasının önemine değinmiştir³³⁹⁵.

Silahlı Kuvvetler mensuplarının bu ülkenin evlatları olarak siyasi nabzı tutmalarının tabii olduğunu, ancak subayların siyasi görüş ve cereyanlara, zümre ve şahıs hayranlıklarına kapılmış gösterilme gayretlerinden tenzih ettiklerini belirten Ragıp Gümüşpala, partilerinin kalkınmayı ve milli kurtuluşu demokratik rejimde gördüklerini belirtmiştir³³⁹⁶. Milli irade, hürriyet ve demokrasi nizamına gönülden bağlı olduklarını belirten Ragıp Gümüşpala, Türk Milleti'nin bunlara sahip çıkmasını istemiştir³³⁹⁷. Gümüşpala, antidemokratik ve Anayasaya aykırı kanunların biran önce temizlenmesi gerektiğini de vurgulamıştır³³⁹⁸.

Ragıp Gümüşpala; Milli Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Askeri Yargıtay, Milli Güvenlik Kurulu teşkilatı ve görev kanunlarıyla askeri ceza ve örfi idare kanunlarının Anayasaya uygun istikamette tekrar hazırlanması ve revizyonundan yana olduklarını belirtmiştir. "Eminsu" meselesinin büyük bir kitleyi muzdarip ettiğini

³³⁹² Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, s. 8.

³³⁹³ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, s. 9.

³³⁹⁴ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, s. 10.

³³⁹⁵ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, s. 14.

³³⁹⁶ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, s. 17.

³³⁹⁷ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, s. 18.

³³⁹⁸ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, s. 12.

belirten Gümüşpala, bu üzüntüyü sempati ile karşıladıklarını, konunun memleket gerçeklerine ve aktüel meselelere uygun bir yönden hallini temenni ettiklerini ifade etmiştir³³⁹⁹.

Hakimiyetin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu esasını dayanak teşkil eden “Milli Hakimiyet Yemini” Adalet Partisi’nin Birinci Büyük Kongresi’nde kabul edilmiş ve 2 Aralık 1962’de ilan edilmiştir. Bu yeminde; Türk Milleti’nin demokrasiden başka bir rejimle idare edilemeyeceği, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin milli hakimiyet müesseselerinin en üstünü ve en temel unsuru olduğu belirtilmiştir. Anayasa dışı cereyanlara karşı hem Meclis’in hem de milletin dikkatli olması gerektiği vurgulanmıştır. Milli Hakimiyet Yemini’nde siyasi meselelerin ihtilal metotlarıyla halledileceğine inanılmadığı, ihtilalin ancak insani ve siyasi hakların gasbedilmesi ve demokrasiye karşı girişilen azınlık istibdadı karşısında milletin topyekün direnme hakkı olduğu, bütün partilerin Batılı demokrasiyi gerçekleştirmek için çalışmaları gerektiği, milli hakimiyetin temel unsurlarına canlarını feda edercesine bağlı buldukları belirtilmiştir³⁴⁰⁰.

AP Merkez Yönetim Kurulu’na müfritler 19, mutediller de 4 üyelik kazandırmıştır³⁴⁰¹. AP Merkez Yönetim Kurulu, AP Genel Sekreterliğine Manisa Senatörü Orhan Süersan’ı getirmiştir³⁴⁰². Bu arada AP Birinci Büyük Kongresi’nden sonra yapılan Temsilciler Meclisi toplantısında, teşkilattan sorumlu Genel Başkan Yardımcılığına Süleyman Demirel getirilmiştir. Sadettin Bilgiç, Demirel’in Yükseliş Locasına üye olduğuna dair belgenin ve mason olduğuna dair iddianın bu kongrede ortaya atıldığını belirtmiştir³⁴⁰³. AP’nin Birinci Büyük Kongresi’nden sonra AP içerisindeki sular durulmamış, bilakis daha da artmıştır. Diğer kongreye kadar AP içerisindeki farklı grupların mücadeleleri devam etmiştir.

³³⁹⁹ Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala’nın Konuşması*, s. 17.

³⁴⁰⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu’nun Faaliyet Raporu (27.11.1962- 27.11.1964)*, s. 4; Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 5- 6; Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 51; Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 48; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 109- 110.

³⁴⁰¹ *Milliyet Gazetesi*, 4 Aralık 1962, s. 1.

³⁴⁰² *Milliyet Gazetesi*, 6 Aralık 1962, s. 1.

³⁴⁰³ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 110.

3.7.8. CHP'nin XVI. Kurultayı

1961 seçimlerinde istediği neticeyi alamayan CHP, vatandaşların genel ve mahalli ihtiyaçları ile dilek ve dertlerin tespiti amacıyla, 1961 yılı Aralık ayında merkez teşkilatında “Dilek Bürosu” kurmuştur. 1962 yılı içerisinde ise CHP, XVI. Kurultayı öncesinde il kongrelerini gerçekleştirmiştir. Kongreler öncesinde, merkezle teşkilat arasındaki ahengin sağlanması için 20 Temmuz 1962’de 67 il başkanı ve temsilcilerinin katıldığı “İl Başkanları Toplantısı” düzenlenmiştir. Bu toplantıda Genel Başkan İnönü; demokratik rejim, planlı kalkınma ve parti politikası hakkında temsilcileri bilgilendirmiştir³⁴⁰⁴. Kongrelerin başlaması ile birlikte, CHP’ye yönelik şikayetler de gelmeye başlamıştır. Bu kapsamda CHP’nin Beykoz ve Üsküdar kongrelerinde küfürlü kavgalar çıkmış ve bu kavgalarda CHP üst yönetiminin halka inmemelerinden şikayet edilmiştir³⁴⁰⁵. Bu arada, CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal’ın istifa etmesi nedeniyle, 20 Eylül 1962’de Parti Meclisi Kemal Satır’ı genel sekreterliğe getirmiştir³⁴⁰⁶.

CHP’den Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun istifasını köşesine taşıyan Orhan Seyfi Orhon, şunları söylemiştir; “Halk Partisi bazı hesabını vermediği hareketlerin, yaptığı kötülüklerin, tahriklerin, memleketi ikiye ayırışın, devletin altını üstüne getirişin, her şeyi yapıp da hiçbir şey yapmamış gibi görünüşün, inanılacak şey bırakmayan vicdan azabını mı çekiyor?”³⁴⁰⁷ Adviye Fenik de istifayı köşesine taşımıştır. İstifa dilekçesinde Halk Partisi’nin Atatürk prensiplerinden ayrılması nedeniyle olduğunu belirten Yakup Kadri hakkında Fenik, şunları söylemiştir; “Nitekim Karaosmanoğlu, Halk Partisi, Atatürk prensiplerinden ayrıldı, diyor. Bu prensiplerin başında ‘insanlık ve medeniliğin’ bulunduğunu söylüyor. Yalan mı söylüyor?”³⁴⁰⁸

İstanbul İl Kongresi’nde konuşan Başbakan İsmet İnönü, temel hedefin süratli kalkınma olduğunu belirtmiş ve partizanlık hastalığından kurtulmak için mücadele ettiklerini vurgulamıştır³⁴⁰⁹. Cumhuriyet Senatosu Kars Senatörü Turgut Göle, Başbakan İsmet İnönü’nün CHP İstanbul Kongresi’nde 22 Ekim 1962’de yapmış olduğu konuşmayı gündeme taşımıştır. İnönü’nün bu kongrede, CHP içinde dörtlerin

³⁴⁰⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 4- 5.

³⁴⁰⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 10 Eylül 1962, s. 1.

³⁴⁰⁶ *Milliyet Gazetesi*, 21 Eylül 1962, s. 1.

³⁴⁰⁷ Orhan Seyfi Orhon, “Yakup Kadrinin istifası!”, *Son Havadis Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 2.

³⁴⁰⁸ Adviye Fenik, “Neden istifa etmiş?”, *Son Havadis Gazetesi*, 19 Ekim 1962, s. 2; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 271.

³⁴⁰⁹ *Milliyet Gazetesi*, 22 Ekim 1962, s. 1, 7.

demokratik rejim aleyhtarı karanlık emeller peşinde koşan 14'ler ve 22 Şubatçılarla temasta bulduklarını belirttiğini söyleyen Göle, bunun açık bir ihbar olduğunu ve Meclis dışında meşruiyeti olmayan bir iktidar aramanın rejim ve Anayasa aleyhine işlenmiş en ağır suç olacağını belirtmiştir³⁴¹⁰.

Balıkesir Cumhuriyet Halk Partisi İl Kongresi münasebetiyle 3 Kasım 1962 tarihinde telgraf gönderen İsmet İnönü, karma hükümetin çeşitli sıkıntılarının bulunduğunu buna rağmen ülkedeki siyasi çekişmeyi önemli oranda azalttığını belirtmiştir³⁴¹¹. İnönü, her türlü aşırı ve taşkın cereyanlara maruz kaldıktan sonra demokratik rejimi istikrarlı ve kuvvetli bir şekilde tesis etme yolunda büyük mesafeler alındığını belirtmiştir. İktisadi kalkınma için gelecek dönemlerin planlı olduğunu ve bütün hazırlıklarının yapıldığını belirten İnönü, vatandaşlara parti politikasının iyi anlatılması durumunda seçmenlerin Cumhuriyet Halk Partisi'ne itimat duyacağını belirtmiştir. İnönü, siyasi mücadele içinde uğranılan haksız isnat ve tarizlerden haklı olduğumuzu ispat ederek çıkmasını bildiklerini belirtmiştir³⁴¹².

Muğla Cumhuriyet Halk Partisi İl Kongresi münasebetiyle 11 Kasım 1962 tarihinde telgraf çeken İsmet İnönü, memleketin Cumhuriyet Halk Partisi'ne güvendiğini, bu inançla sorunlarının çözümü için gözünü ona diktiğini belirtmiş, halkın teveccüh nispetinde vazife duygusu beklediğini, herkeste mazur görülen beşeri kusurların CHP'de hoş görülmediğini belirtmiştir. Kongrede ve sonraki süreçte ciddiyetin fikir ve davranış halinde gösterilmesini önemle rica eden İnönü, seçmenin zor beğendiğini ve dikkatli olunması gerektiğini hatırlatmıştır³⁴¹³. Bilecik İl Kongresi münasebetiyle de 12 Kasım 1962 tarihinde telgraf çekmiştir. Delejelere "arkadaşlarım" diye hitap eden İnönü, İstiklal Harbi sırasında ve sonrasında Bilecik'teki vatandaşlarla yakından ilişkiler kurduğunu, Halk Partisi'nin köklerinin Bilecik'te derin olduğunu belirtmiştir. Başarı ve sevgi dileklerini ileten İnönü, kongrede şevkle memleket meselelerinden bahsedilmesini tavsiye etmiştir³⁴¹⁴.

İsmet İnönü, Denizli Cumhuriyet Halk Partisi İl Kongresi münasebetiyle bir telgraf çekmiştir. İnönü, en ehemmiyetli mesele olarak siyasi hayatın normal ve medeni

³⁴¹⁰ *CSTD*, 25 Aralık 1962, Birinci Dönem, Yirmi ikinci Birleşim, Cilt: 7, s. 494; *Son Havadis Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1.

³⁴¹¹ *BCA*, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 8.

³⁴¹² *BCA*, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 9- 10.

³⁴¹³ *BCA*, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 2- 3.

³⁴¹⁴ *BCA*, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 1.

ölçüler içinde istikrar bulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu hususta CHP'nin diğer bütün partilere yardımcı ve iyi bir örnek olmasını istemiştir. Vatandaşlar arasında anlaşma ve muhtelif siyasi kanaatler içinde medeni vatandaş hayatının kurulmasının önemine değinmiştir³⁴¹⁵. Kars Cumhuriyet Halk Partisi İl Kongresi'ne gönderdiği telgrafta İnönü, ihtiyaçların çokluğu ve vasıtaların sınırlı olmasının dikkate alınması durumunda Kars'a yapılacak hizmetin takdir edileceğini vurgulamıştır³⁴¹⁶.

Nihat Erim ve Turgut Göle, ihraç talebi ile CHP Haysiyet Divanına verilmiştir. Erim ve Göle'den sonra Kasım Gülek ve Avni Doğan da CHP'den ihraç talebiyle Haysiyet Divanına verilmiştir³⁴¹⁷. CHP Haysiyet Divanı ise; Kasım Gülek, Nihat Erim, Turgut Göle ve Avni Doğan hakkında bir yıl geçici ihraç kararı vermiştir³⁴¹⁸. Bunların ihraç kararları CHP XVI. Kurultayı'na gelmiş ve İsmet İnönü, “ya ben ya onlar” diyerek partideki nüfuzunu bunlar aleyhine kullanmıştır. Böylece İnönü, CHP içerisinde 22 Şubatçı cuntacılarla ilişki içerisinde olduğunu ileri sürdüğü bu kişilere ceza kesmiştir³⁴¹⁹. 1963 yılında ise CHP'de 4'ler olarak bilinen; Kasım Gülek, Avni Doğan, Kenan Esengin ve Celal Sungur ihraç talebiyle Müşterek Haysiyet Divanına verilmiştir³⁴²⁰.

CHP'nin XVI. Kurultayı, 14- 16 Aralık 1962 tarihlerinde Yenimahalle Alemdar Sineması'nda gerçekleştirilmiştir³⁴²¹. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, kurultayda yaptığı konuşmada, demokratik rejime aleyhtar olanların son çare olarak CHP'yi anarşiye götürmeye çalıştıklarını savunmuştur³⁴²². CHP'nin XVI. Kurultayı'na sunulan “Parti Meclisi Raporu” birçok konuda bilgi vermiştir. CHP teşkilatının iç politik olaylardaki hedeflerinden birisinin demokratik rejimi bütün icaplarıyla kurmak, yerleştirmek ve korumak olduğu belirtilmiştir³⁴²³. CHP, demokratik sistemle ilgili kararlılığını şu ifadelerle açıklamıştır: “Türk Milleti'nin en büyük teşkilatlı siyasi kuvveti olan CHP, insanlık ve vatandaşlık haysiyetine değer veren demokratik devlet

³⁴¹⁵ BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 4-5.

³⁴¹⁶ BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 6.

³⁴¹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 7 Aralık 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 8 Aralık 1962, s. 1.

³⁴¹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 10 Aralık 1962, s. 1.

³⁴¹⁹ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 78; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 255; Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 122.

³⁴²⁰ *Milliyet Gazetesi*, 24 Temmuz 1963, s. 1.

³⁴²¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (16 Ekim 1964)*, s. 3; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultayı 16 Ekim 1964 (Genel Başkan İsmet İnönü'nün Açış Konuşması)*, s. 1; Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 121.

³⁴²² *Milliyet Gazetesi*, 15 Aralık 1962, s. 1.

³⁴²³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 7.

düzenini açıkça veya kurnazca veya gizlice tahrip etmeğe yeltenen her cereyanın karşısına dikilecektir³⁴²⁴.” Meclis içerisinde CHP’li kadın üyenin olmamasından kaynaklanan bir üzüntünün olduğu belirtilmiş ve bunun nedeninin nispi temsil sistemine uygun parti içi mekanizma meydana getirilememiş olmasından kaynaklandığı vurgulanmıştır³⁴²⁵. Partizan idarenin kaldırıldığı belirtilmiş, ancak DP’nin on yıllık iktidarı döneminde idare cihazında yaptığı tahribatın ve menfi tesirlerin tamamen giderilemediği ifade edilmiştir. CHP raporunda, on yıllık mücadele döneminde ızdırabını çektiği Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun kaldırılarak yerine toplantı ve gösteri yürüyüşleri hürriyetini düzenleyen bir kanunun kabul edilmesini sağladığı belirtilmiştir³⁴²⁶. Radyonun tarafsız hale getirildiği, hükümeti eleştirmenin suç olmaktan çıkarıldığı, devlet dairelerinin hükümetin nüfuz ve istismar alanı olmaktan çıkarıldığı vurgulanmıştır. Sosyal güvenlik ve işçi hakları konusunda toplu sözleşmeyi ve grev hakkını düzenleyen kanun tasarısının hazırlanarak TBMM’ye sunulduğu, birinci beş yıllık kalkınma planının hazırlanmasının da haklı gururunun yaşandığı belirtilmiştir³⁴²⁷.

CHP’nin XVI. Kurultayı’nda çalışmalar yapan Ana Davalar Komisyonu ise, hazırladığı raporu kurultay sonunda “Ana Davalar Bildirisi” olarak ilan etmiştir. CHP Ana Davalar Bildirisinde; Türk toplumunun kamu-özel karma ve planlı ekonomiye sahip olması gerektiği³⁴²⁸, her vatandaşın sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik kurumlarıyla refaha kavuşacağı, kalkınmada tarım ve toprak reformu, vergi reformu, KİT reformu, personel reformu, eğitim reformu gibi temel reformların gerçekleştirileceği belirtmiştir³⁴²⁹.

1165 delegenin oy kullandığı CHP XVI. Kurultayı’nda İsmet İnönü, 1092 oy alarak yeniden CHP Genel Başkanı seçilmiştir³⁴³⁰. CHP XV. Kurultayı’nda CHP Genel Sekreterliğine seçilen İsmail Rüştü Aksal, sıhhi nedenlerden dolayı 20 Eylül 1962 tarihinde genel sekreterlik görevinden ayrılmıştır. Aksal’ın yerine aynı tarihte CHP Parti Meclisi tarafından Dr. Kemal Satır, genel sekreterliğe getirilmiştir³⁴³¹. CHP’nin XVI.

³⁴²⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 16.

³⁴²⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 6.

³⁴²⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 12- 13.

³⁴²⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 13- 14.

³⁴²⁸ Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, s. 124- 126.

³⁴²⁹ Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, s. 128- 129.

³⁴³⁰ Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, s. 123.

³⁴³¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, s. 2.

Kurultayı'nda da Kemal Satır, genel sekreter, Emin Paksüt ve Hürrem Müftügil ise genel sekreter yardımcıları olmuştur³⁴³². Bu kurultayda CHP Parti Meclisi'ne 1006 oyla (en yüksek oy) İsmail Rüştü Aksal seçilmiş, Aksal'ı 972 oyla Orhan Öztrak, 897 oyla Ferit Melen, 851 oyla Turhan Feyzioğlu, 832 oyla Bülent Ecevit takip etmiştir. 40 kişilik CHP Parti Meclisi'nde en az, 428 oyla Cemal Yıldırım ve 421 oyla da Zeki Baltacıoğlu seçilmişlerdir³⁴³³. CHP XVI. Kurultayı neticesinde Merkez İdare Kuruluna ise; Cihat Baban, Zeki Baltacıoğlu, Muammer Erten, Orhan Eyüpoğlu, Süreyya Koç, Zarife Koçak, Hürrem Müftügil, Hüdaî Oral, Emin Paksüt, Cahit Zamangil seçilmişlerdir³⁴³⁴. CHP XVI. Kurultayı ile İsmet İnönü, partisindeki nüfuzunu kuvvetlendirmiş, istediklerini delegelere kabul ettirmiştir. Bu durum, parti içerisinde İnönü'nün kuvvetli bir yerinin olduğunu göstermektedir.

3.7.9. Kısmi Ceza Affı

1962 yılı Ekim ayında çıkarılan kısmi siyasi aftan sonra hem genel af hem de geride kalan siyasi mahkumların affı meselesi sıkça tartışılmaya başlamıştır. Başbakan İsmet İnönü, 1963 yılı Ocak ayında yaptığı açıklamada, çıkarılması düşünülen aftan siyasi mahkumların yararlanamayacağını belirtmiştir³⁴³⁵. Hazırlanan af kanunu ile cezaevlerinde bulunan 42 bin mahkumdan 10 bininin serbest bırakılacağı belirtilmiştir³⁴³⁶. İktidar partisi CHP, siyasi affı kapsam dışında tutarken AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, umumi ve siyasi affın bir zorunluluk haline geldiğini belirtmiştir³⁴³⁷.

Umumi siyasi af konusunda AP Merkez İdare Kurulu kararı ile Genel Başkan Ragıp Gümüşpala, 24 Ocak 1963'te Başbakan İsmet İnönü'ye birinci muhtırayı vermiştir. Bu muhtırada 2 Temmuz 1962 tarihli İkinci Karma Hükümet Programında yaptığı konuşmada İsmet İnönü'nün iktidar ve muhalefetin vatanda vatandaşa huzur ve güvenin sağlanmasına çalışması gerektiği sözüne değinilmiş ve ayrıca 24 Ekim 1961 tarihli parti liderlerinin imzalayıp ilan ettikleri kararlarda Yassıada hükümlülerinin affının lüzumuna inandıkları belirtilmiştir. Bu affın yakın bir geleceğe bırakıldığı

³⁴³² Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 74.

³⁴³³ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 134- 135.

³⁴³⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 74; Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 136.

³⁴³⁵ *Milliyet Gazetesi*, 25 Ocak 1963, s. 1.

³⁴³⁶ *Milliyet Gazetesi*, 16 Şubat 1963, s. 1.

³⁴³⁷ *Milliyet Gazetesi*, 19 Şubat 1963, s. 1.

belirtilmiştir. Siyasi ve umumi affın zaruretine dair durum Birinci Karma Hükümet protokol ve programına konulmuştur. Bu konunun partiler üstü bir durum olduğu ve 3-12 Mayıs 1962 tarihleri arasında gerçekleştirilen liderler toplantısında parti liderlerinin görüşlerini belirttikleri ve 13 Mayıs 1962 tarihli hükümet tebliğinde siyasi affın lüzumu ve partiler üstü bir mesele olduğunun vurgulandığı belirtilmiştir. İkinci Karma Hükümet tarafından hazırlanan ve kanunlaşan kısmi siyasi affın yeterli olmadığını belirten Ragıp Gümüşpala, hükümette bulunan diğer partiler ve muhalefetle 113 sayılı Af Kanununun genişletilmesi konusunda bazı çalışmaların olduğunu belirtmiş ve bu değerlendirme sırasında kısmi siyasi affın Kayseri Cezaevi'ndeki bütün siyasi mahkumları kapsamasını istemiştir³⁴³⁸. Umumi siyasi affın içtimai huzur ve emniyet için zorunlu olduğunu belirten Gümüşpala, Türk cemiyetinin büyük çoğunluğunun da bu görüşte olduğunu belirtmiş, mahkumiyetlerde toplumsal faydanın olmadığını hatta dış dünyada Türkiye'nin imajını sarstığını belirtmiştir. Türk Milleti'nin vahdetinin sağlanması için bir numaralı milli dava olduğunu belirten Gümüşpala, bu dava halledilmeden iktisadi ve içtimai istikrarın gerçekleşmeyeceğini belirtmiş ve siyasi affı partiler üstü bir mesele olarak ele alarak çözümlenmenin milli bir vecibe olduğunu vurgulamıştır³⁴³⁹.

Umumi siyasi af konusunda AP Merkez İdare Kurulu kararı ile Genel Başkan Ragıp Gümüşpala, 16 Şubat 1963'te Başbakan İsmet İnönü'ye ikinci muhtırayı vermiştir. Bu muhtırada AP'nin kayıtsız şartsız milli hakimiyet prensibine bağlı olduğu, demokratik nizam aleyhindeki girişimlerin karşısında bulunduğu belirtilmiştir. 27 Mayıs'tan sonra beliren ve hiçbir zaman tamamıyla tasfiye edilmemiş olan yer altı faaliyetlerin son Irak hükümet darbesi ile yeniden ehemmiyet kazandığına dikkat çekilmiştir. Bu darbenin basında müspet karşılandığına işaret edilmiş, bu durumun halkın huzur ve emniyetinin sağlanmasındaki zorunluluğa bir kez daha dikkat çekilmesine neden olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede umumi siyasi affa bir kez daha işaret etmek gerekliliği ifade edilmiştir. 27 Mayıs'tan sonra faaliyetlerine engel olunamayan maceracıların Irak hükümet darbesinden cesaret alacaklarına vurgu yapılmış ve halktaki memnuniyetsizlik ile huzursuzluğun yer altı maceracıları için bir istismar unsuru olarak kullanılacağına dikkat çekilmiş, siyasi affın kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu vurgulanmıştır³⁴⁴⁰.

³⁴³⁸ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 21- 23.

³⁴³⁹ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 24- 25.

³⁴⁴⁰ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 27- 28.

Umumi siyasi af konusunda AP Merkez İdare Kurulunun ikinci muhtırasına karşı Başbakan İsmet İnönü, 17 Şubat 1963'te cevap vermiştir. Irak ihtilalinin istenen talebe dayanak oluşturmasının doğru olmadığını belirten İsmet İnönü, Irak ihtilalinin 14 Temmuz 1958 tarihinde yapılmış olan ihtilale ihanet edilmesi nedeniyle yapıldığını belirtmiştir. İnönü, Türkiye'de sorunun 27 Mayıs İhtilalinden intikam almak niyetinde olanlarda olduğunu belirtmiş ve yer altı faaliyetleri hakkındaki iddianın kuvveti olmadığını belirtmiştir. 27 Mayıs İhtilalinin intikamını almak siyasetinde olanların maksatlarına ulaşamayacaklarının halka verilebilmesi durumunda huzursuzluğun kökünden tedai edileceğini belirten İsmet İnönü, hükümetin demokratik rejimi savunmaya kararlı olduğu ve sevk edilmiş olan 113 sayılı Kanun tasarısına siyasi affin eklenmesi lüzumunu taşımadıklarını belirtmiştir³⁴⁴¹.

Umumi siyasi af konusunda AP Merkez İdare Kurulu kararı ile Genel Başkan Ragıp Gümüşpala, 19 Şubat 1963'te son muhtırasını vermiştir. Başbakan İsmet İnönü'nün 17 Şubat 1963 tarihli cevabının hadiseleri izah tarzının ve bu cevabın koalisyonun diğer parti bakanlarınca paylaşılıyor olmasının üzüntü verici olduğu vurgulanmıştır. Türk Milleti'nin büyük çoğunluğunun huzursuzluk ve memnuniyetsizlik sebeplerinin görmezlikten gelindiği ve kendi arzularına göre değerlendirildiği belirtilmiştir. İsmet İnönü'nün Irak ihtilali ile ilgili "her memleketin siyasi meselelerinin kendisine göre zaruretleri vardır" demek suretiyle Irak ihtilali konusunda sessiz kaldığı belirtilmiştir³⁴⁴². AP'nin Irak ihtilali ile 27 Mayıs maceracıları arasında bir bağlantı kurarak olası yer altı hareketlerin cesaret kaynağı olacağını belirttiği ve hükümeti bu konuda samimi olarak ikaz ederek bir nevi koruduğu belirtilmiştir. Gümüşpala, mektubunda Türkiye'de asıl sorunun ihtilal karşıtlarında değil, 27 Mayıs İhtilalini istismar eden demokrasiye inanmamış insanlarda olduğunu belirtmiştir³⁴⁴³.

Genel ve siyasi af meselesinin tartışıldığı günlerde, Meclis'te de geçmiş döneme ait tartışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda Millet Meclisi'nin 16 Şubat 1963 tarihli oturumunda İzmir Milletvekili Necip Mirkelamoğlu ve Burdur Milletvekili Nadir Yavuzkan, Silahlı Kuvvetlere engin sevgi ve güvene dair bir takrir vermişlerdir. Bu takrirden 27 Mayıs İhtilali ile zulüm ve soygun devrinin sona erdiği savunulmuştur³⁴⁴⁴. Bunlara karşılık Adana Milletvekili Ahmet Savrun söz alarak, "zulüm ve soygun devri"

³⁴⁴¹ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 29- 30.

³⁴⁴² Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 31- 32.

³⁴⁴³ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 33.

³⁴⁴⁴ *MMTD*, 16 Şubat 1963, Birinci Dönem, Elli birinci Birleşim, Cilt: 12, s. 48.

ifadesine karşı çıkmış, geçmişi kapatmak istediklerini ve sık sık tazelemek istemediklerini belirtmiştir³⁴⁴⁵.

Genel af ile ilgili tasarı Millet Meclisi'nde görüşülmeye başlamıştır. AP Grup Başkanvekili İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem, 20 Şubat 1963'te Millet Meclisi'nde bir konuşma yapmıştır³⁴⁴⁶. Erdem, 15 Ekim 1961 seçimlerinden sonra bir araya gelen liderlerin siyasi af meselesini şimdilik kaydıyla tehir ettiklerini ve sonra da partiler üstü bir mesele olarak ele alındığını, Birinci Karma Hükümette ise geçmiş siyasi mücadelelerin yaralarının tamamen sarılacağına ifade edildiğini belirtmiştir³⁴⁴⁷. Ali Naili Erdem konuşmasının devamında siyasi af konusunun küçük bir azınlık dışında milletin büyük çoğunluğu tarafından beklendiğini belirtmiş, siyasi af meselesini partilerin propaganda aracı olmaktan çıkarmak için şerefın Meclis'e ait olduğunun söylenmesini teklif etmiştir. Erdem ayrıca, AP'nin talep ettiği doğrultuda bir tadil yapılmasını temenni etmiştir³⁴⁴⁸.

Af konusunda Meclis'te bir konuşma yapan Başbakan İsmet İnönü, siyasi af konusunun tahrik meselesi yapıldığı sürece görüşülemeyeceğini belirtmiş, tahrikler devam ettiği sürece bu konuyu görüşmeyeceklerini ve ne zaman konuşulacağı konusunda da hiçbir taahhüde girmeyeceklerini belirtmiştir³⁴⁴⁹. Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala da Başbakan İsmet İnönü'ye Millet Meclisi kürsüsünden cevap vermiştir. İhtilalin nelere mal olduğunu herkesin bildiğini belirten Gümüşpala, kin ve intikam duygularının kendilerinde olmadığını vurgulamıştır³⁴⁵⁰. AP Millet Meclisi Grup Sözcüsü ve Balıkesir Milletvekili Gökhan Evliyaoğlu da, bir konuşma yapmıştır³⁴⁵¹. Evliyaoğlu, İsmet İnönü'nün 22 Eylül 1958'de Irak ihtilali ile ilgili şu beyanda bulunduğunu hatırlatmıştır: "Siyasi mahkumları tel örgüler arkasında bırakan bir idarenin memleketine ne hayrı olur; mütteliklerine ne menfaati dokunur?"³⁴⁵²,

³⁴⁴⁵ *MMTD*, 16 Şubat 1963, Birinci Dönem, Elli birinci Birleşim, Cilt: 12, s. 49.

³⁴⁴⁶ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 35.

³⁴⁴⁷ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 38.

³⁴⁴⁸ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 40- 41.

³⁴⁴⁹ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 46- 47.

³⁴⁵⁰ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 49- 52.

³⁴⁵¹ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 53.

³⁴⁵² Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 56.

Tablo 8. Millet Meclisi Siyasi Af Oylaması³⁴⁵³

<i>Partiler</i>	<i>Reddedenler</i>	<i>Kabul edenler</i>	<i>Çekimser</i>	<i>Oya katılmayanlar</i>	<i>Toplam</i>
AP	-	141	-	10	151
CHP	145	-	-	29	174
YTP	34	9	2	17	62
CKMP	15	7	2	6	30
MP	-	-	4	12	16
BAĞIMSIZ	4	3	-	4	11
TOPLAM	198	160	8	78	444

Tablo 9. Cumhuriyet Senatosu Siyasi Af Oylaması³⁴⁵⁴

<i>Partiler</i>	<i>Reddedenler</i>	<i>Kabul edenler</i>	<i>Çekimser</i>	<i>Oya katılmayanlar</i>	<i>Toplam</i>
AP	-	54	-	8	62
CHP	25	-	-	11	36
YTP	21	2	-	6	28
CKMP	7	-	-	-	7
MP	-	-	5	1	6
BAĞIMSIZ	30	3	-	4	37
TİP	1	-	-	-	1
TOPLAM	84	59	5	29	177

Millet Meclisi'nin kabul etmiş olduğu ikinci kısmi af tasarısı, Cumhuriyet Senatosu'na gönderilmiş, burada yapılan bazı değişikliklerden sonra tekrar Millet Meclisi'ne gelmiştir³⁴⁵⁵. Nihayet Millet Meclisi, ikinci kısmi affı 23 Şubat 1963'te kabul etmiştir³⁴⁵⁶. 218 sayılı "Bazı Suç ve Cezaların Affı hakkında Kanun", 23 Şubat

³⁴⁵³ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 61.

³⁴⁵⁴ Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, s. 62.

³⁴⁵⁵ *Milliyet Gazetesi*, 22 Şubat 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 23 Şubat 1963, s. 1.

³⁴⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, 24 Şubat 1963, s. 1.

1963 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Kanuna göre; “5 sene ve daha az hürriyeti bağlayıcı bir cezaya ve bu miktarı aşmayan hürriyeti bağlayıcı ceza ile birlikte veya müstakilen hükmedilmiş para cezasına mahkum olanlar fer’i ve mütemmim cezalar ile ceza mahkumiyetlerinin neticelerine de şamil olmak üzere affedildiği” belirtilmiştir³⁴⁵⁷. Kısmi aftan yararlananlar tahliye edilmeye başlamıştır³⁴⁵⁸.

23 Şubat 1963 tarihinde çıkarılan afta, siyasi mahkumların kapsam dışında tutulması, tartışmaları uzun süre devam ettirmiştir. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, siyasi affin süratle başarılması için siyasi havanın sükûnete kavuşması gerektiğini belirtmiş ve tahriklerin siyasi affi geciktirdiğini vurgulamıştır³⁴⁵⁹. CKMP’den Hasan Dinçer de, siyasi affin çıkarılması için ortamın müsait olmadığını belirtmiştir³⁴⁶⁰. Başbakan İsmet İnönü, 19 Mart 1963’te Ankara Gazeteciler Cemiyeti’nde basın toplantısı yapmıştır. Dünya gazetesinin vatandaşlar arasında huzur ve sükûnun temini açısından kapsamlı bir siyasi affin çıkarılması konusundaki sorusuna Başbakan İnönü, vatandaşlar arasında huzur ve sükunun sağlanmasının hepimiz için ortak bir gayret olması gerektiğini belirtmiştir³⁴⁶¹. Umumi siyasi af için tarih belirtilip belirtilemeyeceğine dair Son Havadis gazetesinin sorusuna ise İnönü, tarihin belirtilemeyeceğini ifade edilmiştir³⁴⁶².

218 sayılı “Bazı Suç ve Cezaların Affi hakkında Kanun” kapsamında olan cezaların affıyla ilgili kanuni işlemler de 23 Şubat 1963’ten itibaren başlatılmıştır. Bu kapsamda eski Tarım Bakanı Nedim Ökmen, Sanayi Bakanı Sabatî Ataman, Ticaret Bakanı Abdullah Akor, Devlet Bakanı Emin Kalafat, Sanayi Bakanı Samet Ağaoğlu, Devlet Bakanı Celal Yardımcı, Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin, Adalet Bakanı Hüseyin Avni Gökçürk, Bayındırlık Bakanı Ethem Menderes, Sağlık Bakanı Nafiz Köroz, Gümrük ve Tekel Bakanı Hadi Hüsman, Tarım Bakanı Esat Budakoğlu, Ulaştırma Bakanı Arif Demirer ve Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan’ın görevi kötüye kullandıkları iddiasıyla yargılanmalarına dair kamu davası, 22 Mart 1963’te³⁴⁶³, eski Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur’un görevi kötüye kullandığı iddiasıyla

³⁴⁵⁷ Resmi Gazete, 23 Şubat 1963, Sayı: 11342, s. 1.

³⁴⁵⁸ Milliyet Gazetesi, 25 Şubat 1963, s. 1.

³⁴⁵⁹ Milliyet Gazetesi, 6 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁶⁰ Milliyet Gazetesi, 7 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁶¹ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 13.

³⁴⁶² BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 11; Milliyet Gazetesi, 20 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁶³ BCA, Dosya: 962/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 440.1304.01, 3- 4; BCA, Dosya: 962/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 440.1304.01, 5- 6; BCA, Dosya: 962/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 440.1304.01, 7- 9.

yargılanmasına dair kamu davası 19 Nisan 1963'te Anayasa Mahkemesi tarafından kaldırılmıştır³⁴⁶⁴. Nihayet Demokrat Parti milletvekilleri, bürokratları ve bağlantılı kişilerle ilgili “görevi kötüye kullanma”, “zimmet- irtikap” gibi iddialarla açılan kamu davaları, 218 sayılı Af Kanununun çıkarılmasından sonra 1963 yılı Mart ayında Anayasa Mahkemesi'nce değerlendirilmiştir. Değerlendirme neticesinde bahsi geçen iddiaların büyük çoğunluğu, özel sebepler yoksa, 23 Şubat 1963 tarihinde yürürlüğe giren 218 sayılı Af Kanunu kapsamında değerlendirilmiş ve alınan kararlar kamu davası üzerlerinden düşürülmüş ve beraat etmişlerdir³⁴⁶⁵. 23 Şubat 1963'te çıkarılan kısmi af, her ne kadar eski DP'li mahkumları özgürlüklerine kavuşturmasa da kamu davası açılmış olan DP'lilerin bu davalardan kurtulmalarını sağlamıştır.

3.7.10. Celal Bayar'ın Şartlı Serbest Bırakılması ve Yaşanan Olaylar

Yassıda yargılamalarından sonra Kayseri Cezaevi'ne getirilen eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, çeşitli sağlık sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Bayar'ın cezaevinde rahatsızlanması üzerine iki tıp profesörü Kayseri'ye gönderilmiş ve dışarıda tedavi edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır³⁴⁶⁶. Ankara'da tedaviyi kabul etmeyen Bayar'ın ikna edilmesi için kızı Nilüfer Gürsoy devreye sokulmuştur. Gürsoy da, babasının Ankara'ya naklini kabul etmemesinin haklı olduğunu, daha önceki nakilde gördüğü ilgisizliğe işaret ederek çözümün tahliye olduğunu vurgulamıştır³⁴⁶⁷. Nihayet Sağlık Kurulu raporu üzerine, Bayar'ın altı ay süreyle tahliye edilmesine karar verilmiştir³⁴⁶⁸. Bu süreçte Bayar'ın sıhhi sebeplerle tahliye olmasında Başbakan İsmet İnönü'nün izni de önemli olmuştur³⁴⁶⁹.

AP Genel İdare Kurulu, Bayar'ın tahliyesine refakat etmek üzere bir heyet göndermiştir³⁴⁷⁰. Nihayet Bayar, 22 Mart 1963'te Kayseri Cezaevi'nden sağlık mazereti nedeniyle altı aylığına tahliye edilmiştir. Bayar, arkadaşlarından gözyaşları arasında ayrılmıştır³⁴⁷¹. Bayar, kendisinden daha hasta arkadaşlarının içeride olduğunu ve bu hazin durumun tesiri altında bulunduğunu belirtmiştir. Bayar'ı cezaevi çıkışında damadı

³⁴⁶⁴ BCA, Dosya: 962/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 440.1304.01, 1- 2.

³⁴⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. BCA, Dosya: 962/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 440.1304.01, 10- 285.

³⁴⁶⁶ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 101- 102.

³⁴⁶⁷ *Milliyet Gazetesi*, 10 Mart 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 11 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁶⁸ *Milliyet Gazetesi*, 13 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁶⁹ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 154.

³⁴⁷⁰ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 111.

³⁴⁷¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mart 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 23 Mart 1963, s. 1.

Dr. Ahmet İlhan Gürsoy ve kızı Nilüfer Gürsoy karşılamıştır³⁴⁷². Tahliyeden sonra geceyi Kayseri’de istirahatle geçiren Bayar, kaldığı otelde İsviçre’de bulunan oğlu Turgut Bayar’la görüşmüştür³⁴⁷³. Bayar’ın Kayseri’den tahliyesi için Başbakan İnönü’nün uçak tahsis ettiği, ancak Bayar’ın bunu kabul etmediği belirtilmiştir³⁴⁷⁴. 23 Mart günü Ankara’ya hareket eden Bayar, yol üzerinde büyük sevgi gösterileriyle karşılaşmıştır³⁴⁷⁵. 23 Mart günü akşam saatlerinde Ankara’ya giren Bayar’ı binlerce seveni karşılamış, Ankara sokaklarında araç konvoyları oluşturulmuştur³⁴⁷⁶. Bu sırada Ankara semalarında iki jet uçağın alçaktan uçuşlar yaptığı ve Merkez Komutanlığı’nın ise 7- 8 askeri araçla şehirde devriye gezdiği görülmüştür³⁴⁷⁷. Adalet Partili milletvekillerinin Celal Bayar’ı Gölbaşı’nda karşıladığını belirten İsmet İnönü, 2- 3 subayın bulunduğu yerlerde kafilenin durduğunu, hasmane gösteriler yaptıklarını savunmuştur. İnönü, pek hasta olan hükümlü Celal Bayar’ın beyanat verdiğini belirterek, ince bir eleştiride bulunmuştur³⁴⁷⁸. Bayar’ı Ankara’da 23 Mart 1963’te karşılayan 13 kişi ve bazı erler nezarete alınmıştır³⁴⁷⁹.

Celal Bayar’ın tahliyesi ve Ankara’da büyük bir kalabalık tarafından karşılanması, bürokrasideki ve toplumdaki bir kesimi rahatsız etmiştir³⁴⁸⁰. Bayar’ın tahliyesini 24 Mart’ta protesto eden Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF), bir miting düzenlemiş ve miting sonrasında AP Genel Merkezi ve Son Havadis gazetesi önünde tezahüratta bulunmuşlardır. TMTF, eski devrin hortlatılması durumunda Türk gençliğinin ikinci direnme hakkını kullanacağını belirtmiştir³⁴⁸¹. Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) temsilcileri de Bayar’ın İstanbul’a geleceğinin öğrenildiğini ve Turan Emeksiz’in büstünün önünden geçmesi durumunda ikinci bir 28 Nisan hadisesinin başlangıcı olabileceğini belirtmişlerdir. MTTB, Bayar’ı serbest bırakanların Türk gençliğinin haysiyetini korumak mecburiyetinde olduğunu vurgulamıştır³⁴⁸². Bu durum, 24 Mart ve sonrasındaki tahripkar olayların fitilini ateşlemiştir. “27 Mayıs Derneği” de

³⁴⁷² *Son Havadis Gazetesi*, 23 Mart 1963, s. 1, 5, 6; Mehmet Ali Yalçın, “Bin yirmi dört gün sonra... Zindandan Çıkan Adam”, *Son Havadis Gazetesi*, 23 Mart 1963, s. 1; Mümtaz Faik Fenik, “Hüzünlü bir sevinç!”, *Son Havadis Gazetesi*, 24 Mart 1963, s. 1, 5.

³⁴⁷³ *Tercüman Gazetesi*, 23 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁷⁴ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 188.

³⁴⁷⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 23 Mart 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 24 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁷⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 24 Mart 1963, s. 1, 5.

³⁴⁷⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Mart 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 24 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁷⁸ *MMTD*, 25 Mart 1963, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 15, s. 8.

³⁴⁷⁹ *Tercüman Gazetesi*, 24 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁸⁰ Toker, *İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 155.

³⁴⁸¹ *Milliyet Gazetesi*, 25 Mart 1963, s. 1, 7.

³⁴⁸² *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Mart 1963, s. 1.

24 Mart 1963'te eski DP'liler aleyhine bir bildiri yayınlarak şöyle demiştir: "Vatana ihaneti millet vicdanında ve adalet huzurunda sabit olmuş bedbahtların büyük gösterilerle Atatürk ilkelerini ve 27 Mayıs'ı hançerlemek istemeleri karşısında elbette bizim de söyleyeceklerimiz ve yapacaklarımız vardır. Atatürkçü aydınlar her ne bahasına olursa olsun, devrimleri korumaya milli şeref ve haysiyetimiz için yüz kızartıcı birer unsur olan bu sefilleri milli bünye içinde yok etmeye karardır. Perişan olacaklardır, kararlıyız...³⁴⁸³" Bu tür açıklamalar, toplumsal barışı tesis etmek yerine ayrışmayı körüklemiştir.

24 Mart 1963'te Demirel, Sükan ve Bilgiç; Bayar'a geçmiş olsun ziyaretine gittikten sonra AP Genel Merkezine geçmişlerdir. Aynı gün öğleden sonra 2- 3 bin muhalif insan (özellikle devrimci gençler), karşı gösterilere başlamış ve aynı gün AP Genel Merkezi, Bayar'ın misafir olarak kaldığı ev, Son Havadis ve Yeni İstanbul gazeteleri taşlanmış ve tahrip edilmiştir³⁴⁸⁴. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, Başbakan İnönü'ye göndermiş olduğu telgrafta AP Genel Merkezi'nin 24 Mart günü saat 18 civarında taşlandığını ve hükümetin sorumluluğunu hatırlatarak önlem alınmasını istemiştir³⁴⁸⁵. Bayar'ın Anıtkabir'e ve çeşitli yerlere ziyaret gerçekleştirmek istemesi, askerleri rahatsız etmiştir. Bayar'ın bir hükümlü gibi davranması istenmiştir. Aksi halde, subayların karşılık vereceği yetkililere bildirilmiştir³⁴⁸⁶. Bu arada, Bayar'a uyarıda bulunulmuş ve ziyaret edeceği yerlere gitmeden iki saat önce Emniyete bilgi vermesi istenmiştir³⁴⁸⁷. AP Genel İdare Kurulu da olaylar nedeniyle toplantı yapmış ve bir tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğde, ordunun siyasete karıştırılmaması gerektiği belirtilmiş ve bunlara karşı sert tedbirler alınması istenmiştir³⁴⁸⁸.

Ankara'da gösteriler 25 Mart 1963'te de devam etmiştir. Kapatılan DP yanlısı gazetelerin büroları tahrip edilmiştir³⁴⁸⁹. Ankara dışında İstanbul ve İzmir'de de tecavüzkar gösteriler yapılmıştır. CHP Gençlik Kollarına mensup müfrit kişilerin tertipledikleri mitinge üniversite gençliği davet edilmiştir³⁴⁹⁰. Bir grup yükseköğrenim

³⁴⁸³ *Milliyet Gazetesi*, 25 Mart 1963, s. 7.

³⁴⁸⁴ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 112- 113; *Son Havadis Gazetesi*, 25 Mart 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 25 Mart 1963, s. 1; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...*, s. 17- 18; Komsuoğlu, "Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı", s. 260.

³⁴⁸⁵ *Tercüman Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1, 5.

³⁴⁸⁶ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 156- 157.

³⁴⁸⁷ *Milliyet Gazetesi*, 25 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁸⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 25 Mart 1963, s. 1, 5.

³⁴⁸⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁹⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1.

gençliğinin yapmış olduğu protesto yürüyüşü esnasında Yeni İstanbul gazetesinin camları taşlanmıştır³⁴⁹¹. Bu olaylar sırasında AP Genel Merkezi iki defa tahrip edilmiştir. Olaylarla ilgili Demirel, memleketin büyük çoğunluğunu oluşturan vatandaşlara hayat hakkının tanınmadığını belirtmiştir³⁴⁹². AP Genel Merkezi'nin tahrip edilmesi sırasında birçok kişi yaralanmış ve 56 kişi de gözaltına alınmıştır³⁴⁹³. Talat Aydemir, Bayar'ın tahliyesi sonrasında meydana gelen olayları; MDO'cuların, bazı tabii senatörlerin ve üniversite gençlerinin gerçekleştirdiğini belirtmiş, AP'ye karşı orduyu ve üniversite gençliğini düşman ederek CHP'nin yararlanmasının amaçlandığını vurgulamıştır³⁴⁹⁴. Son olaylar nedeniyle hükümeti suçlayan AP milletvekilleri, Millet Meclisi'ni terk etmişler, daha sonra da Meclis'e dönme kararı almışlardır³⁴⁹⁵.

AP grubu adına Millet Meclisi'nde 25 Mart 1963'te bir konuşma yapan Ahmet Topaloğlu, 24 Mart 1963'te AP binasının taşlanması ve tahrip edilmesi ile diğer gösterilerin Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa aykırı olduğunu vurgulamıştır. Topaloğlu, 2 Ekim olaylarına atıfta bulunmuş ve o gün yaşananlara karşı İsmet İnönü'nün Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun kadük kaldığına dair değerlendirmesine değinmiş ve 24 Mart 1963'te yaşanan olaylarda neyi bahane edeceğini sormuştur³⁴⁹⁶. Topaloğlu'nun konuşmasından sonra AP milletvekilleri topluca salonu terk etmişlerdir. 24 Mart 1963'teki olaylarla ilgili konuşan Başbakan İsmet İnönü ise, 113 sayılı Af Kanununun önemine değinmiş ve AP'lilerin af konusunu istismar ettiğini savunmuştur. İnönü, affın siyasi bir istismar konusu haline getirildiğini vurgulamıştır³⁴⁹⁷. 23- 24 Mart günlerinde hükümetin çok müsamaha ve geniş yürekle hadiseleri takip ettiğini belirten Başbakan İnönü, Anayasa nizamı içerisinde ordunun her türlü tecavüzden korunacağını belirtmiştir. Ordunun kuvvetine karşı uzatılacak her türlü

³⁴⁹¹ *Tercüman Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁹² *BCA*, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 3; Süleyman Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No: 37, Doğu Matbaası, Ankara 1969, s. 5.

³⁴⁹³ *Tercüman Gazetesi*, 27 Mart 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 28 Mart 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mart 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 28 Mart 1963, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 28 Mart 1963, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 29 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁹⁴ Aydemir, *Hatıratım*, s. 263.

³⁴⁹⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, 27 Mart 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mart 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1.

³⁴⁹⁶ *MMTD*, 25 Mart 1963, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 15, s. 4- 5.

³⁴⁹⁷ *MMTD*, 25 Mart 1963, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 15, s. 6- 7; *Milliyet Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1.

tahrikin mutlaka kanun yoluyla önleneceğini de ifade etmiştir³⁴⁹⁸. Başbakan İnönü, 17 Mayıs 1963'te yapmış olduğu konuşmada, ihtilal ihtimallerinin ortadan kalktığını, demokratik rejimin sağlamlık kazandığını belirtmiş, bununla beraber demokratik rejimin siyasi partilerin tutumları ve davranışlarına göre yerini bulacağını vurgulamıştır³⁴⁹⁹.

Uşak Milletvekili Ahmet Tahtakılıç, yurttta ve dünyada barış üzerine 29 Mart 1963'te yapmış olduğu konuşmasında, yaşanan son olaylarla bağlantılı olarak şunları söylemiştir: “Partizanlık, öylesine bir hastalık haline geldi ki, bu sefer Anayasaya istinaden bir hastalık oldu. Parlamentoaya ait bütün hadiseler, parti gruplarının kapalı toplantılarına intikal ediyor, Meclis bir takım emrivakiler içerisinde kalıyor. Hükümet içindeki partizanlıktan şikayetçi olmayan kimse yok. Ben de bunların içindeyim. O halde, bu müzakere açılmalıdır ki, memleketi partizanlık havasından kurtarıp, topyekün bir ilerleme devresine girelim ve devlet olmanın çareleri üzerinde duralım³⁵⁰⁰.” 5 Nisan 1963'te bir konuşma daha yapan Ahmet Tahtakılıç, ülkedeki partizanlığa yeniden dikkat çekmiş ve en büyük sıkıntılardan birisi olduğunu belirtmiştir. Ona göre ülkedeki ikinci sıkıntı, araştırılmadan yalan haberlere inanılmasıdır. Orduyla ilgili yanlış değerlendirmelerde bulunulduğunu da belirten Tahtakılıç, Mehmetçik için Türk subayının ana ve baba mesafesinde olduğunu vurgulamış ve ordunun iç politika buhranları içerisinde gösterilmesinin çok yanlış olduğunu ifade etmiştir³⁵⁰¹. Tahtakılıç'tan sonra bir konuşma yapan İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, son zamanlarda yaşanan buhranın hükümetten kaynaklandığına dair yorumların hatalı olduğunu belirtmiştir. 27 Mayıs'ı gerçekleştiren Silahlı Kuvvetlerin iktidarda kalmak gibi düşüncelere kendisini kaptırmadığını ve başlangıçtaki gayesine sadık kalarak sivil idareyi kurduğunu belirtmiştir. Bekata, sonrasındaki süreçle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Demokrat Parti'ye bağlı veya taraftar oyların sağlanabilmesi için, 27 Mayıs Devrimine her yönden saygısızlık yapılmakla kalınmamış, kendilerine oy verildiği takdirde affın muhakkak çıkarılacağı ve ihtilali yapanların cezalandırılacağı; hınçların alınacağı, gizli veya aşıkâr vaad edilmiştir. Ve bu tutum nihayet, mahkum ve tasfiye edilmiş Demokrat Parti iktidarının halefi olma, bir devamı olma gayreti haline kadar vardırılmıştır. Bu suretle de beklenen elde edilmiş; yani, sosyal hayatımızda

³⁴⁹⁸ *MMTD*, 25 Mart 1963, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 15, s. 10.

³⁴⁹⁹ *MMTD*, 17 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Seksen ikinci Birleşim, Cilt: 17, s. 54.

³⁵⁰⁰ *MMTD*, 29 Mart 1963, Birinci Dönem, Altmış dördüncü Birleşim, Cilt: 15, s. 66.

³⁵⁰¹ *MMTD*, 5 Nisan 1963, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 16, s. 8-9.

yumuşama ve sükun yerine, siyasi tansiyonun daima yüksek kalması sağlanmış ve memlekette huzur meselesi daima bir tartışma konusu yapılmıştır³⁵⁰².”

Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar da Millet Meclisi'nde 5 Nisan 1963'te yapmış olduğu konuşmada, Türk Silahlı Kuvvetlerin tarih boyunca daima ileri hareketin öncüsü olduğunu belirtmiş ve 27 Mayıs sonrasında da verdiği sözü tuttuğuna işaret etmiştir. Sancar söze devamla, AP'nin kuruluşun beri 27 Mayıs ilkeleri ile ruhuna karşı olduğunu çeşitli defalar gösterdiğini savunmuştur. Sancar, AP'nin eski DP'lilerin yakınlarını aday göstererek, miting meydanlarında bulunan sehpaları işaret ederek imalı çağrışımlar yaptığını, AP'li milletvekilinin subay aileleri hakkındaki çirkin sözler söyleyerek amaçlarını ve niyetlerini ortaya koyduğunu savunmuştur³⁵⁰³. Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar da İçişleri Bakanı Bekata gibi AP'lilerin çeşitli yerlerde yapmış oldukları konuşma ve sözlere örnekler vererek, halkı Türk Silahlı Kuvvetleri'ne karşı harekete geçirmeye ve tahrik etmeye çalıştıklarını iddia etmiştir³⁵⁰⁴.

Edirne Milletvekili Fahir Giritlioğlu, 27 Mart 1963'te İstanbul'da 27 Mayıs aleyhine tertip edilen gösterilere Yüksek İslam Enstitüsü ve İmam Hatip Okulu öğrencilerinin geniş çapta iştirak ettikleri iddiasıyla Milli Eğitim Bakanına yazılı cevaplanmak üzere bir soru yönelmiştir. Giritlioğlu, bu soruda bahsi geçen öğrencileri 27 Mart 1963 gösterilerine katılmaya kim tarafından sevk edildiğini öğrenmek istemiş ve bu gösterilerin Bayar'ın tahliyesi üzerine 23- 26 Mart 1963 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilen gösterilere mukabil bir gösteri olduğuna işaret etmiştir. Giritlioğlu iddiasında Yüksek İslam ve İmam Hatip öğrencilerinin AP organları ile birlikte hareket ettiğini de savunmuştur. Giritlioğlu'nun bu sorusunu Milli Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Öktem, 1 Temmuz 1963'te yazılı olarak cevaplamıştır. Bakan Öktem, bahsi geçen okullarla yapmış olduğu yazışmalarda ne Yüksek İslam Enstitüsü ne de İmam Hatip Okulu öğrencilerinin İstanbul'daki gösterilere katılmadığının anlaşıldığını belirtmiştir. Yüksek İslam Enstitüsü Öğrenci Derneği'nden gelen cevabı da nakleden Milli Eğitim Bakanı Öktem, Giritlioğlu'nun iddiasının doğru olmadığını vurgulamıştır³⁵⁰⁵.

³⁵⁰² *MMTD*, 5 Nisan 1963, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 16, s. 12- 13.

³⁵⁰³ *MMTD*, 5 Nisan 1963, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 16, s. 30.

³⁵⁰⁴ *MMTD*, 5 Nisan 1963, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 16, s. 31.

³⁵⁰⁵ *MMTD*, 1 Temmuz 1963, Birinci Dönem, Yüz beşinci Birleşim, Cilt: 19, s. 47- 48.

YTP Genel İdare Kurulu da bir bildiri yayınlayarak, son olaylarla ilgili değerlendirmeler yapmıştır. Siyasi mücadelenin sokağa dökülmesinin hiçbir kazanç getirmeyeceği belirtilmiş, zorlama hareketlerin karşısında olunduğu vurgulanmıştır³⁵⁰⁶. YTP adına Millet Meclisi'nde konuşan Mardin Milletvekili Esat Kemal Aybar, 4- 5 günden beri demokratik sistemi tehdit eden vahim olayların cereyan ettiğini ve bu olayların parlamento rejimini ve hükümetin itibarını önüne kattığını belirtmiştir³⁵⁰⁷. Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ise son olayların mesuliyetinin hükümette olduğunu belirtmiştir³⁵⁰⁸. Millet Meclisi'nde de bir konuşma yapan Bölükbaşı, rejimi ve nizamı koruma görevinin hükümete ait olduğunu söylemiş ve muhalefetin güvenliğinin sağlanmasında hükümetin mesuliyet altında olduğunu vurgulamıştır. Özetle Bölükbaşı, tecavüzlerin devletin meşru müesseseleri tarafından ezilmesi gerektiğini ifade etmiştir³⁵⁰⁹.

AP adına 26 Mart 1963'te bir konuşma yapan İhsan Sabri Çağlıyangil, Ankara'da yaşanan son gelişmelere değinmiştir. Parti olarak 27 Mayıs'ın karşısında olmadıklarını defalarca söylemelerine rağmen, kendilerinin 27 Mayıs karşıtı gibi gösterilmesinin anlaşılmadığını belirten Çağlıyangil, koca partide söylenmemesi gereken sözleri sarf eden kimseler nedeniyle partiyi suçlamanın doğru olmadığını belirtmiştir³⁵¹⁰. Tabii Senatör Ahmet Yıldız'ın konuşmalarına atıfta bulunan Çağlıyangil, Genel Başkan Gümüşpala'nın parti kongresinde; "Biz tarihe mal olmuş iktidarların ne muakkibiyiz ve ne de müdafiyiz" demesine rağmen, hayır sen müdafisin demenin anlamlı bir tarafının olmadığını vurgulamıştır. Çağlıyangil ayrıca, Bayar'ın geçici olarak tahliyesinden sonra onu eskiden tanıyanların geçmiş olsun ziyaretine gitmelerinin insani bir şey olduğunu ve bunun eleştirilmesinin uygun olmadığını ifade etmiştir³⁵¹¹.

İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, 26 Mart 1963'te Cumhuriyet Senatosu'na bilgi vermiştir. Sıhhi rapor üzerine geçici olarak tahliye edilen Celal Bayar'ın Kayseri'deki tahliyesinden itibaren birçok AP'li tarafından takip edildiğini ve Ankara'da AP'li birçok teşkilat tarafından karşılandığını belirten Bekata, bunun planlı

³⁵⁰⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 1, 5.

³⁵⁰⁷ *MMTD*, 29 Mart 1963, Birinci Dönem, Altmış dördüncü Birleşim, Cilt: 15, s. 69- 70.

³⁵⁰⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 28 Mart 1963, s. 1.

³⁵⁰⁹ *MMTD*, 5 Nisan 1963, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 16, s. 37.

³⁵¹⁰ *CSTD*, 26 Mart 1963, Birinci Dönem, Elli ikinci Birleşim, Cilt: 10, s. 447.

³⁵¹¹ *CSTD*, 26 Mart 1963, Birinci Dönem, Elli ikinci Birleşim, Cilt: 10, s. 448.

bir iş olduğunu belirtmiştir. Birinci Af Kanununda 260- 270 hükümlünün tahliye edildiğini belirten Bekata, tahliye olanların Ankara'ya geldiğini kimsenin hissetmediğini belirtmiştir. Ankara'ya gelen Celal Bayar'ın konvoyunun Genelkurmayın önünden geçtiğini ve burada bazı hareketlerin yapıldığını, hava kararmış olmasına rağmen bağrıışmaların ve nümayışlerin yapıldığını ve bunların Gösteri Yürüyüşleri Kanununa aykırı olduğunu belirtmiştir³⁵¹². 24 Mart 1963'te Ankara Emniyet Müdürünü görevlendirdiğini belirten Bekata, Bayar'ın kaldığı evin etrafında emniyet tedbirleri alındığını belirtmiştir. Hadiselere meydan verilmemesi için dikkatli olunması gerektiğini belirttiğini ifade eden İçişleri Bakanı Bekata, Emniyet Müdürü vasıtasıyla konuşmalarda da itinalı olunması tavsiyesinde bulunulduğunu belirtmiştir. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Celal Bayar'ın Yasıada Mahkemesi gibi mahkemenin medeniyet iddia eden bir memlekette bulunamayacağını belirttiğini ifade eden Bekata, Adalet Partisi Genel Merkezi'nden de gençler üzerine taş atıldığını savunmuştur. İçişleri Bakanı Bekata, AP'lilerin Meclis'i terk ettikten sonra 100- 200 kişinin AP Genel Merkezi'ne gittiğini belirtmiş ve orada daha önceden toplanmış taş, tuğla ve kesici aletlerin bulunduğunun sabit olduğunu iddia etmiştir³⁵¹³. Bekata, olaylarla ilgili şunları belirtmiştir: “Celal Bayar hükümlüdür. Ve çok ağır bir suçla hükümlüdür. Bu tarz ağır bir suçla hükümlü olan kimseye karşı onun lehinde nümayış yapmak ihtilale hakarettir. Buna, ayakta bulunan bir ihtilal müsaade edemez. Binaenaleyh bunu bir hususi ev ziyareti gibi kabul ettirip, meselede her türlü aksiyonu yapıp, reaksiyondan dolayı da itham unsuru haline gelmek benim oturduğum sandalyenin şiarına yakışmaz³⁵¹⁴.”

AP'den Aydın Senatörü Osman Saim Sarıgöllü, 26 Mart 1963'te Cumhuriyet Senatosu'nda yapmış olduğu konuşmada, diğer partilerin AP'nin huzursuzluk ve kin üzerine kurulduğu iddialarının doğru olmadığını belirtmiş ve kurulduğundan beri memlekette kardeşlik havasını ve siyasi muvazeneyi kurmak için çalıştığını ve bunların belgelerinin mevcut olduğunu vurgulamıştır. 27 Mayıs'ın darbe ile başladığını belirten Sarıgöllü, bu tür hareketlerin sonradan ihtilal mi, yoksa inkılap mı olacağını anlansılacağını belirtmiştir. Bunun siyaset ilminin bir tanımlaması olduğunu belirten Sarıgöllü, AP'nin 27 Mayıs'ı hükümet darbesi olarak göstermek istiyor iddialarının

³⁵¹² *CSTD*, 26 Mart 1963, Birinci Dönem, Elli ikinci Birleşim, Cilt: 10, s. 450.

³⁵¹³ *CSTD*, 26 Mart 1963, Birinci Dönem, Elli ikinci Birleşim, Cilt: 10, s. 452- 453.

³⁵¹⁴ *CSTD*, 26 Mart 1963, Birinci Dönem, Elli ikinci Birleşim, Cilt: 10, s. 454.

doğru zeminde olmadığını vurgulamıştır. Tarihte yaşananların bir vakıa olduğunu belirten Sarıgöllü, 27 Mayıs öncesinin tek sorumlusunu DP olmayacağı gibi, 27 Mayıs'tan sonra da olayların konuşulmamasının sonradan yaraya dönüşeceğini belirtmiştir. Sarıgöllü, AP mensuplarının da diğer parti mensupları gibi görüşlerinin olduğunu belirtmiş ve bu konularda sınırlamaların olmaması gerektiğini ifade etmiştir. 27 Mayıs'ta olduğu gibi bütün hareketlerin başarılı olmayacağına vurgu yapan Sarıgöllü, siyasi meydanlara fazla alışmamaları gerektiğini belirtmiştir. Sarıgöllü ayrıca, Anayasa çerçevesinde suçu olanların kanun önüne çıkarılmaktan çekinilmemesi gerektiğini vurgulamıştır³⁵¹⁵.

Celal Bayar'ın kısmi olarak serbest bırakılması üzerine meydana gelen olaylarla ilgili Cumhuriyet Senatosu'nda CKMP adına konuşan Çankırı Senatörü Hazım Dağlı, demokratik rejimin sağladığı hürriyet ve serbesti havasını bulandırmaya ve anarşi yaratmaya yönelik davranışların üzerinde ciddiyetle durulması gerektiğini belirtmiştir. Anayasayı, demokratik rejimi, kanunları hedef tutan ve 27 Mayıs'ın meşruluğunu inkara dönük her türlü fiil ve hareketin takbih edilmesi ve daima karşısında durulması konusunda CKMP'nin kararlı olduğunu belirten Dağlı, bütün siyasi partilerin birlik ve beraberlik içinde çalışması gerektiğini vurgulamıştır³⁵¹⁶.

Tabii Senatör Mucip Ataklı, kendisi hakkında Mart ve Nisan 1963 tarihlerinde Yeni İstanbul gazetesinde çıkan bazı haberler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. "CHP ile Mucip Ataklı'nın tahrikleri ile gazetenin tahrip edildiği", "Gençlerin maddi yardım yapan Ataklı'ya teşekkür ettiği", "Temelliler ve CHP'lilerin Evliyaoğlu'na tekme tokat saldırdıklarına" dair haberler yapıldığını belirten Ataklı, bunların doğru olmadığını belirtmiştir. Kemalist gençliğin son hareketlerinde hiçbir parti veya kişiden emir almadıklarını savunan Ataklı, olayların akliselim sahibi zinde kuvvetlerin şahlanışını ifade ettiğini belirtmiştir³⁵¹⁷.

Orhan Seyfi Orhon, Bayar'ın sağlık nedeniyle tahliye edilmesinin altında dahi farklı gerekçeler arama çabasının hem insani hem de vicdani olmadığını belirtmiştir³⁵¹⁸. Gençlerin günlük politikaya karıştırılmasının iyi olmadığını belirten Orhon, Halk Partisi'nin önemli günlerde gençleri politikanın içerisine çektiğinden bahsetmiştir. Bu

³⁵¹⁵ *CSTD*, 26 Mart 1963, Birinci Dönem, Elli ikinci Birleşim, Cilt: 10, s. 455- 458.

³⁵¹⁶ *CSTD*, 26 Mart 1963, Birinci Dönem, Elli ikinci Birleşim, Cilt: 10, s. 458.

³⁵¹⁷ *CSTD*, 9 Nisan 1963, Birinci Dönem, Elli altıncı Birleşim, Cilt: 10, s. 540- 541.

³⁵¹⁸ Orhan Seyfi Orhon, "Üzüldüm!", *Son Havadis Gazetesi*, 25 Mart 1963, s. 2.

yöntemin birlik, beraberlik ve huzur için iyi bir yöntem olmadığını belirten Orhon, Ankara ve İstanbul'daki gösterilerin Halk Partisi tarafından organize edildiğini ifade etmiştir. Son olarak Orhon, bir muhalefet partisinin binasının taşlanması hürriyet ve demokrasiye sığmayacağını vurgulamıştır³⁵¹⁹. Adviye Fenik de, ülkenin asayiş ve huzurunu sağlamanın hükümetin asli görevi olduğunu söylemiştir³⁵²⁰.

Bayar'ın tahliyesi üzerine çıkan olaylar nedeniyle Kayseri Cumhuriyet Savcılığı, altı aylık tahliye kararını durdurmuştur. Savcılığın kararı üzerine Bayar, tekrar muayene edilmek üzere Ankara Numune Hastanesi'ne götürülmüştür³⁵²¹. Tedavi altında iken Bayar, kalp krizi geçirmiş ve tedavi ile atlatılmıştır³⁵²². Bir yıl önce iç kanama geçiren Bayar³⁵²³, ilk defa Kayseri Cezaevi'nden Ankara Tıp Fakültesi'ne 1962 yılı Şubat ayında getirilmişti³⁵²⁴. Tedavi sonrasında Ankara'dan tekrar Kayseri'ye gönderilen Bayar, Ankara'da kendisine iyi bakılmadığını söylemiştir³⁵²⁵. Sağlık mazereti nedeniyle geçici olarak tahliye edilen Bayar, ikinci kez Ankara'ya gelmiştir. Olaylar nedeniyle tekrar gözaltına alınan Bayar, kalp krizi ve diğer rahatsızlıkları nedeniyle Ankara'da tedavi edilmiş ve 5 Ekim 1963'te tekrar Kayseri Cezaevi'ne konulmuştur³⁵²⁶. Nihayet Bayar, kalp rahatsızlığı nedeniyle 7 Kasım 1964'te muvakkaten tahliye edilecektir³⁵²⁷. Yassıada mahkumları, 1960'lı yılların en önemli siyasal konuları arasındaki yerini almıştır. Bir dönemin önemli şahsiyetleri mahkum edilmiş, hapishaneler siyasal mahkumların hikayeleri ile dolmuştur. DP'nin Cumhurbaşkanı Bayar'ın hastalığına rağmen ısrarla hapishanede tutulmak istenmesi, vicdanları derinden yaralamıştır. Bu sadece Bayar'ın değil, diğer DP milletvekilleri ve ileri gelenlerin bu dönemdeki kaderleri olmuştur.

³⁵¹⁹ Orhan Seyfi Orhon, "İyi yapmıyoruz!", *Son Havadis Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 2.

³⁵²⁰ Adviye Fenik, "İtfaiye nerede?", *Son Havadis Gazetesi*, 28 Mart 1963, s. 2.

³⁵²¹ *Tercüman Gazetesi*, 28 Mart 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 29 Mart 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mart 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 28 Mart 1963, s. 1.

³⁵²² *Son Havadis Gazetesi*, 23 Nisan 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Nisan 1963, s. 1.

³⁵²³ *Milliyet Gazetesi*, 4 Şubat 1962, s. 1.

³⁵²⁴ *Milliyet Gazetesi*, 15 Şubat 1962, s. 1.

³⁵²⁵ *Milliyet Gazetesi*, 18 Şubat 1962, s. 1.

³⁵²⁶ *Milliyet Gazetesi*, 6 Ekim 1963, s. 1; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 252.

³⁵²⁷ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, s. 106.

3.7.11. Hürriyet ve Anayasa Bayramı

27 Mayıs'ın bayram ilan edilmesi konusu, Milli Birlik Komitesi'nin 4 Ekim 1960 tarihli gündeminde görüşülmüştür. Tasarı hakkında Sami Küçük şunları söylemiştir: “27 Mayıs tarihi bu milletin milli bayramları arasına girecektir. Fakat bizim tarafımızdan bunun yapılmamasının doğru olduğu fikrindeyim.” Sami Küçük'ün bu fikrini Suphi Gürsoytrak, Ahmet Er, Emanullah Çelebi, Kamil Karavelioğlu, Kadri Kaplan desteklemişlerdir. Buna karşılık Muzaffer Yurdakuler, bayramların her hükümetin kendi zamanında ilan edildiğini ve bu nedenle 27 Mayıs'ın da Milli Birlik Komitesi döneminde bayram ilan edilmesini savunmuştur. Yapılan oylama ile, 27 Mayıs'ın bayram ilan edilmesi konusu tehir edilmiştir³⁵²⁸.

27 Mayıs'ın bayram ilan edilmesi konusu, II. Koalisyon Hükümeti döneminde de gündeme gelmiştir. Bu çerçevede Milli Eğitim Komisyonu, 28 Mart 1963'de 27 Mayıs'ın bayram edilmesine dair tasarımı kabul etmiş ve Millet Meclisi'ne sevk etmiştir³⁵²⁹. AP Müşterek Meclis Grubu'nda da 27 Mayıs'ın bayram ilan edilmesine ait tasarı, 22'ye karşı 30 oyla kabul edilmiştir³⁵³⁰. Bu tasarı, Millet Meclisi'nde 2 ret, 1 çekimser oya karşılık 294 oyla kabul edilmiştir. AP'den ise 117 milletvekili oylamaya katılmamıştır³⁵³¹. Tasarıya eleştiri getiren AP İstanbul Senatörü Özel Şahingiray, 23 Nisan ve 29 Ekim'den başka hürriyet bayramı tanımadığını belirtmiştir. Nihayet 27 Mayıs, Cumhuriyet Senatosu'nun 9 Nisan 1963 tarihli oturumunda bayram kabul edilmiş³⁵³², 13 Nisan 1963 tarihli Resmi Gazete'de 221 sayılı; “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller hakkındaki 2739 sayılı Kanuna ek Kanun” adıyla yayımlanmıştır. Bu Kanuna göre, 26 Mayıs öğleden sonra “Hürriyet ve Anayasa Bayramı'nın” başlayacağı ve 27 Mayıs günü devam edeceği belirtilmiştir³⁵³³. 27 Mayıs'ın milli bayramlar arasına katılması, askeri darbenin teşvik edilmesi anlamına da gelmektedir³⁵³⁴.

Hürriyet ve Anayasa Bayramı, ilk olarak 27 Mayıs 1963'te bütün yurttan törenlerle kutlanmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri adına Kurmay Yarbay Ali Elverdi; “Ordunun milli iradeye inandığını ve daima bekçiliğini yapacağını” ifade etmiştir. Başbakan İsmet İnönü ise, 21 Mayıs olayının ordunun büyük çoğunluğu tarafından

³⁵²⁸ MBK Genel Kurul Toplantısı, On altıncı Birleşim, 4 Ekim 1960, Cilt: 2, s. 11.

³⁵²⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mart 1963, s. 1

³⁵³⁰ Milliyet Gazetesi, 2 Nisan 1963, s. 1.

³⁵³¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 229; Milliyet Gazetesi, 4 Nisan 1963, s. 1.

³⁵³² Milliyet Gazetesi, 10 Nisan 1963, s. 1.

³⁵³³ Resmi Gazete, 13 Nisan 1963, Sayı: 11381, s. 1.

³⁵³⁴ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 64.

reddedildiğini belirtmiştir³⁵³⁵. Hürriyet ve Anayasa Bayramı münasebetiyle Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, mesaj yayınlamıştır. Gürsel şunları söylemiştir: “Hürriyet, doğruluk ve ahlak rejimini getiren 27 Mayıs Devrimi, Anayasanın temeli olmuştur. Her geçen 27 Mayıs’ta Anayasaya bağlılık artacak ve millet hürriyetin, dürüstlüğü, faziletin manasını daha iyi anlayacaktır³⁵³⁶.”

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay ve Millet Meclisi Başkanı Fuat Sirmen, 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı münasebetiyle tebrikleşmişlerdir³⁵³⁷. 27 Mayıs’tan sonra hazırlanan yeni Anayasa, toplum için en önemli kazanım olmuştur³⁵³⁸. Anayasa Mahkemesi Başkanı Sünuhi Arslan’ın ev sahipliğinde gerçekleştirilen ilk “Hürriyet ve Anayasa Bayramı”³⁵³⁹, sonraki yıllarda da düzenli olarak kutlanmıştır³⁵⁴⁰. 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı’nın beşinci yıl dönümü münasebetiyle Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, Millet Meclisi Başkanı Fuat Sirmen’e bir telgraf göndermiştir. Sunay, telgrafında şunları belirtmiştir: “Milli hayatımızda ve demokrasi yolunda müspet ve yapıcı etkileriyle en büyük tarihi olaylarımız arasında yer alan ve tarihe bu şerefli yönü ile tescil olunan 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramının 5. yıldönümünde Silahlı Kuvvetlerimizin tebriklerini sizin aracılığınızla Millet Meclisi’nin sayın üyelerine saygılarımla arz ederim.” Buna karşılık Millet Meclisi Başkanı Fuat Sirmen de şu yanıtı vermiştir: “Şahsınızda Türk Silahlı Kuvvetleri’nin 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramının 5. yıldönümünü Millet Meclisi üyeleri adına tebrik eder, saygılar sunarım³⁵⁴¹.” Hürriyet ve Anayasa Bayramı, 1963 yılından 1982 yılına kadar düzenli olarak kutlanmıştır. 27 Mayıs’ın bayram olarak kutlanması, toplumun büyük çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir.

³⁵³⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 28 Mayıs 1963, s. 1, 5; *Tercüman Gazetesi*, 28 Mayıs 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1965, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 27 Mayıs 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1963, s. 1.

³⁵³⁶ *Milliyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1963, s. 1.

³⁵³⁷ *MMTD*, 29 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Seksen altıncı Birleşim, Cilt: 17, s. 253.

³⁵³⁸ Türkiye İşçi Partisi İzmir İli Kültür Bürosu, *Anayasa ve Hürriyet Bayramı*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1964, s. 1.

³⁵³⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Mayıs 1963, s. 1.

³⁵⁴⁰ *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1964, s. 1.

³⁵⁴¹ *MMTD*, 27 Mayıs 1965, Birinci Dönem, Yüz on yedinci Birleşim, Cilt: 41, s. 166.

3.7.12. 22 Şubat Sonrası Darbe Örgütleri (22 Şubatçılar, 14'ler ve 11'ler)

22 Şubat olaylarının başarısızlıkla neticelenmesi, “22 Şubatçılar” olarak adlandırılan kişiler arasında ayrılıklara neden olmuştur. 22 Şubat’tan bir süre sonra yeni bir darbe örgütünün kurulması için başta (lider olarak) Talat Aydemir olduğu halde toplantılar yapılmaya başlamıştır. Yapılan toplantılarda; Emin Arat başkanlığa, Dündar Seyhan genel sekreterliğe, Asım Mutludoğan muhasipliğe seçilmiş, Turgut Alpagut ile Kadri Çıtak ise yedek üye olarak belirlenmiştir. İhtilal karargahında ise; Fethi Gürcan, Turgut Alpagut, Galip Gültekin, Bahtiyar Yalta ve Mustafa Ok yer almıştır. Teşkilatın İstanbul grubunda ise Cevat Kırca başkan olarak, Osman Deniz de yardımcı olarak belirlenmiştir. Bu arada 22 Şubatçılar arasındaki liderlik meselesi, Aydemir ve Seyhan’ın arasını açmıştır³⁵⁴². Talat Aydemir, cezaevinde iken 22 Şubatçılardan Dündar Seyhan, Necati Ünsalan ve Kadri Kaplan, Emin Arat’ın vekaletini kabul etmeyerek yeniden toplantılar yapmaya başlamışlar ve Dündar Seyhan’ın başkanlığını kabul etmişlerdir³⁵⁴³. Bu durum, 22 Şubatçılar içerisinde derinden bir ayrılığın olduğunu göstermektedir.

14’lerden ülkede bulunan Orhan Kabibay ve Rıfat Baykal, 18 Temmuz 1962’de Brüksel’de bir toplantı yapacaklarını belirtmişlerdir. Kabibay ve Baykal, 22 Şubatçılarla işbirliği yapıp yapmayacaklarına dair soruya, 22 Şubatçıların kendi arkadaşları olduklarını ve aynı fikirleri paylaştıklarını belirtmişlerdir³⁵⁴⁴. Brüksel toplantısı, 14’leri bir araya getirememiştir. Bu süreçten sonra 14’lerin 9’lar ve 5’ler olmak üzere bölündükleri görülmektedir. Türkeş’in liderliğinde Baykal, Esin, Er ve Özdağ’ın 5’leri ve Kabibay’ın liderliğindeki grubun da 9’ları oluşturduğu anlaşılmaktadır³⁵⁴⁵.

Talat Aydemir ve Dündar Seyhan’ın aralarının açılması üzerine, Seyhan birkaç arkadaşı ile birlikte 22 Şubatçılardan ayrılmış, 6 Kasım 1962’den itibaren müstakil hareket etmeye başlamıştır. Seyhan, 14’lerden Kabibay- Erkanlı grubu ile birlikte çalışmayı arzulamıştır. Dündar Seyhan ve Necati Ünsalan, 22 Şubatçıların Kabibay grubu ile birleşmelerini ve Kabibay’ın lider olmasını istemişlerdir. Fakat Aydemir, bu teklifi kabul etmemiştir. Türkeş grubunun da siyasi bir dernek kurma niyetinde olması

³⁵⁴² Aydemir, *Hatıratım*, s. 189; Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 200; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 103.

³⁵⁴³ Aydemir, *Hatıratım*, s. 131.

³⁵⁴⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 14 Temmuz 1962, s. 1.

³⁵⁴⁵ *Milliyet Gazetesi*, 1 Ağustos 1962, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 2 Ağustos 1962, s. 1; Aydemir, *Hatıratım*, s. 126.

nedeniyle birleşme gerçekleşmemiştir³⁵⁴⁶. 14'ler ülkeye döndükten sonra örgüt faaliyetlerine hız vermişler, oluşturdukları ihtilal karargahını üç şube halinde planlamışlardır. 14'lerin yapılanmasının da 22 Şubatçılarda olduğu gibi “çengel” şeklinde olduğu, Alparslan Türkeş'ten çıkan cep takviminden anlaşıldığına göre, kendi aralarındaki irtibatları ve anlaşmaları gizli şifre usulü ile yaptıkları görülmüştür³⁵⁴⁷.

22 Şubat'tan sonra askeri birliklerde teşkilatlanmaya başlayan Talat Aydemir liderliğindeki cunta, çeşitli kişilerle irtibata geçmiş ve çengel yöntemini uygulamıştır. Tank Okulunda 22 Şubatçılardan Fethi Gürcan ve emekli Süvari Üsteğmen Erol Dinçer gerekli teması sağlarken, 229'uncu Piyade Alayında teşkilatı Hakim Üsteğmen Ziya Gökalp Pusat oluşturmuştur. Genelkurmay Kışla Komutanlığına ise emeklilerden Albay Yaşar Başaran, Yarbay Hakkı Sümer, Yüzbaşı Tefrik Saltoğlu tarafından çengel atılırken, Jandarma Subay Okuluna çengel Yaşar Başaran, Fethi Gürcan ve Talat Aydemir tarafından Binbaşı Kemal Kahyaoğlu aracılığıyla atılmıştır. Jandarma Genel Komutanlığına ise çengel Turgut Alpagut aracılığı ile atılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayına Meclis Muhafız Alayı aracılığı ile Fethi Gürcan tarafından P. Üsteğmen Kadir Yıldırım vasıtasıyla çengel atılmıştır. Ankara Merkez Komutanlığında ise Yaşar Başaran ve Talat Aydemir tarafından Binbaşı Necmi Acar'a çengel atılmak istenmiş, ancak başarılı olunamamıştır. Hava Kuvvetleri Komutanlığında da iki kişi hariç istenen nüfuz elde edilememiştir. Deniz Kuvvetleri Komutanlığına İstanbul'da Albay Cevat Kırcı'nın organize bulunduğu belirtilmiştir. Bu süreçte, Harp Okulu öğrencilerinden bazılarının sürekli Aydemir'e bilgi taşıdıkları ve Aydemir'le işbirliği içerisinde oldukları görülmüştür³⁵⁴⁸.

22 Şubat'tan sonra Hava Kuvvetlerine mensup kimi subayların da siyasete bulaştığı anlaşılmaktadır. Hava Kuvvetleri Komutanı General İrfan Tansel, Tabii Senatör Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat'ın Hava Kuvvetlerindeki bazı subaylarla yakın ilişki içerisinde olduğunu ve burada havacılar cuntasının kurulduğunu tespit etmiştir³⁵⁴⁹. Siyasete bulaştıkları tespit edilen 11 havacı subay³⁵⁵⁰, 3 Aralık 1962'de

³⁵⁴⁶ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 104, 147- 148; Aydemir, *Hatıratım*, s. 125- 126, 198.

³⁵⁴⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 195- 196.

³⁵⁴⁸ Aydemir, *Hatıratım*, s. 189- 191.

³⁵⁴⁹ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 135.

³⁵⁵⁰ Görevlerinden alınan 11 havacı subay şunlardır: Tuğgeneral Hüsnü Özkan, Tuğgeneral Şevket Demirgüç, Tuğgeneral İbrahim Metel, Kurmay Albay Yusuf Parmaksız, Kurmay Albay Halit Elgin, Kurmay Albay Halim Menteş, Kurmay Albay Refik Yurdsever, Kurmay Albay Tufan Akkoç, Albay

görevden alınmış ve 6 Aralık 1962'de de emeklilik işlemleri neticelenmiştir³⁵⁵¹. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, 4 Aralık 1962 tarihinde basına vermiş olduğu demeçte, Hava Kuvvetlerindeki anlaşmazlıktan bahsetmiş, 11 subayın emeklilikte ısrar etmeleri durumunda arzularının yerine getirileceğini belirtmiştir. Aynı tarihte Hava Kuvvetleri Komutanı Org. İrfan Tansel ise şunları söylemiştir; “Bunlardan bir kaç Mucip Ataklı'dan emir alır, askerliklerini kaybetmişlerdir. Hava Kuvvetleri ve Silahlı Kuvvetler için tehlikeli olmaya başlamışlardır. Kendilerini de bu yüzden istemiyorum³⁵⁵².” Talat Aydemir de, 11 havacı subayın ihracı konusunda Hava Kuvvetleri Komutanını haklı bulmuş ve Mucip Ataklı'nın Hava Kuvvetlerindeki bazı subaylara emir verme alışkanlığında olduğunu belirtmiştir³⁵⁵³. 11'lerin tespiti ve ihracı ile havacılardan doğrudan gelecek darbe girişimi de engellenmiştir³⁵⁵⁴.

Tabii Senatör Mucip Ataklı, 26 Aralık 1962 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda, kendisinin Anayasa nizamını bozucu hareketlere iştirak ettiğine ve ordu mensuplarına emir verdiği dair iddialarla ilgisinin olmadığına dair bir demeç vermiştir. Kendisinin hiçbir zaman demokrasi düşmanı olmadığını belirten Ataklı, bunu muarızlarının da yakından bildiğini belirtmiştir. İkinci Cumhuriyetin temel taşı olan Anayasa'nın ve bu Anayasa'nın öngördüğü müesseselerin kurulması için çalışan ve herkesin ümitsizliğe kapıldığı bir zamanda canla başla koalisyon için çalışan birisinin demokrasi düşmanı olamayacağını belirtmiştir. Kendisinin gizli kuvvetlerle işbirliği içerisinde olduğuna dair iddia sahiplerinin fısıltılar halinde taarruz edeceklerine ihbarlarını savcılıklara götürmelerini istemiştir. Hayatı boyunca gizli kapaklı hiçbir işinin olmadığını belirten Ataklı, her zaman hakkı açıkça savduğunu belirtmiştir. İddialara göre, ordu içerisinde gizli bir tertibin olduğu ve kendisinden emir aldıklarını belirten Ataklı, erinden en yüksek komutanına kadar Türk Ordusu'nun şerefli mensuplarını dışardan emir alma töhmetinden tenzih ettiğini belirtmiştir. Ataklı, iddia ve isnatlar karşısında Türk

Fevzi Arsin, Albay Emin Yerkan, Yarbay Abdulkadir Yücel. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsen, 22 Şubat-21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal, s. 136- 137; Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1962, s. 1.

³⁵⁵¹ Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 1962, s. 1; Neziroğlu, Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980), s. 131- 132; Arcayürek, Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965, s. 169; Örtülü, Üç İhtilalin Hikayesi, s. 332- 333.

³⁵⁵² Akın, İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci, s. 241.

³⁵⁵³ Örtülü, Üç İhtilalin Hikayesi, s. 336.

³⁵⁵⁴ Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset, s. 340.

savcılarını göreve çağırdığını ifade etmiştir³⁵⁵⁵. Mucip Ataklı 1968 yılı Mart ayında yaptığı konuşmada da aynı dili kullanmış, 22 Şubatçılar ve 21 Mayısçıların daima karşılarında olduğunu savunmuştur³⁵⁵⁶.

3 Aralık 1962’de ordudan ihraç edilen 11 havacı subay da 22 Şubatçılar gibi cuntacılık faaliyetlerine hız vermişlerdir. Karacıların desteği olmadan darbe yapmanın imkansız olduğunu bilen 11’lerden Halim Menteş, 22 Şubatçılardan Dünder Seyhan ve Necati Ünsalan ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. 22 Şubat günü havacıların menfi tutumu, başta 22 Şubatçıların lideri Talat Aydemir olmak üzere diğer cuntacıların dikkatinden kaçmamıştır. Bu durum, havacılarla diğer cunta örgütlerinin birleşme teşebbüsünü olumsuz etkilemiştir³⁵⁵⁷. Ordu içerisindeki darbeci gruplarla ordu dışındaki darbeci grupların birleşmesi için, 3 Mart 1963 günü Ankara’da Lale Apartmanı’nda bir toplantı gerçekleştirilmiştir. “Lale Apartmanı Toplantısı” olarak bilinen bu toplantıya; 22 Şubatçıları temsilen Bahtiyar Yalta, Fethi Gürcan; 11’leri temsilen Halim Menteş; Dünder Seyhan grubunu temsilen Necati Ünsalan katılmıştır. Burada, büyük toplantının İstanbul Piyer Loti Oteli’nde yapılması kararlaştırılmıştır³⁵⁵⁸.

22 Şubat’ın lideri olan Aydemir, 31 Mart 1963’te harekâta geçmeye karar verdiklerini ve bütün planlarını buna göre yaptıklarını belirtmiştir. Bu hareket planı, Kabibay ve Türkeş grubu tarafından öğrenildiği gibi hükümet tarafından da öğrenilmiştir. Aydemir, kendi grubunda yer alan Mustafa Ok ve Bahtiyar Yalta’nın ihtilal konusunda cesaretli olmadıklarını ve her iki ismin aynı zamanda Kabibay grubu ile görüştiklerini belirtmiştir. Askeri darbe konusunda örgütlerin 31 Mart tarihinde birleşme çabaları sonuçsuz kalmıştır. Aydemir, diğer grupların kendi grubu ile birleşmemesinde, kendisi ve ekibinin tutuklanması durumunda meydanın diğer gruplara kalacağı düşüncesinin olduğunu belirtmiştir³⁵⁵⁹.

Darbeciler, 28 Mart 1963’te Emin Arat’ın evinde bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıya Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Emin Arat, Galip Gültekin, Turgut Alpagut, Bahtiyar Yalta ve Mustafa Ok katılmıştır. 22 Şubatçılar ellerindeki kuvvetlerin değerlendirmesini yapmışlar ve en kısa sürede harekete geçilmesi konusu üzerinde

³⁵⁵⁵ *CSTD*, 26 Aralık 1962, Birinci Dönem, Yirmi üçüncü Birleşim, Cilt: 7, s. 501- 502; Akın, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, s. 242; *Milliyet Gazetesi*, 27 Aralık 1962, s. 1.

³⁵⁵⁶ *CSTD*, 6 Mart 1968, Birinci Dönem, Otuz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 46, s. 50.

³⁵⁵⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 197- 198.

³⁵⁵⁸ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 148; Aydemir, *Hatıratım*, s. 151- 152, 199; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 347.

³⁵⁵⁹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 152- 154.

durmuşlardır. İstanbul'da bulunan Osman Deniz'den gelen haberlere de sevinmişlerdir. Nihayet darbenin 31 Mart'ı 1 Nisan'a bağlayan gece yarısı gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, Mustafa Ok söz istedi ve bu tarihe itiraz etti. Ona göre ihtilalin başarıya ulaşması, yan kuvvetlerin desteği ile mümkündür. Mustafa Ok, ihtilalcilerin bir siyasi partiye veya bir kuvvete dayanması gerektiğini belirtmiştir. Ok, 14'leri, 11'leri ve üniversite gençliğini elde etmek gerektiğine vurgu yapmış ve bunların gerçekleştirilmemesi nedeniyle belirlenen tarihin erken bir tarih olduğunu belirtmiştir. Ok'a Fethi Gürcan itiraz etmiş ve arkadaşlarını bu tarih için hazırladığını vurgulamıştır³⁵⁶⁰. Tartışmalar uzamış, en sonunda 31 Mart tarihinden vazgeçilmiş, 14'lerin ve 11'lerin desteğinin aranmasına karar verilmiştir. Harekatın ertelendiğini bilmeyen İstanbul'dan Teğmen Feridun Özbay, o gün ortaya çıkmış ve Albay Ziya Erdeniz tarafından nezaret altına alınmıştır³⁵⁶¹. Ertelemeyle ilgili kararın İstanbul'da Deniz Harp Okulu'na ulaştırılamaması, oradaki cuntacıların emekliye sevkine neden olmuştur³⁵⁶².

31 Mart 1963'te yapılması planlanan askeri darbenin tehir edilmesi, örgütler arası görüşmeleri hızlandırmıştır. 22 Şubatçılardan Talat Aydemir, Emin Arat, Fethi Gürcan, Bahtiyar Yalta ve Mustafa Ok; 11'lerden Mucip Ataklı, Kadri Kaplan ve Halim Menteş ile 9 Nisan 1963'te Söğütözü mevkiinde bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Bu toplantıda 22 Şubatçılar Türkiye'nin Kemalizm prensiplerine uygun doktrinlerle idare edilmesini ve ihtilalin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bunlara karşılık, 11'ler de ihtilalin kime karşı yapılacağını ve başarı şansının ne olduğunu sormuşlar, amaca siyasi bir teşekkülle ulaşmak gerektiğini belirtmişlerdir. Her iki grup, bu toplantıda tam olarak anlaşamamışlardır³⁵⁶³. 22 Şubatçılardan Emin Arat, Mustafa Ok ve Bahtiyar Yalta, 15 Nisan 1963'te Söğütözü'nde ikinci kez 11'lerden "kokteyl grup" adını verdikleri grupla görüşmüşlerdir. Bu toplantı da ilk toplantı gibi sonuçsuz kalmıştır³⁵⁶⁴.

21 Mayıs 1963 olaylarından birkaç ay önce Alparslan Türkeş, Rıfat Baykal, Muzaffer Özdağ, Mustafa Kaplan ve Ahmet Er Atatürk Orman Çiftliği'nde bir toplantı

³⁵⁶⁰ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 156- 157; Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 337.

³⁵⁶¹ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 158- 159.

³⁵⁶² Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 334.

³⁵⁶³ Aydemir, *Hatıratım*, s. 155- 157; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 160- 161; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 363- 364.

³⁵⁶⁴ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 164.

yapmışlardır. Türkeş, Talat Aydemir'in kendisi ile görüşmek istediğini söylemiş ve görüşüp görüşmeme konusunda arkadaşlarının fikirlerini sormuştur. Ahmet Er ve Mustafa Kaplan görüşmemesi yönünde, Rıfat Baykal ve Muzaffer Özdağ da görüşmesi yönünde fikir beyan etmişlerdir³⁵⁶⁵. Nihayet Aydemir ve arkadaşları, 10 Nisan 1963'te Alparslan Türkeş'le "Dikmen Toplantısı" gerçekleştirmişlerdir. Bu toplantıya; 22 Şubatçılardan Talat Aydemir, Bahtiyar Yalta ve Mustafa Ok; Türkeş grubundan Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ ve Rıfat Baykal katılmışlardır. Bu toplantıda her iki grup da ihtilal konusunda anlaşmışlar, liderlik konusunda anlaşmamışlardır. Türkeş, 22 Şubatçıların kendisinin liderliğini kabul etmesi durumunda birleşebileceklerini ve onlara görev verebileceğini belirtmiştir. Bu teklif, Aydemir tarafından kabul edilmemiştir. Aydemir, Türkeş grubu ile ilişkilerini kesmiş, diğer grupla anlaşma adına temsilciler göndermiş ve toplantılar yaptırmıştır. Aydemir, bu grubun da kendisi aleyhinde olduğunu anlaması üzerine bu gurupla da anlaşamayacağını görmüştür. Aydemir, kendi grubundaki Mustafa Ok ve Bahtiyar Yalta'nın diğer gruplarla irtibatı kesmemelerini eleştirmiş ve bunların özellikle Türkeş grubu ile ilişkilerine devam ettiğinden bahsetmiştir³⁵⁶⁶.

İhtilalci muhtelif gruplar, 27 Nisan 1963'te Piyer Loti Otelinde toplanmışlardır. 14'lerden Orhan Kabibay, 11'lerden Halim Menteş, 22 Şubatçılardan Dünder Seyhan ve bazı sivillerin katıldığı toplantıda liderlik konusu hariç prensip anlaşmasına varmışlardır. Bu toplantıda uzun vadeli de olsa bir ihtilalin gerekliliği belirtilmiş, en son tarihin 1965 seçimleri olduğu ifade edilmiştir. İhtilale engel olacak şahısların yıpratılarak güç kaybetmeleri sağlanacak, Türkeş ve Aydemir'in bu faaliyetlere dahil edilmemesi sağlanacaktır. Atina'da bulunan Orhan Erkanlı'nın ihtilalin hukuki ve idari kısmını planlaması kararlaştırılmıştır. Aydemir'in bu kararları duyması üzerine liderlik mücadelesi had safhaya ulaşmış ve ekibiyle birlikte 20- 21 Mayıs günü darbeye karar vermiştir³⁵⁶⁷.

27 Mayıs'tan sonra ordu içerisinde ve dışarıda cunta faaliyetleri aralıksız devam etmiştir. Özellikle 27 Mayıs'tan umduklarını bulamayan subaylar, yeni bir darbe gerçekleştirmek için faaliyetlere başlamıştır. Daha önce Albaylar Cuntası olarak adlandırdığımız grup, 22 Şubat'ta başarısız bir darbe girişiminde bulunmuştur. 22

³⁵⁶⁵ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 190.

³⁵⁶⁶ Aydemir, *Hatıratım*, s. 157- 158; Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 191; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 162- 163; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 364.

³⁵⁶⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 199- 200; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 165.

Şubatçılar olarak adlandırdığımız bu grup, başarısız darbe girişiminden sonra kendi içerisinde ikiye bölünmüştür. 22 Şubatçılardan başka yurtdışından dönmeye başlayan 14'ler de kendi içerisinde ikiye bölünmüştür. 11'ler olarak adlandırdığımız havacı subaylar da özellikle tabii senatörlerle ittifak halinde cuntacılık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bütün bu cuntacı örgütler, yeni bir darbe konusunda fikir birliği içerisinde iken, özellikle liderlik konusunda anlaşamamışlardır. 22 Şubat'tan sonra bu örgütlerin faaliyetleri hükümet tarafından yakından takip edilmiştir. Bu örgütlerin kimi mensupları, tabii senatörlerle irtibat sağladıkları gibi kimi siyasi parti mensupları ile de irtibat sağlamışlardır. Bütün bu örgütler, Türkiye'yi yeni bir darbe girişimi ile karşı karşıya bırakmıştır.

3.7.13. Genç Kemalistler Ordusu/ Subayların Tutuklanması

21 Nisan 1963'te³⁵⁶⁸ Afyon Batı Menzil Komutanlığı'na mensup beş subay, “Genç Kemalistler Ordusu” adıyla bölücü ve ihtilalci bir beyanname dağıtmaktan tutuklanmıştır. Bunlar; Yarbay Talat Turhan, Binbaşı Ferhan Yırtlaz, Binbaşı İsmet Şahin, Üsteğmen Halil Hatipoğlu ve Jandarma Üsteğmen Sedat Varan'dır³⁵⁶⁹. Bu beyannamede, Kemalist prensiplere aykırı hareket ettiği iddia edilen parlamento ve siyasi partiler aleyhinde ifadeler yer verilmiş ve mevcut nizamın değiştirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür³⁵⁷⁰. Kendilerine “Genç Kemalist” adını veren ve beyanname dağıtarak orduyu ihtilale teşvik eden beş deniz subayı daha 23 Nisan 1963'te nezaret altına alınmıştır. Böylece beşi kara, beşi de deniz subayı olmak üzere toplam on subay nezaret altına alınmıştır³⁵⁷¹. Milli Savunma Bakanlığı tevkif edilen beş subayla ilgili şu açıklamayı yapmıştır; “Hariçten hazırlandığı tahmin edilen bir beyannamenin dağıtılması ile ilgili oldukları sanılan yarbay ile üsteğmen rütbesinde beş subay hakkında askeri adli makamlarca takibata geçilmiş ve bu subaylar tevkif

³⁵⁶⁸ Talat Turhan, kendisiyle birlikte sekiz arkadaşının “Genç Kemalistler Ordusu Davasında” 19 Nisan 1963'te gözaltına alındığını belirtmiş olsa da, basına ve resmi kayıtlara göre tutuklamaların 21 Nisan 1963'te gerçekleştiğini görmekteyiz. Talat Turhan, *12 Mart Cezaevinden Mektuplar*, İleri Yayınları, İstanbul 2008, s. 143.

³⁵⁶⁹ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 166; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 132- 133; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 370; *Son Havadis Gazetesi*, 23 Nisan 1963, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, 22 Nisan 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Nisan 1963, s. 1.

³⁵⁷⁰ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 167; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, s. 106; *Tercüman Gazetesi*, 23 Nisan 1963, s. 1.

³⁵⁷¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Nisan 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 25 Nisan 1963, s. 1; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 170; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 232.

edilmişlerdir³⁵⁷².” Afyon’da ve İstanbul’da beşi deniz beşi de kara subayı olmak üzere tutuklanan on subaya ilave olarak üç subayın da 24 Nisan 1963’te Ankara’da nezaret altına alındığı belirtilmiştir. Böylece nezaret altına alınanların sayısı on üçe yükselmiştir³⁵⁷³. Tutuklanan subayların yeni bir 22 Şubat hazırlığında olduğu belirtilmiştir³⁵⁷⁴. Bu olaylar nedeniyle Afyon, İstanbul, İzmir ve Ankara civarında yüzden fazla sivil ve asker in ifadesi alınmıştır³⁵⁷⁵.

YTP adına Tekirdağ Senatörü Cemal Tarlan, Genç Kemalistler Ordusu adıyla bir teşkilata mensup beş subayın tutuklanması olayı hakkında bir demeç vermiştir. Bu olay hakkında yetkililerin tam bilgi vermediklerinden şikayet eden Tarlan, Silahlı Kuvvetlerin 27 Mayıs’tan sonra karışmak zorunda oldukları politikadan tam manasıyla kurtulamadıklarını belirtmiştir. Hükümetin Anayasaya aykırı fiiller konusunda kamuoyunu bilgilendirmesi gerektiğini belirten Tarlan, parti liderlerinin bir araya gelerek çıkmaz gibi görünen konularda anlaşmaya varmaları gerektiğini ifade etmiştir³⁵⁷⁶.

Başbakan İsmet İnönü de, tutuklamalarla ilgili şunları belirtmiştir; “Son beyanname olayı ordu iç bünyesini ilgilendiren olaylardır. Bu olaylar Afyon’da bir yarabaya dayanıyor. Bu beyannameler genç subaylar tarafından ordu içinde dağıtılmıştır. Beyanname iddialıdır. Bu rejim yürümüyor, zorla idareyi ele alalım deniliyor. Beyannamelerin sivillerle ilgisi hakkında tahkikat yapılmaktadır. Beyanname Afyon, Polatlı ve İstanbul’da dağıtılmıştır. Bunlar eski sergüzeştçiler tarafından yapılıyor. 14’lerle 22 Şubatçıların bir kısmı bu olaylarla ilgilidir. Bunları takip ediyor ve zaman kazanıyoruz³⁵⁷⁷.” Dünder Seyhan, tutuklanan beş subayla 22 Şubatçıların bağlantısı hakkındaki soruya; bazıları ile çok eskiden beri tanışıklıkları olduğunu belirtmiştir³⁵⁷⁸.

1963 yılı Nisan ayından sonra Mayıs ayında da “Genç Kemalistler Ordusu” adıyla beyanname ve mektup dağıtıldığı anlaşılmaktadır. YTP Diyarbakır Senatörü İhsan Hamit Tigrel, Genç Kemalistler Ordusu imzalı gizli bir mektubun Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı’na gönderildiğini belirtmiştir. Bu mektupta demokratik nizam

³⁵⁷² *Milliyet Gazetesi*, 24 Nisan 1963, s. 1.

³⁵⁷³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Nisan 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 24 Nisan 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 24 Nisan 1963, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 25 Nisan 1963, s. 1, 5.

³⁵⁷⁴ *Tercüman Gazetesi*, 25 Nisan 1963, s. 1.

³⁵⁷⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 24 Nisan 1963, s. 1, 5.

³⁵⁷⁶ *CSTD*, 25 Nisan 1963, Birinci Dönem, Altmış birinci Birleşim, Cilt: 11, s. 102- 103.

³⁵⁷⁷ *Milliyet Gazetesi*, 27 Nisan 1963, s. 1, 7.

³⁵⁷⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 24 Nisan 1963, s. 1, 5.

aleyhtarı faaliyetlerin karşısında meclislerin yeter derecede hassas davranmadıkları belirtilmiştir. Tigrel, Mucip Ataklı'nın hukuki ihtilalden bahsederek siyasi partilerin kapatılmasını istediğini ve buna karşı da gerekli reaksiyonun gösterilmediğini belirtmiştir³⁵⁷⁹.

Nezarete alınan beş deniz subayı, 19 Mayıs 1963'te serbest bırakılmıştır³⁵⁸⁰. Talat Turhan, tahliyelerinin 20/21 Mayıs olayları nedeniyle geciktiğini, tutukluluk halinin 5 Eylül 1963'e kadar sürdüğünü belirtmiştir³⁵⁸¹. "Genç Kemalistler Ordusu" adlı gizli örgüt kurmaktan sanık 9 subay, askeri mahkeme tarafından yargılanmıştır. 21 Ekim 1964'te 9 subaydan 5'i çeşitli cezalara çarptırılmış ve ordudan ihraç edilmiştir. 4 subay ise beraat etmiştir³⁵⁸². Genç Kemalistler Ordusu adlı örgüt de ordu içerisinde kurulmuş darbe taraftarı birçok örgütten sadece birisidir. Yapılan tahlillerde bu örgütün diğer darbe örgütlerinden esinlendiği ve aralarında da önemli bir bağlantının olduğu anlaşılmıştır.

3.7.14. 20- 21 Mayıs Darbe Teşebbüsü/ Talat Aydemir'in İkinci Darbe Girişimi

22 Şubat sonrasında cunta örgütlerinin birleşmemesi üzerine Talat Aydemir ve yakın arkadaşları yeni bir darbe girişimi için harekete geçmişlerdir. Çengel yöntemi ile birliklerde teşkilatlanmaya çalışmışlar, birliklere verilen görevler de bu süreçte planlanmıştır³⁵⁸³. 1963 yılı Mayıs ayında Başbakan İsmet İnönü, vaziyetin çok vahim ve kritik olduğunu belirtmiş, üç dört gün içinde Türkiye'de mühim olayların olabileceğini belirtmiştir. Bu da bize cunta faaliyetlerinden hükümetin haberdar olduğunu göstermektedir³⁵⁸⁴. Bunda 20- 21 Mayıs darbe girişimi öncesinde darbecilerin birçok şeyi açıktan açığa konuşmalarının etkili olduğu söylenebilir³⁵⁸⁵.

22 Şubat'tan sonra emekliye sevk edilen Talat Aydemir ve arkadaşları, teşkilatlanma kapsamında Harp Okulu öğrencilerine de çengel atmışlardır. Bu çerçevede; 9. bölükten Önder Aydınlı, 12. Bölükten Nezih Fırat ve Ramazan Öztürk

³⁵⁷⁹ *Milliyet Gazetesi*, 15 Mayıs 1963, s. 1.

³⁵⁸⁰ *Milliyet Gazetesi*, 20 Mayıs 1963, s. 1.

³⁵⁸¹ Turhan, *12 Mart Cezaevinden Mektuplar*, s. 143- 144.

³⁵⁸² *Milliyet Gazetesi*, 22 Ekim 1964, s. 1, 7.

³⁵⁸³ Aydemir, *Hatıratım*, s. 193- 194.

³⁵⁸⁴ *Milliyet Gazetesi*, 15 Mayıs 1963, s. 1.

³⁵⁸⁵ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 185.

isimli öğrencilerle doğrudan temas kurulduğu belirtilmiştir. Bunların da kendilerine yakın gördükleri Zihni Çetiner, Osman Yetkin ve Erol Ege isimli öğrenciler vasıtasıyla darbe fikirlerini yaymaya çalıştıkları anlaşılmıştır³⁵⁸⁶. 22 Şubatçılar, yeni bir darbe için hazırlıkları yapmışlar, planı da hazırlamışlardır. Bu kapsamda; Kara Harp Okulunun, Zırhlı Birlikler Okulunun, 229. Piyade Alayının, Muhafız Alayı Süvari Grubunun, Genelkurmay Kışla Kumandanlığının, 28. Tümen Topçu Kumandanlığının, Merkez Kumandanlığı Trafik Kıtasının, Jandarma Okulu ve Muhafız Taburunun, Ordu Donatım Başkanlığı Ana Depolar Muhafız Taburunun neler yapacağı planlanmıştır³⁵⁸⁷.

Darbe planını hazırlayan Aydemir, 20- 21 Mayıs gecesi saat 23.30'da darbenin başlatılmasına bizzat karar vermiştir. Darbe için parola; “Harbiyeli”, işaret ise; “aldanmaz” olarak belirlenmiştir. Talat Aydemir liderliğindeki 20- 21 Mayıs darbe girişiminde Turgut Alpagut, Bahtiyar Yalta, Mustafa Pakoba, Tevfik Ünlüer ve Hakkı Sümer ihtilal karargahı olarak belirlenen Harp Okulu'nda bulunmuşlardır³⁵⁸⁸. Aydemir, 21 Mayıs'ın hazırlıklarında en güvenilir üç arkadaşı olarak; Fethi Gürcan, Rıfki Ertem ve İlhan Baş'ın isimlerini saymıştır³⁵⁸⁹. Aydemir, 20 Mayıs günü normal hayatına devam ettiğini, 22 Şubatçıların çay ocağı olarak bilinen Zafer Anıtı karşısındaki Zafer Çay Bahçesine gittiğini, orada karşılaştığı arkadaşlarıyla sohbet ettiğini, bazı kişilere o gün olacak durumu bildirdiğini belirtmiştir³⁵⁹⁰.

Kurmay Albay Yaşar Başaran'dan aldığı emirle 21 Mayıs 1963 günü yedi maddelik darbe bildirisini ilk kez Üsteğmen İlhan Baş, saat 00.12'de okumaya başlamıştır³⁵⁹¹. Baş, bildiriye; “Dikkat Dikkat! şimdi Türk Silahlı Kuvvetleri İhtilal Genel Karargahının bildirisini dinleyeceksiniz” cümlesiyle başlamıştır. Tebliğde, Atatürk ilkelerine vurgu yapılmış ve Büyük Millet Meclisi ile onun hükümetlerinin Anayasa ve kanunları hiçe sayarak, partizanca hareket ettikleri; ekonomik, sosyal ve politika hayatını felce uğrattıkları belirtilmiştir. Millet ve devletin bekasının tehlikeye düştüğü belirtildikten sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareye el koyduğu belirtilmiştir. Tebliğde, Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu'nun feshedildiği, siyasi partiler ile siyasi derneklerin kapatıldığı ve siyasi faaliyetlerin yasaklandığı ifade

³⁵⁸⁶ Aydemir, *Hatıratım*, s. 212.

³⁵⁸⁷ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 349- 354.

³⁵⁸⁸ Aydemir, *Hatıratım*, s. 200- 202.

³⁵⁸⁹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 159.

³⁵⁹⁰ Aydemir, *Hatıratım*, s. 171.

³⁵⁹¹ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 194; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 422.

edilmiştir. Uluslararası antlaşmalara sadık kalınacağı belirtilmiş, herkesin can ve mal emniyetinin güvenlik güçlerine ait olduğu vurgulanmıştır. Tebliğ, Türk Silahlı Kuvvetleri İhtilal Genel Karargahı adına Talat Aydemir ismiyle duyurulmuştur³⁵⁹².

21 Mayıs 1963 gecesinde radyoda okutulan bildiriye soran İsmet İnönü, başlarında kimin olduğunu sormuştur. Talat Aydemir isminden sonra İsmet İnönü şunları söylemiştir; “Maskaralar! Radyoya baskın yaptılar. Küçük bir gruptur. Gösteririm, ben onlara...”³⁵⁹³ 21 Mayıs 1963’te Başbakan İnönü, Genelkurmay Başkanlığına gelmiş ve burada radyodan gelen görevlilere radyo kaydı aldırılmıştır. Başbakanın isteği üzerine Genelkurmay Başkanı için de bir konuşma hazırlanmıştır. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, bu konuda Celil Gürkan’a görev vermiştir³⁵⁹⁴.

28. Tümen Kurmay Başkanı Yarbay Ali Elverdi, Harbiyeli öğrencileri tek tek aşarak Radyoevi’ni ele geçirmiştir. Elverdi, karşılaştıkları erlere kandırıldıklarını da söylemiştir³⁵⁹⁵. Bu olayı Ali Elverdi şu şekilde anlatmıştır; “Demokrasiyi kurtarmak için kellemi koltuğuma alıp, tek başıma radyo evine girmiş bir kimseyim”³⁵⁹⁶. Radyodan yaptığı açıklamada Ali Elverdi, şunları söylemiştir; “Bundan evvel yapılan üç buçuk tane çapulcunun sergüzeştçe hareketi idi. Bu harekete son verilmiştir.” Ali Elverdi, Türk Ordusu’nun demokrasinin aşığı olduğunu, milli iradenin bekçisi olduğunu, kanlarını ve canlarını vermeye hazır olduklarını belirtmiştir. Aralıklarla yapılan yayınlarda hükümetin işbaşında olduğu, Genelkurmay Başkanı ve diğer komutanların görev başında buldukları belirtilmiştir³⁵⁹⁷.

Ali Elverdi, 21 Mayıs olaylarını anlatırken EMASYA (Emniyet, Asayiş, Sabotaj) planından bahsetmiştir. Elverdi, EMASYA’nın ihtilale karşı gelmek için yapılan bir plan olduğunu belirtmiştir. Radyoevi’nde 56 dakika durmadan mikrofon başında olduğunu belirten Elverdi, anonslar yaptığını ve zaman zaman da plak çaldığını belirtmiştir. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’ı da aradığını belirten Elverdi, EMASYA planını bütün Türkiye’de uygulattığını ifade etmiştir³⁵⁹⁸.

³⁵⁹² Aydemir, *Hatıratım*, s. 172- 173; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 423- 424.

³⁵⁹³ Toker, *İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 124.

³⁵⁹⁴ Gürkan, *12 Mart’a Beş Kala*, s. 269- 270.

³⁵⁹⁵ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 199; Elverdi, *Bu Vatana Kastedenler*, s. 93.

³⁵⁹⁶ Elverdi, *Bu Vatana Kastedenler*, s. 5, 47- 48.

³⁵⁹⁷ Aydemir, *Hatıratım*, s. 174- 176; Elverdi, *Bu Vatana Kastedenler*, s. 94; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 122.

³⁵⁹⁸ Elverdi, *Bu Vatana Kastedenler*, s. 89, 95.

21 Mayıs günü saat 02.20'de Radyoevi ikinci kez darbeciler tarafından işgal edilmiştir. Radyoda bu sefer Üsteğmen Erol Dinçer'in sesi duyulmuştur. Ali Elverdi ise, Harp Okulu'na götürülmüştür³⁵⁹⁹. Erol Dinçer'in Türk Silahlı Kuvvetleri İhtilal Karargahı adına okumuş olduğu iki numaralı tebliğde, 21 Mayıs 1963 günü ilk dakikadan itibaren darbe için verilmiş olan parolayı bilmeyen hiçbir vatandaşın sokağa çıkmaması, aksi halde ateş edileceği belirtilmiştir. Aynı tebliğde İstanbul ve Ankara'da Örfi İdarenin ilan edildiği belirtilmiştir. İhtilalcilerin tekrar radyoyu ele geçirmesi üzerine hükümet, Etimesgut'tan yayını kesmiş ve buradan anons yapmaya başlamıştır. Bu sırada Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay bir konuşma yapmıştır. Sunay, Türk Silahlı Kuvvetlerin hükümetin emrinde olduğunu belirtmiş ve Talat'ın üç beş adamının hüsrana uğrayacağını, maceraperestlerin başarılı olamayacağını ve cezalandırılacaklarını belirtmiştir. Bu konuşmadan sonra kıta komutanlarında bir çözülme gerçekleşmiştir. Aydemir, radyonun ne kadar kuvvetli bir silah olduğunu anlamış ve mağlubiyetinin tek nedeni olarak radyoyu göstermiştir³⁶⁰⁰. İstanbul'da da Birinci Ordu Komutanı Korgeneral Refik Yılmaz, yayınladığı bildiriye Anayasaya ve hükümete sadık olarak görevinin başında olduğunu belirtmiştir³⁶⁰¹.

Hükümet darbesine girişen asiler üzerine, Eskişehir'de bulunan Muhsin Batur'un hazırlamış olduğu bildirimler atılmış ve hava kuvvetlerinin hükümete sadık olduğu belirtilerek gençlerin hareketi durdurmaları istenmiştir³⁶⁰². Bu arada Talat Aydemir'in ayarlamış olduğu dört adet F-100 uçağının 21 Mayıs gecesi Genelkurmay ve Hava Kuvvetleri binalarını taraması üzerine³⁶⁰³, Mürted Hava Üssü'nden aynı gün saat 05.30'da havalanan iki jet uçağı, Harp Okulu üzerinde alçak dalışlar yapmaya ve makinalı silahlar ile yolları taramaya başlamıştır. Uçakların bu dalışı, Harp Okulu'ndaki darbecileri tesirsiz hale getirmiştir³⁶⁰⁴. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, bir bildiri yayınlayarak havada uçan jetlerin hükümetin emrinde vazife beklediklerini belirtmiştir. Sunay ayrıca, yolunu şaşırması Harbiyelilerin ve yanlış yolda olan azınlığın derhal

³⁵⁹⁹ *Tercüman Gazetesi*, 21 Mayıs 1963, s. 1; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 201-202; Aydemir, *Hatıratım*, s. 176; Erol Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 66.

³⁶⁰⁰ Aydemir, *Hatıratım*, s. 177; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, Milli Ülkü Yayınevi, Konya 1966, s. 456.

³⁶⁰¹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 457.

³⁶⁰² Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 126; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 208.

³⁶⁰³ Aydemir, *Hatıratım*, s. 178- 179.

³⁶⁰⁴ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 228; *Son Havadis Gazetesi*, 21 Mayıs 1963, 3. Baskı, s. 1, 5.

kışlarına dönmelerini ve silahlarını bırakmalarını emretmiştir³⁶⁰⁵. 21 Mayıs sabahı saat 06.30'da hükümet kuvvetleri Harp Okulu'nu kuşatmışlardır. Teslim olmak istemedikleri için yanında Galip Gültekin, Mustafa Pakoba, Hakkı Sümer, Tevfik Ünlüer, Atilla Altugan, Harbiyeli birkaç kişi ve muhafızı Erol Ege ile birlikte Talat Aydemir, nizamiyeden çıkmışlar ve Dikmen'e doğru yürümeye başlamışlardır. Dikmen üzerinde bir fundalıkta oturduklarını belirten Aydemir, havada ve karada kendilerini aradıklarını ancak göremediklerini ve saat 08.00'e kadar orada bulduklarını belirtmiştir³⁶⁰⁶. Hükümetle Genelkurmayın birlikte hareket etmesi sonucu, 21 Mayıs 1963 günü sabaha doğru hareket bastırılmış ve Harbiyeliler de teslim olmaya başlamıştır³⁶⁰⁷. 22 Şubatçılar, Ankara'dakinin aksine İstanbul'da tam bir başarısızlığa uğramış ve hareket planı uygulanamamıştır³⁶⁰⁸.

21 Mayıs sabahında teslim olmaya karar verdiklerini belirten Talat Aydemir, bir taksiye binerek Dikmen'den eve doğru hareket ettiklerini, askeri barikatları aşarak önce Hakkı Sümer'i, Tevfik Ünlüer'i ve Münip Tepeci'yi evlerine bıraktıktan sonra Mustafa Pakoba'nın evine gittiklerini ve aileleriyle kucaklaştıklarını belirtmiştir. Kahve içtiklerini ve saat 12.00'ye kadar uyduklarını belirten Aydemir, öğleyin polislerin Pakoba'yı tutuklamak için geldiklerinde kendisinin de "askerlere teslim edilmemek" şartıyla polisler teslim olduğunu belirtmiştir³⁶⁰⁹.

20- 21 Mayıs 1963 olayları nedeniyle bir havacı albay, bir binbaşı, iki Harp Okulu öğrencisi ve dört er olmak üzere toplam sekiz kişi hayatını kaybetmiştir. Aralarında yüksek rütbeli general ve subayların da bulunduğu 26 kişi ise yaralanmıştır. Bu olaylarda birçok askeri araç da hasara uğramıştır³⁶¹⁰. 21 Mayıs olaylarında hayatını kaybedenlerden beşi, 23 Mayıs'ta yapılan törenle Anıtkabir'e defnedilmiştir³⁶¹¹. 20- 21 Mayıs olaylarında 20 emekli subay nezaret altına alınmıştır. 14'lerden Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal ve Fazıl Akkoyunlu da sorgulanmak üzere

³⁶⁰⁵ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 462.

³⁶⁰⁶ Aydemir, *Hatıratım*, s. 179- 180.

³⁶⁰⁷ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 134; *Milliyet Gazetesi*, 21 Mayıs 1963, s. 1.

³⁶⁰⁸ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 412- 413.

³⁶⁰⁹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 180; *Tercüman Gazetesi*, 22 Mayıs 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1963, s. 1.

³⁶¹⁰ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 468; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 119; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 39; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 230; Kılınc, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 67; *Milliyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1963, s. 1.

³⁶¹¹ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 232; *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Mayıs 1963, s. 1.

Emniyet Müdürlüğü'ne getirilmiştir³⁶¹². 21 Mayıs olaylarından sonra tutuklanmalarına rağmen, iki ihtilalci grup olan 14'lerden Türkeş grubu ve Kabibay grubu 21 Mayıs olaylarında fiilen yer almamışlardır³⁶¹³. Bu arada olaylara katılan Harp Okulu öğrencilerinin okulla ilişkileri kesilmiştir³⁶¹⁴. 20- 21 Mayıs olayları nedeniyle Bakanlar Kurulu; Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan etmiştir³⁶¹⁵. Bir ay süreyle ilan edilen sıkıyönetim, İzmir'de beş ay devam ederken Ankara ve İstanbul'da, 21 Temmuz 1964'e kadar sürmüştür³⁶¹⁶.

Bu arada Başbakan İsmet İnönü'nün mesajı, 21 Mayıs sabahı saat 07.00'de yayınlanmıştır. Bu mesajda İnönü, bir kısım Harbiyelilerin fırsatçılara uyarak devlet merkezinde tecavüze geçtiklerini belirtmiştir. Kara, Hava, Deniz ve Jandarma ile bütün Silahlı Kuvvetlerin hazır ve meşru hükümetin emrinde olduklarını belirtmiştir. İnönü, hükümetin asayişe hakim olduğunu ve endişe edecek bir tehlikenin kalmadığını belirtmiştir³⁶¹⁷. Başbakan İnönü, 22 Şubat olaylarından sonra darbecileri “sergüzeştçiler” olarak nitelemiş, 20- 21 Mayıs darbecilerini ise “şerefsiz sergüzeştçiler” olarak tanımlamıştır³⁶¹⁸. Başbakan İnönü, Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmada, Silahlı Kuvvetlerin Anayasa'yı koruduğunu belirtmiştir³⁶¹⁹.

22 Şubat ve 21 Mayıs'a teşebbüs eden Talat Aydemir ve arkadaşlarıyla ilgili olarak; asiler, isyancılar, masum mektep talebelerini aldatanlar, çapulcular, Talat'ın üç buçuk adamı, şerefsiz sergüzeştçiler gibi ifadeler sıralanmıştır³⁶²⁰. Talat Aydemir ise, ihtilalcilikleri ile ilgili şunları aktarmıştır; “Bizler ihtilalci idik. Ama kana, cana susamış ihtilalci değildik. Kardeş kanı dökmek için ayağa kalkmamıştık. İsteseydik gerek 22 Şubat'ta ve gerekse 21 Mayıs 1963'te Ankara'da taş üstünde taş bırakmaz, derya gibi de kan akıttırdık³⁶²¹.”

³⁶¹² *Milliyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1963, s. 1.

³⁶¹³ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 183, 335.

³⁶¹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 16 Ekim 1963, s. 1.

³⁶¹⁵ BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 170.26.7; *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mayıs 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1963, s. 1; Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, s. 96; *TBMMTD*, 22 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 30; *TBMMTD*, 22 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 40.

³⁶¹⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 234; Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, s. 108.

³⁶¹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 21 Mayıs 1963, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 21 Mayıs 1963, 3. Baskı, s. 1.

³⁶¹⁸ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 468- 469.

³⁶¹⁹ *Milliyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1963, s. 1; Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, s. 98.

³⁶²⁰ Aydemir, *Hatıratım*, s. 281; *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1963, s. 1.

³⁶²¹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 276.

AP ve CKMP, yayınladıkları mesajlarla orduya şükranlarını belirtmişlerdir³⁶²². AP, 22 Şubat ve 20- 21 Mayıs gibi kanun dışı ayaklanma hareketlerine karşı olduğunu belirtmiş, demokratik devlet nizamına olan inancını ve bağlılığını vurgulamıştır³⁶²³. CHP de, 21 Mayıs olaylarını demokratik hukuk devleti düzenini bertaraf ederek sıkı bir otoriter idare kurmak isteyenlerin ortaya çıkardığını belirtmiştir. Bu buhranın TSK'nın azmi sayesinde önlendiği ifade edilmiştir³⁶²⁴. Süleyman Demirel de, iki silahlı ayaklanmanın bastırılmış olmasının demokrasiye giden yolun açılmasında önemli olduğunu belirtmiştir³⁶²⁵.

20- 21 Mayıs 1963 olayları nedeniyle Almanya Federal Cumhuriyetinin Ankara Büyükelçisi Gebhardt V. Walther, 22 Mayıs 1963'te Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup göndermiştir. Vatanın kurtarılmış olması nedeniyle İnönü'ye tebriklerini aktaran Walther, tarihte göstermiş olduğu başarıya bu başarının muhteşem bir şekilde eklendiğini belirtmiştir. Walther, Türk Ordusu'nun tek bir insan gibi devlet başkanının arkasında yer almış olmasının önemli bir olay olduğunu vurgulamıştır³⁶²⁶. İsmet İnönü de Büyükelçiye cevabi bir mektup göndermiştir. Nazik mektuptan dolayı teşekkür eden Başbakan, 20- 21 Mayıs olaylarının üzüntü verici olduğunu ancak, demokratik rejimi ve Anayasa nizamını devam ettirmek ve her türlü tecavüze karşı koruma konusunda Türk Milleti'nin ve ordusunun birlik ve azmini bir kez daha ortaya koyduğundan bahsetmiştir. Geride kalan bu acı olaylarla Türk Milleti'nin ancak demokratik düzen içinde kalkınacağına olan tam inancın yeni bir delili olduğuna işaret etmiştir³⁶²⁷.

Talat Aydemir'in önderliğinde isyancıların 21 Mayıs'ta yeniden darbe girişiminde bulunduğunu belirten New York Times, Cevdet Sunay'ın radyodan askeri akademi öğrencilerinin ve diğer küçük grupların evlerine dönmelerini, aksi durumda havadan uçaklarla vurulacaklarını açıkladığını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in de isyancılar için "birkaç maceraperest" tanımlaması yaptığına vurgu

³⁶²² *Tercüman Gazetesi*, 22 Mayıs 1963, s. 1.

³⁶²³ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu'nun Faaliyet Raporu (27.11.1962- 27.11.1964)*, s. 21- 22.

³⁶²⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, s. 59; *Yön Gazetesi*, 29 Mayıs 1963, Yıl: 2, Sayı: 76, s. 5.

³⁶²⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 4.

³⁶²⁶ BCA, Dosya: E4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 63.392.16, 2- 3.

³⁶²⁷ BCA, Dosya: E4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 63.392.16, 1.

yapmıştır³⁶²⁸. Le Monde gazetesi ise, 21 Mayıs olaylarında Albay Talat Aydemir'in yanında Harp Okulu öğrencileri ile 50 kadar subay bulabildiğini belirtmiştir. Askeriyenin çoğunluğu, zırhlı birlikler ve hava kuvvetlerinin İnönü hükümetinden yana saf tuttıkları belirtilmiştir³⁶²⁹.

Tabii Senatör Suphi Karaman, 21 Mayıs olaylarıyla ilgili bir konuyu 15 Aralık 1964'te Bütçe ve Plan Karma Komisyonunda Başbakanlık bütçesi görüşülürken gündeme taşımıştır. Karaman, Milli Emniyet Hizmetlerine yönelttiği soruda, 18 Mayıs 1963'te İstanbul'daki Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilatı elemanlarına 20- 21 Mayıs günü bir hükümet darbesi yapılacağına dair bir haberin geldiğini ve bunun Ankara'ya ulaştırılıp ulaştırılmadığı ve Ankara'daki teşkilatın da bu konuyu hükümete ulaştırıp ulaştırmadığını sormuştur. Karaman ayrıca, Milli Emniyet Hizmetleri Başkanının 19 Mayıs 1963'te bir vazife dolayısıyla Tahran'a gittiğini ve bir hafta burada kaldığını belirtmiş, bu konunun 20- 21 Mayıs olaylarıyla bağlantılı olup olmadığını sormuştur³⁶³⁰.

20- 21 Mayıs olayları TBMM'de yapılan konuşmalarla değerlendirilmiştir. Burada yapılan konuşmalarda birçok hatip, 21 Mayısçıların cezalandırılmasını istemişlerdir³⁶³¹. Niğde Milletvekili Asım Eren'in 20- 21 Mayıs 1963 isyan hareketinde TBMM'ye bir taarruz veya herhangi bir işgalin vuku bulup bulmadığına dair 22 Mayıs 1963'te Millet Meclisi Başkanına sormuş olduğu soruya, 23 Ağustos 1963'te cevap verilmiştir. Bu cevaba göre, TBMM'nin bir tecavüze veya işgale uğramadığı, ancak hadiseler esnasında Meclis'in bazı camlarının kırıldığı, atılan kurşunlardan duvarlarda bazı ufak tefek tahribatların olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, TBMM Muhafız Birliği'nden isyana katılmak ve birliğe ait bazı silahları Harp Okulu öğrencilerine vermekten sanık ve tutuklu bulunan Deniz Üsteğmeni Erol Işıltan ve Piyade Üsteğmeni Kadir Yıldırım adlarındaki subayların Mamak 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmakta oldukları belirtilmiş ve tedbir amacıyla Muhafız Taburunun subaylarının değiştirildiği vurgulanmıştır³⁶³².

³⁶²⁸ *New York Times*, May 21, 1963; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 1. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/116619837?accountid=9645>

³⁶²⁹ *Le Monde*, 22.05.1963; http://www.lemonde.fr/archives/article/1963/05/22/un-putsch-est-ecrase-a-ankara-le-chef-de-la-rebellion-est-arrete_3093157_1819218.html?xtmc=coup_turquie_1962&xtcr=107

³⁶³⁰ *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.18, 1; *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.18, 2; *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.18, 3; *Milliyet Gazetesi*, 16 Aralık 1964, s. 1.

³⁶³¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mayıs 1963, s. 1.

³⁶³² *MMTD*, 23 Ağustos 1963, Birinci Dönem, Yüz yirmi üçüncü Birleşim, Cilt: 20, s. 355- 356.

21 Mayıs 1963 günü erken saatlerde harekete geçen bazı kuvvetlere süratle karşı koyan ve devlet hakimiyetini bir defa daha sağlayan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne Türk Milleti adına takdir ve şükran duygularının ifade edilmesi için Cumhuriyet Senatosu'nda senatörlerden Sıtkı Ulay, Kazım Orbay, Necati Özdeniz ve arkadaşları tarafından bir önerge verilmiştir. Olaylarda ölenler için üç dakikalık saygı duruşunda da bulunulmuştur³⁶³³.

20- 21 Mayıs 1963 isyan hareketiyle ilgili Başbakan İsmet İnönü, 21 Mayıs günü Cumhuriyet Senatosu'nu bilgilendirmiştir. 20 Mayıs'ı 21 Mayıs'a bağlayan gece Ankara'da meydana gelen demokratik rejime ve meşru hükümete karşı silahlı bir isyan hareketinin meydana geldiğini belirten Başbakan İnönü, hareketin sabah saatlerinde sona erdiğini ve Emekli Albay Talat Aydemir'in öğle saatlerinde yakalandığını belirtmiştir. İsyanın bir avuç asinin Ankara Radyosu'nu ele geçirmesi ve ihtilal beyannamesini yayınlaması ile başladığını belirten İnönü, radyonun Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları tarafından ele geçirilerek önceki beyannamenin tamamen uydurma olduğunu ve bütün birliklerin Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olarak hükümeti desteklediğinin açıklandığını belirtmiştir. Bazı Harp Okulu öğrencilerinin Radyoevi'ne gelmeleri üzerine yayınların Etimesgut'tan kesilerek buradaki vericiden Genelkurmay Başkanlığı'nın bildirilerinin yayınlanmaya başladığını belirtmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir avuç sergüzeştçinin ardına düştüklerini belirten İnönü, sabaha karşı Cumhurbaşkanı Gürsel, Genelkurmay Başkanı Sunay ve kendisinin mesajlarının Türk Milleti'ne yayınlandığını vurgulamıştır. Genelkurmay Başkanlığı ve Başbakanlıkta bakanlar ve komutanlarla toplantı yaptıklarından bahseden İnönü, demokratik rejimin selameti için Ankara, İstanbul ve İzmir'de bir aylık sıkıyönetim ilan edildiğini belirtmiştir. Demokratik rejim ve Anayasa'nın bu imtihandan da başarılı bir şekilde geçtiğini belirten İnönü, Türkiye'de demokratik rejimin ebediyete kadar şerefle yaşayacağını belirtmiştir³⁶³⁴.

Cumhuriyet Senatosu Hatay Üyesi Sabahattin Adalı, 4 Haziran 1963 tarihli oturumda Oslo'da toplanmış olan Avrupa Devletleri Parlamentoları Siyasi Münasebetlerini Tanzim ve İşbirliğini Artırma Komisyonu'ndaki 21 Mayıs 1963 hadisesiyle ilgili kanaatler hakkında bilgilendirme yapmıştır. Adalı, temas etmiş olduğu milletvekili ve senatörlerin 21 Mayıs hadisesini farklı şekillerde tefsir ettiklerini

³⁶³³ *CSTD*, 21 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 11, s. 242.

³⁶³⁴ *CSTD*, 21 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 11, s. 249- 250.

belirtmiştir. Bunlardan birisinin, 21 Mayıs darbe girişiminin Demokrat Partililerin ordunun bir kesimi ile teşriki mesai ederek yapıldığı, diğerinin ise ülkede diktatoryal bir rejimin mevcut olduğu ve bu antidemokratik rejimin ordu tarafından yıkılmak istendiği, bir diğer tefsirin ise 21 Mayıs'ın komünistler tarafından hazırlanmış bir komplo olduğuna dair görüşler olduğudur. Adalı, 21 Mayıs'la ilgili bu yorumlamaların yanlış olduğunu ve 21 Mayıs'ın demokratik nizamı yıkmak ve yerine diktatoryal idare kurmak için hazırlanmış bir macera olduğunu izah ettiğini belirtmiştir. Kendisinin izahı üzerine meslektaşlarının Türkiye'ye bir mesaj gönderdiğini belirten Adalı, Avrupa devletleri senatörleri ve mebuslarının demokrat ve hür dünyanın yaşaması için çalışan insanlar olduklarını ve Türkiye'deki son gelişmelerin de demokratik nizamın başarısı ile neticelenmesinden duydukları memnuniyeti dile getirdiklerini vurgulamıştır³⁶³⁵.

TBMM'nin 22 Mayıs 1963'teki oturumunda 20- 21 Mayıs 1963 gecesini Anayasa düzenini devirmek amacıyla silahlı isyan hareketine girişen maceracılara karşı meşru hükümetin emrinde hareket etmiş olan Türk Silahlı Kuvvetlerin bu hareket esnasında şehit olan mensupları için üç dakikalık saygı duruşunda bulunulmuştur³⁶³⁶. Türk Silahlı Kuvvetlerin bütün mensuplarına selam ve sevgi duygularının belirtilmesine dair dört önerge verilmiştir. Bu önergeler ittifakla kabul edilmiştir³⁶³⁷.

22 Mayıs 1963'te TBMM'de de bir konuşma yapan Başbakan İsmet İnönü, son olaylardaki şehitlerin üzüntülerinin yüreklerde henüz taze olduğunu belirtmiş ve şunları söylemiştir; “Şerefsiz sergüzeştler (bravo sesleri, şiddetli alkışlar) yüzünden bu topraklarda medeni ve demokratik nizamın davacısı olanların yüreklerinde açılan yara büyüktür. Devletimizin milletler ailesinde itibarının ve yüksek menfaatlerinin zarar görmesi ihtimali vatandaşlarımıza hüznün vermiştir. Bu esef verici şartlara rağmen, demokratik rejim davası ve buna bağlı olan memleket geleceği ve devletin itibarı, çetin bir imtihandan başarı ile çıkmıştır. (sürekli alkışlar) Daha sağlam çıkmıştır. Bunu Büyük Meclis'e arz etmekte acılarımızın tesellisini buluyorum.” Başbakan İnönü, hükümete karşı olanların aslında rejime karşı tertiplere girdiğini belirtmiş ve 20- 21 Mayıs'taki olayları “vatan aleyhtarı şerefsiz ayaklanma” şeklinde açıklamıştır³⁶³⁸.

³⁶³⁵ *CSTD*, 4 Haziran 1963, Birinci Dönem, Yetmiş birinci Birleşim, Cilt: 11, s. 386.

³⁶³⁶ *TBMMTD*, 22 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 27.

³⁶³⁷ *TBMMTD*, 22 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 28- 29.

³⁶³⁸ *TBMMTD*, 22 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 31- 32.

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala da 22 Mayıs 1963'te TBMM'de yapmış olduğu konuşmada şunları belirtmiştir; “20 Mayıs'ı 21 Mayıs'a bağlayan gece, içleri ihtiras dolu bir avuç sergüzeştçinin giriştiği macera; asil ve kahraman Türk Silahlı Kuvvetleri'nin çelik pençesinde can vermiş, bu vefalı milleti ve şu mübarek vatani felaketsürüklemek isteyenlerin menfur niyetleri kahhar bir şekilde ezilmiştir. Kendi eseri olan Anayasa nizamını ve Atatürk emaneti milli hakimiyet rejimini korumak yolunda ordumuzun ne derece kararlı ve azimli olduğunun parlak bir delili olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin davranışını, büyük Türk Milleti'nin ordusu ile ne kadar iftihar etse yeri ve değeri olduğunun aşikar bir delili sayıyor ve şanlı Silahlı Kuvvetlerimize yürekten şükranlarımızın bir kere daha ve Yüce Heyetiniz huzurunda arzını şerefli bir borç telakki ediyoruz³⁶³⁹.”

Cumhuriyet Senatosu tabii senatörler adına Mehmet Özgüneş, 22 Mayıs 1963'te TBMM'de bir konuşma yapmıştır. Türk Silahlı Kuvvetlerin kendi asil varlığına yaraşır bir şekilde şehitler vererek Anayasa nizamını bir kere daha koruduğunu belirten Özgüneş, demokratik hukuk nizamına bağlılığını bir kere daha ispatladığını vurgulamıştır. 27 Mayıs'tan beri dar görüşlü politikacıların 27 Mayıs'ın asil mana ve mahiyetini anlamaktan uzak davrandığını belirten Özgüneş, 27 Mayıs aleyhine gizli ve açık konuşmaların, davranışların artık son bulmasını istemiştir. Özgüneş, mevcut nizamın temelinde 27 Mayıs'ın bulunduğu asla unutulmaması gerektiğini vurgulamıştır³⁶⁴⁰.

22 Şubat darbe girişiminin başarısız olması nedeniyle, yeni bir darbe girişimine yeltenen 22 Şubatçılar, 21 Mayıs'ta yeniden ve kesin olarak başarısızlığa uğramıştır. Bu tarihten sonra 21 Mayıs'ta başarısız olanlar “21 Mayısçılar” olarak anılmaya başlanacaktır. Aslında, 22 Şubat başarısızlığından sonra ikiye bölünen 22 Şubatçılardan başka 14'ler, 11'ler ve Genç Kemalistler Ordusu gibi cuntacı örgütlerin yeni bir darbe niyetinde oldukları ve çeşitli faaliyetler yürüttükleri bilinmektedir. Hatta birleşme çabaları neticesiz kalmış ve en sonunda Talat Aydemir liderliğindeki 22 Şubatçıların acele etmeleri hem başarısız olmalarına neden olmuş hem de tamamen deşifre olarak diğer cuntacı teşkilatların kanuni takibattan kurtulmalarına yardımcı olmuştur. 21 Mayıs başarısızlığı ordu içerisindeki cuntacıları bir süre bu tür faaliyetlerden uzak tutsa da,

³⁶³⁹ *TBMMTD*, 22 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 33.

³⁶⁴⁰ *TBMMTD*, 22 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 2, s. 34.

1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren ordu içerisindeki cunta faaliyetleri yeniden hızlanmıştır.

3.7.15. 21 Mayıs'ın Yargılanması ve İdamlar

21 Mayıs olaylarında 106'sı Ankara'dan ve 45'i de İstanbul'dan olmak üzere toplam 151 kişi tutuklanmıştır. Bunlardan başka 1459 Harp Okulu öğrencisi de tevkif edilmiştir³⁶⁴¹. 21 Mayıs olayları sanıklarının yargılanmasına Mamak Muhabere Okulu'ndaki 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde 7 Haziran 1963'te başlanmıştır³⁶⁴². İddianamede; 20- 21 Mayıs olayları ile Anayasa'nın taşıyıcı ve ilgilene çalışıldığı belirtilmiş, vatan ve millet sevgisinden yoksun kimseler tarafından Harp Okulu öğrencilerinin aldatıldığı belirtilmiştir³⁶⁴³. 20- 21 Mayıs olayları nedeniyle sanık olarak bulunan 1459 kişiden oluşan Harp Okulu öğrencilerinin yargılanmasına ise 13 Haziran 1963'te 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başlanmıştır. Savcı, sanıklar hakkında 5- 15 yıl arasında ağır hapis cezası istemiştir³⁶⁴⁴. 20- 21 Mayıs olaylarına karışanların yargılamaları, görevlendirilen subaylar tarafından sürekli olarak takip edilmiş ve not alınması sağlanmıştır³⁶⁴⁵.

21 Mayıs olaylarına doğrudan karışanlar yanında dolaylı olarak bağlantılı olanlar da bu yargılamalarda yerlerini almıştır. Bu kapsamda 14'lerden Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rifat Baykal, Fazıl Akkoyunlu; 22 Şubatçılardan ayrılan Dündar Seyhan, Asım Mutludoğan, Necati Ünsalan, Adnan Çelikoğlu, Selçuk Atakan ve 11'lerden de Halim Mentеш tutuklanmıştır³⁶⁴⁶. 14 Ağustos 1963 tarihli duruşmada Türkeş, Baykal ve Özdağ'ın savunma yaptıkları anlaşılmaktadır. Birinci avukat, Türkeş'in üzerinden çıkan defter ve notların bir ihtilal hazırlığı ile ilgili olmadığını belirtmiştir. Diğer avukat ise 14'lerin bir cemiyet halinde olmadıklarını, Brüksel toplantısında bireysel hareket edeceklerine dair karar aldıklarını belirtmiştir. Türkeş ayrıca, kendisinin 20- 21 Mayıs olaylarına haksız, isabetsiz ve kasıtlı olarak

³⁶⁴¹ Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 469- 470; *Milliyet Gazetesi*, 18 Haziran 1963, s. 1.

³⁶⁴² *Milliyet Gazetesi*, 8 Haziran 1963, s. 1, 7; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 233.

³⁶⁴³ Aydemir, *Hatıratım*, s. 188.

³⁶⁴⁴ *Milliyet Gazetesi*, 14 Haziran 1963, s. 1, 7; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 494; Aydemir, *Hatıratım*, s. 226; Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 104.

³⁶⁴⁵ BCA, Dosya: E3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 59.364.1, 1- 228.

³⁶⁴⁶ Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 202; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 469; Aydemir, *Hatıratım*, s. 202, 207.

karıştırıldığını savunmuştur³⁶⁴⁷. 17 Ağustos 1963 tarihli duruşmada Dündar Seyhan, Alparslan Türkeş, Emin Arat'ın da bulunduğu sanıklar son sözlerini söylemişlerdir³⁶⁴⁸.

Mamak'taki 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi, 20- 21 Mayıs sanıkları hakkında 5 Eylül 1963'te karar vermiştir. Sanıklardan 7'si idama³⁶⁴⁹, 29'u müebbet hapse mahkum edilmiştir. 12 sanık 15 sene, 5 sanık 12 sene, 2 sanık 8 sene, 2 sanık 6 sene, 37 sanık 4 ile 5 sene, 4 sanık 1 sene, 2 sanık 10 ay, 6 sanık 3 ay hapse mahkum edilmiştir. 45 sanığa da beraat kararı verilmiştir. Mahkeme ayrıca, aralarında Tabii Senatör Mucip Ataklı ve Kadri Kaplan'ın da bulunduğu altı kişi hakkında takibata geçilmesine karar vermiştir³⁶⁵⁰. Rıfat Baykal, Muzaffer Özdağ, Alparslan Türkeş, Dündar Seyhan, Fazıl Akkoyunlu, Necati Ünsalan ve Asım Mutludoğan gibi isimler de beraat etmiştir³⁶⁵¹. Talat Aydemir, son oturumda sanıkların yaptıkları konuşmaların salonda bulunanları ve hatta mahkeme heyetini ağlattığını ve gözyaşları içinde celsenin kapandığını belirtmiştir³⁶⁵².

1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından verilen kararlara sanık avukatları itiraz etmiş ve itirazlar Askeri Yargıtay Birinci Ceza Mahkemesi'nde görülmeye başlamıştır³⁶⁵³. Askeri Yargıtay, dört sanığın idamını (Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz ve Erol Dinçer) ve sanıkların cezalarından 54'ünü onaylamış ve 52'sini ise sanıklar lehine bozmuştur. Askeri Yargıtay; Ahmet Gücal, İlhan Baş ve Cevat Kırcı hakkındaki idam cezalarını bozmuştur. 29 müebbet hapis cezasının 15'ini onaylamış, 14'ünü ise bozmuştur. 15 yıllık cezaya çarptırılan 12 mahkumun 8'inin cezası onaylanmış, dördünün cezası ise bozulmuştur³⁶⁵⁴. Askeri Yargıtay tarafından cezaları onaylananlardan 67'si farklı illere gönderilmiştir³⁶⁵⁵.

³⁶⁴⁷ BCA, Dosya: E3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 59.364.1, 19; Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 364- 365; Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 3, 13; Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 145.

³⁶⁴⁸ BCA, Dosya: E3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 59.364.1, 18.

³⁶⁴⁹ İdama mahkum olan isimler şunlardır; Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Erol Dinçer, İlhan Baş, Cevat Kırcı, Osman Deniz ve Ahmet Gücal. İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 253; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 514.

³⁶⁵⁰ BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 301.33.15, 1- 3; *Milliyet Gazetesi*, 6 Eylül 1963, s. 1, 7; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 252- 253; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 253- 255; Aydemir, *Hatıratım*, s. 317; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 513- 514; *New York Times*, Sep 6, 1963; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 4. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/116611260?accountid=9645>

³⁶⁵¹ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 255.

³⁶⁵² Aydemir, *Hatıratım*, s. 305.

³⁶⁵³ *Milliyet Gazetesi*, 8 Ekim 1963, s. 1.

³⁶⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, 1 Kasım 1963, s. 1; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 515.

³⁶⁵⁵ *Tercüman Gazetesi*, 5 Aralık 1963, s. 1.

20- 21 Mayıs olaylarına katılan 1459 Harp Okulu öğrencisinin sorgusu, 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde tamamlanmıştır³⁶⁵⁶. 13 Haziran 1963'te başlayan duruşmalar nihayet, 11 Eylül 1963'te sona ermiştir. 75 öğrenci 4 yıl 2 ay ağır hapse, 91 öğrenci 3 ay hapse mahkum edilmiştir. 1293 öğrenci beraat etmiş ve beraat eden öğrencilerden 763'ü okuldan uzaklaştırılmıştır³⁶⁵⁷. Okullarıyla ilişkileri kesilen öğrenciler için daha sonra özel bir af çıkarılmış ve yükseköğrenim kurumlarına kaydolmaları sağlanmıştır³⁶⁵⁸.

Askeri Yargıtay tarafından idam cezaları onaylanan Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz ve Erol Dinçer'le ilgili bu sefer Meclis'te bir mücadele başlamıştır. Bu kapsamda idam cezalarının müebbet hapse çevrilmesi için Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Erkovan, özel bir af kanunu teklifi vermiştir³⁶⁵⁹. İdam mahkumlarının avukatları da af için Meclis'e müracaatta bulunmuşlardır³⁶⁶⁰. Bu arada cezaların affına dair sanık avukatları tarafından yapılmış olan başvuru, Karma Dilekçe Komisyonunda beşe karşı altı oyla reddedilmiştir³⁶⁶¹.

İdam cezasına çarptırılan dört kişinin cezalarının onaylanmasına dair Millet Meclisi'ndeki görüşmeler 28 Ocak 1964'te başlamıştır. Bu görüşmelerde idam cezalarının onaylanmasını isteyenler olduğu gibi, cezaların affını savunanlar da olmuştur. Bu kapsamda Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Tural, 20- 21 Mayıs 1963 askeri ayaklanmasına katılanların affedilmemesi gerektiğine dair Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'na bir mektup göndermiştir³⁶⁶². Millet Meclisi'nde bir konuşma yapan Osman Bölükbaşı, 20- 21 Mayıs olayları nedeniyle ölüm cezasına çarptırılanların cezalarının müebbet hapse çevrilmesi gerektiğini savunmuştur³⁶⁶³. Konya Milletvekili Kadircan Kafılı da Yassıda neticesinde idam edilen üç kişinin toplum içerisindeki ayrılıkları ve husumeti artırmaktan başka bir işe yaramadığını belirtmiş ve 20- 21 Mayıs olaylarının öncülerini dört kişinin idamı ile ilgili şunları söylemiştir; “Affediniz, af,

³⁶⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, 3 Temmuz 1963, s. 1.

³⁶⁵⁷ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 120; *Milliyet Gazetesi*, 12 Eylül 1963, s. 1, 7; İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 255; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 40; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 520- 521.

³⁶⁵⁸ Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, s. 113; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 68.

³⁶⁵⁹ *Tercüman Gazetesi*, 22 Kasım 1963, s. 1.

³⁶⁶⁰ *Milliyet Gazetesi*, 18 Kasım 1963, s. 1.

³⁶⁶¹ *Tercüman Gazetesi*, 20 Aralık 1963, s. 1.

³⁶⁶² Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 196.

³⁶⁶³ *MMTD*, 28 Ocak 1964, Birinci Dönem, Kırk ikinci Birleşim, Cilt: 26, s. 10- 13.

zaferin zekatıdır. Bu dört mahkumun idam cezalarının müebbet hapse indirilmesi de milli iradenin yerleşmesi zaferinin zekatı olsun. Af büyüklerin şanıdır ve Türkiye’de en büyük varlık ve en büyük kuvvet olan Büyük Millet Meclisi büyük olduğunu bir defa daha göstermelidir³⁶⁶⁴.”

20- 21 Mayıs olaylarına katılan ve yargılama neticesinde dört kişinin idamı ile neticelenen konunun Millet Meclisi’ndeki ilk görüşmeleri, 28 Ocak 1964’te gerçekleşmiştir³⁶⁶⁵. Talat Aydemir, Osman Deniz ve Fethi Gürcan hakkında ölüm cezasının yerine getirilmesi ve Erol Dinçer hakkındaki ölüm cezasının yerine getirilmemesi hakkındaki Kanunun ikinci defa Millet Meclisi’nde görüşülmesine 4 Şubat 1964’te başlanmıştır³⁶⁶⁶. Millet Meclisi’nde yapılan ikinci görüşmede Osman Deniz’in ölüm cezasının yerine getirilmesine dair fıkra, 90 ret, 35 çekimser ve 4 boş oya karşılık, 156 oyla kabul edilmiştir. Böylece Millet Meclisi tarafından yapılan ikinci görüşmeler neticesinde; Talat Aydemir, Osman Deniz ve Fethi Gürcan hakkındaki ölüm cezasının infazı hükmü kabul edilmiş, Erol Dinçer’in ölüm cezasının yerine getirilmesi hükmü kabul edilmemiştir³⁶⁶⁷. Cumhuriyet Senatosunda yapılan ikinci oylamada ise, Talat Aydemir hakkında verilen ölüm cezasının yerine getirilmesi ve Erol Dinçer hakkında verilen ölüm cezasının yerine getirilmemesi hükmü 17 Mart 1964’te kesinleşmiştir. Osman Deniz ve Fethi Gürcan hakkında Cumhuriyet Senatosu, Millet Meclisi’nden farklı bir karar vermesi nedeniyle tekrardan Millet Meclisi’nde görüşülmesi kararı alınmıştır³⁶⁶⁸. Nihayet Cumhuriyet Senatosu, Talat Aydemir’in ölüm cezasının yerine getirilmesine karar verirken; Fethi Gürcan, Osman Deniz ve Erol Dinçer hakkındaki ölüm cezalarının yerine getirilmemesine karar vermiştir. Cumhuriyet Senatosu’nun bu kararı Millet Meclisi’nde 13 Mayıs 1964’te tekrar görüşülmeye başlanmıştır. Böylece Talat Aydemir’in ölüm cezası Cumhuriyet Senatosu tarafından da kabul edilerek kesinleşmiştir. Osman Deniz hakkında Cumhuriyet Senatosu tarafından verilmiş olan cezanın infaz edilmemesi kararı, komisyonca ve Millet Meclisi tarafından onaylanmış ve böylece Osman Deniz’le ilgili karar da kesinleşmiştir. Fethi Gürcan hakkında Cumhuriyet Senatosu’nun vermiş olduğu idamın infaz edilmemesi kararı hem komisyonca hem de Millet Meclisi tarafından kabul edilmemiş ve böylece Gürcan’ın da

³⁶⁶⁴ *MMTD*, 28 Ocak 1964, Birinci Dönem, Kırk ikinci Birleşim, Cilt: 26, s. 18.

³⁶⁶⁵ *MMTD*, 28 Ocak 1964, Birinci Dönem, Kırk ikinci Birleşim, Cilt: 26, s. 46.

³⁶⁶⁶ *MMTD*, 4 Şubat 1964, Birinci Dönem, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 26, s. 254.

³⁶⁶⁷ *MMTD*, 4 Şubat 1964, Birinci Dönem, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 26, s. 269.

³⁶⁶⁸ *CSTD*, 17 Mart 1964, Birinci Dönem, Elli üçüncü Birleşim, Cilt: 19, s. 488.

idam edilmesine karar verilmiştir. Erol Dinçer'in idam cezasının infaz edilmemesi kararı, Cumhuriyet Senatosu tarafından kabul edilmiş ve böylece Dinçer'le ilgili karar da kesinleşmiştir³⁶⁶⁹.

Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu tarafından yapılan uzun tartışmalardan sonra; Talat Aydemir ve Fethi Gürcan hakkındaki idam cezaları onaylanırken; Osman Deniz ve Erol Dinçer hakkındaki idam cezaları onaylanmamıştır. Emekli Kurmay Yarbay Osman Deniz ile Emekli Üsteğmen Erol Dinçer hakkındaki ölüm cezasının yerine getirilmemesine dair kararın kanunun yayımı tarihinde yürürlüğe gireceği belirtilmiştir³⁶⁷⁰.

Fethi Gürcan, 27 Haziran 1964 günü saat 03.30'da Ankara Merkez Cezaevi'nde idam edilmiştir. Gürcan'ın; "kendimi bir çingeneye astırmam" diyerek, sandalyeyi kendisinin tekmelediği belirtilmiştir. Gürcan'ın ayrıca; "eğer mesele bir Fethi Gürcan'ın öldürülmesi ile hallolacaksa bin Fethi Gürcan feda olsun" dediği nakledilmiştir. Talat Aydemir'in idamı da aynı saatte gerçekleştirilecekken, avukatının son anda yapmış olduğu başvuru nedeniyle ertelenmiştir³⁶⁷¹. Talat Aydemir'in avukatları idama karşı son itirazlarını 4 Temmuz 1964'te Askeri Yargıtay'a yapmışlardır³⁶⁷². Askeri Yargıtay'ın itirazı kabul etmemesi üzerine Talat Aydemir, 5 Temmuz 1964'te saat 02.50'de Ankara Merkez Cezaevi'nde idam edilmiştir³⁶⁷³. Aydemir de kendisini cellada astırmamış ve idamdan önce; "memleket için hayırlı olsun, vatan sağ olsun" demiştir³⁶⁷⁴. İlk darbe teşebbüsünden sonra affa mazhar olan Talat Aydemir, ikinci darbe girişiminden sonra affedilmemiştir.

3.7.16. Alparslan Türkeş'in Dernek Kurma Düşüncesi

14'ler grubunun önemli isimlerinden ve 27 Mayıs'ın güçlü albaylarından olan Alparslan Türkeş'in ülkeye döndükten sonra ne yapacağı konusu merak edilmiştir. Bu

³⁶⁶⁹ *MMTD*, 13 Mayıs 1964, Birinci Dönem, Yüz ikinci Birleşim, Cilt: 30, s. 391- 393; *Milliyet Gazetesi*, 24 Haziran 1964, s. 1.

³⁶⁷⁰ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4004606, Kutu No: 4/142, Fihrist No: 4606, s. 4- 5.

³⁶⁷¹ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 269; *Milliyet Gazetesi*, 27 Haziran 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 28 Haziran 1964, s. 1; Kılınc, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 68.

³⁶⁷² *Son Havadis Gazetesi*, 5 Temmuz 1964, s. 1.

³⁶⁷³ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 121; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 134; *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Temmuz 1964, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 6 Temmuz 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 5 Temmuz 1964, s. 1.

³⁶⁷⁴ İsen, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, s. 270; *Milliyet Gazetesi*, 6 Temmuz 1964, s. 1.

konudaki merakı Alparslan Türkeş gidermiş, yaptığı basın açıklamasında “Türkiye Huzur ve Yükselme Derneği” adıyla bir dernek kuracaklarını açıklamıştır. Türkeş, kurulmasına karar verilen derneğin umdelerini şu maddelerle açıklamıştır; “Milliyetçilik, ülkücülük, ilimcilik, toplumculuk, köycülük, halkçılık, gelişmecilik, hürriyetçilik, ahlakçılık, teknikçilik ve endüstricilik³⁶⁷⁵.” İlk gençliğinden beri politika ile ilgilenen Türkeş³⁶⁷⁶, milliyetçiliğin aksiyona geçirilmesini ve temel politika olarak kullanılmasını arzularken, komünizmin de en amansız düşmanı olmuştur³⁶⁷⁷.

Ahmet Er, 27 Mayıs 1963'te kurmayı planladıkları dernek için, 20 Mayıs 1963'te Ankara'da toplandıklarını belirtmiştir³⁶⁷⁸. Türkeş ve arkadaşlarının Ankara'da açmayı düşündükleri derneğin, siyasi bir doktrin derneği olacağı ve sonrasında da siyasi bir parti haline getirileceği belirtilmiştir³⁶⁷⁹. Dernek kurma niyeti, 20- 21 Mayıs olayları nedeniyle amacına ulaşamamıştır³⁶⁸⁰. 20- 21 Mayıs olayları nedeniyle tutuklanan Alparslan Türkeş'in ve arkadaşlarının, 21 Mayısçılarla bağlantıları sorgulanmıştır. Hatta iddianamede, 14'lerin de ihtilal hazırlığı içinde olduğu ve siyasi bir dernek adı altında Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ ve Fazıl Akkoyunlu'nun gizli ittifak içerisinde bulunduğu belirtilmiştir³⁶⁸¹.

Türkeş ve arkadaşlarının ülkeye döndükten sonra boş durmayacakları bilinmektedir. Dernek kurma düşüncesinin 20- 21 Mayıs olayları nedeniyle akamete uğraması, Türkeş ve arkadaşlarını yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu çerçevede, başlangıçta kimi AP'lilerin Türkeş'i AP'ye alma düşüncesi sonuçsuz kalmıştır³⁶⁸². Bir taraftan Türkeş ve arkadaşlarının CKMP'ye katılacağı yönünde bilgiler aktarılırken, diğer tarafta bir parti içerisinde erime düşüncesinden hareketle ayrı bir program yürütecekleri söylenmiştir³⁶⁸³. Hatta Alparslan Türkeş'in 1964 yılı Ekim ayında yaptığı açıklamada, arkadaşlarıyla birlikte “Toplumcu Halk Hareketi Partisi” adıyla bir parti

³⁶⁷⁵ *Milliyet Gazetesi*, 3 Mayıs 1963, s. 1; Örtülü, *Üç İhtilalin Hikayesi*, s. 339.

³⁶⁷⁶ Tanju, *Tepedeki 4 Adam*, s. 89.

³⁶⁷⁷ Alparslan Türkeş gençliğinde, Nihal Atsız'ın yönettiği Orhun dergisine Turancılık ve milliyetçilik üzerine yazı ve mektuplar göndermiştir. Tanju, *Tepedeki 4 Adam*, s. 83, 86, 90.

³⁶⁷⁸ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 191.

³⁶⁷⁹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 195.

³⁶⁸⁰ Türkeş, Baykal ve Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, s. 4- 46.

³⁶⁸¹ Aydemir, *Hatıratım*, s. 195, 207.

³⁶⁸² *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mart 1963, s. 1

³⁶⁸³ *Milliyet Gazetesi*, 6 Ocak 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 20 Şubat 1964, s. 1.

kuracakları vurgulanmıştır³⁶⁸⁴. Bütün bu tartışmalar sonunda Türkeş ve arkadaşları, 1965 yılında CKMP'ye katılacaklardır.

3.7.17. YTP'nin Birinci Büyük Kongresi

27 Mayıs'tan sonra kapatılan DP'nin yerine seçmenlerin tercihte bulunabilecekleri yeni partiler kurulmuştur. Bu partilerden birisi de Yeni Türkiye Partisi'dir. DP'li seçmenlerin YTP'de bir araya gelmesi için mücadele eden parti yöneticileri başarılı olamamışlar, DP'li seçmenlerin önemli bir kısmı AP'de bir araya gelmişlerdir. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, 1962 yılı Mart ayındaki istifasıyla ilgili şunları söylemiştir; “Benim istifam parti içinde uzun zamandan beri devam eden bir siyasi fazilet mücadelesinin sonucunda olmuştur. Siyasi ahlakın olmadığı yerde liderlik yapmanın manası yoktur. Bu bakımdan benim için parti de liderlik de siyasi ahlak yaşadığı ölçüde vardır. Şimdi ikisi de bitmiştir³⁶⁸⁵.” Genel Başkan Alican'ın istifası, YTP Genel İdare Kurulu tarafından kabul edilmemiştir³⁶⁸⁶. Genel Başkan Alican'ın 27 Mart 1962'de tekrar görevine başlayacağı belirtilmiştir³⁶⁸⁷.

AP'den 1963 yılında istifa eden Turhan Kapanlı, Kamuran Evliyaoğlu, Rasim Giray, Ömer Faruk Sanaç ve ihraç edilen Burhan Apaydın ve Mustafa Cahit Akyar YTP'ye girmişlerdir³⁶⁸⁸. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican da bütün DP'lileri YTP'ye davet etmiş ve şunları söylemiştir; “Eski DP'li vatandaşların YTP saflarında toplanmaları, artık zaruret halini almıştır³⁶⁸⁹.” AP ve YTP arasındaki milletvekili ve senatör geçişleri, 1960'lı yıllarda geçerliliğini sürdürmüştür.

YTP'nin Birinci Büyük Kongresi, 20 Mayıs 1963'te Ankara Gölbaşı Sineması'nda başlamıştır. Genel Başkan Ekrem Alican yaptığı konuşmada; “27 Mayıs'ı inkardan vazgeçmek zorundayız” demiştir³⁶⁹⁰. Alican ayrıca, ihtilalden bahsedilen bir memlekette devlet işlerinin yürütülemeyeceğini vurgulamıştır³⁶⁹¹. Birinci Büyük

³⁶⁸⁴ *Milliyet Gazetesi*, 26 Ekim 1964, s. 1.

³⁶⁸⁵ *Milliyet Gazetesi*, 8 Mart 1962, s. 1.

³⁶⁸⁶ *Milliyet Gazetesi*, 15 Mart 1962, s. 1.

³⁶⁸⁷ *Milliyet Gazetesi*, 16 Mart 1962, s. 1.

³⁶⁸⁸ *Milliyet Gazetesi*, 12 Ocak 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 18 Ocak 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 1 Şubat 1963, s. 1;

³⁶⁸⁹ *Milliyet Gazetesi*, 19 Nisan 1963, s. 1.

³⁶⁹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Mayıs 1963, s. 1.

³⁶⁹¹ *Son Havadis Gazetesi*, 21 Mayıs 1963, s. 1, 5.

Kongre’de seçilen YTP’nin yeni Genel İdare Kurulu, ittifakla Genel Başkanlığa Ekrem Alican’ı seçmiştir³⁶⁹².

3.7.18. Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı Seçimi

Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı için 1 Kasım 1963 tarihinde seçimler gerçekleştirilmiştir. Yedinci tur oylama yapılmasına rağmen, herhangi bir aday üstünlük sağlayamamış ve seçimler sonraya bırakılmıştır³⁶⁹³. Cumhuriyet Senatosu Üyesi Suad Hayri Ürgüplü, 4 Kasım 1963’te yapmış olduğu konuşmada 11 turdur devam eden başkanlık seçimlerinde sonuç alınamaması üzerine, arkadaşlarından kendisine oy vermemelerini istemiştir³⁶⁹⁴. Nihayet Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı için, 6 Kasım 1963’te yapılan 35. tur oylamaya 146 üye katılmış ve bu oylama neticesinde AP Balıkesir Senatörü Enver Aka, 95 oyla başkan seçilmiştir. Kazım Orbay 29 oy, Suad Hayri Ürgüplü 17 oy alırken 5 oy da boş çıkmıştır³⁶⁹⁵.

3.7.19. 17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri

1954 yılından beri yapılmayan muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimlerinin yapılması, koalisyon hükümetinin gündemine alınmıştır³⁶⁹⁶. İçişleri Bakanı Sahir Kurutluoğlu yaptığı açıklamada; köy, mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti ile belediye ve umumi meclis seçimlerinin geciktirilmesinin seçimlere ait kanunların yeniden düzenlenmesi zarureti nedeniyle olduğunu belirtmiştir³⁶⁹⁷. Başbakan İsmet İnönü de Ankara Gazeteciler Cemiyeti’nde 19 Mart 1963’te yaptığı toplantıda, Adalet gazetesinin mahalli seçimlerin gecikmesinin AP karşısında CHP’nin yenileceği kanaatinin etkili olduğu yönündeki soruya, böyle bir sebebin bulunmadığını belirtmiştir³⁶⁹⁸.

Mahalle muhtarları, ihtiyar heyetleri ve belediye kanunundaki bazı maddelerin değiştirilmesine dair öneriler sırasında konuşan Hüdai Oral, demokrasinin şahıs veya zümrelerin keyfi idarelerine karşı duyulan infialin ve nefretin bir ifadesi olduğunu

³⁶⁹² *Son Havadis Gazetesi*, 28 Mayıs 1963, s. 5.

³⁶⁹³ *CSTD*, 1 Kasım 1963, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 16, s. 6.

³⁶⁹⁴ *CSTD*, 4 Kasım 1963, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 16, s. 16.

³⁶⁹⁵ *CSTD*, 6 Kasım 1963, Birinci Dönem, Beşinci Birleşim, Cilt: 16, s. 43; *Milliyet Gazetesi*, 7 Kasım 1963, s. 1.

³⁶⁹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 19 Ocak 1962, s. 1.

³⁶⁹⁷ *CSTD*, 11 Eylül 1962, Birinci Dönem, Seksen birinci Birleşim, Cilt: 4, s. 529.

³⁶⁹⁸ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 5.

belirtmiştir. Oral, iktidarın muayyen ve mahdut bir zümre tarafından istimaline müncer olan seçim sistemlerinin, hürriyetlerin mahvına ve istibdadın teessüsüne yol açabileceğini belirtmiş ve dikkatli olunması gerektiğini vurgulamıştır³⁶⁹⁹.

1963 yılı Ekim ayında yapılması planlanan yerel seçimlerin 17 Kasım 1963'te yapılması kararlaştırılmıştır³⁷⁰⁰. Millet Meclisi; meclis, köy, muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimlerinin çoğunluk sistemiyle, diğer seçimlerin ise nispi usulle yapılmasını kararlaştırmıştır³⁷⁰¹. Parti grupları, 19 Temmuz 1963'te Millet Meclisi'ne vermiş oldukları önergede, seçmenleriyle temas etmek ve seçim bölgelerinde inceleme yapmak amacıyla 19 Ağustos 1963'e kadar Meclis'in tatil yapılmasını teklif etmişler ve bu teklif Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir³⁷⁰².

Konya Milletvekili Faruk Sükan, 17 Kasım 1963'te yapılacak seçimler öncesinde yapılan menfi propagandadan ve alınması gereken önlemlerden bahsetmiştir. Mahalli seçimler öncesinde yapılan en önemli propagandanın, CHP dışında başka bir partinin seçimleri kazansa bile iktidarın verilmeyeceği, belediye ve mahalli idarelerin çoğunluk oyuna rağmen devir ve teslim edilemeyeceği olduğunu belirtmiştir. Millettin bu tür söylentilerden büyük üzüntü duyduğunu belirten Sükan, hükümetin demokratik sisteme ve Anayasaya gölge düşürücü ve zedeleyici bu propagandaları reddettiğini kesin olarak beyan etmesi gerektiğini belirtmiştir³⁷⁰³.

Mahalli seçimler öncesinde en az 15 il ve ilçe teşkilatını tamamlamış olan siyasi partilerin mahalli seçimlere girebileceği belirtilmiştir³⁷⁰⁴. Siyasi partiler, mahalli seçimler için belediye başkanlığına, belediye ve il genel meclisi üyeliklerine aday yoklamasını 13 Ekim 1963'te gerçekleştirmişlerdir³⁷⁰⁵. Bu arada 17 Kasım'da yapılacak olan mahalli seçimler için siyasi propaganda, 27 Ekim 1963'te başlamıştır³⁷⁰⁶.

Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu, 17 Kasım 1963 seçimleri nedeniyle "Mahalli Seçim Beyannamesini" 1 Kasım 1963'te basına dağıtmıştır. 17 Kasım'da yapılacak seçimlerle Türk devlet yapısının gerçek demokratik hüviyetine kavuşacağı belirtilmiş, demokratik ve hür seçimlerin memlekette demokrasinin ilerlemesi ve

³⁶⁹⁹ *MMTD*, 3 Temmuz 1963, Birinci Dönem, Yüz yedinci Birleşim, Cilt: 19, s. 120- 121.

³⁷⁰⁰ *Milliyet Gazetesi*, 5 Temmuz 1963, s. 1.

³⁷⁰¹ *Milliyet Gazetesi*, 4 Temmuz 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 10 Temmuz 1963, s. 1.

³⁷⁰² *MMTD*, 19 Temmuz 1963, Birinci Dönem, Yüz on dokuzuncu Birleşim, Cilt: 20, s.170.

³⁷⁰³ *MMTD*, 22 Ekim 1963, Birinci Dönem, Yüz elli beşinci Birleşim, Cilt: 22, s. 297- 298.

³⁷⁰⁴ *MMTD*, 22 Ekim 1963, Birinci Dönem, Yüz elli beşinci Birleşim, Cilt: 22, s. 331- 332.

³⁷⁰⁵ *Milliyet Gazetesi*, 14 Ekim 1963, s. 1.

³⁷⁰⁶ *Milliyet Gazetesi*, 27 Ekim 1963, s. 1.

kökleşmesinde büyük katkıları olacağı ifade edilmiştir. Beynamede son üç buçuk yıldan beri köylerin ve belediyelerin başında seçimle gelmeyen kimselerin bulunduğu belirtilmiş ve 17 Kasım 1963'le birlikte köy, belediye, il genel meclisi olmak üzere en küçük idari birimden en üst yapıya kadar bütün kademelerde demokratik esasların uygulanacağı belirtilmiştir. Beynamede ayrıca, vatandaşların seçime katılmamaları yönünde sinsi propaganda yürütüldüğünden bahsedilmiş ve bunun milli hakimiyet hakkına karşı girişilmiş birer hareket telakki edildiği belirtilmiştir. Adalet Partisi'nin 17 Kasım 1963 seçimlerinde milletin teveccühüne mazhar olacağını ve elde edilen başarı ile de millete hizmet edilerek AP'ye yöneltilen isnat ve iftiraların iflas edeceği belirtilmiş, vatandaşların reylerini kullanmak için sandık başına gitmeleri istenmiştir³⁷⁰⁷.

Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu, siyasi muarızlarının millettten gerekli teveccühü göremediği için Adalet Partisi'ni engelleme yoluna gittiklerini belirtmiş ve mücadelenin kanuni yollardan sürdürüleceği ifade edilmiştir. Tahriklere ve isnatlara en küçük bir fırsatın bile verilmemesi gerektiği vurgulanmış, mücadelenin milli hakimiyet mücadelesi olduğu belirtilerek milli hakimiyet ve demokrasi yolundan ayrılmayacakları vurgulanmıştır³⁷⁰⁸.

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, gerçek manada demokrasiye imanın ancak, halka inanmakla olacağını belirtmiştir. Milleti kasketli ve kravatlı diye ayırmanın millete bütanının en korkuncu olduğunu ifade eden Gümüşpala, 17 Kasım seçimleriyle birlikte partizan bir vesayete son verileceğini belirtmiş ve demokrasi yolundaki en sarp merhalelerden birisinin daha aşılabileceğini vurgulamıştır. Gümüşpala ayrıca, şehirler ve köylerin muhtar bir idareye kavuşmadan demokrasinin halka inemeyeceğini belirtmiştir. Türk Milleti'nin en eski muhtariyetçi, en usta şehirci, en muktedir amme idarecisi olduğunu belirten Gümüşpala, 17 Kasım 1963 seçimlerine vatandaşların katılarak milli iradenin haysiyet ve itibar kazanmasını istemiştir³⁷⁰⁹.

Mahalli seçimlerin çok geciktirilmiş olduğunu belirten Seyfi Kurtbek ise, 1961 seçimlerinde milletin büyük çoğunluğunun hangi partiyi destekleyeceği konusunda tereddüt geçirdiğini ve iki yıl içerisinde kafalardaki soru işaretlerinin büyük oranda giderildiğini belirtmiştir. Bu nedenle 17 Kasım 1963 seçimlerinin bir bakıma

³⁷⁰⁷ Adalet Partisi, *Radyoda Adalet Partisi I- 1963 (17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri Münasebetiyle Adalet Partisi Adına Yapılan Radyo Konuşmaları)*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı No: 10, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964, s. 3- 4.

³⁷⁰⁸ Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu, *Tamim*, Ankara 1963, s. 4.

³⁷⁰⁹ Adalet Partisi, *Radyoda Adalet Partisi I- 1963*, s. 5- 7.

referandum mahiyeti taşıdığını belirtmiştir. Kurtbek, her türlü anayasa dışı cereyanlara karşı büyük meclisin ve üyelerinin sadece hükümet kuvvetleriyle değil, millet olarak da ihtimam ve dikkatle korunması lüzumuna inandıklarını belirtmiştir. Siyasi meselelerin ihtilal metotlarıyla halledilemeyeceğini belirten Kurtbek, ihtilalin ancak insani ve siyasi hakların gasp edilmesi ve demokrasiye karşı girişilen azınlık istibdadı karşısında milletin topyekün direnme hakkı olduğuna inandıklarını ifade etmiştir. Kurtbek, milli hakimiyetin temel unsurlarına canlarını feda edercesine bağlı olduklarını ve demokratik nizami bütün icaplarıyla kurma kararında olduklarını ifade etmiştir. Gerçek halk idaresinin hür seçimlerle işbaşına geleceğini ve ancak hür seçimlerle iktidardan gidilebileceğini vurgulamıştır³⁷¹⁰.

Radyoda bir konuşma yapan Dr. Faruk Sükan, 17 Kasım seçimlerine katılmamaya yönelik propagandaların yapıldığını belirtmiş ve vatandaşların mutlaka sandığa gitmelerini istemiştir³⁷¹¹. Dr. Sadettin Bilgiç ise, seçimlerde diğer partilerin AP aleyhine yapmış oldukları isnatlara ve iddialara değinmiş, iddiaların yerinin seçim propagandası olmadığını ve adli mercilere müracaat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Özellikler YTP ve CKMP'nin hem koalisyon ortaklığı yaptığını hem de AP'yi suçladıklarını belirten Bilgiç, kendileriyle çelişki içinde olduklarını vurgulamıştır. CHP sözcülerinin de birbirleriyle çelişki içinde olduğunu ifade eden Bilgiç, birisinin ülkede rejim problemi var dediğine, diğerinin yok dediğini belirtmiştir. Bilgiç, idarelerdeki partizan duruma değinmiş ve CHP'li olmayan vatandaşların idarede baskıya maruz kaldıklarını ve ayrımcılığa tabi tutulduğunu vurgulamıştır³⁷¹².

İkinci Koalisyon Hükümetinin son dönemlerinde YTP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican, Başbakan İsmet İnönü'ye muhtıra vermekte ve Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu'ndan şikayet ederek kendisinin hesaba katılmadığından dert yanmaktadır. Ekrem Alican'ın YTP'nin AP karşısında gün geçtikçe eridiğini görmesi, Başbakan İsmet İnönü'yle anlaşmazlığını körüklemiştir. Toker'e göre Alican, İnönü'ye kafa tutarak yaklaşan yerel seçimlerde seçmenin YTP'yi tercih etmesini hedeflemektedir³⁷¹³.

³⁷¹⁰ Adalet Partisi, *Radyoda Adalet Partisi I- 1963*, s. 9- 10.

³⁷¹¹ Adalet Partisi, *Radyoda Adalet Partisi I- 1963*, s. 13.

³⁷¹² Adalet Partisi, *Radyoda Adalet Partisi I- 1963*, s. 57- 60.

³⁷¹³ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 163- 165.

Ümraniye YTP Belediye Başkan Adayı Fikret Müderrisoğlu, mahalli seçimler öncesinde Ümraniyelilere kendisini ve yapacaklarını anlatan açık bir mektup yayınlamıştır. Mektubunda belediyenin bir siyaset yeri olmadığını belirten Müderrisoğlu, insanların medeni ihtiyaçlarını temine çalışan bir hizmet yeri olduğunu ifade etmiştir. Müderrisoğlu, Ümraniye Belediyesi'nin kurulmasına öncülük ettiğini ve seçimlerden önce bütün partilerin birleşerek tek bir aday ve tek bir aza listesi çıkarılmasını teklif ettiğini ancak, müfrit partilerin buna yanaşmadığını belirtmiştir. Yoğun istekler karşısında aday olmaya karar verdiğini belirten Fikret Müderrisoğlu, önce bağımsız aday olmayı düşünmüş ancak, seçimlerde bağımsız bir adayın kazanma ihtimalinin olmaması nedeniyle YTP'den aday olduğunu belirtmiştir. Müderrisoğlu, seçilmesi durumunda bilgi ve tecrübelerini Ümraniye'ye aktaracağını da ayrıca belirtmiştir. Müderrisoğlu, seçmenlere de seslenerek partililik, zümrecilik, yerlilik, yabancılık, akrabalık ve dostluk gibi tesirlerden uzak durarak vicdanlarıyla, akliselimle oy kullanmalarını istemiştir³⁷¹⁴.

CHP seçim propagandasında, küçük sanat erbabı ve esnafın her türlü himayeye ve teşvike mazhar olacağını belirtmiştir. Uygun şartlarda kredinin sağlanacağı, standart imalat yapılmasını kolaylaştıracak tedbirler alınacağı, standart sanayi sitelerinin kurulacağı, turizm amaçlı el sanatlarının geliştirileceği, kooperatifçiliğin geliştirileceği ifade edilmiştir³⁷¹⁵.

TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar da, radyoda yaptığı konuşmada 17 Kasım'da yapılacak seçimlere değinmiştir. 1946 yılından beri iktidarın değiştiğini belirten Aybar, milletin durumunda bir değişiklik olmadığını vurgulamıştır. Aybar, insanca yaşamaktan uzak olunduğunu, evin ev, işin iş, paranın para olmadığını belirtmiştir. Mehmet Ali Aybar, demokrasinin sadece çok partili bir rejim olmadığını belirtmiş, en geniş anlamda yurttaşın insanca yaşamasını sağlayan bir rejim olduğunu vurgulamıştır³⁷¹⁶. Aybar, halkın oy verirken neden üvey evlat muamelesi gördüklerini düşünmesini istemiştir. 52 milyar liralık gelirin % 33'ünün, yani 17 milyarın nüfusun sadece % 1'ine gittiğini, diğer % 99'luk nüfusa da 35 milyar düştüğünü belirtmiştir. 300 bin kişinin yıllık 56 bin lira gelir elde ederken, 29 milyon 700 bin kişi yıllık 1146 lira

³⁷¹⁴ Yeni Türkiye Partisi, *YTP Ümraniye Belediye Başkan Adayı Fikret Müderrisoğlu*, İstanbul 1963, s. 1-2.

³⁷¹⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Esnaf İçin Ne Yapacak*, Ankara 1963, s. 1.

³⁷¹⁶ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Radyo Konuşmaları Yurt Sorunları ve Çözüm Yolları*, s. 6, 8.

gelir elde edebildiğini ifade etmiştir³⁷¹⁷. Aybar, ekonomik ve sosyal ilerlemeyi ancak yepyeni bir partinin Türkiye İşçi Partisi'nin yapabileceğini savunmuştur. Aybar, oyların Türkiye İşçi Partisi'ne verilerek özlenen demokrasinin tam manasıyla gerçekleşmesini halkın yapmasını istemiştir³⁷¹⁸.

Radyoda konuşan TİP Genel Sekreteri Dr. Orhan Aarsal, TİP'in İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Kırklareli, Adana, İçel, Diyarbakır, Gaziantep olmak üzere dokuz ilde teşkilatlandığını belirtmiştir³⁷¹⁹. Konuşmasında Aarsal, seçmenlerden TİP için oy istemiştir. "Köylüye toprak, herkese iş verebilmek için, başlarınızı sokabileceğiniz bir yuva, evinize ışık, su, kanalizasyon, mahallenize okul, doktor, ilaç sağlayabilmek için Türkiye İşçi Partisi adaylarına oy veriniz" demiş, aksi takdirde olumsuzluklar yapanların ortağı olacaklarını belirtmiştir³⁷²⁰. Yapılan konuşmalarda Türkiye İşçi Partisi'nin işçi sınıfının demokratik öncülünde emekçi halk yığınlarının haklarını, hürriyetlerini, menfaatlerini savundukları belirtilmiş ve ulusal gelirin emeğe göre bölüşülmesi gerektiği ifade edilmiştir³⁷²¹.

17 Kasım 1963 tarihinde köy muhtarlığı, ihtiyar meclisi, belediye seçimleri, il genel meclisi seçimleri ve belediye meclisi seçimleri gerçekleştirilecektir³⁷²². Sekiz yıldan beri ilk defa mahalli seçimler, 17 Kasım 1963'te gerçekleştirilmiştir. Ekseriyet sistemine göre yapılan belediye başkanlığı seçimlerinden gelen ilk sonuçlara göre AP'nin önde olduğu belirtilmiştir. Çok gergin bir atmosferde geçen seçimlerde 9 kişinin öldüğü, birçok kişinin yaralandığı belirtilmiştir³⁷²³. 17 Kasım 1963'te yapılan köy muhtarı ve ihtiyar meclisi üyelerinin seçimlerinde 7.206.672 seçmenin ve 41.913 sandığın olduğu; mahalle muhtarları ve ihtiyar heyeti üyeleri seçimlerinde ise 5.861.239 seçmenin ve 16.596 sandığın olduğu belirtilmiştir³⁷²⁴.

17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri, AP'nin büyük bir zaferi ile neticelenmiştir. 15 Ekim 1961 genel seçimleri ile 17 Kasım 1963 mahalli seçimleri kıyaslandığında

³⁷¹⁷ Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Radyo Konuşmaları-I*, Emek Basımevi, Ankara 1963, s. 2.

³⁷¹⁸ Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Radyo Konuşmaları-I*, s. 6- 7.

³⁷¹⁹ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Radyo Konuşmaları Yurt Sorunları ve Çözüm Yolları*, s. 80.

³⁷²⁰ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Radyo Konuşmaları Yurt Sorunları ve Çözüm Yolları*, s. 84.

³⁷²¹ Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Radyo Konuşmaları-I*, s. 8.

³⁷²² *Zafer Gazetesi*, 17 Kasım 1963, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 17 Kasım 1963, s. 1.

³⁷²³ *Tercüman Gazetesi*, 17 Kasım 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Kasım 1963, s. 1; *The Times*, Nov 18, 1963, p. 8; *Zafer Gazetesi*, 18 Kasım 1963, s.1; <http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD A&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS136013170&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

³⁷²⁴ *MMTD*, 14 Temmuz 1964, Birinci Dönem, Yüz yirmi altıncı Birleşim, Cilt: 32, s. 164- 165.

AP'nin % 10 oranında oylarını artırdığı, CKMP ve YTP'nin yüksek oranda ve CHP'nin ise küçük oranda bir düşüş yaşadığı görülmektedir³⁷²⁵. Seçim sonuçları tablolar halinde aşağıda verilmiştir.

Tablo 10. 17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri Genel Meclis Sonuçları³⁷²⁶

<i>Parti</i>	<i>Aldığı Oy</i>	<i>Oy Oranı (%)</i>
AP	4.264.327	45.87
CHP	3.437.149	36.97
CMKP	261.477	2.81
MP	289.023	3.10
TİP	35.507	0.38
YTP	605.709	6.51
Bağımsızlar	402.272	4.36

³⁷²⁵ Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964, s. 8; *Son Havadis Gazetesi*, 18 Kasım 1963, s. 1.

³⁷²⁶ 17 Kasım 1963 seçimlerinde partilerin almış oldukları oylar ve oy oranları konusunda kısmi farklar bulunmaktadır. Burada, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne intikal etmiş olan oy sayıları ve oy oranları esas alınmıştır. *BCA*, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.313.6, 1; Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 5; Oya Çitçi, *Yerel Seçimler Coğrafyası (1963- 1999)*, TODAİ Yayınları, Ankara 2005, s. 72; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 130.

Tablo 11. 17 Kasım 1963 Mahalli Seçimler Genel Meclis Üyelik Sonuçları³⁷²⁷

<i>Parti Adı</i>	<i>Üyelik Sayısı</i>
AP	803
CHP	573
CKMP	17
MP	26
TİP	1
YTP	103
Bağımsızlar	53
Toplam	1576

Tablo 12. 17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri Belediye Başkanlıkları Seçim Sonucu³⁷²⁸

<i>Parti Adı</i>	<i>Başkanlık Sayısı</i>	<i>Oranı (%)</i>
AP	505	44.16
CHP	335	34.69
CKMP	9	1.54
MP	8	2.54
YTP	58	3.57
Bağımsızlar	113	10.00
Toplam	1028	

³⁷²⁷ Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 7.³⁷²⁸ Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 7; *Milliyet Gazetesi*, 19 Kasım 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Kasım 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 17 Kasım 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 20 Kasım 1963, s. 1.

Tablo 13. 17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri Belediye Meclis Üyeleri Seçimi Sonucu³⁷²⁹

<i>Parti Adı</i>	<i>Üyelik Sayısı</i>	<i>Oran (%)</i>
AP	7469	46.75
CHP	6485	35.77
CKMP	340	2.17
MP	266	2.73
TİP	6	0.63
YTP	1047	4.22
Bağımsızlar	182	1.33
Toplam	15.791	

17 Kasım 1963 tarihli belediye başkanlığı seçimlerine katılım oranı yüzde 69.31 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran bölgelere göre değişiklik göstermektedir. İl merkezlerinde katılım oranı az iken, ilçe ve beldelere gittikçe katılım oranı artmaktadır. Türkiye'nin en gelişmiş illeri Marmara Bölgesi'nde bulunmakla birlikte, buradaki katılım oranı yüzde 62.64 olarak gerçekleşmiştir. Karadeniz, Akdeniz, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Ege bölgelerinde katılım oranı yüzde 70 ve üzerinde gerçekleşmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise katılım oranı yüzde 69.83 olarak gerçekleşmiştir³⁷³⁰. İl genel meclisi katılım oranı yüzde 77.64 olarak gerçekleşirken³⁷³¹, geçersiz oyların genel oya nispeti ise yüzde 5 olarak gerçekleşmiştir³⁷³².

AP'nin 17 Kasım mahalli seçimlerinde büyük bir başarı gösterdiğini söylemiştik. Neredeyse CHP, CKMP ve YTP'nin almış oldukları toplam oy, AP'nin almış olduğu toplam oyla eşittir³⁷³³. 17 Kasım seçimleriyle, eski DP'nin oyları büyük oranda AP'de birleştirmiştir³⁷³⁴. AP'nin bu başarısı, ordu tarafından kabullenilmesine

³⁷²⁹ Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 8.

³⁷³⁰ Çitçi, *Yerel Seçimler Coğrafyası (1963- 1999)*, s. 41- 43; Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 9; *Zafer Gazetesi*, 18 Kasım 1963, s. 1.

³⁷³¹ Çitçi, *Yerel Seçimler Coğrafyası (1963- 1999)*, s. 45.

³⁷³² Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 33.

³⁷³³ Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 6- 8; *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Kasım 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 22 Kasım 1963, s. 1.

³⁷³⁴ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 213.

katkı sağladığı gibi Gümüşpala'ya da hükümet kurma görevi verilmesini sağlamıştır³⁷³⁵. Seçimlerden sonra bazı belediye meclis üyelerinin ve il genel meclis üyelerinin AP'ye geçmesi ile AP'nin temsildeki resmi oy oranı daha da yükselmiştir³⁷³⁶.

TİP'in ilk defa katıldığı 17 Kasım 1963 mahalli seçimlerinde³⁷³⁷, CHP; Ankara, Bolu, Kastamonu, Sinop, Tokat, Sivas, Gümüşhane, Erzincan, Malatya, Adıyaman, Urfa, Mardin, Siirt, Bingöl, Muş, Van ve Hakkari illerinde başarılı olurken, YTP Bitlis'te, MP Kırşehir'de, AP ise diğer 47 ilde başarı kazanmıştır³⁷³⁸. AP Merkez İdare Kurulu, 20 Kasım 1963'te yayınladığı tebliğle, 17 Kasım mahalli seçimleri münasebetiyle AP'ye gösterilen teveccühten dolayı Türk Milleti'ne teşekkür etmiştir³⁷³⁹.

17 Kasım 1963 seçimleriyle ilgili güzel bir değerlendirme yapan Cavit Yamaç, şunları söylemiştir; "Millet, öyle hassas bir sismoğraf aletine sahiptir ki, iyilikleri ve fenalıkları kolayca teşhis eder. Sabırla, sözün kendisine verilmesini bekler ve işte sözünü, iradesini, böyle, sessizce, hak bellediği yolda yürüyerek böyle izhar eder³⁷⁴⁰." Mehmet Ali Yalçın da, milli iradenin 1961'de verdiği emanet reyleri 17 Kasım'da tekrar alarak bu sefer AP'ye verdiğini belirtmiştir³⁷⁴¹.

Başbakan İsmet İnönü, Time-Life dergileri Orta-Doğu Muhabiri George Carvalho'ya 19 Kasım 1963'te bir mülakat vermiştir. Bu mülakatta İnönü, mahalli seçimlere katılımın düşük olduğunu ve bu seçimlerin bir hükümet referandumu olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir³⁷⁴². Başbakan İnönü, sekiz yıldır mahalli seçimlerin yapılmadığını belirtmiş ve yapılması konusunda söz verdiği için mahalli seçimleri gerçekleştirdiklerini vurgulamıştır³⁷⁴³. Başbakan İnönü, seçimlerden önce TİP'e de radyoda propaganda imkanı tanınmanın kanuni ve demokratik bir hak olduğunu

³⁷³⁵ Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 64; *Zafer Gazetesi*, 19 Kasım 1963, s. 1.

³⁷³⁶ *Adalet Partisi, Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 7- 8.

³⁷³⁷ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 149; Karpaz, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 254; *Adalet Partisi, Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 7; Çitçi, *Yerel Seçimler Coğrafyası (1963- 1999)*, s. 40.

³⁷³⁸ *Adalet Partisi, Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 6, 30; *Tercüman Gazetesi*, 18 Kasım 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 18 Kasım 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 19 Kasım 1963, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 19 Kasım 1963, s. 1.

³⁷³⁹ *Son Havadis Gazetesi*, 21 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁴⁰ Cavit Yamaç, "Laf lafı, laf da Demokrasi'yi...", *Zafer Gazetesi*, 19 Kasım 1963, s. 2.

³⁷⁴¹ Mehmet Ali Yalçın, "Seçimler karşısında gerçekler ve M. Tarhan'a ufak bir not...", *Son Havadis Gazetesi*, 19 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁴² *BCA*, Dosya: E4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 64.393.22, 1- 2.

³⁷⁴³ *BCA*, Dosya: E4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 64.393.22, 3.

belirtmiştir³⁷⁴⁴. Time ve Life dergilerinin muhabirinin Başbakan İnönü'yü ziyaretini köşesine taşıyan Orhan Seyfi Orhon, yabancı muhabirin iç siyasetle ilgili sormuş olduğu soruları eleştirmiştir. Orhon'a göre Türkiye'nin iç siyasetinin dış devletlerin işi olmadığını belirtmiştir. Orhon aynı zamanda, Amerika Başkanı Monroe'yi hatırlatmıştır³⁷⁴⁵.

AP'nin 17 Kasım seçimlerinde yüksek oranda oy alması, koalisyonu tehlikeye sokmuştur³⁷⁴⁶. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, mahalli seçimlerde koalisyon partilerinin oy çokluğunu kazanamaması durumunda hükümette bulunmanın anlamsız olacağını belirtmiştir³⁷⁴⁷. YTP Genel Başkanı Alican, 17 Kasım seçimlerinde milletin CHP'ye karşı güç birliği yaptığını ve hiçbir şekilde hükümette kalmamak konusunda kararlı olduklarını vurgulamıştır³⁷⁴⁸. CKMP de seçim sonuçlarına göre değerlendirme yapmış ve koalisyondan ayrılma kararı almıştır³⁷⁴⁹. YTP ve CKMP'nin koalisyondan ayrılma kararına rağmen Başbakan İnönü, seçimlerde seçilenlerin Meclis'e gelmeyeceğini ve bu nedenle telaş etmemek gerektiğini belirtmiştir³⁷⁵⁰. Bu arada AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, koalisyon partilerinin koalisyondan çekilmesi durumunda en doğru yolun genel seçimlere gitmek olduğunu vurgulamıştır³⁷⁵¹. 17 Kasım 1963 tarihli mahalli idareler seçimleriyle ilgili lehte ve aleyhte birçok değerlendirme yapılmıştır. Burada en önemli konu, 17 Kasım seçimlerinin bir referandum olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusudur. Partiler, bu konuyu farklı açılardan değerlendirmiş olsa da, koalisyon hükümetinin artık uzun soluklu devam etmeyeceği bu seçimlerle anlaşılmıştır.

3.8. II. Koalisyon Hükümetinin Sonu

II. Koalisyon Hükümetinden istifa eden ilk bakan YTP'den Ulaştırma Bakanı Rıfat Öçten olmuştur. Öçten'den sonra Milli Eğitim Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu da

³⁷⁴⁴ BCA, Dosya: E4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 64.393.22, 5.

³⁷⁴⁵ Orhan Seyfi Orhon, "Bir Amerikalı Muhabir!", *Son Havadis Gazetesi*, 22 Nisan 1963, s. 2.

³⁷⁴⁶ *Tercüman Gazetesi*, 20 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁴⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Kasım 1963, s. 1; *Zafer Gazetesi*, 19 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁴⁸ *Tercüman Gazetesi*, 20 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁴⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Kasım 1963, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 19 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁵⁰ *Tercüman Gazetesi*, 22 Kasım 1963, s. 1; Mümtaz Faik Fenik, "Hadi canım sende!, Demekle iş bitmez!", *Son Havadis Gazetesi*, 27 Kasım 1963, s. 1, 5.

³⁷⁵¹ *Son Havadis Gazetesi*, 20 Kasım 1963, s. 1, 5.

istifa etmiştir³⁷⁵². Koalisyonun CKMP kanadı Başbakan Yardımcısı Hasan Dinçer hariç istifa etmiştir. CKMP'nin yeni bakanları ise 15 Haziran 1963'te belirlenmiştir³⁷⁵³.

YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği muhtıradan, koalisyonun aksayan yönleri ve bakanların partizanca durumlarına işaret etmiştir. CHP kanadının tam manası ile karma hükümet anlayışına intibak edemediğini belirten Alican, CHP'nin tek bir parti gibi ülkeyi yönetmek istediğini belirtmiştir³⁷⁵⁴. Bu durum, koalisyon hükümetinde derin sıkıntıların olduğunu göstermektedir.

17 Kasım 1963 tarihli mahalli seçimlerde AP'nin büyük başarı elde etmesi, koalisyonun iki ortağı olan YTP ve CKMP'yi rahatsız etmiştir. Her iki parti de 17 Kasım seçimlerinde başarısız olmuş ve oy kaybetmişlerdir. Nihayet YTP Genel İdare Kurulu ve CKMP Genel Kurul ve Grup İdare Heyeti, koalisyondan ayrılma kararı almıştır³⁷⁵⁵. CKMP Genel İdare Kurulu ile Grup İdare Kurulu yaptıkları ortak toplantıda koalisyondan çekilme kararı almışlar ve bunu bir tebliğde duyurmuşlardır³⁷⁵⁶. Mümtaz Faik Fenik, CKMP'nin koalisyondan çekilme kararı almasının CHP'nin planını bozduğunu belirtmiştir³⁷⁵⁷. CKMP'den sonra YTP Müşterek Grubu da koalisyondan çekilme kararı almıştır. 54 kişinin katıldığı grupta 41 üye çekilme kararı verirken, 6 kişi çekimser ve 7 kişi de ret oyu kullanmıştır³⁷⁵⁸. YTP'nin koalisyondan ayrılmasının en önemli nedeni, oy kaybıdır. 1961 seçimlerinde yüzde 13 olan oy oranı, 1963 seçimlerinde yüzde 6.5'a düşmüştür³⁷⁵⁹.

Başbakan İsmet İnönü, Kennedy'nin cenazesi için Washington'da iken ilk önce CMKP ve daha sonra da YTP'nin koalisyondan çekildiklerini öğrenmiştir³⁷⁶⁰. Başbakan İnönü, ABD Başkanı Johnson ile yaptığı görüşmeyi YTP ve CKMP'nin hükümetten çekildiklerini bilerek gerçekleştirmiştir. Bu olay, İnönü'yü hastalandırmıştır. Düşük bir başbakan olmakla birlikte, ABD Başkanı Johnson onu gösterişli bir şekilde

³⁷⁵² *Milliyet Gazetesi*, 7 Haziran 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 9 Haziran 1963, s. 1.

³⁷⁵³ *Milliyet Gazetesi*, 12 Haziran 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 16 Haziran 1963, s. 1.

³⁷⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, 2 Ağustos 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 9 Ağustos 1963, s. 1.

³⁷⁵⁵ *Tercüman Gazetesi*, 22 Kasım 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 21 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁵⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 27 Kasım 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 27 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁵⁷ Mümtaz Faik Fenik, "CKMP Alican'ın muhtırasını tekrarladı!", *Son Havadis Gazetesi*, 28 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁵⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 28 Kasım 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 28 Kasım 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 28 Kasım 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁵⁹ Mümtaz Faik Fenik, "Koalisyon sacayağı tek ayak kaldı!", *Son Havadis Gazetesi*, 29 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁶⁰ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 147, 169; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 121.

karşılamiştir³⁷⁶¹. AP'li yetkililer, Başbakan İsmet İnönü yurt dışında iken koalisyondan çekilmeyi doğru bulmadıklarını açıklamışlardır³⁷⁶². Cumhurbaşkanı Gürsel de, CKMP ve YTP'nin koalisyondan çekilme kararını esef verici olarak değerlendirmiştir³⁷⁶³. Cumhurbaşkanının bu beyanati, YTP ve CKMP'den Alican ve Dinçer'i şaşırtmış ve kızdırmıştır. Onlara göre CHP de koalisyondan ümidini kesmiştir³⁷⁶⁴.

Hürriyet gazetesi, koalisyonun çözülmesi durumunda ne yapılacağına dair İnönü'ye bir soru yönelmiştir. İnönü; yeni sürecin yönetilmesinin Devlet Başkanının yetkisinde olduğunu ve yeni bir seçimin de çareler arasında olduğunu belirtmiştir. Gazete ayrıca, yeni bir şahsın CHP adına Başbakanlık yapması durumunda ne yapılacağını sormuştur. İnönü; bu konuya CHP'nin karar vereceğini belirtmiş, kendisinin de ne yapacağına karar vermesinin her zaman kendisinde olduğunu belirtmiştir³⁷⁶⁵.

CKMP Eskişehir Milletvekili Seyfi Öztürk, 29 Kasım 1963'te Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada, her ne pahasına olursa olsun hükümette kalmak fikri yerine, zamanı gelince yeni hükümet kuruluşlarına imkan ve fırsat vermenin demokrasiye uygun, ciddi ve şerefli bir vazife olduğunu belirtmiştir³⁷⁶⁶.

Hükümet buhranının yaşandığı her dönemde yeni bir parti kurma isteğinin doğduğuna dikkat çeken Mümtaz Faik Fenik, bunun doğru olmadığını belirtmiş ve milletin buhranlı anlarda kurulan partileri dikkatli bir şekilde analiz ettiğini ve ne amaçla kurulduğunu sezdiğini vurgulamıştır³⁷⁶⁷. Orhan Seyfi Orhon da benzer bir konuya değinmiş, 17 Kasım 1963 mahalli seçim yenilgisindeki durumu kurtarmak için yeni bir parti kurarak CHP ile ittifak oluşturulmaya çalışıldığını belirtmiştir³⁷⁶⁸.

Başbakan İsmet İnönü, Washington'da yaptığı açıklamada Ankara'ya koalisyonu devam ettirme azmiyle gideceğini belirtmiştir³⁷⁶⁹. Bu arada yeni kabineyi kimin kuracağına dair tahminler yapılmaya başlamıştır³⁷⁷⁰. Amerika'dan dönen İsmet

³⁷⁶¹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 279- 280.

³⁷⁶² *Milliyet Gazetesi*, 29 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁶³ *Tercüman Gazetesi*, 29 Kasım 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 29 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁶⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 30 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁶⁵ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 9-10.

³⁷⁶⁶ *MMTD*, 29 Kasım 1963, Birinci Dönem, Sekizinci Birleşim, Cilt: 23, s. 96- 97.

³⁷⁶⁷ Mümtaz Faik Fenik, "Yeni parti kurmanın manası var mı?", *Son Havadis Gazetesi*, 30 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁶⁸ Orhan Seyfi Orhon, "Bizim demokrasimiz!", *Son Havadis Gazetesi*, 3 Aralık 1963, s. 2.

³⁷⁶⁹ *Milliyet Gazetesi*, 29 Kasım 1963, s. 1.

³⁷⁷⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 29 Kasım 1963, s. 1.

İnönü, büyük bir kalabalık tarafından karşılamıştır. Koalisyon konusunda İnönü; “yeni bir tecrübeye hevesli değilim” demiştir³⁷⁷¹. İnönü’nün Amerika dönüşü halkın karşılamasına teşekkür ettiğini belirten Orhan Seyfi Orhon, asıl teşekkürün halkın verdiği oylarda aramak gerektiğini vurgulamıştır³⁷⁷². Nihayet Başbakan İsmet İnönü, 2 Aralık 1963’te görevinden istifa etmiş ve istifası kabul edilmiştir. Ayrıca, yeni hükümet kurulana kadar görevine devam etmesi istenmiştir³⁷⁷³. Böylece bir yıl beş ay altı gündür devam eden II. Koalisyon Hükümeti son bulmuştur³⁷⁷⁴. New York Times, 3 Aralık 1963 tarihli sayısında İnönü’nün istifası ile yönetimin tekrardan askeri kesimin eline geçeceği yönünde bir korkunun oluşturulmaya çalışıldığını savunmuştur³⁷⁷⁵. 17 Kasım seçimleri öncesinde başlayan anlaşmazlıklar, seçimlerle netleşmiş ve koalisyonun çözülmesine neden olmuştur. Koalisyon bitmiş olmakla birlikte, bu sürecin en üzücü tarafı, Başbakan İsmet İnönü Amerika’da iken, YTP ve CKMP’nin koalisyondan çekilmiş olmasıdır. Bu durum, diplomatik tarihimiz açısından eksi bir not olarak değerlendirilebilir.

3.9. III. Koalisyon Hükümetinin Kurulması (CHP- Bağımsızlar) ve Hükümet Programı

İkinci Koalisyon Hükümetinin bozulması ile CHP ve İnönü, koalisyon dışında kalma fikri üzerinde durmuştur. Bu arada Cumhurbaşkanı Gürsel, yeni hükümet için temaslara başlamıştır³⁷⁷⁶. Hükümet buhranının dördüncü günü olan 6 Aralık 1963’te Malatya Milletvekili İsmet İnönü’ye kabine kurma görevi verilmiştir. İnönü, parti yetkili organlarında görüşüp karar vereceğini belirtmiştir³⁷⁷⁷. Partisi ile görüşen İnönü, verilen görevi iade etmiştir³⁷⁷⁸.

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, 6 Aralık 1963’te Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’e hükümet kurma konusunda bir muhtıra göndermiştir. Gümüşpala, Merkez Temsilciler Meclisi’nin 5 Aralık 1963’te toplandığını ve bazı kararlar aldığını

³⁷⁷¹ *Milliyet Gazetesi*, 1 Aralık 1963, s. 1, 7.

³⁷⁷² Orhan Seyfi Orhon, “İnönü’nün teşekkürü”, *Son Havadis Gazetesi*, 4 Aralık 1963, s. 2.

³⁷⁷³ *Tercüman Gazetesi*, 3 Aralık 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Aralık 1963, s. 1; *MMTD*, 3 Aralık 1963, Birinci Dönem, Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 23, s. 149; *CSTD*, 3 Aralık 1963, Birinci Dönem, Onuncu Birleşim, Cilt: 16, s. 111; Toker, *İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 171; Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71”, s. 142.

³⁷⁷⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 3 Aralık 1963, s. 1.

³⁷⁷⁵ *New York Times*, Dec 3, 1963; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 42. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/116622403?accountid=9645>

³⁷⁷⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Aralık 1963, s. 1.

³⁷⁷⁷ *Milliyet Gazetesi*, 7 Aralık 1963, s. 1.

³⁷⁷⁸ Toker, *İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 174.

belirtmiştir. Gümüşpala, CHP ile koalisyonun denendiğini hatırlatmış ve yeteri kadar başarılı olunamadığını vurgulamıştır. Gümüşpala, 1964 yılı Haziran ayında genel seçim yapılmak kaydıyla milli hükümetin destekleneceğini belirtmiştir³⁷⁷⁹.

Cumhurbaşkanı Gürsel, İsmet İnönü'nün görevi iade etmesi üzerine AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya hükümeti kurma görevi vermiştir³⁷⁸⁰. Gümüşpala da, bu görev üzerine liderlerle görüşmeye başlamıştır³⁷⁸¹. Gümüşpala, YTP'nin niyetinin AP'yi zor duruma sokmak olduğunu, CHP'nin ise CHP dışında bir hükümetin kurulması isteğini yinelediğini belirtmiştir. Genel görüşmelerde seçime gitme eğiliminde olunmadığını belirten Gümüşpala, bu şartlar altında kuvvetli ve müstakar bir hükümetin kurulmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Gümüşpala, genel seçimlere gitmenin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğuna işaret etmiş ve AP'nin bu şartlarda hükümet kuramayacağını vurgulamıştır³⁷⁸². Nihayet Gümüşpala, hükümeti kuramamış ve görevi iade etmiştir³⁷⁸³.

AP Genel Başkan Yardımcısı Dr. Sadettin Bilgiç, 15 Aralık 1963'te bir basın toplantısı yaparak hükümet buhranı hakkında bilgilendirmelerde bulunmuştur. Bu toplantıda Bilgiç, Genel Başkan Ragıp Gümüşpala ile Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel arasındaki ilk görüşmenin 3 Aralık 1963'te gerçekleştiğini belirtmiştir. İlk toplantıda Gürsel'in kuvvetli ve müstakar bir hükümet kurulması isteği ile ikinci karma koalisyon hükümetinin iktisadi açıdan başarısızlığının gündeme alındığını vurgulamıştır³⁷⁸⁴. Bilgiç, Cemal Gürsel'in AP'nin hükümet kurup kuramayacağı ve hangi şartlarda kurabileceğini sorduğunu ve bunun parti merkez idare kurulunda görüşüldüğünü belirtmiştir. Bilgiç, partide müzakereler neticesinde kuvvetli bir hükümetin kurulamayacağı fikrinin ağırlık kazandığını ancak, hükümet buhranına engel olmak için Haziran 1964'te umumi seçim yapılması şartıyla hükümete girme kararının alındığını

³⁷⁷⁹ Adalet Partisi, *Hükümet Buhranı; Hükümet Teşkili; Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 4, Doğu Matbaası, Ankara 1964, s. 5.

³⁷⁸⁰ *Milliyet Gazetesi*, 11 Aralık 1963, s. 1.

³⁷⁸¹ *Milliyet Gazetesi*, 12 Aralık 1963, s. 1; Adalet Partisi, *Hükümet Buhranı; Hükümet Teşkili; Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi*, s. 6.

³⁷⁸² Adalet Partisi, *Hükümet Buhranı; Hükümet Teşkili; Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi*, s. 6- 8; *New York Times*, Dec 4, 1963; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 5. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/116431498?accountid=9645>

³⁷⁸³ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 176.

³⁷⁸⁴ Adalet Partisi, *Hükümet Buhranı; Hükümet Teşkili; Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi*, s. 9.

belirtmiştir³⁷⁸⁵. Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın hükümet kurma görevinin verilmesi üzerine 11 Aralık 1963'te parti liderleriyle görüşmelere başladığını belirtmiştir. Millet Partisi'nin AP ile ittifak kurmayı kabul ettiğini belirtmiş, CHP'nin AP başkanlığında bir hükümeti Haziran'da seçime kadar da olsa kabul etmediğini ve bunun CHP'nin seçimleri istemediği düşüncesini doğruladığını belirtmiştir. YTP'nin de AP ile koalisyon kurarak başarısızlıkta birinci mesul olarak AP'nin kamuoyuna lanse edilmesi düşüncesinde olması nedeniyle bir anlaşmanın gerçekleşmediğini belirtmiştir. Nihayet Bilgiç, YTP ve CKMP'nin asıl hedeflerinin AP'yi yıpratmak olduğunu belirtmiş ve ortak bir hükümet kurulamayacağını vurgulamıştır³⁷⁸⁶.

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın koalisyon hükümetini kuramaması üzerine, görevi iade etmiştir. Bu sefer, 14 Aralık 1963'te üçüncü koalisyonu kurma görevi yeniden CHP Genel Başkanı ve Malatya Milletvekili İsmet İnönü'ye verilmiştir³⁷⁸⁷. Partilerle görüşmeye başlayan İsmet İnönü, YTP'nin şartlı kabulü ile³⁷⁸⁸ ve CKMP'nin de hükümete katılmama kararı ile karşılaşmıştır³⁷⁸⁹. Partilerden sonra bağımsızlarla görüşmelere başlayan İnönü, her geçen gün desteğini artırmıştır. Nihayet İnönü, bağımsızların desteği ile üçüncü koalisyon hükümetini 25 Aralık 1963'te oluşturmuş ve Cumhurbaşkanının onayına sunmuştur³⁷⁹⁰. Cumhurbaşkanınca Bakanlar Kuruluna atanan kişilerin isim listesi, 25 Aralık 1963'te Millet Meclisi'nde³⁷⁹¹, 26 Aralık'ta da Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştur. 23 üyeden oluşan Bakanlar Kurulunun 3'ü Cumhuriyet Senatosu üyesi iken, diğerleri milletvekillerinden oluşmuştur³⁷⁹². Bağımsızlardan dört üyenin olduğu yeni hükümet, görevine 26 Aralık 1963'te başlamıştır³⁷⁹³. Bu kabinede yeni bir bakanlık olarak Köy İşleri Bakanlığı ihdas edilmiştir³⁷⁹⁴.

³⁷⁸⁵ Adalet Partisi, *Hükümet Buhranı; Hükümet Teşkili; Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi*, s. 10- 11.

³⁷⁸⁶ Adalet Partisi, *Hükümet Buhranı; Hükümet Teşkili; Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi*, s. 12- 13.

³⁷⁸⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Aralık 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 15 Aralık 1963, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 15 Aralık 1963, s. 1; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 280; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 176; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 275.

³⁷⁸⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Aralık 1963, s. 1.

³⁷⁸⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Aralık 1963, s. 1.

³⁷⁹⁰ *Milliyet Gazetesi*, 26 Aralık 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Aralık 1963, s. 1; Komsuoğlu, "Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı", s. 267.

³⁷⁹¹ *MMTD*, 25 Aralık 1963, Birinci Dönem, On dokuzuncu Birleşim, Cilt: 24, s. 27.

³⁷⁹² *CSTD*, 26 Aralık 1963, Birinci Dönem, Yirminci Birleşim, Cilt: 17, s. 5.

³⁷⁹³ *Tercüman Gazetesi*, 26 Aralık 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 27 Aralık 1963, s. 1.

³⁷⁹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Ocak 1964, s. 1; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 281.

Başbakan İsmet İnönü, yeni hükümet programını 30 Aralık 1963'te Millet Meclisi'nde okumuştur. İkinci Karma Hükümetin çekilmesinden sonra TBMM'nin demokrasi alanında yeni bir sınavı daha başarı ile verdiğini belirten İsmet İnönü, hükümet kuruluncaya kadar bütün çevrelerin köklü devlet geleneğine sahip bir millete yaraşır olgunluk içerisinde beklediklerini ifade etmiştir. İsmet İnönü, 1961 seçimlerinden sonra 1963 yılında yapılan mahalli seçimlerle Türkiye'de en geniş anlamı ile seçim serbestliğinin kökleştiğini belirtmiştir³⁷⁹⁵. Yeni hükümet programı, Cumhuriyet Senatosu'nda da Başbakan İnönü'nün sesinin kısıklığı nedeniyle Başbakan Yardımcısı Kemal Satır tarafından 30 Aralık 1963'te okunmuştur³⁷⁹⁶.

Başbakan İnönü, hükümet programı hususunda; devlet radyolarının tarafsız tutuma sahip olması, basının tenkit ve denetleme bakımından en geniş manada hürriyete kavuşması, toplantı ve gösteri yürüyüşü hürriyetinin eksiksiz gerçekleşmesi, idarede herkese eşit davranma alışkanlığının hakim olması, planlı kalkınmada ilk yılın başarılı bir şekilde geçirilmesi, iki yıl içerisinde ileri ve demokratik sosyal adalet tedbirleriyle çalışma hayatının ve sosyal hayatın kalkınma ve sanayileşme ile birlikte yürütülmesi gibi konulara değinmiştir. İnönü, muhtaç olunan desteğin yalnızca halkta ve halk egemenliğinin tek temsilcisi olan TBMM'de olduğunu ve bu destekten yoksun kaldığını hissettiğinde emaneti demokratik çare bulunacağına inandığı TBMM'ye geri vereceğini vurgulamıştır³⁷⁹⁷.

İsmet İnönü hükümet programında Anayasa rejiminin bütün unsurları ile yerleştirilmesi ve geliştirilmesi yanında, millet ve memleket olarak en büyük meselenin iktisadi kalkınma davası olduğunu belirtmiştir. Kalkınma planının önemine değinen İnönü, planın uygulanmasında karma ekonominin kurallarına uygun olarak özel sektöre ve kamu sektörüne aynı önemi ve imkanı vermek ve özel teşebbüsün yaratıcı gücünü destekleme kararında olduklarını belirtmiştir. Konut ve gecekondü davasının plandaki esaslar dahilinde çözülmesi, dar gelirliilerin konut ihtiyaçlarının öncelikli olarak çözülmesi ve sosyal konut yapımının sağlanması, kendi evini kendisi yapana da

³⁷⁹⁵ *MMTD*, 30 Aralık 1963, Birinci Dönem, Yirminci Birleşim, Cilt: 24, s. 35; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 376- 378; *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Aralık 1963, s. 1.

³⁷⁹⁶ *CSTD*, 30 Aralık 1963, Birinci Dönem, Yirmi ikinci Birleşim, Cilt: 17, s. 161- 163.

³⁷⁹⁷ *MMTD*, 30 Aralık 1963, Birinci Dönem, Yirminci Birleşim, Cilt: 24, s. 36.

yardımın sağlanmasının planlandığını belirtmiştir. Tarım kredileri, küçük sanayici ve esnaf kredileri alanındaki yetersizliği giderici tedbirlerin alınacağını da belirtmiştir³⁷⁹⁸.

Başbakan İsmet İnönü, hükümet programında uzun yıllardan beri üzerinde durulan tarım ve toprak reformunun gerçekleştirilmesini en önemli ve süratle ele alınması gereken başlıca meselelerden olduğunu belirtmiştir. Köyün ekonomik ve sosyal kalkınmasında köy yollarının yapımı ve bununla bağlantılı il yollarının yapımı üzerinde durmuş, orman köylerinin özel durumuna işaret etmiştir. Kalkınma planıyla bağlantılı olarak bölgeler arasındaki aşırı ve adaletsiz farkların giderilmesi, artan milli gelirin dar gelirli vatandaşlar ile az gelişmiş bölgelere yöneltilerek bölgeler arasındaki dengesizliğin giderilmesine çalışılacağından bahsetmiştir³⁷⁹⁹. 1962 yılında % 6 oranında gerçekleşen büyüme oranının 1963 yılında % 6.5 ile 7 arasında değişeceği belirtilmiştir³⁸⁰⁰. Hükümet programında ayrıca, Ortak Pazar ile Türkiye arasında 12 Eylül 1963'te Ankara'da imzalanan ortaklık anlaşmasının Batı ile kader birliği etmesi bakımından önemli görüldüğü belirtilmiştir. Programın ilk iki karma hükümet programından ayrılmadığı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının tam olarak uygulanması amacına yönelik bir amaç güttüğü anlaşılmaktadır³⁸⁰¹.

AP Meclis Grup Başkanvekili Cihat Bilgehan, üçüncü koalisyon hükümeti nedeniyle 2 Ocak 1964'te Meclis'te bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Bilgehan, son mahalli seçimlerdeki başarısızlıkları nedeniyle YTP ve CKMP'nin ikinci koalisyondan ayrıldıklarını hatırlatmış ve yeni kurulan üçüncü koalisyon hükümetinin millet ekseriyetine dayanmadığını, sadece CHP çoğunluğuna dayalı bir hükümet olduğunu belirtmiştir. Bilgehan, esas amacın umumi bir seçime gitmek olduğunu belirtmiş ancak, CHP'nin buna yanaşmadığını vurgulamıştır³⁸⁰². Bilgehan, üçüncü koalisyon hükümet programının sağlıklı temellere oturtulmadığından bahsetmiş ve gerçekleştirilmesi güç ifadelerin kaleme alındığını vurgulamıştır. Bu hükümetteki yeniliğin yeni bir köy işleri bakanlığının kurulması olduğunu belirtmiştir³⁸⁰³. Bilgehan sonuç olarak, üçüncü koalisyon hükümet programının Türkiye'nin içinde bulunduğu

³⁷⁹⁸ *MMTD*, 30 Aralık 1963, Birinci Dönem, Yirminci Birleşim, Cilt: 24, s. 37.

³⁷⁹⁹ *MMTD*, 30 Aralık 1963, Birinci Dönem, Yirminci Birleşim, Cilt: 24, s. 39- 40.

³⁸⁰⁰ Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 380- 381.

³⁸⁰¹ *MMTD*, 30 Aralık 1963, Birinci Dönem, Yirminci Birleşim, Cilt: 24, s. 45- 46.

³⁸⁰² Adalet Partisi, *Hükümet Buhranı; Hükümet Teşkili; Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi*, s. 17- 18.

³⁸⁰³ Adalet Partisi, *Hükümet Buhranı; Hükümet Teşkili; Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi*, s. 21- 23.

siyasi, iktisadi ve içtimai buhranları önleme yolunda gerekli açık, müspet ve gerçek tedbirleri ihtiva etmediği kanaatinde olduğunu belirtmiştir. AP Senato Grup Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil de, 3 Ocak 1964'te Senato'da bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında üçüncü koalisyonun kuruluş hikayesine değinen Çağlayangil, mahalli seçimlerde milletin AP'ye olan teveccühüne ve yeni bir umumi seçimin kuvvetli bir hükümet kurulması için zorunlu olduğuna dikkat çekmiştir³⁸⁰⁴.

AP, CKMP ve MP gruplarının hükümete güvenoyu vermeyecekleri, YTP grubunun ise hükümete güvenoyu vereceği açıklanmıştır³⁸⁰⁵. Nihayet 4 Ocak 1964'te Millet Meclisi'nde yapılan üçüncü koalisyon hükümetine yönelik güven oylamasına 401 kişi katılmıştır. Bunlardan 175'i hükümete güvensizlik oyu verirken, 1'i çekimser oy kullanmış ve 225 kişi ise güvenoyu vermiştir³⁸⁰⁶. Hükümetin 225 oya ulaşmasında, diğer partilerin de desteği bulunmaktadır. Bu arada üçüncü koalisyon hükümeti, 226 oy alamadığı için azınlık hükümeti olarak gözükmektedir³⁸⁰⁷. Üçüncü koalisyon hükümetinin güvenoyu alması ile bu hükümet, 1965 yılı Şubat ayına kadar idaredeki görevine devam edecektir.

3.10. III. Koalisyon Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasal ve Sosyal Gelişmeler

3.10.1. TİP'in Birinci Büyük Kongresi

TİP'in Birinci Büyük Kongresi, 8- 9 Şubat 1964'te İzmir'de gerçekleştirilmiştir³⁸⁰⁸. Bu kongrede sosyalizmden söz edilmemiş, kapitalist olmayan bir kalkınma modeli öngörülmüştür³⁸⁰⁹. Prof. Sadun Aren, TİP'in karma ekonomi sistemini savunduğunu belirtmiştir³⁸¹⁰. TİP'in Birinci Büyük Kongresi'nde 11 üyeli merkez komitesi belirlenmiştir. Türkiye İşçi Partisi'nin programında işçilere sınıf

³⁸⁰⁴ Adalet Partisi, *Hükümet Buhranı; Hükümet Teşkili; Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi*, s. 27- 29.

³⁸⁰⁵ *Milliyet Gazetesi*, 1 Ocak 1964, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ocak 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 4 Ocak 1964, s. 1.

³⁸⁰⁶ *MMTD*, 4 Ocak 1964, Birinci Dönem, Yirmi beşinci Birleşim, Cilt: 24, s. 198; *Milliyet Gazetesi*, 5 Ocak 1964, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Ocak 1964, s. 1; Tökin, *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 122.

³⁸⁰⁷ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 184.

³⁸⁰⁸ Türkiye İşçi Partisi, *Çalışma Raporu İkinci Büyük Kongre (20- 24 Kasım 1966)*, Malatya 1966, s. 31; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 148.

³⁸⁰⁹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 317.

³⁸¹⁰ *Milliyet Gazetesi*, 11 Şubat 1964, s. 1.

bilincini aşlamak ve gerçekleştirilecek toplumsal değişimlerde esas rolü üstlenmelerinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Partiye işçilerin öncülük ettiği söylene de merkez komitesinin üçte ikisini aydınlar, yazarlar ve üniversite hocaları oluşturmuştur³⁸¹¹.

Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1964 yılı Şubat ayında İzmir’de yapılan Birinci Büyük Kongresi’nde yapılan bazı değişikliklerle yeniden basılmıştır. Tüzükte genel merkezin İstanbul’da olduğu, ancak Genel Yönetim Kurulu kararı ile Ankara’ya taşınabileceği belirtilmiştir. Parti kendisini tüzüğün birinci maddesinde, Cemiyetler Kanununa göre kurulmuş siyasi bir dernek olarak tanımlamıştır. TİP, işçi sınıfının demokratik önderliğinde ırgat, köylü, aylıklı, ücretli, zanaatkar, küçük esnaf, dar gelirli serbest meslek sahipleri, toplumcu aydınlardan oluşan emekçi sınıf ve tabakaların kanun yolundan iktidara yürümesi için çalışan siyasi bir teşkilat olduğunu açıklamıştır. Parti, emekçi halk yığınlarının sosyal gelişmenin biricik itici gücü olduğunu ifade etmiştir³⁸¹². TİP, insanın insan tarafından sömürülmesine karşı olduğunu da açıklamıştır³⁸¹³.

TİP, partiye üye olabilmek için ayda en az 100 kuruş aidat vermenin taahhüt edilmesini istemektedir³⁸¹⁴. Milletvekili ve senato seçimleri aday listelerini illerde kurulacak olan Yoklama Kurulları vasıtasıyla belirlemeyi amaçlamıştır. Merkez Yürütme Kurulu, illerdeki aday sayılarının % 10’unu belirleme yetkisine sahip olup, Yoklama Kurullarının gönderdiği listelerin de değerlendirmesini yapmaktadır³⁸¹⁵. TİP, halkın oyuyla kanun yolundan iktidara gelip, halkın oyunu kaybedince de kanun yoluyla iktidardan çekilmeyi kabul ettiğini belirtmiştir³⁸¹⁶. TİP’in kurucuları arasında; Kemal Türkler, Avni Erakalın, Şaban Yıldız, İbrahim Güzelce, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş, Salih Özkarabay, İbrahim Denizcier ve Adnan Arkın sayılmıştır. Kurucular arasında olan Ahmet Muşlu ve Saffet Göksüzoğlu’nun ise partiden ayrıldığı ifade edilmiştir³⁸¹⁷. 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu ortam, TİP mensuplarının rahatça teşkilatlanmalarına olanak sağlamıştır.

³⁸¹¹ Karpaz, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 258- 260.

³⁸¹² Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, Başnur Matbaası, Ankara 1965, s. 3; Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü’nün Özeti*, Ankara 1964, s. 1.

³⁸¹³ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü’nün Özeti*, s. 2.

³⁸¹⁴ Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, s. 6.

³⁸¹⁵ Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, s. 29- 30.

³⁸¹⁶ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü’nün Özeti*, s. 2.

³⁸¹⁷ Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, s. 31- 32.

3.10.2. İsmet İnönü'ye Suikast Girişimi

İsmet İnönü, 21 Şubat 1964'te Başbakanlık önünde Mesut Suna isimli bir şahsın üç el ateşiyle suikast girişimine muhatap olmuştur. Şans eseri kurşunlar İsmet İnönü'ye isabet etmemiştir. Olayla ilgili olarak Ankara Savcılığı geniş çaplı bir tahkikat başlatmıştır³⁸¹⁸.

Başbakan İsmet İnönü'ye yapılan suikast girişimi nedeniyle siyasi parti temsilcileri Millet Meclisi'nin 21 Şubat 1964 tarihli oturumunda birer konuşma yapmışlardır. AP grubu adına İstanbul Milletvekili Mahmut Rıza Bertan, şunları söylemiştir; “Muhterem milletvekilleri, Sayın Başbakana karşı olan suikast teşebbüsünü Adalet Partisi olarak nefretle karşıladığımızı arz ve beyan eder, menfur hadiseyi telinle, kendilerine en iyi dileklerimizle geçmiş olsun deriz³⁸¹⁹.” Başbakan İsmet İnönü de aynı gün yapmış olduğu konuşmada bütün siyasi partilerin şahsına gösterdikleri teveccühe teşekkür etmiş, siyasi parti gözetilmeksizin gösterilen bu insani ve alicenap davranışın hizmete yeni başlayacak olanlara büyük cesaret vereceğini belirtmiştir³⁸²⁰.

Başbakan İnönü'ye yönelik gerçekleştirilen suikast girişimi nedeniyle “geçmiş olsun” telgrafları gönderilmiştir. İstanbul Üniversitesi'nden Doçent Doktor İsmet Giritli, 21 Şubat 1964'te bir telgraf göndermiştir. Giritli, çağdaş Türkiye'nin güçlü lideri ve en büyük dayanağı olarak nitelediği İnönü'ye yapılan menfur hareketi telin ettiğini söylemiş ve en iyi bağlılık dileklerini sunmuştur³⁸²¹. Antakya Milletvekili Bahri Bahadır ve Tokat Milletvekili Ali Rıza Ulusoy, 21 Şubat 1964'te gönderdikleri telgrafta Başbakana sağlık ve afiyet dileklerini iletmişlerdir³⁸²². Tunus Büyükelçisi Faruk Berkol da, 22 Şubat 1964 tarihinde menfur suikast hakkında Başbakanlığa bir telgraf göndermiştir. Berkol, menfur saldırıdan Başbakanın selametle kurtulması dolayısıyla memnuniyet duyduklarını ve afiyet dileklerini Tunus'taki vatandaşlar ve mesai arkadaşları adına bildirmiştir³⁸²³.

³⁸¹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Şubat 1964, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 22 Şubat 1964, s. 1; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 199.

³⁸¹⁹ *MMTD*, 21 Şubat 1964, Birinci Dönem, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 27, s. 331- 332.

³⁸²⁰ *MMTD*, 21 Şubat 1964, Birinci Dönem, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 27, s. 347; *Son Havadis Gazetesi*, 22 Şubat 1964, s. 1.

³⁸²¹ *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.1, 9.

³⁸²² *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.1, 12- 13.

³⁸²³ *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.1, 2.

Siyasi parti liderleri de, Başbakan İnönü'ye yönelik suikast girişimini telin etmişlerdir³⁸²⁴. Celal Bayar ve diğer siyasi mahkumlar da, İnönü'ye yönelik suikast girişiminden duydukları üzüntüyü dile getirmişlerdir³⁸²⁵. Orhan Seyfi Orhon, saldırıyı kınamış ve hukuk devleti olmaya çalışan bir devlette mücadelenin fikirle, kalemle ve sözle olacağını vurgulamıştır³⁸²⁶. Adviye Fenik de vicdan sahibi hiç kimse tarafından suikast girişiminin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir³⁸²⁷. Mümtaz Faik Fenik ise, suikast girişimini herkesin lanetlemesi gerektiğini belirtmiş ve bazı yayın organlarının özellikle de Ulus gazetesinin diğer siyasi partileri suçlamaya çalıştığını ve bunun nefreti körüklediğini vurgulamıştır³⁸²⁸.

Başbakan İsmet İnönü'ye yönelik silahlı saldırı nedeniyle, 25 Şubat 1964 tarihli Cumhuriyet Senatosu oturumunda konuşmalar yapılmıştır. Tabii Senatör Osman Köksal, İnönü'ye yapılan tecavüzün iki amacının olduğunu belirtmiş, birincisinin İnönü'nün şahsı olduğunu ve ikincisinin ise rejim olduğunu ifade etmiştir. Köksal, menfur saldırıyı şiddetle telin etmiştir³⁸²⁹. Senatoda bulunan bütün siyasi parti temsilcileri ve bağımsız üyeler, Başbakan İsmet İnönü'ye yapılan suikast girişimini şiddetle reddetmişler ve üzüntülerini dile getirmişlerdir³⁸³⁰.

Suikast girişiminde bulunan Mesut Suna ile ilgili birçok iddia ortaya atılmıştır³⁸³¹. Kayseri Bez Fabrikası'nda çalışan Mesut Suna'nın yakalandıktan sonra verdiği ilk ifadesinde şunları söylediği aktarılmıştır; "İnönü, 27 Mayıs ihtilalini sebepsiz yaptı, memleketi kötü yola sevketti. Kastım, yalnız onu öldürmekti. Millet için hayırlı ise muvaffak olayım. Hayırsızsa muvaffak olmayayım diyerek ateş ettim. 27 Mayıs'tan beri hazırlık yapıyordum. Muvaffak olamadığıma göre, İnönü'nün yaşaması memleket için hayırlı imiş³⁸³²." Suikast olayıyla ilgili yüzden fazla kişinin ifadesine başvurulmuş ve nihayet bu olayı Mesut Suna'nın tek başına işlediği kanaatine varılmıştır³⁸³³. Hapse

³⁸²⁴ *Milliyet Gazetesi*, 22 Şubat 1964, s. 1.

³⁸²⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 23 Şubat 1964, s. 1.

³⁸²⁶ Orhan Seyfi Orhon, "Menfur suikast için", *Son Havadis Gazetesi*, 23 Şubat 1964, s. 2.

³⁸²⁷ Adviye Fenik, "Suikast...", *Son Havadis Gazetesi*, 23 Şubat 1964, s. 2.

³⁸²⁸ Mümtaz Faik Fenik, "Bu tahrikler artık son bulmalıdır", *Son Havadis Gazetesi*, 26 Şubat 1964, s. 1.

³⁸²⁹ *CSTD*, 25 Şubat 1964, Birinci Dönem, Kırk altıncı Birleşim, Cilt: 19, s. 64.

³⁸³⁰ *CSTD*, 25 Şubat 1964, Birinci Dönem, Kırk altıncı Birleşim, Cilt: 19, s. 65- 68.

³⁸³¹ *Son Havadis Gazetesi*, 24 Şubat 1964, s. 1.

³⁸³² Mesut Suna'nın suç işlemeye meyilli bir sinir hastası olduğu da iddia edilmiştir. *Son Havadis Gazetesi*, 23 Şubat 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 22 Şubat 1964, s. 1.

³⁸³³ *Son Havadis Gazetesi*, 26 Şubat 1964, s. 1.

mahkum edilen Mesut Suna, 1971 yılında hapisshaneden kaçmış ve dört ay gibi bir süreden sonra 29 Ekim 1971’de güvenlik güçlerine teslim olmuştur³⁸³⁴.

3.10.3. CKMP’nin VI. Büyük Kongresi

Osman Bölükbaşı’nın partiden ayrılması ve 17 Kasım 1963 mahalli seçimlerde ortaya çıkan başarısızlık CKMP’yi oldukça fazla etkilemiştir. 1964 yılı Ocak ayında bir açıklama yapan CKMP Genel Başkan Vekili Hasan Dinçer, CKMP’nin adının değiştirilmesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Dinçer ayrıca, Alparslan Türkeş’e genel başkanlık verileceği söylentilerini de maksatlı değilse, hayal mahsulü olarak değerlendirmiştir³⁸³⁵.

CKMP’nin VI. Büyük Kongresi, 22 Şubat 1964’te Ankara’da başlamıştır³⁸³⁶. 23 Şubat 1964’te yapılan seçimlerde 328 oy alan Ahmet Oğuz, genel başkan seçilmiştir. Hasan Dinçer 107 oy ve Ahmet Tahtakılıç ise 23 oy almıştır³⁸³⁷.

3.10.4. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala’nın Ölümü

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, 1962 yılı Kasım ayında ve 1963 yılı Eylül ayında rahatsızlanarak hastaneye kaldırılmıştır³⁸³⁸. Hasta olmasına rağmen seçim kampanyalarına katılan AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, İstanbul’da iken kaldığı otelde kalp krizi geçirmiş ve 6 Haziran 1964’te 67 yaşında vefat etmiştir³⁸³⁹. 3 Haziran 1964’te vefat eden Cumhuriyet Senatosu Üyesi Kazım Orbay ve 6 Haziran 1964’te vefat eden AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala hakkında Millet Meclisi, 15 Haziran 1964’te birer dakikalık saygı duruşunda bulunmuştur³⁸⁴⁰. AP Genel Başkanı Ragıp

³⁸³⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Ekim 1971, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 30 Ekim 1971, s. 1.

³⁸³⁵ *Milliyet Gazetesi*, 23 Ocak 1964, s. 1, 7.

³⁸³⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Şubat 1964, s. 1.

³⁸³⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 24 Şubat 1964, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 24 Şubat 1964, s. 1.

³⁸³⁸ *Milliyet Gazetesi*, 16 Kasım 1962, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 10 Eylül 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 10 Eylül 1963, s. 1.

³⁸³⁹ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 133; *Milliyet Gazetesi*, 6 Haziran 1964, s. 1; Adviye Fenik, “O da rahmetli oldu...”, *Son Havadis Gazetesi*, 8 Haziran 1964, s. 2.

³⁸⁴⁰ *MMTD*, 15 Mayıs 1964, Birinci Dönem, Yüz beşinci Birleşim, Cilt: 30, s. 526.

Gümüşpala, 9 Haziran 1964'te yapılan cenaze töreninden sonra Zincirlikuyu Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir³⁸⁴¹.

Adviye Fenik, Gümüşpala'nın ölümünden sonra sert muhaliflerinin övgü dolu sözlerine şahit olduğunu ve bu sözlerin samimi olduğunu belirtmiştir. Fenik, insanın iyiliklerinden, güzelliklerinden bahsetmek için illa ölmek mi gerektiğini sormuştur³⁸⁴².

Gümüşpala'nın vefatından sonra genel başkan vekilliği için partide Demirel'e teklif götürülmesi istenmiştir. Nihayet Sadettin Bilgiç, Mehmet Turgut, Ferruh Bozbeyli, İdris Yamantürk ve Cevat Önder birlikte Demirel'e gitmişlerdir. Demirel ise gelmek istemediğini belirtmiştir. Demirel'e göre şartlar uygun değildir. Nihayet, 12 Haziran 1964'te toplanan Temsilciler Meclisi Sadettin Bilgiç'i genel başkan vekili seçmiştir³⁸⁴³. Böylece, kongreye kadar Sadettin Bilgiç, AP'nin lideri olarak görev yapmıştır.

3.10.5. Kısmi Senato Seçimleri

Yüksek Seçim Kurulu, 7 Haziran 1964'te yapılacak olan Senato seçimlerinde boş milletvekillikleri için seçim yapılmayacağını bildirmiştir³⁸⁴⁴. 1961 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra seçimler ve seçim sistemleriyle ilgili kanuni düzenlemeler de yapılmaya başlamıştır. 7 Haziran 1964 tarihli kısmi Senato seçimleri öncesinde, Cumhuriyet Senatosu Tokat Üyesi Zihni Betil ve 25 arkadaşı Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi Kanununun değiştirilmesine dair kanun teklifini 24 Aralık 1963'te Büyük Millet Meclisi'ne vermiştir. Bu teklifte, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçiminde nispi temsil sisteminin uygulanması istenmiştir³⁸⁴⁵. 17 Nisan 1964'te 447 sayılı "Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi Kanununun Değiştirilmesine Dair Kanun" kabul edilmiştir³⁸⁴⁶. Buna göre, Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde çoğunluk sisteminden vazgeçilmiş, seçim sistemi barajsız, nispi temsile dayalı hale

³⁸⁴¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Haziran 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 10 Haziran 1964, s. 1.

³⁸⁴² Adviye Fenik, "Muhakkak ölmek mi lazım?", *Son Havadis Gazetesi*, 9 Haziran 1964, s. 2.

³⁸⁴³ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 134.

³⁸⁴⁴ *MMTD*, 25 Mart 1964, Birinci Dönem, Yetmiş dördüncü Birleşim, Cilt: 28, s. 733.

³⁸⁴⁵ Adalet Partisi, *Davamız (Anayasamızı Kimlere Karşı Savunuyoruz)*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 11, Gürsoy Basımevi, Ankara 1964, s. 17- 18.

³⁸⁴⁶ Yalçın, *Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunları*, s. 150.

getirilmiştir³⁸⁴⁷. Cumhuriyet Senatosu üye seçimlerinde nispi sistemin uygulanmasına dair kanun aleyhinde Adalet Partisi, Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Cumhuriyet Senatosu'nun frenleyici bir özelliğinin olması gerektiği vurgulanmış, bu nedenle iyi vasıflı üyelerin buraya seçilmesinin önemine değinilmiş ve bu vasıfta vekillerin seçilmesinin de nispi sistemle olamayacağı ifade edilmiştir. Adalet Partisi'ne göre Cumhuriyet Senatosu için öngörülen nispi sistemin ilk baştan beri akla gelmesi gerektiğine ayrıca işaret edilmiştir³⁸⁴⁸.

AP, Senato seçimleri için hazırladığı seçim beyannamesini kamuoyuna açıklanmıştır. Beynamede, basın suçlarının affına vurgu yapılmıştır³⁸⁴⁹. CKMP de, 18 Mayıs 1964'te yayınlamış olduğu seçim beyannamesinde AP ve CHP'ye şiddetle çatmıştır³⁸⁵⁰. 15 ilden aşağı seçim çevresi gösterdiği için Millet Partisi'nin seçime katılamayacağına dair Yüksek Seçim Kurulu kararının iptali için Millet Partisi Genel İdare Kurulu, Danıştay'a müracaat kararı almıştır³⁸⁵¹. MP'nin bu müracaatı, Danıştay tarafından reddedilmiştir³⁸⁵².

23 Mayıs'ta başlayıp 6 Haziran'da sona erecek olan siyasi partilere ait radyo konuşmaları için Yüksek Seçim Kurulu'nda kura çekilmiştir³⁸⁵³. AP adına Faruk Sükan, CHP adına Kemal Satır, CKMP adına Ahmet Oğuz ve YTP adına da Ekrem Alican ilk radyo konuşmalarını yapmıştır³⁸⁵⁴. Times, 7 Haziran 1964'te yapılacak seçimler öncesinde yarışın karşılıklı siyasi atışmalara neden olmasını konu yapmıştır. Bu çerçevede Gümüşpala, Kemal Satır'ı "keskin dilli" olarak nitelerken, Satır da Gümüşpala'yı "çılgın dana" olarak nitelemiştir. Gümüşpala, bir seçim toplantısında bir görevinin de halkı güldürmek olduğuna dair sözlerine, bir Cumhuriyet gazetesi yazarı bunun kolay olduğunu ve sadece halka görünmesinin yeterli olacağını belirtmiştir. AP de CHP'yi suçlayarak; "Ankara'da oturarak Türkiye'yi yönetmek imkansız"

³⁸⁴⁷ Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 9; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 77.

³⁸⁴⁸ Adalet Partisi, *Davamız (Anayasamızı Kimlere Karşı Savunuyoruz)*, s. 3.

³⁸⁴⁹ *Milliyet Gazetesi*, 17 Mayıs 1964, s. 1.

³⁸⁵⁰ *Milliyet Gazetesi*, 19 Mayıs 1964, s. 1.

³⁸⁵¹ *Milliyet Gazetesi*, 18 Mayıs 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 20 Mayıs 1964, s. 1.

³⁸⁵² *Milliyet Gazetesi*, 23 Mayıs 1964, s. 1.

³⁸⁵³ *Milliyet Gazetesi*, 19 Mayıs 1964, s. 1.

³⁸⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, 24 Mayıs 1964, s. 1.

eleştirilerinde bulunmuştur. Times, bu çerçevede Başbakan İnönü'nün "halk içine karışmama" namının olduğunu hatırlatmıştır³⁸⁵⁵.

Cumhuriyet Senatosu Adana Üyesi M. Nuri Ademoğlu, 7 Haziran 1964 kısmi Senato seçimlerinde hükümetin partizan davranışının olup olmadığına dair 19 Kasım 1964 tarihli sorusuna Devlet Bakanı Nüvit Yetkin, olmadığı yönünde bir cevap vermiştir. Buna rağmen Ademoğlu, kısmi seçimden önce 76 valinin, 192 kaymakamın, 1200 jandarma, subay ve astsubayın yerlerinin değiştirildiğini ve 270 savcının nakillerinin yapıldığını belirtmiştir. Bakan Yetkin, bu tür idari tasarrufların her dönemde olabileceğine dikkat çekmiş ve bunun partizanlıkla açıklanmaması gerektiğini vurgulamıştır³⁸⁵⁶.

TİP'in 1 Nisan'dan önce altı aylık dönem içerisinde 15 ilde teşkilatını tamamlayamaması nedeniyle Yüksek Seçim Kurulu'nun 7 Haziran 1964 tarihinde yapılacak olan Senato seçimlerine katılmayacağını bildirmesi üzerine TİP'liler, bunun yanlış bir karar olduğunu belirtmişlerdir. TİP'liler kanundaki altı aylık sürenin seçim tarihinden önceki altı aylık süreyi ifade ettiğini belirtmişler, 6 Aralık 1963 tarihi itibarıyla 15 ilde teşkilatlanmayı tamamladıklarını savunmuşlardır. TİP'in 7 Haziran 1964 seçimlerine katılmayacağını belirtilmesi üzerine Genel Başkan Mehmet Ali Aybar'ın İstanbul'dan bağımsız adaylığına karar verilmiş, ancak İstanbul İl Seçim Kurulu'nun Mehmet Ali Aybar'ın 1948 yılında almış olduğu ağır hapis cezasını gerekçe göstererek adaylığının kabul edilmediği belirtilmiştir. TİP, bu kararın affedildiğini ve Anayasa'da affedilen cezaların seçim yasağı olmayacağına dair geçici 11. maddesine atıfta bulunularak kararın keyfi bir karar olduğunu ifade etmiştir. TİP, kendileri yanında Millet Partisi'nin de seçim dışı bırakılmasının seçimleri iptal ettirecek bir mahiyet taşıdığına işaret etmiştir³⁸⁵⁷.

TİP Merkez Yürütme Kurulu, 7 Haziran 1964 seçimlerine katılmama kararı üzerine 30 Mayıs 1964'te bir toplantı yapmış ve bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiriye, TİP'in seçim kanunlarının öngördüğü şartları yerine getirmesine rağmen seçime alınmadığı, Genel Başkan Mehmet Ali Aybar'ın bağımsız adaylığının Anayasa'nın

³⁸⁵⁵ *The Times*, Jun 4, 1964, p. 13;

<http://0find.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD A&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=&docId=CS219244228 &type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

³⁸⁵⁶ *CSTD*, 19 Kasım 1964, Birinci Dönem, Sekizinci Birleşim, Cilt: 22, s. 179, 181.

³⁸⁵⁷ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi'nin Seçimlerle İlgili Açıklaması*, s. 1; Türkiye İşçi Partisi, *Çalışma Raporu İkinci Büyük Kongre (20- 24 Kasım 1966)*, s. 32.

geçici 11. maddesine aykırı olarak kabul edilmediği, TİP'le birlikte Millet Partisi'nin de seçimlere katılmamasının seçimleri iptal ettirecek bir durum arz ettiği vurgulanmıştır³⁸⁵⁸. 1964 yılında siyasi partilerin meclislerdeki sandalye sayıları aşağıdaki gibidir.

Tablo 14. Siyasi Partilere Göre Sandalye Sayıları³⁸⁵⁹

<i>Partiler</i>	<i>Millet Meclisi</i>	<i>Cumhuriyet Senatosu</i>
AP	167	77
CHP	189	45
CKMP	20	3
TİP	-	1
MP	13	3
YTP	29	9
Bağımsız	19	11
Açık	13	1
Tabii Üye	-	20
Cumhurbaşkanı	-	15
Kontenjanı		
Toplam	450	185

26 ilde 50 senatör ve bir de açık olmak üzere 51 senatörlük için 7 Haziran 1964'te yapılan seçimlerde³⁸⁶⁰, 10.281.724 nüfusun % 45.4'ü olan 4.668.865 kişi seçmen haklarına sahiptir. Seçmenlerin ise ancak % 60.2'si olan 2.808.865 kişi seçimlere katılmıştır³⁸⁶¹. Yapılan seçimler neticesinde 31 senatörü AP, 19 senatörü CHP alırken Bitlis'te de bağımsız senatör seçimleri kazanmıştır. Bu seçimlerde AP, CHP'den 245.966 fazla oy ve % 8.6 oy oranı elde ederek başarı göstermiştir³⁸⁶². 7 Haziran 1964 kısmi Senato seçimlerine ait sonuçlar, tablolar halinde aşağıda verilmiştir.

³⁸⁵⁸ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi'nin Seçimlerle İlgili Açıklaması*, s. 2.

³⁸⁵⁹ Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 8.

³⁸⁶⁰ *Milliyet Gazetesi*, 7 Haziran 1964, s. 1.

³⁸⁶¹ Devlet İstatistik Enstitüsü, *1950- 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını No: 513, Ankara 1966, s. V.

³⁸⁶² Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 7.

Tablo 15. 7 Haziran 1964 Kısmi Senato Seçim Sonuçları³⁸⁶³

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Aldığı Oy</i>	<i>Oran (%)</i>
AP	1.385.655	50.3
CHP	1.125.783	40.8
CKMP	83.400	3.0
YTP	96.427	3.5
Bağımsızlar	64.498	2.3

Tablo 16. 1961, 1963 ve 1964 Seçimlerine Katılım Oranları³⁸⁶⁴

<i>Seçimler</i>	<i>Seçmen Sayısı</i>	<i>İştirak (%)</i>	<i>Kullanılan Oy</i>	<i>Geçerli Oylar</i>
15 Ekim 1961 (Milletvekili)	12.925.395	81	10.522.716	10.141.243
15 Ekim 1961 (Senato)	12.925.395	81	10.519.659	10.087.047
17 Kasım 1963 (İl Genel Meclis)	13.067.911	77.62	10.143.540	9.556.532
17 Kasım 1963 (Belediye Başkanlığı)	5.861.239	67	3.937.626	2.986.485
17 Kasım 1963 (Belediye Meclisi)	5.861.239	67	3.937.626	2.716.396
7 Haziran 1964 (Kısmi Senato)	4.767.323	60.21	2.876.341	2.852.197

³⁸⁶³ 7 Haziran 1964 kısmi Senato seçim sonuçları hakkında kaynaklarda bazı ufak farklar bulunmakla birlikte, burada DIE tarafından verilmiş olan sayılar ve oranlar esas alınmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü, *1950- 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, s. V; BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.313.6, 1; Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 5.

³⁸⁶⁴ Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 31.

CHP, 15 Ekim 1961 genel seçimlerinde % 36.7, 17 Kasım 1963 mahalli seçimlerde % 37.4, 7 Haziran 1964 senato seçimlerinde % 41.16 oy aldığını belirterek, oy oranını sürekli artırdığını belirtmiştir³⁸⁶⁵. AP ise, 7 Haziran 1964 seçimlerinde oyların % 50.3'ünü alarak seçimlerdeki yükselişini sürdürmüştür³⁸⁶⁶. Ne tesadüf ki, 6 Haziran'da da AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala hayatını kaybetmiştir³⁸⁶⁷. Katılımın % 60.2 olarak gerçekleştiği 7 Haziran 1964 seçimlerinde; AP oyların % 50.3'ünü ve 31 senatör, CHP oyların % 40.8'ini ve 19 senatör kazanmıştır. CKMP oyların % 3'ünü, YTP oyların % 3.5'ini, bağımsızlar da oyların % 2.3'ünü ve 1 senatörlüğü kazanmıştır³⁸⁶⁸. Katılımın düşük olmasında hasat mevsiminin etkili olduğu düşünülmektedir³⁸⁶⁹. Fenik ise, seçimlere ilgisizliğin birinci nedeninin alınacak sonuçların yönetimde bir değişikliğe neden olmayacağını etkili olduğunu savunmuştur³⁸⁷⁰. 7 Haziran 1964'te yapılan kısmi Senato seçimleri ile seçilen 51 senatör ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilen 5 senatör³⁸⁷¹, 15 Haziran 1964'te Cumhuriyet Senatosu'na katılmışlardır³⁸⁷².

AP'nin yeni bir zaferi olarak nitelendirilebilecek 7 Haziran 1964 seçimlerine³⁸⁷³, yeteri kadar teşkilatlanamayan TİP, katılamamıştır³⁸⁷⁴. Sadece Bitlis'te Ziya Şeref Hanoğlu bağımsız aday olarak seçimleri kazanmıştır. YTP ve CKMP bu seçimlerde başarı elde edememiş, adeta silinmişlerdir. AP daha çok ticaret ve kültür merkezlerinde başarı gösterirken, CHP ise doğuda başarı elde etmiştir. Bu da YTP oylarının bir

³⁸⁶⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (16 Ekim 1964)*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1964, s. 9.

³⁸⁶⁶ Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 5; Adalet Partisi, *Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu'nun Faaliyet Raporu (27.11.1962- 27.11.1964)*, Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresine Sunulan Metinler: 1, Ankara 1964, s. 16; Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 65.

³⁸⁶⁷ Komsuoğlu, "Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı", s. 269.

³⁸⁶⁸ Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 10; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 133; Çitçi, *Yerel Seçimler Coğrafyası (1963- 1999)*, s. 83; *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1964, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Haziran 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 9 Haziran 1964, s. 1.

³⁸⁶⁹ *Son Havadis Gazetesi*, 8 Haziran 1964, s. 1.

³⁸⁷⁰ Mümtaz Faik Fenik, "İlgisizliğe rağmen AP'nin başarısı", *Son Havadis Gazetesi*, 9 Haziran 1964, s. 1.

³⁸⁷¹ Cumhurbaşkanlığı senatörleri de 9 Haziran 1964'te açıklanmıştır. Bunlar; Adil Ünlü, Sadi Koçaş, Nadir Nadi, Osman Köksal ve Zerrin Tüzün'den oluşmaktadır. *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Haziran 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 10 Haziran 1964, s. 1.

³⁸⁷² *CSTD*, 15 Haziran 1964, Birinci Dönem, Yetmiş beşinci Birleşim, Cilt: 21, s. 3.

³⁸⁷³ *Son Havadis Gazetesi*, 8 Haziran 1964, s. 1.

³⁸⁷⁴ Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 263; Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, s. 5.

kısınının CHP'ye kaydığını göstermektedir³⁸⁷⁵. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, verdiği özel demeçte Adalet Partisi'ni aldığı oyla mütenasip bir şekilde iktidarda söz sahibi yapmak gerektiğini belirtmiştir³⁸⁷⁶. Bu arada kısmi Senato seçimlerinden sonra AP'nin hükümeti düşüreceği endişesinden dolayı Cumhurbaşkanı Gürsel, 18 Haziran 1964'te AP Genel Başkanlığı'na uyarıcı bir mektup göndermiştir³⁸⁷⁷.

İstanbul Valisi Niyazi Akı ve eşi, 7 Haziran 1964'te yapılan kısmi Senato seçimlerinde oylarını kullanamamışlardır. Seçmen kütüklerine adının mahalle muhtarı tarafından yazılmasının unutulduğunu belirten Akı, kütüklerin maksatlı hazırlandığı vurgusunda bulunmuştur³⁸⁷⁸. İstanbul Valisi ve eşinin seçmen kütüğüne yazılmaması haberi, seçmen kütüklerindeki hataları bir kez daha gündeme taşımıştır³⁸⁷⁹.

7 Haziran 1964 seçimlerinden sonra CHP Genel Başkanı ve parti ileri gelenlerinin AP Genel Merkezi ziyaretlerine değinen Orhan Seyfi Orhon, bunun çok anlamlı bir ziyaret olduğunu belirtmiştir. Orhon, bu nezaket ziyaretlerinin sadece seçim zamanlarında kalmaması, aynı zamanda normal vakitlerde de bunun gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır³⁸⁸⁰. 7 Haziran 1964 seçimleri, eski DP seçmenlerinin AP'de birleştiklerinin yeni bir tezahürü olmuştur. Senato seçimlerinde seçim sistemi nispi hale getirilmiş olsa da AP, oyların yarısını almıştır. Bu seçim, 1965 yılında yapılacak genel seçimlerin nasıl sonuçlanabileceğinin de bir ön göstergesi olmuştur.

3.10.6. Sosyal Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Tabii Senatör Sıtkı Ulay, 26 Ocak 1962'de Cumhuriyet Senatosu'na göndermiş olduğu dilekçede, tabii üyeliğinin kaldırılmasını istemiştir. Ulay'ın tabii senatörler için kullanılan "temelli senatör", "müebbed üye" gibi müstehzi ifadelerden rahatsızlık duyduğu için istifa yoluna gittiği savunulmuştur. Ulay, senatörlükten ayrılabilmesi için, bir siyasi partiye üye olması gerektiğini ve geçici olarak Memleketçi Serbest Parti'ye girdiğini belirtmiştir³⁸⁸¹. Ulay, 26 Ocak 1962 tarihi itibarıyla bir partiye intisap ettiğini

³⁸⁷⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 9 Haziran 1964, s. 1; Mümtaz Faik Fenik, "Seçmenler CHP'ye gereken dersi verdi!", *Son Havadis Gazetesi*, 10 Haziran 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 8 Haziran 1964, s. 1.

³⁸⁷⁶ *Milliyet Gazetesi*, 12 Haziran 1964, s. 1.

³⁸⁷⁷ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 134- 135.

³⁸⁷⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 8 Haziran 1964, s. 1.

³⁸⁷⁹ Advıye Fenik, "Vali unutulmuş!", *Son Havadis Gazetesi*, 10 Haziran 1964, s. 2.

³⁸⁸⁰ Orhan Seyfi Orhon, "Resmi Nezaket!", *Son Havadis Gazetesi*, 9 Haziran 1964, s. 2.

³⁸⁸¹ *Milliyet Gazetesi*, 27 Ocak 1962, s. 1, 5; *Milliyet Gazetesi*, 28 Ocak 1962, s. 1.

Cumhuriyet Senatosu'nun 30 Ocak 1962 tarihli toplantısında açıklamıştır³⁸⁸². Ulay, geçici olarak girdiği Memleketçi Serbest Parti'den nihayet istifa etmiştir³⁸⁸³. 1963 yılında Ulay, yeni bir parti kuracağını sık sık belirtmeye başlamıştır. Ulay, kurulacak partinin yüzde yüz 27 Mayısçı, Atatürkçü ve sosyal tandanslı olacağını belirtmiştir³⁸⁸⁴.

Ülkenin koalisyon buhranı yaşaması, Sıtkı Ulay'ı yeni bir parti için harekete geçirmiştir³⁸⁸⁵. Ulay, liberal eğilimli bir partinin kurulacağını belirtmiş ve partinin adının da Sosyal Cumhuriyet Partisi olacağını ifade etmiştir³⁸⁸⁶. Sosyal Cumhuriyet Partisi'nin programıyla ilgi bilgiler veren Ulay; partinin komünizmin, faşizmin ve diktanın karşısında solu temsil eden bir parti olacağını belirtmiştir. Partinin tam anlamıyla sosyalist bir parti olacağını vurgulayan Ulay, programlarında her türlü kooperatifçiliğin ve kolektif çiftliklerin kurulmasının teşvik edileceğini belirtmiştir³⁸⁸⁷.

Kurulması düşünülen parti nihayet, "Sosyal Demokrat Parti" adıyla 21 Eylül 1964'te resmen Türkiye'nin siyasi hayatına girmiştir³⁸⁸⁸. Ankara'da kurulan Sosyal Demokrat Parti'nin programında Türkiye'nin ancak demokratik sosyalizm ile kalkınabileceği savunulmuştur. Sosyal Demokrat Parti'nin kurucuları arasında şu isimler yer almıştır: Prof. Rasim Ali Ülgen (genel başkan), Sıtkı Ulay, Alaettin Tiritoglu, Hulusi Nartman, Mustafa Halit Ünver, Nazif İnan, Asım Aras, Halil Önder, Zeki Saltuk, Fahri İşbay, Ruşen Doğan³⁸⁸⁹. Sosyal Demokrat Parti kurucuları, 26 Eylül 1964'te bir basın toplantısı yapmışlardır³⁸⁹⁰. Sosyal Demokrat Parti kurucuları, 22 Kasım 1964'te yaptıkları toplantıda Sıtkı Ulay'ı genel başkanlığa seçmişlerdir³⁸⁹¹. Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu Başkanı Fahri Özdilek, Tabii Senatör Sıtkı Ulay'ın Sosyal Demokrat Parti Başkanlığına seçilmesi nedeniyle gruptan ayrıldığını 25 Şubat 1965'te bildirmiştir³⁸⁹². Tabii Senatör Sıtkı Ulay da, 6 Nisan 1965'te Cumhuriyet Senatosu'na vermiş olduğu yazıda Milli Birlik Grubundan ayrıldığını ve yeni kurulan

³⁸⁸² *CSTD*, 30 Ocak 1962, Birinci Dönem, Yirmi altıncı Birleşim, Cilt: 1, s. 451.

³⁸⁸³ *Milliyet Gazetesi*, 16 Mart 1962, s. 1.

³⁸⁸⁴ *Milliyet Gazetesi*, 5 Temmuz 1963, s. 1.

³⁸⁸⁵ *Tercüman Gazetesi*, 30 Kasım 1963, s. 1.

³⁸⁸⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 30 Kasım 1963, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Kasım 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 30 Kasım 1963, s. 1.

³⁸⁸⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Aralık 1963, s. 1.

³⁸⁸⁸ *Sosyal Demokrat Parti, Sosyal Demokrasi Nedir?*, Başnur Matbaası, Ankara 1965, s. 3; Ulay, *Giderayak*, s. 75.

³⁸⁸⁹ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 123; *MMTD*, 12.05.1972, Birleşim: 88, Oturum: 1, s. 632.

³⁸⁹⁰ *Milliyet Gazetesi*, 27 Eylül 1964, s. 1, 7.

³⁸⁹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Kasım 1964, s. 1.

³⁸⁹² *CSTD*, 25 Şubat 1965, Birinci Dönem, Kırk altıncı Birleşim, Cilt: 25, s. 341.

Sosyal Demokrat Parti'ye geçtiğini ve partinin TBMM'deki tek temsilcisinin de kendisi olduğunu belirtmiştir³⁸⁹³.

Sıtkı Ulay, Sosyal Demokrat Parti'yi kısa sürede para harcamaksızın 7 ilde kurduklarını ancak, ilçelere yayılmanın zor olduğunu belirtmiştir. Para olmadığı gibi yardımların da olmadığını belirten Ulay, bunun teşkilatlanmada olumsuz tesiri olduğunu vurgulamıştır. Ulay, parti programının İsveç, Avusturya ve Almanya sosyal demokrat partilerden örnekler alınarak hazırlandığını belirtmiştir. Karma ekonomiyi savunduklarını belirten Ulay, vergi adaletini savunan ortanın solunda bir parti olduklarını belirtmiştir. Teşkilatlanmanın tamamlanmaması nedeniyle seçimlere hazırlanamayan Sosyal Demokrat Parti yerine İşçi Partisi öne geçmiştir³⁸⁹⁴. Sosyal Demokrat Parti'nin ömrü uzun sürmemiş, 1965 yılı sonunda CHP'ye katılma kararı almıştır³⁸⁹⁵.

Cemiyetler Kanununa göre Ankara'da kurulan Sosyal Demokrat Parti, Atatürk ilkeleriyle 27 Mayıs'ı bir bütün olarak görmekte ve Türk Milleti'ne Atatürkçü, çağdaş uygarlık içerisinde en ileriye, en uygarı, en güzeli bir meşale gibi gösteren büyük bir zihniyet olarak kıymetlendirdiklerini belirtmiştir³⁸⁹⁶. Sosyal Demokrat Parti, 27 Mayıs'ın getirdiği ve halkın onayından geçmiş olan Anayasaya bağlı olduğunu belirtmiştir³⁸⁹⁷. Hür ve gerçek cumhuriyet rejiminin en doğru idare şekli olduğu belirtilmiş, serbest ve dürüst seçimin, basın, sosyal tenkidin, bağımsız sendika, grev, toplu sözleşme, toplanma, vicdan, seyahat, korkusuz yaşama özgürlükleri gibi temel hürriyetlerin fiilen ve garantili bir şekilde sağlanmadıkça, sözde kaldıkça demokratik cumhuriyet idaresinin mevcut olabileceğine inanılmadığı belirtilmiştir³⁸⁹⁸.

Sosyal Demokrat Parti'nin devletçilik ve devrimcilik anlayışı, halkın yararına işleyen toplumcu, hamleci, hürriyetçi bir ekonomi politikası ve her alanda köklü reformlar şeklinde tanımlanmıştır³⁸⁹⁹. Komünizmin ve faşizmin reddedildiği belirtilmiş, demokrasinin çoğunluk kararıyla tecelli ettiği, azınlık haklarına da saygı gösterilmesiyle gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Sosyal Demokrat Parti'nin sosyal demokrasiye inandığı belirtilmiş ve vatandaş haklarına hürmet eden, hürriyetle adaletin ittifak

³⁸⁹³ *CSTD*, 6 Nisan 1965, Birinci Dönem, Altmış sekizinci Birleşim, Cilt: 26, s. 688.

³⁸⁹⁴ Ulay, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, s. 239.

³⁸⁹⁵ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt: 4, s. 1262.

³⁸⁹⁶ *Sosyal Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı*, Başnur Matbaası, Ankara 1964, s. 3.

³⁸⁹⁷ *Sosyal Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı*, s. 22.

³⁸⁹⁸ *Sosyal Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı*, s. 19.

³⁸⁹⁹ *Sosyal Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı*, s. 13.

etmesini ve halkın kamu işlerine aktif olarak katılmasını isteyen, adil bir servet dağılımını arzulayan, ferdi teşebbüs ruhunun geliştirildiği, üretim araçlarının milli refaha katkı sağlayacak şekilde sokulduğu, sosyal bakımdan güçsüz olanların yardım teminatına alındığı bir sosyal demokrasi anlayışından bahsedilmektedir. Sosyal Demokrat Parti, özgürlük, sosyal adalet, sosyal güvenlik prensiplerinin yurdumuzda tam olarak uygulanmasını istemektedir³⁹⁰⁰. Sosyal Demokrat Parti, ordunun vatanın mukaddes bekçisi olduğunu belirtmiş ve hiçbir surette siyasetle uğraşmayacağı ifade edilmiştir³⁹⁰¹.

Sosyalistliğin ancak demokrasi ile gerçekleşeceği ve demokrasinin de ancak sosyalistlik ile zirveye ulaşacağı savunulmuştur³⁹⁰². Demokrasiyi insan iradesinin ekseriyet kararıyla tecellisini ve aynı zamanda ekalliyetin de haklarının muhterem sayılması şeklinde tanımlayan Sosyal Demokrat Parti, sosyalistlerin hem faşizm hem de komünizmin karşısında olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca sosyalistler, ekalliyetin diktatörlüğünü reddettikleri gibi ekseriyetin de azınlığa tahakkümünü reddetmişlerdir. Sonuçta sosyalizmin siyasi, iktisadi ve sosyal bir demokrasi olduğu belirtilmiş ve sosyalizmin demokrasinin ta kendisi olduğu vurgulanmıştır³⁹⁰³. Demokratik sosyalizmin yalnızca siyasi değil aynı zamanda ekonomik ve sosyal haklar için mücadele ettiği belirtilmiştir. İş hakkı, parasız tedavi hakkı, yaşlılıkta ekonomik güvenlik hakkı, işsizlik halinde ekonomik güvenlik hakkı, çocukların korunması hakkı, gençlerin tahsil isteme hakkı, ikamet hakkı sosyal ve ekonomik haklar arasında sayılabilir³⁹⁰⁴.

Sosyal Demokrat Parti'ye üye olabilmek için 22 yaşın doldurulmuş olması gerekmektedir³⁹⁰⁵. Sosyal Demokrat Parti'de faal ve taraftar üyelikler bulunmaktadır. Faal üyeler, partinin çalışan üyeleri olup yıllık kimlik kartlarını belirli bir ücret karşılığında yenilemekte ve parti içerisindeki seçimlere de sadece bunlar katılmaktadırlar. Taraftar üyelerin partiye herhangi bir ücret ödememekte, sadece seçimlerde partiye oy vermeyi kabul etmeleri istenmektedir. Parti delegeleri, faal üyelerin sayılarına göre ve faal üyeler arasından seçilmektedir³⁹⁰⁶. Genel Başkan, Büyük Kongre tarafından seçilmekte,

³⁹⁰⁰ *Sosyal Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı*, s. 18- 19; Sosyal Demokrat Parti, *Sosyal Demokrasi Nedir?*, s. 17.

³⁹⁰¹ *Sosyal Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı*, s. 29.

³⁹⁰² Sosyal Demokrat Parti, *Sosyal Demokrasi Nedir?*, s. 17.

³⁹⁰³ Sosyal Demokrat Parti, *Sosyal Demokrasi Nedir?*, s. 27.

³⁹⁰⁴ Sosyal Demokrat Parti, *Sosyal Demokrasi Nedir?*, s. 20- 21.

³⁹⁰⁵ *Sosyal Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı*, s. 3.

³⁹⁰⁶ *Sosyal Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı*, s. 4- 6.

herhangi bir nedenle ayrılması durumunda başkan yardımcısının bu görevi yürüteceği belirtilmektedir³⁹⁰⁷.

3.10.7. CHP'nin XVII. Kurultayı

CHP'nin XVII. Kurultayı, 16- 18 Ekim 1964 tarihlerinde 1600 civarında delege ile Ankara Büyük Sinema'da gerçekleştirilmiştir³⁹⁰⁸. CHP aslında, XVII. Kurultayı'nı 1963 yılı bahar ayında yapmayı planlarken, 21 Mayıs darbe girişimi nedeniyle üç büyük şehirde sıkıyönetiminin ilan edilmiş olması, kongre çalışmalarının ertelenmesine neden olmuştur³⁹⁰⁹. XVII. Kurultay öncesinde partiden ihraçlar da gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Kasım Gülek ve Avni Doğan, CHP Müşterek Haysiyet Divanı'nca partiden ihraç edilmiştir³⁹¹⁰. CHP, 1965 seçimleri öncesindeki son kurultayını gerçekleştirmiştir³⁹¹¹.

CHP, XVII. Kurultayı öncesinde DP dönemindeki bir uygulama için mahkemeye gitmiştir. Bilindiği gibi Demokrat Parti döneminde 6195 sayılı Kanunla parti mallarının hazineye intikali sağlanmıştı. CHP, bu Kanunun Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle 23 Şubat 1963'te Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açmış ve Anayasa Mahkemesi de 11 Ekim 1963'te 6195 sayılı Kanunu iptal etmiştir. CHP, sadece Atatürk'ün vasiyeti olan şeylerin geri alındığını, diğer parti arsaları ve binalarının tamamının hazineye bırakıldığını açıklamıştır³⁹¹².

İsmet İnönü, CHP'nin XVII. Kurultayı'nda yaptığı konuşmada, on yıl boyunca savundukları planlı kalkınma ile yıllık yüzde yedi oranında ilerlemenin amaçlandığını belirtmiştir. İnönü, 1963 yılında tarım mevsiminin elverişli geçmesi nedeniyle yüzde yedinin üzerinde bir kalkınmanın gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Memleketin Mayıs 1963'te silahlı bir ayaklanmaya maruz kaldığını belirten İnönü, bu tarihten sonra üç ilde sıkıyönetim idaresinin kurulduğunu ve askeri mahkemenin bir yıldan fazla sürdüğünü belirtmiş ve sıkıyönetimin 21 Temmuz 1964'te kaldırıldığını vurgulamıştır³⁹¹³. İnönü,

³⁹⁰⁷ *Sosyal Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı*, s. 9.

³⁹⁰⁸ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 140; *Milliyet Gazetesi*, 17 Ekim 1964, s. 1.

³⁹⁰⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu* (16 Ekim 1964), s. 4.

³⁹¹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Aralık 1963, s. 1.

³⁹¹¹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 153.

³⁹¹² Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu* (16 Ekim 1964), s. 8.

³⁹¹³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultayı 16 Ekim 1964 (Genel Başkan İsmet İnönü'nün Açılış Konuşması)*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1964, s. 1-2.

ikinci karma hükümet döneminde iç ayaklanmaların bastırıldığı ve ordunun kendi vazifesi içerisinde siyasetten uzak bir şekilde bütün itibarını ve gücünü sağladığını belirtmiştir. İnönü, üçüncü karma hükümet döneminde 21 Aralık 1963'te Kıbrıs'ta meydana gelen olayların planlı bir saldırı olduğunu vurgulamıştır³⁹¹⁴. CHP'nin seçimlerde “düşmanlık yok kardeşlik var” parolasına sadık kaldıklarını belirtmiş³⁹¹⁵, antidemokratik kanunların bir kısmının kaldırıldığını ve bir kısmının ise Anayasa Mahkemesi'nce iptal edildiğini belirtmiştir³⁹¹⁶.

CHP'nin XVII. Kurultayı'nda yapılan seçimlerde İsmet İnönü, 1317 delegenin oy kullandığı seçimlerde 1255 delegenin oyunu alarak tekrar genel başkan seçilmiştir. Oylamada 48 oy boş çıkmış, üç oy iptal edilmiş, iki oy Atatürk'e, üç oy Aksal'a, bir oy Nüvit Yetkin'e, bir oy Gülek'e, bir oy Nihat Erim'e, iki oy Satır'a, bir oy da Şükrü Kaya'ya çıkmıştır³⁹¹⁷. CHP XVII. Kurultayı'nda 40 üyelik Parti Meclisi'ne 1156 oyla en yüksek oyu İsmail Rüştü Aksal alarak seçilmiştir. Onu 1088 oyla Nihat Erim, 1015 oyla Orhan Öztrak, 953 oyla Ferit Melen, 941 oyla Turhan Feyzioğlu, 894 oyla Kemal Satır, 877 oyla İlhami Sancar, 846 oyla Bülent Ecevit takip etmiştir. En düşük oyları ise 510 oyla Emin Paksüt, 509 oyla Asım Eren almış ve CHP Parti Meclisi üyesi olmuşlardır³⁹¹⁸. Sonuçta 40 kişilik CHP Parti Meclisi'ne 12 yeni üye seçilmiştir³⁹¹⁹. CHP Merkez Yönetim Kurulu'na da; Dr. Kemal Satır (genel sekreter), Ferda Güley, Fehmi Alpaslan, Süreyya Koç, Şefik İnan, Sırrı Atalay, Zarife Koçak, Suphi Baykam, Cihad Baban, Turhan Feyzioğlu, Şevket Asbuzoğlu seçilmişlerdir³⁹²⁰.

CHP'nin 16- 18 Ekim 1964 tarihlerinde toplanan XVII. Kurultayı'nda Turhan Feyzioğlu ve Bülent Ecevit tarafından hazırlanan “İleri Türkiye Ülkümüz” adlı bir bildirme kabul edilmiştir³⁹²¹. CHP'nin daha önceki kurultaylarında “İlk Hedefler Beyannamesi” ve “Temel Hedefler Beyannamesi” kabul edilmişti. XVII. Kurultayı'nda

³⁹¹⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultayı 16 Ekim 1964 (Genel Başkan İsmet İnönü'nün Açış Konuşması)*, s. 3- 4.

³⁹¹⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (16 Ekim 1964)*, s. 10.

³⁹¹⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (16 Ekim 1964)*, s. 13.

³⁹¹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 19 Ekim 1964, s. 1.

³⁹¹⁸ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 158- 159.

³⁹¹⁹ *Milliyet Gazetesi*, 20 Ekim 1964, s. 1.

³⁹²⁰ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 159; *Milliyet Gazetesi*, 21 Ekim 1964, s. 1.

³⁹²¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1966)*, CHP Ulusal Basımevi, Ankara 1966, s. 4; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 314; Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 54; Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 142.

ise “İleri Türkiye Ülkümüz” bildirisi kabul edilmiştir. “İleri Türkiye Ülkümüz” adlı bildiride; kalkınma, vergi reformu, toprak reformu, sosyal adalet, sosyal güvenlik, köylünün kalkındırılması gibi konulara değinilmiş ve çeşitli öneriler getirilmiştir. CHP’nin devletçilik anlayışı da açıklanmıştır. Tekelci ve özel teşebbüsü sınırlayıcı değil, özel teşebbüsün yatırımcılığına yardımcı ve destekleyici bir devletçilik olduğu anlatılmış ve devletçiliğin demokratik bir anlayışa dayandığı ve önderlik edici bir karaktere sahip olduğu vurgulanmıştır³⁹²².

CHP Tüzüğü, XVII. Kurultay’da değiştirildikten sonra yeniden kabul edilmiştir. Tüzükte Cumhuriyet Halk Partisi’nin; cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci siyasi bir dernek olduğu belirtilmiştir. Kurucusu ve Ebedi Başkanının Mustafa Kemal ve merkezin ise Ankara olduğu vurgulanmıştır. CHP’nin amacı tüzüğün ikinci maddesinde belirtilmiştir. Buna göre CHP; “Cumhuriyet kanunları dairesinde çalışmalarıyla, umdelerini millete benimsetmek ve programını beğendirmek, milletin emanet ettiği vazifeleri görmek suretiyle memleket ve milletin selamet ve refahına hizmeti” gaye edindiğini belirtmiştir³⁹²³.

CHP Tüzüğünde parti üyelerinin parti adaylarına oy vermeye mecbur oldukları belirtilmiş, onların kazanmaları için çalışmaya vazifeli oldukları vurgulanmıştır³⁹²⁴. CHP’de genel başkanın kurultay tarafından gizli oyla ve üye tam sayısının salt çokluğu ile seçileceği belirtilmiştir³⁹²⁵. CHP’de parti adaylarının partililer arasından oluşturulacak olan yoklama kurullarınca tespit edileceği ifade edilmiştir³⁹²⁶.

CHP, gerçekleştirilen kurultaylarda alınan kararlar doğrultusunda çeşitli şeylerin yapıldığını belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin kurulduğunu ve kanunların Anayasaya uygunluğunun teminata bağlandığı belirtilmiştir. Yüksek Hakimler Kurulu ile hakimlere tam bir vicdani bağımsızlık verildiği, seçimlerde eşitlik ve adli teminat sağlandığı, devlet yönetiminde yurttaşların eşit tutulma ilkesinin belirlendiği, vicdan, düşünme ve toplanma özgürlüklerinin teminat altına alındığı, devlet radyolarının bağımsız hale ve basın özgür hale getirildiği belirtilmiştir. Sendikacılığa özgürlük tanındığı, toplu sözleşme, grev ve lokavt haklarının kanunlaştırıldığı vurgulanmıştır. Hızlı ve dengeli

³⁹²² Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 165; Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, s. 147- 157; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultay Bildirisi*, s. 15.

³⁹²³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü (XVII. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir)*, s. 3.

³⁹²⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü (XVII. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir)*, s. 4.

³⁹²⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü (XVII. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir)*, s. 14.

³⁹²⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü (XVII. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir)*, s. 23.

gelişmeyi sağlayacak planlı kalkınma döneminin başlatıldığı, vergilerde adaleti sağlayıcı tedbirlerin alındığı, sosyal sigortaların kapsamının genişletildiği ifade edilmiştir³⁹²⁷. CHP, toprak reformunda sadece topraksız köylülere toprak vermeyi değil, aynı zamanda topraksız köylünün yerleşmesini, çalışma araçlarını, işletme kredisini vermeyi de planladığını belirtmiştir³⁹²⁸.

3.10.8. Celal Bayar'ın Cezaevinden Tahliyesi

Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Yassıada yargılamalarından sonra müebbet hapse mahkum olmuş ve Kayseri Cezaevi'ne konulmuştur. Sağlık mazereti nedeniyle iki defa süreli tahliye edilen Bayar, son tahliyesinden sonra çıkan olaylar üzerine tekrar Kayseri Cezaevi'ne götürülmüştür. Bayar'ın hapisanede olması Türk Milleti'nin ıstırabını derinleştirmektedir. Bu arada, Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü) tarafından 3 Mayıs 1964'te Başbakan İsmet İnönü'ye gönderilen mektupta, Kayseri Cezaevi'nde mahkum bulunan Celal Bayar'ın sağlık durumuna değinilmiş, sürekli doktor takibinin yapılmasına dikkat çekilmiştir. Af Örgütü, Bayar'ın serbest bırakılmasını istemiştir³⁹²⁹. Yine Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü) Üyesi J. D. Roberts tarafından 5 Ağustos 1964'te gönderilen mektupta Celal Bayar'ın sağlık sorunlarına değinilmiş, hapisanenin hastalığını olumsuz etkileyeceği belirtilerek affedilmesi istenmiştir³⁹³⁰.

Yassıada mahkumlarından müebbet hapse mahkum olan Emin Kalafat, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in özel affı ile 1964 yılı Nisan ayında tahliye olmuştur³⁹³¹. Af kapsamı dışında kalan Kayseri Cezaevi'nde tutuklu bulunan mahkumlardan bir kısmı da hastalık nedeniyle tahliye edilmiştir. Bu kapsamda 28 Ekim 1964'te sürekli hastalık nedeniyle 23 kişi geçici ve kısıtlı olarak hürriyetlerine kavuşmuştur. Bunu takiben de kalabalık bir grup bu şekilde tahliye edilmiştir³⁹³².

³⁹²⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultay Bildirisi*, s. 4- 5, 11.

³⁹²⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (16 Ekim 1964)*, s. 18.

³⁹²⁹ *BCA*, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.45.26, 1- 4.

³⁹³⁰ *BCA*, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.46.24, 1- 2.

³⁹³¹ *Milliyet Gazetesi*, 10 Nisan 1964, s. 1.

³⁹³² İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, s. 413.

Celal Bayar'ın özel doktoru Recai Ergünden de, Bayar'ın affedilmesini istemiştir³⁹³³. 1964 yılı Kasım ayı itibariyle DP'li olup, Kayseri Cezaevi'nde kalan son yedi mahkumdan birisi Celal Bayar, diğeri ise Halil İmre'dir³⁹³⁴. Celal Bayar, 5 Kasım 1964'te geçirmiş olduğu kalp rahatsızlığı nedeniyle doktorlar tarafından muayene edilmiştir. Hastalığına dair 6 Kasım 1964'te üç doktor tarafından bir rapor tutulmuş ve Bayar'ın cezasında kalmaması gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle, cezasının geçici olarak tehirine karar verilmiş ve 7 Kasım 1964'te Kayseri Cezaevi'nden tahliye edilmiştir. Bu sefer, tahliyeden sonra hiçbir olay yaşanmamıştır³⁹³⁵. 8 Kasım 1964'te İstanbul'a gelen Bayar, kızının evinde misafir olmuş³⁹³⁶, 14 Kasım 1964'te ise kendi isteği ile Amerikan Hastanesi'ne yatmıştır³⁹³⁷. Sağlık nedeniyle tahliye edilen Bayar, özellikle siyasi konularda sürekli takip altında tutulmuştur. Bu kapsamda 1965 yılı Mayıs ayında, Moda Kulübünde yaptığı konuşmaların siyasi olup olmadığı konusunda savcılık soruşturma başlatmıştır³⁹³⁸. Bayar'ın sivil hayattaki faaliyetleri uzun süre takip edilmiştir.

3.10.9. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın Uyarı Mektubu

27 Mayıs'tan sonra ordu ile siyaset kurumu arasında birbirinden hemen etkilenen bir iletişim süreci yaşanmıştır. 11 Kasım 1964 tarihli Ulus gazetesinde, AP Gaziantep İl Kongresi'nde Ali Bozdoğanoglu ve Süleyman Ünlü'nün askerlere küfrettiği iddiasıyla bir haber yayınlanmıştır. Gazetede iddia edilen haberin doğru olmadığını belirten Bilgiç, asıl amacın AP Büyük Kongresi öncesinde kafalarda karışıklık yaratmak olduğunu belirtmiştir. Bilgiç bu konuda; CHP, basın, Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli Birlik Komitesi ve Cumhurbaşkanının ittifak halinde olduğunu savunmuştur³⁹³⁹.

³⁹³³ *Milliyet Gazetesi*, 1 Kasım 1964, s. 1.

³⁹³⁴ Halil İmre de 27 Kasım 1964'te gece saat 23'te evine dönmüştür. İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, s. 415, 425.

³⁹³⁵ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 123; İmre, *Bir Ömür Üç Kitap*, s. 419- 423; *Milliyet Gazetesi*, 7 Kasım 1964, s. 1.

³⁹³⁶ *Milliyet Gazetesi*, 9 Kasım 1964, s. 1.

³⁹³⁷ *Tercüman Gazetesi*, 15 Kasım 1964, s. 1.

³⁹³⁸ *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1965, s. 1.

³⁹³⁹ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 138- 139; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 124- 125.

AP il kongrelerinde askerlerin sevmeyeceği konuşmaların yapılması ve basında çıkan bazı haberler üzerine Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay, 12 Kasım 1964'te Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Başbakan İsmet İnönü, Meclis Başkanı Fuat Sirmen'e ve siyasi parti başkanlarına bir uyarı mektubu göndermiştir. Mektupta orduyu eleştirenlerin Anayasa'yı ihlal ettiğinden bahsedilmiş, memleketin hasım kamplara bölünmek istendiği, orduyla halkın karşı karşıya getirilmek istendiği belirtilmiş ve muhalefet partilerinin dikkatli olması istenmiştir³⁹⁴⁰. Genelkurmay Başkanı Sunay'ın bu mektubu, demokratik usule uygun olmamıştır. Başbakana bağlı bir kurumun başkanı, Millet Meclisi'ne doğrudan uyarı mektubu göndermektedir³⁹⁴¹.

Genelkurmay Başkanı Sunay'ın 12 Kasım 1964 tarihli uyarı mektubu, çeşitli eleştirileri de beraberinde getirmiştir. AP içerisindeki bazı çevrelerde Sunay'ın göndermiş olduğu ikaz mektubu, CHP'nin 1965 seçimlerinden önce siyasi partiler kanununu istediği şekilde çıkarabilmek için orduyu kendi amaçlarına göre kullanması sonucudur³⁹⁴². Bu arada Genelkurmay Başkanı Sunay açıklama yaparak, mektubun Başbakanın şahsına yazılmış bir mektup olmadığını belirtmiştir. Mektubun muhatabının Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri olduğu vurgulanmıştır³⁹⁴³. Sunay ayrıca, Meclis'e göndermiş olduğu mektupta ordunun 22 Kasım'a kadar mühlet verdiğine dair haberlerin doğru olmadığını belirtmiştir³⁹⁴⁴.

Milli Birlik Grubu adına Tabii Üye Vehbi Ersü, Genelkurmay Başkanının mektubunu eleştirenlere cevap vermiştir. Mektupta, Silahlı Kuvvetler komutanlarından "satılmış insanlar" şeklinde yorumların yapıldığı ve bu iftira kampanyasından vazgeçilmesi veya ispat edilmesine dair Genelkurmay Başkanının dilek ve temennilerinin meclislerin başkanlarına bildirildiği belirtilmiştir. Ersü, ordunun iyi tanınması gerektiğini belirtmiş, memleket sorunlarına karşı ilgisiz sanılmamasını ve onun dilsiz kabul edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır³⁹⁴⁵. Konya Milletvekili Kadircan

³⁹⁴⁰ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 135; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 138-139; Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980*, s. 204; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 340- 341; Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 137- 138; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 91, 98- 99; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 200; *Milliyet Gazetesi*, 17 Kasım 1964, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Kasım 1964, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Kasım 1964, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 18 Kasım 1964, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 19 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁴¹ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 100.

³⁹⁴² *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁴³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁴⁴ *Milliyet Gazetesi*, 19 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁴⁵ *CSTD*, 6 Nisan 1965, Birinci Dönem, Altmış sekizinci Birleşim, Cilt: 26, s. 687.

Kafı, Sunay'ın 12 Kasım 1964 tarihindeki uyarı mektubundan birkaç gün sonra Kim dergisine vermiş olduğu demeciyle ve uyarı mektubu ile ilgili Başbakan İsmet İnönü'nün ne düşündüğünü sormuştur³⁹⁴⁶. Başbakan İnönü, Genelkurmay Başkanının 12 Kasım 1964 tarihli mektubunun büyük ıstırap içinde bulunan ve sorumluluk sahibi bir amirin hali olarak normal telakki edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Başbakan İnönü, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin; Türk yurdunu ve cumhuriyeti koruma ve kollama görevine değinmiş, mektubun da vazifenin ifası olarak görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kim dergisine verilen mülakatın da ilk müracaatın yazılması üzerine meseleyi açıklamak anlamı taşıdığını belirtmiş ve anormal bir durumun söz konusu olmadığını vurgulamıştır³⁹⁴⁷.

Ahmet Kabaklı, yazısında Cevdet Sunay'ın TBMM Başkanlığına göndermiş olduğu mektubu konu yapmıştır. Türk Ordusu'nun demokrasi adına ihtilal yaptığını belirten Kabaklı, Sunay'ın son ikaz mektubundan kimlerin suçlandığını anlayamadığını, varsa komünistlerin, gericilerin, milletle ordu arasında nifak tohumu atmak isteyenlerin millet efkarına açıklanması ve adalet önüne çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. Kabaklı yazısını şu şekilde tamamlamıştır; “Velhasıl bir muamma, bir bilmecedir ki millet neye uğradığını şaşırmıştır. Halk efkarımız, 1960'tan beri yapılan sert ihtar ve ikazlara az çok bir sebep bulabiliyordu. Çünkü gazetelere geçen somut vakalar vardı. Ama bu sefer tamamıyla meçhuller içindedir. Onu bu meçhullerden kurtarmak demokrasiye ve kanun üstünlüğüne inandırmak zorundayız³⁹⁴⁸.”

Bir sonraki yazısında Kabaklı, mektubun aslının yayınlandığını belirtmiş, bu mektubu köşesine almış ve sahte mektupla karşılaştırma yapmıştır. Sunay mektubunda, milletin iki kampa ayrılmak istendiğini, yapılan neşriyatlarda ordunun hedef tutulduğunu ve bunun subayları rencide ettiğini belirtmiştir. Sunay mektubunda şunları da belirtmiştir; “Parti kongrelerinde bir kısım partizanlar bilhassa komutanları hedef tutarak, halkı hükümet ve ordu aleyhine kışkırtmakta, memleketin sükûnetini bozucu, silahlı bir ihtilale zorlayıcı seviyesiz konuşmalar yapmaktadırlar.” Yazısının devamında Kabaklı, sahte mektuba eklemeler yapıldığını belirtmiş ve bu eklemelerin birisinde de Genelkurmay Başkanının 22 Kasım 1964'e kadar belirtilen davranışların bertaraf edilmesini istediği belirtilmiştir. Kabaklı, orduya hakaret ettiği söylenen kişiler kadar,

³⁹⁴⁶ *MMTD*, 19 Ocak 1965, Birinci Dönem, Kırk birinci Birleşim, Cilt: 34, s. 917.

³⁹⁴⁷ *MMTD*, 19 Ocak 1965, Birinci Dönem, Kırk birinci Birleşim, Cilt: 34, s. 918; *Milliyet Gazetesi*, 27 Ocak 1965, s. 1, 7.

³⁹⁴⁸ Ahmet Kabaklı, “Millet öğrenmek istiyor”, *Tercüman Gazetesi*, 20 Kasım 1964, s. 2.

ordu ile milletin arasını açmak isteyen ve olmayan sözler yazarların da cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir³⁹⁴⁹.

Senato Kontenjan Grup Başkanı Sadi Koçaş da Genelkurmay Başkanı Sunay'ın mektubunu konu alan bir yazı kaleme almıştır. Koçaş, bu mektubun üç yıldan beri devam eden yanlış siyasi tutumun neticesi olarak yazıldığını ve Gaziantep hadiselerinin de bardağı taşıran son olay olduğunu belirtmiştir. Koçaş, mektubun gönderilmesinde seçilen yöntemin alışılmadık bir yöntem olduğunu belirtmiş ve yaşanan siyasi olaylardaki yanlış usulün buna neden olduğunu savunmuştur³⁹⁵⁰. AP Genel Başkan Vekili Dr. Sadettin Bilgiç ise, Sunay'ın mektubunun AP'ye yükletilmek istendiğini ve bunun istismar edildiğini belirtmiştir³⁹⁵¹.

Genelkurmay Başkanı Sunay'ın 12 Kasım 1964 tarihli uyarı mektubu üzerine Meclis Başkanı Fuat Sirmen, 16 Kasım 1964'te bütün siyasi parti başkanlarını, meclis ve senato başkan vekillerini, içişleri bakanını Meclis'te olağanüstü bir toplantıya çağırmıştır³⁹⁵². Başbakan İsmet İnönü, konuyla ilgili olarak siyasi parti liderleri³⁹⁵³ ve tabii senatörlerle bir görüşme yapmıştır³⁹⁵⁴. Başbakan İnönü ve Cumhurbaşkanı Gürsel de bir toplantı gerçekleştirmiştir³⁹⁵⁵. Bu arada Başbakan İnönü, ikazla ilgili tedbirlerin alınmaması durumunda istifa edip seçime gideceğini söylemiştir³⁹⁵⁶. Buna karşılık AP Genel Başkan Vekili Bilgiç, mevsimin kış olduğunu ve seçime gitmenin doğru olmayacağını belirtmiştir³⁹⁵⁷.

Genelkurmay Başkanının göndermiş olduğu mektup üzerine, Meclis'te bir alt komisyon oluşturulmuştur. Huzur bozucu konuşma yapan milletvekillerinin partiden ihracı istenmiştir. Komisyonun hazırlayacağı raporu, liderlere vermesi ve gerekli tedbirlerin de buna göre alınması amaçlanmıştır³⁹⁵⁸. Komisyonunda hazırlanan raporla,

³⁹⁴⁹ Ahmet Kabaklı, "Aslı ve sahtesi", *Tercüman Gazetesi*, 23 Kasım 1964, s. 2.

³⁹⁵⁰ Sadi Koçaş, "Bardağı taşıran son damla...", *Tercüman Gazetesi*, 29 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁵¹ *Tercüman Gazetesi*, 18 Kasım 1964, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 20 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁵² Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 126; *Milliyet Gazetesi*, 17 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁵³ *Tercüman Gazetesi*, 17 Kasım 1964, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁵⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁵⁵ *Milliyet Gazetesi*, 22 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, 21 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁵⁷ *Milliyet Gazetesi*, 22 Kasım 1964, s. 1, 7.

³⁹⁵⁸ *Milliyet Gazetesi*, 18 Kasım 1964, s. 1, 7.

parti mensuplarının kongreler ve benzeri yerlerde ordu mensuplarına çatmaması istenmiştir³⁹⁵⁹.

Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay, 3 Aralık 1964'te basına yaptığı açıklamada siyasi parti liderleri ve gazete sahiplerini suçlamıştır. Ordu mensuplarını meslekten soğutacak hareketlerden kaçınılmasını istemiş ve ordu mensuplarının memleketin en büyük aydınlar grubu olduğunu savunmuştur. Sunay, ordu mensuplarının memleket meselelerinde gözlerini yummalarını, kulaklarını tıkamalarını gerektiğini de belirtmiştir³⁹⁶⁰. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın siyasi parti liderleri ve Meclis üyelerine göndermiş olduğu uyarı mektubu, Türk demokrasi tarihi açısından eksi bir not olarak değerlendirilebilir. Askeri bürokrasi, toplumun aydın kesimlerinden birisini oluştursa da ülkenin ve milletin yönetimdeki usulüne uygun olarak hareket etmek zorundadır. Aksi takdirde, aleyhindeki eleştirilere hoşgörü göstermelidir.

3.10.10. Huzur Toplantıları

Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, 12 Kasım 1964 tarihli ikaz mektubunda özellikle AP'deki bir kesimin 27 Mayıs'a, orduya ve komutanlara yönelik olumsuz sözlerine dikkat çekmiş ve ordunun halka düşman bir kurum olarak gösterilmesinden subayların memnun olmadığını belirtmiştir. Sunay, 22 Kasım 1963'te siyasi partilerden konuyla ilgili görüş istemiştir. Parti liderleri de bir bildiri yayımlayarak, 27 Mayıs'a bağlılık yemini etmişlerdir. Bu durum, ordunun idaredeki bütün güçler üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir³⁹⁶¹. Genelkurmay Başkanı Sunay'ın ikaz mektubu üzerine bir araya gelen siyasi parti yöneticileri toplantısında "Huzur Komisyonu" kurulması kararlaştırılmış ve komisyon toplantıları yapılmaya başlamıştır³⁹⁶². Fahri Özdilek başkanlığındaki 9 kişilik "Huzur Komisyonu", 19 Kasım 1964'te çalışmalarını tamamlamış ve partilerin huzur bozucu, bölücü hareketlerin karşısında olmaları gerektiği konusunda anlaşmaya varılmıştır³⁹⁶³. "Huzur Komisyonu",

³⁹⁵⁹ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 135- 136; *Milliyet Gazetesi*, 20 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁶⁰ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 137.

³⁹⁶¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 239.

³⁹⁶² *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁶³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Kasım 1964, s. 1.

Siyasi Partiler Kanununun en kısa sürede çıkarılması konusunda da mutabakata varmıştır³⁹⁶⁴.

Memlekette ortaya çıkan huzursuzlukların sebepleri ve hal çareleri konusunda 22 Kasım ve 8 Aralık 1964 tarihlerinde Çankaya’da Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel başkanlığında siyasi parti başkanları, meclis ve senato başkanları, siyasi parti grup başkanları, başbakan yardımcısı, milli savunma, adalet, içişleri bakanları, milli birlik grubu ve kontenjan senatörleri temsilcilerinin katıldığı “huzur toplantıları” gerçekleştirilmiştir. Toplantılarla ilgili Cumhurbaşkanlığı tarafından 9 Aralık 1964’te bir tebliğ yayınlanmıştır. Tebliğde, siyasi partilerin demokratik rejimin vazgeçilmez unsurları olduğu belirtilmiş ve dünyanın hiçbir yerinde siyasi partilerin devletin beka ve güven müesseselerinin başında olan ordusuna dil uzatılmasını veya uzatılmış olduğu iddiasını müsamaha ve sükut ile karşılamadığına dikkat çekilmiştir. Böyle bir tutumun, o devletin karanlık günlere sürüklenmesinde ve temelinden yıkılmasında menfaat umanların işlerine hizmet edeceği vurgulanmıştır. İhtilafların bütün kurumlar ve milletin bütününe samimiyetle itimat verecek şekilde halledilmedikçe huzurun temini için yapılacak bütün gayretlerin boş bir çabadan ileri gitmeyeceği belirtilmiştir³⁹⁶⁵.

Cumhurbaşkanı Gürsel başkanlığında liderler seviyesinde yapılan toplantılardan sonra yayınlanan tebliğde, siyasi parti liderlerinin 22 Kasım 1964 tarihli toplantıdan sonra ittifakla yayınladıkları tebliğe değinilmiştir. Liderlerin ittifakla yayınladıkları tebliğde; din, ordu, Atatürk devrimleri ve 27 Mayıs’a karşı hiçbir tutumu ve hiçbir şahsı tasvip etmediklerini, böyle hareket edenlere müsamaha gösterilmeyeceğini ve bu gibilere bünyelerinde yer vermeyeceklerini ve tatbikatta da azami hassasiyet göstereceklerini beyan etmişlerdir. Cumhurbaşkanının tebliğinde, siyasi liderlerin bu konuda fikir birliği içinde olmalarından memnuniyet duyulduğu ifade edilmiştir. Tebliğde ayrıca, Siyasi Partiler Kanununun süratle çıkarılması üzerinde görüş birliğine varıldığı belirtilmiştir³⁹⁶⁶.

³⁹⁶⁴ *Tercüman Gazetesi*, 19 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁶⁵ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4004721, Kutu No: 4/144, Fihrist No: 4721, s. 1; Neziroğlu, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 137; Tökin, *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 126- 127; Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel’in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, Ankara 1966, s. 5- 7.

³⁹⁶⁶ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4004721, Kutu No: 4/144, Fihrist No: 4721, s. 2; Tökin, *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 128- 129; *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Kasım 1964, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 23 Kasım 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 23 Kasım 1964, s. 1, 7.

Çankaya’da 22 Kasım 1964’te yapılan ilk huzur toplantısına; Senato Başkanı Enver Aka, Millet Meclisi Başkanı Fuat Sirmen, Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar, Adalet Bakanı Sedat Çumralı, İçişleri Bakanı Orhan Öztrak, Kontenjan Senatörü Sadi Koçaş, Tabii Senatör Fahri Özdilek; AP’den Sadettin Bilgiç, Ali Naili Erdem, İhsan Sabri Çağlayangil; MP’den Osman Bölükbaşı, Hüseyin Ataman, Zekai Dormen; YTP’den Ekrem Alican, Şekip İnal; CHP’den İsmet İnönü, Kemal Satır, Kemal Bayazıt, Fethi Çelikbaş, Zihni Betil ve Mehmet Hazer’den oluşan bir heyet katılmıştır³⁹⁶⁷. 8 Aralık 1964’te yapılan ikinci huzur toplantısına CHP adına İsmet İnönü ve Kemal Satır; AP adına Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil, Ali Naili Erdem; YTP adına Ekrem Alican, MP adına Osman Bölükbaşı katılmıştır. Bu toplantıda Demirel, ülkenin huzursuz olduğunu ve huzursuzluğun hükümetten kaynaklandığını belirtmiştir. İsmet İnönü ise hükümetle ilgili sorunun konuşulacağı yerin Çankaya değil Meclis olduğunu söylediği aktarılmıştır³⁹⁶⁸. 22 Kasım toplantısından sonra ilan edilen siyasi parti liderlerinin ortak bildirisine, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, “güzel” cevabını vermiştir³⁹⁶⁹. Huzur toplantıları ile siyasiler kontrol altında tutulmak istenmiş, hassas konulara dikkat etmeleri gerektiği konusunda uyarılmışlardır.

3.10.11. AP’nin İkinci Büyük Kongresi ve Süleyman Demirel’in Genel Başkan Seçilmesi

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala’nın 6 Haziran 1964’te vefatından sonra genel başkan vekili olarak Dr. Sadettin Bilgiç, partiyi kongreye kadar götürmüştür. AP Genel Başkan Vekili Bilgiç, çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalarda faziletin ilk şartının af ve müsamaha olduğuna sıkça vurgu yapmıştır³⁹⁷⁰. Bu süreçte Başbakan İsmet İnönü ile de siyasi affi konuşmuş ve 29 Ekim 1964’e kadar affın çıkarılmasını istemiştir. Bilgiç’in bu teklifini Başbakan İnönü, kabul etmemiştir³⁹⁷¹. AP, 1961 yılı Şubat ayında kurulmuş yeni bir partidir. Liderinin vefatı, partideki liderlik yarışını hızlandırmıştır. Partinin kuruluşunda bir süre görev yapan Genel İdare Kurulu Üyesi Süleyman Demirel, özellikle Celal Bayar’ın şartlı serbest bırakılışından sonraki olaylar nedeniyle

³⁹⁶⁷ *Tercüman Gazetesi*, 22 Kasım 1964, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁶⁸ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 341- 342; *Milliyet Gazetesi*, 9 Aralık 1964, s. 1.

³⁹⁶⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Kasım 1964, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 24 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁷⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 29 Haziran 1964, s. 1.

³⁹⁷¹ *Milliyet Gazetesi*, 15 Temmuz 1964, s. 1.

partiden umudunu kesmiştir³⁹⁷². Parti toplantılarına gelmeyen Demirel, istifasını da vermemektedir. Genel Başkan Gümüspala, Genel İdare Kurulunun her toplantısında Demirel'in müstafi sayılmasını istemekte ancak, kabul edilmemektedir. Nihayet, Nisan ayının son haftasında yapılan toplantıda Demirel müstafi sayılmıştır³⁹⁷³.

Kısmi Senato seçimlerinde AP'nin elde ettiği başarı, partinin yıldızını daha da parlatmıştır. Bu kapsamda AP Genel Başkan Vekili Sadettin Bilgiç, AP'nin her zaman hükümet kurmaya hazır olduğunu belirtmiştir³⁹⁷⁴. Bilgiç, Erzurum'da yaptığı konuşmada Türkiye'nin demokrasi camiasından ayrılmayacağını belirtmiştir³⁹⁷⁵. Bu arada Genelkurmay Başkanı Sunay'ın 12 Kasım 1964'teki uyarı mektubu üzerine siyasi parti liderleri Çankaya'da bir araya gelmişler ve 27 Mayıs'a, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı olduklarına dair yemin etmişlerdir. Sunay'ın bu girişimi, kongreye gidecek olan AP delegelerini etkilemiş, teşkilatta güçlü olan Sadettin Bilgiç'in rakibi olan Demirel karşısında zayıflamasında etkili olmuştur³⁹⁷⁶.

AP İkinci Büyük Kongresi yaklaşırken, teşkilat da hareketlenmeye başlamıştır. AP Genel Başkanlığı için Sadettin Bilgiç, Süleyman Demirel, Tekin Arıburun ve Ali Fuat Başgil adaylıklarını açıklamışlardır³⁹⁷⁷. Bu kapsamda AP'de Ege teşkilatının Demirel'i, güney ve güney doğu teşkilatlarının da Bilgiç'i destekleme kararı aldıkları kamuoyuna aksettirilmiştir³⁹⁷⁸. Ordu mensupları ve basının önemli bir kısmı, AP'nin başına Sadettin Bilgiç yerine Süleyman Demirel'in geçmesi yönünde çalışmalar yapmışlardır³⁹⁷⁹. Kongre öncesinde 18- 19 Kasım 1964'te Ankara'da bir araya gelen 61 ilin AP il başkanları, kongreye sunulacak tüzük tasarısına son şeklini vermişler ve son olayları görüşmüşlerdir³⁹⁸⁰. AP Tüzüğü'nün ikinci maddesinde partinin amacı şu şekilde açıklanmıştır; "Türkiye'de milli vahdetin ve gerçek millet hakimiyetinin kurulup gelişmesine; ferdin ve ailenin tam bir hürriyet, refah ve saadete kavuşturulmasına; Türk

³⁹⁷² Olaylı günlerden birisinde sabaha karşı Demirel, Sükan ve Bilgiç, Bilgiçlerin evine gitmişlerdir. Kapıyı Bilgiç'in babası açmıştır. Eve girer girmez Demirel amcaya; "Amca, biz partiyi kapatmaya karar verdik. Elli sene daha bu memlekette demokrasi olmaz" demiştir. Amca da "bu partiyi siz mi kurdunuz ki, kapatmaya da siz karar vereceksiniz" diyerek partinin millet tarafından kurulduğuna vurgu yapmıştır. Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 115- 116; Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 37.

³⁹⁷³ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 120.

³⁹⁷⁴ *Milliyet Gazetesi*, 10 Eylül 1964, s. 1.

³⁹⁷⁵ *Milliyet Gazetesi*, 19 Ekim 1964, s. 1.

³⁹⁷⁶ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 220- 221.

³⁹⁷⁷ *Milliyet Gazetesi*, 2 Kasım 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 3 Kasım 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 11 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁷⁸ *Tercüman Gazetesi*, 16 Kasım 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 16 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁷⁹ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 109- 110.

³⁹⁸⁰ *Adalet Partisi, Tüzük*, s. 42; *Tercüman Gazetesi*, 19 Kasım 1964, s. 1.

Milleti'nin ve Devletin yükseltilmesine çalışmak; programında yazılı içtimai emniyet, milliyetçilik, şahsiyetçilik (şahsa değer vermek), köycülük ve şahsi teşebbüsçülük ile her sahada terakki ve tesanüdü gerçekleştirecek, milli bünyeye uygun ıslahatçılık esaslarını vatandaşlara benimsetmek suretiyle Türk Milletine ve vatanına hizmet etmektir³⁹⁸¹ .”

Süleyman Demirel, AP Genel Başkanlığına niçin aday olduğunu şu şekilde açıklamıştır; “Adalet Partisi'nin Genel Başkanlığına adaylığımı koymağa beni sevk eden husus, memleketime ve milletime hizmet arz etme şuurudur. Bu şuurun temelini Türkiye'de huzur ve refah davasını engelleyen sebeplerle mücadele edilmesi teşkil etmektedir. Uzun senelerden beri mücadelesi yapılan temel insan hakları henüz müesseseseleşmiş değildir. Halkımız ise fakrû zaruret içindedir. Türkiye'nin nurlu yarınlarına ulaşması için gayret sarfı her Türk vatandaşının vazifesidir³⁹⁸² .”

27 Kasım 1964'te yapılacak AP İkinci Büyük Kongresi için hazırlıklar başlamış, kongre salonunun darlığı nedeniyle dinleyici alınmayacağı açıklanmıştır³⁹⁸³. Nihayet AP'nin İkinci Büyük Kongresi, 27 Kasım 1964'te Ankara'da başlamıştır³⁹⁸⁴. Kongreyi kongre komiseri olarak Dr. Vedat Ali Özkan ve yardımcıları; Süleyman Çağlar, Cihat Turgut, Abdurrahman Güler, Naci Öktem, Hüsamettin Tiyaşan idare etmişlerdir. AP İkinci Büyük Kongresi'nde Tüzük, Program, Temel Meseleler, Hakem İşleri, Dilek ve İstekler, Hesap ve Bütçe adlarıyla ihtisas komisyonları görev yapmıştır³⁹⁸⁵.

AP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde Dr. Sadettin Bilgiç, açılış konuşmasına Atatürk'ün; “Türk Milleti'nin kendi mukadderatını kendisinin tayinine hiçbir kuvvet mani olamayacaktır” sözü ile başlamıştır. Birinci Büyük Kongrenin olağanüstü şartlarda yapıldığını belirten Bilgiç, İkinci Büyük Kongrenin de iki seçim geçirilmesine rağmen

³⁹⁸¹ Adalet Partisi, *Tüzük*, s. 3.

³⁹⁸² Süleyman Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayını: 17, Doğu Matbaası, Ankara 1965, s. 32- 33.

³⁹⁸³ *Tercüman Gazetesi*, 12 Kasım 1964, s. 1.

³⁹⁸⁴ AP İkinci Büyük Kongresi'ni idare eden AP Merkez İdare Kurulu üyeleri şunlardır: Genel Başkan Vekili Dr. Sadettin Bilgiç, Genel Başkan Yardımcıları Seyfi Kurıbek, Dr. Faruk Sükan, Genel Sekreter Orhan Süersan, Genel Muhasip Osman Şahinoğlu, Cumhuriyet Senatosu AP Grup Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil, Millet Meclisi AP Grup Başkanı Ali Naili Erdem, Merkez İdare Kurulu azaları ise; Cevat Önder, Dr. Vedat Ali Özkan, Ali Bozdoğanoglu, İbrahim Tekin, Enver Kaplan, Kadri Eroğan, Ertuğrul Akça, Tahsin Demiray, Ömer Eken, Baki Güzey, Nurettin Bula, M. Ali Aytaş, Dr. Celal Ertuğ, Tekin Arıburnu, F. Nuri Yıldırım, İbrahim Abak, Dr. Ahmet İhsan Kırımlı, Etem Kılıçoğlu. Adalet Partisi, *Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu'nun Faaliyet Raporu (27.11.1962- 27.11.1964)*, s. 1.

³⁹⁸⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu'nun Faaliyet Raporu (27.11.1962- 27.11.1964)*, s. 9- 10.

normal şartlarda toplandığının söylenemeyeceğini ifade etmiştir. Bilgiç, Türkiye'nin kaderinin demokratik parlamenter rejimin kaderiyle birlikte olduğunu belirtmiş ve medenileşme mücadelesinde tek muvaffakiyet yolunun demokrasi olduğunu vurgulamıştır³⁹⁸⁶. Bilgiç, Türk Milleti'nin uzun yılların vermiş olduğu tecrübe ile hakikatleri hayran uyandıracak şekilde isabetle gördüğünü belirtmiş ve vakarının neticesinde AP'nin kısa sürede güçlü bir konuma yükseldiğini belirtmiştir. Adalet Partisi'nin aydın ve halk kesiminden büyük destek gördüğünü belirten Bilgiç, bu bekleyişin kalkınma ve ilerleme hasretinden kaynaklandığını ifade etmiştir³⁹⁸⁷. Bilgiç ayrıca, 1965 seçimleri arifesinde Adalet Partisi'nin çetin mücadele ile karşı karşıya olduğunu belirtmiş ve bu problemlerin Türk Milleti'ne has yaratma gücü ile, ihtisas adamlarının plan ve projeleri ile çözümlenebileceğini belirtmiştir³⁹⁸⁸.

Kongrenin ikinci günü olan 28 Kasım'da Süleyman Demirel, Sadettin Bilgiç ve Tekin Arıburun birer konuşma yapmışlardır³⁹⁸⁹. Sadettin Bilgiç, İkinci Büyük Kongrede yaptığı konuşmada parti hakkında yapılan eleştirileri de cevaplamıştır. Adalet Partisi'nin Anayasaya ve kanunlara bağlı olduğunu belirten Bilgiç, kendilerinin seçim yolundan başka bir yolla iktidara gelmeyi düşünmediklerini belirtmiş ve memlekette milli müesseselerin oturduğunu ve bu nedenle hiç kimsenin endişeye kapılmaması gerektiğini ifade etmiştir³⁹⁹⁰. Bilgiç, Türk Ordusu'nun milli iradeye inandığını 22 Şubat ve 21 Mayıs hadiselerinin gösterdiğini belirtmiş ve Türk Ordusu'nu Adalet Partisi'nin karşısındaymış gibi göstermenin doğru olmadığını vurgulamıştır³⁹⁹¹. 1946'dan beri demokrasi mücadelesinin içerisinde olduğunu belirten Bilgiç, Adalet Partisi'nde şahısların değil, parti fikrinin olduğunu belirtmiştir. Bilgiç, Adalet Partisi'nin fikrinin milli irade fikri olduğu, demokratik rejimin mütakâmil manada bu memlekette gerçekleştirilmesi fikri olduğunu vurgulamıştır³⁹⁹². Ekonomik konulara da değinen Bilgiç, Adalet Partisi'nin hususi teşebbüse verdiği önemden bahsetmiştir. Ülkenin

³⁹⁸⁶ Sadettin Bilgiç, *Adalet Partisi Genel Başkan Vekili Dr. Sadettin Bilgiç'in AP İkinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (27 Kasım 1964)*, Şark Matbaası, Ankara 1964, s. 3- 4.

³⁹⁸⁷ Bilgiç, *Adalet Partisi Genel Başkan Vekili Dr. Sadettin Bilgiç'in AP İkinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (27 Kasım 1964)*, s. 4- 5.

³⁹⁸⁸ Bilgiç, *Adalet Partisi Genel Başkan Vekili Dr. Sadettin Bilgiç'in AP İkinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (27 Kasım 1964)*, s. 10.

³⁹⁸⁹ *Tercüman Gazetesi*, 29 Kasım 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 29 Kasım 1964, s. 1, 7.

³⁹⁹⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları (28.11.1964)*, s. 29.

³⁹⁹¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları (28.11.1964)*, s. 33.

³⁹⁹² Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları (28.11.1964)*, s. 35.

kalkınmasında özel teşebbüsün mutlaka desteklenmesi gerektiğini belirtmiş, özel teşebbüs ve sermaye birikimine karşı olanların arka planda farklı amaçlarının olduğu vurgulanmıştır. Bilgiç, özellikle sosyalizm ve akabinde komünizmin ilk politikasının sermaye ve özel teşebbüs karşıtlığına yönelik olduğunu hatırlatmıştır. Bilgiç, demokrasiyi önce sinesinde sonra kendi parti içerisinde yaşayamayan ve tatbik edemeyenlerin memlekette demokrasiyi tatbik edemeyeceklerini belirtmiştir³⁹⁹³. Bilgiç, kongrede genel başkanlık için “ya ben, ya Demirel, bu fark etmez” dediğini söylemiştir³⁹⁹⁴.

AP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde konuşan Genel Başkan Adayı Süleyman Demirel, ilk defa bir partinin birden fazla aday çıkardığına dikkat çekmiş ve demokrasinin öncelikle parti içerisinde kurulmasına dikkat çekmiş ve demokrasinin yalan, iftira, kötülleme olmadığını ifade etmiştir³⁹⁹⁵. Demirel, kongrede kendisiyle ilgili iddiaları da cevaplamıştır. Kendisinin mason olmadığını belirten Demirel, masonluk propagandasını yayan derginin 6 Ocak 1948 tarihli sayısından alıntı yapmış ve Tanzimatçılardan ittihatçılara birçok grubun ve kişinin mason olduğu iddiasının yayıldığını ve aynı iddianın Demokrat Parti ileri gelenlerine de yapıldığını belirtmiştir³⁹⁹⁶. Kendisinin görevden de kaçmadığını belirten Demirel, istifa etmesinin Merkez İdare Kurulu'na daha rahat çalışma imkanı sağladığından bahsetmiştir. İstifa ettikten sonra da partinin her türlü çalışmalarına devam ettiğini belirten Demirel, şu andaki şartların istifa ettiği dönem şartlarından daha çetin olduğunu belirterek davadan kaçmadığını savunmuştur³⁹⁹⁷. Demirel, kendisini hizmete teşvik eden şeyi; “muzdarip insanların dert ve meşakkatleri on yaşından beri benim içime işlemiştir” diyerek açıklamıştır. Hizmet karşılığında hiçbir talebinin olmadığını belirten Demirel, yalnızca “Allah razı olsun” iltifatına mazhar olmayı ümit ettiğini belirtmiştir. Kendisinin genel başkan seçilmesi durumunda bayrağı kalenin burcuna dikmek için çalışacağına, seçilmemesi durumunda seçilenin bayrağı yüksek bir burca dikmesi için yardımcı

³⁹⁹³ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 36- 37.

³⁹⁹⁴ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 120.

³⁹⁹⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 8; Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 37.

³⁹⁹⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 8; Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 37.

³⁹⁹⁷ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 8- 9.

olacağına söz vermiştir³⁹⁹⁸. Demirel, Türk Ordusu ile Türk halkını karşı karşıya getirme arzusunda olanların hüsrana uğrayacağını da vurgulamıştır³⁹⁹⁹.

İş ve İşçi Bulma Kurumu kayıtlarına göre kayıtlı işsiz sayısının 1963 yılı birinci ayında 3962 iken, 1964 yılı birinci ayında 20.374'e çıktığını belirten Demirel, planda öngörülen % 7'lik kalkınma hızının 1964 yılı için % 3.7 olacağını tahmin edildiğini belirtmiştir. Planda öngörülen sanayileşmenin hem devlet hem de özel sektörde sağlanamadığını vurgulamıştır⁴⁰⁰⁰. Demirel, Türkiye'de kırk bin köyden henüz birkaç yüzünde elektriğin olduğunu, on bininin susuz olduğunu hatırlatmıştır⁴⁰⁰¹. Kendilerinin zor işlerin insanı olduğunu belirten Demirel, şunları söylemiştir; “Biz milletin içinden gelen, onun dertleri ile mustarip insanlarıyız. İlham ve kuvvet kaynağımız sizlersiniz. Türkiye iğneden ipliğe kadar her şeyini yapacak, alın terini değerlendirecek, ziraatını, madenlerini ve tabii kaynaklarını geliştirecektir. Türkiye çarık kağı ve karasaban devrine dönmeyecektir⁴⁰⁰².” Konuşmasının sonunda Demirel, Adalet Partisi'nin demokratik rejimin teminatı olduğunu ve Türk halkının iktisadi bir mucize yaratılmasına ihtiyacı olduğunu belirtmiş ve bunun Adalet Partisi ile gerçekleşeceğini ifade etmiştir⁴⁰⁰³.

AP Genel Başkan Adayı Tekin Arıburun⁴⁰⁰⁴ da, AP İkinci Büyük Kongresi'nde bir konuşma yapmıştır. Demokrasinin kusursuz bir rejim olmadığını belirten Arıburun, ondan daha iyisinin ise olmadığını vurgulamıştır. Arıburun, demokrasinin aynı zamanda pahalı bir rejim olduğunu ve o uğurda çok bedeller ödendiğini belirtmiştir⁴⁰⁰⁵. Arıburun, Türk Ordusu'nun demokrasinin bekçisi olduğunu ve cumhuriyetimizin en temelli niğahbanisi olduğunu belirtmiştir. Türk Ordusu'nu her türlü politikanın üstünde tutmada herkesin milli bir görevi olduğunu belirten Arıburun, 22 Şubat ve 21 Mayıs olaylarında

³⁹⁹⁸ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 9; Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 38.

³⁹⁹⁹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 10.

⁴⁰⁰⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 12.

⁴⁰⁰¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 12; Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 41.

⁴⁰⁰² Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 43.

⁴⁰⁰³ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 15.

⁴⁰⁰⁴ Tekin Arıburun, uzun bir süre NATO'da savunma komutanlığı yaptığını belirtmiştir. Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 43.

⁴⁰⁰⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 40.

demokratik nizamın bekçisi olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir⁴⁰⁰⁶. Arıburun kendisine faşist, sert asker, aşırı milliyetçi, softa ruhlu dediklerini belirtmiştir. Bu iddiaları ortaya atan radyonun Moskof kaynaklı olduğunu belirten Arıburun, sayılan özelliklerden dolayı iftihar ettiğini belirtmiştir. Softa olmaktan gurur duyduğunu belirten Arıburun, uzun süre NATO’da görev yaptığını ve yabancıların milleti içeriden nasıl çökertmek gerektiği konusunda çalıştığını belirtmiştir. Türkiye halkının manevi yönünün kuvvetli olduğunu belirten Arıburun, yabancıların asla ülkeyi yıkamayacaklarını belirtmiştir. Arıburun kendisinin bir lider, başkan olması durumunda Türkiye’nin bükülmez bir bileğe ve eğilmez bir boyna sahip olacağını vurgulamıştır⁴⁰⁰⁷.

Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu’nun İkinci Büyük Kongreye sunduğu raporunda mevcut Anayasa nizamını korumak ve kökleştirmek, demokratik parlamenter nizamın bütün icaplarını tesis etmek her Türk vatandaşının birinci derecede vazifesi olduğu belirtilmiştir. Hukuka bağlı devlet nizamının artık hayal olmaktan çıkması gerektiği ve partizan idareden vatandaşların kurtarılması gerektiği, bürokrasinin, nemelazımcılığın, etiketlere ve rozetlere göre muamele yapılmasının önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Adalet Partisi’nin mevcut hürriyetleri yok ederek sefalet ve yoksullukta eşitlik sağlamak isteyen telakkiler ile memleketimize komünizmi getirmek isteyen ters görüşleri reddettiği belirtilmiştir. Adalet Partisi’nde teşkilat meselelerinin “parti içi demokrasi” prensibi ile halledildiği belirtilmiştir. Birkaç istisna dışında teşkilatların seçimle işbaşına geldiği vurgusu yapılmıştır⁴⁰⁰⁸. Hür seçimin demokrasilerdeki önemine değinen AP Merkez İdare Kurulu, “blok liste”, “milli bakiye”, “barajın kaldırılması” gibi kararların millet nezdinde AP’nin önünü kesmek için yapıldığı ifade edilmiştir⁴⁰⁰⁹.

Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresi’ne sunulan konulardan birisi de ziraat politikası olmuştur. Bu politikada köylü ve çiftçilerin merkez şehirler etrafında toplanmış köy birlikleri halinde teşkilatlandırılacağı, çok yönlü kooperatiflerin kurulacağı, ziraat teşkilatlarının kurulduğu bölgelerde ayrıca bir vergi alınmayacağı,

⁴⁰⁰⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 44.

⁴⁰⁰⁷ Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları* (28.11.1964), s. 45; *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Kasım 1964, s. 1.

⁴⁰⁰⁸ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu’nun Faaliyet Raporu* (27.11.1962- 27.11.1964), s. 14.

⁴⁰⁰⁹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu’nun Faaliyet Raporu* (27.11.1962- 27.11.1964), s. 16.

köylerle şehirlerarasındaki büyük uçurumun kapatılması gerektiği belirtilmiştir. Adalet Partisi, toprakla ilgili büyük davanın toprak reformu değil, her yönüyle geniş bir zirai reform olduğunu belirtmiştir. Toprağın işleyenler elinde olması için her türlü tedbirin alınacağı vurgulanmıştır⁴⁰¹⁰. Köylü ve çiftçilerin kredi, donatım, modern tesisler ve ıslah edilmiş damızlık gibi ihtiyaçlarının karşılanması için çalışılacağı, köylülerin modern bilgi ve vasıtalara kavuşturulacağı belirtilmiş, kıtlık, hastalık ve felaketlerin açtığı zararların devlet yardımı ve köy teşkilatının harekete geçirilmesiyle giderileceği vurgulanmıştır⁴⁰¹¹. Bölgelerin iklimsel özelliklerine göre plan ve program yapılması, ziraat teşkilatının bütün köylere yayılabilecek şekilde yayılmasının sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Adalet Partisi köylerde ziraatın gelişiminde ergin eğitiminin de ele alınacağını belirtmiştir⁴⁰¹².

Adalet Partisi'nin takip edeceği ekonomik politikada; demokratik nizamın kurulması, yerleşmesi ve yaşaması ile yakın alakası bulunan sosyal karakterli liberal bir sistemin olacağı belirtilmiştir. Politik hürriyetin, ekonomik hürriyetin, ferdi hürriyetin bir bütün olduğunu belirten Adalet Partisi, hürriyetlerden herhangi birisinin sınırlandırılması durumunda bütünü sarsılacağını, ahengin bozulacağını belirtmiştir. Ekonomik faaliyetlerin de hürriyet havası içerisinde, rekabet çerçevesinde, artan istihsal ve yükselen kalite ile gerçekleşmesinin arzulandığını belirten Adalet Partisi, devletin iktisadi politikada hakemlikten öteye gitmemesi gerektiğini belirtmiştir⁴⁰¹³. Orta sınıfın ekonomik faaliyetlerin gelişmesinde büyük rol oynadığına dikkat çekilmiş ve Batı demokrasilerinin kurulup gelişmesinde, sol temayüllerin başarılı olamamasında orta sınıfın kuvvetinin etkili olduğu belirtilmiştir. Adalet Partisi'nin karma ekonomi sistemini devamlı bir sistem olarak kabul etmediklerini, bu sistemde devlet teşebbüsleri ile hususi teşebbüslerin sınırlarının tayin edilmesi ve ilan edilmesinin şart olduğu belirtilmiştir. Partinin esas amacının hususi teşebbüs ile hususi sermayeye dayanan sosyal karakterli liberal bir sistem olduğu belirtilmiş, mevcut olan ve kurulmakta olan devlet teşebbüslerinin hususi teşebbüse devredilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁴⁰¹⁴.

⁴⁰¹⁰ Adalet Partisi, *Ziraat Politikamızın Ana Prensipleri*, Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresine Sunulan Metinler: 7, Şark Matbaası, Ankara 1964, s. 3- 4.

⁴⁰¹¹ Adalet Partisi, *Ziraat Politikamızın Ana Prensipleri*, s. 5.

⁴⁰¹² Adalet Partisi, *Ziraat Politikamızın Ana Prensipleri*, s. 6- 7.

⁴⁰¹³ Adalet Partisi, *İktisadi Kalkınmamızın Esasları*, Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresi Sunulan Metinler: 6, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964, s. 3.

⁴⁰¹⁴ Adalet Partisi, *İktisadi Kalkınmamızın Esasları*, s. 5.

AP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde 29 Kasım 1964 tarihinde bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyannamede, aşırı sağ ve komünizm ideolojilerin reddedildiği belirtilmiş ve kongre temsilcilerinin şu yemini etmesi istenmiştir; “Aziz vatanımızın, ordusu, gençliği ve bütün müesseseleriyle Anayasa, milli irade, hak, hürriyet, fazilet ideallerine bağlı demokratik bir düzen içinde yaşaması ve milletimizin refaha kavuşturularak muasır medeniyet seviyesine ulaştırılması için gücümün yettiği kadar çalışacağıma ve bu uğurda hiçbir fedakarlıktan geri kalmayacağıma, Büyük Türk Milleti'nin Adalet Partisi'ne mensup bir ferdi olarak Milli Tarihimin şuuru içinde yemin ederim⁴⁰¹⁵.”

AP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde Dr. Sadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel arasındaki genel başkanlık yarışı birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Her iki lider de kongrede aday olmadan önce bir anlaşmaya varmak istemişlerdir. Sadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel imzasıyla Demirel'in istedikleri il başkanı, senatör ve milletvekillerine her ikisinden hangisini genel başkan görmek istediklerine dair bir kanaat istenmiş ve kanaate ait mektubun Dr. Faruk Sükan'ın adresine gönderilmesi talep edilmiştir⁴⁰¹⁶. Mektuba gelen cevaplardan 14'ü Bilgiç'i, 10'u Demirel'i isterken, 2'si çekimser kalmış ve 2 kişi de mektubu cevaplamamıştır. Demirel bu sonuçlara, Bilgiç'in kulis yaptığı iddiası ve mektup sonuçlarının erken açıklanmasını gerekçe göstererek itiraz etmiştir⁴⁰¹⁷. Her iki lideri uzlaştırmak için, ikinci kez 29 kişiden oluşan yeni bir isim listesi oluşturulmuş ve bu kişiler Cevat Önder'in evinde bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda Gökhan Evliyaoğlu söz almış ve Ali Fuat Başgil'den bir mektup aldığını belirtmiştir. Başgil bu mektubunda, AP Genel Başkanlığı için Sadettin Bilgiç'in seçilmesine itirazı olmayacağını ancak, başka birisinin aday olması durumunda kendisinin de aday olacağını belirtmiştir. Bu mektup, toplananlar arasında tartışma yaratmış ve böylece Bilgiç ile Demirel'i uzlaştırma çabaları sonuçsuz kalmıştır⁴⁰¹⁸.

Sadettin Bilgiç, Demirel'e nazaran AP içerisinde daha müfrit kesimi temsil etmektedir. Babası müftü olan Bilgiç, Demirel'e göre daha muhafazakar ve dindardır.

⁴⁰¹⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968, s. 52- 53; Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, Doğuş Matbaası, Ankara 1970, s. 50.

⁴⁰¹⁶ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 196; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 136- 137.

⁴⁰¹⁷ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 138; Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 197.

⁴⁰¹⁸ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 197- 198.

Bilgiç'in ailesi, 27 Mayıs darbesinden en fazla zarar gören ailelerdendir. Abisi Sait Bilgiç, Yassıada'da yargılanırken, diğer ağabeyi MBK tarafından üniversiteden uzaklaştırılmıştır⁴⁰¹⁹. Bozbeyli, Bilgiç'in kendine has bir sempatisi olduğunu ve "koca reis" olarak anıldığını ve seçilme şansının yüksek olduğunu belirtmiştir⁴⁰²⁰. İyi bir teşkilatçı yapıya ve insanları bıkmadan dinleme özelliğine sahip olan Bilgiç'in en çok eleştirildiği konu, iyi bir hatip olamamasıdır⁴⁰²¹. Bilgiç'in eleştirildiği diğer konu ise, Türkiye ve dünya meselelerine yabancı olduğu iddiasıdır⁴⁰²².

Süleyman Demirel, İTÜ İnşaat Mühendisliği'nden mezun olmuştur. 1949- 50 ve 1954- 55 yıllarında Amerika'da bulunan Demirel, Menderes hükümetinde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne kadar yükselmiş ve "Barajlar Kralı" olarak da anılmıştır. Demirel, 1960'tan itibaren özel iş hayatına atılmıştır⁴⁰²³. Süleyman Demirel, AP Genel Başkanlığı için aday olmadan önce Amerikan Morrison şirketinin Türkiye temsilciliğini yürütmeye başlamıştır. Amerika'da iken ABD Başkanı Johnson ile çektiği bir fotoğraf, adaylık sürecinde aleyhinde kullanılmıştır⁴⁰²⁴. Demirel, mesleği ile ilgili çeşitli yerlerde yazı ve makaleler kaleme almıştır⁴⁰²⁵. Demirel siyasete girişini her ne kadar; "siyasete atılmadım, sürüklendim" sözleriyle açıklasa da⁴⁰²⁶, isteyerek aday olduğu anlaşılmaktadır.

AP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde en çok tartışılan konulardan birisi, Süleyman Demirel'in masonluğu konusu olmuştur. Demirel, mason olmadığına dair Necdet Egeran'dan aldığı "locamıza kayıtlı değildir" yazılı mektubu kongrede okutmuştur⁴⁰²⁷. Ferruh Bozbeyli, Demirel'in kayıtlı olduğu mason locasına değil de kayıtlı olmadığı bir mason locasına üyeliğini sorduğunu belirtmiştir⁴⁰²⁸. Fuat Uluç ise, Süleyman Demirel'in İzmir Bilgi Locası'na kayıtlı bir mason olduğunu savunmuştur. Uluç, Demirel'in kongre sırasında mason olmadığına dair gösterdiği belgenin sahte olduğunu da belirtmiştir⁴⁰²⁹.

⁴⁰¹⁹ Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 37.

⁴⁰²⁰ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 199.

⁴⁰²¹ *Yön Gazetesi*, 27 Kasım 1964, Yıl: 3, Sayı: 87, s. 4.

⁴⁰²² Şahoğlu, *A.P.'nin İçyüzü*, s. 72.

⁴⁰²³ Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 32; Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 40.

⁴⁰²⁴ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 56; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 261.

⁴⁰²⁵ *Son Havadis Gazetesi*, 5 Aralık 1963, s. 2.

⁴⁰²⁶ Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 40- 41.

⁴⁰²⁷ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 142- 143.

⁴⁰²⁸ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 199.

⁴⁰²⁹ Uluç, *İşte Liderler*, s. 7.

Fikret Şahoğlu da, Demirel'in zengin, genç ve mason olduğunu savunmuştur⁴⁰³⁰. Mason olarak suçlanan Demirel, kendisinin mason olmadığını belirtmiş ve Kur'an-ı Kerim okunmadan yemeğe oturulmayan bir ailenin çocuğu olduğunu söyleyerek delegeleri ikna yoluna gitmiştir⁴⁰³¹.

29 Kasım 1964'te yapılan AP Genel Başkanlık seçiminde 1679 delegeden 1072'sinin oyunu alan Süleyman Demirel, AP Genel Başkanı seçilmiştir. Sadettin Bilgiç 552 oy, Tekin Arıburun 39 oy, Ali Fuat Başgil 6 oy alırken 10 oy da geçersiz sayılmıştır⁴⁰³². AP Merkez İdare Kurulu'na ise aldıkları oy sayısına göre şu isimler seçilmiştir: Talat Asal, Dr. Sadettin Bilgiç, Osman Turan, Faruk Sükan, Mehmet Turgut, Orhan Süersan, Cevat Önder, Tekin Arıburun, Aydın Yalçın, Ertuğrul Akça, İsmail Hakkı Tekinel, Ahmet Dallı, Sadık Perinçek, Ahmet Topaloğlu, Dr. Ahmet İhsan Kırımlı, Seyfi Kurtbek, İhsan Gürsan, Dr. Vedat Ali Özkan, Ali Bozdoğanoglu, Cihat Bilgehan, Melahat Gedik, Kadri Eroğan, İsmet Sezgin, Haldun Menteseoğlu⁴⁰³³. Nihayet AP'nin İkinci Büyük Kongresi, 30 Kasım 1964'te sona ermiştir⁴⁰³⁴.

AP Genel Başkanlığına Süleyman Demirel'in büyük oy farkıyla seçilmesi kamuoyunda büyük sürpriz olarak karşılanmıştır⁴⁰³⁵. Genelkurmay Başkanının uyarı mektubundan sonra Bilgiç'in AP Genel Başkanı seçilmemesi için büyük bir kampanya başlatılmıştır⁴⁰³⁶. Cumhurbaşkanı Gürsel, Cihat Baban'a Demirel'in AP Genel Başkanı olması için çok çalıştığını ve onun olmasını çok istediğini söylemiştir. Ona göre Demirel; yobazlığa yüz vermeyecek, demokratlara alet olmayacak, dil bilen ve dünya görmüş bir adamdır⁴⁰³⁷. Bu arada ABD Generali Porter'ın 1964 yılı Ağustos ayında Ankara'ya gelerek İsmet İnönü'nün yerine yeni bir başbakan arayışına girdiği de

⁴⁰³⁰ Şahoğlu, *A.P. 'nin İcüyüzü*, s. 75.

⁴⁰³¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 291; Ahmet Kabaklı, "Ben mason değilim", *Tercüman Gazetesi*, 1 Aralık 1964, s. 2.

⁴⁰³² Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 65- 66; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 153; Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 37; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 106; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, s. 120; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 306; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 291; Komsuoğlu, "Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı", s. 272; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 341; *Milliyet Gazetesi*, 30 Kasım 1964, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Kasım 1964, s. 1.

⁴⁰³³ *Tercüman Gazetesi*, 1 Aralık 1964, s. 1.

⁴⁰³⁴ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 4.

⁴⁰³⁵ Ecvet Güresin, "Yeni Genel Başkan", *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Aralık 1964, s. 1.

⁴⁰³⁶ Bilgiç, *Hatıralarım*, Üçüncü Baskı, s. 140.

⁴⁰³⁷ Baban, *Politika Galerisi*, s. 277; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 141.

söylenmiştir. Bu durum, Demirel'in AP Genel Başkanı seçilmesinde ne kadar etkili olmuştur bilemiyoruz⁴⁰³⁸. Nihayet askeri ve bürokratik elitin desteği yanında basın da Demirel'i desteklemesi, AP Genel Başkanı seçilmesinde etkili olmuştur⁴⁰³⁹.

AP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde, cumhuriyetin ilanından sonra ilk defa bir siyasi partinin kongresi seçimle genel başkan değiştirmiştir⁴⁰⁴⁰. AP Genel Başkanı seçilen Süleyman Demirel, görevi teslim almıştır⁴⁰⁴¹. Kongreden sonra AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ve parti yöneticileri, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'i ziyaret etmişlerdir. Gürsel, AP'nin rejimin teminatı olduğunu belirtmiş ve olgun bir kongre yapıldığından bahsetmiştir⁴⁰⁴². Başbakan İsmet İnönü de, Demirel'in seçilmesini "pek güzel" şeklinde yorumlamıştır⁴⁰⁴³. AP'ye muhalif kesimler Demirel'i destekleyerek AP'nin kendi aleyhlerine gelişmesine engel olmayı hedeflemişlerdir.

3.10.12. Süleyman Demirel'in Milli Birlik Grubu ile Görüşmesi

Süleyman Demirel AP Genel Başkanlığına seçildikten sonra, 10 Aralık 1964'te Cumhuriyet Senatosu'ndaki Milli Birlik Grubu ile iki saatlik bir görüşme yapmıştır. Bu görüşme, AP'nin dengeleri gözetdiği ve ordu ile sıcak ilişkiler kuracağı yorumlarına yol açmıştır⁴⁰⁴⁴. Tabii senatörlerle görüşen Demirel, bir taraftan eski DP'lilerin yanında olmayacağına dair bir algı oluştururken, diğer taraftan ordu mensuplarına sempatik görünmek istemiştir⁴⁰⁴⁵. Daha sonra Demirel, beraberindeki heyetle birlikte CHP Genel Merkezi'ni de ziyaret etmiştir⁴⁰⁴⁶.

Times'ın yapmış olduğu bir habere göre, Batı'da eğitim görmüş bir teknisyen olan Süleyman Demirel'in AP'nin bir taassup ve irtica yuvası olduğu düşüncesini gidermek için çalıştığı belirtilmiş ve orduyu da AP'nin hürmete layık bir parti olduğu

⁴⁰³⁸ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 305.

⁴⁰³⁹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 114- 115.

⁴⁰⁴⁰ *Milliyet Gazetesi*, 30 Kasım 1964, s. 1.

⁴⁰⁴¹ *Milliyet Gazetesi*, 1 Aralık 1964, s. 1.

⁴⁰⁴² *Tercüman Gazetesi*, 2 Aralık 1964, s. 2; *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Aralık 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 2 Aralık 1964, s. 1.

⁴⁰⁴³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Aralık 1964, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 1 Aralık 1964, s. 1.

⁴⁰⁴⁴ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 128; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)*, s. 239; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 67; *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Aralık 1964, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 11 Aralık 1964, s. 1.

⁴⁰⁴⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 293.

⁴⁰⁴⁶ *Tercüman Gazetesi*, 13 Aralık 1964, s. 1.

konusunda ikna ederek, Başbakan olmayı hedeflediği yazılmıştır⁴⁰⁴⁷. AP'nin başına geçmesinden sonra Demirel'in, ordu ve bürokrasi ile iyi ilişkiler kurarak Başbakan olmayı arzuladığı anlaşılmaktadır.

3.10.13. Seçim Sisteminde Değişiklik ve Milli Bakiye Sistemi

AP'nin 17 Kasım 1963 seçimlerindeki başarısı⁴⁰⁴⁸ ve 7 Haziran 1964 tarihli kısmi Senato seçimlerinde de oyların yarısını alması CHP, YTP ve CKMP başta olmak üzere diğer partileri rahatsız etmiştir. 1965 seçimlerinde AP'nin tek başına iktidara gelmemesi için seçim sisteminde değişiklik yapılması düşünülmeye başlamış ve bu durum "milli bakiye sistemini" ortaya çıkarmıştır⁴⁰⁴⁹. Seçim sisteminin değiştirileceğine dair söylentiler üzerine 26 Aralık 1964'te bir demeç veren AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, Seçim Kanununun seçim arifesinde değiştirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Demirel, istikrarlı ve kuvvetli bir hükümetin kurulmasına, milli huzurun tesisine hizmet etmeyecek sistemlere taraftar olmadıklarını belirtmiştir⁴⁰⁵⁰.

1965 yılı Ocak ayına girildiğinde Milli Bakiye Sistemine ait yasa tasarısı da Meclis'te hazırlanmaya başlamıştır. Bu tasarı ile küçük partilerin de oyları nispetinde temsilci seçebilme imkanına kavuşacağı belirtilmiştir⁴⁰⁵¹. Millet Meclisi, Milli Bakiye Sisteminin geçici komisyonda görüşülmesini kabul etmiştir⁴⁰⁵². Nihayet ilgili tasarı, 22 Ocak 1965'te Millet Meclisi'nde görüşülmeye başlamıştır. Diyarbakır Milletvekili Adnan Aral, Türkiye'de kuvvetli hükümetlerin problemleri çözmekten ziyade kuvvetlerini tamamen partizan bir istikamette israf ettiğini savunmuştur. Ona göre, kuvvetli bir hükümet fikri bizim memleketin şartları bakımında doğru değildir. Aral, nispi temsilin bu açıdan daha faydalı olduğunu savunmuştur. Adnan Aral, küçük partilerin de Meclis'e girmesini sağlayacak Milli Bakiye Sisteminde, küçük partileri çalıştıracak içerikte bir değişikliğin yapılmasını istemiştir. Aral, Meclis'te grubu bulunan partilerin seçime katılabileceklerine dair hükmün kaldırılmasını ve 15 ilde

⁴⁰⁴⁷ Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 113.

⁴⁰⁴⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 29 Kasım 1963, s. 1.

⁴⁰⁴⁹ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2011, s. 94, 110.

⁴⁰⁵⁰ Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 61.

⁴⁰⁵¹ *Milliyet Gazetesi*, 4 Ocak 1965, s. 1.

⁴⁰⁵² *Milliyet Gazetesi*, 9 Ocak 1965, s. 1.

teşkilat kurulması şartının ise 10 ile indirilmesini istemiştir⁴⁰⁵³. Seçimle ilgili kanunların bazı hükümlerinin değiştirilmesine dair tasarının tamamı, Millet Meclisi'nde 22 Ocak 1965'te 21 aleyhte oya karşılık 220 oyla kabul edilmiştir. Oylamaya AP'li milletvekilleri katılmamıştır⁴⁰⁵⁴.

Seçim Kanununda yapılan değişiklik üzerine, Cumhuriyet Senatosu'nda CKMP adına konuşan Kudret Bayhan, 1961 seçimlerinde tatbik edilen sistemin ıslah edilmesi ile oyların daha isabetli temsilini hedef tutan bir hüviyetin amaçlandığını belirtmiştir. Mevcut sistemde illerde partilerin aldıkları oylar ve çıkardıkları milletvekillerinin adaletli bir şekilde temsil edilemediğini belirten Bayhan, artan oyların merkezde birleşerek temsilcilerin daha adil belirlenmesinin hedeflendiğini ifade etmiştir⁴⁰⁵⁵. Milli Bakiye Sistemine ait yasa tasarısı, 19 günlük çalışma süresi içerisinde Cumhuriyet Senatosu'nda tamamlanamaması nedeniyle Millet Meclisi'nden çıktığı şekliyle kabul edilmiştir⁴⁰⁵⁶.

13 Şubat 1965'te kabul edilen 533 sayılı "Seçimlerle İlgili Kanunların Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", diğer adıyla Milli Bakiye Sistemi (Ulusal Artık) 20 Şubat 1965 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır⁴⁰⁵⁷. Bu Kanunun kabulü ile barajlı nispi temsilden, milli bakiye sistemine geçilmiş ve aynı zamanda birleşik oy pusulası usulü kabul etmiştir⁴⁰⁵⁸. Bu usule göre, her seçim bölgesinde geçerli oyların sayısı çıkarılacak milletvekili sayısına bölünmektedir. Bulunan sayı "seçim sayısını" oluşturmaktadır. Partiler seçim sayısı ve katları kadar milletvekili çıkarmaktadır. Seçim sayısının altında kalan parti oyları bütün seçim bölgelerinden arta kalan oylarla toplanmaktadır. Bu da "milli seçim sayısını" oluşturmaktadır. Bulunan bu artık oylar, kalan milletvekili sayısına bölünerek partilere düşen milletvekili sayıları bulunmaktadır. Özetle, artık oylar merkezde toplanarak küçük partilerin de milletvekili

⁴⁰⁵³ *MMTD*, 22 Ocak 1965, Birinci Dönem, Kırk dördüncü Birleşim, Cilt: 35, s. 131- 132.

⁴⁰⁵⁴ *MMTD*, 22 Ocak 1965, Birinci Dönem, Kırk dördüncü Birleşim, Cilt: 35, s. 169; *Milliyet Gazetesi*, 22 Ocak 1965, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 23 Ocak 1965, s. 1.

⁴⁰⁵⁵ *CSTD*, 10 Şubat 1965, Birinci Dönem, Otuz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 25, s. 58.

⁴⁰⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, 13 Şubat 1965, s. 1; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 133.

⁴⁰⁵⁷ *Resmi Gazete*, 20 Şubat 1965, Sayı: 11934, s. 1; Yalçın, *Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunları*, s. 139; *Son Havadis Gazetesi*, 21 Şubat 1965, s. 1; Varlık ve Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, s. 103.

⁴⁰⁵⁸ Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 10; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, s. 77.

çıkarması amaçlanmıştır⁴⁰⁵⁹. Milli Bakiye Sistemi (Ulusal Artık), bir taraftan küçük partilerin temsil imkanına kavuşmasını sağlarken, diğer taraftan siyasi istikrarı azaltan unsurlar içermektedir⁴⁰⁶⁰. Milli Bakiye Sistemi aynı zamanda, küçük partilerin kurulmasını teşvik etmekte ve böylece parlamentodaki parti sayısı artmaktadır⁴⁰⁶¹.

20 Şubat 1965'te yürürlüğe giren 533 sayılı Kanunla, hiçbir partinin ve özellikle de Adalet Partisi'nin tek başına iktidara gelmemesi amaçlanmış ve Milli Bakiye Sistemi uygulanmaya başlamıştır⁴⁰⁶². Süleyman Demirel, 1966 yılında yapmış olduğu bir kongre konuşmasında, CHP'nin kendisini iktidarda tutabilmek için 1961'den itibaren dört sene boyunca üç defa seçim kanununda değişiklik yaptığını belirtmiştir⁴⁰⁶³. Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, nispi temsil sistemi ve koalisyonun ülkedeki rejimin sigortası olduğunu ve milli bakiye sistemini benimsemediğini belirtmiştir⁴⁰⁶⁴. TIP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ise, "milli artık" sisteminde milli iradenin ve her oyun temsiline imkan sağlandığını belirtmiş ve bu sistemin en iyi ve demokrasiye en uygun sistem olduğunu savunmuştur⁴⁰⁶⁵. Seçim sistemlerini her parti kendi menfaatine uygun olarak değerlendirmiştir. İktidardaki partiler, kendi lehlerine olacak seçim sistemi düzenlemelerini yapmaktan çekinmemişler ve bu durum temsilde adalet ve istikrarlı hükümetlerin oluşumuna imkan sağlayacak seçim sistemi düzenlemelerini engellemiştir.

3.11. III. Koalisyon Hükümetinin Sonu

Mahalli seçimler ve kısmi Senato seçimlerinde AP'nin gösterdiği başarı CHP dışındaki partileri derinden etkilemiştir. YTP'nin çeşitli birimleri ve yetkili şahıslar, yaptıkları açıklamalarda mevcut iktidarın desteklenmeyeceğini belirtirlerken, Süleyman

⁴⁰⁵⁹ *Resmi Gazete*, 20 Şubat 1965, Sayı: 11934, s. 2; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 132; Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, s. 97- 99.

⁴⁰⁶⁰ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 73; Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 100- 101.

⁴⁰⁶¹ Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, s. 100.

⁴⁰⁶² BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 3; BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 8; Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 17; Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 11; Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 6.

⁴⁰⁶³ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.16, 3; Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 43.

⁴⁰⁶⁴ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 188.

⁴⁰⁶⁵ Aybar, *Türkiye'yi Adalet Partisi Kalkandıramaz*, s. 8.

Demirel'in hükümeti kurması durumunda AP'yi destekleyeceklerini açıklamışlardır⁴⁰⁶⁶. MP Genel Başkanı Bölükbaşı, hükümetin suni teneffüsle yaşatılmaya çalışıldığını belirtirken⁴⁰⁶⁷, Başbakan İsmet İnönü kabineden ayrılan üyeler konusunu Cumhurbaşkanı Gürsel ile görüşmüş ve kabinede değişiklik kararı almıştır⁴⁰⁶⁸. Bu arada AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise, Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada, parlamentoda 226 güvensizlik oyunu sağladıkları takdirde hükümeti düşürmeye gideceklerini açıklamıştır. Demirel, muhalefetin en önemli arzusunun iktidara gelmek olduğunu belirtmiştir⁴⁰⁶⁹. Geriye dönük değerlendirmede bulunan Demirel, 27 Mayıs sonrası kurulan koalisyon hükümetlerinin devletin dağınık yapısını derleyip toplama konusunda başarılı olamadığını belirtmiştir⁴⁰⁷⁰.

AP, 1965 yılı bütçesinin kabulünü güven oylaması haline getirmeye karar vermiştir⁴⁰⁷¹. Bu arada bütçe görüşmeleri de 12 Şubat 1965'te başlamıştır⁴⁰⁷². AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 1965 yılı bütçesinin bir seçim bütçesi olduğunu, gelirlerin şişirildiğini, hizmetlerin seçim esasına göre dağıtıldığını ve samimi olmadığını belirtmiştir⁴⁰⁷³. Demirel ayrıca, 1965 yılı bütçesinin kabul edilmemesini istemiş ve hükümeti düşürmek için azami gayret göstereceklerini belirterek tek başına hükümet kurmaya hazır olduklarını vurgulamıştır⁴⁰⁷⁴. Bu arada AP Genel Başkanı Demirel, 12 Şubat akşamı muhalefet parti liderleri ve temsilcileriyle (MP, CKMP ve YTP) bir görüşme gerçekleştirmiştir⁴⁰⁷⁵. 13 Şubat 1965'te yapılan bütçe oylamasında 1965 yılı bütçesi, 197 beyaz oya karşılık 225 kırmızı oyla reddedilmiştir⁴⁰⁷⁶.

⁴⁰⁶⁶ *Milliyet Gazetesi*, 17 Aralık 1964, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 18 Aralık 1964, s. 1.

⁴⁰⁶⁷ *Tercüman Gazetesi*, 10 Aralık 1964, s. 1.

⁴⁰⁶⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Aralık 1964, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Aralık 1964, s. 1.

⁴⁰⁶⁹ Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 57; *Milliyet Gazetesi*, 18 Aralık 1964, s. 1.

⁴⁰⁷⁰ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 3.

⁴⁰⁷¹ *Milliyet Gazetesi*, 10 Ocak 1965, s. 1.

⁴⁰⁷² *Milliyet Gazetesi*, 13 Şubat 1965, s. 1.

⁴⁰⁷³ Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 102.

⁴⁰⁷⁴ Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 105.

⁴⁰⁷⁵ *Milliyet Gazetesi*, 13 Şubat 1965, s. 1.

⁴⁰⁷⁶ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 307; Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 135; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 89; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944- 1973)*, s. 245; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 279; Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, s. 342; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 67; Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", s. 144; Komsuoğlu, "Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı", s. 273.

1965 yılı bütçesinin reddedilmesi üzerine Malatya Milletvekili ve Başbakan İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı Gürsel'e çıkararak hükümetin istifasını sunmuştur⁴⁰⁷⁷. İstifanın kabulüne dair Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi, 16 Şubat 1965'te Millet Meclisi'nde ve Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştur. Yeni hükümet kurulana kadar İnönü'nün görevine devam etmesi istenmiştir⁴⁰⁷⁸. Konuyla ilgili bilgi veren Demirel, seçim öncesi hükümetin el değiştirmesi için İsmet İnönü'yü istifaya mecbur ettiklerini ve bunu kendisinin organize ettiğini belirtmiştir⁴⁰⁷⁹.

Başbakan İnönü'nün istifası ile ilgili diğer önemli bir iddia, istifada Amerika'nın parmağı olduğu konusudur. Amerika'nın General Porter'i Türkiye'ye gönderdiği ve Porter'in da başta Genelkurmay Başkanı Sunay olmak üzere birçok grup ve kesimle görüşmeler yaptığı ve Amerika'nın İsmet İnönü'nün hükümetten gitmesini istediği iddia edilmiştir. Bu olayın basına yansması ile toplumda Amerikan aleyhtarlığı oluşmuş ve "Amerika, go home!" sloganı ortaya çıkmıştır⁴⁰⁸⁰. TİP de, hükümetin düşürülmesi sürecinde yabancı büyükelçilerin parti ziyaretlerine değinmiştir. Özellikle hükümetin Kıbrıs konusundaki politikasının Amerika'yı endişelendirdiğine dikkat çekilmiştir⁴⁰⁸¹. İsmet İnönü de, istifasında Amerikan parmağı olduğunu 1966 yılı Temmuz ayında açıklamıştır⁴⁰⁸².

Üçüncü Koalisyon Hükümetinin istifasına yönelik çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. BBC'nin yaptığı bir habere göre İnönü'nün istifasında muhalefetin işbirliği yanında, Toprak Reformu istemeyen toprak sahiplerinin de etkisi olmuştur⁴⁰⁸³. Advıye Fenik ise, İsmet İnönü'nün istifası sonrasında CHP'den gelen haberlere göre istifanın takdirle karşılandığı konusunu köşesine taşımıştır. İnce bir eleştiri ile konuyu değerlendiren Fenik; "daha önce istifa etseydi de daha çok alkışlansaydı" demiştir⁴⁰⁸⁴. İnönü'nün istifası üzerine TİP de bir bildiri yayınlamıştır. TİP'in bu bildirisinde aşırı sol ve komünizme duyulan sempati dile getirilmiştir⁴⁰⁸⁵. Askeri kanadın istifayı nasıl değerlendireceği konusu da merak edilmiştir. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay,

⁴⁰⁷⁷ *MMTD*, 26 Şubat 1965, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 36, s. 495.

⁴⁰⁷⁸ *MMTD*, 16 Şubat 1965, Birinci Dönem, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 36, s. 162; *CSTD*, 16 Şubat 1965, Birinci Dönem, Kırk ikinci Birleşim, Cilt: 25, s. 244.

⁴⁰⁷⁹ Arzık, *Demirel'in İçi-Dışı*, s. 95.

⁴⁰⁸⁰ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 334- 335.

⁴⁰⁸¹ Türkiye İşçi Partisi, *Çalışma Raporu İkinci Büyük Kongre (20- 24 Kasım 1966)*, s. 33.

⁴⁰⁸² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 280.

⁴⁰⁸³ *Milliyet Gazetesi*, 15 Şubat 1965, s. 1; Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 238- 239.

⁴⁰⁸⁴ Advıye Fenik, "Tebrik telgrafları...", *Son Havadis Gazetesi*, 18 Şubat 1965, s. 2.

⁴⁰⁸⁵ Orhan Seyfi Orhon, "Bir Bildiri!", *Son Havadis Gazetesi*, 18 Şubat 1965, s. 2.

Başbakanlık'ta İsmet İnönü ile görüşmüş ve çıkışta da devletin kanunlarına itaatten başka hiçbir şey düşünmediklerini açıklamıştır⁴⁰⁸⁶. 27 Mayıs'tan sonra yapılan seçimler neticesinde Türkiye, koalisyon hükümetleri ile tanışmıştır. Üç koalisyon hükümetine başbakanlık eden İsmet İnönü, son istifası ile tekrardan partisine dönmüştür.

3.12. IV. Koalisyon Hükümetinin Kurulması (Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti) ve Hükümet Programı

1965 yılı bütçesinin reddedilmesinden sonra istifa eden Başbakan İsmet İnönü'den sonra kimin başbakan olacağı konusu tartışılmaya başlamıştır. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, milletvekili olmadığı için diğer parti liderleri Bölükbaşı, Alican ve Oğuz aralarında anlaşarak Demirel'in kontenjan senatörü seçilerek başbakan olmasını istemişler, ancak Demirel seçilmeden Meclis'e girmeyeceğini belirterek bunu kabul etmemiştir⁴⁰⁸⁷. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ise daha çok dörtlü koalisyon üzerinde durmakta⁴⁰⁸⁸, başbakanlık konusunda Demirel'in henüz genç olduğunu belirtmektedir⁴⁰⁸⁹.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel başkanlığında üç kez toplantı yapan siyasi parti liderleri, tarafsız bir başbakan konusunda anlaşmışlardır⁴⁰⁹⁰. Dört siyasi parti liderinin Bağımsız Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü üzerinde anlaşması nedeniyle Cumhurbaşkanı Gürsel, hükümeti kurma görevini Ürgüplü'ye vermiştir. Başbakanı belirleme usulü, Milli Birlik Grubunu rahatsız etmiştir⁴⁰⁹¹. Ürgüplü'nün başkanlığında toplanan liderler; bakanlıklar, hükümet programı ve liderlerin partide yer alıp almaması gibi konuları konuşmuşlardır⁴⁰⁹². Suat Hayri Ürgüplü, İsmet İnönü ile 18 Şubat'ta görüşmeye giderken yaptığı açıklamada; ordunun politika dışında tutulacağını,

⁴⁰⁸⁶ *Son Havadis Gazetesi*, 19 Şubat 1965, s. 1.

⁴⁰⁸⁷ *Arcayürek, Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, s. 346.

⁴⁰⁸⁸ *Milliyet Gazetesi*, 15 Şubat 1965, s. 1.

⁴⁰⁸⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Şubat 1965, s. 1.

⁴⁰⁹⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 16 Şubat 1965, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 16 Şubat 1965, s. 1.

⁴⁰⁹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Şubat 1965, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 17 Şubat 1965, s. 1, 7; *Son Havadis Gazetesi*, 17 Şubat 1965, s. 1.

⁴⁰⁹² *Son Havadis Gazetesi*, 18 Şubat 1965, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 19 Şubat 1965, s. 2.

hükümetin seçim hükümeti olacağını⁴⁰⁹³, tarafsız bir idare kurulacağını ve dış politikada ise değişiklik yapılmayacağını vurgulamıştır⁴⁰⁹⁴.

Dördüncü Koalisyon Hükümeti, Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında AP, CKMP, YTP ve MP'nin katılımı ile 20 Şubat 1965'te Cumhurbaşkanlığına sunulmuş ve aynı gün onaylanarak açıklanmıştır⁴⁰⁹⁵. 20 Şubat'ta Ürgüplü, İnönü'den başbakanlığı devralmıştır. Metin Toker'e göre İsmet Paşa'nın yüzünde görevini başarıyla yapmış bir insanın ruh hali vardı⁴⁰⁹⁶. Ürgüplü Hükümeti için 10 AP'li, 4 CKMP'li, 4 YTP'li, 4 MP'li bakan belirlenmiş ve 2 bakan da dışarıdan atanmıştır⁴⁰⁹⁷. Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında kurulan koalisyonda AP Genel Başkanı Demirel, başbakan yardımcısı olmuştur. Seçim öncesinde AP'nin koalisyona girmesi, iktidarın AP'ye verilmeyeceği inancının kırılmasına neden olmuştur⁴⁰⁹⁸. Yeni kabine ilk toplantısını 20 Şubat 1965'te saat 16'da gerçekleştirmiştir⁴⁰⁹⁹. Bu arada yeni kabinenin ortak protokolü açıklanmıştır. Bu protokolda Ürgüplü başkanlığındaki hükümetin tarafsız bir idareyi gerçekleştireceği vurgulanmıştır⁴¹⁰⁰. Hükümet programına ait esaslar da belirlenmiştir. Buna göre; aşırı sol ve sağ cereyanlara karşı mücadele edileceği, devletin bekası ve milletin huzurunu tehlikeye düşürmeye yönelik hareketlere karşı durulacağı vurgulanmıştır⁴¹⁰¹. Bu arada AP Genel Başkanı Demirel tarafından teşkilata gönderilen genelgede, yeni kurulan hükümetin bir AP hükümeti olmadığı ve dört partiden oluşan bir koalisyon hükümeti olduğu belirtilmiştir. Genelgede ayrıca, bu hükümetin seçim emniyetinin teminatı olduğu vurgulanmıştır⁴¹⁰².

Yeni Bakanlar Kurulunun atandığına dair Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi, 23 Şubat 1965'te Millet Meclisi'nde ve Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştur. Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'nün Başbakanlığındaki Bakanlar Kuruluna Süleyman Demirel dışında iki bakan daha TBMM dışından seçilmiştir. Başbakan dahil dört kabine üyesi

⁴⁰⁹³ Başbakan Yardımcısı olan Süleyman Demirel ise yapmış olduğu bir açıklamada, yeni hükümetin seçim hükümeti olmadığını, geçiş hükümeti olduğunu belirtmiştir. Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 115; *Milliyet Gazetesi*, 25 Şubat 1965, s. 1.

⁴⁰⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 19 Şubat 1965, s. 1.

⁴⁰⁹⁵ Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 1.

⁴⁰⁹⁶ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 247.

⁴⁰⁹⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1965, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 18 Şubat 1965, s. 1; BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 53.329.6, 17.

⁴⁰⁹⁸ Çitçi, *Yerel Seçimler Coğrafyası (1963- 1999)*, s. 84; Komsuoğlu, "Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı", *Türkiye'de Siyasal Muhalefet (1923- 1980)*, s. 275.

⁴⁰⁹⁹ *Son Havadis Gazetesi*, 21 Şubat 1965, s. 1.

⁴¹⁰⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Şubat 1965, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 20 Şubat 1965, s. 1.

⁴¹⁰¹ *Son Havadis Gazetesi*, 21 Şubat 1965, s. 1.

⁴¹⁰² *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Şubat 1965, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 22 Şubat 1965, s. 1.

Cumhuriyet Senatosu'ndan, 16 kabine üyesi ise Millet Meclisi'nden seçilmiştir⁴¹⁰³. Süleyman Demirel, Dördüncü Koalisyon Hükümetinin kurulmuş olmasının Türk demokrasisi için sıhhat göstergesi olduğunu belirtmiştir. Ona göre hiç kimsenin burnu kanamadan, iktidarın tek favori partisi demokratik usullerle iktidardan uzaklaştırılmıştır⁴¹⁰⁴.

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, hükümet programını 26 Şubat 1965'de Millet Meclisi'nde ve 26 Şubat'ta da Cumhuriyet Senatosu'nda okumuştur. Ürgüplü, hükümet programını okurken geçmiş hükümetleri de değerlendirmiştir. Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu, Danıştay gibi Anayasa'nın hukuki teminat olarak getirdiği kurumların kurulması, Anayasaya aykırı kanunların ayıklanması, plan fikrinin kabul edilmesi ve uygulamaya konulması, vatandaşlar arasında farklı görüşlere yol açan sosyal meselelerin çözümü konularında olumlu sonuçlara ulaşılmış olduğunu, ancak planda öngörülen kalkınma hızının elde edilemediğini ve tarafsız bir idarenin henüz hakkıyla işler hale getirilemediğini belirtmiştir⁴¹⁰⁵.

Başbakan Ürgüplü, hükümet programında yeni hükümetin genel seçimlere kadar, tarafsız bir seçim yapılabilmesi için sağlam bir zemin oluşturmak ve aynı zamanda mevcut imkanları enerjik bir şekilde harekete geçirerek ülkenin kalkınma hızını yükseltmeye çalışmak azminde olduğunu belirtmiştir. Ürgüplü, 27 Mayıs meşru temeline dayanan ve milli iradenin ürünü olan Anayasa'yı ruhu ve metni ile hakim kılmanın vazgeçilmez hedefleri olduğunu belirtmiştir. Yeni hükümetin tarafsız bir idare kurmada kararlı olduğu, hiçbir fert veya müesseseye imtiyaz tanımayacaklarını belirten Ürgüplü, devlet memurlarının partizan bir idarenin uygulayıcısı haline gelmelerine veya getirilmelerine imkan bırakmayacaklarını vurgulamıştır⁴¹⁰⁶.

Başbakan Ürgüplü, hükümetlerinin Anayasa'nın teminatı altında bulunan fikir, vicdan ve basın hürriyetlerinin sınırı içinde aşırı sol ve aşırı sağ cereyanlarla etkili mücadeleye kararlı olduğunu ifade etmiştir. Sosyal adalet ve sosyal güvenliğe dair

⁴¹⁰³ *MMTD*, 23 Şubat 1965, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 36, s. 319- 320; *CSTD*, 23 Şubat 1965, Birinci Dönem, Kırk beşinci Birleşim, Cilt: 25, s. 331.

⁴¹⁰⁴ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 9.

⁴¹⁰⁵ *MMTD*, 26 Şubat 1965, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 36, s. 495; *CSTD*, 26 Şubat 1965, Birinci Dönem, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 25, s. 359- 360; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 53.329.6, 1; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 405, 418.

⁴¹⁰⁶ *MMTD*, 26 Şubat 1965, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 36, s. 495- 496; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 53.329.6, 1; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 53.329.6, 2; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 406.

alınan tedbirlerin etkili uygulanarak, daha iyi yaşama imkanlarının sağlanacağına ve böylece zararlı akımların etkisiz hale getirileceğine inandıklarını belirtmiştir⁴¹⁰⁷. Nüfusun % 70'inin ziraatla meşgul olduğu ülkemizde köy ve toprak sorununun önemine değinen Ürgüplü, nüfusun bir kısmını sınai sektöre aktarmanın mücadelesini vermeyi ve diğer tarafta da topraksız köylüyü toprağa kavuşturmayı amaçladıklarını belirtmiştir. Ürgüplü, Meclis'e gelmiş olan toprak reformu kanun tasarısının müzakere edilmesi için gayret göstereceklerini vurgulamıştır⁴¹⁰⁸. Ürgüplü, programda 1965'li yılların sorunlarına kısa kısa değinmiştir. Nüfus sayımı ve seçim için seçmen kütüklerinin yeniden yazılması, iktisaden zayıf ailelerin ucuz ve sıhhi nitelikli evlere kavuşturulması ve gecekondü davasına plan ve program çerçevesinde eğilinmesi, kalkınmada planın etkili araç olarak kullanılması bunlardan bazılarıdır⁴¹⁰⁹.

Ürgüplü Hükümetine ait program hakkında konuşan Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, halk arasında seçimi kim kazanırsa kazansın Halk Partisi'nin iktidarda olacağına dair bir inanın olduğunu belirtmiştir. Bölükbaşı, hükümet programını desteklediklerini de ayrıca belirtmiştir⁴¹¹⁰. CHP Grubu adına konuşan İsmet İnönü, yeni hükümetin temel olarak Atatürk ilkelerini, devrimlerini ve 27 Mayıs meşru temelini esas almasını memlekette her güçlüğün elbirliği ile halledileceğine dair bir gösterge kabul etmiştir. İnönü, Ürgüplü Hükümeti programında Anayasa'nın öngörmüş olduğu Siyasi Partiler Kanununun çıkarılacağından bahsetmesinin iyi bir haber olduğunu da vurgulamıştır⁴¹¹¹. İsmet İnönü, Ürgüplü'nün eski hükümete yönelttiği eleştirilerin hepsinin haksız olduğunu belirtmiş, siyasi partilerin büyük meseleler üstünde ve memleket esenliği uğrunda bir araya gelebilme imkanını kaybetmemeleri gerektiğini belirtmiştir⁴¹¹². İnönü, hükümetin mali yönden

⁴¹⁰⁷ *MMTD*, 26 Şubat 1965, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 36, s. 496; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 53.329.6, 2.

⁴¹⁰⁸ *MMTD*, 26 Şubat 1965, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 36, s. 497; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 53.329.6, 4.

⁴¹⁰⁹ *MMTD*, 26 Şubat 1965, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 36, s. 500; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 410.

⁴¹¹⁰ *MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 5- 6.

⁴¹¹¹ *MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 11; Cumhuriyet Halk Partisi, *Hükümet Değişikliği ve CHP'nin Görüşleri (İsmet İnönü ve Dr. Kemal Satır'ın Meclis Konuşmaları)*, CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Yayın Bürosu No: 35, Rüzgarlı Matbaası, Ankara 1965, s. 13.

⁴¹¹² *MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 19.

çektığı sıkıntının temelinde 1960'tan önce yapılan borçlanma taksitlerinin ödenmesi yüzünden olduğunu savunmuştur⁴¹¹³.

CKMP adına konuşan Sivas Milletvekili Cevad Odyakmaz, her ortamda ve şartta millet çoğunluğuna dayanan kuvvetli ve istikrarlı bir hükümetin yararlı olabileceği inancını savunduklarını belirtmiştir. Odyakmaz, Üçüncü Koalisyon Hükümeti ile ilgili şunları belirtmiştir; “Kuruluşunda mahrum bulunduğu desteği sağlayabilmek gayret ve endişesi, bütün çalışmalarını Meclis içi transfer pazarlarına yöneltmiş ve hükümeti asıl vazifelerini görmekten alıkoyarak huzursuzluğun ve iş sahasındaki güvensizliğin belki de yegane amili kılmıştır⁴¹¹⁴.” Cevad Odyakmaz, Ürgüplü Hükümetinin kuruluşunu ve programını benimsediklerini ve destekleyeceklerini ifade etmiştir. AP adına konuşan Talat Asal, Ürgüplü Hükümetini seçim hükümeti olarak görmediklerini ve görmeyeceklerini belirtmiştir. Asal, bu hükümetin gelecek iktidarlara ışık tutucu ve icracı bir hükümet olacağını belirtmiştir. Başbakanın partisiz oluşunu ve dört siyasi partinin koalisyonunu Asal, şu şekilde açıklamıştır: “Bugünün şartları içinde, eşit şart ve müşterek müesseriye prensibinin hakimiyetinde samimi ve açık yürekli bir anlayışın ifadesi olarak vasıflandırılmak icabeder⁴¹¹⁵.”

YTP adına konuşan Raif Aybar da seçime yedi buçuk ay kala kurulan kabinenin, seçim tarihiyle sınırlı bir süre için görev almış bir hizmet kabinesi olduğunu belirtmiştir. Aybar, diğer hükümetlere de değinmiş ve şöyle demiştir; “Kanaatimizce geçmiş üç hükümetin de hizmet sürelerini tüketen arıza ve yetersizlikler ne olursa olsun, her hükümet, rejimi ihtilal sonrasının yalçın sırtlarından yeni Anayasamızın selametli düzlüğüne dikkatle indirerek rahatça yürümesini sağlamak için öğülmeye değer emekler harcamışlardır. Siyasi tarihimiz bu emeklerde herkesin payını yerli yerine oturtacaktır⁴¹¹⁶.” MP adına konuşan Genel Başkan Osman Bölükbaşı ise, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün partizan bir idare olmadıklarına dair söylemlerini eleştirmiş ve bazı örneklerle CHP idaresinin partizanlık yaptığını belirtmiştir. Bölükbaşı, Senato

⁴¹¹³ Cumhuriyet Halk Partisi, *Hükümet Değişikliği ve CHP'nin Görüşleri (İsmet İnönü ve Dr. Kemal Satır'ın Meclis Konuşmaları)*, s. 29.

⁴¹¹⁴ *MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 19.

⁴¹¹⁵ *MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 21- 23.

⁴¹¹⁶ *MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 25.

seçimlerine katılmak isteyen bir CHP'li başkanı, aday göstermediklerini ve teselli mahiyetinde Süt Kurumu İdare Meclisi azalığına getirdiklerini belirtmiştir⁴¹¹⁷.

CHP adına konuşan Kemal Satır da, liderleri İsmet İnönü'ye yöneltilen eleştirilere değinmiştir. Satır, 1960 öncesinde İnönü sayesinde rahat bir nefes aldıklarını söyleyenlerin ve silahlı ayaklanmaları bertaraf ettiğinde de ayakta alkışlayanların, ortalıkta hadise kalmadığı zaman herkesin hücumuna uğradığını belirtmiştir⁴¹¹⁸. Osman Bölükbaşı'nın partizanlık iddialarına da cevap veren Satır, CHP'nin partizanlık yapmadığını belirtmiş ve bahsi geçen CHP'linin aza olduğunu ve bunun gibi diğer partilerden de azaların olduğunu ve bunun partizanlık olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre, herhangi bir partiye üye olanların illebet diğer görevlerden uzak tutulmasının doğru olmayacağını vurgulamıştır⁴¹¹⁹. Osman Bölükbaşı da Kemal Satır'a cevap vermiş ve fazla maaşlı, cazip mevkilere neden sadece partililerin tayin edildiğini ve bunun demokrasideki yerini sormuştur⁴¹²⁰. Bölükbaşı, 22 Şubat olaylarında Başbakan İsmet İnönü ile birlikte hareket ettiklerini söylemiş ve ümit kalmaması durumunda İnönü'den bir ricada bulunduğunu belirtmiştir. O da, topluca Meclis'e giderek kendilerini orada almalarını, orada kurşuna dizilmeleridir. Bölükbaşı, ölseler de şerefleriyle yaşamak istediklerini belirtmiştir⁴¹²¹.

Ürgüplü Hükümeti programı üzerine konuşan Turhan Feyzioğlu, demokratik bir Anayasanın varlığından bahsetmiş ve bu Anayasanın hazırlanmasında, kökleşmesinde diğer partilerle birlikte CHP'nin büyük şeref payının olduğunu belirtmiştir⁴¹²². Mevcut Anayasanın ekonomik ve sosyal kalkınma ilkelerini belirlediğini belirten Feyzioğlu, demokrasiye ve planlı kalkınmaya inanmış bütün politikacıların ortak bir konuşma dili ve ortak bir çalışma zemini bulmalarının mümkün hale geldiğini ifade etmiştir⁴¹²³.

Millet Meclisi'nin 4 Mart 1965 tarihli oturumunda Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki hükümet programıyla ilgili güven oylaması yapılmıştır. 432 kişinin

⁴¹¹⁷ *MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 31.

⁴¹¹⁸ *MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 34; Cumhuriyet Halk Partisi, *Hükümet Değişikliği ve CHP'nin Görüşleri (İsmet İnönü ve Dr. Kemal Satır'ın Meclis Konuşmaları)*, s. 35.

⁴¹¹⁹ *MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 35; Cumhuriyet Halk Partisi, *Hükümet Değişikliği ve CHP'nin Görüşleri (İsmet İnönü ve Dr. Kemal Satır'ın Meclis Konuşmaları)*, s. 39- 40.

⁴¹²⁰ *MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 39.

⁴¹²¹ *MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 41.

⁴¹²² *MMTD*, 2 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 37, s. 73.

⁴¹²³ *MMTD*, 2 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 37, s. 76; *Milliyet Gazetesi*, 3 Mart 1965, s. 1.

katıldığını oylamada, 200 ret ve 1 çekimser oya karşılık 231 kabul oyu ile Ürgüplü Hükümeti güvenoyu almıştır⁴¹²⁴. Hükümetin güvenoyu almasından sonra kürsüye gelen Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, Millet Meclisi üyelerine teşekkür etmiş ve memleket hizmetinde güçlerinin üstünde çalışacaklarını belirtmiştir⁴¹²⁵.

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, koalisyon protokolü, hükümet programı ve bakanlar kurulu toplantılarında görüşülen mevzuları maddeler halinde bakanlara göndermiş ve belirtilen konularda hassasiyetle durulmasını istemiştir. Protokolde yer alan içerik 15 madde halinde belirtilmiştir. Protokolde yer alan konulardan belli başlı olanlar şu şekildedir: Aşırı sol ve aşırı sağ ile mücadele, tarafsız bir idarenin kurulması ve korunması, memurların huzur ve emniyet içinde çalışması, personel kanununun kısa sürede yürürlüğe girmesi için gayret gösterilmesi, toprak reformu kanunu tasarısının ciddi olarak takibi, 1965 programının aksatılmaması, emek ve sosyal adalet ilkeleri ışığında ahenkli bir çalışma düzeni kurulması, işçi haklarının korunmasında gerekli tedbirlerin alınması, ordunun vazifesini yapabilmesi için gerekli imkanların sağlanması, başta siyasi partiler kanunu olmak üzere Anayasa'nın öngördüğü kanunların çıkarılması, iktidar- muhalefet ilişkilerinde danışma ve dayanışma geleneğinin tesis edilmesi, tarafsız bir seçim yapılabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması⁴¹²⁶.

Başbakan Ürgüplü, bakanlara göndermiş olduğu hükümet programında yer alan konuları 69 madde halinde listelemiştir. Bu listede yer alan konulardan bazıları şu şekildedir: Tarafsız bir seçim için sağlam zeminin hazırlanması, mevcut imkanların enerjik bir şekilde harekete geçirilerek kalkınma hızının yükseltilmesi, tarafsız idarenin gerçekleştirilmesi, memurların partizanlıktan uzak tutulması, aşırı cereyanlarla etkili bir şekilde mücadele edilmesi, özel teşebbüs ve devlet teşebbüsünde eşit uygulamaya önem verilmesi, enflasyon ve deflasyona meydan verilmemesi, vergi ıslahatının tamamlanması, ihracatın geliştirilmesi, yabancı sermaye yatırımlarının artırılması, kooperatiflerin çoğaltılması, hayvancılığın geliştirilmesi, orman köylerinin ihtiyaç ve dertlerinin giderilmesi için çalışılması, montaj sanayinin en kısa sürede imalatçılığa geçiş için gerekli tedbirlerin alınması, elektriğin memleketin her tarafına yayılması⁴¹²⁷,

⁴¹²⁴ *MMTD*, 4 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış dokuzuncu Birleşim, Cilt: 37, s. 154; *Son Havadis Gazetesi*, 5 Mart 1965, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 5 Mart 1965, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Mart 1965, s. 1; Kılınc, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 89.

⁴¹²⁵ *MMTD*, 4 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış dokuzuncu Birleşim, Cilt: 37, s. 155.

⁴¹²⁶ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008, 1- 2.

⁴¹²⁷ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008, 3- 4.

gençliğin şahsiyet ve milliyetçi bir ruh içinde yetiştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması, köy ve köylü davasına önem verilmesi, seçim kütüklerinin yeniden düzenlenmesi, bölge planlaması, şehircilik, konut ve yapı malzemesi üzerinde önemle durulması, köyde ve kentte her ailenin ucuz ve sıhhi bir ev sahibi olması için çalışılması, gecekonduların plandaki esaslara göre ele alınması ve ikinci beş yıllık planın hazırlanmasına devam edilmesi⁴¹²⁸.

Başbakan Ürgüplü, bakanlar kurulunda görüşülen konuları da 111 madde halinde listelemiş ve bakanların bu konulara dikkat etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bakanlar kurulunda görüşülen konulardan bazıları şu şekildedir: 1965 bütçesinin 25 Mart 1965 tarihine kadar Meclis'e sunulması, toprak reformu kanun tasarısı üzerindeki çalışmaların hızlandırılması, 1965 yılı ihtiyacı için 815 bin ton gübrenin tedariki için gerekli tedbirlerin alınması, 1965 yılı nüfus sayımı hazırlıklarının tamamlanması, plan tatbikatında görülen eksikliklerin giderilmesi için gerekli tedbirlerin alınması, il yolları ve köy yollarının yapımında gerekli hamlenin yapılması için tedbirlerin alınması, yerli ilaç sanayinin teşvik edilmesi, sağlık hizmetlerinin geniş çapta köylere götürülmesi, yabancı ülkelerdeki işçilerin durumu ile ilgilenilmesi, işçi gönderilen yabancı ülkelerle sosyal güvenlik anlaşması imzalanması, yurt dışındaki işçilerin yanlarına ailelerinin de götürülebilmesi ve meslek içi kurslarla eğitimlerine önem verilmesi⁴¹²⁹, bir plan dâhilinde 16 bölgede iş mahkemelerinin kurulması, sanayi bölgeleri ve sitelerinin kurulmasına devam edilmesi, Keban Barajı'nın dış finansman tedarikinin sağlanması, turizmin geliştirilmesine yönelik tedbirlerin alınması, köy yolları, köy suları ve köy elektrifikasyonu ile ilgili çalışmaların hızlandırılması, Almanya'ya din adamı gönderilmesi, mesken sayımının ve işgücü istihdam anketlerinin yapılması⁴¹³⁰, yurtdışı üretilen ilaçların ithal edilmemesi, nüfus planlaması ile ilgili yardım temin edilmesi, sanayi müesseselerinin ham maddesiz kalmaması, turizm için yurt dışında propaganda yapılmaması⁴¹³¹.

Fuat Uluç, dördü koalisyonu değerlendirmiş ve koalisyonun kuruluşunda Süleyman Demirel'in kendisinden iyi not olmadığını belirtmiştir. Uluç'a göre Demirel, şahsının ve grubunun hakkını koruyamamıştır⁴¹³². Mümtaz Faik Fenik, seçimlere yedi

⁴¹²⁸ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008, 5- 6.

⁴¹²⁹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008, 9- 10.

⁴¹³⁰ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008, 11- 12.

⁴¹³¹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008, s. 13.

⁴¹³² Uluç, *İşte Liderler*, s. 8.

buçuk ay kala kurulan bir kabinenin icraattan öte bir seçim kabinesi olacağını belirtmiştir⁴¹³³. Orhan Seyfi Orhon ise, Ürgüplü Hükümeti ile birlikte devlet dairelerinin sonuna kadar açıldığını belirtmiştir. İsmet İnönü döneminde başbakanlığa herkesin giremediğini belirten Orhon, yeni başbakanın tavrını, üslubunu beğendiğini ve başbakana yakışır bir tavır sergilediğini belirtmiştir⁴¹³⁴.

Ürgüplü Hükümetinin hazırlamış olduğu 1965 yılı Bütçe Tasarısı, 29 Mayıs 1965'te yapılan oylamada 174 ret oyuna karşılık 230 oyla kabul edilmiştir⁴¹³⁵. Başbakan Yardımcısı Demirel, karma ekonomiyi benimseyen hükümetin 1965 yılı kalkınma programını iyi bir şekilde uygulayarak yatırımların zamanında aksatılmadan yapılmasını amaçladıklarını belirtmiştir. Demirel, yüzde 7 kalkınma hızının gerçekleştirilmesi için de çalıştıklarını belirtmiştir⁴¹³⁶. Demirel, 1961- 1965 yıllarında kurulan dört koalisyon hükümetinin kuruluşunu değerlendirmiş, hükümetlerin kuruluşlarının 25- 30 gün sürdüğünü ve toplamda ise 115 iş gününün kaybolduğunu belirtmiştir⁴¹³⁷. Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında kurulan bu hükümet, 1965 seçimlerine kadar görevini sürdürmüştür. Bu hükümet aynı zamanda, 1960'lı yılların son koalisyon hükümeti olmuştur.

3.13. IV. Koalisyon Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasal ve Sosyal Gelişmeler

3.13.1. Yassıada Mahkumlarının Sanat ve Mesleklerini Yapmaya İzin Verilmesi

Yassıada mahkumlarının önemli bir kısmı daha önce çıkarılan kısmi aflarla cezaevlerinden çıkarılmış ve bir kısmı da sağlık mazeretleri nedeniyle tahliye olmuşlardı. Anayasayı ihlal gerekçesiyle mahkum olanlar, afla tahliye olsalar da kendi sanat ve mesleklerini yapmaları engellenmişti. Nihayet 1965 yılı Nisan ayında yapılan bir düzenleme ile affa uğramış mahkumların kendi sanat ve mesleklerini yapmalarına izin verilmiştir⁴¹³⁸.

⁴¹³³ Mümtaz Faik Fenik, "Tam bir seçim kabinesi!..", *Son Havadis Gazetesi*, 18 Şubat 1965, s. 1.

⁴¹³⁴ Orhan Seyfi Orhon, "Kapılar açıldı!", *Son Havadis Gazetesi*, 5 Mart 1965, s. 2.

⁴¹³⁵ *Milliyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1965, s. 1.

⁴¹³⁶ Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, s. 130.

⁴¹³⁷ Demirel, *1967 Bütçesi Münasebetiyle Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma*, s. 41.

⁴¹³⁸ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 90.

579 sayılı “Anayasayı ihlal suçundan Yüksek Adalet Divanınca mahkum edilenlerin cezalarının kısmen affi hakkındaki 78 sayılı kanunun 2’nci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında Kanun”, 8 Nisan 1965’te kabul edilmiş ve 17 Nisan 1965 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre, Yüksek Adalet Divanınca müebbet ağır hapse mahkum olanlarla, ölüm cezaları müebbet ağır hapse çevrilenlerden Anayasa’nın 97. maddesi gereğince af olunanların, meslek ve sanatlarını yapmalarının yasaklanamayacağı belirtilmiştir⁴¹³⁹. Bu değişiklik ile normalleşme yolunda bir adım daha atılmıştır.

3.13.2. TİP’in Bursa İl Kongresi ve Olaylar

1961 Anayasası’nın ortaya çıkarmış olduğu özgürlükçü ortam, özellikle sosyalist ve komünist yapıların hayat bulmasını kolaylaştırmıştır. Daha önceki yıllarda çeşitli takibatlara uğrayan sosyalistler, 1961’den sonra düşündüklerini rahatça aktardıkları gibi kimi zararlı eylemlerin de önünü açmışlardır. TİP’in kurulması ile birlikte sosyalist düşünceler, siyasal bir zemin de bulmuştur. Bu arada, komünizmle mücadele etme düşüncesi ve amacıyla birçok yerde Komünizmle Mücadele Dernekleri açılmaya başlamıştır.

CHP Genel Sekreter Yardımcısı Dr. Suphi Baykam, AP ile Komünizmle Mücadele Derneği’nin birlikte çalıştığını belirtmiş ve AP’nin komünizm adı altında CHP’ye karşı bir mücadele sergilediğini savunmuştur⁴¹⁴⁰. Cumhurbaşkanı Gürsel, Anayasa ve kanunlara aykırı derneklerin kapatılması gerektiğini belirtirken, Orhan Kabibay da Gürsel’in Komünizmle Mücadele Derneği’nden istifa etmesini talep etmiştir⁴¹⁴¹. Bu arada Bakanlar Kurulu, aşırı sağ ve aşırı sol cereyanları görüşmüş ve alınacak tedbirler üzerinde durmuştur⁴¹⁴².

TİP’in Bursa İl Kongresi’nde çıkan olaylar nedeniyle Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, 5 Temmuz 1965 tarihinde bir basın toplantısı düzenlemiştir. Bursa’da gerçekleşen olayların elim bir şekilde sonuçlandığını belirten Aybar, bu olayların sadece Türkiye İşçi Partisi’ne değil Anayasaya, demokrasiye karşı

⁴¹³⁹ Resmi Gazete, 17 Nisan 1965, Sayı: 11978, s. 4.

⁴¹⁴⁰ Milliyet Gazetesi, 4 Temmuz 1965, s. 1.

⁴¹⁴¹ Milliyet Gazetesi, 6 Temmuz 1965, s. 1.

⁴¹⁴² Milliyet Gazetesi, 10 Temmuz 1965, s. 1; Milliyet Gazetesi, 11 Temmuz 1965, s. 1.

bir suikast olduğunu belirtmiştir. Aybar, Türkiye İşçi Partisi'nin Anayasa'yı savunan Atatürkçü, demokratik kuvvetlerin en önünde savaşılan teşkilat olması nedeniyle saldırılara maruz kaldığını savunmuştur. Aybar, faşizmin diktatörlük rejimini kurmak için önce halkın mutluluğu için çalışan toplumcu partilere, hür sendikalara, gençlik teşkilatlarına, emekten yana olan basına, yazarlara ve aydınlara saldıracağını belirtmiştir⁴¹⁴³.

Mehmet Ali Aybar, üç buçuk yıl önce Rüya Salonu ve Gültepe toplantılarında partiye yönelik ilk taşlı sopalı saldırıların yapıldığı olayların mahiyetini İsmet İnönü'ye bildirdiğini, Anayasa'nın tastamam uygulanması ile zorbalığa karşı önlemler alınmasını istediğini belirtmiştir. Şimdi ise AP çoğunluğundaki dördüncü koalisyon hükümetinin iş başında olduğunu, Akhisar olaylarından sonra Ürgüplü'yü ziyaret ettiğini ve tehlikenin mahiyeti ile alınması gereken tedbirleri muhtıra halinde kendisine verdiğini belirtmiştir. Aybar, zorbaların en hafif kovuşturmayaya tabi tutulmasının memleketin huzuru ve demokratik hayat için çok ciddi bir tehlike olduğunu belirtmiştir⁴¹⁴⁴.

Bursa olaylarından birinci derecede hükümetin sorumlu olduğunu, tertipçilerin de bazı AP yöneticileri ve Komünizmle Mücadele Derneği gibi Anayasa düşmanı derneklerin olduğunu savunmuştur. Bursa olaylarında Başbakanın çok pasif davrandığını ve valinin göstericilere ricada bulunduğunu belirten Aybar, toplantı sırasında ve sonrasında gerekli tedbirlerin alınmadığını, parti binalarının zarar gördüğünü, esas tertipçiler bilinirken masum birkaç vatandaşın kovuşturmayaya maruz kaldığını ifade etmiştir. Aybar, Komünizmle Mücadele Derneği'ne bütçeden ödenek ayrıldığını, Anayasaya düşman olduğunu iddia ettiği bu derneğin fahri başkanının Cumhurbaşkanı Gürsel olduğunu belirtmiştir. Aybar, Bursa İl Kongresinin basılmasının Anayasa'yı ayaklar altına almak anlamına geldiğini, Komünizmle Mücadele Derneği ve benzeri ocakların kapatılmasını talep etmiştir. Aybar, bu tür olayların artırılarak Adalet Partisi'nin seçimlerde yüzde ellinin üzerinde oy almasının amaçlandığını savunmuştur⁴¹⁴⁵.

Tabii Senatör Suphi Karaman, 6 Temmuz 1965 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda yapmış olduğu konuşmada Komünizmle Mücadele Derneği adı altında yapılan faaliyetlerin toplumu iki ayrı kampa ayırmayı hedeflediğini ve 1965

⁴¹⁴³ BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.2, 1.

⁴¹⁴⁴ BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.2, 1.

⁴¹⁴⁵ BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.2, 1- 2.

seçimlerinden önce böyle bir ayrılığın körüklenerek kaos ortamının oluşturulmak istendiğini savunmuştur. Suphi Karaman, Zonguldak ve Akhisar'da başlayıp Bursa'da devam eden olayları örnek vermiştir⁴¹⁴⁶. Karaman'ın konuşmasından sonra açıklama yapan Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, bahsedilen olaylar hakkında 22 kişi hakkında takibat başlatıldığını ve iki kişinin de tutuklandığını belirtmiştir⁴¹⁴⁷. 1965 seçimlerinden önce Maraş, Gaziantep ve Urfa'da konuşan AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise, aşırı solun TİP'in arkasına gizlendiğini belirtmiştir⁴¹⁴⁸. 1960'lı yıllar bu tür olayların sıkça yaşandığı yıllar olmuştur. Özellikle aşırı solun rejim değişikliğine yönelik çalışmaları, gayri meşru taleplere ve yer altı örgütlerine olanak sağlamıştır. Bu süreçte sağda ve solda kavgalar hiç bitmemiştir.

3.13.3. CKMP Olağanüstü Kongresi ve Alparslan Türkeş'in CKMP Genel Başkanı Seçilmesi

14'ler yurtdışında iken, birlik tesis edememişler ve ikiye ayrılmış bir vaziyette ülkeye dönmeye başlamışlardır. Dönüşten sonra çeşitli siyasi faaliyetlere girişen 14'lerden bir kısmı, 21 Mayıs olaylarına karıştıkları gerekçesiyle tutuklanmışlar ve daha sonra da serbest bırakılmışlardır. Alparslan Türkeş'in liderliğindeki 14'ler, başlangıçta AP'ye girmek istemişler ancak, kabul edilmemişlerdir. Siyasi bir dernek kurma düşünceleri de 21 Mayıs olayları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Bu sefer CKMP'ye girme düşüncesi ortaya atılmıştır. CKMP gruplarının günlerce devam eden müzakereleri neticesinde, 14'lerden Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının CKMP'ye girmelerinde herhangi bir mahzur olmadığına karar verilmiştir⁴¹⁴⁹. Nihayet Alparslan Türkeş ve arkadaşları Muzaffer Özdağ, Rifat Baykal, Dündar Taşer, Ahmet Er 31 Mart 1964'te CKMP'ye girmişlerdir. Türkeş, partiye girdikten sonra CKMP Genel Müfettişliğine getirilmiştir⁴¹⁵⁰. Türkeş'in diğer arkadaşları Mustafa Kaplan, Numan Esin, Şefik Soyuyüce ve Fazıl Akkoyunlu ise 15 Haziran 1965'te CKMP'ye katılmışlardır⁴¹⁵¹.

⁴¹⁴⁶ *CSTD*, 6 Temmuz 1965, Birinci Dönem, Yüz on birinci Birleşim, Cilt: 30, s. 116- 117.

⁴¹⁴⁷ *CSTD*, 6 Temmuz 1965, Birinci Dönem, Yüz on birinci Birleşim, Cilt: 30, s. 118.

⁴¹⁴⁸ *Milliyet Gazetesi*, 2 Ekim 1965, s. 1.

⁴¹⁴⁹ *Son Havadis Gazetesi*, 7 Şubat 1964, s. 1.

⁴¹⁵⁰ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 6- 7; Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 195; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 214; Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 82; Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", s. 215.

⁴¹⁵¹ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 195- 196.

CKMP'ye katılan Türkeş ve arkadaşları, Genel Başkan Ahmet Oğuz'un ekonomik gelişmelere ayak uyduracak birisi olmadığını belirterek eleştirmeye başlamışlardır⁴¹⁵². Nihayet CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz, parti içerisinde artan huzursuzluk nedeniyle genel başkanlıktan 17 Haziran 1965'te istifa etmiştir⁴¹⁵³. Açıklama yapan Ahmet Oğuz, genel başkanlıktan ayrılma meselesinin basit bir mesele olmadığını vurgulamıştır⁴¹⁵⁴. Bu arada Alparslan Türkeş, CKMP Genel Başkanlığı için adaylığını koyacağını açıklamıştır⁴¹⁵⁵. CKMP Genel Yönetim Kurulu Üyesi Hasan Dinçer ise, 21 Temmuz 1965'te Parti Genel Başkan Vekili Mustafa Kepir'e bir mektup göndererek CKMP Genel Müfettişi Alparslan Türkeş'le ilgili tüzük hükümlerinin uygulanmasını istemiştir. Dinçer, Türkeş için gayenin CKMP'li olmak değil, partiyi ele geçirmek olduğunu ifade etmiştir⁴¹⁵⁶.

CKMP Olağanüstü Kongresi, 30 Temmuz 1965'te Ankara'daki Büyük Sinema'da toplanmıştır⁴¹⁵⁷. 31 Temmuz 1965'te 1230 delegenin oy kullandığı ve 1214 oyun geçerli sayıldığı CKMP Olağanüstü Kongresi'nde, Ahmet Tahtakılıç 516 oy alırken, 698 oy alan Alparslan Türkeş, CKMP Genel Başkanı seçilmiştir. Genel Başkan adaylarından Behçet Yurtçu ve Fahri Cebecioğlu ise hiç oy alamamıştır⁴¹⁵⁸. Böylece 14'lerin radikal grubu CKMP'ye hakim hale gelmiştir⁴¹⁵⁹. Ahmet Er de bu kongrede genel idare kuruluna seçilmiştir. Er, kongrede adaletli davranılmadığını gerekçe göstererek partiden istifa etmiş ancak, Alparslan Türkeş tarafından istifası kabul edilmemiştir⁴¹⁶⁰.

Ahmet Tahtakılıç, 2 Ağustos 1965'te CKMP Genel İdare Kurulu üyeliğinden istifa etmiştir⁴¹⁶¹. Tahtakılıç, arkadaşları Ahmet Oğuz ve Hasan Dinçer'in Türkeş ve arkadaşlarını CKMP'ye alacağını duymuş ve buna karşı çıkmıştır. CKMP'nin Türkeş'in partisi olmasını engellemeye çalışan Tahtakılıç, bunu başaramayınca CKMP'den istifa etmek zorunda kalmıştır. Tahtakılıç'ın istifasından sonraki durumu Cihad Baban şu

⁴¹⁵² Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 211.

⁴¹⁵³ *Milliyet Gazetesi*, 18 Haziran 1965, s. 1.

⁴¹⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, 19 Haziran 1965, s. 1.

⁴¹⁵⁵ *Milliyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1965, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 23 Temmuz 1965, s. 1.

⁴¹⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, 22 Temmuz 1965, s. 1.

⁴¹⁵⁷ *Milliyet Gazetesi*, 31 Temmuz 1965, s. 1.

⁴¹⁵⁸ Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 6- 7; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 325; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 47; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 212; Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 106, 152; *Milliyet Gazetesi*, 1 Ağustos 1965, s. 1.

⁴¹⁵⁹ *Milliyet Gazetesi*, 2 Ağustos 1965, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 3 Eylül 1965, s. 1.

⁴¹⁶⁰ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, s. 198- 199.

⁴¹⁶¹ *Milliyet Gazetesi*, 3 Ağustos 1965, s. 1.

şekilde tasvir etmektedir; “Meclis’in arka sıralarından dünyayı asri bir Diyojen gibi seyretmeye başladı⁴¹⁶².” Tahtakılıç’tan sonra CKMP’li iki bakan Hasan Dinçer ve Seyfi Öztürk de, 4 Ağustos 1965’te partilerinden istifa etmişlerdir⁴¹⁶³. CKMP Genel Başkanı Türkeş ise, CKMP’den istifa eden Öztürk ve Dinçer’in bakanlık görevlerinden de istifaları için Başbakan Ürgüplü ile görüşmüştür⁴¹⁶⁴.

Alparslan Türkeş, CKMP’nin yönetimini ele geçirerek partiye ideolojik bir güç kazandırmıştır⁴¹⁶⁵. Diğer taraftan Türkeş’in kuvvetli kişiliği, CKMP’nin şahıs partisi olmaktan kurtulamamasına neden olmuştur⁴¹⁶⁶. Türkeş’in CKMP Genel Başkanı olması ile partinin milliyetçi- sosyalist bir temele oturtulmak istediğini belirten bir grup, partiden ayrılmıştır. Türkeş’le birlikte CKMP’ye “Dokuz Işık” adını verdiği ilkeler girmiştir⁴¹⁶⁷. Dokuz Işık, onun için milli bir doktrindir. Ona göre; “en önde Türkiye” sloganı vardır⁴¹⁶⁸. Fuat Uluç, Alparslan Türkeş’le ilgili ırkçı, Turancı, gerici, diktacı iddialarının yalan ve iftira olduğunu belirtmiş ve şunları söylemiştir; “İrkçi değil, milliyetçidir. Turancı değil, Türkiyecidir. Gerici değil, gelenekçidir. Diktacı değil, varlığının bütün zerrelere ile demokrasi, hak ve hürriyet aşığıdır⁴¹⁶⁹.”

Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının CKMP’yi ele geçirmesi, parti programına da yansımıştır. CKMP, Türkiye’de insan hak ve hürriyetlerini, kişinin ve toplumun refah ve huzurunu, sosyal güvenliği gerçekleştirecek ve teminata bağlayacak bir devlet düzeni ve yöntemini bütün müesseseleri ile birlikte hızla kurmayı partinin gayeleri arasında saymaktadır. CKMP, “Ben Türk’üm” diyen herkesin Türk sayıldığını, köylülerin, işçilerin, esnafın, memurların, çeşitli meslek mensuplarının teşkilatlanmalarını demokrasinin tabii ve zorunlu bir sonucu olarak görmektedir. CKMP’ye göre partiler, toplum ve devlet düzenini kamu kuruluş, hizmet ve faaliyetlerini seçimler yolu ile kendi gaye ve hedefleri yönünde etkilemek maksadını güden demokratik kuruluşlardır⁴¹⁷⁰.

⁴¹⁶² Baban, *Politika Galerisi*, s. 466.

⁴¹⁶³ *Milliyet Gazetesi*, 5 Ağustos 1965, s. 1.

⁴¹⁶⁴ *Milliyet Gazetesi*, 6 Ağustos 1965, s. 1.

⁴¹⁶⁵ Vaner, “Ordu”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, s. 272.

⁴¹⁶⁶ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara Üniversitesi, s. 217.

⁴¹⁶⁷ Çitçi, *Yerel Seçimler Coğrafyası (1963- 1999)*, s. 84.

⁴¹⁶⁸ Tanju, *Tepedeki 4 Adam*, s. 91- 94.

⁴¹⁶⁹ Uluç, *İşte Liderler*, s. 14.

⁴¹⁷⁰ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye İçin CKMP Programı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 3- 5.

CKMP, Türk milliyetçiliğini Türk Milleti'ne, kültürüne, devletine sevgi, bağlılık ve hizmet ülküsü olarak tanımlamıştır. Milliyetçiliğin anti-emperyalist, barışçı, hürriyetçi, demokratik bir milliyetçilik olduğu vurgulanmıştır⁴¹⁷¹. CKMP, egemenliğin sahibi ve kaynağı olarak milleti görmektedir. Rejimin meşruiyet ölçüsünün halkı ve halkın menfaatlerini temsil ölçüsü olduğu belirtilmiştir⁴¹⁷². Silahlı Kuvvetlerin partiler arası politikanın dışında ve üstünde olduğunu belirten CKMP, Silahlı Kuvvetlerin büyük bir halk mektebi olma ruh ve niteliğini muhafaza ederek geliştirileceğini belirtmiştir. Ayrıca devlet idaresinde cihet-i askeriye, cihet-i mülkiye gibi düşüncelerin kaldırılarak sivil ve asker kadroların kaynaştırılacağı vurgulanmıştır. Ordunun sadece tüketici değil, aynı zamanda istihsal destekleyici olduğu belirtilmiştir. Ordu personelinin mesken sorununun çözüleceği belirtilmiş, eratin hayat ve hizmet şartlarının modern ordular standardına çıkarılacağı vurgulanmıştır⁴¹⁷³.

3.13.4. Ortanın Solu

1965 yılı ve sonrasında siyasi tartışmalarda CHP'yi en çok zorlayan konu "Ortanın Solu" tanımlaması olmuştur. 27 Mayıs'tan sonra DP'nin kapatılması nedeniyle yeni partilerin kurulmasına imkan tanınmıştır. Her düşüncede birçok parti kurulmuş, ancak çok azı uzun ömürlü olabilmıştır. 1961 yılında yeni kurulan partilerden birisi de Türkiye İşçi Partisi olmuştur. Bu parti işçiler dışında, özellikle sendikacılar ve aydın kesim tarafından desteklenmiş ve tutulmuştur. TİP'in entelektüel ve genç kuşaklar arasında yaptığı etki, özellikle CHP'yi telaşlandırmaya başlamıştır⁴¹⁷⁴. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın sosyal ve ekonomik sorunlara yaklaşımı, belirli çevrelerde etkili olmaya başlamıştır⁴¹⁷⁵. Bu durum, siyasi bir rekabet unsuru olarak kullanılmaya başlamıştır.

1965 seçimleri yaklaşırken partiler arası rekabet de hızlanmaya başlamıştır. Kasım Gülek, CHP'nin ne sağcı ne de solcu olduğunu, halkçı olduğunu belirtmiştir⁴¹⁷⁶. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise, sağ ve sol çekişmelerin huzursuzluğu artırdığını

⁴¹⁷¹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye İçin CKMP Programı*, s. 9.

⁴¹⁷² Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye İçin CKMP Programı*, s. 11.

⁴¹⁷³ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye İçin CKMP Programı*, s. 31- 33.

⁴¹⁷⁴ Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 34.

⁴¹⁷⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 241.

⁴¹⁷⁶ *Milliyet Gazetesi*, 22 Haziran 1965, s. 1.

belirtmiş ve bunun seçimlere gidilerek önlenebileceğini vurgulamıştır⁴¹⁷⁷. Nihayet Genel Başkan İsmet İnönü, 25 Temmuz 1965'te CHP Beşiktaş İlçe Merkezi'nde yaptığı konuşmada ilk defa CHP'nin siyasi yelpazede ortanın solunda bir parti olduğunu açıklamıştır⁴¹⁷⁸. İnönü, seçim ortamının CHP'nin ortanın solunda tanımlamasına neden olduğunu belirtmiştir⁴¹⁷⁹. İsmet İnönü, CHP'nin sosyalist partilerle karıştırılmaması ve aşırı sol damgası ile karşı karşıya kalmama düşüncesiyle "Ortanın Solu" tanımlamasının yapıldığını belirtmiştir⁴¹⁸⁰. İnönü, CHP'nin ortanın solunda bir ekonomik anlayışa sahip olduğunu belirtmiştir. İnönü'ye göre ülkeyi komünizm ve faşizme götürmekten alıkoyacak yegane anlayışın, ortanın solu olduğunu vurgulamıştır⁴¹⁸¹.

Aşırı sağ, ortanın sağ, orta, ortanın solu, aşırı sol siyasi yelpazenin dilimlerini oluşturmaktadır⁴¹⁸². İsmet İnönü, "Ortanın Solu" kavramını ortaya atarken CHP'nin diğer partilere göre konumunu belirlemek istemiştir⁴¹⁸³. İnönü, 1965 yılında Kim dergisine yaptığı açıklamada CHP'nin 40 senedir mevcut olan bir durumunu ilk defa "Ortanın Solu" olarak tanımladığını belirtmiştir⁴¹⁸⁴. Bu yönüyle CHP, kendi program ve tutumuna en uygun olan "Ortanın Solu" tanımını kullanmıştır⁴¹⁸⁵. Metin Toker, "Ortanın Solu" tanımlamasının 1965 yılından sonra sıkça kullanılmış olsa da, 1961 seçimlerinden önce CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal ve İsmet İnönü arasında geçen konuşmalarda şekillendiğini belirtmiştir⁴¹⁸⁶.

CHP Parti Meclisi'nde konuşan İsmet İnönü, memleketin aşırı sola kaymakta olduğunu belirtmiş ve bunu önlemek için CHP'nin ortanın solu tedbirini aldığını belirtmiştir⁴¹⁸⁷. Genel Başkan İsmet İnönü, 16 Aralık 1965 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, ortanın solunun kırk küsur yıldır devam eden tatbikatların ve bundan sonraki programın vasfını ifade ettiğini belirtmiştir. İnönü, programın sosyal ıslahat

⁴¹⁷⁷ *Milliyet Gazetesi*, 29 Haziran 1965, s. 1.

⁴¹⁷⁸ Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 55- 56; Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 60; Cumhuriyet Halk Partisi, *4- 5- 6 Şubat 1967'de Ankara'da Toplanan CHP İller Toplantısı (Genel Başkan İnönü'nün Açış Konuşması- Yayınlanan Bildiri)*, Ulusal Basımevi, Ankara 1967, s. 4.

⁴¹⁷⁹ *Milliyet Gazetesi*, 29 Temmuz 1965, s. 1; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 315.

⁴¹⁸⁰ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 69; Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, İkinci Baskı, Kim Yayınları, İstanbul 1966, s. 14.

⁴¹⁸¹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 322.

⁴¹⁸² Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 14- 15.

⁴¹⁸³ Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 181.

⁴¹⁸⁴ Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 118.

⁴¹⁸⁵ Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 12.

⁴¹⁸⁶ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965*, s. 234.

⁴¹⁸⁷ *Milliyet Gazetesi*, 20 Kasım 1965, s. 1.

dönemi içerisinde olduklarını vurgulamıştır⁴¹⁸⁸. Yine İsmet İnönü, 24 Eylül 1966 tarihinde İstanbul İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada CHP'nin aşırı sol ve sağın isnat ve ithamlarına karşı “Ortanın Solu” tanımlamasını yapmak durumunda kaldıklarını belirtmiştir. Ayrıca, bu tanımlamanın CHP'nin programı ve seçim beyannameleriyle aldığı vaziyeti ilim lisanıyla tanımlamanın bir yolu olduğunu belirtmiştir⁴¹⁸⁹. 8 Ekim 1966'daki Ankara İl Kongresi'nde de İnönü, CHP'nin ortanın solunda olduğunu ve aşırı sola karşı olduğunu belirtmiştir⁴¹⁹⁰.

İsmet İnönü, 1967 yılında 27 Mayıs'tan sonra ortaya çıkan siyasal ve sosyal sorunlar karşısında partinin mahiyetini açıklama gereği duymuş ve şunları söylemiştir; “CHP, yeni sosyal sorunlar karşısında artık eskimiş ve durmuş bir parti olarak gösteriliyordu. Memleketin ihtiyaçlarını karşılayacak canlı ve hareketli bir parti olarak, CHP'nin İkinci Cihan Harbi'nden çıktığı zamanlardaki kadar kudretli olduğunu ifade etmek istiyordum. Bu sebeple, CHP'nin temeli ve kırk yıllık programı ile ortanın solunda bir parti olduğunu cesaretle belirttim. Bu suretle CHP'nin yeni partiler içinde aşırı sağ akımlara karşı devrimci ve ilerici hüviyetini; toplumun yeni isteklerini öne süren akımlar karşısında ise, halkçı ve devrimci unsurları ile başlıca sosyal adaletçi bir parti olduğunu ve aşırı sol akımlara karşı sağlam bir güvenlik duvarı ödevinde bulunduğunu, “ortanın solunda” ifadesi ile tanıtmak istiyordum⁴¹⁹¹.”

CHP'nin siyasal yelpazede bulunduğu noktayı simgeleyen “Ortanın Solu” kavramını her ne kadar Genel Başkan İsmet İnönü ortaya atmış olsa da özellikle partinin genç yöneticileri tarafından sahiplenilmiştir. Bülent Ecevit başta olmak üzere Turan Güneş, İbrahim Öktem, Orhan Birgit, Deniz Baykal, Haluk Ülman, Ahmet Yücekök ve İlyas Seçkin “Ortanın Solu” tanımlamasına sahip çıkan en önemli isimler olmuştur⁴¹⁹². “Ortanın Solu” politikası bir süre sonra CHP'nin sosyal tabanda dönüşümüne katkı sağlayacaktır. “Ortanın Solu” paralelinde “Çalışan Adam”, “Özgür İnsan” dergileri yayın hayatına başlamış ve propagandalar buralarda da sürdürülmüştür⁴¹⁹³.

“Ortanın Solu” politikasının değerlendirilmesi, birçok platformda devam ettirilmiştir. Bu kapsamda “Ortanın Solu” ideologlarından Bülent Ecevit, konuyla ilgili

⁴¹⁸⁸ Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 65.

⁴¹⁸⁹ Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 67.

⁴¹⁹⁰ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 96.

⁴¹⁹¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *4- 5- 6 Şubat 1967'de Ankara'da Toplanan CHP İller Toplantısı (Genel Başkan İnönü'nün Açış Konuşması- Yayınlanan Bildiri)*, s. 4.

⁴¹⁹² Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 181.

⁴¹⁹³ Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 51, 122.

değerlendirmeler yapmıştır. Bu kapsamda ortanın solundakiler insancıl olup, insana en üstün değeri vermektedirler. Aynı zamanda halkçıdırlar. Geniş halk kitlelerinin yararını, dar zümrelerin çıkarlarından üstün tutmaktadırlar. Sosyal adalet ve sosyal güvenlik ortanın solu için önemli noktalar. Aynı zamanda ortanın solundakiler ilerici, devrimci ve reformcudurlar. Devletçi olmakla birlikte devleti halkın hizmetinde görmektedirler. Üretim araçlarının tümünün devletleştirilmesi amacı gütmemektedirler. Ortanın solu, teşebbüs özgürlüğü ile özel mülkiyeti toplum yararı ve sosyal adalet sınırları içinde tutmayı hedeflemiştir. Ortanın solunda tesadüflere yer yoktur. Bu anlamda plancılığı önemserler. Ortanın solundakiler, demokrasiye ve özgürlüğe büyük önem vermektedirler. Gelecek nesiller için bile olsa, insan hak ve özgürlüklerini kısmayı reddetmektedirler. Demokraside sosyal demokrasiden yanadırlar⁴¹⁹⁴. Ecevit'in Ortanın Soluna yönelik bu değerlendirmeleri, kavramı sahiplendiğinin de açık bir göstergesi olmuştur.

“Ortanın Solu” kavramına karşılık AP'liler, 1965 seçimlerinde; “Ortanın Solu Moskova Yolu” propagandası ile insanların kafasını karıştırmışlar ve CHP'liler ise sürekli olarak kendilerini savunmak durumunda kalmışlardır. Bu savunmalarda ortanın solunun komünizmle alakalı olmadığı, sosyal adalet temeline dayandığı anlatılmaya çalışılmıştır. 1965 seçimlerindeki başarısızlık, CHP'lilerin (Bülent Ecevit hariç) Senato seçimlerinde ortanın solu kavramını ağızlarına almamalarına neden olmuştur. Ecevit ise, ortanın solunu cesaretle savunmaya devam etmiş, adeta ortanın solunun sözcüsü olmuştur⁴¹⁹⁵.

3.13.5. 10 Ekim 1965 Genel Seçimleri

1965 yılı Şubat ayında Üçüncü Koalisyon Hükümetinin bütçe oylaması ile düşürülmesi, Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında yeni bir hükümetin kurulmasını sağlamıştır. Bu hükümet için en önemli süreç, hiç şüphesiz 10 Ekim 1965'te yapılacak seçimlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi olmuştur. Bu çerçevede 1965 yılı, bütün partiler için seçim hazırlıkları ile geçmiştir. 1965 seçimleri arifesinde partilerin bir kısmının doktriner bir parti hüviyetine yöneldikleri görülmektedir. TİP sosyalizmi

⁴¹⁹⁴ Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 17- 20; Tütüncü Esmel, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 152- 154.

⁴¹⁹⁵ Baban, *Politika Galerisi*, s. 337- 338.

benimserken, CKMP'nin aşırı muhafazakarlığa yöneldiği, CHP'nin ise ortanın soluna işaret ederek doktriner bir amaç belirlediği anlaşılmaktadır⁴¹⁹⁶. Özellikle CHP'nin ortaya çıkardığı “Ortanın Solu” tanımlaması, 1965 seçim kampanyasının merkezini oluşturmuştur.

Meclisler de seçim öncesinde ortaya çıkan tartışmaların değerlendirildiği yerler olmuştur. Bu çerçevede Trabzon Milletvekili Ali Şakir Ağanoğlu, 31 Mayıs 1965'te Milliyet gazetesinde çıkan ve Türk- İş'e ait olduğu söylenen bir kara liste üzerine Millet Meclisi'nde 1 Haziran 1965'te bir konuşma yapmıştır. Bahsi geçen kara listenin Türk-İş tarafından hazırlandığını ve on milletvekilinin adının olduğu bu listede kendi isminin de bulunduğunu belirten Ağanoğlu, parlamento çalışmalarında işçi davalarına yararlı olmayan milletvekillerinin tespit edildiği ve sonraki listelerle bunun devam ettirileceği belirtilmiş ve tespit edilen milletvekilleri ile senatörlerin yeniden seçilmemesi için bir milyon adet broşür hazırlatılıp dağıtılacağını belirtmiştir. Ağanoğlu, Türk işçisinin menfaatlerini, huzurunu ve refahını en az Türk-İş kadar düşündüklerini belirtmiştir. Bu usulün doğru bir usul olmadığını belirten Ağanoğlu, nifak tohumu saçmak isteyenlere gerekli cevabın demokrasiye ve nizama bağlı, haksever, vatansever ve şuurlu Türk işçilerinin vereceğini belirtmiştir⁴¹⁹⁷. Adıyaman Senatörü Halil Ağar, YTP Adıyaman İl Başkanı Süleyman Arif Emre'ye 1965 seçimleriyle ilgili bir konuda bilgi aktarmıştır. Ağar'ın anlattığı olay, Telaviv'de geçmektedir. Yahudi birisinin Ağar'a, 1965 seçimlerinde YTP'nin 20 vekili geçemeyeceğini belirtmiştir. Türkiye'de 40.000 köy olduğunu, 500 liradan 20 milyon lirayı gözden çıkardıklarını ve bu paraların kendi istekleri doğrultusunda dağıtılacağını belirtmiştir⁴¹⁹⁸. Her iki olay da Türkiye'de gerçekleşen seçimler için hem ülke içinde hem de ülke dışında çeşitli oyunların oynandığını göstermektedir.

1965 seçimleri öncesinde siyasi partiler seçim beyannameleri, bildirimleri, broşürleri ile halkın karşısına çıkmışlardır. Aynı zamanda mitingler gerçekleştirmişler, radyo konuşmaları yapmışlar ve böylece halkı etkilemeyi amaçlamışlardır. Bu çerçevede CHP, 1965 seçimlerine “CHP söz veriyor” parolasıyla giriş yapmıştır. CHP'nin ekmek için vatandaş hürriyetlerini ellerinden alan rejimleri reddettiği

⁴¹⁹⁶ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 139.

⁴¹⁹⁷ *MMTD*, 1 Haziran 1965, Birinci Dönem, Yüz yirminci Birleşim, Cilt: 41, s. 497- 499.

⁴¹⁹⁸ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, s. 101-102.

belirtilmiştir⁴¹⁹⁹. CHP seçim bildirgesinde, 1961 Anayasası'na yürekten bağlı olduğunu, planın daha aktif uygulanabilmesi için hükümetle Devlet Planlama Teşkilatı arasındaki işbirliğinin açık kurullarla düzenlenmesi gerektiğini⁴²⁰⁰, genel vergi yükünün sosyal adalet ilkelerine uygun olarak düzenlenmesini ve bu kapsamda az kazananlardan az, çok kazananlardan da çok vergi almayı hedeflediklerini, tarım kesiminden elde edilecek kamu gelirinin önemli bir kısmını sulama, içme suyu, okul ve yol gibi yatırımlara yönelteceklerini⁴²⁰¹, tarımda ve diğer sınıai yatırımların geliştirilmesi için kredi imkanlarını artıracaklarını⁴²⁰², dış ticareti artırıcı bütün tedbirlerin alınacağını⁴²⁰³, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmada bölgeler arasındaki dengesizliği giderme konusunda ve geri kalmış bölgelere gerekli yatırımların yapılarak adaletli bir sistemin kurulacağını belirtmiştir⁴²⁰⁴.

CHP, toprak reformuyla bağlantılı olarak çok amaçlı kooperatifler de kurmayı amaçladığını⁴²⁰⁵, üniversite öğretiminden yararlananların sayısının artırılmasının hedeflendiğini belirtmiştir⁴²⁰⁶. Gecekondu bölgelerinde yaşayanların belediye hizmetlerinden yararlanmalarını ve bu bölgelere yol, su, kanalizasyon, elektrik, otobüs gibi hizmetlerin girmesinin amaçlandığı belirtilmiştir⁴²⁰⁷. CHP, Türk Silahlı Kuvvetlerini, bütün idare gibi, sadece Türk vatanının ve cumhuriyetinin yüce menfaatlerini gözeterek siyaset dışı bir varlık olduğunu belirtmiştir⁴²⁰⁸. CHP 1965 Seçim Bildirgesi sonunda bildirmede yer alan politikanın güdüleceğini ve verilen sözlerin dört yıl içerisinde tamamlanacağını belirtmiştir. Nihayet CHP, bildiriye şu şekilde tamamlamıştır; “CHP verdiği sözü tutar, tutamayacağı sözü vermez⁴²⁰⁹.”

CHP ayrıca, tütün ekicisine “Tütün Destanı” isimli dokuz dördlükten oluşan bir bildiri yayınlamıştır. Destanın altında yer alan bilgilerde tütüncülere seslenilmiş ve AP'nin yedi aydır tütüncülere sille yedirdiği belirtilmiştir. Gelecek yıl mahsulünün 1962, 1963, 1964 yıllarındaki gibi iyi fiyatla satılabilmesi için altı oklu CHP'ye oy

⁴¹⁹⁹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara Üniversitesi, s. 166.

⁴²⁰⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor (CHP'nin 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi Özeti)*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1965, s. 3- 4.

⁴²⁰¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor*, s. 5- 6.

⁴²⁰² Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor*, s. 7- 9.

⁴²⁰³ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor*, s. 9- 10.

⁴²⁰⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor*, s. 22- 23.

⁴²⁰⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor*, s. 31.

⁴²⁰⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor*, s. 41.

⁴²⁰⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor*, s. 47- 48.

⁴²⁰⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor*, s. 55.

⁴²⁰⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor*, s. 62.

verilmesi istenmiştir⁴²¹⁰. CHP İzmir Milletvekili Şeref Bakşık ve CHP İzmir Milletvekili Adayı Burhanettin Asutay da, seçimlerle ilgili bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride grev aleyhtarı olan ve İzmir’de seçilebilecek yerlerde işçi adayının olmadığı belirtilmiş, Adalet Partisi’nin desteklenmemesi gerektiği vurgulanmıştır. AP’nin güçlü sendikacılığa da karşı olduğu ve Meclis’e güçlü gelmesi durumunda sendikacılık hak ve hürriyetlerinin baltalanabileceği savunulmuştur⁴²¹¹.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise, 20 Eylül 1965’te muhtarlara bir mektup yazmıştır. Mektubuna CHP’ye karşı yapılan komünist, dinsiz isnatları ile başlayan İnönü, bunların bir iftira olduğunu ve kardeşi kardeşe düşman etmeyi hedef aldığını ifade etmiştir. CHP’nin çok çalışarak yol probleminin, su probleminin, okul ve hastane probleminin, fabrika ve iş probleminin çözülmesinden yana olduğunu belirten İnönü, planlı kalkınmanın önemine değinmiş ve toprak reformunu istediklerini ifade etmiştir. Muhtarlara seslenen İnönü, 10 Ekim’de verilecek oyların çok dikkatli kullanılmasını istemiş, oy kullanmanın askerlik görevi gibi kutsal olduğuna işaret etmiştir. Yanlış oyların idarenin kötü ellere geçmesine neden olacağını ve vebalin oy verenlere ait olacağını ifade eden İnönü, oyun kullanılırken akıl ve vicdanla kullanılması gerektiğini vurgulamış ve 10 Ekim’de CHP’nin yanında olunmasını istemiştir⁴²¹².

“Ortanın Solu” tartışmaları kapsamında sağ kanat CHP’nin bakkalları dahi devletleştireceğini söylerken, sol kanat da CHP’nin oldum olası burjuva ve kapitalist partisi olduğunu, onun tasarladığı reformların gerçek reformlar olmadığını ve kurtuluşun kendilerinde olduğunu söylemişlerdir⁴²¹³. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 24 Eylül 1966’da İstanbul İl Kongresi’nde bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada İnönü, son zamanlarda bütün partilerin CHP ile uğraştığını belirtmiştir. İnönü, konuşmasında; hem aşırı sağ hem de aşırı sol kanat tarafından mesnetsiz iddialara maruz kaldıklarını belirtmiştir. CHP’nin seçim sürecinde aşırı sağ tarafından dinsiz ve komünist oldukları yönünde propagandanın yapıldığını, aşırı sol tarafından da ilerçilik ve reformculuğun inkarı şeklinde bir kampanyanın tezahür ettiğini belirtmiştir⁴²¹⁴. İsmet İnönü, 9 Ekim 1966’da İzmir İl Kongresi’nde yaptığı konuşmada ise, ortanın soluna

⁴²¹⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *Tütün Destanı*, s. 1.

⁴²¹¹ Şeref Bakşık ve Burhanettin Asutay, *Sevgili Sendikacı Arkadaşımız (Bildiri)*, İzmir 1965, s. 1.

⁴²¹² Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı, *İsmet İnönü’nün Muhtarlara Mektubu*, Ankara 1965, s. 1.

⁴²¹³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1966)*, s. 10.

⁴²¹⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün İstanbul- Ankara- İzmir İl Kongreleriyle Ankara İl Merkezinde Yaptığı Konuşmalar*, CHP Ulus Basımevi, Ankara 1966, s. 3- 4.

değirmiştir. 1965 seçimlerinde ortanın solunu işlediğini belirten İnönü, kendileri aleyhinde en aşırı propagandanın yapılarak komünistlikle suçlandıklarını belirtmiştir. İnönü, bu dönemde CHP'nin program ve icraatı ile sol ve sosyal akımların neresinde durduğunu açıkça belirtmek için, ortanın solu kavramı üzerinde durduklarını belirtmiştir⁴²¹⁵.

Adalet Partisi ise, 10 Ekim 1965 seçimleri için bir seçim takvimi hazırlamıştır. Seçim takviminin 298, 306 sayılı Kanunlarla Siyasi Partiler Kanununa ve AP Aday Tespit Yönetmeliğine istinaden hazırlandığı belirtilmiştir. Takvim cetveli 25 Temmuz 1965'ten başlatılmış ve 23 Ekim 1965'e kadar devam ettirilmiştir. AP'de ön seçime iştirak edecek olanların AP İlçe İdare Kurulunca tespitinin son günü olarak 28 Temmuz 1965 tarihi belirlenmiştir. Bu notla seçim takvimi başlatılmıştır. 1965 seçimlerinin başlangıç tarihi, mevzuatta 3 Ağustos 1965 olarak gösterilmiştir. Bu tarihten itibaren açılış ve temel atma törenlerinin yapılamayacağı belirtilmiştir⁴²¹⁶. 29 Ağustos 1965'te ön seçimin yapılacağı⁴²¹⁷, 13 Eylül 1965'te Yüksek Seçim Kurulu tarafından adayların kesin olarak ilan edileceği, 19 Eylül'de seçim propagandasının başlayacağı, 20 Eylül'de YSK tarafından radyo propagandaları için ad çekileceği ve 25 Eylül'de radyo konuşmalarının yapılmaya başlanacağı⁴²¹⁸, 9 Ekim saat 18:00'de radyolar dahil her türlü propagandanın sona ereceği, 10 Ekim 1965'te seçimlerin yapılacağı ve 18:00'e kadar seçimlerle ilgili yayının yapılamayacağı belirtilmiştir⁴²¹⁹.

Adalet Partisi, 1965 seçimlerine “vatan için el ele verelim” sloganı ile girmiştir⁴²²⁰. 10 Ekim 1965 seçimlerinin hayati öneme sahip olduğu belirtilmiş ve Türk Milleti'nin kendi kaderini belirlemede bu seçimlerde gerekeni yapacağı vurgulanmıştır⁴²²¹. Anayasa düzenini tahrip etmek ve demokratik rejimi ortadan kaldırmayı arzulayan kişilerin isteklerinin milletin ferasat ve sağduyusu sayesinde engellendiği belirtilmiştir. Adalet Partisi'nin batılı manada demokrasiyi kurmak için

⁴²¹⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün İstanbul- Ankara- İzmir İl Kongreleriyle Ankara İl Merkezinde Yaptığı Konuşmalar*, s. 25.

⁴²¹⁶ Adalet Partisi, *Seçim Takvimi (10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçimleri İçin)*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 15, Ankara 1965, s. 2- 4.

⁴²¹⁷ Adalet Partisi, *Seçim Takvimi (10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçimleri İçin)*, s. 8.

⁴²¹⁸ Adalet Partisi, *Seçim Takvimi (10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçimleri İçin)*, s. 10- 11.

⁴²¹⁹ Adalet Partisi, *Seçim Takvimi (10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçimleri İçin)*, s. 13- 14.

⁴²²⁰ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 3; Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 3; Adalet Partisi Propaganda Başkanlığı, *Yeni Bir Türkiye*, Ankara 1970, s. 3; Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 10; Adalet Partisi, *Oniki Mart ve Sonrası*, Cilt: 2, AP Genel Merkez Yayınları No: 48, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s. 11.

⁴²²¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 3.

çalıştığı, hangi siyasi görüşe sahip olunursa olunsun birbirimize tahammül etmemiz ve müsamaha göstermemiz gerektiği vurgulanmıştır. Adalet Partisi, muhalefet partilerine tahammül edilmesi gerektiğini belirtmiş ve onların yararlı, zaruri birer unsur olduğu ifade edilmiştir. Adalet Partisi'nin Türk siyasi hayatında demokratik geleneklerin sağlam temeller üzerinde kurulmasına dair yardımı, başlıca görev saydığı belirtilmiştir⁴²²². Hür düşünce ve demokratik rejimin teminatı olan basın önündeki engellerin kaldırılmasına çalışılacağı, basın çalışanlarının sigorta garantileri ve tazminatları konusunda gerekli çalışmaların yapılması gerektiği vurgulanmıştır⁴²²³.

AP, seçim beyannamesinde ülkenin birlik ve beraberliğe, aynı zamanda istikrarlı bir hükümete ihtiyacının olduğu belirtilmiştir⁴²²⁴. Memleketi her yıl seçim tansiyonunda tutmanın doğru olmadığı belirtilmiş, en azından iki yılda bir seçimin yapılmasına ait düzenlemenin yapılması gerektiği vurgulanmıştır⁴²²⁵. Hürriyet rejiminin korunarak aşırı cereyanların engellenmesi gerektiği belirtilmiş ve hürriyetleri gasp etmek isteyen her türlü akıma karşı vatandaşların teyakkuz halinde tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Eğitim politikasına hem hürriyet rejiminin demokratik rejimin temeli olarak hem de memleket kalkınması boyutunda baktığı belirtilmiştir⁴²²⁶. Köylerden başlamak üzere ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite sayılarını artırmak ve yeterli öğretmen yetiştirmek için gerekli tedbirleri almak gerektiği belirtilmiştir⁴²²⁷. AP, vicdan ve din hürriyetinin bütün vatandaşlar için tabii ve kutsal haklar olduğunu belirtmiş, laikliğin din düşmanlığı olmadığı vurgulanmıştır. Basının hür cemiyet düzeninin ve demokratik sistemin en büyük teminatı olarak görüldüğü ve basın sektöründeki sorunların çözümlenmesi için çalışılacağı vurgulanmıştır⁴²²⁸.

AP, iktisadi kalkınmanın hürriyet içinde gerçekleşebileceğine inanmakta ve iktisadi kalkınmada hedeflerinin fert başına düşen milli geliri artırmak olduğu vurgulanmıştır⁴²²⁹. AP, sosyal adaleti; fakirlik ve sefalette vatandaşların eşit durumda

⁴²²² Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 4- 5; BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 4- 5.

⁴²²³ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 11-12.

⁴²²⁴ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 5- 6; Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 5- 6.

⁴²²⁵ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 7.

⁴²²⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 8- 9; BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 8.

⁴²²⁷ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 8-9.

⁴²²⁸ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 10- 11; BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 10.

⁴²²⁹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 13.

olmaları veya bu duruma getirilmeleri değil, artan gelir ve yükselen refahtan herkesin kabiliyeti ve gördüğü hizmeti oranında adil bir pay alması şeklinde açıklamıştır. AP, mülkiyetin ortadan kaldırılarak servet düşmanlığı yapılmasının, biriken gelir ve sermayenin fertler arasında bölünmeye çalışılmasının sosyal adaleti sağlamayacağını belirtmiş ve bu usulün en doktriner ülkelerde bile terk edildiği ifade edilmiştir. Sosyal güvencesi olmayan işçi ve emek sahiplerinin sosyal güvenceye kavuşturulması gerektiğini belirten Adalet Partisi, Türkiye’de işçi meselesinin halledilmesi için iş olanaklarının, imkanlarının artırılması gerektiğini vurgulamış ve yatırım kapasitesinin artırılmasının amaçlandığını belirtmiştir. Yurtdışındaki işçilerin sorunlarının çözümü ile yakından ilgilenileceği de ayrıca belirtilmiştir. Hem yurtiçinde hem de yurtdışında çalışan işçilerin bilgi ve görgülerini artırmak için kurslar, stajlar ve eğitim faaliyetlerine hız verileceği belirtilmiştir⁴²³⁰.

AP, her ailenin meskene kavuşmasını sosyal refah devleti anlayışlarının bir sonucu olarak gördüklerini belirtmiştir. Özellikle genç çiftlerin geleceğe umutla bakabilmeleri için mesken edinme gayretlerine en geniş şekilde destek olunması gerektiğine inandıklarını belirtmiştir. Aynı zamanda gecekonduların hukuki statüye kavuşturularak sonraki süreçte daha planlı bir imar, iskan politikasının geliştirilmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir. Bölgeler arası gelişme farklarını ortadan kaldırmanın ve dengeli bir kalkınma gerçekleştirmenin önemine vurgu yapılmıştır. Kalkınmanın da vatandaşların iş yapmaya, çalışmalarını genişletmeye, daha çok kazanmaya yönelten bir iktisat politikasıyla gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir⁴²³¹.

AP, demokratik plan tekniğinin iktisadi kalkınmada çok etkili bir metot olduğunu belirtmiştir. Adalet Partisi’ne göre plan, biçildiği şekilde giyilmesi gereken dar bir ceket değildir. AP, planı şu şekilde tarif etmektedir: “Halkın benimseyeceği, seveceği, gönüllü olarak işbirliği arzusu duyacağı bir milli vesika olarak kabul ediyor, plan hedeflerinin halka, işçiye, müteşebbise, idareciye geleceğin imkanlarını ve icraatını bugünden haber veren bir faaliyet muhtırası olarak mütalaa ediyoruz. Planın bir karamsarlık ve ümitsizlik vesilesi değil, bir şevk ve heyecan kaynağı olmasını arzu ediyoruz. Demokratik bir düzende ve piyasa mekanizmasına dayanan bir iktisadi bünye içinde planlama, özel sektör için yol gösterici, aydınlatıcı ve teşvik edici olmalıdır.

⁴²³⁰ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 13- 16; Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 14- 16.

⁴²³¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 17- 19; BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 18.

Zorlayıcı ve emredici planın, demokratik ilkeler ve anayasa düzeni ile bağdaşması mümkün değildir. Plan; ancak amme sektörü için bağlayıcı ve emredici bir nitelik kazanabilir⁴²³².”

AP, kalkınmada köy ve tarımın önemine değinmiştir. Toprak reformunda sadece köylünün toprağa kavuşturulması değil, aynı zamanda çiftçinin toprağı rahatça işleyebilmesi için ucuz kredi, alet edevat ve diğer vasıtalarla teçhiz edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Tarımda verimi artırmak için bazı tedbirler öngörülmüştür. Memleketin tarım bölgelerine ayrılarak iklim, toprak şartları, su kaynakları gibi özelliklere göre gelişme programları uygulamak gerektiğı belirtilmiştir. Hayvancılığın geliştirileceğı, tarım ürünlerindeki kalitenin artırılacağı vurgulanmıştır⁴²³³. Petrol, su ve elektrik kaynaklarının da etkin kullanılmasının planlandığı belirtilmiştir⁴²³⁴.

AP, yabancı sermayenin Türkiye'nin gelişiminde aktif kullanılması gerektiğini belirtmiş ve yabancı sermaye aleyhtarlığının Türkiye'nin Batı dünyasıyla iktisadi, ticari ve teknik alanda daha sıkı bağlar kurmasını istemeyen bir davranış olarak gördüklerini belirtmiştir⁴²³⁵. AP, ordunun parlamentonun denetiminde ve hükümetin emrinde bir devlet teşkilatı olduğu belirtilmiş ve yurt müdafaasında ordunun modern silah ve teknik vasıtalarla teçhiz edilmesi gerektiğı vurgulanmıştır. Ordu personelinin meslek ve görevin haysiyetine yakışır bir hayat seviyesine kavuşması için gerekli tedbirlerin alınacağı da ayrıca belirtilmiştir⁴²³⁶.

1965 seçimleri öncesinde CHP'nin “Ortanın Solu” kavramını ortaya atmasında sol kanadın oylarını toplama hedefi güttüğünü belirten Süleyman Demirel, bu politikanın parti içerisinde herhangi bir kaynaşma veya fikri bir tartışma neticesinde doğmadığını belirtmiştir⁴²³⁷. “Ortanın Solu” tanımlaması, seçim sürecinde çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Bir kesim bu tanıımı “Ortanın Solu Moskova Yolu” şeklinde kullanarak sosyalist ve komünist bir rejime işaret etmiş, diğer kesim ise kalbin solda

⁴²³² BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 19; Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 19.

⁴²³³ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 20- 22; Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 20- 21; BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 20.

⁴²³⁴ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 24- 25; BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 24- 25.

⁴²³⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 31; BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 30.

⁴²³⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, s. 32.

⁴²³⁷ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 35.

olduğu, sol kolun sağ koldan güçsüz olması nedeniyle güçsüzlerin korunacağı yönünde bir propaganda aracı olarak kullanmıştır⁴²³⁸.

Seçimlerden önce Kars'ta konuşan Süleyman Demirel, tek parti iktidarının diktatörlüğe gideceğine dair iddiaları reddetmiştir. Demirel, ayrıca Milli Bakiye Sistemini “milli artık” olarak nitelmiş ve milli irade üzerinde azınlık sultanının kurulmak istendiğini savunmuştur⁴²³⁹. Demirel, 1965 seçimleri öncesinde AP'nin seçim kazanması durumunda dahi iktidara getirilmeyeceğinin yayıldığını belirtmiştir⁴²⁴⁰. Demirel, CHP'nin 1965 yılında; “Adalet Partisi, iktidara gelirse süngüler konuşur” tehdidini seçim sermayesi yaptığını belirtmiş⁴²⁴¹, karalama ve engelleme politikalarının millet iradesine duyulan tahammülsüzlüğün bir delili olduğunu ifade etmiştir⁴²⁴². Demirel, Karadeniz turunda konuşarak Türk Ordusu'nu kendilerinin muhafız kıtası olduğunu sananların aldandığını belirtmiştir⁴²⁴³.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin 1965 yılı seçim bildirisinde 1961- 1965 yıllarında hiçbir reformun gerçekleştirilemediği belirtilmiştir. Demokratik rejim emniyetinin en önemli meseleleri olduğu belirtilmiş, rejimin mükemmelleşmesi için çalışılacağı, Anayasa ve kanunların hâkimiyetinde hürriyetlerin korunacağı vurgulanmıştır⁴²⁴⁴. CKMP, bildiride yapacaklarını genel ifadelerle açıklamıştır. Köylülerin ve köyün kalkınması, işçi hakları ve işçi davasının esas davaları olduğuna vurgu yapılmış, sanayileşmenin süratle gerçekleştirileceği, mesken sorunlarının giderileceği belirtilmiştir⁴²⁴⁵. CKMP bildirisinde milli savunmanın teşkilatlandırılacağı belirtilmiş, subay ve komutanların modern çağ düşünce ve tekniğine göre yetiştirilecekleri vurgulanmış, ordunun modern kışla tesislerine kavuşacağı belirtilmiştir⁴²⁴⁶.

⁴²³⁸ Barlas, *Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, s. 212.

⁴²³⁹ *Milliyet Gazetesi*, 21 Eylül 1965, s. 1.

⁴²⁴⁰ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 2; Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 4- 5.

⁴²⁴¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, Doğu Matbaası, Ankara 1970, s. 55.

⁴²⁴² Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 56.

⁴²⁴³ *Milliyet Gazetesi*, 28 Eylül 1965, s. 1.

⁴²⁴⁴ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *1965 Seçim Bildirisi*, Ankara 1965, s. 7.

⁴²⁴⁵ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *1965 Seçim Bildirisi*, s. 12- 13.

⁴²⁴⁶ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *1965 Seçim Bildirisi*, s. 15.

CKMP'nin 1965 seçim bildirisinde Türkiye'de karşılaşılan sorunların birçoğunun temelinde ekonomik davaların olduğu vurgulanmıştır⁴²⁴⁷. Komünizm tehlikesinin mutlaka yok edileceğinin belirtildiği CKMP bildirisinde, Türk Milleti'nin demokratik, milliyetçi ve maneviyatçı bir istikamette gelişmesine çalışılacağı belirtilmiştir. CKMP, 1965 seçim bildirisini şu şekilde bitirmiştir: “Sizleri milliyetçi, hürriyetçi, medeniyetçi, refah ve huzur davasının bayrağı altına çağırıyoruz. Hep beraber el ele hür, mesut Türkiye yolunda yürüyelim. Bize güven. Feza ve atom çağına doğru ileri!”⁴²⁴⁸,

CKMP, seçim bildirisi dışında da bildirimler yayınlamıştır. CKMP'nin 1965 yılındaki “Aziz Köylü Yurttaş” ibaresiyle başlayan bildirisinde köylünün Türkiye'de asli unsur olduğu, temel hayat gücü olduğu belirtilmiştir. Yolu, suyu, ışığı, hastanesi, ilacı, öğretmeni olmayan köylerde yaşayan köylülerin hak ettiklerini yaşayamadıklarına vurgu yapılmıştır. İdarede sözü olmamasına rağmen efendi dedikleri belirtilmiş, CKMP'nin köylünün hizmetinde olduğuna işaret edilmiştir. CKMP, bu bildiriye köylülere bazı taahhütlerde bulunmuştur. Ürüne, emeğe iyi para verileceği, tarım araç ve gereçlerini ucuzlatacaklarını, kolay ve yeterli kredi vereceklerini belirtmiştir⁴²⁴⁹. Yol, su, ışık ve okul getirileceği, sağlık hizmetlerinde gerekli kolaylığın sağlanacağı, yeter sayıda yatak ayrılacağı, çocukların devlet tarafından okutulacağı, toprağı yetmeyenlere toprak verileceği, ihtiyarlık ve kaza hallerine karşılık sigortanın getirileceği, şehre gelen köylülerin iş, meslek ve yurt sahibi yapılacağı taahhüt edilmiştir. CKMP'nin köylünün partisi ve Meclis'teki sesi olacağı belirtilmiş; “Kurtuluşun terazidedir. İyi tart!” denilmiştir. CKMP, şiarlarını sayarken köylünün partisi olduklarını, köylü ve şehirli farkını kaldıracaklarını, devletin imkanlarını köye götüreceklerini belirtmiştir. Ayrıca, “Türk köylüsünü jandarma ve tahsildar korkusundan kurtaracağız” denilmiştir⁴²⁵⁰.

CKMP, 1965 seçimleri öncesinde esnaf ve tüccar vatandaşlara da bildiri yayınlamıştır. Partinin milliyetçi ve komünizme karşı olduğu belirtilmiş ve dertlere çözümü CKMP'nin bulacağı belirtilmiştir⁴²⁵¹. Tüccar ve esnafın refah ve güvenliğini

⁴²⁴⁷ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *1965 Seçim Bildirisi*, s. 17.

⁴²⁴⁸ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *1965 Seçim Bildirisi*, s. 29.

⁴²⁴⁹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *Sevgili Köylü Yurttaşlarımız İçin*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 1.

⁴²⁵⁰ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *Sevgili Köylü Yurttaşlarımız İçin*, s. 2- 3.

⁴²⁵¹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *Saygıdeğer Tüccar ve Esnaf Vatandaş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s. 1.

CKMP'nin temin edeceği belirtilmiş ve bildiri "Bize İnan!" diyerek tamamlanmıştır⁴²⁵². CKMP, 1965 seçimleri öncesinde özellikle TİP'e eleştiri yöneltmiştir. Edirne'de bir konuşma yapan CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, TİP'e çatmış ve Türkiye'de enternasyonel kızıl bir idare kurmak isteyenlerin karşısına dikileceklerini ve onları yok edeceklerini belirtmiştir⁴²⁵³. Yine Türkeş, partilerin yeri konusundaki tartışmalara katılmış ve CKMP'nin ortanın ortasında olduğunu belirtmiştir. Türkeş ayrıca, TİP'in toprağı ufalayıp milleti komünist yapmak istediğini ifade etmiştir⁴²⁵⁴.

Yeni Türkiye Partisi de 1965 seçim beyannamesinde, 1961 seçimlerinden sonra hiçbir siyasi partinin tek başına hükümet kuramamasının bazı çevreler tarafından eleştirildiği belirtilmiş ancak, 27 Mayıs sonrasındaki buhranlı dönemde zıt düşüncelerin akıl ve muvazene unsurları tarafından bertaraf edilmesiyle sükuna kavuştuğu vurgulanmıştır. Buhranlı dönemlerin aşılmasında küçük partilerin de kıymetli katkılarının olduğu belirtilmiş ve nihayet 1965 seçimlerine ulaşıldığına işaret edilmiştir⁴²⁵⁵. YTP, 1961 yılından sonra AP ile CHP arasındaki uyuşmazlığın giderilmesinde ve koalisyon kurmalarında büyük gayretlerinin olduğunu belirtmiştir. 1965 yılına gelinceye kadar toplumda AP'ye yönelik iktidara gelemeyecek algısının YTP'nin çabaları neticesinde dağıldığı ve normalleşmenin bu suretle gerçekleştiği ifade edilmiştir⁴²⁵⁶.

YTP, partilerin sadece programlarına veya tüzüklerine demokratik rejime inandıklarına dair bir kayıt ekletmelerinin yetmediğini, aynı zamanda uygulamada gayretlerin olması gerektiğini vurgulamış⁴²⁵⁷, siyasi bünyenin partizanlık, istismar ve taviz hastalığından kurtulamadığını belirtmiştir⁴²⁵⁸. YTP, çoğunluk sisteminin sonucu 27 Mayıs 1960 hareketinin gerçekleştiğini savunmuş ve çoğunluk sisteminin Türk siyasi rejimine ve Türk hükümetlerine istikrar, kuvvet kazandıracığı fikrinin bir hayalden ibaret olduğu vurgulanmıştır. YTP, siyasi sistemdeki güçlüklerin önlenmesinin nispi sistemin kaldırılması ve çoğunluk sisteminin tekrar getirilmesinde görmediklerini belirtmiştir⁴²⁵⁹.

⁴²⁵² Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *Saygıdeğer Tüccar ve Esnaf Vatandaş*, s. 2.

⁴²⁵³ *Milliyet Gazetesi*, 29 Eylül 1965, s. 1.

⁴²⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, 1 Ekim 1965, s. 1.

⁴²⁵⁵ Yeni Türkiye Partisi, *1965 Seçim Beyannamesi*, Ankara 1965, s. 6.

⁴²⁵⁶ Yeni Türkiye Partisi, *1965 Seçim Beyannamesi*, s. 10- 11.

⁴²⁵⁷ Yeni Türkiye Partisi, *1965 Seçim Beyannamesi*, s. 13.

⁴²⁵⁸ Yeni Türkiye Partisi, *1965 Seçim Beyannamesi*, s. 18.

⁴²⁵⁹ Yeni Türkiye Partisi, *1965 Seçim Beyannamesi*, s. 21- 22.

YTP, 1963 yılı kalkınma planının uygulanma nispetinin % 91.1 olduğunu, 1964 yılı uygulanma oranının ise % 78.4 olduğunu belirtmiştir⁴²⁶⁰. Yıllık planların ve programların uygulanmasında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Devlet Personel Dairesi, Devlet İstatistik Enstitüsü gibi kurumların bağlı olacağı bir Planlama Bakanlığının kurulması gerektiği belirtilmiş, bu bakanlığın yıllık plan ve programların uygulanmasında koordinasyonu sağlayacağı ifade edilmiştir⁴²⁶¹. YTP, nüfusun % 70'inin köylerde yaşadığını belirtmiş ve kalkınmanın da köylerden başlayacağını⁴²⁶², sosyal adaletin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur⁴²⁶³. Petrolün millileştirilmesine taraftar olunduğu, ancak işletmede zamandan kazanmak için yabancı teknolojiye ihtiyaç duyulacağı da dikkate alınarak, burada orta yolun takip edilmesi ve milli menfaatlerle bağdaşır bir hareketin uygulanması gerektiği vurgulanmıştır⁴²⁶⁴.

Millet Partisi de 1965 yılı seçim beyannamesinde, 10 Ekim 1965 seçimlerine katılacak üç büyük siyasi partiden birisi olduğunu açıklamıştır. Parti seçim beyannamesinde Türkiye'nin iktisaden geri kaldığı vurgulanmış ve 1961 yılında kişi başına düşen gelirin 1519 lira olmasından hareketle bu gerçeğin anlaşılacağı vurgulanmıştır. 1958- 1959 yıllarında Yunanistan'da kişi başına düşen gayri safi milli gelir 355 dolar iken, Türkiye'de bu gelir 185 dolarda kalmıştır. Bu durum aradaki farkı ve Türkiye'nin durumunu rahatça gösterebilir. Yine 1961 yılındaki ithalatımızın 4 milyar 590 milyon lira iken, ihracatımızın 3 milyar 123 milyon lira olduğu ve aradaki yaklaşık 1.5 milyarlık açığın faizle temin edilen dış borçla kapatılmaya çalışıldığından bahsedilmiştir⁴²⁶⁵. Millet Partisi'nin seçim beyannamesinde de, aşırı sol akımlar ve komünizmin demokratik hayatı tehdit eder noktaya geldiğinden bahsedilmiştir. Demokrasinin ancak kardeşlik ikliminde yaşayabileceği belirtilmiş ve infiratçılığın buhrana neden olacağı vurgulanmıştır⁴²⁶⁶.

Millet Partisi, 1965 seçim beyannamesinde grev hakkının sosyal adaletin önemli bir tahakkuk vasıtası olduğunu ve bunun demokrasinin kaçınılmaz bir icabı olduğunu kabul etmiştir⁴²⁶⁷. Milli savunmada en modern silahları dahi memlekette imal ederek dış

⁴²⁶⁰ Yeni Türkiye Partisi, *1965 Seçim Beyannamesi*, s. 44- 45.

⁴²⁶¹ Yeni Türkiye Partisi, *1965 Seçim Beyannamesi*, s. 51.

⁴²⁶² Yeni Türkiye Partisi, *1965 Seçim Beyannamesi*, s. 59.

⁴²⁶³ Yeni Türkiye Partisi, *1965 Seçim Beyannamesi*, s. 67- 68.

⁴²⁶⁴ Yeni Türkiye Partisi, *1965 Seçim Beyannamesi*, s. 62- 63.

⁴²⁶⁵ Millet Partisi, *Seçim Beyannamesi 1965*, San Matbaası, Ankara 1965, s. 5- 6.

⁴²⁶⁶ Millet Partisi, *Seçim Beyannamesi 1965*, s. 7, 16.

⁴²⁶⁷ Millet Partisi, *Seçim Beyannamesi 1965*, s. 15.

yardıma ihtiyaç duyulmasının engelleneceği belirtilmiş, askeri personelin geleceklerinin teminat altına alınarak mesken sorunlarının da giderileceği vurgulanmıştır. Türk Ordusu'nu bir zümrenin yanında göstermeye çalışanların orduya saygısızlık yaptığı belirtilmiş ve Türk Ordusu'nun şahıs iktidarı değil, memleket iktidarının bekçisi olduğu vurgulanmıştır⁴²⁶⁸. Millet Partisi seçim beyannamesinde ayrıca, İstanbul nüfusunun ¼'ü yani 450 bin, Ankara nüfusunun ½'si yani 300 bin, İzmir nüfusunun ¼'ü yani 60 bin ve diğer şehirlerin de büyük bir oranının gecekondularda yaşadığından bahsedilmiştir. Bu çerçevede mesken sorununun çözülmesinin zor bir iş olduğu belirtilmiş ve ancak prefabriklerle bu sorunun çözülebileceğinden bahsedilmiştir⁴²⁶⁹.

10 Ekim 1965 seçimlerinin en dikkat çeken partilerinden birisi, Türkiye İşçi Partisi olmuştur. TİP, 1965 yılı seçim bildirisine; “işçiler, ırgatlar, köylüler, zanaatkarlar, subaylar, memurlar, emekliler, Atatürkçü toplumcu aydınlar, tüm emekçiler, sevgili yurttaşlar” diyerek başlamıştır. Bildiride TİP, Amerika'nın 1947 yılından beri ülke topraklarında üsler elde ettiklerini ve bu üslere hiçbir Türk'ün giremediği belirtilmiş ve küçük bir Amerika oluşturduğu söylenmiştir. Aynı zamanda yardım bahanesiyle Bakanlıklara Amerikan uzmanlarının yerleştirilerek ajan gibi çalıştırıldıkları belirtilmiştir. TİP, Amerika'ya imtiyaz veren anlaşmaları feshedeceklerini açıklamıştır⁴²⁷⁰.

TİP, 382 milletvekili adayından 216'sının kol emekçisi, işçi, ırgat, yoksul köylü, zanaatkar, teknisyen, küçük esnaf olduğunu, geriye kalan 166'sının emekçilerin haklarını koruyacak kafa işçileri olduğunu belirtmiştir. Diğer partilerin ise emekçilerin oylarını alabilmek için göstermelik adaylar belirledikleri savunulmuştur. Bu çerçevede AP 8, CHP 18, CKMP 41, MP 33, YTP 25 adayını emekçilerden oluşturmuştur. TİP, 216 kişilik kol emekçilerinden 91'inin ilk dört sırada yani seçilecek yerlerde bulunduğunu belirtmiştir⁴²⁷¹.

TİP, özel sektöre verilmiş olan tesislerin devletleştirilmesinden yana olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yabancı özel sermayeyi millileştirmeyi ve mevcut yabancı sermayeyi teşvik kanununu yürürlükten kaldırmayı amaçladıklarını belirtmiş⁴²⁷², petrol kanununun yürürlükten kaldırılması için savaşıacaklarını, petrolün devlet eliyle

⁴²⁶⁸ Millet Partisi, *Seçim Beyannamesi 1965*, s. 19.

⁴²⁶⁹ Millet Partisi, *Seçim Beyannamesi 1965*, s. 26- 27.

⁴²⁷⁰ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1965, s. 3- 4.

⁴²⁷¹ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 5.

⁴²⁷² Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 9.

çıkarılmasını sağlayacaklarını ifade etmiştir⁴²⁷³. TİP, büyük üretim araçlarının özel mülk olmasına karşı olduğunu ancak, TİP'in amacının vatandaşı daha çok mal mülk sahibi yapmak olduğunu belirtmiştir⁴²⁷⁴.

TİP, doğu ve güneydoğu illerinin geri kalmışlığını ortadan kaldırmak için okul, hastane ve sınai tesislerin kurulmasına öncülük edileceğini ifade etmiştir⁴²⁷⁵. Toprak reformunun ülke için şart olduğu söylenmiş ve iktidara gelmesi durumunda toprak ağalarında bulunan 500 dönümden fazla toprağın kamulaştırılarak topraksız köylülere verilmesinin sağlanacağı belirtilmiştir. Böylece, hem topraksız insanların toprağa kavuşmasının hem de verimin artırılmasının sağlanacağı ifade edilmiştir. Bunun yanında toprak ağalarının köylü vatandaşlar üzerinde antidemokratik, tutucu ve gerici nüfuz ve hakimiyetlerinin de sona erdirileceği vurgulanmıştır⁴²⁷⁶.

TİP; İş Kanunu, Deniz-İş Kanunu, sendika kurma, grev hakkı gibi kanunlar ve haklardaki Anayasaya aykırı kısıtlamaların tamamıyla temizlenmesini sağlayarak çalışma hayatına tam bir demokratik ruhun ve düzenin hakim kılınacağını ifade etmiştir. Türk gençliğinin 27 Mayıs'ı ortaya çıkaran toplumsal şartların oluşmasını sağladığını ve 27 Mayıs'tan sonra da gençlerin sömürgecilğe, emperyalizme karşı halktan ve emekten yana bir duruş sergilediğinden bahsedilmiştir⁴²⁷⁷. TİP, AP'nin özel teşebbüsçü ve Amerikancı olduğunu, CHP'nin ise özel sektörü destekleyen devletçiliği ile ortanın sağında olduğunu belirtmiştir⁴²⁷⁸.

TİP, 10 Ekim 1965 seçimlerinin diğerlerinden farklı olduğunu belirtmiştir. TİP'e göre ilk defa halkın, emekçinin gerçek temsilcisi olan TİP'in seçimlere katıldığını belirtmektedir. Bu seçimlerden önce diğer partilerin TİP'in emekçilere, yoksullara, işçilere, köylülere vaat ettiği şeyleri vaat etmeye başladıklarını söylemiştir. Bunun halkı kandırmaya yönelik olduğuna vurgu yapılmıştır⁴²⁷⁹. TİP, 10 Ekim 1965 seçimlerinde 51 ilde seçime katılacaklarını belirtmiş ve 1965 yılı seçim bildirgesini; "Yaşasın emekçiler, yaşasın Türkiye" sloganı ile kapatmıştır⁴²⁸⁰. Türkiye İşçi Partisi, seçim bildirgesinden başka; "Gelin Canlar Bir Olalım", "Dert Nedir?", "Emek En Yüce Değerdir", "Türkiye

⁴²⁷³ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 10.

⁴²⁷⁴ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 20.

⁴²⁷⁵ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 11.

⁴²⁷⁶ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 13.

⁴²⁷⁷ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 14- 15.

⁴²⁷⁸ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 25.

⁴²⁷⁹ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 26- 27.

⁴²⁸⁰ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 30.

İşçi Partisi'ni Tanıyalım" gibi çalışmaları yayınlayarak propaganda amacıyla kullanmıştır⁴²⁸¹.

Partiler, 10 Ekim 1965 seçimlerine hazırlanırken birbirlerine yüklenmişlerdir. Bu çerçevede CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Demirel'e yüklenmiş ve şunları söylemiştir: "Biz ortanın solundayız deyince, vay komünist oldular dediler. Biz ne komünist olduk ne bir şey, onlar tehdit edecekler ben de korkacağım. Yağma yok..." İsmet İnönü, radyoda yaptığı konuşmada komünizmin ortanın solu ile önleneyeceğini söylemiş, ayrıca Anayasa'nın ortanın solunda olduğunu ifade etmiştir⁴²⁸². TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ise, toprak dağıtımının komünizm olmadığını söyleyerek, seçmenleri ikna etmek istemiştir⁴²⁸³. Bütün bunlar, 1965 seçimlerine ideolojik bir tartışma ortamında girildiğini göstermektedir. TİP'in sosyalist çizgideki çözüm önerileri, CHP'nin "Ortanın Solu" tanımlaması, AP ve CKMP'nin komünizm aleyhtarı söylemleri, 1965 seçim yarışının ideolojik bir zemine oturmasını sağlamıştır.

10 Ekim 1965 seçimleri için yapılan ön seçimlerde, mevcut milletvekillerinden bir kısmı, ön seçimleri kazanamamıştır. Bu çerçevede AP'den 32 milletvekili, CHP'den 19 milletvekili, CKMP, MP ve YTP'den birer milletvekili ön seçimi kazanamamıştır⁴²⁸⁴.

Tablo 17. 29 Ağustos 1965'te Ön Seçime Katılan Parti ve Aday Sayısı⁴²⁸⁵

<i>Partiler</i>	<i>İller</i>	<i>Aday Adayı Sayısı</i>
AP	67 (bütün iller)	954
CHP	67 (bütün iller)	682
CKMP	48	371
MP	34	232
TİP	54	507
YTP	48	334

⁴²⁸¹ Türkiye İşçi Partisi, *Gelin Canlar Bir Olalım*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965, s. 1- 2; Türkiye İşçi Partisi, *Dert Nedir?*, s. 1- 2; Türkiye İşçi Partisi, *Emek En Yüce Değerdir*, Gazeteciler Matbaası, İzmir 1965, s. 1- 2; Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi'ni Tanıyalım*, s. 1- 2.

⁴²⁸² *Milliyet Gazetesi*, 8 Ekim 1965, s. 1.

⁴²⁸³ *Milliyet Gazetesi*, 9 Ekim 1965, s. 1.

⁴²⁸⁴ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 345.

⁴²⁸⁵ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 344; *Milliyet Gazetesi*, 31 Ağustos 1965, s. 1.

10 Ekim 1965'te yapılan seçimlerde 13 milyon 649 bin 112 seçmenin 59 bin 328 sandıkta oy kullanacağı belirtilmiştir⁴²⁸⁶. 10 Ekim 1965'te yapılacak olan seçimlerde birleşik oy pusulası kabul edilmiştir. Buna göre seçmenler partilerin hazırlamış olduğu listeye damga vuracak ve listeyi bütünüyle onaylamış olacaktır. Önceki seçimlerde adaylarla ilgili tercih yapılabilirken, bu seçimlerde aday tercihinin izin verilmeyecek ve liste onaylanmış olacaktır⁴²⁸⁷. Milliyet gazetesi, 11 Ekim tarihli sayısını; "AP İktidarda" başlığı ile çıkarmıştır⁴²⁸⁸. Son Havadis gazetesi de, 11 Ekim 1965'te; "AP ezici bir çoğunlukla tek başına iktidarı aldı" başlığı ile çıkmıştır⁴²⁸⁹.

Tablo 18. 1965 Genel Seçim Sonuçları⁴²⁹⁰

<i>Siyasi Parti</i>	<i>Aldığı Oy</i>	<i>Oran (%)</i>
AP	4.921.235	52.9
CHP	2.675.785	28.7
CKMP	208.696	2.2
MP	582.704	6.3
TİP	276.101	3.0
YTP	346.514	3.7
Bağımsızlar	296.528	3.2

⁴²⁸⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ekim 1965, s. 1; Milliyet Gazetesi, 10 Ekim 1965, s. 1; Son Havadis Gazetesi, 10 Ekim 1965, s. 1.

⁴²⁸⁷ Milliyet Gazetesi, 24 Ocak 1965, s. 1.

⁴²⁸⁸ Milliyet Gazetesi, 11 Ekim 1965, s. 1.

⁴²⁸⁹ Son Havadis Gazetesi, 11 Ekim 1965, s. 1.

⁴²⁹⁰ Devlet İstatistik Enstitüsü, 1950- 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, s. V; Çavdar, Türkiye 1968, s. 14; CSTD, 5 Kasım 1965, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 31, s. 64- 65; Yön Gazetesi, 22 Ekim 1965, Yıl: 4, Sayı: 134, s. 5; Zafer Gazetesi, 14 Ekim 1969, s. 1.

Tablo 19. 1950- 1965 Yılları Arasındaki Seçimlere Katılım Oranları⁴²⁹¹

<i>Yıllar</i>	<i>1950</i>	<i>1954</i>	<i>1957</i>	<i>1961 (ref.)</i>	<i>1965</i>
Seçmen Sayısı	8.905.743	10.284.440	12.077.413	12.731.037	13.679.753
Kullanılan Oy	7.953.055	9.092.027	9.230.814	10.249.423	9.748.678
Katılım Oranı	% 89.30	% 88.38	% 78.06	% 80.50	% 71.26

Yüksek Seçim Kurulu'nun ilan ettiği kesin seçim sonuçlarını göre; AP 36'sı milli bakiyeden 240 milletvekili, CHP 32'si milli bakiyeden 134 milletvekili, MP 25'i milli bakiyeden 31 milletvekili, YTP 16'sı milli bakiyeden 19 milletvekili, TİP 13'ü milli bakiyeden 15 milletvekili, CKMP ise tamamı milli bakiyeden olmak üzere 11 milletvekili kazanmıştır⁴²⁹². 10 Ekim 1965 seçimlerine göre 450 milletvekilinin 356'sı yükseköğretim ve fakülte mezunudur. 450 milletvekilinin 214'ü 40- 49 yaş, 124'ü ise 30-39 yaş aralığındadır. Milletvekilleri arasında en fazla (134 kişi ile) hukukçular yer almıştır⁴²⁹³. Eğer 10 Ekim 1965 seçimlerinde çoğunluk/ekseriyet sistemi uygulanmış olsaydı; AP 420, CHP 14, YTP 10, MP 3, CKMP 3 milletvekili çıkaracaktı. TİP ise ekseriyet sistemine göre hiç milletvekili çıkaramamaktadır⁴²⁹⁴.

CHP için 10 Ekim 1965 seçimleri, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1961 seçimlerindeki % 36,7'lik oy oranı, 1965 seçimlerinde % 28,7'ye düşmüştür⁴²⁹⁵. İlhan Selçuk, 10 Ekim 1965 seçimlerinin sağcıların zaferi olduğunu belirtmiş ve bu seçimler için; “adeta bir beyaz ihtilal” nitelemesinde bulunmuştur⁴²⁹⁶. Amerikan UPI Ajansı Türkiye Bürosu, gönderdiği telgraflarda 1965 yılı seçim sonucunu; “Menderes

⁴²⁹¹ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 364; Devlet İstatistik Enstitüsü, *1950- 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, s. V; Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 10; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1966)*, s. 5.

⁴²⁹² Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 10; *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ekim 1965, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 14 Ekim 1965, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Ekim 1965, s. 1.

⁴²⁹³ Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 11- 12.

⁴²⁹⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 13 Ekim 1965, s. 1.

⁴²⁹⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1966)*, s. 6- 7; Adviye Fenik, “Sol böğrü üzerine...”, *Son Havadis Gazetesi*, 13 Ekim 1965, s. 2; *Yön Gazetesi*, 22 Ekim 1965, Yıl: 4, Sayı: 134, s. 5

⁴²⁹⁶ İlhan Selçuk, “Yeni dönem”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1965, s. 2.

hayaletinin zaferi” olarak yorumlamıştır⁴²⁹⁷. New York’ta yayınlanan Herald Tribune ise, seçim sonuçlarının İnönü’nün siyasi sonunu getirdiğini savunmuştur⁴²⁹⁸. Bu arada CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, AP’nin başarısından dolayı telgrafla, AP Genel Başkanı Demirel’i tebrik etmiştir⁴²⁹⁹. Süleyman Demirel ise, 10 Ekim tarihli seçim sonuçlarını değerlendirmiş ve bu zaferin “milletin zaferi” olduğunu belirtmiştir. Demirel, bundan sonra bir huzur ve hizmet devrinin başlayacağını belirtmiştir⁴³⁰⁰.

10 Ekim 1965 seçimlerine ait değerlendirmeler uzun süre devam etmiştir. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel’e seçimlerle ilgili yöneltilen; “Bu, demokratik bir ihtilal midir?” sorusuna şu cevabı vermiştir; “İhtilal kelimesini kullanmayınız. Bu, bizim millete olan inancımızın neticesidir. Bunu ihtilal olarak göstermeye lüzum yok. En şerefli meselelerde millete dönerseniz size doğru yolu gösterir. Bütün dava millete inmektedir⁴³⁰¹.” Demirel, 1966 yılında Eskişehir’de yapmış olduğu bir konuşmada, 10 Ekim 1965 seçimlerinin; “kendilerinden başkasını iktidara layık görmeyenlere” rağmen milletin başarısı olduğunu belirtmiştir. Demirel şöyle demiştir; “10 Ekim 1965 seçimleri büyük Türk Milleti’nin milli iradesini ve milli haysiyetini, demokrasiyi, hür düşüncüyü, hür teşebbüsü, hakkı, adaleti korumada gösterdiği titizliğin ve aklı selimin zaferidir⁴³⁰².” Türkiye’de halkın sesinin 1950 sonrasında 1965’te yeniden zafer kazandığını belirten Demirel, milletin iktidar verdiği insanlara sizinle beraberim mesajı verdiğini belirtmiştir. Demirel; “Türk siyaset tarihinde istiklal harbinin akabinde geçen uzun yıllar Türkiye’de halkın sesinin olmadığı yıllardır.” demiştir. Türkiye’de aristokratik düşüncenin Türk Milleti’nin kendi iradesini doğru kullanacağına inanmadığını belirten Demirel, aynı aristokratik düşüncenin milletin iradesini doğru kullanacağına inansa bile kendisi için kullanmamasını kabul edemediğini belirtmiştir⁴³⁰³.

1965 seçimlerinde uygulanan Milli Bakiye Sistemi ile sosyalist bir parti olan TİP’in Meclis’e girmesi sağlanmıştır⁴³⁰⁴. İlhan Selçuk ise, 1965 seçimleriyle Meclis’e

⁴²⁹⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1965, s. 1.

⁴²⁹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ekim 1965, s. 1.

⁴²⁹⁹ *Milliyet Gazetesi*, 14 Ekim 1965, s. 1.

⁴³⁰⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1965, s. 1.

⁴³⁰¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ekim 1965, s. 1.

⁴³⁰² *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.2, 2.

⁴³⁰³ *BCA*, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.280.5, 9.

⁴³⁰⁴ TİP, Milli Bakiye Sistemi ile 1965 seçimlerinde on beş milletvekili kazanmıştır. Bunlar; Mehmet Ali Aybar, Sadun Aren, Çetin Altan, Rıza Kuas, Muzaffer Karan, Tarık Ziya Ekinci, Yahya Kanbolat, Cemal Hakkı Seleç, Adil Kurtel, Behice Boran, Yunus Koçak, Kemal Nebioğlu, Ali Kara, Yusuf Ziya Bahadınlı, Şaban Erik. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*

girecek olan temsilcilerle sosyalizmin gerçekleştirilemeyeceğini belirtmiş, ancak halk kesiminin yaşayış düzeninde bunun sağlanabileceğini savunmuştur⁴³⁰⁵. 1965 seçimlerinde 52 ilde toplam 176 bağımsız aday seçilmek için yarışmıştır. Bağımsızlar % 3.19 oy alarak, CKMP ve TİP'in almış olduğu oy oranından daha fazla oy oranına ulaşmışlardır⁴³⁰⁶. 10 Ekim 1965 seçimleri birkaç sonucu ile dikkat çekicidir. AP'nin tek başına iktidara gelmesini engellemek amacıyla değiştirilen seçim sistemine rağmen AP, tek başına iktidara gelecek sayıda milletvekili kazanmıştır. Kapatılan DP'nin seçmenleri, büyük oranda AP'de birleşmiş ve kurulan diğer partiler önemli miktarda başarısızlığa uğramıştır. Seçim sonuçları koalisyonlu yılları, şimdilik sona erdirmiştir. Sosyalist bir parti olan TİP, Meclis'e girmiş ve bu durum ideolojik savaşın Meclis'e intikalini sağlamıştır.

3.13.6. 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı

10 Ekim 1965 genel seçimlerinden sonra Türkiye nüfusu, 24 Ekim 1965'te sayılacaktır. 320 bin kişinin görev yapacağı nüfus sayımında vatandaşlara 47 sorunun yöneltileceği belirtilmiştir⁴³⁰⁷. Her sayım görevlisinin ortalama 100 kişiyi saydığı genel nüfus sayımı, 24 Ekim 1965'te gerçekleştirilmiştir⁴³⁰⁸.

Tablo 20. 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu⁴³⁰⁹

<i>Toplam</i>	<i>Şehir</i>	<i>Köy</i>	<i>Yüzölçümü</i>	<i>Nüfus</i>
<i>Nüfus</i>	<i>Nüfusu</i>	<i>Nüfusu</i>	<i>(km2)</i>	<i>Yoğunluğu</i>
31.391.421	10.805.817	20.585.604	774.810	41

24 Ekim 1965 nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu, 31.391.421 kişiden oluşmaktadır⁴³¹⁰. Bu nüfusun 15.996.964'ü erkek, 15.394.457'si ise kadındır⁴³¹¹. 1965

(1950- 1995), s. 150; Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 382.

⁴³⁰⁵ İlhan Selçuk, "10 Ekim'in anlamı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Ekim 1965, s. 2.

⁴³⁰⁶ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, s. 378- 379.

⁴³⁰⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ekim 1965, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 24 Ekim 1965, s. 1.

⁴³⁰⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 25 Ekim 1965, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ekim 1965, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1965, s. 1.

⁴³⁰⁹ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını No: 568, Ankara 1969, s. 7.

sayımlarına göre, nüfusu 10 binden fazla olan yerlerde erkek nüfusu, 10 binden az olan yerlerde ise kadın nüfusunun fazla olduğu görülmektedir⁴³¹². 6 yaş ve üzeri 25.664.797 kişi olmakta olup, erkeklerden 8.372.080 kişi, kadınlardan ise ancak 4.132.941 kişi okuma yazma bilmektedir⁴³¹³. 1965 sayımlarına göre 15 yaş ve üzeri faal nüfus 13.557.860 kişidir. Faal nüfusun 8.420.829'u erkek iken, 5.137.031'i kadınlardan oluşmuştur⁴³¹⁴. Görüleceği gibi 1965 yılındaki Türkiye nüfusu, dinamik bir yapı arz etmektedir. Gençlerin fazla olduğu 1965 Türkiye'sinde devlet adamlarına büyük sorumluluklar düşmüştür. Dikkat çeken diğer nokta ise, henüz nüfusun üçte ikisi köylerde yaşamaktadır. Genç nüfusla birlikte, köyden şehre göç hızlanmıştır. Köyden şehre göç ile birlikte özellikle büyük şehirlerde gecekondu, barınma, beslenme sorunları başta olmak üzere birçok sorun, mevcut idarelerin en fazla uğraştıkları konular arasındaki yerini almıştır.

⁴³¹⁰ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, s. 4.

⁴³¹¹ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, s. 7.

⁴³¹² Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, s. 39.

⁴³¹³ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, s. 267.

⁴³¹⁴ Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, s. 363.

4. BÖLÜM

DEMOKRASİNİN ZAFERİ, İSTİKRAR VE KARIŞIKLIK İKİLEMİNDE TÜRKİYE

4.1. I. Demirel Hükümetinin Kurulması ve Hükümet Programı

10 Ekim 1965 seçimlerinden sonra 240 milletvekili ve 79 senatörle birlikte liderliği göğüsleyen AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, AP Genel İdare Kurulu üyeleriyle görüştüktan sonra iktidar hazırlığına başlamıştır⁴³¹⁵. Bu arada Demirel, AP milletvekillerinin büyük çoğunluğunun okumuş insanlar olmasına rağmen, taşradan geldiklerini belirtmiştir⁴³¹⁶. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, 22 Ekim 1965'te hükümetin istifasını sunmuştur⁴³¹⁷. Nihayet Demirel, 23 Ekim 1965'te Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Böylece, tek başına AP'ye iktidarın verilmeyeceği söylentileri ortadan kaldırılmış ve milletin tercihleri kabul edilmek zorunda kalmıştır⁴³¹⁸. Çiçeği burnunda bir başbakan olan Süleyman Demirel, Türkiye'de bir komünist partisinin kurulmasına hiçbir şekilde taraftar olmadığını belirtmiştir⁴³¹⁹.

Demirel, kabinede 12 yeni isme, 10 da eski isme görev vermiştir⁴³²⁰. Başbakan Demirel'in başkanlığında yeni kabine üyelerinin atandığına dair Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi, 27 Ekim 1965'te Millet Meclisi'nde ve Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştur. Bakanlar Kurulu listesinde 5 üye Cumhuriyet Senatosu'ndan, 1 üye TBMM dışından (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı İbrahim Deriner), 17 üye de Millet

⁴³¹⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1965, s. 1.

⁴³¹⁶ Arzık, *Demirel'in İçi-Dışı*, s. 118.

⁴³¹⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 23 Ekim 1965, s. 1.

⁴³¹⁸ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 90; *Milliyet Gazetesi*, 24 Ekim 1965, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ekim 1965, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 24 Ekim 1965, s. 1.

⁴³¹⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ekim 1965, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1965, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 25 Ekim 1965, s. 1.

⁴³²⁰ *Milliyet Gazetesi*, 28 Ekim 1965, s. 1.

Meclisi'nden seçilmiştir⁴³²¹. I. Demirel Hükümeti'nde AP'deki muhalifler yer bulamamışlardır. Demirel'in rakibi Bilgiç de bu kabinede görev alamamıştır. Bütün bunlar, Demirel'in partide tek adam olmak istediği yönünde eleştirilere neden olmuştur⁴³²². İlk AP Hükümeti, milletvekilleri arasında memnuniyetsizlik yaratmıştır⁴³²³. Hatta kabine üyeleri Millet Meclisi'nde okunduğunda iktidar partisi üyeleri tarafından alkışlanmamıştır. Bu durum, hükümetin milletvekilleri tarafından onaylanmadığını göstermektedir⁴³²⁴. Bu arada Bilgiç grubunun bazı bakanların değiştirilmesi konusunda ısrar ettikleri basına yansımıştır⁴³²⁵. Meclis'teki bu olay, Demirel'i oldukça fazla rahatsız etmiştir. Daha sonraları ilk hükümeti değerlendiren Demirel, kurduğu ilk kabinenin halktan oluştuğunu, bir iki kişi dışında Türkiye'nin gerçeklerini yaşamış kişilerden oluştuğunu söylemiştir⁴³²⁶. Nihayet 1 Nisan 1967'de 7 yeni bakanın kabineye alınması ile, partide bir denge oluşturulmuştur⁴³²⁷.

AP'nin 10 Ekim 1965 genel seçimlerindeki başarısı ve Süleyman Demirel'in başbakan olarak görevlendirilmesi üzerine birçok yerden tebrik telgrafi gönderilmiştir. Bu kapsamda, Pakistan-Türkiye Kültür Cemiyeti adına 1 Kasım 1965 tarihinde Cemiyet Başkanı Profesör H. Nayyar Wasty, Süleyman Demirel'e bir tebrik telgrafi göndermiştir. Wasty, en kalbi duygularla kendisini ve kabinesini tebrik etmiştir⁴³²⁸. Buna karşılık Başbakan Demirel de 28 Ocak 1966'da cevabi bir mektup göndermiştir. Tebrikten duyduğu memnuniyeti belirten Demirel, Prof. H. Nayyar şahsında cemiyet üyelerine yeni yılda başarı ve sağlık dileklerini aktarmıştır⁴³²⁹. Merkezi Almanya'da bulunan "Batı Avrupa'daki Müslümanların Cemiyeti" tarafından Gacaoğlu-Vorsitzender imzalı ve Süleyman Demirel'in başbakanlığını tebrik için gönderilen besmeleli, hilal ve yıldız amblemlili mektuba karşılık Başbakan Süleyman Demirel de 8 Şubat 1966 tarihinde İngilizce bir teşekkür mektubu göndermiştir. Cevabi mektupta Başbakan Demirel, başbakanlığa atanması nedeniyle iyi dilek ve temenniler için derin

⁴³²¹ *MMTD*, 27 Ekim 1965, İkinci Dönem, 3. Birleşim, Cilt: 1, s. 14- 15; *CSTD*, 27 Ekim 1965, Birinci Dönem, Yüz yirmi birinci Birleşim, Cilt: 30, s. 652.

⁴³²² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 297- 298; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 71.

⁴³²³ *Milliyet Gazetesi*, 29 Ekim 1965, s. 1.

⁴³²⁴ *Milliyet Gazetesi*, 28 Ekim 1965, s. 1; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 17.

⁴³²⁵ *Milliyet Gazetesi*, 31 Ekim 1965, s. 1.

⁴³²⁶ Arzık, *Demirel'in İçi-Dışı*, s. 117.

⁴³²⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 302; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 72.

⁴³²⁸ *BCA*, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.50.10, 2.

⁴³²⁹ *BCA*, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.50.10, 1.

şükranlarını ifade etmiş ve Mr. Gacaoğlu şahsında Batı Avrupa Müslüman Cemaati'nin üyelerine ve kendisine en iyi sağlık ve başarı dileklerini iletmiştir⁴³³⁰.

Northfield, Minnesota'da bulunan Carleton College'den John W. Nason imzasıyla 3 Kasım 1965'te Başbakan Demirel'e bir tebrik mektubu gönderilmiştir. Seçim başarısı ve başbakanlığa atanmasından sevinç duyduğunu belirtmiştir. Buna karşın da Demirel, 27 Ocak 1966'da cevabi bir mektup göndermiştir. Mektupta teşekkür eden Demirel, yeni yılın başarı ve sağlık getirmesini temenni etmiştir⁴³³¹. Washington'dan Walter F. Stettner ise, 20 Kasım 1965'te bir tebrik mektubu göndermiş ve Türk halkının geleceği için ve işlerinde başarı için Demirel'den en iyi dileklerini kabul etmesini istemiştir⁴³³². Arizona Üniversitesi'nden Doçent Charles D. Busel ve ailesi de 13 Kasım 1965'te Süleyman Demirel'e bir tebrik mektubu göndermişlerdir. İngilizce olarak el yazısı ile yazılan mektuptan anlaşıldığına göre Charles D. Busel, 1959-1962 yılları arasında DSİ Etüt ve Plan Dranaj Danışmanı olarak görev yapmıştır. Mektubuna Sevgili Süleyman Tebrikler! diyerek başlayan Mr. Charles, Demirel'in başarılı kariyerini sıcak ve mutluluk hisleriyle takip ettiklerini belirtmiş ve başarısının artması için içten dileklerini kabul etmesini istemiştir⁴³³³.

Başbakan Süleyman Demirel, hükümet programının 3 Kasım 1965 Çarşamba günü okunacağını ifade etmiştir⁴³³⁴. Nihayet 3 Kasım'da hükümet programını okumak için kürsüye gelen Süleyman Demirel, AP'liler tarafından alkışlanmıştır. Demirel, hükümet programını, Cumhuriyet Senatosu'nda da aynı gün okumuştur⁴³³⁵. Başbakan Süleyman Demirel, 3 Kasım'da okuduğu hükümet programında; Adalet Partisi'nin Anayasa'nın teminat altına aldığı bütün temel hak ve hürriyetleri, milli müesseseleri korumayı, Türk Milleti'ne huzuru, refahı, saadeti, affı, müsamahayı ve kardeşliği vadederek iktidara gelmiş olduğunu belirtmiştir. Başbakan Demirel; intikal devrinin mübalağalı, tezatlı, kırıcı hadiselerinin bütün tesirleri ve neticeleriyle kapandığını, Türkiye'de aydınlık ve ümit dolu yeni bir devrin başladığını vurgulamıştır⁴³³⁶.

⁴³³⁰ *BCA*, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 9.51.5, 1-2.

⁴³³¹ *BCA*, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.50.6, 1- 2.

⁴³³² *BCA*, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.50.16, 2.

⁴³³³ *BCA*, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.50.19.

⁴³³⁴ *MMTD*, 27 Ekim 1965, İkinci Dönem, 3. Birleşim, Cilt: 1, s. 15.

⁴³³⁵ *CSTD*, 3 Kasım 1965, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 31, s. 17.

⁴³³⁶ *MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 75; Arar, *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 429; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 1.

Hükümet programında 10 Ekim 1965 seçimlerine değinen Başbakan Demirel, seçimlerin tam bir dürüstlük ve seviyeli bir mücadele içinde geçtiğini belirtmiş, partilerin demokratik rejimin vazgeçilmez unsurları olduğuna dair Anayasa hükmünün siyasi hayatta bütün şümulü ile görüldüğünü ve bunun da Türk demokrasi tarihinin en önemli ve pek şerefli bir dönüm noktası olduğunu vurgulamıştır. Başbakan Demirel, Anayasa'yı ruhu ve metni ile hakim kılmayı, Atatürk devrimlerini de her yönü ile korumayı en başta gelen görevleri arasında saydıklarını belirtmiştir. Ülkede hürriyet rejiminin sürdürülmesi için demokratik rejimin kuvvetli kılınması gerektiğini belirten Demirel, hürriyet düzeni ve demokratik gelenek ve usuller için asgari müştereklerde bütün siyasi partilerin birleşmesi gerektiğini ifade etmiştir⁴³³⁷.

İdarede tarafsızlığı tesis etmek için çalışacaklarını belirten Başbakan Demirel, kamuda kırtasiyecilikle savaş programının başlatılacağını belirtmiştir⁴³³⁸. Demirel, zararlı cereyanlara karşı ve özellikle komünizme yönelmiş faaliyetlerden rejimin ve toplum nizamının zedelenmemesi için kanunların gayesine uygun olarak uygulanacağını belirtmiştir. Başbakan Süleyman Demirel, Anayasadan doğan hürriyetlerin, hürriyetleri yok etmek için asla kullanılmayacaklarını ve bunun en önemli vazifeleri olduğunu vurgulamıştır⁴³³⁹. Başbakan Demirel, vicdan ve din hürriyetinin bütün vatandaşların tabii ve kutsal hakları olduğunu ve laiklik prensibinin vatandaşların dini ihtiyaçlarını baskı altında tutan, din ve ibadet hürriyetini, din eğitimini kısıtlayan bir çerçeve içerisinde mütalaa etmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir⁴³⁴⁰.

Hür cemiyet düzeninde ve demokratik sistemin en büyük teminatı olarak gördüğü basının her bakımdan destekleneceğini belirten Demirel, basınla ilgili suçların da affi lüzumuna inandıklarını ifade etmiştir⁴³⁴¹. İktisadi kalkınmanın ancak hürriyet içinde gerçekleştirilebileceğini belirten Demirel, fert başına düşen geliri hızlı bir şekilde artırma yanında zümreler ve bölgeler arası dengeyi gerçekleştirme hedefinde olduklarını belirtmiştir. Demirel ayrıca, iktisadi kalkınma bahanesiyle fertleri siyasi otoritenin

⁴³³⁷ *MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 75; *CSTD*, 3 Kasım 1965, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 31, s. 18; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 431; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 2.

⁴³³⁸ *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 3- 4.

⁴³³⁹ *MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 76; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 434; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 4.

⁴³⁴⁰ *MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 77- 78; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 6.

⁴³⁴¹ *MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 78; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 7- 8.

kölesi haline getiren totaliter düşüncesinin şiddetle karşısında olduklarını vurgulamıştır. Karma ekonomi sisteminde devlet ve vatandaşın birbirlerini destekleyici özellikte olması gerektiğini ifade etmiştir⁴³⁴².

Demokratik düzende planlamanın özel sektör için yol gösterici, aydınlatıcı ve teşvik edici bir özelliği olduğunu belirten Demirel, emredici planın demokratik ilkeler ve Anayasa düzeni ile bağdaşmasının mümkün olmadığını belirtmiştir⁴³⁴³. Demirel, gecekonduların kısa ve uzun vadeli planlarla çözme amacıyla olduklarını belirtmiştir. Mevcut gecekonduların hukuklaştırılması, elektrik, su, yol, otobüs ve kanalizasyon gibi hizmetlerden yararlanır hale getirilmesi gerektiğini belirten Demirel, yoksul ve dar gelirli vatandaşın başlayarak her vatandaşın konut sahibi olmasına çalışılacağını vurgulamıştır⁴³⁴⁴. Demirel, köy ve köylü meselesinin bir beşeriyet ve medeniyet davası olduğunu belirtmiş, halen % 90'ının yoldan, % 60'ının sudan ve % 98'inin elektrikten mahrum olan köylerin bu durumdan kurtarılmasını sağlayacak tedbirlerin alınacağını ifade etmiştir⁴³⁴⁵. 1965 programında kara, deniz, demiryolu ve hava ulaşımına özen gösterileceği de belirtilmiştir⁴³⁴⁶.

Hükümet programında petrol ve petrol ürünlerinde kendi ihtiyacını karşılayan bir ülke olmak için çalışılacağı ve hatta ihraç eden bir ülke haline gelmenin hedeflendiği belirtilmiştir⁴³⁴⁷. Ziraî reformda tapulama ve kadastro faaliyetlerinin önemine değinen Başbakan Demirel, toprak politikalarına ait hedefi şu şekilde açıklamıştır; “Tarımda topyekün üretimin artırılması, modern işletmecilik esaslarına uygun şekilde toprak rejiminin düzenlenmesi, köylümüzün toprağa kavuşturulmasıdır. Ancak, köylünün sadece kuru toprağa kavuşturulmasıyla iktifa etmemek gerekir. Çiftçinin kendine verilmiş olan toprağı işleyip geçimini sağlayabilmesi için, ucuz kredi, alet ve edevat ve diğer vasıtalarla teçhiz edilmesi gerekir⁴³⁴⁸.”

Hükümet programında gençlik sorunlarına da dikkat çeken Demirel, şunları söylemiştir; “Üniversite ve yükseköğretim gençliğini hayat sıkıntısından kurtarmak,

⁴³⁴² *MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 80; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 10- 11.

⁴³⁴³ *MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 81; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 11.

⁴³⁴⁴ *MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 88.

⁴³⁴⁵ *MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 89; Arar, *Hükümet Programları (1920-1965)*, s. 470- 471; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 26- 27.

⁴³⁴⁶ *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 15.

⁴³⁴⁷ *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 17.

⁴³⁴⁸ *MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 89.

sihhi, rahat ve ucuz öğrenci yurtlarına kavuşturmak, yetiştirmek olan gençliğin boş zamanlarını değerlendirmek, kütüphane ve kitap meselelerini halletmek, muhtaç durumda olanlara burs imkanlarını artırmak mevcutları kifayetli hale getirmek Türk gençliğinin memlekete yararlı, geleceğe güvenle bakan birer vatandaş olarak yetişmesini sağlamak için hiçbir fedakarlıktan kaçınmamak kesin kararımızdır⁴³⁴⁹.” Hükümet programında televizyonun eğitim değeri yüksek bir yayın organı olduğu ve Türkiye’de televizyonun yaygınlaştırılmasının arzulandığı belirtilmiştir⁴³⁵⁰.

1965 programında işsizlik sigortasının bir an evvel gerçekleştirilmesinin sağlanmaya çalışılacağı, işçi ve işveren arasındaki anlaşmazlığın barış yoluyla çözümlenmesine gayret edileceği de belirtilmiştir. Sağlık hizmetlerinde koruyucu sağlık hizmetlerinin önemine değinilmiş ve vatandaşın ayağına sağlık hizmeti götürülmesi amaçlanmıştır. 1965 yılı hükümet programında ayrıca personel ihtiyacının giderilmesi, yatak sayısının imkanlar çerçevesinde artırılması amaçlanmış ve özel teşebbüsün sağlık tesisi açmasının teşvik edileceği belirtilmiş ve sağlık sigortasına kademeli olarak geçişten bahsedilmiştir⁴³⁵¹.

1965 programında devletlerarası ilişkilerin barış, kardeşlik ve işbirliği içinde devam etmesi istenmiştir⁴³⁵². Başbakan Demirel, hükümet programında Silahlı Kuvvetlerin her türlü politik tesir ve cereyanlardan uzak kendi emir komuta düzeni içinde yurt güvenliği ve demokrasinin korunması hususundaki asil görevlerini huzurla yapabilmelerine destek olmayı en kutsal vazifeleri arasında saydıklarını belirtmiştir⁴³⁵³.

I. Demirel Hükümetine ait programın görüşülmesi sırasında CHP adına konuşan Turhan Feyzioğlu, milletin kendilerine muhalefet görevi verdiğini ve bu görevin CHP tarafından hakkıyla yerine getirileceğini belirtmiştir. Millet ve memleket yararına herşeyin tam bir iyi niyetle destekleneceğini belirten Feyzioğlu, şunları ifade etmiştir; “Anayasaya ve demokratik rejimin icaplarına aykırı, ülkemizin ekonomik gelişmesi bakımından zararlı, halkın menfaatlerine zıt göreceğimiz her hareketin karşısına yıkılmaz bir azimle, hudutsuz bir cesaretle dikilmeye ve bu gibi davranışları mutlaka

⁴³⁴⁹ *CSTD*, 3 Kasım 1965, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 31, s. 20.

⁴³⁵⁰ *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 24.

⁴³⁵¹ *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 22- 23.

⁴³⁵² *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 34.

⁴³⁵³ *MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 97; Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924- 1993)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993, s. 50; Arar, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, s. 487; *BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 37.

önlemeye de aynı şekilde kararlıyız⁴³⁵⁴.” Feyzioğlu, Atatürk devrimlerinden ve 27 Mayıs devriminden geri dönülemeyeceğini belirtmiş, nasıl ki ırmaklar tersine akıtılamazsa, Türk Milleti’nin kurtuluş ve yükseliş tarihinin de geri çevrilemeyeceğini vurgulamıştır. Feyzioğlu, Atatürk devrimlerine ve 27 Mayıs devrimine karşı girişilecek her davranışın önlenmesi için muhalefet partisi olarak kendilerine düşen bekçilik görevinin tam bir uyanıklık içerisinde cesaretle yerine getirileceğini ifade etmiştir. Feyzioğlu, hükümet programında 10 Ekim 1965 seçimlerinin Türk demokrasi tarihinde “dönüm noktası” olarak nitelendirilmesini doğru bulmadığını belirtmiştir. Ona göre 10 Ekim seçimleri, AP açısından bir dönüm noktası olabilir, ancak Türk demokrasi tarihinde başka dönüm noktalarına dikkat çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Başbakan Demirel’in “heba edilmiş beş yıl” tanımlamasına da karşı çıkan Feyzioğlu, beş yıl içerisinde başta Anayasa olmak üzere birçok reformun gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Kanunların demokratik bir şekilde Anayasaya uygun hale getirildiğini, Anayasa Mahkemesi gibi birçok kurumun kurulduğunu ve atılan adımlarla hürriyetlerin önündeki engellerin kaldırıldığını belirtmiştir⁴³⁵⁵.

Hükümet programı üzerine Yeni Türkiye Partisi Genel Başkanı Ekrem Alican, 6 Kasım 1965’te bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında yeni hükümete başarı dileklerinde bulunan Alican, ülkenin ihtiyaç duyduğu huzuru ve gelişmenin sağlanmasında muhalefete düşen sorumluluğun yerine getirileceğini vurgulamıştır. Alican, az gelişmiş toplumlarda ihtiyaçların sınırsızlığından bahsetmiş buna mukabil ihtiyaçları karşılayabilecek olan ekonomik ve sosyal gücün, hem yetersiz hem de teşkilatsız olduğunu, bütçelerin fakir, teknik imkanların kısır, siyasi ve idari bünyenin yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Alican, toplumların vaatlerden memnun olacağını ve bu yönün işin kolay tarafı olduğunu, ancak verilen vaatlerin zor tarafı olan gerçekleştirme durumlarının programda yer almadığından bahsetmiştir. Alican, hükümetin 1965 yılı programında ifade edilen kalkınma hamleleri ve yapılmak istenen şeylerin memnuniyetle karşılandığını ancak, bu geniş hizmetlerin kamu giderlerinde artışa ve bütçede geniş zararlara yol açacağını belirtmiştir. Alican, yeni hükümet programının bakanlıklarca hazırlanan program müsveddeleri ile Adalet Partisi seçim beyannamesinden bazı cümleler sıkıştırarak hazırlandığını belirtmiştir. Alican,

⁴³⁵⁴ *MMTD*, 6 Kasım 1965, İkinci Dönem, 6. Birleşim, Cilt: 1, s. 108.

⁴³⁵⁵ *MMTD*, 6 Kasım 1965, İkinci Dönem, 6. Birleşim, Cilt: 1, s. 108- 110.

programın 1961 yılından beri siyasi alanda mücadele eden en büyük partiden beklenen programdan daha aşağı seviyede olduğunu belirtmiştir⁴³⁵⁶.

Alican, hükümetin kalkınmanın köyden başlayacağına dair ifadeleri ile köylerin % 90'ının yoldan, % 60'ının içme suyundan, % 98'inin elektrikten mahrum olduğunu ve gerekli tedbirlerin alınacağını belirttiğini ifade etmiştir. Alican, yıllardır köylerin durumunun bu olduğunu ve birçok dönemde gerekli tedbirlerin alınacağı söylenmesine rağmen hiçbir değişikliğin olmadığını belirtmiştir⁴³⁵⁷. Alican, hükümetin komünizmle mücadelesindeki azmini desteklediklerini, şirretliğe pirim vermemesi gerektiğini ifade etmiş ve komünizmle mücadelenin demokratik esaslara dayanan siyasi rejimlerin yok edilmesi için birer vasıta olarak kullanılmaması gerektiğini ifade etmiştir⁴³⁵⁸.

Alican, hükümetin taahhüt ettiği sınai hamlelerin nasıl gerçekleştireceğini ve beş yıllık planla nasıl bütünleştirileceğini ve 1966 yılı programından başlayarak nasıl uygulayacağını bilmediklerini belirtmiştir. Nazari açıklamaların çok kolay olduğunu belirten Alican, yapılan beyanların gerçekleştirilmesinin zor olduğunu ve belirli bir plan dahilinde yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Verilen vaatlerin gerçekleştirilmesinin zor olduğunu belirten Alican, hükümetin ya bu işleri uzun süreli olması nedeniyle kenara atacağı ya da istikrar içinde kalkınma politikasından vazgeçerek enflasyonist bir politika ile bu taahhütlerini gerçekleştirmeye çalışacağını belirtmiştir⁴³⁵⁹.

Millet Partisi adına konuşan Konya Milletvekili Faruk Önder, memlekette demokratik rejimin henüz sağlam bir şekilde oturmadığını belirtmiş ve şunları ifade etmiştir; “27 Mayıs İhtilalinden evvel siyasi hayatımızı zehirleyen ve memleketi bir ihtilale sürükleyen kin ve ihtiraslar, geçirilen bunca buhranlara rağmen azalmamış bilakis daha da artmıştır. Kısacası demokrasinin emniyetle içinde yaşayabileceği manevi iklim henüz istenilen ölçüde teşekkül edememiştir. Memleket şartlarını bilenler dilleriyle ifade etmeseler bile, eminiz ki vicdanlarında bu gerçeğin endişesini duymaktadırlar. Bizce Anayasa'nın mutlak hakimiyetini tesis etmek ve demokratik rejimi yerleştirmek dün olduğu gibi bugün de memleketin en hayati meselesini teşkil etmektedir⁴³⁶⁰.” Konya Milletvekili Faruk Önder, AP'nin hükümet programına koyduğu Senato seçimleri için nispi sistem yerine ekseriyet sistemine geçilmek istenmesini iki

⁴³⁵⁶ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.8, 1- 2.

⁴³⁵⁷ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.8, 3.

⁴³⁵⁸ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.8, 5.

⁴³⁵⁹ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.8, 6- 7.

⁴³⁶⁰ MMTD, 6 Kasım 1965, İkinci Dönem, 6. Birleşim, Cilt: 1, s. 141.

nedene bağlamıştır. Önder, AP'nin ya erimekten korktuğunu ya da Senato'da ezici bir çoğunluk sağlama peşinde koştuğunu savunmuştur⁴³⁶¹.

TİP adına I. Demirel Hükümetine ait program üzerinde konuşan Mehmet Ali Aybar, 27 Mayıs sonrası getirilen Anayasaya değinmiştir. Anayasa'nın düşünce ve vicdan hürriyetinden yana olduğunu belirten Aybar, aynı zamanda devrimci, halkçı ve sosyalizme açık bir Anayasa olduğunu savunmuştur. Aybar, hükümet programında özel teşebbüse öncelik verildiği ve bunun Anayasa ile çelişir bir durum olduğunu belirtmiştir⁴³⁶². Aybar, AP hükümetinin seçim sistemini değiştireceğine dair ifadelerin bir tehlike işareti saydığını belirtmiş ve milli artkla ilgili şunları söylemiştir; “AP bütün seçim kampanyasını milli irade prensibine dayandırmıştır. ‘Milli artk’ sisteminin ise, milli iradenin belirmesine hizmet eden en iyi sistem olduğu şüphesizdir. Gerçekten bu sistem oy kaybını önlediği, her oyun temsiline imkan sağladığı için millet iradesi eksiksiz olarak belirmektedir⁴³⁶³.” Aybar, AP hükümetine ait programda geçen “zararlı cereyanlar” ifadesi ile fikir hürriyetlerinin, politik ve sosyal akımların bastırılmasının Batılı demokrasilerde asla bağdaşmayan bir davranış olduğunu belirtmiştir. Aybar, fikirlerin zararlı veya zararsız şeklinde tasnif edilemeyeceğini belirtmiş ve fikirlerin yanlışlığının ancak tartışmalarla ispatlanabileceğini savunmuştur⁴³⁶⁴. Her ne kadar Aybar, fikirlerin zararlı olamayacağını belirtmiş olsa da milletin ve devletin bekasına yönelebilecek zararlı fikirlerin yıkıcı eylemlere dönüşebileceğini tarihin her döneminde görmekteyiz.

CKMP adına AP hükümet programıyla ilgili konuşan Alparslan Türkeş, programda ifade edilen projelerin gerçekleştirilmesi yolunda hükümete başarılar dilemiştir. Hükümet programında muhalefetle istişare edileceğine dair bir hususa yer verilmediğini belirten Türkeş, bilhassa önemli olaylarda iktidarın muhalefetle istişaresinin önemine değinmiştir⁴³⁶⁵. Türkeş, AP hükümetine ait programda memleket gerçeklerine uygun şümüllü bir af kanun tasarısının da hazırlanacağı yönündeki ifadeleri

⁴³⁶¹ *MMTD*, 6 Kasım 1965, İkinci Dönem, 6. Birleşim, Cilt: 1, s. 150.

⁴³⁶² *MMTD*, 7 Kasım 1965, İkinci Dönem, 7. Birleşim, Cilt: 1, s. 161; Aybar, *Türkiye'yi Adalet Partisi Kalkındıramaz*, s. 6-7.

⁴³⁶³ *MMTD*, 7 Kasım 1965, s. 161.

⁴³⁶⁴ *MMTD*, 7 Kasım 1965, s. 165.

⁴³⁶⁵ *MMTD*, 7 Kasım 1965, s. 180.

desteklediklerini belirtmiş ve bu aftan siyasi suçlularla basın suçlularının da yararlanmasının memlekete huzur getireceğini belirtmiştir⁴³⁶⁶.

Kontenjan Grubu adına hükümet programı üzerine bir konuşma yapan Sadi Koçaş, programda vaad edilenlerin büyük bir kısmının dört yılda değil, on dört yılda bile gerçekleştirilmesinin mümkün olmayacağını ve bir kısmına ise başlanamayacağını savunmuştur⁴³⁶⁷. Koçaş, hükümet programında bahsedilen Senato seçimleri için ekseriyet usulünün tekrar getirilmesi görüşünü doğru bulmadığını belirtmiş ve Senato'da muhalefet bırakmama eğilimi gösteren bu durumun AP'nin muhalefete önem verdiğine dair beyanları ile çeliştiğini belirtmiştir⁴³⁶⁸.

CKMP, programın büyük vaatler ve ümitlerle dolu olduğunu belirtmiş ve belirlenen hedeflere hizmet süresi içerisinde ulaşılması temenni edilmiştir. Ayrıca hizmet nöbetine gelmiş olanların başarısı ve bundan doğacak mutluluğun milletin olduğu vurgulanmıştır. AP'nin programda vaat ettiği Anayasaya bağlılığın doğruluk ve samimiyetinden emin olmak istediklerini belirtmiştir. AP liderlerinin sevgi, kardeşlik ve hizmet devri açma vadinin uyutma ve avutma taktiği olmadığı sürece CKMP'nin AP'yi destekleyeceği ve kusurların örtüleceği ve unutulacağı belirtilmiştir⁴³⁶⁹.

Nüfusun sektörlere dağılışına değinilmediğinden bahsedilmiş ve % 77'si köylerde ve ziraat sektöründe olan yapının ölçülü oranlarda sanayi, ulaştırma ve diğer hizmet sektörlerine aktarılması gerektiğinden, dengenin sağlanmaması durumunda gelecek yılların güçlükler getireceğinden bahsedilmiştir. Köylerin % 68'inin içme suyunun, % 92'sinin yolunun, % 98'inin elektriğinin bulunmadığından bahsedilmiştir. 150.000 km'lik yoldan ancak 13000 km'sinin yapılmış olduğu, 65730 köy ve mahalleden ancak 21000 kadarına içme suyu sağlandığı, 36000 muhtarlıktan ancak 450'sinin elektriğinin olduğunu diğerlerinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Bunlar için 18.220.000.000 liraya ihtiyaç duyulduğu, sulu tarım için 4 milyon hektarı sulamak için 90 milyara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bütün bu faaliyetlerin büyük imkanlara ihtiyaç duyduğu belirtilirken, hükümetin bunları nereden ve ne şekilde sağlayacağı konusuna değinilmediği belirtilmiştir⁴³⁷⁰.

⁴³⁶⁶ *MMTD*, 7 Kasım 1965, s. 182; *BCA*, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 6.

⁴³⁶⁷ *CSTD*, 5 Kasım 1965, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 31, s. 45.

⁴³⁶⁸ *CSTD*, 5 Kasım 1965, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 31, s. 49.

⁴³⁶⁹ *BCA*, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 1.

⁴³⁷⁰ *BCA*, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 8-9.

Türkiye’de demokratik hukuk ve refah devletinin kurumlarının oluşturulması nedeniyle artık rejim meselesinin tartışma olmaktan çıkarılması gerektiği belirtilmiştir. Devamla; “Ama unutmayalım ki demokrasi ve cumhuriyet yüksek bir fazilet rejimidir. Demokrasi ve cumhuriyeti inançsızlık, faziletsizlik ve zorlama yıkar.” denilmiştir. AP iktidarından milletin yüksek siyasi bir ahlak, fazilet ve bağlılık beklediği belirtilmiştir. Milletin menfaat karşılığı kişiliklerini pazara çıkaran ve politik transfere konu olanlardan memnun olmadığı ve üzgün olduğu belirtilmiştir⁴³⁷¹. Devlet daire ve teşkilatlarında israf ve lüksün önlenmesinin ve rantabl işleyen modern bir idare için idari reformun en kısa sürede gerçekleştirilmesi istenmiş ve programdaki bu konunun önemine değinilmiştir. Ayrıca hükümetin partizan bir idare kurmaması gerektiği ve bu konunun takipçisi olacakları belirtilmiştir⁴³⁷².

CKMP, milli değerler sisteminin, milli şuurun, milli kültürün ve düşünce hayatının korunması ve geliştirilmesi gerektiğini belirtmiş ve komünizmle mücadelede destek ve yardımcı olunacağı ifade edilmiştir. Komünizme karşı mücadelede sefalet ve eşitsizliğin kaldırılmasının önemli olduğu, ancak yeterli olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca komünizmle mücadelede fikir ve söz hürriyetinin sınırlandırılması ve bir zincir vurulmasının sakıncalı olduğu belirtilmiştir. Programda milli eğitimle ilgili ifade edilmiş olan hedeflerin reel olarak mümkün olmadığı, belirtilen hizmetlerin gerçekleştirilmesinin mevcut bütçenin tümüyle bile gerçekleştirilemeyeceği vurgulanmıştır⁴³⁷³.

Millet Meclisi’nde yapılan uzun görüşmelerinden sonra güven oylaması, 11 Kasım 1965’te yapılmıştır. 436 kişinin katıldığı oylamada 172 kişi ret oyu, 10 kişi çekimser oy vermiş, 2 boş oya karşılık 252 oyla AP Hükümeti güvenoyu almıştır⁴³⁷⁴. I. Demirel Hükümetinin güvenoyu almasından sonra kürsüye gelen Süleyman Demirel, AP’liler tarafından şiddetli alkışlarla karşılanmıştır⁴³⁷⁵. Nimet Arzık, Demirel’i değerlendirmiş ve şunları söylemiştir; “Demirel, cumhuriyetten bu yana dolaysız olarak köyden gelen ilk başbakan, insan çilesiyle iç içe yaşamış çocukluğunda, halktan

⁴³⁷¹ BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 2.

⁴³⁷² BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 3.

⁴³⁷³ BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 4.

⁴³⁷⁴ MMTD, 11 Kasım 1965, İkinci Dönem, 10. Birleşim, Cilt: 1, s. 323; Demirci Güler, *Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 71; Kılınc, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 90; *Son Havadis Gazetesi*, 12 Kasım 1965, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 12 Kasım 1965, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Kasım 1965, s. 1.

⁴³⁷⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Kasım 1965, s. 1.

biri⁴³⁷⁶.” İsmet İnönü ise bütün bu süreci değerlendirmiş, demokratik rejimin bütün icaplarıyla kurulduğunu belirtmiştir⁴³⁷⁷. Artık, 1969 yılına kadar devam edecek olan I. Demirel Hükümeti, görevine başlamıştır. Bu dönem, Türkiye’nin siyasal ve sosyal tarihi açısından birçok önemli gelişmeye sahne olmuştur.

4.2. I. Demirel Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasi Gelişmeler

4.2.1. Millet Meclisi’nin Açılması ve Başkanlık Seçimi

10 Ekim 1965 seçimlerinden sonra açılan Millet Meclisi’nin ikinci dönemi en yaşlı üye olan İstanbul Milletvekili Orhan Seyfi Orhon’un başkanlığında, 22 Ekim 1965’te açılmıştır. Orhon, çalışmaların memleket ve millet için huzur, sükûn, refah, saadet, birlik ve kardeşlik getirmesini dilemiştir. Akabinde milletvekilleri and içmeye başlamışlardır⁴³⁷⁸. Meclis’in ilk toplantı günü, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü’nün istifasının kabul edildiği ve yeni kabine kurulana kadar göreve devam etmesinin istendiğine dair Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi açıklanmıştır⁴³⁷⁹.

Millet Meclisi’nin ikinci döneminde ilk Meclis Başkanlığı seçimine 391 üye katılmıştır. Adaylardan Ferruh Bozbeyli 241, Cemal Hakkı Selek 17, Mekki Keskin 5, Ali Fuat Başgil 6 oy alırken 122 oy da boş çıkmıştır. Üçte iki çoğunluk elde edilemediği için ilk turda başkan seçilememiştir⁴³⁸⁰. İkinci tur oylamaya ise 394 milletvekili katılmıştır. Ferruh Bozbeyli 354, Cemal Hakkı Selek 20, Mekki Keskin 3, Ali Fuat Başgil 2, Nilüfer Gürsoy 1 oy alırken 14 oy da boş çıkmıştır. Böylece Ferruh Bozbeyli, ittifakla denilebilecek bir oy alarak Millet Meclisi Başkanı seçilmiştir⁴³⁸¹. 1965 seçimlerinde alınan oy oranlarına göre Meclis Başkanlık Divanı için AP yedi, CHP dört, MP bir, YTP de bir üye ile temsil hakkı kazanmıştır⁴³⁸².

Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli’nin iki yıllık görev süresini tamamlaması nedeniyle, 1 Kasım 1967’de Millet Meclisi Başkanlığı seçimi yapılmıştır.

⁴³⁷⁶ Arzık, *Demirel’in İçi-Dışı*, s. 24.

⁴³⁷⁷ *Milliyet Gazetesi*, 14 Kasım 1965, s. 1.

⁴³⁷⁸ *MMTD*, 22 Ekim 1965, İkinci Dönem, 1. Birleşim, Cilt: 1, s. 2; *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ekim 1965, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 23 Ekim 1965, s. 1.

⁴³⁷⁹ *MMTD*, 22 Ekim 1965, s. 6.

⁴³⁸⁰ *MMTD*, 22 Ekim 1965, s. 7.

⁴³⁸¹ *MMTD*, 22 Ekim 1965, s. 7- 8; Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 221; *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ekim 1965, s. 1.

⁴³⁸² *MMTD*, 26 Ekim 1965, İkinci Dönem, 2. Birleşim, Cilt: 1, s. 11.

Seçimin ilk iki turunda üçte iki çoğunluk sağlanamamıştır. Üçüncü tura 388 üye katılmış, Ferruh Bozbeyli 244, İ. Hakkı Tekinel 132 oy alırken, 12 oy da boş çıkmıştır. Böylece Ferruh Bozbeyli, yeniden Millet Meclisi Başkanı seçilmiştir⁴³⁸³.

4.2.2. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in Hastalığı ve Ölümü

27 Mayıs'tan sonra Milli Birlik Komitesi ve Hükümet Başkanı olarak görev yapan Cemal Gürsel, Milli Birlik Komitesi'nin 14 üyesinin yurt dışına gönderilmesinden sonra rahatsızlanmış ve bir felç geçirmiştir⁴³⁸⁴. 1961 seçimlerinden sonra TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel, 1966 yılına ulaştığında rahatsızlığı nedeniyle işleri yapamaz hale gelmiştir. Başbakan Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in rahatsızlığı nedeniyle 28 Ocak 1966'da dokuz profesörün konsültasyonu neticesinde hazırlanan raporda, ABD'de bir klinikte muayene ve tedavisinin sürdürülmesi tavsiyesini aktarmıştır⁴³⁸⁵. Bu tavsiye üzerine Bakanlar Kurulu'nca 29 Ocak 1966 tarihinde çıkarılan Kararnamede tedavi amaçlı olarak Amerika'ya gidecek olan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Nasır Zeytinoglu, Başyaver Hv. Alb. Nevzat Dereli, Cumhurbaşkanlığı Başhekimisi Prof. Kd. Alb. Lütfü Vural, Gülhane As. Tıp Akademisi İç Hastalıkları Uzmanı Saim Bostancıoğlu, Yaver Deniz Yzb. Çetin Talip Özsu, Cumhurbaşkanlığı Yazı İşleri Memuru İsmet Ergene ve Hatice Gürsel'in refakat etmeleri kararlaştırılmıştır⁴³⁸⁶.

Cumhurbaşkanı Gürsel, tedavi için ABD Başkanı Johnson'ın göndermiş olduğu Mavi Kuş isimli özel uçakla 2 Şubat 1966'da Ankara'dan Amerika'ya havalanmıştır⁴³⁸⁷. Cumhurbaşkanı Gürsel'in 2 Şubat 1966'da tedavi için Washington'a gitmesi nedeniyle, Cumhurbaşkanlığına Cumhuriyet Senatosu Başkanı İbrahim Şevki Atasagun, vekalet etmeye başlamıştır⁴³⁸⁸. Gürsel, 3 Şubat 1966'da Washington'a varmış ve Dışişleri Bakan Yardımcısı, eski Ankara Büyükelçisi Raymond Hare tarafından karşılanmıştır.

⁴³⁸³ *MMTD*, 1 Kasım 1967, İkinci Dönem, 1. Birleşim, Cilt: 22, s. 2- 4.

⁴³⁸⁴ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 81.

⁴³⁸⁵ *MMTD*, 31 Ocak 1966, İkinci Dönem, 39. Birleşim, Cilt: 2, s. 494.

⁴³⁸⁶ *BCA*, Dosya: 10589, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 192.6.16; *Milliyet Gazetesi*, 30 Ocak 1966, s. 1.

⁴³⁸⁷ *Milliyet Gazetesi*, 3 Şubat 1966, s. 1.

⁴³⁸⁸ *MMTD*, 7 Şubat 1966, İkinci Dönem, 42. Birleşim, Cilt: 2, s. 603.

Gürsel, daha sonra Walter Reed Hastanesi'ne yatırılmıştır⁴³⁸⁹. Walter Reed Hastanesi'nde iki gün her şey güzel gitmiş, sonrasında komaya girmiştir⁴³⁹⁰. Gürsel, Walter Reed Hastanesi'nde ağırlaşmış ve felci soldan sağ tarafa da yayılmıştır⁴³⁹¹. Bir iki kısa süreli düzelme dışında, günlerce devam eden koma halinde hiçbir değişikliğin olmadığı belirtilmiştir⁴³⁹².

Cumhuriyet Senatosu Konya Üyesi İzzet Birand, 24 Mart 1966 tarihinde yapmış olduğu konuşmada, tedavi için Amerika'da bulunan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in durumunun ağırlaştığını belirtmiş ve ömür çirasının sönmek üzere olduğunu belirtmiştir. Birand, Türk Devlet Başkanının son nefesini vatanında teslim etmesinin hakkı olduğunu vurgulamış ve bu konunun tetkik edilmesini istemiştir⁴³⁹³. Sadettin Bilgiç de, Genel İdare Kurulu'na Gürsel'in Türkiye'ye getirilmesini önermiştir⁴³⁹⁴.

Başbakan Süleyman Demirel, Amerika'da bulunan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in sağlık durumu ile ilgili 25 Mart 1966'da TBMM'ye bilgi vermiştir. Tıp Fakültesi öğretim üyeleri tarafından 28 Ocak 1966'da yapılan muayenesi sonucunda Cemal Gürsel'in bir kere de ABD'de bir klinikte tetkik ve tedavi yapılması önerilmiştir. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu'nun 29 Ocak 1966'da Cumhurbaşkanı'na refakat edecek kişileri belirlediğini belirten Demirel, 2 Şubat 1966'da Ankara'dan hareket eden Gürsel'in Washington'daki Walter Reed Hastanesi'nde tedavi altına alındığını belirtmiştir. 45 gündür devam eden tedavide Gürsel'in durumunda bir değişiklik olmadığını belirten Demirel, Türk hekimleri ile Walter Reed Hastanesi hekimlerinin 24 Mart 1966 tarihli raporunda koma halinden çıkma ihtimalinin olmadığı belirtilmiş, nakil durumu için zamanın uygun olduğu, aksi takdirde naklinin de zorlaşacağı belirtilmiştir⁴³⁹⁵. Başbakan Demirel, Cumhurbaşkanı Gürsel'in bundan sonraki bakımının Ankara Gülhane Askeri Tıp Akademisi Hastanesi'nde yapılacağını belirtmiş, Amerika'daki yetkililere ve hastane personeline teşekkür etmiştir⁴³⁹⁶.

⁴³⁸⁹ *Milliyet Gazetesi*, 4 Şubat 1966, s. 1.

⁴³⁹⁰ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 86- 87.

⁴³⁹¹ *Milliyet Gazetesi*, 10 Şubat 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 11 Şubat 1966, s. 1.

⁴³⁹² *Milliyet Gazetesi*, 14 Şubat 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 15 Şubat 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 7 Mart 1966, s. 1.

⁴³⁹³ *CSTD*, 24 Mart 1966, Birinci Dönem, Altmış üçüncü Birleşim, Cilt: 35, s. 556.

⁴³⁹⁴ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 170.

⁴³⁹⁵ *TBMMTD*, 25 Mart 1966, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 5, s. 23; *BCA*, Dosya: 61886, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 194.22.4.

⁴³⁹⁶ *TBMMTD*, 25 Mart 1966, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 5, s. 24.

Amerika'da 52 gün kalan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 26 Mart 1966'da ülkemize dönmüş ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde tedavi altına alınmıştır. Aynı gün hekimlerden oluşan bir heyet, Gürsel'in muayenesini yapmış ve 47 gündür devam eden derin koma halinin ilerlediğini ve komadan çıkması durumunda dahi devlet başkanlığı görevini yürütmesine tıbben imkan bulunmadığı belirtilmiştir. Bu rapor, Başbakanlık tarafından TBMM'ye ulaştırılmıştır⁴³⁹⁷. ABD Başkanı Johnson, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in 2 Şubat 1966'da ülkesine gelişinden ayrılışına kadar olan süreci özetlemiş, dualarının onunla birlikte olduğunu vurgulamıştır⁴³⁹⁸.

GATA'da bitkisel hayata giren Gürsel, görevini yapamayacak durumdadır. Burada Ankara Tıp Fakültesi, Hacettepe Tıp ve Sağlık Bilimleri Merkezi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Ankara Hastanesi, Yüksek İhtisas Hastanesi doktorlarından oluşan 38 kişi, Gürsel'in bundan sonra görevini yapamayacak durumda olduğunu tespit etmişlerdir. Bir tesadüf mü bilinmez Gürsel, Milli Birlik Komitesi'nde 38 kişinin kararıyla Devlet Başkanı olmuş, 38 kişinin raporuyla da Cumhurbaşkanlığı yapamayacağına karar verilmiştir⁴³⁹⁹.

218- 219 gündür devam eden koma hali sonunda Eski Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 14 Eylül 1966'da 71 yaşında vefat etmiştir⁴⁴⁰⁰. Gürsel'in 14 Eylül 1966 tarihi saat 06.45'te Ankara Gülhane Askeri Tıp Akademisi Hastanesi'nde vefat etmesi nedeniyle, cenaze töreni sonuna kadar bayrakların yarıya çekilmesi, Bakanlar Kurulu tarafından karar altına alınmıştır⁴⁴⁰¹. Gürsel'in vefatı ile defnedileceği yer ve törenle ilgili olarak Bakanlar Kurulu, 15 Eylül 1966'da bir Kararname çıkarmıştır. Kararnamede 27 Mayıs 1960 İhtilali uğrunda canlarını vermiş olanların Anıtkabir'e yakın özel bir yere defnedilmesi ve bu sıfatla ihtilalin lideri eski Cumhurbaşkanı'nın da aynı yere defnedilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁴⁰². 17 Eylül 1966'da başlayacak program için

⁴³⁹⁷ *TBMMTD*, 28 Mart 1966, Birinci Dönem, Beşinci Birleşim, Cilt: 5, s. 32- 33; *Milliyet Gazetesi*, 26 Mart 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mart 1966, s. 1.

⁴³⁹⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 27 Mart 1966, s. 1.

⁴³⁹⁹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 13; Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 194- 197; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 89; *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mart 1966, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 27 Mart 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 27 Mart 1966, s. 1.

⁴⁴⁰⁰ *Milliyet Gazetesi*, 14 Eylül 1966, s. 1; *New York Times*, Sep 15, 1966; Gen. Gürsel dead, Turkish Leader. *New York Times (1923-Current File)*, pp. 43. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/116966674?accountid=9645>

⁴⁴⁰¹ *BCA*, Dosya: 76119, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 199.63.17; *BCA*, Dosya: P2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.831.5, 1.

⁴⁴⁰² *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 199.63.18, 1; *BCA*, Dosya: P2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.831.5, 2.

yapılması gerekenler açıklanmıştır. Katılacakların katafalkın önünde tazim geçişi yapması planlanmıştır⁴⁴⁰³. Törenin 18 Eylül'de de devamına dair program yapılmış ve cenaze namazının Maltepe Camisi'nde kılınması planlanmıştır. Cenaze alayı hareket etmedikçe halkın camiden ayrılamayacağı belirtilmiştir. Cenaze alayının TBMM'den hareketinden cenazenin kabre konulmasına kadar her beş dakikada bir top atışı yapılacağı da belirtilmiştir⁴⁴⁰⁴. Eski Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 18 Eylül 1966'da Anıtkabir'e defnedilmiştir⁴⁴⁰⁵.

4.2.3. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in hükümet tarafından tedavi amacıyla Amerika'ya gönderilmesi ile cumhurbaşkanlığına Cumhuriyet Senatosu Başkanı İbrahim Şevki Atasagun, vekalet etmiştir. Bu arada cumhurbaşkanlığının vekaletle yürütülmesinin mahzurları da tartışılmaya başlamıştır⁴⁴⁰⁶. Bu süreçte cumhurbaşkanının kim olacağı konusunda görüşmeler başlamıştır. Başbakan Demirel, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın⁴⁴⁰⁷ seçilerek Silahlı Kuvvetlerle AP arasındaki bütünleşmeyi, ülkedeki kırılganlıkların ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır⁴⁴⁰⁸. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın ismi kamuoyuna yansıtılmış ve herhangi bir tepkinin olup olmadığı ölçülmek istenmiştir. Demirel ayrıca, İsmet İnönü'ye de Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu ve MİT Başkanı Fuat Doğu'yu göndererek, konuyla ilgili düşüncelerini sormuş ve herhangi bir olumsuz düşüncesinin olmadığını öğrendikten sonra süreci hızlandırmıştır⁴⁴⁰⁹.

Başbakan Demirel, Cevdet Sunay'ın evine tek başına giderek cumhurbaşkanlığı teklifinde bulunmuştur. Burada genelkurmay başkanlığına kimin getirilmesi gerektiği konusu da görüşülmüştür. Cevdet Sunay da, genelkurmay başkanı olarak Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Tural'ı tavsiye etmiştir. Bu görüşmede Demirel de askeri

⁴⁴⁰³ BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 199.63.18, 3- 4.

⁴⁴⁰⁴ BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 199.63.18, 5- 8.

⁴⁴⁰⁵ *Milliyet Gazetesi*, 19 Eylül 1966, s. 1.

⁴⁴⁰⁶ *Milliyet Gazetesi*, 4 Mart 1966, s. 1.

⁴⁴⁰⁷ Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın emeklilik yaş haddi, Bakanlar Kurulu'nun 7 Mayıs 1965 tarihli kararına istinaden 14 Temmuz 1965'ten itibaren bir yıl daha uzatılmıştır. BCA, Dosya: 916, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 186.27.3.

⁴⁴⁰⁸ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 334; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 101; Yazıcı, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 109.

⁴⁴⁰⁹ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 90- 92.

cepheden gelecek olası sıkıntılarda Sunay'dan güvence talep etmiştir. Sunay da Demirel'in istediği güvenceyi vererek konsensüs sağlanmıştır⁴⁴¹⁰. AP Merkez Yönetim Kurulu da, Cevdet Sunay'ın adaylığını oy birliği ile kabul etmiştir⁴⁴¹¹.

Cumhurbaşkanı Vekili Atasagun, Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay'ı Çankaya'ya davet etmiş ve Ragıp Üner'den boşalan kontenjan senatörlüğüne kendisini seçme kararında olduğunu belirtmiştir⁴⁴¹². Bunu kabul eden Sunay, isteği üzerine 14 Mart 1966 tarihinde Bakanlar Kurulu'nca emekliye sevk edilmiştir⁴⁴¹³. Cevdet Sunay, Cumhurbaşkanı Vekili İbrahim Şevki Atasagun tarafından 14 Mart 1966'da kontenjan senatörü seçilmiştir⁴⁴¹⁴. Cevdet Sunay'ın senatör seçilmesi nedeniyle, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Tural⁴⁴¹⁵, 15 Mart 1966'da genelkurmay başkanı olarak atanmıştır⁴⁴¹⁶. Kontenjan senatörü seçilen Sunay, 17 Mart 1966'da yemin etmiştir⁴⁴¹⁷.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in koma halinin devam etmesi nedeniyle 27 Mart 1966'da tekrar ülkeye getirilmiştir. 28 Mart 1966'da da 38 tanınmış doktorun verdiği rapor üzerine görevini yapamayacağı anlaşılmıştır⁴⁴¹⁸. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in görevini yapamayacağının tespit edilmesinden sonra, rapor Millet Meclisi'nde onaylanmış ve cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiştir. AP, CHP, YTP, TİP ve senatörleri temsilen bir grubun vermiş oldukları ortak önergede Kontenjan Senatörü Cevdet Sunay, cumhurbaşkanlığına aday gösterilmiştir. Diğer bir grup da Ankara Milletvekili Alparslan Türkeş'i aday göstermiştir⁴⁴¹⁹.

28 Mart 1966 tarihinde TBMM birleşik toplantısında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimine 532 üye katılmış, 461 üyenin oyunu alan Cevdet Sunay, cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylece Sunay, Türkiye'nin 5. cumhurbaşkanı olmuştur. Alparslan Türkeş

⁴⁴¹⁰ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 202; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 93- 94.

⁴⁴¹¹ *Milliyet Gazetesi*, 13 Mart 1966, s. 1.

⁴⁴¹² *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Mart 1966, s. 1.

⁴⁴¹³ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 193.17.10; *Hürriyet Gazetesi*, 15 Mart 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mart 1966, s. 1.

⁴⁴¹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 15 Mart 1966, s. 1.

⁴⁴¹⁵ Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural, 16 Ağustos 1969'a kadar görevini yürütmüş ve emekliye sevk edilmiştir. *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 347.36.2, 1- 5.

⁴⁴¹⁶ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 193.17.11; *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mart 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 16 Mart 1966, s. 1.

⁴⁴¹⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 18 Mart 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Mart 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 18 Mart 1966, s. 1.

⁴⁴¹⁸ *Adalet Partisi, Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 13.

⁴⁴¹⁹ *TBMMTD*, 28 Mart 1966, Birinci Dönem, Beşinci Birleşim, Cilt: 5, s. 34; Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 234; *Milliyet Gazetesi*, 29 Mart 1966, s. 1.

11 oy, Ali Fuat Başgil 1 oy, İsmet İnönü 1 oy, Celal Ertuğ 1 oy, Kasım Gülek 1 oy, Sadettin Bilgiç 1 oy, Turhan Dilligil 2 oy, Osman Turan 1 oy alırken 47 oy boş çıkmış ve 5 oy da parlamento üyesi olmayan bir şahsa verilmiştir⁴⁴²⁰. Cumhuriyet Senatosu Üyesi Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı olmasıyla senato üyeliği düşmüş, Gürsel de Cumhuriyet Senatosu tabii üyesi olmuştur⁴⁴²¹. Cumhurbaşkanlığına seçilen Cevdet Sunay, TBMM üyelerine bir teşekkür konuşması yapmış ve şunları söylemiştir; “Bu şerefli vazifeyi kabul ederken, sizin ve büyük milletimizin güvenine layık olmak için Allah'tan bana yardım etmesini dilerim⁴⁴²².” Bu arada Başbakan Demirel, cumhurbaşkanının değişmesinin hükümetin istifasını gerektirmediğini belirtmiştir⁴⁴²³.

Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, 22 Mayıs 1966'da radyoda yaptığı konuşmada, cumhurbaşkanı seçilen Cevdet Sunay'a neden oy vermediklerini açıklamıştır. Demokrasinin, milli iradenin hakim olduğu devletlerde ordunun başındaki bir zatin cumhurbaşkanlığına getirilmesinin mümkün olmadığını belirten Bölükbaşı, AP'nin öncülük ettiği bu usulün yanlışlığına değinmiş ve Millet Partisi'nin demokrasi prensiplerine, milli hakimiyet ve milli iradeye yürekten bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bölükbaşı, genelkurmay başkanının cumhurbaşkanlığına getirilmesinin yanlış bir yol doğurabileceğine de dikkat çekmiştir⁴⁴²⁴. Bölükbaşı, Adalet Partisi'nin 27 Mayıs hareketine karşı beslediği duygular herkes tarafından bilinirken, Cevdet Sunay'ı hangi şartlarla cumhurbaşkanlığına getirdiğini ve Sunay'ın da bunu nasıl kabul ettiğini anlayamadığını belirtmiş, AP'nin kendi içerisinde birisini cumhurbaşkanlığına getirme olanağı olmasına rağmen, bunu yapmadığını söylemiştir⁴⁴²⁵. Millet Partisi Erzurum Milletvekili Avukat Necati Güven de, başbakan tarafından cevaplandırılması isteği ile

⁴⁴²⁰ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5000006, Kutu No: 5/6, Fihrist No: 6; *TBMMTD*, 28 Mart 1966, Birinci Dönem, Beşinci Birleşim, Cilt: 5, s. 35; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 140- 141; Özdemir, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 215- 216; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 94; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971)*, s. 95; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 244; *Hürriyet Gazetesi*, 29 Mart 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mart 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 29 Mart 1966, s. 1; *New York Times*, Mar 29, 1966; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 9. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/117178343?accountid=9645>

⁴⁴²¹ *CSTD*, 29 Mart 1966, Birinci Dönem, Altmış dördüncü Birleşim, Cilt: 35, s. 589.

⁴⁴²² *TBMMTD*, 28 Mart 1966, Birinci Dönem, Beşinci Birleşim, Cilt: 5, s. 36.

⁴⁴²³ *Milliyet Gazetesi*, 30 Mart 1966, s. 1.

⁴⁴²⁴ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 18; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 245-246.

⁴⁴²⁵ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 19.

29 Haziran 1966'da Meclis Başkanlığına bir soru önergesi vermiştir. Güven, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın AP tarafından cumhurbaşkanlığına getirilmesinin hiçbir demokratik sisteme uymadığını ve böyle bir olayın milli iradeye saygılı hiçbir memlekette bulunmadığını ifade etmiştir. Böyle bir seçimin AP tarafından nasıl ve hangi gerekçelerle yapıldığının ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın bunu nasıl kabul ettiğinin anlaşılamadığını ifade etmiştir⁴⁴²⁶.

TİP üyeleri, asker kökenli Sunay'ın cumhurbaşkanlığını desteklemiş ve lehte oy kullanmıştır⁴⁴²⁷. AP'nin kendi içerisinde birisini cumhurbaşkanı seçme imkanı olmasına rağmen, konjoktür gereği Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın seçilmesine rıza göstermiştir⁴⁴²⁸. Bu durum, hem dönemin şartları açısından hem de sonraki yıllarda geliştirilecek siyasi politikalar açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. AP yöneticileri, askeri bürokrasi ile daha iyi ilişki kurabilmek için genelkurmay başkanını cumhurbaşkanlığına aday gösterirken, aynı zamanda Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından olumsuz bir uygulama da başlatmışlardır. Demokrasinin en önemli unsuru olan sivilleşme olgusu, bu uygulama ile rafa kaldırılmakta, gücün idaredeki önü açılmaktadır. Bu da millet egemenliğini zedeleyen önemli bir unsur olmuştur. Milletçe seçilmemiş birisinin devletin başına getirilmesi, dönemin şartları açısından bir çözüm iken, Türkiye'nin an ve gelecek demokrasi kültürü açısından olumsuz bir örnek olmuştur.

4.2.4. 5 Haziran 1966 Kısmi Senato Seçimleri

Yüksek Seçim Kurulu tarafından yapılan açıklamaya göre, 1966 yılı Haziran ayında yapılacak olan kısmi Senato seçimlerine altı partinin (AP, CHP, CKMP, MP, TİP ve YTP) katılma yeterliliği olduğu belirtilmiştir⁴⁴²⁹. Cumhuriyet Senatosu'nda 5 Haziran 1966 seçimlerinde üçte birinin yenileneceği senatörler için ad çekme işlemi gerçekleştirilmiş ve kurada (B) grubu iller çıkmıştır. Buna göre; Adana, Afyon, Bingöl, Bursa, Diyarbakır, Denizli, Elazığ, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, Kayseri, Kocaeli, Muğla, Niğde, Sakarya, Tekirdağ, Uşak, Tunceli, Urfa, Ankara ve Trabzon'da senato

⁴⁴²⁶ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 113.

⁴⁴²⁷ MAZICI, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 149.

⁴⁴²⁸ ÖZDEMİR, *Ordunun Olağandışı Rolü*, s. 210- 217.

⁴⁴²⁹ *Milliyet Gazetesi*, 10 Mart 1966, s. 1.

seçimleri yapılacaktır. Mevcut duruma göre bu illerde 33 AP'li, 8 CHP'li, 1 CKMP'li, 1 MP'li, 3 YTP'li, 4 bağımsız senatör olmak üzere toplam 50 senatör bulunmaktadır⁴⁴³⁰. Milli Bakiye Sistemine göre 5 Haziran 1966'da yapılacak kısmi Senato seçimlerinde; boşalmış olan İstanbul ve Maraş'taki birer senatörlük ve Hatay'da boşalmış bir milletvekilliği için de ara seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştır⁴⁴³¹. Böylece, 5 Haziran 1966'da 23 ilde senatörlük için ve bir ilde de milletvekilliği için olmak üzere toplam 24 ilde, seçim yapılması kararlaştırılmıştır⁴⁴³².

5 Haziran 1966'da yapılacak olan kısmi Senato seçimleri için ön seçimler, 24 Nisan 1966'da 24 ilde yapılmıştır⁴⁴³³. Bu 24 il içerisinde Hatay ilinde de boşalan bir milletvekilliği için ön seçim yapılmıştır. Yapılan bu ön seçimlerle partiler, Senato adaylarını belirlemişlerdir⁴⁴³⁴. Bu arada ön seçime katılan senatörlerden 16'sı listelere girememiştir. Bu durum, bahsi geçen senatörlerin partilerden yeteri kadar destek bulamadıklarını göstermektedir⁴⁴³⁵. Senato seçimlerine ait seçmen kütükleri de, 1 Mayıs 1966'da muhtarlıklara asılmıştır. Seçmen kütüklerine ait kontrollerin ve itirazların 8 Mayıs 1966'ya kadar devam edeceği belirtilmiştir⁴⁴³⁶.

Kısmi Senato seçimleri için siyasi parti liderleri ve temsilcileri radyo konuşmaları, mitingler yapmışlar, propaganda amacıyla birçok broşür ve materyal dağıtmışlardır. Bu kapsamda Karagöz Halk gazetesi de 1966 yılı kısmi Senato seçimlerinde CHP'nin sesini köylere duyurmak için yeniden yayınlanmaya başlamıştır. 1966 yılı kısmi Senato seçimlerinde ilk olarak 24 ilin köylere dağıtılan Karagöz'ün bütün yurda dağıtımının yapılmasının amaçlandığı belirtilmiştir⁴⁴³⁷. 1965 ve 1966 yıllarında yapılan seçimlerde kendilerine yöneltilen en önemli propaganda silahının isnat ve iftira silahı olduğu vurgulanmış, CHP aleyhine usanmadan kullanılan şeyin dinsizlik ve komünistlik iftiraları olduğu ifade edilmiştir⁴⁴³⁸.

⁴⁴³⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mart 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mart 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 30 Mart 1966, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 31 Mart 1966, s. 1.

⁴⁴³¹ *Milliyet Gazetesi*, 7 Nisan 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 5 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴³² *Hürriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴³³ *Milliyet Gazetesi*, 25 Nisan 1966, s. 1; Adalet Partisi, *Seçim Yönetmeliği (5 Haziran 1966 Pazar Günü Yapılacak Cumhuriyet Senatosu Üyeleri ve Milletvekili Ara Seçimlerinde Uygulanacak Olan Yönetmelik)*, s. 3.

⁴⁴³⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Nisan 1966, s. 1.

⁴⁴³⁵ *Milliyet Gazetesi*, 26 Nisan 1966, s. 1.

⁴⁴³⁶ *Milliyet Gazetesi*, 2 Mayıs 1966, s. 1.

⁴⁴³⁷ *Cumhuriyet Halk Partisi, CHP XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1966)*, s. 18.

⁴⁴³⁸ *Cumhuriyet Halk Partisi, CHP XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1966)*, s. 9.

CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, 21 Mayıs 1966'da bir radyo konuşması yapmıştır. Türkeş, Türkiye'nin içerisinde parçalayıcı, fesat ve hıyanet hareketlerinin mevcut olduğunu belirtmiş ve bunların başında komünizm, bölgecilik ve mezhepçiliğin geldiğini vurgulamıştır. Komünizm konusunda çok yaygın bir mücadelenin verildiğini belirten Türkeş, hükümetin göstermelik adımlar attığını ifade etmiştir. Türkeş, komünistlerin memlekette hücum ettikleri en önemli konunun dış politika olduğunu vurgulamış ve NATO, Amerika ve Batı dünyası ile dostluk ve ittifakın çürütülmeye ve gözden düşürülmeye çalışıldığını belirtmiştir⁴⁴³⁹. Türkeş, dış politikada Kıbrıs konusuna değinmiş, hem İnönü hükümetlerinin hem de AP hükümetinin Kıbrıs konusunda aciz, korkak ve beceriksiz bir politika yürüttüğünü belirtmiştir⁴⁴⁴⁰. Alparslan Türkeş, 22 Mayıs 1966'da yaptığı radyo konuşmasında da hükümetin yedi aylık dönemde ilgilendiği tek konunun seçim kanununda değişiklik yapma isteği olduğunu belirtmiştir. AP'nin tam ve kesin bir dikta rejimi kurmak istediğini belirten Türkeş, CKMP'nin de seçim kanununda değişiklik yapmak istediğini ancak, geriye dönük değil ileriye dönük ve hakiki demokrasiyi sağlayacak bir yapının oluşması yönünde olacağını ifade etmiştir. Bunun için Türkeş, dar bölge nispi seçim sisteminin uygulanması gerektiğini savunmuştur⁴⁴⁴¹.

Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı da 21 Mayıs 1966'da radyoda yapmış olduğu konuşmada demokrasinin bir fazilet, ahlak ve feragat rejimi olduğunu belirtmiş ve Millet Partisi'nin demokrasiyi bir aldatma, halkın sırtında saltanat sürme rejimi olarak görenlerle daima mücadele ettiğinden bahsetmiştir⁴⁴⁴². Bölükbaşı, demokrasinin vatandaşa sadece haklar, hürriyetler ve refah sağlamadığını, aynı zamanda sorumluluklar ve veballer yüklediğinden bahsetmiştir. Burada Bölükbaşı, vatandaşların oylarını çok dikkatli ve özenli kullanmalarını ve başa getirecekleri kişilerin milleti felakete sürüklememesine dikkat etmesi gerektiğini vurgulamıştır⁴⁴⁴³. Bölükbaşı,

⁴⁴³⁹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 5- 6.

⁴⁴⁴⁰ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 8.

⁴⁴⁴¹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 16.

⁴⁴⁴² Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 7.

⁴⁴⁴³ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 10.

AP'nin muhalefet partilerini kendisini çalışamaz kıldığı eleştirisine cevap vermiştir. Bölükbaşı, iktidarın tek başına iş başında olduğunu hatırlatmış ve mazeret yerine hizmet üretmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Bölükbaşı, AP'nin vakitsiz ve gereksiz bir şekilde seçim kanununu gündeme getirmesinin anlaşılmasız olduğuna da dikkat çekmiştir⁴⁴⁴⁴. Osman Bölükbaşı 23 Mayıs 1966'da da radyoda yapmış olduğu konuşmada, AP'nin Millet Partisi'nin İşçi Partisi ve Halk Partisi ile ittifak kuracağına dair haberler yaydığını ve bunun iftira ve ahlaksızlık olduğunu vurgulamıştır⁴⁴⁴⁵. Bölükbaşı, AP'nin seçim kanununu değiştirme çabalarına karşı durduğunu, İşçi Partisi ve Halk Partisi'nin de bu değişikliğe karşı çıkması nedeniyle AP'nin Millet Partisi'ni diğer iki partiyle sarmaş dolaş göstermeye çalıştığını belirtmiştir. Bölükbaşı, bu anlayışın doğru olmadığını, Millet Partisi'nin kendine has düşüncesinin ve prensiplerinin olduğunu belirtmiştir⁴⁴⁴⁶. Bölükbaşı, 1962 ve 1963 yıllarında Adalet Partisi'ne yöneltilen eleştirilere karşı en ağır eleştirileri İnönü'ye yöneltilmiştir. Nihayet Bölükbaşı, AP'nin Millet Partisi'nin İşçi Partisi ve Halk Partisi ile kol kola olduğuna dair söylemlerinin iftira olduğunu belirtmiştir⁴⁴⁴⁷. Osman Bölükbaşı, 30 Mayıs 1966'da yapmış olduğu radyo konuşmasında da kendilerine yöneltilmiş iddiadan bahsetmiştir. AP'nin kendileri için Halk Partisi ve Solcu İşçi Partisi ile işbirliği içinde olduklarını ve onların maşası olduğu iddiasının kanıtlanmasını istemiştir⁴⁴⁴⁸.

Türkiye İşçi Partisi de, AP'nin 10 Ekim 1965 seçimlerinden sonraki yedi aylık icraatını değerlendirmiştir. AP'nin yedi ay içerisinde verdiği sözlerden hiçbirisini tutmadığını belirten TİP, AP'nin alın teri ile çalışanların partisi olmadığını ve beyler, ağalar partisi olduğunu savunmuştur. TİP, Meclis'teki çalışmalarda emekçiden yana olduğunu belirtmiş ve 5 Haziran 1966'da yapılacak Senato seçimlerinde oyların TİP'e verilmesini istemiştir. Ayrıca, seçimlerde Milli Bakiye Siteminin yürürlükte olduğu

⁴⁴⁴⁴ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 11- 15.

⁴⁴⁴⁵ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 23- 24.

⁴⁴⁴⁶ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 25.

⁴⁴⁴⁷ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 26- 27.

⁴⁴⁴⁸ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 63.

belirilerek bir oyun dahi hesaba katılacağı hatırlatılmıştır. Alın teri ile yaşayanların insanca bir hayata kavuşması için TİP'in tercih edilmesi istenmiştir⁴⁴⁴⁹.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel de 5 Haziran 1966 tarihli kısmi Senato seçimleri öncesinde birçok ili gezmiş ve konuşmalar gerçekleştirmiştir. Demirel, Bursa'da yaptığı konuşmada 5 Haziran 1966'da yapılacak olan Senato seçimlerinden bahsetmiştir. Ayrıca, son zamanlarda siyasi partiler arasında bir kavga ve çekişme ortamının yaratılmaya çalışıldığından bahsederek, bu tür meselelerde karalamaların ve kirlenme çalışmalarının sürdürüldüğünü belirtmiştir. Türkiye'nin çözülmesi gereken büyük problemlerinin olduğunu hatırlatmış ve bazı meselelerde açık anlayışlara ulaşılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca siyasi alanda, din ve vicdan hürriyeti alanında bir vuzuha kavuşulması gerektiğini ifade etmiştir⁴⁴⁵⁰. Demirel, Bursalılara 10 Ekim'de göstermiş olduğu büyük esere sahip çıkılması gerektiğini belirtmiştir⁴⁴⁵¹.

Demirel, kendilerine devredilen şeyin bozuk düzen bir devlet gemisi olduğunu; ülkenin yüzde doksanının yolsuz, yüzde altmışının susuz, yüzde altmışının okulsuz, hemen hemen hepsi elektriksiz 20 milyon insanın yaşadığı 40 bin köy, 420 bin gecekonda, yetersiz yurtlar, batmış iktisadi teşekküller, açık bütçe, enflasyonist baskıların varlığından bahsetmiştir⁴⁴⁵². 1964 bütçesinin 700 milyon açıkla kendilerine devredildiğini belirten Demirel, CHP'nin pahalılık, enflasyon, bütçe açığı gibi konularda halkı yanılttığını belirtmiştir⁴⁴⁵³. Demirel, Adalet Partisi'nin 6.5 aylık iktidarında her şeyi halletmesini beklememek gerektiğini, ancak millete hizmet yolunda bir parti olduğunu, memleketin Adalet Partisi ile birlikte rahat bir nefes aldığını belirtmiştir. Demirel ayrıca, AP'nin 6.5 aylık süre içerisinde Türkiye'nin bütün meselelerine el attığını, bütün sınıfların daha yüksek ve refah seviyesine ulaşması için çalıştıklarını ve karma ekonomi sistemi ile devletin vatandaşın hizmetine koştuklarını belirtmiştir⁴⁴⁵⁴.

Demirel; Adalet Partisi kurulduktan sonra kendilerine karşı yalanın, iftiranın tezvirin Babil Kulesi yapıldığını söylemiştir. Millet huzuruna gelip rey isteyenlerin kazanamadıkları zaman milletin aldatıldığına dem vurmaya başladıklarını belirten

⁴⁴⁴⁹ Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Gerçekleri Açıklıyor*, Karaca Basımevi, İstanbul 1966, s. 1- 3.

⁴⁴⁵⁰ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.1, 1.

⁴⁴⁵¹ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.1, 11.

⁴⁴⁵² BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.2, 6.

⁴⁴⁵³ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.6, 11.

⁴⁴⁵⁴ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.2, 7; BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 4.

Demirel, kendileri kazanıncaya kadar da başarısızlığı kabul etmeyeceklerini vurgulamıştır⁴⁴⁵⁵. Adalet Partisi'nin dikensiz bir gül bahçesi, muhalefetsiz bir meclis arzulamadığını İzmit'te belirten Demirel⁴⁴⁵⁶, Sakaryalı'lardan 10 Ekim 1965 seçimlerinde verdiği yüzde 58 oyu, kısmi Senato seçimlerinde tekrar vermelerini istemiştir⁴⁴⁵⁷.

Kısmi Senato seçimleri, Senato'nun üçte birinin yenilenmesi için ve Hatay'da boşalan bir milletvekilliği ve İstanbul ile Maraş'ta boşalan birer senatörlük için 5 Haziran 1966'da gerçekleştirilmiştir. Seçimlerden elde edilen ilk sonuçlara göre AP'nin önde olduğu belirtilmiştir⁴⁴⁵⁸. Hatay'daki milletvekili seçimini ise AP'nin adaytı kazanmıştır. 10 Ekim 1965 seçimlerindeki oy oranlarıyla kıyaslandığında AP önemli miktarda, CHP ve TİP ise kısmi bir yükseliş sağlamıştır. CKMP, MP ve YTP'nin ise kısmi bir kayba uğradığı görülmüştür⁴⁴⁵⁹.

Yüksek Seçim Kurulu, 5 Haziran 1966'da Milli Bakiye Sistemine göre partilerin alacağı senatörlükleri de belirlemiştir. Buna göre Milli Bakiye Sisteminden CHP 5, AP 4, CKMP 1, MP 1, TİP 1, YTP 1 senatörlük kazanmıştır⁴⁴⁶⁰. Milli Bakiyeden elde edilen senatörler dahil 5 Haziran 1966 kısmi Senato seçimlerinde AP'nin 34, CHP'nin 13, MP'nin 2, CKMP'nin 1, TİP'in 1, YTP'nin 1 senatör kazandığı belirlenmiştir⁴⁴⁶¹. 1966 yılı kısmi Senato seçimlerinden sonra 184 kişilik senatör grubunda da 55 kişi ile en fazla hukukçular yer almıştır⁴⁴⁶². 1966 yılı kısmi Senato seçimlerine katılım oranı % 56.2 olarak gerçekleşmiştir⁴⁴⁶³. Kısmi Senato seçimlerine katılan illerde seçime katılım oranı, 10 Ekim 1965 seçimlerine göre ise % 20 oranında azalmıştır⁴⁴⁶⁴. Seçime katılımın düşük olmasında, Senato seçimlerinin yönetimde değişikliğe yol açmayacak olması ve mevsimsel koşullar etkili olmuştur, denilebilir. Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Cumhuriyet Senatosu'na girecek beş üye de, 7 Haziran 1966'da belirlenmiş, bu

⁴⁴⁵⁵ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.2, 4.

⁴⁴⁵⁶ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 12.

⁴⁴⁵⁷ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.6, 12.

⁴⁴⁵⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁵⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 7 Haziran 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 6 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁶⁰ *Milliyet Gazetesi*, 8 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁶¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁶² Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 13.

⁴⁴⁶³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1966)*, s. 5-6; Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 11; *Hürriyet Gazetesi*, 6 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁶⁴ *Milliyet Gazetesi*, 10 Haziran 1966, s. 1.

kapsamda Cemal Madanoğlu da cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü olarak seçilmiştir⁴⁴⁶⁵.

Tablo 21. 5 Haziran 1966 Kısmi Senato Seçimleri Partilerin Oy Oranı⁴⁴⁶⁶

<i>Parti</i>	<i>Oy Oranı (%)</i>
AP	57.0
CHP	29.6
MP	5.2
TİP	3.8
YTP	2.2
CKMP	1.9

Seçim sonuçlarını değerlendiren Başbakan Demirel, Milli Bakiye Sistemini eleştirmiş ve çoğunluk sistemi ile AP'nin 49 senatör çıkarabileceğini vurgulamıştır⁴⁴⁶⁷. Demirel ayrıca, CHP'nin milletin gözüne girmesi gerektiğini belirterek, herkesin frenleri tamir ettirmesi gerektiğini ifade etmiştir⁴⁴⁶⁸. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise, 7 Haziran 1966'da yapmış olduğu basın toplantısında seçimleri değerlendirmiştir. İnönü, Nurcuların tahmin edildiğinden fazla yaygın olduğunu belirtmiş ve canla başla iktidara yardım ettiklerini belirtmiştir⁴⁴⁶⁹. Demirel'in frenlerle ilgili yorumuna değinen İnönü, frenlerinin sinirleri gibi sağlam olduğunu belirtmiş, milleti sevmeyi yalnızca boyunlarının borcu değil, aynı zamanda yaradılışlarının bir icabı olarak gördüklerini belirtmiştir⁴⁴⁷⁰. Bu seçimler, CHP içerisinde farklı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 1966 kısmi Senato seçimlerinde radyoda yapılan konuşmada Bülent Ecevit'in "Ortanın Solu" politikasına sahip çıkması, CHP'de kıyametleri koparmıştır⁴⁴⁷¹. Bu süreçte Bülent Ecevit, Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın (CIA) dost ve müttefik ülkelerde kirli oyunlarla iç politikaya karıştıklarını ve istedikleri kişileri seçtirmek için para

⁴⁴⁶⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 8 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁶⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Haziran 1966, s. 1; Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 14.

⁴⁴⁶⁷ *Milliyet Gazetesi*, 7 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁶⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 7 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁶⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 8 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁷⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁷¹ Barlas, *Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, s. 213.

döktüklerini savunmuştur⁴⁴⁷². Bu tür iddialar, 1960'lı yıllarda ve sonrasında sıkça karşılaşılabilecek iddialar arasındaki yerini korumuştur.

1966 yılı kısmi Senato seçim sonuçları, her ne kadar Milli Bakiye Sistemi olsa da Türkiye'de iki partili sisteme doğru bir kayışın olduğunu göstermektedir⁴⁴⁷³. Bu da toplumun, oyları çok fazla dağıtmayarak işe yarar bir sonuca ulaşılması konusundaki meylini göstermektedir. 1966 yılı kısmi Senato seçimleri ile AP, yerini sağlamlaştırmıştır. 10 Ekim 1965 seçimleri ile 5 Haziran 1966 seçimleri arasında kısa bir sürenin bulunması, seçmenin farklı bir tercihe yönelmesini engellemiştir.

4.2.5. Celal Bayar'ın Affedilmesi

27 Mayıs'tan sonra Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanı'nca yargılanan eski DP'liler, çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Cezaevindeki DP'liler, siyasi partiler için adeta rekabet malzemesi olmuştur. Türk Milleti'nin DP'lilere karşı hassasiyetini bilen siyasi parti temsilcileri, sıkça siyasi af konusunu ülke gündemine taşımışlardır. Çıkarılan kısmi aflardan yararlananlar cezaevlerinden çıkarken, uzun mahkumiyet sürelerine sahip DP'liler ise cezaevlerinde kalmışlardır. Cezaevinde iken rahatsızlanan ve cezaları tehir edilen DP'lilerin listesi aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 22. 27 Mayıs 1960'tan 14 Haziran 1966'ya Kadar CMUK'un 399. Maddesine Göre Cezasının İnfazı Tehir Edilenler Listesi⁴⁴⁷⁴

<i>Sıra</i>	<i>Adı- Soyadı</i>	<i>Suçunun Nevi</i>	<i>Rapor Aldığı Hastane</i>
1.	Cahit Aksoy	Anayasayı ihlâl	Adana Devlet Hastanesi
2.	Mustafa Üstüner	Anayasayı ihlâl	Ankara Numune Hastanesi
3.	Celâl Bayar	Anayasayı ihlâl	Haydarpaşa Numune Hastanesi
4.	Selâhattin İnan	Anayasayı ihlâl	Ankara Tıp Fakültesi
5.	Nedim Ökmen	Anayasayı ihlâl	Haydarpaşa Numune Hastanesi
6.	İzzet Akçal	Anayasayı ihlâl	Haydarpaşa Numune Hastanesi
7.	Ethem Menderes	Anayasayı ihlâl	Ankara Numune Hastanesi

⁴⁴⁷² *Milliyet Gazetesi*, 21 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁷³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁷⁴ *CSTD*, 14 Haziran 1966, Birinci Dönem, Yetmiş yedinci Birleşim, Cilt: 36, s. 20.

8.	Agâh Erozan	Anayasayı ihlâl	İstanbul Cerrahpaşa Hastanesi
9.	Dilaver Argun	Anayasayı ihlâl	Haydarpaşa Numune Hastanesi
10.	Rauf Onursal	Anayasayı ihlâl	Haydarpaşa Numune Hastanesi
11.	Sadık Erdem	Anayasayı ihlâl	Kayseri Devlet Hastanesi
12.	Celâl Yardımcı	Anayasayı ihlâl	Haydarpaşa Numune Hastanesi
13.	Necati Celim	Anayasayı ihlâl	Kayseri Devlet Hastanesi
14.	Hüseyin Fırat	Anayasayı ihlâl	Ankara Numune Hastanesi
15.	Mükerrem Sarol	Anayasayı ihlâl	Haydarpaşa Numune Hastanesi
1.6.	Münif İslâmoğlu	Anayasayı ihlâl	Haydarpaşa Numune Hastanesi
17.	Kemal Aygün	Anayasayı ihlâl	Ankara Numune Hastanesi
18.	Selim Türkkân	Anayasayı ihlâl	İstanbul Cerrahpaşa Hastanesi

CHP'nin TBMM Grup Başkanlığı, 25 Haziran 1966'da yayınlamış olduğu bildiriye MBK tarafından idam hükmü müebbet hapse çevrilen Celal Bayar'ın cezasının affedilmesinin hiçbir vakit söz konusu olmadığını belirtmiştir⁴⁴⁷⁵.

Yüksek Adalet Divanı tarafından verilen ölüm cezası, Milli Birlik Komitesi tarafından 65 yaşını doldurmuş olması nedeniyle müebbet hapse çevrilen Celal Bayar'ın Adli Tıp Meclisi tarafından 13 Mayıs 1966 tarihinde verilmiş olan raporuna istinaden, tıbben tespit edilmiş olan sürekli hastalıkları sebebiyle şahsi hürriyetlerini bağlayıcı cezaların kaldırılması, Anayasa'nın 97. maddesi 2. fıkrası gereğince 8 Temmuz 1966'da Cumhurbaşkanı Sunay tarafından uygun görülmüştür⁴⁴⁷⁶. Böylece Celal Bayar, cezaevinden tamamen kurtulmuştur. Bayar'ın cezaevinden 8 Temmuz 1966'da kurtulmasından sonra, diğer DP'li mahkûmlar da 9 Ağustos 1966'da yürürlüğe giren Af Kanunu ile kurtulmuşlardır. Bunların siyasi yasakları devam etmiş, 1969 yılında CHP'nin de desteği ile yasakların kaldırılması sağlanmış olsa da, ordunun baskısı nedeniyle kanunun yürürlüğe girmesi engellenmiştir⁴⁴⁷⁷. Bütün siyasi liderler ve

⁴⁴⁷⁵ *Milliyet Gazetesi*, 26 Haziran 1966, s. 1.

⁴⁴⁷⁶ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 320.29.3, 1- 8; *Milliyet Gazetesi*, 9 Temmuz 1966, s. 1; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 96; *New York Times*, Jul 9, 1966; Ex-president Bayar, doomed in '60 coup' pardoned in Turkey. *New York Times (1923-Current File)*, pp. 4. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/117432116?accountid=9645>

⁴⁴⁷⁷ *Yazıcı, Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, s. 109.

dönemler, eksi ve artıları ile değerlendirilmek durumundadır. Aksi takdirde, hakkaniyet ölçüsünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. DP dönemi de aynı terazide tartılmalıdır, ancak seçimle gelmiş bir iktidarın gayri meşru usullerle iktidardan indirilmesi Türk Milleti'nin vicdanında kabul görmemiştir. Bu nedenle, Celal Bayar ve diğer DP'lilerin mahkumiyeti Türk Milleti'ni ne kadar üzmüşse, cezaevinden kurtulmaları da aynı derecede sevindirmiştir.

4.2.6. Genel Af

10 Ekim 1965 seçimlerinden sonra iktidara tek başına gelen AP'den cezaevindeki mahkûmlar, müjdeli haberler beklemekte ve genel bir af talebi dile getirilmektedir. Seçimden bir ay sonra Diyarbakır'da gazetecilere bir demeç veren Başbakan Süleyman Demirel, siyasi mahkûmların af kapsamında olup olmayacağına dair soruya şimdilik cevap vermeyeceğini belirtmiştir⁴⁴⁷⁸. Bu arada çeşitli cezaevlerinden Başbakan Demirel'e ve milletvekillerine mektuplar gönderilmektedir. Bu kapsamda Diyarbakır Merkez Cezaevi'nden 650 mahkûm adına Behçet Balaban, 14 Kasım 1965'te Başbakan Demirel'e bir mektup yazmıştır. Türkiye genelinde sayıları hayli artmış olan mahkûmların bir genel affa ihtiyaç duyduğunu belirten Balaban, Adalet Partisi'nin çoğunluğunda böyle bir affın genel temayül olduğu da vurgulanmıştır⁴⁴⁷⁹. Adana Merkez Cezaevi mahkûmları da "Muhterem Milletvekilimiz" başlıklı bir mektup kaleme almışlardır. Bu mektupta Adalet Partisi'nin 10 Ekim 1965 seçim başarısı kutlanmış ve seçim beyannamesindeki affa vurgu yapılmıştır. Cumhuriyet tarihinde biri 1933 yılında diğeri de 1950 yılında olmak üzere iki defa şümüllü af kanunu çıkarıldığını, 1960 yılından sonra 6 defa af çıkarılmasına rağmen suç farkı gözetilmesi nedeniyle herkesin yararlanamadığı vurgulanmıştır. Yeni dönemde en azından 1950 yılı af kanununa uygun bir kanunun çıkarılmasının beklendiğini, suç farkı gözetilmeksizin bir af kanunu çıkarılmasının mahkûmların en önemli isteği olduğu vurgulanmış ve milletvekillerinin desteğinin beklendiği vurgulanmıştır⁴⁴⁸⁰.

15 Kasım 1965'te Amasya'dan çeşitli meslek gruplarına mensup 24 kişi de affa ilgili Başbakan Süleyman Demirel'e bir mektup göndermiştir. Bu mektupta dünya ceza

⁴⁴⁷⁸ *Milliyet Gazetesi*, 16 Kasım 1965, s. 1.

⁴⁴⁷⁹ *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 23.132.6, 2-3.

⁴⁴⁸⁰ *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 23.132.6, 4.

sistemleri ile Türkiye'deki ceza sistemleri kısaca karşılaştırılmış ve dünya ceza sistemlerinde mahkumların cemiyete yararlı olması gözetilirken, Türkiye'de kısasın esas alınarak uzun yıllar ceza evlerinde çürümeye terk edilmiş mahkumların ıslah olma arzusunun çok ötesinde uzun mahkumiyet sürelerinin kişileri mağdur ettiği vurgulanmıştır. Daha önce çıkarılmış olan af kanunlarının da kader mahkumları arasında adaletten uzak bir uygulama gördüğünü belirten imza sahipleri, mahkumların yeteri kadar ıslahının gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Bu nedenle, af kanunu çerçevesinde yakınlarının tütmeyen ocaklarına dönmeleri konusunda Başbakan Demirel'den yardım talep etmişlerdir⁴⁴⁸¹.

Bu arada Tabii Senatör Vehbi Ersü, Senato'nun 14 Aralık 1965 tarihli oturumunda Kara Kuvvetleri Komutanının Milli Savunma Bakanlığı aracılığıyla hükümete yazmış olduğu mektuba değinmiştir. Kamuoyuna yansıdığı kadarıyla, 21 Mayıs hükümlülerinin affi konusu olduğunu belirten Ersü, bu mektubun kamuoyuna ayrıntılarıyla birlikte açıklanması gerektiğini belirtmiştir. Ersü'ye göre bu mektuptan bir paragrafın kamuoyuna sızdırılarak çıkarılması düşünülen affin şumulünün belirlenmek istendiğini savunmuştur⁴⁴⁸². Aynı konuya değinen Senato Üyesi Enver Bahadır, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Tural'ın hükümete yazmış olduğu bir yazıda, çıkarılacak aftan 21 Mayıs olayı mahkumlarının yararlanmamasını istediğini belirtmiştir⁴⁴⁸³.

Zonguldak Milletvekili Bülent Ecevit de, hükümet tarafından ilk defa 18 Eylül 1965'te vaat edilen af kanunuyla ilgili 10 Ocak 1966'da bir demeç vermiştir. Ecevit bu demecinde, AP hükümetinin seçimden önce ve hükümet programında çıkarmayı vaat ettiği affin bazı kesimler tarafından suiistimal edilmeye başladığını ve hükümetin bir an evvel çıkarılacak kanunun 18 Eylül 1965'ten önceyi kapsayacağını açıklaması gerektiğini belirtmiştir. Aksi takdirde af kanununun nasılsa çıkarılacağını düşünen art niyetli insanların suç işlemeye meyillerinin arttığına işaret etmiştir. Ecevit ayrıca, hükümete yakın gazetelerin de bu durumdan yararlanarak ileri gittiklerini belirtmiştir. Hükümetin affin hangi tarihe kadar olan kısımları kapsayacağına dair bir açıklama

⁴⁴⁸¹ *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 23.132.6, 1.

⁴⁴⁸² *CSTD*, 14 Aralık 1965, Birinci Dönem, Yirminci Birleşim, Cilt: 31, s. 244- 245.

⁴⁴⁸³ *CSTD*, 20 Ocak 1966, Birinci Dönem, Otuz yedinci Birleşim, Cilt: 31, s. 787.

yapmaması durumunda işlenecek siyasi, gayri siyasi bütün suçların sorumluluğunun AP iktidarında olacağını ifade etmiştir⁴⁴⁸⁴.

Adalet Bakanı Hasan Dinçer yaptığı açıklamada, hazırlanan af tasarısından otuz bin kişinin yararlanacağını belirtmiştir. Af meselesine her daim karşı duran tabii senatörler ise, 1966 yılı Ocak ayında tekrar aleyhte açıklama yapmışlardır. Tabii Senatör Mucip Ataklı, 27 Mayıs'ı tasfiye etmeye kimsenin gücünün yetmeyeceğini belirtirken, Tabii Senatör Mehmet Özgüneş de bu gidişin memlekette çok kötü gelişmelere başlangıç olabileceğini savunmuştur⁴⁴⁸⁵. Bu arada, af tasarısının gündeme taşınması bazı cezaevlerindeki mahkûmları ayaklandırmıştır⁴⁴⁸⁶. Bu kapsamda 18 Ocak 1966'da Ankara Merkez Ceza ve Tevkif Evi'nde çıkan olaylar nedeniyle üç kişi ölmüş, on üç kişi de yaralanmıştır⁴⁴⁸⁷. Senato Üyesi Enver Bahadırılı da, AP'nin 10 Ekim 1965 seçimlerinden önce yayınlamış olduğu seçim beyannamesinde ve seçimden sonra hükümet programında af vaadinin yer aldığını ve bu vaat nedeniyle affın içerisine girebilmek için cezaevlerinde açlık grevi ve ayaklanmaların başladığını ve bunun bütün ülkeye yayılma ihtimalinden bahsetmiştir⁴⁴⁸⁸.

Millet Meclisi'nin 19 Ocak 1966 tarihli oturumunda konuşan Konya Milletvekili Fakih Özfakih, hükümetin seçim öncesinde; “şumulü memleket gerçeklerine ve ihtiyaçlarına cevap verecek bir affı düşünmekteyiz” ifadelerinin mahkûmlar üzerinde etkili olduğunu ve çıkan olaylarda hükümetin sorumluluğunun bulunduğunu belirtmiştir⁴⁴⁸⁹. Savcı raporuna değinen Adalet Bakanı Hasan Dinçer, hadiseleri çıkarılanların aftan istifade edemeyeceği kanaatine varmış olan kimseler olduğunu belirtmiştir. Çıkarılan aftan bir kısım insanların memnun olacağını, bir kısım insanların da memnun olmayacağını belirten Dinçer, af çıkarılan hükümetlerin herkesi memnun etmesinin mümkün olmadığını ve olamayacağını belirtmiştir. Dinçer ayrıca, aftan yararlanamayacak olanların hırsızlık, ırza geçme ve kadın kaçırma gibi fiillerden mahkûm olanlar olduğunu belirtmiş ve Fakih Özfakih'e soru yönelterek bunların aftan

⁴⁴⁸⁴ *MMTD*, 10 Ocak 1966, İkinci Dönem, 33. Birleşim, Cilt: 2, s. 301- 302.

⁴⁴⁸⁵ *Milliyet Gazetesi*, 17 Ocak 1966, s. 1.

⁴⁴⁸⁶ *Milliyet Gazetesi*, 20 Ocak 1966, s. 1.

⁴⁴⁸⁷ *MMTD*, 19 Ocak 1966, İkinci Dönem, 37. Birleşim, Cilt: 2, s. 462; *CSTD*, 20 Ocak 1966, Birinci Dönem, Otuz yedinci Birleşim, Cilt: 31, s. 786.

⁴⁴⁸⁸ *CSTD*, 20 Ocak 1966, Birinci Dönem, Otuz yedinci Birleşim, Cilt: 31, s. 787.

⁴⁴⁸⁹ *MMTD*, 19 Ocak 1966, İkinci Dönem, 37. Birleşim, Cilt: 2, s. 460.

yararlanmasını kendisinin de istemeyeceğini söyleyerek, bu konuların polemik yapılmamasını istemiştir⁴⁴⁹⁰.

1966 yılı Mart ayında yeni bir açıklama yapan Adalet Bakanı Hasan Dinçer, binlerce kişinin affi beklediğini ve affin bir an önce çıkmasını istediklerini belirtmiştir⁴⁴⁹¹. CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş de, 21 Mayıs 1966'da bir radyo konuşmasında af konusuna değinmiştir. Türkeş, seçimlerden önce AP'nin affi çıkarmaya söz verdiğini ve ilan ettiğini, ancak bu vakte kadar affin gerçekleşmediğini belirtmiştir. AP'nin af vaadi ile oy avcılığı yaptığını belirten Türkeş, 1960- 1965 yılları arasında dört defa af kanunu çıkarıldığını belirtmiştir. Türkeş, çıkarılan bu afların sınırlı kişileri kapsadığını belirtmiş ve çıkarılacak olan affin adaletle çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır. Türkeş, affin bütün suçluları kapsayacak şekilde genel af olarak çıkarılması gerektiğini ve bu kanunun çıkarılarak ikide bir affin kullanılmaması gerektiğini vurgulamıştır⁴⁴⁹². CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise, Niğde'de yapmış olduğu konuşmada AP'nin bir suçlu kafilesi olduğunu ve suçlarını affettirmek için ümitlerini af kanununa bağladıklarını savunmuştur⁴⁴⁹³.

Nihayet, 780 sayılı "Bazı suç ve cezaların affi hakkında Kanun", 11 Temmuz 1966'da Millet Meclisi'nde görüşülmeye başlamıştır⁴⁴⁹⁴. Bu arada af tasarısını adaletsiz bulan Sultan Ahmet Cezaevi'ndeki mahkûmlar, 20 Temmuz 1966'da isyan etmişler, camları kırarak ellerine geçen eşyaları dışarı fırlatmışlardır. Tutukluların protestosu, 21 Temmuz'da bastırılmıştır⁴⁴⁹⁵. Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu'nda yapılan değişiklikle birlikte Af Kanununu 3 Ağustos 1966'da kabul etmiştir. Kabul edilen bu kanundan 100 bin civarında kişinin yararlanacağı belirtilmiştir⁴⁴⁹⁶.

Millet Partisi Türkiye Büyük Millet Meclisi Grubu ise, 21 Temmuz 1966'da toplanmış ve 21 Mayısçılar lehine bir tebliğ yayınlamıştır. Bu toplantıda af konusu gündeme alınmış ve 21 Mayısçıların toptan affinin sağlanmaması durumunda çıkacak kanunun veto edilmesi için Cumhurbaşkanı'na bir muhtıra ile müracaat edilmesine ittifakla karar verilmiştir. Tebliğde şunlardan bahsedilmiştir; "Anayasayı ihlal suçundan

⁴⁴⁹⁰ *MMTD*, 19 Ocak 1966, İkinci Dönem, 37. Birleşim, Cilt: 2, s. 463.

⁴⁴⁹¹ *Hürriyet Gazetesi*, 15 Mart 1966, s. 1.

⁴⁴⁹² *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 10- 11.

⁴⁴⁹³ *Milliyet Gazetesi*, 24 Mayıs 1966, s. 1.

⁴⁴⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 11 Temmuz 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 12 Temmuz 1966, s. 1.

⁴⁴⁹⁵ *Milliyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 22 Temmuz 1966, s. 1.

⁴⁴⁹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 4 Ağustos 1966, s. 1.

Yassıada'da mahkum edilenlerin cezalarının tamamı, hukuki neticeleriyle birlikte affedilirken, onlara Umum Müdür, Vali, Müsteşar, Elçi ve hatta Bakan olma imkanı verilirken ve böylece bir nevi iade-i saltanat yolu açılırken, yine Anayasayı ihlal suçundan ceza kanununun aynı maddesi ile mahkum edilen ve her bakımdan daha fazla şefkat ve atifete layık olan kader kurbanı genç ve tecrübesiz insanlardan mürekkep 21 Mayısçılarının hürriyetine kavuşmaları bile çok görülmüştür⁴⁴⁹⁷.”

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 8 Ağustos 1966'da Af Kanununu onaylamıştır⁴⁴⁹⁸. 780 sayılı “Bazı suç ve cezaların affi hakkında Kanun”, 9 Ağustos 1966'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁴⁴⁹⁹. Kanunun Resmi Gazete'de yayımlanması üzerine, aftan yararlananların tahliyelerine başlanmıştır⁴⁵⁰⁰. 780 sayılı Af Kanunu ile bazı suçlar affedilmiş, bazıları da indirilmiştir. Kanunda 5 Haziran 1966 tarihine kadar işlenmiş suçlar esas alınmıştır. 5 yılı geçmeyen hürriyeti bağlayıcı suçların affedileceği, 5 yıldan fazla olan cezalardan ise 5 yıl indirim yapılması karar altına alınmıştır. Ölüm cezasına çarptırılanların müebbet hapse, müebbet hapse mahkum olanların cezasının da 30 yıl ağır hapse çevrilmesi kararlaştırılmıştır. 20- 21 Mayıs olaylarından ölüm ve müebbet hapse mahkum olanların cezaları, 15 yıl geçici ağır hapse çevrilmiş, diğerlerinin cezalarından 8 yıl indirilmesi kararlaştırılmıştır. Yüksek Adalet Divanı'nca mahkum edilenlerin cezaları affedilmiş, kanunun yürürlük tarihine kadar ödenmemiş para cezalarının ve zararların ödettilmemesine karar verilmiştir⁴⁵⁰¹. Böylece Yassıada mahkumları da siyasi hakları dışında tamamen affedilmişlerdir⁴⁵⁰². Bu arada tabii senatörler, Yassıada mahkumlarının affi ile ilgili Kanunun beşinci maddesinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurma kararı almışlardır. Tabii Senatör Muzaffer Yurdakuler, Kanunun beşinci maddesinin Anayasa'nın başlangıcına aykırı olduğunu savunmuştur⁴⁵⁰³.

CHP Meclis Grup Başkanlığı da, Yassıada mahkumlarının affını protesto etmek için 4 Ağustos 1966'da yayınladıkları bildiride, şunları söylemiştir; “Bugün iktidar

⁴⁴⁹⁷ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 119.

⁴⁴⁹⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 9 Ağustos 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 9 Ağustos 1966, s. 1.

⁴⁴⁹⁹ *Resmi Gazete*, 9 Ağustos 1966, Sayı: 12370, s. 1- 2; *Hürriyet Gazetesi*, 10 Ağustos 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 10 Ağustos 1966, s. 1.

⁴⁵⁰⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Ağustos 1966, s. 1.

⁴⁵⁰¹ *Resmi Gazete*, 9 Ağustos 1966, Sayı: 12370, s. 1- 3.

⁴⁵⁰² Bilgiç, *Hatıralarım*, Üçüncü Baskı, s. 106; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971)*, s. 107- 108.

⁴⁵⁰³ *Milliyet Gazetesi*, 10 Ağustos 1966, s. 1; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 249.

çevrelerine hakim olduğu görülen ve gitgide ölçsüz hale gelen eski devri geri getirme gayretleri mutlaka durdurulmalıdır. Bu vesileyle belirtelim ki, tarihi tersine akıtmak isteyenler, sonunda mutlaka mağlup ve perişan olacaklardır⁴⁵⁰⁴.” Bu açıklama, daha önce çeşitli afların çıkarılmasını sağlayan CHP’ye yakışmamıştır. Bu açıklamanın, AP ile arasındaki siyasi rekabetin sonucu yapılmış olabileceği söylenebilir. İstanbul Üniversitesi’nden Prof. Hüseyin Nail Kubalı ise, Af Kanunundan istifade edemeyen 21 Mayısçılarını, Toptaşı Cezaevi’nde ziyaret ederek eşitsizliği protesto etmiştir⁴⁵⁰⁵.

Başbakan Demirel de, 6 Ağustos 1966 tarihli basın toplantısında Af Kanununa değinmiştir. Af Kanunu çerçevesinde yapılan eleştirileri değerlendiren Demirel, Yassıada Mahkemesi’nin mahkum ettiği 463 kişiden 415’inin daha önce affedildiğini, bunun da yüzde 90’a karşılık geldiğini belirtmiştir. Kendileri döneminde çıkarılan Af Kanunundan ise 6 kişinin yararlandığını ve bunun da toplam sayının yüzde 1’i anlamına geldiğini ve bu yüzden yapılan eleştirilerin yersiz olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede Demirel, afa ne Anayasa’nın ihlal edilmiş olacağını ne de bir devrin ihya edilebileceğini belirtmiştir⁴⁵⁰⁶.

Anayasa’yı ihlal suçu nedeniyle Yüksek Adalet Divanı’nın 15 Eylül 1961 tarihli kararı ile ordudan ve yedek subaylık statüsünden çıkarılan 5 orgeneral, 1 korgeneral, 2 tümgeneral ve 2 tuğgeneral hakkında 9 Ağustos 1966 tarihinde yürürlüğe giren 780 sayılı “Bazı suç ve cezaların affi hakkında Kanunun” 5. maddesi 4. bendine istinaden ordudan ve yedek subaylık statüsünden çıkarılma işleminin iptal edilmesine karar verilmiş ve emeklilik rütbeleriyle yedek subaylık statüsüne dahil edilmesine 6 Şubat 1967 tarihinde karar verilmiştir⁴⁵⁰⁷. Yine, Yüksek Adalet Divanı’nın 12 Eylül 1963 tarihli kararı ile Anayasa’yı ihlal suçundan 91 yedek subayın, yedek subaylık hakları kaldırılmıştır. 780 sayılı Kanunun 5. maddesine istinaden cezalarının affedilmesi nedeniyle, eski kararın iptal edilerek yedek subaylık haklarının iadesine 27 Temmuz 1967 tarihinde karar verilmiştir⁴⁵⁰⁸. 9 Ağustos 1966 tarihinde yürürlüğe giren 780 sayılı “Bazı suç ve cezaların affi hakkında Kanun” ile birçok mahkum affedilmiştir. Daha önceki aflarla mahkumiyetten kurtulamayan 27 Mayıs mahkumları da, siyasi hakları hariç, bu sefer affedilmişlerdir. Bu Kanuna darbecilerden getirilen en büyük eleştiri, 21

⁴⁵⁰⁴ *Milliyet Gazetesi*, 5 Ağustos 1966, s. 1.

⁴⁵⁰⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ağustos 1966, s. 1.

⁴⁵⁰⁶ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.4, 3.

⁴⁵⁰⁷ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 324.6.4, 1- 5.

⁴⁵⁰⁸ *BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 328.27.15, 1- 7.

Mayısçıların affedilmemeleri olmuştur. Ancak, 780 sayılı Kanunla 21 Mayısçıların cezaları da önemli miktarda indirilmiştir.

4.2.7. Birlik Partisi'nin Kuruluşu ve Alevilerin Temsili

Birlik Partisi⁴⁵⁰⁹, 16 Eylül 1966'da kurulmuş olmakla birlikte⁴⁵¹⁰, Av. Cemal Özbey tarafından hazırlanmış olan partinin tüzük ve programı, 17 Ekim 1966 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na verilerek kuruluşu tamamlanmıştır⁴⁵¹¹. Türkiye Birlik Partisi'nin ilk genel başkanı emekli bir general olan Hasan Tahsin Berkman'dır⁴⁵¹². Hüseyin Balan, Abidin Özgüney, Cemal Özbey, H. Tahsin Berkmen, Hüseyin Erkanlı, Tahsin Tosun kurucular arasında görev almıştır⁴⁵¹³. Türkiye Birlik Partisi, Aleviler tarafından kurulmuş ve 1969 seçimlerine katılmış bir parti olmuştur⁴⁵¹⁴.

Milletvekilleri Hüseyin Balan ve Kazım Ulusoy Türkiye Birlik Partisi'ne davet edilmiştir. Hüseyin Balan'ın kısa sürede çeşitli oyunlarla Türkiye Birlik Partisi Genel Başkanı olduğu belirtilmiştir⁴⁵¹⁵. Birlik Partisi kurucularından Feyzullah Ulusoy'un istifasından sonra Amasya Milletvekili Kazım Ulusoy da 4 Nisan 1967'de partisinden istifa etmiştir⁴⁵¹⁶. Bu arada partinin bütün resmi çalışmalarını yürüten Av. Cemal Özbey, genel sekreterlikten istifa etmek zorunda kalmıştır. Cemal Özbey adına, 2 Temmuz 1967'de gayri meşru bir toplantı yapıldığı ve bu toplantıda 46 kişilik bir imza toplandığı belirtilmiştir⁴⁵¹⁷. Birlik Partisi Genel Başkanı Hüseyin Balan ise son olaylarla ilgili olarak hükümeti ve İçişleri Bakanını suçlamıştır⁴⁵¹⁸.

Hüseyin Balan, kısa sürede kendine yakın insanları partiye almaya ve istemediklerini de ihraç etmeye başlamıştır. Bu çerçevede Özbey, Günel ve Geygel'in partiden ihraç edildiği ancak, ihraç edenlerin partiye üye bile olmadıkları, ihraç kararının hukuki olmadığı mahkemeye bildirilmiştir. Bilirkişi raporuna istinaden verilen

⁴⁵⁰⁹ Partinin adı başlangıçta "Birlik Partisi" iken, daha sonra "Türkiye Birlik Partisi" adını almıştır. Her iki niteleme de aynı partiyi ifade etmektedir.

⁴⁵¹⁰ Türkiye Birlik Partisi, *Türkiye Birlik Partisi 1966- 1978*, Nurdoğan Matbaası, İstanbul 1978, s. 15.

⁴⁵¹¹ Türkiye Birlik Partisi, *Genelge 28, 5 Nolu Karar*, Birlik Partisi Yayını No: 28, 1967, s. 1.

⁴⁵¹² Türkiye Birlik Partisi, *Genelge 28, 5 Nolu Karar*, s. 1.

⁴⁵¹³ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

⁴⁵¹⁴ Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 61; Çitçi, *Yerel Seçimler Coğrafyası (1963- 1999)*, s. 86.

⁴⁵¹⁵ Türkiye Birlik Partisi, *Genelge 28, 5 Nolu Karar*, s. 2- 5.

⁴⁵¹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 5 Nisan 1967, s. 1.

⁴⁵¹⁷ Türkiye Birlik Partisi, *Genelge 28, 5 Nolu Karar*,. 1- 2.

⁴⁵¹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 22 Temmuz 1968, s. 1.

ihraç kararı 13. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde reddedilmiş ve ihraç edilenler partiye dönmüşlerdir. Hüseyin Balan ve arkadaşlarının partide yasal olmayan bir konumda bulduklarının kanıtlanması üzerine eski kurucular tekrar yönetimi ele geçirmiş ve Hasan Tahsin Berkman tekrar Birlik Partisi Genel Başkanı olmuştur⁴⁵¹⁹.

1967 yılında ve muhtemelen Temmuz ayından sonra Birlik Partisi'nin genel sekreteri Saadettin Süataç olup, genel ve merkez yönetim kurulu üyeleri ise; H. Eren, H. Günel, Cemal Özbey, Mustafa Geygel, Hüseyin Dedekargınoğlu, Mehmet Dedekargınoğlu, A. Kemal Eroğlu, Ahmet Yılmaz, Ahmet Aytay, Mehmet Erçoban, Kadir Erdiñç, Musa Kazım Öner, Zeki Zerenler'den oluşmaktadır⁴⁵²⁰.

Birlik Partisi Program Tasarısından partinin adının niçin “birlik” olduğuna değinilmiş ve bütün davaların hallinde birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyulduğuna işaret edilmiştir⁴⁵²¹. Birlik Partisi Program Tasarısında demokrasiye de değinilmiştir. Batıda demokrasinin çok güzel işlediği belirtilmiş, buna mukabil Türkiye'de tam anlamı ile oturmadığı ifade edilmiştir. Bunun en önemli nedeni olarak, Türkiye'de demokrasinin ve partililiğin iyi ve doğru manası ile anlayıp, iyi ve doğru bir şekilde tatbik edilememesi nedeniyle ortaya çıktığı savunulmuştur. Bunda da bütün vebalin politikacılar ve partilerde olduğu vurgulanmıştır. Partiler ve politikacıların milletin emanetini unutarak, menfaatleri için çalışmaya başladıkları belirtilmiş, sen ben kavgalarının ülkeyi uçurumun kenarına getirdiği hatırlatılmıştır⁴⁵²².

Birlik Partisi'nin demokrasiye gerçekten inanmış, memlekette gerçek demokrasinin kurulmasını gaye edinmiş bir parti olduğu belirtilmiştir. Siyasi hayatında itibarını kaybetmemiş, şeref ve haysiyetini her şeyin üstünde tutmuş kişilerin partilerine katılabilecekleri ifade edilmiştir⁴⁵²³.

Birlik Partisi, seçimlerde nispi usule taraftar olduklarını belirtmiş, ancak seçmenlerin partilerin belirlediği adaylardan istemediklerini çizemediklerini, yerlerini değiştiremediklerini belirtmiştir. Seçmenin değil, partinin istediği kişilerin listeye ve sıralamaya girmesinin gerçek anlamda demokrasiyi oluşturmaya engel olduğu

⁴⁵¹⁹ Türkiye Birlik Partisi, *Genelge 28, 5 Nolu Karar*, s. 6- 8.

⁴⁵²⁰ Türkiye Birlik Partisi, *Genelge 28, 5 Nolu Karar*, s. 18.

⁴⁵²¹ Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program Tasarısı*, Hazırlayan: Abdürrahim Kırcaali, Eskişehir 1965, s. 5.

⁴⁵²² Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program Tasarısı*, s. 7.

⁴⁵²³ Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program Tasarısı*, s. 8.

vurgulanmıştır. Birlik Partisi, dar bölge seçim sistemine geçerek, bağımsız adayların da parti adayları kadar seçilme imkanına kavuşmasının sağlanacağını belirtmiştir⁴⁵²⁴.

Birlik Partisi, Türkiye’de iki meclisli yapının faydasından çok zararının olduğuna inanmaktadır. Anayasa Mahkemesi’nin kanunları inceleme yetkisi nedeniyle Senato’nun gereksiz zaman kaybına neden olduğu belirtilmiş ve lağvedilmesinin yararlı olacağı savunulmuştur. Birlik Partisi, her iki meclisin tek hale getirilerek, milletvekili sayısının da 300’e düşürülmesinin ülke ekonomisi için yararlı olacağını vurgulamıştır. Partilerinin ahlak ve fazilet partisi olma iddiasında olduğu belirtilmiş ve hiçbir şahsın ve zümrenin partisi olmadığı da vurgulanmıştır⁴⁵²⁵.

Türkiye Birlik Partisi’nin kabul etmiş olduğu on iki ilke bulunmaktadır. Devrimcilik, toplumculuk, Atatürkçülük, demokrasi, halkçılık, devletçilik, cumhuriyetçilik, bağımsızlık, özgürlükçülük, laiklik, eşitlik ve yurtseverlik partinin on iki ilkesini oluşturmaktadır⁴⁵²⁶. Türkiye Birlik Partisi demokrasinin özünün genel seçim, örgütlenme ve düşünce özgürlüğünden oluştuğunu belirtmiştir. Ayrıca partinin demokrasi anlayışının özünde halk egemenliğinin gerçekleştiği halk için demokrasi anlayışı olduğu vurgulanmıştır⁴⁵²⁷.

Birlik Partisi Genel Başkanı Hüseyin Balan, partilerinin CHP’den veya diğer partilerden doğmuş bir parti olmadığını, milletin içinden gelen ve kuruculardan çoğunluğunun siyaset dışı kişilerden kurulmuş bir parti olduğunu belirtmiştir. Balan, partilerinin milletin içinden gelen güvenilir insanlardan oluştuğunu belirtmiş ve milletin sorunlarını yakından bildiklerini belirtmiştir. Balan, partilerinin demokratik toplumcu düzeni ve karma ekonomi sistemini savunduğunu, Atatürkçülüğe gönülden bağlı olduklarını belirtmiştir⁴⁵²⁸.

Hüseyin Balan, partilerinin ibadette öz Türkçenin yerleştirilmesine inandığını belirtmiştir. İbadetlerin Türkçe yapılması yanında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın da Türkiye’deki bütün din ve mezhepleri temsil etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Balan, Türkiye’de Alevilerin aşağılandıklarını ve dinsizlikte itham edildiklerini savunmuştur. Türkiye’de Alevilerle ilgili her gün olaylar meydana geldiğini belirten Balan, bunların

⁴⁵²⁴ Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program Tasarısı*, s. 8- 9.

⁴⁵²⁵ Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program Tasarısı*, s. 10- 11.

⁴⁵²⁶ Türkiye Birlik Partisi, *Türkiye Birlik Partisi 1966- 1978*, Nurdoğan Matbaası, İstanbul 1978, s. 41- 53.

⁴⁵²⁷ Türkiye Birlik Partisi, *Türkiye Birlik Partisi 1966- 1978*, s. 44.

⁴⁵²⁸ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 97- 99.

ancak bir kısmının Meclis'e intikal ettiğini belirtmiştir⁴⁵²⁹. Balan, Elbistan'da Alevilerin sopalara dayağa maruz kaldıklarını, bıyıklarının kesildiğini, “şunu inkar et, bunu inkar et” diktelerinin yapıldığını belirtmiş ve buna rağmen Alevilerin ülkenin birliğini ve dirliğini bozmak istemediklerini ve esas suçun Sünni vatandaşlarda değil, hükümetin kendisinde olduğunu ifade etmiştir⁴⁵³⁰.

Birlik Partisi, partinin meşru temsilcileri ile 2 Aralık 1967 tarihine kadar 15 ilde teşkilatlanmayı sağlayarak, 2 Haziran 1968 tarihinde yapılacak olan kısmi Senato seçimlerine katılabilmeyi amaçlamıştır⁴⁵³¹. Türkiye Birlik Partisi Genel Başkanlığına Mustafa Timisi getirilmiştir. Timisi, partisinin antiemperyalist ve antifaşist devrimci yurtsever bir siyasi örgüt olduğunu belirtmiştir⁴⁵³². Bu arada Birlik Partili beş milletvekili, AP'nin 1970 yılı bütçesine olumlu oy vermeleri nedeniyle partiden ihraç edilmişlerdir⁴⁵³³. Birlik Partisi'nin 14 Haziran 1970'te yapılan kongresi gergin başlamış ve yumruklaşmalar yaşanmıştır. Kurultayda Mustafa Timisi, yeniden genel başkan seçilmiştir⁴⁵³⁴. 1969 genel seçimlerinde 8 milletvekili kazanan Türkiye Birlik Partisi, Mustafa Timisi ile 1973 yılı seçimlerine katılmış ve bir sandalye kazanmıştır⁴⁵³⁵. Birlik Partisi ile Aleviler de siyasi bir temsile kavuşmuştur. Bu parti, yeteri kadar başarı gösterememekle birlikte, uzun süre siyasi arenada kalabilmiştir.

4.2.8. CHP'nin XVIII. Kurultayı

10 Ekim 1965 genel seçimlerinde başarısızlığa uğrayan CHP içerisinde, “Ortanın Solu” tartışmaları hızlanmıştır. Parti içerisindeki bir grup, başarısızlığın nedeni olarak ortanın soluna yönelik açıklamaların etkili olduğunu düşünmüştür. CHP yönetimi, 1965 seçimlerinden sonra teşkilatın durumunu görüşmek üzere 17- 20 Aralık 1965 tarihlerinde “İl Başkanları Toplantısı” gerçekleştirmiştir⁴⁵³⁶. 5 Haziran 1966 tarihli kısmi Senato seçimlerinde de istediği başarıyı elde edemeyen CHP, yeni arayışlar içerisine girmiştir. CHP Parti Meclisi, 9 Ağustos 1966'da toplanmış ve dört gün devam

⁴⁵²⁹ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 101- 103.

⁴⁵³⁰ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 107.

⁴⁵³¹ Türkiye Birlik Partisi, *Genelge 28, 5 Nolu Karar*, s. 10.

⁴⁵³² Türkiye Birlik Partisi, *Türkiye Birlik Partisi 1966- 1978*, s. 8.

⁴⁵³³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 43.

⁴⁵³⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 15 Haziran 1970, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Haziran 1970, s. 1.

⁴⁵³⁵ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1262.

⁴⁵³⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1966)*, s. 5, 16.

eden toplantılar neticesinde yayınlanan bildiride; CHP'nin ortanın solu tabiatında bir parti olduğu ifade edilmiştir⁴⁵³⁷.

CHP, XVIII. Kurultayı öncesinde il kongrelerini gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 24 Eylül 1966'da İstanbul İl Kongresi'ndeki konuşmasında CHP'nin aşırı sağ ve aşırı sola karşı bir denge unsuru olduğunu belirtmiştir. Ortanın solu deyiminin aşırı sağcıların ve aşırı solcuların kampanyasına alet edildiğini vurgulamıştır. Burada İnönü, CHP'nin programında ve seçim beyannamelerinde gerekli bilgilerin yer aldığını belirtmiş ve ortanın solunun yanlış yerlere çekilmemesi gerektiğine işaret etmiştir⁴⁵³⁸. İsmet İnönü, 8 Ekim 1966'da da Ankara İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada partide ortanın solunu kabul edenler ve etmeyenlerin bulunduğunu belirtmiş ve bu konunun Kurultayda çözümleneceğine olan inancını ifade etmiştir. Kurultayda partinin idaresi tanzim edilirken, parti programına ve hedeflerine samimi ve ciddi bir şekilde bağlı olanların seçilmesini Ankara İl Kongresi'nden istemiştir. İnönü ayrıca, demokratik idarelerde aşırı sağ gibi aşırı solun da bir irtica hareketi olduğunu belirtmiştir⁴⁵³⁹. CHP Genel Başkanı İnönü, 9 Ekim 1966'da ise İzmir İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada da, CHP'nin ortanın solu politikasına değinmiştir. İnönü, ortanın solu konusunda partili hemen hemen herkesin mutabık kaldığını belirtmiştir⁴⁵⁴⁰.

CHP'nin XVIII. Kurultayı 18 Ekim 1966'da Ankara'da Büyük Sinema'da 1400'ün üzerinde delege ile toplanmış, 21 Ekim 1966 tarihine kadar devam etmiştir⁴⁵⁴¹. Kurultay henüz başlamadan, ortanın solunu savunan Bülent Ecevit ile ortanın soluna karşı çıkan Turhan Feyzioğlu ve 76'ların mücadele edeceğinin basında yazılmaya başladığı görülmektedir⁴⁵⁴². Kurultayda konuşan İsmet İnönü, CHP'nin ortanın solunda olmasından onun bir sosyalist parti olduğu veya olacağını zannedenlerin yanıldığını

⁴⁵³⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ağustos 1966, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 13 Ağustos 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ağustos 1966, s. 1.

⁴⁵³⁸ *Cumhuriyet Halk Partisi, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün İstanbul- Ankara- İzmir İl Kongreleriyle Ankara İl Merkezinde Yaptığı Konuşmalar*, s. 9- 10.

⁴⁵³⁹ *Cumhuriyet Halk Partisi, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün İstanbul- Ankara- İzmir İl Kongreleriyle Ankara İl Merkezinde Yaptığı Konuşmalar*, s. 15- 16.

⁴⁵⁴⁰ *Cumhuriyet Halk Partisi, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün İstanbul- Ankara- İzmir İl Kongreleriyle Ankara İl Merkezinde Yaptığı Konuşmalar*, s. 22- 23.

⁴⁵⁴¹ *Cumhuriyet Halk Partisi, CHP XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1966)*, s. 3; Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 166.

⁴⁵⁴² *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Ekim 1966, s. 1.

belirtmiştir. İnönü, CHP'nin sosyalist parti olmadığını ve olmayacağını belirtmiştir⁴⁵⁴³. İsmet İnönü, iki büyük seçimden sonra kurultayın toplandığını belirtmiş, demokratik rejimin bir icabı olarak iktidar değişimini tabii karşıladıklarını, muhalefetin de şerefli ödevlerinin olduğunu belirtmiştir. İnönü, seçim sisteminde 1946'dan itibaren sürekli bir değişikliğin yaşandığını belirtmiş ve her seçim döneminde beliren aksaklıkların giderilmesi yoluna gidildiğini ifade etmiştir. İnönü, seçimlerde paranın tesirinin önemli noktalara ulaştığından bahsetmiş ve demokrasisi güçlü devletlerin bu konuda kanuni tedbirler aldığından bahsetmiştir. İnönü, seçmen kütüklerinin de yeni gelişmeler ışığında düzeltilmesi ve her seçmenin birer oy kullanmasının sağlanması gerektiğini vurgulamıştır⁴⁵⁴⁴.

İnönü, son dönemde AP'nin seçim kanununu istediği şekilde değiştirme ve muhalefeti ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar içerisinde olduğunu, ancak başarılı olmadığını belirtmiştir. İnönü, AP iktidarı döneminde memlekette huzursuzluğun devam ettiğini belirtmiş, gelişigüzel komünistlik ithamları ile ölçsüz din istismarının yapılmasının ve uyarılara rağmen nurculuk faaliyetine taviz verilmesinin huzursuzluğun temel nedeni olduğunu vurgulamıştır⁴⁵⁴⁵.

İnönü, 1961 yılından itibaren Anayasa ile demokratik rejimin kurulması çabası içerisinde olduklarını belirtmiş ve bu çabada CHP'nin şerefli yerini aldığını vurgulamıştır. İnönü, 1965 yılında da iktidarı demokratik usullerin gereği olarak AP'ye devrettiklerini ve demokratik rejimlerde iktidarla muhalefet arasındaki münasebetlerin kanuni ve meşru sınırlar içerisinde işleminde önemli roller üstlendiklerini belirtmiştir. Buna rağmen, bir yıllık dönemde ortaya çıkan çekişmelerin sorumlusunun CHP olmadığını belirten İnönü, CHP'nin bu çekişmelere zorla sürüklendiğini ifade etmiştir. İnönü, XVIII. Kurultayda AP hükümetinin elinden gelse Anayasal kurumlar olan Yargıtay, Danıştay ve TRT gibi kurumlarla ilgili değişiklik yapmak istediğini de savunmuştur⁴⁵⁴⁶.

⁴⁵⁴³ Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, *CHP'deki Tartışmaların İçyüzü (Belgeler)*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1967, s. 4; *Milliyet Gazetesi*, 19 Ekim 1966, s. 1.

⁴⁵⁴⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 18. Kurultayı Açış Konuşması (18.10.1966)*, s. 3.

⁴⁵⁴⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 18. Kurultayı Açış Konuşması (18.10.1966)*, s. 4-6.

⁴⁵⁴⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 18. Kurultayı Açış Konuşması (18.10.1966)*, s. 5-6.

1965 seçimleri öncesinde partinin karakterini kısaca anlatmak için “ortanın solu” deyimini kullandıklarını belirten İnönü, bu seçimler boyunca CHP’nin komünistlik ve dinsizlik ithamlarına maruz kaldığını belirtmiştir. İnönü, XVIII. Kurultayda ortanın solunun sınırları ile aydınlığa kavuşturulmasını istemiştir. İnönü, CHP’nin sosyalist bir parti olmadığını ve olmayacağını söylemiştir. CHP’nin programının dünyadaki mevcut hiçbir partinin programının kopyası veya taklidi olmadığını belirten İnönü, CHP’nin herhangi bir özelliğinin sağ veya sol partilerde bulunabileceğini ancak bunun o partilerin ideolojilerine yakın olduğu anlamı taşımayacağını belirtmiştir. CHP’nin kendi program ve seçim beyannamesine bağlı olduğunu belirten İnönü, CHP’nin altı okuna bağlı ve ortanın solunda bir parti olduğunu vurgulamıştır. İnönü, Kurultayın ortanın solunu sınırları belli bir şekilde belirlemesinin önemine değinmiş ve ana muhalefet partisi olarak demokratik rejimin işleminde ve memleket huzurunun korunmasında sorumluluklarının olduğunu belirtmiştir⁴⁵⁴⁷.

CHP’nin XVIII. Kurultayı’nda yapılan genel başkanlık seçiminde; 1220 delegeden 929’unun oyunu alan İsmet İnönü, yeniden genel başkan seçilmiştir. Kasım Gülek 230 oy alırken, 51 oy boş kullanılmış, bazı oylarda da çeşitli ibareler bulunduğu için geçersiz sayılmıştır. Bu seçimlerde 291 delegenin İsmet İnönü’ye muhalif bir duruş sergilediği anlaşılmaktadır⁴⁵⁴⁸. CHP genel başkanlığı seçimlerinde 230 oy alan Kasım Gülek şunları söylemiştir; “Bu, Halk Partisi içi demokrasinin büyük başarısıdır. Önemli olan, alınan oylardan çok fazla, medeni cesaretle ortaya çıkabilmektir⁴⁵⁴⁹.”

CHP’nin XVIII. Kurultayı’nda 40 kişilik Parti Meclisi için 107 delege adaylığını koymuştur⁴⁵⁵⁰. CHP Parti Meclisi’ne şu kişiler seçilmiştir: Nermin Abadan, Yaşar Akal, İsmail Rüştü Aksal, Muammer Aksoy, Fehmi Alpaslan, Kemal Ataman, Tahsin Bekir Balta, Suphi Baykam, Orhan Birgit, Kemal Demir, Mehmet Delikaya, Bülent Ecevit, Nihat Erim, Orhan Erkanlı, Muammer Erten, Selahattin Hakkı Esatoğlu, Kenan Esengin, Kamuran Evliyaoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu, Turhan Feyzioğlu, Ali İhsan Göğüş, Turgut Göle, Turan Güneş, Ferda Güley, Şefik İnan, Orhan Kabibay, Coşkun Kırca, Süreyya Koç, Ferit Melen, Mustafa Ok, Hüdayi Oral, İbrahim Öktem, Hüsnü

⁴⁵⁴⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün 18. Kurultayı Açış Konuşması* (18.10.1966), s. 11- 13.

⁴⁵⁴⁸ Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999, s. 167; *Milliyet Gazetesi*, 22 Ekim 1966, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 22 Ekim 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ekim 1966, s. 1.

⁴⁵⁴⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 23 Ekim 1966, s. 1.

⁴⁵⁵⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ekim 1966, s. 1.

Özkan, Orhan Öztrak, Emin Paksüt, İlhami Sancar, Kemal Sarıbrahimoğlu, Kemal Satır, Turan Şahin, İhsan Topaloğlu, Lebit Yurdoğlu, Cahit Zamangil⁴⁵⁵¹. Görüleceği gibi seçilen isimlerden bazıları, 27 Mayıs'a liderlik yapan darbecilerden iken, ortanın solundan da 40 üyenin 23'ü seçilmiştir⁴⁵⁵². CHP XVIII. Kurultayı'ndan sonra 24 Ekim 1966'da yapılan ilk toplantıda Parti Meclisi, Genel Sekreterliğe Bülent Ecevit'i; Merkez Yönetim Kurulu Üyeliğine de Orhan Birgit, Mehmet Delikaya, Muammer Erten, Selahattin Hakkı Esatoğlu, Ali İhsan Göğüş, Mustafa Ok, Hüdayi Oral, İbrahim Öktem, Lebit Yurdoğlu, İhsan Topaloğlu'nu seçmiştir. Genel sekreter, genel sekreter yardımcılıklarına ise İbrahim Öktem ve Lebit Yurdoğlu'nu getirmiştir⁴⁵⁵³.

CHP'nin XVIII. Kurultayı'na hakim olan konu, "Ortanın Solu" politikası olmuştur. Kurultayda ortanın solunu sınırsız savunanlarla, bu fikre karşı olanlar arasında kavga dahi çıkmıştır⁴⁵⁵⁴. Kavgalı da geçse, "Ortanın Solu" politikası, CHP'nin XVIII. Kurultayı'nda partinin resmi politika haline getirilmiştir⁴⁵⁵⁵. Partinin izlediği fikirler, ülküler, icraatı, genel karakteri ve siyasal akımlar içerisindeki yerinin ortanın solunda yer aldığı belirtilmiştir⁴⁵⁵⁶. Ortanın solu kabul edilirken, CHP'nin sosyalist bir parti olmadığı da özellikle vurgulanmak istenmiştir⁴⁵⁵⁷. Demokratik sosyalist partilerin temelde işçi sınıfına dayanmasına rağmen, CHP'nin herhangi bir sınıf yerine toplumun bütün kesimlerini, sınıflarını temel alan ve milletçe ilerlemeyi hedef tutan bir politika izlediği belirtilmiştir. Bunun dahi CHP'nin sosyalist bir parti olmadığına işaret sayılacağı belirtilmiştir⁴⁵⁵⁸.

Kurultay Ana Davalar Komisyonu raporunda da ortanın solu yer almış ve nihayet Kurultay bildirisinde açıklanmıştır⁴⁵⁵⁹. CHP'nin XVIII. Kurultayı'na ortanın solunu savunanlar hakim olmuş, Parti Meclisi'ndeki çoğunluğu da bunlar ele geçirmiştir. Bu süreçten sonra "Ortanın Solu" politikasını özellikle Bülent Ecevit temsil

⁴⁵⁵¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 11; Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 171- 172.

⁴⁵⁵² *Hürriyet Gazetesi*, 23 Ekim 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 23 Ekim 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ekim 1966, s. 1; Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 168.

⁴⁵⁵³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 11; Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 173; *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1966, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 25 Ekim 1966, s. 1.

⁴⁵⁵⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 18 Ekim 1966, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 23 Ekim 1966, s. 1.

⁴⁵⁵⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 49.

⁴⁵⁵⁶ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 168.

⁴⁵⁵⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, *CHP Parti Meclisine Sunulan Önerge 15 Mart 1967 (Huzursuzluğun Sebepleri ve Giderilme Yolları)*, s. 5.

⁴⁵⁵⁸ Coşkun Kırca, *CHP Sosyalist Bir Parti Midir?*, Balkanoğlu Matbaası, Ankara 1967, s. 10.

⁴⁵⁵⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Ekim 1966, s. 1.

etmeye başlamıştır. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, 28 Ekim 1966'da yapmış olduğu basın toplantısında, “Ortanın Solu” politikasını demokratik bir halk hareketi haline getirmek için çalışacaklarını belirtmiştir⁴⁵⁶⁰. Ecevit ayrıca, ortanın solunun Moskova'ya giden bir yol olmadığını vurgulamıştır⁴⁵⁶¹. CHP'nin XVIII. Kurultayı ile 1965 seçimlerinden önce ortaya atılan “Ortanın Solu” politikası, resmen CHP'nin politikası olduğu kabul edilmiştir. Bu Kurultaydan sonra özellikle partinin Bülent Ecevit gibi genç yöneticileri, ortanın soluna sahip çıkacaklar ve partinin dönüşümünde bu politikayı etkin olarak kullanacaklardır.

4.2.9. Ortanın Solu ve CHP'de Ayrışma: 8'ler

1965 seçimlerinden önce CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün CHP'nin siyasi yelpazedeki yerinin ortanın solunda olduğuna dair açıklaması, seçim kampanyası süresince dillerden düşmemiştir. Muhalifler bu sloganı; “Ortanın Solu Moskova Yolu” haline dönüştürerek seçmeni kendi yanlarına çekmek istemişlerdir. Nihayet, seçim sonuçları CHP için hezimet olmuştur. Seçimlerdeki başarısızlığı CHP içerisindeki bir grup, ortanın solu propagandasına bağlamıştır. 5 Haziran 1966'da yapılan kısmi Senato seçimlerinde de CHP'nin başarısızlığı, ortanın solu politikasının parti kurullarında değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. CHP'nin XVIII. Kurultayı'nda ortanın solu konusu, buna taraftar olanlarla olmayanlar arasında tartışmaya neden olsa da, ortanın solu CHP'nin resmi politikası haline getirilmiştir.

CHP'nin XVIII. Kurultayı'nda ortanın soluna karşı olanlar adına Prof. Turhan Feyzioğlu ile ortanın solu adına Prof. Turan Güneş arasında söz düellosu yaşanmıştır⁴⁵⁶². Turhan Feyzioğlu da bu süreçte, partinin sağ kanat veya sol kanat şeklinde ikiye ayrılmasını doğru bulmadığını, partinin bir bütün olarak fikirler ortaya koymasının gerektiğini savunmuştur⁴⁵⁶³. XVIII. Kurultaydan sonra yayınlanan bildiriye, CHP'nin ortanın solunda olduğu ve bunun sosyalistlik anlamına gelmeyeceği belirtilmişti⁴⁵⁶⁴.

⁴⁵⁶⁰ *Milliyet Gazetesi*, 28 Ekim 1966, s. 1.

⁴⁵⁶¹ *Tercüman Gazetesi*, 27 Ocak 1967, s. 1.

⁴⁵⁶² *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1966, s. 1.

⁴⁵⁶³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ağustos 1966, s. 1.

⁴⁵⁶⁴ Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 57.

Turhan Feyzioğlu ve etrafındaki sağcı kanat, CHP'nin XVIII. Kurultayı sonunda Parti Meclisi'ne ancak, 8 kişi sokabilmiştir. Bu durum, ortanın soluna ait bir zafer olarak değerlendirilebilir. Hatta İnönü'nün genel sekreterlik konusunda Bülent Ecevit'ten yana olması da ortanın solunun egemen hale geldiğini göstermektedir⁴⁵⁶⁵. Seçilen bu sekiz parti meclisi üyesi, CHP'nin XVIII. Kurultayı'nda alınan "ortanın solu" kararının sosyalistlik anlamına gelmeyeceğini belirtmişlerdir. XVIII. Kurultayda CHP'nin programının dünyadaki mevcut parti programlarından farklı olduğu vurgulanmıştır. CHP'nin ortanın solunda bir parti oluşunun izlediği fikirler, ülküler ve karakterinden kaynaklandığı ifade edilmiştir⁴⁵⁶⁶.

CHP Parti Meclisi üyeleri; Fehmi Alpaslan, Turhan Feyzioğlu, Coşkun Kırca, Süreyya Koç, Ferit Melen, Orhan Öztrak, Emin Paksüt, Turan Şahin CHP içerisinde ortanın solu ve sosyalistlik üzerine yaşanan tartışmalara dair bir kitapçık hazırlamışlardır⁴⁵⁶⁷. Bu sekiz üye, kendilerinin Kurultayda alınan bağlayıcı kararlar ihtilaflarının olmadığını belirtmişler, esas ihtilaflarının CHP'yi sosyalist bir maceranın vasıtası yapmak isteyenlere karşı olduğunu vurgulamışlardır⁴⁵⁶⁸. CHP'de "Sekizler Hareketi" olarak bilinen bu sekiz üyenin faaliyetleri, 1966 kısmi Senato seçimleri sonrasında başlamıştır. Bu muhalif grup, ılımlı muhafazakarlık ile liberal sağcılığa dönük demokrasiyi savunmuşlardır. XVIII. Kurultay'da bu grubun etkisiyle "CHP sosyalist değildir ve olmayacaktır" ibaresi bildiriye konulmuştur⁴⁵⁶⁹. CHP Gençlik Kollarının yayınlamış olduğu; "8'lerden Davacıyız" isimli çalışmada, sekizlerin faaliyetlerinin partide otoriteyi yok ettiği ve partiyi yıprattığı savunulmuştur⁴⁵⁷⁰.

24- 31 Aralık 1966 tarihlerinde toplanan CHP Parti Meclisi'nde, parti tüzüğüne kendilerine verdiği denetleme yetkisine dayanarak vazife yaptıklarını belirten CHP'li sekiz meclis üyesi, XVIII. Kurultayın bağlayıcı kararına aykırı söz, yazı ve davranışları eleştirdiklerini belirtmişlerdir. Buna karşılık övülmeye değer şeylerin de övüldüğünü vurgulamışlardır. Sekiz parti meclisi üyesi, kendilerinin sanki XVIII. Kurultay

⁴⁵⁶⁵ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 354- 355; Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 68; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961- 1980)*, s. 79.

⁴⁵⁶⁶ Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, *CHP'deki Tartışmaların İçyüzü (Belgeler)*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1967, s. 3.

⁴⁵⁶⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, *CHP'deki Tartışmaların İçyüzü (Belgeler)*, s. 1.

⁴⁵⁶⁸ Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, *CHP Parti Meclisine Sunulan Önerge 15 Mart 1967 (Huzursuzluğun Sebepleri ve Giderilme Yolları)*, Ankara 1967, s. 6.

⁴⁵⁶⁹ Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 90- 91.

⁴⁵⁷⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları, *8'lerden Davacıyız*, Ulusal Basımevi, Ankara 1967, s. 3, 7- 8.

kararlarına aykırıymış gibi gösterildiklerini ve bunun doğru olmadığını vurgulamışlardır. XVIII. Kurultayın bağlayıcı kararlarına sadık olduklarını belirten sekizler, bazı parti meclisi üyelerinin XVIII. Kurultayın bağlayıcı kararlarına açıkça aykırı beyanda bulunarak ortanın solunu sosyalizm yönünde yorumladıklarını belirtmişlerdir⁴⁵⁷¹.

İnönü, 24 Aralık 1966'da başlayan Parti Meclisi toplantılarında bazı üyeler tarafından kendilerine, Kurultayın ortanın soluna ait çizmiş olduğu sınırları tanımadığına dair iddialara değinmiştir. İnönü, sekizler olarak tanınan bu grubun Parti Meclisi'nde ortaya attıkları, Kurultayda belirlenen ortanın solu sınırının aşıldığına dair iddiaların görüşüldüğünü ve sınırı aştıkları söylenen parti yöneticilerinin faaliyetlerinin Parti Meclisi'nde tam bir destek bulduğunu belirtmiştir. Sekizlerin Parti Meclisi bildirisinde ortanın solunun sosyalistlik olmadığına dair bir ibarenin olmamasını protesto eder gözüktüklerini belirten İnönü, bunların yeni ve mevcut CHP yönetimine savaş açtıklarını vurgulamıştır⁴⁵⁷².

8 parti meclisi üyesi, CHP Parti Meclisi'nde yapılan konuşmalarla ilgili basına sızdırılan iddiaların doğruyu yansıtmadığını belirtmişler ve konularla ilgili 2 Ocak 1967'de basına bir açıklama metni vermişlerdir. Aynı üyeler CHP Merkez Yönetim Kurulunun ithamlarına 10 Ocak 1967'de cevap vermişlerdir. Sekiz meclis üyesi, 18. Kurultay'ın aldığı emredici kararların bütün partililerce tam saygı ile karşılanması için çalıştıkları halde, ortanın soluna ve reformlara karşı gösterildiklerini, sağcı diye itham edildiklerini söylemişlerdir. Buna karşılık, kendilerinin Parti Meclisi'nde yaptıkları konuşmaların ses kayıtlarının basına verilmesini istediklerini belirtmişler, ancak Parti Meclisi tarafından bunun kabul edilmediğini ifade etmişlerdir. Sekiz parti meclisi üyesi, 2 Ocak 1967'de yaptıkları açıklamada şunları belirtmişlerdir; "...Türk milletinin bunca emekle kurduğu çok partili demokratik rejimin ve hukuk devletinin korunmasını, insan haysiyetine ve insan özgürlüğüne olan inancımızın icabı olarak dün olduğu gibi bugün de, CHP'nin başta gelen davası sayıyoruz⁴⁵⁷³." Aynı açıklamada sekiz meclis üyesi, CHP'nin program ve tüzüğünün herhangi bir doktrinin kopyası olmadığını, tamamen yerli ve Milli Mücadele'den esinlenen bir yapıda olduğu, ne liberal ne de sosyalist

⁴⁵⁷¹ Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, *CHP Parti Meclisine Sunulan Önerge 15 Mart 1967 (Huzursuzluğun Sebepleri ve Giderilme Yolları)*, s. 6- 7.

⁴⁵⁷² Cumhuriyet Halk Partisi, *4- 5- 6 Şubat 1967'de Ankara'da Toplanan CHP İller Toplantısı (Genel Başkan İnönü'nün Açış Konuşması- Yayınlanan Bildiri)*, s. 9- 10.

⁴⁵⁷³ Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, *CHP'deki Tartışmaların İçyüzü (Belgeler)*, s. 39- 43.

eğilimler içermediği belirtilmiştir. XVIII. Kurultay'ın bağlayıcı kararlarının da parti için temel teşkil ettiği belirtilmiş, ortanın solunda olmanın sosyalist olma anlamına gelmeyeceği bir kez daha ifade edilmiştir⁴⁵⁷⁴.

4- 6 Şubat 1967 tarihlerinde Ankara'da yapılan CHP İller Toplantısında açılış konuşmasını CHP Genel Başkanı İsmet İnönü yapmıştır. Bu toplantıda İnönü, sekizlerden birine de söz verebileceğini ifade etmiştir⁴⁵⁷⁵. İnönü, kendilerine bayrak açan insanlara her sözün arkasına “sosyalist değiliz ve olmayacağız” desek bile, onların buna inanmayacağını belirtmiş ve yürütülen bütün faaliyetlerin sosyalistlikle bağlantısının kurulacağını ifade etmiştir. İnönü, kendilerine yöneltilen ve yöneltilecek olan “sosyalist misin?” sorusunun iyi niyetli olmadığını belirtmiş ve CHP'nin programına bağlı olduklarını belirtmiştir⁴⁵⁷⁶. İnönü, CHP'nin sosyalist bir parti olmadığını ve olmayacağını belirtmiştir. CHP'yi komünistlikle itham edenlerin dikta heveslileri olduğunu belirten İnönü, CHP'nin dünyadaki birçok sosyalist partinin yapmadığı medeni tedbirleri aldığını ve uyguladığını belirtmiştir⁴⁵⁷⁷.

4- 6 Şubat 1967 tarihlerinde Ankara'da toplanan CHP İl Başkanları ve İl Temsilcileri, 6 Şubat 1967'de yedi maddelik bir bildiri yayınlamışlardır. Bildirinin birinci maddesinde; parti programına, 1965 seçim bildirgesine, XVIII. Kurultay kararlarına bağlılık bildirilmiş, karma ekonomiye bağlılık, sosyal adalet ve sosyal güvenlik tedbirlerine inanan, demokratik düzene ve 27 Mayıs Anayasası'na candan bağlılık belirtilmiştir. CHP'nin sosyalist bir parti olmadığına dair XVIII. Kurultay kararının Anayasa'nın sosyal ve ekonomik haklar bölümünün gereklerini yerine getirmede kısıtlayıcı bir unsur olarak tefsir edilemeyeceği vurgulanmıştır. İkinci maddesinde partinin dış tesirler altında kalmasının mümkün olmadığı ve aşırı sağ-sol tesirleri ezecek durumda olduğu hatırlatılmıştır. Üçüncü maddesinde genel sekreter ve merkez yönetim kurulunun XVIII. Kurultay kararları çerçevesinde başarılı bir çalışma yaptıkları belirtilmiştir. Bildirinin dördüncü maddesinde, parti içerisinde “Sekizler Hareketi” olarak bilinen grubun sanki parti içindeki ikinci resmi bir grup olduğu

⁴⁵⁷⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, *CHP'deki Tartışmaların İçyüzü (Belgeler)*, s. 44- 45.

⁴⁵⁷⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *4- 5- 6 Şubat 1967'de Ankara'da Toplanan CHP İller Toplantısı (Genel Başkan İnönü'nün Açılış Konuşması- Yayınlanan Bildiri)*, s. 3.

⁴⁵⁷⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *4- 5- 6 Şubat 1967'de Ankara'da Toplanan CHP İller Toplantısı (Genel Başkan İnönü'nün Açılış Konuşması- Yayınlanan Bildiri)*, s. 11- 12; Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları, *8'lerden Davacıyız*, s. 14.

⁴⁵⁷⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *4- 5- 6 Şubat 1967'de Ankara'da Toplanan CHP İller Toplantısı (Genel Başkan İnönü'nün Açılış Konuşması- Yayınlanan Bildiri)*, s. 13- 14.

intibalarının doğru olmadığı belirtilmiş ve bunun parti geleneğine ve tüzüğüne aykırı zararlı bir davranış olduğu ifade edilmiştir. Beşinci maddede, parti üst yönetimi ile parti gruplarının ahenkli bir şekilde çalışması gerektiği vurgulanmış ve burada yeni bir düzenlemeye gidileceği ifade edilmiştir. Altıncı maddede, genel başkanın hukuki yetkiler kadar tarihi bir şahsiyet olduğuna vurgu yapılmış ve İller Toplantısı konuşmasının uyarı olarak alınması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca genel başkanın yetkilerine ve direktiflerine bütün organların ve üyelerin saygılı olması istenmiştir. Yedinci maddede de İller Teşkilatı, parti içi huzursuzluğun devam etmesi durumunda yetkili organların gerekli işlemleri süratle yapmasının kararlaştırıldığı ifade edilmiştir⁴⁵⁷⁸.

CHP'li sekiz parti meclisi üyesi, 4 Şubat 1967 tarihinde yapılan İl Toplantısında ele alınan konuların kendilerini yıpratmaya yönelik olduğunu vurgulamışlar ve sonunda yayınlanan bildiriye, oylamada yer verilmeyen sosyalizm konusunun da konulduğu vurgulanmıştır⁴⁵⁷⁹. Sekiz parti meclisi üyesi, kendilerinin ne faşist bir zihniyette ne de komünist diktasına götürmek isteyen sosyalizm zihniyetinde olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, 10 Şubat 1967 tarihli Ulus gazetesinde “Sosyalizm Sorunu” başlıklı yazıda, ortanın solunun sosyalizm manasına geldiği, CHP'nin bir nevi sosyalist felsefeyi seçtiği belirtilmiştir⁴⁵⁸⁰.

CHP'li sekiz parti meclisi üyesi, partinin ve demokratik rejimin yüksek menfaatleri bakımından Parti Meclisi'ne bir önerge sunmuşlardır⁴⁵⁸¹. XVIII. Kurultayda alınan ortanın solu konusundaki bağlayıcı karara saygı gösterilmesi ve partinin sosyalist olmadığını yeniden teyid edilmesi, partinin resmi yayın organı olan Ulus gazetesindeki sosyalistlerin gazeteden uzaklaştırılması, CHP'lilerin parti görüşlerine aykırı olarak sosyalist derneklere üye olmalarının önüne geçilmesi, CHP'lilerin partinin resmi görüşlerine aykırı yayın yapan Yön ve Kim gibi dergilerle ilişkilerin kesilmesinin sağlanması, Meclis grubunun parti teşkilatı tarafından yönetilmemesi, parti teşkilatlarının parti disiplini ve hiyerarşisine uygun davranmalarının sağlanması, parti

⁴⁵⁷⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, 4- 5- 6 Şubat 1967'de Ankara'da Toplanan CHP İller Toplantısı (Genel Başkan İnönü'nün Açış Konuşması- Yayınlanan Bildiri), s. 16- 18.

⁴⁵⁷⁹ Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, CHP Parti Meclisine Sunulan Önerge 15 Mart 1967 (Huzursuzluğun Sebepleri ve Giderilme Yolları), s. 10.

⁴⁵⁸⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, CHP Parti Meclisine Sunulan Önerge 15 Mart 1967 (Huzursuzluğun Sebepleri ve Giderilme Yolları), s. 12- 13.

⁴⁵⁸¹ Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, CHP Parti Meclisine Sunulan Önerge 15 Mart 1967 (Huzursuzluğun Sebepleri ve Giderilme Yolları), s. 3.

parası ile geziler düzenlenerek partinin bölücü faaliyetlere girişmesinin engellenmesi, partide belirli bir kanadın kayrılması yerine partiyi bütün halinde düşünmenin gerekliliği, partinin 27 Mayıs'ın getirdiği Anayasanın temel ilkelerine ve demokratik rejime bağlılığının teyit edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Sekiz parti meclisi üyesi, belirttikleri bu tekliflerin 15 Mart 1967 tarihli Parti Meclisi gündemine alınmasını istemişlerdir⁴⁵⁸².

CHP içerisinde ortanın solu üzerine yapılan tartışmalar, artık birleşmenin mümkün olmayacağı bir düzeye ulaşmıştır. Bülent Ecevit'e göre ortanın solu, aşırı sol ve komünizmin önlenmesinin tek ve yegane yoludur⁴⁵⁸³. Artık CHP içerisindeki sosyal demokratların nüfuzu gün geçtikçe artmaktadır⁴⁵⁸⁴. 8'ler de faaliyetlerine devam etmektedirler. 2 Nisan 1967'de İzmir'de olmayı planlayan 8'lere İzmir İl Başkanı Talat Orhon, parti imkanlarını kapatacaklarını belirtmiştir⁴⁵⁸⁵. 8'leri İzmir'de 300- 400 kişilik bir grup karşılamıştır. Feyzioğlu'nun liderliğindeki grup, parti binasının kapalı olduğunu görmüşler, ellerindeki çiçekleri CHP'nin önüne bırakmışlardır. Feyzioğlu, parti binasının kapalı olması nedeniyle, "vatandaşlarımızın kalbi açık olsun, bu bize kâfi" demiştir⁴⁵⁸⁶. Bütün bunlar, CHP içerisinde ortanın solu taraftarları ile ortanın soluna taraftar olmayanlar arasındaki iplerin koptuğunu göstermektedir. CHP'nin XVIII. Kurultayı'nda ortaya çıkan 8'ler grubu, parti içerisinde 76'lar hareketine dönüşmüştür⁴⁵⁸⁷. Bundan sonraki süreçte parti içerisindeki muhalefet, son mücadelelerini verecek ve en sonunda da yeni bir parti oluşumuna gidecektir.

4.210. TİP'in İkinci Büyük Kongresi

Türkiye İşçi Partisi'nin İkinci Büyük Kongresi, 20- 24 Kasım 1966 tarihlerinde Malatya'da gerçekleştirilmiştir⁴⁵⁸⁸. TİP'in hazırlamış olduğu raporda, 1966 yılı itibariyle 59 ilde teşkilatın kurulduğu belirtilmiştir. On binlerce üyelerinin olduğu ve her köyde TİP'li bir temsilcinin olmasını hedefledikleri ve bunu da başardıkları

⁴⁵⁸² Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, *CHP Parti Meclisine Sunulan Önerge 15 Mart 1967 (Huzursuzluğun Sebepleri ve Giderilme Yolları)*, s. 15- 16.

⁴⁵⁸³ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 358.

⁴⁵⁸⁴ Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 290.

⁴⁵⁸⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Nisan 1967, s. 1.

⁴⁵⁸⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 3 Nisan 1967, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Nisan 1967, s. 1.

⁴⁵⁸⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 18 Ekim 1966, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 26 Ocak 1967, s. 1; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 321.

⁴⁵⁸⁸ *Milliyet Gazetesi*, 22 Kasım 1966, s. 1.

belirtilmiştir. TİP ayrıca, “Milli Kurtuluş Hareketinin” geniş kütlelere ulaşmasında ve kuvvetlenmesinde öncü olduklarını savunmuştur⁴⁵⁸⁹.

CHP'nin “Ortanın Solu” politikasının aşırı sola kaymayı engelleme amacı güttüğünü, AP'nin de aşırı sağa kaymaları engelleme amacıyla olduğunu belirten TİP, böyle bir hürriyet ve demokrasi anlayışının olamayacağını ifade etmiştir. Demokrasinin iki partili bir anlayışla sürdürülmesinin doğru olmadığı belirtilmiş ve gerçek anlamda Batılı demokrasinin hâkim olmasının ancak farklı düşüncelerin, fikirlerin ve özgürlüğün egemen olmasına bağlı olduğu vurgulanmıştır⁴⁵⁹⁰.

TİP, beş yıllık kalkınma planında % 7'lik bir kalkınma hızının öngörüldüğünü, ancak 1963 yılında % 7.4, 1964 yılında % 4.3, 1965 yılında % 5.8, 1966 yılında % 7.8 kalkınma hızının gerçekleştiğini, ortalamada ise % 6.3 seviyesinde kaldığını belirtmiştir. Bu oranların iklimsel şartlara bağlı tarım sektöründeki durumdan kaynaklı olduğu, esas kalkınma hızını belirleyen faktörün sanayileşmeyle ilgili olacağı vurgulanmıştır⁴⁵⁹¹.

İkinci Büyük Kongre için hazırlanmış olan raporda, Meclis içerisinde emekçi halkın temel ve günlük çıkarlarını korumak için amansız bir mücadele verildiği savunulmuştur. Yabancı sermayeyi teşvik kanununun kaldırılması, petrol kanunu, tarımda kiracılık ve ortaklık kanunu, topraksız ailelerin topraklandırılmasına dair kanun, işsizlik sigortası kanunu, ilkokul öğrencilerine parasız araç ve gereçlerin verilmesi hakkında kanun, köy bölge okulları hakkında kanun, bu kanunlar arasında sayılmıştır. TİP ayrıca, emekçi halk için Meclis'te sözlü ve yazılı soru önermeleri verildiğini belirtmiştir⁴⁵⁹².

TİP'in İkinci Büyük Kongresi'nde genel merkezin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması da kararlaştırılmıştır⁴⁵⁹³. Zamanla TİP içerisinde de hizipleşmeler ortaya çıkmıştır. TİP içerisinde ilk büyük tartışma, Malatya'da yapılan bu kongrede olmuştur. Kongrede, iki klik oluşmuş, genel merkez ve genel merkeze karşı olan “Geniş Cepheciler” mücadele etmiştir. “Geniş Cepheciler”, eski tüfeklerin partiye alınması kavgasını vermişlerdir. “Geniş Cepheciler” sonradan “Milli Demokratik Devrimciler”

⁴⁵⁸⁹ Türkiye İşçi Partisi, *Çalışma Raporu İkinci Büyük Kongre (20- 24 Kasım 1966)*, Malatya 1966, s. 43.

⁴⁵⁹⁰ Türkiye İşçi Partisi, *Çalışma Raporu İkinci Büyük Kongre (20- 24 Kasım 1966)*, s. 18.

⁴⁵⁹¹ Türkiye İşçi Partisi, *Çalışma Raporu İkinci Büyük Kongre (20- 24 Kasım 1966)*, s. 20.

⁴⁵⁹² Türkiye İşçi Partisi, *Çalışma Raporu İkinci Büyük Kongre (20- 24 Kasım 1966)*, s. 39- 42.

⁴⁵⁹³ *Milliyet Gazetesi*, 24 Kasım 1966, s. 1.

haline gelmişler, üniversite ve yüksekokulların içine sızmışlardır⁴⁵⁹⁴. Diğer taraftan 1967 yılından sonra Muammer Erten, Hüdayi Oral, Mehmet Ergül ve Hayrettin Uysal ilk “Üçüncü Dünyacılar” grubunu oluşturmuşlardır. “Üçüncü Dünyacılar” TİP’in düzenlemiş olduğu Doğu Mitinglerine partinin katılmasına karşı çıkmışlardır⁴⁵⁹⁵. Bu Kongrede Mehmet Ali Aybar, yeniden genel başkan seçilmiştir.

4.2.11. AP'nin Üçüncü Büyük Kongresi

10 Ekim 1965 genel seçimlerinde büyük bir başarı elde eden Adalet Partisi, 5 Haziran 1966 tarihinde yapılan kısmi Senato seçimlerinde de büyük bir başarı elde etmiştir. Milletin teveccühüne mazhar olan AP, 1950’li yılların Demokrat Partisi konumuna yükselmiştir. 1966 yılı Kasım ayında yapılacak olan AP Üçüncü Büyük Kongresi öncesinde illerin kongreleri yapılmıştır. Bu kongrelerde Genel Başkan Süleyman Demirel birçok konuşma yapmıştır. 5 Kasım 1966 tarihinde İstanbul Üçüncü İl Kongresi’nde konuşan Demirel, 10 Ekim 1965 ve 5 Haziran 1966 kısmi Senato seçimleri nedeniyle gösterdikleri teveccüh nedeniyle İstanbullulara teşekkür etmiştir. Demirel, Adalet Partisi davasının, Türk Milleti’nin hürriyet, hak, meşruiyet, refah ve kalkınma davası olduğunu belirtmiştir. Demirel, milletin bütünlüğü ve devletin bekası üzerinde titiz olduklarını, amaçlarının halkın refahı, saadeti ve medeni seviyeye ulaşması olduğunu belirtmiştir⁴⁵⁹⁶. Demirel, cumhuriyetin kurulmasından sonra bütün aksaklıklara, yarım tedbirlere, hürriyetsizliklere, baskılara, beceriksizliklere rağmen alınan mesafenin Türk Milleti’nin yüksek istidat ve şevkinin bir neticesi olduğunu vurgulamıştır. Demirel, İstanbul İl Kongresi’ndeki konuşmasında Türk Milleti’nin karanlıklardan uzak, medeniyetçilik yolunda hızla ve gayretle yürüdüğünü ifade etmiştir. Demirel, vatandaşlardan on binlerce mektup aldığını ve bu mektupların içeriğinde; çalışma imkanı, yol, su, okul, öğretmen, elektrik, fabrika, liman, baraj taleplerinin olduğunu ve vatandaşın daha yüksek bir hayat seviyesi, refah, huzur ve istikrar talep ettiğini belirtmiştir⁴⁵⁹⁷. Demirel, demokratik idarede rejimin işleminin teminatı olarak hür seçimleri gördüğünü belirtmiş⁴⁵⁹⁸, Türk Milleti’nin kalkınmasının

⁴⁵⁹⁴ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 41.

⁴⁵⁹⁵ Tütüncü Esmer, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, s. 95.

⁴⁵⁹⁶ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 1- 2.

⁴⁵⁹⁷ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 3- 4.

⁴⁵⁹⁸ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 5- 6.

hür ve demokratik bir rejimle mümkün olabileceğini vurgulamıştır⁴⁵⁹⁹. Koalisyonlu yılların sıkıntısına, muhalefet partilerinin eleştirilerine değinmiş, demokratik rejimin elbirliği ile geleceği taşınması gerektiğini belirtmiştir⁴⁶⁰⁰. Demokratik düzen konusunda en büyük sorumluluğun Adalet Partisi'nde olduğunu belirten Demirel, İstanbul İl Kongresi konuşmasının sonlarında şunları söylemiştir; “Adalet Partisi, iktidarı ikbal kapısı, menfaat kapısı addedenlerin değil, iktidarı millete hizmet vasıtası addedenlerin topluluğudur⁴⁶⁰¹.”

AP Genel Başkanı Demirel, 20 Kasım 1966'da Ankara 3. İl Kongresi'nde bir konuşma yapmıştır. Kongrelerin üç aydan beri 600'e yakın ilçede, 67 ilde hürriyet havası içerisinde yapıldığı vurgulanmıştır⁴⁶⁰². Demirel, 27 Kasım 1966'da Üçüncü Büyük Kongrenin tertip edileceğini belirtmiş, 10 Ekim 1966 tarihinden itibaren 40 gün içinde, 8 il kongresinde bulunduğunu, bu illerin Konya, İstanbul, İzmir, Bursa, Samsun, Adana, Gaziantep ve son olarak da Ankara kongreleri olduğunu belirtmiştir. İki yıl önce (Kasım 1964) memleketin üzerinde bulunan kara bulutların dağıldığını, yerini açık ve güzel semaların aldığını belirtmiştir. Konuşmasında Demirel, devletin dış itibarının arttığını ve Türkiye'nin demokratik ve hürriyet cephesinin vazgeçilmez unsuru haline geldiğini belirtmiştir. Ankara'nın hem 10 Ekim 1965 seçimlerinde hem de 5 Haziran 1966 kısmi Senato seçimlerinde AP'ye gösterdikleri destekten dolayı teşekkür etmiş ve Ankara'nın içinde bulunduğu duruma değinmiştir. 19 kazası, 1150 köyü ve 1.637.483 nüfusu bulunan Ankara'nın 242 köyünün yoldan, 1004 köyünün elektrikten, 80 köyünün okuldan, 128 köyünün de içme suyundan yoksun olduğunu belirtmiştir⁴⁶⁰³. Demirel, Türk demokrasisinin 20 yaşına girdiğini, demokratik idarenin zor ve çetin bir yol olduğunu belirtmiştir. Yirmi senelik demokrasinin genç bir demokrasi olduğunu, karşılaşılan problemlerin temelinde de asırlardır devam eden imparatorluğun bakiyesi üzerinde tek partili bir cumhuriyetin kurulmuş olmasının bulunduğunu ifade etmiştir⁴⁶⁰⁴. Demokratik anlayışta ve demokratik mefhumlar üzerinde henüz müşterek anlayışlara erişilemediğini belirten Demirel, bunun birkaç seçim dönemi daha devam edeceğini belirtmiştir⁴⁶⁰⁵. Demirel konuşmasının sonunda; “Medeniyetçilik yolunda büyük, güçlü,

⁴⁵⁹⁹ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 7.

⁴⁶⁰⁰ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 8- 12.

⁴⁶⁰¹ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 13.

⁴⁶⁰² BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.3, 1.

⁴⁶⁰³ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.3, 2- 3.

⁴⁶⁰⁴ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.3, 4-5.

⁴⁶⁰⁵ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.3, 5.

mamur ve müreffeh Türkiye'yi yapma yolunda kanun ve hukuk devletini, demokratik nizamı bütün icapları ile gerçekleştirmek yolundan bizi hiç kimse alıkoymaz" demiştir⁴⁶⁰⁶. AP Genel Başkanı Demirel, Konya İl Kongresi'nde, Bursa İl Kongresi'nde, Adana İl Kongresi'nde yaptığı konuşmalarda da demokrasiden, komünizmle mücadeleden ve muhalefetin iktidara yaklaşımından bahsetmiştir⁴⁶⁰⁷.

AP'nin il kongrelerinde sadece AP Genel Başkanı Demirel değil, diğer parti yöneticileri de konuşmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu kapsamda Devlet Bakanı Kamil Ocak, 6 Kasım 1966'da Edirne İl Kongresi'nde bir konuşma yapmıştır. Ocak, güçlü ve mamur bir Türkiye yaratmak için çok çalışmak gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin bir ziraat ülkesi olduğunu, nüfusun yüzde 77'sinin ziraatla uğraştığını belirten Ocak, çiftçilerin kalkınması için modern aletler, bol gübre ve kredilerle sorunların çözümü noktasında birçok yatırım yapıldığını belirtmiştir. Gübre fabrikalarının üretim hacmi artırıldığı gibi yeni gübre fabrikalarının açıldığını, ziraat okullarının sayısının artırıldığını, Ziraat Bankası kredisinin de 705 milyon lira artırıldığını belirtmiştir. Ocak, Keban Barajı'nın temelini Adalet Partisi iktidarında atıldığını belirtmiş ve çimento üretiminin de 3.5 milyondan 10 milyon tona ulaştırılması için her türlü hazırlıkların yapıldığını ve tatbik sahasına konulduğunu belirtmiştir. Ocak, konuşmasında çalışmak isteyen her Türk vatandaşına iş bulmanın ancak büyük sanayi tesisleri kurmakla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Fabrikaların kurulacağı, barajların, sulama kanallarının açılacağını ve böylece iş imkanları artarken, umumi refah seviyesinin yükseleceğini belirtmiştir⁴⁶⁰⁸.

Adalet Partisi Genel İdare Kurulu Üyesi Cevat Önder de, aynı tarihte Erzurum İl Kongresi'nde bir konuşma yapmıştır. Önder, büyük partilerin mütecanis ve gayri mütecanis partiler olarak ikiye ayrıldığını, büyük kitle partilerinin genellikle gayri mütecanis partiler olduğunu, ancak Adalet Partisi mensuplarının hemen hemen aynı sosyal şartlara, aynı fikirlere ve aynı felsefeye sahip oldukları için mütecanis bir parti olarak değerlendirilebileceğinden bahsetmiştir. Önder, AP'nin kaynağını sevgi ve saygıdan, mesuliyet duygusundan alan disiplinli bir parti olması gerektiğini belirtmiştir. Önder, AP'nin otokratik değil, demokratik bir parti olduğunu ve yöneticilerin samimi seçimlerle işbaşına geldiğini belirtmiştir. Önder konuşmasının devamında, Türkiye'nin

⁴⁶⁰⁶ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.3, 8.

⁴⁶⁰⁷ *Milliyet Gazetesi*, 11 Ekim 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 13 Kasım 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 16 Kasım 1966, s. 1.

⁴⁶⁰⁸ BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 1- 2.

gelişmiş ülkelerden 50- 150 yıl geride olduğunu, bunu yıkmak için her türlü yer altı ve yer üstü imkana sahip olduğumuzu belirtmiştir. Önder, AP'nin sahtecilik, inkarcılık, şekilcilik, köksüzlük sahte tezinin karşısında medeniyetçilik, kökçülük, maneviyatçılık asil tezini oluşturduğunu belirtmiştir. Önder, AP'nin millete yukarıdan bakan bir zihniyetin karşısında hakiki manada demokratik halk hareketi olduğunu belirtmiştir⁴⁶⁰⁹.

AP Genel İdare Kurulu Üyesi ve Sakarya Milletvekili Kadri Eroğan da, 6 Kasım 1966'da Sivas İl Kongresi'nde bir konuşma yapmıştır. Eroğan, demokratik nizamda hak, vazife ve yetkilerin net sınırlarla tespit edildiğini, garp dünyasında hiç kimsenin kendi vazife ve yetkisi dışındaki işe karışmadığını ancak, Türkiye'de işlerin tersine cereyan ettiğini belirtmiştir. Eroğan konuşmasının devamında şunları belirtmiştir; “Eğer memlekette demokratik rejimi münakaşasız hale getirmek istiyorsak, tek yolu mevkiimiz, namımız, şanımız ne olursa olsun kanuna hürmettir. Bu memlekette her hak kanunla alınır, kanunla verilir. Bunu temin ise hükümetlerin şaşmaz asli vazifesidir. Bunun dışında her görüş ve her davranış anarşi yoludur. Yolcuları elbette millet nazarında menfur ve kanun muvacehesinde mahkum olacaklardır⁴⁶¹⁰.”

AP Sivas Milletvekili ve Genel İdare Kurulu Üyesi Seyfi Kurtbek ise, 6 Kasım 1966 tarihinde yapılan Sivas İl Kongresi'nde bir konuşma yapmıştır. Kurtbek, CHP'li yöneticilerin partiye vermek istedikleri yönün gerçek adını söylemede zorlandıklarını belirtmiştir. Adalet Partisi'nin plan aleyhinde olduğu konusunda devamlı bir propagandanın olduğunu belirten Kurtbek, bunun doğru olmadığını ve Adalet Partisi'nin programında plancılığın olduğunu ancak, solcularla plan hususunda büyük görüş farkının bulunduğunu belirtmiştir. Onların planında sosyalist ve Sovyet usulü bir plancılığın olduğunu, AP'nin ise demokratik plancılık prensibini kabul ettiğini belirtmiştir⁴⁶¹¹.

AP Genel İdare Kurulu Üyesi ve Manisa Milletvekili Ertuğrul Akça da, 6 Kasım 1966'da Edirne İl Kongresi'nde konuşmuştur. Akça, Adalet Partisi iktidarının yalnız Adalet Partililerin değil bütün Türk Milleti'nin iktidarı olduğunu belirtmiştir. Adalet Partili olmayanların ayrıma tabi tutulmasının Adalet Partisi iktidarında olmayacağını belirtmiş, Adalet Partisi'nin en önemli vurgusunun hukuk devleti vurgusu olduğunu ifade etmiştir. AP Temsilciler Meclisi Üyesi ve Antalya Milletvekili İhsan Ataöv ise, 6

⁴⁶⁰⁹ BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 3- 4.

⁴⁶¹⁰ BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 5.

⁴⁶¹¹ BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 6.

Kasım 1966'da Denizli İl Kongresi'nde konuşmuştur. Ataöv, milletin CHP'yi çok iyi tanıdığını ve her imtihanda milletin CHP'ye sıfır verdiğini ancak, bu durumdan CHP yöneticilerinin ders çıkarmadığını belirtmiştir. Ataöv, CHP'nin 27 Mayıs ve Atatürk'ü istismar ettiğini, gerçek Atatürk düşmanlarının CHP'de toplandığını savunmuştur. Ataöv, CHP'nin iftira ve tezdvir silahının AP'de şahlanan 1946 ruhunun önünde geri tepeceğini belirtmiştir⁴⁶¹².

AP'nin Üçüncü Büyük Kongresi, 27 Kasım 1966'da Selim Sırrı Tarcan Salonu'nda başlamıştır⁴⁶¹³. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, kongrede açılış konuşmasını yapmıştır⁴⁶¹⁴. Demirel, 10 Ekim 1965 seçimlerinden sonra meclislere 162 kanun tasarısı sunulduğunu, 36 tasarının daha benimsendiğini belirtmiştir. Bunlardan 35 kanunun yasalaştığını ifade eden Demirel, 4 Ağustos 1966'da meclislerin tatile girmesi ile milletvekilleri ve senatörlerin vatandaşlarla temasa geçmek için yurda dağıldıklarını belirtmiştir⁴⁶¹⁵. Demirel, iktidarlarının iki yılı içerisinde demokratik müesseselerin itibarında meydana gelen tahribatın tamirine büyük önem verdiklerini belirtmiştir. Demirel, iktidarda oldukları sürede parti binalarının taşlanmadığını, gazete idarelerinin yıkılmadığını, mazinin karıştırılmadığını, ihtilal dönemlerindeki korkuların, endişelerin ortaya çıkardığı cesaretsizlik ve kararsızlığın yerine hizmet şevki, kararlılık ve teşebbüsün aldığını belirtmiştir⁴⁶¹⁶. Demirel, kendilerinin “hakimiyet bila kaydü şart milletindir” sözüne gönülden bağlı olduklarını belirtmiş ve kalplerinde şahıs ve zümre tahakkümü arzularını yaşatanlardan olmadıklarını belirtmiştir. Demirel ayrıca, demokrasiyi sadece şekillerden, dekorlardan ibaret görmediklerini belirtmiş, insan zekasının bugüne kadar bulduğu idare şekillerinden en mükemmeli ve en az kusurlusu olduğunu belirtmiştir. Devletin idaresine sadece milletin idaresinin hakim olduğunu belirten Demirel, millet üzerinde hiçbir vesayetin kurulamayacağını, milletin temel hak

⁴⁶¹² BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 7- 8.

⁴⁶¹³ *Milliyet Gazetesi*, 28 Kasım 1966, s. 1.

⁴⁶¹⁴ AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in AP Üçüncü Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşma metninin tamamı arşiv kayıtlarına da intikal etmiştir. Ayrıntılı bilgi için; BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.4, 1- 21.

⁴⁶¹⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 14.

⁴⁶¹⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 16- 17.

ve hürriyetlerinin hiçbir sebeple hiçbir bahane ile sınırlandırılmayacağını ve ortadan kaldırılamayacağını belirtmiştir⁴⁶¹⁷.

Türk Milleti'nin teokratik bir devlet peşinde olmadığını belirten Demirel, meselenin demokratik idare altında huzur, istikrar ve kalkınma meselesi olduğunu ifade etmiştir. Laik devlet anlayışının fikir, inanç ve düşünce hürriyetini garanti altına aldığını belirten Demirel, devletin bu konuda Türk Milleti'ne inançları konusunda yardımcı olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Adalet Partisi'nin de dini siyasete alet etmek gibi bir amacının olmadığını belirtmiştir⁴⁶¹⁸. Demirel Türkiye'de aşırı solun en önemli propagandasının; "Türkiye istiklalini yitirmiştir. Amerika'nın uydusu haline gelmiştir" gibi açıklamaların olduğunu belirtmiş ve bununla halk kitlelerinin tesir altına alınmak istendiği ve Batı Bloku ile irtibatın kopararak ülkede aşırı sol cereyanların hakimiyetinin arzulandığını belirtmiştir⁴⁶¹⁹.

Demirel, 2.5 milyona yakın insanın gecekondularda yaşadığını, 20 şehirde toplam 430 bin kişinin gecekonduları meydana getirdiğini belirtmiştir⁴⁶²⁰. Demirel, parti olarak halkla olan irtibatın hiçbir zaman kopmaması ve kanalların her zaman açık olması gerektiğini belirtmiştir. Planlı kalkınmanın da demokratik gelişme için önemli olduğunu belirten Demirel, demokrasilerde vatandaşın rey vermekle vazifesinin bitmediğini belirtmiş ve demokrasinin bir hayat tarzı olduğunu ifade etmiştir. Siyasi mücadelenin bir kavga haline getirilmemesi gerektiğini belirten Demirel, seçim dışında mahalli teşkilat mensuplarının diğer parti temsilcileri ile iyi ilişkiler kurmalarını istemiştir. Demirel, demokrasi ve hürriyetin milletin seçmiş olduğu hayat tarzı olduğunu belirtmiş ve politikanın meşru yol ve kanallarda yapılması zaruretine değinmiştir⁴⁶²¹.

AP'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde 1468 delege oy kullanmıştır. Süleyman Demirel, delegelerden 1239'unun oyunu alarak genel başkan seçilmiştir. Kadri Eroğan 175 oy alırken, Nazmiye Demirel'e 2 oy çıkmış, İhsan Sabri Çağlayangil, Hamdi Mader, Abbas Çetin, Etem Kılıçoğlu, Sabri Tezer, Hüseyin Bahçetepe ve Nuri Eroğan'a

⁴⁶¹⁷ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 20- 21.

⁴⁶¹⁸ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 31- 32.

⁴⁶¹⁹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 36.

⁴⁶²⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 48.

⁴⁶²¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, s. 52- 54.

birer oy çıkarken, 45 delegenin oyu ise boş çıkmıştır⁴⁶²². Bu kongre ile AP içerisindeki aşırı milliyetçi kanat yenilgiye uğramış ve yapılan tüzük değişikliği ile liderin partideki hakimiyeti kuvvetlendirilmiştir. Demirel, bu kongre ile kendi kadrosunu oluşturmuştur⁴⁶²³. AP'nin Üçüncü Büyük Kongresi ile Demirel, parti içerisindeki hakimiyetini kuvvetlendirmiş ve muhaliflerin biraz daha kenara itilmesi sağlanmıştır. Bu durum, partide derin bir şekilde ayrışmaya neden olacak ve yeni siyasal oluşumların önü açılacaktır.

4.2.12. AP Hükümetinde Değişiklik

Başbakan Süleyman Demirel'in seçimlerden sonra oluşturduğu ilk kabinesi, parti içerisinde özellikle muhalif grup tarafından memnuniyetle karşılanmamıştı. Bu durum basında da sıkça konuşulmaya başlamış, hatta kabine değişikliği de söylenmeye başlamıştır. Nihayet Başbakan Demirel, kabine değişikliğine dair basında çıkan haberlerin kabineyi çalışamayacak duruma getirdiğinden şikayet etmiştir⁴⁶²⁴.

AP'de uzun süredir beklenen bakanlık değişikliği nihayet, 1 Nisan 1967'de gerçekleşmiştir. Kabinede yeni bir bakanlık kurulmuş, 6 bakanın istifası ile birlikte 7 yeni bakan görevlendirilmiştir. İkinci Demirel kabinesinde 3 bakanın da yeri değiştirilmiştir⁴⁶²⁵. AP'nin güçlü isimlerinden olan Sadettin Bilgiç de, bu kabine değişikliğinde Ulaştırma Bakanlığına getirilmiştir⁴⁶²⁶. 1 Nisan'da yapılan bakanlık değişikliğinde; Sadettin Bilgiç, Vedat Ali Özkan, Orhan Alp, Hüsamettin Atabeyli, Turgut Toker, İlhami Ertem ve Ahmet Türkel yeni bakan olan isimler olmuştur⁴⁶²⁷. Bakanlık değişikliğine dair Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi, 3 Nisan 1967'de Millet Meclisi'nde okunmuştur⁴⁶²⁸.

Yeni bakanlarla kabinenin ilk toplantısı, 2 Nisan 1967'de yapılmıştır. Demirel, bakanlıklardaki değişikliklerle ilgili, bunun hizmette bir nöbet değişikliği olduğunu

⁴⁶²² *Milliyet Gazetesi*, 30 Kasım 1966, s. 1; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 301; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 72.

⁴⁶²³ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 158.

⁴⁶²⁴ *Milliyet Gazetesi*, 10 Nisan 1966, s. 1.

⁴⁶²⁵ *Hürriyet Gazetesi*, 2 Nisan 1967, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 2 Nisan 1967, s. 1.

⁴⁶²⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Nisan 1967, s. 1; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 179.

⁴⁶²⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 2 Nisan 1967, s. 1.

⁴⁶²⁸ *MMTD*, 3 Nisan 1967, İkinci Dönem, 79. Birleşim, Cilt: 15, s. 449.

belirtmiştir⁴⁶²⁹. Yeni kabine değişikliğinde AP’li hiçbir senatöre yer verilmemesi ise, senatörlerin tepkisine neden olmuştur⁴⁶³⁰. Bakan değişikliğini konu yapan Abdullah Uraz, AP’de meydana gelen kabine değişikliğinin yeni ve güçlü bir çalışma döneminin başlangıcı olduğunu belirtmiştir⁴⁶³¹. Bu değişiklikle Demirel, parti içerisinde kendisine yöneltilen eleştirileri engellemek istemiştir.

4.2.13. CHP’nin IV. Olağanüstü Kongresi

CHP’nin XVIII. Kurultayı’ndan sonra “Ortanın Solu” politikasına karşı olanların başlattıkları mücadele, parti içerisinde bazı sıkıntılara neden olmuştur. 28 Nisan 1967’de Ankara’da başlayan CHP’nin IV. Olağanüstü Kurultayı’nda “Ortanın Solu” politikasının halka ve teşkilata daha fazla anlatılması durumunda bu politikanın kökleşeceği belirtilmiştir⁴⁶³². XVIII. Kurultaydan sonra Parti Meclisi’nde konuşan İsmet İnönü, kırk yıldır devletçi olduğunu belirtmiş ve devletçiliğin solculuk olduğunu belirtenlere de; “o halde ben de solcuyum” dediği belirtilmiştir⁴⁶³³. Bu arada İsmet İnönü vermiş olduğu demeçte, Genel Sekreter Bülent Ecevit’i desteklediğini belirtmiştir⁴⁶³⁴. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ise, “Ortanın Solu” üzerine gazetecilerle yapmış olduğu demeçte şunları belirtmiştir; “CHP eski ve devrimci bir parti olarak kendisini tazelemek zorundadır. Bu tazelenme, bir ölçüde sarsıntı doğuracaktır. Fakat, partiyi güçlendirici bir sarsıntı olacaktır⁴⁶³⁵.” Bu arada 18 Ocak 1967 tarihli CHP Ortak Grubunun toplantısında sağ ve sol tartışmaları yeniden alevlenmiştir⁴⁶³⁶.

CHP’nin XVIII. Kurultaydan sonra resmen sahiplendiği “Ortanın Solu” politikasına muhalif olan kesim, bu politikanın CHP’yi sosyalist olarak gösterdiğini belirtmiştir. Nihayet 28 Nisan 1967’de toplanan CHP’nin IV. Olağanüstü Kurultayı, son hesaplaşma alanı olmuştur⁴⁶³⁷. CHP’nin IV. Olağanüstü Kurultayı’nda İsmet İnönü,

⁴⁶²⁹ *Son Havadis Gazetesi*, 3 Nisan 1967, s. 1.

⁴⁶³⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 3 Nisan 1967, s. 1.

⁴⁶³¹ Abdullah Uraz, “Yeni hizmet dönemi ve kabine”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Nisan 1967, s. 1.

⁴⁶³² Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 10.

⁴⁶³³ *Milliyet Gazetesi*, 1 Ocak 1967, s. 1.

⁴⁶³⁴ *Milliyet Gazetesi*, 12 Ocak 1967, s. 1.

⁴⁶³⁵ *Milliyet Gazetesi*, 15 Ocak 1967, s. 1.

⁴⁶³⁶ *Milliyet Gazetesi*, 19 Ocak 1967, s. 1.

⁴⁶³⁷ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 356.

8'ler⁴⁶³⁸ dışında kimseden hesap sorulmayacağını belirtmiştir⁴⁶³⁹. İnönü, bu Kurultayda 8'ler hakkında kesin karar alma durumunda kalmıştır⁴⁶⁴⁰. 8'lerin partiden ayrılacaklarına dair söylentiler üzerine Bülent Ecevit, 8'lerin partiden gitmesi durumunda 80 bin kişinin partiye katılacağını savunmuştur. Ecevit, 8'lerin amacının partiyi yıpratmak olduğunu belirtmiştir. Benzer bir açıklama da CHP Gençlik Kolları temsilcilerinden gelmiş ve 8'lerin CHP'de yabancı unsur haline geldiği savunulmuştur⁴⁶⁴¹.

CHP'nin IV. Olağanüstü Kurultayı'ndan sonra yayınlanan bildiride, sosyalist partiler için cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laikliğin vazgeçilmez şart olmadığı belirtilmiş ve ortanın soluyla ilgili şunlar vurgulanmıştır; "...partimize Marksist görüşler ve komünizme yönelen davranışlar atfeden beyanları nefretle karşılıyoruz. Kurultay bildirisindeki 'CHP, sosyalist değildir ve olmayacaktır' ibaresinin garazkâr maksatlarla kullanılmasını ve bunu Anayasa'mızın öngördüğü sosyal ve iktisadi hakları gerçekleştirmeye engel olmasına izin vermeyeceğiz. Ortanın solu komünizmi önleyen etkili tek yoldur⁴⁶⁴²."

28- 29 Nisan 1967 tarihlerinde 1423 delegenin katılımı ile Selim Sırrı Tarcan Spor Salonu'nda gerçekleştirilen IV. Olağanüstü Kurultay, sosyalist eksende tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur⁴⁶⁴³. IV. Olağanüstü Kurultaydan sonra CHP içerisinde muhalefeti yürüten Fehmi Alpaslan, Turhan Feyzioğlu, Coşkun Kırca, Süreyya Koç, Ferit Melen, Orhan Öztrak, Emin Paksüt ve Turan Şahin'den oluşan 8'lerin partiden çekilmeleriyle Parti Meclisi'ne Nazif Aslan, Turgut Altınkaya, Enver Ziya Karal, M. Kemal Palaoğlu, Selim Sarper, İlyas Seçkin, Hayrettin Uysal ve Besim Üstünel seçilmişlerdir. Parti Meclisi'nde yaşanan değişiklikler nedeniyle genel sekreter ve merkez yönetim kurulu üyeleri 10 Haziran 1967 tarihinde görevlerinden çekilmişlerdir. Merkez yönetim kurulu yeniden oluşmuş, Bülent Ecevit yeniden genel sekreterliğe seçilmiş ve genel sekreter yardımcılıklarına da İbrahim Öktem ve Muammer Erten getirilmiştir. 6 Aralık 1967'de Parti Meclisi'nden ayrılan Mehmet Delikaya'nın yerine Kamuran Evliyaoğlu, 3 Temmuz 1968'de ayrılan İsmail Rüştü

⁴⁶³⁸ 8'ler şunlardır: Turhan Feyzioğlu, Ferit Melen, Orhan Öztrak, Coşkun Kırca, Emin Paksüt, Süreyya Koç, Turhan Şahin, Fehmi Alpaslan. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 182.

⁴⁶³⁹ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 178.

⁴⁶⁴⁰ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 81.

⁴⁶⁴¹ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 176.

⁴⁶⁴² Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 180- 181.

⁴⁶⁴³ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 177.

Aksal'ın yerine de Şeref Bakşık, CHP Parti Meclisi üyesi olmuştur⁴⁶⁴⁴. Nihayet, CHP'nin IV. Olağanüstü Kurultayı ile parti içerisindeki “Ortanın Solu” politikasına karşı çıkan muhalefetin ayrılma sürecine girdiği anlaşılmaktadır.

4.2.14. CHP'den İstifalar- 48'ler

CHP'nin XVIII. Kurultayı'ndan sonra parti içerisinde başlayan çekişmeler, partinin bölünmesine kapı aralamıştır. Parti Meclisi'ne seçilen ve Turhan Feyzioğlu öncülüğündeki 8'ler, ortanın solu minvalindeki tartışmaları sürdürmüşler ve teşkilatlara da konuyu anlatmak istemişlerdir. Niğde'de açıklama yapan Turhan Feyzioğlu, CHP içerisinde ideolojik heves peşinde koşanları İnönü'nün artık durdurması gerektiğini belirtmiştir⁴⁶⁴⁵. İsmet İnönü ise CHP'nin IV. Olağanüstü Kurultayı'nda 8'leri; “kimin emrinde oldukları belli olmayan bir takım” şeklinde tanımlamış ve Feyzioğlu'nun beklentisine karşı bir duruş sergilemiştir⁴⁶⁴⁶.

CHP'nin 28 Nisan 1967'de başlayan IV. Olağanüstü Kurultayı'nda İsmet İnönü'nün talebi üzerine, parti tüzüğünde 8'lerin ihracını kolaylaştıracak değişiklik yapılması, CHP içerisindeki muhaliflerin CHP'den istifasıyla sonuçlanmıştır⁴⁶⁴⁷. CHP'nin IV. Olağanüstü Kurultayı'ndan sonra Feyzioğlu'nun öncülünde 15'i senatör, 33'ü milletvekili olmak üzere toplam 48 parlamenter, CHP'den istifa etmişlerdir. Bundan sonra istifa edenler, “48'ler” olarak da anılmaya devam edecektir. Feyzioğlu, istifalarla ilgili konuşmuş ve “ölçsüz sola kayışın” istifa için yeter sebep olduğunu belirtmiştir⁴⁶⁴⁸. CHP'den istifa edenler, kendilerinin değil, CHP'nin kendilerinden ayrıldığını savunmuşlardır⁴⁶⁴⁹.

İsmet İnönü'nün istifalara ilk tepkisi, “mükemmel” olmuştur⁴⁶⁵⁰. İnönü, azaldıklarını ancak, güçlendiklerini belirtmiştir⁴⁶⁵¹. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ise, CHP teşkilatlarına göndermiş olduğu genelgede istifaları değerlendirmiş ve

⁴⁶⁴⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 12; *Milliyet Gazetesi*, 11 Haziran 1967, s. 1.

⁴⁶⁴⁵ *Milliyet Gazetesi*, 18 Nisan 1967, s. 1.

⁴⁶⁴⁶ *Milliyet Gazetesi*, 29 Nisan 1967, s. 1.

⁴⁶⁴⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 1 Mayıs 1967, s. 1; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 81.

⁴⁶⁴⁸ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 178, 182; *Milliyet Gazetesi*, 1 Mayıs 1967, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Mayıs 1967, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 1 Mayıs 1967, s. 1.

⁴⁶⁴⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Mayıs 1967, s. 1.

⁴⁶⁵⁰ *Milliyet Gazetesi*, 1 Mayıs 1967, s. 1.

⁴⁶⁵¹ *Milliyet Gazetesi*, 5 Mayıs 1967, s. 1.

ayrılanların ihanet silahları ile çekip gittiklerini savunmuştur⁴⁶⁵². Bu arada CHP teşkilatlarında da istifalar meydana gelmiştir. Gaziantep'te 300 CHP'li, 48'lerin istifasına paralel olarak partiden istifa etmiştir⁴⁶⁵³. Yine, Feyzioğlu'nun memleketi Kayseri'de de sekiz ilçe başkanı ve idare heyeti, CHP'den istifa etmiştir. CHP'den istifa eden 48'lerin sayısı, CHP Erzurum Milletvekili Adnan Şenyurt'un da katılımı ile 49'a yükselmiştir⁴⁶⁵⁴.

48'lerden 40'ı Millet Meclisi'nde bir toplantı yaparak, kuracakları partinin hazırlıklarına başlamışlardır⁴⁶⁵⁵. Turhan Feyzioğlu, kurulacak yeni partinin temel ilkelerine değinmiştir. Milliyetçiliğin yeni kurulacak partide önemli bir ayak olacağını belirtmiştir. Milli birlik ve beraberliğin, milli bütünlüğün sağlanması için milliyetçiliğin başlıca kuvvet olacağını vurgulamıştır. Feyzioğlu ayrıca, her türlü dikta heveslileri ile faşizm ve komünizm tehlikesi ile mücadele edeceklerini belirtmiştir⁴⁶⁵⁶. Uzun süredir devam eden ortanın solu tartışmaları, nihayet 48 parlamenterin partiden ayrılması ile neticelenmiştir. İlk başta Parti Meclisi'ndeki 8'ler muhalefet bayrağını taşıırken, bu sayı IV. Olağanüstü Kurultaydan sonra 48'e yükselmiştir. Özetle; 8'ler, 48'ler olmuştur.

4.2.15. Güven Partisi'nin Kurulması ve Programı

CHP içerisinde "Ortanın Solu" tartışmalarıyla başlayan muhalefet, Turhan Feyzioğlu liderliğindeki 8'leri oluşturmuş ve daha sonra da 48 kişinin partiden istifasıyla farklı bir mecraya kaymıştır. Ortanın solunu isteyenlerle istemeyenler arasındaki son hesaplaşma, 28 Nisan 1967'de toplanan CHP'nin IV. Olağanüstü Kurultayı'nda gerçekleşmiştir⁴⁶⁵⁷. Bu Kurultaydan sonra CHP'den istifa eden 48'ler, yeni bir parti kurma hazırlığına başlamışlardır⁴⁶⁵⁸. Kuracakları yeni partinin programını açıklayan Turhan Feyzioğlu, partinin milliyetçi çizgide olacağını belirtmiştir⁴⁶⁵⁹. Bu arada Feyzioğlu, yeni partinin kuruluşu için 41 ilden teklifler geldiğini belirtmiştir⁴⁶⁶⁰.

⁴⁶⁵² *Hürriyet Gazetesi*, 2 Mayıs 1967, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 2 Mayıs 1967, s. 1.

⁴⁶⁵³ *Hürriyet Gazetesi*, 2 Mayıs 1967, s. 1.

⁴⁶⁵⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 4 Mayıs 1967, s. 1.

⁴⁶⁵⁵ *Hürriyet Gazetesi*, 2 Mayıs 1967, s. 1.

⁴⁶⁵⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Mayıs 1967, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Mayıs 1967, s. 1.

⁴⁶⁵⁷ *Gevgilili, Yükseliş ve Düşüş*, s. 356.

⁴⁶⁵⁸ *Milliyet Gazetesi*, 2 Mayıs 1967, s. 1; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 81.

⁴⁶⁵⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 3 Mayıs 1967, s. 1.

⁴⁶⁶⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 5 Mayıs 1967, s. 1.

Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları, 12 Mayıs 1967’de Güven Partisi’nin kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığı’na vererek partiyi kurmuşlardır. Yeni parti için; “içte güven, dışta güven, Güven Partisi’ne güven” şeklinde bir slogan belirlenmiştir⁴⁶⁶¹. Güven Partisi’nin tüzel kişiliğe kavuşması ile birlikte Cumhuriyet Senatosu’nda bir grup kurma kararı alınmış ve grubun organlarını seçtiğine dair tezkere, Cumhuriyet Senatosu’nun 16 Mayıs 1967 tarihli oturumunda okunmuştur⁴⁶⁶².

Güven Partisi Programı, partinin 12 Mayıs 1967’de kurulduğu tarihten itibaren yürürlüğe girmiştir⁴⁶⁶³. Program, 169 maddeden oluşmaktadır⁴⁶⁶⁴. Güven Partisi’nin bir sınıf ve zümre partisi olmadığı, milletin hürriyet ve sosyal adalet içerisinde hızla kalkınmasını isteyen ve her yurttaşa açık milli bir parti olduğu vurgulanmıştır⁴⁶⁶⁵. Güven Partisi, demokratik rejimin memleket bünyesine uymadığına, memleketin iktisadi ve sosyal davalarına bu rejim içinde çözüm yolu bulunamayacağına dair inkarcı ve yıkıcı iddiaların reddedildiğini ilan etmiştir. Güven Partisi, ülkenin sıkıntılılarına hür ve demokratik rejim içerisinde çare bulunacağını belirtmiştir⁴⁶⁶⁶. Türk Milleti’nin köklü bir devlet geleneğine sahip olduğu ve demokrasiden geri adım atılmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır⁴⁶⁶⁷.

Güven Partisi, vatandaşın devlet için değil, devletin vatandaş için var olduğunu belirtmektedir⁴⁶⁶⁸. Güven Partisi, Anayasa’yı her türlü tecavüzdten koruyacaklarını ve Türkiye’yi keyfiliğin değil, hukukun hakim olduğu bir ülke haline getireceklerini savunmuştur⁴⁶⁶⁹. Seçimlerin nispi temsil esasına göre yapılmasının milli ihtiyaçlara en uygun sistem olduğu vurgulanmıştır⁴⁶⁷⁰. Güven Partisi, radyonun tarafsızlığı ve üniversitelerin muhtariyetini demokrasinin dayanaklarından birisi olarak

⁴⁶⁶¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mayıs 1967, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 13 Mayıs 1967, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 13 Mayıs 1967, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 13 Mayıs 1967, s. 1; Turan, *Kökeni Ulusal Direnişme Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 57; Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 157; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 250, 323; Kılınc, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 100; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 357; Özbudun, *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 38.

⁴⁶⁶² *CSTD*, 16 Mayıs 1967, Birinci Dönem, Altmışıncı Birleşim, Cilt: 38, s. 241- 242.

⁴⁶⁶³ Güven Partisi, *Güven Partisi Programı*, Balkanoğlu Mabaacılık, Ankara 1967, s. 1.

⁴⁶⁶⁴ *Milliyet Gazetesi*, 14 Mayıs 1967, s. 1.

⁴⁶⁶⁵ Güven Partisi, *Güven Partisi Programı*, s. 3; Güven Partisi, *Güven Partisi Program Özeti*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1967, s. 1; İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 115.

⁴⁶⁶⁶ Güven Partisi, *Güven Partisi Programı*, Balkanoğlu Mabaacılık, Ankara 1967, s. 4- 5.

⁴⁶⁶⁷ Güven Partisi, *Güven Partisi Programı*, s. 6- 7.

⁴⁶⁶⁸ Güven Partisi, *Güven Partisi Programı*, s. 11.

⁴⁶⁶⁹ Güven Partisi, *Güven Partisi Programı*, s. 19.

⁴⁶⁷⁰ Güven Partisi, *Güven Partisi Programı*, s. 21.

görmektedir⁴⁶⁷¹. Programının 22. maddesinde Silahlı Kuvvetlerin her çeşit siyaset, tartışma ve mücadelenin dışında tutulması gerektiği vurgulanmıştır⁴⁶⁷².

Güven Partisi, memurlar, silahlı kuvvetler ve emniyet mensupları hariç çalışanlara sendika kurma hakkı tanımayı amaçlamıştır⁴⁶⁷³. Her vatandaşın ev sahibi yapılmasına çalışılacağı, ordu mensuplarının ev ve kira derdinden kurtarılması için lojmanlar yapılmasının hedeflendiği belirtilmiştir⁴⁶⁷⁴. Ordunun teçhizat ve personel ihtiyaçlarının giderilmesi ve personelin özlük haklarının iyileştirilmesi, eğitimlerinin sağlanması, terfi durumlarının düzenlenerek gelecek kaygılarından uzak tutulmasının amaçlandığı belirtilmiştir⁴⁶⁷⁵. Güven Partisi, gecekonduların sosyal konut haline getirilmesinde gerekli tedbirlerin alınacağını, ayrıca gecekonduda oturanların kendi evlerini yapana kadar kredi kolaylıklarından yararlanacaklarını belirtmiştir⁴⁶⁷⁶.

Güven Partisi'nin amacı tüzüğünde belirtilmiştir. Yurtta ve dünyada sulh şiarı içerisinde milletçe çalışma, kazanma, huzur ve refah içinde yaşama ve ilerleme, partinin amacı olarak tanımlanmıştır. Vatana ihanet eden sanıkların, mahkûmların, komünist, faşist ve zararlı ideolojilere sahip olanların, antidemokratik rejim taraftarlarının partiye alınmayacağı hüküm altına alınmıştır⁴⁶⁷⁷.

Güven Partisi teşkilatı; ilçeler, vilayet, umumi idare heyetleri, disiplin kurulları ve bu kademelerin kongrelerinden oluşmuştur. Kaza idare heyetleri 11, il idare heyeti 15, umumi idare heyeti 21 üyeden oluşmaktadır⁴⁶⁷⁸. İlçe, il ve umumi kongreler, üyeleri temsil eden delegeler vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. İlçeden umumi kongreye delege hesabı, üye sayısındaki fazlalığa göre yapılmaktadır⁴⁶⁷⁹. Güven Partisi, bütün seçimlere katılmayı kabul etmekte ve genel seçimlerde her vilayet için en çok beşte bir oranında milletvekili adayını genel merkezin belirleyebileceği hüküm altına alınmıştır. Ancak, aday yoklamasını kazanamamış olanların aynı seçim çevresinden genel merkezce aday gösterilmemesi kararlaştırılmıştır⁴⁶⁸⁰.

⁴⁶⁷¹ Güven Partisi, *Güven Partisi Programı*, s. 23- 24.

⁴⁶⁷² Güven Partisi, *Güven Partisi Programı*, s. 27; Güven Partisi, *Güven Partisi Program Özeti*, s. 2.

⁴⁶⁷³ Güven Partisi, *Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı*, Ülkü Hergün Matbaası, basım yılı yok, s. 17.

⁴⁶⁷⁴ Güven Partisi, *Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı*, s. 19.

⁴⁶⁷⁵ Güven Partisi, *Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı*, s. 21.

⁴⁶⁷⁶ Güven Partisi, *Güven Partisi Programı*, s. 65.

⁴⁶⁷⁷ Güven Partisi, *Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı*, s. 3.

⁴⁶⁷⁸ Güven Partisi, *Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı*, s. 5.

⁴⁶⁷⁹ Güven Partisi, *Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı*, s. 12.

⁴⁶⁸⁰ Güven Partisi, *Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı*, s. 31.

Güven Partisi, kurulduktan sonra faaliyetlerini hızlandırmıştır. Genel Başkan Turhan Feyzioğlu refakatinde yapmış olduğu eğitim ve gençlikle ilgili toplantı kararlarını, 3 Kasım 1968'de kamuoyuna açıklamıştır⁴⁶⁸¹. Eğitimin ve gençlerin ülke için önemine değinildiği kararda vatan ve milletine bağlı, milliyetçi, manevi değerlere saygılı, hür demokratik rejimin icaplarını bilen, ahlakçı, çalışkan ve bilgili kuşaklar yetiştirmenin Türkiye'yi yükselteceği belirtilmiştir⁴⁶⁸². Güven Partisi'nin anarşiye ve düzen yıkıcılarına hayır derken, ciddi ıslahata evet dediği belirtilmiştir. Mustafa Kemal'in adının kullanılarak Rusya ve Çin'den ilham alan oyunların sahneye konulamayacağı vurgulanmıştır⁴⁶⁸³. Güven Partisi, AP iktidarının aşırı akımlarla mücadelede gerekli iman ve irade gücünü gösteremediğini belirtmiştir. Planda yer alan tedbirlerin bile sahipsiz kaldığı savunulmuştur⁴⁶⁸⁴. Güven Partisi ayrıca, CHP'nin gençlik ve anarşi olaylarındaki samimiyetsizliğine değinmiştir. CHP yöneticilerinin bir tarafta CHP'li gençlerin hür düzeni yıkmak isteyenlerle işbirliği yapmalarına göz yumduklarını, diğer tarafta da itidal tavsiye ettikleri belirtilmiştir. TİP'in sosyalizmini yeterli bulmayarak komünist Çin modeline özenen birçok düzen yıkıcıların CHP yöneticilerinin samimiyetsiz davranışlarından cesaret aldıkları belirtilmiştir. Güven Partisi'nin ıslahatçı, milliyetçi ve akılcı tutumunun ne kadar önemli olduğuna değinilmiş ve her türlü ıslahata karşı koymanın zararı kadar, solcu sloganların ardına gizlenen sapık ve yıkıcı davranışlardan da millete hayır gelmeyeceği belirtilmiştir⁴⁶⁸⁵. Güven Partisi idarecileri, CHP'ye eleştiri yöneltirken, CHP de Güven Partisi'ne eleştiri yöneltmiş ve Güven Partisi'nin Adalet Partisi paraleline düşen bir uydu muhalefet görüntüsü verdiği savunulmuştur⁴⁶⁸⁶.

Güven Partisi'nin kurulmasından sonra Türkiye, birçok iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu olayların ortasında kalan siyasi partiler, seçmene dokunmaya çalışmışlardır. 1969 seçimlerinde yeteri kadar başarı gösteremeyen siyasi partiler, diğer partilerle birleşme düşüncesine girmişlerdir. Bu çerçevede, Güven Partisi de bu partiler arasındaki yerini almıştır.

⁴⁶⁸¹ Güven Partisi, *Eğitim ve Gençlik Meseleleri*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968, s. 1.

⁴⁶⁸² Güven Partisi, *Eğitim ve Gençlik Meseleleri*, s. 2.

⁴⁶⁸³ Güven Partisi, *Eğitim ve Gençlik Meseleleri*, s. 5- 6.

⁴⁶⁸⁴ Güven Partisi, *Eğitim ve Gençlik Meseleleri*, s. 6.

⁴⁶⁸⁵ Güven Partisi, *Eğitim ve Gençlik Meseleleri*, s. 7.

⁴⁶⁸⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 41.

4.2.16. 21 Mayısçılarının Affı

10 Ekim 1965 seçim sonuçları ile iktidara gelen AP, birçok kesimde büyük bir ümitle karşılanmıştır. Seçimden bir ay sonra “Eski Harbiyeliler Derneği” şeref üyesi olan AP’li Sadettin Bilgiç, 21 Mayıs olaylarından dolayı hüküm giyen Harbiyelilerin affı için çalışacağını söylemiştir⁴⁶⁸⁷. 9 Ağustos 1966’da çıkarılan genel aftan 21 Mayısçılar da yararlanmakta, ancak 24 kişinin cezası tamamen kaldırılamamaktadır⁴⁶⁸⁸. Bu arada Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı yöneticileri, Harbiyelilerin affı için 29 Temmuz 1966’da Hürriyet Meydanı’na bir çelenk bırakmışlardır⁴⁶⁸⁹. Senatör Sıtkı Ulay ve Hüseyin Nail Kubalı, 21 Mayıs hükümlülerini Toptaşı Cezaevi’nde ziyaret ederek çıkarılan aftaki adaletsizliğe vurgu yapmışlardır⁴⁶⁹⁰.

Cezaevinde kalan 21 Mayısçılarının affına dair tasarı, 1967 yılı Aralık ayında Meclis’e getirilmiştir. Millet Meclisi’ne getirilmiş olan af tasarısı kapsamında, 25 Aralık 1967’de konuşan AP grubu adına konuşan Talat Köseoğlu, 20- 21 Mayıs olaylarından dolayı mahkûm edilmiş olanların affa uğramalarının partilerin vaat etmiş olduğu bir konu olduğunu belirtmiştir. Köseoğlu, 21 Mayısçılarının bayramlarını aile yuvalarında geçirmesini istediklerini ifade etmiştir. CHP grubu adına konuşan Kenan Esengin de, 21 Mayısçılarının affına dair getirilmiş olan tasarıdan memnuniyet duyduklarını belirtmiştir. Esengin, tasarının hükümet tarafından geç gelmiş olmakla birlikte, cezaların bütün sonuçları ile affedilmesinin ayrı bir değer kazandığını vurgulamıştır⁴⁶⁹¹. 21 Mayısçılarının affına dair kanun tasarısı Millet Meclisi tarafından 25 Aralık 1967’de oylanmış ve kabul edilmiştir⁴⁶⁹².

20- 21 Mayıs 1963 silahlı ayaklanması faillerinden cezaevlerinde kalan 24’ünün aflarını öngören kanun tasarısı, Cumhuriyet Senatosu’nda 26 Aralık 1967’de görüşülmeye başlamıştır. Bu tasarıyla ilgili AP adına konuşan Şeref Kayalar, affın Tanrı kaynağından kuvvet alan bir güven olduğunu belirtmiş ve şunları söylemiştir; “...Biz eminiz ki; devletin ellerine verdiği silahlarla ve ateşle devirmek üzere ayaklandıkları bir parlamentonun kendilerine uzattığı bu şefkat ve atfetin mana ve değerini, hürriyet ve

⁴⁶⁸⁷ *Milliyet Gazetesi*, 29 Kasım 1965, s. 1.

⁴⁶⁸⁸ *Milliyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1966, s. 1.

⁴⁶⁸⁹ *Milliyet Gazetesi*, 30 Temmuz 1966, s. 1.

⁴⁶⁹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Ağustos 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 13 Ağustos 1966, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ağustos 1966, s. 1.

⁴⁶⁹¹ *MMTD*, 25 Aralık 1967, İkinci Dönem, 21. Birleşim, Cilt: 22, s. 56- 57.

⁴⁶⁹² *MMTD*, 25 Aralık 1967, İkinci Dönem, 21. Birleşim, Cilt: 22, s. 61; *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Aralık 1967, s. 1.

haklarına kavuşacak olanlar ve onların yolunu gözleyenler yaşadıkça unutmayacaklardır. Kıymetli oylarınız sizlerin de aynı güven içinde olduğunuzu gösterecektir⁴⁶⁹³.” Güven Partisi adına konuşan Sedat Çumralı, 20- 21 Mayıs olaylarından dolayı mahkum olanların kademeli affa tabi olanların ikinci kısmının da affedilmesine dair tasarısının görüşülmesi sırasında bir konuşma yaparak GP’nin bu aftan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Çumralı, afla ilgili şunları da belirtmiştir; “Vatandaşlar arasında kin, düşmanlık ve kırgınlıkların tam olarak kaldırılması için cismani ceza ile mahkum olup da siyasi hakları iade edilmeyenlerin de biran önce bu atıfetten faydalanması gerektiği kanaatindeyiz⁴⁶⁹⁴.”

20- 21 Mayıs 1963 olaylarına katılanlardan hüküm giyenler, 780 sayılı Af Kanunundan kısmen faydalanmışlar, bu aftan kısmen yararlanmış olan 24 kişi ile ilgili de yeni bir af tasarısı Senato’da görüşülmüştür⁴⁶⁹⁵. 26 Aralık 1967’de Cumhuriyet Senatosu’nda kabul edilen Af Kanununun birinci maddesi şu şekildedir: “20- 21 Mayıs 1963 olaylarından dolayı mahkum edilmiş olup da, 780 sayılı Af Kanununun 4’üncü maddesinin (a) ve (b) bentlerinden faydalanmış olanlar, ferî ve mütemmim cezaları ile ceza mahkumiyetlerinin neticelerine de şamil olmak üzere affedilmişlerdir. 780 sayılı Af Kanununun 16’ncı maddesi hükmü, birinci fıkra hükmünden istifade edenler hakkında da uygulanır. 1076 sayılı Kanunun 16’ncı maddesi hükmü saklıdır⁴⁶⁹⁶.” 26 Aralık 1967’de kabul edilen 977 sayılı Af Kanunu, 28 Aralık 1967’de Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Bu Kanunda 780 sayılı Af Kanununun 4. maddesi (a) ve (b) bentlerinden faydalanmış olanların mahkumiyetlerinin neticeleri ile affedildikleri ve Kanunun yayımı tarihinde yürürlüğe gireceği belirtilmiştir⁴⁶⁹⁷. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, 28 Aralık 1967’de 20- 21 Mayıs olaylarından mahkum olan 24 kişi, tahliye edilmiştir⁴⁶⁹⁸. Böylece, uzun süredir suçlanan AP, 21 Mayısçıların affını sağlayarak bu konudaki eleştirileri ortadan kaldırmıştır.

⁴⁶⁹³ *CSTD*, 26 Aralık 1967, Birinci Dönem, On beşinci Birleşim, Cilt: 44, s. 506- 507.

⁴⁶⁹⁴ *CSTD*, 26 Aralık 1967, Birinci Dönem, On beşinci Birleşim, Cilt: 44, s. 508.

⁴⁶⁹⁵ *CSTD*, 26 Aralık 1967, Birinci Dönem, On beşinci Birleşim, Cilt: 44, s. 509.

⁴⁶⁹⁶ *CSTD*, 26 Aralık 1967, Birinci Dönem, On beşinci Birleşim, Cilt: 44, s. 514- 515; *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Aralık 1967, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 27 Aralık 1967, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 27 Aralık 1967, s. 1.

⁴⁶⁹⁷ *Resmi Gazete*, 28 Aralık 1967, Sayı: 12788, s. 8.

⁴⁶⁹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Aralık 1967, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 29 Aralık 1967, s. 1.

4.2.17. Seçim Sisteminde Değişiklik- Barajsız D'Hondt Sistemi

Türkiye’de uygulanan seçim sistemleri, iktidarlar değiştikçe tartışılmaya başlamış ve iktidara gelen her siyasi parti, seçim sistemine müdahale etmek istemiştir. 10 Ekim 1965 seçimlerinden sonra tek başına iktidara gelen AP’nin seçim sistemini değiştireceğine dair söylentiler üzerine, muhalif partiler AP’yi eleştirmeye başlamıştır. Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, 26 Mayıs 1966 tarihinde radyoda yapmış olduğu konuşmada, AP’nin “Milli Bakiye” sistemi yerine, barajlı D’Hondt sistemini getirmek istediğini belirtmiş, bu sistemle her vilayette bir baraj usulü getirilerek barajın altında kalanların milletvekili çıkaramayacakları vurgulanmıştır. Bölükbaşı, bu sistemle illerde barajı geçemeyenlerin oylarının heba olacağını ve Meclis’e temsilci gönderemeyeceğini belirtmiştir. Bölükbaşı, 10 Ekim 1965 seçimlerinin barajlı D’Hondt sistemi ile yapılmış olsa idi, AP milletvekillerinin sayısının 240’tan 290’a çıkacağını, muhalefet milletvekillerinin de 210’dan 160’a ineceğini, Senato’da da 143 AP senatörünün 150’ye ulaşacağını ve muhalefetin hiçbir senatör çıkaramayacağını ileri sürmüştür. Bölükbaşı, “Milli Bakiye” sisteminin seçim adaletini tesis etmek için önemli olduğunu ve bu sistemin demokratik rejimin sigortası olduğunu savunmuştur⁴⁶⁹⁹.

1966 yılında gündeme gelen seçim sistemi değişikliği, 1968 yılı başında tekrar gündeme taşınmıştır. Abdi İpekçi, gazetede köşesinde seçim sistemini konu yapmıştır. İpekçi, AP’nin yaklaşan seçimlerden önce seçim sistemini değiştirmeyi amaçladığını, “Milli Bakiye” sisteminin kaldırılarak hem TİP’i Meclis dışında bırakmayı hedeflediğini hem de Anayasa’yı değiştirecek üçte iki çoğunluğu elde ederek Anayasa üzerinde tasarrufta bulunmayı amaçladığını iddia etmiştir⁴⁷⁰⁰. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü de, 20 Ocak 1968’de vermiş olduğu demeçte, “Milli Bakiye” sisteminin değişmesine taraftar olmadıklarını açıklamıştır. “Milli Bakiye” sistemi ile bütün vatandaşların oy ve eğilimlerinin değerlendirildiğini belirten İnönü, küçük partilerin yaşatılması kanaatlerinin değişmediğini belirtmiştir⁴⁷⁰¹.

Seçim Kanunu ve İç Tüzük değişikliğine dair tasarıların Meclis’e geleceğini öğrenen CHP, TİP ve MP’liler 22 Ocak 1968’de yoklamaya katılmamışlardır. Bu

⁴⁶⁹⁹ Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı’nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı’nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, s. 44- 45.

⁴⁷⁰⁰ Abdi İpekçi, “Seçim Sistemini Değiştirirken...”, *Milliyet Gazetesi*, 10 Ocak 1968, s. 1, 7.

⁴⁷⁰¹ *Milliyet Gazetesi*, 21 Ocak 1968, s. 1.

yöntemle tasarının engellenmesi amaçlanmıştır. Bahsi geçen tasarıların gelmemesi nedeniyle Meclis çalışmalarına katılmışlardır⁴⁷⁰². 27 Mayıs'tan sonra seçim mevzuatının üyelerin çoğunluğunun Halk Partili olduğu Kurucu Meclis tarafından tamamen yenilendiğini, milletvekili seçimlerinde nispi temsil usulünün, Senato seçimlerinde ise ekseriyet usulünün kabul edildiğini belirten Demirel, o dönemde hiç kimsenin seçim sistemlerinin Türkiye'yi diktatörlüğe sürükleyeceğine dair bir eleştiride bulunmadığını, ancak Adalet Partisi'nin bu kanunları yeniden yürürlüğe koyma girişimlerinin acımasızca eleştirildiğini belirtmiştir⁴⁷⁰³.

Seçim Kanununda değişiklik yapılmasına dair tasarı, Millet Meclisi'nde kabul edilmiş ve geçici komisyonda görüşülmesine AP oylarıyla karar verilmiştir. Bu arada Milliyet gazetesi, "Milli Bakiye" sisteminin kaldırılması konusunda Ankara'daki öğretim üeleriyle bir görüşme yapmıştır. Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Arif Payaslıoğlu, Prof. Münci Kapani, Prof. Bahri Savcı, Doç. Mümtaz Soysal, Doç. Mukbil Özyörük, Doç. Adnan Güriz, Doç. Ergun Özbudun ve Dr. Tuncer K. Mustafaoğlu ile yapılan görüşmede öğretim üyelerinin çoğunluğunun "Milli Bakiye" sistemi ile bütün kesimlerin temsil imkanına kavuştuğunu, aksi takdirde bu temsilin ortadan kalkacağını belirtmişlerdir⁴⁷⁰⁴. Aynı gazete, İstanbul Üniversitesi'ndeki öğretim üeleriyle de "Milli Bakiye" sistemini görüşmüştür. Prof. Sulhi Dönmezer, Prof. İsmet Giritli, Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Selçuk Özçelik "Milli Bakiye" sisteminin kaldırılması taraftarı iken; Prof. Ragıp Sarıca, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Hızfı Veldet Velidedeoğlu ve Prof. Vakur Versan'ın "Milli Bakiye" sisteminin kaldırılmaması gerektiği yönünde kanaat belirttiklerini aktarmıştır⁴⁷⁰⁵.

Millet Meclisi Geçici Komisyonu, "Milli Bakiye" sistemini kaldıran teklifi 5'e karşılık 8 oyla kabul etmiştir. Kabul edilen teklife göre, milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu seçimlerinin tercihsiz, barajlı D'Hondt sistemine göre yapılması öngörülmüştür⁴⁷⁰⁶. "Milli Bakiye" sistemini kaldıran değişiklik, 1 Mart 1968'de Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir. Yeni kanuna göre "barajlı D'Hondt" usulü belirlenmiştir. Kanunun görüşülmesinden önce CHP ve TİP'liler Meclis'i terk etmişlerdir⁴⁷⁰⁷. Seçim

⁴⁷⁰² *Milliyet Gazetesi*, 23 Ocak 1968, s. 1.

⁴⁷⁰³ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 7.

⁴⁷⁰⁴ *Milliyet Gazetesi*, 3 Şubat 1968, s. 1.

⁴⁷⁰⁵ *Milliyet Gazetesi*, 4 Şubat 1968, s. 1.

⁴⁷⁰⁶ *Milliyet Gazetesi*, 19 Şubat 1968, s. 1.

⁴⁷⁰⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 1 Mart 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Mart 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 2 Mart 1968, s. 1.

Kanununda yapılan değişiklik nedeniyle muhalefet, iktidar partisi AP'yi diktaya gitmekle suçlamıştır⁴⁷⁰⁸. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, AP'nin Seçim Kanununda yapmış olduğu değişikliğin AP'nin düşüşünü hızlandırmaktan başka sonuç vermeyeceğini savunmuştur⁴⁷⁰⁹. CHP Senato Grup Başkan Vekili Hıfzı Oğuz Bekata da, bir demeç vermiş ve şunları söylemiştir; “Bu Seçim Kanunu, kuvvetini itibarından ve halktan almayan suni ve tehlikeli bir diktanın yolunu açacaktır⁴⁷¹⁰.”

Başbakan Süleyman Demirel ise, 10 Ekim 1965 seçimleri öncesinde Adalet Partisi'nin seçim beyannamesinde, iktidara gelmeleri durumunda seçim usulünü değiştireceklerini ve Kurucu Meclis'in belirlediği seçim usulüne döneceklerini millete beyan ettiklerini belirtmiştir. Söz verdikleri seçim sistemini Kurucu Meclis'in hazırladığı şekle dönüştürmek için yasa teklifinde bulduklarını, ancak muhalefet partilerinin tekliflerin yasalaşmasına engel olmak için gereksiz bir şekilde gensoru ve genel görüşme önerilerinde bulunarak bu durumu sabote etmek istediklerini belirtmiştir⁴⁷¹¹.

Yeni Seçim Kanunu çıkana kadar AP'li senatörlerin Ankara dışına çıkmaması istenmiştir⁴⁷¹². “Milli Bakiye” sistemini kaldıran değişiklik nihayet, Cumhuriyet Senatosu tarafından 19 Mart 1968'de kabul edilmiştir⁴⁷¹³. Seçim Kanununda yapılan değişiklikle “Milli Bakiye” usulünden vazgeçilmiş ve “çevre barajlı D'Hondt” sistemi kabul edilmiştir⁴⁷¹⁴. 1036 sayılı “Seçimlerle ilgili kanunların bazı maddelerinin yürürlükten kaldırılması ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununa bazı maddeler eklenmesi hakkında Kanun”, 23 Mart 1968 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁴⁷¹⁵. TİP, seçim sistemine yapılan değişiklik nedeniyle Anayasa Mahkemesi'ne dava açmıştır⁴⁷¹⁶. Anayasa Mahkemesi ise, 6 Mayıs 1968'de “barajlı D'Hondt” sistemini kısmen iptal etmiş ve “barajsız D'Hondt” sistemini kabul etmiştir⁴⁷¹⁷. Böylece “barajsız D'Hondt (nisbi temsil)” sistemi; 1969, 1973 ve 1977

⁴⁷⁰⁸ *Milliyet Gazetesi*, 4 Mart 1968, s. 1.

⁴⁷⁰⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Mart 1968, s. 1.

⁴⁷¹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Mart 1968, s. 1.

⁴⁷¹¹ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 8- 9.

⁴⁷¹² *Hürriyet Gazetesi*, 3 Mart 1968, s. 1.

⁴⁷¹³ *Milliyet Gazetesi*, 20 Mart 1968, s. 1; Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 110.

⁴⁷¹⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1969, s. 1; Varlık ve Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, s. 107.

⁴⁷¹⁵ *Resmi Gazete*, 23 Mart 1968, Sayı: 12856, s. 1.

⁴⁷¹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 24 Mart 1968, s. 1.

⁴⁷¹⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 113; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 53; *Milliyet Gazetesi*, 7 Mayıs 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 8 Mayıs 1968,

yıllarındaki seçimlerde uygulanmıştır⁴⁷¹⁸. CHP, 1961 yılında kabul etmiş olduğu seçim sistemini, AP iktidarının tekrar getirmek istemesine karşı çıkmıştır. Bu durum, partilerin kendi emelleri doğrultusunda hareket ettiklerini göstermektedir.

4.2.18. 2 Haziran 1968 Kısmi Senato Seçimleri ve Mahalli Seçimler

1961 Anayasası ile birlikte kurulan Cumhuriyet Senatosu'nun üçte bir yenileme seçimlerinin iki yılda bir gerçekleştirilmesi ve diğer seçimlerin de eklenmesi ile vatandaşın sık sık sandık başına gitmesine neden olmuştur. 1967 yılında yapılacak olan mahalli seçimlerin 1968 yılında yapılmasına dair bir kamuoyu oluşmuştur. Bu çerçevede Muş Milletvekili Nermin Neftçi, 8 Mayıs 1967'de Millet Meclisi'nde bir konuşma yapmıştır. Neftçi'ye göre, her iki seçimin birlikte yapılmasının seçmen kütükleri ve aday olacaklar açısından bazı sıkıntıları beraberinde getireceğini belirtmiş ve bu konuyu hükümetin aydınlatmasını istemiştir⁴⁷¹⁹.

AP Merkez Temsilciler Meclisi ise, Genel Başkan Süleyman Demirel başkanlığında 10 Haziran 1967'de toplanmış ve 11 Haziran 1967'de çalışmalarını tamamlayarak bir tebliğ yayınlamıştır. Tebliğde, Adalet Partisi'nin her yıl seçimler yapılmasını doğru bulmadığı belirtilmiş ve 1967, 1968, 1969 yıllarında üst üste seçim yapılacak olmasının hem halkta hem de diğer kurum ve kuruluşlarda uyandıracığı bıkkınlığa dikkat çekilmiştir. Normalde 1961, 1963, 1965, 1967, 1969, 1971, 1973 yıllarında olmak üzere iki yılda bir seçim öngörülmüş iken, 1963 yılında yapılması öngörülen Cumhuriyet Senatosu kısmi seçimlerinin 1964 yılına tehir edilmesinin yıllık seçim karmaşasına neden olduğu hatırlatılmıştır. AP Merkez Temsilciler Meclisi 1967, 1968 yıllarında yapılacak olan Cumhuriyet Senatosu ve mahalli seçimlerin Haziran 1968'de yapılmasının uygun olacağına karar verdiği belirtilmiştir⁴⁷²⁰. Nihayet Millet Meclisi, 7 Temmuz 1967'de il genel meclisi, mahalle muhtarı, köy muhtarı ve ihtiyar

s. 1; Varlık ve Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, s. 109; Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündükleri*, s. 73.

⁴⁷¹⁸ Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 11, 20; Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 94- 95, 110; Üskül, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, s. 41.

⁴⁷¹⁹ MMTD, 8 Mayıs 1967, İkinci Dönem, 98. Birleşim, Cilt: 16, s. 578- 579.

⁴⁷²⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in İki Konuşması ve Bir Tebliğ*, s. 10- 11.

heyetleri seçimlerinin de 2 Haziran 1968 tarihinde yapılacak olan kısmi Senato seçimleriyle birlikte yapılmasını öngören kanun tasarısını kabul etmiştir⁴⁷²¹.

2 Haziran 1968 seçimleri için resmi takvim de belirlenmiştir. Bu çerçevede siyasi partiler, 2 Haziran seçimlerine katılacak olan adayları belirlemek için, ön seçime katılacak adaylarını 11 Nisan 1968'de Yüksek Seçim Kurulu'na vermişlerdir⁴⁷²². Partilerin adaylarının belirlenmesine yönelik ön seçim, bütün partiler için 21 Nisan 1968'de ilçe seçim kurullarınca gizli oy, açık tasnif esasına göre ayrı ayrı kapalı hücrelerde yapılacağı belirtilmiştir⁴⁷²³.

Partiler, 2 Haziran 1968 seçimleri için seçim takvimi hazırlamışlardır. Bu çerçevede Adalet Partisi'nden adaylığını koymak isteyenlerin 21 Nisan 1968 gününden en geç 15 gün önce 6 Nisan 1968 Cuma günü saat 17.00'ye kadar AP Genel İdare Kurulu'na ve seçilmek istediği il idare kuruluna müracaat etmesi istenmiştir. Genel Merkez kontenjanından adaylığını koymak isteyen adayların ise, YSK'ya bildirilmeden üç gün önce AP Genel İdare Kurulu'na müracaatlarını yapması istenmiştir⁴⁷²⁴. AP'nin aday belirlemede Genel İdare Kurulu'nun % 5 kontenjan hakkı olduğu belirtilmiştir⁴⁷²⁵.

YSK, 2 Haziran 1968'de beş ilde yapılacak seçimlerde siyasi partilerin merkezden aday koyamayacaklarını açıklamıştır⁴⁷²⁶. 21 Nisan'da Türkiye'nin siyasi partilerin senatör ve milletvekilleri adayları için ön seçim yapılmıştır. Parti delegelerinin oy kullandığı ön seçimde, katılımın düşük olduğu belirtilmiştir⁴⁷²⁷. 53 senatörlük için yapılan ön seçimde, 28 senatörün yerine yenileri seçilmiştir⁴⁷²⁸. Belediye başkanlığı, il ve belediye meclisleri için ise ön seçim, 28 Nisan 1968'de gerçekleştirilmiştir. Bu seçimde partiler, 1201 belediye başkanı adayını, 1579 il genel meclis üyesi ve 15.795 belediye meclis üyesi adayını tespit etmişlerdir⁴⁷²⁹.

2 Haziran 1968 seçimlerinden önce Adalet Partisi, köye ve köylüye hitabeden bir yayın organına ihtiyaç duymuş ve 8 Mart 1968 tarihinde "Kırat" gazetesini

⁴⁷²¹ *Milliyet Gazetesi*, 8 Temmuz 1967, s. 1.

⁴⁷²² *Milliyet Gazetesi*, 12 Nisan 1968, s. 1.

⁴⁷²³ Adalet Partisi, *Adalet Partisi 1968 Seçim Yönetmeliği*, s. 3.

⁴⁷²⁴ Adalet Partisi, *Adalet Partisi 1968 Seçim Yönetmeliği*, s. 5- 6.

⁴⁷²⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi 1968 Seçim Yönetmeliği*, s. 23.

⁴⁷²⁶ *Milliyet Gazetesi*, 19 Nisan 1968, s. 1.

⁴⁷²⁷ *Milliyet Gazetesi*, 22 Nisan 1968, s. 1.

⁴⁷²⁸ *Milliyet Gazetesi*, 23 Nisan 1968, s. 1.

⁴⁷²⁹ *Milliyet Gazetesi*, 29 Nisan 1968, s. 1.

yayınlamaya başlamıştır. Haftalık yayınlanan Kırat, 40 bin köye PTT vasıtasıyla muntazaman gönderilmiştir. Her hafta ortalama 55 bin adet basıldığı, seçimlerin propaganda dönemlerinde ise haftada ortalama 150 bin adet basıldığı belirtilmiştir. “Kırat” gazetesi, 22 Kasım 1968 tarihine kadar toplamda 2.013.750 adet bastırılmıştır⁴⁷³⁰.

2 Haziran 1968 seçimleri münasebetiyle siyasi parti liderleri, illere ziyaretlerde bulunmuşlardır. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 29 Mayıs 1968 tarihinde Zonguldak'ta bir konuşma yapmıştır. Milli iradenin tecelli ettiği zamandan itibaren 30 aylık bir dönemin geçtiğini belirten Demirel, bu sürenin milletler tarihi açısından uzun sayılmayacağını belirtmiştir. Demirel, Anayasa'nın çizdiği demokratik hukuk devletini bütün şartları ile kurmayı ve gerçekleştirmeyi hedeflediklerini belirtmiştir⁴⁷³¹. Siyasi sahada da karşılıklı tenkit ve tartışmaların varlığının demokratik düzenin icapları olduğunu belirten Demirel, bunun vazgeçilemeyecek terakki kaynağı olduğunu vurgulamıştır. Demirel ayrıca, Batılılaşma hedefi içerisinde insana değer veren anlayışın göz ardı edilemeyeceğini belirtmiştir⁴⁷³².

AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel, 31 Mayıs 1968'de Edirne'de bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Demirel, Türk Milleti'nin demokrasi içerisinde yaşamayı, topyekun kalkınmayı, demokratik yollara karma ekonomi içinde ulaşmayı, adalete ve tam çalışma esasına bağlı herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesine ulaşmayı hedeflediklerini belirtmiştir. Kalkınmanın hak ve hürriyetler zedelenmeden geçim seviyesinin yükseltilmesi ile plan dahilinde yapılacağını belirtmiştir⁴⁷³³. Demirel, 1 Haziran 1968'de de İstanbul'da bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında İstanbulluları selamlamaya geldiğini belirten Demirel, muarızlarının sürekli fukaralıktan bahsettiklerini belirtmiş ve fukaralığın sebebinin sanki kendileri değilmiş gibi davrandıklarını vurgulamıştır. Ortanın solunun ne anlama geldiğini anlamadığını belirten Demirel, kendilerinin de ne olduğunu anlamadıklarını ifade etmiştir⁴⁷³⁴. Demirel, İstanbul'da yaptığı konuşmada CHP'nin “düzen değişmeli” propagandasını eleştirmiştir. Anayasa'yı yapan Kurucu Meclis'in % 83'ünün CHP'li

⁴⁷³⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 73.

⁴⁷³¹ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.2, 1- 2.

⁴⁷³² BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.2, 3- 4.

⁴⁷³³ Süleyman Demirel, *Seçim Konuşmaları*, s. 86.

⁴⁷³⁴ Süleyman Demirel, *Seçim Konuşmaları*, s. 93- 94.

olduğunu belirten Demirel, düzen değişikliği ile istedikleri şeylerin düzen değişikliğini gerektirecek şeyler olmadığını belirtmiştir⁴⁷³⁵.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, seçim çalışmalarına 4 Mart 1968'de başlamıştır⁴⁷³⁶. CHP Genel Merkezi de, 2 Haziran seçimlerinde CHP sözcüleri tarafından kullanılmak üzere, "CHP'li Gözüyle Temel Sorunlarımız" başlıklı bir broşür hazırlamıştır⁴⁷³⁷. Bu broşürde CHP, köylülerin ve balıkçıların ürettiklerini aracısız bir şekilde pazarlayabilmesi ve ürettikleri ürünlerin hak ettiği değeri kazanması için kooperatifleşmenin önemine değinmiştir⁴⁷³⁸. CHP; köylü, esnaf ve sanatkara bankaların kredi vermediğini, kredilerin daha çok varlıklılara verildiğini belirtmiş, 1967 yılı itibarıyla bankaların özel sektöre açtığı 22 milyar liranın ancak 4.5 milyar lirasının nüfusun dörtte üçünü oluşturan tarımla uğraşanlara verildiği vurgulanmıştır. Bankalardan kredi alamayan çiftçilerin büyük çoğunluğunun tefecilere el açmak zorunda kaldığı belirtilmiştir⁴⁷³⁹. CHP, Türkiye'de belli büyüklükteki topraktan büyük toprağa sahip olanların bütün topraklarının kamulaştırılması ve hazine topraklarıyla birlikte oluşacak toprakların topraksız ya da az topraklı köylülere dağıtılmasını savunmuştur. Ayrıca, toprağı işleyen köylünün işlediği toprağın sahibi olması gerektiği de savunulmuştur⁴⁷⁴⁰.

CHP, 2 Haziran 1968 seçimlerinden önce, "Bozuk Düzeni Değiştireceğiz" sloganını kullanmış ve bununla ilgili broşür hazırlamıştır. Burada CHP, 1961 Anayasası'nın sosyal ve ekonomik düzenle ilgili hükümlerinin yürürlüğe konulmadan, 1961 Anayasa düzeninin tam olarak uygulandığını söylemenin mümkün olmadığını belirtmiştir. CHP, bozuk düzenle emeğin sahibi büyük halk kitlesinin değil, küçük bir azınlığın elde etmiş olduğu kâr ve yarardan bahsetmiştir⁴⁷⁴¹. CHP, toprak reformunun şart olduğunu düşünmektedir. Yapacağı toprak reformunda bir dizi tedbirler yer almış ve bu tedbirlerin başında özel kişilerdeki büyük toprakların bir kısmının kamulaştırılarak elverişli hazine topraklarıyla birlikte topraksız köylüye dağıtılması gelmektedir. Toprak dağıtımını yanında köylülerin kooperatifleşmeye önem vermeleri ve ihtiyaçlarını bu kanalla temin ederek, ürünlerini de kooperatif kanalıyla pazarlayarak

⁴⁷³⁵ Süleyman Demirel, *Seçim Konuşmaları*, s. 96-97.

⁴⁷³⁶ *Milliyet Gazetesi*, 5 Mart 1968, s. 1.

⁴⁷³⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP'li Gözüyle Temel Sorunlarımız*, s. 3.

⁴⁷³⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP'li Gözüyle Temel Sorunlarımız*, s. 5-7.

⁴⁷³⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP'li Gözüyle Temel Sorunlarımız*, s. 8.

⁴⁷⁴⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP'li Gözüyle Temel Sorunlarımız*, s. 11.

⁴⁷⁴¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *Bozuk Düzeni Değiştireceğiz*, s. 4.

aracı ve tefecilerin değil çiftçilerin kazanacağı bir sisteme dönüştürülmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Toprak reformu ile elinden bir kısım toprağı kamulaştırılan büyük toprak sahiplerinin ellerindeki paraların sinai kuruluşlara yatırılmasının teşvik edileceğı ifade edilmiştir⁴⁷⁴². CHP burada ayrıca, işçilerin ve çiftçilerin birikimlerini ve ürünlerini değerlendirecek kooperatiflerin önemine değindiğı gibi Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun ve yurtdışındaki işçilerin kendi birikimlerini kooperatiflerle veya sinai kuruluşlarla yatırıma dönüştürmenin de önemine değinmiştir⁴⁷⁴³.

2 Haziran 1968'de yapılacak olan seçimler nedeniyle TİP İstanbul İl Yönetimi, "Ezildiğın Yeter Davran Artık, Gün Seçim Günüdür" sloganıyla bir bildiri yayınlamıştır⁴⁷⁴⁴. Bu bildiri de TİP, 2 Haziran seçimlerinin mahalli seçim olduğunu belirtmekle beraber, bu seçimlerin AP iktidarı için uyarıcı yahut destekleyici olacağını hatırlatmıştır. Mahalli seçimlerle iktidarın değışmeyeceğı, ancak iktidara önemli uyarılar verileceğı belirtilmiştir⁴⁷⁴⁵. 1968 seçimlerine katılacak bütün partilerin bir şekilde iktidarda bulunduğunu, sadece TİP'in iktidarda bulunmadığı belirtilmiş, diğeri bütün partilerin TİP'e karşı birleştikleri ve TİP'in de kimden yana olduğunu açık açık ilan ettiğı hatırlatılmış ve oyların TİP'e verilmesi istenmiştir. Bildiri de, köylerin % 53'ünün kasabaların % 55'inin susuz olduğu, nüfusun % 60'ının okuma yazma bilmediğı, nüfusun % 2.5'inin veremli olduğu, 4000 kişiye bir doktorun düştüğü, büyük şehirlerde 1.5 milyon insanın gecekondularda yaşadığı, şehirlerdeki evlerin % 30'unun oturulamayacak durumda olduğu, halkın % 75'inin köylerde en ilkel şartlarda yaşadığı belirtilmiş ve bunların sorumlusunun iktidar olduğu savunulmuştur⁴⁷⁴⁶. TİP'in bildirisi şu şekilde tamamlamıştır; "Sömürüldüğün, horlandığın yetti gayrı. Oylarını kendi kendine, Türkiye İşçi Partisi'ne ver⁴⁷⁴⁷."

2 Haziran 1968 tarihinde yapılan kısmi Senato seçimleri yanında; il genel meclisi üyeleri, belediye başkanlığı, belediye meclisi üyeleri, muhtar ve ihtiyar heyeti

⁴⁷⁴² Cumhuriyet Halk Partisi, *Bozuk Düzeni Değıştireceğiz*, s. 14- 15.

⁴⁷⁴³ Cumhuriyet Halk Partisi, *Bozuk Düzeni Değıştireceğiz*, s. 29- 30.

⁴⁷⁴⁴ Türkiye İşçi Partisi İstanbul İl Yönetimi, *Sömürülenlerin Horlananların Partisi Türkiye İşçi Partisi (Doğru Bilelim- Doğru Konuşalım)*, s. 3- 5.

⁴⁷⁴⁵ Türkiye İşçi Partisi İstanbul İl Yönetimi, *Sömürülenlerin Horlananların Partisi Türkiye İşçi Partisi (Doğru Bilelim- Doğru Konuşalım)*, s. 5- 6.

⁴⁷⁴⁶ Türkiye İşçi Partisi İstanbul İl Yönetimi, *Sömürülenlerin Horlananların Partisi Türkiye İşçi Partisi (Doğru Bilelim- Doğru Konuşalım)*, s. 7- 8.

⁴⁷⁴⁷ Türkiye İşçi Partisi İstanbul İl Yönetimi, *Sömürülenlerin Horlananların Partisi Türkiye İşçi Partisi (Doğru Bilelim- Doğru Konuşalım)*, s. 16.

üyelerine ait mahalli seçimler gerçekleştirilmiştir⁴⁷⁴⁸. 2 Haziran seçimlerinde 215.706 kişinin seçileceği belirtilmiştir. Buna göre; 24 ilden 53 senatör, 5 ilden 5 milletvekili, 67 ilde ve bütün ilçelerde 1578 il genel meclis üyesi, 1238 belediye başkanı, 15798 belediye meclis üyesi, 101000 köy ihtiyar meclisi üyesi, 50500 mahalle ihtiyar heyeti üyesi, 35304 köy muhtarı, 10230 mahalle muhtarının seçileceği ifade edilmiştir⁴⁷⁴⁹. Kısmi Senato seçimlerinde; Adıyaman, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bitlis, Bolu, Çankırı, Çorum, Edirne, Gaziantep, İçel, İzmir, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Konya, Malatya, Manisa, Maraş, Nevşehir, Ordu, Sinop, Sivas, Zonguldak illerinde 53 senatörlük için seçim yapılması kararlaştırılmıştır⁴⁷⁵⁰. Bu illerden 22'si Senato'nun üçte bir yenileme seçimi iken, ikisi (Balıkesir'de 2 ve Bitlis'te 1 senatörlük) boşalan yeri doldurma nedeniyle yapılacaktır⁴⁷⁵¹.

2 Haziran 1968'de gerçekleştirilen seçimler, kavgalı bir şekilde tamamlanmıştır. Ölen ve yaralanan insanlara ait sayılar, farklı kaynaklarda farklı olarak verilmiştir. İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan'ın verdiği demeçte, seçimler sırasında 11 kişinin öldüğü ve 119 kişinin de yaralandığı anlaşılmaktadır⁴⁷⁵². Basında yer alan haberlerde ise; 15, 16, 18, 19 kişinin öldüğü, 75, 90 kişinin de yaralandığı belirtilmiştir⁴⁷⁵³.

1969 yılı genel seçimlerinin bir provası olarak değerlendirilen 2 Haziran 1968 tarihli seçimlerde ilk belirlemelere göre, AP'nin açık ara önde olduğu anlaşılmıştır. 2 Haziran 1968 seçimlerine ait sonuçlar, aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir⁴⁷⁵⁴.

⁴⁷⁴⁸ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *2 Haziran 1968 Mahalli Seçimler Sonuçları*, s. III.

⁴⁷⁴⁹ *Tercüman Gazetesi*, 2 Haziran 1968, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 2 Haziran 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 2 Haziran 1968, s. 1.

⁴⁷⁵⁰ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *2 Haziran 1968 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları*, s. VII.

⁴⁷⁵¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporları (29 Kasım 1968)*, s. 75; Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *2 Haziran 1968 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları*, s. I.

⁴⁷⁵² *Hürriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1968, s. 1.

⁴⁷⁵³ *Hürriyet Gazetesi*, 3 Haziran 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 3 Haziran 1968, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 3 Haziran 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Haziran 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1968, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 5 Haziran 1968, s. 1; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 64; Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 115.

⁴⁷⁵⁴ *Tercüman Gazetesi*, 3 Haziran 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 3 Haziran 1968, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 3 Haziran 1968, s. 1.

Tablo 23. 2 Haziran 1968 Kısmi Senato Seçimi Sonuçları⁴⁷⁵⁵

<i>Seçmen Sayısı</i>	<i>Oy Kullanan Seçmen</i>	<i>Geçerli Oy</i>	<i>Katılım Oranı (%)</i>	<i>Sandık Sayısı</i>		
5.420.255	3.595.976	3.322.710	66.3	22.923		
<i>Siyasi Partilerin Oy Oranı (%)</i>						
AP	CHP	CKMP	GP	MP	TİP	BAĞIMSIZ
49.9	27.1	2.0	8.6	6.0	4.7	1.7

Tablo 24. 2 Haziran 1968 İl Genel Meclisi Seçim Sonuçları⁴⁷⁵⁶

<i>Seçmen Sayısı</i>	<i>Oy Kullanan Seçmen</i>	<i>Geçerli Oy</i>	<i>Katılım Oranı (%)</i>	<i>Sandık Sayısı</i>				
14.629.914	9.618.128	9.113.491	65.7	61.371				
<i>Siyasi Partilerin Oy Oranları (%)</i>								
AP	BP	CHP	CKMP	GP	MP	TİP	YTP	BAĞIMSIZ
49.1	1.6	27.9	1.0	6.6	3.5	2.7	0.7	6.8

Tablo 25. 2 Haziran 1968 Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları⁴⁷⁵⁷

<i>Seçmen Sayısı</i>	<i>Oy Kullanan Seçmen</i>	<i>Geçerli Oy</i>	<i>Katılım Oranı (%)</i>	<i>Sandık Sayısı</i>				
6.137.937	3.650.021	3.331.480	59.4	19.893				
<i>Siyasi Partilerin Aldıkları Oy Sayıları</i>								
AP	BP	CHP	CKMP	GP	MP	TİP	YTP	BAĞIMSIZ
1.509.774	30.730	995.963	31.390	102.402	58.400	54.061	15.988	439.978

⁴⁷⁵⁵ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2 Haziran 1968 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları, s. XIV.

⁴⁷⁵⁶ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2 Haziran 1968 Mahalli Seçimler Sonuçları, s. V.

⁴⁷⁵⁷ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2 Haziran 1968 Mahalli Seçimler Sonuçları, s. VIII.

2 Haziran 1968 tarihli kısmi Senato seçimi sonuçlarına göre AP 38, CHP 13, GP 1, MP 1 senatör kazanmıştır⁴⁷⁵⁸. 2 Haziran'da gerçekleştirilen 5 ildeki milletvekilliği ara seçiminde 5 milletvekilini de AP kazanmıştır⁴⁷⁵⁹. AP, 2 Haziran 1968 mahalli seçimlerde en yüksek oy oranını % 69.3'le Isparta'da elde etmiş, en düşük oy oranını da % 22.8 ile Malatya'da almıştır. CHP ise, 2 Haziran tarihli mahalli seçimlerde en yüksek oy oranına % 39.6 ile Malatya'da ulaşmış, en düşük oy oranını ise % 10.9 ile Çankırı'da almıştır⁴⁷⁶⁰. Bu da parti genel başkanlarının memleketlerinde yüksek oranda oy aldıklarını göstermektedir. Cumhurbaşkanı Sunay da, kontenjan senatörlerinden üçte birinin yenilemesini gerçekleştirmiştir⁴⁷⁶¹. Nihayet 53 senatör, 5 kontenjan senatörü ve 5 milletvekilinin yeminleri, 10 Haziran 1968'de gerçekleştirilmiştir⁴⁷⁶².

2 Haziran 1968 mahalli seçimlerde AP 695, CHP 290, CKMP 5, GP 24, MP 13, YTP 9, bağımsızlar ise 202 belediye başkanlığı kazanmıştır⁴⁷⁶³. 1968 seçimlerine sekiz parti katılmıştır. Bu seçimlere ilk defa Güven Partisi ve Birlik Partisi'nin katıldığı görülmektedir⁴⁷⁶⁴. 2 Haziran 1968 seçimlerinde üçüncü parti olarak "bağımsız adayları" sayabiliriz. Bağımsızlar, bu seçimlerde oldukça fazla başarı göstermişler ve partilerin kimi kalelerini ele geçirmişlerdir. Bu da demokrasinin kat etmiş olduğu yolu göstermesi bakımından önemlidir⁴⁷⁶⁵.

2 Haziran 1968 seçimlerinde katılım oranı istenildiği gibi olmasa da yüzde altmışın üzerinde gerçekleşmiştir. 2 Haziran'da yapılan bütün seçimlerde AP, birinci parti olarak çıkmıştır. 10 Ekim 1965 seçimlerinden itibaren 2.5 yıl geçmiş olmasına rağmen AP'nin yüzde elliye yakın oy oranına ulaşması, milletin gözünde önemli bir noktada olduğunu göstermektedir. Mahalli seçimlerde 202 belediyede bağımsız adayın kazanması, milletin birinci derecede kendisine hizmet edecek olan belediyelerde tanıdığı, bildiği ve sevdiği adaylara yöneldiğini göstermektedir. Ayrıca, partilerin de mahalli aday belirlemede yeteri kadar isabetli davranmadığı anlaşılmaktadır. Feraseti yüksek bir millet olan Türk Milleti, bir seçimi daha neticelendirmiştir.

⁴⁷⁵⁸ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.3, 29; Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 75; *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1968, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 5 Haziran 1968, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 4 Haziran 1968, s. 1; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 111.

⁴⁷⁵⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1968, s. 1.

⁴⁷⁶⁰ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *2 Haziran 1968 Mahalli Seçimler Sonuçları*, s. V- VII.

⁴⁷⁶¹ *Tercüman Gazetesi*, 8 Haziran 1968, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 8 Haziran 1968, s. 1.

⁴⁷⁶² *Hürriyet Gazetesi*, 11 Haziran 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Haziran 1968, s. 1.

⁴⁷⁶³ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 75.

⁴⁷⁶⁴ Çitçi, *Yerel Seçimler Coğrafyası (1963- 1999)*, s. 86.

⁴⁷⁶⁵ *Tercüman Gazetesi*, 4 Haziran 1968, s. 1.

4.2.19. CHP'nin XIX. Kurultayı

“Ortanın Solu” politikası, CHP’de ayrışmaya neden olmuş ve Turhan Feyzioğlu öncülüğündeki 48 milletvekili ve senatörün partiden ayrılarak Güven Partisi’ni kurmasıyla neticelenmiştir⁴⁷⁶⁶.

CHP’nin XIX. Kurultayı, 18 Ekim 1968’de Ankara’da toplanmıştır. Bu Kurultayda CHP Parti Meclisi’ne yedi yeni isim girmiştir. CHP’nin XIX. Kurultayı, “Ortanın Solu” politikasına açıklık getirilmesini sağlamıştır⁴⁷⁶⁷. CHP’nin XIX. Kurultayı açılış konuşmasını Genel Başkan İsmet İnönü yapmıştır. İnönü, içlerindeki hiç kimsenin aşırı solculuğundan şüpheli olmadıklarını belirtmiştir⁴⁷⁶⁸. CHP’nin XIX. Kurultayı’nda Genel Başkan İsmet İnönü, Genel Sekreter Bülent Ecevit’tir. Merkez Yönetim Kurulu üyeleri arasında ise şu isimler bulunmaktadır; İsmet İnönü, Bülent Ecevit, İbrahim Öktem, Muammer Erten, Orhan Birgit, Kamuran Evliyaoğlu, Ali İhsan Göğüş, Turan Güneş, Hüdayi Oral, İlyas Seçkin, İhsan Topaloğlu, Hayrettin Uysal⁴⁷⁶⁹.

CHP’nin XIX. Kurultayı’nda okunan raporda, CHP’nin XVIII. Kurultayı’ndan sonra özellikle “Ortanın Solu” politikasına karşı olanların mücadelesinin parti içerisinde bazı sıkıntılara neden olmasına rağmen ve CHP’nin Dördüncü Olağanüstü Kurultayı’ndan sonra beklenen parçalanma ve bölünmenin olmadığı belirtilmiş ve bir yıl içerisinde daha kuvvetli bir birlikteliğin oluştuğu vurgulanmıştır⁴⁷⁷⁰.

CHP’nin XIX. Kurultayı’nda sunulan raporda, “Ortanın Solu” politikasının halkta güven oluşturduğu belirtilmiş ve bunda tarihi şahsiyet İsmet İnönü’nün öncü olmasının katkısı olduğu belirtilmiştir. CHP’nin yeni politikasının halk nezdinde kabul gördüğüne dair işaret olarak, 2 Haziran 1968 seçim sonuçları gösterilmiştir⁴⁷⁷¹. Dar gelirli aile kadınları ve duyarlı kadınların ortanın solunda bir düzen değişikliğine herkesten çok umut bağladıkları belirtilmiştir⁴⁷⁷². Bu Kurultayda, ortanın solu tutumunun bilimsel açılarından ve somut olarak anlatılması gerektiğinden de bahsedilmiştir⁴⁷⁷³. Seçimle ilgili teknik ve hukuki konularda çalışmalar yapmak üzere 1 Mart 1967’de “Seçim ve Hukuk İşleri Bürosu” ile yine seçim işleri konusunda teknik

⁴⁷⁶⁶ Karpaz, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 252.

⁴⁷⁶⁷ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 176- 177.

⁴⁷⁶⁸ *Milliyet Gazetesi*, 19 Ekim 1968, s. 1.

⁴⁷⁶⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 3- 5.

⁴⁷⁷⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 10.

⁴⁷⁷¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 30- 31.

⁴⁷⁷² Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 58.

⁴⁷⁷³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 14.

çalışmaları yürütmek, seçim işleri konusundaki eğitimleri düzenlemek üzere 8 Temmuz 1968’de parti genel merkezinde bir “Seçim İşleri Komisyonu” kurulmuştur⁴⁷⁷⁴.

CHP’nin XIX. Kurultayı’nda, son iki yıl içerisinde (1967- 1968) Türk halkının parti tercihlerinde duygusallıktan uzaklaşmaya başladıkları ve sosyal- ekonomik konularda partilerin tutumlarının değerlendirilmeye tabi tutulduğu bir dönemin başladığı belirtilmiştir. Seçimlerde adayların kimlik ve yeteneklerinin de önem kazanmaya başladığı belirtilmiş, sosyal adalet kavramı ve kalkınma isteğinin önem kazandığı vurgulanmıştır⁴⁷⁷⁵. Bütün bunlar, halkın ve toplumun demokraside olgunluğa doğru yol aldığını göstermektedir. Ayrıca, kamuoyunun iyi bilgi almaya başladığı ve bu bilgilerin de doğru değerlendirildiği görülmektedir.

CHP’nin XIX. Kurultayı’nda; işçi sendikalarının, meslek kuruluşlarının, üniversitelerin, basın, TRT’nin, gençlik teşkilatlarının Türkiye’de gerçek demokrasinin gereği olan bir plüralist yapı oluşturduğu belirtilmiştir. Bu yapının etkileme gücünün dengeli bir şekilde dağıldığını belirten CHP, iktidar partisi olan AP’nin bunu gerçek anlamda kavrayamadığını ve suni yan kuvvetler oluşturarak onların desteğini alma yoluna gittiğini belirtmiştir. CHP ayrıca, AP’nin Türkiye’deki bazı gençlik örgütlerinin yönetimini baskı ve hileyle ele geçirmeye çalıştığını savunmuştur⁴⁷⁷⁶.

Sendikacıların siyasal alana kayma isteklerinin işçilerin ve halkın sosyal, ekonomik sorunlarını çözme amacına yönelik olduğunu belirten CHP, bu sendikacıların siyasal eylemlerini CHP içinde gerçekleştirmek istemelerinde CHP’deki “Ortanın Solu” politikasının etkili olduğu vurgulanmıştır. CHP’nin Türk- İş Kongresi’nde kabul edilen bildirgenin her maddesine katıldığı belirtilmiştir⁴⁷⁷⁷.

CHP, 18- 20 Ekim 1968 tarihlerinde gerçekleştirilen XIX. Kurultaydan sonra bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri de, “Ortanın Solu” politikasının Türkiye’yi az gelişmişlikte tutan çağ dışı yapının son kalıntılarını köklü devrimlerle ortadan kaldıracığı, toplumdaki insan- toprak, sermaye- emek, üretici- tüketici, halk- devlet ilişkilerini yeni baştan sanayi uygarlığının ve Anayasa’nın gerektirdiği şekilde

⁴⁷⁷⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu* (18 Ekim 1968), s. 21.

⁴⁷⁷⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu* (18 Ekim 1968), s. 29.

⁴⁷⁷⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu* (18 Ekim 1968), s. 31.

⁴⁷⁷⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu* (18 Ekim 1968), s. 124.

kurulacağı belirtilmiştir⁴⁷⁷⁸. “Ekonomik ve Sosyal Amaçlar Bildirgesi” adını taşıyan bu bildirme, CHP’nin 1969 Seçim Bildirisine esin kaynağı olmuştur⁴⁷⁷⁹. 21 Ekim 1968’de yayınlanan bu bildiri de, birçok konuya değinilmiştir: Hızlı ve adaletli kalkınmanın özgürlük düzeni içerisinde gerçekleştirileceği, geniş halk kitlelerini yoksul bırakan düzenin değiştirileceği, Türk köylüsünün sömürülmekten kurtarılacağı, gerçek bir toprak reformunun gerçekleştirileceği, orman ve dağ köylülerinin sorunlarının çözüleceği, kooperatifler vasıtasıyla halkın güçlendirileceği, kredi düzeninin değiştirileceği, köklü bir sanayinin gerçekleştirileceği, doğal kaynakların halk yararına işletileceği, dış ticaretteki bozuk düzenin değiştirileceği, ülkenin dış yardımdan kurtarılacağı, gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderileceği, bölgeler arası gelişme farklarının azaltılacağı, eğitimde fırsat ve imkan eşitliğinin sağlanacağı, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılacağı, her aileye sağlık koşullarına uygun konut sağlanacağı, sahil yağmalarına son verileceği, halka sırtını dönmüş idare sistemine son verileceği, işçilerin yönetime katılmasının sağlanacağı, Tarım İş Kanununun çıkarılacağı yapılacak değişiklikler arasında sayılmıştır⁴⁷⁸⁰.

CHP’nin XIX. Kurultayı, çalışmalarını 20 Ekim 1968’de tamamlamıştır. İsmet İnönü yeniden genel başkan seçilmiştir⁴⁷⁸¹. Bu Kurultayda İsmet İnönü, 1128 delegeden 1109’unun oyunu alarak yeniden CHP Genel Başkanı seçilmiştir⁴⁷⁸². CHP’nin XIX. Kurultayı’nda 40 kişilik Parti Meclisi seçimleri de yapılmıştır. En yüksek oyu 1094 oyla Bülent Ecevit almıştır. Onu 973 oyla Muammer Erten, 854 oyla Nihat Erim, 853 oyla Hüdayi Oral, 840 oyla İhsan Topaloğlu takip etmiştir. En az oyları ise 464 oyla Selahattin Hakkı Esatoğlu ve 462 oyla Turgut Altunkaya olarak Parti Meclisi üyeleri olmuşlardır⁴⁷⁸³. CHP Parti Meclisi’ne Bülent Ecevit’in listesinden 35 kişi girmiştir. Bu da Parti Meclisi’ne “Ortanın Solu” politikasını savunanların hakim olduğunu göstermektedir⁴⁷⁸⁴. CHP Merkez Yönetim Kurulu’na ise; Bülent Ecevit, Muammer Erten, Besim Üstünel, Hüdayi Oral, Şeref Bakşık, Ali İhsan Göğüş, Hayrettin Uysal, Mehmet Yüceler, Turan Güneş, İlyas Seçkin, İbrahim Öktem, Orhan Birgit ve Mustafa

⁴⁷⁷⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 115- 116.

⁴⁷⁷⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 5.

⁴⁷⁸⁰ Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, s. 189- 196; Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 116- 121.

⁴⁷⁸¹ Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 121; Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, s. 188.

⁴⁷⁸² Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, s. 189; *Milliyet Gazetesi*, 21 Ekim 1968, s. 1.

⁴⁷⁸³ Kumaş, *CHP’nin Soyağacı*, s. 198- 199.

⁴⁷⁸⁴ *Milliyet Gazetesi*, 22 Ekim 1968, s. 1.

Ok seçilmişlerdir⁴⁷⁸⁵. CHP'nin XIX. Kurultayı'na "Ortanın Solu" politikasına öncülük eden Bülent Ecevit ve arkadaşları egemen olsalar da, CHP'nin hala bir şahıs partisi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır⁴⁷⁸⁶. Bu Kongreden sonra CHP, 1970 sonrasında siyasal ortamına ideolojik bir hazırlık aşamasına girmiştir. 1965'te "Ortanın Solu" politikasını gündeme taşıyan CHP, Ecevit'le birlikte "demokratik sol" söylemlerine giriş yapmaya başlamıştır.

4.2.20. TİP'in Üçüncü Büyük Kongresi

TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, 9 Kasım 1968'de TİP'in Üçüncü Büyük Kongresi'nde bir açılış konuşması yapmıştır. Konuşmasında Aybar, Türkiye'nin kurtuluşunun kapitalist olmayan yoldan bağımsız ve demokratik Türkiye sosyalizmine bir an önce varmakla mümkün olacağını savunmuştur⁴⁷⁸⁷.

TİP'in Üçüncü Büyük Kongresi'nin üçüncü gününde "Beşler", TİP Genel Başkanı Aybar'ı eleştirirken, Diyarbakır Milletvekili Tarık Ziya Ekinci ise genel başkanın bu partinin bayrağı ve sembolü olduğunu ve ona saygı gösterilmesi gerektiğini savunmuştur⁴⁷⁸⁸. TİP'in Üçüncü Büyük Kongresi'nde on sekiz saat süren seçimlerden sonra Aybar'ın tanımladığı; "güler yüzlü ve insancıl Türkiye sosyalizmi" görüşünün benimsendiği belirtilmiştir. Genel merkez listesinin büyük çoğunluğunun genel yönetim kurulu seçimini kazandığı, 41 kişilik genel yönetim kuruluna Sadun Aren listesinden yalnız üç kişinin girebildiği belirtilmiştir. Nihayet 13 Kasım 1968'de yapılan genel yönetim kurulu toplantısında Mehmet Ali Aybar, yeniden genel başkan seçilmiştir⁴⁷⁸⁹.

TİP'in Üçüncü Olağanüstü Kongresi ise 28 Aralık 1968'de yapılmıştır. 41 kişilik TİP Genel Yönetim Kurulu'na "hürriyetçi, güler yüzlü sosyalizm" taraftarı Mehmet Ali Aybar'ın listesinden 30 kişi, bilimsel sosyalizm taraftarı Sadun Aren listesinden ise 11 kişi seçilmiştir. TİP Genel Yönetim Kurulu, yeniden Mehmet Ali Aybar'ı genel başkan seçmiştir⁴⁷⁹⁰. Mehmet Ali Aybar, 1969 seçimlerinden sonra parti genel başkanlığından

⁴⁷⁸⁵ Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, s. 199- 200.

⁴⁷⁸⁶ Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 121.

⁴⁷⁸⁷ Türkiye İşçi Partisi, *Çalışma Raporu (Üçüncü Büyük Kongre, 9- 12 Kasım 1968)*, s. 1.

⁴⁷⁸⁸ *Milliyet Gazetesi*, 12 Kasım 1968, s. 1.

⁴⁷⁸⁹ *Milliyet Gazetesi*, 14 Kasım 1968, s. 1; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, s. 179.

⁴⁷⁹⁰ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 118; *Milliyet Gazetesi*, 31 Aralık 1968, s. 1.

ayrılmıştır. Aybar'dan sonra Mehmet Ali Arslan ve Şaban Yıldız parti genel başkanı olmuştur⁴⁷⁹¹.

4.2.21. AP'nin Dördüncü Büyük Kongresi

AP'nin İkinci Büyük Kongresi 29 Kasım 1964'te, Üçüncü Büyük Kongresi 26 Kasım 1966'da, Dördüncü Büyük Kongresi ise 29 Kasım 1968'de gerçekleştirilmiştir⁴⁷⁹². AP'nin Dördüncü Büyük Kongresi öncesinde illerin kongreleri tamamlanmıştır. AP Genel Başkanı Demirel, 2 Kasım 1968'de İstanbul AP İl Kongresi'nde yapmış olduğu konuşmada, sınıf kavgalarının milleti ıstıraba götüreceğini belirtmiştir⁴⁷⁹³. 3 Kasım 1968'de AP İzmir İl Kongresi'nde yapmış olduğu konuşmada ise, kimsenin Türkiye Cumhuriyeti'ni faşist, komünist veya teokratik esaslara göre şekillendirmeye gücünün yetmeyeceğini vurgulamıştır⁴⁷⁹⁴. 8 Kasım 1968'de ise AP Ankara İl Kongresi'nde konuşan Demirel, gençlik hareketlerine ve Ankara'daki yürüyüşe değinmiş; "Sokaklar eskimez, takati olan yürür" demiştir⁴⁷⁹⁵.

AP'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nden sonra Temsilciler Meclisi ilk toplantısını 17 Aralık 1966'da, ikinci toplantısını 10 Haziran 1967'de, üçüncü toplantısını 18 Kasım 1967'de, dördüncü toplantısını 3 Ağustos 1968'de, beşinci toplantısını 27 Kasım 1968'de gerçekleştirmiştir⁴⁷⁹⁶.

Adalet Partisi'nin Dördüncü Büyük Kongresi, 29 Kasım 1968'de Ankara Atatürk Spor Salonunda toplanmıştır⁴⁷⁹⁷. Bu Kongrede açılış konuşmasını yapan AP Genel Başkanı Demirel, ihtilalin birçok mesele bıraktığını ve en önemlisinin itibarlar zincirini yeniden oluşturmak olduğunu ve itimat havasının yeniden tesis edilmesi gerektiğini belirtmiştir⁴⁷⁹⁸. Vatandaşın ihtilal sonrasında birlik, dirlik ve düzen istediğini

⁴⁷⁹¹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 180.

⁴⁷⁹² Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, s. 3.

⁴⁷⁹³ *Milliyet Gazetesi*, 3 Kasım 1968, s. 1.

⁴⁷⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 4 Kasım 1968, s. 1.

⁴⁷⁹⁵ *Milliyet Gazetesi*, 9 Kasım 1968, s. 1.

⁴⁷⁹⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 93- 95.

⁴⁷⁹⁷ Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 124; Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 55.

⁴⁷⁹⁸ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 3; *Milliyet Gazetesi*, 30 Kasım 1968, s. 1.

belirten Demirel, bunun kendilerini memleketin huzur, güven ve emniyetinde büyük sorumluluk içerisine soktuğunu ifade etmiştir⁴⁷⁹⁹.

Karşılarında yedi siyasi partinin olduğunu belirten Demirel, memleketin nasıl ileriye gitmesi gerektiğinden öte, kalkınmamışlığın neticesi olan hemen hemen her şeyin bir istismar konusu yapıldığını belirtmiştir⁴⁸⁰⁰. Yedi siyasi parti dışında kimi derneklerin de kendilerini siyasi parti gibi eleştirdiklerini belirten Demirel, her hal ve durum hakkında söz söylendiğini belirtmiştir. Bazı kişilerin ellerine barometre olarak memleketin atmosferini ölçtüklerini ve gerginlik, tehlike alamet ve işaretleri verdiklerini belirten Demirel, bazılarının da karamsar bir hava yaratmanın peşinde olduklarını vurgulamıştır⁴⁸⁰¹.

AP Genel Başkanı Demirel, muhalif siyasi partilerin radyolarda ve seçim propagandalarında buhran, yalan, tezvîr ve iftira tabloları çizdiklerini, fukaralık, mülkiyet, servet düşmanlığı, sınıf tezatları, mezhep ayrılıkları gibi konuları istismar konusu yaptıklarını belirtmiştir. Demokrasi ile siyasi partilerin ayrılmaz bir bütün olduğunu belirten Demirel, demokrasiyi yaşatma ve geliştirmenin de bütün siyasi partilerin vazifesi olduğunu vurgulamıştır. Demirel'e göre siyasi partiler o dereceye varmışlardır ki, rey için vaad etmedikleri hiçbir şey kalmamıştır⁴⁸⁰².

Genel Başkan Demirel, 1968 yılı Haziran ayında bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de cereyan eden öğrenci olaylarının haklı ve makul yanlarının bulunduğu gibi tahriklerle kara bulutların artabileceğinin de anlaşıldığını belirtmiştir. Kanuna aykırı eylem ve boykotların kabul edilemeyeceğini belirten Demirel, diğer partilerden politik kınamanın gerçekleşmemiş olmasına da dikkat çekmiştir. Ağustos ayındaki dost ve müttefik bir devletin donanmasına karşı gösterilen tepki sırasında emniyet mensuplarına gösterilen tavrın da hatalı olduğunu belirtmiştir⁴⁸⁰³.

İdari makamları partizan bir anlayışla yürütmediklerini belirten Demirel, kanunlar önünde bütün vatandaşların eşit olmasından hareketle, herkesin eşit ve hızlı hizmetten yararlanmalarının sağlandığını belirtmiştir⁴⁸⁰⁴. 27 Mayıs sonrasında husumetlerin bir tür baskı ile durduğunu, ancak Anayasa'nın hürriyet havasında

⁴⁷⁹⁹ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 4.

⁴⁸⁰⁰ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 5.

⁴⁸⁰¹ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 6.

⁴⁸⁰² BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 7.

⁴⁸⁰³ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 8.

⁴⁸⁰⁴ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 12-13.

karşılıklı küskünlükler ve suçlamaların devam ettiğini belirtmiştir⁴⁸⁰⁵. Demokratik rejim ve Anayasa düzenine karşı yapılan müdahalelerin, ortaya atılan nifak tohumlarının milletin birlik ve beraberliğini vahim şekilde zedelediğini, huzur, barış ve güven ortamını ciddi şekilde sarstığını ifade etmiştir⁴⁸⁰⁶. 1960 hadiselerinin idare ve memur üzerinde tahripkar olduğunu, bu olayların memurların sorumluluk alma cesaretlerini kırdığını ve şahsi menfaatlerin hakim olmasına yol açtığını belirten Demirel, memur maaşlarının da cazip hale getirilemediğini ve idarenin vasıflı unsurlarını geniş ölçüde kaybetmesine neden olduğunu vurgulamıştır⁴⁸⁰⁷.

AP'nin ilk kurucusu Ragıp Gümüşpala hakkında; "partimizin kurucusu ilk genel başkanımız güzide vatan evladı" nitelemesi yapılan Dördüncü Büyük Kongrede⁴⁸⁰⁸, 15'er kişilik komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlar şunlardır; "Temel Meseleler Komisyonu, Program Komisyonu, Tüzük Komisyonu, Hesap ve Bütçe Komisyonu, İstekler Komisyonu, İtiraz ve Şikayetleri Tetkik Komisyonu"⁴⁸⁰⁹.

AP'nin Dördüncü Büyük Kongresi'nde okunan AP Genel İdare Kurulu raporunda yedi muhalefet partisinin çoğu zaman kendi ideolojilerini bir tarafa bırakarak Adalet Partisi'ne karşı isnatta, iftirada ve karalamada bir araya geldikleri belirtilmiştir. Modern demokraside çoğunluğun azınlığa mutlak manada tahakkümü söz konusu olmadığı gibi azınlığın da çoğunluğa tahakkümünün olmadığı belirtilmiştir⁴⁸¹⁰.

Genel İdare Kurulu raporunda, Anayasa'da yer alan sosyal hukuk devleti deyiminin sosyalist devlet manasına gelmediği belirtilmiştir⁴⁸¹¹. Raporda, iki yıl içerisinde toplam 49 toplantı yapıldığı belirtilmiştir. Tüzükte en az ayda bir toplantı yapılması öngörülmüş olmakla birlikte, bu duruma göre 15 günde bir toplantı yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu iki yıl içerisinde genel merkezin de kiralık durumdan satın alınan iki arsanın üzerine yapılan iki binaya taşınması ile kiralama işinden kurtulduğu belirtilmiştir. Bu dönem içerisinde genel merkeze 8372 adet evrağın geldiği belirtilmiş ve bunlara gerekli cevabi yazıların yazıldığı vurgulanmıştır⁴⁸¹².

⁴⁸⁰⁵ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 15.

⁴⁸⁰⁶ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 16.

⁴⁸⁰⁷ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 18.

⁴⁸⁰⁸ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 57.

⁴⁸⁰⁹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 55.

⁴⁸¹⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 58.

⁴⁸¹¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 59.

⁴⁸¹² Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 60.

Kasım 1968 tarihi itibarıyla AP'nin Millet Meclisi'nde 258, Cumhuriyet Senatosu'nda ise 100 üyesi bulunmaktadır. Bu sayı ile AP'nin parlamentoda % 60 nispetinde temsil edildiği belirtilmiştir. 1 Aralık 1966'dan bu yana Millet Meclisi grubunda 49, Cumhuriyet Senatosu grubunda 40, müşterek gruplarda ise 5 toplantı yapıldığı belirtilmiş, aynı dönem içerisinde 111 tasarinın kanunlaştığı, 148 kanun tasarisının komisyonlarda olduğu ifade edilmiştir. Nihayet raporda, milli bütünlüğümüzü bozmaya çalışma gayretlerinin bölünmeye neden olacağı hatırlatılmış ve Türkiye'de sadece "meşrunun" söz sahibi olacağı vurgulanmıştır⁴⁸¹³.

AP'nin Dördüncü Büyük Kongresi'nde aralarında Nilüfer Gürsoy ve Neriman Ağaoğlu'nun da bulunduğu 439 delegenin imzaladığı, eski DP'lilere siyasi hak tanınması yolundaki önerge, alkışlar arasında kabul edilmiştir. Bu karar suretinde ayrıca, tedbirler kanununun da kaldırılması öngörülmüştür⁴⁸¹⁴. AP'nin 1961 yılı programında ademi merkezîyetçi bir yapı tasarlanırken, 1968 yılı programında daha merkezîyetçi bir yapı öngörülmüştür⁴⁸¹⁵.

AP'nin Dördüncü Büyük Kongresi'nde Süleyman Demirel, üçüncü kez genel başkan seçilmiştir. Genel başkanlık oylaması, açık oylama ile yapılmış ve delegeler el kaldırarak Demirel'i yeniden genel başkan seçmişlerdir⁴⁸¹⁶. Bu Kongrede iktidar mücadelesi olanca hızıyla devam etmiştir⁴⁸¹⁷. Genel İdare Kurulunda Bilgiç taraftarlarına karşı Demirel'in "yeminliler" listesi çoğunluğu elde etmiştir. Yeminliler listesinden 16 kişi Genel İdare Kuruluna girerken, Bilgiç taraftarlarından ancak 6 kişinin listeye girebildiği belirtilmiştir⁴⁸¹⁸. Daha sonra Aydın Yalçın'ın kura ile liste dışında kalması nedeniyle, yeminlilerin sayısı 15'e düşmüş ve Bilgiç taraftarlarının sayısı 7'ye yükselmiştir⁴⁸¹⁹. Buna rağmen, Bilgiç taraftarlarının büyük oranda liste dışında kaldığı anlaşılmaktadır⁴⁸²⁰.

Adalet Partisi'nin Dördüncü Büyük Kongresi'nde seçilen genel idare kurulu üyeleri şu isimlerden oluşmuştur; Genel Başkan Süleyman Demirel, Genel Başkan

⁴⁸¹³ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporları (29 Kasım 1968)*, s. 79- 80.

⁴⁸¹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 1 Aralık 1968, s. 1; Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 124; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 74.

⁴⁸¹⁵ Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 42, 46.

⁴⁸¹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 2 Aralık 1968, s. 1; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 159.

⁴⁸¹⁷ Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 73.

⁴⁸¹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 3 Aralık 1968, s. 1.

⁴⁸¹⁹ *Milliyet Gazetesi*, 5 Aralık 1968, s. 1.

⁴⁸²⁰ Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 74.

Yardımcısı Dr. Mustafa Gülcügil, Talat Asal, Sadık Perinçek, İsmail Hakkı Tekinel; Genel Sekreter Nizamettin Erkmen, Genel Muhasip İsmet Sezgin, üyeler ise; Cihat Bilgehan, Dr. Faruk Sükan, İhsan Sabri Çağlayangil, Ahmet Topaloğlu, Cevat Önder, Dr. Sadettin Bilgiç, Turhan Kapanlı, Kamil Ocak, Mehmet Turgut, Sabri Keskin, Kevni Nedimoğlu, Selahattin Cizrelioğlu, İhsan Ataöv, Nuri Bayar, Ahmet İhsan Kırımlı, Şinasi Osma, Osman Şahinoğlu, Fethi Tevetoğlu'ndan oluşmuştur⁴⁸²¹. Kongrede parti genel başkanı yanında, 24 asil 24 yedek genel idare kurulu üyeleri, merkez temsilciler meclisi üyeleri, 9 asil 9 yedek olmak üzere merkez haysiyet divanı seçimi, 11 asil ve 11 yedek olmak üzere yüksek haysiyet divanı seçiminin yapılması kararlaştırılmıştır⁴⁸²².

AP'nin Dördüncü Büyük Kongresi'nde Genel Başkan Demirel, eski DP'lilere siyasi hakların iadesi kararı dışında, güçlenerek çıkmıştır. Hazırlanan rapordaki, Süleyman Demirel'in şapkasıyla halkı selamladığı bir fotoğraf ve fotoğraf üzerinde; "Halkın içindeyiz halkla beraber halk içiniz" yazısı konulmuştur⁴⁸²³. Bu durum, 1969 yılında yapılacak seçimler için partinin bir hazırlığı olarak değerlendirilebilir.

4.2.22. Milliyetçi Hareket Partisi'nin Kurulması ve Dokuz Işık

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin 8- 9 Şubat 1969'da Adana'da toplanan olağanüstü kongresinde partinin adı, Alparslan Türkeş'in teklifi ile "Milliyetçi Hareket Partisi" olarak değiştirilmiştir⁴⁸²⁴. Bu kongrede aynı zamanda, terazi olan partinin amblemi üç hilale dönüştürülmüştür⁴⁸²⁵. CKMP'nin adının "Milliyetçi Hareket Partisi" olarak değiştirildiğine dair MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in vermiş olduğu tezkere, Cumhuriyet Senatosu'nun 13 Mart 1969 tarihli oturumunda okunmuştur⁴⁸²⁶. Alparslan Türkeş, Türk Milleti'nin yoksulluktan kısa sürede kurtularak, büyük olmayı, büyük düşünmeyi, büyük ülkü sahibi olmayı ve manevi yüceliği çare olarak gösteren anlayışı "Milliyetçi Hareket" olarak tanımlamaktadır⁴⁸²⁷. Hareketin adını "yeniden

⁴⁸²¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 10.

⁴⁸²² Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 56.

⁴⁸²³ Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, s. 5.

⁴⁸²⁴ Alparslan Türkeş, 1965 seçimlerinde Ankara'dan, 1969 ve 1973 seçimlerinde ise Adana'dan milletvekili seçilmiştir. Türkeş, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, s. 7; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 120; Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 152.

⁴⁸²⁵ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 220; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiyesi'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 49- 50.

⁴⁸²⁶ *CSTD*, 13 Mart 1969, Birinci Dönem, Otuz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 52, s. 11.

⁴⁸²⁷ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 9- 10.

maneviyata dönüş” olarak tanımlayan Alparslan Türkeş, hedeflerinin Türkiye’yi aç hürler, tok esirler ülkesi yapmamak olduğunu belirtmiştir⁴⁸²⁸.

Milliyetçi Hareket Partisi’nin gerçek milliyetçilerin, ülkücülerin partisi olduğunu belirten Alparslan Türkeş, milliyetçiliğin sözle olmayacağını, inanç, hareket ve aksiyonla olacağını belirtmiştir. Milliyetçiliğin her yerde, her zaman herkese karşı vatan ve millet bütünlüğünü korumak, gerekirse can vermekle, mücadele etmekle mümkün olacağını belirtmiştir⁴⁸²⁹. Irkçı olmadıklarını belirten Türkeş, dünyanın neresinde bir Türk varsa onunla ilgilenmeyi ve sorunlarıyla meşgul olmayı, onlara sevgi duymayı görev saydıklarını belirtmiştir⁴⁸³⁰. Türkeş, milliyetçilik anlayışlarının maneviyatçı, akılcı, demokratik, çağdaş bir anlayış olduğunu ifade etmiştir⁴⁸³¹. MHP, “milli devlet” söylemini ve “milliyetçi- toplumcu görüş bir devrimdir” dilini kullanmıştır⁴⁸³².

CKMP’nin adının Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilmesi ile partinin mevzuat düzenlemeleri de yapılmaya başlamıştır. Bu çerçevede “Milliyetçi Hareket Partisi C. Senatosu Üyeliği ve Milletvekili Aday Yoklama Yönetmeliği” 40 maddeden oluşturulmuş ve 1 Mayıs 1969’da yürürlüğe girmiştir⁴⁸³³. Yönetmeliğin ikinci maddesinde adayların ön seçimle tespit olunacağı hüküm altına alınmıştır. Beşinci maddeye göre, partiden aday olabilmek için memurlar hariç, partiye üye olma koşulu aranmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelikleri için adayların % 5’i genel idare kurulunca belirlenmektedir. Genel idare kurulu, belirleyeceği kişileri istediği sıraya koyabilmektedir, ancak 1- 10 milletvekili çıkaracak yerlere 1, 10- 20 milletvekili çıkaracak yerlere 2, 20’den fazla milletvekili çıkaracak yerlerde ise 3 milletvekili adayı belirleyebilmektedir⁴⁸³⁴. Ön seçimde aday olanların müşahit olarak ön seçimde sandık başında görev alamayacakları belirtilmiştir. Ön seçime katılanların herhangi bir açık hava veya kapalı salon toplantıları yapamayacağı, duvar ilanları, el ilanları ve basılı kağıtlar kullanamayacağı ifade edilmiştir⁴⁸³⁵.

⁴⁸²⁸ Alparslan Türkeş, *Dokuz Işık*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2010, s. 152.

⁴⁸²⁹ Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 142.

⁴⁸³⁰ Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 151.

⁴⁸³¹ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 23.

⁴⁸³² Ağaoğulları, “Aşırı Milliyetçi Sağ”, s. 220.

⁴⁸³³ Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi C. Senatosu Üyeliği ve Milletvekili Aday Yoklama Yönetmeliği*, Ulusoglu Matbaası, Ankara 1969, s. 1- 8.

⁴⁸³⁴ Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi C. Senatosu Üyeliği ve Milletvekili Aday Yoklama Yönetmeliği*, s. 2- 4.

⁴⁸³⁵ Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi C. Senatosu Üyeliği ve Milletvekili Aday Yoklama Yönetmeliği*, s. 5- 6.

Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü ise, 133 maddeden oluşturulmuştur⁴⁸³⁶. Partinin kuruluş amacı ikinci maddesinde şu şekilde açıklanmıştır: “Gerçek demokrasinin kurulmasına, gelişmesine, yerleşmesine hizmet etmek, tabikatını ciddi şekilde murakabeye tabi tutmak; memleket meselelerini programındaki düşünceleri tahakkuk ettirmek suretiyle Türk Milleti’nin refah ve saadetini sağlamak için kanunlar ve tüzükteki hükümler çerçevesinde faaliyette bulunmak partinin amacıdır⁴⁸³⁷.”

Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü’nün üçüncü maddesinde kimlerin partiye üye olabilecekleri sıralanmıştır. Üyelikte cumhuriyet, demokrasi, laiklik ve hukuk devleti esaslarına uymayan ideolojilere saplanmamış olma şartı yanında, komünist olmama veya komünist temayüllü olmama şartı da getirilmiştir⁴⁸³⁸.

Partinin en yüksek organı “Genel Kongre” olup, “Genel Kongre” tarafından seçilen 28 üye ile diğer şekillerde seçilen toplam 37 kişiden oluşan “Genel İdare Kurulu” teşekkül etmiştir. “Genel Başkanlık Divanı”, “Yüksek Haysiyet Divanı” ile diğer yardımcı organlar partinin merkez teşkilatını oluşturmuştur⁴⁸³⁹. MHP’nin ildeki teşkilatı; “İl İdare Kurulu, İl Haysiyet Divanı ve diğer yardımcı teşkilat unsurlarından” oluşturulmuştur⁴⁸⁴⁰. İlçede de İlçe İdare Kurulu ile oluşturulacak yardımcı organlardan oluşmaktadır⁴⁸⁴¹. MHP Parti Tüzüğü’nün 120. maddesinde disiplin cezasını gerektiren durumlar sıralanmıştır. Bunlardan birisi de; “partili adaylara karşı müstakil adaylık koyma” ilkesi olup, bununla müstakil davranışların engellenmek istendiği söylenebilir⁴⁸⁴².

Dünyanın en büyük silahının fikir olduğunu belirten Alparslan Türkeş, kapitalist ve komünist felsefenin ithal malı, maddeci ve Türk Milleti’ne yabancı olduğunu belirtmiştir. Ona göre yüzde yüz yerli, milli, maneviyatçı bir doktrine ihtiyaç duyulmaktadır. Türkeş, onun adının “Dokuz Işık” olduğunu belirtmiş ve dokuz rakamının Türklerde kutlu sayıldığına işaret etmiştir. Dokuz Işıklı görüşün Türk Milleti’nin tarih ve kültürüne dayanan bir doktrin olduğunu belirten Türkeş, Türkiye’nin hızla kalkınmasının atom ve uzay çağına sokulmasıyla mümkün olacağını ifade

⁴⁸³⁶ Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü*, Ankara 1969, s. 3- 25.

⁴⁸³⁷ Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü*, s. 3.

⁴⁸³⁸ Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü*, s. 4.

⁴⁸³⁹ Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü*, s. 7- 9.

⁴⁸⁴⁰ Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü*, s. 12- 13.

⁴⁸⁴¹ Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü*, s. 14- 15.

⁴⁸⁴² Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü*, s. 23.

etmiştir⁴⁸⁴³. Dokuz Işık kapitalizm ve Marksist sosyalizmi reddettiği gibi nasyonal sosyalizmi ve faşizmi de reddettiğini belirten Türkeş, Dokuz Işıkın insan sevgi ve saygısına dayanan, birey ve iktisadi hürriyetleri bir bütün olarak gerçekleştirmeyi amaçlayan demokratik bir görüş olduğunu belirtmiştir⁴⁸⁴⁴.

“Dokuz Işık”, dokuz ana ilkeye dayanmaktadır⁴⁸⁴⁵; 1- *Milliyetçilik*: Türk Milleti’ne bağlılık, sevgi, sadakat ve hizmeti ifade etmektedir. 2- *Ülkücülük*: Türk Milleti’ni en ileri, en medeni, en kuvvetli bir hale getirme ülküsünü ifade etmektedir. 3- *Ahlakçılık*: Türk Milleti’nin varlığını, örf ve adetlerini korumayı esas almaktadır. 4- *İlimcilik*: Önyargılardan korunmak için ilmi her şeyin önüne almayı hedeflemektedir. 5- *Toplumculuk*: Her çeşit faaliyetin toplumun yararına olacak şekilde yürütülmesini ifade etmektedir. 6- *Köycülük*: Köylerin tarım kentleri haline gelmesi ve iktisadi sömürüyü engellemek için kooperatifleşmeyi hedef almaktadır. 7- *Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik*: Birleşmiş Milletler Anayasası’nda yazılı olan bütün hürriyetlerin sağlanmasını amaç edinmiş ve insanların şahsiyet olarak geliştirilmesini gaye edinmiş bir ilkedir. 8- *Gelişmecilik ve Halkçılık*: Elde edilenden her zaman daha fazlasını istemek ve yapılacak her işte halkla beraber olmayı hedeflemektedir. 9- *Endüstricilik ve Teknikçilik*: Kalkınma için acele sanayileşmek gerektiği belirtilmiştir⁴⁸⁴⁶.

Alparslan Türkeş, Türk Milleti’nin kutlu güç kaynakları olarak; “Milliyetçilik, İslamiyet, Birlik ve Beraberliği” saymıştır⁴⁸⁴⁷. Yine Türkeş, Türk Milleti’nin yükselişinde iki unsurun bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre bu iki unsur; “Türklük gurur ve şuuru” ile “İslam ahlak ve fazileti”dir⁴⁸⁴⁸. Milliyetçilik ve İslamiyet sentezine vurgu yapan MHP’nin, Milli Nizam Partisi/Milli Selamet Partisi ile aynı çizgide politika yaptığı da zamanla söylenir olmuştur⁴⁸⁴⁹. Alparslan Türkeş, toplumdaki din müessesesinin sosyal bir müessese olduğunu belirtmiş ve dini, bu yönüyle değerlendirdiklerini ve önemsediklerini ifade etmiştir⁴⁸⁵⁰. İslam dininin ve değerlerinin kendileri için büyük öneme sahip olduğunu belirten Türkeş, laikliğin din karşıtlığı olarak anlaşılması gerektiğini ve herkesin din ve inanç hürriyetine sahip olmasını

⁴⁸⁴³ Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 19- 20; Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 45.

⁴⁸⁴⁴ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 48; Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 22; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 408- 410.

⁴⁸⁴⁵ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 46- 48.

⁴⁸⁴⁶ Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 20- 22; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 409- 410.

⁴⁸⁴⁷ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 32- 34.

⁴⁸⁴⁸ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 20.

⁴⁸⁴⁹ Ağaoğulları, “Aşırı Milliyetçi Sağ”, ns. 223.

⁴⁸⁵⁰ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 304.

ifade ettiğini belirtmiştir. Buna karşılık, Türk Milleti'nin çocuklarının İslam dinini öğrenmeleri ve İslam kültürü ile yetişmelerinin sağlanması gerektiğini vurgulamıştır⁴⁸⁵¹.

Bir davanın halka mal edilmedikçe başarılı olamayacağını belirten Türkeş⁴⁸⁵², millet iradesiyle ilgili şunları söylemiştir; “Türk Milleti'nin gönül ve tasvirinden, tercih ve oyundan geçmeyen iktidar yollarına inanmıyoruz. İktidar olduktan sonra da demokratik yolların gerçek bir şekilde işlemesine inanıyor, bunu savunuyoruz⁴⁸⁵³.” Alparslan Türkeş, demokrasiyi milletin siyasi ve iktisadi yönden kendi kendisini yönetmesi olarak değerlendirmektedir. Siyasi demokraside, bütün kesimlerin Meclis'te temsil edilmesinin önemine değinen Türkeş, böylece sınıf sömürsünden uzaklaşılacağını belirtmiştir. İktisadi demokraside de insanların iktisadi konularda serbest oy sahibi olabilmesi ve eşit bir şekilde katılım sağlayabilmesi gerektiği vurgulanmıştır⁴⁸⁵⁴.

Alparslan Türkeş, liberal demokrasinin de sosyal demokrasinin de Marksist demokrasinin de kökünün Avrupa'da olduğunu ve bunların her birinin de sınıf demokrasisini arzuladığını, ancak “Milliyetçi Hareketin” demokrasi anlayışının milli demokrasi olduğunu belirtmiştir. Milli demokraside hakimiyetin milletin bütününde olduğunu ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı ve başbakanın yetkilerinin başkanlık sistemi ile tek elde toplayacaklarını belirten Alparslan Türkeş, aynı zamanda Senato müessesesini de kaldırarak sınıf demokrasilerine son vereceklerini belirtmiştir⁴⁸⁵⁵. Bu çerçevede Milliyetçi Hareket, tek başkan ve tek meclis sistemini savunmuştur⁴⁸⁵⁶.

Toplumun; “Türk Köylü Teşkilatı, Türk İşçi Teşkilatı, Türk Esnaf Teşkilatı, Türk Memur Teşkilatı, Türk İşveren Teşkilatı, Türk Serbest Meslek Mensubu Teşkilatı” şeklinde teşkilatlanması gerektiğini belirten Türkeş, bu birliklerin tamamen demokratik ve özerk birlikler olacağını belirtmiştir. Bu birlikler sayesinde oluşturulacak tasarruf sandıkları sayesinde fabrika kuran fabrikaların oluşturulacağını ve bunların sahiplerinin de üyeler olacağını belirtmiştir. Türkeş, böylece özel ve kamu sektörü yanında millet sektörünün doğmuş olacağını vurgulamıştır⁴⁸⁵⁷. Fabrika kuran fabrikalara ihtiyaç duyulduğunu belirten Türkeş, sosyal dilimlerin gelirlerinden yapılacak tasarruflarla

⁴⁸⁵¹ Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 169- 170.

⁴⁸⁵² Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 19.

⁴⁸⁵³ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 49.

⁴⁸⁵⁴ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 72.

⁴⁸⁵⁵ Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 266- 267.

⁴⁸⁵⁶ Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 273.

⁴⁸⁵⁷ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 94.

bunun gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Bu fabrikaların sahibinin de bütün Türk Milleti'nin fertleri olacağını belirtmiştir. Fabrikaların ortağı olacak olan işçiler aynı zamanda çalışacak ve yönetimde de söz sahibi olacaktır. Böylece Türk Milleti'ni oluşturan altı sosyal dilim adaletli bir paylaşım sistemine kavuşmuş olacaktır⁴⁸⁵⁸. İşçilerin sosyal güvence bakımından zayıf olduklarını da belirten Türkeş, yaşam koşullarının ve geleceklerinden emin bir hayat sürmelerini sağlayacak ortamın tesis edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sosyal güvencenin bütün vatandaşları kapsayacak şekilde genişletilmesinden bahseden Türkeş, “Milliyetçi Hareket” iktidarı döneminde aracılardan, tefecilerden, vurguncuların olmayacağını belirtmiştir⁴⁸⁵⁹.

Türkiye nüfusunun yüzde 65'inin köylerde yaşadığını belirten Alparslan Türkeş, bu insanların yüzde doksanının doktorsuz ve ışıksız olduğunu ifade etmiştir. Köylerden uygun olanların gruplar halinde teşkilatlandırılması gerektiğini belirten Türkeş, böylece tarım kentlerinin oluşumunun sağlanması gerektiğini vurgulamıştır⁴⁸⁶⁰. Bütün köylerin kooperatifler vasıtasıyla teşkilatlandırılmasının önemine değinmiştir⁴⁸⁶¹. Yolsuz, ışıksız, susuz, okulsuz, hastanesiz, doktorsuz bir ortamda yaşayan köylünün insan onur ve haysiyetine uygun yaşayamadığını belirten Türkeş, köylerin % 53'ünün sudan, % 75'inin yoldan, % 95'inin de elektrikten mahrum olduğunu ifade etmiştir⁴⁸⁶². Bu dönemde Türkiye'nin genel görünümünü Alparslan Türkeş, şu sözlerle açıklamıştır; “Dudaklar çatlak, mideler boş, köyler karanlık, dağlar tepeler çıplak, halk yoksul, millet düne küskün, gelecekte ümitsizdir⁴⁸⁶³”.

Kalkınma davasının temel davamız olduğunu belirten Alparslan Türkeş, geri kalmışlığımızın tek sorumlusunun idarecilerimiz olamayacağını, aynı zamanda Batı mukallidi aydınlarımızın da bunun sorumlusu olduğunu belirtmiştir⁴⁸⁶⁴. Sanayileşmenin bir ilim ve teknoloji işi olduğunu belirten Türkeş, özel eğitimle yetiştirilecek milliyetçi, ülkücü, araştırmacı, bilimci “aydınlar kadrosunun” kalkınmamız için önemine

⁴⁸⁵⁸ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 82- 83.

⁴⁸⁵⁹ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 96- 97.

⁴⁸⁶⁰ Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 351- 352.

⁴⁸⁶¹ Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 358.

⁴⁸⁶² Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 362.

⁴⁸⁶³ Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 49.

⁴⁸⁶⁴ Türkeş, *Dokuz Işık*, s. 199- 200.

değınmiştir⁴⁸⁶⁵. Nihayet Türkes, Türkiye'yi kalkındırarak ve güçlü kılacak yolun “Dokuz Işık” yolu olduğunu savunmuştur⁴⁸⁶⁶.

4.2.23. YTP'nin Dördüncü Büyük Kongresi

“Demokrat Parti'nin kapatılmasından sonra, 1961 yılı Şubat ayında kurulan Yeni Türkiye Partisi, eski DP seçmeninin oylarına talip olmuştur. Koalisyon hükümetlerinde görev alan YTP, tek başına iktidara gelememiştir. Kuruluşundan beri YTP Genel Başkanı olan Ekrem Alican, 15 Ekim 1966'da başlayan YTP Kongresi'nde genel başkanlıktan ayrılacağını belirtmiştir⁴⁸⁶⁷. Alican'ın genel başkanlıktan ayrılmasından sonra YTP'nin yeni Genel Başkanı Dr. İrfan Aksu olmuştur. Aksu, YTP'nin takip etmiş olduğu politikada hakim olan zihniyetin ve ruhun aynen devam edeceğini belirtmiştir⁴⁸⁶⁸. Bu arada Başbakan Demirel, YTP Genel Başkanının Anayasa'yı kimsenin değiştiremeyeceğine dair sözlerini Millet Meclisi'nde eleştirmiş ve anayasaların semavi olmadığını söylemiştir. Demirel ayrıca, Jefferson'un; “dünya canlılar içindir. Hiçbir kuşak diğer bir kuşağın ortaya koyduğu şartlarla yaşamaya mecbur değildir” sözüyle karşılık vermiştir⁴⁸⁶⁹. Aralarında bir rekabet söz konusu olsa da, YTP'nin AP'ye katılması konusunda 2 Haziran 1967'de prensip kararı alınmış, ancak katılma gerçekleşmemiştir⁴⁸⁷⁰.

YTP Diyarbakır Milletvekili Dr. Yusuf Azizoğlu, 2 Mart 1968'de YTP genel başkanlığına getirilmiştir⁴⁸⁷¹. YTP'nin yeni Genel Başkanı Azizoğlu, başına ilk demecini vermiş ve YTP'nin hiçbir parti ile birleşmeyeceğini belirtmiştir⁴⁸⁷². Seçim sisteminin değiştirilmesi konusuna müdahil olan YTP Genel Başkanı Yusuf Azizoğlu, kabahatin sadece Demirel'de değil aynı zamanda İnönü'de olduğunu belirtmiştir⁴⁸⁷³. Yusuf Azizoğlu ayrıca, Türkiye'nin anarşiye doğru götürüldüğünü belirtmiş ve son

⁴⁸⁶⁵ Türkes, *Dokuz Işık*, s. 246.

⁴⁸⁶⁶ Türkes, *Dokuz Işık*, s. 257.

⁴⁸⁶⁷ *Milliyet Gazetesi*, 16 Ekim 1966, s. 1.

⁴⁸⁶⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 22 Ekim 1966, s. 1.

⁴⁸⁶⁹ Demirel, *1967 Bütçesi Münasebetiyle Millet Meclisi'nde Yaptığı Konuşma*, s. 35.

⁴⁸⁷⁰ Kılınc, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 100.

⁴⁸⁷¹ *Milliyet Gazetesi*, 3 Mart 1968, s. 1.

⁴⁸⁷² Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 110.

⁴⁸⁷³ *Hürriyet Gazetesi*, 5 Mart 1968, s. 1.

tecavüz ve tahribin Türkiye'yi Batı müttefiklerinden ve demokrasiden koparıp Demirperde gerisine itme emelleri taşıdığını belirtmiştir⁴⁸⁷⁴.

Türkiye'nin birçok iç sorunla uğraştığı bir dönemde, 24 Mayıs 1969'da YTP'nin Dördüncü Büyük Kongresi toplanmıştır. YTP Genel Başkanı Dr. Yusuf Azizoğlu, 24 Mayıs'ta kongrenin açılış konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmada Azizoğlu, 1965 yılında iktidara gelen AP'nin memleketi buhranlara, sıkıntılara, huzursuzluklara ve anarşiye teslim ettiğinden bahsetmiştir⁴⁸⁷⁵. Azizoğlu, AP'nin demokratik rejimi ağır derecede yaraladığını ileri sürmüştür⁴⁸⁷⁶. Önce vatan, dürüst tedbir, demokratik rejim, orta yol, aşırı uca gitmemek, karma ekonomi, sosyal adalet, bölgeler arası denge, Atatürk ilkeleri, içte ve dışta barış ilkelerinin YTP'nin reçetesi olduğunu belirtmiştir⁴⁸⁷⁷.

YTP Genel Başkanı Dr. Yusuf Azizoğlu, eski DP'lilerin siyasi haklarının iadesi konusunu ilk olarak kendisinin 18 Mayıs 1968 tarihinde yapmış olduğu radyo konuşmasında dile getirdiğini belirtmiş ve 27 Mayıs'ın üzerinden çok zaman geçtiğini, artık normalleşmenin gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamıştır. Azizoğlu, bu konuşmadan sonra YTP'nin bir kanun teklifi hazırladığını, ancak AP'nin de bu konuşmadan sonra harekete geçerek Kasım 1968'de yapılan kongreden sonra aynı içeriğe sahip bir kanun teklifi hazırladığını belirtmiştir. Azizoğlu, AP'nin kanun teklifinin kabul edilmesini beklemediğini ve kabul edilmesinden sonra AP'li idarecilerin eteklerinin tuttuğunu savunmuştur. Azizoğlu, siyasi hakların iadesi konusuna ordunun da karıştırıldığını ve nihayet cumhurbaşkanının 19 Mayıs mesajı yayınladığını belirtmiştir. Azizoğlu, siyasi hakların iadesi konusunu AP'nin sürekli sürüncemede tuttuğunu belirtmiş ve en son Senato'ya gelen teklifin AP tarafından tekrar encüme iade edildiğini ifade etmiştir⁴⁸⁷⁸.

YTP, Dördüncü Büyük Kongreden sonra 26 Mayıs 1969'da yayınladığı bildiriye, iktidara gelmeleri durumunda yapacaklarını açıklamıştır. Devlet itibarının onarılacağı, milletin maneviyatının yükseltileceği ve milletle açık konuşulacağı belirtilmiştir. Ayrıca, vatandaşların eşit siyasi haklara sahip olması, kanunlardaki seçme

⁴⁸⁷⁴ *Milliyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1968, s. 1.

⁴⁸⁷⁵ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi 4. Büyük Kongresi'nin Açılış Konuşması ve Büyük Türk Milletine Bildirisi (24- 25 Mayıs 1969)*, Ankara 1969, s. 3- 4.

⁴⁸⁷⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 25 Mayıs 1969, s. 1.

⁴⁸⁷⁷ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi 4. Büyük Kongresi'nin Açılış Konuşması ve Büyük Türk Milletine Bildirisi (24- 25 Mayıs 1969)*, s. 8- 9.

⁴⁸⁷⁸ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi 4. Büyük Kongresi'nin Açılış Konuşması ve Büyük Türk Milletine Bildirisi (24- 25 Mayıs 1969)*, s. 5- 6.

hakkını zedeleyen düzenlemelerin çıkarılması, sosyal adalet ve sosyal güvenlik ilkeleri, çalışma güvenliği, yaşama güvenliği, topraksıza toprak, işsize iş, israfın önlenmesi, tasarrufa önem, demokrasi idaresinin işlemesi gibi hususların gerçekleştirileceği vurgulanmıştır⁴⁸⁷⁹.

YTP Dördüncü Büyük Kongresi'nden sonra, 26 Mayıs 1969'da toplanan yeni YTP Genel İdare Kurulu, oy birliği ile Dr. Yusuf Azizoğlu'nu genel başkan seçmiştir⁴⁸⁸⁰. YTP Genel Başkanı ve Diyarbakır Milletvekili Dr. Yusuf Azizoğlu, Ankara Hastanesi'nde tedavi görürken 1 Mayıs 1970'te hayatını kaybetmiştir. Millet Meclisi'nin 22 Mayıs 1970 tarihli oturumunda Azizoğlu için, bir dakikalık saygı duruşunda bulunulmuştur⁴⁸⁸¹.

4.2.24. 12 Ekim 1969 Milletvekili Genel Seçimleri

10 Ekim 1965 tarihli seçimler neticesinde iktidar mührünü eline alan AP için, 12 Ekim 1969 seçimleri bir sınav mahiyetindedir. Çünkü millet, AP'nin yaptığı icraatları, diğer siyasi partilerin yaklaşımlarını kontrol etmiş bir vaziyette seçimlere gitmektedir. Adalet Partisi, 1965- 1969 yıllarını seçmene anlatmaya başlamıştır. Şüphe ve tereddütlerin, korku ve güvensizliklerin alaca karanlığındaki siyasi ortamın Adalet Partisi ile ışık ve aydınlığa kavuştuğu belirtilmiştir. Halkın sorunlarının çözümü için çalıştıkları, halkın devlete olan güvenini yeniden kazandıkları, bütün vatandaşların dertlerinin, ihtiyaçlarının dile getirildiği, halk idaresi demek olan demokrasinin canlı bir örneğinin Adalet Partisi ile verildiği vurgulanmıştır⁴⁸⁸². Vatan satında meydana getirilen eserlerin, iyiye doğru gelişmelerin, kalkınmanın büyük Türk Milleti'nin alın terinden meydana gelmiş tarihi bir abide olduğu belirtilmiş ve 12 Ekim seçimlerinde de yeniden Adalet Partisi'ne vazife verilirse, bu itimada layık olmak için milletin hürriyeti ve refahı yolunda daha büyük hizmetler başarılacağı ifade edilmiştir⁴⁸⁸³.

1969 Türkiye'sini bir yabancıнын nasıl gördüğünü tespit etmek için Alfred Friendly'nin 11 Ekim 1969 tarihli yazısına bakmak gerekmektedir. Friendly,

⁴⁸⁷⁹ Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi 4. Büyük Kongresi'nin Açış Konuşması ve Büyük Türk Milletine Bildirisi (24- 25 Mayıs 1969)*, s. 12- 13.

⁴⁸⁸⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1969, s. 1.

⁴⁸⁸¹ *MMTD*, 22 Mayıs 1970, Üçüncü Dönem, 85. Birleşim, Cilt: 5, s. 214.

⁴⁸⁸² *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.7, 1.

⁴⁸⁸³ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.7, 2.

Türkiye'deki seçim atmosferine değinmiş, binlerce kilometrede beyaz at, ay, altı ok taşıyan küçük kırmızı bayraklarla işçilerin arabalarda, traktör üstünde, at üstünde dolaştıkları ve kornalar çaldıklarını belirtmiştir. 15 milyon seçmenin olduğu, on kişiden yedisinin köylü ve % 60'ının okuma yazma bilmediği bir ülkede seçim heyecanının semboller üzerinde renklendiğini belirtmiştir⁴⁸⁸⁴.

12 Ekim 1969 seçimleri için partiler, çeşitli hazırlıklar yapmışlardır. Seçim takvimleri hazırlanmış, propaganda amacıyla broşürler, dergiler ve gazeteler çıkarılmıştır. Bu çerçevede Adalet Partisi Seçim İşleri Başkanlığı, 12 Ekim 1969 milletvekili seçimleri için bir takvim hazırlamıştır⁴⁸⁸⁵. 7- 13 Nisan 1969 tarihlerinde yurtda seçmenlerin yazılacağı, 18 Nisan 1969'da seçmen kütüklerinin iki nüsha halinde yazılmasının tamamlanacağı belirtilmiştir. 29 Nisan- 6 Mayıs 1969 tarihlerinde seçmen listelerinin askıda kalacağı, 8- 11 Mayıs tarihlerinde itirazların inceleneceği ve 12 Mayıs 1969'da seçmen listelerinin kesinleşeceği vurgulanmıştır⁴⁸⁸⁶. Seçim propagandasının 21 Eylül 1969'da başlayacağı, 21 Eylül 1969'dan itibaren Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyeti Hakkındaki Kanunun hükümlerinin uygulanmayacağını, buna mukabil 298 sayılı Kanunun 49 ve 66. maddelerindeki seçim propagandasına ait hükümlerin uygulanacağı belirtilmiştir. Aynı günden itibaren sinemalarda ve kapalı yerlerde film göstermek yoluyla propaganda yapılamayacağı, hareket halindeki hoparlör ile propaganda yapılamayacağı belirtilmiştir⁴⁸⁸⁷. 27 Eylül 1969'da siyasi partilerin radyo konuşmalarının başlayacağı⁴⁸⁸⁸, radyo konuşmalarının 8 Ekim 1969'da sona ereceği, 11 Ekim 1969 günü saat 18'de radyolar dahil bütün propagandaların sona ereceği ifade edilmiştir. 12 Ekim 1969'da seçimlerin saat 8- 17 arasında yapılacağı ve seçim süresince içki satılması ve kullanılması ile silah kullanılmasının yasak olduğu belirtilmiş, 18'den önce de seçimle ilgili radyo ve diğer yayın organlarında tahmin ve yorum yapılamayacağı belirtilmiştir⁴⁸⁸⁹. Ayrıca takvimde 12 Ekim 1969 seçimlerinde 67 ilin çıkaracağı milletvekili sayıları tablo halinde gösterilmiştir⁴⁸⁹⁰.

⁴⁸⁸⁴ *New York Times*, Oct 11, 1969; Turkish voters 'think with their eyes'. *New York Times (1923-Current File)*, pp. 2. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/118511348?accountid=9645>

⁴⁸⁸⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi 1969 Seçim Takvimi*, Ankara 1969, s. 1.

⁴⁸⁸⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi 1969 Seçim Takvimi*, s. 7- 8.

⁴⁸⁸⁷ Adalet Partisi, *Adalet Partisi 1969 Seçim Takvimi*, s. 23- 24.

⁴⁸⁸⁸ Adalet Partisi, *Adalet Partisi 1969 Seçim Takvimi*, s. 25.

⁴⁸⁸⁹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi 1969 Seçim Takvimi*, s. 28- 29.

⁴⁸⁹⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi 1969 Seçim Takvimi*, s. 35- 36.

AP, 1969 milletvekili seçimlerinde adaylarını 66 ilde (Ağrı hariç) demokratik usuller içerisinde yapılan ön seçimlerle tespit ettiğini belirtmiştir. AP'nin 1969 seçimleri için 67 il ve 17 bölgeye bölünmüş olan seçim çalışmalarına bütün partili milletvekilleri ve senatörler yanında partili mümessillerin katıldığı belirtilmiş, buna mukabil 26'lar grubunda olan bazı milletvekillerinin bu programlar yerine özel programlar yaptıkları ve bazı kişilerle şahsi ilişkiler kurduğu ifade edilmiştir⁴⁸⁹¹.

Ferruh Bozbeyli, Süleyman Demirel'in 1968'den sonra kendisine bağlı bir "yeminliler grubu" kurduğunu belirtmiştir. Bozbeyli, 1969 yılı ön seçimlerinde Demirel'in kendisine bağlı olmayanları tasfiye etmek için çalıştığını belirtmiştir⁴⁸⁹². Aynı konuda Sadettin Bilgiç de bazı bilgiler aktarmıştır. Demirel ve AP'nin Genel İdare Kurulu'na hakim "yeminlilerin" Bilgiç ve arkadaşlarını seçtirmemek ve mahalli yoklamalardan çıkmamaları için çalıştıklarını ancak, başarılı olmadıklarını belirtmiştir. Hatta Bilgiç ve Yüksel Menderes gibi muhaliflerin seçim öncesinde seçim bölgeleri dışına çıkmamaları söylenmesine rağmen Bilgiç, 27 vilayeti gezdiklerini belirtmiştir⁴⁸⁹³. AP Genel Başkanı Demirel, seçim öncesinde vekillerin köylere ve kasabalara gitmesini isterken, kendisine muhalif olanların gezmesini istemediği anlaşılmaktadır⁴⁸⁹⁴.

Adalet Partisi, 1969 seçimlerine "hürriyet ve refah yolunda el ele verelim" sloganı ile girmiştir⁴⁸⁹⁵. AP, 1969 seçim beyannamesine de "hürriyet ve refah yolunda el ele verelim" söylemi ile başlamıştır. 1969 Seçim Beyannamesinin başlarında, 1965-1969 yılları değerlendirilmiş ve "vatan için el ele verelim" çağrısında bulunulmuştur. Beynamede, halk iradesi ve demokratik rejime karşı gelme teşebbüslerinin artık geride kaldığı ve meşru düzene saygının milletçe kabul edildiği vurgulanmıştır. 1924 Anayasası'nın devlet düzeni ile 1961 Anayasası devlet düzeni arasında büyük farklar bulunduğu belirtilmiş, 1961 Anayasası'nın ortaya çıkarmış olduğu yeni müesseselerin, zaman zaman sürtüşmelere ve gerilimlere neden olsa da genel olarak demokratik sistemin işleyişini bozmadığı ifade edilmiştir. Siyasi hayatta çok zor bir devre olmasına

⁴⁸⁹¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 65.

⁴⁸⁹² Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 312- 313.

⁴⁸⁹³ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 200.

⁴⁸⁹⁴ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.3, 44.

⁴⁸⁹⁵ Adalet Partisi Propaganda Başkanlığı, *Yeni Bir Türkiye*, s. 4; Adalet Partisi, *Oniki Mart ve Sonrası*, Cilt: 2, s. 11; Demirel, *1971 Buhramı ve Aydınlığa Doğru*, s. 20.

rağmen 1965- 1969 döneminde Adalet Partisi'nin olağanüstü idare usullerine başvurmadığı belirtilmiştir⁴⁸⁹⁶.

1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu hak ve hürriyetlerin kullanılmasında ve bunların zaman zaman kötüye kullanılmasının bir takım olayları beraberinde getirdiği vurgulanmıştır. Hak ve hürriyetler kullanılarak anarşinin körüklendiği ve bunlarda muhalefet partilerinin de katkı sağladığı belirtilmiş ve demokratik rejimlerin kendisini koruyacak reflekslere sahip olduğu hatırlatılmıştır. Anayasa kullanılarak anarşi ve düzen bozuculuğun engellenmesinin devletin esas görevi ve amacı olduğu ifade edilmiştir⁴⁸⁹⁷. Seçim beyannamesinde vatani mamur, milleti müreffeh kılmaya kararlı oldukları belirtilmiş ve milletin emaneti ehline tevdi edeceğine olan inanç vurgulanmıştır⁴⁸⁹⁸.

Süleyman Demirel, büyük ve müreffeh Türkiye'yi şu şekilde tanımlamıştır; “Büyük ve güçlü Türkiye, her Türk vatandaşına maddi ve manevi yönleriyle insan haysiyetine yaraşır bir yaşama seviyesinin sağlandığı Türkiye'dir. Büyük ve güçlü Türkiye, iç barışın, kardeşliğin ve beraberliğin devamlı olduğu Türkiye'dir. Büyük ve güçlü Türkiye, her şeyi olan, fertleri ve bütün milletiyle kendisine ve istikbaline sonsuz güveni bulunan bir Türkiye'dir⁴⁸⁹⁹.” Demirel, 1969 seçimleri öncesinde demokrasiye ve Anayasaya inanmayanların ortaya çıktığını belirtmiş ve seçim neticelerinin AP lehine olması durumunda sonuçların kabul edilmeyeceğinin söylenmeye başladığını hatırlatmıştır⁴⁹⁰⁰. Bu söylentilere karşı Demirel, 12 Ekim 1969 seçimleri öncesinde koalisyonun Türkiye'yi felce uğratacağını ve Türkiye'de başlamış ve gelişmekte olan hamlenin zor duruma düşeceğini savunmuştur⁴⁹⁰¹.

1969 yılı seçim kampanyalarının önemli bir ayağını radyo konuşmaları oluşturmaktadır. AP Genel Başkanı Demirel, 1969 seçimleri öncesinde 340 üyesi bulunan AP ile 2 üyesi bulunan bir partinin devlet radyosunu onar dakika kullandıklarını söylemiştir. Böylece Demirel, iktidar partisinin on dakikasına karşılık

⁴⁸⁹⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1969)*, s. 3- 4.

⁴⁸⁹⁷ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1969)*, s. 26- 27.

⁴⁸⁹⁸ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1969)*, s. 68.

⁴⁸⁹⁹ Demirel, *Büyük Türkiye*, s. 87.

⁴⁹⁰⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, s. 6.

⁴⁹⁰¹ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 49.

muhalefet partilerinin yetmiş dakika konuştuğu belirtmiş ve bu durumun adaletli olmadığına vurgu yapmıştır⁴⁹⁰².

AP Genel Başkanı Demirel, 27 Eylül 1969'da radyoda yaptığı konuşmada Türk siyasi tarihinin hiçbir döneminde 1965- 1969 dönemindeki kadar hürriyetin olmadığını belirtmiştir. Basının, parlamentonun, yargının hür bir şekilde görevini yaptığını, hiçbir engelle karşılaşmadığını ve her şeyin milletin huzurunda cereyan ettiğini belirtmiştir. Demirel, Adalet Partisi'nin Türk demokrasisinin kökleşmesinde, iyi geleneklere sahip olmasında engin bir hoşgörülük gösterdiğini belirtmiştir⁴⁹⁰³.

AP Genel Başkanı Demirel, 27 Eylül'de yaptığı konuşmada, 10 Ekim 1965 seçimlerinde 5 muhalif parti ve milli bakiye sistemine rağmen geçerli oyların % 53'ünü alarak Millet Meclisi'nde, 1966 yılındaki kısmi Senato seçimlerinde de Senato'da çoğunluğu elde ettiklerini belirtmiş ve dört sene boyunca milletin teveccühüne layık olmak için çalıştıklarını belirtmiştir⁴⁹⁰⁴. Adalet Partisi iktidara geldikten sonra tahriklerin arttığını belirten Demirel, gaileler açmayı, parlamento dışı tahriklerle Adalet Partisi iktidarını güç durumda bırakma isteğinin bu döneme hakim olduğunu belirtmiştir⁴⁹⁰⁵.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 29 Eylül 1969'da radyoda yaptığı konuşmada dört sene içerisinde Türkiye'nin bütün sorunlarını neden halledemediklerine dair soruya; "asırların biriktirdiği dertlerin" dört sene içerisinde hallinin mümkün olmadığını belirtmiştir⁴⁹⁰⁶. Ne yaptınız sorusuna da Demirel; "memleketi bir seçimden bir seçime getirdik" demiştir⁴⁹⁰⁷.

Demirel, 30 Eylül 1969'da radyoda yaptığı konuşmada, 1969 seçimlerine "hürriyet ve refah yolunda el ele verelim" diyerek başladıklarını belirtmiştir⁴⁹⁰⁸. Demirel, 1965- 1969 döneminde milletvekilleri ve senatörlerin 894 kanun teklifi

⁴⁹⁰² Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, s. 6; Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 20.

⁴⁹⁰³ Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 10.

⁴⁹⁰⁴ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 1.

⁴⁹⁰⁵ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 4.

⁴⁹⁰⁶ Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 27.

⁴⁹⁰⁷ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 5.

⁴⁹⁰⁸ Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 30.

getirdiğini, 689 kanun tasarısının Meclis'e sevk edildiğini ve bunların ancak 602'sinin kanunlaştığını belirtmiştir⁴⁹⁰⁹. 1965- 1969 yılları arasında Millet Meclisi'nde 81 adet gensoru önergesi verildiğini belirten Demirel, yine verilen genel görüşme, meclis araştırma önergelerinin sayısının hiçbir parlamentoda olmayacak kadar fazla olduğunu ve bunun da hükümeti denetlemekten çok engelleme, iş yaptırmama ve kanun çıkartmama amacına yönelik olduğunu vurgulamıştır⁴⁹¹⁰.

AP Genel Başkanı Demirel'in 1969 seçimleri öncesinde teşkilata göndermiş olduğu genel yazıda, seçimlerde bağımsız aday olanların AP'liler tarafından desteklenmesi durumunda ilgili AP'lilerin partiden çıkarılacakları belirtilmiştir. Bu genel yazı ile Demirel, partinin aday koymadığı bağımsız adayların seçilmesini engellemek istemiştir. Bu yazı özellikle, Konya'dan bağımsız aday olan Necmettin Erbakan'ı destekleyenlerde bir tereddüt oluşturmuştur⁴⁹¹¹.

Siyasi partiler, radyo konuşmaları dışında illerde düzenledikleri mitinglerle de seçmenden oy istemişlerdir. Bu çerçevede, AP'nin seçim kampanyası genel başkanın katılımı ile 1 Ekim 1969'da "Erzurum Mitingi" ile başlatılmıştır. 11 Ekim 1969'a kadar sırasıyla Erzurum, Nevşehir, Kayseri, Samsun, Eskişehir, Trabzon, Diyarbakır, Adana, İzmir, Bursa, Konya ve İstanbul'da mitingler yapılmıştır⁴⁹¹².

AP Genel Başkanı Demirel'in 2 Ekim 1969'da yaptığı konuşmada, 1969 seçimleri öncesinde 1965 Seçim Beyannamesi ile İkinci Beş Yıllık Planda yer alan bütün hususların taahhütleri altında olduğunu belirtmiştir. Demirel, planın 1972 yılına kadar yürürlükte kalacağını ve seçim beyannamelerinin de plan ve programa girmeden bir anlamının olmayacağını belirtmiştir. Yapılacak işlerin mutlaka kaynağının bulunması ve planlanması gerektiğini belirtmiştir⁴⁹¹³. Demirel, yapılan ihracatın cevherden ziyade mamul ve yarı mamul olarak yapılmasına çalışılacağını, elektriksiz köylerin elektriğe kavuşturulacağını, demir yollarının ıslah edileceğini belirtmiştir. Demirel, büyük ve güçlü Türkiye'yi inşa etmek için el ele, gönül gönüle, enerjiyi israf etmeksizin inançla ve imanla çalışmak gerektiğini belirtmiştir⁴⁹¹⁴. Tarımdan elde edilen

⁴⁹⁰⁹ Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 33.

⁴⁹¹⁰ Demirel, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, s. 35.

⁴⁹¹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Eylül 1969, s. 1.

⁴⁹¹² *Adalet Partisi, Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 65.

⁴⁹¹³ *BCA*, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.3, 1.

⁴⁹¹⁴ *BCA*, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.3, 6- 7.

ürünlerin verimini artırmak için yapılması gerekenler, çiftçilere, ziraatçılara çeşitli kredi imkanlarının sağlanacağından bahsetmiştir⁴⁹¹⁵.

3 Ekim 1969 tarihinde Kayseri’de bir konuşma yapan Demirel, 1965- 1969 yıllarını 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu yeniliklere alışma yılları olarak tanımlamıştır. Plan hedefi olan % 7’nin üstünde bir kalkınma hızına ulaşıldığını belirten Demirel, 1969- 1973 döneminde daha farklı bir Türkiye olacağını belirtmiştir. Bu dönemde fakirlik, işsizlik ve cehaletle savaşta daha başarılı olunacağını vurgulamıştır⁴⁹¹⁶. 1969- 1973 döneminde 38 milyonlu, gücü artmış, ilkökul meselesini halletmiş, ekonomide ileri götürme sınırına ulaşmış, ihracat ve ithalat arasındaki farkı kapatmış, kredilere ihtiyacı azalmış, şehir nüfusu 9 milyondan 14 milyona ulaşmış, ekonomide tarım hissesi azalmış ve endüstri hissesi çoğalmış bir Türkiye’nin olacağını belirtmiştir⁴⁹¹⁷. Demirel, 1970’lerde dengeli kalkınma ilkesinin dengeli ve rasyonel kalkınma yönünde geliştirmek gerektiğini belirtmiştir. Bunu gerçekleştirmek için 1970’lerde “ıslahat programını” uygulamaya koymanın en önemli amaçları olduğunu vurgulamıştır⁴⁹¹⁸. Demirel, 1973 yılı başında İkinci Beş Yıllık Planın tatbikatının tamamlanacağını, 1969- 1973 döneminde ise Üçüncü Beş Yıllık Planın hazırlanarak meclislerden geçirilerek 1973 yılı başında uygulanabilecek düzeye getirileceğini belirtmiştir⁴⁹¹⁹. 1950- 60 arasındaki on yılın, halkın hür teşebbüsle kalkınma azmini harekete geçiren bir dönem olduğunu belirten Demirel, 1960- 1970 arası dönemin de demokratik düzen içinde iktisadi ve sosyal kalkınmanın planlı disiplin altına alındığı bir devre olduğunu, 1970- 80 yıllarının da daha rasyonel kalkınmanın imkanlarını vereceğini ifade etmiştir. Dış ticaret açığının, yani ihracatın ithalatın üçte biri olduğunu belirten Demirel, 1970’li yılların ihracat seferberliğine dönüşmesi gerektiğini vurgulamıştır⁴⁹²⁰.

4 Ekim 1969’da Samsun’da konuşan Demirel, demokrasinin asgari müştereklerinin siyaset bilginleri tarafından belirlendiğini belirtmiştir. Demokrasinin hür ve serbest seçimlerle cereyan edeceği, iktidar ve muhalefetin kaderinin millet tarafından tespit edileceği, bu rejimlerde muhalefetin mevcut olması gerektiği ve

⁴⁹¹⁵ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.3, 1-7.

⁴⁹¹⁶ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 1- 2.

⁴⁹¹⁷ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 3.

⁴⁹¹⁸ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 9- 10.

⁴⁹¹⁹ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 3.

⁴⁹²⁰ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 6- 7.

fikirlerini serbestçe ifade hakkına sahip olacağı, idare edenlerle edilenler arasında diyalogun daima açık olacağı, iktidarın serbest teşebbüsü ve rekabeti teminat altına alacağı belirtilmiştir⁴⁹²¹. Demirel, demokrasinin gayesinin insanı insanca yaşatmak olduğunu ve bunun da ancak hür ve müreffeh bir insanla olabileceğini, hürriyetlerin de farklı kabiliyetleri ortaya çıkaracağı ve bunun da toplumu zenginleştireceğini belirtmiştir. Demirel, demokrasiyle ilgili değerlendirme yapmış ve; “demokrasi, ona imanı olanların rejimidir” demiştir. Hakiki demokrasilerde mezihyetlerin, kusurlardan fazla olduğunu belirten Demirel; dertlerin, kabahatlerin ve kusurların sorumlusunun rejim olamayacağını belirtmiştir⁴⁹²².

AP Genel Başkanı Demirel, 10 Ekim 1969’da Konya’da bir konuşma yapmıştır. Mesuliyet duygusunun demokrasinin hayatiyeti için en önemli şart olduğunu belirten Demirel, memleketteki geniş hürriyet havasından faydalanarak anarşi, huzursuzluk, nifak ve fesat yaratmak isteyenlerin karşısında olacaklarını belirtmiştir. Demirel, CHP ile ilgili olarak; “Bugün 9 sene evvelki rollerini de inkar etmekte, masum tavrı takınarak maznun sandalyesine günahsız insanları oturtmağa çalışmaktadırlar” demiştir⁴⁹²³. Laikliği din düşmanlığı olarak yorumlayanların din düşmanlıklarını maskeleyen vicdan yoksulları olduğunu belirten Demirel, laikliğin milletimizin manevi ihtiyaçlarına uygun özellikler taşıdığını belirtmiştir⁴⁹²⁴.

Meselenin tarım veya sanayi olmadığını belirten Demirel, asıl meselenin “kalkınma meselesi” olduğunu belirtmiştir⁴⁹²⁵. Demirel, verimi artırma tedbirleriyle birlikte ele alınmış bir tarım reformundan yana olduklarını vurgulamıştır⁴⁹²⁶. Seçim propagandalarında “toprak onu işleyenlerindir” propagandasının komünist devletlerin anayasasından alındığını belirten Demirel, ilgili devlet anayasalarından örnekler vermiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında toprak veriminin artırılması ve sosyal adaletin sağlanmasının birlikte işlendiğinden bahsetmiştir⁴⁹²⁷. Demirel, tarımda kooperatifçiliğin önemine değinmiş ve bunun tarımın gelişmesindeki önemine vurgu yapmıştır⁴⁹²⁸.

⁴⁹²¹ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.5, 1-2.

⁴⁹²² BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.5, 2- 4.

⁴⁹²³ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 1- 3.

⁴⁹²⁴ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 6.

⁴⁹²⁵ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 8.

⁴⁹²⁶ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 10.

⁴⁹²⁷ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 12.

⁴⁹²⁸ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 14.

CHP ise, XIX. Kurultaydan sonra 2 iller toplantısı, 15 de bölge toplantısı gerçekleştirmiştir. 5- 6 Nisan 1969'da Ankara'da gerçekleştirilen ilk iller toplantısında, yaklaşan seçimlerdeki strateji belirlenmiş, 20 Mayıs 1969'da gerçekleşen ikinci iller toplantısında ise siyasi af konusu gündeme alınmıştır⁴⁹²⁹. CHP, seçimlerle ilgili yapılacak mevzuat değişikliklerinde; ön seçim ve yoklama düzeninde görülen eksikliklerin düzeltilmesi, kütük güvenliği ile ilgili şikayetlerin giderilmesi, Yüksek Seçim Kurulu ve il- ilçe seçim kurullarının yetkilerinin zedelenmemesi, seçmen yaşının 18'e indirilmesi, memur, işçi ve hizmetlilerin seçilme haklarını kısıtlayan hükümlerin düzeltilmesi ve genel oy ilkesinin tam olarak uygulanması gerektiğini savunmuştur⁴⁹³⁰.

CHP de diğer partiler gibi 12 Ekim 1969 seçimleri için bir seçim takvimi hazırlamıştır. Seçimlere ait işlemlerin 25 Temmuz 1969'da başlayacağı belirtilmiş, 31 Ağustos 1969'da ön seçimin yapılacağı vurgulanmıştır. Adayların başvurma süresinin 5 Eylül 1969'da son bulacağı, kesin aday listesinin ise en son 15 Eylül 1969'da Yüksek Seçim Kurulu'nca karara bağlanacağı belirtilmiştir⁴⁹³¹.

CHP, 1969 seçimlerine "Düzen Değişikliği Programı" ile girmiştir⁴⁹³². Türk halkının üçte ikisinin köylü olduğunu belirten CHP, köylünün üretimini arttırmasını sağlamak, üretim artışından meydana gelen değerın köylüye ait olması, artan ekonomik gücüyle Türkiye'nin sınaileşmesine katkıda bulunmasının amaçlandığını belirtmiştir. CHP, toprak reformunu gerçekleştireceğini ve sadece toprak dağılımındaki adaleti değil, aynı zamanda tarımsal verimin yükseltilmesinin de sağlanacağını belirtmiştir. Hazine topraklarının az topraklı ya da topraksız köylülere dağıtılacağı, büyük toprak sahiplerinin kendilerine yetecek toprak bırakılacağı, fazla toprakların değeri üzerinden 10 yıl taksitle alınarak az topraklı ya da topraksız köylülere verileceği, küçük ve orta ölçekli tarım işletmelerinde toprağın parçalanmasını engellemek için tedbirlerin alınacağı ifade edilmiştir⁴⁹³³. CHP, çiftçinin ürünlerinin pazarlanabilmesi için ve ihtiyaç duyduğu araç- gereçleri temin edebilmek için kooperatifçiliğın geliştirilmesi gerektiğini

⁴⁹²⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 7.

⁴⁹³⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 133- 134.

⁴⁹³¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *12 Ekim 1969 Günü Yapılacak Olan Genel Milletvekili Seçim Takvimi*, s. 4- 5.

⁴⁹³² Cumhuriyet Halk Partisi, *İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz (CHP'nin Düzen Değişikliği Programı)*, Ulusal Basımevi, Ankara 1969, s. III.

⁴⁹³³ Cumhuriyet Halk Partisi, *İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz (CHP'nin Düzen Değişikliği Programı)*, s. 2- 3.

belirtmiştir⁴⁹³⁴. Bu arada CHP, 1969 seçim propagandalarında sıkça; “toprak işleyen, su kullananın” sloganını kullanarak emekçi seçmenleri etkilemek istemiştir⁴⁹³⁵.

CHP, köyde belirli konularda karar alabilmek için yetişkin köy halkının “Köy Kurultayı” olarak toplanacağı ve sorunları görüşerek karara bağlayacağı ve böylece köylülerin yönetime katılımını artırmak için köy düzeyinde demokrasinin gerçekleşeceği belirtilmiştir. CHP, köylüye dönük düzen değişikliği ile köylülerin yoksulluktan kurtularak refaha erişeceklerini, devletin güçlenmesine ve çağdaş uygarlık seviyesine yükselmesine katkı sağlayacağını ve nihayet bu düzen değişikliği ile Türkiye’de demokrasinin toprağa kök salacağını savunmuştur⁴⁹³⁶.

CHP, ekonomide karma ekonomi sistemine devam edileceğini belirtmiş, ülkede fabrika kuran fabrikaların ve makine yapan makinelerin yapılmasına hem öncülük edeceğini ve hem de özel sektörün teşvik edileceğini belirtmiştir. Ülkenin montaj sanayiinden gerçek sanayiye hızla geçişinin sağlanacağını belirtmiştir⁴⁹³⁷. CHP, “Ortanın Solu” düzeninde devletin ağaçlardan önce insanların devleti olduğunu belirtmiştir⁴⁹³⁸. CHP, “Ortanın Solu” hareketinin bir Anayasa hareketi olduğunu ve Anayasa’yı tam olarak gerçekleştirme akımı olduğunu belirtmiştir⁴⁹³⁹. CHP, yapacağı düzen değişikliği ile eğitimde adalet ve imkan eşitliği ilkesinin gerçekleştirileceğini vurgulamıştır⁴⁹⁴⁰.

CHP Merkez Yönetim Kurulu, 12 Haziran 1969’da yayınladığı bildiriye halktan gelmeyen, halka dayanmayan hiçbir eylem ve hiçbir devrimin demokratik olamayacağı ve solcu da olamayacağını vurgulamıştır⁴⁹⁴¹. Devlet kapısına düşmenin vatandaş için çileli bir şey olduğunu belirten CHP, buralarda “bugün git yarın gel” dendiğini ve vatandaşların ellerinin böğründe kaldığını, çaresiz ve öfkeli hale geldiklerini

⁴⁹³⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz (CHP’nin Düzen Değişikliği Programı)*, s. 5.

⁴⁹³⁵ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 157; Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, s. 57.

⁴⁹³⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz (CHP’nin Düzen Değişikliği Programı)*, s. 11- 12.

⁴⁹³⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz (CHP’nin Düzen Değişikliği Programı)*, s. 18- 19.

⁴⁹³⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz (CHP’nin Düzen Değişikliği Programı)*, s. 23.

⁴⁹³⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz (CHP’nin Düzen Değişikliği Programı)*, s. 107.

⁴⁹⁴⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz (CHP’nin Düzen Değişikliği Programı)*, s. 40.

⁴⁹⁴¹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, Ulusal Basımevi, Ankara 1970, s. 160- 161.

belirtmiştir. Memurların da partizanlıktan çok çektiği, çocuklarının nafkasını yetiştiremeyecek bir durumda olduğu, arkası olanların ise sürekli yükseldiği belirtilmiştir. CHP iktidara gelmesi durumunda, partizanlığın, iltimas ve rüşvetin kaldırılacağını, “bugün git yarın gel” anlayışının biteceğini savunmuştur. Ayrıca, devlet memurluğunda idarei maslahatçılıkta gün doldurup yükselmeye son verileceği belirtilmiştir⁴⁹⁴².

CHP, 1969 seçimlerinde propaganda stratejisini de oluşturmuştur. Adaylardan her yerde “Ortanın Solu” politikasını anlatmaları, geçmişteki siyasal ayrılıklardan uzak geçim sorunları ve günlük dertlerle yakından ilgilenilmesi, demokratik rejimin savunulması, ilerici- gerici tartışmalardan öte ekonomik ve sosyal açıdan devrimcilik konuları üzerinde durulması, halkla ele ele verilerek bütün reformların demokratik rejim içerisinde yapılacağını belirtilmesi⁴⁹⁴³, halkın karşısına hazırlıksız çıkılmaması, başka partilerden kişileri tahkir edici ve incitici konuşmalardan kaçınılması, yapılacak konuşmaların da yayınlanacak seçim bildirgesine uygun olarak bölgelerin özel şartları dikkate alınarak belirlenmesi gerektiği belirtilmiştir⁴⁹⁴⁴.

MHP adına Ahmet Er, 12 Ekim 1969’da radyoda bir seçim konuşması yapmıştır. Bu konuşmada Er, Türk köylüsünün emeğini ve alın terini kıymetlendirmeyi, buna karşılık tefecileri, karaborsacıları ortadan kaldırmayı, üretim- tüketim ve satış kooperatifleri kurmayı, köylünün elindeki mahsulleri ekonomik garantiye bağlamayı, Türk köylüsünün emekliliğini ve sağlık işlerini düzene sokmayı, dağ başlarındaki köyleri gruplaştırarak medeni imkanlardan faydalandırmayı, toprak ve zirai reform yapmayı hedeflediklerini belirtmiştir⁴⁹⁴⁵. Ahmet Er, demokrasinin rüşvet düzeni olmadığını, bir meşveret ve danışma düzeni olduğunu belirtmiştir. Er, böyle bir düzende oyuna müracaat edilen kimsenin emin, mutemet ve her türlü tesirden ve tehlikeden azade olması gerektiğini vurgulamıştır⁴⁹⁴⁶.

Sivas Pamukbank Müdürü olan Hacı M. Tevfik Betin, 1969 yılında Sivas’tan MHP milletvekili adayı olmuştur. Seçimler münasebetiyle tanıtıcı bir bildiri dağıtan Betin, diğer partiler gibi çok vaadlerde bulunmayacağını belirtmiştir. Partisinin

⁴⁹⁴² Cumhuriyet Halk Partisi, “Bugün Git Yarın Gel” Düzeninden Kurtuluş (Hayırlı Devlete Doğru), Ankara 1969, s. 1.

⁴⁹⁴³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 163.

⁴⁹⁴⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 164.

⁴⁹⁴⁵ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs’tan 12 Eylül’e*, s. 272- 273.

⁴⁹⁴⁶ Er, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs’tan 12 Eylül’e*, s. 275.

komünizme, siyonizme karşı olduğu kadar yalancılığa, sahtekarlığa ve bütün ahlaksızlıklara karşı olduğunu ifade etmiştir. Betin, memleketin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmasının Milliyetçi Hareket Partisi'nin "Dokuz Işıkçı" görüşüyle mümkün olacağına inandığı için MHP'den aday olduğunu belirtmiş, seçilmesinin memleket için hayırlı ise Allah'tan muvaffak olmasını istemiştir⁴⁹⁴⁷.

YTP ise, 1969 yılı seçim bildirisinde Türk siyasi hayatının içinde bulunduğu buhrandan bahsetmiştir. 1969 seçimlerinin çok duygulu ve coşkulu bir dönemde yapılacağı belirtilmiş ve YTP'nin üzerine aldığı sorumlulukla; "önce vatan sonra parti" prensibi ile hareket ettiği belirtilmiştir. İnsanların iyi bir yaşam yanında manevi huzur, emniyet ve memleket selameti istediğinden bahsedilmiştir. YTP, ülkede yaşanan siyasi buhranın, iktidar ve muhalefetin Atatürk ilkelerinden ayrılmaları nedeniyle ortaya çıktığını belirtmiştir. İktidarın gericileri okşadığından, muhalefetin de ayrılıkları kışkırttığından bahsedilmiş ve memleketin husumet havasından kurtulması için YTP'nin milli bütünlük ve sosyal dayanışma yoluna döneceği belirtilmiştir⁴⁹⁴⁸.

Gerçek demokrasilerde devletin halkla açık ve doğru konuşması gerektiğini belirten YTP, "halkla açık konuşmak, halkla anlaşarak hizmet görmek geleneğini" oluşturacaklarını belirtmiştir. YTP, siyasi partiler ve seçim kanunlarında millet iradesinin belirlenmesine engel olan bütün hükümlerin düzeltileceğini, seçim bölgelerinin daraltılarak vatandaşların yakından tanıdığı kişileri seçebilme imkanına kavuşturacaklarını belirtmiştir⁴⁹⁴⁹.

1969 seçim beyannamesinde ordunun politik hayatın dışında tutulmasına dair Atatürk'ün sözlerine değinilmiş ve 27 Mayıs'tan sonra ordunun bir takım siyasi temayüller içerisinde imiş gibi gösterildiğine işaret edilmiştir. Bu durumun demokratik rejim ve siyasi istikrar yönünden sakıncalı olduğu vurgulanmış ve Meclis tarafından alınan siyasi hakların iadesi kararına, sanki ordunun karşı çıktığı yönündeki iddiaların Türk Ordusu için bir bühtan ve TBMM için de bir saygısızlık olduğu belirtilmiştir⁴⁹⁵⁰.

YTP Genel Başkanı Yusuf Azizoğlu, Demokrat Partililerin partilerini destekleyeceğini belirtmiş ve 1969 seçimlerinde önemli bir başarı elde edileceğini vurgulamıştır. Azizoğlu, Doğulu vatandaşların YTP'ye gösterdikleri ilgiden

⁴⁹⁴⁷ Hacı M. Tefvik Betin, *Milliyetçi Hareket Partisi*, Esnaf Matbaası, Sivas 1969, s. 1.

⁴⁹⁴⁸ Yeni Türkiye Partisi, *1969 Seçim Bildirisi*, Çam Matbaası, 1969, s. 2.

⁴⁹⁴⁹ Yeni Türkiye Partisi, *1969 Seçim Bildirisi*, s. 4- 5.

⁴⁹⁵⁰ Yeni Türkiye Partisi, *1969 Seçim Bildirisi*, s. 13.

bahsetmiştir. Doğuda Adalet Partisi'nin çok zayıfladığını ve yatırım anlamında herhangi bir şey yapılmadığını belirten Azizoğlu, YTP'nin bölgeler arası denge politikasının Doğuda YTP'yi güçlendirdiğini vurgulamıştır. Azizoğlu, Doğuda yapılan her türlü hizmetin Adalet Partisi'ne oy verme pazarlığına dönüştürüldüğünü belirtmiştir⁴⁹⁵¹. YTP Genel Başkanı Azizoğlu, AP'nin din istismarcılığı yaptığını ve birçok yerde oy kaybettiğini belirtmiştir. Azizoğlu, AP'nin 260 mebusan 180 mebusa düşeceğini savunmuştur⁴⁹⁵².

Birlik Partisi Genel Başkanı Hüseyin Balan, 1969 seçimleri öncesinde yaptığı değerlendirmede seçim kanununun kötü bir kanun olduğunu belirtmiş ve bununla demokrasiyi geliştirme imkanının olmadığını belirtmiştir. Balan, seçim dışı bir alternatifi uygun görmediklerini belirtmiş ve Türkiye'nin gerçeklerine uygun bir seçim kanunu yapılması gerektiğini belirtmiştir⁴⁹⁵³.

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, köylülerin partiye herhangi bir para ödemediği milletvekili aday adayı olabileceğini belirtmiştir. Diğer partilerin para aldıklarını belirterek, köylünün esas partisinin TİP olduğunu savunmuştur⁴⁹⁵⁴. TİP, 12 Ekim 1969 seçimlerinden önce yayınladığı seçim bildirisinde AP'nin varlıklı sınıfların temsilcisi olduğu belirtilmiş ve yabancı devletlerin ülkede birçok yeri işgal ettiği ifade edilmiştir. Emekçi sınıfın payına düşen şeyin de dolaylı yahut dolaysız vergiler olduğu belirtilmiştir⁴⁹⁵⁵. TİP, AP'nin işçi düşmanı bir tavır sergilediğini, işçilerin üzerine polis gönderilerek kanlarını döktüğünü belirtmiştir. Örnek olarak da Kavel, Singer ve Türk Demir Döküm Fabrikası olaylarını vermiştir. TİP ayrıca, AP'nin devrimci gençliğe de düşman olduğunu savunmuştur. Boykotlar, işgaller, yürüyüşler ve mitinglerin polis güçleriyle bastırıldığı vurgulanmıştır⁴⁹⁵⁶.

TİP, aydınların, emekçi halk kitlelerinin kendisine katılması nedeniyle CHP'nin "Ortanın Solu" kavramını ortaya attığını belirtmiştir⁴⁹⁵⁷. Siyasi demokrasiye bağlı olduğunu açıklayan TİP, iktidarın seçimle el değiştirmesini öngörmekte ve iktidar olduğu zaman da muhalefetin haklarına saygılı olunacağını belirtmektedir. TİP, demokrasinin dört yılda bir seçimlere katılmaktan ibaret bir meseleden çıkarılarak

⁴⁹⁵¹ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 82- 84.

⁴⁹⁵² İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 90.

⁴⁹⁵³ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 112.

⁴⁹⁵⁴ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 142- 143.

⁴⁹⁵⁵ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, Çınar Matbaası, İstanbul 1969, s. 3.

⁴⁹⁵⁶ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 5- 6.

⁴⁹⁵⁷ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 7.

halkın günlük hayatına mal edilmesi gerektiğini savunmuştur. TİP'in demokrasi anlayışına göre halk, işyerlerinden başlamak üzere mahallelerde, köylerde, belediyelerde, il meclislerinde, büyük Meclis'te yurt işlerinin ve toplum işlerinin yürütülmesine aktif olarak katılacaktır. Ancak, bu şekilde memleket yönetiminde halktan kopmanın engelleneceği vurgulanmıştır⁴⁹⁵⁸.

TİP, sosyalizmin işçi sınıfının demokratik öncülüğünde bütün emekçi sınıf ve tabakaların eliyle aşağıdan yukarıya kurulacağını savunmuştur. TİP, kuracakları sosyalist sistemde emekçi sınıfların ağırlık teşkil edeceği ve her kademedede söz sahibi olacakları vurgulanmıştır⁴⁹⁵⁹. 27 Mayıs'tan sonra gençliğin, sömürgeciliğe, emperyalizme karşı, halktan ve emekten yana olan her harekette başta gelen bir unsur olduğu belirtilmiştir⁴⁹⁶⁰. TİP, 1969 seçim bildirisini; işçiler, köylüler, tüm emekçiler, dar gelirli yurttaşlara çağrıyla kapatmıştır. Bu çağrıda, oyların emekçilerin siyasi örgütü olarak tanımlanan TİP'e verilmesi istenmiştir⁴⁹⁶¹.

TİP Ankara Adayı Tarık Ziya Ekinci, 28 Eylül 1969 günü saat 17.35- 17.45 arasında bir konuşma yapmıştır. Ekinci, TİP'in sömürülen, ezilen, horlanan halkın, köylü, işçi, küçük esnaf ve dar gelirli vatandaşın partisi olduğunu belirtmiştir. Toprak ağalarının, fabrikatörlerin, banka sahiplerinin temsil ettikleri iktidarların emekçilerin aleyhine çalıştığını ve bugüne kadar da vergi yükünün büyük çoğunluğunu emekçilerin yüklediğini belirtmiştir. Ekinci, hayat pahalılığının gün geçtikçe arttığını, işçilerin, küçük memur ve hizmetlilerin ücretlerinin fiyat artışının çok gerisinde kaldığını belirtmiştir⁴⁹⁶². Ekinci, zenginle fakir arasındaki uçurumun arttığını belirtmiş ve en zenginin kazancının en fakirin kazancının 22.000 katına ulaştığını ifade etmiştir. Adaletsiz düzenin her alanda mevcut olduğunu belirten Ekinci, zenginin ve güçlünün daima korunduğunu, emniyet ortamının bozulduğunu, asayişsizliğin kol gezdiğini, faili meçhullerin bulunamadığını, hapishanelerin ıslah evinden çok işkence evine dönüştüğünü ifade etmiştir. Adaletsiz düzenin değişmesi için mücadele eden üniversitelilerden altısının öldüğünü belirten Ekinci, bunların faillerinin bulunamadığını belirtmiştir⁴⁹⁶³.

⁴⁹⁵⁸ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 11.

⁴⁹⁵⁹ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 12.

⁴⁹⁶⁰ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 26.

⁴⁹⁶¹ Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, s. 28- 29.

⁴⁹⁶² BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.3, 1.

⁴⁹⁶³ BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.3, 2.

TİP Merkez Yürütme Kurulu Üyesi Rauf Çapan, 29 Eylül 1969 günü 17.20-17.30 arasında bir konuşma yapmıştır. Çapan, yaptığı konuşmada adaletin paralı olduğunu, vatandaşın fakir olduğunu, eğriyi ve doğruyu bilmemesi için okutmadıklarını, hakkını aramada birçok zorlukla karşılaşacağını, ağaya kimsenin dokunamadığını, birkaç açığözün banka kurduğunu ve milyonları dolandırdıktan sonra da iflas ettim diyerek aradan sıyrıldığını savunmuştur⁴⁹⁶⁴. Çapan son cümle olarak; “oyunu kendi resminin, yani, insan resminin, yani emekçi resminin altına evet mührünü basarak kullan. Yani kendini seç” demiştir⁴⁹⁶⁵.

TİP Genel Yürütme Kurulu Üyesi Fevzi Kavuk da 30 Eylül 1969 günü 17.05-17.15 arasında bir konuşma yapmış ve konuşmasına dedelerden kalan açlık ve yoksulluğun, çocuklara bırakılmaması gerektiğini belirterek başlamıştır. Yoksulluğun alın yazısı olmadığını, el yazısı olduğunu belirtmiştir. Köylüden hep alındığını, ancak buna karşılık pek bir şey verilmediğini belirten Kavuk, köylünün yılda bir kez ürün aldığını, her yere veresiye alış veriştikten dolayı fazlasıyla borçlandığını ve bu borçlanmanın da ezile büzüle yapıldığını söylemiştir⁴⁹⁶⁶. Sosyalist birçok dernek yanında DİSK de, 12 Ekim 1969 seçimlerinde TİP’in desteklenmesini istemiştir⁴⁹⁶⁷.

12 Ekim 1969’da yapılacak milletvekili genel seçimlerinde toplam 14 milyon 692 bin 581 seçmen vatandaşın 62 bin 596 sandıkta oy kullanacağı belirtilmiştir⁴⁹⁶⁸. 12 Ekim 1969’da yapılan seçimlere; YTP, MHP, TİP, CHP, BP, AP, GP ve MP olmak üzere sekiz parti katılmıştır⁴⁹⁶⁹. Katılımın düşük olduğu 12 Ekim 1969 seçimlerinde küçük partiler, büyük bir hezimete uğramıştır. Konya’dan bağımsız aday olan Necmettin Erbakan, 12 Ekim seçimlerinde milletvekili seçilmiştir⁴⁹⁷⁰. Erbakan, 12 Ekim 1969 seçimlerine AP sıralarından aday olmak istemiş ancak Demirel bunu kabul etmemiştir. AP içerisinde Faruk Sükan, Sadettin Bilgiç ve Konyalı partililerin Erbakan’ı istemelerine rağmen, aday gösterilmemiştir. Sonunda bağımsız aday olan Erbakan, seçimi kazanmıştır⁴⁹⁷¹.

⁴⁹⁶⁴ BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.3, 5.

⁴⁹⁶⁵ BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.3, 8.

⁴⁹⁶⁶ BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.3, 9.

⁴⁹⁶⁷ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971, s. 33.

⁴⁹⁶⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 12 Ekim 1969, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁶⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁷⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ekim 1969, s. 1; Oktay Ekşi, “Küçük partiler tasfiye oluyor”, *Hürriyet Gazetesi*, 15 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁷¹ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 187.

12 Ekim 1969 seçimlerine katılım % 64.35 olarak gerçekleşmiştir. 1950 seçimlerinde katılım oranı % 89.3 iken, 1965 seçimlerinde % 71.3 olarak gerçekleşmişti. Bu yönüyle, katılım oranının biraz düşük gerçekleştiği anlaşılmaktadır⁴⁹⁷². Her yıl seçimlerin yapılması, seçimde bıkkınlık yarattığı gibi seçim kanun ve usullerinden memnuniyetsizlik de bunda etkili olmuştur⁴⁹⁷³. AP, 1965 seçimlerinde % 52.9 oy oranı ve 4.921.235 oy almışken, 1969 seçimlerinde % 46.53 oy oranı ve 4.229.712 oy almıştır. CHP ise 1965 seçimlerinde % 28.7 oy oranı ve 2.675.785 oy almışken, 1969 seçimlerinde % 27.36 oy oranı ve 2.487.006 oy almıştır⁴⁹⁷⁴.

12 Ekim 1969 seçimlerinde AP oyların % 46.5'ini ve 256 milletvekilini, CHP oyların 27.4'ünü ve 143 milletvekilini, GP oyların % 6.6'sını ve 15 milletvekilini, MP oyların 3.2'sini ve 6 milletvekilini, MHP oyların % 3'ünü ve 1 milletvekilini, BP oyların % 2.8'ini ve 8 milletvekilini, TİP oyların % 2.68'ini ve 2 milletvekilini, YTP oyların % 2.2'sini ve 6 milletvekilini, bağımsızlar oyların % 5.6'sını ve 13 milletvekili kazanmıştır⁴⁹⁷⁵. Sekiz partinin katıldığı 12 Ekim 1969 seçimlerinde seçmenler, parti enflasyonuna itibar etmemiştir. Büyük kitleler tercihlerini iki üç siyasi partiden yana kullanmıştır⁴⁹⁷⁶.

12 Ekim 1969 seçimlerinde MHP yalnızca Alparslan Türkeş'i milletvekili çıkarırken, TİP de Mehmet Ali Aybar ve Rıza Kuas'ı milletvekili çıkarmıştır. Alevilerin partisi olan Birlik Partisi ise 254.695 oyla 8 milletvekili çıkarmıştır. YTP, 6 milletvekili çıkarırken, bağımsızlardan 13 aday seçilmiştir⁴⁹⁷⁷. Genel olarak 12 Ekim 1969 seçimlerinde partilerin oyları azalırken, bağımsızların oyları artmıştır. 1965 seçimlerinde % 3.2 oy oranı elde eden bağımsızlar, 1969 seçimlerinde % 5.62 oy oranına ulaşmışlardır⁴⁹⁷⁸. Kadın seçmenleri bir önceki Meclis'te 7 kadın milletvekili temsil ederken, 12 Ekim 1969 seçimlerinde bu sayı azalmış ve 5 kadın temsilciye

⁴⁹⁷² Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 18; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 161- 162; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 435.

⁴⁹⁷³ *Hürriyet Gazetesi*, 16 Ekim 1969, s. 1; Koçaş, *Bir Seçim Böyle Geçti*, s. 11, 100.

⁴⁹⁷⁴ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 20; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 201; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 75.

⁴⁹⁷⁵ Bilgiç, *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, s. 11; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 436; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 157, 161- 162; *Hürriyet Gazetesi*, 15 Ekim 1969, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 14 Ekim 1969, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 15 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁷⁶ Necmettin Önder, "Partiler Enflasyonu", *Zafer Gazetesi*, 14 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁷⁷ Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 61; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 437.

⁴⁹⁷⁸ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 22.

düşmüştür⁴⁹⁷⁹. 12 Ekim seçimlerinde 40 yükseköğrenim yurdunda öğrencilerin seçime katılmasına dair yapılan araştırmada; seçime katılım oranının % 93 olduğu, CHP'nin % 54.6, TİP'in % 18, MHP'nin % 12, AP'nin % 6 oy aldığı tespit edilmiştir. Bu da ortanın solu ve sosyalist eğilimin üniversite öğrencilerinde etkili olduğunu göstermektedir⁴⁹⁸⁰. Sol partiler 1961'de % 36.7, 1965'te % 30.4, 1969 seçimlerinde % 32.9 oy oranı elde ederken, sağ partiler ise 1961'de % 62.5, 1965'te % 65.1, 1969'da % 61.5 oy oranı kazanmıştır⁴⁹⁸¹.

Son Havadis gazetesi, 12 Ekim 1969 seçimlerini; "Milletin yeni zaferi AP kazandı" şeklinde vermiştir⁴⁹⁸². Zafer gazetesi, yapmış olduğu değerlendirmede, 12 Ekim 1969 seçimlerinin her türlü yalan ve iftiraya karşı milletin vermiş olduğu güzel bir cevap olduğunu belirtmiştir⁴⁹⁸³. London Times gazetesi de, 12 Ekim 1969 seçimlerini değerlendirmiş ve Türkiye'nin demokrasi yolunu seçtiğini belirtmiştir⁴⁹⁸⁴. Times'a göre AP, 1969 seçimlerinde 1965 seçimlerindeki koltuk sayısına ulaşamayacaktır⁴⁹⁸⁵. 1968 yılındaki öğrenci ve işçi olaylarından sonra, hem Avrupa'da hem de Türkiye'de yapılan seçimlerde sağcı hükümetlerin başarılı olduğu anlaşılmaktadır⁴⁹⁸⁶.

12 Ekim 1969 genel seçimlerinden sonra 3 Mayıs 1970- 7 Haziran 1970 tarihleri arasında 21 köy ve bucakta yapılan seçimlerde; AP 11, CHP 4 belediye başkanlığı kazanırken, bağımsızlar da 6 belediye başkanlığı kazanmıştır⁴⁹⁸⁷.

12 Ekim seçim sonuçlarını değerlendiren AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, seçimlerde gösterilen teveccüh için Türk Milleti'ne şükran borçlu olduklarını belirtmiştir. Demirel; "ikinci Türkiye'yi kuracağız" demiştir⁴⁹⁸⁸. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise, seçimlerden kazançlı çıktıkları savunmuş ve şunları söylemiştir: "Seçim, her şeyden evvel Türkiye'de demokratik rejimin ilerleme kaydettiğini göstermekle memnuniyet vericidir. Demokratik evrimin ilerlemesinin ne kadar

⁴⁹⁷⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 15 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁸⁰ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 309.

⁴⁹⁸¹ Özbudun, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, s. 86.

⁴⁹⁸² *Son Havadis Gazetesi*, 13 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁸³ *Zafer Gazetesi*, 13 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁸⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 15 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁸⁵ *The Times*, Oct 13, 1969, p. 1;

<http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD A&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS17396045&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

⁴⁹⁸⁶ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 64.

⁴⁹⁸⁷ Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 67.

⁴⁹⁸⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 14 Ekim 1969, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ekim 1969, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 14 Ekim 1969, s. 1.

güçlüklerle dolu bir yoldan geçtiğini göstermesi bakımından uyarıcıdır⁴⁹⁸⁹.” CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ise, 12 Ekim 1969 seçimlerinde oyu yükselen tek partinin CHP olduğunu savunmuştur⁴⁹⁹⁰. Necmettin Erbakan da, düzenlediği basın toplantısında seçimin sağcıların zaferi olduğunu belirtmiştir⁴⁹⁹¹. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, 1969 seçimlerinde 1965 seçimlerine göre 35 bin kadar oy kaybettiklerini belirtmiştir. Aybar, halkın henüz kendi iktidarına inanmadığını iddia etmiştir⁴⁹⁹². Turhan Feyzioğlu ise, 1969 seçimlerinde Güven Partisi’nin Millet Meclisi’nde grup kurabilen üç siyasi parti içerisinde yer almasının büyük bir başarı olduğunu belirtmiştir⁴⁹⁹³.

BP Genel Başkanı Hüseyin Balan ise, 34 milyon nüfuslu ülkede seçmen sayısının 15 milyon olduğunu belirtmiş ve seçmen sayısının en az 18 milyon olması gerektiğini ifade etmiştir. Balan, seçimlerde bazı mahalle ve semtlerdeki seçmenlerin seçmen kütüklerine kaydedilmediğini vurgulamıştır⁴⁹⁹⁴. MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, 1969 seçimlerinde MHP’nin bir öncesi seçimlere göre yüzde 3 oylarını artırmış olmakla birlikte, bekledikleri yükselişi yapamadıklarını belirtmiştir. Türkeş, yaptıkları geziler ve toplantılarda büyük kitleler tarafından karşılandıklarını ve dinlendiklerini belirtmiş ve bunun oylara yansımaları beklediklerini vurgulamıştır⁴⁹⁹⁵. YTP Genel Başkanı Yusuf Azizoğlu ise, 12 Ekim seçimlerinin küçük partiler için başarısızlık olduğunu belirtmiştir. Azizoğlu, Türk toplumunun 1946’dan beri büyük partileri tercih ettiğini belirtmiş ve bunun neticesi olarak AP ve CHP’nin oyları aldığını vurgulamıştır. Azizoğlu, AP’nin gerçek yüzünün halk tarafından görüleceğini ve YTP’nin bir alternatif olarak beklediğini ifade etmiştir⁴⁹⁹⁶.

Cumhuriyet Senatosu Konya Üyesi Mehmet Varışlı, Senato’nun 6 Ocak 1970 tarihli oturumunda 1969 yılını ve seçimleri şu cümlelerle değerlendirmiştir; “Geçtiğimiz 1969 yılında grevlere, boykotlara, işgallere ve yüksek fırını söndürme teşebbüslerine, ölü Öktem hadiselerine ve bu hadiseleri, devrim şehidi Kubilay’ın katline benzer olaylarmış gibi gösteren kişilere, Türk çocuklarını sağ ve sol edip, birbirine düşman

⁴⁹⁸⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 14 Ekim 1969, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ekim 1969, s. 1.

⁴⁹⁹² İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 238- 239.

⁴⁹⁹³ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 222.

⁴⁹⁹⁴ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 263- 264.

⁴⁹⁹⁵ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 291- 292.

⁴⁹⁹⁶ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 313- 314.

ederek kırdırmak isteyen zihniyete, memur ve işçilerimizi ümitsizliğe sevk edip kanunların üzerine yürütenlere, şanlı ve şerefli, büyük ordumuzu tedirgin etmelere, görevini kanun sınırı içinde milletin ve Hükümetinin gururunu kendi gururundan üstün tutan polislerimizi küçültmek isteyenlere, Türk adaletini silip, süpürmek isteyenlere, hülasa, devlet mekanizmasını işlemez hale getirmek isteyenlere karşı büyük ve aziz Türk Milleti gerekli dersi genel seçimlerde vermiş, demokrasimizin bekçisi AP'yi iktidara yeniden getirmiştir⁴⁹⁹⁷.”

AP'nin seçim zaferinden sonra birçok telgraf gönderilmiştir. Bu çerçevede, Türkiye Komünizme Mücadele Derneği Şubeler Yüksek İcra Konseyi adına Orhan Kıvrıoğlu, 17 Ekim 1969'da Başbakan Süleyman Demirel'e bir mektup göndermiştir. Dünya sulhünün ve demokratik nizamın ebedi savunucusu milletin verdiği kutsal emanetin selameti, mamur ve müreffeh Türkiye ideali için genci, işçisi, köylüsü ile daima yanında olduklarını söylemiştir. Kıvrıoğlu, hürriyet mücadelesinde ve her türlü anarşist cereyanlara karşı mücadelede ve kalkınma faaliyetlerinde kurulacak kabinede başarılar dilemiştir⁴⁹⁹⁸.

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Fazıl Küçük de 12 Ekim 1969 seçim sonuçları nedeniyle Başbakan Süleyman Demirel'e bir tebrik telgrafi göndermiştir. Adalet Partisi'nin seçimi kazanması nedeniyle büyük bir memnuniyet duyduğunu, Kıbrıs Türk toplumu ve kendisi adına tebriklerini sunmuş ve hayırlı olmasını dilemiştir⁴⁹⁹⁹. Rum cemaati adına Başkan Dr. Yorgi Vakalopoulos da, 17 Ekim 1969'da Başbakan Süleyman Demirel'e bir telgraf göndermiştir. Dört yıl boyunca yapılan parlak hizmetlerin neticesinde millet tarafından takdir edilerek seçimlerde gösterilen başarıdan dolayı mutluluğa ortak olduklarını ve daima başbakanın emrinde olduklarını belirtmiştir⁵⁰⁰⁰.

1968 yılında başlayan öğrenci olayları ve diğer sosyal kaoslara rağmen millet, 12 Ekim 1969 seçimlerinde yeniden AP'yi iktidara taşımıştır. Bu durum, milletin ferasetine bir işarettir. Çünkü millet, kaos ortamlarında en iyi ihtimali değerlendirmekte ve ülke için en doğru kararı vermektedir. Bir taraftan öğrenci olayları, ayaklanmalar, boykotlar ve işgallerle uğraşan bir Türkiye, bir de koalisyon hükümetleriyle

⁴⁹⁹⁷ *CSTD*, 6 Ocak 1970, Birinci Dönem, Yirmi birinci Birleşim, Cilt: 55, s. 10.

⁴⁹⁹⁸ *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.139.13, 3.

⁴⁹⁹⁹ *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.139.13, 5.

⁵⁰⁰⁰ *BCA*, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.139.13, 4.

uğraşamazdı. 12 Ekim 1969 seçimlerinin ortaya koymuş olduğu sonuç bu idi. 1965-1969 yıllarındaki AP iktidarına ait değerlendirmeler ve 1965 Seçim Beyannamesinde verilen sözlerin gerçekleştirilme oranına göre seçmen, değerlendirme yapmış olsa idi, belki de AP bu kadar oy alamazdı. Ama, mesele memleket olunca mührün ona göre kullanılması gerekiyordu.

4.3. I. Demirel Hükümeti Döneminde Sendikalar, Kulüpler, Dernekler, Birlikler ve Federasyonlar

4.3.1. Sağ İdeolojide Faaliyet Gösteren Kuruluşlar

Türk siyasi tarihinde 1960'lı yıllar, özellikle gençler arasında, ideolojik mücadelenin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu dönemde faaliyet gösteren gençlik kuruluşlarında sağ ve sol ideolojide olan öğrencilerin iktidar mücadelesine girdiklerini görüyoruz. Bu mücadeleye aynı zamanda sağ ve sol cenahta faaliyet gösteren siyasi partiler de katılmışlardır. Sağ ideolojide faaliyet gösteren mahalli ve ulusal çapta oldukça fazla kuruluş olmakla birlikte, belli başlı kuruluşlara yer verilmiştir. Burada yer almayan kimi kuruluşlarla ilgili bir kısım bilgiler, çalışmamızın başka bir bölümünde karşımıza çıkabilmektedir.

4.3.1.1. Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)

Milli Türk Talebe Birliği'nin (MTTB) kuruluşu, 1916 yılına kadar uzanmaktadır. 22 Kasım 1936 tarihinde kapatılmış, 1946 yılında merkezi İstanbul olmak üzere Türk Talebe Birliği adıyla tekrar açılmış ve 17 Aralık 1947 tarihinde ise Bakanlar Kurulu kararıyla adı MTTB haline getirilmiştir. MTTB, 1946 yılından 1960 yılına kadar milliyetçi ve komünizm karşıtı bir çizgide iken, Demokrat Parti iktidarı döneminde iktidarla ne uyumlu olabilmiş ne de karşısında durabilmiştir. 1957 sonrasında CHP'ye yakın bir tavır alan MTTB, solcu öğrencilerin eline geçmiş ve bu durum, 1965 yılına kadar devam etmiştir⁵⁰⁰¹. Hatta CHP yönetimi, gençleri elinde tutmak için büyük gayret göstermiştir. MTTB'nin 46. Kongresi'nde 116 oyla genel başkanlığa getirilen Yüksel

⁵⁰⁰¹ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 71- 72; <http://www.mttb.org.tr/sayfalar/tarihce/94>

Çengel⁵⁰⁰², 24 Şubat 1965'te CHP'li Turhan Feyzioğlu'na yazdığı mektupta, mücadeleden bahsetmiş ve maddi yardım talebinde bulunmuştur⁵⁰⁰³.

MTTB, Demokrat Parti iktidarının son yılında, iktidar aleyhindeki gösterilere de katılmıştır. Bu çerçevede MTTB, 1960 yılı Ocak ayı başında gericilik cereyanlarını protesto etmek amacıyla Ankara'da bir miting gerçekleştirmek istemiştir. Valilik tarafından izin verilmeyince MTTB yönetimi, İçişleri Bakanı Dr. Namık Gedik'le görüşme yapmak istemiştir⁵⁰⁰⁴. İzin alınamaması üzerine MTTB yönetimi, Ankara Üniversitesi'nde yürüyüş yapacaklarını belirtmişlerdir⁵⁰⁰⁵.

1965 yılında MTTB yönetimi, iktidar partisi AP'nin desteği ile el değiştirmiştir⁵⁰⁰⁶. Rasim Cinisli'nin MTTB'nin 18 Mart 1965'teki kongresinde başkan seçilmesiyle birlikte MTTB, eski çizgisine dönmüş ve bu durum milliyetçi ve mukaddesatçı gençlik için önemli bir gelişme olmuştur. MTTB, 1965- 1977 yılları arasında "Milli Gençlik" isimli bir dergi çıkarmış ve 1966 yılında çıkarmış olduğu "Komünizmle Mücadele Özel Sayısı" ile komünizmle mücadelenin başlatıldığını ilan etmiştir. MTTB, esas gücünü 1968 yılından sonra alacaktır. Cinisli'den sonra İsmail Kahraman başkan seçilmiştir. Bu dönemde MTTB, milliyetçi ve mukaddesatçı çizgideki fikri yapısını kuvvetlendirmiştir. İsmail Kahraman'dan sonra Burhanettin Kayhan, 25 Nisan 1969'da Kayseri'de başlayıp 12 Ağustos 1969'da İstanbul'da neticelenen genel kurul sonrasında genel başkan seçilmiştir⁵⁰⁰⁷.

Ankara İlahiyat Fakültesi Öğrencisi Hatice Babacan'ın başörtüsü nedeniyle 1968 yılı Şubat ayında okuldan uzaklaştırılması ile ilk boykot gündeme gelmiştir. Bu boykotta MTTB etkin rol almış, Genel Başkan İsmail Kahraman okuldan uzaklaştırmanın yüz karası bir durum olduğunu belirtmiştir⁵⁰⁰⁸. Artık MTTB'li gençler, toplumsal olayların içindedir. Bu çerçevede 29 Nisan 1968'de devrimci bir örgüt olan Dev-Güç'ün düzenlemek istediği miting, MTTB Genel Başkanı İsmail Kahraman, Ömer Barutçu, Atilla Özer, Kemal Çevik ve AP Milletvekili Hasan Aksay'dan oluşan

⁵⁰⁰² *Milliyet Gazetesi*, 26 Nisan 1963, s. 1.

⁵⁰⁰³ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 20- 21.

⁵⁰⁰⁴ *Milliyet Gazetesi*, 8 Ocak 1960, s. 1.

⁵⁰⁰⁵ *Milliyet Gazetesi*, 9 Ocak 1960, s. 1.

⁵⁰⁰⁶ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 28.

⁵⁰⁰⁷ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 72- 76; <http://www.mttb.org.tr/sayfalar/tarihce/94>

⁵⁰⁰⁸ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 96.

bir heyetin desteklediği sağcı grup tarafından engellenmek istenmiştir⁵⁰⁰⁹. Aynı yıl, Rusya'nın Çekoslovakya'daki tutumunu eleştiren MTTB'li gençler, İstanbul Rus Başkonsolosluğu önüne siyah bir çelenk bırakmışlar, Çekoslovakya Başkonsolosu'na ise bir buket çiçek vermişlerdir⁵⁰¹⁰.

Dönemin önemli mukaddesatçılarından Necip Fazıl Kısakürek de bu dönemde MTTB'yi desteklemiştir. 1969 yılı yaz ayında MTTB'de yapmış olduğu bir toplantıda Necip Fazıl Kısakürek şunları söylemiştir; “Düne kadar önünde Allah kelimesinin yasak edildiği MTTB'nin tepesinde, bugün mukaddesatın sancağı dalgalanıyor. Bugün MTTB safını dolduran ve adetleri yüzbinlerin üstüne çıkan yeni nesillere diyoruz ki: başlıca gayemiz şeriat aşkı olmalıdır⁵⁰¹¹.” Yabancı ideolojilerin yoğunlaştığı 1968 ve sonrasında MTTB, milli ve manevi değerlere uygun bir gençlik yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu gün Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere, siyasetin, bürokrasinin ve basının içerisinde bulunan birçok isim, MTTB içerisinde yetişmiştir.

4.3.1.2. Komünizmle Mücadele Dernekleri

Komünizmle Mücadele Derneği, ilk olarak Zonguldak'ta 1950 yılında kurulmuş ve 27 Eylül 1951'de ikinci kongresini gerçekleştirmiştir. Bu dernek, 1953 yılında Türk Milliyetçiler Derneği'ne katılarak faaliyetlerine son vermiştir. Komünizmle Mücadele Derneği ikinci olarak 7 Aralık 1956'da İstanbul'da kurulmuştur. 27 Mayıs'la birlikte faaliyetlerini sona erdiren dernek, 1963 yılında İzmir merkez olmak üzere yeniden kurulmuştur⁵⁰¹².

Sosyalist ve Marksist akımları durdurmak için 1965 yılı Mart ayından itibaren yurdun birçok yerinde Komünizmle Mücadele Derneği kurulmaya başlamıştır. Hatta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de 25 Haziran 1965- 17 Temmuz 1965 tarihleri arasında derneğin fahri başkanlığını yapmıştır⁵⁰¹³. Komünizmle Mücadele Derneği Genel Başkanı İlhan Egemen Darendelioğlu, 1964 yılı itibarıyla Türkiye'de faal 12 bin komünistin olduğunu belirtmiştir. Darendelioğlu, bu rakamı Fransa ve Amerika'da

⁵⁰⁰⁹ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 98- 99.

⁵⁰¹⁰ *Milliyet Gazetesi*, 1 Ağustos 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 23 Ağustos 1968, s. 1, 7.

⁵⁰¹¹ Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 133.

⁵⁰¹² Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 132; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 85- 88.

⁵⁰¹³ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara Üniversitesi, s. 111.

yayınlanan antikomünist bültene göre verdiğini belirtmiştir⁵⁰¹⁴. Derneğin genel başkanlığına 1965 yılında Darendelioğlu'nun geçmesi ile faaliyetler de hızlanmıştır. Bu çerçevede 1965 yılında 27 olan şube sayısı, kısa sürede 110'a ulaşmıştır. Dernek, 1965 yılından itibaren birçok ilde mitingler de düzenlemeye başlamıştır. Komünizmle Mücadele Derneği, ilki 1965 yılında İzmir'de olmak üzere Antalya, Adana, Erzurum, Kars ve Trabzon'da "Komünizmi Telin Mitingleri" düzenlemiştir. MTTB'nin İstanbul'da düzenlemiş olduğu bütün mitinglere de fiilen katılmıştır. Dernek, 1965 yılı sonuna kadar "Mücadele" adıyla bir de dergi çıkarmıştır⁵⁰¹⁵.

Komünizmle Mücadele Derneği yöneticileri, devletle ilişkilerini iyi tutmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Genel Başkan Vekili Burhanettin Semerkantlı, çekmiş olduğu telgrafla Devlet Bakanı Cihat Bilgehan'ı 23 Nisan 1966'da toplanacak olan Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Üçüncü Büyük Kongresi'ne davet etmiştir⁵⁰¹⁶.

1968 yılından itibaren sağda ve solda kimi örgütler, kendilerini olayların içerisinde bulmuştur. Bu bağlamda 12 Şubat 1968 günü Osmaniye'de 10 kişi tutuklanmış, Osmaniye Komünizmle Mücadele Derneği hakkında da soruşturma açılmıştır⁵⁰¹⁷. İzmir Komünizmle Mücadele Derneği'nin 11 Ağustos 1968'de Hisar Camii'nde düzenlemiş olduğu namaz esnasında, cemaatin toplandığı bir sırada caminin önünde bir bomba patlatılmıştır. Bu patlamada biri polis olmak üzere dört kişi yaralanmıştır⁵⁰¹⁸.

Komünizmle Mücadele Derneği, 1963 yılından 1968 yılına kadar 15 kat artmış ve derneğin sayısı 141'e ulaşmıştır⁵⁰¹⁹. Komünizmle Mücadele Derneği, AP hükümetinin politikalarına destek sağlamış, TİP ve komünizm aleyhinde mücadele vermiştir⁵⁰²⁰. CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Komünizmle Mücadele Derneği'ne hakim olmak için mücadele vermiş ancak, dernekteki AP kanadının hakimiyeti nedeniyle bu dernekten tasfiye edilmiştir. Bu çerçevede, 31 Haziran 1968'de

⁵⁰¹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 13 Aralık 1965, s. 1.

⁵⁰¹⁵ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 89- 91.

⁵⁰¹⁶ *BCA*, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.333.3.

⁵⁰¹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 13 Şubat 1968, s. 1.

⁵⁰¹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 12 Ağustos 1968, s. 1.

⁵⁰¹⁹ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 69.

⁵⁰²⁰ Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, s. 143.

İzmir’de gerçekleştirilen Komünizmle Mücadele Derneği Kongresi’ni CKMP’liler kaybetmişlerdir⁵⁰²¹.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra oluşturulan 1961 Anayasası ile bazı kurumlara özerklik verildiğinden bahseden Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Genel Başkan Adayı Orhan Kiverlioğlu; gençlik, işçi, köylü ve fakirler kullanılarak komünist ihtilalin hazırlığına başlandığını belirtmiştir. Kurumların da desteklediği kızıl hareketin din, ahlak, maneviyat, tarih ve gelenek tanımaksızın çalışmalarında anarşiye istikamet vermeye başladığından bahsetmiştir. Kiverlioğlu, 1970 yılı itibariyle 300 civarında şube ve teşkilatının bulunduğunu, derneğin merkezinin İzmir’den İstanbul’a nakledilmesinin ve orada merkezileşmesinin yararlı olacağını vurgulamıştır⁵⁰²².

Milliyetçi, mukaddesatçı, ruhçu, kökçü ve hürriyetçi bütün dernek, birlik, ocak, cemiyet ve sendika temsilcilerinin katılacağı “müşavere heyetinin” oluşturulmasının amaçlandığını belirten Kiverlioğlu, komünizmle mücadelede Türk Ordusu ve Türk Polisinin bozguncu faaliyetlerin karşısında olduğunu vurgulamış ve yapılacak neşriyatlarda ordu ve polisin desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Derneğin partiler üstü bir görev üstlendiğini belirtmiş ve derneğe üye Meclis’teki milletvekili ve senatörlerden oluşan “parlamento komisyonu” kurulmasını, avukatlardan oluşan “hukuk komitesi” kurulmasının gerekliliğini belirtmiştir. Türk-İş’le yakın münasebetin sürdürülmesi, sendikal gelişmelerin takibi için “işçi komitesinin” kurulmasını, Türkiye Milliyetçi Öğretmenler Konfederasyonu ile işbirliğini devam ettirebilmek için “eğitim komitesinin” kurulmasını, Milli Türk Talebe Birliği ve Türkiye Milli Talebe Federasyonu ile ortak çalışmalar yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Derneğin iktisadi durumunu takip etmek üzere “iktisat ve plan komitesinin” kurulmasının gerekliliğini belirtmiştir⁵⁰²³.

Orhan Kiverlioğlu, dış ülkelerle münasebette antikomünist dernek ve sendikalarla irtibatın sağlanması gerekliliğine değinmiş, yabancı ülkelerdeki Türk işçiler için müstakil derneklerin kurulmasının sağlanması ve çeşitli etkinliklerin yapılarak onları zararlı faaliyetlerden uzak tutmanın gerektiğini ifade etmiştir. Komünizmle mücadelede uluslararası bir “Milletlerarası Komünizmle Mücadele Federasyonu”

⁵⁰²¹ Genç, 12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 138.

⁵⁰²² Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Genel Başkanı Adayı Orhan Kiverlioğlu’nun TKMD 6 Büyük Kurultayı Delegelerine Seçim Beyannamesi, İleri Sanat Matbaası, İstanbul 1970, s. 5- 7.

⁵⁰²³ Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Genel Başkanı Adayı Orhan Kiverlioğlu’nun TKMD 6 Büyük Kurultayı Delegelerine Seçim Beyannamesi, s. 10- 11.

kurulmasının gerekliliğini de belirtmiştir. Kiverlioğlu, Komünizmle Mücadele Derneği'nin; “Bir insanın kıymeti, himmeti nispetindedir. Kimin himmeti milleti ise o tek başına küçük bir millettir.” düsturuyla mücadeleye yeni bir renk verileceğini belirtmiştir. Orhan Kiverlioğlu'nun hazırlamış olduğu adaylık seçim beyannamesinde, Komünizmle Mücadele Derneği'nin 1970- 1972 yılları için iki icraatın gerçekleştirilmesini hedeflediği belirtilmiştir. Bunlardan birisi, genel merkezin İstanbul'a taşınması, diğeri ise “tezimiz İslam'dır” düsturu ile vatana, millete, tarihe, mukaddesata hizmet etmek isteyenlere nöbet ve hizmet imkanı vermektir⁵⁰²⁴. Komünizmle Mücadele Dernekleri ile Türk Milleti'nin ruhuna, geleneklerine, kültürüne, tarihine aykırı bir ideolojinin yayılması engellenmek istenmiştir. Bu yönüyle mücadele dernekleri, Türkiye Cumhuriyeti'ne de katkı sağlamışlardır.

4.3.1.3. Mücadele Birliği

Sağ cephede mukaddesatçı kesimin en ileri teşkilatı olarak Mücadele Birliği, 18 Kasım 1967'de Konya'da kurulmuştur. Kurucuları, üç imam ve bir de Yüksek İslam Enstitüsü öğrencisi olan bu birliğin ilk genel başkanı da İmam Necmettin Erişen olmuştur⁵⁰²⁵. Sağ cephenin Dev-Genç'i olarak nitelenen Mücadele Birliği, şubelerine “sancak” adını vermiş ve sancaklar hızla yayılmıştır. Küçük yerlerde ise “milliyetçi kültür birlikleri” şeklinde organize olmuşlardır. Genel Başkan Necmettin Erişen, Konya Yüksek İslam Enstitüsü Talebe Cemiyeti eski başkanlığı görevini de yürütmüştür⁵⁰²⁶.

Mücadele Birliği'nin ideoloğu, teorisyeni ve fikir babası ise Aykut Edebali olmuştur. 1942 doğumlu olan Edebali, çevresinde Osmanlıca ve Arapçaya vakıf, kültürlü bir kimse olarak bilinmektedir. Mücadele Birliği; anti-siyonist, anti-komünist, anti-kapitalist, milli ve manevi değerlere bağlı olmak gibi temel ilkeler belirlemiştir⁵⁰²⁷. Bu birlik, 1969 yılı Şubat ayında “Huzur ve Asayiş Komitesi” kurarak, eğitim amacıyla Gürpınar köyünde bir kamp oluşturmuştur. Bu süreçte Mücadele Birliği; “İmanı için

⁵⁰²⁴ Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Genel Başkanı Adayı Orhan Kiverlioğlu'nun TKMD 6 Büyük Kurultayı Delegelerine Seçim Beyannamesi, s. 12- 14.

⁵⁰²⁵ Eren, Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol), s. 92; Toker, Solda ve Sağda Vuruşanlar, s. 126; Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 243; https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeniden_Mill%C3%AE_M%C3%BCcadele_Hareketi

⁵⁰²⁶ Toker, Solda ve Sağda Vuruşanlar, s. 162-163; Eren, Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol), s. 92.

⁵⁰²⁷ Eren, Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol), s. 92; Toker, Solda ve Sağda Vuruşanlar, s. 120, 163.

yumruğunu kullanmayan Müslüman değildir” sloganına uygun bir yaklaşım sergilemiştir⁵⁰²⁸. Sağ cephede mücadele Bugün gazetesi ve 18 Kasım 1967 tarihinde kurulan Mücadele Birliği ile başlatılmıştır. Sağ cephenin ideolojisini “Yeniden Milli Mücadele” dergisi çıkarılıncaya kadar Bugün gazetesi yürütmüştür⁵⁰²⁹. Sağ cephedeki Bugün gazetesi, Yeniden Milli Mücadele dergisi gibi organlar, mukaddesatçı kesimin kendi içerisinde kavga yapmaması için uyarılarda bulunmuşlardır⁵⁰³⁰.

İstanbul Milletvekili Reşit Ülker, Bugün gazetesinde yayınlanan yazılara takibat yapılmadığına dair sorusuna, Adalet Bakanı Hasan Dinçer 10 Haziran 1968’de cevap vermiştir. Reşit Ülker, Bugün gazetesinin 20 Mart 1968 tarihli nüshası 7. sayfasında; “Müslüman ahlaksız, tembellik, soygunculuk, istismar ve emeksiz yaşama vasıtası olan faizle mücadele et. Faiz alma ve verme. Faiz zenginleri daha zengin, fakirleri daha fakir yapan bozuk bir iktisat düzeninin zulüm ve soygun vasıtasıdır.” ifadelerinin Anayasa’nın 2 ve 19. maddelerinde yer alan laik cumhuriyet ilkesine aykırı olduğunu iddia etmiştir. Adalet Bakanı Hasan Dinçer ise, Bugün gazetesinin 1968 yılı Mart ayındaki ilgili nüshalarının Cumhuriyet Savcılığı tarafından incelendiğini ve suç unsuruna rastlanmadığını belirtmiştir⁵⁰³¹.

Tabii Senatör Sezai O’Kan, 23 Aralık 1969’da Cumhuriyet Senatosu’nda yapmış olduğu konuşmada, merkezi Konya’da bulunan Mücadele Birliği’nin 24 Aralık 1969’da yargı organlarının tutumunu protesto amacıyla yapacağı yürüyüşle ilgili hükümetin tedbir almasını talep etmiştir. O’Kan’a göre yapılacak protesto yürüyüşünde çeşitli alanlarda açılacak muhtemel yaraların önceden alınacak tedbirlerle önlenebileceğini vurgulamıştır⁵⁰³². Tabii Senatör Haydar Tunçkanat da, 24 Aralık 1969’da Mücadele Birliği’nin Konya’da gerçekleştirmiş olduğu yürüyüşün olaysız gerçekleştiğini belirtmiş ve bu konuda hükümeti tebrik etmiştir. Ancak Tunçkanat, 17 Aralık 1969’da Boyabat’ta TÖS ve lise binalarına yapılan saldırılarda irticain sistemli bir şekilde desteklendiğini savunmuştur⁵⁰³³. Tunçkanat’ın iddialarını Devlet Bakanı Refet Sezgin cevaplamıştır. Bakan Sezgin, hükümetin kanunlara aykırı olan hiçbir fiilin ne okşayıcısı ne de

⁵⁰²⁸ Eren, *Kanlı Pazar (1960’lar Türkiye’si’nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 93.

⁵⁰²⁹ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 235.

⁵⁰³⁰ Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 155.

⁵⁰³¹ *MMTD*, 10 Haziran 1968, İkinci Dönem, 74. Birleşim, Cilt: 28, s. 63- 64.

⁵⁰³² *CSTD*, 23 Aralık 1969, Birinci Dönem, On altıncı Birleşim, Cilt: 54, s. 591.

⁵⁰³³ *CSTD*, 25 Aralık 1969, Birinci Dönem, On sekizinci Birleşim, Cilt: 54, s. 649.

onaylayıcısı olmadıklarını belirtmiştir. Sezgin, Boyabat olaylarında kanun nezdinde hatalı olanların yakalandığını ve adliyeye verildiğini belirtmiştir⁵⁰³⁴.

Mücadele Birliği ile Milli Türk Talebe Birliği üyeleri arasında 29 Mayıs 1970'teki fetih kutlamaları nedeniyle anlaşmazlık çıkmış ve MTTB Genel Başkanı Burhanettin Kayhan, Mücadele Birliği ile alakalarının olmadığını ve bunların yanlış yolda olduğunu belirtmiştir. Nihayet Mücadele Birliği, 1970'li yıllarda milliyetçi çizginin baskın hale gelmesi ile parçalanmaya başlamıştır⁵⁰³⁵.

4.3.1.4. Hür Düşünce Kulüpleri Federasyonu (HDKF)

Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde solcu öğrencilerin Fikir Kulübünü kurmaları üzerine, sağcı öğrenciler de Hür Düşünceler Kulübünü kurmuşlardır. İlk Hür Düşünceler Kulübü Ankara'da 1964 yılında kurulmuş, daha sonra diğer illerde de faaliyet göstermeye başlamıştır. Hür Düşünceler Kulübü, 30 Kasım 1967 tarihinde federasyon haline gelerek "Hür Düşünce Kulüpleri Federasyonu" adını almıştır. Bu federasyonun ilk başkanlığını da Hasan Celal Güzel yapmıştır. Bu federasyonda Sacit Safi, Mesut Özgen, Yakup Basmacı, Esat Güçhan, Abdülkadir Aksu, Mehmet Keçeciler ve İbrahim Melih Gökçen gibi isimler yer almıştır. Hasan Celal Güzel, solun egemen olduğu SBF'de "merkezden sağa uzanan çizgide" bir duruş sergilendiğini belirtmiştir. Hür Düşünceler Kulübü üyeleri "Milli Düşünce" isimli bir de dergi çıkarmışlardır⁵⁰³⁶.

4.3.1.5. Bizim Ev Kulübü

Yassıada yargılamaları neticesinde, eski DP'li yöneticilerden üçü idam edilmiş, diğerlerine de çeşitli mahkumiyet kararları verilmişti. Başta Kayseri Cezaevi olmak üzere çeşitli cezaevlerinde kalan DP'lilerin bir kısmı sağlık nedeniyle affa uğramış bir kısmı da çıkarılan af kanunları ile tahliye olmuşlardı. Celal Bayar ise, 8 Temmuz 1966'da sağlık mazereti nedeniyle cezası affedilmiş, cezaevlerinde kalan diğer DP'liler de en son 9 Ağustos 1966 tarihli af kanunu ile tahliye olmuşlardı. Birçoğu için altı yıl süren yargılama ve mahkumiyet süresi sona ermiş olsa da, siyasi haklardan yasaklı

⁵⁰³⁴ CSTD, 25 Aralık 1969, Birinci Dönem, On sekizinci Birleşim, Cilt: 54, s. 650- 651.

⁵⁰³⁵ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 93- 95.

⁵⁰³⁶ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 64- 67; <http://www.turktoresisi.com/viewtopic.php?f=32&t=5313>

durumdadırlar. Celal Bayar başta olmak üzere DP'nin eski bakanları ve milletvekilleri, zaman zaman yemekte bir araya gelmişlerdir⁵⁰³⁷. Ancak, sık sık görüşüp istişare edebilecekleri, yapacaklarını planlayacakları bir kuruma ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle eski DP'liler, Ocak 1968'de Celal Bayar'ın önderliğinde "Bizim Ev" isimli bir kulüp kurmuşlardır. Bu kulüp, eski DP'lilerin siyasi haklarının iadesi konusunda çalışmalar yapmıştır. Başbakan Demirel'in eski DP'lilerin siyasi haklarını iadede kaçınması üzerine bazı DP'liler, AP'den istifa etmişlerdir⁵⁰³⁸.

Toplumun azınlık bir kesimi tarafından eski DP üyelerine duyulan nefret, 1960'lı yıllar boyunca devam etmiştir. Bu çerçevede İstanbul'da bulunan Halkevlerinden yedisi, 21 Temmuz 1968'de bir açıklama yaparak, Celal Bayar'ın Atatürk Enstitüleri Şeref Üyesi olmasını protesto etmişler ve bu üyeliğin geri alınmasını istemişlerdir⁵⁰³⁹.

1968 yılı ve sonrasında Bizim Ev Kulübü ile ilgili tartışmalar devam etmiştir. Bu arada AP Genel Merkezi, teşkilat kademelerinde görevli partililerin eski DP'lilerin kurduğu "Bizim Ev" teşkilatlarının kuruluşlarında görev almamalarını istemiştir. Böylece Demirel, eski DP'lileri AP'den uzak tutmayı amaçlamıştır⁵⁰⁴⁰. Celal Bayar ise, 26 Ağustos 1968'de yaptığı açıklamada Bizim Ev Kulübü'nün politika ile uğraşmadığını belirtmiştir⁵⁰⁴¹. Bundan sonraki süreçte de başta Celal Bayar olmak üzere eski DP'liler, toplumun içerisinde bir birey olarak etkinliklere katılmışlar, ancak siyaset sahnesinde 1960'lı yıllar boyunca söz sahibi olamamışlardır⁵⁰⁴². Bu durum, Türkiye'de demokrasinin ne zor koşullardan geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir.

4.3.1.6. Ülkü Ocakları Birliği

Alparslan Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne girmesinden sonra, dernek ve gençlik örgütleri de kurulmaya başlamıştır. Bu çerçevede 1965'ten sonra ilk Ülkü Ocakları Dernekleri kurulmaya başlamıştır. Bu dernekler üniversite gençleriyle

⁵⁰³⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mayıs 1967, s. 1.

⁵⁰³⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 304; Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 283.

⁵⁰³⁹ *Milliyet Gazetesi*, 22 Temmuz 1968, s. 1.

⁵⁰⁴⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Ağustos 1968, s. 1.

⁵⁰⁴¹ *Milliyet Gazetesi*, 27 Ağustos 1968, s. 1.

⁵⁰⁴² *Hürriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1969, s. 1.

ilgilenirken, Genç Ülkücüler Teşkilatı da liselerde faaliyet göstermiştir⁵⁰⁴³. Ülkü Ocakları, 1968 yılında yaygınlaştırılmış ve solcu gençlerin Fikir Kulüpleri Federasyonu'na karşı Ülkü Ocakları için çatı örgütlenmesi olarak 15 Mart 1969'da Ülkü Ocakları Birliği kurulmuştur⁵⁰⁴⁴. Bu süreçte Milliyetçiler Derneği'nin de kapatılması üzerine, milliyetçi kesimde birleşme Ülkü Ocaklarında gerçekleşmiştir⁵⁰⁴⁵. Ülkü Ocakları Birliği, siyaset sahnesinde MHP ile organik bir bağ kurmuş, akabinde kurulan komando birlikleri ile birlikte solculara karşı mücadeleye başlamıştır⁵⁰⁴⁶.

Ülkücü hareket, ilk şehidini 4 Ocak 1968'de vermiştir. İlk şehit Ruhi Kılıçkırın olmuştur. Bunu daha sonra Dursun Önkuzu, Süleyman Özmen, Yusuf İmamoğlu, Aytekin Taşçı takip etmiştir⁵⁰⁴⁷. 8 Haziran 1970'te Ülkü Ocaklarına mensup Yusuf İmamoğlu'nun üniversitede öldürülmesi üzerine, Ülkü Ocakları sözcüsü şunları söylemiştir; "Aziz şehidim. Mücadeleni devam ettireceğiz. Bu akın ancak Moskova'da duracaktır. Artık biz ordudan başka milli müessesese tanımıyoruz. Kanının her damlasının intikamını mutlaka alacağız. Mücadelemize devam edeceğimize and içeriz"⁵⁰⁴⁸.

Ülkü Ocaklarına mensup milliyetçi gençler, 1968 yılından itibaren yarı askeri eğitim veren komando kamplarında eğitim almışlardır⁵⁰⁴⁹. Bu çerçevede Alparslan Türkeş, Ülkü Ocaklarına ait 2300 adet teşkilatın kurulduğunu ve 250 bin gencin de eğitimden geçirildiğini belirtmiştir⁵⁰⁵⁰. Ülkü Ocakları mensupları, komando eğitimleri almış olmalarına rağmen, savunmaya yönelik bir gençlik örgütü izlenimi vermiştir⁵⁰⁵¹. Ülkücü gençler, Dev-Genç ve DİSK gibi örgütlerin militan güçlerine karşı, denge unsuru olmuşlardır. Aksi takdirde, militan devrimciler tarafından ülke farklı maceralarla karşılaşabilirdi⁵⁰⁵².

1970 yılı başında Dev-Genç, Kredi Yurtlar Kurumu'na bağlı bütün üniversite yurtlarını ele geçirmişken, Ülkü Ocakları ise şehir yurtlarıyla birlikte Ankara Atatürk

⁵⁰⁴³ Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", s. 224; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 47; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 323.

⁵⁰⁴⁴ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 47; Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 64.

⁵⁰⁴⁵ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 224.

⁵⁰⁴⁶ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset* (Çev. Güneş Ayas), s. 254.

⁵⁰⁴⁷ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 243- 244.

⁵⁰⁴⁸ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 317.

⁵⁰⁴⁹ Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", s. 224.

⁵⁰⁵⁰ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 223- 224.

⁵⁰⁵¹ Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 157-158.

⁵⁰⁵² Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 246.

Yurdu'na yerleşmiştir⁵⁰⁵³. Ülkü Ocakları, benzer düşüncede çeşitli örgütlerle ittifak halinde olmuştur. Genç Ülkücü Teşkilatı, Ülkü-Sen, Ülkücü Kadınlar Birliği bu örgütlerden bazılarıdır. Haftalık “Devlet” dergisi de yayın organı olarak faaliyetini sürdürmüştür. Mukaddesatçılarla teorik ayrılıkları nedeniyle ittifakları az olmuştur. Ancak, karşıt ideolojilere karşı ittifak etmeyi hiçbir zaman bırakmamışlardır. Bu dönemde devrimci militanlara karşı milliyetçilerin polisten ve MIT'ten güçlü destek gördüğü anlaşılmaktadır⁵⁰⁵⁴.

Ülkü Ocakları Birliği Genel Başkanı Ramiz Ongun şunları belirtmiştir; “...Milliyetçilik yerli bir fikirdir. Anlatıldığı zaman Türk Milleti kendi menfaatlerine uygun olan ve kendi içerisinden çıkmış olan bu fikre itimat edecektir. Halbuki ortaya bir anarşi çıktığı zaman herkes bunun ne olduğunu anlayamamakta ve ortada bir gençlik kargaşalığı ve bunalımı olarak görmektedir⁵⁰⁵⁵.”

Türkiye, 1968 ve sonrasında karşı karşıya kaldığı ideolojik savaşta büyük bir imtihandan geçmiştir. Gençlik örgütlerine hızla yayılan Marksist- Leninist düşünceler, gençleri hızla meşru olmayan eylemler yapmaya yöneltmiştir. Hükümet, bir taraftan siyasal mücadele yürütürken, bir taraftan da gençlik örgütlerine sirayet eden yabancı ideolojilerle mücadeleye girişmiştir. Yabancı ideolojilere karşı, milli ve manevi değerleri önemseyen kuruluşların da önemi bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Ülkü Ocakları, bu dönemde yabancı ideolojilere karşı bir denge unsuru olarak mücadele yürütmüştür.

4.3.2. Sol İdeolojide Faaliyet Gösteren Kuruluşlar

1960'lı yılların sağ ve sol ideolojiye sahip kuruluşlar için mücadele yılları olduğunu belirtmiştik. Bu kısımda sol ve devrimci ideolojiyi benimseyen kuruluşların belli başlı olanlarına yer verilmiştir. Bu kuruluşlar her ne kadar sol ideolojiyi benimsemiş olsalar da birçok konuda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Sol ideolojideki kuruluşlara hakim olabilmek için birçok farklı grubun bu kuruluşlardaki mücadelesini de görmekteyiz.

⁵⁰⁵³ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 311- 312.

⁵⁰⁵⁴ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 223- 225.

⁵⁰⁵⁵ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 9.

4.3.2.1. Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF)

1950'li yılların önemli öğrenci federasyonlarından birisi de Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF)'dur. 1960 yılı Mayıs ayı başlarında Dünya Gençlik Birliği İcra Komitesi Cezayir Delegeşi M. Areski, Türkiye Milli Talebe Federasyonu'ndan 15 kişilik bir heyeti, Cezayir'e davet etmiştir. 1950'li yıllarda hem Türkiye'deki öğrenciler yabancı ülkelere gitmişler, hem de yabancı öğrenciler Türkiye'de misafir edilmişlerdir⁵⁰⁵⁶. Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun 7. Kongresi, 25 Mart 1951 tarihinde toplanmıştır⁵⁰⁵⁷. 1960 yılı Haziran ayına gelindiğinde TMTF ile MTTB'nin yakında birleşeceğinden bahsedilmiştir⁵⁰⁵⁸.

MTTB'de olduğu gibi TMTF'de de siyasi partiler iktidar mücadelesi vermişlerdir. TMTF'nin Sakarya'da açılan genel kurulunda Sencer Güneşsoy, genel başkanlığa seçilmiş, ancak AP'nin adayı olan Ekrem Özer, 22 oy alarak başarısız olmuştur. Ekrem Özer taraftarları ikinci bir seçim gerçekleştirerek Ekrem Özer'i genel başkan ilan etmişlerdir⁵⁰⁵⁹. MTTB'nin 1965 yılından itibaren ortaya koyduğu ideoloji ile TMTF'nin ortaya koymuş olduğu ideoloji farklılık arz etmiştir. Bu süreçte TMTF'ye sol eğilimli bir ideoloji egemen olmuştur.

Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) İkinci Başkanı Cavit Savcı, yayınlamış olduğu bir bildiriye toplumun hızla anarşiye itilmek istendiğini belirtmiştir⁵⁰⁶⁰. Bu arada Hukuk Fakültesi Öğrenci Cemiyeti Başkanı Atilla Kılıçoğlu ile on beş civarında arkadaşı, Sovyet Rusya'ya hizmet ettikleri gerekçesiyle Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nu basmışlar ve Federasyon İkinci Başkanı Cavit Savcı ve arkadaşlarını sokağa atmışlardır⁵⁰⁶¹.

İcra memurları tarafından mühürlenmiş TMTF binası önünde toplanan gençlerle polis arasında çatışma çıkmıştır. Çıkan çatışmada dört öğrenci ve üç de polis yaralanmıştır⁵⁰⁶². TMTF Genel Başkanı Sencer Güneşsoy ve dört yönetici, 21 Ocak

⁵⁰⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, 10 Mayıs 1950, s. 2.

⁵⁰⁵⁷ *Milliyet Gazetesi*, 27 Mart 1951, s. 1.

⁵⁰⁵⁸ *Milliyet Gazetesi*, 3 Haziran 1960, s. 3.

⁵⁰⁵⁹ *Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 44- 45.

⁵⁰⁶⁰ *Milliyet Gazetesi*, 15 Mart 1966, s. 1.

⁵⁰⁶¹ *Hürriyet Gazetesi*, 17 Mart 1966, s. 1.

⁵⁰⁶² *Milliyet Gazetesi*, 21 Ocak 1967, s. 1.

1967'de tutuklanmıştır⁵⁰⁶³. Tutuklanan TMTF Genel Başkanı Güneşsoy ve yönetici diğer arkadaşları, öğrenci olmaları nedeniyle 10 Şubat 1967'de tahliye edilmişlerdir⁵⁰⁶⁴.

Kayseri Milletvekili Fehmi Cumalıoğlu'nun Sovyet Rusya'dan Osmanlı Bankası aracılığı ile Türkiye Milli Talebe Federasyonu'na para ve aynı yardım yapıldığına dair yayınların doğru olup olmadığına dair sorusunu İçişleri Bakanı Faruk Sükan, 25 Ocak 1967'de Millet Meclisi'nde cevaplamıştır. Sükan, Türkiye Milli Talebe Federasyonu'na Sovyet Rusya'dan 3309 dolar geldiğini belirtmiştir. Bu paranın 30 kişilik Rus Butnik öğrenci gruplarının Türkiye'de kaldıkları sürece TMTF tarafından sarf edilmiş paranın karşılığı olduğunu belirtmiştir. Ülke dışından gelen paralar yanlışlıkla Milli Türk Talebe Birliği'ne gönderilmiş, daha sonra ilgili Birliğin iadesi ve adresteki yanlış anlaşılma nedeniyle Türkiye Milli Talebe Federasyonu'na aktarılmıştır. Sükan, ülke dışından gönderilen bu tür paraların adli boyutta takibatının yapıldığını ve yabancı ideolojiler ile her türlü yıkıcı cereyanlara karşı gerekli tedbirlerin alındığını belirtmiştir⁵⁰⁶⁵. Sol çizgide faaliyet göstermiş olan TMTF, 1968 dönemi genç kuşağın sıklıkla karşılaştığı örgütlerden birisi olmuştur.

4.3.2.2. Türkiye Öğretmenler Sendikası Konfederasyonu (TÖS)

Sendikal faaliyetlerin başlangıcı, öncelikle işçi kesimine yönelik olmuştur. 1961 Anayasası ile birlikte çalışma hayatına dair düzenlemeler ve hürriyetin kullanımına dair diğer mevzuatların çıkarılması ile birlikte sendikal girişimlerin de arttığını görmekteyiz. Bu çerçevede öğretmenlerin sorunları da gündeme taşınmaya başlamış, öğretmenlere yönelik sendika kurulacağına dair bir haber, 22 Temmuz 1962'de basında yer almıştır⁵⁰⁶⁶. Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın kurulması için 8 Temmuz 1965'te 67 ilin temsilcileriyle bir toplantı yapılmış ve geçici yönetim kurulu oluşturulmuştur. Bu toplantıda il ve ilçe merkezlerinde 500 şubenin açılmasına da karar verilmiştir⁵⁰⁶⁷. Bu arada Ankara Milliyetçi Öğretmenler Birliği, yayınladığı tebliğde Öğretmenler Federasyonunun TİP'le işbirliği yaptıklarını belirtmiştir⁵⁰⁶⁸.

⁵⁰⁶³ *Milliyet Gazetesi*, 22 Ocak 1967, s. 1.

⁵⁰⁶⁴ *Milliyet Gazetesi*, 11 Şubat 1967, s. 1.

⁵⁰⁶⁵ *MMTD*, 25 Ocak 1967, İkinci Dönem, 36. Birleşim, Cilt: 11, s. 430- 431.

⁵⁰⁶⁶ *Milliyet Gazetesi*, 22 Temmuz 1962, s. 1.

⁵⁰⁶⁷ *Milliyet Gazetesi*, 9 Temmuz 1965, s. 3.

⁵⁰⁶⁸ *Son Havadis Gazetesi*, 24 Ekim 1965, s. 1.

16 Ağustos 1965'te İstanbul İlkokul Öğretmenleri Sendikası kurulmuştur⁵⁰⁶⁹. 1965 yılı Temmuz ayında kurulan Türkiye Öğretmenler Sendikası Genel Kurulu, 9 Temmuz 1966'da toplanmış ve eski yöneticiler seçimleri kazanmıştır. Burada Fakir Baykurt yeniden genel başkan seçilmiş, 7 yürütme kuruluna, 20 yönetim kuruluna, 5 denetleme kuruluna ve 3 de onur kuruluna üye seçimi gerçekleştirilmiştir⁵⁰⁷⁰. Bu süreçten itibaren işçi sendikaları yanında Türkiye Öğretmen Sendikaları Konfederasyonu (TÖS) da faaliyetlerini sürdürmüştür⁵⁰⁷¹.

TÖS Genel Başkanı Fakir Baykurt, Başbakan Demirel'e yazmış olduğu mektupta eğitim alanında çoktandır devam eden huzursuzlukları görüşmek üzere 8 Şubat 1967 günü veya yakın bir tarih için randevu talep etmiştir⁵⁰⁷². 1968 yılı girdiğinde hem öğrenciler için hem de öğretmenler için farklı bir süreç başlamıştır. TÖS Ankara Şubesi'nin 16 Haziran 1968'de yapılan genel kurulunda konuşan üyeler, üniversite öğrencilerinin reform isteklerini olumlu karşıladıklarını belirtmişler ve öğrencilere mücadelelerinde başarı dilemişlerdir⁵⁰⁷³.

27 Mayıs Milli Devrim Derneği ve Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın (TÖS) 15 Şubat 1969'da düzenlemiş olduğu "Büyük Eğitim Yürüyüşü" ise Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Bu yürüyüşe bütün devrimci kuruluşlar ve 10 bini aşkın öğretmen katılmıştır. Yürüyüşten sonra bazı gençler, toplum polisi ile çatışmışlardır. Nihayet bazıları yaralanmış ve 30 öğrenci de nezarete alınmıştır⁵⁰⁷⁴.

14 Aralık 1969'da Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İLKSEN) ortak olarak boykota karar vermişlerdir. Bu kapsamda 3101 öğretmen hakkında soruşturma açılmasına karar verilmiştir. Konuyla ilgili CHP ortak grubunda konuşan Bülent Ecevit, öğretmenlerin ve memurların da köylülerle beraber ezilenler grubunda yer aldığını belirtmiş, mücadelenin parlamentolu demokrasi içerisinde yapılmasına vurgu yapmıştır. Ecevit, kimseyi incitmeden ve kimseye kıymadan yapılacak protestoların halkı kurtaracağını ve demokrasiye canlılık

⁵⁰⁶⁹ *Milliyet Gazetesi*, 17 Ağustos 1965, s. 3.

⁵⁰⁷⁰ *Milliyet Gazetesi*, 11 Temmuz 1966, s. 3.

⁵⁰⁷¹ Işıklı, "Ücretli Emek ve Sendikalaşma", s. 337.

⁵⁰⁷² *BCA*, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.136.1.

⁵⁰⁷³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Haziran 1968, s. 1.

⁵⁰⁷⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Şubat 1969, s. 1.

kazandıracağını belirtmiştir⁵⁰⁷⁵. TÖS ve İLKSEN, 15- 18 Aralık 1969 tarihlerinde dört gün boyunca boykot gerçekleştirmiştir⁵⁰⁷⁶.

TÖS ve İLK-SEN'in öğretmenleri greve çağıran beyanlarını değerlendiren Milli Eğitim Bakanı Orhan Oğuz, devlet memuru olan öğretmenleri kanunlara karşı gelmeye sevk ettiklerini belirtmiş ve öğretmenlerin kanunları pervasızca ihlale cesaret edişinin gerçek sebeplerini çok derinlerde aramak gerektiğini vurgulamıştır⁵⁰⁷⁷. Devlet Bakanı Turhan Bilgin ise, TÖS ve İLK-SEN'nin bütün öğretmen camiasına sıçratmak için çalıştığı kanunsuz greve katılanlarla ilgili yanlış bilgiler verildiğini belirtmiştir. Bakan Bilgin, Türkiye'de toplam 146.266 öğretmenden 28.677'sinin boykota katıldığını ve bunun da % 19.5 katılma oranına denk geldiğini belirtmiştir. Bakan Bilgin, senatörleri uyararak bu kürsülerden kanunsuzluğun teşvik edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir⁵⁰⁷⁸.

Denizli Senatörü Hüseyin Atmaca ise TÖS'ün 60 binden fazla aidat ödeyen üyesi, İLK-SEN'in de 20 binden fazla üyesi olduğunu belirtmiştir. Atmaca'ya göre basına intikal eden boykota katılım oranının % 85 ila % 100 arasında olduğunu iddia etmiştir. Buna karşılık AP sıralarından ise "yalan yalan" seslerinin yükseldiği tutanağa kaydedilmiştir⁵⁰⁷⁹.

Milli Eğitim Bakanı Orhan Oğuz da, öğretmen boykotuyla ilgili olarak illerden gelen oranları tek tek Cumhuriyet Senatosu'nda açıklamıştır. Oğuz, bu oranları vererek katılımı küçümsemediklerini, bilakis konu yaparak önemsediklerini belirtmiştir. Oğuz ayrıca, hükümet programında Türkiye'de eğitim sisteminin çeşitli meselelerinin olduğunu belirtmiş ve hükümetin bu konuda çalışmalar yaptığını vurgulamıştır⁵⁰⁸⁰. Cumhuriyet Senatosu Üyesi Tayfur Sökmen, TÖS ve İLK-SEN'in öğretmenleri boykota çağırmasının kanunsuz olduğunu ve her iki kuruluşun da kendisini devletin yerine koyarak çağrıda bulunmasının doğru olmadığını belirtmiştir⁵⁰⁸¹. TÖS Genel Başkanı Fakir Baykurt, DİSK'in düzenlemiş olduğu programlara katılım sağlamıştır⁵⁰⁸². Bütün bunlar TÖS'ün devrimci çizgide hareket ettiğini göstermektedir.

⁵⁰⁷⁵ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 278- 280.

⁵⁰⁷⁶ *MMTD*, 8 Nisan 1970, Üçüncü Dönem, 66. Birleşim, Cilt: 4, s. 155.

⁵⁰⁷⁷ *CSTD*, 16 Aralık 1969, Birinci Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 521- 522.

⁵⁰⁷⁸ *CSTD*, 16 Aralık 1969, Birinci Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 529.

⁵⁰⁷⁹ *CSTD*, 16 Aralık 1969, Birinci Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 534.

⁵⁰⁸⁰ *CSTD*, 16 Aralık 1969, Birinci Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 542.

⁵⁰⁸¹ *CSTD*, 23 Aralık 1969, Birinci Dönem, On altıncı Birleşim, Cilt: 54, s. 586.

⁵⁰⁸² Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 30.

TÖS Genel Başkanı Fakir Baykurt, 1971 yılı Mart ayında son olayları şu şekilde tahlil etmiştir; “Uzunca bir süredir bakıyorsunuz, okullar, üniversiteler, sendikalar, dernekler, tiyatrolar basılıyor. Siyasal iktidarın desteğinde bir sağ şiddet, kara kışa çeviriyor haftaları ayları, kamusal dikkati ana sorunlardan uzaklaştırmak için evlere, bürolara dinamit atılıyor. Kaçırılan insanlara işkence ediliyor. Silah kullanılıyor, gençler ve işçiler öldürülüyor. Dövülen öğretmenlerin sayısı belirsiz hale geldi. Öğretmen lokalleri ve TÖS şubeleri günde olmazsa, güneşarı saldırıya uğruyor, yakılıp yıkılıyor. Kapalı salon ve açık yer toplantıları saldırı görüyor. Hepi topu 4- 5 bin kişilik topluluklara saldırıyor, ortalığı toza boğarak çekilip gidiyor. Toplantıyı düzenleyenler tedbir almışlarsa döğüş çıkıyor, polisler ve görevliler, çok kere bir tanık kadar bile dikkat etmeden olup bitenleri seyrediyorlar, olay sonunda saldıran mı, saldırılan mı olduğuna bakılmaksızın döküntü beş- on kişiyi karakola götürüp, sonra da kimini salıverip, kimini yargıç karşısına çıkarmakla yetiniyorlar⁵⁰⁸³.”

4.3.2.3. Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF)

İlk fikir kulübü, Demokrat Parti döneminde (1954-55 yılları) Cumhuriyet Halk Partisi paralelinde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde faaliyete başlamıştır⁵⁰⁸⁴. Üniversitelerde CHP kontrolünde kurulan fikir kulüpleri ve öğrenci birlikleri, 27 Mayıs’ın sosyal tabanını oluşturmuştur. 1961 yılından sonra kurulan fikir kulüpleri ise, CHP yerine daha çok yeni metotlar ve stratejiler nedeniyle TİP’e yakınlık duymaya başlamışlardır⁵⁰⁸⁵.

1965 baharında “Dönüşüm” adlı dergi kulüp üyeleri ve bazı TİP’li gençler tarafından çıkarılmıştır. Dergiyi satanlara karşı polisin ve karşıt görüşlü öğrencilerin müdahalesi, sol eğilimli gençleri bir araya toplamıştır. Yeni fikir kulüpleri kurulmaya başlamış ve bu süreçte birleşerek federasyon olma düşüncesi ortaya çıkmıştır⁵⁰⁸⁶. Nihayet 16 Aralık 1965’te beş fikir kulübü bir araya gelerek Fikir Kulüpleri

⁵⁰⁸³ Fakir Baykurt, “Saldırıların Ardındaki Gerçek”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mart 1971, s. 2.

⁵⁰⁸⁴ Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye’de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, Kurtuluş Yayınları, Ankara 1971, s. 7; Eren, *Kanlı Pazar (1960’lar Türkiye’de Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 105; Elverdi, *Bu Vatana Kastedenler*, s. 22.

⁵⁰⁸⁵ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 24.

⁵⁰⁸⁶ Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 53; Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye’de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 8.

Federasyonu'nun (FKF) kurulmasını sağlamıştır⁵⁰⁸⁷. Fikir Kulüpleri Federasyonu, 1965 yılında kurulmuş olmasına rağmen, özellikle 1967 yılında örgütlenmeyi gerçekleştirdiği görülmektedir. 1966- 1967 yılları ise TİP öncülüğünde sol yayınların bolca geniş kitlelere ulaştırıldığı ve okunduğu bir dönem olmuştur⁵⁰⁸⁸. Bu çerçevede solun 1967 yılı ve sonrasında gençlik içerisindeki örgütlenmesi, Fikir Kulüpleri Federasyonu vasıtasıyla gerçekleşmiştir⁵⁰⁸⁹.

19 Nisan 1966 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın CENTO toplantısına katılmak amacıyla Ankara'ya gelmesi, Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun ABD, NATO ve CENTO'yu protesto kararı almasına katkı sağlamıştır. Protesto sırasında 74 öğrenci gözaltına alınmış, ancak Prof. Dr. Muammer Aksoy'un kefaletiyle bu öğrenciler serbest bırakılmıştır. 12 Kasım 1966'da ise Amerikan üslerinde çalışan işçiler üzerindeki baskıyı protesto etmek için Türkiye İşçi Sendikası'nın düzenlemiş olduğu, "Amerikalılara Karşı Türk Halkının Başkaldırısı" adlı mitinge FKF da katılım sağlanmıştır. Mitingden sonra milliyetçi gençlerle çıkan kavgada 15 kişi yaralanmış, 26 kişi ise gözaltına alınmıştır⁵⁰⁹⁰.

Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF), 1965 yılı sonlarında kurulduktan sonra, diğer üniversitelere sekreterlik verilmeye başlamıştır. TİP'in kontrolündeki Fikir Kulüpleri, 1967'den sonra "Milli Demokratik Devrim (MDD)" taraftarı gençlerin eline geçmeye başlamıştır. Milli Demokratik Devrim kavramı ilk olarak Mihri Belli tarafından Yön'ün 5 Ağustos 1966'daki sayısında gündeme getirilmiştir⁵⁰⁹¹. 27 Mart 1968'de yapılan Fikir Kulüpleri Federasyonu Genel Kurulu'nda genel başkanlığa bir "geniş cepheci" olan Doğu Perinçek'in getirilmesi ile "geniş cephe" ideoloğu Mihri Belli'nin FKF'daki üstünlüğü ele geçirdiği söylenebilir⁵⁰⁹². 9 Temmuz 1968'de toplanan FKF Genel Yönetim Kurulu'nda ise, "geniş cepheci" Doğu Perinçek genel

⁵⁰⁸⁷ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 105; Aydınoglu, *Türk Solu (1960- 1971)*, s. 137.

⁵⁰⁸⁸ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 63.

⁵⁰⁸⁹ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 152.

⁵⁰⁹⁰ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 114- 115.

⁵⁰⁹¹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 183.

⁵⁰⁹² Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 10; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrim Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 96; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 184- 185; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 379.

başkanlıktan düşürülmüş ve yerine Zülküf Şahin genel başkan yapılmıştır. Burada “sosyalist devrim” tezine dönülmesi ve Dev-Güç’ten çekilme kararı da alınmıştır⁵⁰⁹³.

Olaylar nedeniyle polis, Fikir Kulüpleri Federasyonu’nda 18 Temmuz 1968’de arama yapmıştır⁵⁰⁹⁴. Bu arada Fikir Kulüpleri Federasyonu ve çeşitli öğrenci kuruluşları tarafından 20 Temmuz 1968’de İstanbul Beyazıt Meydanı’nda; “Barış için Amerikan emperyalizmine savaş ve Bağımsız Türkiye” mitingi gerçekleştirilmiştir. “Yankee Go Home” sloganlarının atıldığı miting, saat 17.00’de olaysız bir şekilde sona ermiştir⁵⁰⁹⁵.

Fikir Kulüpleri Federasyonu’nun 1969 yılı Ocak ayında yapılan genel kurulunda ise, “sosyalist devrim” stratejisini uygulayan TİP yanlısı gençler tasfiye edilmiş ve “demokratik devrim” stratejisinin izleyicisi olan Yusuf Küpeli, genel başkan seçilmiştir. Bu olaydan sonra TİP, gençlik içerisindeki etkinliğini kaybetmeye başlamıştır⁵⁰⁹⁶. Fikir Kulüpleri Federasyonu, 1969 yılı Nisan ayındaki Singer grevini ve diğer grevleri desteklemiştir⁵⁰⁹⁷. Fikir Kulüpleri Federasyonu, 1969 yılında işçilerin ve köylülerin ekonomik, demokratik mücadelelerine destek olmaya çalışmıştır. Bu çerçevede FKF üyeleri; Malatya köylülerinin, Yozgat Kayadibi köylülerinin, Kütahya Değirmenözü köylülerinin ve diğer köylü hareketlerinin içerisine girmişler ve onlara destek vermişlerdir⁵⁰⁹⁸.

Fikir Kulüpleri Federasyonu’nun 9- 10 Ekim 1969 tarihlerindeki olağanüstü genel kurulunda, “Milli Demokratik Devrim” stratejisi tartışılmış ve tartışmalar neticesinde bu stratejinin hakimiyeti sağlanmıştır. Militan gençlik, silahla birlikte devrimi tartışmaya başlamıştır. TİP’in FFK üzerindeki etkinliği, olağanüstü genel kurulla sona ermiştir. 9- 10 Ekim 1969 tarihli olağanüstü genel kurulda Yusuf Küpeli’nin yerine Atilla Sarp genel başkanlığa getirilmiş ve Fikir Kulüpleri Federasyonu’nun (FKF) adı da Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) olarak değiştirilmiştir⁵⁰⁹⁹.

⁵⁰⁹³ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 100; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 391.

⁵⁰⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1968, s. 1.

⁵⁰⁹⁵ *Milliyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1968, s. 1.

⁵⁰⁹⁶ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 141- 142.

⁵⁰⁹⁷ Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye’de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 22.

⁵⁰⁹⁸ Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye’de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 29.

⁵⁰⁹⁹ Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, s. 189; Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye’de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 31, 34; Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 145; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 416; Aydınoğlu, *Türk Solu (1960- 1971)*, s. 152; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 178; *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1969, s. 1.

4.3.2.4. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)

Türkiye’de sendikal faaliyetler, 1947 yılında çıkarılan ilk sendikalar kanunundan sonra başlamıştır. Özellikle Türk-İş’in 1952 yılında kurulmasından sonra sendikal faaliyetler büyümeye başlamış ve çeşitli kanuni düzenlemelerin yapılmasında sendikanın katkısı olmuştur. 1961 Anayasası’ndan sonra sendikal mücadele farklı bir mecraya kaymaya başlamıştır. 1965 yılı Mart ayında Türk-İş üyesi olmayan yedi sendika bir araya gelerek Hür-İş Konfederasyonu’nu kurmuş, ancak bu konfederasyon yeteri kadar etkili olamamıştır. Bu arada, 1 Şubat 1966’da başlayan ve 83 gün süren Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası’ndaki grevde Türk-İş’in görüşleri dışında hareket eden beş sendika, Türk-İş’ten ihraç edilmiştir⁵¹⁰⁰.

Türk-İş içerisinde uzun süredir mevcut olan muhalefet, 1960- 1970 yılları arasında siyasal bir içerik kazanmış ve yeni bir sendikanın doğuşunu hazırlamıştır⁵¹⁰¹. 1967 yılı Ocak ayı başında Türk-İş’e karşı Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) adıyla yeni bir konfederasyonun kurulmasına karar verildiği basında yer almıştır⁵¹⁰². 15 Ocak 1967’de 17 sendika bir bildiri yayınlayarak, Türk-İş’in işçi örgütü olmaktan çıktığı ve bağımlı bir örgüt haline dönüştüğü savunulmuştur. Türk-İş’in düzeltilme imkanının olmadığı belirtilen bildiriye, işçileri gerçekten temsil edecek bir konfederasyon kurulmasına karar verildiği belirtilmiştir. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) adıyla kurulacak olan örgütün, işçi hareketlerine devrimci öz katmak ve işçi sınıfının kendi sınıf bilincine daha süratle ulaşması için çalışılacağı vurgulanmıştır⁵¹⁰³.

Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Gıda-İş, Kimya-İş sendikaları, İstanbul Şafak Sineması’nda olağanüstü bir genel kurul toplantısı yaparak DİSK’in kurulmasını sağlamışlardır⁵¹⁰⁴. Maden-İş Genel Başkanı Kemal Türkler’in genel başkanlığında 13 Şubat 1967’de kurulan DİSK’in yönetimi de belirlenmiştir⁵¹⁰⁵. İbrahim Güzelce sekreterliğe; Kemal Ayav, Macit Karabulut ve Şinasi Şengün ise üyeliğe getirilmişlerdir. DİSK’in 15 Haziran 1967’de yapılan genel kurul toplantısında yönetim

⁵¹⁰⁰ Ünal, *Toplumsal Olaylar ve Anayasal Hakların Kullanılması*, s. 90.

⁵¹⁰¹ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 129.

⁵¹⁰² *Milliyet Gazetesi*, 3 Ocak 1967, s. 1; Işıklı, “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, s. 339.

⁵¹⁰³ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 27- 28.

⁵¹⁰⁴ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 28.

⁵¹⁰⁵ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 358; Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 131; Ünal, *Toplumsal Olaylar ve Anayasal Hakların Kullanılması*, s. 90.

kurulu yeniden seçilmiştir. DİSK'in üçüncü genel kurul toplantısı ise, 24 Şubat 1968'de İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıya TÖS Genel Başkanı Fakir Baykurt ve İdris Küçükömer de katılmıştır⁵¹⁰⁶. TİP'i kuran on iki sendikacının dördü, başkanı buldukları sendikalarla DİSK'in kuruluşuna liderlik etmişlerdir⁵¹⁰⁷. Bu da DİSK'in siyasal platformda TİP'in tabanını oluşturduğu görüşünü kuvvetlendirmiştir⁵¹⁰⁸. Bütün bunlardan hareketle, sosyalist eğilimli bir kısım sendikacıların TİP'in 1961 yılında kuruluşundan sonra Türk-İş'ten ayrılmayı düşündükleri söylenebilir.

Türk-İş'in partiler üstü politikasını benimsemeyen bir kısım sendikacılar⁵¹⁰⁹, DİSK'i kurarak aktif siyasetin içerisinde olmayı amaçlamışlardır. Türkiye Petrol ve Kimya İşçileri Sendikası Genel Merkezi tarafından 10 Mart 1967'de bir basın bülteni yayınlanmıştır. Bu bültende Türk-İş Konfederasyonu başında bulunanların ürkek ve beceriksiz işçi politikaları nedeniyle konfederasyonda bölünmelerin meydana geldiği savunulmuş ve nihayet bu bölünme neticesinde solcuların inisiyatifinde DİSK'in kurulduğu vurgulanmış, bu konfederasyona katılımların da başladığı ifade edilmiştir⁵¹¹⁰.

1967'den itibaren sendikacılıkta ılımlı tarafı Türk-İş temsil ederken, radikal ve devrimci kanadı ise DİSK temsil etmiştir. Bu dönemde sendikalı işçi sayısı 2 milyona ulaşmış ve sendika sayısı da 737'ye yükselmiştir⁵¹¹¹. DİSK bu dönemde, memur sendikası olan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ile birlikte sol hareketlerde ve eylemlerde aktif siyasetin içerisinde yerini almıştır. DİSK, amaçlarını gerçekleştirmek için bütün propaganda yollarını kullanmıştır. Maden- İş Sendikası Genel Merkezinde istatistik uzmanı olarak görev yapmakta olan Kenan Sömer tarafından hazırlanan "kapitalist sömürü ve artı-değer" adlı broşür, 23 Nisan 1970'te sendika temsilciliklerine gönderilmiştir. Ustaca hazırlanan bu broşürle, işçiye sınıf bilinci vermek ve kapitalist düzen aleyhtarlığı aşılacak istenmiştir⁵¹¹².

İçişleri Bakanı Haldun Menteseoğlu, DİSK'le ilgili 22 Haziran 1970'te şunları söylemiştir; "Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Türkiye İşçi Partisi'nin

⁵¹⁰⁶ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 28- 30.

⁵¹⁰⁷ Aydınöğlu, *Türk Solu (1960- 1971)*, s. 48; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 54.

⁵¹⁰⁸ Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 187; Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", s. 67.

⁵¹⁰⁹ Ünal, *Toplumsal Olaylar ve Anayasal Hakların Kullanılması*, s. 91.

⁵¹¹⁰ BCA, Dosya: S, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.834.9.2, 1-2.

⁵¹¹¹ Mazıcı, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, s. 187.

⁵¹¹² Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 25- 26.

kurucuları tarafından 1967 yılında kurulmuştur. Türkiye İşçi Partisi, aşırı sol ucun Leninist ve komünist doktrinin felsefesinden hareket ederek onun gayesini benimsemiş, demokratik hürriyet rejiminin karşısında bir rejimi, bir esaret rejimini getirebilmek için bir sınıf kavgasını Türk vatanına layık görmek ve bu kavgasında Türk işçisini ve Türk öğrencisini malzeme olarak kullanmanın gayretleri içine girdiği malumunuzdur. Maksatları, ustaları Lenin'in tavsiyelerine uyarak her şeyi yıkmak, bir toplum hayatının değerlerini alt üst etmek ve sosyalist (kendi tabirleriyle) gerçek komünist bir rejimi getirmek ve Türk vatanını ebediyen sesi çıkmayan bir ülke haline sokmak politikasını güttükleri de aşikardır⁵¹¹³.”

1970 yılı sendika savaşının tırmandığı bir yıl olmuştur. Bu dönemde işverenlerin, işçileri DİSK'e bağlı sendikalardan çıkmaya zorladıkları savunulmuştur⁵¹¹⁴. Yine Türk-İş'in temsil ettiği sendikalar, Amerikancı sarı sendikacılık olarak tanımlanmış ve işçiler DİSK'e davet edilmiştir⁵¹¹⁵. DİSK'in kurulması ile devrimci sosyalist propaganda, işçilerin işyerlerine rahatça girmeye başlamıştır. Öğrenci olaylarıyla birlikte devrimci işçi eylemlerinin de yaşandığı bu yıllar, Türkiye için büyük bir kaosun başlangıcı olmuştur.

4.3.2.5. Devrimci Kuruluşlar Güç Birliği (Dev-Güç)

1968 yılı Türk solunun aynı zamanda parçalanma yılı olmuştur. Türk solunda birliği sağlamak amacıyla 27 Mayıs Devrim Derneği ve Mihri Belli'nin etkin olduğu Türk Solu dergisinin çağrısı üzerine 27 kuruluş, 27 Mart 1968'de bir araya gelerek “Devrimci Kuruluşlar Güç Birliği (Dev-Güç)” teşkilatını kurmuşlardır. Dev-Güç'ün genel başkanlığını, Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu (TÖDMF) genel başkanlığı da yapan Prof. Bahri Savcı üstlenmiştir. Dev-Güç İcra Komitesi Başkanı ise Tabii Senatör Kadri Kaplan olmuştur. Kaplan, teşkilatın halka inerek gerici hareketler konusunda halkı aydınlatmayı ve halkın şuurlanması amaçladıklarını belirtmiştir⁵¹¹⁶. Fikir Kulüpleri Federasyonu da 1968 yılında genel başkanlığa MDD çizgisindeki Doğu

⁵¹¹³ *MMTD*, 22 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, 108. Birleşim, Cilt: 6, s. 619.

⁵¹¹⁴ Boran, *Savunma*, s. 99.

⁵¹¹⁵ Arslan, *Haziran Hareketi Davası- Belgeler I*, s. 64.

⁵¹¹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 12 Nisan 1968, s. 1; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 133; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 379; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 185; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, 8. Baskı, s. 165- 166; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 53.

Perinçek'in seçilmesi üzerine Dev-Güç'e katılma kararı almıştır. TIP ise bu kuruluşu cunta hazırlığı olarak değerlendirmiş ve uzak durma kararı almıştır⁵¹¹⁷. Dev-Güç adına bir basın toplantısı yapan Genel Başkan Prof. Bahri Savcı, güç birliğinin amacını şu şekilde açıklamıştır; "Din sömürücüleriyle savaş, emperyalizmin her çeşit tahakkümü ile savaş, kapitalist sistem ve kurumların ve toprak ağalarının yarattığı her çeşit sömürü ile savaş, keyfi idare ile savaş, cehaletle ve mevcut eğitim düzeniyle savaş⁵¹¹⁸."

Dev-Güç, 11 Nisan 1968'de yayınladığı ilk genelgesinde, anti-emperyalist ve anti-feodal bütün devrimci güçlerin geniş cephede birleşeceklerini belirtmiştir⁵¹¹⁹. Dev-Güç, geniş cephede ulusal güçlerin işbirliğini ve karşı devrimci güçleri yenici bir strateji yürütmeyi amaçlamıştır⁵¹²⁰. Dev-Güç, gerçek demokrasinin sosyalleştirilmiş demokratik bir toplum düzeni ve demokratik bir yönetim olduğunu savunmuş, tam bağımsız ve gerçekten demokratik bir Türkiye için Türk halkının çıkarlarına karşı olan güçlerle savaşmayı hedeflemiştir⁵¹²¹. Dev-Güç'ün kullanmış olduğu bazı sloganlar, şu şekildedir: 1- Ağanın düzenidir, haksız ve bakımsız toprak. Halkın düzenidir, kendi toprağında özgür çalışmak, 2- Kalacaktır er geç fikir suçu. Kurtulacaktır derebeylik kalıntısından Türk ulusu, 3- Yürüyeceğiz yarının aydınlıklarına, vura vura bütün karanlıklarına, 4- Emperyalizmin zincirini kıracaktır halk, olacaktır ülke tam bağımsız muhakkak, 5- Dine saygı, yobaza kaygı, din sömürücüsüne yargı, 6- Emeksiz ve haksız kazanca sille çalışarak kazanan herkes bizimle, 7- Ulusal demokratik devrimdir yolumuz, eğer verirsek elele bükülmez kolumuz, 8- Atatürk Devrimleri, 27 Mayıs baş tacımız, vardırırmaktır hedefine bunları bütün amacımız⁵¹²².

Dev-Güç, ilk mitingini 29 Nisan 1968'de Ankara'da gerçekleştirmiştir⁵¹²³. Mitinge katılanlarla karşıt görüşteki bir grup arasında çıkan çatışmada elliye yakın kişi

⁵¹¹⁷ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si 'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 133.

⁵¹¹⁸ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrim Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 96- 97.

⁵¹¹⁹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 380.

⁵¹²⁰ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrim Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 97.

⁵¹²¹ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 173.

⁵¹²² Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 174- 175.

⁵¹²³ Bu arada 12 Ekim 1968'de Cumhuriyet Senatosu'nda bu mitingle ilgili İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan bir bilgi vermiştir. Sükan, 29 Nisan 1968 tarihindeki anma etkinlikleri için basında adı geçen Devrimciler Güç Birliği adında kanunen kurulmuş bir teşkilatın bulunmadığını belirtmiştir. 29 Nisan anma etkinliği için Türkiye Milli Talebe Federasyonu Genel Başkanı Sencer Güneşsoy, Ankara Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Bilal Moğol, Ankara Yüksek Okullar Talebe Birliği Başkanı Necla Macit, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı 2. Başkanı Taylan Demli ve 27 Mayıs Milli Devrim Derneği adına Gültekin Demir'den kurulu tertip komitesi imzasıyla 19 Nisan 1968'de Ankara Valiliği'ne müracaat edildiğini belirtmiştir. Buradan, Dev-Güç'ün bu mitinge resmen müracaatta bulunmadığı, ancak fiilen katıldığı anlaşılmaktadır. *CSTD*, 12 Ekim 1968, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 48, s. 171.

yaralanmış, olaylara karışan 100 kişi de nezarete alınmıştır⁵¹²⁴. Dev-Güç'e bağlı bazı kuruluşlar, 29 Nisan anma törenlerinde polis tarafından tuttuğunu iddia etmişlerdir⁵¹²⁵.

Dev-Güç adıyla kurulan örgüt, birçok öğrenci birlikleriyle bir toplantı gerçekleştirmiştir. Burada Dev-Güç'ün bir üst birlik olması tartışılmıştır. Harun Karadeniz, kendisinin temsil ettiği İTÜÖB ve bazı öğrenci birliklerinin bu birliğe katılmak istemediğini belirtmiştir. Karadeniz, Dev-Güç'ün bilinç düzeyinin yetersiz olduğunu, bu yetersiz bilinçle yapılacak hareketlerin doğru eylemler olmayacağını belirtmiştir. Buna karşılık Kadri Kaplan, Karadeniz'i cevaplamış ve Karadeniz'e Lenin'in "Çocukluk Hastalığı" kitabını tavsiye etmiştir. Kaplan'a cevap veren Karadeniz, Lenin'in devrimde çeşitli sınıf ve tabakaların rolüne değindiğini, yarı bilinçli ve bilinçsiz kadroları üst örgüt niteliğinde görmediğini belirtmiştir⁵¹²⁶. Harun Karadeniz, Dev-Güç'ün kısa sürede kaybolup gideceğini belirtmiş ve Dev-Güç'ün içinde olan devrimci gençlerin cuntalara umut bağlamasına yol açtığını vurgulamıştır. Karadeniz, kendisinin Dev-Güç'e karşı çıkmasından dolayı devrim düşmanı ilan edildiğini de belirtmiştir. Nihayet Dev-Güç, Kasım 1968'deki Samsun- Ankara yürüyüşünden sonra bitmiş, yerini Dev- Genç almıştır⁵¹²⁷.

4.3.2.6. Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB)

Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun tekrardan TIP'in etkisine girince, "geniş cepheciler" FKF'den ayrılan FKF'li militan gençler, 1968 yılında İstanbul'da Devrimci Öğrenci Birliğini (DÖB) kurmuşlardır. Bu birliğin başkanlığını Deniz Gezmiş yapmıştır. İstanbul'daki boykot ve işgal eylemlerini yürüten gençler, örgütün çekirdeğini oluşturmuşlardır⁵¹²⁸. Mihri Belli ve Doğu Perinçek'e ait gruplar, Demokratik Devrim Dernekleri'ni kurarken, Deniz Gezmiş de silahlı bir örgüt haline gelen Devrimci Öğrenci Birliği'ni (DÖB) kurmuştur. Her iki örgüt de çatışmaya ağırlık veren bir strateji izlemiştir⁵¹²⁹.

⁵¹²⁴ *Milliyet Gazetesi*, 30 Nisan 1968, s. 1; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 380; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrim Perde Arkası 1960- 1971), s. 98- 99.

⁵¹²⁵ *Milliyet Gazetesi*, 2 Mayıs 1968, s. 1.

⁵¹²⁶ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 176.

⁵¹²⁷ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 177-178, 191.

⁵¹²⁸ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrim Perde Arkası 1960- 1971), s. 141.

⁵¹²⁹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 416; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 177- 178.

Madanoğlu Dosyası ile MIT ajanı olduğu anlaşılan Mahir Kaynak, Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB) ve Demokratik Devrim Derneği kuruluşlarında yer almıştır. Kaynak, burada eğitim faaliyetlerinde görev almış, yapmış olduğu konuşmaların birçoğunda, devrimci mücadelenin gücünün silah olduğunu, silahsız mücadelenin başarıya ulaşamayacağını ve pasif yaklaşımlara bir son verilmesi gerektiğini savunmuştur⁵¹³⁰.

Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB) ve demokratik devrimci öğrencilerle Dolmabahçe yürüyüşünde ayrı düştüklerini belirten Harun Karadeniz, onların karşılaştıkları her durumda çatışmadan yana olduklarını ve bunun gücün dengeli kullanılması bakımından hatalı olduğunu belirtmiştir. Karadeniz, onların çatışmaya yönelik tavırlarının en önemli kaynağı olarak “devrimci bir cuntta” umudundan kaynaklandığını belirtmiştir. Onlara göre, her fırsatta polisle çatışarak “asker, sivil, aydın zümre” ortaklığında bir darbe gerçekleşecektir. Karadeniz, kendilerinin cuntayı ve cuntacılığı sürekli reddettiklerini belirtmiştir⁵¹³¹. Bu örgütün, düşünceden öte kaba kuvvete, silaha, terörizme yönelik faaliyetlere önem verdiği anlaşılmaktadır.

4.3.2.7. Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu (SDDF)

1960'lı yıllarda TİP başta olmak üzere CHP, MHP ve MNP gençlik örgütlerinde etkili olmayı arzulamıştır. TİP, başta Fikir Kulüpleri Federasyonu olmak üzere sosyalist gençlik örgütleriyle temas kurarken, CHP de gençlik örgütlerinden yararlanmak istemiştir. Bu çerçevede CHP, başta Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı olmak üzere 1965 yılında ortaya attığı “Ortanın Solu” politikasını destekleyen Sosyal Demokrasi Derneklerinin kuruluşuna katkı sağlamıştır. Sosyal Demokrasi Derneği, ilk olarak 1968 yılı Kasım ayında kurulmuştur. Fakülte ve yüksekokullarda kurulmaya devam eden Sosyal Demokrasi Dernekleri, federasyon haline gelmiş ve iki yıl içerisinde üye sayıları 10 bine ulaşmıştır. Bu dernekler, halkçı eylem ve özgür tartışmayı esas almış, ortanın solundaki CHP'ye en yakın gençlik örgütü olarak tanımlanmıştır⁵¹³².

⁵¹³⁰ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrim Perde Arkası 1960- 1971), s. 290.

⁵¹³¹ Karadeniz, Olaylı Yıllar ve Gençlik, s. 113.

⁵¹³² Cumhuriyet Halk Partisi, CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970), s. 47- 49.

1968- 1971 döneminde yaşanan sosyal olaylarda etkili olan Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu (SDDF)⁵¹³³, çeşitli faaliyetler de gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede, 21 Mart 1970'te düzenlemiş olduğu “bağımsızlık ve anayasa mitingi”, Dev-Genç üyeleri tarafından basılmıştır⁵¹³⁴. Sosyal demokrat gençler tarafından kurulan Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu'nun temel görüşleri arasında şunlar belirtilmiştir: “...Sosyal demokrat gençler; düşünce ile savaşmanın kuru ve boş sloganlarla, taşla, sopayla, bıçakla ve tabancayla olmayacağı bilincine varmış ve sorumluluğunu taşımıştır. Hele çağımızda düşüncelerin asla kurşunlanamayacağını savunmuşlardır. Sosyal demokrat gençler, çağdaş olmayı, ideolojik ayrıntılar yüzünden birbirine düşman olmamayı savunmuşlardır. Kemalist çizgide sosyal demokrasiyle birleşmenin, Anayasa'nın tam olarak uygulanmasının mücadelesini vermişlerdir.” SDDF, sosyal devlete ve demokrasiye inanan, kaba kuvveti, zorbalığı, Anayasa dışı eylem ve davranışları reddeden, demokratik tartışmayı esas alan bir örgüt olarak çalışmıştır. Sosyal demokrat hareket, etkin bir birlik kuramamış, örgütlenmede istenildiği kadar başarılı olamamıştır⁵¹³⁵.

2 Aralık 1970'te gerçekleştirilen bir açık oturumda, Sosyal Demokrasi Dernekleri Genel Başkanı Semih Eryıldız, son çalkantılı olaylarla ilgili sağcıları suçlayıcı bir konuşma yapmıştır; “Türkiye’de her şeye rağmen burada oturup konuşmamızı veya çalışan yığınların ideolojisini geniş halk kitleleri arasında yaymağa çalışmamızı bile borçlu olduğumuz aksak, kötü çalışan ve birçok noktalarıyla çalışmayan bir siyasal demokrasi yavaş yavaş kurulmaktadır... Bugün biz kısa bir süre içinde demokrasinin var olduğu konusunda, yalnız kötü işleyen kısımlarıyla birlikte artık hakim sınıflar yararına olmamağa başladığını bütün açıklığı ile gördük. Bugün artık bir iki reaksiyonun dışında demokrasiden şikayet eden bütün gruplar sağcı gruplardır. İşbirlikçi gruplardır⁵¹³⁶.” SDDF İkinci Başkanı Şemseddin Şen, 18 Aralık 1970'te bir basın toplantısı yaparak, silahı bırakma kampanyası başlattıklarını, buna karşılık Dev-Genç kampanyaya katılmayacağını belirtmiştir. Bu çerçevede SDDF Genel Başkanı Semih Eryıldız; üniversite rektörlerine, dekanlarına, akademi ve yükseköğretim

⁵¹³³ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 4.

⁵¹³⁴ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 297.

⁵¹³⁵ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 142- 145, 324.

⁵¹³⁶ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 8.

müdürlerine gönderdiği mektupta “silahı bırak” kampanyasına destek vermelerini istemiştir⁵¹³⁷.

4.3.2.8. Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)

TİP'in kuruluşundan sonra Doğu ve Güneydoğu yörelerinin sorunları, çeşitli şekillerde gündeme gelmiştir. Bu durum, Kürtler arasında ilgiyle karşılanmıştır. 1967 yılında düzenlenen Doğu mitinglerinden esinlenerek, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) oluşturulmuştur. 1968 yılında başlayan çalışmalar, 1969 yılında neticelenmiş ve ilk olarak Ankara'da ve daha sonra İstanbul'da Devrimci Doğu Kültür Ocakları kurulmuştur. Bunları Ergani, Silvan, Batman Diyarbakır DDKO'nun kuruluşu izlemiştir. Bunlar hemen hemen aynı tüzüğe sahip olarak örgütlenmişlerdir⁵¹³⁸. Bu ocaklar, cumhuriyetten sonra kurulan ilk Kürt örgütlenmesi olmuştur⁵¹³⁹.

Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Türkiye İşçi Partisi paralelinde, özellikle bölgeciliği öncelemiştir. Türkiye'de bir Türk halkı gibi Kürt halkının da varlığı belirtilmiş ve ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri gerektiği vurgulanmış, federe devletin kurulması gerektiği ve federasyon içinde yaşanması gerektiği savunulmuştur. Devrimci Doğu Kültür Ocakları, milli demokratik devrimcilerin ve özellikle de bunların terörist kanadıyla sıkı ilişki içerisinde olmuşlardır⁵¹⁴⁰. Demokratik devrimciler, Türkiye'de bir Marksist- Leninist- Maoist düzenin ancak halk savaşı sonunda gerçekleşeceğine inanmış bir gruptur. Bu grup, işçilerin henüz bir halk savaşı verecek durumda olmamaları nedeniyle, etnik gruplardan yararlanmak istemişler ve burada Kürtleri kullanmak istemişlerdir. Bunlar, Kürt gençleri ve özellikle de Devrimci Doğu Kültür Ocakları kanalıyla Kürt adet ve gelenekleriyle birlikte mücadele azmi kazanmışlardır⁵¹⁴¹.

⁵¹³⁷ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 337- 338.

⁵¹³⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 189; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 130.

⁵¹³⁹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 190.

⁵¹⁴⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 46.

⁵¹⁴¹ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 327.

1971 yılında başlayan Devrimci Doğu Kültür Ocakları yargılamalarında sanıklar arasında öğrenciler yanında Dr. Tarık Ziya Ekinci, Dr. Naci Kutlay, Yazar Mehmet Emin Bozarslan gibi isimler de yer almıştır⁵¹⁴².

4.3.2.9. Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç)

Fikir Kulüpleri Federasyonu, 9- 10 Ekim 1969'daki olağanüstü genel kurul toplantısında, Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) adını almıştır⁵¹⁴³. Bu olağanüstü genel kurulda Dev-Genç'e sadece öğrenciler değil, aynı zamanda işçi ve köylülerin de üye kabul edilmeleri kararlaştırılmıştır⁵¹⁴⁴. Dev-Genç, 1970 döneminde kaba kuvvete ve teröre dayanan bir gücün temsilcisi olmuş, keskin sloganlar kullanarak gençlerin ilgisini çekmiş, üniversitelere ve yurtlara yerleşmiştir⁵¹⁴⁵. Bu süreçten itibaren Dev-Genç başta olmak üzere, örgütlerin gençleri radikalleştirmeyi amaçladıkları anlaşılmaktadır⁵¹⁴⁶.

1968 öğrenci olaylarıyla hızlanan toplumsal kaynama sürecinde, Türk solunun da kendi içerisinde birçok gruba ayrıldığı görülmektedir. Gençlik grupları arasında etkili örgüt olan Dev-Genç'te de kaynamalar yaşanmaktadır. "Türk Solu" hüviyet değiştirip "Aydınlık" adını almış ve sonra da iki farklı gruba bölünmüştür. Mihri Belli "Sosyalist Aydınlık" çevresinde milli demokratik devrim stratejisi ile faaliyet gösterirken, Maoçu tezleri benimseyen Doğu Perinçek ve çevresi ise "Proleter Devrimci Aydınlık" adlı bir grup oluşturmuş, Belli ve çevresine karşı mücadeleye başlamıştır. Mahir Çayan grubu ise bir süre daha Belli'nin "Sosyalist Aydınlık" çevresinde kaldıktan sonra "Kurtuluş" ile birlikte yeni bir çevre oluşturmuştur. Ertuğrul Kürkçü ve Doğan Özgüden'in "Ant" çevresi de devrimci Orta Doğu çemberi peşinde koşmuştur. Eski tüfeklerden Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın⁵¹⁴⁷ mücadelesi de "Sosyalist" çevresinde yoğunlaşmıştır. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının oluşturduğu "Gerillacılar" grubunun ise herhangi bir dergisi yahut örgütleri olmamış, ancak "Kurtuluş Ordusu-Cephesi" ile

⁵¹⁴² Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 131.

⁵¹⁴³ Aydınoglu, *Türk Solu (1960- 1971)*, s. 152; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 178; Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, s. 189; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 416; Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 31, 34.

⁵¹⁴⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1969, s. 1.

⁵¹⁴⁵ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrim Perde Arkası 1960- 1971), s. 293.

⁵¹⁴⁶ Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 85.

⁵¹⁴⁷ Dev-Genç imzalı bir bildiriye, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın eşcinsel olduğuna dair bir iddia ortaya atılmış, ancak Dev-Genç bu bildiriye kabul etmemiştir. Akar, *Eski Tüfek Sosyalistler (Bir Kuşağın Son Temsilcileri)*, s. 197.

birlikte kim oldukları daha iyi anlaşılır hale gelmiştir. Bu altı çevrenin kökü Dev-Genç'te olmuştur. Bu çevreler, militanlarını Dev-Genç'ten temin ettikleri gibi Dev-Genç'i ele geçirmek için de mücadele vermişlerdir⁵¹⁴⁸.

Dev-Genç, Türk solunun “en ileri atılmış hali” olarak tanımlanabilir. Onlar harekete geçtiklerinde Türkiye’de sol, parçalanmış bir görüntü arz ediyordu⁵¹⁴⁹. Dev-Genç, 67 vilayette örgütlenmiş ve hemen hemen bütün olaylarda Dev-Genç’in parmağı aranır olmuştur. Bu örgütün CHP tarafından da desteklendiği kimilerince savunulmuştur⁵¹⁵⁰. Dev-Genç içerisinde örgütlenmiş öğrenciler, solda Dev-Genç’in tek siyasal güç haline gelmesini sağlamıştır⁵¹⁵¹. Dev-Genç, ortaya koyduğu metinlerde MDD’cilerden Avcıoğlu’na, Kıvılcımlı ve Emek Dergisi’ne, Che Guevara ve Carlos Marighella’ya kadar bütün Marksist- Leninist argümanları kullanmıştır. Nihayet Dev-Genç, 1970 yılı sonbaharında gerilla hareketine başlamıştır⁵¹⁵².

Dev-Genç içerisinde şehir, kır gerillacılığı tartışmaları yapılmış ve şehir gerillacılığı kliği üstünlüğü sağlamıştır⁵¹⁵³. Bu çerçevede Dev-Genç, şehirlerde önemli anti-emperyalist kitle hareketlerini ve gençlik hareketlerini tertiplemiştir. İlk eylem, 1969 yılı 10 Kasım’ında “Mustafa Kemal yürüyüşü” ile olmuştur. Aralık ayında düzenlenen “yerli malı haftasında” ise Amerikan askerleri dövülmüştür⁵¹⁵⁴. 1970 yılı başında Dev-Genç, Kredi Yurtlar Kurumu’na bağlı bütün üniversite yurtlarını ele geçirmiştir. Marksist-Leninist ideolojinin çerçevesi dışına taşanlar “karşı-devrimci” olarak adlandırılmış ve hayat hakkı tanınmamıştır⁵¹⁵⁵. 1970 yılı Mart ayı başlarında Zonguldak’ta düzenlenen “Güney Vietnam Sergisi” basılmış ve dağıtılmıştır. Ayrıca, Ankara’da Amerikan Haberler Merkezi de basılmıştır. Dev-Genç Sekreterliği, 16 Mart 1970’te İstanbul’da “Bağımsızlık Haftası”, 6 Nisan’da da Kıbrıslı devrimcilerle birlikte “Kıbrıs Haftası” düzenlemiştir. Bağımsızlık haftası süresince eylemler sürdürülmüş, bir

⁵¹⁴⁸ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 492; Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 37, 64.

⁵¹⁴⁹ Aydınöğlü, *Türk Solu (1960- 1971)*, s. 132, 142.

⁵¹⁵⁰ Elverdi, *Bu Vatana Kastedenler*, s. 25.

⁵¹⁵¹ İlker Aktükün, “Türkiye’de Sosyalist Muhalefetin Tarihi Üzerine Bazı Değınmeler”, Derleyen: Ayşegül Komsuoğlü, Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s. 312.

⁵¹⁵² Aydınöğlü, *Türk Solu (1960- 1971)*, s. 143, 146.

⁵¹⁵³ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 295.

⁵¹⁵⁴ Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye’de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 42- 43.

⁵¹⁵⁵ Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 66; Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 311- 312.

kişi öldürülmüş, bir kişi kendisini yakmış, yirmi kişi yaralanmış, iki banka ve dört Amerikan şirketinin camları kırılmıştır⁵¹⁵⁶.

Dev-Genç'in Beşinci Genel Kurulu, 18 Ekim 1970'te yapılmıştır. Burada terörist klik üstünlüğünü korumuş ve Ertuğrul Kürkçü, genel başkanlığa getirilmiştir. Bu genel kurulda yeni klikler de ortaya çıkmıştır. Genel olarak klikler; 1- Şehir gerillacıları, 2- Kır-köy gerillacıları, 3- Kıvılcımcımlar, 4- Askerciler olarak dörde ayrılmıştır. Dev-Genç'in yöneticileri şehir gerillacıları kliğini oluşturmuşlardır. Bunlar, demokratik devrim çevresinin en keskin grubunu ifade etmiş, daha sonra da; "Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi ve Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu" olmak üzere iki alt kliğe ayrılmışlardır⁵¹⁵⁷. Kır gerillacılığını savunan klik, Doğu Perinçek grubu olmuştur. Bunlar demokratik devrim aşamasında olunmadığını, demokratik eylem aşamasında olduğunu savunmuş ve gerilla eyleminin köyden başlatılması gerektiğini savunmuştur. Bu klik, Amerika ve SSCB emperyalizminin bir olduğuna inanmaktadır. Hikmet Kıvılcımlı'nın tezlerini savunanlar, Kıvılcımcımlar olarak tanımlanırken, Mihri Belli ve çevresi ise "Askerciler kliği" olarak faaliyetlerini sürdürmüştür⁵¹⁵⁸.

Dev-Genç Genel Başkanı Ertuğrul Kürkçü, 1970 yılı sonlarında meydana gelen olaylarla ilgili olarak şunları söylemiştir; "Demokrasinin çökmesinden bahsediyorlar. Türkiye'de zaten demokrasi yoktur. Türkiye'de demokrasi ancak halk yığınlarını sömürmek için vardır. Elbette Türkiye'de demokrasi vardır ama bu işbirlikçilerin, emperyalistlerin demokrasisi...⁵¹⁵⁹,"

1970 dönemecinde ordu da devrimci örgütler tarafından kullanılmak istenmiştir. Bu çerçevede genç subaylar "Dev-Genç" tarafından, kıdemliler de "Devrim" tarafından kullanılmak istenmiştir⁵¹⁶⁰. Sağda ve özellikle solda ortaya çıkan örgütler, 1968- 1971 Türkiye'sinde etkin roller üstlenmişlerdir. Bu çerçevede Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu (SDDF), Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç), Ülkü Ocakları Birliği (ÜOB) sosyal olaylarda etkileri olan en önemli kuruluşlar olmuştur⁵¹⁶¹.

⁵¹⁵⁶ Kurtuluş, 1965- 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç, s. 44- 45; Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 296, 298.

⁵¹⁵⁷ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), İleri Yayınları, Ankara 1971, s. 344- 345; Metin Toker, Solda ve Sağda Vuruşanlar, s. 38.

⁵¹⁵⁸ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 325, 347, 349.

⁵¹⁵⁹ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 8- 9.

⁵¹⁶⁰ Toker, Solda ve Sağda Vuruşanlar, s. 76.

⁵¹⁶¹ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 4.

4.4. I. Demirel Hükümeti Döneminde Öğrenci Olayları, Mitingler, Gösteriler, Boykotlar, İşgaller, Kavgalar vs. Toplumsal Olaylar

4.4.1. Atatürk Büstlerine Saldırı ve Atatürk Anıtında Nöbet

10 Ekim 1965 genel seçimlerinden sonra Adalet Partisi, tek başına iktidara gelmiştir. Kurulduğu günden beri muarızları tarafından kapatılan DP'nin devamı olmakla suçlanan AP, mevcut siyasal koşullar nedeniyle bunu açıkça söylemekten çekinmiştir. Seçmene yaklaşıp, eski DP lehine propaganda yaparken, rejimin kontrolünü elinde tutan askerlere karşı da savunma konumunda kalmıştır. Bu nedenle, her ne kadar tek başına iktidara gelmiş olsa da AP, seçmenin desteklediği oranda muktedir olamamıştır.

1966 yılında AP aleyhine kullanılan meselelerden birisi, Atatürk büstlerine yönelik saldırılar olmuştur. Bu çerçevede Cumhuriyet Senatosu Diyarbakır Senatörü İhsan Hamit Tigrel, Senato'da 17 Şubat 1966'da yapmış olduğu konuşmada Balıkesir'de büste ve heykele inanmayan bir vatandaşın, ibadet yerine yakın Atatürk heykelini alıp başka bir yere attığına dair haber üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Konuşmasında Tigrel, konuya hükümetin dikkatini çekmiş ve aşırı sol cereyanlar kadar aşırı sağ cereyanlara da son verilmesi zamanının geldiğini belirtmiştir⁵¹⁶².

Bu arada, 27 Mayıs'ın AP tarafından korunmadığına dair AP aleyhine Gensoru da verilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkanvekilleri, Kayseri Milletvekili Turhan Feyzioğlu ile Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, 4 Mart 1966 tarihinde Millet Meclisi'ne verdikleri önergede Anayasa'nın 89. maddesine istinaden Bakanlar Kurulu aleyhine bir Gensoru açılmasını istemişlerdir. Önergede, 27 Mayıs 1960 devriminin "meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkının kullanılması" şeklinde değerlendirildiği ve bunun devrimin meşruluğunun temeli olduğu vurgulanmıştır. Anayasa'nın başlangıç kısmının ikinci fıkrasında meşruluğa ait temelden bahsedilmiştir. 5 Mart 1962 tarih ve 38 sayılı Kanununun 1. maddesi de Anayasa ve hukuk düzeninin meşruluk temeli olan 27 Mayıs 1960 devrimini koruma amacı güttüğünden bahsedilmiştir. Siyasi Partiler Kanunu'nun da 27 Mayıs 1960 devrimini inkar eden partileri kapatmayı öngördüğünden bahsedilmiştir⁵¹⁶³. Feyzioğlu ve Erim, Anayasa'da

⁵¹⁶² CSTD, 17 Şubat 1966, Birinci Dönem, Kırk sekizinci Birleşim, Cilt: 34, s. 75.

⁵¹⁶³ BCA, Dosya: D6, Fon Kodu: 0030.01 Yer No: 53.321.5, 1- 3.

ve kanunlarda yer alan açık hükümlere rağmen Demirel Hükümetinin ilk günden bugüne, parti mensupları ve gazetelerinin 27 Mayıs 1960 devriminin meşruluğunu inkara yeltenen fiillere devam ettiklerini savunmuşlardır⁵¹⁶⁴. Hükümetin 27 Mayıs 1960 devrimine bağlı olduğunun programlarında ve resmi demeçlerde söylenmiş olmasına rağmen 27 Mayıs 1960 devrimine karşı yapılan tecavüzlere karşı kanuni yetkilerini kullanmadığını belirten Feyzioğlu ve Erim, Anayasa düzeninin meşruluk temelini ihlale uğramasında Hükümetin tutumunun önemli bir cesaret kaynağı olduğunu belirtmişler ve Gensoru açılmasını teklif etmişlerdir⁵¹⁶⁵.

1966 yılı Nisan ayı başlarında İzmir’de bulunan Atatürk heykelini balta ile kırmaya çalışan Ahmet Ali Gezgin isimli vatandaş, rüyasında heykelin parçalanmasının Allah tarafından istendiğini iddia etmiş ve bunu bilerek yapmak istediğini belirtmiştir. Bu olay üzerine 8 Nisan 1966’da İstanbul, Ankara ve İzmir’de üniversiteli öğrenciler protesto yürüyüşü gerçekleştirmişlerdir⁵¹⁶⁶. İzmir’deki bu olaydan sonra Malatya ve Antalya’da da üç Atatürk büstüne saldırı düzenlenmiştir⁵¹⁶⁷.

Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Yılmaz, 11 Nisan 1966’da Millet Meclisi’nde yapmış olduğu konuşmada İzmir’deki Atatürk heykeline yapılan saldırıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Atatürk’ün yapmış olduğu hizmetlerden bahseden Yılmaz, yapılan saldırının cumhuriyet ve anayasa düzenine yapılmış bir saldırı olduğunu belirtmiştir. Yılmaz, din işlerinden sorumlu resmi organlar ile diğer kurumların; anayasa düzenine, devrimlere ve Türk büyüklerine yapılan saldırıların suç ve günah olduğunun halka anlatılmasını ve halkın bu konularda aydınlatılmasını istemiştir⁵¹⁶⁸.

Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Haydar Tunçkanat da, İzmir’de baltalı bir adamın Atatürk heykeline çıkarak heykeli tahrip etmek istemesinde, Malatya’nın Dilek köyü ilkokulunda Atatürk’e ait iki büstün parçalanmasında, Antalya’nın Çanakçukuru köyü ilkokulunda Atatürk büstünün çekiçle parçalanmasında ve İzmir’de yapılan komünizmi telin mitinginde bir hatibin Türk İslam Devleti’ne ait bayrağın Kadifekale’ye asılacağına dair eylem ve sözlerin irticai ve geri bir durum olduğunu belirtmiştir. Tunçkanat, hükümetin gerekli tedbirleri alarak memleketin çok kanlı

⁵¹⁶⁴ BCA, Dosya: D6, Fon Kodu: 0030.01 Yer No: 53.321.5, 3- 4.

⁵¹⁶⁵ BCA, Dosya: D6, Fon Kodu: 0030.01 Yer No: 53.321.5, 4.

⁵¹⁶⁶ *Milliyet Gazetesi*, 9 Nisan 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 10 Nisan 1966, s. 1.

⁵¹⁶⁷ *Milliyet Gazetesi*, 12 Nisan 1966, s. 1.

⁵¹⁶⁸ *MMTD*, 11 Nisan 1966, İkinci Dönem, 77. Birleşim, Cilt: 5, s. 730.

olaylara sahne olmasının engellenmesini istemiştir. İçişleri Bakanı Faruk Sükan da Haydar Tunçkanat'ın konuşmasından sonra söz alarak konularla ilgili bilgi vermiştir. İçişleri Bakanı olarak ciddiyetle olayın üzerine eğildiklerini belirten Sükan, ilgili savcılıklar tarafından tahkikatların sürdürüldüğünü belirtmiştir. Sükan, Türk Bayrağı'nın yerine hiçbir bayrağın konulamayacağını ve bunu münakaşa etmenin de yersiz olduğunu vurgulamıştır⁵¹⁶⁹.

Cumhuriyet Senatosu Ankara Üyesi İbrahim Saffet Omay da Atatürk heykellerine yapılan saldırılarla ilgili konuşmuştur. Bu olayların Nurcular tarafından yapılmış gibi görüldüğünü belirten Omay, hükümetin çok dikkatli olması ve gerici olaylara karşı tedbir alması gerektiğini vurgulamıştır⁵¹⁷⁰.

İçişleri Bakanı Faruk Sükan, Malatya'da Atatürk büstünün kırılması ve Türk Bayrağı'nın yırtılması olayı ile ilgili Millet Meclisi'nin 15 Nisan 1966 tarihli oturumunda bir konuşma yapmıştır. Sükan, olayın 9 Nisan'da Malatya'nın Dilek kasabesindeki köy okulunun içinde meydana geldiğini belirtmiştir. Sükan, Türk Milleti'nin huzur, sükun ve emniyetini bozmak isteyenlerin olabileceğini, ancak buna müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir. Sükan ayrıca, milli mefahiri, millet büyüklerini ve Atatürk'ü hiç kimsenin adi emellerine alet edemeyeceğini vurgulamıştır⁵¹⁷¹. Başbakan Süleyman Demirel de, valiliklere göndermiş olduğu genelgede Atatürk anıtlarına yapılan saldırılar karşısında idarecilerin uyanık olmasını istemiştir⁵¹⁷².

Atatürk büstlerine yönelik birkaç yerde zuhur eden saldırılar üzerine Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF), 14 Nisan 1966'da Taksim'deki Atatürk Anıtı önünde başlatmış olduğu "Ata'ya bağlılık nöbetini" 28 Nisan 1966'ya (14 gün, 14 gece) kadar devam ettirme kararı almıştır⁵¹⁷³. 28 Nisan 1966'da ise İstanbul'da anma töreni gerçekleştirilmiş, Ankara'da da Zafer Anıtı'nda "Ata'ya bağlılık nöbeti" tutulması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede, Silahlı Kuvvetler adına Ankara Merkez Komutanı General Sabri Koçak başta olmak üzere beş general, pek çok albay Zafer Anıtı'nda nöbet tutmuşlardır⁵¹⁷⁴. AP grubunda konuşan Şinasi Osma ise, 29 Nisan'da generallerin

⁵¹⁶⁹ *CSTD*, 12 Nisan 1966, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 35, s. 636- 638.

⁵¹⁷⁰ *CSTD*, 12 Nisan 1966, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 35, s. 640- 641.

⁵¹⁷¹ *MMTD*, 15 Nisan 1966, İkinci Dönem, 80. Birleşim, Cilt: 5, s. 867.

⁵¹⁷² *Milliyet Gazetesi*, 16 Nisan 1966, s. 1.

⁵¹⁷³ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 22, 25; *Milliyet Gazetesi*, 14 Nisan 1966, s. 1.

⁵¹⁷⁴ *Genç*, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 33.

Zafer Anıtı'nda nöbet tutmalarını eleştirmiştir⁵¹⁷⁵. Atatürk büstlerine yapılan saldırılar, her ne amaçla gerçekleştirilmiş olursa olsun, mevcut AP iktidarını zor durumda bırakmıştır.

4.4.2. Adana Olayları

Demokrat Parti Milli Müdafaa Vekili Ethem Menderes, 1960 yılı Mart ayında yaptığı açıklamada, 1953 yılından 1960 yılına kadar yedi yıl içerisinde Türkiye'de bulunan Amerikalıların 386 suç işlediklerini belirtmiştir⁵¹⁷⁶. Bu bağlamda 13 Kasım 1966'da Adana'da sivil kıyafetli Amerikalı zenci sekiz askerin Türk kadınlarına sarkıntılık ettikleri iddiası, Adana'yı ayağa kaldırmıştır. Amerika aleyhine bir gösteri yapılmış, Amerikan Konsolosluğu ile bazı Amerikalıların evleri taşlanmıştır⁵¹⁷⁷. Adana'daki bu gösterilerden dolayı 14 kişi tutuklanmıştır⁵¹⁷⁸. Tabii Senatör Mehmet Özgüneş, bu olayları Cumhuriyet Senatosu'nun 15 Kasım 1966 tarihli oturumunda gündeme getirmiştir. Özgüneş, bu tür durumlarda hükümetin Türk haysiyet ve karakterine yakışır enerjik bir tutum sergilemesi gerektiğini belirtmiştir⁵¹⁷⁹.

İçişleri Bakanı Faruk Sükan, 13- 14 Kasım günlerinde Adana'da meydana gelen olaylarla ilgili olarak Senato'ya bilgi vermiştir. Sükan, olayın başlangıcından itibaren incelendiğini ve olayın adliyeye intikal ettiğini belirtmiştir. Sükan, mukaddes bildiğimiz değerlere karşı hassas olduklarını ve varsa suçlu olanlar, her kim olurlarsa olsunlar bunların cezalandırılacağını belirtmiştir. Sükan ayrıca, olaylar üzerine Adana Cumhuriyet Savcısının yapmış olduğu açıklamayı da okumuştur. Bu açıklamada, bahsi geçen konuyla ilgili olarak Amerikalılar tarafından elle, dille vs. surette tecavüze uğramış bir vatandaşın, evli bir kadın veya kızın olmadığını belirtmiştir. Ayrıca, bu konuyla ilgili olarak yapılmış bir şikayetin de henüz bulunmadığını belirtmiştir⁵¹⁸⁰.

13 Kasım 1966'da Adana'da meydana gelen olaylarla ilgili olarak Adana Milletvekili Kemal Sariibrahimoğlu'nun soru önergesini İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan yanıtlamıştır. Bazı Amerikalı erlerin Türk kadınlarına sözle ve fiilen sarkıntılık ettiklerine dair haberler ve tahriklerden sonra 13- 14 Kasım 1966'da Adana'da

⁵¹⁷⁵ *Milliyet Gazetesi*, 4 Mayıs 1966, s. 1.

⁵¹⁷⁶ *Milliyet Gazete*, 8 Mart 1960, s. 1.

⁵¹⁷⁷ *Milliyet Gazetesi*, 14 Kasım 1966, s. 1.

⁵¹⁷⁸ *Milliyet Gazetesi*, 15 Kasım 1966, s. 1.

⁵¹⁷⁹ *CSTD*, 15 Kasım 1966, Birinci Dönem, Beşinci Birleşim, Cilt: 37, s. 131- 132.

⁵¹⁸⁰ *CSTD*, 17 Kasım 1966, Birinci Dönem, Altıncı Birleşim, Cilt: 37, s. 156- 157.

kanunsuz gösteri, saldırı ve tahrip hareketlerinin asayiş kuvvetleri tarafından önlendiğini belirten İçişleri Bakanı Sükan, Cumhuriyet Savcılığı tarafından yürütülen soruşturmada Amerikalı erlerin sarkıntılık ettiklerine dair en ufak bir delil, şikayet ve ihbarın bulunmadığını belirtmiştir⁵¹⁸¹. Asayiş bozmak isteyen kişilerin polis karakollarına, İl Emniyet Müdürlüğü'ne, Amerikan Konsoloslugu'na, Kızılhaç Teşkilatı binasına, birçok özel ev ve araca hücum ederek hasara neden olduklarını belirten Sükan, bu suçlardan yakalanan 49 kişi hakkında Cumhuriyet Savcılığı tarafından kamu davası açıldığını belirtmiştir. Sükan, alınan tedbirler ve yapılan müdahalelerin Anayasa ve kanun hükümlerine uygun bir şekilde yürütüldüğünü vurgulamıştır⁵¹⁸².

4.4.3. Alevi- Sünni Çatışması

Türkiye'de uzun yıllardır kullanılmak istenen argümanlardan birisi, Alevi- Sünni çatışmasıdır. Bunlardan bir kısmı da 1966- 1967 yıllarında meydana gelmiştir. "Ortaca Olayı" olarak bilinen olay, 8 Haziran 1966'da başlamıştır. Alevi köyü olan Fevziye'de bir araziye, Sünni Kızılyurt köylü Nazım Yavuz kiralamıştır. İşletme süresi biten toprağı Fevziye köylüleri işlemek istemişlerdir. Bu toprak olayı büyümüş ve Alevi- Sünni çatışması halini almıştır. Fevziye köyünü Ortaca bucağına bağlayan köprü yıkılmış ve Fevziye'nin Ortaca bucağı ile olan bağlantısı kesilmiştir. Ortaca'daki Aleviler dükkanlarını açamaz olmuştur. Fevziye köylüleri de gelebilecek bir saldırı ihtimaline karşı geceli gündüzlü nöbet tutmuşlardır. Bu olay, 22 gün kavgalı bir şekilde devam etmiştir⁵¹⁸³.

İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan'ın vermiş olduğu bilgilere göre, 11 Haziran 1967 günü Elbistan'da bir ehlibeyt gecesi düzenlenmiştir. Bu gecede konuşan Ehlibeyt gazetesi sahibi Doğan Kılıç'ın Alevi vatandaşlara eşit muamelede bulunmadığı ve Alevilerin Emevi, Abbasi ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde de ezildiğine dair ifadeleri, törende bulunan Cumhuriyet Savcısının müdahalesine neden olmuş ve konuşmanın suç teşkil ettiği belirtilmiştir. Kılıç, konuşmasına devam etmiş ve konuşmasını tamamlanmıştır. Toplantıda bulunan bir kısım gençlerin aleyhte tezahüratı üzerine olaylar başlamış ve kavgalar ancak müdahale ile önlenmiştir. Olayın ertesi günü

⁵¹⁸¹ *MMTD*, 26 Mayıs 1967, İkinci Dönem, 108. Birleşim, Cilt: 17, s. 408.

⁵¹⁸² *MMTD*, 26 Mayıs 1967, İkinci Dönem, 108. Birleşim, Cilt: 17, s. 409.

⁵¹⁸³ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 34- 38.

Doğan Kılıç'ın Ağır Ceza Mahkemesi'ne sevki sırasında bir kısım halkın hücumu, toplu hareketlere neden olmuştur. Polis ve jandarma kuvvetlerinin müdahalesine rağmen Alevilere ait 16 dükkan tahrip edilmiş, iki saat devam eden olaylarda 22 kişi yaralanmıştır. Bu olaylarda maddi hasarın 250 bin lira civarında olduğu vurgulanmıştır. 13- 14 Haziran 1967 tarihlerinde fail olarak 61 kişi adliyeye sevk edilmiş, bunlardan 6'sı ise tutuklanmıştır. Sükan, Sünni ve Alevi vatandaşları tahriklerle birbirlerine düşürücü hareketlerin büyük bir dikkatle takip edildiğini belirtmiştir⁵¹⁸⁴. Bu ve benzeri olaylarla Alevi- Sünni çatışması körüklenmekte ve toplumsal parçalanmanın tohumları atılmaktadır. Bu tür olaylara karşı vatandaşların uyanıklığı yanında devletin de gerekli tedbirleri her daim alması bir zorunluluk olarak gözükmektedir.

4.4.4. Doğu Mitingleri

Doğu sorununu tartışma, özellikle 1946 yılında çok partili hayata geçişle birlikte başlamıştır. Bu süreçten sonra siyasi partiler, bölgede yaşayan seçmenleri etkilemek için sorunlardan ve çözüm yollarından bahsetmeye başlamıştır⁵¹⁸⁵. 1960'lardan sonra, Doğu'daki illere kamu yatırımlarının yüzde 10'u, özel yatırımların ise yüzde 2.7'si ayrılabilmiştir. Aslında sorunlar, sadece Doğu illerinde değil, ülkenin her köşesinde bulunmaktadır⁵¹⁸⁶. Başbakan Demirel, Doğu'ya devlet yatırımlarının artırılması gerektiğini belirtmiş ve Doğu'nun mahrumiyet köşesi olmaktan kurtarılması gerektiğini vurgulamıştır⁵¹⁸⁷.

Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1967 yılından itibaren yapılan Doğu Mitinglerinin düzenlemesine öncülük etmiştir. TİP'ten Mehmet Ali Aybar, Tarık Ziya Ekinci, Nihat Sargın, Mehmet Ali Arslan ve Behice Boran'ın katıldığı Doğu Mitingleri şunlardır⁵¹⁸⁸:

16 Eylül 1967'de Diyarbakır,

24 Eylül 1967'de Silvan,

⁵¹⁸⁴ CSTD, 1 Kasım 1967, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 44, s. 20- 21; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 64, 67.

⁵¹⁸⁵ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 67.

⁵¹⁸⁶ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 341.

⁵¹⁸⁷ Demirel, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, s. 295.

⁵¹⁸⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 177- 178; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 128- 129; Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, s. 168; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 41; BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 3.

1 Ekim 1967'de Siverek,
 8 Ekim 1967'de Batman,
 15 Ekim 1967'de Tunceli,
 22 Ekim 1967'de Ağrı,
 19 Kasım 1967'de Ankara.

TİP'in öncülüğünde gerçekleştirilen Doğu Mitingleri⁵¹⁸⁹, başta Fikir Kulüpleri Federasyonu olmak üzere devrimci öğrenci örgütleri tarafından desteklenmiştir. Bu mitinglerde Doğu'nun geri kalmışlığı özellikle gündeme taşınmak istenmiştir⁵¹⁹⁰. Bu mitinglerde, etnik sorunun ırksal olmadığı, sınıfsal bir problem olduğu belirtilmiş ve sosyalist savaşımın gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır⁵¹⁹¹. Silvan'da düzenlenen mitinge sekiz bin civarında kişinin katıldığı söylenmiştir⁵¹⁹². TİP'in Doğu'daki mitinglere vermiş olduğu destek, Kürt aydınların sola yönelişini daha da artırmıştır⁵¹⁹³.

TİP'in organize ettiği ve Tarık Ziya Ekinci'nin ruhunu oluşturduğu Doğu Mitinglerine, başlangıçta CHP'nin de katılımı sağlanmıştır. Bu mitinglerde amaçlanan en önemli şey, bölgecilik ruhunun ateşlenmesi olmuştur. Burada CHP, oyuna geldiğini fark etmiş ve bizzat İsmet İnönü'nün direktifiyle Doğu bölgesindeki CHP teşkilatına bu mitinglere katılmama emrini vermiştir. Böylece CHP, bu mitinglerden elini ayağını çekmiştir⁵¹⁹⁴.

Milli Türk Talebe Birliği, bir basın açıklaması yaparak Doğu Mitingleri ile ülkenin parçalanmak istendiğini belirtmiştir⁵¹⁹⁵. Başbakan Süleyman Demirel ise, 1967 yılında Doğu illerinde yapılan mitinglerin görünürdeki amacının İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Doğu'ya hizmet götürülmediği iddiası olduğunu belirtmiştir. Ancak Demirel, bu planda yatırımların hangi bölgelere yapılacağı konusunda bir açıklamanın ve ayrıntının olmadığını belirtmiştir⁵¹⁹⁶. Doğu Mitingleri, 16 Ekim 1967 tarihinde

⁵¹⁸⁹ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 68.

⁵¹⁹⁰ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 129.

⁵¹⁹¹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 345.

⁵¹⁹² Soner, *Bizim 68'liler*, s. 40.

⁵¹⁹³ Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, s. 169.

⁵¹⁹⁴ Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 71.

⁵¹⁹⁵ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 41.

⁵¹⁹⁶ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 9.

yapılan Milli Güvenlik Kurulu'nun gündemine taşınmış ve burada da değerlendirilmiştir⁵¹⁹⁷.

Behice Boran, Doğu'da milyonları bulan Kürt halkının olduğundan bahsetmektedir. Doğu'nun geri kalışını kapitalizmin eşitsiz gelişme kanunu yanında, gelmiş geçmiş burjuva iktidarlarının ihmali neticesinde bölgenin geri kaldığını ve fakirliğin arttığını belirtmiştir. Bu fakirlik yanında, Doğu'da gerçekleştirilen kaçak silah ve suçlu aramak için yapılan komando baskınlarının da Doğu'yu olumsuz etkilediğini savunmuştur⁵¹⁹⁸. Her ne kadar Boran, komando baskınları olarak nitelese de, İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan'ın açıklamalarından Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'daki eşkıyalık olaylarına istinaden 720 komandonun 272 araç ile bahar harekatı gerçekleştirdiği ve bunun bir güvenlik tedbiri olduğu anlaşılmaktadır⁵¹⁹⁹.

Manisa Milletvekili Sami Binicioğlu, Millet Meclisi'nde 9 Şubat 1968'de yapmış olduğu konuşmada, Doğu'da yapılan mitinglere değinmiştir. Doğu'da Kürtçülük cereyanlarının, mezhepçilik ayrımlarının körüklendiğini, gençlerin dimağlarının komünist enternasyonal şarkılarla zehirlendiğini, proletarya gibi dergilerin rahatça dağıtıldığını, müttefik devlet misafirlerinin geldikleri zamanlarda gösteriler tertipleediklerini, sistemli bir şekilde servet düşmanlığı yapıldığını, mukaddesata rahatça küfredildiğini belirten Binicioğlu, komünizm tehlikesinin olmadığına dair söylemlerin büyük bir gaflet ve delalet olduğunu vurgulamıştır⁵²⁰⁰. Binicioğlu, komünizm tehlikesi konusunda hükümeti ikaz etmiş ve gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir. Binicioğlu'ndan sonra konuşan Devlet Bakanı Sadık Tekin Müftüoğlu, Anayasa'daki kuvvetler ayrılığına dikkat çekmiş ve idareye-icraya düşen görevlerin yerine getirildiğini belirtmiştir. Bakan Müftüoğlu, Doğu Mitinglerinde zabitanın gerekli tahkikatı yaptığını ve ilgili belgeleri adliyeye teslim ettiğini söylemiştir. Hükümetin zararlı cereyanlarla kati olarak mücadele ettiğini belirten Müftüoğlu, yakalanan sanıkların dosyalarının adliyeye sevk edildiğini vurgulamıştır⁵²⁰¹.

TİP'in 1967 yılında düzenlemiş olduğu Doğu Mitingleri 1968, 1969 ve 1970'li yıllarda da düzenlenmiştir. Sonraki yıllarda düzenlenen mitinglerin bir kısmını da

⁵¹⁹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 17 Ekim 1967, s. 1.

⁵¹⁹⁸ Boran, *Savunma*, s. 154-155.

⁵¹⁹⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 3 Nisan 1967, s. 1.

⁵²⁰⁰ *MMTD*, 9 Şubat 1968, İkinci Dönem, 38. Birleşim, Cilt: 24, s. 341- 342.

⁵²⁰¹ *MMTD*, 9 Şubat 1968, İkinci Dönem, 38. Birleşim, Cilt: 24, s. 342- 343.

sonradan kurulacak olan Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) üstlenmiştir⁵²⁰². 1969 yılı Ağustos ayında başlatılan Doğu Mitingleri, başlangıçta açlık ve yoksulluk üzerine düzenlenirken, daha sonları bu mitingler Kürt sorunu haline dönüşmüştür⁵²⁰³. Doğu Mitinglerinin iyi niyetli başlatıldığı düşünülse de, sonraları ayrılıkçı fikirlerin ve eylemlerin ateşleyici birer parçası olmuşlardır. Geri kalmışlık ve kalkınmanın yerini, devrimci ve komünizm fikirler kuşatmıştır.

4.4.5. Sağ ve Sol Cephede Mitingler

Sağ ve sol cephede 1960'lı yıllarda birçok miting gerçekleştirilmiştir. Bu mitingler daha çok; anayasa, hürriyet, Atatürk, komünizm gibi konularda gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Komünizmle Mücadele Derneği, ilki 1965 yılında İzmir'de olmak üzere Antalya, Adana, Erzurum, Kars ve Trabzon gibi illerde "Komünizmi Telin Mitingleri" düzenlemiştir. Bu dernek, Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)'nin tertiplemiş olduğu mitinglere de sürekli katılım sağlamaya çalışmıştır⁵²⁰⁴. MTTB öncülüğünde, 20 Mart 1966'da "Komünizmi Telin ve Gafletten Uyarma Mitingi", Hürriyet ve Taksim meydanlarında gerçekleştirilmiştir. Bu mitinge Türk-İş'e bağlı sendikalar, Milliyetçiler Derneği, Komünizmle Mücadele Derneği, Yüksek İslam Enstitüsü Talebe Cemiyeti, Din Adamları Dernekleri Federasyonu, İmam Hatip Okulları Mezunları Cemiyeti gibi kuruluşlar katılım sağlamıştır⁵²⁰⁵. 10 Nisan 1966'da İzmir'de yapılacak olan "Komünizmi Telin Mitingi" ile ilgili olarak Avukat Burkay Kaynak, bir basın toplantısı yapmıştır. Kaynak, komünist hareketlerin son gelişiminin Türkiye'de bir kızıl ihtilal hazırlığı işareti verdiğini belirtmiştir⁵²⁰⁶.

TİP Milletvekili Çetin Altan'ın dokunulmazlığının kaldırılmak istenmesi üzerine sol örgütlere mensup gençler harekete geçmiş ve 8 Temmuz 1967'de birinci "Uyanış Mitingini" gerçekleştirmişlerdir. 21 Temmuz 1967'de Altan'ın dokunulmazlığının

⁵²⁰² Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si 'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 129- 130.

⁵²⁰³ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 229; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 429.

⁵²⁰⁴ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si 'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 91.

⁵²⁰⁵ *Milliyet Gazetesi*, 21 Mart 1966, s. 1; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 94.

⁵²⁰⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mart 1966, s. 1.

kaldırılması üzerine ise, sol gençlik örgütleri bir bildiri yayınlamıştır⁵²⁰⁷. 1967 yılı Eylül ve Ekim aylarında TİP'in öncülüğünde “Doğu Mitingleri” gerçekleştirilmiştir⁵²⁰⁸.

Meclis'te TİP ve AP milletvekilleri arasında 20 Şubat 1968'de çıkan kavga üzerine solcu gençlik örgütleri, 24 Şubat 1968'de Taksim'deki anıtın önüne çelenk bırakmışlardır. Aynı örgütler, 24 Şubat 1968'de Ankara'da “Anayasa Mitingini” gerçekleştirmişlerdir⁵²⁰⁹. TİP'in kontrolündeki FKF ve diğer solcu örgütler, 25 Şubat 1968'de ise İstanbul Taksim'de ikinci “Uyanış Mitingini” gerçekleştirmişlerdir⁵²¹⁰. “Uyanış Mitingi” nedeniyle; irticanın hortladığı, anayasanın düpedüz çiğnendiği, halk temsilcilerinin güvenliğinin sağlanamadığı savunulmuştur. Mitinge karşı olanlar da bir bildiri yayınlayarak, demokrasinin meşruiyetini kaybettiğini düşünenlerin Meclis'i terk etmeleri istenmiştir⁵²¹¹. Bu mitingde Türk gençliğinin devrimi yapacağı, Türkiye'nin sosyalist olacağına dair bir de marş seslendirilmiştir⁵²¹². Mitingde sağ ve sol cenahtan gençlerin çatışması, polis tarafından önlenmiştir⁵²¹³.

TİP liderliğindeki solcu örgütlerin düzenlemiş olduğu “Uyanış Mitingine” karşı milliyetçi ve mukaddesatçı kesim de “Şahlanış Mitingi” düzenlemeye karar vermiştir. MTTB öncülünde düzenlenecek olan “Şahlanış Mitingi” nedeniyle MTTB Genel Başkanı İsmail Kahraman, bir basın toplantısı yapmıştır. Kahraman, son olaylar nedeniyle fikirlerini ve kararlarını duyurmak için miting yapacaklarını belirtmiştir⁵²¹⁴. MTTB ve bağlı kuruluşlar, 3 Mart 1968 tarihinde İstanbul'da yapılacak olan “Şahlanış Mitingi” için 29 Şubat 1968'de bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride şunlar belirtilmiştir; “Binlerce şehit kanıyla kazanılan istikbalimize gölge düşürmeye kimsenin hakkı yoktur. Türkiye'yi, bir Kore, bir Vietnam, bir Küba haline sokmayı istemenin fatura bedeli hayattır. Böylesine ham hayallere kapılanlara vatanımızda hayat hakkı yoktur. Tanımayacağız. Cüretlerini Türk Parlamentosunda dahi gösterebilme kudurmuşluğunda bulunanlar gerekli dersi alacaktır...⁵²¹⁵”

⁵²⁰⁷ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 66.

⁵²⁰⁸ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 3.

⁵²⁰⁹ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 137; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 110.

⁵²¹⁰ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 110; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 376.

⁵²¹¹ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 82- 83.

⁵²¹² Soner, *Bizim 68'liler*, s. 51.

⁵²¹³ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 138.

⁵²¹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Mart 1968, s. 1.

⁵²¹⁵ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 86.

TİP ve bağılı sol örgütlerin düzenlemiş olduğu “Uyanış Mitingine” karşı MTTB öncülünde düzenlenen “Şahlanış Mitingi”, 3 Mart 1968’de Taksim Meydanı’nda gerçekleştirilmiştir. Şahlanış Mitingine; 18 öğrenci teşekkülü, 11 sendika, 80 dernek, 10 Komünizmle Mücadele Derneği şubesi, 14 milliyetçi teşekkül katılmıştır. Mitingde Necip Fazıl Kısakürek, yaptığı konuşmada İsmet İnönü’ye “yoldaş İnönü” diye hitap etmiş ve şunları söylemiştir; “Halen şurada takılamayan heykelinin bomboş kaidesini gördüğümüz, Türkiye’yi garp kültürünün ilk filizlerinin açmasına yol açan yoldaş İnönü, eğer İslamiyet kuvveti olmasaydı bütün memleketi kıpkızıl yapacaktı.” Mitingde yapılan konuşmalarda komünistlere karşı mücadelede azimli ve kararlı olduğu belirtilmiştir. MTTB Genel Başkanı İsmail Kahraman da yaptığı konuşmada, milletin artık teşkilatlı, azimli ve muktedir olduğunu ve komünistlerin sadece parlamentodan değil, aynı zamanda Türkiye’den atılması gerektiğini belirtmiştir. “Komünizmi ezeceğiz, Türkistan’da gezeceğiz”, “Komünizme karşı İslam”, “Moskova uşakları, sonunuz geldi”, “Stalin’in oğlu Nazım’ı övenlerin bu vatanda yeri yok”, “Vazifemiz ot tıkamaktır her komünistin canına, hürriyet verilmez, hürriyet düşmanına” gibi pankartlar açılmıştır⁵²¹⁶. İkinci “Şahlanış Mitingi” ise, 30 Mart 1968’de Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Binlerce kişinin katıldığı mitingde; “Komünistler Moskova’ya”, “Çetin Altan Moskova’ya”, “Müslüman Türkiye” gibi sloganlar atılmıştır⁵²¹⁷.

Sol kesimin 29 Nisan 1968’de Ankara’da düzenlemiş olduğu mitingde sağ kesimden öğrencilerin müdahalesi ile çatışma çıkmıştır. Miting üyelerinin Amerika aleyhindeki sloganlarına karşılık sağ kesim üyeler de “komünistler Moskova’ya” sloganı atmışlardır. Törende konuşmacı olarak Sencer Güneşsoy, Prof. Bahri Savcı, Aziz Nesin, İlhan Selçuk, Kadri Kaplan ve Kamil Karavelioğlu yer almıştır⁵²¹⁸.

Sol kesim örgütlerin 24 Temmuz 1968’de Konya’da düzenlemeyi düşündüğü “Amerika’yı Telin Mitingine” karşı, sağ kesim harekete geçmiş ve Konya’da bulunan bazı işyerleri ve dernekler tahrip edilmiştir⁵²¹⁹. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatının (TMGT) öncülüğünde sol örgütler, 27 Temmuz 1968’de “Anayasa ve Kanunlara Uyma

⁵²¹⁶ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 3; *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Mart 1968, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 4 Mart 1968, s. 1; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 376; Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 87; Soner, *Bizim 68’liler*, s. 51; Eren, *Kanlı Pazar (1960’lar Türkiye’sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 139.

⁵²¹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 31 Mart 1968, s. 1; Eren, *Kanlı Pazar (1960’lar Türkiye’sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 140; Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 111; Soner, *Bizim 68’liler*, s. 52; Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 88.

⁵²¹⁸ Soner, *Bizim 68’liler*, s. 55- 56.

⁵²¹⁹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 403.

Mitingi” düzenlemişlerdir. Bu miting, olaysız bir şekilde tamamlanmıştır⁵²²⁰. “Anayasa ve Kanunlara Uyuma Mitingi” yapıldığı sırada, MTTB binasında “Kahramanlık Günü” düzenlenmiş ve solcular telin edilmiştir⁵²²¹. Bu arada Ankara’da sekiz solcu öğrenci teşkilatı, 30 Temmuz 1968’de bir toplantı yapmış ve “Gençlik Anadolu’da” başlıklı bir kampanya ile 67 ilde miting ve toplantı düzenleyerek bozuk düzeni eleştireceklerini açıklamışlardır⁵²²².

MTTB binasında 29 Temmuz’da bir araya gelen öğrenci birlikleri başkanları, 3 Ağustos 1968’de gerçekleştirmeyi planladıkları “Komünizmi Telin Mitingi” hakkında konuşmuşlardır⁵²²³. 3 Ağustos 1968’de Beyazıt’ta yapılan mitingde konuşan MTTB ileri gelenlerinden Nurettin İspir, Türkiye’de sol hareketlerin yürümesi durumunda Konya hadiselerinin devam edeceğini söylemiştir⁵²²⁴.

11 Şubat 1969’da solcuların Beyazıt’taki kuleye Vedat Demircioğlu’nun da resminin bulunduğu kırmızı bir bayrak asmaları, sağcı kesimde tepkiye neden olmuş ve 14 Şubat 1969’da “Bayrağa Saygı Mitingi” gerçekleştirilmiştir. Bu mitingde komünistlere karşı cihad çağrısında bulunulmuştur⁵²²⁵. 15 Şubat 1969’da İzmir’de düzenlenen mitingde de sağcı ve solcu öğrenciler kavga etmişlerdir⁵²²⁶. İstanbul’da solcu örgütlerin 16 Şubat 1969’da düzenlemiş olduğu, “Emperyalizme ve Sömürüye Karşı İşçi Yürüyüşü”, büyük bir kavganın fitilini ateşlemiştir⁵²²⁷.

4.4.6. Toplu Namazlar

Türkiye’de solun özellikle 1965’ten sonra yükselmesi, sağ kesimin de birlik olma duygusunu artırmıştır. Sol cereyanların ülkede ve devlete egemenliğini istemeyen milliyetçi ve mukaddesatçı kesim, çeşitli etkinlikler gerçekleştirmişlerdir. Bu etkinliklerden birisi de “toplu namaz kılma” olarak bilinen eylemler olmuştur. İslamcı kesimin önemli temsilcilerinden olan Mehmet Şevket Eygi yönetimindeki Bugün gazetesi, İstanbul’un büyük camilerinde belirlenen günlerde toplu namaz programları

⁵²²⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Temmuz 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 28 Temmuz 1968, s. 1.

⁵²²¹ *Milliyet Gazetesi*, 28 Temmuz 1968, s. 1.

⁵²²² *Milliyet Gazetesi*, 31 Temmuz 1968, s. 1.

⁵²²³ *Hürriyet Gazetesi*, 30 Temmuz 1968, s. 1.

⁵²²⁴ *Milliyet Gazetesi*, 4 Ağustos 1968, s. 1; Soner, *Bizim 68’liler*, s. 102.

⁵²²⁵ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 144, 149; Eren, *Kanlı Pazar (1960’lar Türkiye’sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 20.

⁵²²⁶ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 146.

⁵²²⁷ Eren, *Kanlı Pazar (1960’lar Türkiye’sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 20.

düzenlemiştir. İlk toplu namaz programı, 19 Mayıs 1968'de İstanbul Dolmabahçe Camii'nde gerçekleştirilmiştir. Bugün gazetesi, İslamcı kesime yaptığı çağrılarla komünizme karşı uyanık ve hazır olunmasını istemiştir⁵²²⁸.

19 Mayıs 1968'de kılınan ilk toplu namazı Mehmet Şevket Eygi, köşesine taşımıştır. Eygi, 26 Temmuz 1968 tarihli köşesine Müslümanları namaza ve cihada davet etmiştir. Bugün gazetesinde yapılan duyuru ile 28 Temmuz 1968'de Sultan Ahmet Camii'nde toplu sabah namazı kılınması kararlaştırılmıştır⁵²²⁹. Bu namazlara “cemaat-i kübra” adı da verilmiştir. Toplu namaz programları, sadece İstanbul'da değil diğer şehirlerde de düzenlenmeye başlamıştır. Bu çerçevede; 28 Temmuz 1968'de İstanbul ve Gaziantep'te, 2 Ağustos'ta Kütahya ve Denizli'de, 9 Ağustos'ta Samsun ve Erzurum'da, 18 Ağustos'ta Gaziantep, Antakya ve Aydın'da, 23 Ağustos'ta Erzurum, Samsun ve Adana'da, 1 Mayıs 1969'da İstanbul, Ağrı ve Erzurum'da toplu sabah namazları kılınmıştır⁵²³⁰.

İzmir'de bulunan Hisar Camii'nde 11 Ağustos 1968'de toplu namaz kılınması kararlaştırılmış ve duyurulmuştur. Sabotajcılar aynı gün Amerikan Haberler Merkezini bombalamışlar, olayda yakalanan Osman Baydemir, kendisinin komünist olduğunu ve Hisar Camii'ne bomba konulduğunu söylemiştir. Camiye konulan bomba etkisiz hale getirilmiştir⁵²³¹. İzmir'de Komünizmle Mücadele Derneği ve diğer bazı sağcı dernekler, 9 Eylül 1968'de Basmahane Camii'nde yapılacak; “Komünizmi Telin Namazı” için davette bulunmuşlardır⁵²³². Bu davet üzerine Diyanet İşleri Başkan Vekili Lütfi Doğan, yaptığı açıklamada; “Dinimizde komünizmi telin namazı yoktur, beş vakit namaz vardır” demiştir⁵²³³. Toplu namaz programlarının öncüsü Bugün gazetesi, 28 Eylül 1968 günü yaptığı haberde, hiçbir kuvvetin toplu namazları önleyemeyeceğini belirtmiştir⁵²³⁴.

Sağ cephede toplu namazlar başlatıldığında bir takım sağcı kuruluşlar hazır beklemekte idi. İlim Yayma Cemiyeti, Komünizmle Mücadele Derneği, Türkiye Kuran Kursları Kurma, Koruma ve İdame Ettirme Dernekleri, Milliyetçi Kültür Birlikleri, Türkiye Yüksek Öğrenim Huzur ve Dayanışma Cemiyeti, Anadolu Milliyetçiler Derneği, Genç Kuva-i Milliye Derneği, Aydınlar Kulübü, Türkiye Din Adamları

⁵²²⁸ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 402- 404.

⁵²²⁹ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 156- 158, 163- 164.

⁵²³⁰ Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 134.

⁵²³¹ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 165- 166.

⁵²³² *Milliyet Gazetesi*, 3 Eylül 1968, s. 1.

⁵²³³ *Milliyet Gazetesi*, 8 Eylül 1968, s. 1.

⁵²³⁴ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 165.

Yardımlaşma Dernekleri Federasyonu, Konya Mücadele Birliği ve sancakları bunlardan bir kısmını oluşturmuştur⁵²³⁵.

İslami akidede cemaatle namaz kılmak, münferit kılınan namazdan daha faziletlidir. Bu anlamda Müslüman, cemaatle namaz kılmaya özen gösterir. Namaz, bir olmayı ve birlik olmayı tesis eden en önemli ibadetlerden birisidir. Bu çerçevede, 1968-1969 yıllarında gerçekleştirilen toplu namaz programları, sol cephede tedirginlikle karşılanmıştır. Burada sol kesim, “toplu namaz kılma” programlarının gazetelerde ve sağ kesimin siyasi temsilcileri tarafından dile getirilmesinden rahatsızlık duymuş olmalıdır.

4.4.7. Öğrenci Olayları, Boykotlar ve İşgaller

Gençlik, bütün ülkelerin tarih boyunca en önemli sorun ve güç kaynaklarından birisidir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e medreselerin ve okulların durumu, üzerinde kafa yorulan konulardan birisi olmuştur. Öğrencilerin zamanın en iyi silahı olan ilimle donanması, devletlerin sürekli arzu ettikleri bir durum olmuştur. Çünkü ilim, hem birey için hem de devlet için büyük bir güçtür. Okulların ve öğrencilerin devletler için çok önemli bir güç olduğu tartışılmaz bir hakikat iken, bunlarla ilgili sorunlar da devletleri sürekli meşgul etmiştir.

Toplumsal ve siyasal konularda söz sahibi olmak isteyen öğrenciler, zaman zaman mitingler ve yürüyüşler gerçekleştirmişlerdir. Bu çerçevede İstanbul'da Talebe-i Ulûm, 12 Mayıs 1876'da ayaklanmış ve sadrazamla şeyhülislamı istemediklerini belirtmişlerdir⁵²³⁶. Cumhuriyetin ilanından sonra da Ankara Üniversitesi Hukuk, Tıp, Dil ve Tarih-Coğrafya, Ziraat, Veteriner ve Orman Fakültesi öğrencileri, 27 Aralık 1947'de komünistler aleyhinde bir miting ve yürüyüş gerçekleştirmişlerdir⁵²³⁷.

27 Mayıs'tan önce mevcut hükümet aleyhine gösteriler yapan öğrenciler, 1961 Anayasası ve diğer gelişmelerle birlikte 1964 yılından sonra da; Kıbrıs, petrol, maden, toprak reformu ve hürriyet gibi konularda önemli miktarda bir bilinçlenme yaşamışlardır⁵²³⁸. Bu arada olası toplumsal olaylara karşı hükümet, güvenlik tedbirleri

⁵²³⁵ Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 131.

⁵²³⁶ Tökin, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, s. 22.

⁵²³⁷ BCA, Dosya: E5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 65.407.14.

⁵²³⁸ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 71.

almaya başlamıştır. 20 Temmuz 1965'te 654 sayılı Kanunla toplum zabıtası oluşturulmuştur. Toplum zabıtası, başlangıçta İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Zonguldak illerinde kurulmuştur⁵²³⁹.

Meclisler bir taraftan da eğitim sorunlarına eğilmişler, üniversitelerin ve üniversite gençliğinin sorunlarına dair çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu çerçevede, “Üniversitelerin verimini artırmak, sıkıntılara çare bulmak için neler yapılabileceğinin tayin ve tespiti maksadıyla kurulmuş bulunan Araştırma Komisyonu raporu”, 5 Kasım 1965 tarihinde Komisyon Sözcüsü Prof. Dr. Celal Ertuğ tarafından Cumhuriyet Senatosu'na sunulmuştur. Bu raporda, üniversiteler ve gençlerle ilgili sorunlar değerlendirilmiş ve yapılması gerekenler sıralanmıştır⁵²⁴⁰.

1961 Anayasası, hürriyetlerin kullanılması konusunda bireylere ve kurumlara geniş haklar vermiştir. Bu ortamdan yararlanan yabancı ideolojiler, ülkede hızla yayılmaya başlamıştır. Türkiye İşçi Partisi gibi sosyalist partilere izin verilmesi, bu ideolojileri daha da cesaretlendirmiştir. Buna karşın, toplumda komünizme karşı bir reaksiyon bulunmaktadır. Bu çerçevede ilk büyük, “komünizmi kınama ve halkı dalgınlıktan uyarma mitingi”, 20 Mart 1966'da Taksim Meydanı'nda gerçekleştirilmiştir⁵²⁴¹.

1961 sonrasında farklı amaç ve ideolojilerde onlarca dernek ve kulüp açılmıştır. Ankara Basın Savcılığı 1966 yılında, gayelerinin dışına çıktıkları ve siyasetle uğraştıkları iddiasıyla 13 derneğin kapatılması ve yöneticilerinin cezalandırılması hakkında dava açmıştır. Bu dernekler şunlardır; Türkiye Milli Talebe Federasyonu, 27 Mayıs Fikir Kulübü Ankara Şubesi, Türkiye Öğretmenler Dernekleri Milli Federasyonu, Siyasal Bilgiler Fakültesi Toplumcular Derneği, Siyasal Bilgiler Fikir Kulübü, Siyasal Bilgiler Fakültesi Barış Derneği, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fikir Kulübü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Fikir Kulübü, Türkiye Turizm ve Folklor Derneği, Hacı Bektaş Kültür Yardım Derneği, Yüksek Öğretim Gençliği Atatürkçüler Derneği, 2. Kuva-yi Milliye Derneği, Türkiye Kimsesizler Yardım Derneği⁵²⁴².

⁵²³⁹ Ünal, *Toplumsal Olaylar ve Anayasal Hakların Kullanılması*, s. 151; Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924- 1993)*, s. 225.

⁵²⁴⁰ *CSTD*, 23 Şubat 1966, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 34, ekler kısmı, s. 1.

⁵²⁴¹ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 24.

⁵²⁴² *Milliyet Gazetesi*, 7 Nisan 1966, s. 1.

Cumhuriyet Senatosu Artvin Üyesi Fehmi Alpaslan, 21 Nisan 1966 tarihinde Senato'da yapmış olduğu konuşmada, Ankara ve İstanbul'da birtakım gençlik hareketlerinin cereyan ettiğini ve misafirlere gösterilen bu tür hareketleri tasvip etmediğini belirtmiş, bu tür sınırlı hadiselerin bütün gençliğe mal edilmesinin de doğru bir hareket olmayacağına dair bir demeç vermiştir⁵²⁴³. Nihayet, 28- 29 Nisan 1966 olaylarında ölenler için, 28 Nisan 1966 tarihli Millet Meclisi oturumunda saygı duruşunda bulunulmasına dair önergeler verilmiş ve saygı duruşu gerçekleştirilmiştir. Önergelerde 27 Mayıs'ın hazırlanmasında ve gerçek demokrasinin kurulmasında gençlerin önemine vurgu yapılmıştır⁵²⁴⁴.

1967 yılında ise gençlik eylemleri yeni boyutlara ulaşmış ve sosyalizm sözcüğüne de sık sık rastlanır olmuştur⁵²⁴⁵. 1967'den sonra sol cemahta ve sağ cemahta kıyasıya bir mücadele de söz konusudur. MTTB, 31 Mart- 1 Nisan 1967'de Sovyet Konsoloslugu'nun düzenlemiş olduğu sergiye bir eylem düzenleyerek Lenin heykelini yere indirmişlerdir⁵²⁴⁶.

Devlet üniversiteleri ve yüksekokullar yanında özel yüksekokulların Anayasaya aykırılığı konusu 1965'lerde tartışılmaktadır. Özel okulların ciddiyyetten uzak eğitimi, devlet okullarına nazaran öğrencilerin hiç zorlanmadan derslerden geçmeleri, ticari kuruluş olarak yüksek kar oranları gibi iddialar, İTÜ öğrenci birlikleri tarafından incelenmeye başlamış ve nihayet bir eylem planı hazırlanmıştır. Gerçekleştirilecek eylem ve boykotta tek slogana ağırlık verilmesi kararlaştırılmıştır. O da özel okulların devletleştirilmesidir. 7 Kasım 1967'de İstanbul'dan Ankara'ya yürüyüş başlamış ve aynı anda da İTÜ'de boykot başlatılmıştır. Ortalama 150 kişinin katıldığı ve 13 gün süren eylem, 20 Kasım 1967'de Ankara'ya ulaşılarak ve bir mitingle sonlandırılmıştır. Yürüyüşü gerçekleştiren öğrenci örgütleri, siyasi partilere birer mektup vermişlerdir. Bu mektupta, siyasi partilerin özel yüksekokullar konusundaki görüşleri ve okulların devletleştirilmeleri meselesi olmuştur⁵²⁴⁷.

1968 yılı, öğrenci olaylarının en yoğun yaşandığı yıl olmuştur. Bu yılın başında, 4 Ocak 1968'de ülkücü bir genç olan Ruhi Kılıçkıran, Ankara Site Yurdu'nda

⁵²⁴³ *CSTD*, 21 Nisan 1966, Birinci Dönem, Altmış sekizinci Birleşim, Cilt: 35, s. 721.

⁵²⁴⁴ *MMTD*, 28 Nisan 1966, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 6, s. 87; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 30- 35.

⁵²⁴⁵ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 62.

⁵²⁴⁶ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 36.

⁵²⁴⁷ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 70- 73.

öldürülmüştür. Kılıçkiran, öğrenci olaylarında öldürülen ilk kişi olmuştur⁵²⁴⁸. 1968 yılı ve sonrasında yürüyüşler, gösteriler, kavgalar ve ölümler birbirini takip edecektir. 1968 yılı Ocak ayı sonunda, yeni “Sınıf Geçme Yönetmeliğini” protesto eden Adana, Kayseri ve Konya’daki orta dereceli okul öğrencileri bir yürüyüş yapmışlardır. İstanbul Kız Lisesi’nden 500 kadar öğrenci de Sultan Ahmet Meydanı’nda toplanarak yönetmeliği protesto etmişlerdir⁵²⁴⁹. Bu protestolar üzerine Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem, valiliklere göndermiş olduğu telgrafta boykota neden olan sınav yönetmeliğinin değiştirildiğini belirtmiştir. Buna göre, tam notun yüz yerine on olarak kabul edildiği, devamsızlık süresinin de zorunlu hallerde otuz güne kadar çıkarılabileceği belirtilmiştir⁵²⁵⁰.

29 Nisan 1968’de Ankara Zafer Meydanı’nda toplanan sol görüşlü öğrenci grupları, bir miting tertip ederek; “kahrolsun Amerika”, “kahrolsun emperyalizm” gibi sloganlar atarken çevrede toplanan kalabalıktan da “kahrolsun komünistler”, “komünistler Moskova’ya” gibi sloganlar atılmıştır. Anma töreni sonrasında kalabalığın Kızılay’a doğru yürümesi, bazı kavgalara neden olmuş ve bu olaylarda 10 kişi adliyeye sevk edilmiş ve bunlardan 5’i hakkında dava açılmıştır⁵²⁵¹.

1968 yılı Mayıs ayından itibaren dünyada ve Türkiye’de öğrenci hareketleri hızlanmıştır. 1968 yılı Mayıs ayının başlarında Sorbonne Üniversitesi bahçesinde başlayan eylemler, polisin üniversite içerisine girmesine neden olmuştur. Bu olay, öğrencilerle polisi karşı karşıya getirmiş, yüzlerce insan tutuklanmıştır. Çıkan çatışmalar nedeniyle üniversite tatil edilmiştir⁵²⁵². Fransa’daki bu çatışmalar uzun sürmesine rağmen, ülkeyi ekonomik olarak çok sarsmamıştır⁵²⁵³. Paris’te başlayan bu olaylar, kısa sürede dünyanın birçok ülkesine yayılmıştır. Fransa, Almanya, İspanya ve İtalya’dan sonra öğrenci olayları Yugoslavya’ya da sıçramıştır⁵²⁵⁴. Kısa sürede dünya; Prag’dan Paris’e, Londra’dan Tokyo’ya, San Francisco’dan Pekin’e, öğrenci ayaklanmaları ile karşı karşıya kalmıştır⁵²⁵⁵. Özellikle Vietnam Savaşı, hem ABD’de

⁵²⁴⁸ Kılınc, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 109.

⁵²⁴⁹ *Milliyet Gazetesi*, 30 Ocak 1968, s. 1.

⁵²⁵⁰ *Milliyet Gazetesi*, 1 Şubat 1968, s. 1.

⁵²⁵¹ *CSTD*, 12 Ekim 1968, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 48, s. 171- 172.

⁵²⁵² Kılınc, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 53- 54; *Milliyet Gazetesi*, 5 Mayıs 1968, s. 1.

⁵²⁵³ Ulvi Yenal, “Fransa tarih boyunca uğradığı bütün bunalımları atlatmıştır”, *Tercüman Gazetesi*, 11 Haziran 1968, s. 2.

⁵²⁵⁴ *Tercüman Gazetesi*, 5 Haziran 1968, s. 1; Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 115.

⁵²⁵⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Haziran 1968, s. 1; Ronald Fraser, *1968 İsyanı Bir Öğrenci Kuşağı* (Çev. Kudret Emiroğlu), İkinci Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 2008, s. 9.

hem de Batı Avrupa’da öğrencileri harekete geçiren en önemli etkenlerden birisi olmuştur⁵²⁵⁶.

Paris’ten Dr. Hıfzı Topuz, Fransa’daki gerginliği anlatmıştır. Topuz, öğrenci kitlelerinin toplum düzeninin değişmesinde çok önemli rolü olduğunu, öğrencilerin eylemlerinin düzenli bir organizasyon sonucu değil, spontane geliştiğini belirtmiştir. Topuz, öğrencilerin; “Doğrudan doğruya demokrasi”, “işyerlerinin yönetimine çalışanların katılması” gibi sorunlar üzerinde geniş tartışmalar açtıklarını ve bu eylemler nedeniyle bütün politik çevrelerin Fransa’daki ekonomik ve sosyal düzenin değiştirilmesi üzerine eğildiklerini belirtmiştir⁵²⁵⁷. Maurice Duverger de, 1968 olaylarını değerlendirmiştir. Duverger, 1968 hareketinde öğrencilerin toplumun değişmesini dilediklerini, buna karşılık işçilerin toplumsal düzenden bahsetmeden bazı maddi çıkarlar sağlayabilme amacı taşıdıklarını savunmuştur⁵²⁵⁸.

1968 yılı Mayıs ayında Avrupa’da özellikle Fransa ve Almanya’daki öğrenci olayları, Türk yükseköğrenim gençliğinin heyecanını artırmıştır. 1968- 1969 yıllarında gençlik, artık reform değil, “ilkokuldan üniversiteye kadar eğitimde devrim” istemektedir⁵²⁵⁹. İÜTB Başkanı Ufuk Şehri, üniversitede reform istemiş ve Türkiye’nin ikinci bir Fransa olabileceği uyarısında bulunmuştur⁵²⁶⁰.

1968 öğrenci olaylarına ışık tutması bakımından İTÜ Mimarlık Fakültesi öğrencisi 231 kişinin imzasını taşıyan bildiri de şunlar belirtilmiştir; “Arkadaşlar, biz neden bize uygulanan yönetmeliklerin hazırlanmasında söz sahibi olmayalım? Biz, neden rektörümüzü, dekanımızı seçmek hakkına sahip olmayalım? Biz, neden ülkemiz gerçeklerine aykırı, kokuşmuş bir eğitim sistemiyle yıllarımızı harcayalım? Biz, neden toplumumuzu ilgilendiren sorunlara eğilmekten alıkonalım?⁵²⁶¹” 1968 gençliğinin en önemli sorunlarından birisi de gelecek kaygısı olmuştur. Geleceğe ümit bağlayan gençler, yaşanan felaketlerden ümitsizliğe kapılmakta ve arayış içerisine girmektedir⁵²⁶². Bütün bu tedirginlikler ve talepler, öğrencilerin dinamik bünyeleriyle bütünleşmiş ve çeşitli organize olaylara dönüşmüştür.

⁵²⁵⁶ Fraser, *1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı* (Çev. Kudret Emiroğlu), s. 10.

⁵²⁵⁷ Hıfzı Topuz, “Fransa’da Gerginlik”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1968, s. 2.

⁵²⁵⁸ Maurice Duverger, “1968 Hareketi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1968, s. 3.

⁵²⁵⁹ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 91; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 253.

⁵²⁶⁰ *Tercüman Gazetesi*, 12 Haziran 1968, s. 1, 7.

⁵²⁶¹ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 92.

⁵²⁶² Halis Özgü, “Gençlik Dramı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Haziran 1968, s. 2.

Avrupa çatışma içerisinde iken, Türkiye’de 14 Mayıs 1968’de İTÜ, ODTÜ ve İÜ öğrenci derneklerince bir hafta süren “NATO’ya Hayır Haftası” düzenlenmiştir. Bu eylemde, NATO’nun emperyalizmin sömürme aracı olduğu belirtilmiştir. 14 Mayıs 1968’de basına dağıtılan bildiride; “Varlığını yoksul ülkeleri sömürmekle sürdürebilen emperyalist Amerika, bu çıkar düzenini devam ettirmek amacıyla askeri bir garanti aradı ve NATO’yu kurdu. Bir umacı yaratarak soyduğu ülkeleri ‘komünizm’ tehlikesiyle korkuttu.” denilmiştir⁵²⁶³.

Batı’daki öğrenci olayları, Türkiye’ye boykotlar ve sonrasında işgaller şeklinde yansımıştır. Daha sonra ise ülke, sağ ve sol cephede ölümle sonuçlanacak kavgalara doğru sürüklenmiştir. 1968 yılı Haziran ayında üniversite ve yüksekokullarda meydana gelen boykot ve işgaller öğretimi felce uğratmıştır⁵²⁶⁴. İlk olarak Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi öğrencileri, 10 Haziran 1968’de reform istekleri ile dersi ve sınavları boykot etmişlerdir. Fakülte kapısını zincirleyerek işgal eden öğrenciler, içeri girişleri de engellemişlerdir⁵²⁶⁵. Öğrenciler, reform isteklerini 13 maddede toplamışlar, mezun olduktan sonra layık oldukları görevlere layık oldukları ücretlerle atanmayı talep etmişlerdir⁵²⁶⁶. Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi öğrencileri, 12 Haziran 1968’de ise Milli Eğitim Bakanlığı’na kadar yürüyüş gerçekleştirmişler, “ekmek ve istikbal” sloganları atmışlardır⁵²⁶⁷. Ankara’da başlayan boykot ve işgal, İstanbul’a ve diğer illerdeki üniversitelere, yüksekokullara sıçramıştır. Öğrenciler başta eğitim reformu taleplerini dile getirmişlerdir⁵²⁶⁸.

Ankara Hukuk Fakültesi öğrencileri de 11 Haziran 1968’de boykota başlamışlardır. Elemanın ve barajın kaldırılması, sözlü sınavlarının en az üç gün arayla yapılması, sınavlarda kazanılan derslerin yanmaması ve yönetmelikte öğrenci aleyhindeki bütün hükümlerin değiştirilmesini talep etmişlerdir⁵²⁶⁹. 12 Haziran 1968’de de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi devrimci öğrenciler tarafından işgal edilmiştir. Öğrenciler, Rektör Ekrem Şerif Egeli’yi istifaya çağırmışlardır. Yayınladıkları ilk bildiride; Fakülte yönetimine kayıtsız ve şartsız ortak olma, imkanı olmayan öğrencilere

⁵²⁶³ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 75.

⁵²⁶⁴ BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 2.

⁵²⁶⁵ *Milliyet Gazetesi*, 11 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁶⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁶⁷ *Milliyet Gazetesi*, 13 Haziran 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Haziran 1968, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 13 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁶⁸ Eren, *Kanlı Pazar (1960’lar Türkiye’sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 389.

⁵²⁶⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Haziran 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 12 Haziran 1968, s. 1.

burs, öğrencilerin barınacağı yurtların sağlanması ve öğrenciler aleyhindeki bütün yönetmeliklerin iptali istenmiştir⁵²⁷⁰. 13 Haziran 1968’de ise boykot ve işgal olayları bütün üniversite ve okullara yayılmıştır⁵²⁷¹.

Boykot yapan fakülte sayısı, 13 Haziran 1968’de 10’a yükselmiştir. Ankara’da Dil ve Tarih, Hukuk, Ziraat, İlahiyat fakülteleri; İstanbul’da Hukuk, İktisat, Edebiyat, Tıp fakülteleri; İzmir ve Erzurum’da ise Ziraat fakülteleri boykota başlamışlardır⁵²⁷². Boykot, Ankara Fen Fakültesi’ne de sirayet etmiştir. Fen Fakültesi öğrencileri özellikle, “eleme” usulünden şikâyetlerini dile getirmişlerdir⁵²⁷³. Ankara Fen Fakültesi bahçesinde toplanan öğrenciler; “halka dönük üniversite”, “gerçek müspet ilim halka dönüktür”, “yönetmelik kukla öğrenci istiyor, direneceğiz” gibi dövizler taşımışlardır⁵²⁷⁴. Boykot olayı Eskişehir’deki İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’ne de sıçramıştır. Burada da sınav yönetmeliğinin iptali, derslere yabancı hocaların girmemesi gibi konular boykota gerekçe gösterilmiştir⁵²⁷⁵.

İstanbul Üniversitesi’ndeki boykot ve işgal olayları, Edebiyat Fakültesi’nde kavgaya neden olmuştur. Boykot taraftarları ve boykot kırıncıları arasında çıkan kavgada, üçü ağır olmak üzere birçok kişi taş ve sopalarla yaralanmıştır⁵²⁷⁶. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’nde ve Sağlık İdaresi Yüksek Okulu’nda da boykot isteyen ve boykot istemeyen öğrenciler arasında kanlı çatışmalar olmuş, birkaç kişi yaralanmıştır⁵²⁷⁷. 17 Haziran 1968’de ise İTÜ ve Maçka Teknik Okulu devrimci öğrenciler tarafından işgal edilmiştir⁵²⁷⁸. İTÜ’de, 18 Haziran 1968’de boykot ve işgali onaylayan gençlerle, idareyi eline alan gençler arasında çatışma çıkmıştır⁵²⁷⁹. Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü’nde ise boykot, 19 Haziran 1968’de başlatılmıştır⁵²⁸⁰.

Türkiye’de boykotu ilk uygulayan Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi öğrencileri, 26 taleplerinden 25’inin Profesörler Kurulu tarafından kabul edilmesi ile 22

⁵²⁷⁰ *Milliyet Gazetesi*, 13 Haziran 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Haziran 1968, s. 1; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 111.

⁵²⁷¹ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 112.

⁵²⁷² *Tercüman Gazetesi*, 14 Haziran 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 14 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁷³ *Hürriyet Gazetesi*, 14 Haziran 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁷⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁷⁵ *Milliyet Gazetesi*, 14 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁷⁶ *Tercüman Gazetesi*, 15 Haziran 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁷⁷ *Milliyet Gazetesi*, 16 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁷⁸ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 112; *Hürriyet Gazetesi*, 18 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁷⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 19 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁸⁰ *Milliyet Gazetesi*, 20 Haziran 1968, s. 1.

Haziran 1968’de boykotu kaldırmıştır. Bunu İzmir Fen Fakültesi, İktisadi ve Ticari İlimler Fakültesi ile İstanbul Denizcilik Okulu takip etmiştir⁵²⁸¹. Ankara Fen Fakültesi’nde ise boykot, 23 Haziran 1968’de sona ermiştir⁵²⁸².

İstanbul Üniversitesi İşgal Komitesi İcra Konseyi, 16 Haziran 1968’de basına yapmış oldukları açıklamada, Rektör Ekrem Şerif Egeli’ye şiddetle çatmışlar ve hiçbir öğrenci teşekkülünü tanımadıklarını bildirmişlerdir⁵²⁸³. İstanbul Üniversitesi Senatosu ise, boykot ve işgal hadisesinin kaldırılması için 23 Haziran 1968 akşamına kadar süre tanımıştır⁵²⁸⁴. İstanbul Üniversitesi İşgal Konseyi, üniversite idaresinin yapmış olduğu uzun görüşmelerden sonra, üniversitenin teslimi konusunda ikna edilmiştir⁵²⁸⁵. Nihayet İstanbul Üniversitesi’nde 12 Haziran 1968’den beri devam eden fiili işgal olayı, Eczacılık Fakültesi hariç olmak üzere, 27 Haziran 1968’de sona ermiştir⁵²⁸⁶. İki haftadan beri İTÜ’de devam eden işgal ise, 2 Temmuz 1968’de sessiz sedasız bitmiştir⁵²⁸⁷. İÜ Eczacılık Fakültesi’ndeki işgal de, 11 Temmuz 1968’de sona ermiştir⁵²⁸⁸.

Ahmet Kabaklı köşesinde üniversitelerdeki boykot ve işgalleri işlemiştir. Fakir bir ülke olduğumuzdan bahseden Kabaklı, profesörlerin, politikacıların ve gazetecilerin gençlerle ilgilenmediğinden bahsetmiştir. Sorunların defalarca gençler tarafından dile getirildiği belirten Kabaklı, artık bıçağın kemiğe dayandığını belirtmiştir. Kabaklı, muhtar üniversitenin bu güne kadar ucuz kitap meselesini neden çözmediğini, çocukların yarısının hasta olduğunu ve bunların “mediko sosyal” teşkilatlara niçin bırakıldığını, kürsülerin profesörler tarafından boşaltılıp neden asistanların sınıfları idare ettiklerini sormuştur. Kabaklı ayrıca, yurtların ve bursların yetersiz olduğunu ve gençlerin haklı taleplerinin ivedilikle çözülmesi gerektiğini belirtmiştir⁵²⁸⁹.

⁵²⁸¹ *Hürriyet Gazetesi*, 23 Haziran 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Haziran 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 23 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁸² *Hürriyet Gazetesi*, 24 Haziran 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 24 Haziran 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁸³ *Hürriyet Gazetesi*, 17 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁸⁴ *Milliyet Gazetesi*, 19 Haziran 1968, s. 1; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 113.

⁵²⁸⁵ *Tercüman Gazetesi*, 20 Haziran 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 21 Haziran 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 23 Haziran 1968, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 27 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁸⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 28 Haziran 1968, s. 1; *Tercüman Gazetesi*, 28 Haziran 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 28 Haziran 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Haziran 1968, s. 1.

⁵²⁸⁷ *Milliyet Gazetesi*, 3 Temmuz 1968, s. 1.

⁵²⁸⁸ *Milliyet Gazetesi*, 12 Temmuz 1968, s. 1.

⁵²⁸⁹ Ahmet Kabaklı, “Üniversite”, *Tercüman Gazetesi*, 15 Haziran 1968, s. 2.

Hıfzı Oğuz Bekata, 13 Haziran 1968 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nda yapmış olduğu konuşmada, üniversitelerdeki huzursuzluklara değinmiştir. Bekata, öğrencilerin boykotlarından sonra üniversite yönetimleri ve bakanlık yetkililerinin bazı kararlar aldığını hatırlatmış ve bunun tedbirlerin alınmadığına dair bir işaret olduğunu belirtmiştir⁵²⁹⁰. Elazığ Senatörü Celal Ertuğ, son zamanlardaki üniversite olaylarına değinmiştir. Ertuğ, 25 yılını öğretim üyesi olarak geçirmiş birisi olarak, üniversitelerdeki heyecan dalgalanmasını, “sebepsiz ve şuursuz bir taşkınlık” olarak nitelemenin mümkün olmadığını belirtmiştir. İlk bakışta eğitim ve öğretim sistemindeki bazı aksaklıkların üniversitelerdeki olaylara sebep olduğunu belirten Ertuğ, gençlerin de sinsi tahriklere karşı uyanık davranacaklarına dair güveninin tam olduğunu belirtmiştir⁵²⁹¹. Tabii Üye Kadri Kaplan da, üniversitelerdeki olaylarla ilgili bir demeç vermiştir. Kaplan, bu olayları Batı'dakilerden etkilenen geçici bir olay olarak görmeyi veya üniversite idaresi ile öğrenci arasındaki ilişkilerde aramanın doğru olmadığını belirtmiş ve en temel nedenin Türk eğitim sisteminde yattığını vurgulamıştır⁵²⁹².

Ankara Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Bilal Moğol, öğrenci olaylarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Üniversite ve öğrenci sorunlarının çözümlenmeden öğrenci olaylarının çözülemeyeceğini belirten Moğol, sorunlar ve çözümle ilgili önerilerde bulunmuştur. Üniversitelerin özerkliğine dokunulmaksızın yeniçağ şartlarına uygun hale getirilmesi, öğrencilerin bilim anlayışı kuvvetli ve sağlam düşünceli aydınlar olarak yetiştirilmesi, bilim ve teknik meseleleri genişletip derinleştirecek inceleme ve araştırmalar yapmak, memleket meselelerinde hükümetin kurumlarla işbirliği yapması, bilim ve tekniğin ilerlemesi için her türlü yayını yapmak ve yaymak, yüksek kitap fiyatlarının fakir öğrencileri zor durumda bırakması, sınav sisteminin öğrenmeye dayalı yapılması ve öğrenilenleri en adil şekilde ölçecek bir sistemin geliştirilmesi, öğrenim için gerekli olan laboratuvar ve kütüphanelerin ihtiyaca cevap verecek düzeye getirilmesi, burs ve kredilerin asgari geçimi sağlayacak düzeye yükseltilmesi, yurtların barınılabılır şekle sokulması ve öğrencilerin gecekondularından kurtarılması, mediko-sosyal merkezlerin öğrencilere uygun hale getirilmesi, fakülte yönetimlerine öğrenci temsilcilerinin de katılması, okumuş işsizliğin ortadan kaldırılması ve gençliğin geleceğe umutla bakabilmelerinin sağlanması, öğretim

⁵²⁹⁰ *CSTD*, 13 Haziran 1968, Birinci Dönem, Elli birinci Birleşim, Cilt: 47, s. 64- 65.

⁵²⁹¹ *CSTD*, 18 Haziran 1968, Birinci Dönem, Elli ikinci Birleşim, Cilt: 47, s. 85.

⁵²⁹² *CSTD*, 18 Haziran 1968, Birinci Dönem, Elli ikinci Birleşim, Cilt: 47, s. 87.

üyelerinin yaşama ve araştırma olanaklarına kavuşturulması ile özel okullardan çekilmelerinin sağlanması Bilal Moğol'un belirtmiş olduğu sorunlar ve çözüm önerileri arasında yer almıştır⁵²⁹³. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenci olan Enver Nalbantoğlu da, üniversite yönetimlerinde gençlere söz hakkı verilmesi gerektiğini belirtmiştir⁵²⁹⁴.

İşletme Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mehmet Oluç, üniversitelerdeki olaylar ve çözüm önerileri konusunda bir yazı kaleme almıştır. Prof. Oluç, eylemler ve olaylar içindeki öğrencilerle on yıl öncesindeki öğrenciler arasında kıyaslama yaparak, 1968 şartlarının daha iyi noktalara geldiğini, yurt imkanlarının, yemek imkanlarının, okuma odalarının geniş ve rahat dersliklere kavuşturulduğunu, ancak bunların da yeterli olmadığını belirtmiştir. Öğrencilerle öğretim üyeleri arasında ayrılık, uyuşmazlık çıkarılmaya çalışıldığına değinen Oluç, hocaların yurt imkanlarını ve öğrenci olanaklarını geliştirmek için var güçleriyle çalıştıklarını ve bunun karşılığında da şiddetle eleştirilmelerinin bu kesimlerde gönül kırgınlığına yol açtığına işaret etmiştir. Burslar, yardımlar ve kredilerin yetersiz olduğuna dikkat çeken Prof. Oluç, ortalama gelirin 250 lirayı bulduğu, üniversiteden mezun olduktan sonra aylık geliri 700 ila 1500 lira arasında iş imkanının ancak bulunabildiği bir ülkede 400- 500 liralık burs ve yardım sağlamanın epeyce güç olduğuna değinmiştir. Ders programlarında yenileme ve düzeltme gerekliliğine değinen Prof. Oluç, sık sık programların da değiştirilemediğini ve değiştirmeler neticesinde kazanılmış haklar nedeniyle Danıştay'da yönetmeliği bozma davası açıldığına işaret etmiştir⁵²⁹⁵.

Üniversitedeki olaylarla ilgili olarak Doç. Dr. Mehmet Yazıcı da, bir yazı kaleme almıştır. Yazıcı, sorunun çözümü konusunda bazı fikirler ileri sürmüştür. Öğrencilerin yükseköğrenim kurumları yönetimine katılmaları, akademik kariyerin yıllara sınırlandırılmaması, bütün öğretim üye ve yardımcılarının aynı ölçüde yönetimde söz sahibi olması, yönetici öğretim üyelerinin yaşlarının 50 ile sınırlandırılması, en geç 60 yaşında emekliye sevk edilmeleri gerektiğini savunmuştur⁵²⁹⁶.

⁵²⁹³ Bilal Moğol, "Direnen Üniversite Gençliği", *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Haziran 1968, s. 2.

⁵²⁹⁴ Enver Nalbantoğlu, "Yönetimde Gençliğe Söz Hakkı Tanınmalı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Haziran 1968, s. 2.

⁵²⁹⁵ Mehmet Oluç, "Üniversite olayları ve düşündüklerimiz", *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Haziran 1968, s. 2.

⁵²⁹⁶ Mehmet Yazıcı, "Gençlerle Yaşlılar Kavgası", *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Haziran 1968, s. 2.

Öğrenci boykot ve işgalleri, 21 Haziran 1968'de Millet Meclisi gündemine getirilmiş ve burada büyük tartışmalar yaşanmıştır⁵²⁹⁷. CHP adına konuşan Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, son günlerde üniversite ve yüksekokullarda gençler tarafından başlatılmış olan boykot ve işgallerde gençlerin davranışlarında ayıplanacak hiçbir noktanın olmadığını belirtmiştir. Erim, gençlerin kendilerine has yöntemlerle eğitim ve üniversite öğrenimi konusunda ne derin bir reforma ihtiyaç duyulduğunu açık bir şekilde gösterdiğini vurgulamıştır. Türk gençlerinin diğer memleketlerde yaşanan olaylara sebebiyet vermediklerini belirten Erim, gençlerin Fransa'da yapılanları yapmadıklarını ve onları taklit etmediklerini belirtmiştir. Erim, üniversitelerde yaşanan sorunlara da değinmiştir. Ders kitaplarının pahalılığı, öğrenci miktarının çok fazla ve öğretim üyesinin azlığı, hocaların ders dışında başka meslekleri icra etmeleri, öğrencilerin üniversite yönetimine katılmak istemeleri gibi taleplerin olduğunu belirten Erim, bunların haklı talepler olduğunu ve bu sorunların çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır⁵²⁹⁸.

MP grubu adına da Çorum Milletvekili Hasan Latif Sarıyüce, bir konuşma yapmıştır. Milli Eğitimdeki sorunlara değinen Sarıyüce, adamsendecilik, başıboşluk, çağdaş eğitimdeki gelişmelere sırt çevirme, memleketin ihtiyaç ve gerçeklerini hesap etmeme, plan ve programa uymama gibi nedenlerin boykot ve işgallere neden olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin vakur bir şekilde başlayan eylemlerinin özenti, tahrike kapılma ve devlete başkaldırma şeklinde nitelendirilemeyeceğini belirten Sarıyüce, öğrencilerin davranışlarının Fransa'da veya diğer memleketlerden mülhem farz etmenin safdillik olacağını vurgulamıştır. Üniversite yurtlarında kalma, kredi veya burs alma imkanının yetersizliği, ders kitaplarının fiyatlarının yüksek oluşu gibi birçok sebebe rağmen üniversiteden mezun olduktan sonra devlet kapısında iş arama faslının ayrı bir sorun olduğunu belirtmiştir. Sarıyüce, şunları belirtmiştir; “Şimdi, bu kadar kötü şartlar altında öğretim yapmaya mahkum ettiğimiz gençlerimizin ayaklanışını, hayır ben daha iyisine layığım, demesini çok görmek mümkün müdür?”⁵²⁹⁹ Sarıyüce son olarak,

⁵²⁹⁷ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 390; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 238.

⁵²⁹⁸ *MMTD*, 21 Haziran 1968, İkinci Dönem, 79. Birleşim, Cilt: 28, s. 269- 271; *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Haziran 1968, s. 1; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 119- 120.

⁵²⁹⁹ *MMTD*, 21 Haziran 1968, İkinci Dönem, 79. Birleşim, Cilt: 28, s. 276- 277.

öğrencilerin kanun karşısında suç olmayan fiil, söz ve davranışlarını bir suç olarak kabul etme alışkanlığından uzak durulmasını istemiştir⁵³⁰⁰.

GP grubu adına ise Turhan Feyzioğlu bir konuşma yapmıştır. İlköğretimden yükseköğretime kadar eğitimin ıslahata ihtiyaç duyduğunu belirten Feyzioğlu, GP'nin ciddi, verimli, faydalı ıslahat tedbirinin yanında olan bir siyasi parti olduğunu vurgulamıştır⁵³⁰¹. Anarşiye yer olmadığını belirten Feyzioğlu, ıslahatın demokratik hukuk düzeni içinde aranması gerektiğini ifade etmiştir⁵³⁰². Güven Partisi olarak faydalı, köklü ve ciddi ıslahatı desteklediklerini belirten Feyzioğlu, kabul etmeyecekleri tek şeyin anarşi olduğunu vurgulamıştır. Feyzioğlu, eğitimde reform taleplerini bahane ederek birtakım sapık ideolojilere fırsat verilmemesini istemiş ve Türk gençliğinin de buna fırsat vermeyeceğini belirtmiştir⁵³⁰³. YTP grubu adına da Kasım Küfrevi, bir konuşma yapmıştır. Üniversite Kanununda değişiklik yapılması gerektiğine vurgu yapmış ve yapılacak değişiklikle üniversite gençliğinin fikri emeğini layıkıyla değerlendirecek bir sistemin bahsedileceğini belirtmiştir⁵³⁰⁴.

TİP grubu adına ise Behice Hatko (Boran) bir konuşma yapmıştır. Üniversitelerdeki boykot ve işgal olaylarının sosyal huzursuzluğun, sıkıntının, aksaklıkların dışa vurulmuş tezahürleri olduğunu belirten Boran, bu olayların eğitimin dışında bir gençlik meselesi olduğuna işaret etmiştir⁵³⁰⁵. Boran, kalkınma ile eğitimin rayına oturtulmasının ayrı mütalaa edilemeyeceğini belirtmiş ve mevcut problemlerin de üniversite organları ile öğrenci temsilcilerinin bir araya gelerek görüşülmesi ve sonuca bağlanması gerektiğini savunmuştur⁵³⁰⁶.

AP grubu adına da İstanbul Milletvekili Aydın Yalçın bir konuşma yapmıştır. Boykot ve işgallerin arkasındaki nedenleri ortaya çıkarmak gerektiğini belirten Yalçın, meydana gelen olayların çok yönlü olduğunu belirtmiştir. Yalçın ayrıca, öğrenci sorunlarına tek cepheden bakılamayacağını belirtmiştir⁵³⁰⁷.

Türkiye'de üniversite probleminin varlığına değinen Başbakan Süleyman Demirel, 5 milyon çocuktan 500 bininin ilkokula gidemediğini belirtmiştir. 500 bin

⁵³⁰⁰ *MMTD*, 21 Haziran 1968, s. 281.

⁵³⁰¹ *MMTD*, 21 Haziran 1968, s. 281.

⁵³⁰² *MMTD*, 21 Haziran 1968, s. 282.

⁵³⁰³ *MMTD*, 21 Haziran 1968, s. 292.

⁵³⁰⁴ *MMTD*, 21 Haziran 1968, s. 299.

⁵³⁰⁵ *MMTD*, 21 Haziran 1968, s. 299- 300.

⁵³⁰⁶ *MMTD*, 21 Haziran 1968, s. 306- 307.

⁵³⁰⁷ *MMTD*, 24 Haziran 1968, s. 318.

çocuğun ilkokula gitmediği bir ülkede üniversitelerin mükemmel olduğunun iddia edilemeyeceğini belirten Demirel, her iki meselenin de birlikte çözümünün gerçekleştirilmesi gerektiğine işaret etmiştir⁵³⁰⁸. Başbakan Demirel, üniversitenin iç meseleleri ve problemleri, öğrenci problemi gibi masum taleplerin olduğunu belirtmiş, buna mukabil “düzen değişikliği”, “köhnemiş düzen” gibi sözlerin öğrencilerin arasına başkaları tarafından sokulduğuna işaret etmiştir. Demirel, Ulus gazetesinin çeşitli zamanlarda düzen aleyhinde kaleme aldığı yazılara örnek vererek öğrenciler arasındaki haklı talepler dışındaki isteklere dikkat çekmiştir⁵³⁰⁹.

Demirel, Türkiye’de anarşinin hiç kimse tarafından kabul edilmediğini, boykot amme hizmetlerine engel olmadığı sürece anlaşılabilirliğini, öğrenci olaylarında muhtar üniversite müessesesinin de etkisinin olduğunu belirtmiştir⁵³¹⁰. Dünyada öğrenci olaylarının yaşandığı yirmi kadar devletin farklı farklı ideolojilere sahip olduğunu, yapılan tahminlere göre hareket liderlerinin öğrencilerin yüzde 5-10’unu ancak etraflarına toplayabildiklerini, öğrenci olaylarının bütün dünyaya yayılmasında modern haberleşme araçlarının önemli bir rol üstlendiğini belirtmiştir. Bu olaylarda öğretim, eğitim sistemine olan memnuniyetsizlik yanında profesör-öğrenci ilişkilerinin her yerde eleştiri konusu olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Batı devletlerindeki gençlerin üzerindeki bazı şartlar ve duyguların onlarda gagesizlik, yalnızlık gibi haleti ruhiye yarattığını belirtmiştir. Çeşitli duyguların birleşimi neticesinde siyaset ve siyasi ideolojilerin suçlandığını ve anarşi yaratılmaya çalışıldığını vurgulamıştır⁵³¹¹.

Başbakanın konuşmasında; öğrenci olaylarının moda haline geldiği, birçok öğrencinin meselelerden ziyade harekete geçme eylemine önem verdiğini ve öğrenci hareketlerinin adeta devrin bir icadı halini aldığını vurgulamıştır⁵³¹². Ülkemizdeki öğrenci olaylarının ciddi temelleri olduğunu vurgulayan Demirel, üniversitelerin ve öğrencilerin önemli sorunlarının olduğunu, özellikle barınma, gıda, dinlenme, boş vakitlerini değerlendirme, kitap ve ders vasıtalarına sahip olma, sağlık hizmetlerinin bunlar arasında sayılacağını belirtmiştir⁵³¹³. Demirel, dünyadaki öğrenci olaylarının da Türkiye’deki öğrenci olaylarına tesirli olduğunu ve basın yayın vasıtalarının da

⁵³⁰⁸ *MMTD*, 24 Haziran 1968, İkinci Dönem, 80. Birleşim, Cilt: 28, s. 339- 340.

⁵³⁰⁹ *MMTD*, 24 Haziran 1968, İkinci Dönem, 80. Birleşim, Cilt: 28, s. 344- 345; *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 2.

⁵³¹⁰ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 3.

⁵³¹¹ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 4.

⁵³¹² *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 5.

⁵³¹³ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 6.

hadiseler üzerindeki tesirinin küçümsenemeyecek tesirlerinin olduğunu vurgulamıştır⁵³¹⁴. Boykotun işgale götürülmesinin suç olduğunu belirten Demirel, talebe hareketleri de dahil hiçbir hareketin devlet organlarını tehdit ve baskı altına alamayacağını ifade etmiştir⁵³¹⁵.

Üniversitelerle ilgili genel görüşme açılması konusunda CHP Genel Başkanı Malatya Milletvekili İsmet İnönü bir konuşma yapmıştır. İnönü, konuşmasında öğrenci hareketlerinin karşısında olduklarını, böyle hareketlerin Avrupa’da da görüldüğünü ancak, Türkiye’deki hareketlerin bunların bir taklidi gibi görülmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bizdeki hareketlerin daha önce başladığını belirten İnönü, hareketlerde umumi hayattaki sosyal sıkıntıların etkisinin olduğunu, ancak asıl nedenin ve isteğin yükseköğrenim kadrosuna, üniversite hayatının işleyişine değinmek olduğunu belirtmiştir. Üniversitelerin içindeki derinleşen dışarıya, kamuoyuna çıktığını belirten İnönü, öğrenci hareketlerinin genişlediğini, yürüyüşlerin boykota, boykotun işgale gittiğini belirtmiştir⁵³¹⁶. İnönü, hükümetin üniversite içi veya dışı hareketlere karışmadığını ve bir tür kayıtsızlık manzarasının olduğunu vurgulamıştır. İnönü, bu kadar önemli bir memleket meselesine hükümetin karışmamasının anlaşılabilir olduğunu, bunun “üniversiteler muhtardır” şeklinde açıklanamayacağına değinmiştir. İnönü, üniversite muhtariyetinin ileri, özgür, araştırmacı bir üniversite düzeninin temel şartı olduğunu belirtmiştir. Hükümetin şiddet temayüllerine iltifat etmemesinde büyük isabet olduğunu vurgulayan İnönü, öğrenci hareketlerinin siyasi hareketlerle ilişkilendirilmesinin doğru olmayacağını ifade etmiştir⁵³¹⁷.

İnönü, hükümetin üniversite ve üniversiteli meselesine eğilerek bunalımdan çıkış yolunu bulmayı ödev bilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Üniversitenin ihtiyaçları ve bütün derinleşenlerinden birinci derecede hükümetin sorumlu olduğunu belirtmiştir. Üniversite için hükümetin her türlü yardımı ve imkanı sağlaması gerektiğini belirten İnönü, Meclis’in öğrenci hareketleri konusunda etraflıca bir görüşme yapması gerektiği ve hükümetin de bütün bildiklerini anlatarak bu meseleden çıkar yol bulmada elbirliği ile çalışmasını istemiştir⁵³¹⁸.

⁵³¹⁴ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 7.

⁵³¹⁵ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 10- 12

⁵³¹⁶ BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.256.2, 1.

⁵³¹⁷ BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.256.2, 2.

⁵³¹⁸ BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.256.2, 3.

Süleyman Demirel, 14 Eylül 1968'de düzenlediği 11. basın toplantısında, Anayasa dışında çözüm şekli aramanın bir macera olduğunu belirtmiştir⁵³¹⁹. Demirel, demokrasinin meseleleri sokaklarda halleden bir rejim olmadığını ve aynı zamanda demokrasinin ikna rejimi olduğunu vurgulamıştır⁵³²⁰. Gençlik meselesinin çağın meselesi olduğunu belirten Demirel, gençliğin heyecanını yanlış istikametlere çevirmek yerine milliyetçi, memleketçi, medeniyetçi, hürriyetçi ve cumhuriyetçi yönde tutabilmek için milletin geleceği bakımından fevkalade büyük önem taşıdığını belirtmiştir. Demirel, yanlış yollara sapmış bir avuç gence bakarak Türk gençliğine güvenin zedelenemeyeceğini belirtmiş ve gençlerin siyasi partiler içerisinde yer alarak memleket meselelerini tartışmalarının önemine vurgu yapmıştır⁵³²¹.

1 Ekim 1968'deki üniversite açılışında konuşan Ege Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Uluöz, 1968 yılı Haziran ayındaki işgal olaylarında başkalarının hürriyetlerinin kısıtlandığını belirtmiş ve bunun meşru olmadığını belirtmiştir⁵³²². Ankara Tıp'ta 24 Ekim 1968'de boykotçu öğrencilerle boykota karşı olan diğer öğrenciler arasında çıkan çatışmada 15 öğrenci yaralanmıştır⁵³²³. İstanbul Üniversitesi ise, 1 Kasım 1968'de kanlı olaylarla başlamıştır. MTTB'ye bağlı öğrencilerle TMTF'ye bağlı öğrenciler, Atatürk Anıtı önünde taş ve sopalarla birbirlerine girmişlerdir. Kavgada birçok öğrenci yaralanmıştır⁵³²⁴. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu ve Gazi Eğitim Enstitüsü öğrencileri ise 4 Kasım 1968'de boykota başlamışlardır⁵³²⁵. Bu arada boykota başlayan Konya, Erzurum ve Trabzon Eğitim Enstitüleri süresiz olarak tatil edilmiştir⁵³²⁶.

CHP Merkez Yönetim Kurulu, 7 Kasım 1968'de gençler üzerine bir bildiri yayınlamıştır. Gençlerin psikolojik ve fizyolojik durumlarına değinilmiş, normal koşullardaki istek ve taleplerinin CHP tarafından destekleneceği belirtilmiştir. Gençlerin haklı taleplerinin halktan destek görmesiyle güçleneceği belirtilmiş ve yıkıcılığın, anarşinin doğru olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca, anarşist faaliyetlerin de demokratik

⁵³¹⁹ Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 119.

⁵³²⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in İki Konuşması ve Bir Tebliğ*, s. 8.

⁵³²¹ Demirel, *Büyük Türkiye*, s. 317- 318.

⁵³²² *Milliyet Gazetesi*, 2 Ekim 1968, s. 1.

⁵³²³ *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1968, s. 1.

⁵³²⁴ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 117; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 167; *Milliyet Gazetesi*, 2 Kasım 1968, s. 1.

⁵³²⁵ *Milliyet Gazetesi*, 5 Kasım 1968, s. 1.

⁵³²⁶ *Milliyet Gazetesi*, 7 Kasım 1968, s. 1.

olmadığı belirtilmiş ve hükümeti de gençlerin eğitimle ilgili haklı isteklerini gerçekleştirmeye davet edilmiştir⁵³²⁷.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Asistanı Oya Sencer'in "Türkiye'de işçi sınıfının doğuşu ve yapısı" başlıklı doktora tezinin kabul edilmediğini duyan devrimci öğrenciler, 26 Aralık 1968'de rektörlük binasını işgal etmişlerdir. Bunun üzerine yönetim, üniversiteyi süresiz olarak kapatmıştır. 27 Aralık 1968'de de öğrenci liderlerinden Kemal Bingöllü, Bozkurt Nuhoglu, Deniz Gezmiş, Celal Doğan, Öcal Okay, Mehdi Beşpınar, Masis Kürkçügil tutuklanmıştır⁵³²⁸.

Türkiye'nin montaj sanayiinden kurtarılması gerektiğini düşünen İTÜ, İÜ, AÜ ve ODTÜ'lü öğrenci birlikleri, 24- 30 Aralık 1968'i "Montaj Sanayii ve Ortak Pazara Hayır" haftası olarak ilan etmişlerdir. Montaj sanayinin sömürme sanayi olduğu, Ortak Pazarın da Türkiye'yi pazar yapma anlaşması olduğu vurgulanmıştır. Bu haftada; basın toplantısı, konferans, resim sergisi, İzmit- İstanbul arasında montaj sanayini protesto yürüyüşü yapılmıştır⁵³²⁹.

Cumhuriyet Senatosu Denizli Üyesi Hüseyin Atmaca, son aylardaki üniversitelerde huzur bozucu olaylara değinmiş ve son bir yıl önce ilk büyük öğrenci hareketinden bu yana en küçük bir çalışmanın dahi yapılmadığını belirtmiştir. Üniversite reformu ve gençlik sorunları konusunda ciddi ve inandırıcı tedbirlerin alınmamasını üzücü olarak değerlendiren Atmaca, üniversite reformu vaad edilmesine rağmen ne üniversiteden ne de hükümetten olumlu bir netice gelmediğine dikkat çekmiştir⁵³³⁰. Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem ise gençlik olaylarına hükümetin lakayt kalmadığını, bütün olayların kendi içinde değerlendirilerek tedbirlerin üniversite ile birlikte çözüm yoluna sokulduğunu belirtmiştir. Ertem, sorunlarla ilgili üniversitelerden raporlar istendiğini ve gelmeyen raporların beklendiğini belirtmiştir. Bakan Ertem, Orta- Doğu Teknik Üniversitesi'nde henüz tespitler bitmemiş olmakla birlikte üç yüz bin liralık zararın olduğunu belirtmiş ve bunun kabul edilebilir bir şey olmadığını vurgulamıştır. Ertem, üniversitelerle ilgili olarak burs, kredi, mediko- sosyal tesisler,

⁵³²⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 143- 145.

⁵³²⁸ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 117- 118.

⁵³²⁹ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 118, 124.

⁵³³⁰ *CSTD*, 15 Nisan 1969, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 52, s. 555.

yeni kapasiteler oluşturulması gibi tedbirlerin alındığını ve alınmaya devam edeceğini belirtmiştir⁵³³¹.

İstanbul'da Işık Mühendislik ve Mimarlık Özel Yüksekokulu'nda 19 Eylül 1969'da karşıt görüşlü öğrenciler arasında çıkan çatışmada bir öğrenci ölmüş, onlarca öğrenci yaralanmıştır⁵³³². 21 Eylül 1969'da da MTTB binasında büyük bir patlama meydana gelmiş ve bir öğrenci ölmüştür⁵³³³. 23 Eylül 1969'da ise İstanbul Üniversitesi Öğrenci Birliği'nin seçim günü Dev-Genç ile Komando grupları arasında çıkan çatışmada Taylan Özgür, ölmüştür⁵³³⁴. Bu arada 28 Ekim 1969'da Ankara SBF Derneği ile ODTÜ Öğrenci Birliği, siyaset yaptıkları gerekçesi ile kapatılmıştır⁵³³⁵.

8 Aralık 1969 gecesi Yıldız Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde Mehmet Sevinçbüyük⁵³³⁶, 14 Aralık 1969'da da Battal Mehetoğlu öldürülmüştür⁵³³⁷. Daha önce Vedat Demircioğlu, Atalay Savaş, Taylan Özgür ve Mehmet Cantekin'le birlikte devrimcilerden ölen sayısı altıya yükselmiştir⁵³³⁸. Cumhuriyet Senatosu Üyesi Tayfur Sökmen, Yıldız'daki Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde yaşanan olaylara değinmiştir. Olayın üzüntü verici olduğunu belirten Sökmen, olaylardan sonra Akademi hocalarının öğrencileri tahrik edici beyanname yayınlamalarını eleştirmiştir. Sökmen, hocaların Akademi silahla dolarken sessiz kalırken, beyanname ile Türk Ordusu'nun politika içine çekilmek istenmesini eleştirmiştir. Sökmen, orduya politikanın girdiği bütün dönemlerde başarısızlığa uğrandığını belirtmiş ve dikkatli olunması gerektiğini belirtmiştir⁵³³⁹.

İçişleri Bakanı Haldun Mentешеoğlu da, İstanbul Devlet Mimarlık ve Mühendislik Akademisi'nde iki öğrencinin ölümüyle ilgili olarak 16 Aralık 1969'da Cumhuriyet Senatosu'na bilgi vermiştir. 7 Aralık 1969'da sol temayülü ile tanınmış olan Yaşar Şener isimli öğrencinin Akademi bahçesinde arkadaşlarına; "Siz Müslüman değilsiniz" gibi ifadeler kullanması üzerine kavga çıkmış ve Yaşar Şener, Hüseyin Akı

⁵³³¹ *CSTD*, 15 Nisan 1969, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 52, s. 556- 557.

⁵³³² Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 125; Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, Demokratik Parti Yayınları, Ankara 1971, s. 198.

⁵³³³ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 144- 145; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 125.

⁵³³⁴ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 216; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 146- 147; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 430.

⁵³³⁵ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 147.

⁵³³⁶ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 198; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 431.

⁵³³⁷ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 150- 151; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 127.

⁵³³⁸ Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 43.

⁵³³⁹ *CSTD*, 23 Aralık 1969, Birinci Dönem, On altıncı Birleşim, Cilt: 54, s. 586- 587.

tarafından dövülmüştür. 8 Aralık 1969 günü Akademi önündeki otobüs durağında bekleyen Mehmet Sevinçbüyük, Ahmet Kayıtmaz ve Hasan Zerek'e o civardaki koruluklardan tabanca ile ateş edilmiştir. Yaralanan öğrencilerden Mehmet Sevinçbüyük hayatını kaybetmiştir. Olayın asıl faili olan Yavuz Aslan Argun ve beş kişi tevkif edilmiştir. Bakan Menteşeoğlu, bunların sağcı temayülde olan Mücadele Birliği teşekkülüne mensup öğrenciler olduğunu belirtmiştir. Akademide olası heyecanlanmalar için güvenlik tedbirleri alındığını belirten Menteşeoğlu, hem öğrenciler hem de yöneticilerin güvenlik tedbirlerinin kaldırılması için valiliğe müracaat ettiklerini belirtmiştir. Bu istek üzerine, toplum polislerinin biraz geri çekildiğini belirten Menteşeoğlu, 14 Aralık 1969'da 40- 50 kişilik bir grubun bu okula geldiğini ve kapıda nöbet tutan Battal Mehetoğlu isimli öğrencinin bunları silah kullanmak suretiyle karşıladığını ve gelenlerin de silah kullanması üzerine Battal Mehetoğlu'nun hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Olay yerine hemen ulaşan zabıta kuvvetlerinin 24 kişiyi yakalayıp adliyeye sevk ettiğini belirten Bakan Menteşeoğlu, üniversitelere politikanın girmesinin ne kadar zararlı bir hale geldiğini bu olaylar münasebetiyle aktarmıştır⁵³⁴⁰.

Tabii Senatör Mucip Ataklı, 14 Aralık 1969'da meydana gelen olaylarda ölen Battal Mehetoğlu'nun ölümü üzerine 16 Aralık 1969'da bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında AP hükümetini suçlayan Ataklı, şunları söylemiştir; “Son bir yıl içerisinde milletimizin istikbali, ulu önder Atatürk'ün eserinin bekçilerinden 8 gencimiz mel'un ve mürteci eller tarafından şehit edilmiş bulunmaktadır. Şimdiye kadar öğrenci katliamına yol açan olaylar, esefle ifade edelim ki, Hükümetin taraflı tutumu yüzünden kanun devleti yeteneğine sahip olmaması sonucuna bağlı bulunmaktadır. Adı demokrasi olan rejimlerde hiçbir iktidar, Adalet Partisi iktidarı kadar sorumsuz, Adalet Partisi iktidarı kadar devlet gücünü parti çıkarına kullanma eyleminde bulunmamıştır. İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisinde iki öğrencinin şehit edilmesi, iki öğrencinin yaralanması ile neticelenen insanlık dışı, kanun dışı, ahlak dışı ve dinimize aykırı saldırılar, bunlardan evvel 24 Temmuz 1968'de Konya'da, 16 Şubat 1969'da Taksim'de, 7 Temmuz 1969'da Kayseri'de cereyan eden; iktidarla sakat cephesinin

⁵³⁴⁰ *CSTD*, 16 Aralık 1969, Birinci Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 522- 523.

birbirinin sırtından geçinen sakat ve Anayasa dışı davranışlarının devamı ve tekrüründen ibarettir⁵³⁴¹.”

16 Aralık 1969’da İstanbul Üniversitesi’nde düzenlenen toplantıya binlerce üniversiteli katılmış, Taylan Özgür’ün babası ve Battal Mehetőğlu’nun annesi birer konuşma yapmıştır. Battal’a düzenlenen cenaze töreninde 25 bin insanın olduğu belirtilmiştir. Bu tören, anti-emperyalist bir gösteriye dönüşmüş, Ankara ve İstanbul’da ise süresiz boykota gidilmiştir⁵³⁴².

Güven Partisi adına 17 Aralık 1969’da TBMM’de bir konuşma yapan Turhan Feyzioğlu, üniversitelerde yaşanan boykot, işgal olayları ve gençlerin öldürülmesi olaylarına değinmiştir. Feyzioğlu, ülkede yıllardan beri Suudi Arabistan’dan gelen paralarla beslenen, Amerikan ARAMCO Petrol Şirketinin beslediği birtakım sokak hareketleri olduğu gibi, Maocu, Leninci, Bulgaristan’dan, Sovyet Rusya’dan, Fransız Komünist Partisi’nden beslenen bir komünist sokak hareketinin olduğuna işaret etmiştir. Feyzioğlu, her ikisine karşı da milletçe gidilmesi gerektiğini belirtmiştir. Feyzioğlu, demokratik rejime inanmış siyasi kuruluşların birlikte antidemokratik taleplere karşı durması gerektiğini ifade etmiştir⁵³⁴³. Kanunsuz hareketlerin iktidara yönelmiş gibi gözükse de esas olarak Türk Milleti’ne yöneldiğini belirten Feyzioğlu, iktidar ve muhalefetiyle birlikte önce vatan düsturu ile kanunsuz hareketlerin parlamento olarak karşısında durulması gerektiğini vurgulamıştır⁵³⁴⁴.

1968 yılı Mayıs ayı başında Avrupa ülkelerinde başlayan öğrenci olayları, hemen hemen bütün dünya ülkelerine yayılmıştır. Türkiye’de ise ilk olarak 1968 yılı Haziran ve Temmuz aylarında üniversitelerde boykot ve işgal şeklinde başlayan öğrenci olayları, daha sonra marjinalleşmiş ve birçok kişinin ölümü ile neticelenmiştir. Türkiye’deki öğrenci olayları, Batı ülkelerindeki öğrenci hareketlerinden etkilenmiş olsa da bağımsız bir süreçte gelişmiştir. Bilindiği gibi, 27 Mayıs öncesinde CHP’nin desteğindeki üniversite gençliği, dönemin iktidarı DP’ye yönelik gösterilere başlamış ve iktidarın devrilmesinde etkili olmuştur. Bu süreci yaşanan Türk öğrencisi, mitinglere, gösterilere ve yürüyüşlere alışık bir durum sergilemektedir. 27 Mayıs’tan sonra da gençlik; Kıbrıs Türkleri lehine, emperyalizm ve komünizm aleyhine gösteriler

⁵³⁴¹ *CSTD*, 16 Aralık 1969, Birinci Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 546- 547.

⁵³⁴² Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye’de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 43- 44.

⁵³⁴³ *TBMMTD*, 17 Aralık 1969, Üçüncü Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 9, s. 28.

⁵³⁴⁴ *TBMMTD*, 17 Aralık 1969, Üçüncü Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 9, s. 34- 35.

yapmıştır. Özetle, 1968 öğrenci olaylarında Türkiye’de yaşanan olaylar, doğrudan dışarıya bağlı gerçekleşmemiştir. Öğrenci olayları, Meclis’in daha fazla eğitim ve gençlik sorunlarına yönelmesine katkı sağlamıştır. Aynı zamanda bu olaylar, ülkeyi hızla yeni bir darbeye doğru götürmüştür.

4.4.8. 6. Filo Olayları ve Amerikan Karşıtlığı

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yoğunlaşan Türk- Amerikan ilişkileri, Demokrat Parti döneminde zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde birçok ikili anlaşma imzalandığı gibi Türkiye’nin NATO’ya üyeliği de bu dönemde gerçekleşmiştir. İkili siyasi ve askeri anlaşmalar gereği Amerikalı askerler ülkemize gelmeye başlamışlardır. Bu durum, Türk ve Amerikan askerleri arasında çeşitli sıkıntılara neden olduğu gibi, toplum içerisinde de birçok sorunun yaşanmasına neden olmuştur. Bu arada Amerika’nın Akdeniz’de bulunan 6. Filosu da 1960’lı yılların en önemli sorunlarından birisini oluşturmuştur. Cemil Monus, 29 Mart 1961 tarihli yazısında Amerikan Altıncı Filo’dan bahsetmiş ve filonun İstanbul limanını ziyaret edeceğini belirtmiştir. Akdeniz’deki limanlara yapılan mutat ziyaretlerden birisinin İstanbul’a yapılacağını belirten Monus, bunun Türk denizcileri için bir işbirliği imkanı sunacağını savunmuştur⁵³⁴⁵.

1963 yılında basına yansıyan bir habere göre, mütecaviz iki Amerikalı çavuşun mahkum olduğu belirtilmiştir⁵³⁴⁶. Amerikan karşıtı bir siyasi parti olan TİP’in Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, 10 Temmuz 1966’da Mersin İl Kongresi’nde ve diğer kongrelerde yapmış olduğu konuşmalarda, Türkiye’deki Amerikalılarla bütün ilişkilerin kesilmesini ve boykot edilmelerini istemiştir. Ona göre Türkiye’nin geri kalmışlığının sebebi Amerika’dır⁵³⁴⁷. Türkiye’de Amerika aleyhine ilk miting, 12 Kasım 1966’da Ankara’da yapılmıştır. Türk-İş tarafından düzenlenen ABD’yi telin mitingine işçiler ve bazı gençlik teşkilatları katılmıştır. Mitingde, “Türk işçisinin emperyalistleri kovacakları gün yakındır”, “Bizden emek, efendilerden yemek”, “Emperyalizme ilk yumruk iniyor”, “Türkiye Johnson’un çiftliği değildir” şeklinde yazılı dövizler taşımışlardır⁵³⁴⁸.

⁵³⁴⁵ Cemil Monus, “Amerikan altıncı filo”, *Son Havadis Gazetesi*, 29 Mart 1961, s. 2.

⁵³⁴⁶ *Milliyet Gazetesi*, 6 Temmuz 1963, s. 1.

⁵³⁴⁷ *Milliyet Gazetesi*, 11 Temmuz 1966, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 18 Temmuz 1966, s. 1.

⁵³⁴⁸ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 97; *Milliyet Gazetesi*, 13 Kasım 1966, s. 1.

İzmir Milletvekili Osman Zeki Efeoğlu, 12 Kasım 1966'da Amerika aleyhine yapılan gösteriler ve komünizm propagandası üzerine 16 Kasım 1966'da Millet Meclisi'nde bir konuşma yapmıştır. Amerika aleyhine yapılan gösterilerin ana amacının Türkiye'de bir komünizm propagandası yapmak olduğunu belirten Efeoğlu, 1 Temmuz 1966'da Varşova Paketi'nde alınan bir karar gereğince Amerikan düşmanlığının aşılmasının istendiğini ifade etmiştir. Bir Amerikalı çavuşun Kızılay'da iki vatandaşımızı yaralaması üzerine sol basında Amerikan düşmanlığının yapılması ve Amerika'dan Türkiye'ye buğday getiren bir Amerikan gemisinin "go home" diye kovulmasından bahseden Efeoğlu, Kadıköy iskelesine çarpan Rus tankerinin milyonlarca lira zarara uğratmasına ve Çanakkale'de bir Rus şilebinin bir Türk gemisini batırarak sekiz vatandaşımızın ölümüne neden olmasına rağmen hiç ses çıkarılmadığından bahsetmiştir. Efeoğlu, Türkiye'de Amerika düşmanlığına karşın sosyalizm ve komünistlik propagandasının yapıldığına dikkat çekmiş ve Türkiye'yi tarafsız bloktan çekerek, komünizmin peyki haline getirmenin amaçlandığını savunmuştur. Efeoğlu ayrıca, İlhan Selçuk ve Doğan Avcıoğlu gibi solcuların Pekin'e bağlanarak Türkiye'de ihtilal metotlarını uygulamak istediklerini belirtmiştir⁵³⁴⁹.

İstanbul'a gelen Amerika 6. Filo'nun komutanının 22 Haziran 1967'de Taksim Anıtı'na koymuş olduğu çelenk yakılmıştır. TMTF çatısı altında toplanan gençler, Amerika'nın Ortadoğu ve Filistin politikalarını protesto etmişlerdir. 24 Haziran 1967'de Beyazıt Meydanı'nda başlayıp Taksim'e kadar devam eden "Yankee go home" gibi sloganların atıldığı bir yürüyüş gerçekleştirilmiş ve Taksim'de yapılan mitinge on binden fazla kişinin katıldığı tahmin edilmektedir⁵³⁵⁰. Başbakan Demirel, NATO'ya bağlı devletlerin deniz donanmalarına ait gemilerin ziyaretlerinde yeknesaklık oluşturmak için 21 Şubat 1962 tarihinde bir anlaşma imzalandığını, Türkiye'nin de Eylül 1962'de bu anlaşmaya katıldığını belirtmiştir. Anlaşmalarda, ziyaretler sırasında ilgili devletlerin izninin alınması şartı da konulduğunu belirten Demirel, izin almadan Amerikan 6. Filo'nun bir memleketi ziyaretinin söz konusu olmayacağını vurgulamıştır⁵³⁵¹.

Amerikan 6. Filo'nun 1967 yılında ikinci gelişi Ekim ayı başında olmuştur. 6. Filo'nun Türkiye'ye gelişi nedeniyle 7 Ekim 1967'de gençlik örgütleri Dolmabahçe

⁵³⁴⁹ *MMTD*, 16 Kasım 1966, İkinci Dönem, 6. Birleşim, Cilt: 9, s. 85- 86.

⁵³⁵⁰ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 38- 39; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 120- 121; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 66.

⁵³⁵¹ *BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 4.

rıhtımında oturma eylemi düzenlemişlerdir. Bu eylem nedeniyle Amerikan askerleri, karaya çıkamamışlardır. Bu süreçten sonra Amerikan askerleri, görüldükleri yerde hırpalanmış, şapkaları toplanmış ve kafalarına yumurta atılmıştır. İTÜTB de protesto amaçlı bir bildiri yayınlamıştır⁵³⁵². FKF'li dört genç, Amerika'nın Vietnam'da insan öldürmek için harcadığı parayı da gündem yaparak 11 Ekim 1967'de açlık grevine başlamışlar ve aynı gün gözaltına alınmışlardır⁵³⁵³.

Amerikan 6. Filo, protestolar üzerine 15 Ekim 1967'de İstanbul'dan harekete başlamış ve en son gemi 17 Ekim'de İstanbul'u terk etmiştir. Aynı gün Taksim'de Amerikan bayrağı yakılmıştır. 15 Ekim'de İzmir'e demirleyen 6. Filo'yu protesto etmek için TMTF'ye bağlı öğrenci kuruluşları, 15 Ekim 1967'de İzmir Cumhuriyet Meydanı'nda bir miting yapmışlardır. 9 Aralık 1967'de ise Ankara'da FKF, ODTÜÖB, Barış Derneği, Ziraat Fakültesi Öğrenci Derneği ve SBF Öğrenci Derneği tarafından NATO ve Amerika aleyhtarı gösteriler yapılmıştır. Bu gösterilerde Amerika'nın Türkiye'den ayrılmasına kadar mücadelenin devam edeceği belirtilmiştir⁵³⁵⁴. Amerika aleyhtarı protestolar, farklı platformlarda sürdürülmüştür. Bu çerçevede, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin kuruluşunun 115. yıldönümünde Amerika protesto edilmiştir⁵³⁵⁵.

Amerikan 6. Filo için olaylı gösteriler, 15 Temmuz 1968'den sonra başlamıştır. Amerikan 6. Filo, 15 Temmuz 1968'de İstanbul'a yeniden gelişi sırasında 21 pare top atışıyla selamlanmıştır⁵³⁵⁶. Diğer taraftan 6. Filo'yu protesto etmek için, Dolmabahçe rıhtımına gelen Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı başta olmak üzere devrimci örgütlere mensup gençler, Türk Bayrağı'nı yarıya indirmişler, caddelere filoyu protesto eden yazılar yazmışlar ve Amerikalı askerlerin üzerlerini siyah boya atmışlardır. Protestolar nedeniyle Amerikan askerleri karaya çıkarılmamıştır⁵³⁵⁷. Amerikan denizcilerini

⁵³⁵² Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 67- 68; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 41; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 121.

⁵³⁵³ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 42; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 122.

⁵³⁵⁴ *Milliyet Gazetesi*, 16 Ekim 1967, s. 1; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 43; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 123- 124.

⁵³⁵⁵ *Milliyet Gazetesi*, 21 Nisan 1968, s. 1.

⁵³⁵⁶ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 150; Ecvet Güresin, "Tahrikler ve çapul", *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁵⁷ *Milliyet Gazetesi*, 16 Temmuz 1968, s. 1; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 99; Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 117; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 102; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 146; Füzuran Tekil, "Bağımsızın Durumu", *Zafer Gazetesi*, 20 Temmuz 1968, s. 1.

protesto, 16 Temmuz'da da devam etmiştir⁵³⁵⁸. Amerikan askerlerine boya atan ve askerlerin kaldıkları bir oteli taşlamaktan yakalanan 16 öğrenci savcılığa sevk edilmiş, akabinde de serbest bırakılmışlardır⁵³⁵⁹.

6. Filo'nun İstanbul'a geldiği akşam devrimci örgütler arası eğitim toplantısı yaptıklarını belirten Harun Karadeniz, 6. Filo'ya karşı nasıl bir protesto yapılması konusunda kesin bir karar alamamışlardır. Eğitim toplantısı çıkışında Beyoğlu'nda bulunan bir işkembeciye gitmeye niyetlendiklerini belirten Karadeniz, bir grup polisin yolu emniyete aldığını görmüşlerdir. Çorba içmeye giderken arkadaşlarının polis tarafından tutuklanmasına çok kızdıklarını belirten Karadeniz, olayın devrimci öğrencilerde bıraktığı psikolojiyi şu şekilde anlatmaktadır; "...Çünkü o gece bütün Beyoğlu'nda sazlarda, barlarda Amerikan erleri gezip eğleniyorlardı. Biz bu memleketin gençleri olarak çorba içmeye gidemiyorduk. Durumu öğrenen herkesin tepesi atıyor ve Öğrenci Birliğine koşuyordu. Öğrenciler, kendiliğinden örgütleniverdi. Yurdun önünden geçen yol kontrol altına alındı. Amerikalı taşıyan araçların geçmesi engellenecekti. Bu engelleme o kadar doğal bir haktı ki, bizim gezemediğimiz kendi vatanımızda Amerikan erlerinin gezmesini düşünmek bile insanı deli ediyordu. 6. Filo düpedüz işgal ordusu konumuna geliyordu gözümüzde. Biz sokağa çıkmaya korkuyorduk. Fakat yurdun hemen karşısındaki bir otelin kapısında bir impala taksi duruyor ve içinden bir Amerikalı er ile bir Türk hanım iniyor ve otele giriyorlardı. Bu sahne yüzlerce defa öğrencilerin ve polisin gözü önünde tekrarlanıyordu⁵³⁶⁰."

Amerikalı denizcilerin gelişinin üçüncü gününde üniversiteli gençlerle polisler arasında çatışma çıkmış ve birçok kişi yaralanmıştır⁵³⁶¹. Polis, 17 Temmuz 1968'de Gümüşsuyu'nda bulunan İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Yurdu'na bir baskın düzenlemiştir. Çıkan çatışmada kırkın üzerinde öğrenci, bir emniyet amiri ve üç de polis memuru yaralanmıştır. Polis baskınından sonra, Dolmabahçe'deki bir kısım Amerikan askerleri kovalanmış, dövülmüş ve denize atılmışlardır. Bu eylemlere DİSK de işçilerin katılmasını istemiştir⁵³⁶². Gümüşsuyu'ndaki Teknik Üniversite Öğrenci Yurdu'nda

⁵³⁵⁸ *Milliyet Gazetesi*, 17 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁵⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁶⁰ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 108.

⁵³⁶¹ *Milliyet Gazetesi*, 18 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁶² *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Temmuz 1968, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 18 Temmuz 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Temmuz 1968, s. 1; Kılınc, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 113; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 110; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960-1971)*, s. 148-149.

yapılan baskında yakalanan 32 genç, mahkeme tarafından tutuklanmıştır. Öğrenci yurduna polisin girmesinden sonra Teknik Üniversite Rektörü, dekanları ve senato üyeleri toptan istifa etmişlerdir⁵³⁶³. Polisin İTÜ Öğrenci Yurdu'nu basmasından sonra yaralanan öğrencilerden Vedat Demircioğlu, hastanede komada iken 24 Temmuz'da hayatını kaybetmiştir. Bu olay, hem protesto edilmiş hem de olayların büyümesine neden olmuştur. Bu protestolarda FKF ve DÖB gibi sol devrimci örgütler, aktif görevler üstlenmiştir⁵³⁶⁴. TİP Genel Merkezi, Demircioğlu'nun partilerinin kayıtlı öğrencisi olduğunu ve anma töreni düzenleyeceklerini açıklamıştır⁵³⁶⁵.

İstanbul Savcılığı, İstanbul'daki protesto olayları ve İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Yurdu'na gerçekleştirilen baskın sırasında meydana gelen olaylarla ilgili soruşturma başlatmıştır. Rektör, dekanlar ve senato üyelerinin istifası üzerine Teknik Üniversite Öğrenci Birliği Başkanı Harun Karadeniz ile Teknik Okulları Talebe Birliği Başkanı Çetin Uygur, bir açıklama yaparak üniversite yönetimini eleştirmişlerdir. Yayınlanan bildiride; "Bizler Senatonun kendilerine karşı yapılmış küçük bir taşkınlık sonucu değil, öğrencilere karşı yapılan ve hukuk devleti anlayışına sığmayan korkunç olayın sonucunda istifa etmesini beklerdik" denilmiştir⁵³⁶⁶.

Amerikan 6. Filo aleyhindeki protestolar nedeniyle Amerikan Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Burdett, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp'le, 6. Filo Komutanı da İstanbul Valisi ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Amerika, askerlerinin can güvenliğinin sağlanmasını istemiş ve ayrıca 6. Filo'nun ziyaretinin kısıtlanmayacağı belirtilmiştir. Bu arada Dolmabahçe rıhtımında bulunan asker ve polise Amerikalılar tarafından kumanya göndermiştir⁵³⁶⁷. Bu süreçte, Amerika Temsilciler Meclisi Genel Kurulu, 1969 yılı yardım programında Türkiye'ye yapılacak yardımda bir milyar dolar kesintiye gitme kararı, 184'e karşı 228 oyla alınmış ve karar Senato'ya gönderilmiştir⁵³⁶⁸.

⁵³⁶³ *Hürriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁶⁴ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 151- 152; Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 117; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 101; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 147- 148, 150; İlhami Selçuk, "Vedat İçin", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Temmuz 1968, s. 2.

⁵³⁶⁵ *Hürriyet Gazetesi*, 27 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁶⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Temmuz 1968, s. 1; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 112.

⁵³⁶⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁶⁸ *Milliyet Gazetesi*, 20 Temmuz 1968, s. 1.

Amerikan 6. Filo'nun İstanbul'a gelmesinden sonra başlayan olaylar, 18 Temmuz 1968'de Ankara'ya da sıçramıştır. Amerikan Haberler Merkezi, Pan-Amerikan Hava Yolları, Amerikan Sineması, Amerikan Subay Kulübü, Amerikan Kütüphanesi gibi yerlere bazı gençler tarafından molotofkokteyli atılmış, buraların cam ve vitrinleri kırılmıştır⁵³⁶⁹. Amerikan Yardım Kuruluşu (AİD) da taşlanmıştır⁵³⁷⁰. Protesto gösterileri, 19 Temmuz 1968'de Trabzon ve İzmir'e de sıçramıştır. Karadeniz Teknik Üniversitesi öğrencilerinden bir grup, Amerikan aleyhtarı sloganlar atarak Boztepe'deki radar üssüne yürümüşlerdir. Bu yürüyüş sırasında öğrenciler polisle çatışmışlar ve çatışma sırasında iki genç yaralanmıştır⁵³⁷¹.

Amerikan 6. Filo aleyhine yapılan gösteriler, 20 Temmuz'da Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüştür. İçişleri Bakanının vermiş olduğu bilgilere göre, Amerikan 6. Filo'nun gelişinden önce kanunsuz gösterilerin DİSK, TİP ve Fikir Kulüpleri Federasyonu tarafından planlandığını ve konuyla ilgili belgelerin bulunduğunu belirtmiştir⁵³⁷².

Amerikan 6. Filo ve emperyalizm aleyhine gösteriler, 20 Temmuz 1968'de de Beyazıt'ta devam etmiştir⁵³⁷³. Hürriyet Meydanı'nda yapılan "Emperyalizmi ve Amerika'yı Protesto Mitingi'nde" göstericiler, Amerika'yı ve 6. Filo'yu protesto dövizleri taşımışlardır⁵³⁷⁴. Hürriyet Meydanı'ndaki mitingde konuşan İdris Küçükömer, iktidarın mutlaka değişeceğini belirtmiştir. Gençlere tavsiyelerde bulunan Küçükömer; "Değişmeyi ve düşmeyi hızlandırınız ve hızlandırmanın veziri olunuz" demiştir⁵³⁷⁵. Bu da Amerikan aleyhtarı gösterilerin hangi mecraya doğru kaydığını göstermesi bakımından önemli bir delil niteliğindedir.

Vedat Demircioğlu'nun 24 Temmuz 1968'de ölmesi üzerine, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı ve diğer gençlik örgütleri tarafından bir program hazırlanmıştır. 25

⁵³⁶⁹ *Zafer Gazetesi*, 19 Temmuz 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁷⁰ *Zafer Gazetesi*, 20 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁷¹ *Milliyet Gazetesi*, 20 Temmuz 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 23 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁷² *Hürriyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁷³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁷⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁷⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Temmuz 1968, s. 1.

Temmuz 1968’de İstanbul Valiliği önünde polisle öğrenciler arasında çıkan çatışmada elli civarında sivil ve polis yaralanmıştır⁵³⁷⁶.

Başbakan Süleyman Demirel, son olaylarla ilgili vermiş olduğu bir demeçte, demokratik düzen ve hukuk devleti hakimiyetini sokağa boğdurmayacaklarını belirtmiş ve hürriyetlerden bunalanların hürriyetlerin katline şahit olamayacaklarını vurgulamıştır⁵³⁷⁷. 27 Temmuz 1968’de ise Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay başkanlığında toplanan ve dokuz saat süren Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ittifakla bir karar alınmıştır. Buna göre; “Memleketin huzur ve sükununu bozucu ve sükunu ihlal edici amme nizamını bozucu, devlet otoritesini, itibarını ve milli güvenliğimizi zedeleyici, mal ve can emniyetine müteveccih her türlü kanunsuzluklara, davranış ve hareketlere son verecek bütün tedbirlerin alınmasını ve kesinlikle uygulanmasını ittifakla kararlaştırmıştır⁵³⁷⁸.”

11 Ağustos 1968’de iki sabotajcı İzmir’de Amerikan Haberler Merkezi’ne molotfokteyli atmıştır. İzmir sabotaj sanıkları, olayların İçişleri Bakanı tarafından çıkarıldığını savunmuşlardır. Amerikan 6. Filo, 28 Ağustos 1968’de İzmir limanına demirlemiştir. Bu olay nedeniyle, 29 Ağustos 1968’de Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) ve Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) tarafından büyük bir miting düzenlenmiş ve bu mitingde büyük olaylar yaşanmıştır. Solcu öğrencilere karşı Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) üyeleri başta olmak üzere sağcı öğrenciler çıkmıştır. Çıkan çatışmada iki kişi bıçaklanarak yaralanmıştır⁵³⁷⁹. TMTF ve TMGT, Amerikan 6. Filo’nun İzmir’e gelişi nedeniyle 6 Eylül 1968’de İzmir’de “Tam Bağımsız Türkiye” adlı bir miting düzenlemişlerdir. Bu miting de sağcı gençlerin müdahalesine neden olmuştur. 7 Eylül’de de FKF ve DİSK tarafından “Tam Bağımsız Türkiye Gösterisi” adıyla düzenlenen mitingde, 6. Filo protesto edilmiştir⁵³⁸⁰.

Başbakan Süleyman Demirel, 14 Eylül 1968 tarihinde yapmış olduğu on birinci basın toplantısında Amerikan 6. Filo olaylarına da değinmiştir. Yabancı gemilerin farklı devletleri zaman zaman ziyaret ettiklerini, bu ziyaretlerin izinler çerçevesinde

⁵³⁷⁶ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 392; Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960-1971)*, s. 151.

⁵³⁷⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 27 Temmuz 1968, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁷⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Temmuz 1968, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 28 Temmuz 1968, s. 1.

⁵³⁷⁹ Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 118; Eren, *Kanlı Pazar (1960’lar Türkiye’sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 158; Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 152- 154.

⁵³⁸⁰ Soner, *Bizim 68’liler*, s. 104; Eren, *Kanlı Pazar (1960’lar Türkiye’sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 159.

gerçekleştiğini ve bunun uzun zamana dayanan bir geleneğinin olduğunu, 6. Filo'ya ait bazı gemilerin de bu ilişkiler çerçevesinde ziyaret amaçlı İstanbul'a geldiğinden bahsetmiştir⁵³⁸¹. Dost ve müttefik bir devletin donanmasına ait gemilerin Türkiye'yi ziyaretlerinin yakışsız tefsirlerle açıklanamayacağını ve bunun normal ve mutad bir ziyaret olduğunu ifade eden Demirel, dost memleket gemilerine düşman muamelesi yapılmasının mantıklı olamayacağını belirtmiştir⁵³⁸².

Türkiye'de körü körüne bir Amerikan kışkırtıcılığı olduğunu ve NATO ittifakının da emperyalizmin kucağına atıldığını düşünen insanların Amerikan gemilerine karşı gelebileceklerini belirten Demirel, NATO anlaşmasının Türkiye'nin bağımsızlığının ihlali değil bilakis tehlikelere karşı kolektif bir güvenlik anlayışı ile imzalandığını belirtmiştir⁵³⁸³. Güvenlik ve can emniyeti için polisin kanunsuz bir topluluğa müdahil olmamasının düşünülmemeyeceğini belirten Demirel, demokratik düzen ve hukuk devleti hakimiyetini her şeyin üstünde tutacaklarını ifade etmiştir⁵³⁸⁴. Demirel, bu tür olayların hür ve demokratik rejimlerle idare edilen dünyanın hemen hemen her memleketinde olabileceğini, bunun normal karşılanması gerektiğini belirtmiştir⁵³⁸⁵. Ayrıca, bu tür olayların olmasının hürriyet rejiminden ümit kesme ve demokrasinin yürümediği anlamının çıkarılmayacağını, hürriyetlerin sınırlarını kanunların belirlediğini vurgulamıştır⁵³⁸⁶.

Demirel; demokratik düzenin sallandığını, çürük binanın döküldüğünü, düzenin temellerinin çatırdadığını, çanların çaldığını söyleyen zihinlerin toplum için ümit kırıcı ve toplumsal huzuru bozan söylemler olduğunu, vatandaşların Anayasa ve kanunlardan aldıkları hakları kullanmaları ile demokrasinin sallanmayacağını, kanunlara aykırı hareket edenlerin de kanunlar çerçevesinde cevabını bulacağını ve bunun gayet normal bir şey olduğunu vurgulamıştır⁵³⁸⁷. Hükümetin her yaptığını gayrimeşru, kaba kuvvet ve her yapmadığını ise beceriksizlik ve ihmal olarak vasıflandırmanın bazı çevrelerin peşin hükmü olduğunu belirten Demirel, bununla demokrasinin işlemediği, demokratik anayasadan ve meşruiyet müesseselerinden ümit kesmek gerektiği, rejime güvenin sarsılması gerektiği, milli iradede ümidi kesmek gerektiği ve sonuçta anayasa dışı

⁵³⁸¹ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 2- 3.

⁵³⁸² BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 4.

⁵³⁸³ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 5.

⁵³⁸⁴ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 7.

⁵³⁸⁵ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 9.

⁵³⁸⁶ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 10.

⁵³⁸⁷ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 11.

mevhum kuvvetlerin imdada çağrılmasının istendiğini belirtmiştir. Demirel konuşmasının devamında, bu memlekette anayasa dışı düşünce ve faraziyelere son vermek gerektiğini vurgulamıştır⁵³⁸⁸. Buhranların milli hakimiyet usulü ile halledileceğinin Anayasa'da belirtildiğini ifade eden Demirel, anayasa dışında çözüm aramak isteyenlerin kendilerini milli iradenin üzerinde görenler olduğunu belirtmiştir⁵³⁸⁹.

Birlik Partisi Genel Başkanı ve Ankara Milletvekili Hüseyin Balan, 17- 18 Temmuz 1968 gecesi saat dört sıralarında İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Yurduna polis birlikleri tarafından yapılan baskın ve olaylar nedeniyle İçişleri Bakanı Faruk Sükan hakkında Gensoru açılması için bir önerge vermiştir. Balan, Teknik Üniversite yurduna yönelik polisin girişi ve öğrencilerin dövülmesinin demokrasiye, insan haklarına, özgürlüğe ve milli geleneklerimize aykırı olduğunu belirtmiştir. Gençlerin Amerika deniz kuvvetlerinin ziyaretlerini protesto etmelerinin tabii hakları ve milli görevleri olduğunu belirten Balan, polisin sert ve tahrik edici tutumunun gençlerin şiddete başvurmalarını sağladığını vurgulamıştır. Balan, üniversite gençliğinin davranışlarının Amerika veya Rusya'ya bağlamanın yersiz bir tutum olduğunu savunmuş ve esas meselenin gençlere ulaşamayan zihniyetin ürünü olduğunu belirtmiştir. Amerika'nın dış yardım konusunda Türkiye'yi üçüncü derece ülke kabul ettiğini belirten Balan, Amerika'nın Türkiye politikasında samimiyetsiz davranmasının gençlerin galeyanına teşvik edici bir unsur olduğunu ifade etmiştir⁵³⁹⁰. Hüseyin Balan, Amerikan 6. Filo'ya yönelik gençlerin protestosunun Amerika'nın Orta Doğu politikasına bir tepki olduğunu belirtmiştir. Balan, Amerika'ya karşı yapılan protesto gösterilerini mutlaka komünistlerin eseri olarak değerlendirmenin yanlış bir değerlendirme olacağını belirtmiş ve bu grupların arasına sızmış anarşist eğilimli unsurlar nedeniyle bütün gençlerin aynı eğilimde olduğuna dair iddianın doğru olmayacağını vurgulamıştır⁵³⁹¹.

CHP grubu adına konuşan Aydın Milletvekili Mustafa Kemal Yılmaz, 17- 18 Temmuz 1968 gecesi sabaha karşı İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Yurdunda toplum polisinin yaptığı baskının ve bir gencin hayatını kaybetmesine neden olan üzücü olayların kamu vicdanında yaralar açtığını belirtmiştir. Yılmaz, Anayasaya göre

⁵³⁸⁸ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 12.

⁵³⁸⁹ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 13.

⁵³⁹⁰ MMTD, 30 Eylül 1968, İkinci Dönem, 86. Birleşim, Cilt: 28, s. 623- 624.

⁵³⁹¹ MMTD, 2 Ekim 1968, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 28, s. 791.

herkesin silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma haklarının bulunduğunu belirtmiş, demokratik rejimle yönetilen ülkelerde herkesin tenkit yapabileceğine işaret etmiştir. Kıbrıs'ta ırkdaşlarımızın vahşice katledilmesine karşı Türk askeri birliklerinin karşısına çıkarılmış olan 6. Filo'nun İstanbul ziyaretinde yaşananların milli vicdanda bıraktığı bir etki olduğunu belirten Yılmaz, protestoların anlayışla karşılanması gerektiğini vurgulamıştır. Yılmaz, protesto gösterilerinde ister halktan isterse polisten gelmiş olan kanunsuz hareketlerin CHP olarak karşısında olduklarını belirtmiş, sokağa dökülenlerin can ve mal güvenliğine zarar vermelerini, mağazaları, kitapçı dükkanlarını, öğretmen derneklerini yakıp yıkmalarının karşısında oldukları gibi polisin de adam dövmesine, gençleri coplamasına, gece yarılarında öğrenci yurdu basmasına karşı olduklarını ve bunları asla doğru bulmadıklarını belirtmiştir⁵³⁹².

TİP adına Millet Meclisi'nde konuşma yapan Tarık Ziya Ekinci ise, Amerikan 6. Filo'ya mensup savaş gemilerinin bir kuvvet gösterisi olarak limanlarımıza gelmesinin ve filoya mensup erlerin Teknik Üniversite civarındaki otellere yerleşerek gecenin geç saatlerine kadar gençlerin milli duygularını rencide edecek laubalilikle hareket etmelerinin olaylara neden olduğunu ve protestonun Anayasa teminatı altında bulunduğunu belirtmiştir. Toplum polisinin Teknik Üniversite yurduna girerek öğrencileri coplama ve bir öğrencinin de ölümüne neden olmasının vahim ve kanunsuz olduğunu belirten Ekinci, üniversite yurtlarının kanunla muhtar üniversitelere bağlı olduğunu ve zabıta kuvvetlerinin hiçbir şekilde yurtlara giremeyeceğini savunmuştur⁵³⁹³.

Güven Partisi adına konuşan Mustafa Uyar da, 17- 18 Temmuz 1968 gecesi İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Yurdunda polis ve öğrenci çatışması olduğunu ve bu müessif olayın en ince ayrıntısına kadar aydınlatılması gerektiğini belirtmiştir. Millet iradesinin milletlerarası solculuğun kışkırtmalarına kapılmış olan küçük bir azınlığın sokak taşkınlıklarına terkedilemeyeceğini belirten Uyar, hükümetin hukuk nizamını yıkmak isteyenlere karşı mücadelesinin her bakımdan yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Hükümetin tutumundaki çeşitli hatalar ve iradesiz davranışların Türkiye'deki hür düzen

⁵³⁹² *MMTD*, 2 Ekim 1968, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 28, s. 792.

⁵³⁹³ *MMTD*, 2 Ekim 1968, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 28, s. 794.

düşmanı solcuların oyunlarını kolaylaştırdığını belirten Uyar, hükümetin daha ciddi ve kararlı mücadele azminde olması gerektiğini ifade etmiştir⁵³⁹⁴.

AP grubu adına da Samsun Milletvekili Salahattin Kılıç ise İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan'la ilgili verilen Gensoru hakkında bir konuşma yapmıştır. Teknik Üniversite bahçesine bir grubun adeta karargah kurduğunu, taş atıklarını, camları kırdıklarını ve karakollarda, otellerde çeşitli hadiselerin olduğunu belirten Kılıç, bunların polis tarafından nasıl önlenmesi gerektiğini sormuştur. Kılıç, otuz kadar solcu talebenin bahçeye barikat kurarak polis şefini içeri aldıklarını, taşladıklarını ve bunun adının üniversite özerkliği olmadığını belirtmiştir⁵³⁹⁵. Kendisi aleyhine verilen Gensoru önergesiyle ilgili konuşan İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan, öğrenci olayları ve protestolarla ilgili şunları söylemiştir; “Türkiye’de müteaddit vesilelerle arz ettiğim üzere bu kürsüden, ne kadar anarşist hareketler varsa muayyen mihrak, muayyen eşhas tarafından organize edilir. Bunu bu vesile ile de ispat ve ifade etmek mecburiyetini duyuyorum... üniversite işgal ve boykot olaylarında, 6’ncı filonun ziyareti olayları ve cereyan eden hadiselerde, İzmir’e 6’ncı Filo’nun ziyareti olaylarında Türkiye’de talebe hareketi gibi gösterilmek istenen, sureti katiyede gençlikle alakası olmayan mahdut insanlar ve mahdut teşekküller tarafından organize edilen bütün hadiselerde muayyen isimler vardır, muayyen merkezler vardır. İzmir suikast ve Hisar Camii sabotaj hareketinde de yine aynı mihraklar vardır. Yine aynı itham yapılmıştır. İçişleri Bakanının tertibidir, denmiştir. Mahkeme tespit etmiştir delilleriyle⁵³⁹⁶.”

İçişleri Bakanı Sükan, 17 Temmuz 1968 günü saat 20’den itibaren 40- 50 tane siyasi kanaatleri belli ve anarşist hareketlere katılan öğrenci ve öğrenci olmayan kişilerin Gümüşsuyu Yurdu önünde ve Gümüşsuyu Caddesi’nde taşla ve sopalarla çevreye saldırdıklarını, Opera Oteli ile oradan geçen araçlara hücum ettiklerini belirtmiş ve bu tahripler nedeniyle polisin Gümüşsuyu Caddesi’ni trafiğe kapattığını ifade etmiştir. Sükan; mala, cana ve kamu nizamını bozmaya yönelik tecavüzler karşısında devlet ve yetkili kurumların ancak kanunları uygulayacağını belirtmiştir⁵³⁹⁷. Ankara Milletvekili Hüseyin Balan’ın İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Yurduna yapılan baskın sonucu meydana gelen olaylar nedeniyle İçişleri Bakanı Faruk Sükan hakkında vermiş olduğu Gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmaması üzerine yapılan

⁵³⁹⁴ *MMTD*, 2 Ekim 1968, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 28, s. 797- 798.

⁵³⁹⁵ *MMTD*, 2 Ekim 1968, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 28, s. 800- 801.

⁵³⁹⁶ *MMTD*, 2 Ekim 1968, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 28, s. 802.

⁵³⁹⁷ *MMTD*, 2 Ekim 1968, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 28, s. 804.

konuşmalar neticesinde oylama yapılmış ve Gensoru önergesinin gündeme alınmaması kararlaştırılmıştır⁵³⁹⁸.

Sol cemahta bulunan öğrenci örgütleri, 6 Şubat 1969'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'a telgraf çekerek, Amerikan emperyalizminin bekçisi olarak nitelenen 6. Filo'nun Türkiye'ye gelmemesini istemişlerdir. 7 Şubat 1969'da ise Teknik Üniversite Gümüşsuyu Yurdu girişinde bir basın bildirisi okunmuştur. Burada Amerikan 6. Filo'nun her şeye rağmen İstanbul'a gelecek olmasına dikkat çekilmiş ve öğrenci, işçi, tütün üreticisi bütün kesimler 6. Filo'yu protesto etmeye davet edilmiştir. Bu arada polis, 6. Filo'yu protesto etmek için hazırlanan bildirelere matbaada el koymuştur⁵³⁹⁹.

Amerikan 6. Filo'nun 10 Şubat 1969'da yeniden Dolmabahçe- Kabataş açıklarına demirlemesi, tansiyonu yükseltmiştir. Öğrenciler şehrin birçok yerinde bildiri ve afiş dağıtmışlar ve birçok yere yazılar yazmışlardır. Üniversite bahçesinde toplanan binlerce sol görüşlü öğrenci; "Filo, defol", "Geldikleri gibi giderler", "Filo dışarı", "kahrolsun emperyalizm" gibi sloganlar atmışlardır⁵⁴⁰⁰. Amerikan 6. Filo'nun gelişi 11 Şubat'ta da protesto edilmiştir. Beyazıt Kulesi'ne Vedat Demircioğlu'nun resminin bulunduğu kırmızı bir flama asılmıştır. Daha sonra Beyazıt'tan Taksim'e yürüyüş başlamıştır. Taksim'de İstiklal Caddesi'ne yürümek isteyen kalabalığa polis müdahale etmiş ve elliden fazla öğrenci yaralanmış, 68 öğrenci de tutuklanmıştır. Amerikan 6. Filo'ya karşı protesto gösterileri, yurdun çeşitli illerinde de devam ettirilmiştir⁵⁴⁰¹. Beyazıt Kulesi'ne çekilen kırmızı flama, sağ cemahta, "kuleye kızıl bayrak" şeklinde değerlendirilmiş, MTTB ve diğer sağcı örgütler tarafından 14 Şubat 1969'da "Türk Bayrağı'na Saygı Mitingi" gerçekleştirilmiştir⁵⁴⁰².

Bu arada, Türkiye İlkokul Öğretmen Sendikaları Federasyonu Yürütme Kurulu da, 13 Şubat 1969'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir telgraf göndermiştir. Amerikan 6. Filo'nun kara sularımızı terk etmemesi durumunda Zafer alanında kendisini yakmaya kararlı öğrencinin duygularına yürekten katıldıklarını belirtmişler ve

⁵³⁹⁸ *MMTD*, 2 Ekim 1968, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 28, s. 808.

⁵³⁹⁹ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 127- 128, 132- 133.

⁵⁴⁰⁰ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 20; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 137.

⁵⁴⁰¹ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 122; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 140- 141.

⁵⁴⁰² Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 187; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 123- 124.

Amerikan 6. Filo'nun kara sularımızdan derhal çekilmesi için emir beklediklerini vurgulamışlardır⁵⁴⁰³.

13 Şubat 1969'da Çemberlitaş Kız Öğrenci Yurdu bir yürüyüş düzenlemiştir. Bu yürüyüş Beyazıt'tan başlayarak Sultan Ahmet'e kadar sürmüştür. Bu yürüyüşte Amerikan 6. Filo ve hükümet aleyhine pankartlar yer almıştır. Bu eylemde bazı kadın göstericiler de birer konuşma yapmışlardır⁵⁴⁰⁴. 15 Şubat 1969'da İzmir'e gelen Amerikan 6. Filo'ya karşı TMTF tarafından "Tam Bağımsız Türkiye" adıyla bir miting gerçekleştirilmiştir. Yürüyüş esnasında mitingciler Komünizmle Mücadele Derneği mensubu sağcı gruplar tarafından taşlanmış ve yol boyunca birçok kişi yaralanmıştır. Son olarak polisler de göstericilere müdahale etmiş ve göstericileri dağıtmıştır⁵⁴⁰⁵. Trabzon'da da Amerikan 6. Filo aleyhine Karadeniz Teknik Üniversitesi, TÖS ve Devrim Ocakları tarafından düzenlenmiş olan mitingde karşıt görüşlü bir grupla çıkan çatışmada yüzün üzerinde kişinin yaralandığı belirtilmiştir⁵⁴⁰⁶. Adana'da gerçekleştirilmesi düşünülen "Amerikan emperyalizmini ve işbirlikçilerini telin mitingi", milliyetçi grubun müdahalesi ile yapılamamıştır. Her iki grup arasında çıkan çatışmada ise on kişi yaralanmıştır⁵⁴⁰⁷. Bütün bunlar, Amerikan 6. Filo olaylarının sağ ve sol gruplar tarafından farklı değerlendirildiğini göstermektedir. Sol devrimci örgütlerin birçok kez hukuk dışına çıkarak gerçekleştirdikleri eylemler, sağ cenahta sol örgütlerin kızıl Rusya'dan ve Çin'den talimat aldıkları şeklinde yorumlanmıştır.

Birlik Partisi Genel Başkanı Hüseyin Balan, 12 Mart 1969'da bir kez daha vermiş olduğu önergede Amerikan 6. Filo'nun gelişi sırasında meydana gelen olaylar nedeniyle sorumlu olarak gördüğü İçişleri Bakanı Faruk Sükan hakkında Gensoru açılmasını talep etmiştir. Amerika'nın özellikle Kıbrıs ve Orta Doğu politikasının Türk kamuoyunda yaratmış olduğu alerjiye ve muhtemel olumsuzluklara rağmen ilgili makamların ziyarete müsaade etmelerinin hatalı olduğunu belirten Balan, İçişleri Bakanı Sükan'ın asayişin korunması yolunda tutarlı, etkili ve önleyici nitelikte bir siyaset takip edemediğini savunmuştur. Balan, 500 polisle Teknik Üniversite Öğrenci

⁵⁴⁰³ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5004694, Kutu No: 5/117, Fihrist No: 4694.

⁵⁴⁰⁴ *Karadeniz, Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 143.

⁵⁴⁰⁵ *Hürriyet Gazetesi*, 16 Şubat 1969, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Şubat 1969, s. 1; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 188.

⁵⁴⁰⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Şubat 1969, s. 1.

⁵⁴⁰⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 17 Şubat 1969, s. 1.

Yurdunun basılması ve Konya’da sağ eğilimli bir kısım vatandaşların tahrip ve yağma nitelikli gösterilerinde kayıtsızlık gösterildiğini ve seyirci kalındığını savunmuştur⁵⁴⁰⁸.

16 Şubat 1969’da yaşanan olaylarda ise iki kişi ölmüş, onlarca kişi de yaralanmıştır. Yoğun protestolar nedeniyle Amerikan 6. Filo, ziyaretlerini şimdilik iptal etmiştir⁵⁴⁰⁹. Amerikan 6. Filo’ya ait uçak gemisi ve destroyerler, 17 Şubat 1969 sabahında İstanbul’dan ayrılmıştır⁵⁴¹⁰. Amerikan 6. Filo, 1969 yılı Aralık ayında tekrardan İzmir’e gelmiştir. 19 Aralık 1969’da İzmir’e gelen filo, protesto gösterileri ile karşılaşmıştır⁵⁴¹¹. Gösterilerde birçok kişi yaralanmış ve 6. Filo İzmir’den ayrılana kadar da gösteriler devam ettirilmiştir⁵⁴¹².

Amerika aleyhine 1960’lı yıllarda başlayan eylemlerin fikir temelini, sosyalist ve devrimci görüşler oluşturmuştur. Bu görüşlerin oluşmasında Amerika’nın hem bölgede hem de dünyanın çeşitli yerlerinde uyguladığı yanlış politikalar da etkili olmuştur. Amerikan 6. Filo aleyhine başlayan gösteriler, Türkiye içerisindeki iki farklı kesimi karşı karşıya getirmiştir. Filo aleyhine gösteri yapan sol örgütler, aynı zamanda hükümeti de yıkmanın yollarını aramışlardır. Bu örgütler, çoğu zaman anarşik eylemlere girişmişler ve toplumsal karmaşayı artırmışlardır. Buna karşın milliyetçi ve mukaddesatçı kesim, sol örgütlerin ülkeyi hızla komünizme götürdüklerini belirterek onların karşısında durmuşlardır. Bu durum, her iki kesimin sık sık karşı karşıya gelmesine neden olmuş, çıkan olaylarda birçok kişi yaralanmış ve hayatını kaybetmiştir. Aslında bir nesil, milli olmayan ve yabancı ideolojiler de kullanılarak bu dönemde yok edilmiştir.

4.4.9. Konya Olayları

Mücadele Birliği’nin merkezi olan Konya, 1968 ve sonrasındaki süreçte sağ cenahın önemli merkezlerinden olmuştur. 2 Mart 1968’de Mücadele Derneği, Esnaf Dernekleri ve Milliyetçiler Derneği tarafından Konya’da ortaklaşa “Millet Haykırıyor!” mitingi düzenlenmiştir. Bu mitingin sol kesimin düzenlemiş olduğu “Uyanış” mitingine ilk cevap olduğu belirtilmiştir. Bu mitingde; “Anadolu komünistlere mezar olacaktır”,

⁵⁴⁰⁸ *MMTD*, 12 Mart 1969, İkinci Dönem, 63. Birleşim, Cilt: 35, s. 5- 6.

⁵⁴⁰⁹ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 122; Soner, *Bizim 68’liler*, s. 130.

⁵⁴¹⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 18 Şubat 1969, s. 1.

⁵⁴¹¹ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 128.

⁵⁴¹² Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye’de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 44; Soner, *Bizim 68’liler*, s. 152.

“Neden Türkistan değil de Vietnam”, “Osman Batur, intikamını alacağız”, “Komünist Nazım’ı övenler haindirler”, “Din düşmanları, Moskof hayranları komünistlere ölüm!” gibi dövizler taşınmıştır⁵⁴¹³. Bu mitingden kısa bir süre sonra Konya’da konuşan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, siyasi huzurun sağlanması için din yoluyla yapılan ayrılık ve düşmanlığın engellenmesi gerektiğini savunmuştur⁵⁴¹⁴.

Konya Yüksek Öğrenim gençliği, 24 Temmuz 1968’de “Amerika’yı telin mitingi” yapmayı planlamış, ancak mitinge karşı olanlar da karşı direniş için faaliyete başlamışlardır. Bu kapsamda Komünizmle Mücadele Derneği İkinci Başkanı Hacı Asım Özbir, Mücadele Birliği Genel Başkanı Necmettin Erişen bütün hazırlıkları tamamlamışlardır. Valilik önünde toplanan kalabalık önce öğretmenler lokalini basmış, Yeni Konya gazetesi ve bazı kitapçılar tahrip edilmiştir. Gösterilere liderlik edenlerin Konya’da solcuların, pavyonların, içkili lokantaların ne işi var demeleri üzerine Bomonti lokantası, Torrance gazinosu gibi içkili gazinolar ve pavyonlar kalabalık tarafından tahrip edilmiştir⁵⁴¹⁵. Bu olaylardan bir süre sonra Komünizmle Mücadele Derneği İkinci Başkanı Asım Sözbir’in helvacı dükkanı meçhul kimseler tarafından tahrip edilmiştir⁵⁴¹⁶. Bu olay, 24 Temmuz’da yaşanan olaylara karşı, sol görüşlü insanların bir tepkisi olarak değerlendirilebilir.

Konya olayı ile ilgili değerlendirmede bulunan İsmet İnönü, yanlış teşhisin felaketler getirebileceğini belirtmiştir. Bülent Ecevit ise, bu olayları “gerici bir isyan hareketi” olarak nitelendirmiştir⁵⁴¹⁷. CHP Parti Meclisi de, yapmış olduğu olağanüstü toplantı sonunda bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride, son olaylarda hükümetin cihat çağrılarına sessiz kalması eleştirilmiştir⁵⁴¹⁸. İçişleri Bakanı Faruk Sükan da Konya’da meydana gelen olayların aşırı solun son zamanlarda giriştiği tahrik ve anarşi hareketleri nedeniyle ortaya çıktığını belirtmiştir⁵⁴¹⁹.

Konya’da meydana gelen olaylara değinen Abdi İpekçi, olaylarla ilgili İçişleri Bakanının koymuş olduğu teşhisin doğru olmadığını belirtmiştir. Konya olayının başlangıçta, Amerika’yı ve emperyalizmi protesto eden gençlerin düzenleyeceği mitinge

⁵⁴¹³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Mart 1968, s. 1.

⁵⁴¹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Mart 1968, s. 1.

⁵⁴¹⁵ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 159- 161; Çavdar, *Türkiye 1968*, s. 117.

⁵⁴¹⁶ *Milliyet Gazetesi*, 27 Temmuz 1968, s. 1.

⁵⁴¹⁷ *Milliyet Gazetesi*, 26 Temmuz 1968, s. 1.

⁵⁴¹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Temmuz 1968, s. 1.

⁵⁴¹⁹ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 162.

karşı yapıldığını, ancak bir süre sonra olayın çığırından çıktığını ve içkili gazinoların, lokantaların ve lokallerin tahrip edildiği bir manzaraya dönüştüğünü vurgulamıştır. İpekçi, her türlü şiddetin karşısında olduklarını belirtmiş, aşırı sağ ve aşırı solun çok dikkatli olması gerektiğini vurgulamıştır. İpekçi, şunları söylemiştir; “Peş peşe gelen bu olaylar gittikçe gerginleşen bir ortam yaratacak, huzur ve sükunu sağlamak güçleşecektir. O zaman bu duruma son verecek bir müdahale ihtiyacı belirecektir. Böyle bir müdahale de demokratik rejimin sonu olacak, yeni Anayasanın getirdiği bütün temel hürriyetler elden gidecektir. Bundan kim yararlanacak? Herhalde şimdi böyle bir sonucu hazırlamak için her yola başvuran aşırı uçlar değil... Onların en büyük darbeyi yiyenler arasında bulunacağına hiç şüphemiz yok. Ne var ki kurunun yanında yaşlar da yanacaktır. Böyle bir gelişmenin önlenmesinde hükümete büyük sorumluluklar düşmektedir⁵⁴²⁰.” İpekçi’nin değerlendirmesinde askeri müdahale uyarısı yer almış, hükümetin ve kesimlerin dikkatli olması istenmiştir. Askeri müdahale konusunun basında sıkça yer alması, demokrasinin tam anlamıyla yerleşmediğine de bir işaret sayılabilir.

Konya olaylarından sorumlu olarak görülenler ve olaylara karıştığı tespit edilenler, 24 Temmuz 1968’den itibaren tutuklanmaya başlamıştır⁵⁴²¹. 23 Temmuz gecesi Konya’da yaşanan olaylarla ilgili olarak savcılığın başlatmış olduğu soruşturma tamamlanmıştır⁵⁴²². Konya olayları sanıklarının duruşmalarına 1 Ağustos 1968’de Konya Asliye Ceza Mahkemesi’nde başlanmıştır. Tutuklu sanıklarından onu 2 Ağustos 1968’de ikişer bin lira kefaletle serbest bırakılmıştır⁵⁴²³. Nihayet Konya olaylarından sanık 50 kişiyle ilgili Konya Asliye Ceza Mahkemesi, 14 Ağustos 1968’de kararını açıklamıştır. 28 sanığa 5- 6 ay arasında hapis cezası verilmiş ve bunların cezası da para cezasına çevrilmiştir. Diğer 22 sanık ise beraat etmiştir⁵⁴²⁴.

CHP’nin 1968 yılı Ekim ayında gerçekleştirilen XIX. Kurultayı’nda, Konya olaylarına da değinilmiştir. Burada, AP’nin gerici akımları tahrik ettiği belirtilmiş ve buna Temmuz ayında meydana gelen Konya olayları örnek gösterilmiştir. Amerikan 6. Filo’yu protesto eden gençleri telin etme amacıyla başlatılan olayların istenildiği gibi

⁵⁴²⁰ Abdi İpekçi, “Yanlış Teşhis ve Tehlikeli Gelişmeler”, *Milliyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1968, s. 1.

⁵⁴²¹ *Milliyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 26 Temmuz 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 28 Temmuz 1968, s. 1.

⁵⁴²² *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Temmuz 1968, s. 1.

⁵⁴²³ *Milliyet Gazetesi*, 2 Ağustos 1968, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, 3 Ağustos 1968, s. 1.

⁵⁴²⁴ *Milliyet Gazetesi*, 15 Ağustos 1968, s. 1.

gitmediği ve bir Amerikan şehrinin adını taşıyan gazinonun alt üst edildiği belirtilmiştir⁵⁴²⁵. CHP, AP yöneticilerinin başta İçişleri Bakanı olmak üzere Başbakanın gericiği sürekli koruduğu ve buna karşılık üniversitelerde gösteri yapan gençlerin de yakın takibata uğradığını belirtmiştir. Konya olayları zanlılarının hükümetçe korunduğunu belirten CHP, polislerin İstanbul'da gece yarısı üniversiteye ait bir yurdu basarak gençleri dövdüğünü ve bir üniversitelinin ölümüne neden olduğunu savunmuştur. Başbakanın Kasım 1966'da halkın silahlanması ve gerektiğinde devlet kuvvetlerine karşı ayaklanmaya çağırır bir konuşma yaptığı belirtilmiş, cami kürsülerinde yapılan meydan okumalara da hükümetin sessiz kaldığı iddia edilmiştir. Sonuç olarak CHP, gerici kuvvetlerin gençlik hareketlerine karşı kullanıldığını savunmuştur⁵⁴²⁶. 1968 yılı Temmuz ayında Konya'da gerçekleşen bu olaylar, üzüntü verici olmakla birlikte, toplumun komünizm ve sosyalist ideolojilere karşı tepkisinin de bir tezahürü olmuştur.

4.4.10. Komando Kampları

1968 yılı yaz ayında başlayan boykotlar ve işgaller, klasik öğrenci örgütlerinin fonksiyonunu ortadan kaldırmıştır. Boykotlar ve işgallerle birlikte kavgalar artmış ve ateşli silahlar kullanılmaya başlamıştır. Komünizmle mücadelede bilek gücüne sahip olmak gerektiğini düşünen CKMP, 1968 öğrenci olayları da patlak verince “komando kampları” kurmayı düşünmüştür⁵⁴²⁷. Bu çerçevede CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in liderliğinde “komando kampları-kursları” açılmaya başlamıştır. Buna karşın Marksist- Leninist sol öğrenciler de Filistin'de gerilla eğitimi almaya başlamışlardır⁵⁴²⁸.

Alparslan Türkeş, komando kurslarıyla gençlerin kötü alışkanlıklardan kurtarılmasının, kültür ve spora yönelmelerinin amaçlandığını belirtmiş ve aynı zamanda bu kurslarla milliyetçi gençleri komünist fikir hareketlerine karşı teşkilatlandırmayı ve uyanık tutmayı amaçladıklarını belirtmiştir. Türkeş ayrıca, komando teşkilatları vasıtasıyla kendi partilerinin propagandalarının da

⁵⁴²⁵ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 32.

⁵⁴²⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, s. 33- 35.

⁵⁴²⁷ Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 160.

⁵⁴²⁸ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 124; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 21.

gerçekleştirilmesinin amaçlandığını belirtmiştir⁵⁴²⁹. Bütün siyasi partilerin etkili ve zinde kuvvetler yetiştirerek siyasi olarak kendilerini desteklemelerini istediğini belirten Türkeş, MHP'nin de gençlerden bu konuda destek gördüklerini belirtmiştir⁵⁴³⁰. Alparslan Türkeş, komandoları anti-semitik, ırkçı, kaba kuvvet ve zorba olarak yetiştirmediklerini belirtmiş ve bu tür eğilimde olanların partiden uzaklaştırıldığını vurgulamıştır. Türkeş, partilerinin içerisine maksatlı kimselerin sokulduğunu ve bir müddet sonra komandalara, partiye iftiralar atıldığına dikkat çekmiştir. Komandalara para verildiği gibi iddiaların bu tür girişimlerle yapıldığını belirtmiştir. Türkeş, komandoların 21 günlük eğitimlerden geçirildiğini ve ihtiyaçlarının halktan aynı olarak karşılandığını ifade etmiştir. Para yerine daha çok buğday, bulgur, un, et vs. gıda yardımları ile bu kampların oluşturulduğunu belirtmiştir⁵⁴³¹.

Partili ülkücü gençler, Alparslan Türkeş liderliğinde Dündar Taşer, Rıfat Baykal aracılığı ile komando eğitiminden geçirilmişlerdir. Diğer tarafta da sağ cenahta mukaddesatçı kesim “akıncılar” adıyla örgütlenmeye başlamıştır⁵⁴³². CKMP’de yönetici olan Rıfat Baykal, 12 Temmuz 1968’de İzmir’de düzenlemiş olduğu bir basın toplantısında, partili gençleri her bakımdan daha dinamik ve etkin duruma getirmek için çalışmalar yapacaklarını duyurmuştur. Bu çerçevede, 28 Temmuz 1968’de İzmir’e bağlı Gümüldür bucağı Akrepkaya yöresinde 70 CKMP’li genç, Ankara’dan gelen iki komando uzmanı tarafından eğitime başlanmıştır. Bu eğitim, ilk komando eğitim kursunun başlangıcını ifade etmektedir⁵⁴³³. İzmir’deki kamplarda komando eğitimini Rıfat Baykal, Ankara’daki kampı ise Genel Başkan Yardımcısı Dündar Taşer yönetmiştir⁵⁴³⁴. 1968 yılı Temmuz ayından itibaren yarı askeri eğitim vermeye başlanan komando kampları, 12 Mart 1971 Muhtırasına kadar devam etmiş ve sonrasında kapatılmıştır⁵⁴³⁵.

Komando kampları, 1968 yılı içerisinde gazetelerde duyurulmuş ve hızla yayılmaya başlamıştır⁵⁴³⁶. İlk olarak 1968 yılında İzmir, İstanbul, Ankara ve Adana gibi büyük şehirlerde oluşturulan kamplarda 170 çadır kurulmuş, binden fazla genç eğitime

⁵⁴²⁹ Türkeş, *Temel Görüşler*, s. 373- 374.

⁵⁴³⁰ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 297- 298.

⁵⁴³¹ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s. 299- 301.

⁵⁴³² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 188.

⁵⁴³³ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 412- 413; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 140.

⁵⁴³⁴ Kılıncı, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 114.

⁵⁴³⁵ Ağaoğulları, “Aşırı Milliyetçi Sağ”, s. 224.

⁵⁴³⁶ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 50.

tabi tutulmuştur. 1969 yılı sonuna kadar açılan kamp sayısı 35'i bulmuş, kampa katılan ülkücü sayısı da beş bine ulaşmıştır. 1970 yılında ise eğitime katılan genç sayısının yedi bine ulaştığı belirtilmiştir. 45 günlük kamp programlarında; Beş vakit namaz, Türk-İslam tarihi, komünizmin içyüzü, miting düzenleme ve dağıtma usulleri, judo, güreş, boks, yakın dövüş, kültür-fizik gibi dersler verilmiştir⁵⁴³⁷. İstanbul'daki bazı iş ve ticaret merkezleri komando kamplarına düzenli olarak yardımda bulunmuşlardır⁵⁴³⁸. Mihri Belli ise farklı bir iddia ortaya atmış, illerde kurulan komando kamplarının vatandaşların kredi çekerek kurduklarını, bu kredilerin Amerikan Bankası'ndan çekildiğini ve bu kampların Amerika tarafından finansa edildiğini savunmuştur⁵⁴³⁹.

Alparslan Türkeş'in emriyle açılmış olan komando kurslarının Hitler'in "SS" ve "SA" kurslarına benzediği iddiasıyla 26 Eylül 1968'de bir soruşturma açılmıştır⁵⁴⁴⁰. Komandolar ilk hareketlerini, 30 Aralık 1968'de seçim kaybettikleri okul derneğine gerçekleştirmişlerdir. Fakülte duvarlarındaki CKMP seçim afişlerinin sökülmesi üzerine de 31 Aralık 1968'de yüzden fazla komando, solcu öğrencilerin kaldığı Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci Yurdu'na basmıştır⁵⁴⁴¹. Bu olaylar üzerine CKMP Genel Başkan Yardımcısı İsmail Hakkı Yılanlıoğlu, sapık ideoloji sahiplerinin karşılarında milliyetçi Türk gençliğini bulacağını belirtmiştir⁵⁴⁴².

CHP Merkez Yönetim Kurulu ise, 29 Ocak 1969'da yayınladığı bildiriye komando tedhişçiliğine hayır demiştir. 29- 30 Aralık 1968 tarihlerinde faşist yöntemlerle yetiştirildiği belirtilen komandoların Ankara'da Yüksek Öğretmen Okulu Öğrenci Derneği Kongresine ve Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'ne saldırıya geçtikleri belirtilmiştir. Komandoların siyasi partiler tarafından kurslarla eğitildiğini ve bunun Siyasi Partiler Kanununa aykırı olduğu belirtilmiş ve yetkili makamların bu gruba sessiz kaldığı iddia edilmiştir. CHP, iktidar partisinin komandoları kendi menfaatleri için kullandığına dikkat çekmiş ve demokrasiye, Anayasaya aykırı faaliyetlerin kabul edilemeyeceği belirtilmiştir⁵⁴⁴³.

⁵⁴³⁷ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 224; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 413; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 63.

⁵⁴³⁸ Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 82.

⁵⁴³⁹ Belli, *İnsanlar Tanıdım (Mihri Belli'nin Anıları)*, s. 593.

⁵⁴⁴⁰ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 105.

⁵⁴⁴¹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 413; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 184; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 164- 165; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 118- 119.

⁵⁴⁴² Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 185.

⁵⁴⁴³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 145- 146.

Sol örgüt mensubu öğrencilerin boykot ve işgal faaliyetlerine karşı komandolar da çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda komandolar, 17 Mart 1969'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni basmışlardır. Sol eğilimli öğrencilerle komandolar arasında çeşitli çatışmalar yaşanmıştır⁵⁴⁴⁴. Komandolar 18 Mart 1970'te de Ankara Yüksek Öğretmen Okulu'nu basmışlar ve bu baskın sırasında dört öğrenci yaralanmıştır. Yaralı öğrencilerden komando Süleyman Özmen, 24 Mart 1970'te hayatını kaybetmiştir⁵⁴⁴⁵.

CHP, AP hükümetinin toplumdaki huzursuzlukta komünist kışkırtmacılığın etkili olduğunu ve ortanın solu politikasının aşırı sol akımlara cesaret verdiği iddiasıyla CHP'nin suçlandığını vurgulamıştır. CHP, ortanın solu politikasının aşırı sol ve komünizm için en etkili politika olduğunu belirtmiştir. CHP, Demirel Hükümetinin toplumdaki huzursuzluklardan hareketle anayasal ve yasal değişikliklere zemin hazırlandığını, yer yer huzursuzlukların bu amaçla körüklediğini iddia etmiştir. İktidar partisinin düşüncelerini tasvip etmeyen gençlerin kaldıkları yurtların aranarak silahsızlandırıldığını belirten CHP, sağcı bilinen öğrencilere göz yumulduğunu ve “komando” olarak adlandırılan bu öğrencilerin iktidar tarafından desteklendiğini savunmuştur⁵⁴⁴⁶. CHP, komandoculuk adı altında yürütülmek istenen hareketi, yasadışı ve faşizm özentisi bir hareket olduğunu belirtmiş ve bunun doğrudan doğruya sorumlusunun hükümet olduğunu iddia etmiştir⁵⁴⁴⁷.

TİP ise, iktidarın gençlik katliamını gerekçe göstererek baskı tedbirleri almayı amaçladığını belirtmiştir. TİP, iktidar ve iktidar heveslilerinin ellerini gençlerin üzerinden çektikten sonra katliamın duracağını belirtmiştir. Öğrenci olaylarının gerekçe gösterilerek baskı ve şiddete dayanan bir idare kurmanın amaçlandığı savunulmuştur. Ayrıca, komando adı verilen sağcı gençlerin silahlı eğitime tabi tutuldukları ve bunların iktidar tarafından korunduğu, komandoların kaldıkları yurtların göstermelik arandığı iddia edilmiştir⁵⁴⁴⁸.

Sol gençlik örgütlerinin marjinal eğilimdeki eylemleri, sağ cenahın tedbir almasına neden olmuştur. Komünizm aleyhinde hem devlette hem de toplumda mevcut olan karşı duruş, sağ cenhada teşkilatların kurulmasını sağlamıştır. Bu çerçevede

⁵⁴⁴⁴ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 131.

⁵⁴⁴⁵ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 297.

⁵⁴⁴⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 61.

⁵⁴⁴⁷ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 129.

⁵⁴⁴⁸ Türkiye İşçi Partisi, *Yeter Kanlı Ellerinizi Çekin!*, İstanbul 1971, s. 1.

oluşturulan komando kampları ile silahlı sol örgütler karşısında kendisini savunan ve yabancı ideolojilere karşı mücadele eden bir topluluk oluşturulmuştur. Komando kamplarının oluşturulması, sol kesimde tepkiyle karşılanmıştır. Bunların AP hükümeti tarafından desteklendiği, polislerle komandoların birlikte hareket ettikleri bu dönemde sürekli söylenir olmuştur.

4.4.11. Samsun'dan Ankara'ya Bağımsızlık Yürüyüşü

Dev-Güç'ün önderliğinde “27 Mayıs Milli Devrim Derneği”, “Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı”, “Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği”, “Dev-Genç”, “DÖB” gibi sol örgütler, 30 Ekim 1968'de Samsun'da başlayıp 10 Kasım 1968'de Anıtkabir'de bitirilmesi planlanan “Tam Bağımsız Türkiye İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü” düzenlemişlerdir. Bu yürüyüş esnasında yol boyunca il ve ilçelerde Mustafa Kemal'in ideallerinin dinamik bir şekilde anlatılması hedeflenmiştir⁵⁴⁴⁹. Samsun'dan başlayan yürüyüş, Samsun'un 15 km dışında polis tarafından engellenmiştir. Kazım Kolcuoğlu, Bozkurt Nuhoglu, Özgün Nas, Deniz Gezmiş gibi 22 öğrenci lideri polis tarafından gözaltına alınmıştır. Daha sonra serbest bırakılmışlar ve yürüyüşe devam edilmiştir⁵⁴⁵⁰.

Ankara içinde atılacak slogan konusunda anlaşmazlık çıkmış ve sonunda 8 Kasım'da Mamak'ta yapılan toplantı ile yürüyüş tamamlanmıştır. Harun Karadeniz'e göre Samsun- Ankara yürüyüşü, Dev-Güç tarafından bir cunta çağrısı olarak planlanmış, ancak başarısız olmuştur⁵⁴⁵¹. Bu yürüyüş esnasında AP Adana İl Kongresi'nde konuşan Başbakan Süleyman Demirel; “yürümekle sokaklar aşınmaz” demiştir⁵⁴⁵².

⁵⁴⁴⁹ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 106; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 170.

⁵⁴⁵⁰ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 108- 110.

⁵⁴⁵¹ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 106- 107; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 415; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 114.

⁵⁴⁵² Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 173; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 415; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 114.

4.4.12. Robert William Komer'in Aracının Yakılması

Robert William Komer'in Amerika'nın yeni Ankara Büyükelçisi olarak atanmasının duyulması, sol öğrenci örgütlerini harekete geçirmiş ve Komer, istenmeyen adam ilan edilmiştir. "Vietnam kasabı" olarak bilinen Komer, 28 Kasım 1968 günü İstanbul Atatürk Havalimanı'nda protesto ile karşılaşmıştır. Protestolar karşısında Komer, kendisinin ajan olmadığını belirtmiştir⁵⁴⁵³. FKF ve Siyasal Bilgiler Derneği öğrencileri, cumhurbaşkanının güven mektubunu almamasını istemişlerdir. Komer aleyhine havaalanındaki gösterilerde 15 öğrenci tutuklanmıştır⁵⁴⁵⁴. Mihri Belli, Amerikan Büyükelçisi Robert Komer'in; "Ben on iki yıl CIA'da çalıştım" dediğini ve Vietnam'da "işkenceci Robert" olarak tanındığını belirtmiştir⁵⁴⁵⁵.

ABD Büyükelçisi Komer, Türkiye'ye geldikten sonra ülkenin iç siyasi olayları hakkında sık sık değerlendirmelerde bulunmuştur⁵⁴⁵⁶. Cumhurbaşkanı Sunay, Ocak 1969 mesajında öğrencilere ılımlı olmalarını, disiplini bozmamalarını ve eğitim faaliyetlerine engel olmamalarını istemesine rağmen, öğrencilerin buna aldırmadığı anlaşılmaktadır⁵⁴⁵⁷. Robert Komer'in 6 Ocak 1969'da ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş'ı ziyareti esnasında aracının bir grup devrimci öğrenci tarafından ters çevrilerek yakılması, olayların tırmanmasına neden olmuştur. Bu olaydan sonra ABD'li işyerlerinin camları kırılmaya ve binaları tahrip edilmeye başlamıştır⁵⁴⁵⁸.

ODTÜ'de Komer'in aracının yakılması, "Demokratik Devrim" stratejisinin bir parçası olarak gerçekleşmiştir. Anarşizm ve zorbalık sonucu oluşan bu olay, toplumda kabul görmemiştir⁵⁴⁵⁹. Büyükelçi Komer'in arabasının yakılmasını Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu kınarken, Fikir Kulüpleri Federasyonu bu direnişe sahip çıkmıştır. Bu süreçte Fikir Kulüpleri Federasyonu, anti-emperyalist gösterilerin savunuculuğunu sürdürmüştür⁵⁴⁶⁰. ABD Büyükelçisi Robert Komer'in arabasının

⁵⁴⁵³ *Milliyet Gazetesi*, 29 Kasım 1968, s. 1, 7; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 161.

⁵⁴⁵⁴ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 116.

⁵⁴⁵⁵ Belli, *İnsanlar Tanıdım (Mihri Belli'nin Anıları)*, s. 527.

⁵⁴⁵⁶ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 186.

⁵⁴⁵⁷ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 254.

⁵⁴⁵⁸ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 417; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 187; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 118.

⁵⁴⁵⁹ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 186.

⁵⁴⁶⁰ Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 18.

yakılmasından sonra ODTÜ, bir ay süreyle tatil edilmiştir⁵⁴⁶¹. Yakılan bu aracın parası, Türk Hükümeti tarafından ödenmiştir⁵⁴⁶².

Adana Milletvekili Kasım Gülek, ODTÜ’de ABD Büyükelçisinin arabasının taşlanması, devrilmesi ve akabinde de yakılmasının üzücü olduğunu belirtmiştir. Gülek, asırlardır devam eden “elçiye zeval olmaz” geleneğinin bu olayla yıkılmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Üniversite özgürlüğü ve fikir hürriyetine azami düzeyde özen gösterdiklerini belirten Gülek, özgürlüklerin hiçbir zaman kaba kuvvetle gitmeyeceğini vurgulamıştır⁵⁴⁶³. Antalya Milletvekili İhsan Ataöv de ODTÜ’de ABD Büyükelçisine yönelik protestodan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Ataöv, büyükelçinin arabasının yakılmasını komünistlerin gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Ataöv’ün bu değerlendirmesine Bülent Ecevit karşı çıkmış ve göstericilerin komünist olmadıklarını ve öğretmen adayı olduklarını savunmuştur. Tokat Milletvekili Cevdet Aykan da son yaşanan olaylara değinmiş, ABD Büyükelçisine ODTÜ’de yapılan protesto ve diğer gençlik olaylarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Aykan, tedbirler alınması ve bu tedbirlerin Anayasa’nın ruhuna ve metnine uygun olması gerektiğini savunmuştur⁵⁴⁶⁴.

Kontenjan Senatörü Tayfur Sökmen, Cumhuriyet Senatosu’nun 15 Nisan 1969 tarihli oturumunda yapmış olduğu konuşmada, Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi Robert Komer’e karşı sol ve solcu yazarlar tarafından gösterilen tepkileri, neden Rus Konsolosu Boyokof’a göstermediklerini sormuştur. Sökmen, bütün elçilerin Türk misafirperverliğine uygun olarak karşılanması ve ağırlanması gerektiğini belirterek konuşmasını tamamlamıştır⁵⁴⁶⁵.

Bolu eski milletvekillerinden Ahmet Hatı, Başbakan Süleyman Demirel’e Düzce’den bir telgraf çekmiştir. Adalet Partisi’ne oy verenler arasında Amerikan elçisinin otosunun yakılmasını nefretle karşılamayanın olmayacağını, anarşist ve komünist müesseseler haline gelen üniversitelere karşı gerekli tedbirlerin alınmadığını,

⁵⁴⁶¹ Soner, *Bizim 68’liler*, s. 121.

⁵⁴⁶² Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 225- 226.

⁵⁴⁶³ *MMTD*, 7 Ocak 1969, İkinci Dönem, 23. Birleşim, Cilt: 30, s. 368- 369.

⁵⁴⁶⁴ *MMTD*, 7 Ocak 1969, İkinci Dönem, 23. Birleşim, Cilt: 30, s. 371- 372.

⁵⁴⁶⁵ *CSTD*, 15 Nisan 1969, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 52, s. 553- 554.

kendisinin de Demirel'e oy verdiğini belirten Hatı, Demirel'in çekilmesinin memleketin hayrına olacağını belirtmiştir⁵⁴⁶⁶.

Anthony Lewiss, 17 Şubat 1969 tarihli yazısında ODTÜ'nün Amerika'ya bağlı bir üniversite olduğunu ve sermayesinin önemli bir kısmının Amerikan sermayesi olduğunu, bütün sınıflarında İngilizce derslerin verildiğini ve üniversitede görevli birçok Amerikalı'nın bulunduğunu belirtmiş ve böyle bir üniversitede Amerikan karşıtı bir gösterinin gerçekleştirilebildiğini ve Amerika Büyükelçisi Robert William Komer'in aracının 6 Ocak 1969'da öğrenciler tarafından yakıldığını belirtmiştir. Yazar, son zamanlarda havada anti- Amerikan bir fikrin dolaştığına dikkat çekmiştir⁵⁴⁶⁷.

Ankara Büyükelçisi Komer'in aleyhine yapılan gösteriler ve araba yakma olayından sonra İstanbul'a geleceği duyulmuştur. Bunun üzerine harekete geçen Harun Karadeniz ve arkadaşları, 17 Ocak 1969'da Maçka Teknik Okulu'nda bir basın toplantısı yapmışlardır. Toplantıda, Amerika tarafından Komer'in elçi gönderilmesine sert tepki gösterilmiş ve Maçka'da ilk defa Amerikan bayrağı yakılmıştır⁵⁴⁶⁸. Amerikan Büyükelçisi Komer'in Adana'da yaptığı basın toplantısında protestocuların yüzde üç olduğuna dair açıklamasına TMGT Genel Başkanı Kazım Kolcuoğlu cevap vermiş, asıl yüzde üçün protestolara katılmayan grup olduğunu belirtmiştir⁵⁴⁶⁹.

New York Times'ın 10 Nisan 1969 tarihli sayısında, Türkiye'deki aşırı sol grupların Komer'in görevden alınması ve yerine William J. Handly'nin atanmasının kendilerinin zaferi olarak ilan etmelerine neden olduğu belirtilmiştir. Komer'in Türkiye'ye geldikten sonra "Vietnam kasabı" olarak adlandırılarak protesto edildiği belirtilmiş, aynı öğrencilerin bu defa rektörlük binasını işgal ettikleri ve direniş merkezi yaptıkları vurgulanmıştır⁵⁴⁷⁰.

ABD Büyükelçisi Komer'in arabasını yaktıkları iddiasıyla yargılanan 12 öğrenci hakkında altışar ay hapis ve 75'er lira para cezasına karar verilmiştir⁵⁴⁷¹. Bu olay, toplumun büyük çoğunluğu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Devrimci örgütlerin, artık

⁵⁴⁶⁶ BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.139.1, 1.

⁵⁴⁶⁷ *New York Times*, Feb 17, 1969; Turks' new mood is puzzling. *New York Times (1923-Current File)*, pp. 13. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/118667783?accountid=9645>

⁵⁴⁶⁸ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 117.

⁵⁴⁶⁹ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 145.

⁵⁴⁷⁰ *New York Times*, Apr 10, 1969; Extreme leftists in Turkey voicing pleasure over Nixon's decision to replace Komer as ambassador. *New York Times (1923-Current File)*, pp. 13. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/118715603?accountid=9645>

⁵⁴⁷¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mart 1971, s. 1.

çığırından çıkmaya başladıkları ve terör eylemlerine yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bu süreçte, dönemin hükümeti de gerekli tedbirleri almamakla suçlanmıştır.

4.4.13. Kanlı Pazar

Amerikan 6. Filo aleyhine yapılan gösteriler, aynı zamanda sol ve sağ görüşe sahip insanları karşı karşıya getirmiştir. Sol gençlik örgütlerinin Beyazıt Kulesi'ne kıvrıl bayrak çekmeleri, Komünizmle Mücadele Derneği, MTTB ve Bugün gazetesi başta olmak üzere sağ cenahı harekete geçirmiş ve 14 Şubat 1969'da "Bayrağa Saygı Mitingi" gerçekleştirilmiştir. Bu mitingde, Amerikan 6. Filo'yu protesto etmek için, 16 Şubat 1969 Pazar günü bir miting düzenlemeyi planlayan sol gençlik örgütlerine karşı gereken cevabı vermek için, aynı gün toplanma kararı alınmıştır⁵⁴⁷².

Devrimci işçi örgütleri ve üniversite öğrencileri tarafından düzenlenen; "Emperyalizme Karşı Mustafa Kemal Yürüyüşü", 16 Şubat 1969'da Beyazıt'tan başlamış ve Taksim'de son bulmuştur. Bu arada, bir süredir Bugün gazetesinin öncülüğünde milliyetçi ve mukaddesatçı cephede gerçekleştirilen toplu namazların kılınması ve cihat çağrıları yapılması, sol örgütleri tedirgin etmeye başlamıştır. Sol örgütlerin komünizm peşinde ülkeyi uçuruma sürüklediğini düşünen sağ kesim, sol örgütlerle aynı gün miting yapmak için hazırlık yapmaya başlamıştır⁵⁴⁷³.

Amerikan 6. Filo'ya karşı sol kesimden öğrenci ve işçi örgütleri tarafından 16 Şubat 1969'da Beyazıt'tan Taksim'e on binden fazla kişinin katıldığı gösteri yürüyüşüne karşı, Bugün gazetesinin organize etmiş olduğu karşı bir eylem düzenlenmiş ve her iki kesim Taksim'de karşı karşıya gelmiştir⁵⁴⁷⁴. Taksim Meydanı'nda karşıt görüşlü iki grup arasında çıkan taşlı, sopalı, bıçaklı ve silahlı çarpışmada; iki kişi ölmüş, yüzden fazla kişi de yaralanarak hastanelere kaldırılmıştır⁵⁴⁷⁵. Polisin engel olamadığı olaylarda, Duran Erdoğan ve Ali Turgut

⁵⁴⁷² Soner, *Bizim 68'liler*, s. 123- 124; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 209, 217.

⁵⁴⁷³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Şubat 1969, s. 1; Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 189.

⁵⁴⁷⁴ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 404; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 152; *Hürriyet Gazetesi*, 17 Şubat 1969, s. 1.

⁵⁴⁷⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Şubat 1969, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 17 Şubat 1969, s. 1; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 152; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 187.

Aykaç isimli sol cemaatten kişiler hayatlarını kaybetmiştir⁵⁴⁷⁶. Kanlı bir şekilde neticelenen bu olay, tarihe “Kanlı Pazar” olarak geçmiştir⁵⁴⁷⁷. Hürriyet gazetesi, 17 Şubat 1969 tarihli sayısını; “Kanlı Pazar, Bu Miting değil kardeş kavgasıydı” ana başlığı ile çıkarmıştır⁵⁴⁷⁸.

İstanbul Valisi Vefa Poyraz, yaptığı açıklamada “Kanlı Pazar” olayları öncesinde alınan bütün tedbirlerden bizzat kendisinin sorumlu olduğunu belirtmiştir⁵⁴⁷⁹. Harun Karadeniz, Kanlı Pazar olarak bilinen 16 Şubat olayları öncesinde Ulaştırma Bakanı Sadettin Bilgiç’in sağ cemaatte adam toplattığını ve cahil insanları solculara saldırtmak için çalıştığını savunmuştur⁵⁴⁸⁰. İlhan Selçuk ise, Kanlı Pazar’la ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur; “İstanbul’un Kanlı Pazar’ında İstanbul Valisini suçlu tutmak veya Faruk Sükan’a bindirmek olayın yüzeyinde haklı davranışlardır. Ama hareket, bu kişilerin üstünden aşan bir niteliktedir. Ve temelinden ele alınmazsa, birkaç kurban vererek yoluna devam edecek, gelecekteki büyük kardeş kavgasının seferberliğini Türkiye’de iç politika ve demokrasi saymak gafleti sürecektir⁵⁴⁸¹.”

TİP, YTP ve MP genel başkanları hükümeti eleştirirken İçişleri Bakanı Sükan ise, olayların sorumlusu olarak devrimcileri göstermiştir⁵⁴⁸². Prof. Muammer Aksoy, Kanlı Pazar olayları nedeniyle hükümetin istifasını, İçişleri Bakanı Faruk Sükan’ın siyasi hayattan uzaklaştırılmasını ve toplum polisinin de lağvını istemiştir. Tabii Senatör Ahmet Yıldız da TBMM’nin hükümeti iktidardan uzaklaştırma yolunu bulması gerektiğini savunmuştur⁵⁴⁸³. Nadir Nadi, Kanlı Pazar olaylarını; “Taksim boğazlaşması” olarak nitelemiş ve en ağır sorumluluğun hükümetin sırtında olduğunu savunmuştur⁵⁴⁸⁴.

MTTB Genel Başkanı İsmail Kahraman, Taksim olaylarını sola ve satılmışlara karşı daima milli şuurun galip geleceğine dair bir işaret olarak değerlendirmiştir. Komünizmle Mücadele Derneği Başkanlığı da yapmış olan İlhan Egemen

⁵⁴⁷⁶ Hürriyet Gazetesi, 17 Şubat 1969, s. 1; Cumhuriyet Gazetesi, 17 Şubat 1969, s. 1; Hürriyet Gazetesi, 18 Şubat 1969, s. 1; Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 152- 153; Eren, *Kanlı Pazar (1960’lar Türkiye’sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 177, 237.

⁵⁴⁷⁷ Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye’de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 20; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 404; Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 188- 191; Hürriyet Gazetesi, 20 Şubat 1969, s. 1.

⁵⁴⁷⁸ Hürriyet Gazetesi, 17 Şubat 1969, s. 1.

⁵⁴⁷⁹ Hürriyet Gazetesi, 18 Şubat 1969, s. 1.

⁵⁴⁸⁰ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 148.

⁵⁴⁸¹ İlhan Selçuk, “Kanlı Pazar’ın Tahlili”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1969, s. 2.

⁵⁴⁸² *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Şubat 1969, s. 1; Hürriyet Gazetesi, 18 Şubat 1969, s. 1; Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 191.

⁵⁴⁸³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1969, s. 1.

⁵⁴⁸⁴ Nadir Nadi, “Güç Taşınır Bir Yük”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Şubat 1969, s. 1.

Darendelioğlu'na göre 16 Şubat 1969 günü gerçekleşen olaylar, komünizme ve anarşizme karşı bir reaksiyondur. Bugün gazetesinin önde gelen ismi Mehmet Şevket Eygi de, 16 Şubat olayları nedeniyle vicdanen hiçbir rahatsızlığının olmadığını belirtmiştir⁵⁴⁸⁵.

Cumhuriyet Senatosu Ankara üyesi Hıfzı Oğuz Bekata, 18 Şubat 1969'da Senato'da yapmış olduğu konuşmada gençlerin öncülüğünde Türkiye'nin ciddi sıkıntılardan geçtiğini belirtmiş ve özellikle AP'li senatorlar ile milletvekillerinin hükümeti denetleme ve uyarma görevini yerine getirmesi gerektiğini belirtmiştir. Tabii Senator Mucip Ataklı, Cumhuriyet Senatosu'nun 18 Şubat 1969 tarihli oturumunda bir demeç vermiştir. İktidar ve dış kaynaklardan beslendiğini iddia ettiği silahlı ümmetçi saldırıların 16 Şubat 1969'da kanlı bir neticeye ulaştığını belirten Ataklı, hükümetle ilgili şunları söylemiştir; “Adalet Partisi, iktidarı devraldığı günden beri Anayasa'nın hudutları içinde yapılan her kanuni toplantı ve yürüyüşü çıkarlarına din istismarı ve ümmetçi militanların desteğinde bularak ve kanunları çiğneyerek saldırılara hedef yapmaktadır. Bu davranış ve bu davranışların tertipçisi iktidar hırsı uğruna milleti kamplara bölme zihniyetiyle malul İçişleri Bakanı ve onun emrindeki toplum polisi ve yeteneksiz idare amirleri, bunlar tarafından desteklenerek gerçekten milliyetçi ve devrimci ne Rus ne Amerikan yardakçısı olmayan Atatürkçü kuşaklara karşı yaptırılan sopalı, bıçaklı tabancalı saldırılar rejimi sonu nereye varacağı belli olmayan bir badireye sürüklemektedir⁵⁴⁸⁶.”

Mucip Ataklı'nın konuşmasından sonra İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan da bir konuşma yapmıştır. Sükan, iktidarın işbirlikçi olarak suçlandığını ve bunu iddia edenlerin iddialarını ispatlaması gerektiğini belirtmiştir. Vatanın huzura ve sükûna ihtiyacı olduğunu belirten Sükan, elbirliği ile selamet yolunun tercih edilmesini, ülkenin iktisadi ve sosyal açıdan kalkındırılması için elbirliği ile çalışılmasını istemiştir. Sükan, hür demokratik rejimin yaşaması için çalışılması gerektiğini belirtmiş ve herkesin milletin tercihlerine göre hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır⁵⁴⁸⁷. İçişleri Bakanı Sükan, 16 Şubat 1969 Pazar günü meydana gelen olaylarla ilgili vermiş olduğu bilgide, kanuni olan yürüyüşte 6- 7 bin kişinin Taksim'e kadar emniyet içerisinde geldiğini belirtmiştir. Taksim'de de olay çıkma ihtimaline karşı tedbir alındığını belirtmiştir. Bir

⁵⁴⁸⁵ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'si 'nde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 13- 14, 241- 242, 265.

⁵⁴⁸⁶ *CSTD*, 18 Şubat 1969, Birinci Dönem, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 51, s. 976- 977; *Hürriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1969, s. 1.

⁵⁴⁸⁷ *CSTD*, 18 Şubat 1969, Birinci Dönem, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 51, s. 980.

süre sonra kim tarafından yapıldığı şimdilik belli olmayan tahrikler nedeniyle iki grup arasında çatışma çıkmıştır. Bu çatışmayı toplum polisinin engelleyemeyeceğini gören yetkililer, geride hazır bekleyen askeri birliklerden yardım istemişlerdir. Sükan, bütün olayların askerlerin intikaline kadar geçen beş dakika içerisinde gerçekleştiğini belirtmiş, eğer bu beş dakikanın biraz daha fazla olması durumunda çok daha ağır hadiselerin meydana gelebileceğini belirtmiştir. Sükan, 16 Şubat 1969 olayında emniyet ve zabıta kuvvetleri ile askerlerin çok önemli bir görev yürüttüklerini belirtmiş ve teşekkürlerini iletmıştır. Olaylarda iki vatandaşın hayatını kaybettiğini, ikisi ağır olmak üzere 39 kişinin yaralandığını belirten Sükan, olaylar nedeniyle 42 kişinin nezarete alındığını ifade etmiştir⁵⁴⁸⁸.

CHP Merkez Yönetim Kurulu da, 19 Şubat 1969'da bir bildiri yayınlamıştır. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyeti Kanununa uygun gösteriler yapan gruba karşı bıçaklı ve sopalı bir grubun saldırdığı belirtilmiş ve bunların gericiler olduğu ifade edilmiştir. Bu aşırı grupların hükümetten destek aldığı belirtilmiş ve İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın göreve geldiği günden beri kanlı olayların devam ettiği vurgulanmıştır. Kanuna aykırı olarak örgütlenip komando ismiyle yetiştirilen sokak kabadayılarından hükümetin yararlandığı iddia edilmiştir. AP'nin olaylarda haklılardan yana değil, haksızlardan yana bir duruş sergilediği, asayişsizliği çıkaranların hükümet tarafından korunduğu iddia edilmiş ve kanunsuz sokak eylemlerinin hükümet güçlerince engellenmediği savunulmuştur⁵⁴⁸⁹.

16 Şubat 1969 olaylarından sonra 20 Şubat 1969'da 76 öğrenci cemiyeti ve birliği, fikir kulübü ve sendika, Milli Güvenlik Kurulu Başkanlığı'na bir yazı yazmıştır. Bu yazıda; 16 Şubat 1969 "Kanlı Pazar" olaylarında polisin görevini yapmadığı, izinsiz toplanan grupları dağıtmadığı ve resmi izinli grupları dağıtmak için çalıştığı, iktidarın din duygularını istismar ederek karşılıklarına Türk vatandaşlarını çıkararak kardeş kavgasına dönüştürdüğü, küçük bir grubun mitingi yapanların karşısına çıkarılarak polisin çatışmayı önlemek adına yasal mitingcileri dağıttığı belirtilmiş ve bunların iktidarın bir tertibi olduğu savunulmuştur⁵⁴⁹⁰.

⁵⁴⁸⁸ *CSTD*, 18 Şubat 1969, Birinci Dönem, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 51, s. 981.

⁵⁴⁸⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 146- 148; *Hürriyet Gazetesi*, 20 Şubat 1969, s. 1.

⁵⁴⁹⁰ Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 157- 160.

Bu süreçte Milli Güvenlik Kurulu da bir toplantı gerçekleştirmiştir. Milli Güvenlik Kurulu toplantısından sonra basın mensuplarıyla görüşen Başbakan Süleyman Demirel, rejimin tehlikede olduğuna dair bir soru üzerine şunları söylemiştir; “Parlamentosu olan, basını, hür mahkemeleri olan bir memlekette ne buhranından bahsediliyor? Hür memleket olmak kolay şey mi? Hem her şey hür olacak; hem de çıt çıkmayacak, olur mu? Hürriyetlerin iklimine alışmak lazım. Buhrandan bahsedener, kendi kendilerini sıkıntıya sokuyor. 1961 Anayasası'nın getirdiği hürriyetlere herkes alışacak...”⁵⁴⁹¹”

16 Şubat 1969 tarihinde meydana gelen olaylar, gerçek anlamıyla bir kardeş kavgası olarak nitelendirilebilir. Dış kaynaklı komünizm ve devrimci görüşlerin egemen olduğu gençler ile ülkeye yabancı bir ideolojinin hakim olmasına engel olmaya çalışan sağ cenahtan gençlerin bir tür meydan savaşı olmuştur. İki kişinin ölümü ve onlarca kişinin yaralanması ile neticelenen bu olaylar, bizlere göstermiştir ki; kavgayla, kanla ve savaşla sadece ülkemizin geleceği zarar görmektedir. Bu olaylar aynı zamanda Müslüman Türk ailelerin ve devletin gençleri, milli kültüre ve manevi değerlere uygun yetiştirmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir.

4.4.14. Deniz Harp Okulu Öğrencileri ve 69 Subayın Bildirisi

Deniz Harp Okulu öğrencileri, 2 Kasım 1968’de kendilerine yöneltilen eleştirilere yayınladıkları bildiri ile ağır ithamlarda bulunmuşlardır; “Hava Harp Okulu’nda, genç Harbiyelilerin yurt sorunlarını Atatürkçü ve gerçekçi bir açıdan ele almaları, bu konudaki düşüncelerini bir ‘Kültür Yıllığı’ olan ‘Göksenin’de toplayarak yayınlamaları, geriye dönüş duaları yapmakta olan bu sapık fikirlileri son derece ürkütüştür. Tanzimat’a ‘milli bozgun çıkır’, Abdülhamit’e ‘ulu hakan’, Vahdettin’e ‘büyük sultan’, Namık Kemallere ‘sahte kahraman’ 27 Mayıs devrimine ‘gece hareketi’ diyen, Mustafa Kemal’e ve devrimlerine açıkça ve alçakça saldıran bir zümreden de aslında başka türlü bir davranış beklenemezdi”⁵⁴⁹².”

Deniz Harp Okulu öğrencileri 2 Kasım 1968’de yayınladıkları bildiriye dağıtmışlardır. Özetle bu bildiride irticaa yer verilmiş ve Atatürk karşıtlarına fırsat

⁵⁴⁹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Şubat 1969, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 21 Şubat 1969, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 18 Şubat 1969, s. 1.

⁵⁴⁹² *Milliyet Gazetesi*, 3 Kasım 1968, s. 1, 7; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 254; <http://www.turksolu.com.tr/131/feyizoglu131.htm>

verilmeyeceği vurgulanmıştır. Bu bildirimler, Deniz Harp Okulu'ndaki öğrenci, subay ve astsubaylar tarafından üniformalı bir şekilde gazetelere dağıtılmıştır. Öğrencilerin bu tutumu, disiplin yönünden ceza gerektirir bir durum olarak yorumlanmıştır⁵⁴⁹³. Deniz Harp Okulu öğrencilerinin yayınladıkları bildiri, Tabii Senatör Ahmet Yıldız ve 27 Mayıs Milli Devrim Derneği Başkanı Mucip Ataklı tarafından takdirle karşılanmıştır⁵⁴⁹⁴. Subay adayı öğrencilerin aktif siyasetin içerisinde olması, demokratik teamüllere ve meşru hukuk sistemine aykırı olmasına rağmen, 1968 Türkiye'sinde olağan bir durum olarak karşılanmıştır.

Deniz Harp Okulu öğrencilerinin 2 Kasım 1968'de yayınladıkları bildiriden bir yıl sonra yeni bir bildiri olayı yaşanmıştır. Yıldız Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nden iki öğrencinin silahlı saldırı ile öldürülmesi üzerine 16 Aralık 1969'da bir grup sivil kıyafetli deniz subayı, gazeteleri gezerek 69 deniz subayının imzalamış olduğu bildiriye dağıtmışlardır. Bildiride, Atatürk'e atfen devrimler kanununun mevcut kanunlardan üstün olduğu belirtilmiştir. Öldürülen öğrencilere de değinilen bildiride; “devrimciler ölür, devrimler sürer” şeklinde ifadelerle de yer verilmiştir⁵⁴⁹⁵. Karmaşık bir süreçten geçen Türkiye, bir de 69 Deniz Subayının bildiri ile karşılaşmıştır. Bildiri sahiplerinden beşi, daha sonra ordudan uzaklaştırılmıştır⁵⁴⁹⁶.

4.4.15. İmran Öktem Olayı

27 Mayıs'tan sonra toplumun bütün kesimlerinde karşıt görüşlü insanlar arasında sürekli bir mücadele söz konusudur. DP'yi mahkum eden görüş, onlara hayat hakkı tanımamış, sürekli boğmak istemiştir. Diğer taraftan milletin çoğunluğu, mazlumdan yana, mağdurdan yana insani ve vicdani bir tavır almıştır. 1965'lere doğru ideolojiler de sağ, orta, sol şeklinde tanımlanarak anlatılmaya başlamıştır. Aynı yıl CHP, kendisini TİP'ten ayırmak ve yerini belirlemek için “ortanın solunda” olduğunu açıklamıştır. Sağ ve sol tartışmaları bundan sonra sürekli devam edecektir.

Yargıtay Başkanı İmran Öktem, 6 Eylül 1966'da adli yıl açılışı nedeniyle yaptığı konuşmada, gerici ve sağcı akımların toplumu Ortaçağ karanlığına ittiğini savunmuş ve

⁵⁴⁹³ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 141- 143.

⁵⁴⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 4 Kasım 1968, s. 1.

⁵⁴⁹⁵ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 143.

⁵⁴⁹⁶ Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, s. 44.

yurt içerisinde tehlikeli bir hal aldığı belirtilmiştir⁵⁴⁹⁷. Bir yıl sonra aynı yerde konuşan Öktem, Türkiye’de bir İslam devleti ve hilafet rejimi kurmak isteyenleri bir avuç “meczip” olarak nitelemiştir⁵⁴⁹⁸. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 24 Eylül 1966’da İstanbul İl Kongresi’nde yapmış olduğu konuşmada, aşırı cereyanlara ve partizanca tedbirlere karşı milletin güveneceği iki organın Yargıtay ve Danıştay olduğunu belirtmiştir. İnönü, bunların Anayasa rejimine sahip çıktıkları için aşırı cereyanların ve partizanların saldırısına uğradığını ifade etmiştir⁵⁴⁹⁹. İsmet İnönü, İstanbul İl Kongresi’ndeki konuşmasında, Nurculuğun cemiyetin bir tehlikesi olduğunu hükümete söylediklerini ve buna karşılık hükümetin, böyle bir tehlikenin olmadığını söylediğini belirtmiştir. İnönü, konuyla ilgili Yargıtay Başkanı İmran Öktem’in 6 Eylül 1966 tarihli yeni adli yıl açılış konuşmasına değinmiştir. Burada Öktem’in Nurculuk konusunda Yargıtay İçtihat Kararını açıkladığını, Nurculuk ve yayınlarının nasıl bir tehlike arz ettiğini vurguladığını belirtmiştir. İnönü, Öktem’in konuşmasına atıfta bulunarak; “Bugün dinimizin, milletimizin maruz bulunduğu en önemli fesat tehlikesi budur” demiştir. Buradan hareketle İnönü, AP hükümetinin bu konuda ciddi tedbirler alması gerektiğini söylemiştir⁵⁵⁰⁰.

1968 yılında da CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Yargıtay’ın 100. yıldönümü münasebetiyle Yargıtay Başkanı İmran Öktem’e övücü bir mesaj göndermiştir. İnönü, şunları söylemiştir; “Siz aziz başkanım, başlı başına bir yüksek tepe ve bir mutlu devir sayılırsınız. Bütün sarsıntılara büyük abide sütunları gibi dayanıyorsunuz. Bu başarılarınızı iftihar ile müşahede ediyoruz⁵⁵⁰¹.” Yargıtay’ın 100. yıldönümü münasebetiyle Yargıtay Başkanı İmran Öktem, 11 Haziran 1968’de kutlama töreni ile ilgili bir basın açıklaması yapmıştır. Bu açıklamada Öktem; “İnsanlar olmasaydı, Allah da olmazdı. Allah’ı insanlar yarattı. Yargıtay’ı diri ve ayakta tutacak vatandaşların ilgisidir. Bu müessese bizden sonraki nesillere de lazımdır.” şeklinde bir konuşma

⁵⁴⁹⁷ Genç, *12 Mart’a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 36- 37; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 345- 346; *Milliyet Gazetesi*, 7 Eylül 1966, s. 1.

⁵⁴⁹⁸ *Milliyet Gazetesi*, 7 Eylül 1967, s. 1.

⁵⁴⁹⁹ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün İstanbul- Ankara- İzmir İl Kongreleriyle Ankara İl Merkezinde Yaptığı Konuşmalar*, s. 5.

⁵⁵⁰⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün İstanbul- Ankara- İzmir İl Kongreleriyle Ankara İl Merkezinde Yaptığı Konuşmalar*, s. 6.

⁵⁵⁰¹ *Milliyet Gazetesi*, 3 Nisan 1968, s. 7.

yapmıştır⁵⁵⁰². 1968 yılı adli açılışında yapmış olduğu konuşmada ise, Anayasa karşısında hiçbir topluluk ve zümrenin; “Türk Milleti benim” diyemez, demiştir⁵⁵⁰³.

İsmet İnönü'nün Yargıtay Başkanı Öktem'e sahip çıkarak Yargıtay Başkanına çatanların yaldızlı mürteciler olduğu sözüne tepki gösteren CKMP Genel İdare Kurulu Üyesi Süleyman Sürmen, Öktem'in bizzat Allah'ın varlığına dair konuştuğunu ve münkir duruma düştüğünü belirtmiştir. Sürmen, kutsal inançlara değer vermenin önemine değinmiş ve milli hukukumuzun temelinde kutsal inançların, adet ve örflerin bulunduğunu belirtmiştir⁵⁵⁰⁴. Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in “Allah'ı insan yarattı” sözleri din adamları tarafından lanetlenmiştir. “Din Görevlileri Yardımlaşma Dernekleri Federasyonu”, 18 Haziran 1968'de bir bildiri yayınlarak, Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in sözlerinin nefretle karşılandığını belirtmiş ve Öktem'in Allah'ın huzuruna giderken yapılacak dini merasime katılmayacaklarını açıklamıştır⁵⁵⁰⁵.

1 Mayıs 1969'da hayatını kaybeden Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in 3 Mayıs'ta Maltepe Camii'nde yapılan törende cenaze namazının kılınmasına bir grubun engel olmak istemesi ve Cami İmamının da namazı kıldırmak istememesi, soğuk bir havanın esmesine neden olmuştur. Namazın kılınmasına karşı olan grup ile törende bulunanlar arasında bazı olaylar yaşanmıştır. İsmet İnönü de cenaze namazı kılınmadan alandan ayrılmayacağını yanındakilere söylemiştir. Nihayet, Abdullah Gözübüyük'ün ağabeyi İzzet Gözübüyük'ün cenaze namazını kıldırması ile sıkıntı giderilmiştir⁵⁵⁰⁶. Cenaze namazının kılınmasına engel olunmaya çalışılması ve görevlilerin namazı kılmaktan çekinmelerine İsmet İnönü çok üzülmüştür⁵⁵⁰⁷.

İmran Öktem'in 3 Mayıs 1969'daki cenaze namazını imamların kıldırmak istememesi ve bir grubun namazı engellemeye çalışması, “irtica” tartışmalarını yeniden başlatmıştır⁵⁵⁰⁸. Bu olayın yaşanmasında, İmran Öktem'in hayatta iken yapmış olduğu konuşmaların ve sözlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 1968 yılında Yargıtay'ın 100. yıldönümü münasebetiyle yapmış olduğu konuşmanın bu olaylarda etkili olduğu söylenmiştir. Cumhuriyet gazetesi, ilgi konuşmayı 11 Mayıs'ta yayınlamıştır: “...İnsan o kadar kuvvetli ve kudretli bir varlıktır ki, eğer insanlar

⁵⁵⁰² *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Haziran 1968, s. 1.

⁵⁵⁰³ *Milliyet Gazetesi*, 7 Eylül 1968, s. 1.

⁵⁵⁰⁴ *Tercüman Gazetesi*, 17 Haziran 1968, s. 1.

⁵⁵⁰⁵ *Tercüman Gazetesi*, 19 Haziran 1968, s. 1.

⁵⁵⁰⁶ Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 78.

⁵⁵⁰⁷ Baban, *Politika Galerisi*, s. 344.

⁵⁵⁰⁸ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 195- 196.

olmasaydı, eğer dünya hep haşarat ve hayvanlarla dolu bulunsaydı ‘Allah’ düşüncesi dahi doğmazdı. O halde ‘Allah’ düşüncesini insan yaratmış ve onu insan hissetmiştir⁵⁵⁰⁹.”

Malatya Milletvekili İsmet İnönü ve yedi arkadaşı, 3 Mayıs 1969’da Yargıtay Başkanı İmran Öktem’in cenaze töreninde yaşanan olayların doğrudan doğruya sorumlusunun hükümet olduğunu belirtmişler ve “Gensoru” açılmasını istemişlerdir. Olayın din ve ibadet hürriyetine açık bir saldırı olduğunu belirten önerge sahipleri, tertibin hükümetin bilgisi ve teşviki ile son noktaya ulaştığını savunmuşlardır⁵⁵¹⁰. 3 Mayıs 1969’da meydana gelen İmran Öktem olayı ile ilgili konuşan İsmet İnönü, bu olayın bir irtica olayı olduğunu belirtmiş ve hükümetin irtica olaylarını teşvik ettiğini savunmuştur. En üst memurlukta bulunan Öktem’i kafir ilan etmeye kimsenin yetkisi olmadığını belirten İnönü, bu olayın ortaya çıkmasında günlerden beri camilerde yapılan vaazların etkili olduğunu savunmuştur⁵⁵¹¹.

TİP grubu adına konuşan Mehmet Ali Aybar da, AP’nin iktidarı döneminde irticanın imkan bulduğunu ve yayıldığını savunmuştur. İmran Öktem’in adalet yılı açılışlarında yapmış olduğu konuşmaların bir takım kimseleri aleyhine yönelttiğini ifade etmiştir⁵⁵¹². Başbakan Süleyman Demirel de, İmran Öktem olayı ile ilgili konuşmuş ve partilerinin irtica olaylarını desteklediklerine dair bir kampanyanın başlatıldığını belirtmiştir⁵⁵¹³.

Tabii Senatör Ahmet Yıldız, Yargıtay Başkanı İmran Öktem’in 3 Mayıs 1969’daki cenaze namazında yaşanan olayları, 6 Mayıs 1969 tarihli Cumhuriyet Senatosu oturumunda konu yapmıştır. Yıldız, bu olayı “cumhuriyet tarihinin en utanç verici gerici ayaklanması” olarak nitelmiştir. Öktem’in daha önceki beyanlarının özellikle Nurcular ve destekçi basın tarafından çarpıtıldığını belirten Yıldız, bu olayla iyi niyetli insanların uyanmış olmasını ümit ettiğini belirtmiştir⁵⁵¹⁴. Cumhuriyet Senatosu Artvin Üyesi Fehmi Alpaslan da bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Alpaslan, kendisinin de bir hukukçu olarak cenazeye katılmak için Hacı Bayram Camiine gittiğini, ancak yerin değiştiğini öğrendiğini ve akabinde Maltepe Camiine

⁵⁵⁰⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Mayıs 1969, s. 1.

⁵⁵¹⁰ *MMTD*, 5 Mayıs 1969, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 36, s. 132- 133.

⁵⁵¹¹ *MMTD*, 6 Mayıs 1969, İkinci Dönem, 88. Birleşim, Cilt: 36, s. 196- 198.

⁵⁵¹² *MMTD*, 6 Mayıs 1969, İkinci Dönem, 88. Birleşim, Cilt: 36, s. 207.

⁵⁵¹³ *MMTD*, 6 Mayıs 1969, İkinci Dönem, 88. Birleşim, Cilt: 36, s. 211- 214.

⁵⁵¹⁴ *CSTD*, 6 Mayıs 1969, Birinci Dönem, Elli altıncı Birleşim, Cilt: 53, s. 228.

gittiğini belirtmiştir. Alpaslan, cenazede yaşananların üzüntü verici olduğunu belirtmiş ve burada devletin kendisini göstermemesinin en büyük acziyet olduğunu savunmuştur⁵⁵¹⁵.

Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in cenaze namazında yaşanan olaylar üzerine Cumhuriyet Senatosu'nda hükümet aleyhinde yapılan değerlendirmeler üzerine Devlet Bakanı Seyfi Öztürk de bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Öztürk, olayın bütün yönleriyle müessif bir olay olduğunu belirtmiştir. Öztürk, bu olaylarda AP iktidarının ve hükümetinin Öktem meselesinde taraf olmadığını belirtmiştir. Devlet Bakanı Seyfi Öztürk, cenazenin Hacı Bayram Camii yerine neden Maltepe Camiine nakledildiği konusuna açıklık getirmiştir. Cenaze için 600 polisin görevlendirildiğini belirten Öztürk, hem güvenliğin sağlanması hem de cenazeye katılanlar açısından Hacı Bayram'ın yetersiz ve dar yolunun bu nakilde etkili olduğunu belirtmiştir. Öztürk, camiden çıkıldıktan sonra bir grubun “münkirin namazı kılınmaz” diye bağırdığını, diğer bir grubun da “Atatürk geliyor” diyerek birbirlerinin üzerine yürüdüğünü belirtmiş ve bu sırada toplum polisinin müdahale ederek bir grubunun dışarı çıkarılmasını sağladığı ve bir kısmının da yakalandığını belirtmiştir⁵⁵¹⁶. Devlet Bakanı Seyfi Öztürk, Başbakan adına cenazeye kendisinin katıldığını belirtmiş, namaz kılınacağı vakit ortaya çıkan durum karşısında kendisinin de hakarete uğradığını ve bir senatörün; “burada kazık gibi ayakta ne dikiliyorsun” dediğini belirtmiştir. Öztürk, cenazede bir generalin hiçbir şey yokken CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'yü koruma gibi mizansen bir tavır aldığını belirtmiştir. Öztürk, buna gerek olmadığını ve hükümet olarak İsmet İnönü'nün korumasına sekiz sivil polisin sürekli görev halinde olduğunu belirtmiştir. Öztürk, hadiseden sonra “hükümetten bir reaksiyon gelmedi” şeklinde açıklamalar yapılmasının yakışık almadığını, olaydan sonra Başbakan Demirel'in radyolarda yayınlanan beyanında olayın her yönüyle üzücü olduğunu belirttiğini aktarmıştır⁵⁵¹⁷.

İmran Öktem'in cenaze töreninde ortaya çıkan olaylar nedeniyle, yüksek yargı mensupları ve hukukçular 7 Mayıs 1969'da Ankara'da bir tepki yürüyüşü gerçekleştirmiş ve olay protesto edilmiştir⁵⁵¹⁸. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 9

⁵⁵¹⁵ *CSTD*, 6 Mayıs 1969, Birinci Dönem, Elli altıncı Birleşim, Cilt: 53, s. 232.

⁵⁵¹⁶ *CSTD*, 6 Mayıs 1969, Birinci Dönem, Elli altıncı Birleşim, Cilt: 53, s. 234- 235.

⁵⁵¹⁷ *CSTD*, 6 Mayıs 1969, Birinci Dönem, Elli altıncı Birleşim, Cilt: 53, s. 236- 237.

⁵⁵¹⁸ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 427; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 228; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 123; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 197.

Mayıs 1969'da yapmış olduğu basın toplantısında hakimlerin yürüyüşü hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. İnönü, hakimlerin uyarmalarının doğru, faydalı ve ders verici bir teşebbüs olduğunu belirtmiştir⁵⁵¹⁹.

Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in cenaze töreninde Maltepe Camii'nde meydana gelen olaylarda tahrikçilik yaptıkları gerekçesiyle tutuklananların sayısının 9 Mayıs itibariyle 11'e ulaştığı belirtilmiştir⁵⁵²⁰. 3 Mayıs 1969'da yaşanan olaylar, hem hükümet hem siyasiler hem de bürokratlar açısından uyarıcı niteliktedir. Öktem'in cenazesindeki olaylara neden olan en önemli konu, hayatta iken toplumun inanç değerleriyle ilgili yapmış olduğu konuşmalar olmuştur. Bu konuşmalar, bir kesim tarafından olumsuz olarak değerlendirilmiş ve cenaze merasiminde yaşanması istenmeyen olaylara neden olmuştur.

⁵⁵¹⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mayıs 1969, s. 1.

⁵⁵²⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mayıs 1969, s. 1.

5. BÖLÜM

DEMİREL'İN ÇARESİZLİĞİ VE 12 MART 1971 MUHTIRASI

5.1. II. Demirel Hükümetinin Kurulması ve Hükümet Programı

12 Ekim 1969 seçimlerinden sonra Bakanlar Kurulu'nun yeniden teşkili için AP Genel Başkanı ve Isparta Milletvekili Süleyman Demirel görevlendirilmiştir⁵⁵²¹. 12 Ekim seçimlerinden sonra Bakanlar Kurulu'nun istifa ettiğine dair Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi, 22 Ekim 1969'da Cumhuriyet Senatosu'na gönderilmiştir. 23 Ekim 1969 tarihli tezkerede ise AP Genel Başkanı ve Isparta Milletvekili Süleyman Demirel'in Başbakan olarak tayin edildiği belirtilmiştir⁵⁵²².

Yeni hükümet için çalışmalarına başlayan Süleyman Demirel, listeyi hazırlamış ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, yeni kabineyi 3 Kasım 1969'da onaylamıştır. 24'e çıkarılan yeni kabinede, 12 yeni bakan görev almıştır. Kültür Bakanlığının da ilerleyen zamanlarda oluşturulacağı belirtilmiştir⁵⁵²³. Yeni Bakanlar Kuruluna seçilenlerin atandığına dair Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi de, 3 Kasım 1969'da Millet Meclisi'nde okunmuştur⁵⁵²⁴. Yeni bir Devlet Bakanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığını da ihtiva eden Bakanlar Kurulu listesi, 4 Kasım 1969'da Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştur⁵⁵²⁵.

İkinci Demirel Hükümeti üyelerinin çoğunluğunun eski valilerden oluşması nedeniyle "Valiler Kabinesi" nitelmesi yapılmıştır⁵⁵²⁶. Bakanların yaş ortalaması 48 olup, aralarında iki de bekar bakan bulunduğu belirtilmiştir⁵⁵²⁷. Başbakan Demirel'in, 3 Kasım 1969 tarihli hükümete on iki yeni bakan alması, Bilgiççilerin tasfiyesi anlamına geldiği gibi Demirel'in hükümette denge politikasından ve parti içi koalisyondan

⁵⁵²¹ *MMTD*, 22 Ekim 1969, Üçüncü Dönem, 1. Birleşim, Cilt: 1, s. 6.

⁵⁵²² *CSTD*, 23 Ekim 1969, Birinci Dönem, Yetmişinci Birleşim, Cilt: 53, s. 612.

⁵⁵²³ *Zafer Gazetesi*, 4 Kasım 1969, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Kasım 1969, s. 1.

⁵⁵²⁴ *MMTD*, 3 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 3. Birleşim, Cilt: 1, s. 37.

⁵⁵²⁵ *CSTD*, 4 Kasım 1969, Birinci Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 54, s. 19.

⁵⁵²⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 5 Kasım 1969, s. 1.

⁵⁵²⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 4 Kasım 1969, s. 1.

vazgeçtiğini göstermektedir⁵⁵²⁸. AP'nin hükümet programının konuşulduğu 6 Kasım 1969 tarihli ortak grup toplantısına 146 üyenin katılmadığı belirtilmiştir. Bu durum, Bilgiç ve taraftarlarının ilk gövde gösterisini yaptıklarını göstermektedir. Mevcut üyeler, hükümet programına güvenoyu verilmesini kabul etmişlerdir⁵⁵²⁹. Başbakan Süleyman Demirel, hükümet programını 7 Kasım 1969'da Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nde okurken, AP'lilerin toplam sayısının 150'yi geçmediği belirtilmiştir⁵⁵³⁰.

Başbakan Süleyman Demirel tarafından yeni hükümet programı, 7 Kasım 1969'da Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştur. 1965- 1969 döneminin 1961 Anayasası ile birlikte geniş hak ve hürriyetlerin zaman zaman ölçsüz şekilde kullanıldığını belirten Demirel, Türkiye'de gerek fikir gerek hareket bakımından anarşik hava yaratılmasının heveslileri, bu ortamdan aşırı derecede faydalandıklarını belirtmiştir. Buna rağmen Türk demokrasisinin işleyişinde herhangi bir duraksama veya sarsıntıya maruz kalınmadan içeride istikrar ve dışarıda da itibarın sağlandığını belirtmiştir⁵⁵³¹. Demirel, hak ve hürriyetlerin devlet ve hukuk düzenini yok etmek için kullanılmayacağını belirtmiştir⁵⁵³².

Gösteri, yürüyüş ve grev gibi hakların kullanılması sırasında zaman zaman kanuni sınırların dışına çıkıldığını ve bir takım işgal hareketlerine girişildiğini belirten Başbakan Demirel, hükümet programı vasıtasıyla bir kez daha belirtmiştir ki, başkalarına zarar verecek hiçbir şeye müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir. Kanunların daima hakim kılınacağını belirten Demirel, vatandaşların korkusuz ve güven içinde yaşamaları için gerekirse emniyet kuvvetlerinin artırılması ve eğitimi konularında kanuni tedbirlerin alınacağını vurgulamıştır⁵⁵³³.

Hükümet programında, seçimlerin sık yapılmasının seçimde bıkkınlık yarattığını belirten Başbakan Demirel, seçim sisteminin ıslah edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Devletin etkili hale getirilmesinin hükümetin müessir işlemesi yolundaki engellerin kaldırılmasına bağlı olduğunu belirten Demirel, hükümetin kararlarının

⁵⁵²⁸ Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 76; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 319; *Hürriyet Gazetesi*, 4 Kasım 1969, s. 1.

⁵⁵²⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 7 Kasım 1969, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Kasım 1969, s. 1.

⁵⁵³⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Kasım 1969, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 8 Kasım 1969, s. 1.

⁵⁵³¹ *CSTD*, 7 Kasım 1969, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 139; *MMTD*, 7 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 4. Birleşim, Cilt: 1, s. 43- 44.

⁵⁵³² *CSTD*, 7 Kasım 1969, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 140.

⁵⁵³³ *CSTD*, 7 Kasım 1969, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 144- 145.

uygulanmasında idari ve yargı yönünden engellerin kaldırılmasının etkili idare için şart olduğunu belirtmiştir. Anayasa değişikliğinin iktidar yanında muhalefetin de desteğine bağlı olduğunu belirten Demirel, yürütme organının müessir hale getirilmesinin de bu kanalla gerçekleştirilebileceğine işaret etmiştir⁵⁵³⁴.

Hükümet programında, iktisadi planlamaya değinen Demirel, iktisadi kalkınmanın hür ve demokratik ülkelerin ileri, verimli ve piyasa ekonomisine uygun bir politika vasıtası kabul ettiklerini belirtmiş ve planlamayı özel teşebbüs için yol gösterici, destekleyici ve teşvik edici bir yönde gördüklerini belirtmiştir. İç kalkınmada ek bir kaynak olarak yabancı sermayeyi teşvik edeceklerini belirten Demirel, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin iktisadi kalkınmada önemli olduğunu vurgulamıştır⁵⁵³⁵.

Hükümet programında eğitime ve gençlik sorunlarına dikkat çeken Demirel, gençlerin elverişli okuma, barınma, beslenme, dinlenme, boş zamanlarını değerlendirme ve tedavi olma şartlarını hızla geliştireceklerini belirtmiştir⁵⁵³⁶. Hükümet programı görüşmelerinde Başbakan Demirel, gençlik meseleleriyle ilgilenmeyen hükümetlerin düşünülmemeyeceğini belirtmiş ve 250 lira olan bursun 350 liraya çıkarıldığını, burs sayısını artırdıklarını, 8 bin olan yatak sayısının 25 bine çıkarılması için çalışmalar yürüttüklerini belirtmiştir⁵⁵³⁷. Başbakan Demirel, Büyük Türkiye idealinin genç kuşaklara verileceğini ve onların zararlı cereyanlardan korunacağını vurgulamıştır. Yeni kurulan Bakanlığın gençlik meselelerine ciddi şekilde eğileceğini belirten Demirel, gençlerin haklı dertlerine en kısa sürede isabetli çözümler üreteceklerini ifade etmiştir⁵⁵³⁸.

Başbakan Demirel, yeni hükümet programında da köyün kalkınmasına dikkat çekmiştir. Topyekûn kalkınmanın ancak köyün ve köylünün kalkınması ile mümkün olduğunu belirten Demirel, nüfusun yüzde yetmişini oluşturan köylü ve çiftçilerin kalkındırılmasının bir “medeniyet davası” olduğunu vurgulamıştır⁵⁵³⁹. Topraksız ve yeter toprağı olmayan köylüye hazine arazisi dağıtımına süratle ve adil bir şekilde devam edileceğini ve gerekli mevzuat değişikliklerinin en kısa sürede yapılacağını

⁵⁵³⁴ *CSTD*, 7 Kasım 1969, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 142.

⁵⁵³⁵ *CSTD*, 7 Kasım 1969, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 144.

⁵⁵³⁶ *CSTD*, 7 Kasım 1969, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 146.

⁵⁵³⁷ *CSTD*, 11 Kasım 1969, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 274.

⁵⁵³⁸ *MMTD*, 7 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 4. Birleşim, Cilt: 1, s. 51.

⁵⁵³⁹ *CSTD*, 7 Kasım 1969, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 149.

belirten Başbakan Demirel, hedefin tarımda topyekûn üretimin artırılması ve topraksız köylüyü toprağa kavuşturmak olduğunu vurgulamıştır⁵⁵⁴⁰.

Demokratik rejimin tam bir açıklık içinde yürütülmesine büyük önem vereceklerini belirten Başbakan Demirel, haksızlığın, adaletsizliğin, eşitsizliğin, faziletsizliğin hiçbir zaman koruyucusu ve savunucusu olmayacaklarını belirtmiştir. Demirel bu konuda, siyasi partilerden ve Türk basınından büyük destek göreceklarine inandıklarını belirtmiştir⁵⁵⁴¹.

GP adına Millet Meclisi'nde bir konuşma yapan Turhan Feyzioğlu, demokrasiyle ilgili şunları söylemiştir; “Rey hakkı tebaayı hür vatandaş yapan, rey hakkı insan haysiyetine uygun bir idare tarzını memlekette hakim kılan tek idare tarzıdır. Demokratik rejimin işleyişindeki aksaklıklar, demokratik rejim kusurları üzerinde ciltler dolusu kitaplar yazılabilir, yazılmıştır. Churchille'in sözü meşhur; demokratik rejim kötüdür, demişler, ‘evet kötüdür, ama bütün diğer rejimler çok daha kötüdür’ demiştir. Bütün mesele buradadır. Ehveni şerdir demiyorum, hayırlı olan, faydalı olan, yüceltici olan ve insan haysiyetine uygun olan idare tarzı, vatandaşın hür iradesine dayanan bir idare tarzıdır. Bürokratik bir baskı rejimi yerine, millete dayanan ve millete hizmet götüren idarenin teminatı, hür, demokratik seçimidir⁵⁵⁴².”

Ecvet Güresin, Süleyman Demirel tarafından okunan hükümet programının birer vaatler mecmuası olduğunu savunmuştur. Ona göre yıllardan beri verilen vaatler gerçekleştirilememektedir⁵⁵⁴³.

12 Ekim 1969 seçimlerinden sonra kurulan İkinci Demirel Hükümetinin programı, 12 Kasım 1969'da oylanmıştır. 428 kişinin katıldığı oylamada 263 kabul ve 165 ret oyu kullanılmış ve böylece Bakanlar Kurulu güvenoyu almıştır⁵⁵⁴⁴.

Başbakan Süleyman Demirel, 1970 yılı Ocak ayında yaptığı basın toplantısında, demokrasinin temelini millet iradesi olduğunu belirtmiş ve 1961 Anayasası'nın hak ve hürriyetlere dair esasları kullanılarak aşırı ideolojilerin Anayasa'nın hürriyetçi temeli yıkmayı hedeflediklerini belirtmiştir. 1969 seçimlerinde başarı elde edemeyenlerin fısıltı ile çeşitli rivayetler yaydıklarını belirten Demirel, bunun içeride ve dışarıda

⁵⁵⁴⁰ *MMTD*, 7 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 4. Birleşim, Cilt: 1, s. 54.

⁵⁵⁴¹ *CSTD*, 7 Kasım 1969, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 54, s. 166.

⁵⁵⁴² *MMTD*, 10 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 75.

⁵⁵⁴³ Ecvet Güresin, “Program”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Kasım 1969, s. 1.

⁵⁵⁴⁴ *MMTD*, 12 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1, s. 169; Adalet Partisi, *Başbakan Süleyman Demirel'in 16. Basın Toplantısı (24 Ocak 1970)*, Ankara 1970, s. 4- 5.

Türkiye'nin itibarını zedelemeye yönelik olduğunu ifade etmiştir. Millet iradesine saygı gösterilmesi gerektiğini belirten Demirel, millet iradesinden ümidini kesenlerin milli iradeden ve demokrasiden şikayetçi olduklarını belirtmiştir. İstediklerine ulaşamayanların anarşiyi tahrik ve teşvik ettiklerinden bahsetmiştir⁵⁵⁴⁵.

5.2. II. Demirel Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasal ve Sosyal Gelişmeler

5.2.1. Millet Meclisi Başkanlığı Seçimi

12 Ekim 1969 seçimlerinden sonra Millet Meclisi, en yaşlı üye olan Malatya Milletvekili İsmet İnönü'nün başkanlığında 22 Ekim 1969'da açılmıştır⁵⁵⁴⁶. 22 Ekim 1969'da yapılan Millet Meclisi Başkanlığı seçimlerine 401 milletvekili katılmış ve 340 oy alan Ferruh Bozbeyle, Meclis Başkanı seçilmiştir. İsmet İnönü 3, Naime Tokgöz, Sadettin Bilgiç, Cihat Bilgehan, Osman Bölükbaşı, Hüsamettin Başer ise birer oy almış, 1 oy çekimser, 2 oy geçersiz, 4 oy için boş zarf ve 46 oy için ise boş oy pusulası verilmiştir⁵⁵⁴⁷. Bir yıl sonra yapılacak olan Millet Meclisi Başkanlığı seçimleri ise oldukça uzun sürmüştür. 1970 yılı Kasım ayındaki seçimlerin 36. turuna 332 üye katılmış ve 269 oyu alan Artvin Milletvekili Sabit Osman Avcı, 26 Kasım 1970'te Millet Meclisi Başkanı seçilmiştir. Bu oylamada ise, 53 oy boş çıkmış ve 10 oy da çeşitli üyelere verilmiştir⁵⁵⁴⁸.

5.2.2. Büyük Anadolu Partisi'nin Kurulması

Büyük Anadolu Partisi, Ahmet Mithat Aslan'ın genel başkanlığında, Ferit Erdem Boray, Süreyya Kayacan, Rami Balancar, Yalçın Öztürk, Necdet Güney, Umur Güriş, İbrahim Aslan, Ufuk Şehri, Yalçın Kotanoğlu, Tahsin Delikanlı, Zübeyir Cemaloğlu, Şaban Gülşen, Mustafa Esin, Rasim Doğan, Orhan Anlaş, Cem Türker tarafından 3 Kasım 1969 tarihinde kurulmuştur⁵⁵⁴⁹.

⁵⁵⁴⁵ Adalet Partisi, *Başbakan Süleyman Demirel'in 16. Basın Toplantısı (24 Ocak 1970)*, s. 9- 10.

⁵⁵⁴⁶ Adalet Partisi, *Başbakan Süleyman Demirel'in 16. Basın Toplantısı (24 Ocak 1970)*, s. 4- 5; *MMTD*, 22 Ekim 1969, Üçüncü Dönem, 1. Birleşim, Cilt: 1, s. 2.

⁵⁵⁴⁷ *MMTD*, 22 Ekim 1969, Üçüncü Dönem, 1. Birleşim, Cilt: 1, s. 7.

⁵⁵⁴⁸ *MMTD*, 26 Kasım 1970, Üçüncü Dönem, 15. Birleşim, Cilt: 9, s. 101- 102.

⁵⁵⁴⁹ Büyük Anadolu Partisi, *Büyük Anadolu Partisi Tüzük ve Program*, Yörük Matbaacılık, İstanbul 1970, s. 23.

Büyük Anadolu Partisi'nin genel merkezi Ankara olup, iktisaden ve teknik alanda yüce bir Türkiye yaratmak arzulanmış, sosyal alanda da vicdanen imanlı, cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi ve laiklik prensiplerine sadık bir siyasi örgüt olduğu belirtilmiştir. İmanlı bir nesil yetiştirmeyi amaçlayan parti, kültür ve teknolojide çağdaş medeniyetin üstünde olmayı, iktisaden çok gelişmiş, her türlü demokratik hürriyetlerin yerleştiği imanlı bir Türkiye'nin oluşturulmasını hedeflemiştir⁵⁵⁵⁰. Liberal yapıda olan Büyük Anadolu Partisi, siyasi hayatta etkin olamamış ve 1972 yılında kapatılmıştır⁵⁵⁵¹.

5.2.3. Toprak İşgalleri

1960'lı yılların en önemli sorunlarından birisi, toprak meselesidir. Nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde yaşaması ve geçim kaynağı olarak toprağın kullanılması, toprakla ilgili sorunları da beraberinde getirmiştir. Siyasi partiler, 1960'lı yıllar boyunca seçim beyannamelerinde ve seçim konuşmalarında sıklıkla toprak reformundan, toprağın verimli hale getirilmesinden, toprağı olmayan veya az toprağı olan köylülere toprak verilmesinden bahsetmişlerdir. Bu dönemde “kalkınma davası” olarak sloganlaştırılan konu, toprak reformu yanında sanayinin büyütülmesi ve halkın temel ihtiyaçlarının giderilmesi ile refah seviyesinin yükseltilmesi meselesi olmuştur.

1960'lı yıllarda toprakla ilgili karşılaştığımız sorunlardan birisi, “toprak işgalleri” konusu olmuştur. Bu çerçevede ilk toprak işgali, 1966 yılı Ağustos ayında Hakkari Yüksekova Öncüler Köyü'nde yaşanmıştır. 16 köy sahibi olan Kerim ağanın oğlu Osman, hasat zamanı köylülerin çalışması için haber göndermiş ancak, birçok köylü ağanın arazisinde çalışmaya gelmemiştir. Buna kızan Osman, gelmeyenlerin köyü terk etmesini istemiştir. Adamlarıyla köyü basmış, ancak köylüler de kendilerini savunmuştur. Köye karakol kurulmuş ve olay, mahkemeye intikal etmiştir⁵⁵⁵².

1960 yılı sonlarında Türk köylerindeki huzursuzluklar, tarımsal düzene duyulan tepkinin bir sonucu olmuştur. Siyasi platformlarda tarım reformu tartışmalarına rağmen, Türk tarımının bir üretim planı bulunmamaktadır. Bu dönemde topraksız köylüler ve kredilerdeki yüksek artışlar da yaşanan sıkıntıların büyümesine neden olmuştur⁵⁵⁵³.

⁵⁵⁵⁰ Büyük Anadolu Partisi, *Büyük Anadolu Partisi Tüzük ve Program*, s. 3.

⁵⁵⁵¹ *Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi*, Cilt 4, s. 1261.

⁵⁵⁵² Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 205- 206.

⁵⁵⁵³ Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, s. 31.

1969 yılına gelindiğinde ilk köylü eylemi, Ocak ayı içerisinde İzmir'in Atalan ve Göllüce köylerinde yaşanmıştır. Köylüler büyük toprak sahiplerinin topraklarını ve hazineye ait toprakları işgal ederek sürmeye başlamışlardır⁵⁵⁵⁴. Atalan ve Göllüce toprakları sulak araziler olup, on iki ağanın elindedir. Tapularındaki toprağın kat kat fazlasını işlediği anlaşılan ağalara karşı harekete geçen köylüler, toprakların bir kısmını işgal ederek işlemeye başlamışlardır. Bu arada köylüler, hazine topraklarını yıllardır işleyen ağaların hakimiyetine son verilmesini istemişlerdir⁵⁵⁵⁵. Köylülerin toprak işgalleri, sol örgütler ve özellikle de Fikir Kulüpleri Federasyonu tarafından desteklenmiştir⁵⁵⁵⁶.

Tekirdağ Milletvekili Yılmaz Alpaslan, Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada ülkedeki toprak işgallerine değinmiştir. Atalan ve Göllüce'deki toprak işgallerinden sonra 11 Kasım 1969'da gerçekleşen Eseçe- Araplı Çiftliğinin beş bin dönümlük kısmının İstanbul Değirmen köyü sakinleri tarafından işgaline değinen Alpaslan, 65. Tümen birliklerinin 13 Kasım'ı 14 Kasım'a bağlayan gece çiftliği işgal ettiğinden bahsetmiştir. Alpaslan, 3500 köylünün insanca yaşama hakkının bir kenara itildiğini ve bir kısım toprak ağalarının hükümetçe korunduğunu belirtmiştir. Alpaslan, Kızılpınar köyü halkının da Değirmen köylülerden görerak "Armeşe" isimli Çorlu sınırları içerisindeki bir çiftliği işgal etmeye başladıklarını belirtmiştir. Alpaslan, toprak işgalleri konusunda alınması gereken tedbirlere de değinmiştir. Ona göre çiftlik sahiplerinin elinde bulunan topraklardan bir kısmının köylüler tarafından satın alınarak, köylülerin borçlandırılması ve böylece mal sahibi yapılması sağlanmalıdır⁵⁵⁵⁷. İçişleri Bakanı Haldun Mentешеoğlu da toprak işgalleri hakkında Millet Meclisi'nin 21 Kasım 1969 tarihli toplantısında bir konuşma yapmıştır. Mentешеoğlu konuşmasında, "Şu köyün sakinlerinin toprağı yoktur, bunlarda insanca yaşama hakkına sahiptir. Binaenaleyh, niye bunlara toprak verilmiyor, mademki verilmiyor, şu halde toprağı olan yere yürünsün." tarzındaki bir yaklaşımın ne rejimin ne de milletin menfaatleriyle bağdaşmayacağını belirtmiştir. Mentешеoğlu, bu yaklaşımın toplumu huzursuzluğa,

⁵⁵⁵⁴ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 173; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 425.

⁵⁵⁵⁵ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 207- 208.

⁵⁵⁵⁶ Eren, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, s. 174; Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, s. 29.

⁵⁵⁵⁷ *MMTD*, 21 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 8. Birleşim, Cilt: 1, s. 213- 214.

anarşiye sevk etmek anlamına geleceğini belirtmiş ve anarşik hareketlerin hiç kimseye faydasının olmayacağını hatırlatmıştır⁵⁵⁵⁸.

Cumhuriyet Senatosu İzmir Üyesi Mümin Kırlı, Torbalı kazasının Atalan ve Göllüce köylerinde meydana gelen toprak konusuyla ilgili Cumhuriyet Senatosu'nun 7 Mayıs 1970 tarihli oturumunda bir konuşma yapmıştır. Bu köylerde ellerinde ekecek toprakları olmayanların aşırı solun tahrikiyle, vatandaşların tapulu arazilerine ekim yapmaya çalıştığını belirten Kırlı, bu köylüler için Ziraat Bankası kredileriyle mülkiyetlerine toprak verildiğini vurgulamıştır. Mümin Kırlı, toprak işgali olayında CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit'in; "Toprak işleyenin, su kullananın" sözünün tahrik edici olduğunu belirtmiştir. Kırlı, 1970 yılı Mayıs ayı itibariyle Göllücü köyünde 32 aileye 320 dekar arazi verildiğini, Atalan köyünde ise 66 aileye 828 dekar arazi verildiğini belirtmiştir⁵⁵⁵⁹.

AP, toprak işgallerine CHP'nin 1969 seçim bildirisinde; "Toprak işleyenin su kullananın" sloganının neden olduğunu belirtmiştir⁵⁵⁶⁰. Bu sloganın kışkırtıcı olduğunu belirten Başbakan Süleyman Demirel, bu tür söylemlerin hak ve hukuku bozduğunu, anarşiye imkan tanıyan bir ortam doğurduğunu belirtmiştir⁵⁵⁶¹. AP'nin bu yaklaşımına karşı, toprak işgallerini halk devrimciliği olarak niteleyen CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, 19 Temmuz 1970'te şunları belirtmiştir; "Bir atasözü vardır. Hak verilmez alınır, der. Biz, aydın bürokratlar da, hep hak verelim istemiştizdir, oysa halk, ilk defa hakkını almak istiyor. Buna saygı duyalım. Devrimci köylümüzle övünmeliyiz⁵⁵⁶²."

5.2.4. İTÜ Senatosu ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Hocalarının Muhtırası

İTÜ Senatosu, 15 Aralık 1969'da toplanmış ve son olayları değerlendirmiştir. Rektör Prof. Dr. Kazım Ergin imzasıyla yayınlanan bildiriye, yükseköğrenim kurumlarında son yıllarda meydana gelen olaylar ve özellikle İstanbul Mühendislik Mimarlık Akademisi'nde iki öğrencinin birer hafta arayla cinayete kurban gitmesi ile sonuçlanan olaylar zincirinin gözden geçirildiği vurgulanmıştır. İTÜ Senatosu,

⁵⁵⁵⁸ *MMTD*, 21 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 8. Birleşim, Cilt: 1, s. 216.

⁵⁵⁵⁹ *CSTD*, 7 Mayıs 1970, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 57, s. 900- 901.

⁵⁵⁶⁰ *Genç*, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 210.

⁵⁵⁶¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, s. 28.

⁵⁵⁶² Kemal Satır, *CHP'de Bunalım*, Nüve Matbaası, Ankara 1972, s. 64- 65.

memleket çocuklarının hangi sebeple olursa olsun öldürülmesinin lanetlendiği açıklanmıştır. Aşırı uçların meydana getirmiş olduğu kaba kuvvet hareketlerinin gittikçe artmış olmasının hür düşüncenin ve serbest tartışmanın mabedi olması gereken bu kurumları tahrip etme yönünde geliştiği belirtilmiş, hür düşünce ortamının kaba kuvvet zorlamaları ile zedelenmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Kalkınmada öğretimin aralıksız devamına vurgu yapılan bildiride, İTÜ Senatosu'nun üç yıl önce 6 Ocak 1967 günü yasama, yürütme, yargı organları ve siyasi partilere göndermiş olduğu muhtırada, öğrencilerin politik akımlara ve ideolojik eylemlere karıştırılmasının tehlikelerine işaret edildiği ve tedbir alınması gerektiği vurgulanmıştır. 6 Ocak 1967 tarihli muhtırada, tedbir alınmaması durumunda olayların vehamet kazanacağına işaret edildiği, gerekli tedbirlerin alınmaması ve kaba kuvvete başvuranlarla teşvikçilerinin zamanında cezalandırılmamasının olayların gelişip ağırlaşmasına neden olduğu ifade edilmiştir. Son olarak İTÜ Senatosu, olayların derinine inilerek iç yüzünü meydana çıkarmak ve tekrür imkanlarını önlemek için bütün kurum ve organların işbirliği içerisinde çalışmasını önermiştir⁵⁵⁶³.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörler Kurulu, 18 Aralık 1969 tarihinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a; Devletin varlığına, demokratik ve laik hukuk düzenine yönelmiş bir tehlike olarak, kaba kuvvete ve din istismarına dayanan olaylar zincirinden duydukları endişeyi ve bu konudaki görüşlerini muhtıra olarak sunmuşlardır. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İlhan Unat imzalı muhtırada, Anayasa'da ifadesi bulunan demokratik hukuk düzeninde bütün vatandaşların ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlarına ilişkin görüşlerini serbestçe ortaya koymalarının gerekli olduğuna vurgu yapılmış, fikirlerin zorla kabul ettirilmesi ve kaba kuvvete dayanarak farklı görüşlerin ortadan kaldırılması teşebbüslerine karşı devletin güveni sağlamak ve hukuk düzenini hakim kılmakla görevli olduğu belirtilmiştir. Ülkedeki anarşinin önlenmesi, can emniyetinin sağlanması, demokratik rejime olan inancın devam etmesi için bu görevde gösterilecek başarıya bağlı olduğuna işaret edilmiştir⁵⁵⁶⁴.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörler Kurulu'nun 18 Aralık 1969 tarihli muhtırasında, kaba kuvvete başvurmakta sakınca görmeyenlere karşı devlet otoritesinin farklı görüşlerdeki grupların çatışmasından doğacak dengeye ümit bağladığı

⁵⁵⁶³ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5004991, Kutu No: 5/129, Fihrist No: 4991.

⁵⁵⁶⁴ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5004990, Kutu No: 5/129, Fihrist No: 4990, s. 1.

izlenimi verdiğini, devlet otoritesini hakim kılmada gösterilen yetersizliğin bir kısım grupların örgütlenip, silahlanmalarına ve pervasızca saldırıya geçmelerine neden olduğu belirtilmiştir. Kısa süre içerisinde öldürülen öğrencilere ek olarak Yıldız Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nden iki öğrencinin daha öldürülmesi ve öldürenlerin tespit edilememesinin durumun vehameti ve ciddiyetini gösterdiği vurgulanmıştır⁵⁵⁶⁵. Muhtırada rejimle ilgili ve son anarşi olaylarıyla ilgili şunlar belirtilmiştir; “Anayasamıza dayanan demokratik rejime yönelecek en büyük tehlike, can emniyetini dahi ortadan kaldıran bir anarşinin, vatandaşın gözünde demokratik rejimi tamamen anlamsız kılması ve devlet otoritesini yeniden kuracak bir rejimin özlemine yaratması olacaktır⁵⁵⁶⁶.”

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörler Kurulunun 18 Aralık 1969 tarihli muhtırasında, kişisel ve siyasal çıkarlar uğruna vatandaşların din duygularının tam bir sorumsuzluk içinde istismar edildiği iddia edilmiş ve Yıldız Akademisi'ndeki öldürme olayının din istismarının sonucu olduğu savunulmuştur. Genç neslin çağdışı eğitim olarak nitelenen binlerce Kur'an Kursu'nun pençesine bırakıldığı ve bunun çağdaş uygarlık seviyesine bir an önce ulaşmak arzusunda olan insanların rejime olan inancını sarsacak nitelikte olduğu iddia edilmiştir. Kaba kuvvete dayanan her saldırının bütün gücüyle devleti karşısında bulması gerektiği belirtilmiş, laik devlet ilkesiyle bağdaşmayan ve milleti irtica tehlikesiyle karşı karşıya bırakan davranışlara son verilmesinin beklendiği cumhurbaşkanına iletilmiştir. Kurul, muhtırasının sonunda siyasal iktidarın sorumluluğuna değinmiş ve şunları belirtmiştir; “Kaba kuvvete dayanan saldırıların sona ermesi ve ‘irtica’ tehlikesinin önlenmesi, siyasal iktidarın, kuvvetler ayrımı prensibinin arkasına gizlenmeksizin, bu duruma, siyasal ve idari planda kesin bir tutumla karşı çıkmasına bağlıdır. Yetkili yargı organlarının varlığından ve vicdan hürriyetinden bahisle, din istismarına açıkça cephe almayan bir siyasal iktidar, doğacak olayların tarihi sorumluluğunu taşıyacaktır⁵⁵⁶⁷.”

Her iki üniversitenin yayınlamış olduğu bu muhtıralar, doğrudan hükümete yönelik eleştiriler ve uyarılar içermektedir. Olayların merkezinde bulunan üniversitelerin, sorunun çözümünde rol almaları elbette ki dönemin şartları açısından bir

⁵⁵⁶⁵ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5004990, Kutu No: 5/129, Fihrist No: 4990, s. 1.

⁵⁵⁶⁶ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5004990, Kutu No: 5/129, Fihrist No: 4990, s. 2.

⁵⁵⁶⁷ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5004990, Kutu No: 5/129, Fihrist No: 4990, s. 2.

zorunluluktur. Boykotlar, işgaller ve çarpışmalar ülkeyi üniversitelerde eğitimin yapılamadığı bir sürece götürmüştür.

5.2.5. Ankara'da Paso Meselesi ve Otobüs İşgalleri

Ankara'da belediyenin öğrenci dernekleri tarafından verilen hüviyetleri tanımayarak paso çıkarmak istemesi, üniversite ve yüksekokul öğrencileri arasında tepkiyle karşılanmıştır. Otobüsleri çeviren öğrenciler, içerisindeki yolcuları indirmişler ve otobüslere el koymuşlardır. Belediyenin kararını, 2 Ocak 1970 günü saat 12'ye kadar bozmaması durumunda bütün belediye otobüslerinin işgal edeceğini açıklamışlardır⁵⁵⁶⁸. Paso meselesi sonraki günlerde de kavgalı bir şekilde devam etmiştir. 5 Ocak 1970'te Gazi Eğitim Enstitüsü ve Erkek Yüksek Teknik Öğretmen Okulu öğrencileri okul çevresinden geçen beş otobüsü durdurarak yolcuları indirmişler ve otobüsleri okul bahçesinde alıkoymuşlardır. Olaya toplum polisi müdahale etmiş ve öğrencilerin atmış olduğu taşlardan yedi polis yaralanmıştır. Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi öğrencileri de üç, Dil- Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğrencileri ise beş otobüse el koymuşlardır. Polisin müdahalesi ile bu otobüsler geri alınmıştır. Bu olaylar nedeniyle 34 öğrenci gözaltına alınmıştır. Bu arada belediyeden yapılan açıklamada, pasolar için son sürenin 15 Ocak olduğu belirtilmiştir⁵⁵⁶⁹.

Cumhuriyet Senatosu Konya Üyesi Mehmet Varışlı, 2 Ocak 1970'ten itibaren öğrencilerin Ankara'daki belediye otobüslerini işgal etmelerine değinmiştir. İşgal edilen otobüslerden vatandaşların hasta, kadın ve yaşlı olmasına bakılmaksızın indirildiğini belirten Varışlı, buna hiç kimsenin hakkının olmadığını belirtmiş ve yapanların öğrenci mi, yol kesen mi olduklarını sormuştur. Tarihten ve milli duygulardan uzak bir tavır takınıldığını belirten Varışlı, bu olayda öğrenci pasolarının Ankara Belediyesi tarafından öğrenci dernekleri vasıtasıyla değil de fakülte ve yüksekokullar vasıtasıyla dağıtılmasının etkili olduğunu belirtmiştir. Varışlı, daha önceki dönemlerde öğrenci olmayan binlerce kişinin paso kullanması üzerine belediyenin böyle bir usul tercih ettiğini belirtmiş ve öğrencilerin tavırlarını doğru bulmadığını ve kimsenin memleketin huzurunu bozmaya hakkının olmadığını vurgulamıştır⁵⁵⁷⁰. Cumhuriyet Senatosu

⁵⁵⁶⁸ *Milliyet Gazetesi*, 3 Ocak 1970, s. 1, 11.

⁵⁵⁶⁹ *Milliyet Gazetesi*, 6 Ocak 1970, s. 1, 11.

⁵⁵⁷⁰ *CSTD*, 6 Ocak 1970, Birinci Dönem, Yirmi birinci Birleşim, Cilt: 55, s. 12.

Eskişehir Üyesi Ömer Ucuzal da, paso nedeniyle Ankara’da otobüslere öğrencilerin el koyması olayını değerlendirmiştir. Paso nedeniyle toplam 18 otobüsün seferden alıkonulduğunu belirten Ucuzal, bunun suç olduğunu belirtmiş ve bu usullerin son derece yanlış olduğunu vurgulamıştır⁵⁵⁷¹.

Cumhuriyet Senatosu Üyesi Hıfzı Oğuz Bekata ise öğrenci pasoları içinde sahte olanların bulunduğu gerekçesi ile Ankara’daki bütün pasoların geçersiz sayılarak öğrencileri galeyana getirmenin son derece yanlış olduğunu ve bunda Ankara Belediyesi görevlilerinin sorumlu olduğunu belirtmiştir. Bekata, böyle karışık bir ortamda geçersiz pasoları kontrol etmenin farklı usulleri olmakla birlikte bütün pasoların iptal edildiği belirtilerek bütün öğrencileri harekete geçirmenin son derece hatalı bir davranış olduğunu vurgulamıştır⁵⁵⁷².

5.2.6. AP’de Dosyalı Muhalefet, İhraçlar ve 72’ler Muhtırası

12 Ekim 1969 seçimlerinden sonra AP’ye yönelik muhalefet hareketleri yoğunlaşmıştır. Ordudaki bir kısım subaylar, solcu işçi sendikaları, öğrenci dernekleri, üniversiteler, entelektüellerin önemli bir kısmı AP’yi gerici ve emperyalistlerin işbirlikçisi olarak görmektedir. Bu süreçte ordu mensuplarının bir kısmı ise, AP’nin toplumsal olayları bastırmada yeteri kadar başarılı olamadığını düşünmektedir⁵⁵⁷³.

12 Ekim 1969 seçimlerinden sonra AP’nin grup yönetim kurulu ve hükümetin kurulması sırasında parti içerisinde ihtilaf ortaya çıkmaya başlamıştır⁵⁵⁷⁴. Özellikle, 3 Kasım 1969’da hükümetin ilan edilmesinden sonra AP içerisinde büyük bir hoşnutsuzluk ortaya çıkmıştır. Bunda, hükümette Demirel’in parti içerisindeki muhaliflere yer vermemesi etkili olmuştur⁵⁵⁷⁵.

İkinci Demirel Hükümetinin kurulmasından sonra, “dosyalı muhalefet” kavramı ortaya atılmıştır. 12 Kasım 1969’da AP’li bir milletvekili, “dosyalı muhalefet” yapacağını gazetede ilan etmiştir⁵⁵⁷⁶. Dosyalı muhalefetle birçok konuda hükümetin

⁵⁵⁷¹ *CSTD*, 6 Ocak 1970, Birinci Dönem, Yirmi birinci Birleşim, Cilt: 55, s. 16- 17.

⁵⁵⁷² *CSTD*, 6 Ocak 1970, Birinci Dönem, Yirmi birinci Birleşim, Cilt: 55, s. 13.

⁵⁵⁷³ Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 227.

⁵⁵⁷⁴ Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 57.

⁵⁵⁷⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel’in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, s. 14.

⁵⁵⁷⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel’in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, s. 15.

yaptığı yolsuzlukların gündeme getirileceği ve Demirel'in zor duruma düşürüleceği belirtilmiştir. Muhalefetin AP'ye yönelttikleri yolsuzluk iddiaları, AP grubu içerisinde de destek bulmuş ve karşılıklı iddialar kamuoyunda tartışılmaya başlamıştır⁵⁵⁷⁷.

Millet Meclisi'nin 22 Aralık 1969 tarihli oturumunda, bir gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı görüşülürken, AP'li bir milletvekili bu tür görüşmelerin yirmi dakika ile sınırlandırılması konusunda bir önerge vermiştir. Bu kısıtlama önergesine 34 milletvekili müspet oy kullanmamış ve bunlardan Kadri Erovan, Ekrem Dikmen ve Vedat Önsal 30 Aralık 1969'da Haysiyet Divanına verilmişler ve bu üç kişi partiden ihraç edilmiştir⁵⁵⁷⁸. AP'den ihraç edilen Sivas Milletvekili Kadri Erovan, durumuyla ilgili 6 Şubat 1970'te bir beyanat vermiştir. İhraç sebebinin sun'i olduğunu belirten Erovan, ihraç konusunda grup kararı alınmadığını ifade etmiş ve ihracın tamamen haksız, hukuksuz ve mesnetsiz olduğunu belirtmiştir. Erovan, Meclis'te verilen önerge oylamasına Genel Başkan Süleyman Demirel'in de katılmadığını belirtmiş ve aynı şeylere onun da muhatap olması gerektiğini ifade etmiştir. Erovan, partiden ihracının genel başkana karşı yürüttüğü muhalefetten kaynaklandığını belirtmiştir. 1965 yılında kabinenin oluşturulmasından sonra AP Genel İdare Kurulu'nda; "Her şeyi ben bilirim, ben yaparım zihniyeti içinde tek adam olmak sevdasına kapılamazsın, demokraside bu yoktur, esasen buna muktedir de olamazsın" dediğini ifade etmiştir. Erovan, Demirel ile devlet idaresi olmayacağını defaten ifade ettiğini belirtmiş ve AP'nin sekiz puan oy kaybetmesinde Demirel idaresinin ve anlayışının neden olduğunu belirtmiştir⁵⁵⁷⁹.

İkinci Demirel Hükümeti kurulduktan sonra AP Genel İdare Kurulu ilk defa, 7 Ocak 1970'te toplanmıştır. Bu toplantıda 1969 seçimleri öncesinde Demirel'in şahsını korumak için yemin eden ve bu nedenle "yeminliler" olarak bilinen hizbe oy vermeyen bazı il ve ilçe teşkilatları fesholunmuş ve bazı AP'li başkanlar da ihraç istemiyle haysiyet divanına sevk olunmuştur. Genel İdare Kurulu Üyesi ve Erzurum Milletvekili Cevat Önder, Konya Milletvekili İ. Etem Kılıçoğlu ve Bingöl Senatörü Arif Hikmet Yurtsever, Samsun Belediye Başkanı Kemal Vehbi Gül, Eskişehir Belediye Başkanı Sabahattin Günday haysiyet divanına sevk edilenler arasındadır. İhraç dosyaları görüşülürken Genel İdare Kurulunun sekiz üyesi toplantıyı terk etmiş ve bir daha

⁵⁵⁷⁷ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 320- 321.

⁵⁵⁷⁸ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 2.

⁵⁵⁷⁹ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 27- 28.

toplantılara katılmamışlardır. Yüksel Menderes, Dr. Sadettin Bilgiç, Talat Asal, Cevat Önder, Ali Naili Erdem bunlardan beşidir⁵⁵⁸⁰. Bu durum, AP içerisindeki muhalefetin derinliğini göstermesi bakımından önemlidir⁵⁵⁸¹.

AP'li Talat Asal, 7 Ocak 1970 tarihli Genel İdare Kurulu toplantısında konuşmuş ve partiden ihraç edilmesi teklif edilen arkadaşlarının uzun yıllar varlarını ve yoklarını partiye verdiklerini, ihraç taleplerinin tüzük çerçevesinde iyice incelenmesi gerektiğini ve ondan sonra dikkatli bir şekilde karar verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Genel İdare Kurulunun ihraç dair ivedi karar vermesinin AP'nin ortaya koymuş olduğu hukuk anlayışına uymayacağını ve kendisi ile çelişeceğini ifade etmiştir⁵⁵⁸². Yüksel Menderes de 7 Ocak 1970 tarihli Genel İdare Kurulu toplantısında bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Menderes, demokrasilerde parti içi muhalefetin önemine değinmiş ve konuyu ihraç taleplerine getirmiştir. Yüksel Menderes, gidilmek istenen yönün bir şahsın hakimiyetine yemin etmiş olan kişilerin, kendileri gibi düşünmeyenleri ihraç etme niyeti taşıdığını belirtmiştir. Bunun bir tasfiye hareketi olduğunu ve planlandığını ifade etmiştir. Menderes, bu şartlarda Genel İdare Kurulunun toplantısına katılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir⁵⁵⁸³.

AP'den ihraç edilmesi teklif edilen Cevat Önder, 9 Ocak 1970'te bir beyanat yayınlamıştır. Bu beyanatta Önder, 12 Ekim 1969 seçimlerinde AP aleyhine çalıştığının ve AP'yi parçalamaya çalıştığının iddia edildiğini ifade etmiştir. 1962 yılından beri AP'nin Genel İdare Kurulu üyesi olduğunu belirten Cevat Önder; 1962, 1964, 1966, 1968 yıllarında yapılan AP Büyük Kongrelerinde en yüksek oylarla seçildiğini belirtmiştir. AP'yi kendi evladı gibi sevdiğini belirten Önder, AP'ye kırat sembolünü Mehmet Turgut'la birlikte aldıklarını, AP Tüzüğünü, programın yarısını, yönetmelikleri kendisinin hazırladığını belirtmiştir. Cevat Önder, kendisinin AP'ye ihanet etmesinin mümkün olamayacağını ve bunun bir iftira olduğunu belirtmiştir. Önder, Demirel'in partiyi hedefinden ve hüviyetinden uzaklaştırdığını, bu nedenle Demirel'e ve etrafındaki yeminlilere karşı olduğunu ifade etmiştir. Önder, Demirel'in etrafında fikir sahibi, çalışkan, tecrübeli şahıslar istemediğini, riyaya, taassuba, dalkavukluğa prim verdiğini

⁵⁵⁸⁰ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 205- 206; Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 4- 7, 25-26.

⁵⁵⁸¹ *Hürriyet Gazetesi*, 28 Ocak 1970, s. 1.

⁵⁵⁸² Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 7- 8.

⁵⁵⁸³ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 8- 9.

belirtmiştir. Demirel'in AP'yi milletin partisi olmaktan çıkardığını ve bir şahıs, zümre partisi haline getirdiğini belirtmiştir⁵⁵⁸⁴.

Dr. Sadettin Bilgiç de, 12 Ocak 1970'te gazetelere bir beyanat vermiştir. Bilgiç, 1969 seçimlerinden sonra kendilerinin Demirel'in kabinesi için yedi bakanlık istediklerine dair iddianın yalan olduğunu belirtmiştir. Bilgiç, 1969 seçimlerinden sonra Demirel'le hiçbir görüşmesinin olmadığını belirtmiş ve partiden ihraçlar konusuna değinmiştir. Bilgiç, partiden ihraçların tamamen tüzük dışı olduğunu ifade etmiş ve bunların partide tesanüdü sağlamaktan öte muayyen bir zümrenin mutlak hakimiyetini amaçladığını vurgulamıştır⁵⁵⁸⁵.

AP Erzurum Milletvekili Cevat Önder, 12 Ocak 1970'te verdiği beyanatta AP içerisinde ilerici- gerici tartışmalarının yürütülmeye çalışıldığını belirtmiştir. Önder şunları söylemiştir; “Bizi Atatürk düşmanı, gerici, aşırı sağcı, sivri uç mevki zebunu gibi sıfatlarla gammazlayanlar ve bu sebeple tasfiyeye tabi tuttuklarını söyleyenler hayasızlık ediyorlar. Şahsi menfaat ve hegemonyalarını devam ettirmek ve gizlemek için bu türlü iftirallardan çekinmiyorlar⁵⁵⁸⁶.”

Muhafif grubun görüşlerine kapalı bir vaziyet alması üzerine, Genel İdare Kurulu üyelerinden Dr. Faruk Sükan, Yüksel Menderes, Talat Asal, Mehmet Turgut, Cihat Bilgehan ve Dr. Sadettin Bilgiç, 4 Şubat 1970'te bir mektup göndererek Genel İdare Kurulu üyeliklerinden çekilmişlerdir⁵⁵⁸⁷.

AP'li 72 milletvekili, 17 Ocak 1970'te “72'ler Muhtırası” diye anılan toplam on maddeden oluşan muhtırayı, Başbakan Süleyman Demirel'e vermişlerdir⁵⁵⁸⁸. 72'ler Muhtırası'nda AP'nin şahıs ve zümre hakimiyetine karşı olduğu belirtilmiş ve ihraç taleplerinin buna aykırı olduğu vurgulanmıştır. Tasfiyelerle zümre egemenliğini kuvvetlendirecek programlı bir harekete girişildiği ifade edilmiştir⁵⁵⁸⁹. Büyük Kongrede ifade edilen “bağdaştırma, birleştirme, uzlaştırma” emarelerine bir süredir rastlanmadığı belirtilmiştir. Birlik ve beraberliğin şahıs ve zümre lehine değil, varoluş sebepleri istikametinde hâkim kılınması gerektiği ifade edilmiştir. İhraç taleplerindeki görünen

⁵⁵⁸⁴ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 10- 11.

⁵⁵⁸⁵ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 13.

⁵⁵⁸⁶ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 14- 15.

⁵⁵⁸⁷ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 213- 214; Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 25- 26; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 161.

⁵⁵⁸⁸ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 16; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 160; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 207.

⁵⁵⁸⁹ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 16.

sebeplerin hukukilik vasfından uzak olduğu vurgulanmıştır⁵⁵⁹⁰. Muhtırada; af kanunu, milli bakiye sistemini kaldırmaya yönelik seçim kanununda değişiklik yapılması, siyasi hakların iadesine dair tekliflerde oy kullanmayanlar hakkında herhangi bir işlem yapılmamasına rağmen, usule esas bir konuda önerge verenlerin Haysiyet Divanına verilmesinin insaf ölçülerine uymayacağı ifade edilmiştir. 72'ler Muhtırası ile sonuçta Başbakan Süleyman Demirel'den yardım talep edilmiş ve parti içerisindeki birliği, beraberliği sağlamasını ve ihraç taleplerini de hiç olmamış gibi bir hale getirmesi istenmiştir⁵⁵⁹¹. Bu arada, 72'ler Muhtırası ile ilgili Demirel; "Biz muhtıra ile iş görmeyiz" demiştir. AP Başkanlık Divanı da 72'ler Muhtırasını görüşmüş ve cevap vermeme kararı almıştır⁵⁵⁹².

72'ler şu isimlerden oluşmuştur⁵⁵⁹³:

1. Cemal KÜLAHLI (Bursa Milletvekili)
2. Önel Şakar (Manisa Milletvekili)
3. Mustafa Vedat ÖNSAL (Sakarya Milletvekili)
4. Samet GÜLDOĞAN (Elazığ Milletvekili)
5. Kemal Ziya ÖZTÜRK (Aydın Milletvekili)
6. Mehmet ERSOY (Kütahya Milletvekili)
7. Orhan DAUT (Manisa Milletvekili)
8. İbrahim ABAK (İstanbul Milletvekili)
9. Mustafa GÜNGÖR (İstanbul Milletvekili)
10. Dr. Süleyman ÇİLOĞLU (Antalya Milletvekili)
11. Hüsamettin AKMUMCU (Isparta Milletvekili)
12. Turgut TOPALOĞLU (İstanbul Milletvekili)
13. Güngör HUN (Sakarya Milletvekili)
14. İlhan DARENDELİOĞLU (İstanbul Milletvekili)
15. Rasim CİNİSLİ (Erzurum Milletvekili)
16. Şükrü AKKAN (İzmir Milletvekili)
17. Vehbi ENGİZ (İzmir Milletvekili)
18. Haydar ÖZALP (Niğde Milletvekili)
19. Naki ÜNER (İzmir Milletvekili)

⁵⁵⁹⁰ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 208- 209; Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 17- 18;

⁵⁵⁹¹ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 19- 20.

⁵⁵⁹² Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 23.

⁵⁵⁹³ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 20- 22.

20. Hüseyin ABBAS (Tokat Milletvekili)
21. Musa Kazım COŞKUN (Ankara Milletvekili)
22. Barlas KÜNTAY (Bursa Milletvekili)
23. Ertuğrul MAT (Bursa Milletvekili)
24. Mehmet KILIÇ (Gaziantep Milletvekili)
25. Sabri YAHŞI (Kocaeli Milletvekili)
26. Hasan Basri ALBAYRAK (Rize Milletvekili)
27. Hilmi TÜRKMEN (İçel Milletvekili)
28. Necati ÇAKIROĞLU (Trabzon Milletvekili)
29. M. Kubilay İMER (Konya Milletvekili)
30. Sezai ERGUN (Konya Milletvekili)
31. S. Baha MÜDERRİSOĞLU (Konya Milletvekili)
32. Dr. Faruk SÜKAN (Konya Milletvekili)
33. Necati KALAYCIOĞLU (Konya Milletvekili)
34. Özer ÖLÇMEN (Konya Milletvekili)
35. Bahri DAĞDAŞ (Konya Milletvekili)
36. Kadri EROGAN (Sivas Milletvekili)
37. Dr. Sadettin BİLGİÇ (İstanbul Milletvekili)
38. İhsan GÜRSAN (İzmir Milletvekili)
39. Şevki GÜLER (Afyon Milletvekili)
40. Münir DALDAL (İzmir Milletvekili)
41. A. Şeref LAÇ (İstanbul Milletvekili)
42. Kemal KACAR (Kütahya Milletvekili)
43. Akgün SİLİVRİLİ (İstanbul Milletvekili)
44. Kemal ERDEM (Balıkesir Milletvekili)
45. Yüksel Menderes (Aydın Milletvekili)
46. Hasan AKÇALIOĞLU (Antalya Milletvekili)
47. Talat ASAL (Samsun Milletvekili)
48. Ata BODUR (Ordu Milletvekili)
49. Adnan AKARCA (Muğla Milletvekili)
50. Ömer EKEN (Antalya Milletvekili)
51. Mevlüt YILMAZ (Balıkesir Milletvekili)
52. Sami ARSLAN (Denizli Milletvekili)

53. Vehbi SINMAZ (Manisa Milletvekili)
54. İ. Hakkı ŞENGÜLER (Malatya Milletvekili)
55. Ali YILMAZ (Hatay Milletvekili)
56. Hasan KORKMAZCAN (Denizli Milletvekili)
57. Enver AKOVA (Sivas Milletvekili)
58. Akın ÖZDEMİR (İzmir Milletvekili)
59. Halil AKGÖL (Hatay Milletvekili)
60. Veli GÜLKAN (Edirne Milletvekili)
61. Osman ÖZER (İstanbul Milletvekili)
62. Şerafettin YILDIRIM (Ankara Milletvekili)
63. Ekrem DİKMEN (Trabzon Milletvekili)
64. Tefvik KORALTAN (Sivas Milletvekili)
65. Turgut NİZAMOĞLU (Yozgat Milletvekili)
66. Mustafa MADEN (Ankara Milletvekili)
67. Mustafa Sabri SÖZERİ (Tekirdağ Milletvekili)
68. Ali Naili ERDEM (İzmir Milletvekili)
69. İ. Etem KILIÇOĞLU (Konya Milletvekili)
70. Cevat ÖNDER (Erzurum Milletvekili)
71. Mehmet TURGUT (Bursa Milletvekili)
72. Cihat BİLGEHAN (Balıkesir Milletvekili)

Bingöl Senatörü Arif Hikmet Yurtsever, 3 Şubat 1970’te gazetelere verdiği demeçte AP’den ihraçları değerlendirmiştir. Ona göre AP; “yavrusunu yiyen kedi misali” olmaktan kurtulmalı ve ehil bir kadro oluşturmalıdır⁵⁵⁹⁴. AP Trabzon Milletvekili Ekrem Dikmen, Haysiyet Divanına verilmesini 9 Şubat 1970 tarihli Adalet gazetesine değerlendirmiştir. Dikmen, AP’nin gerçek hüviyetine genel başkandan kurtulduktan sonra ulaşacağını belirtmiştir. Ona göre AP, bir aile şirketi değildir. Dikmen şunları söylemiştir; “1969 seçimlerinden bugüne kadar vaki bütün ihraçlar gibi, benim ihracımın da hiçbir hukuki temeli ve mesnedi yoktur. İhracım; doğrudan doğruya partiye ve dolayısıyla memlekete bir faydası olmadığına inandığım genel başkanın şahsi husumetinin bir neticesidir ve parti içi diktatörlüğünü tesis ettirme gayretinin bir

⁵⁵⁹⁴ Demokratik Parti, *72’ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 24.

safhasıdır. Bu yol, grupta daha önce başlayan ve sonra murakabe hareketini sindirmek için başvurulmuş bir baskı yoludur⁵⁵⁹⁵.”

AP Trabzon Senatörü Doç. Dr. Ömer Lütfi Hocaoğlu ise, 9 Şubat 1970’te AP Genel Başkanı Süleyman Demirel’e gönderdiği mektupla istifa etmiştir. İstifa mektubunda Hocaoğlu, AP içinde serbest tercih hakkını kullanma imkanının ortadan kalktığını belirtmiştir. Samimiyetsizliğin partinin esas vasfı haline geldiğini belirten Hocaoğlu, Demokrat Parti’nin şerefli mirasının sorumsuzca harcandığını belirtmiştir. Teşkilatın gerçek kurucularının her geçen gün kenara itildiğini belirten Hocaoğlu, partinin yaşama unsurlarına teslim edildiğini savunmuştur⁵⁵⁹⁶. AP Sakarya Milletvekili Vedat Önsal da ihracıyla ilgili 11 Şubat 1970’te bir beyanat vermiştir. Bu beyanatta Önsal, kendisinin ihraç edilmesine dayanak teşkil edilen 22 Aralık 1969 tarihinde gerçekleşen bir olay olduğunu belirtmiştir. Önsal, belirtilen günde herhangi bir olayın gerçekleşmediğini belirtmiş ve esas nedenin kendisinin Devlet Demiryollarında genel müdür iken, Süleyman Demirel’in kardeşi Ali Demirel’in çeşitli arazileri ucuza satın alma girişimlerine mukavemet gösterdiğini ve bunun ortaya çıkmaması için partiden uydurma bir gerekçe ile ihraç edildiğini savunmuştur⁵⁵⁹⁷.

AP içerisinde 12 Ekim 1969 seçimlerinden sonra keskinleşen muhalefet hareketi, parti çalışmalarını da olumsuz etkilemeye başlamıştır. 1970 yılı bütçe oylamasından önce 11 Şubat 1970’te Hasan Korkmazcan, Özer Ölçmen, Şükrü Akkan, İhsan Tombuş ve A. Şeref Laç, Süleyman Demirel’le bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede, AP içerisindeki sıkıntılara değinilmiş, problemlerin halledilmesi talep edilmiştir⁵⁵⁹⁸. Nihayet Demirel’in parti içerisindeki muhalifleri etkisiz hale getirme politikası, AP’nin güç kaybetmesine neden olmuştur.

5.2.7. Milli Nizam Partisi’nin Kurulması ve Milli Görüş

1960’lı yıllar, Türk siyasi tarihi açısından birçok liderin yetiştiği bir dönem olması nedeniyle de önemlidir. Bu dönemde yetişen önemli liderlerden birisi de Necmettin Erbakan’dır. Necmettin Erbakan, 29 Ekim 1926 tarihinde Sinop’ta doğmuştur. Onun çocukluğu, babası Mehmet Sabri Erbakan’ın Ağır Ceza Reisi olması

⁵⁵⁹⁵ Demokratik Parti, *72’ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 29.

⁵⁵⁹⁶ Demokratik Parti, *72’ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 30- 31.

⁵⁵⁹⁷ Demokratik Parti, *72’ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 31- 32.

⁵⁵⁹⁸ Demokratik Parti, *72’ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 33- 37.

nedeniyle farklı illerde geçmiştir. Üç dört yaşlarında iken, Kayseri’de kaldıkları evin karşısındaki camide okunan ezanlar ve cemaatle kılınan namazlar, onu çok etkilemiştir⁵⁵⁹⁹. Erbakan, ilkokulu Kayseri ve Trabzon’da, orta ve liseyi İstanbul Erkek Lisesi’nde okumuştur. 1948 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi’nden mezun olmuştur. 1951 yılına kadar motorlar bölümünde asistanlık yapmış ve Almanya’ya gönderilmiştir. Almanya’da doktor olan Erbakan, doçentlik tezini de Almanya’da hazırlamıştır. 1953 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Motorlar Kürsüsüne doçent olmuştur⁵⁶⁰⁰. İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Doçenti Necmettin Erbakan’ın kadroya bağlı olmaksızın profesörlüğe atanmasını Milli Eğitim Bakanlığı, 23 Ocak 1965’te Başbakanlığa teklif etmiştir⁵⁶⁰¹. Bu teklife istinaden 27 Ocak 1965’te çıkarılan kararnamede Erbakan’ın maaşını doçentlikten almak üzere profesörlüğe atanmasına karar verilmiştir⁵⁶⁰².

27 Mayıs’tan sonra İTÜ’de çalışan Doç. Necmettin Erbakan, 4 Mart 1961 tarihinde Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel, Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek, Adalet Bakanı Ekrem Tüzemen, Bayındırlık Bakanı Mukbil Gökdoğan, Sanayi Bakanı Şahap Kocatopçu ve Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Cihat Baban’ın hazır bulunduğu Milli Birlik Komitesi Bakanlar Kurulu toplantısında; sanayi, motor ve otomobil üretimi konusunda uzunca bir bilgilendirme konuşması yapmıştır. Bu toplantıda yerli motor ve otomobil üretimi üzerine fikir alış verişinde de bulunulmuştur⁵⁶⁰³.

Erbakan, 1956- 1963 yılları arasında aynı zamanda İstanbul’daki Gümüş Motor Fabrikası’nda genel müdür olarak görev yapmıştır⁵⁶⁰⁴. 1960 yılında Eskişehir Demiryolları CER Fabrikası, ilk yerli otomobil fikrini ortaya atan Erbakan’ın emrine verilmiştir. 22 Türk mühendisin gece gündüz çalışarak 4.5 ayda tamamladığı “Devrim” otomobili, 29 Ekim törenlerine yetiştirilmiştir⁵⁶⁰⁵. Erbakan’ın genel müdür olduğu Rami’deki Gümüş Motor Fabrikası’nda çalışan 280 işçi 1962 yılında oturma grevi

⁵⁵⁹⁹ Mehmet Ergin, *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*, Akis Kitap Yayını, İstanbul 2006, s. 12.

⁵⁶⁰⁰ Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, Dergah Yayınları, İstanbul 1975, s. 7; Ergin, *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*, s. 15- 18.

⁵⁶⁰¹ BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 310.2.19, 3.

⁵⁶⁰² BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 310.2.19, 2.

⁵⁶⁰³ Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, II. Cilt (6 Ocak 1961- 16 Kasım 1961), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 949- 969.

⁵⁶⁰⁴ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 7.

⁵⁶⁰⁵ Ergin, *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*, s. 21- 23.

başlatmıştır. Grev, Erbakan'ın ücretlerin kısa zamanda ödeneceğine dair sözü üzerine son bulmuştur⁵⁶⁰⁶.

Prof. Necmettin Erbakan, 1966 yılı başında Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'nde sanayi dairesi başkanlığı yapmış, 1966 yılı sonunda teşkilatın umumi katipliğine (genel sekreter) getirilmiştir. Genel Sekreter Erbakan, gördüğü haksızlıkları ortadan kaldırmaya yönelmiş ve bu durum İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerdeki tüccarları rahatsız etmeye başlamıştır. Odalar Birliği Genel Sekreteri Prof. Erbakan, 4 Nisan 1968'de bu görevinden istifa etmiştir. İstifasında hükümetle arasındaki anlaşmazlığın etkili olduğu belirtilmiştir⁵⁶⁰⁷. Necmettin Erbakan, Türkiye Odalar Birliği'nde iken, 10 Ocak 1967'de Nermin Erbakan'la evlenmiştir⁵⁶⁰⁸.

1968 yılı Mayıs ayında ise Türkiye Odalar Birliği İdare Heyetine, 24 Mayıs 1969 tarihinde ise Anadolu tüccarlarının oyları ile Sırrı Enver Batur'u devirerek Türkiye Odalar Birliği Başkanlığı'na seçilmiştir⁵⁶⁰⁹. Anadolu tüccarlarının desteği kesilmek istenmiş ve yapılan seçimlerin iptali için Danıştay'a dava açılmıştır. Demirel Hükümeti de Erbakan'ı görevinden uzaklaştırmak için mücadeleye başlamıştır. Nihayet Erbakan, AP hükümetinin emriyle ve polis zoruyla Odalar Birliği'nden uzaklaştırılmış⁵⁶¹⁰, yerine de Suphi Enver Batur getirilmiştir⁵⁶¹¹. Erbakan, Odalar Birliği'nin başkanlığı konusunda hükümetin tutumunun kanunsuz olduğunu belirtmiştir. Ona göre ticaret bakanı, yetkisizdir. Erbakan, kendilerinin kahir ekseriyetle işbaşına getirildiklerini belirtmiştir⁵⁶¹². Danıştay'dan Odalar Birliği'nin yasal başkanı olduğuna dair karar çıkartmasına rağmen Prof. Erbakan'ın Odalar Birliği'ne girişi polis tarafından bir kez daha engellenmiştir⁵⁶¹³. 5 Ocak 1970'te yapılan Odalar Birliği Genel Kurulu'nda Erbakan tasfiye edilmiş, yerine Medeni Berk getirilmiştir⁵⁶¹⁴. Erbakan, hükümetin 5 Ocak 1970 tarihinde Türkiye Odalar Birliği Genel Kurulu'nu kanunsuz olarak topladığını belirtmiştir⁵⁶¹⁵.

⁵⁶⁰⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1962, s. 1.

⁵⁶⁰⁷ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 8, *Milliyet Gazetesi*, 5 Nisan 1968, s. 7.

⁵⁶⁰⁸ Ergin, *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*, s. 34.

⁵⁶⁰⁹ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 8; *Milliyet Gazetesi*, 21 Mayıs 1968, s. 1; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 306; Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, s. 43.

⁵⁶¹⁰ Ergin, *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*, s. 23- 25; *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1969, s. 1.

⁵⁶¹¹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 429.

⁵⁶¹² Ecvet Güresin, "Ne ekersen...", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1969, s. 1.

⁵⁶¹³ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 431.

⁵⁶¹⁴ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 466.

⁵⁶¹⁵ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 276- 278.

Ferruh Bozbeyli, 27 Mayıs'tan sonra Necmettin Erbakan'ın kendisi ile görüştüğünü ve parti kurmak istediğini ve partiye girme teklifinde bulunduğunu belirtmiştir. Bozbeyli de kendisine siyaset yapmayacağını aktardığını belirtmiştir⁵⁶¹⁶. Buradan hareketle bir süredir siyaset düşündüğü anlaşılan Prof. Necmettin Erbakan, Odalar Birliği'nde maruz kalmış olduğu haksızlıklar da buna eklenince siyasete atılmaya karar vermiştir. Erbakan, 1969 seçimlerinde aday olmak için Adalet Partisi'ne müracaat etmiş, ancak AP Genel İdare Kurulu adaylığını kabul etmemiştir⁵⁶¹⁷. AP'ye adaylığın kabul edilmemesinde etkili olan en önemli husus, Erbakan'ın güçlü kişiliği olmuştur⁵⁶¹⁸.

12 Ekim 1969 seçimlerine Konya'dan bağımsız aday olarak giren Necmettin Erbakan, 40 binin üzerinde oy alarak, Millet Meclisi'ne girmeyi başarmıştır⁵⁶¹⁹. Ferruh Bozbeyli, Necmettin Erbakan'ın Millet Meclisi'nde yemin ettikten sonra herkesten daha fazla alkışlandığını söylemiştir. Bozbeyli, Erbakan'ın yemin metnindeki laiklik kelimesini söylemesinin herkesi sevindirdiğini ifade etmiştir⁵⁶²⁰.

Konya Bağımsız Milletvekili Necmettin Erbakan, 22 Aralık 1969'da Millet Meclisi'nde Türkiye Odalar Birliği üzerinde kanunsuz tasarrufları nedeniyle hükümet aleyhinde gensoru açılmasını istemiştir. Yaklaşık 300 bin üyesi bulunan 211 Ticaret Odası, Sanayi Odası ve Ticaret Borsalarının ortak olarak kurdukları Türkiye Odalar Birliği'nin 8 Ağustos 1969 tarihinden beri hükümet tarafından polis işgali altında tutulduğunu belirtmiştir. 24- 25 Mayıs 1969 tarihli Genel Kurul tarafından demokratik usullerle seçmiş olduğu idare heyetinin de 8 Ağustos 1969'da zor kullanılarak görevden uzaklaştırıldığını belirtmiştir. Erbakan, demokratik usulle seçilmiş olan idare heyeti yerine yetkisiz kişilerin birliğe getirildiğini vurgulamıştır. Birliğin polis baskısıyla antidemokratik usullerle yönetildiğini belirten Erbakan, hükümet hakkında gensoru açılmasını teklif etmişti⁵⁶²¹.

Milli Nizam Partisi (MNP), Konya Bağımsız Milletvekili Prof. Necmettin Erbakan ve 17 arkadaşı tarafından 26 Ocak 1970 tarihinde kurulmuştur⁵⁶²². Milli Nizam

⁵⁶¹⁶ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 30.

⁵⁶¹⁷ Ecvet Güresin, "Yeni parti", *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ocak 1970, s. 1.

⁵⁶¹⁸ Ergin, *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*, s. 26.

⁵⁶¹⁹ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 8; Ergin, *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*, s. 32- 33.

⁵⁶²⁰ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 350.

⁵⁶²¹ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 276- 278.

⁵⁶²² Milli Nizam Partisi, *I. Büyük Kongresi (24 Ocak 1971)*, As Matbaası, Ankara 1971, s. 48; Milli Nizam Partisi İstanbul Gençlik Teşkilatı, *Prof. Dr. Necmeddin Erbakan Birinci Büyük Kongrede*,

Partisi'nin 18 kurucusu şunlardır: Necmettin Erbakan, Ahmet Tevfik Paksu, Ali Haydar Aksay, Süleyman Arif Emre, H. Tahsin Armutcuoğlu, Ömer Çoktosun, Ekrem Ocaklı, Ömer Faruk Ergin, Saffet Solak, Hasan Aksay, Ali Oğuz, İsmail Müftüoğlu, Nail Sürel, İ. Fehmi Cumalıoğlu, Hüsameddin Fadıloğlu, Bahaddin Çarhoğlu, Mehmet Satoğlu, Rifat Boynukalın⁵⁶²³.

26 Ocak 1970'te kurulan Milli Nizam Partisi, Ankara'da 8 Şubat 1970'te büyük bir açılışla faaliyetine başlamıştır. 18 kişilik kurucular, aynı zamanda partinin idare heyetini oluşturmuştur. Kurucular heyeti kararı ile Isparta Milletvekili Hüsameddin Akmumcu ve Tokat Milletvekili Hüseyin Abbas da Milli Nizam Partisi'ne iltihak etmişler ve böylece genel idare kurulu 20 kişiye çıkmıştır. 1970 yılı faaliyetleri, bir heyet halinde bu şekilde sürdürülmüştür⁵⁶²⁴. 8 Şubat tarihli kuruluş toplantısında konuşan Milli Nizam Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan, MNP'nin milletin fitratında bulunan ahlak ve fazileti kuvveden fiile çıkarmak ve cemiyeti huzur, içtimai adalete ulaştırmak, vatandaşlara saadet ve selamet getirmek için kurulduğunu belirtmiştir. Erbakan, partinin köklerini tarihi şahsiyetlere ve onlardan miras kalan ahlak, adalet, nizam ve saadete bağlamıştır⁵⁶²⁵.

Dönemin önemli isimlerinden Süleyman Arif Emre ve Osman Yüksel Serdengeçti, yeni bir parti kurma kararı almışlar ve partiye lider arayışına girmişlerdir. Akıllarına ilk önce Ali Fuat Başgil gelmiş, vefatı nedeniyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Daha sonra AP Milletvekili Tarih Profesörü Osman Turan'a teklif götürülmüş, ancak bu girişim de gerçekleşmemiştir. Nihayet, Necmettin Erbakan'la tanışan Süleyman Arif Emre, durumu Serdengeçti'ye aktarmıştır. O da buna çok sevinmiş ve Erbakan'a parti kurma ve liderlik teklifi yapılmıştır. Erbakan'ın hukukçu olan Süleyman Arif Emre ile tanışıklığı ise Odalar Birliği'nden uzaklaştırılmak istendiği döneme rastlamaktadır⁵⁶²⁶. Bu da birlikte parti hazırlığının 1969 yılı Mayıs ayından sonra başladığını bize göstermektedir.

Fatih Matbaası, İstanbul 1971, s. 8; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 129; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset* (Çev. Güneş Ayas), s. 259.

⁵⁶²³ Milli Nizam Partisi, *I. Büyük Kongresi (24 Ocak 1971)*, s. 7; Milli Nizam Partisi, *Tüzük*, As Matbaası, Ankara 1970, s. 62; Erbakan, *Milli Görüş*, s. 298.

⁵⁶²⁴ Milli Nizam Partisi, *I. Büyük Kongresi (24 Ocak 1971)*, s. 71.

⁵⁶²⁵ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 306; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 474- 475.

⁵⁶²⁶ Ergin, *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*, s. 23- 25, 38- 40.

Milli Nizam Partisi, kuruluş beyannamesinde amacını şu şekilde açıklamıştır; “Milli Nizam Partisi, milletimizin fitratında mevcut ahlak ve fazileti kuvveden fiile çıkarmak ve bu sayede cemiyetimize nizam, huzur, içtimai adalet ve vatandaşlarımıza da saadet ve selamet getirmek gayesiyle kurulduğunu belirtir; bugün içinde bulunduğu durum ne olursa olsun, Hakk’ın yardımıyla çok yakın bir gelecekte, milletimizin yeniden bütün dünyaya örnek büyük bir medeniyet kuracağını müjdeler; bütün vatandaşlarımızı bu ulvi gayenin tahakkuku için el birliği ile çalışmağa çağırır⁵⁶²⁷.”

Kalkınmış memleketlerin kapitalist ve sosyalist sistemlerde olduğunun belirtildiği kuruluş beyannamesinde, her iki sistemin de materyalist, maddiyatçı ve emperyalist olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca, bu sistemlerin maddi sahadaki ilerlemelerine rağmen manevi bunalımlarının arttığı belirtilmiştir⁵⁶²⁸. Milli Nizam Partisi’nin 150 yıldır devam eden verimsiz iklim şartlarında yeniden gür medeniyet ağaçlarından birisini meydana getirmek için kurulduğu belirtilmiş, hayat ve maneviyat dolu tek ve kesin bir hamle olduğu vurgulanmıştır. Bu yönüyle partinin dokuzuncu parti değil, birinci parti olduğu ifade edilmiştir⁵⁶²⁹.

AP’nin dört yıllık döneminin DP dönemiyle kıyaslandığında hiç mesabesinde olduğu, heyecansız, renksiz, sönük bir devre olduğu belirtilmiştir. AP döneminin ayrıca milli bünyedeki manevi kıymetlerin tahrip edildiği, öz varlıktan çok şeylerin kaybolduğu bir devre olduğu ifade edilmiştir⁵⁶³⁰. Kuruluşa dair açıklamalarda şu ifadeler yer verilmiştir; “Milli Nizam Partisi; milletimizi karışık ve karanlık devrelerden sonra aydınlığa götürecektir, onu, parlak tarihi yörüngesi üzerine yeniden oturtmak için ateşlenen güçlü füzedir. Bugün bu füzenin ateşlendiği gündür. Bugün bu mutlu gündür. Bütün milletimize uğurlu ve hayırlı olsun⁵⁶³¹.”

Milli Nizam Partisi programında amaçlar arasında, milletin fitratındaki yüksek ahlak ve faziletin kuvveden fiile çıkarılması, manevi kalkınma yanında müspet ilimler ve teknikte taklitçilikten kurtulma, kazanılan büyük tarihi tecrübe ile maddi ve manevi kalkınma hareketlerinin sentez yapılarak yeniden dünyaya örnek üstün bir medeniyet kurulması sıralanmıştır. Parti demokrasiyi; hakka en riayetkar, en bilgili ve en liyakatli kimselerin millet hizmetine getirilmesi ve milletin en adil, en isabetli ve ilmi usullerle

⁵⁶²⁷ Milli Nizam Partisi, *Kuruluş Beyannamesi*, Nüve Matbaası, Ankara 1970, s. 1.

⁵⁶²⁸ Milli Nizam Partisi, *Kuruluş Beyannamesi*, s. 2.

⁵⁶²⁹ Milli Nizam Partisi, *Kuruluş Beyannamesi*, s. 3.

⁵⁶³⁰ Milli Nizam Partisi, *Kuruluş Beyannamesi*, s. 5.

⁵⁶³¹ Milli Nizam Partisi, *Kuruluş Beyannamesi*, s. 8.

idaresi için hakkı arayan ve hakkın tahakkukuna çalışan hak ve hakikat otoritesine yol açan serbest imkanlar zemini şeklinde tarif etmiştir⁵⁶³².

Milli Nizam Partisi programında, reisicumhurun tek dereceli olarak halk tarafından seçilmesini, teşrii organın daha süratli ve daha kudretli olabilmesi için Cumhuriyet Senatosu'nun kaldırılması, milletvekili sayısının 300'e indirilmesi, milli iradenin tam tecellisi için vatandaşa karma liste yapma imkanı sağlanması, seçim enflasyonunun engellenmesi, delege saltanatına son verilmesi, reisicumhura gerekli durumlarda referanduma müracaat hakkı tanınması, hükümetlere üst derece bürokratları değiştirme imkanının sağlanması, aşırı solcuların ve kökü dışarıda olan yapıların devlet teşkilatına girmesine engel olunması, TRT ve üniversitelerin milli ahlak ve mefkureye uygun yayın yapmaları ve eğitim yapmalarının sağlanması, basın hürriyetinin suistimalleri önleyecek şekilde düzenlenmesi hususlarında Anayasa değişikliklerinin gerçekleştirilmesi gerektiği savunulmuştur⁵⁶³³. Milli Nizam Partisi programında, orduda görev yapmakta olan subay, astsubay ve erlerin daha kolay ve rahat yaşama şartlarına kavuşturulmasının amaçlandığı da belirtilmiştir⁵⁶³⁴.

Milli Nizam Partisi'nin tüzüğünde, partinin merkezinin Ankara olduğu belirtilmiştir. Adaletin süratle tahakkuk ettirilmesi, lüks, israf ve sefaletin önlenmesi, millet hakimiyetinin gerçekleştirilmesi, adil, muktedir, feragatlı, faziletli, şahsiyetli, hakka riayetkar, nefesine hakim insanlar yetiştirmek, tarafgirlik ve hodkâmlık hisleri ile hareket etmemek, cehalet ve fukaralığı yok etmek Milli Nizam Partisi'nin tüzükteki amaçları arasında sayılmıştır⁵⁶³⁵.

Milli Nizam Partisi'ne üyelik şartlarında mason olmamak da yer almıştır⁵⁶³⁶. Ayrıca, manevi değerlere saygısız ve kötü şöhret sahibi olmamak da üyelik şartları arasında sıralanmıştır⁵⁶³⁷. Parti içi ve vatandaşlarla münasebetlerde, parti üyelerinin hakkın yılmaz savunucu oldukları, iyiliği yapmaya ve yaymaya çalıştıkları, kötülüğü önlemeye çalıştıkları, istişareye büyük önem verdikleri, daima birbirlerine yardımcı oldukları, milletin derdiyle dertlendikleri, iyilikte birbirleri ile yarıştıkları, birbirlerine karşı saygılı ve hoşgörülü, büyüklerin izzetini korumada ve küçüklerin haklarını

⁵⁶³² Milli Nizam Partisi, *Program*, As Matbaası, Ankara 1970, s. 5.

⁵⁶³³ Milli Nizam Partisi, *Program*, s. 10- 11.

⁵⁶³⁴ Milli Nizam Partisi, *Program*, s. 16.

⁵⁶³⁵ Milli Nizam Partisi, *Tüzük*, As Matbaası, Ankara 1970, s. 39.

⁵⁶³⁶ Milli Nizam Partisi, *Tüzük*, s. 39; *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ocak 1970, s. 1.

⁵⁶³⁷ Milli Nizam Partisi, *Tüzük*, s. 40.

muhafazada dikkatli oldukları, kendilerine gelen haberi tetkik ettikleri, huzur ve tesanüdün yapıcısı ve yılmaz bekçisi oldukları, söylediklerini yaptıkları, en büyük gayelerinin en güzel ahlak ile yaşamak ve bu şartları millet için hazırlamak, hedef olarak gösterilmiştir⁵⁶³⁸.

Necmettin Erbakan, çalışkanlığı ve ikna kabiliyetiyle Doğu illerinde Milli Nizam Partisi teşkilatlarını kısa sürede kurmuştur. Erbakan partisinin teşkilatlanmasında yoğun bir şekilde çalışırken, Meclis'teki yasama çalışmalarına da aktif olarak katılmıştır. Tek başına bir parti gibi katılım sağlayan Erbakan, bilimsel verilerle yaptığı konuşmalarda dikkatleri üzerine toplamıştır⁵⁶³⁹. AP Genel Başkanı Demirel de, Erbakan'ın kabiliyetli bir adam olduğunu belirtmiştir⁵⁶⁴⁰. Necmettin Erbakan, 27 Şubat 1970'te Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada Amerikalı Senatör Jakop Javits ve Dünya Rotar Clubleri Genel Başkanı James Corvey'in Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaretlere değinmiştir. Javits'in İsrail'e uğradıktan sonra Türkiye'ye geldiğini ve kökü dışarıda olan uluslararası bir kulüp olan Proeller Kulüpte sınırlı özel sektör çevrelerine bir konuşma yaparak, bazı siyasi fikirlerini aşlamak ve onlara yön vermeyi hedeflediğini belirtmiştir⁵⁶⁴¹. Aynı kişinin Dışişleri Bakanı, Başbakan ve Cumhurbaşkanı tarafından da kabul edildiğine dikkat çeken Erbakan, Rotar Clubleri Başkanı James Corvey'in de Türkiye'ye gelerek Rotar Clublerinin 65. kuruluş yıldönümü nedeniyle sınırlı özel sektör çevrelerine istikamet verme amacı güdüldüğünü belirtmiştir. James Corvey'in yapmış olduğu basın toplantısında milliyetçi gençlerin protestosunun emniyet mensuplarınca haşin bir şekilde bastırıldığını belirten Erbakan, bunun dikkatlerden kaçmadığını belirtmiştir⁵⁶⁴².

AP'nin izlediği kapitalist kalkınma politikası, yabancı sermaye ile işbirliği girişimi küçük esnaf ve sanatkarların duygularını incitmeye başlamıştır. Bu durum, AP'den uzaklaşan seçmenlerin Milli Nizam Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'ne yönelmesine neden olmuştur⁵⁶⁴³. Milli Nizam Partisi de, Anadolu'daki taşra burjuvazisinin sözcülüğünü üzerine almak istemiştir⁵⁶⁴⁴. Demokratik esaslar içerisinde

⁵⁶³⁸ Milli Nizam Partisi, *Tüzük*, s. 42.

⁵⁶³⁹ Ergin, *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*, s. 42- 43.

⁵⁶⁴⁰ Arzık, *Demirel'in İçi-Dışı*, s. 110.

⁵⁶⁴¹ *MMTD*, 27 Şubat 1970, Üçüncü Dönem, 49. Birleşim, Cilt: 3, s. 248.

⁵⁶⁴² *MMTD*, 27 Şubat 1970, Üçüncü Dönem, 49. Birleşim, Cilt: 3, s. 249.

⁵⁶⁴³ Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, s. 43; Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlatmentonun Evrimi*, Ankara 1983, s. 137.

⁵⁶⁴⁴ Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, s. 113.

mücadele edilmesi gerektiğini belirten Necmettin Erbakan, Türk Milleti'ne güdümsüz demokrasi verildiği zaman, meselelerin çok daha çabuk halledileceğini belirtmiştir⁵⁶⁴⁵.

Milli Nizam Partisi kurucularından Hasan Aksay, “Milli Nizam Davamız” adlı eserinde partiyle ilgili geniş bilgiler vermiştir. “Milli nizamın” insanı eşya gibi gören bütün batıl görüşleri sileceği, yeniden insana “ekmel-i mahluk” ve “eşref-i mahluk” nazarı ile bakışı getireceği ve bu fitratı hatırlatacağı belirtilmiştir⁵⁶⁴⁶. Politikanın çok yüzlülük olarak tanımlanmasının iyi insanları politikadan uzak tutma amacını da güttüğü, ancak bunun doğru olmadığı belirtilmiştir. Aslında politikanın bir “fazilet mücadelesi” olduğu vurgulanmıştır⁵⁶⁴⁷. Milli Nizam Partisi, politikaya çağrının memleketin kaderine çağrı olduğunu, Hakk'ın ve halkın çağrısı olduğunu belirtmiştir⁵⁶⁴⁸. Faziletli insanlar siyasetten uzak durun propagandasının siyaseti, masona ve komüniste bırakmak isteyenlerin bir oyunu olduğunu belirten Milli Nizam Partisi, siyasetin rahatı kaybetme mesleği olmakla birlikte imanlı büyük milletin bunu başaracağına inanıldığı belirtilmiştir⁵⁶⁴⁹.

Anadolu insanının “milli nizam” davasına girme ve sahiplenmesi şu şekilde tasvir edilmiştir; “Ben kendi yoluma dönüyorum. Tarihimde olduğu gibi bütün dünyaya ışık tutan kendi medeniyetimi kurma davasını başlatıyorum. Ey, tarihinden ve milletinden kopan köksüzler!.. Yolunuz batıdır. Kurtarıcı olarak gördüğünüz Batı da, şimal de, kendi manevi buhranları, kendi çıkmazları içinde bocalayıp durmaktadır. Bunlar kurtarıcı olamazlar, ancak kurtarıcıya ihtiyaçları vardır. Milli modelimize dönmek suretiyle, yeni bir heyecan ve yeni bir aşkla, bütün insanlığa kurtarıcı aydınlığı yine Allah'ın izniyle biz getireceğiz.” Milli nizamın; gazilerin ve şehitlerin yolu, asırlarca bütün dünyaya ışık tutmuş büyük nizamın adı, en güzel ahlak ve imanla kurulan nizamın adı olduğu vurgulanmıştır⁵⁶⁵⁰.

Milli nizamın, toprak altındaki milyonlarca ecdatla aynı imanı paylaştığı belirtilerek komünist ve masonların zafere ulaşamayacakları ifade edilmiştir⁵⁶⁵¹. Tarihimizin mektepte, sahnede, perdede, romanda ve hülasa her yerde tahrif edildiği

⁵⁶⁴⁵ Milli Nizam Partisi İzmir Gençlik Kolu, *Basında Prof. Dr. Necmeddin Erbakan*, s. 38.

⁵⁶⁴⁶ Hasan Aksay, *Milli Nizam Davamız*, MNP İzmir Gençlik Teşkilatı Yayını, Karınca Matbaası, İzmir 1971, s. 3.

⁵⁶⁴⁷ Aksay, *Milli Nizam Davamız*, s. 9- 10.

⁵⁶⁴⁸ Aksay, *Milli Nizam Davamız*, s. 19.

⁵⁶⁴⁹ Aksay, *Milli Nizam Davamız*, s. 52.

⁵⁶⁵⁰ Aksay, *Milli Nizam Davamız*, s. 21- 22.

⁵⁶⁵¹ Aksay, *Milli Nizam Davamız*, s. 25.

belirtilmiştir⁵⁶⁵². Kendilerini sadece Hakk’a yönelmiş bir hareket olarak tanımlayan “milli nizamcılar”, devlet ve hükümet reisliklerinin birleştirilerek başkanlık sisteminin kurulmasını, halka danışma (referandum) müessesesinin oluşturulmasını, Senato’nun kaldırılmasını, milletvekili sayısının 300’e indirilmesini savunmuşlardır⁵⁶⁵³.

Milli nizamcılar, kendilerinin Hakk’a sarılmalarının bazıları tarafından istismarcılık olarak değerlendirildiğini ve böylece milletin kafalarında karışıklık oluşturmak istedikleri belirtilmiştir. Milli Nizamın Hakk’ı batıldan, hayrı şerden, mühimi ehemmiyetsizden ayırt edecek ölçülere sahip olduğu ifade edilmiştir⁵⁶⁵⁴. Milli nizamcı anlayış, rejimin şeklinin değil, ruhunun olduğunu söylemiştir. Mutlakiyet yönetiminde insanların faziletli bir şekilde yaşayabildiği gibi, kimi demokrasilerin zulüm ve felaketler getirdiğine dikkat çekilmiştir. Bu nedenle milli nizamcılar, rejimlerde esas önemli olan şeyin hükümet şekli değil, hükümetin ruhu olduğunu ifade etmişlerdir. Üniversitelerin ilim yuvaları olmaktan çıkarıldığını belirten milli nizamcılar, buralara “polis girebilir mi, giremez mi” gibi tartışmalar sokularak asıl amacın unutturulduğundan bahsetmişlerdir⁵⁶⁵⁵.

Diğer dokuz siyasi partiden ayrı olduklarını belirten milli nizamcılar, farklılıklarını şu şekilde açıklamışlardır; “Hepsi Batı’yı, Batılılaşmayı gaye edindiği için, Batı seviyesini ideal olarak, hedef olarak ufkuna koyup ona doğru koşmaya karar verdiği, Batı’yı hep geriden takip etmeyi peşinen kabul ettiği halde; biz Nizamcılar, gemileri karadan yürüterek imanıyla ümitsizliği öldüren, olmaz zannedilene olur yapan büyük milletin evlatları, aynı iman ve ahlakın sahipleri olarak bu cüce hedefleri reddediyoruz. Kendi manevi buhranları ve çıkmazları içinde kıvranan Batı’nın da bir kurtarıcıya ihtiyacı vardır⁵⁶⁵⁶.”

Milli Nizam Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan’ın öncülüğündeki “milli nizamcı” bu hareket, daha sonraları “milli görüş” haline dönüşmüştür. Birbirinin devamı olan bu görüş sistemlerinin fikir öncüsü ve sahibi Prof. Necmettin Erbakan olmuştur. Erbakan, 20 Ağustos 1973 tarihinde “Devir” dergisinde yayınlanmış olan röportajında, kendilerinin Atatürk gençliğinin istismar edilmesine karşı olduklarını belirtmiştir. Erbakan ayrıca, masonlukla ilgili sorulan bir soruya cevap vermiş, milli

⁵⁶⁵² Aksay, *Milli Nizam Davamız*, s. 30.

⁵⁶⁵³ Aksay, *Milli Nizam Davamız*, s. 37.

⁵⁶⁵⁴ Aksay, *Milli Nizam Davamız*, s. 43.

⁵⁶⁵⁵ Aksay, *Milli Nizam Davamız*, s. 35- 36.

⁵⁶⁵⁶ Aksay, *Milli Nizam Davamız*, s. 33.

görüş anlayışının gayri milli teşekküllerin ülkemiz için faydalı olacağına kani olmadıklarını belirtmiştir⁵⁶⁵⁷. Hür demokrasi ile idare dilen ülkelerde üç temel fikrin mevcut olduğunu belirten Necmettin Erbakan, bunların; “milli görüş”, “liberal görüş” ve “solcu görüş” olduğunu belirtmiştir⁵⁶⁵⁸.

Milli görüşün ana gayesinin milletin manevi ve maddi alanda kalkınarak saadet ve selamete ermesi olduğunu belirten Erbakan, manevi kalkınma için; milletin milli şuur ve gayeler etrafında toplanmış bir bütün teşkil etmesi, insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınması, iç barışın kamil olarak sağlanması, devlet ve millet beraberliğinin sağlanması, insanın manevi varlığının gelişmesi, maneviyatçı ve ahlakçı bir cemiyet nizamının tesis edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Milli görüş ile manevi kalkınmanın sağlanması ve her bakımdan muasır medeniyetin üstüne çıkmak ve örnek bir medeniyet kurabilmek için; “Büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden, mazisine bağlı, anane ve örflerini hürmet ve saygıyla muhafaza eden, her türlü taklitçilikten uzak, milli şahsiyetini müdrük, her gün bir öncekinden daha ileri olma iman ve azmiyle şahlanan bir şuurla hareket edilmesi zaruretine inanılmaktadır⁵⁶⁵⁹.”

Milli görüş, maddi kalkınma için; israfın kaldırılmasını, her türlü istismar ve tefeciliğin terkedilmesini, hızla sanayileşmenin sağlanmasını, ülkemizdeki zümrevi ve coğrafi dengesizliğin giderilmesini, vergilerin basit ve adil esaslara göre düzenlenmesi ile kalkınmanın milli şuur, hamleci ruh ve aşkla yapılmasını amaç edinmiştir⁵⁶⁶⁰.

Milli görüşü, “önce ahlak ve maneviyat” olarak tanımlayan Erbakan, solcu ve liberal görüşlerin sadece maddi kalkınmaya öncelik verdiğini, buna karşılık milli görüşün, ahlak ve maneviyatla birlikte tarihi temellerimizin önemini savunduğu belirtmiştir. Milli görüş sisteminde, ön hedefler belirlenmiştir. Önce ahlak ve maneviyat diyen “milli görüş”, komünizm ve materyalist felsefenin başarı getiremeyeceğini, bünyemize uygun olmadığını belirtmiş ve Anayasa’nın 12. maddesinde öngörülen ahlakçılığın önemine değinmiştir. Erbakan, gelecek 25 yıllık devre için (1975- 2000) “ahlak ve maneviyatı” stratejilerinin bir numaralı belkemiği yapmaya mecbur olduklarını vurgulamıştır⁵⁶⁶¹.

⁵⁶⁵⁷ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 312.

⁵⁶⁵⁸ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 25.

⁵⁶⁵⁹ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 26.

⁵⁶⁶⁰ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 27.

⁵⁶⁶¹ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 28- 29; Tanju, *Tepedeki 4 Adam*, s. 107.

Milli görüşün ön hedeflerinden birisi de devlet ve millet kaynaşmasının sağlanmasıdır. Aynı milletin ve aynı tarihin çocukları olduğuna vurgu yapılmakta ve bunların kardeş olduğuna dikkat çekilmektedir. Devlet ve millet kaynaşmasında devlet görevlilerine millete hizmetin esas görevleri olduğunun aşılması, milletin manevi değerlerine, anane ve örflerine saygılı olunması, devletin vatandaşlara karşı adil, koruyucu ve yol gösterici olmasının gerekli olduğu vurgulanmıştır. Milli görüşün ön hedefleri arasında temel hak ve hürriyetlerin kabul edilmesi de yer almaktadır. Buna göre, mülkiyet ve mesken dokunulmazlığı, kanun karşısında kişi dokunulmazlığı, ticaret, seyahat, haberleşme, toplanma, gösteri hak ve hürriyetlerinin korunmasında itina gösterilmesinin şart olduğu kabul edilmiştir. Milli görüşün ön hedefleri arasında fikir ve inanç hürriyetinin demokrasinin ve insan haklarının temelini teşkil ettiği ve medeni gelişmeye bu hürriyetlerin hız verdiği inancında olduğu vurgulanmıştır. Burada laikliğin düşünce ve vicdan hürriyetinin teminatı olduğu görüşüne ağırlık verilmiştir⁵⁶⁶².

Milli görüş, milli karakterimize uygun demokratik devlet ve hükümet sistemini getirme kararında olduğunu belirtmiştir. Yönetim sistemiyle ilgili şu görüşlere yer verilmiştir; “1- Başkanlık sistemi getirilecektir. Devlet başkanlığı olan cumhurbaşkanlığı ile hükümet başkanlığı olan başbakanlık birleştirilecek, icraya kuvvet, sürat ve müessiriyet sağlanacaktır. Başkanı tek dereceli olarak millet seçecektir. Böylece devlet- millet kaynaşması ve bütünleşmesi kendiliğinden doğacak ve cumhurbaşkanlığı seçimi mevzuunda rejimimizi yıpratıcı iç ve dış spekülasyonlara imkan kalmayacaktır. 2- Senato tümüyle kaldırılacak, tek meclis sistemine gidilecektir. 3- Milletvekili sayısı üç yüze indirilecek ve Meclis’in randımanını artıracak müessir usuller getirilecektir. 4- Milli iradenin tecellisini kayıtlayan veya kısıtlayan ve bu vatanın evladını birbirine düşürerek siyasi hayatı çekilmez hale getiren parlamentonun seçimlerden sonra da ahenkli bir barış içerisinde çalışmasını engelleyen, verimini azaltan ve daha çok delege saltanatına yol açan seçim sistemlerini tasfiye etmeye ve karma liste imkânına geniş manada yer veren yeni bir seçim sistemi getirmeye kararlıyız. 5- Mühim meselelerde millet iradesini ve kontrolünü mümkün kılan referandum (halk oylaması), halk vetosu, halk teşebbüsü usullerini getirmek kararındayız. Halk vetosu usulüyle milletimizin istemediği, buna rağmen milletten oy alarak Meclis’e giren milletvekillerinin oylarıyla kanunlaşan teklifler millet tarafından

⁵⁶⁶² Erbakan, *Milli Görüş*, s. 30- 32.

veto edilebilecektir. Halk teşebbüsü ile de vatandaş isteklerini seçtiği milletvekilleri kanun teklifi olarak Meclis'e getirmese, bu hakkına istinaden bizzat kendisi kanun teklifi olarak Meclis'e getirilecektir. 6- Ceza davalarında jüri usulünün ihdası ile mahkemelerimizin milli arzu ve irade istikametinde icrayı adalet etmesinde kolaylık sağlamak emelindeyiz. 7- İctihatların kazai denetimi sağlanacak, bu surette kanunların boşluğunu doldurmak üzere yapılan ve hiç kontrol mercii bulunmayan içtihatların Anayasaya uygunluğu kontrol edilebilecektir⁵⁶⁶³.”

Milli görüş anlayışında sanayileşme, olmazsa olmazlar arasında yer almaktadır. Ülke nüfusunun hızla arttığı ve nüfusun % 70'inin tarımla uğraştığı bir ülkede işsizliğin ortadan kaldırılmasının tek yolunun hızla sanayileşmek olduğu savunulmuştur: Sanayileşmeyle birlikte zirai alanlarda verimin artırılması ve ziraatta kalitenin artırılmasının zorunlu olduğuna işaret edilmiştir⁵⁶⁶⁴. Sanayileşmenin çok kısa sürede gerçekleştirilebileceği belirtilmiş ve Türkiye'nin sanayi etütlerinin mutlaka yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır⁵⁶⁶⁵. Uzun yıllar Türkiye'ye gelen uzmanların kasıtlı olarak Türkiye'yi tarıma yönelttiği ve bu nedenle sanayileşmenin geciktiği belirtilmiştir. Sanayileşmede yanlış uygulamalar yapıldığı, makinaları yapacak fabrikalar yerine montaja önem verildiğine dikkat çekilmiştir⁵⁶⁶⁶.

Milli Nizam Partisi, sağ cephede mukaddesatçı çizgide siyaset yapmıştır. “Önce ahlak ve maneviyat” düsturuyla politika yapan Milli Nizam Partisi ve kapatılmasıyla birlikte kurulacak olan Milli Selamet Partisi, 1970'li yılların önemli partileri arasındaki yerlerini almışlardır. Yabancı ideolojilerin kol gezdiği 1970 Türkiye'sinde Milli Nizam Partisi, özellikle milli ve manevi değerlere vurgu yaparak, gençliğin kaybolmaması mücadelesini vermiştir. Parlak bir kariyere sahip olan Necmettin Erbakan, Demirel'in Adalet Partisi'nden veto edilince Konya'dan milletvekilliğine bağımsız aday olmuş ve büyük bir başarı ile Meclis'e girmiştir. Bu sonuç, milletin 1969 yılı Adalet Partisi'ne bir cevabı olarak değerlendirilebilir. Milli Nizam Partisi'nin ortaya koymuş olduğu en önemli ilkelerden birisi de, faziletli ve dürüst insanların siyasette olması gerektiği görüşüdür. Bu coğrafyanın milliyetçi ve mukaddesatçı yapısını çok iyi bilen gayri milli unsurlar, politikanın ve siyasetin yanlış, yalancı ve düzenbaz insanların mesleği olarak

⁵⁶⁶³ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 44- 45.

⁵⁶⁶⁴ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 195- 196.

⁵⁶⁶⁵ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 214- 215.

⁵⁶⁶⁶ Erbakan, *Milli Görüş*, s. 222- 223.

göstermeye çalışmışlardır. İşte Milli Nizam Partisi, mukaddesatçı sağ kesime bunun uydurma bir propaganda olduğunu 1970 yılında deklare etmiştir.

5.3. 1970 Yılı Bütçesinin Reddedilmesi ve II. Demirel Hükümetinin İstifası

12 Ekim 1969 seçimlerinden sonra kurulan İkinci Demirel Hükümetinde, parti içerisindeki muhaliflerin yer alamaması, siyasi kavganın fitilini ateşlemiştir. Bu arada AP Genel Başkanı Demirel'e bağlı bir grup olan "yeminliler" dışındaki bazı milletvekili, senatör ve belediye başkanlarının partiden ihracına girişilmesi, muhalif kesimi daha da kızdırmıştır. 12 Kasım 1969'dan itibaren parti içerisinde Ethem Kılıçoğlu'nun ortaya attığı "dosyalı muhalefet" söylemi, Demirel'i en çok zorlayan konulardan birisi olmuştur. Dosyalı muhalefetle, Süleyman Demirel'in ağabey ve kardeşlerinin hangi bankalardan ve hangi usullerle krediler temin ettikleri, ticari ilişkilerinde hükümetin ve Süleyman Demirel'in nüfuzunun nasıl kullanıldığı gibi konular yer almıştır⁵⁶⁶⁷.

AP içerisinde, 17 Ocak 1970 tarihinde 72 muhalif milletvekilinin vermiş oldukları muhtıradan, Demirel'in parti içerisinde yürütmüş olduğu politika eleştirilmiştir. Nihayet, 1970 yılı bütçesi 11 Şubat 1970 tarihinde Millet Meclisi'nde oylanmıştır. 1970 bütçesi, 214 oya karşılık 224 oyla reddedilmiştir. Bütçe oylamasına 41 AP'li milletvekili kırmızı oy kullanmıştır. Bu durum, AP içerisindeki muhalefetin ne kadar derin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir⁵⁶⁶⁸. Partiden ihraç edilen beş milletvekili ve 41 AP'li milletvekili ile birlikte 72'lerden 46'sı 1970 yılı bütçesinin reddedilmesi yönünde oy kullanmıştır⁵⁶⁶⁹.

Milletvekilleri neden kırmızı oy verdiklerini 13 Şubat 1970'te açıklamışlardır. Açıklamada, AP'nin inanç, yapı ve metot bakımından 1946'dan sonra başlayan milli demokratik hareketin devamı olduğu belirtilmiş ve Süleyman Demirel'in şahsi ikbal nedeniyle partinin mefkûreden uzaklaştığı belirtilmiştir. AP içerisindeki hakiki ihtilafın,

⁵⁶⁶⁷ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 323; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 461, 464.

⁵⁶⁶⁸ Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, s. 110- 111; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 161- 162; Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 320; *Hürriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1970, s. 1; *Ant Dergisi*, "Şimdi Ne Olacak?", 17 Şubat 1970, Sayı: 164, s. 4; Kurtul Altuğ, "Dönemeçteki Demokrasimiz: Neden Böyle Oldu?", *Hürriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1970, s. 1.

⁵⁶⁶⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1970, s. 1; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 215; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 463.

Demirel'in AP felsefesinden ve mefkûresinden uzak siyaseti olduğu vurgulanmıştır. Demirel'in tek adam olma isteği belirtilmiş, ikbal ve menfaat talebinin baş temsilcisi olduğu ifade edilmiştir⁵⁶⁷⁰. Bütçeye ret oyu veren Erzurum Milletvekili Cevat Önder de, 6 Mart 1970'te yaptığı açıklamada, Adalet Partisi'nin 1946'da başlayan demokrat hareketin bir devamı olduğunu, ancak genel başkan nedeniyle bu özelliğini kaybettiğini belirtmiştir⁵⁶⁷¹.

1970 yılı bütçesine 41 AP'li milletvekilinin kırmızı oy vermesi ile yeni bir durum ortaya çıkmış ve “şimdi ne olacak” sorusu sorulmaya başlamıştır⁵⁶⁷². Bütçenin reddinin dolaylı bir güvensizlik olduğunu söyleyen Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, hükümetin çekilmesi gerektiğini belirtmiştir⁵⁶⁷³. Bütçenin reddi ile oluşan yeni durumu 13 Şubat 1970'te değerlendiren AP Genel İdare Kurulu, oybirliği ile hükümetin çekilmesine karar vermiştir⁵⁶⁷⁴. Bu karar üzerine Başbakan Süleyman Demirel, 14 Şubat 1970'te hükümetin istifasını cumhurbaşkanına sunmuştur. Yeni hükümetin kurulması görevi, tekrardan Başbakan Demirel'e verilmiştir⁵⁶⁷⁵. İstifanın kabulüne dair Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi, 23 Şubat 1970'te Millet Meclisi'nde okunmuştur⁵⁶⁷⁶.

12 Ekim 1969 seçimlerinde oyların hemen hemen yarısını alan AP, yeni hükümeti kurmuştu. Hükümetin kurulmasından yaklaşık üç buçuk ay sonra istifa etmek durumunda kalan AP Hükümeti, milletin emanetini koruyamamıştır. Millet birçok partiye rağmen bölünmemiş ve oyların büyük çoğunluğunu istikrar ve güvenlik için bir partide birleştirmiştir. Milletin birlikten yana bu tercihi, AP'li idareciler için güzel bir örnek oluşturmalıydı. AP kendi içerisinde yaşadığı sorunlar nedeniyle, ülke sorunlarına da tam olarak odaklanamamıştır.

⁵⁶⁷⁰ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 38- 39; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 77; *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1970, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1970, s. 1.

⁵⁶⁷¹ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 46- 47.

⁵⁶⁷² Cüneyt Arcayürek, “Yeni devrin önünde”, *Hürriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1970, s. 1.

⁵⁶⁷³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Şubat 1970, s. 1.

⁵⁶⁷⁴ *Hürriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1970, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1970, s. 1.

⁵⁶⁷⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Şubat 1970, s. 1; *CSTD*, 9 Mart 1970, Birinci Dönem, Kırk dokuzuncu Birleşim, Cilt: 57, s. 266; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 257, 308.

⁵⁶⁷⁶ *MMTD*, 23 Şubat 1970, Üçüncü Dönem, 47. Birleşim, Cilt: 3, s. 178.

5.4. III. Demirel Hükümetinin Kurulması ve Hükümet Programı

12 Ekim 1969 seçimlerinden sonra kurulan hükümet, uzun sürmemiş ve 1970 yılı bütçesinin 11 Şubat 1970'te reddedilmesinden sonra Başbakan Süleyman Demirel, 14 Şubat 1970'te Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hükümetin istifasını vermiştir. Sunay da, hükümeti kurma görevini tekrar Demirel'e vermiştir⁵⁶⁷⁷. Devrimci Ant çevresi, Cumhurbaşkanı Sunay'ın yeniden hükümeti kurmakla Demirel'in görevlendirmesini, "Filipin demokrasisinin tezahürü" olarak değerlendirmiştir⁵⁶⁷⁸. AP içerisindeki olaylar nedeniyle kamuoyu, bir kısım bakanların değişeceği yönünde bir beklenti içerisine girmiştir⁵⁶⁷⁹. Demirel ise, ikinci kabinede hiçbir değişiklik yapmamış ve eski kabine ile güven oylamasına gitmeye karar vermiştir. Bu durum, parti içerisindeki muhaliflerle savaşın süreceği anlamına gelmektedir⁵⁶⁸⁰. Bu arada yeni kabine, cumhurbaşkanı tarafından 6 Mart 1970'te onaylanmıştır⁵⁶⁸¹. Yeni kabine listesi, 9 Mart 1970'te Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştur⁵⁶⁸².

Ordu'da konuşan CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, Demirel'in kabinede hiçbir değişiklik yapmamasını, Meclis'le inatlaşmak şeklinde değerlendirmiştir⁵⁶⁸³. Demirel ise, AP Meclis ve Senato gruplarında yapmış olduğu konuşmada, yeni kabine konusunda inat etmediğini belirtmiş ve en sağlam yolu bulduğunu savunmuştur⁵⁶⁸⁴. 41'ler adına demeç veren Talat Asal, bu haliyle Üçüncü Demirel Hükümetinin de güvenoyu alamayacağını belirtmiştir. Ona göre Demirel'in kabineyi aynı kişilerden oluşturması, kendi grubu içerisindeki güçsüzlüğünü göstermektedir⁵⁶⁸⁵. Sadettin Bilgiç ise, Demirel'in kapıları kapadığını ve hükümet olmaktan vaz geçtiğini belirtmiştir⁵⁶⁸⁶. Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu ve Ankara'daki sol öğrenci temsilcileri de düzenlemiş oldukları basın toplantısında, Üçüncü Demirel Hükümetine güvenmediklerini belirtmişler ve hükümetin gerici ve işbirlikçi bir hükümet olduğunu iddia etmişlerdir⁵⁶⁸⁷.

⁵⁶⁷⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 15 Şubat 1970, s. 1; *Demokratik Parti, 72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 49.

⁵⁶⁷⁸ *Ant Dergisi*, "Pazarlıkla Kurulan Hükümet Yıkılmağa Mahkumdur", 24 Şubat 1970, Sayı: 165, s. 4.

⁵⁶⁷⁹ Kemal Aydar, "Neden Aynı?", *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Mart 1970, s. 1.

⁵⁶⁸⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 6 Mart 1970, s. 1; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 308.

⁵⁶⁸¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Mart 1970, s. 1.

⁵⁶⁸² *CSTD*, 9 Mart 1970, Birinci Dönem, Kırk dokuzuncu Birleşim, Cilt: 57, s. 265.

⁵⁶⁸³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mart 1970, s. 1.

⁵⁶⁸⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Mart 1970, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 8 Mart 1970, s. 1.

⁵⁶⁸⁵ *Hürriyet Gazetesi*, 7 Mart 1970, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Mart 1970, s. 1.

⁵⁶⁸⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 10 Mart 1970, s. 1.

⁵⁶⁸⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mart 1970, s. 1.

Üçüncü Demirel Hükümetinin programı, 9 Mart 1970'te Başbakan Süleyman Demirel tarafından Millet Meclisi'nde ve Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuştur⁵⁶⁸⁸. 9 Mart 1970'te Cumhuriyet Senatosu'nda ve Millet Meclisi'nde Başbakan Süleyman Demirel tarafından okunan hükümet programının; 11 Kasım 1969 tarihinde Meclis'ten güvenoyu almış hükümet programı, 1969 yılı seçim beyannamesi ve İkinci Beş Yıllık Planla birlikte değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır⁵⁶⁸⁹.

Hükümet programı münasebetiyle, kaynağını Anayasa'dan alan hak ve hürriyetlerin en sivri uçlara kadar kullanılmasını uygun gören anlayışın yanlışlığına dikkat çeken Başbakan Demirel, temel hak ve hürriyetlerle temel nizamın yıkılması gayretlerinin Türk demokrasisinin güçlenmesine yardımcı olmayacağını belirtmiştir⁵⁶⁹⁰.

Süleyman Demirel, hükümet programında demokrasinin gücüne ve faziletine inandıklarını belirtmiş ve bunda iktidarla birlikte muhalefetin ve bütün hürriyet müesseselerinin de hayati menfaatleri olduğunu vurgulamıştır. Demirel, demokrasinin güçlendirilmesiyle ilgili şunları söylemiştir; “Her şeyden evvel, yasama ve yargı organlarının, icranın, özerk kuruluşların, hülasa devlet yapısının dokusunu teşkil eden müesseselerimizin müşterek bir Anayasa ve temel nizam anlayışında mutabık hale gelmeleri gerekmektedir⁵⁶⁹¹.”

Demirel, hükümet programında güçlü bir rejime sahip olmada demokratik nizamı güvensiz ve kararsız bir hale getirme istidadını hazırlayan sebepler üzerinde durduklarını ve özellikle seçim mevzuatının ıslahı ile seçim takviminin yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Demirel, demokrasinin geliştirilmesinde bütün partilerin karşılıklı iyi niyetle bir görüş birliğine varmaya çalışmaları gerektiğini de ifade etmiştir⁵⁶⁹².

Hükümet programında Türkiye'nin kalkınmasında sanayileşmeye büyük önem verileceği belirtilmiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde ağır sanayi projelerine öncelik verileceği, ihracata yönelmiş sanayi dallarının destekleneceği ve güçlendirileceği vurgulanmıştır. Demirel, üretici ve tüketicilerin teşkilatlandırılmasına

⁵⁶⁸⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 10 Mart 1970, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mart 1970, s. 1.

⁵⁶⁸⁹ *CSTD*, 9 Mart 1970, Birinci Dönem, Kırk dokuzuncu Birleşim, Cilt: 57, s. 266; *MMTD*, 9 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 53. Birleşim, Cilt: 3, s. 376.

⁵⁶⁹⁰ *CSTD*, 9 Mart 1970, Birinci Dönem, Kırk dokuzuncu Birleşim, Cilt: 57, s. 267; *MMTD*, 9 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 53. Birleşim, Cilt: 3, s. 377.

⁵⁶⁹¹ *MMTD*, 9 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 53. Birleşim, Cilt: 3, s. 376.

⁵⁶⁹² *MMTD*, 9 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 53. Birleşim, Cilt: 3, s. 377.

devam edileceğini ve bu amaçla kooperatiflerin çoğaltılması, yayılması ve güçlendirilmesine çalışılacağını ifade etmiştir. Nüfusun yüzde 70'ini kapsayan köylü ve çiftçilerin kalkındırılması ve en kısa sürede refaha kavuşturulması için çalışılacağını ve köylere medeni hizmetlerin götürülmesi için çalışılacağını ifade etmiştir⁵⁶⁹³.

Demirel hükümetinin programı hakkında Millet Meclisi'nde görüşmeler yapılmıştır. GP adına 12 Mart 1970'te bir konuşma yapan Turhan Feyzioğlu, Demirel hükümetine karşı 1970 yılı bütçesine güvensizlik oyu verdiklerini belirtmiş ve mevcut durumda da Demirel hükümetine ait programda herhangi bir değişikliğin olmadığını vurgulamıştır. Feyzioğlu, hükümete muhalif olmalarına rağmen, demokratik rejime ve hür anayasa nizamına muhalif olmadıklarını belirtmiş, iktisadi ve içtimai bütün dertlerin hür demokratik rejim kuralları içerisinde çözüleceğini ifade etmiştir⁵⁶⁹⁴. Feyzioğlu, ülkedeki genel durumu şu şekilde değerlendirmiştir; “Türkiye’de her tartışmayı, her şikayeti, her çözüm bekleyen meseleyi, hür düzeni yıkma bahanesi saymaya kalkışan demokrasi düşmanları vardır. Bunların bir kısmı kendilerini bilinçli ve aydın, milleti tamamıyla bilinçsiz sayarlar. Bunlar, milyonlarca Türk vatandaşının sağduyusunu hiçe sayarak, kendilerine ezberletilen birtakım hayat ve çürük Marksist tekerlemeleri, çoğu zaman manasını bile kavramadan tekrarlayıp dururlar. Bunlar, kendileri için hürriyet talep ederken, millet çoğunluğunu hürriyetlerinden mahrum etmek isterler. Aslında, Türkiye’ye getirmek istedikleri düzen, kendilerini de hürriyetten mahrum edecektir, çünkü savundukları düzen, hakim olduğu her ülkeyi bir büyük hapis haneye çevirmiştir⁵⁶⁹⁵.”

CHP grubu adına 12 Mart 1970'te Millet Meclisi'nde bir konuşma yapan Necdet Uğur, son zamanlarda yaşanan toplumsal olaylara değinmiştir. Necdet Uğur; İmran Öktem, Taksim, Konya ve Kayseri olaylarında kusur, siyasi sorumluluk, Atatürk devrimlerine ihanet yanında cezai sorumluluk olduğunu savunmuştur⁵⁶⁹⁶. Necdet Uğur, Demirel hükümetine ait değerlendirmelerde ihtilal konusuna değinmiş ve şöyle demiştir; “Bir memlekette böylesine iç göç başlamışsa (köyden şehre); bir memlekette böylesine hızlı nüfus artıyorsa; bir memlekette sanayileşme hızı Türkiye'deki gibi böylesine yavaşsa; bir memleketteki topraklar böylesine adaletsiz dağıtılmışsa; gelir dağılımında bizde olduğu gibi büyük haksızlıklar varsa; vergi yükü sadece bazılarının

⁵⁶⁹³ *MMTD*, 9 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 53. Birleşim, Cilt: 3, s. 379- 381.

⁵⁶⁹⁴ *MMTD*, 12 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 54. Birleşim, Cilt: 3, s. 430.

⁵⁶⁹⁵ *MMTD*, 12 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 54. Birleşim, Cilt: 3, s. 431.

⁵⁶⁹⁶ *MMTD*, 12 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 54. Birleşim, Cilt: 3, s. 521.

sırtına yükleniyorsa; eğer o memleketteki devlet idaresi toplumdaki gelişmeleri içine alabilecek, yeni ihtiyaçları karşılayacak esnekliği gösteremiyorsa o memlekette ihtilal olmasını kimse önleyemez⁵⁶⁹⁷.” Bu konuşma AP sıralarında tepkiyle karşılanırken, CHP milletvekilleri tarafından alkışlanmıştır. Siyasilerin hükümetleri eleştirme hakları olmakla birlikte, ihtilal ve darbe gibi kavramları kullanmaları demokrasi kültürü ile örtüşmemektedir.

Başbakan Süleyman Demirel, yeni hükümet programının farklı bir şey getirmediği tenkidine cevap vermiştir. Demirel, 12 Ekim 1969 seçimleri üzerinden 4.5-5 ay geçmiş ve ona seçim beyannamesi koymuş bir partinin bunları yok farz ederek yeni bir programla gelmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Demirel, 12 Ekim 1969 seçim beyannamesine dayanan bir hükümet programının özetiyle gelinmesinin sebebi olarak da millete verilen söze sadakatle alakalı olduğunu vurgulamıştır. Demirel, eleştirilerin şekil bakımından haklı olduğunu, ancak içerik bakımından doğru olmadığını ifade etmiştir⁵⁶⁹⁸.

Demirel Hükümetine ait program, 15 Mart 1970’te Millet Meclisi’nde oylanmıştır. 41’lerden 30’unun katılmadığı oylamaya toplamda 404 kişi katılmış ve bunlardan 232’si programa kabul oyu verirken, 172 kişi ret oyu vermiştir. Böylece hükümet, Meclis tarafından güvenoyuna layık görülmüştür. Güven oylamasından sonra konuşan Demirel, ülkemizin bir sınır taşından diğer sınır taşına kadar imar ve inşa edilmesi için girişilmiş olan gayretlere hiçbir şey kaybetmeksizin devam edileceğini belirtmiştir⁵⁶⁹⁹. 1961- 1970 yılları arasında yedi kez hükümet programı Meclis’te müzakere edilmiştir⁵⁷⁰⁰. Üçüncü Demirel Hükümeti programının Meclis’ten güvenoyu alması ile yeni AP Hükümeti, rahat bir nefes almıştır. Bu tarihten sonra AP’de yapılacak ihraçlarla Demirel, tek lider konumuna yükselecek, ancak 12 Mart Muhtırası, Demirel’in iktidarını sekteye uğratacaktır.

⁵⁶⁹⁷ *MMTD*, 12 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 54. Birleşim, Cilt: 3, s. 526.

⁵⁶⁹⁸ *CSTD*, 13 Mart 1970, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 57, s. 334- 335.

⁵⁶⁹⁹ *MMTD*, 15 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 55. Birleşim, Cilt: 3, s. 554; *Hürriyet Gazetesi*, 9 Mart 1970, s. 1; Demirci Güler, *Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 78- 79; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 322; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 466.

⁵⁷⁰⁰ *MMTD*, 12 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 54. Birleşim, Cilt: 3, s. 454.

5.5. 12 Mart Muhtırası'na Giden Yolun Köşe Taşları ve 12 Mart Muhtırası

5.5.1. 15- 16 Haziran Olayları

1961 Anayasası ile çalışma hayatı ve işçilerin sosyal güvenlik haklarına yönelik düzenleme yapma gereği, işçiler için yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Tarım sektörünü daraltıp sanayi sektörünü büyütme isteyen Türk hükümetleri, işçilerin çalışma şartlarını düzeltme mücadelesi yanında sendikal faaliyetlerde bulunma özgürlüğünü de artırmışlardır. 1945'lerden sonra gelişmeye başlayan işçi sendikacılığı, 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun 24 Temmuz 1963 tarihinde yürürlüğe girmesi ile daha da kuvvetlenmeye başlamıştır⁵⁷⁰¹. 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'yla birlikte işverenler ve sendikalar arasında toplu sözleşmeler yapılmaya başlamıştır⁵⁷⁰².

1948 yılında 329.463 işçinin 52.000'i sendikalı, 1960'ta 824.881 işçinin 282.967'si sendikalı, 1963 yılında 975.570 işçinin 295.710'u sendikalı, 1964 yılında ise 999.569 işçinin 338.769'u sendikalı işçidir. 1948'de sendikalı işçi sayısı, yüzde 15'lerde iken bu oran 1964'te yüzde 35'lere yaklaşmıştır⁵⁷⁰³. 1970 yılında sendikalı işçi sayısı iki milyonu geçmiştir. Sanayinin hızla büyüdüğü İstanbul'da, 700 büyük sanayi tesisinin 279'u 1951- 1960 yılları arasında, 163'ü de 1961- 1968 yılları arasında kurulmuştur. İstanbul sanayisindeki birikim, örgütlü işçi olmanın gerekli şartlarını sağlamış ve işçiler, dayanışma içerisinde sendikal mücadele yürütmüşlerdir⁵⁷⁰⁴. Bu bağlamda, fabrikalarda sıkça grevler yapılmaya başlamıştır. Türkiye Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası'nın 16 Ocak 1970'ten itibaren üç gün devam ettirdiği grev, birçok mağduriyeti de beraberinde getirmiştir⁵⁷⁰⁵. Bu tür grevlerin 1960'lı yıllarda birçok yerde uygulandığını, maddi ve manevi birçok zararın da bu süreçte ortaya çıktığını görüyoruz.

Türk-İş'ten ayrı olarak 1967 yılında kurulan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), devrimci sendikal mücadelede radikal eylemlere girmekten çekinmemiş ve ülke yöneticilerini zor duruma sokmuştur. DİSK'in 13- 15 Şubat 1970 tarihlerindeki genel kurul toplantısında Rıza Kuas önergesi ile DİSK'in politik

⁵⁷⁰¹ Örtülü ve Erentöz, *Türk Sendikacılık Tarihi*, s. 246; Talas, Dilik ve Işıklı, *Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Toplu Sözleşme (İktisadi Yönleri İle)*, s. 7; Ünal, *Toplumsal Olaylar ve Anayasal Hakların Kullanılması*, s. 79; Işıklı, "Ücretli Emek ve Sendikalaşma", s. 337.

⁵⁷⁰² BCA, Dosya: E19, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 92.576.5, 3.

⁵⁷⁰³ Talas, Dilik ve Işıklı, *Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Toplu Sözleşme (İktisadi Yönleri İle)*, s. 56.

⁵⁷⁰⁴ Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, s. 131.

⁵⁷⁰⁵ CSTD, 20 Ocak 1970, Birinci Dönem, Yirmi yedinci Birleşim, Cilt: 55, s. 343.

görüşlerini tespit ve tayin konusunda “Politik Komisyon (Büro)” kurulması, sosyalizmin gelişmesi için de TİP’le birlikte çalışmalar yürütülmesi kararlaştırılmıştır⁵⁷⁰⁶. Bu durum, DİSK’in sendikal faaliyetler dışında siyasetle uğraşacağını ve sosyalist bir parti olan TİP’le de işbirliği içerisinde bu faaliyetlerini yürüteceğini göstermektedir.

1970 yılına gelindiğinde, DİSK’in özellikle devrimci diğer örgütlerle de işbirliği içerisinde fabrika işgallerine yöneldiği ve sendika mücadelesi adı altında, kaos çıkarma yolunu tercih ettiğini söyleyebiliriz⁵⁷⁰⁷. 1963 yılında çıkarılmış olan 274 sayılı Sendikalar Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi talebi, 1970 yılı Haziran ayında Millet Meclisi gündemine getirilmiştir⁵⁷⁰⁸. Bu değişiklikle sendikaya üye olma, sendika ve konfederasyon kurma belirli şartlara bağlanmıştır. Kanun değişikliğinin kendisi aleyhine, Türk-İş lehine bir gelişme olduğunu değerlendiren DİSK, harekete geçmiş, uyarı ve eylem komiteleri oluşturmuştur⁵⁷⁰⁹.

DİSK Yönetim Kurulu, 3- 5 Haziran 1970 tarihlerinde sürekli toplantılar yapmıştır. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, 9 Haziran 1970’te Başbakan Süleyman Demirel’e bir mektup yazmış ve Sendikalar Kanununda yapılan değişikliğin Anayasaya ve milletlerarası 87 ve 98 sayılı sözleşmelere aykırı olduğunu belirtmiştir. Bu yasalarla sendika özgürlüğünün, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkının ortadan kaldırılacağını savunan Türkler, yasalar geri çekilmezse işgal, oturma, direnme gibi fiili durumların ortaya çıkabileceğini söylemiştir⁵⁷¹⁰.

DİSK ve Türk-İş’ten ayrı olarak kurulan Türkiye- İş Sendikası 11 Haziran 1970’te Genel Başkan Cemal Akın ve Dev-Genç mensuplarıyla bir toplantı gerçekleştirmişler ve işçilerin greve teşvik edilmesine karar vermişlerdir⁵⁷¹¹. Devrimci örgütler için kanun değişikliği bir fırsat olmuş ve bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirme hedeflenmiştir. İşçileri ikna etmek için aleyhlerinde çeşitli sloganlar da belirlenmiştir. “Haklarınız geri alınacak”, “patrona köle olacaksınız”, “işinizden atacaklar”, “ekmek

⁵⁷⁰⁶ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 23.

⁵⁷⁰⁷ *MMTD*, 14 Nisan 1970, Üçüncü Dönem, 69. Birleşim, Cilt: 4, s. 285.

⁵⁷⁰⁸ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 7- 8.

⁵⁷⁰⁹ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 166- 168.

⁵⁷¹⁰ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 169- 170.

⁵⁷¹¹ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 21- 22.

kapınız kapanacak”, “yeni kanunlar sizi her şeyden yoksun bırakacak” yapılan propagandalardan bir kısmıdır⁵⁷¹².

Millet Meclisi’nde 12 Haziran 1970 tarihinde kabul edilen tasarı, DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler tarafından protesto edilmiştir. Türkler’e göre, Türk-İş dışındaki sendikalara hayat hakkı tanınmamaktadır⁵⁷¹³. Çeşitli görüşmeler yapmak üzere Ankara’ya giden DİSK heyeti, Başbakan Demirel’le görüşmemişler, Milli Birlik Grubu’ndan Ahmet Yıldız, Suphi Karaman’la ve bir gün sonra da CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit’le bir görüşme gerçekleştirmişlerdir⁵⁷¹⁴.

14 Haziran 1970 tarihinde DİSK, sendika temsilcilerinin katılımı ile büyük bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda, 15 Haziran 1970’te bütün iş yerlerinde grev ve gösteri yapılması kararlaştırılmıştır. Toplantıda konuşan Kemal Türkler şunları söylemiştir; “Düşünün, taşının ve karar verin. Bu kanun tasarısı sizin bütün haklarınızı ellerinizden almaktadır. Sizi aç ve ellerinde hiçbir dayanağı olmayan duruma getirmektedir. Onun için kesin mücadele yapacaksınız. Mücadelenize mani olmak amacıyla karşınıza polisin çıkarılmasını çok zayıf ihtimal olarak görmekteyiz. Ne olacak, asker çıkacak. Kim çıkarsa çıksın muhakkak kendileriyle çarpışılacaktır. İçimizden bir kişi dahi tutulsa ve bu arkadaş nereye götürülürse orayı topluca basacağız ve arkadaşımızı alacağız. Kanun falan dinlemeyeceğiz⁵⁷¹⁵.” Türkler, bu toplantıda sendika temsilcilerine adeta ayaklanma ve kaos emri vermiştir.

DİSK’e bağlı sendikaların planlarına göre, 17 Haziran 1970’te neşredilecek gazete manşetinde; “On binlerce işçinin yürüyüşü durdurulamadı” başlığının atılması ve üzerinde kadınla askerlerin bulunduğu bir tank fotoğrafının verilerek “ordu- gençlik el ele” ibaresinin yazılmasının planlandığı söylenmiştir. 14 Haziran 1970’te DİSK’te yapılan toplantıdan sonra Sendikacı Süleyman Üstün, İzmit’e gönderilmiş ve direnişi örgütlemesi istenmiştir⁵⁷¹⁶.

15 Haziran 1970 gecesinde ise TİP İstanbul il teşkilatı, Devrimci İşçi Birliği ve Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu tarafından dağıtılan bildiriye, ezile ezile, sömürüle sömürüle damarlarında kan kalmadığı belirtilmiş, çıkarılacak kanunun adeta

⁵⁷¹² Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 10.

⁵⁷¹³ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 468; Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 172.

⁵⁷¹⁴ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 170- 171.

⁵⁷¹⁵ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 15- 16; Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 171- 172.

⁵⁷¹⁶ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 16.

bir kelepçe olduğu vurgulanmıştır. Bildiride şu ifadelere yer verilmiştir; “...haklarımızı kendimiz alacağız. Mücadele edeceğiz. Birlik olacağız. Savaşacağız. Savaşımız genel grevlerdir. Bizler ne o, ne bu patronun işçileriyiz. Bizler bir bütün olarak, bir sınıf olarak savaşacağız. Kararlıyız. Bu savaşta yalnız değiliz. Aynı soyguncu iktidarın çıkardığı Üniversite Kanunu öğrencileri, Toprak Kanunu köylüleri, Personel Kanunu memurları...” Kimya-İş’in 15 Haziran’da yayınlamış olduğu tamimde ise, kanunlarla ilgili tasarıların gerçekleşmesi durumunda, iş yerlerinde kanın gövdeyi götüreceği iddia edilmiştir⁵⁷¹⁷.

TİP ise, 274 sayılı Sendikalar Kanununda bazı maddelerin değiştirilmesi ile 31. maddesine bir bent ve üç geçici madde eklenmesi hakkındaki kanunun Resmi Gazete’de yayımlanmasından sonra kanunun iptaline dair dilekçeyi Genel Başkan Şaban Yıldız imzasıyla Anayasa Mahkemesi’ne göndermiştir⁵⁷¹⁸. Kanunun usul yönünden hatalı olduğu belirtilmiş, kanun değişikliğinin müzakeresi ve kabulü sırasında Cumhuriyet Senatosu Başkanının iki yıllık görev süresini tamamladığı belirtilmiştir. TİP, 274 sayılı Kanunda yapılacak değişiklikte aynı zamanda esas yönünden çelişkilerin olduğunu belirtmiştir. Yapılan değişiklik ile ilgili konuşmalarda güçlü sendikalar yaratmanın amaçlandığı ve sendikaların enflasyonist, istismara müsait kuruluşlar olmasını önlemeyi amaçladığının belirtildiği vurgulanmıştır. Anayasa’da güçlü- güçsüz, enflasyonist sendika tanımlamalarının olmadığı ifade edilmiş ve bu tür ifadelerin subjektif değerlendirmelere neden olacağı belirtilmiştir⁵⁷¹⁹. Özetle TİP, yeni sendika yasasının Türk-İş’i korumaya ve DİSK’i ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu iddia etmiştir⁵⁷²⁰.

15- 16 Haziran olaylarında TİP, hareketin örgütleyicisi ve yöneticisi olmamakla birlikte⁵⁷²¹, demeç ve bildirileriyle 15- 16 Haziran olaylarını desteklemiştir⁵⁷²². Bu bağlamda, sendikalar kanununda değişiklik yapılarak serbestçe sendika kurma ve üye olma hakkının yok edildiğini belirten TİP, gençlik olayları gerekçe gösterilerek baskı ve şiddet tedbirlerinin uygulanmasının amaçlandığını, bunun demokrasiyi ortadan kaldıracığını ve faşizmi getireceğini iddia etmiştir. İşçiler, köylüler, memurlar, esnaflar,

⁵⁷¹⁷ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 18- 19.

⁵⁷¹⁸ Türkiye İşçi Partisi, *Sendikalar Kanunu Anayasaya Aykırıdır (Anaysa Mahkemesine Başvurma Dilekçesi)*, Eser Matbaası, İstanbul 1970, s. 2, 16.

⁵⁷¹⁹ Türkiye İşçi Partisi, *Sendikalar Kanunu Anayasaya Aykırıdır (Anaysa Mahkemesine Başvurma Dilekçesi)*, s. 3- 4.

⁵⁷²⁰ Türkiye İşçi Partisi, *Sendikalar Kanunu Anayasaya Aykırıdır (Anaysa Mahkemesine Başvurma Dilekçesi)*, s. 9.

⁵⁷²¹ Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, s. 168.

⁵⁷²² Boran, *Savunma*, s. 149.

zanaatkarlar, aydınlar ve tüm ilerici güçlerin faşizme karşı mücadeleye katılması çağrısında bulunmuştur⁵⁷²³. Bu yönüyle TİP, DİSK'le birlikte devrimci emellerini gerçekleştirmek için çalışan kesimi kullanmak istemişlerdir. Yapılan başkaldırı çağrıları da terör eylemlerine kadar uzanan olayların fitilini ateşlemiştir.

DİSK'in öncülüğünde devrimci sendika, dernek ve birliklerin desteği ile işçi gösterileri, yürüyüşleri ve eylemleri 15 Haziran 1970'te İstanbul ve Kocaeli'de başlamıştır⁵⁷²⁴. İstanbul ve Gebze'deki bazı büyük işyerlerinde başlayan ilk büyük genel grev, diğer birçok fabrikaya da yayılmıştır⁵⁷²⁵. Kocaeli, Kartal ve Trakya yakasında yüzün üzerindeki işyerinde, elli binin üzerinde işçinin katıldığı tahmin edilen işçi kitlesi, yürüyüşe geçmiştir⁵⁷²⁶. Kocaeli'nden İstanbul'a doğru yürüyüşe geçen işçileri polis ve jandarma birlikleri takip etmiştir. 15- 16 Haziran günlerinde Kocaeli- İstanbul arasındaki gösteriler, zirve noktaya ulaşmıştır⁵⁷²⁷. İçişleri Bakanı Haldun Mentешеoğlu, 15- 16 Haziran olaylarının tahrikçisinin DİSK olduğunu söylemiş; 1968 yılında altı fabrikanın, 1969 yılında altı fabrikanın ve 1970 yılında ise dokuz fabrikanın işgalinde DİSK'in teşvik ve tahriki olduğunu ifade etmiştir⁵⁷²⁸. Bu eylemlerde devrimci işçileri, devrimci öğrenciler desteklemiştir. Devrimciler; Lenin, Troçki, Mao ve Castro gibi devrimcileri kendilerine rehber edinmişlerdir⁵⁷²⁹.

15 Haziran'da olaysız geçen işçi yürüyüşü ve gösterileri, 16 Haziran 1970'te olaylı geçmiştir⁵⁷³⁰. İstanbul'da Kartal, Levent ve Topkapı civarındaki fabrikalarda çalışan DİSK'e bağlı binlerce işçi, 16 Haziran sabahından itibaren sokağa dökülmüş ve polislerle çatışmışlardır⁵⁷³¹. Binlerce işçi, iş bırakarak gösterilere katılmış; "işçiyiz haklıyız, işçiyiz güçlüyüz", "anti demokratik sendikalar istemiyoruz", "AP iktidarı bizim iktidarımız değildir", "kahrolsun sermayenin diktası" gibi sloganlar atmışlardır⁵⁷³². İstanbul ve Kocaeli'nde işçiler, polis barikatlarına ve karakollarına, askeri barikatlara, düşman olarak gördükleri bazı fabrika idarehanelerine, özel arabalara

⁵⁷²³ Türkiye İşçi Partisi, *Faşizme Karşı Birleşelim*, İstanbul 1971, s. 1.

⁵⁷²⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 164, 172.

⁵⁷²⁵ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 468; *New York Times*, Jun 21, 1970; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 15. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/118912958?accountid=9645>

⁵⁷²⁶ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 320.

⁵⁷²⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Haziran 1970, s. 1; Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, s. 114.

⁵⁷²⁸ *TBMMTD*, 16 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 9, s. 209.

⁵⁷²⁹ Sırrı Öztürk, *15- 16 Haziran Direnişin Anıları*, Sorun Yayınları, İstanbul 1990, s. 88.

⁵⁷³⁰ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi...* (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 322.

⁵⁷³¹ *Hürriyet Gazetesi*, 17 Haziran 1970, s. 1; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 468.

⁵⁷³² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 173.

ve Türk-İş binasına zarar vermişlerdir⁵⁷³³. DISK'e mensup işçiler, 16 Haziran'da Ankara'da da Ulus'tan Meclis'e kadar yürüyüş gerçekleştirmişlerdir⁵⁷³⁴.

Kocaeli Devrimci İşçi Köylü Birliği'nin kurucu üyesi olan Sırrı Öztürk⁵⁷³⁵, anılarında 15- 16 Haziran olaylarını anlatmıştır. Kocaeli'nde Sırrı Öztürk'ün evinde toplanan işçiler, 15- 16 Haziran olaylarını ve sendikaların durumlarını konuşmuşlardır. Öztürk, iki gün içerisinde çok yorgun düştüklerini belirterek, şunları söylemiştir; “Düşünmemek elde mi? bir ayaklanmayı yaşa, toplumda zelzele gibi yankılar yaratılsın, ondan sonra düşünme; bu olmayacak bir şeydi. Yığınların sel gibi akışı, kilometrelerce yürümek, birtakım istekleri dile getirip haykırmak, geniş halk yığınlarını bu selin içine çekmek, 150 bin insanın tek bir enerji halinde toparlanması, üretimi durdurması, hareketin bir iki güne sığmayıp gelişme ve yaygınlaşma istidadı göstermesi nasıl düşündürmesin insanı...⁵⁷³⁶” Öztürk, 15- 16 Haziran işçi olaylarında; “işçiler birleşti”, “işçiyiz haklıyız”, “işçiyiz güçlüyüz”, “hükümet istifa”, “bağımsız Türkiye”, “kahrolsun faşizm”, “kahrolsun Amerika”, “işçi gençlik el ele”, “işçi ordu el ele” sloganlarının belirlendiğini belirtmiştir⁵⁷³⁷. Görüleceği gibi, belirlenen sloganların önemli bir kısmı, sendikal haklar dışındaki siyasi sloganlardır. Bu da 15- 16 Haziran olaylarının bir hak mücadelesi olmadığını, siyasi amaçlarının bulunduğunu bize göstermektedir.

15- 16 Haziran 1970 işçi eylemleri sırasında Kocaeli'de görevli olan Celil Gürkan, bu olayların Kocaeli ayağında hem devlet otoritesini hem de işçi onurunu zedeleyecek bir durumun yaşanmadığını belirtmiştir. Gürkan, İçişleri Bakanının işçilerin şehre girişine izin verilmemesi ve gerekirse sert müdahale edilmesi talimatının uygulanmadığını ve yumuşak bir hareketle bu sürecin çözümlendiğini belirtmiştir⁵⁷³⁸.

15- 16 Haziran olayları nedeniyle Bakanlar Kurulu tarafından 16 Haziran 1970'te bir kararname çıkarılmıştır. Bu kararnamede, Sendikalar Kanunu'nun tadili tasarısı bahanesi ile İstanbul ve Kocaeli'nde vuku bulan hadiselerin önlenmesi sırasında devlet kuvvetlerine karşı mukavemet ve kamu tesislerinin tahribi şeklinde bir ayaklanmanın gerçekleştirildiğinden bahsedilmiştir. Bu münasebetle, Anayasa'nın 124. maddesine istinaden İstanbul ile Kocaeli merkez ve Gebze ilçesinde 16 Haziran 1970

⁵⁷³³ Kurtuluş, 1965- 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç, s. 1.

⁵⁷³⁴ Ülkücü İşçiler Birliği, Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran), s. 25.

⁵⁷³⁵ Öztürk, 15- 16 Haziran Direnişin Anıları, s. 24.

⁵⁷³⁶ Öztürk, 15- 16 Haziran Direnişin Anıları, s. 11- 12.

⁵⁷³⁷ Öztürk, 15- 16 Haziran Direnişin Anıları, s. 130.

⁵⁷³⁸ Gürkan, 12 Mart'a Beş Kala, s. 194- 195.

günü saat 21'den itibaren bir ay süreyle sıkıyönetim ilanına karar verilmiştir⁵⁷³⁹. Bakanlar Kurulu'nun bu kararı, TBMM'ye getirilmiş ve aynı gün yapılan oylamada bir aylık sıkıyönetim kararı kabul edilmiştir⁵⁷⁴⁰. Sıkıyönetim Kanununa istinaden İstanbul'da bir Sıkıyönetim Mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştır⁵⁷⁴¹. Sıkıyönetim süresi, 15 Temmuz 1970'te ise iki ay daha uzatılmıştır⁵⁷⁴².

Sıkıyönetim komutanlığına atanan Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Kemal Atalay'ın ilk işi, yaşamı denetim altına alan bildirimler yayınlamak olmuştur. Sıkıyönetim komutanlıkları bir yandan sıkıyönetime giren olayları bastırmışlar bir yandan da sıkıyönetim ilanı ile ilgili olmayan alanlara el atmaya başlamışlardır. 24 Haziran 1970 tarih 16 numaralı bildiride sıkıyönetim komutanlığı, sivil ve asker personelin yabancı turistlere her hususta azami kolaylık göstermeleri ve ihtiyaç halinde de yardım etmeleri istenmiştir. Sıkıyönetim komutanlığına atanan Orgeneral Faik Türün ise, 16 Eylül 1970 tarihli ve 27 numaralı bildirisinde, Silahlı Kuvvetlerin vazifesinin Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak olduğuna vurgu yapmıştır⁵⁷⁴³. Bütün bunlar, sıkıyönetim zamanlarında askerinin, sivil alana daha fazla müdahil olduğunu göstermektedir.

15- 16 Haziran 1970 olaylarında; bir polis, iki işçi, bir de sivil olmak üzere toplam dört kişi ölmüş, yedi kişi ağır yaralanmış ve 197 kişi de hafif derecede yaralanmıştır⁵⁷⁴⁴. Üzüntü verici 15- 16 Haziran olaylarında, dördü polis aracı olmak üzere birçok aracın yakıldığını ve tahrip edildiğini belirten İçişleri Bakanı Haldun Mentешеoğlu, Kartal Emniyet Amirliği'nin tahrip edildiğini, Kartal'daki Adalet Partisi binasının kısmen tahrip edildiğini, Bağdat Caddesi'ndeki evlerin hemen hemen bütün camlarının kırıldığını, Ankara yolunda Haydarpaşa Trafik İstasyonu'nun yıkıldığını

⁵⁷³⁹ BCA, Dosya: 2-6978, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 252.41.11; Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, s. 115; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 164; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 331; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 469; Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, s. 129; Öztürk, *15- 16 Haziran Direnişin Anıları*, s. 13; *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Haziran 1970, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 17 Haziran 1970, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Haziran 1970, s. 1;

⁵⁷⁴⁰ *TBMMTD*, 16 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 9, s. 208- 209, 251; Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, s. 122- 123.

⁵⁷⁴¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Haziran 1970, s. 1.

⁵⁷⁴² Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 133.

⁵⁷⁴³ Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, s. 124- 126.

⁵⁷⁴⁴ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 34; Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 322; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 173; Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 61- 62; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 133; *Hürriyet Gazetesi*, 17 Haziran 1970, s. 1.

belirtmiştir. Menteseoğlu, bu olayların demokratik rejimi yıkmaya heveslisi olan ideolojik bir felsefenin uygulanması veya provası olduğunu vurgulamıştır⁵⁷⁴⁵.

Sıkıyönetimin ilanından sonra birçok işçi gözaltına alınmış, DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler, Genel Sekreter Kemal Sülker ve birçok devrimci sendika yöneticisi ile öğrenci lideri tutuklanmıştır⁵⁷⁴⁶. Tutuklanan DİSK yöneticileri, 26 Eylül 1970'te tahliye edilmişlerdir. 15- 16 Haziran olaylarına katılan işçilerin bir kısmı, bu süreçte işten çıkarılmıştır⁵⁷⁴⁷. 15- 16 Haziran olaylarından sonra, Kocaeli'nde 13 işyerinde DİSK'e bağlı işçiler pasif direnişe geçmişlerdir. İşçiler aynı zamanda, 18 Haziran'da işbaşı yapmaya başlamıştır⁵⁷⁴⁸.

Kontenjan Senatörü Tayfur Sökmen, 15 Haziran olaylarıyla ilgili 15 Haziran 1971 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'na bir demeç vermiştir. Sökmen, 15 Haziran olaylarını "Bolşevik vari hareket" olarak nitelendirmiş, hak arama bahanesi ile yaratılan hainane bir olay olduğunu vurgulamıştır. Bu olaylar sırasında Kadıköy Hükümet Konağı'nın yakıldığını belirten Sökmen, bunları yakan ve yaktıranlarla Uşak ve Kütahya Hükümet Konağı'nı yakan Yunanlı arasında ne fark vardır, diye sormuştur. Sökmen, Kadıköy Hükümet Konağı'nı yakanların 1970 yılı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından cezalandırılmadığını belirtmiştir. 15 Haziran 1970 olaylarında 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nun tadiline karşı olduklarını belirterek Bolşevik vari hareketi destekleyen 12 profesör, 13 doçent, 18 asistan ve bir kısım yazarları hazin bir şekilde hatırladığını belirten Sökmen, öğretim üyelerinin müesses nizam aleyhinde durmamaları gerektiğini vurgulamıştır⁵⁷⁴⁹.

İçişleri Bakanı Haldun Menteseoğlu, 17 Haziran 1970'te TBMM'de yapmış olduğu konuşmada, 15- 16 Haziran 1970 tarihlerinde İstanbul'da meydana gelen üzücü olaylarda üç kişinin öldüğünü ve 90'a yakın kişinin yaralandığını belirtmiştir. Görünürde, 274 ve 275 sayılı kanunların tadili nedeniyle çıkan olayların esas tertipçisinin ve tahrikçisinin DİSK olduğunu belirten Menteseoğlu, şunları belirtmiştir: "Olayların tarzı cereyanı, taşıdığı mahiyet ve bünye göstermiştir ki, gerçek ve hakiki sebep; gayrimeşru bir platformun içinde demokratik hukuk devletini yıkmak, milli birlik

⁵⁷⁴⁵ *TBMMTD*, 16 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 9, s. 211.

⁵⁷⁴⁶ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 174; Soner, *Bizim 68'liler*, s. 163.

⁵⁷⁴⁷ Soner, *Bizim 68'liler*, s. 166; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 470.

⁵⁷⁴⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Haziran 1970, s. 1.

⁵⁷⁴⁹ *CSTD*, 15 Haziran 1971, Birinci Dönem, Yetmiş beşinci Birleşim, Cilt: 65, s. 346.

ve beraberliğimizi bozmak, bir sınıflaşma şuurunu yaratarak vatanımızı bölmek, ülkemizi parçalamak hedefini taşıyan gerçek bir sebebe dayanmaktadır⁵⁷⁵⁰.”

DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler’in işçilere yapmış olduğu konuşmada 274 ve 275 sayılı kanunların TBMM’den geçirilmemesi için genel greve gidileceğini, önlerine çıkan bütün kuvvetlerle çarpışılacağını, tutuklanan arkadaşlarının buldukları yerlerin basılacağını, fabrikaların tahrip edileceğini ve dinamitleneceğini belirttiğini ifade eden İçişleri Bakanı Mentешеoğlu, bu tahrikler karşısında 15 Haziran’da Kartal’daki fabrikalarda işlerin durdurulduğunu, diğer fabrikalara baskı yapılmaya başlandığını, Maltepe Tekel Fabrikası’ndaki işçilerin de kendi yanlarına çekildiğini, Haymek Fabrikası önündeki askerlerin taşlandığını ve fabrikanın tahrip edildiğini belirtmiştir. Gebze’den Pendik’e doğru başlayan yürüyüşün, İstanbul’da Levent, Şişli ve Bakırköy çevresindeki fabrikalarda da başlatıldığını ve buralardan Topkapı- Beyazıt istikametine yöneldiğini belirten Mentешеoğlu, 16 Haziran 1970 günü asgari 40 bin kişinin harekete geçtiğini vurgulamıştır⁵⁷⁵¹.

İstanbul Milletvekili Mehmet Ali Aybar, İstanbul ve Kocaeli’nde meydana gelen olaylar nedeniyle TBMM’nin 17 Haziran 1970 tarihli toplantısında Başbakan ve İçişleri Bakanının kamuoyunu yanıltıcı beyanlarda buldukları iddiasıyla gensoru açılmasını önermiştir. Aybar’ın iddiasına göre 274 ve 275 sayılı kanunların bazı maddelerinin değiştirilmesine dair tasarılar karşı işçilerin gerçekleştirmiş olduğu gösterilerde iktidarın sıkıyönetim ilanını haklı göstermek için bazı iddialar ortaya attığını savunmuştur. Aybar, işçi kalabalığının 40 bin kişi olduğu ve bunların bellerinde tabancaların bulunduğu, asıl amacın 274 ve 275 sayılı kanunları protesto etmek olmadığı, ideolojik maksatlarla bazı önemli merkezlerin ele geçirilerek hayatın felce uğratılmak istendiği iddialarının olduğunu belirtmiştir. Özetle Aybar, 15- 16 Haziran olaylarıyla ilgili ortaya koymuş olduğu verilerin bir iddia olduğunu savunmuş ve gensoru açılmasını talep etmiştir⁵⁷⁵².

Mehmet Ali Aybar, 16 Haziran 1970’teki olaylarda ölen üç işçinin silahla öldürüldüğünü ve buna karşılık ölen bir polisin başına sert bir cisimle vurularak öldürüldüğünü belirtmiş ve bunun işçilerin silah kullanmadığına bir delil olduğunu savunmuştur. Mehmet Ali Aybar, eline sopa alan işçi kütlesini mazur görmek

⁵⁷⁵⁰ *TBMMTD*, 16 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 9, s. 209.

⁵⁷⁵¹ *TBMMTD*, 16 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 9, s. 210.

⁵⁷⁵² *MMTD*, 19 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, 107. Birleşim, Cilt: 6, s. 551- 552.

gerektiğini belirtmiştir. Ona göre işçinin eline sopa alması, kendisini polis ve jandarmadan korumak içindir⁵⁷⁵³. Aybar, 1 Temmuz'da yaptığı konuşmada, 15- 16 Haziran olaylarının ayaklanma olarak nitelendirilemeyeceğini, işçilerin kütlece giriştiği bir protesto hareketi olduğunu, güvenlik kuvvetlerinin müdahalesinin müessif olayların çıkmasına sebebiyet verdiğini savunmuştur⁵⁷⁵⁴. Aybar'ın bu iddiaları, sosyalist kesimin 15- 16 Haziran olaylarına nasıl baktığını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak şu bir gerçek ki, binlerce işçinin ve öğrencinin sokağa dökülmesi olayı, bir hak arama mücadelesinden çok, ülkenin çıkmaza sürüklenmesidir.

İçişleri Bakanı Haldun Menteseoğlu, 1971 yılı Ocak ayında Millet Meclisi'ne bilgi vermiştir. Verilen bilgilere göre; İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'ne 588 kişinin sevk edildiği, 553 kişi hakkında 171 sayılı toplantı ve gösteri yürüyüşü hürriyeti hakkındaki Kanuna aykırı hareket, zabıtaya mukavemet, müessir fiil ve tahrik suçlarından kovuşturma yapıldığını belirtmiştir. Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nce 15 mahkumiyet, 2 beraat, 185 kişi hakkında vicahi tutuklama, 35 kişi hakkında gıyabi tutuklama ve 54 kişi hakkında ise tahliye kararı verildiğini belirten Menteseoğlu, 131 kişinin askeri ceza evinde tutuklu bulundurulduğunu, 110 kişinin tutuksuz olarak duruşmalara geldiğini ifade etmiştir. Olaylar nedeniyle, 20 Haziran 1970 tarihinde sadece “Maden- İş” isimli gazetenin süresiz kapatıldığını belirten Menteseoğlu, nihayet Sıkıyönetim Komutanlığının 27 Temmuz 1970 tarih ve 22 sayılı bildirisi ile bölge dâhilinde her türlü toplantıyı serbest bıraktığını vurgulamıştır⁵⁷⁵⁵.

Başbakan Süleyman Demirel, son işçi eylemleriyle ilgili konuşmuş ve bu eylemleri “ayaklanma” olarak nitelendirmiştir. Demirel, ayaklanma nedeniyle “kanunun çıkmasını önlemek” yolunun açılmayacağını belirtmiştir⁵⁷⁵⁶. İçişleri Bakanı Menteseoğlu da, bu olayları demokratik rejimi yıkmak heveslisi olan ideolojik bir felsefenin uygulanması veya provası olarak değerlendirmiştir. Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu da, DİSK üyelerinin dışarıdan emir alarak Türkiye'de proletarya ihtilalinin provasını yapmaya çalıştığını belirtmiştir⁵⁷⁵⁷. Ülkücü İşçiler Birliği Genel Başkanı Salih Dilek, DİSK'in Türk Milleti'ni halklar kategorisine ayırmak istediğini

⁵⁷⁵³ *MMTD*, 22 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, 108. Birleşim, Cilt: 6, s. 600- 601.

⁵⁷⁵⁴ *TBMMTD*, 1 Temmuz 1970, Üçüncü Dönem, On altıncı Birleşim, Cilt: 9, s. 275.

⁵⁷⁵⁵ *MMTD*, 27 Ocak 1971, Üçüncü Dönem, 42. Birleşim, Cilt: 10, s. 290- 291.

⁵⁷⁵⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970, s. 28; *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Haziran 1970, s. 1.

⁵⁷⁵⁷ Üskül, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, s. 117- 118.

belirtmiş, dikkatli olunması gerektiğini vurgulamıştır⁵⁷⁵⁸. Ülkücü İşçiler Birliği de, 15-16 Haziran olaylarıyla ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır; “16 Haziran olayları yarım asırdan beri işçi ile köylüsü ile aydını, askeri, memuru ile bütün Türk Milletini Moskof esaretine ikram etmek isteyen yerli Sovyetlerin hazırlamak istedikleri zincirin halkalarından biri idi⁵⁷⁵⁹.”

Siyasal Bilgiler ve Hukuk fakültelerinde görevli 12 profesör, 12 doçent ve 38 asistan ortak bir bildiri yayınlayarak, 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununda yapılmak istenen değişikliklere karşı çıkmışlardır. Bildiride, getirilmek istenen değişikliklerle sendika kurma hakkının önemli ölçüde kısıtlandığını, işçilerin istedikleri sendikaya üye olma hak ve özgürlüğünü ortadan kaldırdığını, iktidarın çıkar ve görüşlerine ters olan sendikaların baskı altında tutulmaya çalışıldığını savunmuşlardır⁵⁷⁶⁰. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Cahit Talas da, bazı sorunların sokakta çözümlenebileceğini iddia etmiş ve bu çözümün Anayasa tarafından tanındığını ifade etmiştir⁵⁷⁶¹. Öğretim üyelerinin bu açıklamaları, 1970 dönemecinde devrimci işçi ve öğrencilerden yana bir tavır aldıklarını göstermektedir.

Mihri Belli’ye göre 15- 16 Haziran 1970 işçi eylemleri, “Büyük İşçi Direnişi” olup, işçilerin sınıf bilincine vararak kendileri için sınıf durumuna gelme sürecinde önemli kilometre taşlarından birisidir. Ona göre, işçilerin örgütlenmesi tekeli sadece Türk-İş’e vermeyi amaçlayan yasa, DİSK’li ve diğer devrimci işçilerin direnişiyle yenilgiye uğratılmıştır⁵⁷⁶².

New York Times, 21 Haziran 1970 tarihli sayısında Türkiye’deki askeri liderlerin Anayasa’yı zedelemekten anarşik gösterileri durdurabilecek tek liderin Süleyman Demirel olduğuna inandıklarını savunmuştur. Değerlendirmeye göre, Demirel’in idareyi otoriterleştirecek Anayasa değişikliğine karşı olduğu belirtilmiş ve idam edilen Adnan Menderes’in düştüğü durum nedeniyle ısrarla Anayasa sınırları içinde kalacağını deklare ettiğini vurgulamıştır⁵⁷⁶³.

⁵⁷⁵⁸ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 6.

⁵⁷⁵⁹ Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, s. 3.

⁵⁷⁶⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Haziran 1970, s. 1.

⁵⁷⁶¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Aralık 1970, s. 1.

⁵⁷⁶² Belli, *İnsanlar Tanıdım (Mihri Belli’nin Anıları)*, s. 572.

⁵⁷⁶³ *New York Times*, Jun 21, 1970; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 15. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/118912958?accountid=9645>

DİSK'in liderliğinde gerçekleştirilen 15- 16 Haziran işçi olayları, Türkiye'yi marksist düşüncelerle karşı karşıya getirmiştir. Bu olaylar, Türk rejiminin yıkılması teşebbüsü olarak değerlendirilse, hata edilmemiş olur. Demokratik ülkelerde eleştiri, gösteri ve miting hak arama yollarından bir kısmı olmakla birlikte, bunun siyasi emeller doğrultusunda kullanılması, olayın mecrasından kaymasına neden olmaktadır. Bu çerçevede, 15- 16 Haziran olayları, mecrasından kaymış ve yok edici siyasi olaylar bütünü haline gelmiştir.

5.5.2. Sıkıyönetimin Hukuki Niteliği Üzerine Hazırlanan Rapor

15- 16 Haziran olayları üzerine hükümet, çeşitli tedbirler almak istemiştir. İstanbul ili, Kocaeli merkez ve Gebze ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiş, 16 Temmuz 1970'ten itibaren ise iki ay daha uzatılması Bakanlar Kurulu tarafından TBMM'ye teklif edilmiştir⁵⁷⁶⁴. Sıkıyönetimin uzatılması talebine dair tezkerenin görüşülmesi sırasında konuşan İçişleri Bakanı Haldun Mentешеoğlu, 15- 16 Haziran tarihlerinde cereyan eden olayların bir ayaklanma olduğunu belirtmiş ve bu hareketin bir tahrik ve tertip mahsulü ortaya çıktığını vurgulamıştır. Mentешеoğlu, ayaklanmanın tertipçisinin Türkiye İşçi Partisi'nin yan kuruluşu olan Marksist ve Leninist doktrine dayalı proletarya iktidarını, sınıf kavgası, halk savaşı metotlarıyla gerçekleştirmeyi hedef tutan, demokratik hukuk devletini devirmeyi ve milleti ebedi sessizliğe mahkûm etmeyi gaye edinen DİSK olduğunu ifade etmiştir. DİSK'in ideolojik stratejisine uygun olarak işçileri silahlı harekete teşvik ettiğini belirten Bakan Mentешеoğlu, 15- 16 Haziran olaylarında tam manasıyla bir halk ihtilalinin provasının yapıldığını belirtmiştir⁵⁷⁶⁵. Meclis'te yapılan uzun tartışmalardan sonra, sıkıyönetimin iki ay daha uzatılması kararlaştırılmıştır⁵⁷⁶⁶.

Sıkıyönetim konusu, hem Meclis içerisinde hem de Meclis dışarısında uzun süre tartışılmıştır. Hatta sıkıyönetim konusunda incelemeler de yaptırılmıştır. Bu çerçevede, 16 Haziran 1970 işçi olayları üzerine ilan edilen sıkıyönetimin hukuki niteliği ve ortaya çıkan hukuki sorunlarla ilgili İstanbul Üniversitesi'nden görevlendirilen komisyon bir rapor hazırlamıştır. Komisyon, Anayasa'nın yürütme ve yasama kararlarını yargı

⁵⁷⁶⁴ *TBMMTD*, 15 Temmuz 1970, Üçüncü Dönem, On sekizinci Birleşim, Cilt: 9, s. 292.

⁵⁷⁶⁵ *TBMMTD*, 15 Temmuz 1970, Üçüncü Dönem, On sekizinci Birleşim, Cilt: 9, s. 293.

⁵⁷⁶⁶ *TBMMTD*, 15 Temmuz 1970, Üçüncü Dönem, On sekizinci Birleşim, Cilt: 9, s. 320.

denetimine bağladığı ve yargının üstünlüğünü, bağımsızlığını kabul ettiğine vurgu yapmıştır. Yürütme organının her türlü işlemini 114. madde ile yargı denetimine bağlayan Anayasa'nın, Anayasa Mahkemesi ile de yasama organının faaliyetlerini yargı denetimine tabi tuttuğuna işaret edilmiştir. Komisyon, Anayasa'da yargı denetimine büyük önem verilmesinin nedeni olarak kişi özgürlüklerinin yok edilmesini, Anayasaya aykırı kanunlar ve kanunlara aykırı eylem ve işlemlerle kişilerin haklarının tahribini engellemek ve hukuk devletini gerçekleştirmek olduğuna işaret edilmiştir. Anayasa'nın 11. maddesi ile kişi özgürlüklerinin kısıtlanmasını engellemeyi hedeflediğini belirten Komisyon, özgürlükleri tümenden askıya alan sıkıyönetim rejiminin yargı denetimi dışında bırakılmasının düşünülemeyeceğini vurgulamıştır. Sıkıyönetim kararının TBMM birleşik toplantısında onaylanmasına kadar idari bir işlem niteliği taşıdığını belirten Komisyon, onama işlemi gerçekleşene kadar kararın idari yargı denetimine tabi olduğu, TBMM'nin onaylamasından sonra da sıkıyönetim kararına ait yargı denetiminin Anayasa Mahkemesi ile yargı denetimine devam edeceği vurgulanmıştır⁵⁷⁶⁷.

Raporda, TBMM birleşik toplantılarındaki ortak işlemlerin “kanun” değil şekil itibariyle “karar” olduğu belirtilmiştir. Sıkıyönetim kararının temel hak ve hürriyetleri vahim şekilde sınırladığına işaret edilen raporda, Anayasa'da temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının kanunla yapılacağına vurgu yapılmıştır. Komisyon, TBMM birleşik toplantılarında onaylanan sıkıyönetim kararının şekil itibariyle “karar” olsa da özünde “kanun” gibi kabul edilmesi gerektiğine işaret edilmiş ve bu kararın Anayasa yargısı denetimi dışında tutulamayacağı belirtilmiştir⁵⁷⁶⁸.

Komisyon, sıkıyönetim için gerekli şartların Anayasa'nın 124. maddesinde sayıldığını belirtmiş ve sıkıyönetim ilanında ortak şartın milli güvenlik ile iç ve dış güvenliği tehlikeye sokacak nitelikte olaylar olması gerektiğine işaret edilmiştir. 16 Haziran 1970 olaylarından sonra sıkıyönetim ilanında hükümet, olayları “ayaklanma” olarak nitelendirmiş ve TBMM'de aynı görüşü savunmuş ve kararı onaylatmıştır. Ayaklanmanın “isyan” olarak kullanıldığına dikkat çeken Komisyon, isyanın yabancı doktrinlerde “kurulu iktidarı devirmeye yönelmiş silahlı eylem” olduğuna işaret etmiştir. Komisyon, isyanı ceza hukuku açısından da incelemiş ve isyanın mevcut olabilmesi için; büyük bir halk kitlesinin harekete katılması, halkın o ülke sakinlerinden olması, topluluğun silahlı olması, silahlı topluluğun devlet iktidarına karşı harekete

⁵⁷⁶⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Bilgisayar No: 5009045, Kutu No: 5/229, Fihrist No: 9045, s. 1- 2.

⁵⁷⁶⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Bilgisayar No: 5009045, Kutu No: 5/229, Fihrist No: 9045, s. 2- 3.

geçmesi gerektiğini belirtmiştir. İsyanın mevcut iktidarı devirmeyi amaçladığını belirten Komisyon, 16 Haziran olaylarının isyan fiiliyle yakından uzaktan bir ilişkisinin olmadığını ve bu olayların bir protesto hareketinden öteye gitmediğini savunmuştur. Komisyon raporunda, 16 Haziran olaylarının silahlı bir vasıf taşımadığını ve hükümeti devirme amacı gütmeyeceğini belirtilmiştir⁵⁷⁶⁹.

Komisyon raporunda, 16 Haziran olaylarının kamuoyunu etkileyerek belli bir kanunun çıkarılmasını engelleme amacı güttüğünü belirtmiştir. Komisyon, 16 Haziran olaylarının sadece antidemokratik ve Anayasaya aykırı olarak nitelendirilen bir kanun tasarisının protesto amacıyla düzenlendiğini ve etkisi itibariyle olsa olsa kamu düzenini bozucu hareket olarak nitelendirilebilecek bir eylemden öteye gitmediğini savunmuştur. Komisyon, 16 Haziran olaylarının hükümet tarafından da kamu düzeninin bozulması şeklinde değerlendirildiğini belirtmiştir. 16 Haziran olaylarının isyan olmadığı, olsa olsa karışıklık olarak nitelendirilebileceği belirtilmiş ve 16 Haziran olayları nedeniyle ilan edilen sıkıyönetimin sebep unsuru olarak Anayasaya açıkça aykırı olduğu belirtilmiştir⁵⁷⁷⁰.

Raporda, sıkıyönetim mahkemelerinin olağanüstü ve istisnai mahkemeler olduğunu ve yargı yetkileri olmadığı belirtilmiştir. Komisyon raporunda, Anayasa'nın sıkıyönetim halinde yargı yetkisini normal askeri mahkemelere tanıdığı vurgulanmıştır. Komisyon raporunda, sıkıyönetim rejiminin yargı denetimi dışında tutulamayacağı belirtilmiş ve sıkıyönetimin ancak kanunlarla tanınan yetkileri kullanabileceğine işaret edilmiştir. Kişilerin 24 saatten fazla gözaltında tutulamayacağını belirttiği raporda, özgürlükleri kısıtlanan kişilerin bu süre içerisinde hâkim önüne çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır. Rapor, sıkıyönetim rejiminin hukuk dışı bir rejim olmadığı ve rejim içerisinde kanunların amir hükümlerine uyma zorunluluğu bulunduğu belirtilerek tamamlanmıştır⁵⁷⁷¹.

Hazırlanan bu raporda, 15- 16 Haziran olaylar "isyan" olarak değerlendirilmemiştir. Komisyona göre devrimciler, 15- 16 Haziran'da silah kullanmamış ve hükümeti devirmeyi amaçlamamıştır. Oysa, gösteriler esnasında işçilerin ve öğrencilerin attıkları sloganlar, taşıdıkları dövizler tamamen siyasi slogan ve söylemler içermektedir. Sendikal amaçlarla yapıldığı söylenen bu gösterilerde işçi

⁵⁷⁶⁹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5009045, Kutu No: 5/229, Fihrist No: 9045, s. 5- 8.

⁵⁷⁷⁰ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5009045, Kutu No: 5/229, Fihrist No: 9045, s. 9.

⁵⁷⁷¹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5009045, Kutu No: 5/229, Fihrist No: 9045, s. 10- 12.

hakları, ücretler ve sosyal haklar üzerine sloganların çok az kullanıldığı görülmektedir. Gösteriler komisyonun ifade ettiği gibi “protestodan” öte bir durum yaratmıştır. Dört kişi ölmüş, yüz civarında kişi de yaralanmıştır. Ayrıca, kamu ve özel birçok mülke zarar verilmiştir. Bütün bunlara baktığımızda, bu olayları sadece bir “protesto” olarak değerlendirmek mümkün değildir.

5.5.3. AP'den 26 Milletvekilinin İhracı

1970 yılı bütçesine 41 AP'li milletvekilinin kırmızı oy vermesi üzerine hükümet, istifa etmiştir. Genel Başkan Demirel, bir gazeteye vermiş olduğu demeçte bütçe için verilen her kırmızı oyun bir istifa mektubu olduğunu belirtmiştir⁵⁷⁷². AP Meclis Yönetim Kurulu, bütçeye kırmızı oy veren 41 AP'li milletvekilini kesin ihraç talebiyle haysiyet divanına sevk etmiştir⁵⁷⁷³. AP Müşterek Haysiyet Divanı, 13 Şubat 1970'te yapmış olduğu toplantıda 41 AP'li milletvekilinin durumunu görüşmüş ve savunma için milletvekillere bir hafta süre verilmiştir⁵⁷⁷⁴.

Adalet Partisi'nin Konya il ve ilçe idare kurullarını feshetmesi üzerine, partiden bir yıllığına ihraç edilen 41'lerden Konya Milletvekilleri Faruk Sükan, Bahri Dağdaş, Necati Kalaycıoğlu, Kubilay İmer ve Özer Ölçmen, 11 Haziran 1970'te bir basın toplantısı düzenlemişlerdir. Bu toplantıda milletvekilleri, Konya'daki idare kurulları feshinin hukuki ve kanuni hiçbir sebebe dayanmadığını belirtmişler ve feshin usulsüz, tüzük bakımından da sakıncalı olduğunu belirtmişlerdir. Bu toplantıda konuşan Sükan, devlet imkanlarını şahsi ikbal ve mevkileri için kullananların her şeyden önce amme vicdanında mahkum olacaklarını belirtmiştir⁵⁷⁷⁵.

41'ler adına Hasan Korkmazcan ve Rasim Cinisli, 24 Haziran 1970'te bir basın toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda; Demirel'in şahsi ve ailevi çıkarları nedeniyle her vasıtaya başvurduğu belirtilmiştir. Şahsi ve ailevi isteklerine karşı çıkanların ihraçla karşı karşıya kaldıklarının belirtildiği toplantıda, şunlar belirtilmiştir; “...Demirel'in içinde bulunduğu durum dışta ve içte devlet itibarını vahim bir şekilde zedelemiştir. Vatandaş bugün tedirgin eden anarşi ve nizam dışı gelişmelerin baş amili Demirel ve onun bugünkü idaresi olmuştur. Demirel, en küçük üniteye kadar milli bünyeyi kemirici

⁵⁷⁷² *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1970, s. 1.

⁵⁷⁷³ *Hürriyet Gazetesi*, 13 Şubat 1970, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Şubat 1970, s. 1.

⁵⁷⁷⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1970, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1970, s. 1.

⁵⁷⁷⁵ *Demokratik Parti, 72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 52.

bölücülük hareketlerinin körüklenmesini, şahsi ikbalinin devamı için tek yol olarak görmüştür. Demirel'in bu tutumu siyasi iktidarın milli müesseseler nezdinde itibarını her geçen gün yitirmesine sebep olmuştur⁵⁷⁷⁶.”

Bilgiç, buhranın giderilmesi için Demirel'in başbakanlıktan ayrılmasının yeterli olacağını açıklamıştır⁵⁷⁷⁷. 1970 yılı Mart ayında Bilgiç, Demirel'in kapıları kapadığını ve hükümet olmaktan vazgeçtiğini belirtmiştir⁵⁷⁷⁸. AP Haysiyet Divanı'na verilen 41 milletvekilinin 15'i geçici cezaya çarptırılırken, 26 milletvekili 25 Haziran 1970'te partiden ihraç edilmiştir⁵⁷⁷⁹. Başbakan Demirel, 1969 seçimlerinden çoğunlukla çıkmasından henüz sekiz ay geçmesine rağmen, büyük eleştirilerle karşı karşıya kalmış ve istifa etmesi istenmiştir⁵⁷⁸⁰. Demirel'in istifa etmesini sadece muarızları değil, parti içerisindeki arkadaşları da istemiştir. AP'nin uzun süredir partiye hizmetleri olmuş milletvekillerini ihraç etmesi, seçmenler tarafından olumsuz karşılanmıştır. İhraçlarla karışan partinin imajı, önemli oranda sarsılmıştır. AP içerisindeki ihraçlar, aynı zamanda yeni bir partinin de doğuşunu sağlamıştır.

5.5.4. AP'nin Beşinci Büyük Kongresi

Adalet Partisi'nin 12 Ekim 1969 seçimlerinden sonra parti içerisinde yaşamış olduğu kavga, en sonunda partiden ihraçları ve istifaları doğurmuştur. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, kendisine bayrak açan muhalifleri partiden yavaş yavaş uzaklaştırmıştır. AP'nin Merkez Temsilciler Meclisi, dört ve beşinci büyük kongreler arasında dört toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıların ilki, 4 Ocak 1969'da, ikincisi de 24 Mayıs 1969'da gerçekleşmiştir. İkinci toplantıda, siyasi hakların iadesi konusundaki kanun teklifi görüşülmüş ve dördüncü büyük kongrede çizilen genel politika onaylanmıştır. Merkez Temsilciler Meclisi'nin üçüncü toplantısında ise 1970 yılı bütçesinin reddi konusu ele alınmış ve Genel Başkanla Genel İdare Kuruluna

⁵⁷⁷⁶ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 54- 55.

⁵⁷⁷⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 13 Şubat 1970, s. 1.

⁵⁷⁷⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mart 1970, s. 1.

⁵⁷⁷⁹ Bozbeyle, *Yalnız Demokrat*, s. 322; Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 222; Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 162; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 465; Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, s. 114; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 324; Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 58.

⁵⁷⁸⁰ *New York Times*, Jun 21, 1970; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 15. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/118912958?accountid=9645>

duyulan güven kamuoyuna açıklanmıştır. Merkez Temsilciler Meclisi, son toplantısını ise 19 Ekim 1970'te gerçekleştirmiştir⁵⁷⁸¹.

AP'nin Beşinci Büyük Kongresine sunulmak üzere hazırlanan ve 18 Ekim 1970 tarihinde Genel İdare Kurulunda okunan rapora Prof. Dr. Aydın Yalçın muhalefet şerhi koymuştur. Yalçın, raporda AP'nin 1969 seçimlerinden 8 muhalif partiye rağmen kazançlı çıktığının belirtildiğine işaret etmiş, ancak 1965 seçimlerinde oyların % 52.9'unu alan AP'nin 1969 seçimlerinde % 46.5'e düştüğünü belirtmiştir. Bu durumun büyük kongrede üzerinde durulması gereken çok önemli bir konu olduğunu hatırlatan Yalçın, seçmenin AP'ye duyduğu güvenin azalmasına ait nedenler üzerinde durulması gerektiğini ifade etmiştir⁵⁷⁸².

Devletin çeşitli kurumları arasındaki bağların koptuğunu ve koordinasyondan eser kalmadığını belirten Aydın Yalçın, bunu halkın da farketmediğini belirtmiştir. Yürütme ile yüksek mahkemeler arasındaki devamlı surette çekişmeler, TRT yayınlarının aldığı istikamet, aşırı solun orduya sızma konusundaki çabaları, toplum polisinin boykota katılması, emniyetle içişleri arasındaki çekişmeler, fabrika işgalleri, müstahsillerin yürüyüşleri, İstanbul olayları, örfi idarenin ilanı, darbe teşebbüsleri, yüksek komuta heyeti tayinleri hakkındaki dedikodular, gençlik ve üniversitedeki huzursuzluklar, işgaller ve boykotlar, sokak gösterileri, adam öldürme ve yaralamalar Aydın Yalçın'ın belirttiği gelişmeler arasındadır. Yalçın, artan sosyal gerilimlerin, çatışmaların, ihtilalcilerin ve anarşistlerin radikal bazı siyasi akımları teşvik ettiğini belirtmiştir. AP içerisindeki 26'lar olayına da değinen Aydın Yalçın, burada kabahatin sadece 26 milletvekilinde olmadığına ve bunun durup dururken ortaya çıkmadığına vurgu yapmıştır⁵⁷⁸³.

İhraç edilen ve istifa eden senatörler ve milletvekilleri adına Dr. Faruk Sükan, 18 Ekim 1970 tarihinde bir basın toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda Sükan, AP'nin her kademedeki kongrelerinin Siyasi Partiler Kanunu ve tüzüğün dışında yapıldığını belirtmiştir. Sükan, bunda Demirel ve çevresinin iş başında kalma düşüncesinin hâkim olduğunu belirtmiştir. Sükan, siyasi partilerin demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olduğunu belirtmiş ve parti içi demokrasinin önemine değinmiştir. AP içerisinde şahıs ve zümre hakimiyeti devam ettiği sürece AP'nin kuruluş ve gelişim felsefesine tekrar

⁵⁷⁸¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 88- 90.

⁵⁷⁸² Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 73- 74.

⁵⁷⁸³ Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 75- 78.

kavuşmasının mümkün olamayacağını belirten Sükan, Demirel'in kendisi ve ailesi hakkında hukukun zorlama yollarına başvurduğunu, meşru yolları tıkadığını ve şahsi menfaati için partinin manevi şahsiyetini şaibeli hale getirdiğini savunmuştur⁵⁷⁸⁴.

AP'nin Beşinci Büyük Kongresi, 21 Ekim 1970'te Ankara'da Atatürk Spor Salonu'nda toplanmıştır⁵⁷⁸⁵. AP'nin Beşinci Büyük Kongresi'ni idare eden genel idare kurulu üyeleri şunlardır: Genel Başkan Süleyman Demirel, genel başkan yardımcıları Mustafa Gülcügil, İsmail Hakkı Tekinel, İsmet Sezgin, Genel Sekreter Nizamettin Erkmen, Genel Muhasip Nuri Bayar, üyeler ise İsmet Angı, Mehmet Atagün, İhsan Ataöv, Ahmet İhsan Birincioğlu, Necmettin Cevheri, İhsan Sabri Çağlayangil, Mustafa Deliveli, Fevzi Fırat, Hüseyin Kalpaklıoğlu, Turhan Kapanlı, Ahmet İhsan Kırımlı, Kevni Nedimoğlu, Sadık Perinçek, Önel Şakar, Neşet Tanrıdağ, Fethi Tevetoğlu, Ahmet Topaloğlu, Sırrı Turanlı, Aydın Yalçın⁵⁷⁸⁶.

Kongrede konuşan AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 1960 hadiselerinin açtığı yaraların geniş çapta sarıldığını belirtmiş ve 1970 Türkiye'sinin yeni on yılın başlangıcı olarak önemli özelliklere sahip olduğunu belirtmiştir. 1970'li yıllar Türkiye'si için şunları belirtmiştir; "1970 Türkiye'sine demokrasimizi geliştirmek, sağlam gelenek ve göreneklere kavuşturmak, devletimizi daha müessir hale getirmek, iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmamızı daha da hızlandırmak, Türk vatandaşının yarına olan ümidini çok daha kuvvetlendirmek ve milletçe başarılarımıza yeni başarılar eklemek azmi ile girdik⁵⁷⁸⁷."

Parti içi muhalefeti eleştiren Demirel, CHP ile ittifak kurulmasının doğru olmadığını belirtmiş ve hükümeti yıpratmak için 1950- 1960 yılları arasında hangi usule müracaat edilmişse, 1960- 1970 yılları arasında da aynı usule müracaat edildiğini belirtmiştir. Demirel, parti içerisinde kolektif bir yönetimin olmadığını belirtmiş, tek başlı yapıya vurgu yapmış, liderini beğenmemesi durumunda bir diğer kongreye kadar sabretmesi gerektiğini ifade etmiştir⁵⁷⁸⁸.

⁵⁷⁸⁴ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 61- 62.

⁵⁷⁸⁵ Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 52.

⁵⁷⁸⁶ Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, s. 10.

⁵⁷⁸⁷ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, s. 4.

⁵⁷⁸⁸ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, s. 17- 18.

Türk Silahlı Kuvvetlerin savunma gücünü kırmak isteyenlerin ordunun siyasete karışarak yönetimi ele geçirmesini istediğini belirten Süleyman Demirel, ordunun idareyi ele geçirmesini isteyenlere; “O zaman yurt savunmasını kim yapacaktır?” sorusunu yöneltmiştir. Konuşmasına devamla Demirel, şunları belirtmiştir; “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin cumhuriyetin ve rejimin bekçiliği görevini ve yurdun iç ve dış tehlikelere karşı savunması görevlerini bırakıp memleket idaresini ele alması halinde bizatihi korumakla mükellef oldukları rejim, cumhuriyet ne hale gelir?” 1970 Türkiye’sinin en önemli kazanımlarından birisinin siyasi iktidarın nasıl el değiştireceğinin tespit edilmiş olmasında gören Süleyman Demirel, memleketi siyasi istikrarsızlığa sürüklemek isteyenlere işaret etmiştir. Aynı zamanda Türkiye’de Türk Silahlı Kuvvetleri’nin demokrasi ve cumhuriyetin bekçisi değil de düşmanı gibi, millet iradesine hürmetkar değil de aleyhtar gibi gösterilmesinin çok çirkin ve iğrenç olduğunu belirtmiştir⁵⁷⁸⁹.

Demokraside buhranların olabileceğini ve çözümün de demokraside mevcut olduğunu belirten Süleyman Demirel, muhalefetin iktidarın yaptığı ve yapmadığı bütün şeyleri eleştirme eğiliminde olduğunu, 1970 Türkiye’inde bütün hak ve hürriyetlerin hiçbir devirde görülmemiş genişlikte mevcut bulunduğunu vurgulamıştır⁵⁷⁹⁰. Demirel, Türkiye tarihinin hiçbir döneminde 1964- 1970 yıllarındaki kadar hürriyet mevcut olmadığını belirtmiştir⁵⁷⁹¹.

Adalet Partisi Beşinci Büyük Kongresi’nde seçilen “Temel Meseleler Komisyonu”, kongreye bir rapor sunmuş ve rapor kongrede ittifakla kabul edilmiştir. Temel Meseleler Komisyonunun hazırlamış olduğu rapor, toplam 17 maddeden oluşmuştur. Birinci maddede, Türk Milleti’nin demokrasiden başka bir rejimle idare edilemeyeceği, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin en üstün milli hakimiyet müessesesi olduğu ve rejimin temel direği olduğu belirtilmiştir. İkinci maddede; cumhuriyetin, meclislerin, parlamenterlerin her türlü Anayasa dışı teşebbüs ve davranışlara karşı korunması milli bütünlüğün icabı olarak kabul edilmiş, bunların sağlanmasında hükümet kadar millet olarak da sorumlu bulunulduğu belirtilmiştir. Üçüncü maddede;

⁵⁷⁸⁹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel’in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, s. 20- 21.

⁵⁷⁹⁰ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel’in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, s. 22, 25- 26.

⁵⁷⁹¹ Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel’in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, s. 42.

Anayasa'nın kurduğu rejime, milli hakimiyetin millette toplandığı prensibine bütün siyasi partilerin bağlı bulunması gerektiği, siyasi partilerin milli hakimiyet hayatının yok edilemez ve vazgeçilemez unsurları olduğuna samimiyetle inanıldığı, demokratik rejimin kemaliyle gelişebilmesini bütün partilerin bu görüşte birleşmesiyle mümkün olduğu belirtilmiştir. Dördüncü maddede; memleket huzurunun korunmasında Anayasa müesseselerinin ve milli kuruluşların siyasi partiler kadar sorumlu olduğu vurgulanmıştır⁵⁷⁹².

Temel Meseleler Komisyonunun hazırlamış olduğu raporun beşinci maddesinde ise, vatandaşların nimette de külfette de eşit olduğu anlayışının vicdanlarda yaşaması gerektiği ve Türk Milleti'nin güven içerisinde yaşamasının yolunun bu olduğu belirtilmiştir. Altıncı maddede; iftira, tehdit ve tecavüz gibi güven ve şeref sarsıcı ekonomik ve sosyal bünyemizi yıpratıcı, huzur bozucu davranışlara fırsat hazırlayan bir zihniyetin daima karşısında olunduğu ifade edilmiştir. Yedinci maddede; tümü ile insan haklarının ve korkusuz yaşama hürriyetinin memleketin siyasi ve içtimai iklimi haline getirmeyi başlıca hedef olarak gördükleri belirtilmiştir. Sekizinci maddede; Batılı hukuk devleti anlayışlarının fert ve toplumun eşit olduğuna ve ne toplum için ferdi ne de fert için toplumu feda etmeyen bir dengeye dayandığı ifade edilmiştir. Dokuzuncu maddede; temel hak ve hürriyetlerin kutsal haklar olduğu belirtilmiş, ancak temel hak ve hürriyetlerin bizatihi hürriyeti yok etmek için hoyrat ve zorba bir alet halinde kullanılmasına rıza gösterilemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca, dinin siyasete, siyasetin de dine alet edilmesine razı olunmadığı vurgulanmıştır. Raporun onuncu maddesinde; memlekette anarşik bir zemin yaratılmaması için her türlü tedbirin alınmasının hükümetin başlıca görevi olduğu belirtilmiştir. On birinci maddede; devlet radyosunun her türlü kasıttan uzak, hiçbir peşin hükme, çevreye veya doktrine bağlı olmayarak tarafsız kalmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır⁵⁷⁹³. Diğer maddelerinde ise Büyük Kongre'ye ait hükümler yer almış ve kongreyle ilgili usuller belirlenmiştir.

21- 23 Ekim 1970 tarihlerinde gerçekleştirilen AP'nin Beşinci Büyük Kongresi'nde Süleyman Demirel, 1425 delegenin oyunu alarak yeniden genel başkan seçilmiştir. Prof. Hayri Domaniç 28, Prof. Aydın Yalçın ise 15 oy almış, 30 delegenin

⁵⁷⁹² Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresince Aynen Kabul Edilen Temel Meseleler Komisyonu Raporunun Tam Metni*, s. 3- 4.

⁵⁷⁹³ Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresince Aynen Kabul Edilen Temel Meseleler Komisyonu Raporunun Tam Metni*, s. 4- 6.

oyu boş çıkmış, 9 delege Faruk Ilgaz'a, 1 delege de Ali Naili Erdem'e oy kullanmıştır⁵⁷⁹⁴.

26 milletvekilinin ihracından sonra 21- 23 Ekim 1970 tarihlerinde toplanan AP Beşinci Büyük Kongresi ile Demirel, tamamen kendi kadrosunu oluşturmuştur⁵⁷⁹⁵. Kongrede Demirel ve eşini ayakta karşılamayan ve konuşmasını alkışlamayan kişilerden birisi olan Ferruh Bozbeyli, şunları söylemiştir; “Alkışlamaya değer bulmadığım bir konuşmayı alkışlamam. Ayağa kalkmamak ise, tüzüğe aykırı bir durum değildir. Ancak, canım isteseydi ayağa kalkabilirdim. Demirel, İstiklal Marşı değildir⁵⁷⁹⁶.”

Bozbeyli'nin bu ifadeleri yeni partinin de ayak sesleri olmuştur. AP'nin Beşinci Kongresi ile Demirel, tam manasıyla partiye hakim olmuş ve istemediklerini saf dışı etmiştir. Bu durum, “tek adam olma” iddialarını haklı çıkarır bir yaklaşım oluşturmuştur. Bu kongre ile muhalifler, AP'nin istemedikleri mecraya kaydığını düşünmüşler ve parti düşüncelerini uygulamaya koymuşlardır.

5.5.5. 25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı

Türkiye, hızla artan bir nüfus potansiyeline sahiptir. Ülke nüfusu hızla artarken, köyden şehre göç de hızla artmaya başlamıştır. 24 Ekim 1965 nüfus sayımına göre, nüfusu yüz binden fazla olan şehir sayısı 14 iken, 1970 sayımlarında bu sayı 20'ye yükselmiştir. 25 Ekim 1970 genel nüfus sayımlarında yüz bini geçen iller şunlardır: Kocaeli, İçel, Elazığ, Maraş, Adapazarı ve Urfa⁵⁷⁹⁷. Köyden şehre göç, büyük şehirlerde başta konut ve gecekondular olmak üzere çeşitli sorunların da ortaya çıkmasına neden olmuştur.

⁵⁷⁹⁴ *Milliyet Gazetesi*, 24 Ekim 1970, s. 1; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 81; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 473; Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 69.

⁵⁷⁹⁵ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*, s. 162.

⁵⁷⁹⁶ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 67.

⁵⁷⁹⁷ Devlet İstatistik Enstitüsü, *25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı (Telgrafla alınan geçici sonuçlar)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1970, Tablo No: 4.

Tablo 26. Türkiye'nin Genel Nüfus Sayımı (1960- 1970)⁵⁷⁹⁸

Sayım Tarihi	Telgrafla Alınan Geçici Sonuçlar	Kesin Tasnif Sonuçları	Nüfusta Yıllık Artış Oranı (1000)	İl Sayısı	İlçe Sayısı	Bucak ve Köy Sayısı
23 Ekim 1960	27.809.831	27.754.820	29.3	67	570	34.408
24 Ekim 1965	31.391.207	31.391.421	24.9	67	571	35.638
25 Ekim 1970	35.666.549	35.605.176	25.5	67	572	35.997

Tablo 27. Şehir- Köy Nüfusu (1970)⁵⁷⁹⁹

Şehir Nüfusu		Köy Nüfusu		Toplam		Genel Toplam
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
7.312.714	6.378.384	10.694.274	11.219.804	18.006.988	17.598.194	35.605.176
4	7	2	3	6	0	6

1935 yılında 16.158.018 nüfusa sahip olan Türkiye, 1950 yılında 20.947.188'e, 1955 yılında 24.064.763'e, 1960 yılında 27.754.820'ye, 1970 yılında ise 35.605.176'ya yükselmiştir⁵⁸⁰⁰. 1970 sayımında en fazla nüfus 0-4 yaş grubunda olup, bunlardan 2.661.100'ü erkek, 2.594.036'sı ise kadın nüfustur⁵⁸⁰¹. 85 ve üstünde ise 35191 erkek, 72.727 kadın nüfus bulunmaktadır⁵⁸⁰². Görüleceği üzere Türkiye nüfusu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra her on yılda 7- 8 milyon artmaya başlamıştır. Bu durum, bir taraftan

⁵⁷⁹⁸ Devlet İstatistik Enstitüsü, *25 Ekim 1970 Genel Nüfus Sayımı (Telgrafla alınan geçici sonuçlar)*, Tablo No: 1; Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı*, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 25.10.1970, s. 24.

⁵⁷⁹⁹ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı*, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 25.10.1970, s. 27.

⁵⁸⁰⁰ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı*, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 25.10.1970, s. 24.

⁵⁸⁰¹ Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı*, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 25.10.1970, s. 62.

⁵⁸⁰² Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı*, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 25.10.1970, s. 65.

ülkenin dinamik bir nüfusa kavuşmasını sağlarken, diğer taraftan ekonomik ve sosyal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

5.5.6. Güven Partisi'nin İkinci Büyük Kongresi ve Olağanüstü Birinci Kongresi

Turhan Feyzioğlu liderliğindeki Güven Partisi, 12 Ekim 1969 seçimlerinde 15 milletvekilliği kazanarak, AP ve CHP'den sonra üçüncü parti olmuştur. Millet Meclisi'nde grup oluşturabilen üç partiden birisi olan Güven Partisi; verimli, faydalı çalışmanın sayıdan çok fikir ve inanç gücüne bağlı olduğunu ifade etmiştir. Diğer partilerin iç kavgalarla uğraştığını belirten Güven Partisi, 1970 yılı itibariyle Millet Meclisi'nde kabul edilen beş araştırma önergesinden dördünün Güven Partisi grubuna ait olduğunu vurgulamıştır⁵⁸⁰³. Ülkedeki yıkıcı akımların önlenmesi ve bu konuyla ilgili hükümet tedbirlerinin yetersizliği, gençlerin komünist kışkırtmalarından kurtarılması için genel görüşme önergesi verildiğini belirten Güven Partisi⁵⁸⁰⁴, memleket meseleleriyle ilgili 42 ayrı konuda sözlü ve yazılı sorular sorulduğunu belirtmiştir⁵⁸⁰⁵. Güven Partisi, millete hizmet yolunda milletvekillerinin ve senatörlerin ciddi, samimi ve uzmanlık gerektiren bir bakışla olayları değerlendirdiklerini ve yapıcı eleştiriler yaptıklarını savunmuştur⁵⁸⁰⁶.

Güven Partisi, İkinci Büyük Kongresi'ni 27- 28 Ekim 1970 tarihlerinde gerçekleştirmiştir⁵⁸⁰⁷. Turhan Feyzioğlu'nun yeniden genel başkan seçildiği bu kongrede bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri de Güven Partisi, köy kalkınmasının gerçekleştirilmeden milletçe kalkınma davasının çözülmesine imkan olmadığını belirtmiştir. Türk köylüsünün dert ve meselelerine öncelikle ve ciddiyetle eğilinmesi gerektiği vurgulanmıştır. Köylüler için kredi yetersizliği ve kredi dağıtımında yaşanan adaletsizlik, üretimde kullanılan tohum, gübre, ilaç ve zirai makina, yedek parça, akaryakıt ve benzeri ihtiyaç maddelerinin fiyat yükselişleri, üretim maliyetini devamlı

⁵⁸⁰³ Güven Partisi, *Güven Partisi Millet Hizmetinde*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970, s. 1.

⁵⁸⁰⁴ Güven Partisi, *Güven Partisi Millet Hizmetinde*, s. 6.

⁵⁸⁰⁵ Güven Partisi, *Güven Partisi Millet Hizmetinde*, s. 8- 10.

⁵⁸⁰⁶ Güven Partisi, *Güven Partisi Millet Hizmetinde*, s. 11- 12.

⁵⁸⁰⁷ *Milliyet Gazetesi*, 28 Ekim 1970, s. 1.

surette arttırdığı halde mahsul değerlendirmesinin yeterince sağlanamadığı ifade edilmiştir⁵⁸⁰⁸.

Güven Partisi, İkinci Büyük Kongre’de yarım milyona yaklaşan Türk vatandaşının yurt dışında çalıştığını belirtmiştir. Yurt dışında çalışan işçilere yakın ilgi gösterilmesi gerektiği ve bu ilgilin Türkiye’nin içtimai ve iktisadi geleceği için zorunlu olduğu vurgulanmıştır. Kongrede eğitimin her kademesinde fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiği belirtilmiş, milliyetçilik şuurunun bütün eğitim faaliyetlerine yansıtılması savunulmuştur⁵⁸⁰⁹.

Güven Partisi, AP iktidarının hürriyetleri ve milli varlığı tehdit eden yıkıcı faaliyetlerle mücadele etmekte aciz olduğunu, solcu ve kışkırtıcı muhalefetin ise bu tehlikeli durumu körükleyici, menfi bir tutum içerisinde bulunduğu hatırlatılmış ve bunun üzüntü verici olduğu vurgulanmıştır. Güven Partisi, hürriyeti, haysiyeti, manevi değerleri, vatan ve millet bütünlüğünü koruma azminde olan bütün milliyetçilerin “milliyetçi bir cephe birliği teşkili” yolunda gösterecekleri samimi gayretleri takdirle karşıladığını belirtmiştir⁵⁸¹⁰.

Güven Partisi, 17 Ocak 1971 tarihli Olağanüstü Birinci Kongresi’nde almış olduğu kararla “Milli Güven Partisi” adını almıştır⁵⁸¹¹. Güven Partisi programı da, 17 Ocak 1971 tarihli olağanüstü kongrede bazı değişikliklere uğramıştır. Güven Partisi burada, Türkiye’nin ülkesi ve milleti ile bütünlüğünü ve bağımsızlığını ihlal etme amacını güden fertlerin ve kuruluşların faaliyetlerini Anayasa dışı kabul ettiğini açıklamıştır⁵⁸¹².

17 Ocak 1971’de adının başına “milli” kavramını getiren Güven Partisi, 1973 yılında Cumhuriyetçi Parti ile birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi adını alacaktır. CHP’den ayrılarak bu partiyi kuran Turhan Feyzioğlu, özellikle milliyetçilik konusu üzerinde durarak aşırı sol cereyanlara karşı bir tavrı sergilemiştir.

⁵⁸⁰⁸ Güven Partisi, *II. Büyük Kongre Bildirisi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971, s. 1.

⁵⁸⁰⁹ Güven Partisi, *II. Büyük Kongre Bildirisi*, s. 4- 6.

⁵⁸¹⁰ Güven Partisi, *II. Büyük Kongre Bildirisi*, s. 7- 8.

⁵⁸¹¹ *CSTD*, 4 Şubat 1971, Birinci Dönem, Otuz yedinci Birleşim, Cilt: 63, s. 502.

⁵⁸¹² Milli Güven Partisi, *Milli Güven Partisi Programında Yapılan Değişiklikler*, Ankara 1971, s. 1.

5.5.7. Cumhuriyet Senatosu Başkanlık Seçimi

1961 sonrasında meclislerin en çok muzdarip olduğu konulardan birisi başkanlık seçimleri olmuştur. Bu seçimlerden birisi de 1970 yılı Kasım ayında yapılan Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı seçimi olmuştur. Konuyla ilgili olarak Cumhuriyet Senatosu Üyesi Tayfur Sökmen, 4 Kasım 1970'te Senato'da yapmış olduğu konuşmada, günlerce devam eden başkanlık seçimlerine değinmiştir. Sökmen, günlerdir başkanlık seçimleri yapılmasının mukaddes çatının yıkılmasını dört gözle bekleyenlere malzeme verdiğini belirtmiş, “cici demokrasi, göstermelik meclisler” şeklinde alay konusu yapıldığına işaret etmiştir. Sökmen, herkesin elini vicdanına koyarak “parti, grup, zümre farkı gözetmeden” herhangi bir zatın seçilmesi çağrısında bulunmuştur⁵⁸¹³. Senato Başkanlığı seçimleri ancak 38. turda, 19 Kasım 1960'ta neticelenmiştir. 129 kişinin katıldığı oylamada, 95 oy alan Senato'nun İstanbul Üyesi Tekin Arıburun, Cumhuriyet Senatosu Başkanı seçilmiştir⁵⁸¹⁴.

Siyaset kurumunun saygınlığını artıran en önemli konulardan birisi, kriz anlarında sorunlara çözüm üretme kabiliyetidir. Memleket menfaatleri konusunda bir araya gelemeyen, sorunları çözemeyen, birbirleri ile sürekli kavga eden milletvekili veya senatörler, millet nezdinde olumsuz değerlendirilmiştir. Kurumların itibarı, temsil edenlerin itibarıyla doğru orantılıdır. Meclis'i de itibarlı kılacak olan en önemli unsur, temsilcilerin sorunlara çözüm odaklı bakmaları ve milletin âli menfaatlerini her şeyin üzerinde tutarak işbirliğini ve iletişimi sürekli açık tutmalarındır.

5.5.8. Demokratik Parti'nin Kurulması

1970 yılı bütçesine ret oyu verilmesinden sonra, bütçeye kırmızı oy veren 41 milletvekili, ihraç için AP Haysiyet Divanına verilmiştir. Burada yapılan değerlendirme neticesinde, 26 milletvekili 25 Haziran 1970'te partiden ihraç edilmiştir⁵⁸¹⁵. Bilgiç ile Demirel arasındaki iktidar mücadelesi, 1964'lerden itibaren başlamış ve 1970 yılının Haziran ayındaki zorunlu ayrılıkla son bulmuştur⁵⁸¹⁶. Partiden ihraç edilenler yeni arayışlara girmiştir. Bu çerçevede Dr. Sadettin Bilgiç, 5 Eylül 1970'te İstanbul Pera Palas'ta 15 milletvekilinin de katıldığı bir basın toplantısı gerçekleştirmiştir. Bilgiç, yurt

⁵⁸¹³ *CSTD*, 4 Kasım 1970, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 62, s. 33.

⁵⁸¹⁴ *CSTD*, 19 Kasım 1970, Birinci Dönem, Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 62, s. 81.

⁵⁸¹⁵ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 222.

⁵⁸¹⁶ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 318.

içinde geziler düzenleyerek halkın nabzını tuttuklarını ve bir partiye ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bilgiç, parlamenter nizamın kökleşmesinde ağırlığı bulunacak milliyetçi, maneviyatçı, sosyal adalet içerisinde insan hak ve haysiyetini yüceltmek amacını taşıyan bir partinin kurulma hazırlığı içerisinde olduklarını belirtmiştir. AP'den istifa eden ve ihraç edilenler, 25 Eylül 1970'te yaptıkları toplantıda, ittifakla yeni bir siyasi parti kurma kararı almışlardır. Bu karar, AP Konya Milletvekili Dr. Faruk Sükan tarafından 27 Eylül 1970'te yapılan basın toplantısında kamuoyuna açıklanmıştır⁵⁸¹⁷.

AP İstanbul Milletvekili ve Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli, 15 Ekim 1970'te Meclis Başkanlığından⁵⁸¹⁸, 13 Kasım 1970'te de AP'den istifa etmiştir. Bozbeyli, yaptığı açıklamada şunları söylemiştir; “Vatan için el ele verelim, sloganıyla seçimlere giren AP'nin bünyesinde el ele ve gönül gönüle beraberliğin yolunu araması gerekirken, nifak ve tedirginliğin mihrakı haline gelmesi, tasfiye ve ihraç çarkının işletilmesi, hazin bir tecellidir⁵⁸¹⁹.”

Ferruh Bozbeyli, Meclis Başkanı iken Süleyman Demirel ile görüştüğünü ve parti içerisinde ayrılık olmaması için tedbirler alınmasını istediğini belirtmiştir. Bozbeyli, Meclis Başkanı olarak hiç 41'lerin içerisinde bulunmadığını belirtmiştir. Bozbeyli, yeni kurulacak parti konusunda Anadolu'da bir araştırma yapıldığını ve genel başkan olarak kimin görülmek istendiğinin sorulduğunu belirtmiştir. Bozbeyli, bütün bu araştırmalar neticesinde Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan ve Mehmet Turgut'un kendisine gelerek bütün gelişmeleri anlattıklarını ve Anadolu'dan gelen raporlar neticesinde parti genel başkanlığı teklif ettiklerini belirtmiştir⁵⁸²⁰.

AP Kayseri Senatörü Hüsnü Dikeçlil de 14 Kasım 1970 tarihinde partiden istifa etmiştir. CHP'nin kapıkulu politikasından hoşlanmadığını belirten Dikeçlil, şunları söylemiştir; “... Siz de, maalesef Adalet Partisi'ne kapıkulu politikasını hâkim kıldınız. Bunu Adalet Partimizin beşinci kongresinde, esefle, üzüntüyle müşahede ettim ve gördüm. Böyle bir tutum ve davranış milletlerin istikbalini gölgeler, kula kulluk prensibini hakim kılar. Bizler ise, kula kulluk eden şahıslar değil, Allah'a kulluk eden kişileriz. Milletimizin geleceğini ise, şahsımızdan üstün tutanlardanız⁵⁸²¹.” 8 Aralık

⁵⁸¹⁷ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 57- 58.

⁵⁸¹⁸ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 328.

⁵⁸¹⁹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 473; Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 75; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 81.

⁵⁸²⁰ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 323- 324.

⁵⁸²¹ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 77.

1970 tarihli mektubuyla partiden istifa eden AP İstanbul Senatörü Şevket Akyürek ise, Demirel'in çıkarlarına uygun tutum ve davranışlarıyla partiyi perişan ve rejimi dejenere ettiğini söylemiştir⁵⁸²².

AP'den istifa eden ve ihraç edilen milletvekilleri ile senatörler, bir icra komitesi kurmuşlardır. Bu komite; Yüksel Menderes, Dr. Sadettin Bilgiç, Dr. Faruk Sükan, Talat Asal, Mehmet Turgut, Cevat Önder ve Ömer Hocaoglu'ndan oluşmaktadır. İcra Komitesi Başkanı olarak Ferruh Bozbeyli, 24 Kasım 1970'te kendi evinde bir toplantısı yapmıştır. Yeni kurulacak parti üzerinde çalıştıklarını belirten Bozbeyli, partinin adında "demokratlar" kelimesinin olacağını vurgulamıştır⁵⁸²³.

Demokratik Parti, 69 kurucunun imzaladığı ve kuruluş beyannamesi ile eklerinin 18 Aralık 1970 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na verilmesi ile resmen kurulmuştur⁵⁸²⁴. AP'den ihraç edilen 26'lar ve bu arada eski DP'lilerden Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, Samet Ağaoğlu'nun eşi Neriman Ağaoğlu ve Adnan Menderes'in oğulları Mutlu ve Yüksel Menderes de partinin kurucuları arasında yer almışlardır⁵⁸²⁵. Kuruculardan bazıları şu şekildedir: Ferruh Bozbeyli, Dr. Sadettin Bilgiç, Kadri Eroğan, Talat Asal, Hüsnü Dikeçligil, Dr. Faruk Sükan, Ömer Hocaoglu, Cevat Önder, Mehmet Turgut, Seyfi Kurtbek, Prof. Dr. Emin Bilgiç⁵⁸²⁶. Partinin 69 kişilik kurucular listesinde 35 milletvekili, 5 senatör, 13 eski milletvekili, 3 emekli general, 2 profesör, 3 doktor ve eczacı, 5 belediye başkanı, 1 avukat ve 2 çiftçi yer almıştır⁵⁸²⁷.

Ferruh Bozbeyli, kendisine parti kurma teklifi gelmeden önce parti ileri gelenlerinin parti isminin "demokrat" olması konusunda anlaştıklarını, ancak Yüksel Menderes'in insanların demokrat, partilerin ise demokratik olacağına dair müdahalesi ile parti adının "demokratik" olmasına karar verildiğini aktarmıştır. Bozbeyli, amblem olarak belirlenen el işaretinin de kendi eli olduğunu söylemiştir⁵⁸²⁸. Partinin adının

⁵⁸²² Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 84.

⁵⁸²³ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 82- 83.

⁵⁸²⁴ Bilgiç, *Hatıralarım*, s. 223; Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 88; *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Aralık 1970, s. 1; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 309; Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 255.

⁵⁸²⁵ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 476; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 81; Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 58.

⁵⁸²⁶ Bilgiç, *Hatıralarım*, Üçüncü Baskı, s. 225- 227; Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 89- 90.

⁵⁸²⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Aralık 1970, s. 1.

⁵⁸²⁸ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 356.

“demokratik” olması ve kurucularının da eski DP’lilerden oluşması, eskiye duyulan özlemin bir işareti sayılabilir⁵⁸²⁹.

Demokratik Parti’nin tüzük ve programı, partinin kuruluş beyannamesinin 18 Aralık 1970’te İçişleri Bakanlığı’nca onaylanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Burada Demokratik Parti’nin amacı şu şekilde belirtilmiştir; “Programında yazılı hususları yerine getirmek, milli beraberliği ve bütünlüğü korumak, demokratik hukuk nizamı içinde milli hakimiyeti geliştirmek, ferdin, ailenin ve toplumun tam bir hürriyet ve refah içinde yaşamasını temin etmek, sosyal adalet, milliyetçilik ve köycülük ile milli bünyeye uygun ıslahatçılığı, Türkiye’nin muasır medeniyet seviyesine ulaşmasını, Türk harsının rehberliği altında gerçekleştirmektir⁵⁸³⁰.”

Demokratik Parti’nin tüzüğünde partiye üye olmayacaklar sıralanmıştır. Bunlardan birisi de affedilmiş olsa bile komünistlikten, mukaddesata hüremetsizlikten ve amme malını çalmaktan hüküm giyenler olduğu belirtilmiş ve bunların partiye üye olamayacakları ifade edilmiştir. Tüzükte Demokratik Parti’nin en yüksek organının “Büyük Kongre” olduğu belirtilmiştir. Tüzüğe göre “Büyük Kongre”, olağan şartlarda iki yılda bir toplanmakta, seçimler kapalı hücrede, gizli oy ve açık tasnif esasına göre yapılmaktadır⁵⁸³¹. Demokratik Parti, kongrede şu komisyonları oluşturmuştur: Ana Davalar Komisyonu, Program Komisyonu, Tüzük Komisyonu, Dilekler Komisyonu, Gençlik Davaları Komisyonu, İşçi ve Esnaf Meseleleri Komisyonu, Köy ve Köylü Davaları Komisyonu, Memur Meseleleri Komisyonu⁵⁸³².

Demokratik Parti’de merkez karar organının adı “Parti Divanı” olup; Genel Başkan, Genel Başkan Vekilleri, kongrece seçilen 46 üye ve kongrece seçilmiş olan Kadın ve Gençlik Kolları Başkanları, TBMM Parti Grupları Başkan Vekillerinden oluşmuştur. “Parti Divanı”, partinin genel politikasını tayin etmekte ve parti işlerinin yürütülmesinde de karar organı statüsündedir. “Parti Divanı” aynı zamanda Genel Başkan ve Merkez İdare Kurulunu murakabe etmektedir⁵⁸³³.

Demokratik Parti programında, partinin genel görüşleri ve gayesi bölümünde “1946 hareketi”; Türk Milleti’nin tefekkür ve temayüllerine dayanan demokrasinin,

⁵⁸²⁹ Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi*, s. 136.

⁵⁸³⁰ Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, Ankara 1971, s. 1, 11.

⁵⁸³¹ Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 13, 26- 31.

⁵⁸³² Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 29.

⁵⁸³³ Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 33.

geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesini, genel siyasetin demokratik görüş ve zihniyetle, milletin refah ve mutluluğu için yürütülmesini gaye edinen bir hareket olduğu belirtilmiş, bu hareketin aynı zamanda siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ileri atılış devresinin çıkış noktası olduğu vurgulanmıştır. Programda, demokrasinin temel insan hak, hürriyet, şeref ve haysiyetine dayanan bir sistem olduğu, bütün icap ve müesseseleriyle uygulanması durumunda milletlerin kalkınma, refah ve mutluluğunda harikulade neticeler sağlayacağı belirtilmiştir⁵⁸³⁴.

Demokratik Parti programının 3. maddesinde demokratik rejim ve demokrasi prensibi hakkında şunlar belirtilmiştir; “Türk Milleti’nin siyasi olgunluğuna inanan partimiz, demokratik rejimi insanlık şeref ve haysiyetine milli karakter ve menfaatimize en uygun idare şekli olarak kabul eder. Milleti devlet kudretinin yegane meşru kaynağı olarak gören partimiz, hukukun üstünlüğünü, hür seçimi, sonuçlarına samimi bir saygıyı ve partiler arası iyi münasebetleri demokratik rejimin tabii icapları olarak kabul eder. Demokratik idarenin daima yaşayacağına dair olan inancı, onun varlığı kadar önemli sayan partimiz, bu inancının memleketimizde tam ve kâmil manasında yerleşmesi için her türlü gayreti göstermeyi görev bilir⁵⁸³⁵.” Sendika hak ve hürriyetini demokratik rejimin tabii bir icabı sayan Demokratik Parti, aynı zamanda sendikaların politikanın aleti haline gelmelerine ve katı ideolojik sistemler içinde dejenere olmalarına karşı olduğunu belirtmiştir⁵⁸³⁶.

Demokratik Parti, anayasa nizamının ancak muktedir, müessir bir idare ile korunabileceği belirtilmiştir. Hürriyetlerin böyle bir idarede suistimal edilemeyeceği vurgulanmış, demokratik anayasa nizamına aykırı olan her türlü akımla müessir bir şekilde mücadele edilmesi gerektiği belirtilmiştir⁵⁸³⁷. Yabancı ideolojilerin kültür adı altında yayılmasına karşı olduğu, milli kültür ve karakterimizi inceleyecek, geliştirecek ve yayacak resmi bir kuruluşun gerekli olduğu vurgulanmıştır⁵⁸³⁸.

Demokratik Parti, insanın en medeni ihtiyaçlarından birisinin haberleşme olduğunu ve bu nedenle PTT hizmetlerinin bütün köylere ulaşacak şekilde düzenleneceğini belirtmiştir. Radyo ve televizyon yayınlarından da yurdun her

⁵⁸³⁴ Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 87- 88.

⁵⁸³⁵ Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 89- 90.

⁵⁸³⁶ Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 138- 139.

⁵⁸³⁷ Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 90.

⁵⁸³⁸ Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 94.

tarafındaki vatandaşların istifade etmesi gerektiği vurgulanmış, yayınların eğitici, öğretici ve eğlendirici nitelik taşıması gerektiği belirtilmiştir⁵⁸³⁹.

Demokratik Parti, yatırımların ve özellikle özel teşebbüsün gerçekleştireceği yatırımların ülkenin kalkınmasında büyük öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Özel teşebbüsün önündeki engellerin kaldırılması gerektiği belirtilmiş ve halkın küçük tasarruflarının da bu teşebbüslere aktarılması gerektiği görüşü savunulmuştur⁵⁸⁴⁰.

Demokratik Parti, nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde olduğunu belirtmiş ve medeniyet nimetlerinden, hizmetlerinden istifade imkanlarının sınırlı olduğu vurgulanmıştır. Milli kalkınmanın köylünün kalkınması ve katkısı ile özlenen hale geleceği belirtilmiş ve köylüyü sahipsiz bırakmayacakları vurgulanmıştır⁵⁸⁴¹. Demokratik Parti, şehirleşmenin ve artan nüfusun getirdiği en önemli meselelerden birisinin gecekondulu meselesi olduğunu ve bu meselenin de “kendi evini yapana yardım” prensibiyle halledilmeye çalışılacağını belirtmiştir. Gecekonduların ise tapu, yol, su, elektrik, okul, sağlık tesisi gibi meselelerinin de hızla halledileceği ifade edilmiştir⁵⁸⁴².

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 21 Aralık 1970’te Demokratik Parti Genel Başkanlığına göndermiş olduğu mektupta, Demokratik Parti’nin kuruluşu nedeniyle tebriklerini ve başarı dileklerini iletmiştir⁵⁸⁴³. Cumhurbaşkanı Sunay’ın tebrik mektubuna karşılık Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli ve Genel Sekreter Talat Asal imzasıyla 11 Ocak 1971’de nezaket mektubu gönderilmiştir. Cevabi mektupta, Cumhurbaşkanı Sunay’ın göndermiş olduğu tebrik ve başarı temennilerine teşekkür edilmiş ve saygı ifadelerine yer verilmiştir⁵⁸⁴⁴.

Demokratik Parti kurulduktan sonra ilk toplantısını 23 Aralık 1970’te yapmış ve genel başkanlığa ittifakla Ferruh Bozbeyli⁵⁸⁴⁵, seçilmiştir. Yüksel Menderes ve Dr. Sadettin Bilgiç ise genel başkan yardımcılığına getirilmişlerdir. Demokratik Parti’nin bu ilk toplantısında konuşan Genel Başkan Ferruh Bozbeyli, şunları söylemiştir; “Demokratik Parti, demokratik yoldan büyük milletimize hizmet etmek için

⁵⁸³⁹ Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 122- 123.

⁵⁸⁴⁰ Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 100.

⁵⁸⁴¹ Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 166.

⁵⁸⁴² Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, s. 125.

⁵⁸⁴³ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5005467, Kutu No: 5/139, Fihrist No: 5467, s. 1.

⁵⁸⁴⁴ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5005467, Kutu No: 5/139, Fihrist No: 5467, s. 2.

⁵⁸⁴⁵ Bozbeyli, yeni kurulacak parti için genel başkanlık teklifini, yapamayacağı düşüncesiyle kabul etmediğini, ancak ısrarla heyetler getirdiklerini ve nihayet kabul etmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 330- 331.

kurulmuştur. Bu yolda en büyük yardımcımız Allah ve Allah'ın bütün insanlara bahsettiği en aziz emanet olan akıldır. Demokrasi insan aklının ortaya koyduğu en mükemmel ve en ileri devlet nizamıdır. Fikir ve sanat ürünleri ancak bu zeminde oluşur ve gelişir. Hür düşünce, hür tenkid ve hür çalışma hayatının teminatı demokratik rejimdir⁵⁸⁴⁶.”

Kuruluşundan sonra hızla teşkilatlanmaya başlayan Demokratik Parti, Parti Divanınının 1 Mart 1971 tarihli toplantısından sonra bir tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğe göre, partinin iki aylık döneminde 39 ilde teşkilatlandığı belirtilmiştir⁵⁸⁴⁷. 12 Mart 1971'e kadar teşkilat sayısı 42'ye yükselmiştir. Genel Başkan Bozbeyli, ekonomik sıkıntılar ve demokrasinin tekrar gelip gelmeyeceğine dair tereddütler nedeniyle, 12 Mart'tan sonra teşkilatlarda dağılmaların başladığını vurgulamıştır⁵⁸⁴⁸. Buna rağmen Demokratik Parti, 1973 seçimlerinde 45 milletvekilliği kazanmıştır.

Ferruh Bozbeyli, ilk yurt gezisini İzmir'e yaptıklarını ve büyük bir kalabalıkla karşılandıklarını ve ikinci mitinglerinin ise Adana'da gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Bozbeyli, Demokratik Parti'nin parasal kaynaklarının kısıtlı oluşundan bahsetmiştir. Bununla birlikte Adalet Partisi'nden partilerine gelen milletvekillerinin kimi isteklerinin gerçekleşmemesinin bunlarda isteksizlik yarattığını belirtmiştir⁵⁸⁴⁹.

Ferruh Bozbeyli, 14 Şubat 1971'de İzmir'de yapmış olduğu konuşmasında Demokratik Parti'nin çok partili hayata geçiş iradesini sembolleştiren “946 ruhunun” ilhamıyla kurulduğunu vurgulamıştır. Bozbeyli, hür tenkit ve hür çalışma usullerini geliştirecek genç nesillere liyakatını ortaya koyma imkanı sağlanacağını belirtmiştir. Bozbeyli, parti bünyesinde ve her kademedede dürüst, usulüne uygun seçim örneklerinin verileceğini de ifade etmiştir⁵⁸⁵⁰. İzmir'de bir konuşma da Genel Başkan Vekili Yüksel Menderes tarafından yapılmıştır. Menderes, Demokratik Parti'nin vasıfları itibariyle 1946'nın 1971'de yeniden tezahürü olduğunu belirtmiştir⁵⁸⁵¹.

AP'den ihraç edilen ve istifa edenlerle kurulan Demokratik Parti, 1970'lerin siyasal ortamında mücadele vermiştir. Partinin kuruluşunda eski DP'lilerin yer alması,

⁵⁸⁴⁶ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 92; Demirci Güler, *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, s. 82.

⁵⁸⁴⁷ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 137.

⁵⁸⁴⁸ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 336.

⁵⁸⁴⁹ Bozbeyli, *Yalnız Demokrat*, s. 333- 355.

⁵⁸⁵⁰ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 118, 122- 123.

⁵⁸⁵¹ Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 126.

toplumda olumlu karşılanırsa da, aynı çizgide mücadele veren parti sayısının çoğalması, sağ cemahta bölünmeye neden olmuştur. Demokratik Parti, 1973 seçimlerinde 45 milletvekili çıkarsa da tek başına iktidar olamamış ve 1980’de de siyaset sahnesinden çekilmiştir.

5.5.9. Büyük Anadolu Partisi’nden Cumhurbaşkanına Muhtıra

Büyük Anadolu Partisi Genel Başkanı Ahmet Mithat Aslan, 10 Ocak 1971 tarihinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a bir muhtıra göndermiştir. Parti genel yönetim kurulunun 2 Ocak 1971 tarihinde yapmış olduğu toplantıda memleketin genel meselelerini görüştüğünü ve gidişat hakkındaki üzüntülerini cumhurbaşkanına bildirmenin kararlaştırıldığını belirtmiştir. Aslan, ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal buhranlarla çalkalandığını ve hükümetin aczi, yetersiz oluşu ve zamanın icaplarına göre gerekli reformların ve tedbirlerin alınmamasının buhranın temel nedeni olduğunu belirtmiştir. Büyük Anadolu Partisi Genel Yönetim Kurulu, alınması gereken tedbirleri siyasi, ekonomik ve sosyal kategorilerde incelemiştir. Siyasi olarak; 1969 seçimleriyle teşekkül eden parlamentonun gerekli çalışmaları ve Anayasa’nın öngördüğü ileri hamlelere yönelmediği, hükümetin şaibeli güven oylaması ile umumi efkarda güvensizliğe neden olduğu, mevcut şartlarda hükümetin istifa ederek bütün partilerden oluşan milli koalisyon hükümetinin nezareti altında derhal seçimlere gidilmesi önerilmiştir. Ekonomik olarak; milli gelirin tayininde eşitliğin sağlanması, üretici olanın tüketici olması, toprak reformunun yapıp herkese dağıtılması, işçilerin ve köylülerin işin yerine ve kazancına ortak edilmesi, kredi müessesesinin herkes tarafından faydalandırılması, vergilerin varlıklı kimseler için fazlaştırılması ile halkın ve esnafın vergilerden muaf tutulması ve emeklilik çağına gelmiş her vatandaşa emeklilik maaşının bağlanması istenmiştir⁵⁸⁵².

Büyük Anadolu Partisi sosyal olarak da; halk oylamasına müracaat ederek Anayasa’da değişiklik yapılarak din müesseselerine önem verilmesi ve bütün öğretim merkezlerinde din eğitime yer verilmesi ve mecburi derslerden sayılması, ahlaken inançlı ve yüksek hareketli nesil yetiştirilmesi; Batı’nın mason, siyonist ve aşırı sol eğitim ve öğreniminden uzaklaşarak İslam ve Türklük eğitim mekanizmasının ihdasına ivedilikle gidilmesi, okuyan herkese okuma imkanlarının ve burslarının sağlanması

⁵⁸⁵² *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007781, Kutu No: 5/199, Fihrist No: 7781, s. 1.

önerilerine yer vermiştir. Büyük Anadolu Partisi, tedbirler konusuna cumhurbaşkanının delalet buyurmasını ve memleketin huzura kavuşturulmasını istemiştir⁵⁸⁵³. Olayların hızla ilerlediği bir süreçte, siyaset sahnesinde ciddi etkinliği olmayan bir partinin memleket meseleleri üzerine kafa yorması, Türk siyasetinin belki de en önemli kazanımlarından birisidir.

5.5.10. Filistin Kurtuluş Örgütü, THKO ve THKP-C

1968 yılı yaz ayında başlayan işgal ve boykotlar, öğrenci olaylarını farklı boyutlara sürüklemiştir. Bu kapsamda sağ cemahta Alparslan Türkeş'in liderliğinde "komando kursları" açılmaya başlamıştır. Buna karşılık Marksist- Leninist görüşlere sahip sol öğrenciler de gerilla eğitimi için 1969 yılından itibaren Filistin'e giderek eğitim almaya başlamışlardır⁵⁸⁵⁴. Aralarında Hüseyin İnan, Yusuf Aslan'ın da bulunduğu ODTÜ'lü bir grup Sosyalist Fikir Kulübü üyesi, silahlı mücadele için Filistin kamplarına eğitim almaya gitmişlerdir⁵⁸⁵⁵.

Türkiye'deki devrimciler, Filistin kurtuluş hareketine karşı da ilgi duymuşlardır. Birçok gönüllü devrimci, devrimciliğin bir gereği olarak Filistin'in kurtuluşu için çalışmıştır⁵⁸⁵⁶. Devrimci Mihri Belli, 1971 yılı Mayıs ayında Yaser Arafat'la görüşmüştür. Belli, bu dönemde Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile Türkiye'deki Marksist hareketin güç birliği içerisinde olduğunu belirtmiştir⁵⁸⁵⁷. Türkiye'deki devrimcilerin Filistin'e yakınlaşmaları, onlarla aynı inanca ve görüşe sahip olmalarından öte, anti-Amerikancı ve anti-siyonist yaklaşımda birleşmeleridir.

Türkiye'den giden bir kısım devrimci genç, El-Fetih örgütünde eğitim almışlardır. 5 Şubat 1970'te bir kabile buradan dönmüş ve Diyarbakır'da bulunan radar üssünü havaya uçurmayı planlamışlar ve ellerindeki silahlarla yakalanmışlardır. Devrimci gençlerin yargılandığı mahkemeye Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in El-Fetih

⁵⁸⁵³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Bilgisayar No: 5007781, Kutu No: 5/199, Fihrist No: 7781, s. 2.

⁵⁸⁵⁴ Genç, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 124; Eren, Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol), s. 21; Cumhuriyet Halk Partisi, CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970), s. 136.

⁵⁸⁵⁵ Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995), s. 185.

⁵⁸⁵⁶ Arslan, Haziran Hareketi Davası- Belgeler I, s. 71.

⁵⁸⁵⁷ Belli, İnsanlar Tamidim (Mihri Belli'nin Anıları), s. 614- 615.

örgütünün milli bir örgüt olduğuna dair bilgi notu göndermesi üzerine serbest bırakılmışlardır⁵⁸⁵⁸.

Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), 1970 yılı sonları ile 1971 yılı başlarında oluşmuş ve ihtilalci çıkışın temsilcileri olmuşlardır⁵⁸⁵⁹. DÖB'ün büyük çoğunluğu THKO'na geçmiştir. THKO, Dev-Genç'in içerisinde çıkmış ve bir an önce silaha sarılıp, devleti yıkmak ve yerine Marksist- Leninist bir düzen kurmayı hedeflemiştir. Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil, Alpaslan Özdoğan, Kadir Manga, Gülay Özdeş, Tuncer Sümer, Fevzi Bal, Safa Asım Yıldız bu örgütün liderleri arasında sayılabilir⁵⁸⁶⁰. THKO, ilk olarak sesini kaçıran dört Amerikalı ile duyurmuştur⁵⁸⁶¹.

THKP-C, 1969 yılında çekirdek oluştursa da 1970 yılından sonra ismini duyurmaya başlamıştır. Mahir Çayan, Münir Aktolga, Yusuf Küpeli, Ertuğrul Kürkçü, Hüseyin Cevahir bu grubun ileri gelenleri arasındadır. Bu grup, özellikle "Aydınlık Sosyalist" dergi kanalıyla ilk çıkışını yapmıştır⁵⁸⁶². Mahir Çayan ve arkadaşları, özellikle 1971 yılı Şubat ayından sonra silahlı eylemlere yönelmişlerdir⁵⁸⁶³. THKP-C ve THKO, 1971 yılı içerisinde gerçekleştirdikleri yıkıcı eylemlerle, TİP'in ve Milli Demokratik Devrim geleneğinden geldiklerini göstermişlerdir⁵⁸⁶⁴. THKP-C ve THKO, 1971 yılında gerçekleştirdikleri devrimci hareketle, kentlerden kırlara, kırlardan kentlere gerilla eylemi önererek köylü hareketi oluşturmayı hedeflemişlerdir⁵⁸⁶⁵.

Mahir Çayan ve arkadaşlarının öncülüğünü yaptıkları gerilla hareketlerine başlanmıştır. Bu tür girişimler örgütün isminin duyurulmasına aracılık etmiştir. Aynı günlerde THKP ve THKO tüzüğü de hazırlanmıştır. Bu tüzüğe göre, THKP'nin siyasi bir parti olduğu, başlıca amacının ise insanın insan tarafından sömürülmediği ve her türlü sömürünün kalktığı bir toplumsal düzen kurulması olduğu belirtilmiştir. Tüzükte, bu amaç gerçekleştirilene kadar THKP'nin proletaryanın Türkiye'deki siyasi partisi olarak mücadeleyi sürdüreceği belirtilmiştir⁵⁸⁶⁶.

⁵⁸⁵⁸ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 296.

⁵⁸⁵⁹ Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, s. 187.

⁵⁸⁶⁰ Elverdi, *Bu Vatana Kastedenler*, s. 28.

⁵⁸⁶¹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 200- 201.

⁵⁸⁶² Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 202.

⁵⁸⁶³ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 493.

⁵⁸⁶⁴ Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, s. 188.

⁵⁸⁶⁵ Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, s. 214.

⁵⁸⁶⁶ Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, s. 196.

Banka soygunları yapan, sabotajlar tertipleyen, polisleri öldüren ve nihayet dört Amerikalı askeri kaçıran THKO'ya mensup öğrencilerin çoğu, Şam ve Amman'da bulunan El- Fetih ve Filistin Halk Kurtuluş Teşkilatında uzun süreli kalmışlar ve gerilla eğitimi almışlardır⁵⁸⁶⁷. Kentlerde silahlı eylemleri Deniz Gezmiş ve arkadaşları, kırlarda silahlı eylemleri ise Sinan Cemgil ve arkadaşları yürütmüşlerdir⁵⁸⁶⁸.

THKO ve THKP-C, aynı elin farklı parmakları mesafesindedir. Bunlar devrimci silahlı mücadelede birlikte hareket etmişler, birçok eyleme katılmışlardır. Devrimci Öğrenciler Birliği (DÖB), THKO'ya girmiş ve marjinal eylemlerini burada yürütmeye başlamıştır. THKO ve THKP-C mensupları, Filistin'de gerilla eğitimi alarak, devrimci hedeflerini gerçekleştirmenin hayallerini kurmuşlardır.

5.5.11. Banka Soygunları, Bomba Patlatma ve Adam Kaçırma Olayları

Türkiye'de devrimci gençlik, 1969 yılından itibaren fikirle mücadeleyi bir kenara bırakarak judo ve her türlü kesici, patlayıcı araçlar ve maddeler üzerine eğitim almaya başlamıştır. Bu durum, gençliğin terör eylemlerine doğru kaydığını göstermekte ve ülke için de büyük tehlike oluşturmaktadır⁵⁸⁶⁹. 1970 yılında Türkiye'de banka soygunları da yapılmaya başlamıştır. Bu çerçevede, 1970 yılı Haziran ayında Ziraat Bankası Unkapanı Şubesi'ni soydukları iddiasıyla dört kişi, İskenderun'da yakalanmıştır⁵⁸⁷⁰.

1970 yılı Aralık ayında toplanan AP Temsilciler Meclisi, sol için etkili tedbirler alınmasına karar vermiş, yayımlanan tebliğde Türkiye'nin demokrasiden başka rejimle idare edilemeyeceği vurgulanmıştır⁵⁸⁷¹. Bu arada, Başbakan Demirel'in demokrasilerin bünyesinde bir miktar anarşinin olacağına dair sözlerine GP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, başbakanın kendi aczini mazur göstermek için anarşiyi savunduğunu söylemiştir⁵⁸⁷².

Banka soygunları, 1971 yılı başlarında yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede, 11 Ocak 1971'de İş Bankası Emek Şubesi; Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan, Sinan Cemgil ve

⁵⁸⁶⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 9 Mart 1971, s. 1.

⁵⁸⁶⁸ *Gevgilili, Yükseliş ve Düşüş*, s. 492- 493.

⁵⁸⁶⁹ *Toker, Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 166.

⁵⁸⁷⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 16 Haziran 1970, s. 1.

⁵⁸⁷¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Aralık 1970, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Aralık 1970, s. 1.

⁵⁸⁷² *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Aralık 1970, s. 1.

Hüseyin İnan tarafından soyulmuştur⁵⁸⁷³. 12 Şubat 1971'de de Ziraat Bankası Ankara Küçükcesat Şubesi, dört silahlı soyguncu tarafından⁵⁸⁷⁴, 5 Mart 1971'de ise Akbank Kadıköy Selamiçeşme Şubesi, silahlı kişiler tarafından soyulmuştur⁵⁸⁷⁵.

Tabii Senatör Haydar Tunçkanat, İş Bankası Emek Şubesi'nin silahlı kişiler tarafından soyulmasından sonra, soyguncuların ODTÜ bahçesinde görüldüğüne dair bir bilginin emniyete verilmesi üzerine 13 Ocak 1971'de mahkeme kararı üzerine ODTÜ'de aramalar yapıldığını belirtmiştir. Tunçkanat, aramaların adli polis yerine toplum polisi tarafından yaptırılması ve mahkeme kararında olmamasına rağmen insanların çantalarının ve eşyalarının aranmasının Anayasaya aykırı olduğunu savunmuştur. Tunçkanat ayrıca, toplum polisinin 50 kadar öğrenciyi ve birkaç öğretim görevlisini dövdüğünü ve işkence yaptığını iddia etmiştir⁵⁸⁷⁶. Senatör olarak görev yapan birisinin güvenlik görevlileri hakkındaki düşüncesi, soygun gerçekleştiren devrimcileri destekler mahiyettedir.

Soygunlarla eş zamanlı, adam kaçıрма hadiseleri yaşanmaya başlamıştır. İlk defa 15 Şubat 1971'de devrimci beş kişi, Ankara Balgat'taki Amerikan askeri tesislerini basarak, bir ABD'li çavuşu silah zoruyla kaçırmışlar ve bir süre sonra da serbest bırakmışlardır⁵⁸⁷⁷. Cumhuriyet Senatosu Sivas Üyesi Hüseyin Öztürk, 23 Şubat 1971'de Cumhuriyet Senatosu'nda yapmış olduğu konuşmada, Ankara'nın göbeğinde CIA'nın tezgahını kurduğunu ve MİT'ten daha iyi çalıştığını iddia etmiştir⁵⁸⁷⁸. Ülkenin iyice karıştığı bir süreçte, yabancı istihbarat elemanlarının çalıştığına dair kuvvetli bir inanış bulunmaktadır. Devrimci militanların gerçekleştirmiş olduğu soygun, adam kaçıрма gibi olayların birileri tarafından desteklenmesi, bu süreçte çeşitli planların işlediğini göstermektedir.

1 Mart 1971'de Hatay Kırıkhan'da bulunan Hamidiye Camii'nde patlatılan bomba, tedirginlik yaratmıştır. Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli'nin vermiş olduğu bilgilere göre, 28 Şubat'ı 1 Mart 1971'e bağlayan gece Kırıkhan ilçesi Yenimahalle Gümrük Caddesi'nde bulunan Hamidiye Camii'nin arka kısmında bir bomba

⁵⁸⁷³ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 349- 350; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 188; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 502- 503.

⁵⁸⁷⁴ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 502, 504; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 137.

⁵⁸⁷⁵ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 138; *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mart 1971, s. 1.

⁵⁸⁷⁶ *CSTD*, 21 Ocak 1971, Birinci Dönem, Yirmi yedinci Birleşim, Cilt: 62, s. 680.

⁵⁸⁷⁷ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 355; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 504; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 137.

⁵⁸⁷⁸ *CSTD*, 23 Şubat 1971, Birinci Dönem, Kırk üçüncü Birleşim, Cilt: 64, s. 120.

patlatılmıştır. Caminin penceresi dibinde patlamamış bir dinamit lokumunun daha bulunduğunu belirten Atabeyli, Dev-Genç üyesi ve lise mezunu beş kişinin şüpheli olarak adliyeye sevk edildiğini ifade etmiştir. Bu arada Kırıkhan'da izinsiz toplanan halkın, bir kısım dükkanlara zarar vermeye başladığını, Dağyeri gazetesini basan büyük bir kalabalığın da burada tahribatta bulunduğunu belirten Atabeyli, binanın altında dört kişinin olduğunu ve bunların kalabalığa ateş açtıklarını belirtmiştir. Bu ateş sonucunda üç kişi hayatını kaybetmiş, yapılan gösterilerde ise 7 müessese, 5 dükkan, bir gazete idarehanesi ve bir de eczane tahrip edilmiştir⁵⁸⁷⁹.

Hatay Milletvekili Ali Yılmaz da, 3 Mart 1971'de Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmada, seçim bölgesi Hatay Kırıkhan Hamidiye Camii'ne atılan bomba hakkında konuşmuştur. Yılmaz, başlangıçta masum öğrenci hareketleri olarak görülen ve Anayasa'nın geniş hürriyet imkanlarını kullanarak anarşi meydana getirenlerin iplerinin nerede ve kimlerin elinde olduğunu apaçık ortaya çıktığını belirtmiştir. Yılmaz, demokrasi düşmanlarının son olarak Türk Milleti'nin dini inançlarına saldırmaya başladıklarını ve gece herkes uykuda iken camilerin bombalandığını belirtmiştir⁵⁸⁸⁰. Fatma Hikmet İşmen ise, camiye dinamit atma eyleminin sosyalistler tarafından yapılmayacağını belirtmiş ve bunun bir tertip olduğunu iddia etmiştir⁵⁸⁸¹.

Malatya Milletvekili Mustafa Kaftan ise, Kırıkhan'da camiye bomba atılmasından sonra aynı gün Islahiye'de görevini yapmak üzere ilçeye gitmekte olan üç avukatın bir kısım kişiler tarafından saldırıya uğradığını belirtmiştir⁵⁸⁸². Üniversite ve gençlik olaylarının yasa dışı anarşik olaylar haline geldiğini belirten Kaftan, ülkenin temel sorunlarına yönelecek etkili sosyal tedbirlerin anarşik olaylardaki hızı keseceğini savunmuştur⁵⁸⁸³.

Gezmiş'in liderliğindeki Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) mensubu silahlı dört kişi tarafından⁵⁸⁸⁴, 4 Mart 1971'de Ankara Gölbaşı'ndaki ABD radar üssünden dört Amerikalı asker kaçırılmıştır⁵⁸⁸⁵. Devrimci militanlar, 400 bin dolar fidye, tutuklu devrimcilerin serbest bırakılması, THKO'nun amacını açıklayan bir

⁵⁸⁷⁹ *MMTD*, 8 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 67. Birleşim, Cilt: 12, s. 125- 126.

⁵⁸⁸⁰ *MMTD*, 3 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 64. Birleşim, Cilt: 12, s. 37.

⁵⁸⁸¹ İşmen, *Parlamentoda 9 Yıl*, s. 283- 284.

⁵⁸⁸² *MMTD*, 8 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 67. Birleşim, Cilt: 12, s. 124.

⁵⁸⁸³ *MMTD*, 8 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 67. Birleşim, Cilt: 12, s. 125.

⁵⁸⁸⁴ Bunlar; Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan, Hüseyin İnan ve Mete Ertekin'dir. *MMTD*, 5 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 66. Birleşim, Cilt: 12, s. 55.

⁵⁸⁸⁵ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 200- 201.

bildirinin radyodan okunması gibi şartlar ileri sürmüşlerdir⁵⁸⁸⁶. Kaçıranlardan birisinin Prof. Muammer Aksoy'un yanına gelerek fidye konusunda Amerikalılarla arabuluculuk yapmasını istemiştir⁵⁸⁸⁷. THKO, yayınlamış olduğu bildiriye, halkın kurtuluşu ve ülkenin bağımsızlığının silahlı mücadele ile kazanılacağını savunmuştur⁵⁸⁸⁸. Devlet Bakanı Hasan Dinçer de, THKO'nun bildirisinin demokratik Türk rejimine karşı bir isyan hareketi olduğunu vurgulamıştır⁵⁸⁸⁹.

Amerikalı askerleri kaçırın kişilerden Mete Ertekin, yakalanmış ve vermiş olduğu bilgilere göre, ODTÜ'yü karargâh yaptıkları anlaşılmış ve bunun üzerine ODTÜ, jandarma ve polis ekipleri tarafından aranmak istenmiştir. Bu aramaya engel olmak isteyen öğrencilerle polis ve jandarma arasında silahlı çatışma çıkmış, bunlardan bazıları yaralanmıştır⁵⁸⁹⁰. Hatta Amerikan askerlerini kaçırın THKO mensuplarının ODTÜ'nün altında bulunan 7.5 kilometre uzunluğundaki ısıtma kanalını kullandıkları iddia edilmiştir⁵⁸⁹¹.

ABD Başkan Yardımcısı Kissinger tarafından 6 Mart 1971'de Başkan Nixon'a Türkiye'deki dört havacının kaçırılmasıyla ilgili bilgi verilmiştir. Kaçırılan Amerikalı havacılarla ilgili Türk hükümetinin çalışmalarının devam ettiği belirtilmiş, bunlarla ilgili herhangi bir fidyenin ödenmeyeceği de vurgulanmıştır⁵⁸⁹². Amerika'dan gelen bu bilgiler karşısında Dev-Genç Genel Başkanı Ertuğrul Kürkçü, 9 Mart 1971'de yapmış olduğu basın toplantısında, kaçırılan ABD askerleri için şunları söylemiştir; "Eğer kaçırılan Amerikan Büyükelçisi olsaydı, Amerika THKO ile derhal pazarlığa otururdu. Fakat söz konusu kişiler Amerika'nın halk çocukları olduğu için ABD yetkilileri onları rahatça ölümle yüz yüze bıraktılar." demiştir⁵⁸⁹³.

Kaçırılan ABD'li askerler konusu ile ilgili değerlendirmeler yapan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, sorumsuz gizli örgütlerin saldırılarından memleketin bir an önce kurtarılması gerektiğini belirtmiştir. Kaçırılan askerler konusunda İnönü, onların Türk

⁵⁸⁸⁶ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 506; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 138.

⁵⁸⁸⁷ *Hürriyet Gazetesi*, 12 Mart 1971, s. 1.

⁵⁸⁸⁸ Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, s. 358; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 188.

⁵⁸⁸⁹ *MMTD*, 5 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 66. Birleşim, Cilt: 12, s. 58; Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 141.

⁵⁸⁹⁰ *MMTD*, 5 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 66. Birleşim, Cilt: 12, s. 56.

⁵⁸⁹¹ *Hürriyet Gazetesi*, 9 Mart 1971, s. 1.

⁵⁸⁹² *Foreign Relations of the United States, 1969- 1976, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, Volume XXIX*, Editors: James E. Miller, Douglas E. Selvage, Laurie Van Hook, United States Government Printing Office, Washington 2008, Document 440, p. 1082.

⁵⁸⁹³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mart 1971, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 9 Mart 1971, s. 1.

Milleti'ne emanet edildiğini belirtmiş ve ona göre değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İnönü konuşmasının devamında, demokratik düzen dışındaki usullere kendilerini kaptırmayacaklarını belirtmiştir⁵⁸⁹⁴. Amerikan Büyükelçisi William J. Handley, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün kaçırılan askerlerle ilgili takındığı tavır nedeniyle, bir teşekkür mektubu göndermiştir⁵⁸⁹⁵.

Kaçırılan dört ABD askeri, 8 Mart 1971'de serbest bırakılmıştır⁵⁸⁹⁶. ABD'nin Ankara Büyükelçisi, kaçırılan dört Amerikalının serbest bırakılmasına karşılık herhangi bir fidye ödenmediğini belirtmiştir⁵⁸⁹⁷. Serbest bırakılan dört Amerikalı havacı, 14 Mart 1971'de Amerika'ya gönderilmiştir⁵⁸⁹⁸. Banka soygunu ve Amerikalı askerlerin kaçırılması olaylarından aranmakta olan Deniz Gezmiş ve arkadaşlarıyla ilgili iz sürülmeye devam edilmiştir⁵⁸⁹⁹. Polis, tedhişçilerin lideri olan Deniz Gezmiş'in sürekli olarak parke giydiğini ve diğerlerinin ise sürekli kıyafet değiştirdiğini belirtmiştir⁵⁹⁰⁰.

Cumhuriyetin haberine göre News Week, kaçırılan dört Amerikalı'nın yakalanmasında Türk hükümetinin gayretli çalışmalarına değinmiş ve Türkiye'deki sol azınlığın askeri darbe isteklerine karşı Amerika'nın Türk hükümetinin yanında olduğunu belirtmiştir. Kaçırılan askerlerin hayatının tehlikede olmasına rağmen, Amerika'nın Türk hükümetinin sert müdahalesini desteklediği vurgulanmıştır⁵⁹⁰¹.

Marjinal hale gelen devrimci sol, bu olaylarla birlikte artık terör eylemlerine başlamıştır. Banka soyan, adam kaçıran ve bomba patlatan bir örgülle karşı karşıya kalmıştır. Gün geçmiyor ki Türkiye, yeni bir haberle uyanmamış olsun. Bu tür gayri meşru usuller, 12 Mart'tan sonra da gerçekleştirilmeye devam etmiştir. Bu örgütlerle yeteri kadar mücadele edemeyen Başbakan Demirel ve hükümeti eleştirilmiştir.

5.5.12. 12 Mart Sürecinde Darbe Örgütlenmesi

Türkiye, 1965 seçimlerinden sonra tek başına bir iktidara kavuşmuş olsa da, özellikle 1968 yılından sonra öğrenci olaylarıyla başlayan eylem ve gösteriler, işçilerle

⁵⁸⁹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Mart 1971, s. 1.

⁵⁸⁹⁵ *Hürriyet Gazetesi*, 11 Mart 1971, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Mart 1971, s. 1.

⁵⁸⁹⁶ *Genç*, 12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971), s. 363; Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 507; *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Mart 1971, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 9 Mart 1971, s. 1.

⁵⁸⁹⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mart 1971, s. 1.

⁵⁸⁹⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 15 Mart 1971, s. 1.

⁵⁸⁹⁹ *Zafer Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1.

⁵⁹⁰⁰ *Son Havadis Gazetesi*, 12 Mart 1971, s. 1.

⁵⁹⁰¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Mart 1971, s. 3.

devam etmiştir. Devrimci solun öncülüğünü yaptığı bu gösteriler, demokratik usullerden çıkmaya başlamış ve tamamen bir darbe hazırlığına dönüşmüştür. Bu dönemde hükümetin uygulamış olduğu politikalardan memnun olmayan siviller yanında askerlerin de olduğunu görüyoruz. Buna rağmen 12 Mart öncesi dönem, 27 Mayıs öncesi dönemden farklılık arz etmektedir.

Askeri kesim açısından 1960 yılı ile 1970 yılı arasında büyük farklar bulunmaktadır. Askerler 1970 yılında, 1960 öncesindeki gibi ekonomik sıkıntı ve bir eziklik duygusu yaşamamaktadır. Ayrıca, 27 Mayıs'tan sonra hemen hemen birçok siyasi olaya müdahil olan askerler, kendi lehlerine birçok yasal düzenleme yapılmasını da sağlamışlardır. 27 Mayıs'tan sonra kurulan OYAK'la birlikte askerler, ekonomik faaliyetler yürüten ve kârından da yararlandıkları bir kuruma sahip olmuşlardır. Sonuçta askerler, ekonomik durumlarını düzeltmişler ve sosyal haklarını da artırmışlardır. Diğer taraftan askerlerin hükümet ve siyasiler üzerindeki nüfuzları artmıştır. Birçok önemli konuda, askerin ne düşündüğü hep merak edilmiştir. Bu çerçevede Milli Güvenlik Kurulu da askerlerin ağırlıklarını koyabildikleri ve hükümet kararlarında etkili olabildikleri bir yer olmuştur⁵⁹⁰². Hem ekonomik olarak hem de siyasi olarak kuvvetlenen askerler, 1971 yılına gelindiğinde şikayet edebilecekleri sorun sayısını azaltmışlardır. Sadece öğrenci olaylarıyla tırmanan toplumsal olaylar, askerler açısından büyük bir sorun olarak durmaktadır.

1965- 1971 yılları arasında Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde bazı ihtilal örgütlerinin olduğu, ancak bu ihtilal örgütlerinin faaliyetlerini sivillerle birlikte yürüttüğü söylenebilir. Cemal Madanoğlu'nun bu süreçte yapılması düşünülen ihtilal için Türk Silahlı Kuvvetleri'ni seçtiğine baktığımızda, 1965- 1971 yılları arasındaki örgütlenmelerin 1960 yılı öncesi örgütlenmelerinden farklılık arz ettiğini söyleyebiliriz⁵⁹⁰³.

Devrimci sol düşünce, 1967'den sonra "parlamento dışı muhalefet" kavramını ortaya atmış, devrimlerin gerçekleştirilmesinin ancak "tepeden inme" bir anlayışla yapılması gerektiğini savunmuştur⁵⁹⁰⁴. Bu dönemde devrimci sosyalistler, ordudaki ilerici subaylardan devrimci bir askeri müdahale beklemişlerdir⁵⁹⁰⁵. Bu durum,

⁵⁹⁰² Ahmet Taner Kışlalı, "Ordu Ne Zaman İşe Karışır?", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Aralık 1970, s. 2.

⁵⁹⁰³ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 83.

⁵⁹⁰⁴ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 176.

⁵⁹⁰⁵ Aktükün, "Türkiye'de Sosyalist Muhalefetin Tarihi Üzerine Bazı Değinmeler", s. 312.

devrimcilerin gerçekleştirmiş oldukları gösterilerde, kullanmış oldukları sloganlarda rahatça görülebilmektedir.

1971 yılına gelindiğinde, Türkiye’yi Marksizm- Leninizm eşiğine getirmiş olan bütün sol cephe, ordudan ümitliydi. Beklenti içerisinde giren devrimci Marksistler, “ha bu sabah, ha yarın sabah” heyecanı yaşamaya başlamışlardır⁵⁹⁰⁶. Alfred Friendly, 15 Ocak 1971 tarihli yazısında, Türkiye’deki siyasi ortamın sıkıntılı olduğuna işaret etmiş, ülkedeki bir kesimin askeri müdahale istediğini, diğer bir kesimin ise darbeden ve demokrasinin zarar görmesinden korktuğunu belirtmiştir⁵⁹⁰⁷.

1970’lerde Orhan Kabibay, ihtilali zorunlu görmüş ve ordu içerisindeki eski arkadaşlarıyla sıkı ilişki içerisinde girmiştir⁵⁹⁰⁸. Bu durum, sivil kanadın ordu içerisinde kendisine destek aradığını göstermektedir. 1971 cuntasının sivil kanadında bir tarafta Madanoğlu diğer tarafta Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk bulunmaktadır. Daha sonraları MIT ajanı olduğu anlaşılan Mahir Kaynak, sivil kanattan farklı olarak askeri kanadın da cunta faaliyetlerinde bulunduğunu belirtmiştir. Kendisinin de sonuna kadar Madanoğlu’nun yanında yer aldığını, askeri cuntaya girmediğini vurgulamıştır. Kaynak’a göre sivil kanattaki en güçlü yapı, Madanoğlu’nun bulunduğu gruptur⁵⁹⁰⁹.

Sivil kanadın askerlerle yaptıkları toplantılarda lider konusu gündeme taşınmıştır. Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal gibi sivil kanat, lider olarak Madanoğlu’nu öne sürmüşler, askerlerse liderin sonra belirlenebileceğini belirtmişlerdir. Bu süreçte sivil kanat, askerlerin sürekli idarede olamayacaklarını ve nihayet idarede kendilerinin söz sahibi olacaklarını düşünmüşlerdir⁵⁹¹⁰.

1969 seçimlerinden sonra müdahale arayışlarının hızlandığını söyleyebiliriz. Ekrem Acuner, Mucip Ataklı, Orhan Kabibay ve Cemal Madanoğlu’nun bu dönemde çeşitli faaliyetler içerisinde olduğu gözlerden kaçmamıştır. Nihayet, Ekrem Acuner’in hazırlamış olduğu “Balon Hareket Planı”, 25 Mayıs 1970’te ele geçirilmiştir. Bu plana “Ankara’yı basma planı” da denilmiştir. “Balon Harekatını” gizli çalışmalarla yürüten

⁵⁹⁰⁶ Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, s. 81.

⁵⁹⁰⁷ *New York Times*, Jan 15, 1971; Turks, with respite in unrest, debate dictatorship vs. democracy. *New York Times (1923-Current File)*, pp. 10. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/119345535?accountid=9645>

⁵⁹⁰⁸ Altuğ, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a*, s. 385.

⁵⁹⁰⁹ Kaynak, *Darbeleri Demokrasi*, s. 62- 65, 68.

⁵⁹¹⁰ Kaynak, *Darbeleri Demokrasi*, s. 69; Altuğ, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a*, s. 384.

Cemal Madanoğlu grubunun önemli toplantılarına katılan Mahir Kaynak, ses kaydı da yapmıştır⁵⁹¹¹.

1971 yılı başına gelindiğinde ordu komuta kademelerinde müdahale yöntemleri tartışılmakta ve çeşitli hazırlıklar yapılmaktadır. 1971 yılı Ocak ayında bir müdahale ile yönetime el koymayı planlayan sivil ve askeri kanat, ortak bir proje hazırlayarak Muhsin Batur'a sunmuşlardır. Bu projenin hazırlanmasında başta Doğan Avcıoğlu olmak üzere, Madanoğlu, Acuner, Kabibay, Erçikan gibi tanınmış şahsiyetler yer almıştır. Batur ise, bu projenin bazılarına katıldığını, bazılarına da katılmadığını belirtmiştir⁵⁹¹².

Ordu içindeki darbe söylentileri en son Milli Güvenlik Kurulu'na getirilmiş ve MİT Müsteşarı Fuat Doğu da, cuntalarla ilgili bilgi vermiştir. “Balon Harekatı” adı verilen bir darbe girişiminin olduğunu belirten Doğu, bu hareketin içinde komuta kademesinden kişilerin de bulunduğunu belirtmiştir. Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un, dokundurulan kişinin kendisi olup olmadığını sorduğu ve Başbakan'ın da “evet sizsiniz” dediği nakledilmiştir⁵⁹¹³. Bu da cunta faaliyetlerinin hükümet tarafından bilindiğini ve cuntacı askerlerin de bunu saklamadıkları anlaşılmaktadır.

Sadi Koçaş, General Cihat Akyol'la görüşme imkanı bulduğunu ve ordu içerisindeki gruplaşmalar hakkında konuştuklarını söylemiştir. Akyol'a göre, ordu içerisinde Marksist ideolojiden yana kişiler bulunmamaktadır. Ancak, ordu içerisinde iki grubun bulunduğunu belirten Akyol, bu gruplardan birisinin derhal bir müdahaleden yana, diğerin ise tedbirli hareket edilmesinden yana olduğunu belirtmiştir⁵⁹¹⁴.

Celil Gürkan, 1969 yılı Ağustos ayında Ankara'dan Adapazarı'na atandığını ve o günlerde Orhan Kabibay'ın kendisi ile görüştüğünü belirtmiştir. Kabibay bu görüşmede, koşulların hızla askeri müdahaleye gittiğini, temasta bulunduğu asker ve sivil kişilerin de aynı görüşte olduğunu uzun uzun anlatmıştır. Kabibay, daha sonraları da İstanbul- Ankara yolculuklarında Celil Gürkan'a uğrayarak gelişmeler hakkında bilgiler vermiştir. Gürkan, bu arada İstanbul'da Numan Esin, Talat Turhan, Dr. Memduh Eren'le de görüştiklerini belirtmiştir. Bu görüşmelerden anlaşılmaktadır ki,

⁵⁹¹¹ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 332, 353.

⁵⁹¹² Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, s. 261- 262.

⁵⁹¹³ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 206.

⁵⁹¹⁴ Koçaş, *12 Mart Anıları*, s. 20- 21.

özellikle Kabibay ve Esin'in sonu nereye varırsa varsın bir an önce müdahalede bulunulmasında yarar olduğunu savunmuşlardır⁵⁹¹⁵.

1970 yılı yaz aylarında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, yanında Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Karakoç, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Batur olduğu halde komuta karargahlarını dolaşmış ve bu ziyaretlerde Silahlı Kuvvetlerin nabzını tuttuğu gibi kendi görüş ve düşüncülerini de subaylara aktarmıştır. Bu toplantılarda Genelkurmay Başkanı, emir komuta zincirine dikkat çekmiş ve üst kademedeki komutanların her şeyi düşündüklerini söylemiştir⁵⁹¹⁶.

Celil Gürkan, 1970 yılı Eylül ayında Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'la da görüşmüştür. Tağmaç, ordu içerisindeki gizli çalışmalardan, örgütlenmelerden, cuntalardan bahsetmiştir. Hatta Gürkan'ın bu faaliyetler içerisinde olduğunu öğrendiğini ve kendisiyle de daha önce görüşmek istediğini, ancak görüşemediğini belirtmiştir. Tağmaç, memleketin durumunun hiç de iyiye gitmediğini belirtmiş ve her kötülüğün başının da politikacılarda olduğunu vurgulamıştır. Gürkan'ın hatıralarında Tağmaç'ın şunları söylediği nakledilmiştir; “Ben de biliyorum, bugün karar versem yedi dakikada Meclis'in kapısına kilit asarım. Fazla değil, yedi dakikada... Ama iş, Meclis'in kapısına kilit asmakla bitmiyor ki... Ertesi günden itibaren bu devleti kim yönetecek? Biz askerler bu işten anlamayız. Gene onlara muhtaç olduktan sonra neye yarar? Bir şey yapılacaksa, bu, emir komuta zinciri içinde yapılmak gerekir. Elbirliği ile oturulur, konuşulur, ne yapılacağı, ne zaman yapılacağı kararlaştırılır. Koordinasyon içinde iş yapılır⁵⁹¹⁷.”

1971 yılı başlarında ordu içerisinde bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu grup, devrim planı hazırlamış ve devrim sonrasına ait yönetim şekli ile devrim anayasası hazırlamaya başlamıştır. Çalışma grubundaki subaylara Doğan Avcıoğlu'nun etrafındaki aydınlar ve hukukçular da yardım etmişlerdir. Kurulacak devrim konseyinde, devlet başkanı olarak Org. Faruk Gürler, başbakan olarak da Org. Muhsin Batur belirlenmiştir⁵⁹¹⁸.

⁵⁹¹⁵ Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, s. 125- 126.

⁵⁹¹⁶ Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, s. 164- 165.

⁵⁹¹⁷ Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, s. 96.

⁵⁹¹⁸ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 191.

Muhsin Batur, askeri müdahale sonrası devlet düzenine dair oluşturulan dosyayı incelemiş ve 30 Ocak 1971 tarihinde görüşlerini yazılı olarak sunmuştur. Muhsin Batur, devrim kurulu/ konseyi hakkında değerlendirmeler yapmış ve inanmadığı sistem içerisinde bulunmayacağını vurgulamıştır⁵⁹¹⁹. Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi durumunda ortaya çıkacak yeni durumla ilgili değerlendirmelerde bulunan Muhsin Batur, hazırlanan dosyada; Devlet Başkanı olarak nitelenen Selim Beyin Org. Faruk Gürler olduğunu, Başbakan olarak belirlenen Yavuz Beyin Org. Muhsin Batur olduğunu, Başbakan Yardımcısı olarak belirlenen Nuri Beyin Tümğ. Celil Gürkan olduğunu ve Genelkurmay Başkanı Erci Beyin de Korg. Atif Erçikan olduğunu ifade etmiştir⁵⁹²⁰.

Celil Gürkan, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler’le de bir görüşme gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Bu görüşmede Gürler; “Celil, haber aldığımıza göre arkadaşlarımız bana, yapılacak bir müdahale sonunda devlet başkanlığı görevini vermeyi düşünüyorlarmış. Öyle mi?” diye sormuştur. Buna karşılık Celil Gürkan, hazırlıkların henüz o aşamaya varmadığını söylemiş ve devlet başkanlığı görevine layık en uygun, en kıdemli, en saygın ve bütün umutların bağlandığı tek kişinin kendileri olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Faruk Gürler’in, şunları söylediği nakledilmiştir; “Celil Paşa!, Ben General Necip olmak istemem! Siz bana Genelkurmay Başkanlığını, Arslanlı Kapı’yı veriyor musunuz? Onu söyleyin! Ne yapacağım ben otoritesiz, yetkisiz devlet başkanlığı mı?”⁵⁹²¹

12 Mart’tan önce Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’un Amerika’ya gitmesi ve ABD Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Ryan ile görüşmesi, farklı yorumlara neden olmuştur. Buna göre, Batur’un askeri müdahale konusunda fikir alışverişinde bulunduğu iddia edilmiştir. Batur ise bu görüşmenin rutin bir görüşme olduğunu açıklamış ve iddiaları reddetmiştir⁵⁹²². Bu arada Hava Kuvvetleri hakkında bilgi veren Muhsin Batur, yapılan toplantılarda sola doğru bir kaymanın olduğunu, bunun fiili bir birleşmeden öte fikri bir birleşme olduğunu belirtmiştir⁵⁹²³.

⁵⁹¹⁹ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 224- 228.

⁵⁹²⁰ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 236; Gürkan, *12 Mart’a Beş Kala*, s. 263-264.

⁵⁹²¹ Gürkan, *12 Mart’a Beş Kala*, s. 225- 226.

⁵⁹²² Yetkin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, s. 135- 137.

⁵⁹²³ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 171.

Cuntacılık faaliyetleri kapsamında Deniz Kuvvetlerinde ve Hava Harp Okulunda zaman zaman bildiriler dağıtılmıştır⁵⁹²⁴. Bu bildirimlerde sivil ideologlardan da yararlanılmışlardır. Bu ideologların en önde geleni Doğan Avcıoğlu olmuştur⁵⁹²⁵. Devrim ve Türk Solu dergileri de rejim sorununa ait sürekli tartışmaları nedeniyle, darbe yanlısı askerler tarafından takip edilir olmuştur⁵⁹²⁶.

Kaçırılan dört Amerikan askeriyle ilgili olarak, 5 Mart 1971'de ODTÜ'ye yapılan baskında ordu malı silah, elbise, cephane, parkalar ele geçirilmiş ve bu durum kafaları karıştırmıştır. Bu olay üzerine Başbakan Demirel, anarşinin ordudaki kimi müttefiklerden destek gördüğünü söylemiştir⁵⁹²⁷.

1971 yılı Mart ayının ilk günlerinde ise Dikmen'de bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıya birçok yerden gelen subaylar, askeri okuldan öğrenciler ve farklı örgütlerden devrimci gençler katılmıştır. Bu toplantı lidersizliği, programsızlığı nedeniyle başarılı olamamış, ancak 12 Mart'a giden süreçte yaşananları göstermesi bakımından önemli bir gösterge sayılabilir⁵⁹²⁸.

12 Mart Muhtırası'na giden süreçte, cunta faaliyetlerinin hem siviller arasında hem de askeriye içerisinde sürdürüldüğünü görmekteyiz. Bu durum, Türkiye'yi yeni bir sürece doğru sürüklemiştir. Kalkınma davası olan bir Türkiye, antidemokratik girişimlerle karşı karşıya kalmış ve bu girişimler kalkınma hamlesinin ağır ilerlemesine neden olmuştur.

5.5.13. Muhsin Batur'un Cumhurbaşkanına Muhtırası

15- 16 Haziran 1970 devrimci işçi olaylarından sonra, hükümetin güç kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır. Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur, siyasi durumdan memnun olmadığını diğer komutanlara dile getirmeye başlamıştır⁵⁹²⁹. Bu çerçevede Org. Muhsin Batur, 21 Kasım 1970 tarihinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a Türkiye'nin genel durumunun her geçen gün kötüleştiğine dair bir rapor

⁵⁹²⁴ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 258.

⁵⁹²⁵ Kaynak, *Darbeli Demokrasi*, s. 69.

⁵⁹²⁶ Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, s. 145.

⁵⁹²⁷ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 352.

⁵⁹²⁸ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 180- 183.

⁵⁹²⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 258- 259.

sunmuştur⁵⁹³⁰. Muhsin Batur, 21 Kasım'da sunmuş olduğu raporla ilgili olarak, 28 Aralık 1970 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında bir konuşma yapmıştır. Batur, sunmuş olduğu raporun ülke sorunları ve çözüm yollarına yönelik olduğunu ve huzursuzluğun Silahlı Kuvvetlere sirayet ettiğini belirtmiştir. Komutan olarak Silahlı Kuvvetlerin hissiyatını bilmek durumunda olduklarını belirten Batur, ülke sorunlarının siyasi olduğu gerekçesiyle askerler tarafından değerlendirilmemesi yaklaşımının doğru olmadığını belirtmiştir. Askerlerin bu konularda susturulması durumunda, 27 Mayıs öncesindeki komutanların durumuna düşüleceklerini savunmuştur⁵⁹³¹.

23 Kasım 1970 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanı Batur, Celil Gürkan'ı önemli bir konuda görüşme yapmak üzere odasına davet etmiştir. Batur, bu görüşmede Gürkan'a Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın çağırıldığını ve muhtemelen tek başına vermiş olduğu muhtırayla ilgili konuşmak istediğini belirtmiştir. Anlaşılan o ki Batur, bu görüşmeyle ilgili Gürkan'ın görüşlerine müracaat etmiştir. Gürkan, Batur'a muhtırasının arkasında durup duramayacağını ve savunduğu şeylerin gerçekliğini ısrarla sürdürüp sürdüremeyeceğini sormuştur. Batur da sert bir savunma yapamayacağını belirtmiştir⁵⁹³².

Muhsin Batur, 24 Kasım 1970'te ikinci muhtırasını Cumhurbaşkanı Sunay'a vermiştir. Batur burada, MGK'nın her rütbeden subaylarla genişletilmesini ve ülke sorunları için bir Kurucu Meclis'in oluşturulmasını istemiştir. Batur burada, Silahlı Kuvvetlerin 10 Aralık'a kadar müdahale edebileceğini de belirtmiştir. Sunay, durumu Başbakan Demirel'e iletmiş ve 4 Ocak 1971 tarihinde de siyasi parti liderleriyle görüşmüşmeler yapmaya başlamıştır. Başbakan Demirel ise, 8 Ocak'ta Sunay'la yaptığı görüşmede rejimin tehlikede olmadığını belirtmesi üzerine Sunay, 22 Ocak 1971 tarihli MGK toplantısında hükümete desteğini teyit etmiştir⁵⁹³³.

Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, 11 Aralık 1970'te Cumhurbaşkanı Sunay'a muhtemel tehlikeler konusunda yeni bir muhtıra vermiştir. Burada Batur, Silahlı Kuvvetler içerisindeki örgütlenmelerden de bahsetmiştir⁵⁹³⁴. Muhsin Batur'un

⁵⁹³⁰ Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 85; Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 191; Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 196.

⁵⁹³¹ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 210- 212.

⁵⁹³² Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, s. 106- 109.

⁵⁹³³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 259; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 145.

⁵⁹³⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Aralık 1970, s. 1; Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 135.

raporları konusunda Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 16 Aralık 1970'te bir beyanat vermiştir. Bu beyanatta Sunay, Milli Güvenlik Kurulu üyelerinin ülke meselelerini ilgilendiren herhangi bir konuda kurul başkanı olan cumhurbaşkanına muhtıra verebileceğini ve bunun normal bir durum olduğunu belirtmiştir⁵⁹³⁵.

5.5.14. Milli Güvenlik Kurulunda Askerler ve Muhsin Batur

1970 döneminde Türkiye'de meydana gelen olaylar, Milli Güvenlik Kurulu'nu (MGK) da hareketlendirmiştir. İstisari bir mahiyeti olan Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan kararlar, tavsiye niteliğinde olmakla birlikte hükümetler buradan çıkacak kararları dikkatle takip etmişlerdir. Kuruldaki asker üyeler, kendi meslekleri dışında siyasi ve sosyal konularda da konuşmalar yapmaktadır. Bu çerçevede Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur, 25 Ocak 1970 tarihli MGK'da sosyal ve ekonomik reformlardan bahsetmiş ve ülke sorunlarına ait bir dosyayı Kurula teslim etmiştir⁵⁹³⁶. 12 Mart öncesi Milli Güvenlik Kurulu toplantılarına değinen Muhsin Batur, bu toplantılardan kamuoyunun sürekli bir şeyler beklediğini belirtmiştir⁵⁹³⁷.

Milli Güvenlik Kurulu, 28 Mart 1970 tarihinde milli birlik ve kamu düzenini zedeleyici konular üzerine bir toplantı yapmış ve alınan 152 sayılı numaralı kararlar, 18 Nisan 1970 tarihinde Bakanlar Kurulu'nca onaylanmıştır⁵⁹³⁸. Kararda, Milli Güvenlik Kurulu'nun görevi, milli güvenlikle ilgili konuları araştırmak ve bunları hükümete tavsiye ile görevli olduğu vurgulanmıştır. Toplantıda anayasal hakları kötüye kullanarak, milli birliği ve kamu düzenini zedeleyici istikamette gelişen olayların konu alındığı belirtilmiştir. Kurul, bazı üniversite şehirlerinde meydana gelen olayların, öğrenim hürriyetini zedeler mahiyette ve vatandaş tedirgin edici boyutta olduğunu vurgulamış, ilim irfan yuvalarının silahlı kişilerin barınağı haline gelmesinin kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır. Milli Güvenlik Kurulu'nda, anarşi hareketleri karşısında demokratik bütün kurumların uyanık bulunması gerektiği ve üzerlerine düşen görevi yapması gerektiği belirtilmiştir. Gençlerin milli duygularla yetiştirilmesi konusunda öğretim üyeleri ve üniversite yönetimlerine büyük görev ve sorumluluk

⁵⁹³⁵ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 205- 206.

⁵⁹³⁶ Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 144; Öztürk, *Ordu ve Politika*, s. 84.

⁵⁹³⁷ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 176.

⁵⁹³⁸ BCA, Dosya: 41-3557, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 248.26.19, 1.

düştüğü vurgulanmıştır⁵⁹³⁹. Anarşist hareketler nedeniyle üniversitelerin millet gözündeki itibarlarıyla oynamaya kimsenin hakkının olmadığı belirtilmiştir. Masum gösteriler halinde başlayıp, silahlı çatışmaya yönelecek hiçbir hareketin tasvip edilmediği vurgulanmış ve şöyle denilmiştir; “Milli Güvenlik Kurulu, rejime, memleket ve millet bütünlüğüne ve vatandaşı tedirgin etmeye yönelmiş her çeşit hareketi üzüntü ile karşılar. Bu gibi hareketlerin, devletin bütün imkanları ile karşısında bulunduğunu açıklamakta fayda mülahaza eder⁵⁹⁴⁰.” 28 Mart 1970 tarihli bu toplantıda konuşan Batur, son zamanlardaki olayların ana sebebinin sosyal ve ekonomik olduğuna bir kez daha vurgu yapmıştır⁵⁹⁴¹.

24 Nisan 1970 tarihinde olağanüstü bir toplantı yapan Milli Güvenlik Kurulu’nda söz alan MİT Müsteşarı Fuat Doğu, son dört ayda sağ- sol çatışmalarının arttığını, bir general iki de Amerikalı generalin otolarına tecavüz edildiği, 66 boykot, 8 işgal ve 9 üniversite kapama olayının meydana geldiğini belirtmiştir. MİT Müsteşarı Doğu, son iki ayda DİSK’e ait 25 işçi hareketinin meydana geldiğini ifade etmiştir. Müsteşar, TİP ve Dev-Genç başta olmak üzere sol partiler ile örgütlerin kendi doğrultularında yapılacak bir darbeyi ve silahlı çatışmayı teşvik ettiklerini vurgulamıştır. MİT Müsteşarı, emekli General Madanoğlu, Doğan Avcıoğlu, Osman Köksal ve Ekrem Acuner’in ihtilal konusunda hazırlık içerisinde bulunduğunu belirtmiştir⁵⁹⁴². Bu toplantıda Demirel, Muhsin Batur’un cunta toplantılarına katıldığını belirtmiştir⁵⁹⁴³.

Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, 12 Aralık 1970’te yaptıkları toplantıda Org. Muhsin Batur’un kendisine sormadan “Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı” kurmasını eleştirmiş, bunun kuvvetler arasına ayrılık sokabilecek politik bir yaklaşım olduğunu belirtmiştir. Batur da bu konunun Milli Güvenlik Kurulu’nda görüşülecek ve kendilerine danışılacak bir konu olmadığını vurgulamıştır⁵⁹⁴⁴.

28 Aralık 1970 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında konuşan Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, Anayasa’nın getirmiş olduğu aşırı hürriyetlere değinmiş ve Anayasa’nın mutlaka değiştirilmesi gerektiğine söylemiştir.

⁵⁹³⁹ BCA, Dosya: 41-3557, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 248.26.19, 2.

⁵⁹⁴⁰ BCA, Dosya: 41-3557, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 248.26.19, 3.

⁵⁹⁴¹ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 177.

⁵⁹⁴² Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 179- 181.

⁵⁹⁴³ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 336.

⁵⁹⁴⁴ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 203.

Aynı toplantıda sıkıyönetim konusu da görüşülmüştür. 28 Aralık tarihli toplantıda konuşan Başbakan Demirel, Muhsin Batur'un muhtırasına değinmiştir. Batur'un sosyal ve ekonomik problemlerden bahsederken Marks'ın bahsetmiş olduğu üretim araçlarının hepsinin devletleştirilmesini mi kastettiğini sormuştur. Batur, başbakanın sorusuna cevap vermiş ve Silahlı Kuvvetlerin hiçbir akımın menbaı ve sürükleyicisi olmadığını söylemiştir⁵⁹⁴⁵.

22 Ocak 1971 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu'nun yayınlamış olduğu bildiriye, demokratik rejime ve kamu düzenine yönelik zararlı faaliyetlere değinilmiş ve demokratik kurallara uygun olarak tedbirler alınacağı vurgulanmıştır⁵⁹⁴⁶. Yayınlanan tebliğin üçüncü maddesinde şöyle denilmiştir; "Demokratik rejimimizi hedef alan ve yurt bütünlüğünü bozmağa yönelik güven ve kamu düzenine zararlı faaliyetlerin aşırı uçlardan geldiği ve büyük huzursuzluklar getirdiği bir gerçektir. Bu itibarla, yukarıda açıklanan durumları önlemek ve eldeki mevzuatın boşluklarını doldurmak ve değışen toplum şartlarına cevap vermek üzere demokratik esaslara uygun olarak gerekli tedbirlerin alınması uygun görülmüştür⁵⁹⁴⁷." Başbakan Süleyman Demirel, 22 Ocak 1971 tarihinde yayınlanan Milli Güvenlik Kurulu tebliğinde, demokrasi ve parlamenter rejim düşmanlarının hedef alınmasından hareketle, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni sanki siyasete karışıyor şeklinde bir algı oluşturulmak istendiğini belirtmiştir. Bu eleştirilere Başbakan Demirel, Silahlı Kuvvetlerin anarşistlere karşı çıkmasından daha doğal bir şeyin olamayacağını söylemiştir⁵⁹⁴⁸.

Muhsin Batur'un MGK'da yapmış olduğu konuşma tartışma yaratmıştır. Batur'un MGK'da yaptığı konuşmaya yetkisinin olup olmadığı konusu, bu tartışmanın temelini oluşturmuştur. Batur, Aralık 1970 ve Ocak 1971 tarihlerinde yapılan MGK toplantılarında MGK üyesi olarak ülke sorunları hakkında görüşlerini açıklama hakkı olduğunu belirtmiştir⁵⁹⁴⁹. Batur, ordunun ve ülkenin içinde bulunduğu durumu uzun bir konuşma ile dile getirmiştir. Ordu içerisindeki kimi rahatsızlıklara, ülkede meydana gelen olaylara, sosyal ve ekonomik problemlere değinen Batur, sağ ve sol ayrışmanın ülkede kardeş kavgasına neden olacağı uyarısında bulunmuştur. Batur, Anayasa'nın devlete yüklediği görevlerin tam olarak yapılmadığını, siyasi partilerin kişi ve zümre

⁵⁹⁴⁵ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 213- 216.

⁵⁹⁴⁶ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 351.

⁵⁹⁴⁷ Demirel, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, s. 316.

⁵⁹⁴⁸ Demirel, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, s. 19- 20.

⁵⁹⁴⁹ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 281.

yararlarını gerçek görevlerinden üstün tuttuklarını, kimi basında gizli komünizm propagandasının yapıldığını ve ekonomik çöküntünün derinleşmekte olduğunu belirtmiştir⁵⁹⁵⁰. Batur, Milli Güvenlik Kurulu'nda yapılan toplantılarda, hükümetin sorunlara çare bulacağına inanmadıklarını belirttiklerini ve MGK'nın sorumluluğa ortak olmayacağını açıklanmasını da planladıklarını söylemiştir⁵⁹⁵¹.

Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, 1971 yılına girildiğinde Silahlı Kuvvetlerden bir müdahalenin beklenir hale geldiğini savunmuştur. Müdahale konusunda dört farklı usulün düşünüldüğünü belirten Batur, hem Silahlı Kuvvetler mensupları hem de dışındaki grupların çalışmalarının olduğunu belirtmiştir. Silahlı Kuvvetlerin Ankara grubunda en yüksek rütbeli subayın Korgeneral Atıf Erçikın olduğunu belirten Batur, toplantılarda ateşli konuşmalar yaptığından bahsetmiştir. Müdahale örgütünde yer alanların plansız bir harekete girişmemek için plan hazırladıklarını belirten Batur, dosyanın 1971 yılı Ocak ayı sonlarında kendisine verildiğini belirtmiştir. Bu dosyada; toprak ve tarım reformu, sınai reform, eğitim reformu; yer altı kaynaklarının, büyük müesseselerin devletleştirilmesi gibi ilkelere bahsedilmiş⁵⁹⁵², bakanlar kurulu ile devlet düzenine ait bir listenin oluşturulduğunu ifade etmiştir⁵⁹⁵³.

Ülkede yaşanan sıkıntılar nedeniyle Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, bir çıkış yolu bulmak amacıyla siyasi parti liderleriyle görüşmeler yapmıştır. Nihayet cumhurbaşkanı, 22 Şubat 1971'de toplanan MGK'da bu görüşmeleri özetlemiştir. 22 Şubat 1971 tarihli MGK'da konuşan Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, güvenlikle ilgili sorunlara değinmiştir. Aşırı solun hızla amacına doğru ilerlediğini, silahlandığını belirten Tağmaç, özellikle Silahlı Kuvvetler üzerindeki genç subay ve astsubaylar üzerinde çalışmalar yaptıklarını vurgulamıştır. Tağmaç, solun Silahlı Kuvvetleri kullanarak devleti ele geçirmek istediğini belirtmiş ve anarşinin en kısa sürede bitirilmesi gerektiğini, bunun da hükümet tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aynı toplantıda Başbakan Süleyman Demirel de bir konuşma yapmıştır. Anayasal sistemi korumanın tek başına hükümetin görevi olmadığına, aynı zamanda diğer partilerin ve bütün unsurların görevi olduğuna işaret etmiştir. Olaylara köklü çözüm yolları aranması gerektiğini belirten Demirel, hürriyetçi demokrasinin

⁵⁹⁵⁰ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 266- 273, 275- 276.

⁵⁹⁵¹ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 243.

⁵⁹⁵² Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 217-219.

⁵⁹⁵³ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 220- 221.

korunmasının önemine vurgu yapmıştır. Başbakan Demirel, Genelkurmay Başkanının 1970'lerin ortamını, 27 Mayıs öncesi ortama benzetmesini kabul etmemiştir. Demirel, 27 Mayıs öncesinde basın ve diğer unsurların hürriyetinin kısıtlanması iddiası varken, 1970'lerde geniş hürriyetlerin olduğunu ve anarşiden şikayet edildiğini belirtmiştir. Demirel, cumhuriyeti hep beraber savunmaları gerektiğine vurgu yapmış, alınması gereken önlemler nelerse hükümet olarak bunları yapamaya çalışacaklarını vurgulamıştır⁵⁹⁵⁴.

Ülkenin içinde bulunduğu durum, 1970- 1971 yıllarında yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında değerlendirilmiştir. Askerler ve de özellikle Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, siyasi, sosyal ve ekonomik konularda değerlendirmelerde bulunarak hükümeti uarmıştır. Batur, askerlerin içerisindeki memnuniyetsizliğe de dikkat çektiği gibi kendisinin de memnun olmadığını dile getirmekten çekinmemiştir. Askerlerin iddiasına karşılık hükümet, anarşistlere karşı rejimi korumanın bütün kurumların görevi olduğunu ve bu süreçte hiç kimsenin hürriyetinin kısıtlanmadığını söylemiştir. MGK toplantıları ve askerlerin tutumundan hem Silahlı Kuvvetler içerisinde hem de siviller arasında hükümete karşı cunta faaliyetlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

5.5.15. Cumhurbaşkanı Sunay'ın Eskişehir'de Komutanlarla Görüşmesi

Bursa'da Fiat otomobil fabrikasının 12 Şubat 1971 tarihindeki açılışına Cumhurbaşkanı Sunay, Başbakan Demirel ve Genelkurmay Başkanı Tağmaç da katılmışlardır⁵⁹⁵⁵. Cumhurbaşkanı Sunay, otomobil fabrikası açılış töreninde bulunduktan hemen sonra Eskişehir'e gitmiş ve orada bulunan komutanlarla görüşmüştür⁵⁹⁵⁶. Bu görüşme nedeniyle, Sunay'ın komutanlarla konuştuğu iddiası ortaya atılmıştır⁵⁹⁵⁷. Bu görüşme ile ilgili detaylı bilgi verilmemiş olmakla birlikte, ülkenin son durumu ve askerlerin olaylara bakışının görüşüldüğü tahmin edilmektedir. Bu olaylardan hareketle, Başbakan Demirel'in gittikçe yalnızlaştırıldığını söyleyebiliriz.

⁵⁹⁵⁴ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 288- 291.

⁵⁹⁵⁵ *Milliyet Gazetesi*, 13 Şubat 1971, s. 1.

⁵⁹⁵⁶ Arcayürek, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, s. 207.

⁵⁹⁵⁷ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 337.

5.5.16. Genelkurmay Başkanlığında Subaylar Toplantısı

27 Ocak 1971 tarihinde toplanan Yüksek Komuta Konseyi'nde konuşan Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, şartların ve durumun gün geçtikçe kötüleştiğini ve bunu engellemek için başbakanın cumhurbaşkanı tarafından istifa ettirilmesi ve akabinde belirleyeceği başbakanın Meclis tarafından desteklenmesini önermiştir. Komutanlar sırayla görüşlerini açıklamışlardır. Ülkenin genel durumundan memnun olmamakla birlikte, nasıl bir yol takip edileceği konusunda farklı usuller üzerinde durmuşlardır. 29 Ocak 1971'de Genelkurmay'da yapılan komutanlar toplantısında ise, aynı gün genelkurmay başkanının cumhurbaşkanı ile yapacağı toplantı değerlendirilmiştir. Bu toplantıda cumhurbaşkanına, hükümetin bunalımı çözme yeteneğini yitirdiğinin, yeni bir hükümet kurularak demokratik düzen içerisinde idari, sosyal ve ekonomik bunalımlara çare bulmanın elzem olduğunun belirtilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁹⁵⁸.

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, 3 Mart 1971'de Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıklarının bulunduğu binanın sinema salonunda kuvvet komutanları ve Ankara Garnizonu'nda bulunan bütün birliklerin komutanlarının katıldıkları bir toplantı gerçekleştirmiştir. Celil Gürkan da bu toplantıya katılmıştır. Tağmaç bu toplantıda; en üst komutanların bilinmesi gereken şeyleri bildiklerini ve gerekli tedbirlerin alındığını, subayların politikanın dışında olduklarını ve böyle kalacaklarını, en üst komutanlara güvenilmesi gerektiğini, yapılacak işlerin onlar tarafından yapıldığını, sosyal bunalımların temelinde Anayasa'nın bünyemize uygun olmayan aşırı özgürlükler getirmiş olduğunu belirtmiş ve herkesin disiplin içerisinde vazifeleriyle uğraşmasını istemiştir⁵⁹⁵⁹. Tağmaç, üç yüz civarındaki subaya banka soygunları, adam kaçırmaya, öğrenci eylemleri gibi olaylardan uzak durmalarını istemiştir⁵⁹⁶⁰. Tağmaç, 40 dakika süren bu toplantıda özetle, ordunun müdahaleden kaçınması gerektiğini vurgulamıştır⁵⁹⁶¹.

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın yapmış olduğu bu toplantı, subayları kontrol amacı gütmektedir. Üst komuta kademesinin her şeyi düşündüğü ve planladığı söylenerek, düşük rütbeli subayların yanlış bir yola girmesinin engellenmek istendiği

⁵⁹⁵⁸ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 271- 276.

⁵⁹⁵⁹ Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, s. 166.

⁵⁹⁶⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 261.

⁵⁹⁶¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Mart 1971, s. 2.

anlaşılmaktadır. Ancak, bu toplantılarda da en önemli gündemlerden birisi, toplumda mevcut olan terör eylemleri olmuş ve bu eylemleri engellemenin yolunun da aşırı özgürlüklerin anayasal olarak kontrol altına alınması ile mümkün olacağı vurgulanmıştır. Bu görev de başta hükümet olmak üzere Meclis'teki siyasi partilere düşmektedir.

5.5.17. 9 Mart 1971 Cuntası

Silahlı Kuvvetlerde cunta faaliyetleri 1960'lı yıllar boyunca devam etmiştir. Özellikle devrimci sol örgütlerin yoğunluğunu artırdığı 1967 yılından sonra darbe hazırlıklarının yapılmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu kapsamda sivillerden başta Cemal Madanoğlu ve Doğan Avcıoğlu olmak üzere devrimci sol örgüt mensupları, askeri kanattan da Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, darbe hazırlıklarına başlamışlardır⁵⁹⁶². MIT ajanı olan Mahir Kaynak da, “9 Mart Cuntasına” Devrim Ocakları'nda iken kazandığı güven nedeniyle devrimciler tarafından sızdırıldığını ve Madanoğlu ile tanıştırıldığını söylemektedir⁵⁹⁶³.

Ordu içerisinde Faruk Gürler ve Muhsin Batur üzerinden yürüyen cunta girişimleri, 1971 yılı Mart ayında hızlanmıştır. Bu kapsamda “müdahale çalışma grubu”, 7 Mart 1971'de CHP eski milletvekili olan Fakih Özfakih'in evinde bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Faruk Gürler, harekate liderlik yapmaması durumunda saf dışı edileceğini anlamış ve liderlik yapma kararı almıştır⁵⁹⁶⁴.

Muhsin Batur'un ev sahipliğinde Hava Kuvvetleri Komutanlığında 9 Mart 1971'de yapılan toplantıya Faruk Gürler, havacı ve karacı diğer generaller katılmıştır⁵⁹⁶⁵. Katılan generaller müdahale için yapılan hazırlıklardan bahsetmişler ve bir an önce müdahale edilmesini istemişlerdir. Batur'un da müdahaleden yana olmasına rağmen, Faruk Gürler'in kararsız tutumu ve kararını ertesi gün yapılacak Genişletilmiş Komuta Konseyi sonrasına bırakması, bu cunta toplantısının sonuçsuz kalmasına neden

⁵⁹⁶² Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 85- 86.

⁵⁹⁶³ Kaynak, *Darbeleri Demokrasi*, s. 60.

⁵⁹⁶⁴ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 191-193.

⁵⁹⁶⁵ 9 Mart cunta toplantısına; Muhsin Batur, Faruk Gürler, Ahmet Dural, Hulusi Kaymaklı, Atıf Erçikan, İhsan Över, Şükrü Köseoğlu ve Celil Gürkan katılmışlardır. Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 360.

olmuştur⁵⁹⁶⁶. Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in 9 Mart tarihli cunta toplantısındaki yaklaşımından, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ı da olaya katmak istediği anlaşılmaktadır⁵⁹⁶⁷.

Silahlı Kuvvetlerde tansiyonun hızla yükseldiğini belirten Muhsin Batur, kolordu ve ordu komutanlarının 9 Mart'ta Ankara'ya geldiğini ve bir toplantı gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. 9 Mart'ın bir darbe girişimi olduğu yönünde yapılan değerlendirmeleri Batur, ordu içerisinde komutanlara rağmen bir hareketin olabileceğini, ancak sonucunun olaylarla anlaşılacağını belirtmiştir⁵⁹⁶⁸.

Celil Gürkan, anılarında emekli Binbaşı Erol Bilbilik'in, 22 Kasım 1985 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki açıklamalarından bahsetmiştir. Bu açıklamada Bilbilik, 9 Mart 1971 eyleminin Orgeneral Faruk Gürler ve Orgeneral Muhsin Batur tarafından planlandığını, başlangıçta milli kurtuluşçu ve tam bağımsızlık ilkelerine göre radikal bir eylem olarak tasarlandığını, ancak giderek bu eylemin 12 Mart 1971 eylemine dönüştürüldüğünü belirtmiştir. Bilbilik ayrıca, 9 Mart 1971 eylemi planlanırken; "Devrim Anayasası", "Devrim Partisi Tüzüğü", "Devrim Partisi Genel Sekreterliği", "Devrim Mahkemeleri" gibi konularda çok içerikli çalışmalar yapıldığını belirtmiştir. Bilbilik, 9 Mart 1971 eylemine çok yakın bir zamanda "Devrim Konseyi" üyelerinin tamamının saptandığını belirtmiştir. Elli kişi olarak tasarlanan "Devrim Konseyi" üyelerinin 32'sinin karacı, 11'inin havacı ve 7'sinin denizci gruptan oluşturulduğunu belirtmiştir⁵⁹⁶⁹. Mahir Kaynak da, 15 Mart 2013 tarihinde yapmış olduğu röportajda aynı konulara değinmiş, Bilbilik'in; Batur ve Gürler'in korkmaları nedeniyle emperyalizmden yana tavır aldıklarına ve kendi hareketlerini sattıklarına dair açıklamalarından bahsetmiştir⁵⁹⁷⁰. Emekli Subay Talat Turan da, 9 Mart 1971'de Silahlı Kuvvetlere mensup 50 yüksek rütbeli subayın darbe kararı aldığını belirtmiştir. Gizli örgütün üyesi olduğunu belirten Talat Turan, üyesi olduğu grupta Faruk Gürler'in, Muhsin Batur'un ve Kemal Kayacan'ın da bulunduğunu belirtmiştir⁵⁹⁷¹.

⁵⁹⁶⁶ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 192- 193; Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 87; Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 155.

⁵⁹⁶⁷ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s. 392.

⁵⁹⁶⁸ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 278- 279.

⁵⁹⁶⁹ Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, s. 522- 523.

⁵⁹⁷⁰ Mahir Kaynak, "Madanoğlu solcu değildi",

http://www.takvim.com.tr/yazi_dizisi/2013/03/15/madanogu-solcu-degildi

⁵⁹⁷¹ Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, Bilgi Yayınları, Ankara 1992, s. 350.

9 Mart 1971’de yapılması planlanan darbede Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur’un son anda saf değiştirmeleri, darbe girişimini engellemiştir⁵⁹⁷². “9 Mart Cuntasının” başarılı olamaması, sosyalist düzenden ülkeyi kurtarmıştır⁵⁹⁷³. Sivil kanattan devrimci Doğan Avcıoğlu’nun hazırlamış olduğu darbe denemesi, böylece sona ermiştir⁵⁹⁷⁴. 9 Mart cuntacıları, daha sonra tasfiye edilmiş ve Nihat Erim’in kabinesinden 11’lerin ayrılmasıyla bu girişime son nokta konulmuştur⁵⁹⁷⁵.

9 Mart 1971’de askeri darbe yapmak isteyen sol devrimci cunta, Faruk Gürler’in kararını ertelemesi üzerine başarısızlığa uğramıştır. Sivil devrimcilerle asker ortaklarının birlikte gerçekleştirmek istedikleri bu girişimin sonuçsuz kalması, ülkenin daha da çıkmaza girmesini engellemiştir. 9 Mart cunta girişimi başarısız olsa da memleket, 12 Mart’ı atlatamamıştır.

5.5.18. Genişletilmiş Komuta Konseyi Toplantısı

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, 10 Mart 1971’de Ankara’daki yüksek rütbeli komutanlarla (korgeneral ve koramiral üstü) “Genişletilmiş Komuta Konseyi” toplantısını Genelkurmay Başkanlığında gerçekleştirmiştir⁵⁹⁷⁶. Bu toplantıya kara kuvvetlerinden 19, deniz kuvvetlerinden 4 ve hava kuvvetlerinden 5 komutan katılmıştır⁵⁹⁷⁷. Bu toplantıda, yönetime el konulup konulmayacağı veya sert bir uyarıda bulunulup bulunulmayacağı konusu tartışılmıştır⁵⁹⁷⁸. Toplantıyı Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu’nun da bir süre izlediği belirtilmiştir⁵⁹⁷⁹.

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, 12 Mart öncesi yapılan toplantıları Sadi Koçaş’a anlatmıştır. Garnizon garnizon gezdiklerini, subayları aydınlatmaya başladıklarını, onlara güven vermeye çalıştıklarını belirten Tağmaç, 3 Mart 1971’de Ankara’daki komutanları Hava Kuvvetlerinde topladıktan sonra artık bir şeyler yapmak zorunda olduklarını belirtmiştir. 7 Mart’ta da subayların bir evde toplanarak “ne

⁵⁹⁷² Neziroğlu, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, s. 155.

⁵⁹⁷³ Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 203- 204.

⁵⁹⁷⁴ Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, s. 156.

⁵⁹⁷⁵ Turan, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, s. 87, 89.

⁵⁹⁷⁶ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 508; *Hürriyet Gazetesi*, 10 Mart 1971, s. 1; Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 280- 281; *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Mart 1971, s. 1.

⁵⁹⁷⁷ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 280- 281.

⁵⁹⁷⁸ Gürkan, *12 Mart’a Beş Kala*, s. 109- 110.

⁵⁹⁷⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Mart 1971, s. 1.

yapılması gerektiği konusunu” görüştüklerini duyduğunu belirten Tağmaç, 10 Mart 1971’de Genişletilmiş Komite Konseyi’ni toplantıya çağırarak korgeneral ve orgenerallerle durumun enine boyuna tartışıldığını belirtmiştir⁵⁹⁸⁰.

Genişletilmiş Komuta Konseyi’ne katılan komutanların büyük bir çoğunluğu, komuta zinciri içerisinde bir müdahaleden yana görüş bildirmişlerdir. Bir kısım komutanlar ise hiyerarşik bir düzende olsa dahi bir askeri hareketin gerçekleştirilmemesi gerektiğini ve yeni bir hükümetin kurularak çareler aranması gerektiğini belirtmişlerdir. Mevcut hükümetin yeterli olmadığına işaret edilmiş, koalisyonla işlerin çözülmeyeceğini ve dışarıdan yeni bakanların belirlenmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ise 27 Mayıs’ın ve 1961 Anayasası’nın Silahlı Kuvvetlerin eseri olduğunu ve bunların yaşatılmasının da başta gelen görevleri olduğunu belirterek, demokratik usul dışına çıkılmaması yolunda görüş bildirmiştir. Tağmaç, özetle kendi kurdukları anayasal düzenin kendileri tarafından yıkılmasını istemediğini komutanlara aktarmıştır. Buna rağmen ağırlık, komuta zincirinde gerçekleştirilecek bir müdahale için hazırlık yapılması yönünde olmuştur⁵⁹⁸¹. 11 Mart’ta ise kuvvet komutanlarının yapmış olduğu dördümlü toplantıda, Org. Memduh Tağmaç da müdahaleye ikna edilmiştir⁵⁹⁸².

10 Mart 1971 tarihli Amerikan istihbarat bilgi notunda, 10 Mart 1971’de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç başkanlığında silahlı kuvvetler komutanlarının bir toplantı yaptığı belirtilmiştir. Bu toplantıda polis- öğrenci çatışmaları, dört Amerikan havacının kaçırılması ile diğer yerlerdeki karışıklıkların görüşüldüğü belirtilmiştir⁵⁹⁸³. Bu toplantıda, askerın müdahale etmesinin kesinleştiği, ancak nasıl bir müdahale olacağı konusunda tereddütlerin bulunduğu vurgulanmıştır⁵⁹⁸⁴.

Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, 11 Mart 1971’de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’la bir görüşme yaparak, gelişmeler hakkında bilgilendirmede bulunmuştur⁵⁹⁸⁵. 10 Mart 1971’de gerçekleştirilen “Genişletilmiş Komite Konseyi”

⁵⁹⁸⁰ Koçaş, *12 Mart Anıları*, s. 47.

⁵⁹⁸¹ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 284- 296; *Hürriyet Gazetesi*, 11 Mart 1971, s. 1.

⁵⁹⁸² Kılınç, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, s. 193; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 261; *Son Havadis Gazetesi*, 12 Mart 1971, s. 1.

⁵⁹⁸³ *Foreign Relations of the United States, 1969- 1976*, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, Volume XXIX, Document 440, p. 1083.

⁵⁹⁸⁴ *Foreign Relations of the United States, 1969- 1976*, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, Volume XXIX, Document 440, p. 1084.

⁵⁹⁸⁵ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 508.

toplantısı, yüksek rütbeli komutanların ağırlıklı olarak müdahale kararı ile neticelenmiştir. Bu durum, askeri bir müdahalenin kaçınılmaz bir noktaya geldiğini göstermektedir. Burada komutanlar, özellikle aşağı rütbeli subaylardan gelebilecek olası bir müdahaleden çekinmişler ve bunu engellemek için komuta zincirinde bir müdahalenin yapılmasını kararlaştırmışlardır.

5.5.19. 12 Mart Muhtırası

1961 Anayasası'nın ortaya koymuş olduğu demokratik ve hürriyetçi ortam, dünyanın birçok bölgesinden farklı akımlara ait ideolojiler ülkede ve de özellikle üniversite gençliği arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Bu durum, öğrencilerin 1967 yılından sonra birçok konuda eylemler, gösteriler ve yürüyüşler yapmasına neden olmuştur. Yabancı ideolojilerin ülkede hızla yayılması, milliyetçi ve mukaddesatçı kesimde ülkeyi savunma refleksine dönüşmüş ve yoğun bir mücadele dönemi başlatılmıştır. Amerikan 6. Filo eylemleriyle başlayan, boykotlar, işgaller, yürüyüşler, mitingler, soygunlar, bomba patlatmalar ve adam kaçırmalarla devam eden bir sürece girilmiştir. 1968, 1969, 1970 yıllarında hemen hemen her gün bir olay yaşanmaktadır. Bu dönemde sokaklar, adeta devlete egemen olmaya başlamıştır⁵⁹⁸⁶.

Türkiye'nin içerisinde bulunduğu bu durum, yabancı ülke istihbaratları tarafından da yakından takip edilmeye başlamıştır. Bu çerçevede, Washington'da hazırlanan bir raporda, Türkiye'nin siyasi durumu değerlendirilmiştir. Türk siyasetçilerinin mutsuzluğu ile birlikte öğrenci şiddeti gibi sorunların Adalet Partisi tarafından çözülememesinin askerin siyasete tekrar müdahale etmesine neden olacağı belirtilmiştir⁵⁹⁸⁷.

1971 yılı Şubat ve Mart aylarının siyasi havanın en gergin ve ümitsiz günleri olduğunu belirten Sadi Koçaş, şunları söylemiştir; “Hemen herkes, her gün yeni bir olayla karşılaşılabilceği endişesi içinde idi. Banka soygunları, çocuk ve hatta yaşlı başlı insanların kaçırlması, günlük olaylar haline gelmişti. Herkes sabah okula giden çocuğunun akşam eve ne şekilde geleceğinin; daha doğrusu gelip gelemeyeceğinin

⁵⁹⁸⁶ Altuğ, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a, s. 390.

⁵⁹⁸⁷ *Foreign Relations of the United States, 1969- 1976, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, Volume XXIX, Document 439, p. 1080.*

üzüntüsü ile tedirgindi. Yurdun dört köşesinden de her gün bunlara benzer haberler geliyordu⁵⁹⁸⁸.”

27 Mayıs 1960 Darbesinin gerekçelerinden birisi olarak, 1924 Anayasası gösterilmiş ve darbeden sonra 1961 Anayasası olarak bilinen yeni bir anayasa oluşturulmuştur. Bu dönemde her şeyin yeni bir anayasa ile çözüleceği düşünülmüş, ancak 1968 yılı sonrasında yaşanan olaylar bunun böyle olmadığını göstermiştir. 1968 sonrasında yaşanan olaylara getirilen en önemli eleştirilerden birisi, 1961 Anayasası'nın oldukça fazla özgürlükçü olmasıdır. Nihayet, 12 Mart 1971'den sonra fazla özgürlükçü olduğu söylenen 1961 Anayasası'nda değişikliğe gidilmiştir.

Devrimci solun öncülüğünde ve asker destekli olarak 9 Mart 1971'de gerçekleştirilmek istenen darbe girişimi, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un son anda Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'la birlikte hareket etme kararı ile engellenmiştir. Bu durum, ülkenin sol bir darbeden kurtuluşunu sağlamış, ancak 12 Mart Muhtırasını engelleyememiştir⁵⁹⁸⁹. 9 Mart'ta teşebbüs edilmek istenen darbe girişiminden bir gün sonra, Genelkurmay Başkanlığı'nda bir araya gelen üst düzey komutanlar, Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın muhalefetine rağmen ağırlıklı olarak emir komuta zincirinde bir askeri müdahaleden yana karar almışlardır.

10 Mart 1971 tarihli toplantıdan sonra, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın daveti üzerine kuvvet komutanları, 11 Mart 1971 günü saat 17.30'da Genelkurmay Başkanlığı'nda toplanmışlardır. Memduh Tağmaç'ın çok sinirli olduğunu belirten Batur, son üç gündür bir ihtilal havası olduğunu ve “ne oluyoruz” sorusunu yönelttiğini belirtmiştir. Son olaylarla ilgili yapılan tartışmalar neticesinde, Meclis'e gönderilecek muhtıranın hazırlanması için Genelkurmay Harekat Başkanı Korg. Kemal Taran'a bir müsvedde hazırlama görevi verilmiştir⁵⁹⁹⁰. 12 Mart 1971 günü saat 09.30'da tekrardan Genelkurmay Başkanlığı'nda bir araya geldiklerini belirten Muhsin Batur, Korg. Kemal Taran'ın hazırlamış olduğu metni, çok uzun bulduklarını ve yeni bir metin oluşturmada Faruk Gürler ve Celal Eyiceoğlu'nun kendisine yardımcı olduğunu

⁵⁹⁸⁸ Koçaş, *12 Mart Anıları*, s. 15.

⁵⁹⁸⁹ Turhan, *12 Mart Cezaevinden Mektuplar*, s. 25; Koçak, “Türkiye’de Ordu- Siyaset İlişkileri ve Askeri Müdahaleler”, s. 161; Demirel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, s. 66.

⁵⁹⁹⁰ Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 298.

belirtmiştir. Memduh Tağmaç'ın uzun süre metni imzalamakta tereddüt geçirdiğini⁵⁹⁹¹ belirten Batur, nihayet metnin 12 Mart günü saat 12.05'te imzalandığını vurgulamıştır. Batur, imzalanan metnin Tuğgeneral Musa Öğün başkanlığındaki bir heyet tarafından 13.00 haberlerinde okunmak üzere TRT'ye ulaştırıldığını belirtmiştir⁵⁹⁹².

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicioğlu imzasıyla 12 Mart 1971 tarihinde Cumhurbaşkanı, Cumhuriyet Senatosu Başkanı ve Millet Meclisi Başkanına vermiş oldukları muhtıra, şu şekildedir:

1. Parlâmento ve Hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.
2. Türk Milleti'nin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla, meclislerinizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkilâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.
3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır⁵⁹⁹³.

⁵⁹⁹¹ Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç'ın 12 Mart Muhtirasını ağlayarak imzaladığı nakledilmiştir. Tağmaç'ın demokratik usuller dışına çıkmak istemediğini 1970- 1971 yılları arasındaki yaklaşımlarından anlıyoruz. Bu da yapılan duygusal yorumun doğru olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 47- 48.

⁵⁹⁹² Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, s. 299.

⁵⁹⁹³ *CSTD*, 13 Mart 1971, Birinci Dönem, Elli birinci Birleşim, Cilt: 64, s. 373; *MMTD*, 12 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 70. Birleşim, Cilt: 12, s. 236; Adalet Partisi, *Oniki Mart ve Sonrası*, Cilt: 1, AP Genel Merkez Yayınları No: 41, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971, s. 3; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 195; *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1; *Zafer Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1.

12 Mart Muhtırası; kara, hava ve deniz kuvvetlerini temsilen üç subay tarafından radyo, Senato, Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığına götürülmüştür⁵⁹⁹⁴. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur tarafından imzalanan ve Millet Meclisi'ne hitaben yazılmış olan 12 Mart 1971 tarihli yazıyı, Meclis Başkan Vekili Fikret Turhangil'in okutmak istemesine Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan karşı çıkmış; "Sayın Başkan, Meclis böyle bir yazıya muhatap değildir efendim." demiştir. Meclis Başkanı yazının muhatabının parlamento olduğunu belirtmiş ve okutacağını tekrarlamıştır. Korkmazcan da, Meclis'in muhatap olmadığını tekrarlamıştır. Aydın Milletvekili Yüksel Menderes araya girerek muhatabın başbakan olduğunu belirtmiştir. İstanbul Milletvekili Eşref Derinçay da yazının parlamento kadar hükümetle ilgili olduğunu söylemiş ve nihayet yazı, Millet Meclisi'nde okunmuştur⁵⁹⁹⁵. Muhtıra maddelerinin okunmasından sonra Sivas Milletvekili Kadri Eroğan, söz almak istemiş, konuyla ilgili parlamento üyelerinin görüşlerini ifade etmesi gerektiğini vurgulamış, Meclis Başkanının söz vermek istememesi üzerine de, Türkiye'nin bundan daha önemli bir meselesinin olamayacağını vurgulamıştır⁵⁹⁹⁶. Millet Meclisi'nde okunan muhtırayı, sadece İçel Bağımsız Milletvekili Celal Kargılı'nın alkışladığı nakledilmiştir⁵⁹⁹⁷.

Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının 12 Mart 1971'de göndermiş oldukları muhtıranın Cumhuriyet Senatosu'nda okunması sırasında, Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun, bir sunuş yapmıştır. Senato Başkanı, Cumhuriyet Senatosu'nun tutum ve icraatının Anayasaya uygun olarak hazırlanmış olan Senato İçtüzüğü hükümlerine göre yürütüldüğünü belirtmiş ve şunları söylemiştir; "Anayasa esaslarımıza göre ve demokratik rejimin en geniş manasıyla tatbik edilmekte olduğu kesinlikle belli olan Parlamentomuzda ve bilhassa Yüce Senatamızda, başka rejim ve birliklere benzer bir usul ile sevk ve idare edilemeyeceği de açık bulunmaktadır. (AP sıralarından 'Bravo' sesleri) Hakiki kamuoyunun ise ancak bir referandum neticesinde (AP sıralarından 'Bravo' sesleri) meydana çıkabileceği tabii olduğundan, Yüce Senatamızın işbu ithamlarla bir ilgisi olmadığını kesin inancımı arz eder ve Yüce

⁵⁹⁹⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1.

⁵⁹⁹⁵ *MMTD*, 12 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 70. Birleşim, Cilt: 12, s. 235- 236.

⁵⁹⁹⁶ *MMTD*, 12 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 70. Birleşim, Cilt: 12, s. 236- 237.

⁵⁹⁹⁷ *Son Havadis Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1.

Senatomuzun sayın üyelerini saygı ile selamlarım. (AP sıralarından şiddetli ve sürekli alkışlar ve ‘Bravo’ sesleri)⁵⁹⁹⁸,

Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun’un açıklamalarına senato üyeleri Saffet Ural (Bursa), Sırrı Atalay (Kars), Ekrem Özden (İstanbul) ve Nejat Sarlıcalı (Balıkesir) katılmamışlar ve iştirak etmediklerini açıklamışlardır. Osman Köksal da söz hakkı istemiştir⁵⁹⁹⁹. Tabii Senatör Kamil Karavelioğlu, 6 Nisan 1971’de yapmış olduğu konuşmada, ordu muhtırasının siyasi değerinde anlayış birliği içinde olunması gerektiğini söylemiş, muhtıranın günün en canlı belgesi olduğunu belirtmiştir. Karavelioğlu, muhtıra ile hedefin millet egemenliğini kötüye kullanmak isteyen zihniyeti Anayasa doğrultusuna davet etmek olduğunu savunmuştur. Karavelioğlu, şunları söylemiştir; “12 Mart Muhtırası bir felsefenin iflas belgesidir. Bu gözü geride, çıkarı, gericiliği sömürmek olan; özel çıkarları toplum yararının üstünde tutan; çağdaş kültürü reddeden; Atatürkçülüğü ve O’nun gücünü anlamamış olan; Anayasaya karşı çıkan; çıkarıcılığı siyasi meslek edinen bir sistemin iflasıdır⁶⁰⁰⁰.” Görüleceği gibi 12 Mart Muhtırası, Senato’da görev yapan tabii senatörler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

12 Mart Muhtırası verildikten sonra Başbakan Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’dan beklediği yardımı görememiştir⁶⁰⁰¹. 12 Mart’ta Sunay’ın; “beni de devreden çıkardılar” dediği nakledilmiştir⁶⁰⁰². Nihayet Demirel, 12 Mart 1971 Muhtırasının Türkiye radyolarında okunmasından sonra, Bakanlar Kurulu’nu toplayarak dört saat süren bir toplantı gerçekleştirmiş ve saat 17.00’de de hükümetten çekilmiştir. İstifa dilekçesinde Demirel; muhtıranın Anayasa ve hukuk devleti anlayışıyla bağdaştırılamayacağını belirtmiştir⁶⁰⁰³. Cumhurbaşkanının hükümeti yalnız bırakan tavrına karşılık tepki olarak, başbakan ve bakanların istifa mektuplarını cumhurbaşkanına Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı Muslih Fer, götürmüştür⁶⁰⁰⁴. Bakanlar Kurulunun 12 Mart 1971’de istifa ettiğine ve istifanın kabulüne dair

⁵⁹⁹⁸ *CSTD*, 13 Mart 1971, Birinci Dönem, Elli birinci Birleşim, Cilt: 64, s. 373; Adalet Partisi, *Oniki Mart ve Sonrası*, Cilt: 1, s. 13; *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 1.

⁵⁹⁹⁹ *CSTD*, 13 Mart 1971, Birinci Dönem, Elli birinci Birleşim, Cilt: 64, s. 373- 374; *Hürriyet Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 1.

⁶⁰⁰⁰ *CSTD*, 6 Nisan 1971, Birinci Dönem, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 64, s. 517.

⁶⁰⁰¹ Burçak, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 44.

⁶⁰⁰² Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, s. 94.

⁶⁰⁰³ Demirel, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, s. 1, 3.

⁶⁰⁰⁴ Burçak, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 45; *Hürriyet Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1.

Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi, 15 Mart 1971’de Millet Meclisi’nde okunmuştur⁶⁰⁰⁵. Yeni Bakanlar Kurulu ataması yapılana kadar, mevcut hükümetin görevine devam etmesi istenmiştir⁶⁰⁰⁶.

İstifa dilekçesinde Başbakan Demirel şunları belirtmiştir; “Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları tarafından zati devletlerinize, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına ve Millet Meclisi Başkanlığına tevdi edilip, bugün saat 13.00’teki radyo haber bültenlerinde Türk kamuoyuna da duyurulan muhtıra ile Anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir. Bu durum muvacehesinde Hükümetin istifasını saygı ile arz ederim⁶⁰⁰⁷.”

Hürriyet gazetesinin 13 Mart 1971 tarihli ana manşetinde; “Ordu Ültimatom Verdi, Hükümet İstifa Etti”; Son Havadis Gazetesi, “Komutanlar ultiमतom verdi. Olağanüstü toplanan hükümet istifa etti”; Cumhuriyet gazetesi de, “Komutanlar ultiमतom verdi ve Demirel Hükümeti istifa etti. Türk Ordusu idareyi üzerine almaya kararlı” başlığını atmıştır⁶⁰⁰⁸. Bu başlıklarda gazetelerin, yorumdan çok mevcut durumu vermeyi yeğledikleri anlaşılmaktadır.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel imzasıyla 13 Mart 1971’de il başkanlıklarına gönderilen telgrafta; olayların dikkatle ve sükunetle takip edilmesi tavsiye edilmiştir⁶⁰⁰⁹. Demirel, 14 Mart 1971’de AP Meclis Grubunda yapmış olduğu konuşmada 12 Mart Muhtırasını değerlendirmiştir. Demirel, şunları söylemiştir; “...Bu muhtıra muvacehesinde hükümetiniz, uzun uzun muhtırayı mütalaa etmiş ve ileride ne derlerse desinler, hükümetlerin görevinin hadiseleri büyütme değil, her türlü şartlar altında şeref ve haysiyetini muhafaza etmek kaydıyla memlekete zararlı hali ve hadiseleri getirmek değil, memlekete zararsız varsa onu bulabilmek olduğuna kani olarak ve aynı zamanda ortaya çıkan meseleyi hal için hukukun içinde bir tedbire sahip bulunulmadığından, ne kadar az ümit bile olsa, ne kadar çok ümit bile olsa, ikisini aynı addederek, Türkiye Cumhuriyeti’nde cumhuriyetçi, insan haklarına dayalı demokrasinin aldığı yarayı sarma ümidini tüm yitirmemek için, sadece bunun için, hükümetiniz

⁶⁰⁰⁵ *MMTD*, 15 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 71. Birleşim, Cilt: 12, s. 249.

⁶⁰⁰⁶ *CSTD*, 13 Mart 1971, Birinci Dönem, Elli birinci Birleşim, Cilt: 64, s. 375.

⁶⁰⁰⁷ Adalet Partisi, *Oniki Mart ve Sonrası*, Cilt: 1, s. 5.

⁶⁰⁰⁸ *Hürriyet Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1.

⁶⁰⁰⁹ Adalet Partisi, *Oniki Mart ve Sonrası*, Cilt: 1, s. 7.

istifaya karar vermiştir⁶⁰¹⁰.” Süleyman Demirel, 6 Nisan 1971’de AP Meclis Grubunda yaptığı konuşmada ise, ordusuz memleketin ve parlamentosuz cumhuriyetin olmayacağını belirtmiş, ordu ile milleti karşı karşıya getirmemenin önemine değinmiştir. Demirel, ordunun milliyetçi ve hürriyetçi olduğunu belirtmiş, 12 Mart’la birlikte kolun yerinden çıktığını ve meselenin bu kolu yerine oturtmak ve demokratik rejimi ordu müdahalesinden masum hale getirecek subaylar yetiştirmek olduğunu savunmuştur⁶⁰¹¹.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ise, 12 Mart Muhtırasından sonra Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve kuvvet komutanlarıyla bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede komutanlar, bundan sonrası için tarafsız bir koalisyon hükümetinin kurulmasını savunmuşlardır⁶⁰¹². Komutanlarla görüşmesinden sonra Cumhurbaşkanı Sunay, siyasi parti liderlerini 14 Mart’ta Çankaya’ya davet etmiştir. Bu toplantıya AP Genel Başkanı Demirel, katılmamıştır. AP’yi temsilen Senato Grup Başkanı Ahmet Nusret Tuna ve Millet Meclisi Grup Başkanvekili Orhan Dengiz katılmışlardır. Parti liderlerinden ise; CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle, MGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, BP Genel Başkanı Mustafa Timisi, MNP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, TIP Genel Başkanı Behice Boran, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, YTP Genel Başkan Vekili Nihat Doğan, Milli Birlik Grubu adına Mucip Ataklı ve Tabii Senatör Kamil Karavelioğlu, Kontenjan Senatörü Cemal Madanoğlu, Senatör Zerrin Tüzün ve bağımsızlardan da iki kişi katılmıştır. Yazılı bir metni okuyan Sunay, hükümetin süratle kurulması gerektiğini belirtmiştir⁶⁰¹³. Cumhurbaşkanı Sunay, kurulacak yeni hükümetle ilgili siyasi partilerin görüşlerini 17 Mart 1971 günü saat 17’ye kadar hazırlamalarını istemiştir. Bu talep üzerine siyasi partiler, görüşlerini hazırlayarak Cumhurbaşkanlığına sunmuşlardır⁶⁰¹⁴.

⁶⁰¹⁰ Adalet Partisi, *Oniki Mart ve Sonrası*, Cilt: 1, s. 10; Demirel, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, s. 4-6.

⁶⁰¹¹ Adalet Partisi, *Oniki Mart ve Sonrası*, Cilt: 1, s. 81.

⁶⁰¹² *Zafer Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 1; *Hürriyet Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 1.

⁶⁰¹³ *Hürriyet Gazetesi*, 15 Mart 1971, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Mart 1971, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 16 Mart 1971, s. 1; *Zafer Gazetesi*, 15 Mart 1971, s. 1; *Son Havadis Gazetesi*, 15 Mart 1971, s. 1.

⁶⁰¹⁴ *Zafer Gazetesi*, 16 Mart 1971, s. 1; Nadir Nadi, “Süre”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mart 1971, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Mart 1971, s. 1.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 14 Mart 1971 tarihinde Çankaya Köşkü'nde yaptığı konuşmada 12 Mart Muhtırasına değinmiştir. Sunay, ülkenin son zamanlarda aldığı durumu değerlendirmiş ve anarşist hareketlerin milletin huzurunu kaçırarak ölçüde arttığını vurgulamıştır. Ocak ve Şubat 1971 tarihlerindeki Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında olayların tartışıldığını belirten Sunay, beklenen huzurun gelmediğini ve huzur getirecek ümitlerin de doğmadığını belirtmiştir. Sunay ayrıca, muhtıradan önce Başbakan Demirel'e çekilmesi yönünde, bir aracı vasıtasıyla telkinde bulunduğunu belirtmiştir. Sunay son olarak, muhtıradan sonra hükümetin istifasının demokratik bir davranış olduğunu vurgulamış ve hükümete teşekkür etmiştir⁶⁰¹⁵.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 12 Mart Muhtırası hakkında 15 Mart 1971 tarihinde Türk Milleti'ne bir mesaj yayınlamıştır. Mesajında Sunay, memleketin son zamanlardaki meselelerinin uzun süre aksadığını ve son günlerdeki anarşik olaylar üzerine Silahlı Kuvvetlerin 12 Mart 1971'de uyarması ile devletin derin ve sonu karanlık bir çıkmaza girmesinin engellendiğini belirtmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerin memleketin tarihi geçmiş ve acı gerçeklerini çok iyi bildiğini belirten Cumhurbaşkanı Sunay, 211 sayılı Kanunun kendilerine verdiği görevleri ve Atatürk devrimlerine tam bir şuurla bağlılığın neticesinde ve yetki sınırları içerisinde görevini yerine getirdiğini belirtmiştir. Silahlı Kuvvetlerin tam zamanında idrak ile müdahale ettiğini belirten Sunay, Anayasa'nın tam ve doğru olarak her alandaki hedeflerini gerçekleştirme zorunluluğunun bir kere daha teyit ve takviye edildiğini söylemiştir. Sunay, sadece demokratik düzenin kurulmasının Anayasa'nın tarif ettiği cumhuriyet rejimine uygun milli kalkınmayı sağlamak için iktisadi, sosyal, kültürel ve idari reformların planlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır⁶⁰¹⁶.

Cumhurbaşkanı Sunay mesajında, bundan sonra inanç ayrılığına, tutum ve davranış aykırılığına müsamaha ve tahammül edilmeyeceğini belirtmiştir. Anayasa'nın yasaklamış olduğu irtica ve komünizme sapmadan cumhuriyetin niteliklerinin gerçekleştirilmesi ve Türkiye'de laikliğin ve medeniyetçiliğin korunması amacını güden devrim kanunlarını teminat altında tutan esaslara rağmen, bunların ihlali ile vahim olayların meydana gelmesi ve cezasız kalmasına müsaade edilemeyeceğini ifade etmiştir. Anarşik olayların süratle bertaraf edilmesi ve tekrarının önlenmesi gerektiğini

⁶⁰¹⁵ Adalet Partisi, *Oniki Mart ve Sonrası*, Cilt: 1, s. 15- 17.

⁶⁰¹⁶ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007961, Kutu No: 5/204, Fihrist No: 7961, s. 1; *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mart 1971, s. 1.

belirtmiştir⁶⁰¹⁷. Türkiye Cumhuriyeti'nin; 1961 Anayasası'nın Türk Milleti'nin birlik ve beraberlik içinde mutlu olması için, sosyal adalet ve sosyal güvenliği sağlamayı güçleştiren ve gerektiren siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel ve idari yetersizlikleri ve engelleri ortadan kaldırmak ve bu alanlarda milli kalkınmayı başarmakla ödevli kılındığını belirten Cumhurbaşkanı Sunay, öncelik taşıyan Anayasa gereklerinin yerine getirilmesi çabalarında milletin çoğunluğunu tatmin eden bir içtenlik ve yeterlilik görülmediğini savunmuştur⁶⁰¹⁸.

Cumhurbaşkanı Sunay, sosyal adaletin Türk toplumunun seçmiş olduğu sosyal hukuk devletinin başta gelen ilkelerinden olduğunu belirtmiş, sosyal güvenliğin de Türk toplumunun bütününe uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Sunay, milli eğitim ve öğretimin hiçbir kademesinde planlı ve tam bir başarı sağlanamadığını ifade etmiştir. Sunay, ideolojik amaçlar güden ve yayılma yerleri genişlemiş olan gençlik hareketlerinin, gerçekçi plan ve programlar hazırlanmasını ve bunların ciddiyle uygulanmasını acil bir mesele haline getirdiğini belirtmiştir⁶⁰¹⁹.

12 Mart Muhtırasından sonra, CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit imzasıyla teşkilatlara gönderilen yazıda, ülkede yaşanan önemli olaylar nedeniyle uyarılarda bulunulmuş, olaylarla ilgili müspet veya menfi tezahüratlar, yorumlar yapılmaması istenmiştir⁶⁰²⁰. Bu durum, CHP'nin 12 Mart Muhtırasına tepki göstermeyeceğini göstermektedir. Bu arada, Başbakan Demirel'in istifasını CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, demokratik bir istifa olarak değerlendirmiştir. Yeni duruma başlangıçta sessiz kalan İnönü, Nihat Erim'in partiler üstü başbakan olacağını öğrenince, onu destekleme kararı almıştır. Bu durum, en çok CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit'i kızdırmıştır⁶⁰²¹. İsmet İnönü'nün yeni hükümete desteğini açıkladığı 21 Mart 1971'de, Bülent Ecevit de CHP Genel Sekreterliğinden istifa etmiştir⁶⁰²². Bülent Ecevit, 21 Mart 1971 tarihinde yaptığı basın toplantısında şunları söylemiştir; "Türkiye'deki müdahale, hiç değilse, verdiği sonuçlar bakımından Yunanistan'daki müdahale modeline uygundur. Onun daha incesidir. Daha ustacasıdır. İkisi de iktidara seçimle geleceği anlaşılan Ortanın

⁶⁰¹⁷ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007961, Kutu No: 5/204, Fihrist No: 7961, s. 2.

⁶⁰¹⁸ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007961, Kutu No: 5/204, Fihrist No: 7961, s. 2- 3.

⁶⁰¹⁹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007961, Kutu No: 5/204, Fihrist No: 7961, s. 3.

⁶⁰²⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 1.

⁶⁰²¹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, s. 195- 196; Nadir Nadi, "İki Tepki", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 1; Tanju, *Tepedeki 4 Adam*, s. 164; Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 327.

⁶⁰²² Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 328.

Solundaki muhalefet partilerine karşı yapılan bir darbedir. Demokrasiyle önlenemeyen, kurultaylarla önlenemeyen, seçimlerle önlenemeyen bir hareket, bir darbe ile önlenmiştir. Ortanın Solu hareketinin ve benim demokrasi kuralları içinde yenilemeyeceğimiz anlaşılmıştır. Onun için demokrasi kuralları dışına çıkılarak yenilgimiz sağlanmıştır⁶⁰²³.” Ecevit’e göre 12 Mart Muhtırası özetle, CHP’yi sosyal demokrat bir kitle partisine dönüştürme çabasına karşı yapılmış bir darbedir⁶⁰²⁴.

CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit de, başlangıçta muhtıraya sessiz kalırken, Nihat Erim’in başbakan olarak görevlendirileceğini ve İsmet İnönü’nün de desteğini öğrenince, muhtıraya tepki göstermeye başlamıştır. Konuyu köşesine taşıyan Nadir Nadi, şunları söylemiştir; “Sayın Nihat Erim’in yeni hükümeti kurmak üzere Başbakan adaylığına atanması karşısında sayın Bülent Ecevit’in gösterdiği tepki üzücü olmuştur. Bu tepkiyi 12 Mart Muhtırasını öğrenir öğrenmez gösterseydi, davranışını bir dereceye kadar anlayışla karşılayabilirdik. Oysa CHP sayın genel sekreteri, muhtırayı ilk günler onaylar bir hal takınmış, sayın İnönü’nün yanında cumhurbaşkanının çağrısına uyarak Çankaya’ya gitmiş, orada yapılan görüşmelere katılmış, kısaca söylemek gerekirse, muhtırayı olumlu bulduğunu belirtir bir hava içinde görünmüştür. Sayın Ecevit’in kendisine yakıştıramadığımız sert tepkisi Başbakan aday olarak Nihat Erim adı ortaya atılır atılmaz bomba gibi patlamıştır⁶⁰²⁵.” Bu da göstermiştir ki, CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, 12 Mart Muhtırasına değil, yeni kurulacak hükümete ve rejime karşıdır.

12 Mart Muhtırasına, Adalet Partisi’nden ayrılarak kurulan Demokratik Parti ileri gelenleri sevinmişlerdir. Onların sevinci, Demirel’in başbakanlıktan ayrılmadır. Hatta Demokratik Partililer, Demirel’in parti genel başkanlığından da ayrılmasını istemişlerdir⁶⁰²⁶. Bu arada Demokratik Parti Divanı, 16 Mart 1971’de toplanmış ve 17 Mart 1971’de de bir tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğde; hükümetin gitmesini istedikleri, ancak muhtıra ile gitmesini istemedikleri belirtilmiştir. Hükümetin komutanların muhtırası karşısında hemen istifa etmesinin hazin bir durum olduğu belirtilmiştir. Demokratik Parti Divanı tebliğinde, 12 Mart’la demokratik rejimin yara aldığı belirtilmiş, muhtıranın anayasa dışı bir tutumla, anayasa içinde bir çözüm talep ettiği belirtilmiştir⁶⁰²⁷. Birlik Partisi Kurucusu Cemal Özbey ise, 18 Mart’ta

⁶⁰²³ Satır, *CHP’de Bunalım*, s. 92.

⁶⁰²⁴ Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 295.

⁶⁰²⁵ Nadir Nadi, “Sakat Bir Çıkış”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mart 1971, s. 1.

⁶⁰²⁶ Burçak, *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 67.

⁶⁰²⁷ Demokratik Parti, *72’ler Hareketi ve Demokratik Parti*, s. 158- 159.

Cumhurbaşkanlığına göndermiş olduğu muhtıradan, derhal yapılması gereken devrim ve reformlardan bahsetmiştir⁶⁰²⁸.

Türkiye Öğretmenler Sendikası, Devrimci Avukatlar Derneği, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası, Mimarlar Odası, Türk Hukuk Kurumu, Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu, Maden Mühendisleri Odası, Orman Mühendisleri Odası, Türkiye Orman Yüksek Mühendisleri Sendikası, 13 Mart 1971'de muhtıra ile ilgili kamuoyuna bir bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiriye; işçilerin, köylülerin ve emeği ile çalışan bütün halkın gün geçtikçe yoksullaştığı, işsizlik ve pahalılığın yoksul halkın sırtına dayanılmaz bir yük oluşturduğu, uyarılanların ise baskı ve zulümlerini artırdıkları belirtilmiştir. Bildiriye imza koyan devrimci örgütler, ülkenin kurtuluşunun emperyalizmle herhangi bir bağı olmayan Atatürkçü tam bağımsız bir dış politikanın gerçekleştirilmesi, emekçi halkın ağırlığı altında temel reformların gerçekleştirilmesi ve insanın insana kul olmadığı, yeni bir toplumsal düzenin kurulmasıyla mümkün olacağını belirtmişlerdir. Devrimci örgütler ayrıca, devrimci girişimlerin destekleneceğini ve korunacağını belirtmişlerdir⁶⁰²⁹.

DİSK, TIP Genel Başkanı Behice Boran, Millî Birlik Grubu üyeleri, 12 Mart Muhtırasının hukuki bir ihtilal olduğunu savunmuşlardır⁶⁰³⁰. Millî Demokratik Devrimciler, 12 Mart Muhtırasını benimsemişler ve sevinçle karşılamışlardır⁶⁰³¹. Doğan Avcıoğlu, Uğur Mumcu, Çetin Altan, İlhan Selçuk, İlhami Soysal gibi solun ileri gelen isimleri de, 12 Mart Muhtırasından duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir. Aşırı solun sevinç gösterileri karşısında Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu, 12 Mart Muhtırasının hiçbir siyasi parti, sosyal sınıf ve ideolojiyi tasvip veya tahrik etmek için hazırlanmadığını belirtmiştir⁶⁰³².

Eski Başbakan Suat Hayri Ürgüplü de 12 Mart Muhtırasını övgü ve alkışla karşılamıştır. Ona göre ordu, demokratik rejimi zedelememek için uyarıcı bir harekette

⁶⁰²⁸ Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 27.

⁶⁰²⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mart 1971, s. 1; Kökden, 12 Mart Günleri (1971- 1974), s. 230- 231.

⁶⁰³⁰ Koçaş, 12 Mart Anıları, s. 34; CSTD, 6 Nisan 1971, Birinci Dönem, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 64, s. 515.

⁶⁰³¹ Mazıcı, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, s. 149.

⁶⁰³² Hürriyet Gazetesi, 20 Mart 1971, s. 1; Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mart 1971, s. 1.

bulunmuştur⁶⁰³³. 12 Mart Muhtırası genel olarak sol kesim tarafından desteklenmiş, buna karşılık sağ kesimden destek görmemiştir. Sağ kesimde sessiz kalanların en önemli nedeni, Süleyman Demirel faktörü olmuştur. Tercüman'dan Ahmet Kabaklı da 12 Mart'la Türk demokrasisinin ağır bir yara aldığını belirtmiştir⁶⁰³⁴.

12 Mart Muhtırası ile birlikte basında değerlendirmeler başlamıştır. Bu çerçevede Nadir Nadi, 13 Mart 1971 tarihli köşesinde, "Devrimci Ordunun Sesi" başlıklı yazısında şunları söylemiştir; "...iktidar koltuğundaki gücünü yalnız sayı üstünlüğünden aldığını söyleyen, bunu da 'bulun 226 oyu düşürün hükümeti' formülü ile dile getiren Süleyman Demirel, şimdi her halde hesabında yanılmış olduğunu anlamıştır⁶⁰³⁵." Bu süreçte Süleyman Demirel'in demokrasi anlayışında mevcut olan sayı çokluğu konusu, birçok kişi tarafından eleştirilmiştir⁶⁰³⁶.

Kemal Aydar, 12 Mart Muhtırasının kanuni ve hukuki olduğunu⁶⁰³⁷; İlhan Selçuk, çürümüş bir politikanın her tarafa yayıldığını ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin İç Hizmet Kanununu uygulamakta geç kaldığını savunmuştur⁶⁰³⁸. Cihad Baban ise AP'nin 27 Mayıs öncesinden ibret almadığını belirtmiş⁶⁰³⁹, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da, Türk aydınlarının sabırlı, soğukkanlı ve yürekli bir şekilde Türk Ordusu'yla kenetlenmesi gerektiğini⁶⁰⁴⁰, Oktay Akbal ise, kapkara bir yaprağın 12 Mart'la kapandığını iddia etmiştir⁶⁰⁴¹.

Yabancı devletlerin basınları da Türkiye'deki son gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. New York Times'ın 13 Mart 1971 tarihli sayısında, 12 Mart Muhtırası değerlendirilmiştir. Askerlerin anarşi olarak belirttikleri şeyleri durdurmak için güçlü bir hükümete ihtiyaç duyulduğunu belirttikleri, aylardır devam eden karışıklık ve şiddet olayları sonunda kaçırılan dört ABD hava kuvvetlerine ait asker olayından sonra Türk askerlerinin harekete geçtikleri ve yazılı bir muhtıra verdikleri vurgulanmıştır. Kabinenin üç saat süren görüşmesinden sonra Süleyman Demirel'in istifa ettiği, aksi

⁶⁰³³ Burçak, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, s. 67.

⁶⁰³⁴ *Son Havadis Gazetesi*, 15 Mart 1971, s. 2.

⁶⁰³⁵ Nadir Nadi, "Devrimci Ordunun Sesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1.

⁶⁰³⁶ Günseli Özkaya, "Demokrasi Depremi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Mart 1971, s. 2.

⁶⁰³⁷ Kemal Aydar, "Açık, düz bir yol", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 1.

⁶⁰³⁸ İlhan Selçuk, "12 Mart Muhtırası", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 2.

⁶⁰³⁹ Cihad Baban, "Zaten yıkılmıştı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mart 1971, s. 2.

⁶⁰⁴⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Dikkat gerektiren önemli günler", *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mart 1971, s. 2.

⁶⁰⁴¹ Oktay Akbal, "Önderimiz: Atatürk", *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mart 1971, s. 2.

takdirde askerinin fiilen müdahale edeceği vurgulanmıştır⁶⁰⁴². *New York Times*, 12 Mart 1971 Muhtırasını “yazılı bildirilen darbe” şeklinde tanımlamıştır. 1967 yılında Yunanistan’da gerçekleştirilen darbe ile 12 Mart darbesinin farklılığına dikkat çeken *New York Times*, anti-demokratik cezalar yoluna gidilmediğini vurgulamıştır. *New York Times*, her ne olursa olsun Demirel’in Türkiye’de göz kamaştırıcı bir ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde ülkeyi yönettiğini belirtmiştir⁶⁰⁴³.

New York Times’ın 14 Mart 1971 tarihli sayısında, 12 Mart 1971 Muhtırasından sonra Senato Başkanı Tekin Arıburun’un muhtıraya verdiği tepkiyi konu yapmıştır. Senato Başkanı Arıburun’un askere meydan okuduğu belirtilen değerlendirmede, halkın gerçek görüşünün belirlenmesi için milli referandum çağrısında bulunduğu vurgulanmıştır. Hava Kuvvetleri Eski Komutanı Tekin Arıburun’un ulusun sorunlarından Senato’nun sorumlu olmadığını vurgulamasının AP’liler tarafından alkışlandığı belirtilmiştir⁶⁰⁴⁴.

C. L. Sulzberger tarafından 27 Ağustos 1971 tarihinde *New York Times*’ta yazılan makalede, generallerin neden idareye müdahale ettiği konusu incelenmiştir. Türklerin asker bir toplum olduğunu belirten Sulzberger, son on yıldaki iki cumhurbaşkanının da asker olduklarına işaret etmiştir. Yeni Türkiye’nin kurulmasında Mustafa Kemal Atatürk’ün arkasında askerlerin olduğu belirtilen makalede, Atatürk’ten sonra da yeni devletin askerler tarafından bir annenin çocuğunu sahiplenmesi gibi sahiplendiğini belirtmiştir. 12 Mart’ta askerlerin iktidarı yıkmasının sebebi olarak da, askerinin cumhuriyete tehdit olarak gördüğü dini hareketler ve komünist hareketlere karşı açmış olduğu savaşla ilgili olduğunu ifade etmiştir⁶⁰⁴⁵. Sulzberger tarafından 1 Eylül 1971 tarihinde de bir değerlendirme yapılmıştır. Türkiye’de işlerin yolunda gitmemesi durumunda askerinin müdahale ettiğini ve bu alışkanlığının Osmanlı döneminden beri uygulanan bir durum olduğunu belirtmiştir. Şehirlerde artan adam kaçırmaya olaylarının, askerinin 12 Mart’ta müdahalesine neden olduğunu, geçmiş hatalarından da ders çıkararak

⁶⁰⁴² *New York Times*, Mar 13, 1971; Turkish regime is ousted by the military leaders. *New York Times* (1923-Current File), pp. 1. Retrieved from

<http://search.proquest.com/docview/119230858?accountid=9645>

⁶⁰⁴³ *New York Times*, Mar 13, 1971; *New York Times* (1923-Current File), pp. 28. Retrieved from

<http://search.proquest.com/docview/119360317?accountid=9645>

⁶⁰⁴⁴ *New York Times*, Mar 14, 1971; *New York Times* (1923-Current File), pp. 3. Retrieved from

<http://search.proquest.com/docview/119372201?accountid=9645>

⁶⁰⁴⁵ *New York Times*, Aug 27, 1971; *New York Times* (1923-Current File), pp. 33. Retrieved from

<http://search.proquest.com/docview/119253074?accountid=9645>

yanı askeri darbeye benzeyen bir darbenin gerçekleştirildiğini vurgulamıştır⁶⁰⁴⁶. Nicholas Ludington da, 15 Eylül 1971 tarihli yazısında, Türkiye'deki elit ve entelektüel tabakanın gücüne değinmiştir. Ona göre, elit ve entelektüel tabakanın seçimlerde oy çokluğu olmamasına rağmen, 500 bin kişilik bir ordu gücü üzerinde büyük bir etkisinin bulunduğunu vurgulamıştır⁶⁰⁴⁷.

12 Mart Muhtırasından sonra Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a telgraflar çekilmiştir. Bu çerçevede Eskişehir otogarından göndermiş olduğu 13 Mart 1971 tarihli telgrafta Bayram Acarbaşı, yeni dönemde milletin vekillerinden değil, milletin aslından fikir alınmasını talep etmiştir⁶⁰⁴⁸. Malatya'dan Ömer Suler isimli bir vatandaş da 13 Mart 1971'de göndermiş olduğu telgrafta, İsmet İnönü'nün partiler üstü göreve çağrılmasını istemiştir⁶⁰⁴⁹. Hasan Seyhanlıoğlu isimli bir vatandaş ise, Urfa'dan bir telgraf göndermiştir. Seyhanlıoğlu, partiler üstü bir hükümetin tasavvur edilemeyeceğini, bunun doğrudan doğruya demokrasi rejimini katletmek anlamına geleceğini vurgulamıştır⁶⁰⁵⁰. İstanbul Umum Emlak Komisyoncuları Cemiyeti Başkanı Osman Duran da, 14 Mart 1971'de bir telgraf göndermiştir. Mevcut durumda partiler üstü bir şahsın başbakanlığa getirileceğini basından öğrendiğini ifade eden Duran, memleketin bir evladı olarak hizmet ve vazife aşkı ile kendisinin namzetler arasında memlekete, vatana ve millete hizmet etmeye layık ve uygun olduğunu belirtmiştir⁶⁰⁵¹. Samsun Belediye Başkanı Kemal Vehbi Gül ise, 15 Mart 1971'de göndermiş olduğu telgrafta, 12 Mart müdahalesinin yerinde bir müdahale olduğunu ve milletin büyük bir tehlikenin eşiğinden çevrildiğini savunmuştur⁶⁰⁵².

12 Mart Muhtırası ile, Türk demokrasisi bir kez daha kesintiye uğramıştır. 12 Mart öncesi sıkıntılı günler yaşayan Türkiye, 12 Mart'la birlikte yeni sıkıntılara yelken açmıştır. 12 Mart Muhtırası ile, 1969 seçimlerinde tek başına iktidara gelen bir hükümet görevden uzaklaştırılmıştır. 12 Mart'la ortaya çıkan durum, tam bir darbe olarak nitelendirilememekle birlikte, istenilen şeylerin yapılmaması durumunda darbenin fiilen

⁶⁰⁴⁶ *New York Times*, Sep 1, 1971; *New York Times (1923-Current File)*, pp. 37. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/119298414?accountid=9645>

⁶⁰⁴⁷ *The Times*, Sep 1, 1971, p. 1;

<http://ofind.galegroup.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ttda/infomark.do?&source=gale&prodId=TTD A&userGroupName=bogazici&tabID=T003&docPage=article&searchType=BasicSearchForm&docId=CS486765871&type=multipage&contentSet=LTO&version=1.0>

⁶⁰⁴⁸ *Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi*, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 1.

⁶⁰⁴⁹ *Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi*, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 3.

⁶⁰⁵⁰ *Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi*, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 6.

⁶⁰⁵¹ *Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi*, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 9.

⁶⁰⁵² *Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi*, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 10.

uygulanacağı belirtilmesi nedeniyle bir askeri müdahale olarak değerlendirilebilir. 12 Mart'taki uyarıyı dikkate alan Başbakan Demirel ve kabinesi istifa etmeye karar vermiştir. Demirel'in istifası, sonraki süreçte sıkça eleştirilmiştir. Ona göre, hükümet değil, parlamentonun açık tutulması önemlidir. Demirel'in parti içerisinde uyguladığı politikalar nedeniyle, 12 Mart Muhtırasında yalnız kaldığını söyleyebiliriz. Özellikle AP'den ayrılarak Demokratik Parti'yi kuran eski arkadaşları, muhtıraya karşı olmakla birlikte Demirel'in istifasından memnun olmuşlardır. Diğer taraftan CHP'nin ve devrimci partiler ile örgütlerin de 12 Mart Muhtırasında memnuniyet duyduklarını görüyoruz. Bütün bu hissi yaklaşımlar bir tarafa 12 Mart Muhtırası, demokrasiyle yönetilen bir ülkede kabul edilemez bir ihtardır. Türk demokrasi tarihi açısından 12 Mart Muhtırası, anti-demokratik bir uygulama ve askerın siyasete müdahil olduğu belgelerden birisidir. 12 Mart Muhtırası ile asker, milletin seçtiği temsilcileri silahın gölgesinde iktidardan uzaklaştırmıştır.

SONUÇ

Türk siyasi tarihinde 1960'lı yıllar, kendisinden önceki ve sonraki yıllar için kavşak noktasındadır. Bu kavşak; sıkıntılar yaşayan bir demokrasi, kalkınma davası olan bir devlet, eğitim ve ideoloji sorunu yaşayan bir gençliğin mevcut olduğu Türkiye'yi ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geçilen çok partili hayatın 1950 yılında getirdiği iktidar değişikliği, Türk Milleti'ni sevince boğmuştur. Çünkü millet, uzun süredir tek başına iktidarda olan bir partinin baskıcı yönetiminden ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik buhranlardan bunalmış durumdadır.

Demokrat Parti'nin 1950 yılından 1960 yılına kadar devam eden iktidarında, yabancı kredi ve yardımlar da kullanılarak tarımda ve sanayide önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde tarımda kullanılmak üzere modern makinaların ithal edildiğini, barajların yapıldığını ve çeşitli sektörlerde fabrikaların faaliyete geçirildiğini görmekteyiz. Demokrat Parti'nin tarım ve sanayide ortaya koymuş olduğu yatırımlar bir tarafa, milletin milli ve manevi değerlerine yönelik rahatlatıcı uygulamaları, bugün dahi anılmaktadır. Demokrat Parti, 1950 seçimlerinden sonra 1954 ve 1957 seçimlerinde de tek başına iktidara gelmeyi başarmıştır. Bu durum, milletin Demokrat Parti'ye duyduğu güvenin de açık bir göstergesidir.

Demokrat Parti'nin üst üste üç kez seçim kazanması, muhalif partilerin eleştirilerini ve kızgınlıklarını artırmıştır. Diğer taraftan, Demokrat Parti yöneticilerinin uyguladığı kimi hatalı politikalar, parti içerisinde küskünlüklere ve partiden kopmalara neden olmuştur. Özellikle, 1957 seçimlerinden sonra artan iktidar muhalefet mücadelesi, Demokrat Parti'den ayrılan küskünlerle kuvvetlenmiştir. Bu durum, Demokrat Parti'nin güç kaybetmesine neden olmuş ve kimi yasal düzenlemelerle muhalefetin yıkıcı eleştirileri engellenmek istenmiştir. Demokrat Parti'nin müracaat ettiği bu yol, toplumsal dinamikleri elinde tutan odakların ittifakına ve Demokrat Parti'ye karşı savaşa neden olmuştur. Millet çoğunluğu, Demokrat Parti'den yana

olmasına rağmen, CHP ve kontrolündeki gençlik örgütleri, üniversite hocaları ve cuntacı askerlerin işbirliği ile Demokrat Parti, iktidardan uzaklaştırılmıştır.

Demokrat Parti iktidarının 27 Mayıs askeri darbesi ile yönetimden uzaklaştırılması, Türk siyasi tarihinde unutulmayacak olaylar silsilesinin de başlamasına neden olmuştur. 1957 seçimlerinde Türk Milleti'nin tercihi ile iktidara gelen Demokrat Parti, antidemokratik bir usul olan askeri darbe ile idareden uzaklaştırılmış ve yöneticileri de mahkum edilmiştir. Milleti ve milletin tercihlerini görmezlikten gelenleri, Türk Milleti de görmezlikten gelmiş ve hiç unutmamıştır. Demokratik usullerin uygulanmasına zorbalıkla engel olanlar, biraz sabredebilmiş olsalardı, Türk Milleti aklının ve vicdanının şaşmaz terazisi ile hükmünü verecekti. Bu aziz millet, kendisine tepeden bakan, kendisini aşağılayan ve hor gören anlayışları tarih boyunca elinin tersiyle itmiştir.

27 Mayıs'la birlikte yönetimden uzaklaştırılan Demokrat Parti idarecileri, askeri idarenin oluşturmuş olduğu Yüksek Adalet Divanı adlı mahkeme ile Yassıada'da yargılanmışlar ve neticede üç Demokrat Partili lider idam edilirken, diğer sanıklar da çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Yargılamaların metot ve usulüne bakıldığı zaman, adaletli bir yargılamadan çok, yıllardır Demokrat Parti yöneticilerine karşı biriktirilen kinin burada boşaltıldığını görüyoruz. Türk Milleti'nin vicdanında bu yargılamalar, hiç kabul görmemiştir. Küçük bir azınlık dışında, milletin kahir çoğunluğu, idamlardan ve mahkumiyetlerden üzüntü duymuştur. Bugün dahi Türk Milleti, Demokrat Parti'nin iktidar olduğu dönemde uyguladığı politikaların olumlu veya olumsuz değerlendirmesini yapmaktan çok, yargılamalar neticesinde gerçekleştirilen idamları konuşmakta; Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ı anmaktadır. Bu durum, Türk Milleti'nin kendisinden bildiği ve seçtiği temsilcilerine ne kadar gönülden bağlı olduğunu da açık bir şekilde göstermektedir.

27 Mayıs Darbesi, sadece Demokrat Parti yöneticileri için değil, Demokrat Parti'ye gönül vermiş seçmenler için de zorlu bir süreci başlatmıştır. 27 Mayıs askeri darbesini gerçekleştirenler, her ne kadar bu hareketin herhangi bir siyasi parti lehine veya aleyhine yapılmadığını açıklamış olsalar da, gerçek öyle olmamıştır. Milyonlarca Demokrat Partili ihbar edilmiş, aşağılanmış ve yok sayılmıştır. Ta ki, yeni bir seçimin milletin önüne getirilmesine kadar. Demokrat Parti kapatılmış, sıra Demokrat Partili seçmenlerin uygun bir partiye kanalize edilmesine gelmiştir. Bu amaçla, 1961 yılı Şubat

ayından itibaren yeni partiler kurulmaya başlamıştır. Çoğalan partiler, kapatılan Demokrat Parti'nin mirasına sahip çıkmaya başlamış ve yoğun bir propaganda dönemine girilmiştir. Bu süreçte seçmen, kendisine dikte edilen partiler yerine vicdanının sesine göre hareket etmiş ve 27 Mayıs'ta parmağı olduğunu düşündüğü Cumhuriyet Halk Partisi'ni tek başına iktidara getirmemiştir.

Bu süreçte, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren 38 kişilik askeri cunta, Milli Birlik Komitesi adıyla devlet yönetimini eline almıştır. Komite üyeleri, askeri darbe nedeniyle bir araya gelmiş olsalar da, işte ve fikirde birlik oluşturamamışlardır. Komite içerisinde meydana gelen fikir ayrılıkları, 13 Kasım 1960'ta kendi içerisinde yeni bir darbeyi ortaya çıkarmış ve 14 üyesini yurtdışına göndermiştir. Yerlerine yeni üyeler belirlenmemiş ve 1961 seçimlerine kadar mevcut üyeler, yeni Milli Birlik Komitesi'ni oluşturmuştur. Yurt dışındaki çeşitli ülkelere müşavir olarak görevlendirilen 14 üye, birlikte hareket edebilmek için toplantılar gerçekleştirmişler, ancak başarılı olamayarak ikiye ayrılmışlardır. Ülkeye döndükten sonra da çeşitli siyasi partilerde görev alarak devlet yönetimine talip olmuşlardır. Bu da darbe örgütü mensubu subayların gerçekleştirmiş oldukları antidemokratik bir usulü terk ederek, demokrasinin en önemli kurumlardan birisi olan siyasi partilerde mücadeleyi benimsediklerini göstermektedir.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 27 Mayıs'la birlikte idareyi eline alması, Türk siyasi tarihinde yeni askeri müdahalelerin de önünü açmıştır. Bu yönüyle 1960'lı yıllarda birkaç kez darbe girişimi gerçekleşmiş ve 12 Mart 1971 Muhtırası ile de antidemokratik uygulama devam ettirilmiştir. Darbe teşebbüslerinin gerçekleştirilmesi, demokratik kültürün kuvvetli olmamasıyla doğru orantılıdır. Demokrasinin korunması, başta siyaset kurumu olmak üzere toplumun bütün katmanlarınca benimsenmesi, özümsemişi ve önemsenmesi ile mümkündür.

27 Mayıs, antidemokratik bir gelenek başlatmış olmakla birlikte, oluşturulmuş olan Kurucu Meclis'in hazırlamış olduğu 1961 Anayasası, özgürlükçü ve demokratik hükümleri nedeniyle Türk demokrasi tarihindeki yerini almıştır. 1961 Anayasası'nın hürriyetçi ve özgürlükçü bir anlayışla hazırlanması, 27 Mayıs'ın antidemokratik uygulamasına yöneltilen eleştirileri kısmen azaltmıştır. 1961 Anayasası ile idarenin yetkisi, yeni kurumlara taksim edilmiş ve yönetimde birbirini denetleyen bir yapı oluşturulmuştur. Anayasa'nın referanduma sunulması, 27 Mayıs'ın ilk defa millet tarafından değerlendirilmesi olmuştur. 1961 Anayasası kabul edilmiş olmakla birlikte,

yüksek oranda hayır oyu kullanılması, askeri darbenin millet tarafından onaylanmadığına açık bir işarettir.

27 Mayıs'tan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde Silahlı Kuvvetler Birliği adıyla yeni bir cunta oluşmuş ve başta Milli Birlik Komitesi olmak üzere siyasete müdahale olmaya başlamıştır. Yassıada yargılamaları, 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler ve Meclis'in açılmasıyla birlikte yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin gölgesinde gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Demokrat Parti seçmenlerinin ağırlıklı olarak Adalet Partisi'ne yönelmesi, askeri cuntayı rahatsız etmiş ve seçim sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek başına iktidara gelmesi yönünde çalışmalar yürütülmüştür. Seçim sonuçları askeri idarenin istediği gibi gerçekleşmemiş, hiçbir parti tek başına hükümet kuracak çoğunluğu elde edememiştir. Bu durum, 27 Mayıs'la birlikte başlayan askeri idarenin millet tarafından onaylanmadığını ortaya koyan ikinci resmi sonuç olmuştur.

1961 seçim sonuçlarından memnun olmayan Silahlı Kuvvetler Birliği, parti liderlerine sundukları şartların kabul edilmemesi durumunda, Millet Meclisi'nin açılmasına müsaade etmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin ilk şartı, Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı olarak seçilmesi olmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday olmak isteyen Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, askerlerin baskı ve tehdidiyle adaylıktan vazgeçirilmiştir. Seçimlerde yaşanan bu süreç, 27 Mayıs'la başlatılan antidemokratik şartların 1961 yılı sonunda da devam ettiğini göstermektedir. Asker, istemediği birisinin ne cumhurbaşkanı ne de başbakan olmasını istemiştir. Bu durum, askerlerin devlet yönetiminde egemen güç olma isteğinin de açık bir göstergesi olmuştur. Yokluğun ve yoksulluğun yaşandığı bir dönemde Türk Milleti, askerinin siyasete müdahalesine tepki gösterememiş ve demokrasinin yerleşmesini sabırla beklemiştir.

1961 seçimleri Türk siyasi tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan beri Türkiye'yi Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti tek başına yönetmiştir. Ancak, yeni seçimlerde hiçbir siyasi parti tek başına iktidara gelecek çoğunluğu elde edememiştir. Bu durum, Türkiye'de dört yıl devam edecek olan koalisyonlu yılların yaşanmasına neden olmuştur. Bu yıllarda, üç kez İsmet İnönü'nün bir kez de Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığında olmak üzere toplam dört kez hükümet kurulmuştur. Koalisyonlu yıllarda, Silahlı Kuvvetler Birliği cuntası içerisinde

yer alan bazı askerler, yeni askeri müdahale girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu cuntanın ileri gelenlerinden Talat Aydemir'in Harp Okulu öğrencilerini de kullanarak iki kez giriştiği askeri darbe teşebbüsü hükümet tarafından bastırılmıştır. Aynı yıllarda, Yüksek Adalet Divanı kararları ile hapse mahkum edilen Demokrat Partililerin affı konusu tartışılmıştır. 27 Mayıs'ı savunan askeri ve sivil kesim, Demokrat Partili mahkumların affına karşı çıktıkları gibi Ankara ve İstanbul'da da olaylar çıkarmışlardır. 1961- 1965 yıllarında Türkiye, koalisyon hükümetlerin çalışma usullerini ve uyumlarını veya uyumsuzluklarını ilk defa tecrübe etmiştir. Bu yıllarda, her yıla ortalama bir hükümet düşmüş ve siyasi istikrar için tek başına hükümetlere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır.

17 Kasım 1963 tarihli yerel seçimleri ve 7 Haziran 1964 tarihli kısmi Senato seçimleri, Adalet Partisi'nin büyüdüğünü ortaya koymuş ve bir sonraki genel seçimlerde iktidara en yakın parti olduğunu göstermiştir. Bu durumu fark eden siyasi partiler, seçim sisteminde değişikliğe gitmişlerdir. Milli bakiye (artık) sistemi olarak bilinen bu yeni sistemle, ülke genelinde düşük oy almış olan partilerin de Millet Meclisi'ne temsilci göndermesi amaçlanmıştır. Bu sisteme rağmen Adalet Partisi, kapatılan Demokrat Parti seçmenlerinin büyük çoğunluğunun oylarını kendi bünyesinde toplayarak, tek başına iktidara gelmeyi başarmıştır. Diğer taraftan sosyalist bir parti olan Türkiye İşçi Partisi de, Millet Meclisi'ne temsilci göndermeyi başarmıştır. 10 Ekim 1965 seçimleri ile millet, koalisyon hükümetlerine "hayır" dediği gibi milli bakiye sistemi ile amaçlanan planı da bozmuştur.

Başbakan Süleyman Demirel'in iktidarda olduğu 1965- 1971 yılları, Türk siyasi tarihi açısından oldukça yoğun bir dönemi ifade etmektedir. Askerler tarafından uzun süre rejime tehdit olarak görülen Adalet Partisi, 1965 yılında hükümet ortağı olarak tek başına iktidara geçeceği dönemin hazırlıklarını yapmıştır. Bu süreçte AP Genel Başkanı Demirel ve parti yöneticileri, asker kişilerle iyi ilişkiler kurma politikası izlemişlerdir. Nihayet, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in ölümü üzerine Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ı cumhurbaşkanlığına getirerek iyi ilişkilerin sürdürülmesi amaçlanmıştır. Ancak, Sunay'ın cumhurbaşkanlığına getirilmesi ile Türkiye'de demokrasi açısından uygun olmayan bir geleneğin başlatılması da sağlanmıştır. Bu uygulama ile birlikte genelkurmay başkanının potansiyel cumhurbaşkanı adayı olduğu algısı oluşturulmuştur.

Birinci Demirel Hükümeti dönemi, toplumsal olayların sıkça yaşandığı, sağ ve sol cephede ideolojik mücadelenin oldukça yoğun olduğu bir dönem olmuştur. 1961

Anayasası'nın ortaya çıkarmış olduğu özgürlükçü ortamı sonuna kadar kullanan özellikle sol ideolojideki örgütler, dernekler, kulüpler, birlikler ve federasyonlar ülkenin hızla çarpışma ve kavga ortamına sürüklenmesine neden olmuşlardır. Bu dönemde, bir taraftan devleti yönetenler aleyhine gösteriler gerçekleştirilirken, diğer taraftan yabancı ülkeler aleyhine gösteriler yapılmaya başlamıştır. Üniversitelerde başlatılan boykotlar ve işgaller, eğitim yuvalarını yaşanamaz hale getirmiştir. Sol öğrenci örgütlerinin organize ettiği boykot ve işgal olaylarına karşı, sağ kesimden öğrenciler de harekete geçerek yabancı ideolojilerin yerli temsilcileri ile mücadeleye başlamışlardır.

1968 ve 1969 yılları, aynı zamanda Amerikan karşıtlığının en fazla yaşandığı yıllar olmuştur. Amerika'nın çeşitli ülkelerde uygulamış olduğu emperyalist politikalar, özellikle gençlik örgütleri tarafından bu dönemde protestoya neden olmuştur. Amerika'nın Akdeniz'de bulunan 6. Filosu, 1960'lı yıllarda İstanbul ve İzmir'e ziyaretler gerçekleştirmiştir. Öğrenci olaylarının hem dünyada hem de Türkiye'de yoğunlaştığı bir dönemde Türkiye'ye gelen Amerikan 6. Filo, sol devrimci örgütlerin tepkisine neden olmuştur. Bu tepkilerin hızla büyümesi, ölümlü olayların da yaşanmasına neden olmuştur. Amerikan karşıtlığının ortaya çıkarmış olduğu anarşiye karşı, ülkenin hızla komünizme doğru kaydığını gören milliyetçi ve mukaddesatçı dernekler ve birlikler, harekete geçerek sol devrimci örgütlerin karşısına dikilmişlerdir. Bu durum, iki farklı dünya görüşüne sahip grupların her an çarpışabilecekleri bir ortamın doğmasına neden olmuştur. Bu ortam, yabancı ideolojilerin etkisindeki devrimci sol örgütler ile milli ve manevi değerleri ülkenin bekası olarak gören sağ cenahtaki teşkilatların açık bir meydan savaşıdır.

1961 Anayasası ile özgür bir ortam bulan sol örgütler, üniversitelerde devrimci öğrenciler vasıtasıyla ve Devrimci İşçi Sendikası'nın kurulmasından sonra da işçiler arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Başlangıçta eğitim ve çalışma şartlarının düzeltilmesi şeklinde başlayan gösteriler, kısa bir süre sonra devrimci amaçlara yönelmiş ve anarşi ortamı yaratılarak ülkenin kaosa sürüklenmesi hedeflenmiştir. Normal koşullarda iktidara gelmesi mümkün olmayan devrimci sol örgütler, ortaya çıkardıkları terör ortamından yararlanarak iktidara gelmeyi amaçlamışlardır. 1970 yılı ve sonrasında, yine aynı sol örgütler tarafından yürütülen banka soygunları, adam kaçırmaya olayları ve çeşitli yerlerde patlatılan bombalar, ülke adına amacın iyi olmadığını göstermiştir.

1965- 1971 yılları, sağ ve sol cenahta yaşanan kavgalar yanında, bütün grupların ve siyasi partilerin kendi içerisinde bölünmeler yaşadığı bir dönem olmuştur. 1965 seçimlerinden önce Cumhuriyet Halk Partisi'nde başlatılan “ortanın solu” tartışmaları, Turhan Feyzioğlu liderliğindeki grubun partiden ayrılmasına ve yeni bir partinin kurulmasına yol açmıştır. Adalet Partisi içerisinde de durum farklı olmamıştır. 1965 seçimlerinden sonra parti içerisindeki muhalifleri hükümete alan Süleyman Demirel, 1969 seçimlerinden sonra muhaliflere yer vermemiştir. Bu durum, Demirel'in parti içerisindeki muhalifleri saf dışı etme niyetinde olduğunu gösterdiği gibi bir süredir devam eden ikiliği de keskinleştirmiştir. Süleyman Demirel hakkında ortaya atılan yolsuzluk ve nüfuz suistimali iddiaları, muhalif hareketi daha da kuvvetlendirmiştir. Muhaliflerin Demirel'e karşı yürüttükleri mücadeleler, partiden ihraçları da beraberinde getirmiştir. Bu durum, yeni bir partinin de doğuşuna neden olmuştur. Aynı zamanda, Adalet Partisi'nden aday gösterilmeyen Necmettin Erbakan, 1969 seçimlerinden sonra Milli Nizam Partisi'nin temelini atmıştır. Türkiye İşçi Partisi içerisinde de farklı gruplar yer almıştır. Mehmet Ali Aybar'ın liderliğini yaptığı parti, bir süre sonra Behice Boran ve arkadaşlarının eline geçmiştir. Bu dönemde Türkiye İşçi Partisi'nin devrimci birçok olaya destek verdiğini görmekteyiz. Alparslan Türkeş'in genel başkanlığında bulunan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi de bu dönemde isim değiştirerek Milliyetçi Hareket Partisi adını almıştır. Bütün bunlar, 1970 döneminde yoğun bir siyasi trafiğin yaşanmasına neden olmuştur.

Başbakan Süleyman Demirel, 1965 seçimlerinden sonra yaptığı konuşmalarda sıkça demokrasiden ve millet iradesinden bahsetmiştir. Hükümete yöneltilen eleştirileri de, “bulun sayısal çoğunluğu gelin” ifadesiyle cevaplamıştır. Öğrenci olaylarının yoğunlaştığı bir dönemde konuşan Demirel, 1961 Anayasası'na atıfta bulunarak milletin demokrasiye ve hürriyetlere alışması gerektiğini söylemiş ve yapılan gösterilerin, mitinglerin, boykotların, yürüyüşlerin demokrasi ve özgürlük ortamının bir sonucu olduğunu vurgulamıştır. Aynı dönemde sol devrimci örgütlerin düzenlemiş olduğu bir yürüyüşle ilgili olarak da Demirel; “yollar yürümekle aşınmaz” sözünü söyleyerek olaylara bakışını dile getirmiştir. Başbakan Demirel'in bu söylemlerine karşı, sol ideolojideki öğrencilerin başlatmış oldukları boykotlar ve işgaller, marjinal bir sürece girmiş ve terör ortamı yaratılmıştır. Milliyetçi ve mukaddesatçı kesimin ülkenin

geleceği adına giriştiği karşı hareket, sağda ve solda çarpışmaları da hızlandırmıştır. Bu süreçte Adalet Partisi iktidarı, olaylara nüfuz edememekle eleştirilmiştir.

1968- 1971 yıllarında yaşanan öğrenci ve işçi olayları bir tarafa, yüzde yetmiş köylerde yaşayan bir milletin yokluk mücadelesi sürmektedir. Yolu, suyu, elektriği olmayan binlerce köyde bir de açlıkla mücadele edilmektedir. Yeteri kadar toprağı olmayan köylüler, toprağı olup da yeteri kadar modern üretim yapamayan çiftçiler, ürettiklerini pazarlayamayan üreticiler bu dönemin ilk akla gelen sorunları olmuştur. Siyasi partiler seçim beyannamelerinde ve liderler de yaptıkları konuşmalarda sıkça tarım reformundan bahsetmişler, kooperatif sisteminin etkin hale getirilmesini amaçlamışlardır. Hükümetler de bu konularla ilgili hükümet programlarına maddeler koymuşlar, ancak yoksulluğa ve yokluğa dair çözüm, tarihin seyrine bırakılmıştır.

Nüfusun hızla artması, köylerde yeteri kadar iş imkanının olmaması, büyük şehirlere göçü başlatmıştır. Özellikle sanayi kentlerinde hızlı bir şekilde nüfus artışı yaşanmaya başlamıştır. Büyük şehirlerdeki nüfusun hızla artması, başta mesken ve barınma olmak üzere çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Nüfus artışıyla orantılı bir şekilde yapılaşamayan büyük şehirlerde, gecekondu oluşmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda büyükşehirlerde başlayan gecekondulaşma sorunu, bugün dahi birçok büyük şehirde sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. 1960'lı yılların siyasal ortamını değerlendirirken toplumun yaşam şartlarının ve imkanlarının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bütün bunlar mevcut siyasi iktidarın karşı karşıya kalmış olduğu sorunlar arasındaki yerini almıştır.

Yabancı ideolojilerin yerli temsilcileri, iktidara karşı müttefik arayışına girmişler ve kendilerine bürokraside kimi temsilciler bulmuşlardır. İktidara demokratik yollarla gelemeyeceğini düşünen sol devrimci örgütler, bir taraftan kaos ve karmaşa ortamı yaratırken, diğer taraftan da özellikle ordu içerisinde destekçi aramışlardır. Mevcut toplumsal olayları kontrol etmekte zorlanan siyasi iktidara karşı askeri kesimden gelen kimi eleştiriler, sol devrimci örgütlerin ekmeğine yağ sürmüştür. Bu süreçte oluşturulan sivil- asker ortaklığındaki ihtilal örgütü, çalışmalarına hız vermiştir. Bu ortaklığın sivil kanadında daha önce asker olup emekliye ayrılanlar olduğu gibi Cumhuriyet Senatosu'nda bulunan Milli Birlik Grubu üyeleri de yer almıştır. Yüksek komuta kademesinde yer alan Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler başta olmak üzere kimi komutanlar, bu örgütün içerisinde yer

almışlardır. Sivil- asker işbirliği ile 9 Mart 1971'de gerçekleştirilmek istenen askeri müdahale, Muhsin Batur ve Faruk Gürler'in son anda fikir değiştirmeleri ile başarısız olmuştur. Ancak bu komutanlar, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ı da dahil etmek suretiyle, emir- komuta zinciri içerisinde 12 Mart Muhtırası'nı vermişlerdir. 12 Mart Muhtırası ile birlikte, Türk demokrasisine bir darbe daha vurulmuştur. 27 Mayıs'la fiilen başlatılan askeri müdahale, 12 Mart'la birlikte alışkanlık haline getirilmiştir.

12 Mart Muhtırası'nı imzalayarak meclislere, cumhurbaşkanlığına ve radyoya gönderen genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları, gelecek tepkileri beklemeye başlamışlardır. Muhtıra üzerine Bakanlar Kurulunu toplayan Başbakan Süleyman Demirel, usulün demokratik olmadığını belirterek hükümetin istifasını sunmuştur. Diğer siyasi liderler ise başlangıçta muhtırayı yorumlamaktan çekinmişler, yeni sürecin yol haritası ortaya çıktıkça görüşlerini aktarmaya başlamışlardır. Nihat Erim'in yeni dönemin partiler üstü başbakan olarak görevlendirileceğini öğrenen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, mevcut düzen lehinde açıklamalar yaparken, CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ise eleştiriler yöneltmeye başlamış ve İsmet İnönü ile bu konuda anlaşamayarak parti genel sekreterliğinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Siyasi hesaplar nedeniyle 12 Mart Muhtırası'na birkaç kişi dışında tepki gösteren olmamıştır. Bu durum, demokrasi tarihimiz açısından düşündürücüdür.

12 Mart Muhtırası'na başlangıçta en çok sevinen kesim, sol devrimci örgütler olmuştur. Muhtıra yayımlandıktan sonra bir araya gelen sol örgütler, muhtıra lehine bir bildiri yayınlamışlardır. Bu örgütler, kendilerinin doğrudan müdahil olamadıkları askeri müdahalenin yanında olduklarını açıklayarak, sürecin aleyhlerine dönmesini engellemek istemişlerdir. Ancak, yeni dönemde yapılacak anayasa değişiklikleri ve uygulamaları, devletin aleyhine çalışan marjinal örgütlerin takip edildiği ve yargılandığı bir süreç olmuştur. Özetle, sol devrimci örgütler, 12 Mart'la istediklerine ulaşamamışlardır.

27 Mayıs'ta askeri darbeyi gerçekleştirenler, gerekçe olarak anayasal özgürlüklerin ve hürriyetlerin yetersizliğinden bahsederken ve Demokrat Parti'nin anayasaya aykırı uygulamalar içerisinde olduğunu iddia ederken, 12 Mart Muhtırası'nı veren askerler ise 1961 Anayasası'nın sağladığı geniş hürriyet ve özgürlük ortamını gerekçe göstererek siyaset kurumuna müdahale etmeye karar vermişlerdir. 12 Mart Muhtırası'nı veren komutanlar, anarşi durumunu ortadan kaldırmak için partiler üstü bir anlayışa vurgu yaparak, 1961 Anayasası'nın öngördüğü reformları gerçekleştirmek

üzere inandırıcı bir hükümetin “demokratik” usullerle oluşturulmasını istemişlerdir. Bu durum, muhtırayı veren komutanların antidemokratik olduğunu düşündükleri muhtıraya, demokratik bir misyon yükleme gayretine girdiklerini göstermektedir.

1960- 1971 dönemi, Türk siyasi tarihi açısından birçok önemli materyal içermektedir. Milletlerin gelecekleri, ancak tarihi mirasları üzerine inşa edilebilir. Geçmişinden ders almayan hiçbir millet, bugününe ve yarınına yön veremez. Bu gerçekten hareketle 1960’lı yıllar, modern Türkiye’nin oluşturulmasında birçok uygulama içermektedir. Bu yıllarda yaşanan siyasal ve toplumsal gelişmeler, hükümetlerin programlarına, bürokrasinin uygulamalarına, iç ve dış politikanın oluşturulmasına katkı sağlayacak zenginliktedir. Bu dönemde yaşanan olayların sosyolojik ve psikolojik tahlilinin yapılması da son derece önemlidir. Bu tür tahlillerle Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin sağlam bir toplumsal okuması ve geleceğe yönelik başarılı bir politikası da ortaya çıkmış olacaktır.

27 Mayıs ve 12 Mart okumalarının doğru yapılabilmesi, 12 Eylül 1980 ve sonrasında gerçekleştirilen askeri müdahaleler ve müdahale girişimlerini doğru okumayı sağlayacaktır. Bu okumaların doğru gerçekleştirilmesi başta siyaset kurumu mensupları olmak üzere bütün toplumun demokrasi ödevidir. Demokrasi kültürünün ve geleneğinin gelecek kuşaklara sağlam bir şekilde aktarılması, milli menfaatlere uygun iç ve dış politikalar üretilmesine katkı sağlayacaktır.

1960’lı yılların siyasal ortamı, 2000’li yılların siyasal ortamına doğrudan etki etmiştir. 1960’lı yılların havasını teneffüs eden ve o dönemde yetişen birçok kişi, 2000’li yılların liderleri olmuşlardır. Bu çerçevede cumhurbaşkanı, başbakan, meclis başkanı, bakan, milletvekili, siyasi parti lideri ve bürokrasinin birçok kademesinde yer alan isim, 1960’lı yıllarda yetişmişlerdir. Yine 1960’lı yıllarda siyaset sahnesine çıkan Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş, Necmettin Erbakan gibi liderler Türkiye siyasetinde 2000’li yıllara kadar etkili olmuşlardır.

DİZİN

- 10 Ekim 1965 , 2, 633, 637, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 653, 654, 656, 659, 664, 674, 676, 678, 680, 682, 689, 701, 702, 705, 715, 717, 719, 727, 744, 748, 792
- 11'ler, 205, 208, 530, 534, 536, 548
- 12 Mart 1971 Muhtırası, 2, 329, 926, 933, 934, 949, 950, 951, 953, 954, 955, 956, 959, 964
- 12 Mart Muhtırası, 2, 895, 940, 952, 955, 956, 959, 961, 963, 965
- 12 Temmuz Beyannamesi, 35
- 147'ler, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 213, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465
- 15- 16 Haziran, 758, 777, 781, 782, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 909, 940
- 15 Ekim 1961, 2, 194, 260, 284, 295, 335, 378, 381, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 396, 413, 414, 418, 515, 561, 583, 584
- 15 Temmuz Şehitler Köprüsü, 342
- 17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri, 556, 558, 561, 562, 563, 564
- 1876 Anayasası, 14, 16
- 1924 Anayasası, 25, 57, 130, 131, 149, 178, 229, 251, 252, 253, 265, 462, 746, 953
- 1957 Seçimleri, 85, 221, 229, 236
- 1961 Anayasası, 2, 99, 229, 233, 235, 236, 237, 238, 242, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 267, 268, 269, 281, 282, 284, 289, 310, 311, 322, 347, 380, 391, 503, 575, 579, 625, 635, 720, 723, 746, 747, 750, 767, 775, 781, 805, 806, 852, 860, 862, 896, 951, 952, 953, 960
- 21 Ekim Protokolü, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 407, 433
- 20- 21 Mayıs Olayları, 538, 543, 545, 549, 551, 554, 627
- 21 Mayısçılar, 548, 683, 715
- 21 Temmuz 1946 seçimleri, 32
- 22- 23 Şubat darbe teşebbüsü, 450
- 22- 23 Şubat olayları, 443, 446, 451, 453, 472
- 22 Şubatçılar, 444, 445, 446, 450, 452, 453, 472, 530, 533, 534, 536, 539, 542, 548
- 27 Mayıs (Askeri Darbe), 2, 3, 6, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 52, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144,

145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 156, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 186, 188, 189, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 222, 223, 225, 227, 228, 230, 234, 237, 238, 239, 240, 249, 250, 251, 254, 255, 257, 259, 260, 261, 264, 266, 267, 268, 269, 271, 281, 282, 284, 285, 286, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 302, 310, 311, 313, 314, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 338, 339, 342, 344, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 381, 390, 392, 394, 395, 396, 397, 398, 401, 404, 405, 409, 413, 414, 419, 423, 426, 427, 428, 429, 434, 435, 437, 438, 439, 440, 441, 444, 445, 449, 450, 451, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 461, 465, 468, 472, 473, 477, 480, 482, 483, 487, 488, 489, 492, 493, 494, 497, 499, 500, 502, 504, 513, 514, 519, 522, 523, 524, 525, 526, 528, 529, 534, 535, 537, 543, 548, 550, 553, 554, 555, 577, 587, 593, 594, 597, 598, 600, 608, 610, 614, 616, 618, 619, 627, 628, 630, 632, 643, 646, 659, 660, 661, 665, 667, 670, 678, 682, 685, 693, 697, 699, 705, 718, 736, 743, 744, 754, 755, 757, 765, 767, 776, 778, 779, 783, 784, 789, 792, 805, 806, 807, 823, 842, 844, 852, 853, 855, 878, 880, 935, 936, 940, 941, 946, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 963

27 Mayıs 1960 Darbesi, 2, 38, 39, 44, 45, 52, 65, 68, 69, 72, 73, 77, 83, 85, 86, 87, 90, 91, 93, 94, 95, 97, 104, 111, 123, 126, 127, 128, 131, 140, 149, 151, 152, 155, 156, 160, 165, 167, 170, 172, 174, 178, 193, 194, 203, 204, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 216, 217, 230, 238, 239, 240, 249, 250, 261, 264, 266, 267, 284, 285, 286, 294, 310, 314, 323, 328, 333, 334, 347, 349, 350, 351, 363, 376, 378, 394, 395, 398, 409, 456, 587, 643, 667, 678, 767, 792, 953

27 Mayıs Darbesi, 80, 91, 97, 100, 113, 968

27 Mayıs İhtilali, 38, 94, 97, 138, 186

27 Mayıs İnkılabı, 238

41'ler, 892, 910

55'ler, 488

6. Filo, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 832, 833, 835, 836, 837, 839, 848, 952

72'ler, 821, 870, 871, 872, 873, 874, 876, 877, 890, 891, 892, 910, 911, 913, 916, 921, 922, 926, 933, 961

722T, 123

8'ler, 694, 699, 709, 710, 711

9 Şubat Protokolü, 431, 432, 433, 434, 435, 436

9 Temmuz 1961, 261, 262, 266, 267, 268, 349

- A. Kemal Yürük, 233
- Abana, 44, 47
- ABD, 13, 49, 51, 53, 56, 59, 62, 63, 64, 87, 88, 111, 113, 114, 116, 117, 137, 151, 163, 164, 218, 311, 328, 336, 366, 371, 414, 426, 567, 608, 609, 665, 666, 667, 779, 808, 824, 845, 846, 847, 931, 932, 933, 934, 939, 963
- Abdi İpekçi, 21, 22, 44, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 96, 126, 127, 129, 131, 133, 144, 145, 148, 149, 151, 154, 158, 159, 165, 166, 168, 177, 178, 179, 189, 197, 198, 199, 200, 202, 207, 209, 210, 231, 232, 353, 631, 688, 689, 712, 717, 739, 747, 756, 761, 838, 839, 841
- Abdulkerim Kasım, 119
- Abdullah Gözübüyük, 153, 855
- Abdurrahman Boyacıgiller, 290, 291
- Abdurrahman Boyacıgiller, 290
- Abdurrahman Doruk, 326, 328
- Abdurrahman Nafiz Gürman, 72
- Abdurrahman Yazgan, 295
- Abdülaziz Ayyıldız, 305
- Abdülhak Kemal Yörük, 349, 403, 479
- Abdülkadir Okyay, 225, 245, 247
- Abidin Özgüney, 686
- Adalet Partisi, 2, 13, 33, 138, 147, 252, 262, 263, 268, 280, 282, 284, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 311, 341, 342, 343, 349, 383, 384, 385, 387, 388, 390, 391, 397, 401, 407, 408, 416, 417, 418, 419, 428, 429, 451, 458, 467, 468, 469, 491, 493, 505, 506, 507, 513, 514, 515, 516, 520, 521, 525, 544, 557, 558, 559, 562, 563, 564, 565, 570, 571, 573, 574, 576, 579, 580, 582, 583, 584, 585, 598, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 613, 614, 617, 618, 626, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 654, 655, 659, 661, 663, 667, 669, 670, 672, 674, 675, 677, 680, 701, 703, 704, 705, 706, 707, 714, 718, 719, 720, 721, 722, 725, 727, 732, 734, 735, 736, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 756, 759, 760, 762, 792, 819, 822, 846, 850, 860, 862, 863, 866, 870, 880, 889, 891, 895, 902, 905, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 921, 922, 926, 952, 953, 954, 956, 957, 958, 959, 961
- Adana, 111, 142, 173, 183, 262, 344, 492, 501, 514, 561, 581, 671, 678, 680, 702, 736, 749, 766, 795, 800, 804, 806, 808, 836, 841, 844, 846, 847, 926
- Adıyaman, 45, 565, 634, 725
- Adnan Aral, 611
- Adnan Arkın, 308, 575
- Adnan Başer, 224, 227
- Adnan Çelikoğlu, 76, 78, 447, 549
- Adnan Karaosmanoğlu, 312
- Adnan Menderes, 28, 29, 31, 44, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 60, 61, 65, 66, 68, 79, 83, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 115, 116, 127, 134, 136, 143, 146, 147, 160, 162, 171, 175, 315, 354, 356, 358,

- 360, 361, 362, 370, 372, 373, 374,
376, 458, 906, 922
- Adviye Fenik, 142, 392, 469, 475, 508,
527, 577, 578, 579, 585, 615, 649
- Af Kanunu, 195, 518, 679, 684, 685,
716
- Afrika, 157, 271
- Afyon, 226, 421, 498, 536, 537, 671,
875
- Ağası Şen, 334, 340
- Ahali Cumhuriyet Fırkası, 23
- Ahmet Bilgin, 243, 261, 278, 485
- Ahmet Can Okay, 190
- Ahmet Çiftçi, 340, 341, 342, 430
- Ahmet Dalli, 609
- Ahmet Elifoğlu, 171
- Ahmet Emin Yalman, 26, 27, 71, 191,
458
- Ahmet Er, 82, 90, 92, 94, 135, 136, 138,
140, 142, 145, 150, 168, 169, 197,
198, 202, 203, 205, 210, 212, 213,
214, 330, 361, 362, 367, 371, 374,
528, 534, 535, 554, 627, 628, 754
- Ahmet Gürkan, 295
- Ahmet Hamdi Tanpınar, 190
- Ahmet İhsan Kırmımlı, 601, 609, 736,
913
- Ahmet İlhan Gürsoy, 519
- Ahmet Kabaklı, 387, 389, 392, 397,
461, 595, 596, 609, 812, 963
- Ahmet Kınık, 52
- Ahmet Mithat Aslan, 863, 927
- Ahmet Muşlu, 307, 575
- Ahmet Naim Toksöz, 292
- Ahmet Oğuz, 227, 290, 350, 422, 470,
485, 578, 580, 628
- Ahmet Salih Korur, 126, 517
- Ahmet Savrun, 514
- Ahmet Süer, 300
- Ahmet Tahtakılıç, 290, 347, 470, 485,
522, 578, 628
- Ahmet Topaloğlu, 419, 429, 469, 488,
521, 551, 609, 668, 736, 913, 950
- Ahmet Yıldız, 76, 90, 139, 148, 208,
213, 240, 241, 247, 349, 371, 464,
483, 524, 849, 853, 856, 898
- Ahmet Yücekök, 632
- Ahrar Partisi, 17
- Ak Devrim, 100
- Akif Eyidoğan, 418, 422
- Akis, 55, 137, 139, 146, 292, 878
- Akşam, 27, 192, 311
- Alaeddin Tiritioğlu, 292
- Alaettin Tiritioğlu, 222, 293
- Albaylar Cuntası, 326, 329, 330, 331,
370, 426, 431, 433, 435, 436, 535
- Alemdar Sineması, 234, 344, 510
- Alev Coşkun, 343, 424
- Alevi- Sünni, 796, 797
- Ali Bozdoğanoglu, 593, 601, 609

- Ali Elverdi, 136, 292, 326, 437, 528,
540, 541, 778, 790, 929
- Ali Fuad Başgil, 25, 26, 28, 30, 31, 32,
34, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 44, 56, 58,
60, 61, 71, 77, 92, 98, 136
- Ali Fuat Başgil, 34, 56, 58, 61, 70, 71,
102, 129, 130, 146, 169, 178, 226,
232, 265, 283, 317, 389, 391, 405,
407, 408, 409, 410, 411, 415, 458,
600, 607, 609, 664, 670, 881
- Ali Fuat Cebesoy, 293
- Ali Fuat Paşa, 20
- Ali Gevgilili, 49, 99, 125, 128, 146,
166, 174, 177, 187, 202, 217, 256,
260, 261, 267, 284, 308, 309, 327,
329, 333, 344, 354, 358, 369, 374,
389, 395, 400, 401, 409, 422, 423,
426, 435, 440, 451, 482, 485, 510,
527, 550, 568, 571, 574, 608, 609,
610, 614, 628, 631, 668, 695, 699,
708, 711, 712, 739, 759, 779, 780,
781, 783, 784, 785, 789, 790, 797,
798, 800, 801, 802, 804, 815, 821,
830, 841, 842, 844, 845, 848, 849,
854, 857, 864, 865, 879, 881, 884,
890, 895, 896, 898, 900, 902, 903,
911, 916, 921, 922, 929, 930, 931,
933, 934, 950, 951
- Ali İhsan Göğüş, 345, 482, 692, 728,
730
- Ali İhsan Kalmaz, 93, 499
- Ali Kinsizer, 299
- Ali Naili Erdem, 194, 497, 515, 599,
601, 872, 916
- Almanya, 27, 115, 118, 191, 237, 252,
283, 474, 502, 544, 587, 623, 654,
808, 809, 878
- Alp Kuran, 103, 225, 275, 278
- Alparslan Türkeş, 70, 75, 80, 81, 85, 86,
91, 93, 96, 99, 100, 101, 109, 120,
126, 127, 133, 139, 140, 147, 148,
149, 159, 165, 168, 172, 174, 175,
176, 188, 193, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 205, 206, 207, 208, 210,
211, 213, 214, 232, 285, 311, 323,
334, 365, 367, 374, 375, 395, 432,
531, 534, 542, 549, 550, 553, 554,
578, 627, 628, 629, 643, 661, 669,
673, 683, 736, 737, 738, 739, 740,
741, 742, 759, 761, 766, 771, 772,
840, 841, 842, 928, 958
- Altay Ömer Egesel, 179, 354, 372
- Altıncı Filo, 824
- Amerika, 5, 10, 49, 51, 53, 56, 67, 69,
94, 112, 113, 114, 115, 116, 118,
155, 164, 165, 166, 189, 199, 231,
243, 244, 264, 271, 283, 286, 366,
417, 566, 568, 608, 615, 645, 665,
666, 667, 668, 673, 706, 765, 791,
795, 802, 808, 810, 824, 825, 826,
828, 829, 832, 836, 837, 838, 842,
845, 846, 847, 901, 933, 934, 939
- Amerikan Haberler Merkezi, 790, 829
- Amerikan Yardım Kuruluşu, 829
- Amil Artus, 131, 153, 156, 230, 233,
403, 421, 456
- Amnesty International, 592
- Ana Davalar Bildirisi, 511
- Anadolu, 18, 19, 24, 49, 65, 103, 108,
168, 170, 177, 219, 285, 315, 393,
414, 428, 564, 614, 799, 803, 804,
837, 863, 864, 879, 884, 885, 921,
927, 1161

Anadolu Ajansı, 24, 65, 103, 170, 614

Anadolu Kulübü, 428

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti, 19, 285

Anafartalar, 170

Anayasa Mahkemesi, 87, 235, 236, 237,
252, 256, 305, 307, 311, 321, 423,
483, 518, 529, 580, 589, 590, 591,
618, 659, 684, 688, 719, 899, 908

Andrae, 279

Anıtkabir, 122, 402, 520, 542, 667, 844

Ankara, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19,
20, 21, 24, 27, 29, 33, 38, 40, 41, 42,
45, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 55, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 71,
72, 75, 78, 80, 81, 82, 86, 87, 88, 89,
90, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 100, 101,
104, 106, 111, 112, 113, 116, 120,
124, 125, 127, 129, 130, 138, 146,
148, 150, 160, 170, 171, 173, 175,
176, 177, 180, 182, 183, 184, 185,
186, 187, 188, 203, 205, 211, 216,
225, 226, 230, 231, 232, 234, 235,
237, 238, 252, 253, 262, 277, 278,
282, 283, 285, 287, 289, 292, 294,
295, 300, 302, 307, 308, 309, 310,
312, 313, 318, 319, 321, 324, 326,
329, 330, 331, 332, 333, 338, 343,
346, 347, 352, 360, 373, 376, 381,
383, 386, 387, 388, 389, 391, 392,
393, 396, 397, 398, 399, 402, 407,
408, 414, 415, 416, 424, 425, 427,
428, 429, 430, 431, 432, 433, 434,
435, 436, 439, 440, 445, 449, 452,
458, 460, 462, 464, 468, 470, 485,
488, 490, 491, 492, 493, 503, 505,
517, 518, 519, 520, 521, 523, 524,
527, 531, 533, 537, 541, 542, 543,

544, 545, 546, 549, 551, 553, 554,
555, 556, 558, 560, 561, 562, 565,
568, 570, 573, 575, 576, 578, 579,
580, 582, 584, 586, 587, 589, 590,
591, 600, 601, 602, 606, 607, 609,
619, 628, 629, 631, 632, 635, 636,
637, 641, 642, 643, 644, 645, 651,
658, 665, 666, 667, 669, 671, 678,
682, 690, 691, 693, 695, 696, 697,
698, 700, 702, 708, 712, 714, 718,
719, 728, 731, 732, 736, 737, 738,
743, 744, 745, 752, 753, 754, 757,
758, 764, 765, 770, 772, 775, 776,
778, 779, 784, 785, 788, 790, 791,
793, 794, 798, 801, 802, 803, 805,
806, 807, 808, 810, 811, 813, 819,
821, 823, 824, 826, 829, 832, 834,
841, 842, 843, 844, 845, 847, 850,
854, 857, 862, 864, 866, 867, 868,
869, 870, 875, 876, 880, 881, 882,
883, 892, 898, 901, 902, 905, 906,
913, 916, 918, 919, 923, 931, 932,
934, 936, 937, 945, 947, 949, 950,
954, 1117

Ankara Merkez Cezaevi, 553

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler
Fakültesi, 10, 11, 12, 29, 230, 232,
234, 778, 819, 867, 868, 906

Ant, 199, 789, 890, 892

Antalya, 49, 169, 196, 219, 704, 766,
793, 800, 846, 874, 875

Antik Çağ, 7

Antik Yunan, 6, 7, 8, 9

AP, 2, 13, 20, 24, 31, 32, 41, 130, 146,
147, 174, 252, 262, 263, 264, 265,
268, 269, 277, 284, 286, 289, 294,
295, 298, 299, 308, 315, 321, 328,
331, 340, 341, 342, 343, 345, 349,

- 350, 351, 374, 379, 381, 384, 385, 386, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 397, 404, 407, 408, 409, 411, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 422, 423, 428, 429, 430, 449, 450, 451, 453, 454, 458, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 472, 473, 474, 475, 481, 483, 489, 490, 492, 494, 496, 497, 498, 499, 504, 505, 506, 507, 510, 512, 513, 514, 515, 516, 518, 519, 520, 521, 523, 524, 525, 528, 544, 548, 554, 555, 556, 558, 559, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 573, 574, 576, 578, 579, 580, 582, 583, 584, 585, 593, 594, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 616, 617, 618, 620, 625, 626, 627, 633, 635, 637, 638, 639, 640, 641, 643, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 653, 654, 655, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 667, 668, 669, 670, 671, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 680, 681, 682, 683, 685, 689, 691, 695, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 724, 725, 726, 727, 729, 732, 733, 734, 735, 736, 742, 743, 744, 746, 747, 748, 749, 751, 756, 758, 759, 760, 761, 762, 764, 766, 771, 774, 777, 792, 794, 801, 816, 822, 834, 839, 843, 844, 850, 851, 854, 856, 857, 859, 860, 866, 870, 871, 872, 873, 876, 877, 879, 880, 881, 882, 884, 890, 891, 892, 895, 900, 905, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 918, 919, 920, 921, 922, 926, 930, 954, 955, 957, 958, 963, 964, 966
- Arıtma Koruma Partisi, 33
- Arif Payaşlıoğlu, 718
- Aristoteles, 278
- Arizona Üniversitesi, 655
- Asım Mutludoğan, 446, 530, 549, 550
- Ata Tan, 78
- Atalan, 865, 866
- Atatürk (Mustafa Kemal), 22, 24, 27, 28, 29, 38, 43, 67, 69, 70, 71, 80, 85, 86, 98, 99, 102, 103, 107, 111, 113, 118, 128, 139, 165, 167, 172, 187, 194, 198, 201, 203, 206, 238, 240, 253, 265, 303, 306, 351, 365, 405, 426, 444, 468, 477, 492, 503, 505, 508, 520, 534, 539, 548, 587, 589, 590, 598, 601, 619, 656, 659, 705, 732, 743, 755, 771, 772, 784, 792, 793, 794, 800, 819, 822, 845, 852, 853, 857, 873, 886, 894, 913, 954, 959, 963, 964
- Atıf Akgüç, 292
- Atıf Erçıkan, 939, 948
- Atina, 7, 8, 9, 117, 535
- Avni Doğan, 19, 21, 22, 34, 36, 37, 40, 43, 48, 54, 61, 65, 68, 98, 100, 128, 131, 135, 137, 138, 139, 227, 234, 323, 328, 334, 345, 386, 395, 396, 398, 399, 400, 403, 418, 473, 510, 589
- Avni Erakalın, 307, 575
- Avrupa, 9, 12, 157, 182, 183, 546, 654, 740, 760, 809, 810, 818, 823
- Ayasofya, 305
- Aydemir, 75, 76, 79, 80, 81, 102, 326, 329, 330, 331, 333, 397, 425, 428, 431, 433, 436, 437, 439, 440, 442, 444, 445, 446, 447, 450, 452, 453,

- 530, 531, 533, 535, 539, 541, 542,
543, 545, 552, 553
- Aydın, 130, 169, 175, 182, 267, 312,
392, 525, 609, 725, 735, 804, 816,
832, 874, 875, 912, 913, 915, 955
- Aykut Edebalı, 768
- Aytekin Taşçı, 772
- Aziz Birand, 318
- Baban, 36, 50, 66, 345, 379, 406, 414,
485, 512, 609, 878
- Baha Vefa Karatay, 77
- Bahri Bahadır, 576
- Bahri Savcı, 216, 231, 233, 237, 250,
461, 718, 783, 802
- Bahtiyar Yalta, 446, 530, 533, 534, 535,
539
- Bakırköy, 904
- Balıkesir, 111, 134, 392, 455, 468, 509,
515, 556, 725, 792, 875, 876, 956
- Balmumcu Cezaevi, 300, 353
- Balon Hareket Planı, 936
- Basın Kanunu, 38, 56
- Basmahane Camii, 804
- Başgil, 25, 28, 56, 58, 60, 61, 71, 101,
102, 129, 130, 136, 169, 226, 232,
265, 283, 317, 389, 391, 407, 408,
409, 410, 411, 415, 607, 664
- Batı, 12, 15, 16, 24, 28, 49, 51, 69, 71,
114, 115, 151, 158, 190, 196, 200,
237, 238, 290, 393, 474, 536, 573,
606, 610, 640, 654, 673, 706, 741,
743, 809, 810, 813, 817, 823, 885,
886, 927
- Batılı, 13, 69, 115, 118, 222, 292, 477,
661, 700, 915
- Batman, 788, 798
- Battal Gazi, 73
- Battal Mehetoğlu, 821, 822, 823
- Bayar, 30, 31, 36, 50, 57, 59, 60, 61, 79,
92, 95, 117, 120, 130, 143, 177, 178,
196, 254, 300, 353, 357, 361, 364,
365, 370, 375, 495, 501, 518, 519,
520, 521, 523, 524, 525, 526, 527,
592, 593, 678, 679, 736, 771, 913
- BBC, 376, 615
- Bedia Seven, 306
- Bedii Faik, 56, 124, 142, 149, 188, 332,
368, 437, 495
- Bedii Feyzioğlu, 227
- Bedrettin Örtensoy, 301
- Bedrettin Tuncel, 153
- Behçet Yurtçu, 628
- Behice Boran, 26, 255, 309, 650, 783,
797, 799, 899, 958, 962
- Belçika, 12, 279, 283
- Beyazıt, 57, 194, 780, 803, 825, 829,
835, 836, 848, 904
- Bilal Moğol, 784, 813, 814
- Bilecik, 46, 393, 509, 725
- Bilgi Locası, 608
- Bingöl, 565, 671, 871, 876

- Birinci Büyük Millet Meclisi, 18, 402
- Birinci Cumhuriyet, 240
- Birleşmiş Milletler, 26, 27, 51, 59, 64, 91, 156, 157, 200, 739
- Birleşmiş Milletler Cemiyeti, 26
- Birlik Partisi, 39, 168, 197, 198, 199, 221, 686, 687, 688, 689, 727, 756, 759, 832, 836, 961
- Bitlis, 565, 582, 584, 725
- Bizim Ev Kulübü, 770, 771
- Bolşevizm, 319
- Bolu, 267, 393, 565, 725, 846
- Bozkurt, 44, 282, 301, 349, 820, 844
- Bölükbaşı, 52, 253, 263, 277, 290, 291, 347, 359, 386, 393, 400, 409, 411, 415, 470, 471, 472, 482, 485, 524, 599, 614, 616, 619, 620, 621, 670, 671, 673, 674, 684, 717
- BP, 726, 758, 759, 761, 958
- Briand sistemi, 278
- Brüksel, 214, 215, 530, 549
- Bugün, 93, 217, 281, 684, 751, 754, 765, 769, 787, 803, 804, 848, 850, 854, 882
- Bulgaristan, 119, 823
- Burhan Apaydın, 355, 422, 468, 494, 555
- Burhan Arpad, 190
- Burhanettin Asutay, 636
- Burhanettin Kayhan, 764, 770
- Burhanettin Semerkantlı, 766
- Burkay Kaynak, 800
- Bursa, 21, 182, 183, 267, 312, 392, 488, 497, 625, 626, 627, 671, 675, 702, 749, 874, 875, 876, 946, 956
- Bülent Ecevit, 87, 207, 244, 345, 419, 461, 479, 490, 512, 590, 631, 632, 633, 677, 681, 690, 692, 693, 695, 699, 708, 709, 710, 719, 728, 730, 761, 776, 838, 846, 866, 892, 898, 960, 961
- Bülent Nuri Esen, 718
- Bülent Tanör, 11, 48, 225, 254, 255, 456
- Büyük Anadolu Partisi, 863, 864, 927
- C. L. Sulzberger, 115, 964
- Cafer Tüzel, 233
- Cahid Zamangil, 242
- Cahit Afacan, 316
- Cahit Akyar, 419, 555
- Cahit Okurer, 293
- Cahit Talas, 154, 226, 312, 460, 896, 906
- Cahit Topgülle, 316
- Cahit Zamangil, 227, 512, 693
- Cami Baykut, 34
- Can Kaya, 147, 425
- Can Kaya İsen, 326
- Carlos Marighella, 790
- Castro, 900

- Cavit Çevik, 70
- Cavit Oral, 341, 419, 469
- Celal Alkoç, 333, 334, 451
- Celal Bayar, 29, 30, 31, 36, 42, 43, 49, 50, 51, 54, 55, 57, 60, 61, 68, 71, 80, 92, 99, 111, 130, 135, 138, 143, 178, 179, 253, 361, 362, 365, 370, 375, 494, 501, 518, 519, 524, 526, 577, 592, 593, 599, 678, 679, 770, 771, 922
- Celal Cündoğlu, 312
- Celal Ertuğ, 601, 670, 806, 813
- Celal Eyiceoğlu, 395, 433, 953, 955, 962
- Celal Karasapan, 479
- Celal Kargılı, 955
- Celal Sait Barlas, 233
- Celal Tevfik Karasapan, 421
- Celalettin Kurelman, 161
- Celil Gürkan, 395, 397, 398, 540, 901, 937, 938, 939, 941, 947, 948, 949, 950
- Cemal Ağa, 106, 116
- Cemal Erkin, 479
- Cemal Gürsel, 61, 83, 86, 92, 93, 94, 95, 96, 101, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 112, 116, 119, 120, 121, 122, 127, 132, 133, 141, 144, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 158, 159, 163, 164, 168, 171, 172, 175, 176, 189, 192, 197, 203, 205, 208, 209, 212, 213, 216, 217, 222, 227, 230, 232, 240, 247, 250, 251, 262, 263, 265, 268, 277, 281, 282, 292, 299, 301, 311, 315, 332, 333, 335, 340, 341, 349, 350, 361, 366, 367, 370, 371, 373, 378, 379, 380, 387, 395, 397, 399, 400, 401, 402, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 413, 414, 415, 430, 438, 451, 461, 475, 476, 482, 495, 529, 544, 569, 570, 592, 594, 598, 610, 616, 665, 666, 667, 668, 669, 765, 878
- Cemal Hakkı Selek, 650, 664
- Cemal İşlak, 290
- Cemal Madanoğlu, 72, 84, 96, 97, 120, 125, 127, 197, 210, 211, 216, 324, 332, 333, 334, 410, 488, 677, 935, 936, 948, 958
- Cemal Özbey, 91, 169, 170, 171, 172, 173, 686, 687, 961
- Cemal Tarlan, 537
- Cemal Tural, 70, 79, 332, 395, 396, 408, 447, 551, 668, 669, 681, 835
- Cemal Yaşar, 89
- Cemal Yıldırım, 135, 345, 512
- Cemil Meriç, 15, 98, 232
- Cemil Sait Barlas, 244, 246
- Cemil Taşkın, 316
- Cemiyetler Kanunu, 2, 38, 295
- Cengiz Özer, 304
- CENTO, 91, 111, 118, 157, 199, 200, 779
- Cevat Fehmi Başkut, 143, 144, 414
- Cevat Kırca, 137, 453, 530, 531, 550

- Cevat Önder, 579, 601, 607, 609, 703, 736, 871, 872, 873, 891, 922
- Cevat Rifat Atilhan, 30
- Cevat Ülkü, 176
- Cevdet İlerici, 306
- Cevdet Perin, 295, 349, 440, 468
- Cevdet Sunay, 70, 72, 99, 120, 204, 325, 327, 331, 332, 333, 334, 366, 373, 396, 398, 399, 401, 410, 414, 417, 425, 426, 430, 433, 434, 439, 451, 501, 529, 532, 540, 541, 544, 593, 594, 595, 597, 599, 615, 668, 669, 670, 671, 684, 830, 835, 859, 867, 892, 925, 927, 940, 941, 942, 945, 951, 956, 958, 959, 962, 965
- Cezayir, 113, 774
- Charles D. Busel, 655
- Che Guevara, 790
- CHF, 22
- CHP, 2, 13, 19, 20, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 62, 64, 66, 67, 68, 77, 78, 82, 85, 87, 89, 90, 96, 100, 101, 104, 111, 112, 121, 122, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 144, 145, 147, 162, 164, 166, 170, 173, 174, 175, 182, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 211, 212, 213, 216, 217, 218, 219, 221, 223, 225, 226, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 252, 253, 254, 262, 263, 264, 265, 268, 269, 270, 277, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 295, 299, 311, 313, 321, 327, 331, 335, 343, 344, 345, 346, 349, 350, 351, 359, 361, 362, 379, 381, 382, 383, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 397, 401, 406, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 423, 426, 427, 443, 445, 451, 453, 457, 465, 466, 467, 468, 470, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 479, 481, 484, 487, 490, 492, 493, 495, 496, 497, 508, 509, 510, 511, 512, 516, 520, 526, 544, 556, 557, 559, 560, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 573, 580, 582, 583, 584, 585, 587, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 599, 609, 610, 611, 613, 615, 619, 620, 621, 625, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 640, 641, 643, 645, 646, 647, 648, 649, 658, 664, 669, 671, 672, 675, 676, 677, 679, 683, 684, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 704, 705, 707, 708, 709, 710, 711, 714, 715, 717, 718, 719, 720, 722, 723, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 735, 751, 752, 753, 754, 756, 758, 759, 760, 761, 763, 776, 778, 786, 788, 790, 798, 815, 818, 819, 820, 823, 832, 838, 839, 840, 842, 843, 851, 853, 854, 857, 866, 873, 884, 890, 892, 894, 898, 911, 913, 916, 918, 919, 921, 928, 933, 948, 958, 960, 961, 966
- CHP Gençlik Kolları, 136, 262, 343, 344, 709
- CIA, 49, 56, 88, 113, 114, 677, 845, 931
- Cihad Baban, 29, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 44, 50, 66, 117, 171, 284, 291, 293, 294, 367, 368, 379, 405, 406, 457, 485, 590, 609, 628, 629, 633, 855, 963
- Cihat Bilgehan, 573, 609, 736, 766, 863, 873

Cihat İren, 154

CKMP, 52, 98, 101, 173, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 208, 213, 217, 219, 221, 223, 225, 226, 232, 237, 252, 253, 263, 277, 284, 285, 291, 299, 347, 348, 349, 350, 386, 388, 389, 390, 393, 408, 409, 414, 415, 416, 422, 453, 454, 470, 471, 472, 475, 476, 478, 479, 485, 498, 516, 517, 526, 544, 554, 559, 562, 563, 564, 566, 567, 568, 569, 571, 573, 574, 578, 580, 582, 583, 584, 611, 612, 614, 617, 620, 627, 628, 629, 630, 634, 641, 642, 645, 647, 648, 649, 651, 661, 662, 663, 671, 673, 676, 677, 683, 726, 727, 736, 737, 766, 840, 841, 842, 855

CMP, 45, 236

Condorcet, 278

Coşkun Kırca, 67, 87, 137, 233, 253, 692, 693, 695, 709

Cumhuriyet Halk Fırkası, 20, 22, 285

Cumhuriyet Halk Partisi, 18, 19, 20, 23, 24, 28, 30, 36, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 61, 67, 68, 90, 96, 98, 104, 112, 175, 182, 184, 185, 186, 201, 221, 224, 225, 234, 235, 236, 252, 262, 270, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 343, 344, 345, 346, 347, 349, 351, 381, 382, 383, 387, 388, 398, 401, 415, 419, 422, 458, 479, 508, 509, 510, 511, 512, 544, 560, 584, 589, 590, 591, 592, 619, 620, 621, 631, 632, 635, 636, 637, 649, 672, 676, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 708, 710, 712, 714, 719, 723, 724, 728, 729, 730, 752, 753, 754, 759, 778, 786,

788, 792, 820, 840, 842, 843, 851, 854, 884, 928

Cumhuriyet Senatosu, 5, 113, 248, 257, 258, 260, 269, 272, 273, 276, 277, 295, 327, 345, 371, 382, 383, 384, 388, 389, 390, 402, 404, 410, 418, 419, 421, 429, 443, 449, 456, 457, 464, 474, 479, 480, 483, 490, 491, 494, 499, 500, 508, 516, 524, 525, 526, 528, 532, 537, 539, 543, 546, 548, 552, 553, 556, 571, 572, 577, 578, 579, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 601, 610, 612, 615, 617, 618, 626, 648, 649, 653, 655, 665, 666, 668, 670, 671, 672, 676, 683, 712, 715, 716, 718, 719, 720, 725, 726, 735, 736, 761, 769, 777, 784, 792, 793, 794, 795, 806, 807, 813, 820, 821, 846, 850, 856, 857, 859, 860, 866, 869, 870, 883, 892, 893, 899, 903, 920, 931, 954, 955, 956, 957

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, 38, 291, 485

Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, 282, 300

Cumhuriyetçi Millet Partisi, 38, 290, 291, 485

Cüneyt Arcayürek, 45, 66, 90, 92, 96, 98, 101, 117, 125, 133, 137, 138, 139, 144, 219, 225, 258, 272, 284, 312, 315, 327, 329, 331, 333, 334, 335, 363, 365, 369, 391, 395, 399, 400, 409, 410, 411, 438, 440, 441, 443, 452, 518, 527, 532, 541, 594, 599, 608, 614, 615, 616, 654, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 684, 800, 815, 846, 857, 860, 871, 890, 891, 895, 902, 911, 920, 937, 940, 941, 943, 944, 945, 946, 948, 949, 956

Çalışma Partisi, 33, 282, 301

Çankaya, 45, 60, 66, 79, 90, 92, 93, 96,
98, 101, 117, 133, 134, 138, 144,
212, 332, 334, 350, 391, 395, 399,
400, 402, 407, 409, 410, 414, 416,
438, 440, 441, 452, 476, 594, 598,
599, 600, 667, 669, 937, 946, 958,
959, 961

Çankaya Protokolü, 400, 407

Çankırı, 497, 526, 725, 727

Çekoslovakya, 119, 765

Çetin Altan, 650, 800, 802, 962

Çetin Emeç, 390, 392, 445

Çiftçi ve Köylü Partisi, 33

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 28,
29, 30

Çorlu, 70, 865

Çorum, 725, 815

Çubuk, 437

D'Hondt, 279, 717, 718, 719

Daily Telegraph, 445

Danıştay, 179, 187, 256, 465, 580, 618,
691, 814, 854, 879

Danimarka, 244, 279

Daniş Koper, 154

Darbe, 37, 43, 45, 49, 55, 74, 93, 112,
191, 255, 294, 369, 370, 436, 459,
462, 465, 538, 627, 789, 842, 855,
948, 949, 950

Davutpaşa, 82, 125

DDKO, 788, 800

Dean Rusk, 779

Demir Grubu, 89

Demirel, 41, 103, 104, 138, 139, 225,
252, 269, 294, 295, 298, 322, 335,
387, 390, 397, 401, 409, 417, 441,
507, 520, 521, 541, 579, 594, 599,
600, 603, 604, 607, 608, 609, 610,
611, 613, 614, 615, 616, 617, 618,
623, 624, 637, 641, 647, 650, 653,
654, 655, 656, 657, 658, 661, 663,
664, 665, 666, 667, 668, 669, 670,
675, 677, 680, 681, 684, 685, 701,
702, 703, 705, 706, 707, 718, 722,
732, 733, 735, 736, 742, 746, 747,
748, 749, 750, 751, 758, 760, 762,
763, 771, 776, 792, 793, 797, 798,
800, 815, 817, 819, 825, 831, 843,
846, 847, 857, 859, 860, 861, 862,
863, 870, 871, 872, 873, 874, 877,
879, 884, 889, 890, 891, 892, 893,
894, 895, 898, 902, 905, 906, 910,
911, 912, 913, 914, 916, 920, 922,
930, 934, 937, 940, 941, 943, 944,
945, 946, 948, 949, 953, 956, 957,
958, 959, 960, 961, 963, 964, 966

Demirperde, 743

Demokrat Parti, 30, 31, 33, 34, 37, 40,
43, 46, 47, 50, 62, 66, 68, 70, 71, 73,
85, 101, 124, 127, 147, 150, 169,
170, 171, 172, 173, 201, 221, 229,
240, 283, 284, 291, 312, 317, 318,
319, 320, 362, 458, 467, 485, 500,
518, 522, 585, 586, 587, 588, 589,
603, 742, 763, 764, 778, 795, 824,
877

Demokratik Devrim Derneği, 786

- Demokratik Parti, 821, 871, 872, 873, 874, 876, 877, 891, 892, 910, 911, 913, 916, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 933, 961, 966, 1062
- Deniz Baykal, 632
- Deniz Gezmiş, 785, 789, 820, 844, 929, 930, 932, 934
- Denizli, 196, 267, 468, 509, 671, 705, 777, 804, 820, 875, 876, 955
- Dev-Genç, 768, 772, 778, 779, 780, 787, 789, 790, 791, 821, 823, 837, 844, 845, 849, 853, 897, 901, 929, 932, 933, 943
- Dev-Güç, 764, 780, 783, 784, 785, 844
- Devlet, 12, 100, 105, 111, 119, 121, 124, 132, 140, 144, 152, 153, 156, 157, 158, 159, 168, 171, 172, 174, 175, 176, 182, 183, 184, 192, 193, 197, 203, 205, 206, 217, 220, 223, 224, 227, 230, 232, 240, 241, 242, 250, 251, 262, 280, 292, 299, 301, 314, 325, 332, 334, 347, 352, 361, 370, 373, 380, 383, 388, 389, 390, 400, 402, 405, 406, 414, 418, 420, 443, 448, 460, 461, 462, 479, 488, 501, 517, 568, 581, 582, 583, 608, 635, 644, 648, 649, 651, 652, 663, 666, 667, 678, 703, 725, 726, 727, 743, 753, 766, 769, 773, 777, 799, 807, 821, 822, 853, 857, 859, 868, 877, 878, 888, 916, 917, 931, 933, 939, 1161
- Devlet İstatistik Enstitüsü, 182, 183, 184, 388, 389, 390, 582, 583, 644, 648, 649, 651, 652, 725, 726, 727, 916, 917
- Devlet Planlama Teşkilatı, 174, 175, 193, 420, 635, 644
- Devrim, 18, 19, 20, 24, 30, 38, 39, 43, 44, 45, 100, 235, 236, 285, 308, 316, 317, 493, 494, 502, 590, 631, 694, 712, 753, 776, 779, 783, 784, 785, 786, 791, 836, 844, 845, 853, 878, 940, 948, 949
- Devrim Konseyi, 949
- Devrim Partisi, 18, 19, 20, 24, 30, 38, 39, 43, 44, 45, 235, 236, 285, 316, 317, 590, 631, 694, 712, 753, 949
- Devrimci Doğu Kültür Ocakları, 788, 789, 800
- Devrimci Gençlik Federasyonu, 780, 789, 791, 892, 898, 962
- Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, 781, 782, 896
- Devrimci Öğrenci Birliğini, 785
- Die Welt, 118
- Dikmen, 535, 542, 871, 876, 940
- Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 810
- DİSK, 758, 772, 777, 781, 782, 783, 827, 829, 830, 896, 897, 898, 899, 900, 903, 904, 905, 906, 907, 943, 962
- Diyanet İşleri Başkanlığı, 108, 109, 380, 688
- Diyarbakır, 53, 537, 561, 611, 671, 680, 731, 742, 744, 749, 788, 792, 797, 928
- Doğan Avcıoğlu, 233, 311, 423, 825, 936, 937, 938, 940, 943, 948, 950, 962
- Doğu Mitingleri, 797, 798, 799, 801

- Doğu Perinçek, 779, 784, 785, 789, 791
- Dokuz Işık, 70, 629, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742
- Dokuz subay olayı, 78, 79
- Dolmabahçe, 355, 786, 804, 825, 826, 827, 828, 835
- DÖB, 785, 786, 828, 844, 929, 930
- Dönüşüm, 778
- DP, 2, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 76, 78, 81, 83, 85, 90, 95, 99, 101, 105, 108, 110, 111, 112, 114, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 131, 134, 135, 136, 137, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 160, 161, 162, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 200, 201, 202, 219, 222, 225, 226, 236, 239, 249, 252, 254, 263, 266, 268, 277, 278, 282, 284, 285, 289, 291, 293, 294, 295, 298, 299, 305, 311, 312, 313, 315, 316, 318, 321, 328, 329, 331, 340, 344, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 369, 379, 385, 386, 390, 391, 393, 428, 450, 451, 455, 456, 459, 465, 466, 468, 469, 472, 475, 495, 496, 497, 499, 501, 502, 504, 511, 518, 520, 523, 526, 527, 555, 564, 585, 589, 593, 610, 630, 651, 678, 679, 735, 736, 742, 743, 770, 771, 792, 823, 853, 882, 922, 923, 926, 958
- Dulles, 51, 56, 88, 114
- Duverger, 13, 23, 24, 279, 809
- Dündar Seyhan, 74, 75, 76, 148, 165, 431, 437, 442, 447, 530, 533, 550
- Dündar Taşer, 204, 208, 213, 214, 215, 627, 841
- Dünya, 1, 12, 19, 20, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 37, 41, 56, 57, 66, 69, 285, 289, 331, 517, 762, 774, 824, 884, 917
- Dünya Bankası, 41
- Düstur Partisi, 283, 305, 317
- Edirne, 392, 448, 523, 643, 703, 704, 722, 725, 876
- Ege Denizi, 183
- Eisenhower, 51, 116, 218
- Ekrem Acuner, 97, 139, 148, 202, 211, 349, 371, 936, 943
- Ekrem Alican, 153, 165, 261, 281, 282, 294, 311, 312, 350, 386, 400, 403, 415, 422, 439, 440, 453, 454, 457, 476, 479, 480, 483, 496, 517, 555, 559, 566, 567, 580, 585, 599, 659, 742
- Ekrem Özer, 774
- Ekrem Şerif Egeli, 810, 812
- Ekrem Tüzemen, 878
- Ekrem Yurtöven, 307
- Elazığ, 21, 77, 80, 82, 168, 212, 671, 813, 874, 916
- El-Fetih, 928
- Emanullah Çelebi, 139, 324, 371, 528
- Emek, 53, 91, 307, 310, 561, 646, 647, 776, 781, 790, 896, 930, 931
- Emin Acar, 295

- Emin Arat, 326, 330, 370, 426, 439, 442, 446, 447, 530, 533, 534, 550
- Emin Aytekin, 69, 70, 86, 90, 93, 96, 98, 137, 138, 139, 145, 149, 150, 167, 323, 324, 327, 329, 330, 331, 341, 342, 368, 390, 395, 396, 399, 401, 408, 427, 432, 433, 435, 436, 439, 441, 452
- Emin Kalafat, 143, 370, 517, 592
- Emin Karakuş, 60, 61, 92, 93, 124, 125, 333
- Emin Paksüt, 232, 234, 238, 250, 288, 345, 349, 419, 512, 590, 693, 695, 709
- Emin Sazak, 28
- Emin Soysal, 240, 249
- EMİNSU, 323, 429, 434
- Enis Akaygen, 290
- Enver Adakan, 302, 350
- Enver Aka, 556, 599
- Enver Bahadırılı, 681, 682
- Enver Kök, 290
- Enver Turanlı, 304
- Enver Ziya Karal, 232, 233, 234, 238, 242, 292, 709
- Erbakan, 758, 877, 878, 879, 880, 881, 884, 885, 886, 887
- Erdek, 265
- Erdelhun, 62, 90, 94, 370, 377
- Ergani, 788
- Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, 33
- Ergun Özbudun, 12, 13, 14, 17, 25, 31, 55, 68, 113, 219, 225, 230, 252, 255, 277, 278, 279, 284, 390, 401, 611, 613, 686, 712, 718, 720, 759, 760
- Erkanlı, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 93, 94, 107, 119, 135, 138, 139, 148, 151, 162, 163, 167, 168, 172, 179, 180, 188, 197, 198, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 231, 239, 322, 358, 364, 374, 437, 530, 686
- Erol Dinçer, 531, 541, 550, 551, 552, 553
- Erol Ege, 539, 542
- Ertuğrul Akça, 290, 362, 601, 609, 704
- Ertuğrul Alatlı, 150, 312
- Ertuğrul Kürkcü, 789, 791, 929, 933
- Erzurum, 21, 77, 107, 168, 212, 293, 387, 486, 487, 488, 600, 670, 703, 711, 749, 766, 800, 804, 811, 819, 871, 873, 874, 876, 891
- Esat Eğilmez, 312, 349
- Esat Kemal Aybar, 405, 524
- Eski Yunan, 6, 7, 8, 9, 10
- Eskişehir, 65, 89, 92, 125, 183, 226, 326, 372, 393, 438, 439, 441, 498, 541, 568, 650, 671, 687, 749, 811, 870, 871, 878, 946, 965
- Et Balık Kurumu, 141, 142
- Ethem Kılıçoğlu, 890
- Ethem Menemencioğlu, 295, 404
- Fahir Giritlioğlu, 523
- Fahri Belen, 43, 51, 67, 70, 72, 78, 93, 98, 134, 224, 243

- Fahri Cebecioğlu, 628
- Fahri İpekkaya, 306
- Fahri İşbay, 586
- Fahri Özdilek, 58, 84, 120, 152, 153, 160, 371, 379, 405, 408, 410, 414, 488, 586, 597, 599, 878
- Faik Ahmet Barutçu, 82
- Faik Bucak, 196, 488
- Faik Türün, 902
- Fakih Özfakih, 682, 948
- Fakir Baykurt, 776, 777, 778, 782
- Falih Rıfık Atay, 26, 29, 173, 191
- Faruk Ateşdağlı, 70, 75, 77, 82, 134
- Faruk Berkol, 576
- Faruk Gürler, 324, 395, 433, 938, 939, 948, 949, 950, 953, 954, 955
- Faruk Güventürk, 75, 76, 78, 79, 150, 324, 327, 368, 395, 433, 434
- Faruk Narin, 425
- Faruk Sükan, 557, 559, 580, 601, 607, 609, 725, 736, 758, 775, 784, 794, 795, 796, 799, 832, 834, 836, 838, 849, 850, 851, 873, 910, 912, 921, 922
- Fatin Rüştü Zorlu, 60, 124, 125, 143, 177, 362, 370, 372, 374, 375
- Fazıl Akkoyunlu, 214, 215, 542, 549, 550, 554, 627
- Fazıl Küçük, 762
- Fazila Şevket, 459
- Fazlı Öztan, 161
- Fedailer Cemiyeti, 16
- Fehmi Alpaslan, 590, 692, 695, 709, 807, 856
- Fehmi Eren, 39
- Fehmi Yavuz, 153
- Ferda Güley, 246, 345, 455, 590, 692
- Ferhan Yırtlaz, 536
- Ferhat Nuri Yıldırım, 295
- Ferid Melen, 227, 349
- Feridun Ergin, 105, 227, 255, 417, 445
- Feridun Üstün, 154
- Ferit Melen, 135, 288, 345, 479, 512, 590, 692, 695, 709
- Ferruh Bozbeyli, 145, 146, 150, 178, 293, 294, 299, 300, 353, 355, 356, 386, 407, 411, 415, 451, 519, 564, 579, 607, 608, 664, 669, 746, 771, 863, 880, 890, 911, 916, 921, 922, 925, 926, 958
- Fethi Aşkın, 154
- Fethi Bey, 21, 22, 23
- Fethi Çelikbaş, 227, 253, 345, 403, 419, 599
- Fethi Gürcan, 438, 446, 530, 531, 533, 534, 539, 550, 551, 552, 553
- Fethi Okyar, 21
- Fethi Tevetoğlu, 408, 736, 913
- FETÖ, 398
- Fevzi Boztepe, 318

- Fevzi Çakmak, 34
- Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu, 38, 45, 172, 457
- Fikir Kulüpleri Federasyonu, 136, 772, 778, 779, 780, 783, 785, 786, 789, 798, 829, 845, 865
- Fikret Esen, 395, 399, 433, 434, 436
- Fikret Kuytak, 139, 202, 221, 371
- Fikret Şahoğlu, 110, 268, 283, 293, 299, 340, 391, 392, 409, 608, 609
- Filipin, 892
- Filistin, 825, 840, 928, 930
- Finlandiya, 119
- FKF, 778, 779, 780, 785, 801, 826, 828, 830, 845
- FKÖ, 928
- Fransa, 10, 12, 13, 155, 191, 240, 243, 252, 271, 283, 765, 808, 809, 815
- Fransızca, 458
- Fuad Sirmen, 403, 443, 529
- Fuat Arna, 34, 173, 226, 251, 290, 349, 498
- Fuat Doğu, 668, 937, 943
- Fuat Köprülü, 29, 171, 172, 318, 320
- Fuat Sirmen, 594, 596, 599
- Fuat Uluç, 289, 291, 313, 608, 623, 629
- Galip Atakan, 306
- Galip Gültekin, 434, 453, 530, 533, 542
- Gand Üniversitesi, 279
- Gazi Paşa, 23
- Gaziantep, 46, 85, 111, 143, 182, 183, 185, 262, 344, 352, 561, 593, 596, 627, 702, 711, 725, 804, 875
- Gebhardt V. Walther, 544
- Gebze, 900, 901, 904, 907
- Genç Kemalistler Ordusu, 536, 537, 538, 548
- Genç Ülkücü Teşkilatı, 773
- Genelkurmay Başkanlığı, 71, 166, 230, 245, 249, 333, 384, 398, 399, 425, 427, 435, 436, 438, 439, 441, 442, 473, 506, 546, 953
- General Muhittin Salor, 300
- George Carvalho, 565
- George Von Brole- Oppert, 118
- Gıyasettin Karaca, 488
- Giresun, 182, 671
- Gökhan Evliyaoğlu, 391, 455, 468, 515, 607
- Gölbaşı, 343, 519, 555, 932
- Göllüce, 865, 866
- GP, 716, 726, 727, 758, 759, 816, 862, 894, 930
- Guardian, 118
- Güç Birliği Ocağı, 50
- Gülhane Askeri Tıp Akademisi, 666, 667
- Gümüş Motor Fabrikası, 878
- Gümüşhane, 21, 565, 671

- Gümüşpala, 146, 147, 263, 293, 294, 298, 315, 341, 342, 349, 350, 352, 374, 385, 386, 391, 400, 407, 417, 419, 451, 453, 467, 469, 472, 504, 505, 506, 507, 513, 514, 515, 524, 558, 565, 569, 570, 571, 578, 579, 580, 600
- Gümüşsuyu, 827, 834, 835
- Güven Partisi, 283, 305, 711, 712, 713, 714, 716, 727, 728, 761, 816, 823, 833, 905, 918, 919
- Hacı Bayram Camii, 857
- Hakkari, 184, 565, 864
- Hakkı Sümer, 531, 539, 542
- Haldun Menteşeoğlu, 609, 782, 821, 865, 900, 902, 903, 905, 907
- Haldun Taner, 105, 191, 284, 414
- Halidun Doran, 437
- Halil Açar, 634
- Halil Bedii Fırat, 316
- Halil İmre, 98, 179, 363, 372, 375, 501, 592, 593
- Halil Özmen, 243, 485
- Halim Kural, 324
- Halim Menteş, 323, 330, 370, 397, 431, 531, 533, 534, 535, 549
- Halit Sencer, 446
- Halk Fırkası, 1, 19, 21, 22, 285
- Halk İştirakiyûn Fırkası, 19
- Halk Partisi, 19, 20, 24, 29, 36, 47, 82, 134, 136, 137, 140, 202, 205, 208, 235, 252, 270, 285, 286, 287, 288, 343, 344, 345, 346, 347, 383, 489, 508, 509, 510, 526, 590, 619, 631, 635, 674, 692, 697
- Halk Zümresi, 18
- Halkevleri, 43, 206
- Hamdi Varoğlu, 105
- Hami Tezkan, 468
- Hamidiye Camii, 931, 932
- Hamit Nafiz Pamir, 190
- Hanson W. Baldwin, 115
- Harbiye, 16, 44, 52, 64, 65, 72, 73, 77, 78, 83, 86, 90, 93, 119, 124, 127, 128, 142, 149, 152, 155, 167, 172, 204, 208, 209, 210, 212, 216, 238, 245, 250, 266, 285, 294, 324, 328, 333, 334, 394, 409, 445, 587
- Hare, 56, 328, 366, 414, 426, 665
- Harp Akademisi, 70, 75, 331, 395, 427
- Harp Okulu, 64, 73, 86, 88, 96, 123, 124, 125, 126, 127, 150, 177, 208, 329, 362, 425, 427, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 444, 446, 531, 534, 538, 539, 541, 542, 545, 546, 549, 551, 852, 853
- Harun Karadeniz, 785
- Hasan Azmi Tezcan, 305
- Hasan Celal Güzel, 770
- Hasan Dinçer, 400, 476, 479, 485, 517, 567, 578, 628, 682, 683, 769, 933
- Hasan Kangal, 312
- Hasan Korkmazcan, 877, 910, 955

- Hasan Polatkan, 93, 143, 177, 359, 370, 371, 373, 374, 375
- Hasan Tahsin Berkman, 686, 687
- Hatay, 182, 497, 546, 672, 676, 876, 931, 932
- Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı, 943
- Haydar Tunçkanat, 38, 44, 45, 87, 91, 94, 126, 127, 139, 149, 151, 160, 174, 193, 203, 211, 212, 217, 239, 250, 261, 264, 267, 349, 350, 351, 371, 378, 395, 398, 449, 531, 769, 793, 931
- Hayrettin Erkmen, 48
- Hayrettin Şakir Perk, 161, 162
- Hayri Domaniç, 312, 915
- Hayri Mumcuoğlu, 153
- Hazım Dağlı, 233, 526
- Heybeliada, 50, 164, 180, 369
- Hıfzı Oğuz Bekata, 332, 464, 479, 522, 524, 719, 813, 850, 870
- Hıfzı Topuz, 809
- Hıfzı Veldet, 127, 130, 131, 216, 224, 231, 233, 243, 891, 963
- Hikmet Bayur, 34, 38
- Hikmet Belbez, 312
- Hikmet Kıvılcımlı, 9, 27, 308, 321, 789, 791
- Hilmi Uran, 286
- Hindistan, 10, 300
- Hirfanlı, 41
- Hisar Camii, 766, 804, 834
- Hozat, 168
- HP, 45
- Huzur Komisyonu, 597
- Hüdai Oral, 512, 556, 692, 701, 728, 730
- Hür Düşünceler Kulübü, 770
- Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, 34
- Hür Sosyalist Parti, 316
- Hürrem Kubat, 295
- Hürriyet Meydanı, 502, 715, 829
- Hürriyet Misakı, 35
- Hürriyet Partisi, 38, 45, 135, 170, 237, 291, 313
- Hürriyet ve Anayasa Bayramı, 528, 529
- Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 17
- Hürriyet ve İtilaf Partisi, 17, 173
- Hüsamettin Atabeyli, 707, 931
- Hüseyin Ataman, 153, 485, 599
- Hüseyin Avni Ulaş, 30
- Hüseyin Balan, 686, 688, 756, 761, 832, 834, 836
- Hüseyin Cahit Yalçın, 27, 47
- Hüseyin İnan, 928, 929, 931, 932
- Hüseyin Nail Kubalı, 47, 56, 127, 131, 231, 685, 715, 718
- Hüseyin Ragıp, 286
- Hüseyin Ragıp Baydur, 286

- Hüsnü Dikeçligil, 449, 921, 922
- II. Abdulhamid, 15, 16
- II. Büyük Millet Meclisi, 19
- II. Dünya Savaşı, 12
- IMF, 49
- Irak, 113, 117, 119, 513, 514, 515
- Islahat Grubu, 18
- Islahata Fermanı, 14
- Isparta, 196, 312, 727, 859, 874, 881
- İbrahim Denizcier, 308, 575
- İbrahim Güzelce, 307, 503, 575, 781
- İbrahim Melih Gökçen, 770
- İbrahim Öktem, 497, 523, 632, 692, 709, 728, 730
- İbrahim Şevki Atasagun, 291, 665, 668, 669
- İbrahim Türk, 503
- İdealist Partisi, 33
- İhsan Ataöv, 704, 736, 846, 913
- İhsan Erkan, 150, 426, 437, 439, 446
- İhsan Gürsan, 419, 609
- İhsan Kızıloğlu, 242, 334
- İhsan Önal, 294, 295
- İhsan Sabri Çağlayangil, 574, 599, 601, 706, 736, 913
- İhsan Topaloğlu, 693, 728, 730
- İhsan Üngör, 292
- İkinci Cumhuriyet, 103, 104, 105, 156, 217, 230, 240, 314, 392, 394, 402, 423
- İkinci Dünya Savaşı, 1, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 69, 824, 917
- İkinci Meşrutiyet, 17
- İlhami Barut, 78
- İlhami Ertem, 707, 808, 820
- İlhami Sancar, 419, 427, 436, 479, 523, 590, 599, 693
- İlhami Soysal, 225, 265, 393, 936, 962
- İlhan Arsel, 216, 231
- İlhan Baş, 539, 550
- İlhan Egemen Darendelioğlu, 765, 850
- İlhan Özdil, 239
- İlhan Selçuk, 105, 106, 445, 496, 649, 650, 651, 802, 825, 849, 936, 962, 963
- İlk Hedefler Beyannamesi, 219, 234, 235, 236, 237, 277, 289, 590
- İLK-SEN, 777
- İlyas Seçkin, 479, 632, 709, 728, 730
- İmam Hatip Okulu, 523
- İmar ve İskan Vekaleti, 185
- İmran Öktem, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 894
- İngiliz, 10, 92, 112, 117, 118, 142, 244, 445
- İngiltere, 10, 11, 13, 113, 117, 155, 244, 271, 283, 366

İnkılap Hükümeti, 157, 158

İnönü, 21, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 35, 43, 46, 51, 52, 54, 59, 62, 63, 69, 70, 71, 72, 77, 81, 82, 85, 92, 96, 114, 119, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 145, 164, 169, 201, 202, 203, 204, 211, 260, 263, 265, 268, 277, 281, 286, 289, 305, 321, 328, 331, 332, 335, 344, 345, 362, 364, 366, 373, 379, 392, 393, 400, 405, 406, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 424, 425, 426, 427, 428, 432, 433, 434, 436, 437, 438, 440, 441, 442, 443, 448, 449, 451, 454, 456, 466, 472, 473, 474, 475, 476, 479, 480, 482, 487, 490, 491, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 501, 508, 509, 510, 512, 514, 515, 517, 518, 519, 520, 521, 540, 541, 543, 544, 545, 546, 547, 559, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 574, 576, 577, 581, 589, 595, 596, 599, 600, 614, 615, 617, 619, 620, 621, 631, 632, 636, 647, 650, 673, 674, 677, 690, 691, 692, 695, 696, 697, 698, 708, 709, 710, 717, 728, 730, 742, 802, 818, 854, 855, 856, 857, 858, 863, 933, 960, 961

İnsan Hakları Bildirisi, 10

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 290, 296

İrfan Baştuğ, 150

İrfan Solmazer, 187, 214

İrfan Tansel, 325, 326, 332, 333, 334, 335, 433, 441, 494, 531

İskenderun, 54, 930

İslam Demokrat Partisi, 37

İslam Koruma Partisi, 33

İslamiyet, 15, 739, 802

İsmail Hakkı Tekinel, 609, 736, 913

İsmail Kahraman, 764, 801, 802, 849

İsmail Rüştü Aksal, 135, 147, 164, 261, 277, 288, 345, 349, 422, 453, 508, 511, 590, 631, 692, 710

İsmail Ulutaş, 245, 424

İsmet Giritli, 127, 191, 231, 234, 239, 270, 271, 321, 576, 718

İsmet İnönü, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 35, 36, 37, 43, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 62, 65, 66, 69, 70, 72, 77, 82, 85, 88, 92, 96, 113, 115, 119, 121, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 144, 147, 164, 173, 175, 197, 199, 201, 202, 203, 204, 213, 218, 219, 260, 263, 268, 277, 281, 285, 289, 304, 305, 321, 327, 332, 335, 343, 344, 349, 350, 358, 366, 373, 390, 396, 397, 399, 400, 401, 403, 405, 406, 407, 411, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 424, 426, 427, 431, 433, 436, 438, 439, 442, 443, 444, 447, 448, 451, 452, 453, 454, 465, 466, 469, 473, 474, 475, 476, 478, 479, 480, 482, 486, 487, 490, 491, 494, 496, 498, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 517, 518, 519, 521, 528, 537, 538, 540, 543, 544, 546, 547, 556, 559, 565, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 576, 577, 589, 590, 592, 594, 595, 596, 599, 609, 610, 614, 615, 616, 619, 620, 621, 624, 626, 630, 631, 632, 636, 637, 647, 650, 664, 668, 670, 677, 683, 690, 691, 692, 694, 697, 708, 710, 717,

- 723, 728, 730, 760, 798, 802, 818,
838, 854, 855, 856, 857, 863, 933,
958, 960, 961, 965
- İsmet Paşa, 72, 133, 136, 137, 138, 210,
373, 396, 440, 443, 473, 617
- İsmet Sezgin, 469, 609, 736, 913
- İstanbul, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25,
26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 37,
39, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62,
63, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 76, 77, 78,
81, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94,
95, 98, 100, 102, 104, 110, 111, 113,
119, 120, 121, 122, 124, 127, 129,
130, 131, 135, 136, 140, 141, 143,
144, 146, 148, 149, 150, 156, 164,
173, 176, 177, 182, 183, 185, 186,
187, 188, 189, 190, 191, 192, 194,
197, 199, 209, 212, 216, 217, 222,
230, 231, 232, 234, 235, 238, 252,
253, 256, 259, 260, 265, 270, 277,
283, 285, 286, 287, 288, 292, 294,
295, 296, 298, 300, 302, 303, 305,
306, 307, 308, 309, 310, 311, 316,
321, 322, 324, 326, 329, 331, 332,
334, 335, 337, 342, 352, 353, 360,
362, 368, 376, 383, 384, 386, 389,
390, 391, 392, 395, 396, 397, 399,
407, 408, 410, 420, 422, 424, 427,
428, 431, 433, 434, 435, 436, 441,
452, 456, 458, 459, 460, 461, 462,
463, 482, 490, 491, 492, 498, 502,
503, 508, 519, 520, 523, 526, 527,
528, 530, 531, 533, 534, 536, 537,
541, 542, 543, 545, 546, 549, 560,
561, 575, 576, 578, 581, 585, 593,
611, 632, 636, 637, 645, 647, 664,
672, 675, 676, 678, 685, 686, 688,
690, 692, 700, 701, 702, 718, 722,
724, 732, 737, 749, 756, 763, 764,
765, 766, 767, 768, 769, 771, 776,
780, 781, 785, 788, 790, 793, 794,
801, 803, 804, 805, 806, 807, 808,
810, 811, 812, 814, 816, 819, 820,
821, 822, 823, 824, 825, 826, 827,
828, 829, 830, 831, 832, 833, 834,
835, 837, 840, 841, 843, 845, 847,
849, 854, 863, 865, 866, 874, 875,
876, 878, 879, 880, 896, 898, 899,
900, 901, 903, 904, 905, 907, 912,
920, 921, 922, 937, 955, 956, 965
- İstanbul Balmumcu, 178, 431
- İstanbul Ekspres Gazetesi, 78
- İstanbul Üniversitesi Senatosu, 58, 812
- İstiklal Grubu, 18
- İstiklal Marşı, 503, 916
- İsveç, 119, 587
- İsviçre Akademisyenler Cemiyeti, 59
- İsviçre Milli Talebe Birliği, 59
- İşçi Partisi, 283, 292, 307, 308, 309,
310, 311, 502, 503, 529, 560, 561,
574, 575, 581, 582, 587, 615, 625,
630, 645, 646, 647, 674, 675, 699,
700, 724, 731, 756, 757, 782, 788,
797, 806, 843, 899, 900, 907
- İtalya, 6, 13, 237, 252, 283, 808
- İttihat ve Terakki Cemiyeti, 16
- İTÜ, 187, 608, 807, 809, 810, 811, 812,
820, 828, 866, 878
- İTÜÖB, 785
- İÜ, 810, 812, 820
- İzmir, 22, 36, 51, 54, 58, 63, 93, 94, 97,
110, 111, 123, 148, 171, 176, 177,

- 182, 183, 186, 187, 194, 196, 262, 263, 267, 277, 293, 294, 304, 308, 309, 310, 311, 316, 317, 357, 377, 383, 392, 393, 411, 458, 468, 469, 497, 503, 514, 515, 520, 529, 537, 543, 546, 561, 574, 575, 608, 636, 637, 645, 647, 690, 699, 702, 725, 732, 749, 765, 766, 767, 793, 800, 803, 804, 806, 811, 812, 825, 826, 829, 830, 834, 836, 837, 841, 854, 865, 866, 874, 875, 876, 879, 885, 926
- İzmit, 432, 434, 676, 820, 898
- J. D. Roberts, 592
- J. J. Rousseau, 11
- Japonya, 10, 283
- Jay Walz, 62, 63, 150, 280, 284, 387, 394, 405
- John Foster, 49
- John W. Nason, 655
- Johnson, 567, 608, 665, 667, 824
- Kabataş, 835
- Kabibay, 74, 75, 76, 88, 148, 168, 198, 210, 212, 530, 533, 543, 937
- Kadir Ateşdağı, 306
- Kadir Yıldırım, 531, 545
- Kadircan Kafılı, 105, 228, 551, 595
- Kadri Çıtak, 446, 530
- Kadri Eroğan, 498, 601, 609, 704, 706, 922, 955
- Kadri Kaplan, 86, 194, 206, 241, 263, 336, 349, 371, 416, 447, 528, 530, 534, 550, 783, 785, 802, 813
- Kamil Karavelioğlu, 187, 247, 371, 408, 528, 802, 956, 958
- Kamil Ocak, 703, 736
- Kamil Tekerek, 295, 349
- Kamran Evliyaoğlu, 692, 709, 728
- Kamuran Evliyaoğlu, 264, 295, 349, 407, 419, 468, 469, 555
- Kanlı Pazar, 166, 196, 290, 330, 333, 334, 369, 442, 542, 551, 628, 736, 763, 764, 765, 766, 768, 769, 770, 772, 778, 779, 783, 784, 788, 789, 797, 798, 800, 801, 802, 803, 810, 825, 826, 828, 830, 835, 840, 841, 842, 845, 848, 849, 850, 851, 865, 928
- Kanuni Esasi, 17
- Kanun-i Esasi, 14
- Karadeniz, 121, 183, 196, 226, 262, 321, 322, 344, 564, 641, 779, 780, 783, 784, 785, 786, 789, 801, 803, 807, 809, 810, 820, 825, 826, 827, 828, 829, 835, 836, 844, 847, 848, 849, 851
- Karagöz, 672
- Kardeşlik Haftası, 340
- Kars, 421, 457, 490, 508, 510, 641, 766, 800, 956
- Kartal, 196, 479, 900, 902, 904
- Kasım Gülek, 62, 170, 173, 205, 239, 249, 275, 277, 287, 345, 403, 445, 510, 589, 630, 670, 692, 846
- Kastamonu, 565, 725

- Kayseri, 52, 53, 87, 183, 352, 357, 375, 377, 391, 404, 449, 458, 494, 496, 498, 499, 501, 513, 518, 524, 527, 577, 592, 593, 616, 617, 671, 678, 711, 749, 750, 764, 770, 775, 792, 808, 822, 878, 894, 921, 1161
- Kayseri Cezaevi, 527, 592, 593
- Kazım Demirkan, 78, 79
- Kazım Orbay, 227, 239, 251, 396, 403, 404, 546, 556, 578
- Kazlıçeşme, 142
- Keban, 41, 623, 703
- Kemal Atalay, 902
- Kemal Ataman, 485, 692
- Kemal Güner, 75, 150
- Kemal Kahyaoğlu, 531
- Kemal Kayacan, 395, 949
- Kemal Kurdaş, 262, 419, 845
- Kemal Kurdeş, 153
- Kemal Nebioğlu, 307, 503, 575, 650
- Kemal Satır, 135, 138, 288, 345, 508, 511, 572, 580, 590, 599, 619, 620, 621, 693, 866, 961
- Kemal Taran, 953
- Kemal Türkler, 307, 575, 781, 897, 898, 903, 904
- Kemali Bayazıt, 288, 345
- Kemali Beyazıt, 135, 599
- Kemalist Gençlik Partisi, 283, 305, 306
- Kenan Ersoy, 91
- Kenan Esengin, 77, 246, 378, 510, 692, 715
- Kenan Öner, 34
- Kennedy, 366, 376, 567
- Kerim Gökay, 312, 479
- Kıbrıs, 111, 157, 570, 571, 573, 574, 590, 615, 673, 762, 790, 805, 823, 833, 836
- Kılıç Ali, 422
- Kırıkhan, 46, 931, 932
- Kırklareli, 50, 123, 183, 392, 504, 561, 725
- Kırşehir, 42, 45, 47, 53, 501, 565, 725
- Kızılay, 61, 64, 89, 136, 352, 808, 825
- Kızılpınar, 865
- Kissinger, 933
- Kocaeli, 183, 393, 561, 671, 792, 815, 875, 900, 901, 903, 904, 907, 916
- Komando, 821, 840, 841, 844
- Komer, 49, 845, 846, 847
- Komünizm, 642, 673, 843
- Komünizmle Mücadele Derneği, 625, 626, 765, 766, 768, 800, 838
- Kongo, 119
- Konya, 76, 77, 91, 106, 183, 263, 291, 322, 340, 456, 496, 541, 551, 557, 594, 660, 666, 682, 702, 725, 749, 751, 758, 761, 768, 769, 802, 803, 805, 808, 819, 822, 837, 838, 839, 869, 871, 875, 876, 880, 889, 894, 910, 921

- Koraltan, 30, 61, 143
- Kore, 59, 81, 102, 115, 329, 425, 801
- Köprülü, 29, 30, 31, 171, 318, 321
- Köylü Partisi, 38, 290, 291, 295, 485
- Kredi Yurtlar Kurumu, 772, 790
- Kubalı, 56, 231
- Kudüs, 50
- Kur'an, 109, 609, 868
- Kurtul Altuğ, 43, 55, 97, 98, 103, 125, 126, 129, 141, 145, 146, 148, 149, 159, 162, 166, 177, 188, 189, 199, 202, 203, 206, 207, 210, 211, 212, 214, 215, 257, 268, 323, 324, 332, 334, 335, 358, 364, 368, 396, 397, 414, 419, 426, 427, 428, 429, 434, 435, 437, 438, 439, 440, 441, 449, 451, 534, 543, 890, 936, 949, 952
- Kurtuluş, 19, 21, 22, 34, 36, 37, 40, 43, 48, 54, 61, 65, 68, 97, 98, 100, 128, 131, 135, 137, 139, 234, 268, 286, 323, 328, 334, 386, 395, 396, 398, 399, 400, 473, 700, 754, 778, 779, 780, 789, 790, 791, 821, 823, 837, 845, 849, 853, 901, 928, 929, 930, 932
- Kurucu Meclis, 49, 97, 103, 151, 152, 193, 195, 205, 208, 210, 211, 212, 213, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 248, 249, 250, 251, 253, 260, 261, 266, 267, 268, 269, 270, 274, 277, 280, 282, 292, 293, 313, 314, 321, 329, 344, 378, 401, 461, 462, 718, 719, 722, 941
- Kuva-yı Milliye, 493
- Küba, 113, 445, 801
- Kürt, 196, 488, 788, 798, 799, 800
- Kütahya, 21, 92, 267, 393, 780, 804, 874, 875, 903
- Le Monde, 4, 75, 101, 115, 116, 180, 188, 208, 210, 213, 354, 545
- Lebit Yurdoğlu, 345, 693
- Lenin, 783, 785, 807, 900
- Leninist, 773, 783, 788, 790, 840, 907, 928, 929
- Levent, 6, 900, 904
- Liberal Demokrat Partisi, 33
- Liberal Köylü Partisi, 33
- Libya, 119, 214
- Londra, 61, 118, 136, 808
- Lozan Barış Antlaşması, 20
- Lübnan, 119
- Lütfi Bornocalı, 290
- Lütfi Doğan, 804
- Lütfi Söylemez, 85
- M. Emin Aytekin, 331, 341
- Madanoğlu Dosyası, 786
- Mahir Çayan, 789, 929
- Mahir Kaynak, 113, 371, 786, 936, 937, 940, 948, 949
- Makarinos, 78
- Malatya, 45, 170, 212, 393, 417, 422, 475, 476, 565, 569, 571, 574, 615,

- 699, 700, 725, 727, 780, 793, 794,
818, 856, 863, 876, 932, 965
- Maltepe Camii, 855, 857, 858
- Mamak, 446, 545, 549, 550, 844
- Manisa, 51, 196, 267, 468, 495, 507,
704, 725, 799, 874, 876
- Mao, 900
- Mardin, 53, 393, 405, 524, 565
- Marksist, 709, 739, 740, 765, 773, 788,
790, 840, 894, 907, 928, 929, 937
- Marmara, 180, 183, 299, 383, 392, 393,
564
- Marmara Denizi, 180
- Marshall, 40
- Max Clara, 191, 461
- Mazhar Şevket İpşiroğlu, 460
- MBK, 2, 92, 95, 97, 101, 120, 126, 129,
131, 137, 139, 143, 146, 148, 149,
150, 151, 152, 155, 156, 159, 161,
162, 164, 167, 168, 169, 174, 175,
186, 187, 193, 194, 195, 199, 200,
201, 203, 204, 205, 207, 208, 209,
210, 211, 212, 215, 216, 217, 218,
220, 221, 222, 223, 224, 225, 230,
240, 241, 242, 244, 248, 250, 258,
260, 263, 264, 270, 271, 273, 274,
275, 276, 279, 282, 295, 299, 315,
316, 318, 323, 324, 326, 327, 328,
329, 330, 332, 333, 334, 335, 336,
340, 342, 349, 350, 351, 352, 365,
367, 368, 370, 373, 374, 378, 385,
393, 395, 402, 413, 416, 459, 462,
463, 476, 488, 489, 528, 608, 679
- MDD, 494, 779, 783, 790
- MDO, 493, 494, 502, 521
- Meclis, 7, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 26,
28, 29, 33, 39, 45, 47, 52, 53, 54, 55,
56, 57, 60, 65, 68, 72, 81, 86, 95, 97,
129, 132, 135, 145, 151, 162, 180,
195, 216, 217, 218, 219, 220, 221,
222, 223, 225, 226, 227, 232, 234,
235, 236, 237, 239, 242, 244,
245, 251, 256, 257, 258, 261, 270,
275, 277, 278, 279, 280, 287, 292,
297, 303, 317, 320, 335, 355, 370,
378, 389, 395, 399, 400, 402, 405,
410, 411, 413, 420, 422, 423, 430,
438, 439, 442, 445, 448, 454, 455,
466, 470, 472, 479, 482, 491, 492,
495, 497, 499, 501, 504, 507, 509,
511, 514, 515, 521, 522, 525, 528,
531, 545, 547, 551, 557, 562, 563,
564, 566, 573, 583, 594, 596, 597,
599, 611, 616, 619, 620, 621, 623,
629, 636, 642, 650, 654, 664, 671,
674, 684, 689, 698, 700, 715, 717,
718, 719, 740, 749, 755, 757, 759,
767, 801, 818, 824, 863, 871, 884,
888, 889, 892, 893, 895, 901, 907,
910, 920, 921, 938, 947, 948, 953,
955, 957
- Meclis İç Tüzüğü, 47
- Medeni Berk, 124, 362, 879
- Mehmet Ali Arslan, 732, 797
- Mehmet Ali Aybar, 222, 308, 311, 503,
560, 561, 581, 613, 625, 626, 630,
647, 650, 661, 701, 731, 756, 759,
761, 797, 824, 856, 904
- Mehmet Ali Aytaç, 295, 411, 468
- Mehmet Ali Derman, 290
- Mehmet Baydur, 154

- Mehmet Delikaya, 692, 709
- Mehmet Hazer, 421, 599
- Mehmet Kaplan, 107, 127
- Mehmet Karaoğlu, 293, 299
- Mehmet Keçeciler, 770
- Mehmet Özgüneş, 102, 135, 150, 241, 371, 548, 682, 795
- Mehmet Şevket Eygi, 803, 804, 850
- Mehmet Turgut, 295, 468, 579, 609, 736, 872, 873, 921, 922
- Mehmet Yorgancıoğlu, 293, 295, 299
- Mekki Keskin, 664
- Melahat Gedik, 609
- Melih Kemal Küçüktepepınar, 173
- Memduh Tağmaç, 938, 943, 945, 947, 949, 950, 951, 953, 954, 955
- Memduh Tarkın, 306
- Memleketçi Parti, 282, 301, 302
- Memleketçi Serbest Parti, 302, 303, 304, 349, 350, 585
- Menderes, 29, 30, 44, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 68, 72, 73, 79, 80, 83, 86, 88, 89, 92, 93, 95, 112, 114, 117, 118, 120, 124, 126, 127, 143, 144, 146, 151, 169, 176, 177, 300, 315, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 364, 368, 369, 371, 373, 374, 375, 391, 458, 490, 517, 608, 649, 678, 746, 795, 872, 873, 875, 922, 925, 926, 955
- Menemen Olayı, 23
- Mersin, 46, 262, 344, 824
- Mesut Suna, 576, 577
- Metin Çatan, 304
- Metin Toker, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 48, 49, 52, 54, 55, 65, 68, 72, 78, 79, 80, 85, 92, 96, 121, 124, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 145, 147, 152, 153, 163, 164, 165, 166, 167, 177, 189, 197, 198, 199, 200, 213, 217, 226, 230, 231, 232, 234, 235, 264, 277, 292, 308, 310, 311, 315, 324, 326, 331, 332, 334, 335, 340, 366, 367, 368, 369, 371, 373, 374, 390, 394, 395, 396, 397, 399, 401, 402, 405, 410, 414, 416, 419, 426, 428, 432, 436, 437, 438, 440, 441, 442, 443, 449, 451, 456, 472, 473, 474, 475, 476, 494, 496, 497, 499, 501, 518, 519, 520, 540, 541, 559, 567, 569, 570, 571, 574, 576, 600, 614, 615, 617, 631, 765, 768, 769, 772, 778, 790, 791, 798, 804, 805, 840, 930, 936
- MGK, 259, 941, 942, 944, 945, 946
- MHP, 736, 737, 738, 739, 754, 758, 759, 761, 772, 786, 841, 958
- Mısır, 113, 117
- Mihri Belli, 106, 124, 308, 309, 779, 783, 785, 789, 791, 842, 845, 906, 928
- Millet Meclisi, 5, 18, 19, 41, 51, 53, 55, 58, 194, 243, 244, 257, 276, 277, 285, 339, 388, 390, 396, 402, 403, 404, 414, 418, 420, 422, 429, 443, 444, 448, 449, 454, 455, 463, 469, 474, 479, 480, 482, 487, 489, 491, 497, 498, 499, 507, 514, 515, 516, 521, 523, 524, 528, 529, 539, 545, 551, 552, 553, 557, 568, 571, 572,

574, 576, 578, 579, 582, 594, 599,
601, 611, 612, 615, 617, 618, 621,
634, 653, 663, 664, 669, 682, 683,
707, 711, 715, 718, 720, 735, 737,
742, 744, 748, 749, 761, 775, 792,
793, 794, 799, 807, 815, 825, 833,
859, 860, 862, 863, 865, 871, 880,
884, 890, 891, 893, 894, 895, 897,
898, 905, 914, 918, 932, 954, 955,
957, 958

Millet Partisi, 33, 34, 38, 45, 53, 101,
199, 200, 201, 202, 204, 205, 208,
213, 221, 224, 232, 236, 237, 253,
290, 291, 347, 348, 349, 470, 481,
485, 486, 497, 524, 571, 580, 581,
582, 613, 619, 629, 630, 641, 642,
643, 644, 645, 660, 670, 671, 673,
674, 683, 684, 717, 736, 771

Millete Hizmet Partisi, 283

Millete/ Milli Hizmet Partisi, 306

Milletvekili Seçimi Kanunu, 274, 275,
276

Milletvekilleri Seçimi Kanunu, 36

Milli Bakiye, 611, 612, 613, 641, 650,
672, 674, 676, 677, 678, 717, 718,
719

Milli Birlik, 2, 5, 75, 80, 86, 91, 94, 95,
97, 100, 101, 107, 113, 121, 122,
125, 127, 128, 129, 131, 132, 133,
139, 141, 144, 146, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 155, 156, 158, 159,
160, 161, 163, 165, 166, 168, 169,
172, 174, 176, 177, 178, 179, 187,
189, 191, 193, 194, 195, 197, 198,
199, 200, 202, 204, 208, 209, 210,
211, 212, 213, 214, 215, 216, 218,
220, 222, 223, 224, 226, 230, 231,
232, 236, 240, 241, 243, 247, 248,

249, 250, 257, 258, 260, 261, 271,
273, 275, 276, 284, 286, 293, 312,
313, 323, 324, 325, 326, 328, 332,
336, 340, 341, 342, 349, 350, 353,
367, 370, 371, 372, 378, 386, 391,
394, 396, 397, 400, 401, 404, 408,
413, 423, 434, 459, 460, 462, 464,
488, 528, 586, 593, 594, 610, 616,
665, 667, 679, 878, 898, 958, 962

Milli Birlik Cephesi, 122

Milli Birlik Komitesi, 2, 5, 75, 80, 86,
91, 94, 95, 97, 100, 101, 107, 113,
121, 125, 127, 131, 132, 133, 139,
141, 144, 146, 148, 149, 150, 151,
152, 155, 156, 158, 159, 160, 161,
163, 165, 166, 168, 172, 174, 176,
177, 178, 179, 187, 189, 191, 193,
194, 195, 197, 198, 199, 200, 202,
204, 208, 209, 210, 211, 212, 213,
214, 215, 216, 218, 220, 222, 223,
224, 226, 230, 231, 232, 236, 240,
241, 243, 247, 248, 249, 250, 257,
258, 260, 261, 271, 273, 275, 276,
284, 286, 293, 312, 323, 324, 325,
326, 328, 332, 336, 341, 342, 349,
353, 367, 370, 371, 372, 378, 386,
391, 394, 396, 397, 400, 401, 404,
408, 413, 423, 434, 459, 460, 464,
488, 528, 593, 665, 667, 679, 878

Milli Demokratik Devrim, 779, 780,
929

Milli Devrim Ordusu, 493, 494, 502

Milli Düşünce, 770

Milli Emniyet Hizmetleri, 545

Milli görüş, 887, 888, 889

Milli Güvenlik Kurulu, 102, 193, 247,
248, 259, 506, 799, 830, 851, 852,

- 935, 937, 941, 942, 943, 944, 945,
946, 959
- Milli Kalkınma Partisi, 30, 33
- Milli Kurtuluş Savaşı, 286
- Milli Menfaat Partisi, 413
- Milli Mücadele, 1, 69, 696, 769
- Milli Nizam Partisi, 739, 877, 880, 881,
882, 883, 884, 885, 886, 889
- Milli Savunma Yüksek Kurulu, 246,
248, 259
- Milli Talebe Federasyonu, 425, 430,
519, 767, 774, 775, 784, 794, 806,
830
- Milli Türk Talebe Birliği, 122, 425,
430, 519, 763, 767, 770, 775, 798,
800, 830
- Milliyet, 21, 22, 25, 28, 41, 49, 50, 52,
57, 58, 66, 74, 75, 77, 79, 82, 89, 93,
95, 96, 97, 99, 101, 102, 104, 106,
107, 111, 112, 116, 117, 118, 119,
120, 121, 122, 123, 124, 125, 126,
127, 128, 130, 131, 133, 134, 135,
136, 137, 138, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 149, 150, 151,
152, 155, 156, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
170, 171, 172, 174, 175, 176, 177,
179, 180, 181, 182, 186, 188, 194,
195, 196, 197, 199, 214, 215, 216,
217, 218, 219, 221, 222, 223, 224,
225, 226, 227, 230, 232, 236, 237,
238, 242, 245, 248, 250, 260, 261,
263, 264, 265, 266, 267, 268, 269,
271, 277, 280, 281, 282, 283, 291,
292, 293, 295, 298, 299, 300, 301,
302, 304, 305, 307, 308, 311, 312,
315, 316, 317, 318, 320, 321, 325,
328, 329, 334, 336, 340, 341, 342,
343, 344, 345, 346, 347, 349, 350,
351, 352, 357, 358, 378, 383, 385,
386, 387, 388, 390, 392, 393, 394,
401, 403, 404, 405, 406, 407, 408,
409, 410, 411, 412, 413, 415, 416,
417, 418, 420, 421, 422, 424, 425,
427, 428, 429, 430, 431, 436, 438,
439, 440, 442, 444, 445, 446, 447,
450, 451, 452, 453, 456, 457, 458,
459, 462, 465, 466, 467, 468, 469,
470, 471, 472, 473, 474, 475, 476,
477, 479, 480, 482, 483, 485, 487,
488, 489, 490, 491, 492, 493, 499,
500, 501, 502, 504, 507, 508, 510,
512, 516, 517, 518, 519, 520, 521,
527, 528, 529, 530, 532, 533, 536,
537, 538, 542, 543, 545, 549, 550,
551, 553, 554, 555, 556, 557, 563,
564, 567, 568, 569, 570, 571, 574,
577, 578, 579, 580, 582, 584, 585,
586, 589, 590, 592, 593, 594, 595,
596, 597, 598, 599, 600, 602, 609,
610, 611, 612, 614, 615, 616, 617,
621, 622, 624, 625, 627, 628, 629,
630, 631, 634, 641, 643, 647, 648,
649, 650, 651, 653, 654, 663, 664,
665, 666, 667, 668, 669, 670, 671,
672, 676, 677, 678, 679, 680, 682,
683, 684, 685, 686, 691, 692, 693,
694, 699, 700, 703, 705, 707, 708,
710, 711, 712, 715, 716, 717, 718,
719, 721, 723, 725, 727, 728, 730,
731, 732, 735, 742, 743, 764, 765,
766, 771, 774, 775, 776, 780, 781,
783, 785, 793, 794, 795, 799, 800,
802, 803, 804, 806, 808, 810, 811,
812, 819, 824, 826, 827, 828, 829,
838, 839, 845, 852, 853, 854, 855,
869, 879, 916, 918, 946
- Milliyetçi Hareket Partisi, 736, 737,
738, 755, 884

- Milliyetçi Öğretmenler Birliği, 775
- Milliyetçiler Derneği, 772, 800, 804, 837
- Milliyetçilik, 241, 554, 739, 773
- MİT, 209, 398, 668, 773, 786, 931, 936, 937, 943, 948
- Mithat Ceylan, 92, 141
- Mithat Perin, 78
- Mithat San, 312
- MNP, 786, 880, 881, 885, 958
- Moskova, 51, 114, 503, 633, 640, 694, 772, 802, 808
- MP, 37, 174, 202, 252, 444, 516, 562, 563, 564, 565, 574, 580, 582, 599, 614, 617, 620, 645, 647, 648, 649, 664, 671, 676, 677, 717, 726, 727, 758, 759, 815, 849, 958
- Mr. Amory, 114
- MTTB, 519, 763, 764, 765, 766, 770, 774, 800, 801, 802, 803, 807, 819, 821, 830, 835, 848, 849
- Muammer Aksoy, 131, 204, 216, 231, 233, 247, 250, 253, 345, 461, 692, 779, 849, 933
- Muammer Erten, 512, 692, 701, 709, 728, 730
- Muammer Tiryaki, 318
- Mucip Ataklı, 139, 324, 326, 342, 368, 370, 371, 394, 476, 494, 499, 500, 526, 531, 532, 534, 538, 550, 682, 822, 850, 853, 936, 958
- Muğla, 196, 509, 671, 875
- Muhafaza-i Mukaddesat Grubu, 18
- Muhafazakar Parti, 283, 307
- Muharrem İhsan Kızıloğlu, 152, 153, 159, 245, 249, 280, 311
- Muhittin Güven, 419
- Muhittin Önür, 332, 425, 441
- Muhsin Batur, 89, 92, 93, 166, 267, 326, 327, 335, 398, 441, 541, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 953, 954, 955
- Muhtar Uluer, 154
- Muin Küley, 234
- Musa Öğün, 954
- Muslih Fer, 956
- Muslih Görentaş, 312
- Mustafa Enver Birol, 39
- Mustafa Erdoğan, 301
- Mustafa Geygel, 170, 687
- Mustafa Gülcügil, 736, 913
- Mustafa İnan, 460
- Mustafa Kemal (Atatük), 1, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 69, 285, 287, 503, 551, 591, 714, 790, 793, 832, 844, 848, 852, 964
- Mustafa Kentli, 34, 262
- Mustafa Kepir, 349, 628
- Mustafa Koluman, 318
- Mustafa Ok, 446, 530, 533, 534, 535, 692, 731

- Mustafa Pakoba, 539, 542
- Mustafa Timisi, 689, 958
- Mutedil Liberal Parti, 282, 304
- Muzaffer Karan, 92, 113, 214, 650
- Muzaffer Özdağ, 73, 94, 100, 131, 133, 148, 149, 174, 186, 193, 202, 203, 205, 206, 211, 212, 214, 334, 361, 395, 432, 534, 542, 549, 550, 554, 627
- Muzaffer Tuğsavul, 70
- Muzaffer Yurdakuler, 271, 276, 336, 371, 476, 528, 684
- Mücadele Birliği, 768, 769, 770, 805, 822, 837, 838
- Mücadele Derneği, 626, 762, 765, 766, 767, 768, 800, 802, 804, 836, 837, 838, 848, 849
- Müdafaa-i Hukuk Grubu, 18
- Mükerrem Erensü, 75
- Mümtaz Faik Fenik, 430, 445, 465, 466, 467, 469, 473, 474, 480, 484, 489, 496, 501, 502, 519, 566, 567, 568, 577, 584, 585, 623, 624
- Mümtaz Soysal, 105, 233, 237, 242, 253, 321, 322, 718
- Mümtaz Tarhan, 517
- Münci Kapani, 224, 233, 718
- Münip Hayri Ürgüplü, 61
- Münip Tepeci, 542
- Müstakil Türk Sosyalist Partisi, 33
- Müstakiller Partisi, 33
- Naci Asutay, 75, 150
- Naci Kutlay, 789
- Nadir Nadi, 6, 27, 32, 43, 44, 58, 99, 104, 105, 147, 188, 266, 392, 445, 461, 584, 849, 958, 960, 961, 963
- Nadir Yavuzkan, 514
- Namık Argüç, 58
- Namık Gedik, 79, 126, 176, 764
- Namık Kemal Ersun, 177, 324
- Nasır Zeytinoğlu, 153, 268, 419, 488, 495, 665
- NATO, 58, 59, 62, 64, 82, 91, 111, 115, 116, 118, 157, 163, 199, 200, 258, 332, 335, 604, 605, 673, 779, 810, 824, 825, 826, 831
- Nazım Özkan, 326, 330
- Nazmi Dora, 70
- Nazmi Ökten, 295
- Nazmi Özoğul, 301, 448, 482
- Necati Güven, 670
- Necati Tacan, 83
- Necati Ünsalan, 75, 150, 323, 326, 370, 398, 425, 435, 437, 447, 530, 533, 549, 550
- Necdet Egeran, 608
- Necip Fazıl Kısakürek, 8, 9, 83, 108, 110, 130, 369, 473, 765, 802
- Necip San, 70, 246
- Necmettin Erbakan, 749, 758, 761, 877, 878, 879, 880, 881, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 958

- Necmettin Erişen, 768, 838
- Necmettin Sadak, 27
- Necmi Bek, 75, 150
- Necmi Öktem, 295
- Necmi Ökten, 294, 342, 418, 479
- Nedim Ergüven, 239
- Nedim Ökmen, 517, 678
- Nedim Öktem, 73
- Nehru, 64
- Neriman Ağaoglu, 495, 735, 922
- Nermin Abadan, 11, 17, 30, 34, 212, 230, 233, 237, 238, 270, 277, 278, 282, 308, 309, 313, 315, 389, 403, 485, 536, 580, 589, 591, 609, 612, 613, 627, 628, 629, 635, 647, 649, 651, 692, 765, 766
- Nermin Erbakan, 879
- Nesterin Dirvana, 190
- Nevşehir, 45, 291, 725, 749
- New York Herald Tribune, 59, 61
- New York Times, 4, 59, 62, 63, 115, 116, 117, 150, 155, 158, 188, 237, 262, 267, 268, 280, 281, 283, 284, 335, 354, 375, 376, 378, 387, 394, 400, 405, 411, 413, 417, 445, 446, 544, 545, 550, 569, 570, 667, 670, 679, 745, 847, 900, 906, 911, 936, 963, 964, 965
- New-York, 63
- Niğde, 21, 262, 344, 545, 671, 683, 710, 874
- Nihat Erim, 403, 475, 510, 590, 692, 730, 792, 815, 950, 960, 961
- Nihat Su, 295, 301, 418
- Nilüfer Gürsoy, 518, 519, 664, 735, 922
- Nixon, 847, 933
- Niyazi Acun, 301, 318
- Niyazi Ağırnaslı, 449
- Nizamettin Erkmen, 736, 913
- Northfield, 655
- Norveç, 10, 244
- Numan Esin, 94, 97, 101, 131, 149, 202, 206, 214, 627, 937
- Nurettin Ardıçoğlu, 250
- Nurettin Bulak, 295
- Nuri Ademoğlu, 581
- Nuri Beşer, 295, 428, 429, 430, 431
- Nuri Demirağ, 30
- Nuri Eroğan, 706
- Nuri Hazer, 75, 150, 323, 326, 431
- Nusret Karasu, 154
- Nusret Kirişçioğlu, 143, 370
- Nüvit Yetkin, 345, 581, 590
- Observer, 118
- ODTÜ, 810, 820, 821, 845, 846, 847, 928, 931, 933, 940, 962
- OECD, 49
- Oktay Ekşi, 244, 758
- Opera Oteli, 834

Ordu, 2, 21, 23, 25, 28, 29, 32, 33, 43, 48, 51, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 83, 86, 88, 90, 91, 93, 94, 95, 101, 119, 120, 124, 128, 131, 134, 140, 162, 165, 166, 167, 183, 193, 198, 200, 210, 213, 214, 217, 225, 245, 246, 266, 268, 293, 299, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 347, 348, 367, 374, 378, 390, 396, 397, 400, 401, 426, 427, 429, 433, 434, 439, 442, 447, 449, 450, 451, 452, 455, 458, 473, 482, 487, 489, 533, 539, 541, 594, 597, 600, 610, 629, 630, 640, 724, 725, 779, 875, 892, 902, 935, 937, 940, 941, 942, 944, 948, 953, 957

Orhan Apaydın, 363, 468

Orhan Birgit, 632, 692, 728, 730

Orhan Erkanlı, 42, 48, 67, 68, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 90, 93, 94, 99, 107, 119, 120, 124, 125, 126, 132, 135, 137, 138, 139, 142, 148, 149, 151, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 167, 168, 172, 176, 177, 179, 180, 181, 187, 188, 197, 198, 199, 201, 203, 204, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 219, 231, 239, 322, 329, 352, 353, 358, 364, 365, 369, 374, 375, 400, 437, 535, 692

Orhan Eyüpoğlu, 512

Orhan Kabibay, 74, 76, 81, 84, 86, 88, 148, 206, 209, 212, 214, 215, 447, 530, 535, 625, 692, 936, 937

Orhan Kiverlioğlu, 767, 768

Orhan Kubat, 154

Orhan Öztrak, 135, 173, 288, 345, 346, 479, 512, 590, 599, 693, 695, 709

Orhan Seyfi Orhon, 206, 467, 469, 470, 474, 475, 484, 487, 496, 502, 508, 526, 527, 566, 568, 569, 577, 585, 615, 624, 664

Orhan Süersan, 507, 601, 609

Orta Anadolu, 168

Orta Doğu, 188, 789, 806, 832, 836, 844

Ortak Pazar, 478, 573

Ortanın Solu, 219, 254, 289, 311, 630, 631, 632, 633, 634, 636, 640, 647, 677, 689, 693, 694, 695, 700, 701, 708, 710, 711, 728, 729, 730, 753, 754, 756, 786, 961

Osman Akyar, 67

Osman Alişiroğlu, 288

Osman Batur, 838

Osman Baydemir, 804

Osman Bölükbaşı, 34, 45, 52, 53, 98, 236, 253, 290, 291, 347, 375, 386, 393, 400, 409, 415, 444, 453, 454, 470, 471, 472, 481, 485, 524, 551, 578, 599, 613, 619, 620, 621, 670, 671, 673, 674, 684, 717, 863, 958

Osman Deniz, 331, 447, 530, 534, 550, 551, 552, 553

Osman Köksal, 76, 77, 80, 83, 85, 92, 113, 203, 324, 333, 334, 349, 371, 492, 577, 584, 943, 956

Osman Nuri Köni, 34

Osman Okyar, 88

- Osman Saim Sarıoğlu, 130
- Osman Sezai Diner, 307
- Osman Şahinoğlu, 455, 601, 736
- Osman Tosun, 154
- Osman Turan, 353, 609, 670, 881
- Osmanlı Ahrar Fırkası, 17
- Osmanlı Bankası, 775
- Osmanlı Devleti, 4, 13, 15, 16
- Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 16
- OYAK, 335, 336, 337, 338, 935
- Öğrenci Olayları, 792, 805
- Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu, 783
- Ömer Sami Coşar, 44, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 96, 106, 107, 117, 126, 127, 129, 131, 133, 144, 145, 148, 149, 151, 154, 158, 159, 165, 166, 168, 177, 178, 179, 189, 197, 198, 199, 200, 202, 207, 209, 210, 231, 232, 243, 269, 353, 363, 439
- Örfi İdare, 58, 61, 87, 90, 95, 120, 124, 145, 333, 342, 360, 368, 396, 408
- Öz Demokratlar Partisi, 33
- Özcan Ergüder, 190
- Paris, 16, 61, 136, 808, 809
- Park Otel, 73
- Pendik, 904
- Peyami Safa, 29
- Polatlı, 437, 537
- Polonya, 119
- Porter, 609, 615
- Prag, 808
- Proleter Devrimci Aydınlık, 789
- PTT, 93, 437, 722, 924
- Radyoevi, 437, 540, 541, 546
- Rafet Aksoyoğlu, 76, 374, 476
- Ragıp Gümüşpala, 120, 146, 263, 281, 293, 294, 295, 298, 312, 341, 350, 374, 385, 400, 409, 419, 453, 454, 472, 474, 481, 504, 505, 506, 507, 512, 513, 514, 515, 520, 548, 558, 566, 569, 570, 571, 578, 584, 599, 734
- Ragıp Sarıca, 127, 224, 233, 718
- Ragıp Üner, 154, 669
- Rahmi Çetinel, 292
- Rahmi İnceler, 252
- Raif Aybar, 225, 312, 313, 349, 400, 479, 620
- Rami, 863, 878
- Ramiz Ongun, 773
- Rasim Ali Ülgen, 586
- Rasim Cinisli, 764, 910
- Raşit Hatipoğlu, 479, 566
- Ratip Berker, 191
- Rauf Bayındır, 237
- Rauf Çapan, 758
- Rauf Gökçen, 225, 241

- Rauf Kınay, 295
- Rauf Orbay, 293
- Recep Peker, 19, 24, 35
- Recep Tayyip Erdoğan, 765
- Referandum, 262, 263, 264, 268, 269
- Refet Aksoyoğlu, 202, 224, 349
- Refet Sezgin, 769
- Refii Cevat Ulunay, 106, 145, 340
- Refik Koraltan, 29, 31, 60, 144, 370, 375
- Refik Tulga, 122, 144, 164, 395, 396, 424, 427, 431, 432, 433, 434, 435, 473
- Refik Yılmaz, 541
- Resmi Gazete, 5, 28, 36, 44, 45, 55, 56, 71, 123, 131, 149, 160, 165, 166, 175, 178, 179, 185, 187, 195, 196, 214, 217, 218, 223, 233, 234, 245, 246, 259, 261, 267, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 305, 336, 337, 338, 339, 352, 388, 389, 390, 450, 457, 459, 489, 500, 501, 517, 528, 612, 613, 625, 684, 716, 719, 899
- Reşit Ülker, 769
- Rıfat Baykal, 282, 365, 530, 534, 542, 549, 550, 627, 841
- Rıfat Öçten, 566
- Rıza Akaydın, 75
- Rıza Bertan, 469, 576
- Rıza Göksu, 253
- Rıza Kuas, 307, 575, 650, 759, 896
- Rıza Pehlevi, 119
- Richard P. Hunt, 116, 155
- Rifat Öçten, 479
- Rize, 183, 875
- Robert A. Dahl, 6, 11, 13, 277
- Robert Komer, 845
- Roma, 6, 61, 64, 136
- Ruhi Kılıçkıran, 772, 807
- Ruhi Soyuyüce, 447
- Rum, 762
- Rustow A. Dankward, 99
- Rusya, 18, 28, 271, 714, 765, 775, 832, 836
- Rüknettin Birce, 312
- Saadet Evren, 470
- Saadet Kaçar, 290, 347
- Saadettin Bilgiç, 599, 849, 873, 892, 921
- Sabit Osman Avcı, 863
- Sabri Keskin, 736
- Sadettin Bilgiç, 31, 32, 36, 37, 48, 134, 146, 264, 277, 278, 279, 295, 351, 385, 389, 390, 394, 395, 401, 407, 408, 410, 411, 412, 416, 451, 456, 468, 504, 507, 518, 520, 540, 559, 562, 564, 570, 578, 579, 580, 584, 585, 593, 594, 596, 599, 600, 601, 602, 603, 607, 608, 609, 612, 613, 649, 666, 670, 676, 684, 707, 715, 720, 736, 746, 758, 759, 863, 872, 873, 874, 890, 911, 920, 922, 925

- Sadık Aldoğan, 34, 233, 290, 347
- Sadık Atak, 305
- Sadık Tekin Müftüoğlu, 799
- Sadi Koçaş, 70, 77, 80, 83, 86, 148, 389, 584, 596, 599, 662, 759, 937, 950, 951, 952, 953, 962
- Sadri Alışık, 143
- Sahir Kurutluoğlu, 419, 456, 479, 493, 556
- Saim Kaygan, 299
- Saint-Just, 278
- Sait Bilgiç, 68, 608
- Sakarya, 183, 267, 313, 393, 449, 671, 704, 774, 874, 877
- Salih Adil Başer, 300
- Salih Özkarabay, 307, 575
- Salim Başol, 179, 354, 363, 369
- Samet Ağaoglu, 73, 124, 517, 922
- Samet Kuşçu, 77, 78, 79
- Sami Binicioğlu, 799
- Sami Kohen, 107
- Sami Küçük, 80, 92, 97, 102, 148, 176, 199, 206, 208, 211, 214, 241, 349, 371, 385, 528
- Sami Özegesel, 317
- Samsun, 183, 267, 392, 408, 455, 468, 469, 702, 749, 750, 785, 804, 834, 844, 871, 875, 965
- San Francisco Konferansı, 28
- SDDF, 786, 787, 791
- Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, 269, 270, 271, 272
- Sedat Çumralı, 599, 716
- Sedat Darıveren, 301
- Selahattin Cizrelioğlu, 736
- Selami Üren, 66
- Selçuk Atakan, 323, 370, 397, 398, 425, 426, 434, 435, 437, 446, 549
- Selim Ragıp Emeç, 71
- Selim Sarper, 111, 116, 118, 134, 153, 176, 200, 419, 709
- Semih Eryıldız, 787
- Semih Sancar, 437, 441
- Senato, 59, 101, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 208, 213, 232, 243, 253, 257, 269, 273, 279, 390, 404, 410, 449, 456, 457, 464, 472, 480, 574, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 596, 599, 600, 611, 613, 620, 633, 660, 662, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 681, 682, 683, 684, 688, 689, 694, 695, 701, 702, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 724, 726, 727, 740, 743, 748, 761, 792, 795, 807, 828, 850, 886, 888, 892, 920, 955, 956, 958, 964
- Sencer Güneşsoy, 774, 784, 802
- Sened-i İttifak, 14, 131, 132, 160, 217, 218, 219, 220, 223, 225, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 267
- Serbest Cumhuriyet Fırkası, 21, 22, 23
- Serbest Demokrat Partisi, 33

- Serbest Fırka, 21, 22
- Serdengeçti, 108, 110, 146, 147, 375, 385, 881
- Seyfi Kurtbek, 70, 72, 73, 558, 601, 609, 704, 922
- Seyfi Öztürk, 349, 363, 485, 498, 568, 629, 857
- Seyhan, 36, 41, 66, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 86, 134, 148, 150, 159, 165, 166, 198, 211, 323, 324, 325, 327, 328, 330, 333, 335, 395, 397, 398, 399, 400, 409, 425, 426, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 446, 447, 453, 530, 533, 535, 537, 549, 550
- Sezai Okan, 76, 80, 85, 139, 148, 206, 211, 221, 247, 333, 349, 371, 378, 476
- Sıddık Sami Onar, 36, 58, 121, 125, 127, 141, 178, 199, 230, 231, 232, 460
- Sıkıyönetim Mahkemesi, 545, 549, 550, 551, 902, 903, 905
- Sırrı Atalay, 288, 490, 590, 956
- Sırrı Öktem, 312
- Sıtkı Ulay, 44, 52, 64, 65, 71, 72, 73, 77, 83, 86, 90, 93, 100, 102, 123, 124, 127, 128, 147, 149, 152, 154, 155, 160, 166, 167, 172, 174, 193, 200, 204, 208, 209, 210, 212, 216, 230, 238, 250, 266, 285, 294, 304, 328, 333, 334, 358, 370, 371, 374, 379, 394, 408, 409, 410, 413, 429, 488, 546, 585, 586, 587, 715
- Sıtkı Yırcalı, 96, 124, 125, 143, 361
- Silahlı Devrim Ordusu, 493
- Silahlı Kuvvetler, 91, 99, 108, 129, 136, 140, 150, 246, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 348, 349, 367, 370, 371, 373, 374, 390, 391, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 406, 410, 411, 415, 416, 425, 426, 427, 429, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 444, 447, 506, 532, 594, 794, 941, 945, 946
- Silahlı Kuvvetler Birliği, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 349, 394, 397, 399, 407, 431, 432, 433, 436
- Silvan, 788, 797, 798
- Sinan Cemgil, 929, 930
- Sinop, 21, 42, 565, 725, 877
- Sivas, 19, 125, 168, 196, 285, 286, 565, 620, 704, 725, 754, 755, 871, 875, 876, 931, 955
- Sivas Kongresi, 19, 285, 286
- Siyasal Bilgiler Fakültesi, 40, 48, 137, 184, 216, 230, 232, 312, 770, 806, 842, 867
- Siyasi Partiler Kanunu, 30, 270, 271, 272, 273, 274, 284, 285, 579, 612, 792, 912
- Son Havadis, 54, 142, 147, 161, 179, 189, 205, 206, 239, 242, 251, 266, 267, 268, 269, 281, 283, 291, 295, 300, 301, 304, 305, 307, 322, 323, 350, 351, 377, 379, 386, 388, 389, 390, 391, 392, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 410, 413, 415, 417, 430, 431, 438, 439, 440, 441, 442, 444, 445, 446, 448, 449, 452, 453, 458, 463, 465, 466, 467, 469,

- 470, 471, 473, 474, 475, 476, 478, 480, 483, 484, 487, 489, 492, 493, 496, 497, 498, 500, 501, 502, 504, 508, 509, 517, 519, 520, 521, 524, 526, 527, 529, 530, 536, 537, 541, 543, 553, 555, 556, 561, 562, 565, 566, 567, 568, 569, 576, 577, 578, 579, 584, 585, 586, 599, 608, 611, 612, 615, 616, 617, 622, 624, 627, 648, 649, 651, 653, 663, 664, 707, 708, 712, 758, 759, 760, 775, 824, 859, 934, 951, 955, 956, 957, 958, 963
- Son Osmanlı Mebusan Meclisi, 18
- Sosyal Demokrasi Dernekleri, 786, 787, 791, 845
- Sosyal Demokrat Parti, 586, 587, 588
- Sosyalist, 17, 33, 104, 221, 222, 253, 255, 285, 292, 293, 301, 308, 316, 651, 693, 758, 765, 789, 790, 928, 929, 935
- Sosyalist Aydınlik, 789
- Sosyalist Devrim Partisi, 308
- Sosyalist Parti, 104, 221, 222, 285, 292, 301, 316
- Sovyet Rusya, 18, 28, 49, 114, 774, 775, 823
- Suad Hayri Ürgüplü, 556
- Suat Hayri Ürgüplü, 616, 617, 622, 624, 970
- Sudan, 119
- Sultan Ahmet Camii, 804
- Suphi Batur, 290, 345
- Suphi Baykam, 140, 202, 492, 590, 625, 692
- Suphi Doğukan, 242
- Suphi Gürsoytrak, 75, 77, 78, 139, 241, 248, 368, 371, 385, 528
- Suphi Karaman, 77, 80, 86, 148, 240, 260, 371, 374, 545, 626, 898
- Süleyman Arif Emre, 47, 52, 68, 92, 108, 145, 300, 313, 358, 374, 381, 634, 881
- Süleyman Demirel, 103, 104, 138, 226, 252, 269, 298, 305, 322, 387, 507, 521, 544, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 607, 608, 609, 610, 611, 613, 614, 616, 617, 618, 623, 624, 627, 637, 640, 641, 650, 653, 654, 655, 656, 663, 665, 666, 667, 669, 675, 677, 680, 701, 705, 706, 707, 719, 720, 722, 723, 732, 735, 736, 742, 746, 747, 748, 749, 760, 762, 794, 797, 798, 816, 819, 830, 844, 846, 852, 856, 859, 860, 862, 863, 866, 870, 871, 873, 877, 890, 891, 892, 893, 895, 897, 905, 906, 911, 913, 914, 915, 921, 944, 945, 956, 957, 958, 963
- Sünuhi Arslan, 529
- Süreyya Koç, 512, 590, 692, 695, 709
- Süreyya Yüksel, 75
- Şaban Yıldız, 307, 575, 732, 899
- Şahap Gürler, 135, 173
- Şahlanış Mitingi, 801, 802
- Şanlı Aslangil, 304
- Şebinkarahisar, 21

- Şefik Çakmak, 34
- Şefik Erensü, 70
- Şefik İlter, 333
- Şefik İnan, 103, 153, 241, 252, 270, 419, 590, 692
- Şemi Ergin, 79, 96, 125, 360, 361, 517
- Şemseddin Günaltay, 173
- Şemsettin Diler, 292
- Şemsettin Günaltay, 35, 345
- Şeref Bakşık, 636, 710, 730
- Şevket Akyürek, 922
- Şevket İnce, 30
- Şeyh Sait, 21
- Şinasi Osma, 294, 295, 312, 341, 349, 374, 469, 736, 794
- Şişli, 59, 904
- Şükran Özkaya, 139, 324, 371
- Şükrü Akkan, 458, 877
- Şükrü Bıçakçı, 292
- Şükrü İlkin, 75, 150, 323, 437, 446
- Şükrü Kaya, 29, 590
- Tabii Senatör, 102, 213, 260, 429, 449, 464, 483, 492, 499, 524, 526, 531, 532, 545, 550, 577, 585, 586, 599, 681, 682, 684, 769, 783, 795, 822, 849, 850, 853, 856, 931, 956, 958
- Tabii Senatörlük, 204, 248
- Tahir Taner, 160
- Tahkikat Komisyonu, 54, 55, 56, 57, 60, 65, 68, 87, 95, 135, 136, 143, 177, 352, 455, 456
- Tahsin Demiray, 38, 291, 295, 383, 408, 468, 601
- Takiyettin Mengüşoğlu, 190
- Takrir-i Sükun Kanunu, 455, 456
- Taksim, 265, 424, 444, 794, 800, 801, 802, 806, 822, 825, 826, 835, 848, 849, 850, 894
- Talat Asal, 354, 609, 620, 736, 872, 873, 892, 922, 925
- Talat Aydemir, 70, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 102, 148, 150, 159, 198, 208, 210, 213, 323, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 370, 374, 394, 395, 396, 397, 398, 401, 425, 426, 427, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 444, 445, 446, 447, 450, 452, 453, 493, 521, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 546, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554
- Talat Turhan, 536, 538, 937, 953
- Tan, 27, 29, 78, 318
- Tanzimat Fermanı, 14
- Tarık Zafer Tunaya, 103, 127, 231, 233, 237, 241, 718
- Tarık Ziya Ekinci, 8, 27, 650, 731, 757, 789, 797, 798, 833
- Taşlıtarla, 142
- Tatvan, 430

- Tayfur Sökmen, 777, 821, 846, 903, 920
- Taylan Özgür, 821, 823
- TBMM, 4, 5, 25, 66, 131, 132, 219, 229, 243, 254, 256, 257, 270, 331, 398, 401, 402, 405, 410, 429, 430, 450, 466, 476, 477, 478, 482, 491, 492, 511, 545, 547, 548, 572, 587, 595, 617, 631, 653, 665, 666, 667, 668, 669, 679, 755, 823, 849, 902, 903, 904, 907, 908, 923
- Tedbirler Kanunu, 320, 423, 453, 454, 455, 457, 458
- Tekin Arıburun, 600, 602, 604, 609, 920, 955, 956, 964
- Tekin Erer, 16, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 30, 31, 33, 34, 100, 122, 123, 125, 126, 127, 136, 140, 141, 144, 145, 159, 163, 166, 167, 168, 171, 177, 178, 186, 198, 200, 203, 206, 210, 211, 213, 231, 353, 365, 459
- Tekirdağ, 66, 392, 537, 671, 865, 876
- Temel Hedefler Beyannamesi, 289, 346, 590
- Temsilciler Meclisi, 103, 159, 161, 195, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 260, 261, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 293, 297, 363, 378, 423, 428, 507, 569, 579, 704, 720, 732, 828, 911, 930
- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 20, 23, 30
- Tercüman, 90, 95, 105, 115, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 133, 141, 142, 143, 144, 145, 155, 159, 160, 175, 191, 228, 230, 254, 261, 263, 269, 281, 284, 298, 299, 300, 315, 350, 357, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 397, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 408, 410, 411, 413, 414, 417, 418, 422, 430, 439, 442, 461, 463, 489, 490, 493, 500, 501, 502, 518, 519, 520, 521, 527, 529, 536, 537, 541, 542, 544, 550, 551, 561, 563, 565, 566, 567, 568, 569, 571, 578, 586, 593, 594, 595, 596, 598, 599, 600, 601, 602, 609, 610, 614, 694, 699, 725, 727, 808, 809, 810, 811, 812, 855, 963
- Tesanüd Grubu, 18
- Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, 16
- Tevfik Fikret Onay, 316
- Tevfik İleri, 124
- Tevfik Pars Piremehmedoğlu, 306
- Tevfik Rüştü Aras, 26, 30, 34
- Tevfik Saltoğlu, 531
- The Economist, 117, 328
- THKO, 928, 929, 930, 932, 933
- THKP-C, 928, 929, 930
- Times, 4, 59, 62, 63, 115, 116, 117, 118, 150, 155, 158, 188, 189, 237, 262, 266, 267, 268, 280, 281, 283, 284, 325, 335, 354, 356, 375, 376, 378, 387, 389, 390, 394, 400, 404, 405, 411, 413, 417, 446, 545, 550, 561, 569, 570, 580, 581, 610, 667, 670, 679, 745, 760, 847, 900, 906, 911, 936, 964, 965

- TİP, 307, 308, 309, 310, 311, 516, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 574, 575, 581, 582, 584, 613, 615, 625, 627, 630, 633, 643, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 661, 669, 671, 674, 676, 677, 699, 700, 714, 717, 718, 719, 724, 726, 731, 756, 757, 758, 759, 761, 766, 775, 778, 779, 780, 782, 784, 785, 786, 788, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 816, 824, 828, 829, 833, 843, 849, 853, 856, 897, 898, 899, 929, 943, 958, 962
- Tiritöğlü, 222, 292, 586
- TMTF, 502, 519, 774, 775, 794, 819, 825, 826, 830, 836
- Toktamış Ateş, 55, 68, 99, 110, 255
- Topkapı, 51, 52, 135, 352, 357, 376, 900, 904
- Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, 68, 521
- Toprak Reformu, 615
- Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, 33
- Toptaşı Cezaevi, 685, 715
- TÖDMF, 783
- TÖS, 769, 775, 776, 777, 778, 782, 836
- Trabzon, 171, 183, 362, 404, 478, 634, 671, 749, 766, 800, 819, 829, 836, 875, 876, 877, 878
- Trakya, 50, 392, 393, 900
- Troçki, 900
- TRT, 5, 691, 729, 883, 912, 954
- TSP, 292
- Turan Güneş, 96, 173, 233, 244, 250, 262, 277, 288, 345, 632, 692, 694, 728, 730
- Turan Şahin, 693, 695, 709
- Turgut Alpagut, 370, 436, 442, 446, 530, 531, 533, 539
- Turgut Bayar, 519
- Turgut Göle, 135, 288, 345, 457, 508, 510, 692
- Turhan Dilligil, 322, 475, 670
- Turhan Feyzioğlu, 87, 103, 173, 216, 217, 232, 250, 270, 288, 345, 349, 418, 443, 460, 476, 479, 512, 559, 590, 621, 658, 690, 692, 694, 695, 709, 710, 711, 712, 714, 728, 761, 764, 792, 816, 823, 862, 894, 905, 918, 919, 930, 958
- Turhan Kapanlı, 449, 555, 736, 913
- Türk Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi, 23
- Türk Köylü Teşkilatı, 740
- Türk Milleti, 1, 39, 65, 66, 69, 92, 95, 99, 101, 103, 104, 105, 132, 138, 142, 147, 199, 239, 251, 268, 295, 318, 322, 328, 334, 367, 368, 378, 386, 391, 392, 413, 439, 443, 478, 485, 491, 492, 496, 497, 499, 504, 505, 506, 507, 510, 513, 514, 544, 546, 548, 558, 592, 601, 607, 637, 642, 650, 659, 678, 680, 701, 704, 706, 712, 722, 727, 736, 738, 739, 740, 741, 744, 762, 768, 773, 794, 855, 914, 915, 923, 924, 932, 954, 960
- Türk Milliyetçiler Derneği, 57, 765

- Türk Muhafazakar Partisi, 33
- Türk Ordusu, 62, 69, 76, 88, 95, 101, 103, 104, 108, 110, 113, 119, 131, 227, 239, 334, 376, 438, 442, 453, 454, 482, 487, 532, 540, 544, 595, 602, 604, 645, 755, 767, 821, 957
- Türk Silahlı Kuvvetleri, 2, 28, 29, 68, 69, 70, 71, 91, 92, 104, 113, 165, 193, 212, 321, 323, 327, 328, 329, 336, 338, 339, 360, 396, 406, 442, 443, 446, 455, 487, 523, 528, 529, 539, 541, 546, 548, 593, 595, 600, 914, 935, 944, 954, 963
- Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, 338
- Türk Sosyal Demokrat Partisi, 33
- Türkeş, 70, 80, 86, 91, 96, 100, 101, 109, 126, 133, 148, 151, 164, 165, 168, 175, 176, 198, 201, 202, 205, 206, 209, 210, 213, 214, 215, 232, 311, 323, 367, 375, 530, 533, 535, 543, 549, 550, 554, 627, 628, 629, 643, 661, 673, 683, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 761, 840
- Türk-İş, 428, 634, 767, 781, 782, 783, 800, 824, 896, 897, 898, 899, 901, 906
- Türkiye, 1, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 78, 79, 80, 81, 83, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 99, 101, 102, 104, 105, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 136, 140, 141, 142, 143, 146, 147, 149, 150, 152, 157, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 174, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 194, 196, 198, 200, 201, 204, 205, 207, 209, 211, 214, 217, 218, 219, 221, 225, 226, 230, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 252, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 265, 266, 267, 268, 270, 272, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 322, 324, 325, 326, 328, 331, 333, 334, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 344, 346, 349, 350, 351, 353, 354, 356, 359, 365, 366, 369, 370, 371, 374, 375, 378, 379, 383, 384, 385, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 395, 396, 397, 398, 401, 402, 404, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 413, 414, 415, 417, 418, 423, 425, 428, 430, 432, 433, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 444, 445, 447, 451, 452, 453, 455, 458, 475, 476, 477, 479, 480, 483, 485, 489, 492, 493, 497, 499, 500, 501, 502, 506, 507, 508, 513, 514, 519, 528, 529, 532, 534, 536, 538, 540, 542, 543, 546, 547, 549, 551, 552, 553, 554, 555, 560, 561, 564, 565, 566, 567, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 580, 581, 582, 584, 586, 587, 590, 593, 594, 596, 597, 598, 600, 601, 602, 604, 605, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 625, 627, 628, 629, 630, 631, 634, 637, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 653, 654, 655, 658, 659,

- 661, 663, 664, 666, 668, 669, 670, 671, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 683, 684, 686, 687, 688, 689, 699, 700, 702, 703, 704, 706, 707, 712, 714, 715, 717, 718, 719, 720, 721, 723, 724, 725, 729, 730, 731, 732, 733, 735, 736, 737, 738, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 752, 753, 755, 756, 757, 759, 760, 762, 765, 766, 767, 768, 771, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 794, 795, 796, 797, 798, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 808, 809, 810, 811, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 823, 824, 825, 826, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 852, 853, 854, 855, 860, 861, 863, 864, 865, 879, 880, 884, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 905, 906, 907, 911, 913, 914, 916, 917, 919, 921, 922, 923, 926, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 939, 940, 941, 942, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 1161
- Türkiye Birlik Partisi, 686, 688, 689
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, 55, 243, 257, 339, 396, 402, 404, 444, 455, 507, 594, 683, 737, 914
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 239, 240, 261, 265, 266, 267, 281, 295, 402
- Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 3, 4, 20, 21, 286
- Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi, 791
- Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu*, 791, 929, 932
- Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi, 929
- Türkiye İşçi Partisi, 308, 309, 310, 311, 560, 561, 575, 581, 582, 625, 647, 675, 724, 783
- Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 33, 304
- Türkiye Komünist Fırkası, 19
- Türkiye Milli Talebe Federasyonu, 430, 519, 774, 775, 784, 794, 806, 830
- Türkiye Odalar Birliği, 879, 880
- Türkiye Öğretmen Sendikaları Konfederasyonu, 776
- Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, 33
- Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, 33
- Türkiye Yükselme Partisi, 33
- Uçaksavar Topçu Okulu, 74
- Uğur Mumcu, 962
- Ulus, 26, 29, 54, 66, 461, 490, 577, 593, 636, 698, 817, 901
- Urfa, 21, 53, 393, 498, 565, 627, 671, 916, 965
- Uşak, 50, 51, 135, 352, 362, 522, 671, 903
- Uyanış Mitingi, 801
- Ülkü Ocakları, 771, 772, 773, 791
- Ülkücü Kadınlar Birliği, 773
- Ülkü-Sen, 773

- Ümraniye, 560
- Ürgüplü, 404, 411, 556, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 626, 627, 629, 633, 653, 664, 962
- Vahap Dizdaroğlu, 241
- Valiler Kabinesi, 859
- Van, 53, 279, 565, 933
- Vatan, 16, 27, 29, 33, 50, 66, 122, 124, 143, 190, 270, 357, 377, 458, 461, 499, 744, 921
- Vatan Cephesi, 50, 122
- Vatikan, 119
- Vedat Ali Özkan, 601, 609, 707
- Vedat Demircioğlu, 803, 821, 828, 829, 835
- Vehbi Ersü, 97, 146, 174, 247, 371, 594, 681
- Vehbi Koç, 423
- Victor D'Hondt, 279
- Vietnam, 790, 801, 808, 826, 838, 845, 847
- Walter Reed Hastanesi, 666
- Warren, 59, 62, 63, 64, 87, 111, 137, 151, 163, 164, 198, 366
- Washington, 51, 59, 61, 63, 82, 114, 116, 118, 136, 150, 286, 328, 332, 333, 567, 568, 655, 665, 666, 933, 952
- Yakup Basmacı, 770
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 225, 403, 508
- Yargıtay, 38, 179, 224, 430, 506, 550, 551, 553, 691, 853, 854, 855, 856, 857, 858
- Yaser Arafat, 928
- Yasıada, 100, 122, 123, 125, 126, 127, 136, 140, 141, 144, 145, 159, 161, 163, 166, 167, 168, 169, 171, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 186, 191, 198, 200, 203, 206, 210, 211, 213, 231, 264, 266, 269, 280, 294, 315, 327, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 373, 375, 376, 377, 378, 392, 400, 401, 416, 458, 459, 466, 490, 495, 497, 502, 512, 518, 525, 527, 551, 592, 608, 624, 678, 684, 685, 770
- Yaşar Akal, 692
- Yaşar Başaran, 453, 531, 539
- Yaşar Özdemir, 122
- Yavuz Abadan, 98, 191
- Yavuz Feyzioğlu, 270
- Yeni Demokrat Parti, 318, 319, 320, 321
- Yeni İstanbul, 424, 490, 521
- Yeni Osmanlılar Cemiyeti,, 16
- Yeni Sabah, 333
- Yenigün, 66
- Yeşil Ordu, 18
- Yeşilhisar, 52, 120, 352
- Yeşilköy, 119, 177
- Yılmaz Alpaslan, 865

- Yorgi Vakalopoulos, 762
- Yozgat, 780, 876
- Yön, 98, 105, 106, 113, 121, 218, 237, 242, 253, 254, 311, 321, 322, 423, 445, 488, 495, 544, 608, 648, 649, 698, 779
- YSK, 267, 390, 637, 721
- YTP, 174, 277, 284, 294, 299, 308, 312, 313, 314, 315, 328, 331, 349, 351, 374, 386, 388, 389, 390, 392, 393, 397, 403, 404, 405, 407, 408, 414, 415, 416, 422, 439, 440, 451, 453, 454, 457, 464, 466, 475, 476, 478, 479, 489, 496, 516, 517, 524, 537, 555, 559, 560, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 569, 570, 571, 573, 574, 580, 582, 583, 584, 599, 611, 613, 614, 617, 620, 634, 643, 644, 645, 647, 648, 649, 664, 669, 671, 676, 677, 726, 727, 742, 743, 744, 755, 758, 759, 761, 816, 849, 958
- Yugoslavya, 119, 808
- Yunanistan, 117, 124, 271, 644, 960, 964
- Yurt Görev Partisi, 33
- Yusuf Aslan, 928, 929
- Yusuf Azizoğlu, 403, 404, 479, 742, 743, 744, 755, 761
- Yusuf Demirdağ, 478
- Yusuf İmamoğlu, 772
- Yusuf İzzet Akçal, 124
- Yusuf Kemal Tengirşenk, 227
- Yusuf Küpeli, 780, 929
- Yüksek Adalet Divanı, 149, 160, 161, 162, 178, 179, 180, 352, 353, 354, 356, 359, 360, 363, 367, 368, 369, 370, 371, 376, 377, 456, 492, 498, 499, 500, 625, 678, 679, 684, 685
- Yüksek İslam Enstitüsü, 523, 768, 800
- Yüksek Komuta Konseyi, 947
- Yüksek Seçim Kurulu, 226, 253, 267, 321, 383, 388, 389, 402, 579, 580, 581, 637, 649, 671, 676, 721, 752
- Yüksek Soruşturma Kurulu, 149, 160, 161, 162, 179, 180, 352
- Yüksekova, 864
- Yüksel Çengel, 764
- Zafer, 11, 14, 65, 103, 127, 231, 233, 237, 241, 349, 458, 539, 561, 564, 565, 566, 648, 718, 759, 760, 794, 808, 826, 829, 835, 859, 905, 934, 954, 958
- Zafer Anıtı, 539, 794
- Zarife Koçak, 512, 590
- Zekai O'Kan, 225
- Zekeriya Sertel, 22, 27, 34
- Zeki Baltacıoğlu, 512
- Zeki Özek, 333, 334
- Zeki Saltuk, 586
- Zeki Şahin, 59
- Zeytinburnu, 142, 341
- Zihni Betil, 579, 599
- Zihni Ergun, 312
- Zinde Kuvvetler, 321

Ziraat Bankası, 41, 703, 866, 930, 931

Zirai Donatım Kurumu, 142

Ziya Erdeniz, 534

Zonguldak, 183, 267, 428, 430, 490,
627, 681, 722, 725, 765, 790, 806

Zühtü Tarhan, 154

Zülküf Şahin, 780

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

1.1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.16, 2-3
- BCA*, Dosya: 76326, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 155.3.7, 1- 4.
- BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.1 Yer No: 288.28.15, 1- 4
- BCA*, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 14.
- BCA*, Dosya: E17, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 91.570.4, 4.
- BCA*, Dosya: E17, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 91.570.4, 1- 3.
- BCA*, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 1.
- BCA*, Dosya: 2113, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 158.36.1, 1- 2.
- BCA*, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 286.19.13, 1- 3.
- BCA*, Dosya: 76326, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 155.1.1.1.
- BCA*, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 12.
- BCA*, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 2.
- BCA*, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 3.
- BCA*, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 8.
- BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 9.
- BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.1, 9.
- BCA*, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.1, 2.
- BCA*, Dosya: 923, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 159.13.2
- BCA*, Dosya: 3. Büro, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 605.94.5, 3.
- BCA*, Dosya: 3. Büro, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 605.94.5, 1- 2, 4.
- BCA*, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.274.7, 19- 20.
- BCA*, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.274.7, 1.
- BCA*, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.274.7, 3.
- BCA*, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.274.7, 4.
- BCA*, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.276.1, 1.
- BCA*, Dosya: C9, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.289.1.
- BCA*, Dosya: 1231, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 159.14.9.
- BCA*, Dosya: C8, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.286.1, 1.
- BCA*, Dosya: C8, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.286.1, 4.

BCA, Dosya: C8, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.286.1, 2.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 10.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 8
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 9.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 3.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 4.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 105.330.1, 95.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 14- 15.
BCA, Dosya: P, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.829.6, 1.
BCA, Dosya: P, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.829.6, 2.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.124.2, 1.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.124.2, 2.
BCA, Dosya: A8, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.124.5, 1- 2.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 54.160.4, 2.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 54.160.4, 3.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 9.29.1, 1- 130.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 14- 15.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 105.330.1, 1- 78.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 297.12.18, 2, 5.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 298.13.3, 5.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 298.13.3, 2.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 300.26.15, 2.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 300.26.15, 3.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 300.26.15, 4- 8.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 12.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 13.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 3.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 17.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 19.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 1.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 2.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 3.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 4.

BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 21.61.3, 1- 2.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.254.14, 1.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.254.14, 2.
BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.274.7, 4.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 3.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 4.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 5.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 6.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 7.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 8.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 9.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 10.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 11.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.2, 12.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.16, 6.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.16, 15-16.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.16, 7.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.12, 1.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.136.8, 2.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 15.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 9- 10.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 12.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 16- 17.
BCA, Dosya: C9, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.289.1.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 105.330.1, 77.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 5.17.2, 1- 3.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 105.330.1, 78.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 2.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 7.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 1.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.2, 6.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.2, 7.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 105.330.1, 1- 2.

BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 58.
BCA, Dosya: 923, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 161.41.13.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V32 Yer No: 04.33.38, 2.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V33 Yer No: 04.33.38, 1.
BCA, Dosya: A15, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 29.174.6, 2.
BCA, Dosya: A15, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 29.174.6, 1.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 4.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 5.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 2.
BCA, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.10, 1.
BCA, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.10, 2.
BCA, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.10, 3-7.
BCA, Dosya: 11127, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 162.57.16.
BCA, Dosya: A1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 1.10.4, 1-2.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.1 Yer No: 288.29.8, 1- 4.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 90.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.2, 1.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.2, 2.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.2, 3.
BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.313.6, 1.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.2, 4.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 42.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 43.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.99.1, 6.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.99.1, 7.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.99.1, 8.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 32.97.4, 2.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 32.97.4, 3.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 32.97.4, 7.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 32.97.4, 9.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 32.97.4, 6.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 6.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 1.

BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 2
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 3.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 4.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.100.1, 5.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.2, 34.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.2, 38.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.3, 1.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.3, 3.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.3, 4.
BCA, Dosya: 963/2, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 298.913.4, 29.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 33.101.3, 5.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.306.2, 1- 21.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 5.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 6.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 7.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 8.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 10.
BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 7.40.16.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 11.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 10.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 10.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 8.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 9.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 5.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 2.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 6.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 7.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 5
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 5.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 2.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 99.307.1, 1.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 4.13.1, 1.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.1, 11.

BCA, Dosya: E5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 71.451.7, 1-5.
BCA, Dosya: 1311, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 109.55.3.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 4.
BCA, Dosya: 111-19, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 150.45.4.
BCA, Dosya: A33, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 34.204.2, 2.
BCA, Dosya: A33, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 34.204.2, 46- 47.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 09.46.12.1, 12- 13.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 490.01 Yer No: 09.46.12.1, 13- 24.
BCA, Dosya: D1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.298.12, 1- 2.
BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 51.310.2, 1- 2.
BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.312.3, 1.
BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.312.3, 4.
BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.312.3, 3.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 9.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.23.4, 9.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 21.59.6, 1- 2.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 10.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 4.11.1, 93.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 4.11.1, 1- 92.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 4.13.1, 8- 9.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 14.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 7.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 15.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 16.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 7.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 16.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 18.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 9.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 17.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.2, 1.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.2, 3.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 13.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 10.

BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 23- 24.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 146.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 7.21.4, 3.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 22.63.2, 3- 4.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 19.55.1, 8- 9.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 11-12.
BCA, Dosya: 960/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 98.302.1.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 10.
BCA, Dosya: C2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 45.273.10, 1.
BCA, Dosya: C2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 45.273.10, 2.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.3, 4.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.3, 5.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.3, 6.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.3, 1.
BCA, Dosya: E5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 71.451.7, 2.
BCA, Dosya: E5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 71.451.7, 3, 4- 5.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 4.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 4.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 19.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 18.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.19, 11.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 1.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 7.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 6.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 1.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.11, 2.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V33 Yer No: 04.33.23.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V32 Yer No: 04.33.29, 2.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V32 Yer No: 04.33.29, 1.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 051.V32 Yer No: 04.33.29, 3.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.9, 1.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.9, 2.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.9, 3.

BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.20.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 21.123.9, 4.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 21.123.14, 1.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 21.123.14, 2.
BCA, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.2.
BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.44.15, 1- 2.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 283.16.1, 2.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.4, 2.
BCA, Dosya: B, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 40.236.18, 2.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.6.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 1.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 2.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 4.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 7.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.3, 10.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.125.1, 1.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.125.1, 2.
BCA, Dosya: E5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 68.429.14.
BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 8.
BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 6.
BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 7.
BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 5.
BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 2.
BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 3.
BCA, Dosya: A16, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 30.176.1, 4.
BCA, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.12, 1.
BCA, Dosya: B2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 41.246.12, 2.
BCA, Dosya: P, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.829.8, 1.
BCA, Dosya: P, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.829.8, 2.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 21.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 14.
BCA, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 1.
BCA, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 2.

BCA, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 3.
BCA, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 4.
BCA, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 5.
BCA, Dosya: D2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.299.2, 6.
BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.1, 4.
BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.1, 5.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 8.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 9- 10.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 2- 3.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 1.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 4-5.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.255.5, 6.
BCA, Dosya: E4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 63.392.16, 2- 3.
BCA, Dosya: E4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 63.392.16, 1.
BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.2, 1.
BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.2, 2.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.125.3, 1- 2.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 1.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 2.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 3.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 5.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 6.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.4, 12.
BCA, Dosya: D, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 49.292.1, 29.
BCA, Dosya: D3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 50.304.8.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 13.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 11.
BCA, Dosya: 962/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 440.1304.01, 3- 4.
BCA, Dosya: 962/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 440.1304.01, 5- 6.
BCA, Dosya: 962/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 440.1304.01, 7- 9.
BCA, Dosya: 962/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 440.1304.01, 1- 2.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 3.
BCA, Dosya: 962/1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 440.1304.01, 10- 285.

BCA, Dosya: E4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 64.393.22, 1- 2.
BCA, Dosya: E4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 64.393.22, 3.
BCA, Dosya: E4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 64.393.22, 5.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 170.26.7.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.18, 1.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.18, 2.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.18, 3.
BCA, Dosya: E3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 59.364.1, 1- 228.
BCA, Dosya: E3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 59.364.1, 19.
BCA, Dosya: E3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 59.364.1, 18.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 301.33.15, 1.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 5.
BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.313.6, 1.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.86.14, 9-10.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.1, 9.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.1, 12- 13.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 22.129.1, 2.
BCA, Dosya: D5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 52.313.6, 1.
BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.45.26, 1- 4.
BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.46.24, 1- 2.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 3.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 8.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.16, 3.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 3.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 53.329.6, 1.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 53.329.6, 2.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 53.329.6, 4.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 5.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 11-12.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 6.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 7.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 8.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 9.

BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 10.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 13- 16.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 18.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 19.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 22.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 20.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 25.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 2.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.2, 2.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.280.5, 9.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 53.329.6, 17.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.4, 3.
BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.50.10, 2.
BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.50.10, 1.
BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 9.51.5, 1-2.
BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.50.6, 2.
BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.50.6, 1.
BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.50.16, 2.
BCA, Dosya: A4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 8.50.19.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 1.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 2.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 3.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 4.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 6.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 7- 8.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 10.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 11.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 26- 27.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 15.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 17.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 24.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 22.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 23.

BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 34.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.7, 37.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.8, 1.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.8, 2.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.8, 3.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.8, 5.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.8, 6.
BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 54.329.8, 7.
BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 6.
BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 1.
BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 8.
BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 9.
BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 2.
BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 3.
BCA, Dosya: C3, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 46.277.4, 4.
BCA, Dosya: 10589, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 192.6.16.
BCA, Dosya: 61886, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 194.22.4.
BCA, Dosya: 76119, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 199.63.17.
BCA, Dosya: P2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.831.5, 1.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 199.63.18, 1.
BCA, Dosya: P2, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.831.5, 2.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 199.63.18, 3- 4.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 199.63.18, 5- 8.
BCA, Dosya: 916, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 186.27.3.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 193.17.10.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 347.36.2, 1- 5.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.18.01.02 Yer No: 193.17.11.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.1, 1.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.1, 11.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.2, 6.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.6, 11.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.2, 7.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 4.

BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.2, 4.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 12.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.6, 12.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 320.29.3, 1- 8.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 23.132.6, 2-3.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 23.132.6, 4.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 23.132.6, 1.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.87.4, 3.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 324.6.4, 1- 5.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 328.27.15, 1- 7.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 1.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 2.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 3.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 4.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 5.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 7.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 8- 12.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.278.6, 13.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.3, 1.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.3, 2.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.3, 3.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.3, 4.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.3, 5.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.3, 8.
BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 1.
BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 2.
BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 3.
BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 4.
BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 5.
BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 6.
BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 7.
BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.334.1, 8.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 8.

BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 9.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.2, 1.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.2, 2.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.2, 3.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.2, 4.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 3.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 4.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 5.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 6.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 7.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 8.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 12-13.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 15.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 16.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 18.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.7, 1.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.7, 2.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.3, 44
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 1.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 4.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.3, 1.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.3, 6.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.3, 7.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.3, 1-7.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 1.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 2.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 3.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 9.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 10.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 3.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 6.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.4, 7.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.5, 1.

BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.5, 2.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.5, 3.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.5, 4.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 1.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 2.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 3.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 6.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 8.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 10.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 12.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.283.3, 14.
BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.3, 1.
BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.3, 2.
BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.3, 5.
BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.3, 8.
BCA, Dosya: C6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 48.284.3, 9.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.139.13, 3.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.139.13, 5.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.139.13, 4.
BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 55.333.3.
BCA, Dosya: E1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.136.1.
BCA, Dosya: D6, Fon Kodu: 0030.01 Yer No: 53.321.5, 1- 3.
BCA, Dosya: D6, Fon Kodu: 0030.01 Yer No: 53.321.5, 3- 4.
BCA, Dosya: D6, Fon Kodu: 0030.01 Yer No: 53.321.5, 4.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 3.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 9.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 3.
BCA, Dosya: E5, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 65.407.14.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.281.4, 2.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 2.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 3.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 4.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 5.

BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 6.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 7.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.4, 10- 12
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.256.2, 1.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.256.2, 2.
BCA, Dosya: C1, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 43.256.2, 3.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 2- 3.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 4.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 5.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 7.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 9.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 10.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 11.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 12.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 13.
BCA, Dosya: A7, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 24.139.1, 1.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.279.4, 1- 21.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.3, 29.
BCA, Dosya: C4, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 47.282.1, 5.
BCA, Dosya: S, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 128.834.9.2, 1-2.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.90.7, 4.
BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 16.88.4, 7.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 310.2.19, 3.
BCA, Dosya: ?, Fon Kodu: 030.11.01 Yer No: 310.2.19, 2.
BCA, Dosya: E19, Fon Kodu: 030.01 Yer No: 92.576.5, 3.
BCA, Dosya: 2-6978, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 252.41.11.
BCA, Dosya: 41-3557, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 248.26.19, 1.
BCA, Dosya: 41-3557, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 248.26.19, 2.
BCA, Dosya: 41-3557, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 248.26.19, 3.
BCA, Dosya: 960/ 1, Fon Kodu: 010.09 Yer No: 90.276.1, 55.

1.2. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, 2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000928, Kutu No: 4/44, Fihrist No: 928-363.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711,3- 4.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, 2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, 3.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, 1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000711, Kutu No: 4/25, Fihrist No: 711, 2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4000923, Kutu No: 4/43, Fihrist No: 923-107.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4001084, Kutu No: 4/56, Fihrist No: 1084, 1
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4001084, Kutu No: 4/56, Fihrist No: 1084, 2
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4001084, Kutu No: 4/56, Fihrist No: 1084, 5.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4002149, Kutu No: 4/73, Fihrist No: 2149.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4002488, Kutu No: 4/93, Fihrist No: 2488-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4001766, Kutu No: 4/66, Fihrist No: 1766, 2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4001766, Kutu No: 4/66, Fihrist No: 1766, 3.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4001766, Kutu No: 4/66, Fihrist No: 1766, 1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773-2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773-3.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773-4.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773-5.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773-6.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4003773, Kutu No: 4/121, Fihrist No: 3773-8.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008-2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008-3.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008-4.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008-5.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008-6.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008-9.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008-10.

- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008-11.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008-12.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4006008, Kutu No: 4/175, Fihrist No: 6008-13.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4004606, Kutu No: 4/142, Fihrist No: 4606, 4- 5.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4004721, Kutu No: 4/144, Fihrist No: 4721-2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 4004721, Kutu No: 4/144, Fihrist No: 4721-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5000006, Kutu No: 5/6, Fihrist No: 6.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5004694, Kutu No: 5/117, Fihrist No: 4694.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5004991, Kutu No: 5/129, Fihrist No: 4991.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5004990, Kutu No: 5/129, Fihrist No: 4990-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5004990, Kutu No: 5/129, Fihrist No: 4990-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5004990, Kutu No: 5/129, Fihrist No: 4990-2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5009045, Kutu No: 5/229, Fihrist No: 9045, 1- 2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5009045, Kutu No: 5/229, Fihrist No: 9045, 2- 3.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5009045, Kutu No: 5/229, Fihrist No: 9045, 5- 8.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5009045, Kutu No: 5/229, Fihrist No: 9045-9.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5009045, Kutu No: 5/229, Fihrist No: 9045, 10- 12.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5005467, Kutu No: 5/139, Fihrist No: 5467-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5005467, Kutu No: 5/139, Fihrist No: 5467-2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007781, Kutu No: 5/199, Fihrist No: 7781-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007781, Kutu No: 5/199, Fihrist No: 7781-2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007781, Kutu No: 5/199, Fihrist No: 7781-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007781, Kutu No: 5/199, Fihrist No: 7781-2.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007961, Kutu No: 5/204, Fihrist No: 7961-1.
- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007961, Kutu No: 5/204, Fihrist No: 7961-2.

- Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No: 5007961, Kutu No: 5/204, Fihrist No: 7961-3.
Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 27.
Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 1.
Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 3.
Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 6.
Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 9.
Cumhurbaşkanlığı Cevdet Sunay Arşivi, Yer No: 5/6-13, Fihrist No: 7709- 10.

2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

2. 1. Yayınlanmış Yerli Arşiv Belgeleri

- 27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, II. Cilt (6 Ocak 1961- 16 Kasım 1961), Yayına Hazırlayan: Cemil Koçak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Ak Devrim*, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara 1960.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını No: 452, Ankara 1963.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *1950- 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını No: 513, Ankara 1966.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını No: 568, Ankara 1969.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *2 Haziran 1968 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Kısmi Seçim Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *2 Haziran 1968 Mahalli Seçimler Sonuçları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, *Nüfus Sayımları 1927- 1950*, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1953.
- Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924- 1993)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1993.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923- 2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2012.

2. 2. Yayınlanmış Yabancı (Amerika) Arşiv Belgeleri

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 328.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 355.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 357.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 358.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 359.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 361.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 362.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 363.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 364.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 365.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 366.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 369.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 370.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 371.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 372.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 376.

Foreign Relations of the United States, 1958- 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Editors: Ronald D. Landa, James E. Miller, William F. Sanford, Sherrill Brown Wells, United States Government Printing Office, Washington 1993, Document 377.

Foreign Relations of the United States, 1961- 1963, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, Volume XVI, Editor: James E. Miller, United States Government Printing Office, Washington 1994, Document 360.

Foreign Relations of the United States, 1961- 1963, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, Volume XVI, Editor: James E. Miller, United States Government Printing Office, Washington 1994, Document 368.

Foreign Relations of the United States, 1961- 1963, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, Volume XVI, Editor: James E. Miller, United States Government Printing Office, Washington 1994, Document 369.

Foreign Relations of the United States, 1961- 1963, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, Volume XVI, Editor: James E. Miller, United States Government Printing Office, Washington 1994, Document 372.

Foreign Relations of the United States, 1961- 1963, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, Volume XVI, Editor: James E. Miller, United States Government Printing Office, Washington 1994, Document 377.

Foreign Relations of the United States, 1969- 1976, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, Volume XXIX, Editors: James E. Miller, Douglas E. Selvage, Laurie Van Hook, United States Government Printing Office, Washington 2008, Document 439.

Foreign Relations of the United States, 1969- 1976, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, Volume XXIX, Editors: James E. Miller, Douglas E. Selvage, Laurie Van Hook, United States Government Printing Office, Washington 2008, Document 440.

B. RESMİ YAYINLAR

1. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı (MBK)

- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Birinci Birleşim, 24 Haziran 1960, Cilt: 1.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, İkinci Birleşim, 11 Temmuz 1960, Cilt: 1.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yedinci Birleşim, 8 Eylül 1960, Cilt: 1.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Dokuzuncu Birleşim, 10 Eylül 1960, Cilt: 1.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Onuncu Birleşim, 12 Eylül 1960, Cilt: 1.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, On dördüncü Birleşim, 29 Eylül 1960, Cilt: 1.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, On beşinci Birleşim, 30 Eylül 1960, Cilt: 1.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, On altıncı Birleşim, 4 Ekim 1960, Cilt: 2.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, On sekizinci Birleşim, 6 Ekim 1960, Cilt: 2.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yirmi yedinci Birleşim, 24 Ekim 1960, Cilt: 2.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yirmi sekizinci Birleşim, 26 Ekim 1960, Cilt: 2.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Otuz birinci Birleşim, 3 Kasım 1960, Cilt: 2.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Otuz dördüncü Birleşim, 9 Kasım 1960, Cilt: 3.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Kırk sekizinci Birleşim, 7 Aralık 1960, Cilt: 3.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Kırk dokuzuncu Birleşim, 8 Aralık 1960, Cilt: 3.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Elli birinci Birleşim, 9 Aralık 1960, Cilt: 3.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Elli ikinci Birleşim, 10 Aralık 1960, Cilt: 4.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Elli üçüncü Birleşim, 11 Aralık 1960, Cilt: 4.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Elli dokuzuncu Birleşim, 22 Aralık 1960, Cilt: 4.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Altmış yedinci Birleşim, 31 Aralık 1960, Cilt: 5.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Altmış sekizinci Birleşim, 2 Ocak 1961, Cilt: 5.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Altmış dokuzuncu Birleşim, 3 Ocak 1961, Cilt: 5.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yetmiş birinci Birleşim, 5 Ocak 1961, Cilt: 5.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yetmiş ikinci Birleşim, 24 Ocak 1961, Cilt: 6.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yetmiş üçüncü Birleşim, 22 Mart 1961, Cilt: 6.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yetmiş altıncı Birleşim, 12 Nisan 1961, Cilt: 6.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yetmiş yedinci Birleşim, 13 Nisan 1961, Cilt: 6.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen birinci Birleşim, 9 Mayıs 1961, Cilt: 6.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen yedinci Birleşim, 17 Mayıs 1961, Cilt: 6.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Seksen sekizinci Birleşim, 22 Mayıs 1961, Cilt: 6.
- MBK Genel Kurul Toplantısı*, Yüz beşinci Birleşim, 15 Eylül 1961, Cilt: 6.

2. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (KMTD)

- KMTD*, 1 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1.
KMTD, 20 Şubat 1961, İkinci Birleşim, Cilt: 1.
KMTD, 21 Şubat 1961, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1.
KMTD, 10 Mart 1961, Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 1.
KMTD, 26 Mayıs 1961, On dördüncü Birleşim, Cilt: 2.
KMTD, 27 Mayıs 1961, On beşinci Birleşim, Cilt: 2.
KMTD, 21 Haziran 1961, On altıncı Birleşim, Cilt: 2.
KMTD, 21 Temmuz 1961, Yirmi ikinci Birleşim, Cilt: 2.

3. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi (TMTD)

- TMTD*, 6 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1.
TMTD, 9 Ocak 1961, Birinci Birleşim, Cilt: 1.
TMTD, 10 Ocak 1961, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1.
TMTD, 11 Ocak 1961, Dördüncü Birleşim, Cilt: 1.
TMTD, 16 Ocak 1961, Beşinci Birleşim, Cilt: 1.
TMTD, 17 Ocak 1961, Altıncı Birleşim, Cilt: 1.
TMTD, 19 Ocak 1961, Yedinci Birleşim, Cilt: 1.
TMTD, 15 Şubat 1961, On sekizinci Birleşim, Cilt: 1.
TMTD, 6 Mart 1961, Yirmi üçüncü Birleşim, Cilt: 1.
TMTD, 8 Mart 1961, Yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 1.
TMTD, 10 Mart 1961, Yirmi altıncı Birleşim, Cilt: 1.
TMTD, 28 Mart 1961, Otuz ikinci Birleşim, Cilt: 2.
TMTD, 29 Mart 1961, Otuz üçüncü Birleşim, Cilt: 2.
TMTD, 30 Mart 1961, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2.
TMTD, 31 Mart 1961, Otuz beşinci Birleşim, Cilt: 2.
TMTD, 3 Nisan 1961, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 2.
TMTD, 4 Nisan 1961, Otuz yedinci Birleşim, Cilt: 2.
TMTD, 5 Nisan 1961, Otuz sekizinci Birleşim, Cilt: 2.
TMTD, 6 Nisan 1961, Otuz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 2.
TMTD, 10 Nisan 1961, Kırk birinci Birleşim, Cilt: 3.
TMTD, 18 Nisan 1961, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 3.
TMTD, 19 Nisan 1961, Kırk sekizinci Birleşim, Cilt: 3.

- TMTD*, 20 Nisan 1961, Kırk dokuzuncu Birleşim, Cilt: 3.
TMTD, 25 Nisan 1961, Elli üçüncü Birleşim, Cilt: 4.
TMTD, 27 Nisan 1961, Elli beşinci Birleşim, Cilt: 4.
TMTD, 28 Nisan 1961, Elli altıncı Birleşim, Cilt: 4.
TMTD, 29 Nisan 1961, Elli yedinci Birleşim, Cilt: 4.
TMTD, 2 Mayıs 1961, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 4.
TMTD, 3 Mayıs 1961, Elli dokuzuncu Birleşim, Cilt: 4.
TMTD, 4 Mayıs 1961, Altmışınıc Birleşim, Cilt: 4.
TMTD, 11 Mayıs 1961, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 5.
TMTD, 12 Mayıs 1961, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 5.
TMTD, 15 Mayıs 1961, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 5.
TMTD, 20 Mayıs 1961, Yetmişinci Birleşim, Cilt: 5.
TMTD, 23 Mayıs 1961, Yetmiş ikinci Birleşim, Cilt: 5.
TMTD, 25 Ağustos 1961, Yüz üçüncü Birleşim, Cilt: 7.

4. Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)

- MMTD*, 26 Ekim 1961, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 27 Ekim 1961, Birinci Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 28 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 1 Kasım 1961, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 20 Kasım 1961, Birinci Dönem, On ikinci Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 27 Kasım 1961, Birinci Dönem, On üçüncü Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 30 Kasım 1961, Birinci Dönem, On beşinci Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 2 Aralık 1961, Birinci Dönem, On altıncı Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 6 Aralık 1961, Birinci Dönem, On sekizinci Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 5 Ocak 1962, Birinci Dönem, Yirmi dokuzuncu Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 17 Ocak 1962, Birinci Dönem, Otuz dördüncü Birleşim, Cilt: 2.
MMTD, 23 Şubat 1962, Birinci Dönem, Elli dördüncü Birleşim, Cilt: 3.
MMTD, 28 Şubat 1962, Birinci Dönem, Elli dokuzuncu Birleşim, Cilt: 3.
MMTD, 2 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış birinci Birleşim, Cilt: 4.
MMTD, 3 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 4.
MMTD, 28 Mart 1962, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 4.
MMTD, 2 Nisan 1962, Birinci Dönem, Altmış sekizinci Birleşim, Cilt: 4.

- MMTD*, 30 Nisan 1962, Birinci Dönem, Seksen ikinci Birleşim, Cilt: 5.
- MMTD*, 22 Mayıs 1962, Birinci Dönem, Doksanıncı Birleşim, Cilt: 5.
- MMTD*, 1 Haziran 1962, Birinci Dönem, Doksan altıncı Birleşim, Cilt: 5.
- MMTD*, 27 Haziran 1962, Birinci Dönem, Yüz yedinci Birleşim, Cilt: 6.
- MMTD*, 2 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz sekizinci Birleşim, Cilt: 6.
- MMTD*, 5 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 6.
- MMTD*, 7 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yüz onuncu Birleşim, Cilt: 6.
- MMTD*, 12 Eylül 1962, Birinci Dönem, Yüz on beşinci Birleşim, Cilt: 6.
- MMTD*, 21 Eylül 1962, Birinci Dönem, Yüz on dokuzuncu Birleşim, Cilt: 7.
- MMTD*, 26 Eylül 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi birinci Birleşim, Cilt: 7.
- MMTD*, 1 Ekim 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi üçüncü Birleşim, Cilt: 7.
- MMTD*, 3 Ekim 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 7.
- MMTD*, 12 Ekim 1962, Birinci Dönem, Yüz yirmi dokuzuncu Birleşim, Cilt: 8.
- MMTD*, 16 Şubat 1963, Birinci Dönem, Elli birinci Birleşim, Cilt: 12.
- MMTD*, 25 Mart 1963, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 15.
- MMTD*, 29 Mart 1963, Birinci Dönem, Altmış dördüncü Birleşim, Cilt: 15.
- MMTD*, 5 Nisan 1963, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 16.
- MMTD*, 17 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Seksen ikinci Birleşim, Cilt: 17.
- MMTD*, 29 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Seksen altıncı Birleşim, Cilt: 17.
- MMTD*, 1 Temmuz 1963, Birinci Dönem, Yüz beşinci Birleşim, Cilt: 19.
- MMTD*, 3 Temmuz 1963, Birinci Dönem, Yüz yedinci Birleşim, Cilt: 19.
- MMTD*, 19 Temmuz 1963, Birinci Dönem, Yüz on dokuzuncu Birleşim, Cilt: 20.
- MMTD*, 23 Ağustos 1963, Birinci Dönem, Yüz yirmi üçüncü Birleşim, Cilt: 20.
- MMTD*, 12 Eylül 1963, Birinci Dönem, Yüz otuz altıncı Birleşim, Cilt: 21.
- MMTD*, 22 Ekim 1963, Birinci Dönem, Yüz elli beşinci Birleşim, Cilt: 22.
- MMTD*, 29 Kasım 1963, Birinci Dönem, Sekizinci Birleşim, Cilt: 23.
- MMTD*, 3 Aralık 1963, Birinci Dönem, Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 23.
- MMTD*, 25 Aralık 1963, Birinci Dönem, On dokuzuncu Birleşim, Cilt: 24.
- MMTD*, 30 Aralık 1963, Birinci Dönem, Yirminci Birleşim, Cilt: 24.
- MMTD*, 4 Ocak 1964, Birinci Dönem, Yirmi beşinci Birleşim, Cilt: 24.
- MMTD*, 28 Ocak 1964, Birinci Dönem, Kırk ikinci Birleşim, Cilt: 26.
- MMTD*, 4 Şubat 1964, Birinci Dönem, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 26.
- MMTD*, 21 Şubat 1964, Birinci Dönem, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 27.

- MMTD*, 25 Mart 1964, Birinci Dönem, Yetmiş dördüncü Birleşim, Cilt: 28.
- MMTD*, 13 Mayıs 1964, Birinci Dönem, Yüz ikinci Birleşim, Cilt: 30.
- MMTD*, 15 Mayıs 1964, Birinci Dönem, Yüz beşinci Birleşim, Cilt: 30.
- MMTD*, 14 Temmuz 1964, Birinci Dönem, Yüz yirmi altıncı Birleşim, Cilt: 32.
- MMTD*, 18 Kasım 1964, Birinci Dönem, Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 33.
- MMTD*, 19 Ocak 1965, Birinci Dönem, Kırk birinci Birleşim, Cilt: 34.
- MMTD*, 16 Şubat 1965, Birinci Dönem, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 36.
- MMTD*, 23 Şubat 1965, Birinci Dönem, Altmış ikinci Birleşim, Cilt: 36.
- MMTD*, 26 Şubat 1965, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 36.
- MMTD*, 1 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 37.
- MMTD*, 2 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 37.
- MMTD*, 4 Mart 1965, Birinci Dönem, Altmış dokuzuncu Birleşim, Cilt: 37.
- MMTD*, 4 Mayıs 1965, Birinci Dönem, Doksan yedinci Birleşim, Cilt: 38.
- MMTD*, 27 Mayıs 1965, Birinci Dönem, Yüz on yedinci Birleşim, Cilt: 41.
- MMTD*, 1 Haziran 1965, Birinci Dönem, Yüz yirminci Birleşim, Cilt: 41.
- MMTD*, 9 Haziran 1965, Birinci Dönem, Yüz yirmi beşinci Birleşim, Cilt: 42.
- MMTD*, 22 Ekim 1965, İkinci Dönem, 1. Birleşim, Cilt: 1.
- MMTD*, 26 Ekim 1965, İkinci Dönem, 2. Birleşim, Cilt: 1.
- MMTD*, 27 Ekim 1965, İkinci Dönem, 3. Birleşim, Cilt: 1.
- MMTD*, 3 Kasım 1965, İkinci Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1.
- MMTD*, 6 Kasım 1965, İkinci Dönem, 6. Birleşim, Cilt: 1.
- MMTD*, 7 Kasım 1965, İkinci Dönem, 7. Birleşim, Cilt: 1.
- MMTD*, 11 Kasım 1965, İkinci Dönem, 10. Birleşim, Cilt: 1.
- MMTD*, 10 Ocak 1966, İkinci Dönem, 33. Birleşim, Cilt: 2.
- MMTD*, 19 Ocak 1966, İkinci Dönem, 37. Birleşim, Cilt: 2.
- MMTD*, 31 Ocak 1966, İkinci Dönem, 39. Birleşim, Cilt: 2.
- MMTD*, 7 Şubat 1966, İkinci Dönem, 42. Birleşim, Cilt: 2.
- MMTD*, 11 Nisan 1966, İkinci Dönem, 77. Birleşim, Cilt: 5.
- MMTD*, 15 Nisan 1966, İkinci Dönem, 80. Birleşim, Cilt: 5.
- MMTD*, 18 Nisan 1966, İkinci Dönem, 81. Birleşim, Cilt: 6.
- MMTD*, 28 Nisan 1966, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 6.
- MMTD*, 16 Kasım 1966, İkinci Dönem, 6. Birleşim, Cilt: 9.
- MMTD*, 25 Ocak 1967, İkinci Dönem, 36. Birleşim, Cilt: 11.

- MMTD*, 3 Nisan 1967, İkinci Dönem, 79. Birleşim, Cilt: 15.
MMTD, 8 Mayıs 1967, İkinci Dönem, 98. Birleşim, Cilt: 16.
MMTD, 26 Mayıs 1967, İkinci Dönem, 108. Birleşim, Cilt: 17.
MMTD, 1 Kasım 1967, İkinci Dönem, 1. Birleşim, Cilt: 22.
MMTD, 25 Aralık 1967, İkinci Dönem, 21. Birleşim, Cilt: 22.
MMTD, 9 Şubat 1968, İkinci Dönem, 38. Birleşim, Cilt: 24.
MMTD, 10 Haziran 1968, İkinci Dönem, 74. Birleşim, Cilt: 28.
MMTD, 21 Haziran 1968, İkinci Dönem, 79. Birleşim, Cilt: 28.
MMTD, 24 Haziran 1968, İkinci Dönem, 80. Birleşim, Cilt: 28.
MMTD, 30 Eylül 1968, İkinci Dönem, 86. Birleşim, Cilt: 28.
MMTD, 2 Ekim 1968, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 28.
MMTD, 7 Ocak 1969, İkinci Dönem, 23. Birleşim, Cilt: 30.
MMTD, 12 Mart 1969, İkinci Dönem, 63. Birleşim, Cilt: 35.
MMTD, 5 Mayıs 1969, İkinci Dönem, 87. Birleşim, Cilt: 36.
MMTD, 6 Mayıs 1969, İkinci Dönem, 88. Birleşim, Cilt: 36.
MMTD, 22 Ekim 1969, Üçüncü Dönem, 1. Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 3 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 3. Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 7 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 4. Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 10 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 12 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 5. Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 21 Kasım 1969, Üçüncü Dönem, 8. Birleşim, Cilt: 1.
MMTD, 23 Şubat 1970, Üçüncü Dönem, 47. Birleşim, Cilt: 3.
MMTD, 27 Şubat 1970, Üçüncü Dönem, 49. Birleşim, Cilt: 3.
MMTD, 9 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 53. Birleşim, Cilt: 3.
MMTD, 12 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 54. Birleşim, Cilt: 3.
MMTD, 15 Mart 1970, Üçüncü Dönem, 55. Birleşim, Cilt: 3.
MMTD, 8 Nisan 1970, Üçüncü Dönem, 66. Birleşim, Cilt: 4.
MMTD, 14 Nisan 1970, Üçüncü Dönem, 69. Birleşim, Cilt: 4.
MMTD, 22 Mayıs 1970, Üçüncü Dönem, 85. Birleşim, Cilt: 5.
MMTD, 22 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, 108. Birleşim, Cilt: 6.
MMTD, 19 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, 107. Birleşim, Cilt: 6.
MMTD, 22 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, 108. Birleşim, Cilt: 6.
MMTD, 26 Kasım 1970, Üçüncü Dönem, 15. Birleşim, Cilt: 9.

MMTD, 27 Ocak 1971, Üçüncü Dönem, 42. Birleşim, Cilt: 10.
MMTD, 3 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 64. Birleşim, Cilt: 12.
MMTD, 5 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 66. Birleşim, Cilt: 12.
MMTD, 8 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 67. Birleşim, Cilt: 12.
MMTD, 12 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 70. Birleşim, Cilt: 12.
MMTD, 15 Mart 1971, Üçüncü Dönem, 71. Birleşim, Cilt: 12.
MMTD, 12 Mayıs 1972, Birleşim: 88, Oturum: 1.

5. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)

CSTD, 26 Ekim 1961, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 1.
CSTD, 27 Ekim 1961, Birinci Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 1.
CSTD, 28 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1.
CSTD, 1 Kasım 1961, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 1.
CSTD, 21 Kasım 1961, Birinci Dönem, Yedinci Birleşim, Cilt: 1.
CSTD, 27 Kasım 1961, Birinci Dönem, Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 1.
CSTD, 29 Kasım 1961, Birinci Dönem, Onuncu Birleşim, Cilt: 1.
CSTD, 30 Ocak 1962, Birinci Dönem, Yirmi altıncı Birleşim, Cilt: 1.
CSTD, 1 Şubat 1962, Birinci Dönem, Yirmi yedinci Birleşim, Cilt: 1.
CSTD, 27 Şubat 1962, Birinci Dönem, Kırkıncı Birleşim, Cilt: 3.
CSTD, 5 Mart 1962, Birinci Dönem, Kırk üçüncü Birleşim, Cilt: 3.
CSTD, 12 Nisan 1962, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 3.
CSTD, 10 Mayıs 1962, Birinci Dönem, Altmış birinci Birleşim, Cilt: 4.
CSTD, 31 Mayıs 1962, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 4.
CSTD, 5 Haziran 1962, Birinci Dönem, Altmış sekizinci Birleşim, Cilt: 4.
CSTD, 26 Haziran 1962, Birinci Dönem, Yetmiş üçüncü Birleşim, Cilt: 4.
CSTD, 2 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yetmiş beşinci Birleşim, Cilt: 4.
CSTD, 4 Temmuz 1962, Birinci Dönem, Yetmiş altıncı Birleşim, Cilt: 4.
CSTD, 4 Eylül 1962, Birinci Dönem, Yetmiş dokuzuncu Birleşim, Cilt: 4.
CSTD, 11 Eylül 1962, Birinci Dönem, Seksen birinci Birleşim, Cilt: 4.
CSTD, 4 Ekim 1962, Birinci Dönem, Seksen dokuzuncu Birleşim, Cilt: 5.
CSTD, 25 Aralık 1962, Birinci Dönem, Yirmi ikinci Birleşim, Cilt: 7.
CSTD, 26 Aralık 1962, Birinci Dönem, Yirmi üçüncü Birleşim, Cilt: 7.
CSTD, 26 Mart 1963, Birinci Dönem, Elli ikinci Birleşim, Cilt: 10.

- CSTD*, 9 Nisan 1963, Birinci Dönem, Elli altıncı Birleşim, Cilt: 10.
- CSTD*, 25 Nisan 1963, Birinci Dönem, Altmış birinci Birleşim, Cilt: 11.
- CSTD*, 21 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 11.
- CSTD*, 4 Haziran 1963, Birinci Dönem, Yetmiş birinci Birleşim, Cilt: 11.
- CSTD*, 1 Kasım 1963, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 16.
- CSTD*, 4 Kasım 1963, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 16.
- CSTD*, 6 Kasım 1963, Birinci Dönem, Beşinci Birleşim, Cilt: 16.
- CSTD*, 3 Aralık 1963, Birinci Dönem, Onuncu Birleşim, Cilt: 16.
- CSTD*, 26 Aralık 1963, Birinci Dönem, Yirminci Birleşim, Cilt: 17.
- CSTD*, 30 Aralık 1963, Birinci Dönem, Yirmi ikinci Birleşim, Cilt: 17.
- CSTD*, 25 Şubat 1964, Birinci Dönem, Kırk altıncı Birleşim, Cilt: 19.
- CSTD*, 17 Mart 1964, Birinci Dönem, Elli üçüncü Birleşim, Cilt: 19.
- CSTD*, 15 Haziran 1964, Birinci Dönem, Yetmiş beşinci Birleşim, Cilt: 21.
- CSTD*, 19 Kasım 1964, Birinci Dönem, Sekizinci Birleşim, Cilt: 22.
- CSTD*, 10 Şubat 1965, Birinci Dönem, Otuz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 25.
- CSTD*, 12 Şubat 1965, Birinci Dönem, Kırk birinci Birleşim, Cilt: 25.
- CSTD*, 23 Şubat 1965, Birinci Dönem, Kırk beşinci Birleşim, Cilt: 25.
- CSTD*, 25 Şubat 1965, Birinci Dönem, Kırk altıncı Birleşim, Cilt: 25.
- CSTD*, 26 Şubat 1965, Birinci Dönem, Kırk yedinci Birleşim, Cilt: 25.
- CSTD*, 6 Nisan 1965, Birinci Dönem, Altmış sekizinci Birleşim, Cilt: 26.
- CSTD*, 20 Nisan 1965, Birinci Dönem, Yetmiş birinci Birleşim, Cilt: 26.
- CSTD*, 6 Temmuz 1965, Birinci Dönem, Yüz on birinci Birleşim, Cilt: 30.
- CSTD*, 27 Ekim 1965, Birinci Dönem, Yüz yirmi birinci Birleşim, Cilt: 30.
- CSTD*, 3 Kasım 1965, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 31.
- CSTD*, 5 Kasım 1965, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 31.
- CSTD*, 14 Aralık 1965, Birinci Dönem, Yirminci Birleşim, Cilt: 31.
- CSTD*, 20 Ocak 1966, Birinci Dönem, Otuz yedinci Birleşim, Cilt: 31.
- CSTD*, 17 Şubat 1966, Birinci Dönem, Kırk sekizinci Birleşim, Cilt: 34.
- CSTD*, 23 Şubat 1966, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 34.
- CSTD*, 24 Mart 1966, Birinci Dönem, Altmış üçüncü Birleşim, Cilt: 35.
- CSTD*, 29 Mart 1966, Birinci Dönem, Altmış dördüncü Birleşim, Cilt: 35.
- CSTD*, 12 Nisan 1966, Birinci Dönem, Altmış beşinci Birleşim, Cilt: 35.
- CSTD*, 21 Nisan 1966, Birinci Dönem, Altmış sekizinci Birleşim, Cilt: 35.

- CSTD*, 14 Haziran 1966, Birinci Dönem, Yetmiş yedinci Birleşim, Cilt: 36.
- CSTD*, 15 Kasım 1966, Birinci Dönem, Beşinci Birleşim, Cilt: 37.
- CSTD*, 17 Kasım 1966, Birinci Dönem, Altıncı Birleşim, Cilt: 37.
- CSTD*, 26 Ocak 1967, Birinci Dönem, Yirmi dördüncü Birleşim, Cilt: 38.
- CSTD*, 16 Mayıs 1967, Birinci Dönem, Altmışınıcı Birleşim, Cilt: 38.
- CSTD*, 1 Kasım 1967, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 44.
- CSTD*, 26 Aralık 1967, Birinci Dönem, On beşinci Birleşim, Cilt: 44.
- CSTD*, 6 Mart 1968, Birinci Dönem, Otuz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 46.
- CSTD*, 13 Haziran 1968, Birinci Dönem, Elli birinci Birleşim, Cilt: 47.
- CSTD*, 18 Haziran 1968, Birinci Dönem, Elli ikinci Birleşim, Cilt: 47.
- CSTD*, 12 Ekim 1968, Birinci Dönem, Altmış yedinci Birleşim, Cilt: 48.
- CSTD*, 17 Aralık 1968, Birinci Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 49.
- CSTD*, 18 Şubat 1969, Birinci Dönem, Otuz altıncı Birleşim, Cilt: 51.
- CSTD*, 13 Mart 1969, Birinci Dönem, Otuz dokuzuncu Birleşim, Cilt: 52.
- CSTD*, 15 Nisan 1969, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 52.
- CSTD*, 6 Mayıs 1969, Birinci Dönem, Elli altıncı Birleşim, Cilt: 53.
- CSTD*, 23 Ekim 1969, Birinci Dönem, Yetmişinicı Birleşim, Cilt: 53.
- CSTD*, 4 Kasım 1969, Birinci Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 54.
- CSTD*, 7 Kasım 1969, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 54.
- CSTD*, 16 Aralık 1969, Birinci Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 54.
- CSTD*, 23 Aralık 1969, Birinci Dönem, On altıncı Birleşim, Cilt: 54.
- CSTD*, 25 Aralık 1969, Birinci Dönem, On sekizinci Birleşim, Cilt: 54.
- CSTD*, 6 Ocak 1970, Birinci Dönem, Yirmi birinci Birleşim, Cilt: 55.
- CSTD*, 20 Ocak 1970, Birinci Dönem, Yirmi yedinci Birleşim, Cilt: 55.
- CSTD*, 9 Mart 1970, Birinci Dönem, Kırk dokuzuncu Birleşim, Cilt: 57.
- CSTD*, 13 Mart 1970, Birinci Dönem, Ellinci Birleşim, Cilt: 57.
- CSTD*, 7 Mayıs 1970, Birinci Dönem, Altmış altıncı Birleşim, Cilt: 57.
- CSTD*, 4 Kasım 1970, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 62.
- CSTD*, 19 Kasım 1970, Birinci Dönem, Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 62.
- CSTD*, 21 Ocak 1971, Birinci Dönem, Yirmi yedinci Birleşim, Cilt: 62.
- CSTD*, 4 Şubat 1971, Birinci Dönem, Otuz yedinci Birleşim, Cilt: 63.
- CSTD*, 23 Şubat 1971, Birinci Dönem, Kırk üçüncü Birleşim, Cilt: 64.
- CSTD*, 13 Mart 1971, Birinci Dönem, Elli birinci Birleşim, Cilt: 64.

CSTD, 6 Nisan 1971, Birinci Dönem, Elli sekizinci Birleşim, Cilt: 64.

CSTD, 15 Haziran 1971, Birinci Dönem, Yetmiş beşinci Birleşim, Cilt: 65.

6. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)

TBMMTD, 25 Ekim 1961, Birinci Dönem, Birinci Birleşim, Cilt: 1.

TBMMTD, 26 Ekim 1961, Birinci Dönem, İkinci Birleşim, Cilt: 1.

TBMMTD, 27 Ekim 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1.

TBMMTD, 1 Kasım 1961, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1.

TBMMTD, 22 Mayıs 1963, Birinci Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 2.

TBMMTD, 25 Mart 1966, Birinci Dönem, Dördüncü Birleşim, Cilt: 5.

TBMMTD, 28 Mart 1966, Birinci Dönem, Beşinci Birleşim, Cilt: 5.

TBMMTD, 17 Aralık 1969, Üçüncü Dönem, Üçüncü Birleşim, Cilt: 9.

TBMMTD, 16 Haziran 1970, Üçüncü Dönem, On dördüncü Birleşim, Cilt: 9.

TBMMTD, 1 Temmuz 1970, Üçüncü Dönem, On altıncı Birleşim, Cilt: 9.

TBMMTD, 15 Temmuz 1970, Üçüncü Dönem, On sekizinci Birleşim, Cilt: 9.

7. Resmi Gazeteler

Resmi Gazete, 18 Haziran 1935, Sayı: 3031.

Resmi Gazete, 13 Haziran 1944, Sayı: 5729.

Resmi Gazete, 15 Haziran 1945, Sayı: 6032.

Resmi Gazete, 3 Haziran 1949, Sayı: 7223.

Resmi Gazete, 21 Şubat 1950, Sayı: 7438.

Resmi Gazete, 16 Aralık 1953, Sayı: 8584.

Resmi Gazete, 29 Aralık 1953, Sayı: 8595.

Resmi Gazete, 19 Haziran 1957, Sayı: 9637.

Resmi Gazete, 14 Mayıs 1958, Sayı: 9906.

Resmi Gazete, 28 Nisan 1960, Sayı: 10491.

Resmi Gazete, 14 Haziran 1960, Sayı: 10525.

Resmi Gazete, 18 Haziran 1960, Sayı: 10529.

Resmi Gazete, 30 Haziran 1960, Sayı: 10539.

Resmi Gazete, 13 Temmuz 1960, Sayı: 10550.

Resmi Gazete, 20 Temmuz 1960, Sayı: 10556.

Resmi Gazete, 5 Ağustos 1960, Sayı: 10570.

Resmi Gazete, 16 Ağustos 1960, Sayı: 10579.
Resmi Gazete, 22 Ağustos 1960, Sayı: 10584.
Resmi Gazete, 5 Ekim 1960, Sayı: 10621.
Resmi Gazete, 7 Ekim 1960, Sayı: 10623.
Resmi Gazete, 25 Ekim 1960, Sayı: 10638.
Resmi Gazete, 28 Ekim 1960, Sayı: 10641.
Resmi Gazete, 17 Kasım 1960, Sayı: 10657.
Resmi Gazete, 2 Aralık 1960, Sayı: 10670.
Resmi Gazete, 16 Aralık 1960, Sayı: 10682.
Resmi Gazete, 9 Ocak 1961, Sayı: 10702.
Resmi Gazete, 1 Nisan 1961, Sayı: 10771.
Resmi Gazete, 2 Mayıs 1961, Sayı: 10796.
Resmi Gazete, 30 Mayıs 1961, Sayı: 10815.
Resmi Gazete, 31 Mayıs 1961, Sayı: 10816.
Resmi Gazete, 23 Haziran 1961, Sayı: 10836.
Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10859.
Resmi Gazete, 17 Kasım 1961, Sayı: 10960.
Resmi Gazete, 7 Mart 1962, Sayı: 11053.
Resmi Gazete, 18 Mayıs 1962, Sayı: 11106.
Resmi Gazete, 18 Ekim 1962, Sayı: 11235.
Resmi Gazete, 23 Ekim 1962, Sayı: 11239.
Resmi Gazete, 19 Aralık 1962, Sayı: 11286.
Resmi Gazete, 23 Şubat 1963, Sayı: 11342.
Resmi Gazete, 13 Nisan 1963, Sayı: 11381.
Resmi Gazete, 20 Şubat 1965, Sayı: 11934.
Resmi Gazete, 17 Nisan 1965, Sayı: 11978.
Resmi Gazete, 9 Ağustos 1966, Sayı: 12370.
Resmi Gazete, 28 Aralık 1967, Sayı: 12788.
Resmi Gazete, 23 Mart 1968, Sayı: 12856.
Resmi Gazete, 30 Aralık 1968, Sayı: 13088.
Resmi Gazete, 31 Temmuz 2013, Sayı: 28724.

C. SİYASİ PARTİ YAYINLARI

Adalet Partisi, *15 Ekim 1961 Pazar Günü Cumhuriyet Senatosu ve Milletvekili Seçimleri İçin Adalet Partisi Takvimli Çalışma Plân ve Yönetimi*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1961.

Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1961.

Adalet Partisi, *Program (Prensip Maddeleri)*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1961.

Adalet Partisi, *Tüzük (Ana Nizamname)*, Cihan Matbaası, İstanbul 1961.

Adalet Partisi Genel Merkezi Propaganda Başkanlığı, *AP'nin Tebliği*, Orijinal Matbaa, Ankara 1961.

Adalet Partisi Genel Merkezi, *Büyük Türk Milletine Beynamedir*, Madran Matbaası, Nazilli 1962.

Adalet Partisi, *AP Birinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın Konuşması*, Orijinal Matbaa, Ankara 1963.

Adalet Partisi, *Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı No 1, Şark Matbaası, Ankara 1963.

Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu, *Tamim*, Ankara 1963.

Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1963.

Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Esnaf İçin Ne Yapacak*, Ankara 1963.

Adalet Partisi, *Tüzük*, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964.

Adalet Partisi, *Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu'nun Faaliyet Raporu (27.11.1962-27.11.1964)*, Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresine Sunulan Metinler: 1, Ankara 1964.

Adalet Partisi, *Seçimlerde Adalet Partisi*, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964.

Adalet Partisi, *Hükümet Buhranı; Hükümet Teşkili; Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 4, Doğu Matbaası, Ankara 1964.

Adalet Partisi, *Davamız (Anayasamızı Kimlere Karşı Savunuyoruz)*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 11, Gürsoy Basımevi, Ankara 1964.

Adalet Partisi, *Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresinde Genel Başkan Adaylarının Konuşmaları (28.11.1964)*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 19, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964.

- Adalet Partisi, *Ziraat Politikamızın Ana Prensipleri*, Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresine Sunulan Metinler: 7, Şark Matbaası, Ankara 1964.
- Adalet Partisi, *İktisadi Kalkınmamızın Esasları*, Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresi Sunulan Metinler: 6, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964.
- Adalet Partisi, *Radyoda Adalet Partisi I- 1963 (17 Kasım 1963 Mahalli Seçimleri Münasebetiyle Adalet Partisi Adına Yapılan Radyo Konuşmaları)*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı No: 10, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964.
- Adalet Partisi, *Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu'nun Faaliyet Raporu (27.11.1962-27.11.1964)*, Adalet Partisi İkinci Büyük Kongresine Sunulan Metinler: 1, Ankara 1964.
- Adalet Partisi, *Seçim Takvimi (10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçimleri İçin)*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 15, Ankara 1965.
- Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1965)*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 21, Doğu Matbaacılık, Ankara 1965.
- Adalet Partisi, *Seçim Yönetmeliği (5 Haziran 1966 Pazar Günü Yapılacak Cumhuriyet Senatosu Üyeleri ve Milletvekili Ara Seçimlerinde Uygulanacak Olan Yönetmelik)*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 25, Doğu Matbaacılık, Ankara 1966.
- Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, Ankara 1966.
- Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in İki Konuşması ve Bir Tebliğ*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı: 30, Ankara 1967.
- Adalet Partisi, *Adalet Partisi IV. Büyük Kongresi Raporlar (29 Kasım 1968)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968.
- Adalet Partisi, *Adalet Partisi 1968 Seçim Yönetmeliği*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayını, Ankara 1968.
- Adalet Partisi, *Adalet Partisi 1969 Seçim Takvimi*, Ankara 1969.
- Adalet Partisi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No: 38, Doğu Matbaacılık, Ankara 1969.
- Adalet Partisi, *Başbakan Süleyman Demirel'in 16. Basın Toplantısı (24 Ocak 1970)*, Ankara 1970.

- Adalet Partisi, *Adalet Partisi V. Büyük Kongresi Raporlar (21 Ekim 1970)*, Doğu Matbaası, Ankara 1970.
- Adalet Partisi Propaganda Başkanlığı, *Yeni Bir Türkiye*, Ankara 1970.
- Adalet Partisi, *Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'in AP Beşinci Büyük Kongresini Açış Konuşması (21 Ekim 1970)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970.
- Adalet Partisi, *Oniki Mart ve Sonrası*, Cilt: 2, AP Genel Merkez Yayınları No: 48, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972.
- Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program ve Tüzüğü*, İstanbul 1959.
- Birlik Partisi, *Birlik Partisi Program Tasarısı*, Hazırlayan: Abdürrahim Kırcaali, Eskişehir 1965.
- Büyük Anadolu Partisi, *Büyük Anadolu Partisi Tüzük ve Program*, Yörük Matbaacılık, İstanbul 1970.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIII. Kurultay Genel Başkan İnönü'nün Söylevi*, Ankara 1957.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Seçim Neticeleri Üzerinde Bir İnceleme (1950, 1954, 1957 Milletvekili Seçimleri)*, CHP Araştırma Bürosu Yayın No: 7, Güven Matbaası, Ankara 1959.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Şehirlere Akın ve Mesken Davası (Nüfus artışının doğurduğu bazı sosyal ve ekonomik meseleler)*, CHP Araştırma Bürosu Yayını No: 8, Rüzgarlı Matbaası, Ankara 1959.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIV. Kurultayı İlk Hedefler Beyannamesi*, Kutulmuş Matbaası, Ankara 1960.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Demokrasi İçin (1958 Bütçe Müzakerelerinde CHP Millet Vekillerinin Yaptıkları Tenkit ve Tekliflerden Özetler)*, CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Dokümantasyon Bürosu Yayın No: 5, Ankara 1960.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Kalkınma Meselemiz (Hürriyet İçinde Hızla Kalkınma CHP'nin Ana Davasıdır)*, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu No: 22, Rüzgarlı Matbaası, Ankara 1961.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Seçim İşleri Hakkında Talimat*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1961.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Şikayet ve İtirazlar Hakkında Muhtıra*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1961.

- Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi 1961 Seçim Beyannamesi Özeti (CHP Neler Yapacak)*, Rüzgarlı Matbaa, Ankara 1961.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi 1961 Seçim Beyannamesi Özeti (CHP Yapamayacağını Vaadetmez, Vaadettiğini Yapar)*, Rüzgarlı Matbaası, Ankara 1961.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP ve İdari Reform*, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu Yayın No: 24, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1961.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP ve Planlı Kalkınma (CHP Planlı, Sistemli ve Düzenli Kalkınmaya İnanan Bir Partidir)*, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu No: 21, Rüzgarlı Matbaası, Ankara 1961.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü (XV. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir)*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1961.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Seçim Mevzuatı*, Seçim Yayınevi, Ankara 1961.
- Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları, *CHP Gençlik Kolları 1. Kurultayı Çalışma Raporu (2- 3 Ağustos 1961)*, Kurultay Dokümanları: 1, Ankara 1961.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Propaganda İşlerine Mahsus Talimat*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1961.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP 39. Yıldönümü (9.9.1962)*, Ankara 1962.
- Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl İdare Kurulu, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarihçesi*, Şevket Ünal Matbaası, İstanbul 1962.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Millet Hizmetinde 40 Yıl CHP*, Ankara 1963.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVI. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1963.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planınının 1963 Yılı Programı*, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu Sayı: 30, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1963.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Halk Hizmetinde (Sorular- Cevaplar)*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1964.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultay Bildirisi*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1964.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (16 Ekim 1964)*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1964.

- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Tüzüğü (XVII. Kurultayca Değiştirilerek Kabul Edilmiştir)*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1964.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *20 Kasım 1961- 18 Şubat 1965 Arasında CHP Halk Hizmetinde Neler Yaptı*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1965.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Hükümet Değişikliği ve CHP'nin Görüşleri (İsmet İnönü ve Dr. Kemal Satır'ın Meclis Konuşmaları)*, CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Yayın Bürosu No: 35, Rüzgarlı Matbaası, Ankara 1965.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor (CHP'nin 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi Özeti)*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1965.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Tütün Destanı*, Ankara 1965.
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlığı, *İsmet İnönü'nün Muhtarlara Mektubu*, Ankara 1965.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XVIII. Kurultayına Sunulan Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1966)*, CHP Ulusal Basımevi, Ankara 1966.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün İstanbul- Ankara- İzmir İl Kongreleriyle Ankara İl Merkezinde Yaptığı Konuşmalar*, CHP Ulus Basımevi, Ankara 1966.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 18. Kurultayı Açış Konuşması (18.10.1966)*, CHP Ulus Basımevi, Ankara 1966.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *4- 5- 6 Şubat 1967'de Ankara'da Toplanan CHP İller Toplantısı (Genel Başkan İnönü'nün Açış Konuşması- Yayınlanan Bildiri)*, Ulusal Basımevi, Ankara 1967.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *Bozuk Düzeni Değiştireceğiz*, Ulusal Basımevi, Ankara 1968.
- Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, *CHP'deki Tartışmaların İçyüzü (Belgeler)*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1967.
- Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları, *8'lerden Davacıyız*, Ulusal Basımevi, Ankara 1967.
- Cumhuriyet Halk Partisi Meclisi Üyeleri, *CHP Parti Meclisine Sunulan Önerge 15 Mart 1967 (Huzursuzluğun Sebepleri ve Giderilme Yolları)*, Ankara 1967.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (18 Ekim 1968)*, Ulusal Basımevi, Ankara 1968.

- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP'li Gözüyle Temel Sorunlarımız*, Ulusal Basımevi, Ankara 1968.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *"Bugün Git Yarın Gel" Düzeninden Kurtuluş (Hayırlı Devlete Doğru)*, Ankara 1969.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *12 Ekim 1969 Günü Yapılacak Olan Genel Milletvekili Seçim Takvimi*, Ulusal Basımevi, Ankara 1969.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz (CHP'nin Düzen Değişikliği Programı)*, Ulusal Basımevi, Ankara 1969.
- Cumhuriyet Halk Partisi, *CHP XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu (3 Temmuz 1970)*, Ulusal Basımevi, Ankara 1970.
- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin V. Büyük Kongresine Sunulan Parti Programı Tasarısı*, Ankara, 27.8.1961.
- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye İçin CKMP Programı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.
- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *1965 Seçim Bildirisi*, Ankara 1965.
- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *Sevgili Köylü Yurttaşlarımız İçin*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.
- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *Saygıdeğer Tüccar ve Esnaf Vatandaş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.
- Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, *CKMP'nin 5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Münasebetiyle Yaptığı Radyo Konuşmaları*, Arı Matbaası, Ankara 1966.
- Demokratik Parti, *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, Demokratik Parti Yayınları, Ankara 1971.
- Demokratik Parti, *Demokratik Parti Tüzük ve Programı*, Ankara 1971.
- Devrim Partisi, *Devrim Partisi Tüzüğü*, İstiklal Matbaası, İzmir 1961.
- Güven Partisi, *Güven Partisi Program Özeti*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1967.
- Güven Partisi, *Güven Partisi Programı*, Balkanoğlu Mabaacılık, Ankara 1967.
- Güven Partisi, *Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı*, Ülkü Hergün Matbaası.
- Güven Partisi, *Eğitim ve Gençlik Meseleleri*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968.
- Güven Partisi, *Güven Partisi Millet Hizmetinde*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1970.
- Güven Partisi, *II. Büyük Kongre Bildirisi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971.

- Hür Sosyalist Partisi Genel; İstanbul Sanayi Kalkınma ve İmarı Güzelleştirme, Muhiti Partisi Tüzüğü*, Sıralar Matbaası, İstanbul 1961.
- Kemalist Gençlik Partisi, *Program ve Tüzük*, Çelikkilt Matbaacılık, İstanbul 1961.
- Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Ana Tüzüğü*, Selek Matbaası, İstanbul 1961.
- Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Beyannamesi*, 1961.
- Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Partinin Prensipleri*, Selek Matbaası, İstanbul 1961.
- Memleketçi Serbest Parti, *Memleket Ana Davaları Üzerinde Memleketçi Serbest Partinin İktisadi ve İctimai Prensiplerinin Özeti*, 1961.
- Memleketçi Serbest Parti, *Memleketçi Serbest Parti Programı*, İstanbul 1962.
- Millet Partisi Tüzüğü*, San Matbaası, Ankara 1962.
- Millet Partisi, *Millet Partisi Programı*, San Matbaası, Ankara 1963.
- Millet Partisi, *Seçim Beyannamesi 1965*, San Matbaası, Ankara 1965.
- Millet Partisi, *Osman Bölükbaşı'nın Radyo Konuşmaları (5 Haziran 1966 Tarihinde Yapılan Kısmi Senato Seçimleri Dolayısıyla Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Radyodaki Konuşmaları ve Bazı Vesikalar)*, San Matbaası, Ankara 1966.
- Milli Güven Partisi, *Milli Güven Partisi Programında Yapılan Değişiklikler*, Ankara 1971.
- Milli Nizam Partisi, *Kuruluş Beyannamesi*, Nüve Matbaası, Ankara 1970.
- Milli Nizam Partisi, *Program*, As Matbaası, Ankara 1970.
- Milli Nizam Partisi İzmir Gençlik Kolu, *Basında Prof. Dr. Necmeddin Erbakan*, İstiklal Matbaası, İzmir 1970.
- Milli Nizam Partisi, *I. Büyük Kongresi (24 Ocak 1971)*, As Matbaası, Ankara 1971.
- Milli Nizam Partisi İstanbul Gençlik Teşkilatı, *Prof. Dr. Necmeddin Erbakan Birinci Büyük Kongrede*, Fatih Matbaası, İstanbul 1971.
- Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi C. Senatosu Üyeliği ve Milletvekili Aday Yoklama Yönetmeliği*, Ulusoglu Matbaası, Ankara 1969.
- Milliyetçi Hareket Partisi, *Milliyetçi Hareket Partisi Tüzüğü*, Ankara 1969.
- Muhafazakar Parti, *Gaye- Prensi- Program- Tüzük*, Nur Matbaası, Ankara 1961.
- Sosyal Demokrat Parti Tüzüğü ve Programı*, Başnur Matbaası, Ankara 1964.
- Sosyal Demokrat Parti, *Sosyal Demokrasi Nedir?*, Başnur Matbaası, Ankara 1965.

- Sosyalist Parti Genel Sekreterliği, *Basın Toplantısı (04.06.1960)*, Ankara 1960.
- Türkiye Birlik Partisi, *Genelge 28, 5 Nolu Karar*, Birlik Partisi Yayını No: 28, 1967.
- Türkiye Birlik Partisi, *Türkiye Birlik Partisi 1966- 1978*, Nurdoğan Matbaası, İstanbul 1978.
- Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, Doğu Matbaası, Ankara 1961.
- Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Radyo Konuşmaları Yurt Sorunları ve Çözüm Yolları*, TİP Ankara İli Araştırma ve Yayın Bürosu Yayınları: 2, Kardeş Matbaası, Ankara 1964.
- Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Programı*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961.
- Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, *Türkiye İşçi Partisi Kimlerin Partisidir*, Sıralar Basımevi, İstanbul 1962.
- Türkiye İşçi Partisi İzmir İl Propaganda ve Basın Komitesi, *Bildiri: Niçin Türkiye İşçi Partisi?*, Karınca Matbaası, İzmir 1963.
- Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü'nün Özeti*, Ankara 1964.
- Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi'nin Seçimlerle İlgili Açıklaması*, İstanbul 1964.
- Türkiye İşçi Partisi İzmir İli Kültür Bürosu, *Anayasa ve Hürriyet Bayramı*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1964.
- Türkiye İşçi Partisi, *Dert Nedir?*, Zühal Matbaası, Ankara 1965.
- Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1965.
- Türkiye İşçi Partisi, *Gelin Canlar Bir Olalım*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1965.
- Türkiye İşçi Partisi, *Emek En Yüce Değerdir*, Gazeteciler Matbaası, İzmir 1965.
- Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi'ni Tanıyalım*, Başnur Matbaası, Ankara 1965.
- Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi, *Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü*, Başnur Matbaası, Ankara 1965.
- Türkiye İşçi Partisi, *Çalışma Raporu İkinci Büyük Kongre (20- 24 Kasım 1966)*, Malatya 1966.
- Türkiye İşçi Partisi, *Çalışma Raporu İkinci Büyük Kongre (20- 24 Kasım 1966)*, Malatya 1966.
- Türkiye İşçi Partisi, *Türkiye İşçi Partisi Gerçekleri Açıklıyor*, Karaca Basımevi, İstanbul 1966.
- Türkiye İşçi Partisi İstanbul İl Yönetimi, *Sömürülenlerin Horlananların Partisi Türkiye İşçi Partisi (Doğru Bilelim- Doğru Konuşalım)*, Başaran Matbaası, İstanbul 1968.

- Türkiye İşçi Partisi, *Çalışma Raporu (Üçüncü Büyük Kongre, 9- 12 Kasım 1968)*, Ankara 1968.
- Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirisi*, Çınar Matbaası, İstanbul 1969.
- Türkiye İşçi Partisi Ankara Araştırma ve Yayın Bürosu, *Amacımız Yolumuz Yöntemimiz*, Emek Basımevi.
- Türkiye İşçi Partisi, *Sendikalar Kanunu Anayasa'ya Aykırıdır (Anaysa Mahkemesine Başvurma Dilekçesi)*, Eser Matbaası, İstanbul 1970.
- Türkiye İşçi Partisi, *Yeter Kanlı Ellerinizi Çekin!*, İstanbul 1971.
- Türkiye İşçi Partisi, *Faşizme Karşı Birleşelim*, İstanbul 1971.
- Yeni Demokrat Parti, *Yeni Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, Medeniyet Gazetesi Matbaası, Ankara 1961.
- Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi Tüzüğü ve Programı*, Nebioğlu Yayınevi, Ankara 1961.
- Yeni Türkiye Partisi, *YTP Ümraniye Belediye Başkan Adayı Fikret Müderrisoğlu*, İstanbul 1963.
- Yeni Türkiye Partisi, *1965 Seçim Beyannamesi*, Ankara 1965.
- Yeni Türkiye Partisi, *1969 Seçim Bildirisi*, Çam Matbaası, 1969.
- Yeni Türkiye Partisi, *Yeni Türkiye Partisi 4. Büyük Kongresi'nin Açış Konuşması ve Büyük Türk Milletine Bildirisi (24- 25 Mayıs 1969)*, Ankara 1969.

D. SÜRELİ YAYINLAR

1. Yerli Süreli Yayınlar

- Ant Dergisi*, 17 Şubat 1970, Sayı: 164.
- Ant Dergisi*, 24 Şubat 1970, Sayı: 165.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1960.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1960.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1960.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1960.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Haziran 1960.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Haziran 1960.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1960.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1960.

Cumhuriyet Gazetesi, 12 Şubat 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Şubat 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mart 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 6 Haziran 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Temmuz 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 11 Temmuz 1961
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Temmuz 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Eylül 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 6 Eylül 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 7 Eylül 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ekim 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Kasım 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 20 Kasım 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 21 Kasım 1961.
Cumhuriyet Gazetesi, 2 Şubat 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 3 Şubat 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Şubat 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 25 Şubat 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Şubat 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Şubat 1962.

Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mart 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mayıs 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mayıs 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 31 Mayıs 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 1 Haziran 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 2 Haziran 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 3 Haziran 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Haziran 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Haziran 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 3 Temmuz 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 14 Temmuz 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Temmuz 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Temmuz 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 11 Eylül 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Eylül 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Eylül 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ekim 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Ekim 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ekim 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Ekim 1962.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mart 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Mart 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 25 Mart 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Mart 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mart 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mart 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mart 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Nisan 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 25 Nisan 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mayıs 1963.

Cumhuriyet Gazetesi, 24 Mayıs 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mayıs 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Kasım 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Kasım 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 20 Kasım 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 22 Kasım 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 28 Kasım 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 3 Aralık 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Aralık 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 15 Aralık 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Aralık 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 21 Aralık 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Aralık 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 31 Aralık 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 4 Ocak 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ocak 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 22 Şubat 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Şubat 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Şubat 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 8 Haziran 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Haziran 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 6 Temmuz 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 30 Kasım 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Aralık 1963.
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Kasım 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Kasım 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Kasım 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 20 Kasım 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Kasım 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Kasım 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 1 Aralık 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 2 Aralık 1964.

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Aralık 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Aralık 1964.
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Şubat 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Şubat 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 21 Şubat 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 22 Şubat 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mart 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ekim 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ekim 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ekim 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 15 Ekim 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ekim 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Ekim 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ekim 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Kasım 1965.
Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mart 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mart 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mart 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mart 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mart 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mart 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 31 Mart 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 25 Nisan 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Haziran 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 6 Haziran 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 7 Haziran 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 8 Haziran 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ağustos 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ağustos 1966.

Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ağustos 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Ekim 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ekim 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ekim 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ekim 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ekim 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Ekim 1966.
Cumhuriyet Gazetesi, 2 Nisan 1967.
Cumhuriyet Gazetesi, 3 Nisan 1967.
Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mayıs 1967.
Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1967.
Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mayıs 1967.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mayıs 1967.
Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1967.
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Aralık 1967.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Aralık 1967.
Cumhuriyet Gazetesi, 29 Aralık 1967.
Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mart 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 2 Mart 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 3 Mart 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mart 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mart 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 6 Mart 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 3 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 4 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 11 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 14 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 22 Haziran 1968.

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 24 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 28 Haziran 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Temmuz 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Temmuz 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Temmuz 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 20 Temmuz 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 21 Temmuz 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 22 Temmuz 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Temmuz 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 28 Temmuz 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 30 Temmuz 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ağustos 1968.
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Şubat 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Şubat 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Şubat 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Şubat 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 21 Şubat 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mayıs 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Mayıs 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 29 Mayıs 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ekim 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ekim 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 4 Kasım 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 7 Kasım 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 8 Kasım 1969.
Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ocak 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Şubat 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Şubat 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 14 Şubat 1970.

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Şubat 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 7 Mart 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 8 Mart 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mart 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mart 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Haziran 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 17 Haziran 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Haziran 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Haziran 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Aralık 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Aralık 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 19 Aralık 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 20 Aralık 1970.
Cumhuriyet Gazetesi, 8 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 11 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 14 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mart 1971.
Cumhuriyet Gazetesi, 30 Ekim 1971.
Dünya Gazetesi, 28 Nisan 1960.
Hürriyet Gazetesi, 15 Mart 1966.
Hürriyet Gazetesi, 17 Mart 1966.
Hürriyet Gazetesi, 18 Mart 1966.
Hürriyet Gazetesi, 27 Mart 1966.
Hürriyet Gazetesi, 29 Mart 1966.
Hürriyet Gazetesi, 31 Mart 1966.

Hürriyet Gazetesi, 5 Haziran 1966.
Hürriyet Gazetesi, 6 Haziran 1966.
Hürriyet Gazetesi, 7 Haziran 1966.
Hürriyet Gazetesi, 8 Haziran 1966.
Hürriyet Gazetesi, 9 Ağustos 1966.
Hürriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1966.
Hürriyet Gazetesi, 13 Ağustos 1966.
Hürriyet Gazetesi, 17 Ekim 1966.
Hürriyet Gazetesi, 18 Ekim 1966.
Hürriyet Gazetesi, 22 Ekim 1966.
Hürriyet Gazetesi, 23 Ekim 1966.
Hürriyet Gazetesi, 25 Ekim 1966.
Hürriyet Gazetesi, 2 Nisan 1967.
Hürriyet Gazetesi, 3 Nisan 1967.
Hürriyet Gazetesi, 1 Mayıs 1967.
Hürriyet Gazetesi, 2 Mayıs 1967.
Hürriyet Gazetesi, 3 Mayıs 1967.
Hürriyet Gazetesi, 4 Mayıs 1967.
Hürriyet Gazetesi, 5 Mayıs 1967.
Hürriyet Gazetesi, 13 Mayıs 1967.
Hürriyet Gazetesi, 27 Aralık 1967.
Hürriyet Gazetesi, 1 Mart 1968.
Hürriyet Gazetesi, 3 Mart 1968.
Hürriyet Gazetesi, 4 Mart 1968.
Hürriyet Gazetesi, 5 Mart 1968.
Hürriyet Gazetesi, 2 Haziran 1968.
Hürriyet Gazetesi, 3 Haziran 1968.
Hürriyet Gazetesi, 4 Haziran 1968.
Hürriyet Gazetesi, 5 Haziran 1968.
Hürriyet Gazetesi, 8 Haziran 1968.
Hürriyet Gazetesi, 11 Haziran 1968.
Hürriyet Gazetesi, 14 Haziran 1968.
Hürriyet Gazetesi, 17 Haziran 1968.

Hürriyet Gazetesi, 19 Haziran 1968.
Hürriyet Gazetesi, 23 Haziran 1968.
Hürriyet Gazetesi, 24 Haziran 1968.
Hürriyet Gazetesi, 28 Haziran 1968.
Hürriyet Gazetesi, 18 Temmuz 1968.
Hürriyet Gazetesi, 19 Temmuz 1968.
Hürriyet Gazetesi, 21 Temmuz 1968.
Hürriyet Gazetesi, 27 Temmuz 1968.
Hürriyet Gazetesi, 28 Temmuz 1968.
Hürriyet Gazetesi, 30 Temmuz 1968.
Hürriyet Gazetesi, 16 Şubat 1969.
Hürriyet Gazetesi, 17 Şubat 1969.
Hürriyet Gazetesi, 18 Şubat 1969.
Hürriyet Gazetesi, 19 Şubat 1969.
Hürriyet Gazetesi, 20 Şubat 1969.
Hürriyet Gazetesi, 21 Şubat 1969.
Hürriyet Gazetesi, 13 Eylül 1969.
Hürriyet Gazetesi, 12 Ekim 1969.
Hürriyet Gazetesi, 14 Ekim 1969.
Hürriyet Gazetesi, 15 Ekim 1969.
Hürriyet Gazetesi, 16 Ekim 1969.
Hürriyet Gazetesi, 4 Kasım 1969.
Hürriyet Gazetesi, 5 Kasım 1969.
Hürriyet Gazetesi, 7 Kasım 1969.
Hürriyet Gazetesi, 8 Kasım 1969.
Hürriyet Gazetesi, 28 Ocak 1970.
Hürriyet Gazetesi, 12 Şubat 1970.
Hürriyet Gazetesi, 13 Şubat 1970.
Hürriyet Gazetesi, 14 Şubat 1970.
Hürriyet Gazetesi, 15 Şubat 1970.
Hürriyet Gazetesi, 6 Mart 1970.
Hürriyet Gazetesi, 7 Mart 1970.
Hürriyet Gazetesi, 8 Mart 1970.

Hürriyet Gazetesi, 9 Mart 1970.

Hürriyet Gazetesi, 10 Mart 1970.

Hürriyet Gazetesi, 15 Haziran 1970.

Hürriyet Gazetesi, 16 Haziran 1970.

Hürriyet Gazetesi, 17 Haziran 1970.

Hürriyet Gazetesi, 9 Mart 1971.

Hürriyet Gazetesi, 11 Mart 1971.

Hürriyet Gazetesi, 12 Mart 1971.

Hürriyet Gazetesi, 13 Mart 1971.

Hürriyet Gazetesi, 14 Mart 1971.

Hürriyet Gazetesi, 15 Mart 1971.

Hürriyet Gazetesi, 20 Mart 1971.

Hürriyet Gazetesi, 30 Ekim 1971.

Milliyet Gazetesi, 10 Mayıs 1950.

Milliyet Gazetesi, 27 Mart 1951.

Milliyet Gazetesi, 8 Ocak 1960.

Milliyet Gazetesi, 9 Ocak 1960.

Milliyet Gazetesi, 15 Şubat 1960.

Milliyet Gazetesi, 8 Mart 1960.

Milliyet Gazetesi, 26 Mart 1960.

Milliyet Gazetesi, 29 Mart 1960.

Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 1960.

Milliyet Gazetesi, 13 Nisan 1960.

Milliyet Gazetesi, “DP’nin Tahkikat takriri dün açıklandı”, 16 Nisan 1960.

Milliyet Gazetesi, “İnönü dün 12 emekli generalle görüştü”, 17 Nisan 1960.

Milliyet Gazetesi, “Örfi İdare”, 29 Nisan 1960.

Milliyet Gazetesi, “İlim ve Hukuk Heyeti Kuruldu”, 28 Mayıs 1960.

Milliyet Gazetesi, “Hadisenin Yabancı Memleketlerde Aksi”, 28 Mayıs 1960.

Milliyet Gazetesi, “Hükümet kuruldu”, 29 Mayıs 1960.

Milliyet Gazetesi, “Tezahüratlar son bulmalıdır”, 29 Mayıs 1960.

Milliyet Gazetesi, “İnönü, CHP’lilere dün intikamdan sakınmaları tavsiyesinde bulundu”, 29 Mayıs 1960.

Milliyet Gazetesi, “Şemi Ergin: Türkiye huzura kavuştu, dedi”, 29 Mayıs 1960.

- Milliyet Gazetesi*, “Anayasa heyeti şehrimize geldi”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İnönü Gürsel’i dün ziyaret etti”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Vesikalar Açıklanacak”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Yeni Kabine Toplanıyor”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Yurt dışına çıkış bir müddet için durduruldu”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Kıbrıs Türkleri Ordumuza olan güvenini bildirdi”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İran Şahı Türkiye’deki hareketi tasvip ediyor”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Şehit olan gençlerin üniversite bahçesine gömülmeleri isteniyor”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Türkiye’deki siyasi reformu bütün dünya takdirle karşılıyor”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Davutpaşa Kışlası’nda 34 kişi”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Vali Tulga, Davutpaşa’da bulunanlarla görüştü”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Zorlu’nun eşi 4,5 milyonluk mücevheratı kaçırmak istedi”, 30 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Mebuslardan bir kısmı Yassıada’ya sevk edildi”, 31 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Gedik intihar etti”, 31 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Başvekalet tebliği”, 31 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Yeni kabine toplandı”, 31 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İhtilal dediğin böyle olur”, 31 Mayıs 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Yassıada’ya 150 kişi sevk edildi”, 1 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Sanıklar Yüce Divana verilecek”, 1 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Suistimallere dair vesikalar ele geçti”, 1 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Mahut Komisyon rapor hazırlamış”, 1 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Menderes Orgl. Gürsel’e: Beni kurtardınız, dedi”, 1 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Sabıkların, devlete adamına yakışmayan çirkinlikteki hususi hayatı ifşa ediyor”, 1 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Bayar ve Menderes’e hakareten sanıklar dün tahliye edildi”, 1 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Polatkan’ın evinde 1 milyon liralık mücevherat bulundu”, 1 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İzmir’den Yassıada’ya 16 kişi gönderildi”, 2 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Ordudan 35.139 tüfeğin teslimi istenmişti”, 2 Haziran 1960.

- Milliyet Gazetesi*, “Buzhanelerden Toplu Halde Cesetler Çıktı”, 2 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İnönü: Harekattan Haberim Yoktu, Dedi”, 2 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Vatan Cephesi dün lağvedildi”, 2 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Davutpaşa Kışlası’nda dün de 33 kişi muhafazaya alındı”, 2 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Eline taş bağlanan Uşak Valisi Engin, Ankara’ya getirildi”, 2 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Suistimalleri tetkik Komisyonu kuruldu”, 3 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Yurtta muhteşem mitingler yapıldı”, 3 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İstanbul Emniyeti mezarları arıyor”, 3 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “VC’nin eşyaları DP’ye verilecek”, 3 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Nezarete alınanlardan 14 polis memuru ve 3 işçi serbest bırakıldı”, 3 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Nezarete alınanlardan 14 polis memuru ve 3 işçi serbest bırakıldı”, 3 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İnkılap Şehidinin Hatıra Defteri”, 3 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Menderesin Çiftliğinde Araştırma Yapıldı”, 3 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Korkunç ihbarlar”, 4 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İhbarları inceleyecek savcılar heyeti kuruldu”, 4 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Yurt dışındaki sabık mebuslar çağırılıyor”, 4 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Zorlu’nun annesi ile kızının evi arandı”, 4 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Hükümetimizi tanıyan devletler 41’i buldu”, 4 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Yassıada’nın hikayesi”, 9 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Hürriyet Şehitleri Ata’nın bağrında”, 11 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Sabıklar hakkında tahkikat başladı”, 11 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Tulga ‘elimizde bir çok vesika var’ dedi”, 12 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Geçici anayasanın bazı maddeleri tadil edildi”, 12 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İnönü’yü heyetler ziyaret ediyor”, 12 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Bölükbaşı, nisbi temsil usulüyle seçim şart diyor”, 12 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “500 V.C. ocağı için 15 milyon lira harcanmış”, 13 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Geçici Anayasanın Tam Metni”, 13 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Milli Birlik Komitesi”, 13 Haziran 1960.

- Milliyet Gazetesi*, “Yeni hükümet aleyhinde konuşan iki din adamı tevkif edildi”, 13 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Türkiye’de demokrasi için bir şans yaratıldı”, 13 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Hürriyet Mücadelemiz 27 Nisan- 27 Mayıs”, 14 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Harp Okulunda 48 Sakıt Kaldı”, 15 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Sağlam Bir Köprü: Geçici Anayasa”, 15 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Sabıkların gemileri olduğu açıklandı”, 15 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “SBF öğrencileri İnönü’yü ziyaret etti”, 15 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Milli Birlik Komitesi Parti kurmayacak”, 16 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İktisadi planlama dairesi kuruluyor”, 16 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Soruşturma Kanunu Tasarısı Hazırlandı”, 16 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Milli Birlik Komitesi üyelerini tanıtıyoruz”, 16 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Eisenhower Gürsel’e bir mesaj gönderdi”, 17 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Yeni suistimaller ortaya çıkarıldı”, 17 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Harp Okulundaki son kabile de geldi”, 18 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İstanbul’da 12 talebenin kayıp olduğu açıklandı”, 18 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Kayıp gençlerden biri dün bulundu”, 19 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Sanıkların muhakeme usulüne dair kanun çıktı”, 19 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Soruşturma Kurulu bugün açıklanacak”, 20 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasa gecikiyor”, 21 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Hürriyet mitingi, Ankara’ya bayram havası yaşattı”, 21 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Milli Birlik Komitesi dün mecliste toplandı”, 21 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Topkapı hadisesi”, 21 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İnönü, CHP’ye tamim yolladı”, 22 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Parti ocak ve bucak teşkilatı kalkıyor”, 24 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Milli Birlik Komitesi bugün and içecek”, 24 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “CKMP’ye yeni veçhe veriliyor”, 25 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Milli Birlik üyeleri dün Millet önünde and içti”, 25 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Reşide Bayar’ın dün ifadesi alındı”, 26 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Aydın DP Teşkilatı başkanları istifa etti”, 26 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel, DP’lilere tecavüz edenler ceza görecektir, dedi”, 28 Haziran 1960.

- Milliyet Gazetesi*, “DP’lilerin İzmir’de nümayiş hazırlığı”, 30 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Yüksek soruşturma kurulu bugün açıklanıyor”, 30 Haziran 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasa Komisyonu acele başkente geldi”, 1 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İki günde İzmir’de 63 DP’li tevkif edildi”, 1 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Soruşturma Kurulu Açıklandı”, 1 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “9 subay hadisesi ile ilgili açıklama yapıldı”, 1 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Hürriyet mücadelesi uğrunda işlenen suçlar bir kanunla affedildi”, 1 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İnkılap hareketi hakkında camilerde vaaz verildi”, 2 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Partilerin ocak ve bucak teşkilatları lağvedildi”, 2 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Menderes’in kasasında şantaj dosyaları çıktı”, 3 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İzmir’de Harp Okulu bir ihtar yürüyüşü yaptı”, 3 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Aydınlılar, Menderes’i hemşerilikten çıkardı”, 4 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Artus, en az 11 genç öldürüldü, dedi”, 5 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Partilerin Ocak ve Bucak Teşkilatları Lağvedildi”, 7 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İnkılap kervanı Anadolu yolunda”, 7 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “CHP Anayasa görüşünü açıkladı”, 8 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İnkılap aleyhtarı 7 DP’li tevkif edildi”, 8 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Hükümet programı hazırlandı”, 9 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Seçim Meselesi”, 10 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Hükümet programı açıklandı”, 12 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Onar: seçim en erken 1961’de yapılabilir, diyor”, 13 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasa ay sonuna kadar bitirilecek”, 22 Temmuz 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Ordu gençleşti”, 4 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Orduda 24 general ve amiral kaldı”, 5 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasanın üçte ikisi tamamlandı”, 6 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İki bin subay emekliye ayrılıyor”, 7 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Bir kurucu meclisin derhal teşkili istendi”, 8 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel: İnönü ile fikir birliği halindeyiz, dedi”, 8 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Suçlu memurlara ait soruşturma başlıyor”, 10 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Orduda gençleştirme hareketi subaylara bildiri ile anlatıldı”, 10 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “1500 subay emekli olmak istiyor”, 12 Ağustos 1960.

- Milliyet Gazetesi*, “Yüksek Soruşturma Kurulu genişletildi”, 13 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Kabinede geniş tadilat”, 26 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “4171 subay emekliye sevk edildi”, 26 Ağustos 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Mahkeme Kararı ile DP Faaliyetten Menedildi”, 2 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Milli Birlik Komitesine yardımcı 3 heyet kuruldu”, 5 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “2868 emekli Subaya yeni görev bulundu”, 5 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel, iki üyenin af sebebini açıkladı.”, 7 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “DP İl teşkilatında 800 suistimal”, 8 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Duruşmalar en geç 10 Ekim’de başlıyor”, 9 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Emekli subaylar parti kuruyor”, 10 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “MBK’nın hükümete direktifi dün açıklandı”, 11 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “MBK Üyesi Baştuğ bir kazada şehit oldu”, 13 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Milli Korunma suçları affedildi”, 16 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis Teşkil Ediliyor”, 18 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Esin: ihtilal bir parti için yapılmadı, dedi”, 19 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “17 MBK Ekibi geziye çıkıyor”, 20 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “CHP’yi tek parti haline getirmemek için başka partiler de kurulacaktır”, 23 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “DP mebuslarından 6’sı hariç hepsi suçlu görüldü”, 27 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Demokrat Parti feshedildi”, 30 Eylül 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Adalet Divanı Üç Ekimde Kuruluyor”, 1 Ekim 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Planlama Dairesi işe başlıyor”, 1 Ekim 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Yüksek Adalet Divanı bugün açıklanıyor”, 3 Ekim 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel, yeni bir partiye taraftar”, 9 Ekim 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Hazırlıklar tamamlandı”, 10 Ekim 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İlk Gün”, 15 Ekim 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Nüfus Sayımı bugün yapılıyor”, 23 Ekim 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Af Kanunu Kabul Edildi”, 27 Ekim 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Nüfusumuz 27 milyon 776 bine yükseldi”, 29 Ekim 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Üniversitedeki tasfiye hareketi üzerine rektörler dün istifa ettiler”, 29 Ekim 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis için çalışmalar başladı”, 3 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis MBK’ya yardımcı olacak”, 4 Kasım 1960.

- Milliyet Gazetesi*, “İnönü, Üniversite ödevini yaptı, dedi”, 9 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Eski MBK’nın İhtisas Komisyonları lağvedildi”, 15 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Ondörtlerin Tayini Yapıldı”, 17 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “14’ler dış vazifede en az 2 yıl kalacak”, 18 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “27 Mayıs’ın Hikayesi 40 bin köye dağıtılacak”, 19 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “14’lerden Akkoyunlu vazifesi başına gitti”, 19 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “14’ler’den 6’sı Daha Gitti”, 20 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “İkinci Af kanunu Çıktı”, 20 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Orhan Kabibay da dün Brüksel’e gitti”, 22 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Sabık MBK üyesi Baykal da dün gitti”, 23 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Yassıada’da İlk Tahliye Kararı”, 23 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Emekli Subaylardan 2220’sine iş verildi”, 27 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis Tasarısı MBK’de”, 27 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Üçüncü Parti İçin Açıklama Yapıldı”, 28 Kasım 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “55 şeyh ve ağa tehcir ediliyor”, 2 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Partiler Kurucu Meclis için görüşünü bildirdi”, 3 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “55 şeyh ve ağa tehcir ediliyor”, 3 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Mecburi iskan genişletilmeyecek”, 7 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Şeyh ve Ağaların Sevk Emri Geldi”, 8 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Siyasi faaliyet 27 Mayıs’ta başlayacak”, 9 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis Kanunu en geç yarın çıkıyor”, 10 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Sosyalist Partisi Kurucu Meclis’e Girememekten Üzgün”, 12 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Dokuz şeyh ve ağa İstanbul’dan geçti”, 17 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis’in ilk dört üyesi dün seçildi”, 18 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Partilerin temsilci seçme günü belli oldu”, 19 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “CKMP de Temsilcilerini seçti”, 28 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis Seçimleri Tamamlandı”, 31 Aralık 1960.
- Milliyet Gazetesi*, “MBK’nin seçtiği temsilciler belli oldu”, 4 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Kabine Toptan İstifa Etti”, 5 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “MBK’nın seçtiği bir temsilci değişti”, 6 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Yeni Kabine Dün Gece İlan Edildi. Kurucu Meclis Bugün Açılıyor”, 6 Ocak 1961.

- Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis Açıldı”, 7 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gayemiz İkinci Cumhuriyeti Kurmaktır”, 7 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Temsilciler Meclisi bugün toplanıyor”, 6 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Ordu Yardımlaşma Kurumu teşkil edildi”, 6 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Temsilciler Meclisi Başkanı yarın seçiliyor”, 8 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Orbay, Temsilciler Meclisi Başkanı”, 10 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Amerika bize 43 milyon dolar verdi”, 17 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Temsilciler Meclisi İç Tüzüğü kabul edildi”, 18 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis’in iç tüzüğü çıktı”, 20 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasa duru bir Türkçe ile yazılacak”, 21 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Alican, eski DP’lileri çağırıyor”, 26 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “İki parti ‘Hür D.P.’ adı ile dün birleşti”, 29 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Son Karar: İki parti birleşmiyor”, 30 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “İki yeni partinin tüzüğü hazırlandı”, 31 Ocak 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Alican’ın partisi yarın kuruluyor”, 2 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Üçüncü partiye ad kondu: Yeni Türkiye”, 4 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Yeni Türkiye Partisi’nin programı belli oldu”, 5 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “MBK üyeleri senatonun değişmez üyesi olacak”, 6 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Şehrimizde İşçi Partisi kuruluyor”, 11 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Ankara’da Dün 6 Parti Kuruldu”, 12 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Bölükbaşı, eski DP’lileri partisine çekmek için dün bir geziye çıktı”, 13 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Dün 7 Parti daha kuruldu”, 14 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel, İnönü ile görüştü”, 18 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Seçimler 2 Temmuz’da”, 19 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Siyasi Faaliyet Başlıyor”, 21 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Siyasi Faaliyet duruşmalardan sonra”, 26 Şubat 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Kızıloğlu istifa etti”, 1 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel’in Basın Toplantısı”, 2 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gümüşpala, beraat edecek Demokratlara kapımız açık, dedi”, 3 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Temsilciler Meclisi halkoyu tasarısını dün kabul etti”, 3 Mart 1961, s. 1.

- Milliyet Gazetesi*, “Ragıp Gümüşpala basından şikayetçi”, 6 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Hedef, Demokrasiyi ulusa teslimdir”, 8 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Seçimle ilgili tasarının müzakeresi başladı”, 9 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gümüşpala’nın beyanatı Bakanlıkça inceleniyor”, 9 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Yeni Anayasa Mecliste”, 9 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel, ordu siyasetle uğraşmayacak, dedi”, 9 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “147’ler yeni bir deklarasyon yayınladılar”, 11 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “MBK, seçmen yaşını 21 olarak kabul etti”, 13 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Adalet Partisi Başkan Vekili nezarete alındı”, 16 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “AP’li 4 idareci daha dün nezarete alındı”, 17 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel dün kardeşlik haftasını radyodan açtı”, 18 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Siyasi faaliyet hakkında valilerden bilgi istendi”, 22 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Siyasi Faaliyet 1 Nisan’da”, 26 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Siyasi faaliyet tebliği yayınlandı”, 28 Mart 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Siyasi Faaliyet Bugün Serbest”, 1 Nisan 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “İnönü, Partisinin tutumunu açıkladı”, 3 Nisan 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasa tasarısının tümü dün kabul edildi”, 5 Nisan 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “14 Eski Demokratın Mallarına el kondu”, 5 Nisan 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Subaylara oy hakkı tenkitlere uğradı”, 6 Nisan 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Subay ve Astsubaylara seçme hakkı tanındı”, 7 Nisan 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasanın birinci müzakeresi bitti”, 26 Nisan 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasanın tümü dün kabul edildi”, 5 Mayıs 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasa sanıklarının sorgusu dün başladı”, 12 Mayıs 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “MBK Anayasa’da bazı değişiklik yaptı”, 19 Mayıs 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Dini siyasete alet eden altı kuyruk yakalandı”, 22 Mayıs 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasa kabul edildi”, 29 Mayıs 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Yeni Anayasa Resmi Gazete ile yayınlandı”, 1 Haziran 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Yeni iktidar, DP gibi hareket ederse orduyu karşısında bulacak”, 4 Haziran 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Bursa’da yargılanan 8 doğulu ağa tahliye edildi”, 4 Haziran 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Madanoğlu istifa etti”, 10 Haziran 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Siyasi faaliyet dün serbest bırakıldı”, 23 Haziran 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gizli teşkilat üyelerinin AP’li olduğu anlaşıldı”, 28 Haziran 1961.

- Milliyet Gazetesi*, “Tevkif edilen Ahmet Çiftçi AP’den atıldı”, 29 Haziran 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Bölükbaşı, AP Lideri Gümüşpala’yı itham etti”, 1 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Evet kampanyası”, 2 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasa için ilk miting bugün”, 3 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Üç Lider Anayasa için konuştu”, 3 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Anayasa için dün ilk ‘evet’ mitingi yapıldı”, 4 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel ‘Evet’ istedi”, 5 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Propaganda süresi bitti”, 6 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Kötü faaliyetleri millet durdurmalı”, 7 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel ‘Seçim, Ekim’im ilk yarısında’ dedi”, 8 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Sandık Başına”, 9 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Millet evet diyor”, 10 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Evet: % 65, Hayır: % 35”, 11 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel, millet hileye karşı durdu, dedi”, 12 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “İnönü dün konuştu”, 20 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Seçim 15 Ekim’de”, 22 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Zorlu’nun servetinin yüzde 75’i gayrimeşru”, 27 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “CHP, Temel Hedefler Beyannamesi hazırlıyor”, 27 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “AP’li Ahmet Çiftçi’nin idamı talep ediliyor”, 28 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Memleketçi Parti isim değiştirdi”, 28 Temmuz 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “CHP lideri, iç politikadaki çekişmeden şikayetçi”, 3 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Alican, DP’nin yerini dolduracağız, dedi”, 4 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gümüşpala, örfi idarede dün 3,5 saat ifade verdi”, 5 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Ahmet Çiftçi idama mahkum oldu”, 5 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Günün Konusu: Adalet Partisi”, 6 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “MBK parti liderleri ile görüşmelere başladı”, 16 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Başgil, halk isterse başkan adayı olacak”, 23 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Alican’a göre YTP 1946 Demokratlarının partisi”, 24 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “İnönü, iktisadi kalkınma için fedakarlık bekliyor”, 25 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Bölükbaşı, tekrar CKMP genel başkanı seçildi”, 29 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Yüksel Menderes YTP’ne girdi”, 30 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel dün Gümüşpala ve Adakan ile görüştü”, 30 Ağustos 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Yuvarlak Masa hazırlık toplantısı dün başladı”, 1 Eylül 1961.

- Milliyet Gazetesi*, “Tam anlaşmaya varıldı”, 3 Eylül 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “MBK Gümüşpala ve Alican’dan tasfiye istedi”, 3 Eylül 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Kurucu Meclis dün çalışmasını bitirdi”, 5 Eylül 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Milli Anlaşma imzalandı”, 6 Eylül 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Ragıp Gümüşpala, AP’nin ekseriyetini tarafsızlar ve aydınlar teşkil ediyor, dedi”, 7 Eylül 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel, olaylara teessüf etti”, 29 Eylül 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Alican kampanyayı dün Erzurum’da açtı”, 1 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Kavgalar oldu, tevkifler yapıldı”, 2 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gümüşpala, partisinin programını izah etti”, 3 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Bölükbaşı takbih ediliyor”, 4 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Madanoğlu emekli oldu”, 11 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Koalisyon”, 16 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “MBK partilerin bir milli koalisyon teşkilini istiyor”, 18 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Gürsel: adaylığımı koyacağım”, 20 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Resmi sonuçlar dün açıklandı”, 21 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “AP; CHP ile koalisyon istemiyor”, 21 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Adalet Partisi’nde ikilik”, 22 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “On AP ve YTP milletvekili dün gizli bir toplantı yaptı”, 23 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Ordu, duruma müdahale ediyor”, 24 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Başgil, Başkanlığa adaylığımı koyuyor”, 25 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Anlaşmaya varıldı”, 25 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Büyük Millet Meclisi Dün Toplandı”, 26 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “A. F. Başgil dün Senato üyeliğinden istifa etti”, 26 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “2. Cumhuriyetin İlk Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel”, 27 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Başkanlar Seçilemedi”, 28 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Başgil, istifaya mecbur oldum, dedi”, 28 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Ürgüplü, Senato Başkanı seçildi”, 29 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, 31 Ekim 1961.
- Milliyet Gazetesi*, “Sirmen, nihayet seçildi”, 2 Kasım 1961.
- Milliyet Gazetesi*, 5 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, “Yedi düşüğün daha gayri meşru serveti tesbit olundu”, 7 Kasım 1960.

Milliyet Gazetesi, 8 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 10 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, “Kadri Kaplan ‘ihtilal devam ediyor’ dedi”, 15 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, “Sunay, alanda kabineye dair izahat verdi”, 16 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 17 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 18 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 21 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 22 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 23 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 24 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 26 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 27 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 28 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 29 Kasım 1961.

Milliyet Gazetesi, 2 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 6 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 7 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 8 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 9 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 10 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 14 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 15 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 16 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 18 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 19 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 20 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 24 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 30 Aralık 1961.

Milliyet Gazetesi, 1 Ocak 1962.

- Milliyet Gazetesi*, 4 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 8 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 10 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 11 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 13 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 14 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 15 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 18 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 19 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 27 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 28 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 29 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 31 Ocak 1962.
Milliyet Gazetesi, 1 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 2 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 4 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, “Başbakan İnönü, dün Harp Okulu’na gitti”, 6 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 9 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 11 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 12 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 13 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 15 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 16 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 18 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 20 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 21 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 23 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 25 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 26 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 28 Şubat 1962.
Milliyet Gazetesi, 2 Mart 1962.
Milliyet Gazetesi, 4 Mart 1962.

Milliyet Gazetesi, 5 Mart 1962.
Milliyet Gazetesi, 6 Mart 1962.
Milliyet Gazetesi, 7 Mart 1962.
Milliyet Gazetesi, 8 Mart 1962.
Milliyet Gazetesi, 15 Mart 1962.
Milliyet Gazetesi, 16 Mart 1962.
Milliyet Gazetesi, 22 Mart 1962.
Milliyet Gazetesi, 29 Mart 1962.
Milliyet Gazetesi, 30 Mart 1962.
Milliyet Gazetesi, 1 Nisan 1962.
Milliyet Gazetesi, 4 Nisan 1962.
Milliyet Gazetesi, 8 Nisan 1962.
Milliyet Gazetesi, 9 Nisan 1962.
Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1962.
Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 1962.
Milliyet Gazetesi, 21 Nisan 1962.
Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1962.
Milliyet Gazetesi, 26 Nisan 1962.
Milliyet Gazetesi, 28 Nisan 1962.
Milliyet Gazetesi, 5 Mayıs 1962.
Milliyet Gazetesi, 11 Mayıs 1962.
Milliyet Gazetesi, 22 Mayıs 1962.
Milliyet Gazetesi, 31 Mayıs 1962.
Milliyet Gazetesi, 1 Haziran 1962.
Milliyet Gazetesi, 2 Haziran 1962.
Milliyet Gazetesi, 3 Haziran 1962.
Milliyet Gazetesi, 6 Haziran 1962.
Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1962.
Milliyet Gazetesi, 9 Haziran 1962.
Milliyet Gazetesi, 13 Haziran 1962.
Milliyet Gazetesi, 15 Haziran 1962.
Milliyet Gazetesi, 25 Haziran 1962.
Milliyet Gazetesi, 26 Haziran 1962.

Milliyet Gazetesi, 27 Haziran 1962.
Milliyet Gazetesi, 29 Haziran 1962.
Milliyet Gazetesi, 3 Temmuz 1962.
Milliyet Gazetesi, 4 Temmuz 1962.
Milliyet Gazetesi, 6 Temmuz 1962.
Milliyet Gazetesi, 8 Temmuz 1962.
Milliyet Gazetesi, 10 Temmuz 1962.
Milliyet Gazetesi, 14 Temmuz 1962.
Milliyet Gazetesi, 16 Temmuz 1962.
Milliyet Gazetesi, 19 Temmuz 1962.
Milliyet Gazetesi, 22 Temmuz 1962
Milliyet Gazetesi, 1 Ağustos 1962.
Milliyet Gazetesi, 2 Ağustos 1962.
Milliyet Gazetesi, 22 Ağustos 1962.
Milliyet Gazetesi, 9 Eylül 1962.
Milliyet Gazetesi, 11 Eylül 1962.
Milliyet Gazetesi, 21 Eylül 1962.
Milliyet Gazetesi, 24 Eylül 1962.
Milliyet Gazetesi, 25 Eylül 1962.
Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1962.
Milliyet Gazetesi, 3 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 4 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 5 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 6 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 7 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 11 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 12 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 13 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 14 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 15 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 17 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 18 Ekim 1962.

Milliyet Gazetesi, 19 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 22 Ekim 1962.
Milliyet Gazetesi, 1 Kasım 1962.
Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1962.
Milliyet Gazetesi, 12 Kasım 1962.
Milliyet Gazetesi, 16 Kasım 1962.
Milliyet Gazetesi, 30 Kasım 1962.
Milliyet Gazetesi, 1 Aralık 1962.
Milliyet Gazetesi, 2 Aralık 1962.
Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1962.
Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 1962.
Milliyet Gazetesi, 6 Aralık 1962.
Milliyet Gazetesi, 7 Aralık 1962.
Milliyet Gazetesi, 8 Aralık 1962.
Milliyet Gazetesi, 10 Aralık 1962.
Milliyet Gazetesi, 15 Aralık 1962.
Milliyet Gazetesi, 27 Aralık 1962.
Milliyet Gazetesi, 12 Ocak 1963.
Milliyet Gazetesi, 18 Ocak 1963.
Milliyet Gazetesi, 25 Ocak 1963.
Milliyet Gazetesi, 1 Şubat 1963.
Milliyet Gazetesi, 16 Şubat 1963.
Milliyet Gazetesi, 19 Şubat 1963.
Milliyet Gazetesi, 22 Şubat 1963.
Milliyet Gazetesi, 23 Şubat 1963.
Milliyet Gazetesi, 24 Şubat 1963.
Milliyet Gazetesi, 25 Şubat 1963.
Milliyet Gazetesi, 6 Mart 1963.
Milliyet Gazetesi, 7 Mart 1963.
Milliyet Gazetesi, 10 Mart 1963.
Milliyet Gazetesi, 11 Mart 1963.
Milliyet Gazetesi, 13 Mart 1963.
Milliyet Gazetesi, 19 Mart 1963.

Milliyet Gazetesi, 20 Mart 1963.
Milliyet Gazetesi, 24 Mart 1963.
Milliyet Gazetesi, 25 Mart 1963.
Milliyet Gazetesi, 26 Mart 1963.
Milliyet Gazetesi, 27 Mart 1963.
Milliyet Gazetesi, 28 Mart 1963.
Milliyet Gazetesi, 2 Nisan 1963.
Milliyet Gazetesi, 10 Nisan 1963.
Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 1963.
Milliyet Gazetesi, 22 Nisan 1963.
Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1963.
Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1963.
Milliyet Gazetesi, 26 Nisan 1963.
Milliyet Gazetesi, 27 Nisan 1963.
Milliyet Gazetesi, 3 Mayıs 1963.
Milliyet Gazetesi, 9 Mayıs 1963.
Milliyet Gazetesi, 12 Mayıs 1963.
Milliyet Gazetesi, 15 Mayıs 1963.
Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1963.
Milliyet Gazetesi, 21 Mayıs 1963.
Milliyet Gazetesi, 22 Mayıs 1963.
Milliyet Gazetesi, 27 Mayıs 1963.
Milliyet Gazetesi, 29 Mayıs 1963.
Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1963.
Milliyet Gazetesi, 8 Haziran 1963.
Milliyet Gazetesi, 9 Haziran 1963.
Milliyet Gazetesi, 12 Haziran 1963.
Milliyet Gazetesi, 14 Haziran 1963.
Milliyet Gazetesi, 16 Haziran 1963.
Milliyet Gazetesi, 2 Ağustos 1963.
Milliyet Gazetesi, 9 Ağustos 1963.
Milliyet Gazetesi, 2 Temmuz 1963.
Milliyet Gazetesi, 3 Temmuz 1963.

Milliyet Gazetesi, 4 Temmuz 1963.
Milliyet Gazetesi, 5 Temmuz 1963.
Milliyet Gazetesi, 6 Temmuz 1963.
Milliyet Gazetesi, 10 Temmuz 1963.
Milliyet Gazetesi, 24 Temmuz 1963.
Milliyet Gazetesi, 6 Eylül 1963.
Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1963.
Milliyet Gazetesi, 1 Ekim 1963.
Milliyet Gazetesi, 6 Ekim 1963.
Milliyet Gazetesi, 8 Ekim 1963.
Milliyet Gazetesi, 14 Ekim 1963.
Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 1963.
Milliyet Gazetesi, 27 Ekim 1963.
Milliyet Gazetesi, 1 Kasım 1963.
Milliyet Gazetesi, 7 Kasım 1963.
Milliyet Gazetesi, 18 Kasım 1963.
Milliyet Gazetesi, 19 Kasım 1963.
Milliyet Gazetesi, 21 Kasım 1963.
Milliyet Gazetesi, 22 Kasım 1963.
Milliyet Gazetesi, 27 Kasım 1963.
Milliyet Gazetesi, 28 Kasım 1963.
Milliyet Gazetesi, 29 Kasım 1963.
Milliyet Gazetesi, 30 Kasım 1963.
Milliyet Gazetesi, 1 Aralık 1963.
Milliyet Gazetesi, 7 Aralık 1963.
Milliyet Gazetesi, 11 Aralık 1963.
Milliyet Gazetesi, 12 Aralık 1963.
Milliyet Gazetesi, 15 Aralık 1963.
Milliyet Gazetesi, 26 Aralık 1963.
Milliyet Gazetesi, 27 Aralık 1963.
Milliyet Gazetesi, 1 Ocak 1964.
Milliyet Gazetesi, 4 Ocak 1964.
Milliyet Gazetesi, 5 Ocak 1964.

Milliyet Gazetesi, 6 Ocak 1964.
Milliyet Gazetesi, 23 Ocak 1964.
Milliyet Gazetesi, 11 Şubat 1964.
Milliyet Gazetesi, 20 Şubat 1964.
Milliyet Gazetesi, 22 Şubat 1964.
Milliyet Gazetesi, 24 Şubat 1964.
Milliyet Gazetesi, 10 Nisan 1964.
Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1964.
Milliyet Gazetesi, 17 Mayıs 1964.
Milliyet Gazetesi, 18 Mayıs 1964.
Milliyet Gazetesi, 19 Mayıs 1964.
Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 1964.
Milliyet Gazetesi, 23 Mayıs 1964.
Milliyet Gazetesi, 24 Mayıs 1964.
Milliyet Gazetesi, 6 Haziran 1964.
Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1964.
Milliyet Gazetesi, 8 Haziran 1964.
Milliyet Gazetesi, 9 Haziran 1964.
Milliyet Gazetesi, 10 Haziran 1964.
Milliyet Gazetesi, 12 Haziran 1964.
Milliyet Gazetesi, 24 Haziran 1964.
Milliyet Gazetesi, 27 Haziran 1964.
Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1964.
Milliyet Gazetesi, 5 Temmuz 1964.
Milliyet Gazetesi, 6 Temmuz 1964.
Milliyet Gazetesi, 15 Temmuz 1964.
Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1964.
Milliyet Gazetesi, 27 Eylül 1964.
Milliyet Gazetesi, 19 Ekim 1964.
Milliyet Gazetesi, 20 Ekim 1964.
Milliyet Gazetesi, 21 Ekim 1964.
Milliyet Gazetesi, 22 Ekim 1964.
Milliyet Gazetesi, 26 Ekim 1964.

Milliyet Gazetesi, 1 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 2 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 3 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 16 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 17 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 18 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 19 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 20 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 21 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 22 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 23 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 28 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 30 Kasım 1964.
Milliyet Gazetesi, 1 Aralık 1964.
Milliyet Gazetesi, 2 Aralık 1964.
Milliyet Gazetesi, 9 Aralık 1964.
Milliyet Gazetesi, 16 Aralık 1964.
Milliyet Gazetesi, 17 Aralık 1964.
Milliyet Gazetesi, 18 Aralık 1964.
Milliyet Gazetesi, 4 Ocak 1965.
Milliyet Gazetesi, 9 Ocak 1965.
Milliyet Gazetesi, 10 Ocak 1965.
Milliyet Gazetesi, 22 Ocak 1965.
Milliyet Gazetesi, 23 Ocak 1965.
Milliyet Gazetesi, 24 Ocak 1965.
Milliyet Gazetesi, 28 Ocak 1965.
Milliyet Gazetesi, 13 Şubat 1965.
Milliyet Gazetesi, 15 Şubat 1965.
Milliyet Gazetesi, 16 Şubat 1965.
Milliyet Gazetesi, 17 Şubat 1965.
Milliyet Gazetesi, 18 Şubat 1965.

Milliyet Gazetesi, 19 Şubat 1965.
Milliyet Gazetesi, 25 Şubat 1965.
Milliyet Gazetesi, 3 Mart 1965.
Milliyet Gazetesi, 5 Mart 1965.
Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1965.
Milliyet Gazetesi, 30 Mayıs 1965.
Milliyet Gazetesi, 18 Haziran 1965.
Milliyet Gazetesi, 19 Haziran 1965.
Milliyet Gazetesi, 22 Haziran 1965.
Milliyet Gazetesi, 29 Haziran 1965.
Milliyet Gazetesi, 4 Temmuz 1965.
Milliyet Gazetesi, 6 Temmuz 1965.
Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1965.
Milliyet Gazetesi, 10 Temmuz 1965.
Milliyet Gazetesi, 11 Temmuz 1965.
Milliyet Gazetesi, 21 Temmuz 1965.
Milliyet Gazetesi, 22 Temmuz 1965.
Milliyet Gazetesi, 23 Temmuz 1965.
Milliyet Gazetesi, 29 Temmuz 1965.
Milliyet Gazetesi, 31 Temmuz 1965.
Milliyet Gazetesi, 2 Ağustos 1965.
Milliyet Gazetesi, 3 Ağustos 1965.
Milliyet Gazetesi, 5 Ağustos 1965.
Milliyet Gazetesi, 6 Ağustos 1965.
Milliyet Gazetesi, 17 Ağustos 1965.
Milliyet Gazetesi, 3 Eylül 1965.
Milliyet Gazetesi, 21 Eylül 1965.
Milliyet Gazetesi, 28 Eylül 1965.
Milliyet Gazetesi, 29 Eylül 1965.
Milliyet Gazetesi, 1 Ekim 1965.
Milliyet Gazetesi, 2 Ekim 1965.
Milliyet Gazetesi, 8 Ekim 1965.
Milliyet Gazetesi, 9 Ekim 1965.

Milliyet Gazetesi, 10 Ekim 1965.
Milliyet Gazetesi, 11 Ekim 1965.
Milliyet Gazetesi, 14 Ekim 1965.
Milliyet Gazetesi, 24 Ekim 1965.
Milliyet Gazetesi, 25 Ekim 1965.
Milliyet Gazetesi, 28 Ekim 1965.
Milliyet Gazetesi, 29 Ekim 1965.
Milliyet Gazetesi, 31 Ekim 1965.
Milliyet Gazetesi, 12 Kasım 1965.
Milliyet Gazetesi, 14 Kasım 1965.
Milliyet Gazetesi, 16 Kasım 1965.
Milliyet Gazetesi, 20 Kasım 1965.
Milliyet Gazetesi, 29 Kasım 1965.
Milliyet Gazetesi, 13 Aralık 1965.
Milliyet Gazetesi, 17 Ocak 1966.
Milliyet Gazetesi, 20 Ocak 1966.
Milliyet Gazetesi, 30 Ocak 1966.
Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1966.
Milliyet Gazetesi, 4 Şubat 1966.
Milliyet Gazetesi, 10 Şubat 1966.
Milliyet Gazetesi, 11 Şubat 1966.
Milliyet Gazetesi, 14 Şubat 1966.
Milliyet Gazetesi, 15 Şubat 1966.
Milliyet Gazetesi, 4 Mart 1966.
Milliyet Gazetesi, 7 Mart 1966.
Milliyet Gazetesi, 10 Mart 1966.
Milliyet Gazetesi, 13 Mart 1966.
Milliyet Gazetesi, 15 Mart 1966.
Milliyet Gazetesi, 16 Mart 1966.
Milliyet Gazetesi, 18 Mart 1966.
Milliyet Gazetesi, 21 Mart 1966.
Milliyet Gazetesi, 26 Mart 1966.
Milliyet Gazetesi, 27 Mart 1966.

Milliyet Gazetesi, 29 Mart 1966.
Milliyet Gazetesi, 30 Mart 1966.
Milliyet Gazetesi, 7 Nisan 1966.
Milliyet Gazetesi, 9 Nisan 1966.
Milliyet Gazetesi, 10 Nisan 1966.
Milliyet Gazetesi, 12 Nisan 1966.
Milliyet Gazetesi, 14 Nisan 1966.
Milliyet Gazetesi, 16 Nisan 1966.
Milliyet Gazetesi, 25 Nisan 1966.
Milliyet Gazetesi, 26 Nisan 1966.
Milliyet Gazetesi, 2 Mayıs 1966.
Milliyet Gazetesi, 4 Mayıs 1966.
Milliyet Gazetesi, 24 Mayıs 1966.
Milliyet Gazetesi, 27 Mayıs 1966.
Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1966.
Milliyet Gazetesi, 29 Mayıs 1966.
Milliyet Gazetesi, 30 Mayıs 1966.
Milliyet Gazetesi, 5 Haziran 1966.
Milliyet Gazetesi, 6 Haziran 1966.
Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1966.
Milliyet Gazetesi, 8 Haziran 1966.
Milliyet Gazetesi, 10 Haziran 1966.
Milliyet Gazetesi, 21 Haziran 1966.
Milliyet Gazetesi, 26 Haziran 1966.
Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1966.
Milliyet Gazetesi, 11 Temmuz 1966.
Milliyet Gazetesi, 12 Temmuz 1966.
Milliyet Gazetesi, 18 Temmuz 1966.
Milliyet Gazetesi, 19 Temmuz 1966.
Milliyet Gazetesi, 21 Temmuz 1966.
Milliyet Gazetesi, 22 Temmuz 1966.
Milliyet Gazetesi, 30 Temmuz 1966.
Milliyet Gazetesi, 4 Ağustos 1966.

Milliyet Gazetesi, 5 Ağustos 1966.
Milliyet Gazetesi, 9 Ağustos 1966.
Milliyet Gazetesi, 10 Ağustos 1966.
Milliyet Gazetesi, 13 Ağustos 1966.
Milliyet Gazetesi, 14 Eylül 1966.
Milliyet Gazetesi, 19 Eylül 1966.
Milliyet Gazetesi, 11 Ekim 1966.
Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 1966.
Milliyet Gazetesi, 22 Ekim 1966.
Milliyet Gazetesi, 23 Ekim 1966.
Milliyet Gazetesi, 25 Ekim 1966.
Milliyet Gazetesi, 28 Ekim 1966.
Milliyet Gazetesi, 13 Kasım 1966.
Milliyet Gazetesi, 14 Kasım 1966.
Milliyet Gazetesi, 15 Kasım 1966.
Milliyet Gazetesi, 16 Kasım 1966.
Milliyet Gazetesi, 22 Kasım 1966.
Milliyet Gazetesi, 24 Kasım 1966.
Milliyet Gazetesi, 28 Kasım 1966.
Milliyet Gazetesi, 30 Kasım 1966.
Milliyet Gazetesi, 1 Ocak 1967.
Milliyet Gazetesi, 3 Ocak 1967.
Milliyet Gazetesi, 12 Ocak 1967.
Milliyet Gazetesi, 15 Ocak 1967.
Milliyet Gazetesi, 19 Ocak 1967.
Milliyet Gazetesi, 21 Ocak 1967.
Milliyet Gazetesi, 22 Ocak 1967.
Milliyet Gazetesi, 11 Şubat 1967.
Milliyet Gazetesi, 18 Şubat 1967.
Milliyet Gazetesi, 2 Nisan 1967.
Milliyet Gazetesi, 5 Nisan 1967.
Milliyet Gazetesi, 18 Nisan 1967.
Milliyet Gazetesi, 1 Mayıs 1967.

Milliyet Gazetesi, 2 Mayıs 1967.
Milliyet Gazetesi, 5 Mayıs 1967.
Milliyet Gazetesi, 13 Mayıs 1967.
Milliyet Gazetesi, 14 Mayıs 1967.
Milliyet Gazetesi, 11 Haziran 1967.
Milliyet Gazetesi, 8 Temmuz 1967.
Milliyet Gazetesi, 7 Eylül 1967.
Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 1967.
Milliyet Gazetesi, 17 Ekim 1967.
Milliyet Gazetesi, 27 Aralık 1967.
Milliyet Gazetesi, 29 Aralık 1967.
Milliyet Gazetesi, 21 Ocak 1968.
Milliyet Gazetesi, 23 Ocak 1968.
Milliyet Gazetesi, 30 Ocak 1968.
Milliyet Gazetesi, 1 Şubat 1968.
Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1968.
Milliyet Gazetesi, 4 Şubat 1968.
Milliyet Gazetesi, 13 Şubat 1968.
Milliyet Gazetesi, 19 Şubat 1968.
Milliyet Gazetesi, 2 Mart 1968.
Milliyet Gazetesi, 3 Mart 1968.
Milliyet Gazetesi, 4 Mart 1968.
Milliyet Gazetesi, 5 Mart 1968.
Milliyet Gazetesi, 20 Mart 1968.
Milliyet Gazetesi, 24 Mart 1968.
Milliyet Gazetesi, 31 Mart 1968.
Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 1968.
Milliyet Gazetesi, 5 Nisan 1968.
Milliyet Gazetesi, 12 Nisan 1968.
Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 1968.
Milliyet Gazetesi, 21 Nisan 1968.
Milliyet Gazetesi, 22 Nisan 1968.
Milliyet Gazetesi, 23 Nisan 1968.

Milliyet Gazetesi, 29 Nisan 1968.
Milliyet Gazetesi, 30 Nisan 1968.
Milliyet Gazetesi, 2 Mayıs 1968.
Milliyet Gazetesi, 2 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 3 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 5 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 11 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 12 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 13 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 14 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 16 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 19 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 20 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 21 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 23 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 24 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1968.
Milliyet Gazetesi, 3 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 12 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 16 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 17 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 18 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 19 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 20 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 21 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 22 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 23 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 25 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 26 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 27 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 28 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 31 Temmuz 1968.
Milliyet Gazetesi, 1 Ağustos 1968.

Milliyet Gazetesi, 2 Ağustos 1968.
Milliyet Gazetesi, 3 Ağustos 1968.
Milliyet Gazetesi, 4 Ağustos 1968.
Milliyet Gazetesi, 12 Ağustos 1968.
Milliyet Gazetesi, 15 Ağustos 1968.
Milliyet Gazetesi, 23 Ağustos 1968.
Milliyet Gazetesi, 27 Ağustos 1968.
Milliyet Gazetesi, 3 Eylül 1968.
Milliyet Gazetesi, 7 Eylül 1968.
Milliyet Gazetesi, 8 Eylül 1968.
Milliyet Gazetesi, 2 Ekim 1968.
Milliyet Gazetesi, 19 Ekim 1968.
Milliyet Gazetesi, 21 Ekim 1968.
Milliyet Gazetesi, 22 Ekim 1968.
Milliyet Gazetesi, 25 Ekim 1968.
Milliyet Gazetesi, 2 Kasım 1968.
Milliyet Gazetesi, 3 Kasım 1968.
Milliyet Gazetesi, 4 Kasım 1968.
Milliyet Gazetesi, 5 Kasım 1968.
Milliyet Gazetesi, 7 Kasım 1968.
Milliyet Gazetesi, 9 Kasım 1968.
Milliyet Gazetesi, 12 Kasım 1968.
Milliyet Gazetesi, 14 Kasım 1968.
Milliyet Gazetesi, 29 Kasım 1968.
Milliyet Gazetesi, 30 Kasım 1968.
Milliyet Gazetesi, 1 Aralık 1968.
Milliyet Gazetesi, 2 Aralık 1968.
Milliyet Gazetesi, 3 Aralık 1968.
Milliyet Gazetesi, 5 Aralık 1968.
Milliyet Gazetesi, 31 Aralık 1968.
Milliyet Gazetesi, 3 Ocak 1970.
Milliyet Gazetesi, 6 Ocak 1970.
Milliyet Gazetesi, 24 Ekim 1970.

Milliyet Gazetesi, 28 Ekim 1970.
Milliyet Gazetesi, 13 Şubat 1971.
Son Havadis Gazetesi, 11 Şubat 1961.
Son Havadis Gazetesi, 12 Şubat 1961.
Son Havadis Gazetesi, 13 Şubat 1961.
Son Havadis Gazetesi, 14 Şubat 1961.
Son Havadis Gazetesi, 15 Şubat 1961.
Son Havadis Gazetesi, 29 Mart 1961.
Son Havadis Gazetesi, 1 Nisan 1961.
Son Havadis Gazetesi, 20 Mayıs 1961.
Son Havadis Gazetesi, 21 Mayıs 1961.
Son Havadis Gazetesi, 29 Mayıs 1961.
Son Havadis Gazetesi, 30 Mayıs 1961.
Son Havadis Gazetesi, 9 Temmuz 1961.
Son Havadis Gazetesi, 10 Temmuz 1961.
Son Havadis Gazetesi, 11 Temmuz 1961.
Son Havadis Gazetesi, 12 Temmuz 1961.
Son Havadis Gazetesi, 5 Eylül 1961.
Son Havadis Gazetesi, 6 Eylül 1961.
Son Havadis Gazetesi, 14 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 15 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 16 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 17 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 18 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 19 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 20 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 21 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 24 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 25 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 26 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 27 Ekim 1961.
Son Havadis Gazetesi, 3 Şubat 1962.
Son Havadis Gazetesi, 23 Şubat 1962.

Son Havadis Gazetesi, 24 Şubat 1962.
Son Havadis Gazetesi, 25 Şubat 1962.
Son Havadis Gazetesi, 27 Şubat 1962.
Son Havadis Gazetesi, 29 Mart 1962.
Son Havadis Gazetesi, 1 Mayıs 1962.
Son Havadis Gazetesi, 2 Mayıs 1962.
Son Havadis Gazetesi, 3 Mayıs 1962.
Son Havadis Gazetesi, 4 Mayıs 1962.
Son Havadis Gazetesi, 31 Mayıs 1962.
Son Havadis Gazetesi, 1 Haziran 1962.
Son Havadis Gazetesi, 2 Haziran 1962.
Son Havadis Gazetesi, 3 Haziran 1962.
Son Havadis Gazetesi, 26 Haziran 1962.
Son Havadis Gazetesi, 27 Haziran 1962.
Son Havadis Gazetesi, 3 Temmuz 1962.
Son Havadis Gazetesi, 14 Temmuz 1962.
Son Havadis Gazetesi, 16 Temmuz 1962.
Son Havadis Gazetesi, 19 Temmuz 1962.
Son Havadis Gazetesi, 10 Eylül 1962.
Son Havadis Gazetesi, 11 Eylül 1962.
Son Havadis Gazetesi, 13 Eylül 1962.
Son Havadis Gazetesi, 18 Eylül 1962.
Son Havadis Gazetesi, 12 Ekim 1962.
Son Havadis Gazetesi, 14 Ekim 1962.
Son Havadis Gazetesi, 17 Ekim 1962.
Son Havadis Gazetesi, 18 Ekim 1962.
Son Havadis Gazetesi, 19 Ekim 1962.
Son Havadis Gazetesi, 23 Mart 1963.
Son Havadis Gazetesi, 24 Mart 1963.
Son Havadis Gazetesi, 25 Mart 1963.
Son Havadis Gazetesi, 26 Mart 1963.
Son Havadis Gazetesi, 28 Mart 1963.
Son Havadis Gazetesi, 29 Mart 1963.

Son Havadis Gazetesi, 23 Nisan 1963.
Son Havadis Gazetesi, 24 Nisan 1963.
Son Havadis Gazetesi, 25 Nisan 1963.
Son Havadis Gazetesi, 21 Mayıs 1963.
Son Havadis Gazetesi, 28 Mayıs 1963.
Son Havadis Gazetesi, 5 Temmuz 1964.
Son Havadis Gazetesi, 6 Temmuz 1964.
Son Havadis Gazetesi, 17 Kasım 1963.
Son Havadis Gazetesi, 18 Kasım 1963.
Son Havadis Gazetesi, 19 Kasım 1963.
Son Havadis Gazetesi, 20 Kasım 1963.
Son Havadis Gazetesi, 21 Kasım 1963.
Son Havadis Gazetesi, 27 Kasım 1963.
Son Havadis Gazetesi, 28 Kasım 1963.
Son Havadis Gazetesi, 29 Kasım 1963.
Son Havadis Gazetesi, 30 Kasım 1963.
Son Havadis Gazetesi, 3 Aralık 1963.
Son Havadis Gazetesi, 5 Aralık 1963.
Son Havadis Gazetesi, 7 Şubat 1964.
Son Havadis Gazetesi, 22 Şubat 1964.
Son Havadis Gazetesi, 23 Şubat 1964.
Son Havadis Gazetesi, 24 Şubat 1964.
Son Havadis Gazetesi, 26 Şubat 1964.
Son Havadis Gazetesi, 8 Haziran 1964.
Son Havadis Gazetesi, 9 Haziran 1964.
Son Havadis Gazetesi, 29 Haziran 1964.
Son Havadis Gazetesi, 16 Şubat 1965.
Son Havadis Gazetesi, 17 Şubat 1965.
Son Havadis Gazetesi, 18 Şubat 1965.
Son Havadis Gazetesi, 19 Şubat 1965.
Son Havadis Gazetesi, 20 Şubat 1965.
Son Havadis Gazetesi, 21 Şubat 1965.
Son Havadis Gazetesi, 22 Şubat 1965.

- Son Havadis Gazetesi*, 5 Mart 1965.
Son Havadis Gazetesi, 10 Ekim 1965.
Son Havadis Gazetesi, 11 Ekim 1965.
Son Havadis Gazetesi, 13 Ekim 1965.
Son Havadis Gazetesi, 23 Ekim 1965.
Son Havadis Gazetesi, 24 Ekim 1965.
Son Havadis Gazetesi, 25 Ekim 1965.
Son Havadis Gazetesi, 12 Kasım 1965.
Son Havadis Gazetesi, 2 Nisan 1967.
Son Havadis Gazetesi, 3 Nisan 1967.
Son Havadis Gazetesi, 13 Mayıs 1967.
Son Havadis Gazetesi, 12 Ekim 1969.
Son Havadis Gazetesi, 13 Ekim 1969.
Son Havadis Gazetesi, 14 Ekim 1969.
Son Havadis Gazetesi, 15 Ekim 1969.
Son Havadis Gazetesi, 4 Kasım 1969.
Son Havadis Gazetesi, 12 Mart 1971.
Son Havadis Gazetesi, 13 Mart 1971.
Son Havadis Gazetesi, 14 Mart 1971.
Son Havadis Gazetesi, 15 Mart 1971.
Son Havadis Gazetesi, 16 Mart 1971.
Son Posta Gazetesi, 28 Mayıs 1960.
Son Posta Gazetesi, 29 Mayıs 1960.
Son Posta Gazetesi, 30 Mayıs 1960.
Son Posta Gazetesi, 31 Mayıs 1960.
Son Posta Gazetesi, 14 Ekim 1961.
Son Posta Gazetesi, 15 Ekim 1961.
Son Posta Gazetesi, 16 Ekim 1961.
Son Posta Gazetesi, 17 Ekim 1961.
Son Posta Gazetesi, 18 Ekim 1961.
Son Posta Gazetesi, 19 Ekim 1961.
Son Posta Gazetesi, 23 Şubat 1962.
Son Posta Gazetesi, 24 Şubat 1962.

Son Posta Gazetesi, 26 Şubat 1962.
Son Posta Gazetesi, 29 Mart 1962.
Son Posta Gazetesi, 31 Mart 1962.
Son Posta Gazetesi, 28 Nisan 1962.
Son Posta Gazetesi, 29 Nisan 1962.
Tercüman Gazetesi, 27 Mayıs 1960.
Tercüman Gazetesi, 28 Mayıs 1960.
Tercüman Gazetesi, 29 Mayıs 1960.
Tercüman Gazetesi, 30 Mayıs 1960.
Tercüman Gazetesi, 31 Mayıs 1960.
Tercüman Gazetesi, 1 Haziran 1960.
Tercüman Gazetesi, 2 Haziran 1960.
Tercüman Gazetesi, 3 Haziran 1960.
Tercüman Gazetesi, 4 Haziran 1960.
Tercüman Gazetesi, 3 Şubat 1961.
Tercüman Gazetesi, 22 Şubat 1961.
Tercüman Gazetesi, 25 Şubat 1961.
Tercüman Gazetesi, 27 Şubat 1961.
Tercüman Gazetesi, 3 Mart 1961.
Tercüman Gazetesi, 1 Mayıs 1961.
Tercüman Gazetesi, 4 Mayıs 1961.
Tercüman Gazetesi, 1 Haziran 1961.
Tercüman Gazetesi, 2 Haziran 1961.
Tercüman Gazetesi, 27 Haziran 1961.
Tercüman Gazetesi, 2 Temmuz 1961.
Tercüman Gazetesi, 3 Temmuz 1961.
Tercüman Gazetesi, 16 Temmuz 1961.
Tercüman Gazetesi, 5 Eylül 1961.
Tercüman Gazetesi, 14 Ekim 1961.
Tercüman Gazetesi, 16 Ekim 1961.
Tercüman Gazetesi, 17 Ekim 1961.
Tercüman Gazetesi, 18 Ekim 1961.
Tercüman Gazetesi, 19 Ekim 1961.

Tercüman Gazetesi, 21 Ekim 1961.
Tercüman Gazetesi, 25 Ekim 1961.
Tercüman Gazetesi, 26 Ekim 1961.
Tercüman Gazetesi, 27 Ekim 1961.
Tercüman Gazetesi, 29 Ekim 1961.
Tercüman Gazetesi, 12 Kasım 1961.
Tercüman Gazetesi, 21 Kasım 1961.
Tercüman Gazetesi, 2 Şubat 1962.
Tercüman Gazetesi, 23 Şubat 1962.
Tercüman Gazetesi, 24 Şubat 1962.
Tercüman Gazetesi, 11 Eylül 1962.
Tercüman Gazetesi, 18 Eylül 1962.
Tercüman Gazetesi, 17 Ekim 1962.
Tercüman Gazetesi, 18 Ekim 1962.
Tercüman Gazetesi, 19 Ekim 1962.
Tercüman Gazetesi, 23 Mart 1963.
Tercüman Gazetesi, 24 Mart 1963.
Tercüman Gazetesi, 25 Mart 1963.
Tercüman Gazetesi, 26 Mart 1963.
Tercüman Gazetesi, 27 Mart 1963.
Tercüman Gazetesi, 28 Mart 1963.
Tercüman Gazetesi, 29 Mart 1963.
Tercüman Gazetesi, 24 Nisan 1963.
Tercüman Gazetesi, 25 Nisan 1963.
Tercüman Gazetesi, 21 Mayıs 1963.
Tercüman Gazetesi, 22 Mayıs 1963.
Tercüman Gazetesi, 28 Mayıs 1963.
Tercüman Gazetesi, 27 Mayıs 1963.
Tercüman Gazetesi, 10 Eylül 1963.
Tercüman Gazetesi, 17 Kasım 1963.
Tercüman Gazetesi, 18 Kasım 1963.
Tercüman Gazetesi, 19 Kasım 1963.
Tercüman Gazetesi, 20 Kasım 1963.

Tercüman Gazetesi, 22 Kasım 1963.
Tercüman Gazetesi, 28 Kasım 1963.
Tercüman Gazetesi, 29 Kasım 1963.
Tercüman Gazetesi, 30 Kasım 1963.
Tercüman Gazetesi, 3 Aralık 1963.
Tercüman Gazetesi, 5 Aralık 1963.
Tercüman Gazetesi, 15 Aralık 1963.
Tercüman Gazetesi, 20 Aralık 1963.
Tercüman Gazetesi, 26 Aralık 1963.
Tercüman Gazetesi, 12 Kasım 1964.
Tercüman Gazetesi, 15 Kasım 1964.
Tercüman Gazetesi, 16 Kasım 1964.
Tercüman Gazetesi, 17 Kasım 1964.
Tercüman Gazetesi, 18 Kasım 1964.
Tercüman Gazetesi, 19 Kasım 1964.
Tercüman Gazetesi, 20 Kasım 1964.
Tercüman Gazetesi, 22 Kasım 1964.
Tercüman Gazetesi, 23 Kasım 1964.
Tercüman Gazetesi, 24 Kasım 1964.
Tercüman Gazetesi, 1 Aralık 1964.
Tercüman Gazetesi, 2 Aralık 1964.
Tercüman Gazetesi, 10 Aralık 1964.
Tercüman Gazetesi, 11 Aralık 1964.
Tercüman Gazetesi, 13 Aralık 1964.
Tercüman Gazetesi, 26 Ocak 1967.
Tercüman Gazetesi, 27 Ocak 1967.
Tercüman Gazetesi, 2 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 3 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 4 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 5 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 8 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 12 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 13 Haziran 1968.

- Tercüman Gazetesi*, 14 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 15 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 17 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 19 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 20 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 27 Haziran 1968.
Tercüman Gazetesi, 28 Haziran 1968.
Yön Gazetesi, 20 Aralık 1961.
Yön Gazetesi, 27 Aralık 1961.
Yön Gazetesi, 7 Mart 1962.
Yön Gazetesi, 29 Mayıs 1963.
Yön Gazetesi, 27 Kasım 1964.
Yön Gazetesi, 22 Ekim 1965.
Zafer Gazetesi, 26 Mayıs 1960.
Zafer Gazetesi, 17 Kasım 1963.
Zafer Gazetesi, 18 Kasım 1963.
Zafer Gazetesi, 19 Kasım 1963.
Zafer Gazetesi, 19 Temmuz 1968.
Zafer Gazetesi, 20 Temmuz 1968.
Zafer Gazetesi, 13 Ekim 1969.
Zafer Gazetesi, 14 Ekim 1969.
Zafer Gazetesi, 4 Kasım 1969.
Zafer Gazetesi, 13 Mart 1971.
Zafer Gazetesi, 14 Mart 1971.
Zafer Gazetesi, 15 Mart 1971.
Zafer Gazetesi, 16 Mart 1971.

2. Yabancı Süreli Yayınlar

- Le Monde*, 06.08.1960.
Le Monde, 11.10.1960.
Le Monde, 14.10.1960.
Le Monde, 22.05.1963.
New York Times, May 8, 1960.

New York Times, May 16, 1960.

New York Times, May 28, 1960.

New York Times, May 29, 1960.

New York Times, May 30, 1960.

New York Times, May 31, 1960.

New York Times, Jun 3, 1960.

New York Times, Jun 17, 1960.

New York Times, Aug 28, 1960.

New York Times, Oct 18, 1960.

New York Times, Oct 20, 1960.

New York Times, Oct 29, 1960.

New York Times, Jan 8, 1961.

New York Times, Feb 14, 1961.

New York Times, Feb 25, 1961.

New York Times, Feb 27, 1961.

New York Times, Apr 4, 1961.

New York Times, Jun 10, 1961.

New York Times, Jun 30, 1961.

New York Times, Jul 11, 1961.

New York Times, Jul 16, 1961.

New York Times, Jul 22, 1961.

New York Times, Aug 30, 1961.

New York Times, Sep 16, 1961.

New York Times, Sep 18, 1961.

New York Times, Sep 24, 1961.

New York Times, Oct 12, 1961.

New York Times, Oct 17, 1961.

New York Times, Oct 20, 1961.

New York Times, Oct 22, 1961.

New York Times, Oct 24, 1961.

New York Times, Oct 25, 1961.

New York Times, Oct 27, 1961.

New York Times, Oct 30, 1961.

New York Times, Nov 19, 1961.

New York Times, Feb 24, 1962.

New York Times, Feb 26, 1962.

New York Times, Jul 5, 1962.

New York Times, May 21, 1963.

New York Times, Jun 5, 1963.

New York Times, Sep 6, 1963.

New York Times, Dec 3, 1963.

New York Times, Dec 4, 1963.

New York Times, Mar 29, 1966.

New York Times, Jul 9, 1966.

New York Times, Sep 15, 1966.

New York Times, Feb 17, 1969.

New York Times, Apr 10, 1969.

New York Times, Oct 11, 1969.

New York Times, Jun 21, 1970.

New York Times, Jan 15, 1971.

New York Times, Mar 13, 1971.

New York Times, Mar 14, 1971.

New York Times, Aug 27, 1971.

New York Times, Sep 1, 1971.

The Times, May 28, 1960.

The Times, Jun 15, 1960.

The Times, Nov 1, 1960.

The Times, Oct 18, 1960.

The Times, Mar 10, 1961.

The Times, May 26, 1961.

The Times, Jul 7, 1961.

The Times, Jul 26, 1961.

The Times, Sep 18, 1961.

The Times, Oct 23, 1961.

The Times, Nov 2, 1961.

The Times, Nov 18, 1963.

The Times, Jun 4, 1964.

The Times, Oct 13, 1969.

The Times, Sep 1, 1971.

E. HATIRALAR

Akın, Bedii Faik, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, İstanbul 1967.

Aydemir, Talat, *Hatıratım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Baban, Cihad, *Politika Galerisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Başgil, Ali Fuat, *Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

Batur, Muhsin, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, Milliyet Yayınları: 47, İstanbul 1985.

Belli, Mihri, *İnsanlar Tanıdım (Mihri Belli'nin Anıları)*, Doğan Kitapçılık Yayını, İstanbul 2000.

Bilgiç, Sadettin, *Hatıralarım*, Üçüncü Baskı, Akasya Kitap Yayınları, Ankara 2007.

Bozbeyli, Ferruh, *Yalnız Demokrat*, Hazırlayanlar: İhsan Dağı- Fatih Uğur, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Bozdağ, İsmet, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, Emre Yayınları, İstanbul 2006.

Burçak, Rıfıkı Salim, *On Yılın Anıları (1950- 1960)*, Nurool Matbaacılık, Ankara 1998.

Emre, Süleyman Arif, *Siyasette 35 Yıl*, C. 1, Keşif Yayınları, İstanbul 2002.

Er, Ahmet, *Hatıralarım ve Hayatım: 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e*, Biltek Yayınları, Ankara 2007.

Erer, Tekin, *Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer'den Yassıda ve Sonrası*, Hazırlayan: Haydar Fevzi Erer, Ayhan Matbaası, İstanbul 2010.

Erkanlı, Orhan, *Anılar ... Sorunlar ... Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

İmre, Halil, *Bir Ömür Üç Kitap*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976.

İşmen, Fatma Hikmet, *Parlamentoda 9 Yıl*, Çark Matbaası, Ankara 1976.

Karadeniz, Harun, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, 8. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 1995.

Karakuş, Emin, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977.

Kökden, Uğur, *12 Mart Günleri (1971- 1974)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Madanoğlu, Cemal, *Anılar (1911- 1953)*, Evrim Yayınevi, İstanbul 1982.

Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1964.

Özbey, Cemal, *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, Emek Basım ve Yayınevi, Ankara 1961.

Öztürk, Sırrı, *15- 16 Haziran Direnişin Anıları*, Sorun Yayınları, İstanbul 1990.

Sertel, M. Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1968.

Seyhan, Dünder, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.

Soner, Şükran, *Bizim 68'liler*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2008.

Turan, Ahmet, *Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar)*, Yayına Hazırlayan: Emin Turan, Resital Yayıncılık, İstanbul 2007.

Ulay, Sıtkı, *Harbiye Silah Başına! (27 Mayıs 1960)*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1968.

Ulay, Sıtkı, *Giderayak*, AD Yayıncılık, İstanbul 1996.

F. TETKİK ESERLER

1. Kitaplar

147'ler, B. Kervan Matbaası, İstanbul 1961.

147'ler Derneği, *114 Sayılı Kanun ve 147'ler (Memorandum)*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961.

Abadan, Nermin, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1966.

Abadan, Yavuz, *İnkılâp ve İnkılâpçılık*, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, İstanbul 1938.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Türkçeleştiren: Ahmet Fethi, 4. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2010.

Akar, Atilla, *Eski Tüfek Sosyalistler (Bir Kuşağın Son Temsilcileri)*, 3. Baskı, Babil Yayınları, İstanbul 2004.

Altın, Mehmet, *Türkiye'de Siyasi Hareketler ve Sosyal Yapı*, Doğu Matbaası, Ankara 1961.

Altuğ, Kurtul, *Demokrasinin Yaralı Yılları*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.

Altuğ, Kurtul, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Koza Yayınları, İstanbul 1976.

Amaç, Faik Muzaffer, *Milli Emniyet Dosyası*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969.

- Arar, İsmail, *Hükümet Programları (1920- 1965)*, Burçak Yayınları, İstanbul 1968.
- Arcayürek, Cüneyt, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960- 1965*, Bilgi Yayınları, Ankara 1985.
- Arcayürek, Cüneyt, *Çankaya (1923-1980)*, Cilt 1, Yeni Gün Yayıncılık Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010.
- Arcayürek, Cüneyt, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965- 1971)*, Bilgi Yayınları, Ankara 1992.
- Aren, Sadun, *Para ve Fiyatlar (1950- 1960)*, Türk İktisadi Gelişmesi Projesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara 1961.
- Armaoğlu, Fahir H., *Seçim Sistemleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını No: 34- 16, Güney Matbaacılık, Ankara 1953.
- Arzık, Nimet, *Demirel'in İçi-Dışı*, Milliyet Yayınları: 50, İstanbul 1985.
- Arslan, Süleyman, *Haziran Hareketi Davası- Belgeler I*, Emekçi Yayınları, İstanbul 1977.
- Ateş, Toktamış, *68'li Olmak*, Üçüncü Baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994.
- Ateş, Turan, *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*, Beta Yayınları, İstanbul 2007.
- Aybar, Mehmet Ali, *Türkiye'yi Adalet Partisi Kalkındıramaz*, TIP Mecliste No: 1, İstanbul Matbaası, İstanbul 1966.
- Aybar, Mehmet Ali, *Türkiye İşçi Partisi Radyo Konuşmaları-I*, Emek Basımevi, Ankara 1963.
- Aydinoğlu, Ergun, *Türk Solu (1960- 1971)*, Belge Yayınları, İstanbul 1992.
- Aytekin, M. Emin, *İhtilal Çıkmazı*, Dünya Matbaası, İstanbul 1967.
- Bakşık, Şeref ve Burhanettin Asutay, *Sevgili Sendikacı Arkadaşımız (Bildiri)*, İzmir 1965.
- Barlas, Mehmet, *Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, 3. Baskı, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Başgil, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri* (Çev. Av. M. Ali Sebük- Av. İ. Hakkı Akın), Çeltüt Matbaacılık, İstanbul 1966.
- Beetham, David ve Kevin Boyle, *Demokrasinin Temelleri* (Çev. Vahit Bıçak), Liberte Yayınları, Ankara 1998.
- Bektaş, Arsev, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961- 1980)*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993.
- Belen, Fahri, *Demokrasiden Diktatörlüğe*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1960.

- Belen, Fahri, *Ordu ve Politika*, Bakış Matbaası, İstanbul 1971.
- Belli, Mihri, *Yazılar 1965- 1970*, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 148.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Beşer, Nuri, *Türk-İş Temsilciler Meclisini Açış Nutku*, Türk-İş Yayını, Ankara 1958.
- Betin, Hacı M. Tevfik, *Milliyetçi Hareket Partisi*, Esnaf Matbaası, Sivas 1969.
- Bilgiç, Sadettin, *Türkiye 'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.
- Bilgin, Nahit, *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*, Yayına Hazırlayan: Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004.
- Boran, Behice, *Savunma*, Sosyalist Yayınlar: 1, Pele-Sor Basım-Yayın, İstanbul 1992.
- Bölükbaşı, Osman, *Zaruri Bir Açıklama (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel İdare Kurulumunun istifamız dolayısıyla neşrettiği broşüre cevap)*, Millet Partisi Yayınları: 1, Doğu Matbaası, Ankara 1962.
- Bölükbaşının Menderes'e Cevapları, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanı ve Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı'nın Menderes'e 22 Ocak, 2 ve 3 Şubat 1960 tarihli cevapları*, Emek Basım Yayımevi, Ankara 1960.
- Burçak, Rıfık Salim, *Türkiye 'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri*, Gazi Üniversitesi Basın- Yayın Yüksekokulu Matbaası, Ankara 1988.
- Cook, Steven A., *Yönetmeden Hükmeden Ordular* (Çev. Bahar Şahin), Hayykitap Yayını, İstanbul 2008.
- Cotteret, Jean Marie and Claude Emeri, *Seçim Sistemleri* (Çev. Tanju Gökçöl), Gelişim Yayınları, İstanbul 1975.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye 'nin Demokrasi Tarihi (1950- 1995)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1996.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye 1968*, İzlem Yayınları: 59, İstanbul 1969.
- Çitçi, Oya, *Yerel Seçimler Coğrafyası (1963- 1999)*, TODAİ Yayınları, Ankara 2005.
- Dahl, Robert A., *Demokrasi Üzerine* (Çev. Betül Kadioğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara 2001.
- Dahl, Robert A., *Demokrasi ve Eleştirileri* (Çev. Levent Köker), Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Yetkin Basımevi, Ankara 1993.
- Demirci, Filiz, *Türkiye 'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*, TODAİE Yayını, Ankara 2003.

- Demirel, Süleyman, *Büyük Türkiye*, İkinci Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1977.
- Demirel, Süleyman, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, Doğu Matbaası, Ankara 1973.
- Demirel, Süleyman, *Seçim Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları: 27, Doğu Matbaası, Ankara 1966.
- Demirel, Süleyman, *Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 12 Ekim 1969 Seçimleri İçin Yaptığı Radyo Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No: 37, Doğu Matbaası, Ankara 1969.
- Demirel, Süleyman, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayını: 17, Doğu Matbaası, Ankara 1965.
- Demirel, Süleyman, *1967 Bütçesi Münasebetiyle Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma*, Adalet Partisi Genel Merkezi Yayını: 29, Ankara 1967.
- Demirel, Tanel, *Adalet Partisi (İdeoloji ve Politika)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Doğan, Avni, *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1964.
- Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, İkinci Baskı, Kim Yayınları, İstanbul 1966.
- Ekinci, Tarık Ziya, *Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları Sorunları*, Cem Yayınevi Yayını, İstanbul 2004.
- Elverdi, Ali, *Bu Vatana Kastedenler*, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul 1976.
- Erbakan, Necmettin, *Milli Görüş*, Dergah Yayınları, İstanbul 1975.
- Eren, Mustafa, *Kanlı Pazar (1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol)*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2012.
- Erer, Tekin, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1963.
- Erer, Tekin, *Basında Kavgaalar*, Yeni Matbaa, İstanbul 1965.
- Erez, İsmail Selçuk, *147'ler Meselesinin İyüzü...*, Sıralar Matbaası, İstanbul 1961.
- Ergin, Mehmet, *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*, Akis Kitap Yayını, İstanbul 2006.
- Erkanlı, Orhan, *Atatürk Konulu Seri Konferanslardan: 27 Mayıs Hareketinin Atatürkçülük Açısından İncelenmesi (25 Mart 1963)*, Fazilet Basımevi, İstanbul 1963.
- Ertürk, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1985.
- Fraser, Ronald, *1968 İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı* (Çev. Kudret Emiroğlu), İkinci Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 2008.
- Genç, Süleyman, *12 Mart'a Nasıl Gelindi... (Bir Devrin Perde Arkası 1960- 1971)*, İleri Yayınları, Ankara 1971.
- Gevgilili, Ali, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973.

- Gevgilili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.
- Göktaş, Hıdır ve Metin Gülbay, *Kışladan Anayasaya Ordu (Siyasi Kültürde TSK'nın Yeri)*, Metis Yayınları, İstanbul 2004.
- Gürkan, Celil, *12 Mart'a Beş Kala*, 2. Basım, Tekin Yayınevi, Ankara 1986.
- Huntington, Samuel P. ve Jorge I. Dominguez, *Siyasal Gelişme (Çeviren: Ergun Özbudun)*, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1975.
- İpekçi, Abdi, ve Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- İpekçi, Abdi, *Liderler Diyor ki*, Ant Yayınları, İstanbul 1969.
- İsen, Can Kaya, *22 Şubat- 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010.
- Karpat, Kemal H., *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876- 1980* (Çev. Esin Soğancılar), İmge Yayınları, Ankara 2007.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset* (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Kaya, Ali Özcan, *Cumhuriyet Devrinde Mesken Meselesi*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara 1961.
- Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs- 12 Mart)*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Kaynak, Mahir, *Darbeli Demokrasi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
- Kaynar, Reşat, *147'ler ve Haksızlık*, İstanbul 1961.
- Kaynar, Reşat, *Üniversiteye Darbe (147'ler Mücadelesi)*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1963.
- Keleş, Ruşen ve Orhan Türkay, *Köylü Gözü ile Türk Köylerinde İktisadi ve Toplumsal Değişme*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara 1962.
- Keskin, Mustafa, *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.
- Keskin, Mustafa, Abdulkadir Yuvalı, Ayhan Öztürk ve Mustafa Ekincikli, *Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ufuk Kitabevi Yayınları 1, Kayseri 1995.
- Keskin, Mustafa, *Türk Demokrasi Tarihi*, Basılmamış Doktora Ders Notları, Kayseri 2011.

- Kılınç, Erol, *İhtilal, İhtiras ve İdeal (68 Kuşağı Hakkında)*, 2. Basım, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2012.
- Kırca, Coşkun, *CHP Sosyalist Bir Parti Midir?*, Balkanoğlu Matbaası, Ankara 1967.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *İhtilal*, 11. Baskı, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2008.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Benim Gözümde Menderes*, 8. Basım, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2011.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *Genel Olarak Sosyal Sınıflar ve Partiler*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *Türkiye'de Sınıflar ve Politika*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- Kili, Suna ve A. Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.
- Koçaş, Sadi, *Bir Seçim Böyle Geçti*, Truva Yayınları, Ankara 1970.
- Kumaş, Rahmi, *CHP'nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999.
- Kur'an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 12. Baskı, Ankara 2006.
- Kurtuluş, *1965- 1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, Kurtuluş Yayınları, Ankara 1971.
- Mazıcı, Nursen, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, Gür Yayınları, İstanbul 1989.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Meriç, Cemil, *Mağaradakiler*, Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Neziroğlu, İrfan, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950- 1980)*, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara 2003.
- Nadi, Nadir, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a (1961-1962)*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 2000.
- Örtülü, Erdoğan, *Üç İhtilalin Hikayesi*, Milli Ülkü Yayınevi, Konya 1966.
- Örtülü, Erdoğan ve Erdoğan Erentöz, *Türk Sendikacılık Tarihi*, Tisa Matbaacılık, Ankara 1968.

- Özbudun, Ergun, *Türkiye 'de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2011.
- Özbudun, Ergun ve Ömer Faruk Gençkaya, *Türkiye 'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2010.
- Özbudun, Ergun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- Özdağ, Ümit, *Ordu- Siyaset İlişkileri (Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri)*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2006.
- Özdemir, Hikmet, *Ordunun Olağandışı Rolü*, İz Yayınları, İstanbul 1994.
- Özdemir, Hikmet, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul 1989.
- Öztürk, Osman Metin, *Ordu ve Politika*, 2. Baskı, Fark Yayınları, Ankara 2006.
- Payaslıoğlu, Arif T., *Siyasi Partiler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, İstiklal Matbaacılık, Ankara 1952.
- Pulur, Hasan, *Olaylar ve İnsanlar I (1961-1972)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993.
- Satır, Kemal, *CHP 'de Bunalım*, Nüve Matbaası, Ankara 1972.
- Savcı, Bahri, *Hürriyetler Üzerine Düşünceler*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1968.
- Sunar, İlkey, *Demokrasi Türkiye Serüveni*, Doruk Yayınları, İstanbul 2010.
- Şahoğlu, Fikret, *A.P. 'nin İcyüzü*, Ersu Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul 1965.
- Talas, Cahit, Sait Dilik ve Alpaslan Işık, *Türkiye 'de Sendikacılık Hareketi ve Toplu Sözleşme (İktisadi Yönleri İle)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Sevinç Matbaası, Ankara 1965.
- Tanju, Sadun, *Tepedeki 4 Adam (Genel Seçim Sonuçları Işığında 1969'dan 1981'e Türkiye 'nin Siyasal ve Sosyal Oluşması Üzerine Bir Araştırma)*, Gelişim Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul 1978.
- Tanör, Bülent, *İki Anayasa (1961- 1982)*, Beta Dağıtım Yayını, İstanbul 1986.
- Tanör, Bülent, *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası*, Öncü Kitabevi, İstanbul 1969.
- Tekin, Oğuz, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.
- Toker, Metin, *Demokrasiden Darbeye 1957- 1960 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944- 1973)*, 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.
- Toker, Metin, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944- 1973)*, 5. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

- Toker, Metin, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961- 1965 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944- 1973)*, 6. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.
- Toker, Metin, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, Akis Yayınları, Ankara 1971.
- Topçu, Nurettin, *İradenin Davası Devlet ve Demokrasi*, Yayına Haz.: Ezel Elverdi-İsmail Kara, İkinci Basım, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.
- Torun, Yıldırım, *Demokrasi ve Cumhuriyet*, Orion Yayınevi, Ankara 2005.
- Tökin, Füzûzan Husrev, *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839- 1965)*, Elif Yayınları, İstanbul 1965.
- Tökin, İsmail Hüsrev, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dünya ve Cemiyet Görüşü*, Ülkü Basımevi, Ankara 1946.
- Tökin, İsmail Hüsrev, *İsmet İnönü (Şahsiyeti ve Ülküsü)*, Ülkü Basımevi, Ankara 1946.
- Tunçkanat, Haydar, *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996.
- Turan, Şerafettin, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi*, Tüses Yayınları, İstanbul 2000.
- Turhan, Talat, *12 Mart Cezaevinden Mektuplar*, İleri Yayınları, İstanbul 2008.
- Türkeş, Alparslan, *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul 1977.
- Türkeş, Alparslan, *Temel Görüşler*, Dergah Yayınları, İstanbul 1975.
- Türkeş, Alparslan, Rifat Baykal ve Muzaffer Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, İkinci Baskı, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.
- Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği Genel Başkanı Adayı Orhan Kiverlioğlu'nun TKMD 6 Büyük Kurultayı Delegelerine Seçim Beyannamesi*, İleri Sanat Matbaası, İstanbul 1970.
- Türkiye Tütün Müskirat Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası, *Dünya'da ve Türkiye'de İşçi ve Sendikacılık Hareketlerinde Önemli Olaylar- Aşamalar (Başlangıçtan 1960'a Kadar)*, Paran Matbaası, İstanbul 1975.
- Tütüncü Esmer, Gülsüm, *CHP: 1965- 1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları*, Antalya 2006.
- Uluç, Fuat, *İşte Liderler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.
- Ülkücü İşçiler Birliği, *Komünizmin İhtilal Provası (15- 16 Haziran)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971.

- Ünal, Hilmi, *Toplumsal Olaylar ve Anayasal Hakların Kullanılması*, Haşmet Matbaası, İstanbul 1976.
- Üskül, Zafer, *Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl (1876- 2006)*, Prof. Dr. Bülent Tanör'ün Anısına Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri, TÜSİAD Yayını, İstanbul 2006.
- Üskül, Zafer, *Siyaset ve Asker (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları)*, Afa Yayınları, İstanbul 1989.
- Varlık, Ülkü ve Banu Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, Der Yayınları, İstanbul 2001.
- Yalçın, Mehmet Ali, *Siyasi Partiler Kamumu ve Seçim Kanunları*, Vatan Gazetecilik, İstanbul 1965.
- Yazıcı, Serap, *Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Yetkin Yayınları, Ankara 1997.
- Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları*, Antalya 2010.
- Yurtsever, Haluk, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, Etki Yayınevi, İstanbul 1992.
- Yücekök, Ahmet N., *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 533, Ankara 1983.
- Weiker, Walter F., *1960 Türk İhtilali* (Çev. Mete Ergin), Cem Yayınevi, İstanbul 1967.

2. Makaleler

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, "Aşırı Milliyetçi Sağ", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 189- 236.
- Akça, İsmet, "Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, Oyak", *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker- Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Sena Ofset, İstanbul 2010, s. 17- 26.
- Akbal, Oktay, "Önderimiz: Atatürk", *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mart 1971, s. 2- 2.
- Aktükün, İlker, "Türkiye'de Sosyalist Muhalefetin Tarihi Üzerine Bazı Değİnmeler", *Türkiye'de Siyasal Muhalefet (1923- 1980)*, Derleyen: Ayşegül Komsuoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s. 299- 313.

- Akyavaş, Ragıp, "Affa Sarıl", *Son Havadis Gazetesi*, 2 Mayıs 1962, s. 2- 2.
- Akyol, Mete, "İç Anadolu'da CHP tembeldi", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4- 4.
- Altuğ, Kurtul, "Dönemeçteki Demokrasimiz: Neden Böyle Oldu?", *Hürriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1970, s. 1- 1.
- Arcayürek, Cüneyt, "Yeni devrin önünde", *Hürriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1970, s. 1- 1.
- Avcıoğlu, Doğan, "Kemer sıkalım...", *Yön Gazetesi*, 20 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 3- 3.
- Avşar, B. Zakir ve Elif Emre Kaya, "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2012, s. 129.
- Aydar, Kemal, "Neden Aynı?", *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Mart 1970, s. 1- 1.
- Aydar, Kemal, "Açık, düz bir yol", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 1- 1.
- Aytul, Turhan, "Trakya ve Marmara İnönü'yü sevmiyor", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4- 4.
- Baban, Cihad, "İnönü'nün Nedenleri", *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mayıs 1969, s. 2- 2.
- Baban, Cihad, "Kurtarıcı Çare: Milli Hükümet", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1961, s. 2- 2.
- Baban, Cihad, "Zaten yıkılmıştı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Mart 1971, s. 2- 2.
- Barlas, Mehmet, "Biraz hazırlıksız değiller mi?", *Son Havadis Gazetesi*, 13 Şubat 1961, s. 2- 2.
- Başkut, Cevat Fehmi, "En çok acıdığım adam", *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Haziran 1960, s. 2- 2.
- Başkut, Cevat Fehmi, "Anadolu... Anadolu, Allah'ım sen vatanımı koru!", *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Ekim 1961, s. 2- 2.
- Baykurt, Fakir, "Saldırıların Ardındaki Gerçek", *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Mart 1971, s. 2-2.
- Coşar, Ömer Sami, "Orgeneral Cemal Gürsel", *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 3- 3.
- Coşar, Ömer Sami, "Şiddet devrinin Dahiliye Vekili", *Milliyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 1-1.
- Coşar, Ömer Sami, "Tarihin Tekerrürü", *Milliyet Gazetesi*, 17 Haziran 1960, s. 3- 3.
- Coşar, Ömer Sami, "Rus propagandasının Türkiye'deki hedefi", *Milliyet Gazetesi*, 2 Temmuz 1960, s. 3- 3.

- Coşar, Ö. Sami, “İhbarlar K. Batı’yı CHP’den soğuttu”, *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4- 4.
- Coşar, Ömer Sami, “Herşey bir gün evvel başlamıştı!”, *Milliyet Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 3- 3.
- Coşar, Ömer Sami, “Halkoyu sonucunda hayırların sebebi”, *Milliyet Gazetesi*, 11 Temmuz 1961, s. 5- 5.
- Coşkun, Vahap, “Askeri Yargı- Sivil Yargı”, *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Sena Ofset, İstanbul 2010, s. 41- 55.
- Demirtaş, Faruk, “Güney’de 1 Nolu sebep: hizipçilik”, *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4- 4.
- Dilligil, Turhan, “Af bahanesi tekrar karşınıza çıkacaktır”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 1- 5.
- Duverger, Maurice, “Partiler ve Siyasi Rejimler”, Çeviren: Dr. Ergun Özbudun, *Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 1-4, Ajans-Türk Matbaası, 1962, s. 95- 171.
- Duverger, Maurice, “1968 Hareketi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1968, s. 3- 3.
- Ekincikli, Mustafa, “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 6, Sayı 11, Kış 2012, s. 151- 163.
- Ekşi, Oktay, “Küçük partiler tasfiye oluyor”, *Hürriyet Gazetesi*, 15 Ekim 1969, s. 1- 1.
- Emeç, Çetin, “Seni istemiyor, seni sevmiyor”, *Son Posta Gazetesi*, 17 Ekim 1961, s. 2- 7.
- Emeç, Çetin, “Yüksek Adalet Divanının işi bitmiştir”, *Son Posta Gazetesi*, 16 Ekim 1961, s. 2- 2.
- Emeç, Çetin, “Şimdi YTP’den beklenen”, *Son Posta Gazetesi*, 23 Şubat 1962, s. 2- 2.
- Emeç, Çetin, “Muhterise verilecek ders”, *Son Posta Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 2- 2.
- Eren, Veysel, “Demokrasi ve Özgürlükler”, *Demokrasi Sorumu ve Türk Demokrasisi*, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s. 101- 117.
- Ergin, Feridun, “Tarihin çevirdiği sahife”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 2- 2.
- Ergin, Feridun, “Anayasa değişikliği”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1960, s. 2- 2.
- Ergin, Feridun, “Adalet Partili Bakanlar”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Kasım 1961, s. 1- 1.

- Ergin, Feridun, "İhtilaller, İsyanlar, Darbeler", *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1962, s. 1- 1.
- Eroğul, Cem, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", *Geçiş Sürecinde Türkiye, Derleyenler: İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak*, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 112-158.
- Ertem, Raif, "Yitik kuşak", *Yön Gazetesi*, 29 Mayıs 1963, Yıl: 2, Sayı: 76, s. 7- 7.
- Evliya, Nedim, "Yüzde kaç?", *Son Havadis Gazetesi*, 28 Kasım 1963, s. 2- 2.
- Evliyaoğlu, Gökhan, "Demokrasi Düşmanları", *Son Havadis Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1- 1.
- Evliyaoğlu, Gökhan, "Sine-i millete iltica ediniz!", *Son Havadis Gazetesi*, 22 Ekim 1961, s. 1- 1.
- Faik, Bedii, "Yeter!", *Dünya Gazetesi*, 27 Nisan 1960, s. 1- 1.
- Fenik, Advıye, "Kıyma makinaları...", *Son Havadis Gazetesi*, 13 Eylül 1962, s. 2- 2.
- Fenik, Advıye, "Aydın partisi imiş!...", *Son Havadis Gazetesi*, 20 Ekim 1961, s. 2- 2.
- Fenik, Advıye, "AP'lilere tuzak mı?", *Son Havadis Gazetesi*, 11 Eylül 1962, s. 2- 2.
- Fenik, Advıye, "Kurulan kurulana!", *Son Havadis Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 2- 2.
- Fenik, Advıye, "Neden istifa etmiş?", *Son Havadis Gazetesi*, 19 Ekim 1962, s. 2- 2.
- Fenik, Advıye, "İtfaiye nerede?", *Son Havadis Gazetesi*, 28 Mart 1963, s. 2- 2.
- Fenik, Advıye, "Suikast...", *Son Havadis Gazetesi*, 23 Şubat 1964, s. 2- 2.
- Fenik, Advıye, "O da rahmetli oldu...", *Son Havadis Gazetesi*, 8 Haziran 1964, s. 2- 2.
- Fenik, Advıye, "Muhakkak ölmek mi lazım?", *Son Havadis Gazetesi*, 9 Haziran 1964, s. 2- 2.
- Fenik, Advıye, "Vali unutulmuş!", *Son Havadis Gazetesi*, 10 Haziran 1964, s. 2- 2.
- Fenik, Advıye, "Tebrik telgrafları...", *Son Havadis Gazetesi*, 18 Şubat 1965, s. 2- 2.
- Fenik, Advıye, "Sol böğrü üzerine...", *Son Havadis Gazetesi*, 13 Ekim 1965, s. 2- 2.
- Fenik, Mümtaz Faik, "Huzuru bozan küfürbaz", *Son Havadis Gazetesi*, 2 Şubat 1962, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, "Bu yarayı beraber saralım", *Son Havadis Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, "Memlekete geçmiş olsun!", *Son Havadis Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, "Üniversitede köşe kapmaca mı?", *Son Havadis Gazetesi*, 3 Mayıs 1962, s. 1- 5.

- Fenik, Mümtaz Faik, “Buhranları önlemeye çalışalım!”, *Son Havadis Gazetesi*, 2 Mayıs 1962, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, “AP’de sağduyu muzaffer oldu!”, *Son Havadis Gazetesi*, 31 Mayıs 1962, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Başvekil hedefine varıyor!”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Kademeli Af derde deva olmaz”, *Son Havadis Gazetesi*, 1 Mayıs 1962, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Başvekil neden çekildi?”, *Son Havadis Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Huzur için atılan ilk adım!”, *Son Havadis Gazetesi*, 13 Ekim 1962, s. 1-5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Aftan sonra bize düşen vazifeler!”, *Son Havadis Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Kısmi affa verilen oyların renkleri”, *Son Havadis Gazetesi*, 18 Ekim 1962, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Anayasa prensipleri ne oldu?”, *Son Havadis Gazetesi*, 26 Haziran 1962, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, “İki yoktan ne çıkar?”, *Son Havadis Gazetesi*, 2 Temmuz 1962, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Hamlesiz bir program!”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Temmuz 1962, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Büyük bir haksızlık tamir edildi!”, *Son Havadis Gazetesi*, 12 Eylül 1962, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Buhranın gerçek sebebi!”, *Son Havadis Gazetesi*, 2 Haziran 1962, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “YTP lideri AP’lileri nasıl tehdit eder”, *Son Havadis Gazetesi*, 13 Eylül 1962, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Gülerken ağlayan insanlar!”, *Son Havadis Gazetesi*, 20 Ekim 1962, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Hüzünlü bir sevinç!”, *Son Havadis Gazetesi*, 24 Mart 1963, s. 1- 5.

- Fenik, Mümtaz Faik “Hadi canım sende!, Demekle iş bitmez!”, *Son Havadis Gazetesi*, 27 Kasım 1963, s. 1- 5.
- Fenik, Mümtaz Faik, “CKMP Alican’ın muhtırasını tekrarladı!”, *Son Havadis Gazetesi*, 28 Kasım 1963, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Koalisyon sacayağı tek ayak kaldı!”, *Son Havadis Gazetesi*, 29 Kasım 1963, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Yeni parti kurmanın manası var mı?”, *Son Havadis Gazetesi*, 30 Kasım 1963, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Bu tahrikler artık son bulmalıdır”, *Son Havadis Gazetesi*, 26 Şubat 1964, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, “İlgisizliğe rağmen AP’nin başarısı”, *Son Havadis Gazetesi*, 9 Haziran 1964, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Seçmenler CHP’ye gereken dersi verdi!”, *Son Havadis Gazetesi*, 10 Haziran 1964, s. 1- 1.
- Fenik, Mümtaz Faik, “Tam bir seçim kabinesi!..”, *Son Havadis Gazetesi*, 18 Şubat 1965, s. 1- 1.
- Işıklı, Alpaslan, “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 326- 353.
- Giritli, İsmet, “Politika ve Gençlik”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Ocak 1964, s. 2- 2.
- Güresin, Ecvet, “Ankara Notları”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ekim 1961, s. 1- 1.
- Güresin, Ecvet, “Yeni Genel Başkan”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Aralık 1964, s. 1- 1.
- Güresin, Ecvet, “Tahrikler ve çapul”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1968, s. 1- 1.
- Güresin, Ecvet, “Program”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Kasım 1969, s. 1- 1.
- Güresin, Ecvet, “Ne ekersen...”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1969, s. 1- 1.
- Güresin, Ecvet, “Yeni parti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ocak 1970, s. 1- 1.
- İpekçi, Abdi, “Atatürk’ün Demokrasi Tecrübesi”, *Milliyet Gazetesi*, 22 Kasım 1961, s. 3- 3.
- İpekçi, Abdi, “22 Şubat 1962’yi hazırlayanlar 27 Mayıs’ı yapanlardı”, *Milliyet Gazetesi*, 4 Mart 1962, s. 3- 3.
- İpekçi, Abdi, “Yanlış Teşhis ve Tehlikeli Gelişmeler”, *Milliyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1968, s. 1- 1.

- İpekçi, Abdî, “Seçim Sistemini Değiştirirken...”, *Milliyet Gazetesi*, 10 Ocak 1968, s. 1-7.
- Kabaklı, Ahmet, “Politik ve teknik iktidar”, *Tercüman Gazetesi*, 20 Ekim 1961, s. 2- 2.
- Kabaklı, Ahmet, “Seçim günü öğütleri”, *Tercüman Gazetesi*, 15 Ekim 1961, s. 2- 2.
- Kabaklı, Ahmet, “Günler gebedir”, *Tercüman Gazetesi*, 16 Ekim 1961, s. 2- 2.
- Kabaklı, Ahmet, “İhtilal bitmiştir”, *Tercüman Gazetesi*, 24 Ekim 1961, s. 2- 2.
- Kabaklı, Ahmet, “147’ler”, *Tercüman Gazetesi*, 3 Mart 1961, s. 2- 2.
- Kabaklı, Ahmet, “Millet öğrenmek istiyor”, *Tercüman Gazetesi*, 20 Kasım 1964, s. 2- 2.
- Kabaklı, Ahmet, “Aslı ve sahtesi”, *Tercüman Gazetesi*, 23 Kasım 1964, s. 2- 2.
- Kabaklı, Ahmet, “Ben mason değilim”, *Tercüman Gazetesi*, 1 Aralık 1964, s. 2- 2.
- Kabaklı, Ahmet, “Üniversite”, *Tercüman Gazetesi*, 15 Haziran 1968, s. 2- 2.
- Kafı, Kadircan, “27 Mayıs ve getirdikleri”, *Tercüman Gazetesi*, 27 Mayıs 1963, s. 2- 2.
- Karan, Muzaffer, “Kapitalizm ve İhtilaller”, *Yön Gazetesi*, 17 Aralık 1965, Yıl: 4, Sayı: 142, s. 11- 11.
- Kervegan, Jean-François, “Demokrasi”, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Çeviren: İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 187- 195.
- Keyder, Çağlar, “İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950- 1980”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvın Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 310- 325.
- Keyder, Çağlar, “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvın Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 38-75.
- Kısakürek, Necip Fazıl, “Manevi diktatörlük”, *Son Posta Gazetesi*, 29 Nisan 1962, s. 1-7.
- Kışlalı, Ahmet Taner, “Ordu Ne Zaman İşe Karışır?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Aralık 1970, s. 2- 2.
- Kıvanç, Halit, “Ege zaten seçmezdi yine de seçmedi!”, *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4- 4.
- Koçaş, Sadi, “Bardağı taşıran son damla...”, *Tercüman Gazetesi*, 29 Kasım 1964, s. 1-1.
- Koçak, Levent, “Türkiye’de Ordu- Siyaset İlişkileri ve Askeri Müdahaleler”, *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s. 135- 204.
- Kohen, Sami, “Son Söz Ordunun...”, *Milliyet Gazetesi*, 2 Haziran 1960, s. 2- 2.

- Komsuoğlu, Ayşegül, “Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı”, *Türkiye’de Siyasal Muhalefet (1923- 1980)*, Derleyen: Ayşegül Komsuoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s. 249- 275.
- Köktaş, Arif, “Türkiye’de Demokrasinin Gelişmesine Kısa Bir Bakış”, *Demokrasi Sorumu ve Türk Demokrasisi*, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s. 121- 133.
- Laç, Abdurrahman Şeref, “Konuşmak ya da konuşmamak”, *Son Posta Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 2- 2.
- Laçiner, Ömer, “Orduların Demokratik Denetimi”, *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker- Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Sena Ofset, İstanbul 2010, s. 36- 40.
- Moğol, Bilal, “Direnen Üniversite Gençliği”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Haziran 1968, s. 2- 2.
- Monus, Cemil, “Amerikan altıncı filo”, *Son Havadis Gazetesi*, 29 Mart 1961, s. 2- 2.
- Nadi, Nadir, “Ne Mutlu”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Mayıs 1960, s. 1- 1.
- Nadi, Nadir, “Dönüm Noktası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1- 3.
- Nadi, Nadir, “Bardağı Taşırın Damla”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1960, s. 1- 1.
- Nadi, Nadir, “İlk hedef seçim olmalıdır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1960, s. 1- 1.
- Nadi, Nadir, “Anlamı büyük bir gün”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Temmuz 1961, s. 1- 1.
- Nadi, Nadir, “Halkın Oyuna Göre”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Ekim 1961, s. 1- 1.
- Nadi, Nadir, “Güç Taşır Bir Yük”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Şubat 1969, s. 1- 1.
- Nadi, Nadir, “Süre”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mart 1971, s. 1- 1.
- Nadi, Nadir, “İki Tepki”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 1- 1.
- Nadi, Nadir, “Sakat Bir Çıkış”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mart 1971, s. 1- 1.
- Nadi, Nadir, “Devrimci Ordunun Sesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mart 1971, s. 1- 1.
- Nalbantoğlu, Enver, “Yönetimde Gençliğe Söz Hakkı Tanınmalı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Haziran 1968, s. 2- 2.
- Oluç, Mehmet, “Üniversite olayları ve düşündüklerimiz”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Haziran 1968, s. 2- 2.
- Onur, Necmi, “Güney Doğu’da 5 sebep var”, *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4- 4.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Gürsel’e Teşekkür!”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Mayıs 1962, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Siyasi ruh hastaları”, *Son Havadis Gazetesi*, 31 Mayıs 1962, s. 2- 2.

- Orhon, Orhan Seyfi, “İnşallah, hayırlı olur!”, *Son Havadis Gazetesi*, 1 Haziran 1962, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Şok geçirdik!”, *Son Havadis Gazetesi*, 2 Haziran 1962, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “İstifa mı, istida mı?”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Haziran 1962, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Çember sakallılar!”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Temmuz 1962, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Bu sözler, Onlara karşıdır!”, *Son Havadis Gazetesi*, 19 Temmuz 1962, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Blöf!”, *Son Havadis Gazetesi*, 11 Eylül 1962, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Fikir Kulübü!”, *Son Havadis Gazetesi*, 13 Eylül 1962, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Partileri yıkmak!...”, *Son Havadis Gazetesi*, 18 Eylül 1962, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Bir beyanname ve bir mesaj!”, *Son Havadis Gazetesi*, 20 Ekim 1962, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Yakup Kadrinin istifası!”, *Son Havadis Gazetesi*, 17 Ekim 1962, s. 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Üzüldüm!”, *Son Havadis Gazetesi*, 25 Mart 1963, s. 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “İyi yapmıyoruz!”, *Son Havadis Gazetesi*, 26 Mart 1963, s. 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Bir Amerikalı Muhabir!”, *Son Havadis Gazetesi*, 22 Nisan 1963, s. 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Türk Kültür Dernekleri!”, *Son Havadis Gazetesi*, 25 Nisan 1963, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Son olayların ışığında!”, *Son Havadis Gazetesi*, 21 Mayıs 1963, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Bizim demokrasimiz!”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Aralık 1963, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “İnönü’nün teşekkürü”, *Son Havadis Gazetesi*, 4 Aralık 1963, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Menfur suikast için”, *Son Havadis Gazetesi*, 23 Şubat 1964, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Resmi Nezaket!”, *Son Havadis Gazetesi*, 9 Haziran 1964, s. 2- 2.
- Orhon, Orhan Seyfi, “Bir Bildiri!”, *Son Havadis Gazetesi*, 18 Şubat 1965, s. 2- 2.

- Orhon, Orhan Seyfi, "Kapılar açıldı!", *Son Havadis Gazetesi*, 5 Mart 1965, s. 2- 2.
- Önder, Necmettin, "Partiler Enflasyonu", *Zafer Gazetesi*, 14 Ekim 1969, s. 1- 1.
- Özgül, Halis, "Gençlik Dramı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Haziran 1968, s. 2- 2.
- Özkaya, Günseli, "Demokrasi Depremleri", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Mart 1971, s. 2- 2.
- Özyörük, Mukbil, "Devrimin Yıldönümünde", *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Mayıs 1969, s. 2- 2.
- Perin, Cevdet, "Demokrasiyi kurtaranlar", *Son Havadis Gazetesi*, 25 Şubat 1962, s. 1- 1.
- Selçuk, İlhan, "Panorama", *Yön Gazetesi*, 7 Mart 1962, Yıl: 1, Sayı: 12, s. 6- 6.
- Selçuk, İlhan, "Sağduyu", *Yön Gazetesi*, 28 Şubat 1962, Yıl: 1, Sayı: 11, s. 6- 6.
- Selçuk, İlhan, "Nizam bu!", *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Eylül 1962, s. 2- 2.
- Selçuk, İlhan, "Yeni dönem", *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ekim 1965, s. 2- 2.
- Selçuk, İlhan, "10 Ekim'in anlamı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Ekim 1965, s. 2- 2.
- Selçuk, İlhan, "12 Mart Muhtırası", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mart 1971, s. 2- 2.
- Selçuk, İlhan, "Kanlı Pazar'ın Tahlili", *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Şubat 1969, s. 2- 2.
- Selçuk, İlhami, "Vedat İçin", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Temmuz 1968, s. 2- 2.
- Serdengeçti, "Tekrar Çıkıyoruz", *Serdengeçti*, Şubat 1962, Yıl: 15, Sayı: 33, s. 3- 3.
- Serdengeçti, "Tarafsız idare, öyle mi?!", *Serdengeçti*, Şubat 1962, Yıl: 15, Sayı: 33, s. 4- 4.
- Sevik, Namık, "Sakarya'da hezimetini nisbi sistem önledi", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4- 4.
- Sivri, İsmail, "İzmir'de fark daha da arttı", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4- 4.
- Soysal, İlhami, "Bölükbaşı konuştu ve Ankaralılar...", *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4- 4.
- Soysal, İlhami, "İki Anayasa", *Milliyet Gazetesi*, 2 Temmuz 1961, s. 5- 5.
- Soysal, Mümtaz, "27 Mayıs", *Yön Gazetesi*, 29 Mayıs 1963, Yıl: 2, Sayı: 76, s. 3- 3.
- Soysal, Mümtaz, "Yanlış Reçete", *Yön Gazetesi*, 28 Şubat 1962, Yıl: 1, Sayı: 11, s. 14- 14.
- Soysal, Mümtaz, "Sosyal Devlet", *Yön Gazetesi*, 20 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 9- 9.
- Soysal, Mümtaz, "Kurucu Meclis", *Yön Gazetesi*, 27 Aralık 1961, Yıl: 1, Sayı: 2, s. 11- 11.
- Soysal, Mümtaz, "Bu rejim nasıl yaşar?", *Yön Gazetesi*, 7 Mart 1962, Yıl: 1, Sayı: 12, s. 12- 12.

- Şehsuvaroğlu, Haluk Y., “Türkiye’de huzur”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Ekim 1961, s. 2-2.
- Taner, Haldun, “Sonuç değil, başlangıç”, *Tercüman Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 1- 1.
- Taner, Haldun, “Demokrat adı tabu olamaz”, *Tercüman Gazetesi*, 2 Şubat 1961, s. 1- 1.
- Taner, Haldun, “Kaçınılmaz zorunluk: Koalisyon”, *Tercüman Gazetesi*, 22 Ekim 1961, s. 1- 1.
- Tekil, Füzûzan, “Bağımsızın Durumu”, *Zafer Gazetesi*, 20 Temmuz 1968, s. 1- 1.
- Tokatlı, Orhan, “Güney Batı’da CHP reforma muhtaç”, *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4- 4.
- Toprak, Binnaz, “Dinci Sağ”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 237- 254.
- Topuz, Hıfzı, “Fransa’da Gerginlik”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1968, s. 2- 2.
- Tuzcuoğlu, Ferruh, “Anayasal Demokrasi”, *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*, Şehir Yayınları, İstanbul 2001, s. 69- 87.
- Türker, Suat, “İstanbul’da azınlık CHP’ye oy vermedi”, *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 4- 4.
- Türkkan, Reha Oğuz, “Yeni Türk İnkılabına Amerika’dan selam”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Haziran 1960, s. 2- 2.
- Ulunay, Refii Cevat, “Kardeşlik Haftası”, *Milliyet Gazetesi*, 22 Mart 1961, s. 3- 3.
- Ulunay, Refii Cevat, “Takvimden Yapraklar”, *Milliyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960, s. 3- 3.
- Ulunay, Refii Cevat, “Babamıza”, *Milliyet Gazetesi*, 4 Haziran 1960, s. 3- 3.
- Ulunay, Refii Cevat, “Günahlar çığ gibidir”, *Milliyet Gazetesi*, 17 Haziran 1960, s. 3- 3.
- Ulunay, Refii Cevat, “Yalan ihbarlar”, *Milliyet Gazetesi*, 23 Haziran 1960, s. 3- 3.
- Ulunay, Refi Cevad, “Bugünün ehemmiyeti”, *Milliyet Gazetesi*, 9 Temmuz 1961, s. 3-3.
- Ulunay, Refi Cevat, “Referandum münasebetiyle”, *Milliyet Gazetesi*, 12 Temmuz 1961, s. 3- 3.
- Ulunay, Refi Cevad, “Türkiye Küba değildir”, *Milliyet Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s. 3- 3.
- Uraz, Abdullah, “Yeni hizmet dönemi ve kabine”, *Son Havadis Gazetesi*, 3 Nisan 1967, s. 1- 1.

- Uygur, Ayten, “Kurunun yanında yaş da yanıyor”, *Son Havadis Gazetesi*, 15 Şubat 1961, s. 2- 2.
- Uzman, Nasrullah, “İktidardan Muhalefete M. Fuad Köprülü’nün Siyasi Mücadelesi (1956-1966)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 7, Sayı: 13, Kış 2013, s. 185- 208.
- Vaner, Semih, “Ordu”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyenler: İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 255-284.
- Varoğlu, Hamdi, “Hayır, o değil, bu!..”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Mayıs 1960, s. 2- 2.
- Varoğlu, Hamdi, “Kadife Eldivenli Orduya”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 1960, s. 2- 2.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, “Dikkat gerektiren önemli günler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mart 1971, s. 2- 2.
- Yalçın, Mehmet Ali, “Af anketini niçin yaptık?”, *Son Havadis Gazetesi*, 12 Ekim 1962, s. 1- 1.
- Yalçın, Mehmet Ali, “Siyasi yatırıma paydos!..”, *Son Havadis Gazetesi*, 13 Ekim 1962, s. 1- 1.
- Yalçın, Mehmet Ali, “Bin yirmi dört gün sonra... Zindandan Çıkan Adam”, *Son Havadis Gazetesi*, 23 Mart 1963, s. 1- 1.
- Yalçın, Mehmet Ali, “Seçimler karşısında gerçekler ve M. Tarhan’a ufak bir not...”, *Son Havadis Gazetesi*, 19 Kasım 1963, s. 1- 1.
- Yamaç, Cavit, “Laf lafı, laf da Demokrasi’yi...”, *Zafer Gazetesi*, 19 Kasım 1963, s. 2- 2.
- Yaşar, Muammer, “Burası Ankara...”, *Tercüman Gazetesi*, 22 Ekim 1961, s. 2- 2.
- Yazıcı, Mehmet, “Gençlerle Yaşlılar Kavgası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Haziran 1968, s. 2- 2.
- Yenal, Ulvi, “Fransa tarih boyunca uğradığı bütün bunalımları atlattmıştır”, *Tercüman Gazetesi*, 11 Haziran 1968, s. 2- 2.
- Yıldırım, Sinan, “Vatan Cephesi: Demokrat Parti’nin Politik Meşruiyet Krizi ve Toplumsal Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası”, *Türkiye’de Siyasal Muhalefet (1923- 1980)*, Derleyen: Ayşegül Komsuoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s. 173-206.
- Yüksel, Osman, “Hürriyet-Meşrutiyet-Cumhuriyet-Demokrasi-Sosyal Adalet-Sosyalizm”, *Serdengeçti*, Şubat 1962, Yıl: 15, Sayı: 33, s. 12- 12.

G. ANSİKLOPEDİ VE SÖZLÜK

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-2000), Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay ve Mete Tunçay, Cilt: 3 (1961-1980), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Ferit Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal, 23. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

Siyaset Felsefesi Sözlüğü, Yayına Hazırlayanlar: Philippe Raynaud- Stephane Rials, Çev. İsmail Yerguz- Necmettin Kamil Sevil- Emel Ergun-Hüsnü Dilli, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi, Yazarlar: Besim Darkot, Enver Ziya Karal, Kıvanç Ertop, Necip Kocayusufpaşaoğlu vd., Cilt: 4, Kaynak Kitap Yayınları, İstanbul 1974.

H. İNTERNET SİTELERİ

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/SecmenIslemleri/Secimler/1950-1977-MVSecimleri/Turkiye.pdf> (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2016)

<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB24.htm>

(Erişim Tarihi: 10 Eylül 2015)

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html

(Erişim Tarihi: 5 Ekim 2015)

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

(Erişim Tarihi: 26 Aralık 2015)

http://www.basbakanlik.gov.tr/genelge_pdf/2007/2007-0010-006-00035.pdf

(Erişim Tarihi: 15 Ocak 2016)

<http://www.bbc.com/news/10176915>;

(Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2015)

<http://www.oyak.com.tr/TR/kurumsal/oyak-nedir/gelir-kaynaklari.html>

(Erişim Tarihi: 10 Haziran 2016)

<http://www.istanbulhaber.com.tr/duzeltme-babasi-60-darbesinde-idam-cezasina-carptirilan-kadinin-darbecilere-dir-haber-457960.htm>

(Erişim Tarihi: 1 Ekim 2016)

<http://www.aksam.com.tr/guncel/ihanet-ussu-murted/haber-534389>

<http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/07/26/iste-erdoganin-ikinci-murted-vakasi-dedigi-akinci-ussunun-hikyesi>

(Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2016)

<http://www.mttb.org.tr/sayfalar/tarihce/94>

(Erişim Tarihi: 12 Haziran 2016)

<http://www.turktoresisi.com/viewtopic.php?f=32&t=5313>

<http://www.turksolu.com.tr/131/feyizoglu131.htm>

Mahir Kaynak, “Madanoğlu solcu değildi”,

http://www.takvim.com.tr/yazi_dizisi/2013/03/15/madanogu-solcu-degildi

EKLER

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

K.

5

27 Mayıs 1960 tarihinde Ankara Radyosundan saat 5.15 de
okunan tebliğ10 il
Konuşan: Kur. Alb. Alparslan Türkeş

Bugün Demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavğasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silâhlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır .

Bu hareketi Silâhlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri ulaşmaz durumdan kurtarmak ve partilerüstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazanmalara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiç bir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiz hiç kimse hakkında şahsiyata müteallik tecavüzkar bir fiille teşebbüs etmeyeceği gibi edilmesine de asla müsaade etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa olsun her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların partilerin üstünde aynı milletin aynı soydan gelmiş evlâtları olduklarını hatırlıyarak ve kin gütmekten birbirlerine karşı hürmetle, anlayışla muamele etmeleri asdâreplerimizin dinmesi ve millî varlığımızın selâmeti için zarurî görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silâhlı Kuvvetlerine sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasasına ve İnsan hakları prensiplerine tamamiyle riayetdir. Büyük Atatürk'ün Yurtta sulh ve Cihanda sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. Nato'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Sentoya bağlıyız.

Tekrar ediyoruz düşüncelerimiz Yurtta sulh Cihanda sulhtur. Türkiye dahilinde bütün garnizonlardaki garnizon komutanları o yerin mülki ve askerî idaresine el koyacaklar ve vatandaşların her hususta emniyetini sağlayacaklardır .

030	01			40	236	18

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

YASSIADA GARNİSONUNDA TUTUKLU OLARAK BULUNAN SAKIT MİLLETVEKİLLERİNİN NEZARETE ALINDIKLARI VE TEVKİF MÜZEKKERELERİNİN KESİLDİKLERİ TARİHLERİ GÖSTERİR LİSTEDİR;

ADI SOYADI	MİLLETVEKİLLİĞİ	NEZARETE ALINDIĞI TARİH	TEVKİF MÜZEKKERESİNİN KESİLDİĞİ TARİH
Ahmet Ünal	Izmir	27/5/1960	10/9/1960
Ahmet Parker	Tekirdağ	1/6/1960	10/9/1960
Ahmet Hamdi Sezen	Çanakkale	26/6/1960	10/9/1960
Ahmet İhsan Gürsoy	Kütahya	29/5/1960	10/9/1960
(X) Ahmet Tokuş	Antalyan	1/6/1960	10/9/1960
Ahmet Koyuncu	Konya	31/5/1960	10/9/1960
Ahmet Morgil	Rize	2/6/1960	10/9/1960
(X) Ahmet Kocabıyıkoğlu	Balıkesir	1/6/1960	10/9/1960
Abdullah Aker	Koordinasyon V.	27/5/1960	16/8/1960
Abdullah Keleşoğlu	Samsun	27/5/1960	10/9/1960
Abdullah Akın	Zonguldak	1/6/1960	10/9/1960
Abdullah İker	Samsun	27/5/1960	10/9/1960
(X) Abdülkadir Eryurt	Erzurum	1/6/1960	10/9/1960
Abidin Potuoğlu	Eskişehir	27/5/1960	10/9/1960
Adnan Menderes	Başvekil	27/5/1960	1/8/1960
Adnan Selekler	Antalya	1/6/1960	10/9/1960
Agah Erozan	Bursa	27/5/1960	10/9/1960
Ali Gürün	Niğde	27/5/1960	10/9/1960
Ali Ocak	Gaziantep	27/5/1960	10/9/1960
A.Rıza Kılıçkale	Kayseri	3/6/1960	10/9/1960
Ali Lâtifaoğlu	Isparta	4/6/1960	10/9/1960
Ali Çobanoğlu	Denizli	9/6/1960	10/9/1960
(X) Ali Ceylan	Kırklareli	1/6/1960	10/9/1960
Ali Gözlük	Kastamonu	7/6/1960	10/9/1960
(X) Ali Naci Duyduk	Giresun	31/5/1960	10/9/1960
Ali Saim Kaymak	Konya	6/6/1960	10/9/1960
Ali Rıza Karaca	Denizli	6/6/1960	10/9/1960
Ali İleri	Balıkesir	27/5/1960	10/9/1960
Ali Kaya	Zonguldak	27/5/1960	10/9/1960
Ali Harputlu	Istanbul	27/5/1960	10/9/1960
Ali Yaşar	Adıyaman	27/5/1960	10/9/1960
Ali Çakır	Tekirdağ	24/6/1960	10/9/1960
Ali Dedegarginoğlu	Çorum	27/5/1960	10/9/1960
Ali Şahin	Gaziantep	27/5/1960	10/9/1960

010 09 993062

16/9/1961

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sevgili anneciğim,Emelciğim,Sevinciğim ve ağabeyciğim;

Şimdi cenabı hakkın huzuruna çıkıyorum sakınım huzur içinleyim benim için üzülmeyin sizlerin sakın ve huzur içinde yaşamanız beni daimi müsterih edecektir.Bir ve beraber olun Allahın takdiratı böyle imiş hizmet ettim ve şerefimi daima muhafaza ettim anne siz sevdiklerimi muhafaza edin ve Allahın inayeti ile onların huzurunu temin edin.

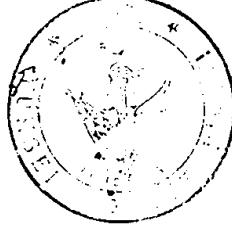
Hepinizi Allaha emanet eder tekrar üzelmeyenizi ve hayatta berdevam olarak beni huzur içinde bırakmanızı rica ederim.

Allah memleketi korusun.

Fatin Küştü Zorlu'nun son arzusunun bildiren evine yazmış olduğu mektubun makine ile yazılmış sureti yukarıya çıkarılmıştır.

Aslının aynı olduğu tasdik olunur.

21/10/1961

(1004)
621

010	09			30/27/2

T. C.
MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ
SEKRETERLİĞİ

Özel Kalem Md. No. :

Konu :

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara

15 Eylül 1961

MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ KARARI

Karar No: 75

Mİllî Birlik Komitesi 15 Eylül 1961 Cuma günü saat 18 de Devlet ve Millî Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in Başkanlığında toplanarak Yüksek Adalet Divanınca verilen ölüm cezalarına havi dosyaya 12.6.1960 tarih ve 1 sayılı Anayasanın 6 ncı maddesi gereğince tetkik etmiştir .

Yüksek Adalet Divanınca ve ittifakla ölüm cezasına çarptırılan sakıt Reisicumhur Celâl Bayar, sakıt Başbakan Adnan Menderes, sakıt Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve sakıt Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ölüm cezalarını tasdik etmiş ve ancak bunlardan Celâl Bayar'ın 65 yaşını bitirmiş olması dolayısıyla ölüm cezasını müebbed ağır hapse tahvil eylemiştir . Keza diğer ^{akaryaklı} ölüm cezasına çarptırılan Refik Koraltan, Ağah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişcioğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Aksit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman ve Rüştü Erdelhin'in cezalarını da müebbed ağır hapse çevirmiştir .

15 Eylül 1961

Kâtip
Refet Aksoyoğlu

Kâtip
Selâhattin Uzgür

010 09 90 226 L

(11940)

55

DEVLET ARŞİVİ VE KÜTÜPHANESİ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Variyet Zekat varesi

T.c. Anayasasının ihlâli olan namık
idame hükmümlerü Hasan Polatkan'dan
nom arzu lan ve variyeti soruldu:

Karına ve çocuklarına röğlensin
suçsuzun allaha ve vicdanına güvenim?
Yorum. Aynı röğleni anne me ve
kardes kerime röğlensin dede 'kayfi'
yet işle zekat la teslim ve cüzü
altına alındı. 15.9.961

Yüksek Adalat Divanı

Barzaver üye

Altay Ömer Özcel

üye

~~Ali İsmail~~

Doktor

Lutfi Tuncaç

variyeti yapan

Hasan Polatkan

41.9

~~Ali İsmail~~

Zekat kâdili

Ali İsmail Yüce

Ali İsmail Yüce

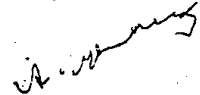
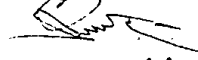
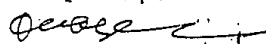
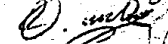
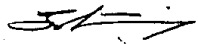
(11579)

010	09	90	274	1

Sabıyet Zafeti

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C. Anayasam ihlalden sonra
ve idam hükmü lüsu solman ulman-
derinin vasiyeti olup olundagi soruldu:
Hayata veda ettiğini su anda devlete
ve millete sadetler diler. sonucunda
korumu ve cocuklarina refletler
onunlariun Diyaloguna, decti ileu galit-
terofunuzlar Temmuz edileti inuz-
se oldu. 17-9-2011 (11937)

Bas sanca
Altay Ömer egerelBas sanca yardimci
Sermet TurpinAdnan Men-
deresYüksek Adalat Divanı
uzeri Vahit GülleriBas sanca yardimci
Turgut LübiBas sanca yardimci
Zulvan TavasBas sanca yardimci
Galip ERTEBas sanca yardimci
Faruk İbrahim DeğirmenBas sanca yardimci
Katihi

010 09 30 28 ✓

DEVLET BAŞKANLIĞI
GÜVENLİK MÜDÜRLÜĞÜ
T. C.

BAŞBAKANLIK BASIN MERKEZİ

22 ŞUBAT 1962 HARBOKULU OLAYLARI MÜNASEBETİYLE
DEVLET BAŞKANI C. GÜRSEL'İN TÜRKİYE RAYOLARINDAN
SAAT 19.30'da KENDİ SESİYLE YAYINLADIĞI MESAJI

" Aziz vatandaşlarım

memlekette bazı rivayetlerin ve yersiz bazı neşriyetan zihinleri karıştırmalarını önlemek için sizlere hitap ediyorum.

Böyle zamanlarda larda ruhlara sükunet ve kafalara ışık verecek rehberliğe ihtiyaç vardır. Başbakan İsmet İnönü, bir kaç gün önceki demeciyle böyle bir rehberlik vazifesini yapmıştır. Büyük asker ve mümtaz bir devlet adamı hüviyetiyle Hükümet Başkanı İnönü, bütün vatandaşlara ışıklı yolu göstermiştir.

Bu yol Anayasa ve normal demokratik rejime saygı yoludur. Türk milletinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen Anayasamız bütün milletin malıdır. Bu Anayasa 27 Mayıs'ın eseridir. Bu itibarla da herkesden önce 27 Mayısı başaran şerefli Türk Silahlı Kuvvetlerini ederidir.

Asker veya sivil her vatandaş bu Anayasanın yılmaz bekçisidir.

Aziz vatandaşlarım,

27 Mayıs korunacaktır. Onun eseri olan Anayasa ve demokratik nizam, 27 Mayıs ruhutla birlikte her türlü tecavüze vamacıracı heveslere karşı mutlaka kournacaktır.

Bugün bu Anayasa ve onun koruduğu nizamı kasdetmek, Türkiye'yi sonu gelmez bir iç kavğaya, dibi görünmeyen bir uşuruma sürüklemek demektir. Daha fenası milletin varlığını, vatanın bütünlüğünü ve bağımsızlığını tehlikeye düşürmektir.

Türk Ordusu daima meşraluğun yanında olmuştur. Türk ordusu, tarihinin hiç bir gününde maceracı vasıtası olmamıştır. Bu ordu Anayasaya hiyenet edenlerin karşısına dikilmiş, fakat Anayadaya karşı gelmemiştir.

Bugün muhalefet partileri dahil bütün partilerin liderleri Başbakanın son demecinde beliren hükümet görüşünde birleşmişlerdir.

Anayasa nizamına ve demokratik rejimin teminatı olan bu Anayasanın meşru temeli 27 Mayıs inkilabının ruhuna bağlılık hususunda bütün partiler ittifak halinde bulduklarını açıkça ifade etmişlerdir. Davranışlarıyla bu bağlılığı isbat edecekleridir.

Aziz vatandaşlarım,

Huzur içinde çalışınız. Türk milletinin büyüklüğü ve onun şanlı ordusunun kanun ve nizam içinde vazife duygusu, hangi istikametten gelirse gelsin, her türlü kötü hevesi önlemeye yetecektir.

Hükümet Başkanı İsmet İnönü millete doğru yolu göstermiştir. Bu yol aziz milletimizi selamette götürecektir.

Nihayet Türk subayı ve Türk ordusu sana hitap ediyorum:

Seni aldatmak ve yanlış yollara sevk etmek isteyenler vardır. Onlara uyma: Bizzat şerefli ordunun yüksek haysiyetini korumasını bil. Her şeyden çok sevdiğin vatanını ve onun selametini düşün. Köşülere uyma. Senin eserin olan bugünkü rejimi sana yıktırmak istiyorlar. Dikkatini çekirim, Aldanma. Parlak fikirler ileri sürerler onlara kanma, bilki senin yanlış bir hareketin Türk milletinin felaketine sebep olacaktır."

030	01			30	176	1

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

Karar Sayısı : 6/1748

KARARNAME

Ekl

20/21 Mayıs 1963 gecesi, önceden yapılmış tertipler neticesinde Anayasayı ihlal amacını güden silahlı bir ayaklanma hareketi vukubulduğundan, Anayasanın 124 üncü maddesi gereğince bu gün (21 Mayıs 1963) saat 15.00 den itibaren ve bir ay süre ile Ankara, İstanbul ve İzmir illeri sınırları içersinde sıkıyönetim ilanı; Bakanlar Kurulunca 21 Mayıs 1963 tarihinde kararlaştırılmıştır.

40.

CUMHURBAŞKANI

Özgenç

030 18 01 170267

Dosya No :
632

Başbakan <i>İsmet İnönü</i>	Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı <i>[Signature]</i>	Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı <i>[Signature]</i>	Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı <i>[Signature]</i>	Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı <i>[Signature]</i>
Devlet Bakanı <i>[Signature]</i>	Devlet Bakanı <i>[Signature]</i>	Adalet Bakanı <i>[Signature]</i>	Millî Savunma Bakanı <i>[Signature]</i>	İçişleri Bakanı <i>[Signature]</i>
Dışişleri Bakanı <i>[Signature]</i>	Maliye Bakanı <i>[Signature]</i>	Millî Eğitim Bakanı <i>[Signature]</i>	Bayındırlık Bakanı <i>[Signature]</i>	Ticaret Bakanı <i>[Signature]</i>
Sa. ve So. Y. Bakanı <i>[Signature]</i>	Güm. ve Tekel Bakanı <i>[Signature]</i>	Uzun Bakarı <i>[Signature]</i>	Ulaştırma Bakanı <i>[Signature]</i>	Çalışma Bakanı <i>[Signature]</i>
Sanayi Bakanı <i>[Signature]</i>	Ba. - Ya. ve Turizm Bakanı <i>[Signature]</i>	İmar ve İskân Bakanı <i>[Signature]</i>		

TELGRAF

Yol : 30110

Devlet telgraf müesseselerinden dolayı mesuliyet kabul etmez

Servis İşareti :
Adresi : **==SAYIN İSMET İNÖNÜ BASBAKAN ANKARA =**

Sıra no.	İlk merkez	Numara	Kelime	Verildiği		Orta merkez	Alındığı		İnce
				tarih	saat		tarih	saat	
1004	IST UNIVRSITESI	200 43	21/2	15		İstanbul	21	20/2	

==CAGDAS TÜRKİYENİN GÜÇLÜ LİDERİ VE EN BÜYÜK DAYANAGI OLAN SİZE YAPILAN FAZİLETSİZ VE MENFUR HARKETİ TELİN EDER MEMLEKETİN MAKUS TALİHİNİN BİR KERE DAHA YENİLMESİ VAKASI KARŞISINDA DUYDUĞUM SEVİNCİ EN İYİ DİLEK VE BAĞLILIKLARIMLA ARZ EDERİM ==

==DOÇENT DOKTOR İSMET GİRİTLİ+++++++

030	01			22	129	1

Stok No: 3001 - 22x (156x140) 10.000 Ad. ad. 1962

T. U. D. D. Müb. B. - İzmir - 1222 - 1953

SEÇİM ANKİVİNERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI

MUKAYESE TABLOSU

1) 1961 Milletvekili Seçimleri :

Parti	Aldığı oy	Oranı
A. P.	3.527.435	% 34.80
C.H.P.	3.724.752	% 36.70
C.K.M.P.	1.415.390	% 14.00
Y.T.P.	1.391.934	% 13.70
Bağımsızlar	81.732	% 0.80

2) 1963 Mahalli seçimleri (Genel Meclis) :

A. P.	4.264.327	% 45.87
C.H.P.	3.437.149	% 36.97
C.K.M.P.	261.477	% 2.81
M.P.	289.023	% 3.10
T İ P	35.507	% 0.38
Y T P	605.709	% 6.51
Bağımsızlar	402.272	% 4.36

3) 2 Haziran 1964 senato seçimleri :

A.P.	1.418.510	% 49.40
C.H.P.	1.174.801	% 41.20
Diğerleri	257.442	% 9.40

030 01 52 313 6

VATAN İÇİN ELELE VERELİM

Aziz ve Büyük Türk Milleti;

Millî hayatımız için derin mânası olan müstesnâ bir seçimin arifesindeyiz. 10 Ekim 1965 günü Türk Demokrasi tarihinin, genç Cumhuriyet idaremizin dönüm noktalarından biri olarak, millî tarihimizde yer alacaktır. Gelecek nesiller, Cumhuriyetin geçirdiği safhaları, millî hürriyet ve kurtuluş hamlelerinin gelişmesini inceledikleri zaman, 10 Ekim tarihini, büyük bir merhalenin başı olarak kabul edeceklerdir.

Bir buçuk yüzyıllık hürriyet mücadelemiz boyunca, Türk Milleti zaman zaman üzüntülü devirler yaşamış, büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Fakat tarihin ve medenî insanlık kaderinin akışı yönünde millî hayatına istikâmet vermiş bir halk kütesi olarak, Türk Milleti bütün güçlükleri yenmesini bilmiş, her buhrandan "Bir millî silkinişle" çıkmaya muvaffak olmuştur.

On Ekim seçimlerine yeni bir ruh, taze bir imanla giriyoruz. Geleceğe güvenle bakıyor, geçmişin acı tatlı bütün olaylarını gerçekçi bir zihniyetle değerlendiren, istikrar, huzur, güven ve kardeşlik hisleri içinde ümit dolu, eşsiz fırsatlar ve imkânlarla çevrili ilerki günlerin hazırlığını yapıyoruz.

Seçim günü oy sandıkları başına giderken, bugün nerede olduğumuzu, ne gibi güçlüklerle karşı karşıya bulunduğumuzu halledeceğimiz meseleleri iyi düşünmek zorundayız. Aynı zamanda ileri sürülen çözüm yollarını, yapılan teklif ve telkinlerin gerçek yüzlerini, önümüzdeki imkân ve fırsatları da dikkatle tartmamız şarttır.

Millî tarihimizin şimdiye kadar görülmemiş derecede girift meselelerle dolu bir devresinde yapılan bu seçim, Milletimize, kendi kaderini tayin için eşsiz bir fırsat vermektedir. Türk Milletinin bu tarihi fırsatı iyi kullanacağını, güçlükleri ancak kendi azim ve iradesiyle ortadan kaldıracabileceğini idrak ederek, seçim sandığı başındaki vazifesini gereği ile yapacağına eminiz. Millî tarihimizin çeşitli merhalelerinde Türk Milleti, kendisinde bulunan engin basiret ve sağduyu sayesinde, gereken müdahaleyi yapmış, olaylara istediği istikamette yön vermesini bilmiştir. Onun hizmetinde olmakla iftihar eden Adalet Partililer olarak, büyük Milletimizin kendini idare edecek devlet adamlarına bu seçimlerde en doğru, en hakîm, en mânalı dersler ve direktifler vereceğine inanıyoruz.

030	01			47	278	4

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

GENEL SEKRETERLİĞİ
Kanunlar Müdürlüğü

28/3/1966

Sayı:

CUMHURBAŞKANLIĞI	
CEVDET SUNAY ARŞİVİ	
Yer	No : 5/1-6
Değerli No :	
Docya No :	
Fihrist No :	6

Sayın Cevdet Sunay
Cumhurbaşkanı

28 Mart 1966 Pazartesi günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantısının 5 nci Birleşiminde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimine 532 üye katılmış olup neticede 461 oyla Cumhurbaşkanlığına seçilmiş bulunduğunuz Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantısının başarı dilekleriyle ve saygılarımızla arz ederiz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Birleşik Toplantısı
Başkanı
Ferruh Bozbeyli

F. Bozbeyli

Divan Kâtibi
S. Tekin Miftüoğlu

S. Tekin Miftüoğlu

Divan Kâtibi
Şadi Sındı

Şadi Sındı

Divan Kâtibi
Adil Yağcı

Adil Yağcı

Divan Kâtibi
Adil Kurtulu

Adil Kurtulu

Boysal Kongre Kararı
 Paris'ten
 DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
 CUMHURİYET ARŞİVİ

(1966)

Muhterem Kongre Divanı,
 Muhterem Delege Arkadaşlarım,
 Muhterem Misafirlerimiz,
 Muhterem Basın Mensupları,

Ck

Sözlerime başlarken hepinizi hürmet ve muhabbetle selamlıyorum.

29 Kasım 1964 tarihinde ilk defa ve 29 Kasım 1966 tarihinde ikinci defa şahsıma tevdi etmiş bulunduğunuz Adalet Partisi Genel Başkanlığı vazifesi emanetini dördüncü büyük kongreye kadar taşımayı ve emanetin sahibi aslisine iade edebilmeyi nasib ettiği için Cenabı Allah'a şükürlerimi ifade etmek istiyorum.

Üçüncü büyük kongremizin seçmiş bulunduğu Temsilciler Meclisi, Genel İdare Kurulu, Haysiyet Divanları, bütün üyeleri ile birlikte ve hemen tam kadro halinde iki senelik hizmet devresini ikmal etmiş olarak huzurunuzdadırlar.

Aziz Delege Arkadaşlarım,

Akdetmekte olduğumuz dördüncü büyük kongremiz vesilesi ile sizlere geçen iki sene zarfındaki faaliyet ve gelişmeler hakkında bilgi arz edeceğim.

Partimizin iktidarda bulunması hasebiyle maruzatım hem Parti Genel Başkanı olarak Parti ile ilgili addedilecek hem de Cumhuriyet Hükümetinin Başbakanı olarak ve Adalet Partisi iktidarının başı olarak iktidar sorumluluğu içine giren çeşitli faaliyetleri içine alacaktır.

10 AY SONRA SEÇİMLER YAPILACAKTIR

Evvela şu hususu arz edeyim : Millet Meclisi aksine bir karar almaz ise 12 Ekim 1969 tarihinde, yani 10 ay sonra Milletvekili seçimleri yapılacaktır.

Bunu ifade etmiş olmakla 10 Ekim 1965 seçimleri ile aziz Milletimizin, memleketin idaresine memur ettiği Partimizin üç seneyi iki ay kadar aşan bir süredir iktidar vazifesini ifa etmeye çalıştığını ve 10 ay sonra da hakimiyetin, kuvvetin, meşruiyetin, sahibi olan aziz milletimize bize tevdi ettiği emaneti iade ve tekrar teveccühünü esirgemezse hizmetine talip olduğumuzu beyan etmemiz gerekecektir.

030	01			47	281	4

Y. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
Arşiv ve Ulaştırma G. Müdürüğü
Şube : Telsiz

A Ç I K T E L G R A F

66 çok acil ve 118 20 18.000 b. ele. 80 Kelime
NR Derecesi Grubu Geldiği yer Alındığı tarih
18.10.1969 K.Y.

DISISLERI

1. Sayın Başbakanımıza ulaştırılmadı ricaıyla ÇEK. Dr. Kucuk'tan alınan mesaj ikinci maddede arz edilmiştir. 128

2. (İlişik metin aynen)
Yavusalp.

(Seyin Süleyman Demirel,
Başbakan,
ANKARA

Anavatan'da 12 ekim, 1969 günü yapılmış bulunan genel seçimlerde adalet partisinin kazanmış olduğu safere büyük bir memnuniyetle öğrenmiş bulunuyorum. Bu büyük safere kibris Türk toplumu ve şahsın adına candan kutlar, elde edilen bu mutlu netice için, anavataadaki kardeşlerimizin ve cemiyetinin için hayırlı olmasını en samimi hislerle diler, Hurmetlerimize kabulunu rica ederim.

DR. F. KUCUK. CUMHURBAŞKAN MUAVİNİ VE K.C.T.Y. YÜRÜKÜR KURULU BAŞKANI.)

030	01			24	139	13

5

CUMHURBAŞKANI CEVDET SUNAY'IN
SİLÂHLİ KUVVETLERCE VERİLEN 12 MART 1971
TARİHLİ MUHTİRA HAKKINDA TÜRK MİLLETİNE MESAJI
(ANKARA, 15 MART 1971)

CUMHURBAŞKANLIĞI CEVDET SUNAY ARŞİVİ	
Yer	No: 5/6 24
Defter No:	
Dosya No:	
Fahriyet No:	7361

SEVGİLİ VATANDAŞLARIM;

Memleketimizin ana ve önemli meseleleri üzerindeki gelişmelerin uzunca bir süredir aksaması ve son günlere kadar muhtelif yerlerde cereyan eden anarşik olaylar dolayısıyla Silâhlı Kuvvetlerimizin 12 MART 1971 tarihli ~~mesajı~~ uyarması sonucunda; Cumhuriyetimiz, Devletin derin ve sonu karanlık bir çıkmaza girmesini önleyen tehlikeli bir dönemeci geride bırakmış ve yeni bir devreye girmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası için; asıl teminatın ilgili bütün kurumlardan önce vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancında bulunan ve memleketin tarihî geçmişi ile acı gerçeklerini çok iyi bilen Silâhlı Kuvvetlerimiz, Anayasa gereklerinin ve 211 sayılı kanunun kendilerine tevcih ettiği görevleri bu defa da ATATÜRK Devrimlerine bağlılığın tam şuur ve yetki sınırları içinde yerine getirmiş bulunuyor.

Silâhlı Kuvvetlerimiz tam zamanında idrak ve icra ettiği bu müdahale ile en uyanık bekçisi olduğu Anayasayı tam ve doğru uygulamak ve her alandaki hedeflerini sür'atle gerçekleştirmek zorunluğunu bir kere daha teyit ve bir kat daha takviye etmiştir.

Sadece, demokratik düzenin kurulması ile yetinilmesi mümkün olmayan Anayasamız, tâyin ve tarif ettiği Cumhuriyet rejimine uygun ve şanlı tarihimize lââyık millî bir kalkınmayı sağlamak için; kapsamındaki iktisadî, sosyal, kültürel ve idarî reformları plânlı bir şekilde tahakkuk ettirmeni/gerektirmektedir.

Boşluk No: 3001

CUMARTESİ 28 MAYIS 1960 8 Sayfa - Fiyatı 25 kuruş

Son Posta

İDARE: Etiler/Beşiktaş İstanbul, No: 22/1

Kurucusu: Selim Ragıp Emec

ABONTE FİYATLARI: Yıllık 1200 - 6 Ay 700 - 3 Ay 400

İnsanlık Kılıfına yarılmış keşif... (Small text block)

Silâhlı Kuvvetler Başkumandanı Org. Cemal Gürsel millete hitap etti Millî Birlik Komitesi kuruldu-Yeni Anayasanın hazırlığına başlandı

Meclis feshedildi - Parti faaliyetleri yasak - Millî Birlik Komitesi sözcüsü harekâtın nasıl yapıldığını açıkladı

CEMAL GÜRSEL'İN MİLLETE HITABESİ... (Main article text)

Bütün ittifaklarımıza sadık kalınacak

Reisicumhur, Başvekil ve hükümet mensupları muhafaza altına alındı - Vatandaşların birbirine saygılı olması istendi - Rektör Onar'ın başkanlığındaki heyet yeni anayasayı hazırlayacak

Bir teğmenin şehit olması iki kişi yaralandı

Türk Silâhli Kuvvetlerinde dün sabaha karşı saat 3'te bir fırtınanın bütün yolları keserek...

İstanbul Vilâyet binası önünde yer alan askerî birlikler.

Bankalardaki bütün mevduat bloke edildi

30 Mayıs'tan itibaren faaliyetlerine başlayacak olan bankaların a... (Text about bank blockades)

İstanbul Askeri Valisinin BEYANATI

Tuğgeneral Refik Tuğsa İstanbul Valisi... (Statement text)

Mevkuf Gazeteciler Tahliye Edildi

Bütün basın davalarının iptal edileceği bildirildi... (Text about journalist releases)

Devlet Daireleri bu sabah normal mesaiye başlıyor

Ankara'da sani 21 ile sabah 6'sı arası sokağa çıkmak yasak edildi... (Text about government offices and curfew)

Millî Birlik Komitesi'nin 12 Nisan'daki Kararı

1. Bütün devlet memurları 28 Mayıs 1960 günü... (Text about the committee's decision)

Hariçteki Akisler

Amerikan üstlülere... (Text about international news)

Gençliğin Çaktığı Telgraf

Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı Cemal Başbakanlık... (Text about youth movement)

Kapatılan fakülte ve okullar açılıyor

Eyveles tevliif edilmiş muhalyarla üniversite ve diğer okullar... (Text about reopening schools)

Şehir caddelelerinden birinin görünüşü.

IRAKIN SUYUVEY KONGRESI BAKI İSTEKLERİ

Bağdat (S.A.) - Hükümet kontrolü altında Irak Su Yüzeri Kongresi, Irakın su kaynaklarını kontrol etmektedir.

Son Posta 8 26 25 KURULUŞ 1962

Yeni Sayı 1. 2027 + 2112 Kuruluşu Belim Rıza Emek İsmail Yılmazlar Çiğdemler No. 20/25 YILDIZLIYI 2000 (İSTANBUL)

Hükümetçe : 27 Mayısın mesruluğuna karşı her türlü tahrikleri kesin olarak önleyecek

"TEDBİRLER KANUNU," HIZLA ÇIKARILYOR

Hükümet ve partilerin dünkü müşterek toplantısında yeni tedbirler alınması için mutabakata varıldı

Meclis tasarısı Kanunlaştırıp Tatile girecek

ANKARA (Haber) - Başbakan İsmail İnönü'nün başlığında bugün öğle saatlerinde Meclis'te toplanarak 27 Mayıs Kanunu tasarısının kanunlaştırılması için mutabakata varıldığı bildirildi.

Haber için Gözünü Kaybetti

Polisler tarafından gözleri gazeteciye cam göz takıldı

VOZGAZ (Haber) - İstanbul'da bir İstanbul gazetecisi İstanbul'da bulunan Hasan Aksoy'un haber yaparken gözünü kaybetmişti. Gazeteciye cam göz takıldı.

22 Şubat olayı mesulleri için adli kovuşturma yok

M. S. BAKANLIĞI YAYINLADIĞI BİLDİRİDE; ANAYASANIN BEKÇİLİĞİNİN KARA, DENİZ, HAVA VE JANDARMA KUVVETLERİ İLE SİLALE YAPILDIĞI AÇIKLANDI

Kamui oyu ile ne yapıyor?

A.T. meclisi tarafından bugün öğle saatlerinde Meclis'te toplanarak 27 Mayıs Kanunu tasarısının kanunlaştırılması için mutabakata varıldığı bildirildi.

Orman Davası Başlıyor

Yüksek Adalet Divanı'nın 19 gün önce İstanbul'da toplanarak 27 Mayıs Kanunu tasarısının kanunlaştırılması için mutabakata varıldığı bildirildi.

Ankaradaki Cinayet

Bir gece bekçisi arkadaşları tarafından öldürüldü

Divan'ın mecburî tevkif yetkisi kalktı

MECLİSİN DÜNKÜ TOPLANTISINDA BU KANUNDAKI TASARI İVEDİLİKLE KABUL EDİLDİ

ANKARA - HUSUSİ KABUL OLUNAN MADDELERİN MECLİSİN DÜNKÜ TOPLANTISINDA KABUL EDİLDİĞİ BİLDİRİLDİ.

Öğretmenlerin Muhakemesine Başlanıyor

ANKARA - HUSUSİ Buğün saat 10.45'te Ankara 3. Sulh Ceza Mahkemesinde toplanarak 27 Mayıs Kanunu tasarısının kanunlaştırılması için mutabakata varıldığı bildirildi.

İstanbulun valisi için yarın karara varılıyor

İçişleri Bakanı Hükmümete C. Danişman, A. Tekeroğlu ve R. Karatekinin teklifi etti

ANKARA (Haber) - Başbakan İsmail İnönü'nün başlığında bugün öğle saatlerinde Meclis'te toplanarak 27 Mayıs Kanunu tasarısının kanunlaştırılması için mutabakata varıldığı bildirildi.

ANKARA - HUSUSİ KABUL OLUNAN MADDELERİN MECLİSİN DÜNKÜ TOPLANTISINDA KABUL EDİLDİĞİ BİLDİRİLDİ.

Advertisement for 'Meccanlık' featuring 'Kasabikrek' and 'GERÇEK VE' logos. Text includes 'Meccanlık' and 'Kasabikrek'.

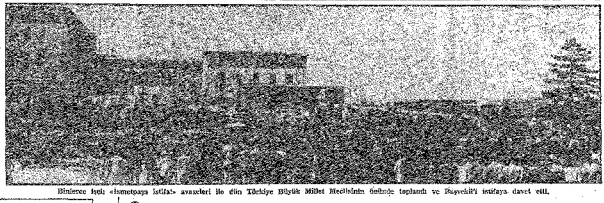

ANKARA
MAYIS
1962
CUMA

Son Havadis

Liderler ilk «Yuvarlak Masa» Toplantısından memnundur: DORT PARTİDE AF'TA MUTABIK

Başvekil, 1 Temmuzdan önce Af çıkması gerektiği fikrinde

Siyasi affın tezahiri ve partilerin tesbiti amacıyla Ankara'da siyasi partilerin liderleri arasında kurulan «Yuvarlak Masa» toplantısından memnundur. Başvekil, 1 Temmuzda Af çıkması gerektiği fikrinde.

Be zaman feryatının sonu ne olacak ?

Minister Fikri FENLİH, «Be zaman feryatının sonu ne olacak?» diye sordu. Bu soruya cevap olarak, «Be zaman feryatının sonu ne olacak?» diye sordu. Bu soruya cevap olarak, «Be zaman feryatının sonu ne olacak?» diye sordu.

İşsiz işçiler, Ankara'da dipçik ve copla dağıtıldı

Meclis binası önünde 5000 işçi «İşsiz işçiler» ve «İşsiz işçiler» başta olmak üzere «biz açlığa mahkûmuz» diye bağırılar. 5000 kadar tahmin edilen işçi vatandaşlar, 5000 kadar tahmin edilen işçi vatandaşlar, 5000 kadar tahmin edilen işçi vatandaşlar.

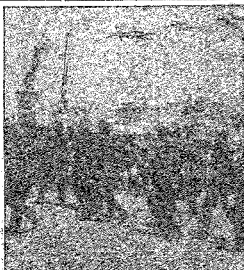

Bir şoför, takside uçkurla boğulmuş halde bulundu

Bir şoför, takside uçkurla boğulmuş halde bulundu. Cinayetle ilgili olarak, «Bir şoför, takside uçkurla boğulmuş halde bulundu.»

14 lerin izlerini iptal edildi

14 lerin izlerini iptal edildi. Bu kararın alınmasıyla, «14 lerin izlerini iptal edildi.»

Eski MBK'cı ve Tencilî Semtör Karavelioğlu bir dergi için dava etti

Eski MBK'cı ve Tencilî Semtör Karavelioğlu bir dergi için dava etti. Karavelioğlu, «Eski MBK'cı ve Tencilî Semtör Karavelioğlu bir dergi için dava etti.»

Buğol Anayasa Mahkemesine davet için hazır mı yapmış ?

Buğol Anayasa Mahkemesine davet için hazır mı yapmış ?. Buğol, «Buğol Anayasa Mahkemesine davet için hazır mı yapmış ?»

Yüksek Hakimler Kurulu

Yüksek Hakimler Kurulu. Yüksek Hakimler Kurulu, «Yüksek Hakimler Kurulu»

Yüksek Hakimler Kurulu. Yüksek Hakimler Kurulu, «Yüksek Hakimler Kurulu»

Yüksek Hakimler Kurulu. Yüksek Hakimler Kurulu, «Yüksek Hakimler Kurulu»

Yüksek Hakimler Kurulu. Yüksek Hakimler Kurulu, «Yüksek Hakimler Kurulu»

PERŞEMBE
24
KASIM
18. KAT
HABERDAĞI

Halk'a ve Olanlara Tercüman

YIL 2 - SAYI 10 Pazar 10 Kasım 1967 ANKARA YERİ: Halkın ve Olanların Tercümanı

EN BÜYÜK ATATÜRK SAYISI
TÜRK KÜLTÜRÜ
SAYI 13

Özge yakın Cumhuriyet'in kuruluşuna katkıda bulunmuş ve bu katkılarından dolayı Atatürk'ün büyük hizmetleri için, 1967 yılında, 10 Kasım'da, Atatürk'ün doğumunun 50. yıldönümünde, Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük Atatürk sayısı olarak, bu sayıya "En Büyük Atatürk Sayısı" unvanı verilmiştir. (Devlet Neşaatı - Ekim 1967)

**Osman Kibar
eski Başkan
Başol'un
hesaplarını
inceleyecek**

1968 yılında...
Osman Kibar...
Başol'un hesaplarını...
inceleyecek...

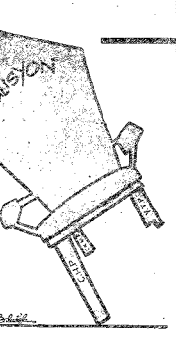
**Bir jet dün
infilak etti**
FŞKİŞİNER (İzmir)
Osman Kibar...
Başol'un hesaplarını...
inceleyecek...

**İki turist
k a a t i l i
bir celsede
i d a m a
m a h k ü m
oldular**
Duruşma 5 saat 10 dakika
sürdü... Kaatiller suçlu
birbirlerine atıldılar

**Saklı yerine
sevgilisini
yakaladılar**
SİYER (Ankara)
İki turist...
k a a t i l i...
bir celsede...
i d a m a...
m a h k ü m...
oldular...

**Saçımız toprağa
değiyor, güçlüğü
nefes alıyorduk**
1 yıldan 10
bin iş kazası
olan yerde
heyecanımız
arınmıştı

**Adana'da Adh
ve Hükümet
doktoru yok**
ADANA (AA)
Saçımız toprağa...
değiyor...
güçlüğü...
nefes alıyorduk...

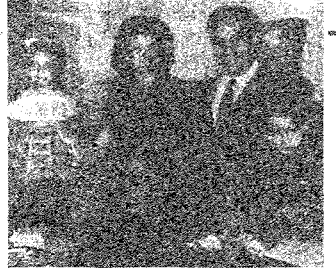
KOALİSYON PARTİLERİ İKTİDARA

A.P.'NİN GEÇMESİNİ İSTİYORLAR

Alican: 'Millet CHP'ye karşı güçbirliği kurmuştur, dedi

**Y.T.P. LİDERİ
HİÇBİR HALDE
HÜKÜMETTE
KALMAMAK
İÇİN KARARLI
OLDUKLARINI
BELİRTTİ**

ANKARA (Öz)
Yeni Türkiye Partisi (Y.T.P.) lideri Ali Alican, parti yönetimi tarafından yapılan bir toplantıda, partiye karşı koalisyon partilerinin iktidara gelmesini istediğini belirtti. Alican, "Biz hiçbir halde hükümette kalmamaya kararlıyız" dedi.

Ali Alican, Y.T.P. lideri. (Fotoğraf: M. Kaya)

"37 yıl önce Kırşehir'den Ankara'ya yaya geldim,"

Bayram Erkut, Ankara'da. (Fotoğraf: M. Kaya)

**Seçim in
garip
özellikleri**

**2 muzibin
teyp ile
seçimi
aldığını**

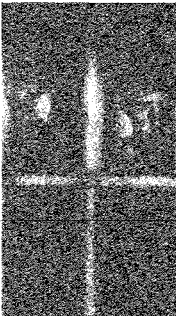
**İlan ettiği
bir aday
makamdan
güçlüğü
kaldırıldı**

**Büyük Balık
için küçük
yutup öldü**

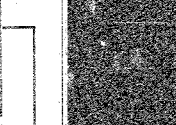
**Adana'da Adh
ve Hükümet
doktoru yok**

**Sivaslı süze
180 kilometre
lezaya çıktı**

**Adana'da Adh
ve Hükümet
doktoru yok**

İki turist...
k a a t i l i...
bir celsede...
i d a m a...
m a h k ü m...
oldular...

Saklı yerine...
sevgilisini...
yakaladılar...

Saçımız toprağa...
değiyor...
güçlüğü...
nefes alıyorduk...

**İrak'taki
ihtilalin
bilançosu
200 810**

**Saklı yerine
sevgilisini
yakaladılar**

**Saçımız toprağa
değiyor, güçlüğü
nefes alıyorduk**

**Adana'da Adh
ve Hükümet
doktoru yok**

**Sivaslı süze
180 kilometre
lezaya çıktı**

**Adana'da Adh
ve Hükümet
doktoru yok**

**Sivaslı süze
180 kilometre
lezaya çıktı**

**Sivaslı süze
180 kilometre
lezaya çıktı**

**Adana'da Adh
ve Hükümet
doktoru yok**

**Sivaslı süze
180 kilometre
lezaya çıktı**

MILLI KÜTÜPHANE ANKARA

Bergery bu Nillet ve Vatan için

12 EKİM 1965 SALI

ZAFER

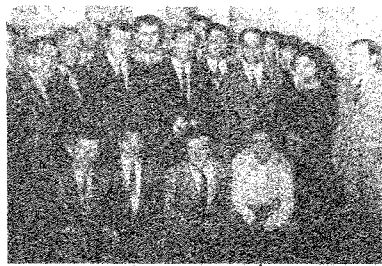
YILLIK 25 KURUS Kuruluş: 1950 TIRAJI: 20000

MILLI KÜTÜPHANE ANKARA

Yeni Akademi Bibliyografik Kuruluşunda ilgili işlemler

Oyların yüzde 60'ını alan A.P. Genel Başkanı Demirel konuştu:

"ZAFER MİLLETİMİZDİR,"

DEMİRELİN DEMİRELER — Akademi Genel Başkanı Demirel, konuşma yapıyor. Demirel, konuşma yapıyor. Demirel, konuşma yapıyor.

Faruk Sükan: Milletimiz Adaleli Partisine çok büyük ilimut ve teveccüh göstermiştir. AP Genel Merkezine telgraf yağıyor

Akademik Parti Genel Başkanı Demirel, Akademi Genel Başkanlığına adaylığını koymuştu. Demirel, Akademi Genel Başkanlığına adaylığını koymuştu. Demirel, Akademi Genel Başkanlığına adaylığını koymuştu.

İçişleri Bakanı: "Seçimler huzur içinde yapıldı, dedi İzzet Gener vatandaşlara teşekkür etti"

İçişleri Bakanı İzzet Gener, seçimlerin huzur içinde geçtiğini belirtti. İzzet Gener, seçimlerin huzur içinde geçtiğini belirtti. İzzet Gener, seçimlerin huzur içinde geçtiğini belirtti.

Milletin kararı

AP, seçimleri kazanarak iktidara geldi. Millet, AP'ye büyük bir güven gösterdi. Millet, AP'ye büyük bir güven gösterdi.

CKMP 1969 Seçimlerine Hazırlanıyor!

CKMP, seçimlere hazırlanıyor. CKMP, seçimlere hazırlanıyor. CKMP, seçimlere hazırlanıyor.

Edirne'de bir Teğmen nişanlısını öldürdü

Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü.

Kesin seçim sonuçları

Seçim sonuçları kesinleşti. Kesin seçim sonuçları. Kesin seçim sonuçları.

Edirne'de bir Teğmen nişanlısını öldürdü

Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü.

Vietnam'da askeri hareket genişliyor

Vietnam'da askeri hareket genişliyor. Vietnam'da askeri hareket genişliyor. Vietnam'da askeri hareket genişliyor.

Edirne'de bir Teğmen nişanlısını öldürdü

Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü.

SEÇİM İNCİLERİ

Seçim sonuçları. Seçim sonuçları. Seçim sonuçları.

Edirne'de bir Teğmen nişanlısını öldürdü

Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü.

Vietnam'da askeri hareket genişliyor

Vietnam'da askeri hareket genişliyor. Vietnam'da askeri hareket genişliyor. Vietnam'da askeri hareket genişliyor.

Edirne'de bir Teğmen nişanlısını öldürdü

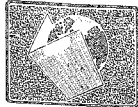
Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü.

Edirne'de bir Teğmen nişanlısını öldürdü

Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü. Edirne'de bir teğmen, nişanlısını öldürdü.

29 Mart 1965

Devlet Mühürü

Halk'a ve olaylara Tercüman

MEVSAKATINDA SAĞ YERDEN KURULUR. HER SAĞAPAT ZARFI İÇERİSİNDE BİR KOPYA VARDIR.

GAZETEMİZ HER GÜN

8 SAHİFEDİR

5. Cumhurbaşkanı seçildi

C. SUNAY: "MİLLETİN HİZMETİ İÇİN ALLAHTAN, BANA YARDIMCI OLMASINI NİYAZ EDERİM," DEDİ

532 oydan 461'i Sunay'a verildi. Türkeş 11, Dilligil 2, Başgöl, İnönü, Ertuğ, Gülek, Bilgiç ve Turan'a 1'er oy verildi. Meclis üyesi bulunmayan Celal Bayar'a da 5 oy çıktı. 47 üye de boş oy kullandı. Dünkü birleşime 104 Meclis üyesi katılmadı

SUNAY CUMHURBAŞKANI

DEMİREL: "SUNAY'IN DİRAYETİNE KANAATİMİZ TAM, DEDİ"

T. Riyak Mithal Niretinde 461 oyla Cumhurbaşkanlığı seçildi Sunay, zorunlu olarak önce önceki Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak görev yaptı.

C. BAŞKANINA BÜYÜK TEZAHÜRAT YAPILDI. SUNAY, YEMİN EDERKEN ÇOK HEYECANLI İDİ

ANKARA (ÖZEL) Cumhurbaşkanlığı Meclisi'nin sabah 10.30'ta toplanan 532 üyeli Meclisi, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesiyle başladı. Sunay, yemin ederken çok heyecanlı idi.

Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler. Sunay, yemin ederken çok heyecanlı idi. Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler.

Ayrıca, 47 oy boş ve 5 oy da 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a verildiği anlaşıldı. Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler.

ANKARA (ÖZEL) Cumhurbaşkanlığı Meclisi'nin sabah 10.30'ta toplanan 532 üyeli Meclisi, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesiyle başladı. Sunay, yemin ederken çok heyecanlı idi.

SUNAY'IN İLK SÖZÜ

Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler. Sunay, yemin ederken çok heyecanlı idi. Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler.

Değiştirme Birliği törenle uğurlandı

Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler. Sunay, yemin ederken çok heyecanlı idi. Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler.

Liderler, C. Sunay'ın başkanı olacağına inanıyorlar

Parti liderleri Cumhurbaşkanına muvaffakiyet dilediler. Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler.

Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler. Sunay, yemin ederken çok heyecanlı idi. Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler.

SAHTE 500 LÜKLER 200 LIRAYA SATILDI

"Satan da, alan da köle çıkacak, Ama polis şebekeyi şakalayverdi". Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler.

SUNAY KİMDİR ?

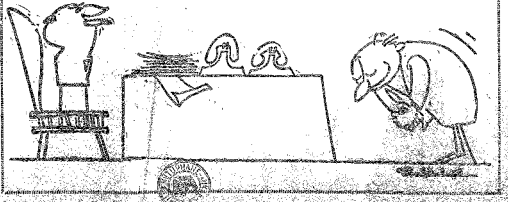
C. Sunay, yemin ederken çok heyecanlı idi. Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler. Sunay, yemin ederken çok heyecanlı idi.

MÜSÜMANLAR NIÇİN GERİ KALDI ?

Tokat Milletvekili Osman Savaşçı'nın, Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler.

5. SAHİFEMİZDE OKUYUNUZ

Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler. Sunay, yemin ederken çok heyecanlı idi. Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler.

GONG Yürüdü! Meclis üyeleri, Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın yemin etmesini büyük ilgiyle izlediler.

13 MART 1971

Son Havadis

ANKARA, 13 MART 1971

KOMUTANLAR ULTIMATOM VERDİ

Olağanüstü toplanan HÜKÜMET İSTİFA ETTİ

ANKARA, (Son Havadis) GENEL KURMAY BAŞKANI VE ÜÇ KUVVET KOMUTANININ CUMHURBAŞKANI SUNAY VE SENATO VE MECLİS BAŞKANLARINA VERİLEN İSTİFA MEKTUPLARINDAN SONRA... İSTİFA ETTİ

İstifa: "Demokratik idaremler için", Fevziye: "Yorum yapamam", Başsoylu: "Mesele çok yarı", Atalık: "Bu hükümet istifa"

Genelkurmay Başkanı Org. Mustafa Talim ve Kuvvet Komutanları Çarşamba günü Ankara'da toplantı yaptılar. Solda Genelkurmay Başkanı Org. Mustafa Talim, ortada Genelkurmay Başkan Yardımcısı Org. Mustafa Talim, sağda Genelkurmay Başkan Yardımcısı Org. Mustafa Talim.

Anarşi kardeş kavgası ve huzursuzlukların önlenmesi isteniyor. Kuvvetli ve inandırıcı bir hükümet kurulmasını talep eden kuvvet komutanları aksi halde idareyi ele alacaklarını bildirdiler.

ANKARA, (A.A.) Genelkurmay Başkanı Org. Mustafa Talim, Kuvvet Komutanları Çarşamba günü Ankara'da toplantı yaptılar. Toplantıda, huzursuzlukların önlenmesi için güçlü bir hükümet kurulmasını talep eden kuvvet komutanları aksi halde idareyi ele alacaklarını bildirdiler.

Genelkurmay Başkanı Org. Mustafa Talim, Kuvvet Komutanları Çarşamba günü Ankara'da toplantı yaptılar. Toplantıda, huzursuzlukların önlenmesi için güçlü bir hükümet kurulmasını talep eden kuvvet komutanları aksi halde idareyi ele alacaklarını bildirdiler.

İstifa etti. Diğer taraftan Bakanlar Kurulu toplantısı düzenlendi. Çarşamba günü Ankara'da toplanan Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Sunay'ın istifasını görüştü.

İstifasını gerektiriyor. Başbakanın istifasını gerektiriyor. Çarşamba günü Ankara'da toplanan Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Sunay'ın istifasını görüştü.

İstifasını istiyor. Başbakanın istifasını istiyor. Çarşamba günü Ankara'da toplanan Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Sunay'ın istifasını görüştü.

SUNAY, SENATO VE MECLİS BAŞKANLARINI CANKAYA'YA ÇAĞIRDI

ANKARA, A.A. Cumhurbaşkanı Cankaya, Senato, Meclis ve Genelkurmay Başkanı Org. Mustafa Talim'i Cankaya'ya çağırarak toplantı yaptı.

Silahlı Kuvvetler alarına geçirildi

Muhtırası Sunay'a, Senato ve Meclis Başkanları ile TRT'ye yüksek rütbeli 3 subay götürdü

ANKARA, (Son Havadis) Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının muhtırasını bizzat geçiren üst düzey askerler, muhtırası Cumhurbaşkanı Sunay'a, Senato ve Meclis Başkanlarına iletti.

Aksoy'u tanyalım

AKSOY'U TANYALIM. Aksoy'un tanyalması için... Aksoy'un tanyalması için...

AKSOY'UN TANYALIMI. Aksoy'un tanyalması için... Aksoy'un tanyalması için...

A.P. Ajansına geç

A.P. AJANSINA GEÇ. Aksoy'un tanyalması için... Aksoy'un tanyalması için...

A.K. AKSOY'UN TANYALIMI. Aksoy'un tanyalması için... Aksoy'un tanyalması için...

Ültimatım Mecliste okundu

ÜLTİMATIM MECLİSTE OKUNDU. Meclis'te okunan ültimatın içeriği... Meclis'te okunan ültimatın içeriği...

ÜLTİMATIM MECLİSTE OKUNDU. Meclis'te okunan ültimatın içeriği... Meclis'te okunan ültimatın içeriği...

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Mustafa SALEP

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 19 Ekim 1980, Yahyalı

Medeni Durumu: Evli, bir çocuk babası

Tel: (0505) 243 07 88

e-mail: mustafasalep1980@gmail.com

Yazışma Adresi: Yenidoğan Mahallesi, Mehmet Akif Ersoy Caddesi,
Alperen Sokak, Ahsen Konutları D Blok, 5/21 Talas/KAYSERİ

EĞİTİM DURUMU

Derece	Kurumu	Mezuniyet
Lisans	EÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	2002
Yüksek Lisans	EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Öğretmenliği	2004
Yüksek Lisans	EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi	2008
Doktora	EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı	2016
İkinci Üniversite	Anadolu Üniversitesi Adalet (Önlisans)	2016

İŞ DENEYİMLERİ

2001- 2005	SSK Kayseri Bölge Hastanesi	Memur
2005- 2006	Kayseri Pınarbaşı Devlet Hastanesi	Memur
2006- 2010	Kayseri İl Sağlık Müdürlüğü	VHKİ
2010- 2013	Kayseri İl Sağlık- Halk Sağlığı Müdürlüğü	Şef
2013- 2015	Kayseri İli Kamu Hastaneleri Birliği	Uzman
2016- Halen	Kayseri İl Sağlık Müdürlüğü	Şube Müdürü

YABANCI DİL

İngilizce